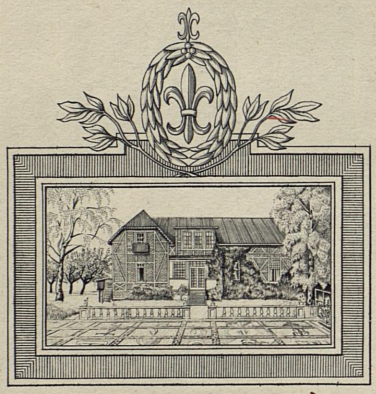

EX LIBRIS. HARRY FETT

Norsk Haandlexikon

for almennyttige Kundskaber.

Tredie Bind.

S—Ø.

NB Rana
Depotbiblioteket

Kristiania.
Chr. Johnsens Forlag.
Trykt af Fr. Jørgensen

S.

S, det 18de Bogstav i det græske, det 19de i det latinske og nordiske Alfabet, er med Hensyn til Lyd en Sibilant eller Hvislelyd. Som Forkortning kan S betyde Navnet Sextus eller Senatus, sacer, salutem, san eller sanctus (hellig) og i Musiken solo, sinistra, subito, segno osv.; endvidere paa Recepter Sumatur (man tage). — S kan være Forkortning for seu, sive (eller).

Saaby, August Vilhelm, dansk Billedhugger, f. 1823, studerede 1855—63 i Italien og erholdt 1850 Kunstakademiets store Sølvmedalje. Hans første Arbeider var en Del omhyggelig udførte, mindre Broncefremstillinger af bacchiske Mythefigurer, saasom „En Faun, som danser med sit Barn", hvilket Arbeide tilhører Kunstmuséet i Kjøbenhavn. Siden har han med Forkjærlighed behandler bibelske Emner. 1870 blev han Medlem af Kunstakademiet. Blandt hans senere Arbeider er Portrætstatuerne af Maleren C. Abildgaard og Digteren H. C. Andersen.

Saadi, Sheik Moslih-eddin, berømt persisk Digter, f. 1184, d. 1291, skrev lyriske Digte, Fortællinger og Fabler. De udmærker sig alle ved en smuk og klar Form og vidner om en stor Livserfaring. Mest bekjendt af hans Skrifter er „Gulistan", d. e. Rosenhaven, og „Bostan". Frugthaven.

Saadia, Ben-Josef, jødisk Rabbiner, f. i Ægypten 892, d. 942, skrev foruden sprogvidenskabelige Værker en arabisk Oversættelse af Bibelen, som dog kun delvis er trykt.

Saaerle, d. s. s. Gulerle, se Art. Erle.

Saaga, i den nordiske Mythologi et andet og sjeldnere Navn paa Frigg. Da man urigtigt læste hendes Navn Saga, blev hun af nyere Fortolkere opfattet som Sagaens eller Historiens Gudinde.

Saagjog, se Vendehals.

Saale (udt. Sale), 1) Bifloд til Elben, kommer fra Fichtelgebirge og munder ud nedenfor Saalhorn i preussisk Sachsen; dens Længde er 364 km. 2) Bifloд til Main, udspringer syd for Römhild og falder ved Gmünden i Main. Den er 112 km. lang.

Saalegjængere, Pattedyr, der ligesom Mennesket træder med hele Fodsaalen paa Jorden, f. Ex. Bjørnen, Aben, Grævlingen o. fl.

Saane (udt. Sane), Bifloд til Aar, udspringer paa Grændsefjeldene mellem de schweiziske Kantoner Bern og Wallis og munder ud ovenfor Aarberg. Dens Længde er 105 km.

Saar, Beskadigelser, som bibringes Legemet ved voldelig at adskille dettes bløde Dele og er enten skaarne, revne, knuste (Skudsaar) eller stukne. De er undertiden forgiftede (Bid af gale Hunde, Giftslanger, Insektstik, Saar ved Aabning af Lig osv.). Med større Saar følger gjerne Saarfeber, som ogsaa kan optræde selv i faretruende Grad efter tilsyneladende smaa Beskadigelser; den er imidlertid i de sidste to Decennier aftagen i Hyppighed og Styrke, siden Englænderen Lister indførte sin systematiske Methode for Saars Behandling med Karbolsyre. Revne eller knuste Saar angribes hyppig af Koldbrand, og Skudsaarene er som oftest forbundne med Betændelse. — Saarlæge, se Kirurg. — Saarlægekunst, se Kirurgi.

Saar (udt. Sar), Bifloд til Mosel, kommer fra Vogeserne og munder ud nedenfor Conz i den preussiske Rhinprovins; den er 246 km. lang.

Saarbrücken (udt. Sarbrykken), By i den preussiske Rhinprovins, ved Floden Saar, har med det ligeoverfor liggende Sanct Johann 20,000 Indb. I Nærheden findes rige Stenkulsgruber. Her stod 2den August 1870 den første Træfning i den fransk-tyske Krig mellem Franskmændene og Tyskerne, i hvilken de første seirede.

Saardam ell. **Zaardam** (udt. Sardam), By i den hollandske Provins Nordholland, med 13,000 Indb. Den har livlig Handel, talrige Korn- og Oliemøller, Sagbrug og store Papirfabriker. I det 17de Aarh. fandtes her over 60 store Skibsverfter, ved et af hvilke Peter den store en kort Tid arbeidede som Tømmermand.

Saargemünd (udt. Sargemynd), By i Lothringen, ved Floden Blies's Udløb i Saar, har 9,000 Indb. og Fabriker for Fløil, Fajance og Lædervarer.

Saarlouis (udt. Sarlui), befæstet By i den preussiske Rhinprovins, med 8,500 Indb. og Stentøifabriker.

Saavedra, se Cervantes-Saavedra.

Saavedra, Angel de, Hertug af Rivas, spansk Digter og Politiker, f. 1791, d. 1865, var under Revolutionen 1820 Medlem af Cortes, hvor han forsvarede den frie Forfatning af 1812. 1836 blev han Indenrigsminister, men maatte paa Grund af La Granja-Revolutionen for en kort Tid flygte til Udlandet. 1843—48 var han Gesandt i Neapel, siden i Paris og Florens og 1864 en kort Tid Præsident i Statsraadet. Som Digter debuterede han 1813 med „Ensayos poéticos". Efter Reaktionens Seier 1820 lod han i Sevilla opføre sin politiske Tendenstragedie „Lanuza", der vakte megen Opsigt. Af hans øvrige Arbeider, Digte, Tragedier, Lystspil osv., kan fremhæves det folkelige Epos „El moro expósito", Lystspillet „Tanto vales cuanto

tienes" og „Historia de la sublevacion de Nápoles".

Saavedra y Faxardo (udt. i Fakardo), Diego, spanſk Forfatter og Statsmand, f. 1584, d. 1648, beklædte fra 1606 flere høie diplomatiſke Embeder ved de europæiſke Hoffer. Af hans talrige politiſk-hiſtoriſke Skrifter, ſom udmærker ſig ved en mønſtergyldig Form, kan nævnes hans „Republica literaria" og „Locuras de Europa". Hans „Obras politicas y historicas" udkom i Madrid 1789—90 (11 Bd.).

Saaz (udt. Sahs), By i Kongeriget Bøhmen, med 9,000 Indb., Bryggerier og Handel med Korn.

Saba, i Oldtiden en By i det ſydlige Arabien. De talrige Ruiner, ſom endnu findes, vidner om dens fordums Magt og Glans. En Dronning af Saba, hvem Araberne kalder Bilkis, beſøgte Kong Salomo og gav ham koſtbare Foræringer.

Sabadilla, Sabadillefrø, Luſefrø, Kapſlerne og Frøene af en til Giftlilierne hørende Plante (Schoenocaulon officinala), ſom voxer i Mexiko. De indeholder et Giftſtof, Veratrin, og har tidligere været brugt i pulveriſeret Tilſtand til udvortes Brug mod Utøi.

Sabalkanſki, ſe Diebitſch-Sabalkanſki.

Sabbat, d. e. Hviledag; hos Jøderne den ſyvende Ugedag, ſom varer fra Fredag Aften til Lørdag Aften, og paa hvilken de ſkal hvile fra alt Arbeide. Sabbaten før Paaſkefeſten kaldes den ſtore Sabbat. Sabbatsvei var den 1250 m. lange Strækning, ſom Jøderne havde Lov til at gaa paa Sabbaten. Paa den Dag var det nemlig ikke tilladt at reiſe. — Sabbatsaar kaldtes hvert 7de Aar, da Jorden ikke ſkulde dyrkes; hvad den frembragte af ſig ſelv, ſkulde tilhøre de Fattige. Heller ikke ſkulde Gjeld inddrives.

Sabbatarier, d. ſ. ſ. Ny-Israeliter (ſ. d.).

Sabel bæres ſom Sideværge i Balg af Staal, Træ eller Læder og benyttes ſaavel til Hug ſom til Stød. Den har en let bøiet, énegget og tilſpidſet Klinge, et Hefte med Parérplade og Parérbøiler eller ogſaa „hel Kurv". Den orientaliſke Sabel (Damaſcéneren) er ſtærkt krummet, toegget mod Spidſen, med Hefte med Parérſtang uden Bøile; Balg og Hefte er i Regelen rigt udſmykkede.

Sabelkarpe (Pelecus cultratus), enſlags Karpe med et langſtraft, ſammentrykt og knivdannet Legeme, forekommer i det øſtlige Mellemeuropas Floder og undertiden i Østerſjøen.

Sabella, en Rørormſlægt, hvis Rør er hudagtigt eller dannet af Dynd; den findes i alle Have. (Se Rørorm.)

Sabeller, ſe Italiſke Sprog og Folk.

Sabellianisme kaldes den Opfatning af den guddommelige Treenighed, at Faderen, Sønnen og den Helligaand ikke er tre Perſoner, men tre Aabenbaringsformer, hvori Gud viſer ſig. Læren fremſattes ca. 230 af Sabellius fra Ptolemais i Ægypten. Han opholdt ſig da i Rom.

Sabellicus, Marcus Antonius Coccius, italienſk Lærd og kritiſk Forfatter, f. 1436, d. 1506, blev ved ſine Foreløsninger, Kritiker og hiſtoriſke Verker en af de første, ſom forſøgte at gjenoprette Studiet af Klaſſikerne i Italien. Hans Digt „De rerum et artium inventoribus" ſaavelſom hans Verdenshiſtorie „Rhapsodiae historiarum" fik i ſin Tid ſtor Udbredelſe.

Sabiere, Tilhængerne af en af forſkjellige kriſtelige, jødiſke og perſiſke Anſkuelſer ſammenſat Religionslære, lever ſpredte i et ringe Antal i Egnene ved Eufrat og Tigris. Af Europæerne kaldtes de for Johannesdiſciple eller Johanneskriſtne. Selv kalder de ſig indbyrdes Mandæere, men overfor Fremmede Sabiere.

Sabine (udt. Sæbbin), Edward, engelſk Fyſiker og Mathematiker, f. 1788, blev Officér 1813. For at underſøge Pendulſvingningerne fulgte han med Roſs og Parry's arktiſke Expedition 1818—19 og bereiſte 1822—23 i ſamme Øiemed Afrikas, Amerikas, Spitsbergens, Grønlands og Finmarkens Kyſter. Han har ogſaa gjort epokegjørende Jagttagelſer af de jordmagnetiſke Forhold, navnlig for de engelſke Koloniers vedkommende. „Royal Society" valgte ham 1850 til Vicepræſident, 1861—71 var han dets Præſident. 1865 blev han Generalløitnant. Han har udgivet flere udmærkede Verker om ſine Jagttagelſer.

Sabinere, et mellemitaliſk Folk, ſom fra ſit Stamland i Apenninerne udbredte ſig over Naboegnene og ſiden under Kong Titus Tacitus ſammenſmeltedes med Latinerne til ét Folk, Romerne. Heraf er Sagnet opſtaaet om Sabinerindernes Rov for at ſtaffe Romulus's Mænd Huſtruer.

Sabinus, Aulus, romerſk Digter, en af Ovids Samtidige, ſkrev tre „Epistolæ" ſom Svar paa Ovids „Heroider". Dog antages det af enkelte Kritikere, at Epiſtlerne er ſkrevne af Italieneren Angelus Quirinus Sabinus, ſom levede i det 15de Aarh.

Sabinus, Georg, tyſk Lærd og Digter, Melanchtons Svigerſøn, f. 1508, d. 1560, blev 1538 Profeſſor i Digtekunſt og Veltalenhed i Frankfurt a. d. O. Han ſkrev bl. a. en Række latiniſke Elegier, ſom udkom 1563 under Titelen „Sabini carmina".

Sabioncellobugten (udt. Sabiontſjellobugten), en Bugt af Adriaterhavet, ſom ſkjærer ind i det ſydlige Dalmatien.

Sables d'Olonne (udt. Sabl Dolaan), Les, By i det franſke Departement Vendée, har 9,500 Indb., betydelige Fiſkerier og livlig Handel.

Sabon (udt. Sabong), ſtore Bogtrykkerſkrifter, ſom nærmeſt benyttes til Trykning af Plakater.

Sabrao, en af de ſmaa Sundøer, hører til Reſidentſkabet Timor og ſtaar under hollandſk Overhøihed.

Saccharimetri, Sukkermaaling, Beſtemmelſen af den Sukkermængde, ſom findes i en Opløsning. Prøven anſtilles efter forſkjellige Methoder, men i Almindelighed benytter man Benævnelſen Saccharimetri kun for Sukkerets Beſtemmelſe ved Polariſationsapparatet. Bekjendt er Soleils Saccharimeter, der er forbedret af Ventzke og Scheibler.

Sacchetti, Franco, italienſk Digter, f. 1335, d. ca. 1400, ſkrev omkring 300 Noveller, hvori han paa en ypperlig Maade ſkildrede ſin Samtids ſociale Liv. De fleſte af hans Fortællinger er til en yderlig gaaende Grad realiſtiſke.

Sacchi, Andrea, italienſk Maler, f. 1598, d. 1661, udmærkede ſig iſær ved meſterlig Behandling af Farverne. Hans bedſte Billede, St. Romualds Syn, findes i Vatikanet.

Sacchini, Antonio Maria Gasparo, italienſk Komponiſt, f. 1734, d. 1786, ſkrev 1762 ſin første

Opera „Semiramide“, som gjorde megen Lykke. Ogsaa de talrige Operaer og Kirkemusikstykker, han komponerede under sit Ophold i Italien, Østerrig, London og Paris, fik stor Anerkjendelse. Til hans bedste Arbeider henregnes Operaerne „Tamerlano“, „Perseo“, „Creso“, „Nitetti“, „Gran Cid“ og „Olympiade“.

Sachalin ell. **Krafto**, russisk Ø i det Okhotske Hav, nord for den japanesiske Ø Jeso, har et Fladeindhold af 63,600 km.² og tæller 16,000 Indb. Den er meget bjergfuld og rig paa Skov og Pelsverkvildt. Den afstodes af Kina definitivt til Rusland 1875.

Sacher-Masoch, Leopold von, fremragende galizisk Romanforfatter, f. 1835, har som Digter udfoldet stor Virksomhed og er en meget yndet Forfatter ogsaa udenfor de tysktalende Lande. Hans Fortællinger er særdeles livfulde og formskjønne, undertiden stærkt sanselige. Flere af dem giver interessante Kulturbilleder fra hans Hjemland. I Romanen „Vor Tids Idealer“ drager han stærkt tilfelts mod Tyskland. Blandt hans mest bekjendte Arbeider er „Das Vermächtniß Kains“ og „Liebesgeschichten aus verschiedenen Jahrhunderten“.

Sachs, Hans, fremragende tysk Digter, f. 1494, d. 1576, oplærtes til Skomagerhaandværket og nedsatte sig som Mester i sit Fag i Nürnberg 1516. I et klangfuldt, kraftigt og letforstaaeligt Sprog forfattede han et stort Antal Skrifter, indeholdende religiøse Afhandlinger, Salmer, Mestersange, Skuespil, Fabler, lyriske Digte, Stjæmteviser o. l., de fleste af didaktisk eller allegorisk Indhold. Stærkt greben af sin Tids religiøse Bevægelse talte han i flere religiøse Dialoger Reformationens Sag og bidrog ikke lidet til dens Udbredelse, saaledes f. Ex. ved Digtet „Die Wittenbergisch Nachtigall“. Siden hans Død er der i Tidens Løb udkommen talrige Udgaver af hans Verker, dog for det meste i Udvalg og fornemmelig efterat Goethe havde fremdraget hans Navn med stor Anerkjendelse.

Sachs, Julius von, fremragende tysk Botaniker, f. 1832, siden 1868 Professor i Würzburg, har bl. a. skrevet „Geschichte der Botanik“, „Grundzüge der Pflanzenphysiologie“ og „Handbuch der Experimentalphysiologie der Pflanzen“.

Sachsen, Kongerige i Tyskland og en af de tyske Forbundsstater, grænser i Nord til Preussen, i Nordøst og Øst til Schlesien, i Sydøst og Syd til Bøhmen og Baiern og i Vest til Sachsen-Altenburg, Reuss og den preussiske Provins Sachsen. Størrelsen er 14,993 km.² og Folkemængden 2,973,000, hvoraf ca. 2½ Million tilhører den lutherske Kirke. Landet er i den sydlige Del bjergfuldt, hvorimod den nordlige Del er lavere og fladere. Imidlertid er ingen af Bjergtoppene synderlig høie; den høieste, Fichtelgebirge, naar kun op til 1213 m. Hovedfloden er Elben, som fra Bøhmen overskrider Sachsens Grændse. Af Landets øvrige Elve, som næsten alle er Bifloder til Elben, kan nævnes Spree, Mulde, Sorte- og Hvide Elster, Pleiße og Neiße. Af Indsjøer findes ingen af nævneværdig Størrelse. — Jordbunden er i Regelen meget frugtbar, og Agerbruget staar paa et særdeles høit Trin; Landets vigtigste Produkter er Hvede, Rug, Byg, Havre, Lin, Humle, Tobak og Frugt. Kvægavlen er ogsaa af megen Betydning, især Faareavlen, og de sachsiske Faar er meget søgte som Stamdyr. Bergverksdriften er ogsaa af Vigtighed og leverer især Sølv, Jern, Kobber, Bly, Zink, Tin, Svovl og Stenkul. Med Hensyn til Industrien indtager Sachsen en fremragende Plads blandt Europas Stater og overskyes i saa Henseende neppe af nogen; den omfatter næsten enhver Branche, og dens Frembringelser er overalt kjendte og skattede. De vigtigste Fabrikbyer er Zwickau, Plauen, Zittau, Annaberg, Bautzen, Dresden, Chemnitz, Leipzig og Meissen. Handelen er livlig og lettes ved flere Jernbaneanlæg og et Net af tidsmæssige Veie; paa Elben foregaar desuden en betydelig Dampskibsfart. Den evangelisk-lutherske Bekjendelse er Statens offentlige Religion; af andre Troessamfund kan nævnes Romersk-katholske og Jøder. Folkeoplysningen staar paa et høit Trin. I Spidsen for den høiere Dannelse staar Universitetet i Leipzig, det mest besøgte i hele Tyskland, med 158 Lærere; desuden er der 13 Gymnasier, 25 Realskoler og 18 Lærerseminarier. — Statsforfatningen er konstitutionel monarkisk. Den udøvende Magt dannes af Kongen og fem Ministre. Nationalforsamlingen er delt i to Kamre, et Førstekammer, som bestaar af de myndige Prinser og 27 andre Medlemmer, hvoraf 10 kongevalgte, og et Andetkammer paa 80 Medlemmer. Til den tyske Rigsdag sender Sachsen 23 Repræsentanter. Den øverste Domstol er Overappellationsretten i Dresden. Armeen udgjør det 12te Armékorps af den tyske Rigshær og bestaar af 9 Infanteriregimenter, 6 Kavaleriregimenter, 18 Feltbatterier, 1 Regiment Fæstningsartilleri, tilsammen paa Krigsfod 81,000 Mand. Landets Hovedstad er Dresden (s. d.). — **Historie.** Sachsen var i tidligere Tider Navnet paa en betydelig Landstrækning i det nordvestlige Tyskland mellem Rhinen og Elben. Landet har sit Navn efter dets Beboere, Sachserne (s. d.), hvis Herskere førte idelige Krige med Naboerne, indtil Karl den store i Begyndelsen af det 9de Aarh. erobrede Landet og tvang dets Indbyggere til at antage Kristendommen. Karl lod Landet regiere af egne Fyrster, og saaledes opstod det sachsiske Hertugdømme, som i Middelalderen spillede en ikke ubetydelig Rolle i Europa. Af flere Medlemmer af dets Fyrstehus indehavde den tyske Keiser- og Kongekrone, bidrog i ikke liden Grad til at kaste Glans over Landet. I Midten af det 12te Aarh. forenedes Sachsen med Baiern under Henrik Løve, som ved heldige Krige udvidede Landets Grændser; men efter hans Død blev det udstykket mellem forskjellige Nabofyrster, og kun en Del deraf beholdt sit gamle Navn og blev overdraget Hertug Bernhard, en Søn af Markgrev Albrecht Bjørn af Brandenburg. Under dennes Efterfølgere deltes Landet i to Dele, hvoraf den sydligste fik Navnet Kurfyrstendømmet Sachsen. Landet blev, efterat Hertug Bernhards mandlige Linie 1423 var uddød, overdraget Fredrik den stridbare af Meissen, hvorved det tillige fik betydelige Udvidelser. Fredriks Efterfølgere foretog en ny Deling, idet hans Sønnesønner Ernst og Albrecht 1464 delte Landet mellem sig. Ved denne Deling erholdt Ernst den østlige Del samt Kurværdigheden. Da Ernsts Søn Fredrik den vise sluttede sig til Luthers Reformation, blev hans Efterfølger 1547 berøvet

Kurværdigheden, som nu overdroges til den anden Linie, nemlig Albrechts Efterkommere. 1554 foregik en ny Deling af Kurfyrstendømmet mellem Fyrstehusets forskjellige Linier. Under Trediveaarskrigen, i hvilken Kurfyrstendømmet Sachsen tog Del først som Protestanternes, senere som Keiserens Allierede, led Landet meget, og dets Skjebne blev ikke lysere, da det 1697 forenedes med Polen ved at Kurfyrst Fredrik August valgtes til polsk Konge. Under Polens Krige med Sverige maatte Sachsen ved flere Leiligheder holde for, ligesom det bl. a. indvikledes i Feider med det hurtig opblomstrende Preussen, der snart berøvede Sachsen dets politiske Betydning i Nordtyskland. I Preussens Krig med Napoleon 1806 deltog Sachsen som Preussens Allierede og blev efter Freds-slutningen i Posen Decbr. s. A. ophøiet til Kongerige, hvorhos dets Regent Fredrik August den tredie tiltraadte Rhinforbundet som Frankriges Forbundsfælle. Som saadan blev August Napoleon tro lige til dennes Nederlag ved Leipzig og var af den Grund paavei til at miste sin Krone, da Rusland og Østerrige paa Wienerkongressen forlangte, at Sachsen helt skulde indlemmes i Preussen. De andre Magter modsatte sig rigtignok dette, men indvilgede dog i, at omtrent Halvdelen af det sachsiske Landomraade forenedes med Preussen (se Provinsen Sachsen). Efterat saaledes de ydre Storme var endt, opstod der en alvorlig Gjæring i det Indre, idet Befolkningen forlangte en Forfatning. Regjeringen saa sig tilsidst nødt til at give efter, og 1831 fik Landet en konstitutionel Forfatning, ligesom flere betydelige Reformer indførtes. Det kom dog senere til Konflikter mellem Regjeringen og Nationalforsamlingen, idet den første ikke fandt at kunne indgaa paa alt, hvad det yderliggaaende Parti forlangte, og da Spendingen stedse blev større, greb Styrelsen 1849 til det Middel at opløse Nationalforsamlingen. Følgen heraf var en Opstand i Dresden; Kong Fredrik August den anden flygtede, og en provisorisk Regjering indsattes. Men nu lod Preussen en Hær rykke ind, og efter blodige Kampe (6te—9de Mai) blev Ordenen gjenoprettet, hvorhos flere af de af Regjeringen gjorte Indrømmelser blev tagne tilbage. Sachsen indgik med Preussen og Hannover et Trekongeforbund, men traadte snart ud af dette og sluttede sig til Østerrige, hvis Allierede det var i den tysk-østerrigske Krig 1866. Ved Fredsslutningen i Prag s. A. slap vel Sachsen paa Grund af Frankriges Mægling for nogen Landafstaaelse, men det maatte betale en større Sum i Krigsomkostninger og slutte sig til det nordtyske Forbund. I den fransk-tyske Krig 1870—71 tog Sachsen virksom Del, og sluttede sig senere til den nye tyske Rigsforfatning.

Sachsen, siden 1815 en af Kongeriget Preussens Provinser, grændser mod Nord og Øst til Hannover og Brandenburg, mod Syd til Kongeriget Sachsen og mod Vest til Hessen-Nassau. Størrelsen er 25,240 km.² og Folkemængden 2,170,000, hvoraf ca. 9/10 bekjender sig til den protestantiske Kirke. Landet, der tilhører den nordtyske Slette, er for det meste fladt, med Undtagelse af den sydlige Del, hvor flere Sidearme fra Harzbjergene løber ind. De vigtigste Næringsveie er Agerbrug, Skovdrift, Kvægavl, Bergverksdrift og Industri; den sidste staar paa et temmelig udviklet Trin. Provinsens Hovedstad er Magdeburg. Se forøvr. Art. Preussen og Sachsen.

Sachsen-Altenburg, Hertugdømme i Nordtyskland, omgivet af Kongeriget Sachsen og de sachsiske Hertugdømmer samt Fyrstendømmerne Reuß og Rudolstadt, er 1322 km.² stort og har 155,000 Indb. Hovedstad er Altenburg (s. d.). Landet er i den vestlige Del fladt, i den østlige Del opfyldt af Udløbere fra Erzgebirge. Korn- og Kvægavl samt Industri er Hovednæringsveiene, og samtlige staar paa et høit udviklet Trin. Landet har en konstitutionel Forfatning og en Nationalforsamling paa 30 Medlemmer, af hvilke 9 vælges af de største Skatteydere, Resten ved almindelige Valg. Til Forbundsraadet sender det 1 og til Rigsdagen 2 Medlemmer. Landforsvaret bestaar af en Bataljon Infanteri, som udgjør en Del af det fjerde tyske Armékorps. — Sachsen Altenburg udgjorde tidligere en Del af Kurfyrstendømmet Sachsen og fik 1603 egne Hertuger. 1672 forenedes det med Koburg-Gotha, men blev 1826 igjen et selvstændigt Hertugdømme. 1866 sluttede det sig til Preussen og indtraadte i det nordtyske Forbund.

Sachsen-Koburg-Gotha, tyst Hertugdømme, bestaar af Hoveddelene Koburg og Gotha, som hver for sig har Navn af Hertugdømme, samt nogle mindre Landstrækninger, er 1968 km.² stort, med et Indbyggerantal af 195,000. Hovedstad er Koburg. Hertugdømmet, der for en stor Del danner Thüringerwalds Aahæld, er bjergfuldt og skovbevoxet, idet en Trediedel af Arealet optages af Skov. Næringsveiene er de samme som i Sachsen-Altenburg, hvortil kommer endel Bergverksdrift, der især omfatter Jern, Stenkul og Salt. Koburg og Gotha har hver sin lovgivende Forsamling paa henholdsvis 11 og 19 Medlemmer, men repræsenteres sammen i det tyske Forbundsraad (1 Medlem) og paa Rigsdagen (2 Medlemmer). Forfatningen er en af de frieste i Europa. Sammen med Sachsen-Meiningen stiller Hertugdømmet et Regiment til den tyske Rigshær. — Gotha blev 1675 og Koburg 1680 selvstændig Stat under Hertug Ernst den fromme Sønner Fredrik og Albert. Efter forskjellige Omskiftelser forenedes Hertugdømmerne 1826 under sit nuværende Navn.

Sachsen-Meiningen, tyst Hertugdømme ved Thüringerwalds vestlige Skraaning, bestaar af flere forskjellige Dele, hvoriblandt Hertugdømmerne Meiningen og Hildburghausen, Fyrstendømmet Saalfeld m. fl. Størrelsen er 2468 km.² og Indbyggerantallet 207,000. Landet er meget bjergfuldt og lidet stikket for Kornavl, hvorimod Kvægavlen og Industrien er betydelig. Næsten Halvdelen af Landets Areal er bevoxet med Skov, der er rig paa Vildt. Bergverksdriften er ogsaa af ikke liden Betydning. Landdagen tæller 24 Medlemmer, og Hertugdømmets Repræsentation i Forbundsraadet og paa Rigsdagen er som for Sachsen-Koburg, sammen med hvilket det stiller et Regiment til den tyske Rigsarmé. — Sachsen-Meiningens Fyrstehus nedstammer fra Hertug Ernst den frommes Sønner. Først 1826 forenedes Hildburghausen med Meiningen. Under den preussisk-østerrigske Krig 1866 sluttede det sig til Østerrige, hvorfor Landet besattes af preussiske Tropper, som tvang Hertug Bernhard til at fratræde sig Regje-

ringen til Fordel for sin Søn, og Landet indlemmedes i det nordtyske Forbund.

Sachsen-Weimar-Eisenach, tysk Hertugdømme, bestaar af tre større og flere mindre Landstrækninger, omgivne af Provinsen Sachsen, Reuss, Kurhessen og de øvrige sachsiske Hertugdømmer. Det har et Fladeindhold af 3593 km.² og en Folkemængde af 310,000. Dets nordlige Del er for det meste Sletteland, medens den midtre og sydlige Del hører til Thüringerwald og Voigtland. Befolkningen er som i de øvrige sachsiske Hertugdømmer for Størstedelen protestantisk. Næringsveiene er fornemmelig Korn-, Kvæg- og Frugtavl. En Landdag paa 31 Medlemmer, hvoraf 10 vælges af de større Skatteydere, udgjør Nationalforsamlingen. I Forbundsraadet repræsenteres Hertugdømmet af 1 og paa Rigsdagen af 3 Medlemmer. Til den tyske Rigshær leverer det et Infanteriregiment. — Den hertugelige Linie Sachsen-Weimar-Eisenach stiftedes 1640 af Wilhelm, en yngre Broder af Ernst den fromme. Senere deltes Linien i tre forskjellige (Weimar, Eisenach) og Jena), indtil Hertugdømmets nuværende Landsdele igjen samledes 1741.

Sachsere (Saxones), et i den ældre Historie meget bekjendt Folk af den germaniske Folkestamme, omtales første Gang af Ptolemæus som boende syd for den kimbriske Halvø mellem Eideren, Trave og Elben. Navnet afledes af Sax, d. e. et kort Sværd eller en Kniv. Det var et krigersk Folkefærd, som oftere laa i Fejde med sine Naboer og af og til drog paa større Erobringstog til fjernere Lande. Saaledes hjemsøgte de flere Gange Britannien, som de i Slutningen af det 3die Aarh. hjalp Carausius med at erobre. Ogsaa i det romerske Rige gjorde de flere ødelæggende Indfald, især i Gallien, og da Britterne i det 5te Aarh. haardt trængtes af Pikter og Skoter, forenede Sachserne sig med Angler og Jyder og underlagde sig Britannien, hvor de oprettede flere selvstændige Riger (se Angelsachserne og England). Ogsaa med sine Naboer Frankerne laa de ofte i Strid, og det lykkedes først Karl den store i Slutningen af det 8de Aarh. at tue dem, hvorhos han tvang dem til at antage Kristendommen. Efter Karls Død forenedes Sachsernes Land med den Del af Riget, som tilfaldt hans Søn Ludvig den tyske, der 850 indsatte en egen Hertug til at styre Landet, og derved grundlagdes det sachsiske Hertugdømme. Se forøvr. Art. Sachsen.

Sachsisk Blaat, se Smalte. — Sachsisk Grønt, d. s. s. Koboltgrønt (Rinmanns Grønt), se under Kobolt.

Sachtleeven, se Saftleeven.

Sacken, Fabian Wilhelm von der, Fyrste af Osten-Sacken, russisk General, f. 1752, d. 1837, blev 1766 Officér og udmærkede sig hyppig i de tyrkiske, polske og franske Krige 1768—1809. 1813 kommanderede han et Korps under Blücher og var de russiske Troppers Overgeneral under den polske Opstand 1831, hvorfor han fik Fyrstetitelen. — Sacken, Dmitri, Greve af Osten-Sacken, russisk General, f. 1793, blev Officér 1805, deltog i Felttoget mod Frankrige 1812—15 og udmærkede sig som Paskevitsch's Stabschef i den persiske Krig 1827—29. 1831 kjæmpede han i Polen, hvor han deltog i Stormen paa Warschau, og kommanderede et Hærkorps i Krimkrigen 1853—55.

Sackville (udt. Sækvil), engelsk Adelsslægt, se Dorset.

Saco, By i den nordamerikanske Stat Maine, med 15,000 Indb.

Sacramento, 1) Kalifornien's Hovedflod, kommer fra Sierra Nevada, hvor den kaldes Pitt River, og munder ud i San Franciscobugten. Dens Længde er 750 km. 2) By i Kalifornien, har 22,000 Indb. og er Midtpunktet for en storartet Handelsvirksomhed.

Sacré coeur (udt. Sakre kør), Selskabet for Jesu hellige Hjerte, stiftedes af forhenværende belgiske Jesuiter 1794. 1800 stiftedes i Paris et kvindeligt Selskab med samme Navn og Formaal, hvilket siden er blevet meget udbredt over hele Verden.

Sacy (udt. Sasi), Antoine Isaac, Baron Silvestre de, fremragende fransk Orientalist, f. 1758, d. 1838, blev 1808 Professor i Persisk ved Collége de France, og 1815 Rektor ved Universitetet i Paris. Som Lærer uddannede han en hel Skole af dygtige Sprogmænd og som sprogvidenskabelig Forfatter udgav han selvstændige Skrifter om og Oversættelser fra det arabiske og persiske Sprog, hvilke i betydelig Grad har fremmet og lettet Orientalisternes Studier. Saaledes blev hans „Grammaire arabe" epokegjørende for Studiet af Arabisk. Dygtige Verker er ogsaa hans „Mémoires d'histoire et de littérature orientales" og „Exposé de la religion des Druses". — Hans Søn Samuel Ustazade Silvestre de Sacy, f. 1801, d. 1879, var en fremragende Politiker og Skribent; han bidrog bl. a. meget til Ministeriet Polignacs Fald. 1854 blev han Medlem af Akademiet, og 1864 valgtes han ind i Undervisningsvæsenets Bestyrelse. Under Titelen „Variétés littéraires, morales et historiques" har han udgivet de bedste af sine Afhandlinger.

Sá da Bandeira, Bernardo de Sa Nogueira, Marquis de, portugisisk Statsmand og Generalløitnant, f. 1795, d. 1876, var Marineminister 1832—33 forsvarede 1833 Lissabon mod Miguelisterne, blev 1834 Guvernør over Algarve og ophøiedes i Pairsstanden. Efterat han 1835 atter var bleven Medlem af Regjeringen, mistede han 1846 sit Embede og sine Titler for Deltagelse i en Opstand mod Hertugen af Saldanha; fort Tid efter blev han dog amnesteret, blev 1856 Marine- og Kolonialminister og Januar—September 1857 tillige Krigsminister. Siden var han indtil 1871 afvexlende Marine- og Krigsminister samt Ministerpræsident og Udenrigsminister.

Saddleworth (udt. Sædeluvorth), By i Yorkshire i England, med 20,000 Indb. og betydelige Klædefabriker.

Sadducæere, en jødisk Sekt, som skal have Navn efter Stifteren Sadok (206—150 f. Kr.), dannede et Troessamfund eller Parti mod Farisæernes Anskuelser og Optræden. De benegtede Engles Tilstedeværelse og troede hverken paa Sjelens Udødelighed, Legemets Opstandelse eller paa den guddommelige Forudbestemmelse.

Sadeler, Johann, fremragende belgisk Kobberstikker, f. ca. 1550, d. ca. 1610, opholdt sig dels i de større tyske Byer og dels i Venedig, hvor han udførte talrige Radéringer, navnlig som Illustrationer til religiøse Skrifter. — Hans Broder Rafael Sadeler, f. 1555, d. ca. 1628, var

ogsaa en udmærket Kobberstikker. Han arbeidede sammen med sin Broder, indtil han 1604 blev kaldet til München for at illustrere den af Jesuiterne udgivne „Bavaria pia et sancta".

Sa de Miranda, Francisco de, spansk-portugisisk Digter, f. 1495, d. 1558, skrev under Indflydelse af Datidens humanistiske Aandsretning i det portugiske og det spanske Sprog lyriske Digte, poetiske Epistler og Dramaer, hvis Form var en nøiagtig Efterligning af de gamle klassiske og italienske Forfattere, men hvis Aand dog tildels var selvstændig og national. Hans Hyrdedigte anseés som hans bedste Arbeider.

Sadolin, Jørgen Jensen, dansk Theolog, f. 1499, d. 1559, var en af Reformationens dygtigste og kraftigste Forkjæmpere i Danmark. Kong Fredrik den første overdrog ham at oprette en evangelisk Præsteskole i Viborg, siden blev han af Hans Tausen viet til Præst og blev 1532 Biskop Knud Gyldenstjernes Medhjelper i Odense. Han oversatte Luthers lille Katekismus og den augsburgske Konfession. 1537 blev han Biskop i Fyen.

Sadowa, Landsby nær Königgrätz i Bøhmen, bekjendt ved Preussernes Seier over Østerrigerne 3die Juli 1866.

Saffi ell. **Asfi**, Sjøstad i Marokko, ved Atlanterhavet, med 9,000 Indb.

Saffian, tyrkisk Læder eller Marokin, er et fint, blødt, farvet Læder, som tilberedes af Gjede- eller Faareskind. Enslags Saffian er Korduan, som er forskjelligt fra Saffian derved, at det er stærkere og beholder sin naturlige Haarbedækning.

Safflor (Carthamus tinctorius), en til Tidselgruppen hørende kurvblomstret Plante, som hører hjemme i Ostindien, og af hvis tørrede Blomster udvindes et gult og rødt Farvestof. Dog benyttes kun det røde, det saakaldte Karthamin. Blomsterne bruges almindeligt til Forfalskning af Safran.

Safran (Crocus), Planteslægt af Irisfamilien. Vaarsafran (Crocus vernus) er en meget hyppig forekommende Prydplante. Høstsafran (Crocus sativus) har været dyrket i Orienten fra den graa Oldtid. Nu dyrkes den baade der og i Syd-Europa, navnlig i Frankrige og Spanien. Hvad der kommer i Handelen under Navn af Safran, er de rødgule Støvveie, som findes i Midten af Blomsten.

Safranin, et rødt Anilinfarvestof, som fremstilles af Toluidin. Det anvendes til Farvning af Bomuld og Silkestoffer og bruges ofte istedenfor Orseille og Safflor.

Saftfarver, forskjellig farvede, i Vand opløselige Planteextrakter, benyttes i Malerkunsten til Akvarellen samt til Farvning af Sukkertøi osv. Blandt de vigtigste er Saftgrønt, som udvindes af en Art Troldhæg og giver en prægtig gulgrøn Farve, og Saftrødt, der faaes ved Afkog af Fernambuktræet.

Saftleeven eller **Sachtleeven**, ogsaa **Zachtleeven**, Hermann, fremragende hollandsk Landskabsmaler, f. 1609, d. ca. 1689, har malet et stort Antal Landskabsbilleder, navnlig fra Rhinegnene, der udmærker sig ved sine livlige Farver og fortræffelige Lysvirkninger. Han var ogsaa en af sin Tids dygtigste Radérere og Tegnere.

Safvet Pascha, tyrkisk Statsmand, f. 1810, d. 1883, indehavde siden 1859 flere Gesandtskabs- og Ministerposter. Som tyrkisk Udenrigsminister undertegnede han Freden til San Stefano Marts 1878 og blev kort Tid efter Storvezir.

Saga, se Saaga. — Saga, Fortælling, Sagn (se Skandinavisk Sprog og Literatur).

Sagan, By i den preussiske Provins Schlesien, ved Floden Bober, med 11,000 Indb. og betydelig Handel med Uld og Korn.

Sagasta, Præxedes Mateo, spansk Statsmand, f. 1827, valgtes første Gang til Kortesmedlem 1854. 1856 maatte han flygte til Frankrige for sin Deltagelse i den radikale Opstand i Madrid, men blev amnesteret og fik et Professorat i Madrid. 1866—68 maatte han atter opholde sig i Udlandet paa Grund af sin Deltagelse i den mislykkede Opstand. Siden gik han over til de Konservative, var 1871 Præsident i Kortes, senere Indenrigsminister og en kort Tid Førsteminister. Ogsaa under Serrano bekladte han flere Ministerposter, men traadte ud af Kabinettet ved Kong Alfons's Tronbestigelse. Som senere Medlem af Kortes har han sluttet sig til de Liberale.

Sagen, Lyder Christian, norsk Skolemand og Publicist, f. i Bergen 1777, d. 1850, blev 1797 Student fra Bergens Skole. Senere var han i fem Aar Lærer ved Christianis Institut ved Kjøbenhavn, blev 1805 Adjunkt ved Latinskolen i sin Fødeby og 10 Aar senere Overlærer ved samme. Flere nyttige og almendannende Institutioner i Bergen skyldes hans Initiativ, deriblandt Realskolen, Tegneskolen, Musæet og Kunstforeningen. Som Digter har han skrevet et stort Antal Sange og Leilighedsdigte, der har været aftrykte i forskjellige Blade og Tidsskrifter. Af hans øvrige literære Arbeider bør nævnes „Dansk Læsebog for Børn og Ungdommen", „Dansk Stilebog", hvilke begge udkom i flere Oplag, „Bergens Beskrivelse" og „Fabler for Unge og Gamle"; de sidste er samlede, oversatte og tildels bearbeidede.

Sagene, et af Kristianias Sognekald, ligger i den nordlige Kant af Byen, om Akerselven, og er et af Byens vigtigste Fabrikdistrikter.

Sageslos, skyld- eller ansvarsfri i juridisk Henseende.

Sagfører, en Person, hvis Hverv det er at udføre Retssager for andre. Sagførernæringen er i Norge ikke fri, da der til dens Udøvelse kræves offentlig Beskikkelse. Dette var allerede Tilfældet efter Kristian den femtes Lovbog (1687), som henlagde Beskikkelsen af Sagførere i Byerne til Magistraten, medens den forbød dem at gaa i Rette paa Landet. Dette Forbud ophævedes først i 1735, og omtrent samtidig sattes juridisk Examen som Vilkaar for Beskikkelsen (1736). Efterhaanden skjærpedes Fordringerne, og samtidig henlagdes Beskikkelsesmyndigheden først til Overøvrigheden, siden til Kongen (1810). Dette er igjen i nyere Tid forandret saaledes, at nu Justitsdepartementet beskikker alle Sagførere. Af disse gives for Tiden tre Klasser: Underretssagførere, som kan gaa i Rette for alle Underretter i Riget, Overretssagførere, som derhos kan gaa i Rette for alle Overretter, samt Høiesteretsadvokater, som ogsaa kan føre Sager for Høiesteret. Fordringerne er naturligvis større overfor dem, der ønsker Beskikkelse som Høiesteretsadvokater, fremfor til Overretssagførere, og til disse igjen større fremfor til Underretssagførere. Sagførernes Eneret til at udføre Sager for andre er forøvrigt

ikke ubetinget, idet man for enhver anden Ret end Høiesteret kan afgive Møde ved Værge, Fænde eller Tjener. I visse Sager er det endog forbudt at benytte Sagfører (for militære Retter, i private Politisager m. v.).

Saghor ell. **Sangor**, By i Nordvestprovinsernes Guvernement i engelsk Forindien, med 50,000 Indb.

Saginaw (udt. Sægginaa), By i den nordamerikanske Stat Michigan, ved Huronsjøen, med 10,500 Indb.

Sagn, Fortælling, mundtlig overleveret Beretning, fornemmelig om Tildragelser, som har fundet Sted i en fjernt tilbageliggende Tidsalder.

Sagnkreds ell. **Sagncyklus**, en Sagn- eller Digtningskreds, ogsaa en sammenhængende Række af historiske Digtninger, forsaavidt de har et fælles Midtpunkt. Deraf Ordet cykliske Digtere, der anvendes om de efter Homers Tid levende græske Digtere, hvis Verker dreiede sig om Oldtidens Mythekreds.

Sago, enslags Mel, som fornemmelig faaes af Marven af Sagopalmen (Sagus Rumphii), der hører hjemme og dyrkes i Ostindien, navnlig paa Sundaøerne. Til Norge indførtes 1879 Sago til en Værdi af ca. 67,000 Kr.

Sagoskin, Michael Nikolajevitsch, russisk Digter, f. 1789, d. 1852, har skrevet flere Romaner, Noveller, Lystspil og Skisser, hvori han har givet træffende Billeder af det russiske Samfund. Hans bedste Arbeide er Romanen „Jurij Miloslawskij", der i sin Tid fik stor Udbredelse.

Sagunt, en By, som af Grækere fra Zakynthos (Zante) anlagdes paa det gamle Spaniens Østkyst, nord for Valencia. 219 f. Kr. blev den erobret af Hannibal, hvilket gav Stødet til den anden puniske Krig.

Sagvandselven, i Nordlands Amt, dannes af en Række mindre Tilløb i den sydlige Del af Hammerø Prestegjeld, gaar mod Nordvest og falder i Bunden af Sagfjorden. Dens Længde er 34 km.

Sahara, Jordens største Ørkenbelte, ligger i det nordlige Afrika, mellem Berberiet i Nord, Sudan i Syd, Atlanterhavet i Vest og Nildalen i Øst, og har et Fladeindhold af 6,662,600 km.^{2} Den bestaar dels af ubeboede Stepper og dels af Bjerg- og Høidelandskaber med Oaser (s. d.) og inddeles i 1) den Libyske Ørken i Øst, hvor der forekommer flere Oaser og høie Bjergstrækninger, og 2) Flyvesandørkenen Sahel, med Oasen Air i Vest. Bjergtoppene i Ørkenens Midtparti naar en Høide af indtil 2000 m. Befolkningens Antal er 3—4 Millioner og bestaar af Arabere, Berber og Tebuer. Disse driver en livlig Karavanehandel og dyrker flere Kornsorter, men fornemmelig Dadelpalmen. Deres vigtigste Husdyr er Kamelen, Hesten, Faaret og Æslet. Af vilde Dyr forekommer bl. a. flere Antilopearter, Hyænen, Giraffen, Løven og Strudsen. Klimatet er overordentlig hedt og tørt.

Saharanpur, By i Nordvestprovinsernes Guvernement i engelsk Forindien, med 44,000 Indb.

Saïd Pascha, Søn af Mehemed Ali, f. 1822, d. 1863, blev 1854 Vicekonge i Ægypten. Han gjennemførte mange Reformer i Landets Styrelse, særlig med Hensyn til Hærvæsenet, Bøndernes Ret til at dyrke Jorden og Finansernes Ordning. Tillige arbeidede han ivrig for Suezkanalens Fuldførelse, i hvilket Øiemed han ofrede betydelige Pengesummer.

Saïda, Bibelens Sidon, By i den tyrkiske Provins Syrien, med ca. 12,000 Indb. I Middelalderen blev Byen flere Gange erobret af Korsfarerne, 1253 plyndredes den af Saracenerne og blev saa bygget op igjen af Ludvig den hellige af Frankrige, men ødelagdes atter 1291. En af de fornemste Aarsager til dens Tilbagegang i kommerciel Betydning er, at dens Havn er bleven saa grund, at den ikke kan anløbes af større Skibe.

Saigon ell. **Saigun**, befæstet Hovedstad i den franske Koloni Kotsjinkina i Bagindien, med 55,000 Indb. og betydelig Handel.

Sailer, Johann Michael, fremragende tysk katholsk Theolog, f. 1751, d. 1832, blev 1780 Professor i Ingolstadt, 1784 i Dillingen og 1799 atter i Ingolstadt. Efterat han dernæst havde beklædt flere høie kirkelige Embeder, blev han 1829 Biskop i Regensburg, hvor han virkede indtil sin Død. Blandt hans Skrifter fik især „Gebetbuch für katholische Christen" stor Udbredelse. Hans „Sämmtliche Schriften" udgjør 40 Bd.

Saima ell. **Saimen**, Indsjø i Finlands sydøstlige Del, ligger 76 m. over Havet og indtager et Areal af 1760 km.^{2} Gjennem Wuoksenelven har den Afløb til den finske Bugt.

Saint Albans (udt. Sænt Albens), By i det engelske Grevskab Hertford med 8,500 Indb., er bekjendt ved Rikard af Yorks Seier over Henrik den sjette 1455, samt ved den Seier, som Clifford 6 Aar senere vandt over Warwich.

Saint Amand (udt. Sæhngt Amang), 1) By i det franske Departement Nord, med 11,000 Indb. og betydelig Fabrikdrift i Uld- og Bomuldsvarer. 2) By i det franske Departement Cher med 8,500 Indb. og Handel med Korn og Kvæg.

Saint-Arnaud (udt. Sæhngt Arnaa), fransk Marskal, se Arnaud.

Saint-Aubain (udt. Sæhngt Aabæng), Andreas N. de, dansk Forfatter, f. 1798, d. 1865, udgav under Navnet Carl Bernhard en Række Fortællinger fra de dannede Klassers daglige Liv i Danmark, hvilke ved sine fængslende Emner og sin elegante Form banede sig Vei til en stor Læsekreds. Til hans bedste Arbeider henregnes „Lykkens Yndling", „Et Aar i Kjøbenhavn" og „Kommissionæren". Af hans historiske Romaner maa fremhæves „Gamle Minder" og „Krøniker fra Kristian den andens Tid". Hans „Samlede Skrifter" udgjør 14 Bd.

Saint Brieuc (udt. Sæhng Briok), By i det franske Departement Nord, nær Kanalen, med 17,000 Indb.

Saint Catherines (udt. Sænt Kætlrins), By i Kanada, i Provinsen Ontario, ved Wellandkanalen, med 8,000 Indb og Mineralkilder.

Saint Chamond (udt. Sæhng Sjamong), By i det franske Departement Loire, med 14,500 Indb. og betydelig Fabrikdrift.

Saint Christoph, engelsk Ø i Vestindien, 176 km.^{2} stor, med 28,000 Indb.

Saint Cloud (udt. Sæhng Klu), By i det franske Departement Seine-Oise, vest for Paris, med 9,000 Indb. Den havde tidligere et prægtfuldt Slot, som Høsten 1870 ødelagdes under Tyskernes Beleiring af Paris.

Saint Croix (udt. Sæhng Kroa), Ø i Vestindien, øst for Portoriko, tilhører Danmark. Den er 218 km.² stor og har 23,000 Indb.

Saint-Cyr (udt. Sæhng Sihr), Laurent Gouvion, Markis, fransk Marskal, f. 1764, d. 1830, var oprindelig Kunstner, men gik under Revolutionen i Militærtjeneste og steg hurtig til de høiere Grader. 1794 blev han Divisionsgeneral og deltog som saadan med stor Tapperhed i Felttogene i Spanien, Italien, Tyskland og Rusland, saavel under Republiken som under Napoleons Regjering. Under Felttoget til Rusland 1812 vandt han med 6te Armékorps en blodig Seier over Russerne ved Polozk, hvorfor han udnævntes til Marskal. 1813 blev han ved Dresdens Kapitulation tagen tilfange og holdtes i Fangenskab indtil Bourbonernes Gjenindsættelse. Juli—Novbr. 1815 var han Krigsminister under Ludvig den attende, 1817—19 en Tid Marine-, siden Krigsminister. Han skrev bl. a. Frankriges Krigshistorie under Direktoriet, Konsulatet og Keiserdømmet.

Saint-Denis (udt. Sæhng Deni), By i Nærheden af Paris, med 36,000 Indb.

Saint Dié (udt. Sæhng Die), By i Departementet Vogeserne i Østfrankrige, med 14,500 Indb. Den er Sæde for en Biskop.

Saint Dizier (udt. Sæhng Disie), By i det franske Departement Øvremarne, med 13,000 Indb.

Saint-Etienne (udt. Sæhngt Etienn), Hovedstad i det franske Departement Loire, har 126,000 Indb., er Midtpunktet for et betydeligt Stenkulgrubedistrikt og driver en storartet Industri i Metalvarer, fornemmelig Skydevaaben.

Saint-Evremont (udt. Sæhngt Evremong), Charles Marguetel de Saint-Denis, Grev Ethalan, fransk Forfatter, f. 1613, d. 1703 i London, hvor han i flere Aar havde glimret ved Karl den andens Hof. Hans Skrifter, der udmærker sig ved sprudlende Vid, Originalitet i Opfatning og livlig Fremstilling, udkom i London 1705 i 2 Bd.

Saint Germain (udt. Sæhng Sjermæng), Josef, Greve af, en af de frækkeste Eventyrere, som nogensinde har optraadt i den fornemme Verden. Han antages at være født i Begyndelsen af det 18de Aarh. og var sandsynligvis Portugiser. Omkring 1750 duklede han op i Paris og forstod ved sine mange Kundskaber og forskjellige Færdigheder at skaffe sig Adgang til de høiere Kredse. Han foregav bl. a. at kunne gjøre Guld og Ædelstene, samt at han var over 200 Aar gammel, idet han kjendte en Elixir, som kunde forlænge Livet og gjengive gamle Folk Ungdom og Skjønhed. Tidens Overtro gjorde det let for ham at erhverve sig Ry, og ved flere Hoffer i Europa nød han megen Anseelse. Han døde 1795 (1784?) fattig og forgjeldet.

Saint-Germain-en-Laye (udt. Sæhng Shermæng ang læ), By i det franske Departement Seine-Oise, med 17,500 Indb.

Saint Helens, By i det engelske Grevskab Lancaster med 46,000 Indb. og betydelig Glasindustri.

Saint Hélier (udt. Sængt Heljeh), By paa den engelske Ø Jersey i Kanalen, med 17,000 Indb., hvoraf mange franske Flygtninge.

Saint-Hilaire (udt. Sængt Ilæhr), se Barthélemy Saint-Hilaire, Jules.

Saint-Hilaire, se Geoffroy Saint-Hilaire, Etienne.

Saint-Jean d'Acre (udt. Sæng Schang Dakr), se Akka.

Saint-John, Henry, Viscount, se Bolingbroke.

Saint-John (udt. Sænt djon), Flod i den nordamerikanske Stat Maine, kommer fra Grændsebjergene mellem Kanada og Maine, danner flere betydelige Fald og munder ud i Fundybai. Dens Længde er 965 km.

Saint-Johns, 1) By i New-Brunswick i Kanada, ved Floden St. John, med 29,000 Indb., en god Havn og betydelig Skibsfart. — 2) Hovedstad paa Øen Newfoundland, med 24,000 Indb., udmærket Havn og store Fiskerier.

Saint Joseph, By i den nordamerikanske Stat Missouri, med 33,000 Indb. Den er Sæde for en katholsk Biskop.

Saint-Just (udt. Sæhng Sjyst), Antoine, fremragende Deltager i den store franske Revolution, f. 1767, sluttede sig ved Revolutionens Udbrud begeistret til denne og valgtes 1792 til Medlem af Konventet. Han stemte for Ludvig den syttendes Død og var et af de voldsomste Medlemmer af Skrækregjeringen og af Velfærdskomitéen, i hvilke Egenskaber han holdt Guillotinen i stadig Virksomhed, navnlig i Elsas. Han bidrog meget saavel til Girondinernes som til Dantons Fald og dannede sammen med Robespierre og Couthon det berygtede Triumvirat. I den sidste Kamp, Robespierre havde i Konventet, optraadte Saint-Just som hans Forsvarer, men opnaaede ligesom han kun at blive fængslet, og henrettedes sammen med Robespierre og hans Venner 28de Juli 1794. En Samling af hans politiske Afhandlinger udkom 1833.

Saint-Lambert (udt. Sæhng Langbær), Charles François, Marquis de, fransk Filosof og Digter, f. 1716, d. 1803, bekjendt som Forfatter af Digtet „Saisons" og „Universal-Katekisme", der som Lærebog i Moral anbefaledes af den republikanske Regjering. Hans „filosofiske Verker" udgjør 5 Bd.

Saint-Lo (udt. Sæhng Lo), By i det franske Departement Manche, med 10,000 Indb.

Saint-Louis (udt. Sæng-Luis), Handels- og Fabrikby i Staten Missouri i Nordamerika, paa Mississippis venstre Bred, med ca. 350,000 Indb. Byen har mange Kirker og Skoler, et stort Bibliothek og flere høiere Læreanstalter, er Anløbssted for en stor Mængde Floddampere, har store Jernstøberier, Bomulds-, Tobaks- og Oliefabriker og er Midtpunktet for en storartet Handel. Den er desuden Sæde for en katholsk Biskop og Erkebiskop.

Saint Malo, stærkt befæstet Sjøstad i Departementet Ille-Vilaine paa den franske Vestkyst, med 12,500 Indb., god Havn og store Værfter samt livlig Handel og Skibsfart.

Saint-Marc-Girardin (udt. Sæhng Mar Sjirardæng), François Auguste, fransk Literaturhistoriker og Publicist, f. 1801, d. 1873, blev 1834 Professor i fransk Literatur ved Sorbonnen, hvor han fik stor Indflydelse gjennem sine talrigt besøgte, aandfulde Forelæsninger. Fra 1827 og indtil sin Død var han Medarbeider i „Journal des Débats", 1835—48 Deputeret og 1871 Medlem af Nationalforsamlingen, til hvis høire Centrum han hørte. Han skrev flere Verker om Undervisningsvæsenet samt literaturhistoriske Skrifter.

hvoriblandt „Forelæsninger over den dramatiske Literatur".

Saint-Martin (udt. Sæhng Martæng), Louis Claude, Marquis de, fransk Theosof, f. 1743, d. 1803, var oprindelig Officér, men trak sig tidlig tilbage til Privatlivet for at øve sig for religiøs-filosofiske Studier. Navnlig studerede han Jakob Böhmes og Svedenborgs Skrifter og optraadte siden med en Række Afhandlinger, hvori han ivrigt bekjæmpede Materialismen og Sensualismen. Til hans bedste og mest karakteristiske Skrifter henregnes „Om Vildfarelser og Sandhed", „Om Tingenes Væsen" og „Gud og Naturen".

Saint-Nazaire (udt. Sæhng Nazær), By i det franske Departement Nedre Loire, ved Loires Munding, har 19,000 Indb., to Havne og betydelig Skibsfart.

Saint-Nicolas (udt. Sæhng Nikola), By i den belgiske Provins Østflandern, med 25,000 Indb., livlig Handel og Bomuldsindustri.

Saint-Omer (udt. Sæhngt Omær), befæstet By i det franske Departement Pas-de-Calais, med 22,500 Indb. og en smuk Kathedral samt betydelig Industri i Uld, Bomuld og Klædesstoffer.

Saint Paul, 1) Hovedstad i den nordamerikanske Stat Minnesota, ved Mississippi, med 42,000 Indb. og betydelig Handel og Industri. Byen er Sæde for en katholsk Biskop. 2) By paa den franskafrikanske Ø Réunion, med 12,000 Indb.

Saint Peters Port (udt. Sænt Piters Port), By paa den engelske Ø Guernsey ved Frankriges Vestkyst, med 16,000 Indb. og fortrinlig Havn.

Saint Pierre, By paa den fransk-vestindiske Ø Martinique, med 30,000 Indb.

Saint-Pierre (udt. Sæhng Pjær), Charles Irénée Chastel de, fransk politisk og filosofisk Forfatter, f. 1658, d. 1743, blev 1695 Medlem af Akademiet, men udstødtes 1718, fordi han i sine Skrifter havde angrebet Ludvig den fjortendes Regieringssystem. I sine talrige literære Arbeider, hvoraf han selv besørgede udgivet et Udvalg under Titelen „Skrifter om Politik og Moral", angreb han sin Samtids politiske og moralske Tilstande og retede navnlig flere heftige Angreb mod Ludvig den fjortendes Styrelse.

Saint-Pierre, Jacques Henri Bernardin de, fremragende fransk Forfatter, f. 1737, d. 1814, var oprindelig Sjømand, siden Ingenior, i hvilken Egenskab han i flere Aar opholdt sig i Udlandet. 1771 begyndte han i Paris, hvor han var traadt i intim Venskabsforbindelse med Rousseau, sin literære Virksomhed med nogle udmærkede Naturskildringer fra sine Reiser. Disse efterfulgtes bl. a. af hans „Naturstudier", hvis fjerde Bind indeholder hans berømte „Paul et Virginie", der har oplevet mangfoldige Oplag og er tjendt over hele den dannede Verden. Saavel under Revolutionen som under Napoleon bekladte han offentlige Stillinger. Hans samlede Værker udgjor 12 Bd.

Saint-Priest (udt. Sæhng Pri), Alexis Guignard, Grev, fransk Diplomat og historisk Forfatter, f. 1805, d. 1851, var 1838—41 Gesandt henholdsvis i Brasilien, Portugal og Danmark. Som Forfatter er han fornemmelig bekjendt ved sin „Neapels Erobring af Karl af Anjou", hvorved han blev Medlem af Akademiet.

Saint-Quen (udt. Sæhng Kæng), By nordvest for Paris, med 11,500 Indb.

Saint-Quentin (udt. Sæhng kængtæng), se Quentin.

Saint-Réal (udt. Sæhng réal), César Vichard, Abbé de, fransk Historiker, f. 1639, d. 1692, har bl. a. skrevet „Syv Forelæsninger over Historiens Anvendelse" og „Don Carlos, en historisk Roman". Hans samlede Skrifter udkom i Haag 1726 i 4 Bd.

Saint-Saëns (udt. Sæhng saang), Charles Camille, fransk Komponist, f. 1835, har skrevet et stort Antal Kompositioner, hvoriblandt Kantaten „Prometheus" ved Verdensudstillingen 1878 og talrige symfoniske Værker, saasom „Marche héroïque", „Phaëton", „Danse macabre" o. fl.

Saint-Servan (udt. Sængt Servang), By i det franske Departement Ille-Vilaine, med 12,500 Indb. og Skibsverfter.

Saint-Simon (udt. Sæhng Simong), Louis de Rouvroy, Hertug af, fransk Forfatter, f. 1675, d. 1755, udmærkede sig som Militær under Marskal Luxembourg og beklædte flere vigtige Stillinger under Regentskabsperioden. Han er fornemmelig bekjendt ved sine særdeles interessante „Erindringer" fra Ludvig den fjortendes Aarh. og Regentskabsperioden (21 Bd., Paris 1829—30), hvilke er af stor Betydning under Studiet af Frankriges Historie.

Saint-Simon (udt. Sæhng Simong), Claude Henri, Grev, f. 1760 i Paris, d. 1825, „den første moderne Socialist", kjæmpede 1777—79 under Washington i den nordamerikanske Frihedskrig. Han søgte forgjæves at bevæge Vicekongen af Mexiko til at grave en Kanal gjennem Panamaeidet til Lettelse for Skibsfarten, og heller ikke lykkedes hans Plan om at faa istand en fransk-hollandsk Expedition til britisk Ostindien. Siden fik han ved Spekulationer nogen Formue, hvormed han først havde tænkt at begynde paa en fuldstændig Omdannelse af Samfundet. Men ved kostbare Reiser ødelagde han sin Eiendom og begyndte nu at udgive en Række socialistiske Skrifter, hvori han med stor Dygtighed fremholdt de arbeidende Klassers Talrighed og Rettigheder ligeoverfor de faa Privilegerede. Stor Opmærksomhed vakte hans Skrift „Det europæiske Samfunds Reorganisation", der anbefalede en Sammenslutning af alle Europas Stater under et fælles Parlament. 1819 udkom hans Brochure „Parabole politique", som indeholdt nogle frimodige Ytringer om Hoffet, der paadrog ham Anklage, men ikke Straf. Senere skrev han bl. a. „Catéchisme industriel" (1823), der fremhævede de arbeidende Klassers Betydning som Samfundets Grundlag, samt „Système industriel". Hans sidste Værk var „Den nye Kristendom". Simon troede paa Kristendommens guddommelige Oprindelse, men mente, at de forskjellige Kirkesamfunds Dogmer og Kultus i det hele taget hindrede dens Udfoldelse. Hans nye Kristendoms positive Grundlag fandt han i det kristelige Bud: „Elsker hverandre som Brødre". Blandt hans talrige Tilhængere og Medarbeidere var Thierry, Comte og Leon Halévy. — Efter hans Død dannede hans Venner og Beundrere den socialistiske Skole, som efter ham fik Navnet Saint-Simonismen, og som fornemmelig af Bazard udvikledes til et afsluttet System. Bazards Forelæsninger, der vandt Skolen mange og fremragende Tilhængere, udgaves under Titelen „Frem-

stilling af Saint-Simonismens Lære". Dens Grundprincipper er Antagonismens Fortrængelse af Associationerne, Arverettens Ophævelse og Samfundets Fordeling af Eiendommene efter Grundsætningen: „Enhver efter sin Dygtighed, enhver Dygtighed i Forhold til sit Arbeide"; endelig skulde Staten besørge Formuefordelingen ved Hjelp af et vidtforgrenet Bankſystem. Statens Religion og Theokrati fremstilledes i anden Del af „Lærens Fremstilling". — Efter Julirevolutionen 1830 fik Saint-Simonismen stor Fremgang. 1831 fik den i Bladet „Globe" et eget Organ, som fik stor Indflydelse. Kort Tid efter sluttede Lærens Tilhængere sig sammen i et ordnet Familiesamfund med fælles Husholdning. De oprettede flere Værksteder, som lededes af Stefan Moncey, medens Familiens „Øverstepræsteembede" beklædtes af Enfantin (s. d.). Rundt om i Frankrige stiftedes lignende Familier, der stod i Forbindelse med Saint-Simonisterne i Paris. Men ikke længe efter opstod der Splittelse blandt dem, idet nemlig Enfantin udviklede sine Theorier om Kjødets Emancipation til Ophævelse af Ægteskabet og til Kvindefællesskab. Bazard skilte sig fra Samfundet og grændmede sig tildøde, medens Enfantin gik videre og videre i sine Udskeielser. Tilsidst forlod alle de dygtigste Medlemmer Samfundet, Politiet skred ind, og Familien sprængtes og opløstes 1832. Skolens Hovedværk bærer Titelen „Saint-Simons Lære. En Fremstilling" og udgjør 2 Bd.

Saint Trond (udt. Sæhng Trong), By i den belgiske Provins Limburg, med 12,000 Indb.

Saint Vincent, engelsk Ø i Vestindien, tilhørende de smaa Antiller, 381 km.² stor, med 36,000 Indb.

Saint-Vincent (udt. Sænt Vinsent), se Jervis.

Sainte-Aulaire (udt. Sæhngt Aalær), Louis Clair de Beaupoil, Greve af, fransk Diplomat og Forfatter, f. 1778, d. 1854, var siden 1815 flere Gange Medlem af Nationalforsamlingen, til hvis frisindede Parti han hørte, og udmærkede sig ved sin glimrende Veltalenhed og politiske Indsigt. Efter Julirevolutionen 1830 blev han Gesandt i Rom, siden i Wien og London. Hans „Histoire de la Fronde" (3 Bd. 1829) vandt almindelig Anerkjendelse.

Sainte-Beuve (udt. Sæhngt Bøv), Charles Augustin, fransk Digter og fremragende Kritiker, f. 1804, d. 1869, tildrog sig først almindelig Opmærksomhed ved en begeistret Kritik over Victor Hugos „Odes et ballades", og sluttede sig varmt til de unge franske Romantikeres Skole. I det nærmest paafølgende Tidsrum udgav han et Par Digterværker, hvori han røbede Paavirkning af den engelske Sjøskole. 1834 udkom hans Roman „Volupté", hvori han viste sig som en sjelden fin og dyb Psykolog. Som Kritiker havde han allerede nogen Tid før udgivet en fortræffelig Afhandling om Fortrinene i den franske Poesi i det 16de Aarh., fremfor det 17de Aarh.s digteriske Frembringelser. 1840—60 skrev han Jansenismens Historie („Histoire du Port-Royal"), som fornemmelig udmærkede sig ved mesterlige Skildringer af historiske Personligheder. Fra 1848 skrev han i Bladene „Constitutionnel" og „Moniteur" et stort Antal literære Afhandlinger, der stempler ham som en første Rangs Literatur- og Kulturhistoriker. Disse Afhandlinger, som er samlede under Titlerne „Causeries du lundi" (15 Bd). og „Nouveaux lundi" (13 Bd.) giver et dybt Indblik i Frankriges nyere Literatur. Han var en Tid Professor i latinsk Literatur ved Collége de France" og valgtes 1865 til Senator.

Sainte-Claire-Deville (udt. Sæhng Klær Devil, Charles, fransk Geolog og Meteorolog, f. 1814 paa St. Thomas, d. 1876, Broder til Kemikeren Saint-Claire, studerede ved Ecole des Mines i Paris, hvor den fremragende Geolog Elie de Beaumont var hans Lærer, undersøgte Antillerne, var Øienvidne til det frygtelige Jordskjelv paa Guadeloupe 8 Febr. 1843, hvorved Deville tabte flere af sine Notisbøger, saaledes at hans Værk „Reise til Antillerne" ikke udkom langt over 1ste Bind. Af hans øvrige Værker kan mærkes hans Arbeide over Frankriges Mineralkilder, videre i Anledning af Vesuv-Udbruddet 1855, over de vulkanske Emanationer og Fumaroler, hvilke han forsøgte at inddele, idet han antog, at Fumarol-Produkterne veksle med Tiden samt ogsaa med Afstanden fra Centralkrateret. 1872 blev han Generalinspektør for Frankriges meteorologiske Stationer. Hans sidste Arbeide er udgivet af hans berømte Elev Fouqué, der ledsagede ham 1861 ved Vesuvundersøgelser. Det er en Udsigt over Elie de Beaumonts geologiske Standpunkt, meddelt i et Semesters Forelæsninger ved Collége de France.

Sainte-Claire-Deville (udt. Sæhng Klæhr Devil), Henri Etienne, foregaaendes Broder, udmærket fransk Kemiker, f. 1818, d. 1883, blev 1851 Professor i Kemi ved Ecole normale og Sorbonnen i Paris. Han har bl. a. skrevet en Række epokegjørende Afhandlinger om Aluminium, som han har samlet under Titelen „De l'aluminium, ses propriétés, sa fabrication et ses applications, samt om Platin og Natrium.

Saintes, Les (udt. le Sæhngt), By i det franske Departement Nedre-Charente, med 14,000 Indb.

Saintine (udt. Sængtin), Xavier, fransk Digter, f. 1798, d. 1865, har skrevet lyriske og didaktiske Digte, Skuespil og Romaner. To af hans Digterværker prisbelønnedes af Akademiet. Af hans Værker kan især fremhæves „Picciola", „Le mutilé" og „En Maitresse paa Ludvig den trettendes Tid".

Saïs, berømt By i det gamle Ægypten, af hvilken endnu findes en Del Ruiner. Disse ligger ved den rosettiske Nilarm og kaldes Sa-el-hager. Fra Saïs stammede de tre saitiske Kongedynastier, det 24de, 26de og 28de.

Saison (udt. Sæsong), fr., egentlig Aarstid, kaldes fornemmelig i England og Frankrige den Del af Aaret, de høiere Klasser tilbringer i Paris og London. Pariserſaisonen finder Sted om Vinteren, Londonersaisonen i Foraaret. Forresten betegner Saison overhoved enhver Periode for de forskjellige Slags Fornøielser, f. Ex. Badesaison, Theatersaison.

Sakara, ægyptisk Landsby ved Grændsen af den Libyske Ørken. Her opdagede Franskmanden Mariette 1850 de berømte Apisgrave.

Sakrament (Sacramentum), oprindelig den Ed, de romerske Soldater aflagde til sin Fane. — I den kirkelige Sprogbrug betegner Ordet et Naademiddel, en hellig, symbolsk Handling, ind-

stiftet af Kristus og betragtet som et ved synlige Midler fremstillet usynligt Pant paa Guds Naade og paa de Troendes Samfund med Gud. — De protestantiske Kirkesamfund kjender kun to Sakramenter, Daaben og Nadverden, hvorimod begge de katholske Kirker har syv saadanne, idet de ogsaa betragter Konfirmationen, Boden, den sidste Olie, Prestevielsen og Ægteskabet som Sakramenter. Se forøvr. Art. Daab og Nadverd.

Sakrilegium, lat., Kirkeran, Vanhelligelse eller Tyveri af hellige Ting, saasom af de til Brug ved Gudstjenesten indviede Gjenstande.

Sakristi, i Kirkebygninger Præstens Aftrædelsesværelse og Opbevarelsessted for Kirkens Bøger og Kirkekarrene.

Sakuntala, se Sanskrit.

Sala, Bergstad i Westmanlands Län i Sverige, anlagt 1624, har ca. 5000 Indb. og værdifulde Sølvgruber. Den dybeste Schakt naar ned til henved 300 m., og Udbyttet har i de sidste Aar givet i Gjennemsnit 1,500—2,000 Mark rent Sølv.

Saladdin eller **Saladin**, egentlig Salah-eddin, Jusuf Ibn-Ajub, Sultan af Ægypten og Syrien, f. 1137, d. 1193, udmærkede sig tidlig som Kriger og vandt ved sit Høisind og Mod almindelig Agtelse. 1171 styrtede han Fatimidernes Dynasti i Ægypten og gjorde sig 1183 til Herre over Syrien, efterat han i flere Aar havde maattet kjæmpe mod det der regjerende Fyrstehus. 1187 vendte han sig mod de Kristne i Palæstina, slog Kong Guido af Lusignan, erobrede Askalon og flere andre Steder og tilsidst Jerusalem. Dette gav Stødet til det tredie Korstog. Saladdin kjæmpede nu i to Aar mod Rikard Løvehjerte, og fik 1192 ved en Overenskomst Palæstina, medens de Kristne beholdt Kyststrækningen mellem Jaffa og Tyrus. Ikke længe efter døde Saladdin. Han var af en usædvanlig nobel Karakter og fremmede betydeligt Kunst og Videnskab.

Salado, Bislod til Parana i Republiken Argentina i Sydamerika, kommer fra Kordillererne og munder ud nedenfor Byen Santa Fé; dens Længde er 1260 km.

Salamanca, 1) By i den spanske Provins af samme Navn, er Bispesæde og tæller 17,000 Indb. Den har mange Seværdigheder, navnlig Bygninger fra Middelalderen, samt en gammel romersk Stenbro med 27 Buer. Her vandt Englænderne under Wellington en afgjørende Seier over Franskmændene under Marmont 1812. 2) By i Mexiko, ved Rio Grande, med 14,000 Indb.

Salamander (Triton), Slægt af Halepaddernes eller Vandfirbenenes Orden, har en langstrakt Krop med 4 vel udviklede Lemmer og en lang sammentrykt Hale. Arterne opholder sig mest i Vandet, men har kun i sin første Levetid Gjeller. I Norge forekommer to Arter, nemlig den store Vandsalamander, Triton cristatus, der findes i Damme og Kjern, og den plettede Vandsalamander, Triton punctatus, der forekommer i grundere Vand og undertiden paa Landjorden.

Salamis, en græsk Ø ved Vestkysten af Attika, af 97 km.² Fladeindhold. I de ældste Tider dannede Øen en selvstændig Stat, men kom paa Solons Tid under Athens Herredømme. I Stræde, som skiller Salamis fra Attika, overvandt Grækerne under Themistokles Perserne i et stort Sjøslag 480 f. Kr.

Salangan, enslags Mursvale, som forekommer paa Sundøerne og hvis Reder er de saakaldte „spiselige Svalereder". Disse dannes af Fuglens geléagtige Spyt og fæstes til steile Klippevægge. De spises især i Kina.

Salangen, Fjord i Tromsø Amt, gaar ind fra Astafjord. Fra dens Bund strækker sig et velbebygget, skovbevoxet Dalføre, Salangsdalen, ovover til Bardo i Maalselven, hvilket i Naturskjønhed neppe har sin Lige i det nordlige Norge. — Salangselven, Elv i Dalen af samme Navn. udspringer ved den norsk-svenske Grændse i Nærheden af Torneå Træsks Tilløb, gaar mod Nordvest og falder i Salangen. Dens Længde er 47 km.

Salat (Lactuca sativa), Plante af de Kurvblomstredes Familie. Havesalaten dyrkes næsten overalt for sine spiselige Blades Skyld.

Saldanha (udt. Saldanja), Joao Carlos, Hertug af, portugisisk General og Statsmand, f. 1791, d. 1876, blev allerede 1814 Brigadegeneral paa Grund af sine Fortjenester i Krigen mod Frankrige. 1825 blev han Udenrigsminister og Aaret efter Krigsminister. Efterat Dom Miguel havde overtaget Regjeringen i Portugal, ledede Saldanha i Forening med Palmelle en kort Tid de slagne konstitutionelle Tropper, og reiste derefter til Frankrige, hvor han samlede de portugisiske Flygtninge. 1833 tog han Parti for Dom Pedro og tvang omsider Dom Miguel til at rømme Landet. 1835 var han en Tid Førsteminister, gjorde 1837 Opstand mod de Radikale, men maatte gaa i Landflygtighed og vendte først 1846 tilbage. Han blev nu atter Førsteminister og ledede Regjeringen indtil Juli 1849. 1851—56 havde han atter Magten, var 1863—69 Gesandt i Rom, tvang 1870 Kongen til at overdrage ham Ministerposten og blev endelig 1871 Gesandt i London, hvor han døde.

Saldo, ital., betyder i Handelssproget Forskjellen mellem Summerne af en Kontos Debet- og Kreditside og lægges til den Side af Regningen, hvis Sum er mindst, for at Kontoen kan blive salderet. At saldere en Regning kan ogsaa betyde d. s. s. at betale den.

Salem, 1) gammel By i Palæstina, af hvilken Jerusalem skal være fremstaaet. 2) By i den nordamerikanske Stat Massachusetts, med 28,000 Indb. 3) By i Præsidentskabet Madras i Forindien, med 20,000 Indb. — Salem heder ogsaa Brødremenighedens Hovedplads i Nord-Karolina.

Salemi, By paa den italienske Ø Sicilien, med 14,000 Indb. og Handel med Vin og Olie.

Salep, et Pulver, som faaes af de tørrede Rødder af flere Slags Orchisplanter, og som ved Tilsætning af kogende Vand danner et Slim, der benyttes som Lægemiddel. Vestindisk Salep eller Arrow-Root er et hvidt Pulver, som faaes af Roden af den i det tropiske Amerika dyrkede Maranta arundinacea.

Salerno, By i det sydlige Italien, med 30,000 Indb., er Sæde for en Erkebiskop og har mange pragtfulde Bygninger samt Levninger fra Romertiden og Middelalderen. Her stiftedes 1150 en medicinsk Skole, som ophævedes 1817 og længe gjaldt for Europas første.

Sales, Frans af, Greve, Stifter af Salesianerindernes Orden, f. 1567, d. 1622, blev 1602 Biskop i Genf, (in partibus infidelium, d. e. i

frafaldne Lande), nærmest som Belønning for sin Overgang til og Udbredelse af Katholicismen i Savoyen. Han stiftede 1610 en Kvindeforening til Pleie af Fattige og Syge. Foreningen udvidedes 1618 til en Orden, som endnu har nogle Klostre i Italien og Østerrige. Dens Virksomhed bestaar navnlig i Sygepleie og unge Kvinders Opdragelse.

Salfi, Francesco, italiensk Forfatter, f. 1759, d. 1832, blev 1800 Professor i Historie og Filosofi i Mailand, siden i Diplomati og Statsret. Som historisk Forfatter har han navnlig gjort sig fortjent ved sin Fortsættelse af Ginguenés udmærkede „Italiens Literaturhistorie".

Salford, Forstad til Manchester (s. d.).

Salicin, et organisk Bitterstof, som findes i Barken og Bladene af flere Pile- og Poppelarter og i Spiræa ulmaria's Blomsterknopper. Det er kvælstoffrit, danner farveløse Krystaller, er uden Lugt og har en bitter Smag, som ligner Kininets.

Salicor (udt. Salikaar) kaldes den raa Soda, som faaes af Asken af Salicornia annua. Den indeholder 15 pCt. kulsurt Natron.

Salicylsyre, et antiseptisk Middel, som anvendes meget i Medicinen, baade til indvortes og udvortes Brug. Den findes i Blomsterne af Spiræa ulmaria.

Salier, to Præstekollegier i det gamle Rom. Det ene var stiftet af Numa til Mars's Tjeneste, det andet af Tullius Hostilius til Ære for Quirinus. De feirede hvert Aar i Marts en flere Dages Fest for Mars, bestaaende af Dans og Sang.

Salieri, Antonio, italiensk Komponist, f. 1750, d. 1825, kom 16 Aar gammel til Wien, hvor han fortsatte sine musikalske Studier hos Hofkapelmester Gassmann, som 1769 bragte den første Opera af ham til Opførelse. Efter Gassmanns Død 1773 blev han udnævnt til Direktør for Kapellet. 1783 gjorde han Gluck's Bekjendtskab og skrev under dennes Ledelse Operaen „Danaiderne", der med stort Bifald opførtes 1784 i Paris og almindelig anslaaes som et Værk af Gluck, indtil denne selv efter den 13de Opførelse offentlig erklærede Salieri for Operaens Komponist. Blandt hans mange (39) Operaer roses især „Tarrare" (senere opført paa Italiensk under Navnet „Axur, rè d'Ormus"), „La grotta di Trofonio", „Semiramide" o. fl. Af kirkelige Kompositioner har han skrevet et Requiem, et Te Deum o. s. v., men især berømmes hans Oratorier „La passione di Gesu Cristo" og „Gesu al limbo".

Salinger, de Tværtræer, som understøtter Mærset paa en Skibsmast, samt de, som anbringes paa Stængerne for at sprede Vanterne, hvorved disse angiver bedre Støtte, f. Ex. „Stængesaling".

Salisbury (udt. Salisberri), By i det engelske Grevskab Wilts, ved Floden Avon, er Sæde for en Biskop og tæller 13,000 Indb. Her findes en berømt Kathedral, som paabegyndtes 1220.

Salisbury (udt. Sahlsberri), en engelsk Adelstitel, som oprindelig tilhørte Eieren af Byen og Slottet af samme Navn. 1337 gaves Titelen til William af Montacute. 1605 blev Jakob den førstes Minister Robert Cecil Jarl af Salisbury, og hans Ætling James Cecil fik 1789 Marquistitel. Hans Søn James Brownlow William, f. 1791, d. 1868, var 1852 Storseglbevarer under Lord Derbys Ministerium og 1859 Præsident i Statsraadet. — Den nu levende Marquis af Salisbury, Lord Robert Cecil, Viscount Cranborne, f. 1830, blev 1857 Parlamentsmedlem og erobrede sig snart en fremragende Plads inden Torypartiet. Efter det Russelske Ministeriums Fald 1866 blev han Minister for Indien i Lord Derbys Ministerium. Efter sin Faders Død 1868 indtog han sin Plads i Overhuset. Ogsaa her blev han ved sine store Talegaver og Slagfærdighed i Debatten en af Toryernes stærkeste Støtter. 1874 blev han atter Minister for Indien i Beaconsfields Kabinet. 1876 repræsenterede han England ved Konferencen i Konstantinopel og 1878 ledsagede han, som Udenrigsminister efter Lord Derby, Lord Beaconsfield paa Kongressen i Berlin. Siden Beaconsfields Død har han været Toryernes Leder i Overhuset.

Salisk Franker, se Franker. — Salisk Keisere kaldtes de tyske Konger af det frankiske Hus fra Konrad den anden til Henrik den femte (1024—1125). — Salisk Lov kaldtes de saliske Frankers Lovbestemmelser, der bl. a. fastsætter Kvindernes Udelukkelse fra Arveværdighederne, hvilken Bestemmelse blev gjort gjeldende ogsaa for det frankiske og siden tillige for det franske Monarkies vedkommende. 1713 blev den af Bourbonerne gjort gjeldende i Spanien, men ophævedes her 1830.

Salis-Seewis, Johann Gaudenz, Freiherr, tysk (schweizersk) Digter, f. i Graubünden 1762, d. 1834, skrev en Række mindre Digte, navnlig i den naturbeskrivende Genre og for det meste baaren af en elegisk Stemning. De udkom i 12te Oplag 1869.

Sallet, Friedrich von, tysk Digter, f. 1812, d. 1843, var oprindelig Officér. 1830 fik han Fængselsstraf for en satirisk Novelle om Militærvæsenet, tog siden Afsked og ofrede sig helt for literære og filosofiske Arbeider. Han skrev flere Digtsamlinger, Lystspil, Noveller og det udmærkede Eventyr „Stjon Jrla". Hans Hovedværker er dog de religiøs-filosofiske Skrifter „Lægmandsevangelium" og „Vor Tids Atheister og Gudløse" (1844).

Sallustius Crispus, Gajus berømt romersk Historieskriver, f. 86, d. 35 f. Kr., skrev Roms Historie fra 78 til 66 f. Kr., den Katilinariske Sammensværgelses Historie og en Beskrivelse af Krigen mod Jugurtha.

Salm-Dyck, Constanze Marie, Fyrstinde af, fransk Forfatterinde, f. 1767, d. 1845, vakte betydelig Opmærksomhed ved sin Tragedie „Sappho", som blev opført i Paris 1794, og ved sine „Epistler til Kvinder". Flere af hendes senere Skrifter præmieredes af Akademiet. 1811 og 1817 udgav hun sine Digte under Titelen „Poesier" og 1842 sine samlede Værker.

Salmanassar, Navn paa flere af Assyriens Konger. Salmanassar den fjerde, Konge 726—721 f. Kr., erobrede Israels Rige (se Assyrien og Hebræer).

Salmasius, Claudius, udmærket fransk Filolog, f. 1588, d. 1653, blev 1631 Professor i Leyden. 1649 paadrog han sig saa stor Uvillie ved et Forsvarsskrift, han paa Opfordring af den engelske Konge Karl den anden skrev for Kongedømmet, at han maatte forlade Leyden, og reiste til den svenske Dronning Kristinas Hof, hvortil

han var indbuden. Aaret efter vendte han dog tilbage til Holland. Hans Hovedverk er „Plinianae exercitationes in Solinum".

Salmeron y Alonso, Don Nicolas, spansk Statsmand, f. 1838, begyndte sin politiske Løbebane som republikanskfindet Journalist og blev 1868 fængslet for Deltagelse i en politisk Sammensværgelse. Efter Septemberrevolutionen valgtes han til Medlem af den provisoriske Regjering, blev Kortesmedlem 1871 og var som saadan en af Republikanernes Ledere. 1873 var han en Tid Justitsminister, siden Præsident i Kortes.

Salmiak, Chlorammonium eller saltsur Ammoniak, erholdes ved at mætte Ammoniak med Saltsyre. Den rene Salmiak er farveløs, uden Lugt, har en saltagtig Smag og fordamper ved Opheduing uden at smelte. Den anvendes i Medicinen, i Farverier, Garverier, Tøitrykkerier, til Lodning og Forzinkning, i Fotografien, til Hjortetaksalt osv. — Salmiakspiritus, Ammoniakvand, en lys, vandklar Vædske af en stærk, stikkende Lugt og brændende Smag. Den finder udstrakt Anvendelse saavel i den analytiske Kemi som i Medicinen og Teknikeu.

Salomo, Davids Søn med Bathseba, blev efter ham Israels Konge og regjerede i 60 Aar (1035—975 f. Kr.) Det var en kraftfuld og klog Mand, men begyndte efter grusom orientalsk Skik sin Regjering med at dræbe sin Broder Adonia, Feltherren Joab og andre Misfornøiede. Han ophjalp i betydelig Grad Landets Næringsveie, saa at hans Regjeringstid regnes for Jødefolkets Guldalder; sammen med Kong Hiram af Tyrus, med hvem han stod paa en venskabelig Fod, grundede han en betydelig Skibsfart bl. a. paa Spanien og Arabien, hvilken hjembragte uhyre Rigdomme, hvorhos Landets Forsvar sattes paa en bedre Fod. Men hans Byggelyst og ødsle Hofholdning slugte ogsaa store Summer, saa at de stadig voxende Skatter tyngede haardt paa Befolkningen og vistnok lagde Grunden til den Misnøie som under hans Søn Rhoboam gav sig Luft i Rigets Adskillelse i to selvstændige Stater. Som en ægte orientalsk Despot omgav Salomo sig med et glimrende Hof og holdt et Harem paa flere hundre Kvinder. Dette uagtet var han en vidt berømt Fyrste, hvis Visdom beundredes af Samtid og Efterslagt. Han anses som Forfatter af de tre Skrifter i det Gamle Testamente Ordsprogene, Prædikenerne og Høisangen. Af hans storartede Byggeforetagender maa især Templet og Kongeborgen i Jerusalem nævnes; paa førstnævnte arbeidedes der i 7, paa sidstnævnte i 13 Aar. Begge opførtes med megen Pragt og tilhørte ubestridelig Oldtidens skjønneste Kunstværker.

Salomonsøerne, en australisk Øgruppe øst for Nyguinea, opdagedes af Spanieren Meadana 1567. Deres samlede Fladeindhold er 31,496 km.² og Befolkningen, ca. 350,000, er udelukkende Melanesere. Derne er skovrige og bjergfulde (den høieste Fjeldtop er 3067 m. over Havet) og bestaar af 7 større og talrige smaa. Kristendommen har begyndt en stærkt civilisatorisk Virksomhed blandt Befolkningen.

Salon (udt. Salong), fr., betegner egentlig Selskabssal; figurlig talt betyder det den fornemme Verden. Endvidere forstaar man ved Salon den aarlige Udstilling i Paris af levende Kunstneres Verker.

Saloniki, tyrkisk By i Makedonien, ved Salonikibugten, med 70,000 Indb., er befæstet, har betydelig Industri i Bomulds- og Silkestoffer og er næst Konstantinopel Tyrkiets vigtigste Handelsby. Dens oprindelige Navn var Therma, senere Thessalonika, og den var en af de første Steder i Europa, hvor Paulus forkyndte Kristendommen, og hvor der dannedes en kristen Menighed. Under Romernes Herredømme var den en af Østens mest blomstrende Byer; den er ogsaa usædvanlig rig paa prægtige Oldtidsminder.

Salper (Salpæ), fritsvømmende Kappedyr, af Bløddyrenes Klasse, forekommer i stor Mængde i alle Have. De er vandklare og har en rørformet, i begge Ender aaben Kappe, der tjener som Svømmeredskab, idet de ved at indsuge Vandet i Kappens ene Ende og udstøde det i den anden skyder sig frem. Dyrene forekommer dels enkeltvis, dels er flere Salper forbundne ved en Kjæde, og de forplanter sig paa den Maade, at de enkelte Salpers Afkom altid er sammenkjædede, disses derimod altid enkelte Salper.

Salpeter, salpetersurt Kali, Kaliumnitrat, forekommer i lange, hvide Prismer og har en kjølende Smag. Det forekommer i uren Tilstand i Orienten og Ostindien. Tidligere brugte man meget at frembringe Salpeter ved at ophobe Dynger af alleslags Planter og Dyrafald, som man blandede med porøs Muldjord, Kalk, Aske o. lign. og hyppig overhældede med Gjødningsvand, navnlig med Urin, idet man med korte Mellemrum omstuffede det. Men denne Slags Salpeterfrembringelse er nu næsten ganske fortrængt af det ostindiske Salpeter og især dets Renhed af det saakaldte Konversionssalpeter, som erholdes ved at behandle Kilisalpeter med Klorkalium. Salpeter anvendes til Fabrikation af Krudt, til Fremstillingelse af Svovl- eller Salpetersyre, i Medicinen, til Glasfabrikation, ved Metalarbeider, som Gjødningsmiddel osv. — Salpetersyre erholdes ved at ophede Salpeter med koncentreret Svovlsyre. Den er en stærkt ætsende Vædske, som opløser næsten alle Metaller; Guld og Platina angribes ikke af den. Den anvendes i Medicinen, i Tøitrykkerierne, i Fotografien osv. og er meget vigtig som dannende Nitroforbindelser med mange organiske Stoffer.

Salpetrière (udt. Salpetriær), Hospital og Forsørgelsesanstalt i Paris for fattige, alderdomssvage og sindssvage Kvinder.

Salsette, en til det engelske Præsidentskab Madras hørende bjergig Ø ved Forindiens Vestkyst. Dens Fladeindhold er 388 km.² og Indbyggerantallet 63,000.

Salsvandet, Indsjø i Namdals Fogderi, Nordre Trondhjems Amt, nær Havet paa Østsiden af Foldenfjord. Længden er 25 km. og Fladeindholdet 49 km.²

Salt, Kogsalt (Chlornatrium eller Natriumchlorid NaCl), forekommer i uhyre Mængder rundt om paa Jorden, dels i fast (Stensalt), dels i flydende Tilstand. Stensaltet udvindes ved ordentlig Grubedrift og er paa enkelte Steder særdeles rent; paa andre Steder derimod er det saa oblandet med fremmede Bestanddele (Gibs, Dolomit o. l.), at det ved en Opløsningsproces maa renses før det kan benyttes. Af saadanne Sten-

saltverker findes mange, fornemmelig i Tyskland, Østerrige og Rusland. I flydende Tilstand forekommer Saltet i Havvandet samt i de talrige Saltsjøer og Saltkilder; det udvindes ved at man fordamper Vandet, hvilket sker enten ved at koge det ved Ild eller ved at lade Solvarmen udføre Arbeidet. — Saltet er et af de unddværligste Stoffer saavel for Dyr- som for Planteverdenen, idet alle organiske Legemer behøver en vis Mængde Salt for at kunne trives, og som Konserveringsmiddel er det af overordentlig Vigtighed. Man har udregnet, at et Menneske, som veier 75 kg., indeholder $^1/_2$ kg. Salt og forbruger deraf $7^1/_2$ kg. aarlig. I den kemiske og tekniske Industri anvendes Saltet i mangfoldige Øiemed, f. Ex. til Fremstilling af Soda, Sæbe, Glas, Aluminium, Natrium m. m. — Havvandet indeholder omtrent $2^1/_2$ Procent Salt. Flere af de saltholdige Indsjøer er langt rigere paa Salt, deriblandt det Døde Hav, Saltsjøen i den nordamerikanske Stat Utah og Eltonsjøen i det sydlige Rusland. — De uhyre Mængder af Salt, som aarlig behøves, har gjort, at Salttilvirkningen overalt, hvor Raastoffet findes i tilstrækkelig Mængde og ikke klimatiske Forhold lægger for store Hindringer iveien, er bleven en af de vigtigste Industrigrene. Det meste Salt tilberedes af Havvandet; i de varmere Lande sker dette i Regelen ved, at Vandet gjennem Sluser ledes ind i grunde Bækkener eller Damme, som er udgravede ved Strandbredden (Saltpander). Naar Bækkenet er fyldt, stænges Tilløbet, og Vandet fordamper efterhaanden, medens Saltet bliver liggende igjen. Kogningen sker i store, flade Jernpander. — Af Salt producerede England 1874 ca. 37 Mill. Centner, Frankrige $10^1/_2$, Spanien og Portugal 14, Rusland 25, Tyskland 12, Østerrige-Ungarn 12 og Italien 7 Mill. Norge indfører gjennemsnitlig noget over en Mill. Hektoliter Salt aarlig.

Salt (udt. Saalt), Henry, engelsk Afrikareisende og Oldgransker, f. 1771, d. 1827 som engelsk Konsul i Ægypten, gjorde flere Reiser i Ægypten, Abessinien og Ostindien, paa hvilke han foretog Undersøgelser af stor videnskabelig Interesse. Han udgav bl. a. en Beskrivelse af sin Reise i Abessinien (1814) og 1825 et værdifuldt Skrift om Hieroglyferne.

Salta, By i den argentinske Republik, nordvest for Buenos Ayres, med 12,000 Indb.

Saltarello, en italiensk Folkedans, som danses i meget hurtig Takt; ogsaa Musiken dertil.

Salte, det kemiske Navn paa de Produkter, som fremkommer ved en Syres Forbindelse med en Base.

Saltelven, Elv i Nordlands Amt, udspringer i Nærheden af den svenske Grændse, gaar mod Nord og falder i Bunden af Skjærstadfjord; dens Længde er 73 km.

Salten, det nordligste af Nordlands Amts Fogderier paa Fastlandet, er henved 16,000 km.^{2} stort og omfatter Gildeskaals, Beierens, Saltdalens, Bodø, Skjærstads, Foldens, Stegens, Hammerø, Lødingens, Tysfjordens og Ofotens Præstegjeld. Se forøvr. Art. Nordlands Amt.

Saltenfjord, en af Nordlands Amts betydeligste Fjorde, gaar ind fra Havet nordenfor Bodø, først i Øst og derpaa i Syd; dens indre Del kaldes Skjærstadfjord. Længde 75 km. Noget indenfor dens Munding danner den Saltstrømmen, Norges voldsomste Malstrøm. Denne opstaar ved, at Fjorden yderst ude næsten er lukket af to Øer, saa at det kun er tre smale Sund (Storstrømmen, Sundstrømmen og Godøstrømmen), hvorigjennem Tidevandet fra og til den store Fjord kan passere. Strømmen i disse Sund er saa strid, at selv de kraftigste Dampskibe ikke kan arbeide sig op mod den, naar den løber paa det stærkeste; det er kun ved Strømstille, altsaa ved hver Flod og Fjære, at Sundene er farbare.

Saltillo, By i Mexiko i Nordamerika, med 10,000 Indb.

Salt-Lake-City (udt. Saahlt-Lækk-Sitti) eller Saltsjøstaden, se Great-Saltlake-City.

Saltomortale, ital., betyder egentlig et livsfarligt Spring af den Slags, som Luftkunstnerne udfører, men betegner overhoved ethvert farligt Bovestykke.

Saltsjøen (Salt Lake), Indsjø i Territoriet Utah i Nordamerika, er 114 km. lang og indtil 56 km. bred. Skjønt den saar stor Tilførsel af Ferskvand, bl. a. fra Utahsjøen gjennem Jordankanalen, indeholder dog Vandet 22 Procent Kogsalt.

Saltstrømmen, se Saltenfjord.

Saltsyre, en Opløsning i Vand af Klorvandstofgas. Nu for Tiden vindes den raa Saltsyre for det meste som Biprodukt ved Sodafabrikationen, idet man til denne først maa fremstille svovlsurt Natron ved at behandle Kogsalt med Svovlsyre. Det herved udviklede Klorvandstof ledes nu ud i Vand, hvorved Saltsyre udvindes. Saltsyren finder Anvendelse i mange tekniske Øiemed, saaledes som Ætsmiddel, i Fosfor- og Limfabrikationen osv.

Salturt (Salicornia), Plante af Meldefamilien, med tyk, saftig, leddet Stilk og modsatte, leddede Grene. Den forekommer især som Strandplante.

Saltykow, Michael Jewgrafowitsch, russisk Digter, f. 1826, vakte stor Opsigt og Forbitrelse ved sine første satiriske Noveller, der udkom 1847—48. De paadrog ham Udvisning af Petersburg indtil 1855. Siden har han med stort Held forfat sin literære Virksomhed, særlig paa den satiriske Fortællings Omraade.

Salut, militær Hilsen til fyrstelige Personer, høitstaaende Befalingsmænd, Orlogsflaget, Faner og Standarter. Tillands bestaar Saluten enten i Skydning med Kanoner eller Geværer (Generalsalve), Sænkning af Fanen eller Værget, eller ved at lægge Fingrene til Hovedbedækningen. I Marinen er Saluten enten Kanonskud, Flaghilsen eller Manding af Rærne.

Saluzzo, Hovedstad i den italienske Provins Cuneo, med 16,000 Indb. Byen er Sæde for en Biskop.

Salvador, Josef, fransk Historieskriver, f. 1796, d. 1873, har leveret flere værdifulde Bidrag til Jødefolkets Historie, hvoriblandt en Fremstilling af Romernes Herredømme i Jødeland og „Jesus Kristus og hans Lære".

Salvandy (udt. Salvangdi), Narcisse Achill, Grev, fransk Statsmand og Forfatter, f. 1795, d. 1856. 1819 blev han Statsraad, men maatte 1821 gaa af paa Grund af et af ham forfattet Flyveskrift i frisindet Aand. 1827—29 var han atter Statsraad og efter Julirevolutionen 1830 Deputeret indtil 1848. Endelig var han to Gange

Undervisningsminister, nemlig 1837—39 og 1845—48. Som Romanforfatter vandt han betydelig Anseelse ved sin Fortælling, „Don Alonzo eller Spanien" og som Historiker ved „Polens Historie før og under Johan Sobieski".

Salvator Rosa, se Rosa, Salvator.

Salve, farmaceutisk Præparat til udvortes Brug, bestaar af Fedtstoffer, blandet med Lægemidler. — Salve, Ildgivning ved samtidig Affyring af et større Antal Gevarer eller Kanoner i Hensigt derigjennem at opnaa en forøget Virkning, og give Røgen Tid til at fortrække.

Salvi, se Sassoferrato.

Salviati, Antonio, f. i Venedig 1816, bekjendt som Grundlægger af den store Mosaikfabrik i Venedig, ved hvis dygtige Ledelse han har kaldt den gamle italienske Glasfabrikation tillive igjen. Han har siden 1860 udført en hel Del Mosaiker for Kathedraler, Mausoléer, Kirker og Muséer i flere af Europas Storstæder, navnlig i London.

Salvie, Planteslægt af de Læbeblomstredes Familie. Den almindelige Salvie (Salvia officinalis) dyrkes overalt i Norge. Bladene bruges som Medicin. Flere Arter, der har vakre Blomster, dyrkes som Prydvexter.

Salvo, in salvo, lat., i Behold. Paa Breve skrives undertiden S. T. som Forkortning af salvo titulo, d. e. med Udeladelse af Titelen.

Saly (udt. Sali), Jacques François Joseph, fransk Billedhugger, f. 1717, d. 1776. Hans betydeligste Arbeider er Ludvig den femtendes Broncestøtte i Valenciennes og Fredrik den femtes Rytterstatue i Kjøbenhavn. Han var Direktør for Kjøbenhavns Kunstakademi 1754—71.

Salza, Hermann von, fremragende tysk Kriger og Statsmand, f. ca. 1180, d. 1239, blev 1211 Stormester for den tyske Orden, kjæmpede siden med Udmærkelse i Orienten under Korstogene og undertvang med sine Riddere (se Tyske Riddere) de hedenske Preussere 1230. Samme Aar fik han istand Freden til San Germano mellem Paven og den tyske Keiser Fredrik den anden, som begge hyppig benyttede ham i diplomatiske Anliggender.

Salzach ell. **Salza**, Flod i Salzburg, danner for en Del Grændsen mellem Østerrige og Østbaiern og munder i Nærheden af Braunau ud i Inn. Dens Længde er 230 km.

Salzburg, Hertugdømme i Monarkiet Østerrige-Ungarn, ligger mellem Østerrige, Steiermark, Kärnten, Tyrol og Baiern, udgjør 7166 km.² og tæller 155,000 Indb., hovedsagelig tyske Katholiker. Salzburg er et Alpeland med indtil 3800 m. høie Fjeldtoppe, talrige smukke Indsjøer og mægtige Vandfald af stor Skjønhed. Det er rigt paa Mineralkilder, Saltbjerge og Metaller, især Kobber, Bly og Jern. Landets Hovedflod er Salzach. Landdagen bestaar af 26 Medlemmer. Til den østerrigske Rigsdag sender Hertugdømmet fem Deputerede. — Hovedstaden Salzburg, Oldtidens Juvavia, ved Fl. Salzach, med 20,500 Indb., har en skjøn Beliggenhed og flere Pragtbygninger, mest i italiensk Stil. Byen har betydelig Læderfabrikation og livlig Transit- og Speditionshandel. — Bispedømmet Salzburg stiftedes 739 (582?) og ophøiedes til Erkebispedømme 798. Erkebispen af Salzburg var en Tid Tyskl.lands mægtigste geistlige Embedsmand. Under Erkebisp Leopold, Greve af Firmian, maatte 30,000 Protestanter forlade Landet (1730—31). 1802 sekulariseredes Erkebispedømmet og blev som Kurfyrstendømme givet til Erkehertug Ferdinand af Østerrige som Erstatning for Tabet af Toskana. 1809 kom det under Baiern og 1815 efter Freden i Paris igjen til Østerrige som en Del af Østerrige. 1849 blev det eget Kronland.

Salzkammergut, keiserligt Domæne i Erkehertugdømmet Østerrige, med 19,000 Indb. Distriktet har sit Navn af de store Rigdomme paa Salt, som her findes. Det er berømt for sin storartede Naturskjønhed og besøges af en Mængde Reisende.

Salzmann, Christian Gotthilf, tysk Pædagog, f. 1744, d. 1811, var først Præst og en Tid Lærer ved Filantropinet i Dessau. Tilskyndet ved Læsning af Rousseaus og Basedows pædagogiske Skrifter oprettede han 1784 en Opdragelsesanstalt i Schnepfenthal ved Gotha, hvor han med stor Dygtighed virkede som Børneopdrager indtil sin Død. Hans Anstalt besøgtes af Børn fra alle Kanter af Europa. Som Forfatter er han især bekjendt ved sin Roman „Karl von Karlsberg". Hans pædagogiske Verker og Skrifter for Ungdommen udgjør 12 Bd.

Salzwedel, By i den preussiske Provins Sachsen, med 8,500 Indb.

Salær, Løn, Betaling for et udført Arbeide.

Samakov, By i Fyrstendømmet Bulgarien, med 15,000 Indb. og rige Jernverker.

Samara, russisk Guvernement paa Østsiden af Fl. Volga, udgjør 155,914 km.², tæller 1,900,000 Indb. og er særdeles frugtbart. Kvæg- og Kornavl er Hovednæringsveiene. Derhos drives betydelige Fiskerier i de talrige Floder, som løber ud i Volga. — Hovedstaden Samara ligger ved Fl. Samaras Udløb i Volga, har 52,000 Indb. og livlig Flodhandel med Korn-, Pels- og Fiskevarer. Her findes ogsaa betydelige Garverier og Sæbesyderier. — Samara, Biflod til Volga, kommer fra Uralbjergenes sydlige Udløbere og gaar mod Vest gjennem Guvernementet af samme Navn; Længde 252 km.

Samarang, By paa den hollandske Ø Java, er en vigtig Handelsstad og tæller 62,000 Indb., hvoraf ca. 2,000 Europæere. Byen har livlig Dampskibsforbindelse med Asien og Europa.

Samaria, hebr. Schomron, senere Sebaste, nu Sebustieh, By i Palæstina, anlagdes af Omri 928—918 f. Kr., og var indtil Rigets Undergang Sæde for Israels Konger. 722 ødelagdes Byen af Assyrerne, mange af Indbyggerne bortførtes, og et større Antal Hedninger kom i deres Sted (2den Kong. 17). Af Blandingen mellem de hedenske Folk og Jøderne fremstod nu Samaritanerne, og Samaria blev Benævnelsen paa den midterste Del af det vestlige Palæstina. Samaritanerne dyrkede vistnok Jehova, men da de kun godkjendte Pentateuchen eller de fem Mosebøger og var et Blandingsfolk, negtede Jøderne dem at deltage i Opførelsen af det andet jødiske Tempel. Det Skisme, som herved opstod, blev fuldstændigt, da Samaritanerne byggede sit eget Tempel paa Bjerget Garizim og indrettede en egen Kultus. 129 f. Kr. ødelagdes deres Tempel af Johannes Hyrkanus. For Tiden findes Samaritanere kun i Nablus, det gamle Sikem. Deres eneste hellige Bog er Pentateuchen og deres eneste Profet Moses. De tror, at Messias en-

gang vil komme til dem og gjøre dem til et mægtigt Folk. Hvert Aar feirer de paa Garizim Paaskefesten, hvori de alle deltager. Deres Pentateuch er noget forskjellig fra Jødernes Overlevering og er skreven i det samaritanske Sprog, som er en aramæisk Dialekt. Bl. a. Skrifter om Samaritanernes Sprog, Literatur og Dogmatik udkom der 1876 et i Leipzig af Kohn. — Paa Jesu Tid kaldtes Landskabet mellem Judæa og Galilæa Samaria.

Samarkand, By i russisk Centralasien, i Khanatet Bokhara, med 30,000 Indb. Her drives betydelig Industri i Silke, Bomuld og Læder. Byen blev erobret af Russerne 1868.

Samarow, Gregor, se Meding.

Sama-Veda, en af Indernes hellige Bøger (se Sanskrit).

Sambor, By i Galizien (Østerrige), med 12,000 Indb.

Sambre (udt. Sangbr), Bifod til Maas, kommer fra det franske Departement Aisne og gaar mod Nord ind i Belgien, hvor den ved Namur munder ud i Maas. Dens Længde er 180 km. Ved Sambrekanalen forbindes Maas med Oise og Seinen.

Sameie, det Forhold, som finder Sted, naar Eiendomsretten til en Ting indehaves af flere i Forening paa saadan Maade, at ingen Del af Tingen eller nogensomhelst Raadighed over den tilhører nogen enkelt, men at enhver kun har en Brøkdel af Eiendomsretten til den hele Ting. Ofte bruges Sameie ogsaa ensbetydigt med Formuefællesskab (s. d.) i det hele, saaledes f. Ex. om det fuldstændige Formuefællesskab, som efter norsk Ret i Regelen bestaar mellem Ægtefæller (jfr. Art. Særeie). Retsforholdet mellem Sameierne er især afhængigt af Stiftelsesmaaden, idet der navnlig i det frivillige Sameieforhold ofte vil være truffet Aftaler om, hvorvidt Majoriteten skal binde Minoriteten eller hvorledes Meningsforskjel ellers skal afgjøres o. s. v. I Almindelighed har dog enhver Sameier Ret til at kræve Forholdet ophævet enten ved fysisk Deling, hvor saadan med Rimelighed kan anvendes, eller ved Udløsning. Hvor nogen Sameier vil afhænde sin Ret, har Medeierne i Regelen Forkjøbsret. Navnlig om Opløsningen af en enkelt meget skadelig Art Sameieforhold i Jord, det saakaldte fuldkomne Jordfællesskab, indeholdes meget omfattende Bestemmelser i Udskiftningslovgivningen (som dog ogsaa omhandler forskjellige andre for Jordbruget skadelige Eiendomsforhold; jfr. forøvrigt Art. Udskiftning).

Samfrænder betegner i det ældre Lovsprog i Almindelighed to eller flere Personers fælles Slægtninger. I nyere Love forekommer Ordet ikke, idet navnlig de ældre Bestemmelser om Boers Skifte ved Samfrænder er bortfaldne.

Samhara, det 22—60 km. brede afrikanske Kystland mellem Abessinien og den sydlige Del af det Røde Hav. 1873 kom det under Ægypten.

Samiël ell. **Samael**, en ond Aand, Satan; hos Jøderne Djæveleus Overste.

Samkjævede (Pectognathi), d. s. s. Fastkjævede (s. d.).

Samland (Sambernes Land), en af de gamle østpreussiske Provinser, hvis Hovedstad var Königsberg. Her grundedes under den danske Konge Harald Blaatand en dansk Koloni, som dog snart opløstes.

Sammenhængskraft (Kohæsion), gjensidig Tiltrækning mellem et Legemes enkelte Dele, hvorved bevirkes, at disse med større eller mindre Styrke hænger fast ved hverandre, saaledes at der altid maa anvendes en ydre Kraft, for at faa dem adskilte. Kohæsionen viser alene i uendelig smaa Afstande nogen mærkbar Virkning.

Samniter, et gammel-italisk Folk af den umbrisk-sabelliske Stamme. De var tapre og frihedselskende og gjorde flere Erobringstog til Nabolandene. 354 f. Kr. stødte de sammen med Romerne og sluttede først Forbund med dem; men da Kampanerne anraabte Romerne om Hjelp mod Samniterne, begyndte 343 de blodige Samniterkrige, som førtes 343—41, 326—04 og 298—90, og endte med Samniternes fuldstændige Underkastelse 290. De deltog senere i den første Borgerkrig som Marius's Forbundsfæller mod Sulla, men blev slagne af Sulla udenfor Rom og derefter ødelagte.

Samoaøerne ell. **Skipperøerne**, en mellem 13° og 15° s. Br. og 169° og 173° v. L. liggende australisk Øgruppe, hvis Fladeindhold er 3012 km.², og som tæller 37,000 Indb. Øerne, som opdagedes 1722 af Hollænderen Roggeveen, er meget klippefulde, har en yppig tropisk Vegetation og et behageligt Klima. Befolkningen er siden 1830 bleven omvendt til Kristendommen. 1877 proklamerede de Forenede Stater sit Protektorat over Øerne.

Samogitien, litauisk Kyststrækning ved Østersjøen, en Del af det russiske Guvernement Kovno. Tidligere, under det polske Herredømme, var det et eget Hertugdømme.

Samojeder, et Folk af den store altaiske Stamme, bebor for Størstedelen Sibirien mellem Ob og Jenisei. Mange af dem er endnu Hedninger. De lever af Fiskeri og Rensdyravl og har kun i ringe Grad ladet sig paavirke af Civilisationen. Deres Antal er ca. 15,500.

Samos eller **Susam Adassi**, tyrkisk Ø ved Lilleasiens Vestkyst, i Nærheden af Forbjerget Mykale er meget bjergfuld men frugtbar, udgjør 550 km.² og har 36,500 Indb., for det meste Grækere. I Oldtiden var den en mægtig Sjø- og Handelsstat og var saavel da som i Middelalderen Gjenstand og Skueplads for heftige Kampe. Efter at have deltaget i den græske Frihedskamp, kom den 1830 under Tyrkiet og blev 1832 et eget Vasalfyrstendomme under tyrkisk Overhøihed. Den udfører Korn, Vin og Rosiner.

Samosata, nu **Samsat**, den gamle Hovedstad i den syriske Provins Kommagene, paa Eufrats vestlige Bred.

Samothrake, en bjergfuld tyrkisk Ø i Ægæerhavet, af 190 km.² Fladeindhold og med 1800 Indb. Den var i Oldtiden Sæde for en af Kabirerne indført mystisk Gudstjeneste. Beboerne er nu for det meste Kristne.

Samowar, Selvkoger, en Messing- eller Tombakthemaskine, som kun bruges i Rusland.

Samson, Dommer i Israel, indviedes som Barn til Nazirær og gjorde det Løfte ikke at lade sit Hovedhaar klippe. For dette Løfte forlenedes han med en overnaturlig Legemsstyrke, der satte ham istand til at overvinde Filisterne Gang efter

Gang. Da fortalte han, optændt af Lidenskab, Filisterinden Dalila Hemmeligheden ved sin Styrke. Medens han sov, klippede hun hans Haar, Filisterne kom og stak hans Øine ud og satte ham til at arbeide i en Trædemølle. Men en Dag, da Filisterne holdt en stor Fest i sit Afgudstempel, blev han ført frem for at spottes. Samson, hvis Haar atter var voxet ud, bad Herren om at faa sin Styrke tilbage, greb om Pillerne, som bar Templet, væltede det og dræbte sine Fiender og sig selv. (Dom. 13,24 ofg.).

Samsun, By i Lilleasien, ved det Sorte Hav, med 10,000 Indb.

Samsø, dansk Ø i Kattegat, udgjør 113 km.² og tæller 6,500 Indb. Jordbunden er meget frugtbar, og Øens Handel og Skibsfart er forholdsvis betydelig.

Samsoe, Ole Johan, dansk Forfatter, f. 1759, d. 1796, skrev bl. a. Fortællingerne „Frithjof", „Hildur" og „Halfdans Sønner" samt Tragedien „Dyveke", hvilken sidste opførtes under stort Bifald.

Samuel, Jødernes sidste Dommer, befæstede ved sin Dygtighed Rigets Fred og Magt. Da han var bleven gammel, satte han sine to Sønner til Dommere, men disse fulgte Retten for Penge. Folket forlangte derfor en Konge, og Samuel valgte ved Lodkastning Saul, hvorved Samuels Dommerembede ophørte. Da Saul viste sig ulydig mod Herrens Lov, salvede Samuel David til Konge. Samuel er ogsaa bekjendt som Stifter af Profetskolen i Rama. — I de to Samuels Bøger beskrives Begivenhederne i Judeland under Samuel, Saul og David.

Samum (ægypt. Chamsin, arab. Sambuli, tyrk. Samieli), en hed, tør Vind, som fra Juni til August blæser i Indien, Syrien, Arabien og Ægypten og fører med sig store Mængder af fint Sand.

Samwer, Karl Friedrich Lucian, slesvig-holstensk Historieskriver, f. 1819, d. 1882, skrev 1844 et omfattende Værk om Arvefølgen i Slesvig-Holsten og udgav to Svarskrivelser paa Kongen af Danmarks aabne Brev 1846. 1848 deltog han i Rendsborgs Overrumpling og var senere med i Krigen. 1849—50 repræsenterede han Slesvig-Holsten ved Fredsunderhandlingerne i London og Berlin. Sammen med Droysen skrev han nu „Hertugdømmerne Slesvig-Holsten og Kongeriget Danmark siden 1806". 1851 blev han Professor i Kiel, men assattes af den danske Regjering Aaret efter. 1852 blev han Bibliothekar hos Hertugen af Koburg-Gotha og 1859 Minister. 1863—66 var han Prins Fredrik af Augustenborgs Raadgiver og vendte senere tilbage til Gotha.

San, Bifod til Weichsel i Galizien, kommer fra Karpatherne og munder ud nedenfor Sandomierz. Den er 396 km. lang.

Sana, By i Landskabet Jemen i det sydvestlige Arabien, med ca. 15,000 Indb. og prægtige Bygverker, fornemmelig Moskeer, samt livlig Handel med Kaffe og Bomuldstoier.

San-Antonio ell. **Bejar**, ogsaa **Berar San Antonio**, By i Texas, med 21,000 Indb. (1884).

San Cataldo, By paa den italienske Ø Sicilien, med 13,000 Indb.

Sanctum sanctorum, lat., det allerhelligste.

Sand, smaa Mineralstykker, saakaldte Korn, har efter det overveiende Minerals Natur Navn af Kvarts-Sand, feldspatholdig Sand, glimmerrigt Sand, Jernsand (med Magnetjern o. a.), Granatsand, Kalksand osv. I Almindelighed forstaar man ved Sand al Kvarts-Sand med slidte eller med skarpkantede Korn, graat eller brunligt (farvet ved Jernrust). Alt Sand er en ødelagt, ituslidt Bergart. Sandet indtager store Strækninger af Jorden og findes saavel ved Strande, Indsjøer og Floder som paa det Tørre. Hvor det bedækker store Strækninger, som f. Ex. i Asien og Afrika, optræder det ofte som Flyvesand, d. v. s. et meget fint Sand uden Vegetationsdække, som af Vinden kan føres om i alle Retninger. I det sydlige Norge bedækkes betydelige Strækninger af Sand. I Glommens Dalføre, paa Romerike, Lister, ved Fænundsjøen og flere Steder findes store Afleiringer deraf. — Fra virksomme Vulkaner udkastes vulkansk Sand, som bestaar af Lava- og Pimpstenskorn. Indeholder Sandet Guldkorn, kaldes det Guldsand. — Sandet bruges i sin Almindelighed til Slibning, ved Murer- og Stenarbeider, Smeltningsprocesser, Glasfabrikation osv.

Sand, 1) Præstegjeld i Ryfylke, Stavanger Amt, med Sognene Sand og Sovde. 2) Præstegjeld i Tromsø Amt.

Sand (udt. Sang), George, d. 1876, f. Dudevant.

Sand, Karl Ludvig, tysk Student, f. 1795, bekjendt som fremragende Medlem af „Burschenschaft", deltog med fanatisk Begeistring i de tyske Studenters Friheds- og Enhedsbevægelse. 1819 dræbte han med et Dolkestik A. v. Kotzebue i Harme over dennes Uvillie mod Frihedsbevægelsen, forsøgte derpaa at dræbe sig selv, men fængsledes og henrettedes 1820.

Sandal, enslags Fodtøi af Træ, Kork eller Læder, som med Remme fæstes til Foden. Det brugtes mest i Oldtiden, men benyttes dog endnu i flere af de orientalske Lande. Sandal kaldes ogsaa det rigt udstyrede Fodtøi, som af katholske Geistlige bæres ved store Kirkefester.

Sandarak, enslags Harpix, som flyder ud af et fornemmelig i Nordafrika voxende Bartræ Callitris quadrivalvis. Den forekommer i aflange, lysegule Korn eller Stykker, har en balsamisk Lugt og opløser sig fuldstændig i Alkohol og tildels i Terpentinolie. Den anvendes især til Fernisser, Politurer og Lak samt til Rogelse.

Sandberg, Johan Gustav, svensk Maler, f. 1782, d. 1854, begyndte sin Kunstnerbane med en Række Billeder fra den nordiske Mythologi, men slog senere ind paa Historiemaleriet samt Fremstillingen af Scener fra Sveriges Folkeliv. Til hans bedste Arbeider hører Freskoerne i det Gustavianske Gravkapel i Upsala Domkirke og Altertavlen i Skeppsholmskirken i Stockholm, og til dem kan ogsaa nævnes „Bondebryllup", „St. Hansnatten" og „Gustav Adolfs Frieri". Han blev Medlem af Akademiet 1821 og Professor 1828.

Sandberger, Fridolin, tysk Mineralog, f. 1826, blev 1854 Professor i Karlsruhe og 1863 ved Universitetet i Würzburg. Blandt hans Skrifter kan navnlig fremhæves „Forverdenens Land- og Ferskvandskonkylier".

Sande, Præstegjeld i Jarlsberg og Laurvigs Amt.

Sandeau (udt. Sangdoo), Léonard Sylvain Jules, fransk Digter, f. 1811, debuterede som Romanforfatter 1831 med Romanen „Rose et Blanche",

som han skrev sammen med George Sand (s. Dudevant). Siden skrev han Romanen „Fru de Sommerville" og var en flittig Medarbeider i flere af Pariserbladene. Hans Roman „Mariana" fik en storartet Modtagelse. Han har ogsaa skrevet udmærkede Theaterstykker, tildels i Forening med Emil Augier (s. Ex. „Poiriers Svigersøn") og blev 1858 Medlem af Akademiet. Et af hans mest udbredte Verker er Novellen „Jean de Thommeray", som han og Augier siden bearbeidede for Scenen.

Sandec, By i Kongeriget Galizien, med 10,500 Indb.

Sandefjord, By i Jarlsberg og Laurvigs Amt, ved Bunden af en Havarm paa Kristianiafjordens Vestside, med 2300 Indb. Her var i Begyndelsen af det 17de Aarh. et Handelssted, hvorfra der udskibedes Trælast, men betragtedes i længere Tid som tilhørende Laurvig, uagtet det dannede et eget Toldsted. 1845 fik Sandefjord Kjøbstadsrettighed. Byen har et meget besøgt Bad, som bl. a. benyttes mod kroniske Hudsygdomme, Rheumatisme og Gigt.

Sandeherred, Prestegjeld i Jarlsberg og Laurvigs Amt.

Sandels, Johan August, svensk Feltherre, f. 1764, d. 1831, blev kun 13 Aar gammel Officér og deltog i Krigen mod Rusland 1788—90. Ved Krigens Udbrud i Finland 1808 udførte han som Oberst for Savolax-Brigaden flere udmærkede Manøvrer og tilføiede Russerne betydelige Tab, bl. a. ved Idensalmi ved Wirta Bro. 1809 blev han Friherre, 1813 Guvernør i Pommern og deltog 1813—14 i Felttogene i Tyskland og Danmark. 1815 ophøiedes han i Grevestanden og var Ridderhusets Præsident paa Rigsdagene 1817—18. 1819—27 var han Statholder i Norge, men blev tilbagekaldt af Karl Johan, som mistænkte ham for at holde til Nordmændenes Side i Spørgsmaalet om 17de Mai.

Sandeltræ (Lignum Santalium), et vellugtende, i Ostindien hjemmehørende Træ, som forekommer i tre Sorter, nemlig 1) rødt Sandeltræ eller Kallaturtræ, som er det, man i Regelen forstaar ved Sandeltræ. Det voxer især paa Ceylon og Koromandelkysten, er udvendig brunrødt og indvendig lyst indtil blodrødt og indeholder et rødt Farvestof. Det benyttes hovedsagelig til Farvning og til finere Snedkerarbeider; 2) Gult Sandeltræ eller Ambratræ, som er Kjærneveden af Santalum album, er vellugtende, af Farve lysegul, nærmere Splinten mørkegul. Jo dybere Farven er og jo nærmere Stykkerne har været ved Roden, desto stærkere er deres Vellugt. Det gule Sandeltræ forekommer hyppigst paa Java, i Ostindien, og paa Fidjiøerne; 3) Hvidt Sandeltræ er kun det gule i en yngre Alder, er næsten uden Lugt og har kun ringe Værd.

Sander, Kristian Levin, dansk Lærer og Forfatter, f. 1756, d. 1819, har skrevet flere Smaadigte og Skuespil, hvoraf dog kun Tragedien „Niels Ebbesen" har nogen videre Betydning.

Sanders, Daniel, tysk Lexikograf, f. 1819, har skrevet flere tyske Ordbøger, Veiledninger i den tyske Ortografi, Synonymik o. lign., Verker af betydelig videnskabeligt Værd.

Sandhurst (udt. Sændhørst), By i den engelske Koloni Viktoria i Australien, med 36,000 Indb.

Sandifort, Eduard, berømt hollandsk Anatom, f. 1742, d. 1814 i Leyden, hvor han siden 1770 havde været Professor i Anatomi. Han har skrevet flere anatomisk videnskabelige Verker af blivende Værd. Hans Hovedverk er „Museum anatomicum academiae Lugduno-Batavae (2 Bd. 1789—93).

Sandkvæler, se Kvælerslange.

Sandloppe, se Loppe.

Sandløber, d. s. s. Sandbille (Cicindela), hurtige Løbebiller med vel udviklede Vinger og livlige Metalfarver. De findes især paa tørre, solrige Steder. I Norge er den grønne Sandløber den almindeligste.

Sandmark, **Sandorm** (Arenicola piscatorum), Slægt af Børsteorme, som forekommer ved de nordlige Have Kyster. Den har 13 Par grenede Gjæller paa Midten af Legemet, er brunsort og af en Lillefingers Tykkelse. Den bruges meget som Agn.

Sandmusling eller **Sandringe** (Mya), Muslingslægt, som findes nedgravet i Sandet ved Havbredden. Ved Norges Kyster forekommer Sandringen (Mya arenaria) og Mya truncata.

Sandnæs, Ladested i Høilands Prestegjeld, Stavanger Amt, 1 Mil syd for Stavanger, med 1500 Indb.

San-Domingo, se Haiti. — San-Domingo, Hovedstad i Republiken Haiti, er Sæde for Regjeringen og for en Erkebiskop, har en god Havn og tæller over 12,000 Indb. I Byens smukke Kathedral blev Kolumbus's Lig bisat 1536.

Sandrart, Joachim von, tysk Maler, Kobberstikker og Kunsthistoriker, f. 1606, d. 1688, studerede i England, Venedig og Rom, hvor han for Urban den ottende udførte flere Portræter samt Tegningerne til „Galeria Giustiniana". Blandt hans historiske Billeder er hans Maleri af Fredsbanketten efter den Westfalske Fred især bekjendt. Det findes i Raadhuset i Nürnberg. Som Kunsthistoriker har han bl. a. skrevet „Det tyske Akademi for Bygnings-, Billedhugger- og Malerkunst".

Sandschak, egentl. Banner, Navnet paa de tyrkiske civilmilitære Forvaltningsdistrikter, hvoraf flere danner et Elajet eller Paschalik (Statholderskab).

Sandsten, en Bergart, som bestaar af smaa, kantede eller afrundede Korn, for det meste Kvartskorn, som er fast forbundne ved et Bindemiddel, der kan være af forskjellig Art, og hvorefter da Bergarten benævnes, Kvartssandsten, Kalk-, Ler- eller Mergelsandsten osv. Farven er graa, gul, grønlig eller rødbrun. Sandstenen er en temmelig almindelig forekommende Bergart, som findes i alle de geologiske Formationer, ogsaa paa flere Steder i Norge. Den anvendes til Byggemateriał, Slibe- og Møllestene. Den har alt efter sin Sammensætning, sit Korn, Bindemiddel osv. yderst forskjellige Egenskaber.

Sandsvær, Prestegjeld i Buskeruds Amt, bestaar af Sognene Efteløt, Tuft, Komnæs og Hedenstad.

Sandsynlighed, i Mathematiken et særlig defineret Begreb; ved en Begivenheds mathematiske Sandsynlighed forstaaes en Brøk, hvis Tæller er Antallet af alle for Begivenhedens Indtræffen gunstige Tilfælde, og hvis Nævner er Summen af alle mulige Tilfælde, saavel de gunstige som de ugunstige. Ex. Sandsynligheden for med

to Terninger at slaa tilsammen 10 Øine er $^1/_{12}$. Der gives nemlig kun 3 gunstige Tilfælde:

1) med den ene Tærning at slaa 6, med den anden 4,
2) omvendt med den første 4, med den anden 6,
3) med hver at slaa 5 Øine.

Derimod er Antallet af alle mulige Kast, som man let ser, 6 Gange 6 eller 36. Den søgte Sandsynlighed er derfor $^3/_{36}$ ellet $^1/_{12}$. — Sandsynligheden 1 betegner Vished; da er alle mulige Tilfælde gunstige. — Sandsynlighedsregning, Læren om den mathematiske Sandsynlighed, har især Anvendelse ved Beregninger, som støtter sig til Jagttagelser (f. Ex. i Astronomi, Fysik o. l.). Ingen Jagttagelse er nemlig feilfri. For de saakaldte tilfældige Feil, d: de, hvis Aarsager er ubekjendte, og som derfor ikke kan fjernes ved nogen direkte særskilt Beregning, giver Sandsynlighedsregningen bestemte Regler, hvorved deres sandsynligste Værdi kan bestemmes og dennes Indflydelse paa Resultatet tages i Betragtning.

Sandusky (udt. Sændoski), By i den nordamerikanske Stat Ohio, ved Eriesjøen, med 16,000 Indb.

Sandvigelven, Elv i Akershus Amt, dannes af flere fra Krogkoven kommende Bække, gaar mod Syd og falder i en Bugt af Kristianiafjorden; Længde 25 km.

Sandvigen, et af Bergens Sognekald i Byens nordlige Del.

Sandwichsøerne (udt. Sænduitschsøerne) eller **Hawaii**, Øgruppe i Stillehavet, mellem 137° og 142° v. L. og mellem 18° 50′ og 22° 30′ n. Br., udgjør 19,757 km.² og har 57,000 Indb., hvoraf ca. 7000 Fremmede. Øerne, der udgjør et eget Kongerige, er bjergfulde og af vulkansk Natur. Blandt de endnu virksomme Vulkaner er Mauna-Loa paa Hawaii, som naar en Høide af 4000 m. Klimatet er mildt, Jordbunden frugtbar og Vandforsyningen rigelig. Flere af de europæiske Husdyrarter er blevne forplantede derhen og trives godt, og Havet er rigt paa nyttige Sjødyr. Foruden Kokusplanten, Bananen, Mais og Poteter voxer her de fleste europæiske Sydfrugter. Fra de store Skove leveres udmærket Skibstømmer. Den indfødte Befolkning, de saakaldte Kanaker, tilhører den polynesisk-malaiiske Familie. De er nu omvendte til Kristendommen og gjør store Bestræbelser for at tilegne sig europæisk Kultur. — Kongerigets nugjeldende Forfatning skriver sig fra 1864. Til Afgjørelse af vigtige Statssager maa Kongen sammenkalde et Raad, som bestaar af Ministrene og nogle af Kongen blandt de Indfødte og de naturaliserede Fremmede valgte Medlemmer. Den lovgivende Magt er hos Parlamentet, der bestaar af et Overhus af 20 paa Livstid valgte Medlemmer og af et Deputeretkammer paa 24—42 paa to Aar valgte Medlemmer. Parlamentet sammenkaldes hvert andet Aar. Statsreligionen er protestantisk, men andre Troesbekjendelser tolereres. Skolevæsenet er ordnet efter Børnenes sociale Stilling. Den øverste Domstol bestaar af Kansleren og to Dommere. Den staaende Hær tæller kun 75 Mand, og den frivillige Armé 400 Mand. Sjøhandelen er meget livlig. Der indføres hovedsagelig færdige Klæder, Uld-, Bomuld-, Jern- og Staalvarer. De vigtigste Udførselsartikler er Sukker, Ris, Kaffe, Huder og Uld. Statsindtægterne var April 1874 til Marts 1876 ca. 1 Mill. Dollars og Udgifterne ca. 900,000 Dollars. Den største af Øerne er Hawaii, den frugtbareste og bedst befolkede er Oahu (1,817 km.²). Paa dennes Sydkyst ligger Hovedstaden Honolulu, med 15,000 Indb. Her findes den eneste gode Havn i Kongeriget. 1878 aabnedes den første Jernbane paa Øen Oahu. — Øerne opdagedes 1778 af Engelskmanden Cook, som Aaret efter dræbtes paa Hawaii. 1784—1810 samlede Kong Kamehameha den første alle Øerne til et Rige. Hans Søn Kamehameha den anden afskaffede Afgudsdyrkelsen. Under Kamehameha den tredie, som regjerede 1824—54, forefaldt en Række Stridigheder, der begyndte med nogle franske Missionærers Udvisning af Landet. Da Franskmændene med Magt modsatte sig Udvisningen, blandede efterhaanden Nordamerika og England sig ind i Stridighederne. Alle tre Lande søgte nu hver for sig at opnaa politiske og merkantile Fordele af Forvikllingerne, hvad der tildels lykkedes Nordamerika og England. Kong Kamehameha den fjerde sikrede Landets Uafhængighed og erhvervede sig almindelig Agtelse ved sit kloge Styresæt. Den nuregjerende Konge er Kalakaua den første, f. 1835 og tiltraadt Regjeringen 1874.

Sandwikland, Ø sydøst for Amerikas Sydspids, mellem 58° og 59° s. Br. og 10° v. L., opdagedes af Cook 1775. Den er ca. 2200 km.² stor og uden Vegetation.

Sandy Hook (udt. Sændi Huk), Ø udenfor New-York med Fyrtaarn.

Sandø, Prestegjeld i Søndmøre, Bergens Stift, med Sognene Sandø og Røvde.

Sandokedal, Prestegjeld i Bratsberg Amt.

Sandesund, en meget søgt Havn i Tjømø Prestegjeld udenfor Tønsberg, dannes af Sundet mellem Øerne Vasserland og Sandøen.

San-Fernando, stærkt befæstet By i den spanske Provins Cadix, tæller med Krigshavnen La Carraca 15,500 Indb. Den har betydelig Handel med Salt.

San-Francisco, Californiens vigtigste By og Vestamerikas største Handelsplads, tæller nu ca. 280,000 Indb., blandt hvilke findes en stor Del Kinesere. Som Midtpunkt i det store californiske Gulddistrikt og som Gjennemgangssted for Størstedelen af Californiens Handel er Byen i stadig og hurtig Fremgang. Navnlig har Tilstrømningen af Folk og Udvidelsen af Forretningerne tiltaget siden Pacifikbanens Aabning 1869. Skibsfarten er ogsaa meget betydelig. 1874 udførtes herfra Guld for 30 Mill. Doll. 1847 var Indbyggerantallet 459, 1850 ca. 35,000 og 1870 ca. 150,000.

Sangallo, Antonio da, fremragende italiensk Bygmester, f. 1455, d. 1534, byggede flere Kirker og Fæstningsverker og ombannede i Rom Hadrians Gravmæle til Fæstningen Engelsborg. — Hans Søsterson Antonio da Sangallo, ligeledes italiensk Arkitekt, f. 1485, d. 1546, var efter 1517 Bygmester ved Peterskirken sammen med Rafael. Han paabegyndte det berømte Palazzo Farnese.

Sangbund, se Resonans.

Sangere (Sylvia). Slegt af Sangfuglenes Orden. Herhen hører bl. a. Nattergalen, Rødstjerten, Rødkjælken, Havesangeren, Blaahalsen og Løvsangeren. — Sangfugle, Orden af Fuglellassen, som indbefatter flere Former, hvoriblandt: Gjerde-

smutten, Meiser, Trosler, Piplærker, Stenskvætter og Finker. Foden er en Siddefod. Næbbet er undertiden meget stort; hos nogle Former er det kort og tykt, hos andre langt og smalt, for det meste sylformet.

Sangerhausen, By i den preussiske Provins Sachsen, med 8,500 Indb.

Sangir, en Holland tilhørende Ø-gruppe i det ostindiske Arkipel, mellem Celebes og Filippinerne, har et Fladeindhold af 715 km.² og 30,000 Indb. af den malaiiske Race. Øerne er meget bjergfulde og har flere virksomme Vulkaner, som stadig udsender Svovldampe.

Sangtrost, se Maaltrost.

Sangvinsk, Sangviniker, se Temperament.

Sanhedrin, d. s. s. Synedrium.

Sanherib, Konge af Assyrien, besteg Tronen 705 f. Kr. Han erobrede Babylon, Landene ved Sortehavet og Fønikien, gjorde Judæa Rige skatskyldigt, og trængte derefter ind i Ægypten. Men ved Pelusium blev han slaaet og maatte trække sig tilbage. Siden belejrede han forgjæves Jerusalem, vendte sig derpaa atter mod Babylonierne, som havde reist sig igjen, og ødelagde Babylon, men formaaede ikke at hævde sit Herredømme, hvilket først stete under hans Søn Asarhaddons Regjering. Han myrdedes 682 af sine Sønner. Det af Mederne ødelagte Kongeslot i Ninive lod han gjenopbygge. (2 Kong., 18, 13 og 19, 35).

Sanikel (Sanicula europæa), Plante af de Skjærmblomstredes Familie, bliver indtil 400 mm. høi og har en siribet, næsten bladløs Stilk, rodstillede Blade og meget smaa, hvide Blomster. I Norge voxer den i Skove og Krat langs Kysten og anvendes i Medicinen bl. a. til Gurglevand.

Sanitet, Sundhed. — Sanitetsvæsen, det offentlige Sundhedsvæsen; sanitær, hvad der angaar dette.

San-José, 1) Hovedstad i Republiken Costa-Rica i Centralamerika, med 12,000 Indb. Den er Midtpunktet for Landets Handel. 2) By i Kalifornien, i Sydøst for San-Francisco, med 13,000 Indb.

San-Juan del Norte ell. **San Juan de Nicaragua**, af Englænderne kaldt Greytown (udt. Grætaun), Havneby i Republiken Nicaragua, ved det Karaibiske Hav, har, efterat den 1855 blev ødelagt, kun 2,000 Indb., men er af Vigtighed som Udgangspunkt for en projekteret Kanal fra det Karaibiske til det Stille Hav.

Sankt-Gallen, Kanton i det schweizerske Edsforbund, omgives af Thurgau, Bodensjøen, Vorarlberg, Graubünden, Glarus, Schweiz og Zürich, udgjør 2019 km.², med ca. 200,000 Indb., hvoraf over 60 Proc. Katholiker. Kantonen opfyldes for det meste af Alperne, dog er Jordbunden i Nord og Øst tildels lavere og meget frugtbar. Kvægavlen er betydelig, men Agerbruget er ikke tilstrækkeligt til Kantonens Behov. Befolkningen driver især betydelig Industri i Bomuld. Handelen er livlig og begunstiges ved Jernbaneforbindelser og ved Dampskibstrafiken paa Bodensjøen. — Forfatningen er demokratisk. Den lovgivende Magt er hos det store Raad, til hvilket hver af de 92 Valgkredse sender mindst én Repræsentant. Et Regjeringsraad, som bestaar af 7 Medlemmer, har den udøvende Myndighed. Høieste Domstol er Kantonsretten, der bestaar af 9 paa sex Aar valgte Medlemmer. Den katholske og den protestantiske Kirke har hver sit særskilte Overhoved. — Det nuværende Sankt-Gallen dannedes 1803 af det oprindelige Stift og Byen Sankt-Gallen, som siden 1451 havde hørt til Edsforbundet, samt endel omliggende Smaalandskaber. Sin nuværende demokratiske Forfatning fik Kantonen først 1861, efterat den i Aarrækker havde været oprevet af ydre Kampe og indre Partistridigheder. — Hovedstaden Sankt-Gallen, som ligger 676 m. over Havet, tæller 17,000 Indb., er Bispesæde og en af Schweiz's vigtigste Handelsstæder.

Sankt-Gotthard, en mægtig Bjergknude af de Leventinske Alper, paa Grændsen af de schweizerske Kantoner Uri, Wallis, Graubünden og Tessin, gaar fra Sydsydvest mod Nordnordøst, og er indtil 48 km. lang og 10—12 km. bred. Den høieste af Knudens mægtige Toppe er den 3,545 m. høie Galenstock. Paa Sankt-Gotthard udspringer, foruden mange mindre Floder, tillige Rhinen, Rhone og Tessin. Over Sankt-Gotthard gaar den store Landevei fra Schweiz til Italien. Paa Veien ligger et berømt Herberge for fattige Reisende, hvor aarlig mange tusen Mennesker faar gratis Forpleining. 1869 besluttede en Konferens, som paa Schweiz's, Italiens, det nordtyske Forbunds, Badens og Würtembergs Vegne traadte sammen i Bern, at en Jernbane skulde lægges gjennem Sankt-Gotthard til Italien, og bevilgede til Arbeidet først 187 Mill. Franks. Siden nødvendiggjorde Arbeidets Vidtløftighed en yderligere Bevilgning. 1872 paabegyndtes Bygningen af den store Tunnel fra Geschenen til Airolo, hvis Længde er 15,370 m., og hvis høieste Punkt over Havfladen er 1162 m. Dens Kostende ansloges til ca. 48 Mill. Franks. Over 220 Boremaskiner og gjennemsnitlig 3300 Arbeidere anvendtes paa den. 1882 var Banen færdig. Den forbinder Tyskland og Schweiz med Italien, gaar over Arth, Brunnen og Flüelen ved Vierwaldstättersjøen, Altdorf, Silenen, Amsteg og Wassen til Geschenen, hvor Toget fjorer ind i den store Tunnel, og efter ca. 35 Minutters Forløb er man i Airolo, paa Sydsiden af Alperne, hvorfra Banen fører over Bellinzona, Lugano og Como til Mailand.

Sankt-Hansorm, den vingeløse Hun af en Art af Lysbillerne (Lampyris), som i varme Sommere ofte forekommer og lyser i Mørket.

Sankt-Helena, en klippefuld, liden Ø med steile Kyster midt i Atlanterhavet, under 15° 55′ s. Br. og 11° 57′ ø. L. Dens Fladeindhold er 121 km.² og dens Indbyggerantal 6500. Den er meget frugtbar, navnlig i de høiere liggende Dele. Jordbunden frembringer baade tropiske og europæiske Vexter, men er dog lidet dyrket. Den anløbes aarlig af et stort Antal Skibe underveis fra Ostindien til Europa. — Sankt-Helena opdagedes 1502 af Portugiseren de Noza, tilhørte en Tid Hollænderne, men har siden 1650 tilhørt England. Her levede Napoleon den første i Fangenskab fra Oktober 1815 til sin Død Mai 1821.

Sankt-Ingbert, By i Rhinbaiern, med 9,500 Indb. samt rige Stenkulgruber og Jernverker.

Sanktion, høitidelig Bekræftelse af en Lovbeslutning o. lign. — Sanktionere, bekræfte stadfæste, give Lovskraft.

Sankt Olafs Bad, et af de mest besøgte Badesteder i Norden, ligger i Modums Prestegjeld

i Buskeruds Amt, 43 km. ovenfor Drammen. Den herværende Jernkilde opdagedes 1840 af daværende Verkslæge Thaulow, men først 1857 blev her anlagt en Badeanstalt. Kildevandet er særdeles rigt paa Jernoxydul og indeholder desuden Kalk, Magnesia, Kali og Kiselsyre, og Badet har vist sig særdeles helbredende i forskjellige Brystsygdomstilfælde. Det har i de sidste Aar været besøgt af flere hundre Gjester, hvoraf en stor Del Udlændinge.

San-Luis-Potosí eller kun **Potosí**, Stat i Republiken Mexiko, 71,210 km.² stor, med 525,000 Indb. Landet er tildels meget bjergigt, men frugtbart, er desuden skovrigt og har betydelig Faareavl. — Hovedstaden San-Luis-Potosí er smukt bebygget, ligger 1765 m. over Havet og har 34,000 Indb. samt betydelig Handel og Fabrikvirksomhed.

San-Marino, Europas mindste Republik, ligger i Nærheden af Adriaterhavet, sydvest for Rimini, og udgjør 86 km.², med 8,000 Indb., som hovedsagelig ernærer sig ved Kvægdrift og Vinavl. Staten siges at være grundlagt af en Murer ved Navn Marinus, som i det 3die Aarh. e. Kr. bosatte sig her som Eneboer. Siden kom flere Eneboere til og efterhaanden udvidedes der lille Selskab til et ordnet Samfund. San-Marino har været saa godt som uberørt af de Kampe, som i Tidernes Løb har raset mellem Nabostaterne. 1862 stillede Republiken sig under den italienske Konges Beskyttelse. Ifølge Forfatningen af 1847 er den lovgivende Magt hos det af 60 Medlemmer bestaaende repræsentative Kammer og et af og blandt disse valgt Tribunal paa 12 Medlemmer, der danner den høieste Domstol. I Spidsen for Staten staar 2 Capitani reggienti, som vælges blandt det repræsentative Kammers Medlemmer, og hvis Embedstid er et halvt Aar. Departementerne for de indre og de ydre Anliggender bestyres af to Statssekretærer. Statsindtægterne dreier sig omkring 112,000 Frks., Udgifterne er ca. 109,000 Frks. Statsgjeld har Republiken ikke. Dens Armé bestaar af 950 Mand Infanteri.

Sanna, d. s. s. Sana (s. d.).

Sannazaro, Jacopo, kaldet Azzio Sincero, italiensk Digter, f. 1458, d. 1530, vakte stor Opmærksomhed ved den idylliske Roman „Arcadia", hvis Poesirigdom, velklingende Sprog og ypperlige Versifikation skaffede den en overordentlig Udbredelse. Forfatteren fik en aarlig Pension af Kong Fredrik den vredie af Neapel, hvem han siden ledsagede under hans Landflygtighed. Sannazaro skrev ogsaa en Række latinske Digterverker, Elegier, Ekloger og Epigrammer, som ligeledes staar høit baade med Hensyn til poetisk Indhold og til deres Form.

San-Remo, By i den italienske Provins Porto-Maurizio, ved Gennabugten, har 11,000 Indb. og betydelig Handel med Sydfrugter.

Sans, den Evne hos Mennesket og Dyrene ved Hjelp af de 5 Sanser gjennem de ydre Sanseredskaber at kunne modtage og tilegne sig Indtryk fra Omverdenen. Indtrykkene naar gjennem Sansenerverne Hjernen, hvor Bevidstheden da gjør sig visse Forestillinger om Indtrykkenes Aarsag. — Sansebedrag (Hallucinationer), kaldes enslags Sjeleisygdom, som bestaar i, at man tror at se, høre eller fornemme Ting, som ikke forekommer, f. Ex. at se eller høre Mennesker, som ikke er tilstede. De fremstiller sig som oftest for Synet og Hørelsen og skyldes en sygelig Virksomhed i Hjernen.

San-Salvador, Republik i Centralamerika, ligger mellem 13° og 14° 30′ n. Br. og 87° 30′ og 90° 20′ v. L., begrændses af Stillehavet, Fonsecabugten, Honduras og Guatemala, udgjør 19,000 km.² og har 450,000 Indb., hvoraf kun 9000 Hvide. Jordbunden er især frugtbar langs de forholdsvis lave Kyststrækninger. I det Indre er Landet bjergfuldt og har mange stadigt virksomme Vulkaner, hvis Høide varierer mellem 1240 og 2290 m. Vestkystens Skove leverer store Mængder af fortrinlig Balsam. Ligeså produceres Indigo i betydelig Mængde. Udførselen bestaar fornemmelig af Indigo, Balsam, Kaffe og Huder. Republiken er inddelt i 8 Departementer. I Spidsen for Staten staar en paa fire Aar valgt Præsident. Den lovgivende Magt er hos et Senat paa 12 og et Repræsentantkammer paa 24 Medlemmer, som vælges paa to Aar og hvis Halvdel hvert Aar erstattes af nye. Den staaende Hær tæller 1000 og Militsen 5000 Mand. Statsreligionen er romersk-katholsk. — San-Salvador tilhørte Spanien indtil 1821, da det løsrev sig og siden dannede en Del af den centralamerikanske konfødererte Republik. 1839 blev San-Salvador en selvstændig Stat og proklameredes som Republik 1856. Den har stedse været indblandet i Nabostaternes politiske Uroligheder og har flere Gange havt Krig med Guatemala, med hvilket det dog 1872 indgik et Forbund. — Hovedstaden San-Salvador ligger 600 m. over Havet og har 16,000 Indb. I Nærheden ligger Vulkanen San-Salvador, ved hvis Udbrud Byen flere Gange er bleven fuldstændig ødelagt.

Sansanding, By i Sudan i Afrika, ved Nigerfloden, med 30,000 Indb.

Sans comparaison (udt. Sang kongparæsong), fr., uden Sammenligning.

Sansculotter (udt. Sangkylotter), betyder egentlig „Buxeløse" og var oprindelig i Frankrige Navnet paa den raa Hob under den store Revolution, siden paa de voldsomste Jakobinere.

San-Sebastian, By i den baskiske Provins Guipuzcoa, paa Nordkysten af Spanien, med 18,000 Indb. Den er befæstet og har betydelig Handel og Skibsfart. 1813 stormedes og plyndredes Byen af Englænderne.

Sansibar eller **Zanzibar**, et Kystland i det østlige Afrika, som strækker sig fra Ækvator til Kap Delgado. Ved Kysten er Landet fladt og Luften usund, i det Indre derimod gjennemskaaret af flere Bjergkjæder og har et kjøligt og sundt Klima. Jordbunden er frugtbar og frembringer de fleste afrikanske Produkter. Til de vigtigste Handelsartikler hører Guld og Elfenben. Den indfødte Befolkning, Suahelierne, efter hvem Landet ogsaa kaldes Suahéliland, udgjør ca. 400,000. Landet er delt i flere Smaastater, som alle staar under Sultanen af Sansibars Herredomme. Blandt Dette er Sansibar den betydeligste. Den udgjør 7130 km.² med 100,000 Indb., har en udmærket Havn og er meget frugtbar. Hovedstaden Sansibar har ca. 80,000 Indb., er Sultanens Residens og har betydelig Udførsel af Elfenben, Gummi, Nelliker og Sesam. Siden 1873 er Slavehandelen ophævet.

Sanskrit (tilrettet, dannet), Hinduernes gamle Sprog, som taltes af de i Oldtiden til Indien indvandrede ariske Folkestammer, og i hvilket Hinduernes hellige Bøger og ældste Digte er affattede. Det er en Hovedgren af den indogermaniske Sprogstamme og var en Tid det herskende Sprog i det nordlige og nordvestlige Indien. Paa Grund af sin Vellyd, Ordrigdom og grammatiske Bygning er det et af de fuldkomneste Oldsprog. Dets Alder lader sig ikke nøiagtig bestemme, men efter de indo-ariske Oldtidsmindesmærker at dømme gaar det mindst op til det 15de Aarh. f. Kr. Da Alexander den store ca. 320 f. Kr. gjorde sit Tog til Indien, kunde Sanskrit ikke mere henregnes til de levende Sprog, eftersom endel fyrstelige Edikter, som haves fra den Tid, er skrevne i en fra det afledet Dialekt. Sanskrit foreligger i to forskjellige Former, nemlig den ældre eller Vedasproget og den yngre, det egentlige Sanskrit. Af Skrifter i Vedasproget er fire Bøger, de saakaldte Vedaer (Veda o: Viden), opbevarede, nemlig Rig-Veda (Hymneveda), Yasju-Veda (Offerveda), Sama-Veda (Sangveda) og Atharva-Veda (Trylleveda). Disse omfatter for det meste de gamle Indieres Kultus og kanoniske Skrifter og indeholder dels religiøse Sange og Bønner, dels rituale Forskrifter, Læresætninger og Tankesprog. Den egentlige Sanskritliteratur begynder med den Tid, da de ariske Indiere gik over fra at være et omflakkende Erobringsfolk til et bosiddende Folk med ordnede Samfundsforhold, og kan inddeles i fire Hovedklasser: den episke, lyriske, dramatiske og ethisk-didaktiske. Af den episke Digtning maa især nævnes de to store Nationalepos Mahábhárata (det store Digt om Bharatas Æt), som udgjør 18 Bøger paa over 200,000 Verslinier, samt det noget yngre Rámáyana (7 Bøger paa 48,000 Verslinier), hvilket omhandler Ceylons Erobring ved den guddommelige Helt Ramas Seier over de onde Geniers Fyrste Ravana. Blandt de senere Epos kan mærkes Raghuvansa, Bhattikavya, hvilket sidste ogsaa besynger Ramas Bedrifter, samt det realistiske Naischadhacarita. Af de lyriske Digterverker, som i Regelen udmærker sig ved en Rigdom paa skjønne Tanker og tiltalende Naturskildringer, staar Meghaduta af Kalidasa og Amarus's erotiske Epigrammer i forreste Række. Ogsaa i denne Digtart har Realismen sine Repræsentanter, deriblandt Gitagovinda, hvis udprægede sanselige Indhold ikke sjelden streifer ind paa det usømmeliges Grændser. Den dramatiske Literatur er ikke blot særdeles righoldig, men en stor Del af den er noget af det bedste, som nogensinde er frembragt inden denne Digtart, og den oldindiske Dramatiker Kalidasa betragtes som en af Verdens største Digtere; hans „Sakuntala" er baade med Hensyn til Sprog og Indhold et neppe overtruffet Mesterverk. Hovedgjenstanden for Sanskritliteraturens Dramatik er Kjærligheden, for det meste blandet med Komik eller Pathos, og Sproget afvexlende Poesi og Prosa. Af de dramatiske Verker kan foruden Sakuntala nævnes det borgerlige Drama Mrichchakati af Kong Sudraka, Mahaviracarita, som fremstiller det høiere Samfundsliv, det historiske Skuespil Mudraraxasa samt det satiriske Drama Hassyarnava. Sanskritliteraturens episk-didaktiske Afsnit er ogsaa meget rig baade med Hensyn til Omfang og Indhold; den indbefatter Ordsprog, Fabler, Eventyr og Romaner. — Sanskritliteraturen har i de sidste 100 Aar været en rig Kilde for de orientalske Sprogforskere, og Størstedelen af dens Verker er nu oversatte til de fleste europæiske Sprog. Næsten alle dens Bøger er affattede paa Vers; selv de mathematiske Skrifter har en rythmisk Form og er prydede med poetiske Billeder. I det hele røber denne rige Literaturskat, at Indierne har været et filosofisk anlagt Følelsesfolk, begavet med livlig Fantasi og skarp Tænkeevne, men at de har savnet den praktiske Sans, som udmærkede flere af Oldtidens Kulturfolk. — Efterstaaende to Ord: Indiernes Religion, i hvilke hver Bogstav betegner den tilsvarende norske, viser, hvordan Sanskrit ser ud.

ईनद्इएनस् रेल्इघ्इन्

Sansovino, egentl. Andrea Contucci, italiensk Billedhugger, f. 1460, d. 1529, var i sin Barndom Kvægvogter, men arbeidede sig hurtig frem til en betydelig Plads blandt den italienske Renaissances store Kunstnere. Hans Verker, hvoraf flere findes i Florens og Rom, udmærker sig ved nobel Opfatning og stor Formskjønhed. — Jacopo Tatti Sansovino, italiensk Billedhugger og Arkitekt, f. 1477, d. 1570, var Foregaaendes Elev og antog som saadan hans Navn. Saavel i Florens som i Rom nød han stor Anseelse baade som Billedhugger og Bygmester. Men det var fornemmelig i Venedig, han udførte sine største Verker. Her byggede han Kirker og Paladser og andre Pragtbygninger og udførte storartede Billedhuggerarbeider for Dogepaladset og St. Markuskirken osv.

San-Stefano, liden Sjøstad ved Marmarahavet, historisk bekjendt ved den foreløbige Fredsslutning som her fandt Sted 3die Marts 1878 mellem Rusland, som repræsenteredes af Greverne Ignatiev og Nelidoff, og Tyrkiet, repræsenteret af Paschaerne Safvet og Sadullah. (Se Russisk-Tyrkiske Krig af 1877—78.)

Santa-Anna, Antonio Lopez de, mexikansk General og Statsmand, f. 1797, var 1823 med at styrte Keiser Iturbide og blev 1829 Krigsminister og Hærens Høistbefalende. 1832 gjorde han Opstand mod Bustamente og indsatte ved Vaabenmagt Pedrazza til Præsident. 1833 blev han selv Præsident og begunstigede som saadan Aristokraterne og de Klerikale, hvilket havde fire Provinsers Løsrivelse til Følge. Og da han 1836 bekrigede Texas, hvor de Misfornøiede havde samlet sig, blev han slagen og fangen. 1837 kom han fri og deltog i Krigen mod Franskmændene. 1841 blev han atter Præsident, men styrtedes ved en Revolution 1845. 1846, under Krigen med de Forenede Stater, blev han Præsident og Overgeneral og lod sig udraabe til Diktator, men led flere store Nederlag og flygtede 1847 til Jamaika. 1853—55 var han paany Diktator og styrede med stor Vilkaarlighed, indtil han styrtedes ved en Revolution og flygtede til St. Thomas. 1863 fik han af Keiser Maximilian Tilladelse til at vende tilbage, men blev atter forvist og søgte siden gjentagne Gange at vinde den mexikanske Hær for sig til Revolution. Tilsidst blev han fangen og dødsdømt, men af Juarez benaadet til at landsforvises. Han opholdt sig i de Forenede Stater

indtil Juarez's Død, da han vendte tilbage til Mexiko og døde der 1876.

Santa-Cruz, 1) De kanariske Øers Hovedstad paa Teneriffa, med 15,000 Indb. og Havn. 2) Øgruppe (Charlotte-Øerne) i Stillehavet, nord for Nyhebriderne, 1872 km.², med 10,000 Indb. Den største af Øerne er Nitendi.

Santa-Cruz de la Sierra, By i den sydamerikanske Republik Bolivia, med 12,000 Indb.

Santa-Fé, 1) Hovedstad i den argentinske Stat af samme Navn, ved Floden Parana, med 11,000 Indb. og betydelig Skibsfart. 2) By i den nordamerikanske Stat New-Mexiko, med 8,000 Indb. og livlig Handel.

Santaler, et dravidisk Bjergfolk i Præsidentskabet Kalkutta i Forindien i et Antal af ca. 85,000. 1865 begyndtes her en heldig Missionsvirksomhed under Ledelse af Danskeu Børresen og Nordmanden Skrefsrud (s. d.).

Santa-Lucia, en af de smaa Antiller, tilhører siden 1804 England. Den er af vulkansk Oprindelse, udgjør 614 km.², har 34,000 Indb. og frembringer Sukker, Kaffe, Kakao osv.

Santa-Maria, By i den italienske Provins Caserta, med 18,000 Indb.

Santa-Maura, d. s. s. Leukas (s. d.).

Santander, Hovedstad i den spanske Provins af samme Navn i Gammel-Kastilien, ved den Biskaiske Bugt, med 40,000 Indb. Den er Sæde for en Biskop og er en af Spaniens betydeligste Handelsstæder. Mange og forskjelligartede Fabriker drives.

Santarem (udt. Santareng), befæstet By i Portugal, med 8,000 Indb. og betydelig Handel. Her led Dom Miguel et stort Nederlag 1834.

Santerre (udt. Sangtæhr), Antoine Josef, fransk Revolutionsgeneral, f. 1752, d. 1809, var ved Revolutionens Udbrud en rig og anset Ølbrygger. Som Anfører for en Bataljon af Nationalgarden deltog han i Stormen paa Bastillen og i Angrebene paa Tuilerierne. Siden blev han Nationalgardens General og ledede som saadan Militæret under Ludvig den sextendes Henrettelse. September 1793 blev han med sit Korps paa 20,000 Mand, med hvilket han marscherede mod Vendée, slagen af Insurgenterne. Velfærdskomitéen kaldte ham nu tilbage og holdt ham i Fængsel til Robespierres Fald.

Santesson, Karl Gustav, fremragende svensk Læge, f. 1819, blev 1844 Amanuensis og Underkirurg ved Serafimerlazaretet i Stockholm, to Aar efter Prosektor ved det Carolinske Institut sammesteds, og 1849 Professor i Kirurgi. Han anses for en af vor Tids betydeligste Kirurger.

Santi, se Rafael.

Santiago eller **San-Jago**, Hovedstad i den sydamerikanske Republik Chili, med ca. 150,000 Indb. Den er Sæde for en Erkebiskop, har flere skjønne Kirker og andre Pragtbygninger samt udmærkede Anstalter for Kunst, Videnskab og høiere Dannelse. Dens Havn er Valparaiso, med hvilken den staar i Jernbaneforbindelse.

Santiago, den største af de kapverdiske Øer, 966 km.² stor, med 36,000 Indb.

Santiago de Compostella, By i den spanske Provins Coruna, med 24,000 Indb. og livlig Handel. Byen er Sæde for en Erkebiskop og har en prægtig Kathedralkirke.

Santiago de Cuba, By paa den spanske Ø Kuba i Vestindien, med 45,000 Indb. Den er Sæde for en Erkebiskop og en Guvernør, har en Kathedral og er en vigtig Havnestad. Byen har flere Gange været stærkt hjemsøgt af Jordskjelv.

Santillana (udt. Santilljana), Iniigo Lopez de Mendoza, Marquis, spansk Kriger, Statsmand og Digter, f. 1398, d. 1458, viste i Krigen mod Aragonierne 1418 og mod Maurerne 1431 og 1438 stor personlig Tapperhed og strategisk Dygtighed. 1446 erobrede han Byen Torrija. Som Forfatter optraadte han med en Række allegoriske og didaktiske Digte, som røber grundig Lærdom og stor Fædrelandskjærlighed. Hans samlede Skrifter (Obras) udkom i Madrid 1852.

Santorin, det gamle Thera, Ø, tilhørende den græske Øgruppe Kykladerne, udgjør 75 km.² og har 15,000 Indb. Den er bjergfuld og af vulkansk Natur. Jordbunden er frugtbar og frembringer Bomuld, Sydfrugter og Vin. Øen har flere Gange været hjemsøgt af Jordskjelv, saaledes 1866—67, da der under de gjentagne vulkanske Udbrud foregik flere Nydannelser paa og omkring den.

Santos, Sjøstad i den brasilianske Provins Sao-Paulo, med 10,000 Indb.

Sanz del Rio, Julian, fremragende spansk Filosof, f. 1814, d. 1869 som Professor i Filosofi ved Universitetet i Madrid, hvor han, efterat han i flere Aar havde studeret i Tyskland, fik stor Indflydelse paa det filosofiske Studium. Skjønt hans Tilegnelse var selvstændig, hørte han dog nærmest til den kantske Retning og røbede Forkjærlighed for Fredrik Krauses Opfatning. Han efterlod sig mange filosofiske Skrifter.

Sao-Francisco, Ø tilhørende Brasilien, med 10,000 Indb.

Saône (udt. Saan), Biflod til Rhone, udspringer ved Landsbyen Vioménil i det franske Departement Vogeserne og munder ud nedenfor Lyon. Dens Længde er 455 km., hvoraf de 314 er sejlbare. — Øvre-Saône, Departement i Østfrankrige, 5340 km.² stort, med 305,000 Indb., er overordentlig rigt paa Stenkul og Jern. — Saône-Loire, Departement i det sydøstlige Frankrige, 8552 km.² stort, med 615,000 Indb. og en særdeles frugtbar Jordbund. Hovedprodukterne er Korn og Vin.

Sao Salvador (dos Campos dos Goyatacas), By i den brasilianske Provins Rio de Janeiro, med 18,000 Indb. og livlig Handel.

Saphir, Moritz Gottlieb, tyst humoristisk Forfatter, f. 1795, d. 1858, begyndte sin literære Virksomhed i Wien som Journalist, men maatte 1824 forlade Byen og nedsatte sig i Berlin, hvor han 1826—29 udgav to Vittighedsblade, for hvis Indhold han tilsidst maatte flygte, og reiste til München, hvor han ligeledes stiftede to Vittighedsblade. 1837 vendte han tilbage til Wien og udgav her Bladet „Humoristen" til sin Død. 1864—65 udkom et Udvalg af hans Skrifter, samlede i 10 Bd.

Sapieha, en gammel litauisk-galizisk Fyrsteslægt. — Lew Sapieha, f. 1557, d. 1633, udmærkede sig i Krigen mod Russerne, med hvem han sluttede en 10 Aars Fred. Hans Bestræbelser skyldtes det for en stor Del, at Kong Sigismund den tredie af Sverige kom paa Polens Trone. Efter Fredens Udløb opnaaede han af Russerne

at faa den forlænget til 20 Aar, og at Rusland, trods Sigismunds Angreb, afstod Smolensk. 1625 kjæmpede han forgjeves mod Gustav Adolf i Lithauen. — Jean Piotr Sapieha, f. 1569, d. 1611, fulgte med den polske Hær, som understøttede den falske Demetrius, trængte frem til Moskva og gjorde sit Navn frygtet over hele Rusland.

Sapo, se Sæbe. — Saponin, et Stof, som indeholdes i Roden af flere Planter, fornemmelig af Familien Caryophyllaceæ. Det findes ogsaa i Mængde i Barken af Quillaia Saponaria, et Træ, som er vildtvoxende i Chili og Peru. Denne Bark bruges i de senere Aar paa mange Steder i Europa til Vaskning af Silke- og uldne Tøier, da Farverne derved ikke angribes. Saponin er giftigt, uden Farve og Lugt, har en sødlig Smag og skummer som Sæbe, naar det opløses.

Saporoger, en lillerussisk Kosakstamme, som oprindelig dannede en Koloni ved Fl. Djneprs nedre Løb, men som siden 1792 under Navn af de Tschernomoriske Kosakker bebor Landet ved Kubanfloden, mellem det Azovske og det Sorte Hav.

Sappe, Løbegrav, som graves ved Beleiringen af Fæstningsværker for at danne Brystværn for de fremrykkende Angribere. Ved den saakaldte flygtige Sappe stilles Arbeiderne med ca. 2 Skridts Afstand langs et Baand, og opkaster Jorden foran sig til et ca. 1 m. høit Brystværn, idet der oftere benyttes Skansekurve, som stilles foran Folkene langs Baandet for desto snarere at faa Dækning, idet de fyldes med Jord, hvilken da siden kastes ud for at danne det egentlige Værn under Fremrykningen. Ved den fulde Sappe, som kun anvendes i Fæstningens umiddelbare Nærhed, bruges Skansekurve, som fyldes med Jord, idet der avanceres sukcessiv, saaledes at Kurv stilles ved Siden af Kurv, efter som Brystværnet bliver nogenlunde færdigt. Sappen kan ogsaa være dobbelt o: have Brystværn paa begge Sider. — Sappører, Soldater ved Ingeniørvæsenet, som hovedsagelig benyttes til Sappearbeider.

Sappho (udt. Saffo), berømt græsk Digterinde, f. paa Lesbos ca. 610 f. Kr. Hun boede for det meste i Byen Mitylene, hvor hun blandt sine Veninder dannede en egen Musik- og Digterskole. Hendes Digtning præges af en sværmerisk Lidenskab og Glød og udmærker sig ved rythmisk Skjønhed og sproglig Velklang. Den Verseform, hun mest benyttede, og som efter hende kaldes den Sapphiske Strofe, har et saadant Schema:

– ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑

hvilket Vers gjentages tre Gange og har til Afslutning et saakaldt Adonisk Vers, hvis Schema ser saaledes ud:

– ⏑ ⏑ – ⏑

Dette Versemaal har især Horats hyppig anvendt i sine Oder.

Sara, Abrahams Hustru og Stedsøster, blev i sit 90de Aar Moder til Isak (1 Mos. 17, 17; 21, 1, 2).

Sarabanda, en spansk Dans, som danses med lange, høitidelige Bevægelser i 3/4 eller 3/2 Takt.

Saracener, hos Middelalderens Forfattere Navnet paa Araberne, derefter paa Muhamedanerne og Tyrkerne; senere alle ikkekristne Folk, mod hvilke Korset prædikedes.

Saragossa, spansk Zaragoza, Oldtidens Cæsarea Augusta, By i den spanske Provins Aragonien, paa Ebros høire Bred, med 68,000 Indb. Den er Sæde for en Erkebiskop og en Generalkaptein, har et Universitet, et stort Antal Kirker og Klostre og flere interessante Bygninger fra Oldtiden og Middelalderen, hvoraf især de to erkebiskoppelige Metropolitankirker og Kathedralen de la Virgen udmærker sig ved arkitektonisk Skjønhed. Saragossa har flere Gange været Skuepladsen for heftige Kampe. Særlig er den berømt ved sit heltemodige Forsvar mod Franskmændene, som beleirede den 1808 og 1809. Ved denne sidste Beleiring blev Byen næsten fuldstændig ødelagt og 54,000 Mennesker, deraf 14,000 Soldater, var omkomne.

Saransk, By i det russiske Guvernement Pensa, med 14,000 Indb. og betydelig Trævareindustri og Sæbefabrikation.

Sarasate, Pablo de, fremragende spansk Violinvirtuos, f. 1846, har paa sine Kunsttournéer i Europa og Amerika vundet Ry som en af de betydeligste nulevende Violinister. Han har ogsaa gjæstet Norge.

Saratoga-Springs, berømt Badested i Saratoga County, Staten New-York, med 11,000 Indb. Her slog Amerikanerne under Gates Englænderne under General Burgoyne 17de Oktbr. 1777.

Saratov, russisk Guvernement, udgjør 84,492 km.², med 1,770,000 Indb. — Hovedstaden Saratov, ved Volga, har 94,000 Indb., er Sæde for en Civilguvernør og den græske Biskop af Saratoga og Zarizyn og har betydelig Industri i Lervarer, Teglsten, Tobak, Sæbe, Bomuld og Silke.

Saravak, en uafhængig Stat paa Borneos Nordvestkyst, 3850 km.² stor, med 200,000 Indb. Jordbunden er særdeles frugtbar og frembringer alleslags tropiske Vexter, især dyrkes Sukkerrøret, Kaffe og Bomuld. Af Mineralier findes Guld og Stenkul. — Hovedstaden Saravak eller Kutschnig, er en Frihavn og tæller ca. 18,000 Indb. Staten regjeres af en Radscha, som siden 1839 stedse har været af europæisk Herkomst. Det nævnte Aar kom Englænderen James Brooke (s. d.) til Saravak, hvis indfødte Fyrste han bevægede til at aftræde Landet til ham. Fra 1841 til 1863 styrede Brooke Saravak som Rajah og gjorde meget for Civilisationens Fremme. 1863 overlod han Regjeringen til sin Nevø Charles Johnson Brooke, som døde 1868 og efterfulgtes af hans anden Nevø Stuart Johnson Brooke. Ifølge James Brookes Testamente er det engelske Kongehus Arving til Saravak.

Sarbiewski, Matthias Kasimir, ogsaa kaldet „den sarmatiske Horats", polsk Digter, f. 1595, d. 1640 som Hofprædikant i Warschau, har som Digter erhvervet sig et berømt Navn ved sine i klassisk Aand og Form forfattede latinske Digte, som han udgav under Titelen „Lyricorum libri III". Efter hans Død udkom hans „Opera posthuma".

Sarcey, Francisque, fransk Novelleforfatter og Journalist, f. 1828, var 1851—58 Professor i Grenoble. Senere nedsatte han sig som Journalist i Paris og blev Redaktør af „XIX Siècle". Af hans literære Arbeider kan nævnes Novellen „Le nouveau seigneur de village" og „Le siége de Paris", hvilken sidste er udkommen i mange Oplag.

Sardanapal, ifølge et græsk Sagn Assyriens sidste Konge. Han var vidt berygtet for sit kvind-

agtige Gemyt og udsvævende Liv. Da nogle af hans Statholdere gjorde Oprør mod ham, udholdt han i Ninive en flere Aars Beleiring, og da en Oversvømmelse havde ødelagt Stadsmurene, lod han sig med Fortvivlelsens Mod indebrænde i sit Palads tilligemed sine Hustruer og Skatte.

Sardes, Hovedstad i det gamle Lydien i Lilleasien, laa nær Floden Paktolos's Udløb i Hermos. Byen blev gjentagne Gange erobret og ødelagt af Assyrer, Persere og Grækere, men var dog under Romernes Herredømme en af Lilleasiens betydeligste Byer. Nu findes der kun nogle Ruiner af den.

Sardin ell. **Sardelle** (Clupea Sardina), en liden Sildeart, af Størrelse og Udseende som Brislingen. Den fanges navnlig ved Frankrigs Vestkyst samt i Spanien, Belgien og Italien.

Sardinien, en Kongeriget Italien tilhørende Ø i Middelhavet, nordvest for Sicilien, er ved Bonifaciusstrædet skilt fra Korsika. Dens Fladeindhold er 24,342 km.², og Indbyggerantallet ca. 660,000. Den er for det meste opfyldt af temmelig høie Bjerge, men har dog i den sydlige Del et større Sletteland. De høieste Fjeldtoppe, Brunca, 1918 m. og Monte-Genargentu 1865 m., ligger i Øens midterste Del. Kysterne er kun ubetydeligt indskaarne af Havet; de vigtigste Indskjæringer er Bugterne ved Cagliari, Oristano og Castel Sardo. Langs Kysten ligger flere Smaaøer, af hvilke St. Antioco, St. Pietro, Asinara, Madalena og Caprera er de betydeligste. Øen har talrige Floder, men ingen af dem, selv ikke den største, Tirso, er seilbar. Jordbunden er frugtbar og frembringer Korn samt de sædvanlige Sydfrugter. Af Mineralier forekommer Bly, Jern og Sølv, og af Øens talrige Saltsjøer udvindes Salt, der udgjør en af Udførselsartiklerne. Befolkningen bestaar hovedsagelig af en Blanding af Italienere og Spaniere. De taler en egen Mundart, som er stærkt blandet med Arabisk. Den katholske Kirke er den herskende. Hovednæringsveiene er Korn-, Kvæg- og Faareavl. Handel og Industri er af liden Betydning, og Folket staar med Hensyn til Oplysning og Dannelse meget tilbage. Sardinien inddeles i administrativ Hensseende i to Provinser, Cagliari i Syd og Sassari i Nord, hvilke igjen er delte i Distrikter og disse igjen i Kommuner. Øen udgjør i kirkelig Hensseende 3 Erkebispedømmer og 8 Bispedømmer. Hovedstad er Cagliari (s. d.). — Sardinien kaldtes af de gamle Grækere Sardo. Den var i den tidligste Oldtid beboet af iberiske Folkeslag, Ligurer, Tyrrhener, Fønikere og Karthagere. 238 f. Kr., efter den første puniske Krig, kom den under Romerne. Siden tilhørte Øen i lange Tider vexelvis Vandaler og Saracener. 1022 erobredes Øen af Pisanerne. Den tyske Keiser Fredrik den første ophøiede den 1164 til Kongerige, og Keiser Fredrik den anden indsatte sin naturlige Søn Enzio paa Sardiniens Trone. 1250 erobredes Øen atter af Pisanerne. Men allerede 1296 blev den af Pave Bonifacius den ottende overdraget til Jakob den anden, Konge af Aragonien. Efter den spanske Arvefølgekrig kom den 1713 til Østerrige og afstodes endelig 1720 til Hertugen af Savoyen. — Sardinien, tidligere et Kongerige, bestod af Hertugdømmet Savoyen, Fyrstendømmet Piemont, Hertugdømmerne Aosta, Montferrat og Genua, Grevskabet Nizza og Øen Sardinien. Det oprettedes 1720, da Hertug Viktor Amadeus den anden af Savoyen til sine øvrige Besiddelser fik Øen Sardinien og Kongetitel. Hans Søn og Efterfølger, Karl Emanuel den første (1730—73), forstod ved en klog Optræden under Nabomagternes Krige at erhverve sig en betydelig Grændseudvidelse, ligesom Landets Hærvæsen og Finanser under hans kraftige Styrelse blev sat paa en bedre Fod. Hans Søn Viktor Amadeus den tredie (1773—96) deltog i Koalitionskrigen mod Frankrige, men blev slagen og omsider af Bonaparte tvungen til at afstaa Savoyen og Nizza til Frankrige. Og under den følgende Konge, Karl Emanuel den anden (1796—1802), indlemmedes alle Kongerigets Besiddelser paa Fastlandet i Frankrige. Kongen nedlagde Kronen og gik i Kloster, hvor han døde 1818. Under hans Broder og Efterfølger Viktor Emanuel den første, som efter Napoleons Fald holdt sit Indtog i Turin (1814), kom Huset Savoyen atter i Besiddelse af sine forrige Lande, hvortil nu ogsaa føiedes den forhenværende Republik Genua. Men under hans Regjering begyndte Adelen og Jesuiterne paany at reise Hovedet og forsøgte at gjenindføre sit gamle Herredømme. Dette havde til Følge, at Carbonarierne (s. d.) med øget Styrke udfoldede sin Virksomhed, og med Militæropstandene i Alessandria, Fossano og Tortona Marts 1821 begyndte den piemontesiske Revolution. Kongen nedlagde Kronen til Fordel for sin Broder Karl Felix. Hans Slægtning Karl Albert indsattes som midlertidig Regent og vedtog en udarbeidet fri Forfatning. Imidlertid rustede Østerrigerne sig, og Karl Felix, som opholdt sig i Modena, erklærede alt, hvad der var foretaget af de Revolutionære, for ugyldigt. Efterat Karl Albert havde udnævnt Revolutionsmanden Santa-Rosa til Krigsminister, flygtede han til den kongelige Leir og nedlagde Regentskabet. Kort Tid efter slog de forenede østerrigske og kongelige Tropper Insurgenterne ved Novara, og et Par Dage senere var det absolute Herredømme gjenindført. Karl Felix (1821—31) regjerede i absolut reaktionær Aand. Med ham uddøde (1831) Huset Savoyens Hovedlinie. Han efterfulgtes af Karl Albert af Linien Savoyen-Carignan. Den nye Konge tog sig vel ivrigt af de indre Anliggenders Fremme, men skuffede de Forventninger, det liberale Parti havde sat til ham, særlig med Hensyn til en konstitutionel Forfatning. Dette i Forening med hans Indrømmelser til de Klerikale og Adelen fremkaldte 1834 det saakaldte Savoyertog af polske og tyske Flygtninge under Mazzini og Ramorino. Karl Albert arbeidede især for Oprettelsen af en talrig og stærk Armé og opnaaede ogsaa at organisere en Krigsstyrke paa 60,000 Mand. 1848 gav han Landet den længe ønskede Forfatning og lod Grev Balbo danne et konstitutionelt Ministerium. Imidlertid havde Bevægelserne under Februarrevolutionen i Frankrige naaet Italien. 18de Marts udbrød Opstanden i Mailand, og Østerrigerne blev fordrevne. Tanken om at samle hele Italien under sin Krone bevægede Karl Albert til at benytte sig af Forholdene, og uden videre drog han ved Opstandens Udbrud ind i Lombardiet, som tilligemed Venedig strax sluttede sig til ham. Men efter Piemontesernes fuldstæn-

dige Nederlag ved Custozza maatte Karl Albert slutte Vaabenstilstand, rømme Lombardiet og trække sig tilbage over Ticino. Ved Afslutningen af Vaabenstilstanden indsattes det moderate Ministerium Revel-Pinelli, men allerede i December maatte dette vige for et demokratisk Ministerium under Gioberti. Det nye Kabinet bevægede Kongen til at fornye Krigen med Østerrigerne om Lombardiet, men efter Piemontesernes Nederlag ved Mortara og Novara Marts 1849 maatte Karl Albert give tabt. Han nedlagde Regjeringen til Fordel for sin Søn Viktor Emanuel den anden og gik i Landflygtighed. Den nye Konge sluttede strax Vaabenstilstand og kort Tid efter Fred, hvorved Sardinien fik beholde sine Grændser. Viktor Emanuels Regjeringstid blev af indgribende Betydning for Sardinien, idet han med Klogskab og Kraft arbeidede mod det Maal at forene hele Italien under sit Scepter, trolig støttet heri af sin statskloge Minister Cavour. Vigtige Reformer indførtes i alle Administrationsgrene, og dette bidrog i høi Grad til at gjøre Kongen populær. Da Kong Frans af Begge Sicilierne var bleven fordreven af Garibaldi, forenedes hans Lande med Sardinien; iforveien havde allerede Toskana, Parma og Modena erklæret sig for Viktor Emanuel. 1861 blev denne kronet til Italiens Konge, og efter den Tid falder Sardiniens Historie sammen med Italiens.

Sardonisk Smil, en krampagtig Sammendraguing af Lattermusklerne; i figurlig Forstand Haansmil, tvungen Latter.

Sardou (udt. Sardu), Victorien, fransk dramatisk Digter, f. 1831, vakte først Publikums Opmærksomhed i 1860 ved sine Stykker „Monsieur Garat“ og „Les pattes de mouche“ og har siden leveret et større Antal Komedier og Dramaer, som baade i Frankrige og i Udlandet har vundet almindeligt Bifald. De mest bekjendte af hans Stykker er „Vore Venner“, „Familien Benoiton“, „Gamle Ungkarle“, „Fernande“, „Dora“, „Odette“, „Fedora“ og det politiske Skuespil „Rabagas“. Sardous Arbeider udmærker sig ved en aandrig, pikant Dialog, spændende Handling og stor dramatisk Effekt. Han har ogsaa skrevet Text til flere af Offenbachs Operaer samt udgivet mindre, novelliſtiske Arbeider. 1878 blev han Medlem af Akademiet.

Sargassosang, Planteslægt af Brunalgernes Familie, findes i uhyre Masser i Atlanterhavet mellem 18—22° n. Br. og 7—22° v. L. og danner det saakaldte Sargassohav.

Sargon, Konge af Asyrien, fulgte Salmanassar den fjerde paa Tronen 721 f. Kr. Han fuldendte Samarias Erobring, udvidede sit Herredømme over hele Lilleasien og indtog Babylon 709. Han byggede Slottet i Khorsabad (Dur Sarkin), hvis Opdagelse 1843 har faaet sin store Betydning for Studiet af den asyrisk-babyloniske Kultur.

Sari, By i den persiske Provins Masenderan, med ca. 10,000 Indb.

Saria ell. **Soso**, By i Sokoto i det indre Afrika, under 11° n. Br., med ca. 50,000 Indb.

Sarkasme, bitter Ironi, bidende Spot; sarkastisk, giftig, ironisk, spydig.

Sarkofag kaldtes oprindelig hos Grækerne og Romerne enslags Ligkister af Kalksten, som hurtig fortærede Liget. Det betegner nu overhoved en større Stenligkiste eller et med Pragt udstyret Gravmonument af Sten.

Sarmater, et Nomadefolk af den skythiske Stamme, som i Oldtiden boede i Nord for det Sorte Hav.

Sarno, By i Italien, i Nærheden af Neapel, med 15,500 Indb. Den er Sæde for en Biskop.

Saron, i Oldtiden Kystsletten mellem Jaffa og Kap Karmel i Palæstina. Den var bekjendt for sin yppige Blomsterflor; Sarons Roser omtales i Salomos Høisang 2, 1.

Saroniske Bugt kaldtes i Oldtiden den nuværende Æginabugt, mellem Forbjergene Sunion og Skyllæon i Grækenland.

Saros, Komitat i det nordlige Ungarn, 3791 km.² stort, med 176,000 Indb.

Sarpi, Paolo, fremragende italiensk Historiker, f. 1552, d. 1623, blev kun 26 Aar gammel Serviterordenens Provinsial og siden dens Generalprokurator i Rom. Men dels paa Grund af Jesuiternes Efterstræbelser og dels for sine Meninger Skyld maatte han forlade Rom og var flere Gange nær ved at miste Livet, saa at han tilsidst maatte skjule sig i et Kloster. I sine kirkehistoriske Skrifter bekjæmpede han Pavens Krav paa Ufeilbarhed og kritiserede skarpt Pavemagtens Befatning med verdslige Forretninger og den ubetingede Tro paa Jesuitismen.

Sarpsborg, By i Smaalenenes Amt, paa Vestsiden af Glommen, ved Sarpsfossen, 16 km. nordost for Fredriksstad, med ca. 3300 Indb. Byens fornemste Næringsvei er Udskibning af Trælast, men den har paa Grund af sin Beliggenhed vanskeligt for at konkurrere med det i saa Henseende heldigere stillede Fredriksstad. Som Følge heraf har dens Folkemængde kun langsomt tiltaget. Af offentlige Indretninger kan nævnes den kommunale Middelskole og Byens Sparebank. 1883 udførtes 22,361 Registertons Trælast, og Værdien af den samlede Udførsel beløb sig til 943,200 Kr., paa samme Tid som Værdien af de indførte Varer udgjorde 405,500 Kr. Toldintraderne for samme Aar udgjorde 45,835 Kr. Byens Handelsflaade havde 1883 en Drægtighed af 5,476 Tons med 150 Mands Besætning. — Sarpsborg anlagdes 1016 af Olav den hellige, som der opførte en forskanset Borg til Værn mod Svenskernes Indfald, og efter hvilken Byen længe kaldtes Borg. Her afholdtes det saakaldte Borgarthing for Vikens Landsdele, ligesom Kong Olav ofte i længere Tid opholdt sig der, hvilket ogsaa var Tilfældet med flere af de følgende Konger. Under den nordiske Syvaarskrig blev Sarpsborg 1567 afbrændt af de Svenske, og Fredriksstads Grundlæggelse kort efter foraarsagede, at den gamle By ikke blev gjenopbygget. Den tiltagende Trælastudførsel fra Stedet bevirkede imidlertid, at Byen 1839 paany fik Kjøbstadsrettigheder.

Sarpsfossen ell. **Sarpen** dannes af Glommen strax ovenfor Fredriksstad. Faldets Høide er ikke saa betydelig (ca. 70 Fod), men den svære Vandmasse gjør det til et af Norges mægtigste Vandfald.

Sars, Michael, fremragende norsk Zoolog, f. i Bergen 1805, d. 1869, blev 1823 Student fra Bergens Latinskole og tog 5 Aar senere theologisk Embedseksamen. Allerede som Skoleelev lagde han sig med Iver efter Naturvidenskaberne og

fortsatte dette Studium ved Universitetet saagodtsom paa egen Haand, da dette Fag paa den Tid ikke var Gjenstand for synderlig Opmærksomhed fra Lærerpersonalets Side. 1830 udnævntes han til Sognepræst i Kinn, fra hvilket Embede han 1840 forflyttedes til Manger ved Bergen. Endnu før han udnævntes til Præst udgav han „Bidrag til Sødyrenes Naturhistorie", hvilket vakte udenlandske Naturforskeres Opmærksomhed. I Kinn vedblev han med Iver at studere de lavere Sjødyr og gjorde opsigtvækkende Opdagelser. Disse offentliggjorde han i „Beskrivelser og Jagttagelser af nogle mærkelige eller nye i Havet ved den bergenske Kyst levende Dyr" samt i sit omfangsrige Værk „Fauna littoralis Norvegiæ", hvilket skaffede ham europæisk Berømmelse. 1854 udnævntes Sars til Professor i Zoologi ved Universitetet i Kristiania. Ved Siden af sit Hovedstudium dyrkede han Geologi, i hvilket Fag han ogsaa erhvervede sig et anset Navn. Han foretog flere videnskabelige Reiser, dels til forskjellige Egne af Norge, dels til Udlandet, og gjorde paa disse den interessante Opdagelse, at enkelte lavere Dyrearter, som tilhører længst forsvundne Jordperioder, endnu findes levende paa større Dybder. Resultatet af sine Opdagelser offentliggjorde han desuden i en talrig Række Afhandlinger, som dels udgaves særskilt, dels aftryktes i videnskabelige Fagskrifter. — Hans Søn Georg Ossian Sars, f. 1837, er ogsaa en anset Zoolog. Under Faderens Veiledning begyndte han tidlig at uddanne sig i dette Fag, og efter at have fuldendt sine Studeringer ved Universitetet, erholdt han Stipendier til Undersøgelse af vore vigtigste Fiskearter, deres Forplantelse og Levemaade, og har paa dette Omraade gjort flere vigtige Jagttagelser. Samtidig har han fortsat Faderens Undersøgelser af de lavere Sjødyr, og opdagede en Dyreform, hvis beslægtede Arter tilhører Kridtperioden, hvilket gjorde stor Opsigt i den videnskabelige Verden. Af hans mange zoologiske Afhandlinger kan nævnes „Norges Ferskvandskrebsdyr" (Kristiania 1867 paa Fransk). 1874 udnævntes han til Professor ved Kristiania Universitet og blev kort efter kreeret til Æresdoktor af Upsala Universitet. — Johan Ernst Welhaven Sars, foregaaendes ældre Broder, f. 1835, blev 1853 Student og valgte Historien til sit Hovedstudium. Han ansattes 1860 i Rigsarkivet og blev 1874 extraordinær Professor i Historie ved Universitetet i Kristiania; senere kreeredes han til Æresdoktor af Kjøbenhavns Universitet. Af hans udgivne historiske Afhandlinger bør nævnes: „Udsigt over den norske Historie", „Norge under Foreningen med Danmark" (i Nordisk Universitets Tidsskrift) samt „Folkemængdens Bevægelse i Norge i 14de—17de Aarhundrede".

Sarsaparilla ell. **Sassaparilla**, Roden af forskjellige Arter Smilax, som findes ved Flodbredderne i det tropiske Amerika. Den er uden Lugt, har en vægmelig, bitter Smag og benyttes meget i Medicinen.

Sarthe, 1) Flod i Frankrige, kommer fra Departementet Orne, forener sig ved Angers med Mayenne og danner med denne Maine, som falder i Loire. Dens Længde er 286 km. 2) Departement i Frankrige, omgivet af Loiredepartementerne samt Orne og Mayenne, udgjør 6,206 km.^{2} med 447,000 Indb. Jordbunden er for det meste særdeles frugtbar. Korn-, Kvæg- og Faareavl er Hovednæringsveiene.

Sarti, Giuseppe, italiensk Komponist, f. 1729, d. 1802, gjorde megen Lykke med sin første Opera „Pompeius i Armenien". 1754 blev han Hofkapelmester i Kjøbenhavn, hvor han opholdt sig til 1763. Vendt tilbage til Italien skrev han flere Operaer, som kun blev kjøligt modtagne. Men 1770—79 kom der fra hans Haand et større Antal Operaer, som for det meste vandt stærkt Bifald. 1779—84 var han Kapelmester i Mailand og 1784—1802 med en kort Afbrydelse keiserlig Kapelmester i Petersburg, hvor han af Katharina den anden modtog mange Gunstbevisninger. I Jekaterinoslav oprettede han et Musikkonservatorium.

Sarto, Andrea del, egentlig Vanucchi, italiensk Maler, f. 1488, d. 1530, levede fornemmelig i Florens, hvor flere af hans storslagne Freskobilleder findes. Særlig maa nævnes hans Scener af Johannes den Døbers Liv. I Gallerierne i Dresden, Berlin og Paris findes ogsaa flere Billeder af ham. De udmærker sig ved Tegningens Korrekthed, Formernes Liv og Ynde og ved en fin Kolorit.

Sartor, en ca. 40 km. lang og indtil 10 km. bred Ø i Søndre Bergenhus Amt, sydvest for Bergen, udgjør en væsentlig Del af Fjelds og Sunds Præstegjeld.

Sartorius, Georg, Friherre af Waltershausen, tysk Historiker, f. 1765, d. 1828, blev 1802 Professor i Filosofi og 1814 i Politik ved Universitetet i Göttingen. Foruden flere statsvidenskabelige og nationaløkonomiske Skrifter udgav han værdifulde Bidrag til den tyske Hansas Historie. Hans Afhandling om Østgoternes Herredømme i Italien blev prisbelønnet af det franske Institut. — Wolfgang Sartorius von Waltershausen, foregaaendes Søn, f. 1809, d. 1876 som Professor i Geologi i Göttingen, opholdt sig flere Aar paa Sicilien i videnskabelige Øiemed og foretog geologiske Undersøgelsesreiser til Irland, Skotland og Island. Hans betydeligste Værk er „Ætna-Atlas", et Plancheværk, hvori han har udlagt de forskjellige historiske Lavastrømme samt søgt at udpege, hvorledes den vulkanske Virksomhed i Ætna gjennem Tiderne har flyttet sig med sit Hovedudgangssted. Om Island har han udgivet flere videnskabelige Afhandlinger.

Sarzana, By i det nordlige Italien, i Nærheden af Genua, med 8,000 Indb.

Saskatschewan, Flod i britisk Nordamerika, kommer fra Rocky Mountains, gaar mod Nordost og munder ud i Winnipegsjøen. Den er 2,316 km. lang.

Sassafras, Roden og Barken af det i Nordamerika voxende Sassafrastræ, en Slægt af Laurbærfamilien. Det har en behagelig Lugt og Smag og benyttes fornemmelig i Medicinen som urin- og sveddrivende Middel.

Sassanider, berømt persisk Kongeslægt, som nedstammede fra Sassan og regjerede 226—636 e. Kr.

Sassaparilla, se Sarsaparilla.

Sassari, Provins paa Øen Sardinien, udgjør 10,726 km.^{2} med 254,000 Indb. — Hovedstaden Sassari er Sæde for en Erkebiskop, har 34,000 Indb. og et Universitet samt Handel med Korn, Ost og Olie.

Sassoferrato, Giambattista, egentl. Salvi, italiensk Maler, f. 1605, d. 1685, røbede i sine Billeder, navnlig i sine talrige Madonnabilleder, stærk Fortjærlighed for og Paavirkning af Rafaels Manér. Hans betydeligste Værk er et Alterbillede i Kirken Sta. Sabina i Rom.

Sassolin, naturlig Borsyre, se Bor.

Satan, d. e. Modstander, se Djævel.

Satara ell. **Sattarah** udgjør siden 1848 en Del af Præsidentskabet Bombay i Forindien. — Hovedstaden Satara, 180 km. sydøst for Bombay, ikke langt fra Floden Kistna, har 25,000 Indb. og en anglikansk Kirke samt et paa et 1000 m. høit Bjerg beliggende, overordentlig stærkt Fort.

Satellit, d. s. s. Drabant, Følgesvend; Biplanet, Maane.

Satin (udt. Satæng), fr., Navn paa Atlask. — Satinere kaldes i Papirfabrikerne og Bogtrykkerierne at give almindeligt Papir et fast, glat, glinsende Udseende ved at lade det gaa én eller flere Gange gjennem en saakaldt Satinérmaskine. Dette opnaaes ved at lægge hvert enkelt Papirark mellem to polerede Zinkplader og lade det under et stærkt Tryk gaa mellem to Valser.

Satire, oprindelig en folkelig romersk Digtart, som i dramatisk Form behandlede de forskjelligste Emner. I Literaturen indførtes den af Ennius og uddannedes siden af Lucilius, Horats, Juvenal m. fl. til en didaktisk Digtart, gaaende ud paa at revse en Tidsalders, et Folks osv. Feil og Laster særlig ved at latterliggjøre eller drive Spot med dem.

Satisfaktion, Opreisning, navnlig i Æresanliggender.

Satrap, Statholderen i det gamle Perserriges Provinser. — Satrapi, Statholderskab, Provins.

Sats, i Musiken 1) enhver Hovedafdeling af et større Musikstykke, 2) den harmoniske og kontrapunktiske Udarbeidelse af et Tonestykke (ren eller streng Sats, fri Sats), 3) Instrumentalsats, Vokalsats i en Komposition. — I Fyrværkeriet en Blanding af forskjellige Slags Tændstoffer. — I Bogtrykkeriet de Typer, Sætteren har sat sammen til Trykning.

Sat sapienti, lat., „nok for den Vise"; „forstaaes uden videre Forklaring".

Saturation, d. s. s. Mætning. En Opløsning er mættet, naar den har optaget saa meget af et Stof, at den ikke er istand til at opløse mere. I Kemien kan Mætning betyde det samme som Neutralisation, f. Ex. en Syres Mætning med en Base eller omvendt. (Se forøvr. under Art. Opløsning).

Saturn, vort Solsystems næststørste Planet, hvis Middelafstand fra Solen er 1413 Mill. km., har en Omløbstid af 29 Aar, 166 Dage og 23 Timer og dreier sig om sin Axe i $10^1/_4$ Time. Banens Excentricitet er ca. $^1/_{18}$ og dens Inklination 2^0 30'. Saturns største Afstand fra Jorden er 1648 Mill. km., dens mindste 1192 Mill. km.; dens Ækvator helder 27^0 mod Banens Plan, dens Diameter er 124,000 km. og dens Tæthed kun $^1/_8$ af Jordens. Paa Grund af den korte Omdreiningstid er den stærkt fladtrykt ved Polerne. Den er omgiven af en Atmosfære og har foruden 8 Maaner et System af Ringe, som sværver over dens Ækvator, og som giver den et enestaaende Udseende. Forskjellige Ting tyder paa, at Ringene er en tæt, skiveformet Samling af ganske smaa Drabanter. — Saturn, Frugtbarhedens og Agerbrugets Gud, se Gudelære, den romerske.

Saturnalier, hos de gammelitaliske Folk en Fest, som feiredes i Rom 17de—19de Decbr. til Ære for Saturn og til Minde om den lykkelige Tilstand under hans Regjering. Under Festen ophævedes al Standsforskjel og alle Forretninger hvilede.

Saturninus, Lucius Apulejus, romersk Folketribun, Aar 102—100 f. Kr. Han stillede sig i skarp Opposition til Senatet og forsøgte at sætte Gracchernes Agerlove igjennem. Men ved sin voldsomme Optræden fik han baade Senatet, Adelen og Borgerne mod sig og dræbtes tilsidst i aaben Kamp paa Forum.

Saturninus ell. **Saturnilus**, syrisk Gnostiker, som paa Keiser Hadrians Tid levede i Antiokia.

Saturniske Vers, det Versemaal, som benyttedes til de ældste romerske Digtninger, og hvis Schema er saaledes:

⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ | – ⏑ – ⏑ – ⏑

Saturnus, gammelit., se Gudelære, den romerske.

Satyr, enslags Skovguder, som af de græske Digtere og Kunstnere fremstilledes som Bakkhos's Ledsagere. De afbildedes i Menneskeskikkelse, med Horn i Panden, Stumpnæse, Hale og strittende Haar, og repræsenterede det ubundne, yppige Nydelsesliv. — Satyrspil, hos Grækerne enslags Drama, hvori Satyrer udgjorde Koret og dannede en komisk Modsætning til de alvorlige, høitideligt klædte og optrædende Guder eller Heroer, som udførte den egentlige Handling. Oprindelig var Satyrspillene identiske med Tragedierne, men efterhaanden gik de over til at danne et lystigt, tildels parodisk Efterspil til disse.

Sau, se Save.

Sauce (udt. Soos), Dyppelse; Beits til Røge- og Skraatobak.

Saucise (udt. Sosis), Stegepølse, Medisterpølse; en med Krudt fyldt Slange, som benyttes ved Antændelse af Miner.

Saudarkrokur (udt. Sovdarkrokur), Handelsplads i det nordlige Island.

Saude, Præstegjeld i Nedre Thelemarken, bestaar af Sognene Saude og Næs.

Saudesund (tidligere Sandungssund), et smalt Sund mellem Askøen og nogle mindre Øer i Askevolds Præstegjeld, Nordre Bergenhus Amt, bekjendt i Historien ved, at Olav den hellige her fangede Jarlen Haakon Eriksøn og tvang ham til at fraside sig sin Ret til Norge.

Sauerland, den Del af Westfalen, som ligger mellem Floderne Sieg og Ruhr. Distriktet udgjør 5,430 km.^{2} og er opfyldt af Bjerge, som er meget rige paa Mineralier, fornemmelig paa Stenkul.

Saul, Jødernes første Konge, var af Benjamins Stamme. Han udmærkede sig som Kriger og befriede Jødefolket for Filisternes, Amalekiternes og andre Nabofolks Aag, samt sørgede omhyggeligt for de indre Anliggender. Men da han omsider kom i Strid med Samuel om de kongelige Rettigheder, salvede denne David til Konge. Saul blev herover meget tungsindig og strøbte

David efter Livet. Efter en tabt Kamp mod Filisterne paa Bjerget Gilboa dræbte han sig selv.

Saulcy (udt. Saalsi), Louis Félicien Josef Caignart de, fransk Arkæolog, Numismatiker og Orientalist, f. 1807, har fornemmelig stor Fortjeneste som Numismatiker og har foruden flere Skrifter om Spaniens, Grækenlands og Jødelands Myntvæsen skrevet Afhandlinger om fønikiske og ægyptiske Indskrifter og om mediske og assyriske Kileskrifter samt leveret Beskrivelser af sine Studiereiser i Orienten. 1860 blev han Senator.

Saumur (udt. Saamyhr), By i det franske Departement Maine-Loire, ved Loires venstre Bred, med ca. 14,000 Indb. og betydelig Handel med Vin og Kornvarer.

Sauppe, Hermann, tysk Filolog og Kritiker, f. 1809, blev 1845 Direktør ved Gymnasiet i Weimar og 1856 Professor i Filologi i Göttingen. Han har særlig gjort sig bekjendt ved sine Udgaver af græske Taleres Værker.

Saurier, Firben (s. d.).

Saussure (udt. Saasyr), Horace Bénédicte de, fransk Naturforsker, f. 1740, d. 1799 i Genf, hvor han allerede 1762 blev Professor. Han var en enthusiastisk Reisende og undersøgende Naturforsker, navnlig Geolog, og den første Lærde, som besteg Mont Blanc (3die Aug. 1787), ledsaget af to Førere fra Chamounny. Hans berømte Værk „Reise i Alperne" indeholder vigtige Jagttagelser, navnlig paaviste han, hvorledes de steilt staaende Bjerglag i Alperne maatte oprindelig have ligget vandrette, og at de kun ved en Naturrevolution kunde være komne i hin Stilling. — Hans Søn Theodore de Saussure, f. 1767, d. 1845 som Professor i Geologi og Mineralogi i Genf, gjorde sig især bekjendt som Plantekemiker. Som saadan skrev han bl. a. „Kemiske Undersøgelser af Planteriget".

Sauternes (udt. Saatern), Landsby i det franske Departement Gironde, bekjendt for sin udmærkede Hvidvin.

Sauvegarde eller **Salvegarde**, Sikkerhedsvagt, Beskyttelsesvagt.

Sauve qui peut (udt. saav ki pø), fr., redde sig, hvo som kan!

Savage (udt. Sævedj), Richard, engelsk Digter, f. 1698, d. 1743, var uægte Søn af en Lord Rivers, men blev ikke anerkjendt som saadan og førte i Forbitrelsen herover et vildt og udsvævende Liv, som tilsidst endte med hans Død i Gjældsfængsel. I Druknkenskab begik han et Drab og dømtes herfor til Døden, men benaadedes, nagtet hans egen Moder, Grevinde Macclesfield, af al Magt søgte at forhindre hans Benaadning. Som Digter er han især bekjendt for de smukke episke Digte „Vandreren" og „Bastarden".

Savannah, 1) By i Staten Georgia i Nordamerika, nær Floden Savannahs Udløb i Atlanterhavet, med 31,000 Indb., af hvilke ca. Halvdelen er sorte. Den er befæstet, har en udmærket Havn og livlig Skibsfart og er et af Nordamerikas vigtigste Udførselssteder for Bomuld. Saavel under Uafhængighedskrigen som i Borgerkrigen var Byen Skuepladsen for flere heftige Kampe. 2) Grændseflod mellem Georgia og Sydkarolina i Forenede Stater, falder efter et Løb af 496 km. i Atlanterhavet.

Savanner kaldes siv- og græsbevorede, træløse Sletter i Nord- og Sydamerika.

Savart (udt. Savar), F., fransk Fysiker, f. 1791, d. 1841, har skrevet flere udmærkede Værker om Tonesvingninger og Vædskers Udstrømning.

Savary (udt. Savari), Anne Jean Marie René), Hertug af Rovigo, fransk General og Minister, f. 1774, d. 1833, indtraadte 1789 i Armeen og deltog i Felttogene til Rhinen under Custine, Pichegru og Moreau. Siden blev han Bonapartes Adjutant og udnævntes 1802 til Politiminister, i hvilken Egenskab han gjorde Førstekonsulen mange vigtige Tjenester. 1805 blev han Divisionsgeneral og udmærkede sig flere Gange i Krigen med Rusland 1807 og vandt bl. a. Slaget ved Ostrolenka. Efter Slaget ved Friedland fik han Titel af Hertug, blev Guvernør i Østpreussen og efter Freden i Tilsit Gesandt i Petersburg. 1808 var han i Madrid, hvor det lykkedes ham at lokke Karl den fjerde og hans Søn Ferdinand til Bayonne. 1810—12 var han paany Politiminister. Napoleon varmt hengiven vilde han følge denne til St. Helena, men blev af Englænderne ført som Fange til Malta. Herfra flygtede han 1816 og kom 1819 til Paris, hvor han frivillig stillede sig for Retten og frikjendtes. Efter Julirevolutionen var han 1831—33 Guvernør i Algier. Hans „Erindringer" indeholder mange historisk vigtige Oplysninger.

Save ell. **Sau**, Bifloд til Donau i Østerrige, kommer fra Alperne i Krain, danner delvis Grændsen mellem Krain og Steiermark, længere nede mellem Ungarn og Serbien og munder ud ved Belgrad. Dens Længde er 720 km.

Savery, Roelant, hollandsk Dyr- og Landskabemaler, f. 1576, d. 1639, malede hovedsagelig mindre Landskaber fra Tyrol, hvilke udmærker sig ved en fin, kunstnerisk beherskет Realisme i Opfatning og Udførelse.

Savigliano (udt. Saviljano), By i Provinsen Coni i Norditalien, med 17,000 Indb.

Savigny (udt. Savinji), Friedrich Karl von, fremragende tysk Retslærd, f. 1779, d. 1861, blev efterat han som Professor i Marburg havde skrevet „Besiddelsens Ret", Professor ved det nyoprettede Universitet i Berlin 1810. 1817 blev han Medlem af Statsraadet og 1842 Justitsminister, hvilket Embede han nedlagde paa Grund af Martsbegivenhederne 1848. Han var en af Førerne for den saakaldte historiske Skole i den tyske Retslære og en af sin Tids største Autoriteter paa Romerrettens Omraade. — Hans Søn Karl Friedrich von Savigny, preussisk Diplomat, f. 1813, d. 1875, begyndte sin diplomatiske Løbebane 1838 og var attacheret forskjellige Gesandtskaber indtil 1848, da han blev ansat i Udenrigsministeriet. 1849 blev han Gesandt i Baden, 1859 i Sachsen og 1863 i Belgien, endelig var han 1864—66 Gesandt ved Forbundsdagen i Frankfurt am Main. Sammen med Bismarck virkede han ivrigt for det nordtyske Forbunds Dannelse. Men 1867 traadte han ud af Statstjenesten paa Grund af Uenighed med Bismarck og blev siden som Medlem af Rigsdagen en af hans ihærdigste Modstandere. Som Rigsdagsmand var han en af det katholske Partis Førere.

Savoir-faire (udt. Savoar fær), fr., Snarraadighed. — **Savoir vivre** (udt. savoar vivr), Levemaade, Belevenhed.

Savona, By i den italienske Provins Genua, med 27,000 Indb., er Sæde for en Biskop, har Havn og livlig, forskjelligartet Fabrikdrift.

Savonarola, Girolamo, italiensk Dominikanermunk, f. 1452, d. 1498, kaldtes af Lorenzo de Medici til Florens 1489 og fik her ved sin Lærdom, sædelige Levnet og henrivende Veltalenhed stor Indflydelse. Han optraadte som reformatorisk Taler mod den da herskende Usædelighed og fik efter Mediciernes Forjagelse oprettet en ny Republik med theokratisk Forfatning, i Spidsen for hvilken han regjerede med stor Myndighed. Han optraadte nu ogsaa mod Paven, Alexander den sjette, og rettede heftige Angreb mod hans Styresæt og Levnet. Dette havde hans Banlysning til Følge, efterat man forgjeves havde forsøgt at bestikke ham. Tilsidst lykkedes det dog hans Misundere og Modstandere at styrte ham; han anklagedes for Kjætteri og blev sammen med to Klosterbrødre brændt 1498, dog først efter at være bleven kvalt. Baade som Taler og Skribent bidrog han meget til at forberede den kommende Reformation. Luther udgav flere af hans Skrifter, hvilke udkom samlede i Lyon i 6 Bd. 1633—40.

Savoyen, tidligere et Hertugdømme, som udgjorde en Del af Kongeriget Sardinien, ligger mellem Schweiz, Piemont og de franske Departementer Isére, Aise og Ovrealperne; det udgjør 10,076 km.^{2} og har 543,000 Indb. Savoyen er det højest liggende Land i Europa og er ganske opfyldt af Alperne. Jordbunden er ikke videre frugtbar, derimod er Landet skovrigt og dets Græsgange yppige, saa at Kvægavlen er temmelig betydelig. Af Mineralier findes Sølv, Kobber, Jern, Bly, Stenkul, Marmor og Salt. Savoyarderne, hvis Sprog er enslags udartet Fransk, er et meget fattigt Folk, og deres Hjemland formaar ikke at brødføde dem, hvorfor en stor Del af dem er nødt til at ty andensteds hen for at søge Ophold. — Savoyen stod under Romernes Herredømme indtil 447, da det kom til det burgundiske Rige. 534 blev det frankisk Provins, 879 en Del af det arelatiske Rige og kom 1032 til den tyske Krone. Af de grevelige Vasaller, Landet styredes af, blev Greverne af Maurienne Stamfædre til de senere Hertuger af Savoyen. Under Greverne Amadeus den første, Amadeus den anden og Amadeus den tredie erhvervedes flere af de omkringliggende Smaalandskaber, dels ved Forlening og dels ved Kjøb. Under Amadeus den syvende, som af Keiseren forlenedes med Hertugtitel, blev flere nye Landsdele, hvoriblandt Grevskabet Genevois, erhvervede. Han nedlagde Regjeringen 1434 og lod sig 1439 vælge til Modpave under Navnet Felix den femte, men frasagde sig denne Værdighed 1448 og døde 1451. Efter Amadeus den niende (d. 1472) fulgte hans Sønner, som ved at erholde Cypern antog Titel af Konge af Cypern og Jerusalem. Under Karl den tredie, d. 1553, indvikledes Landet i Krigen mellem Keiser Karl den femte og Frans den første af Frankrige, hvorved Savoyen mistede Wallis og Genf og siden Waadtland. Disse Besiddelser fik dog Karls Søn, Hertug Filibert Emanuel, tilbage 1559 og 1564. Under ham bekrigedes Valdenserne (s. d.), som havde sluttet sig til de øvrige Protestanter i Landet, men de forsvarede sig saa tappert, at Hertugen tilsidst maatte tilstaa dem fri Religionsøvelse. 1576 erhvervedes Fyrstendømmet Oneglia og Grevskabet Tenda. 1674 kom Hertug Viktor Amadeus den anden paa Tronen; han fik Kongetitel, og med hans Regjering begynder Kongeriget Sardiniens Historie (s. d.). — 1860 afstodes Savoyen til Frankrige og udgjør nu de franske Departementer Savoie og Haute Savoie.

Sax, Antoine Josef Adolfe, belgisk Instrumentmager, f. 1814, nedsatte sig 1842 i Paris, hvor han opfandt det Blæseinstrument, som efter ham bærer Navnet Saxhorn (Saxofon).

Saxifraga, norsk Bergsildre eller Stenbræk, Plantefamilie, hvoraf flere Arter forekommer i Norge, fornemmelig som Fjeldurter. Enkelte voxer ogsaa i de lavere Egne, f. Ex. Saxifraga granulata, som har hvide Blomster, nyreformede Blade og et større Antal Løgknoller paa Roden.

Sarild, Erik Nikolai, norsk Literat, f. 1787, d. 1846, blev 1804 Student fra Kristiania lærde Skole og 1808 juridisk Kandidat. 1809 nedsatte han sig som Overretsprokurator i Akershus Stift, var derefter konstitueret Sorenskriver i Aker og tog senere Ansættelse som Inspektør og Førstelærer ved den nyoprettede Borgerskole i Kristiania. 1820 blev han Raadmand sammesteds. Han udviklede en rosværdig Iver for Skolevæsenets Forbedring og var Medbestyrer og Lærer ved Kristiania Søndagsskole, ligesom han var med at stifte det norske Bibelselskab, Kristiania Handelsinstitut og Byens første Børneasyler. Af hans literære Arbeider kan nævnes: "Udvalg af Salmer", "Jule- og Nytaarsgaver for Børn", "Veiledning til Passions-, Paaske- og Pinsefebetragtninger for Børn" og "Den lutherske Reformation og dens Indførelse i vort Fædreland".

Sarkjøbing, By paa Lolland, med 1500 Indb.

Sarnæb (Rhynchops), Slægt af Maagefamilien, med bladformigt sammentrykt Næb, hvis Overdel er meget kortere end Undernæbbet. Den forekommer for det meste ved de sydlige Haves Kyster.

Saxo (Grammaticus, d. e. den lærde), en af de mest fremragende ældre danske Forfattere, levede i Slutningen af det 12te og Begyndelsen af det 13de Aarh. Paa Erkebiskop Absalons Opfordring skrev han paa Latin „Historia Danica", som gaar fra de ældste Tider til Knud den sjette, men først blev fuldendt flere Aar efter Absolons Død og dedikeret til Erkebiskop Andreas og Kong Valdemar. 1514 blev Verket udgivet af Kristiern Pedersen; siden har det været optrykt flere Gange, bl. a. af P. E. Müller og Velschow 1839—50. 1818—22 blev det af Grundtvig oversat til Dansk. Den bedste og ældste Oversættelse er af Anders Vedel 1575.

Saxtorph, Mathias, fremragende dansk Læge, f. 1740, d. 1800, blev 1795 Professor i Medicin ved Kjøbenhavns Universitet. Han er især bekjendt for sine vidtløftige Studier af Fødselsvidenskaben, om hvilken han skrev flere værdifulde Afhandlinger, som skaffede ham et anset Navn saavel i Danmark som udenlands. — Hans Søn Johan Sylvester Saxtorph, f. 1772, d. 1840, blev 1799 Professor i Kirurgi, var ligeledes en Autoritet paa Fødselsvidenskabens Omraade og havde stor Indflydelse som Universitetslærer.

Say (udt. Sæ), Jean Baptiste, bekjendt fransk Nationaløkonom, f. 1767, d. 1832, kom under Revolutionen til Paris, hvor han 1792 blev Sekretær i Finansministeriet og efter 18de Brumaire

Medlem af Tribunalet. Blandt hans statistiske og statsøkonomiske Verker er hans „Afhandling om Nationaløkonomien", som udkom 1803, og det udførligere Skrift om praktisk Nationaløkonomi, som han udgav 1829, de betydeligste. Han har især Fortjeneste af at have sat i videnskabeligt System Adam Smiths (s. d.) Lære og gjort den forstaaelig for Mængden. — Hans Søn Horace Emile Say, f. 1794, d. 1860, var ligeledes Nationaløkonom og Statistiker. — Jean Baptiste Léon Say, foregaaendes Søn, fransk Statsmand, f. 1826, begyndte allerede som Yngling at studere Nationaløkonomi og skrev Artikler om finansielle Spørgsmaal i flere af Paris's Storblade. 1871 blev han Medlem af Nationalforsamlingen og var Decbr. 1872 til Mai 1873 Finansminister under Thiers. I Nationalforsamlingen sluttede han sig til venstre Centrum. 1875—77 var han atter Finansminister, ligeledes 1878. 1876 blev han Senator og 1880 Senatets Præsident. Han har skrevet flere udmærkede nationaløkonomiske Verker, deriblandt „Histoire de la caisse d'escompte" og „Rapport sur le payement de l'indemnité de guerre". 1874 indvalgtes han i det franske Akademi.

Sayce (udt. Sæs), Archibald Henry, engelsk Sprogforsker, f. 1846, blev 1876 Professor i sammenlignende Filologi i Oxford. Han har skrevet Bidrag til Bibelens Arkæologi, to assyriske Grammatiker og andre Verker af sprogvidenskabeligt Værd.

Scabiosa. Plantefamilie af de Sambladedes Orden, hører til Kartebollefamilien og forekommer i en talrig Mængder Arter. Flere af dem dyrkes som Prydplanter i Haverne.

Scala, berømt italiensk Slægt i Middelalderen, som herskede i Verona 1260—1387. — Mastino den første, della Scala, lagde Grunden til Slægtens Herredømme, da han 1260 blev Podesta af Verona. Den sidste af Slægten døde 1598 i baiersk Tjeneste. I Verona findes Mindesmærker over Slægten af stor kunsthistorisk Interesse.

Scaliger (udt. Skaliger), Julius Cæsar, italiensk Filolog, f. 1484, d. 1558, gjorde sig især bekjendt ved sine Kommentarer til Hippokrates, Aristoteles og Theofrast. Han vandt ogsaa betydelig Anerkjendelse ved sin Bog „Poetices libri VII". — Hans Søn Josef Justus Scaliger, f. 1540, d. 1609, var ligeledes Filolog. Han foretog omfattende Studiereiser i Europa, var 1572—74 Professor i Genf og fra 1593 til sin Død Professor i Leiden. Blandt hans mest fortjenstfulde Skrifter maa nævnes „De emendatione temporum", hvori han gav Kronologien et videnskabeligt ordnet System. Han skrev ogsaa Poesier samt det udmærkede myntvidenskabelige Verk „De re numaria".

Scammonium, en i Handelen forekommende indtørret Melkesaft af en i Lilleasien og Grækenland voxende Art af Vindelfamilien Convolvulus Scammonia. Den anvendes i Medicinen som Afføringsmiddel.

Scanzoni von Lichtenfels, Friedrich Wilhelm, berømt tysk Fødselshjelper og Kvindelæge, f. 1821, blev 1850 Professor i Würzburg, hvor han siden har praktiseret og saavel ved sine Forelæsninger som ved sine Skrifter om Fødselshjelpen og om Kvindesygdommene vundet et anset Navn baade hjemme og i Udlandet.

Scarborough (udt. Skarbøro), By i det engelske Grevskab York, med 25,000 Indb. Den har en god Havn, betydelig Skibsfart og er et af Englands mest fashionable Badesteder.

Scarlatti, Alessandro, berømt italiensk Komponist, f. 1659, d. 1725, opholdt sig for det meste i Rom og Neapel, hvor han indehavde flere Poster som Musikdirektør og Kapelmester ved Kirker, Theatre og Konservatorier. Bl. a. var han i Rom Svenskedronningen Kristinas Kapelmester. Han skrev ca. 120 Operaer, desuden en Mængde Kirke- og Kammermusikstykker, Oratorier osv., og hans Kantater for én Sangstemme med Klavérakkompagnement er især mesterlige. Hans Kompositioner, hvoraf kun forholdsvis faa er opbevarede, og af hvilke Operaen „Tigrane" er en af de bedste, stempler Scarlatti som en af de betydeligste Komponister, og han har som saadan havt stor Indflydelse paa Tonekunsten. — Hans Søn Domenico Scarlatti, f. 1683, d. 1757, var ogsaa en fremragende Klavérvirtuos og Komponist. Han var en Tid Kapelmester ved Peterskirken i Rom. Flere af hans Operaer, hvoriblandt „Narciso", gjorde i sin Tid megen Lykke; ligeledes er hans Kantater og Kirkemusikstykker af stor Skjønhed.

Scarpa, Antonio, italiensk Anatom og Kirurg, f. 1747, d. 1832, blev 1772 Professor i Anatomi i Modena, foretog senere flere Studiereiser og blev 1784 Professor i Pavia. Han udøvede stor Indflydelse saavel i Egenskab af Universitetslærer som ved de mange vigtige Stillinger, han fra Tid til anden beklædte inden de forskjellige lægevidenskabelige Fakulteter. En Samling af hans værdifulde Skrifter udkom 1836 i 3 Bd.

Scarron (udt. Skarrong), Paul, fransk komisk Digter, f. 1610, d. 1660, skrev en Række satiriske Lystspil, Romancer og Noveller, hvoriblandt især hans Travesti af Æneiden og hans „Roman comique" gjorde Lykke ved sine vittige Indfald. Hans Lystspil udmærkede sig fornemmelig ved sin vittige Dialog, men var ellers lidet originale. 1652 ægtede han Frøken d'Aubigné, den senere Madame Maintenon. Hans samlede Verker udkom 1737 i 10 Bd.

Scartazzini, Johannes Andreas, schweizersk Literaturhistoriker, f. 1837, var 1871—75 Professor i italiensk Sprog og Literatur i Chur. Som Literaturhistoriker har han især gjort sig fortjent ved sine biografiske og kritiske Afhandlinger om Dante, hvis „Guddommelige Komedie" han har udgivet med italiensk Kommentar. 1876 stiftede han i Forening med Fanfani og Giusti „Rivista internazionale", til hvis dygtigste og flittigste Medarbeidere han hører.

Scene, Skueplads; i et Theater den Plads, hvor Handlingen fremstilles. Scene kaldes ogsaa enkelte Dele af et Skuespil. Endvidere bruges Udtrykket ofte til at betegne heftige eller uhyggelige Optrin. — Sceneri, Fællesbetegnelsen for Dekorationer paa Theatrets Skueplads; ogsaa det Billede, et Landskab danner. — Scenike Lege kaldtes hos Romerne alle dramatiske Spil, som opførtes paa Theatrets Skueplads, i Modsætning til alle andre Slags Lege, f. Ex. Kamplege.

Scepter, Kongestav, Rigsstav. Sceptret var allerede i den fjerneste Oldtid Tegn paa Magt og Værdighed.

Schablon (udt. Sjablong), Mønster, Skikkelse, Skabing; Form, Model.

Schachowskoi, Fyrst Alexander Alexandrowitsch, fremragende russisk Skuespildigter, f. 1777, d. 1846, leverede som Intendant for Hoftheatret i Petersburg en Række originale Theaterstykker og Oversættelser. — Fyrst Iwan Leontjewitsch Schachowskoi, russisk General, udmærkede sig især i Krigen i Polen 1831. 1848 blev han Præsident i Rigsraadets Militærafdeling.

Schack, Adolf Friedrich, Grev von, tysk Literaturhistoriker, f. 1815, var en Tid ansat i den mecklenburgske Statstjeneste og bosatte sig siden i München, efterat han paa Reiser og under længere Ophold i Orienten, Italien og Spanien havde erhvervet sig omfattende Kjendskab til disse Landes Sprog og Literaturer. Han har leveret fortrinlige Værker om Spaniens Kunst og dramatiske Literatur, om Arabernes Kunst og Poesi i Spanien og paa Sicilien, samt Oversættelser af versiske og andre østerlandske Digterværker. Han har desuden skrevet originale Digtsamlinger, Lystspil og Reisebeskrivelser af betydelig literært Værd.

Schack, Hans Egede, dansk Politiker og Publicist, f. 1820, d. 1859, var 1848—53 et af Rigsdagens mest fremragende Medlemmer. Som Politiker kjæmpede han navnlig med stor Iver og Dygtighed for almindelig Valgret og for Slesvigs Deling efter Sproggrændsen. Som Publicist vakte han adskillig Bevægelse ved heftige Udfald mod sine fordums Partifæller, de bondevenlige, samt ved Romanen „Fantasterne".

Schadow, Johann Gottfried, fremragende tysk Billedhugger, f. 1764, d. 1850, studerede først under Tassaert i Berlin, siden i Rom, hvor et af hans Arbeider prisbelønnedes. 1788 kom han tilbage til Berlin, hvor han indtog Tassaerts Stilling som Hofbilledhugger og blev 1816 Direktør for Kunstakademiet. Han udførte et betydeligt Antal Skulpturer, saavel større Mindesmærker og Statuer af berømte Mænd som Buster og ornamentale Arbeider. Hans kunstneriske Bestræbelser gik fornemmelig i Retning af at give Datidens Idealisme en mere realistisk Retning og kraftigere Karakteristik. — Hans Søn Rudolf Schadow, f. 1786, d. 1822, studerede Billedhuggerkunsten først under Faderen, siden under Thorvaldsen og Canova. Han udførte flere Buster, Basreliefer og Marmorstatuer. — Hans anden Søn Wilhelm Friedrich von Schadow, fremragende Historie- og Portrætmaler, f. 1789, d. 1862, kom efter flere Aars Studieophold i Rom til Berlin 1819, hvor han blev Professor ved Kunstakademiet. Som saadan udøvede han stor Indflydelse paa flere af Datidens største kunstneriske Talenter i Tyskland. 1826 blev han Direktør for Kunstakademiet i Düsseldorf. Foruden dem, som fulgte ham fra Berlin, sluttede sig efterhaanden ogsaa her et stort Antal fremragende Kunstnere til ham. Han blev saaledes Grundlæggeren af den nye Düsseldorfer Malerskole, hvis Kunstretning fik stor Indflydelse paa den tyske Kunsts Udvikling. Foruden Portræter og populære Figurbilleder findes der, fornemmelig i de større tyske Byers Kirker, et betydeligt Antal bibelhistoriske Malerier af ham. Blandt hans kunsthistoriske Skrifter kan nævnes „Om Kristendommens Indflydelse paa den bildende Kunst". 1843 blev han adlet og fratraadte sin Stilling ved Akademiet 1859.

Schafarik, Paul Josef, fremragende slavisk Sprogforsker og Oldgransker, f. 1795, d. 1861, studerede først Filosofi, Theologi og ungarsk Ret, men lagde sig senere mere og mere efter Studiet af den slaviske Literatur. Han samlede Folkeviser og Sagn, skrev selv Digte og oversatte fremmede Værker til Czekisk. 1819—25 var han Professor og Direktør ved Gymnasiet i Neusatz og blev 1841 ansat ved Universitetsbiblioteket i Prag, hvor han forblev til sin Død. Fra Schafariks Virksomhed skriver sig den senere videnskabelige slaviske Arkæologi og Sprogforskning. Til hans betydeligste Skrifter hører „Slovanské starozitnosti", som indeholder de slaviske Stammers Historie indtil deres Omvendelse til Kristendommen, samt „Slavisk Ethnografi".

Schaffhausen, Kanton i Schweiz, ligger ved Rhinens høire Bred og udgjør 294 km.² med ca. 39,000 Indb., hvoraf de fleste er Protestanter. Kantonen er for det meste bjergig, men Indbyggerne er særdeles arbeidsomme, saa at Landets naturlige Hjelpekilder er godt udnyttede. Landbrug samt Frugt- og Vinavl er de fornemste Næringsveie. Af Korn avles mere end Landet selv behøver, og Industrien har i de senere Aar taget stærk Opving. Siden 1876 har Landet en demokratisk Forfatning. Folket vælger ved almindelig Afstemning saavel det store Raad, der bestaar af et Medlem for hver 500 Indb. og vælges paa tre Aar, som Regieringsraadet, der udgjør den udøvende Magt og bestaar af 5 Medlemmer; den lovgivende og den kontrolerende Myndighed udøves af begge Raad. — Hovedstad er Schaffhausen, som ligger ved Rhinen, 430 m. over Havet og tæller ca. 11,000 Indb. Her er betydelig Fabrikdrift med Jern- og Staalvarer, Maskiner, Uld- og Bomuldsstoffer osv. — Schaffhausen var i den tidligste Middelalder kun en Landsby. I det 13de Aarh. blev den ophøiet til tysk Rigsstad, stod en Tid under Østerrige og sluttede sig i det 16de Aarh. til Edsforbundet. 1789—1803 var Kantonen indlemmet i den Helvetiske Republik. Den nuværende Forfatning skriver sig oprindelig fra 1831 og 1834 og blev fremtvungen ved en Revolution.

Schafhäutl, Karl Franz Emil von, tysk Fysiker og Geolog, f. 1803, studerede i Ingolstadt og Landshut Naturvidenskaberne saavelsom Musik og Literatur. Under sine musikalske Studier lededes han til Undersøgelsen af Staalets og Jernets Egenskaber og foretog Reiser til England og Frankrige for at fortsætte disse Undersøgelser. Under sit Ophold i England opfandt han 1836 Puddlemaskinen. 1842 blev han Professor i Bergvidenskab og 1849 Overbibliothekar ved Universitetet i München. Hans bergvidenskabelige Undersøgelser og hans Opfindelser af fysikalske og musikalske Instrumenter saavelsom hans Skrifter har faaet stor Betydning.

Schah, persisk Fyrstetitel. Kongen af Persien og andre mægtige muhamedanske Fyrster kaldes Padischah.

Schahjehanpur, Handelsstad i Nordvestprovinserne i Forindien, med 74,000 Indb.

Schakal (Canis aureus), Rovdyr af Hundeslægten, er udbredt over Afrika, det sydøstlige Europa, Lilleasien og Indien. Den er brungul af Farve, har en grov Haarbedækning, børstet Hale, spidse Øren og smaa Øine. Om Dagen holder den sig skjult i Huler og Krat, men saasnart Mørket indtræder, gaar den paa Rov. Schakalen er feig, men rovgjerrig og ernærer sig hovedsagelig af Aadsler, mindre Pattedyr, Fjærkræ og Smaafugle.

Schakre, smaahandle; Udtrykket, som kommer af det hebraiske sachar, benyttes mest om reisende Smaahandlere, f. Ex. Jøder.

Schakspil, et Brætspil, som i Oldtiden kom fra Indien til Persien og paa Korstogenes Tid til Europa. Det spilles af to Personer, som hver har 16 Figurer paa et Bræt, der er inddelt i 64 afvexlende sorte og hvide Felter. Spillet gaar ud paa at sætte „Kongen" (af det persiske Schah, hvoraf Navnet) saaledes fast, at han ikke kan komme bort, eller, som det heder i Schakksproget, gjøre ham „mat".

Schakt, i Bergmandssproget den Aabning, som fra Jordens Overflade gaar lodret eller skraat ned til en Grube, en Minegang osv.

Schaldemose, Frederik Julius, dansk Forfatter, f. 1782, d. 1853, var en Tid i fransk Krigstjeneste og bosatte sig efter et meget bevæget Liv i Kjøbenhavn. Han har foruden flere originale poetiske Værker af noget Værd tildels udgivet et stort Antal Oversættelser fra forskjellige fremmede Literaturer, hvoriblandt „Don Quixote".

Schall, Klaus, dansk Violinist og Komponist, f. 1757, d. 1835, blev 1772 ansat ved det kongelige Theater i Kjøbenhavn, hvor han siden blev Koncertmester, med Titel af Professor. Han har komponeret nogle Operaer, hvoriblandt „Domherren fra Mailand", samt adskillige Stykker for Violin, hvorhos han har skrevet flere Balletter.

Schaller, Anton, tysk Historiemaler, f. 1772, d. 1844, udførte et betydeligt Antal bibelhistoriske og mythologiske Billeder. — Hans Broder Johann Schaller, f. 1777, d. 1842, uddannede sig som Billedhugger og frembragte betydelige Værker, hvoriblandt flere Marmorgrupper, Buster og Statuer. 1823 blev han Professor i Skulptur ved Akademiet i Wien. — Ludvig Schaller, Søn af Anton Schaller, f. 1804, d. 1865, var ogsaa Billedhugger. I München, Karlsruhe og Pest udførte han flere Friser og Reliefer, som udmærker sig ved en sjelden fin Komposition, og hans Marmorfigurer af Prometheus og Fidias (i München) saavelsom hans talrige Buster af berømte Mænd er alle betydelige Kunstværker.

Schaller, Julius, tysk Filosof, f. 1810, d. 1868, studerede i Halle og blev 1838 Professor sammesteds. Som ivrig Tilhænger af den Hegelske Retning forsvarede han denne i sit Skrift „Vor Tids Filosofi" (1837). Blandt hans Skrifter maa især fremhæves „Naturfilosofiens Historie fra Baco indtil vor Tid".

Schamaner, Navn paa Aandebesværgerne i Mellem- og Nordasien og delvis i Kina. Med sine Trylleſange tror de at kunne beherske Guderne og Naturen. Deres Lære er en forvirret Afændring af Buddhismen og gaar fornemmelig ud paa Tilstedeværelsen af utallige Guder samt gode og onde Aander. Schamanernes Gudsdyrkelse bestaar i Offere, Bøn og Sang.

Schamyl (d. e. Samuel), Ben-Mohammed Schamyl-Effendi, Tscherkessernes berømte Anfører i Uafhængighedskrigene mod Russerne, blev født 1797. Efterat han havde faaet en omhyggelig Uddannelse og i nogle Aar virket som Geistlig, sluttede han sig 1824 til Opstanden mod Rusland, hvilken han ledede sammen med Kasi-Mollah. Efter dennes Død samlede Schamyl, som stod høit i Ry for sin Lærdom og Hellighed, 1834 Bjergfolkene i Dagheſtan og stiftede enslags theokratisk Stat samt ordnede paa en mesterlig Maade Tscherkessernes Forsvarsvæsen. Fra 1839 til 1859 hjæmpede han mod Russerne med stor Dygtighed og Tapperhed, idet han snart seirede, snart tabte i en Række blodige Kampe. Under Krimkrigen fik han adskillig Understøttelse af Vestmagterne. Men da Russerne 1856 med fornyet Kraft trykkede ind i Kaukasien, og flere Stammer gik over til dem, overgav Schamyl sig Septbr. 1859 efter en heftig Kamp til General Barjatinski. Han blev bragt til Petersburg, hvor han modtoges med mange Æresbevisninger. Siden boede han en Tid i Kiew, reiste 1870 til Mekka og døde i Medina 1871.

Schandorff, Andrine Marie Lasson, f. i Drammen 1784, d. 1848, Grundlægger af Eugenias Stiftelse i Kristiania (s. d.), hvilken hun bestyrede til sin Død.

Schandorph, Sofus, dansk Digter, f. 1837, debuterede 1862 med et Bind lyriske Digte. Siden har han udgivet flere Digtsamlinger, Noveller og større Fortællinger. Af hans Skrifter kan fremhæves „Fra Provinsen", „Uden Midtpunkt", „Fem Fortællinger", „Smaafolk", „Thomas Fris", „Novelletter" og „Skovfogedbørnene". Desuden har han udgivet flere Oversættelser fra de romanske Sprog og har arbeidet i Journalistiken som Theater- og Literaturkritiker.

Scharkoj ell. **Pirot**, By i Serbien, med ca. 17,000 Indb., livlig Handel og betydelig Fabrikation af Tepper. Indtil 1878 hørte den til Tyrkiet.

Scharling, Karl Emil, dansk Theolog, f. 1803, d. 1877, blev 1834 Professor ved Kjøbenhavns Universitet. I denne Stilling, som han indehavde til 1876, udviklede han en betydelig Virksomhed som theologisk-videnskabelig Forfatter. En stor Del af hans Afhandlinger fremkom i „Theologisk Tidsskrift" og „Nyt theologisk Tidsskrift". Hans Værk „Michael de Molinos" har overalt vundet almindelig Anerkjendelse. — Edvard August Scharling, foregaaendes Broder, f. 1807, d. 1866, tog farmaceutisk Examen, var en Tid Assistent hos H. C. Ørsted og blev, efterat han havde indehavt nogle mindre Lærerembeder, 1842 Professor i Kemi ved Kjøbenhavns Universitet. Baade som Lærer og som videnskabelig Forfatter var han meget virksom. Størstedelen af hans Afhandlinger fremkom i Videnskabernes Selskabs Skrifter, og hans Skrift om Blæresten, „De chemicis calculi vesicae", vakte Opmærksomhed overalt i den videnskabelige Verden. — Førstnævntes Søn Karl Henrik Scharling, f. 1836, blev 1870 Professor i Theologi i Kjøbenhavn. Saavel paa det theologisk-videnskabelige som paa Skjønliteraturens Omraade har han været en meget frugtbar Forfatter. Til hans betydeligste videnskabelige Skrifter

hører „Menneskehed og Kristendom i dens historiske Udvikling. En Fremstilling af Historiens Filosofi". Mest bekjendt af hans skjønlitterære Arbeider er Fortællingen „I Nøddebo Prestegaard", som har oplevet flere Oplag og er oversat til flere Sprog. — Hans Broder William Scharling, f. 1837, blev 1869 Professor i Statsøkonomi ved Kjøbenhavns Universitet. Af hans Skrifter maa især fremhæves „Pengenes synkende Værdi" og „Indledning til den politiske Økonomi" samt den af ham i Forening med V. Falbe-Hansen paabegyndte „Danmarks Statistik". 1876 valgtes han til Medlem af Folkethinget.

Scharnhorst, Gerhard Johann David von, preussisk General, f. 1756, d. 1813, begyndte sin militære Løbebane som Officér i den hannoveranske Armé, men gik 1801 i preussisk Tjeneste. Som Artilleriofficér, men især som Direktør for Officersakademiet fik han ved sin Krigserfaring og militær-videnskabelige Lærdom varig Indflydelse paa det preussiske Hærvæsen. 1804 blev han Oberst i Generalstaben, 1806 og 1807 var han Hertugen af Brunsvigs Stabschef og deltog i Slagene ved Auerstädt og Eylau. 1810 blev han Chef for Generalstaben og Ingeniørkorpset, men forlangte 1812 sin Afsked, da Preussen maatte slutte Forbund med Frankrige. 1813 ledede han Forberedelserne til Krigen, sluttede efter Opdrag af Kongen Forbund med Rusland samt organiserede Landeværnet og de frivillige Jægerkorps. Som Chef for Generalstaben ledsagede han Blücher, men blev saaret ved Großgörschen og døde kort efter.

Schatol, Pengeskrin, Dokumentskab.

Schattering, i Maler- og Tegnekunsten Afskygning; Fordeling af Lys og Skygge; Overgang fra Farve til Farve.

Schaufelein, ogsaa Scheufelein, Hans Leonhard, tysk Maler, f. 1490, d. 1540, var Elev af Albrecht Dürer, hvis Fremstillingsmaade han til Fuldkommenhed tilegnede sig. Saavel hans talrige Figurmalerier som hans Træsnit udmærker sig ved fin kunstnerisk Opfatning, livlig Fantasi og fremragende Teknik.

Schaumburg-Lippe, Fyrstendømme i Nordtyskland, omgivet af Hannover og Westfalen, udgjør 443 km.² og har ca. 34,000 Indb. Jordbunden er frugtbar og Landet rigt paa Skov og Stenkul. De fleste af Indbyggerne er Protestanter. Agerbrug er Landets vigtigste Næringskilde. Ifølge Militæroverenskomst stiller Fyrstendømmet en Troppekontingent til den preussiske Hær. Folkerepræsentationen bestaar af 15 Medlemmer; til Forbundsraadet sendes en Fuldmægtig, til Rigsdagen en Deputeret. Hovedstad Bückeburg.

Schebujeff, Wasilij Kosmitsch, russisk Maler, f. 1777, d. 1855, var Direktør ved Kunstakademiet i Petersburg og ansaaes som en af sit Lands betydeligste Kunstnere.

Scheel, Anton Vilhelm, fremragende dansk Jurist, f. i Stavanger 1799, d. i Kjøbenhavn 1879, var først i dansk Militærtjeneste og fulgte det danske Armékontingent til Frankrige 1818—19. Kommen tilbage til Hjemmet begyndte han at studere Jus og blev 1836 Professor ved Kjøbenhavns Universitet. 1846 udnævntes han til Generalauditør og deltog som saadan i Fredsafslutningen i Berlin 1850. 1851 blev han Justitsminister, men gik 1854 af med det Ørstedske Ministerium. Siden levede han som Privatmand og udgav i sine sidste Leveaar flere fortrinlige juridiske Skrifter, hvoriblandt „Person- og Familieret" og „Privatrettens almindelige Del".

Scheele, Karl Vilhelm, fremragende svensk Kemiker, f. i Stralsund 1742, d. 1786, begyndte sine kemiske Studier som Apothekerlærling i Göteborg og fortsatte siden i Stockholm, Upsala og Köping. I Upsala lærte han bl. a. Linné og Bergmann at kjende og fik under Omgangen med dem nye Impulser til Fortsættelsen af sine allerede dengang betydelige kemiske Undersøgelser. Scheele skyldes Opdagelsen af Surstof, Chlor, Flussyre, Boryt, Mangan, Molybdænsyre, Glycerin og mange organiske Syrer. Hans videnskabelige Afhandlinger blev efter hans Død oversatte til Fransk, Tysk og Latin.

Schefer, Leopold, tysk Digter, f. 1784, d. 1862, optraadte 1811 med en Digtsamling, som udgaves af hans Velynder Fyrst Pückler-Muskau (s. d.). Siden foretog han vidtløftige Reiser i Europa og Orienten, paa hvilke han samlede en Mængde Kundskaber om Mennesker og Forholde. Hans lyriske Digte, Noveller og Romaner udmærker sig saavel ved Indholdets Begtighed som ved en smuk Form og ypperlig Humor. Et Udvalg af hans Verker udkom 1857 i 12 Bind. Schefer var ogsaa musikalsk og skrev flere Symfonier, Ouverturer osv.

Scheffel, Josef Viktor von, tysk Digter, f. 1826, var i længere Tid Bibliothekar hos Fyrsten af Fürstenberg. Han har skrevet lyriske og episke Digte, historiske Romaner og Noveller, hvis originale Indhold og Form har skaffet dem en usædvanlig stor Udbredelse. Til hans populæreste Verker hører „Trompeteren fra Säckingen", et episk Digt, den historiske Roman „Ekkehard" og de sprudlende kvikke Sange „Gaudeamus".

Scheffer, Ary, fransk Maler, f. 1795 i Holland, d. 1858, fik sin første kunstneriske Uddannelse i Amsterdam og kom derefter til Paris, hvor han studerede videre under Guérin. Baade i sine Fremstillinger af det daglige Liv og i sine historiske og bibelhistoriske Billeder viste han sig som en af de ypperste Repræsentanter for den romantiske Malerskole i Frankrige. Hans bedste altid dog lidt sødlige Arbeider forestiller Scener af Dantes, Goethes og Byrons Digterverker.

Scheffer, Johan, svensk Lærd, f. i Strasburg 1621, d. 1679, blev 1648 Professor i Veltalenhed og Politik ved Upsala Universitet og senere tillige Bibliothekar. Han skrev flere betydelige Verker om græsk, romersk og svensk Arkæologi samt en Lapplands Beskrivelse „Lapponia" og „Suecia litterata", enslags svensk Forfatterlexikon. — Hans Sønneson Karl Fredrik Scheffer, f. 1715, d. 1786, var en Tid svensk Minister i Paris, blev 1751 Rigsraad og 1760 Greve. Efterat han 1765 var bleven nødsaget til at opgive sit Rigsraadsembede, stillede han sig afgjort paa Hoffets Side. Som en af Gustav den tredies nærmeste Venner og Raadgivere understøttede han denne under Statsomvæltningen (1772) og var en af den nye Forfatnings Koncipister. — Hans Broder Ulrik Scheffer, f. 1716, d. 1799, var først i svensk, senere i fransk Krigstjeneste og blev derefter Broderens Eftermand som Minister i Paris. Efterat han 1766 var bleven hjemkaldt og udnævnt til Rigs- og Kancelliraad samt 1771 op-

høiet i Grevestanden, blev han af Gustav den tredie ansat som Kancellipræsident.

Scheffler, August Christian Wilhelm Hermann, tysk Ingeniør, f. 1820, har leveret flere ypperlige mathematiske og tekniske Skrifter, hvoriblandt „Ueber das Verhältniß der Arithmetik zur Geometrie", „Der Situationscalcul", „Die unbestimmte Analytik" m. fl.

Scheffler, Johannes, se Angelus Silesius.

Scheibe, Johann Adolf, tysk Komponist og musikalsk Forfatter, f. 1708, d. 1776, har skrevet flere fortrinlige Verker om Intervallerne, Musikkens Oprindelse osv. Han var Kapelmester i Kjøbenhavn 1744—58.

Scheik, en Araberstammes Ældste eller Høvding. — Scheik ul Islam, Stormufti, den øverste muhamedanske Geistlige i Tyrkiet.

Scheksna, Flod i det vestlige Rusland, kommer fra Indsjøen Bjelo Osero, gaar mod Syd og Sydost og falder ved Rybinsk i Volga. Dens Længde er 429 km.

Schelde, en af Vesteuropas betydeligste Floder, udspringer i det franske Departement Aisne og gaar mod Nordnordvest over den franske Grændse ind i Belgien i Nærheden af St. Antoing. Den fortsætter sit Løb i nordlig Retning, og 26 km. nordvest for Antwerpen deler den sig i to Arme: vestre og østre Schelde; derefter løber den ind i Holland og munder ud i Nordsjøen, vestre Schelde ved Vliessingen og østre Schelde ved Bergen op Zoom, idet begge danner Øerne Syd- og Nord-Beveland samt Walcheren. Scheldes Længde er 420 km., hvoraf ca. 330 er seilbare.

Schelfhout, Andries, hollandsk Landskabsmaler, f. 1787, d. 1870, erobrede sig ved sin Begavelses Originalitet strax en fremskudt Plads blandt sit Lands Kunstnere. Især udmærkede han sig ved sine naturtroe, utroligt detaljerede Vinter- og Vaarlandskaber. Hans Billeder blev prisbelønnede ved flere Udstillinger, og han selv optoges som Medlem af de forskjellige hollandske og belgiske Kunstakademier.

Schellak (Gummilak), en harpixagtig Substans, som flere i Indien voxende Træer afsondrer, naar Lakskjoldlusen (Caccus laccae) har stukket Hul paa Barken. Det sætter sig som en Skorpe paa Træernes Grene og Kviste og indsamles ved, at man banker Skorpen af Grenene. Massen smeltes derpaa og hældes ud paa Pisangblade, hvor det stivner i tynde Plader. Schellakket benyttes til Fabrikation af almindeligt Lak, til Fernisser, Politur osv.

Scheller, Immanuel Johann Gerhard, tysk Lexikograf, f. 1735, d. 1803 som Rektor ved Gymnasiet i Brieg, indlagde sig adskillig Fortjeneste ved sine latinske Ordbøger, Grammatiker og Lærebøger. De betydeligste af hans Verker er „Udførlig latinsk-tysk og tysk-latinsk Ordbog" og „Latinsk-tysk og tysk-latinsk Haandlexikon".

Schelling, Friedrich Wilhelm Josef von, bekjendt tysk Filosof, f. 1775, d. 1854, studerede først i Tübingen Theologi og Filosofi og derefter i Leipzig Naturvidenskaberne. Allerede 1798 modtog han et Professorat i Jena. Her stiftede han Bekjendtskab med flere af den Tids fremragende Mænd, sammen med hvilke han udøvede en dyb og vidtrækkende Indflydelse paa Aandslivet. 1803 modtog han en Kaldelse til Würzburg, 1806 blev han Generalsekretær for Kunstakademiet i München og holdt 1820—26 Forelæsninger ved Universitetet i Erlangen. 1827 blev han Professor i Filosofi i München og 1841 i Berlin, hvilken Stilling han indehavde til sin Død. Schellings første filosofiske Virksomhed var en varm Tilslutning til Fichtes (s. d.) Retning og en Videreførelse af dennes Videnskabslære. Men i sin Udviklings Medfør kom han dog snart til at bryde med Fichte, idet han istedenfor Fichtes „Jeg", fremsatte Læren om det „Absolute", eller det Reales og Ideales Identitet og grundede saaledes et Identitets-System. Navnlig udviklede han dog en Naturfilosofi, som fandt mange begeistrede og talentfulde Tilhængere. Senere viste han ved en mærkelig Afhandling om Friheden (1809), at han var slaaet ind paa en ny Bane i mere religionsfilosofisk Retning, men lod nu i et langt Tidsrum lidet høre fra sig i Literaturen. Efter Hegels Død kaldtes han til Berlin, hvor han optraadte med et i Mellemtiden udarbeidet nyt System, som han kaldte „positiv Filosofi", der for en ikke ringe Del var rettet mod Hegels System, og i Forhold til hvilket han vilde have saavel Hegels som sin egen forrige Lære betragtet som „negativ Filosofi". Han fremsatte denne nye Lære kun i Forelæsninger, der i Begyndelsen gjorde overordentlig Opsigt, men hvis Indflydelse i Længden neppe synes at svare til de vakte Forventninger. Disse Forelæsninger (over Mythologiens og Aabenbaringens Filosofi) er først efter hans Død blevne trykte og indeholder i ethvert Fald en Skat af aandrige og dybsindige Tanker. Hans samlede Skrifter udkom 1856—61.

Schema, Holdning, Stilling, Figur; Billede, Forbillede, Udkast, Mønster; en i Tabelform indrettet Blanket med Rubriker. — Schematisere, fremstille billedligt, udlægge, forklare. — Schematisk, billedlig, forbilledlig; i Form af Udkast. — Schematografi, Billedtegning.

Schemacha, By i det russiske Guvernement Baku i Kaukasien, med 25,000 Indb., betydelig Silkeavl og Bomuldsfabriker. Byen anlagdes af Russerne 1824.

Schemnitz, By i det nordvestlige Ungarn, med ca. 15,000 Indb. og betydelige Guld- og Sølvgruber. Her findes et stærkt besøgt Berg- og Forstakademi.

Schenectady, By i Staten Newyork i Nordamerika med 14,000 Indb.

Schenkel, Daniel, protestantisk Geistlig, f. 1813, blev 1849 Professor i Theologi i Basel og 1851 i Heidelberg. Hans Skrift „Protestantismens Væsen", som udkom 1846—51, vakte stor Opmærksomhed. I Heidelberg sluttede han sig afgjort til det Parti, som havde brudt med den kirkelige Tro, og optraadte kraftigt baade som Taler og Skribent mod dem, som holdt fast ved den, ligesom han ogsaa var en af de fornemste Stiftere af den tyske Protestantforening. Af hans Skrifter kan desuden nævnes „Kristelig Dogmatik", „Jesu Karakterbillede" og „Kristendommens Grundlære".

Schenkendorf, Friedrich Gottlob Ferd. Maxim. Schenk von, tysk Digter, f. 1783, d. 1817, skrev flere Bind lyriske Digte, som for det meste gaar i kristelig-romantisk Retning. Stor Udbredelse fik hans „Digte", som han skrev under Frihedskrigen

1813, i hvilken han deltog. Hans „Samlede Digte" udkom 1837.

Scheremetjew, Grev Boris Petrowitsch, russisk Hærfører under Peter den store, f. 1652, d. 1719, gjorde sig fortjent af sit Fædreland ved sine Seire over Svenskerne under General Schlippenbach, hvorved Østersjøprovinserne erobredes for Rusland. I Slaget ved Pultava tog han Del med stor Dygtighed, og efterat han 1710 havde erobret Livland, blev han udnævnt til Generalguvernør i Ukraine.

Schérer, Barthélemy Louis Josef, fransk General, f. 1747, d. 1804, var først i østerrigsk Krigstjeneste, men deserterede og indtraadte under Revolutionen i den franske Hær, hvor han 1794 blev Divisionsgeneral og Overstbefalende for Hæren i Østpyrenæerne. Senere fik han Anførselen af Hæren i Italien, blev 1796 Krigsminister og overtog 1799 atter Kommandoen i Italien, men gjentagne Nederlag tvang ham til at fratræde den, hvorpaa han trak sig tilbage til Privatlivet.

Scherif (adelig, hellig), hos Muhamedanerne Æresttitel for de Personer, som nedstammer fra Profeten; ogsaa en arabisk Høvding eller Fyrste.

Scherr, Johannes, tysk Kultur- og Literaturhistoriker, f. 1817, blev 1860 udnævnt til Professor i Historie i Zürich. Han har udfoldet en betydelig Forfattervirksomhed baade som Historiker og som Digter. Af hans Skrifter maa især fremhæves „Almindelig Literaturhistorie", „Tysk Kulturhistorie", „Schiller og hans Samtid", „Engelsk Literaturhistorie" og „Studier". I „Novellebog" (10 Bd. 1873—77) har han samlet sine udvalgte novellistiske Arbeider.

Scherzando (udt. Skertsando), ital., spøgende, let. — Scherzo (udt. Skerso), et muntert, lunefuldt Tonestykke.

Scherzer, Karl, Ridder af, østerrigsk Reisende og Forfatter, f. 1821, lagde sig efter fremmede Sprog, og bereiste sammen med Moritz Wagner 1852—55 de Forenede Stater, Centralamerika, Panamaeidet og Vestindien; 1857 deltog han i Novara-Expeditionen og besøgte med denne bl. a. Brasilien, Kaplandet, Indien, Nikobarerne, Java, Manila, Kina, Australien, flere af Stillehavets Øgrupper samt Sydamerikas Vestkyst. Sit righoldige videnskabelige Udbytte af disse Reiser samt af tidligere foretagne Reiser gjennem Tyskland Frankrige og Storbritannien har han nedlagt i sine værdifulde og interessante Reiseskildringer. 1869 tiltraadte han sin tredie store Reise, dennegang over Ostindien, Singapore, Siam, Kina og Japan. Siden har han været ansat paa flere Steder som østerrigsk Generalkonsul.

Scheufelein eller **Scheuffelin**, se Schaufelein.

Scheuren, Johann Kaspar Nepomuk, tysk Maler, Professor ved Akademiet i Düsseldorf, f. 1810, har udelukkende lagt sig efter Landskabsmaleriet, paa hvilket Omraade han ogsaa har opnaaet stor Færdighed, baade med Hensyn til Tegning og Farvebehandling. Ogsaa som Radérer og Akvarelmaler, navnlig som aandfuld Ornamentist, har han vundet Anseelse.

Scheveningen, By i den hollandske Provins Sydholland, ved Nordsjøen, med 8,000 Indb. og stærkt besøgte Sjøbade.

Schiaparelli, Giovanni Virginio, fremragende italiensk Astronom, f. 1835, studerede Mathematik i Turin og gik derefter til Berlin, hvor han under Enckes Veiledning lagde sig efter Astronomi, og opholdt sig senere i Pulkova for at uddanne sig videre under Struwe. 1859 vendte han hjem og fik Ansættelse ved Observatoriet i Mailand, hvor han senere blev Direktør. 1867 offentliggjorde han sine opsigtvækkende Arbeider om Stjerneskudsværmene. Han udfandt nemlig, at Stjerneskuddene er Meteoriter, som tilhører Kometmasserne, efterhvert som de sees i størst Mængde, naar Jorden passerer en Kometbane, og denne Theori er nu overalt bleven anset for at være rigtig. Hans Skrift herom: „Note e reflessioni sulla teoria astronomica delle stelle cadenti" er bleven oversat til flere Sprog.

Schiavone (udt. Skiavone), Andrea, italiensk Maler, f. 1522, d. 1582, uddannede sig efter de venetianske Mesteres Forbillede og opnaaede navnlig Virtuositet i Farvebehandlingen. Hans Billeder er spredte omkring i Venedig, Frankrige og tildels i Tyskland.

Schibam, By i den arabiske Provins Hadramaut, med ca. 20,000 Indb.

Schibboleth (egentl. Ax), Kjendeord, Løsen. Ordet skriver sig fra Beretningen i Dommernes Bog 12, 5—6.

Schicht (Skift) kaldes det enkelte Lag af en slaglagt eller lagdelt Formation; hvor Lagdelingen sees, kan Sand, Ler, Sandsten, Kalksten osv. siges at være skiftet, have Skiftning. I Bergsprogget betegner Ordet dels Arbeidernes regelmæssige Arbeidstid (omtr. d. s. s. Vagt i Sjømandssprogets), dels hver enkelt Smeltning ved Hyttedriften. — Schiftmester, den Funktionær, som forvalter et Bergværks økonomiske Anliggender.

Schicht, Johann Gottfried, tysk musikalsk Forfatter og Komponist, f. 1753, d. 1823 som Musikdirektør i Leipzig. Hans betydeligste Skrift er „Harmoniens Grundregler", og til hans bedste Kompositioner hører „Te Deum" og det udmærkede Oratorium „Das Ende des Gerechten".

Schick, Gottlieb, tysk Historiemaler, f. 1779, d. 1812, studerede først i Paris under David, hvis Teknik han søgte at tilegne sig, og siden i Rom, hvor hans Billeder snart tiltrak sig Opmærksomhed. 1809 blev han under en Udstilling i Rom overrakt en Æreskrans.

Schidone (udt. Skidone), Bartolommeo, italiensk Maler, f. 1559, d. 1615, studerede først med Correggio til Forbillede, men gik siden over til en selvstændig, realistisk Retning. Hans Billeder, hvoraf de fleste findes i Neapel, udmærker sig især ved sin storslagne Kolorit. I Municipalvaladset i Modena findes et større Antal Freskobilleder af ham.

Schiedam, By i den hollandske Provins Sydholland, med 22,000 Indb., betydelig Skibsfart og Kornhandel samt talrige Brændevinsbrænderier. Byen er især befjendt for sin Genever.

Schiefner, Franz Anton, tysk-russisk Sprogforsker, f. 1817, d. 1879, studerede Filologi og især orientalske Sprog, og blev 1852 Medlem af Akademiet i Petersburg, senere Bibliothekar og Statsraad. Ved Studier og Reiser havde han tilegnet sig et enestaaende Kjendskab til flere asiatiske og det uralsk-finske Sprog, hvis Grammatik han med stor Dygtighed har fremstillet. Foruden andre

Oversættelser har han ogsaa oversat det finske Epos „Kalevala“ til Tysk.

Schiern, Frederik Eginhard, dansk Historiker, f. 1816, d. 1882, blev 1851 Professor i Historie ved Kjøbenhavns Universitet. Hans „Historiske Studier“ (1856—71) og „Nye historiske Studier“ (1875—79) samt „Europas Folkestammer“ røber stor Lærdom og udviklet Fremstillingsevne. 1848 var han Medlem af den grundlovgivende Forsamling og 1855—61 af Folkethinget.

Schievelbein, Hermann, tysk Billedhugger, f. 1817, d. 1867, fik sin første Uddannelse som Elev af Wichmann og drog siden til Rom, hvor han udførte sin store Gruppe til Slotsbroen i Berlin. Saavel i Rom som siden i Berlin leverede han flere større Billedhuggerarbeider, blandt hvilke kan nævnes hans „Apostler“ i Katharinakirken i Brandenburg, hans mesterlige Reliefer samt Luthers og Melanchtons Billedstøtter i Königsbergs Universitet. 1860 blev han Professor ved Akademiet i Berlin.

Schiiter, hos Muhamedanerne alle de, der betragter den fjerde Kalif Ali-ben-Abi-Taleb som Muhameds direkte Efterfølger, i Modsætning til Sunniterne, der anerkjender de tre første Kalifer, Abubekr, Omar og Osman. Schiiterne har i lange Tider havt sit Hovedsæde i Persien, hvor deres religiøse Opfatning siden 1512 har været den af Staten godkjendte. De anerkjender ikke den tyrkiske Sultan som Profetens Efterfølger.

Schikaneder, Emanuel, tysk dramatisk Forfatter, d. 1751, d. 1812, optraadte først som komisk Skuespiller og vandt almindelig Anerkjendelse. Siden skrev han en Række Skuespil og Operatexter, hvoraf dog kun faa havde synderligt Værd. Mest bekjendt er han bleven ved sin Text til „Tryllefløiten“. Hans samlede dramatiske Skrifter udkom i Wien 1792 i 2 Bd.

Schikarpur, By i Præsidentskabet Madras i Forindien, med 38,000 Indb. og livlig Handel.

Schilderbent, en Forening af nederlandske Kunstnere, stiftet i Rom paa Rafaels Tid, med det Formaal at virke for Medlemmernes Udvikling og for kammeratsligt Sammenhold. Den blomstrede især i det 17de Aarh., men siden udartede det hele til udskeiende Drikkelag og blev tilslut 1720 ophævet af Paven.

Schill, Ferdinand von, tysk Friskarefører, f. 1773, d. 1809, blev 1788 Officér i den preussiske Armé og deltog 1806 i Slaget ved Auerstädt, hvor han saaredes. Efter at være bleven helbredet, fik han Tilladelse til at danne en Frikkare, med Hovedkvartér i Kolberg og med det Formaal at overrumple og forurolige Franskmændene, hvilket ogsaa i betydelig Grad lykkedes, indtil Frikorpset omsider blev ophævet. Siden oprettede han atter, dennegang uden Kongens Tilladelse, et Frikorps, hvormed han opererede med betydeligt Held. Efter Freden i Tilsit fik han Kommandoen over et Husarregiment, hvormed han 1809 drog ud af Berlin, angivelig til militære Øvelser, men i Virkeligheden for at udstede Opraab til hele Tyskland om at samle sig mod Franskmændene. Han var i Begyndelsen heldig, men da Franskmændene, efter at have slaaet den østerrigske Armé ved Regensburg, fik friere Hænder, blev han nødsaget til at trække sig længere og længere mod Nord, indtil han endelig efter en seierrig Kamp satte sig i Besiddelse af Fæstningen Stralsund. Men strax efter blev han angreben af en stor Overmagt af danske og hollandske Tropper og faldt under en fortvivlet Gadekamp.

Schiller, Johann Christoph Friedrich von, en af Tysklands berømteste Digtere, f. 1759 i Würtemberg, d. 1805, var Søn af en forhenværende Militær og fik en omhyggelig Opdragelse. Den unge Schiller viste allerede som Barn en synig Indbildningskraft. Sin første Undervisning erholdt han hos en Præst, og da Forældrene 1766 flyttede til Ludwigsburg, kom han ind paa den derværende Latinskole. Hans digteriske Begavelse ytrede sig tidlig, og kun 13 Aar gammel skrev han Sørgespillet „Die Christen“. Det var hans Agt at studere Theologi, men efter Hertug Karl af Würtembergs Raad blev han sat ind i en civil-militær Opdragelsesanstalt, som Hertugen havde stiftet paa Lystslottet Solitude. Den aandsdræbende Undervisningsmethode, som raadede ved dette Institut, samt den despotisk-militære Disciplin, som herskede, stemte lidet overens med Schillers livlige Fantasi, og han gjorde derfor kun høist maadelige Fremskridt. Men desto mere levede han sig ind i sin Idéverden. Da det ikke vilde gaa med Jurisprudensen, som han havde valgt til Hovedstudium, ombyttede han denne 1775 med Medicinen, hvorhos han ved Siden af sysslede med Historie, Filosofi og Skjønliteratur; af Digterne studerede han især Virgil, Klopstock, Goethe og Shakespeare. Efter at have taget Embedseramen ansattes han 1780 som Regimentslæge i Stuttgart. Allerede iforveien havde han ved sine Leilighedsdigte vakt betydelig Opsigt, og 1781 blev han færdig med sit Drama „Die Räuber“, hvilket, da det ved en Vens Hjelp blev trykt, blev opført i Mannheim og vakte almindelig Opsigt. Men Tendensen i hans Digt stødte Hertugen af Würtemberg, der forbød ham al videre Forfattervirksomhed, og han flygtede derfor fra Stuttgart. Først fandt han et Tilflugtssted hos en Velynderske i Bauerbach, udgav Tragedien „Fiesco“ og arbeidede paa „Kabale und Liebe“. Af forskjellige Grunde maatte han imidlertid snart forlade dette Asyl og begav sig til Mannheim, hvor han forelskede sig i en Fru von Kalb. Efter endel Omflakning paa forskjellige Steder, idelig plaget af Næringssorger, blev han 1789 Professor i Jena og giftede sig næste Aar. Men hans Vilkaar var fremdeles daarlige, han havde stadig at kjæmpe med Fattigdom og Gjeld, og hertil kom, at hans Helbred stedse var svagelig, maaske som Følge af et mindre regelmæssigt Liv. Den 9de Mai 1805 bukkede han under for en katarrhalsk Feber. Schiller var en ualmindelig frugtbar Digter, fra hvis Pen der saa at sige foreligger en hel Literatur, og de fleste af hans Digterverker stempler ham som en af de mest fremragende Skjønaander, Verden kjender. Foruden hans ovenfor anførte Skrifter kan nævnes Digtene „Lied an die Freude“, „Die Götter Griechenlands“, „Die Künstler“, „Das Lied von der Glocke“, den æsthetiske Afhandling „Ueber Anmuth und Würde“, Dramaerne „Don Carlos“, „Wallenstein“, „Maria Stuart“, „Jungfrau von Orléans“, „Braut von Messina“ og „Wilhelm Tell“. Desuden skrev han et betydeligt Antal høit skattede lyriske Digte og har ogsaa som Historiker og Filosof erhvervet sig

et overalt kjendt og agtet Navn. Hans samlede Skrifter er efter hans Død flere Gange blevne udgivne og er oversatte til de fleste europæiske Sprog. — Schillers Betydning for saavel den tyske som idetheletaget for den europæiske Skjønliteratur var stor og indgribende. Det gode, det ophøiede og ædle var hans Yndlingsemne, og denne Side af den menneskelige Karakter havde i ham en Fremstiller, som maaske ikke er overgaaet af nogen. Med Hensyn til storslagne kunstneriske Anlæg stod han maaske tilbage for Goethe, men dette erstattede han ved sin Jernflid i at studere de benyttede Emner, ligesom de stadige Prøvelser og Gjenvordigheder, han havde at kjæmpe med i det daglige Liv, vistnok bidrog til at lutre hans Geni. Hans Landsmænd har paa flere Maader forherliget hans Minde, bl. a. ved at reise Monumenter for ham i forskjellige tyske Byer.

Schilling, Friedrich Gustav, tysk Digter, f. 1766, d. 1839, var oprindelig sachsisk Officér og deltog i Felttoget 1793. Allerede i Syttenaarsalderen udgav han Dramaet „Elise Kolmar" og udfoldede siden en stor Virksomhed som Romanforfatter. Synderlig digterisk Værd har hans overmaade talrige Skrifter ikke. Deres største Fortjeneste ligger i deres Humor og livlige Fortællingsmaade.

Schilling, Johannes, tysk Billedhugger, f. 1828, siden 1868 Professor ved Akademiet i Dresden, studerede først under Rietschel, senere i Berlin og Rom. 1852 udførte han i Berlin sin første større Gruppe, Amor og Psyche, og har senere leveret flere betydelige Arbeider. Hans Kunstværker udmærker sig saavel ved sin poetisk Opfatning som ved Formernes ædle Renhed.

Schimmelmann, Grev, Heinrich Karl, dansk Statsmand, f. i Pommern 1724, d. 1782, arbeidede sig op fra usle Kaar og blev navnlig ved dristige Spekulationer under Syvaarskrigen Eier af en stor Formue. 1761 kom han i dansk Statstjeneste, og blev kort Tid efter sat i Spidsen for Statens Finansvæsen. Ham skyldtes Indførelsen af den Kopskat, som gav Anledning til Oprøret i det vestenfjeldske Norge. 1773 omdannede han den private Bank i Kjøbenhavn til en kongelig Bank, hvorved Regjeringens Pengeforlegenhed riktnok for Øieblikket blev hævet, men da Bankbestyrelsen misbrugte Bankens Ret til at udstede Sedler, ledede dette 1813 til Statsbankerot. — Ernst Heinrich Schimmelmann, foregaaendes Søn, f. 1747, d. 1831, var dansk Finansminister 1784—1813 og blev 1824 Udenrigsminister. Han fremmede i høi Grad Kunst og Videnskab.

Schimmelpenninck, Rütger Jan, hollandsk Statsmand, f. 1765, d. 1825, var oprindelig Advokat i Amsterdam, hvor han under Urolighederne 1785—87 sluttede sig til Reformpartiet. 1798 blev han den bataviske Republiks Gesandt i Paris, i hvilken Egenskab han deltog i Fredsslutningen i Amiens, hvorefter han blev Gesandt i London. 1803 trak han sig tilbage fra det offentlige Liv, da han ikke hos Napoleon kunde udvirke Hollands Neutralitet under den da udbrudte Krig. Siden vandt han som Gesandt i Paris Napoleons Gunst og blev af denne 1805 sat i Spidsen for den bataviske Republiks Regjering. Ved Hollands Forening med Frankrige blev han ophøiet i Grevestanden.

Schimper, Karl Friedrich, tysk Botaniker, f. 1803, d. 1867, er navnlig bekjendt som Grundlægger af den nyere botaniske Morfologi.

Schinderhannes, egentlig Johan Bückler, en berygtet Røveranfører i Rhinegnene henimod Slutningen af det 18de Aarh. Han og hans Bande udførte en Række dristige Røverier og forurolige den hele Egn. Endelig lykkedes det 1803 at fange Pakket, og Anføreren og flere af hans Staldbrødre dømtes til Døden og halshuggedes.

Schink, Johan Friedrich, tysk Digter og Literaturhistoriker, f. 1755, d. 1835, debuterede som Forfatter med Tragedien „Gianetta Montaldi". I Hamburg udgav han „Dramaturgiske Maaneder" (4 Bd.) og Ugebladet „Lune, Spot og Alvor" (4 Bd.). Af hans øvrige Arbeider kan nævnes „Johann Faust" og „Fremstilling af Lessings Liv og Karakter".

Schinkel, Berndt von, egentl. Bergman, svensk Officér og historisk Forfatter, f. 1795, d. 1882, er især bleven bekjendt som Samler af vidtløftige Materialier til navnlig sin egen Tids Historie, hvilke er bearbeidede af andre og udgivne under Titelen „Minnen ur Sveriges nyare historia". Hidtil er udkommet 12 Bd. med 3 Bd. „Bihang" (1852—83), behandlende Perioden 1771—1835.

Schinkel, Karl Friedrich, fremragende tysk Arkitekt, f. 1781, d. 1841, uddannede sig i Berlin og Italien og vendte 1805 tilbage til Berlin. Efterat han i nogen Tid havde beskjeftiget sig med Landskabsmaleri, i hvilken Kunstretning han med stor Dygtighed og fin kunstnerisk Smag forstod at forene Arkitekturmaleriet med det rene Naturmaleri, blev han 1811 Medlem af Kunstakademiet i Berlin og 1820 Professor ved samme. Fra nu af udfoldede han en storartet Virksomhed som Arkitekt, idet et betydeligt Antal offentlige Bygninger, Slotte, Broer osv. og disses kunstneriske Udsmykning skylder ham sin Tilblivelse. Hans altid originale Former og Kompositioner gik især ud paa at danne en moderne Bygningsstil med den antik-græske som Grundlag. Efter hans Død blev hans Skrifter, Tegninger og arkitektoniske Planer og Udkast samlede til et Museum, det saakaldte Schinkel-Muséum i Berlin.

Schipkapasset, det vigtigste Bjergpas over Balkan mellem Bulgarien og Østrumelien, er fornemmelig bekjendt ved de blodige Kampe, som foregaldt her 21de—26de Aug 1877 mellem Russerne under General Gurko og Tyrkerne under Suleiman Pascha.

Schirach, Gottlob Benedict von, tysk Publicist, f. 1743, d. 1804, blev 1769 Professor i Filosofi i Helmstadt. Han har blandt andet skrevet den fortræffelige „Biografi af Keiser Karl den fjette". 1781 begyndte han Udgivelsen af „Politisches Journal". Blandt hans øvrige Skrifter kan fremhæves „Biographien der Deutschen" og „Magazin der deutschen Kritik".

Schir Ali eller **Shir Ali**, Emir af Afghanistan, f. 1825, d. 1879, kom efter langvarige og blodige Kampe med de øvrige Tronprætendenter i Besiddelse af Tronen. 1870 foranstaltede hans Søn Jakub Khan en Opstand paa Grund af Faderens Reformpolitik. Efter Berlinerkongressen i 1878 nærmede Schir Ali sig mere og mere Rusland, paa samme Tid som han afviste et indo-britisk

Gesandtskab, hvilket havde til Følge, at Englænderne bekrigede og afsatte ham.

Schiras, Hovedstad i den persiske Provins Farsistan, med 30,000 Indb. og betydelig Industri i Bomulds-, Silke-, Jern-, Staal- og Glasvarer. Den var tidligere en af Asiens mest blomstrende Handelsstæder og Sæde for en fremskreden Kultur, men er to Gange bleven hjemsøgt af frygtelige Jordskjelv. Ved det sidste, der indtraf Vaaren 1853, blev saagodtsom hele Byen lagt i Ruiner, og omkring 10,000 af dens Indvaanere omkom.

Schirmer, Friederich Wilhelm, tysk Landskabsmaler, f. 1802, d. 1866, studerede under Schadow og opholdt sig siden en Tid i Italien, hvorfra han 1830 vendte tilbage til Berlin og fik betydelig Indflydelse paa de yngre Kunstnere. 1839 blev han Professor ved Akademiet i Berlin. De fleste af hans Billeder fremstiller Sydens Natur, hvis bløde Former og blændende Farver han med stor Dygtighed har forstaaet at gjengive.

Schirmer, Heinrich Ernst, fremragende norsk Arkitekt, f. i Leipzig 1814, studerede Arkitekturen i Dresden og München og gik, efter at have stiftet Bekjendtskab med den norske Landskabsmaler Johan Dahl, ifølge dennes Raad til Norge, hvor han i Kristiania fik Ansættelse paa Slotsintendant Linstows Kontor. Her udarbeidede han de fleste af Tegningerne til det kongelige Slots Dekoration og leverede Udkast til dets Indredning. 1841 reiste han til Trondhjem for at undersøge Domkirkens Mure, som man frygtede for var faldefærdige, og fremlagde et Forslag til dens Restauration. Storthinget bevilgede ham et Reisestipendium, for at han i Udlandet kunde faa Anledning til at studere lignende monumentale Bygværkers Stil osv., og 1845 leverede han Tegninger af Domkirken i dens daværende Tilstand samt Forslag til dens Restauration, hvilke Tegninger paa offentlig Bekostning blev stukne i Kobber, og som i sin Slags er et af de værdifuldeste Værker i den norske Literatur. Først 20 Aar senere besluttedes det at iverksætte Restaurationsarbeidet overensstemmende med en af Schirmer i 1868—69 udarbeidet Hovedplan, og ledede han disse Arbeiders Udførelse i de to første Aar fra 1869—1871. 1843 foretog han sin næste Udenlandsreise for at studere de nyeste Fængslers og Sindssygeasylers Konstruktion og 1849—55 forestod han Opførelsen af Gaustad Sindssygeasyl samt Bodsfængslet i Kristiania. Af hans øvrige Bygværker, som han opførte dels paa egen Haand, dels i Forening med Arkitekt von Hanno, kan nævnes, foruden et stort Antal private Huse: Hovedbanens tidligere Stationsbygning i Kristiania, Restaurationen af Akers gamle Kirke, Rigshospitalet i Kristiania samt Reitgjerdets, Reknæs og Lungegaardens Hospitaler (henholdsvis ved Trondhjem, Molde og Bergen). 1875 blev han udnævnt til Æresmedlem af Kristiania Kunstnerforening. — Adolf Schirmer, Foregaaendes Søn, f. i Kristiania 1850, studerede i Berlin og Paris og nedsatte sig 1874 som Arkitekt i Kristiania. De betydeligste Bygværker, som er udførte efter hans Tegninger og under hans Ledelse, er Skulpturmuseet i Kristiania, Sparebankbygningen i Trondhjem (den første norske Bygning, fra den nyere Tid, hvis Façader helt er udført af huggen Sten), Privatbankens Bygning sammesteds og de provisoriske Bygninger for Industri- og Kunstudstillingen i Kristiania 1883; for den sidste modtog han Kong Oskar den andens Prismedalje i Guld. Desuden har han taget virksom Del i Ingeniør- og Arkitektforeningens Arbeider og har i de sidste Aar været Foreningens Formand. 1884 blev han Medlem af den tekniske Kommission, der har at udarbeide Plan for Norges samlede tekniske Undervisningsvæsen. — Hans Hustru Hildur, f. Koch, er en begavet Sangerinde.

Schirmer, Johann Wilhelm, tysk Landskabsmaler, f. 1807, d. 1863, begyndte 1825 at studere Landskabsmaleriet under Schadow og blev allerede 1839 Professor ved Akademiet i Düsseldorf og derved en af Stifterne af Düsseldorfer-Landskabsmalerskolen. 1853 forflyttedes han til Karlsruhe. Han lagde sig efterhaanden mere og mere efter det saakaldte „bibelske" Landskabsmaleri, hvori han søgte at fremstille Scener fra Bibelhistorien.

Schirva, Indsjø i det sydøstlige Afrika, under 15° s. Br. og 54° ø. L., opdagedes 1859 af Livingstone. Dens Størrelse anslaaes til ca. 3000 km.²

Schirvan, tidligere en persisk Provins i Kaukasien ved det Kaspiske Hav, udgjør nu de russiske Provinser Daghestan og Baku.

Schisdra, By i det russiske Guvernement Kaluga, med 12,000 Indb. og Manufakturer. I Omegnen findes Jernværker.

Schisma, egentl. Spaltning, Tvist, Adskillelse; bruges især om enhver Splittelse inden den katholske Kirke eller Afvigelse fra dens Lære. — Schismatiker, efter den romerske Kirkeret enhver, som, uagtet han bekjender sig til den katholske Lære, dog har løsrevet sig fra den romerske Kirkes Samfund.

Schitomir, Hovedstad i det russiske Guvernement Volhynien, ved Floden Teterev, med ca. 45,000 Indb. og betydelig Industri i Sæbe og Tobak samt livlig Handel med Korn- og Trævarer.

Schive, Claus Jakob, norsk Numismatiker, f. 1792, d. 1878, uddannede sig for Militærstanden og blev 1814 Premierløitnant ved Akershusske Skarpskytterregiment. 1819 ansattes han i Ingeniørbrigaden og blev 1833 Kaptein i Arméen; samme Aar udnævntes han til Kanal-, Havne- og Fyrdirektør, hvilket Embede han 1840 ombyttede med Toldinspektoratet i Stavanger. Hans Verk „Norges Mynter i Middelalderen" er et særdeles fortjenstfuldt Arbeide og for Norges vedkommende enestaaende i sin Slags.

Schiødte, Jørgen Christian, dansk Entomolog, f. 1815, blev 1842 Inspektør ved det naturhistoriske Museum i Kjøbenhavn og 1863 Professor i Zoologi. Som Entomolog har han erhvervet sig et anset Navn, fornemmelig ved sit i 1841 paabegyndte Verk om Danmarks Biller og ved sine Afhandlinger i „Naturhistorisk Tidsskrift". Endvidere maa nævnes hans Verk om Billernes Forvandlingshistorie samt hans Bidrag til den underjordiske Fauna.

Schiøtt, August Henrik Georg, dansk Portrætmaler, f. 1823, fik Kunstakademiets Sølvmedalje 1846—47 og blev 1854 Medlem af Akademiet. Foruden Portræter har han malet et større Antal Landskabs- og Figurbilleder, hvoraf ikke faa fra Norge og Island samt fra Orienten.

Schjellerup, Hans Karl Fredrik Kristian, dansk Astronom, f. 1827, blev 1851 Observator ved det astronomiske Observatorium i Kjøbenhavn; hans fornemste Verk er den i 1864 udgivne „Stjernefortegnelse, indeholdende 10,000 Positioner af teleskopiske Fixstjerner".

Schjøth, Anton Christian Gunnerus, norsk Forfatter, f. 1807, d. 1872, var først i Handelslære, men maatte paa Grund af tiltagende Tunghørighed ophøre dermed. 1829 tog han Præliminæreksamen, blev Aaret efter Kopist og 1842 kongelig Fuldmægtig i Revisions-Departementet. Han udfoldede en ikke ubetydelig literær Virksomhed, dels af originalt Indhold, dels Oversættelser. Af hans Skrifter kan nævnes „Moral for unge Kjøbmænd", „Vexel-Cours-Tabel", „Lærebog i Handels-Aritmethik" og „Geografisk Beskrivelse af Kongeriget Norge". Han var desuden en Tid Redaktør af „Asholdstidende" og af „Kristiania Intelligentssedler".

Schlagintweit, Hermann von, tysk Naturforsker og Reisende, f. 1826, d. 1882, foretog sammen med sin Broder og Medstuderende Adolf von Schlagintweit, f. 1829, flere Undersøgelsesreiser i Alperne. Resultatet af disse har Brødrene nedlagt i fortrinlige Skrifter og Karter. Dernæst foretog de, med Understøttelse af Kongen af Preussen og det engelsk-ostindiske Kompagni, i Forening med en tredie Broder, Robert von Schlagintweit (f. 1837) 1854 en videnskabelig Reise til Forindien, hvor de, dels sammen og dels hver for sig anstillede Undersøgelser i de nordvestlige Provinser og Himalayabjergene, hvorfra de trængte ind i Højasien. 1857 vendte Hermann og Robert tilbage til Europa, hvorimod Adolf paa en Reise til Egnene nord for Himalaya blev myrdet. 1860—66 udkom i 4 Bind Brødrenes Beretning om Reisen med Titelen „Resultaterne af en videnskabelig Reise i Indien og Højasien". 1859 blev Brødrene af det geografiske Selskab i Paris tilkjendt dets Guldmedalje; Hermann fik 1864 Tilnavnet Sakyniynski, da han nemlig havde overskredet Bjergkjæden Kynlyn; Robert blev Professor i Geograf i Gießen. 1868—69 foretog sidstnævnte en Reise i de Forenede Stater, hvoraf Resultatet var flere interessante Skrifter om det vestlige Nordamerikas Forhold.

Schlegel, August Wilhelm von, tysk Digter, Kritiker og Sprogforsker, f. 1767, d. 1845, studerede i Göttingen Theologi og Filologi og blev 1798 Professor i Jena. Her udfoldede han en betydelig literær-kritisk Virksomhed, bl. a. som Medarbeider i Schillers "Horen" og paabegyndte sin senere for den tyske Literatur saa betydningsfulde Oversættelse af Shakespeare. Endvidere stiftede han i Forening med sin Broder Friedrich von Schlegel Tidsskriftet „Athenæum", udgav sin første Samling „Digte" og, ligeledes i Forening med sin Broder, „Karakteristiker og Kritiker". Han og hans Broder sammen med deres Venner Tieck, Schelling og Novalis fik som Repræsentanter for Romantiken en vidtrækkende og dybtgaaende Indflydelse paa denne Retnings Dyrkere. 1802 holdt han i Berlin Forelæsninger over Literatur og Kunst. Blandt hans Arbeider fra denne Periode maa navnlig fremhæves hans „Spanske Theater", som indeholder ypperlige Oversættelser af Calderons Skrifter. 1804 tiltraadte han med Madame Staël en Europareise og skrev 1807 sin „Sammenligning mellem Euripides's og Racines Fædra", som vakte stærk Bevægelse i Paris's literære Kredse. Aaret efter holdt han i Wien en Række Forelæsninger over dramatisk Kunst og Literatur, hvilke oversattes til flere Sprog og hilsedes med Begeistring af Romantikerne. 1818 blev han Professor i Bonn. Ved Siden af Kunst- og Literaturhistorie beskjæftigede han sig med orientalske Studier, især med Sanskrit, og udgav (1823—30 i 3 Bd.) „Indische Bibliothek", Brudstykker af større indiske Digterverker samt „Kritiske Skrifter". Efter hans Død udgav Bøcking hans „Samlede Skrifter" (12 Bd., Leipzig 1846—47). — Karl Wilh. Friedrich von Schlegel, foregaaendes Broder, f. 1772, d. 1829, fremragende tysk Literaturhistoriker og Sprogforsker, optraadte først med nogle Afhandlinger om Grækerne og Romerne og deres Poesis Historie. Betydelig Opmærksomhed vakte hans senere (1799) udkomne Roman „Lucinde", som nærmest var et Indlæg for Geniets Ret til et vellystigt Liv. Efterat han 1800 havde nedsat sig i Jena, gjorde han her sin poetiske Debut, bl. a. i Brodrens Tidsskrift „Athenæum". 1803 gik han med sin Hustru over til den romerske Kirke og stillede sig fra nu af i Opposition til enhver religiøs og politisk Frihedsbevægelse. Siden bosatte han sig i Wien, hvor han holdt Forelæsninger over den nyere Historie samt over den ældre og nyere Literatur. Efter at have været en kort Tid ansat som østerrigsk Legationsraad optog han 1818 sine filosofiske og historiske Studier og Forelæsninger, udgav Tidsskriftet „Concordia", „Historiens Filosofi" og sine „Samlede Verker". — Forannævntes Onkel, Johann Elias Schlegel, f. 1718, d. 1749, kom 1743 til Danmark, hvor han 1748 blev Professor i Sorø. Her skrev han foruden flere Lystspil, Tragedierne „Hermann" og „Kanut" samt udgav Ugeskriftet „Der Fremde". — Johann Heinrich Schlegel, foregaaendes Broder, f. 1724, d. 1780, blev ved Broderens Indflydelse kaldet til Danmark, hvor han blev Professor i Historie og kongelig Historiograf. Han oversatte flere engelske dramatiske Arbeider til Tysk og skrev bl. a. „Geschichte der Könige von Dänemark aus dem oldenburgischen Stamme". — Johann Friedrich Wilhelm Schlegel, foregaaendes Søn, f. 1765, d. 1836, studerede Retsvidenskab ved Kjøbenhavns Universitet, hvor han 1800 blev Professor i Lovkyndighed. Til hans fornemste Skrifter hører „Naturret" og „Kongeriget Danmarks samt Hertugdømmerne Slesvigs, Holstens og Lauenburgs Statsret". Han indlagde sig ogsaa stor Fortjeneste som Forkjæmper for Provinsialstænder-Institutionen.

Schleicher, August, tysk Sprogforsker, f. 1821, d. 1868 som Professor i Jena, hvor han havde virket siden 1857. Af hans talrige Skrifter kan især fremhæves „Sprogsammenlignende Undersøgelser", „Om Sprogets Betydning for Menneskets Naturhistorie", „Haandbog i det lithauiske Sprog" og hans „Sammenlignende Grammatik for de indogermaniske Sprog".

Schleiden, Matthias Jakob, fremragende tysk Botaniker, f. 1804, d. 1881, blev 1839 Professor i Jena. 1862 bosatte han sig i Dresden, var 1863 en kort Tid Professor i Plantekemi og Antropologi i

Dorpat, hvorefter han atter flyttede til Dresden og siden til Wiesbaden. Blandt mange Skrifter maa især fremhæves hans fortrinlige Værk „Grundtræk af den videnskabelige Botanik", som fremkaldte en stærk og for Videnskaben betydningsfuld Polemik; ligeledes kan nævnes hans ypperlige Forelæsninger, over „Planten og dens Liv". — Rudolf Schleiden, foregaaendes Fætter, f. 1815, blev 1845 Komiteret i det danske Generaltoldkammer, men forlod ved Oprørets Udbrud i Slesvig-Holsten 1848 Kjøbenhavn og reiste til Hertugdømmerne, hvorfra han af den provisoriske Regjering benyttedes i flere diplomatiske Sendelser. Efterat han 1852 var bleven udelukket fra den danske Amnesti, gik han Aaret efter som Bremens Ministerresident til de Forenede Stater, hvor han ivrede for Sundtoldens Afskaffelse. 1865—66 var han hanseatisk Ministerresident i London og 1867—70 repræsenterede han Altona i den nordtyske Rigsdag. — Han har skrevet en hel Del Flyveskrifter om Slesvig-Holstens politisk-sociale Forhold samt om Arvefølgen i Hertugdømmerne.

Schleiermacher, Friedrich Ernst Daniel, berømt tysk Theolog, f. 1768, d. 1834, var Søn af en reformert Geistlig og fik en omhyggelig Skoledannelse i streng herrnhutisk Retning. Efterat han i Tyveaarsalderen under stærke indre og ydre Kampe havde løsrevet sig fra Brødremenigheden, gik han mere og mere over til Rationalismen, ligesom han ogsaa med stor Iver kastede sig over filosofiske Studier. 1796—1802 indehavde han et Præsteembede i Berlin, hvor han sluttede sig nøie til Brødrene Schlegel, Fichte o. a., og med Begeistring traadte i Skranken for den romantiske Retning, baade som æsthetisk og som religiøs-videnskabelig Forfatter. I denne Periode paabegyndte han ogsaa sin Oversættelse af Platon, som delvis udførtes i Forening med F. Schlegel. Ligesaa skrev han i Berlin sine „Reden über die Religion", der fik stor og varig Indflydelse paa den theologiske Retning baade i og udenfor Tyskland. 1804 blev han Professor i Halle, hvilken Stilling han forlod 1807 paa Grund af Krigen, og gik til Berlin, hvor han 1809 fik et Præsteembede og 1810 udnævntes til Professor ved det nye Universitet. Her optraadte han som en dygtig og heftig Forkjæmper for den 1817 oprettede evangeliske Union, paa samme Tid som han blev en ivrig Modstander af den af Kong Fredrik Vilhelm den tredie indførte Agende, hvis kirkelig-reaktionære Retning Schleiermacher især bekjæmpede. Sine senere Leveaar tilbragte han med Udgivelsen af en Række dogmatiske, moralfilosofiske og dels religiøse Skrifter. Til hans fornemste Værker hører, foruden ovennævnte, „Monologer" og „Den kristelige Tro efter den evangeliske Kirkes Grundsætninger". Hans samlede Skrifter, som udgjør 31 Bd., udkom 1834—64. Schleiermachers største Betydning bestaar i, at han, skjønt i Besiddelse af en usædvanlig skarp dialektisk Evne og hensynsløst Mod som Kritiker, alligevel bevarede den dybeste religiøse Følelse og med stort Held stræbte at sammensmelte Kristendommen med den nyere Tids Verdensanskuelse.

Schleinitz, Alexander Gustav Adolf, Friherre af, preussisk Statsmand og Diplomat, f. 1807, betraadte 1830 den diplomatiske Bane og var 1835—38 Attaché i Kjøbenhavn, siden i Petersburg og London, hvor han udførte flere vigtige diplomatiske Hverv. 1841 blev han ansat ved Udenrigsministeriet og sendtes 1848 til Hannover for at bevæge dettes Konge til at deltage i Krigen mod Danmark. Efterat han 1849 havde ført Fredsunderhandlingerne med Danmark, overtog han det preussiske Udenrigsministerium, hvilken Stilling han fratraadte 1850. 1858—61 var han atter Udenrigsminister, hvorefter han blev preussisk Husminister.

Schleisner, Kristian Andreas, dansk Genremaler, f. 1810, d. 1882, studerede i Kjøbenhavn og München og blev 1852 Medlem af Kjøbenhavns Akademi. Hans Billeder fra Haandværker- og Sjømandslivet (f. Ex. Scene i Brokkens Bod) gjorde megen Lykke.

Schleppegrell, Fredrik Adolf, dansk General, f. i Norge 1792. Da han ikke vilde aflægge Ed til den norsk-svenske Konge, indtraadte han 1816 i den danske Hær, efter at have deltaget i Felttogene i Norge 1808—9 og 1813—14 og som preussisk Officér kjæmpet mod Napoleon 1815. Som dansk Brigadegeneral deltog han i alle Sammenstød under Felttogene 1848 og 49. 1850 kommanderede han den Division, som i Slaget ved Isted udgjorde venstre Fløi. I dette Slag fik han (25de Juli) en Kugle gjennem Hovedet og døde Dagen efter.

Schlesien, tidligere et bøhmisk Hertugdømme, inddeles nu i preussisk og østerrigsk Schlesien. — 1) Preussisk Schlesien grændser i Nord til Brandenburg og Posen, i Øst til Posen, russisk Polen og Galizien, i Syd til østerrigsk Schlesien, Mähren og Bøhmen og i Vest til Bøhmen og Sachsen. Det har et Fladeindhold af 40,285 km.^{2} og tæller 3,850,000 Indb., hvoraf over Halvdelen er Romerskkatholske og Resten Protestanter og Jøder. Den sydlige Del af Landet er bjergfuldt og gjennemstrygges af Sudeterne m. fl. Bjergkjæder, hvorimod den midtre og nordlige Del tilhører den nordtyske Slette. Hovedfloden er Oder, som ved Ratibor kommer ind over Grændsen og gaar i nordvestlig Retning, idet den optager flere Bielve. Jordbunden er for det meste særdeles frugtbar og Korn-, Kvæg- og Faareavlen er betydelig, ligeledes Skovdriften. Over Halvdelen af Arealet er Agerland og ca. $^3/_{10}$ Skovland. Paa Mineralier er Provinsen særdeles rig, navnlig findes Jern, Zink, Bly og Stenkul i betydelige Mængder, hvorfor Bergverksdriften og de dermed følgende Industrigrene er stærkt udviklet. En storartet Industri og Fabrikvirksomhed drives ogsaa i Lærred-, Klædes- og Bomuldsvarer, ligesaa i Glas, Porcellæn osv. Hovedstad er Breslau. — 2) Østerrigsk Schlesien bestaar af det gamle Øvreschlesien eller den Del af Schlesien, som 1763 ved Hubertsburgerfreden forblev Huset Østerriges Eiendom, er siden 1849 et eget Hertugdømme og udgjør 5107 km.^{2} med en Folkemængde af 565,000, hvoraf ca. 440,000 Katholiker, 72,000 Protestanter og 6,200 Jøder. Det omgives af preussisk Schlesien, Galizien, Ungarn og Mähren. Landet er for det meste bjergigt og Jordbunden lidet frugtbar, hvorfor Kvægavl er Hovednæringsvei. Derhos er Bergverksdriften en af de vigtigste Indtægtskilder; navnlig findes Stenkul, Jern, Bly og Kobber i stor Mængde. Industrien er særdeles livlig, fornemmelig i Jern-, Lærreds- og

Bomuldsvarer. — Schlesien, som i Oldtiden beboedes af Lygiere og Kvader, blev under Folkevandringerne taget i Besiddelse af Slaverne og kom i det 10de Aarh. under Polen, i hvis Krige det indvikledes, indtil det 1159 opnaaede Uafhængighed og styredes først i Fællesskab af tre Brødre af Piasternes Fyrstehus; disses Efterkommere delte efterhaanden Landet mellem sig, saa at der i Begyndelsen af det 14de Aarh. var 17 regjerende Fyrstehuse i Landet, hvilke stedse bekrigede hverandre. For at ikke Landet som en Følge heraf skulde blive et Bytte for Polen, stillede de regjerende Fyrster sig under Bøhmens Lenshøihed, hvilket 1355 under Keiser Karl den fjerde endte med, at Landet fuldstændig indlemmedes i Bøhmen. Under Reformationen fik Protestantismen stor Udbredelse i Schlesien, idet Kirkeforbedringen begunstigedes af de schlesiske Hertuger. Keiserne derimod bekjæmpede den ihærdigt og forfulgte og undertrykte Protestanterne. 1675 uddøde Piasternes Fyrstehus, og Landet blev nu østerrigsk Provins indtil 1740 ofg., da det erobredes af Fredrik den anden af Preussen. — Schlesiske Krige, de tre Krige, som Fredrik den anden førte med Østerrige om Besiddelsen af Schlesien, og hvoraf den tredie ogsaa kaldes Syvaarskrigen (s. d.). Den første Krig begyndte Decbr. 1740 og varede næsten uafbrudt til Juni 1742, da Østerrige efter flere blodige Nederlag ved Freden til Breslau afstod Størstedelen af Schlesien til Preussen. Den anden schlesiske Krig begyndte 1744, idet Fredrik under Paaskud af at værne om det tyske Riges Fred, som efter hans Mening truedes ved Maria Theresias Alliance med England, Holland og Sardinien, rykkede med en stor Hær ind i Bøhmen og erobrede Prag. Efter først at være bleven trængt tilbage af Østerrigerne, rykkede han paany seierrig frem og opnaaede endelig ved Freden til Dresden 1745 at faa Østerriges Afstaaelse af Schlesien stadfæstet. — Schlesiske Digterskole, se tysk Sprog og Literatur.

Schlettstadt, befæstet By i den tyske Provins Elsas, ved Floden Ill, med 10,000 Indb. og betydelig Industri i Metalvarer. Den var tidligere en fri Rigsstad, og fra Middelalderen og ud igjennem Tiderne lige til 1870 ofte Gjenstand for heftige Kampe, navnlig mellem Tyskere og Franskmænd.

Schlichtegroll, Adolf Heinrich Friedrich, tysk Numismatiker, f. 1765, d. 1822, studerede Theologi og Filosofi og blev 1797 Professor i Gotha. Han har fornemmelig erhvervet sig Ry ved sin „Nekrolog der Deutschen", som 1791—1806 udkom i 28 Bd.

Schliemann, Heinrich, fremragende Arkæolog, f. i Mecklenburg 1822, var først Handelsbetjent, derpaa Sjømand og kom efter endel Omflakken til Amsterdam, hvor han fik Ansættelse ved et Handelskontor. I denne Stilling tilegnede han sig snart betydelige Sprogkundskaber og gik 1846 til Petersburg, hvor han snart tjente en stor Formue. Efterat han havde trukket sig tilbage fra Handelen ofrede han sig fuldstændig for Studiet af græsk Sprog og Historie og efter flere vidtløftige Reiser i Europa og Asien besøgte han 1868 Ithaka. 1870 begyndte han i Hisarlik sine navnkundige Udgravninger, hvorved storartede Levninger fra det af Homer besungne Troja bragtes for Dagen. 1876 lod han i Mykenæ „Agamemnons Grav" aabne, ligeledes med storartet Resultat, og fortsatte 1878 de paabegyndte Udgravninger i Hisarlik. De trojanske Oldtidslevninger er foreløbig udstillede i et Kunst-Industri-Museum i Berlin, de mykenæske i Polyteknikum i Athen, og Schliemann har i flere Bøger selv beskrevet sine Undersøgelser.

Schlik, Grev Franz von, østerrigsk General, f. 1789, d. 1862, blev Officér 1809 og deltog med Udmærkelse i Slaget ved Aspern. I den ungarske Krig 1848—49 havde han som Feltmarskalløitnant Kommandoen over et Hærkorps, og seirede flere Gange over sine overlegne Modstandere. Som Kavallerigeneral førte han den østerrigske Armées høire Fløi i Slaget ved Solferino 1859.

Schlosser, Friedrich Christoph, tysk Historiker, f. 1776, d. 1861, studerede i Göttingen Theologi, Historie og Literatur og blev, efter at have indehavt flere Læreembeder og 1812—14 et Professorat i Frankfurt, 1817 Professor i Historie ved Universitetet i Heidelberg, hvor han virkede til sin Død. Af hans Verker, der alle udmærker sig ved Kundskabsfylde, Sandhed i Fremstillingen og træffende Karakteristik af Personer og Begivenheder, maa navnlig fremhæves „Verdenshistorie i sammenhængende Fortælling", „Det 18de Aarh.s Historie", „Verdenshistorie for det tyske Folk" og „Dante".

Schlüsselburg, tidligere Nöteburg, befæstet By i det russiske Guvernement Petersburg, ved Floden Nevas Udløb i Ladogasjøen, har 8,000 Indb., et keiserligt Slot og stor Bomuldsindustri. Fæstningen erobredes af Svenskerne 1348, men gjenerobredes af Peter den store 1702.

Schlüter, Andreas, tysk Billedhugger og Arkitekt, f. 1664, d. 1714, kom 1694 til Berlin, hvor han blev Hofbilledhugger hos Kurfyrst Fredrik den tredie. Her udførte han en Række store Bygverker, hvis maleriske Plan og Udførelse stempler ham som en Kunstner af høi Rang. 1698 udførte han sit største Billedhuggerarbeide, den store Kurfyrstes Rytterstatue i Berlin. Efterat han 1713 havde modelleret Kong Fredrik den førstes Gravmæle, reiste han til Petersburg, hvor han døde.

Schlyter, Karl Johan, fremragende svensk Jurist, f. 1795, blev 1835 titulær Professor i Retshistorie i Upsala og 1838 virkelig Professor i Lovkyndighed ved Lunds Universitet. Siden 1852 har han havt Tjenestefrihed for udelukkende at arbeide paa Udgivelsen af en Samling af Sveriges gamle Love, hvilket Hverv allerede 1822 blev ham overdraget af Staten og nu er fuldført. Samlingen udgjør 13 Kvartbind; det sidste udkom 1877.

Schlömilch, Oskar, tysk Mathematiker, f. 1823, studerede i Jena, Berlin og Wien og blev 1849 Professor i den høiere Mathematik i Dresden. Han har udgivet flere fortrinlige mathematiske Læreboger, deriblandt „Handbuch der algebraischen Analysis" og „Lehrbuch der analytischen Geometrie des Raumes".

Schlözer, August Ludvig von, tysk Historiker, f. 1735, d. 1809, studerede Theologi og orientalske Sprog i Wittenberg og Göttingen og opholdt sig derefter 1755—59 i Sverige, hvor han skrev en Handelshistorie. Efter i flere Aar at have været ansat i Petersburg som Rigshistoriograf og der studeret russisk Sprog og Historie, blev han 1767

udnævnt til Professor i Politik ved Göttingens Universitet, hvor han virkede til sin Død. Hans betydeligste historiske Værker er „Allgemeine nordische Geschichte", „Weltgeschichte" og en Oversættelse af Russeren Nestors Krøniker. Han var ogsaa en fremragende Statistiker, og hans politiske „Briefwechsel" og „Statsanzeigen", havde betydelig Indflydelse paa Samtiden.

Schmalkalden, By i den preussiske Provins Hessen-Nassau, med ca. 7,000 Indb., er historisk bekjendt ved det „Schmalkaldiske Forbund", som 1531 stiftedes her af Protestanter i Nord- og Mellemtyskland mod de Katholske. I Spidsen for Forbundet stod Landgrev Filip af Hessen og Kurfyrst Johan Fredrik af Sachsen. Med Reformationens Udbredelse tiltog ogsaa Forbundets Magt og Indflydelse i Tyskland. 1542 formaaede det endog at udjage Hertugen af Brunsvig og der indføre den protestantiske Kirkeordning. Men da Keiseren 1546 fik overtalt flere af de protestantiske Fyrster til at falde fra Forbundet, lykkedes det ham i den schmalkaldiske Krig, navnlig ved den frafaldne Moritz af Sachsens Hjelp, at ødelægge Forbundets Hær. Kurfyrst Johan Fredrik blev fangen ved Mühlberg, og Landgrev Filip overgav sig, hvorefter Forbundet opløstes (se forøvrigt Reformationen). — De Schmalkaldiske Artikler kaldes detForsvarsskrift, som Luther 1536 skrev, for paa det Schmalkaldiske Forbunds Vegne at oversendes det Koncil, som Pave Paul den tredie erklærede at ville holde i Mantua. Men Protestanterne besluttede ikke at deltage i Koncilet og underskrev blot Artiklerne. 1580 blev disse Artikler optagne i Konkordiebogen og fik i flere lutherske Kirker symbolsk Gyldighed.

Schmarda, Ludvig Karl, østerrigsk Naturforsker, f. 1819, studerede i Wien Medicin og Naturvidenskab, blev 1850 Professor i Zoologi i Gratz og 1862 i Wien. 1853—57 foretog han en videnskabelig Reise og besøgte herunder Ægypten, Ceylon, Kaplandet, Australien, Sydamerika, de Forenede Stater og Kanada. Han har skrevet flere Afhandlinger om de hvirvelløse Dyr, en Beskrivelse af sin Reise rundt Jorden, det særdeles værdifulde Værk „Dyrenes geografiske Udbredelse" og flere andre naturvidenskabelige Arbeider.

Schmauß, Johan Jakob, tysk Statsretslærer, f. 1690, d. 1757 som Professor ved Universitetet i Göttingen, efter først at have indehavt et Professorat i Halle. Til hans Hovedværker hører „Corpus juris publici sacri Romani imperii academicum", „Corpus juris gentium academicum" og „Neues System des Rechts der Natur".

Schmeller, Johann Andreas, tysk Sprogforsker, f. 1785, d. 1852 som Professor ved Universitetet i München i tysk Sprog og Literatur. Han studerede først i Schweiz, siden i Spanien, og oprettede 1808 en Privatskole i Schweiz. Efter at have bosat sig i Baiern, lagde han sig der fornemmelig efter Studiet af Folkesproget og Dialekterne. Hans betydeligste Værker er „Bairisches Wörterbuch" og „Cimbrisches Wörterbuch".

Schmerling, Anton von, østerrigsk Statsmand, f. 1805, indtraadte 1829 i Statstjenesten og blev 1846 Appellationsraad i Wien. 1848 repræsenterede han Østerrige ved Forbundsdagen i Frankfurt, til hvis Præsident han valgtes 19de Mai. Saavel her som i den tyske Nationalforsamling og senere som Rigsminister arbeidede han med stor Dygtighed og Klogskab for de østerrigske Interessers Fremme. Efter at have fungeret en Tid som Præsident i Høiesteret, var han 1849—51 Justitsminister og gjennemførte som saadan mange Reformer, deriblandt mundtlig Retspleie. Udnævnt til Statsminister 1860 blev han en af de fornemste Koncipister af Februarkonstitutionen af 1861. 1865 udtraadte han paany af Regjeringen og blev 1867 Medlem af Herrehuset. 1861—65 var han tillige Medlem af den bøhmiske Landdag og repræsenterede Wien i den nedre-østerrigske Landdag.

Schmichow, se Smichow.

Schmid, Christoph von, tysk Forfatter, f. 1768, d. 1854, indehavde flere geistlige Embeder i Baiern og Würtemberg og udfoldede ved Siden af sin Embedsgjerning en stor Virksomhed som Forfatter af Skrifter for Ungdommen, Læse- og Læsebøger, Fabler, Fortællinger osv., hvilke alle udmærkede sig ved et fængslende og belærende Indhold samt klar og enkel Fremstilling. Hans samlede Skrifter udkom i Augsburg 1841—46, i 24 Bind.

Schmid, Karl Christian Erhard, tysk Filosof, f. 1761, d. 1812, studerede i Jena Theologi og Filosofi, blev 1791 Professor i Gießen og 1793 i Jena. Han udøvede stor Indflydelse baade som Lærer og Skribent. — Hans Søn Johan Heinrich Theodor Schmid, f. 1799, d. 1836, var ogsaa en anset Filosof. Paa Grund af sin Deltagelse i Burschenschaft varede det længe før han fik offentlig Ansættelse, og først 1829 fik han Tilladelse til at nedsætte sig som Docent i Jena; Aaret efter blev han Professor i Heidelberg. Af hans Skrifter kan nævnes „Metaphysik der innern Natur". — Reinhold Schmid, foregaaendes Broder, f. 1800, d. 1873, tysk Retslærd, studerede i Jena og Berlin og blev paa Grund af sine Forbindelser med Burschenschaft dømt til flere Aars Fæstningsarrest, men fik ved Benaadning Straffetiden nedsat til et Aar. 1832 blev han Professor i Jena. Hans retsvidenskabelige Skrifter fandt en stor Læsekreds.

Schmidt, Eduard Oskar, tysk Zoolog, f. 1823, studerede Naturvidenskab i Halle, Berlin og Jena, foretog derefter videnskabelige Reiser gjennem næsten hele Europa, og blev 1849 Professor i Jena, 1855 i Krakau, 1857 i Graz og 1872 i Strasburg. Han har udgivet et større Antal Skrifter, hvoraf især maa fremhæves „Haandbog i den sammenlignende Anatomi", „Lærebog i Zoologi", „Atlanterhavets Svampefauna", „Goethes Forhold til de organiske Naturvidenskaber" og „Descendenslære og Darwinisme".

Schmidt, Ferdinand, tysk Forfatter, f. 1816, har siden han 1845 blev Lærer i Berlin udgivet et stort Antal historiske og kulturhistoriske Billeder, Biografier af historiske Personligheder, Eventyr, Fortællinger af Mythologien og den germaniske Heltealder osv., alle fremstillede med stor Anskuelighed og fortrinlig affattede efter Folkets og Ungdommens Krav. Navnlig har hans biografiske Skrifter for Ungdommen stor Betydning i pædagogisk Henseende.

Schmidt, Fredrik, dansk-norsk Geistlig, f. i Danmark 1771, d. 1840, beklædte 1797—1817 et Præsteembede i Norge, men fik siden Ansættelse i Danmark. 1835 udkom hans „Digte" og 1868 hans særdeles værdifulde Dagbøger.

Schmidt, Georg Friedrich, fremragende tysk Tegner og Kobberstikker, f. 1712, d. 1775, uddannede sig først ved Kunstakademiet i Berlin, og reiste derefter til Paris, hvor han ved sine første Kobberstik vakte saadan Opmærksomhed, at han strax valgtes til Medlem af Akademierne i Paris og Berlin. Siden opholdt han sig dels i Petersburg og dels i Berlin og nød til sin Død Anseelse som en af sin Samtids største Kunstnere. Hans Radéringer røber et omhyggeligt Studium af de Rembrandtske og nærmer sig stærkt Mesterens Fuldendthed.

Schmidt, Heinrich Julian, tysk Literaturhistoriker, f. 1818, kom efter at have studeret i Königsberg 1847 til Leipzig, hvor han blev Medredaktør og siden Medeier af Gustav Freytags Blad „Grenzboten". 1861 gik han til Berlin, hvor han i nogen Tid var Redaktør af „Berliner Allg. Zeitung". Foruden en Mængde æsthetisk-kritiske Afhandlinger i Bladene samt flere Smaaskrifter af literaturhistorisk og kritisk Indhold har han skrevet følgende Hovedverker: „Den tyske Literaturs Historie siden Lessings Død", „Den franske Literaturs Historie efter Revolutionen", „Schiller og hans Samtidige" og „Oversigt over den engelske Literatur i det 19de Aarh.

Schmidt, Isaak Jakob, tysk Sprogforsker, f. 1779, d. 1847 som russisk Statsraad, er navnlig bleven bekjendt ved sit udstrakte Kjendskab til de mongolske og tibetanske Sprog, af hvis Literatur han har leveret flere Oversættelser, saasom „Ostmongolernes og deres Fyrstehus's Historie", "Den Vise og Daaren" o. a. Af stor Interesse er ogsaa hans „Grammatik" og „Ordbog" i det mongolske Sprog samt hans polemiske Skrifter mod Rémusat, Hammer og Klaproth.

Schmidt, Johannes Friedrich Heinrich, tysk Sprogforsker, f. 1843, studerede i Bonn og Jena og er siden 1876 Professor i sammenlignende Sprogvidenskab ved Universitetet i Berlin. Han har leveret værdifulde Arbeider over de indogermaniske Sprog.

Schmidt, Moritz, tysk Filolog, f. 1823, har siden 1857 været Professor i klassisk Filologi i Jena. Han har udgivet et større Antal videnskabelige Verker, hvoraf kan nævnes: „Aristarchi reliquiæ", „Didymi reliquiæ", „The Lycian inscriptions" og „Pindars Olympische Siegesgesänge".

Schmidt, Rudolf, dansk Forfatter, f. 1836, var først ved en Boghandlerforretning, som han forlod 1858, idet han samtidig udgav Digtsamlingen „Ungdomsliv". Siden har han skrevet en Række lyriske Digte, Skuespillet „Den forvandlede Konge", en Serie mindre Fortællinger under Fællestitelen „Haandtegninger" samt et større Antal literære Kritiker. 1869—73 udgav han Tidsskriftet „For Idé og Virkelighed". Siden Georg Brandes's Fremtræden i Begyndelsen af Syttierne har Rudolf Schmidt stadig bekjæmpet dennes filosofiske og literære Retning.

Schmidt, Valdemar, dansk Orientalist, f. 1836, foretog 1860—61 en Reise i Ægypten og Forasien og udgav 1872—77 Bidrag til Assyriens og Ægyptens Oldtidshistorie. Han har ogsaa beskjæftiget sig med Studier af Hieroglyfer og Kileskrifter.

Schmidt, Vilhelm Adolf, tysk Historiker, f. 1812, studerede Filologi og Historie i Berlin, hvor han siden som Lærer og Privatdocent navnlig beskjæftigede sig med Oldtidens Historie, og hvor han 1845 udnævntes til Professor. 1844 paabegyndte han i Forening med flere fremragende tyske Videnskabsmænd Udgivelsen af det allerede i 1848 nedlagte „Tidsskrift for historisk Videnskab". 1851 blev han Professor i Historie i Zürich og 1860 i Jena. Til hans betydeligste Arbeider hører: „Den Perikleiske Tidsalder", „Preussens tyske Politik", „De preussisk-tyske Unionsbestræbelser efter Fredrik den stores Tid", „Billeder af den franske Revolution" og „Elsas og Lothringen".

Schmidten, Henrik Gerner von, dansk Mathematiker, f. 1799, d. 1831, var oprindelig Officér, blev 1827 Professor i Mathematik ved Kjøbenhavns Universitet, efterat han 1819 havde faaet det danske Videnskabernes Selskabs Sølvmedalje for en mathematisk Afhandling. Han har bl. a. skrevet „Ledetraad ved Forelæsninger over Arithmetik og Algebra" og „Kort Fremstilling af Mathematikens Væsen og Forhold til andre Videnskaber".

Schmidt-Phiseldeck, Konrad Friedrich von, tysk filosofisk-politisk Forfatter, f. 1770, d. 1832, kom 1790 som Huslærer til Danmark, hvor han fik Borgerret og blev Assessor, siden Etatsraad, Medlem af Kommercekollegiet og Konferentsraad. Af hans mange forskjellige Skrifter af filosofisk og politisk Indhold opnaaede navnlig hans Hovedverk „Europa og Amerika" megen Anerkjendelse og blev oversat til flere Sprog.

Schmolck eller **Schmolcke**, Benjamin, tysk Salmedigter, f. 1672, d. 1737, blev 1702 Diakonus i Schweidnitz og 1714 Kirkeinspektør og Sognepræst sammesteds. Han har skrevet et stort Antal Salmer og religiøse Sange. Flere af hans Salmer er blevne oversatte til Norsk, deriblandt „Græd dog ei, Gud lever jo", „Se Ugen er tilende" og „Sørger du endnu, min Sjel".

Schmoller, Gustav, tysk Nationaløkonom, f. 1838, studerede i Tübingen, blev 1864 Professor i Statsvidenskab ved Universitetet i Halle og 1872 i Strasburg. Han har bl. a. skrevet „Geschichte der deutschen Kleingewerbe im 19. Jahrh." og „Ueber einige Grundfragen des Rechts und der Volkswirthschaft".

Schnaase (udt. Schnase), Karl, tysk Kunsthistoriker, f. 1798, d. 1875, studerede først Retsvidenskab og Filosofi og var en ivrig Tilhænger af Hegel. 1829 erholdt han et Dommerembede i Düsseldorf, hvor han fik rig Anledning til at dyrke det kunsthistoriske Studium. Hans Hovedverker er „De bildende Kunsters Historie" og „Nederlandske Breve". Han var en af Medudgiverne af det 1858 stiftede "Christl. Kunstblatt".

Schneckenburger, Max, tysk Digter, f. 1819, d. 1849, var Medeier af et Jernstøberi i Nærheden af Bern. Han er fornemmelig bekjendt som Forfatter af den tyske Nationalhymne „Die Wacht am Rhein", til hvilken Karl Wilhelm har komponeret Melodien.

Schneeberg, Bergstad i Sachsen, med 8,500 Indb., betydelig Bergverksdrift paa Sølv, Kobolt og Jern samt Fabrikation af Knipliger og Hvidevarer.

Schneekoppe, 1,605 m. høi, se Riesengebirge.

Schneidemühl, By i den preussiske Provins Posen, med 10,000 Indb. og Industri i Glas.

Schneider, Eugène Josef, bekjendt fransk Fabrikant og Politiker, f. 1805, d. 1875, blev 1836 Direktør for de storartede Jern-, Staal- og Maskinverksteder i Creusot, hvis Drift han udvidede saaledes, at de beskjæftigede over 10,000 Arbeidere. 1845—48 var han Medlem af Deputeretkammeret, 1851 en kort Tid Handelsminister og 1867—70 Præsident i den lovgivende Forsamling.

Schneider, Eulogius, tysk Digter, bekjendt ved sin Deltagelse i den franske Revolution, f. 1756, d. 1794, var først Franciskanermunk og Hofprædikant hos Hertugen af Würtemberg, men affattes paa Grund af sine radikale Anskuelser og blev derefter Professor i græsk Literatur i Bonn Greben af den franske Revolutions Idéer gik han til Strasburg, og ansattes som offentlig Anklager ved Revolutionsdomstolen i Elsas. Som saadan udøvede han stor Grusomhed, men da han fornærmede St. Just, lod denne ham føre til Paris og henrette. Han skrev bl. a. „Gedichte" og „Die ersten Grundsätze der schönen Künste".

Schneider, Johann Gottlob, tysk Filolog, f. 1750, d. 1822, studerede i Leipzig, Göttingen og Strasburg og blev 1776 Professor i de gamle Sprog ved Universitetet i Frankfurt a. O., og 1811 i Breslau. Han besørgede flere fortrinligt bearbeidede Udgaver af latinske og græske Forfattere, blandt hvilke kan fremhæves „Scriptores rei rusticae" samt Xenofons og Theofrats Verker. Et af hans mest fortjenstfulde Arbeider er „Großes kritisches griech.-deutsches Wörterbuch". Han skrev ogsaa flere naturhistoriske Verker af stort videnskabeligt Værd.

Schneider, Johann Kristian Friedrich, tysk Komponist, f. 1786, d. 1853 som Hofkapelmester i Dessau, hvor han ansattes 1821. Af hans talrige Kompositioner, bør nævnes hans Oratorier, og mest yndede blandt disse er „Das Weltgericht" og „Das verlorene Paradies". Schneider var en flersidig dannet Mand, høit skattet baade som Komponist og Musiktheoretiker. Fra Universitetet i Halle modtog han Diplom som Doctor i Musik.

Schneider, Louis, tysk Publicist og Dramatiker, f. 1805, d. 1878, var 1820—48 Skuespiller ved Hoftheatret i Berlin og gjorde som saadan stor Lykke, fornemmelig i komiske Roller. 1833 optraadte han som Forfatter med „Soldaterfreund", der fik stor Udbredelse; siden skrev han under Pseudonymet C. W. Both talrige Vaudeviller, Operetter og Lystspil og oversatte en hel Del Skuespil fra fremmede Sprog; desuden har han skrevet Noveller, Romaner og et Par kulturhistoriske Verker. Efter at have forladt Theatret, blev han Forelæser og siden Privatbibliothekar hos Fredrik Vilhelm den fjerde. Under Krigene 1866 og 1870—71 fulgte han med den preussiske Hærs Hovedkvartér som dets officielle Rapportør.

Schneidewin, Friedrich Wilhelm, tysk Filolog, f. 1810, d. 1856, blev 1837 Professor i Göttingen. Blandt hans Udgaver af Oldtidens klassiske Forfattere kan nævnes „Delectus poësis Graecorum", Martials „Epigrammata" og Sofokles's Tragedier.

Schneller, Julius Franz Borgias, tysk Historiker, f. 1777, d. 1833, blev 1803 Professor i Historie ved Universitetet i Linz og 1806 i Gratz. Her virkede han til 1823, da hans Stilling paa Grund af hans frisindede Anskuelser blev saa vanskelig, at han opgav sin Post og drog til Freiburg, hvor han blev Lærer i Filosofi. Han har i flere udmærkede Verker behandlet Østerriges, Bøhmens og Ungarns Historie, har udgivet en „Verdenshistorie", en „Menneskehedens Historie", „Verdenshistoriens Indflydelse paa Filosofien" m. m.

Schnepfenthal, Opdragelsesanstalt ved Gotha, se Salzmann.

Schnetz, Jean Victor, fransk Historie- og Figurmaler, f. 1787, d. 1870, studerede først under David, fra hvis Skoles Manér han dog senere frigjorde sig. Hans Billeder udmærker sig mere ved dramatisk Gruppering og fin poetisk Følelse end ved Farvebehandlingen. De bedste af hans Arbeider findes i Paris's offentlige Samlinger.

Schnitler, Didrik Thomas Johannes, norsk Militær og Krigshistoriker, f. 1833 paa Østre Thoten i Kristians Amt, blev 1854 Løitnant, 1863 Adjoint i Generalstaben og 1869 Kaptein i anden Akershusske Brigade. 1872 forflyttedes han igjen til Generalstaben, hvor han 1881 blev Oberstløitnant. Desuden fungerer han som Lærer i Generalstabsfag ved den militære Høiskole og som Lærer ved Krigsskolen i Krigshistorie og Krigskunst. Af hans literære Arbeider, der overalt har vundet fortjent Anerkjendelse blandt Fagmænd, kan nævnes: „Almindelig Krigshistorie", som fuldt færdig vil udgjøre 8 Leveringer, og hvoraf hidtil (Februar 1885) 5 Leveringer er udkomne; desuden „Krigen 1866 mellem Østerrige og Preussen", der aftrykkes i et Par Aargange af „Militært Tidsskrift", „Det første Aarhundrede af den norske Hærs Historie, med Gyldenløvesfeiden" (Tillægshefte til Folkevennen) og „Episoder af Krigen 1808—1809", som gik gjennem flere Aargange af „Underofficersbladet". Desuden har han til forskjellige Blade og Tidsskrifter leveret dels Skitser fra vor egen Krigshistorie („Major Jürgensen og Lærdølerne", „Lier og Matrand" i Dybwads Folkekalender), dels Biografier af Norges mere fremragende Militære og dels orienterende Artikler vedrørende den tysk-franske Krig 1870—1871 og den sidste russisk-tyrkiske Krig. Hans Skrifter er affattede i et livligt, tiltalende Sprog og røber en omhyggelig og grundig Forskning.

Schnitzler, Johann Heinrich, fransk Historiker og Statistiker, f. 1802, d. 1871, studerede Theologi i Strasburg og gik derpaa til Rusland som Huslærer. 1829—45 ledede han i Paris Udgivelsen af „Encyclopédie des gens du monde", fik 1847 et Skoleinspektørembede i Strasburg og blev 1856 Professor sammesteds. Hans første literære Arbeider, „Forsøg til en almindelig Statistik for det russiske Keiserrige" og „En statistisk, geografisk og historisk Tabel over Rusland, Polen og Finland", vakte fortjent Opmærksomhed. Desuden skrev han et statistisk Verk om Frankrige, hvilket prisbelønnedes af det franske Institut, samt flere værdifulde Arbeider om russiske Forhold, hvoriblandt det fortrinlige „L'empire des Tsars au point actuel de la science".

Schnorr von Carolsfeld, Veit Hans, tysk Maler og Tegner, f. 1764, d. 1841, blev 1816 Professor og Direktør ved Kunstakademiet i Leip-

zig. Et Flertal af hans Malerier fremstiller Scener af Datidens romantiske Digtninger. Han udførte desuden mange historiske Billeder, Portræter og Tegninger i Tusch, Sortkridt og Sepia. — Hans Søn Julius Schnorr von Carolsfeld, f. 1794, d. 1872, studerede først i Leipzig under Faderens Veiledning, derpaa i Wien, Florens og Rom. I Italien kom hans rige Begavelse som Maler til fuld Udvikling under Studiet af de gamle Mestere. 1827 blev han Professor i Historiemaleri ved Akademiet i München, hvor han forblev til 1848, da han blev udnævnt til Professor ved Akademiet i Dresden og Direktør for Billedgalleriet sammesteds. Af hans talrige Billeder, som alle vidner om storslagen kunstnerisk Individualitet, kan især nævnes hans „Bryllupet i Kana", „Ruth", „Jakob og Rachel", samt de prægtige Freskobilleder i det nye kongelige Slot i München, forestillende Scener af Karl den stores, Barbarossas og Rudolf af Habsburgs Historie; desuden hans Billeder af de mest bekjendte Partier af „Niebelungenlied". Efterat han var flyttet til Dresden udgav han 1852—60 sit berømte Illustrationsverk „Bibelen i Billeder", som fik almindelig Udbredelse. Her udførte han ogsaa for München sit Billede af Luther paa Rigsdagen i Worms samt Kartonerne til Glasmalerierne for St. Paulskathedralen i London. — Ludvig Ferdinand Schnorr von Carolsfeld, foregaaendes Broder, f. 1789, d. 1853 som Konservator ved Belvedere-Galleriet i Wien, var ogsaa en begavet Kunstner. Af Faderen fik han sin første Uddannelse og drog derefter til Wien, hvor han siden næsten uafbrudt opholdt sig. Som Maler sluttede han sig nøie til den romantiske Skole, hvis Digtnings mest bekjendte Scener han med Forkjærlighed fremstillede. Især udmærkede sig hans Billeder fra Goethes Faust, hvilke findes i Belvedere-Galleriet.

Schoa, Landsdel i det sydøstlige Abessinien, har siden 1867 været et uafhængigt Kongerige. Landet er bjergfuldt og tæller ca. $1^1/_2$ Mill. Indb., som dels er Kristne, dels Muhamedanere og dels Hedninger. Hovedstaden er Ankober.

Schoelcher, Victor, fransk Politiker og Forfatter, f. 1804, er fornemmelig bekjendt ved sine ihærdige Bestræbelser for Negerslaveriets Afskaffelse. 1829 besøgte han Amerika og skrev ved sin Tilbagekomst en Række Brochurer dels om Negerslaveriet i og for sig og dels om Frankriges Kolonialpolitik. Af disse Skrifter kan især fremhæves hans 1847 udkomne „Slaveriets Historie". 1848 blev han Understatssekretær og fik som saadan strax en Kommission nedsat til Behandling af Spørgsmaalet om Negerslaveriet med den Følge, at dette blev afskaffet i de franske Kolonier. Som Medlem af Nationalforsamlingen hørte han til yderste Venstre og satte sig af al Kraft op imod Statskuvet 1851, hvorfor han maatte flygte. Han opholdt sig i England indtil Napoleon den tredies Fald, blev 1871 valgt til Medlem af Nationalforsamlingen og 1875 til Senator paa Livstid.

Scholander, Fredrik Vilhelm, svensk Arkitekt, f. 1816, d. 1881, blev 1848 Professor og 1868 Sekretær ved Kunstakademiet i Stockholm. Ved sin originale Begavelse, som han udviklede ved flere Reiser i Tyskland, Frankrige og Italien, fik han i sin Stilling i Hjemmet betydelig Indflydelse paa Arkitekturens Udvikling i Sverige, baade direkte ved de talrige Bygninger, han opførte, og gjennem de mange, som studerede under ham. Ogsaa som Akvarelmaler lagde han et betydeligt Talent for Dagen, ligesom han ogsaa med Held optraadte som Digter baade paa Prosa og Vers. Af hans Skrifter, som udkom under Pseudonymet Acharius, kan nævnes „Luisella", „Noveller, berättade i ottave rime" og „Fjolners Saga".

Scholastiker, hos Romerne en Lærer i Veltalenhed. Siden er Navnet gaaet over til at betegne Repræsentanterne for Middelalderens Filosofi, Scholastiken. Denne fremstod ved de fornyede Bestræbelser, der gjordes i Retning af videnskabelig Kultur i de Skoler, som oprettedes paa og efter Karl den stores Tid, hvor imidlertid Filosofien væsentlig indskrænkedes til Theologiens Omraade. Scholastiken indlededes fra det 9de til det 11te Aarh. og repræsenteredes hovedsagelig af Johannes Scotus Erigena, Munken Gerbert (den senere Pave Sylvester den anden), Berengar af Tours, Lanfranc og Anselm af Canterbury. Ved den Strid, som fra Midten af det 12te Aarh. opstod mellem Realismen og Nominalismen (s. d.), og hvori førstnævnte blev den seirende Retning, fik Scholastiken stærk Fremgang og blev tilslut fuldstændig herskende. Filosofien, lærte Scholastikerne, havde ikke Lov til at undersøge eller angribe Kirkelæren; dens Opgave var kun at sætte denne i System. „Filosofien er Theologiens Tjenerinde" var Slagordet. Og for at fremme denne systematiske Ordning af den kirkelige Troeslære udviklede man og bragte i Anvendelse den Aristoteliske Logiks og Dialektiks Former. De fornemste Scholastikere i det 12te Aarh. var Roscellinus, Abailard, Vilhelm af Champeaux, Petrus Lombardus og Johannes af Salisbury; i det 13de Aarh., som var Retningens Blomstringsperiode, var dens Hovedrepræsentanter Alexander af Hales, Albert den store, Thomas af Aquino og Duns Scotus. Disse, saavelsom Retningens tidligere Forkjæmpere, havde saameget større Indflydelse paa Samtiden, fordi kun forholdsvis faa havde Lærdom nok til at kunne optræde ved de større Disputatser. I det 14de Aarh. begyndte Læren at tabe sin Indflydelse, dels paa Grund af indre Splittelse, som f. Ex. Striden mellem Thomas af Aquino og Duns Scotus og deres Tilhængere (Thomister og Scotister), dels ved at den kristelige Mystik med sin Følelsestheologi stillede sig fiendtlig mod Scholastikernes Forstandstheologi, og endelig ved at Nominalismen under Vilhelm af Occam atter begyndte at vinde Tilhængere. Dog varede det endnu længe, inden Retningen ophørte at være den dominerende. Humanismens stærke Udbredelse i det 15de Aarh. gav den vistnok et alvorligt Stød, men først ved Reformationens Seier over Pavevældet lykkedes det at befri den theologiske Videnskab for Scholastikens snevre Aandsretning. Senere har den været gjenoptaget af Jesuiterne og anvendt i de katholske Skoler og er endnu ikke ganske forsvunden.

Scholier (udt. Skolier), sproglige eller saglige Bemærkninger og Forklaringer, som af de gamle Grammatikere, Scholiasterne, tilføiedes disses Udgaver af Oldtidens klassiske Forfattere.

Scholten, Johan Heinrich, hollandsk Theolog, f. 1811, blev 1840 Professor i Theologi ved Uni-

versitetet i Leiden. Som Forkjæmper for Ny-Rationalismen har han i Skrift og Tale med stor Styrke forfegtet dennes theologiske Retning. Hans betydeligste Skrifter er: „Den reformerte Kirkes Lære i sine Grundtræk", „Den frie Villie; en kritisk Undersøgelse", „Het evangelie naar Johannes" og „De oudste getuigenissen aangaande de schriften des Nieuwe Testaments".

Schomberg, Friedrich Herman von, tysk General, f. 1616, d. 1690, indtraadte først i Prins Fredrik af Oraniens Hær og gik 1650 i fransk Krigstjeneste. 1661 understøttede han med Ludvig den fjortendes Hær Portugal saa kraftigt mod Spanierne, at disse maatte slutte Fred og anerkjende Huset Braganza. Efterat han havde tjæmpet med afgjørende Held i Katalonien, blev han Marskal, deltog i Krigen i Holland 1676, men forlod den franske Hær efter Ophævelsen af det Nantiske Edikt, gik i Kurfyrsten af Brandenburgs Tjeneste og blev tilsidst dennes Statsminister. Siden tjente han en Tid i den portugisiske Hær, blev ophøiet til Grande, gik derpaa i hollandsk Tjeneste og døde af et Saar, som han fik under Vilhelm af Oraniens Felttog i Irland 1690.

Schomburgk, Sir Robert Herman, tysk Reisende, f. 1804, d. 1865, foretog 1830 en Reise til Amerika og gik siden til Den Anegada i Vestindien, hvor han paa egen Haand begyndte at gjøre videnskabelige Undersøgelser. 1834 foretog han for den engelske Regierings Regning en Undersøgelsesreise i britisk Guyana og ovdagede paa denne Reise flere ukjendte Dyr og Planter. 1840—44 stod han i Spidsen for den af den engelske Regjering udsendte Expedition, som havde i Opdrag at opmaale Grændsen mellem Brasilien og britisk Guyana og blev ved sin Tilbagekomst til Europa slaaet til Ridder af Dronning Viktoria. 1848—57 var han engelsk Konsul og diplomatisk Agent i Republiken San Domingo og 1857—64 i Siam. Han døde under et Ophold i Berlin. Hans betydeligste Skrifter er „Beskrivelse af britisk Guyana", „Reiser i Guyana og ved Orinoko" og „Guyanas Opdagelse af Sir W. Raleigh".

Schongauer eller **Schön**, Martin (af Italienerne kaldet Bel Martino), en af de betydeligste Malere af den saakaldte „overtyske" Skole i det 15de Aarh., arbeidede fra Begyndelsen af under stærk Paavirkning af den gammelflanderske Skole. Omkring Midten af det 15de Aarh. tog han fast Ophold i Kolmar, hvor han snart erhvervede sig stor Anseelse baade som Maler og Kobberstikker og uddannede en hel Skole af Kunstnere. Han stod høit i Anseelse hos sine Samtidige, og Michel Angelo kopierede som ung hans Kobberstik „Sanct Antons Fristelse". I Kathedralen i Kolmar hænger et af hans betydeligste Billeder „Gudsmoderen i Rosenkrattet" (Rosenhag), hvilket er et af den gammeltyske Kunsts fortrinligste Verker.

Schoolcraft (udt. Skulkræft), Henry Rowe, amerikansk Ethnograf, f. 1793, d. 1864, blev, efter at have foretaget en videnskabelig Expedition til Mississippidalen, 1819 amerikansk Regjeringsagent blandt Indianerne, med hvem han næsten uafbrudt levede sammen for at studere deres Karakter og Levesæt, ligesom han tog en Indianerpige til Hustru. De fornemste af hans interessante Skrifter om Indianerne er „Beretning om Indianerstammerne i de nordamerikanske Forenede Staters Historie, deres nuværende Forhold og Udsigter".

Schopenhauer, Johanna Henriette, tysk Forfatterinde, f. 1770, d. 1838, gjorde sammen med sin Mand vidtløftige Reiser og udgav flere interessante Reisebeskrivelser, kunstkritiske Afhandlinger, Noveller og Romaner, som alle røber et skarpt Blik og fin kunstnerisk Fremstillingsevne. Hendes „Samlede Skrifter", som udgjør 24 Bd., udkom i Leipzig 1830—31. — Foregaaendes Søn Arthur Schopenhauer, berømt tysk Filosof, f. 1788, d. 1860, opholdt sig i sin Ungdom længere Tid i England og Frankrige og lagde sig efter disse Landes Literaturer. Siden studerede han i Göttingen Naturvidenskaberne, Historie og Filosofi, og reiste 1811 til Berlin for at høre Fichte. 1814 tog han Ophold i Dresden og kom i fortrolig Berøring med Goethe. Her skrev han sit Hovedverk „Die Welt als Wille und Vorstellung". Allerede tidligere havde han udgivet sin Afhandling „Ueber das Sehen und die Farben", hvori han nærmere forklarede Goethes „Farvelære". Efterat han 1818 havde besøgt Italien og 1820 holdt Forelæsninger i Berlin samt atter besøgt Italien og 1825—31 boet i Berlin, tog han fast Ophold i Frankfurt a. M. Hans fornævnte Hovedverk blev ikke saa vaagtet, som han havde haabet, navnlig paa Grund af Hegels stadig voxende Ry. 1836 udgav han Skriftet „Ueber den Willen in der Natur" og 1839 „Ueber die Freiheit des Willens", hvilket prisbelønnedes af det kongelige norske Videnskabers Selskab i Trondhjem, af hvilket han ogsaa blev Medlem. Siden udgav han foruden et Par mindre Skrifter „Parerga und Paralipomena", som indeholdt alle hans Smaaarbeider. Hans samlede Skrifter, som udgjør 6 Bd., udkom 1873—74. Hans System, som især efter hans Død har faaet adskillige Tilhængere, karakteriseres fornemmelig ved Determinisme (s. d.) og Pessimisme (s. d.).

Schoppe, Amalia, egentl. Emma Sofie, tysk Forfatterinde, f. 1791, d. 1858, bosatte sig efter sin Mands Død i Nærheden af Hamburg og levede der for det meste beskjæftiget med literære Arbeider. 1851 udvandrede hun til Nordamerika og tog Ophold i Staten Newyork. Hendes „Samlede Fortællinger og Noveller" udkom 1827—36 i 8 Bd. Hun skrev ogsaa en Del Digte i Kerners „Poetischer Almanach".

Schoreel, Jan van, hollandsk Maler, f. 1495, d. 1569, studerede først i Harlem under Willem Cornelis og nød derefter Undervisning hos flere store Mestere, deriblandt hos Albrecht Dürer i Nürnberg. Senere kom han til Venedig og foretog derpaa en Pilgrimstur til Jerusalem. Da han kom tilbage, blev han i Rom af Pave Hadrian den sjette 1520 udnævnt til Konservator ved Belvedere; men Aaret efter reiste han tilbage til Holland og bosatte sig først i Utrecht, siden i Harlem. Paa sidstnævnte Steder malede han flere Altertavler og andre Kirkebilleder af blændende Farvepragt og fortræffelig Karakteristik, men kun faa af hans Verker er blevne bevarede.

Schorlemer-Alst, Burghard, Friherre af, tysk Politiker, f. 1825, har siden 1870 været Medlem af den tyske Rigsdag og har sluttet sig til Centrumspartiet, til hvis dygtigste Ledere han hører.

Schorn, Johan Karl Ludvig von, tyſk Kunſthiſtoriker, f. 1793, d. 1842, ſtuderede først Theologi, men ofrede ſig ſenere udelukkende for æſthetiſke og kunſthiſtoriſke Studier. 1826 blev han Profeſſor i Kunſthiſtorie i München, hvor han virkede til 1833, da han blev kaldet til Weimar for at reorganiſere den derværende Kunſtſkole. Hans første Skrift, „Ueber die Studien der griechiſchen Künſtler", udkom 1818. 1820 begyndte han i Stuttgart Udgivelſen af det fortræffelige „Kunſtblatt", hvilket fik ſtor Indflydelſe. Af hans øvrige Skrifter kan nævnes „Beſchreibung der Glyptothek" og „Umriß einer Theorie der bildenden Künſte". — Karl Schorn, tyſk Hiſtoriemaler, foregaaendes Broderſøn, f. 1802, d. 1850, fik ſin første kunſtneriſke Uddannelſe i Berlin og røbede allerede tidlig ſtor Begavelſe, navnlig ſom Koloriſt og ſkarp Jagttager. 1826 gik han til München og blev Elev af Cornelius. Her udførte han, foruden en Række Billeder med mythologiſke og hiſtoriſke Motiver, en Del af Freskoerne i Arkaderne i „Hofgarten" ſamt, efter en Reiſe til Italien, nogle kvikke Genrebilleder. 1847 blev han Profeſſor ved Akademiet i München. Meſt kjendte er hans Billeder „Den fangne Gjendøber" og „Pave Paul den tredie foran Luthers Billede".

Schotel, Johannes Chriſtianus, berømt hollandſk Marinemaler, f. 1787, d. 1838, ſtuderede for det meſte paa egen Haand og opnaaede ved ſtor Flid og raſtløſt Arbeide en kunſtneriſk Overlegenhed, ſom ſkaffede hans Arbeider Rang blandt de ſtørſte Kunſtverker. Hans bedſte Billeder findes dels i Keiſeren af Ruslands Samling og dels i de offentlige og private Samlinger i de ſtore hollandſke Byer. — Peter Johannes Schotel, f. 1808, d. 1865, foregaaendes Søn, var ligeledes en dygtig Marinemaler, hvis Billeder udmærker ſig ved tiltalende Motiver og naturtro Gjengivelſe.

Schott, Sigmund, tyſk Advokat, f. 1818, har foruden flere mindre Skrifter og Afhandlinger af politiſk, æſthetiſk og filoſofiſk Indhold udgivet en Samling Digte ſamt det hiſtoriſke Verk „Max Emanuel, Prins af Würtemberg og hans Ven Karl den tolvte af Sverige" (Stuttgart 1839).

Schott, Wilhelm, tyſk Orientaliſt, f. 1807, ſiden 1838 Profeſſor ved Univerſitetet i Berlin og Medlem af Akademiet, har fornemmelig indlagt ſig Fortjeneſte ved ſine Forſkninger paa det øſt- og nordaſiatiſke Sprogs og Kulturhiſtories Omraade. Af hans mange betydelige Verker kan fremhæves „Altaiſke Studier", „Kineſiſt Sproglære", „Om den kineſiſke Verſekunſt", „Om Buddhismen i Høiaſien og i Kina" og „Om finſke og eſthniſke Heltesagn".

Schousboe, Peder Kofod Anker, danſk Botaniker, f. 1766, d. 1832 ſom Konſul i Tanger, ſkrev 1800 en Afhandling „Om Vextriget i Marokko", efterat han nogle Aar før havde foretaget en Reiſe i Spanien og Marokko. Han efterlod ſig vigtige Samlinger af Middelhavets Alger, ſom nu findes i den botaniſke Have i Kjøbenhavn.

Schoutbynacht, tidligere Titel paa en høitſtaaende Marineofficér, nærmeſt ſvarende til vor Tids Kontreadmiral.

Schouw, Joachim Frederik, fremragende danſk Naturforſker, f. 1789, d. 1852, ſtuderede først Retsvidenſkab og blev anſat i Kancelliet, men havde allerede ſom ung Student begyndt at beſkjeftige ſig med Botanik. Lyſten til dette Studium drev ham ogſaa ſnart til udelukkende at ofre ſig for det, navnlig for Plantegeografien. 1816—20 og 1827—30 tilbragte han i Italien, om hvis Flora han ſiden ſkrev udmærkede Afhandlinger. 1821 anſattes han ſom Profeſſor i Botanik ved Kjøbenhavns Univerſitet. 1831 udgav han „Danſk Ugeſkrift", ſom fra at være beregnet paa Udbredelſen af almennyttige Kundſtaber gik over til at blive Organ for Datidens frisindede politiſke Anſkuelſer i Danmark. Efterat han 1833 havde været med at ſtifte den danſke naturhiſtoriſke Forening, blev han 1841 Beſtyrer af den botaniſke Have og nød ſom Naturforſker ſtor Anſeelſe baade hjemme og i Udlandet. Blandt hans Skrifter kan fremhæves: „Skildring af Veirligets Tilſtand i Danmark", „Europa, Forſøg til en fyſiſk Geografi" og „Prøver paa Jordbeſkrivelſer". Ogſaa i Dagens politiſke Strid tog Schouw ivrig Del. Saaledes arbeidede han ſtadig for Trykkefrihedsſagen og var 1835—40 kongevalgt Medlem af Stænderforſamlingerne, til hvis Præſident han valgtes. I „Danſk Ugeſkrift", ſom 1836 var blevet ſtanſet paa Grund af Beſlaglæggelſe, men ſom han 1847 fortſatte under Titelen „Danſk Tidsſkrift", virkede han med Dygtighed for Indførelſen af en konſtitutionel Statsform, og efter Kriſtian den ottendes Død udgav han ſammen med Clauſen det virkningsfulde Skrift „Ved Tronſkiftet 1848", hvori forlangtes en fri Forfatning. 1848—49 var han Præſident i den grundlovgivende Forſamling og 1850 Medlem af Landsthinget.

Schouwen, en for ſine Østersbanker bekjendt Ø ved Kyſten af den hollandſke Provins Zeeland.

Schrader, Julius Friedrich Antonio, tyſk Hiſtorie- og Portrætmaler, f. 1815, ſtuderede ved Akademierne i Berlin og Düſſeldorf og ſenere i Rom og blev 1851 Profeſſor og Medlem af Akademiet i Berlin. Blandt hans mange fortrinlige Hiſtoriemalerier udmærker ſig iſær „Calais' Overgivelſe" (i Nationalgalleriet i Berlin) og „Leonardo da Vincis Død". Han har ogſaa viſt ſig ſom en dygtig Portrætmaler og har bl. a. malet A. von Humboldts Portræt; ligeſaa har han i det kongelige Slotskapel og i det nye Muſéum i Berlin udført Vægmalerier af ſtort kunſtneriſk Værd.

Schraudolph, Johann tyſk Hiſtoriemaler, f. 1808, d. 1879, blev 1844 af Kongen af Baiern overdragen den kunſtneriſke Udſmykning af Domkirken i Speier. Dette udførte han paa en meſterlig Maade, baade med Hensyn til Kompoſition, Gruppering og Tegning, men navnlig ved det heles harmoniſke Sammenſmeltning med Bygningens Arkitektur. I det nye Pinakothek i München findes flere ſtørre bibelhiſtoriſke Billeder af ham.

Schrauf, Albrecht, tyſk Mineralog, f. 1837, blev 1874 Profeſſor ved Univerſitetet i Wien og har i denne Stilling udfoldet en ſtor literær Virkſomhed. Hans betydeligſte Verker er „Lærebog i fyſiſk Mineralogi", „Atlas over Mineralrigets Kryſtalformer" og „Ædelſtenene".

Schreckhorn, en af de høieſte Fjeldtoppe i Berneralperne i Schweiz, hæver ſig til en Høide af 4,082 m. over Havet.

Schreiber, Aloys Wilhelm, tyſk Hiſtoriker og Digter, f. 1763, d. 1841, indehavde forſkjellige

Lærerstillinger og blev 1805 Professor ved Universitetet i Heidelberg. Her vakte han adskillig Opmærksomhed ved sin „Comoedia divina", som indeholdt Angreb paa Datidens poetisk-mystiske Retning, samt ved en Del Digte, som han, J. H. Voß og den danske Digter Jens Baggesen havde skrevet, og som Baggesen paa egen Haand lod udgive. Herved paadrog Schreiber sig Ubehageligheder, som end yderligere forøgedes ved hans „Storhertug Karl Friedrich af Badens Levnetsbeskrivelse", saa at han saa sig nødt til at forlade Heidelberg og fik 1812 Ansættelse som badensisk Historiograf. Som saadan skrev han foruden en „Badens Historie for Skolerne", flere Bind Eventyr og Sagn fra Rhinegnene, Digte, Noveller og andre Fortællinger.

Schreuder, Hans Paludan Smith, Grundlæggeren af den norske Hedningemission, f. 1817 i Sogndal i Nordre Bergenhus Amt, d. i Natal 1882, studerede Theologi ved Kristiania Universitet og tog 1841 Embedseksamen med Udmærkelse. Allerede som ung Student følte han et indre Kald til at drage ud som Evangeliets Forkynder blandt Hedningerne, og Længselen efter at blive Missionær blev med Tiden større og større. For endmere at uddanne sig for dette Kald lærte han sig flere Haandværk og lagde sig efter Lægekunsten samt øvede sig som Jæger. 1842 blev han ordineret til Præst og gik Aaret efter som det nylig stiftede norske Missionsselskabs Udsending til Zulu i Sydafrika. Da Kina blev tilgjængelig for Europæerne, forsøgte Schreuder at flytte sin Missionsvirksomhed did, men han opdagede snart, at der intet var at udrette, og vendte tilbage til Zulu. Han lagde sig efter Zulusproget og overssatte forskjellige af Bibelens Bøger til dette, samt skrev Lærebøger m. m. paa dette Sprog. Idethele forstod han at erhverve sig almindelig Agtelse og Anseelse blandt det barbariske Folk. Under allehaande Savn og Forsagelser fik han oprettet Missionsstationer paa forskjellige Steder i Landet. Efterhaanden opstod der imidlertid en Spending mellem ham og Missionsselskabet, og dette førte til, at han 1873 frasagde sig al Forbindelse med Selskabet og begyndte at drive sin Missionsvirksomhed paa egen Haand. Han anlagde en ny Missionsstation i Natal, og i Norge dannedes en Komité, hvortil hans Missionsvenner sluttede sig, for at understøtte hans Virksomhed. 1866 ordineredes han til Biskop.

Schrevelius, Fredrik, svensk Retslærd, f. 1799, d. 1865, studerede i Lund og blev 1844 Professor i Civilret ved Lunds Universitet. Han har bl. a. udgivet „Lærebog i Sveriges almindelige nugjældende Civilret" og „Lærebog i Sveriges almindelige nugjældende Civilproces".

Schröckh, Johann Matthias, tysk Kirkehistoriker, f. 1733, d. 1808, studerede i Göttingen og blev 1762 Professor i Leipzig, 1767 Professor i Æsthetik i Wittenberg og 1775 Professor i Historie sammesteds. Foruden hans egentlige Hovedværker „Kristelig Kirkehistorie" (35 Bd. 1768—1803) og „Kirkehistorie efter Reformationen" (10 Bd.), kan nævnes hans „Verdenshistorie for Børn" og „Historia religionis et ecclesiae christianae".

Schröder, Friedrich Ludvig, tysk Skuespiller og dramatisk Forfatter, f. 1744, d. 1816, overtog efter sin Stedfader den berømte tyske Skuespiller K. E. Ackermanns Død dennes Theaterselskab i Hamburg og uddannede denne Scene til efterhaanden at blive et Mønstertheater baade med Hensyn til Orden, Samspil og Repertoire. Navnlig indlagde han sig stor Fortjeneste af den dramatiske Kunst i Tyskland ved sine Bearbeidelser af Shakespeares dramatiske Værker. Selv var han en af sin Tids første tragiske Skuespillere. Han optraadte ogsaa med Held som Lystspilforfatter. Hans „Dramatiske Arbeider" udgjør 4 Bd.

Schröder, Sofie, fremragende tysk Skuespillerinde, f. 1781, d. 1868, optraadte med glimrende Succes paa de største tyske, østerrigske og russiske Scener i tragiske Heltinderoller som Fædra, Medea, Lady Macbeth, Sappho osv. Ogsaa i Ingénuefaget feirede hun store Triumfer. — Wilhelmine Schröder-Devrient, foregaaendes Datter, tysk Sangerinde, f. 1804, d. 1860, blev 15 Aar gammel ansat ved Burgtheatrets Ballet i Wien, men forlod snart denne for at studere den dramatiske Sangkunst. I kort Tid opnaaede hun ogsaa usædvanlig stor Anerkjendelse som dramatisk Sangerinde, navnlig brød hun fuldstændig igjennem ved sin glimrende Udførelse af Leonores Rolle i „Fidelio". Saavel under sine længere Ophold ved de store tyske Scener som paa sine Koncertreiser i Rusland, Frankrige og England høstede hun Bifald, som en af sin Tids betydeligste Kunstnerinder. 1823 ægtede hun den bekjendte Sanger Karl Devrient, fra hvem hun allerede 1828 blev skilt. 1849 forlod hun Theatret og ægtede Aaret efter en livlandsk Adelsmand, men optraadte dog senere nogle Gange paa Theatret i Berlin.

Schrödter, Adolf, tysk Genremaler, f. 1805, d. 1875, lærte først Kobberstikkerkunsten og gik 1829 til Düsseldorf, hvor han uddannede sig som Maler og allerede to Aar efter leverede værdifulde Arbeider. Hans humoristiske Genrebilleder vandt snart Publikums Yndest, navnlig hans Vertshus- og Vinkjælderscener fra Rhinegnene samt hans Billeder af „Don Quixote", „Münchhausen" og Falstaffiaderne, hvoraf flere er Radéringer eller Træsnit. Saavel disse som hans ypperlige Karrikaturer, Arabesker og Randtegninger udmærker sig ved Fantasirigdom, Lune og fremragende Kompositionstalent. Af hans Radéringer har især „Der Geist der Flasche" gjort megen Lykke. 1859 blev han Professor i Frihaandstegning ved den polytekniske Skole i Karlsruhe.

Schröter, Johann Hieronymus, tysk Astronom, f. 1745, d. 1816, blev 1778 Amtmand i Lilienthal i Hannover, hvor han indrettede sig et Observatorium med fortrinlige, delvis af ham selv konstruerede Instrumenter. Han har ved sine Iagttagelser af Maanen og ved sine grundige Skrifter gjort sig særdeles fortjent af Astronomien. Til hans betydeligste Værker hører „Selenotopografiske Fragmenter", „Afroditografiske Fragmenter" og „Bidrag til de nyeste astronomiske Opdagelser".

Schrötter, Anton (siden, ved hans Opdagelse i Ridderstanden, Ritter von Kristelli), bekjendt østerrigsk Kemiker, f. 1802, d. 1875, blev, efter at have studeret i Wien, 1834 Professor i Kemi i Gratz og 1843 Professor ved Polytekniken i Wien. Han er navnlig bekjendt som Opdager af den amorfe Fosfor, hvorom han skrev Af-

handlingen: „Om en ny allotropisk Tilstand hos Fosforet".

Schubart, Kristian Friedrich Daniel, tysk Digter, f. 1739, d. 1791, begyndte allerede i Skoledagene at skrive Digte, ligesom han ogsaa røbede stor musikalsk Begavelse. 1768 blev han Musikdirektør og Organist i Ludvigsburg, hvilken Stilling han dog snart maatte forlade paa Grund af sit tøileløse Liv. Efter mange Gjenvordigheder kom han til Augsburg, hvor han begyndte Udgivelsen af sin „Deutsche Chronik". Her virkede han ogsaa som Privatlærer i Musik og i Naturvidenskaberne samt som Koncertarrangør og Oplæser. 1777 blev han fængslet for sin spottende Omtale af Kirken og Geistligheden og sad fangen, til Kongen af Preussen endelig 1787 udvirkede hans Løsladelse, hvorefter han blev hertugelig Musik- og Theaterdirektør i Stuttgart. Her udgav han sine „Samlede Digte" og musikalske Arbeider samt paabegyndte sin Levnetsbeskrivelse og fortsatte „Deutsche Chronik". Hans „Samlede Skrifter og Hendelser", som udgjør 8 Bd., udkom i Stuttgart 1839—40.

Schubert, Franz Peter, en af Tyskklands største Komponister, f. i Wien 1797, d. 1828, fik sin første Musikundervisning af Faderen, som var Skolelærer, og hvem han i længere Tid maatte bistaa som Hjelpelærer. Siden fik han nogen Undervisning i Komposition af Salieri, men begyndte allerede tidlig at arbeide paa egen Haand. I sin korte Levetid frembragte han paa næsten alle Tonedigtningens Omraader et forbausende stort Antal Kompositioner, hvoraf mange ved sin Genialitet vakte hans Samtids Bevndring og fremdeles skattes høit af Musikdyrkere. Det er dog først sent, at man i Tyskland begyndte at blive opmærksom paa ham, og lige til sin Død levede han forholdsvis upaaagtet og i fortrykte Kaar. Han udmærkede sig navnlig ved sine Ballader og Sange, hvoraf han har komponeret over 400, deriblandt den berømte „Erlkönig" og Cyklen „Schöne Müllerin", „Gesänge Ossians" og „Schwanengesang". Desuden skrev han flere Operaer, talrige Kirkemusikstykker, Syngespil, Symfonier og Klaverstykker.

Schubert, Friedrich Vilhelm, tysk Statistiker og Historiker, f. 1799, d. 1868, blev 1823 Professor i Historie, Geografi og Statsvidenskab i Königsberg. Han har bl. a. skrevet „Haandbog i Europas almindelige Statsvidenskab" og besørgede sammen med Rosenkranz en komplet Udgave af Kants Verker, til hvilken han leverede den første fuldstændige Beskrivelse af Kants Liv.

Schubert, Gotthilf Heinrich von, tysk Naturfilosof, f. 1780, d. 1860 som Professor i Naturvidenskaberne ved Universitetet i München. Af hans Verker maa især fremhæves: „Betragtninger over Naturvidenskabernes Skyggeside", „Verdensbygningen", „Drømmens Symbolik", Haandbøger i Naturhistorie, Mineralogi osv. og „Sjelens Historie".

Schuja, By i det russiske Guvernement Wladimir, med 11,000 Indb., er Midtpunktet for Ruslands Bomuldsindustri.

Schu-king og **Schi-king**, de vigtigste Skrifter i den gamle kinesiske Literatur.

Schulenburg, Johann Matthias, Greve, tysk Hærfører, f. 1661, d. 1747, kjæmpede som sachsisk General i Polen ærefuldt mod Karl den tolvte af Sverige 1702—6, men uden Held, og fik derefter Overbefalingen over et Korps, hvormed han kjæmpede under Marlborough og Eugen i Krigen mod Franskmændene. 1715 gik han i venetiansk Krigstjeneste, blev Feltmarskal og forsvarede som saadan Korfu mod Tyrkerne 1716.

Schulhoff, Julius, bøhmisk Pianist, f. 1825, kom 1841 til Paris, hvor han ved Chopins Hjelp fik Anledning til at optræde og høstede Bifald for sit teknisk dygtige og elegante Spil. Siden foretog han med samme Held Koncertreiser over næsten hele Europa. Han har komponeret en Række smukke, melodiøse Salonstykker, Etuder, Fantasier osv.

Schulte, Johann Friedrich von, tysk Kirkehistoriker, f. 1827, studerede i Berlin Filologi og Jura og var en Tid Privatdocent ved Universitetet i Bonn, hvorefter han 1855 blev Professor i Kirkeretslære i Prag. Her beklædte han flere høie Embeder i Rets- og Undervisningsvæsenet og var en ivrig Forkjæmper for den strengt-katholske Retning, indtil Striden om Pavens Ufeilbarhed opstod; han sluttede sig strax til Ufeilbarhedsdogmets Modstandere og har siden med Iver deltaget i de kirkelige Bevægelser. 1873 blev han Professor i Bonn og har siden 1874 været Medlem af den tyske Rigsdag. Af hans Skrifter kan fremhæves: „Haandbog i den katholske Ægteskabsret", „Lærebog i den katholske Kirkeret", „De romerske Pavers Magt", „Cølibatstvangen" og „Den kanoniske Rets og Literaturs Historie".

Schultens, Albrecht, berømt hollandsk Orientalist, f. 1686, d. 1750, studerede i Groeningen, Leiden og Utrecht og blev 1713 Professor i orientalske Sprog i Leiden. Af hans Verker, som vidner om stor Lærdom og omfattende Kundskabsfylde, maa især nævnes: „Origines Hebraicæ" og „Institutiones ad fundamenta linguæ Hebraicæ".

Schultz, Nils Stockfleth, norsk Geistlig og Politiker, f. i Krødsherred i Buskeruds Amt 1780, d. 1832, blev ved Faderens tidlige Død bestemt til at oplæres i Skomagerhaandværket, men fik ved fremmed Understøttelse Anledning til at studere. 1799 blev han Student fra Kristiania Skole og tog i Kjøbenhavn 1802 theologisk Embedseksamen. Det foregaaende Aar havde han taget hæderlig Del i Kjøbenhavns Forsvar og blev nogen Tid efter Kaptein ved Studenterkorpset. 1809 udnævntes han til residerende Kapellan ved Frue Kirke i Trondhjem, i hvilken By han virkede til sin Død. Paa det overordentlige Storthing 1814 mødte han som Repræsentant fra Trondhjem, og gjenvalgtes siden stadig, men benyttede sig 1821 og 1830 af sin grundlovmæssige Ret til at undslaa sig. I Storthinget erhvervede han sig snart almindelig Anseelse ved sin klare Indsigt, praktiske Sans og ved sin Veltalenhed, og valgtes flere Gange til dets Præsident. Som Fører af det maadeholdne Oppositionsparti forstod han at vinde baade Venner og Modstandere. Ogsaa som Forfatter har Schultz erhvervet sig et Navn, bl. a. ved Udgivelsen af sine udmærkede Prædikener (Trondhjem 1823).

Schultze, Hans Henrik Schreiber, norsk Literat og Jurist, f. i Hof i Solør 1823, d. 1873, dimiteredes 1842 til Universitetet, hvor han lagde sig efter Lovkyndighed og tog 1846 juridisk Embedseksamen.

Efter at have virket en Tid som Kopist i Kristiania samt derhos af og til fungeret som Bladredaktør, nedsatte han sig som Overretssagfører i Aasnæs i Hedemarkens Amt. Fra dette Amt mødte han paa Storthinget 1868—69 og 1871—73. Schultzes literære Virksomhed er ikke synderlig omfattende, men flere af hans Arbeider udmærker sig ved et eiendommeligt friskt Humor; især er hans Folkelivsbilleder „Fra Lofoten og Solør" et interessant Skrift, der røber Forfatterens fine Blik for det eiendommelige ved Personer og Forhold. Ogsaa som Theaterdigter forsøgte han sig med Held, og hans Skuespil „Peter og Inger" er flere Gange gaaet over de norske Scener og har gjort adskillig Lykke.

Schultz-Schultzenstein, Karl Heinrich, tysk Botaniker og Fysiolog, f. 1798 d. 1871, blev 1825 Professor ved Universitetet i Berlin. Han er især bekjendt som Opdager af Safternes Cirkulation i de heterogamiske Planter og for sin saakaldte „Verjüngungstheori". Til hans betydeligste Skrifter hører: „Die Verjüngung im Pflanzenreiche", „Die Verjüngung im Thierreiche", „Physiologie der Verjüngung des Lebens" og „Ueber den Kreislauf des Saftes in den Pflanzen".

Schulz, David, tysk protestantisk Theolog, f. 1779, d. 1854, blev 1809 Professor i Theologi og Filosofi ved Universitetet i Halle, derefter i Frankfurt a. O. Ved Universitetets Henlæggelse til Breslau 1811 fulgte han med derhen og fik der Indflydelse navnlig som Lærer i Theologi. Han har skrevet talrige Afhandlinger over theologisk-videnskabelige Emner, saasom Forklaringer og Kritiker af det Nye Testamente, Hebræerbrevet osv.

Schulz, Friedrich, tysk Romanforfatter, f. 1762, d. 1798, var først Skuespiller og betraadte derpaa den literære Bane, hvor han strax med sine Romaner „Moritz" og „Leopoldine" vandt Publikums Yndest. Efter at have opholdt sig i Paris paa Revolutionens Tid skrev han „Den store franske Revolutions Historie", som dengang ansaaes for et fortrinligt Arbeide. 1790 blev han Professor i Historie ved Gymnasiet i Mitau og 1791 Medlem af Rigsdagen i Warschau, i hvilken Stilling han fik stor Indflydelse som Forfegter af Borgerstandens Rettigheder.

Schulz, Johann Abraham Peter, tysk Komponist, f. 1747, d. 1800, studerede først i Berlin under Kirnberger og opholdt sig senere en Tid i Frankrige og Italien. 1776 var han Dirigent for den franske Opera i Berlin og kom 1787 til Kjøbenhavn som kgl. Kapelmester. Her vandt han stor Anseelse ved sine Kompositioner: „Aline, Dronning af Golkonda", „Høstgildet", „Indtoget" og „Peters Bryllup" og bidrog meget til det danske Musiklivs Udvikling. 1795 forlod han af Helbredshensyn Danmark og reiste til Schweiz, hvor han døde.

Schulze, Ernst Konrad Friedrich, tysk Digter, f. 1789, d. 1817, har skrevet flere episke og lyriske Digte, der saavel ved dyb poetisk Følelse som ved Formens Skjønhed stempler ham som en af Tyskлands mere fremragende Lyrikere af Romantikens efterklassiske Periode. Hans mest bekjendte Arbeider er de episk-lyriske Digte „Psyche", „Cäcilie" og „Die bezauberte Rose". Hans samlede Skrifter, som udgjør 5 Bd., udkom 1855.

Schulze, Friedrich Gottlob tysk Nationaløkonom, f. 1795, d. 1869, studerede i Leipzig og Jena og blev 1821 Professor paa sidstnævnte Sted. Her oprettede han et eget Akademi for praktisk-videnskabelig Uddannelse i Landhusholdning og fik derved betydelig Indflydelse paa Tysklands Landøkonomi. Kort før sin Død havde han i Zwätzen oprettet en Mønster-Uddannelsesanstalt for Bondegutter. Af hans Skrifter kan fremhæves: „Ueber Wesen und Studium der Wirthschafts- und Kammeralwissenschaften", „Lehrbuch der Nationalökonomi" og „Lehrbuch der allgemeinen Landwirthschaft". — Johan Fredrik Herman Schulze, tysk Statsretslærer, Foregaaendes Søn, f. 1824, blev 1850 Professor i Jena og 1857 i Breslau. Efterat han siden 1869 har været Medlem af det preussiske Herrehus, har han stadig været en ivrig Forkjæmper for frisindede Reformer i det tyske Retsvæsen. 1878 blev han Professor i Statsret ved Universitetet i Heidelberg. Blandt hans Skrifter kan nævnes: „Indledning til den tyske Statsret" og „Den preussiske Statsret".

Schulze, Gottlob Ernst, tysk Filosof, f. 1761, blev 1788 Professor i Filosofi i Helmstedt og 1810 i Göttingen, hvor han døde 1833. Som Skeptiker optraadte han ved den Kantske Filosofis Udbredelse i Tyskland som dennes afgjorte Modstander og rettede i et anonymt Skrift „Aenesidemus" (med hvilket Navn han sidenefter ofte bliver betegnet) mod Kant og dennes Tilhænger Reinhold et Angreb paa „Fornuftkritikens Anmasselser", hvilket vakte megen Opsigt. I samme Aand udgav han ogsaa efterhaanden flere fortjenstfulde Skrifter. I sine senere Virkeaar nærmede han sig dog mere og mere til Jacobis og Fries' Troes- og Følelsesfilosofi. Til hans fortrinligste Skrifter hører: „Kritik der theoretischen Filosofi", „Grundsätze der allgemeinen Logik" og „Ueber die menschliche Erkenntniß".

Schulze, Johannes, fremragende tysk Skolemand og æsthetisk Forfatter, f. 1786, d. 1869, studerede i Halle og Leipzig Filologi og Theologi og blev 1808 Professor i Weimar, hvorfra han 1812 forflyttedes til Hanau; 1818 blev han ansat i Undervisningsministeriet i Berlin. Siden 1826 deltog han i Ledelsen af det høiere militære Undervisningsvæsen.

Schulze-Delitzsch, Herman, bekjendt tysk liberal Politiker og Arbeiderven, f. 1808, d. 1883, indehavde 1830—41 forskjellige Dommerembeder, bl. a. som Assessor ved Kammerretten i Berlin, og blev 1848 af sin Fødeby, Delitzsch, valgt til Medlem af Nationalforsamlingen. Her blev han paa Grund af sit nøie Kjendskab til Arbeidernes Kaar Formand for Komitéen til Undersøgelse af Nøden blandt de arbeidende Klasser og ofrede sig fra nu af udelukkende for de tyske Arbeider- og Haandverkerklassers Ophjelp. Denne saa han hverken i Laugsvæsenet eller Socialismen, men i Associationssystemet grundet paa Selvhjelpstanken. Efterat han med Held havde oprettet en Skomagerforening i Delitzsch til Indkjøb af Raastoffer, fulgtes Eksemplet i flere af de store Byer. I Forbindelse hermed grundede han flere saakaldte „Folkebanker", som i forholdsvis kort Tid tog et mægtigt Opsving, hvilket igjen fik stor Betydning for Arbeidernes moralske Udvikling. 1859 valgtes han ved en Sammenkomst i Weimar til Leder af et Centralbureau for samtlige Foreninger. 1861 blev han i Berlin

valgt til Medlem af det preussiske Underhus og repræsenterede siden denne By saavel i den preussiske Landdag som i den tyske Rigsdag, stedse som Medlem af Fremskridtspartiet. Skjønt en ivrig Arbeiderven, var han dog en afgjort Modstander af Lassalle (s. d.) og har bekjæmpet denne baade i Skrift og Tale. 1863 blev han af sine talrige Venner overbragt en Gave paa 150,000 Mark, hvis Renter efter hans Ønske skulde tilfalde Mænd, som havde befordret Nationens Vel. Af hans Skrifter kan fremhæves: „De arbeidende Klasser og Associationsvæsenet", „Forskuds- og Kreditforeningerne som Folkebanker". „Kapitel til en tysk Arbeiderkatekismus" og „Afskaffelsen af Forretningsrisikoen ved Lassalle".

Schumacher, Heinrich Kristian, tysk-dansk Astronom, f. 1780, d. 1850, studerede i Jena, Kiel, Göttingen og Kjøbenhavn og blev 1810 Professor i Astronomi ved Kjøbenhavns Universitet. Han opholdt sig dog stadig i Holsten (fra 1821 boede han i Altona), idet han 1817 fik i Opdrag at lede den danske Gradmaaling og 1821 Bestyrelsen af den geografiske Landmaaling i Holsten. Hans 1830 gjorte Jagttagelser over Sekundpendulets Længde blev siden lagt til Grund for det danske Længdemaal. 1823 stiftede han det endnu bestaaende Tidsskrift „Astronomische Nachrichten".

Schumacher, Heinrich Kristian Fredrik, dansk Læge og Naturforsker, f. 1757, d. 1830, blev 1795 Professor ved Akademiet i Kjøbenhavn og Overkirurg ved Fredriks Hospital. 1813—16 levede han som Privatmand udelukkende for Studiet af Naturvidenskaberne og blev 1819 Professor i Anatomi ved Kjøbenhavns Universitet, hvor han virkede til sin Død Som ivrig Botaniker lagde han sig især efter Undersøgelserne af den danske Sopflora. Hans betydeligste Skrift er „Enumeratio plantarum Sællandiæ septentrionalis et orientalis".

Schumacher, Peder, se Griffenfeld.

Schumann, Robert, berømt tysk Komponist, f. 1810, d. 1856, studerede i Jena, Leipzig og Heidelberg, men ofrede sig fra sin Tilbagekomst til Leipzig 1830 fuldstændig for Musiken. Allerede tidlig maatte han paa Grund af en Fingerlammelse høre op med at spille og lagde sig nu udelukkende efter Studiet af Musikens Theori. 1834—44 udgav han sammen med nogle Kollegaer „Nyt Tidsskrift for Musik", som ved dygtige Kritiker og musikalsk-theoretiske Afhandlinger fik stor Indflydelse paa det tyske Musikliv. I denne Periode skrev han flere betydelige Arbeider, hvoriblandt „Børnesymfonierne", „Fantasistykkerne" og „Novelletterne", hvilke dog ikke fik synderlig Paaskjønnelse. Indtil 1843 fremkom fra hans Haand et stort Antal Sangkompositioner, B-Dur Symfonien, den storartede Es-Dur Kvintet, Musiken til Moores „Paradies und die Peri" o. fl. Efterat han sammen med sin Hustru, havde gjort en Kunstreise i Rusland, bosatte han sig 1844 i Dresden, men blev paa Grund af en stadig tiltagende Hjernesygdom nødt til en Tid at holde op med sine Studeringer. Da han var bleven nogenlunde rask igjen, skrev han flere Symfonier, Klavérmusik, Operaen „Genoveva", Musiken til Byrons „Manfred", Faust-Musiken osv. 1850—53 var han Musikdirektør i Düsseldorf, men formaaede ikke at gjøre Fyldest som Dirigent, nærmest paa Grund af Sygdom. Siden fremkom fra hans Haand endnu en Række ypperlige Symfonier, Ballader, Ouverturer osv., samtidig med, at han besørgede trykt sine „Samlede Skrifter om Musik og Musikere" (4 Bd., Leipzig 1854). Han døde paa et Sindssygeasyl ved Bonn, efterat han et Par Aar i Forveien havde gjort et mislykket Selvmordsforsøg. — **Klara Schumann,** foregaaendes Hustru, f. 1819, er en af Nutidens betydeligste Pianistinder. Hun har paa sine Koncertreiser vakt stort Bifald ved sit teknisk fuldendte, sjelfulde Foredrag af sin Mands, Beethovens, Mendelssohns og Chopins Kompositioner; navnlig har hun Fortjenesten af at have indført Chopin i Tyskland. 1878 blev hun ansat som Lærerinde ved det Hochske Konservatorium i Frankfurt a. M.

Schumla eller **Schumna,** befæstet By i Fyrstendømmet Bulgarien, med ca. 30,000 Indb., hovedsagelig Bulgarer, Armenier og Jøder. Byen har paa Grund af sin Beliggenhed ved et af de vigtigste Pas over Balkan spillet en betydelig Rolle i de fleste russisk-tyrkiske Krige.

Schurz, Karl, amerikansk Politiker og Diplomat, f. i Tyskland 1829, deltog som Student i Opstanden i Pfalz og Baden, hvorfor han efter Nederlaget ved Rastatt flygtede til Schweiz. Efterat han Sommeren 1850 med stor Dristighed havde bidraget til Kinkels Flugt fra Spandau, reiste han til London, hvorfra han 1852 drog over til Amerika og bosatte sig i Wisconsin. Han kastede sig snart ind i Dagens politiske Strid og fik stor Anseelse inden det republikanske Parti. 1861 udnævntes han af Lincoln til Gesandt i Spanien, men vendte allerede kort efter tilbage for at deltage i Borgerkrigen, i hvilken han som Brigadegeneral udviste stor Koldblodighed og betydelig strategisk Dygtighed. Efter Krigen udgav han i Detroit det republikanske Blad „Detroit-Post" og fra 1867 det tysk-amerikanske „Westlichen Post". Som Senator for Staten Missouri 1869—75 opponerede han i Forening med Sumner skarpt mod Grants Annexionspolitik og Korruptionssystem samt virkede ihærdigt for andre Forbedringer i Statsstyrelsen. Ved Hayes' Valg til Præsident 1877 blev han Indenrigsminister og udmærkede sig ogsaa i denne Stilling ved sin reformatoriske Virksomhed.

Schuscha, By i det russiske Guvernement Elisabethpol i Transkaukasien, med 20,000 Indb., hovedsagelig Armeniere og Muhamedanere. Byen har adskillig Industri i Silke- og Bomuldsstoffer.

Schuselka, Franz, østerrigsk politisk Skribent, f. 1811, forsøgte sig først som Novellist med Fortællingen „Karl Gutherz" men siden som politisk Brochureforfatter og kom derved i Konflikt med den østerrigske Censur. I Weimar, Jena og Hamburg, hvor han afvexlende opholdt sig i flere Aar, skrev han en Række Flyveskrifter om Østerriges politiske Forhold, hvilke vakte megen Forbitrelse hos den østerrigske Regjering, men fik tillige stor Indflydelse paa Opinionen. Under Begivenhederne 1848 vendte han tilbage til Wien og blev valgt til Medlem af Parlamentet i Frankfurt, til hvis yderste Venstre han sluttede sig, og valgtes siden ogsaa til den østerrigske Rigsdag. Efter en Tid at have levet i Forvisning paa sit Landgods, optraadte han 1860 med stor Virkning

som Folketaler, og Aaret efter blev han Medlem af den nederøsterrigske Landdag. Her kjæmpede han især for en dualistisk Ordning af Østerrige-Ungarn og opponerede baade som Repræsentant og Redaktør af det af ham 1862 stiftede Blad „Reform" skarpt mod Centralisationspolitiken. Men ved en pludselig politisk Svingning blev han straks upopulær og er siden ikke bleven gjenvalgt.

Schuster eller **Suster**, By i den persiske Provins Khusistan, ved Floden Karun, med 20,000 Indb. og betydelig Industri i Silke-, Bomulds- og Uldstoffer. I Nærheden findes Ruiner af Oldtidens Susa.

Schuwalow, Grev Paul Andrejewitsch, russisk Hærfører, f. 1776, d. 1825, blev allerede i en Alder af 25 Aar General og udmærkede sig især i Krigen i Finland 1809, idet han trængte ind i Sverige, hvor han indtog Skellefteå og gjorde et stort Krigsbytte. — Grev Peter Schuwalow, russisk Diplomat, f. 1827, var 1864—66 Generalguvernør over Livland og Kurland, blev derefter Politichef og 1874 Gesandt i London, hvor han, navnlig under det spændte Forhold, som opstod mellem England og Rusland i Anledning af den sidste russisk-tyrkiske Krig, med stor Dygtighed bidrog til Fredens Opretholdelse. Siden deltog han i Kongressen i Berlin.

Schwab, Gustav, tysk Digter, f. 1792, d. 1850, studerede i Tübingen Filosofi og Theologi, og stiftede paa en Reise gjennem Nordtyskland Bekjendtskab med Goethe, Novalis, Tieck o. a., hvilket fik en afgjørende Indflydelse paa hans allerede stærkt vakte Trang til digterisk Virksomhed. 1817 blev han Professor i Oldtidens Literatur ved Gymnasiet i Stuttgart, hvilken Stilling han dog senere ombyttede med forskjellige Embeder. Som Digter var han i Forening med Uhland og Kerner en af den saakaldte „Schwabiske Digterskoles" fornemste Repræsentanter og udmærkede sig navnlig ved sine Romancer og Ballader. Hans betydeligste Arbeider er: „Digte", „Schillers Levnet" og „Tyske Folkebøger" (13de Oplag, 1880).

Schwaben, tidligere et tysk Hertugdømme, som oprindelig kaldtes Alemannien, senere Suevien efter de med Alemannerne sammensmeltede Suever. I Slutningen af det femte Aarh. kom Landet under de frankiske Konger, som indsatte Hertuger til at styre det; 742 afskaffedes Hertugværdigheden, og Landet deltes i flere Dele, som styredes af frankiske Embedsmænd. I Slutningen af det ellevte Aarh. kom Schwaben til Hohenstaufferne, i hvis Besiddelse det blev, til Huset uddøde, hvorefter det ophørte at være et eget Hertugdømme og deltes i flere saakaldte rigsumiddelbare Dele. 1376 stiftedes det første schwabiske Forbund, nærmest til Forsvar mod de würtembergske Grever, og 1488 det store schwabiske Forbund med en Fællesforfatning og fælles Domstol, hvorved den af Keiser Maximilian den første siden istandbragte „evige Landefred" forbedredes. Det store schwabiske Forbund opløstes 1533 paa Grund af den religiøse Splittelse, som fulgte med Reformationen. Allerede 1512 var Schwaben bleven omdannet til den schwabiske Kreds, og udgjorde en af de ti Kredse, hvori Tyskland inddeltes ved Keiser Maximilian den første. — Schwabiske Digtere, oprindelig de tyske Minnesangere i det trettende Aarh.; de kaldtes saa, fordi de (urigtigt) angaves at benytte kun den schwabiske Mundart, og at deres hele Retning stammede fra Schwaben. De understøttedes af Hohenstaufernes Slægt. Omtrent paa den tyske Frihedskrigs Tid fremstod den nye schwabiske Digterskole, hvis fornemste Repræsentanter var Uhland, G. Schwab og Kerner. — Schwabiske Keisere, de tyske Keisere, som nedstammede fra Hohenstaufernes Hus.

Schwabenspiegel, en Samling Retsbestemmelser, som af en ubekjendt Forfatter udgaves ca. 1270 og siden blev almindelig gjeldende Retsbog, navnlig i Sydtyskland. Den er sammensat af Bestemmelser hentede fra „Sachsenspiegel", de baierske, alemanske, romerske og kanoniske Lovbøger samt de frankiske Kapitularier.

Schwach, Konrad Nikolai, norsk Jurist og Digter, f. 1793 i Ringsaker paa Hedemarken, d. 1860, blev Student 1812 og tog 1817 juridisk Embedseksamen. Aaret efter beskikkedes han som Overretssagfører, blev 1830 Assessor ved Trondhjems Stiftsoverret og 1848 Sorenskriver i Nedre Thelemarken. Som Lyriker var han i sin Tid meget afgjort, fornemmelig for sine Selskabs- og patriotiske Sange; dog er Sproget ofte noget tungt og knudret. Hans „Samlede Digte" udkom 1837—46 i 3 Bind, efterfulgt 1856 af „Digtninger, gamle og nye". Desuden skrev han forskjellige historiske Afhandlinger, deriblandt den værdifulde „Udsigt over de tre nordiske Rigers Myntvæsen". Af hans øvrige literære Arbeider kan nævnes, at han udgav Zetlitz's og Bjerregaards Digte samt M. C. Hansens Noveller og Fortællinger, ligesom han ogsaa oversatte adskilligt fra fremmede Sprog.

Schwanthaler, Ludvig Michael, fremragende tysk Billedhugger, f. 1802, d. 1846, fik sin første kunstneriske Uddannelse hos sin Fader, som ogsaa var Billedhugger, samt i München, hvor han 1835 blev Professor. Blandt hans talrige Arbeider, der næsten alle er af betydeligt Værd, kan nævnes en Relieffrise i Slottet i München, 30 kolossale Marmorfigurer til „Valhalla" (Hermannsslaget, Gavlgruppe) samt Modellen til den store Statue „Bavaria" i München. Ogsaa til andre af Tysklands Byer udførte han større Statuer samt gjorde Skisser og Udkast til Billedhuggerarbeider, som blev udførte af andre, hvorved han gjennem sine talrige Elever fik afgjørende Indflydelse paa Kunstretningen i Tyskland.

Schwartz, Athalie, dansk Forfatterinde, f. 1821, d. 1871, har foruden nogle mindre Afhandlinger om Kvindens Opdragelse skrevet flere Samlinger „Livsbilleder", „Danske Landsbyhistorier" osv.

Schwartz, Marie Espérance von, tysk Forfatterinde, f. 1821, bosatte sig 1865 paa Kreta, efterat hun havde ladet sig skille fra sin Mand og en Tid boet i Rom. Fra hendes opofrende Venskab for Garibaldi skriver sig flere af hendes interessanteste Bøger, som f. Ex. „Garibaldis Denkwürdigkeiten" og „Garibaldi in Varignano und auf Caprera". Hun skrev under Forfatternavnet: Elpis Melena.

Schwartz, Marie Sofie, svensk Forfatterinde f. 1819, ægtede 1840 Teknologen Professor G. M. Schwartz, efter hvis Død hun fremtraadte for Offentligheden som Forfatterinde og udfoldede en stor Produktivitet. Hendes Romaner, som baade i Hjemlandet og især i Tyskland fik stor Udbredelse, udmærker sig ved fine Jagttagelser og

en kunstnerisk Fremstilling. Til de bedste hører: „Arbeidet adler", „En Kvinde af Folket", „To Familiemødre", „Arbeidets Børn" og „Lidenskaberne".

Schwarz, Berthold, en tysk Franciskanermunk, som ca. 1330 ifølge Sagnet ved en Række kemiske Experimenter opfandt Krudtet.

Schwarz, Fredrik, dansk Skuespiller, f. 1753, d. 1838, debuterede 1772 paa det kgl. Theater i Kjøbenhavn med afgjort Held. Allerede i sit 25de Aar blev han Sceneinstruktør og fik saavel i denne Stilling som ved det af ham 1777 stiftede „Dramatiske Selskab" stor Betydning for den sceniske Kunsts Udvikling i Danmark. Han var en fortræffelig Karakterskuespiller og forstod altid at give sine Roller paa en original og sund realistisk Maade. Han var ogsaa meget virksom og frugtbar som Oversætter af fremmede Theaterstykker.

Schwarz, Karl Heinrich Wilhelm, tysk protestantisk Theolog, f. 1812, studerede i Bonn, Berlin og Halle, hvor han paa Grund af sin Deltagelse i „Burschenschaft" blev dømt til et halvt Aars Fæstningsarrest. Efterat han 1848 havde været Medlem af Frankfurterparlamentet, til hvis høire Centrum han hørte, blev han 1849 Professor i Theologi ved Universitetet i Halle, hvor han virkede til 1856, da han blev Hofpræst og siden Regjeringsmedlem og Generalsuperintendent i Gotha. Han sluttede sig baade som Theolog og Filosof til den Schleiermacherske rationalistiske Retning og stræbte ligesom denne at forene den nyere Verdensanskuelse med den kristelige Morals Fordringer. Flere af hans Skrifter vakte i sin Tid betydelig Opmærksomhed; de fornemste af disse er: „Gotthold Ephraim Lessing som Theolog" og „Bidrag til den nyeste Theologis Historie" (fjerde Opl. 1869).

Schwarzburg, en af de ældste tyske Adelsslægter. Henrik den tolvte af Schwarzburgs Søn Günther blev 1349 valgt til tysk Modkonge mod Karl den fjerde, men døde allerede samme Aar. Efterhaanden deltes Huset i flere Linier, hvoraf siden 1599 kun to eksisterer, nemlig Schwarzburg-Rudolstadt og Schwarzburg-Sondershausen.

Schwarzburg-Rudolstadt, tysk Fyrstendømme ved Thüringerwald, udgjør 942 km.², med 81,000 Indb., hovedsagelig Protestanter. Den nu regjerende Fyrste, Georg, tiltraadte Regjeringen 1869. Forfatningen, som er af 1854, er indskrænket monarkisk, og Repræsentationen bestaar af en Landdag paa 16 Deputerede, der vælges paa 6 Aar. Fyrstendømmet, som gjennemskjæres af Floden Saale, er rigt paa Skov og har betydelig Bergverksdrift paa Jern, Marmor og Skifer. — Schwarzburg-Sondershausen, tysk Fyrstendømme ved Thüringerwald, udgjør 862 km.², med 72,000 Indb., hovedsagelig Protestanter. Den nu regjerende Fyrste, Karl Günther, tiltraadte Regjeringen 1880. Forfatningen, som er indskrænket monarkisk, er af 1857, og Repræsentationen bestaar af en Landdag paa 15 Deputerede. Befolkningens Hovednæringsvei er Agerbrug.

Schwarzenberg, en østerrigsk Fyrsteslægt, hvoraf flere Medlemmer har taget vigtig Del i Landets offentlige Anliggender. — Fyrst Karl Filip von Schwarzenberg, østerrigsk Feltmarskal, f. 1771, d. 1820, udmærkede sig allerede som ung Officér i Tyrkekrigen 1789, men især i Krigene mod Frankrige og blev 1796 efter Slaget ved Würzburg Generalmajor og 1808 General. 1812 havde han Overbefalingen over en betydelig Del af Hjelpetropperne mod Rusland og 1813, efterat han i Paris forgjeves havde søgt at stifte Fred mellem Rusland og Frankrige, var han Overanfører for Koalitionsarméen, slog Franskmændene under Vandamme ved Kulm og feirede over Napoleon ved Leipzig samt førte 1814 de forbundne Arméer ind i Frankrige. 1815 blev han Præsident i det østerrigske Hofkrigsraad. — Fyrst Felix Johann Ludvig Friedrich von Schwarzenberg, østerrigsk Statsmand, f. 1800, d. 1852, indtraadte 1824 i Diplomatiet og bekledte flere Attachéposter indtil 1838, da han blev Gesandt i Turin og Parma, og forflyttedes 1846 til Neapel. Efterat han paa Grund af Urolighederne i Italien 1848 var vendt tilbage til Østerrige, kommanderede han som Generalmajor en Brigade under Felttoget i Norditalien 1848 og blev efter Slaget ved Custozza Feltmarskalløitnant. Efter Opstanden i Wien samme Aar blev han Førsteminister og udviklede som saadan stor Energi. — Fyrst Friedrich von Schwarzenberg, foregaaendes Broder, f. 1809, blev 1836 Fyrst-Erkebiskop i Salzburg og 1849 i Prag. Han har som Medlem af det østerrigske Herrehus stedse været en ivrig Forkjæmper for de Klerikale samt for Czechernes Nationalitetsbevægelser. 1870 optraadte han paa Kirkemødet i Rom mod Pavens Ufeilbarhedsdogme.

Schwarzwald, Bjergstrækning i det sydvestlige Tyskland, gaar langs Rhinen i Retning fra Syd mod Nord gjennem Baden og Würtemberg. Dens høiste Toppe er Belchen (1416 m.) og Feldberg (1495 m.). Bjergstrækningen er fattig paa Metaller, derimod har den talrige Mineralkilder; ligesaa dækkes den for en stor Del af Skov, og i enkelte af Dalførene drives en ikke ubetydelig Vinavl. Befolkningen driver stor Industri i Trævarer, og Schwarzwalder-Uhrene nyder overalt stor Anseelse.

Schwedt, By i den preussiske Provins Brandenburg, ved Floden Oder, med ca. 10,000 Indb., et befjendt Slot og Tobaksfabriker.

Schweidnitz, By i den preussiske Provins Schlesien, med 20,000 Indb. og livlig Industri.

Schweigaard, Anton Martin, fremragende norsk Jurist og Statsmand, f. 11te April 1808 i Kragerø, hvor hans Fader var Kjøbmand, d. 1870, kom, efterat han kun 10 Aar gammel havde mistet begge sine Forældre, i Huset hos sin Bedstemoder, som tilligemed en anden Slægtning holdt ham paa Byens Borgerskole, hvor imidlertid Undervisningen var høist tarvelig og lidet skikket til at tilfredsstille den lærelystne Yngling. Hans Forældre bestemte ham for Sjømandsstanden, og i en Alder af 13 Aar gik han tilsjøs. Men det viste sig snart, at dette Liv ikke passede med hans Anlæg, og 1822 kom han i Huset hos en Præst i Østfriesland for at lære det tyske Sprog. Denne Mand opdagede snart de store Aandsevner, hans Elev besad, og søgte at udvikle disse, saa at Schweigaard i kort Tid lærte Tysk, Fransk, Latin og endel Græsk. Da han 1824 vendte hjem, kom han ind paa Skiens Latinskole, hvor den dygtige Rek-

tor Orn tog sig af ham. 1828 tog han Examen Artium med Udmærkelse i alle Fag og Aaret efter Andenexamen med samme Udfald. Hans Hovedstudium blev nu Retsvidenskaben, ved Siden af hvilken han dyrkede Filologien, og 1831 tog han Embedsexamen, ligeledes med Udmærkelse, hvorhos hans Lærere indgav Indberetning til Kongen om hans sjeldne Kundskaber. Han levede derefter i Kristiania som en meget søgt Manuduktør, og var der med at stifte Bladet „Vidar", i hvilket han skrev flere værdifulde Afhandlinger. 1833 erholdt han et Stipendium for at studere Statsøkonomi og fremmede Staters Retsvæsen. Ved sin Hjemkomst 1835 udnævntes han til Lektor i Lovkyndighed ved Universitetet og erhvervede sig snart almindelig Anseelse ved sine Forelæsninger; desuden foredrog han ogsaa Statsøkonomi og Statistik, hvilke Fag han 1840 overtog, idet han omtrent samtidig udnævntes til Professor. 1842 valgtes han til Storthingsmand fra Kristiania og blev senere stadig gjenvalgt. Som saadan har han indlagt sig store Fortjenester af sit Land, idet Udviklingen af de materielle Interesser i ham havde en kundskabsrig og skarpsindig Talsmand, ligesom Ordningen af Bank- og Pengevæsenet for en væsentlig Del skyldes ham. Schweigaards Navn er knyttet til næsten alle de Lettelser og Forbedringer, som i Tidsrummet 1842—70 indførtes paa Handelens, Industriens, Skibsfartens og Kommunikationsvæsenets Omraader, og en stor Del af dem skyldes hans personlige Initiativ. Hans Indflydelse i Storthinget var betydelig, hvad der vistnok væsentlig skrev sig fra hans store Grundighed, den Lethed, hvormed han gjennemskuede enhver Sag, og hans ædle Karakter. I Spørgsmaalene angaaende det høiere Undervisningsvæsen indtog han et fremskredent Standpunkt, idet han vilde have Realfagene fremmede og det klassiske Studium trængt mere tilbage. Som Politiker var han derimod konservativ; han modsatte sig stadig Forandringer i de bestaaende Institutioner og var stedse Regieringens Forsvarer i Storthinget, selv i de første Aar af sin Storthingsvirksomhed, skjønt Regjeringen dengang for en ikke liden Del var stationær med Hensyn til Samfunds-Institutionerne og Lovgivningen. Forfatningen vilde Schweigaard nødig røre ved; dog var han lige til 1860 Talsmand for Statsraadernes Deltagelse i Storthingets Forhandlinger, indtil han det nævnte Aar slog om og optraadte som Modstander af denne Reform. Hans Konservatisme i Henseende til Grundlovsforandringer hindrede ham heller ikke i, da Byernes Repræsentation havde forøget sig saa, at den i betydelig Grad havde forrykket Grundlovens Forholdstal af $^1/_3$ mod $^2/_3$ fra Landdistrikterne, at fremkomme med Forslag om en Grundlovsbestemmelse, hvorved hvert Valgdistrikts Repræsentantantal blev fastslaaet, hvilket Forslag vedtoges af Storthinget. Paa de to sidste Storthing, Schweigaard var Medlem af, blev han systematisk bekjæmpet af det Sverdrupske Venstreparti, som paa den Tid havde begyndt sin Sammenslutning, og hans tidligere Indflydelse tabte sig. Afholdsagen havde i ham en af sine varmeste Venner, og de Reformer i Brændevinslovgivningen, som har bidraget sit til at formindske Brændevinsforbruget, blev til under hans Medvirken som Formand i Næringskomitéen No. 2, hvilken Stilling han indehavde under næsten hele sin Storthingsvirksomhed. Som Forfatter har Schweigaard udgivet flere juridiske og økonomiske Skrifter af blivende Værd. Herhen hører hans „Norges Statistik", „Den norske Handelsret", „Den norske Proces" og „Kommentar over den norske Kriminallov". — Den høie Anseelse, hvori Schweigaard stod i Kristiania, lagdes for Dagen ved hans og hans Hustrus Begravelse (hun døde nogle Dage før ham), hvilken fandt Sted paa Kommunens Bekostning. 1883 afsløredes paa Pladsen foran Universitetet i Kristiania hans Billedstøtte, tilveiebragt ved Nationalsubskription og modelleret af J. D. Middelthun.

Schweigger, Johan Salomo Kristoph, tysk Fysiker og Kemiker, f. 1779, d. 1857, blev 1802 Professor i Mathematik og Fysik i Baireuth, 1811 i Nürnberg og 1819 i Halle. Han er fornemmelig bekjendt som Opdager af den elektromagnetiske Multiplikator, som siden fik Navn efter ham. — Hans Broder August Friedrich Schweigger, fortjent Naturforsker, f. 1783, studerede Medicin samt Naturvidenskaberne og blev 1809 Professor i Botanik og Medicin ved Universitetet i Königsberg. Senere foretog han en videnskabelig Reise til England, Frankrige og Italien, men myrdedes 1821 af sin Kusk, der havde foresat sig at røve ham. Han har udgivet fortrinlige videnskabelige Skrifter, deriblandt „Flora Erlangensis", „Handbuch der Naturgeschichte der skeletlosen ungegliederten Thiere" og „Ueber Kranken- und Armenanstalten zu Paris".

Schweigger, Karl Ernst Theodor, tysk Øienlæge, f. 1830, studerede i Erlangen, blev 1868 Professor i Oftalmologi i Göttingen og 1871 i Berlin. Han har foruden talrige mindre Afhandlinger skrevet „Forelæsninger over Brugen af Øienspeilet" og „Haandbog i Øiensygdomme".

Schweinfurt, By i den baierske Provins Nedrefranken, ved Floden Main, med 12,000 Indb., mange seværdige Bygninger og betydelig Industri i Maler- og Bogtrykkerfarver samt Bomuldsspinderier, Møllebrug og Tobaksfabriker.

Schweinfurtergrønt, en smuk, men meget giftig Mineralfarve, bruges til Tøier, Tapeter, Rullegardiner osv.; den bestaar af en Forbindelse af arsenikfur og eddikesur Kobberoxyd.

Schweinfurth, Georg August, tysk Naturforsker og Afrikareisende, f. 1836, studerede Botanik og foretog 1864—66 paa egen Bekostning en videnskabelig Reise til Nillandene, hvorfra han hjembragte rige Samlinger af botanisk, zoologisk og geografisk Interesse. 1868—71 foretog han atter en Reise til Nilegnene, dennegang til de vestlige, og trængte over Khartum ind i det indre Afrika, bl. a. til de menneskeædende Niam-Niamers Land, samt opdagede det mærkværdige Dværgfolk Akka eller Tikke-Tikke. Efterat han havde ordnet sine betydelige Samlinger og anbragt dem i Berliner-Museet samt gjenvundet sin nedbrudte Helbred, fulgte han 1873—74 den tyske videnskabelige Expedition til den libyske Ørken. 1875 blev han af Khediven af Ægypten kaldt til Kairo, hvor han bl. a. dannede et geografisk Selskab, og hvor han siden har boet, fremdeles beskjæftiget med Undersøgelser af Nilegnene. Hans Hovedverk er „I Hjertet af Afrika", som udkom 1874 paa syv Sprog.

Schweitzer, Jean Baptista von, tysk Socialdemokrat og Lystspildigter, f. 1834, d. 1875, var først Advokat i Frankfurt a. M., men kastede sig over Politiken og den journalistiske Virksomhed og sluttede sig 1862 til den Arbeiderbevægelse, som var bleven reist af Lasalle, efter hvis Død han valgtes til Præsident for de tyske Arbeiderforeninger. Saavel i det af ham stiftede Blad „Socialdemokraten" som i den nordtyske Rigsdag, til hvilken han valgtes 1867, arbeidede han hensynsløst for sine Ideers Fremme; men allerede 1871 havde han forspildt sine Tilhængeres Tillid og blev ikke gjenvalgt, hvorefter han fratraadte som Præsident for Arbeiderforeningerne og ofrede sig for Skuespildigtningen. Flere af hans Lystspil vandt stort Bifald, som f. Ex. „Epidemist", „Alkibiades" og „Canossa". Han har ogsaa skrevet den social-politiske Roman „Lucinde, eller Kapital og Arbeide".

Schweiz, republikansk Forbundsstat i Sydeuropa mellem 45° 49′ og 47° 49′ n. Br. og 23° 37′ og 28° 10′ ø. L., grændser mod Nord til Baiern, mod Øst til Østerrige, mod Syd til Italien og mod Vest til Frankrige og Baden. Størrelsen er 41,390 km.^{2} og Indbyggerantallet 2,850,000. Schweiz er det høiest beliggende Land i Europa, overalt gjennemskaaret af høie Fjeldkjæder. Af disse tilhører Fjeldene i den østlige og sydlige Del Alperne, i den vestlige og nordlige Jurabjergene. Mellem Fjeldkjæderne ligger de beboede Dele af Landet, hvilke dels bestaar af trange, isolerede Dalstrøg, dels af høitliggende Flader. Flere af de høieste Toppe gaar langt ovenfor Snegrændsen (der gjennemsnitlig ligger 2,600 m. over Havet), idet enkelte af dem naar en Høide af over 4,600 m. De vigtigste Alpetoppe er: Matterhorn (4,482 m.), Lyskamm (4,148 m.), Monte Rosa (4,638 m.), Weißhorn, Finsteraarhorn (4,275 m.), Jungfrau (4,167 m.) m. fl. Langs Fjeldsiderne findes talrige Isbræer, som om Sommeren ofte sender ødelæggende Sne- og Stenskred ned i Dalene. Fra Bræerne udspringer flere tildels betydelige Elve, der inden Landets Grændser fordetmeste har et rivende Løb og saaledes er uden Betydning for Samfærdselen. De vigtigste er Rhinen, Tessin (Ticino), Rhone, Doubs, Inn og Aar. Af Indsjøer findes et stort Antal, hvoraf de fleste er af ubetydelig Størrelse; dog indtager enkelte af dem et ikke lidet Areal, som Bodensjø, Genfersjø, Lago Maggiore, Murtensjø, Neufchatelsjø, Bielsjø, Vierwaldstädtersjø, Züchersjø m. fl. Klimatet er meget sundt, men Varmegraden høist forskjellig. I de lavest beliggende Egne trives Vinstokken og flere Slags Sydfrugter, hvorimod Høisletterne har et saa koldt Klima, at Kornet ikke modnes. Jordbunden er fordetmeste frugtbar. Kvægavlen er Landets fornemste Næringsvei, og Kvægopdrætningen samt Meierivæsenet er drevet til en høi Grad af Fuldkommenhed, saa at Landets Meieriprodukter overalt har vundet almindelig Anerkjendelse. Ogsaa Agerdyrkningen staar paa et fremskredet Standpunkt, men drives ikke i nogen stor Udstrækning, saa at Kornavlen ikke tilfredsstiller Landets eget Behov. Af andre Landbrugsartikler, som frembringes i større Maalestok, kan nævnes Poteter, Olieplanter, Hamp, Lin, Tobak og Frugt; ogsaa Vinavlen drives i flere Egne med Held. Skovene er i den sidste Tid ved uforsigtig Behandling gaaet meget tilbage, saa at der mangesteds er Mangel paa Trævirke. Bergverksdriften er ubetydelig og omfatter fornemmelig Jern, Kul og Salt. Derimod har Schweiz betydelige Stenbrud, som især leverer lithografiske Sten, Sandsten og Skifersten, samt en stor Rigdom paa mineralske Kilder og Sundhedsbrønde. Industrien er af megen Betydning og beskjæftiger en stor Del af Befolkningen; den omfatter især Bomulds- og Silkevæverier, Fabrikation af Uhre, optiske Instrumenter, Knipliger, Lædervarer, musikalske Instrumenter, Træskjærerarbeider m. m. Fiskeri og Jagt var tidligere indbringende Erhvervskilder, men er nu meget aftagne. Af vilde Dyr forekommer ikke andre end Ræv og Hare i nogen større Mængde, og den før saa indbringende Jagt paa Gemser og Stenbukke er saagodtsom ophørt paa Grund af Dyrenes hurtige Aftagen. Handelen er særdeles livlig, og Samfærdselen lettes betydeligt ved Jernbaner og prægtige Veie samt ved en udstrakt Dampskibsfart paa Indsjøerne. De fornemste Udførselsartikler er Hornvæg, Ost, Bomulds- og Silketøier, Uhre, Maskiner og Straavarer. Schweiz bestaar af 22 Kantoner, som hver selvstændig bestyrer sine indre Anliggender. 3 af dem er desuden delte i 2 Halvkantoner hver, saa at de selvstændige Staters Tal inden Forbundsstaten er 25: Zürich, Bern, Luzern, Unterwalden (2), Uri, Schwydz, Glarus, Zug, Freiburg, Solothurn, Basel Stadt, Basel Land, Schaffhausen, Appenzell-Ausserrohden og Innerrohden, St. Gallen, Graubünden, Aargau, Thurgau, Tessin, Waadt, Wallis, Neuenburg og Genf. Alle Kantoners Forfatning er demokratisk. Statens udøvende Magt indehaves af et paa 3 Aar valgt Forbundsraad paa 7 Medlemmer, af hvis Midte der hvert Aar vælges en Præsident. De 7 Forbundsraader har hver sit Departement at bestyre. Dette Raad vælges af Forbundsdagen, som indehar den lovgivende og bevilgende Myndighed, og som bestaar af 2 Kamre: Stænderraadet paa 44 Medlemmer, 2 valgte af hver Kanton, og Nationalraadet paa 135 Medlemmer, valgte ved almindelig Valgret, saaledes at en Repræsentant vælges for hver 20,000 Indb. En Forbundsret paa 11 Medlemmer, valgte af Forbundsforsamlingen, afgjør Stridigheder mellem Kantonerne. Hver enkelt af disse har sin egen Forfatning, der i mange Henseender kan være noget afvigende fra de øvrige, men for dem alle gjelder Folkesuverænitetsprincipet og en fuldkommen Lighed for Loven. I politisk Henseende er Forbundsstaten yderst tolerant, og Schweiz har derfor i længere Tid været et Tilflugtssted for politiske Forbrydere. Folkeunderviisningen staar paa et høit Trin, og hver Kanton har Seminarier til Uddannelse af Lærere. Af højere Læreanstalter findes 3 Universiteter (Basel, Zürich og Bern), desuden 3 theologiske Læreanstalter tilhørende den reformerte Kirke, 3 katholske Præsteseminarier, en polyteknisk Skole samt flere Gymnasier, Lycéer, Real- og Middelskoler osv. Af Indbyggerne er noget over Halvdelen Protestanter, Resten Katholiker. Statsindtægterne var 1877 henved 43 Millioner Franks, Udgifterne henved 44 Millioner, Statsgjelden var 32¼ Million; desuden havde de enkelte Kantoner en samlet

Statsgjeld af ca. 200 Mill. Frks. Størstedelen af sidstnævnte Gjeld er stiftet ved den senere Tids storartede Jernbaneanlæg. Militærvæsenet er grundet paa almindelig Værnepligt. Fra det 20de til det 32te Aar staar den Værnepligtige i Linien (Bundesauszug), som tæller tilsammen 105,000 Mand af alle Vaabenarter, fordelt i 8 Divisioner, og fra det 33te til det 44de i Landeværnet, hvis Styrke er 91,000 Mand. Forsvarsvæsenet kræver en aarlig Udgift af henved 16 Mill. Frks., men den militære Øvelse er høist mangelfuld, og nogen egentlig Officersstand existerer ikke, ligesaalidt som nogen staaende Hær. En Del af Udgifterne ved Militærvæsenet bæres af Mandskaberne selv. — **Historie.** Schweiz's Historie før det kom i Berøring med Romerne er indhyllet i Mørke. De seneste Aars Opdagelser af de mange Pælebygninger i Landets Indsjøer kaster et og andet Streiflys over dets Urbeboeres Sæder og Skikke, men oplyser intet om deres Hærkomst og Landets første Bebyggelse. Det første historisk bekjendte Folk i disse Egne er Helvetierne, en keltisk Folkestamme mellem Rhinen, Jurabjergene og Alperne. I det 1ste Aarh. f. Kr. kom de under romersk Herredømme og antog Seierherrernes Sprog og Skikke. Ca. 400 e. Kr. bemægtigede Alemannerne sig Størstedelen af det nuværende Schweiz, som kort efter blev en Del af det frankiske Monarki. I det 9de Aarh. blev det forenet med Burgund og i Begyndelsen af det 11te Aarh. med det tyske Rige. Dettes Keisere lod Landet bestyre af Hertugerne af Zähringen, under hvis Regjering det i flere Henseender gik fremad. Men da denne Slægt uddøde 1218, deltes Landet mellem forskjellige Fyrstehuse, som Savoien, Habsburg, Kyburg m. fl. og var længe et Bytte for Lovløshed og Udsugelse af enhver Art. Huset Habsburg havde imidlertid erhvervet det meste af Schweiz, og da det besteg den tyske Keisertrone, forstod Schweizerne at sikre sig flere Rettigheder. Men da de første habsburgske Keisere vilde indskrænke deres Frihed og desuden behandlede dem haardt, forbandt Schwyz, Uri og Unterwalden sig til at forsvare sin nedarvede Frihed. Om de uhistoriske Sagn om Kampe mod de østerrigske Landfogder, se Gessler og Vilhelm Tell. Hertug Leopold af Østerrige forsøgte 1315 at kue de opsætsige Bjergboere og rykkede ind i Landet med en udsøgt Hær, men led ved Morgarten et fuldstændigt Nederlag. Lykken gav Schweizerne Mod, og derfor sluttede flere af Kantonerne sig til det nyoprettede Forbund. De østerrigske Hertuger forsøgte vel senere at underkue det tapre Folk, men efter at have lidt det totale Nederlag ved Sempach 1386 og ved Näfels 1388, sluttede de Fred med Schweiz. I næsten 100 Aar havde nu Schweizerne udvortes Fred, indtil Burgunds krigerske Hertug Karl den driftige forsøgte at underlægge sig Landet. Men han var ikke heldigere end sine Forgjængere, idet han 1476 tabte de blodige Slag ved Granson og Mürten og Aaret efter faldt ved Nancy under et nyt Forsøg paa at undertvinge Schweizerne. Forbundet voxede nu saa at det 1513 talte 13 Kantoner. Keiser Maximilian den første forsøgte vel at hævde sin Høihedsret over Schweiz, men efter 1499 at være bleven slaaet af Schweizerne, sluttede han Fred med dem og opgav ethvert Krav paa Landet, saa at det nu igrunden var uafhængigt af Tyskland, uagtet dette først halvandet hundrede Aar senere blev offentlig anerkjendt (ved den westfalske Fred 1648). Schweizernes Tapperhed og sjeldne Krigslykke indgjød Nabomagterne Respekt, og disse søgte gjerne at sikre sig deres Venskab og Bistand i sine Konflikter med andre Magter. I Begyndelsen af det 16de Aarh. lod Schweizerne sig overtale til at optræde som Italienernes Allierede i Krigen mod Frankrige og forjog Franskmændene fra Mailand; men kort efter tilføiede Kong Frans den første dem et alvorligt Nederlag ved Marignano, hvorefter de sluttede Fred, og siden den Tid har Schweiz stedse holdt sig neutralt under de europæiske Forviklinger. Imidlertid lod schweizisk Linietropper sig hverve til fremmed Krigstjeneste, især i Frankrige, hvor en Schweizergarde bestod lige til Udbruddet af den store franske Revolution. Forbundsstaten var imidlertid i Tidens Løb bleven betydelig udvidet, dels ved Kjøb, dels ved, at enkelte tilstødende Distrikter frivillig sluttede sig til Forbundet, dels endelig ved, at de forskjellige Kantoner ligefrem annekterede omliggende Distrikter. Den Uro i Sindene, som fulgte med Reformationen, greb ogsaa Schweizerne, da en stor Del af Befolkningen sluttede sig til Zwinglis og Kalvins Lære, og det truede endog med, at en Borgerkrig skulde udbryde. En anden Grund til Uenighed var, at de enkelte Kantoners Forfatninger var saa yderst forskjellige, idet nogle var helt igjennem demokratiske, andre næsten fuldkommen aristokratiske. Misstemningen tiltog mere og mere, og i Slutningen af det 18de Aarh. blandede den franske Republik sig i Sagen. En fransk Hær rykkede ind og ordnede egenmægtigt Forholdene, og efter endel Stridigheder endte det med, at Napoleon 1803 gav Landet en ny Forfatning og til Løn herfor fratog det Kantonerne Wallis, Genf og Neufchatel, som indlemmedes i Frankrige. Men paa Wienerkongressen blev de igjen tilbagegivne Schweiz, ligesom Landet samtidig blev sikret en stedsevarende Neutralitet. Den gamle Misnøie ulmede imidlertid op igjen, dels fordi Byerne havde en uforholdsmæssig stor Indflydelse, og 1830 udbrød der en almindelig Reisning blandt Landbefolkningen. Dette førte til, at de forskjellige Kantoners Forfatninger efterhaanden revideredes og fik en friere Form, dog ikke uden stor Modstand af de tidligere Magthavere og den katholske Geistlighed. Først 1874 lykkedes det at faa Ende paa denne Forfatningsstrid, idet en af Regjeringen foretagen Revision blev godkjendt med 42,000 Stemmers Overvegt. Nogle Aar iforveien vedtog Forbundsdagen Jesuiternes Udvisning af Landet.

Schweizer, Alexander, schweizisk reformert Theolog, f. 1808, blev, efter at have studeret i Zürich, 1835 Professor i Theologi sammesteds. Som saadan fulgte han samme Retning som Schleiermacher (s. d.), idet han forenede et dybt religiøst Gemytsliv med grundig filosofisk Viden og modig Kritik. Blandt hans betydeligste Verker kan navnlig fremhæves: „Den reformerte Kirkes Troeslære, „De protestantiske Centraldogmer inden den reformerte Kirke" og „Den kristelige Troeslære, fremholdt efter protestantiske Grundsætninger".

Schweizertropper, tidligere i flere Lande, som Frankrige, Rom, Spanien osv., af Schweizere dannede Leietropper, der fornemmelig gjorde Tjeneste som vedkommende Fyrstes Livvagt. Efter Schweizernes heldige Kampe mod Østerrige søgte gjerne de krigførende Magter at hverve Schweizere som Hjelpetropper, og Følgen blev, at aarlig et stort Antal af Schweiz's unge Mandskab forlod Fædrelandet for at gaa i fremmed Krigstjeneste. Efterhaanden begyndte dog Forbundsregjeringen at sætte en Stopper for disse Udvandringer, men uagtet den tilsidst aldeles forbød de unge Schweizere at leie sig ud, var der i Neapel indtil 1859 og i Rom indtil 1870 et større Antal Schweizertropper, ligesom der endnu skal være mange i hollandsk-ostindisk Tjeneste.

Schwenkfeld, Kaspar, tysk religiøs Sværmer, f. 1490, d. 1561, er Stifter af den efter ham opkaldte Sekt Schwenkfeldianerne, som ved sin Mysticisme og sit Forlangende om Oprettelsen af et Kirkesamfund, hvortil kun „hellige" skulde have Adgang, paadrog sig saavel Reformatorernes som Katholikernes Uvillie. Schwenkfeld selv maatte gaa i Landflygtighed, medens hans Tilhængere navnlig i Schlesien sluttede sig sammen i Menigheder. Men paa Grund af vedholdende Forfølgelser udvandrede de 1733 til Nordamerika, hvor de endnu danner Menigheder med egne Præster.

Schwerin, Hovedstad i Storhertugdømmet Mecklenburg-Schwerin, ligger ved Schwerinersjøen og har 29,000 Indb. Byen har et smukt Slot, en interessant Domkirke og desuden flere andre fortjenstfulde offentlige Bygninger samt betydelig Handel og Industri.

Schwerin, en af de ældste og rigeste Adelsslægter i Pommern. — Grev Henrik af Schwerin, som levede i første Halvdel af det 13de Aarh., har gjort sig bekjendt ved, at han 1223 ved et natligt Overfald fangede den danske Konge Valdemar Seier, hvilket havde til Følge, at dennes Erobringer paa Østersjøens Sydside igjen gik tabt under hans Fangenskab. — Grev Kurt Kristof Schwerin, preussisk Feltmarskal, f. 1684, d. 1757, gik 1700 i hollandsk, 1706 i mecklenburgsk Krigstjeneste og blev som Oberst sendt i en hemmelig Mission til Karl den tolvte i Bender. Efterat han som mecklenburgsk Generalmajor 1719 havde slaaet den keiserlige Kommissionshær, gik han i preussisk Tjeneste og blev af Fredrik Vilhelm den første benyttet saavel i flere diplomatiske som i militære Hverv. Ved Fredrik den andens Tronbestigelse blev han Feltmarskal og bidrog i den første schlesiske Krig, som Fører af høire Fløi, i betydelig Grad til Preussernes Held, bl. a. i Slaget ved Mollwitz. Ogsaa i den anden schlesiske Krig udmærkede han sig, navnlig ved Beleiringen og Indtagelsen af Prag. Han faldt under Syvaarskrigen i Slaget ved Prag, efter at have udvist stor personlig Tapperhed. — Grev Maximilian Schwerin, preussisk Statsmand, f. 1804, d. 1872, blev 1847 valgt til den forenede Landdag, var 1848 en kort Tid Kultusminister og siden Medlem af den tyske Nationalforsamling, hvor han støttede de faa, som arbeidede for en Forfatning, der skulde være forenlig med de tyske Fyrsters Interesser. Siden var han Medlem af det preussiske Andetkammer, hvis Præsident han var 1849—55, og til hvis liberale Parti han stedse hørte. 1859—62 var han Indenrigsminister og stillede sig efter sin Afgang paa de Gammelliberales Side. 1867 gik han over til det nationalliberale Parti, dog uden at opgive sine oprindelige Anskuelser, og erhvervede sig særdeles stor Popularitet.

Schwetschke, Karl Gustav, tysk Publicist og Digter, f. 1804, betraadte den journalistiske Bane som Redaktør af „Hallische Zeitung", hvori han især forfegtede de „Protestantiske Venners" Sag. Som Medlem af Frankfurterparlamentet 1848 skrev han de politisk-satiriske „Novae epistolae obscurorum virorum", der vakte megen Opsigt. Han har foruden en Række mindre Arbeider af literært-kritisk, bibliografisk eller kulturhistorisk Indhold, Oversættelser osv., skrevet flere Digtsamlinger, hvoraf især maa fremhæves: „En Protestantvens Digte", „Recta via ex taberna", de didaktiske Epos „Bismarckias" og „Varzinias".

Schwiebus, By i den preussiske Provins Brandenburg, med 8,000 Indb.

Schwind, Moritz von, tysk Maler, f. 1804, d. 1871, kom 1828 til München, hvor han studerede under Cornelius's Veiledning og bl. a. udførte en Del Billeder med Motiver fra Tiecks Eventyr. 1839 reiste han til Karlsruhe, hvor han for Regjeringen besørgede den nye Kunsthalles kunstneriske Udsmykning, dekorerede første Kammers Forsamlingssal, samt udførte flere større Staffelibilleder. 1847 blev han Professor ved Akademiet i München. Her udfoldede han en storartet Virksomhed, navnlig som Freskomaler, idet han til flere Kirker saavel i Tyskland som i England leverede Kartons til Glasmalerier samt udførte et større Antal Væggemalerier for Wartburg, den nye Operabygning i Wien osv. Heldigst og mest populær var han dog bleven ved sine mesterlige Illustrationer til tyske Folkeeventyr. Af disse kan især nævnes hans „Aschenbrödel", „Sieben Raben" og „Von der schönen Melusine". Som Kunstner var han en af de mest fremragende Repræsentanter for den tyske Romantik.

Schwyz, Kanton i Schweiz, ligger ved Vierwaldstätterjøen, mellem Kantonerne Zug, Zürich, St. Gallen, Glarus, Uri og Luzern, udgjør 908 km.², med 50,000 Indb. Den vigtigste Erhvervskilde er Kvægavl; dernæst kommer Industri i Bomulds- og Silkevarer. Forfatningen er demokratisk, og Repræsentationen bestaar af det paa fire Aar valgte Kantonsraad paa 81 Medlemmer samt af Regjeringsraadet, som ligeledes vælges paa fire Aar, og hvis Medlemsantal er 7. Schwyz, hvis oprindelige Beboere var Alemanner, er en af de tre Kantoner, som først sluttede sig sammen til et Forbund. Efterat Østerrigerne ved Morgarten var blevne slaaede af Schweizerne, sluttede Kantonen sig mere og mere til Edsforbundet og maatte 1798 ligesom de andre Kantoner finde sig i at antage den helvetiske Forfatning. Den nuværende demokratiske Forfatning daterer sig fra 1848. Kantonen er streng katholsk og har i alle Religionsstridigheder og Krige bekjæmpet Protestanterne.

Schwäbich-Hall, By i Kongeriget Würtemberg, med 8,500 Indb. og rige Saltverker.

Schübeler, Fredrik Christian, anſet norſk Botaniker og Videnſkabsmand, f. i Fredriksſtad 1815, blev Student 1833 og tog 1840 medicinſk Embedseramen. Senere var han en Tid anſat ved Rigshoſpitalet og praktiſerede derefter ſom Læge paa forſkjellige Steder, bl. a. ſom Korpslæge ved Bergenſke Brigade. Allerede ſom Barn havde han Intereſſe af at fyſle med Botaniken, og denne Tilbøielighed fulgte han ogſaa under ſine Studeringer ſamt efterat han var bleven Læge. Han indſaa den ſtore Betydning for det praktiſke Liv, ſom et herpaa anlagt botaniſk Studium vilde have for Fædrelandet, og det lykkedes ham at erholde et Stipendium af Selſkabet for Norges Vel, hvilket ſatte ham iſtand til 1848—51 at foretage Reiſer til forſkjellige europæiſke Lande, for at gjøre ſig bekjendt med botaniſke Haver og Muſéer, Trækultur, Havedyrkning oſv. Sidſtnævnte Aar blev han Docent i Botanik ved Univerſitetet ſamt Beſtyrer af de økonomiſke Dyrkningsforſøg i Tøiens botaniſke Have ved Kriſtiania; ſom ſaadan udviklede han en ihærdig Virkſomhed, idet han paa alle Maader ſøgte at vække Sanſen for en forſtandig og paa et rationelt Grundlag anlagt Dyrkningsmaade af vore Kulturplanter. Han fik iſtand de første Udſtillinger i Kriſtiania af Have- og Markfrugter, hvorved man kunde faa Anledning til at anſtille Sammenligninger mellem Norges og de ſydligere Landes Frembringelſer paa dette Omraade. 1864 udnævntes han til Lektor og to Aar ſenere til Profeſſor i Botanik ſamt til Direktør for den botaniſke Have. Hans Skrifter har baade i Norge og Udlandet vundet almindelig Anerkjendelſe blandt Fagmænd, og blandt dem kan nævnes: „Om Frugttræernes og Bærbuſkenes geografiſke Udbredelſe i Norge“ (paa Tyſk), „Norges Kulturplanter“ og „Norges Planteverden“ (paa Tyſk), desuden hans ypperlige Folkeſkrifter „Havebog for Almuen“ og „Kjøkkenhaven“, der begge er blevne udbredte i mange tuſen Expl. og hører blandt de bedſte Skrifter i den ſkandinaviſke Landbrugsliteratur. Desuden har han ſkrevet et ſtort Antal Afhandlinger i forſkjellige Blade og Tidsſkrifter.

Schücking, Chriſtoph Bernhard Levin, tyſk Romanforfatter, f. 1814, d. 1883, ſtuderede Juriſprudents og var en Tid Medredaktør af forſkjellige Blade. Han debuterede 1852 med „Et Slot ved Havet“, og har ſenere udgivet et uſædvanlig ſtort Antal Romaner, ſom i Regelen udmærker ſig ved en klar Stil, Humor og en ſund, beherſket Realisme. Han har ogſaa ſkrevet Digte, Dramaer og mindre Fortællinger. En Samling af hans udvalgte Romaner, beſørget af ham ſelv, udkom 1864 i 12 Bd. — Schücking, Luiſe, foregaaendes Huſtru, f. 1815, d. 1855, har ogſaa ſkrevet Romaner og Smaafortællinger, hvoraf kan nævnes „Mod Strømmen“, „Den nye Korsridder“ og „Frauenleben“.

Schütt, to af Donau dannede Øer i Ungarn, mellem Presburg og Komorn, har tilſammen et Fladeindhold af 1735 km.² og er overordentlig frugtbare og tæt befolkede.

Schütz, Heinrich, ogſaa kaldet Sagittarius, berømt tyſk Komponiſt, f. 1585, d. 1672, blev 1614 Kapelmeſter i Dresden. Han har ſkrevet et ſtort Antal Kompoſitioner, navnlig Kirkemuſik, hvoraf dog kun en Del er trykt, og viſer ſig i alle ſine Arbeider ſom en aandfuld og uſædvanlig original Tonedigter. Hans trykte mindre Kompoſitioner bærer Fællestitelen „Symphoniae sacrae“.

Schütz, Kriſtian Gottfried, tyſk Filolog, f. 1747, d. 1832, blev 1769 Inſpektør ved det theologiſke Seminarium i Halle og 1773 Profeſſor ved Univerſitetet ſammeſteds; 1779 forflyttedes han til Jena. Som Univerſitetslærer havde han megen Indflydelſe paa det filologiſke Studium, navnlig ved ſine Bearbeidelſer af de klaſſiſke Forfatteres Skrifter. — Friedrich Karl Julius Schütz, foregaaendes Søn, tyſk Filoſof, f. 1779, d. 1844, blev 1804 Profeſſor i Filoſofi i Halle og foretog 1806 en længere Europareiſe, paa hvilken han ogſaa beſøgte Skandinavien. 1818 blev han atter Profeſſor i Halle, men opgav dog efter nogen Tids Forløb ſin Stilling. Af hans Skrifter kan nævnes: „Den franſke Republiks Hiſtorie“, „Goethes Filoſofi“ og „Udkaſt til den franſke Revolutions Hiſtorie“.

Schytte, Andreas, dansk politiſk-hiſtoriſk Forfatter, f. 1726, d. 1774, blev 1761 Profeſſor ved Sorø Akademi. Han har bl. a. ſkrevet „Danmarks og Norges naturlige og politiſke Forfatning“, „Staternes indvortes Regjering“ og „Staternes udvortes Regjering“.

Schäfer, Heinrich, tyſk Hiſtoriker, f. 1794, d. 1869, blev 1831 Bibliothekar i Darmſtadt og 1833 Profeſſor i Hiſtorie ved Univerſitetet i Gießen, ſamt Direktør for Univerſitets-Bibliotheket. Hans betydeligſte Verker er: „Geſchichte von Portugal“, „Geſchichte von Spanien“ og „Ueber heutige Aufgaben der Geſchichtſchreibung“ (1864).

Schäfer, Johan Vilhelm, tyſk Literaturhiſtoriker, f. 1809, d. 1880, har foruden en Række dels originale og dels bearbeidede Skrifter om Tyſklands Literatur udgivet „Goethe's Leben“ og „Schiller, eine biografiſche Schilderung“, begge af ſtor Intereſſe. Som Digter er han bekjendt ved ſin „Liebe und Leben“. — Arnold Schäfer, Foregaaendes Broder, tyſk Hiſtoriker, f. 1819, blev 1850 Profeſſor ved Landsſkolen i Grimma, 1858 ved Univerſitetet i Greifswalde og 1865 i Bonn. Hans meſt bekjendte Verker er: „Demoſthenes og hans Tid“ og „Syvaarskrigens Hiſtorie“.

Schölcher, ſe Schoelcher.

Schöll, Adolf, tyſk Arkæolog og Kunſthiſtoriker, f. 1805, blev 1835 Lektor i Kunſtmythologi ved Akademiet i Berlin, 1842 Profeſſor i Arkæologi i Halle og Aaret efter Direktør for Kunſtanſtalten i Weimar, hvor han 1860 blev Overbibliothekar. Til hans betydeligſte Arbeider hører: „Sofokles, hans Liv og Virkſomhed“, „Breve og Opſatſer af Goethe“, „Goethes Breve til Fru v. Stein“ og „Karl-Auguſt-Buchlein“.

Schöll, Maximilian Samſon Friedrich, tyſk Diplomat og Hiſtoriker, f. 1766, d. 1833, var 1814—19 anſat ved den preuſſiſke Legation i Paris, hvor han levede de ſidſte Aar af ſit Liv. Af hans forſkjellige værdifulde hiſtoriſke Arbeider maa iſær fremhæves: „Histoire abrégée de la littérature grecque“, „Histoire de la littérature romaine“, „Recueil des pièces relatives au congrès de Vienne“ og „Cours d'histoire des états européens“.

Schömann, Georg Friedrich, tyſk Filolog og Oldgranſker, f. 1793, d. 1879, blev 1826 Profeſſor i Greifswalde, hvor han ſenere tillige blev

Bibliothekar. Af hans Skrifter, som alle røber grundigt Studium og klar Fremstillingsevne, kan nævnes: „Den attiske Proces", „Græske Antikviteter" og „Opuscula academica".

Schönbein, Kristian Friedrich, tysk Kemiker, f. 1799, d. 1868, studerede i Tübingen og Erlangen, senere i England og Frankrige og blev 1828 Professor ved Universitetet i Basel. Blandt hans vigtigste Opdagelser kan mærkes Ozon og Skydebomuld samt Dannelsen af salpetersyrlig Ammoniak ved Forbrænding og Fordunstning af Vand.

Schönbrunn, et for sin Pragt berømt keiserligt Slot i Nærheden af Wien. Her døde Napoleon den førstes Søn 1832 og her blev Freden til Presburg 1805 stadfæstet samt Wienerfreden 1809 sluttet.

Schönebeck, By i den preussiske Provins Sachsen, med 11,000 Indb., et rigt Saltverk, og betydelig Fabrikdrift med kemiske Præparater.

Schönherr, Karl Johan, svensk Entomolog, f. 1772, d. 1848, var egentlig Silkefabrikant, men erhvervede sig ved Udholdenhed og grundige Studier saa betydelig Indsigt i Entomologien, at han 1809 blev Medlem af det svenske Videnskabsakademi. Hans Hovedverk er: „Genera et species Curculionidum" (16 Bd. 1833—46).

Schoning, Gerhard, norsk Historiker, f. 1722, d. 1780, stiftede 1760 som Rektor ved Latinskolen i Trondhjem sammen med Gunnerus og Suhm Videnskabsselskabet sammesteds. 1765 blev han Professor i Historie og Veltalenhed ved Sorø Akademi og 1775 Geheimearkivar. Til hans betydeligste Arbeider hører: „Norges Riges Historie", som udgjør 3 Bd. og gaar til 995, og en Udgave af Snorre Sturlasøns Kongesagaer, hvoraf han dog kun fik færdig 2 Bind; Resten udkom efter hans Død. Endnu henligger i Haandskrift det meste af hans „Reise i Norge".

Schönlein, Johan Lukas, tysk Læge og udmærket Kliniker, f. 1793, d. 1864, tog 1816 i Würzburg den medicinske Doktorgrad, blev 1820 Professor i Therapi og Klinik sammesteds, 1833 i Zürich og 1839 ved Berlins Universitet. Her indehavde han desuden flere vigtige Stillinger inden den medicinske Verden, var Livlæge hos Kongen og udøvede forøvrigt en indsigtsfesrig Virksomhed. Af hans Skrifter kan nævnes: „Almindelig og speciel Pathologi og Therapi" og „Kliniske Foredrag".

Sciacca (udt. Sjiakka), By paa Siciliens Sydvestkyst, med 21,000 Indb., Sardelfiskeri, Svovlgruber og Saltverker.

Scillyøerne (udt. Silliøerne), Øgruppe i Atlanterhavet, udenfor Englands Sydvestspids, bestaar af 145 Smaaøer, som tilsammen kun udgjør 15 km.², med ca. 2100 Indb. Den største af Øerne er St. Mary.

Scintillation, Funklen, Glimten, Tindren; scintillere, funkle, tindre, gnistre.

Scipio, en romersk Patricierslægt, hvoraf flere spillede en fremragende Rolle. — Lucius Cornelius Scipio var Konsul 350 f. Kr. — Lucius Cornelius Scipio Barbatus blev Konsul 298 f. Kr. og udmærkede sig i Krigen mod Samniterne; hans Søn Lucius Cornelius Scipio fordrev som Konsul Karthagerne fra Korsika 259 f. Kr. — Publius og Gneius Cornelius Scipio, foregaaendes Sønner, af hvilke den første var Konsul 218 og den anden Legat i Spanien, kjæmpede tappert mod Karthagerne i den anden punisk Krig og faldt begge. — Publius Cornelius Scipio Africanus den ældre, forannævnte Publius's Søn, f. 235 f. Kr., d. 183, blev 212 Ædil. Aaret efter gik han til Spanien som Prokonsul og vandt ved sin milde og retskafne Færd Folkets Agtelse og Tillid. Han var heldig mod Kathagerne, erobrede deres vigtigste Vaabenplads Nykarthago samt beseirede dem i flere Træfninger. 205 blev han Konsul og tog som saadan ivrig Ordet for at forlægge Krigsskuepladsen til Afrika. Efter megen Modstand fra Senatets Side lykkedes det ham at sætte sin Villie igjennem. Han gik da til Afrika og beseirede 202 Hannibal i det blodige Slag ved Zama, hvorved den anden punisk Krig endtes. — Hans yngre Broder Lucius Cornelius Scipio var 190 Konsul og overvandt Kong Antiochus den tredie af Syrien ved Magnesia, hvorfor han fik Tilnavnet Asiatikus. — Publius Cornelius Scipio Æmilianus Africanus den yngre, f. 183 f. Kr., d. 129, blev 151 Krigstribun i Spanien og 147 Konsul. Han fik Overanførselen over Hæren i Afrika og indtog Aaret efter Karthago, hvorved Karthagernes Modstandsevne under den tredie punisk Krig fuldstændig blev brudt. 134 blev han for anden Gang Konsul og drog mod Numantia, som han erobrede, hvorfor han fik Tilnavnet Numantinus. Under de gracchiske Uroligheder (se Gracchus) blev han en Morgen funden død i sin Seng, og det er at formode, at han faldt som Offer for sine Modstanderes Hevnplaner. — Fra Gneius nedstammede en Sidelinie med Tilnavnet Nasica, hvoraf Publius Cornelius Scipio Nasica den yngre var Konsul 138 f. Kr. og ledede som ivrig Optimist Forfølgelsen af den ældre Gracchus 133, hvorfor han paa Grund af Folkets Had maatte drage til Asien og døde i Pergamum.

Scirocco, se Sirocco.

Scolpis de Salerano, Grev Federico, italiensk Statsmand, f. 1798, d. 1878, indehavde under Viktor Emanuel den førstes Regjering en Post i Indenrigsministeriet, siden et Dommerembede og var 1848 en kort Tid Justits- og Kirkeminister. Som Medlem af Senatet 1849 var han dettes Præsident til 1864. 1872, under Alabama Voldgiftsretten, var han dennes Formand. Han har skrevet flere udmærkede Verker om Italiens Lovgivning, Historie og Statsret.

Scorbut, se Skjørbug.

Scoresby (udt. Skaarsbi), William, bekjendt engelsk Ishavsfarer, f. 1789, d. 1857, forsøgte flere Gange at trænge frem til Nordpolen og naaede 1806 til 81° 30' n. Br. 1822 undersøgte han Grønlands Østkyst mellem 70 og 75° n. Br. Senere studerede han Theologi og fik Ansættelse som Sjømandspræst. Foruden de to Reisebeskrivelser „Account of the arctic regions" og „Journal of a voyage to the northern whalefishery", har han skrevet flere mindre Afhandlinger om Luftens Elektricitet og de magnetiske Forhold i de arktiske Egne.

Scott, Sir Walter, berømt skotsk Digter, f. 1771, d. 1832, studerede Retsvidenskab i Edinburgh og blev 1792 Advokat. Hans første lite-

rære Arbeider var nogle Oversættelser fra Tysk, bl. a. „Götz von Berlichingen". 1799 udgav han en Samling Folkedigte „Minstrelsy of the Scottish border", hvilken efterfulgtes af flere fortrinlige originale Digte, som f. Ex. „The lay of the last minstrel", „The lady of the lake" o. a. Samtidig udgav han flere andre Forfatteres Skrifter med Anmærkninger og var en flittig Medarbeider i Tidsskriftet „Quarterly Review". 1814, da hans poetiske Værker begyndte at blive mindre varmt modtagne, indledede han sin endnu høit skattede Prosadigtning med den 1805 paabegyndte Roman „Waverley", og nu fulgte i en Række af Aar den ene storslagne Roman efter den anden og indbragte ham baade almindelig Berømmelse og betydelige Pengesummer. Af de ca. 30 Romaner, som fremkom 1814—1831, for en stor Del under Fællestitelen „Tales of my landlord", og som i Regelen har et historisk Grundlag, maa især fremhæves, foruden „Waverley", „Guy Mannering", „Mid-Lothians Hjerte", „Rob Roy", „Ivanhoe", „Abbeden", „Oldgranskeren", „Quentin Durward", „Redgauntlet", „Bruden fra Lammermoor", „Talismanen" og „Grev Robert af Paris". Scotts Romaner er især fortrinlige paa Grund af sin mesterlige Karaktertegning, Troskab mod de skildrede Tiders Sæder og Skikke, sine poetiske Naturskildringer og ved det sædelige Alvor, som gjennemstrømmer dem alle. Et stort Pengetab, som Scott led ved et Forretningshus's Fallit, tvang ham en Tid til en temmelig forceret Produktion, hvorunder bl. a. hans som historisk Arbeide ubetydelige „Napoleons Levnet" fremkom, og hvorved hans litterære Anseelse tabte sig noget. Til hans sidste Arbeider hører, foruden en ny Udgave af hans egne Værker „Tales of a grandfather", „Skotlands Historie" og „Breve om Dæmonologi". Høsten 1830 maatte han paa Grund af tiltagende Lammelse i den ene Side reise til Italien, hvorfra han i forværret Tilstand blev bragt tilbage til sin Eiendom Abbotsford i Skotland og kort efter døde. Hans Romaner er oversatte til alle civiliserede Sprog.

Scott, George Gilbert, engelsk Arkitekt, f. 1811, d. 1878, har navnlig i England med Smag og Dygtighed dels opført nye gothiske Kirker og dels restaureret en større Del af de engelske Domkirker. Han har desuden bygget Raadhus- og Senatsbygningen i Hamburg samt St. Pancras Jernbanegaard i London, Regjeringsbygningerne i Whitehall og Albert-Monumentet i London.

Scott, Winfield, amerikansk General, f. 1786, d. 1866, deltog i Krigen mod England 1812 og erobrede som Oberstlöitnant Fort St. George, blev 2 Aar senere Brigadegeneral og udmærkede sig i flere Slag baade ved Mod og strategisk Dygtighed. 1832—38 ledede han med afgjørende Held Angrebene paa de forskjellige Indianerstammer, blev 1841 Armeens Overbefalende og vandt i den mexikanske Krig flere glimrende Seire. Siden var han flere Gange Kandidat til Præsidentværdigheden, men opnaaede trods sine Fortjenester ikke Valg.

Scotus og Scotister, se Duns Scotus.

Scotus Erigena, s. Erigena.

Scranton (udt. Skrænten), By i Staten Pennsylvanien i Nordamerika, med 47,000 Indb. og betydelig Bergverksdrift paa Jern og Stenkul. Byen er Sæde for en katholsk Erkebiskop.

Scribe (udt. Skrib), Augustin Eugène, berømt fransk Skuespildigter, f. 1791, d. 1861, havde i Begyndelsen kun ringe Held som dramatisk Forfatter, men efterat han 1816 havde brudt igjennem med „Une nuit de la garde nationale", som forresten var skreven sammen med Delestre-Poirson, vandt han i en Række af Aar den ene Triumf efter den anden med sine borgerlige Lystspil, hvilken Genre skylder ham sin Oprindelse, og som i mange Aar vedblev at beherske baade de franske og de øvrige Scener i Europa. Efterat han med Eieren af det nye Theater „Gymnase" havde sluttet Kontrakt om et Stykke, oprettede han enslags literært Værksted, hvor et større Antal mere eller mindre fremragende Forfattere under hans Ledelse skrev hundredvis af Skuespil, hvortil han leverede Idéen og Medarbeiderne Dialogen og Kupletterne. Der blev i disse Arbeider ikke lagt synderlig Vegt paa poetisk Fylde eller fin Karaktertegning, men desto mere paa Intriger, jevnt fremadskridende Handling og fremfor alt paa en aandrig, vel udarbeidet Dialog. Af hans Skuespil kan nævnes: „Før, under og efter", „Fornuftgiftermaalet", „Den første Kjærlighed", „Et Glas Vand", „Kammeraterne" „Adrienne Lecouvreur", „Statsmand og Borger", „Valerie" og „Dronning Margueritas Noveller". Ogsaa som Forfatter af Operalibrettoer udfoldede han med sine Medarbeidere en storartet Virksomhed. De har saaledes skrevet Texten til bl. a. følgende Operaer: „Den hvide Dame", „Fra Diavolo", „Robert le Diable", „Profeten", „Den sorte Domino", „Hugenotterne", „Den Stumme fra Portici" osv. Endvidere forfattede Scribe flere Noveller og Romaner, saa at Antallet af de Arbeider, som han dels alene og dels i Forening med andre har skrevet, nærmer sig 400. 1838 blev han Medlem af det franske Akademi.

Scriptores historiae augustae, sex romerske Historieskrivere, som har forfattet Biografier af de romerske Keisere fra Hadrian (117) indtil 284 e. Kr. Deres Navne er: Ælius Spartianus, Vulcatius Gallicanus, Trebellius Pollio, Flavius Vopiscus, Ælius Lampridius og Julius Capitolinus.

Scriver, Kristian, bekjendt tysk religiøs Forfatter, f. 1629, d. 1693, har skrevet flere udmærkede Andagtsbøger, som senere er udkomne i mange Oplag. Mest bekjendt er hans „Sjeleskat" og „Gotthelds tilfældige Andagtsøvelser", hvilke er oversatte til de fleste europæiske Sprog.

Scudéry, Georges de, fransk Digter, f. 1601, d. 1667, optraadte 1630 i Paris som dramatisk Forfatter og skrev en Række Tragedier og Komedier, som i sin Tid vakte ikke ringe Anerkjendelse; navnlig opnaaede han stor Sukces med „L'amour tyrannique". 1650 blev han Medlem af Akademiet. — Madeleine de Scudéry, foregaaendes Søster, f. 1607, d. 1701, er navnlig bekjendt som en af de tidligste Repræsentanter for den romantisk-historiske Romandigtning. Til denne Gren af hendes Forfatterskab hører „Almahide", „Clélie" og „Artamène, ou le grand Cyrus". Hun skrev ogsaa Noveller og Fabler m. m. og kom ved sine mange fortræffelige personlige Egen-

staber i høi Gunst hos Ludvig den fjortende, Dronning Kristine af Sverige og Mazarin, af hvilke hun tildeltes Pensioner.

Scudo, en i Italien tidligere gangbar Mynt, hvis Værdi i Kirkestaten udgjorde ca. Kr. 3,87, men som forøvrigt var meget forskjellig i de forskjellige italienske Stater.

Scurra kaldtes hos de gamle Romere enslags Hofnar eller Snyltegjest, som for at behage de Mægtige og Rige og af dem faa det nødvendige Livsophold drev Gjæk med eller spottede over Mennesker og Forhold. Deraf scurril, naragtig og Scurrilitet, Naragtighed.

Scylla, eller **Skylla**, se Kharybdis.

Scyther, se Skyther.

Sealsfield (udt. Silsfild), Charles, egentl. Karl Postl, tysk-amerikansk Romanforfatter, f. 1793 i Tyskland, d. 1864, rømte 1822 fra et Kloster i Prag og reiste til Amerika. Paa et Besøg i Europa 1826 offentliggjorde han i England det politiske Skrift „Austria as it is", som vakte megen Opsigt. 1827 reiste han tilbage til Amerika, hvor han dels beskjæftigede sig med skjønlitterære, dels med journalistiske Arbeider. Som Journalist kom han atter til Europa, opholdt sig i Paris og London og bosatte sig omsider i Schweiz, hvor han, med Undtagelse af et Par Reiser til Amerika, blev til sin Død. I Schweiz skrev han flere udmærkede Romaner om amerikanske Forhold; til de bedste af hans Fortællinger hører: „Legitimisten og Republikanerne", „Vireyen og Aristokraterne" og „Livsbilleder fra begge Halvkugler". Disse saavelsom hans øvrige Fortællinger og Reisestudier fra Amerika, røber alsidig Lærdom, omfattende Menneskekundskab og en overlegen kosmopolitisk Verdensanskuelse.

Seance (udt. Seangs), Møde, Sammenkomst, Forsamling, Session.

Seapoys eller **Sepoys** (udt. Sipois), de indøbte Tropper i den engelsk-ostindiske Armé.

Sebaldus, en romersk Helgen, som ifølge Sagnet var en dansk Kongeson. Han døde angivelig 801 og blev begraven i en af Nürnbergs Hovedkirker, hvor der findes et Gravmæle over ham, udført af Peter Vischer og hans Sønner. Han kanoniseredes 1425 og blev ophøiet til Nürnbergs Skytshelgen.

Sebastian, romersk Helgen, som ifølge Sagnet var Prætorianer under Diokletian, og som for sin Kristentros Skyld blev gjennemskudt med 1000 Pile; da han overlevede dette, blev han pisket tildøde. Hans Efterladenskaber folgtes i alle Lande som Middel mod epidemiske Sygdomme, og hans Martyrdød blev fremstillet af flere berømte Kunstnere.

Sebastian, Konge af Portugal, f. 1554, kom paa Tronen 1557 og blev paa Grund af sin forkjerte Opdragelse et fanatisk og blindt Redskab i Jesuiternes og den katholske Geistlighedshaand. 1578 blev han indviklet i den marokkanske Tronstrid og faldt tilligemed Størstedelen af den portugisiske Adel i et Slag med Kasr-el-Kebir, uden at hans Lig nogensinde blev gjenfundet. Dette gav Anledning til, at der efter hans Død opstod fire falske Sebastianer, hvoraf især den fjerde paa Grund af sin Lighed med Kongen fik mange Tilhængere. Han blev dog indesperret af den spanske Regjering og døde i et kastiliansk Fængsel.

Sebastiani, Grev François Horace Bastien, fransk Hærfører, f. 1772, d. 1851, indtraadte i den franske Armé under Revolutionen og steg hurtigt, navnlig efterat han i væsentlig Grad havde bidraget til Statsomvæltningen af 18 Brumaire. Af Bonaparte blev han benyttet i flere vigtige diplomatiske Anliggender i Orienten, og udnævntes 1805 under Slaget ved Austerlitz til Divisionsgeneral, sendtes Aaret efter som Gesandt til Konstantinopel, vendte 1808 tilbage og udmærkede sig derefter under Felttoget i Spanien. I Krigen med Rusland kommanderede han et Rytterkorps, deltog i Felttoget 1814 og reiste efter Nederlaget ved Waterloo over til England. Siden 1819 var han flere Gange Medlem af Deputeretkammeret, blev 1830 Marineminister og kort efter Udenrigsminister, men maatte 1834 gaa af og var derefter Gesandt i London indtil 1840, da han udnævntes til Marskal.

Sebastopol, Hovedstad i det russiske Guvernement Taurien, paa Den Krim, med ca. 15,000 Indb., var indtil den orientalske Krig 1855—56 en Krigshavn med første Rangs Fæstningsverker. Byen og Havnen ødelagdes fuldstændig under Krimkrigen (s. d.).

Sebek, hos de gamle Ægyptere en Gud, til hvem Krokodillen var helliget, og som derfor i Regelen er fremstillet med Krokodillehoved; han dyrkedes fornemmelig i Øvreægypten.

Sebulon, Patriarken Jakobs sjette Søn; (1 Mos. 30, 20). Sebulons Stamme blev efter Kanaans Erobring ved Josva anvist en Landstrækning i det nordlige Palæstina (Jos. 19, 10—16).

Secchi (udt. Sekki), Pater Angelo, italiensk Astronom, f. 1818, d. 1878, indtraadte 15 Aar gammel i Jesuiterordenen og studerede ved forskjellige Institutter i Italien, England og Amerika Mathematik og Astronomi. Efterat han en Tid havde virket som Professor i Fysik og Mathematik ved Georgetowns Høiskole, blev han Professor ved Collegio Romano i Rom. Han grundede et Observatorium og udfoldede til sin Død en overordentlig fortjenstfuld Virksomhed som Astronom. Han er Forfatter af et betydeligt Antal Skrifter om meteorologiske og magnetiske, men navnlig over spektralanalytiske Emner, hvoraf det vigtigste er „Solen", som udkom 1870.

Secco, it., tør: male paa tør Grund, al secco, modsat al fresco.

Secessionister, det Parti, som 1861 udtraadte af den nordamerikanske Union.

Sechellerne (udt. Sesjellerne) eller Mahéøerne, en Øgruppe i det Indiske Hav, i nordøstlig Retning for Madagaskar. Øerne, som staar under den engelske Guvernør paa Mauritius, udgjør 264 km.², med ca. 11,000 Indb.; de har et sundt, mildt Klima og frembringer hovedsagelig Bomuld, Kaffe, Sukker og Kryderier. Sechellerne opdagedes af Portugiserne 1506 og hørte en Tid til Frankrige, men blev 1794 erobrede af Engelskmændene.

Sechshaus, Fabrikstad ved Wien, med 14,000 Indb.

Seckendorf, Friedrich Heinrich, Greve von, tysk Feltmarskal og Diplomat, f. 1673, d. 1763, var først i engelsk-hollandsk Krigstjeneste, udmærkede sig derefter under Prins Eugen mod Tyskerne, hvorefter han indtraadte i den keiserlige Hær og

udførte mange glimrende Bedrifter under den spanske Arvefølgekrig. 1709 kjæmpede han som Generalmajor i den polske Hær, og deltog som polsk Gesandt i Fredsslutningen i Utrecht. 1726 blev han Gesandt i Berlin, udførte siden flere vigtige diplomatiske Hverv og bidrog i væsentlig Grad til Dannelsen af Rigshæren ved Rhinen under den polske Arvefølgekrig 1734, og seirede over Franskmændene ved Klausen 1735. Efter at være bleven udnævnt til Feltmarskal fik han 1737 Overanførselen over den østerrigske Hær mod Tyrkerne, men var uheldig og blev afskediget, hvorefter han gik i baiersk Tjeneste og leverede Østerrigerne flere heldige Træfninger.

Seckendorf, Veit Ludvig von, tysk Statsmand og Lærd, f. 1626, d. 1692, blev 1651 Hof- og Justitsraad og 1663 Kansler i Jena. Som saadan ivrede han stærkt for Indførelsen af tidsmæssige Reformer, især i Forvaltningen samt i Kirke- og Skolevæsenet. Han har udgivet et stort Antal videnskabelige Skrifter, deriblandt „Deutsche Fürstenstaat", „Christenstaat" og „Archiv für die sächsischen Geschichte".

Sedaine (udt. Sedæn), Michel Jean, fransk dramatisk Forfatter, f. 1719, d. 1797, er fornemmelig bekjendt ved sine komiske Operaer, hvoraf kan nævnes: „Le diable à quatre", „Amphytrion" og „Guillaume Tell"; et af de mest yndede af hans Lystspil er: „Le philosoph sans le savoir". Hans „Dramatiske Verker" udkom 1776, samlede i 4 Bd.

Sedalia, By i den nordamerikanske Stat Missouri, med 10,000 Indb.

Sedan, By i det franske Departement Ardenerne, ved Floden Maas, med ca. 17,000 Indb. og Industri i Klædesstoffer. Den var indtil 1875 befæstet og har flere Gange været Skueplads for heftige Kampe. Særlig bekjendt er Sedan ved det blodige Slag, som den 1ste September 1870 stod i Byen og Omegn mellem den franske Armé under Mac Mahon og de forenede tyske Hære, og som den 2den Septbr. endte med den franske Arméns Kapitulation og Napoleon den tredies Tilfangetagelse.

Sedativa, beroligende Lægemidler, hvorved sædvanlig Hjertets Sammentrækninger skal reguleres. — Sedativsalt, Borsyre.

Sedgwick (udt. Sedsjvik), Catherine, amerikansk Forfatterinde, f. 1790, d. 1867, skrev flere udmærkede Romaner og Fortællinger for Ungdommen. Hendes Arbeider, som hyppig bæres af en religiøs Tendens, giver træffende Billeder af amerikanske Samfundsforhold.

Sedillot, (udt. Sedijaa) Jean Jacques Emmanuel, fransk Astronom, f. 1777, d. 1832, oversatte flere arabiske og persiske Astronomers Skrifter, hvoraf især „Traité des instruments astron. des Arabes par Abouel-Hassan Ali" har været et meget benyttet Arbeide. — Hans Søn Louis Sedillot, f. 1808, d. 1875, udgav 1834 en Haandbog i Kronologi og en Række historiske og andre videnskabelige Verker om Orienten og orientalske Folkeslag; særlig bekjendt er hans „Arabernes Historie".

Sediment, Bundfald. — Sedimentære Bergarter, de Bergarter, som antages opstaaede ved Bundfald i Vand. Hertil hører Sandsten, Konglomerat, Lerskifer, Gibs, Kalksten, kort, de almindeligste Lagbergarter.

Sedlnitzky, Leopold, tysk katholsk Geistlig, f. 1787, d. 1871, blev 1830 Domprovst og 1835 Fyrstbiskop i Breslau, men nedlagde 1840 sit Embede paa Grund af Uenighed med Paven, hvis Autoritet og Troeslære han i flere Retninger modarbeidede. 1843 gik han over til Protestantismen.

Seemann, Berthold, hannoveransk Naturforsker, f. 1825, d. 1871, foretog flere vidtløftige videnskabelige Reiser til Sydamerika, Sydhavsøerne, de arktiske Lande, Australien, Kina og Mellemamerika, dels for den engelske Regjering og dels for private fransk-hollandske Selskaber. Sine Reiser, fra hvilke han hjembragte store naturvidenskabelige og ethnografiske Samlinger, har han skildret i forskjellige videnskabelige Verker.

Sefsloven, d. s. s. Eidsvathingsloven, s. Eidsvold.

Sefström, Niels Gabriel, svensk Kemiker og Geognost, f. 1787, d. 1845, studerede under Berzelius og blev 1820 Lærer ved Bergverksskolen i Falun, men maatte 1839 paa Grund af Sygelighed tage Afsked. Han er især bleven bekjendt ved sin Theori om „Rullestens-Flommen", som efter hans Mening skulde have skyllet over Norden, flyttet Masser af Sten og Grus og sat Mærker paa Fjeldene i „Stødsider" og „Læsider".

Segers, Seghers eller **Zegers**, Daniel, anset hollandsk Blomster- og Frugtmaler, f. 1590, d. 1660, er en af de mest fremragende Kunstnere inden denne Genre. Af hans Arbeider findes flere i de hollandske Muséer samt i Wien, Berlin, München og Dresden. — Hans Broder Geraart Segers, f. 1589, d. 1651, var ligeledes Maler. Han hentede fordetmeste sine Motiver fra den hellige Historie.

Segesta (hos de gamle Grækere Egesta eller Ægesta), By i den vestlige Del af Sicilien, som ifølge Sagnet var anlagt af landflygtige Trojanere. Den tilhørte længe Karthago, men tabtes til Romerne i den første punisk Krig.

Segl (lat. sigillum, signum), Aftryk af et Stempel, bruges dels til at sammenholde Breve o. l. og dels til Bekræftelse af Dokumenter. Før i Tiden aftryktes Stemplet dels i Guld, Sølv eller Bly, dels i hvidt, sort eller rødt Vox, alt efter Vedkommendes Rang. Nu benyttes kun Oblater og Lak i dette Øiemed. I Middelalderen opbevaredes Fyrsters og andre høitstaaende Personers Segl af høiere Embedsmænd. I England er for Tiden Storseglbevarer (Keeper of the great seal) Titel for en af Regjeringens Medlemmer.

Segment, Afsnit, det Stykke, som ved en ret Linie afskjæres af et af en krum Linie indesluttet Fladerum, eller det Stykke, som ved et Plan afskjæres af et Legeme med krum Overflade; ogsaa et begrændset Stykke af en ret Linie.

Sego, By i Negerstaten Bambara i Sudan i Afrika, ved den øvre Niger, med ca. 30,000 Indb., hovedsagelig Muhamedanere.

Segovia, By i det spanske Landskab Gammel-Kastilien, med 11,000 Indb., mange Oldtidslevninger og arkitektoniske Pragtbygninger samt vigtige Klædefabriker.

Segre, Biflod til den spanske Flod Ebro; Længde 195 km.

Seguidilla, en spansk Sang i Forbindelse med Dans til Musik af Guitar og Kastagnetter.

Segur (udt. Ségyr), Filip Henri, fransk Marquis de, f. 1724, d. 1801, blev 1780 af Ludvig den sextende udnævnt til Krigsminister og udrettede som saadan overordentlig meget i Retning af Officérernes Uddannelse. Kort Tid før Revolutionen tog han Afsked, blev under denne kastet i Fængsel, men løslodes igjen. — Hans Søn, Vicomte Josef Alexandre de Segur, f. 1756, d. 1805, gjorde sig fornemmelig bekjendt som Lystspil- og Operadigter. Til hans bedste Arbeider hører: „Le retour du mari" og Digtet „L'amour et le temps". — Louis Filip, Grev Segur d'Aguesseau, foregaaendes Broder, f. 1753, d. 1830, blev efter at have deltaget i Krigen i Amerika sendt som Gesandt til Petersburg, hvor han vandt Katharina den andens Gunst og udvirkede, at en for Frankrige særdeles fordelagtig Handelstraktat med Rusland kom istand. Efterat han under Revolutionen var bleven berøvet sine Eiendomme, trak han sig tilbage til Privatlivet og udgav et større Antal Lystspil, Digte, Optegnelser og historiske Arbeider. Under Napoleon den første blev han Medlem af Nationalforsamlingen, Greve og Senator og under Ludvig den attende Pair af Frankrige. Hans „Samlede Skrifter" udgjør 34 Bd. — Hans Søn Grev Paul Filip Segur d'Aguesseau, f. 1780, d. 1873, blev 1802 Adjutant hos Napoleon og udmærkede sig under Felttogene i Spanien og Rusland. Han udgav flere historiske Verker, af hvilke især kan nævnes: „Napoleon og den store Armés Historie i 1812" og „Ruslands og Peter den stores Historie". Hans indholdsrige „Memoirer" er ogsaa af historisk Værd.

Segura, Flod i Spanien, gaar gjennem Provinserne Murcia og Valencia og falder i Middelhavet; dens Længde er 235 km.

Sehested, gammel slesvig-holstensk Adelsfamilie, som i det 16de Aarh. indvandrede til Danmark. — Kristen Thomæsen Sehested, dansk Rigskansler, f. 1590, d. 1657, var en af de fire Rigsembedsmænd, som efter Kristian den fjerdes Død og indtil Fredrik den tredies Valg styrede Landet. — Sehested, Grev Hannibal, norsk Statholder, f. 1609, d. 1666, blev gift med en Datter af Kristian den fjerde og ansattes som Statholder i Norge. Som saadan udviklede han megen Dygtighed under Krigen 1643—45 (Hannibalsfeiden), idet han paa alle Punkter drev Svenskerne ud af Norge og tillige gjorde ødelæggende Indfald i Sverige. Det er ham Opretteisen af en staaende Hær i Norge væsentlig skyldes. Men ved sin Pengegridskhed udsugede han Befolkningen ubarmhjertigt, hvorfor han blev afsat og idømt store Bøder. Under Fredrik den tredie var han en af de ivrigste Talsmænd for Suverænitetens Indførelse og lonnedes derfor bl. a. ved at blive udnævnt til Skatmester. Som dansk Gesandt i Paris vandt han Ludvig den fjortendes Gunst og blev af ham ophøiet til Greve.

Sehlstedt, Elias, svensk Digter, f. 1808, d. 1874, har især gjort sig bekjendt ved sine Viser og Sange, som er blevne meget populære blandt den svenske Almue.

Sei (Merlangus carbonarius), Fisk af de Torskeartedes Familie, ligner meget Lyren, men har en spidsere Snude end denne. Den har en trind, veldannet Krop, er mørkblaagrøn paa Ryggen og sølvhvid paa Siderne og Bugen og bliver henved 1 m. lang. Om Sommeren forekommer den i store Stimer langs Norges Vest- og Nordkyst, især paa de ude i Havet liggende Grunde, hvor man hyppig ser Seistimene paa lange Strækninger vlaske i Vandskorpen under Forfølgelsen af sin Næring (Aate), der bestaar i smaa Krebsdyr og alskens Smaafisk. Den er paa denne Aarstid udsat for ivrige Efterstrøbelser, og Seifisket er ialfald i det nordlige Norge det vigtigste Sommerfiske; den fanges fornemmelig med Not, forresten med Garn og Haandsnøre (Dorg). Seien afsættes dels i raa Tilstand til Russerne, dels tilvirkes den til Rødskjær og afskibes som saadan hovedsagelig til Østerjøen; i den senere Tid har man ogsaa, som det synes med Held, begyndt at tilvirke den til Klipfisk. Paa Grund af sit grove Kjød er Seien en af de mindre værdifulde Fiskearter, som forekommer ved Norges Kyster; dens Leverrigdom bøder imidlertid paa Kroppens ringere Værdi. I saa Henseende overgaar den Torsken, og dens Lever giver megen og fin Tran, der brændt betales lige saa høit som Torsketran.

Seid kaldtes af de gamle Nordboer enslags Trolddom, som ansaas for uværdig for Mænd at befatte sig med, og som derfor i Regelen kun udøvedes af Kvinder. Det skulde især være Finnerne, som var Mestere deri. Hvorledes Trolddommen udøvedes, er man ikke paa det Rene med; det antages, at Udøveren har ligget i enslags virkelig eller forestilt Afmagt, under hvilken hans Sjel i Dyreskikkelse skulde besøge fjernere Egne og forborgne Steder.

Seidel, tidligere et østerrigsk-baiersk Maal for flydende Varer af forskjellig Størrelse i forskjellige Stater, fra 0,354 til 0,535 Liter.

Seidl, Johan Gabriel, østerrigsk Digter, f. 1804, d. 1875, har skrevet et betydeligt Antal lyriske Digte, hvoraf en stor Del i nedrepsterrigsk Dialekt. Han har ogsaa udgivet nogle Fortællinger, men det er dog fornemmelig som Lyriker, han har faaet Betydning. Hans samlede Verker udgjør 6 Bd.

Seidlitzersalt, d. s. s. svovlsur Magnesia, se Magnesia.

Seierblot, d. s. s. Sommerblot, se Art. Blot.

Seigneur (udt. Senjør), Herre, af det lat. senior, ældre, tidligere i Frankrige Titelen paa enhver Person, der besad Landeiendom, enten som Arvegods eller ogsaa kun med Jurisdiktion over samme. Nu benyttes Titelen alene for suveræne Fyrster.

Seil kaldes store Flader stærkt Tøi af Hamp, Lin eller Bomuld (Seildug), hvilke er syede sammen af flere Breder eller „Duge" og for Styrkens Skyld forsynede langs Kanterne med Touge (Lig). Seilene udspendes paa Ræer og Stag for at drive Skibe frem ved Vinden. Deres Form er forskjellig, ligesom Antallet af dem for hvert enkelt Fartøi veksler betydeligt. Raaseilene, som anbringes under Skibenes Ræer, er en skjæv Firkant, hvis smaleste Side i Regelen er nærmest Raaen; Stagseilene, der heises paa de Touge, som støtter Skibenes Master forefter, danner en langagtig Trekant; Gaffelseil, som oventil er befæstede til

en „Gaffel“, har en trapezoidisk Figur, idet ingen af deres Sider er parallele med hverandre; Læseilene, der heises paa Siden af og udenfor Raaseilene, er en langagtig, skjæv Firkant med to parallele Sider. — Enkelte Fartøier af ældre Form (f. Ex. Nordlandsjægten) fører kun ét Seil, der sædvanlig er Raaseil. Store Skibe kan derimod have 20 Seil og derover; de fører foruden Stagseilene, Gaffelseilene og Læseilene indtil 5 Raaseil over hverandre, Fregatskibe paa alle tre Master, Barkskibe kun paa de to forreste, hvorimod den agterste Mast alene har Mesanseil under og Gaffeltopseil ovenover dette. — De almindeligste Raaseil paa et tremastet Skib er nederst: Fok, Storseil og Bergineseil, ovenover dem Forremærs-, Storemærs- og Krydsmærsseilene (paa Barkskibe istedenfor sidstnævnte Gaffeltopseil), derover igjen Forre-, Store- og Krydsbramseil, og allerøverst Forre-, Store- og Krydsbovenbramseil. Mærsseilene bestaar som oftest nu af 2 særskilte Raaseil med hver sin Raa, øvre og undre Mærsseil. Paa enkelte Skibe er ogsaa Bramseilene dobbelte. Af Stagseilene kan nævnes Jager, Klyver, Forrestængestagseil og Stagfok forrenfor Fokkemasten samt Mellemstagseilene mellem Masterne.

Seiland, den næststørste Ø i Finmarkens Amt, mellem Altenfjord og Kvalsund, adskilles fra Fastlandet ved det temmelig smale Bargsund og fra den udenfor liggende Sørø ved Sørøsundet. Den er meget bjergfuld, og paa den findes flere Isbræer, de nordligste i Norge.

Seildug, et tæt, fastvævet Lærred af grovt Hampe-, Lin- eller Bomuldsgarn, hvis Traade ofte er pressede saa haardt sammen, at Dugen er aldeles vandtæt. Den bruges til Forfærdigelse af Skibs- og Baadseil og varierer i Kvalitét og Tykkelse efter Seilets Størrelse. — Seilgarn, det almindelige Navn paa grov, løst spunden Hampetraad, benyttes væsentlig til Skibsbrug.

Seine (udt. Sæhn), en af Frankriges største Floder, udspringer i Departementet Côte d'Or, flyder i nordvestlig Retning gjennem Burgund, Champagne, Isle de France og Normandiet, gjennemskjærer Paris og falder efter et Løb af ca. 776 km. Længde ved Havre de Grace ud i den britiske Kanal. Af dens mange Bifloder er Aube, Marne og Oise paa høire, Yonne og Eure paa venstre Side de betydeligste. Efter Seinen har fire Departementer sit Navn, nemlig 1) Dep. Seine, 475 km.² stort, med henved 2½ Mill. Indb., hvoraf Befolkningen i Paris udgjør noget over 2 Mill. Det danner Paris's nærmeste Omegn og er fordetmeste fladt. Hovednæringsveiene er Landbrug og Industri. 2) Dep. Nedreseine, i Vest for forannævnte, med et Fladeindhold af 6033 km.² og ca. 860,000 Indb. Dette Dep., hvis Hovedstad er Rouen, hører til de folkerigeste og frugtbareste i Frankrige. 3) Dep. Seine-Marne, sydøst for Paris, udgjør 5,736 km.², med 350,000 Indb., og er ligeledes meget frugtbart. 4) Dep. Seine-Oise, sydvest for Paris, med et Fladeindhold af 5604 km.² og ca. 580,000 Indb., er fladt og veldyrket og Jordbunden frugtbar.

Seising, et stærkt og særdeles høieligt Tougverk, slaaet af Kabelgarn, anvendes til Surringer, Stropper, Beklædning udenpaa tykke Touge m. m.

Seïsmus, Rystelse, Jordskjelv; — Seismologi, Læren om Jordskjelv; — Seismometer, et Instrument, hvormed man maaler et Jordskjelvs Styrke og Stødenes Retning.

Sejanus, Ælius, en af Keiser Tiberius's Yndlinge, som allerede i en ung Alder blev Prætorianerpræfekt. Under Tiberius's Ophold paa Kapri var han uindskrænket Herre i Rom. Han ryddede flere Medlemmer af den keiserlige Familie afveien og tragtede efter Keiserværdigheden; men Tiberius fattede Mistanke, satte List mod List og lod ham i selve Senatet gribe og derefter henrette 31 e. Kr.

Sejun, By i den arabiske Provins Hadramaut, med ca. 16,000 Indb.

Sekant, i Geometrien en ret Linie, som skjærer en krum Linie i to eller flere Punkter; den gaar over til at blive en Tangent, naar to af Skjæringspunkterne falder sammen.

Sekel (siculus), hos Hebræerne (s. d.) en Vegteenhed, navnlig for Metaller, der før Indførelsen af myntede Penge anvendtes som Betalingsmiddel. En Sekel Sølv var altsaa enslags Regningsmynt for Beregning af Priser, Erlæggelse af Skat osv. 3000 Sekel udgjorde en Talent (s. d.). Den nøiagtige Angivelse af den ældre hebraiske Sekel lader sig vanskeligt bestemme. Under Simon Makkabæeren (se Art. Makkabæerne) indførtes 142 f. Kr. en virkelig Sølvmynt af dette Navn, som havde en Værdi = Kr. 2.25, og som maa antages nogenlunde at have svaret til Værdien af den ældre Sekel. Den deltes i hele, halve og fjerdedels Sekel. „Helligdommens Sekel“, som omtales i 2 Mos. 30,13 og 24, 3 Mos. 27,25 og 4 Mos. 3,47 og 18,16, er formodentlig kun Betegnelse for den fuldvegtige Sekel. De hos Matth. 26,15 og 27,9 omtalte Sølvpenninge er det samme som Sekel.

Sekken, en liden Ø vestenfor Vøø i Romsdals Amt, bekjendt ved det Sjøslag, som Vaaren 1162 mellem denne Ø og Vøø stod mellem Erling Skakke og Haakon Herdebred, i hvilken den sidste faldt.

Sekond, den anden. I Musiken (Sekund) den anden af to Stemmer af samme Slags (Sekundstemme). — Sekondløitnant, se Løitnant.

Sekret, hemmelig, taus, lønlig; en skjult Sag, Hemmelighed; — Sekretær, Skriver, Geheimeskriver; en, der paa en Korporations Vegne protokollerer Forhandlingerne; ogsaa en Skrivepult; Sekretariat, en Sekretærs Embede; Kontor for en vis Art Forretninger.

Sekretion, s. Afsondring.

Sekretær (Gypogeranus serpentarius), Rovfugl af Høgefamilien, med høie Ben, lang Hals og en Fjærbusk bag Ørene. Den forekommer i det sydlige Afrika og lever fordetmeste af Slanger.

Sekst, det sjette Trin fra en hvilkensomhelst Tone (se Interval). — Sekstet, Tonestykke for sex koncerterende Vokal- eller Instrumentalstemmer. — Sekstol, Nodegruppe, som fremkommer ved at dele en Nodeværdi i sex lige Dele istedenfor i fire.

Sekt kaldes ethvert religiøst Samfund, som i et eller flere Punkter afviger fra Statskirken; eller overhoved ethvert religiøst Samfund, som slutter sig om bestemte, fra andre Kirkesamfunds Lære forskjellige Punkter.

Sekt- og Sagefaldsret, Ret til at oppebære alle af ens Undergivne forbrudte Bøder (Sagefald), var en adelig Rettighed, som i Al-

mindelighed ledsagedes af Hals og Haand, d. e. fuld Øvrighedsmyndighed over Undergivne med Hensyn til Paatale og Afstraffelse af alle Forbrydelser. Den norske Adel fik først disse Rettigheder i 1646. Sagefaldsretten havde i sin Tid adskillig økonomisk Interesse, men tabte denne, eftersom Formuesstraffene afløstes af Frihedsstraffe. Begge Rettigheder ophævedes ved Adelsloven af 1ste Aug. 1821.

Sektion, s. Obduktion.

Sektion (udt. Sektsj'n), Flademaal i de Forenede Stater i Nordamerika, meget nær lig 259 Hektar, i Nyholland = 32.4 Hektar.

Sekulargeistlige, katholske Geistlige, som ikke er Medlemmer af nogen Munkeorden.

Sekulum, lat. Aarhundrede, Tidsalder; sekular, hundredaarig. — Sekularisering, Verdsliggjørelse, bruges om geistlige Staters Forandring til verdslige samt om Kirkegodsers Anvendelse til verdslige Formaal.

Sekund, 1/60 af et Minut, saavel i Tidens som i Cirkelens Inddelinger.

Sekundant, Vidne ved en Duel. — Sekundere, bistaa; sville eller synge anden Stemme.

Sekundarabad, By i Staten Hyderabad i Forindien, med ca. 35,000 Indb.

Sekundogenitur betegner i de Fyrsters og adelige Familiers Husret, hvor Primogeniturloven gjelder, de Lande eller Eiendomme, som tilfalder den næstældste.

Sekundær, anden Rangs, efterfølgende, underordnet. — Sekundære Formationer kaldes i Geologien alle de Lagdannelser, som er ældre end Tertiærformationerne, og som indbefatter Trias-, Jura- og Kridtformationerne.

Sekvester eller **Sekvestration**, egentl. Overgivelsen af en omtvistet Ting i en Trediemands Besiddelse (undertiden kaldes denne Trediemand Sekvester). I norsk Ret har Ordet Sekvestration faaet en ganske specifik Betydning, idet det betegner en Beslaglæggelse, som sker i Forbindelse med en Justitssag til Sikrelse af det Offentliges Fordring navnlig hos en utro Kassebetjent. Den kan ansees som en Slags Arrest i Gods (se Arrest), men er navnlig forskjellig fra denne deri, at den 1) i Almindelighed underét omfatter hele Vedkommendes Bo; 2) aldrig behøver at opretholdes ved særskilt Forfølgningssag, men kan stadfæstes under selve Justitssagen; 3) giver en Ret, som ikke rokkes ved Konkurs eller Exekution.

Sela, et Ord, som ofte forekommer i Davids Salmer, og hvis Betydning er uvis. Nogle antager det betyder, at den Sætning, det ender, skal gjentages; andre, at det betyder Pause; andre igjen, at det er et Slutningsord, saameget som Amen.

Selam, arabisk, Hilsen, Velvære; Selam alaika, Fred med dig!

Selbo, Prestegjeld i Dalerne, Søndre Trondhjems Amt, bestaar af Sognene Selbo og Tydalen — Selbosjø, Indsjø i Prestegjeldet af samme Navn, 55 km.^{2} stor, har gjennem Nidelven Afløb til Trondhjemsfjorden. — Selbo Verk, tidligere Kobberverk i Prestegjeldet, bestod af tre Gruber, Selbo, Kongens og Grønskal Grube. Verket er nu nedlagt.

Selborne (udt. Selborn), Roundell Palmer, Lord, engelsk Lordkansler, f. 1812, har siden han 1847 valgtes til Medlem af Underhuset været en ivrig Forkjæmper for liberale Reformer og har navnlig indlagt sig Fortjeneste ved (1873) at faa omordnet de engelske Domstole. 1871 var han en af Regjeringens Kommissærer i Alabamasagen og blev Aaret efter Peer og Lordkansler.

Seldschukerne, en tyrkisk Folkestamme, som i det 11te og 12te Aarh. grundede flere Dynastier i Vestasien indtil Indiens Grændser. Det største og mægtigste af disse Fyrstehuse var det iranske, hvis Stifter var Togril Beg. Han gjorde store Erobringer og fik Titelen „Konge af Østen og Vesten". Dette Dynasti uddøde med Togril-Schah 1194. — Det kermanske Dynasti, som herskede i den persiske Provins Kerman, havde kun liden Betydning; det uddøde 1091. — Det syriske Dynasti grundlagdes 1071, men dets Rige opløstes i Midten af det 12te Aarh. i flere Smaastater. — Det ikoniske eller lilleasiatiske Dynasti stiftedes af Soliman-ben-Kutulmisch 1075 og varede til henved 1300.

Selén, et Grundstof, som forekommer i Naturen bundet til Metallerne, og i Regelen udvindes af det Slam, som i Svovlsyrefabrikernes Blykammer afsætter sig efter seléholdig Svovlkis. Selén er graat, næsten metalglinsende, i fint fordelt Tilstand rødt; dets kemiske Forbindelser ligner Svovlets.

Seléne ell. **Phobe**, gr. Maanegudinden, af Romerne kaldet Luna, var ifølge Mythen Datter af Hyperion og Theia samt Søster til Helios.

Selenga, en fiskerig Flod i Asien, kommer fra Mongoliet, gaar mod Nord og falder i Baikalsjøen. Længde 1200 km.

Seleukia (udt. Selevkia), Navn paa flere af Seleukos Nikator anlagte Byer i Asien. Den største af disse var Seleukia ved Tigris; den opførtes delvis af Babylons Ruiner og skal i sin Blomstringsperiode have havt over 600,000 Indb.

Seleukos (udt. Selevkos) den første, Nikator, var en af Alexander den stores Feltherrer og stiftede et mægtigt Rige efter Alexanders Død. Han blev ansat som Statholder i Medien og Babylonien, men udvidede efterhaanden sine Besiddelser til Indus, hvorefter han, understøttet af Ptolemæos, Kassander og Lysimachos, overvandt Antigonos ved Ipsos 301 e. Kr. Siden forbandt han sig med Antigonos's Søn Demetrios og bekrigede sine tidligere Forbundsfæller, hvem han fratog deres Besiddelser, saa at han tilsidst havde erobret næsten hele Alexander den stores asiatiske Besiddelser. Han dræbtes 280 f. Kr. af Ptolemæus Keraunos. — Hans Efterkommere, Seleukiderne regjerede i det syriske Rige, indtil Syrien erobredes af Romerne 64 f. Kr.

Seliger Ozero, en 260 km.^{2} stor Indsjø i i det russiske Guvernement Tver.

Selim, tre tyrkiske Sultaner. Selim den første, f. 1467, d. 1520, kom paa Tronen 1512. Han styrede Riget med stor Grusomhed, navnlig gik han voldsomt tilværks mod alle Ikke-Muhamedanere. Han var en dygtig Kriger, erobrede Persien, Kurdistan, Palæstina og Ægypten og lagde Grunden til den tyrkiske Sjømagt. — Selim den anden, foregaaendes Sønneføn, f. 1524, d. 1574, kom paa Tronen 1566. Han var svag og drikfældig, hvorfor han fuldstændig overlod Regjeringen til sin Storvezir. Under hans Regjering blev Cypern erobret af Tyrkerne. —

Selim den tredie, f. 1761, besteg Tronen 1789. Efterat han først havde tilveiebragt Fred med Østerrige og Rusland, begyndte han at indføre Reformer efter europæisk Mønster, saavel i Statens Styrelse overhoved som i Hærens Ordning. Men disse Reformer vakte stor Modstand hos Janitsjarerne, og da de tyrkiske Vaaben havde lidt flere Nederlag baade mod Serberne 1804 og mod Russerne 1806, udbrød der i Konstantinopel en Opstand, som endte med, at Selim 1807 blev afsat og siden myrdet (1808).

Selimnia (Islemja), se Slivno.

Selinus, en af Grækerne 628 f. Kr. anlagt Koloni paa Sicilien. Byen voxede hurtig og fik stor Magt, men 409 blev den erobret af Karthagerne, som næsten fuldstændig ødelagde den, og i den første punisse Krig blev den aldeles forladt, hvorefter den faldt i Ruiner. Der findes endnu mange interessante Levninger efter Byen.

Selkirk, Grevskab i Skotland, udgjør 674 km.², med 15,000 Indb.

Selkirk, Alexander, en skotsk Matros, som tilbragte fem Aar alene paa den øde Ø Juan-Fernandez i Stillehavet, hvilket gav Defoe Idéen til Romanen „Robinson Crusoe" (s. d.).

Selleri (Apium graveolens) af Skjærmplanternes Familie, dyrkes som Kjøkkenurt, idet saavel Roden som Bladene bruges i Madlavningen.

Selmer, Christian August, norsk Statsmand, f. 1816, tog 1842 juridisk Examen og nedsatte sig 1850 som Sagfører i Drammen, hvor han snart fik en udbredt Praxis; 1862 udnævntes han til Byfoged sammesteds. Fra denne By valgtes han til Repræsentant ved Storthinget i 1871 og 1874, i hvilket sidste Aar han udnævntes til Statsraad og deltog som saadan i at tilraade den Negtelse af Sanktion paa Beslutningen om Statsraadernes Deltagelse i Storthingets Forhandlinger, som ledede til dettes befjendte Beslutning af 9de Juni 1880, hvori Eneraadigheden over Grundloven proklameredes. Da Stang (s. d.) i Oktober s. A. udtraadte af Regjeringen, blev Selmer Statsminister, hvad der imidlertid ingen Forandring bevirkede i Ministeriets Politik; det hævdede fremdeles Nødvendigheden af Kongemagtens Deltagelse ved Grundlovsforandringer. Oppositionspartiet havde imidlertid af Hensyn til Lagthingets Sammensætning faaet udskudt Afgjørelsen af Spørgsmaalet om Rigsretstiltale for nævnte Sanktionsnegtelse, indtil det ved den nye Storthingsperiodes Indtræden i 1883 havde faaet Anledning til at besætte Lagthinget med udelukkende egne Tilhængere, hvorpaa det s. A. i Odelsthinget satte Ministeriet under Tiltale for Rigsret. Ved Dom af 27de Febr. 1884 blev Selmer fradømt sin Stilling samt tilpligtet at udrede en betydelig Sum i Salærer m. m., hvilken Sum blev dækket ved private Sammenskud. Kort efter dømte Rigsretten ogsaa de andre Medlemmer af Regjeringen fra deres Embeder. 1884 konstitueredes Selmer som Generalauditør, hvilken Stilling han for Tiden (Mai 1885) indehar.

Selmer, Johan, norsk Komponist, nær Slægtning af C. A. Selmer, er født i Kristiania 1844. Skjønt han allerede som Skolegut havde røbet usædvanlige Anlæg for og Lyst til det musikalske Studium, blev det dog efterat han 1862 havde taget Examen artium bestemt, at han skulde studere Jus. Paa Grund af Sygelighed maatte han imidlertid afbryde sine Studier og foretage længere Reiser, paa hvilke han besøgte forskjellige, tildels fjerne Lande og modtog varige Indtryk deraf. Sine kunstneriske Studier indledede han paa en eiendommelig Maade. Fra Konstantinopel blev han 1869 sat istand til at gaa til Paris, hvor han ved Konservatoriet bl. a. under Ambroise Thomas's Ledelse gjorde stor Fremgang. Men allerede 1871 maatte han paa Grund af de politiske Begivenheder (han tog i musikalsk Henseende paa en vis Maade Del i Kommunen) forlade Paris og reiste tilbage til Kristiania, hvor han gav en Koncert, hovedsagelig bestaaende af egne Kompositioner. Ved Aarets Slutning reiste han med Stipendium af det Schæfferske Legat og en Privatunderstøttelse af Kong Karl den femtende til Leipzig for ved Konservatoriet dersteds at fortsætte sin Udvikling. Efterat han derpaa 1873 havde opholdt sig en Tid i Italien, kom han 1874 hjem igjen, men reiste allerede samme Aar tilbage til Leipzig og andre Steder i Tyskland, hvor hans Kompositioner vandt megen Anerkjendelse. Han maatte dog efter forholdsvis kort Tids Forløb af Mangel paa Midler atter vende hjem til Norge, og i Lighed med, hvad der var bleven tilstaaet Johan Svendsen og Edvard Grieg, bevilgede Storthinget ham Komponistgage. Efter et fornyet Ophold af ca. 2 Aar i Paris drog han til sit Hjem i Kristiania, hvor han siden har været bosat. Selmer er som Komponist i høi Grad original. Hans Kunst er helt ud realistisk; men udrustet med en intens Fantasi, finder han ogsaa stadig det korrekte Udtryk for det fint poetiske. Styrken af hans Arbeider ligger i hans moderne Orkesterkompositioner, men i de senere Aar har han hovedsagelig leveret Sangkompositioner med Pianoakkompagnement. Af hans betydeligste Arbeider kan nævnes: „Scene funèbre" „Nordens Aand", „Tyrkernes Tog mod Athen", „Nordisk Festbog", „La captive" og „Indledning til Folkefest", desuden et stort Antal Sange til Texter i forskjellige Sprog, „Politiske Sange" og „Barnlige Sange", hvilke sidste har faaet en betydelig Udbredelse. Ved Johan Svendsens (s. d.) Kaldelse til Kjøbenhavn 1883 som Operaens Kapelmester blev Selmer udnævnt til Dirigent for Kristiania Musikforening.

Selskabet for de norske Fiskeriers Fremme, et 1879 stiftet Selskab, hvis Formaal er at virke for Fiskeribedriftens Udvikling. Dets Hovedsæde er i Bergen, og det har Underafdelinger i flere Kystbyer. Det bestyres af en Direktion og et Repræsentantskab og er delt i tre faste Klasser: Formerelsesklassen, Fangst- og Redskabsklassen samt Tilvirkningsklassen. Af Statskassen nyder det et aarligt Bidrag af 12,000 Kr.

Selskabet for Folkeoplysningens Fremme er stiftet i Kristiania 1851 og har til Formaal at virke til Folkets Oplysning, særlig med Hensyn til Folkeaandens Vækkelse, Udvikling og Forædling. Det arbeider for sit Øiemed ved Udgivelsen af Tidsskriftet „Folkevennen", som med tilhørende Tillægshefter sendes Medlemmerne. Selskabet eier et Legat paa 8,000 Kr. og havde 1884 en Indtægt af 10,234 Kr. Medlemsantallet var ved Udgangen af nævnte Aar henved 3,000.

Selskabet for Norges Vel, det kongelige, blev stiftet 29de December 1809 i Anledning af

Prins Kristian Augusts Afreise fra Norge. Ved den Afskedsfest, som gaves for ham i Kristiania Latinskolebygning, fremlagdes en af Overlærer Ludvig Stoud Platou forfattet Indbydelse til at stifte et saadant Selskab. Indbydelsen var undertegnet af den tilstedeværende Prins Fredrik af Hessen, Norges Vicestatholder, samt af 27 andre Mænd, og 200 Medlemmer tegnede sig strax. I Januar eller Februar 1810 konstituerede Selskabet sig og autoriseredes af Kongen ved Reskript af 24de Marts s. A. Ved den først afholdte Generalforsamling valgtes Prins Fredrik til Selskabets Præses og Biskop Bech til dets Vicepræses, og det inddeltes i 7 Kommissioner, nemlig den naturvidenskabelige, topografisk-statistiske, historisk-filosofiske, Klassen for Jagt, Fiskeri, Fædrift og Biavl, Do. for Jorddyrkning, Berg- og Skovvæsen, Do. for Hus-, Fabrik- og Kunstflid, samt Do. for Landets Forsyning, Handel osv. Det skyldes fornemmelig Selskabet, at Universitetssagen optoges til fornyet Behandling og førte til Stiftelsen af det norske Universitet (1811). — Ifølge Selskabets nu gjeldende Love er dets Øiemed at virke for Landbrugets og andre Næringsveies Fremme. Det bestaar af de Foreninger, som rundt om i Riget har dannet sig til Fremme af en eller anden Næringsvei, og som har sluttet sig til Selskabet; disse Foreninger vælger Selskabets Repræsentanter (fortiden 29). Selskabet nyder af Statskassen et aarligt Bidrag, stort 16,500 Kr., og de Kapitaler og Eiendomme, som staar under dets Forvaltning, udgjør 240,000 Kr. Det staar under Kongens Beskyttelse og bestyres af en Direktion paa 6 Medlemmer, Præses iberegnet. Siden 1851 har det virket kraftigt for Jordbrugets Fremme. Det har saaledes indført den systematiske Dræning med Rør, udsendt omreisende Agronomer, afholdt Landbrugsudstillinger m. m. Navnlig har det lagt an paa at forbedre Kvægstellet og Meieribedriften, og forskrev i Aarene 1852—55 en stor Del schweiziske Kvægrøgtere og Ystere. Senere har det oprettet Meieriskoler og udsendt Meierimestre. Det har nu 5 Meieriskoler og i dets Tjeneste virker 4 Meierimestre, som aarlig bereiser de forskjellige Landsdele for at give Folk Veiledning i Meieridrift.

Selskabsøerne, en bjergfuld Øgruppe i Stillehavet, mellem 16° og 18° s. Br., 130° og 134° v. L., bestaar af 11 større og en Mængde mindre Øer. Jordbunden, som er meget frugtbar og frembringer de fleste tropiske og subtropiske Vexter, er vulkansk og kun lidet dyrket. Indbyggerne, ca. 18,000, er af en smuk, kraftig Legemsbygning og bekjender sig til den evangelisk kristelige Religion. Øerne deles i den sydøstlige og den nordvestlige Gruppe. Til den første hører Tahiti eller Otaheiti, Eimeo, Tapamanoa eller Saundero, Tetuaroa og Maitea. Til den nordvestlige Gruppe hører Huaheine, Raiatea, Tahaa, Borabora, Maupiti og Tubai. Den sydøstlige Gruppe staar siden 1843 under Frankriges Protektorat, den anden Gruppe er derimod uafhængig. Øerne opdagedes 1606, men blev først nærmere undersøgte af Cook 1769 og 1778.

Selsnæpe (Cicuta virosa), Plante af de Skjærmblomstredes Familie, med meterhøi, glat Stilk, som nedentil ender i en tyk Rodstok, dobbelt finnede Blade med sagtakkede, rue Smaafinner. Den voxer i Myrer og paa sumpige Steder og er meget giftig.

Seltersvand, et kulsyreholdigt, forfriskende Vand, hvis faste Hovedbestanddele er Kogsalt og kulsurt Natron. Det forekommer i Kilderne ved Landsbyen Nieder-Selters i Hessen-Nassau, hvorfra det udføres. Seltersvand efterhjøres kunstigt og anvendes meget.

Selvantændelse, et Fænomén, som ofte forekommer, idet faste Legemer, naar de er sammenstuvede i større Masser, kan opnaa en saa høi Varmegrad, at de antændes. Varmeudviklingen skyldes enslags Gjæringsproces eller Oxydering. Det er især haardt sammenpresset Høi, Bomuld, Gjødning, Olieklæder m. m., som er udsat for Selvantændelse, men den kan ogsaa opstaa i Mel, Kaffe, Kul osv.

Selvbesmittelse, Onani, unaturlig Tilfredsstillelse af Kjønsdriften.

Selvskyldner, se Kautionist.

Selvstyre, se Autonomi.

Selvtægt, Anvendelse af Magt uden Rettens Hjelp for at fremtvinge sin Ret. Selvtægt er i alle ordnede Stater forbudt.

Selø, Præstegjeld i Nordfjord, Nordre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Hove og Vaagsø. Paa Øen, hvor Hovedkirken ligger, har tidligere staaet et Munkekloster, dels kaldet Selø Kloster, dels St. Albani Kloster, til Minde om den hellige Sunniva (s. d.). Man kjender ikke længere Klostrets Stifter, men det antages at være et af de ældste i Norge. Forøvrigt har man kun sparsomme Efterretninger om det; saaledes vides det endnu ikke, om det var til ved Reformationens Indførelse, eller om det allerede da var nedlagt. Af Klostermurene er endnu betydelige Ruiner tilbage. — Da Olav den hellige vendte tilbage til Norge for at gjenvinde sit Fædrenerige, landede han først paa Selø.

Sem, Præstegjeld i Jarlsberg og Laurvigs Amt, bestaar af Sognene Sem og Slagen.

Sem, Noahs ældste Søn, Stamfader til Araberne, Assyrerne, Kaldæerne, Hebræerne, Fønikerne og Syrerne. Disse Folk kaldes med et fælles Navn Semiter og deres Sprog benævnes de semitiske (se Art. Sprog).

Semafor, et Apparat, som i flere Lande benyttes ved meteorologiske Stationer ved Kysten til at signalisere til forbiseilende Skibe. Paa Oxø ved Kristiansand findes et Semafor.

Semeiografi, gr., Tegnskrift; Kunsten at sætte Melodier i Noder.

Semele, ifølge den græske Gudelære Datter af Kadmos og Harmonia. Zeus forelskede sig i hendes Skjønhed og avlede med hende Bakkhos. Men da hun forlangte at se Zeus i al hans guddommelige Glans, dræbte han hende med Lynilden. Siden blev hun optagen til Olympen under Navn af Thyone. — Semele, en af Planetoïderne.

Semester, lat. Halvaar, især ved Universiteter halvaarligt Kursus (Sommer-, Vinter-Semester).

Semgallen, en Del af det russiske Guvernement Kovno, var tidligere en Del af Kurland.

Semiarianere (d. e. Halvarianere), en religiøs Sekt, som ved at lære Faderens og Sønnens Væsensenhed søgte at finde en Middelvei mellem Arius's og Athanasius's Lære (se Arianerne).

Semikolon, et Interpunktionstegn (;), som angiver en Stans i Tankegangen, af Varighed mellem et Kommas og et Punktums.

Seminarium, Uddannelsesanstalt for Præster og Lærere. I Norge haves, foruden det praktisk-theologiske Seminarium for Theologerne, 7 Seminarier, der alle udelukkende er anlagte for Uddannelse af Almueskolelærere. Af disse findes et i Asker ved Kristiania, et i Hamar, et i Hvideseid i Thelemarken, et i Kristianssand, et i Stordøen i Søndre Bergenhus Amt, et i Klæbo ved Trondhjem og et i Tromsø. Til disse udredes af Oplysningsvæsenets Fond ca. 100,000 Kr. aarlig.

Seming, i den nordiske Sagnhistorie en Søn af Odin, skal have været den haalogalandske Kongeæts Stamfader, fra hvilken Haakon Hladejarl nedstammede.

Seminoler, en Gren af Choctaws-Indianerne i Amerika, som før beboede Egnene ved Floden Chattahootchee i Georgia; 1750 flyttede de til Florida. Da de siden efter Unionens Befaling skulde fortrække til Indianer-Territoriet, vest for Mississippi, modsatte de sig Befalingen og førte 1835—42 en haardnakket og blodig Kamp mod Unionens Tropper, men bukkede dog tilslut under. Deres Antal er nu kun ca. 2,500.

Semiotik ell. **Semiologi**, se Symptomatilogi.

Semipalatinsk, Hovedstad i Distriktet af samme Navn i russisk Centralasien, ligger paa Floden Irtischs høire Bred, er befæstet og har ca. 11,000 Indb. Betydelig Handel drives med Uld-, Bomulds- og Kornvarer, Tobak m. m.

Semipelagianere (d. e. halve Pelagianere), se Pelagianer.

Semiramis, Dronning af Assyrien, var ifølge Sagnet først gift med den assyriske Konge Ninus's Feltherre Onnes og siden med Ninus. Efter dennes Død styrede hun Riget for sin Søn Ninyas og skal have gjort store Erobringer i Afrika og Indien. Hun skal ogsaa have anlagt Babylon (se Babel) og prydet den med de hængende Haver, som regnedes blandt Verdens syv Underverker, og med mange andre storartede Bygværker. Hun blev omsider myrdet af Ninyas. Hendes Levetid henlægges af nogle til ca. 2000, af andre til ca. 800 f. Kr. En Dronning Sammuramat i Assyrien levede paa sidstnævnte Tid.

Semiter, se Sem. — Semitiske Sprog kaldes de forasiatiske Sprog af samme Sprogfamilie: Arabisk, Æthiopisk, Hebraisk, Kaldæisk, Syrisk, Fønikisk og Punisk. I Oldtiden fik de af Fønikerne og Jøderne en vid Udbredelse.

Semler, Johann Salomo, tysk Theolog, f. 1725, d. 1791, blev 1751 Professor i Historie i Altdorf, Aaret efter i Halle. Her optraadte han navnlig som rationalistisk Bibelkritiker og udfoldede som saadan en stor literær Virksomhed. Ligeoverfor det Gamle Testamente stillede han sig paa et strengt historisk-kritisk Standpunkt og med Hensyn til det Nye Testamente blev hans Kritik en Indledning til de af Tübingerskolen senere udviklede Anskuelser. Af betydelig Interesse er hans Selvbiografi, som udkom 1781—82 i 2 Bd.

Semlin, By i Ungarn, ved Saves Udløb i Donau, ligeoverfor Belgrad, med ca. 9,500 Indb., hvoraf en stor Del er af serbisk Herkomst.

Semmering eller **Semering**, en Bjergkjæde paa Grændsen af Nedreøsterrige og Steiermark, bekjendt ved de storartede og kostbare Ingeniørarbeider, som her er foretagne for at sætte Wien i Jernbaneforbindelse med Triest.

Semnoner, et oldgermanisk Folk af Suevernes Forbund; de boede mellem Elben og Oder, paa begge Sider af Spree, og stod under Marbods Herredømme indtil 17 e. Kr., da de sluttede sig til Arminius. Efter det 2det Aarh. forsvinder deres Navn fra Historien.

Sempach, By i den schweizisk Kanton Luzern, med 1100 Indb. Her stod 9de Juli 1386 det berømte Slag, hvori 1300 Schweizere ved Arnold Winkelrieds Opofrelse seirede over 5—6,000 Østerrigere. Disses Fører, Hertug Leopold, og 1400 Adelsmænd faldt i Slaget.

Semper, Gottfried, bekjendt tysk Arkitekt, f. 1803, d. 1879, blev 1834 Direktør ved Byggeakademiet i Dresden. Saavel der som i andre tyske Byer opførte han flere monumentale Bygninger, bl. a. paabegyndte han 1846 Musæet i Dresden, men maatte allerede 1849 opgive det og flygte fra Landet paa Grund af politiske Forseelser. Han var nu en Tid Professor ved Marlboroughouse-Akademiet i London, hvorfra han 1855 gik til Zürich som Direktør ved Polyteknikum dersteds; endelig kaldtes han 1868 til Wien, hvor han virkede til sin Død. Semper har bl. a. opført Theatret, en Synagoge og en Del af det nye Musæum i Dresden, Polyteknikum og Observatoriet i Zürich samt leveret Udkast til et Theater i Rio de Janeiro og til Festtheatret i München. Af hans Skrifter kan især nævnes: „Byggekunstens fire Elementer", „Stilen i de tekniske og tektoniske Kunster" og „Videnskab, Industri og Kunst". — Karl Semper, Foregaaendes Brodersøn, tysk Naturforsker, f. 1832, foretog 1858—65 en Undersøgelsesreise til Filippinerne, Palauøerne, Ostindien og Kina og blev efter sin Hjemkomst Professor i Zoologi og Anatomi ved Universitetet i Würzburg. Resultaterne af sin store Reise har han beskrevet i flere fortrinlige Verker.

Sempronius, Navnet paa en romersk Slægt, til hvis mest bekjendte Medlemmer Graccherne (s. d.) hørte.

Semslæder, se Garvning under Art. Garvestoffer.

Senancour (udt. Senangkur), E. P. de, fransk Forfatter, f. 1770, d. 1846, var en af den franske Romantiks Forløbere. Hans bedste Arbeide er Romanen „Oberman", en psykologisk Fremstilling af Drømmelivet og Selvrefleksionen.

Senar, et jambisk Trimeter eller et Vers, som bestaar af sex Jamber.

Senat (lat. senatus), hos Romerne det øverste Raad, som i Forbindelse med den besluttende Folkerepræsentation og de udøvende Magistratspersoner havde den høieste administrative Myndighed. Under Kongedømmet bestod Senatet af Mænd, valgte blandt Patricierne, og deres fornemste Funktion var at give Kongen Raad og regulere hans Myndighed. Deres oprindelige Antal var 100, siden, under Republiken, steg det til 300, hvoraf flere var af plebeiisk Herkomst. Sulla og Cæsar bragte Antallet op til henved 1000, men under Augustus reduceredes det stærkt. Til at kunne opnaa Senatorværdigheden udkrævedes en Formue paa 800,000 Sestertier. Senatorerne, som udgjorde en egen Stand, be-

stod paa Republikens Tid af dem, som havde beklædt de høiere Embeder fra Kvæstoratet og opover. De sammenkaldtes af Konsulerne og havde stor og afgjørende Indflydelse saavel paa Lovgivningens Omraade som paa de vigtigste Grene af Statsstyrelsen overhoved. — Benævnelsen Senat er ogsaa i Middelalderen og den nyere Tid bleven anvendt, dels paa Regjeringsraadet i Hansestæderne og dels paa Førstekammeret i flere af de konstitutionelle Stater.

Send eller **Sendret** (Synodus), enslags geistlig Domstol, som især i Middelalderen anvendtes, navnlig i den spanske Kirke, og som bestod i, at Biskoperne eller andre høitstaaende Geistlige til visse Tider drog omkring og dømte, med Præsterne som Meddomsmænd, i alle Slags Forseelser mod Søndagens Helligholdelse, Edslovene, de ti Bud osv.

Seneca, Annæus, den ældre, sædvanlig kaldet Rhetor, romersk Forfatter og Veltalenhedslærer, f. ca. 54 f. Kr., d. ca. 39 e. Kr., udgav „Oratorum et rhetorum sententiæ, divisiones, colores", hvoraf nu kun Brudstykker haves. — Hans Søn Lucius Annæus Seneca, med Tilnavnet Filosofen, stoisk Filosof, f. ca. 4 f. Kr., var Keiser Neros Lærer og kom ved hans Tronbestigelse i høi Gunst ved Hoffet. Siden blev han dog mistænkt for at have deltaget i Pisos Sammensværgelse, anklagedes og dødsdømtes 65 e. Kr. Han havde en Tid megen Indflydelse paa Statsstyrelsen og var en frugtbar Forfatter af filosofiske Skrifter; desuden har han skrevet 9 Tragedier.

Senefelder, Aloys, Stentrykkerkunstens Opfinder, f. i Prag 1771, d. 1834, var oprindelig Skuespiller, men forlod tidlig Scenen og betraadte den literære Bane. Da han imidlertid paa Grund af Fattigdom ikke kunde faa sine Verker trykte, begyndte han at experimentere med et af ham selv opfundet Trykkeapparat, hvilket omsider ledede til Opfindelsen af Stentrykkerkunsten (se Stentryk).

Senegal, Flod i Senegambien, i det vestlige Afrika, kommer fra Sudan og dannes ved Sammenløb af Floderne Kokora, Bafing og Faleme. Hovedstrømmen, som i Begyndelsen danner flere store Vandfald, flyder gjennem Senegambiens Sletteland, hvor den optager flere Bifloder, og falder ved Fort St. Louis ud i Atlanterhavet. Dens Længde er ca. 1,580 km.

Senegambien eller **Vestnigritien** kaldes den bjergige Kyststrækning i Vestafrika, som ligger mellem 10° og 18° n. Br. og mellem Atlanterhavet og Landene ved Floden Niger. Landet, som gjennemstrømmes af Senegal, Gambia og flere andre store Floder, udgjør ca. 990,000 km.² og er tæt befolket. Indbyggerne er for det meste Negre, som deler sig i mange Folkeslag og Stammer. Jordbunden er frugtbar og frembringer de sædvanlige afrikanske Produkter. Klimatet er et af de hedeste paa Jorden og tildels meget usundt. Enkelte Dele af Landet er koloniserede af Europæere. Ved Senegal har Franskmændene en Kolonі, som udgjør ca. 220,000 km.², med 222,000 Indb. Kolonien, hvis Hovedstad er St. Louis, med 16,000 Indb., udfører Gummi, Huder, Hvede, Guld, Elfenben osv. Ogsaa Engelskmændene og Portugiserne har Besiddelser i Senegambien, England Guvernementet Gambia og Portugiserne Guinea.

Sener, de hvide, glinsende Strenge, som danner Bindemidlet mellem Musklerne og de Ben, hvortil Musklerne fæster sig, eller hvorfra de udspringer. De bestaar af sædvanligt fast Bindevæv, indeholder ofte elastiske Fibre og er paa mange Steder omgivne af Bindevævsskeder, de saakaldte Seneskeder, samt tildels overtrukne med slimet Vædske, som gjør deres Overflade glat. — Senehinde (Facie, Aponeurose), ligeledes bestaaende af Bindevæv, tjener væsentlig til at omgive Musklerne og at adskille dem. — Seneknuder (Ganglieknuder), spændte, med Vædske fyldte Svulster, som især er hyppige paa Haandryggen og foraarsages ved Sygdom i Seneskederne.

Seneschall kaldtes tidligere i Frankrige og England de Hofembedsmænd, som havde Overopsyn med det kongelige Husvæsens indre Anliggender, og som siden tillige indehavde visse Dommerembeder.

Sengetæge, se Væggelus.

Senil, oldingeagtig; Senilitet, Oldingeagtighed, Affældighed. — Senior, den ældre.

Senior (udt. Sinior), N. W., engelsk Statsøkonom, f. 1790, d. 1864, var 1826—31 Professor i Økonomi ved Oxford Universitet; hans økonomisk-videnskabelige Skrifter udmærker sig ved en sjelden Kundskabsfylde og Klarhed i Fremstillingen.

Senjen, Norges næststørste Ø, ligger i Tromsø Amt mellem Malangenfjord i Nord og Andfjorden i Syd, adskilles fra Fastlandet ved det smale Gisund og er 1,917 km.² stor. Øen er paa den mod Fastlandet vendende Side fordetmeste flad og har store dyrkbare Bidder samt ikke ubetydelige Løvskove; dens nordvestlige Side, som vender mod Nordishavet, har derimod et yderst vildt og forrevet Udseende. Fjeldene antager ofte de forunderligste Former og gaar paa mange Steder saa brat ned mod Havet, at ikke et Græsstraa kan fæste sig ved dem. Fjeldene er dog ikke forholdsvis høie; de vigtigste er Astria, Mælen (der ser ud som en Sukkertop), Bredtinden, Skindkollen, Snefjeld og Kjærringberget. Paa Vestsiden stikker desuden flere Forbjerge frem, af hvilke nogle er vigtige Seilmærker; de betydeligste af dem er: Kjølva mellem Dyfjord og Medfjord, Gilberget sammesteds, der næsten gaar lodret ned i Havet, Ørehornene mellem Medfjord og Ersfjord, Trældinderne mellem Ersfjord og Nordfjord, Teisten paa Sydvestsiden af sidstnævnte Fjord, og Senjehesten, Øens sydligste Punkt. Langs hele Havkysten drives ikke ubetydeligt Torske- og Seifiske, især fra Medfjord.

Senjens Nikkelverk, et af Norges yngste Bergverker, anlagdes 1873 paa Gaarden Havns Grund i Bergs Præstegjeld paa Senjenøens Vestside og eies nu af et engelsk Selskab. 1875 var der ved Verket 117 Arbeidere ved Grubedriften og 105 ved Hyttedriften, og Udbyttet var 291,500 Centner Nikkelmalm til en Værdi af 870,000 Kr. Senere er Verket dog gaaet stærkt tilbage.

Senkov, By i det russiske Guvernement Poltava, med 11,000 Indb.

Senkowskij, Osip Iwanowitsch, russisk Forfatter og Orientalist, f. 1800, d. 1858, blev 1822 Professor i orientalske Sprog i Wilna og kort Tid efter i Petersburg. Hans samlede Ver-

ker, som udgjør 9 Bd., bestaar dels af historiske Skrifter om Polen, Tyrkiet, Hunnerne og Mongolerne og dels af novellistiske Arbeider.

Senna eller **Sihna**, By i den persiske Provins Kurdistan, med 28,000 Indb. Den er Residens for Guvernøren over Kurderne.

Sennaar, 1) ægyptisk Vasalland i det sydlige Nubien, mellem den hvide og den blaa Nil, havde indtil 1820, da det erobredes af Mehemed Ali, bestaaet i 300 Aar som et selvstændigt, mægtigt Rige. — Efterat Madhien, Ahmed Suleiman, 1883 begyndte sin Opstand mod det ægyptiske Overherredømme, har dette i Virkeligheden været ophævet i Sennaar. 2) By i Landet af samme Navn, ligger ved den blaa Nils venstre Bred, og tæller 12,000 Indb.; den var tidligere Rigets Hovedstad.

Sennep (Sinapis), Planteslægt af de Korsblomstredes Familie, med aabent Bæger, valseformede Skulper og hvide eller gule Blomster. Sennepsplanten dyrkes overalt i Nord- og Mellemeuropa for Frøets Skyld, der indeholder et skarpt Stof; den voxer ogsaa vildt. Den saakaldte Agersennep (Sinapis arvensis) er et meget almindeligt og besværligt Ugræs i Kornagrene. Den sorte Sennep, som dyrkes i Mellem- og Sydeuropa, hører til Kaalslægten. Af dens Frø tilberedes de saakaldte Sennepskager, der bruges i Medicinen som blæretrækkende Middel. — Sennepsolie, en næsten farveløs, stærkt lugtende ætherisk Olie, udvindes af den sorte Sennep og dannes ved Tilsætning af myronsurt Kali.

Sennesblade, se Kassia.

Sennyey (udt. Sjenniei), Paul, Friherre von, ungarsk Statsmand, f. 1822, indtraadte tidlig i den ungarske Statstjeneste og valgtes 1848 til Medlem af Rigsdagen, hvor han blev en af Legitimisternes mest fremragende Støtter. Efterat han senere en Tid havde levet som Privatmand, blev han 1865 „Tavernikus" (Skatmester) over Ungarn, men trak sig 1867 tilbage til Privatlivet. Siden har han næsten uafbrudt været Medlem af det østerrigske Underhus, og fra 1872 det konservative Partis Leder.

Sens (udt. Sangs), By i det franske Departement Yonne, med 13,000 Indb., er Sæde for en Erkebiskop og har mange smukke Bygninger og berømte Levninger fra den tidligere Middelalder.

Sensation, sanselig Fornemmelse, Følelse; Indtryk; Opsigt, ualmindelig Opmærksomhed; Gjæring, Støi.

Sensibel (udt. Sangsibel), kjendelig, mærkbar, følelig; pirrelig, ømfølende, blødhjertet, følsom. — Sensibilitet, Pirrelighed, Følsomhed.

Sensitivitet, følende, følsom, sanselig. — Sensitive Planter kaldes saadanne Planter, som trækker sig sammen ved den mindste Berøring.

Sensual, sanselig, tilbøielig til sanselige Nydelser, vellystig. — Sensualisme, Tilbøielighed til at handle efter sanselige Drifter; i Filosofien den Retning, ifølge hvis Lære Tingenes Væsen og Virkelighed kun aabenbarer sig i sanselige Jagttagelser.

Sentens, Mening, Tankesprog.

Sentimental, overdreven følsom, sværmerisk. — Sentimentalitet, overspændt, sygelig Følsomhed.

Separat, særskilt, adskilt, fraskilt. — Separation, Adskillelse, Deling. Separation fra Bord og Seng kaldes den af Loven tilladte foreløbige Ophævelse af Samlivet mellem Ægtefæller, hvilken efter tre Aars Forløb tilsteder fuldstændig Skilsmisse. — Separatisme, Særaand, Sondringsaand, navnlig i Troessager. — Separatist, 1) en, som afsondrer sig fra den bestaaende Kirke, enten formedelst afvigende Meninger om Læren, eller fordi han ikke finder sig tilfredsstillet ved Gudstjenesten. Separatisterne danner enten særskilte Troessamfund, uden Forbindelse med den bestaaende Kirke, eller de er Medlemmer af denne og har kun sine særlige Andagtsøvelser. 2) i et Konkursbo enhver, som uden at konkurrere med de øvrige Kreditorer kan gjøre sin Ret gjeldende ligeoverfor Boet.

Separator, en Mekanisme i Dampmaskiner til at forhindre, at ufordampet Vand strømmer ud med Dampen.

Sepia, tiarmet Blæksprut, med ægrundt, noget fladtrykt Legeme og smale Svømmelapper, som indtager hele Sækkens Længde. I Ryggen findes et tykt kalkartet Skal, som kaldes Hvalskum; det er af løs, kridtartet Beskaffenhed og bruges til at polere med. — Sepia kaldes ogsaa den brune Farve, som faaes ved Indtørring af den sorte Vædske, Blæksprutterne udsprøiter, og som bruges istedenfor Tusch til at tegne med. Den første, som anvendte denne Farve, var den tyske Maler Seydelmann.

Sepp, Johann Nepomuk, tysk katholsk Theolog og Historiker, f. 1816, blev 1846 Professor i Historie ved Universitetet i München. Aaret efter blev han paa Grund af politiske Forseelser affat og maatte opholde sig i Udlandet til 1848, da han kom tilbage og valgtes til Medlem af den tyske Nationalforsamling. 1850 blev han paany Professor, men 1867 maatte han gaa af som saadan. Som Medlem af andet Kammer fik han drevet igjennem Baierns Deltagelse i den tysk-franske Krig 1870 samt Antagelsen af Fredsslutningen i Versailles 1871. Af hans Skrifter bør nævnes: „Jesu Liv", „Hedenskabet og dets Betydning for Kristendommen" og „Jesu Gjerninger og Lære", hvilket sidste nærmest var rettet mod Kristendomsfornegteren Renan. Han har desuden skrevet flere fortrinlige kirkehistoriske Verker, Bidrag til Baierns Historie m. m.

September, Aarets niende Maaned, var hos Romerne den syvende, hvoraf dens Navn. Den har 30 Dage og er den første Høstmaaned. — Septemberlovene, de Love, som 1835 fremkaldtes i Frankrige ved Fieschis Forsøg paa at myrde Kong Ludvig Filip, og som gjorde betydelige Indskrænkninger i Pressefriheden og Juryen.

Septennat, Syvaarsstyrelse; Septennium, Tidsrum af syv Aar.

Septet, Tonestykke for syv konserterende Instrumenter eller Syngestemmer.

Septikæmi, Sygdom, som fremkommer ved Optagelse af putride Substanser i Blodet, og hvis Ytringer er Feber og Kyldegysninger.

Septimanien, paa Folkevandringernes Tid en Del af Vestgoternes Besiddelser i Sydgallien langs Middelhavet fra Pyrenæerne til Rhone.

Septime, det 7de Trin fra en hvilkensomhelst Tone (se Interval). — Septimeakkord, en Harmoni bestaaende af Prim, Ters, Kvint og Septime.

Septuagesima, niende Søndag før Paaske.

Septuaginta (d. e. sytti, LXX) kaldes den alexandrinske græske Oversættelse af det Gamle Testamente, som Kong Ptolomæos Filadelfos af Ægypten ifølge Sagnet efter Tilskyndelse af sin Bibliothekar Demetrius Filaretes lod skrive af 72 jødiske Skriftlærde. Sandsynligt er det, at Oversættelsen er skreven af Hellenisterne i forskjellige Perioder i det 3die Aarh. f. Kr. De vigtigste Haandskrifter af Oversættelserne er Codex Vaticanus, C. Sinaiticus og C. Alexandrinus.

Sepulveda, Juan Ginez, spansk Historiker og Humanist, f. 1490, d. 1573, blev 1536 Historiograf hos Karl den femte og skrev en Række Verker om Spaniens Historie. Hans samlede Skrifter udkom 1602 og 1780 i 4 Bd.

Sequaner (udt. Sekaner), paa Romernes Tid et Folk i det transalpinske Gallien.

Sequens, enslags Kirkesange, som i det 9de Aarh. fremblomstrede i Tyskland (hvorfra de oprindelig skriver sig), England og Frankrige. De udviklede sig af Modulationerne paa Ordet Hallelujas Endestavelse, naar dette blev sunget ved Responsorierne. Sequensernes Antal steg i Middelalderen til flere hundre; men paa Tridentinerkonsiliet 1568 blev det bestemt, at kun fire af dem skulde benyttes, nemlig: „Veni sancte spiritus", „Lauda Sion salvatorem", „Stabat mater dolorosa" og „Victimæ paschali"; til disse hører desuden Thomas af Celanos „Dies iræ", som dog ikke er udgaaet af Responsorierne.

Seraf (Flertal Serafim), i det Gamle Testamente himmelske Væsener med Menneskeskikkelse og sex Vinger, som omringer Guds Trone og synger Lovsange (Es. 6,2).

Serafimerordenen, Sveriges høieste Ridderorden, stiftedes 1748 af Kong Fredrik den første. Kun de, som mindst har Generalløitnants Rang og før er Kommandører af en af de lavere Ordener, kan faa den. Pensioner, hvoraf fire paa 900 og 6 paa 600 Kr., uddeles til de ældste svenske og norske Serafimer-Riddere.

Serail, fr. (udt. Sera'j), tyrk. Serai, Palads, betegner nærmest den tyrkiske Sultans Hovedresidens, som ligger i Konstantinopels østlige Bydel, til alle Sider omgiven af Mure. Det bestaar af et vidtløftigt Kompleks af Bygninger, tildels af stor arkitektonisk Skjønhed, og er beboet af flere tusen Mennesker i Sultanens umiddelbare Tjeneste. — Efki-Serai, d. e. det gamle Serai, er et ligeledes med høie Mure omgivet Kompleks af Bygninger, som dels benyttes af det tyrkiske Krigsministerium og dels er Opholdssted for tidligere Sultaners Haremer.

Seraing, Fabrikby i den belgiske Provins Lüttich, ved Floden Maas, har 30,000 Indb. og Staal- og Jernfabriker, Maskinverksteder samt Kulgruber.

Serajevo eller **Bosna Serai**, Hovedstad i den forhenværende tyrkiske Provins Bosnien, med ca. 50,000 Indb., hovedsagelig Kristne, og betydelig Industri i Metalvarer.

Serampore eller **Serampur**, By i det engelske Præsidentskab Bengalen i Ostindien, ved Floden Hugly, med ca. 25,000 Indb. Byen var i Danmarks Besiddelse indtil 1845, da den overdroges til England. Den har siden 1799 været Hovedsædet for Baptisternes Mission i Indien.

Serapis eller **Sarapis**, en ægyptisk Gud, hvis Billede af Ptolemæus Lagi førtes fra Sinope til Alexandrien, hvor det opstilledes og blev Gjenstand for Ægyptens Hovedkultus, idet de i Serapis mente at gjenkjende den i Apis inkarnerede Osiris.

Seraskier, i Tyrkiet den høieste militære Embedsmands Titel, bæres af Krigsministeren, undertiden ogsaa af Overanføreren for større Troppemængder.

Serbien, Kongerige i Østeuropa, ligger mellem 43° 38′ og 45° n. Br. og 36° 40′ og 40° 30′ ø. L., og omgives i Nord af Østerrige-Ungarn, i Øst af Bulgarien og Rumænien, i Syd af Tyrkiet og i Vest af Bosnien. Det udgjør 48,586 km.² og er for det meste opfyldt af Bjerge, hvilke saavelsom de faa Dalstrøg er tæt bevoxede med Skov. Landet har talrige Floder, hvoraf de vigtigste er Drina og Morawa, med Bifloderne Ibar og Timok. Jordbunden og Klimatet er særdeles gunstig for Agerbrug, dog er Kvægavlen Landets fornemste Næringsvei. Bjergene er rige paa Jern, Kobber, Bly, Sølv og Stenkul, men Bergverksdriften er endnu lidet udviklet. — Folkemængden anslaaes til ca. 1,810,000, hovedsagelig tilhørende den serbiskslaviske Folkestamme; Serberne udmærker sig ved sin kraftige Legemsbygning og smidige, ildfulde Aand. Hovedmængden af Indbyggerne bekjender sig til den græsk-katholske Troeslære og staar i kirkelig Henseende under Metropoliten i Belgrad. Anderledestroende har Religionsfrihed; derimod er det forbudt Medlemmer af Statskirken at gaa over til nogen anden Religion. — Industrien er ubetydelig; derimod er Handelen i stadig Opkomst. Indførselsværdien var i 1874 ca. 32½ Mill. Dinarer eller Franks og Udførselsværdien ca. 39 Mill. De vigtigste Udførselsartikler er: Hornkvæg, Svin, Faar, Huder, Uld og Korn. Indførselsartiklerne er hovedsagelig Manufakturvarer, Salt og Sukker. Kommunikationsvæsenet er, for det meste paa Grund af Landets Beskaffenhed, lidet udviklet. Folkeoplysningen staar paa et forholdsvis fremskredet Standpunkt. — Forfatningen er ifølge Grundloven af 1869 konstitutionel monarkisk, og Fyrsteværdigheden overdraget til Huset Obrenowitsch, i hvis mandlige Stamme Tronen er arvelig. Den nuregjerende Konge er Milan den første; han besteg Tronen 1868 og antog Kongetitelen 1882. Den lovgivende Magt udøves af Kongen i Forening med Nationalforsamlingen (Narodna Skuptschina). Et af 17 af Kongen valgte Medlemmer bestaaende Senat fungerer nærmest som Statsraad. Skuptschinaen tæller 134 Medlemmer, som samles hvert Aar, hvoraf de 33 vælges af Regjeringen, Resten af Folket. Alle Skatteydere har Stemmeret. I Spidsen for Statsstyrelsen staar 7 ansvarlige Ministre, der bestyrer hver sit Departement. Retspleien besørges af Kassations- og Appellationsretten i Belgrad samt af en Handelsdomstol og 18 Underdomstole. Kongerigets Indtægter var i 1878 16,337,000 Dinarer. — Hæren tæller i Fredstid 11,000 Mand, men kan i Krigstid, naar Militsen indkaldes, bringes op til 150,000 Mand. — **Historie.** Serbien beboedes i Oldtiden af Illyrer og blev omtrent paa Kristi Tid erobret af Romerne, som forenede det med Provinsen

Illyrium og kaldte det Øvre Møsien (Moesia Superior). Indbyggerne blev efterhaanden romaniserede. Under Folkevandringen oversvømmedes Landet af Hunner, Østgoter, Longobarder m. fl., og i Midten af det 6te Aarh. kom det til at udgjøre en Del af det byzantinske Rige. I Begyndelsen af det 7de Aarh. bemægtigede Avarerne sig Landet; disse blev 638 fordrevne af Serberne fra det østlige Galizien, hvilke Keiser Heraklius indkaldte til Hjelp. Serberne underlagde sig ikke blot Serbien, men ogsaa Bosnien og omliggende Landstrækninger og delte det erobrede Land i 7 Kredse, hvoraf den ene blev kaldt Serbien. Hver Kreds bestyredes af en Schupan, og over dem alle stod en Storschupan, der igjen var den græske Keisers Vasal. Dette Afhængighedsforhold var dog meget løst og blev det med Tiden mere og mere, saa at de enkelte Schupaner i Virkeligheden var saagodtsom uafhængige. I Midten af det 9de Aarh. blev Kristendommen indført, efterat den saagodtsom forgjeves havde været prædiket i et Par hundre Aar. Med Bulgarerne førte Serberne langvarige Krige, der i Begyndelsen af det 11te Aarh. endte med Bulgariens Undertvingelse. Samtidig blev Serbien ogsaa Provins af det byzantinske Rige, men 1043 fordrev Stephan Vojislav Byzantinerne; hans Søn og Efterfølger Michael gjorde sig ganske uafhængig og blev af Paven erkjendt som Konge af Serbien. Efter hans Død (1079) opreves Landet af ydre og indre Stridigheder, indtil Stephan Nemanja 1159 grundede et nyt serbisk Fyrstehus. Han valgte Byen Rassa (nu Novi Bazar) til sin Residens, hvorefter Riget benævnedes det rassiske og Befolkningen Raizer eller Rasser. Rigets Grændser udvidedes Tid efter anden, saa at det i Midten af det 14de Aarh. ogsaa omfattede Bulgarien, Albanien, Makedonien, Thessalien og det nordlige Grækenland. Men efter den Tid forfaldt Riget mere og mere, og de forskjellige Provinser gik tabt ved Tyrkernes Indfald i Østeuropa, indtil Muhamed den anden 1459 underkastede sig Landet og gjorde det til en tyrkisk Provins. Østerrige erholdt 1718 ved Fredsslutningen i Passarovik det meste af Serbien, men afstod det ved Freden i Belgrad 1739 igjen til Tyrkiet. De tyrkiske Pasjaers og Janitsjarernes Tyranni bragte Befolkningen til Fortvivlelse, og 1804 udbrød under Georg Czerny's (Karageorgs) Ledelse en Opstand, hvorved Serberne vandt enslags Uafhængighed. Men da senere efter forskjellige Uroligheder Tyrkerne behandlede Landet med grusom Strenghed, udbrød 1815 en ny Opstand under Miloſch Obrenovitſch, der endte med, at Landet blev et arveligt Fyrstendømme under tyrkisk Overhøihed, og Miloſch blev valgt til Fyrste. Ved Freden i Adrianopel 1829 stilledes Serbien under Ruslands Beskyttelse, og Fyrsteværdighedens Arvelighed blev anerkjendt af Sultanen. Men mellem Miloſch og hans Undersaatter opstod der snart Uenighed, som endte med, at han 1839 maatte nedlægge Regjeringen til Fordel for sin Søn Michael. Efter 3 Aars Regjering blev ogsaa han styrtet, og Alexander Karageorgevitſch, en Søn af Georg Czerny, sat paa Tronen. Hans Folk blev dog snart misfornøiet med ham paa Grund af hans Sympatier for Østerrige, og 1858 blev han afsat og Miloſch gjenindkaldt. Ved dennes Død 1860 kom hans Søn Michael for anden Gang paa Tronen og indførte flere Reformer, men snigmyrdedes 1868 af den affatte Fyrst Alexanders Tilhængere. Da hans Broderſøn og nærmeste Arving Milan var umyndig, blev et Regentskab udnævnt til at styre Riget, indtil Milan selv 1872 overtog Regjeringen. Saavel under Regentskabet som senere er flere vigtige Reformer blevne indførte, og Forholdene synes i de senere Aar at have fæstnet sig betydeligt, ligesom Milan fra Begyndelsen af med Held har søgt at opretholde en venskabelig Stilling til Østerrige og Rusland. Da Opstanden i Bosnien og Herzegowina udbrød 1875, stillede Serbien sig meget venskabeligt ligeoverfor dens Førere og understøttede dem paa flere Maader. Dette bragte Landet i et spendt Forhold til Tyrkiet, hvilket endte med, at der det følgende Aar udbrød Krig mellem Tyrkiet og Serbien-Montenegro. De serbiske Tropper var uheldige, og efterat Tyrkerne havde stormet Djunis, laa Landet aabent for dem. Men Serbien reddedes ved den af Rusland fremtvungne Vaabenstilstand, og da kort efter den russisk-tyrkiske Krig udbrød og denne endte med Tyrkiets Nederlag, slap Serbien let fra det. Paa Kongressen i Berlin 1878 blev Serbien erklæret for aldeles uafhængigt af Tyrkiet, som tillige maatte afstaa det nogle Landsdele; samtidig ophøiedes Landet til Kongerige.

Serbisk Sprog og Literatur. Det serbiske Sprog udgjør en af de fire slaviske Sprogs Hovedmundarter, og kaldes fortiden i Regelen serbisk-kroatisk. Det tales af ca. 7 Mill. Mennesker, nemlig Slaverne i Serbien, Bosnien, Herzegowina, Montenegro, Dalmatien m. fl. St. Det er i ikke liden Grad paavirket af Italiensk, Tyrkisk og Græsk og staar det Russiske nærmere end Søsterſprogene Bøhmisk og Polsk. Som Skrifttegn benytter de af Serberne, som tilhører den græskkatholske Kirke, det cyrilliske Alfabet, de øvrige det latinske. — Den første videnskabelige Bearbeidelse af det serbiske Sprog er Karadzics Grammatik (1818) og sammes Ordbog (1824). Af senere grammatiske Verker kan nævnes Daničics „Mala srpska gramatika", Budmanis „Grammatica della lingua serbo-croata" og Boskovics Grammatik. — Den serbiske Literatur kan efter sin Udviklingsgang deles i tre Perioder. Den første omfatter Tiden fra Kristendommens Indførelse til Slutningen af det 14de Aarh.; den anden det 15de—18de Aarh., og den tredie den senere Tid. De literære Frembringelser i den første Periode indskrænker sig til kirkelige og statsretslige Gjenstande, og de faa historiske Optegnelser, som haves fra den Tid, bestaar fordetmeste i Lovprisninger over enkelte Fyrster, som særlig har taget sig af de kirkelige Anliggender. I det 15de Aarh. opblomstrede Serbiens Literatur, men Tyrkernes Herredømme kvalte for en stor Del det vaagnende aandelige Liv; imidlertid trivedes Kunster og Videnskaber i de rige Kystbyer ved Adriaterhavet, fornemmelig i Ragusa. Blandt de betydeligste Digtere i det 15de, 16de og 17de Aarh. kan nævnes Marulic, Drzic, Lucic, Betranic, Hektorevic, Ranjina, Gundulic, Bunic m. fl. Den serbiske Literaturs tredie Periode begynder med Indførelsen af Folkesproget som Bogsprog istedenfor det hidtil benyttede Kirkeslaviske. Blandt

denne Reforms ivrigste og talentfuldeste Forkjæmpere maa især nævnes Obradovic, Davidovic og Stephanovic Karadzic, hvilken sidste har indlagt sig stor Fortjeneste ved at samle og udgive den serbiske Folkedigtning. Omtrent samtidig med Indførelsen af det nye Skriftsprog blev Belgrad Midtpunktet for det aandelige Liv, og ikke faa af de nyere serbiske Digtere har erhvervet sig et anset Navn.

Serdobsk, By i det russiske Guvernement Saratov, med 12,000 Indb.

Serdze Kamén, den nordøstlige Pynt af Tschuktsernes Land, ved Asiens Nordkyst; her overvintrede den Nordenskiöldske Expedition 1878—79.

Serena, La, By i den sydamerikanske Republik Chili, med 15,000 Indb. I Omegnen findes betydelige Kobberminer.

Serenade, Aftenmusik, Vokal- eller Instrumentalmusik i fri Luft, hyppigst brugt som Hyldning.

Seres, By i det tyrkiske Vilajet Saloniki, med 30,000 Indb. og betydelig Bomulds- og Risdyrkning.

Sereth, Bislod til Donau, kommer fra Karpatherne, løber parallel med Pruth gjennem Rumænien og munder ud ved Galatz, efter et Løb af 659 km.

Sergeant, fr. (udt. Serdjaung), den laveste Underofficersgrad i den norske Armé (den næst laveste Grad for Underbefalingsmænd).

Sergeants at law (udt. Særdjænds æt laa), Navnet paa de fornemste Advokater i England.

Sergel, Johan Tobias, fremragende svensk Billedhugger, f. 1740, d. 1814, fik sin første kunstneriske Uddannelse som Elev af L'Archévecque og reiste 1767 med kgl. Understøttelse til Italien, hvor han stærkt paavirket af Antiken frembragte flere fortrinlige Kunstværker, som f. Ex. hans berømte „liggende Faun", „Amor og Psyke" m. fl. 1778 kaldtes han af Gustav den tredie tilbage til Stockholm, hvor han modtog mange Æresbevisninger og fik talrige større Bestillinger. 1783 var han atter i Italien en Tid, dennegang sammen med Gustav den tredie, og tog efter sin Hjemkomst fast Ophold i Sverige. Til hans største Værker hører, foruden de ovennævnte Broncestatuen af Gustav den tredie (i Stockholm), „Axel Oxenstjerna og Historiens Gudinde", „Venus Kallipyga", „Othryades" og Basreliefet „Kristi Opstandelse" (i Adolf Fredriks Kirke i Stockholm).

Sergijevski, Flekke i det russiske Guvernement Moskva, med 31,000 Indb.; her findes det for sin store Rigdom og Skjønhed bekjendte Treenighedskloster Troiza Lavra, hvortil hører flere Kirker og et keiserligt Slot.

Sergipe, Provins i Keiserdømmet Brasilien, udgjør 39,090 km.², med 177,000 Indb.; Hovedstad Aracaju. Den tidligere Hovedstad Sergipe d'Ell Rei, ved Atlanterhavet, har 13,000 Indb.

Sergius, Navnet paa fire Paver. Sergius den første, Pave 687—701, er fornemmelig bekjendt som Ophavsmand til Splittelsen mellem den romerske og den græske Kirke, idet han nemlig negtede at antage de Beslutninger, som fattedes paa den anden trullanske Kirkeforsamling i Konstantinopel 692. Ham tilskrives ogsaa Indførelsen af Messen „Agnus dei". — Sergius den anden, Pave 844—47, besteg St. Peters Stol uden først at erholde Keiserens Sanktion dertil. — Sergius den tredie, Pave 904—11, bekjendt for sit udsvævende Liv, kom til Paveværdigheden ved Hjelp af sine Elskerinder, Theodora og Marozia; med sidstnævnte havde han flere Børn, hvoriblandt den senere Pave Johan den ellevte. — Sergius den fjerde, Pave 1009—12, hed oprindelig Bocca di Porco (Svinetryne), hvorfor han forandrede sit Navn og gjorde derved Paverne Navneforandring til Regel.

Serie, Række, Rækkefølge.

Seriema, Fugl af Vadefuglenes Familie, forekommer i Brasilien og lever af Slanger, Firben, Insekter og Bær. Den er af temmelig betydelig Størrelse og ligner Slangefalken i Legemsbygning.

Seringapatam, By i Mysore i Præsidentskabet Bengalen i Ostindien, er befæstet og har ca. 11,000 Indb. Her findes storartede Ruiner af Hyder Alis Palads samt et Mausoléum med Hyder Alis, hans Hustrus og Tippo Saibs Sarkofager.

Seriøs, alvorlig, høitidelig, vigtig. — Seriøsement (udt. Seriøsmang), for Alvor, uden Spøg. — Seriøsitet, Alvorlighed.

Serkland, de gamle Nordboers Navn paa Lilleasien.

Serlio, Sebastiano, italiensk Arkitekt, f. 1480, d. 1552, er især bekjendt ved sit Værk om Arkitekturen; dets sidste Udgave udgjør syv Bøger og er oversat til Fransk, Tysk og Hollandsk.

Serpent (udt. Serpang), et Sformet Blæseinstrument af Træ, betrukket med Skind; det bruges nu kun sjelden.

Serpentin en vandholdig Forbindelse af Talkjord og Kiselsyre, derhos ofte jernholdig, navnlig den mørkfarvede. Den saakaldte ædle Serpentin har lysere gule og grønne Farver, den almindelige Serpentin er mørkere, ofte spettet som en Slangehud, hvad ogsaa Navnet minder om. Serpentin anvendes hyppig til Daaser, Søiler, Vaser m. m., ogsaa til Plader og Gravmonumenter. Et berømt Findested, hvorfra mange Gjenstande af Serpentin kommer, er Zöblitz i Sachsen. Serpentin findes ogsaa i Norge.

Serpfo eller Serhanto, det gamle Seriphos, en til de græske Kyklader hørende Ø, 50 km.² stor, med ca. 2,000 Indb.

Serpigo, enslags Hudsygdom, Ringorm.

Serpuchow, By i det russiske Guvernement Moskva, med 17,000 Indb. og stor Fabrikdrift, fornemmelig i Seildug og Tøivarer.

Serpula, en besynderlig dannet Slægt af Rørormene, der nærmest ligner en Plante med Kronblade og Blomsterbæger. Føle- og Gjælletraadene staar i to Grupper paa Hovedenden. Den forekommer i de varme Have.

Serradella (Ornithopus sativus), éaarig Foderplante af Bælgvexternes Familie, dyrkes meget i Mellem- og Sydeuropa, især paa mager Sandjord, hvor faa andre Nyttevexter kan trives.

Serrano y Dominguez, Francisko, Hertug de la Torre, spansk Statsmand og Hærfører, f. 1810, indtraadte meget tidlig i den spanske Hær og udmærkede sig saaledes under de syvaarige Kampe mod Tronprætendenten Don Carlos, at han hurtig steg til Divisionsgeneral og Chef for Generalstaben. I Begyndelsen stillede han sig paa Esparteros Side, men blev siden Oppositionsmand og ledede

Opſtanden i Barcelona 1843, hvorfor han blev Krigsminiſter; han maatte imidlertid ſnart gaa af, men blev efter Eſparteros Fald atter Miniſter og udnævntes ſiden af Dronning Iſabella, hvis Elſker han ſagdes at være, til Generallöitnant og Senator (1845). I de nærmeſt følgende Aar deltog han virkſomt i de forſkjellige politiſke Intriger, ſluttede ſig 1854 til Opſtanden i Zaragoſſa, blev landsforviſt, men kom tilbage igjen, var Generaldirektør for Artilleriet under Miniſteriet Eſpartero-O'Donnell og 1856 Militærguvernør i Ny-Kaſtilien. Efterat han derpaa havde været Geſandt i Paris og Statholder paa Kuba, blev han 1862 udnævnt til Hertug af Torre og indehavde til Marts 1863 Udenrigsminiſteriet. 1865 blev han under O'Donnells Regjering Senatspræſident, modarbeidede det abſolutiſtiſke Miniſterium Narvaez og blev ved Statskupet Juli 1867 fængſlet og forvist, men dog kort efter amneſteret. Efter at have forbundet ſig med Prim og Topete blev han efter Septemberrevolutionen 1868 Formand i den proviſoriſke Regjering, ſiden midlertidig Regent, hvilken Værdighed han indehavde indtil Kong Amadeos's Valg 1870. Under Amadeos's Regjering var han flere Gange Miniſter, udnævntes efter General Pavias Opſtand 1874 til Diktator og kjæmpede ihærdigt, men forgjeves mod Karliſterne. Siden Gjenoprettelſen af Kongedømmet under Alfonſo har Serrano trukket ſig tilbage til Privatlivet.

Sertorius, Quintus, romerſk Feltherre, udmærkede ſig i Forbundsfællekrigen ved ſtor ſtrategiſk Dygtighed og perſonligt Mod. I Borgerkrigene mellem Sulla og Marius ſluttede han ſig til ſidſtnævnte. Efter Roms Indtagelſe 87 f. Kr. lod han flere tuſen plyndrende Slaver nedhugge. I Spanien, hvor han 82 var bleven Proprætor, kjæmpede han med Held mod Sulla og Cneius Pompeius, indtil han 72 myrdedes af Underfeltherren Perperna, ſom var bleven misundelig paa ham.

Serubabel, en Ætling af Davids Hus, førte 536 f. Kr., i Forening med Ypperſtepreſten Joſua, Jøderne fra Babylon til Jeruſalem, hvor han blev perſiſk Statholder. Han arbeidede ihærdigt paa Ordningen af Landets Anliggender og fuldførte Templets Gjenopførelſe 515 f. Kr., trods mange og ſtore Hindringer.

Servais (udt. Servæ), Francois Adrien, berømt belgiſk Violoncelliſt, f. 1807, d. 1866, opnaaede paa ſine mange Koncertreiſer almindeligt Ry ſom en af de ſtørſte Kunſtnere i ſin Retning.

Servante (udt. Servangt), Oppartерſke; Bibord, Møbel med Vaſkeindretning. — Servere, betjene, oppvarte, iſær ved Bordet. — Service, Oppvartning, Betjening; Bordopſats, Dækketøi, Theſtel; Opdækning for hver enkelt Perſon. — Serviet, Tallerkendug, Haanddug ved Bordet. — Servitør, Tjener, Oppvarter; Bukken, Ærbødighedsbevisning.

Server Paſcha, tyrkiſk Statsmand, f. 1823, har flere Gange indehavt Udenrigsminiſteriet og ſtedſe arbeidet for Indførelſen af liberale Reformer i Statsſtyrelſen.

Servet, Michael, egentl. Miguel Servede, berømt ſpanſk Læge og Aſtrolog, f. 1511, d. 1553, kom, efterat han allerede tidligere i Tyſkland havde vakt Opſigt og paadraget ſig Forfølgelſer ved ſine antitrinitariſke Skrifter, 1540 til Frankrige, hvor han paa flere Steder virkede og nød ſtor Anſeelſe ſom Læge og Videnſkabsmand. 1553, udkom hans pantheiſtiſke Skrift „Christianismi restitutio", ſom paadrog ham Anklage for Kjætteri, hvorfor han flygtede til Schweiz; men i Genf blev han greben og af Kalvin anklaget og trods dennes Forſøg paa at formilde Dommen bragt paa Kjætterbaalet.

Servil, ſlaviſk, krybende, trælleagtig. — Servilitet, ſlaviſk Ærbødighed, Spytſlikkeri.

Servilius, en romerſk Slægt, af hvis Medlemmer flere udmærkede ſig. — Quintus Servilius Cæpio, bekjendt ſom Forſlagsſtiller af Lex Servilia judiciaria, blev 105 anſat ſom Prokonſul i den galliſke Provins, men tabte mod Kymrerne det blodige Slag ved Rhone ca. 100 f. Kr., hvorfor han blev dødsdømt og døde landflygtig. — Publius Servilius Rullus indbragte ſom Folketribun et Forſlag om, at de kampanſke Statseiendomme ſkulde uddeles til Folket; Forſlaget bekjæmpedes af Cicero i de tre endnu opbevarede Taler „De lege agraria", og blev ikke antaget. — Publius Servilius Casca deltog i Sammenſværgelſen mod Cæſar og var den førſte, ſom angreb ham i Kurien.

Serviter, eller den hellige Jomfrus Tjenere, en Munkeorden, ſom 1233 ſtiftedes i Florens og ſiden hurtig udbredte ſig til Frankrige, Tyſkland, Holland, Polen og Ungarn. Af Pave Martin den femte fik de Privilegium ſom Tiggerorden. — Servitindernes Orden, ſom efter Medlemmernes ſorte Klædedragt ogſaa kaldes de ſorte Søſtres Orden, oprettedes i Slutningen af det 13de Aarh. og fik Udbredelſe i de ſamme Lande ſom Brødrenes Orden. Kun faa af deres Kloſtre exiſterer endnu; i den ſenere Tid har Ordenen dog taget Opſving i Baiern.

Servitut, ſtedſevarig Byrde, ſom ifølge en ſærſkilt Hjemmel hviler paa en faſt (den tjenende) Eiendom, almindelig til Fordel for en anden (den herſkende) Eiendom (ſaakaldt reel S. i Modſætning til en perſonlig S., der tilhører en beſtemt Perſon og af ham kan overdrages hvemſomhelſt ligeſom en anden Formuesgjenſtand). En Servitut hjemler enten den berettigede Adgang til at udøve en vis Raadighed over den tjenende Eiendom (poſitiv S.) eller giver ham Ret til at forbyde dennes Eier en eller anden Forføining over den (negativ S.). Eftersom Servituten aabenbarer ſig ved en ſtadig for dens Skyld anbragt Indretning, eller dette ikke er Tilfældet, benævnes den ſynbar eller uſynbar. Negative Servituter kan efter norſk Ret aldrig og af uſynbare Servituter kun enkelte erhverves ved Hævd. Skov kan ikke paaheftes andre Servituter end Beitesret (derimod vel tidsbeſtemte Brugsrettigheder). Enkelte Servituter kan under viſſe Betingelſer af den tjenende Eiendoms Eier — undertiden ogſaa af den brugsberettigede — kræves afløſte. Reelle Servituter ſkal ſkyldlægges ſammen med den herſkende Eiendom, perſonlige ſærſkilt, ſe Matrikul.

Servius, Maurus Honoratus, romerſk Grammatiker i det 4de Aarh. e. Kr., er fornemmelig bekjendt ved ſine ypperlige Kommentarer til Virgils Digte.

Servius Tullius, Roms ſjette Konge, regjerede 578—534 f. Kr. og hævede ved flere heldige

Krige Rom til den første blandt de latinske Stater. Han gav Rom en forbedret Forfatning ved at inddele Folket i Klasser og Centurier (ſ. d.), omgav ogsaa Byen med stærke Mure, lod opføre mange Pragtbygninger og indførte præget Mynt.

Seroſs, æggehvideholdig og vandig — Seroſe Kar, lymfatiske Kar, Blodvandskar (af Serum, Blodvand).

Seſam (Sesamum orientale), énaarig Plante af Bignoniacéernes Familie, har hjemme i Oſtindien og paa Ceylon, men dyrkes ogsaa i det tropiske Afrika, Asien og Amerika eller i det hele taget paa saadanne Steder, hvor Olietræet ikke ret vil trives. Af dens fødtsmagende, fede Frø presses Seſamolien, som er spiselig samt benyttes til Sæbefabrikation, Lægemidler, Brændemateriale osv. Allerede for et Par tusen Aar siden brugte man i Italien at presse Figener sammen med Seſamfrø til de saakaldte „Figenkager", og det samme gjør man den Dag idag. Naar Olien brændes, giver den en meget fin Sod, som fornemmelig skal blive brugt til den kineſiske Tuſch.

Seſoſtris er ifølge Herodots Beretning en ægyptiſk Konge, som udmærkede ſig ved ſine store Erobringer. Man har været noget i Tvivl om, hvem denne Seſoſtris var. Nogle har identificeret ham med flere krigerſke Konger af det tolvte Dynaſti, hvilke bar Navnet Uſertesen. Andre, og det er de fleſte, mener, at Seſoſtris maa ſammenſtilles med en Konge af det nittende Dynaſti, nemlig Ramſes den anden, ſom ogſaa kaldtes Seſu eller Seſura, og ſom i de ægyptiſke Digte berømmes for ſin overmenneſkelige Tapperhed og for de Seire, han ved Gudernes Hjelp vandt over ſine Fiender. Retteſt opfattes kanſke Seſoſtris ſom en mythiſk Perſonlighed, om hvem Grækerne har ſamlet alle de Bedrifter, der udførtes af flere ægyptiſke Erobrere, ſaaſom Uſertesen den tredie, Thotmes den tredie, Seti den første og Ramſes den anden.

Seſſion, egentl. Sæde, betegner en Forſamlings Samvær, f. E. Folkerepræſentationens eller Høieſterets oſv.; Sammenkomſt af en Krigskommisær, en Læge og en Officér til Udſkrivning af Hærens eller Flaadens Mandſkaber.

Seſterts (Numus sestertius), gammelromerſk Sølvmynt, ſenere (ringere) Kobbermynt af Værdi omtr. 13 Øre. Sestertia (S S), en Regnemynt, var lig 1000 Seſtertier. Sestertium var 100,000 Seſtertier, decies sestertium 1 Mill. oſv.

Seſtine, en græſk Verſeform, hvis Eiendommelighed beſtaar i den kunſtige Rimſlyngning, hvormed de ſex Vers forbindes. Formen ſkriver ſig fra Provençalerne og er ſenere bleven udviklet af italienſke og ſpanſke Digtere.

Seſtini, Domenico, italienſk Myntkjender, f. 1750, d. 1832 ſom Profeſſor i Piſa, erhvervede ſig ved hyppige Reiſer i Orienten og Europa ſamt ved Ordning af flere af de ſtørſte private og offentlige Myntſamlinger i Europa et uſædvanlig grundigt og omfattende Kjendſkab til Numismatiken. Af hans talrige Skrifter kan iſær nævnes: „Classes generales seu monetæ urbium, populorum et regum ordine geographico", „Lettere e dissertazioni numismatiche nuove" og Beſkrivelſen af det Hederwarſke Muſéum.

Seſto, Ceſare da, fremragende italienſk Maler, levede omkring 1500. Han uddannede ſig under Leonardo da Vinci, og flere af hans Billeder hører til de meſt udmærkede, ſom den ældre italienſke Malerſkole har frembragt. Særlig maa nævnes hans Billede „Kriſti Daab", ſom nu er i en privat Maleriſamling i Mailand.

Seſtri di Ponente, By i den italienſke Provins Genua, ved Genuabugten, med ca. 10,000 Indb.

Seth, Adams tredie Søn og Noahs Stamfader. — Sethianer eller Sethither, en religiøs Sekt, ſom opſtod i det 2det Aarh. e. Kr., og hvis Læres Hovedpunkt var, at Seth var kommen til Jorden igjen ſom Kriſti Stedfortræder.

Setſchuan eller **Øſe-tſchouan**, kineſiſk Provins, 479,268 km.² ſtor, med 35 Mill. Indb.; dens Hovedſtad er Tſching-tou-fou, med ca. 380,000 Indb.

Settignano (udt. Settingjano), Deſiderio da, florentinſk Billedhugger, f. 1428, d. 1464, var Elev af Donatello. De fleſte af hans Arbeider findes i Florens.

Settlement, Koloni, Nybygge. — Settler, Nybygger, Kolonist; bruges iſær om de til Amerika udvandrede Nybyggere, ſom nedſætter ſig paa før ubeboede Steder.

Setuval eller **St. Ubes**, By i Portugal, i Diſtriktet Liſſabon, med ca. 20,000 Indb., er en af Portugals vigtigſte Havneſtæder. Byen har livlig Handel, iſær med Salt.

Seume, Johann Gottfried, tyſk Forfatter, f. 1763, d. 1810, maatte i Begyndelſen af ſine Studieaar gjøre tvungen Militærtjeneſte i Amerika og Tyſkland, blev 1793 Løitnant og toges tilfange i den polſke Revolutionskrig. Efter ſin Løsladelſe foretog han flere Reiſer, hovedſagelig tilfods, og beſkrev diſſe i flere udmærkede Verker. Han har ogſaa ſkrevet hiſtoriſke Afhandlinger om Polen og Rusland. Hans „Samlede Verker" udgjør 12 Bd.

Seward (udt. Sjuerd), William Henry, nordam. Statsmand, f. 1801, d. 1872, var først Sagfører i Auburn, og indvalgtes 1830 i Staten New-Yorks Senat. 1839 blev han Statens Guvernør og indførte ſom ſaadan flere vigtige Reformer, bl. a. i Skolevæſenet og Retspleien. 1849 blev han Medlem af Unionens Senat og næſte Aar af Lincoln udnævnt til Regjeringens Chef (Statsſekretær). Som ſaadan tog han kraftig Del i Præſidentens Beſtræbelſer for at ophæve Negerſlaveriet og blev derfor under Borgerkrigen lagt for Had af Slaveeierne. Af den Grund gjordes der Forſøg paa at berøve ham Livet ſamme Dag ſom Lincoln myrdedes.

Severn, 1) Englands næſtſtørſte Flod, udſpringer i Grevſkabet Montgomery i Wales, gjennemſtrømmer Grevſkaberne Shrop, Worceſter og Glouceſter og falder efter mange Krumninger gjennem Briſtolkanalen ud i Atlanterhavet; dens Længde er 330 km. Dens betydeligſte Bifloder er Wye, Stour og Avon. 2) Flod i Nordamerika, falder i Hudſonbugten.

Severo, San, By i Syditalien, med 18,000 Indb.; den er Sæde for en Biſkop.

Severus, Lucius Septimius, romerſk Keiſer 193—211 e. Kr., blev 185 Konſul og derefter Befalingsmand over de pannoniſke Legioner, ſom ved Pertinax's Mord udraabte ham til Keiſer. Først 202 kunde han vende tilbage til Rom, hvor han indførte mange Forbedringer, navnlig i Retsvæſenet, og ſtøttedes heri af de berømte Retslærde

Papianus, Ulpianus og Paulus. Han døde under et Felttog mod Kaledonierne.

Severus, Sulpicius, romerſk Hiſtorieſkriver, f. ca. 365 e. Kr., d. ca. 425, er iſær bekjendt ſom Forfatter af „Historia sacra“, hvori han giver en udmærket Fremſtilling af Verdens og Kirkens Hiſtorie indtil hans Tid.

Sevigné (udt. Sevinje), Marie de Rabutin-Chantal, Marquiſe de, franſk Forfatterinde, f. 1626, d. 1696, færdedes fra ſin Ungdom af i de franſke Hofkredſe, hvor hun havde rig Anledning til at iagttage Tidens eiendommelige Aands- og Konverſationsretning. Da hendes Datter, ſom var gift med Grev de Grignan, flyttede med ſin Mand til Bretagne, begyndte Madam de Sevigné med hende en Brevvexling, ſom varede i 25 Aar, og ſom paa Grund af ſin ypperlige Fremſtilling af Datidens Hofliv giver et anſkueligt Billede af dette.

Sevilla (udt. Sevilja), By i det ſpanſke Landſkab Andaluſien, paa Floden Guadalquivirs venſtre Bred, er en af Spaniens vigtigſte Byer, med 123,000 Indb. Den er omgiven af en med talrige Taarne forſynet Mur og har intereſſante Levninger fra Romertiden, hvoriblandt en Vandledning og et Amfiteater, mange ſmukke Kirker, blandt hvilke iſær den ſtorartede Kathedral er mærkelig, Kloſtre, flere Theatre, en ſtor Cirkus for Tyrefegtninger, Maleriſamlinger, et ſtorartet kgl. Palads (Alcazar) i mauriſk Stil, betydelige Tobaksfabriker, et Kanonſtøberi, Silketilvirkning og livlig Handel med Kviksølv, Vin, Uld, Korn, Sydfrugter m. m. — Byen er meget gammel og var allerede under Romernes Herredømme i en blomſtrende Forfatning. Af de romerſke Keiſere var Hadrian, Trajan og Theodoſius den ſtore fødte her, ligeſaa Malerne Murillo og Velasquez. 1026 blev den de mauriſke Kongers Reſidensby.

Sevre (udt. Sævr) Navnet paa to Floder i det nordveſtlige Frankrige, nemlig Sevre-Nantaiſe, ſom er Biflod til Loire, og Sevre-Niortaiſe, der et Stykke nordenfor La Rochelle falder i Atlanterhavet. Efter diſſe Floder har Departementet Deux Sevres, ſom gjennemſtrømmes af begge, ſit Navn. Det omgives af Departementerne Maine, Loire, Vienne, Charente, Nedre Charente og Vendé og er 6000 km.^{2} ſtort, med 337,000 Indb.

Sevres, Flekke i det franſke Departement Seine-et-Oiſe, paa Seinens venſtre Bred og i kort Afſtand fra Paris, har 7,000 Indb. og er bekjendt for ſin ſtorartede Porcellænsfabrik, ſom, ſiden den kjøbtes af Ludvig den femtende, har tilhørt den franſke Stat. Sevresporcellænet, ſom det nu fabrikeres, har intet forud for andre lignende Fabrikers Arbeider, ſkjønt det ſtaar paa Høide med det bedſte; derimod betales det gamle Porcellæn „Vieux Sevres“ med umaadelig høie Priſer.

Sexa, ſv., feſtligt Aftensmaaltid.

Sexageſima, den ottende Søndag før Paaſke.

Sexangulær, ſexkantet.

Sext, Sextet, Sextol, ſe Sekſt.

Sextant, et aſtronomiſk Maaleredſkab, beſtaaende af $^1/_6$ Cirkel inddelt i Grader. — Speilſextant, et af Hadley opfundet Inſtrument til at maale Vinkelafſtanden mellem to fjerntliggende Gjenſtande. Den benyttes navnlig af Skibe i aabent Hav til Beſtemmelſe af Solhøiden.

Sextius, en romerſk Slægt, hvoraf de meſt bekjendte er Lucius Sextius, der 366 f. Kr. valgtes ſom den førſte plebeiiſke Konſul, og Gajus Sextius, der ſom Prokonſul i Gallien 122 f. Kr. anlagde Byen Aquæ Sextiæ (nu Aix).

Sextus Empirikus, lærd græſk Skeptiker, ſom i Slutningen af det 2det Aarh. levede i Alexandrien og Athen. I ſine to bevarede Verker „Pyrrhoniæ hypotyposes“ og „Adversus mathematicos“, har han givet en fyldig Fremſtilling af de gamle Skeptikeres Lære.

Sexus, lat., Kjøn. — Sexualorganer, Kjønsdele. — Sexualſyſtem, Linnés Planteſyſtem.

Seydelmann, Jakob Creſcenz, tyſk Maler og Tegner, f. 1750, d. 1829, blev efter ſin Hjemkomſt fra et Studieophold i Rom Profeſſor ved Kunſtakademiet i Dresden. Han har iſær gjort ſig bekjendt ved ſine meſterlige Kopier i Sepia, hvoriblandt Correggios „Nat“, ſom ſiden blev raderet af Morghen.

Seydisfjord, Handelsplads paa Oſtkyſten af Island, en af de vigtigſte Fiſkepladſe paa Øen. Hele Seydisfjorden, en af de ſkjønneſte Oſtfjorde paa Island, er i de ſenere Aar paa Grund af Sildefiſkeriet bleven ſtærkt bebygget. Den 18 Februar 1885 gik der fra det ſteile Fjeld Biulfstind et ſtort Sneſkred over Fjorden, hvilket anrettede megen Skade.

Seydlitz, Fredrik Vilhelm von, preuſſiſk General, f. 1721, d. 1773, udmærkede ſig allerede ſom ung Kavalerieofficér i de ſchleſiſke Krige og ſteg hurtig til Generalmajors Rang. Sin ſtørſte Triumf feirede han i Slaget ved Rosbach, hvor han med ſit Rytteri afgjorde Kampen til Fordel for Preuſſerne, hvorefter han udnævntes til Generalløitnant. Senere deltog han ogſaa med Berømmelſe i Slagene ved Zorndorf, Hochkirch og Kunersdorf, i hvilket ſidſte han ſaaredes, var 1760 med under Berlins Forſvar mod Ruſſerne og i Slaget ved Freiberg 1762. 1767 udnævntes han til Kavalerigeneral.

Seyffarth, Guſtav, tyſk Ægyptolog, f. 1796, var 1825—55 Profeſſor i Arkæologi ved Univerſitetet i Leipzig. Han har ſkrevet flere fantaſtiſke, nu forglemte Verker af hiſtoriſk, bibelhiſtoriſk og arkæologiſk Indhold, af hvilke iſær kan nævnes: „Ægyptternes theologiſke Skrifter“, „Mythologiens og den gamle Religionshiſtories Grundſætninger“ og „Grammatica Ægyptiatica“.

Seymour (udt. Simer), engelſk Adelsſlægt, ſom for førſte Gang optræder i Hiſtorien med Sir John Seymour, hvis Datter Johanne 1536 blev Kong Henrik den ottendes tredie Huſtru, og hvis Søn Edvard under Kong Edvard den ſjettes Mindreaarighed blev Protektor over England og Hertug af Somerſet (ſ. d.). — En af dennes Efterkommere, Sir Edvard Seymour, gjorde ſig berømt ſom Taler og Statsmand og ved i væſentlig Grad at bidrage til Lordkanſleren Clarendons Fald 1667 ſamt ved ſin Tilſlutning til Revolutionen 1688. Han døde 1707. Hans ældſte Søn blev Stamfader til de ſenere Hertuger af Somerſet. — Sir Georg Hamilton Seymour, fremragende Diplomat, f. 1797, indtraadte 1817 i den engelſke Statstjeneſte og blev, efter at have indehavt forſkjellige Legationsſekretær- og Geſandtſkabspoſter, 1852 Geſandt i Petersburg, hvor han før Krimkrigens Udbrud førte vigtige Forhandlinger med Keiſer Nikolaus. 1855 blev han Geſandt i Wien, men trak ſig allerede Aaret efter

tilbage til Privatlivet. — Sir Frederick Seymour, engelsk Viceadmiral, f. 1821, er bleven bekjendt ved, at han under Arabi Paschas Oprør i Ægypten 1882 bombarderede Alexandria, uden at han havde en tilstrækkelig Styrke til at forhindre de blodige Volsdgjerninger, som Arabi og hans Horder øvede efter Bombardementet; se forøvrigt under Ægypten.

Seymour (udt. Simer), Horatio, amerikansk Politiker, f. 1810, var 1853—54 og 1863—64 Guvernør i Staten New-York, og gjorde sig som saadan bekjendt ved ivrig at understøtte Sydstaternes Konføderation og ved at bekjæmpe Unionskongressens Ordre om Udskrivning af Rekruter, hvilket Juli 1863 havde flere blodige Pøbeloprør til Følge. 1868 blev han af Demokraterne opstillet som General Grants Modkandidat ved Præsidentvalget.

Seyne (udt. Sæn), La, By i det franske Departement Var, ved Toulonbugten, med 13,000 Indb. og betydelige Skibsbyggerier.

Sezze, By i Italien, ikke langt fra Rom, med 11,000 Indb. og betydelig Vinavl.

Sfinx, i Ægypten kolossale Stenbilleder med menneskeligt Hoved og Bryst, medens den øvrige Del af Legemet forestiller en liggende Løve. De var Sindbilleder dels paa Jordens Frugtbarhed, dels paa Naturens Hemmeligheder. I figurlig Forstand bruges Ordet om en, som taler i Gaader eller fremkommer med vanskelige Spørgsmaal.

Sforza, berømt italiensk Slægt, som i det 15de og 16de Aarh. tog virksom Del i de politiske Begivenheder. Dens Stifter var den dygtige Kondottierehøvding Muzio Attendolo, der under Aqvilas Beleiring 1424 døde som Storkonnetable af Neapel. — Hans Søn, den for sin Tapperhed berømte Francesco Sforza, f. 1401, d. 1465, ægtede en Datter af Hertug Filippo Maria af Mailand og tilvendte sig ved List og Voldsgjerninger Regjeringen over Mailand efter Hertugens Død 1447. — Hans Sønnesøn Giovanni Galeazzo Sforza, hvis Fader 1476 blev myrdet, regjerede kun en kort Tid, idet han blev styrtet af sin Onkel Lodovico il Moro og sandsynlig forgiftet. Lodovico styrede Landet saa ilde, at han bragte det i store Ulykker; tilslut blev han i en Krig med Ludvig den tolvte af Frankrige fordreven fra Landet 1499, vendte tilbage igjen, men blev slaaet og døde som Fange 1510. To Aar senere overtog hans Søn Massimiliano Regjeringen, men maatte kort Tid efter afstaa Landet til Frankrige. Da Franskmændene siden af Keiser Karl den femte blev udjagede af Italien, fik Massimilianos yngre Broder Francesco den anden Hertugdømmet og med ham uddøde Familien 1535.

Sforzando eller **Sforzato** (fork. sfz.), i Musiken: forstærket; med stærkt Eftertryk.

Sfære, Kugle, Klode, Himmellegeme; en vis tænkt Stilling af Jordkuglen. — Sfærisk, kugledannet, kredsformet. — Sfærisk Astronomi, den Del af Astronomien, der omhandler Himmellegemernes Bevægelser, saaledes som de viser sig set fra Jorden. — Sfæroide, et Legeme, hvis Skikkelse nærmer sig Kuglens.

Sgraffito, ital., en Slags Dekoration, som navnlig anvendes til Udsmykning af Bygverkers Ydre. Den skriver sig fra Italien, hvor den først anvendtes i det 16de Aarh., og bestaar deri, at det, som skal dekoreres, først overstryges med en mørk Farve, derefter med en lys eller omvendt, hvorpaa Tegningen med et spidst Instrument afridses paa det ydre Lag, saa at det indre sees.

Shaftesbury (udt. Schæftsbørri), Grev Anthony Ashley-Cooper, engelsk Statsmand, f. 1621, d. 1683, blev kun 19 Aar gammel Parlamentsmedlem og fik snart stor Indflydelse. Under Borgerkrigen sluttede han sig til Parlamentspartiet og vandt flere Seire, men gik efter Cromwells Død over til Hofpartiet og bidrog i væsentlig Grad til Restaurationens Gjennemførelse, hvorfor han af Karl den anden blev ophøiet til Peer. I Overhuset var han en Tid ivrig Oppositionsmand, men gik atter over til Kongens Parti, blev Medlem af Kabalministeriet og 1672 Greve og Lordkansler, men sluttede sig paany til Folkepartiet og afslørede Kongepartiets Intriger med Ludvig den fjortende. Som Oppositionens Leder gjennemførte han Testakten, Habeaskorpusakten og den katholske Hertug af Yorks Udelukkelse fra Tronen. Siden maatte han som Medlem af Ryehouse-Komplotten flygte og gik til Amsterdam, hvor han døde. — Grev Anthony Ashley-Cooper Shaftesbury, f. 1671, d. 1713, gjorde sig navnlig bekjendt som filosofisk Forfatter; hans Verker, hvoraf især kan nævnes: „Characteristics of men, manners, opinions and times“ (3 Bd., London 1713) røber megen Lærdom og stærk Frihedstrang paa alle Omraader. — Grev Anthony Ashley-Cooper Shaftesbury, en Efterkommer af fornævnte, f. 1801, blev 1826 Underhusmedlem og var 1833—35 Admiralitetslord. Baade i Under- og Overhuset har han stedse arbeidet for Lettelsen af de arbeidende Klassers Kaar, Skolevæsenets Udvikling og for det evangeliske Parti i den engelske Kirke. Ham skyldes bl. a. Oprettelsen af de saakaldte „Ragged schools“.

Shakers (udt. Sjækers) eller **Shaking-Quakers**, en religiøs Sekt, som oprindelig opstod i Manchester, hvorfra den i sidste Halvdel af forrige Aarh. forplantede sig til Amerika. Shakernes religiøse Anskuelser smelter i flere Punkter sammen med Kvækernes. De skiller sig fra andre Kirkesamfund hovedsagelig ved fuldstændigt Kølibat og ved Eiendomsfællesskab og udmærker sig ved Flid, Orden og Renlighed. Sit Navn har de af de eiendommelige Danse og Sange, som hører til deres Gudstjeneste. I Spidsen for deres Samfund staar i Regelen en ældre Kvinde. Sektens Stifter var Anna Lee, som var gift med en Grovsmed i Manchester og 1774 drog over til Amerika, da hun i England var bleven forfulgt. Shakerne findes nu hovedsagelig i Staten New-York.

Shakspeare (udt. Sjækspir), William, Englands berømteste Digter, f. 1564, d. 1616, er tillige et af de største poetiske Genier, Historien kjender. Om hans Barndom ved man kun lidet, da hans Forældre paa den Tid synes at have levet i trange Kaar; dog berettes det om hans Fader, at han i den lille By Stratford upon Avon i Grevskabet Warwik, hvor han boede, tidligere havde indehavt flere Tillidshverv. Den unge Williams Skoleundervisning har efter hvad der kan skjønnes været middelmaadig, da han af Sprog kun forstod lidt Latin, Fransk og Italiensk. I sin Ungdom synes

han at have ført et tøileløst Liv, og kun 18 Aar gammel blev han af Omstændighederne tvungen til at gifte sig med en Landmands Datter, Anna Hathaway, som var 8 Aar ældre end han. Kort efter flyttede han med sin Hustru til London, hvor han i Begyndelsen levede i stor Fattigdom. Endelig fik han Ansættelse som Skuespiller ved Blackfriars-Theatret, men anvendtes kun i mindre Roller; dog blev han 1589 Medeier af dette Theater. Allerede da sees han at have opnaaet en vis Anseelse som Digter, hvilket bl. a. erfares af Fortalen til hans „Venus and Adonis“ og „Lucrece“, to episk-lyriske Digte, som er tilegnede Greven af Southampton. Nogen Tid efter blev han Direktør for det nævnte Theater, og nu bedredes hans økonomiske Kaar hurtig, saa at han med Tiden erhvervede sig betydelige Eiendomme i sin Fødeby Stratford, hvor han 1607 havde taget fast Bolig, og hvor han henlevede Resten af sit Liv. — Shakspeares Betydning som Digter har været overordentlig; der hengik dog en længere Tid, før man rigtig fik Øinene op for det storslagne i hans Digtning og den geniale, fantasirige Skaberkraft, som aabenbarer sig i hans Arbeider. Hans mesterlige Evne til at fremstille de menneskelige Lidenskaber er neppe overgaaet af nogen ældre eller nyere Digter, og hans Sprogs storartede Kraft har vakt Beundring baade hos Samtid og Eftersægt. Det er især paa den dramatiske Digtnings Omraade, at Shakspeare har erhvervet sig et udødeligt Navn, og hans Tragedier samt romantiske og historiske Skuespil er oversatte til næsten alle civiliserede Sprog og er overalt anerkjendte som den dramatiske Digtnings ypperste Frembringelser. Ialt er 37 dramatiske Arbeider udgaaede fra hans Pen, og af disse bør særlig nævnes: De romantiske Dramaer „Stormen“, „Midtsommernatsdrømmen“, „Kjøbmanden i Venedig“, „Et Vintereventyr“, „Som I vil“, „Naar Enden er god, er alting godt“; de historiske Skuespil „Richard den anden“, „Henrik den fjerde“, „Henrik den femte“, „Henrik den sjette“, „Richard den tredie“ o. fl.; endelig de uovertrufne Tragedier „Romeo og Julie“, „Hamlet“, „Othello“, „Macbeth“, „Kong Lear“, „Julius Cæsar“ og „Coriolanus“. Det er dog ikke blot som Fremstiller af Lidenskaberne, at Shakspeare indtager en saa fremragende Plads blandt Verdens største Digtere; ogsaa de ædlere menneskelige Følelser har i ham fundet en Tolk, som i sine Skildringer af rene, ophøiede Karakterer maaske staar uovertruffen. — At han i sin Levetid var høit anset som Digter, kan bl. a. sees deraf, at de engelske Boghandlere ikke sjelden benyttede hans Navn som Skilt paa Skrifter, hvormed han ikke havde havt det mindste at skaffe. Men efter hans Død gik han ligesom af Mode i sit Fædreland, saa at hans Skuespil ikke længere udøvede den Tiltrækning paa Publikum som tidligere, førend den talentfulde Skuespiller Garrick (s. d.) gjenoplivede hans Digtning og hævdede ham Æresplads blandt Englands største Digtere. I Tyskland indførtes han af Lessing, Schlegel, Tieck m. fl. Hans Landsmænd har hædret hans Minde ved at reise en Marmorstatue af ham i Westminsterabbediet.

Shamoskin, By i Staten Pennsylvanien i Nordamerika, med 8,500 Indb.

Shanghai, Kinas betydeligste Sjøhandelsstad, ligger paa Floden Wusungs venstre Bred, 22 km. fra dens Udløb i Floden Jangtse-kiang, har 280,000 Indb. og betydelig Handel, navnlig er Udførselen af Silke og The betydelig. Den kinesiske Del af Byen er omgiven med en Mur og smudsig og trang, hvorimod Fremmedkvartéret er smukt anlagt og har talrige Pragtbygninger. Byen erobredes af Englænderne 1842 og aabnedes samme Aar for fremmede Nationers Skibe.

Shannon (udt. Sjænnen), Irlands betydeligste Flod, udspringer i Cavan i Provinsen Connaught, løber i sydlig og sydvestlig Retning, danner flere Indsjøer og falder ved Limerick gjennem en 15 km. bred Munding ud i Atlanterhavet. Floden er 360 km. lang og paa en større Strækning seilbar.

Sharp, William, engelsk Kobberstikker, f. 1749, d. 1824, har udført talrige udmærkede Kobberstik af Portræter og historiske Billeder, som vidner om betydelig teknisk Originalitet og udviklet Smag.

Shawl (udt. Sjal), egentl. de kostbare indiske Tørklæder, som tilvirkes af brogetfarvet Kaschmiruld, og som i Europa betales med høie Priser. I sin Almindelighed betegner Ordet de europæiske Efterligninger af de indiske Shawler, overhoved store Tørklæder.

Shee (udt. Sji), Martin Archer, engelsk Portrætmaler, f. 1780, d. 1850, udmærkede sig ved den fortrinlige Karakteristik og natursande Kolorit, som han forstod at give sine Portræter. 1830—45 var han Præsident for Akademiet i London. Han optraadte ogsaa som Forfatter og skrev bl. a. Læredigte om Kunsten.

Sheernes (udt. Sjirnes), Havneby paa Øen Sheppey i det engelske Grevskab Kent, med stærkt befæstede Orlogsværfter, et Marinearsenal og 14,000 Indb.

Sheffield (udt. Sjeffild), Fabrikby i det engelske Grevskab York (West Riding), er Centrum for en storartet Jernbanetrafik og tæller med Forstæderne ca. 290,000 Indb. Byen har flere høiere Læreanstalter, Videnskabsselskaber og offentlige Samlinger og er Hovedstedet for Englands Metalvareindustri. I Omegnen er der stor Rigdom paa Kul og Jern.

Shelley (udt. Sjelli), Percy Bysshe, fremragende engelsk Digter, f. 1792, d. 1822, blev paa Grund af sit iltre Temperament og uafhængige Tænkesæt udvist baade fra Skolen og Universitetet samt senere forstødt af sin Fader, fordi han havde ægtet en Pige af ringe Herkomst. Efter at have foretaget en Reise i Schweiz og en Tid opholdt sig i Hjemlandet, reiste han til Italien, hvor han under en Lystseilads druknede i Bugten ved Spezzia. Hans Ven Lord Byron lod Liget brænde paa Kysten. Hans Digterverker, de største med de mindste, vidner om en brændende Frihedstrang og Had til alt tyrannisk, samtidig med, at de bæres af en Skjønhedsfylde og en Sympati for Naturen, som sætter dem ved Siden af det skjønneste i den engelske Digtning. Hans betydeligste Arbeider er: „Dronning Mab“, hvori han aabent udtaler sine atheistiske Anskuelser, „Alastor“, Eposet „Islams Oprør“, „Den befriede Prometheus“, „Cenci'erne“, flere udmærkede Oversættelser osv. — Hans anden Hustru Mary Wollstonecraft

Shelley, f. 1797, d. 1851, gjorde i sin Tid megen Lykke med Romanen „Frankenstein"; hun har ogsaa skrevet Romanerne „Valperga", „Den sidste Mand", „Lodore" o. a.

Shenandoah, Flod i den nordamerikanske Stat Østvirginien, falder ved Harpers-Ferry i Potomac, efter et Løb af 330 km.'s Længde. Dens Dalføre, som er et af de skjønneste og rigeste i Nordamerika, var under Borgerkrigen 1861—65 Skueplads for flere blodige Slag.

Shenandoah, By i den nordamerikanske Stat Pennsylvanien, med 10,500 Indb.

Shenectady (udt. Sjinektædi), By i Staten New-York, ved Eriekanalen, med 11,000 Indb.

Sheridan (udt. Sjerridæn), Filip Henry, bekjendt amerikansk Ryttergeneral, f. 1831, kjæmpede som ung Officér mod Indianerne i Oregon, ansattes under Borgerkrigen 1862 ved Vestarméen og viste som Brigadegeneral, siden som Fører for en Division stor Dygtighed under de heftige Kampe ved Perryville, Murfreesboro, Chattanooga og Chittamanga. 1864 blev han, da General Grant gik til Potomacharen, Chef for Kavaleriet og udførte som saadan flere glimrende Bedrifter. Ved sine dristige Streiftog tilføiede han Fienden flere Nederlag, navnlig i Schenandoahdalen. Efterat han Marts 1865 var trængt frem til Lynchburg nær Richmond, derefter til Petersburg, og efterat Richmond var erobret, afskar han Sydstatsgeneral Lee Tilbagetoget ved Appomatox Courthouse, hvorved Krigen i Østen tilendebragtes. Efter Krigen blev han udnævnt til Kommandant for Transmissisippi-Departementet (Louisiana og Texas) og beordret til det vestlige Indianergebet. 1869 blev han Generalløitnant og Øverstkommanderende for Missouri-Divisionen (Dacota, Platte, Missouri og Texas) og tog fra den Tid sit Hovedkvartér i Chicago. 1875 blev han for en kort Tid beordret til New-Orleans for at undertrykke nogle Uroligheder, hvilket dog ikke lykkedes ham, hvorefter han vendte tilbage til Chicago.

Sheridan, Richard Brinsley, bekjendt engelsk Lystspildigter og Politiker, f. 1751, d. 1816, debuterede som Forfatter med Lystspillet „Medbeilerne", hvilket dog ikke vakte synderlig Opsigt. Af hans øvrige Lystspil osv., som alle i flere Henseender er fortrinlige Arbeider, er navnlig „Bagtalelsens Skole" bleven berømt som et af den nyere Tids bedste Skuespil i sin Slags. Det er blevet oversat til flere Sprog og spilles endnu hyppig. 1780 valgtes han til Medlem af Underhuset, hvor han sluttede sig til Oppositionen under Fox og indehavde flere høiere Embeder. Pressefriheden og Valgreformen havde i ham en af sine ivrigste Talsmænd.

Sheriff, i England den høieste Civilembedsmand i et Grevskab, hvem det paahviler at besørge Straffedomme exekverede, udnævne de Edsvorne, kalde dem sammen til hver Assiseret osv. Embedet, som er ulønnet, beklædes i Regelen af de større Godsbesiddere.

Shermann (udt. Sjermæn), William Tecumseh, amerikansk General, f. 1820, var ved Udbruddet af Borgerkrigen 1861 Direktør for Militærakademiet i Louisiana, hvilken Stilling han forlod for at slutte sig til Nordstaterne. Efterat han ved Tilbagetoget fra Bulls Run 21 Juli havde udvist stor Dygtighed blev han Brigadegeneral og sendtes til Kentucky, hvor han inden kort Tid fik Overbefalingen. 1862 fik han en Division under Grant, deltog i Beleiringen og Indtagelsen af Vicksburg, blev Overbefalingsmand i Tenessee og bidrog i væsentlig Grad til Seiren ved Chattanooga. Som Øverstkommanderende over Vestarméen slog han de Konfødererede under Johnston og Hood i en Række voldsomme Fegtninger og foretog 1864—65 sin berømte Marsch mod Havet gjennem Georgia, Syd- og Nordkarolina og tvang tilsidst Johnston efter flere glimrende Seire til at overgive sig med sin Hær 26de April 1865. Efter Krigen fik han Militærkommandoen i Vesten, hvor det lykkedes ham at dæmpe Indianernes Oprstand; 1869 blev han Hærens Overbefalingsmand.

Sherry (Xeres), en hvid spansk Vin, som frembringes i Omegnen af Byen Xeres de la Fonterra. Den forekommer i to Sorter, Paxarette og Vino secco. Først i en Alder af 4—5 Aar bliver den virkelig god, men naar ikke sin største Fuldkommenhed før efter 15—20 Aars Forløb.

Shetland, se Syd-Shetland.

Shetlandsøerne, en Øgruppe i Nordost for Skotland, tæller 117 Øer, hvoraf dog kun 30 er beboede, og udgjør 1545 km.², med 32,000 Indb. Øerne er klippefulde, med dybe Indsnit af Havet og er i det hele taget fattige paa Vegetation. De vigtigste Næringskilder er Fiskeri, Faareavl og Fuglefangst; kun ubetydeligt Agerbrug drives. Indbyggerne stammer hovedsagelig oprindelig fra Nordmænd, som bosatte sig paa Shetland under Harald haarfagres Regjering; dog fandtes ogsaa Rester af den ældre, keltiske Befolkning. Øerne stod i længere Tid under de orknøske Jarler, men fra 1195 direkte under de norske Kongers Overhøihed. Sproget er endnu tildels opblandet med norske Ord og Vendinger. Rundt om paa Øerne findes mange Oldtidslevninger fra Kelternes og de gamle Nordmænds Tid. Shetlandsøerne lagdes 1474 under Skotland. — Hovedstaden er Lerwick paa Øen Mainland.

Shields, By i England, ved Floden Tynes Udløb i Nordsjøen, bestaar af North-Shields og Tynemouth i Grevskabet Northumberland og South-Shields i Grevskabet Durham, hvilke tæller tilsammen ca. 86,000 Indb. North-Shields og Tynemouth i Forening og South-Shields danner hver for sig kommunale og parlamentariske Valgkredse. Som Havn for Newcastle har Shields betydelig Skibsfart, udmærkede Dokker og talrige Skibsverfter og er et af de vigtigste Steder for Englands Kuludførsel.

Shilling, engelsk Sølvmynt, af Værdi 1/20 Pd. Strl. (12 Pence) = 90.8 Øre.

Shipkapasset, en 1,207 m. høi Fjeldvei i Balkankjæden, mellem Bulgarien og Rumelien, bekjendt ved de blodige Træfninger, som stod her under den russisk-tyrkiske Krig 1877—78 mellem Suleiman Pascha og Russerne.

Shire (udt. Sjeir, i Sammensætning Shir), d. s. s. county, d. e. Grevskab, i Storbritannien Benævnelsen paa de enkelte Landsdele efter den politiske Inddeling. Dets Hovedunderafdeling er det saakaldte Hundred. De høieste militære og civile Embedsmænd i et Shire er Lordløitnanten og Sheriffen.

Shirley (udt. Sjørli), James, engelsk dramatisk Forfatter, f. 1596, d. 1666, har skrevet 39

Skuespil, som alle røber Begavelse baade med Hensyn til Sprogbehandling og dramatisk Teknik, men mangler Dybde. De mest bekjendte af hans Arbeider er: „The lady of pleasure", „The grateful servant", „The admiral of France" og „Ajax and Ulysses".

Shirting, tæt, lærredsvævet Bomuldstøi, hvoraf den groveste og stærkeste Sort i England kaldes Stout.

Shoddy, Affaldsuld, som opsamles fra Maskinerne i Klædesfabrikerne og blandet med almindelig Uld anvendes til Fabrikation af simplere Tøier.

Shoreham, New- (udt. Nju-Sjaarhæm), By i det engelske Grevskab Sussex, med 11,000 Indb., Havn og Sjøbade.

Shrapnels (udt. Schrapnels), Granatkardætsker, saa kaldte efter Opfinderen Sir Henry Shrapnel (se Projektil).

Shreveport, By i Staten Louisiana i Nordamerika, med 8,000 Indb.

Shrewsbury (udt. Schrusbørri), Hovedstad i Grevskabet Shrop i England, ved Floden Severn, med flere høiere Læreanstalter, Videnskabsselskaber, samt Ruiner af Bygninger fra Middelalderen, har ca. 24,000 Indb. og betydelig Industri i Uldstoffer og Lin.

Shrop eller **Salop**, Grevskab i det vestlige England, 3,404 km.^{2} stort, med ca. 250,000 Indb., hvis Hovednæringskilder er Agerbrug, Kvægavl og Bergværksdrift samt Manufakturer. Hovedstad er Shrewsbury (s. d.).

Shukowskij, Wassilji Andrejewitsch, fremragende russisk Digter, f. 1783, d. 1852, begyndte sin literære Løbebane som Redaktør af Bladet „Wjestnik Ewropy", til hvilket han leverede en Række fortræffelige originale Digterverker og Oversættelser. 1812 deltog han i Krigen mod Napoleon og skrev under Felttoget et Bind Krigssange, som vakte stor Begeistring. 1817 blev han Huslærer hos den keiserlige Familie og Medlem af Akademiet i Petersburg. Hans „Samlede Verker" udkom 1850 i Petersburg i 10 Bind.

Siam, Kongerige i Bagindien, begrændset af Malakkastrædet, britisk Bagindien, Birma, Anam, Kokinkina og Siambugten, udgjør 800,340 km.^{2} og tæller ca. 6½ Mill. Indb., hvoraf 2 Mill. er Siamesere og 2 Mill. Laos, Resten Kinesere, Malaiere o. a. Landet er i det hele taget bjergfuldt, men særdeles frugtbart og gjennemstrømmes af de tre Hovedfloder Salvén, Menam og Mekhong med talrige Bifloder. Landet frembringer fornemmelig Sukker, Peber, Tobak, Bomuld, Ris og de sædvanlige ostindiske Krydderier. Af vilde Dyr forekommer navnlig Elefanten i stor Mængde. Den saakaldte hvide Elefant ansees i Siam for hellig. De egentlige Siamesere, som hører til den mongolske Race, er det herskende Folk. De bekjender sig til Buddhismen, Præsterne er meget talrige og i Almindelighed kundskabsrige, hvorimod Folkets store Masse i høi Grad er uvidende. Størstedelen af Handelen med Yderverdenen foregaar i Bangkok og drives mest af Kinesere. Der udføres hovedsagelig Ris, Sukker, Krydderier, Huder og Teaktræ. 1877 beløb Indførselsværdien sig til ca. 6 Mill. og Udførselen til ca. 9 Mill. Dollars. Forfatningen er absolut Enevælde, og Kongen udøver den lovgivende Magt i Forening med et Statsraad og et Ministerraad. Han vælges af Ministerraadet og Prinserne af de fire høieste Rangklasser blandt Sønnerne af Kongehuset. Landets Stridsmagt er kun ubetydelig; Flaaden bestaar af to Korvetter og to Kanonbaade. Hovedstad er Bangkok (s. d.). — Kun lidet vides om Siams ældste Historie. Buddhismen og med den indisk Kultur indførtes ca. 638 e. K. 1511 kom de første Europæere, Portugiserne, til Landet og ansatte nogle Missionærer der. I Slutningen af det 16de Aarh. herskede Birmanerne i Siam; siden var Landet i over hundre Aar vexelvis i Hænderne paa Portugisere, Franskmænd og Hollændere. Ca. 1750 fik Birmanerne atter Overtaget og hærjede frygteligt, men blev fordrevne af en Kineser, som igjen maatte vige for en indfødt Høvding ved Navn Chakri, der bl. a. ogsaa anlagde Bangkok. En Efterkommer af ham, Chrom Chiat, erobrede 1829 Lao og for frem med stor Grusomhed saavel mod de Indfødte som mod Europæerne. Efter ham fulgte 1831 en Ætling af Chakridynastiet, Khan-Fa-Mongkut, som døde 1852. Baade han og hans Efterfølger, dennes Efterfølger samt den nuregjerende Konge, Chow-Fa-Chula-Longkorn, som kom paa Tronen 1868, har alle sørget for Landets Udvikling efter europæisk Mønster. 1881—82 foretog Nordmanden Carl Bock en Undersøgelsesreise gjennem Siam og Lao.

Siamesiske Tvillinger, to sammenvoxede Brødre, Chang og Eng, som 1829 18 Aar gamle førtes til Nordamerika, hvor de saavelsom i Europa reiste om og viste sig for Penge. De ægtede to Søstre, havde hver ni Børn og døde 1874 med to Timers Mellemrum.

Sibbern, Fredrik Kristian, dansk Filosof, f. 1785, d. 1872, røbede allerede som ung Student usædvanlig Begavelse. Efter at have taget Doktorgraden i Filosofi og gjort en længere Udenlandsreise holdt han stærkt besøgte filosofiske Forelæsninger i Kjøbenhavn. Som Filosof sluttede han sig nærmest til Schellings Identitetslære. Af hans Skrifter kan især nævnes: „Meddelelser af Indholdet af et Skrift fra Aaret 2135", „Gabrielis Breve", „Om Elskov", „Psychologi", „Om Erkjendelse og Granskning", „Om Poesi og Kunst", „Logik som Tænkelære" og „Bidrag til at opklare den kristelige og kirkelige Frihed".

Sibbern, Valentin Kristian Vilhelm, norsk Statsmand, f. 1779, d. 1853, indtraadte i Militæretaten og blev 1800 Premierløitnant ved Smaalenske Dragonregiment. 1812 udnævntes han til Major ved Akershusske ridende Jægerkorps, og valgtes af dette til Medlem af Rigsforsamlingen paa Eidsvold 1814. Fra Smaalenene mødte han som Medlem af det overordentlige Storthing f. A. og valgtes til Medlem af den Komité, som skulde underhandle med de svenske Kommissærer. Kort efter udnævntes han til Amtmand i Smaalenene, blev 1823 Stiftamtmand i Akershus og 1831 Statsraad, hvilken Stilling han indehavde til 1850. Han var desuden Medlem af samtlige Storthing 1815—1824 og var flere Gange Præsident i Storthinget og Lagthinget. — Hans Søn Georg Kristian Sibbern, f. 1816, tog 1837 juridisk Embedseksamen og ansattes Aaret efter ved den norske Statsraadsafdeling i Stockholm. 1842 blev han Legationssekretær i

Petersburg og forflyttedes senere i samme Egenskab til Kjøbenhavn, Haag og London, indtil han 1850 blev norsk-svensk Gesandt i Nordamerika; derefter var han en Tid Gesandt i Konstantinopel, indtil han 1858 udnævntes til norsk Statsminister. Denne Stilling indehavde han til 1871, hvorpaa han en Tid trak sig tilbage fra det offentlige Liv. 1878—84 fungerede han som de forenede Rigers Gesandt i Paris, og har senere taget Ophold paa sin Fædrenegaard Værnøkloster i Smaalenene.

Sibirien, Landstrækning i Asien, tilhørende Rusland, begrændses af Ishavet i Nord, Uralbjergene i Vest, det Okhotske og Kamtsjatkske Hav i Øst og Turkestan og Kina i Syd, udgjør 12,495,110 km.², med 3½ Mill. Indb. De sydlige og østlige Dele af Landet er bjergfulde og rige paa Metaller; Mellemsibirien har prægtige Skove og rige Græsgange, medens de nordlige Egne bestaar af Sumpe og uhyre Stepper (Tundraer), som fordetmeste er blottede for Skov. I Sydsibirien er Klimaet forholdsvis mildt, men iøvrigt er det for det meste barskt og koldt. Bjergene i de sydlige og vestlige Dele leverer aarlig en betydelig Mængde Guld, Platina, Sølv, Kobber, Jern, Kul, Tin, Kogsalt osv., og ved den nedre Jenisei findes righoldige Grafitleier. De talrige Floder og Sjøer er særdeles fiskerige; af førstnævnte er Ob, Jenisei, Katanga, Anabara, Olenek, Jana, Lena, Indigirka og Anadyr de vigtigste, og af Sjøerne kan især nævnes Balkasch, Saisan og Baikal. Skovene leverer upperligt Tømmer og er rige paa Vildt. Landbruget er paa Grund af mangelfulde Kommunikationsmidler lidet udviklet, uagtet Jordbunden mangesteds er særdeles frugtbar. Af Indbyggerne er ca. 2,800,000 Russere; Resten bestaar af Finner (i Vest), Tatarer (i Vest og Sydvest), Samojeder (ved Jenisei og Ishavet), Tschuktser (i Øst), Kamtsjatker (i Øst), Jakuter, Buræter (Daurien), Tunguser (Amurland) o. fl. — Russernes Herredømme over Sibirien daterer sig fra det 16de Aarh., da Keiseren antog Titelen Tsar af Sibirien. Under Peter den stores Regjering anlagdes nogle Fabriker og Bergverker hist og her i Landet, flere og flere Russere flyttede ind, og 1708 oprettedes det første Guvernement Sibirien, som senere er blevet efterfulgt af flere lignende Inddelinger. Sibirien, som siden ca. 1750 er Ruslands Forvisningssted for politiske Forbrydere, har været Gjenstand for vidtløftige Undersøgelser af Videnskabsmænd, hvoriblandt den norske Professor Hansteen. Hele Sibiriens Kyst blev 1878—1879 for første Gang omseilet af Nordenskiöld (s. d.). — Ny-Sibirien kaldes en Øgruppe i det nordlige Ishav, udenfor Mundingerne af Lena, Jana og Indigirka.

Siboni, Josef, italiensk Sanger og Musiker, f. 1780, d. 1839, fik som Direktør for det kgl. Theaters Syngeskole i Kjøbenhavn og ved at oprette et Musikkonservatorium megen Indflydelse paa det danske Musiklivs Udvikling. — Hans Søn Erik Siboni, f. 1828, blev 1865 Musiklærer ved Sorø Akademi og har skrevet flere Kompositioner af betydeligt Værd, som f. Ex. en Symfoni, Operaen „Karl den andens Flugt" og et „Stabat mater".

Sibyller kaldtes i Oldtiden hos Grækerne og Romerne Kvinder, som sagdes at kunne forudsige fremtidige Begivenheder. Mest navnkundig var Sibylle fra Cumæ i Campanien, som ifølge Sagnet overbragte den romerske Konge Tarqvinius Superbus de saakaldte sibyllinske Bøger, der indeholdt en Række Spaadomme, og som Kongen kjøbte og lod opbevare i det kapitolinske Tempel. Her stod de under Præsteskabets Bevogtning og raadspurgtes navnlig under farefulde Omstændigheder. 83 f. Kr. gik de med Templet op i Flammer. Ogsaa en ny Udgave af Bøgerne, som Augustus besørgede affattet, blev ødelagt af Ild, nemlig af Stilicho i det 5te Aarh. e. Kr.

Sic, lat., saaledes, ja saa! et ironisk Udtryk, som ofte sættes i Parenthes og med Udraabstegn, umiddelbart efter det Ord, som har fremkaldt Ironien.

Sichem, gammel By i Palæstina, mellem Bjergene Ebal og Garizim, var en Tid de israelitiske Kongers Residensstad, og siden Samaritanernes Hovedstad; under Vespasians Regjering ødelagdes den af Romerne, som gjenopbyggede den og gav den Navnet Neapolis; nu kaldes den Nablus.

Siciliano (udt. Sitschiliano), italiensk Folkevise eller Dans i 6/8 Takt.

Sicilianske Vesper, det Blodbad, som 1282 forøvedes paa Sicilien, og hvorved ca. 20,000 Franskmænd nedsabledes. Det fremkaldtes ved den Grusomhed, som Karl af Anjou og hans Tropper, som havde frataget Hohenstaufferne Neapel og Sicilien, udøvede mod disse Landes Indbyggere, og har sit Navn efter Tidspunktet, da det begyndte, nemlig ved Vespergudstjenestens Begyndelse Paaskemandag. Franskmændene blev efter dette bortdrevne fra Øen, som da kom under Peter den tredie af Aragonien.

Sicilien, Middelhavets største og bedst befolkede Ø, er ved Messinastrædet skilt fra Sydøstitalien og har et Fladeindhold af 29,241 km.², med en Folkemængde af ca. 2,740,000. Øen, der har Form af en langstrakt Triangel, er meget bjergfuld med fordetmeste steile Kyster, hvis Forbjerge tildels naar en anselig Høide. Foruden Ætnas Fjeldgruppe, der danner et isoleret Fjeldsystem, gjennemskjæres Øen af to forskjellige Bjergkjæder, den ene i dens nordlige og den anden i dens sydlige Del. Flere af disses Fjeldtoppe naar en Høide af over 2000 m. Af Floder har Øen en Mængde, men de fleste er smaa og næsten tørre om Sommeren. Heller ikke findes der Indsjøer af videre Betydning. Klimatet er varmt og Jordbunden særdeles frugtbar, saa at Øen har faaet Navn af Italiens Kornkammer, men dens Dyrkning er forsømt, og Agerbruget giver ikke paa langt nær den Afkastning, som det kunde. Foruden de sædvanlige Kornsorter dyrkes ogsaa Vin, Sydfrugter, Bomuld og Sukker. Af mineralske Produkter forekommer især Svovl, Salt, Marmor og Alun, og der findes verdensberømte Mineralkilder og Badeanstalter, som aarlig besøges af Folk fra alle Verdensdele. Øen er af vulkansk Oprindelse og har oftere været udsat for ødelæggende Jordrystelser og Vulkanudbrud. Industrien er af liden Betydning og omfatter hovedsagelig Silkemanufakturer samt Koral- og Ravarbeider. Siciliens ældste Beboere var de fra Italien indvandrede Sicaner eller Sikeler, der grundlagde en Mængde Byer og smaa Fyrstendømmer paa Øen. Tidlig havde Fønikerne oprettet Handelsstationer der, af hvilke flere opnaaede adskillig Betydning. I det 8de Aarh. f. Kr. be-

gyndte Grækerne at slaa sig ned paa Sicilien og anlagde efterhaanden Kolonierne Naxos, Syrakus, Messana, Leontini m. fl. Af disse opnaaede især Syrakus verdenshistorisk Berømmelse. Under de punisk Krige blev Sicilien erobret og gjort til romersk Provins. Under Folkevandringen erobredes Øen efterhaanden af Vandalerne, Østgoterne, Grækerne og i det 9de Aarh. af Araberne; de sidste blev fordrevne af Normannerhøvdingen Roger Guiscard, som i Slutn. af det 11te Aarh. bemægtigede sig den. Hans Broderson Roger den anden, som ved Arv erholdt Apulien (s. d.), lod sig udraabe til Konge af Sicilien. Øen delte nu Skjebne med Neapel indtil 1282, da den ved den sicilianske Vesper (s. d.) blev forenet med Aragonien og senere med Spanien, under hvilket sidste Rige Sicilien i Forening med Neapel ophøiedes til et Vicekongedømme under spansk Overhøihed. Ved den spanske Arvefølgekrig kom Sicilien til Victor Amadeus af Savoyen, som 1720 maatte afstaa Øen til Keiser Karl den sjette og erholdt i Bytte Sardinien. Sicilien blev nu paany forenet med Neapel, hvilken Forening senere har bestaaet med Undtagelse af Aarene 1806—15, da Napoleons Broder Josef og hans Svoger Murat herskede over sidstnævnte Land. Efter Murats Fald knyttedes 1815 Sicilien paany sammen med Neapel, og Staten fik nu Navn af Kongeriget Begge Sicilierne under Ferdinand den første. Denne, som kun var et villieløst Redskab for den østerrigske Politik, kom snart paa Grund af sin Modstand mod enhver Reform i Konflikt med sine Undersaatter. En Revolution, som udbrød 1820, nødte vel Ferdinand til at give en Forfatning; men da Sicilien forlangte et eget Parlament og ikke vilde indgaa paa Kongens Tilbud om et fælles Parlament for hele Riget, blev Enevældet paany indført ved Hjelp af østerrigske Bajonetter. Misnøien med den reaktionære Styrelse forøgedes imidlertid under Ferdinands nærmeste Efterfølgere Frans den første og Ferdinand den anden, hvis slette Styrelse og Undertrykkelse af enhver Frihedsstyring endelig førte til en voldsom Opstand 12te Januar 1848. I Palermo rasede en flere Dages forbitret Kamp, og Bevægelsen udbredte sig over hele Øen. Ferdinands Fredsvilkaar blev ikke antagne, og en Nationalforsamling sammentraadte og erklærede ham for afsat. Men de kongelige Tropper beseirede tilsidst Opstanden, og Vaaren 1849 var Bevægelsen fuldstændig undertrykt. Dens Ledere behandledes tildels med ubarmhjertig Grusomhed, og enhver Frihedsbestræbelse straffedes som Statsforbrydelse. Bestmagterne søgte at formaa Ferdinand til at vise større Skaansel, men forgjeves, hvorfor de afbrød enhver diplomatisk Forbindelse med ham. Under hans Efterfølger Frans den anden, som 1859 kom paa Tronen, blev Tilstanden endnu utaaleligere. Folk fængsledes i tusenvis paa den blotte Mistanke, og Regjeringens Spioner var overalt paafærde for at anholde enhver, som vovede at ytre et frimodigt Ord om de offentlige Anliggender. 1860 udbrød en ny Opstand paa Sicilien, og den fik i Garibaldi en Fører, som forstod at opildne det mishandlede Folk. Palermo erobredes efter en haardnakket Kamp af Garibaldis Tropper, og kort efter var hele Sicilien for stedse tabt for Kong Frans. Bevægelsen udbredte sig snart til den paa Fastlandet beliggende Del af Kongeriget, en stor Del af de kongelige Tropper saavelsom Flaaden sluttede sig til Garibaldis seierrige Skarer, og Frans saa sig nødt til at forlade Hovedstaden Neapel og indeslutte sig i Fæstningen Gaëta. Ved en almindelig Folkeafstemning besluttedes det saagodtsom enstemmigt, at Kongeriget Begge Sicilierne for Fremtiden skulde forenes med Sardinien. Den sardinske Konge Viktor Emanuel modtog Tilbudet og holdt 7de Novbr. 1860 sit Indtog i Neapel. Samtidig fik Begge Sicilierne i Forening med Sardinien og Savoyen Navnet Kongeriget Italien. Se forøvr. Art. Italien, Neapel og Sardinien.

Sickel, Theodor, tysk Historiker, f. 1826, siden 1857 Professor i Wien, har skrevet flere værdifulde Bidrag til Tysklands, navnlig til Østerriges Historie, hvoraf især kan fremhæves: „Monumenta graphica medii ævi ex archivis et bibliothecis imperii Austriaci collecta“ og „Bidrag til Trientinerkonciliets Historie“.

Sickingen, Franz von, tysk Adelsmand, f. 1481, d. 1523, bekjendt for sine talrige krigerske Bedrifter, hvilke han udførte dels af rent personlige Grunde, dels af Begeistring for Reformationen. Luther, Reuchlin, Hutten og andre havde i ham en god Ven og Beskytter. Efter Initiativ af Hutten (s. d.) hvervede han 1522 en Hær, hvormed de skulde fremtvinge Reformationens Gjennemførelse og Afskaffelsen af de geistlige Fyrstendømmer. Med denne Hær drog han mod Erkebiskoven af Trier og belejrede hans Hovedstad, men blev nødt til at hæve Belejringen, erklæredes i Rigets Akt og døde 1523 af nogle Saar, han havde faaet under Forsvaret af sin Fæstning Landstuhl mod Fyrsterne af Hessen, Kurpfaltz og Trier.

Sic transit gloria mundi, lat., saaledes forgaar Verdens Herlighed.

Siddim, en frugtbar Slette i Palæstina, paa hvilken fordum Byerne Sodoma og Gomorrha laa. Den er nu oversvømmet af det Døde Hav (1 Mos. 14, 8 ff.).

Siddons (udt. Siddns), Sarah, berømt engelsk Skuespillerinde, f. 1755, d. 1831, var Søster af de bekjendte Skuespillere Charles og John Filip Kemble (s. d.). Ved sin imponerende Stikkelse og Holdning og ved sit udtryksfulde Ansigt formaaede hun at give en sjelden korrekt og fyldig Fremstilling af de klassiske Heltinderoller, hvis Karakter hun med den dybeste Forstaaelse fuldt ud havde tilegnet sig. Hendes Glansroller var Lady Macbeth og Katharina i „Henrik den ottende“ af Shakspeare.

Sidegevær eller **Sidevaaben** kaldes de Stød- eller Hugvaaben (Sabel, Kaarde, Dolk), som bæres i en Skede, Rem eller Belte ved Siden (se Blanke Vaaben).

Sidensvands (Bombycilla garrula), Spurvefugl, med spids Top paa Hovedet, bred, gul Bræm paa Halen og lakrøde, pergamentagtige Plader paa Spidsen af de bagerste Vingefjær.

Sideration, Stjernernes indbyrdes Stilling til hinanden. — Siderisk Aar, Stjerneaar, Jordens egentlige Omløbstid om Solen, i Modsætning til det tropiske Aar, som Aarstiderne retter sig efter, men som paa Grund af Jevndøgnspunkternes Præcession er omtrent 20 Minuter kortere. — Siderisk Maaned, Tiden

mellem hver Gang Maanen passerer en given Fixstjerne, er 27 1/3 Dag. (Se forøvr. Art. Aar og Maaned).

Siderografi, Staalstik.

Siderokrati, Voldsherredømme, Magtens Ret, Regjering med Sværdet.

Sideroxylon (Sideroxylon triflorum), Jerntræ, et paa de vestindiske Øer voxende Træ, hvis Ved er af en jernagtig Haardhed og Tyngde. Den største Mængde „Jerntræ" kommer i Handelen fra Martinique.

Sidi Heschaм, Kystlandskab i det nordvestlige Afrika, langs Atlanterhavet, hørte før til Marokko, men er nu uafhængigt.

Sidmouth (udt. Sidmuth), Viscount Henry Addington, engelsk Statsmand, f. 1755, d. 1844, blev 1782 Medlem af Underhuset, hvor han sluttede sig til Pitt og valgtes 1789 til Præsident; 1801 blev han Førsteminister efter Pitt, i hvilken Egenskab han blandt andet sluttede Freden til Amiens 1802. Men allerede 1804 maatte han vige for Pitt, da denne sluttede sig til Fox's og Sheridans voldsomme Oppositionsparti, navnlig paa Grund af den Kraftløshed, Sidmouth udviste ved Rustningerne til den Krig, som 1803 var udbrudt med Frankrige. 1806 dannede han i Forening med Fox og Grenville et nyt Kabinet, som dog kort Tid efter opløstes ved Fox's Død. Endelig var han 1812—22 Indenrigsminister under Lord Liverpool.

Sidney, se Sydney.

Sidney (udt. Sidni), Algernon, engelsk Statsmand, f. 1620, d. 1683, Søn af Grev Robert af Leicester, sluttede sig som ivrig Republikaner tidlig til Parlamentshæren, men negtede dog at underskrive Dødsdommen over Karl den første. Under Cromwells Protektorat levede han tilbagetrukken paa et Gods og skrev sine berømte „Samtaler om Statsstyrelsen osv." Ved Restaurationen 1660 var han Gesandt i Kjøbenhavn, men da han ikke vilde benytte sig af den almindelige Amnesti, levede han i Udlandet og vendte først 1677 tilbage til England. Aaret efter blev han Medlem af Underhuset, hvor han straх sluttede sig til Oppositionen. 1681 tog han Parti med Lord Russell og Hertugen af Monmouth i deres Bestræbelser for at udelukke Jakob den anden fra Tronen; desuden var han med at danne den saakaldte Ryehouse-Sammensværgelse, som bl. a. gik ud paa at myrde Kongen, og da den 1683 blev opdaget, maatte han tilligemed Russell betræde Skafottet.

Sidney, Sir Filip, engelsk Digter, f. 1554, d. 1586, blev efter Tilendebringelsen af sine Studeringer optagen ved Hoffet og kom i stor Yndest hos Dronning Elisabeth. Stor Lykke gjorde hans Hyrderoman „Arcadia", der ogsaa fik Betydning som stilistisk Forbillede for mange af de senere engelske Forfattere. Et betydeligt Arbeide er ogsaa hans „Defence of Poesy"; de bedste af hans poetiske Arbeider er hans Sonnetter.

Sidon, Fønikiens ældste og betydeligste By, erobredes 722 f. Kr. af den assyriske Konge Salmanassar, kom siden til det babyloniske Rige og derefter under Persernes Herredømme, i hvilken Periode den atter fremblomstrede. Efter Slaget ved Issos 333 indlemmedes den i Alexander den stores Rige, kom efter hans Død under Ægypterne, var derefter en Tid forenet med Syrien og tilfaldt endelig Romerne. Fra Middelalderen og udigjennem var Byen hyppig Gjenstand for voldsomme Kampe, navnlig under Korstogene. Saaledes erobredes den 1109 af Kong Balduin af Jerusalem og den norske Konge Sigurd Jorsalfarer.

Sidonius Apollinaris, en kristen Forfatter, f. i Lyon ca. 430, d. ca. 487, beklædte som Keiser Avitus's Svigersøn en Tid de høieste Embeder i Rom, men lod sig 472 udnævne til Biskop i Clermont, hvor han hovedsagelig beskjeftigede sig med literære Arbeider. Foruden flere Digte skrev han en Række Breve i ni Bøger, som indeholder mange værdifulde historiske Oplysninger.

Sidste Dages hellige, se Mormoner.

Sidste Olie, i den katholske Kirke et af de syv Sakramenter, meddeles de Dødssyge.

Sidu-Hall eller Hall paa Sida, en af Islands mægtigste og mest ansete Mænd i Slutningen af det 10de og Begyndelsen af det 11te Aarh., nedstammede paa mødrene Side fra Ragnvald Mørejarl. Han var en af de første, som ved Missionæren Thangbrands Ankomst til Island lod sig døbe. Under Stridighederne mellem de stridbare Njaalssønner og deres Modstandere viste Hall sig som en upartisk og fredelskende Mand, og efter Branden paa Bergthorshval lykkedes det hans mægtige Indflydelse at faa Parterne forligte.

Siebenbürgen, Storfyrstendømme, siden 1867 forenet med Ungarn, ligger mellem Ungarn, Bukowina, Moldau og Valakiet og udgjør 54,948 km.², med 2,200,000 Indb. Landet er meget bjergigt og særdeles frugtbart, har et sundt Klima og gjennemstrømmes af flere større Floder, hvoraf Alt, Maros og Szamos er de betydeligste. Af Befolkningen er ca. 1,200,000 Rumæner, 570,000 Magyarer, 235,000 Tyskere og Resten Zigeunere, Jøder, Armeniere, Czecher, Bulgarer og Grækere. Den magyariske Del af Indbyggerne bekjender sig for det meste til den romersk-katholske, den reformerte og den unitarianske Kirke, Tyskerne især til den lutherske og Valakerne til den græsk-katholske og græsk-orientalske Kirke. Jordbunden frembringer de sædvanlige Kornsorter, dog dyrkes især Mais; Vin- og Frugtavlen er meget betydelig, ligesaa Skovdriften, Kvæg- og Biavlen. Af Metaller findes Guld, Sølv, Bly, Kobber og Jern, endvidere er Saltproduktionen af stor Betydning. — Sit Navn har Landet faaet efter de i det 12te Aarh. af tyske Kolonister anlagte syv Byer Hermannstadt, Klausenburg, Kronstadt, Bistritz, Mediasch, Mühlenbach og Schäßburg. Det hørte i Romertiden til Dacien (Moldau og Valakiet). 1004 blev det af Stefan den første gjort til ungarsk Provins og regjeredes af forskjellige Voivoder, indtil Voivoden Johan Zapolya 1535 erholdt Landet som suverænt Fyrstendømme. Efterat Voivoderne, understøttede af Tyrkerne, i lange Tider havde vedblevet at feide mod det østerrigske Keiserhus, blev Landet 1687 fuldstændig erobret af Østerrigerne, men beholdt dog sin egen Fyrste og Forfatning, indtil dets Fyrstehus 1713 uddøde, og Siebenbürgen blev forenet med Ungarn. 1765 blev det gjort til Fyrstendømme. Under de revolutionære Bevægelser i Ungarn 1848—49 hjemsøgtes Siebenbürgen frygtelig af Insurgenterne,

da en Del af Befolkningen modsatte sig Foreningen med Ungarn. Tilsidst blev Landet optaget i de østerrigske Kronlandes Række; men siden sik det ungarske Parti atter Overhaand, og 1867 sanktioneredes Landets Forening i administrativ og statsretslig Henseende med Ungarn.

Siebengebirge, en Bjergmasse i den preussiske Rhinprovins, i Distriktet Köln, paa Rhinens høire Bred. De høieste Toppe er Oelberg, som er 464 m. høi, Lowenburg (459 m.) og Lohrberg (440 m.).

Siebold, Karl Theodor Ernst von, fremragende tysk Fysiolog og Zoolog, f. 1804, blev 1853 Professor i Fysiologi og Zoologi i München efterat han siden 1840 til forskjellige Tider havde beklædt samme Stilling i Erlangen, Freiburg og Breslau; han har udgivet flere særdeles værdifulde Skrifter om de lavere Dyrearters indre Bygning og deres Liv og Forplantningshistorie. Af hans Verker kan især nævnes: „Lehrbuch der vergleichenden Anatomie der wirbellosen Thiere", „Ueber die Band- und Blasenwürmer" og „Beiträge zur Parthenogenesis der Anthropoden". — Hans Fætter Filip Franz von Siebold, fremragende Læge og Naturforsker, f. 1796, d. 1866, blev 1822 hollandsk Sanitetsintendant for Batavia og attachéredes Aaret efter Gesandtskabet i Japan. Her blev han til 1830 og gjorde omfattende Studier af Landets Flora, Fauna, Literatur osv.; tillige sik han adskillig Betydning som Lærer for en stor Del af Japans Lægestand. 1859—62 opholdt han sig atter i Japan. Sine Jagttagelser og Samlinger har han beskrevet i flere store Verker.

Sieg, Bislod til Rhinen, kommer fra Westfalen og falder efter et Løb paa 131 km.'s Længde i Rhinen ligeoverfor Bonn.

Siegen, By i den preussiske Provins Westfalen, ved Floden Sieg, med 13,000 Indb. og betydelige Jernverker og Jernstøberier.

Siegenbeek, Matthijs, hollandsk Sprogforsker, f. 1774, d. 1854, blev 1797 Professor i Veltalenhed og hollandsk Literatur og Historie i Leiden. Han har skrevet flere Afhandlinger af stor Betydning for det hollandske Sprogs Udvikling, navnlig i orthografisk Henseende.

Siegfried, en af de største Helte i de tyske Helteſagn, var Søn af Kong Siegmund af Volsungernes Slægt og forekommer i den nordiske Sagnliteratur som Sigurd Favnesbane. Navnlig i Niebelungen-Lied spiller han en fremragende Rolle. W. Grimm har i „Die deutschen Heldensage" og Raßmann i „Die deutschen Heldensage und ihre Heimath" leveret udmærkede Bidrag til Siegfrieds Saga.

Siemens, Ernst Werner, tysk Fysiker og Tekniker, f. 1816, indtraadte 1834 i Artilleriet og havde her god Anledning til at udvikle sin rige Begavelse som Ingeniør. 1848—49 lagde han i Kiels Havn de første Undervandsminer for elektrisk Antændelse, byggede Batterierne ved Eckernførdes Havn og ledede Anlægget af den underjordiske Telegraf mellem Berlin og Frankfurt a. M. Efterat han senere med en anden Ingeniør havde oprettet en Telegrafbygningsanstalt i Berlin, gjorde han flere særdeles nyttige Opfindelser paa Telegrafiens Omraade. — Hans Broder Karl Vilhelm Siemens, f. 1823, d. 1883, fremragende tysk Ingeniør, overtog 1842 Ledelsen af Fabrikens Filial i London, hvor han har gjort flere nyttige Opfindelser, som f. Ex. en Vandmaaler, et hydrostatisk Barometer, en hydraulisk Bremse osv.; særlig bekjendt er han dog som Opfinder af Regeneratorovnen.

Siena, det gamle Sena Julia, Hovedstad i den italienske Provins Siena, er Sæde for en Erkebiskop, og tæller 23,000 Indb. Den har en stadig tiltagende Industri i Silke- og Uldstoffer. Byen var i Middelalderen stærkt befolket og frembragte mange dygtige Kunstnere. I flere af dens talrige Kirker findes fortrinlige Malerier.

Sierra, sp., Bjerg eller Bjergkjæde.

Sierra Leone, Kyststrækning i det nordlige Guinea i Afrika, fra Kap Verga til Kap Mesurado, udgjør 1211 km.², med 60,000 Indb., hvoraf de fleste er Negre. Her oprettede det afrikanske Selskab i London 1787 en Negerkoloni, bestaaende af befriede Negerslaver, hvilken snart tog stærkt Opsving og som, siden den 1816 kom under den engelske Regjering, har gaaet jevnt fremad i Civilisation. Der udføres for ikke ubetydelige Summer om Aaret Farvetræ, Gummi, Palmeolie, Elfenben osv. Hovedstad er Freetown, med 24 Kirker og ca. 20,000 Indb.

Sierra Morena, det midterste Parti af det marianske Bjergsystem i Sydspanien, gaar parallel med Sierra Nevada og strækker sig fra Nordgrændsen af Murcia mellem Ny-Kastilien og Nedre-Andalusien til den portugisiske Grændse. Bjergkjædens høieste Toppe er Despenaperros og Calatraveno, som naar en Høide af 1000 m. og Cambres de Aracena, som er 1600 m. høi.

Sierra Nevada, den mægtigste Bjergkjæde paa den pyrenæiske Halvø, strækker sig i sydvestlig Retning fra Granada og naar i flere af sine pyramidedannede Fjeldtoppe en Høide af indtil 3,554 m. De høieste af disse er Picacho de Veleta og Cumbre de Mulahacen.

Sierra Nevada, Fjeldkjæde i den nordamerikanske Stat Kalifornien, gaar langsmed Sakramentofloden og naar en Høide af 4,200 m. I Truckeepasset, 2,250 m. over Havet, overskjæres den af Pacifikbanen.

Siesby, Gottlieb, dansk Literat, f. 1803, opfindelig Skomager, har skrevet flere tildels fortrinlige lyriske og politiske Digte og var 1852—70 Redaktør af „Flyveposten".

Siesta, Middagshvile, Middagslur.

Sieveking, Karl, f. 1787, d. 1847, bekjendt for sin diplomatiske Virksomhed i Hansestædernes, navnlig i Hamburgs Tjeneste, virkede efter Hamburgs Fald 1813 ivrigt for Hansestædernes Uafhængighed, anvendtes flere Gange i vigtige Sendelser til Paris, var 1819 Hamburgs Ministerresident i Petersburg, 1827 Gesandt i Rio de Janeiro og repræsenterede 1831—43 næsten uafbrudt Hanse- og Fristæderne i Forbundsraadet. — Hans Kusine Amalie Sieveking, f. 1794, d. 1854, grundlagde 1832 i Hamburg en Kvindeforening for Syge- og Fattigpleie, som siden har været Mønster for lignende Foreninger i hele det nordlige Europa.

Sieyès (udt. Siæs), Emanuel Josef, berømt Statsmand og Forfatter under den franske Revolution, f. 1748, d. 1836, studerede Theologi og Filosofi i Paris, hvor han siden beklædte flere vigtige Stillinger i Kirken. Under de politiske Bevægelser,

som gik umiddelbart forud for Revolutionen, skrev han 1789 det berømte Flyveskrift „Hvad er Tredieſtanden", hvilket vakte stor Opsigt. Valgt til Medlem af Nationalforsamlingen fik han megen Indflydelse paa Dagens Begivenheder, og hans kort Tid efter udkomne Skrift „Undersøgelse og Fremstilling af Menneskets og Borgerens Rettigheder" paavirkede ikke mindre Stemningen blandt Folket. Som Medlem af Konventet stemte han for Ludvig den sextendes Død og blev efter Robespierres Fald Medlem af de Femhundredes Raad. Efterat han 1798—99 havde været Gesandt i Berlin, blev han Medlem af Direktoriet, sluttede sig derpaa til Bonaparte, hvem han virksomt understøttede ved Statskupet 18 Brumaire. Under Napoleon blev han Senator, derefter Greve og Præsident i Senatet. Efter den anden Restauration landsforvistes han som Kongemorder og vendte først tilbage efter Julirevolutionen 1830. Han døde som Medlem af Akademiet.

Sif, i den nordiske Mythologi Thors Hustru.

Siffer, se Ziffer.

Sigalon (ud. Sigalong), Xavier, fransk Maler, f. 1790, d. 1837, udmærkede sig som Historiemaler og vakte navnlig stor Opsigt ved sit Billede „Giftblandersken Locusta".

Sigambrer, et germanisk Folk, som paa Cæsars Tid boede ved Rhinen. De kjæmpede i længere Tid med vexlende Held mod Romerne, indtil de omsider blev overmandede og spredte sig til forskjellige Kanter. Hovedmassen af dem synes senere at være gaaet op i Frankerforbundet.

Sigbrit Willums, Kong Kristian den andens fortrolige Raadgiverinde, var indvandret fra Holland til Bergen, hvor Kristian som Prins gjorde hendes Bekjendtskab og indledede et Kjærlighedsforhold med hendes Datter Dyveke (s. d.). Sigbrit viste sig siden at være usædvanlig dygtig i alle Handelsanliggender og blev af Kongen overdraget Bestyrelsen af Toldvæsenet o. m. Sin Indflydelse hos Kongen benyttede hun til at hæve Borgerstanden paa Adelsstandens Bekostning. Hun fulgte med Kongen, da han 1523 maatte forlade Danmark.

Sigdal, Præstegjeld i Buskeruds Amt, bestaar af Sognene Sigdal, Eggedal og Krødsherred. — Sigdalselv, d. s. s. Simoa (s. d.).

Sigebert af Gemblour, brabantinsk Munk, f. 1030, d. 1112, skrev flere historiske Verker, hvoraf især hans Verdenskrønike „Chronicon" er bekjendt; den behandler Tidsrummet 381—1111 og slutter sig til Prospers Fortsættelse af Hieronymus's Krønike.

Sigel, Franz, tysk-amerikansk General, f. 1824 i Baden, traadte ind i Armeen og blev Løitnant, men maatte paa Grund af Deltagelse i Heckers Friskaretog 1848 flygte til Schweiz. Han sluttede sig Aaret efter til den badenſiske Revolution og blev Krigsminister og Medlem af den provisoriske Regjering, derpaa Overgeneral for de badenſisk-pfalske Tropper, hvilke han tilslut maatte føre over paa schweizisk Territorium. Siden reiste han til Amerika, hvor han paa forskjellige Steder ernærede sig som Journalist og Lærer. Ved Borgerkrigens Udbrud fik han et Regiment, siden en Brigade og var ved flere Leiligheder heldig. Efter Krigen var han en Tid Redaktør i Baltimore og flyttede 1867 til New-York.

Sigeum eller **Sigeon**, et Forbjerg ved Troja i Lilleasien, hvor Achilleus's, Patroklos's og Antilokhos's Grave skal have ligget. Her fandtes i det 18de Aarh. den sigeiske Indskrift, som nu opbevares i Britiſh Muſéum.

Sigfred, Søn af Harald haarfagre og Haakon Jarls Datter Aasa, blev efter sin Broder Halfdan svartes Død 934 tagen til Konge af Trønderne, men blev kort efter overfalden af sin anden Broder Erik Blodøxe og dræbt.

Sigfred, nordisk Vikingehøvding i sidste Halvdel af det 9de Aarh., foretog med sine Vikingeskarer 885 et Herjetog til Frankrige og satte sig fast i Rouen. En fransk Hær, som sendtes mod Vikingerne, blev slaaet, og Sigfred drog med 700 Skibe op efter Seinen mod Paris, som han beleirede i to Maaneder. Under Vaarflommen ødelagdes en Del af de Beleiredes Forsvarsverker, og da en tysk Hær, som var kaldt til Hjelp, intet formaaede, blev Pariserne nødt til at indgaa Forlig, hvorefter Sigfred hævede Beleiringen mod at faa en klækkelig Sum udbetalt. Nogen Tid efter vendte han tilbage, trak sine Skibe overland forbi Paris og seilede opefter Seinen, Yonne og Oise. Keiser Karl den tykke flygtede til Elsas, Vikingerne plyndrede og afbrændte flere Byer og vedblev efter Sigfreds Død at herje Landet paa det grusomste.

Sighvat Sturlasson, se Sturlungaætten.

Sighvat Thordsson, en af de fornemste norske Skalde paa Olav den helliges Tid, blev kort efter dennes Ankomst til Norge hans Hirdmand og en af hans mest betroede Mænd. Hans Kvad danner en af de vigtigste Kilder til Olav den helliges Saga.

Sigismund, tysk Keiser, f. 1362, d. 1437, Søn af Keiser Karl den fjerde, fik ved Faderens Død Markgrevskabet Brandenburg og blev ved Giftermaal Arving til Ungarn, hvor han dog først efter længere Kamp blev Konge. Paa Grund af nogle Stridigheder med Voivoden af Valakiet kom han i en uheldig Krig med Tyrkiet, som endte med hans fuldstændige Nederlag ved Nikopolis 1396. Efterat han en Tid havde opholdt sig i Grækenland som Flygtning, gjorde Ungarerne ved hans Tilbagekomst Opstand og tog en anden Konge, men han fik Understøttelse, reiste en Hær og erobrede sin Trone tilbage. 1411 blev han valgt til tysk Keiser og 1419 efter Wenzels Død til Konge i Bøhmen. Ham skyldes i væsentlig Grad Sammenkaldelsen af Konciliet i Constanz 1414—18, hvorved det store Schisma i Kirken ophævedes. Ved at indvilge i Dødsdommen over Johan Hus fremkaldte han Husitterkrigen 1419—35, ved hvis Tilendebringelse han først kom i rolig Besiddelse af den bøhmiske Kongekrone. 1415 solgte han Brandenburg til Fredrik af Hohenzollern. Med ham uddøde det luxemburgske Hus, hvorefter hans Lande gik over til Albrecht den anden af Østerrige.

Sigismund, Navn paa tre polske Konger. — Sigismund den første, f. 1467, d. 1548, var Søn af Kasimir den fjerde og regjerede fra 1506; han var en fredelskende og dygtig Fyrste, som mod sin Villie maatte ligge i stadig Krig med Russerne og andre Nabofolk. Reformationen fik ved hans Frisind rask Indgang i Polen, navnlig i Storpolen og polsk Preussen. — Sigismund den

anden, Auguſt, foregaaendes Søn, f. 1520, d. 1572, overtog 1544 Regieringen i Litauen og blev ved Faderens Død Konge i Polen. Ogſaa under ham fik Reformationen ſtærk Indgang i Landet, og 1572 blev almindelig Religionsfrihed indført. Ved at beſkytte Erkebiſkopen af Liſland mod de tyſke Sværdbrødre opnaaede han at faa Liſland afſtaaet til Polen og ſiden blev ogſaa Litauen fuldſtændig forenet med Hovedlandet. — Sigismund den tredie, Konge af Polen og Sverige, f. 1566, d. 1632, var Søn af Kong Johan den tredie af Sverige og Søſterſøn af Sigismund den anden, regjerede i Sverige 1592—99 og i Polen 1587—1632. Han bekjendte ſig til Katholicismen og arbeidede ſtadig af al Magt for dens Udbredelſe i Polen. Denne hans Iver vakte Uvillie og Mistanke mod ham i Sverige, hvor han ikke blev kronet, før han havde underſkrevet den Beſlutning, ſom 1593 fattedes i Upſala til at ſikre Reformationen. Ved ſin Tilbagereiſe til Polen efter Kroningen indſatte han ſin Onkel Hertug Karl af Södermanland til ſvenſk Rigsforſtander, men da denne ſom Arveprins tiltog ſig fuld kongelig Myndighed, kom Sigismund 1598 til Sverige med en polſk Hær, og det kom til aaben Krig mellem ham og Hertugen, hvilken endte med, at Sigismund ved Stångebro led et ſtort Nederlag, forlod for beſtandig Landet og blev 1599 af Stænderne affat. Da han desuagtet ikke vilde give Afkald paa ſine Rettigheder, indviklede han Polen i en langvarig Krig med Sverige, hvorved han miſtede flere Landsdele. Samtidig havde han ogſaa Krig med Rusland og Tyrkiet. Under hans Regjering fik Jeſuiterne ſaa ſtor Indflydelſe i Landet, at Proteſtantismen næſten fuldſtændig undertrykkes.

Siglufjord, Handelsplads i det øſtlige Island.

Sigmund Breſtesſon, af en til Færøerne udvandret norſk Stormandsæt, blev efter ſin Faders Drab i en ung Alder tilligemed ſin Fætter Thore Beinesſøn bragt til Norge. Efter adſtillige Eventyr kom han til Haakon Jarl, ſom optog ham i ſin Hird og nogen Tid efter udruſtede ham til Vikingefærd. En Tid efter drog han og Thore til Færøerne og tog Hevn over ſine Fædres Drabsmænd, og Sigmund blev nu Færøernes egentlige Styrer under norſk Lenshøihed. Efter Olav Tryggveſſøns Tronbeſtigelſe ſluttede han ſig til ham og forſøgte, efterat han ſelv var gaaet over til Kriſtendommen, at faa denne indført blandt ſine Landsmænd. Da diſſe ikke vilde forlade ſin gamle Tro, indførte han den med Magt. Men ſenere ſamlede hans Modſtandere ſig og overrumplede ham, og under Flugten blev han dræbt af en Bonde, ſom paa den udmattede Flygtnings Arm havde opdaget en Guldring.

Signach, By i det ruſſiſke Guvernement Tiflis i Transkaukaſien, med 10,000 Indb.

Signal, et forud aftalt eller ved Forordning beſtemt Tegn til Meddelelſe af Efterretning, Melding eller Ordre paa større Afſtand; det er enten optiſk eller akuſtiſk. Til førſtnævnte Slags hører f. Ex. Flag af forſkjellige Farver, heiſte i beſtemt indbyrdes Forhold, hvis Mening man efter den internationale Signalbog kan udtyde, Lanterner af forſkjellig Farve, Raketter, Blaalys oſv., og til ſidſtnævnte Kanonſkud, Taagelur, Trompeter, Ringing med Klokker, Dampfløiten oſv. — Signalement (udt. Signalemang), Beſkrivelſe af en Perſons Ydre i Stikbreve.

Signan-fu, By i den kineſiſke Provins Schenſi' ved Floden Hoeiho, ſkal have en Million Indb.

Signatur, Underſkrift, kan være enten fuldt Navn eller dettes Forbogſtaver eller et fingeret Navn eller Mærke.

Signe (Signy), ſe Hagbard.

Signore (udt. Sinjaare), it., Herre. — Signora (udt. Sinjaara), Frue. — Signorina (udt. Sinjaarina), Frøken.

Signorelli (udt. Sinjaarelli), Luca, berømt italienſk Maler, f. 1441, d. 1523, hævede ſig ved ſine meſterlige, kraftigt og naturtro udførte Fresker til at blive en af den florentinſke Skoles meſt fremragende Kunſtnere. Et af hans bedſte Arbeider findes i det Sixtinſke Kapel og et i Cortona. Berømt er ogſaa hans „Dommedag" i Domkirken i Orvieto.

Sigonius, Carlo, italienſk Humaniſt f. 1524, d. 1584, ſkrev flere hiſtoriſke Verker, hvoraf iſær kan nævnes: „Historiæ de occidentali imperio", „Historiæ de regno Italiæ" og „Fasti consulares", endvidere arkæologiſke Afhandlinger og kritiſke Anmærkninger til romerſke Forfattere. Hans Verker, ſom 1737 udkom i Mailand, udmærker ſig ved en elegant Stil.

Sigrid Storraade, Datter af Vikingen Skøglar-Toſte, var førſt gift med den ſvenſke Konge Erik Seierſæl, med hvem hun havde Sønnen Olav Skotkonung. Da hun ſiden blev forſkudt af Erik, friede bl. a. Olav Tryggveſſøn til hende, men vilde ikke ægte hende, medmindre hun gik over til Kriſtendommen, og ſkiltes fra hende i Vrede. Da hun var bleven den danſke Konge Sven Tveſkjægs Huſtru, fik hun bam til at angribe Olav Tryggveſſøn paa hans Tilbagereiſe fra Venden (ſe Art. Olav Tryggveſſøn og Svoldr).

Sigrun, i den ældre Edda en Kongedatter, ſom ægtede Helge Hundingsbane, ſkjønt hendes Kjærlighed til ham koſtede hendes Fader og flere Slægtninger Livet. Da Helge blev dræbt, gik hun ind i Gravhaugen til ham og døde kort efter af Grømmelſe og Længſel.

Sigt og Sagefaldsret, ſe Sekt og Sagefaldsret.

Sigte bruges til at ſkille Dele af forſkjellig Størrelſe fra hverandre. De anvendes fornemmelig i Møllerne. Den almindeligſte er Haandſigten, ſom, naar Hullerne er ſtore, kaldes Sold; beſtaar Sigten af perforeret Blik, kaldes den Dørſlag. Meget almindelig er Tromleſigten, ſom dannes af et langt, ſexſidet Sigtedugsprisme, der er udſpendt mellem Trælſter, og ſom, indeſluttet i en lukket Trækaſſe, dreier ſig om ſin Axe. — Sigtedug væves enten af Metaltraad, Heſtehaar, Haardug eller Silkeſlor.

Sigtelſesed, ſe Ed.

Sigtryg, Harald haarfagres Søn, blev af ſin Fader udnævnt til Konge i Viken ſammen med ſine Brødre Olav og Bjørn.

Sigtuna, By i Upland i Sverige, ved en Bugt af Mälaren, med 550 Indb. Den var tidligere en af Nordens berømteſte Handelsbyer, men efter 1188 at være bleven plyndret og ødelagt af Sjørøvere, reiſte den ſig ikke mere.

Sigtverler, ſe A vista.

Sigurd, Navn paa to Konger i Norge. Sigurd Jorsalfarer, Søn af Magnus Barfod, f. 1090, d. 1130, blev ved Faderens Død 1103 tagen til Konge sammen med sine Brødre Eystein og Olav. Paa denne Tid var de kristne Folk grebne af en hellig Iver for Korstogene, og flere Nordmænd havde allerede deltaget i dem. Den unge Sigurd blev ogsaa revet med af den almindelige Begeistring, og 1107 drog han afsted med en veludrustet Flaade for at kjæmpe for det hellige Lands Befrielse. Den første Vinter tilbragte han i England, den anden i Spanien og Vaaren 1109 slog han en maurisk Sjørøverflaade udenfor Portugals Kyst; en anden Sjørøverflaade beseirede han i Gibraltarstrædet og bestod desuden flere heldige Kampe med Maurerne i Portugal, som dengang beherskedes af dem. Udpaa Sommeren 1110 naaede han det hellige Land, og hjalp Kong Balduin ved Erobringen af Sidon. Fra Palæstina seilede han til Konstantinopel, hvor han optraadte med stor Pragt, og drog derfra med sine Mænd overland gjennem Bulgarien, Ungarn, Østerrige, Baiern og Schwaben til Jylland, hvor han af den danske Konge Niels fik et fuldt udrustet Skib, og naaede 1111 Norge. Efter sine Brødres Død blev han Enekonge, men var i sine sidste Leveaar betagen af enslags Vanvid, som ofte forledede ham til ubesindige Handlinger. Som Konge indførte han Tienden i Norge, samt oprettede Stavanger Bispestol. — Sigurd Mund, Søn af Harald Gille, f. 1133, d. 1155, blev efter sin Faders Drab 1136 kaaret til Konge tilligemed sine Brødre Inge, Magnus og Eystein. De var alle ved Faderens Død Børn og derfor kun blinde Redskaber i de raadende Partiers Haand. Efterat de var blevne voxne, opstod der Uenighed mellem Brødrene, hvilken snart udartede til aaben Feide. Under denne blev Sigurd overfaldt i Bergen og dræbt (10de Juni 1155).

Sigurd, Søn af Magnus Erlingsøn, blev efter Faderens Fald af Øyeskeggerne kaaret til deres Høvding, men under Slaget i Florevaag 1194, da hans Flok blev tilintetgjort af Sverre, sprang han overbord og blev dræbt, idet han forsøgte at frelse sig ved Svømning.

Sigurd af Reyr, en af den norske Konge Haakon herdebreds paalideligste Mænd, og i Kongens Ungdom den egentlige Fører for hans Parti, tog vigtig Del i Slaget ved Oslo 1161, hvor Kong Inge Krokryg faldt, og blev kort efter af Haakon udnævnt til Jarl. Han faldt 1163 i Slaget paa Ree mod Erling Skakke.

Sigurd Favnesbane, germanisk Sagnhelt af Vølsungeætten, dræbte, ifølge Sagnet, Lindormen Favne, som paa Gnitaheden bevogtede en stor Skat, og hemægtigede sig denne. I Frankland forlovede han sig med Brynhild paa Hindarfjeld, men hos Kong Gjuke, som han besøgte, fik han en Trolddrik, som gjorde, at han glemte hende. Han ægtede Gudrun og sluttede Fostbroderskab med hendes Brødre, Gjukungerne eller Nivlungerne. En af dem, Gunnar, elskede Brynhild og fik Sigurd til i hans Navn at hente hende, hvad han selv ikke kunde. Sigurd holdt i Gunnars Skikkelse Bryllup med Brynhild og førte hende hjem til Gunnar, og da huskede han forsent sit Løfte til hende. Engang, da Brynhild og Gudrun badede sig i Fællesskab, aabenbarede denne, hvorledes det var gaaet til. Brynhild kunde ikke forsone sig med, at Sigurd skulde være gift med Gudrun, og hun overtalte derfor sin Mand og hans Brødre til at dræbe ham. Derefter dræbte hun sig selv og blev brændt paa samme Baal som Sigurd (s. Siegfried).

Sigurd Hjort, efter Sagnet Konge paa Ringerike, skal have været Harald haarfagres Bedstefader paa mødrene Side.

Sigurd Jarlsson, en ægte Søn af Erling Skakke, blev efter Faderens Død 1179 opfostret af Kong Sverre, men sluttede sig senere til Biskop Nikolaus Arnessøn og var med at stifte Øyeskeggernes Oprørsflok. Efter dikses Nederlag i Florevaag flygtede Sigurd til Danmark, men slog sig senere til Baglerpartiet og blev en af dets fornemste Førere.

Sigurd Kaabe, Søn af Vefete Jarl paa Bornholm og Broder af Bue digre, var en af Jomsvikingernes fornemste Høvdinger. Efter Nederlaget i Hjørungavaag reddede han sig ved Flugten.

Sigurd Ladejarl, Søn af Haakon Grjotgardssøn, blev efter sin Faders Fald af Harald haarfagre udnævnt til Jarl i Trøndelagen. Det skyldes væsentlig Sigurds Indflydelse, at Haakon Adelstensfostre ved sin Hjemkomst blev antagen til Konge af Trønderne, og han optraadte senere som Mægler i de religiøse Tvistigheder mellem Kongen og hans hedenske Undersaatter. Han blev 962 indebrændt af Harald Graafeld, hvilken Niddingsdaad i høi Grad bidrog til at gjøre Eriksønnerne forhadte af Folket.

Sigurd Lodvesson, Jarl paa Orknøerne i Slutningen af det 10de og Begyndelsen af det 11te Aarh., var af Mørejarlernes Æt. Han slog den skotske Høvding Finlaich, som med en stor Hær drog imod ham, og underlagde sig hele det nordlige Skotland samt Syderøerne. Af Olav Tryggvesson lod han sig overtale til at antage Kristendommen, som samtidig blev indført paa Orknøerne. Uagtet han i Navnet var Norges Vasal, herskede han dog i Virkeligheden som en uafhængig Fyrste, og hans Svogerskab med den skotske Konge Mælkolm bidrog meget til hans Magts Udvidelse. Han faldt i et blodigt Slag mod den irske Overkonge Brian Boroimhe (Brianslaget) 23de April 1014.

Sigurd Orm i Øie eller **Sigurd Snogøie**, Søn af den nordiske Konge Ragnar Lodbrog, blev efter Sagnet ved Faderens Død Konge over Sjælland, Skaane og Halland samt i Norge over hele Viken.

Sigurd Ranessøn, fra Steig (nu Stegen) paa Haalogaland, en af de mægtigste norske Stormænd paa Magnus Barfods Tid, fulgte Kongen paa hans sidste Vesterhavstog og var en af dem, som længst holdt ud, efterat Magnus var falden i det blodige Slag i Ulster 1103. Han var gift med en Halvsøster af Kong Magnus. Paa Grund af en Tvist med Sigurd Jorsalfarer faldt han i dennes Unaade, men Kong Eystein tog sig med Iver af hans Sag, og den saa ud til at skulle føre til Ufred mellem Kongerne. For at forebygge dette gik Sigurd Ranessøn i al Hemmelighed lige til Kong Sigurd og erklærede, at han heller vilde lide Døden, end at hans Sag skulde paaføre Lan-

det Borgerkrig, og herved fik han Brødrene forligte.

Sigurd Ribbung, en Søn af Baglerkongen Erling Steinvegg, blev under de borgerlige Uroligheder paa Østlandet 1219 af Ribbungernes Oprørsflok tagen til Norges Konge, og nødte som saadan Haakon Haakonssøn til at foretage flere Felttog. Efter 1222 at være slagen i Feiring ved Mjøsen, opløste han sin Flok ogsluttede Forlig med Haakon. Paa Rigsmødet i Bergen 1223 indfandt han sig imidlertid som Tronprætendent, men hans Krav blev ikke anerkjendt, hvorefter han sluttede sig til Skule Jarl. Aaret efter forlod han denne, drog til Oplandene og samlede Ribbungernes Flok paany, men var fordetmeste uheldig. Kort efter hans Død 1226 opløstes hans Parti.

Sigurd Ring, nordisk Sagnkonge, blev af sin Morbroder Harald Hildetand indsat som Underkonge i Sverige, men gjorde Oprør og fældte Harald i Braavallaslaget (s. d.).

Sigurd Rise, en Søn af Harald haarfagre, fik tilligemed flere af sine Brødre af Faderen Kongetitel over Hadafylke.

Sigurd Sigurdsson Markusfostre, Søn af Sigurd Mund, blev efter Haakon herdebreds Fald af Sigurd Jarl 1162 givet Kongenavn og fik et stort Tilløb i Viken og blandt Trønderne, men hans Flok blev slagen af Erling Skakke, og Høsten 1163 blev han fangen og halshuggen ved Bergen.

Sigurd Slemmedegn (Slembedjakn), en Eventyrer, som udgav sig for en Søn af den norske Konge Magnus Barfod, var bleven opdragen i Norge til Præst, men havde ogsaa ved Siden deraf lagt sig efter ridderlige Færdigheder. Efter en Tid at have opholdt sig paa Orknøerne, kom han 1136 til Norge, hvor Harald Gille da regjerede, og angav sig som Kongens Broder, men Harald, som frygtede ham, besluttede at lade ham dræbe. Sigurd undkom imidlertid, samlede Folk og overfaldt og dræbte Kongen i Bergen (Natten til 14de Decbr. 1136). Da hans Forsøg paa at blive udraabt til Konge strandede, flygtede han nordefter og fik adskillig Tilslutning i Nordhordland og paa Møre. I Nidaros tog han den lemlæstede Magnus blinde ud af Klostret og lod ham udraabe til Konge. Derved kom han i Strid med Stormændene, som havde taget Harald Gilles Sønner til Konger efter Faderen. Efter endel eventyrlige Bedrifter blev Sigurd og Magnus Høsten 1139 slagne af de forenede Lendermænd ved Holmengraa (s. d.); Magnus faldt, og Sigurd blev tagen tilfange og henrettet under store Pinsler.

Sigurd Sleva, Søn af Erik Blodøxe, fulgte sine Brødre paa deres Herjetog mod Norge og blev efter Haakon Adelsstensfostres Død Medkonge i Landet. Han blev dræbt af Klypp Herse fra Hordaland.

Sigurd Syr, Underkonge paa Oplandene, var en Sønnesøns Søn af Harald haarfagre og bosat paa Ringerike. Han blev gift med Aasta, Enke efter Harald Grænske, ligeledes Harald haarfagres Sønnesøns Søn, og opfostrede Aastas Søn af første Ægteskab, den senere Olav den hellige. Med Aasta havde han Sønnen Harald haardraade (s. d.).

Sigurdsson, Jon, islandsk Politiker og Videnskabsmand, f. 1811, d. 1879, modtog sin første Undervisning af sin Fader, som var Provst. 1833 gik han til Universitetet i Kjøbenhavn og begyndte snart sin literære Virksomhed, som fornemmelig bestod i talrige Afhandlinger om Forholdene paa Island i ældre Tider. 1844 valgtes han til Althingsmand og udmærkede sig snart som saadan ved sine fremragende Evner. Fra Island mødte han ligeledes som Medlem af den danske grundlovgivende Rigsforsamling og var med at udarbeide Islands Forfatning. I Althinget, hvor han var Oppositionens Leder, blev han snart Præsident, i hvilken Stilling han udrettede meget for Island, trods den Modstand han fra den danske Regjerings Side mødte, naar det gjaldt Udvidelse af hans Fædrelands Rettigheder. Da Sygelighed forhindrede ham i at røgte sit Hverv som Althingsmand, nedlagde han sit Mandat og flyttede til Kjøbenhavn, hvor han tilbragte sine sidste Aar. Hans store Bogsamling og værdifulde Manuskripter eies nu af Stiftsbibliotheket i Reykjavik.

Sigvalde Jarl, Søn af den skaanske Jarl Strutharald, en Jomsviking-Høvding, som anførte Jomsvikingerne paa deres Tog til Norge mod Haakon Jarl. I Slaget i Hjørungavaag (s. d.) var han den første, som tog Flugten, hvad der vistnok i betydelig Grad bidrog til, at Jomsvikingernes Nederlag blev saa fuldstændigt. For at befri Venden fra den aarlige Tribut til Danmark fik han ved List lokket den danske Konge Sven Tveskjæg ombord paa sit Skib og slav ham ikke løs, før han havde lovet at erkjende Jomsborgs og Vendens Uafhængighed. Det skyldes for en væsentlig Del hans Ænker, at Olav Tryggvessøn ved Svoldr kom til at kjæmpe mod en saa stor Overmagt.

Sigyn, i den nordiske Mythologi Lokes Hustru.

Sik, dansk Helt, (Coregonus), Ferskvandsfisk af de Blødfinnedes Orden. Den almindelige Sik (C. lavaretu) bliver 1/3 m. lang, har en liden, tandløs Mund og store, sølvglinsende Skjæl. Det er en meget velsmagende Fisk, som forekommer hyppig i Europas Elve og Indsjøer, deriblandt i det midtre og sydlige Norge. Til Sikslægten hører ogsaa Lakesilden (C. albula), som i Skabning ligner Silden. I Mjøsen er den en almindelig Fisk.

Sikher eller **Seiker**, et Troessamfund i det nordlige Indien, som i det 15de Aarh. stiftedes af en Hindu ved Navn Nanak. Hans Lære var en Sammensmeltning af Brahmanismens og Muhamedanismens Grundtræk. Hans nærmeste Efterfølgere udgav ham for en Inkarnation af Vischnu og tillagde ham mange Underverker og Profetier, og 1581 udgav Sikhernes daværende Overhoved, Ardschun-Mal, hans Skrifter, der blev kaldt Adi-Granth: den første Bog. Paa Grundlag af disse Skrifter dannede Sikherne en religiøspolitisk Stat, men kom derved i en langvarig og blodig Krig med Muhamedanerne. I det 18de Aarh. stiftede Guru-Govind enslags Føderativrepublik, som efterhaanden ved fanatiske Krige erobrede Lahore og hele Pendsjab. 1792 overtog Rundsjit-Singh Regjeringen, underlagde sig alle Sikhernes Smaastater og dannede af dem et Rige, som han regjerede med tyrannisk Strenghed og ved stadige Krige udvidede. Ved hans Død 1839 splittedes Riget atter; og da

Sikherne, drevne af Nationalhad, 1845 begyndte en Krig med Englænderne, led de det ene Nederlag efter det andet, hvilket 1849 endte med Pendsjabs fuldstændige Indlemmelse i britisk Ostindien. Sikhernes Antal beløber sig til ca. 1,200,000.

Sikiang eller **Ta-si-kiang**, Flod i det sydlige Kina, falder i det Kinesiske Hav ved Kanton.

Sikkerhedslampe, Davy's (s. d.) er en Indretning, som tjener til at forebygge Antænding og deraf følgende Eksplosion af den i Stenkulsgruber ofte forekommende saakaldte Grubegas (let Kulvandstofgas). Holder man et fint Metalnet (Messingdug) over en almindelig Gasbrænder og antænder Gasen ovenover Nettet, vil Flammen kun vanskelig kunne slaa igjennem dette, idet Varmen paagrund af Metaltraadenes gode Ledningsevne asledes i en saadan Grad, at Nettets Underflade ikke erholder den til den herværende Gas's Antændning fornødne Temperatur. Davy's Sikkerhedslampe er en almindelig Olielampe, hvor Flammen paa alle Kanter er omgiven af en Kapsel af Metaldug. Kommer en saadan Lampe i tændt Tilstand ind i et Rum, som er fyldt med en brændbar og eksplodérbar Gasblanding, vil denne trænge igjennem Kapselen og antændes (eller eksplodére) indeni denne, medens Forbrændingen (i Tilfælde Eksplosionen) ifølge det ovenfor anførte ikke (eller ialfald ikke strax) vil meddele sig til den udenfor værende Gas. Den i Lampens Indre brændende Gas varsler Vedkommende om, at der er Fare paafærde, i Regelen saa betids, at der er Tid til at undslyde. Den bedste Sikkerhedslampe vilde være en elektrisk Glødelampe, hvor Lyset hidrører fra en i en hermetisk lukket Glaskugle glødende Kultraad.

Sikkerhedsventil er en med en bestemt Vegt (bestemt Tryk) belastet Ventil, som anbringes paa Dampkjedler eller andre Indretninger, der indeholder Damp eller Gas af høit Tryk. Overskrider dette indre Tryk den paa Ventilen virkende Vegt, vil Ventilen aabne sig og Dampen eller Gasen strømme ud, hvorved en mulig indtrædende Sprængning af Kjedelen eller Beholderen undgaas.

Sikkim, engelsk Vasalstat i Bengalen ved Himalaya i Forindien, 6648 km.^{2} stor, med 65,000 Indb.

Sikok, en af de største japanesiske Øer, 18,222 km.^{2} stor, har ca. 2½ Mill. Indb.

Sikyon, tidligere Provins og By paa Peloponnes, bekjendt som Hovedsæde for den gammelgræske Maler- og Broncestøberkunst.

Sil eller **Sandsil**, se Tobis.

Sil, Biflod til Minho i Spanien, 195 km. lang.

Silanion, atheniensisk Billedhugger under Perioden efter Skopas og Praxiteles, navnlig bekjendt ved sin „Døende Jokaste", der ifølge Literaturens Skildring af det tabte Værk synes at røbe en afgjort naturalistisk Kunstretning.

Silas, Apostelen Paulus's Ledsager paa hans anden Missionsreise, blev ifølge Sagnet siden Biskop i Korinth o. fl. St. Han skal være bleven martret og dræbt i Makedonien (Ap. Gj. 15,22; 16,23—37).

Silbermann, Gottfried, tysk Orgelbygger og Klaverfabrikant, f. 1683, d. 1753, bragte Orgelbyggerkunsten et mægtigt Skridt fremad. Fra hans Fabrik udgik 1745 det første Pianoforte, efter Christoph Gottlieb Schröters Model. Schröter er derfor den egentlige Opfinder.

Silcher, Friedrich, tysk Komponist, f. 1789, d. 1860, blev 1817 Musikdirektør ved Universitetet i Tübingen, hvor han virkede til sin Død. Mest bekjendt af hans Kompositioner er „Samling af tyske Folkesange, udsat for fire Mandsstemmer", og hvoriblandt den berømte „Ich weiss nicht, was soll es bedeuten" findes.

Sild, se Sylt.

Sild (Clupea), Fisk af de Blødfinnedes Orden, med enkelt Rygfinne, ingen Fedtfinne, stærkt sammentrykt Legeme og store, løst siddende Skjæl. Den almindelige Sild (C. harengus) opnaar en Længde af ca. ⅓ m., er blaagraa eller blaagrøn paa Ryggen og sølvglinsende paa Siderne. Den forekommer i Atlanterhavets nordlige Del og den tilstødende Del af Nordishavet og søger til forskjellige Aarstider i uhyre Stimer fornemmelig ind under Norges, Skotlands og Islands Kyster, tildels ogsaa ind i Kattegat og Østersjøen m. fl. St. Sædvanlig er det i Legetiden, at den stimer ind til Kysten, men ogsaa udenfor denne Tid søger den ind under Land. Aarsagerne til dens Tilsynekomst og Forsvinden er omtvistet, dog er det sandsynligt, at Havvandets Varmeforhold, Strømsætningen og Forekomsten af dens Næring („Rødaat": enslags smaa Krebsdyr) udøver den væsentligste Indflydelse paa dens Vandringer. I Modsætning til de Torskeartede indtræffer den mindre regelmæssigt paa bestemte Steder; tvertimod kan den, efter i længere Tid at have søgt visse Steder, blive borte i flere Aar, og ligeledes er den Tid, den staar under Land, høist forskjellig; den kan forblive paa et Sted i flere Maaneder, og kan forlade Kysten efter faa Dages Forløb. Da Silden er en af de lækreste og værdifuldeste Fiskearter, er den en vigtig Handelsartikel, og hvert Aar fanges der uhyre Masser af den. — I Norge skjelner man mellem forskjellige Sorter Sild, som Vaarsild (Storsild, Graabensild), Sommersild (Fedsild) og Høstsild. Længe troede man, at dette var forskjellige Sorter, men de fleste Videnskabsmænd synes nu at være enige om, at disse tre er en og samme Sort paa forskjellige Udviklingsstadier. Se forøvr. Art. Fiskeri. Den aarlige Sildefangst i de forskjellige Lande anslaaes tilsammen til omtr. 1000 Millioner Stykker. — Den meste Sild kommer i Handelen i saltet Tilstand; kun en ubetydelig Del tilvirkes til Røgesild. Tilvirkningen af den saltede Sild foregaar efter forskjellige Methoder. Skotlænderne og Hollænderne synes at have drevet det videst i at levere en overalt afsættelig Vare, og den skotske og hollandske Sild opnaar derfor i Regelen de høieste Priser. I Norge derimod, som er et af de vigtigste sildexporterende Lande, har Tilvirkningsmethoden hidtil været yderst primitiv, og uagtet den norske Sild i Godhed kan maale sig med enhver anden Sort, har den dog ikke kunnet opnaa saadanne Priser, som den skotske og hollandske. — Fra Norge udførtes 1881 noget over 1 Mill. hl. Sild.

Sildehai, d. s. s. Haabrand, se under Art. Haier.

Sildehval, se Hvaler.

Silden, Ø i Bergsfjord, Vestfinmarken, udmærker sig ved sin steile, paa de fleste Steder utilgjængelige Kyst.

Silen, gr. Silenos, i den græske Mythologi en Søn af Hermes eller Pan, var Bakkhos's Opdrager og uadskillelige Ledsager i dennes Tog og Kampe. Han fremstilles i Regelen som en tyk,

jovial gammel Mand i drukken Tilſtand, enten ſiddende paa et Æſel eller baaren af et Par Satyrer.

Silfverſtolpe, Axel Gabriel, ſvenſk Forfatter, f. 1762, d. 1816, er iſær bekjendt ved ſine didaktiſke og ſatiriſke Digte og ved ſin Deltagelſe i Udarbeidelſen af Forfatningen 1809.

Silgjord, Præſtegjeld i Øvre Thelemarken, Bratsberg Amt, beſtaar af Sognene Silgjord, Flatdal og Aamotsdal. — Silgjordselven i Præſtegjeldet løber ud fra Veiſingvandet i Øvre Thelemarken, gaar mod Syd og falder i Nordſjø; 102 km. lang.

Silhouette (udt. Siluet), et Billede, ſom kun viſer den afbildede Gjenſtands Omrids udfyldt med ſort Farve.

Silicium eller **Kiſel**, et Grundſtof, ſom aldrig forekommer i ren Tilſtand, men fornemmelig i Forbindelſe med Surſtof ſom Kiſelſyre, der er en Hovedbeſtanddel af de fleſte Mineralier. Naar Surſtoffet udſkilles, danner det rene Kiſel et ikke flygtigt, brunlig-graat Pulver, ſom ved Opheduing i Surſtofgas forbinder ſig med denne til hvid Kiſelſyre. Kiſelſyren forekommer i forſkjellige Tilſtande og i forſkjellige Grader af Renhed. Bjergkryſtal er en ren kryſtalliſeret Kiſelſyre; ligeſaa er den hvide Kvarts næſten fri for fremmede Beſtanddele; Kiſelſyren er i ren Tilſtand kun ſmeltbar i den ſtærkeſte Hede, men med de lette Metallers Oxyder indgaar den i Glødhede flere vigtige Forbindelſer, ſom f. Ex. Glas, Porcellæn, Stentøi oſv. Glødes Kiſelſyren med et Overſkud af kauſtiſke Alkalier eller alkaliſke Jordarter, danner den Salte, ſom er opløſelige i Vand, og hvoraf ved Tilſætning af en ſtærkere Syre den ſvage Kiſelſyre udſkilles ſom en hvid, gallertagtig Maſſe. Denne er opløſelig i Vand, men taber dog ved Opheduing denne Egenſkab. Vandet indeholder Kiſelſyre i opløſt Tilſtand, hvorved Planterne, for hvem den er et uundværligt Næringsmiddel, kan optage den. Navnlig indeholder flere Græsarter megen Kiſelſyre, og den er Hovedbeſtanddelen i mange Infuſionsdyrs og enkelte Molluſkers og Polypers Hylſtre.

Silikat, kiſelſurt Salt.

Siliſtria, By i Fyrſtendømmet Bulgarien, ved Donaus høire Bred, med ca. 20,000 Indb. Den var indtil 1878, da den efter den ruſſiſk-tyrkiſke Krig kom til Bulgarien, ſtærkt befæſtet og har lige ſiden det 16de Aarh. ſpillet en vigtig Rolle i de hyppige Krige mellem Tyrkiet og Nabolandene ſamt udholdt talrige Beleiringer.

Silius Italicus, Gajus, romerſk Digter, f. 25 e. Kr., d. 101, beklædte under Nero Konſulatet og var en Tid Prokonſul i Aſien. Som Digter er han navnlig bleven bekjendt ved ſit Epos „Punica", ſom udgjør 17 Bøger.

Silje eller **Selje** (Salix caprea), Træ af Pilefamilien, med glatte Grene, ægformede Blade, ſom er glatte paa Overſiden og haarede paa Underſiden. Veden, der er gul af Farve, er fin og meget let.

Silke, den fine, forholdsvis faſte Traad, ſom Silkeormen ſpinder ſig ind i, naar den forpupper ſig. Silkeormen er Larven af en Natſommerfugl (Bombyx Mori), ſom har gulhvide Vinger og er 3 cm. lang. Oprindelig hører den hjemme i Mellemaſien, men er nu udbredt overalt, hvor det hvide Morbærtræ trives, da det er af dettes Blade, Silkeormen nærer ſig. I Kina var Brugen af Silke til Tøier kjendt 2600 Aar før vor Tidsregning, og dette Land indehavde i lange Tider Enehandelen med Silke, da der var faſtſat Dødsſtraf for Udførſelen af Silkeormæg. Den bekjendte græſke Naturkyndige Ariſtoteles (384—322 f. Kr.) omtaler i ſit Skrift „Dyrenes Hiſtorie" Silkeormen og dens Forvandling, ſamt at Fruentimmerne afhaſpede Silken og vævede Tøier af den. Kort før vor Tidsregning lærte Romerne at kjende Silken, men først i Midten af det 6te Aarh. e. Kr. blev Silkeavlen indført i Europa af Keiſer Juſtinian; og nagtet den i Slutningen af det 8de Aarh. var indført i Spanien af Maurerne og i Begyndelſen af det 9de paa Sicilien af Saracenerne, var dog Grækenland lige til det 12te Aarh. det Land, hvorfra Europa blev forſynet med Silke, naar undtages den ikke ubetydelige Silkehandel, ſom blev dreven over Orienten. Fra Grækenland udbredte Silkeavlen ſig ſnart til Arabien o. ſl. St. Først i det 12te Aarh. begyndte man Silkeavl i Italien; i Norditalien og det ſydlige Frankrige, hvor nu Avlen foregaar i det ſtore, begyndte man ikke med den før i det 16de Aarh. I Løbet af forrige Aarh. gjorde man Forſøg dermed i Amerika, idet Benjamin Franklin bragte Silkeormæg med ſig fra Europa. I de koldere Klimater trives Silkeormen ikke; Forſøg, ſom for et Par Snes Aar ſiden gjordes i Kjøbenhavn, mislykkedes. Derimod drives Silkeavlen flere Steder med Fordel i Tyſkland. — Hovedſagen ved Silkeavlen beſtaar i Opdrætningen ſamt i Behandlingen af Kokonerne eller de indſpundne Pupper. Om Høſten lægger Sommerfuglhunnerne 3—400 Æg; disſe kræver til ſin Udrugning en Varme af 20—30° C. Naar Larverne efter 10—12 Dages Forløb kommer frem, lægges de paa Papir, hvorpaa er ſtrøet ſmaaſkaarne Morbærblade, og Lokalet holdes ſtadig med en paſſende Varmegrad. Larverne ſkifter fire Gange Hud, og naar de efter den ſidſte Hudſkiftning viſer Tegn til at ville ſpinde ſig ind, fordeler man dem paa Kviſte, Halm o. a., hvor de kan feſte ſin Traad. Efter 5—6 Dages Forløb er Hylſteret færdigt, og 2—3 Uger ſenere bryder den fuldt udviklede Sommerfugl ud af Kokonen. Enhver ſaadan kan indeholde 5—600 m. Traad, men denne er ſaa fin, at der gaar 4—6 Kokoner paa hvert Gram. Men de fleſte af Pupperne dræbes ved ſtærk Opheduing inden de kryber ud, da man derved faar en langt bedre Silke, og man beholder kun ſaa mange igjen, ſom behøves til næſte Æglægning. Kokonerne ſorteres derpaa, og de hvideſte er de koſtbareſte. De er allerede nu Handelsvare, men ſomme Steder haſper man dem op, inden Silken ſælges; de Kokoner, hvorfra Inſektet er brudt ud, anvendes til det ſaakaldte Floretſilke. Den væſentligſte Tilberedning foregaar i de ſtore Silkeſpinderier. Først afhaſpes Kokonerne, hvilket kræver øvede Arbeidere, derpaa tvindes Traaden, da den oprindelig er for fin til at benyttes enkelt, ſaa foregaar Titreringen, der beſtaar i, at man ſorterer Varen efter dens Finhed. Den ſidſte Proces er Konditioneringen, hvorved Silkens Fugtighedsgrad underſøges. Silken kan nemlig indeholde indtil 30 Procent Vand uden at føles eller ſynes fugtig, og det er derfor paa Grund af dens Koſtbarhed af ſtor Vigtighed at kjende dens Fugtighedsgrad, fornemmelig

naar den kjøbes efter Vegt. De nævnte Forarbeider kræver forskjellige mekaniske og kemiske Fremgangsmaader, ligesaa Farvningen. De vigtigste silkeproducerende Lande er Italien, Frankrige, Spanien, Tyrkiet, Grækenland, Rusland, Østerrige, Schweiz, Persien, Ostindien, Kina, Japan og Nordamerika; blandt de bedste Sorter Silke regnes de italienske, franske og kinesiske; de daarligste kommer fra Tyrkiet, Grækenland og Levanten. I Indien forarbeides desuden Silke af flere andre Natsommerfuglelarvers Spind, hvilket tildels afgiver en temmelig kostbar Vare. — Norge indfører aarlig mellem 20 og 30,000 kg. Silkevarer. — Silkevævningen har i flere Lande udviklet sig til en storartet Industri. Blandt de Lande, hvor denne Industri er mest fremskreden, kan nævnes Frankrige, hvor 85,000 Silkevævstole skal være igang, deraf næsten Halvdelen i Lyon, samt Italien, Schweiz (Kantonerne Zürich og Basel) Tyskland (Rhinprovinsen), Østerrige (Wien) og England (Manchester).

Silkeabe eller **Ekornabe** (Hapale), en sydamerikansk Abeslægt, som udmærker sig ved, at den har Klør istedenfor Negle paa Fingrene, med Undtagelse af Baglemmernes Stortæer. De er af en Ekorns Størrelse med rundt Hoved, er livlige, muntre og i tam Tilstand lærvillige. Haarbedækningen er lang og silkeblød.

Silkeborg, Landsby i Jylland, Skanderborg Amt, ved Gudenaa, med 2,500 Indb. og Papirfabrik.

Silkehare, se Angorakanin under Angoragjed.

Silkeormen, se under Silke.

Silkeplanten (Asclepias Cornuti), en fleraarig Plante, som hører til Familien Asclepiadeæ, er vildtvoxende i de Forenede Stater og Kanada. Ved en Feiltagelse har den tidligere været kaldt Asclepias syriaca. Med den fine, silkeglinsende, hvide Frøuld har man gjort en Mængde Prøver, for at komme efter, om den kunde bruges til Spindestof, men Erfaring har vist, at den hertil er aldeles ubrugelig; de enkelte Haar er nemlig trinde, rette og glatte og kan af denne Grund ikke godt formes til Traad, hverken for sig alene eller i Blanding med andre Stoffer. Hertil kommer, at Haarene er kortere, har en mindre Diameter end Bomuldshaarene og en meget ringe Elasticitet, eller rettere, de er sprøde, hvilket kommer deraf, at Cellevæggen er overmaade tynd og for Størstedelen bestaar af Kiselsyre. Basttrevlerne i Stilken er ligeledes prøvede som Spindeemne; men disse er ogsaa sprøde og det er meget vanskeligt at fremstille dem rene. Den eneste Betydning, som denne Plante har eller vil kunne faa, foruden til Pryd i en Have, er, at Bierne af Blomsterne kan samle en Mængde Honning. Den trives meget godt ved Kristiania, hvor den i en almindelig Sommer giver modent Frø.

Siller, hos de gamle Grækere enslags Spottedigte i Hexametre.

Silliman, Benjamin, amerikansk Naturforsker, f. 1779, d. 1864, var 1802—53 Professor i Kemi ved Yale College i Newhaven. Han har, foruden flere Reisebeskrivelser fra Europa og Amerika, navnlig i „Silliman's Journal" skrevet talrige Afhandlinger om Fysik, Kemi, Geologi og Meteorologi samt udgivet „Elements of Chemistry". Han var den første Universitetslærer, som holdt Foredrag for Lægfolk. — Hans Søn Benjamin Silliman, f. 1816, er ligeledes Naturforsker og har siden 1847 været Professor i Kemi ved Yale College. Hans „First principles of Chemistry" og „First principles of Physics" har faaet stor Udbredelse.

Silo, Grube i Jorden til Opbevaring af Korn, Poteter osv., samt for Tilberedning af Surhø.

Silo, By i Jødeland i Efraims Stamme, 8 km. fra Jerusalem. Her var Tabernaklet med Pagtens Ark lige til Ypperstepresten Elis Dage, da Arken blev tagen af Filisterne (Jos. 18,1 og 10; 1 Sam. 1, 3 og 9 og 4, 3 og 11; Sal. 78, 60). Der findes endnu nogle Ruiner fra Byens Velmagtstid.

Siluriske Formation, se geologiske Formationer under Art. Geologi.

Silva Mendez Leal, José da, portugisisk Digter og Historiker, f. 1820, har udviklet en betydelig Produktivitet som Lyriker, Skuespil- og Romanforfatter og har tillige været meget virksom i den portugisiske Presse som Kritiker og Biograf. Af hans Theaterstykker har navnlig „Os dous Renegados" og „Homens de marmore" vundet stærkt Bifald. Han har ogsaa skrevet historiske Verker af Betydning, som f. Ex. en Biografi af Hertugen af Saldanha.

Silvanus, en gammelitalienst Gud, der dyrkedes som Beskytter af Skoven, Kvæget og Marken.

Silvretta, Fjeldgruppe i de østlige Alper, mellem Tyrol og Kanton Graubünden, bekjendt for sine talrige og vidstrakte Gletschere og høie Fjeldtoppe.

Simancas, Landsby i den spanske Provins Valladolid, bekjendt som Opbevaringssted for et af de rigeste Arkiver i Verden. Arkivet omfatter over 100,000 Bundter, som er ordnede i 38 Værelser i Landsbyens gamle Slot. Fremmede Forskere har nu Adgang til Arkivet.

Simart (udt. Simar), Charles, fransk Billedhugger, f. 1808, d. 1856, er navnlig bleven bekjendt ved sin „Flygtende Orestes ved Athens Alter".

Simbirsk, Guvernement i Østrusland, begrændset af Guvernementerne Kasan, Samara, Saratow, Pensa, Nishnij-Novgorod og Volga, udgjør 49,494 km.², med 1,220,000 Indb. Jordbunden er meget frugtbar, og Indbyggernes fornemste Erhvervskilder er Agerbrug og Kvægavl. Hovedstaden Simbirsk, som ligger paa Volgas høire Bred, er Sæde for Guvernøren og en Biskop og tæller 27,000 Indb.

Simeon, Patriarken Jakobs og Leas Søn (1 Mos. 29,33), er særlig bleven bekjendt ved, at han i Forening med sin Broder Levi anrettede et Blodbad paa Sichemiterne for at hevne den deres Søster Dina overgaaede Skjændsel (1 Mos. 34,25). Simeons Stamme boede paa forskjellige Steder inden Palæstinas Landomraade; af den stiftedes i Arabien Kongeriget Maasa.

Simferopol, By i det russiske Guvernement Taurien, paa det sydlige Krim, med 18,000 Indb. og betydelig Udførsel af Frugt og Vin.

Similor, s. Tombak.

Simla, By i Provinsen Pendsjab i britisk Indien, ligger 2,350 m. over Havet og har egentlig kun ca. 8,000 Indb., men i den hedeste Aarstid 20 a 30,000, da den er et af de sundeste Opholdssteder i Indien.

Simms, William Gilmore, amerikansk Digter, f. 1806, d. 1870, har skrevet en Række Romaner og Digte, hvoraf mange har faaet stor Udbredelse. Til hans bedste Romaner hører: „Guy Rivers", „The partisan" og „Carl Werner", og af hans poetiske Arbeider kan især nævnes „Atalantis" og „Florida".

Simoa, Elv i Buskeruds Amt, udspringer mellem Hallingdal og Sigdal, gaar gjennem Sigdal og Eggedal og falder i Drammenselven; Længde 71 km.

Simoda, By paa Øen Nipon i Japan, ved Tokiobugten, med 30,000 Indb. 1854 stort Jordskjelv.

Simon, som Josefs og Marias Søn en af Jesu Brødre, er bleven urigtig identificeret med Simon, Kleofas Søn, der ifølge Sagnet var Jakobs Efterfølger som Biskop af Jerusalem og under Trajan blev korsfæstet 104 e. Kr. — Simon Kananiteren, med Tilnavnet Zelotes, var en af Jesu tolv Apostle; han skal have prædiket Kristendommen i Ægypten og Babylon og led Martyrdøden under Trajan. — Simon Peter, s. Peter.

Simon, August Heinrich, bekjendt tysk Politiker, f. 1805, d. 1860, var oprindelig i preussisk Statstjeneste, men maatte 1844 udtræde paa Grund af nogle regjeringsfiendtlige Skrifter. 1848 blev han Medlem af Frankfurterparlamentet, hvor han snart blev en af det demokratiske Venstres dygtigste Talsmænd; men efterat „Rumpparlamentet" var blevet sprengt, drog han til Schweiz, hvorfra han 1851 maatte flygte, da han paa Grund af sin politiske Virksomhed var bleven dømt til livsvarig Tugthusstraf. Han har skrevet flere udmærkede Verker om det preussiske Justits- og Forfatningsvæsen.

Simon (udt. Simong), Jules, fremragende fransk Statsmand, f. 1814, blev 1839 Professor i Filosofi ved Sorbonnen i Paris og 1848 Medlem af den konstituerende Forsamling, hvor han sluttede sig til venstre Centrum. Efter Statskupet 1851 maatte han fratræde sine offentlige Stillinger, da han negtede at aflægge Ed til Napoleon. I de nærmest paafølgende Aar udgav han en Række politiske og filosofiske Skrifter, hvoriblandt Selvforsvarsskriftet „Le devoir" samt „La liberté commune", „La liberté de conscience" og „L'ouvrière". 1863 og 1869 valgtes han til Medlem af den lovgivende Forsamling, hvor han viste sig som en sjelden kundskabsrig Talsmand for enhver Forbedring i Arbeidsklassens, Undervisningsvæsenets og Statshusholdningens Tilstand. Samtidig fortsatte han sin Skribentvirksomhed og udgav bl. a. „L'école", „La politique radicale", „Le travail" osv. 1870 var han Medlem af Forsvarsregjeringen og 1871—73 Undervisningsminister i Thiers's Ministerium. 1875 valgtes han til Senator paa Livstid og til Medlem af Akademiet og var 1876—77 Ministerpræsident.

Simon, Richard, bekjendt fransk Theolog, f. 1638, d. 1712, vakte stor Opsigt og Forbitrelse ved at underkaste den herskende kirkelige Tradition om den bibelske Texts Historie en skarp Kritik. Hans fornemste Verker er: „Histoire critique du Nouveau Testament" og „Histoire critique du Vieux Testament", hvilke ansees som Banebrydere for Protestanternes senere frie Forskning paa Bibelens Omraade.

Simoni kaldes den kirkelige Misbrug ved Betaling, Bestikkelse eller andre ulovlige Midler at skaffe sig selv eller andre kirkelige Embeder. Især i Rom har denne Uskik oftere været drevet. Navnet skriver sig fra Simon Magus, der omtales i Apostlernes Gjerninger som den, der for Penge vilde tilkjøbe sig Aandens Gave af Apostlerne og derfor af disse blev strengt irettesat (Ap. Gj. 8, 9—24). Efter den samme Simon Magus benævntes ogsaa en i det 2det Aarh. optrædende, forresten lidet bekjendt halv hedensk, halv kristelig Sekt, Simonianerne.

Simonides, to fremragende græske Digtere. Den ældre Simonides, som levede 660 f. Kr., skrev jambiske Digte og er navnlig bekjendt for sine Spottedigte over Kvinderne. Den yngre Simonides, som var fra Øen Keos, f. ca. 556 f. Kr., opnaaede stor Berømmelse som Lyriker, navnlig ved sine Digte om Grækernes Bedrifter i Perserkrigene. Sine sidste Aar tilbragte han hos Hieron i Syrakus, hvor han døde ca. 468 f. Kr.

Simon Makkabæeren, d. 135 f. Kr., fulgte sine Brødre Judas og Jonatan i disses Kampe mod Syrerne og blev efter deres Død Jødernes Fører. Da han havde bragt Krigen til en heldig Afslutning, valgtes han af Jøderne til Fyrste og Ypperstepræst (1 Makk. 13,8 og 14,4).

Simonsen, Lauritz Schebye Bedel-, dansk Historieskriver, f. 1780, d. 1858, blev 1811 Titulærprofessor. Blandt hans historiske Skrifter kan navnlig fremhæves: „Ostgoternes politiske, religiøse, videnskabelige og artistiske Tilstand, medens de beherskede Italien" og „Udsigt over Nationalhistoriens ældste og mærkeligste Perioder".

Simonsen, Niels, dansk Maler, f. 1807, var oprindelig Billedhugger, men vendte sig siden til Historie- og Genremaleriet. Bl. a. har han malet en Række Billeder fra den slesvigske Krig 1848 samt talrige Fremstillinger af Sjørøverlivet i Middelhavet og af Beduinerne i Afrika. — Hans Søn Simon Simonsen, f. 1841, er en usædvanlig begavet Dyremaler; især udmærker han sig ved sine Billeder af Hunde.

Simonsen, Niels Juel, udmærket dansk Operasanger, f. 1846, har siden 1868 været ansat ved det kgl. Theater i Kjøbenhavn.

Simplicitas, lat., Enfoldighed. O, sancta Simplicitas! O, hellige Enfoldighed (hvilken storartet Dumhed!).

Simplicius, en græsk nyplatonisk Filosof i det 6te Aarh. e. Kr., Forfatter af udmærkede Kommentarer til Aristoteles's Skrifter og til Epiktets „Encheiridion".

Simplifikation, Tydeliggjørelse; give en Indretning en mindre indviklet Konstruktion. — Simplificere, gjøre noget tydeligere, fatteligere, mindre indviklet.

Simplon, Bjergpas i den schweiziske Kanton Wallis, er Skillet mellem de Penninske og de Lepontinske Alper. Over denne Fjeldgruppe anlagde Napoleon den første 1801—6 Simplonveien, som fører fra Rhonedalen ind i Tosadalen. Dens største Høide er 3565 m., den er 67 km. lang (fra Brieg i Wallis til Domo d'Ossola i den italienske Provins Novara), 8—10 m. bred og har en gjennemsnitlig Stigning af $3^1/_2$ Procent. I en Høide af 2005 m. ligger et stort Hospits, hvor aarlig ca. 18,000 Reisende forpleies. Type Tilflugtshuse,

hvoraf sex vaa den nordlige Skraaning, syv Galerier og Tunneler sikrer Samfærdslen, som ofte trues af Bjergvand og Laviner.

Simpson, Sir James Young, fremragende skotsk Læge, f. 1811, d 1870, blev 1840 Professor i Fødselsvidenskab ved Universitetet i Edinburgh, hvor han ved sine Forelæsninger og Skrifter opnaaede saa stor Autoritet, at han lige til sin Død havde Søgning af Læger og Syge fra alle Lande. Især erhvervede han sig stor Berømmelse som Opdager af Kloroformens bedøvende Virkning.

Simrock, Karl, tysk Digter og Oversætter, f. 1802, d. 1876, var oprindelig i preussisk Statstjeneste, men gik 1830 over til den literære Virksomhed og blev 1850 Professor i tysk Literatur i Bonn. Med et grundigt Kjendskab saavel til den ældre som til Middelalderens Literatur i Tyskland skrev han et stort Antal fortrinlige Oversættelser af disse Tiders mest bekjendte Digtninger, som f. Ex. „Nibelungenlied", Walther v. d. Vogelweides Digte, „Armer Heinrich", „Parzival", „Tristan" o. sl. Han skrev ogsaa originale Digterverker efter middelaldersk Mønster, som f. Ex. „Wieland der Schmied"; endvidere besørgede han flere Udgaver af tyske Sagn, Folkeviser og Eventyr samt en Oversættelse af Shakspeares Digte, Tegnérs „Fridthjofs Saga" o. sl. Han har ogsaa oversat „Edda".

Simson, Martin Eduard, tysk Politiker, f. 1810, blev 1848 Medlem af og Præsident i Generalforsamlingen i Frankfurt a. M., efterat han allerede i længere Tid havde beklædt Professoratet i Retsvidenskab ved Universitetet i Königsberg. 1849 var han Formand for den Deputation, som tilbød Kongen af Preussen den tyske Keiserkrone, blev samme Aar valgt til Medlem af det preussiske Andetkammer og var 1850 Præsident i Folkehuset i Erfurt, hvorefter han i længere Tid kun befattede sig med sine Embeder. 1860 og 1861 var han Præsident i det preussiske Andetkammer og 1867—74 med faa Afbrydelser i den nordtyske og den tyske Rigsdag. 1870 stod han i Spidsen for den Deputation, som i Versailles overbragte Kong Vilhelm af Preussen en Adresse, ifølge hvilken de tyske Fyrster overdrog Kongen Keiserværdigheden.

Simulation, Forstillelse; *simulere*, foregive; simulere en Sygdom, anstille sig som syg.

Simultan, samtidig. — *Simultaneum*, lat., betegner navnlig protestantiske og katholske Kirkesamfunds Ret til at bestaa ved Siden af hinanden i en Stat.

Sinai, Bjerggruppe paa den sinaitiske Halvø i Arabien, mellem Havbugten ved Suez og den ved Akaba. Gruppens høieste Top er Gebel-Katherin, 2599 m. høi. Paa Bjerget *Horeb* af Sinaigruppen, sandsynligvis paa dets nordvestlige Høide, det nuværende Râs-es-Saffôfeh, 1994 m. høi, var det, at Moses af Gud fik de ti Bud.

Sinaita eller **Johannes Climacus**, f. 525, skal være d. 606, var først i længere Tid Eremit, men blev siden Abbed ved Klostret paa Sinai. Han er særlig bekjendt som Forfatter til „Paradistrappen", et Skrift, hvori fremstilles de Trin, som leder til Fuldkommenhed, og som længe benyttedes meget af Munkene til Indøvelse af Kristendom.

Sinclair, se Skottetoget.

Sinclair, Sir John, skotsk Statsøkonom og Statistiker, f. 1754, d. 1835, modtog sine første Impulser til nationaløkonomiske og politiske Studier i Omgang med Adam Smith. Hans Skrifter om Finansvæsenets Tilstand og om den britiske Sjømagt vakte stor Opmærksomhed. Af hans Hovedverker kan forøvrigt fremhæves: „History of the public revenue" og „Statistical account of Scotland" (21 Bd., 1791—99). Han bidrog ogsaa meget til Landbrugets Fremme og Kommunikationsvæsenets Udvikling i Skotland.

Sind eller **Sindh**, den vestlige Del af det engelske Præsidentskab Bombay i Forindien, mellem Belutschistan, Pendsjab, Radschputana og det Indiske Hav, udgjør 127,700 km.², med 2,200,000 Indb., for det meste Muhamedanere. Landet gjennemstrømmes af Floden *Indus* eller *Sinduh*, ved hvis Vanding alene Provinsens Jorddyrkning muliggjøres, da Klimatet er overordentlig hedt og tørt. Sind var en selvstændig Stat indtil 1843, da det i en Krig med Englænderne erobredes af Sir Charles Napier og indlemmedes i Grevskabet Bombay.

Sinding, Otto Ludvig, en af Norges betydeligste yngre Malere, f. 1842 i Trondhjem, var oprindelig bestemt for Embedsbanen og blev, efter i sin Studenertid bl. a. at have udgivet en liden Samling lyriske Digte, 1864 juridisk Kandidat med bedste Karakter. Han havde et Par Aar Ansættelse i Indre-Departementet, men opgav denne Stilling for at vie sig til Malerkunsten, i hvilken Hensigt han først var Elev paa Eckersbergs Malerskole og senere fortsatte sin Uddannelse i Karlsruhe hos Gude og derefter ved Münchener-Akademiet. Ingen af Norges øvrige Malere har været saa mangesidige i sin Kunst, som han; Landskabsbilleder fra Skov og Højfjeldsvidder, fra Fjord og fra Hav, Folkelivsbilleder og historiske Fremstillinger, Arkitektur- og Dyrebilleder er udgaaede fra hans flittige Pensel. Længst er han maaske naaet i Gjengivelsen af den storartede nordlandske Natur og det eiendommelige Folkeliv, som med de nomadiserende Lapper rører sig mod dens stemningsfulde Baggrund. Blandt Sindings mere bekjendte Arbeider i Norge kan nævnes hans Billede af Slaget ved Svoldr paa Kristiania Slot, udført efter Bestilling som en af Sølvbryllupsgaverne til Kong Oscar den anden og Dronning Sofie, samt hans Landskab fra Lofoten i Nationalgall. i Kr.ania. Altertavlen i Paulus-Kirken sammesteds er udført af ham som prisbelønnet Konkurrancearbeide. Paa forskjellige Udstillinger i Udlandet har Sinding vundet Prismedaljer. Blandt de bekjendte udmærkede Illustrationer til norske Eventyr er der mange værdifulde Bidrag fra hans Haand. Leilighedsvis har han ogsaa forsøgt sig som plastisk Kunstner og navnlig i sin Tid udstillet i Kristiania Kunstforening Skissen til en Komposition „Kristus fristes af Djævelen". — *Stefan Abel Sinding*, foregaaendes Broder, f. 1846 paa Røros, blev Student 1865 og begyndte paa det juridiske Studium, men forlod snart dette, for at blive Billedhugger. Han gjennemgik Kristiania Tegneskole og modtog her under Middelthun den første Veiledning i Modellering. Derpaa reiste han til Berlin, hvor han i et Par Aar studerede under Wolf og modellerede sin første større Figur „Vølund". Med Undtagelse af et længere Ophold i Kristiania i Syttiaarene, i hvilken Tid han bl. a. modellerede en kolossal Figur,

„Den Fangne", som var udstillet paa Verdensudstillingen i Paris 1878, et paa Kristiania Slot værende Basrelief, fremstillende Slottets Grundlæggelse, samt et Basrelief, „Lader de smaa Børn komme til mig", som Alterbillede for Fjære Kirke ved Grimstad —, har han især boet i Rom. Forøvrigt har det originale ved Sindings Kunst, dens dybere, ofte temmelig vilde Eiendommelighed vundet særlig Paaskjønnelse hos en bekjendt kjøbenhavnsk Kunstmæcen, Bygger Jacobsen, jr., for hvem Sinding har udført flere Bestillinger, og som har overdraget ham at restaurere den danske Billedhugger Freunds Relief-Frise „Ragnarok", der ødelagdes ved Kristiansborgs Slots Brand 1884. — Johanne Sinding, foregaaendes Søster, f. 1854 paa Lillehammer, fremtraadte allerede tidlig som Billedhuggerinde med Fremstillinger fra Fugleverdenen, hvilke tiltrak sig Opmærksomhed ved sin livfulde Opfatning og dybere Karakteristik. Sygelighed afbrød imidlertid snart hendes kunstneriske Udvikling. — Kristian Sinding, foregaaendes Broder, f. 1856, musikalsk Komponist, opholdt sig, efter at have gjennemgaaet en musikalsk Fordannelse hjemme, i længere Tid i Tyskland, navnlig i Dresden og München, for at studere videre. I Besiddelse af megen Produktivitet har han leveret dels større symfoniske Arbeider, dels Kammermusik, dels Sangkompositioner, der har vundet Bifald baade hos Kjendere og hos Publikum som vidnende om original Begavelse. — Foregaaendes Søskendebarn Elisabeth (Elise) Sinding, norsk Dyrmalerske, f. 1846 i Stavanger, hvor hendes Fader var Sognepræst, opholdt sig, efter Forstudier i Kristiania, fra 1868 til 1883 i Tyskland og navnlig i München for at uddanne sig videre. Hendes Billeder, især af Husdyr og Fugle, er prægede af alvorlig Stræben efter Naturtroskab, paa samme Tid som hun i dem forstaar at indlægge en fin Humor.

Sindssygdom eller **Afsindighed**, Hjernesygdom, som angriber Forstanden og berøver Mennesket dets Evne til at tænke sundt over sine Handlinger. Den ytrer sig paa forskjellig Maade. Medens nogle Sindssyge kan henfalde til et formeligt Raseri og blive yderst farlige at omgaaes, kan Sygdommen hos andre ytre sig kun som stille Tungsind og mørk Indesluttethed eller glad, sorgløs Fjollethed. Aarsagerne til Sindssygdommene er forskjellige; de kan være Følge af andre Sygdomme, som Krampeanfald (Epilepsi), Hjerneslag og Forgiftninger, og de kan opstaa ved Drikfældighed, pludselige Forskrækkelser m. m. I den nyere Tid har Videnskaben anvendt stor Flid paa at studere de forskjellige Foreteelser af Sindssygdomme, de kultiverede Stater har oprettet Asyler til deres Helbredelse, og det er paa denne Maade lykkedes at redde et stort Antal Sindssyge og gjengive dem Forstandens Brug. I Norge er tre Sindssygeasyler oprettede, nemlig paa Gaustad ved Kristiania, paa Eg ved Kristiansand og paa Rotvold ved Trondhjem; desuden haves flere private Sindssygeanstalter. Æren for Ordningen af Norges Sindssygevæsen tilkommer for en væsentlig Del den norske Læge Herman Major.

Sinecure (udt. Sinekyr), fr., betegner i det hele taget ethvert afslønnet, men byrdefrit Embede.

Singalesere, Ceylons Urindbaanere.

Singapore eller **Singapur**, en England tilhørende Ø i Bagindien, ved Malakkas Sydspidse, med et Fladeindhold af 580 km.² og 125,000 Indb., hvoraf omtrent Halvdelen Kinesere. Øen, som 1819 kjøbtes af Englænderne, er meget frugtbar, har et sundt Klima, livlig Handel og er et af de vigtigste Dampskibsanløbssteder i det østlige Asien. — Byen Singapore, paa Øen af samme Navn, har 105,000 Indb. og er Hovedsædet for Byens Handel.

Singelfjord, en større Havbugt i Smaalenenes Amt, mellem Hvaløerne og Fastlandet.

Sinigaglia (udt. Sinigalja), By i den italienske Provins Ankona, ved Adriaterhavet, er Bispesæde og har 10,000 Indb. samt livlig Handel.

Sinope, tyrkisk By ved Lilleasiens Nordkyst, i Vilajetet Kastamuni, med 8,000 Indb. Den anlagdes af Milesierne 782 f. Kr. og udvidede sig ved Fiskerier og Handel til en mægtig Republik, hvis Indbyggere igjen anlagde flere Kolonier. En Tid var den de persiske Satrapers, siden de pontiske Kongers Residens, blev 45 f. Kr. romersk Koloni og erobredes af Tyrkerne i det 13de Aarh. I Sinopes Havn blev en tyrkisk Flaade fuldstændig ødelagt af Russerne 30te Novbr. 1853.

Sintenis, Kristian Friedrich, tysk Forfatter, f. 1750, d. 1820, udgav et stort Antal Romaner, Prædikener og Opbyggelsesskrifter, som alle gik ud paa at udbrede den rationalistiske Aandsretning blandt de dannede Klasser. Hans mest bekjendte Arbeider er „Elpizon" og „Pistevon". — Hans Sønnesøn Karl Friedrich Ferdinand Sintenis, f. 1804, d. 1868, tysk Retslærd, blev, efter at have udgivet flere civilretslige o. l. Skrifter og i Forening med nogle andre oversat „Corpus juris civilis" til Tysk, 1837 udnævnt til Professor i Retsvidenskab ved Universitetet i Gießen. 1841 og følgende Aar beklædte han forskjellige høiere Dommerembeder, blev 1850 Medlem af Unionsparlamentet i Erfurt, 1862 Minister og 1863 Ministerpræsident i Anhalt. Foruden hans ovennævnte Skrifter kan ogsaa fremhæves „Das praktische gemeine Civilrecht".

Sinter, de Forsteninger, der ved Vandets Fordampning afsættes som Drypsten eller Bundfald. Efter sine Bestanddele kaldes de Kalksinter, Kiselsinter osv.

Sinus til en spids Vinkel, i Trigonometrien den altid ægte Brøk, som udtrykker Forholdet mellem den modstaaende Kathet og Hypotenusen i et retvinklet Triangel med en Vinkel lig den givne. Sinus til en stump Vinkel er lig Sinus til den spidse Supplementvinkel. Sinus til en given Vinkels Komplementvinkel kaldes den givne Vinkels Kosinus.

Siour (udt. Siu), Indianerstamme i Minnesota og Dakota i Nordamerika. De boede før ved Mississippis Kilder, hvorfra de efterhaanden udbredte sig mod Syden. 1876 kjæmpede de med adskilligt Held mod de Forenede Staters Tropper, men laa dog tilslut under for Overmagten. Deres Antal er ca. 50,000.

Sir, egentl. Herre, i England Titelen paa en Baronet eller en Ridder; den sættes baade i Til- og Omtale foran Personens Døbenavn, f. Ex. Sir Charles Napier. Forresten bruges det i England som almindelig, høflig Tiltale foran til enhver Mandsperson.

Sirach, egentl. Jesus, Sirachs Søn, en Jøde fra Jerusalem, udgav ca. 200 f. Kr. en Samling fortrinlige religiøs-sædelige Tankesprog, som er af stor kulturhistorisk Betydning. 130 f. Kr. blev de af hans Sønnesøn oversatte til Græsk og hører nu til det Gamle Testamentes Apokryfer.

Sirakus, Oldtidens Syrakus (s. d.), By paa den italienske Ø Sicilien, med 25,000 Indb. og betydelig Udførsel af den berømte fortrinlige Syrakusvin. Mange interessante Ruiner af den gamle By findes endnu.

Sirani, Giovanni Andrea, italiensk Maler, f. 1610, d. 1670, var Elev af Guido Reni, hvis Manér han tilegnede sig. De bedste af hans Billeder findes i Bologna og Modena. — Hans Datter Elisabetta Sirani, f. 1638, d. 1665, var en fremragende Kunstnerinde, der i sin korte Levetid udførte et stort Antal Billeder, som baade med Hensyn til Tegning og Kolorit indtager en høi Plads.

Sirdal, Præstegjeld i Lister og Mandals Amt, bestaar af Sognene Tonstad og Lunde.

Sir-Darja, Oldtidens Jaxartes, Flod i Høiasien, udspringer paa Thiansjan og falder efter talrige Krumløb ud i Aralsjøen. Paa begge Sider af Floden ligger det russiske Distrikt Sir-Darja, som er en Del af Guvernementet Turkestan og udgjør 429,931 km.², med 960,000 Indb.

Sire (udt. Sir), fr. Herre, bruges i Tiltale til Konger eller Keisere.

Sireaaen eller **Aaensire**, Elv i Lister og Mandals Amt, løber ud fra Storestensvandet i Bykle i Sætersdalen, gaar i Tonstad Annex ud i det 27 km. lange Sirevand, derfra mod Sydvest, gjennemløber Lundevandet og falder i Nordsjøen strax vestenfor Flekkefjord. Dens Munding danner en seilbar Fjordarm. Elvens samlede Længde er 135 km.

Siren, s. Syrén.

Sirene, et Instrument, hvormed en Tones Høide maales; tillige et langt Horn, hvormed man tilsjøs giver Taagesignaler.

Sirener, i den græske Mythologi kvindelige Væsener, som paa forskjellige Steder ved Italiens Kyster ved sine fortryllende Sange lokkede de Sjøfarende til sig og derefter dræbte dem. Ifølge Sagnet styrtede de sig, da Odysseus havde modstaaet deres Sang, i Havet og forvandledes til Klipper. De fremstilles af Kunsten i Regelen som Kvinder med Fugleklør og Vinger.

Siris, dansk Faarekylling (Achela domestica), Insekt af de Skindvingedes Orden, opholder sig i Husene i Sprækker og Revner, helst der, hvor der er varmt. Det er natlige Dyr, hvis Hanner i Mørket lader høre en hvislende eller gneldrende Lyd.

Sirius, Stjerne af første Størrelse i Stjernebilledet den store Hund paa den sydlige Himmel, er den klareste af alle Fixstjerner. Dens Afstand fra Jorden beregnes til 28 Billioner Mil, saa at Lyset skulde behøve ca. 21 Aar for at tilbagelægge Veien mellem den og Jorden. Den er en Dobbeltstjerne, hvilket man havde beregnet af dens Bevægelse allerede førend man i 1862 fandt dens Ledsager.

Sirokko eller **Scirocco**, en tør, hed Sydostvind, som Vaar og Høst hjemsøger Middelhavets, især Italiens Kyster, og virker meget skadeligt paa Plantelivet.

Sirona, en af Planetoïderne.

Sirrah, Stjerne af første Størrelse i Stjernebilledet Andromeda.

Sirts kaldes i det hele taget alleslags trykte Tøier, i strengere Forstand franske Kattuner. Disse er dog kun Efterligninger af den egentlige Sirts, som oprindelig var et lærredsvævet ostindisk Bomuldstøi, hvis Mønstre var malede med Pensel.

Sirup eller **Syrup**, en mættet Sukkeropløsning; Navnet anvendes især om den ved Krystallisationen af Sukkeret erholdte Moderlud, Melasse. En hel Del Melasse, især af Roer, anvendes til Spiritusfabrikationen; Rom erholdes ved Gjæring af Melasse af Sukkerrør.

Sirventes, Troubadurernes, Trouverernes og de ældre italienske Digteres Sange, var oprindelig Lovsange til Jomfru Maria og Helgenerne. Siden antog de ogsaa Karakteren af Hyldninger til Fyrster og andre høitstaaende Personer og udvikledes endelig til at omfatte satiriske Angreb paa Personer og Forhold.

Sisik (Fringilla spinus), Sangfugl af Finkeslægten, er oventil grøngraa og under Bugen gul eller hvidagtig. Den opholder sig i Skovtrakter og nærer sig af Frø. Man fanger den paa Limpinder, og da den er let at tæmme, holdes den af mange i Bur for sin nette Fjærdragt, livlige Væsen og vakre Sang.

Sismondi, Jean Charles Léonard Simonde de, fransk Historiker, Nationaløkonom og Literaturhistoriker, f. i Genf 1773, d. 1842, maatte paa Grund af politiske Forseelser opholde sig i Udlandet indtil 1800, da han turde vende tilbage til Genf. Her skrev han et stort Antal lærde Verker af forskjelligartet Indhold, af hvilke især kan nævnes: „De italienske Republikers Historie", „Franskmændenes Historie", „Nye Principer for den politiske Økonomi" og „Studier over Socialvidenskaben".

Sisselrod (Polypodium vulgare), Plante af Bregnefamilien, med finnede Blade og runde Frugthobe uden Slør. Roden, som egentlig er den underjordiske Stilk, har en sød, lakritsagtig Smag. I Norge er den almindelig til Østfinmarken og i de sydlige Egne af Landet til over Birkegrændsen.

Sistowa, By i Fyrstendømmet Bulgarien, ved Donaus høire Bred, med 22,000 Indb. og betydelig Handel og Skibsfart.

Sistrum, et musikalsk Instrument hos de gamle Ægyptere. Det bestod af en oval Metalring, hvortil var fæstet Metalstave, som klang ved Ringens Bevægelse.

Sisyfos, Søn af Æolus, Grundlægger og Konge af Korinth, nævnes som det snedigste af alle Mennesker. Til Straf for alle sine Forbrydelser maatte han i Underverdenen rulle en stor Sten opad et steilt Bjerg, men Stenen rullede bestandig tilbage igjen, naar den var bragt til Toppen. — Sisyfosarbeide, anstrengende, frugtesløst Arbeide.

Sitka, Ø ved den nordamerikanske Nordvestkyst, udenfor Alaska. Paa denne Ø ligger Byen Sitka eller Ny-Arkangel, som er Territoriet Alaskas Hovedstad og har 1000 Indb.

Situation, Stilling, Tilstand, Livsforhold. I Digtekunsten, navnlig i Skuespil, betegner Si-

tuation et bestemt Forhold, som én eller flere Personer bringes i til hinanden, hvorved Digterverkets Handling fremmes og Personernes Karakterer belyses.

Situationstegning eller **Plantegning**, Kunsten at fremstille i stor Detalj Dele af Jordoverfladen i orthografisk Projektion.

Siut, Oldtidens Lykopolis, By i Øvreægypten, ved Nilen, med 28,000 Indb., er Sæde for en Pascha og en koptisk Biskop og har talrige Pragtbygninger og betydelig Industri.

Siva, indisk Gud, den brændende Hedes, Fordærvelsens og Ødens Gud.

Siva, en af Planetoïderne.

Sivah, i Oldtiden Jupiter Ammons Oase, en Oase i den libyske Ørken, med 6,000 Indb. og betydelig Handel med Dadler.

Sivas, Oldtidens Sebastia, By i Lilleasien, ved Floden Kisil-Irmak, med 40,000 Indb. og livlig Handel.

Sivertsen, Sylvester, norsk Digter og Journalist, f. 1809, d. 1847, var først Bladredaktør i Kristiania, senere i forskjellige andre norske Byer. De faa Skrifter, han har udgivet, er for en Del af politisk Indhold, hvorhos han har skrevet et større Antal lyriske Digte, af hvilke et Udvalg efter hans Død blev udgivet af hans Broder.

Sivfamilien (Juncaceæ), Planter af de Enfrøbladedes Klasse, er beslægtet med Liliefamilien, men adskiller sig fra denne ved et grøsagtigt Udseende og skjælagtige Blomster. Mange vildtvoxende Arter af den forekommer i Norge.

Sivspurv, se Rørspurv.

Sixtinske Kapel, det i det 15de Aarh. under Sixtus den fjerde byggede pavelige Kapel i Vatikanet i Rom, med Michel Angelos berømte Fresker.

Sixtus, Navnet paa fem Paver. Sixtus den første var Pave 120—29 og døde som Martyr. — Sixtus den anden blev Pave 257, men henrettedes kort Tid efter under Valerians Kristenforfølgelser. — Under Sixtus den tredie, 432—40, sendtes Patricius, der siden blev Irlændernes Skytshelgen, som Missionær til Irland. — Sixtus den fjerde, 1471—84, var en dygtig, men uhæderlig Mand; under hans Regjering byggedes det berømte sixtinske Kapel (s. d.) og indførtes Inkvisitionen i Spanien. — Sixtus den femte, f. 1521, Pave 1585—90, var en usædvanlig kraftig Regent og Statsmand. Han var en Tid Forstander for Franciskanerskolen, blev 1557 Generalinkvisitor i Venedig, 1560 Professor i Rom og sin Ordens Generalprokurator, siden dens Generalvikar og udnævntes endelig af Pius den femte til Biskop og pavelig Skriftefader. 1570 blev han Kardinal, men var dog trods sin Stilling og Indflydelse meget tilbageholden og tilsyneladende ydmyg. Valgt til Pave ved Gregor den trettendes Død optraadte han fra Begyndelsen af med stor Myndighed og Strenghed, stundom med grusom Haardhed. Han tog sig energisk af Kirkens indre og ydre Anliggender, byggede i Rom den store Vandledning Aqua felice, Obelisken paa Peterspladsen, Kuppelen paa Peterskirken og stiftede det vatikanske Bibliothek, fra hvis Trykkeri den af ham besørgede Udgave af Vulgata udgik, oprettede Høiskoler i Fermo, Bologna og Rom osv. Han blandede sig ved alle Leiligheder i den europæiske Politik og søgte stadig at sætte Splid mellem de forskjellige Regenter for at kunne høste Fordel af deres Stridigheder. Hans Planer til Pavemagtens og Romerstatens Udvidelse stansedes imidlertid ved hans tidlige Død. Ved hans Bortgang var Folkets Forbitrelse over hans Despotisme saa stor, at de nedrev hans Billedstøtte paa Kapitol.

Sjedlce, By i Polen, med 11,000 Indb. og et berømt Slot.

Sjel, den organiske selvvirksomme Enhed, Livets og Bevægelsens Grundbetingelse hos de Skabninger, der har Fornemmelse, og som hos Mennesket udvikler sig til Bevidsthed og Aand. Se Psykologi.

Sjelemesser, i den katholske Kirke Messer, som læses for de Afdøde for at forkorte deres Pine i Skjærsilden. Tidligere lod de katholske Geistlige sig betale tildels store Summer af den Afdødes Slægtninger for at læse et vist Antal Sjelemesser for ham.

Sjelesygdomme, se Sindssygdomme.

Sjelevandring, den Tro hos forskjellige ældre og nyere hedenske Folkeslag, at Sjelen ved Døden vandrede over fra et Legeme i et andet, fra det ene Menneske eller Dyr til et andet, fra Mennesker til Dyr og omvendt. De gamle Ægyptere troede paa Sjelevandringen, ligeledes tror Buddhisterne og Brahminerne m. fl. i vore Dage paa den, og enkelte oldgræske Filosofer heldte til samme Anskuelse.

Sjevsk, By i det russiske Guvernement Orel, med 9,000 Indb. og betydelig Stentøifabrikation.

Sjoa, Elv i Kristians Amt, løber ud fra de mellem Jotunfjeldene og Heimdalsfjeldene liggende Indsjøer: Gjendin, Sjovandet, Besvandet og Rusvandet, gaar mod Nordvest og Øst gjennem Sjodalen og Hedalen og falder i Gudbrandsdalslaagen. Dens Længde er 40 km.

Sjour City, By i Staten Jowa i Nordamerika, med 8,000 Indb.

Sjælland, Danmarks største Ø, begrændses af Kattegat, Øresund, Østersjøen og Storebelt, og udgjør 7,344 km.², med 620,000 Indb. Den er overalt skovrig, frugtbar og flad; dens høieste Punkter er Gyldenløves Høi, som er 126 m. over Havet. Dette danner flere Indskjæringer, saasom Seierøbugten, Holbek- og Roskildefjord paa Nordsiden og Kjøgebugt og Præstøbugt paa Østsiden. Blandt Dens Indsjøer er de væsentligste: Fure-, Sjæl-, Esrom-, Arre-, Sorø- og Bavelsesjø, og af dens Aaer: Susaa, Halebyaa og Mølleaa. — Sjælland med Øerne Møen, Bogø, Amager, Samsø, Seierø, Agersø, Omø m. fl. inddeles i flere Amter. Sjællands Stift omfatter foruden Bornholms Amt, alle de sjællandske Øer undtagen Samsø. Ogsaa Færøerne, Grønland og de vestindiske Øer hører under dette Stift. Paa Sjælland ligger Danmarks Hovedstad, Kjøbenhavn.

Sjoabbor, se Uer.

Sjoanemone (Actinia), Polypslægt, hører til de mangearmede Blomsterpolypper og forekommer i Havet enten fritsvømmende eller fastheftede til Stene, Klipper osv. ved en skiveformet Fod. Munden er omgiven af talrige Fangarme. De findes i alle Have, og enkelte af dem er smukt farvede.

Sjoberg, Erik, fremragende svensk Digter, f. 1794, d. 1828, debuterede som Forfatter 1819,

med en Samling Digte, som han under Pseudonymet „Vitalis“ lod trykke i „Kalender för Damer“ og senere udgav særskilt. Disse efterfulgtes af flere dels større, dels mindre Digtsamlinger, hvoraf den sidste udkom 1825. Han havde lige fra Barndommen af levet i de usleste Kaar, hvorved hans svage Helbred efterhaanden var bleven saa nedbrudt, at han i en Alder af kun 34 Aar døde i stor Fattigdom paa et af Stockholms Hospitaler. Samme Aar udkom hans samlede Digte, udgivne af Geijer. Gjennem Sjøbergs Digte aander en dyb Følelse, stærk Frihedstrang og en udpræget Personlighed.

Sjøbrasen (Sparoidei), Fiskefamilie af de Pigfinnedes Orden, med høit, sammentrykt Legeme og store Skjæl. Det er smukt farvede Fiske, som forekommer i alle Have, i de nordlige dog kun sjelden.

Sjødjævel, se Marulk.

Sjøfarendes- eller **Skipperøerne**, se Samoaøerne.

Sjøfjær (Pennatula), Polypslægt, som har nogen Lighed med en Fuglefjær. Stilken er fæstet i Mudderet eller Sandet paa Havbunden, og i Fjæren sidder Grupper af Smaadyr saaledes ordnede, at de enten findes langs ad finneformede Flige ud til begge Sider, eller ogsaa hænger de som Fryndser om Stilkens øvre Ende. De forekommer i alle Have, og flere af dem opnaar en betydelig Længde.

Sjøforsikring, Assurance, som tegnes paa Skibe, paa deres indehavende Last eller paa Fragten. Den Risiko, som stedse er forbunden med Skibsfarten og med Fragten af kostbare Varer lange Veie tilsjøs, gjorde, at man snart indsaa Nødvendigheden af Forsikringsselskaber, som mod en vis Afgift garanterede Rederen eller Befragteren mod Tab ved Forlis eller Sjøskade. Sjøforsikring tegnes enten paa et vist Tidsrum eller for en enkelt Reise og gjelder ikke blot totale Forlis, men ogsaa Havarier eller Tab af Seil, Rig osv. Hos alle sjøfarende Nationer har der nu dannet sig Sjøforsikringsselskaber med Filialer i omtrent enhver Kystby, og yderst sjelden foretages længere Reiser tilsjøs, uden at Skib og Ladning er assureret. Den første norske Assuranceforening stiftedes i Langesund 1836. Norge havde i 1882 18 gjensidige Skibsassuranceforeninger, der havde forsikret 6288 Fartøier for en Sum af omtrent 150 Mill. Kr. og med en Præmieindtægt af 5,900,000 Kr. De udbetalte i samme Aar i Erstatning 7,070,000 Kr. Desuden havde Landet 16 paa Aktier grundede Sjøforsikringsselskaber, med en Forsikringssum af 217,727,000 Kr. og en Netto-Præmieindtægt af 1,042,000 Kr. De udbetalte i samme Aar i Erstatning omtrent $1^1/_2$ Mill. Kr. I 1864 stiftede disse Foreninger og Selskaber en fælles Skibsbesigtigelsesindretning, det saakaldte norske Veritas. Se forøvr. Art. Forsikring og Veritas, det norske.

Sjøgran, se Ædelkoral.

Sjögren, Andreas Johan, finsk Historiker og Sprogforsker, f. 1794, d. 1855, studerede ved Universitetet i Åbo og gik 1820 til Petersburg. Efter 1824—29 at have foretaget en større videnskabelig Reise gjennem Finland og det nordlige Rusland til Ural, optoges han i Petersburger-Akademiet og blev senere Statsraad. Af hans Skrifter kan nævnes: „Det finske Sprog og dets Literatur“, „Forsamlingerne i Kemi Lapmark“ samt „Historisk-ethnografiske Afhandlinger om det finsk-russiske Norden“, hvilke alle er af betydeligt videnskabeligt Værd.

Sjøhare (Aplysia), Slægt af Havsnegle, tilhører de Stjultgjelledes Underorden og forekommer fordetmeste i de varme Have, en Art dog ogsaa ved Norges Kyster.

Sjøhest, se Sjønaal.

Sjøknæler (Squilla), en temmelig stor, spiselig Krebsdyrslægt, som opholder sig i Havet, med lidet Skjold, 11 Par Fødder og kraftig Hale. De hører til de Mundfødddedes Orden og synes at være hurtige Svømmere.

Sjøko, en Underorden af Pattedyrene, som i Legemsbygning staar mellem Sælerne og Hvalerne, men som slutter sig nærmest til de Tykhudedes Orden. I Hovedets og Kroppens Form har de Lighed med Sælerne, men Halen og Lufferne ligner Hvalernes. Tandbygningen er omtrent som hos de græsædende Dyr, og de nærer sig af Tang og Vandplanter. Man kjender nu kun to Slægter, nemlig Manaten, som findes ved Kysterne af den midtre Del af Atlanterhavet samt i Sydamerikas større Floder, og Dygongen, der lever i Stillehavet og det Indiske Hav. Begge opnaar en betydelig Størrelse. En tredie Slægt, nemlig den Stellerske Sjøko eller Barkdyret, som levede i Beringshavet og de tilstødende Have, er paa Grund af de ivrige Efterstræbelser, for hvilke det værdifulde Spekdyr var udsat, bleven udryddet for ca. 100 Aar siden.

Sjølilier (Crinoidea), Klasse af de pighudede Straaledyr, hvis Arme, 5 i Tallet, ialmindelighed er delte én eller flere Gange og besatte med flere Smaagrene, og hvis Legeme i Ungdommen, eller under det hele Liv, er fæstet til Havbunden ved en leddet Stilk. Flere Former af denne Klasse har tilhørt de tidligere Jordperioder og forekommer derfor hyppig som Forsteninger. Ved Norges Kyster forekommer et Par Arter af Slægten Comatula, samt den af Prof. G. O. Sars opdagede mærkelige Sjølilie Rhizocrinus lofotensis.

Sjømus, ogsaa **Haagylling** (i Nordland Havkat, Chimæra), en med Hajerne eller Rokkerne nærmest beslægtet Fisk, med skraa, kegleformet Snude, liden Mund, nøgen Hud og Halen forlænget til en Pisk. Foran den første Rygfinne staar en stærk Benpig, forøvrigt er Skelettet brusket. Farven er hvid med smukke brune Marmoreringer. Den forekommer ved Norges Kyster paa dybt Vand og fanges undertiden; dens Lever, som er meget fed, giver en særdeles fin Tran, der bl. a. anvendes som et vrobat Middel mod Brandsaar.

Sjømus (Aphrodite), Ringormslægt af de Ryggjelledes Orden, med et fladt med Børster besat Legeme og Ryggen bedækket med filtede Haar. De lever paa Dyndbund og tjener flere Fiskearter, deriblandt Torsken, til Føde.

Sjømærker, saadanne Mærker, som udlægges i bugtede eller grunde Sund for at betegne de for Seiladsen farlige Grunde og Banker. Mærkerne bestaar i Koste, Bøier osv.

Sjønaal (Sygnathus), Fiskeslægt af de Buskgjelledes Orden, har et langt, smalt, kantet Legeme uden Bugfinner. Til denne Familie hører den egentlige Sjønaal (S. Acus), som bliver indtil 1 m. lang, Sjøhesten (Hippocamus), hvis Hale

er en Snohale, hvormed den ligesom fortøier sig i Tangstilke og Polypgrene, og **Sjødragen**, hvis Brystfinner ligner to udspilede Vinger.

Sjønesler, d. s. s. Gopler (s. d.).

Sjøorm, et Fabeldyr af uhyre Størrelse, om hvis Tilværelse der oftere har været tvistet, og som gjentagne Gange skal have været set hist og her, men som vistnok maa betragtes som tilhørende Digtningens Verden. Det sandsynligste er, at forskjellige større Havdyr, som sete i nogen Fraſtand har bevæget sig regelmæssigt i Vandskorpen, har givet Anledning til Sagnet om Sjøormen. Ifølge dette skulde den have en slangelignende Krop, om hvis forbausende Længde de utroligste Historier har verseret, Hoved af Skikkelse som en Hests, store, tallerkenlignende Øine og Manke paa Halsen. Den skulde ogsaa være ondskabsfuld, saa at den efterstræbte de Sjøfarende.

Sjøorre eller **Svartand** (Anas nigra), Fugl af Andeslægten, omtrent af Størrelse som Stokanden. Hannen er ganske sort, medens Hunnen er graabrun. To Arter af den, hvoraf den ene (A. fusca) har hvidt Vingespeil, forekommer almindeligt ved de norske Kyster.

Sjøpindsvin eller **Kraakeboller** (Echinus), Slægt af de Pighudedes Klasse, hvis Krop omsluttes af et mere eller mindre kuglerundt Kalkskal, som er tæt besat med lange Pigge, hvormed Dyret tildels støtter sig under Gangen paa Havbunden. Midt paa Skallets Underside, som er noget fladere, sidder Munden. De forekommer meget almindeligt i alle Have.

Sjøprotest, se under Protest.

Sjøpung (Ascidia), Bløddyr af Kappedyrenes eller de Sækdannedes Klasse, hvis Kappe er fæstet til forskjellige Gjenstande paa Havbunden. Muskelkappen eller det egentlige Legeme er kun ved Mundingerne heftet til den læderagtige Yderkappe.

Sjøpølse (Holothuria), Slægt af de Pighudedes Klasse, med en noget langstrakt Krop, bedækket med en læderagtig Hud, og Munden i den ene, Gatboret i den anden Ende. Gjennem det sidste optager Dyret Vandet, som derved føres til det indvendig liggende Aandedrætsorgan, og sprøiter det efter nogen Tid samme Vei ud igjen med stor Kraft. De lever paa Havbunden, hvor de langsomt kryber om.

Sjøret, Indbegrebet af de særlige Retsregler, som vedkommer Sjøfarten, navnlig forsaavidt de tilhører Privatretten (privat Sjøret), i videre Forstand dog ogsaa, forsaavidt de henhører til Folkeretten eller Statens offentlige Ret (international og offentlig Sjøret). — Sjøret kaldes ogsaa en til Sjøsagers Paakjendelse oprettet Domstol. I Norge er i de fleste Byer indrettet faste Sjøretter, som bekldes af den almindelige Underdommer som Formand og to sjøkyndige Mænd, hvilke vælges af Amtmanden efter Forslag af Kommunebestyrelsen.

Sjøskede, d. s. s. Sjøpung (s. d.).

Sjøstjerne, se Korstrold.

Sjøsvale, se Terne.

Sjøsyge, et Ildebefindende, hvoraf de fleste, naar de ikke er vante til at færdes paa Sjøen, angribes ved at befinde sig paa Vandet under en større Bølgegang. Sjøsygen yrer sig ved Kvalme, Brækning, Mathed og Afsky for Mad, især fede Spiser. Noget Middel derimod kjendes ikke, men den forsvinder i Regelen, strax man sætter Foden paa Land.

Sjøtand, Snegl af de Gjælleaandendes Orden, hvis Sneglehus ligner en Hugtand. Den opholder sig i Dyndet paa Havbunden.

Sjøtusenben eller **Nereide** (Nereis), Slægt af de ryggjellede Ringorme, med et rundt, leddet Legeme, Følehorn og Øine paa Hovedet. Langs hele Kroppen sidder to tætte Rækker Børster, der benyttes som Bevægelsesredskaber. De forekommer i de nordlige Have.

Sjøorn, se Orn.

Sjøorret, se Orret.

Skaalbærende eller **Skaalfrugtede** (Cupuliferæ), Familie af Rakletræernes Gruppe. Frugten er en Nød, omgiven af et Hylster (Skaal), dannet af sammenvoxede Blomsterblade. Til denne Familie hører Eg, Hassel, Bøg, Kastanie o. fl.

Skaalholt, Gaard i den sydvestlige Del af Island, laa ved Hvitaa, ikke langt fra Thingvallavatn. Den første islandske Biskop Isleif (d. 1080) boede paa Skaalholt, og da hans Søn Gissur blev hans Efterfølger (1082—1108), skjænkede han Gaarden til Bispestolen, som derved forblev her. En Kathedralkirke blev opført paa Skaalholt, hvilken brændte flere Gange.

Skaalorm (Julus), Slægt af Tusenbenenes Klasse, med langstrakt, cylindrisk Legeme, delt i talrige Ringe, hvoraf enhver bærer 2 Par Fødder. I Norge forekommer en Art meget almindelig i fugtig Jord og Myr.

Skaalpund, d. s. s. Pund (s. d.).

Skaane, Sveriges sydligste Landsdel, grændser i Nord mod Blekinge, Småland og Halland og omgives for Resten af Østersjøen og Kattegat. Landet er i det hele taget frugtbart og med Undtagelse af nogle Høidedrag, der gaar fra Vest mod Øst, et Sletteland. De betydeligste Vasdrag er: Rønneaa, Kjeslingeaa og Helgeaa, og de største Indsjøer: Isjø-, Ring- og Odensjø. Provinsen er i administrativ Henseende inddelt i to Län, nemlig Malmöhus og Kristianstad. — Skaane hørte fra de ældste historiske Tider til Danmark og havde egne Retsvedtægter, de saakaldte skaanske Love. Under Kristofer den anden pantsattes det til Grev Johan af Holsten og kom derefter under Sverige, som igjen tabte Provinsen til Valdemar Atterdag 1360. Ved Freden til Roskilde 1658 afstodes Skaane til Sverige og har siden tilhørt dette Land. — Skaanske Krig kaldes den Krig, som Kristian den femte af Danmark førte med den svenske Konge Karl den ellevte 1675—79 for at tilbageerobre Skaane. Denne Krig førtes for Norges vedkommende med afgjort Held af Kristian den femtes Halvbroder Ulrich Fredrik Gyldenløve, som bl. a. erobrede Marstrand og Karlsten. Krigen blev af den Grund i Norge kaldt Gyldenløves Feide. Mærkelig er den ogsaa ved Sjøhelten Niels Juels glimrende Bedrifter, navnlig ved hans berømte Seier i Kjøgebugt 1677. 1679 sluttedes Freden til Lund, hvorved Danmark maatte give Sverige de erobrede Landsdele tilbage, da nemlig Ludvig den fjortende blandede sig i Affæren til Fordel for Sverige. — Den skaanske Lov, den ældste af de fire gamle danske Provinslallove, er antagelig fra det 13de Aarh.'s første Halvdel. — Den skaanske Kirkeret er givet i Lund

1162 af Erkebiskop Eskild og stadfæstet af Valdemar den første.

Skaato, Præstegjeld i Bratsberg Amt.

Skab, en Hudsygdom, hvis Aarsag er et Insekt, Skabmiden, som graver sig ind i Overhuden og formerer sig der. Den forekommer saavel hos Mennesker som hos Husdyrene, især hos Hesten og Faaret. Den ytrer sig ved Haarets Affalden, Saar og Skorper paa Huden, foraarsager en heftig Kløe og er meget smitsom.

Skabelon eller **Chablon**, et Redskab, hvorefter man drager krumme Linier, paa samme Maade som Linealen anvendes til at drage rette Linier efter. Den bruges ogsaa til at afrunde Lerarbeider med, ligeledes ved Porcellæns- og Fajancevarers Afpudsning osv. Skabelon kan ogsaa betyde en Tegning i naturlig Størrelse af en enkelt Bygningsdel samt det Formbret, som er udført efter samme Tegning.

Skaberak, Sadeldækken, Ridedækken.

Skade, i den nordiske Gudelære Jaatnen Thjasses Datter, var gift med Njord.

Skadesløs, fri for Tab, er i Retssproget Udtryk for den Betaling, som finder Sted, naar Kreditors Fordring i alle Dele fyldestgjøres, saa at han intetsomhelst Tab lider. Han erholder da ei alene godtgjort Kapitalen med Renter, men ogsaa Rentes Rente tilligemed alt sit Udlæg ved Gjeldens Inddrivelse. Ved skadesløs Transport forstaaes Overdragelsen af en Fordringsret, hvorved Overdrageren (Cedenten) giver sin Erklæring for, at Betalingen skal blive erlagt af ham i Tilfælde af, at Debitor er ude af Stand til at præstere den. Skadesløs Kvittering kaldes det, naar dens Udsteder forpligter sig til at tilbagebetale, hvad der maatte være erlagt for meget. — **Skadesløsbrev**, Sikkerhedsdokument, som udstedes paa Grund et Gjeldsforhold med Pant i visse af Udstederens Eiendele. Det skjelner sig fra Pantobligation derved, at det i Regelen ikke selv angiver Gjeldens Størrelse m. v., men giver Pant (indtil et vist Beløb) for al den Debitor i et vist Tidsrum overfor vedkommende Kreditor paahvilende Gjeld, enten i Almindelighed, eller naar den er af en vis Oprindelse. Tidligere var Skadesløsbreve langt mere almindelige, da de kunne udstedes i løse Eiendele, Varer, Indbo osv., men ved Lov af 12te Oktbr. 1857 er dette i Norge **ophævet.**

Skafot, egentl. Stillads, Rettersted.

Skafte Thoroddsson, Lovsigemand paa Island fra Aar 1003, beklædte denne Værdighed i 27 Aar. Det paalaa fornemmelig ham at indføre Kristendommens Aand i de barbariske og uregierlige Islænderes Sæder og Skikke, og han udførte dette Hverv med Klogskab og Kraft. Det skyldes saaledes for en stor Del ham, at Holmgangen blev afskaffet paa Island.

Skagen, Danmarks nordligste By, ligger paa Jyllands Nordspids, der ligeledes kaldes Skagen, og efter hvilken Byen har sit Navn. Den tæller 1,650 Indb. og har betydelige Fiskerier. Her findes to Redningsstationer. — **Skagens Rev** strækker sig fra Jyllands Nordende ca. 5 km. ud i Havet og er ved sine talrige Grunde meget farligt for Skibsfarten.

Skagerak, Havet mellem Norge og Jylland, forbinder Nordsjøen med Kattegat.

Skagestolstinderne eller **Horungerne**, en tætstaaende Gruppe af Fjeldtinder i Jotunfjeldene, paa Grændsen mellem Aardal og Lyster i Nordre Bergenhus Amt. Den høieste Top er 2,470 m.

Skal, den mere eller mindre haarde, ydre Bedækning, som er eiendommelig for enkelte Dyreformer, f. Ex. Skildpadder, mange Bløddyr osv. Den er i Regelen af en kalkholdig Substans.

Skala, ital., Tonestige.

Skalbjerg, d. s. s. Lerskifer (s. under Art. Ler).

Skald, det ældre nordiske Navn paa Digtere. Skaldekunsten har sandsynlig været dyrket i Norden længe før den historiske Tid, men det er først under Harald haarfagres Regjering, at Skaldene optræder som navngivne Personer. Harald var selv en ypperlig Skald, og hans Hof var derfor en Samlingsplads for den Tids Digtere. Ogsaa under de følgende norske Konger stod Skaldekunsten i høi Anseelse, og dens Udøvere var derfor ofte Kongens fortroligste Raadgivere.

Skaldethed bevirkes hos gamle Folk ved en naturlig Hensvinden af Haarpapillen. Ellers hidrører den fra Haarbundens Sygelighed. I visse Sygdomstilfælde forekommer den med forbigaaende Varighed.

Skalholt, d. s. s. Skaalholt (s. d.).

Skallagrim Kveldulvsson, en ansat Bonde fra Firdafylke paa Harald haarfagres Tid. Da Kveldulv og hans Sønner ikke vilde gaa i Haralds Tjeneste, fik Kongen Mistanke til dem, og da Skallagrims Broder Thorolf kom i Uvenskab med Kongen og kort efter blev dræbt af dennes Mænd, forlod Skallagrim med sin Fader Norge og drog til Island, efterat han først havde overrumplet og dræbt Kongens Venner Hallvard og Sigtryg. Han bosatte sig i Borgarfjorden og blev en af Islands navnkundigste Mænd; hans Søn var Egil Skallagrimsson (s. d. under Egil).

Skalle, d. s. s. Løie (s. d.).

Skalmei (fr. chalumeau), af det lat. calamus, Sivrør, Rørfløite, et Blæseinstrument af Træ med sex Lydhuller og en Klap; den er nu fortrængt af Oboen (s. d.).

Skalotløg, se under Løg.

Skalpere, hos Indianerne i Nordamerika at trække Hovedhuden, Skalpen, af en falden eller saaret Fiende for siden at opbevare den som Seierstrofæ.

Skamandros, Flod i Troas i Lilleasien, kommer fra Idabjerget og falder ved Forbjerget Sigeion i Hellesponten.

Skambenet, s. Bækken.

Skandale, Forargelse Anstødssten, Skjændsel; — **skandaløs**, forargelig, skjændig.

Skanderbeg, med det kristelige Navn Georg Kastriota, en Albaneser af fyrstelig Familie, som paa Grund af sin Fader Iwan Kastriotas Vasalforhold til den tyrkiske Sultan sendtes som Gidsel til Murad den anden, hos hvem han kom i stor Gunst og opdroges under Navnet Skander Beg (Alexander Bei). Men da han 1443 erfarede, at hans Fader var død, og at hans Fyrstendømme skulde inddrages under Tyrkiet, forlod han pludselig Sultanens Hof med 300 albanesiske Ryttere, bemægtigede sig Fæstningen Kroja og proklamerede den hellige Krig mod Islam. Han blev snart af samtlige albanesiske Fyrster anerkjendt som Overanfører og kjæmpede nu med afgjort Held mod

Tyrkernes Overmagt. 1461 maatte Muhamed den anden slutte Fred og overlade ham Albanien. Tre Aar efter brød han ifølge Venedigs og Pavens Indskydelse Freden og slog atter Tyrkerne Gang efter Gang. Han døde 1466. Under hans Søn og Efterfølger blev hans Land erobret af Tyrkerne.

Skanderborg, By i Aarhus Amt i Jylland, med 1,800 Indb.

Skandere, foredrage et Vers nøiagtigt efter dets metriske og rythmiske Bygning.

Skandinavien, de gamle Romeres Navn paa de nordiske Lande. — Den skandinaviske Halvø, s. Norge og Sverige. — Skandinaver, Fællesnavn for de tre nordiske Folk; er ogsaa Partinavn for Tilhængerne af Nordens Enhedstanke.

Skandinaviske Sprog og Literaturer. Til de skandinaviske Sprog henregnes Norsk, Svensk, Dansk og Islandsk. De stammer alle fra et gammelt skandinavisk Fællessprog, som man har givet Navn af Urnordisk, og som danner en selvstændig Gren af den germaniske Sprogfamilie. Det urnordiske Sprog kjender man saagodtsom udelukkende af (de ældste) Runeindskrifter fra omtrent Aar 500 til henimod 800; en anden Kilde til Kundskab om Urnordisk har man i de Laaneord, som fra denne er trængt ind i de finske og lappiske Sprog, hvilke Laan tildels allerede har fundet Sted i de første Aarhundreder af vor Tidsregning. Urnordisk betegner saaledes det old- eller gammelnordiske Enhedssprog, inden dette forgrenede sig i forskjellige Dialekter, der senere fremtraadte som helt selvstændige Sprog. Ved denne Klyvning, som falder ind i Vikingetiden (Aar 800—1000), opstod istedenfor det oprindelige Fællessprog tre Særsprog: gammel- (old-) norsk, gammel- (old-) svensk og gammel- (old-) dansk; efter Islands Bebyggelse kom hertil som det fjerde islandsk (d. v. s. gammelislandsk). Først omtrent Aar 1000 er de indbyrdes Forskjelligheder mellem disse Maal saa store, at man tør tale om fire Sprog istedenfor Dialekter. Men endnu i lang Tid vedbliver Gammelnorsk og Islandsk paa den ene, Gammelsvensk og Gammeldansk paa den anden Side at staa hinanden meget nær; man pleier derfor at regne begge de første som en vestnordisk, de sidstnævnte som en østnordisk Sproggruppe. Den i tidligere Tid ofte misbrugte Benævnelse Oldnordisk (Gammelnordisk) bruges nu som et Fællesnavn for alle fire Sprog i deres ældre Periode. Saavel i det egentlige Skandinavien som ogsaa, hvad Udtalen angaar, paa Island har Sproget gjennem Tiderne undergaaet væsentlige Forandringer, og dette er især Tilfældet i Danmark, hvis Sprog gjennemløb en hurtigere Udvikling end de andre, bl. a. fordi det ifølge Landets Beliggenhed var udsat for en saa meget stærkere ydre Paavirkning fra Tysk. Norsk, saaledes som det lever paa Landbefolkningens Tunge, samt Svensk har bevaret en større Lighed med de gamle Sprog. I Norge begyndte Særegenheder og Dialektforskjel i de enkelte Landsdeles Udtale at gjøre sig gjeldende i Skrift allerede i den sidste Halvdel af det 13de Aarh., og ved Foreningen med Sverige i det 14de fik dette Lands Sprog i ikke ringe Udstrækning Indpas i Norge. En langt mere gjennemgribende Betydning fik dog den i det 15de Aarh. begyndte Forening med Danmark, som temmelig hurtig ledede til, at Dansk blev de to Landes fælles Skriftsprog. Det gammelnorske Skriftsprog, hvis literære Pleie i det væsentlige ophører allerede med Begyndelsen af det 14de Aarh., sank nemlig lidt efter lidt næsten hen i Glemsel, og omkring Reformationstiden blev det selv af Landets lærde Mænd kun kummerlig forstaaet. Det gamle Talesprog holdt sig vel i det store og hele; men unddraget Skriftsprogets Tugt og Støtte forgrenede det sig under Middelalderens sidste Tid mer og mer i indbyrdes afvigende Dialekter, der henimod Reformationen havde naaet omtrent det samme Udviklingspunkt, paa hvilket det lige til den senere Tid er blevet staaende i vore Bygdemaal. Disse har nemlig hele Tiden hævdet sin Plads som Talesprog og maa fra det nævnte Tidspunkt af betegnes som en modern Udvikling af Gammelnorsken. Lidt efter lidt begyndte de norske Forfattere at optage i Bogsproget norske Ord og Vendinger, hvad der siden er blevet fortsat lige til den sidste Tid, saa at det norske Skriftsprog nu afviger ikke saa ganske lidet fra det danske. Allerede de ældste norske Forfattere paa det dansknorske Fællessprog har indledet denne Bevægelse, saaledes Absalon Pedersøn (d. ca. 1574) og Oversætteren af de gamle Kongesagaer Peder Clausøn Friis (d. 1614). Endnu i lange Tider var det dog kun ubevidst, at det norske Element gjorde sig gjeldende i Literatursproget. Af større Betydning fremtræder det hos den ypperlige nordlandske Folkedigter Petter Dass (d. 1708) og hos „Det norske Selskab", som 1772 stiftedes i Kjøbenhavn af derværende Nordmænd, og blandt hvis Medlemmer hørte Wessel, Bredal, J. N. Brun, Fasting, Frimann, Zetlitz og Rein. Imidlertid gik det endnu sent med Fornorskelsen. Men nogen Tid efter fik Norge sit eget Universitet (1811), og da det kort efter skiltes fra Danmark, blev den nationale Sprogbestræbelse stedse mere populær. Efter Vergelands Fremtræden tog Sprogreformen raskere Fart; navnlig har Eventyrfortællerne P. C. Asbjørnsen og Jørgen Moe stor Fortjeneste af det nuværende norske Skriftsprogs Udvikling; den første især har med sjelden Begavelse forstaaet at aabne Øinene for Velklangen og Skjønheden i Sprogets nationale Eiendommeligheder. Flere af de følgende Digtere, Bjørnson, Ibsen, Lie, Kielland o. fl. har ligeledes i betydelig Grad bidraget til at give det norske Skriftsprog et mere nationalt Præg, og om end Bjørnson og ogsaa for en Del Ibsen i den senere Tid synes at ville opkonstruere et eget Sprog, som navnlig for den førstes vedkommende er blevet i høi Grad manieret og opfyldt med ildelydende Ord, saa har de dog begge bidraget til at rense Bogsproget for unødvendigt fremmed Paahæng og gjort sit til, at Dagligtalen mer og mer klinger igjennem i Skriftsproget. Flere af Bladudgiverne har ogsaa med Fremgang betraadt samme Bane, og det kan nu siges, at der existerer et norsk Skriftsprog, som er udviklet af det danske, og mere og mere fjerner sig fra dette. Imidlertid har flere tildels fremstaaende Mænd ivret mod, at norske Bøger skulde, som man har kaldt det, skrives paa Dansk, og Ivar Aasen (s. d.) har derfor forsøgt at danne et nyt Sprog, „Landsmaalet", sammensat væsentlig af vestlandske Dialekter, udfyldte efter Oldnorsk med stumme (etymolo-

giske) Bogstaver, hvilket kan betragtes som Udgangspunktet for det saakaldte „Maalstræv" eller „Maalreisning", der efterhaanden har vundet endel Tilhængere, uden at disse dog endnu er blevne enige om et Fællessprog. Følgen heraf har været, at Bøndernes Talesprog, som „Maalmændene" søger at gjøre til Bogsprog, skrives noget forskjelligt af disse, snart paavirket af Thelemarksdialekten, snart af en Bergensdialekt eller af en anden. I videnskabelig Henseende har Aasens Arbeide stor Interesse, og tør vistnok siges at have været af stor Betydning for den Udvikling, Sproget i den sidste Tid har gjennemgaaet, om det end neppe nogensinde vil blive af praktisk Betydning som kommende Skriftsprog. Af endnu større Værd for Sprogforskningen er hans „Ordbog over det norske Folkesprog", hvor de fleste i Bygdemaalene forekommende Ord er samlede og forklarede. Medens største Parten af dette Ordforraad stammer fra det gamle Sprog, har en hel Del udviklet sig selvstændigt og afvigende fra Oldnorsk eller er ikke kjendt udenfor visse Kredse; ikke faa har desuden som Følge af Dialektudviklingen en forskjellig Betydning paa forskjellige Steder af Landet. — Det svenske Sprog er ubestridelig det mest klangfulde af de skandinaviske Sprog og betragtes almindelig nærmest som en Udvikling af den södermanlandske Dialekt. Den ældste Gammelsvensk kjendes kun af Runeindskrifter. Af gammelsvenske Bøger tilhører de ældste Landskabslove den første Halvdel af det 13de Aarh. (Vestgötalagen). Allerede før Aar 1300 begynder Moderniseringen af Sproget, hvilken dog i de første hundre Aar kun skrider langsomt frem. Den allerede fra Valdemars og Magnus Ladulaas's Tid voxende Forbindelse med Tyskerne indvirkede dybt paa Sproget. Ligesom i Norge fik Udviklingen dog først Fart ved det danske Sprogs Indflydelse (fra Kalmarunionens Tid). Saavel Lyd og Retskrivning som Ordbøining føiede sig i mange Tilfælde efter Dansken; om denne Tid minder endnu Former som mig, dig, sig, taga, bagare, Sverige, tager, gifver (de to sidste i Bibelsproget, istedenfor tagen, gifven). Ogsaa Latinen fik stor Indflydelse; navnlig blev Sproget ofte tvunget til at bøie sig under de latinske Ordføiningsregler. Sprogets Fasthed og Regelbundethed forsvandt efterhaanden næsten ganske. Gamle og nye Bøiningsformer forekom Side om Side, det samme Ord skreves paa mange forskjellige Maader, danske og tyske Endelser og Ord blev mer og mer talrige, og i nogle Skrifter fra Slutningen af Unionstiden møder man et Sprog, som er langt mere dansk (eller tysk-dansk) end svensk. Det saakaldte Birgittinersprogs Karakter (d. v. s. det Sprog, som uddannedes i de literære Birgittinerklostre,) lader sig ofte kun med Vanskelighed bestemme og gjør undertiden Indtryk af at kunne være blevet Indledningen til et nyere skandinavisk Fællessprog. Ved den politiske Adskillelse fra Danmark og den næsten samtidige Indførelse af Reformationen løftede det svenske Sprog atter Hovedet. De ledende Mænd i Sverige var fra de ovresvenske Landskaber; ved deres Fremtræden fik disse Egnes Dialekter et Overtag over de sydlige götiske, som under Unionstiden havde været de mest fremtrædende og stod de danske Dialekter nærmere. Det kostede dog en lang og haard Kamp, før de fremmede Elementer fortrængtes; mest virkede Overættelsen til Modersmaalet af Bibelen, de lithurgiske Skrifter og Andagtsbøgerne, ligesom ogsaa den Omstændighed, at de svenske Konger strengt overholdt, at Religionens Sandheder blev tilgjængelige for Folket paa dets eget Sprog. I Slutningen af det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarh. blev Sproget videnskabelig bearbeidet af Stjernhjelm og Tjällmann, ligesom det ved Studiet af Islandsk blev yderligere renset og beriget med nye Ord af det Oldsvenske. Fosforisternes Forsøg paa at skaffe den tyske Romantik Indflydelse paa det svenske Sprog modarbeidedes ihærdigt fra andre Hold, især af det saakaldte „Götiska förbundet", og det svenske Skriftsprog har derfor heldig bestaaet Kampen mod fremmede Elementer. Dog er det endnu stærkt opfyldt af tyske, franske og tildels latinske Laaneord. — Det danske Sprog har i Lighed med Søsterprogene Norsk og Svensk undergaaet betydelige Forandringer i Tidens Løb, og disse Ændringer fremtræder baade tidligere og med større Styrke i Danmark end i de andre nordiske Lande. Ligesom i Svensk forsvandt de ældre Tvelyd temmelig tidlig; allerede i det 12te Aarh. begyndte de gamle Endevokaler at bortfalde eller afsvækkes til e, og omkring Aar 1400 var de bløde Medlyd b, d, g efter Vokaler traadt istedenfor de haarde p, t, k. Noget almindeligt Skriftsprog fandtes endnu ikke; Sproget forgrenede sig i de tre Hoveddialekter: Skaansk, Sjællandsk, Jysk, paa hvilke de ældste Landskabslove er optegnede (før 1250); den skaanske Lovs Sprogform skiller sig ikke lidet fra de sjællandske og den jyske, idet den har bevaret en ældre Karakter og staar det svenske Sprog langt nærmere. Hovedsagelig fra den sjællandske Mundart er det, at det danske Skriftsprog har udgaaet. Dette havde i det 15de Aarh. faaet omtrent den Form, det i sine Hovedtræk har beholdt til vore Dage. Paa Reformationstiden fremstod flere dygtige Forfattere (navnlig Kristjern Pedersøn), som skrev paa Modersmaalet og berigede dette med nye Ord, ligesom de ogsaa bidrog til at rense og polere Sproget. Men ligesom i andre Lande blev det ogsaa i Danmark Mode, at Latinen udelukkende skulde være det videnskabelige Meddelelsesmiddel, og denne Foragt for Dansk medførte ogsaa, at det forfaldt og overlæssedes med fremmede Ord og Vendinger. Endelig fremstod Holberg som det danske Sprogs Gjenopliver, og nagtet det Sprog, i hvilket hans Skrifter er forfattede, ofte er stivt og knudret samt opblandet med en hel Del fremmede Ord, var dog Isen bleven brudt; Modersmaalet kom igjen til sin Ret som Folkets naturlige Meddelelsesmiddel, Sproget rensedes efterhaanden for udenlandske Bestanddele, og det nationale Ordforraad forøgedes af Mænd som Eilschow, Rothe, Treschow, C. Molbech m. fl. — Det islandske Sprog er det, som staar Oldsproget nærmest. Den afsides Beliggenhed og den rige Literatur, som havde udviklet sig i den fjerne Koloni, bidrog i Forening til at bevare Modersmaalet i dets oprindelige Skriftform. Men medens den grammatiske Bygning og Ordforraadet er næsten uforandrede, har Lydforholdene undergaaet en Udvikling, som i mangt og meget fjerner den islandske Udtale fra det gamle Sprog i høiere Grad end mange norske Bygdemaals. — Den

islandſke Literatur er den ældſte af de ſkandinaviſke Literaturer. Tidlig begyndte flere af de til Island udvandrede norſke Stormænd at beſkjeftige ſig med boglige Sysler, fornemmelig med at optegne hiſtoriſke Begivenheder: de ſaakaldte Sagaer, Beretninger om de forſkjellige Slægters Udſpring, indbyrdes Slægtſkabsforhold oſv. I Tidsrummet 1120—1300 fremſtod paa Island flere lærde Granſkere, iſær paa Hiſtoriens Felt, hvilke baade hjemme og i Udlandet erhvervede vigtige Oplysninger om Nordens ældre Hiſtorie og nedſkrev og bearbeidede disſe i Modersmaalet, ſaa at Island havde en ſærdeles righoldig Literatur paa Landets eget Sprog, længe før der gaves Spor af en ſaadan i ſelve de ſkandinaviſke Lande. Ogſaa paa Lovgivningens Felt var Islænderne tidlig ude, idet deres tildels vidtløftige Lovbeſtemmelſer blev nedſkrevne omkring Aar 1118. Skriften, ſom benyttedes i de ældre Optegnelſer, var latinſke Bogſtaver. Den poetiſke Literatur havde tidlig ſine Dyrkere. Særeget for de oldnordiſke poetiſke Frembringelſer er Bogſtavrimet (ſ. d.). De ældſte Digte, ſom er blevne opbevarede til vore Dage, findes ſamlede i „Eddaerne", hvoraf Kvadene i den ældre eller ſaakaldte Sæmunds Edda maaſke er ældre end Islands Bebyggelſe. Disſe Kvad, der i Regelen handler om mythiſke Væſener (Guder, Helte oſv.), er af ſtor poetiſk Skjønhed; meſt bekjendt er maaſke Voluſpaa, i hvilken en vis Kvinde (Volven) fremſtiller den nordiſke Gudelære (ſ. d.). Den poetiſke Digtning paa Island fortſattes af Skaldene, og ſom de mere fremtrædende blandt disſe i den nærmeſte Tid efter Øens Bebyggelſe kan nævnes Egil Skallagrimsſøn, Hallfred Vandrædaſkald og Thormod Kolbrunarſkald. Den Islænding, ſom lagde Grundvolden for Hiſtorieſkrivningen, var Are Frode (d. 1148), hvis „Islendingabók" har dannet et vigtigt Grundlag for den ſenere Forſkning. Ares Verk fortſattes iſær med overlegen Dygtighed af Snorre Sturlasſøn, hvis fornemſte Værker er „Heimskringla" og den yngre Edda, Sturla Thordsſøn (Haakon Haakonsſøns Saga) m. fl. Af andre Hiſtorikere kan nævnes: Erik Oddsſøn (Hryggjarſtykki), Karl Jonsſøn (Sverres Saga), Gunlaug Munk (Olav Tryggvesſøns Saga) m. fl. Desuden gaves der en hel Del Specialhiſtorikere, ſom ſkildrede enkelte berømte islandſke Mænds eller Slægters Hiſtorie. Men efterhaanden tabte Sagaforſkningen ſig og afløſtes af romantiſk udpyntede Eventyrſagaer, hvis Helte oftеſt var nordiſke Sagnheroer. Af disſe digtede Sagaer maa ſærlig nævnes Volsungaſaga, Hervors Saga, Fridthjovs Saga m. fl. Imidlertid vedblev de literære Sysler at trives paa alle Omraader blandt Islænderne baade efter Foreningen med Norge og efter Kalmarunionen, og flere navnkundige Lærde er i den ſenere Tid fremſtaaede der. Blandt dem af disſe, ſom har gjort ſig ſærlig fortjente af Literaturen, kan nævnes Salmedigteren Hallgrim Petursſon, Lyrikerne Steſan og Eggert Olavsſon, Bjarne Thorarinsſon og Sveinbjørn Egilsſon, de Retslærde Jon Eriksſon, T. Sveinbjørnsſon, Vilhjalmr Finſen o. fl. Ogſaa Hiſtorien, Sprogſtudiet ſamt forſkjellige andre Videnſkaber kan opvиſe fremragende Dyrkere, f. Ex. Finn Jonsſon, Jon Sigurdsſon oſv. — Den oldnorſke Literatur kan egentlig ſiges at begynde med den ovenfor omtalte ældre Edda. Ihvorvel Norge havde flere fremtrædende Skalde, ſom f. Ex. Tjodolv fra Hvin og Eyvind Skaldaſpilder, hvis Håkonarmál er et af de ſkjønneſte nordiſke Oldkvad, man kjender, ſaa var det dog de til Island udvandrede Nordmænd, ſom iſær beſkjeftigede ſig med Digtning. I Udarbeidelſen af Norges Hiſtorie ſynes Nordmændene først at have deltaget i Slutningen af det 12te Aarh., da Munken Tjodrek i Trondhjem og andre ſkrev Norgeshiſtorier paa Latin. De norſke Kongeſagaer vedblev fremdeles at ſamles paa Island, ſamtidig med, at Islændinger i Norge (i den norſke Konges eller norſke Stormænds Tjeneſte) bearbeidede ſtørre Samlinger, ſom „Fagrskinna". I det 13de Aarh. begyndte man i Norge at overſætte udenlandſke Helteromaner, ſom den om Karl Magnus, Didrik af Bern o. lign.; ſamtidig udkom et for Kjendſkabet til Datidens Folkeliv uſkattérligt Verk paa Gammelnorſk, nemlig Kongeſpeilet, ſom er ſkrevet i et ypperligt Sprog og i ſin Art viſtnok er eneſtaaende i Middelalderens Folkeliteraturer. Forøvrigt indſkrænkede den ældre norſke Literatur ſig til Behandlingen af religiøſe Emner, Prædikener og Overſættelſer af enkelte af den hellige Skrifts Bøger ſamt Helgenlegender og Skildringer af Apoſtlernes og andre inden Kirken berømte Mænds Liv. At den norſke Literatur i dette Tidsrum fordetmeſte foreligger i Landets eget Sprog, har ſin Grund i Indflydelſen fra England, hvor der fandtes en rig Literatur i Landets Sprog. Men med Landets Tilbagegang i politiſk og økonomiſk Henſeende under Haakon Haakonsſøns Efterfølgere fulgte ogſaa Literaturens Forfald. Og efter Foreningen med Danmark og Univerſitetets Oprettelſe i Kjøbenhavn blev denne By Midtpunktet for de to Landes aandelige Liv, og da tillige Reformationen ikke længe efter blev indført, blev de til Norſk overſatte Helgenlegender, ſom under Landets ſidſte Selvſtændighedsperiode udgjorde Størſtedelen af den norſke Literatur, omtrent værdiløſt Gods, uden at afløſes af noget andet. Følgen af, at den literære Aand inden Nationen efterhaanden forſvandt, var, at Sproget opløſte ſig i Dialekter og iſær i Byerne fortrængtes af det Danſke, ſom ſelvfølgelig de talrige, hyppig danſke Embedsmænd benyttede. Danſke Bøger indførtes, og i Byerne blev Sproget tilſidſt en Blanding af Norſk og Danſk. Inden den lærde Verden ſkulde imidlertid begge Sprog blive fortrængte af Latinen, ſom fra 1560 i et halvt Aarhundrede vedblev at være det dominerende i Literaturen. Dog udkom paa Danſk Andagtsbøger for Almuen, hvilke ogſaa fandt Indgang i Norge, og dermed var Landets Modersmaal blevet udſkilt af Literaturen for lange Tider. I ſidſte Halvdel af det 16de Aarh. begyndte enkelte Nordmænd ſom Abſalon Pedersſøn og Peder Clausſøn at opviſke de literære Studier. Førſtnævnte udgav nemlig „Norges Beſkrivelſe" paa Danſk, og Clausſøn overſatte Kongeſagaerne til Danſk, hvad der allerede tidligere var ſkeet med mange af de norſke Love, ſom de danſke Embedsmænd ikke forſtod, og ſom begyndte at blive uforſtaaelige for Folket ſelv. Noget ſenere fremſtod den navnkundige nordlandſke Sanger Petter Daſs, hvis Folkedigtning er no-

get af det bedſte, den Tids Poeſi har at opvise. Blandt de øvrige norſke Literaturens Bærere fra den Tid maa nævnes Præſten Jonas Ramus paa Ringerike (gift med Anna Kolbjørnsdatter [ſ. d.]) og Præſteenken Dorthe Engelbrektsdatter i Bergen. Men noget ſtørre Opſving tog Fællesliteraturen ikke, før Nordmanden Ludvig Holberg (ſ. d.) fremſtod. Hans Indflydelſe var i mere end én Henſeende epokegjørende for den danſk-norſke Literatur. 1719 udgav han Begyndelſen af ſit komiſke Heltedigt „Peder Paars“, ſom danner Indgangen til en ny Æra i Fællesliteraturen; ved ſine Komedier og overhoved ved ſin uovertræffelige Satire over Tidens Daarſkaber brød han paa mange Felter Veien for en naturligere og mere national Retning i den norſk-danſke Fællesliteratur, og det aandelige Liv begyndte fra hans Tid at pulſere raſkere. Af Holbergs Samtidige kan nævnes de fremragende norſke Biſkoper Peder Hersleb og Erik Pontoppidan, ſom begge har betydelige Fortjenester af det vaagnende religiøſe Liv i Norge; den ſidſte udgav bl. a. en Ordſamling over det norſke Folkeſprog. Den nærmeſte Tid efter Holberg kan opvise Navnene paa en Række Nordmænd, der udmærkede ſig ſom Forfattere, deriblandt Biſkop J. E. Gunnerus, Rektor G. Schøning, der ſammen med Danſken Suhm ſtiftede Videnſkabsſelſkabet i Trondhjem, Biſkop J. N. Brun, Zoologen Paſtor Hans Strøm, Botaniſeren Martin Wahl, P. C. Stenerſen, Tullin, Weſſel, Faſting, Brødrene Frimann, C. Storm, Rein, Zetlitz, Pram o. a. Flere af de her nævnte Mænd indlagde ſig ſtor Fortjeneſte af Fællesliteraturen og bidrog meget til, at den tyſke Indflydelſe paa det danſk-norſke Bogſprog indſkrænkedes. 1772 ſtiftede en Del af dem det for nævnte „Norſke Selſkab“ i Kjøbenhavn, ſom viſnok for en Del havde ſelſkabelige Glæder til Formaal, men ſom ogſaa virkede i literær Henſeende og navnlig bidrog betydeligt til at opflamme Nordmændenes nationale Følelſe. I det hele ſpirede der i Norge i denne Tid frem en vis Selvſtændighedsfølelſe, og det gamle Afhængighedsforhold til Danmark afloſtes af enſlags aandelig Jevnbyrdighed mellem de to Folk. Fællesliteraturens Tid nærmede ſig ſin Ende, Norge fik 1811 ſit eget Univerſitet og dermed ſit aandelige Centralpunkt, og kort efter foregik ogſaa den politiſke Adſkillelſe fra Danmark. De første 15 Aar efter denne Adſkillelſe har ikke ſtort at opvise i literær Henſeende; Forholdene var for det meſte nye og uvante, og de økonomiſke Vilkaar trykkende. Foruden nogle af de ovenfor nævnte Mænd, ſom endnu fortſatte ſin literære Virkſomhed, maa først og fremſt Novelliſten M. C. Hanſen omtales, ſamt Lyrikerne L. Sagen, J. S. Munch, K. N. Schwach, Wolff og H. A. Bjerregaard. Men omkring Trediveaarene indtraadte der et Omſlag med Digterne Wergelands og Welhavens Fremtræden. Den første Halvdel af dette Tiaar ſamt det følgende har man kaldt „Norſkhedsperioden“, og dens mærkeligſte Fremtoning er den vaagnende Begeiſtring for det hjemlige og nationale. Det var Henrik Wergeland, ſom gik i Spidſen for denne Bevægelſe, og ved ſine begeiſtrende Sange og ſin ſtore Digterbegavelſe ſamlede han en Skare unge Mænd om ſin Fane. Der var imidlertid noget viſt ubændigt i Bevægelſen, der ſtødte de mere ſindige, ſom fandt denne nationale Begeiſtring lidet ſtemmende med virkelig Dannelſe. Welhaven traadte i Skranken for et mere poleret Aandsliv, og om ham ſluttede ſig flere begavede Mænd, deriblandt A. M. Schweigaard, P. A. Munch, Fougſtad, Dunker, F. Stang o. a. Mellem Førerne for de to Partier udbrød ſnart en Pennefeide, ſom i Skarphed ikke havde havt ſin Lige i den norſke Literatur, og den fortſattes med enkelte Afbrydelſer næſten til Wergelands tidlige Død 1845. Imidlertid havde begge disſe nationale, høit begavede Digtere givet det unge Norges Aandsliv et mægtigt Stød fremad, idet de ligeſom ſupplerede hinanden. I Sporene af disſe to Forkjæmpere for hver ſin Retning fulgte en hel Del andre, dog for de fleſtes vedkommende uden ſynderlig Betydning; en Undtagelſe herfra danner dog A. Munch ſamt H. Wergelands Søſter Camilla Collett. I Begyndelſen af Fyrretyverne aabnedes desuden et nyt Felt paa Literaturens Omraade, idet Folkepoeſiens talentfulde Forſkere P. Chr. Asbjørnſen og J. Moe fremtraadte med ſine „Norſke Folkeeventyr“. Dette udmærkede Arbeide vakte Opſigt overalt, idet mange først derved fik Øinene op for det eiendommelige i den nationale Poeſi og det malende i dens Fremſtillingsmaade. Asbjørnſen indlagde ſig ogſaa megen Fortjeneſte ved ſine meſterlige Skildringer af Folkelivet, i hvilken Retning han har fundet heldige Efterlignere, bl. a. i Foged Øſtgaard, Forſtmeſter Barth og Profeſſor Friis. Ogſaa Salmedigteren Landſtad (og ſenere Sprogmanden Sophus Bugge) har Fortjeneſte af Folkedigtningen ved Udgivelſen af „Norſke Folkeviſer“. I Femtiaarene fremſtod de norſke Digtere Bjørnſtjerne Bjørnſon og Henrik Ibſen, hvis Arbeider har vundet dem et anſet Navn ogſaa i Udlandet. Bjørnſon ſkildrer i ſine Bondefortællinger det norſke Folkeliv ſom det i Almindelighed fremtræder, ofte med ſtor Sandhed, medens Ibſen fornemmelig er optraadt ſom dramatiſk Digter og ſom ſaadan har leveret flere gode, tildels udmærkede Digtninger. Ogſaa Bjørnſon har med ikke lidet Held forſøgt ſig i denne Retning, medens det gjelder for begge, at den Realisme, de i de ſenere Aar er ſlaaede ind paa, har givet flere af deres Arbeider et mindre digteriſk Værd. Som Lyriker indtager Bjørnſon en fremſkudt Plads mellem de nulevende ſkandinaviſke Digtere. Omtrent et Snes Aar ſenere fremſtod Digteren Jonas Lie, ſom ved ſine Fortællinger fra Fiſker- og Sjømandslivet ſnart erobrede ſig en ærefuld Plads i Norges Literatur, og i de ſenere Aar har den høit begavede Alexander Kielland ligeledes vundet et anſet Navn ved ſine Romaner og Novelletter. Blandt de ſkjønlitterære Forfattere i den nyere Tid bør ogſaa nævnes Fruerne Magdalene Thoreſen og Marie Colban. Ogſaa de andre Grene af Literaturen har efter 1814 havt fremragende Dyrkere. Inden det theologiſke Omraade finder man ſaaledes Mænd ſom Profeſſorerne S. B. Hersleb, G. Johnſon og C. P. Caspari ſamt Salmedigterne W. A. Wexels og M. B. Landſtad. Hiſtorieforſkningen har gjort ſtore Fremſkridt, fornemmelig ved P. A. Munch og R. Keyſer hvorhos L. Kr. Daa, C. Lange, G.

Storm, L. L. Daae, J. E. Sars og Y. Nielsen har leveret værdifulde historiske Arbeider. Som arkæologisk Forfatter kan nævnes O. Rygh, og som filosofiske N. Treschow, M. J. Monrad og G. B. Lyng. Retsvidenskaben har havt grundige Forskere i F. Stang, A. M. Schweigaard, T. H. Aschehoug, G. F. Hallager og F. Brandt, og blandt Naturvidenskabernes Dyrkere har C. Hansteen, M. Sars, G. O. Sars, B. M. Keilhau, T. Kjerulf samt F. C. Schübeler vundet fortjent Anseelse. Som Mathematiker indtager N. H. Abel en høi Rang blandt Europas Lærde, ligesom ogsaa O. J. Broch og S. Lie har i dette Fag erhvervet sig et anset Navn. Sprogforskerne C. R. Unger, J. Aasen, K. Knudsen, J. Fritzner, Sophus Bugge og Joh. Storm, Literaturhistorikerne P. Botten-Hansen og L. Dietrichson har alle leveret værdifulde, tildels betydelige Bidrag til Norges nyere Literatur. Som Folkeskribenter maa nævnes E. Sundt og O. Vig. — Den svenske Literaturs ældste Mindesmærker bestaar ligesom den øvrige nordiske i Runeindskrifter. I Middelalderen var Latinen det dominerende Bogsprog i Sverige, og kun Lovene var affattede i Fædrelandets Sprog. Først med det 14de Aarh. gjordes der et stærkere Tilløb til at skrive paa Svensk, idet flere Lovbøger, som forøvrigt stammer fra en ældre Tid, da udkom, Bibelen oversattes og en Række dels originale (Birgittas Uppenbarelser o. s. v.), dels, og navnlig, oversatte Andagtsskrifter og Helgenhistorier (Sjelens Trøst, Fornisvenskt Legendarium o. s. v.) saa Lyset. Endel historiske Optegnelser blev gjorte, ligesom efterhaanden fremmede Bøger, især Ridderromaner, (Eufemiaviserne, Kong Alexander o. s. v.) oversattes og derved gjordes tilgjængelige for Folket; i det 14de Aarh. begyndte ogsaa den rimede Historieskrivning med „Erikskrönikan". Den svenske Middelalders ypperste Værk er Skriftet „Om Kongers og Høvdingers Styre", af en ukjendt Forfatter fra omkring Midten af 1300 Tallet; det indeholder kjernefulde moralske og politiske Lærdomme, iklædte et ædelt og klart Sprog, og vidner om en mandig Livsanskuelse, stor Menneskekundskab og sundt Omdømme. Nærmest slutter det sig til det gammelnorske „Kongespeilet", som det dog ikke naar hverken i Stilens Kunst eller i filosofisk Dybde. Blandt denne Tids navngivne Digtere staar Biskop Thomas af Strängnäs (d. 1443) øverst; han digtede, foruden en navnkundig Sang om Engelbrekt Engelbrektsøn, to Sange om Friheten og om Troheten, som alle er affattede i et usædvanlig rent Sprog og ander en varm Fædrelandskjærlighed. Men de Lærde benyttede fremdeles hovedsagelig Latinen ved sine boglige Arbeider. Først ved Reformationens Indførelse tog Forfatterskabet et raskere Opsving. En ny Bibeloversættelse udkom paa Svensk (1541), og Salmer og historiske Arbeider blev udgivne. Ogsaa de første Konger af Wasaætten betraadte den literære Bane; saaledes var Erik den fjortende Digter og skrev bl. a. Salmer, og Karl den niende optraadte som Kronikør. Gustav Adolf tog sig med Iver af Almendannelsen og Folkeoplysningen, og under hans og Oxenstjernas Styrelse gjorde det svenske Folk et mægtigt Skridt fremad i Kundskaber. Blandt fremragende Lærde paa Gustav Adolfs Tid maa saaledes nævnes Arel og Bengt Oxenstjerna, A. Salvius, Bjørnklo m. fl. De Lærde holdt dog fremdeles paa Latinen som Skriftsprog, hvorfor den nationale Literatur vedblivende befandt sig i en tilbagetrængt Stilling. Imidlertid fortsattes Historieforskningen med Held af Girs, Udlændigen Pufendorff, Rudbeck m. fl., ligesom ogsaa Retsvidenskaben (Stjernhööt) og den verdslige og religiøse Digtning havde sine Dyrkere. Af Videnskaberne stod Theologien under dette Tidsrum i størst Anseelse, men den var strengt orthodox og uforsonlig ligeoverfor afvigende Meninger, idet enhver, som fremkom med saadanne, forfulgtes og forfjætredes, hvilket førte til ufrugtbare polemiske Kampe. Ogsaa Filosofien var i Regelen et staaende Tvistepunkt mellem de Lærde. I det 17de Aarh. tog ogsaa de filologiske Studier et Opsving, ligesom den islandske Literatur blev Gjenstand for Forskning. Blandt de svenske Digtere, som levede i Slutningen af dette Aarh., kan nævnes Stjernhjelm, Lucidor (Pseudonym for Lars Johansson), Frese og Erkebiskop Spegel, hvilken sidste er Forfatter til det store aandelige Epos „Guds Werk och Hvila", som dog langtfra har faaet den Betydning, som hans Salmer; ogsaa Biskop Jesper Svedberg (Fader til den senere berømte Polyhistor og Sekterer Emmanuel Swedenborg) var Salmedigter. Disses Arbeider røber adskillig Digterbegavelse, men Formen er somoftest mangelfuld, ligesom det endnu lidet udviklede Sprog maatte lægge dem mange Hindringer iveien. En grundlæggende Overgang til en ny Tid danner Olof Dalin og Fru Nordenflycht. Med Gustaf den tredies Regjering begynder en lysere Periode for den svenske Literaturs Udvikling. Den orthodoxe Ensidighed maatte give Plads for en friere Udveksling af Tankerne, men førte paa samme Tid til, at det moderne franske Fritænkeri fik Indpas. Det er særlig Naturvidenskaberne, som i det 18de Aarh. tæller et betydeligt Antal fremragende Dyrkere. Saaledes træffer man i dette Tidsrum paa Botanikere som Linné, Sparrmann, Hasselquist, Løfling, Thunberg m. fl. Desuden gav Polhem „Sveriges Arkimedes", den mekaniske Videnskab et mægtigt Fremstød. Af Videnskabsmænd, som udmærkede sig i andre Fag, maa nævnes Filosoferne Rydelius og Wallerius, Juristerne Rabenius og Wilde, Medicinerne Rosenstein, Bäck, Bjerkén m. fl. samt Mathematikerne Celsius, Klingenstjerna og Melanderhjelm, ligesom Interessen for Mineralogien og Kemien i betydelig Grad vaktes ved Scheele, Scheffer, J. Wallerius, Bergman og Gahn. Ogsaa Skjønliteraturen tæller i dette Tidsrum begavede Repræsentanter, deriblandt Bellmann, Kellgren, Fru Lenngren, Leopold o. fl. Historieforskningen blev ogsaa baseret paa et sundere Grundlag end tidligere, idet der blev anvendt mere Kritik ved de historiske Udarbeidelser, og her var det Dalin og Lagerbring, som brød Banen. Den literære Produktion i denne Tid var imidlertid saa stærkt paavirket af den franske Indflydelse, at en stor Del af den kun kan kaldes Efterligninger. Men mod denne Retning optraadte bl. a. Thorild og Atterbom, idet sidstnævnte i sit Tidsskrift „Fosforus" med

Skarphed drog tilfelts mod den stive franske Stil. Der var nemlig kun faa af Sveriges daværende Forfattere, som formaaede at frigjøre sig fra denne, og det lykkedes neppe helt andre end Bellmann, Lidner, Höyer og Ehrensvärd. Om Atterbom samlede sig flere fremragende Mænd, som dannede en ny æsthetisk Skole (Fosforisterne), der kjæmpede for Indførelsen af den tyske Romantik. Fosforisternes mest fremragende Mænd næst Atterbom var Hammerföld, Palmblad, Dahlgren og Livijn. Desuden opstod ved Siden af disse to Retninger fremragende Forfattere, navnlig Franzén, Salmedigteren Wallin og Medlemmerne af det saakaldte „Götiska förbundet", der har Navne som Geijer, Tegnér, Ling, Nicander og Stagnelius at opvise. Disse stod paa neutral Grund mellem de stridende Retninger og tog ikke Parti for nogen, men søgte at give den svenske Digtning en af udenlandske Forbilleder uafhængig Form. Striden døde imidlertid efterhaanden hen, idet begge Parter lidt efter lidt opgav de fremmede Forbilleder og søgte at bygge sin Digtning paa et nationalt Grundlag. Af de nyere svenske Digtere maa først og fremst nævnes Runeberg, der, skjønt Finlænder, skrev væsentlig paa Svensk, desuden Grafström, Almquist, Sjöberg („Vitalis"), Beskow, Fahlkrantz, Fredrika Bremer, Emilie Carlén, Börjesson, Braun, Malmström, Nybom, Sturzen-Becker („Orvar Odd"), Strandberg („Talis Qualis"), Ridderstad, Sätherberg, Wennerberg, A. Blanche, Wetterberg („Onkel Adam"), Starbäck, Snoilsky, Strindberg samt de paa Svensk skrivende finske Digtere Cygnäus og Topelius. Paa det rent videnskabelige Gebet har Sverige i den sidste Tid hævdet sit tidligere Ry, ialfald paa flere af dets Felter. Blandt de mere fremragende Videnskabsmænd, hvis literære Virksomhed har vundet almindelig Anerkjendelse, er først og fremst Kemikeren Berzelius, hvorhos bør nævnes Mosander, endvidere Fysikerne Rudberg, Wrede og Nordenskiöld, Zoologerne S. Nilsson, Lovén og Zetterstedt, Botanikeren Fries, Astronomen Svanberg, Filosoferne Biberg, Geijer og Boström m. fl. Den svenske Historie er bleven omhyggelig bearbeidet, fornemmelig af Strinnholm, Geijer og Fryxell, til hvilke senere flere dygtige Historikere har sluttet sig. Kirkehistorien er bleven dyrket af Reuterdahl og Kunsthistorien af Brunius. Ogsaa Geografien og Statistiken har i Forsell o. fl. havt dygtige Fremstillere. — Den danske Literatur begynder, som ovenfor bemærket, ligeledes med Runeindskrifterne. Men da Kristendommens Forkyndere i længere Tid var Udlændinger, især Tyskere, hvis Sprog den danske Almue havde vanskeligt for at forstaa, kunde disse ikke yde noget Bidrag til den nationale Literatur, og de danske Geistlige, som efterhaanden uddannedes, ombyttede Modersmaalet med Latinen. Desuden var der yderst faa af disse, som befattede sig med at skrive Bøger, og først omkring 1200 fremstod Saxo Grammaticus, der skrev et for den Tid fjelden fuldstændigt og paalideligt Verk over Danmarks Historie paa Latin. Omtrent samtidig udkom nogle Lovsamlinger paa Dansk, men enhver affattet i den Landsdels Dialekt, hvor de skulde gjelde, hvilket beviser den totale Mangel paa et fælles Skriftsprog. Efter den Tid udarbeidedes neppe noget Verk af videre Betydning paa Dansk, før Bogtrykkerkunstens Indførelse i Landet; Latin var aldeles eneherskende i Literaturen. Dog haves Brudstykker af en Bibeloversættelse, et Par andre Andagtsbøger, nogle Lægebøger og et Par nærmest geografiske Folkebøger (Lucidarius, Mandevilles Reise), den danske Rimkrønike og tildels rimede Oversættelser af udenlandske Eventyr og Novelstoffer („Eufemiaviserne" Laurin; Karl Magnus, Griseldis, Jon Prest), samt endelig nogle gudelige Viser og Rim. 1495 trykkes det første Skrift i Modersmaalet, nemlig den danske Rimkrønike, enslags Historie paa Vers over de danske Konger; denne efterfulgtes om kort Tid af Mester Mikaels religiøse Rimverker og Peder Laales Ordsprogsamling. Men ved Siden deraf var der ligesom i Sverige og i Norge allerede i Middelalderen opstaaet enslags mundtlig Literatur, som opbevaredes i Hukommelsen og gik i Arv fra Slægt til Slægt, nemlig de saakaldte Kjæmpeviser. Disse digtedes dog ikke blot i Danmark, men ogsaa i Norge og Sverige og blev tildels en fælles literær Eiendom for alle tre Lande. Dette, at de saaledes kun levede paa Folkets Tunge, ialfald i længere Tid, bidrog til, at de efterhaanden forvanskedes, idet enhver, som magtede det, tog fra eller digtede til efter Behag. Med Reformationens Indførelse oprandt ogsaa bedre Tider for Literaturen. De danske Reformatorer lod det sig være magtpaaliggende at gjøre Religionens Lære tilgjængelig for Menigmand paa hans eget Sprog; men derved blev det kun Bibelen, Salmer og religiøse Skrifter, som blev udgivne paa Dansk, som imidlertid snart paa Grund af Sprogets ubearbeidede Tilstand og den aandelige Tilførsel fra Tyskland stærkt opblandedes med Tysk. Af dem, som særlig i denne Tid drev literær Virksomhed, maa nævnes Kristjern Pedersen, Peter Palladius og Hans Tausen. Det theologiske Forfatterskab fortsattes desuden af Nils Hemmingsen og Jesper Brochman. Imidlertid begyndte ogsaa de andre Videnskaber at hæve sig op fra sin tidligere Ubetydelighed; især var dette Tilfældet med Astronomien, som Tyge Brahe gav et epokegjørende Fremstød, ligesom Ole Rømer i væsentlig Grad bidrog til at berige denne Videnskab ved sine Opdagelser. Lægevidenskaben havde i Thomas Bartholin og Nils Stensøn fremragende Repræsentanter, og Historieforskningen fortsattes af Mænd som Anders Vedel og Arild Hvitfeld. Oldgranskningen tog sin Begyndelse under Ole Worm; Peder Syv gjorde sig fortjent af det danske Sprog ved at bearbeide det grammatikalsk og ved at samle og udgive Kjæmpeviserne, af hvilke Vedel 100 Aar før havde givet en Samling, og de danske Ordsprog. Den dansk-norske Fællesliteratur var nu allerede begyndt, og til denne ydede Nordmændene betydelige Bidrag (se ovenfor under den norske Literatur). De danske Digtere i Begyndelsen af denne Periode er Anders Arrebo, Anders Bording og Thomas Kingo, hvilken sidste endnu betragtes som en af Danmarks ypperste Salmedigtere. Men Størstedelen af den Tids literære Mænd skrev frem-

deles paa Latin, og det var først ved Holberg, at det danske Sprog kom til sin Ret som Bogsprog. Forøvrigt havde Danmark i hans Tid ikke mange fremragende Skribenter, og kun Historikerne Hans Gram og J. Langebek, Salmedigteren Brorson og Lyrikeren Ambrosius Stub hæver sig, tildels høit, over det almindelige. Men fra Holbergs Død til Udgangen af det 18de Aarh. fremstod flere ansete Forfattere, som hver i sit Fag berigede Literaturen. Særlig kan nævnes J. S. Snedorf, som med sjelden Dygtighed lagde an paa Udviklingen af det danske Bogsprog, Amtmand Tyge Rothe, Rationalisten Kristian Bastholm og hans Modstander paa Religionens Felt Nikolai Balle, Historikerne Suhm og Snedorf samt Sprogforskerne J. Baden og Abrahamson. Den poetiske Literatur holdt i dette Tidsrum, som man har kaldt „Oplysningens", fuldkommen Skridt med den videnskabelige. Af de danske Digtere, som erhvervede sig et Navn, er Ewald, Rahbek, P. A. Heiberg, Brun, Thaarup, Samsø og Baggesen de mest fremtrædende. Med det 19de Aarh. indtræder et nyt Afsnit i Danmarks Literaturhistorie. De Ulykker, som hjemsøgte Landet i dets Begyndelse, efterfulgtes af en Vækkelsens Storm, som gik gjennem Nationen, og som denne Vækkelses Bannerførere stod Firkløveret Nordmanden Steffens, Oehlenschläger, Grundtvig og Ingemann. Med Mesterskab forstod de at anslaa de nationale Strenge og vække Folkets Kjærlighed og Interesse for Fortidens Poesi og Fædrenes Bedrifter. Til denne Kreds sluttede sig snart mange begavede yngre Mænd, og dansk Digtning vandt ikke liden Anseelse i Udlandet. Blandt dem, som særlig bidrog til Udviklingen af den poetiske Literatur, kan nævnes Blicher, J. L. Heiberg, P. M. Møller, Hauch, Fru Gyllembourg, Saint-Aubain („Carl Bernhard"), Hertz, H. C. Andersen, Winther, Paludan-Müller, Wilster, Overskou, Ploug, Goldschmidt, Kaalund, Hostrup m. fl., samt af nyere Digtere Brosbøll („Carit Etlar"), H. Ewald, Bergsøe, Carl Andersen, C. Richardt, H. Drachmann, Schandorph, Jacobsen og Topsøe. Ogsaa paa de videnskabelige Felter fremstod der Mænd, som har vundet et berømt Navn, saasom Filosofen S. Kierkegaard og de navnkundige Brødre H. og A. S. Ørsted. Som religiøse Forfattere har især Mynster og Martensen udmærket sig, som Historikere Münter, Nyerup, Werlauff, N. M. Petersen og Allen samt Worsaae, og som Sprogforskere Rask, N. M. Petersen og Madvig, af hvilke navnlig Rask og Madvig har vundet et europæisk Navn.

Skanse, Jordbrystværn med foranliggende Grave. Den kaldes sluttet, naar den danner Brystværn til alle Sider, halvsluttet, naar Indgangen kun er beskyttet med en Palisadeport, og aaben, naar den ikke har nogen Palisadebeskyttelse. — Skansekurv, en Fletningsværks Cylinder, som fyldes med Jord og anvendes paa Brystværn til Dækning og Beskyttelse. — Skanse betyder ogsaa den agterste Del af et Orlogsskibs Overdæk.

Skanør, By i det sydvestlige Skaane, var i Middelalderen under Hanseaternes Blomstringsperiode en af Danmarks vigtigste Handelsbyer. Her seirede 1278 Danskerne i et Sjøslag over Magnus Lagabøter.

Skapolith, et Mineral, som bestaar af Kiselsyre, Lerjord og Kalk; det forekommer blandt andre Steder ved Arendal.

Skara, gammel By i Vestergötland, Skaraborgs Län i Sverige, med 3,000 Indb., er Sæde for en Biskop og har en prægtig gammel Domkirke samt en lærd Skole. I Skara oprettedes i det 11te Aarh. Sveriges første Bispestol. — Skara Stift bestaar af en stor Del af Vestergötland samt af Småland og Mo Herred i Jönköpings Län. — Skaraborgs Län udgjør den nordvestlige Del af Vestergötland og har 260,000 Indb.

Skarbek, Fredrik, Grev, polsk Digter og Forfatter, f. 1792, d. 1866, blev 1818 Professor i Økonomi ved Universitetet i Warschau og udgav her flere økonomisk-videnskabelige Skrifter. Stor Fortjeneste indlagde han sig ved at reformere det polske Fattig- og Fængselsvæsen. Efter at have opholdt sig i Petersburg 1830—31 blev han efter Revolutionen Medlem af den polske Regjeringskommission. Han optraadte ogsaa med afgjort Held som Romanforfatter og dramatisk Digter og har leveret betydelige Bidrag til Polens Historie.

Skarga, Piotr Pawelski, polsk Prædikant, f. 1536, d. 1612, blev 1563 Præst og indtraadte 1571 i Jesuiterordenen. Hans glimrende Prædikener og Troesiver skyldtes det for en stor Del, at Polen atter gik over til Katholicismen. Han var en Tid Hofprædikant hos Sigismund den anden.

Skarlagenrødt, se Krap og Karmin.

Skarlagensfeber, en akut Infektionssygdom, som især yrer sig ved stærk Feber og Smerter i Halsen og siden viser sig over hele Legemet som et Hududslet i Form af smaa skarlagenrøde Pletter. Efter fire—fem Dages Forløb forsvinder i Regelen Udslettet, hvorefter en Afskalning af Overhuden finder Sted. Sygdommen, der kun sjelden angriber nogen mere end én Gang, er under Afskalningen meget smitsom og varer somoftest fem —sex Uger.

Skarlagenskorn, se Kermes.

Skarnbasse, se Tordyvel.

Skarntyde (Conium maculatum), Slægt af Skjærmplanterne, er meget giftig og let kjendelig paa den især nedentil stærkt rødplettede Stilk. Den forekommer i Norge.

Skarpanto, Grækernes Karpathos, en Tyrkiet tilhørende Ø i Ægæerhavet, mellem Kreta og Rhodos, med 8,000 Indb., hovedsagelig Grækere.

Skarphedin, Søn af Njaal Torgeirsson (s. d.).

Skarsvaag, Fiskevær i Vestfinmarken strax østenfor Nordkap, er det nordligst beboede Sted i Norge.

Skarv (Graculus), Fugl af Pelikanfamilien, med glinsende sort Fjærbeklædning, langt bagudsiddende Svømmefødder, langt Næb, som i Spidsen har en Krog, langstrakt Hals og korte Vinger. Den er en fortrinlig Dykker og svømmer under Vandet baade med Vingerne og Fødderne. Den ruger paa Holmer og Skjær samt i steile Fjeldvægge ved Havet. I Norge forekommer to Arter, nemlig Storskarven eller Kvitlaaringen, som har en hvid Flek paa Laaret, og Smaaskarven eller Topskarven, hvis Hanner om Vaaren har en Fjærtop paa Hovedet. I det

varme Jordbelte gives en Art Skarv, de saakaldte Anhingaer eller Slangehalsskarve, med usædvanlig lang Hals og spidst, ret Næb.

Skat, Skatteværen. Beskatningsmyndighed tilkommer i ordnede Samfund egentlig kun Staten og udøves i konstitutionelle Stater under Medvirkning af Nationalforsamlingen (i Norge saaledes af Storthinget). Andre Institutioner end Staten, navnlig Kommuner, kan der alene tilkomme Beskatningsmyndighed, forsaavidt den er dem overdragen af Statsmagterne. Skatter danner nu i alle civiliserede Samfund Statens vigtigste Indtægtskilde. I Middelalderen var dette derimod anderledes, idet de vigtigste Statsfornødenheder hovedsagelig bestredes gjennem Indtægter af Domæner (s. d.), gjennem Lensvæsenet (s. Len), ved Sagefald (s. Sekt og Sagefaldsret), Fund osv. — Skatterne inddeles almindelig i direkte og indirekte. Af nogle sondres der da saaledes, at til de direkte regnes de Skatter, som endelig bæres af Udrederen (f. Ex. Kopskat, Arveafgift), til de indirekte de, som han kan faa godtgjort af andre (f. Ex. Indførselstold, Produktionsafgifter). Grændsen er imidlertid ikke skarp, da det for mange Skatters vedkommende afhænger af de raadende økonomiske Forhold, om og i hvilken Udstrækning Skatterne kan overføres paa andre. En bestemtere Grændse fremkommer, hvis man, som det ogsaa undertiden gjøres, til de direkte regner de Skatter, som paalægges umiddelbart ved Loven, uden at Betalingspligten betinges af nogen mellemkommende frivillig Handling af Udrederen, til de indirekte derimod de, hvor dette sidste er Tilfældet. Ogsaa efter denne Inddeling er Kopskat (saavelsom en almindelig Formues- eller Indtægtsskat) en direkte Skat, men alle de andre ovennævnte Skatter indirekte. Efter denne sidste Inddeling, som er den i Norge mest benyttede, er alle Statsskatter her for Tiden indirekte (bortset fra en ubetydelig Skat til Veivæsenets Fremme). Skatterne til Statskassen udgjorde i 1882—83 næsten 27½ Million Kr. Den vigtigste Skat i Norge er Tolden, herunder ogsaa medregnet de saakaldte Skibsafgifter (Lastepenge og Fyrafgift); alene denne Skat indbringer meget mere end alle de andre tilsammen, i senere Aar sædvanlig 18—20 Mill. Kr. aarlig, hvoraf Mesteparten falder paa Indførselstolden. Dernæst kommer Brændevinsafgift (3¼ Mill. Kr.) og Maltafgift (2¼ Mill. Kr.). Mindre vigtige Skatter er Arveafgift og Stempelafgift. Kommuneskatterne er derimod gjennemgaaende direkte. Skatter og Afgifter til Kommunerne udgjorde i det nævnte Aar henved 17½ Mill. Kr., hvoraf 8,951,000 til Landkommunerne og 8,494,000 til Bykommunerne. Paa Landet var tidligere Matrikulen (s. d.) saagodtsom det eneste Skattegrundlag; men nu er Matrikulskatten i stor Udstrækning afløst af Formues- og Indkomstskat. Ogsaa i Byerne anvendes hovedsagelig disse sidste Skatter, ved Siden heraf dog ogsaa i mange Byer Grundskat. Det samlede Beløb af Skatter til Stat og Kommune udgjør nu (1885) sikkerlig omtrent 50 Millioner Kr. om Aaret. I den senere Tid har det som bekjendt været meget paa Tale at indføre direkte Skat (Formues- og Indtægtsskat) ogsaa til Staten, og en Lov derom er udfærdiget den 19de Juni 1880; men den er hidtil aldrig bleven bragt til Anvendelse. — Her er kun talt om Skatter, paalagte for at skaffe det Offentlige Indtægt. Om Beskyttelsestold, s. Art. Frihandel.

Skate, d. s. s. Rokke.

Skating Rink (udt. Sketing), Rendebane af Cement, som benyttes til Skøiteløbning paa Skøiter med Hjul.

Skau, Laurids Pedersen, bekjendt dansk Patriot og Politiker, f. 1817, d. 1864, bidrog ved sin sjeldne Veltalenhed og store Begeistring for Danmarks Sag i Slesvig mod Tyskerne i høi Grad til at øge Modstandskraften under Kampene om Slesvig. 1848 maatte han flygte til Danmark, var Folkethingsmand 1849—51, 1853—63 det danske Mindretals Fører i de slesvigske Stænders Forsamling og 1854—63 kongevalgt Medlem af Rigsraadet. — Hans Broder Peder Skau, f. 1825, har ogsaa ved forskjellige Leiligheder optraadt som en ivrig Talsmand for de danske Sønderjyders nationale Sag. 1868 valgtes han til Medlem af Provinslanddagen for Slesvig-Holsten.

Skavgræs (Equisetum hyemale), Plante af Sneldefamilien, med stiv, hvas og skjør Stilk, forekommer især i fugtige Skove og ved Tjærn og Vandpytter. Det benyttes til at slibe Træ, Horn osv. med, forend det beitses. Den mest udbredte Anvendelse for denne Plante i Norge er paa Sætrerne, hvor den bindes sammen i Bundter, som tykke Malerkoste, og giver saaledes et udmærket Materiale til Skuring af Melkekarrene. Af Almuen kaldes den derfor Tvogestykk. Til samme Øiemed bruges den ogsaa i Northumberland og andre Egne af Storbritannien. Den er almindelig i Norge til Øst-Finmarken, og i de sydlige Egne af Landet gaar den til over Birkegrændsen, ja endog op i Bidiebeltet.

Skeblad, se Vandgro.

Skedehinde, hos Græssene den Hinde, som findes ved Skedens Overgang i den lange, smale Bladplade.

Skedehornede, se Horn.

Skedeknæ (Polygonum), Slægt af Syrefamilien, med hvide eller røde Blomster. Flere Arter forekommer som Ukrudsplanter i Kornet.

Skedevand, den i Handelen forekommende, ikke ganske rene og med Vand fortyndede Salpetersyre.

Skedsmo, Prestegjeld paa Romerike, Akershus Amt, bestaar af Sognene Skedsmo og Lørenskoven.

Skeel, Navnet paa en gammel dansk Adelsslægt, som først omtales i det 14de Aarh. — Albret Skeel, f. 1572, d. 1639, blev 1616 Rigsadmiral under Kristian den fjerde, men 1623 afskediget paa Grund af voldsom Opførsel mod Kongens Person. — Hans Søn Kristen Skeel, f. 1603, d. 1659, dansk Rigsraad, undertegnede sammen med Jokum Gersdorff Freden til Roskilde 1658. — Kristen Skeel, f. 1623, d. 1688, var Medarbeider af Kristian den femtes Lov; han var en af Griffenfelds Dommere og negtede som saadan at underskrive Dødsdommen.

Skegaas eller **Skeheire** (Platalea), Sumpfugl af Heirefamilien, med hvid Fjerdragt, sorte Ben og langt, i Spidsen skeformet Næb. Den forekommer i de varme Jordstrøg, men er dog enkelte Gange set i Norge.

Skeibrok, Mathias Severin, norsk Billedhugger, f. 1851 paa Gaarden Skeibrok, Lister, blev, efter først at have været Fisker og Sjømand, Handelsbetjent og kom 1871 til Kristiania for at blive Maler. Her arbeidede han en Tid som Træskjærer og begyndte samtidig at modellere; han udførte flere Portrætbuster bl. a. af Zoologen Professor Sars. 1874 reiste han til Kjøbenhavn og arbeidede i Professor Jerichaus Atelier, hvor han udførte flere Portrætbuster, deriblandt af Edv. Grieg og af den islandske Forfatter Magnus Eiriksson. 1876 fik han Statsstipendium og reiste samme Aar til Paris, hvor han opholdt sig 4 Aar. Her udførte han „Ragnar Lodbrok i Ormegaarden" i halv naturlig Størrelse og Aaret efter samme Figur i kolossal Størrelse. Sidstnævnte var udstillet paa Verdensudstillingen i Paris 1878 og tilhører Skulpturmuséet i Kristiania. Endvidere udførte Skeibrok i Paris „Olav den hellige" og Gruppen „Tjostulf Aalesson, der forsvarer Inge Krokryg i Minneslaget", og 1879 Gruppen „Moderen vaager", som kjøbtes i Marmor til Nationalgalleriet i Kristiania. Efter Bestilling af Kong Oscar den anden leverede han til Kongeboligen i Kristiania et stort Basrelief, forestillende Karl Johans-Monumentets Afsløring, hvilket blev opstillet i Vestibulen, og efter at have opholdt sig i Kristiania 2 Aar og hovedsagelig været beskjæftiget med Udførelsen af en Række Portrætbuster, hvoraf kan nævnes Skuespillerinden Laura Gundersens, bestilt til Kristiania Theater, reiste han atter til Paris, hvor han udførte „Snorre Sturlasson dikterer Norges Kongesagaer", der tjødtes til Sølvbryllupsgave til Kongeparret. Senere har han udført „Træt", kvindelig Statue i Marmor, udstillet paa Antwerpen-Udstillingen 1885, og har nu (Mai 1885) under Arbeide en større Statue, „En Fredløs". Han deltog i den skandinaviske Konkurrance til Holbergs-Monumentet i Bergen med en fem Fod høi Statue af Holberg, som er opstillet i Bergens Billedgalleri. Af den Række Buster, han har udført, kan foruden de anførte nævnes: Baron Wedel-Jarlsbergs, Johan Sverdrups, Søren Jaabæks, Arne Baggeruds, Holbergs samt Medaljonen til Skuespillerinden Frk Reimers's Gravmæle.

Skelen, den Feil i Øinenes Stilling, at de ikke samtidig kan rettes mod en og samme Gjenstand, idet nemlig det ene irrer i en bestemt Retning fra Gjenstanden, enten indad (konvergerende Skelen) eller udad (divergerende Skelen). Feilen skriver sig hyppigst fra en Lamhed i Øiets indvendige eller udvendige Bevægemuskel og rettes paa ved Overskjæring af den Muskel, som har Overvegten.

Skelet, Benrad, det dyriske Legemes Knokkelbygning i sin naturlige Stikkelse.

Skellefteå, By i Vesterbotten i Sverige, ved Floden af samme Navn, med Havnen Ursvik, har 800 Indb. — Skellefte-Elf, Flod i det nordlige Sverige, udspringer i Nærheden af den norske Grændse, gjennemstrømmer Piteå Lappmark, hvor den danner flere store Sjøer, gaar ind i Vesterbotten, hvor den danner Finfossen og Bomansfossen, og falder i den botniske Bugt. Dens Længde er 358 km.

Skeninge, By i Östergötland i Sverige, med 1,600 Indb. Her holdtes 1248 „Skeninge-Mødet", hvorved Pavens Autoritet i Sverige fastsloges ved Antagelsen af den kanoniske Lov.

Skepticisme (af gr. Skepsis, Tvivl) kaldes i Almindelighed den Synsmaade, som betvivler Visheden af enhver gjeldende Forestilling; i Filosofien betyder Skepticisme den erkjendelses-theoretiske Anskuelse, som opgiver Haabet om at kunne naa en sand objektiv Erkjendelse. Den ældre skeptiske Skole stiftedes af Pyrrho og hans Discipel Timon, og dens Lære udvikledes videre af Arkesialos og Karneades; ca. 100 e. Kr. optraadte Aenesidemus som Forkjæmper for Pyrrhos' Lære, og ca. 200 e. Kr. Sextus Empirikus (s. d.). Den nyere Tids mest fremragende Skeptiker er den engelske Filosof David Hume (s. d.).

Skeurt, se Kokleare.

Skeynafylke i ældre Tider et af de indtrønderske Fylker, omfattede det nuværende Skogn, Ytterøen og Mosvigen.

Ski, lange, smale Træfjele, hvis forreste Ende er tilspidset og bøiet opad, benyttes i de kolde Lande til at gaa med paa Sneen. Paa Midten er de noget tykkere og der forsynede med Baand til at fæste Foden i. Fra umindelige Tider har Beboerne af de nordlige Polarlande kjendt Brugen af Ski, og en af Asalærens Guddomme, Ull, dyrkedes tidligere som Jagtens og Skiløbningens Gud. I den senere Tid har man baade i Norge og andre Steder søgt at fremme Skiløberkunsten ved Præmie-Skirend o. lign., og mange Steder har man opnaaet stor Færdighed i denne sunde og nyttige Sport. Af den norske Befolkning har især Thelemarkingerne udmærket sig som øvede Skiløbere, og heri overgaaes de neppe af nogen.

Skiagrafi, Grundrids, Perspektivtegning, Skyggeside.

Skiaker, Præstegjeld i Nordre Gudbrandsdalen, Kristians Amt, bestaar af Sognene Skiaker og Nordberget.

Skiatho, en bjergfuld, men frugtbar græsk Ø i Ægæerhavet, i Nord for Euboa, med 3,000 Indb.

Skib, et større Fartøi, bygget for længere Sjøreiser. Efter Bestemmelsen skjelner man mellem Krigsskibe, som ogsaa kaldes Orlogsskibe, og Handels- eller Koffardiskibe. Krigsskibene kan nærmest inddeles i sjøgaaende Krigsskibe og Kystforsvarsskibe, hvilke begge kan være pansrede eller upansrede samt af forskjellige Typer efter sin nærmere Bestemmelse. Handelsskibene kaldes efter Størrelsen og den Maade, hvorpaa de er riggede, Fregatskibe, Barkskibe, Brigger, Skonnerter osv. Alle Skibe er oventil forsynede med et Dæk, for at hindre Vandets Indtrængen; paa større Skibe haves desuden et Mellemdæk eller Tyskendæk. De større Orlogsskibe kunde tidligere have indtil fire Dæk. Seilskibe kaldes de, som udelukkende benytter Vinden til Drivkraft. Se forøvr. Art. Dampskibe og Panser. — Skib kaldes ogsaa en Kirkebygnings større og midtre Del til Forskjel fra Koret. — Skibsafgift, en Afgift, som Skibene har at aflægge for Benyttelse af Havnene, Fæstighederne osv. — Skibsbygningskunst, Fremgangsmaaden ved et Skibs Bygning og Indredning, er i vor Tid bleven en Videnskab, som vordende Skibsbyggere maa studere. De allerfleste Skibe bygges nu efter en iforveien

udkastet Tegning, og Bygningen foregaar paa de saakaldte Verfter. Først lægges Kjølen paa Beddingen, derefter reises Stevnene og Spanterne. Udenpaa disse lægges da Beklædningen, Dækket paanagles de tversover Skibsskroget gaaende Bjælker, og tilsidst reises og rigges Masterne. Tidligere benyttede man udelukkende Træ til Skibsbygningsmateriale, særlig de haardere og varigere Træsorter som Eg og Teak, men i den senere Tid er en stor Del Skibe byggede af Jern og tildels af Staal. — Skibsfarten er en ældgammel Bedrift, og dens Begyndelse ligger forud for den historiske Tid. Allerede Stenalderens Folk havde Farkoster bestaaende af en udhulet Træstamme. Det var dog først Fønikerne, som opfandt Kunsten at bygge saa store og solide Skibe, at dermed kunde gjøres længere Reiser. Siden udviklede Skibsfarten sig lidt efter lidt og tog fornemmelig et rask Opsving, da Amerika og Sjøveien til Ostindien opdagedes.

Skibotnelv, Elv i Tromsø Amt, løber ud fra nogle smaa Fjeldvande ved den svensk-russiske Grændse, gaar mod Nordvest og falder i Lyngenfjord; Længde 73 km.

Skibreder, en af Haakon Adelsstensfostre indført Værnepligt, ifølge hvilken Bygderne langs Kysten „saa langt som Laxen gaar høiest i Elven", skulde inddeles i Skibreder, af hvilke Bønderne i ethvert af dem var pligtige til at udruste, bemande og forøvrigt udstyre et Krigsskib. Mønstring foregik paa Skibredething, som fra det 13de Aarh. blev brugt ogsaa for andre offentlige Anliggender, og derfor blev Grundlag for den nyere Inddeling i Thinglag.

Skibsbaaden, d. s. s. Nautilus (s. d.).

Skibsbro eller **Pontonbro**, s. Bro.

Skibsholder (Echeneis Remora), Fisk af de Brystbugfinnedes Orden, med langstrakt Krop, lang Rygfinne og en Sugeskive, som naar fra Overkjæven til midt paa Ryggen. Ved Hjelp af denne kan den suge sig saa fast til Skibe og andre Gjenstande, at man ikke magter at rive den løs med Haanden.

Skibsjournal, d. s. s. Logbog, se under Log.

Skibsmaaling, Undersøgelse og Bestemmelse af Fartøiers Drægtighed (Tonnage), for derefter at kunne beregne Skibsafgifterne. — Skibsverft, Plads til Bygning eller Reparation af Skibe. Selve Bygningen og undertiden ogsaa Reparationerne foregaar paa de saakaldte Beddinger, det skraanende Underlag af Planker, Bjælker osv., hvorpaa Kjølen lægges. Til et Skibsverft hører ogsaa forskjellige Slags Verksteder, Dokker, Løftekraner, Kjølhalingsprammer osv.

Skibtvedt, Præstegjeld i Smaalenenes Amt.

Skidbladner, i den nordiske Gudelære Frøys Skib, som kunde gaa baade over Land og Vand.

Skien, By i Bratsbergs Amt, ved Skienselvens Udløb af Nordsjøvandet, med 5,362 Indb. (1875). Byen har en smuk Beliggenhed og dens fornemste Næringsvei er Udførsel af Trælast samt Handel med Landbrugsprodukter. Byens Handelsflaade talte 1884 48 Skibe med en samlet Drægtighed af 16,731 Tons og med 476 Mands Besætning. Af offentlige Indretninger findes en høiere Almueskole og en Afdeling af Norges Bank. I og om Byen findes adskillige industrielle Anlæg, deriblandt flere betydelige Sag- og Møllebrug. Ved et forgrenet Kanalsystem staar Skien i livlig Forbindelse med de thelemarkske Bygder (se Art. Kanal). — Skien er en af Norges ældre Byer og nævnes allerede i Slutningen af det 12te Aarh. Dens Navn har været udtalt og skrevet paa forskjellige Maader, saaledes har den været kaldt Skida, Skyde, Skydeby, Skeden, Skidhen og Skede. Dens Opkomst i de følgende Aarhundreder hemmedes bl. a. af flere voldsomme Ildebrande. Ogsaa Krigen i Begyndelsen af det 18de Aarh. havde en uheldig Indflydelse paa Byens Handel. Efter Norges Adskillelse fra Danmark har den gaaet jevnt fremad i Velstand og Folkemængde. — Skienselven, som danner Afløbet for Norsjøvandet, er en af Norges vandrigeste Elvedrag, da den modtager Tilførsel fra næsten hele Thelemarken. Dens vigtigste Tilløb er Kvænna og Songa (s. disse samt Bratsberg Amt).

Skifer eller skifrig kaldes en Bjergart, naar den er tilbøielig til at gaa istykker i én Retning, og saaledes lader sig dele i mere eller mindre tynde Plader. I daglig Tale forstaar man hyppig ved Skifer Lerskifer, som efter Anvendelsen kaldes Tag-, Griffel-, Tavleskifer osv. — Skiferspath, en Afændring af kulsur Kalk, er i Regelen ren hvid, har en skaalformigbladet Sammensætning og Perlemorsglans; den forekommer ved Kristiania og Kongsberg.

Skifte, i videste Forstand Deling af ethvert Sameie. I Almindelighed forstaaes dog ved Skifte kun Deling af et Bo, navnlig i Tilfælde af Dødsfald eller Ægteskabsskilsmisse (tidligere derhos ogsaa ofte Fordringshavernes Fyldestgjørelse under Konkurs [s. d.]). Naar Skifte udelukkende foregaar mellem myndige og tilstedeværende Personer, kan de foretage det paa egen Haand. Er derimod nogen umyndig eller fraværende, skal Skifteretten foresta Boets Behandling, og derhos kan altid hvemsomhelst af Sameierne fordre Boet overgivet til Skifteretten. Denne beklædes i Kristiania af en særskilt Skifteforvalter, i de andre norske Byer af Byfogden samt, hvor der er særskilt Magistrat, et Medlem af denne, og endelig paa Landet af Sorenskriveren. Skifterepartition, den endelige Opgjørelse eller Deling af Boet mellem Sameierne. Skiftebrev eller Skifteaft, en i behørig Form udfærdiget, fuldstændig Beskrivelse af den hele Skiftehandling.

Skift, s. Schicht.

Skildpadde (Testudinata), Orden af Krybdyrenes Klasse. Skildpaddens indre Skelet er for en stor Del forenet med Hudskelettet, som danner et hornagtigt Panser, der bestaar af Rygskjoldet og Bugskjoldet. Ved disses Forening paa Siderne dannes Aabninger i Panseret fortil og bagtil for Halsen, Forlemmerne, Halen og Baglemmerne. Kjæverne har i Regelen et hornagtigt Overtræk. Diet er forsynet med et tredie Øienlaag, den saakaldte Nikhinde. Skildpadderne, hvoraf de fleste findes i det varme Jordbelte, lægger alle Æg, som Hunnen graver ned i Jorden, hvor de udruges af Solvarmen. De inddeles i tre Familier. 1) Landskildpadderne (Chersinæ) har høihvelvet Rygskjold og tæt sammenvoxne Tæer med stumpe Negle. De kan drage Hovedet ind i Skallet og er meget langsomme i sine Bevægelser. Deres sædvanlige Føde er saftige Plan-

ter. 2) Flod-Sumpskildpadderne (Emydæ) har fladere Rygskjold og bevægelige Tæer med krumme Kløer samt Svømmehud mellem Tæerne. En Art af denne Familie forekommer i Europa. De lever hovedsagelig af Vandinsekter og Fiskeyngel. I Nordamerika findes Sumpskildpadder med lidet Rygpanser og lang Hals og Hale. 3) Havskildpadderne (Chelonæ) har flade, tilspidsede Aareføddер med negleløse, ubevægelige Tæer. Deres Forlemmer er længere end Baglemmerne. Læderskildpadden, som har læderagtigt Panser, bliver ofte uhyre stor og tung. Den spiselige Skildpadde, Chelonia esculenta, med hornagtig Beklædning, er bekjendt for sit velsmagende Kjød. En anden Art, Chelonia imbricata, har smukt flammede Panserplader, som forarbeides til Smykker osv. og derfor er meget kostbare.

Skildpaddeøerne, d. s. s. Galapagos.

Skildvagt, en Militærpost, som er udstillet til at bevogte eller iagttage et bestemt Sted eller til at opretholde Orden paa samme.

Skillemynt, enhver Mynt, som er af ringere Værdi, end den paalydende, og som altsaa ikke er præget nøiagtigt efter Værdiindholdet af Landets Myntfod.

Skilling, en norsk Mynt, som efter det gamle System var lig $^1/_{120}$ Speciedaler, og hvis Værdi var $3^1/_3$ Øre.

Skilsmisse, Ophævelse af Ægteskab, foregaar enten ved Dom paa Grund af Mangel paa ægteskabelig Troskab fra en af Parternes Side, eller ved Bevilgning, naar Ægtefællerne paa Grund af Uenighed forlanger at skilles. I sidste Tilfælde maa de først have Bevilgning til at leve separerede „fra Bord og Seng"; efter tre Aars Forløb kan Parterne, naar de fremdeles fastholder sit Ønske om Skilsmisse, blive lovlig skilte, men saadan Bevilgning meddeles imidlertid nu sjelden. De protestantiske Kirkesamfund tillader i Regelen en Fraskilt at gifte sig igjen, hvorimod den katholske Kirke, hvor Ægteskabet betragtes som et Sakrament, ikke engang tillader Skilsmisse.

Skimmel, se Sop.

Skindtryte eller **Mikkelsbær** (Blokkebær, Vaccinium uliginorum), Plante af Lyngfamilien, med runde Grene, omvendt ægformede Blade, klokkeformet, blegrød Krone og blaagraa, velsmagende Bær. Den voxer især paa Skovmyrer.

Skindvingede eller **Netvingede** (Orthoptera), Orden af Insekter med Bidemund og Dækvinger. De undergaar ingen anden Forvandling, end at de ved sidste Hudskiftning faar udviklede Vinger. Hudbedækningen er læderagtig. Til denne Orden hører Græshoppen, Sirisen, Ørntvisten og Jordkrebsen.

Skindød, enslags Mellemtilstand mellem Liv og Død, under hvilken alle Livsfunktioner er saaledes lammede, at de ikke eller neppe kan iagttages af Lægfolk. Skindøden kan skyldes ydre Aarsager, som Kvælning, Forgiftning osv., eller den kan være en Følge af forudgaaende Sygdomme.

Skinfaxe, i den nordiske Mythologi den Hest, som trækker Dagen, og fra hvis Manke Luften og Jorden modtager Lys.

Skinneben, se Ben.

Skipperøerne eller **Sjofarendes Øer**, se Samoaøerne.

Skippund, se Pund.

Skiringssal, i ældre Tider et berømt hedensk Tempel i Vestfold i Norge, hvor flere af de norske Konger før Sagatiden blev hauglagte. Det laa ved Viksfjord i Thjølling (nær Laurvig), og i dets Nærhed opblomstrede en betydelig Kjøbstad.

Skiron eller **Skeiron**, i Oldtiden en Røver, som ifølge Sagnet opholdt sig mellem Korinth og Megara, hvor han overfaldt og udplyndrede de Reisende og siden kastede dem i Havet. Han blev tilslut dræbt af Theseus.

Skirrhus eller **Scirrhus**, s. Kræft.

Skitse eller **Skizze**, i de bildende Kunster, navnlig i Malerkunsten, en rask udkastet Tegning, som i korte Træk gjengiver det afbildede Sujet. Skitsen, som ogsaa anvendes i Literaturen, betragtes baade som et i og for sig færdigt Arbeide og som et Udkast til et større og mere udførligt Værk.

Skive, By i Viborg Amt i Jylland, ved Skiveaaens Udløb i Limfjorden, med 2,100 Indb.

Skivefinnede, en Fiskeorden, hos hvilke Bugfinnerne er omdannede til et Sugeapparat, hvorved de kan suge sig fast til Gjenstande paa Havets Bund. Til denne Orden hører Rognkjæren.

Skivemanæter, se Govler.

Skivemundede, en Fiskefamilie, hos hvilke Munden staar paa Undersiden, enten rundt omgiven af Tænder, som staar i Kredse paa en Brusk-skive, der kan bruges som Sugeskaal, som f. Ex. hos Negenøinene, eller blot med Tænder til Siderne, som hos Slimaalen. — Skivemundede, ogsaa kaldet Igler, en Art af Ringorme, som lever i Vandet; de mangler Børster, Fødvorter og Gjeller, men er i Regelen forsynede med Øine. Nogle Arter anvendes hyppig i mangfoldige Sygdomme paa Grund af sin Evne til at suge Blod. — Skivesnegl, en Ferskvandssnegl med fladt, rundt, spiraldreiet Hus; flere Arter af den forekommer i Norge.

Skjalm Hvide, en fornem Høvding paa Sjælland paa den danske Konge Sven Estridssøns Tid, var ifølge Sagnet en Ætling af Palnatoke (s. d.). Han deltog med stor Tapperhed i Slaget ved Nisaa, hvor han blev fangen. Flere af hans Æt har erhvervet sig et berømt Navn i Danmarks Historie, fornemmelig Tvillingbrødrene Biskop Absalon og Esbern Snare, Sunesønnerne, Marsk Stig m. fl.

Skjeberg, Præstegjeld i Nedre Borgesysel, Smaalenenes Amt, bestaar af Sognene Skjeberg, Ingedal og Ullerø.

Skjelderup, Michael, norsk Læge og Videnskabsmand, f. 1769, d. 1852, kom 1785 i Apothekerlære og tog 1794 kirurgisk Examen. 1796 blev han Reservekirurg ved Kjøbenhavns kirurgiske Akademi og næste Aar tillige Professor ved Universitetets Anatomikammer. 1813 udnævntes han til Professor i Medicin ved det nyoprettede Kristiania Universitet og virkede i denne Stilling til 1849. Baade som Medudgiver af det medicinske Tidsskrift „Eyr" og som Forfatter af særskilte Afhandlinger erhvervede han sig et anset Navn paa det lægevidenskabelige Omraade.

Skjelskør, By i Sorø Amt paa Sjælland med 1700 Indb. og Udførsel af Korn.

Skjerstad, Præstegjeld i Salten, Nordlands Amt, bestaar af Sognene Skjerstad og Fauske.

Skjervø, Præstegjeld i Tromsø Amt, bestaar af Sognene Skjervø, Nordreisen og Kvænangen.

Skjold, i ældre Tider et Forsvarsmiddel mod Kaste-, Stik- og Hugvaaben. Dets Form var i Regelen firkantet, ottekantet eller rund, og dets Størrelse meget forskjellig. Hos Grækerne forarbeidedes det af Træ eller Vidiesletverk, var overtrukket med Læder og beslaaet paa Kanterne med Metal. Paa Midten var anbragt en saakaldt Skjoldbule; det blev baaret paa den venstre Arm. Undertiden brugtes ogsaa høie Skjolde, som plantedes paa Jorden, og bag hvilke man sikrere kunde bruge sine Vaaben. Skjoldet betragtedes som Krigerens Æresvaaben. Allerede tidlig tjente Skjoldets Form, Farve og Udsmykning som Skillemærke mellem Familier og enkelte Personer, og heraf udviklede sig efterhaanden de heraldiske og adelige Vaaben, som i Middelalderen blev almindelige.

Skjold, Præstegjeld i Stavanger Amt, bestaar af Sognene Skjold og Vats.

Skjold, dansk Sagnkonge, var Stamfader for Leirckongerne og Søn af Odin. Han kom ifølge Sagnet som Barn til Danmark, alene paa et prægtigt Skib, sovende med Hovedet paa et Kornneg. Han blev antagen til Konge og styrede Landet med Mildhed og Kraft. Efter sin Død blev hans Lig efter hans eget Ønske bragt ombord paa et Skib tilligemed hans Eiendele og Vaaben, hvorpaa man lod Seilet heise og Skibet drage afsted paa egen Haand. Hans Efterkommere, Skjoldungerne, herskede længe i Danmark.

Skjoldbille (Cassida), en Slægt af smaa, runde Biller, som lever paa Planter, navnlig i de varmere Lande.

Skjoldbruskkjertel, en Kjertel paa Halsen foran Strubehovedet.

Skjoldgjællede (Scutibranchia), Underorden af de gjælleaandende Snegle, har et meget aabent Skal uden Laag. De fleste af dem findes i Middelhavet.

Skjoldlus (Coccus), Insekt af de Halvvingedækkedes Orden, lever paa visse Træsorter, for hvilke de er meget skadelige. Hunnerne har hverken tydelige Følehorn eller Fødder. De fæster sig ved Barken eller Bladene og sidder ubevægelige med Sugerøret indstukket gjennem Plantens Overhud. Af en Art, som findes paa Cactus coccinellifer i Mexiko, faaes den ægte Kosjenille, et kostbart rødt Farvestof (s. Art. Kosjenille).

Skjæg, enslags grovt, langhaaret Uldtøi med Strøg paalangs, benyttes især ved Fabrikation af Silkehatte for at give disse Glans.

Skjæl, i Botaniken en Plantes forkrøblede Blade; i Zoologien sammenvoxede eller klovede Haardannelser, som bedækker Huden, især hos Fiskene.

Skjælbug (Lepadogaster), en Art af Skivefiskene (s. d.).

Skjældyr, se Panserdyr.

Skjælfinnede (Squampennes), Fiskefamilie af de Pigfinnedes Orden, har et kort, høit og stærkt sammentrykt Legeme og i Regelen prægtige Farver; deres Ryg- og Gatborfinner er bedækkede med Skjæl. Til denne Familie, som næsten udelukkende har hjemme i de tropiske Have, hører bl. a. Syrøtefiskene (s. d.).

Skjælkrybdyr (Reptilia squamata), Krybdyr med skjælbedækket Hud; hertil hører bl. a. Øgler og Slanger.

Skjælrod (Lathræa), en Snyltevplante, som lever paa Roden af andre Planter. Dens overjordiske Del har en lys, rosenrød Farve og en indtil 306 mm. høi Stilk med lyse, skjælformede Blade. I det sydlige Norge forekommer en Art, L. squamaria, som snyltende paa Oretræets Rod.

Skjælvingede (Lepidoptera), en Insektorden, som udmærker sig ved at deres Vinger er bedækkede med smaa, tildels smukt farvede Skjæl. Til denne Orden hører Sommerfuglene, Spinderne, Natsluerne m. fl.

Skjæppe, et tidligere brugt norsk Maal for Korn og andre tørre Varer, lig 1/8 Tønde (eller 17.372 Liter). En Skjæppe „Topmaal" regnes lig 20 Liter „vel fyldt".

Skjær, se Havbund under Art. Hav.

Skjære (Corvus Pica), Fugl af Ravnefamilien (og Spurvefuglenes Orden), med sort og hvid, tildels i det blaagrønne faldende Fjerbeklædning og lang, bevægelig Hale. Den forekommer overalt i Norge og opholder sig gjerne i Nærheden af beboede Steder. Det er en i Forhold til sin Størrelse meget dristig Rovfugl, som især gjør megen Skade ved at ødelægge de madnyttige og insektædende Fugles Æg og Unger. Forøvrigt er det en kvik, livlig Fugl, som næsten altid er i Bevægelse, og som paa mange Steder nøsten nyder enslags Fredning.

Skjærmplanter eller **Skjærmblomstrede** (Umbelliferæ), en talrig Plantefamilie med leddet, ofte hul Stilk, spredte, mangedelte Blade og smaa, oversædige Blomster. Til denne Familie hører flere af vore Kjøkkenurter, som Gulerod, Persille, Pastinak, Dil og Karve.

Skjærmydsel, Fegtning mellem et mindre Antal Krigere; Strid, Tvist.

Skjærsild (Renselsesild, Ignis purgatorius), ifølge den romerske Kirkes Troeslære en Renselsestilstand efter Døden, hvilken de, som ikke før sin Død har faaet alle sine Synder forladte, skal gjennemgaa for at blive skikkede for Saligheden. Denne Tilstand bestaar i, at de Dødes Sjele til en vis Tid skal brænde i Helvedes Kvaler. Imidlertid kan denne Renselsestid forkortes ved at der læses Sjelemesser for den Afdøde, og de katholske Geistlige har vidst at skaffe sig ikke ubetydelige Indtægter ved at lade en Afdøds Slægtninger kjøbe et vist Antal Sjelemesser. Læren om Skjærsilden, som ikke har den ringeste Støtte i den hellige Skrift, blev først mere eller mindre klart antydet af enkelte vesterlandske Kirkelærere fra det 5te og 6te Aarh., derefter ligefrem udtalt af Pave Gregor den store, videre udviklet i Middelalderen og tilsidst høitidelig anerkjendt af Tridentinerkonciliet; saavel de protestantiske Kirker som den græskatholske forkaster den.

Skjærtorsdag, Torsdag før Paaske, helligholdes til Minde om Nadverdens Indstiftelse.

Skjød, et Toug, som tjener til at fæste et Seils Hjørne i Underkanten (Skjødsbarmen), for at Seilet kan opfange Vinden.

Skjøde, et Dokument, hvorved Eiendomsretten til en fast Eiendom overdrages fra en Person til en anden. Ordet stammer fra den tidligere i Norden brugelige Skik, at Eieren eller Sælgeren af en Jordeiendom tog en Jordklump af denne og kastede den i Skjødet paa Kjøberen eller Overtageren som Tegn paa, at nu var Retten til

Eiendommen gaaet over fra førstnævnte til sidstnævnte. Skjøde maa skrives paa stemplet Papir, hvis Pris retter sig efter Salgssummens Størrelse (i Gjennemsnit 3/4 Procent af denne). Saalænge Skjødet ikke er thinglæst, kan Sælgerens Kreditorer tage Udlæg i den solgte Eiendom, ligesom denne da kan komme til at gaa ind i Sælgerens Konkursbo efter Loven af 6te Juni 1863, § 128.

Skjöldebrand, se Sköldebrand.

Skjøn, Værdsættelse af en Gjenstand eller af Størrelsen af en Skade eller anden Afgjørelse af et omtvistet Retstilfælde efter en forstandig Betragtning af den foreliggende Sags Omstændigheder. Skjøn i Retssager afgives efter norsk Ret i Form af judicielle Forretninger, som i Regelen bestyres af Underdommeren, medens selve Skjønnet afgives af Mænd (i Almindelighed 4), opnævnte af Fogden (i Byerne Byfogden) blandt et Udvalg af Lagrettesmændene. Skjøn kan paaankes til Overskjøn, hvilket afgives af det dobbelte Antal Mænd, eller, forsaavidt angaar de derunder forefaldende juridiske Spørgsmaal, til Overretten.

Skjønskrivning, Kalligrafi, Kunsten at skrive en smuk og letlæselig Haandskrift.

Skjørbug (Scorbut), en kronisk Sygdom, hvis egentlige Aarsag endnu ikke er bekjendt og som yttrer sig ved Mathed, Tilbøielighed til Søvn og Blodudtrædelser under Huden (sortblaa Pletter) og fra Slimhinderne. Mundens Slimhinde og Tandkjødet svulmer op, og naar Sygdommen skrider frem, løsner Tænderne og falder ud, hvorhos enhver Bevægelse af Lemmerne foraarsager den Syge Smerte. Sygdommen forekommer især i Polarlandene blandt Kystboerne samt ombord i Skibe paa længere Reiser og synes at skrive sig fra Mangel paa frist Planteføde. Jalfald har det vist sig, at Ishavsfarere og Polarreisende, som tidligere fornemmelig har været udsatte for denne Sygdom, er blevne forskaanede for den ved ofte at nyde Planteføde.

Skjørglansmalm, en Sølvmalm af jernsort Farve, forekommer i Erzgebirge m. fl. St. og indeholder indtil 70 % Sølv.

Skjørnfjord, en Arm af Trondhjemsfjorden mellem Ørlandet og Rissen, ca. 30 km. lang.

Sklov, By i det russiske Guvernement Mohilev, med 12,000 Indb., for Størstedelen Jøder.

Skobelef, Michael Dimitrijewitsch, russisk General, f. 1845, d. 1882, udmærkede sig under Felttoget i Turkestan 1871—72 som Fører af Kosakkerne ved sine Rekognoscéringer. 1873 deltog han ligeledes med Udmærkelse i Expeditionen til Khiva og blev Aaret efter Militærguvernør i Ferghana. Under den russisk-tyrkiske Krig 1877 kommanderede han en Division, stormede 3die Septbr. Lovatz og førte høire Fløi i det afgjørende Slag ved Plevna, hvor Osman Pascha maatte overgive sig med sin Hær.

Skoda, Josef, østerrigsk Mediciner, f. 1805, d. 1881, udnævntes 1846 til Professor i Klinik ved Universitetet i Wien. Han har erhvervet sig store Fortjenester, bl. a. ved sine Undersøgelser af Brystsygdommene og ved sit værdifulde Værk om Perkussionen og Auscultationen.

Skodje, Prestegjeld i Søndmøre, Nordre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Skodje og Vatne.

Skofte Ogmundsson, fra Giske paa Søndmøre, nedstammede fra Arnmødlingeætten (s. d.) og levede i Slutningen af det 11te Aarh. Han og hans Sønner fulgte med Kong Magnus Barfod paa hans første Tog til de skotske Øer; men senere opstod der en Tvist mellem ham og Kongen, hvorfor han 1102 forlod Landet med fem veludrustede Skibe for at slutte sig til Korsfarerne. Han døde underveis i Rom 1103.

Skogn, Prestegjeld i Indherred, Nordre Trondhjems Amt, med Sognene Alstahaug og Ekne.

Skogndalselven, Elv i Søndre Trondhjems Amt, kommer fra et lidet Vand paa Fosenhalvøen, gaar mod Syd og falder i Rissens Sogn i Trondhjemsfjorden; Længde 45 km.

Skole, en Anstalt for fælles Undervisning. De forskjellige Slags Skoler kan inddeles i to større Grupper, nemlig saadanne, hvis Formaal er den almindelige menneskelige Uddannelse, og saadanne, som har en særlig Videnskab, en særlig Kunst til Formaal. Den første Slags kalder man Alménskoler, den sidste Slags Fagskoler. Af Alménskolerne kan nævnes Almue- eller Folkeskolen samt overhoved Barneskolen, hvor Begyndelsesgrundene til de almindelige Videnskaber foredrages, og som bibringer Børnene det Lavmaal af Kundskaber, som en Stat med tvungen Skolegang forlanger, at enhver Statsborger skal besidde. Til denne Klasse hører i Norge Almueskolerne paa Landet og i Byerne; en noget videre Uddannelse gives i de i den senere Tid oprettede Amtsskoler og Aftenskoler paa Landet samt i Regelen ogsaa i de private Børneskoler i Byerne. I Kristiania er der til en Del af Almueskolen knyttet en Betalingsskole, hvori der mod visse lave Skolepenge gives en noget videregaaende Undervisning end i den saakaldte Friskoles Klasser. For den videregaaende Undervisning haves i Norge: 1) Middelskolen, som med sine to Afdelinger, Latin- og Engelsklinien, i sig har optaget den tidligere Realskole (Fag især: foruden Latin [eller Engelsk] ogsaa Tysk og Fransk [det sidste valgfrit] samt Mathematik og Naturfag); 2) Gymnasierne, som er af to Slags: Latingymnasiet med klassisk Grundlag (Hovedfag: Latin og Græsk) og Realgymnasiet, hvor der især lægges Vegt paa mathematisk-naturvidenskabelig Dannelse og nyere Sprog (især Engelsk); 3) Universitetet i Kristiania. Denne Tredeling af de paa høiere Undervisning beregnede Anstalter gjenfindes i sine Grundtræk for Tiden i de fleste civiliserede Lande. Til Alménskoler maa ogsaa henregnes de i den sidste Tid paa forskjellige Steder oprettede Folkehøiskoler. Af Fagskolerne kan nævnes de militære Uddannelsesanstalter, de tekniske Skoler, Handels-, Skov- og Bergskoler, Lærer- og Landbrugs-Seminarier m. fl. En egen Art Skoler er de saakaldte Abnormskoler for Blinde, Døvstumme eller Aandssvage, i hvilke Undervisningen paa Grund af Elevernes legemlige eller aandelige Mangler maa foregaa paa en fra den almindelige Undervisning forskjellig Maade. — Det er mere og mere gaaet op saavel for de Styrende som for Alménheden, at et godt og tidsmæssig ordnet Skolevæsen er Nationernes mægtigste Løftestang, og de civiliserede Stater har derfor i den senere Tid formelig kappedes om at ophjelpe sit Undervisningsvæsen og lette Adgangen til det.

Udgifterne ved Skoleundervisningen, saavel i Almenskolerne som i Fagskolerne, bæres for en væsentlig Del af Staten, fornemmelig ved Anskaffelse af hensigtsmæssige Lokaler samt Materiel og ved Lønning af Lærerne. Af den norske Statskasse og andre offentlige Midler bevilgedes saaledes for Budgetterminen 1883—84 blandt andet følgende Summer til Skolevæsenet: Til de offentlige Skoler for den høiere Almendannelse ca. 727,000 Kr.; til Amtsskoler, Folkehøiskoler og Aftenskoler 386,000 Kr.; til Lønsforbedring for Lærere ved Almueskolerne osv. 553,700 Kr. Desuden bevilgedes betydelige Beløb til Fagskoler, Industriskoler o. lign. Ved Udgangen af Aaret 1880 var der i Norge 6490 Almueskoler med 3780 Lærere og 578 Lærerinder, 25 kommunale Middelskoler, som havde Statsbidrag, og 31 høiere Almueskoler med 29 Lærere og 4 Lærerinder, foruden endel private lignende Anstalter. Af Fagskoler kan nævnes: Den militære Høiskole, 2 Krigsskoler (for Land- og Sjøofficérer), en Centralskole for Lærere i Legemsøvelser og Vaabenbrug, 7 Lærerseminarier, 7 tekniske Skoler (i Kristiania, Trondhjem, Bergen, Horten, Stavanger, Kristiansand og Skien, i de tre sidstnævnte Byer Aftenskoler) osv. — Undervisningsfagene i Almueskolerne er i Regelen følgende: Religion, Modersmaalet, mundtlig og skriftlig, Skrivning, Regning, Geografi, Historie og Sang; paa adskillige Steder er ogsaa Naturfag, Tegning, Haandarbeide og Gymnastik optagne blandt Undervisningsfagene. — Skolevæsenets Indførelse i Europa skyldes for en væsentlig Del Grækerne og Romerne; fra dem laante den kristne Kirke Idéen til Folkeskolen. Blandt dem, som har Fortjenester af Skolevæsenet i Middelalderen, maa særlig nævnes Karl den store. Han reformerede de allerede bestaaende Klosterskoler og oprettede mange nye Skoler, i hvilke der foruden i Religion, som var Hovedfaget, undervistes i Læsning, Skrivning, Regning og Sang. Men Middelalderens Skoler, der stod under den katholske Geistligheds Styrelse, blev ledede i en ensidig Retning og sank tilsidst ned til at blive et tomt Formvæsen, som ikke gav Eleverne nogen virkelig Aandsuddannelse. Reformationen medførte ogsaa en lysere Tid for Skolen; Luther ivrede stærkt for Undervisningsvæsenet, og den Religionslærebog (Katekismen), han forfattede til Skolebrug, benyttes endnu ved den første Undervisning i de lutherske Skoler. Dog vedblev Skolen endnu i Aarhundreder næsten udelukkende at være Religionsskole, og det er først i det 19de Aarh., at man for Alvor har begyndt at medtage andre Emner, f. Ex. Historie og Geografi, som faste Lærefag.

Skoledirektører, i Norge fastlønnede Embedsmænd, en i hvert Stift, hvis Hverv det er at have Opsynet med og Ledelsen af Stiftets Almueskolevæsen. Skoledirektøren, Stiftamtmanden og Biskopen danner Stiftsdirektionen (s. d.).

Skolier eller **Skolion**, hos de gamle Grækere enslags Bordsange eller Drikkeviser, som blev afsungne ved festlige Leiligheder.

Skoliosis eller **Skoliose**, d. s. s. Rygradskrumning, se Rygrad.

Skolopender (Scolopendra), Slægt af Tusenbenenes Klasse, med forlænget, noget fladtrykt Legeme og et enkelt Par Fødder paa hver Ring. Første Fodpar er omdannet til et Par kraftige Giftkroge. De i Norge forekommende Arter overstiger neppe $1^1/_2$ Tomme i Længde, medens der i de tropiske Egne findes næsten fodlange Skolopendrer, hvis Bid kan være meget farligt og endog medføre Døden.

Skonevig, Præstegjeld i Søndhordland, Søndre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Skonevig, Holmedal og Aakre.

Skonnert, et skarpbygget Skib med to, sjeldnere tre Master uden Mers. Paa den forreste Mast benyttes Raasejl, ellers kun Gaffelsejl.

Skopas, berømt græsk Billedhugger i det 4de Aarh. f. Kr., antagelig en Søn af Aristandros, nedsatte sig i Athen, hvor han især gjorde sig bekjendt ved sine ypperlige Gudebilleder (Apollo, Afrodite m. fl.). Han deltog desuden i Udsmykningen af Monumentet over Kong Mausolos, hvilket senere regnedes blandt et af Verdens syv Underverker.

Skopelos, græsk Ø i Ægæerhavet, hører til de nordlige Sporader og er 91 km.^{2} stor, med 5,500 Indb.

Skopin, By i det russiske Guvernement Rjasan, med 10,000 Indb. og et berømt Stutteri.

Skorpe, i Medicinen den mere eller mindre haarde Skal, som lægger sig over et Saar, og som bestaar af dettes tørrede Materie. Den danner enslags naturlig Beskyttelse mod Luftens Adgang til Saaret.

Skorpion (Scorpionida), Orden af Edderkopvernes Klasse, ligner Krebsdyrene baade af Udseende og ved sin haarde Hudbedækning. Forkroppen er utydeligt leddet, med sæxformede Gribeklør og fire Par Fødder, Bagkroppen meget smal, tydeligt leddet og ender i en Giftbraad. Skorpionen forekommer i flere Arter, som alle tilhører de varmere Lande. Til Forsvar bruger den sin Braad, der afsondrer en giftig Vædske, og Stikket af de større Arter kan endog medføre Døden. Dyret anvendes tildels i Medicinen.

Skorpionen, Stjernebillede i Dyrekredsen, sidder saa lavt, at det hele Billede ikke er synligt i Norge; til det hører Stjernen Antares, som er af første Størrelse.

Skorpionflue (Panorpa), Insekt af de Netvingedes Orden, med snabelformet Hoved og lang Bagkrop, som hos Hannen ender i en Gribetang.

Skorpiontæge (Nepa), Vandinsekt af de Halvvingedækkedes Orden og Tægernes Familie, har langstrakt Krop, kraftige Fangeben og Sugesnabel. Den kryber om paa Bunden mellem Vandplanterne.

Skorsten, en lodret staaende Pibe eller et Rør, som sættes i Forbindelse med Ildsteder, dels i den Hensigt at tilføre disse den til Forbrændingen fornødne Strøm af Luft („Træk") og dels for at bortføre Røg og andre skadelige Forbrændingsprodukter. Luftdraget gjennem Ildstedet og Skorstenene opstaar derved, at den indeni samme værende Luft ved Opvarmningen udvides, bliver lettere og derfor stiger tilveirs, medens den ydre, koldere og tungere Luft gjennem passende Trækhuller trænger sig ind i Ildstedet, og derfra, efter at være opvarmet og efter at have afgivet en Del af sit Surstof til Brændmaterialet, fortsætter sin Vei op gjennem Skorstenen. En Skorsten trækker saa meget bedre, jo høiere den er, og

jo varmere den i samme indesluttede Luftsøile er i Forhold til den omgivende Lufts Temperatur.

Skorvefjeld, et mægtigt Fjeldparti i Øvre Thelemarken, mellem Silgjord og Flatdal, 1360 m. høit.

Skorzonerod (Scorzonera hispanica), en flerårig Plante af de Kurvblomstredes Familie, hvis Rod er temmelig lang, 3/4—1 Tomme i Diameter og udvendig sort. Den dyrkes hos os i Haverne, men er vildtvoxende i Mellem- og Sydeuropa. Tidligere anvendtes den som Kaffesurrogat, men spises nu fordetmeste i frisk Tilstand.

Skotland, den nordlige og mindre Del af Den Storbritannien, grændser mod Syd til England og omgives forøvrigt af Nordsjøen, Atlanterhavet og den irske Kanal. Størrelsen er, de talrige Øer iberegnede, 78,895 km.^{2} og Folkemængden ca. 3,600,000. Kysterne er paa mange Steder dybt indskaarne af Havet, som danner talrige tildels større Fjorde; de vigtigste af disse er Firth of Forth, Moray Firth, Linnhe Lochs, Firth of Clyde og Solway Firth. De vigtigste af de til Skotland hørende Øer er Orknøerne, Shetlandsøerne, Hebriderne, Skye, Mull, Islay og Arran. Landet er meget bjergfuldt, især den mellemste Del, som danner et Høiland, snart bestaaende af tildels trange, slugtliggende Dalfører, omgivne af spidse Fjeldtoppe, snart af isolerede Fjeldsletter. Bjergkjæden er dog ikke af nogen betydelig Høide, og kun faa Toppe overstiger 1000 m. Landets talrige Floder har i Regelen et rivende Løb og er derfor af forholdsvis liden Nytte for Samfærdselen; flere af dem er dog kanaliserede eller forbundne ved Kanaler. Saavel Floderne som de mange Indsjøer, hvis Størrelse i Regelen er ubetydelige, er meget fiskerige. Hovednæringsveiene er Kvægavl og Landbrug, og begge Dele staar paa et meget høit Trin. Hovedudsæden er Havre, som leverer Befolkningens vigtigste Brødkorn; Byg anvendes fordetmeste kun til Brændevinsbrænden. Det skotske Hornkvæg har vundet et fortjent Ry, og blandt Landets mange Kvægracer kan nævnes Ayrshirekvæget, Gallowaykvæget, Argylekvæget m. fl. Faareavlen drives i Høilandene i det store, og den skotske Uldproduktion anslaaes til 6—7 Millioner kg. Imidlertid er Uldproduktionen ved den skotske Faareavl af underordnet Betydning, da Faareiernes Hovedøiemed er at skaffe den størst mulige Slagtevegt. Fiskeriet er af stor Vigtighed; især foregaar der ved Kysterne et storartet Sildefiske, og den skotske Sild er paa Grund af den særdeles omhyggelige Behandling en eftersøgt Vare paa alle Europas Markeder. Paa Ishavet drives Hval- og Sælfangst, om end ikke i samme Udstrækning som tidligere. Handelen og Skibsfarten er livlig, ligesom der i de fleste Byer drives en tildels storartet Fabrikvirksomhed. Skotland besidder en stor Rigdom paa Mineralier, og Bergverksdriften er derfor betydelig. Denne omfatter især Stenkul, hvoraf der aarlig udvindes store Masser. Desuden findes der Jern, Bly, Tin, Sølv og Kobber. — Folkeoplysningen staar paa et meget høit Trin. De fire Universiteter i Edinburg, Glasgow, Aberdeen og St. Andrews har tilsammen 100 Professorer og besøges af omtr. 3,000 Studerende. I politisk Henseende er Landet delt i 32 Grevskaber. Til det engelske Parlaments Overhus sender det 16 og til Underhuset 60 Medlemmer. Af Indbyggerne bekjender henved Halvparten sig til den skotske Kirke (s. d.), Resten til forskjellige Troesbekjendelser. — **Historie.** Skotlands ældste Beboere tilhørte den keltiske Folkestamme. Da Romerne omkring 50 Aar f. Kr. besatte det sydlige Britannien, gav de Beboerne nord for Floden Tweed Navnet Kaledonier. Den romerske Statholder Agrikola lagde 80 e. Kr. det sydlige Skotland under Roms Herredømme, hvorimod det egentlige Høiland og Nordskotland bevarede sin Uafhængighed. I det 4de Aarh. omtales Picterne som boende i den nordlige Del af Landet; senere omtales ogsaa Scoterne, et krigersk Folk af den keltiske Stamme, hvilket omkring 600 indvandrede fra Irland. For at forsvare de romerske Besiddelser mod Picterne lod Keiser Hadrian opføre en Vold mellem Solway og Tynefloden. Da Romerne 426 opgav Britannien, herjedes dette grusomt af de nævnte barbariske Folkeslag, hvorfor Briterne indkaldte Angler og Sachser til Hjelp mod dem (se Englands Historie). Omkring Midten af det 6te Aarh. blev Kristendommen indført blandt Picterne, og paa Øen Iona grundedes et Kloster, som i et langt Tidsrum vedblev at være Sæde for Kunsten og Videnskaben. Scoterkongen Kenneth stiftede 844 et større Rige ved at underkaste sig Picterne, som beboede Nord- og Østkysten, og grundlagde derved det egentlige Kongerige Skotland, medens de norske Vikinger bemægtigede sig Orknøerne og Hebriderne. I det 10de Aarh. begyndte Feiderne med England, derefter med de danske Konger, hvilke sidste endte med, at Malkolm den anden 1031 blev nødt til at anerkjende Knud den store som Overkonge. Senere blandede de skotske Konger sig oftere i de engelske Forviklinger og opnaaede derved af og til at blive forlenede med større eller mindre Dele af Nordengland. Alexander den tredie gjorde Krav paa Hebriderne, som da tilhørte den norske Krone, og efter Haakon Haakonssøns Nederlag ved Largs 1263 og kort efter paafølgende Død afstod hans Søn Magnus Lagabøter disse Øer samt Øen Man til Skotland mod en aarlig Afgift. Alexander var den sidste skotske Konge af Kenneths Mandsstamme. Hans Datterdatter Margrethe, den norske Konge Erik Magnussøns Datter, skulde arve Tronen. Edvard den første af England, som vilde forene Skotland med England, havde faaet det skotske Parlament til at samtykke i Margrethes Forlovelse med hans ældste Søn. Hun døde imidlertid kun otte Aar gammel paa Overreisen fra Norge, og nu fremstod flere Tronprætendenter, som i et Tidsrum af 80 Aar stred om Herredømmet. Skotlands Parlament overdrog 1291 Edvard den første at dømme mellem dem, og han valgte John Baliol, der maatte hylde ham som Skotlands Overherre. Edvard behandlede ham imidlertid som Vasal, og Baliol forbandt sig da med Frankrige for at opnaa Uafhængighed, men blev slaaet, hvorefter Skotland fik engelsk Statholder og engelske Embedsmænd, og Rigets Selvstændighed blev tilintetgjort. William Wallace forsøgte at gjenerobre Friheden, men fandt ingen Understøttelse hos Landets Stormænd og blev fangen og henrettet. Edvard troede nu at have undertvunget Skotland. Da drev Robert Bruce (s. d.)

Englænderne ud af Landet, og 1306 kronedes han til Skotlands Konge som Robert den første. Edvard fortsatte Kampen, men kunde ikke føre den med nogen Kraft, og da hans Søn Edvard den anden faldt ind i Skotland, blev han 1314 totalt slagen ved Floden Bannockburn. Efter Roberts Død blev hans otteaarige Søn, Robert den anden, fordreven; han fik vel Kronen tilbage 1357, men døde 1371 uden Efterkommere. Med Robert den anden besteg Stuarterne den skotske Trone. Saavel Robert som de fleste af hans Efterfølgere var svage og udueligе Regenter, som uophørlig laa i Strid med de egenraadige skotske Stormænd. I det 16de Aarh. udbredtes Reformationen i Landet, og det forøgede endnu mere Befolkningens Uvillie mod Kongehuset, at dette holdt fast ved den katholske Kirke. Spendingen tiltog især under Jakob den femtes Datter Maria Stuart (s. d.). Skotterne fordrev tilsidst Maria fra Tronen og udraabte 1567 hendes et Aar gamle Søn til Konge under Navn af Jakob den sjette, som senere arvede ogsaa den engelske Krone, hvorved England og Skotland for første Gang forenedes. Saavel under Jakob som under hans Søn Karl den første opstod der idelige Tvistigheder, dels fordi Skotterne følte sig tilsidesatte ligeoverfor England, men fornemmelig paa Grund af Religionsspørgsmaal. 1643 sluttedes et Forbund mellem Skotterne og det engelske Parlament, og det følgende Aar forenede den skotske Hær sig med de engelske Parlamentstropper. 1647 maatte Karl den første overgive sig til den skotske Hær, som udleverede ham til det engelske Parlament. Efter Karls Henrettelse blev hans Søn Karl den anden kaaret til Konge af Skotterne; men England blandede sig i Sagen, de skotske Hære tabte mod Cromwell, og Landet blev besat af General Monk, som tvang det til at forene sig med England. Da Karl den anden efter Cromwells Død kom paa den engelske Trone, blussede Religionsstridighederne op vaany. De skotske Presbyterianere satte sig af al Magt imod Indførelsen af den engelsk-biskoppelige Kirke, hvorfor de under Karl og især under hans katholskfindede Søn Jakob den syvende (1685—88) blev haardt forfulgte. Vilhelm af Oraniens Tronbestigelse billigedes af Skotterne, som haabede, at han som Protestant vilde give Skotland Frihed i religiøs Henseende; dette Haab gik ogsaa i Opfyldelse, idet Kongen tillod, at den presbyterianske Kirke blev Skotlands Statskirke. Under Vilhelms Efterfølgerske Anna blev 1707 den saakaldte Unionsakt vedtagen, hvorved en nærmere Sammenknytning mellem de to Lande fandt Sted; det skotske Parlament ophævedes, og Skotland fik Ret til at sende et vist Antal Repræsentanter til det engelske Parlament. Efter den Tid falder Skotlands Historie i det væsentlige sammen med Englands. Foreningen medførte roligere Tilstande, idet saavel de religiøse som de politiske Tvistepunkter for en stor Del bortfaldt.

Skotland, Ny-, se Nova Scotia.

Skotske Kirke kaldes den i Skotland indførte reformert-presbyterianske Kirke, til hvilken omtrent Halvdelen af Befolkningen bekjender sig. Den protestantiske Lære blev først prædiket i Skotland af Patrik Hamilton, en med Kongehuset beslægtet Adelsmand, som under sit Ophold i Wittenberg var bleven vunden for Luthers og Protestantismens Sag. Han blev 1528 fangen og brændt som Kjætter, men Reformationen vandt alligevel stadig Tilhængere. Skotlands egentlige Reformator er imidlertid John Knox (s. d.), som i Genf var bleven en af Kalvins mest begeistrede Tilhængere, og som i sin Iver gik endnu videre end denne. Med puritansk Strenghed for han frem mod Papismen, feiende væk alt, hvad der mindede om den katholske Kultus, og vandt en uhyre Tilslutning. Kongehusets Modstand mod den nye Lære tjente kun til at gyde Olie i Ilden; en blodig Borgerkrig opstod og endte med, at Dronningen, Maria Stuart, maatte forlade Landet. Det skotske Parlament vedtog 1560 det af Knox forfattede Udkast til en Konfession, men derved var Enighed ikke opnaaet; Højskotterne hængte fremdeles fast ved Katholicismen, og paa den anden Side vandt den engelske Kirke stadig Tilhængere. Religionsstridighederne vedblev derfor at rase, og først under Vilhelm den tredie begyndte der at indtræde mere ordnede Tilstande. — Den skotske Kirke lærer, at Kirken staar over Staten og at denne skal paatale og straffe de Overtrædelser, som begaaes mod Kirken. Idethele er dens Kultus saa gjennemsyret af Trældom under Loven, at Evangeliets Frihed er bleven trængt i Baggrunden. 1843 opstod der en Splittelse inden Kirken, idet en stor Del af dens Medlemmer traadte ud og sluttede sig til den saakaldte Frikirke, som ikke vil erkjende Statens Indblanden i dens Anliggender. Smlgn. Art. Puritanere.

Skotsk Sprog og Literatur. Det oprindelige skotske Sprog er det keltiske (s. d.), som endnu tales i Nordskotland, hvorimod det i den sydlige Del af Landet er blevet afløst af det engelske. Den ældre skotske Literatur er fattig paa Mindesmærker; ialfald er de Skrifter, som haves paa Keltisk (Gælisk) fra tidligere Tider, yderst faa. De vigtigste literære Frembringelser fra Skotlands Selvstændighedsperiode er Barbours Rimkrønike om Robert Bruce, Skotlands Krønike af Wyntoun og Harrys Heltedigt om Wallace. Efter Skotlands Forening med England falder de to Landes Literaturer sammen (se engelsk Literatur under Art. England).

Skottetoget kaldes i Norge det Tog, som de af den svenske Konge Karl den niende ved Kalmarkrigens Udbrud hvervede skotske Hjelpetropper gjorde opigjennem Romsdalen ind i Gudbrandsdalen for at naa Sverige. Skotternes Anfører var en Oberst Ramsay, og ikke, som man hidtil har troet, Georg Sinclair, der var en af Ramsays underordnede Officérer. Sagnet fortæller, at Peder Klungnæs skal have vist Skotterne en møisommelig Vei, for at Gudbrandsdølerne, til hvem det skal have lykkedes ham at sende Bud, skulde faa Tid til at samle sig. Da Efterretningen om det fiendtlige Indfald naaede frem, samlede Bønderne fra Dovre, Læsje, Sel, Skiaker, Fron og Ringebo sig ved det trange Bjergpas Kringelen, hvor de besluttede at oppebie Fienden; oppe paa Fjeldkammen kjørtes ifølge Sagnet sammen Tømmervælter og andet, som skulde styrtes ned over Skotterne, naar de naaede Passet. Den 26de August brød Skotterne op fra Sel, hvor de havde overnattet, og nærmede sig Kringelen. Bønderne, anførte af Lensmændene Lars Hage og Peder Randklev, holdt sig

skjulte, indtil Fienden havde naaet det Sted, man ønskede; da styrtede de frem og begyndte at nedsable Skotterne, som kun synes at have gjort liden eller ingen Modstand, og de blev ifølge Beretningen nedhugne næsten til sidste Mand. Denne Grusomhed maa for en Del tilskrives de Tiders barbariske Krigsmaade. Bønderne Tab skal kun have været 6 Faldne og nogle Saarede. Den skotske Fortrop, som man uhindret havde ladet passere, indhentedes og overmandedes paa Gaarden Solheim. Sagnet siger, at der gjordes 134 Fanger, men at disse næste Dag blev skudte paa 18 Mands nær, da Bønderne syntes, at de ikke midt i det travleste Aarnearbeide havde Tid til at transportere dem til Akershus, og „Kongen kunde have mange nok at føde alligevel." Nogle faa skal være blevne igjen deroppe, hvor de ved sine Færdigheder erhvervede sig almindelig Agtelse. — Sinclairs Lig begravedes ved Gaarden Vig i Kvam, hvor en Stenhelle blev sat paa hans Grav, og paa det Sted, hvor Hovedkampen fandt Sted, reistes en Mindestøtte. Digteren Edvard Storm har foreviget Begivenheden i sin bekjendte Sang: „Hr. Sinclair drog over salten Hav".

Skougaard, Lorentz Severin, bekjendt under Kunstnernavnet Skougaard-Severini, norsk Tenorsanger, f. 11te Mai 1837 i Farsund, d. i New-York 1885, var en Tid paa et Handelskontor, først i Memel, siden i London, men reiste derpaa til Paris for at uddanne sig som Sanger og senere i samme Øiemed til Italien, hvor han 1860 optraadte for første Gang. Samme Aar gav han Koncerter i Kristiania og flere andre norske Byer, gik derefter til Paris, hvor han i to Aar fortsatte sine Sangstudier, optraadte 1864 paa Stora teatern i Stockholm og 1866 i flere Byer i Norditalien, hvor han gjorde megen Lykke, og reiste derpaa Mai s. A. til Amerika. Han bosatte sig i New-York, hvor han var en meget søgt Sanglærer.

Skouger, Prestegjeld i Jarlsberg og Laurvigs Amt, nær Drammen, bestaar af Sognene Skouger, Strømsgodset og Konnerud.

Skov og Skovvæsen. Næsten overalt i de tættere beboede Dele af Jorden har det vist sig, at Skovene aftager, dels fordi deres Reproduktionsevne ikke formaar at holde Skridt med det stigende Forbrug af Trævirke, tildels fordi de hugges paa en urigtig Maade, foruden at de ogsaa ofte ødelægges af Ild og Storm. Men Skovenes Ødelæggelse medfører mange skadelige Følger; thi foruden at vedkommende Land derved mister en naturlig Rigdomskilde, virker Ødelæggelsen i forskjellige Retninger uheldigt paa de klimatiske Forhold, fornemmelig derved, at den aarlige Regnmængde aftager eller bliver uregelmæssigere, saaledes at Regnen falder med større Mellemrum og ofte som stærke Regnskyl, der foraarsager Oversvømmelser samt Jordskred og Udskjæringer i bakkede og bratte Strøg. I de fleste civiliserede Lande har derfor Statsstyrelsen søgt at modvirke de skadelige Følger af Skovødelæggelsen ved at undergive saavel Statens egne Skove, hvilke desuden saavidt muligt søges udvidede ved Indkjøb, som Kommuners og Stiftelsers Skove en rationel, forstmæssig Behandling, det vil sige en Behandlingsmaade, som tilsigter Skovens Forøgelse og Jordbundens Benyttelse paa bedste Maade til Produktion af Træ, samtidig med, at Hugsten i Regelen ikke udstrækkes videre, end at den kan erstattes ved den aarlige Tilvext. I flere Lande har man desuden søgt at forebygge Ødelæggelsen af de private Skove ved at foreskrive tildels meget strenge Indskrænkninger i Eierens Raadighed over Skoven, medens man i enkelte andre Lande har søgt at fremkalde en bedre Behandling af Privatskovene ved Udbredelse af Kyndighed i Skovbrug, dels ved Oprettelse af Skovskoler, dels ved Ansættelse af skovkyndige Mænd (Forstmænd), hvis Hverv det er at gaa de private Skoveiere tilhaande med Raad og Veiledning med Hensyn til deres Skoves Behandling. Ligesaa er der i flere Lande af det Offentlige anlagt Planteskoler, der ovelsker Træplanter, som sælges til Private for en billig Pris. — I Norge bestyres Statens Skovvæsen af en Direktør, under hvem der igjen staar 10 Forstmestre og 18 Forstassistenter. Der er derhos i Forstvæsenets Tjeneste 6 Skovplantere samt 160 Opsynsbetjente ved Statens og 130 ved Oplysningsvæsenets Fonds Skove. Paa Kongsberg, Stenkjær og Elverum er for Statens Regning oprettet Skovskoler; desuden er der anlagt Planteskoler paa Kyrrefjord ved Farsund, ved Sandnæs, Molde og Stenkjær samt i Saltdalen i Nordland.

Skovdue, se Duer.

Skovfirben eller **Skovogle** (Lacerta vivipara), en Firbenart af de Spaltetungedes Familie, bliver 4 cm. lang, er brun af Farve, har Hovedet bedækket med kantede Plader og Legemet besat med dels runde, dels firkantede Skjæl; den forekommer i Norge.

Skovfugle, se Spurvefugle.

Skovgaard, Peter Kristian, dansk Maler, f. 1817, d. 1875, kom først i Lære hos en Malermester og aflagde 1835 Svendeprøve som saadan. Han følte sig imidlertid hendragen til Kunstmaleriet og nød bl. a. Undervisning af Lumbye. 1854 gik han til Rom for at uddanne sig videre, og vendte hjem Aaret efter. Skovgaards Billeder udmærker sig ved en poetisk og naturtro Opfatning. 1864 blev han Medlem af Kunstakademiet.

Skovhons kaldes med et fælles Navn de vilde Hønsefugle, som Tiuren, Aarfuglen, Rypen m. fl.

Skovmus, se Mus.

Skovmænd, Fællesbetegnelsen for de langarmede, halefløse Aber i Afrika og Asien; hertil regnes bl. a. Gorillaen og Orang-Utangen.

Skovmærke, d. s. s. Mylke (s. d.).

Skovranke (Clemates), fleraarig Planteslægt af Ranunkelfamilien, med modsatte Blade og prægtige Blomster. Enkelte Arter af den anvendes til Prydelse paa Verandaer og Lysthuse.

Skovskade eller **Blaaraake** (Coracias garrula), Fugl af Ravnefamilien, med rødgraa Ryg, violblaa Vingefjær og sort Hale, opholder sig i Skovene og lever af Bær, Insekter og Smaadyr. Det er en livlig Fugl, som næsten stadig er i Bevægelse. I Norge forekommer den yderst sjelden.

Skovsnegl, se Snegle.

Skovstjerne (Trientalis europæa), Plante af Aurikelfamilien, med indtil 30 cm. høi, udelt Stilk, elliptiske Blade, der sidder i en Krans paa Enden af Stilken, og hvid, hjulformet Krone; den forekommer overalt i Norge, fra de sydligste Dele til

Nordkap og Varanger, og gaar fra Havbredden til over Vidiegrændsen.

Skovugle, se Ugle.

Skovuld, d. s. s. Myruld (s. d.).

Skraa, den ældre nordiske Betegnelse for en skreven Lov, f. Ex. Hirdskraa, Gildeskraa.

Skraaplan, i Fysiken et Plan, hvis Beliggenhed er mellem den horizontale og den lodrette Stilling. Det har i Tekniken adskillig Anvendelse, bl. a. ved Transport af tungere Gjenstande.

Skraaven, Ø i Østlofoten, Nordlands Amt, er et af Lofotens betydeligste Fiskevær.

Skram, Peder, dansk Admiral, ogsaa kaldet Danmarks Vovehals, f. ca. 1500, d. 1581, deltog først i Kristiern den andens Tog til Sverige og sluttede sig efter Kongens Flugt til Fredrik den første. Efter Kristierns Ankomst til Norge sendtes han did med nye Instruxer til den norske Styrelse og negtede som saadan at underskrive Kristierns Leidebrev, da han vidste, at dets Løfter ikke vilde blive overholdte. Under Grevens Feide slog han aldeles Lybekkernes Flaader ved Bornholm og Svendborgsund, og efter Slaget ved Oxnebjerg dækkede han Overgangen til Sjælland af Kristian den tredies Tropper samt blokerede Kjøbenhavn, som ikke vilde hylde Kongen. I Syvaarskrigen leverede han som Chef for den danske Flaade 1563 Svenskerne et heftigt Slag ved Öland, men maatte strax efter paa Grund af Sygelighed fratræde Kommandoen.

Skramstad, Ludvig, norsk Maler, f. 1854, uddannede sig i Düsseldorf og har senere været bosat i Kristiania. Han er en af Norges mest produktive yngre Malere, fra hvis Pensel et større Antal Billeder er udgaaet. Blandt hans mere bekjendte Arbeider kan nævnes hans Landskabsbilleder fra Gudbrandsdalen.

Skredsvig, Kristian, norsk Maler, f. 12te Marts 1854 paa Modum, hvor Faderen var Møller, erholdt sin første Undervisning af Eckersberg i Kristiania og studerede derefter i Kjøbenhavn og München. Af hans Arbeider, som alle udmærker sig ved kunstnerisk Udførelse, kan nævnes: „Ferme a Benoix" i Normandi (prisbelønnet i Paris 1881 med 3die Klasses Guldmedalje og indkjøbt af den franske Stat til Muséet i Rheims); „Oktobermorgen fra Grez" ved Fontainebleau (eies af Nationalgalleriet i Kristiania); „Ballade" („Hestene vendte saa blodige hjem, men Sadlerne de var tomme"), tilhører Ritmester Th. Meyer i Kristiania; „Monte Aventino i Rom", tilhører Kong Oscar den anden, samt „Septemberdag", Motiv fra Stabæk, kjøbt af Kunstvennernes Samfund i Kristiania. Hans Billeder karakteriserer sig ved en fin, lysende Farvetone og en sand og nobel Naturopfatning. Siden 1879 har Skredsvig boet i Paris.

Skrefsrud, Lars Olsen, norsk Missionær, f. 1840 i Faaberg i Kristians Amt af fattige Forældre. I sin Barndom fik han en yderst tarvelig Skoleundervisning. Hans Moder, der var en troende Kristen, havde stor Indflydelse paa ham, og hun underviste ham i Religionens Sandheder, saa at han ved sin Konfirmation fik Vidnesbyrd om at besidde meget gode Kristendomskundskaber. Efter at være bleven konfirmeret tog han ud at tjene og kom derved i slet Selskab, saa at han begik en Forbrydelse, for hvilken han idømtes Straf. I Fængslet vaagnede hans Samvittighed, og han begyndte med Iver at studere Bibelen; samtidig søgte han ogsaa i andre Henseender at udvide sine Kundskaber, og da der hos ham opstod et levende Ønske om at gaa til Hedningerne som Missionær, lagde han sig især efter fremmede Sprog, saa at han, da hans Straffetid var udløben, var temmelig hjemme i Tysk, Engelsk, Fransk, Latin og Græsk. Efter at være bleven løsladt reiste han til Stavanger og søgte at blive optagen ved Missionsskolen. Dette blev ham negtet paa Grund af hans Fortid, og han gik derfor til Tyskland, hvor han blev Elev ved Missionsskolen i Berlin. Der blev han kjendt med en Dansk ved Navn Børresen, og disse to enedes om at gaa sammen som Missionærer til Hedningerne. De tog Veien til Ostindien og fik her høre om et vildt Bjergfolk, Santalerne, som beboede det saakaldte Santalistan ved Himalayakjædens sydlige Afheld. Efter at have besluttet sig til at prædike Evangeliet for dette Folk, drog de did, byggede sig en Hytte blandt de vilde Menneskeædere og lagde sig efter at lære deres Sprog. Ved overordentlig Taalmodighed og Udholdenhed lykkedes det dem at vinde Santalernes Tillid og Hengivenhed, og da de var blevne Sproget saavidt mægtig, at de kunde prædike den kristne Lære blandt dem, blev Hedningerne saa grebne af Kristendommen, at de i hundredvis gik over til den. Efter saa Aars Forløb talte den kristne Menighed i Santalistan over 6000 Medlemmer, og deres Antal voxer stadig. Da Skrefsrud 1882 var hjemme i Norge for at vække Sansen for Santalmissionen, blev han viet til Præst. Den store Fremgang, hans og Børresens Missionsvirksomhed har havt, skyldes, foruden deres Nidkjærhed for Kristendommens Sag, vistnok deres praktiske Fremgangsmaade. De har forstaaet at vinde Folkets udelte Agtelse og Tillid og er dets Raadgivere og Hjelpere i ethvert Anliggende. Ved Santalmissionen virker nu, foruden Grundlæggerne, flere europæiske Hjelpemissionærer tilligemed et større Antal indfødte Lærere. Skrefsrud har oversat en Del af Bibelen samt Salmer, Andagts- og Læreboger til Santalsk, og Skoler er oprettede overalt i Menighederne.

Skrei, se Torsk.

Skrift, den Hellige, se Bibel.

Skrifte, Skriftemaal, i de katholske og tidligere ogsaa i de protestantiske Kirker Menighedslemmernes Syndsbekjendelse for sin Sjelesørger eller Skriftefader. I den første kristne Kirke var det ikke Skik og Brug, at kun en ordineret Præst havde at modtage den Bodfærdiges Skriftemaal, men denne kunde aflægge et saadant ligeoverfor Gud, eller om han eller Menigheden ønskede det, ligeoverfor Medkristne. Senere blev det lidt efter lidt almindeligt, at Syndsbekjendelsen aflagdes for en Præst, som da paa Guds Vegne tilsagde Bekjenderen Syndernes Forladelse; især var det saadanne, som paa Grund af et forargeligt Liv var udstødt af Menigheden, der aflagde Skriftemaal og paany optoges i den. Endelig blev Skriftemaal og derpaa følgende Syndsforladelse en forudgaaende Handling før Nadverdens Nydelse. Pave Leo den store forordnede, at Skriftemaalet kun skulde aflægges for Præsterne, og dette bidrog i høi Grad til at styrke Geistlighedens

Magt og til at vedligeholde det Aandstyranni, hvormed den romerske Kirke har vidst at herske over Sjelene. Paa den anden Side har dette Paabud i sørgelig Grad bidraget til at neddysse Menighederne i Sikkerhed og til at fremavle Hykleri og Overtro, idet Nødvendigheden af en sand Omvendelse traadte i Skyggen for Tilliden til Præstens Tilsigelse af Synds forladelsen. 1215 stadfæstede den fjerde Lateransynode Nødvendigheden af det hemmelige Skriftemaal, hvilket bestod i, at man under fire Øine skulde bekjende sine Overtrædelser for Præsten, som da var forpligtet til ikke at røbe dem, selv om de kom ind under Kriminalloven, og senere vedtoges det, at ingen skulde skrifte for andre end sin Sognepræst, medmindre han af Biskopen løste Bevilling derpaa. Paa Koncilet i Trident blev Skriftemaalet erklæret for nødvendigt til Salighed. Luther beholdt Skriftemaalet for Præsten, men som en frivillig Sag, idet han vilde, at kun de, som følte Trang dertil, skulde skrifte; men i flere af de lutherske Kirker blev det efterhaanden optaget som en tvungen Sag, og der blev endog fastsat borgerlige Straffe for dets Forsømmelse. Den stigende Oplysning medførte imidlertid, at Menighederne begyndte at modsætte sig dette Aandstyranni, og flere af de protestantiske Kirkesamfund blev efterhaanden nødt til at give Slip paa det tvungne Privatskriftemaal, deriblandt det dansknorske; i dette afløstes det af det saakaldte almindelige Skriftemaal, saaledes som det endnu bruges i Norge. Men det knyttedes til Nadverden, og ingen gives Adgang til denne, som ikke i Forveien har været tilstede ved Skriftetalen og modtaget Præstens Absolution.

Skrifter (Typer), smaa, firkantede Stænger af ens Længde, men af forskjellig Tykkelse, i hvis ene Ende findes et Bogstav eller Tal i ophøiet Præg, benyttes til Sats i Bogtrykkerier. De forfærdiges af Skriftstøbermetal, en Blanding af Bly, Tin, Antimon, Kobber eller Vismut. Se forøvr. Bogtrykkerkunst.

Skrigefugle, en Afdeling af Sangfuglene, som fordetmeste tilhører de varme Jordstrøg. Blandt dem kan nævnes Kolibrien, Hærfuglen, Næsehornfuglen m. fl.

Skrinneblomst (Arabis), Plante af de Korsblomstredes Familie, med høi, rank Stilk, aflange Blade, linieformede Skulper, udelt Ar og hvide Blomster. I Norge forekommer tre Arter, nemlig stivhaaret Skrinneblomst (A. hirusta), grenet Skrinneblomst (A. thaliania) og Fjeldskrinneblomst (A. alpina). Den voxer helst paa tørre Bakker.

Skrivekrampe, en krampagtig Sammentrækning af Fingrene, hvilken kun yttrer sig, naar Haanden gives den ved Skrivning nødvendige Stilling og skal holde paa Pennen. Den forekommer især hos saadanne, som beskjæftiger sig meget med skriftligt Arbeide, som Stenografer, Protokolførere osv., og kan tildels være saa akut, at Vedkommende aldeles maa ophøre med at bruge Pennen. Violinspillere og Pianister m. fl. plages tildels af en lignende Krampe.

Skrivekridt, se Kridt.

Skrivekunst kalder man sædvanlig den Opfindelse at benytte synlige Tegn for de forskjellige Lyd, hvormed Mennesket udtrykker sine Tanker. Den ældste Skrift antages at have været Billedskrift og at have bestaaet enten i egentlige Billeder eller i symbolske Tegn (Hieroglyfer). Bogstavskriften eller de egentlige Lydtegn er en langt senere Opfindelse, og bestod i Førstningen kun af Streger af forskjellig Form og i forskjellige indbyrdes Stillinger (Runer, Kileskrift). Som Bogstavskriftens Opfindere nævnes Fønikerne, og Sagnet beretter, at Kadmos bragte Opfindelsen til Grækerne ca. 1200 f. Kr. Fra Grækenland udbredte Kunsten sig til Rom, og Sandsynligheden taler for, at den fønikiske Skrift danner Moderstammen til de fleste nu brugelige Skriftarter. Som Skrivematerialier anvendtes forskjellige Ting, men Mangelen paa et Materiale, der kunde tjene som Papir, gjorde, at Kunsten længe ikke kunde benyttes i nogen stor Udstrækning. Almindelig meislede man det, man vilde nedskrive, i Sten, og af de i Assyrien gjorte Oldfund sees det, at de assyriske Kjøbmænd har ført sit Bogholderi paa brændte Teglsten. I det 4de Aarh. opfandt Biskop Ulfilas den gothiske Skrift og benyttede den til sin Bibeloversættelse; af denne har senere det nuværende gothiske og latinske Alfabet udviklet sig. — I den nyere Tid har man søgt at indføre mange Forbedringer paa Skrivekunstens Omraade; navnlig har man lagt an paa at lade den tidspildende og anstrengende Skrivning med Haand afløses af Skrivemaskiner, men hidtil har disse Forsøg ikke ført til noget praktisk Resultat. Hurtigskrift, se Stenografi.

Skrofulose (Kjertelsyge), en sygelig Tilstand, som i Regelen kun yttrer sig hos Børn ved haardnakkede Betændelser i Huden, Slimhinderne og Bensystemet, fornemmelig i Lymfekjertlerne. Betændelsen gaar ofte over til aabne Saar, som har vanskeligt for at gro sammen. De af Skrofulose angrebne Individer har som oftest et blegt, sygeligt Udseende, slappe Muskler samt opsvulmede Læber og Næse.

Skrubbe, se Flyndre.

Skrubbær, se Kornelfamilien.

Skrubtudse, se Padde.

Skrue, en af de almindeligst anvendte saakaldte enkelte eller usammensatte Maskiner, bestaar af to Hoveddele: a) Skruespindelen eller Skruecylinderen, d. e. en kompakt Cylinder, om hvis Sideflade snor sig et Skraaplan, dannet af en om Cylinderen med jevn Stigning løbende spiralformig Forhøining. En enkelt Omgang af Skraaplanet kaldes en Skruegang, og Afstanden mellem to paa hinanden følgende Skruegange (maalt i en med Skruecylinderens Axe parallel Retning) kaldes Skruegangens Høide. Skruegangene kan med Hensyn til sin Form være skarpe eller flade. b) Skruemøtriken eller Skruemoderen er en hul Cylinder, om hvis indre Sideflade er indskaaret Skruegange, hvis Fordybninger svarer nøiagtig til og optager Forhøiningerne om Skruespindelen. Dersom Skruemøtriken er fastsaaende, og Spindelen dreies indeni samme til den ene eller anden Side, vil Skruen for hver Omdreining drives frem eller tilbage om en Længde, som er lig Skruegangens Høide. Man kan paa denne Maade frembringe et overmaade stærkt Tryk (Skruepresse). Skruer benyttes ogsaa til den finere Indstilling af de forskjellige Dele af flere videnskabelige Instrumenter (Stilskruer), til at udmaale smaa Dimensioner (Mi-

krometerſkruer), til at fastholde forſkjellige Dele af et eller andet Apparat (Klemſkruer) osv. I forſkjellige Maſkiner overføres ofte Bevægkraften fra den ene Maſkindel til den anden ved en saakaldt „Skrue uden Ende", d. e. en Skrue (sædvanlig kun med 2 à 3 Omgange), hvis Gjænger griber ind i et Tandhjul, som kommer i omdreiende Bevægelse, idet Skruen, der forøvrigt er fastslaaende, drives om sin Axe. (Se ogsaa Vandskrue).

Skrueſkib, se Dampskib.

Skrueſtik, et især i Metalinduſtrien benyttet Redskab til Fastholden af Ting, der skal files eller bores. Materialet, som skal bearbeides, sættes ind mellem Skrueſtikkens „Kjæfter" og spendes fast ved at disse skrues sammen.

Skrukketrold (Oniscus asellus), Krebsdyr af de Ligefødtedes Orden, med 7 Par Fødder og otteleddede ydre Følehorn. De forekommer almindelig paa mørke, fugtige Steder.

Skrymer, se Utgardeloke.

Skrzynecki, Jan Boncza, polsk Feltherre, f. 1786, d. 1860, indtraadte 1806 i den polske Armé og blev af Napoleon udnævnt til Oberst og Chef for et Infanteriregiment. Efter Slaget ved Leipzig førte han de polske Tropper til Frankrige. Ved den polske Revolutions Udbrud 1830 holdt han sig i Førstningen udenfor Bevægelsen, men sluttede sig senere til den og fik Kommandoen over en Brigade. I denne Stilling udmærkede han sig saaledes, at han efter Slaget ved Grochow Vaaren 1831 afløste Radziwill som Overgeneral. Som saadan slog han Russerne et Par Gange, men undlod at forfølge sin Seier, og da han Mai 1831 tabte Slaget ved Ostrolenka, var Polens Skjebne afgjort. Han opholdt sig senere dels i Prag, dels i Belgien og fik 1859 Tilladelse til at bosætte sig i Krakau.

Skrædderfugl (Orthotomus longicauda), af Sangfuglenes Orden, har hjemme i Ostindien. Sit Navn har den faaet af den Maade, hvorpaa den bygger sit Rede, nemlig ved at sy to Blade sammen med Plantetrevler. Paa Træer, som bærer større Blade, danner den Redet derved, at Randene af et enkelt Blad syes sammen.

Skrælinger, de gamle Nordmænds Navn paa Eskimoerne og Indianerne.

Skudaar, se Kalender.

Skudesnæs, Præstegjeld i Stavanger Amt, bestaar af Sognene Falnæs, Akre og Ferkingstad. — Skudesnæshavn, Ladested i Præstegjeldet, med 1224 Indb.

Skudsaar, se Saar.

Skudsmaal, Attest; skriftligt eller mundtligt Vidnesbyrd om en Persons Forhold.

Skudt Sats, i Bogtrykkerkunsten den Fremgangsmaade, at man lader et større Rum aabent mellem Linierne end sædvanligt.

Skuebrød, i den jødiske Kultus 12 usyrede Hvedebrød, som anbragtes paa Skuebordene i Templet, og som ingen uden Præsterne maatte spise. De ombyttedes hver Sabbat og skulde være et Tegn paa, at Markens Grøde tilhørte Herren og skjænkedes af ham.

Skuld, i den nordiske Gudelære (s. d.) en af de tre Norner, som bor ved Urde-Brønd og pleier Ygg-drasil.

Skulder, paa det menneskelige og de høiere Dyrs Legemer Forbindelsesledet mellem Forlemmerne og Kroppen. Sammenføiningen sker ved Skulderbladet, hos Pattedyrene et fladt, trekantet Ben, som strækker sig henimod Ryghvirvlerne.

Skule Baardsſøn, Søn af den trønderske Lendermand Baard Guttormsſøn paa Rein, var den norske Konge Inge Baardsſøns Halvbroder, og blev af Kongen udnævnt til Sysselmand i Sogn. Allerede under Halvbroderens Regjering begyndte han at agitere som Tronprætendent og søgte at holde sig tilvens med Baglerpartiet. Kort før Inges Død udnævntes Skule til Jarl, og han blev derved før det nye Kongevalg foregik Rigets egentlige Styrer. Da den mindreaarige Haakon Haakonsſøn kaaredes til Konge, blev Skule hans Formynder, men viste allerede fra Begyndelsen af, at han ansaa sig selv som den rette Tronarving. Da Haakon var bleven myndig, trolovede han sig med Skules Datter og forlenede ham med en Trediedel af Riget. Men dette kunde ikke tilfredsstille Skules Ærgjerrighed; han vedblev at konspirere mod Kongen, nagtet han ofte tog dennes Parti i Kampene mod de forskjellige Oprørsflokke. 1237 ophøiede Kongen ham til Hertug, første Gang en saadan Titel tillagdes nogen norsk Undersaat, men han var alligevel ikke fornøiet, og Gang efter Gang opstod der Uenighed mellem ham og Kongen. Endelig brød han aabenbart med denne, idet han 1239 lod sig give Kongenavn paa Ørething og samlede Folk for at hævde sin nye Værdighed. Hans Tilhængere, Varbelgerne, oversvømmede Landet vidt og bredt, og i Begyndelsen vandt han nogle Fordele, men den 21de April 1240 blev han aldeles slaaet i Oslo, hvorefter han flygtede til Trondhjem, og da Kongens Mænd satte efter ham did, søgte han Tilflugt i Elgeseter Kloster. Men Haakons Folk fik opsporet hans Skjulested, og 24de Mai 1240 blev han og hans Søn Peter samt flere af hans Ledsagere dræbte.

Skule Toſtigsſon, ogsaa kaldet Skule Kongsfostre, en Søn af den engelske Jarl Tostig Godwinesſøn, blev efter Harald haardraades Nederlag og sin Faders Fald ved Standfordbro bragt til Norge af Olav Kyrre og opfostret af ham. Han var en forstandig Mand, til hvis Raad Fosterfaderen ofte lyttede, og de kloge og tidsmæssige Foranstaltninger, som iverksattes under Olavs Regjering, skyldes vistnok for en stor Del Skule. Han ægtede Kongens Søskendebarn Ingrid og blev tilbudt at vælge hvilket af Landets Fylker, han vilde, med alle dets Indtægter; men han bad om heller at faa nogle Gaarde i Nærheden af de Byer, hvor Kongen pleiede at opholde sig, hvilket ogsaa blev ham tilstaaet; blandt disse var Rein (se Reinskloster), efter hvilken hans Efterkommere kaldes Reinsætten.

Skulpe, Kapselen hos de korsblomstrede Planter, bestaar af to Frugtblade adskilte ved en i Midten løbende Skillevæg, ved hvis Rande Frøene sidder.

Skulptur, se Billedhuggerkunst.

Skupſchtina, Navnet paa Serbiens Nationalforsamling.

Skurdalsporten, en mægtig Fjeldkløft paa den norsk-svenske Grændse, nordenfor det Punkt, hvor Jernbanen mellem Trondhjem og Sundswall gaar.

Skurv, en i Hovedet hos Mennesket forekommende Hudsygdom, som skyldes en Svamp i Haarsækkene. Den foraarsager skorpedannende Saar i Huden samt Haarets Affalden, er meget smitsom og opstaar i Regelen ved Urenlighed og mangelfuld Pleie af Haaret.

Skutari (tyrk. Ueskydar). 1) By ved Bosporus, ligeoverfor Konstantinopel, med 75,000 Indb., betragtes som en af Konstantinopels Forstæder og indeholder en Mængde Villaer, tilhørende fornemme Tyrker i Hovedstaden. 2) By i det tyrkiske Vilajet af samme Navn, kaldes af Tyrkerne Isjkodra og ligger nær Montenegros Sydgrændse ved Floden Bojana, 22 km. ovenfor dens Udløb i Adriaterhavet. Den har 20,000 Indb. og betydelig Handel og Industri.

Skutilsvende, i ældre Tider i Norge enslags høiere Hofembedsmænd, som havde at staa foran Kongens Bord under Maaltidet og opvarte ham. De havde høiere Rang end de øvrige Hirdmænd (s. d.). Titelen indførtes af Olav Kyrre og blev af Magnus Lagabøter forandret til Riddere.

Skvallerkaal (Ægopodium Podagraria), Plante af de Skjærmblomstredes Familie, med glat, furet, oventil grenet Stilk, glatte, lysegrønne Blade og ægformet Frugt. Den forekommer som Ugræs i Haver.

Skvette (Saxicola), Fugleslægt af Sangfuglenes Orden. Herhen hører Stenskvætten og Buskskvetten (s. d.).

Skydebomuld (Bomuldskrudt, Nitrocellulose, Pyroxylin), et Sprængstof, som opdagedes 1846, samtidig af Schönbein i Basel og Böttger i Frankfurt. Det erholdes ved at behandle Cellulose, bedst vel tørret og renset Bomuld, med en Blanding af Salpetersyre og koncentreret Svovlsyre. Den efter Udvaskning og Tørring færdige Skydebomuld ser ud som almindelig Bomuld, men er haardere at føle paa. Ved at behandle Bomuld med en Blanding af Salpeter og Svovlsyre faar man den saakaldte opløselige Skydebomuld, som af Alkohol og Æther opløses til Kollodium. Pyroxylin (i Forening med Nitroglycerin) er en Bestanddel af den saakaldte Sprænggummi eller Sprænggelatine samt Gummi-Dynamit.

Skydeskaar, i Militærsproget Aabninger i et Brystværn eller i en Fæstningsmur, hvorigjennem Kanonerne affyres; de mindre for Haandskydevaaben anbragte Aabninger kaldes Skydehuller.

Skye, Ø tilhørende Hebriderne, ved Skotlands Vestkyst, 1417 km.² stor, med 19,000 Indb., der ernærer sig ved Fiskeri, Kvægavl og Sodafabrikation.

Skyer, det samme som Taage i høiere Luftlag, fremkommer ved Fortætning af Vanddampene i Luften, ikke til Draaber, men til hule Blærer, Taageblærer. Aarsagen til denne Fortætning eller Skydannelsen ligger altid i en Afkjøling af en forholdsvis varm og fugtig Luftmasse, saaledes f. Ex. naar den varme opstigende Luftstrøm over større Vandmasser eller over fugtige Egne kommer op i koldere Luftlag eller i Berøring med Snefjelde, Isbræer osv. En Sky kan da under disse Omstændigheder ofte sees i længere Tid at holde sig svævende eller ligesom hænge sig fast ved Fjeldtoppen, idet der nemlig her indtræder et lignende Forhold som ved Skymassen i et Fosfefald, det nemlig, at Skyen alene bestaar derved, at den idelig dannes og atter forgaar. Hvorvel Skyerne som bekjendt optræder under mangfoldig vexlende Former, vil man dog som oftest kunne henføre dem under følgende tre Hovedarter: a) Fjerskyer (Cirrus), som danner de vel kjendte fjerlignende og ofte særdeles elegante hvide Tegninger paa den blaa Himmel; b) Hobskyer (Cumulus) danner større eller mindre Skymasser, som nedad har en nogenlunde retliniet, horizontal Begrændsning, medens de opad ender i flere eller færre, mere eller mindre regelmæssigt halvrunde Forhøininger og som (alt efter deres Stilling til Solen) kan vise sig med meget forskjellig Belysning, fra næsten sort indtil glinsende snehvidt; c) Lagskyer (Stratus) ligger i horizontale, ofte meget langstrakte Lag. Foruden disse Hovedformer opstiller Meteorologerne flere Mellemformer, saasom Cirrocumulus eller fjeragtige Hobskyer, som ofte ligner hvide Ulddotter; Cirrostratus eller fjeragtige Lagskyer; Cumulostratus, en Mellemting mellem en Cumulus og en Stratus, som hyppig gaar over til den saakaldte Nimbus eller Regnsky. Skyernes Høide over Jordens Overflade er meget forskjellig; de høiest svævende er Cirrus og Cirrocumulus.

Skygge. Naar Straalerne fra et lysende Legeme træffer en uigjennemsigtig Gjenstand, vil der altid bag denne blive et ubelyst eller mindre stærkt belyst Rum, som kaldes Skygge, noget som er en ligefrem Følge af, at Lyset forplanter sig langs rette Linier. Den indre Del af Skyggerummet, hvortil der ikke kommer nogen Del af Lyskilden, kaldes Helskyggen; udenom denne kommer den saakaldte Halvskygge, som udad modtager Lys fra større og større Partier af det lysende Legeme, og derfor bliver mindre og mindre mørk, indtil den ydersi gaar over i den fulde Belysning. Forsaavidt baade Lyskilden og det skyggegivende Legeme er Kugler, vil saavel Helskyggen som Halvskyggen begrændses af Kegleflader. Dersom tilige Lyskilden har den største Diameter, vil Helskyggen (ogsaa kaldet Kjerneskyggen) danne en Kegle med Basis vendt mod Lyskilden, Halvskyggen derimod en afskaaren Kegle med Spidsen mod samme. Dette Forhold finder f. Ex. Sted ved den Skygge, som danner sig bag den af Solen belyste Jord, og som blandt andet giver Anledning til Maaneformørkelser, nemlig naar Maanen for en større eller mindre Del træder ind i Jordskyggen. Naar en forøvrigt belyst Flade gjennemskjærer en Skygge, vil denne paa Fladen danne en mørk Flæk af samme Form, som det skyggende Legeme; dette er den saakaldte Slagskygge.

Skylax, græsk Geograf omkring 500 f. Kr., foretog en Opdagelsesreise til Floden Indus's Munding og skrev et Verk herom.

Skylight (udt. Skeileit), et i en Karm i Skibsdækket indsat Vindu til Oplysning af Skibets Indre.

Skymuus, græsk Geograf fra Karyganda i Karien, forfattede en Beskrivelse af sin Opdagelsesreise til Indien (508 f. Kr.), af hvilken en Del er opbevaret i „Geographi Græci minores", udgivet af Müller 1854.

Skypumpe. Under forøvrigt roligt Veir ser man ikke saa sjelden, at Støv, Sand, Blade o. l. bortføres gjennem Luften i hvirvlende Bevægelse. Det er det samme Fænomén, alene i større Maalestok, der optræder som de saakaldte Skystøtter, d. e. Lufthvirvler, hvilke oftest har sin Grund i Kamp mellem to modsatte Vindretninger. De danner sædvanligvis en Dobbeltkegle; den øvre, som vender Spidsen ned, bestaar af en Skymasse, den nedre med opadvendt Spids derimod af Sand eller andre faste Legemer, forsaavidt Hvirvelen har

dannet sig over det faste Land, eller af Vand, naar den farer hen over Havet eller andre Vandmasser, og kaldes isaafald Skypumpe. Skystøtter og Skypumper kan medføre voldsomme mekaniske Virkninger, saaledes rive Huse overende, oprykke Træer, ødelægge Skibe osv. I Skypumperne kan Vandet undertiden hæves til meget betydelige Høider.

Skyro, tidligere Skyros, græsk Ø i det Ægæiske Hav, hører til Nordsporaderne og Nomarkiet Euboa, er 212 km.² stor, med 3000 Indb.

Skyther, i Oldtiden Navnet paa forskjellige Nomadestammer, som boede paa Sletterne ved det Kaspiske Hav, Aralsjøen, det Sorte Hav og Volga indtil Donau. De gjorde i det 7de Aarh. f. Kr. et Tog til Forindien; omtrent 500 Aar senere hjemsøgte de paany Indien og grundede der det indo-skythiske Rige.

Skytshelgen, se under Helgene.

Skyttel, et mod Enderne tilspidset Redskab, benyttes ved Bævning til at bringe Islættet ind i Rendingen.

Skytten, Stjernebillede i Dyrekredsen; det staar saa lavt, at en Del af det er usynlig i Norge.

Sköfde, By i Vestergötland i Sverige, med 2700 Indb.

Sköldebrand, Anders Fredrik, svensk Feltherre, f. 1757, d. 1834, hed oprindelig Brander, indtraadte 1774 i Armeen og avancerede til Oberst, men gik af 1797. Han indtraadte paany i Tjenesten 1808 og var en af Sveriges Befuldmægtigede ved Fredsmødet i Fredrikshamn. Som Generalløitnant og Chef for Kavaleriet udmærkede han sig i Slaget ved Bornhöved 1813, var ligeledes Kavaleriets Anfører i Krigen mod Norge 1814 og var med at underskrive Konventionen til Moss. Senere blev han Medlem af det svenske Statsraad og ophøiedes i Grevestanden. Som Forfatter, Komponist og Tegner udfoldede han ikke liden Virksomhed.

Slaaentorn eller **Slaapetorn** (Prunus spinosa), Busk af Stenfrugtfamilien, bliver indtil 2 m. høi og er stærkt forgrenet med sagtakkede Blade og hvide Blomster. Dens Frugter, Slaapebær, er kuglerunde og af en sammensnerpende Smag. Den voxer i Mellem- og Nordeuropa, i Norge til den 60de Bredegrad.

Slaamaskine, et i den senere Tid opfundet Landbrugsredskab, med hvilket man nedmeier Græs og Korn ved Hestekraft, istedenfor som før med Ljaa og Sigd, hvorved betydelig Tid indspares. Den finder nu almindelig Anvendelse overalt, hvor ikke Terrænet er altfor kuperet, og forekommer i mange Former. Til Indhøstning af Korn har man kombinerede Slaa- og Meiemaskiner med Selvbinder, hvilke baade meier Kornet ned, deler det i Neg og binder disse.

Slag, forskjellige Slags Sygdomme, som optræder pludselig med foranstruende Fænomener, Tab af Bevidsthed og dybt indgribende Funktionsforstyrrelser, og som dels hurtig kan forsvinde, dels inden kort Tid (endog i et Øieblik) udslukke Livet eller medføre et livsvarigt Men, saasom Lammelse af en eller anden Legemsdel, Aandssløvhed og Sindssygdomme. I det daglige Liv skjelner man navnlig mellem Krampeslag (Epilepsi, Eklampsi) og Nerveslag eller Hjerneslag. — Slagflod, en sædvanlig pludselig indtrædende Blødning i det Indre af vigtige Organer, navnlig i Hjernen (Hjerneslag, Apoplexi) og i Lungerne (Lungeslag).

Slag, en smeltet glasagtig Masse, som dannes ved Udvindingen af Metaller og bestaar af kiselsure Salte, især af de Ertsen ledsagende ikke metalliske Stoffer. — Slaguld fremstilles ved at lede Banddampe ind i den smeltede Slag fra Jernfabrikationen; den adskilles derved i tynde, bøielige, uldlignende Traade, og bliver, da den er en daarlig Varmeleder og tillige uforbrændelig, anvendt som Pakning i Dampkjedler, ildfaste Skabe o. lign.

Slagelse, By paa Sjælland, med 5500 Indb. og ikke ubetydelig Industri.

Slaghek, Didrik, en af Kristiern den andens Yndlinge, nedstammede fra Westfalen. Under det stockholmske Blodbad viste han sig som en af Kongens troeste Haandlangere, hvorfor han blev udnævnt til Biskop i Skara og Medlem af Sveriges Regjeringsraad under Kongens Fraværr. Ved sin Grusomhed ophidsede han det svenske Folk og bidrog derved til at bane Veien for Gustav Wasas Opstand. 1521 blev han Erkebiskop i Lund, men da Paven affordrede Kristiern Regnskab for, at to Bisper var blevne myrdede under det stockholmske Blodbad, skjød Kongen hele Skylden paa Slaghek, som 1522 maatte bestige Baalet.

Slaglod, et tungsmelteligt Loddemetal, hvis Bestanddele retter sig efter det Metal, som skal loddes.

Slagtemaaned, i Norge og Danmark Benævnelsen paa November.

Slagtemaske, et Redskab, som anvendes ved Slagtning for at forhindre, at Dyrene lider for meget under denne. Det bestaar af en Maske, som hænges foran Dyrets Pande, og hvori der enten er en Jernbolt, som ved et Slag drives ind i Hjernen og øieblikkelig bedøver Dyret, eller istedenfor Jernbolten „et skarpt Skud" i Maskens Cylinder, hvilket ved et Slag paa samme med Lynets Fart trænger ind i Hjernen og i et nu udslukker Livet hos det kraftigste Dyr.

Slagverk, i Pendel- og Tafeluhrene et udenfor Gangverket staaende Hjulsystem, som bevirker, at Uhret for hver hele eller halve Time ved en Hammer, der slaar paa en Klokke eller en Staalspiral, tilkjendegiver, hvor mange Klokken er.

Slamkiste, en Samlekasse, der anbringes i Kloakledningerne for at optage de faste Bestanddele og hindre dem i at tilstoppe Ledningen.

Slangefalk eller **Sekretær** (Gypogeranus serpentarius), en i Sydafrika forekommende Rovfugl med lang Hals og Ben og med en Fjerbusk bag Øret. Den gjør megen Nytte ved, at den stadig er paa Jagt efter Giftslangerne, som er dens hovedsagelige Føde.

Slangeholderen med **Slangen**, Stjernebillede paa den nordlige Himmel under Herkules.

Slangehoved (Echium) Plante af de Rublabedes Familie, har en alenhøi, opret, haaret Stilk, lancetformede Blade og lang, ringblomstret Top med blaa Blomster. Den forekommer i det sydlige Norge paa tørre Bakker.

Slanger (Ophidia), en artrig Orden af Krybdyrenes Klasse, udmærker sig ved et langt og smalt, trindt Legeme og fuldstændig Mangel paa For- og Baglemmer. Kroppen, som er ualmindelig smidig, ender i en tyndere Hale. Legemet er bedækket med hornagtige Skjæl, Hovedet lidet med et stort

og meget elastisk Gab, som er forsynet med flere Rækker spidse og skarpe Tænder. Nogle af Arterne lever i Vandet, og disses Hale er uddannet til Svømmeredskab. Man inddeler Slangerne i giftløse (Innocua) og giftige (Venenosa). Til de giftløse Slanger hører bl. a. Kvælerslangerne og Snogene, og til Giftslangerne Hugormen, Brilleslangen, Klapperslangen osv. (s. d. Art).

Slangerod (Aristolochia serpentaria), Plante af de Kronløses Orden, voxer i de sydlige Forenede Stater, har en liden Rodstok med en Mængde Rodtrevler af en gjennemtrængende Lugt. Den indeholder en stærkt aromatisk Olie samt forskjellige bitre eller harpixagtige Stoffer og anvendes bl. a. i Medicinen.

Slangerup, Landsby paa Sjælland, bekjendt ved Sven Grathes Seier over Knud Magnussøn 1147. Den er Salmedigteren Kingos Fødested.

Slangeskildpadde, se Skildpadde.

Slangestjerner, Familie af de Pighudedes Klasse, har et skiveformet Legeme, hvorfra der udgaar 5 lange, tynde Arme, forsynede med Pigge og Sugeredskaber. De forekommer i alle Have og opholder sig paa Havbunden.

Slaraffenland, se Utopien.

Slatoust, By i det russiske Guvernement Ufa i Uralbjergene, med 17,000 Indb. Her drives en storartet Bergverksdrift, især paa Jern, ligesom der er anlagt en Staten tilhørende Vaabenfabrik, som for en væsentlig Del forsyner den russiske Armé med Vaaben af alle Slags.

Slavesløden eller **Peaceløden**, i britisk Nordamerika, dannes af flere Tilløb, deriblandt fra Atabascasjøen, gaar mod Nord og falder i Store Slavesjø, der ligger under ca. 64° n. Br. og er 18,400 km² stor.

Slavekysten, se under Guinea.

Slaver, en af de talrigste Grene af den indogermaniske Folkestamme, danner Hovedbefolkningen i det østlige Europa. Navnet kommer ifølge enkelte Fortolkere af Ordet Slovo, som betyder de Talende, hvilken Betegnelse Slaverne tidlig gav sig selv ligeoverfor Udlændinger, som de kaldte Njemtsi (de Stumme). Hos Tyskere blev Slaver Betegnelse for den Tilstand, hvori de germaniske Erobrere i Middelalderen satte en stor Del af dette Folk, og derfor ensbetydende med Livegen eller Træl. Slavernes ældste Historie er indhyllet i en ugjennemtrængelig Dunkelhed. I det tredie eller fjerde Aarh. e. Kr. forekommer de Folkestammer, man paa den Tid kaldte Slaver, i det nuværende Rusland og Polen samt de tilstødende Lande i Syd og Øst. Herfra udbredte de sig under forskjellige Navne mod Nord og Vest til Østersjøen og Elben og mod Syd over hele Balkanhalvøen og stiftede bl. a. efterhaanden Rigerne Venden, Kroatien, Serbien, Rusland, Polen, Mæhren, Bosnien, Bulgarien m. fl. For-Tiden inddeles man de slaviske Folk i to større Grupper, nemlig: Syd- og Østslaverne, hvortil hører Russer, Bulgarer, Serber, Kroater og Slovener osv., og Vest- og Nordslaverne, som atter inddeles i Polaker, Czeker (i Bøhmen og Mæhren), Slovaker (i Mæhren og Ungarn) m. fl. samt Polaker eller Vender (i østl. Tyskland), som nu næsten overalt er gaaet over i Tyskerne. Deres samlede Antal udgjør omkring 85 Millioner. I religiøs Henseende tilhører den største Del af dem eller omkring 60 Millioner den græskkatholske Kirke; ca. 20 Millioner er romersk-katholske, Resten Protestanter eller Muhamedanere.

Slaveri betegner den Tilstand, hvorved det ene Menneske er retløst ligeoverfor et andet og er dettes personlige Eiendom, som han kan gjøre med hvad han finder forgodt. Slaveriet er en ældgammel Institution og gaar saa langt tilbage i Tiden som Historien rækker; det har existeret hos næsten alle Folkeslag, som er naaede ud over Jægerstandpunktet, og under alle Regjeringsformer. Saaledes finder vi Slaveriet som bestaaende og anerkjendt Institution hos flere af Oldtidens Kulturfolk som Syrerne, Ægyptерne, Jøderne, Grækerne, Romerne o. fl. Oprindelig var det nok Krigsfanger, der blev gjorte til Slaver, men senere blev de det ogsaa ved Fødselen, idet en Slaves ufrie Tilstand gik over paa Børnene. Deres Vilkaar var hos de forskjellige Folkeslag høist forskjellig; hos Jøderne og de øvrige asiatiske Folkeslag behandledes de i Regelen mildt, og Mose Lov indeholder flere Bestemmelser sigtende til at lette deres Kaar. Hos Grækerne og Romerne derimod var Slavernes Tilstand forfærdelig, og de behandledes værre end Dyr, saaledes f. Ex. i Sparta. Da dette Land erobredes af Dorerne, blev dets oprindelige Beboere, Heloterne, gjorte til Slaver, saaledes at de betragtedes som en Fælleseiendom, der tilhørte det hele Samfund. Naar de formerede sig saa stærkt, at deres Herskere begyndte at frygte dem, nedsablede man dem uden videre, indtil man antog, at Antallet var passende indskrænket. I andre græske Stater, f. Ex. i Athen, blev de dog menneskeligere behandlede og kunde af og til opnaa almindelige Borgerrettigheder. Mest fremtrædende var Slaveriet hos Romerne. Deres mange Krige medførte, at en stor Mængde Krigsfanger blev indførte i Staten, og de rige Romere kunde derfor eie flere tusen Slaver. Især oversvømmedes det romerske Slavemarked efter de punиske Krige, og saavel Staten selv som dens Borgere eiede en stor Mængde af dem. De Staten tilhørende Slaver anvendtes til Udførelse af alle offentlige Arbeider, til Embedsstandens Betjening osv. De romerske Slaver var aldeles voldgivne sine Eieres Luner; Herren kunde dræbe eller lemlæste Slaven naar han fandt forgodt, pine og plage ham paa alle optænkelige Maader, uden at nogen tog ham i Forsvar. Mange af de offentlige Slaver oppødes i Vaabenbrug, for at de ved de offentlige Folkeforlystelser kunde optræde som kjæmpende med vilde Dyr og med hverandre indbyrdes, og ved en eneste Theaterforestilling kunde Hundreder af dem paa denne Maade lade Livet (se Gladiatorer). Denne tyranniske Behandlingsmaade fremkaldte flere farlige Opstande blandt dem, de saakaldte Slavekrige; den ene af disse udbrød 73 f. Kr. under Gladiatoren Spartacus (s. d.), efter hvis Tilendebringelse 6000 Slaver blev korsfæstede. Ogsaa de germaniske Folkeslag, deriblandt Nordboerne, holdt Slaver, men i det hele taget synes Germanerne at have været mildere i sit Herredømme end Romerne. En af de vigtigste Grunde til, at Slavernes Tilstand efterhaanden forbedredes, var vistnok den, at Slaven repræsenterede en vis Værdi og var en efterspurgt og let afsættelig Handels-

vare. At mishandle Slaven var derfor det samme som at vanskjøtte sin Eiendom. Selv efter Kristendommens Indførelse vedblev Slaveriet at bestaa i Aarhundreder, og først i det 13de Aarh. begyndte det at forsvinde i Europa og afløstes af Livegenskabet (s. d.). Efter Amerikas Opdagelse begyndte Slaveriet at florere i en ny Skikkelse ved Kjøb og Transport af Negre fra Afrika til Amerika (se Art. Negerslaveri). For Tiden er Slaveriet afskaffet i alle civiliserede Lande, men Slavehandelen drives endnu blandt Muhamedanerne og i det indre Afrika, trods Stormagternes Bestræbelser for at undertrykke den. Hos forskjellige lavtstaaende Folkeslag som Eskimoerne, de sibiriske Stammer og Australnegrene har Slaveri aldrig forekommet.

Slaveri, i flere Lande en Friheds straf paa kortere eller længere Tid for større Forbrydere. I Norge er Benævnelsen ophørt og ombyttet med Strafarbeide.

Slavisk Sprog, Literaturer og Mythologi. De slaviske Sprog danner en Hovedgren af den indogermaniske Sprogstamme og udmærker sig ved sin Rigdom paa grammatiske Former; de mangler Artikel, men har flere Kasus (i Enkelttal 7 og i Flertal 6), samt talrige Hvidelyd. Sprogene inddeles i to større Hovedgrupper, den østlige og den vestlige. Til førstnævnte hører Russisk, Serbisk og Nybulgarisk og til sidstnævnte Czekisk (Bøhmisk), Polsk og Sorbisk eller Lausitzisk-Vendisk. — Om slaviske Literaturer, se Art. under de enkelte slaviske Lande (Rusland, Polen, Serbien osv.). — Den slaviske Mythologi viser, at Slaverne oprindelig har troet paa én Gud, men at deres religiøse Forestillinger efterhaanden har dannet sig flere Guder, og at de tilsidst er gaaede over til Pantheïsme. Imidlertid synes Forestillingen om et øverste over alle de andre Guder ophøiet Væsen at have vedligeholdt sig. Denne Gud kaldte de Sivatovit, og af de under ham staaende Guder kan nævnes Prove (Retfærdighedens Gud), Rugevit (Krigens), Siva (Kjærlighedens), Jutrebog (Morgenens), Marzana (Dødens Gudinde) m. fl. Desuden troede Slaverne paa en Mængde laverestaaende gode og onde Aander. Gudsdyrkelsen foregik i Templer og Lunde og bestod i Ofringer af Kvæg og af Markens Afgrøde.

Slavjansk, By i det russiske Guvernement Charkov, med 12,000 Indb., har Tilvirkning af Salt.

Slavonien, se Kroatien.

Sleepers (udt. Slipers), Jernbanesviller, hvorpaa Skinnerne hviler.

Slegfred, et Fruentimmer, der lever sammen med en Mand uden at være gift med ham. — Slegfredbørn, uægte Børn.

Sleidanus, Joh., egentl. Philipson, tysk Publicist, f. 1506, d. 1556, var en Tid i fransk Tjeneste og deltog som Frans den førstes Befuldmægtigede i Rigsdagen i Regensburg. Senere nedsatte han sig i Strasburg, hvor han 1542 blev Professor ved Universitetet. Af hans skriftlige Arbeider maa især nævnes „De statu religionis et reipublicae Carolo V Cæsare commentarii", et i alle Henseender udmærket Arbeide, som flere Gange er bleven oplagt paany og er oversat til forskjellige Sprog.

Sleipner, i den nordiske Mythologi Odins ottefødede Hest.

Slemdal, Prestegjeld i Bratsberg Amt, nær Skien.

Slendrian, indført Skik; gammel Vane; den gamle, skjæve Gang.

Slentz, Jørgen, en tysk Adelsmand, var Anfører for den saakaldte sachsiske Garde, en Samling Leietropper, som tog Tjeneste hos Kong Hans af Danmark. I Slaget ved Hemmingstedt 1500 blev Slentz og hans Garde nedhuggen af Ditmarskerne.

Slesvig, tidligere et dansk Hertugdømme, nu en Del af den preussiske Provins Slesvig-Holsten, grændser mod Nord til Jylland, mod Øst til Lillebelt og Østersjøen, mod Syd til Holsten og mod Vest til Nordsjøen. Størrelsen er 9140 km² og Folkemængden ca. 407,000. Landet er fladt og fordetmeste særdeles frugtbart, og Landbrug er Befolkningens Hovednæringsvei. Efter Landsdelens Midte gaar en sandet, ufrugtbar Hede, og langs Nordsjøen ligger en lav Marsk, som mod Havet beskyttes af Dæmninger. Vandløbene, som i Regelen flyder til Nordsjøen, er smaa og af liden Betydning, og ingen af de talrige Indsjøer er af nogen betragtelig Størrelse. Slesvig omtales første Gang i Historien ca. 800 e. Kr., da Kong Gottrik eller Godefred af Danmark lod bygge en Grændsevold der til sine Landes Forsvar. Senere var Landet mellem Eideren og Slien hyppig et Tvistens Æble mellem de danske og de tyske Regenter indtil Keiser Konrad den anden afstod sine Fordringer paa det til Knud den store 1026. De danske Konger pleiede ofte at udnævne sine Sønner, Brødre eller Slægtninger til Hertuger af Slesvig, men dette var de kun midlertidig, indtil Valdemar Seier 1232 overdrog Landet til sin Søn Abel som Len. Denne kom ved Giftermaal i Familie med de holstenske Grever, og nu begyndte de langvarige Stridigheder mellem Danmark og Slesvig-Holsten, som 1864 førte til disse Hertugdømmers fuldstændige Adskillelse fra Danmark. Se forøvrigt Art. Holsten. — Hovedstad er Slesvig, ved Bunden af Slien, med 15,000 Indb. Handelen er af liden Betydning, men Industrien er i livlig Opkomst. Byen kaldtes i Oldtiden Hedeby og havde en udstrakt Handelsrørelse. Her begyndte Nordens Apostel Ansgar sin Missionsvirksomhed 827, og her oprettedes et af de første nordiske Bispedømmer.

Sletbag, se Hvaler.

Slethvar og **Slette**, se Flyndre.

Slettingen, Norges sydligste Ø, ligger i Mandals Prestegjeld, udenfor Molø.

Slibestene, Sandstene, som er givne en rund Form og som gjennem Midten har en Axel, paa hvilken de dreies rundt. De benyttes til at hvesse skjærende Instrumenter paa. Slibestene forfærdiges dels ved at hugge dem ud af Sandstensleierne, dels ved at forme dem af malet Sandsten, blandet med Ler eller malet Skifer og brænde dem haarde. Ogsaa af hærdet Kautschuk, blandet med Smergel, Kvartspulver osv., forfærdiges Slibestene.

Slibning, en Proces, som foretages med forskjellige Gjenstande af Træ, Metal, Sten osv. for

at give dem et glat, jevnt Udseende paa Overfladen. Som Slibemateriał benyttes forskjellige Ting, alt efter den Gjenstands Haardhed, som skal slibes, saasom Skavgræs, Haifkind, Smergel, Sandsten, Pimpsten osv.

Slibovitz, enslags Brændevin, som i de sydslaviske Lande destilleres af Plommer.

Slidre, vestre og østre, to Prestegjeld i Valders, Kristians Amt. Til det første hører Sognene Slidre, Lommen og Røen, og til det sidste Sognene Hegge, Voldbo og Rogne.

Slien, en lang, smal Fjord, som fra Østersjøen skjærer sig ind i Slesvig.

Sligo, Grevskab i Provinsen Connaught i Irland, 1869 km.² stort, med 116,000 Indb. Hovedstaden Sligo har 11,000 Indb., er Sæde for en Biskop og har livlig Handel og Industri samt betydelig Skibsfart.

Slik, fint Dynd paa Havbunden, Mudder.

Slim, en seig, tildels klar Vædske, som afsondres af det dyriske Legemes Slimhinder.

Slimaal (Myxine glutinosa), en af de lavest staaende Fiske, tilhører de Skivemundedes Orden, har en slangeagtig Krop, nøgen, skjælfri Hud og er lysrødbrun af Farve. Den forekommer hyppig ved Norges Kyster og opholder sig paa blød, leret Bund. For Fiskerne er den en sand Plage, da den paa overstaaede Redskaber kryber ind gjennem Gjællespalterne paa den fangede Fisk og fortærer Kjødet. Sit Navn har den faaet af den Masse seige Slim, som den afsondrer af Kjærtler paa Siderne af Kroppen.

Slimbændel (Nemertes), Slægt af Fladorme, opholder sig paa Havbunden og bevæger sig ved Hjelp af bittesmaa Fimrehaar. Dens Sammentrækkings- og Udstrækningsevne er overordentlig. Flere Arter forekommer ved de norske Kyster.

Slimfeber, feberagtige Sygdomme med stærk Slimafsondring, især Mavekatarrh i Forbindelse med Feber.

Slimflod (Blennorrhoe), en rig Afsondring af Slim fra en af Legemets Slimhinder.

Slimhinder, den tynde Hud, som bedækker Legemets indvendige Hulheder (Munden, Tarmene, Kjønsdelene osv.) Den afsondrer Slim gjennem særegne Kjertler, Slimkjertlerne, samt tildels fra selve Slimhindens Overflade.

Slingeland, Pieter van, hollandsk Maler, f. 1640, d. 1691, studerede under Dow, hvis Manér han tilegnede sig og førte videre. Han har fornemmelig malet smaa Kabinetsstykker, som er rene Mesterverker med Hensyn til sirlig og minutiøs Udførelse. Flere af hans Billeder findes i Louvres Kunstsamlinger i Paris.

Slitunger, et Oprørsparti under de borgerlige Uroligheder i Norge, stiftedes 1218 af en Hjelpepræst i Rakkestad ved Navn Benedikt, eller som han kaldtes Bene Skindkniv, og som udgav sig for en Søn af Kong Magnus Erlingsson. Hans Flok opførte sig fordetmeste som Røvere og blev derfor behandlede som saadanne baade af Baglerne og Birkebeinerne. Vaaren 1218 blev de slaaede af Baglerne i Nærheden af Tønsberg, og derefter forenede Partiets Levninger sig med Ribbungerne (s. d.).

Slivno, Slivna eller **Islimjé**, By i Østrumelien, med 18,000 Indb. og Handel med Rosenolie.

Sloka, det ældste Versemaal i de indiske Digte, bestaar af Verslinier paa 16 Stavelser, med et Afsnit efter den ottende Stavelse.

Slom, dansk Smælt (Osmerus Eperlanus), en liden, halvt gjennemsigtig Fisk af Bugfinnefiskene, er lysegrøn med Sølvglans og har en modbydelig Lugt. Den lever baade i Ferskvand og Saltvand.

Slonim, By i det russiske Guvernement Grodno, med 12,000 Indb.

Slotsbjerget, se Tønsberg.

Slovacki, Julius, polsk Digter, f. 1809, d. 1849, studerede i Vilna og fulgte 1830 med det Gesandtskab, som gik til Paris og London for at tale Polens Sag. Senere foretog han Reiser i Europa og Orienten og opholdt sig fordetmeste i Paris. Han optraadte baade som Lyriker, Dramatiker og Epiker og udgav et betydeligt Antal Digterverker, hvoriblandt kan nævnes Eposerne „Zmija“, „Jan Bielecki“, „Lambro“ og „Beniowski“, Dramaerne „Kordjan“, „Lilla Weneda“, „Maria Stuart“, „Mazeppa“ m. fl.

Slovaker, en slavisk Folkestamme, som lever i det nordvestlige Ungarn. Deres Antal er ca. 2 Mill., hvoraf de tre Fjerdedele bekjender sig til den katholske Religion, Resten er Protestanter. De blev i det 10de Aarh. undertvungne af Magyarerne. Deres Sprog tilhører den sydslaviske Sprogstamme og har mest Lighed med Bøhmisk, men er meget opblandet med Ord af andre Sprog.

Slovener, ogsaa kaldet Vender, et sydslavisk Folk i Ungarn, Steiermark, Kärnten, Krain m. fl. St. Deres Antal er ca. 1,260,000. I Slutningen af det 6te Aarh. indvandrede de til Rumænien, blev i det 10de Aarh. undertvungne af Magyarerne og smeltede efterhaanden sammen med disse. Deres Sprog ligner mest det kroatisk-serbiske, og de havde allerede tidlig et Alfabet, det glagolitiske (s. d.).

Sluse, i Vanddæmninger, Bassiner osv., et Slippeværk til Regulering af Vandstanden. I Elve, som enten har for stærkt Fald eller for grundt Løb til at kunne passeres af Fartøier, afhjelpes dette ved at anlægge Slusevæk, idet man lukker for Elvens Afløb og saaledes opdæmmer Vandet. Paa denne Maade er mangfoldige Elve, deriblandt Skienselven i Norge, blevne gjort farbare.

Slutning, en Dom bygget paa Afledning af andre Domme (Præmisser). Naar en Slutning udredes af kun én Præmis, kaldes den umiddelbar; middelbare Slutninger bygges paa to eller flere Præmisser. Se forøvr. Art. Logik og Syllogisme.

Slutseddel, et af en Mægler udstedt Dokument som Bevis for en af ham afsluttet Handel.

Slutteri, den tidligere Benævnelse for Gjældsfængsel.

Sluzs (udt. Slutsj), By i det russiske Guvernement Minsk, med 10,000 Indb. og livlig Handel.

Sluys (udt. Sløis), en liden By i den hollandske Provins Seeland, nær Belgiens Grændse, historisk bekjendt af det blodige Sjøslag, som udkjæmpedes 24de Juni 1340 i Nærheden af Byen mellem en fransk og en engelsk Flaade. Franskmændene led et forfærdeligt Nederlag, idet de tabte 30,000 Mand i Slaget, hvorhos Størsteparten af deres Skibe erobredes.

Slynge, tidligere et især hos Grækerne og Romerne almindelig benyttet Vaaben, bestod i Regelen af en Læderrem, hvormed runde Stene eller Metalkugler slyngedes mod Fienden.

Slægt (Genus), i Naturvidenskaben en Sammensætning af Arter, som i de vigtigste Hovedegenskaber viser en vis Overensstemmelse. I Zoologien hører saaledes f. Ex. Huskatten, Gaupen, Løven m. fl. til én Slægt (Katteslægten).

Slægtskab, Forholdet mellem de Personer, som har en fælles Stamfader eller Stammoder.

Sloke, se Kvanne.

Smaacirkel, i Stereometrien den Cirkel, som fremkommer, naar en Kugle gjennemskjæres af et Plan, som ikke lægges gjennem Kuglens Centrum.

Småland, Landskab i det sydlige Sverige, omgives af Østersjøen, Skaane, Blekinge, Øster- og Vestergötland samt Halland. Størrelsen er 36,120 km² og Indbyggerantallet ca. 648,000. Af Fladeindholdet optages over 2500 km² af Indsjøer. Af de vigtigste Elve kan nævnes Nissan, Lagan, Helgeå og Ronnebyå. Landet er meget kuperet og lidet frugtbart; derimod har det betydelige Skove og er rigt paa Mineralier, fornemmelig Jern. Kvægavl, Agerbrug og Bergverksdrift er Befolkningens Hovednæringsveie. I administrativ Henseende er Småland delt i 3 Län (Jönköping, Kroneborg og Kalmar), og i geistlig Henseende delt mellem Wexiö, Skara, Kalmar og Linköpings Bispedømmer.

Smaalenenes Amt, Norges sydøstligste Overøvrighedsdistrikt, grændser mod Nord til Akershus Amt, mod Øst og Syd til de svenske Provinser Vermland, Dalsland og Bohus Län og mod Vest til Kristianiafjorden. Størrelsen er 4,121 km.², og Folkemængden udgjorde 1875, Byerne iberegnede, 107,804. Amtet tilhører Norges Slettelandskaber og er derfor uden betydelige Fjeldhøider. Naar undtages Glommen, som udmunder i Amtet, er det forholdsvis fattigt paa større Elve; de vigtigste af disse er Enningdalselven, Tista og Rakkestadelven. Af Indsjøer findes en hel Del, men ingen af dem er af nogen betragtelig Størrelse. De Indsjøer, hvis Fladeindhold er over 10 km.² er Femsjøen, Ødemarksjø, den norske Del af Store Lee, Drejesjø, Romsjø og Vansjø. Kysten har ikke synderlig dybe Indskjæringer, men derimod en Række Bugter og mindre Fjorde, hvoraf flere danner fortrinlige Havne; den er i dens sydligste Del omkranset af et Belte af Øer, hvoraf de vigtigste er Hvaløerne, Kragerø, Hankø og Gjeløen. I civil Henseende deles Amtet i 3 Fogderier, 5 Sorenskriverier, 4 Bykommuner (Fredrikshald, Fredriksstad, Sarpsborg og Moss) og 22 Herreder. De vigtigste Næringsveie er Fædrift, Agerbrug, Skovdrift og Skibsfart. Bergverksdriften er af liden Betydning, idet Amtet kun eier et eneste Bergverk, nemlig Rom Nikkelverk i Askim; derimod staar Industrien og Fabrikdriften paa et forholdsvis høit Standpunkt. 1875 var der i Amtet 160 Fabrikanlæg med en Arbeidsstyrke af 4069 Personer. — I tidligere Tider hed Smaalenene Bingulmark, senere Borgesyssel, og udgjorde en af det samlede Norges vigtigste Provinser. Borg (det nuværende Sarpsborg) var oftere Kongernes Residensstad, og her holdtes ogsaa Borgarthinget. Under de borgerlige Uroligheder holdt Vikens Indvaanere fordetmeste med Baglerpartiet og dets Efterfølgere, og flere af de forskjellige Tronprætendenters Kampe udkjæmpedes her. Under Feiderne med Sverige var nok Smaalenene den af Norges Provinser, som led mest og hyppigst ved de fiendtlige Indfald. Især blev Amtet under Syvaarskrigen haardt hjemsøgt, idet et svensk Korps brandskattede Bygderne og ødelagde Sarpsborg. Ogsaa under den store nordiske Krig hændte det flere Gange, at fiendtlige Tropper oversvømmede Landet og her leverede flere Fegtninger, og det var ogsaa her, at denne ødelæggende Krig fik sin Afslutning ved Karl den tolvtes Fald. Under de senere Feider mellem Danmark og Sverige led Smaalenene hyppigt ved de svenske Invasioner, ligesom det oftest var fra denne Kant, at de norske Tropper gjorde Indfald i Sverige. Under Krigen i 1814 var det atter Smaalenene, som maatte udholde det alvorligste Stød. Svenskerne besatte Hvaløerne og trængte tillands frem over Idesletten, og Fredriksstad blev tvungen til Overgivelse. Efter Foreningen med Sverige har Amtet gaaet rasket fremad i Velstand, og Folkemængden har tiltaget forholdsvis betydeligt, saa at den siden 1835 er bleven omtrent fordoblet. — Smaalenenes Amt sender fire Repræsentanter til Storthinget.

Smag, den Egenskab ved forskjellige Stoffer, at de kan mærkes gjennem Smagssansen. Tungen er Smagssansens Organ, og Smagsnervernes Ender ligger især i Tungeryggens Slimhinde. Man skjelner i Regelen kun mellem 4 Slags Smag: sød, salt, sur og bitter.

Smak, se Sumak.

Smakke, et énmastet Fartøi, benyttes fornemmelig i Holland, dels til Fiskefangst i Nordsjøen, dels i Kystfarten.

Smalte (Koboltblaat), et især før meget anvendt blaat Farvestof, er egentlig et fint pulveriseret koboltholdigt Glas.

Smaragd, Ædelsten af en livlig, ren grøn Farve, er en Ændring af Beryl, hvilken kan være vingul, bleg, grønlig osv., og bestaar hovedsagelig af Kiselsyre, Lerjord og Beryljord. Dens Haardhedsgrad er 7.5—8. Den ædle Smaragd af klart Vand, d. e. gjennemsigtig, staar i betydelig Pris, idet den betales med indtil 600 Kr. pr. Karat. Smaragden kjendtes allerede i Oldtiden og erholdtes dengang fornemmelig fra Scythia og Ægypten. Den kommer nu især fra Sibirien og Peru. I Norge findes ved Eidsvold en smaragdgrøn Beryl.

Smedejern, se Jern.

Smejinogorsk, Bergstad i det russiske Guvernement Tomsk, paa Vestsiden af Uralfjeden, med 16,000 Indb. og rige Sølv- og Kobbergruber.

Smelder (Elater), Billeslægt af de Helvingedækkedes Orden, med langt, smalt, fladtrykt Legeme, udmærker sig ved, at de, naar de lægges paa Ryggen, ved en eiendommelig Bevægelse med Kroppen spretter iveiret, saa at de kommer paa Benene igjen. De hører til de skadeligste Insekter, da deres Larve er den saakaldte Kjølmark, som, naar den forekommer i Mængde, undertiden herjer store Strækninger og ødelægger ethvert grønt Straa, saa at Agre og Enge ser ud, som om de var afsvedne.

Smelle (Silene), Plante af Nellikfamilien, med blæreformet, oppustet Bæger, todelte Kronblade og tverrummet Kapsel; forekommer i Norge i flere Arter.

Smeltning, faste Legemers Overgang til den flydende Tilstand. Smeltepunktet for de forskjellige Legemer er meget forskjelligt, Isens ved 0°, Svovlets ved 111°, Tinnets ved 230°, Blyets 330°, Sølvets 1000°, Guldets 1200°, Jernets 1600° C. osv.

Smergel, en Blanding af Korund og Jernerts, et tæt, finkornet, ikke krystalliseret Mineral af blaagraa eller sort Farve, bestaar af Lerjord og Jernoxyd. Den findes fornemmelig paa Øen Naxos i Ægæerhavet, i Lilleasien o. fl. St. Paa Grund af sin Haardhed (= 9) anvendes den ligesom den raa Korund i stor Mængde til Slibning af Ædelstene og haarde Metaller.

Smerling (Cobitis), en til Karpefamilien hørende Fiskeslægt med langstrakt, slimet Krop, liden med Skjægtraade forsynet Mund og meget smaa Skjæl. Det er en velsmagende Fisk, hvoraf nogle Arter forekommer i Europa.

Smerte, pinlig (stikkende, brændende, trykkende osv.) Fornemmelse i Følenerverne, opstaar i Regelen ved ydre Paavirkning (Slag, Saar, stærk Hede eller Kulde m. m.), men kan ogsaa skyldes indre Aarsager som Betændelse eller Svulst i en Legemsdel, Rheumatisme osv.

Smichov, Forstad til Prag (s. d.).

Smilax, se Konval.

Smiles (udt. Smeils), Samuel engelsk Literat, f. 1811, var 1845—60 ansat ved Jernbanevæsenet. Af hans Skrifter, der alle har faaet stor Udbredelse og er blevne oversat til flere fremmede Sprog, kan nævnes: „Physical education", „Life of G. Stephenson", „Selthelp" og „The caracter".

Sminke, forskjellige Skjønhedsmidler som paaføres Huden, især i Ansigtet, for at give det et friskere eller yngre Udseende. Den tilberedes i Parfumerierne i forskjellige Farvenuancer, efter hvis Beskaffenhed den faar Navn. Rød Sminke fremstilles saaledes af Safflorrødt, Zinnober m. m., hvid Sminke af forskjellige Metaloxyder osv.

Smith, Adam, fremragende engelsk Nationaløkonom og Grundlægger af den nyere Nationaløkonomi, f. 1723, d. 1790, studerede Theologi i Glasgow og Oxford og blev 1751 Professor i Logik og Moral ved Glasgows Universitet. Som saadan erhvervede han sig snart et betydeligt Ry saavel ved sine Forelæsninger som ved Skriftet „Theory of moral sentiments". Efter at have ledsaget Hertugen af Buccleugh paa en Udenlandsreise, tilbragte han ti Aar som Privatmand i sin Fødeby Kirkaldy i Skotland, udelukkende beskjæftiget med nationaløkonomiske Studier. Frugterne af disse fremlagde han 1776 i sit epokegjørende Værk „Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations", hvilket har oplevet en Mængde Oplag og er oversat til de fleste europæiske Sprog. — Ifølge Smiths Theori er Arbeidet overhoved det industrielle Livs bevægende Kraft. Fri Konkurrance, Deling af Arbeidet og hensigtsmæssig Anvendelse af Kapitalen er de Midler, hvorved Arbeidets produktive Udbytte bliver størst. Det er Styrelsens Pligt at fjerne alt, som staar hindrende iveien for de forskjellige Evners Udvikling.

Smith, James, engelsk humoristisk Digter, f. 1775, d. 1839, vakte megen Opmærksomhed ved sin Digtsamling „Pic-Nic Newspaper". Sammen med sin nedenfor nævnte Broder udgav han en Række parodiske Efterligninger af Scotts, Byrons m. fl.s Arbeider, hvilke udmærker sig ved et sprudlende Vid — Broderen Horace Smith, f. 1779, d. 1849, skrev en Række fortræffelige Romaner, som gjorde Lykke, deriblandt „Brambletye house", „Tor Hill", „Jane Lomax", „Adam Brown", „Arthur Arundel" m. fl.

Smith, Josef, Mormonismens Stifter, se Mormoner.

Smith, Sidney, engelsk Forfatter, f. 1771, d. 1845, studerede Theologi, blev 1798 Præst i Edinburgh og 1831 Kanonikus ved Paulskirken i London. Han var med at stifte „Edinburgh Review" og var en Tid dens Medredaktør. Desuden udgav han en Række politiske Brochurer, i hvilke han med glimrende Skarpsind behandlede flere af Tidens Spørgsmaal og stillede sig i disse paa det frisindede Partis Side. Saaledes ivrede han bl. a. for Katholikernes Emancipation.

Smith, Sir William Sidney, engelsk Admiral, f. 1764, d. 1840, traadte i en Alder af 13 Aar ind i Marinen, udmærkede sig ved flere Leiligheder under den nordamerikanske Frihedskrig og blev 1783 Fregatkaptein. Fem Aar senere gik han i svensk Krigstjeneste og deltog med Udmærkelse i Sjøslaget i Svenskesund 1790. Efter Fredsslutningen mellem Sverige og Rusland tog han Tjeneste i den tyrkiske Marine, men da Krigen mellem Frankrige og England udbrød, begav han sig til den engelske Flaade ved Toulon og udførte her det Bovestykke at sætte Ild paa de franske Skibe og Arsenalerne i Toulons Havn. Som Linieskibskaptein forsvarede han med stor Dygtighed Jean d'Acre mod Franskmændene og bevægede Tyrkiet til at alliere sig med England for at fordrive de franske Tropper fra Ægypten. 1805 blev han Kontreadmiral, men faldt kort efter i Unaade hos Kong Georg den fjerde og opholdt sig derpaa udenlands indtil 1830, da han blev Generalløitnant ved Marinetropperne.

Smith-Hald, Frithjof, norsk Landskabsmaler, f. i Kristiansand 13de September 1846 af Forældrene Justitssekretær Smith og Hustru Karen Smith, født Hald, modtog i 1866 sin første Undervisning i Kristiania af Eckersberg, studerede fra Høsten 1871 til Vaaren 1873 i Karlsruhe under Professor Gude, derpaa i Düsseldorf til 1878 og tog senere Ophold i Paris; siden 1871 har han kun om Sommeren opholdt sig i Norge paa Studiereiser. Smith-Halds Kunst bestaar væsentlig i Skildringer af Kystlivet med dets Rigdom af Stemninger i Forbindelse med Fiskerlivet. Vinter med Sne og Is har været hans Specialstudium. De betydeligste af hans Arbeider er: „Hjem fra Fiske", stort Vinterbillede, tilhører siden 1880 Museet i Köln; „En Dampskibsstation i Norge", 1881 erhvervet af den franske Stat og skjænket til Museet i Lille; „Vinteraften" (i Museet i Haag, 1882); „Det gamle Fiskegarn", kjøbt af den franske Stat og anbragt i Museet i Luxembourg i Paris; „Morgen i Cornwall" og „Ængstelse", to store Pendanter, tilhører Galleriet Agnew i London;

„Vinteraften i Norge", tilhører Grevinde Rewentlow til Trolleborg i Slesvig; „Maaneopgang", tilhører B. Melfords Galleri i Paris; „Garnrensning", tilhører Muséet i Rouen. Smith-Hald erholdt 1872 Statsstipendium. Ved Udstillingen i Antwerpen 1882 fik han Guldmedalje og ved den internationale Udstilling i Nizza 1884 Medalje af 1ste Klasse. Smith-Halds Billeder viser altid et flittigt Detaljstudium og en inderlig Opfatning af Naturen, som har gjort dem populære overalt, hvor de viser sig.

Smithsonian Institution, en storartet videnskabelig Institution i Washington i Nordamerika, grundet af Englænderen James Smithson, en ægte Søn af Hertugen af Northumberland; han testamenterede Unionen 120,000 Pund Sterling til Befordring af videnskabelige Sysler, hvilken Sum 1838 beløb sig til noget over en halv Million Dollars. For en Del af Summen opførtes 1853 i Washington en Bygning med Laboratorium, Bibliothek og forskjellige videnskabelige Indretninger, hvilke bestyres af en Direktion. Her holdes Forelæsninger, foretages Experimenter osv. til Udbredelse af Kundskab og Dannelse, hvorhos Renterne af den tiloversblevne Kapital anvendes i forskjellige videnskabelige Øiemed.

Smiths Sund, Stræde i Nordishavet, mellem Vestgrønland og Grinnel Land, strækker sig nordefter fra Baffinsbugten.

Smitte, Forplantelse af en Sygdom fra angrebne til friske Individer. Flere af de Sygdomme, som angriber Mennesker og Dyr, betegnes som smitsomme paa Grund af, at de kan overføres fra den ene til den anden ved Berøring, Ophold i samme Værelse, ved den Syges Klæder og Udtømmelser osv. Til disse Sygdomme henregnes bl. a. Kolera, Mæslinger, Kopper, Syfilis, Miltbrand o. fl.

Smolensk, Guvernement i det vestlige Rusland, omgivet af Guvernementerne Orel, Tschernigov, Mohilev, Vitebsk, Pskov, Tver, Moskva og Kaluga, er 56,041 km.² stort, med 1,200,000 Indb. Det danner Vandskjellet mellem Østersjøen og det Sorte og det Kaspiske Hav, men er forøvrigt et Sletteland. Kvægavl samt Dyrkning af Korn, Hamp og Lin er Hovednæringsveiene. Hovedstaden Smolensk ligger ved Floden Dnjepr i en malerisk Egn og har 25,000 Indb. samt betydelig Industri i Læder, Lys og Sæbe. Handelen er livlig, især med Kornvarer. 1812 stod her et blodigt Slag, i hvilket Napoleon den første besejrede de russiske Armeér under Generalerne Barclay de Tolly og Bagration.

Smollett, Tobias, engelsk Romanforfatter, f. 1721, d. 1771, uddannede sig som Kirurg og tog Ansættelse som Underlæge paa et Orlogsskib. Efter sin Tilbagekomst 1746 vakte hans Digt om Hertugen af Cumberlands Grusomhed mod Skotland fortjent Opmærksomhed. Fra nu af ofrede han sig udelukkende for den literære Virksomhed og leverede en Række Arbeider af forskjelligt Indhold. Mest bekjendt er han bleven ved sin „History of England" og Oversættelsen af „Don Quixote". Af hans Romaner mærkes følgende: „Roderick Random", „Peregrine Pickle", „Ferdinand Count Fathom", „Sir Lancelot Greaves" og „The expedition of Humphrey Clinker".

Smyrna, tyrk. Ismir, en af de vigtigste Handelsstæder i Lilleasien, ligger i Bilajetet Aidin ved en Bugt af Ægæerhavet, den saakaldte Smyrnaiske Havbugt. Byen har 200,000 Indb., hvoraf omtr. Trediedelen er Europæere. Den græske Befolkning er den dominerende, og Græsk er det almindeligst benyttede Sprog. Byen er Sæde for tre Biskoper, og alle europæiske Stater holder Konsuler her; den har mange Moskéer, flere Kirker, Klostre og Synagoger, derhos adskillige offentlige Læreanstalter. Industrien er ubetydelig, men af desto større Vigtighed er Handelen. Tillands fører talrige Karavaner Lilleasiens, Syriens, Eufratlandenes og Persiens Frembringelser til Byens Markeder, og Skibe tilhørende alle sjøfarende Nationer besøger dens Havn. 1877 ankom til Byen 1222 større Skibe med en samlet Drægtighed af over 725,000 Tons samt 2300 Kystfartøier. Værdien af Byens Udførsel udgjorde s. A. over 117 Mill. Franks og Indførselen 77 Mill. Franks. De vigtigste Udførselsartikler er Bomuld, Galæbler, Opium, Igler, Sydfrugter, Silke, Huder, Tepper og Manufakturer. — Smyrna anlagdes i det 11te Aarh. f. Kr. af Æolierne. 627 ødelagdes Byen af Lydierne, og dens Gjenopbyggelse paabegyndtes først omkring 300 f. Kr. Allerede under Romerne var Smyrna Lilleasiens første Handelsstad, og her stiftedes ifølge Johannes Aabenbaring en af de første kristne Menigheder.

Smølen, Ø i Nordmøre, Romsdals Amt, sydvest for Hiteren og adskilt fra denne ved Ramsøfjord.

Smør, Melkens Fedtstof, der flyder om i Melkevædsken som smaa Kugler, og paa Grund af sin ringere Vegtfylde samler sig paa Overfladen som Fløde, naar Melken staar stille. Det findes i alslags Melk, men lader sig letteſt udskille af Komelken, der leverer alt det i Handelen forekommende Smør. Fremstillingen sker ved, at Fløden kjernes, d. v. s. sættes i en voldsom Bevægelse, hvorved den Hinde, som omgiver de enkelte Fedtkugler, brister, saa at Smørkuglerne klumper sig sammen til en ensartet, blød Masse, som stivner i Kulden; det bliver derpaa vasket og æltet for at udskille Kjernemelken og tilsættes lidt Salt for at det skal kunne holde sig uden at blive harsk. I det nordlige Rusland og flere Steder udskilles Smørret af Fløden ved at man koger den. Ved denne Fremgangsmaade bliver Smørret renere, men det taber endel af sin Velsmag. Smørtilvirkningen har i den senere Tid taget et betydeligt Opsving ved, at man flere Steder har oprettet Meierier, hvor Bedriften foregaar fabrikmæssig. Norge indfører aarlig 3—4 Mill. kg. Smør, fornemmelig fra Danmark, og udfører ca. 1½ Mill. kg.

Smørblomst, se Ranunkel.

Smørsyre, en fed Syre, som bl. a. findes i Smør; i ren Tilstand er den en farveløs, ubehageligt lugtende Vædske.

Snaasen, Præstegjeld i Namdalen, Nordre Trondhjems Amt. — Snaasenvand, Indsjø i Præstegjeldet af samme Navn, 78 km.² stort; det har Afløb gjennem Snaasenelven.

Snabel, hos flere Dyr en fra Forhovedet udgaaende Forlængelse, som i Regelen tjener til Ernæringsredskab. Af Pattedyrene har kun Elefanten og Tapiren Snabel; hos de lavere Dyrearter som Leddyr og Bløddyr er mange forsynede med en Stik- eller Sugesnabel.

Sne, i Luften fortættede Vanddampe i frosfen Tilstand, skyldes samme Aarsager som Regn. Snekornene har et meget forskjelligt Udseende, men er somoftest stjerneformede og bestandig sexkantede. Da Snekornene ikke er meget tungere end Luften, falder de i stille Veir meget langsomt; desuagtet kan under tætte Snefald en uhyre Mængde dale ned paa forholdsvis kort Tid. — Snegrændse kaldes Grændsen for de evige Snemasser paa Fjeldene, ovenfor hvilken Solen om Sommeren ikke er istand til at optø den i Vinterens Løb faldne Sne; den gaar længst ned i de kolde og høiest op i de varme Lande. Saaledes ligger den paa Spitsbergen 450 m. over Havet, paa Island 940 m., i Italien (Ætna) 2800 m. og i Himalaya 5000 m. over Havet. For Norges vedkommende regnes Snegrændsen saaledes: i Finmarken til 880 m., paa Dovre til 1570 m., i Jotunfjeldene til 1250—1500 m., ved Jostedalsbræen til 950—1250 m. og ved Folgefon til 950—1250 m. — Snefred, Laviner kaldes de Snemasser, som efter stærke Snefald glider nedefter Fjeldsiderne. De indtræffer især ved begyndende Tøveir, eller naar Solstraalerne indvirker paa Sneen. Sædvanlig begynder de øverst oppe paa en Skraaning ved at en liden Snemængde begynder at glide eller rulle; under Farten øges dens Masse hurtig derved, at den nedenfor og til Siderne liggende Sne følger med, og tilsidst styrter Skredet afsted med en tordenlignende Larm, førende med sig alt, som ligger i dets Vei. Foran Skredet gaar oftest et voldsomt Lufttryk, som undertiden kan være saa stærkt, at det blæser Træer, Huse osv. overende. De farligste Snefred er de saakaldte Støvlaviner, som indtræffer, naar en Masse Nysne har lagt sig ovenpaa et haardfrosset Snelag i Fjeldlierne; en Gaaendes Fodtrin eller en Rystelse i Luften, f. Ex. et Skud, kan paa éngang sætte hele Massen i Bevægelse. I bjergige Lande som Norge og Schweiz er Snefred om Vinteren og Vaaren meget hyppige og medfører ofte Tab af Liv og Eiendom.

Sneboldtræ eller **Krosved** (Viburnum Opulus), Busk af Kaprifoliumfamilien, med lysegraa Bark, tandede Blade, kugleformede Blomsterstande og røde Bær. Den er almindelig i de lavere Egne af Norge indtil Beieren (67°). En Afart (V. Op. roseum) dyrkes i Haverne, og det er fornemmelig denne, som kaldes Snebold.

Sneedorf, Jens Schielderup, dansk Forfatter, f. 1724, d. 1764, blev 1751 Professor i Sorø. Af hans Skrifter bør især nævnes: „Om den borgerlige Regjering". — Hans Søn Fredrik Sneedorf, f. 1761, d. 1792, blev 1788 Professor i Historie ved Kjøbenhavns Universitet og erhvervede sig som saadan et berømt Navn. Hans „Samlede Skrifter" udkom 1794—98 i 4 Bind.

Sneek, By i den hollandske Provins Friesland, med 10,000 Indb. og Handel med Meieriprodukter.

Snefjeldsjøkel eller **Vesterjøkel**, en af Islands største Isbræer og høieste Fjeldtoppe, ligger paa Øens Vestside mellem Breidefjord og Faxefjord. Den har efter Udseendet at dømme tidligere været en Vulkan.

Snefrid, en af Harald haarfagres Hustruer, skal have været Datter af en Fin ved Navn Svase. Efter Sagnet skal Kongen have været saa forelsket i hende, at han, da hun døde ung, ikke vilde skille sig ved hendes Lig, før han fik se, at det var gaaet i Forraadnelse, hvilket han først skulde have mærket efter tre Aars Forløb. Med Snefrid havde Harald fire Sønner: Sigurd Rise, Halvdan Haalegg, Gudrød Ljome og Ragnvald Rettilbeine, hvilke ved Rigets Deling fik Hadafylki.

Snegle (Gasteropoda), de bugfødde Bløddyr, danner en talrig Klasse, som indbefatter flere Ordener. De fleste af dem er forsynede med et Hus paa Ryggen og de opholder sig dels paa Landet, dels i Vandet. Landsneglene har fire Følehorn, som kan skydes ud og trækkes ind, og paa de to længste sidder Øinene. Herhen hører Veisneglene, Agersneglen, den sorte Snegl og Skovsneglene; de tre førstnævnte er uden Hus. Under Bugen findes en slab Skive, paa hvilken de slæber sig frem. Vandsneglene har fordetmeste Hus og inddeles i Ferskvandssnegle og Havsnegle. Deres Hus er i Regelen kegleformet og spiraldreiet. De sidste aander ved Gjæller og deles i følgende Underordener: Nøgengjællede, Kappegjællede, Skjultgjællede, Kamgjællede, Rørgjællede, Skjoldgjællede, Kredsgjællede og Smalfodede. Flere Sneglearter er spiselige og benyttes i de katholske Lande som en yndet Fastespise.

Sneglebælg (Medicago lupulina), Plante af de Erteblomstredes Familie, har trekoblede Blade, tynd, opretstigende Stilk og sneglehusformet Bælg. I Norge forekommer den paa tørre Bakker i de sydlige Egne af Landet til Trondhjem.

Snehætten, et mægtigt Fjeldparti paa Grændsen af Kristians og Søndre Trondhjems Amter, hører til Dovres Fjeldmark. Dens høieste Top er 2320 m.

Sneklokke (Galanthus nivalis), Plante af de Enfrøbladedes Klasse og Amaryllisfamilien, uden Bikrone, tre længere og tre kortere Dækblade og smaa, hvide Blomster, der springer ud, saasnart Sneen gaar af Marken. I Norge er den forvildet paa flere Steder i de sydlige Egne og dyrkes lige til Vardø og Karasjok.

Sneland, det Navn, som Islands første Opdager gav Landet.

Snelde (Equisetaceæ), Plante af de Blomsterløses Orden, med krybende Rodstok, hul, leddet Stilk og et Ax, dannet af smaa, kantede Skjolde. I Norge forekommer flere Arter, deriblandt Agersnelde (E. arvense), Skovsnelde (E. silvaticum) Myrsnelde (E. palustre) og Skavgræs (E. hyemale). Om denne se Skavgræs.

Snellaert, Ferdinand Augustyn, flamsk Forfatter, f. 1809, d. 1872, studerede Medicin og nedsatte sig 1836 som Læge i Gent. Her stiftede han Selskabet „De tael is gansch het volk" samt udgav flere værdifulde Skrifter, hvoriblandt kan nævnes „Kunsten Letterblad", „Wael en Vlaming", „Oude vlaemsche Liederen" m. fl.

Snellius, Willebrord, hollandsk Mathematiker, f. 1591, d. 1626, blev Professor i Leiden og opfandt som saadan Lovene for Lysstraalernes Brydning. Hans berømteste Skrift er „Eratosthenes Batavus".

Snellmann, Johan Vilhelm, svensk Forfatter, f. 1806, d. 1881, studerede Theologi og Filosofi og blev 1835 Docent i sidstnævnte Videnskab ved Universitetet i Åbo. Hans frimodige Skriverier paadrog ham imidlertid en treaarig Udvisning af

Landet, men senere blev han Rektor i Kuopio i Finland. Foruden endel Noveller udgav han et Par literære Tidsskrifter samt filosofiske Skrifter.

Snellod, en Tinlegering, bestaaende af to Dele Tin og en Del Bly, bruges af Blikkenslagerne til at lodde med.

Sneppe (Scolopax), Familie af Sumpfuglenes Orden, med kortere Tæer end de øvrige Badefugle og et tyndt, blødt og bøieligt Næb. Til denne Familie hører Spoverne, Strandsnipen, Fjærepiften, Strandviben, Brushanen m. fl. Mange af dem har et særdeles velsmagende Kjød.

Sneppefisk (Centriscus), Fiskeslægt af de Fløitemundedes Familie, med næbformet Snude, liden Mund og aflang, sammentrykt Krop. Den forekommer kun i de varme Have.

Snerle, se Vindel.

Snerre, Plante af Krapfamilien, d. s. s. Maure (s. d.).

Snertingdalselv, Elv i Kristians Amt, udspringer i Nærheden af Kraakhoved i Land, gaar mod Sydost og falder i Mjøsen; Længde 34 km.

Snespurv (Emberiza nivalis), Art af Spurveslægten, med sort og hvid Fjærklædning. Den opholder sig i Norge hele Aaret og ruger paa de øde Fjeldbidder nær Snegrændsen.

Sneugle, se Ugle.

Sniatyn, By i Galizien (Østerrige), med 11,000 Indb. og betydelig Kvæghandel.

Snidergevær, se Gevær.

Snieders, Johan Renier, flamsk Romanforfatter, f. 1812, studerede Medicin og nedsatte sig som praktiserende Læge i Tornhout. Af hans Skrifter, som alle vidner om livlig Fantasi og skarp Jagttagelsesevne, kan nævnes: „Het kind met den helm", „De hut van Wantje Nulph", „Corpsverhalen", „De Meesterknecht, verhael uit het dorpsleben", „Amanda", „Doctor Marcus" og „De Geuzen in de Kempen". — August Snieders, foregaaendes Broder, f. 1824, har som Novelleforfatter vundet et anset Navn. Hans Noveller „Den fattige Skolemester", „Orgeltræderen" og „Snefnokkene" er blevne oversatte til fremmede Sprog. Desuden har han skrevet „De Voerbranders", „De Franschen in Noord-Braband 1793" m. fl.

Snive, en smilsom og ofte uhelbredelig Sygdom, som angriber Heste og giver sig tilkjende ved et materielignende Flod af Næsen og Saar i denne samt Kjertelhævelse i Gulken. I Tilfælde, hvor en Hest befrygtes at være angreben af Snive, bør den snarest muligt fjernes fra de øvrige Dyr, ligesom en Dyrlæge jo før jo heller maa tilkaldes.

Snog, d. s. s. Buorm (s. d.).

Snogogler (Scincoidei), en Firbenfamilie, som danner Overgangen fra de almindelige Firben til Slangerne. Til denne hører bl. a. Staalormen (s. d.).

Snohale eller **Gribehale**, den Haleform hos visse Dyr, f. Ex. enkelte Aber, Pungdyr m. fl., som er saaledes indrettet, at Halens Ende kan snoes om en Gren og holde paa denne med en betydelig Kraft, saa at den kan bære hele Legemets Tyngde.

Snorken, en rallende Lyd, som mange Mennesker i sovende Tilstand lader høre, naar de trækker Pusten til sig. Den skriver sig fra, at Mellemrummet mellem Tungen og Ganefeilet paa Grund af Legemets Stilling er blevet formindsket; den indaandede Luft sætter Ganefeilet i en svingende Bevægelse, hvorved Lyden fremkaldes.

Snorre Gåde (udt. Gaade), en af Islands berømteste Mænd, var en Søn af Thorgrim Thornesgåde paa Søbol, og foretog efter at være bleven voxen en Reise til Norge, hvor han blev godt modtagen af den mægtige Erling Skjalgsøn. Ved sin Hjemkomst Aaret efter fik han Gaarden Helgafell og blev Gåde (s. Gode). Da Olav Tryggvesøn indførte Kristendommen paa Island, var Snorre en af de første som gik over til den nye Lære, og hans store Anseelse bidrog mægtigt til at udrydde Hedenskabet. Han gjorde sig især bekjendt ved sin Klogt, Raadsnildhed og Selvbeherskelse, men ogsaa ved Maadehold og Fredsommelighed.

Snorre Sturlasøn, Nordens berømteste Historiker i ældre Tider, f. 1178 paa Gaarden Hvamm paa Island, d. 1241, blev opfostret hos den ansete Høvding Jon Loftsøn (s. d.) og fik en omhyggelig Opdragelse. Ved Giftermaal kom han i Besiddelse af stor Rigdom og var en af sin Tids mægtigste og mest ansete Mænd paa Island. Som saadan blev han dragen ind i den Tids hyppige Stridigheder mellem de islandske Stormænd, og hans Venskab med den norske Hertug Skule gjorde ham ogsaa mistænkt hos Kong Haakon Haakonsøn, der af al Magt søgte at forene Island med Norge. Familietvistigheder gjorde desuden sit til at skaffe ham Uvenner, og 22de September 1241 blev han overfalden af sin egen Svigersøn, Gisur Thorvaldsøn, og dræbt. — Før Snorres Tid var Nordens og særlig Norges ældste Historie kun en Samling af Sagn, mundtlige Overleveringer og usammenhængende Optegnelser, som det var vanskeligt at faa Rede paa. Snorre tog sig for at bearbeide dette Materiale, og ved en utrættelig Samlerflid, forenet med sjelden skarp Kritik, upartisk Fremstillingsmaade og en for den Tid ikke sædvanlig Lærdom bragte han istand sin „Heimskringla", der for alle Tider vil sikre sin Forfatter Plads blandt Verdens mest fremragende Historikere. Snorre var ogsaa en begavet Skald og har til Brug for Skalde forfattet Bogen „Edda", som nu til Adskillelse fra den „ældre Edda" kaldes „den yngre Edda" (s. d.).

Snowdon (udt. Snodn), den højeste Bjergtop i Wales (England), 1094 m. høi.

Snudebiller (Curculionides), en Underorden af de helvingedækkede Insekter, hvilken tæller omkring 4000 Arter, og hvis Kjendemærke er, at Hovedet er tryne- eller snudeformet. Kroppen er rundagtig, næsten ægformet og bedækket med et haardt Skal. Flere af dem er meget skadelige Insekter baade som Larver og i udviklet Tilstand, idet de ødelægger Kornet, Havefrugterne osv.

Snue, Betændelse af Næsens Slimhinder, foraarsages i Regelen af Forkjølelse og giver sig tilkjende ved en rigelig Afsondring af Slim, der ofte forekommer i saadan Mængde, at det besværliggjør Aandedrættet. Kronisk Snue, som gjerne medfører Saar i Næsen og stinkende Slim, er somoftest en Følge af andre Sygdomme, som Syfilis eller Kjertelsyge.

Snyders, Frans, berømt belgisk Dyremaler, f. 1579, d. 1657, fik sin første Undervisning af von Baelen og udførte et stort Antal Billeder, deriblandt flere Jagt- og Slagmalerier for Filip

den tredie af Spanien. I at fremstille Dyrenes Eiendommeligheder under deres forskjellige Sindstilstand har han neppe sin Mester. Han har malet flere Billeder sammen med Rubens.

Snyltedyr, Parasiter, forskjellige Dyrformer, som lever paa eller i andre Dyr, og ernærer sig af dem. Hertil hører Lus, Lopper, Fiskebjørne, Fiskelus, Indvoldsorme, Trikiner m. fl.

Snyltefluer (Diptera pupipara), Familie af Fluernes Orden, dels med, dels uden Vinger, har skalbedækket Krop og tykke, kraftige Ben. De snylter paa visse Pattedyr og Fugle, hvis Blod de lever af. Herhen hører Hestefluen (Hippobosca equina), Faarelusen (Melophagus ovina), Svalens, Hjortens, Flaggermusens Snyltefluе m. fl.

Snyltehvepse (Ichneumon), Gruppe af Hvepsenes Familie, med stilket Bagkrop og lang, børsteformet Læggebraad, gjør adskillig Nytte derved, at de opsøger andre Insekters Æg og Larver og lægger deri sine Æg. Snyltehvepsens Larver lever nu i og af disse fremmede Larver og udviner dem saaledes, at de dør. Det er især de skadelige Insekter, som paa denne Maade er udsatte for Snyltehvepsenes Efterstræbelser, og derved formindskes deres Antal betydeligt.

Snyltekrebs, se Fiskelus og Lernæer.

Snylteplanter, saadanne Planter, som ikke har sin Rod i Jorden, men paa andre Planter, af hvis Saft de ernærer sig. De buskagtige Snylteplanter forekommer i stort Antal i de tropiske Jordstrøg, sjeldnere i de tempererede; kun de lavestaaende Arter, som Svampe og Mos, er temmelig jevnt fordelte i Planteriget. Af de til Trægruppen hørende Snylteplanter kan nævnes Mistelen; af de øvrige Skjælroden, Snylteroden, Meldrøien m. fl.

Snylterod (Monotropeæ), Plantefamilie med kjødagtig, gulbrun, kvartérhøi Stilk, brune Blomster og vellugtende Blade, snylter paa Trærødder i Barskove. Den forekommer hist og her i det sydlige Norge, f. Ex. paa Ladegaardsøen ved Kristiania.

Snyltetraad (Cuscuta), en traadagtig, bladløs Plantefamilie, som slynger sig om andre Vexter og snylter paa dem ved Hjelp af smaa Sugevorter. I Norge forekommer to Arter, hvoraf den ene snylter paa Nesle, Humle m. fl. og den anden paa Strandplanter.

Snæbel (Corregonus oxyrhynchus), Fisk af Sikfamilien, bliver ca. 500 mm. lang og er let kjendelig ved sin spidse Snude. Den forekommer i Nord- og Østersjøen og gaar om Høsten op i Elvene for at gyde. Paa Grund af sit velsmagende Kjød fanges den hyppig.

Sobieski, se Johan den tredie, 1 Bd., S. 937.

Sobre (udt. sober), fr. ædruelig, maadeholden. — Sobrietet, Ædruelighed, Maadehold, Tarvelighed; Sindighed, Beskedenhed.

Sociabel, selskabelig, omgjængelig, forligelig. — Socialitet, Omgjængelighed, Selskabelighed.

Social, hvad der angaar det borgerlige Samfund eller det selskabelige Liv; fortrolig.

Socialisme, en politisk-økonomisk Lære, som er opstaaet i den senere Tid og som gaar ud paa Omstyrtelse af den bestaaende Samfundsorden og Indførelse af en ny. Socialismens Tilhængere er imidlertid delte i flere forskjellige Partier, som indbyrdes er uenige om, hvorledes den nye Tingenes Tilstand skal ordnes. Et er de imidlertid enige i, nemlig i Bekjæmpelse af Kapitalen og den frie Konkurrance. Med Hensyn til den første gaar de videstgaaende Socialister saa vidt, at de forlanger Afskaffelse af al privat Eiendom og Indførelse af fuldstændigt Fællesskab saavel med Hensyn til Besiddelse som Forbrug; andre indgaar paa, at enhver skal kunne være eneraadig over et vist Beløb; hvad han maatte eie eller erhverve sig derover, skal ved stærkt stigende Skatter konfiskeres til Fordel for Statskassen; atter andre tillader Særeiendom uden Hensyn til Størrelse, men vil have Arveretten afskaffet osv. Idetheletaget gaar Socialisternes Planer ud paa at udjevne Misforholdet mellem Rigdom og Fattigdom ved utaalelige Indskrænkninger i den personlige Frihed, og de foreslaar Forholdsregler, som ikke kan andet end kvæle den private Foretagsomhed og Virkelyst. — Blandt Grundlæggerne af de forskjellige socialistiske Retninger kan nævnes Saint Simon, Fourier, Owen, Cabet, Proudhon, Louis Blanc, Karl Marx o. fl. Alle disse Skoler tæller flere eller færre Tilhængere, men da de gjerne ligger i indbyrdes Strid med hverandre, har deres Lærdomme ikke vundet videre Tilslutning. Det største Antal Tilhængere tæller Socialismen i Tyskland, Frankrige og England; i de skandinaviske Lande har dens Lærdomme hidtil ikke rigtig villet trives.

Societet, Selskab, Forbindelse, Broderskab, Laug.

Socinianere, et rationalistisk Troessamfund paa Reformationstiden, stiftet af Lælius Socinus, som døde 1562 i Schweiz, og hans Broderson Faustus Socinus (d. 1604). Deres Lære gik ikke blot ud paa at bekjæmpe Katholicismen, men den bestred endog den kristelige Religions Hovedgrundsætninger. Den fornegtede saaledes Treenigheden, Kristi guddommelige Udspring og den Helligaands Tilværelse som personlig Guddom, ligeledes at Kristi Død ikke var nogen Forsoning for Alverdens Synder, men kun en Stadfæstelse af hans Læres Sandhed, og at enhver selv maa omvende sig og følge det af Kristus givne Exempel. — Socinianernes Lærdomme førtes videre og sattes i System af Johan Crell m. fl. og vandt især Tilhængere i England, Ungarn og Amerika.

Socorro, By i Staten Santander i Kolumbias forenede Stater i Sydamerika, med 20,000 Indb. og betydelig Handel og Industri.

Sod, fint fordelt Kulstof, som afsættes ved Forbrænding af kulstofrige organiske Stoffer. Det benyttes til Fabrikation af sorte Farver.

Soda, kulsurt Natron, forekommer i Naturen færdigdannet som Bestanddel af flere mineralske Kilder, som Udvitring paa forskjellige vulkanske Stenarter samt i de saakaldte Natronsjøer. Det udvindes fornemmelig af Kogsalt, hvilken Opfindelse skyldes Franskmanden Leblanc. Soda forbruges i overordentlig Mængde, hovedsagelig til Fabrikation af Sæbe og Glas, endvidere til Glasur paa Stentøi og Fayance, i Blegerier, Farverier og Trykkerier, til Konservering af Kjød osv. I Europa produceres aarlig 6—700 Millioner kg. Soda, hvoraf de to Tredjedele i England.

Sodaurt (Salsola Kali), Plante af Meldefamilien, med kjødfulde, trinde, i Spidsen torne de Blade og enlige Blomster i Bladhjørnerne. Den

voxer langs Strandbredderne ved Norges sydlige Kyst.

Sodavand, en brusende, kjølende Drik, som faaes ved at opløse tvekulsurt Natron i Vand og tilsætte Kulsyre.

Soden, Friedrich Julius Heinrich, Greve af, tysk Forfatter, f. 1754, d. 1831, blev ganske ung brandenburgsk Regjeringsraad og var senere Gesandt i Nürnberg. Han skrev flere Theaterstykker „Ines de Castro", „Anna Boleyn", „Bianca Capello" osv. Hans Hovedverk er „Nationaløkonomie", som 1805—24 udkom i 9 Bind.

Sodoma, Giovanni Antonio, hed egentlig Bazzi, fremragende italiensk Maler, f. 1477, d. 1549, var en af sin Tids betydeligste Kunstnere. I Villa Farnesina i Rom samt i Siena findes flere af hans Arbeider, der i enhver Henseende er ypperlige Mesterverker.

Sodoma og **Gomorrha**, paa Abrahams Tid to Byer paa Sletten Siddim i Palæstina, blev ifølge Bibelens Beretning paa Grund af Indbyggernes Ugudelighed ødelagt af Ild og Svovl, som Gud lod regne ned fra Himmelen. Stedet, hvor de laa, bedækkes nu af det Døde Hav.

Sodomi og **Sodomiteri**, unaturlig Tilfredsstillelse af Kjønsdriften.

Soest, By i den preussiske Provins Westfalen, med 13,500 Indb. og betydelig Handel og Fabrikdrift.

Soetbeer, Georg Adolf, tysk Nationaløkonom, f. 1814, studerede Filologi og Nationaløkonomi og blev 1872 Professor i Göttingen. Han ansees som en af de mest fremragende Autoriteter i Myntvæsenet, og hans Skrifter om Penge- og Bankvæsenet er fortræffelige i sin Slags.

Sofa, Løibænk; se ogsaa Divan.

Sofala, en flad Kyststrækning i det østlige Sydafrika, mellem Zambesi og Delagoabugten.

Soffitter, et tavlet Loftdække; Loftkulisse i et Theater.

Sofia, Hovedstad i Fyrstendømmet Bulgarien, med 25,000 Indb., er Sæde for en græsk Erkebiskop, har flere prægtige Kirker og Moskéer samt ikke ubetydelig Fabrikdrift. Den erobredes 1382 af Tyrkerne. 1878 blev den Bulgariens Hovedstad og blev af den russiske General Todtleben forvandlet til en Fæstning af første Rang.

Sofia Alexejevna, russisk Storfyrstinde, f. 1657, d. 1704, var en Datter af den russiske Tsar Alexei Mikailovitsch og en Halvsøster af Peter den store. Under dennes Mindreaarighed bemægtigede hun sig Regjeringen, men da Peter blev ældre, tvang han hende til at fratræde Styrelsen og gaa i et Kloster i Moskva, hvor hun døde.

Sofie Vilhelmine Mariane Henriette, Dronning af Norge og Sverige, f. 9de Juli 1836, Prinsesse af Nassau, blev 6te Juni 1857 formælet med Kong Oscar den anden, dengang Arveprins Oskar Fredrik.

Sofie Amalie, Prinsesse af Brunsvig Lüneburg, f. 1628, d. 1685, ægtede 1643 den senere dansk-norske Konge Fredrik den tredie. Hun var en klog og bestemt, men herskesyg og hevngjerrig Kvinde, der især har plettet sit Navn ved den ufølsomme Maade, hvorpaa hun behandlede Corfits Ulfelds Hustru, Kristian den fjerdes Datter, Eleonore Kristine.

Sofie Dorothea, Prinsesse af Brunsvig Lüneburg, f. 1666, d. 1726, blev gift med Prins Georg af Hannover, den senere engelske Konge Georg den første. Ægteskabet blev imidlertid paa Grund af Utroskab paa begge Sider ulykkeligt, og da hun efter forgjeves at have søgt Skilsmisse vilde flygte med sin Elsker Grev Königsmark, blev han dræbt og hun sat i Fængsel for Livstid paa Slottet Ahlden.

Sofie Magdalena, Prinsesse af Brandenburg-Culmbach-Baireuth, f. 1700, d. 1770, blev 1721 formælet med den danske Kronprins, den senere Konge Kristian den sjette. Hendes grændseløse Ødselhed skyldes det for en stor Del, at det danske Finansvæsen bragtes i fuldkommen Uorden, ligesom hendes Stolthed og pietistiske Væsen i høi Grad bidrog til, at den bigotte Konge mere og mere skilte sig fra sit Folk.

Sofiekirken, siden 1453 Sofiamoskéen, et af Verdens berømteste Bygværker, grundlagdes i Konstantinopel af Keiser Konstantin den store og fuldførtes 537 af Keiser Justinian, efterat den nogle Aar i Forveien var bleven halv ødelagt af en Ildebrand. Den vældige over 50 m. høie Kuppel bæres af 170 Søiler, og i det Indre er Kirken 76 m. lang og 71 m. bred. Efterat Tyrkerne 1453 havde sat sig i Besiddelse af Konstantinopel, blev Kirken ombannet til en muhamedansk Moské.

Sofisme, Skingrund, Spidsfindighed, Krogvei. — Sofist (Vismand), tidligere i Grækenland, særlig i Athen en særegen Klasse Veltalenhedslærere. De berømteste Sofister var Gorgias, Protagoras, Hippias, Prodikos, Trasymakhos m. fl. Senere blev Ordet en Betegnelse for den Del af de græske Lærde, som ved dialektiske Kunstgreb søgte at forsvare Ting, der ikke lod sig forsvare, og som derved bragte de videnskabelige Studier i Vanrygte og Forfald.

Sofokles, berømt græsk Tragiker, f. 497 f. Kr., d. 406, gjorde sig allerede som Yngling bemærket ved sine Tragedier og besejrede endog Æschylos, da han første Gang deltog i de tragiske Væddekampe. Antallet af hans Tragedier beløber sig til over 100, og deraf er 7 blevne opbevarede til vor Tid og oversatte til de fleste europæiske Sprog.

Sofomani, affekteret Visdom.

Sofrosyne, Sindighed, Maadehold, Kydskhed, Visdom; ogsaa Navnet paa en af Planetoïderne.

Softaer, de tyrkiske Studenter.

Soggendal, Ladested i Stavanger Amt, i Prestegjeldet af samme Navn, ved Soggendalselvens Udløb i Havet mellem Egersund og Flekkefjord, med 550 Indb.

Soggendalselv, Elv i Stavanger Amt, danner Afløb for flere mindre Indsjøer i Soggendal og Heskestad og falder i Nordsjøen ved Ladestedet Soggendal. Dens Længde er 26 km.

Sogn, i Norge og flere Lande Benævnelsen paa et Distrikt, hvis Beboere hører til én Kirke. Et Prestegjeld kan bestaa af flere Sogne, og disse udgjør ofte ogsaa en kommunal Enhed, idet et Sogn kan have særskilt Fattig- og Skolevæsen osv.

Sogn, Fogderi i Nordre Bergenhus Amt, for en væsentlig Del beliggende om Sognefjord (s. d.). Det udgjorde i ældre Tider det saakaldte Sygnafylke og havde tidlig egne Konger, blandt hvilke kan nævnes Sagnhelten Fridthjofs Æt. Halvdan

ſvarte kom ved Arv i Beſiddelſe af Sogn og efterlod det tilligemed ſine øvrige Beſiddelſer til ſin Søn Harald haarfagre. Se forøvr. Nordre Bergenhus Amt.

Sogna ell. **Sognedalselven**, Elv i Buſkeruds Amt, kommer fra Spirilfjeldenes ſydlige Skraaning, gaar mod Sydoſt og falder i Tyrifjord. Længde 50 km.

Sogndal, Præſtegjeld i Sogn, Nordre Bergenhus Amt, beſtaar af Sognene Stedje, Norum og Kaupanger.

Sognefjord, en af Norges ſtørſte Fjorde, gaar ind fra Havet paa Sydſiden af Sulenøerne i Nordre Bergenhus Amt og deler ſig inde i Landet i flere Forgreninger under forſkjellige Navne (Syrſtrandsfjord, Aurlandsfjord, Fjærlandsfjord, Aardalsfjord, Lyſterfjord m. fl.), paa flere Steder omkranſet af mægtige Fjeldpartier. Dens ſamlede Længde fra Sulen til Bunden af Lyſterfjord er ca. 170 km.

Sohar, Havneby i det arabiſke Landſkab Oman, med 20,000 Indb., og livlig Handel og Skibsfart.

Sohl, Komitat i Ungarn, 2735 km.² ſtort, med 102,000 Indb. Hovedſtad Neuſohl (ſ. d.).

Sohn, Karl Ferdinand, tyſk Maler, f. 1805, d. 1867, ſtuderede under Schadow og blev 1838 Profeſſor ved Akademiet i Düſſeldorf. Blandt hans bedſte Billeder maa nævnes „Rinaldo og Armida", „Romeo og Julie", „Donna Diana" og „Lurlei". — Hans Nevø og Elev Wilhelm Sohn, f. 1830, er ligeledes en fremragende Genremaler.

Soire (udt. Soare), Aftenſelſkab, Aftenunderholdning.

Soiſſons (udt. Soaſaang), befæſtet By i det franſke Departement Aisne, med 11,000 Indb. Byen er Sæde for en Biſkop, har en prægtig Kathedralkirke og betydelig Induſtri. Det er en af Frankriges ældſte Byer og blev af Romerne kaldt Augusta Suessionum; da Frankerkongen Chlodevig 486 e. Kr. ſlog den romerſke Feltherre Syagrius ved Soiſſons, kom Byen til det frankiſke Rige, og ved Rigets Deling under Chlodevigs Sønner tilfaldt den Chlotar (den førſte), ſom gjorde den til ſin Reſidensſtad. Senerehen tilhørte den Huſet Bourbon, af hvis mandlige Medlemmer flere kaldte ſig Grever af Soiſſons.

Soja, ſe Soya.

Sokkel, Underlag, Fodſtykke under en Søile, Monument oſv.

Sokotora ell. **Socotra**, Ø ved Indſeilingen til det Røde Hav, er 3386 km.² ſtor, med 4000 Indb. 1878 beſattes den af Englænderne.

Sokrates, en af det gamle Grækenlands ſtørſte Filoſofer og Visemænd, Søn af en Billedhugger, f. i Athen 470 f. Kr., d. 399, var oprindelig Billedhugger. Senere optraadte han ſom Ungdommens Lærer, og ſom ſaadan fik han ſnart ſtor Anſeelſe. Han brød fuldſtændig med den da beſtaaende filoſofiſke Anſkuelſe og gav den en aldeles ny Retning, fornemmelig paa det ethiſke Gebet. En af hans Hovedgrundſætninger var, at Menneſket fornemmelig maa lægge an paa at lære ſig ſelv at kjende. For at indprente dette blandt ſine Samtidige begyndte han i en Alder af 40 Aar at undervise Ungdommen paa den Maade, at han daglig indfandt ſig paa Torvet og andre Steder, hvor Folk forſamledes, gav ſig i Samtale med de unge Mennesker og udviklede for dem ſine Anſkuelſer, idet han ſiedſe ſøgte at lede ſine Tilhørere til ſelv at tænke over den omhandlede Materie og at finde det Begreb, han ſøgte at tydeliggjøre. Noget offentligt Lærerkald modtog han ikke, og altid erklærede han om ſig ſelv, at han intet vidſte. I ſit private Liv gav han glimrende Beviſer paa Fædrelandskjærlighed, Agtelſe for de beſtaaende Love og for Statens Religion. Men hans fuldkomne Brud med de tilvante, af hans Samtidige hævdede filoſofiſke Grundſætninger ſkaffede ham mange og mægtige Fiender; han anklagedes for at fordærve den opvoxende Slægt og for at haane Guderne. Han forſvarede ſig med Frimodighed og ſtorartet Veltalenhed, men forgjeves; han blev med en ringe Majoritet erklæret for ſkyldig ſamt dømt til at tømme Giftbægeret. Hans Lære fik imidlertid varig Indflydelſe paa den ſenere Tids filoſofiſke Skoler og førtes videre af hans Venner og Diſciple Xenofon og Platon, og hans Læreſætninger danner det egentlige Grundlag for Ethiken og Logiken. — Sokrates levede hele ſin Tid i ſtor Fattigdom og forſømte desuden ſine private Anliggender af Iver for ſin Læres Udbredelſe. Hans huslige Liv forbitredes efter Traditionen af hans trættekjære og vredagtige Huſtru Xantippe (ſ. d.). — Sokratiker, i egentlig Forſtand Sokrates's Venner og Elever, ſom efter hans Død ſatte hans Lære i Syſtem og i Tidens Løb grundede flere videnſkabelige Skoler.

Solaar, ſe Aar.

Solanin, et hvidt, kryſtallinſk, kvælſtofholdigt Stof, ſom findes i forſkjellige Planter (Bær og Blade) af Natſkyggefamilien, iſær i de friſke Spirer paa gamle Poteter. Det ſmager bittert, er uden Lugt og giftigt. Hos Kreaturer, ſom fodres med ſpirende Poteter, kan Forgiftningstilfælde derfor let indtræde.

Solano, en i Spanien, meſt fra Juni til Septbr., herſkende Hed og tør Sydoſtvind, ligner Sirocco'en.

Solario, Antonio, fremragende italienſk Landſkabsmaler, d. 1455, lærte førſt Smedehaandværket, men forelſkede ſig i en Malers Datter og lagde ſig derfor efter hendes Faders Kunſt, i hvilken han bragte det temmelig vidt. Flere af hans Malerier, der fordetmeſte opbevares i Neapel, er rene Meſterverker i ſin Slags.

Solarolie, en tung Olie, ſom faaes ved Deſtillation af Brunkultjære. Den er klar og farveløs og bruges ſom Belysningsmateriale, men er for en Del bleven fortrængt af Petroleum.

Solaverel, ſe Vexel.

Solblom (Arnica montana), Plante af Præſtekravefamilien, med indtil 60 cm. høi Stilk, ovale Rodblade og orangefarvet Krone. I Norge forekommer den paa Bakker og tørre Enge i den ſydlige Del af Landet til Omegnen om Molde.

Solbærbuſk (Ribes nigrum), Buſk af Ribsfamilien, med 3—5 lappede, ſtærkt lugtende Blade, lyſerøde Blomſter og ſorte, velſmagende Bær. Disſe benyttes til Syltetøi og til Fremſtilling af forſkjellige Likører oſv. I Norge er den vildtvoxende paa flere Steder i de ſydlige Egne, ja endog i Syd-Varanger, hiſt og her maaſke ogſaa forvildet.

Soldag, ſe Soltid.

Soldat, en Kriger, ſom tjener for Løn (Sold, deraf Navnet); ſamtlige til en Armé hørende

Personer; i daglig Tale anvendes Ordet sædvanligst paa Hærens menige Mandskab.

Soldug (Droseraceæ), Plantefamilie bestaaende af smaa, brungrønne Urter med rodstillede, stilkede Blade, beklædte med lange Haar, som afsondrer en klæbrig Vædske og derved fastholder de Insekter, som sætter sig paa dem. I Norge forekommer tre Arter som Myrvexter.

Sole, Gaard i Haalands Prestegjeld, Stavanger Amt, befjendt i Historien som den mægtige Erling Skjalgssøns Bopæl. Paa Gaarden, som nu er delt i to (Kirkesole og Udsole), findes flere Gravhøie og andre Oldtidsminder.

Soleie eller **Smørblomst** (Ranunculus), Plante af Ranunkelfamilien, med dobbelt Blomsterdække, fembladet Bæger, gule eller hvide Blomster og talrige Smaanødder. I Norge forekommer flere Arter.

Soleihov (Caltha palustris), Plante af Ranunkelfamilien, med glat, tyk Stilk, gult, kronbladlignende Bæger og kransstillede Bælgkapsler. I Norge forekommer den almindelig paa fugtige Enge og ved Bækkeløb ligetil Nordkap og Varanger. Den er meget giftig. Ikke destomindre tilraades det i flere Kogebøger at lægge Blomsterknopperne i Eddike og bruge disse som Erstatningsmiddel for Kapers.

Solen, vort Planetsystems Centrallegeme, om hvilket Planeterne med sine Maaner samt et stort Antal Kometer bevæger sig, er den Hovedkilde, hvorfra Planeterne faar sit Lys og sin Varme, og er altsaa de organiske Væseners egentlige Livskilde. Solens Størrelse er uhyre; dens Tvermaal anslaaes til 1,356,500 km., dens Overflade udgjør over 6 Billioner km.^{2} og dens Kubikindhold henved $1^1/_2$ Trillioner km.^{3}. Solen er henved $1^1/_3$ Mill. Gange større end Jorden, og dens Masse er 800 Gange større end alle Planeters tilsammen. Som de øvrige kjendte Himmellegemer har den Kugleform og bevæger sig om sin Axe i $25^1/_4$ Døgn. Dens Omdreiningshastighed har man fundet ud ved at iagttage endel mørke Pletter, som viser sig paa dens lyse Overflade, de saakaldte Solpletter. Disse er af en saadan Størrelse, at deres Omfang kan overgaa Jordens flere Gange; de forandrer sig i Regelen i Løbet af en kort Tid og er ofte omgivne af stærkt skinnende Partier, de saakaldte Solfakler. Angaaende Solens fysiske Beskaffenhed har der hersket de forskjelligste Meninger blandt de Lærde, og det er først ved Spektralanalysen (s. d.), at man har formaaet at opklare flere tidligere ubesvarede Spørgsmaal. Man er kommen til Enighed om, at det yderste stærkt lysende Lag, som kan ses med almindelige Kikkerter, og som fra ældre Tid gaar under Navnet Fotosfære, er omgivet af den saakaldte Kromosfære, som blot kan ses ved Hjelp af Spektroskopet (undtagen ved totale Solformørkelser), og som bestaar af Vandstofgas og en Del Metaller i Dampform. Forøvrigt har man i de lavere Dele af Solens Atmosfære gjenfundet — ligeledes ved Spektralanalysen — flere andre Stoffer, som kjendes her paa Jorden. Fra Kromosfæren skyder af og til røde Flammer, de saakaldte Protuberanser (s. d.) ud i Verdensrummet til en uhyre Høide og med overordentlig Hastighed, hvilke synes at være enslags vulkanske Gasudstrømninger. — Tidligere antog man, at Solen stadig holdt sig paa det samme Punkt i Verdensrummet, og at dens Bevægelse indskrænkede sig til Omdreiningen om sin egen Axe; men ifølge nyere Jagttagelser er man kommen paa det rene med, at den, fulgt af Planeterne og Kometerne, tillige har en fremadskridende Bevægelse i Rummet i Retning mod Stjernebilledet Herkules. — Solens Middelafstand fra Jorden udgjør meget nær tyve Millioner Mil.

Solfakler, se under Art. Solen.

Solfatara, en Vulkan, som kun udstøder Dampe og svovlede Gasarter. En saadan Virksomhed tilhører en sluknende vulkansk Kraft, og mange Vulkankratere findes omkring paa Jorden i denne Tilstand. Navnet betegner særlig et lidet Krater ved Neapel.

Solfeggier (udt. Saalfediher), Øvelsesstykker for Sang, hvor man istedenfor Text synger paa en eller anden Vokal. Hensigten er at gjøre Stemmen bøieligere og vænne Munddelene til den for enhver Vokal passende Stilling.

Solferino, Landsby i den italienske Provins Mantua, befjendt ved det blodige Slag 24de Juni 1859, i hvilket Franskmændene og Sardinierne under Napoleon den tredie og Viktor Emanuel seirede over Østerrigerne under Generalerne Schlik og Wimpffen.

Solformørkelse kaldes det, naar Maanen paa sin Bevægelse om Solen træder mellem denne og Jorden. Hvis Maanen skjuler hele Solskiven, kaldes Formørkelsen total, i modsat Tilfælde partiel; indtræffer Formørkelsen paa en Tid, da Maanen er i Apogæum (d. e. i største Afstand fra Jorden), kan den ikke skjule hele Solen, og Formørkelsen bliver da i det høieste ringformig, idet Solranden paa alle Kanter sees at rage udenfor Maaneskiven. Solformørkelser kan kun indtræde ved Nymaane, naar denne befinder sig ved en af sin Banes Knuder; de viser sig hver Gang blot paa enkelte Steder af Jordkloden, og en total Solformørkelse kan i det høieste kun vare 7 Minuter.

Solger, Karl Vilhelm Ferdinand, tysk Æsthetiker, f. 1780, d. 1819, var en Tid Professor ved Universitetet i Berlin. Af hans Skrifter kan nævnes: „Erwin. Vier Gespräche über das Schöne" og „Vorlesungen über die Æsthetik".

Solhverv, de to Tidspunkter i Løbet af et Aar, da Solen staar høiest eller lavest i Forhold til Himmelens Ækvator. Paa den nordlige Halvkugle indtræffer Sommersolhverv (da Solen staar høiest) 21de Juni og Vintersolhverv 21de Decbr.; paa den sydlige Halvkugle er det omvendte Tilfældet.

Solid, fast, tæt, gedigen, varig; sikker, paalidelig, ægte, retskaffen, stadig.

Solidarisk, gjensidig, fælles ansvarlig; Forpligtelse, som flere forbinder sig til én for alle og alle for én at overholde eller indløse.

Soli Deo gloria, lat., Gud alene Æren.

Solidus, en af Keiser Konstantin den store præget Guldmynt, hvis Værdi var = Kr. 10.78.

Soliman, Navn paa tre tyrkiske Sultaner, af hvilke Soliman den anden, f. 1496, d. 1566,

var en af de mest fremragende Herskere paa den osmanske Trone. Han var en Søn af Selim den første og fulgte 1520 sin Fader i Regjeringen. Opdragen som han var i Feltlivet begyndte han strax ved sin Regjeringstiltrædelse at forsøge Baabenlykken, idet han 1521 erobrede Belgrad fra Ungarn, Aaret efter Rhodos fra Johanniterne og kuede desuden en Opstand i Syrien. 1526 slog han Kong Ludvig af Ungarn ved Mohacz, bemægtigede sig 1529 Ofen og beleirede s. A. Wien., stadfæstede Tyrkiets Herredømme over Kroatien, Slavonien og en stor Del af Ungarn samt tvang bl. a. Venedig til at afstaa Øen Kios. I Krigen mellem Frans den første af Frankrige og Keiser Karl den femte deltog han som Frankriges Allierede og udvidede Tyrkiets Sjømagt. Som Regent viste han sig i Begyndelsen human og retfærdig, men satte en Plet paa sit Minde ved grusomt at lade sine Børn myrde, for at de ikke skulde fortrænge hans Yndlingssøn Selim fra Tronfølgen.

Solingen, By i den preussiske Rhinprovins, med 15,500 Indb. og betydelig Industri i Staal- og Jernvarer.

Solis, Virgil, tysk Maler, Kobberstikker og Tegner, f. 1514, d. 1562, levede i Nürnberg og har efterladt omkring 700 Kobberstik og Raderinger, fremstillende de mest forskjellige Emner.

Solis y Ribadeneira, Antonio de, spansk Digter og Historiker, f. 1610, d. 1686, optraadte i en Alder af 17 Aar med sin med meget Bifald modtagne Komedie „Amor y obligacion". Hans Hovedverk „Historia de la conquista de Mejico" vakte betydelig Opsigt og blev oversat til flere fremmede Sprog.

Solitude (udt. Solityd), Ensomhed, Øde; hyppig Navn paa ensomt beliggende Lystslotte.

Solitær, Eneboer, Eremit; ogsaa en enkelt, for sig selv indfattet Diamant.

Sollicitere, anholde eller søge om retslig Bistand. — Sollicitant, Ansøger.

Sollien, Prestegjeld i Søndre Østerdalen, Hedemarkens Amt.

Sollohub, Grev Vladimir Alexandrovitsch, russisk Forfatter, f. 1814, d. 1882, ansattes som Attaché ved det russiske Gesandtskab i Wien og levede senere i Dorpat og Moskva. Han leverede først en Række Fortællinger, „Na Son Grjaduschtschii", som i et velklingende Sprog og med fortræffelige Karakterskildringer fremstiller Sider af Livet i de høiere Kredse. De er senere blevne efterfulgte af „Tarantas" „Zwjetobessie", „Aptekarscha" m. fl.

Solmisation, Sangøvelser, hvorved man istedenfor Ord bruger Tonernes italienske Benævnelser: do (ut), re, mi, fa, sol, la, si.

Solmona, By i den italienske Provins Aquila, med 15,000 Indb., hed tidligere Sulmo og er Ovids Fødeby.

Solnhofen, Landsby i Baiern, bekjendt ved de rige Leier af lithografisk Sten (s. d.).

Solo (alene), Enespil, Sang eller Spil for en enkelt Stemme, et enkelt Instrument. — Solodans, Dans, som udføres af en enkelt Danser.

Solomo, Dionisio, Grev, græsk Digter, f. 1798, d. 1857, udmærkede sig især som Lyriker. Hans „Hymne til Friheden" er en af den nyere Tids bedste poetiske Frembringelser og er bleven oversat til flere Sprog.

Solomon, Abraham, engelsk Genremaler, f. 1824, d. 1862, har især udmærket sig som Fremstiller af Folkelivet. Af hans Billeder, som alle røber en genial Opfatning og fuldendt Teknik, kan nævnes „Afreisen med Jernbanen" og „Tilbagekomsten".

Solon, berømt Lovgiver i Athen, en af Grækenlands saakaldte 7 Vise, levede omkring 600 f. Kr. og gjorde sig først bemærket ved som Yngling at fraraade Afstaaelsen af Øen Salamis til Megarerne. Ligeledes udmærkede han sig ved at formaa Amfiktyonerne til at tugte Indbyggerne af Krissa for deres Forseelse mod Oraklet i Delfi. Han blev valgt til første Arkont i Athen og fik det Hverv at udarbeide nye Love for Samfundet. Som saadan fik han den saakaldte Soloniske Forfatning vedtagen, hvis vigtigste Bestemmelse var følgende: Statsborgerne inddeltes efter sin Formue i fire Klasser; de Rigere maatte betale større Skatter og bære flere Byrder end de Fattigere, men nød ogsaa enkelte Forrettigheder; den høieste Myndighed var hos Folkeforsamlingerne, i hvilke alle Borgere havde Stemme; disse gav Love, bestemte om Krig og Fred og valgte Embedsmænd. Et Raad paa 400 Medlemmer udgjorde den udøvende Magt, Arkonterne, 9 i Tallet, var de høieste Embedsmænd, og Areopagos den øverste Domstol. Lediggang og Ørkesløshed var strengt forbudt, og en Søn var ikke pligtig til at ernære sin Fader, naar denne havde forsømt hans Opdragelse. — Solon udmærkede sig ogsaa som Digter, og af hans Poesier er adskillige Levninger opbevarede til vor Tid.

Solothurn, Kanton i Schweiz, omgives af Elsas og Kantonerne Bern, Basel og Aargau. Størrelsen er 784 km.² og Folkemængden 79,000, hvoraf de fleste er Katholiker. Landet er gjennemskaaret af Jurabjergene, som danner dybe og trange Dale, tildels rigt skovbevoxede. Hovedfloden er Aar. De vigtigste Næringsveie er Agerbrug og Kvægavl, dertil en ikke ubetydelig Frugt- og Vinavl. Af Bergværksprodukter kan nævnes Jern, Kobber, Gibs, Marmor og Sandsten. Kantonet har desuden flere stærkt besøgte Mineralkilder. Industrien omfatter bl. a. Maskintilvirkning, Strømpevæverier, Bomuldsspinderier og Papirfabriker. Hovedstad er Solothurn. — Forfatningen er demokratisk. I Spidsen for Regjeringen staar et Regjeringsraad paa 5 Medlemmer, der vælges af Folket, som ogsaa ansætter Embedsmændene. Den lovgivende Myndighed udøves af Kantonsraadet, som bestaar af et Medlem for hver 650 Stemmeberettigede. Valgperioden er 5 Aar. — Kantonet har sit Navn efter Hovedstaden, som paa Romernes Tid kaldtes Solodurum. I det 6te Aarh. kom Byen og dens Omgivelser til det frankiske Rige, 1095 tilhørte det Hertugen af Zähringen og forenedes 1295 med Bern. 1481 tiltraadte det Edsforbundet som selvstændigt Kanton.

Solovjev, Sergei Michailovitsch, russisk Historiker, f. 1820, blev 1850 Professor ved Universitetet i Moskva. Hans Hovedverk, „Ruslands Historie fra de ældste Tider", udkom 1851—78 i 28 Bind.

Solpletter, se under Art. Solen.

Solrøg (Brandtaage, Moe, Disn), en tyk, taageagtig Damp, som paa solvarme Dage lægger sig over Jorden, tildels ledsaget af en ubehagelig Lugt.

Solsikke (Helianthus annuus), énaarig Plante af de Sambladedes Orden og af Astergruppen, af en kraftig, ruhaaret Vext, med indtil 2 m. høi Stilk, spredte, sagtakkede Blade, gule Blomster og velsmagende Frø, som indeholder indtil 40 Procent af en Olie, der paa enkelte Steder bruges som Madolie, men i Almindelighed dog kun til Sæbe. Frøet benyttes ogsaa til Føde for Høns. Planten hører hjemme i Mellemamerika, men dyrkes nu som Olieplante paa enkelte Steder i Europa. En beslægtet Art er Jordæblet (H. tuberosus), som dyrkes flere Steder i Norge, og hvis Rodknoller benyttes som Poteter.

Solskel, en liden Ø i Nordmøre, søndenfor Edø, bekjendt af de blodige Sjøslag, som stod her 864 og 865 mellem Harald haarfagre og Fylkekongerne. I det første faldt Kongerne Hunthjov af Nordmøre og Nøkkve af Raumsdal, hvorved Harald erholdt de nævnte Fylker; i det andet overmandede han Kong Arnvid af Søndmøre og Audbjørn af Firdafylke, som begge ligeledes mistede Liv og Rige.

Solsona, By i den spanske Provins Katalonien, med 10,000 Indb. og livlig Industri.

Solsort, Sorttrost, se Trost.

Solsten, se Avanturin.

Solstik (Insolatio), en især i de varme Jordstrøg forekommende Sygdom, der skyldes Forstyrrelse af Hjernens Funktioner paa Grund af Solstraalernes Indvirkning paa Hovedet, hvilken foraarsager Blodstrømning til Hjernen. De Angrebne dør sædvanlig hurtigt; i Tilfælde af, at de kommer sig, bliver ofte Lamhed Følgen. Som Midler mod Solstik anvendes Isomslag paa Hovedet samt kolde Klystér.

Solsystemet kaldes med et fælles Navn Solen og de den omgivende Planeter og Kometer.

Soltid, den Tidsbestemmelse, som grunder sig paa Solens tilsyneladende Bevægelse. Man skjelner mellem sand Soltid og Middelsoltid; den første betegner det Tidsrum, der hengaar mellem to paa hinanden følgende Kulminationer, d. v. s. fra Solen staar i Meridianen den ene Dag, til den atter naar samme den næste Dag. Men da denne sande Soldag ikke er lige lang hele Aaret igjennem, fordi den Tid, Jorden behøver for at bringe en vis Meridian helt rundt i Forhold til Solen, ikke alene er afhængig af den jevne Axeomdreining, men ogsaa af den lidt ujevne Bevægelse om Solen, saa har man indført Middelsoltiden, som beregnes efter Kulminationen af en indbildt Sol, hvorved man har opnaaet at faa alle Aarets Døgn nøiagtig lige lange. Det er Middelsoltiden, man i det daglige Liv saavelsom i Astronomien stadig retter sig efter; i den sidste regnes Døgnet at begynde i det Øieblik, Middelsolen kulminerer, eller fra Middag til Middag (se Middag). I den senere Tid har man paa flere Steder indført en Fællestid for større Landstrækninger.

Soltikov, en russisk Adelsslægt, som i den russiske Historie tæller flere fremragende Medlemmer og ved Giftermaal besvogredes med det russiske Keiserhus, idet Praskovja Soltikov ægtede Peter den stores Halvbroder Ivan og blev Moder til Keiserinde Anna. — Peter Semenovitsch Soltikov, russisk Feltmarskal, anførte Russerne i den preussiske Syvaarskrig og slog Preusserne ved Kay og Kunersdorf. — Hans Søn Ivan Soltikov, d. 1805, erobrede 1788 Chocsim fra Tyrkerne, blev 1797 Feltmarskal samt Guvernør i Moskva. — Nikolai Soltikov, f. 1736, d. 1816, var Lærer for Keiser Pauls Sønner, blev 1812 Præsident i Rigsraadet og var under Alexander den første Krige med Napoleon Ruslands egentlige Styrer.

Soltyk, Roman, polsk Hærfører, f. 1791, d. 1843, traadte 1807 ind i Arméen og avancerede til Oberstløitnant. Som Medlem af Rigsdagen i Warschau 1815 stillede han sig afgjort paa de Liberales Side. Under den polske Opstand 1831 udviste han ved Warschau som Chef for Artilleriet stor Tapperhed. Resten af sit Liv tilbragte han i Paris. Af hans Skrifter kan nævnes „Précis de la revolution de la Pologne".

Solubel, opløselig. — Solubilitet, Opløselighed. Solution, Opløsning af et Legeme; Udskillen af sammenføiede Dele.

Soluhr, en Indretning, som tjener til at vise Klokkeslettet ved Hjelp af den Skygge, som en opstaaende Gjenstand kaster paa en af Solen belyst horizontal Plade. Den skyggegivende Stift bør være rettet mod Himlens Pol, d. v. s. danne en Vinkel med Horizonten lig Stedets Polhøide eller geografiske Brede. Optrækker man da efter et rigtigt Uhr paa hvilkensomhelst Dag paa Skiven de forskjellige Timestreger og betegner dem med de tilsvarende Klokkeslet, vil disse gjelde for alle Dage i Aaret.

Solum, Prestegjeld i Nedre Thelemarken, Bratsberg Amt, med Sognene Solum, Mælum og Kilebygden.

Solway-Firth (udt. Saalvæfirt), en fra det Irske Hav mellem England og Skotland indgaaende Fjord, 89 km. lang. Den danner flere Arme, hvoraf Luce Bai er den største.

Solvent, istand til at betale; et Bo eller en Person, som kan opfylde sine Forpligtelser. Jfr. Insolvent.

Solœcisme, Sprogfeil, Sprogbommert, især i Sætningsbygningen, har sit Navn efter den gamle græske By Soloi, hvis Indbyggere var bekjendte for sit daarlige Sprog.

Solør, Sorenskriveri i den sydøstlige Del af Hedemarkens Amt, paa begge Sider af Glommen. Se forøvr. Hedemarkens Amt.

Somalis, et Negerfolk i det østlige Afrika paa den Landtunge, som stikker ud mellem Adenbugten og det Indiske Hav og som kaldes Somalilandet. De er kraftige og velvoxne, og deres Ansigtstræk tyder paa, at de er et af Negre og Semiter opstaaet Blandingsfolk; forresten er de beslægtede med Abessinierne. De er Muhamedanere, og hver Stamme staar under sin Høvding. Næringsveiene er Landbrug og Handel.

Somatologi, Læren om det menneskelige Legeme.

Somerset, Grevskab i det sydvestlige England, ved Floden Severns Forening med Bristolkanalen, omgives forøvrigt af Grevskaberne Gloucester, Wilts, Dorset og Devon. Størrelsen er 4248 km.^{2} og Folkemængden ca. 464,000. Jordbunden er meget frugtbar, og Landbrug er derfor Befolkningens Hovednæringsvei. Af Mineralier findes

Stenkul og Zink samt endel nyttige Stenarter. Hovedstaden er Bath (s. d.).

Somerset, engelsk Greve- og Hertugtitel, som først tilhørte Familien Beaufort (s. d.). Efter Slægtens Uddøen indehavdes Titelen af forskjellige fremragende Statsmænd, og dens nuværende Indehavere er Efterkommere af Edvard Seymour, en Broder af Henrik den ottendes Dronning Johanne Seymour. Af dem kan nævnes: Charles Seymour, f. 1662, d. 1748. Som første protestantiske Rigspeer spillede han en betydelig Rolle under Vilhelm den tredie, Anna og Georg den første og bidrog meget til at styrte Marlborough. — Edvard Adolfus Seymour, Hertug af Somerset, f. 1804, blev 1834 Medlem af Underhuset, indehavde senere flere høie Embedsstillinger og var 1859—66 Marineminister.

Somerset, Nord-, ◻ ved Amerikas Nordkyst, omgives af Barrowstrædet i Nord, Cockburn Land i Øst, Halvøen Boothia i Syd og Prins of Wales Land i Vest. Den er paa Grund af Isforholdene lidet kjendt.

Somerville, Mary, engelsk Forfatterinde, f. 1780, d. 1872, blev af sin første Mand, der var Marineofficér, underviist i Mathematik og Fysik og leverede flere værdifulde og omfangsrige Arbeider om Astronomi og fysisk Geografi. Mest bekjendte er hendes Verker „Mechanism of the heavens", „Connexion of the physical sciences" og „Physical geography". Ved sine Skrifter øvede hun stor Indflydelse paa den kvindelige Opdragelse i England.

Somina, Landsby i det russiske Guvernement Novgorod, med stærkt besøgte Markeder, hvor indtil 20—30,000 Mennesker pleier at samles.

Somme 1) Flod i Frankrige, udspringer i Departementet Aisne, løber mod Sydvest og falder nedenfor Abbeville i Kanalen, efter et Løb af 245 km. 2) Departement i det nordvestlige Frankrige, ved Kanalen, og forøvrigt omgivet af Departementerne Pas de Calais, Nord, Aisne, Oise og Seine inferieure, er 6161 km.² stort, med 557,000 Indb. Landet er lavt, frugtbart og godt opdyrket, idet næsten fire Femtedele er Agerland; der dyrkes Korn, Hamp, Lin og Raps samt Frugt, og Kvægavlen og Industrien er ogsaa betydelig; den sidste omfatter især Fabrikation af Tøier, Papir, Sukker og Olie. Hovedstad er Amiens (s. d.).

Sommelius, Gustav Lars, svensk Digter, f. 1811, d. 1848, blev 1837 Løitnant i Armeen. 1840 begyndte han at levere adskillige Poesier til Bladene, og 1846 udgav han under Pseudonymet Beppo „Vallmoknoppar, plockade på steppen". Trykket af Næringssorger traadte han 1848 ud af Armeen, tog under den slesvigske Krig Tjeneste i den danske Hær og faldt samme Aar i Slaget ved Dybbøl.

Sommer, en af de fire Aarstider, omfatter i de tempererede og kolde Jordstrøg Aarets lyseste og varmeste Tid. Paa den nordlige Halvkugle er Midsommersdagen 21de Juni, paa den sydlige 21de December. — Sommermaaneder kaldes Maanederne Juni, Juli og August.

Sommerauke, efter den ældre islandske Kalender en Tillægsuge, som hvert syvende Aar tillagdes Aaret, da det ved at beregnes til akkurat 52 Uger blev en Dag for kort. Efter Kristendommens Indførelse kom den forbedrede julianske Kalender i Brug, se forøvr. Kalender.

Sommerblot, se Blot.

Sommerfeld, By i den preussiske Provins Brandenburg, med 10,500 Indb. og Fabrikation af Tøier.

Sommerfeldt, Søren Christian, norsk Botaniker, f. paa Thoten 1794, d. 1838, studerede først ved Kjøbenhavns, senere ved Kristiania Universitet, hvor han 1816 tog theologisk Embedseramen. To Aar senere blev han Sognepræst i Saltdalen, 1824 residerende Kapellan i Aker og 1827 Sognepræst i Ringebo. Ved Siden af sin præstelige Virksomhed beskjeftigede han sig ivrigt med botaniske Studier og udgav bl. a. „Supplementum Floræ Lapponicæ" og to „Centuriæ plantarum cryptogamarum". Desuden leverede han i forskjellige videnskabelige Tidsskrifter flere Afhandlinger om sine botaniske Undersøgelser.

Sommerfugle (Lepidoptera), Insektorden med store skjældækkede Vinger, hvorfor de ogsaa kaldes Skjælvingede. Disse Skjæl er saa smaa, at de ser ud som Støv og har let for at viskes af. Sommerfuglene udgjør en meget talrig Gruppe, og flere af dem har særdeles prægtig farvede Vinger. Deres Larver er for en stor Del høist skadelige for Plantevexten. De kan inddeles i fire Underordener: Dagsommerfugle (Papiliones), Tusmørkesværmere (Crepuscularia), Natsværmere (Phalæna) og de Mølartede (Tinearia). Se forøvr. d. Art.

Sommersolhverv, se Solhverv.

Somnambulisme, se Søvngjængeri.

Somniloque (udt. Somnilok), Talen i Søvne, Drømmen høit. — Somnolents, Søvndøsighed (s. d.), Dorskhed.

Somnus (græsk Hypnos), i den romerske Gudelære Søvnens Gud, Søn af Natten og Dødens (Thanatos's) Tvillingbroder. Han fremstilledes som en slumrende Yngling eller som en Genius med en omvendt Fakkel.

Somogy, Komitat i Ungarn, ved Donau, 6571 km.² stort, med 290,000 Indb. Hovedstad er Kaposvar.

Sonate (af suonare, klinge), i Musiken oprindelig et Instrumentalstykke i Modsætning til Sangstykke (Kantate); nu et større Tonestykke for Piano alene eller i Forbindelse med Violin, Violoncel eller et andet Instrument.

Sonde, i Kirurgien et Instrument til Undersøgelse af trange og dybe Saar, Kanaler i Legemet osv., bestaar i Regelen af en fin Sølvstang, der er afrundet paa Enden.

Sonderbund, det Forbund, som de schweizerske Kantoner Luzern, Freiburg, Wallis, Schwyz, Uri, Unterwalden og Zug 1846 stiftede for at forsvare de katholske Interesser. Se forøvr. Schweiz's Historie.

Sonet (Klangdigt), en lyrisk Versform, bestaar af 4 Strofer med tilsammen 14 Vers eller Strofelinier, saaledes at de to første Strofer indeholder hver 4 og de to sidste hver 3 Vers; i førstnævnte maa der kun være 2 Rim af en Formel. Sonetten er af italiensk Oprindelse og anvendes i Regelen i Digte af erotisk Natur. Den norske Digter Welhavens „Norges Dæmring" er en righoldig Prøve paa denne Versform.

Songa, Elv i Bratsberg Amt, løber ud fra Hellevand i Hardangerfjeldene, gaar mod Sydost og Syd og falder efter et Løb af 175 km. i Nord-

sjøvandet. Den gjennemstrømmer flere Indsjøer, hvoriblandt Songavand, Totakvand og Bandaksvand. Af dens Bielve kan nævnes Vinjeelven.

Songariet, Land i Centralasien, se Dsungariet.

Sonne, Karl Eduard, dansk Kobberstikker, f. 1804, d. 1878, studerede en Tid i Italien og blev 1868 Medlem af Kjøbenhavns Kunstakademi. Af hans Arbeider kan nævnes „Slaget ved Fredericia", Juels Portræt og „Luther i Worms". — Hans Broder Jørgen Valentin Sonne, f. 1801, dansk Maler, opholdt sig fra 1828 til 1831 i München, derpaa til 1840 i Rom. Han har leveret en Række Billeder af det romerske og det danske Folkeliv, Slagbilleder fra den slesvigske Krig osv.

Sonneberg, By i Sachsen-Meiningen, med 8,000 Indb. og Trævareindustri.

Sonnenberg, Franz Anton Josef Ignaz Maria, tysk Digter, f. 1779, gjorde i en Alder af 19 Aar en længere Udenlandsreise og opholdt sig senere i Jena til 1805, da han i et Anfald af Vanvid styrtede sig ud af et Vindu og slog sig ihjel. Hans Digterverker „Donatoa" og „Das Weltende" røber en mere end almindelig begavet Digternatur.

Sonnenfels, Josef, Friherre af, østerrigsk Forfatter, f. 1733, d. 1817, blev 1763 Professor i Wien. Ved sit Skrift „Ueber Abschaffung der Tortur" bevirkede han, at det pinlige Forhør blev afskaffet i Østerrige. Hans samlede Skrifter er senere udkomne i 10 Bind.

Sonor, sonorisk, klangfuld, fuldtonende. — Sonometer, Klangmaaler, Tonemaal.

Sonora, Stat i Mexiko, ved Kaliforniabugten, er 204,600 km.² stor, med 111,000 Indb.

Sonrhai, et Negerfolk i det vestlige Sudan i Afrika, paa begge Sider af Nigerfloden.

Sontag, Henriette, berømt tysk Sangerinde, f. 1806, d. 1854, tog først Musikundervisning ved Konservatoriet i Prag, derpaa i Wien og vakte i en Alder af 15 Aar stor Opsigt ved sin usædvanlig smukke Stemme. Efter 1824 foretog hun Koncertreiser rundt om i Europa og tog overalt Publikum med Storm. Da hun 1829 ægtede Grev Rossi, forlod hun Scenen, men optraadte igjen 1848 og gjorde glimrende Lykke. 1853 gik hun til Amerika, besøgte næste Aar Mexiko, men døde der af Kolera.

Soon, Ladested i Vestby Prestegjeld, Akershus Amt, med 750 Indb. og Udførsel af Trælast.

Sop eller **Svamp** (Fungi), Klasse af Løvsporeplanterne, indbefatter en talrig Mængde Arter og voxer dels paa Jorden, dels som Snylteplanter paa Træer og Urter, ja nogle endog paa levende Dyr. De mangler fuldstændig de fleste andre Planters grønne Farve og afviger ogsaa fra disse ved sin Form. De fuldkomneste af dem har oventil en oval Skive, Hatten, som bæres af en i Jorden fæstet Stilk; andre har Kugleform, og nogle paa Træerne voxende Soparter, f. Ex. Fyrsvampen, har et endnu ufuldkomnere Udseende. Af Skivesoppen er flere Arter spiselige, som Champignonen (Agaricus campestris), hvis Hat er hvid med lyserøde Blade paa Undersiden; andre Arter er giftige, deriblandt Fluesoppen (A. muscarius). Af de runde Soparter, som med et fælles Navn kaldes Bugsvampe, kan nævnes Ulvesoppen (Lycoperdon Bovista), som forekommer temmelig almindelig; den er under Voxetiden hvid, i moden Tilstand brun, og dens Indre er opfyldt af en Masse brunsorte Forplantningskorn, der farer ud som en Røg, naar man trykker paa den. Til denne Klasse hører ogsaa Trøffelen (Tuber cibarrium), som er spiselig. Til de lavere Soparter hører Skimmel eller Mug (Mucor), der som et fint Væv forekommer paa andre bedærvede organiske Stoffer.

Soporifera, søvndyssende Lægemidler, Sovemidler.

Sopran, Overstemme, den høieste af de fire Hovedstemmer, omfatter Toneækken fra $\bar{c}$ til $\bar{\bar{a}}$, $\bar{\bar{h}}$ eller $\bar{\bar{c}}$, Mezzo-Sopran fra a til $\bar{g}$ og $\bar{\bar{a}}$; den høiere Kvinde- og Barnestemme.

Sorau, By i den preussiske Provins Brandenburg, med 14,500 Indb. og livlig Industri i Tøivarer.

Sorber, en slavisk Folkestamme, som tidligere boede mellem Elben og Saale; egentlig det samme som Serber.

Sorbet, en i Orienten sædvanlig Drik, som nydes paa Grund af sine kjølende Egenskaber. Den tillaves af Vand, stødte Rosiner, Citronsaft, Sukker og Ambra.

Sorbonne, en berømt theologisk Uddannelsesanstalt i Paris, grundlagdes 1250 af Ludvig den helliges Skriftefader Robert af Sorbon. Senere gik Navnet over paa det theologiske Fakultet ved Paris's Universitet, og Anstaltens Bygninger benyttes endnu af dette.

Sorby, Henry Clifton, engelsk Naturforsker, f. 1826, var den første, som fandt paa at benytte Spektralanalysen ved mikroskopiske Undersøgelser af flydende Vædsker.

Sordid, smudsig, skiden; gjerrig, nedrig. — Sordidite t, Smudsighed, Skidenfærdighed; smaalig Egennytte, Gnieragtighed.

Sorel, se Agnes Sorel.

Sorenskriver, i Norge Benævnelse for Underdommerne i Landdistrikterne. — Sorenskriveri, en Sorenskrivers Embedsdistrikt.

Soria, spansk Provins i Gammelkastilien, 9936 km.² stor, med 159,000 Indb.

Sorites (egentl. Dyngeslutning), en Sofisme gaaende ud paa at bringe en i Forlegenhed ved at aflokke absolute Bestemmelser af relative Begreber, som f. Ex.: Hvor mange Korn gaar der i en Hob Korn. Sorites kaldes ogsaa en Kjædeslutning, som er sammensat af mindst tre forkortede Slutninger. Som Exempler herpaa se Romerbrevet Kap. 8, 29—30 og Visdommens Bog Kap. 6, 18—20.

Sorrento, By i den italienske Provins Neapel, paa Sydsiden af Neapelbugten, med 8,000 Indb.

Sortebrødre, se Dominikanerordenen.

Sorte Død kaldes den forfærdelige Pestsygdom, som i Midten af det 14de Aarh. hjemsøgte Europa. Sygdommen ytrede sig ved en ubeskrivelig Angst, Søvnløshed og Blodbrækning; derpaa tabte den Angrebne Mælet, blev lam og fik sorte Pletter paa Legemet. Til Norge kom den 1349 med et Skib fra England. Skibsmandskabet døde, før Ladningen var udlosset, og Smitten udbredte sig videre med stor Hurtighed. Omtrent en Trediedel af Norges Befolkning antages at være bortreven i Løbet af et Aar, og mange Bygder blev aldeles menneskefomme. I Bergen blev paa én Dag 80 Lig bragt til en af Kirkerne, i

Trondhjem døde Erkebiſpen og hele Preſteſkabet paa en eneſte nær. Til Island og Grønland kom Sygdommen ikke. Man antager, at der i Europa bukkede 25 Mill. Mennesker under for Sygdommen. De fleſte europæiſke Stater fik ved denne Landfarſot et Knæk, hvis Følger for manges vedkommende ſporedes gjennem Aarhundreder.

Sorte Hav, i Oldtiden kaldet Pontus Euxinus, et Indhav mellem Lilleaſien, Kaukaſien, Sydrusland, det europæiſke Tyrki og Rumænien, har et Fladeindhold af 421,837 km.^{2}. Det er ved Marmarahavet og Strædet ved Dardanellerne forbundet med det Ægæiſke Hav og igjen ved dette med Middelhavet. Det er ualmindelig rent for Grunde og Skjær og næſten uden Øer, og dets Dybde er meget betydelig; paa flere Steder har man ikke naaet Bund med 2000 Meters Lodline. Skibsfarten paa Sortehavet er særdeles livlig, men ikke lidet farefuld paa Grund af ſtærke Storme og rivende Strømſætninger.

Sorte Kunſt, en Manér i Kobberſtikkerkunſten, hvorved hele Pladen gjøres ſort, hvorpaa Lyspartierne indlægges ved Skrabning. En egen Art af denne Fremgangsmaade er Mezzotinto, ſom beſtaar i en gradvis Blanding af Farverne, hvorved Overgangen dannes fra Lys til Skygge.

Sorterup, Jørgen, dansk Geiſtlig og Forfatter, f. 1662, d. 1723, blev 1692 Præſt i Storehedinge. Han indlagde ſig adſkillig Fortjeneſte ſom Oldgranſker, bl. a. ved ſin Beſkrivelſe af Guldhornet fra 1639. Desuden erhvervede han ſig et Navn ſom ſatiriſk Digter („Poetiſk Skanſekurv") ſamt ved ſine „Heltefange om Fredrik den fjerdes Seiervindinger 1715".

Sorte Skole, tidligere Benævnelſe paa de lærde Skoler.

Sortimentshandel, Handel med Bøger af fremmed Forlag, modſat Forlagsboghandel.

Sortkridt, Tegneſkifer, en blaaſort, kulholdig Lerſkifer, benyttes paa Grund af den Lethed, hvormed den farver af, meget i Tegne- og Malerkunſten.

Sortland, Præſtegjeld i Veſteraalen, Nordlands Amt.

Sortſpet, ſe Spette.

Sorttroſt, ſe Troſt.

Sorø, By paa Sjælland (Danmark), med 1500 Indb. Her oprettedes 1623 et ridderligt (adeligt) Akademi, til hvilket Holberg ſkjænkede ſin Formue. — Sorø Amt udgjør den ſydveſtlige Del af Sjælland ſamt de omliggende Smaaøer.

Sothøne, ogſaa kaldet Vandhøne og Blishøne, Fugl af Sumpfuglenes Orden og de Langtaaedes Familie, med ſort Fjerdragt og langt bagudſiddende Ben. Den holder til ved ſivbevoxede Elve og Indſjøer og ſvømmer og dykker godt. I Norge forekommer den kun ſjelden.

Sottiſe, Dumhed, Taabelighed, dumt Snak; Narreſtreger, Utilbørlighed, Fornærmelſe.

Sou (udt. Su), en franſk Kobbermynt = 3.6 Øre.

Soubiſe (udt. Subihs), en gammel franſk Adelsſlægt. Charles de Rohan, Fyrſte af Soubiſe, franſk Marſkal, f. 1715, d. 1787, ſteg paa Grund af ſit Venſkab med Ludvig den femtende ſnart til de høieſte militære Værdigheder. I den preuſſiſke Syvaarskrig fik han Anførſelen over en Del af den franſke Armé, men led det vanærende Nederlag ved Roßbach 5te Novbr. 1757 (ſ. d.).

Souffleur, ſe Sufflør.

Souflot (udt. Suflaa), Jaques Germain, franſk Arkitekt, f. 1713, d. 1781, ſtuderede dels hjemme, dels i Italien og opnaaede Berømmelſe ſom Bygmeſter. Blandt hans betydeligſte Arbeider kan nævnes Pantheon i Paris.

Soulié (udt. Sulie), Melchior Frédéric, franſk Digter, f. 1800, d. 1847, var en kort Tid anſat i et af Regjeringens Kontorer, men viede ſig derefter Digtekunſten og leverede et ſtort Antal Romaner, Theaterſtykker, lyriſke Digte oſv. Af hans Skrifter kan nævnes: „Le vicomte de Béziers", Les mémoires du diable" og Dramaet „Clotilde".

Soulouque (udt. Suluk), Fauſtin, Præſident og Keiſer paa Haiti 1847—59, f. 1782, d. 1867, var oprindelig Negerſlave og nedſtammede fra Senegambien. Under Haitis Krig med Frankrige udmærkede han ſig og blev 1846 General; næſte Aar valgtes han til Republikens Præſident, uagtet han ikke i nogen Henſeende var Stillingen voxen. Ikke længe efter gjorde han Statskup, og efterat han havde ſkilt ſine farligſte Modſtandere ved Livet, lod han ſig 1849 udkaare til Keiſer under Navn af Fauſtin den første. Han gav Landet en Forfatning, lod ſig krone og oprettede et glimrende Hof, men regjerede i Virkeligheden deſpotiſk. Ved ſin Gruſomhed gjorde han ſig forhadt, og 1859 blev han fordreven af ſine Undersaatter.

Soult (udt. Sult), Nicolas Jean de Dieu, Hertug af Dalmatien, franſk Marſkal, f. 1769, d. 1851, var Søn af en Landmand fra Departementet Tarn og blev 1785 Underofficér i et Infanteriregiment. Han forfremmedes ſnart, blev 1792 Løitnant ved en Bataljon Frivillige, ſenere Adjutant hos General Hoche og kort efter Stabschef hos Lefebvre. 1794 blev han Brigadegeneral ved Nordarméen, ophøiedes 1799 til Diviſionsgeneral og havde en Kommando under Maſſena. 1804 udnævnte Napoleon ham til Marſkal og gav ham Kommandoen over det fjerde Armékorps, hvormed han i Slaget ved Auſterlitz i høi Grad bidrog til de franſke Vaabens Seier. I Slaget ved Jena 1806 kommanderede han høire Fløi, tog berømmelig Del i de følgende Krigsbegivenheder og blev efter Freden i Tilſit Hertug af Dalmatien. 1808 gik han til Spanien og trængte ind i Portugal, men drevés tilbage af Wellington og leverede Englænderne flere hidſtige Fegtninger; 1813 deltog han i Slagene ved Lützen og Bautzen og fik paany Kommandoen i Spanien, men blev 10de April 1814 ſlaaet af Wellington ved Toulouſe. Efter Napoleons Fald blev han Krigsminiſter under Ludvig den attende, men under de 100 Dage gik han over til Napoleon og blev hans Stabschef, hvorfor han blev nødt til at flygte til Tyſkland. Under Karl den tiende blev han 1830 Krigsminiſter og to Aar ſenere tillige Førſteminiſter, hvilken Stilling han et Par Gange ſenere indehavde.

Soumet (udt. Sume), Alexandre, franſk Digter f. 1788, d. 1845, levede dels i Paris, dels i Toulouſe. Af hans poetiſke Arbeider fortjener at nævnes Dramaerne „Clymtemnéstre", „Jeanne d'Arc" og „Elisabeth de France" ſamt Eposet „La divine épopée", en Apokalypſe om Kriſti Nedfart til Underverdenen.

Souper (udt. Supe), Aftensmaaltid. — Soupere (ud. supere), spise tilaftens.

Southampton (udt. Southæmptn), By i det engelske Grevskab Hampshire, ved en smal Bugt paa Englands Sydkyst, med 54,000 Indb., er en af Englands betydeligste Sjøhandelsstæder. Byen er i den nyere Del smukt bebygget og har 29 Kirker. Den er Hovedstation for de til Frankrige, Spanien, Middelhavet samt Nord- og Mellemamerika gaaende Dampskibe. Havnen besøges aarlig af 7—8000 Skibe. Byen har storartede Skibsverfter samt betydelige Fabriker fornemmelig i Metalvarer og Maskiner.

South Bend, By i Staten Indiana i Nordamerika, med 14,000 Indb.

Southey (udt. Souti), Robert, engelsk Digter, f. 1774, d. 1843, studerede først ved Universitetet i Oxford, men maatte paa Grund af sine vidtgaaende religiøse og politiske Anskuelser i en Alder af 20 Aar ophøre med Studeringerne. Han vendte tilbage til sit Fødested Bristol og udgav en Samling Digte, der snart efterfulgtes af det romantiske Epos „Ioan of Arc" og Dramaet „Wat Tyler", der trods sin Overspendthed røber stor digterisk Begavelse. Efter en kort Udenlandsreise nedsatte han sig 1801 i Irland og udviklede nu en storartet Produktivitet. Han var imidlertid bleven en ivrig Tory og smigrede i sine Skrifter Magthaverne. Hans „Vision of Judgment" (1811) blev medrette hudflettet af Byron. Af hans siden 1801 udkomne Skrifter kan nævnes det udmærkede Epos „Thalaba the destroyer", „Metrical tales", „Madoc" og „The curse of Kehama", hans største Digterverk.

Southport, Havneby i det engelske Grevskab Lancaster, med 19,000 Indb.

Southworth, Emma, amerikansk Forfatterinde, f. 1818, har skrevet en træffende Skildring af Forholdene i Sydstaterne.

Soutien (udt. Sutjæng), Hjelp, Understøttelse; Underhold, Livsophold.

Souvereign (udt. Søvverin), engelsk Guldmynt = 1 Pund Sterling = 18 Kr. 16 Øre.

Souveræn (udt. Suveræn), uafhængig, indehavende den øverste Myndighed. Ved en Souveræn forstaaes i Regelen en Fyrste med uindskrænket Regjeringsmyndighed, og ved Souverænitet (udt. Suverænitet), den øverste uindskrænkede Magt i Staten. I Folkeretten en Stats fuldkomne Uafhængighed af andre Stater.

Souvestre (udt. Suvestr), Emile, fransk Roman- og Theaterdigter, f. 1806, d. 1854, var først Avisredaktør i Brest og kom 1836 til Paris, hvor han udelukkende ofrede sig for literære Arbeider. Af hans Romaner bør nævnes: „Le foyer breton", "Au coin du feu", „L'nomme et l'argent" og „Les derniers Bretons".

Souza-Botelho, Adelaide Marie Emile, Marquise af, fransk Forfatterinde, f. 1761, d. 1836, var først gift med Grev Flahault, som 1793 blev guillotineret, senere med den portugisiske Gesandt Souza-Botelho. Efter sin første Mands Død flygtede hun med sine Sønner til England, hvor hun blottet for alt begyndte at skrive Romaner, af hvilke hun udgav et stort Antal, som næsten alle røber stor Jagttagelsesevne og sjelden fin Følelse. De bedste af dem er „Adèle de Sénanges", „Emile et Alphonse", „Charles et Marie", „Eugène de Rathelin" og „Eugénie et Mathilde".

Sovesyge, (Hypnosis), uimodstaaelig Trang til Søvn, yrer sig hos Sunde efter stor Anstrengelse, Nattevaagen, Sindsbevægelse, ved Forgiftning med narkotiske Stoffer, men kan ogsaa fremkomme som selvstændig længere varende Sygdom.

Soya, en saltagtig, brun Vædske, som faaes af en Bælgfrugt, der i det østlige Asien benyttes som Næringsmiddel. Den forekommer i Handelen paa smaa Flasker og bruges til at give Supper osv. Smag.

Sozomenos, Hermias, græsk Kirkehistoriker, levede ca. 400 e. Kr., d. efter 443 i Palæstina. Han fortsatte den af Eusebius paabegyndte Kirkehistorie, og hans Optegnelser gaar til Aaret 439.

Spa ell. **Spaa** (udt. Spa), berømt Badested i den belgiske Provins Lüttich. Vandet fra dets Jernkilder bliver under Navn af Spavand sendt vidt om som Lægemiddel.

Spach, Ludvig Adolf, elsassisk Forfatter f. 1800, d. 1879, blev 1840 Arkivar i Strasburg og 1872 Professor ved det der oprettede Universitet. Han virkede ogsaa som Journalist og var en Tid Medarbeider ved Bladet „Universel", senere ved „Temps". Af hans Skrifter, blandt hvilke flere udkom under Pseudonymet Louis Lavater, kan nævnes Romanerne „Henri Farel" og „Roger de Manesse"; desuden „Histoire de la Basse-Alsace", „Lettres sur les archives départementales du Bas-Rhin" og „Mélanges littéraires".

Spagna, Giovanni ell. Juan Io, italiensk Maler i Slutningen af det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarh. Enkelte af hans Arbeider, der udmærker sig ved fin Fremstilling og Kolorit, har endog været betragtede som udførte af Rafael.

Spagnoletto, se Ribera.

Spahis, Benævnelsen paa det tyrkiske Kavaleri; ogsaa det af Indfødte bestaaende franske Ryteri i Algerien.

Spalatin, Georg, en af Reformationens mest fremragende Mænd, f. 1484, d. 1545; hans egentlige Navn var Burckart. Han var først Huslærer i Erfurt, viedes 1507 til Præst og blev Aaret efter ansat ved det kursachsiske Hof som Hofmester for Kurprins Johan Fredrik (senere Kurfyrst Johan den bestandige). Under nogen Tids Ophold i Wittenberg lærte han Luther at kjende og blev dennes personlige Ven og Medarbeider ved Reformationsverket. Fredrik den vise udnævnte ham 1514 til Hofkapellan, Bibliothekar og Geheimesekretær, og Johan den bestandige ansatte ham 1525 som Superintendent i Altenburg. Som Kurfyrstens Raadgiver i alle kirkelige Anliggender udøvede han stor Indflydelse og benyttede stedse denne til at støtte Reformationens Sag. Han var næsten stadig Kurfyrsterne Fredriks og Johans Ledsager paa Rigsdagene og tog sig med Iver af Kirkevisitationen i Sachsen. Som Forfatter har han ogsaa erhvervet sig et Navn, deriblandt ved Udgivelsen af Fredrik den vises og Johan den bestandiges Biografier.

Spalato, By i Dalmatien (Østerrige), ved Adriaterhavet, med 18,000 Indb. Byen er en af Østerriges vigtigste Sjøhandelssteder og har flere høiere Læreanstalter samt betydelig Industri i Uld, Silke og Læder. Den kaldtes tidligere Palatium. Keiser Diokletian lod her opføre et prægtigt Pa-

lads, hvoraf der nu kun findes endel Ruiner tilbage.

Spalding, Johann Joachim, tysk protestantisk Theolog, f. 1714, d. 1804, studerede i Rostock og Greifswalde og blev 1740 Præst i Pommern, 1764 Provst ved Nikolaikirken i Berlin og senere Medlem af Overkonsistoriet. Han er Forfatter af flere populærfilosofiske Skrifter, hvoriblandt kan nævnes: „Die Bestimmung des Menschen", „Gedanken über den Werth der Gefühle in dem Christenthum" og „Religion, eine Angelegenheit des Menschen".

Spalier, d. s. s. Espalier (s. d.).

Spallanzani, Lazaro, fremragende italiensk Naturforsker og Fysiker, f. 1729, d. 1799, studerede i Bologna, bereiste 1779 en Del af Schweiz og gjorde 1785 en Reise til Konstantinopel, Korfu og Cypern. Ved Beskrivelsen af sin „Viaggi alle due Sicilie e in alcune parti degli Apennini" har han gjort sig høit fortjent af Naturvidenskaberne, ligesom ogsaa ved sine Undersøgelser over Fordøielsen, Infusionsdyrene og Frøernes Forplantning samt over Blodets Kredsløb.

Spaltbarhed, den Egenskab hos Mineralerne, at de i visse Retninger let og ufravigeligt lader sig dele. Som Følge heraf vil et Minerals Deling med større Lethed kunne ske i nogle end i andre Retninger, og Delingen vil frembringe jevne og glinsende Flader. Blandt de Mineraler, som i høi Grad besidder Spaltbarhed, kan nævnes Glimmer, Gipsspat og Kalkspat.

Spalteaabninger, smaa Porer i Planteovævet, som tjener til at lette Luftens Adgang til Plantens indre Organer.

Spandau, befæstet By i den preussiske Provins Brandenburg, ved Floden Sprees Udløb i Havel, vest for Berlin, med 28,500 Indb. I det stærke Citadel opbevares den tyske Rigskrigsskat. Byen har storartede militære Fabriker, Kanonstøberier osv.

Spangenberg, August Gottlieb, tysk Theolog, f. 1704, d. 1792, blev 1744 Biskop for Brødremenigheden. Hans „Idea fidei fratrum" kan betragtes som et symbolsk Skrift i Brødremenigheden.

Spanheim, Ezekiel von, fremragende Statsmand og Filolog, f. i Genf 1629, d. i London 1710, blev 1651 Professor i Skjønliteratur i sin Fødeby. Senere traadte han i Kurfyrsten af Brandenburgs Tjeneste, hvis Statsminister han blev; derpaa repræsenterede han Brandenburg som dets Gesandt i Paris og London. Hans Hovedverker er „Dissertationes de usu et præstantia numismatum antiquorum" (Rom 1664) og „Orbis Romanus" (London 1704).

Spanien, Kongerige i det sydvestlige Europa, udgjør den største Del af den pyrenæiske Halvø. Det ligger mellem 36° 1′ 20″ og 43° 47′ 40″ n. Br. og 8° 9′ og 21° 1′ 10″ ø. L. (fra Ferro). Spanien omgives i Nord af den Biskaiske Bugt og Frankrige, i Øst og Syd af Middelhavet og i Vest af Portugal og Atlanterhavet. Størrelsen er 500,443 km.², og Folkemængden 17 Millioner. Af Kolonier besidder det: I Asien Filippinerne, 170,585 km.², med 6,200,000 Indb.; i Afrika de Kanariske Øer, Fernando-Po, Annobon og Besiddelser i Guineabugten, 9,476 km.² med 316,000 Indb.; i Amerika Kuba og Portorico med Jomfruøerne, 128,147 km.², med 2,100,000 Indb.; i Australien Ladronerne, Karolinerne (?) og Pelewøerne, 3,360 km.², med 37,000 Indb. Ialt af Kolonier 311,568 km.² med 8,653,000 Indb. Spanien er fordetmeste et Høiland med tildels steile, af Havet kun lidet indskaarne Kyster. Det hæver sig i Regelen terrasseformet og har en Middelhøide af ca. 800 m. Høisletten gjennemstryges af flere Bjergkjæder; i Nord danner Pyrenæerne (s. d.) Grændsen mod Frankrige og fortsættes vestover i de kantabriske Bjerge. Mod Syd danner Fjeldkjæden Sierra Nevada Høislettens Grændse; nordenfor og næsten parallelt med denne ligger Sierra Morena, og fra førstnævntes østlige Ende strækker sig de iberiske Bjerge under forskjellige Navne (Sierra de Cuença, Molina, Urbion m. fl.) nordefter. Midt inde i Landet gaar en Fjeldkjæde fra Nordost mod Sydvest, ligeledes under forskjellige Benævnelser, og fortsætter i Portugal; den kan betragtes som en Udløber fra de iberiske Bjerge, og dens væsentligste Del kaldes Sierra de Guadarama; sønden for denne findes et isoleret Fjeldsystem, Sierra de Guadelupe. Middelhøiden af de spanske Bjergkjæder kan sættes til 1500—2000 m. Paa flere Steder danner Kysten skarpt udspringende Forbjerge, blandt hvilke kan nævnes Penas, Ortegal, Finisterre, Corrobedo, Trafalgar, Palos og Gibraltar. Spanien er rigt paa Floder, af hvilke flere har en betydelig Størrelse; blandt disse er Ebro, som har Afløb til Middelhavet, samt Minho, Duero, Tajo, Guadiana og Guadalquivir, hvilke falder i Atlanterhavet. Af de Floder, som har Afløb til den Biskaiske Bugt, og som alle er af ringe Størrelse, kan nævnes Bidasoa, Nervion og Eo. De fleste af Floderne har paa lange Strækninger et rivende Løb og er derfor af mindre Betydning for Samfærdselen; dog kan de tildels befares af Skibe, og paa enkelte Steder er de ved Kanalisering gjorte farbare. Indsjøerne er faa og af ubetydelig Størrelse; de største er Albufera i Valencia, Mar-Menor i Murcia og Laguna de la Janda i Andalusien. Af Mineralkilder findes et stort Antal. Klimatet er i de lavere Egne temmelig varmt, og i de sydlige Kystbyer næsten tropisk; paa Høisletten derimod er det kjøligere med tildels strenge Vintre. Eiendommelige for Spanien er to Slags Vinde, nemlig Gallego, en bidende Nordenvind, som blæser over Høisletten, og Solano, en hed, tør Sønden vind, som paa Sydkysten ofte ødelægger Plantevexten. Jordbunden er frugtbar, men mange Steder lidet dyrket paa Grund af Vandmangel. For at afhjelpe denne har man flere steds med store Omkostninger forskaffet sig kunstig Vanding; de fleste af disse Vandingsanlæg skriver sig fra den Tid, da Spanien tilhørte Maurerne. Landbruget er den egentlige Hovednæringsvei. Af Kornsorter dyrkes fornemmelig Hvede, Hirse og Mais, derhos Ris; de rigeste Korndistrikter er de nordvestlige Provinser. Landets sydlige Del frembringer Olivenolie, Sukker, Bomuld og Sydfrugter. Vinavlen er af stor Betydning, næsten overalt i Landet haves Vinplantager, hvorhos saavel friske Vindruer som Rosiner udgjør en betydelig Udførselsartikel. Af Skov gives kun lidet, og Spanien indfører derfor en hel Del Trælast. Husdyravlen er ogsaa af stor Vigtighed og i den sidste Tid i rask Opkomst.

Det spanske Hornkvæg er særdeles stærkt og godt bygget og egner sig fortrinligt saavel til Melkekvæg som til Opdrætning for Slagt. Ogsaa Hesteavlen, som i længere Tid har geraadet i Forfald, lægges der Vind paa. Faareavlen indtager et høit Standpunkt, og de spanske Faar har til alle Tider været berømte for sin fine Uld. I 1874 ansloges Værdien af den exporterede Uld til over 4 Millioner Pesetas (ca 2,700,000 Kr.). Ogsaa Svineavlen er af Betydning, især i de Egne, hvor der findes Egeskove, hvis Nødder er et fortræffeligt Svinefoder. Af Fjærkræ holdes Høns og Duer af forskjellige Racer, og de spanske Høns er overalt søgte som fortrinlige Stamdyr. Som Binæringer ved Landbruget drives desuden Bi- og Silkeavl. Af Silke udføres aarlig for ca. $1^1/_2$ Million Pesetas. Af jagtbare Dyr forekommer Gemse, Stenbuk, Ræv, Ulv, Bjørn, Hare og Kanin og af større madnyttige Fugle Fasaner og forskjellige andre hønseartede Fugle, Duer osv. Ved Kysterne drives betydelige Fiskerier, især efter Thunfisk, Sardel og Lax. Ved Andalusien har man i den sidste Tid drevet stærkt paa Koralfiskeri. — Den spanske Bergværksdrift har indtil den senere Tid været forsømt, men har ganske vist en stor Fremtid for sig, da Spanien med Hensyn til Ertser og Mineralier udentvivl er Europas rigeste Land. Bergværkerne eies i Regelen af Staten, som bortforpagter Driften. Nylig var under Drift 2332 Sølvgruber, 72 Jerngruber, 744 Blygruber og 527 Kulgruber; af andre Bergværksprodukter kan nævnes Kobber, Kviksølv, Zink og Svovl. Salt produceres i store Mængder og udgjør en af de vigtigste Udførselsartikler; den aarlige Saltproduktion beløber sig til ca. 400,000 Tons. Af Stenkul har Spanien en uhyre Rigdom. — Industrien har siden Midten af indeværende Aarh. udviklet sig betydeligt. Den omfatter fornemmelig Fabriker for Bomulds-, Silke-, Lin- og Uldvarer, Støberier, Vaabenfabrikation, Arbeider i Læder, Træ, Porcellæn og Ler, Tilvirkning af Sæbe, Glas, Stearin, Chokolade m. m. Tobaksfabrikationen er Regjeringsmonopol og beskjæftiger omkring 4000 Arbeidere. — For Handelen, særlig for den store Verdenshandel, er Spanien særdeles gunstigt beliggende, og det har i sin Tid været den dominerende Handelsstat. Senere geraadede den spanske Handel i Forfald, men har i det 19de Aarh. igjen svunget sig op. Den aarlige Indførsel dreier sig omkring 350 Millioner Pesetas, Udførselen til 50—100 Millioner mere. Skibsfarten er betydelig og foregaar paa alle Verdenshave, i de senere Aar for en væsentlig Del med Dampskibe. De vigtigste Havnebyer er San-Sebastian, Bilbao, Santander, Gijon, Ferrol, La Coruna, Vigo, Huelva, Sevilla, Cadix og Barcelona. Madrid er Knudepunktet for Handelen i det Indre. — For Samfærdselsmidlerne har de senere Regjeringer gjort meget, flere Jernbaner er blevne anlagte, Veinettet er blevet betydelig udvidet og forbedret, og alle vigtigere Punkter er forbundne ved Telegraf. — Spanien er inddelt i 49 Provinser som Underafdelinger af de ældre Landskaber. Disse er: Nykastilien (5 Provinser), Gammelkastilien (8 Prov.), Leon (3 Prov.), Estremadura (2 Prov.), Asturien (1 Prov.), Galicien (4 Prov.), Andalusien med Granada (8 Prov.), Murcia (2 Prov.), Aragonien (3 Prov.), Valencia (3 Prov.), Katalonien (4 Prov.), Navara (1 Prov.) og de Baskiske Provinser (3); dertil kommer de Baleariske og de Kanariske Øer (2 Prov.). Landets Hovedstad er Madrid (s. d.). — Forfatning. Ifølge Konstitutionen af 30te Juni 1876 er Spanien et konstitutionelt Monarki. Kronen er arvelig saavel paa Kvinde- som Mandssiden. Den romersk-katholske Religion er Statens offentlige Religion, dog har andre Troessamfund siden 1868 fri Religionsøvelse. Kongen deler den lovgivende Magt med Kortes, som bestaar af to Kammere: Senatet og Kongressen. Senatet, hvis Medlemsantal ikke maa overstige 360, bestaar af: 1) Medlemmer, som ved Stand eller borgerlig og økonomisk Stilling er blevne det; herhen hører alle Prinser, som har naaet Myndighedsalderen (16 Aar), Adelsmænd med en aarlig Indtægt af mindst 60,000 Pesetas, Hærens Generalkapteiner, Erkebisperne, Statsraadets og den øverste Domstols Præsidenter og Flaadens Admiral, 2) et vist Antal af Kongen udnævnte Senatorer paa Livstid og 3) Senatorer valgte paa 5 Aar af de kommunale Myndigheder og Valgdistriktets højest beskattede Indvaanere. Kongressen bestaar af Deputerede, valgte paa fem Aar af Valgjuntaen, saaledes at der kaares en Deputeret for hver 50,000 Indbyggere. Valgbar er enhver Mand over 25 Aar, som betaler mindst 25 Pesetas i direkte Skat. Kortes samles hvert Aar, og Senatets Præsident udnævnes af Kongen, Kongressens derimod vælges af Medlemmerne. Alle har Adgang til Landets Embeder, og der herskер Lighed for Lovene og Pressefrihed; desuagtet inddeles Folket i fire Klasser: Adel, Geistlighed, Borgere og Bønder. Adelen inddeles igjen i to Klasser: den høiere (Grandeza) og den lavere (Hidalgos). Geistligheden bestaar ligeledes af en høiere og en lavere Klasse. Til Borgerstanden henregnes ogsaa Indehaverne af de lavere offentlige Embeder (Professorer, Læger, juridiske Embedsmænd osv.), og til Bondestanden, foruden de egentlige Bønder, Dagleiere, Fabrik- og Bergværksarbeidere, Fiskere og Sjøfolk. — Ministeriets Medlemmer er ansvarlige for Regjeringshandlingerne og udnævnes af Kongen; det bestaar af en Konseilspræsident, en Generalsekretær og 8 Ministre, som hver har et Departement at bestyre. Overhofretten i Madrid er Rigets øverste Tribunal; under den staar 15 Apellationsretter og 498 Underdomstole. Retspleien er offentlig og mundtlig. I Spidsen for Kommunalforvaltningen staar Alkalden, som tillige er Fredsdommer. — Statens Finansvæsen befinder sig i en daarlig Tilstand, trods dens rige naturlige Hjelpekilder. Statsindtægterne beløb sig 1878—79 til $750^1/_2$ Mill. og Udgifterne til noget over 753 Mill. Pesetas; Statsgjelden udgjorde samtidig 9,622 Mill. Pesetas. — Spaniens Forsvarsvæsen er grundet paa almindelig Værnepligt. Tjenestetiden er 3 Aar i Linien og 4 Aar i Reserven. Paa Fredsfod tæller Hæren 70,000 Mand Infanteri, inddelt i 40 Linieregimenter, 20 Jægerbataljoner og 80 Reservebataljoner, 16,000 Mand Kavaleri i 24 Regimenter og 10,000 Mand Artilleri i 14 Regimenter; hertil kommer 4150 Mand Ingeniørtropper. Flaaden talte 1877 123 Dampskibe med 552 Kanoner, deriblandt 6 Panserfregatter med

89 Kanoner og 9 Skruedampskibe med 249 Kanoner. Marinens Personale talte til samme Tid 398 Officerer, 250 Kadetter og 14,000 Mand, hvortil kommer et Marine-Infanteri paa 5500 Mand. Flaadens Hovedstationer er Cadix, Cartagena og Ferrol, hvor ogsaa Marinens Værfter findes. — Oplysningen lader, trods de senere Aars kraftige Forsøg paa at fremme Skolevæsenet, endnu meget tilbage at ønske. En stor Del af Befolkningen kan hverken læse eller skrive. For den høiere Undervisning er oprettet 10 Universiteter, der frekventeres af ca. 14,000 Studerende; det ældste Universitet er Salamancas (stiftet 1222) og det yngste Madrids (1836). Desuden findes der Gymnasier og lærde Skoler foruden specielle Fagskoler i alle Brancher. At den almene Oplysning staar paa et saa lavt Trin, skyldes først og fremst den Omstændighed, at Almueskolevæsenet lige til omkring en Snes Aar siden udelukkende laa i den katholske Geistligheds Hænder. — **Historie.** Spaniens ældste Beboere var Ibererne (s. d.); til disse kom ca. 600 f. Kr. et keltisk Folk, som indvandrede over Pyrenæerne og efter lange Kampe i den nordvestlige Del af Landet smeltede sammen med de oprindelige Beboere, som nu fik Navnet Keltiberer. Ibererne var delte i en Mængde dels republikanske, dels monarkiske Smaasamfund, som stod paa et høist forskjelligt Kulturstandpunkt. Fønikerne anlagde omkring 1100 f. Kr. flere Kolonier paa den spanske Kyst, blandt hvilke Gadir (det nuværende Cadiz); senere oprettede Grækerne ligeledes Kolonier paa Østkysten, af hvilke Sagunt opnaaede størst Betydning. Nogen Kjendskab til Landets Indre havde man ikke før Karthagerne i Slutningen af det 3die Aarh. f. Kr. erobrede Dele af det sydlige Spanien; men her mødtes de af Romerne, som efter at have ødelagt Karthago fuldendte den pyrenæiske Halvøs Erobring 19 f. Kr. Spanien blev nu romersk Provins, og dets Kultur blev en fuldkommen Efterligning af den romerske. Under Folkevandringerne og Romerrigets Forfald overstrømmedes Spanien (409 e. Kr.) først af Alanerne, Sveverne og Vandalerne; disse efterfulgtes 5 Aar senere af Vestgoterne, som fordrev sine Forgjængere dels til Afrika (Vandalerne), dels til Galicien, hvor der i halvandet hundre Aar bestod et svevisk Rige. Vestgoterne var Herrer i Spanien indtil 711, da de maatte vige for Maurerne, som fra Spanien søgte at udbrede sig videre over Europa. Kun en ringe Skare holdt sig i de asturiske Bjergegne, og fra den udgik senere Rigerne Leon og Kastilien. I Slaget ved Poitiers 732 satte Frankerne under Karl Martel en Bom for Maurernes Erobringsplaner. 50 Aar senere fratog Karl den store Maurerne den Del af Spanien, som laa nordenfor Ebro og oprettede her den saakaldte spanske Mark; heraf opstod senere (i det 11te Aarh.) de kristne Riger Katalonien, Aragonien og Navara, som under stadige Kampe med Maurerne hurtig opblomstrede. 756 stiftede den omaijadiske Prins Abd ur-Rhaman et uafhængigt Khalifat i Cordova. Maurernes eller Arabernes Herredømme var af stor Betydning for Spanien. Handel og Næringsveie tog et rasskt Opsving, og Kunster og Videnskaber dyrkedes med Iver, saa at de arabiske Undervisningsanstalter i Spanien søgtes af Studerende fra det øvrige Europa. Khalifatet i Cordova svækkedes imidlertid lidt efter lidt og udstykkedes 1031 i flere indbyrdes uafhængige Stater; de kristne Kongeriger i Spanien benyttede sig heraf og 1212 forenede Leon, Kastilien og Aragonien sig og leverede Araberne et afgjørende Slag, som for stedse gjorde Ende paa deres Herredømme i Spanien, om de end holdt sig i Granada i endnu henved 300 Aar. 1137 var Katalonien ved Giftermaal blevet forenet med Aragonien, hvis Konger efterhaanden udvidede sine Besiddelser ved at erobre Sicilien, Sardinien og Neapel. 1469 blev ved Ferdinand den katholskes Giftermaal med Isabella, Kastiliens Arving, Grundvolden lagt til dette Lands Forening med Aragonien. Forinden var Kastiliens Omraade blevet forøget ved Nykastiliens Erobring fra Araberne omkring 1100, og ved Leons Indlemmelse 1230. Saaledes kom Ferdinand ved sin Tronbestigelse til at herske over den største Del af Spanien. Senere erobrede han Granada fra Maurerne, en Del af Navarra samt Neapel, som nogen Tid havde været skilt fra Arragonien, og derved var det store spanske Monarki oprettet. Det var dog først hans Dattersøn Karl den første, som kom i uhindret Besiddelse af det hele; han arvede desuden Nederlandene og de habsburgøsterrigske Lande. Udenfor Europa forøgedes Spaniens Besiddelser ved Amerikas Opdagelse 1492. Karls Valg til tysk Keiser (se Karl den femte) bidrog ogsaa i høi Grad til at kaste Glans over det spanske Monarki. Da Karl nedlagde Regjeringen, efterfulgtes han af sin Søn Filip den anden, ved hvis Tronbestigelse 1556 Spanien var Europas mægtigste Stat; det spanske Monarki omfattede nu i Europa foruden selve Spanien tillige Sardinien, Sicilien, Neapel, Nederlandene og Lombardiet. Men Filips Herskesyge, Intolerance og Egensindighed bragte Spanien i de 42 Aar, han regjerede, et Knæk, som det siden ikke har forvundet. Hans til Vanvid grændsende Iver for at erhverve sig uindskrænket Magt og for at omvende alle sine Undersaatter til den katholske Religion fremkaldte Opstanden i Nederlandene, som løsrev sig fra hans Herredømme. Under en Krig med England blev Spaniens Overmagt tilsjøs knækket, og i Religionsstridighederne i Frankrige, hvori han blandede sig, var Spanien ogsaa uheldig. Da han 1598 fulgtes paa Tronen af sin Søn Filip den tredie, var Spanien trods de store Rigdomme, som strømmede ind fra dets amerikanske Besiddelser, et udtømt og forgjeldet Land. Under ham gik Landet med Kjæmpeskridt sin Afmagtstid imøde; henved en Million Arabere, som ikke vilde lade sig tvinge til at antage Kristendommen, maatte udvandre, og derved led Landet et stort Tab, da disse var blandt dets flittigste og driftigste Indbaanere. Hans Søn Filip den fjerde (1621—65) blandede sig trods Landets Afmagt i Trediveaarskrigen og førte paa egen Haand Krig med Frankrige, hvorved Provinserne Roussillon og Artois gik tabt. Portugal, som Filip den anden 1580 forenede med Spanien, løsrev sig 1640. Under Karl den anden (1665—1700) tabtes ogsaa endel Besiddelser i Belgien, som den franske Konge Ludvig den fjortende bemægtigede sig. Ved Karls Død kom den bourbonske Fyrsteæt paa den spanske Trone, idet en Sønnesøn af Ludvig den fjortende besteg

den under Navn af Filip den femte (1700—46). De øvrige Magter vilde ikke finde sig deri, og derved opstod den spanske Arvefølgekrig (s. d.). Saavel Filip selv som hans Søn og Efterfølger Ferdinand den sjette (1746—59) var yderst dueligе Regenter. Sidstnævntes Halvbroder Karl den tredie (1759—88) udrettede vel i Begyndelsen adskilligt til Landets Opkomst; men snart blev han et blindt Redskab for den katholske Geistlighed, og dermed var det ogsaa slut med hans Reformbestræbelser. Under hans Søn Karl den fjerde (1788—1808) deltog Spanien først i Krigene mod den franske Republik, men sluttede siden Forbund med den og kom derved i Krig med England, som aldeles tilintetgjorde den spanske Sjømagt og derved berøvede Landet dets Forbindelsesled med Kolonierne. Napoleon, som havde Brug for den spanske Trone til en af sine Brødre, blandede sig i Sagen; Karl blev paa Grund af Folkets Misfornøielse nødt til at takke af til Fordel for sin Søn, den senere Ferdinand den syvende, og 1808 udnævnte Napoleon sin Broder Josef til Spaniens Konge. Men Napoleons selvraadige Fremgangsmaade forbitrede Spanierne; de besluttede at fordrive de forhadte Franskmænd og begyndte en for de franske Hære høist ødelæggende Guerillakrig. England understøttede Opstanden og sendte en Hær under Hertugen af Wellington til Spanien. Efter en Række Kampe maatte Napoleon efter det uheldige Tog til Rusland give Slip paa Spanien. Josef forlod 1813 Spanien, og det efterfølgende Aar indkaldtes Ferdinand og modtog Kronen, men holdt ikke sit Løfte om at regiere i Overensstemmelse med den af Kortes 1812 vedtagne Konstitution. Han gik ganske i sine Forgjængeres despotiske Fodspor, lod sig fuldkommen lede af den intolerante Geistlighed og forfulgte med skaanselløs Strenghed dem, som havde underkastet sig Napoleon, samt de Liberale. En Opstand udbrød, og Kongen blev nødt til at give efter og love at indføre Reformer. Men da han ved Hjelp af Stormagternes Indgriben og franske Bajonetter igjen fik fast Fod paa Tronen, tog han sine Løfter tilbage, og af dem, som havde deltaget i Opstanden, maatte mange bøde med Livet. Landets Finanser befandt sig som Følge af de hyppige Uroligheder i den største Forvirring. De rige Kolonier var ved forskjellige Opstande lidt efter lidt gaaede tabt, og af disse eiede Spanien nu kun Kuba og Portorико. Ferdinands Dronning Kristina fik den villieløse Konge til at forandre Arvefølgen derhen, at ogsaa Kvinder kunde arve Tronen; derved kom ved hans Død 1833 hans Datter Isabella i Besiddelse af den under Moderens Formynderskab. Dette førte til en Opstand til Fordel for Ferdinands Broder Don Karlos, og en ødelæggende Borgerkrig begyndte. Don Karlos's Tilhængere, Karlisterne, rekruteredes især fra de baskiske Provinser, som til Straf derfor mistede endel ældgamle Rettigheder; dette gjød kun Olie i Ilden. For at faa Hjelp af de Liberale lod Regentinden 1834 kundgjøre en fuldstændig Amnesti og gav Landet en Forfatning. To Aar efter blev hun nødt til at gjenindføre Forfatningen af 1812. Under Krigen indførtes adskillige Reformer i den indre Styrelse, hvilket skyldtes de liberale Ministerier. General Espartero var heldig i Krigen mod Karlisterne, og 1839 blev Don Karlos nødt til at flygte til Frankrige med Resten af sine Tilhængere. Da Enkedronningen Aaret efter fik en Lov dreven igjennem, hvorved Kommunerne berøvedes en stor Del af sin Selvstændighed, udbrød en ny Opstand, som tvang hende til at forlade Landet. Formynderregjeringen overdroges nu til Espartero, men heller ikke han formaaede at tilfredsstille de Misfornøiede, og efter tre Aars Forløb nedlagde han sin Værdighed. Isabella var nu bleven myndig; hendes Giftermaal med den aandssvage Frans af Assisi blev til liden Baade for hende og hendes Land. Hendes Elskere blev Rigets egentlige Styrere, og da hun hyppig skiftede disse, led Regjeringsanliggenderne under en stadig Usikkerhed. De dygtigste af de Mænd, som i denne Tid forestod Regjeringen, var Serrano og Narvaez. Misnøien med Isabella steg stadig, da hun mere og mere søgte at indskrænke Friheden og gjenindføre Absolutismen. 1854 satte O'Donnel sig i Spidsen for en ny Opstand, hvorved Dronningen blev tvungen til at antage Espartero som Førsteminister. Efter hans Ministerium fulgte nu forskjellige andre, der snart styrede i liberal, snart i reaktionær Aand; dette sidste var fordetmeste Tilfældet, og da flere og flere Indskrænkninger i Friheden foretoges og de liberale Statsmænd landsforvistes, reiste der sig under Ledelse af Generalerne Serrano og Prim samt Admiral Topete 1868 en ny Opstand, som snart udbredte sig over hele Riget. Efter de kongelige Troppers Nederlag ved Alcolea, flygtede Isabella ud af Landet, og en provisorisk Regjering med Serrano og Prim som dens Ledere blev indsat. Denne Regjering proklamerede fuld Troes- og Pressefrihed samt almindelig Stemmeret, uddrev Jesuiterne og inddrog en stor Del Klostre. I Februar 1869 traadte en konstituerende Forsamling sammen, og 4 Maaneder efter fremlagdes den nye Grundlov, hvorved det konstitutionelle Kongedømme besluttedes bibeholdt. Serrano blev midlertidig Regent, og der skulde nu vælges Konge, efterat Isabella var bleven erklæret for afsat. Et Parti ønskede Espartero valgt, men han vilde ikke modtage Valget; dette faldt da paa Prins Leopold af Hohenzollern, hvilket gav Anledning til den fransk-tyske Krig. Valget blev opgivet, og tilsidst faldt det paa Prins Amadeo, næstældste Søn af Kong Viktor Emanuel af Italien, og den 30te Decbr. s. A. besteg han den spanske Trone. Partikampene vedblev imidlertid, og det ene Ministerium afløste det andet, saa at intet kunde udrettes. En ny Karlistopstand udbrød under Don Karlos's Sønneson, der antog Navnet Karl den syvende, og tændte atter Borgerkrigens Rædsler, samtidig med, at de Indfødte paa Kuba gjorde Oprør og søgte at afkaste Spaniens Herredømme. Da Amadeo, træt af de frugtesløse Forsøg paa at indføre ordnede Tilstande, frasagde sig Tronen, erklæredes Spanien for Republik. Men Uenigheden mellem det republikanske Parti undergravede ogsaa den nye Regjeringsform, samtidig med, at Karlistkrigen krævede store Ofre. Efter en hel Del Famlen frem og tilbage, blev Alfons, Isabellas Søn, 1874 udraabt til Konge og anerkjendt som saadan af den overveiende Del af Nationen, og i en Alder af 17 Aar besteg han sine Forfædres Trone som Alfons den tolvte. Krigen med Karlisterne fortsattes nu med større Eftertryk, og efter flere Ne-

derlag blev Don Karlos nødt til at flygte ud af Landet 1876. Senere har der herſket Rolighed, og under Alfons's Regjering har Spanien i flere Henſeender gjort vigtige Fremſkridt.

Spaniſhtown (Port of Spain), By paa Øen Trinidad i Veſtindien, med 13,000 Indb.

Spanſke Arvefolgekrig kaldes den Krig, ſom i 14 Aar (1701—1713) førtes mellem Frankrige og Baiern paa den ene, og Øſterrige, Holland og Belgien paa den anden Side. Det habsburgſke Kongehus i Spanien uddøde med den barnløſe Konge Karl den anden, og denne havde før ſin Død beſtemt, at en Sønneſøn af Ludvig den ſjortende af Frankrige, Filip af Anjou, ſkulde arve Tronen. Men ved Karls Død 1700 proteſterede Keiſer Leopold af Øſterrige derimod og gjorde Fordring paa den ſpanſke Arv for Erkehertug Karl af Øſterrige, ſom ogſaa var beſlægtet med det ſpanſke Kongehus. England og Holland, ſom frygtede for, at en nærmere Forbindelſe med Spanien ſkulde forøge Frankriges Magt, ſluttede ſig til Øſterrige, og derved begyndte en af de blodigſte Krige, Hiſtorien kjender. I ſelve Spanien holdt et Parti paa Filip, et andet paa Karl. Krigen begyndte i Italien, hvor den øſterrigſke Feltherre Prins Eugen 1701 indtog Mailand. I Spanien var Franſkmændene og det Filip hengivne Parti i Regelen heldige, uagtet Englænderne ſatte ſig i Beſiddelſe af Gibraltar, men paa de andre Krigsſkueplads led de franſke Hære alvorlige Nederlag. 1702 drog Markgreve Ludvig Vilhelm af Baden Baden med en øſterrigſk Armé mod den franſke Fæſtning Landau og tvang den til Overgivelſe. Rigtignok var Bairerne og Franſkmændene i Begyndelſen heldige i Sydtyſkland, ſlog General Styrum ved Hochſtädt og tilbageerobrede Landau Høſten 1703. Men Marlborough rykkede med en engelſk-hollandſk Hær ind i Tyſkland og ſlog en franſk-baierſk Hær ved Schellenberge 2den Juli 1704; lidt over en Maaned efter tabte den franſke Marſkal Tallard det blodige Slag ved Hochſtädt mod Marlborough og Eugen, og Franſkmændene maatte gaa over Rhinen og lade Landau i Stikken. 1706 vandt Eugen en ny Seier ved Turin, hvorved han tvang de Franſke til at rømme Øvreitalien. 1707 indtog Øſterrigerne Neapel, og 1708 beſattes Sardinien af Englænderne. I de ſpanſke Nederlande ſlog Marlborough 1706 Marſkal Villeroy ved Ramillies, 1708 beſeirede Marlborough og Eugen Franſkmændene ved Oudenarde og 1709 ved Malplaquet. Ludvig den ſjortende tilbød nu, da Frankriges Kræfter var ſaagodtſom udtømte, at afſtaa fra ſin Fordring om Filips Anerkjendelſe ſom ſpanſk Konge. Men da England og Øſterrige ligefrem forlangte, at han med Magt ſkulde fordrive ſin Sønneſøn fra Spanien, afſlog han at indgaa paa Seierherrernes ydmygende Betingelſer. Da frelſtes Ludvig ved, at Krigspartiet i England ſtyrtedes; de Franſkes Vaabenlykke vendte tilbage, og da Keiſer Leopold døde barnløs, og hans Broder Karl derved blev tyſk Keiſer, vilde hans Allierede ikke længere ſtøtte ham af Frygt for, at Spanien ved at forenes med Øſterrige ſkulde blive for mægtigt. 1713 ſluttede England, Holland, Portugal, Preuſſen og Savoien i Utrecht Fred med Frankrige, hvorved Filip anerkjendtes ſom ſpanſk Konge, men maatte afſtaa de ſpanſke Nederlande, Mailand, Neapel, Sardinien og Sicilien ſamt Gibraltar og Minorka. Keiſer Karl fortſatte Krigen, men blev næſte Aar nødt til at ſlutte Fred paa ſamme Betingelſer; af de afſtaaede Lande beholdt Øſterrige Nederlandene, Mailand, Neapel og Sardinien, Savoien fik Sicilien og England Gibraltar og Minorka ſamt de ſpanſke Beſiddelſer i Nordamerika.

Spanſke Kappe, tidligere et ofte anvendt Straffemiddel for mindre, iſær Politiforſeelſer. Straffen beſtod i, at der paa den, ſom dømtes til at bære den ſpanſke Kappe, blev trukken en jernbeſlaaet Tønde med Hul for Hovedet i Bunden ned over den Dømtes Skuldre, hvorefter han blev nødt til at bære den om i Byen, fulgt af Pøbelens Haan.

Spanſke Mark, ſe under Spaniens Hiſtorie.

Spanſke Sjø, d. ſ. ſ. Biskaiſke Bugt (ſ. d.).

Spanſk Karſe eller **Blomkarſe** (Trapæolum majus), en énaarig Slyngplante, der ofte dyrkes ſom Prydvext i Haverne. Den har gule eller røde Blomſter og en eiendommelig krydret ſkarp Smag. Blomſterknopperne, men fornemmelig de unodne Frø pleier man at nedlægge i Eddike og benytte til Pickles.

Spanſk Flue (Lytta vesicatoria), Inſekt af Billeslægten, forekommer i det ſydlige Europa; den er af en Mygs Størrelſe med grøn, metalglinſende Farve, og opholder ſig paa viſſe Træer, af hvis Blade den lever. Inſektet indeholder en ſkarp, blæretrækkende Vædſke, Kantharidin, hvorfor den benyttes i Medicinen til det bekjendte Spanſkfluepladſter.

Spanſkgrønt, eddikeſurt Kobberoxyd, faaes ved at bringe Kobberplader i Berørelſe med Eddike og derefter udſætte dem for Luftens Paavirkning. Det er et blaagrønt Farveſtof, ſom anvendes i kemiſke og tekniſke Øiemed, til Fremſtilling af Schweinfurtergrønt, til Farver oſv. Naar man koger ſure eller ſøde Sager i uforſinnede Kobberkar og lader diſſe henſtaa uden at ſkylle dem af, danner der ſig Spanſkgrønt paa den indvendige Side. Da det er giftigt, maa man være omhyggelig med Rengjøringen af ſaadanne Kar.

Spanſk Peber, ſe under Peber.

Spanſk Rytter, i Befæſtningskunſten en 3—5 m. lang firkantet Bjelke, hvorigjennem der er indbreven flere hinanden krydſende, $1\frac{1}{2}$ m. lange, tilſpidſede Pæle. Den benyttes til at ſperre Adgangen til Broer, Porte oſv. Flere ſpanſke Rytttere kan forenes ved Lænker.

Spanſkrør, forſkjellige Slags Palmearter, ſom voxer i Oſtindien, og hvoraf de bekjendte Spanſkrørſtokke forfærdiges. Rørene anvendes desuden af Paraplymagere, til Kurvfletning, Stolſæder oſv. Se forøvr. Art. Rotang.

Spanſk Sprog og Literatur. Det ſpanſke Sprog er en Green af den latinſke eller romerſke Sprogſtamme (lingua Romana rustica). Ved Romernes Erobring af Spanien undertrykkes og fordreves Landets oprindelige Beboere, og deres Sprog forſvandt ſaagodtſom fra Halvøen; imidlertid øvede det dog en vis Indflydelſe paa det romerſke, ſaa at der endnu kan paavises Levninger deraf i det nuværende Spanſke. Veſtgoternes og Arabernes Erobring af Landet havde til Følge, at Sproget i mange Henſeender efterhaanden lempede ſig efter Erobrernes; ſaaledes opſtod det nuværende ſpanſke Sprog. Det har mere Lighed med Latinen end det Italienſke og udmærker ſig

ved sin Klangfuldhed og Bøielighed, samt ved flere Eiendommeligheder i Verbernes Konstruktion og i Sætningsbygningen; ligeledes ved de mange fuldtonende Konsonantendelser, der ikke som i Fransk og Portugisisk gaar over til Næselyd. Sproget deler sig forøvrigt i flere Dialekter, som Kastiliansk, Katalonisk, Galicisk osv. De ældste skriftlige Optegnelser paa Spansk stammer fra det 12te Aarh. Siden Midten af det 18de Aarh. har det spanske Sprog flere Gange været videnskabelig bearbeidet, saaledes af Grammatikerne Francesson, Wiggers, Montana, Lespada og Nabert. — Spaniens Literatur er meget righoldig og kan siges at begynde med det 13de Aarh. Paa dette Tidspunkt blev den af 4000 Vers bestaaende Kunstdigtcyklus om den spanske Nationalhelt Cid skreven, hvilket er det første poetiske Arbeide i Landets Sprog. Fra Tiden før det 15de Aarh. skriver sig ogsaa endel Romancer, satiriske Digte m. m. samt endel prosaiske Arbeider, hvoriblandt Lovsamlinger, kronologiske, filosofiske og theologiske Verker. Med det 15de Aarh. begynder Spaniens Ridertid. De heldige Kampe mod Maurerne og de eventyrlige Bedrifter, som under disse Kampe udførtes af enkelte Helte, opflammede Romantiken og frembragte især i det sidstnævnte Tidsrum en talrig Mængde Ridderromaner, Røverromaner, Hyrdedigte, Troubadurpoesier osv. Ogsaa Lyriken blomstrede op, vistnok stærkt paavirket af den italienske Poesi, ligesom Dramaet og den episke Digtart havde sine Dyrkere. Af Digterne i dette Tidsrum bør nævnes Lyrikerne de Villena, Santillana, de Bledo, Boscan, de Vega, de Miranda, Montemayor, de Mendoza og Ponce de Leon; af Romanforfattere Montemayor, Gil Polo og Mendoza. Ogsaa Historieskrivningen dyrkedes flittigt, deriblandt af Ocampo, Avila, Morales og Argenzola. Den spanske Literaturs Guldalder indtræffer i det 17de Aarh. Paa alle Felter fremstod fremragende Digtere og Skjønaander, hvis fornemste Repræsentanter er Cervantes, „Don Quixotes" udødelige Forfatter, Dramatikerne Lope de Vega og Calderon. Det er især Dramaet eller den sceniske Fremstilling, som i denne Periode kan opvise et stort Antal heldige Dyrkere. Foruden de allerede nævnte bør omtales Autos, Loas, Entremeses, de Molina, Moreto, Alarcon, Guevara og Enciso. Blandt Lyrikerne er Gongora, Quevedo, de Villegas og de Rioja de mere fremtrædende og blandt Romanforfatterne staar de Hita samt Satirikeren og Komikeren Guevara i forreste Række. Historieskrivningen opviser ogsaa flere betydelige Navne som Moncada, Mariana, Herrera, Castillo m. fl. Det 18de Aarh. udmærkede sig ved den Indflydelse, som den fremmede, især den franskklassiske Digtning fik paa den spanske Literatur. Den nationale Aandsretning gik paa alle Felter tilbage og syntes aldeles at skulle kvæles under det indførte Fremmede. I det hele betegner dette Tidsrum et aandeligt Forfald, og yderst faa var de Mænd, som formaaede at hæve sig over det almindelige. Blandt disse kan maaske nævnes Dramatikerne Cadalso og Jovellanos, og Lyrikerne Arroyal og Valdez. Med det 19de Aarh. er den nationale Aand vaagnet til nyt Liv. Af den nyere Tids Digtere har flere vundet et Navn ogsaa udenfor sit Fædreland, deriblandt Dramatikerne de la Rosa, Herrera, Saavedra og Zorilla, Lyrikerne Ariaza Gallego og Lista samt Romantikerne Ariza og Cabarello. Af nyere Historikere fortjener Muñoz, Conde, Llorente og Lafuente at omtales.

Spanter, svære, fordetmeste mere eller mindre krumme Tømmere, udgjør et Skibsskrogs Skelet og giver Skibet dets Styrke og Form; de anbringes med den ene Ende staaende paa Kjølen og bugter sig paa begge Sider ud fra denne som Ribben. Ved et Skibs Bygning reises først alle Spanter, hvorefter Yderhuden paaslaaes.

Sparbo, Præstegjeld i Indherred, Nordre Trondhjems Amt, bestaar af Sognene Mære, Sked og Henning.

Sparebanker, se Art. Bank og Bankvæsen.

Sparks, Jared, amerikansk Historiker, f. 1789, d. 1866, var i sin Ungdom Møllergut og gik senere i Snedkerlære, men ved Venners Hjelp blev han sat istand til at studere. Efter 1815 at have taget theologisk Examen, var han en Tid Lærer og fik derpaa 1819 et Præstekald i Baltimore. 1823 overtog han i Boston Redaktionen af „North American Review", hvilken Post han indehavde indtil 1839, da han ansattes som Professor i Historie ved Universitetet i Cambridge. Af hans talrige skriftlige Arbeider kan nævnes: „Diplomatic correspondence of the American revolution", „Life and writings of Washington" og „Correspondence of the American revolution".

Sparre, en af de ældste svenske Adelsslægter, som blandt sine Medlemmer tæller flere navnkundige Mænd. Karl Ulfsson Sparre, af Tofta, f. 1317, d. 1407, Kong Karl Knutssons Bedstefader paa mødrene Side, var en af dem, som især bidrog til at støde Magnus Eriksson fra Tronen. Under Kong Albrecht var han Rigets Marsk; senere var han med at indkalde Dronning Margrete. — Lars Siggesson Sparre, d. 1554, var en af de Gidsler, som af Kristiern den anden bragtes til Danmark; under Gustav Vasa var han svensk Rigsraad og Marsk samt anvendtes i adskillige militære og diplomatiske Hverv; saaledes fik han 1523 og 1531 Anførselen af en svensk Hær til Norge, og gjorde i Forening med Johan Turesson Ende paa Dackefeiden (se Dacke). — Erik Larsson Sparre, svensk Rigsraad og Vicekansler, var berømt for sin Lærdom. 1587 var han svensk Gesandt i Polen og udvirkede som saadan Sigismunds Valg til Konge. Senere faldt han i Unaade hos Kong Johan, men under hans Efterfølger Sigismund fik han sin tidligere Indflydelse igjen. Da Hertug Karl kom til Magten, flygtede han ud af Landet; men efter Slaget ved Stångebro blev han udleveret til Karl, der lod ham dømme som Landsforræder og henrette 1600. — Per Larsson Sparre, Friherre, f. 1628, d. 1692, udmærkede sig som Feltherre under Karl Gustav, blev 1674 Rigstøimester og tog som Medlem af Rigsdagen 1678 og 1680 en indflydelsesrig Del i Forhandlingerne. — Erik Sparre, f. 1665, d. 1726, var først Officér i fransk Tjeneste. Efter Karl den tolvtes Død vendte han hjem, blev Rigsraad, Greve og Feltmarskal og ledede som svensk Ambassadør Un-

derhandlingerne i Wien, Paris og London. — Clas Sparre, f. 1673, d. 1733, havde 1715 Overkommandoen over den svenske Flaade i Krigen med Danmark. — Per Georg Sparre, f. 1790, d. 1871, deltog i Felttogene til Norge og mod Napoleon 1813—14 og blev 1832 Oberst. Han er Forfatter af flere Romaner. — Gustav Adolf Vive Sparre, Greve, f. 1802, blev 1835 Assessor i Svea Hofret og var Medlem af et Par Lovkommissioner. 1848—56 var han Justitiestatsminister, senere Præsident i Svea Hofret og blev 1864 Rigsmarskal.

Sparta, ogsaa kaldet Lakedaimon, i Oldtiden næst Athen den mægtigste Stat i Grækenland, laa sydligst paa Halvøen Peloponnes. De første Beboere var Akhæerne, hvis Herredømme omstyrtedes af Doriereine, som ca. 1100 f. Kr. bemægtigede sig Landet. De nye Erobrere berøvede enten Indbyggerne deres Frihed, idet de gjorde dem til Livegne (Heloter), eller lod nogle af dem beholde Friheden, men som skatskyldige (Perioker). De egentlige frie Borgere var imidlertid kun Spartiaterne (de doriske Erobreres Efterkommere), som dannede enslags privilegeret Adelsstand. Ved den af Lykurg (s. d.) indførte Statsordning uddannedes Spartanerne til et haardført, kraftigt Folk, som snart udvidede sit Magtomraade. Først blev Messenierne undertvungne og for Størstedelen gjorte til Heloter; derefter erobredes større Strækninger af Arkadien, og under Perserkrigene udøvede Sparta enslags Hegemoni over hele Grækenland. Athen forsøgte vel at gjøre Sparta Herredømmet stridigt, men kom tilkort. Ved at misbruge sin Magt gjorde Sparta sig snart forhadt; den tidligere Nøisomhed og Regelmæssighed i Spartanernes Liv overholdtes ikke længe, og det indre Forfald gik Haand i Haand med Tabet af den ydre Glorie. Da Romerne tilsidst blandede sig i de græske Stridigheder, var det forbi med Spartas Selvstændighed; det delte Skjebne med det øvrige Grækenland, som 146 f. Kr. blev gjort til romersk Provins. Se forøvr. Art. Grækenland og Lykurgos. — Den spartanske Forfatning var et Oligarki med to sideordnede Konger og et Senat som den udøvende Magt; denne kontroleredes af 5 Eforer, som skulde paase Lovenes Overholdelse. Senatet bestod af et Raad paa 28 Medlemmer, hvilke valgtes paa Livstid blandt de af Statens Borgere, som var over 60 Aar og havde ført et ordentlig Levnet. Landet var delt i 39,000 Lodder, hvoraf de 9000 eiedes af Spartiaterne; det øvrige tilhørte Perioikerne.

Sparta, By i det sydlige Grækenland ved Floden Eurotas, Hovedstad i det græske Nommarkhi Lakonien, har 8,000 Indb.

Spartakus, af Fødsel en Thrakier, var bleven bragt til Rom som Gladiator og stillede sig i Spidsen for den Slaveopstand, som 73 f. Kr. udbrød i Rom. Efter at have slaaet flere af de romerske Hære, som var udsendte mod ham, faldt han i et Slag mod Prætoren Crassus 71 f. Kr.

Spartel, Kap, Forbjerg i Marokko, Afrikas nordvestligste Punkt, ved Indløbet til Middelhavet.

Spartianus, Ælius, se Art. Scriptores historiae augustae.

Spat, en Sygdom hos Hesten, bestaar i en Betændelse i Benhinden paa den indvendige Side af Haseleddet, og ytrer sig ved Halthed, Smerte og forøget Varme samt Stivhed i Hasen. Naar Sygdommen mærkes strax efter dens Udbrud, helbredes den i Regelen ved Isomslag og ved at lade Dyret i længere Tid forholde sig i Ro. Ældre Spat er i Regelen meget vanskelig at faa Bugt med og bør behandles af en erfaren Dyrlæge. Et med Spat besængt Dyr er af liden Nytte, da det somoftest bliver stivbenet og er da kun tjenligt til Slagt.

Spatier, i Bogtrykkerkunsten meget tynde Metalstykker, hvis Høide er noget mindre end Bogstavernes; de sættes mellem disse i de Ord, som skal staa med sperret Tryk.

Speaker (udt. Spiker), Præsidenten i det engelske Underhus.

Special eller **speciel,** enkelt, særlig, for sig selv; Specialist, en, som i Haandværk, Kunst osv. slaar ind paa eller lægger sig efter en enkelt Gren inden samme; Specialitet, den Retning, en Specialist er slaaet ind paa.

Species ell **Speciesdaler,** tidligere den norske Mynténhed. En Species deltes i 5 Ort (Mark) à 24 Skilling og var i Værdi lig 4 Kroner.

Specifik, særegen, eiendommelig; benyttes meget i Naturvidenskaberne i Forbindelse med forskjellige fysikalske Begreber til Betegnelse af de respektive Legemers særegne for dem karakteristiske Egenskaber, saaledes specifik Vegt eller Egenvegt, d. e. Vegten af en Voluménhed af en bestemt Substans; specifik Varme, den Mængde Varme, som udkræves til at opvarme en Vegténhed af en vis Substans 1° C. osv. Specifike Lægemidler er saadanne, som anses for særlig virksomme mod visse bestemte Sygdomme.

Specifikation, særskilt Optegnelse, Optælling eller Opregning i det enkelte; Anførsel af hver enkelt Gjenstand. I juridisk Forstand betegner Ordet sædvanlig en saadan Omdannelse af en Ting, at den er bleven en ny Ting. Det er dog i norsk Ret stærkt omtvistet, om Specifikation kan opstilles som et eget Retsforhold.

Speckbacher, Josef, en af Førerne under Opstanden i Tyrol 1809, f. 1767, d. 1820, forlod tidlig sine Forældre og levede udelukkende som Jæger. Han sluttede sig ved Opstandens Udbrud til Hofer og leverede Bairerne og Franskmændene flere seierrige Træfninger. Da Tyrol maatte underkaste sig, flygtede han til Wien, hvor han erholdt en aarlig Pension.

Speckter, Erwin, tysk Maler, f. 1806, d. 1835, frembragte fortræffelige religiøse Billeder. — Hans Broder Otto Speckter, f. 1807, d. 1871, var en dygtig Tegner, som især forstod at fremstille den komiske Side af Dyrenes Liv. I Heys „Fabelbuch für Kinder", som har vundet europæisk Udbredelse, er Billederne tegnede af ham.

Spectator, Tilskuer, Jagttager.

Spedalskhed (Lepra), hos Fortidens Læger Benævnelsen for en Mængde langvarige, vanskrende, med væmmelige Hududslet forbundne Sygdomme, som ansaaes for smitsomme, og hvis Patienter blev udestængte fra det menneskelige Samkvem, ja endog forjagede fra sine Opholdssteder. Det ligger dog nær at antage, at en stor Del af dem, som tidligere blev anset for spedalske, har lidt af syfilitiske eller skrofuløse Sygdomme. Nu forstaaes ved Spedalskhed en kronisk Sygdom, som sædvan-

lig giver ſig tilkjende ved røde eller brunagtige, ſmertefulde Knuder i Anſigtet og paa Hænderne, og ſom ledſages af Mathed, Tungſindighed og Feber. Tildels bryder Knuderne ud i Saar, ſom bedækkes af en tyk Skorpe og efterlader hvide Ar i Huden. Ogſaa Nerverne kan angribes, ſaa at Lemmerne bliver følesløſe, ſkrumper ind og tilſidſt falder af. Sygdommen, ſom før var meget mere udbredt end i vore Dage, optræder fornemmelig i Kyſtegnene, og da iſær blandt den fattigere Befolkning; i Europa forekommer den i det veſtenfjeldſke Norge, paa Island, i Sverige, Finland, de ruſſiſke Øſterſjøprovinſer ſamt ved Middelhavet og det Sorte Hav. I de andre Verdensdele er dens Forekomſt fortiden meget hyppigere, fornemmelig i Oſt- og Veſtindien, Braſilien, Kina, Japan m. fl. St. Spedalſkheden optræder epidemiſk, og den antages at foraarſages ved overdreven Nydelſe af daarlig og bedærvet Fiſk. Hvorvidt den er ſmitſom, har der blandt Lægerne herſket forſkjellige Meninger, men de fleſte holder nu til den Anſkuelſe, at den ikke er det; derimod paaſtaaes det, at Sygdommen kan gaa i Arv fra Forældre til Børn. Den har i den ſenere Tid været Gjenſtand for ivrige Studier af flere Videnſkabsmænd, blandt hvilke kan nævnes Nordmændene Profeſſor W. Boeck og Overlæge Danielſen. — I Norge fandtes ved Udgangen af 1880 1606 Spedalſke, hvoraf i Hoſpitaler 617. Hoſpitaler for dem er oprettede ved Bergen, Molde og Trondhjem.

Spedition, Viderebefordring af Varer o. lign., ſom ikke ſendes direkte til Beſtemmelsesſtedet. — Spediter, en, ſom driver Speditionsforretning; Vareforſender.

Spee, Friedrich von, tyſk Digter, f. 1592, d. 1635, traadte 1610 ind i Jeſuiterordenen og lagde ſig efter de ſkjønne Videnſkaber, Filoſofi oſv. Som en af de ivrigſte Forkjæmpere for Hexeprocesſernes Afſkaffelſe har han erhvervet ſig ſtore Fortjeneſter af Menneſkeheden, og ved ſit Skrift „Cautio criminalis, seu de processibus contra Sagas liber“ bidrog han meget til, at denne grufomme Levning fra den barbariſke Tid kom til at forſvinde.

Spegel, Haquin, ſvenſk Geiſtlig, f. 1645, d. 1714, ſtuderede først i Lund, ſenere ved forſkjellige udenlandſke Univerſiteter og blev 1671 Hoſprædikant ved det ſvenſke Hof. Otte Aar ſenere blev han Superintendent paa Gotland, 1685 Biſkop i Skara, forflyttedes 1692 i ſamme Egenſkab til Linköping og udnævntes 1711 til Erkebiſkop. Han tog ſig med Iver af det ſvenſke Kirkevæſens Ordning og bidrog i væſentlig Grad til Udarbeidelſen af Kirkeloven og af den ſvenſke Kirkeſalmebog, til hvilken han digtede et betydeligt Antal Salmer. Af hans øvrige ſkriftlige Arbeider kan nævnes hans „Glossarium Sviogothicum“.

Speier, Hovedſtad i det baierſke Rhinpfalz, ved Speierbachs Udløb i Rhinen, med 14,500 Indb. Byen er Sæde for et proteſtantiſk Konſiſtorium og en katholſk Biſkop og har flere høiere Undervisningsanſtalter ſamt en Domkirke, ſom fuldførtes 1061 og ſom 1846—69 reſtaureredes. Under Kongekoret ligger flere af de tyſke Keiſere og Konger begravne. — Byen var indtil 1801 en fri Rigsſtad. Af de i Speier holdte 29 Rigsdage var den i 1529 den vigtigſte. (Se Art. Proteſtanter, 1ſte Sp. og Reformationen, 2den Sp.).

Speil kaldes i Optiken (Lyslæren) ethvert Legeme, ſom har en blankpoleret Overflade, hvorfra de paa ſamme indfaldende Lysſtraaler lider en regelmæſſig Reflexion. Efter Speilfladens Form inddeles Speilene i plane og krumme. Naar et lyſende Punkt befinder ſig foran et Planſpeil, vil man bag dette ſe et Billede af Lyspunktet, liggende i den lodrette Linie fra dette ned paa Speilfladen og lige langt bagenfor Speilfladen, ſom Lyspunktet ligger foran ſamme. Alle fra dette udſendte Lysſtraaler, ſom naar Speilet, vil nemlig reflekteres fra dette i ſaadanne Retninger, ſom om de var udgaaede fra hint Billedpunkt. Er det en lyſende Gjenſtand (d. e. en Samling af lyſende Punkter), ſom befinder ſig foran Speilet, vil det anførte gjelde hvert enkelt Punkt af ſamme, idet da de uendelig mange enkelte Billedpunkter ſammenſmelter til et helt Billede, ſom klart og beſtemt gjengiver Gjenſtandens baade Form og Farver. Af krumme Speile er de ſjæriſke de vigtigſte, d. e. ſaadanne, hvor den ſpeilende Flade udgjør en Del af en Kugleflade. Diſſe kan da igjen være enten Hulſpeile, naar Speilfladen danner en Del af en indvendig poleret Hulkugle, eller konvexe Speile, naar den reflekterende Flade udgjør en Del af en udvendig poleret Kugle. Iſær Hulſpeilene finder megen Anvendelſe ved forſkjellige aſtronomiſke og fyſikaliſke Inſtrumenter, og er da hyppig forarbeidede af en eller anden Metallegering, f. Ex. af Kobber og Tin, ſom let lader ſig polere meget fint. I Almindelighed er dog Speilene forfærdigede af Glas (Speilglas), ſom paa den ene Side gives et gjennemſigtigt Overtræk af en Legering af Tin og Kvikſølv (Amalgam). Speilglaſſet fremſtilles enten ved Blæsning eller Støbning; derefter ſlibes det paa den Maade, at to Glasplader gnides mod hinanden, idet man ſom Slibemateriale benytter Sand, derpaa Smergel, og tilſidſt poleres Glaſſet med Tinaſke eller Polérrødt. Belægningen ſker ved, at Tinfolie udbredes paa et Bord og bedækkes med et Lag Kvikſølv, hvorefter Glaſſet lægges paa Tinfolien og Kvikſølvet preſſes ud ved Vegte og Skruer. — Forfærdigelſe af Glasſpeile ſkriver ſig fra det 14de Aarh. og er en Opfindelſe af Venetianerne; de første Speile var af blæſt Glas og uforholdsmæſſig dyre ſamt ſmaa, og først 1688 lykkedes det Franſkmanden Thewart at fabrikere Speile af ſtøbt Glas. Man kan nu fremſtille Glasflader af indtil 7 m.'s Længde og Brede og over 3 cm.'s Tykkelſe; de anvendes ikke blot til Speile, men ogſaa til finere Vinduesruder oſv. Det meſte Speilglas tilvirkes i Belgien, Frankrige, England, Rusland, Venedig, Bøhmen og Tyſkland. Til Norge indførtes 1879 henimod 20,000 kg. Speilglas og ca. 10,000 kg. færdige Speile.

Speiljern, enſlags hvidt Raajern, ſe Art. Jern.

Speilmetal, en Legering af Kobber og Tin, ſom er ſærdeles modtagelig for fin Politur, anvendes til optiſke Inſtrumenter ſaaſom Hulſpeile o. lign.

Speilteleſkop, ſe Art. Kikkert.

Speiskobolt, ſe Kobolt.

Speke (udt. Spikh), John Hanning, bekjendt engelſk Reiſende, f. 1823, traadte 1844 ſom Of-

ficér ind i Arméen og deltog 1849 i Felttoget i Pendſjab ſom Kaptein ved et Seapoyregiment. Efter Krigens Slutning gjorde han en videnſkabelig Reiſe til Himalajakjæden og foretog under denne nøiagtige Obſervationer ang. aſtron. Stedsbeſtemmelſer oſv. Sammen med Burton foretog han 1858 en Reiſe fra Zanzibar til Sjøen Victoria-Nyanſa i det indre Afrika, hvor han af de Indfødte fik høre, at der gik en ſtor Flod mod Nord. Han gjettede paa, at dette var Nilens Udſpring, og for at faa det underſøgt gjorde han 1860 ſammen med Grant en ny Reiſe til det indre Afrika, fulgte Victoria-Nyanſa nordover og fik ſin Formodning bekræftet. 1864 rammedes han paa en Jagttur ved Bath i England af et Baadeſkud, ſom medførte Døden.

Spekſten (Steatit, det er Fedtſten), tæt Talk, graaligthvid, bearbeides til forſkjellige Nipsgjenſtande, til at fjerne Fedtpletter fra Tøi oſv. ſamt ſom Skrivekridt.

Spektakel (lat.), Syn, Skue; Larm, Bulder; Opbævelſe. — Spektakulø s, opſigtvækkende; forargelig, anſtødelig, lattervækkende.

Spektralanalyſe, ſe under Spektrum.

Spektroſkop, ſe under Spektrum.

Spektrum kaldes det regnbuefarvede Billede, ſom optræder, naar Solſtraaler eller andet Lys bryddes gjennem et Prisme (ſ. d.). Det kan enten iagttages derved, at man lader de gjennem Prismet brudte og diſperſerede Straaler falde paa en hvid Skjærm, eller idet man gjennem en Kikkert betragter det ved Prismet afbøiede Billede af den Aabning, hvorigjennem Lyſet falder ind paa Prismet. Spektrets enkelte Farver optræder med ſtørſt Renhed, naar denne Aabning er en meget trang Spalte, parallel med Prismets brydende Kant. Forſaavidt det anvendte Lys hidrører fra Solen (med andre Ord, forſaavidt man danner ſig et Solſpektrum), vil man da i det forøvrigt mere eller mindre ſtærkt lyſende Billede kunne ſe et ſtort Antal af mørke, ſkarpt begrændſede Linier eller Striber, hvoraf nogle ſtaar enkeltvis, andre i Grupper, nogle er yderſt fine, andre tykkere, men alle parallele med Prismets brydende Kant. Diſſe Linier kalder man de Fraunhoferſke Linier efter den befjendte tyſke Optiker Fraunhofer (ſ. d.), der, efterat Striberne førſt var paaviſte af Englænderen Wollaſton, underkaſtede dem en nøiagtigere Undersøgelſe. Under gunſtige Omſtændigheder og med Anvendelſe af de bedſte Hjelpemidler har man i Solſpektret kunnet tælle endog mere end 2000 Linier, hvoraf de meſt fremtrædende af Fraunhofer blev betegnede med Alfabetets førſte Bogſtaver fra A til H. Linierne A og B ligger i Spektrets røde Parti, C i det orange, D (egentlig to meget nærſtaaende Linier) i det gule, E i det grønne, F i det lyſeblaa, G i det indigoblaa og Dobbeltlinien H i det violette. De Fraunhoferſke Linier har altid den ſamme Plads i Spektret og bibeholder altid indbyrdes den ſamme relative Beliggenhed, uafhængig af Dags- og Aarstid og ligeledes uafhængig af, om det anvendte Lys kommer direkte fra Solen eller er reflekteret f. Ex. fra en hvid Sky, fra en Planet eller fra Maanen. De antyder, at der i det til os kommende Sollys mangler viſſe Lyſelementer, d. v. ſ. mangler Lyſſtraaler af viſſe beſtemte Grader af Brydbarhed inden de Grændſer, hvori diſſe overhoved optræder i Spektret. — For med Lethed at kunne ſtudere et Spektrums Egenſkaber ſamt med Sikkerhed beſtemme de i ſamme optrædende Liniers Plads og relative Afſtand har man konſtrueret ſæregne Inſtrumenter, ſom kaldes Spektroſkoper, og ſom væſentlig beſtaar af ét eller flere Prismer i Forbindelſe med én eller flere Kikkerter. Underſøger man med et ſaadant Inſtrument det Lys, ſom udgaar fra forſkjellige Lyskilder, vil man finde, at de derved dannede Spektra kan have en yderſt forſkjellig Karakter. Et faſt hvidglødende Legeme, f. Ex. en hvidglødende Platinatraad, vil ſaaledes give et Spektrum med de ſamme Farver ſom i Solſpektret, men uden nogetſomhelſt Spor af de i dette optrædende ſorte Linier, og det ſamme er Tilfældet med alle Spektra, ſom hidrører fra Lys, der kommer direkte fra et hvilketſomhelſt faſt glødende Legeme. Et ſaadant kaldes et kontinuerligt Spektrum i Modſætning til det diskontinuerlige eller (ved ſorte Striber) afbrudte Solſpektrum. Bruger man derimod ſom Lyskilde en Flamme, ſom alene beſtaar af glødende Gasarter eller glødende Dampe, vil der fremkomme Spektra af en helt anden Karakter, idet de nemlig beſtaar af et ſtørre eller mindre Antal af mere eller mindre ſkarpt begrændſede lyſe Linier af forſkjellig Farve og adſkilte ved mørke Mellemrum (altſaa diskontinuerlige Spektra). Liniernes Antal, Farve og indbyrdes Beliggenhed kan være meget forſkjellig og afhænger af det eller de Stoffer, ſom indeholdes i Flammen i glødende Tilſtand, idet hvert enkelt kemiſk Element under diſſe Omſtændigheder fremviſer ſit ſæregne for det eiendommelige og karakteriſtiſke Spektrum. Deslige Spektra ſees uden Vanſkelighed i Spektroſkopet, naar man foran dettes Spaltaabning ſtiller en Spiritusflamme eller en i og for ſig ſvagt lyſende Bunſens Gasflamme, hvori man ved Hjelp af en i Enden bøiet Platinatraad indbringer en ringe Mængde af en Opløsning af et eller andet Metalſalt. Saaledes vil f. Ex. en Opløsning af Chlornatrium (Kogſalt) eller en anden Natriumforbindelſe give Flammen et ſtærkt lyſende gult Farveſtjær og fremviſe et Spektrum, der ved en flygtig Jagttagelſe alene ſynes at beſtaa af en enkelt lysgul Stribe, men ſom ved nøiere Granſkning fremtræder ſom to meget nær ſtaaende fine gule Linier, hvis Lys med Hensyn til Brydbarhed nøiagtig ſvarer til den Fraunhoferſke Dobbeltlinie D i Solſpektret. Paa lignende Maade forholder det ſig med mange andre Elementer. Jernet giver ſaaledes et Spektrum, hvori over 400 Lysſtriber nøiagtig ſvarer til ligeſaa mange mørke Fraunhoferſke Linier, og overhoved er der paaviſt ſaa mangfoldige Overensſtemmelſer af denne Art, at der ikke er nogensomhelſt Mulighed for, at diſſe ſkulde kunne betragtes eller betegnes ſom Tilfældigheder, men derimod maa opfattes ſom noget, der med Nødvendighed hænger ſammen med Tingenes inderſte Væſen, og hvoraf der (ſom nedenfor ſkal viſes) lader ſig uddrage ret mærkelige Slutninger angaaende Solens og andre Himmellegemers fyſiſke og kemiſke Beſkaffenhed. De permanente Gasarters Spektra fremſtilles og undersøges, idet vedkommende Gas indbringes i et ſint Glasrør, ſom ſtilles foran Spektroſkopets Spalte, og hvorigjennem der ledes en

Række af elektriske Funker, hvorved Gasen bliver lysende. Paa denne Maade finder man, at Vandstofspektret bestaar af 3 Linier, en rød, en grønlig-blaa og en violet; Surstofspektret fremviser 38 Linier, hvoraf især en rød og en violet er tydelig fremtrædende. — Det vil af det ovenfor fremstillede fremgaa af sig selv, at naar man først nøie har giort sig bekjendt med de for de forskjellige kemiske Elementer karakteristiske Spektra, maa man omvendt i forskjellige forekommende Stofforbindelser kunne paavise Tilstedeværelsen af de i samme indeholdte enkelte Elementer derved, at man i Spektroskopet undersøger Beskaffenheden af det Spektrum, som Forbindelsen fremviser. Dette er da den saakaldte Spektralanalyse, der foruden andre Fortrin besidder det, at den er en yderst følsom Undersøgelsesmethode, d. v. s. at yderst ringe Mængder af et Stof ved samme lader sig paavise. De to udmærkede tyske Lærde, Bunsen og Kirchhoff (se disse), der maa anses som Methodens Grundlæggere, angiver saaledes f. Ex., at endog Tilstedeværelsen af $^1/_{3,000,000}$ Milligram Natrium er tilstrækkeligt til at frembringe den karakteristiske gule Natriumlinie. Med Anvendelse af Spektralanalysen er der bleven opdaget nye kemiske Elementer, men den største Interesse frembyder unegtelig Methoden derved, at den tillader at underkaste ogsaa Himmellegemerne en kemisk Analyse, man kan sige ligesaa sikkert og paalideligt, som om man havde dem i Laboratoriets Digler og Retorter. Dette beror, i Forbindelse med det allerede anførte, ogsaa derpaa, at et Spektrums Karakter bestemmes ikke alene af Lyskildens egen eiendommelige Natur, men ogsaa tildels af Beskaffenheden af det Medium, hvorigjennem Lyset fra denne naar hen til Spektroskopet. Det vil erindres, at et fast hvidglødende Legeme, f. Ex. hvidglødende Kalk (det Drummondske Kalklys) i og for sig giver et fuldstændig kontinuerligt Spektrum uden Spor af mørke Linier. Dersom imidlertid dette hvide Kalklys, forinden det trænger ind i Spektroskopet, først maa passere gjennem en farvet Gas eller Damp, f. Ex. Joddamp, vil Spektret vise sig gjennemsuret af et stort Antal mørke Linier af lignende Karakter som Solspektrets Fraunhoferske Linier. Dette grunder sig derpaa, at Gasen (Dampen) har den Egenskab alene at tillade visse Sorter Lys at slippe igjennem, medens den derimod absorberer (d. e. tilbageholder eller udslukker) andre Lysstraaler af visse bestemte Brydbarheder. Et Spektrum af den her nævnte Karakter kaldes derfor et Absorbtionsspektrum. Ogsaa farveløse Gasarter, forsaavidt de optræder i meget tykke Lag, medfører Absorbtion af visse Lysstraaler, idet det f. Ex. har vist sig, at enkelte af Solspektrets mørke Linier maa tilskrives en saadan Virkning af Jordens Atmosfære, maaske navnlig de i samme indeholdte Vanddampe. Det langt overveiende Antal af Fraunhoferske Linier kan imidlertid umuligt hidrøre fra Absorbtion i vor Atmosfære, blandt andet af den Grund, at de er fuldkommen uafhængige saavel af dennes Tilstand som af Solens Stilling paa Himlen. Farvede glødende Gasarter (d. e. farvede Flammer) fremviser en mærkelig absorberende Virkning paa Lyset. Lader man det hvide og meget intense Drummondske Kalklys passere gjennem en svagt lysende Natriumflamme (som i og for sig alene giver den eiendommelige gule Natriumlinie) og derpaa ind i Spektroskopet, vil man saa se et forøvrigt kontinuerligt Spektrum, men med en mørk Linie der, hvor Natriumflammen alene vilde have fremvist sin lyse Stribe, altsaa en mørk Linie, der fuldkommen svarer til den Fraunhoferske Linie D i Solspektret. Fremdeles: dersom det intense Kalklys passerer gjennem en svagt lysende Flamme, der indeholder Jern, vil alle de for Jernspektret i og for sig karakteristiske lyse Striber nu optræde som ligesaa mange mørke Linier paa det fra Kalklyset hidrørende, meget lysstærke Spektrums Grund, og over 400 af disse mørke Linier er fuldstændig overensstemmende med et lignende Antal af Fraunhofers Linier i Solens Spektrum. Dette eiendommelige Forhold (der paa lignende Maade ogsaa gjentager sig med andre Elementer) maa søge sin Grund deri, at de glødende Dampe, som udsender Lys af visse bestemte Farver, d. e. med visse Grader af Brydbarhed, ogsaa har den Evne at absorbere (opsluge, tilbageholde) just de samme Slags Lys, d. e. de samme Farver, som de selv formaar at udsende. Dette, som for en mere overfladisk Betragtning maaske kan synes som en Selvmodsigelse, vil ved en nærmere Indtrængen i Lysets Svingningstheori vise sig som noget, der saa at sige følger af sig selv. Her skal endnu kun bemærkes dette, at denne „Omvenden" af lyse Linier til mørke Linier kun fremtræder under den Betingelse, at den farvede Flamme udsender et meget svagt Lys i Forhold til det, der hidrører fra det bagenfor staaende hvidglødende faste Legeme. Det fra Flammen selv udgaaende Lys har man selvfølgelig i det observerede Spektrum, men dets svage Lys opfattes af Øiet som Mangel paa Lys (d. e. som en mørk Linie) i Forhold til de tilgrændsende stærkt lysende Partier, der hidrører fra de Straaler, som har gjennemstraalet Flammen. Man kan altsaa paa den anførte Maade i et kontinuerligt Spektrum frembringe, om man vil kalde det saa, kunstige Fraunhoferske Linier, der tildels er fuldkommen identiske med de naturlige i Solspektret, og da Overensstemmelserne mellem dem er mangfoldige, kan der fornuftigvis ikke næres nogen Tvivl om, at Solspektrets mørke Linier skriver sig fra den samme Tilblivelsesmaade og fra de samme Stoffer, som ligger til Grund for de tilsvarende kunstige Linier. I Overensstemmelse hermed bliver det da antaget, at Solen bestaar af en fast glødende Kjærne, omgiven af en Atmosfære (Fotosfære) af glødende Dampe og Gasarter. Det fra den indre Masse udgaaende Lys indeholder alle Farver uden Afbrydelse (vilde altsaa give et kontinuerligt Spektrum); men idet dette intense Lys maa passere gjennem den svagere lysende Solatmosfære, bliver visse Straaler absorberede, og derfra hidrører da de Fraunhoferske Linier. Ved nu at sammenligne disse med de ovenomtalte tilsvarende kunstige Linier, tør man da drage Slutninger angaaende de kemiske Elementer, som forekommer i Solatmosfæren og i Sollegemet. Man har paa denne Maade paa Solen paavist Tilstedeværelsen af Natrium, Kalium, Jern, Zink, Kobber, Calcium, Magnesium, Nikkel, Vandstof, foruden endnu flere af de paa vor Jord kjendte Grundstoffer. — Da vor Maane og Planeterne kun lyser med Lys,

ſom er laant fra Solen, ſiger det ſig ſelv, at de giver Spektra, der væſentlig har ſamme Karakter ſom Solſpektret, og ſom ſelvfølgelig ikke kan give nogen Oplysning om disſe Legemers kemiſke Sammenſætning. De forſkjellige Fixſtjerner giver derimod Spektra med for dem eiendommelige Liniegrupper, hvoraf man kan ſlutte ſig til de paa dem forekommende Grundſtoffer. Mange af vore jordiſke Stoffer ſynes at være udbredte gjennem hele Verdensaltet, idet man gjennem Spektroſkopet gjenfinder dem paa Stjernerne. De meſt udbredte er Vandſtof, Natrium, Magneſium og Jern. Derhos har mange Fixſtjerner ogſaa Stoffer, ſom ikke er kjendte paa Jorden.

Spekulation, Betragtning, Forſkning, Granſkning, dybſindig Overveielſe; i Handelsſproget Beregning af ſandſynlig Binding eller Tab; forud beregnet Handelsforetagende, hvorved man i Haab om at vinde over noget. — Spekulativ, forſkende, grublende; driftig i Handelsforetagender. — Spekulant, Jagttager, Forſker, Grubler; en, ſom over noget uden at være ſikker paa, om han vil have Fordel eller Tab deraf.

Spelt, en Hvedeart, ſe Hvede.

Spencer, George John, Greve af, engelſk Bibliofil, f. 1758, d. 1834, var en Tid Medlem af Miniſteriet under Pitt og Fox. 1806 traf han ſig tilbage fra det offentlige Liv og beſkjeftigede ſig nu næſten udelukkende med at ſamle Bøger, ſaa at han ved ſin Død eiede det ſtørſte og koſtbareſte Privatbibliothek i Europa. — John Charles Spencer, foregaaendes Søn, bekjendt under Navnet Lord Althorp, engelſk Statsmand, f. 1782, d. 1845, blev i en Alder af 21 Aar Medlem af Underhuſet og 1830 Skatkammerkansler. I finanſielle Sager gjaldt han for en Autoritet og viſte ſig i Beſiddelſe af megen Dygtighed, idet han paa en heldig Maade forſtod at formindſke Statsudgifterne uden Skade for de offentlige Intereſſer. Hans Forſlag til en irſk Kirkelov medførte en Spaltning i Miniſteriet, hvorfor han 1834 traadte ud af Regjeringen og blev Medlem af Overhuſet. Her ſluttede han ſig til Frihandelspartiet.

Spencer, Herbert, engelſk Forfatter og Filoſof, f. 1820, blev i en Alder af 17 Aar Civilingeniør, og beſkjeftigede ſig ved Siden deraf med at ſtudere Filoſofi. 1845 opgav han ſin Stilling ſom Ingeniør ved Jernbanevæſenet og ofrede ſig udelukkende for literær Virkſomhed. 1848 blev han Medarbeider ved Ugeſkriftet „The Economist". Som Filoſof er Spencer ſtærkt paavirket af Socialismen og Darwinismen. Hans 1860 paabegyndte Hovedverk „A system of synthetic philosophy" tilſigter en ny Grundlægning og en Fuldſtændiggjørelſe af de filoſofiſke Videnſkabers Syſtem paa Evolutionstheoriens Fundament. Dette omfangsrige Verk ſamt flere ſærſkilte filoſofiſke og ſociale Afhandlinger har fundet en ſtor Læſekreds ogſaa udenfor England.

Spendabel, gavmild rundhaandet. — Spendage (udt. Spandaſj), Uddeling, Foræring, Gave; ſpendere, forære, uddele, give tilbedſte.

Spener, Filip Jakob, fremragende proteſtantiſk Theolog, f. i Elſas 1635, d. 1705, ſtuderede ved forſkjellige tyſke og ſchweiziſke Univerſiteter og var derpaa en Tid Præſt i Strasburg ſamt Lærer ved Univerſitetet der. 1664 udnævntes han til Doktor i Theologien og to Aar efter til Præſt i Frankfurt a. M. og Senior for den derværende Geiſtlighed. Her begyndte han for Alvor ſin følgerige Virkſomhed for Vækkelſen af et ſtørre aandeligt Liv inden Kirken, ſom da paa flere Steder var afløſt af en ufrugtbar Orthodoxi. Han indſkjærpede i ſine Prædikener Nødvendigheden af Omvendelſe, aandelig Gjenfødelſe, og foregik den ham underordnede Geiſtlighed med et lyſende Exempel paa, at en Præſt ikke blot har at prædike overensſtemmende med Skriftens Bogſtav, men at han ogſaa bør ſøge at vække et kriſteligt Liv og lede dette paa ret Vei efter Evangeliets Bud. Skoleundervisningen tog Spener ſig med Iver af. Den ſtod paa hans Tid paa et meget lavt Trin, idet Lærerne for en ſtor Del var uvidende og Geiſtligheden ſaa optagen med Drøftelſen af theologiſke Spidsfindigheder, at den forſømte Ungdommens Undervisning. Spener fik vedtaget, at de Unge ſkulde modtage Undervisning i Katekisme hos en Præſt inden de første Gang ſtededes tilalters, ligeſom han ved at holde Opbyggelſe paa forſkjellige Steder inden Menigheden ſøgte at bringe Guds Ord ind i Huſene. 1686 blev han Overhofprædikant i Dresden, men tre Aar efter faldt han i Unaade hos Kurfyrſten, idet han paa Grund af ſin djerve Frimodighed uden Perſons Anſeelſe revſede de Laſter, ſom gik i Svang ved Hoffet, og derved paadrog ſig flere høitſtaaende Mænds Had og Forfølgelſe. Nogen Tid efter blev han kaldet til Provſt ved St. Nikolai Kirke i Berlin, hvor han virkede til ſin Død. Spener fik ſtor og varig Indflydelſe paa den proteſtantiſke Kirke og kan i flere Henſeender betragtes ſom dens anden Reformator. Flere af hans Efterfølgere og Diſciple beſad imidlertid ikke hans Klogſkab og Beſindighed, og det af Spener vakte aandelige Liv inden Kirken udartede derfor paa mange Steder til et ſygeligt Følelſesliv, ſom ſenere har faaet Navn af Pietiſme (ſ. d.).

Spenſer, Edmund, fremragende engelſk Digter, f. 1553, d. 1599, vakte ved ſit Hyrdedigt „Shepherd's calendar" Almenhedens Opmærkſomhed, og fik en Velynder i Sir Filip Sidney. Efter i to Aar at have været Privatſekretær hos Irlands Statholder, Lord Grey, fik han en Forpagtning i Irland, og her ſkrev han „Fairy Queen", et allegoriſk Heltedigt i 12 Bøger, hvilket har grundlagt hans Ry. Under det irſke Oprør Høſten 1598 blev hans Bolig overfaldt og ſtukken i Brand, hvorved et af hans Børn indebrændte. Dybt nedbøiet gik han til London, hvor han døde tre Maaneder efter. Han hviler i Weſtminſterabbediet, hvor Grevinde Dorſet ſenere lod reiſe ham et Mindesmærke.

Speranſky, Michael, Grev, ruſſiſk Statsmand, f. 1772, d. 1839, ſtuderede ved Akademiet i Petersburg, hvor han 1797 blev Kollegieraad. 1801 udnævntes han til Statsſekretær i Rigsraadet, i hvilken Stilling han lagde en ſaadan Dygtighed for Dagen, at han ſnart blev Indenrigsminiſteriets egentlige Leder. Han udarbeidede et Forſlag til en fuldſtændig Reform i den indre Styrelſe og bevirkede 1810 Rigsraadets Omdannelſe, men to Aar efter faldt han i Unaade og forviſtes til Perm ſom miſtænkt for Forræderi. Han blev imidlertid ſnart benaadet og udnævntes 1816 til Guvernør i Penſa ſamt ſenere til Generalguvernør i Sibirien; 1821 fik han Sæde i Rigsraadet.

Under Keiser Nikolaus stod han i høi Gunst, og det blev overdraget ham at udarbeide den store russiske Lovbog.

Spergel, se Linbendel.

Sperling, Otto, dansk Læge, f. i Hamburg 1602, d. 1681, nedsatte sig 1630 som Læge i Norge, men gik efter 4 Aars Forløb til Danmark, hvor han senere blev Læge ved Børnehuset i Kjøbenhavn og 1639 Stadsfysikus. Han var en Ven af Ulfeld, og da denne flygtede, maatte ogsaa Sperling forlade Landet og bosatte sig i Hamburg. Herfra blev han under Paaskud af at se til en Syg lokket til Altona, lagt i Lænker og ført til Kjøbenhavn, hvor han for at have oversat et af Ulfelds Forsvarsskrifter dømtes til Fortabelse af Ære, Liv og Gods. Han indsattes i Blaataarn, hvor han holdtes i strengt Fængsel til sin Død. — Otto Sperling, foregaaendes Søn, f. 1634, d. 1715, ansattes 1692 ved det ridderlige Akademi i Kjøbenhavn og forfattede flere videnskabelige Skrifter samt anbefalede Studiet af Islandsk Sprog og Literatur.

Spermacet, Hvalrav, et fast, hvidt, krystallinsk, letsmelteligt Stof, som indeholdes i Hulheder i Hvaldyrenes Hovedben, og som anvendes i Lys- og Sæbefabrikationen.

Spes (lat.), Haabet, tildels fremstillet som kvindelig Guddom; spes et fides, Haab og Tro.

Spetmeise eller **Rødvække** (Sitta europæa), Fugl af Sangernes Orden, er oventil graablaa, under Bugen rødagtig og er af Størrelse som en Spurv. Fødderne er kraftige med lange Tæer og krumme, spidse Klør, hvilket sætter Fuglen istand til at løbe langs efter Træstammerne og pille Insekter ud af Barken. Det er en livlig, munter Fugl, som stadig er i Bevægelse.

Spetter (Picidea), en talrig Familie af Klatrefuglenes Orden, findes næsten overalt i Verden, hvor der er Skov. De har et lige, kantet Næb, i Spidsen tildannet som en Kile, skarpe Klør og stiv Hale, hvilken de bruger som Støttepunkt under sin Klatring opefter Træstammerne. Tungen er udstrækkelig, hornagtig i Spidsen og forsynet med Modhager. De lever for en stor Del af Insekter, som holder til under Træernes Bark, idet de hugger Hul i denne, stikker sin ormlignende Tunge ind i Insektets Gange og gjennemborer det. Spetterne er derfor overordentlig nyttige Fugle, idet de fører en stadig Kamp mod Skovens værste Fiender. I Norge forekommer flere Arter, deriblandt Sortspetten (Gjertrudsfuglen), Grønspetten, Graaspetten, Flagspetten (3 Slags) og den tretaaede Spette.

Spezia, befæstet By i Norditalien, ved Bugten af samme Navn, med 11,000 Indb. Byen er en af den italienske Marines Hovedstationer og Orlogshavne; her findes betydelige Arsenaler, Værfter og Vaabenfabriker m. m. Den er prægtigt bebygget, har meget besøgte Bade samt livlig Handel og Skibsfart.

Spezzia, græsk Ø i det Ægæiske Hav, paa Østsiden af Halvøen Morea, er 17 km.² stor, med 10,000 Indb. Byen Spezzia har 8,500 Indb. og Havn.

Sphinx, se Sfinx.

Sphygmologi, Lære om Pulsen.

Sphære, se Sfære.

Spica, Stjerne af første Størrelse i Stjernebilledet Jomfruen.

Spidsborger, skjemtende eller ringeagtende Betegnelse for en Person med sneverhjertede Anskuelser. Spidsborgerlig, sneverhjertet, trangsynt.

Spidsbub, i Middelalderen de Adeliges Lansebærere, hvis Hovedbedækning bestod i enslags Pikkelhue. Disse „Spitzbuben" optørte sig ofte tøileløst og anmassende ligeoverfor Befolkningen, hvorfor Ordet Spidsbub efterhaanden blev Betegnelse for en raa, kjeltringagtig Person.

Spidskommen (Fructus Cumini), Frøene af en til Skjærmplanterne hørende afrikansk Plante, som nu ogsaa dyrkes i Sydeuropa. Det modne Frø har nogen Lighed med Karve, men er større og har en stærk krydret Smag og en aromatisk Lugt; den anvendes i Ostefabrikationen samt i Medicinen. Ved Destillation erholder man af den en lysegul Olie, som benyttes af Likørfabrikanterne.

Spidsmus (Sorex), Pattedyr af de Insektædendes Familie, forekommer i en Mængde Arter og er udbredt over næsten hele Jordkloden. Det er den mindste Pattedyrslægt og adskiller sig fra de egentlige Mus ved, at Hovedet er længere og Snuden mere spids og ender i enslags Tryne. Halen er lang og svagt behaaret, og paa Siden har Hannerne en Kjertel, som afsondrer en stærkt lugtende Vædske. Tænderne er spidse og Fortænderne meget store og stærkt hældende. De holder til i Huler og Gange i Jorden og lever fornemmelig af Insekter og Insektlarver. I Norge forekommer tre Arter: den almindelige Spidsmus (S. vulgaris), Dvergspidsmusen (S. pygmæus) og Vandspidsmusen (S. fodiens). Den sidste er en slank Sømmer og opholder sig fortrinsvis i Vandet, hvor den ernærer sig af Frøskeæg, Fiskeyngel og Fiskerogn.

Spidsprojektil, se Projektil.

Spidsrod, tidligere en militær Straf, som bestod i, at den til Spidsrod dømte Delinkvent et vist Antal Gange maatte løbe op og ned mellem to Geleder Soldater, af hvilke enhver gav ham et Slag paa Ryggen med et Ris eller en tynd Kjep. Straffen kaldtes at løbe Spidsrod.

Spiegel, Friedrich, tysk Orientalist, f. 1820, studerede i Erlangen, Leipzig og Bonn og blev 1849 Professor i orientalske Sprog ved Universitetet i Erlangen. Han har især beskjæftiget sig med Studiet af den persiske Oldtid, og de vigtigste af hans Skrifter herom er „Avesta", „Eranische Alterthumskunde" og „Eran" m. fl.

Spielhagen, Friedrich, fremragende tysk Romanforfatter, f. 1829, studerede Filologi og Filosofi, men ofrede sig senere udelukkende for literære Studier. Han udgav først et Par Noveller, som blev modtagne med meget Bifald. Sit digteriske Ry grundede han ved „Problematiske Naturer", som udkom 1860. Af hans øvrige Romaner fortjener især at nævnes: „In der zwölften Stunde", „Die von Hohenstein", „Hammer und Amboß", „Allzeit voran" og „Sturmflut".

Spieß, Christian Heinrich, tysk Romanforfatter, f. 1755, d. 1799, var en Tid Skuespiller. Som Skribent viste han sig i Besiddelse af betydeligt Talent og rig Fantasi, og blandt hans bedste Arbeider maa, foruden Skuespillet „Klara von Hoheneichen", nævnes Romanerne „Mäusefallen- und Hechelnkrämer", „Alter Ueberall und Nirgends" og „Zwölf schlafenden Jungfrauen".

Spil, paa Skibe en horizontal eller vertikal stillet Bom, som med Haandspager bevæges om en Axe, og som væsentligst tjener til at hive Ankerne fra Bunden. Naar Bommen ligger horizontal, kaldes Spillet Bradspil, naar den staar opret, Gangspil. Paa Dampskibene bevæges nu fordetmeste Spillet ved Dampkraft.

Spilledaaser, enslags Musikinstrumenter, som ved en inden i dem anbragt Mekanisme spiller, med en Lyd omtrent som af et Piano. Paa en Valse, som bevæges rundt af et Uhrværk, er der anbragt Stifter, som slaar an mod Staalstjære af ulige Tykkelse, hvilke af den Grund giver forskjellige Toner. Spilledaaserne forfærdiges fordetmeste i Schweiz.

Spillekort, firkantede Papstykker, udenpaa forsynede med et Lag glat, limet Papir, hvorpaa der er trykt forskjellige Tegn eller Figurer, benyttes til Kortspil. De er sandsynligvis en kinesisk Opfindelse og vides først at have været kjendt i Europa i Slutningen af det 14de Aarh. I flere Lande, saaledes i Norge, maa Fabrikanterne af Spillekort betale en vis Afgift til Staten af hvert Spil Kort, de sælger. Den norske Statskasses aarlige Indtægt af Spillekort udgjør ca. 45 000 Kr.

Spina, Rygrad. — Spinitis, Rygmarvsbetændelse.

Spinat (Spinacia oleracea), Plante af Melde-stokfamilien, formodes at have sit Hjem i Persien, hvad der dog ikke med Vished kan afgjøres. I Europa har den ikke været dyrket før i det 16de Aarh. I Norge dyrkes den nu overalt, hvor Mennesker kan bo. Bladene bruges som Grønsret.

Spind, en klæbrig, seig Vædske, som forskjellige Insekter afsondrer gjennem særegne Kjertler, og som størkner i Luften til en fin Traad. Af disse Insekter bør især nævnes Edderkoppene samt Larverne af enkelte Sommerfugle, f. Ex. Silkeormen (s. d.).

Spindel, Navnet paa Staalaxer i forskjellige Maskinerier. Paa Dreierbænke kaldes den Axel, i hvis Ende Materialet fæstes, som man vil forarbeide, Spindel. — Spindelgang, Echappementet i den simpleste Sort Lommeuhre.

Spindere, se Silke og Silkeorm.

Spindesiden, den kognatiske (kvindelige) Linie i en Slægt.

Spinding, Snoning af forskjellige trevleagtige Stoffer som Uld, Bomuld, Lin osv. til Traad. Den Kunst at sno saadanne Stoffer sammen og derved forøge deres Længde og Styrke er en af de Industrigrene, Menneskeslægten først beskjæftigede sig med. Det oprindelige Redskab, man benyttede ved Spindingen, var visnok Haandtenen; denne bestod af en kort Kjæp, om hvis ene Ende man viklede det Stof, som skulde spindes; en kortere og en mindre Kjæp befæstedes i nogle Taver af Stoffet og dreiedes rundt med den ene Haand, medens Spinderen med den anden trak nye Taver ud og føiede til det allerede spundne, hvorhos man ved Strækning sørgede for, at Traaden overalt fik omtrent samme Tykkelse eller blev jevn. Den færdige Traad viktedes efterhaanden op omkring den mindre Kjæp (Snellen). Omkring 1530 opfandt den tyske Stenhugger Jürgen i Watenbüttel Spindehjulet, hvilket efterhaanden førte til Konstruktionen af Spinderokken. Men endnu dreves Arbeidet med Haanden og blev derfor sent og kostbart. Man arbeidede længe med at opfinde en Maskine til at udføre det med, og 1775 lykkedes det Englænderen Arkwright (s. d.) at konstruere den første brugbare Spindemaskine. Senere har denne modtaget forskjellige Forandringer og Forbedringer, og i alle Lande er der nu igang et stort Antal Maskinspinderier, som drives ved Damp- eller Vandkraft. Det maskinspundne Garn har saa betydelige Fordele fremfor det haandspundne, at det næsten ganske har fortrængt dette.

Spindler, Karl, tysk Romanforfatter, f. 1796, d. 1855, var en Tid Skuespiller og grundede sit Ry som Forfatter med Romanen „Der Bastard", i hvilken han lagde et betydeligt Fortællertalent for Dagen. Af hans øvrige Fortællinger kan nævnes „Der Jude" og „Der Jesuit".

Spinel, en glasglinsende Ædelsten, som hovedsagelig bestaar af Magnesia og Lerjord iblandet med ringe Mængder Chrom og Jern. Den er rød af Farve i forskjellige Varieteter; den mørk rosenrøde kaldes Rubin-Spinel og er kostbarest; den lys-violet-røde Balasrubin, den brunrøde Almandin-Spinel. De ædle Spineller bringes navnlig fra Sandet paa Ceylon; en uanselig mørkladen Varietet kjendes ved Kristiansand.

Spinello, Aretino (fra Arezzo), italiensk Maler, levede i Slutningen af det 14de Aarh. og var en af den ældre italienske Skoles betydeligste Kunstnere. Flere af hans Arbeider findes paa forskjellige Steder i Italien, deriblandt hans ypperlige Billede „Den onde Engels Fald".

Spinola, Ambrosius, spansk Feltherre, f. i Genua 1569, d. 1630, gik ca. 1600 i spansk Krigstjeneste, fik Overbefalingen over et Hærkorps paa 9,000 Mand i Nederlandene og udmærkede sig i Krigen mod Prins Moritz af Oranien. 1620 besatte han Nedrepfalz og erobrede 1625 den stærke Fæstning Breda. Under Beleiringen havde han i den sumpige Luft paadrager sig en uhelbredelig Sygdom, som 5 Aar senere endte hans Liv.

Spinoza, Baruch, fremragende hollandsk Filosof, f. 1632 af jødiske Forældre, d. 1677, undervistes i sin Ungdom af Rabbinerne og lagde sig senere efter at studere Latin, Naturvidenskab og Filosofi. Paa Grund af hans flittige Granskning i Bibelen og ved sine filosofiske Studier kom han i religiøs Henseende til at fjerne sig mere og mere fra Jødedommen. Da han hverken med det gode eller onde lod sig bevæge til at holde fast ved den mosaiske Religion, blev han 1656 udstødt af Synagogen, og fire Aar senere blev han ogsaa udvist af sin Fødeby Amsterdam. Efter at have vanket om paa forskjellige Steder, nedsatte han sig 1670 i Haag, hvor han ernærede sig ved at slibe optiske Glas. — Spinozas Filosofi er for en væsentlig Del en nærmere Udvikling af Descartes's Principer, og han gaar bl. a. ud fra, at der gives kun én, uendelig Substans (Gud) med uendelige Attributer, af hvilke udhæves de to modsatte: Tænkning og Udstrækning. Alt, hvad der er til, er kun Modifikationer (modi) af den uendelige Substans, nemlig dels Ideerne (under Tænkningens Attribut), dels de naturlige Ting (under Udstrækningens), og disse to Verdener svarer derfor stedse til hinanden. Menneskets høieste Formaal er at hæve sig til at se alt i sin Sammenhæng med den guddommelige Substans (sub specie æternitatis) og derigjennem til en fornuftig Kjærlighed til Gud og Menneskene. — Skjønt

Spinoza ikke gik over til Kristendommen, satte han dog denne og dens Stifter høit, ligesom hans Liv var et Mønster paa praktisk Fromhed. Blandt de vigtigste af hans Skrifter, hvoraf flere først udkom efter hans Død, kan nævnes „Renati Cartesii principia philosophiæ", „Tractatus theologico-politicus", „Ethica ordine geometrico demonstrata" og „Opera posthuma".

Spion, Speider, en, der i Krigstilfælde — som oftest forkladt — udforsker Fiendens Stilling, Styrke m. m. Ifølge Folkeretten straffes en Spion, som gribes i en fiendtlig Leir, paa Livet.

Spiral, en krum Linie, som efter en vis bestemt Lov er snoet om et fast Punkt; spiralformede Fjere (Spiralfjere) af Metal (helst svagt hærdet Staal) benyttes i mangfoldige tekniske Øiemed, saasom i Uhre, Laase, Maskiner osv.

Spirilen, Indsjø paa Ringerike, Buskeruds Amt, 35 km² stor. Gjennem Bægna har den Afløb til Randselven.

Spiritisme, Troen paa Muligheden af Aanders usynlige Indgriben i det naturlige Liv. Denne Overtro fastholder Muligheden af, at afdøde Personer kan gaa igjen, at Spøgelser o. lign. existerer, og har gjort det let for enkelte Bedragere at skaffe sig baade Ry og Anseelse som Aandemanere. — Spiritist, en, som giver sig af med Spiritisme. — Spiritualisme, Troen paa Sjelen som et selvstændigt, af Legemet uafhængigt Væsen.

Spiritualer (Aandelige), et Parti af Franciskanermunke, som har meget strenge Ordensregler.

Spiritus (Aand), se Art. Alkohol og Brændevin. — Spirituel, aandrig, opvakt, vittig; ulegemlig. — Spiritualist, Aandighed, Aandrighed. — Spirituøs, fyrig, kraftig, berusende.

Spirometer, Apparat til at maale den Luftmængde, som Lungerne kan rumme. Det er af megen Vigtighed ved Undersøgelsen af Lungesygdomme.

Spirula, en Blækfiskart, som tilhører de varme Have, og hvis Skal er spiraldreiet.

Spiræa, se Mjødurt.

Spiræolie, den flygtige Olie i Blomsterne af spiræa ulmaria, indeholder Salicylsyrling, som ved Oxydation gaar over til Salicylsyre (s. d.).

Spiserør (Oesophagus), det Rør, som hos Menneskt og Pattedyrene forbinder Mavesækken med Svælget. Det er blødt, elastisk og ligger bagenfor Luftrøret og tjener til at føre den svælgede Føde ned i Maven.

Spithead, se Portsmouth.

Spitsbergen, Øgruppe i Nordishavet, omtrent ret i Nord for Hammerfest, ligger mellem 76° 30′ og 80° 48′ n. Br. og 28° og 45° ø. L. Den bestaar af 4 større (Vestspitsbergen, Stans Foreland, Nordostland og Barents Land) og en Mængde mindre Øer, som tilsammen har et Fladeindhold af 77,000 km.². Øerne er paa Grund af den nordlige Beliggenhed ubeboede og den meste Tid af Aaret omsluttede af Is; kun midt paa Sommeren er der aabent Vand, og de besøges da af Fangstmænd fra det nordlige Norge, hvilke driver Hvalros-, Sæl-, Isbjørn- og Rensdyrjagt samt indsamler Dun. I de sidste Aar har man ogsaa med Held begyndt at drive Torskefiskeri ved Kysten. Det Indre af Øerne er saagodtsom ubekjendt, da en uhyre Isflette bedækker dem; det er kun nede ved Kysten, at Marken om Sommeren er snebar. Plantevexten bestaar fordetmeste kun i nogle Mosearter. Øerne er temmelig høie, og de almindeligst forekommende Bjergarter er Skifer, Sandsten, Kalksten og Granit; paa enkelte Steder findes Stenkul. Dyrelivet var tidligere meget rigt, men er paa Grund af de ivrige Efterstræbelser begyndt at aftage. En Mængde Fugl hækker om Sommeren paa de mindre Øer, især Edderfugl, Alker og Maager. — Spitsbergen opdagedes 1596 af den hollandske Isshavsfarer Barents, og paa Grund af den Mængde Hval, som dengang fandtes ved Kysten, anlagde Hollænderne flere Hvalfangeretablissementer der. Men i Slutningen af det 18de Aarh. var Hvalen saagodtsom udryddet, og Hollændernes Fart paa Spitsbergen ophørte. Efter dem begyndte Russerne at drive Fangst paa Sæl, Hvalros og Hvidfisk, og paa forskjellige Steder opførte de Huse, hvor Fangstmændene overvintrede. Disse Overvintringsforsøg faldt dog ofte uheldigt ud, idet Folkene angrebes og bortreves af Skjørbug. I den sidste Tid har Russerne ophørt med at drive Fangst paa Spitsbergen, og det er nu udelukkende Nordmænd, som om Sommeren besøger Øerne. — Spitsbergen er bleven videnskabelig undersøgt af Svenskerne Torell og Nordenskiöld; den sidste overvintrede 1872—73 ved Øernes Nordkyst. Ved Undersøgelsen af de ældre Jordlag har det vist sig, at der paa Øerne engang har voxet Planter af samme Slags, som de, der nu findes i Italien, Spanien og Sydfrankrige.

Spitta, Karl Johann Filip, tysk Salmedigter, f. 1801, d. 1859, studerede Theologi i Göttingen, blev 1830 Garnisonspræst og Fængselspræst i Hameln og 1853 Superintendent i Peine i Fyrstendømmet Hildesheim. Hans Salmer, som er udgivne under Titelen „Psalter und Harfe", udmærker sig ved dyb religiøs Følelse og sundt kristeligt Indhold.

Spittler, Ludvig Timotheus, Friherre af, tysk Historieskriver og Publicist, f. 1752, d. 1810, studerede i Stuttgart, Tübingen og Göttingen og blev 1779 Professor i Filosofi ved sidstnævnte Bys Universitet. 1806 blev han Minister i Würtemberg. Af hans historiske Skrifter, som alle bærer Præget af dyb Forskning, bør især nævnes „Grundrids af den kristne Kirkes Historie", „Hannovers Historie" og „Forelæsninger over Pavedømmets Historie".

Spix, Johann Baptist von, tysk Naturforsker, f. 1781, d. 1826, studerede Theologi og Medicin og blev 1808 Adjunkt ved det videnskabelige Akademi i München. Som saadan bereiste han paa Statens Bekostning Frankrige og Neapel og gjorde senere en Reise til Brasilien, hvorfra han 1821 vendte tilbage, medbringende en rig Samling af naturhistoriske Sjeldenheder. Han har udgivet flere værdifulde Skrifter, deriblandt „Geschichte und Beurtheilung aller Systeme in der Zoologie" og „Reise in Brasilien" samt et Prægtværk over de i Brasilien opdagede nye Dyrearter.

Splanchnologi, Lære om Indvoldene.

Spleen, Udtryk for enslags hypokondrisk Sygdom, en sygelig Aands- eller Sindstilstand, som fornemmelig forekommer blandt Mænd og synes at foraarsages ved yppig og ørkesløs Levemaade.

Spohr, Louis, Dr. i Musik, fremragende tysk Violinist og Tonedigter, f. 1784, d. 1859 som kurfyrstelig Hofkapelmester i Kassel, viste tidlig stort Talent for Musik og tog Undervisning i Violinspil hos Maucourt. I en Alder af 15 Aar blev han Kammermusikus hos Hertugen af Brunsvig og 1805 Koncertmester i Gotha. Her giftede han sig med Harpespillerinden Dorette Scheidler, som ledsagede ham paa hans mange Koncertreiser. Det er især som Komponist, at Spohr har vundet et verdensberømt Navn, og fra hans Pen foreligger et stort Antal gediegne Kompositioner af de forskjelligste Slags. Særlig bør nævnes Operaerne „Faust", „Zemire og Azor", „Jessonda" og „Korsfarerne", Oratorierne „De sidste Ting" og „Babylons Fald"; desuden talrige Symfonier, Kvartetter, Violinkonserter m. m.

Spoleto, By i den italienske Provins Perugia, med 8,000 Indbyggere og talrige Oldtidsmindesmærker. Paa Romernes Tid var Byen, som da hed Spoletium, af betydelig Størrelse; 240 f. Kr. blev den en romersk Koloni.

Spolia, Ran, Rov, Bytte; Vaaben eller Rustning tagne fra Fienden; ogsaa de ridderlige Insignier (Hjelm, Skjold osv.). — Spolieret, den katholske Geistligheds Ret til at arve en afdød Embedsbroders Gods. Tidligere kunde en Geistlig efterlade sine Arvinger den Del af sit Gods, han selv havde arvet, samt hvad han havde erhvervet sig, inden han viedes til Præst. Derimod skulde alt, hvad han f. Ex. havde opsparet af sine Embedsindtægter, tilfalde „Kirken". Dette førte hyppig til forargelige Optrin, idet den døende Præsts Kollegaer ofte ueppe afventede Arveladerens Død, før de stredes om Arven. Fyrsterne skred ind for at hemme Misbrugen, men gjorde det paa den Maade, at de selv vilde bemægtige sig Arven, og Spolieretten var derfor længe et stadigt Tvisteemne mellem Kirken og Staten.

Spolorm (Ascaris), Slægt af Traadormenes Familie, forekommer som Indvoldsorm i Tarmkanalen hos Mennesket, især hos Børn og ofte i stor Mængde. Den kan blive indtil 10 Tommer lang og af Tykkelse som en Pennepose.

Spondeus, Versfod, som bestaar af to lange Stavelser (— —).

Spondylitis, Betændelse i Ryghvirvlerne.

Sponneck, Vilhelm Karl Eppingen, Greve af, dansk Statsmand, f. 1815, tog 1836 juridisk Embedseksamen og ansattes nogle Aar efter som Sekretær i Generaltoldkammeret. Før sin Ansættelse havde han udgivet et Skrift om Toldvæsenet, hvilket vakte almindelig Opmærksomhed. 1848 blev han Medlem af den grundlovgivende Rigsdag og udnævntes November s. A. til Finansminister, hvilken Post han indehavde til 1854. Som Medlem af Regjeringen udvirkede han bl. a., at Tallotteriet blev ophævet, samt at Toldgrændsen mellem Jylland og Slesvig sløifedes. Paa de fire første Rigsdage var han Medlem af Folkethinget. 1854—63 var han Generaltolddirektør og fulgte 1863 med Kong Georg til Grækenland som dennes Raadgiver, hvilken Post han fratraadte 1865. Senere har han fungeret som Direktør, dels ved Nationalbanken i Kjøbenhavn, dels ved Handelsbanken.

Sponsalier, Forlovelse, Ægteskabsløfte. — S. clandestina, hemmelig Forlovelse. — Sponsere, fri til.

Spontan, frivillig, utvungen, af egen Drift. — Spontanitet, Selvbestemmelse, Evne til vilkaarlig Handlen, efter eget Tykke.

Spontini, Gasparo Luigi Pacifico, italiensk Komponist, f. 1778, d. 1851, nød først Privatundervisning hos den berømte Pater Martini i Bologna og fik 1791 Plads ved Konservatoriet i Neapel. I en Alder af 18 Aar skrev han sin første Opera, og leverede nu en hel Række saadanne, som alle modtoges med Bifald. 1820 blev han preussisk General-Musikdirektør og Hofkapelmester i Berlin, hvilken Post han indehavde i 22 Aar; senere tog han Ophold i Paris. Af hans Kompositioner kan nævnes Operaerne „Olympia", „Vestalin", „Ferdinand Cortez" og „Nurmahal".

Spor, paa Jernbaner og Sporveie Stinnegange af Jern, bestaar af to parallele, paa et fast Underlag hvilende Jernskinner, hvorpaa Vognhjulene løber. Se forøvr. Art. Jernbane. — I de større Byer er fortiden anlagt Sporveie i Gaderne til Lettelse for Personbefordringen. De befares af dertil særligt konstruerede Sporvogne, som enten drives af et lidet Lokomotiv eller trækkes af Heste. I Kristiania anlagdes 1875 to Sporveislinier med en samlet Længde af 8.029 km.

Sporadisk, enkelt, spredt, hist og her. — Sporaderne, en spredt Samling af Øer langs Lilleasiens Kyst, i det Ægæiske Hav, tilhørende dels Tyrkiet, dels Grækenland. De vigtigste af dem er Lesbos, Chios, Samos og Rhodos.

Spore, en taalignende Udvext paa Benene af enkelte Fugle af Hønsefamilien, vender ret bagud og sidder ovenover Bagtaaen.

Sporefugl (Palamedea), en i Amerika levende Fugl af Sumpfuglenes Orden, med en Spore paa Vingekrogen. Den lader sig let tæmme og holdes som Vogter for det øvrige Fjærkræ, da den fordriver Rovfuglene og smaa Rovdyr.

Sporeplanter eller **Kryptogamer** kaldes de blomsterløse Planter, som paa Grund af, at de mangler Blomster, ikke forplanter sig ved Frø, men ved Sporer, de saakaldte Kimkorn. Til disse Planter hører Bregner, Svampe, Tangarterne m. fl.

Sport, Forlystelse, egentlig alleslags Legemsøvelser eller Forlystelser, som kræver en vis Færdighed og Øvelse i en eller anden Retning, saasom Kapseilads, Kaproning, Vædderidt, Jagt osv. — Sportsmand, en i Jagt, Seilads, Ridning m. m. øvet og erfaren Mand.

Sportel, Skrivepenge, det Gebyr, som erlægges til en juridisk Embedsmand for Udstedelsen af et Dokument; ogsaa uvisse eller tilfældige Indtægter ved et Embede.

Spottetrost (Turdus polyglottes), nordamerikansk Sangfugl af Trosteslægten, udmærker sig ved den behændige Maade, hvorpaa den kan efterligne andre Fugles Stemmer samt næsten enhver Lyd, den hører.

Spove (Numenius), Fuglesløgt af Sumpfuglenes Orden, med høie Ben, langt, buetormet, trummet Næb og Antydning til Svømmehud mellem Tæerne. Farven er brungraa, spraglet, med lysere Bug. I Norge forekommer om Sommeren to Arter, nemlig Storspoven (N. arcuata), som fornemmelig hækker paa Vestlandet, og Smaaspoven (N. phæopus), som er almindelig i det nordlige Norge.

Spree, Flod i Nordtyskland, udspringer i det østlige Sachsen, nær den bøhmiske Grændse, gaar mod Nord og Nordvest ind i Brandenburg, gjennemløber Berlin og falder ved Spandau i Havel. Dens Længde er 365 km., hvoraf de fire Femtedele er sejlbar.

Spremberg, By i den preussiske Provins Brandenburg, med 10,500 Indb. og betydelige Klædefabriker.

Sprengel, Kurt, tysk Botaniker og Patholog, f. 1766, d. 1833, studerede Medicin og blev 1789 Professor i Halle. Han har udgivet et stort Antal botaniske og pathologiske Skrifter, og blandt hans Hovedverker kan nævnes: „Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneikunde", „Handbuch der Pathologie", „Handbuch der Semiotik" og „Geschichte der Botanik".

Sprengel, Matthæus Christian, tysk Historiker, f. 1746, d. 1803, blev 1778 Professor i Historie ved Universitetet i Göttingen og forflyttedes Aaret efter i samme Egenskab til Halle. Han var en meget frugtbar historisk Forfatter, blandt hvis mange Skrifter kan nævnes „Geschichte von Großbritannien und Irland", „Geschichte der Mahratten", „Hyder-Ali und Tippo-Saib" og „Geschichte der wichtigsten geogr. Entdeckungen".

Sprenger, Aloys, fremragende Orientalist, f. 1813 i Tyrol, studerede i Wien, hvor han især lagde sig efter de orientalske Sprog. 1843 gik han til Ostindien og blev to Aar senere Forstander ved en Høiskole i Delhi, hvor han indførte flere nyere Lærefag. 1850 blev han Bestyrer af den muhamedanske Høiskole i Kalkutta og Sekretær ved det asiatiske Selskab i Bengalen, men vendte 1857 tilbage til Europa. Han har udgivet Skrifter om Indien, de fleste paa Engelsk, deriblandt Masudis „Meadows of gold", „Life of Mohammed" og „Gulistan".

Springbrønde, se artesiske Brønde under Art. Brønd.

Springbuk (Antilope euchore), Dyr af Antilopeslægten, som i store Flokke forekommer i det sydlige Afrika. Det er overmaade hurtige og livlige Dyr, som har faaet sit Navn af, at de kan foretage flere Alen lange Spring, saa det ser ud, om de flyi i Luften.

Springer, se Hvaler.

Springer, Anton Heinrich, fremragende tysk Historieskriver og Kunsthistoriker, f. 1825, blev 1859 Professor i Kunsthistorie i Bonn, forflyttedes i samme Egenskab 1871 til Strasburg og 1873 til Leipzig. Blandt hans Hovedverker er: „Handbuch der Kunstgeschichte", „Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden", „Die Baukunst des christlichen Mittelalters", „Geschichte der bildenden Künste im 19. Jahrh." og „Bilder aus der neuern Kunstgeschichte".

Springfield (udt. Springfihld), 1) By i den nordamerikanske Stat Massachusetts, med 34,000 Indb. og storartede Bomulds- og Uldfabriker. 2) By i Staten Illinois, med 20,000 Indb. 3) By i Staten Ohio, med 21,000 Indb., i en af Amerikas frugtbareste Kornegne. Den er Knudepunkt for flere Jernbanelinier.

Springfro, se Balsamin.

Springhale (Podura), Insektslægt af de Vingeløses Orden, er i Bagkroppen forsynet med en Springgaffel, ved hvis Hjelp Dyret kan gjøre lange Hop. De opholder sig helst paa mørke og fugtige Steder.

Springklap (Cardamine), Plante af de Korsblomstredes Familie, med finnede, næsten glatte Blade, hvide eller violette Blomster og flade, elastisk opspringende Skulper. I Norge har man af denne Slægt 5 vildtvoxende Arter.

Springmus (Dipus), Pattedyr af Gnavernes Orden, forekommer i det sydlige Rusland, Asien og Afrika. De har overordentlig lange og stærke Bagben, men korte og spinkle Forben, og er istand til at gjøre i Forhold til sin Størrelse overordentlig lange Spring. Halen er længere end selve Dyret og i Enden forsynet med en fjerlignende Haardusk. Farven er gulbrun ovenfil, under Bugen hvid. Det er yderst livlige og yndre Smaadyr, som lever af Rodfrugter og Planter.

Springorm (Oxyurus vermicularis), en hos Mennesket forekommende Indvoldsorm af Traadormenes Familie, bliver kun 2—3 mm. lang, men er uhyre frugtbar og forekommer ofte i tusendvis i Endetarmen. Den foraarsager megen Plage og bevirker især Kløe i Næsen.

Springspidsmus (Macroscelides), Pattedyr af de Insektædendes Orden, forekommer i Afrikas Stepper, er beslægtet med de almindelige Spidsmus og ligner dem i Kroppens Bygning med Undtagelse af, at de har meget længere og stærkere Bagben, som sætter dem istand til at foretage lange Hop. De lever næsten udelukkende af Insekter.

Sprit, Vinaand, et meget stærkt Brændevin, som indeholder indtil 90 Procent Alkohol.

Sprog, i almindelig Forstand den artikulerede Lyd for Tanken; i snevrere Forstand den samlede Helhed af de Ord og Ordformer, som et Folk, der taler et og samme Tungemaal, benytter for at udtrykke sine Tanker. Man skjelner mellem levende og døde Sprog; ved de sidste forstaaes de Sprog, som nu ikke længere tales af noget Folk, men kun kjendes af de Lærde (Græsk, Latin m. fl.). Antallet af de levende Sprog anslaaes til omkring 1000. Mange Sproggrupper er imidlertid saa lidet undersøgte, og Sprogforskerne er saa lidet enige om Sprogenes Inddeling og Klassificering, at det er umuligt at give en ensartet, fra de samme Principer udgaaende Oversigt over Sprogstammerne og over de enkelte Sprogs Sammenhæng og indbyrdes Slægtskabsforhold, ligesom ogsaa med nogenlunde Sikkerhed at kunne bestemme Grændsen mellem hvad der er selvstændigt Sprog og hvad der er Dialekt. Næsten alle betydeligere Sprogmænd, som har beskjæftiget sig med denne Side af Sprogvidenskaben, har, hver fra sit Synspunkt, opstillet et mer eller mindre selvstændigt System for Klassifikationen. Ved en Oversigt over Sprogenes geografiske Udbredelse undersøger man først hvert enkelts Bygningsmaade, Grammatik og Ordrødder; forsaavidt man ikke efter disse Kjendetegn kan henføre det til et eller andet Ursprog eller ialfald paavise et tydeligt Slægtskab med andre Sprog, samler man disse enkeltstaaende Sprog i Grupper, efter Lighed i ét eller flere af de nævnte Mærker. Paa den ene Side har man altsaa virkelige Sprogstammer eller -ætter, hvis genealogiske Udvikling er paaviselig, om der end kan raade Usikkerhed ved Bestemmelsen af Slægtskabsgraden, paa den anden

Side større eller mindre Sproggrupper, hvis indre Ligheder ikke **behøver** at skrive sig fra Stammeslægtskab, men som er for lidet undersøgte til at Fænomenet endnu med Bestemthed kan forklares. Allerede af denne Grund vil derfor en Inddeling, som skal omfatte alle Sprog, ikke kunne være helt ensartet. De vigtigste hidtil opdagede Sprogstammer og Sproggrupper er: 1) **Den Indoeuropæiske Sprogstamme**, som er den mest udbredte og bedst undersøgte af alle Sprogstammer; den inddeles i 10 Grene (Familier), nemlig: a) den indiske Gren, til hvilken de døde Sprog Sanskrit, Prakrit og Pali henregnes; til Gruppens levende Sprog hører Hindustani, som tales over hele Nordindien, Sindhi i det nedre Indus, Marathi og Gudscherati i Bombay, Bengali, Asami m. fl. i Bengalen, Nepali og Kaschmiri i Nord, Singhalesisk osv; til denne Gren hører ogsaa Tatersprogene i Europa; b) den iranske Gren, hvortil af døde Sprog hører Send eller Gammelbaktrisk, Gammelpersisk eller Akamenisk, Pehlevi og Parsi; af Stammens levende Sprog kan nævnes Nypersisk, Kurdisk, Beludschisk, Afghanisk, Ossetisk; c) den armeniske Gren, bestaaende af forskjellige Dialekter i Armenien, som tidligere har været regnede til den iranske Gren; d) den græske Gren, som bestaar af de gammelgræske og nygræske Dialekter; e) den thrakisk-illyriske, hvoraf kun Albanesisk lever; f) den italiske, som i Oldtiden bestod af Latin, Umbrisk og Oskisk og nu omfatter de saakaldte romanske Sprog, nemlig Spansk, Portugisisk, Italiensk, Fransk og Rumænsk, foruden nogle mindre dialektartede Sprog: Provençalsk, Catalansk, Rhätoromansk, Ladinisk (i Alperne) o. fl.; g) den keltiske Gren, hvortil foruden Gammelgallisk (uddød) henregnes Kymrisk (i Wales og Bretagne) og Cornisk (uddød) (i Cornwall) paa den ene Side og Gælisk og Irsk, tilsammen kaldet Gadhelisk, (Irland, det skotske Høiland og Den Man) paa den anden; h) den germanske Gren omfatter Gotisk, Angelsachsisk, gammelnordiske Sprog (uddøde), Høitysk, Nedertysk, Frisisk, Hollandsk, Flamsk, Engelsk, Norsk, Svensk, Dansk, Islandsk, Færøisk; i) den baltiske (eller lettiske) Gren omslutter (Gammel-) Preussisk (uddød), Litauisk, Lettisk; j) den slaviske Gren, som deler sig i to: den sydøstre, der omfatter det uddøde Gammel (Kirke)-slavisk og af nyere Sprog Slovensk, Bulgarisk, Serbisk, Kroatisk, Ruthensk (i Galicien) og Russisk; og den vestslaviske, hvortil hører Czekisk eller Bøhmisk, Polsk og Vendisk eller Sorbisk (i Lausitz). Den baltiske og den slaviske Gren opføres før som én under Navnet lettisk-slavisk. 2) **Den Semitiske Sprogstamme** deles i to Grene, den nordsemitiske, hvortil hører Assyrisk babylonisk (uddød), Fønikisk med Punisk og flere Dialekter (uddøde), Hebraisk og Aramæisk, hvortil regnes Kaldæisk, Syrisk, Mandæisk (uddøde), Nysyrisk og Samaritansk; den sydsemitiske Gren omfatter Arabisk og Himjarisk (eller Sabæisk i Sydarabien, uddød), samt de abessinske Sprog, af hvilke Geez (tidligere kaldet Æthiopisk) nu kun lever som Bogsprog, Tigre, Amharisk og Hariri (hvilket af enkelte henføres til den kamitiske Sprogæt) som Talesprog. 3) **Den Kamitiske Sprogstamme** har tre Grene: det uddøde Gammelægyptiske og Koptisk, de libyske Sprog eller Berbersprogene i Nordafrika (fra Nilen vestover til Atlanterhavet og fra Algier i Nord til Senegal i Syd), og de nu saakaldte æthiopiske Sprog i Østafrika mellem det Røde Hav og Nilen (Bedscha-, Dankali-, Saho-, Somali- og Gallasprogene); [tidligere opførtes de semitiske og kamitiske Sprog som en fælles semitisk-kamitisk Sprogstamme]. 4) **Enstavelsesprogene** eller den **sydøst-asiatiske Sprogstamme**, hvortil hører Kinesisk, bagindiske Sprog (Anamitisk, Birmansk, Siamesisk m. fl.), Thibetansk og Himalayasprogene; [den nærmere Sammenhæng mellem denne Stammes Sprog er ikke tilstrækkelig udredet; den givne Inddeling bør derfor betragtes som en foreløbig **Gruppeklassifikation**, Slægtskabet synes vel sikkert, men de nærmere Bestemmelser er for en stor Del usikre]. 5) **Den Ural-altaiske Sprogstamme** (ogsaa kaldet den Turanske, tidligere den Finsk-tatariske osv.) deles i 5 Grene: den Tungusiske i Nordøst-Asien (med Mandschuisk), den mongolske Gren, som indbefatter Østmongolsken, Vestmongolsken eller Kalmukisken og Burjætisk (mod Nord ved Baikalsjøen), den tyrkiske eller tatariske Gren, hvis mange Dialekter række fra Mundingen af Lena til det europæiske Tyrki, og inddeles i Tschagatai-tyrkisk eller Uigrisk i Sydøst (hertil hører Turkomannernes, Kasans Sprog o. fl.), Nordtyrkisk (med Jakutisk, de sydsibiriske Sprog, Nogaisk o. fl.) og Vesttyrkisk eller Osmannisk i Anatolien, Rumelien, paa Krim osv.), den samojediske Gren fra Altai over det arktiske Asien og langs det Hvide Hav (hertil ostjakisk-samojediske Sprog o. fl.), samt endelig den finsk-ugriske eller tschudiske Gren i Østeuropa og Nordasien, omfattende først de vestfinske Sprog Finsk, Gammeltschudisk, Karelisk, Esthnisk, Livisk (i Livland), Lappisk, dernæst Permisk (ved Kamaelven) med Syrjænsk og Votjakisk, saa Volgafolkenes Sprog (Tschermissisk og Mordvinsk), samt tilsidst Magyarisk (eller Ungarsk), Ugrisk-Ostjakisk (fra Nordural øst over Ob) og Vogulsk; til denne ural-altaiske Sprogstamme er den nyere Videnskab tilbøielig til at henføre ogsaa det enkeltstaaende Japanesisk, uden dog endnu at have naaet nogen Vished. 6) **Den Dravidiske eller Sydindiske Sprogstamme**, som tilhørte de oprindelige Beboere af Indien, før Ariernes Indvandring, og hvis Sprog endnu tales af omtrent 50 Millioner, regnes af nogle Sprogforskere til den ural-altaiske Sprogstamme, men Sammenhængen mellem de to Stammer er hidtil ikke bleven bevist; herhen hører Tamil- (Tamul-) Sproget (før benævnt Malabarisk) og Telegusproget paa Koromandelkysten, Kanaresisk, Malayalisk og Tulu paa Malabarkysten m. fl. 7) **Den Malayisk-polynesiske Sprogstamme**, hvis Udstrækning er den største af alle Sprogstammer, omfatter to skrive Grene, den malayiske, hvortil hører Sproget paa Halvøen Malakka, Sumatra, Java, Borneo, Marianerne, Filippinerne, Molukkerne, Formosa, Madagaskar, Kysterne af Celebes og andre Øer, hvis Indre beboes af Papuerne, samt den polynesiske Gren, som indeslutter Sproget paa Nyseland (Maori), Sandwichsøerne, Marquesas-, Samoa- og Tongaøerne, Tahiti m. fl.; til disse to Grene bør sandsynligvis regnes som en tredie den melanesiske, hvis Sprog er udbredte over det melanesiske Arkipel (Fidjiøerne og andre mindre Øgrupper nordøst for Australien). 8) Den

Sydafrikanske eller Bantu-Sprogstammen optager hele den søndre Del af Afrika fra nogle Grader nord for Ækvator (med Undtagelse af Hottentotternes og Buskmændenes Land) og omfatter en Række Sprog, som deles i tre (undertiden fire) Grene: en østlig, hvortil hører Kaffer- (eller Zulu-), Zambese- og Zanzibarsprogene, en midtre med Setschuanasproget og flere andre, af hvilke Tekezasproget undertiden regnes for en egen (tredie) Gren, samt en vestlig Gren, som omfatter Londa- og Kongosprogene foruden en Række andre. 9) Andre oceanske Sproggrupper, som lidet er undersøgte og ikke kan nøiagtig klassificeres; sædvanlig opfører man to saadanne, de australske Sprog, som maaske har indre Sammenhæng med hverandre, ligesom med det herhenhørende, nu uddøde Tasmanske, og Papua- eller Negritosprogene (paa Ny-Guinea, Filippinerne o. fl.), som er endnu mindre kjendte. 10) Kaukasiske Sproggrupper mellem det Sorte og det Kaspiske Hav; den ene Gruppe, den georgiske, som omfatter Georgisk, Mingrelisk og Suanisk, af hvilke alene Georgiskeu eier Literatur, har man forsøgt at henføre snart til den indo europæiske Sprogstamme, snart til den ural-altaiske, men uden Held; den anden nordligere Gruppe omfatter en Række Sprog (Tscherkessisk, Lesghisk, Mitschegisk, Avarisk og mange flere), som ikke er paaviste at staa i nogen Forbindelse enten indbyrdes eller med den georgiske Gruppe. 11) De Centralafrikanske Sprog, mellem den kamitiske Sprogstamme mod Nord og Øst og Bantusprogstammen mod Syd, er endnu meget lidet kjendte og kan ikke klassificeres, om man end tror blandt dem at kunne udskille større og mindre Grupper, som synes at ligne hverandre eller høre sammen. 12) under Benævnelsen Amerikanske Sprog indesluttes alle de (døde og levende) Sprog, som tales (taltes) af de Indfødte i Nord- og Sydamerika; om denne Afdeling gjelder det samme, som er sagt om den centralafrikanske, maaske i endnu høiere Grad; den omfatter en Mangfoldighed af Sprogstammer, Sproggrupper og enkeltstaaende Sprog, hvis største Del hidtil er lidet undersøgte, og som derfor ikke lader sig klassificere; af betydeligere eller mere kjendte Sprogstammer og Grupper kan nævnes den peruanske med Kechua- (Quichua-) Dialekten som Hovedsprog, den mexikanske med Aztekisken, den athapaskiske Sprogstamme med bl. a. Apache- og Tschippeway-Indianernes Sprog og den eskimoiske eller Innuit-Sproggruppen, som deles i Vesteskimoisk (i det nordvestlige Amerika og Nordøstasien), Østeskimoisk eller Karalisk, hvis Hovedsprog Grønlandsken er, samt de arktiske Eskimosprog. — Strengt taget kjender man altsaa kun 8 almindelige Sprogstammer, hvortil kommer en Række Grupper af mere eller mindre samhørige Sprog samt et Par Grupper, som i ethvert Fald endnu kun kan betragtes som geografiske Betegnelser. Derhos gives der et større Antal saakaldte isolerede (enkeltstaaende) Sprog, som dels er for lidet kjendte til, at man kan henføre dem til nogen af de ovenfor nævnte Stammer, dels er saa forskjellige fra enhver af disse, at Sprogforskerne er i Uvished om, til hvilken de bør henregnes, dels endelig synes at være en saa forviklet Sammensætning af Ord fra flere Sprogstammer, at Modersproget hidtil ikke har ladet sig opdage. Herhen hører det uddøde Etruskiske i Norditalien, som den nyeste Forskning dog har villet henføre til den indoeuropæiske Sprogstamme, det Baskiske (udtales Baskist, kaldes af de Indfødte Eskuara) i Pyrenæerne, der tildels opføres som en egen Sprogstamme, da dets Dialekter ikke synes at være beslægtede med noget Sprog paa Jorden, adskillige Negersprog i Nord- og Mellemafrika, Hottentot- og Buskmandssprogene i Sydafrika, mange amerikanske og australske Sprog, Japanesisk, som imidlertid af nogle regnes til den ural-altaiske Stamme, enkelte Sprog i det nordlige Asien m. fl. — Sproglære, se Grammatik. — Sprogbrug, baade det populære Udtryk for, hvad man i Sprogets Grammatik kalder dets Regler og Love, og Betegnelsen for den ikke altid regelrette Praxis, som til en given Tid gjør sig gjeldende i Sproget. — Sprogvidenskab, Linguistik, den Videnskab, som beskjeftiger sig med at udforske Sprogenes Oprindelse og Væsen, det indbyrdes Forhold mellem de forskjellige Sprog osv.

Sprudelsten kaldes enslags Kalksten, som afsætter sig ved varme, saltholdige Kilder, og som udmærker sig ved forskjellige Farver. Den kjendes navnlig under dette Navn fra Karlsbad.

Spruner von Merz, Karl, tysk Historiker og Kartograf, f. 1803, traadte 1825 som Løitnant ind i den baierske Armé, blev 1851 Kaptein i Generalstaben, 1852 Major, 1860 Generalmajor og 1869 Generalløitnant. 1864 udnævntes han til Generaladjutant hos Ludvig den anden. Hans Hovedverk er det store „Historisch geogr. Handatlas"; af hans andre Skrifter er „Atlas antiquus", „Histor. Karte von Europa, Westasien und Nordafrika" og „Leitfaden zur Geschichte von Baiern".

Sprængning, i Bergværksdriften den Fremgangsmaade, at man i fast Fjeld borer et Hul og fylder dette med et explosivt Stof, som derpaa antændes og ved sin stærke Gasudvikling sprænger løs Stykker af Fjeldet. Se forøvr. Art. Mine. Som explosive Stoffer eller Sprængstoffer benyttes Krudt, Nitroglycerin, Dynamit osv. (s. d. Art.). — Sprængprojektiler, se Projektil.

Sproite, Redskab eller Maskine til at fremdrive Bædsker i en Straale og bringe dem til et bestemt Sted, bestaar i den simpleste Form af en Metalcylinder med trang Aabning og en Kolbe i den anden Ende, ved hvilken Bædsken drives ud. I Kirurgien gives Klystér-, Mund-, Øien-, Mavesproite osv. Særlig benyttes Sprøiter til Slukning af Ildsvaade (se Brandsproite).

Sproitefisk (Chætodon rostratus), en især paa Java (Østindien) forekommende Ferskvandsfisk af de Pigfinnedes Orden, bliver indtil 6 Tommer lang, har spids Snude og store Ryg- og Analfinner, som bagtil er tvert afstumpede. Sit Navn har den faaet af, at den med beundringsværdig Sikkerhed kan sproite en liden Vandstraale mod et vist Punkt endog i 4—6 Fods Afstand. Den lever af Insekter, som den fanger paa den Maade, at naar den bemærker et Insekt paa et udover Floden ludende Græsstraa, svømmer den derhen, skyder en Vanddraabe hen paa Insektet saa det falder ned og griber det derpaa.

Spurgeon (udt. Spørdsjn), Charles Haddon, bekjendt Baptistprædikant, f. 1834 i det engelske

Grevskab Essex, prædikede for første Gang kun 16 Aar gammel, og vakte allerede da saa megen Opsigt, at han to Maaneder senere valgtes til Præst for en Baptistmenighed. Hans Ry som Prædikant udbredtes hurtig, og en Mængde Ikkebaptister strømmede til for at høre den begavede Taler. 1853 modtog han Kaldelse til Præst for en Baptistmenighed i London, hvor han ligeledes samlede om sig en stor Skare Tilhørere, saa at man maatte give Kirken en betydelig Udvidelse. Endel af Spurgeons Prædikener er udgivne i Trykken og oversatte til flere Sprog.

Spurve (Fringillidæ), en talrig Familie af de kornædende Sangfugles Afdeling, omfatter foruden de egentlige Spurve ogsaa Finkerne, Irisken, Kanarifuglen m. fl. Af de egentlige Spurve kan nævnes Graaspurven (Fringilla domestica) som forekommer næsten overalt i Europa og Asien samt ogsaa i Australien og Amerika, hvorhen man har forplantet den. Den holder sig overalt til de bebyggede Steder og kan, naar den optræder i Mængde, blive en besværlig Gjest, da den er meget graadig. — Gulspurven (Emberiza citrinella) er let kjendelig paa sin vakre gule Dragt. Den forekommer overalt i Norge og er en af de første Sangfugle, som om Vaaren lader sin vakre Stemme lyde. — Sivspurven (E. schoeniclus) har en vakkert tegnet Dragt, som veksler mellem sort, rustbrunt og hvidt; den opholder sig gjerne blandt Sivet, helst i Fjeldegnene. — Snespurven (Snetitingen, E. nivalis) forekommer om Sommeren i det høie Norden, hvor den hækker lige ved Snegrændsen og oplever de øde Fjeldtrakter med sin livlige Kvidren.

Spurvehøg, se Høg.

Spurveugle, se Ugle.

Spurzheim, Kasvar, tysk Frenolog, f. 1776, d. 1832, studerede Medicin i Wien og blev der bekjendt med Galls System (s. d.). Senere gik han til England, hvor han paa mange Steder holdt frenologiske Foredrag. 1832 reiste han til Amerika og vakte i Boston betydelig Opmærksomhed, men døde kort efter sin Ankomst. Han har udgivet flere Skrifter om Frenologien.

Spyd, se Blanke Vaaben.

Spydeberg, Præstegjeld i Smaalenenes Amt, bestaar af Sognene Spydeberg, Hovind og Heli.

Spydglans (urigtigt Spidsglans), se Antimon.

Spyflue, se Flue.

Spyt, den tynde, noget slimede Vædske, som afsondres af Mundhulens Spytkjertler, tjener for endel til at virke opløsende paa Føden, idet den under Tygningen blandes med denne. Spytvædsken indeholder endel saltagtige Bestanddele samt et eget æggehvideagtigt Stof (Ferment), som omdanner Æggehvide til Sukker. Spytflod, en forøget Afsondring af Spyt, skyldes dels Sygdomme i Munden, dels Indvirkning af giftige Stoffer, f. Ex. Kviksølv.

Spækhugger eller **Staurvagn**, se Hvaler.

Spækfisken, se Spekfisken.

Spøgelse eller den vandrende Pind (Phasma), Insekt af de Skindvingedes Familie, hører hjemme i de varme Lande. Kroppen, som er 20—25 cm. lang, bliver kun et Par mm. tyk, Benene er ligeledes tynde og lange.

Spøgelseaber, Pattedyr af Halvabernes Familie, er af en Rottes Størrelse med et lidet, rundt Hoved, lange Bagben og lang Hale. De forekommer paa de ostindiske Øer og lever af Firben.

Square (udt. Skvær), engl., en Kvadrat, f. Ex. et Huskvartal i en By; ogsaa en firkantet aaben Plads eller Anlæg i større Byer.

Squatters (udt. Skvotters), i Nordamerika Nybyggere, som uden at erhverve sig lovlig Adkomst dertil nedsætter sig paa uoptaget Land; i Australien Kvægopdrættere, som fæster Bo udenfor de opmaalte Gebeter.

Squaw, i Nordamerika den indianske Krigers Hustru.

Squier, Ephraim George, nordamerikansk Arkæolog, f. 1821, gik 1849 som de Forenede Staters Charge d'Affaires til Guatemala og Nicaragua, hvor han energisk optraadte mod Englændernes Forsøg paa at sætte sig fast der. Han studerede ivrigt Mellemamerikas Oldtidslevninger og udgav flere værdifulde Skrifter derom. Af hans skriftlige Arbeider kan nævnes: „Sketches of travel in Nicaragua", „Ancient monuments of the Mississippi Valley" og „Notes on Central-Amerika".

Squire, d. s. s. Esquire (s. d.).

Staaf, Karl Theodor, svensk Maler og Tegner, f. 1816, d. 1880, har især gjort sig bekjendt ved sine ypperlige Illustrationer til Runebergs „Fänrik Ståls Sägner" og sine udmærkede Portræter.

Staal, en Forbindelse af Jern med 1—2 Procent Kulstof. Det er den stærkeste Form af Jern og har derhos den fortrinlige Egenskab, at det kan gives den Haardhed og Elasticitet, man ønsker. Forøvrigt har Staalet de samme Egenskaber som Smedejern, men smelter lettere end dette. Ved Hærdningen, som bestaar i, at Staalet opheder til Glødhede og derefter pludselig afkjøles i koldt Vand, kan det blive saa haardt, at det ridser Glas, og at Filen ikke bider paa det. Men i denne Tilstand er det saa sprødt, at det ikke taaler stort Tryk, før det brækkes. Man pleier derfor at ophede det en Smule, hvorved det taber endel af sin Haardhed, samtidig med, at det bliver spænstigt. Staal anvendes i de forskjelligste Øiemed, som til Egg i skjærende Instrumenter, til Meisler, Gravstikker, Fjere osv. Da det er meget stærkere og varigere end Jernet, har man i den senere Tid begyndt at benytte det i stor Udstrækning til Maskiner, Bygning af Skibe, Jernbaneskinner osv. — Staaltilvirkningen foregaar paa forskjellige Maader, eftersom man vil have den ene eller den anden Slags Staal. Raastaalet, som især tilvirkes i Østerrige, fremstilles af Støbejern ved Frisknin g i en Hærd med Trækul paa samme Maade, som man producerer Smedejern af Støbejern. Smeltes Jern i en Flammeovn ved Stenkul, erholdes Puddelstaal, hvilket senere ombannes til Støbestaal. Ved at smelte Støbejern og under Smeltningen presse Luft gjennem Massen erholdes Bessemerstaal, som især benyttes til Panserplader, Maskindele, Jernbaneskinner, Kanoner, Projektiler osv. Af andre Staalsorter kan nævnes Uchatiusstaal, Cementstaal eller Blærestaal og Gravestaal. Ved Tilsætning af forskjellige andre Metaller har man forsøgt at forbedre Staalets Egenskaber; deriblandt benyttes Tilsætning af Sølv til Barbérknive og andre fine Instrumenter. — Ved de norske Jernverker tilvirkes betydelig mere

Staal end Landet forbruger; 1881 udførtes saaledes 2,336,000 kg. Staal, medens Indførselen kun gik op til 696,000 kg.

Staalgræs eller **Finskjæg** (Nardus), Plante af de Enrobladedes Orden, med stivt, seigt og bladløst Straa og børsteformede Rodblade, som voxer i tætte Klynger. Den i Norge forekommende Art, N. stricta, voxer i udyrkede Skovenge og i Fjeldtierne lige til Nordkap og Østfinmarken og i de sydlige Egne af Landet til Snegrændsen.

Staalorm (Anguis fragilis), Krybdyr af Firbenenes Orden og de Fladtungedes Familie, mangler Fødder og har derfor tidligere været henregnet til Slangerne, fra hvilke den skiller sig ved sine bevægelige Øienlaag, samt ved, at dens Skelet har Spor af Skulderblad og Bækkenben. Den er graa af Farve, med blaagtig Bug, bliver indtil 40 cm. lang og er et aldeles uskadeligt Dyr; den forekommer i det sydlige Norge. En Særegenhed ved den er dens skjøre Hale, som gaar istykker, naar den støder an mod noget haardt.

Staalpenne. I Oldtiden benyttede man det saakaldte Skriverør (calamus) som Værktøi ved Skrivningen; Fuglefjer som Skriveværktøi kom først i Brug efter Staalets Opfindelse, da man ved dette erholdt Knive, som var skarpe nok til at skjære Fjerpenne med. Til disse benyttede man Ravne-, Svane- og Ørnefjer, senere Gaasefjer, og man fandt efterhaanden ud, at Gaasens Svingfjer leverede det bedste Materiale. Ved Opfindelsen af Metalpenne er imidlertid Gaasefjeren bleven saagodtsom fortrængt fra Skrivebordet. Man begyndte med at tilvirke Penne af Messing, Staal og Sølv, men det var først da Englænderen P. Perry 1820 opfandt den rette Form for Staalpennen, at denne fik en saa fremherskende Rang. Staalpennefabrikationen er nu bleven en af de mest storartede Industrigrene. De fleste i Handelen forekommende Staalpenne tilvirkes i Birmingham, hvor der findes 5 Fabriker af første og flere af anden Rang, hvilke tilsammen leverer over tusen Millioner Staalpenne aarlig. Ogsaa i Frankrige, Tyskland og Østerrige findes flere Etablissementer i denne Industri. Til Staalpenne benyttes i Regelen raffineret Cementstaal, og til de finere Sorter bruges Støbestaal af svensk Jern, der leveres fra Staalverkerne i store Blokke eller Plader; disse omdannes først til smale Stænger, der glødes til Hvidglødhede og udvalses til baandagtige Strimler, hvis Brede er den dobbelte Længde af en Staalpen. Heraf klippes eller slaaes nu de enkelte Penne, som derefter gives den ønskede Form, hærdes, poleres og forteres.

Staalstik (Siderografi) udføres omtrent paa samme Maade som Kobberstik, idet man istedenfor Kobberplader benytter bløde Staalplader, paa hvilke Tegningen raderes ind med en Staalstift, efterat Pladen er bedækket med en Ætsegrund, Linierne ætses ned med Salpetersyre osv.

Staaltraad, se Traadtrækning.

Stab, ved en Armé samtlige Officerer, som hører til dens Overkommando; Officerer, som er ansatte ved et Hærkorps for at fungere som Anførerens Medhjelpere uden at have Kommando ved nogen særlig Troppeafdeling. En Høiafdelings Stab kommanderes gjerne af en Stabschef. — Stabsofficér, Fællesbenævnelse for de høiere Officérscharger, nemlig Oberst, Oberstløitnant og Major. — Stabskaptein, i den norske Artilleribrigade en Officér med Kapteins Rang, som tilforordnes hvert enkelt Batteri, og som har Kommandoen over Batteriets i Distriktet forlagte udskrevne Del. — Stabssergeant, den høieste Underofficérs Charge i Generalstaben, svarende til Styk-, Standart- og Fanejunker i de specielle Vaabenarter.

Stabat mater (Moderen stod; betyder egentl. Jesu Moder stod ved Korset), Begyndelsesordene af en gammel Passionssangtext, hvis Forfatter skal være Franciskanermunken Jakobus de Benedictis, som levede i det 13de Aarh. Den er flere Gange bleven sat i Musik, deriblandt af Palestrina, Pergolese, Haydn, Rossini m. fl.

Stabburselven, Elv i Finmarkens Amt, udspringer fra Fjeldet Vouriduoddars vestlige Skraaning, gaar mod Nord og falder i Porsangerfjord; Længde 62 km.

Stabel, alt hvad der paa et Værft hører til et Skibs Bedding, denne medregnet. Et Skib, som er under Bygning eller er landsat for at reparere, siges at staa paa Stabelen.

Stabell, Adolf Bredo, norsk Politiker og Journalist, f. 1807, d. 1865, tog 1830 juridisk Embedseramen og fik Ansættelse i Revisions-Departementet. Aaret efter overtog han Redaktionen af „Morgenbladet", som under hans dygtige Ledelse snart svang sig op til at blive den norske Presses Hovedorgan. 1841 traadte han ud af Departementets Tjeneste, væsentlig af den Grund, at det oppositionelle Standpunkt, han i sit Blad indtog ligeoverfor Regjeringen, baade af ham selv og andre fandtes uforenlig med hans departementale Stilling. Som Repræsentant fra Akershus Amt mødte han paa alle Storthing fra 1845 til 1857, og var gjentagne Gange Præsident i Odelsthinget. 1845 valgte Thinget ham til Statsrevisor og 1848 til Bankadministrator, hvilken Post han nedlagde 1857 for at overtage Chefsposten ved den Norske Kreditbank.

Stabil, varig fast. — Stabilitet, Fasthed, Varighed; Vedhængen ved det gamle.

Stabiæ, tidligere en Kystby i den italienske Provins Campanien, blev 79 e. Kr. sammen med Herkulanum og Pompeji begraven ved Vesuvs Udbrud.

Staccato betyder i Musiken, at Tonerne skal foredrages kort afstødte, altsaa uden at forbindes med hverandre. De forskjellige Grader af staccato betegnes som oftest ved Punkter eller smaa lodrette Streger over Noderne.

Stachelberg, et meget besøgt Svovlbad i Kanton Glarus i Schweiz.

Stackelberg, Otto Magnus, Friherre af, tysk Arkæolog og Kunsthistoriker, f. 1787, d. 1837, studerede i Göttingen og foretog senere Reiser til Schweiz, Italien og Grækenland. Hans Hovedverker er: „La Grèce, vues pittoresques et topographiques" og „Gräber der Griechen". I Rom, hvor han 1816 tog Bolig, skrev han: „Costumes et usages des peuples de la Grèce moderne".

Stade, By i Hannover ved en seilbar Biflod til Elben, med 9,000 Indb. og betydelig Handel og Industri. Byen var tidligere en vigtig Hansestad.

Stadion, Johann Philipp Karl Joseph von, Greve, østerrigsk Statsmand, f. 1763, d. 1824, gik 1788 som Gesandt til Stockholm, forflyttedes i samme Egenskab 1790 til London, 1797 til Berlin og 1804 til Petersburg. 1806 blev han østerrigsk Udenrigsminister og lagde som saadan megen Vegt paa at organisere Landets Hærvæsen. Efter Østerriges Uheld i Krigen mod Napoleon 1809 traadte han tilbage, men blev 1814 Finansminister. — Greve Franz Seraph von Stadion, foregaaendes Søn, f. 1806, d. 1853, lagde som Statholder i Triest og senere i Galizien overordentlig administrativ Dygtighed for Dagen. 1848 blev han Minister for det Indre, men maatte allerede næste Aar trække sig tilbage paa Grund af Sygdom, som senere udartede til fuldkommen Sindsforvirring.

Stadium (gr. **Stadion**), i Flertal **Stadier**, i Oldtiden hos de orientalske Folk et Længdemaal = 185 m. Oprindelig var det Længden af en Vadeløbsbane. — I figurlig Betydning Afsnit i en Begivenheds eller Tilstands fremadskridende Udvikling (f. Ex. Sygdomsstadium); det Standpunkt, paa hvilken en Gjenstand under en fremadskridende Udvikling befinder sig paa en vis Tid.

Stadsbygden, Præstegjeld i Fosen, Søndre Trondhjems Amt, med Sognene Elshaug og Risen.

Staël-Holstein, Anne Louise Germaine, Baronesse af, fremragende fransk Forfatterinde, f. 1766, d. 1817, var Datter af Ludvig den fertendes bekjendte Minister Necker. Hendes Faders Hus var under hendes Opvext Samlingsstedet for de fornemste literære Størrelser, og i denne aandrige Omgangskreds erholdt den livsfriske, begavede Pige en mangesidig Udvikling. 1786 giftede hun sig med den svenske Gesandt Baron af Staël-Holstein, men Ægteskabet var ikke lykkeligt, og efterhaanden fjernede Ægtefællerne sig mere og mere fra hinanden. Hun var en varm Beundrer af Rousseau og helligede ham sit første literære Arbeide, ligesom hun ogsaa var en ivrig Tilhænger af Revolutionen; men da Robespierres Radelsherredømme begyndte at vise sig i sin sande Skikkelse, brød hun med den og blev nødt til at flygte paa Grund af et Forsøg paa at befri nogle Fanger. Efter Robespierres Fald vendte hun tilbage til Paris og tog i sine Skrifter ivrig Del i Dagens Spørgsmaal, men kom snart i Ugunst hos Napoleon, som ikke kunde fordrage hendes frygtløse Udtalelser om sociale og politiske Forhold. Det blev hende snart forbudt at opholde sig i Paris, og hun gik derfor til Tyskland, hvor hun stiftede Bekjendtskab med Wieland, Goethe, Schiller, Schlegel m. fl. fremragende Mænd. Da Faderen døde (1804), flyttede hun til hans Gods Coppet i Genf og samlede her om sig en Skare af den Tids mest fremragende Mænd. Efter at have besøgt flere af de europæiske Byer vendte hun efter Napoleons Forvisning til Elba tilbage til Paris. Under de 100 Dage søgte Napoleon at nærme sig hende, men blev afvist. — Madame Staël-Holstein betragtes som en af den franske Romantiks genialeste Forløbere. Hendes mange Skrifter udmærker sig ved et velklingende Sprog, frit for Pathos og Unaturlighed, en gribende Handling og slaaende Skildring af Forhold og Personer. Hendes ypperligste Digterverk er Romanen „Corinne, ou l'Italie". Af hendes andre Skrifter anføres her kun „De l'Allemagne" og „Considérations sur la révolution française".

Stafet, it., Ilbud tilhest, overordentligt, ridende Bud.

Staffa, en liden til Hebriderne hørende Ø ved Skotlands Vestkyst, bestaar fordetmeste af Basalt og er berømt ved flere i Fjeldet værende naturlige Grotter, deriblandt Fingalshulen (s. d.).

Staffage (udt. Staffaasj), i Malerkunsten et Landskabs, et Arkitektur- eller Marinebilledes Udsmykning med Mennesker, Dyr, Planter osv.

Staffeldt, Adolf Wilhelm Schack von, dansk Digter, f. 1769, d. 1826, blev 1810 Amtmand i Eismar (Holsten) og 1814 tillige Overdirektør i Byen Slesvig. Hans Poesi er præget af Begeistring, rig Fantasi og Tankefylde, men Sproget er ikke sjelden overlæsset og kunstrer.

Staffeli, det Stillads, Maleren benytter til at opstille Billedet paa under Arbeidet.

Staffere, pynte, udsmykke; forsyne med Hjelpemidler og Tilbehør. — Stafferıng, Klæders og Værelsers Udsmykning osv.

Stafford, Grevskab i Mellemengland, mellem Grevskaberne Leicester, Warwick, Worcester, Shrop, Chester og Derby, 2,964 km.² stort, med 860,000 Indb. Hovedstaden Stafford har 15,000 Indb. og betydelig Industri i Jern- og Staalvarer samt Skotøi og andre Læderartikler.

Stag, ombord i Skibe de Touge, som støtter Masterne forefter. — Vaterstag, det Toug, som fra Enden af Bougsprydet gaar ned til Skibets Forstevn.

Stagnant, stillestaaende; — stagnere, standse, staa stille. — Stagnation, Standsning, Stillestaaen, Gaaen i Forraadnelse.

Stagnelius, Erik Johan, svensk Digter, f. 1793, d. 1823, studerede i Lund og Upsala og ansattes 1814 i det kongelige Kancelli i Stockholm. Foruden at være svag af Helbred var han af Naturen mørk og indesluttet og undrog sig næsten aldeles enhver selskabelig Omgang, for ganske at hengive sig med sin Digtning; i Forhold til den korte Tid, han levede, frembragte han ogsaa et betydeligt Antal poetiske Værker, som alle udmærker sig ved dyb Følelse, levende Fantasi og et mesterligt Sprog. Af hans Arbeider kan nævnes de romantisk-episke Digte „Gunlög", „Blenda", „Wladimir den store", Tragedierne „Sigurd Ring", „Wisbur", „Svegder" og „Martyrerna". Hans lyrisk-didaktiske Digt „Sång til qvinnorna i Norden" prisbelønnedes af det svenske Akademi.

Stahl, Friedrich Julius, tysk Statsretslærer, f. 1802 af jødiske Forældre, d. 1861, studerede Retsvidenskab i Würzburg, Heidelberg og Erlangen og nedsatte sig 1827 i München som Privatdocent. Han og hans Familie var flere Aar iforveien gaaede over til Kristendommen. 1832 kaldtes han til Würzburg som Professor i Retsfilosofi Politik og Romerret og forflyttedes 1840 til Berlin. Her erhvervede han sig en vidtrækkende Indflydelse, saavel ved sine Forelæsninger som ved sine Skrifter, der alle er af betydeligt Værd. 1848 var han med at grundlægge Bladet „Neue preussische Zeitung", og næste Aar valgtes han til Medlem af Overhuset, hvor han blev det saakaldte konservative Junkervælds Fører. Blandt hans Skrifter kan især nævnes „Philosophie des Rechts

nach geſchichtlicher Anſicht", „Die gegenwärtigen Parteien in Staat und Kirche" og „Ueber den chriſtl. Staat und ſein Verhältniß zum Deismus und Judenthum". Desuden ſkrev han talrige Afhandlinger og Brochurer ſom Indlæg i Dagens Spørgsmaal.

Stahl, Georg Ernſt, tyſk Læge og Kemiker, f. 1660, d. 1734, blev 1687 Hofmedikus hos Hertugen af Weimar, 1694 Profeſſor i Medicin ved Univerſitetet i Halle og 1716 Kongen af Preussens Livlæge. Som Kemiker har han gjort Videnſkaben ſtore Tjeneſter ved en Mængde vigtige Opdagelſer, deriblandt ved at paavise flere indtil da ukjendte Egenſkaber hos Alkalierne og Syrerne. Hans Hovedverk er „Experimenta et observationes chemicae".

Stahr, Adolf Wilhelm Theodor, tyſk Forfatter og Lærd, f. 1805, d. 1876, var 1836—52 Profeſſor ved Gymnaſiet i Oldenburg. Han udgav en Række Skrifter, deriblandt „Ein Jahr in Italien", „Die Republikaner in Neapel", „Weimar und Jena", „Bilder aus dem Alterthum", „Goethe's Frauengeſtalten" og „Aus der Jugendzeit".

Stair (udt. Stæhr), John Dalrymple, Greve af, engelſk Statsmand og Feltherre, f. 1673, d. 1747, kjæmpede i Spanien under Marlborough og var ſenere engelſk Geſandt ved forſkjellige Hofer. Under den øſterrigſke Arvefølgekrig kommanderede han den engelſke Armé i Tyſkland og ſlog 1743 Franſkmændene ved Dettingen. To Aar ſenere kjæmpede han i Skotland mod Jakobiterne.

Stalagmit og **Stalaktit**, Tapper og Søiler paa Tag og Vægge i Drypſtenshuler (ſ. d.) (Stalaktit) ſamt paa Bunden (Stalagmit).

Staleybridge (udt. Stelibridſj), By i det engelſke Grevſkab Cheſter, med 21,000 Indb. og betydelig Induſtri i Metaller og Bomuld.

Stallar, hos de ældre norſke Konger den af Hofembedsmændene, ſom ved alle offentlige Møder talte paa Kongens Vegne og paa hans Reiſer ordnede alt med Hensyn til Skyds og Befordring.

Stallbaum, Gottfried, tyſk Skolemand og Filolog, f. 1793, d. 1861, var først Lærer i Halle, ſenere i Leipzig, hvor han 1840 blev Profeſſor i klaſſiſk Filologi. Han har iſær gjort ſig fortjent ved ſin Bearbeidelſe af Platos Skrifter.

Stambul eller **Iſtambul**, det tyrkiſke Navn for Konſtantinopel.

Stamford, 1) By i Grevſkabet Lincoln i det øſtlige England, med 18,000 Indb. og Ølbryggerier. 2) By i Staten Connecticut i Nordamerika, med 12,000 Indb.

Stamhus eller **Stamgods**, en faſt Eiendom, ſom ved en bindende Diſpoſition er beſtemt til at gaa fra Mand til Mand inden en Familie, ſaaledes at den enkelte Beſidder vel ikke kan ſælge Eiendommen, men forøvrigt i det væſentlige har en Eiers fulde Raadighed over den. I Norge kan ifølge Grundlovens § 108 ikke oprettes Stamhuſe og Fideikommiſſer. Derimod gives der fra ældre Tid omtrent 20 Stamhuſe i Riget.

Stammen, ſe Tale.

Stampe, Henrik, fremragende danſk Retslærd, f. 1713, d. 1789, var en Tid Konrektor ved Aalborg Skole og anſattes 1741 ſom Profeſſor i Filoſofi ved Kjøbenhavns Univerſitet. 1746 udnævntes han til Aſſeſſor i Overadmiralitetsretten og 1748 til Generalauditør ved Sjøetaten. Senere blev han Profeſſor juris og Generalprokurør. Han havde ſtor Indflydelſe paa det danſke Retsvæſens og Lovgivningens Udvikling og tog ſig med Iver af Bondeſtanden, hvis Kaar han paa mange Maader ſøgte at forbedre. 1784—89 var han danſk Statsminiſter.

Stamſild (Alosa finta), en til Sildefamilien hørende Fiſk, ſom ſkiller ſig fra den egentlige Sild ved ſin Størrelſe ſamt ved, at den har en Række ſorte Pletter langs Siderne. Den bliver indtil 50 cm. lang og forekommer i Nordſjøen, Kattegat, Øſterſjøen og Middelhavet. Om Vaaren gaar den op i Elvene for at gyde. Dens Kjød er daarligt og kun lidet ſkikket til Næringsmiddel.

Stamſund, et af Veſtlofotens betydeligſte Fiſkevær, paa den ſydøſtlige Side af Veſtvaagø.

Stamtavle, en Fortegnelſe over en Slægts Medlemmer fra Forældre til Børn; ſe Genealogi.

Stand, i retslig og politiſk Henſeende de forſkjellige Klaſſer inden et Samfund. I Middelalderen inddeltes Befolkningen i fire ſkarpt afſondrede Stænder: Adel, Geiſtlighed, Borgere og Bønder, ſom til de repræſentative Forſamlinger hver for ſig valgte Repræſentanter, ligeſom der i retslig Henſeende eriſterede en betydelig Forſkjel mellem Stænderne. Denne Standsforſkjel er nu næſten overalt fuldſtændig ophævet i de kultiverede Lande; kun enkelte Steder findes der endnu Spor af den.

Standard, en engelſk Kvalitetsbetegnelſe, benyttes ſom Udtryk for Guldets og Sølvets Finhed. Standard Guld, Guld af Finhed $916^2/_3$ (= 22 Karat). Standard Sølv, Sølv af Finhed 925 (= $14^4/_5$ lødigt). En Standard Bord eller Planker = 10 Tylter eller 120 Stykker.

Standart, Navn paa Kavaleriets Faner.

Standfordbro, eng. Standfordbridge, nordøſt for den engelſke By York, er hiſtoriſk mærkelig ved det blodige Slag, ſom ſtod her 25de Septbr. 1066, i hvilket den norſke Konge Harald haardraade faldt.

Standfugle kaldes de Fugle, ſom forbliver i en Egn baade Vinter og Sommer, i Modſætning til Trækfuglene (ſ. d.).

Standret, en ſummariſk militær Domſtol, ſom nedſættes i viſſe Tilfælde, hvor en hurtig Afſtraffelſe anſees nødvendig. Ved en Standret bortfalder det ellers forudgaaende Krigsforhør, og Afſtraffelſen følger umiddelbart efter Dommens Afſigelſe.

Standsherre, i Tyſkland de 1806 og ſenere mediatiſerede (ſe Mediat) Fyrſter, Grever og Hertuger, ſom af Fødſel og Rang er jevnbyrdige med de uafhængigt regjerende Fyrſter, men ikke erkjendte ſom ſaadanne. 1815 erholdt de viſſe Forrettigheder, men diſſe blev dem for en ſtor Del berøvede 1848.

Stang, Fredrik, norſk Juriſt og Statsmand, f. 1808, d. 1884, blev 1824 Student fra Bergens Skole og tog 1828 en udmærket juridiſk Embedseramen. Aaret efter konſtitueredes han ſom Docent i Lovkyndighed og udnævntes 1831 til Lektor i ſamme Videnſkab. 1834 nedſatte han ſig ſom Høieſteretsadvokat og erhvervede ſig betydeligt Ry ſom ſaadan, hvorhos han blev Medlem af den Kommiſſion, ſom ſkulde udarbeide Forſlag til en ny Kriminallov. 1845 kaldtes han til Medlem af Kongens Raad og blev i denne Egen-

ſtab Chef for Indre-Departementet, ſom nylig var blevet oprettet. Han tog ſig med Iver af Kommunikationsvæſenet; det ſøndenfjeldſke Veinet ſaavelſom Anlægget af Norges første Jernbane kom iſtand, derhos gav han Initiativet til den Reform i Poſtvæſenet, navnlig en betydelig Nedſættelſe af den indenlandſke Porto, ſom blev gjennemført, og til Anlægget af de første Telegraflinier. 1856 blev han paa Grund af Overanſtrengelſe nødt til at træde ud af Miniſteriet. Han havde imidlertid ved ſin kloge og kraftige Ledelſe af Landets indre Anliggender erhvervet ſig almindelig Popularitet, ligeſom han paa Grund af ſin Dygtighed nød fortjent Anſeelſe blandt ſine Kollegaer i Statsraadet, og hans Fratræden vakte derfor almindelig Beklagelſe. 1859—60 var han Medlem af Storthinget, valgt fra Kriſtiania. Da Reviſionsſagen 1861 (ſe 2 Bd., S. 659 2den Sp.) foranledigede, at flere af den norſke Regjerings Medlemmer gik af, fik Stang det Hverv at danne et nyt Miniſterium, hvis første Medlem han blev. Forholdet mellem Regjering og Storthing var i de første Aar efter Stangs Tiltræden ſom Regjeringens Chef det bedſte, og 1869 evnedes begge Statsmagter om en betydningsfuld konſtitutionel Reform, nemlig Indførelſen af aarlige Storthing. Den Jaabækſke Agitation begyndte imidlertid at vrædike Mistillid til Styrelſen, og ved Fordreininger af vitterlige Fakta, Fortielſer ſamt ved at ſøge at ſtille enhver af Regjeringens Handlinger i et ſlet Lys lykkedes det at faa iſtand en Opinion mod Miniſteriet. Stangs Forſøg paa at løſe Statholderſtriden ved at lade udarbeide Forſlag til en ny Unionsakt førte ikke til noget, da Forſlaget faldt i Storthinget, og da han, ſom for havde været for Statsraadernes Adgang til Storthingets Forhandlinger, nu modſatte ſig denne Reform i den Affatning, hvori Storthinget havde beſluttet den (ſe 2 Bd., S. 660, 2den Sp.), fik Misnøien ny Næring. De Mænd, ſom tidligere havde ivret mod Statsraadsſagens Gjennemførelſe, optog den nu ſom Nr. 1 paa ſit Program, og Agitationen mod Miniſteriet fik ſnart dygtigere og talentfuldere Fortjæmpere, tildels netop blandt dem, ſom i Begyndelſen ivrigſt modſatte ſig den. Stenbingen tiltog efterhaanden ſaaledes, at Storthinget 1872 vedtog en Mistillidsadreſſe til Regjeringen, hvilken Kongen imidlertid erklærede ikke at kunne tage tilfølge. Da Forſlaget om Statholderpoſtens Ophævelſe 1873 blev ſanktioneret, udnævntes Stang til Statsminiſter, hvilken Poſt han indehavde til 1880, da han traf ſig tilbage til Privatlivet. — Foruden ſin Virkſomhed ſom Statsmand har Stang indlagt ſig ſtore Fortjeneſter af den norſke Lovfortolkning, og hans Skrift „Syſtematiſk Fremſtilling af Norges konſtitutionelle Ret", hvilket udkom 1833, anſees fremdeles ſom et af Norges juridiſke Hovedverker.

Stange, Præſtegjeld i Hedemarkens Amt, beſtaar af Sognene Stange, Ottеſtad og Tangen.

Stangjern, ſe Jern.

Stangvig, Præſtegjeld i Nordmøre, Romsdals Amt, beſtaar af Sognene Stangvig, Todal og Aasgaard.

Stanhope (udt. Stænhop), By i det engelſke Grevſkab Durham, med 10,000 Indb. og betydelige Blygruber.

Stanhope (udt. Stænhop), James, engelſk Feltherre, Statsmand og Diplomat, f. 1673, d. 1721, gjorde flere Reiſer i Udlandet og traadte ſenere ind i Armeen. I den ſpanſke Arvefølgekrig kommanderede han de ſpanſke Tropper i Spanien, erobrede Port Mahon og Minorka (1708) og ſlog Øſterrigerne ved Almenara og Saragoſſa (1710). Senere erhvervede han ſig betydelig Indflydelſe ſom Parlamentsmedlem og blev under Georg den førſtes Regjering Geheimeraad, Statsſekretær og Skatkammerkanſler. — Charles Stanhope, foregaaendes Sønneſøn, f. 1753, d. 1816, var et fremragende Parlamentsmedlem og udmærkede ſig desuden ſom Kemiker og Fyſiker, bl. a. ved Opfindelſen af den ſaakaldte Stanhopes Bogtrykkerpreſſe. — Lady Eſther Lucy Stanhope, foregaaendes Datter, f. 1776, d. 1839, var en Tidlang i Huſet hos ſin Onkel Miniſteren William Pitt og fungerede ſom hans Sekretær. Efter hans Død gik hun 1810 til Orienten og boſatte ſig i Syrien, hvor hun lod opføre et Slot paa Libanon. Ved ſin Godgjørenhed, værdige Optræden og det myſtiſke Væſen, hun paatog ſig, vandt hun betydelig Indflydelſe over de Indfødte, ſom kaldte hende „Tadmors Dronning" og „Libanons Sybilla". Ved ſin ſtore Godgjørenhed og koſtbare Levevis ſatte hun ſnart ſin Formue overſtyr og døde ſyg og fattig.

Stanislau, By i Galizien, med 14,500 Indb. og betydelig Fabrikdrift.

Stanislaus den første, Leszczynſki, polſk Konge, f. 1677, d. 1766, var Eier af et betydeligt Gods i Storpolen og blev ſom Voivod af Posen 1704 af den ſvenſke Konge Karl den tolvte udnævnt til Konge af Polen. Efter Karls Nederlag ved Pultava formaaede Stanislaus ikke at holde ſig paa Tronen, hvorfor han gik til Pommern og ſenere til Sverige. Paa en Reiſe til Tyrkiet 1711, hvorhen han begav ſig i den Henſigt at nedlægge Kongeværdigheden, blev han anholdt i Moldau og befandt ſig lige til 1714 i enſlags Fangenſkab. Efter Auguſt den andens Død blev han ved Frankriges Underſtøttelſe paany udraabt til Konge i Polen, men Rusland modſatte ſig det og underſtøttede Modkongen Auguſt den tredie af Sachſen. Han beleiredes i Danzig, men det lykkedes ham at flygte derfra, hvorefter han ved Freden i Wien 1735 ved ſin Svigerſøns, den franſke Konge Ludvig den femtendes Hjelp erholdt for Livstid Hertugdømmerne Lothringen og Bar. — Stanislaus den anden, Auguſt (Poniatovſki), f. 1732, d. 1798, var først polſk Geſandt i Petersburg, hvor han blev Storfyrſtinde, den ſenere Katharina den andens Elſker. Ved hendes Hjelp blev han 1764 valgt til Konge af Polen, men hans Karakterſvaghed og Afhængighed af Rusland gjorde, at han ingen Tilſlutning fandt hos ſit Folk. Da Rusland, Preusſen og Øſterrige havde delt Polen mellem ſig, blev han 1795 nødt til at fraſige ſig Tronen.

Stanislav, den hellige, polſk Geiſtlig, f. 1030, blev 1071 Biſkop i Krakau. Han ſatte den polſke Konge Boleslav i Ban paa Grund af hans Udſvævelſer, hvorover Kongen geraadede i et ſaadant Raſeri, at han 1079 overfaldt Biſkopen i Kirken og lod ham nedhugge. 1248 blev han kanoniſeret.

Stankelben, ſe Myg.

Stanley (udt. Stænli), Henry Moreton, berømt Afrikareisende, f. 1843 ved Denbigh i Wales, kom tidlig til Amerika, traadte 1861 som Frivillig ind i Nordstaternes Armé og bereiste efter Borgerkrigens Slutning Tyrkiet og Lilleasien som Bladkorrespondent. 1868 gik han i Bladet „New York Herald's" Tjeneste og fulgte som Korrespondent den engelske Hær paa Felttoget mod Abessinien. Aaret efter gav Bladets Eier, Gordon Bennett, ham det Hverv at opsøge Livingstone, som da befandt sig paa en Opdagelsesreise i det indre Afrika, og om hvis Skjebne man i længere Tid ikke havde hørt det ringeste. I Januar 1871 brød han op fra Zanzibar, og efter overordentlige Strabadser traf han i Novbr. s. A. sammen med Livingstone i Ujiji ved Tanganyikasjøen. 1874 slog Bennett sig sammen med Eieren af det engelske Blad „Daily News" for at sende Stanley paa en Opdagelsesreise til det indre Afrika. Den 13de Novbr. s. A. tiltraadte han sin berømte Reise fra Zanzibar tversover Afrika med et Følge af 300 Mand, undersøgte flere af de større Indsjøer og fulgte derefter Kongofloden til dens Udløb i Atlanterhavet, som han efter en Række eventyrlige Oplevelser naaede i August 1877. Begge disse Reiser har han selv beskrevet i „Hvorledes jeg fandt Livingstone" og „Gjennem det mørke Fastland", hvilke Værker er blevne oversatte til de fleste europæiske Sprog. I Begyndelsen af 1879 drog Stanley paany til Afrika, dennegang efter Opdrag af Kong Leopold den anden af Belgien. Efter i Zanzibar at have hyret nogle af de Folk, han kjendte fra sin Reise „gjennem det mørke Fastland", ankom han gjennem Suezkanalen nord om Afrika i August til Kongofloden's Munding, hvor han forefandt smaa Dampere, Baade, Materialier til Opførelse af Huse m. m. tilligemed nogle hvide Ledsagere, som et Dampskib havde bragt. Han oprettede efterhaanden Stationer i de nordre Kongoegne, naaede Stanley Pool, hvor han efter Forhandlinger med forskjellige Høvdinger fik fast Fod, og 1882, da Stationen Leopoldville her var bleven anlagt, kunde han seile videre op ad Floden for at anlægge Stationer og søge Forbindelse med de Indfødte. I Slutningen af 1883 blev den mest fremskudte Station anlagt ved Foden af den øvre Vandfaldegn i Hjertet af Afrika. Juli 1884 kom Stanley tilbage til Europa, efter i Løbet af 5 Aar under store Anstrengelser, Farer og Savn at have fuldbragt et Foretagende af største Betydning. 1885 udkom hans „Kongofloden og Grundlæggelsen af den frie Kongostat", i hvilket Skrift han beretter om sine Opdagelser og sin Virksomhed under sit sidste Ophold i Afrika. Samme Aar var han efter Opfordring tilstede ved Kongokonferensen i Berlin.

Stanley, Simon Karl, dansk Billedhugger, f. 1703, d. 1761, opholdt sig i flere Aar paa forskjellige Steder i Udlandet og blev 1754 Professor ved Kjøbenhavns Kunstakademi. Hans fornemste Arbeide er en Ganymed. — Karl Fredrik Stanley, foregaaendes Søn, f. 1738, d. 1812, var ogsaa Billedhugger. 1778 blev han Professor ved Akademiet. — Karl Fredrik Ferdinand Stanley, foregaaendes Søn, f. 1769, d. i Rom 1805, var Stadsarkitekt i Kristiania i de sidste Aar af forrige Aarh. og har b. a. bygget Kirke-Departements nuværende Gaard i Dronningens Gade.

Stanniol, Tinfolie, det til tynde Blade hamrede eller valsede Tin, benyttes til Belæg af Speile eller som Overtræk over forskjellige Gjenstande, fra hvilke man vil forhindre Luftens Adgang.

Stannografi, Tintryk; — stannografere, stikke eller tegne i Tinplader og aftrykke det tegnede paa Papir.

Stanton, Edvin, amerikansk Statsmand, f. 1815, d. 1869, blev 1862 Krigsminister og udmærkede sig som saadan ved sin fortrinlige Ordning af Hærvæsenet samt ved sin Iver for Negerslaveriets Afskaffelse. Efter Lincolns Død kom han i Ugunst hos dennes Efterfølger Johnson (s. d.), som afskedigede ham. Men Senatet modsatte sig hans Fjernelse, hvorfor han forblev i Embedet til 1868.

Stanze, stanza pl. stanze, it., egentlig et Værelse; Rafaels Stanzer kaldes de Værelser i Vatikanet, som er prydede med denne berømte Mesters Freskomalerier. — Stanze betyder i Digtekunsten Rimafdelinger, hver bestaaende af lige mange Linier og i samme Versemaal.

Stapelret, en tidligere i flere fremmede Lande Byerne tilkommende Ret, som bestod i, at alle Varer, som førtes til Byen, ikke maatte bringes videre, forend de en vis Tid havde været falbudte der. — Stapelplads ell. Stapelstad, en By, hvor mange fremmede Varer oplægges til Salg eller videre Forsendelse. Tidligere ogsaa i flere Lande en By, som havde Privilegium paa al Indførsel til og Udførsel fra Provinsen.

Staphylom, en drueligende Udvext eller Svulst paa Øiets Hornhinde, tildels ogsaa paa Senehinden, skyldes i Regelen en tidligere Øiensygdom.

Stappen, Norges nordligste Ø, ligger udenfor Magerø og er et af Finmarkens betydeligste Fuglevær. Den bestaar af tre temmelig høie og tildels utilgjængelige Fjeldknauser: Staurén, Storstappen og Kirkestappen samt den lavere Bogstappen; de er nu ubeboede. Paa Kirkestappen har i tidligere Tider staaet en Kirke.

Stapß, Friedrich, en tysk Præstesøn fra Naumburg, f. 1792, forsøgte i en Alder af 17 Aar under en Troppemønstring i Schönbrunn at myrde Napoleon den første. Han blev grebet og tilstod sin Hensigt, og da han paa Spørgsmaal erklærede, at ifald han frigaves, vilde han gjøre et nyt Mordforsøg mod Keiseren, blev han dømt fra Livet og skudt 17de Oktober 1809.

Staraja Russa, By i det russiske Guvernement Novgorod, med 15,000 Indb. og betydelige Saltverker. Byen er tillige et meget besøgt Badested.

Stargard, By i den preussiske Provins Pommern, ved den seilbare Ihnaflod, med 20,200 Indb. Af Byens offentlige Bygninger bør nævnes Mariakirken, et pragtfuldt gothisk Bygværk fra det 14de Aarh. Handelen er livlig, og der drives betydelig Industri i Manufakturvarer.

Stargræs (Carex), Plante af Halvgræsarternes Familie, med trekantet Stilk og græsagtige Blade. Blomsterne sidder i tætte Ax. Den voxer i Myrer og paa sumpige Steder og forekommer i en Mængde Arter; i Norge findes saaledes omkring 100.

Starhemberg, en gammel østerrigsk Fyrste- og Grevesl. Ernst Rüdiger Starhemberg, østerrigsk Feltherre, f. 1638, d. 1701, gjorde sig især berømt under Tyrkernes Beleiring af Wien 1683, idet han som Kommandant ledede Forsvaret. Han tilbageslog flere heftige Stormer og ødelagde Beleirernes Verker ved hyppige Udfald. — Guido Starhemberg, foregaaendes Fætter, f. 1657, d. 1737, udmærkede sig ligeledes under Wiens Beleiring. Senere kommanderede han som Feltmarskal Østerrigerne i den spanske Arvefølgekrig og vandt i Forening med Englænderne flere Fordele, men blev 1710 slaaet af Vendôme og maatte senere trække sig ud af Spanien.

Stark, Karl Bernhard, tysk Arkæolog, f. 1824, kaldtes 1855 til Heidelberg som Professor i Arkæologi. Han har foretaget flere videnskabelige Reiser saavel i Europa som i Lilleasien, og Resultatet af disse har han nedlagt i sine Skrifter „Archäologische Studien", „Städteleben, Kunst und Alterthum in Frankreich", „Niobe und die Niobiden" og „Reise im Orient".

Starkad Storvirksson (urigtig kaldet Stærkodder), nordisk Sagnhelt, blev efter Faderens Drab opfostret hos Kong Harald paa Agder. Odin skjænkede ham et Liv paa tre Menneskealdre, men Thor, som hadede ham, fordømte ham til at udføre en Nidingsdaad i hver. Starkad fór ifølge Sagnet vidt omkring og udøvede en Række Storbedrifter. I Braavallaslaget skal han have tjænet paa Kong Rings Side. Tilsidst blev han fældet af Kjæmpen Hød, som havde sin Faders Drab at hevne.

Starobjelsk, By i det russiske Guvernement Charkov, med 13,000 Indb. og livlige Hestemarkeder.

Staro-Konstantinov, By i Guvernementet Volhynien i det sydvestlige Rusland, med 16,000 Indb. og livlig Industri.

Starost (Stammeældste), tidligere i Polen en Adelsmand, som havde Kronens Gods i Forlening og undertiden udøvede en særlig Retsmyndighed inden Distriktet.

Stassart (udt. Stassar), Gosvin Josef Augustin, Baron af, belgisk Statsmand og Forfatter, f. 1780, d. 1854, indehavde i nogen Tid flere høiere Embedsstillinger i Frankrige og blev 1821 Medlem af den nederlandske Nationalforsamling, hvor han sluttede sig til den belgiske Opposition, blev Præsident i Senatet og var en af de Liberales Førere. 1834—39 var han Guvernor i Brabant. Af hans Skrifter er hans „Fabler" noget af det bedste, den franske Literatur eier i den Genre.

Staßfurt, By i den prøussiske Provins Sachsen, med 11,500 Indb. og det europæiske Fastlands største Saltleie.

Stat, i politisk Forstand et Samfund af Mennesker, som danner et Folk, besidder et Territorium og er undergivet en Regjering, det vil sige en Styrelse, som udøver den øverste Myndighed i Folkets Anliggender. Folkenes Sammenslutning i særskilte Stater er ligesaa gammel som de ældste Spor af Kultur og er aldeles nødvendig for et ordnet Samfundsliv, da et saadant ellers vilde være umuligt. Statsformen eller den Maade, hvorpaa en Stats indre Anliggender styres, kan være forskjellig; den kan saaledes være republikansk, konstitutionel-monarkisk eller autokratisk. De autokratiske eller despotiske Stater kan enten være Stater med uddannet Statsform (f. Ex. Rusland, Tyrkiet og Kina) eller uden en saadan (f. Ex. Marokko, Negerkongerigerne i det indre Afrika m. fl.). — Statsbankerot kaldes det, naar en Stat erklærer sig ude af Stand til at opfylde sine finansielle Forpligtelser. — Statsborger, Betegnelse for de til en Stat hørende Personer, som tilkommer visse Rettigheder fremfor andre, der ikke er Medlemmer af den vedgjeldende Stat. De statsborgerlige Rettigheder er høist forskjellige i de forskjellige Stater, og jo høiere Dannelsen og Oplysningen staar i vedkommende Stat, des større er gjerne disse Rettigheder. I de mest fremskredne Kulturstater har saaledes myndige Statsborgere ved sin Stemmeret og Valgbarhed Indflydelse paa næsten alle Statens Anliggender; i de despotiske Autokratier derimod bestaar disse Rettigheder næsten ikke i andet, end at Vedkommende har Lov til at opholde sig paa Statens Territorium. — Statsbudget, se Budget. — Statsforbund, se Forbundsstat. — Statsforfatning, se Grundlov. — Statsforvaltning, den øverste Ledelse af en Stats Anliggender tilligemed de Institutioner, gjennem hvilke Ledelsen udøves. — Statsgjeld fremkommer i Regelen ved Statslaan. Man skjelner mellem svævende og konsolideret Gjeld. Den svævende Gjeld er bestemt til hurtig Indløsning og er kun af midlertidig Natur. Den norske Stat har for Tiden og har næsten bestandig kun havt konsolideret Gjeld; til dels kommer dette af, at Statslaan ifølge Grundloven kun kan optages med Storthingets Samtykke. I de fleste Stater er Størstedelen af den konsoliderede Gjeld afsluttet saaledes, at den er uopsigelig fra Kreditors Side. I Norge er dette dog kun Tilfældet med en forholdsvis liden Del af Gjelden (se under Art. Norge, 2det Bd., S. 639). Den uopsigelige Statsgjeld amortiseres (s. dette Ord under Amortisation) ved frivilligt Tilbagekjøb; ofte, saaledes ogsaa i Norge, er der i dette Øiemed af Statsformuen afsat særlige Midler under Navn af synkende Fonds; disse Fonds bevagres da som Eiere af de ved dem indfriede Statsobligationer og forøges med de paa disse faldende Renter. Den amortisable Statsgjeld (hvortil i Norge hører hele den udenlandske Gjeld) afdrages i Regelen paa saadan Maade, at Renter og Afdrag til hver Termin tilsammen udgjør samme Beløb. Da Renterne udgjør stedse mindre Beløb, efterhaanden som Afdragningen gaar frem, bliver der altsaa betalt stigende Afdrag. De Obligationer, som til hver Termin skal indfries, udtages ved Lodtrækning; ofte har Regjeringen dog Ret til istedet at indkjøbe Obligationer til et tilsvarende Beløb, og dette vil naturligvis være fordelagtigere, naar Obligationerne kan faaes for mindre end fit Paalydende. Renten af Statslaan fastsættes i Regelen ikke med mindre Brøkdele end ½ Procent (f. Ex. 3½, 4, 4½ Procent osv.). Men den gjeldende Rentefod og Statens Kredit hos Publikum virker ikke alene paa den høiere eller lavere Rentefod, hvortil dens Laan med Nytte kan bringes paa Markedet, men ogsaa paa den Kurs, hvortil Obligationer, bærende en vis nominel Rente, kan afsættes. Da den nominelle Rente i Almindelighed sættes saa lavt, at Obligationerne kun betales med noget mindre end fit Paa-

lydende, bliver den af Staten i Virkeligheden betalte (den effektive eller reelle) Rente noget høiere. Den norske Stats for Tiden bestaaende udenlandske Statsgjeld bærer saaledes dels $4^1/_2$, dels 4 Procent nominel Rente; men efter den Kurs, hvortil Laanene er afsluttede, udgjør den effektive Rente fra omtr. 5 til omtr. $4^1/_7$ Procent. Det dyreste af de 10 sidste Statslaan var det af 1858, med en reel Rente af 5.028 Procent, det billigste, Laanet af 1884, med en reel Rente af 4.145 Procent. Dette er ikke nogen høi Rente i Forhold til, hvad der i Almindelighed maa betales af mindre Stater. De første Statslaan, Norge efter 1814 optog (i Tydeaarene), var meget dyrere. Men den norske saavelsom de andre skandinaviske Staters i det hele forsigtige Finansstyrelse i den nyere Tid og navnlig den Samvittighedsfuldhed, hvormed de altid har betalt de fastsatte Renter og Afdrag af sine Laan, har efterhaanden paa de europæiske Pengemarkeder skaffet dem god Kredit. Hertil har det ogsaa bidraget, at deres Statslaan for en stor Del er optagne i produktivt Øiemed. Af Norges nuværende Statsgjeld er saaledes Størsteparten paadraget for at skaffe Midler til Jernbanebygning. I Regelen henvender en Stat, som skal optage Laan, sig ikke direkte til det laangivende Publikum, men afslutter Laanet med ét eller flere Bankhuse, hvilke derpaa for egen Regning bringer de enkelte Obligationer paa Markedet, undertiden paa engang, undertiden efterhaanden i flere Partier. I den nyere Tid har dog enkelte Stater brugt den Fremgangsmaade at indbyde alle og enhver til at tegne sig som Deltagere i Statslaan til en vis, paa Forhaand bestemt Kurs. En egen Art Statslaan, som er benyttet af flere Stater (dog ikke af Norge), er Lotterilaan. Disse sluttes paa det Vilkaar, at Staten foruden at indfri de hver Termin ved Lodtrækningen udtrukne Obligationer tillige udbetaler Ihændehaverne af visse af Obligationerne større eller mindre Præmier. — **Statskup**, en med Magt foretagen Forandring af Forfatningen, hvorved enten Regenten egenmægtig tilvender sig større Myndighed eller Undersaatterne erklærer Regenten for afsat. — **Statslaan**, se ovenfor Statsgjeld. — **Statsmagter**, de særskilte Organer, mellem hvilke den høieste Statsmyndighed i en konstitutionel Stat er fordelt, altsaa i Norge Kongen og Storthinget. Til Statsmagterne regner mange ogsaa Domstolene, som Indehavere af den dømmende Myndighed, men dette er ikke rigtigt, da Domstolene ikke, saasom Kongen og Storthinget, har nogen fri besluttende Myndighed, men kun afgjør, hvad der ifølge de af Statsmagterne givne Love er Ret. — **Statspapirer**, de af Staten til dens Kreditorer udstedte Gjeldsbreve, som med faa Undtagelser er rentebærende. De er uopsigelige fra Kreditors Side, men lydende au porteur, og er derfor Gjenstand for Børshandel, hvorved deres Kurs betinges ved den Rente, de giver, og ved Statens Kredit. — **Statsraad**, et Kollegium, som sammen med Statens Regent afgjør de vigtigste Statssager. I Norge og Sverige benævnes Kongens Ministerium Statsraad; i enkelte andre Lande er det Betegnelsen for et noget anderledes sammensat Kollegium. — **Statsret**, Indbegrebet af de Retsregler, som ordner **Statsforfatningen**, d. e. Retsreglerne angaaende Statsmagternes Organisation, den dem samlet og enkeltvis tilkommende Raadighed over Statens Anliggender og Grændserne for deres Beføielser overfor den enkelte Undersaat. Undertiden bruges Udtrykket Statsret i en videre Forstand, saaledes at det ogsaa omfatter **Statsforvaltningsretten**, d. e. de Retsregler, som ordner Styrelsens forskjellige Grene, de Organer, hvorigjennem Staten og dens Underafdelinger (videre og engere Kommuner) gjennemfører sine Opgaver, og den Maade, hvorpaa disse Organer skal virke, samt Statshusholdningen og Politiet, derunder indbefattet Næringslovgivningen. — **Statsrevisor**, se Art. Revidere. — **Statssekretær**, i Norge den Embedsmand, som fører Regjeringens Protokoller.

Staten Island (udt. Stæten Eilænd), Ø ved Nordamerikas Østkyst, udenfor New-Yorks Havn.

Stathelle, Ladested i Bratsberg Amt, ligeoverfor Brevig paa Langesundsfjordens Vestside, med 430 Indb. og Udførsel af Trælast.

Statik, Ligevegtslære, Læren om Legemernes Ligevegt.

Station, Holdepunkt, Skifte- eller Hvilested; Opholdssted, Standpunkt; — **stationær**, stillestaaende, som opholder sig eller forekommer paa et vist Sted; — **stationere**, ansætte, anbringe paa et vist, bestemt Sted.

Statist, i Skuespilkunsten en, som spiller en stum Persons Rolle; Figurant.

Statistik, i videre Forstand en paa talrige Jagttagelser bygget og i Tal udtrykt Fremstilling af forskjellige Forhold. Statistiken er ikke saa meget en særskilt Videnskab som meget mere en videnskabelig Methode, der finder Anvendelse i næsten alle Livets Forhold. I snevrere Forstand betyder Ordet den paa Beregning grundede Fremstilling af et Distrikts, et Lands, en Verdensdels sociale, statsøkonomiske, merkantile eller industrielle Forhold osv. — I de fleste civiliserede Lande er der oprettet **statistiske Bureauer**, som beskjæftiger sig med at affatte Forteguelse over vedkommende Lands Folkemængde, dens Af- eller Tiltagen, Bevægelse m. m., Landets Næringsveie, dets naturlige Rigdomme, Handel, Industri, Skibsfart, Pengevæsen osv. I Norge er saaledes oprettet et statistisk Centralbureau, som sorterer under Indredepartementet og bestyres af en egen Direktør.

Statius, Publius Papinius, romersk Digter i det 1ste Aarh. e. Kr., uddannede sig i Rom og feirede flere Gange i de poetiske Væddekampe. Af hans Digte er „Thebais" og „Silvae" samt det ufuldendte „Achilleis" blevne opbevarede.

Stativ, Stillads, Fodstykke; Understel for geometriske og optiske Apparater (Theleskoper, Theodoliter osv.).

Statland, Norges vestligste Forbjerg, ligger i Nordfjord, Nordre Bergenhus Amt. Det udgjør en ca. 30 km. lang, temmelig bjergig Halvø mellem Ulfsvaag og Vanelvgabet og har ingen Dræfte udenfor, af hvilken Grund Seiladsen om Stathavet eller Statshavet betragtes som en af de vanskeligste langs Norges Kyst.

Statsbudget, Statsforfatning, Statsgjeld osv. se under Stat.

Statsøkonomi, ogsaa betegnet som Nationaløkonomi, politisk Økonomi, paa norsk undertiden Velstandslære, kaldes den Videnskab, som undersøger og fremstiller de økonomiske Love for den Virksomhed, hvorved Medlemmerne af et Samfund tilveiebringer Midlerne til Tilfredsstillelse af sine Fornødenheder. Det første afsluttede statsøkonomiske System, Merkantilsystemet (s. d.), fik fra det 16de Aarh. efterhaanden en mere eller mindre afgjørende Indflydelse paa de fleste europæiske Staters økonomiske Politik. Som en egentlig videnskabelig Lære blev det dog aldrig udviklet. Dette var derimod Tilfældet med det fysiokratiske System (se under Fysiokratisk Skole), som omtrent fra Midten af forrige Aarh. fremstilledes videnskabelig navnlig af Franskmændene Quesnay og Turgot. Fysiokraterne maa derfor ansees som de egentlige Grundlæggere af Statsøkonomien som Videnskab. Af ganske anden Betydning for Statsøkonomiens Udvikling blev dog Adam Smith, Grundlægger af den endnu i de fleste Lande herskende saakaldte industrielle eller Frihandelsskole („Manchesterskolen", se under Art. Frihandel). Foruden i hans eget berømte Værk om „Grundene til Folkenes Rigdom" er Systemet hovedsagelig udviklet af Englænderne Malthus, Ricardo, Mac Culloch og J. St. Mill samt Franskmændene J. B. Say, Bastiat og Michel Chevalier. Navnlig siden noget før Midten af dette Aarh. vandt Skolens Sætninger Indgang i de fleste Landes økonomiske Lovgivning, i Norge fornemmelig gjennem Schweigaards Indflydelse. Den Modstand, enkelte Forfattere, f. Ex. Tyskeren Friedrich List og Amerikaneren Carey, reiste mod Frihandelen, formaaede i Europa ikke synderlig at standse Udviklingen. Endnu mindre lykkedes dette for de socialistiske Forfattere (Franskmændene St. Simon, Fourier, Proudhon, Louis Blanc og Tyskerne Rodbertus, Marx, Lassalle, [se disse]), hvilke fra et principielt modsat Standpunkt bekjæmpede Skolens Grundsætning om, at Staten mindst mulig bør blande sig i den økonomiske Udvikling, idet denne antages bedst varetaget af den enkelte (individualistisk Opfatning). I den seneste Tid har der dog i det offentlige Liv igjen reist sig en ihærdig Modstand mod Frihandelssystemet og stærke Krav paa Statens Ordning af Samfundets økonomiske Forhold i det hele. Og disse Krav har faaet en videnskabelig Støtte i den nyeste, især i Tyskland stærkt repræsenterede ethiske eller socialpolitiske Skole (Schäffle, Adolph Wagner, Schmoller m. fl., i Almindelighed benævnte „Kathedersocialister", s. d.). I Tyskland er under Indflydelse heraf allerede i stor Udstrækning indført Beskyttelsestold, ligesom de første Skridt i Retning af den saakaldte Statssocialisme er tagne gjennem Lovforskrifter om Arbeideres Forsikring mod Ulykkestilfælde m. v. En mere neutral Stilling til de forskjellige praktisk-økonomiske Spørgsmaal indtager en tyst saakaldt historisk Skole, som anerkjender de forskjellige Standpunkters Berettigelse hvert for sin Tid; denne Skoles fornemste Repræsentant er W. Roscher.

Statue (udt. Statue eller Staty), Standbillede, en Billedstøtte, som fremstiller hele det menneskelige Legeme i Modsætning til Buste; se forøvr. Art. Billedhuggerkunst.

Statuere, fastslaa, fastsætte; indrømme, vedgaa, lade finde Sted. — Statuere et Exempel, straffe til Advarsel.

Statur, Vext, Legemsbygning, Høide.

Status, lat., Stand, Tilstand Stilling, Beskaffenhed; Formuestilstand; Status qvo, Tilstand, hvori noget befinder eller befandt sig; bringe in statum quo, bringe i den forrige Tilstand; Status quo ante (bellum), Stillingen med Hensyn til Gebets- og Magtforhold før Begyndelsen af en Krig.

Statuter, Love eller Vedtægter for et Selskab, en Forening osv.; Laugsartikler.

Staudenmaier, Franz Anton, tysk katholsk Theolog, f. 1800, d. 1856, blev 1830 Professor i Theologi i Giessen og 1837 i Freiburg. Han har udgivet flere Skrifter, deriblandt „Der Geist des Christenthums", „Darstellung und Kritik des Hegelschen Systems" og „Die christliche Dogmatik".

Stauffenberg, Franz August, Friherre Schenk von, tysk Politiker, f. 1834, blev 1866 Medlem af det baierske Deputeretkammer og indvalgtes 1871 i den tyske Rigsdag, hvor han paa Grund af sin fremragende Dygtighed snart erhvervede sig megen Anseelse. 1873—75 var han Præsident i Baierns Deputeretkammer og 1874—79 første Vicepræsident i Rigsdagen. Han er en af det nationalliberale Partis Førere.

Staunton, Sir George Leonard, engelsk Reisende, f. 1737, d. 1801, studerede Medicin og gik 1762 som Læge til Vestindien. Her stiftede han Venskab med Lord Macartney, senere Statholder i Madras, hvem han fulgte til Ostindien som Sekretær. 1792—94 deltog han i en Gesandtskabsreise til Kina, om hvilken han udgav sin berømte Reisebeskrivelse. — Hans Søn Sir George Thomas Staunton, f. 1781, d. 1859, ledsagede sin Fader til Kina, hvor han senere blev Bestyrer af et Faktori. Paa Grund af sit alsidige Kjendskab til Kinesernes Sprog og Sæder ydede han 1814 den engelske Regjering vigtige Tjenester i dens Underhandlinger med Kina. Han har i høi Grad bidraget til at udbrede Kjendskab til Kinas sociale og literære Forhold, saavel ved Oversættelsen af den kinesiske Straffelov, som ved sine øvrige Skrifter.

Staupitz, Johann von, d. 1524, Luthers Ven og Velynder, blev som Generalvikar for Augustinerordenen bekjendt med Luther, hvem han under dennes indre Kampe ofte veiledede. Hans ængstelige Forsigtighed tillod ham imidlertid ikke i alt at følge Luther, nagtet han billigede dennes Reformationsverk, og det lykkedes tilsidst de Pavelige at fjerne ham ganske fra Luther, idet han modtog Pavens Udnævnelse til Abbed. Han vedblev imidlertid at nære et varmt Venskab for Luther, som denne ogsaa gjengjeldte.

Staurvagn, eller **Spækhugger**, se Hvaler (1ste Bd., S. 839, 1ste Sp.).

Stavanger, By i det vestenfjeldske Norge, i Amtet af samme Navn, ligger paa Jæderens Nordside ved en Bugt af Bukkenfjord. Byen, hvis Indbyggerantal ved Udgangen af 1881 var 23,222 har en vakker Beliggenhed og en god Havn, samt er tildels smukt bebygget. Domkirken, tidligere kaldet St. Svithuns Kirke, en Murstensbygning af høi Alder, er næst Trondhjems Domkirke den mærkeligste Kirkebygning i Norge.

I den opbevaredes under Katholicismen den hellige Svithuns Skrin, og Kirken var af den Grund et almindeligt Valfartssted. Byen har en Latinskole med 10 Lærere, en Sjomandsskole og et Bankkontor. Dens fornemste Næringsveie er Skibsfart og Handel, især med Fiskevarer. Handelsflaaden talte 1884 605 Seilskibe med en samlet Drægtighed af 104,648 Tons og med 4,497 Mands Besætning, samt 41 Dampskibe, drægtige 10,834 Tons og med en Besætning af 484 Mand. Med Hensyn til Skibenes Antal er Stavanger Nr. 1 af Norges Byer, og hvad Drægtigheden angaar overtroffes den kun af Arendal. En stor Del af Handelsflaaden bestaar af mindre Fartøier og anvendes i Kystfart eller paa Expeditioner til de større Fiskerier. — Stavanger er en af Norges ældste Byer og synes at have været til allerede paa Olav Kyrres Tid. Da Byen i Begyndelsen af det 12te Aarh. blev Bispesæde, tiltog den snart i Magt og Anseelse. I det 17de Aarh. gik den betydelig tilbage, dels paa Grund af to ødelæggende Ildebrande (1633 og 1684), dels fordi Biskoppens og Stiftamtmandens Sæde forflyttedes til Kristiansand, og endelig ved, at den i 1686 mistede sine Kjøbstadsrettigheder, hvilke den dog efter 4 Aars Forløb fik tilbage. Ogsaa i det 18de Aarh. vedblev Byen kun at være en Skygge af hvad den for var; Folkemængden, som 1769 udgjorde 2,154, var 1801 kun forøget med 300. I Aarene 1840—70 gik Byen rask fremad, hvilket navnlig skyldtes Sildefisket, som fra det nævnte Aar slog godt til i de omliggende Fiskevær, samt Byens betydelige Skibsfart. I de seneste Aar er Stavanger gaaet tilbage som Følge af Sildefiskeriets Ophør og de høist mislige Konjunkturer for Skibsfarten.

Stavanger Amt, den sydligste Del af det vestenfjeldske Norge, grændser mod Nord til Søndre Bergenhus Amt, mod Øst til Nedenæs samt Lister og Mandals Amter og mod Syd og Vest til Havet. Størrelsen er 8,980 km.² og Indbyggerantallet ca. 125,000. Amtet gjennemskjæres af en Række temmelig lange Fjorde, som bugter sig ind i de forskjelligste Retninger, tildels omgivne af høie Fjelde, som styrter steilt ned i Havet. Hele dette Fjordsystem munder ud i eller kan betragtes som Forgreninger af Bukkenfjord (s. d.). Saavel i Fjordmundingerne som udenfor ligger en tæt Gruppe af tildels større Øer, adskilte ved forholdsvis trange Sund, ligesom Fjordene danner flere temmelig betydelige Halvøer, som kun ved en smal Landstrimmel er forbundne med Fastlandet. De vigtigste Fjorde er: Gansfjord, Hølefjord, Lysefjord, Hjelmelandsfjord, Ulsfjord, Sandefjord, Sandeidsfjord, Vindefjord og Nærstrandsfjord. Af Øerne kan nævnes Karmø, Bukken, Haaksen, Finø og Ombø. Af Elve findes et stort Antal, men ingen af dem er af nogen betydelig Længde eller Størrelse. For Veivæsenet er der i den sidste Tid gjort betydeligt, ligesom en Jernbane er lagt over Jæderen. I civil Henseende deles Amtet i 2 Fogderier, 4 Sorenskriverier, 7 Byfommuner (Stavanger, Soggendal, Egersund, Sandnæs, Skudesnæs, Kopervik og Haugesund) og 37 Herreder. De vigtigste Næringsveie er Agerbrug, Fædrift, Skibsfart og Fiskeri. Skovdriften er forholdsvis ringe. Amtets tidligere vigtigste Fiskeri, Vaarsildfisket har i de sidste Aar været af liden Betydning. Af Bergverker kan nævnes Vigsnæs Værk, som er Landets rigeste Kobberverk, samt Hinderager Kobber- og Svovlkisgruber. Fabrikdriften staar paa et forholdsvis høit Trin og beskjæftigede 1875 over 1000 Personer. Det samlede Antal Fabrikanlæg var samme Aar 78, hvoraf 9 for Forædling af Sten og Jord, 22 for Tilvirkning af Maskiner, 4 for kemisk Industri, 7 for Textilindustri, 14 for Tilvirkning af Trævarer og 18 for Tilvirkning af Næringsmidler. — Stavanger Amt udgjorde i ældre Tider det saakaldte Rogaland og havde egne Konger; den sidste af disse, Sulke, faldt i Slaget i Hafrsfjord. Harald haarfagre og hans Efterkommere opholdt sig jevnlig i Rogaland, og her boede udigjennem Tiderne flere mægtige og navnkundige Mænd. I det 14de og de følgende Aarh. led Distriktet meget, dels ved Pesten, dels ved Plyndringer af hanseatiske Sjørøvere. Fra Begyndelsen af det 18de Aarh. begyndte Velstanden igjen at hæve sig, tildels paa Grund af rige Fiskerier, og Krigsaarene 1807—14 bidrog snarere til at ophjelpe Næringsveiene end til at skade dem. Senere er Amtet gaaet jevnt fremad i Velstand og Folkemængde; den sidste er siden 1835 næsten blevet fordoblet. — Stavanger Amt sender 5 Repræsentanter til Storthinget.

Stavangfjord eller **Stavenæsvaag**, en liden Fjord i Aalevolds Prestegjeld, Nordre Bergenhus Amt, bekjendt ved det Sjoslag, som stod her mellem Harald haarfagres Jarler Haakon Grjotgardsson og Atle af Sogn, i hvilket begge mistede Livet.

Stavdyr, enslags Infusionsdyr (s. d.).

Stavnsbaandet, et i Middelalderen opkommet Baand paa de danske Bønder, som havde fæstet Gaarde, samt deres Afkom. De var pligtige til at forblive paa Godset, og hvis de forlod dette uden at have indhentet Tilladelse dertil af Jordbrotten, kunde han **dele dem til Stavns**, d. e. tvinge dem til at vende tilbage med hele sin Formue. Stavnsbaandet sattes senere i Forbindelse med Udskrivning til Krigstjenesten. Det ophævedes ved en Forordning af 1788, i hvis Iværksættelse Nordmanden Generalprokurør Kristian Kolbjørnsen havde en væsentlig Andel.

Stavropol, Guvernement i det sydlige Rusland, mellem det Kaspiske og det Asoviske Hav, 68,620 km.² stort, med ca 474,000 Indb., bestaaende af Russer, Armenier, Tatarer, Perser osv. Hovedstaden **Stavropol**, som er Sæde for Kiskaukasiens Overøvrighed, har 24,000 Indb. og berømte Markeder samt livlig Industri.

Stavværn, se Fredriksværn.

Stearin, tilligemed Palmitin og Olein, en væsentlig Bestanddel af Fedtarterne. Den indeholdes saaledes i rigelig Mængde i Talg. Stearinlysenes Masse bestaar hovedsagelig af Stearinsyre og Palmitinsyre. Denne Masse er haardere, har et smukkere Udseende og giver et bedre Lys end selve Talgen. Den fremstilles ved at behandle (forsæbe) Talg (eller andre Fedtarter) med Kalk eller med overhedet Vanddamp.

Stearopten, de flygtige Oliers faste Del.

Steatit, d. s. s. Spetsten (s. d.).

Stedinger, en med Friserne beslægtet Folkestamme, som tidligere boede i Oldenburg. I det 12te og 13de Aarh. modsatte de sig Geistlighedens og de verdslige Magthaveres Udsugelser, hvorfor Erkebispen af Bremen belagde deres Land med

Interdikt, og Pave Gregor der 9de lod prædike et Korstog mod dem. 1233 overfaldt en Hær paa 40,000 Mand under Hertugen af Brabants Anførsel deres Land og ødelagde det paa det frygteligste, nedslaglede Befolkningen uden Hensyn til Alder eller Kjøn og lod en Mængde dømme til Kjætterbaalet.

Stedingk, Curt Bogislav Ludvig von, svensk Feltmarskal, f. 1746, d. 1837, gik først i fransk Militærtjeneste og deltog som fransk Brigadegeneral i den nordamerikanske Frihedskrig. Under den svensk-russiske Krig 1788—90 havde han Overbefalingen over en Del af den svenske Armé og tilføiede Russerne flere Nederlag. Senere var han svensk Gesandt i Petersburg og var 1813—14 Kronprins Karl Johans Næstkommanderende i Felttoget mod Napoleon. — Viktor von Stedingk, foregaaendes Broder, f. 1751, d. 1823, svensk Generaladmiral, var ogsaa en fremragende Militær og udmærkede sig bl. a. som Anfører for den svenske Skjærgaardsflaade i Slaget ved Svensksund 1790.

Stedmorsblomst (Viola tricolor), Plante af Fiolfamilien, med opret, grenet Stilk, ovale Blade, lyreformede Axelblade og sterformede Kroner, hvis Farve vexler i blaat, gult, violet og hvidt. Den vorer især paa tørre Bakker og blomstrer til langt ud paa Høsten. Af denne Art dyrkes i de senere Aar som Prydplanter en Mængde vakre Varieteter med meget store Blomster. Disse trives i Norge overalt, hvor Mennesker kan bo.

Steele (udt. Stihl), Sir Richard, engelsk Literat, f. 1671, d. 1729, vaadte ind i den kongelige Hestgarde og førte et lystigt og eventyrligt Liv. Senere øfrede han sig for literære Sysler og udgav bl. a. Tidsskrifterne „The tatler", „The Spectator" og „Guardian", som vandt stor Indflydelse.

Steen, Adolf, dansk Mathematiker, f. 1816, blev 1861 Professor i Mathematik ved Kjøbenhavns Universitet og var i en Række af Aar Medlem af Rigsdagen. Han har udgivet flere mathematiske Lærebøger, som har vundet stor Udbredelse.

Steen, Jan, berømt hollandsk Maler, f. 1636. d. 1689, uddannede sig under Brouwer og van Goyen. Da han ikke formaaede at ernære sig og sin Familie ved Penselen, oprettede han først et Bryggeri, og da denne Spekulation mislykkedes, nedsatte han sig som Skjænkevert. De Scener, han derved daglig var Vidne til, har han i mesterlig Grad forstaaet at gjengive paa Lærredet. Hans Billeder udmærker sig ved en fortræffelig udført Komposition, fin Opfatning og yppelig Kolorit. Til hans bedste Arbeider hører „Keglebanen", „Den syge Dame", „Bryllupsfesten" og „Brylluppet i Kana".

Steenbuch, Henrik Nikolai, norsk Jurist, f. 1774, d. 1839, tog 1810 juridisk Embedseramen og blev 1814 Overretsprokurator i Trondhjem. 1816 udnævntes han til Lektor i Lovkyndighed ved Kristiania Universitet og to Aar senere til Professor. Han har skrevet adskillige Afhandlinger om juridiske, historiske og politiske Emner. 1827 var han Storthingsmand fra Kristiania.

Steensen, Nils (Nicolaus Steno), dansk Videnskabsmand, f. 1638, d. 1686, studerede Medicin og Anatomi først i Kjøbenhavn, senere i Holland og Frankrige. Som Anatom lagde han snart saa omfattende Kundskaber for Dagen, at han tiltrak sig almindelig Opmærksomhed; saaledes blev han paa en Reise til Italien udnævnt til Læge hos Hertugen af Toskana. Under sit Ophold i Udlandet blev han lidt efter lidt vunden for den katholske Kirke, og 1667 gik han over til den. Fem Aar senere nulgte han Griffenfeldts Opfordring til at modtage en Professorpost i Anatomi ved Kjøbenhavns Universitet, men hans religiøse Grublerier hindrede ham i at øfre sig for sin Videnskab. Efter to Aars Forløb vendte han tilbage til Italien, blev viet til Præst og udnævntes 1677 til Biskop og apostolisk Vikar i Norden. Hans Religionsiver udartede tilsidst til Fanatisme, saa at han ved strenge Bodsøvelser og Selvpinsler forkortede sit Liv. Som Anatom gjorde han flere betydningsfulde Opdagelser, og hans Forskninger angaaende de fossile Levninger afgav det første paalidelige Grundlag for Geognosien.

Steenstrup, Johannes Japetus Smith, dansk Naturforsker, f. 1813, blev 1845 Professor i Zoologi ved Kjøbenhavns Universitet. Som Naturkyndig har han erhvervet sig megen Anseelse og paa sine Reiser gjort mange interessante videnskabelige Opdagelser. 1839—40 gjorde han en Forskningsreise til Island og 1844 en lignende til Færøerne og Skotland; desuden har han flere Gange bereist det sydlige og østlige Europa. Blandt hans naturhistoriske Forskninger kan nævnes hans Undersøgelse af Blæksprutterne, Snyltekrebsene og Flyndrerne. Som flittig Granskер af de danske Tørvmyrer, Kjøkkenmøddinger og Levninger fra Stenalderen har han leveret vigtige Bidrag til Løsningen af Spørgsmaalet om Menneskeslægtens Optræden i Danmark i den forhistoriske Tid.

Steenwijk, den ældre, Hendrik van, flandersk Maler, f. 1550, d. 1604, har især udmærket sig som Arkitektur- og Dekorationsmaler. — Hans Søn Hendrik Steenwijk, den yngre, f. 1585, d. 1649, var ogsaa en fremragende Arkitekturmaler.

Steenwinkel, Hans eller Johannes de Embda (fra Embden), dansk Arkitekt, har især gjort sig navnkundig ved i Slutningen af det 16de Aarh. at opføre Tycho Brahes berømte Observatorier Uranienborg og Stjerneborg paa Øen Hveen. — Hans Søn Hans Steenwinkel, f. 1587, d. 1639, vandt ogsaa megen Anseelse som Bygmester, bl. a. ved Bygningen af Rundetaarn (s. d.) ved Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn, hvilket dog først fuldføres efter hans Død, i 1642.

Stefan, Navnet paa 9 Paver. Stefan den første (254—57), den hellige, hævdede ligeoverfor Cyprian af Karthago Kjætternes Ret til at døbe og fremkaldte derved et Skisma mellem Romerkirken og de afrikanske Kristne. — Stefan den anden var kun fire Dage Pave (Marts 752) og regnes derfor ikke med i Paverækken. Den virkelige Stefan den tredie kaldes derfor den anden; han var Pave 752—57 og kom i Krig med Longobarderne, mod hvem han kaldte Pipin den lille til Hjelp. Pipin slog Longobarderne og tvang deres Fyrste Aistulf til at afstaa Exarkatet til Paven, hvorved han lagde Grunden til Pavernes verdslige Herredømme; til Tak herfor salvede Stefan Pipin til Frankernes Konge. — Stefan den tredie (768—72) lod paa en Synode i Rom 769 Helgen- og Billeddyrkelsen stadfæste, hvilken en Synode i Konstantinopel havde for-

kastet. — Stefan den fjerde (816—17) var uden Betydning. — Stefan den femte (885—91) havde langvarige Stridigheder med Keiser Karl den tykke og krønede senere Guido af Spoleto til Konge af Italien. — Stefan den sjette (896—97) indviklede sig i de daværende Partikampe i Italien og gik saa vidt i sin lave Hevngjerrighed, at han lod den foregaaende Paves Lig opgrave og mishandle. Han blev efter faa Maaneders Regjering fanget og kvalt i Rom. — Stefan den syvende (929—31) var et villieløst Redskab i Hænderne paa den berygtede Kvinde Theodora og hendes Datter Marozia, som herskede fuldstændig enevældig i Pavestolens Navn. — Stefan den ottende (939—42) var ligeledes en yderst svag Mand, som gik i de politiske Partiers Ledebaand. — Stefan den niende (1057—58) bidrog som Kardinal til det fuldstændige Schisma mellem den græske og den romerske Kirke.

Stefan, Navn paa fem Konger i Ungarn, af hvilke kun den første, den hellige, fortjener at nævnes. Han regjerede fra 997 til 1038 og var en af sin Tids ædleste og betydeligste Fyrster. Han indførte Kristendommen og gav sit Land enslags Forfatning samt gode Love. Af Paven fik han Titelen „Apostoliske Majestæt" samt en Krone (den saakaldte Stefanskrone), der endnu opbevares som Symbol paa Ungarernes nationale Enhed.

Stefanskorn eller **Lusefrø**, en Art Ridderspore (Delphinium staphisagria), hvis Frø indeholder et skarpt, giftigt Stof. I pulveriseret Tilstand benyttes Frøet til at fordrive Utøi.

Stefanus, en af de syv Fattigforstandere eller Diakoner, som Apostlerne udnævnte i Jerusalem kort efter Kristi Himmelfart. Han skildres som „en Mand fuld af Tro og Kraft" (Ap. Gj. 6, 8). Hans modige Optræden gav Anledning til en Forfølgelse, for hvilken han selv blev Offer, idet han blev stenet af Jøderne Aar 36 eller 37. Stefanus er den første historisk bekjendte Martyr i den kristne Kirke; hans Mindedag er 26de Decbr.

Stefanus fra Byzanz, græsk Geograf i Begyndelsen af det 6te Aarh. e. Kr., skrev under Titelen „Ethnica" en geografisk Ordbog, som er et Uddrag af 300 Forfatteres Verker. Den indeholder ikke blot Navnene paa Folk, Lande, Byer, Bjerge og Floder, men ogsaa en Angivelse af flere Nationers virkelige eller antagne Udspring. En stor Del af dette Verk er bleven opbevaret til vore Tider.

Steffens, Henrik, Filosof, Naturforsker og Digter, f. i Stavanger 1773, d. i Berlin 1845, kom 1779 med sine Forældre til Helsingør, senere til Roskilde og Kjøbenhavn og blev Student 1790 samt lagde sig efter Naturvidenskaberne. 1796 nedsatte han sig i Kiel som Privatdocent i Naturhistorie, hvor hans Forelæsninger stærkt besøgtes og hans aandrige Veltalenhed forskaffede ham stort Ry. Senere gik han til Tyskland, hvor han stiftede Bekjendtskab med flere fremragende Aander, deriblandt med Schelling, hvis Forelæsninger over Naturfilosofi fik en stor Indflydelse paa hans Udvikling. 1802 vendte han tilbage til Kjøbenhavn, hvor han fortsatte sin Forelæsningsvirksomhed og udgav en Del af sine Foredrag i det epokegjørende Verk „Indledning til filosofiske Forelæsninger". Hans Anseelse voxede stadig, og i visse Retninger blev hans filosofiske og videnskabelige Anskuelser banebrydende. Blandt dem af hans talrige Tilhørerkreds, paa hvem han udøvede den betydningsfuldeste Indflydelse, kan nævnes Oehlenschlæger, Grundtvig, Brødrene Ørsted og Mynster. Da hans i flere Retninger noget frie Anskuelser var iveien for hans Ansættelse hjemme, modtog han 1804 det ham tilbudte Professorat i Mineralogi og Filosofi i Halle; i samme Egenskab forflyttedes han 1811 til Breslau og 1832 til Berlin. Af hans talrige Skrifter, som alle vidner om usædvanlig Begavelse og stor Lærdom, kan nævnes: „Grundzüge der philosophischen Naturwissenschaft", „Handbuch der Oryktognosie", „Anthropologie", „Carricaturen des Heiligthen", „Von der falschen Theologie und dem wahren Glauben" og „Christliche Religionsphilosophie"; desuden Romanerne „Die Familien Walseth und Leith", „Die vier Norweger", „Malcolm" og „Die Revolution". Sit Livs Erindringer har han nedskrevet i „Was ich erlebte".

Stege, By paa den danske Ø Møen, med 2000 Indb. og ganske livlig Handel og Industri. Her laa tidligere det i Danmarks Historie ofte omtalte stærke Slot Stegeborg.

Stegen, Præstegjeld i Salten, Nordlands Amt, bestaar af Sognene Stegen og Ledingen.

Steier eller **Steyr**, By i Østerrige ved Floden Ens, med 13,500 Indb., flere høiere Undervisningsanstalter og betydelig Industri i Uld-, Bomuld- og Metalvarer.

Steiermark, østerrigsk Hertugdømme og et af Monarkiets Kronlande, grænser i Nord til Hertugdømmet Østerrige, i Øst til Ungarn og Kroatien, i Syd til Krain og i Vest til Kärnten og Salzburg. Dets Fladeindhold er 22,454 km.² og Folkemængden 1,185,000. Landet er meget bjergfuldt, da det gjennemskjæres af Alpernes Hovedkjæde, som deler sig i flere Forgreninger. Kun i det sydlige findes endel Slettelaud. Fjeldryggene, som paa mange Steder er gjennemskaarne af trange Pas og tildels frugtbare Dale, er af anselig Høide og enkelte Toppe rager næsten 3000 m. over Havet. Gjennem Dalstrøgene bugter sig flere Floder, som alle har Afløb til Donau; de vigtigste er Ens, Mur, Drau og Save. Af Indsjøer findes en hel Mængde, men ingen af dem har nogen betragtelig Størrelse. Paa Grund af Landets Fjeldnatur er kun omtrent en Tredjedel af dets Omraade skikket for Dyrkning, og henved Halvdelen er bevoxet med Skov, hvorfor Kornavlen ikke strækker til for Befolkningens Behov, hvorimod Kvægavlen afgiver ikke ubetydeligt til Udførsel. Af Kulturplanter dyrkes desuden Vin, Hamp, Humle, Lin og Kardeboller. Af Mineralier findes en Mængde, og Bergverksdriften staar som Følge deraf paa et høit Trin; de vigtigste Mineralier er Jern, Bly, Zink, Grafit, Stenkul og Sølv samt Stensalt. Ogsaa Jagten er af ikke uvæsentlig Betydning, og Industrien, som fornemmelig omfatter Metalvarer, er livlig, ligesaa Handelen. Befolkningen, som for Størstedelen er af tysk Herkomst, hører for det meste til den romerskkatholske Kirke. Landets indre Anliggender styres af Landdagen, som samles hvert Aar og bestaar af 63 Medlemmer. Til den østerrigske Rigsdag sender Hertugdømmet 63 Repræsentanter. — I ældre Tider, under Roms Herredømme, udgjorde det østlige Steiermark en Del af Pan-

nonien, medens dets vestlige Del tilhørte Noricum (s. d.). Paa Folkevandringens Tid oversvømmedes Landet efterhaanden af Vestgoter, Hunner, Østgoter, Longobarder, Avarer m. fl.; sidstnævnte fortrængtes i det 6te Aarh. af Slaverne (ogsaa kaldet Wiander, efter hvem en Del af Landet kaldtes Windischmark). Da Karl den store erobrede Landet, delte han det mellem flere Grever; men i den følgende Tid gjorde Magyarerne forskjellige ødelæggende Indfald, indtil Keiser Otto den første knækkede disses Magt i Slaget ved Floden Lech Aar 955. Greverne af Trungau eller Styre (Steier) bemægtigede sig lidt efter lidt det hele Steiermark, og en Ætling af dette Fyrstehus, Grev Ottokar den fjerde, ophøiedes 1180 til Hertug. 12 Aar senere arvede Hertug Leopold den femte af Østerrige hans Besiddelser. 1253 forenedes Steiermark med Bøhmen, men kom 1282 igjen til det østerrigske Hus og har senere udgjort en Del af de habsburg-østerrigske Arvelande. I det 16de Aarh. gjorde Reformationen store Fremskridt i Steiermark, men dets Hertug, den senere Keiser Ferdinand den anden, undertrykkede Protestanterne med Magt og tvang 30,000 af dem til at udvandre, hvorved Landets nationale Velstand led et overordentligt Tab.

Steig, 1) Gaard i Frons Prestegjeld i Gudbrandsdalen, var i ældre Tider Kongsgaard og Sæde for flere mægtige Høvdinger, hvoriblandt kan nævnes Thord Guttormsson (Steigar-Thore), som levede paa Olav den helliges Tid. 2) Gaard i Stegens Prestegjeld i Nordlands Amt, bekjendt som Sigurd Ranessøns Herresæde. Paa Steig boede senere Lagmanden for Nordland og Finmarken indtil 1797.

Stein, Charlotte von, f. 1742, d. 1827, er især bleven bekjendt ved det inderlige Venskabsforhold, hvori hun stod til Goethe, og hvorved hun udøvede stor Indflydelse paa den berømte Digter.

Stein, Christian Gottfried Daniel, tysk Geograf, f. 1771, d. 1830, udgav en Række fortrinlige geografiske Værker, hvoriblandt „Handbuch der Geographie und Statistik", „Geographie für Schule und Haus" og „Neuer Atlas der ganzen Erde".

Stein, Heinrich Friedrich Karl, Friherre af og til, fremragende tysk Statsmand, f. 1757, d. 1831, blev 1780 som bergkyndig ansat i preussisk Statstjeneste og udnævntes to Aar efter til Overbergraad. 1804 blev han Medlem af det preussiske Ministerium og overtog Ledelsen af Handels- og Toldvæsenet. Hans Reformforslag billigedes ikke af Kongen, og han tog derfor 1807 sin Afsked, men blev ifølge Napoleons Ønske kort efter paany Medlem af Ministeriet og gjennemførte som saadan en Række vigtige Reformer. Hans Bestræbelser for at afryste det Aag, hvori Napoleon holdt Preussen, ledede omsider til, at den altformaaende franske Keiser fik ham fjernet fra Ministeriet, samt erklærede ham i Rigets Acht og lod hans Godser beslaglægge. Stein begav sig til Østerrige og derfra til Rusland. Her raadede han af al Magt det russiske Hof til at modsætte sig Napoleons Planer, og ved en Række Brochurer og Breve søgte han at opildne Befolkningen i Tyskland til at afryste det franske Aag. Efter Franskmændenes Nederlag ved Leipzig blev han Lederen af den provisoriske Centralstyrelse, men da hans Reformforslag under den da indtrædende Reaktion overalt mødte Modstand, trak han sig tilbage til Privatlivet.

Stein, Lorenz von, f. i Slesvig 1813, foretog med offentligt Stipendium en Reise til Paris for at studere Socialismen. 1846 blev han Professor i Kiel, men paa Grund af sin Tilslutning til den slesvig-holstenske Reisning blev han 1848 afsat fra sit Embede. 1854 gik han til Wien og blev det følgende Aar Professor i Statsret ved det derværende Universitet. Han har skrevet flere statsøkonomiske Værker, som har adskilligt Værd.

Stein, Sofus August Vilhelm, dansk Kirurg, f. 1797, d. 1868, blev 1835 Professor i Anatomi ved Kunstakademiet og 1842 Professor i samme Fag ved Universitetet i Kjøbenhavn. Som Anatom og Kirurg nød han stor Anseelse. — Theobald Stein, foregaaendes Søn, f. 1829, uddannede sig som Billedhugger, blev 1861 Medlem af Kunstakademiet og 1874 titulær Professor. Hans Arbeider udmærker sig ved omhyggelig Udførelse og kunstnerisk Opfatning. Blandt dem bør nævnes hans kolossale Statue i Kjøbenhavn af Nils Juel samt hans Holbergsstatue. Som Portrætbilledhugger har han vundet stor Anseelse og har leveret en Mængde Portrætbuster, deraf ca. 50 i Marmor.

Steiner, Jakob, tysk Mathematiker, f. 1796, d. 1863, blev 1825 Lærer ved en teknisk Skole i Berlin. Han har udgivet flere værdifulde mathematiske Skrifter, hvoriblandt „Systematische Entwickelung der Abhängigkeit geometrischer Gestalten" og „Theorie der Kegelschnitte".

Steinhäuser, Karl, tysk Billedhugger, f. 1813, d. 1879, studerede i Berlin og Rom og blev 1863 Direktør ved Billedhuggerakademiet i Karlsruhe. Han har udført flere betydelige Værker, deriblandt Statuer af Olbers, den hellige Ansgar og Goethe.

Steinheil, Karl August, tysk Fysiker og Astronom, f. 1801, d. 1870, blev 1832 Professor i Fysik og Mathematik i München og 1852 Medlem af Ministeriet i Baiern. Paa Telegrafiens Omraade har han gjort flere vigtige Opdagelser, deriblandt, at Jorden kan benyttes som Afleder for den elektriske Strøm fra Telegraf-Apparaterne, saaledes at der paa hver Linie kun udkræves en enkelt Ledetraad, hvoraf igjen resulterer en væsentlig Besparelse i Anlægskapitalen.

Steinla, Moritz (egentl. Müller), tysk Kobberstikker, f. 1791, d. 1858, uddannede sig i Italien og blev senere Professor ved Kunstakademiet i Dresden. Han har udført flere ypperlige Kobberstik efter ældre Mestere som Tizian, Holbein og Rafael, navnlig er hans Madonna Sistina berømt.

Steinle, Johann Eduard, tysk Maler, f. 1810, blev 1850 Professor ved det Städelske Institut i Frankfurt am Main. Hans Billeder, som fornemmelig dreier sig om religiøse Emner, udmærker sig ved fortræffelig Tegning og kunstnerisk Udførelse. Blandt dem bør nævnes „Jomfru Marias Besøg hos Elisabeth" og „Jairi Datters Opvækkelse". Hans "Kristus paa Oliebjerget" er Altertavle i Vor Frelsers Kirke i Kristiania.

Steinmann, Peter Kristian, dansk General, f. 1812, blev 1830 Artilleriløitnant, men gik derpaa over til Generalstaben og blev ved den slesvigske Krigs Udbrud 1848 Stabschef ved et af Hærkorpserne og forfremmedes til Generalmajor.

Under Krigens Begyndelse 1864 var han Chef for en Division og senere den danske Armés Overstbefalende. Senere var han kommanderende General i Jylland og paa Fyen og blev 1874—75 Krigsminister.

Steinmark, se Stenmarv.

Steinmetz, Karl Friedrich von, preussisk Generalfeltmarskal, f. 1796, d. 1877, deltog som ung Officér i Felttogene mod Frankrige 1813—14 og blev flere Gange saaret. 1829 avancerede han til Kaptein og 1839 til Major, deltog i Felttoget i Slesvig og udnævntes 1851 til Oberst og Chef for Kadetkorpset. I den preussisk-østerrigske Krig 1866 førte han som General Kommandoen over et Hærkorps, besatte Bøhmen og seirede ved Nachod og Skalitz over Østerrigerne. I Krigen mod Frankrige 1870 erholdt han Kommandoen over første preussiske Armékorps, kjæmpede med Held ved Spichern, Forbach, Metz og Gravelotte og udnævntes til Generalfeltmarskal, men fjernedes fra Krigsskuepladsen paa Grund af sin Egenraadighed og blev Generalguvernør i Posen og Schlesien. Senere var han Medlem af det preussiske Herrehus.

Steinthal, Hegmann, fremragende tysk Sprogforsker, f. 1823 af jødiske Forældre, lagde sig efter lingvistiske og filosofiske Studier og nedsatte sig 1850 i Berlin som Docent i Sprogvidenskab og Mythologi. Siden 1872 har han været Lærer ved den jødiske Høiskole sammesteds. Han har udgivet flere sprogvidenskabelige Værker, hvoriblandt „Der Ursprung der Sprache, im Zusammenhange mit den letzten Fragen alles Wissens", „Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues", „Abriss der Sprachwissenschaft", „Die Sprache im allgemeinen" og „Wilhelm von Humboldts sprachphilosophische Werke". Sammen med Professor M. Lazarus grundlagde han 1859 „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft". Gjennem alle Steinthals betydningsfulde Arbeider gaar som en rød Tråd Paavisningen af de forskjelligartede sjelelige Anlæg og Retninger, som har havt og har Indflydelse paa et Sprogs Formning og Sprogenes Forskjellighed.

Stemme, den Lyd, som Mennesket og de høierestaaende, gjennem Lungerne aandende Dyr frembringer ved Hjelp af Stemmeredskaberne, hvilket sker ved at lade en kraftig Luftstrøm passere disse. Til Frembringelse af Stemmen medvirker Lungen, Luftrøret, Strubehovedet samt Mund- og Næsehulen. De egentlige Stemmeredskaber er Stemmeridsen (Rima glottidis), en aflang Spalte i Strubehovedet samt Stemmebaandene (ligamenta glottidis). Naar Luften under Udaandingen passerer Stemmeridsen, sætter den Stemmebaandene i en vibrerende Bevægelse, hvorved Lyden opstaar, gaaende paa samme Maade, som naar en Luftstrøm passerer Tungen i en Orgelpibe; Mund- og Næsehulen virker nærmest som enslags Resonnansbund. Stemmens Høide beror paa Stemmebaandenes Længde; jo længere disse er, jo grovere bliver Stemmen, og omvendt. Den menneskelige Stemme er saaledes i Barnealderen ens for begge Kjøn, idet Stemmebaandenes Længde er omtrent ens baade hos Gutter og Piger. Men ved Kjønsmodenhedens Indtrædelse (Pubertetsalderen) tiltager Mandens Stemmebaand i Længde, indtil de er omtrent en Trediedel længere end Kvindens. Sygelige Affektioner i Strubehovedet, som Katarrh, foraarsager Forandring i Stemmen; denne kan endog gaaende tabes, hvilket foraarsages ved Lammelse af Stemmebaandene (Maalloshed, aphonia). — Stemme betegner i Musiken dels det Antal Piber, som i Orgelet tilhører et Register, dels den Tonerække, et Instrument har at udføre i et Musikstykke o. s. v. — Den menneskelige Sangstemme inddeles i den kvindelige eller høiere (Sopran, Mezzosopran og Alt) og den mandlige eller dybere (Tenor, Baryton og Bas).

Stemmegaffel, et lidet Staalinstrument i Form af en Gaffel med et Haandgreb og to ligelobende Arme. Ved et let Slag mod et fast Legeme sættes Armene i en vibrerende Bevægelse, hvorved der fremkommer en Tone af bestemt Høide, sædvanlig a eller $\frac{c}{}$, der betragtes som Normaltone, og efter hvilken alle Musikinstrumenter stemmes.

Stempel, et luftтæt, bevægeligt Stængsel som i et aflukket Rum kan skydes frem og tilbage. Rummet, hvori Stemplet skal bevæge sig, er gjerne en fuldkommen kredsrund Cylinder, da det i denne Form kan faaes mest tætsluttende. Men selv med den største Nøiagtighed lader det sig ikke gjøre at faa et Stempel aldeles luftтæt, hvorfor man maa anvende Pakning rundt Stemplet, hvilken i Dampmaskiner bestaar af elastiske Jern- eller Staalringe. Se forøvr. Art. Dampmaskine.

Stempel, et graveret Redskab af Staal, som benyttes til Prægning af Munter, Medaljer o. s. v. De Bogstaver eller Figurer, man vil fremstille paa den prægede Gjenstand, graveres i blødt Staal, som derpaa hærdes, inden det benyttes ved Prægningen. Se Art. Mynt.

Stempelafgift, en Skat, som nu er indført næsten overalt, og som bestaar i, at der til visse Dokumenter skal benyttes stemplet Papir, hvis Pris retter sig efter Størrelsen af den Sum, Dokumentet (f. Ex. et Skjøde) lyder paa. Stempelafgiften er i mange Lande en ikke ubetydelig Statsindtægt; i Norge indbringer den saaledes henved $\frac{1}{2}$ Mill. Kr. aarlig.

Stempelakten, en i England 1765 vedtagen Lov, ifølge hvilken der i de engelske Kolonier i Nordamerika kun skulde benyttes stemplet Papir til Dokumenter. Blandt Kolonisterne vakte Loven megen Uvillie og var en af Aarsagerne til den nordamerikanske Frihedskrig.

Sten, i almindelig Betydning ethvert fast mineralsk Legeme.

Sten (Calculus), haarde Legemer, som afsondrer sig i Legemets Hulhed, f. Ex. i Urinblæren og Galden. De første kan især foraarsage store Smerter, idet de forhindrer Urinafsondringen. Lægevidenskaben har imidlertid forstaaet at fjerne disse Stenafsondringer, dels ved at knuse dem ved Hjelp af et eget Instrument, dels ved Operation. Blærestenen bestaar i Regelen af visse faste Stoffer, som Urinkjertlerne afsætter.

Sten (tidligere Stein), Gaard i Hole Præstegjeld paa Ringerike. Den skal have været Harald haarfagres Morfaders, Kong Sigurd Hjorts Residens. Paa Gaarden skal ogsaa Halfdan Svartes Hoved være bleven begravet.

Stenalderen, den Periode i Menneskeslægtens Historie, da Sten almindelig anvendtes til Vaaben

og Redskaber, og da Metallernes Brug var saagodtsom ukjendt. Den ligger hos de civiliserede Folkeslag forud for enhver historisk Optegnelse og omfatter rimeligvis Menneskeslagtens Barndom. Imidlertid er det udenfor al Tvivl, at enkelte Folkeslag i den forhistoriske Tid, da der ingen større Samfærdsel fandt Sted, i lang Tid kan have kjendt Brugen af Metaller, forend Kundskaben derom naaede de mere fjerntboende Folk. Stenalderens Periode bliver saaledes høist forskjellig for de forskjellige Egne af Jorden. Stenalderen afløstes af Broncealderen, som igjen maatte vige for Jernalderen.

Stenbit, 1) se Havkat; 2) se Rognkjærer.

Stenbock, svensk Adelsslagt, hvoraf flere har erhvervet sig et Navn i den svenske Historie. Gustaf Olofsson Stenbock, d. 1494, var svensk Rigsraad og en Tid Befalingsmand paa Elfsborg. — Hans Dattersønnesøn Gustav Stenbock var ligeledes Rigsraad og indehavde senere flere høie Embeder; hans Datter blev gift med Gustav Wasa. — Johan Gabriel Stenbock, Greve, f. 1640, d. 1705, var først Rigsraad og Rigsstaldmester, derpaa Rigsmarskal under Karl den ellevte og en af dennes indflydelsesrigeste Raadgivere. — Gustaf Otto Stenbock, Greve, f. 1614, d. 1685, udmærkede sig i Trediveaarskrigen og svang sig efterhaanden op til General; senere var han en Tid Generalguvernør i Riga og deltog i det polske Feltrog under Karl den tiende, hvorved han indlagde sig ny Berømmelse som duelig Hærfører. 1656 slog han den polske Hær ved Filippovo, hjalp til ved Indtagelsen af Warschau og kjæmpede senere mod Danmark, i hvilken Krig han bl. a. havde Anførselen over de Tropper, som forsvarede den svenske Grændse mod Norge. — Hans Søn Greve Magnus Stenbock, f. 1664, d. 1717, er den mest berømte af Slægten. Som ung var han dels i hollandsk, dels i tysk Krigstjeneste og blev ved sin Hjemkomst Oberst i den svenske Armé, ledsagede Karl den tolvte paa hans Felttog til Polen, Sachsen og Liland, og blev paa Grund af sin Kjækhed i Slaget ved Narva udnævnt til Generalmajor. 1706 ansattes han som Generalguvernør i Skaane, og hans kraftige og kloge Styrelse skyldes det i høi Grad, at Sydsverige ikke efter Karls Nederlag ved Pultava strax blev oversvømmet af danske Tropper. Da Fredrik den fjerde 1710 gjorde Landgang i Skaane, samlede han en Hær paa 14,000 Mand, uagtet Provinsen næsten var blottet for vaabenført Mandskab, og med denne Hær, som visnok led Mangel paa de nødvendigste Krigsfornødenheder og tillige var daarlig øvet, slog Stenbock Danskerne fuldstændig ved Helsingborg samt betryggede Landet mod Indfald fra norsk Side. Som svensk Feltmarskal gik han 1712 med en Hær til Pommern og slog de forenede danske og sachsiske Armeér ved Gadebusch. Men af Mangel paa Understøttelse maatte han snart vige for den overlegne Fiende og kastede sig ind i Tønningen, hvor han i Mai 1713 blev tvungen til at overgive sig med sin Armé. Han førtes som Fange til Kjøbenhavn og døde der fire Aar efter.

Stenbræk eller **Bergsildre** (Saxifraga), Plante af de Tofrøbladedes Orden, med kapselformet Frugt. I Norge forekommer flere Arter, fornemmelig tilfjelds. Enkelte af dem har vakre Blomster, deriblandt Snesildre (S. nivalis), Rødsildre (S. oppositifolia) og Guldsildre (S. aizoides); men den vakreste af alle i Norge voxende Arter er Fjelddusk eller Benegut (S. cotyledon).

Stenbuk (Capra ibex), en Underafdeling af Gjedeslægten, men meget større og kraftigere bygget end den tamme Gjed. Den opnaar en Længde af 1⅔ m., har henved 1 m. lange, bagover bøiede Horn og er af Farve brungraa paa Ryggen og hvid under Bugen. Den forekommer sparsomt i de mest utilgjængelige Fjeldegne i Schweiz og Savoien, og var for et meget talrigt Vildt, men er ved hensynsløs Jagt bleven saagodtsom udryddet. Stenbukkens Evne til at klatre om i de bratteste Fjeldsider og langs smalleude Afgrunde er forbausende, og Jagten paa den kræver derfor baade Raskhed og Udholdenhed. — Forskjellige Afarter af den forekommer i Asiens og Afrikas Fjeldsystemer.

Stenbukken, Stjernebillede i Dyrekredsen paa den nordlige Himmel.

Stenbukkens Vendekreds, se Vendekredsene.

Stenbäck, Lars Jakob, finsk Digter, f. 1811, d. 1870, blev 1846 Rektor i Wasa, 1855 Professor i Helsingfors og s. A. Præst i Storkyro. Allerede som Student vakte han Opmærksomhed ved sine lyriske Digte, som er rige paa poetisk Skjønhed. Hans „Dikter" er udkomne i flere Oplag.

Stendal, By i preussisk Sachsen, med 13,000 Indb. og livlig Handel.

Stendreier (Strepsilas collaris), Fugl af Sumpfuglenes Orden, er af en Stærs Størrelse, med langt, lidt ovadbøiet Næb, sort- og hvidbroget af Farve og forekommer kun ved Havkanten. Den lever af Krebs og Bløddyr, som den faar fat i ved at vende eller flytte mindre Stene.

Stene, et af Vestlofotens vigtigste Fiskevær, paa Sydsiden af Vestvaago.

Stenersen, Peter Kristofer, f. i Gudbrandsdalen i Norge 1723, d. 1776, studerede ved Kjøbenhavns Universitet og blev Præst ved en Landsbymenighed paa Sjælland. Han er Forfatter til flere Digte, især i rimfrie Vers, af hvilke navnlig et beskrivende, „Junkerskilden", udmærker sig ved lyrisk Følelse og Flugt. Hans ældre Arbeider er stærkt paavirkede af Klopstock.

Stenersen, Stener Johannes, norsk Videnskabsmand, f. i Jevnaker paa Hadeland 1789, d. 1835, dimitteredes 1807 fra Kristiania Latinskole og tog 1811 theologisk Embedseramen med Udmærkelse. Aaret efter blev han Kateket ved Vor Frelsers Kirke i Kristiania, og da det norske Universitet blev oprettet, ansattes han som Lektor i Theologi ved samme og 1818 som Professor. Han var en af det nye Universitets mest fremragende Lærere, hvis Virksomhed fik stor og varig Indflydelse. Ogsaa som videnskabelig Forfatter udmærkede han sig, og af hans Skrifter kan nævnes „Udsigt over den Lutherske Reformation", „Den kristne Kirkes Historie" og „Hans Nielsen Hauges Liv".

Stenfalk, se Falkeartede.

Stenfrugtfamilien (Amygdaleæ), Træer eller Buske med tjernervede Blade, omfatter ca. 100 Arter og forekommer især i det tempererede Jordbelte paa den nordlige Halvkugle. Herhen hører

Kirsebær- og Plommetræet, Hæg, Slaapetorn og Ferskentræet m. fl. — Stenfrugter kaldes med et fælles Navn alle Træfrugter, som udvendig har et blødt og indvendig et haardt Frøgjemme.

Stenfrø (Lithospermum), Plante af de Rublabedes Familie med ru Stilk, lancétformede Blade, tragtformet Krone og benhaarde, hvide Smaanødder. I Norge forekommer to Arter, nemlig Læge-Stenfrø (L. officinale) og Ager-Stenfrø (L. arvense).

Stengalle, en Sygdom hos Hesten, som undertiden bestaar i en Knusning af enkelte Steder af Fodsaalen, og som hovedsagelig har sit Sæde i Dragtterne, hvor disse støder sammen med Hjørnestøtterne. Paa det Sted i Hoven, hvor Skoens Hager pleier at hvile, foregaar Knusningen (Stengalle). Dyret halter og vil ikke støtte paa hele Saalen, og ved at aftage Skoen vil man under den se mørke Prikker skinne gjennem Hornlaget, hvilke hidrører fra udtraadt Blod eller fra Materie, og det syge Sted føles varmt. Sygdommen skyldes dels feilagtigt Beslag, dels Sten eller Grus mellem Skoen og Saalen. Den helbredes ved, at man ved et Indsnit i Saalen giver Materien Afløb, lægger kolde Omslag paa og tilstopper Saaret med en Strydot dyppet i Aloetinktur eller Blaastensvand.

Stenhammar, Fredrika, svensk Operasangerinde, f. 1836, d. 1880, gik i en Alder af 15 Aar til Leipzig for at uddanne sig i Musik og studerede en Tid Komposition og Pianospil. Senere tog hun Undervisning i Sang af Frk. Schäffer, og 1854 opnaaede hun fast Ansættelse ved Hofoperaen i Dresden. Da Theatret der Aaret efter brændte, gav hun Gjesteroller i Kassel og Leipzig og vendte derpaa hjem, hvor hun engageredes ved den lyriske Scene i Stockholm og virkede der senere, med en kort Afbrydelse 1867—68, til sin Død. Hun var en af den svenske Operas talentfuldeste og mest benyttede Kræfter og optraadte i et stort Antal Roller, deriblandt som Mathilde i „Vilhelm Tell", Benjamin i „Josef", Leonora i „Troubaduren", Margareta i „Faust", Else i „Lohengrin", Elisabeth i „Tannhäuser", Pamina i „Tryllefløiten", Valentine i „Hugenotterne" m. fl. 1863 ægtede hun Operasanger O. F. Stenhammar.

Stenkil, Stamfader til den Stenkilske Kongeæt i Sverige, d. 1066, antages af nogle at have været Søn af den fra Olav den helliges Historie bekjendte Ragnvald Jarl i Vestergötland. Han blev efter Edmund gamles Død ca. 1056 valgt til Konge og skal under sin korte Regjeringstid have styret Landet med Mildhed. Under ham og hans to Sønner Inge og Hallsten fik Kristendommen stor Udbredelse i Sverige.

Stenkjær, Ladested i Indherred, Nordre Trondhjems Amt, i Bunden af Stenkjærsfjord, en Bugt af Beitstadfjorden, med 1,430 Indb. Stedet er anlagt i Begyndelsen af det 11te Aarh. af Jarlerne Erik og Sven.

Stenklover (Melilotus), Plante af de Erteblomstredes Familie, med oprestaaende Stilk, som naar en Høide af indtil en Meter, og med gule eller hvide Blomster. I det sydlige Norge forekommer to Arter.

Stenkobbe, se Sælhund.

Stenkul, et brændbart Fossil af organisk Oprindelse, forekommer flere Steder paa Jorden i større eller mindre Dybder under Jordskorpen, nogle Steder stikkende frem i Dagen. Stenkullet er Levningerne af en forlængst forsvunden Planteverden, som under Medvirkning af Varme og Fugtighed og uden Tilgang af Luft har undergaaet enslags Forraadnelsesproces. Det hidrører fornemmelig fra den Tidsperiode i Jordens Udviklingshistorie, som Geologerne benævner Kulperioden, altsaa i Slutningen af Overgangsformationen (se geologiske Formationer), og er opstaaet ved kemisk Omdannelse af eiendommelige Plantevexter, som da i uhyre Masser bedækkede Jordens Overflade, og som senere er blevne begravede. De Planter, som især har bidraget til Kuldannelser, tilhører i Regelen Kryptogamernes Klasse (Bregner, Skavgræs) og har fortrinsvis været af en kjæmpemæssig Størrelse. Stenkullet forekommer saaledes især i de ældre Jorddannelser i mere eller mindre mægtige Lag; det er ukrystallinsk og bestaar af tæt sammenhængende Masser, tildels med et skiftet Brud, af sort eller brunsort Farve og glasagtig Glans. Det er ugjennemsigtigt og har en Vegtfylde af 1.15 til 1.60; Haardheden er 2—2.5. Det brænder med en stærk, osende Flamme, udvikler en betydelig Varme og efterlader en graahvid, tildels slaggeagtig Aske. Foruden Kulstof indeholder Stenkullet Surstof, Vandstof og Kvælstof samt endel metalliske Forbindelser, deriblandt ofte Svovlkis. Naar det ophedes i lukkede Rum, udvikler det en brændbar Gas, som efter at være bleven renset anvendes som Belysningsgas. Stenkulslagenes Mægtighed er fra nogle faa Centimeter til flere Meter; sædvanlig ligger flere Lag over hverandre, adskilte ved mellemliggende Lag af Sandsten og Kulskifer. — Stenkullet er et af de vigtigste og uundværligste Mineralier, man kjender, og den væsentligste Livsbetingelse for al Fabrik- og Maskindrift samt den kraftigste Løftestang for al industriel Virksomhed; desuden er det et af de mest benyttede Materialier til Opvarmningen af de menneskelige Boliger, i Husholdningen, til Belysning osv., og Menneskeslægtens Kulturudvikling vilde efter al Sandsynlighed for Tiden have befundet sig paa et langt lavere Standpunkt, hvis Stenkul ikke havde existeret. Der forbruges aarlig uhyre Masser Stenkul, og de Lærde har oftere yttet Frygt for, at Forraadet engang i en fjern Fremtid vil slippe op. Men denne Frygt synes at være ugrundet; der opdages aarlig mægtige Stenkulsleier, og der er al Grund til at formode, at de endnu mindre kjendte Egne af Jorden, f. Ex. det indre Asien, Afrika og Australien, skjuler store Forraad af Stenkul, som vil levere det fornødne, naar de nuværende Hovedkilder begynder at udtømmes. Man har saaledes opdaget, at Kina, hvor Stenkulsproduktionen endnu er i sin Barndom, eier et Kulforraad, som er mindst 16 Gange saa stort som Storbritanniens, og de Forenede Stater eier næsten ligesaa meget. — Stenkulsproduktionen tiltager i stor Maalestok for hvert Aar; saaledes udvandtes 1860 i England 85½ Millioner Tons Stenkul og i 1877 over 136 Mill. Tons. Sidstnævnte Aar leverede de Forenede Stater 55⅕ Mill. Tons Kul, Tyskland 48⅕ Mill., Frankrige 16⅘ Mill., Belgien 13⁹⁄₁₀ Mill. og Østerrige 13⅗ Mill. Tons. Derefter

kommer Rusland med ca. 2 Mill. Tons, Spanien med henved 1 Mill. osv. Asiens og Australiens Kulproduktion kan for de nævnte Aar anslaaes til henholdsvis 4⅕ Mill. og 1½ Mill. Tons. — Undersøgelser af nye Kulleier og Forsøgsboringer paa Steder, hvor Stenkul maatte antages at forekomme, iverksættes stadig og somoftest med Held. Ogsaa i Norge har der været foretaget saadanne Undersøgelser, nemlig paa Andøen i Nordland samt paa Jæderen, paa sidste Sted uden Resultat. Der er ikke Sandsynlighed for, at der i Norge findes Stenkulsleier fra den egentlige Kulformation. Norges Indførsel af Stenkul udgjorde 1881 henved 6 Millioner Hektoliter. — De Kulleier, som fortiden drives, antages at skaffe over en Million Mennesker Beskjæftigelse. Arbeidet i Kulminerne medfører store Farer, da der udvikler sig en brændbar Gas, som ved den mindste Uforsigtighed fra Grubearbeidernes Side kan foraarsage ødelæggende Eksplosioner, og der hengaar neppe noget Aar uden at et større Antal Mennesker sætter Livet til ved saadanne Ulykkestilfælde. Ved Gastilberedningen befries Stenkullet fra disse Gasarter samt dets Svovlgehalt, og der bliver tilbage et brændbart Produkt, som er graaagtigt og porøst af Udseende og gaar i Handelen under Navn af Kokes. Dette benyttes meget saavel i Industrien som i Husholdningen paa Grund af sin store Varmeevne og fordi det giver liden eller saagodtsom ingen Røg. — Stenkullet var allerede kjendt i Oldtiden, men blev kun lidet benyttet. Som Brændsel omtales det først omkring 1200 e. Kr., da det paa den Tid var Gjenstand for ordnet Grubedrift i Belgien. I England, som i det sidste Aarh. har været betragtet som Stenkuldriftens Hovedepot, begyndte man meget senere at indse dette Minerals store Vigtighed, og i det 14de Aarh. var det i London endog strengt forbudt at benytte det til Brændsel. Først da man i det 18de Aarh. faldt paa at anvende Stenkul ved Jerntilvirkningen, begyndte dets Nytte at blive iøinefaldende. Men det var dog først efterat Benyttelsen af Dampmaskiner blev almindelig, at Stenkullet fik sin nuværende dominerende Betydning.

Stenkultjære, der udvindes som Biprodukt ved Gasverkerne, er en Blanding af forskjellige Kulvandstoffer og andre organiske Forbindelser, som udvindes ved deres Destillation. Især kan mærkes Benzol (Benzin), Fenol, Naftalin og Anthracen. Alle disse er i de senere Aartier ivrigt studerede af Kemikere og har faaet megen teknisk Anvendelse, f. Ex. til Fremstilling af Farvestoffer (Anilinfarver bl. a.) og andre vigtige Forbindelser (f. Ex. Karbolsyre og Salicylsyre). Forøvrigt anvendes selve Stenkultjæren som et fortrinligt Konserveringsmiddel og benyttes til Overstrygning af Træ for at bevare det mod Forraadnelse, til Overtræk paa Murverk og Metaller, til at farve Stentøi sort osv.

Stenmarv (Steinmark), en temmelig blød mineralsk Substans, som er fed at føle paa, forøvrigt af noget forskjelligt Udseende, er antagelig et Dekompositionsprodukt af Feldspatstene.

Stennodder, Frugten af Elfenbenspalmen (Hyhtelephas macrocarpa), som hører hjemme i Ny-Granada. Kjærnen, der kommer i Handelen under Navn af Vegetabilsk Elfenben, er hvid og næsten ligesaa haard som Ben. Den bruges til Knapper og forskjellige andre Dreierarbeider.

Stenografi, Hurtigskrivning, sammentrængt Skrift, Kortskriverkunst, den Fremgangsmaade, som anvendes, naar man fuldstændig vil optegne f. Ex. et Foredrag samtidig med, at det bliver holdt. Dertil benyttes en egen Slags Skrift, som tillader den størst mulige Besparelse af Skrifttegn, saaledes at øvede Stenografer er istand til optagtig at optegne hvert eneste Ord, selv af den hurtigste Talers Ytringer. For at opnaa dette, maa de stenografiske Bogstaver være flydende, enkle og lette at binde til hinanden; de bestaar i Regelen af de mest letflydende Dele af den almindeligt benyttede Skrift. Desuden anvendes i Stenografien en Mængde Forkortelser, Udeladelser af Vokaler, Smaaord og let forstaaelige Endelser, der benyttes bestemte Tegn eller Streger (Sigler) til mange sædvanlige Ord og Bogstavforbindelser osv. — Stenografien er en gammel Opfindelse; allerede Romerne benyttede abbrevieret Skrift, og denne Maade at optegne faldne Udtaleiser paa fandt udstrakt Anvendelse saavel i det offentlige som det private Liv. Under Middelalderen gik imidlertid Kunsten næsten tabt, men da Tyskerne begyndte at sammenkalde repræsentative Forsamlinger, følte man snart Nødvendigheden af at optegne de paa disse førte Forhandlinger saa fuldstændig, som mulig. I England gjorde man i det 16de Aarh. Forsøg med at indføre enslags Stenografi, men det var først i Slutningen af det 18de Aarh., at Mavor og Taylor fik Sagen sat i System. Senere forsøgte flere andre at indføre Forbedringer ved Methoden, men det var først Tyskeren Gabelsberger, som formaaede at give Sagen et afgjørende Fremstød. Siden har flere andre Systemer været opfundne og forsøgte, men ingen af dem kan maale sig med Gabelsbergers. Nu anvendes Stenografien overalt ved større offentlige Forhandlinger. I Norge er ikke ubetydelige Summer blevne bevilgede til Uddannelse af Stenografer, og siden 1859 har Storthingsforhandlingerne stadig været optagne med Hurtigskrift. Paa flere Steder har der været Tale om at indføre Stenografi som Lærefag ved de høiere Skoler, og dette vil sandsynligvis ogsaa ske i den nærmeste Fremtid.

Stenodyni, Brystsmerte, Hjerteklemmen.

Stenolie, se Petroleum.

Stenpap, enslags Papirmasse, som tilberedes af opbløt Papir, Limvand, Ler og Kridt, og benyttes til Ornamenter og Prydelser paa Bygninger.

Stenskjæring, den Kunst at bearbeide ædle eller halvædle Stene saaledes, at de faar det forønskede Udseende. Den foregaar paa to Maader: ved Slibning, hvorved Stenene gives en regelmæssig Form med glatte Flader (Facetter), og ved Gravering, som gaar ud paa at anbringe forhøiede eller fordybede Figurer paa Stenens Flader. Diamanter kan paa Grund af sin Haardhed ikke slibes eller graveres med noget andet Materiale end Diamantpulver (se Diamant).

Stensalt, se Salt.

Stensfjord, en Arm af Tyrifjord (s. d.).

Stenskvette (Saxicola oenanthe), ogsaa kaldet Stendulp eller Stensmæt, Fugl af de insektædende Sangfugles Gruppe, med graa Over-

krop og lyſere Bug. Den forekommer overalt i Europa, i Norge dog ſom Trækfugl, og opholder ſig gjerne, hvor der findes Stene eller ſmaa Urer, helſt i Stengjærder, i hvis Huller den ogſaa bygger ſit Rede. Det er en livlig Fugl, ſom ſtadig er i Bevægelſe.

Stenſuger, Fiſkeſlægt af de Skivemundedes Orden, lever i Ferſkvand og forekommer almindelig i de norſke Indſjøer. Den bliver indtil ½ m. lang, har en ſlank Krop, og dens Rygfinner ſidder henimod Halen.

Stentor, en af de Grækere, ſom deltog i den trojanſke Krig, havde ifølge Homer en ſaa ſtærk Stemme, at han kunde overdøve 50 Mand; deraf Stentorſtemme, gjennemtrængende Stemme, Kjæmpeſtemme.

Stentryk (Lithografi), en af A. Senefelder (ſ. d.) opfunden Trykningsmaade, ſom beſtaar i, at man paa den lithografiſke Sten (ſ. d.) afteguer de Figurer eller Billeder, man vil aftrykke, og bagefter æſer dem med en Syre. Stentryk benyttes iſær til Fremſtilling af Karter, Billeder oſv.

Stentøi, forſkjellige Slags ſtærkt brændte Lervarer af enſlags ildfaſt Ler. Det almindelige Stentøi fabrikeres paa ſamme Maade ſom de øvrige Porcellænervarer af temmelig ildfaſt, ſandblandet Ler, og brændes ved en meget høi Varmegrad, hvorved Produktet bliver tæt og klangfuldt og ſaa haardt, at det giver Gniſter for Staaler. Der overtrækkes derpaa med en Glaſur, til hvilken der ſættes forſkjellige Farver. Det fine Stentøi fabrikeres af reneſte Ler; det har megen Lighed med Porcellænet, men mangler dettes Gjennemſigtighed. Derimod kan det paa Grund af Materialets Beſkaffenhed fremſtilles i langt finere og elegantere Former end Porcellænet. Blandt det fineſte Slags Stentøi bør nævnes de ſaakaldte engelſke Wedgewoodvarer, ſom udmærker ſig ſaavel ved ſin overordentlige Haardhed ſom ved ſin ſmagfulde Form. Sit Navn har denneſlags Stentøi efter Opfinderen Joſiah Wedgewood, Grundlæggeren af den engelſke Stentøisinduſtri.

Stenugle, ſe Ugle.

Stenulk (Agonus cataphractus), Fiſk af Ulkefamilien, er liden og af et hæſligt Udſeende. Munden ſidder under Snuden, og Gjællehuden er beſat med ſmaa Traade.

Stenurt eller **Bergknap** (Sedum), Plante af de Tykbladedes Familie, med tykke, runde Blade, femdelt Bæger og gule Blomſter. Den voxer paa tørre Steder, iſær paa Fjeld, og forekommer i Norge i flere Arter.

Stenvender, ſe Stendreier.

Stenvigsholm, en Holme i Aaſenfjord vaa Trondhjemsfjordens Sydſide, havde i tidligere Tider et ſtærkt befæſtet Slot. Nu er der kun Ruiner tilbage af Slottet og Fæſtningen.

Stenzel, Guſtav Adolf Harald, tyſk Hiſtoriker, f. 1792, d. 1854, ſtuderede i Leipzig og blev 1820 Profeſſor i Hiſtorie ved Univerſitetet i Breslau. Hans Hovedverker er „Tyſklands Hiſtorie under de frankiſke Keiſere“ og „Schleſiens Hiſtorie“.

Stephan, Heinrich, tyſk Generalpoſtmeſter, f. 1831, blev anſat ved Poſtvæſenet i Berlin og avancerede hurtig i denne Stilling. Foruden at have givet Stødet til flere vigtige Forbedringer i Poſtbefordringen indenlands, er han ogſaa den, ſom har den væſentligſte Fortjeneſte af Vedtagelſen af Verdenspoſtforeningen, der nu omfatter alle civiliſerede Nationer og har bevirket en betydelig Nedſættelſe i Portoen for Poſtforſendelſer til og fra Udlandet. Ligeledes efter hans Initiativ afholdtes 1885 i Berlin en Telegrafkongres, ſom vedtog vigtige Forandringer i Beſtemmelſerne angaaende de internationale Telegraftakter m. m.

Stephanus, egentlig Etienne, en berømt Bogtrykkerfamilie i Paris i det 16de og 17de Aarh. Forretningen grundedes af Henri Stephanus, ſom 1503—29 med Iherdighed ſøgte at bringe Luthers Reformationsbeſtræbelſer til Offentlighedens Kundſkab. — Robert Stephanus, foregaaendes Søn, f. 1503, d. 1559, udmærkede ſig baade ſom Lærd og ſom Bogtrykker. Han gav Forretningen et Opſving, ſaa den fik europæiſk Berømmelſe, og hans Hus var et almindeligt Samlingsſted for Datidens patriotiſke lærde Verden. Han lod forfærdige en ſirligere Skrift, end den da almindelige, og med denne lod han bl. a. Bibelen trykke. Forøvrigt udgik der fra hans Trykkeri en Mængde videnſkabelige Verker, ſom vakte ſtor Opſigt. Paa Grund af ſine proteſtantiſke Idéer var han Gjenſtand for Inkviſitionens Eiterſtræbelſer, men beſkyttedes i lang Tid af ſin Ven og Velynder Kong Frans den første. Da han ikke længere troede ſig ſikker i Paris, flyttede han 1552 til Genf og gik der over til den reformerte Kirke. — Ikke mindre berømt er hans Søn Henri Stephanus, f. 1528, d. 1598. Han fik fra ſin tidligſte Ungdom en alſidig Opdragelſe, og udgav allerede 20 Aar gammel ſine Anmærkninger til Horats. Foruden ſine egne ſelvſtændige Skrifter, 54 i Tallet, lod han Bibelen udgaa i flere Sprog ſamt beſorgede overſat flere berømte Klaſſikere. Hans „Thesaurus linguæ græcæ“ har ſenere overalt været betragtet ſom et af den græſke Leksografis fornemſte Kildeſkrifter.

Stephens (udt. Stivens), George, f. i England (Liverpool) 1813, blev 1851 anſat ved Kjøbenhavns Univerſitet ſom Lektor i engelſk Sprog og Literatur. Han har iſær indlagt ſig Fortjeneſte ved at ſamle ſvenſke Folkeviſer og Sagn fra Middelalderen ſamt ved ſit ſtore Verk om Skandinaviens og Englands Runeindſkrifter.

Stephenſon (udt. Stivens'n) Georg, Jernbanevæſenets berømte Grundlægger, f. 1781, d. 1848, var Søn af en fattig Fyrbøder ved en Stenkulsgrube i det nordlige England. Som Barn fik han paa Grund af Forældrenes trange Kaar liden eller ingen Skoleundervisning, og hans første Ungdomsbeſkjæftigelſe var at jæte en af Naboernes Kjør for en Dagløn af ca. 16 Øre. Senere fik han Anſættelſe ved Kulgrubernes Dampmaſkiner, og benyttede denne Anledning til at ſtudere Mekanik, for hvilket Fag han allerede ſom Barn viſte et umiskjendeligt Anlæg. Derpaa blev han Opſynsmand ved Lord Ravensworths Kulverker, da han forinden havde lagt ſin tekniſke Dygtighed for Dagen ved at reparere et Pumpeværk, ſom lærde Ingeniører ikke havde kunnet ſætte iſtand. Længe havde den Tanke foreſvævet ham at benytte Dampen ſom Trækkekraft paa en Sporvei, og 1812 byggede han det første Lokomotiv. Under hans Ledelſe blev den første for almindelig Færdſel beſtemte Jernbane anlagt mellem Stockton og Darlington, hvilken Bane aabnedes 1825. Fire Aar ſenere leverede han et Lokomotiv, hvis Kon-

struktion var ganske forskjellig fra tidligere Dampmaskiners, og som i sine Hovedtræk senere stadig er bleven fulgt ved Lokomotivbygningen. — Robert Stephenson, foregaaendes Søn, f. 1803, d. 1859, uddannede sig som Ingeniør og bistod Faderen ved Anlægget af forskjellige Jernbaner. Særlig berømt er han bleven ved Bygningen af Britanniabroen (s. d.). Under hans Ledelse byggedes 1851—54 den første Jernbane i Norge (fra Kristiania til Eidsvold).

Steppe, en træløs, ubeboet og græsbevoxet Landstrækning; bruges især som Betegnelse for de flade, ubeboede Sletter i Rusland. — Steppedyr kaldes med et fælles Navn de Dyr, som især opholder sig paa ubeboede Græssteppper. Hertil kan regnes Præriehunden, Kænguruhen, Springharen, Antiloparterne m. fl.

Steppehøns (Pteroclès), en paa Sydeuropas, Asiens og Afrikas Slettelande forekommende Fugl af Hønsefuglenes Familie. I Skabning ligner den Duen, har kort, krumt Næb, stærke, laadne Fødder, lange, spidse Vinger og lang Hale.

Stere, den franske Benævnelse for en Kubikmeter.

Stereografi, Tegning af faste Legemer paa en Flade.

Stereokromi, den af Professor Schlotthauer og Overbergraad Fuchs i München 1846 opfundne Manér i Malerkunsten, hvorved man med almindelige Vandfarver og en udenpaa disse overstrøgen Fernis kan beskytte Vægge osv., saaledes, at de hverken angribes af Luften eller Veiret.

Stereometri, Udregning eller Udmaaling af et Legemes Indhold.

Stereoskop, et optisk Apparat, saaledes indrettet, at to ikke aldeles kongruente Billeder af en og samme Gjenstand, naar de betragtes gjennem Instrumentet, sammensmelter til et enkelt Billede, der fuldstændig gjengiver Gjenstandens Karakter som Legeme (ikke som en flad Figur). Det Brewsterske Linsestereoskop er det almindeligst anvendte. Stereoskopbilleder kan opkonstrueres efter mathematiske Regler, men fremstilles i Regelen fotografisk.

Stereotomi, Læren om Gjennemsnittene af Legemers Overflade, som ganske eller tildels gjennemtrænger hverandre.

Stereotypi, i Bogtrykkerkunsten den Fremgangsmaade, hvorved man ikke trykker med Typerne, men ved Metalplader, som er dannede efter den med Typer satte Form. Dette sker ved, at man, naar en Side af en Bog, en Avis osv. er sat, korrigeret og ordnet til Trykning, tager et Gibsaftryk af den og støber Skriftmetal i dette; derved faar Bogstavtegnene i denne Metalplade nøiagtig samme Udseende som i den oprindelige Form, og Pladen benyttes nu til at trykke paa. Ved Stereotypien opnaaes flere Fordele, af hvilke de vigtigtigste er: Typerne varer meget længere, da de ikke kommer til at slides under Trykningen; et større Oplag kan hurtigere blive trykt, da man af en Form kan tage saa mange Stereotypplader, man vil, og derved faa benytte flere Presser; man sparer Udgifterne til ny Sætning paa et Skrift, som formodes at ville udkomme i flere Oplag, da Stereotyppladerne kan gjemmes saa længe det skal være. — Stereotyp, staaende, uforanderlig.

Steril, ufrugtbar, gold, tør. — Sterilitet, Ufrugtbarhed.

Sterlet (Accipenser Ruthenus), Fisk af Størfamilien, forekommer især i de østrussiske Floder, det Kaspiske og Sorte Hav m. fl. St. Den bliver ca. 1 m. lang, har et særdeles velsmagende Kjød, og dens Rogn afgiver den bedste Kaviar.

Sterling, se Pound Sterling.

Sterling, John, engelsk Digter, f. 1806, d. 1844, udgav 1833 sin første Roman „Arthur Conningsby", hvilket Arbeide senere efterfulgtes af Satiren „The election", „The onyx ring", og Tragedien „Strafford". Hans Arbeider udmærker sig ved et velklingende Sprog og en ren, ideel Fremstilling.

Stern, Daniel, se d'Agoult (1ste Bd., S. 971, 2den Sp.).

Stern, Julius, tysk Musikdirigent og Sanglærer, f. 1820, har siden 1845 boet i Berlin, hvor han 1847 grundede den Sterniske Sangforening og 1850 Konservatoriet for Musik og udnævntes til kongelig Musikdirektør og Professor.

Sternberg, By i Mähren i Østerrige, med 14,000 Indb. og Linvareindustri.

Sternberg, Alexander, Friherre af Ungarn-Sternberg, tysk Romanforfatter, f. 1806, d. 1868, udviklede som Forfatter en ualmindelig Produktivitet. Af hans Romaner, som alle vidner om rig Fantasi og glimrende Fremstillingsevne, men paa samme Tid rober en vis realistisk Flothed, kan nævnes „Erzählungen und Novellen", „Die beiden Schützen" og „Die Kaiserwahl".

Sterne (udt. Stern), Lawrence, engelsk humoristisk Forfatter, f. 1713, d. 1768, studerede Theologi i Cambridge og tog 1740 Magistergraden, hvorefter han ansattes som Præst. 1759 bosatte han sig i London og begyndte Udgivelsen af sit Værk „Tristram Shandy", som vakte overordentligt Bifald.

Stervbo, Dødsbo, en Afdøds Efterladenskaber.

Stesichoros, græsk Lyriker i det 6te Aarh. f. Kr. Brudstykker af hans Digte er opbevarede til vor Tid og betragtes som Mønstre paa Lyrik.

Stethoskop, et af Laennec opfundet Instrument til at undersøge Brysthulen med. Det bestaar i Regelen af et Trærør, som i den ene Ende er tragtformig udvidet; ved Undersøgelsen sættes denne Ende mod Brystet, og Øret lægges til den anden Ende. — Stethoskopi, Undersøgelse af Brystet.

Stettin, befæstet By i den preussiske Provins Pommern, ved Floden Oder, med 81,000 Indb. Byens ældre Del har trange, uregelmæssige Gader, hvorimod dens nyere Del er smukt bebygget. Forstaden Lastadie, som ligger paa den anden Side af Oder, er ved flere Broer forbunden med det egentlige Stettin. Af de mere fremtrædende Bygninger kan nævnes Slottet, det gamle og det nye Raadhus, Artillerikasernen m. fl. Byen har 5 evangeliske Kirker, blandt hvilke Jakobskirken er fra det 13de Aarh., et katholsk Kapel og en Synagoge. Den er Sæde for Provinsens Overpræsident og Hovedkvartér for Generalkommandoen over den tyske Rigshærs andet Armékorps. Af dens høiere Læreanstalter kan nævnes to Gymnasier, to Realskoler og en Navigationsskole. Handelen og Industrien er særdeles livlig, og Byen besøges aarlig af et stort Antal Skibe.

De vigtigste Udførselsartikler er Korn, navnlig Rug og Byg, samt Poteter, Trælast, Stenkul og Jern. Fabrikdriften omfatter fornemmelig Maskiner og kemiske Frembringelser. — Stettin er en meget gammel By, og er anlagt af den vendiske Stamme Sedinerne. Den var en af Hanseforbundets mest blomstrende Handelsstæder, og har i Tidens Løb tilhørt forskjellige Stater. 1121 erobredes den saaledes af den polske Konge, kom ved den vestfalske Fred til Sverige og blev 1720 afstaaet til Preussen.

Steub (udt. Støib), Ludvig, tysk Ethnograf, f. 1812, indehavde 1834—36 en Embedsstilling i Grækenland og bosatte sig senere som Sagfører i München. Af hans Skrifter anføres „Zur rätischen Ethnologi", „Drei Sommer in Tirol" og „Wanderungen im bayrisch Gebirge".

Steuben, fransk Maler, f. 1788, d. 1856, uddannede sig bl. a. under David og gjorde sig især berømt ved sine Historiemalerier „Slaget ved Waterloo" og „Napoleons Død".

Steubenville, By i Staten Ohio i Nordamerika, med 12,500 Indb.

Stevard, Husholdningsmester; Proviantforvalter.

Stewart, Dugald, skotsk Filosof, f. 1753, d. 1828, blev 1780 Professor i Moralfilosofi ved Universitetet i Edinburgh. Den saakaldte skotske Skole blev af ham given en fastere og nøiagtigere Ordning, fornemmelig ved hans Skrifter „Elements of the philosophy of the human mind", „Outlines of moral philosophy" og „Philosophical essays".

Stevens, Alfred, belgisk Maler, f. 1828, har indlagt sig megen Berømmelse som Kolorist. Hans mest fortjenstfulde Arbeide er „De fire Aarstider", som han udførte for Kongen af Belgien.

Stevne Torgilsson, en anset Islænder og den første, som efter Olav Tryggvessøns Anmodning forsøgte at faa Kristendommen indført paa Island. Det lykkedes ham imidlertid ikke; tvertimod blev han paa Althinget dømt fredløs, fordi han havde nedbrudt Hovene og brændt Gudebillederne.

Sthen, Hans Kristensen, dansk Geistlig, d. i Slutningen af det 16de Aarh. som Sognepræst i Malmö, har erhvervet sig et anset Navn som Salmedigter; blandt hans Salmer er „Af Høiheden oprunden er" og „Den signede Dag, som vi nu se".

Stheno, i den græske Fabellære en af Gorgonerne (se Gorgo).

Stichomanti, i Oldtiden navnlig hos Romerne Vers, som kastedes i en Urne; af de tilfældigt udtrukne Ord tydedes Fremtiden.

Stieglitz, Christian Ludvig, tysk Kunstforsker, f. 1756, d. 1836, studerede Retsvidenskab i Leipzig, men beskjæftigede sig for en stor Del med Studiet af Tegne- og Bygningskunsten. Herom har han udgivet flere vigtige Skrifter, deriblandt „Geschichte der Baukunst der Alten", „Encyklopædi der Baukunst der Alten" og „Archäologie der Baukunst der Griechen und Römer".

Stieglitz, Heinrich, tysk Digter, f. 1803, d. 1849, studerede i Göttingen og flere Steder, men blev af sin begavede Hustru Charlotte Willhöft tilraadet udelukkende at vie sig sit Digterkald. Hans poetiske Frembringelser, deriblandt „Bilder des Orients", „Sultan Selim III", „Das Dionysosfest" m. fl., vakte fortjent Bifald og fandt en stor Læsekreds. Hans Hustru, som troede at staa ivejen for en virksom Udfoldelse af hans Geni, gav sig 1834 selv Døden, men det havde kun til Følge, at hans Digterevne tabte sig.

Stieler, Adolf, tysk Kartograf, f. 1775, d. 1836 som Regjeringsraad i Gotha, indlagde sig betydelig Fortjeneste som Karttegner. Hans bekjendteste Arbeider er „Handatlas", som 1817—28 udkom i 75, senere i 90 Blade.

Stieler, Josef Karl, tysk Portrætmaler, f. 1781, d. 1858, opholdt sig fordetmeste i München. Blandt de mest berømte af hans Arbeider er Portræterne af Goethe, Kong Ludvig af Baiern, Keiserinden af Rusland og Keiser Frans af Østerrige. Han var især en Mester i at fremstille den kvindelige Ynde i sine Dameportræter.

Stift, d. s. s. Bispedømme, s. Art. Biskop. Kirkens økonomiske Anliggender samt Anliggender af blandet kirkelig og verdslig Natur, saasom Skole- og Fattigvæsen, bestyres i hvert Stift i Norge af en Stiftsdirektion, som bestaar af Stiftamtmanden og Biskopen og i Anliggender vedkommende Almueskolevæsenet paa Landet tiltrædes af en Skoledirektør. — Stiftsoverretter, i Norge de fire Overdomstole i Kristiania, Kristianssand, Bergen og Trondhjem, hvortil Sager fra Underretterne appelleres, og som danner Mellemledet mellem disse og Høiesteret; de bestaar i Regelen af Justitiarius og to Assessorer. Kristiania Stiftsoverret er delt i to Afdelinger, hver med sin Justitiarius.

Stifter, Adalbert, tysk Forfatter, f. 1806, d. 1868, studerede først Retsvidenskab i Wien, senere Filosofi, Historie, Mathematik og Naturvidenskab, og ansattes 1849 som Skoleraad i Øvreøsterrige. Hans novellistiske Skrifter udmærker sig ved mesterligt Naturmaleri og flydende Stil. Blandt de bedste af hans Arbeider er „Feldblumen", „Bunte Steine", „Der Nachsommer" og „Witiko"; adskillige af dem er udkomne i flere Oplag.

Stig Andersson Hvide, en af Danmarks mest berømte og mægtigste Mænd i Slutningen af det 13de Aarh., blev af Kong Erik Glipping udnævnt til Marsk (s. d.), og var en af Tronens fikreste Støtter. Men senere blev han Kongens bitreste Fiende, efter et uhistorisk Sagn, fordi Kongen under Marskens Fravær havde krænket hans Hustru. Han undsagde ham offentlig paa Thinget i Viborg, og 1286 overfaldt han tilligemed Grev Jakob af Halland og andre Misfornøiede Kongen i Finderup Lade ved Viborg og dræbte ham. Han dømtes fredløs og opholdt sig derefter paa sit faste Slot paa Ven Hjelm, hvorfra han lige til sin Død (1293) herjede paa de danske Kyster.

Stighjul, i Uhrværk det eiendommeligt formede Hjul, hvorpaa Drivkraften virker, og hvis Gang hemmes af Regulatoren (Pendel, Uro).

Stiglmaier, Johann Baptist, berømt tysk Metalstøber, f. 1791, d. 1844, var først i Guldsmedlære og fik derpaa Plads ved Akademiet i München, hvor han lagde sig efter Stempelskjærerkunsten. 1819 gik han til Italien for at uddanne sig som Metalstøber og bragte det vidt i denne Kunst, saa at han 1824 blev Direktør for Kunststøberiet i München. Blandt hans mest fremragende Arbeider bør nævnes den 29 m. høie Obelisk paa Karolinepladsen i München, Schillermo-

numentet for Thorvaldsen og de 14 kolossale Statuer af baierske Fyrster for Tronsalen i den nye Residens.

Stigma, Ar, Mærke; Skamplet, Brændemærke. — Stigmata, i den romerske Kirke Benævnelsen for Kristi fem Vunder. — Stigmatisere, brændemærke; bagtale, sværte. — Stigmatisation, Dannelsen af Saarmærker eller Ar paa Legemet i Lighed med Kristi Saar. I den romerske Kirkes Legender fortælles der om flere, som skal have havt saadanne Saarmærker.

Stigmatografi, Punktskrift.

Stikbrev, en af Øvrigheden eller en Retsbetjent udstedt Skrivelse, hvori en Forbryder efterlyses.

Stikflue (Stomoxys calcitrans), Insekt af de Tovingedes Orden, ligner Husfluen, men er slankere bygget end denne. Den er forsynet med en glinsende sort Sugebraad.

Stikhævert, se Hævert.

Stikkelhaar, hos Dyrene de grovere Haar, de egentlige Dækhaar.

Stikkelsbær, Frugterne af Stikkelsbærbusken (Ribes grossularia), hører til Ribsfamilien og dyrkes overalt i Europa for sine velsmagende Bærs Skyld. Disse benyttes som Syltetøi, til Gelé, Vinlavning osv.

Stiklestad, Gaard i Værdalen, Nordre Trondhjems Amt, befjendt ved det blodige Slag, som her stod 29de Juli 1030, i hvilket Kong Olav den hellige tabte Liv og Rige. Paa Stedet, hvor man i forr. Aarh. antog ham falden, reistes en Stenstøtte. Det er imidlertid nu oplyst, at Kirken blev bygget netop, hvor Olav faldt; den Sten, han havde lænet sig til, blev indlemmet i Alteret.

Stikling, se Stingfild.

Stiklinger eller **Sætkviste**, d. e. Skud, som tages af en Plante og sættes ned i Jorden, hvorved de slaar Rødder og skyder op som selvstændige Vexter. Plantning af Stiklinger er næst Udsæd af Frø den mest benyttede Fremgangsmaade i Have- og Landbrugsvæsenet.

Stil, Skrivemaade, Fremstilling, Sprog; Kunstsmag, Fremstillingsform.

Stilbit, et til Zeolithgruppen hørende Mineral, er et vandholdigt Lerjord-Kalksilikat af hvid Farve og med Perlemorsglans. I Norge forekommer det ved Kongsberg, desuden paa Island, Færøerne m. fl. St.

Stilet, en kort, trekantet Dolk; i Lægekunsten en fin Sonde.

Stilfser Joch ell. Wormser Joch, ital. Monte Stelvio, et Bjergpas mellem Tyrol og Lombardiet, i en Høide af 2,782 m., gjennem hvilket der gaar en meget befærdet Vei.

Stilicho, Flavius, berømt romersk Feltherre af vandalsk Herkomst, f. ca. 359 e. Kr., blev af Theodosius den store gjort til Hærens Øverstbefalende og udmærkede sig som saadan ved flere Leiligheder. Saaledes tvang han Vestgoterne under Alarich 403 til at rømme Italien, efter at have tilføiet ham to blodige Nederlag, og ødelagde to Aar senere de Sværme af Germaner og Østgoter, som Radagais førte mod Rom. Theodosius's usle Søn Honorius fattede imidlertid Mistanke til sin dygtige Hærfører og lod ham 408 myrde. Med ham tabte det synkende Romerrige sin kraftigste Støtte og prisgaves erobringslystne Even tyrere.

Stilisere, affatte, foredrage, fremstille. — Stilist, Forfatter. — Stilistik, Foredragskunst, en god skriftlig Udtryksmaade.

Stilits (Fringilla carduelis), Fugl af Finkeslægten, med brun Ryg, røde Kinder og Strube og sorte Vinger og Hale med hvide Pletter. Den forekommer overalt i Norge og har en særdeles behagelig Sangstemme. Da den er let at tæmme, holdes den ofte som Burfugl.

Stilke, Hermann, tyst Historiemaler, f. 1803, d. 1860, studerede i Berlin og Düsseldorf og lagde for Dagen et udviklet Kompositionstalent. Til hans fornemste Arbeider hører „Rinalds Aisked", „Pilegrimene i Ørkenen", „Tristan og Isolde" m. fl.

Stilleben, i Malerkunsten Fremstilling af livløse Ting som Frugter, Blomster, døde Dyr, Husgeraad osv.

Stillehavet, ogsaa kaldet det Store Ocean eller Sydhavet, det største af Verdenshavene, mellem Asien, Australien og Amerika, ca. 182 Mill. km.², staar ved Beringstrædet i Forbindelse med Nordishavet, ved Sundastrædet med det Indiske Hav og i Øst om Kap Horn med Atlanterhavet, hvorhos det i sin hele Længde fra Øst mod Vest flyder sammen med Sydishavet. Det danner forholdsvis faa Indskjæringer i de Kyster, det beskyller; de vigtigste er den kaliforniske Havbugt, det Kinesiske Hav, Koreabugten og Siambugterne. Derimod er det opfyldt af en Mængde Øer, af hvilke de fleste hører til Asiens og Australiens Øgrupper. En stor Del af dem er vulkanske eller fremkomne ved Koraldannelser. Navnet Stillehavet skriver sig fra, at der mellem Passaterne findes et bredt Belte, hvor der enten herster Vindstille eller ogsaa ustadige, tildels voldsomme Storme. Forøvrigt er dets Vind- og Strømforhold endnu lidet kjendte, da store Strækninger af det endnu ikke er videre befarede. Man véd imidlertid, at der findes flere Strømsystemer, deriblandt Sydpolarstrømmen, af hvilken en Arm gaar rundt Kap Horn til Atlanterhavet, den sydlige og den nordlige Ækvatorialstrøm, hvilke begge befinder sig indenfor Vendekredsene, samt den sorte Strøm langs Asiens Østkyst. Alle deler sig i en Længde Forgreninger.

Stille Uge kaldes i de kristne Kirker Ugen før Paaske. Den har siden Kristendommens Indførelse været betragtet som en hellig Uge til Minde om Kristi Forsoningsverk. To af dens Dage, Skjærtorsdag og Langfredag, feires til Ihukommelse af Nadverdens Indstiftelse og Kristi Lidelse.

Stilling, se Jung.

Stillwater, By i Staten Minnesota i Nordamerika, paa Grændsen af Wisconsin, med 9,000 Indb.

Stilpo, fra Megara, græsk Filosof, levede ca. 320 f. Kr. Han hævede den megariske Skole til stor Anseelse. En af hans Disciple var Zeno Grundlæggeren af den stoiske Filosofi.

Stimulere, anspore, tilskynde, pirre, vække Attraa. — Stimulants, Pirremiddel.

Stingfild (Gasterosteus), ogsaa kaldet Stængefild og Hundefteile, smaa Fiske af de Pigfinnedes Orden, hvis Bugfinne bestaar af en enelte

Pigstraale; foran Rygfinnen findes flere fritstaaende Pigge. Den almindelige Stingfild bliver omkring 50 mm. lang og forekommer baade i ferskt og salt Vand. Det er en graadig Fisk, som især gjør stor Skade paa de andre Fiskes Rogn. Selv bliver den ikke efterstræbt, da de andre Fiske frygter for dens Pigge.

Stinkdyr (Mephitis), en til Rovdyrene hørende Dyreslægt, har et slankt Legeme, spidst Hoved, tæthaaret Hale og Graveklør paa Benene. Et Par Kjærtler nær Gatboret indeholder en ildelugtende Vædske, som de til Forsvar sprøiter fra sig, naar de bliver angrebne. Skindet er, siden man ved kemiske Midler har lært at fjerne den modbydelige Lugt, blevet et meget søgt Pelsverk.

Stipendium, Lønning, Pengeunderstøttelse for Studerende eller Kunstnere. — Stipendiat, en, som oppebærer et Stipendium.

Stipulere, fastsætte, aftale, betinge, blive enig om. — Stipulation, Overenskomst, Aftale, Løfte, Pagt.

Stirling, Grevskab i det sydlige Skotland, 1208 km.² stort, med 98,000 Indb. Landet er meget ujevnt og tildels bjergfuldt, hvorfor Kvægavl er Indbyggernes fornemste Næringsvei. Hovedstaden Stirling, ved Floden Forth, har 14,500 Indb. og livlig Handel og Industri, især i Tøivarer.

Stivelse, en organisk Forbindelse, bestaaende af Kulstof, Vandstof og Surstof (et saakaldt Kulhydrat), som er meget udbredt i Planteriget. Den viser sig under Mikroskopet som Korn af eiendommeligt Udseende. Den er i ren Tilstand hvid, finkornet og uopløselig i Vand; naar dette er varmt, opsvulmer den til en klisteragtig Masse, uden dog at opløses. Den i Handelen forekommende Stivelse udvindes fornemmelig af Hvede, Ris, Mais og Poteter; den anvendes bl. a. i Tøi- og Papirfabrikationen, i Konditorier, Husholdningen, Medicinen, til Fremstilling af Dextrin og Druesukker og som Tilsætning til forskjellige Farver. Hvedekornene indeholder 50—70 Procent Stivelse, og Poteterne 20 Procent. Af de sidste udvindes den ved, at man knuser Poteterne, udvasker Massen med Vand og siler den gjennem en fin Sigte, hvorefter Stivelsen afsætter sig som Bundfald. Af Hveden udvindes den enten ved at udbløde Kornet i hel Tilstand og derpaa knuse det, hvorefter Stivelsen udvaskes med Vand, eller ogsaa ved at ælte Hvedemelet til en stiv Deig og udvaske Stivelsen med Vand gjennem en Sigte. — Stivelseglans er en Blanding af Stivelse, Stearinsyre og Borax; den benyttes almindelig ved Strygning af Tøier. — Stivelsegummi, se Dextrin. — Stivelsesukker, se Druesukker under Art. Drue.

Stivkrampe (Telanus), en Sygdom, som yttrer sig ved en vedholdende, krampeagtig Sammentrækning af Musklerne, saa at den Angrebnes Legeme bliver aldeles stivt og Lemmerne tildels tvungne ind i unaturlige Stillinger. Dens Aarsager er en sygelig Virksomhed i Rygmarven, og den kan opstaa som Følge af svære Saar, Forkjølelse eller Nydelse af visse Gifte, f. Ex. Strychnin.

Stjernanistræ (Illicium anisatum), et i Kina voxende Træ med altid grønne Blade. Frøet, som har en mild, krydret Lugt, anvendes i Likørfabrikationen („Anisette de Hollande, Anisette de Bordeaux") samt tildels i Medicinen.

Stjerne, den almindelige Betegnelse for Himmellegemerne. Se forøvr. Art. Fixstjerner, Planeter, Maaner og Kometer. — Stjernebilleder, de Grupper, hvori Astronomerne inddeler Stjernerne for at have en lettere Oversigt over dem; hver enkelt Stjerne i et saadant Stjernebillede betegnes med et Bogstav eller et Numer. Af de mest kjendelige Stjernebilleder kan foruden Billederne i Dyrekredsen (s. d.) nævnes Karlsvognen eller den store Bjørn, Orion og Lyren. — Stjernedag kaldes den Tid, som Jorden behøver til at dreie sig én Gang om sin Axe; den er ca. 4 Minuter kortere end Soldagen, og dens Begyndelse regnes fra det Øieblik, da Væderens Nulpunkt passerer Meridianen. — Stjernegrupper er dels saadanne, hvor man med blotte Øine kan skjelne de enkelte Stjerner, f. Ex. Hyaderne og Plejaderne (Syvstjernen) i Tyren, dels saadanne, som for blotte Øine eller i svage Kikkerter ser ud som lyse Pletter, men som ved stærkere Forstørrelse opløses i enkelte Stjerner, f. Ex. „Krybben" i Krebsen. — Stjernetaager er lyse, taageagtige Pletter paa Himlen, som selv i de stærkeste Kikkerter ikke kan opløses i enkelte Stjerner; nogle, f. Ex. den store, aflange Taageplet i Andromeda (den eneste, som tydelig kan sees med blotte Øine) viser sig dog i Spektroskopet at udsende Lys af samme Art som Stjernerne, andre, som Oriontaagen (lidt under Orions Belte), bestaar af glødende Gasarter. Man kjender flere tusen Stjernetaager, hvoraf dog de fleste er meget lyssvage. Se forøvr. Art. Planetariske Taager. — Stjernekart, Kart over hele eller en Del af Himmelkuglen, angivende de større Fixstjerners Plads. — Stjerneskud, smaa, lysende, stjerneliguende Legemer, som i mørke Nætter sees at fare med stor Hastighed henover Himmelhvelvingen. De forekommer til alle Aarstider, men er især hyppige Nætterne mellem 10de—12te August og 11te—13de Novbr., de sidste dog ikke hvert Aar, men særdeles talrige med 33 Aars Mellemrum, sidst i 1866. I visse Tilfælde kan man beregne den Bane, som en Stjerneskudsværm har gjennemløbet i Rummet, førend den traf Jorden; da man i flere Tilfælde har fundet, at disse Baner falder sammen med bekjendte Kometbaner, antager man, at Kometer for en Del bestaar af smaa fritsvævende Brudstykker, hvoraf enkelte undertiden kan træffe Jorden under dens Bevægelse om Solen; naar et saadant Brudstykke trænger ind i Jordens Atmosfære, hvilket altid sker med stor Hastighed, sammenpresses Luften saa stærkt, at der opstaar Glødning, hvorved Stjerneskuddet bliver synligt for os. Begge de ovenfor nævnte Stjerneskudsværme har saaledes Baner sammen med bekjendte Kometer; ligeledes giver den nu opløste Bielas Komet undertiden talrige Stjerneskud den 27de November, saaledes i 1877 og 1885.

Stjerneblomst (Stellaria), Plante af Nellikfamilien, med tokløvede Kronblade, sexklappet Kapsel og hvide Blomster. I Norge forekommer flere Arter.

Stjernekammeret, en af den engelske Konge Henrik den syvende oprettet Domstol til Paadømmelse af de af den høiere Adel begaaede Forbrydelser. Efterhaanden udvidedes dens Myndighed,

saa at dens Kjendelse øgtedes i alle Forbrydelser, som ikke kom ind under de bestaaende Love. Stjernekammeret blev snart et farligt Vaaben i de despotiske Regenters Haand og blev flere Gange misbrugt i Politikens Tjeneste. Domstolen ophævedes 1641 af Parlamentet.

Stjernekiger (Uranoscopus), en i de varmere Have forekommende Fisk af Fjæsingfamilien, kaldes saaledes, fordi dens Øine vender ret op.

Stjernhjelm, Georg, svensk Digter, f. 1598, d. 1672 som Rigsantikvar, var først Lærer ved Gymnasierne i Westerås og Stockholm og fik 1630 et Embede i Livland, hvorfra han dog var meget fraværende som midlertidig Rigsarkivar og Kommissionsmedlem i Stockholm. Paa Grund af sin noget frie Skrivemaade kom han i Ugunst hos Dronning Kristina og var i flere Aar uden Embede, da Russernes Indfald i Livland tvang ham til at flygte. Stjernhjelm er Grundlæggeren af den svenske Kunstdigtning, og man har derfor kaldt ham „svenska skaldekonstens fader". Han begyndte først sent at digte, men trods sine mangeartede Studier og Embeder producerede han ikke lidet. Det mest bekjendte af hans Digterverker, til hvilke han for en stor Del søgte Mønstret hos Klassikerne, er „Hercules", et allegorisk Digt paa Hexameter, i hvilket han skildrer sin Samtids Sæder og navnlig revser den overmodige Adel. Han skrev ogsaa nogle Sangspil, som opførtes ved Hoffet, samt en stor Del mindre Digte, gjennem hvilke han indførte en Række forskjellige Versarter i den svenske Literatur, saaledes Sonetten. Hans poetiske Begavelse var betydelig; endnu mere virkede han ved sin kraftige og klangfulde Behandling af Modersmaalet, som endnu var raat og lidet uddannet, og som han derfor ogsaa egnede et specielt og indtrængende Studium i flere sprogvidenskabelige Skrifter. Ogsaa for flere andre Sprogs vedkommende (f. Ex. Gotisk, Islandsk, Hebraisk) gjorde han sig meget fortjent som Sprogforsker, ligesom han ogsaa dyrkede Mathematik og Naturvidenskaberne. Hans Digte er flere Gange udgivne.

Stjernhöök, Johan Olofsson, svensk Retslærd, f. 1596, d. 1674, var en Tid Assessor ved Hofretten i Abo og blev 1640 Professor i Retsvidenskab ved Universitetet sammesteds. Han er Forfatter af det berømte retshistoriske Verk „De jure Suconom et Gothorum velusto".

Stjørdalen, nedre og øvre, to Præstegjeld i Judherred, Nordre Trondhjems Amt. Nedre Stjørdalen bestaar af Sognene Værnæs, Lunke og Skatvold, øvre Stjørdalen af Hegre og Meraker. I førstnævnte Præstegjeld ligger Strandstedet Stjørdalshalsen.

Stjørdalselven, Elv i Nordre Trondhjems Amt, udspringer paa den svenske Side af Riksgrændsen, løber mod Vest og falder ved Stjørdalshalsen i Trondhjemsfjorden. Længde 68 km.

Stoa, en Søilehal i Athen, hvor Filosofen Zeno holdt sine Forelæsninger; forøvrigt i Grækenland enhver offentlig Søilehal eller Galleri.

Stobbe, Johann Ernst Otto, tysk Retslærd, f. 1831, blev 1856 Professor ved Universitetet i Königsberg, forflyttedes 1859 til Breslau og 1872 til Leipzig. Han har skrevet et betydeligt Antal retsvidenskabelige Arbeider, af hvilke de fornemste er „Geschichte der deutschen Rechtsquellen", „Die Juden in Deutschland während des Mittelalters" og „Deutsches Privatrecht".

Stobæus, Johannes, græsk Forfatter, levede i det 5te Aarh. e. Kr. Han udgav en Anthologi af over 500 græske Digteres og Skribenters Arbeider, som er af stort Værd for den græske Literaturhistorie.

Stockach, Landsby i Baden, bekjendt ved Erkehertug Karls Seier 1799 over Franskmændene under Jourdan.

Stockfleth, Nils Joakim Kristian Vibe, Lappernes berømte Missionær, f. i Kristiania 1787, d. 1866, blev 1803 Student fra Kristiania Skole og gik til Kjøbenhavns Universitet, hvor han havde at kjæmpe med Sygdom og Trang. Han lagde sig efter Lovkyndighed, men agtede at opgive Studeringerne og gaa i Snedkerlære, da han 1808 søgte og fik Ansættelse som Løitnant ved det slesvigske Infanteriregiment og deltog i dettes Kampe i Holsten 1813 i det Felttog, som havde Norges Adskillelse fra Danmark til Følge. 1814 traadte han ud af den danske Krigstjeneste som Kaptein og vendte hjem, hvor han 1818 blev Kompagnichef i anden Akershusske Brigade. Nu begyndte han at studere Theologi. 1824 traadte han ud af Militæretaten, tog s. A. theologisk Embedsexamen og udnævntes Aaret efter til Sognepræst i Vadsø; kort efter søgte han sig fra det store Vadsø til det ubetydelige Lebesby Sognekald, for at han kunde arbeide desmere for Lappernes Oplysning. Nu begyndte han sit ihærdige og frugtbringende Arbeide med at udbrede Kundskaber blandt Lapperne, som udgjorde en stor Del af Befolkningen i hans Kald. Siden Thomas von Westens Dage var lidet eller intet gjort for Lappernes aandelige Oplysning; Størsteparten af dem kunde ikke læse, Præsterne forstod ikke deres Sprog, og Prædikenerne maatte derfor oversættes af en Tolk, som gjentog Præstens Ord paa Lappisk. Stockfleth lagde sig efter det lappiske Sprog, saa han kunde tale til sine Sognebørn i deres Modersmaal. Han var stadig paa Reiser inden sit udstrakte og tyndt befolkede Embedsdistrikt for at udbrede Kundskaber og Oplysning, saavel Sommer som Vinter, udsat for Savn og Anstrengelser i de uveisomme Egne; under disse Reiser klædte han sig og levede som en Lap, sov i den strengeste Kulde og under de haardeste Snestorme i et tyndt Telt og kunde hele Dage kjøre med sin Ren i den ubekvemme Pulk. 1839 fratraadte han sit Embede for udelukkende at fortsætte sit Sprogstudium og for at arbeide med Udgivelsen af Skrifter paa Lappisk; af disse kan bl. a. nævnes „Finske Stave- og Læsetabeller", „ABC og Læsebog", „Luthers lille Katekismus", „Bibelhistorie fra Verdens Skabelse til Mose Død" og 22 af Davids Salmer", „Bønne- og Lærebog", „Wexels Bibelhistorie", „Pontoppidans Forklaring", „Det Nye Testamente" samt „Grammatik i det lappiske Sprog". Desuden udgav han en Dagbog over sine Missionsreiser i Finmarken. — Stockfleths Virksomhed har været til megen Velsignelse for Norges lappiske Befolkning. — Hans Hustru Sara, født Christie, fulgte ham paa hans fleste Reiser og var ham en god Støtte i hans Missionsvirksomhed.

Stockhausen, Julius Christian, berømt Barytonsanger, f. i Paris 1826, fik sin første Sang-

undervisning af sin begavede Moder og studerede senere ved Paris's Konservatorium under Garcia. 1849—50 foretog han sin første Koncertreise og optraadte senere i flere af Europas Hovedstæder, overalt hilset med almindeligt Bifald. Senere var han Dirigent ved Sangerakademiet i Hamburg, kongelig Kammersanger i Stuttgart, Dirigent ved det Sternske Sangerakademi i Berlin og blev 1878 første Sanglærer ved det Hochske Konservatorium i Frankfurt a. M., hvilken Stilling han 1881 fratraadte for at oprette et Sangakademi under egen Ledelse.

Stockholm, Sveriges Hoved- og Residensstad, med en overordentlig skjøn Beliggenhed ved Mälarens Udløb i en grig Bugt af Østersjøen (her kaldet Saltsjøen), bestaar væsentlig af fire Hoveddele: den ældste By (Staden), de to nordlige samt den sydlige Bydel. 1) „Staden", som ligger paa en liden Ø mellem Mälaren og Østersjøen, omtales allerede paa Birger Jarls Tid (1252), har trange, uregelmæssige Gader og høie, massive Huse. Her findes det kongelige Slot, opført 1697—1754 af Tessin (s. d.), Overstatholderens Palads, den prægtige Nikolaikirke (Storkyrkan), Raadhuset, Riddarhuset m. fl. offentlige Bygninger samt Riddarholmskirken, hvis de kongelige Grave, hvilken benyttes som Opbevaringssted for Trofæerne fra Sveriges Krige osv. 2) Norrmalm bestaar af fem forskjellige Dele: det egentlige Norrmalm, Blasieholmen, Skeppsholmen, Ladugårdslandet og Kungsholmen. Den er prægtig bebygget, for en stor Del med brede, rette Gader og palalslignende Huse, og forbindes med „Staden" ved en 113 m. lang og 19 m. bred Bro, den saakaldte Norrbro, prydet med smukke Butiker og et af de mest besærdede Steder i Stockholm. Den ydre Del af Norrmalm, den tidligere saakaldte Humlegården med Omgivelser, er i de sidste Aar bleven prægtig, tildels villamæssig bebygget og udgjør nu en egen Bydel, som har faaet Navn af 3) Östmalm. Her findes Nationalbiblioteket, som tæller over 200,000 Bind, 80,000 mindre Skrifter, 8000 Haandskrifter og en meget betydelig Samling af Brochurer, Karter og Kobberstik; en stor, fritliggende Bygning for Biblioteket blev for endel Aar siden opført. Östmalm udgjør nu Stockholms smukkeste Parti. 4) Södermalm ligger paa Mälarens søndre Side, hvor Terrænet er meget kuveret, saa Gaderne tildels er meget bakkede. Den er næst Norrmalm den største af Stockholms Bydele, for det meste med høie, smukke Huse og med flere anselige Partier. Fra Mosebacke, Södermalms høieste Punkt, hvor en for nogle Aar siden bygget 60 Fod høi Elevator besørger Folk op og ned, haves en herlig Udsigt over Byen og dens Omgivelser. Af Stockholms talrige offentlige Pladse fortjener især at nævnes: Paa Norrmalm: Gustav Adolfs Torv, med denne Konges Rytterstatue, den store, smukke Kungsträdgården, med Karl den tolvtes og Karl den trettendes Billedstøtter, samt Berzelii Park, med Berzelii Billedstøtte; i Staden: Slotsbacken, Lejonbacken og Riddarholmstorvet; paa Södermalm: Adolf Fredriks Torv og Slusetorvet. Blandt Kirkerne fortjener især at nævnes: Foruden Storkyrkan og Riddarholmskirken, Klara, Adolf Fredriks, Jakobs, Johannes, Blasieholmens, Karl Johans og Katharinas, derhos den jødiske Synagoge. Byen har et stort Antal høiere Undervisningsanstalter samt kunstneriske og videnskabelige Institutter, af hvilke de mest bekjendte er Videnskabsakademiet, til hvilket det astronomiske Observatorium er knyttet, Vitterhedsakademiet, det Karolinska Institut, Krigsvidenskabsakademiet, Kunstmuséet, Byströms Villa, det svenske, det musikalske og de frie Kunsters Akademier, Nationalmuséet, flere Bibliotheker, det ethnologiske Institut, Landbrugsakademiet, Forstinstitutet, den tekniske Høiskole, Veterinæranstalten, to Sjømandsskoler m. fl. Desuden findes et stort Antal Indretninger for Pleie af Syge o. lign. samt milde Stiftelser, deriblandt Serafimerlasaretet, Garnisons- og Sjømandshospitalerne, en Sindssygeanstalt, Fødselsstiftelser, et Vaisenhus, en Diakonisseanstalt samt Stiftelser til Forsørgelse af Gamle og Fattige. Stockholm er Sæde for den svenske Regjering, Rigets høieste Domstol og Statens Bank. Byen udgjør et eget Statholderskab; i Spidsen for de kommunale Anliggender staar 2 Borgermestre og 13 Raadmænd samt en Kommune-Repræsentation paa 100 Medlemmer; dens Fremgang i de sidste syv Aar viser sig bl. a. deraf, at medens dens Udgiftsbudget i 1878 beløb sig til ca. $8^7/_{10}$ Mill. Kroner, er det for 1886 foreslaaet til $14^1/_{11}$ Mill.; dens Indtægter, som i det nævnte Aar udgjorde $4^1/_7$ Mill., er for 1886 opførte med ca. $6^9/_{10}$ Mill. Kroner. Indbyggerantallet var 1884 ca. 180,000. — Stockholm er Sveriges betydeligste Handels- og Fabrikby; Skibsfarten er især livlig, og Byen har en sikker og rummelig Havn. Antallet af ankommende Skibe var i 1876 18,430, med en samlet Drægtighed af 1,165,700 Tons; Toldindtraderne beløb sig til ca. 9,900,000 Kr. Industrien omfatter bl. a. Tobaks-, Sukker- og Tøifabrikation, mekaniske Gjenstande, Læder, Sæbe og Lys samt Støbegods. Byen er tillige Knudepunkt for det svenske Jernbanenet. — Stockholms Grundlæggelse skriver sig fra Slutningen af det 12te Aarh., da kort efter Sigtunas Ødelæggelse (1187) en Fæstning anlagdes paa „Stockholmen". Birger Jarl befæstede det nye Byanlæg, og saavel han som hans Søn Valdemar opholdt sig ofte der. Senere udvidedes Bebyggelsen til Riddarholmen og Norrmalm, og under Gustav Wasa ogsaa til Södermalm. Den stærkt befæstede By blev flere Gange udsat for fiendtlig Indfald; saaledes beleiredes den 1371 af Kong Haakon Magnussøn af Norge, og 18 Aar senere var den i Hænderne paa „Hættebrødrene", som lod den største Del af Indbyggerne indebrænde. Efter Kalmarunionen var den flere Gange et Tvistens Æble mellem de svenske Rigsforstandere og de danske Konger, idet begge Parter søgte at sikre sig dette vigtige Punkt. 1520 indtoges Byen af Kristiern den anden, som ved denne Leilighed satte en varig Plet paa sit Navn, da han anrettede det stockholmske Blodbad (s. d.). Gustav Wasa kom 1523 i Besiddelse af Byen, efter at have beleiret den i to Aar, og senere har den stadig været Sveriges Residensstad. I Slutningen af det 17de Aarh. nedbrødes Stadsmurene. — Stockholms Len har en Udstrækning af 7,756 km.² og tæller 139,000 Indb. Det er delt i 6 Fogderier og hører i kirkelig Henseende dels til Strengnäs Stift, dels til Erkestiftet. Over Halvdelen er Skovland, men den opdyrkede Del er meget frugtbar, hvorfor Landbrug og Skovbrug er Hovednæringsveiene. Til Lenet hører 6 Byer, nemlig Norrtelje, Östham-

mar, Öregrund, Södertelje, Waxholm og Sigtuna.

Stockholmſke Blodbad kaldes det Myrderi, ſom Kong Kriſtiern den anden 8de Novbr. 1520 lod anrette i Stockholm. Sten Sture den yngres kjække Enke Kriſtina Gyllenſtjerna havde kort i Forveien ſet ſig nødt til at overgive Stockholm til Kriſtiern, efterat denne havde lovet almindelig Amneſti. Tre Dage efter Kriſtierns Kroning i Stockholm lod han ſtevne en Mængde af Sveriges meſt fremragende Mænd til at møde paa Slottet. Erkebiſpen Guſtav Trolle optraadte ſom Anklager, og Kriſtiern, ſom gjerne vilde kue den ſvenſke Adel, lod dømme ſamtlige Anklagede med Undtagelſe af én til Døden. Næſte Dag blev to Biſkopper, 13 Rigsraader og Riddere ſamt flere anſete Borgere, ialt 94, halshugne paa Stockholms Torv og Ligene brændte. Denne Udaad havde den modſatte Virkning af, hvad Kongen og hans Raadgivere ventede; thi derved gjorde han ſig kun forhadt i Sverige, og det bidrog ſaaledes til at ſtille ham ved Sveriges Krone, da Guſtav Waſa optraadte for at afkaſte det danſke Aag.

Stockmar, Kriſtian Friedrich, Friherre af, tyſk Statsmand, f. 1787, d. 1863, ſtuderede Medicin, blev 1816 Livlæge hos Prins Leopold af Koburg og ſenere, da Prinſen blev Konge af Belgien, dennes Fortrolige. 1848 virkede han ſom Koburgs Geſandt paa Forbundsdagen ivrigt for Tyſklands Enhed. Hans Memoirer er af betydelig Intereſſe.

Stockport, By i det engelſke Grevſkab Cheſter, ved Floden Merſey, med 54,000 Indb. Den er en af Englands vigtigſte Fabrikbyer og har fornemmelig Induſtri i Manufakturvarer, Maſkiner og Støbegods.

Stocks, i England Navnet paa alſlags af de offentlige Myndigheder eller Aktieſelſkaber udſtedte Værdipapirer. — Stockbroker, Aktiemægler. — Stockjobber, en ſom ſpekulerer i Værdipapirer.

Stockton, 1) vigtig Sjøhandelsſtad i Grevſkabet Durham i England, ved Floden Tees, med 28,000 Indb., er en af Nordenglands vakreſte Byer. Det ligeoverfor liggende South-Stockton har 35,000 Indb, og Byens Induſtri omfatter fornemmelig Tilvirkning af Seildug og Tougverk. 2) By i Kalifornien, med 11,000 Indb.

Stod, Præſtegjeld i Indherred, Nordre Trondhjems Amt, beſtaar af Sognene Forr, Kvam og Følling.

Stodderkonge, tidligere i de danſke Byer og mange norſke Bygder en Beſtillingsmand, ſom havde at anholde Tiggere og Løsgjængere og føre dem ud af Byen.

Stoffel, Eugène Georges Henri Céleſte, Baron af, franſk Militær, f. 1823, anſattes 1865 ſom Attaché og med Oberſtløitnants Rang ved det franſke Geſandtſkab i Berlin. Som ſaadan ſkildrede han med Dygtighed og med ugjendrivelige Beviſer den preuſſiſke Hærs Overlegenhed over den franſke, men hans Raad blev ikke paagtede, før det i den franſk-tyſke Krig 1870—71 viſte ſig, at han havde Ret. Under Krigen var han med ved Sedan, men undkom fra Fangenſkabet og tog ſiden hæderlig Del i Paris's Forſvar.

Stofſkifte, i Fyſiologien den ſtadige Forandring, ſom foregaar ved de organiſke Væſener, idet Organismens Beſtanddele forbruges og erſtattes af nye. De organiſke Legemer (Dyrene og Planterne) udſkiller ſtadig ved en Række kemiſke Proceſſer en Mængde Smaadele, ſom er blevne utjenlige til Legemets Vedligeholdelſe og gjenopretter Tabet ved at tage Næring til ſig, ſom derpaa, ligeledes gjennem kemiſke Proceſſer, gaar over i Ernæringsvædſken (Blodet og Safterne), hvor de omdannes. Se forøvr. Art. Ernæring og Liv.

Stoicisme eller **ſtoiſk Filoſofi** kaldes den af Zeno ca. 300 f. Kr. ſtiftede græſke Skole i Athen. Dens Lære er fordetmeſte en Fortſættelſe og videre Udvikling af den kyniſke Skole og betragter ſom denne Dyden ſom det høieſte Gode og Laſterne ſom det eneſte Onde; alt andet er ligegyldige Ting (Adiafora). Stoikerne lærer endvidere, at Erfaringen er al Erkjendelſes Grundlag; Verdensaltet er gjennemtrængt af Guddommen, og denne er i ſit Væſen ét, da alt virkeligt indeholdes i Guddommen. Dydens Forudſætning er den høieſte indre Ro og Ophøiethed over ſanſelige Affektioner. — Den ſtoiſke Filoſofi har et alvorligt moraliſt Præg, fremhæver Selvbeherſkelſe og Karakterſtyrke, men ſlaar en Streg over Hjertets og den menneſkelige Naturs Krav. Fra Grækenland udbredte den ſig til Rom, hvor den fandt mange indflydelſesrige og fremragende Dyrkere. Af dens fornemſte Repræſentanter kan foruden Stifteren nævnes Kleanthes, Seneca, Epiktetos fra Hierapolis, Keiſer Markus Aurelius (ſe Antoninus), Ariſto og Khryſippos.

Stoke upon Trent, By i det engelſke Grevſkab Stafford, ved Floden Trent, er ſmukt bebygget, har en Folkemængde af 131,000 og er en af Englands vigtigſte Fabrikbyer for Fremſtilling af Lervarer og Porcellæn.

Stokke, Præſtegjeld i Jarlsberg og Laurvigs Amt, beſtaar af Sognene Stokke, Ske og Arendal.

Stokroſe (Althæa), Plante af Katoſtfamilien, dyrkes i Haverne ſom Prydplante og udmærker ſig ved ſine vakre Blomſter. En Afart af den, Lægeſtokroſen (A. officinalis), dyrkes meget i Udlandet for Rodens Skyld, ſom finder hyppig Anvendelſe i Medicinen.

Stol, Navnet paa forſkjellige Fabrikmaſkiner, f. Ex. Spindeſtol, Vævſtol, Dreieſtol oſv.

Stol, paa Strygeinſtrumenter et tyndt Stykke Træ, ſom tjener til at holde Strengene op fra Inſtrumentet og i en paſſende Afſtand fra hverandre.

Stola, lat., lang, folderig Overklædning, ſom brugtes af ældre Kvinder i det gamle Rom; nu en Korkjole, ſom katholſke og anglikanſke Geiſtlige bærer ved feſtlige Leiligheder, navnlig det brede, hvide, med Kors prydede Skulderbaand.

Stolberg, en gammel tyſk Greveſlægt, hvis Overhoved 1412 ophøiedes til Rigsgreve. Til Slægten hørte Kriſtian, Greve af Stolberg, tyſk Digter, f. 1748, d. 1821, der ſammen med ſin Broder og endel andre dannede det ſaakaldte „Dichterbund". Foruden ſine fortræffelige lyriſke Digte har han udført endel værdifulde Overſættelſer fra Græſk. — Hans Broder Friedrich Leopold, Greve af Stolberg, f. 1750, d. 1819, var ogſaa en heldig og meget begavet Lyriker og ſkrev desuden Romaner og Dramaer, ligeſom han overſatte flere klaſſiſke Skrifter fra Græſk. Han var en Tid danſk Geſandt i Berlin og gik nogen Tid før ſin Død over til Katholicismen. — Otto, Greve af Stolberg-Wernigerode, f. 1837, blev

1867 Medlem af den tyske Rigsdag, 1872 Præsident i det preussiske Herrehus og 1876 tysk Gesandt i Wien.

Stolberg, By i den preussiske Rhinprovins, $1^1/_2$ Mil øst for Aachen, med 10,500 Indb. og særdeles livlig Industri i Metal- og Uldvarer.

Stolbova, tidligere en Landsby i Nærheden af Petersburg, bekjendt ved en Fredsslutning, som her 1617 kom istand mellem Rusland og Sverige, hvorved Grændserne mellem de to Lande nærmere fastsattes.

Stolgebyrer (Jura stolæ), i den katholske Kirke de Indtægter, som Præsterne oppebærer for kirkelige Handlinger, som de udfører i Embedsdragt (Stola).

Stoliditet, Dumhed, Sløvhed, Forstandssvaghed.

Stoll, i Bergmandssproget en horizontal Drift, gaaende ind i en Grube fra Dagen.

Stoll, Maximilian, østerrigsk Videnskabsmand, f. 1742, d. 1787, blev 1774 Professor i Klinik ved Universitetet i Wien. Hans Undersøgelser af de epidemiske Sygdomme er af fremragende Værd.

Stolle, Ludvig Ferdinand, tysk Forfatter, f. 1806, d. 1872, var med at grunde „Gartenlaube". Hans „udvalgte Skrifter" (24 Bind) indeholder historiske Romaner, talrige Smaafortællinger og Digte.

Stolpe, By i Bagpommern, ved den seilbare Flod af samme Navn, med 18,500 Indb. og livlig Handel samt Industri i Navarbeider. Her drives en ikke ubetydelig Laxefangst.

Stolze, Heinrich August Wilhelm, Grundlæggeren af det efter ham opkaldte stenografiske System, f. i Berlin 1798, d. 1867, var en Tid Privatlærer, men begyndte fra 1820 udelukkende at studere Stenografien og blev Forstander for det stenografiske Bureau i det preussiske Andetkammer. Han udgav flere værdifulde Skrifter om Stenografien, deriblandt „Lehrbuch der deutschen Stenographie".

Stomakhos, Mave. — Stomakhica, mavestyrkende Midler. — Stomakhalgi, Mavesmerter.

Storaa, Elv i det vestlige Jylland, dannes ved Sammenløbet af to mindre Elve og falder i Nordsjøen; dens Længde er 80 km.

Stora Kopparberget, Sveriges ældste Kobberværk, ligger ved Indsjøen Tisken i Dalarne. Se forøvr. Falun. — Stora Kopparbergs Län, d. s. s. Dalarne (s. d.).

Stora Lee, Indsjø ved den norsk-svenske Grændse øst for Fredrikshald, er 121 km² stor, hvoraf 18 km.² tilhører Norge.

Storax eller **Styrax**, enslags Balsam, som udvindes af et i Lilleasien og paa Cypern og Rhodos voxende Træ. Den ser ud som tyk Terpentin, er grøngraa af Farve og har en skarpkrydret, brændende Smag. Den finder Anvendelse i Medicinen og benyttes desuden til Tobakssauce og til Røgelsepulver. En noget lignende Balsam, som kaldes flydende Ambra, faaes af det i Nordamerika voxende Storaxtræ og anvendes paa samme Maade som førstnævnte.

Storbritannien, Fællesnavnet paa de forenede Riger England, Skotland og Irland.

Storch, Ludvig, tysk Forfatter, f. 1803, studerede i Göttingen og Leipzig. Han har skrevet et stort Antal Romaner og Noveller, deriblandt „Der Freiknecht", „Ein deutscher Leineweber", „Leute von gestern" og „Das Haus Fugger".

Storch, Fredrik Ludvig, dansk Maler, f. 1805, d. 1883, tog 1830 theologisk Embedsexamen, men havde under sine Studeringer ogsaa uddannet sig som Maler. 1832—52 opholdt han sig udenlands, fordetmeste i München. Hans mest bekjendte Maleri er „Sakuntala".

Storcirkel, i Stereometrien og den sfæriske Trigonometri en hvilkensomhelst paa en Kugle tegnet Cirkel, hvis Plan gaar gjennem Kuglens Centrum. Storcirkelens Radius er Kuglens egen Radius, alle Storcirkler er derfor lige store. — Storcirkelbue, Bue af en Storcirkel. Sfærisk Polygon (sp. Triangel) indesluttes af flere (sp. tre) Storcirkelbuer.

Stordøen, Præstegjeld i Søndhordland, Søndre Bergenhus Amt, paa Øen af samme Navn, som er en af Amtets betydeligste Øer.

Storebelt, se Belterne.

Storeheddinge, By i Præstø Amt i Danmark, med 1600 Indb. og livlig Skibsfart.

Storelvedal, Præstegjeld i Østerdalen, Hedemarkens Amt.

Store Ocean, se Stillehavet.

Storfjord, 1) en Del af Bergens nordre Led, deler sig i to Arme, Hjeltefjord og Herløfjord. 2) Fjord i Søndmøre, Romsdals Amt, gaar ind fra Bredsund strax søndenfor Aalesund og deler sig i flere Arme, som har forskjellige Benævnelser. 3) Fjord paa Spitsbergen, adskiller Øen Staus Foreland fra Vestspitsbergen.

Storfosen, Ø i Orlandets Præstegjeld ved Indløbet til Trondhjemsfjorden.

Storgrækenland (Magna Græcia), i Oldtiden Navnet paa det sydlige Italien.

Storhammer, et Herresæde ved Mjøsens østlige Bred, paa den Grund, hvor det gamle Hamar havde været. Se forøvr. Art. Hamar.

Storhedsvanvid eller **Stormandsgalskab**, enslags Sindssyge, som ytrer sig ved, at den Angrebne gjør sig de mest urimelige Forestillinger om sine egne Evner, sin Rigdom, fornemme Stilling osv. Sygdommen ledsages gjerne af Lamhed, som efterhaanden kan udbrede sig over hele Legemet.

Stork (Ciconia), en til Heirefamilien hørende Fugl af betydelig Størrelse (ca. 1 m. lang), med langt, kegleformet, rødt Næb, lang Hals og høie, røde Ben og hvid Fjerdragt med sorte Vinger. Den forekommer næsten overalt i den gamle Verden, med Undtagelse af de koldeste Egne; i det sydlige Norge sees den kun sjelden. I Danmark og det sydlige Sverige træffes den derimod hyppig om Sommeren. Storken er Trækfugl og tilbringer Vinteren i Afrika, især i Nildalen. Den holder helst til paa lave, sumpige Steder og lever af Fisk, Slanger, Frøer, Mus og Insekter. Da den ikke bliver efterstræbt af Menneskene, bygger den gjerne sit Rede paa Husstagene. Den lever i Monogami, og Magerne viser en mærkelig Ømhed for hverandre og for sit Afkom. Til samme Familie hører ogsaa Marabustorken (C. Marabu), som forekommer i Ostindien og Afrika. Den opnaar en Længde af over $1^1/_2$ m. og udmærker sig ved sine lange Dækfjer paa Halen, hvilke ligner Strudsfjer og ligesom disse benyttes til Pynt.

Den holdes ofte tam, men er paa Grund af sin Graadighed et besværligt Husdyr, da den ikke sjelden sluger Høns og andre mindre tamme Fugle.

Storkenæb (Geranium), Planteslægt af de Frikronedes Orden, har haanddelte Blade, undersædige, i Regelen røde Blomster og afrundede, opspringende Smaafrugter. I Norge forekommer flere Arter, deriblandt Blodrød Storknæb (G. sanguineum), Skovstorkenæb (G. silvaticum) og Dvergstorkenæb (G. pusillum).

Storkesnabel eller **Pantograf**, et Instrument, som anvendes til at gjengive Tegninger i formindsket Maalestok. Det er opfundet af Jesuiten Christoph Scheiner og bestaar af fire rette Stænger, som danner et bevægeligt Paralellogram, og af hvilke de to rækker ud over Skjæringspunktet. Lader man den ene af de saaledes forlængede Ender staa stille, f. Ex. hvile paa en Stift, og bevæger det hele System, saa vil de to andre Skjæringspunkter beskrive nøiagtig samme Figurer som den løse forlængede Ende.

Storm, se Vind.

Storm, Edvard, norsk Digter, f. i Vaage i Gudbrandsdalen 1749, d. 1794, gik 1765 til Kjøbenhavn for at studere og levede der en lang Tid i yderst trange Kaar, indtil han 1786 blev Lærer og Opsynsmand ved Efterslægtselskabets Borgerskole. Han debuterede med endel Viser i gudbrandsdalsk Dialekt, hvilke udmærker sig ved sin Naturfriskhed og poetiske Opfatning af det nationale. Som dramatisk Forfatter var han mindre heldig, hvorimod flere af hans lyriske Digte vandt almindeligt Bifald; blandt disse maa særlig nævnes hans i Kjæmpevisestilen forfattede Sinclairvise samt „Thorvald Vidførle" og „Stærkodder". Desuden skrev han flere Salmer, af hvilke adskillige er optagne i de nyere Salmebøger.

Storm, Gustav, norsk Historiker og Filolog, f. 18de Juni 1845 i Rendalen, hvor hans Fader var Præst, blev Student 1862, studerede Filologi, derunder fornemmelig nordiske Sprog og Historie under Bugge, Rygh og L. Kr. Daa, hvis Amanuensis han i flere Aar var paa det ethnografiske Muséum, tog 1868 filologisk Examen og opholdt sig Vinteren 1868—69 i Paris. Han debuterede Høsten 1869 med en Afhandling „Om den norrøne Literatur, et Indlæg i Striden mellem Svend Grundtvig og den norske historiske Skole", og fik Februar 1872 det kgl. danske Videnskabsselskabs Guldmedalje for sin Afhandling „Snorre Sturlassøns Historieskrivning", hvis Udgivelse siden blev bekostet af Selskabet (Kbh., 1873). 1872 blev det ham overdraget at udgive P. A. Munchs samlede Afhandlinger (4 Bd., 1872—76). Sommeren 1874 foretog han som Medlem af en Studenterdeputation til Tusenaarsfesten en Reise til Island, hvorom han har leveret en Skildring i „Minder fra en Islandsfærd" (Kr.ania, 1874). Samme Høst tog han Doktorgraden for sin Afhandling „Sagnkredsene om Karl den store og Didrik af Bern hos de nordiske Folk" (Kr.ania, 1874, Tillægshefte til „Historisk Tidsskrift"). Vaaren 1875 blev han Universitetsstipendiat i Historie og opholdt sig Vaar og Sommer s. A. med offentligt Stipendium i Tyskland. Samme Høst meldte han sig til Konkurrance om det ledige Professorembede i Historie, men uagtet baade Fakultetets og Kollegiets Pluralitet indstillede paa Konkurrance, blev dette af Regjeringen negtet og en anden foretrukken; derimod blev Storm efter L. Kr. Daas Død udnævnt til hans Efterman (1877) som Professor i Historie. Sommeren 1881 var han Generalsekretær ved det 2det nordiske Filologmøde i Kristiania, hvis Forhandlinger er udgivne af ham (Kr.ania, 1883). Samme Høst blev det ham af Regjeringen overdraget at fortsætte det af Keyser og Munch paabegyndte Verk „Norges gamle Love" ved Udgivelse af et 4de Bind (Texter og Haandskriftbeskrivelse); i dette Diemed opholdt han sig Vinteren 1881—82 i Kjøbenhavn og Stockholm, og 1882 begyndte Trykningen af 4de Bind, som nu (Novbr. 1885) er sin Afslutning nær. Af Skrifter har han desuden leveret „Sigurd Ranessøns Proces, udgivet efter Haandskrifterne" (1877), „Kritiske Bidrag til Vikingstidens Historie" I (1878), „Monumenta historica Norvegiæ" (1880), „Samlede Skrifter af Peder Claussøn Friis, med hans Biografi" (1881), En Tale mod Bisperne, et politisk Stridsskrift fra Kong Sverres Tid (1885) samt talrige Afhandlinger i „Norsk Historisk Tidsskrift" (1875—85), „Aarbøger for nordisk Oldkundskab og Historie" (1872—77), „Kristiania Videnskabsselskabs Forhandlinger" (1875—85) og „Arkiv for nordisk Filologi" (1882—85), hvis Hovedredaktør han er. Han er siden 1876 norsk Korrespondent til Revue Historique i Paris og siden 1883 Generalsekretær i Videnskabsselskabet i Kristiania. Han har desuden leveret nye, meget udbredte Bearbeidelser af Siegw. Petersens historiske Lærebøger.

Storm, Johan, norsk Sprogforsker, foregaaendes ældre Broder, f. 24de Novbr. 1836 i Lom, gjennemgik Kristiania Kathedralskole, blev 1855 Student, 1864 filologisk Kandidat og 1873 Professor i romansk og engelsk Filologi. Han begyndte tidlig at studere Sprog, især Engelsk, og drog efterhaanden de ældre og yngre germanske og de romanske Sprog ind under sine Forskninger. Særlig har Udtale og Fonetik (Lydvidenskab) været et af hans Yndlingsstudier. Følgende er hans vigtigste Arbeider: Af „Bennetts Praktiske Lærebog i det engelske Sprog" (Kr.ania, 1862) skrev han fra 4de Ark den grammatiske Del samt Anhanget om Udtalen. 1869—70 gjorde han med offentligt Stipendium en Reise i Frankrige, Italien og Spanien for at studere de romanske Sprog og udgav efter sin Tilbagekomst: „De romanske Sprog og Folk" (Kr.ania, 1871). Han er Medlem af Selskabet „Société de Linguistique de Paris" og har i dettes „Mémoires" skrevet en Afhandling om de ubetonede Vokaler i Latin, de gammelitaliske Dialekter og Italiensk med dettes Dialekter (1873). I det franske Tidsskrift „Romania" har han skrevet flere Artikler om romansk Sprogvidenskab. I „Kristiania Videnskabsselskabs Forhandlinger": Om Tonefaldet (Tonelaget) i de skandinaviske Sprog, med et fransk Resumé (1874). I det Letterstedtske „Nordisk Tidsskrift": Det norske Maalstræv (1878). Han udgav dernæst: Engelsk Filologi. I. Det levende Sprog (Kr.ania, 1879). Heraf udgav han en tysk Bearbeidelse „Englische Philologie" (Heilbronn, 1881). I de senere Aar (fra 1880) har han særlig lagt sig efter norske Dialekter og har sammen med Sophus Bugge o. fl. stiftet en ny „Forening for norske Dialekter og Folketraditioner"; i dennes Tidsskrift „Norvegia" har han udgivet

Begyndelsen af en længere Afhandling „Norsk Lydskrift med Omrids af Fonetiken", hvori de norske Dialekters Lyd beskrives (trykt Septbr. 1884). 1885 har han i det engelske Encyclopædia Britannica leveret Artikelen om de romanske Sprog. Ved Edinburghs Universitets Jubilæum, hvor han var Universitetets Repræsentant, blev han Æresdoktor.

Storm, Theodor, tysk Digter, f. 1817 i Slesvig, studerede i Kiel, og indehavde efterhaanden flere juridiske Embeder. Han har skrevet et større Antal Noveller og lyriske Digte. Blandt hans Arbeider er „Immensee", „Leonore" og „Von jenseit des Meers". Hans samlede Skrifter udkom 1871—77 i 10 Bind.

Stormaage, se Maage.

Stormagter kaldes de sex betydeligste Militærmagter i Europa: Rusland, Tyskland, Østerrige, Frankrige, England og Italien.

Stormarn, den sydvestlige Del af Holsten, udgjorde tidligere et eget Grevskab.

Stormast, paa Skonnerter og Brigger den agterste, paa tremastede Skibe den midterste og paa Galeaser den forreste Mast.

Stormfugle, to Svømmefuglslægter af Maagefamilien. Den egentlige Stormfugl, se Havhest. — Stormsvalen eller Stormpetrellen, i Norge ogsaa kaldet Leverlars (Thalassidroma), er sort eller sortbrun med hvid Halerod, lange Vinger og høie Ben. Den er af en Spurvs Størrelse og sees af og til ved Norges Kyster, helst langt tilhavs, stadig i livlig Bevægelse. Da dens Kjød er meget tranet, benyttes den paa Færøerne som Lampe, idet man stikker en Væge gjennem den og antænder den.

Stormhat, Munkehætte eller **Venusvogn** (Aconitum), Planteslægt af Ranunkelfamilien, med haandsligede Blade og fembladet Bæger, hvis øverste Blad er hjelmformet. De fleste Planter af denne Slægt er giftige, især A. Napellus, som vorer vildt i Alperne. Den indeholder to giftige Plantebaser, som anvendes i Medicinen.

Stormogul, Fyrsterne over det tidligere Mongolerrige i Østindien (se Mongoler).

Storsjoen, 1) Indsjø i Nordre Odalen, Hedemarkens Amt, 47 km.² stor, har Afløb til Glommen. 2) Indsjø i Storelvedal og Ytre Rendal, Hedemarkens Amt, 900 m. over Havet, dannes af Rena, er 44 km. lang, men meget smal.

Storsjön, Indsjø i Jemtland i Sverige, ligger 290 m. over Havet og har et Fladeindhold af 590 km.².

Storthing, Kongeriget Norges Nationalforsamling, se Forfatning under Art. Norge.

Story, Josef, amerikansk Retslærd, f. 1779, d. 1845, studerede i Cambridge og blev 1809 Medlem af Kongressen i Washington. 1829 overtog han Professoratet i Jurisprudens ved Universitetet i Cambridge og holdt Forelæsninger over Natur-, Folke-, Stats-, Sjø- og Handelsret. Hans juridiske og statsretslige Læreboger har opnaaet stor Anseelse saavel i Amerika som i England.

Stosch, Albrecht von, preussisk General og Admiral, f. 1818, ansattes 1835 som Sekondløitnant i det preussiske Infanteri og blev 1855 Kaptein i Generalstaben. I den preussisk-østerrigske Krig 1866 var han som Generalmajor Overkvartermester ved Kronprinsen af Preussens Armé og under den fransk-tyske Krig 1870—71 Generalintendant for den tyske Hær, i hvilken Stilling han erhvervede sig et overordentligt Ry. Næste Aar blev han Medlem af det preussiske Herrehus og udnævntes 1875 til General ved Infanteriet og 1876 til Admiral à la suite i Marinen.

Stosch, Filip, Baron af, tysk Kunstkjender, f. 1691, d. 1757, studerede paa sine Udenlandsreiser de forskjellige Landes kunsthistoriske Mindesmærker. Hans rige Samlinger af Kunstgjenstande findes nu i det keiserlige Bibliothek i Wien.

Stoss, Veit, tysk eller polsk Billedskjærer, f. ca. 1450, d. 1533, opholdt sig i længere Tid i Krakau, hvor han udførte Altertavlen i Frue Kirke samme-steds, et af de skjønneste Kunstverker fra det 16de Aarh. Af hans andre Arbeider kan nævnes Kong Kassimir Jagellos Gravmæle. Senere opholdt han sig i Nürnberg, hvor han udførte sine skjønneste Verker, bl. a. den berømte saakaldte Mariæ Rosenkrans i Lorens-Kirken (Bebudelsen).

Stothard, Thomas, engelsk Maler og Tegner, f. 1755, d. 1834, udmærkede sig især ved sine Illustrationer til de store engelske Digteres Verker, af hvilke han leverede over 4000. — Charles Alfred Stothard, foregaaendes Søn, f. 1787, d. 1821, var ligeledes Maler og stod som saadan over Faderen. Hans Skrift „Monumental Effigies of Great-Britain" er af betydeligt Værd.

Stout, enslags tykt Bomuldslærred, som anvendes til For o. lign.

Stowe (udt. Stov), Harriet Becher, fremragende amerikansk Forfatterinde, f. 1812, d. 1883, var Datter af en Præst, uddannedes som Lærerinde og blev 1836 gift med Professor Stowe i Cincinnati. I sine Fristunder skrev hun for forskjellige Blade Fortællinger og Noveller, som senere udkom under Titelen „The Mayflower". Paa Grund af sin Sympathi for Negerslavernes Frigivelse blev Ægteparret nødt til at flytte til Andover, og her udgav hun sin opsigtvækkende Roman „Onkel Toms Hytte", som fandt begeistret Modtagelse overalt og er bleven oversat til en Mængde Sprog; alene i Amerika er der afsat ca. 400,000 Exempl. af den. Udgivelsen foranledigede, at der anlagdes Sag mod Forfatterinden, hvorfor hun i et nyt Verk „Key to Uncle Tom's cabin" paaviste, at hendes Skildringer ikke var overdrevne. Af hendes senere literære Arbeider kan nævnes „Sunny memoirs of foreign lands", som hun skrev efter sin Tilbagekomst fra en Reise til England, „Dred" og „The small foxes".

Straa, hos Græs- og Kornarterne Plantens Stilk; i Almindelighed er det kun Stilken af de almindelige Kornsorter, som benævnes saaledes, og som benyttes til forskjellige Slags saavel finere som grovere Fletningsarbeider. Straafletningen er paa mange Steder en vigtig Industrigren, som beskjæftiger en talrig Arbeidsstok. Det er fornemmelig Hvedestraaet, som bliver anvendt i Straafletningen, da det er tæt og seigt; jo magrere Jordbunden er, hvorpaa Kornet vorer, jo bedre bliver Straaet. Naar det er tørret, bliver det bleget, dels i Solen, dels med Svovl, og undertiden farves det. Det anvendes fornemmelig til Forfærdigelse af de saakaldte Straahatte, og heraf forarbeides aarlig en Mængde, især i Italien, Schweiz, Frankrige, Tyskland, Belgien, England og Kina.

Straakjøl anbringes altid under Skibstjølen for at forhindre denne fra at beskadiges ved mindre Grundstød. Den er af Planker, som paaspigres Kjølen, efterat denne er kobret, og kobres derefter særskilt.

Straalebenet, d. s. s. Albuebenet, se Arm.

Straalebrydning, se Refraktion.

Straaledyr (Radiata), den næstlaveste af Dyrestammerne, indbefatter en Mængde Arter. De er uden Hoved, og deres Legeme synes ligesom sammensat af flere særskilte Dele, der har et fælles Midtpunkt, saa at de har en stjerneagtig Form. Herhen hører Korallerne, Korstroldene, Meduserne m. m. fl.

Straalelegemet, se Øie.

Straalesten, se Hornblende.

Straalevarme, den Varme, som forplanter sig gjennem Legemer uden at opvarme dem, inden den opsuges af dem. Disse Varmestraaler brydes og polariseres paa lignende Maade som Lysstraalerne. Melloni (s. d.) har især ved sine Experimenter forøget Kjendskabet til Straalevarme.

Strabo, berømt græsk Geograf paa Kristi Tid. Hans Geografi udgjør 17 Bøger og indeholder vigtige Oplysninger om Fortidens geografiske Forhold, hvilke han for en stor Del havde erhvervet sig ved sine udstrakte Reiser i Europa, Asien og Afrika.

Strachwitz, Moritz, Greve af, tysk Digter, f. 1822, d. 1847, bereiste i sin Ungdom Norge og Sverige og levede siden paa sit Gods i Mähren. Hans to Digtsamlinger „Lieder eines Erwachenden" og „Neue Gedichte" røber en mere end almindelig poetisk Begavelse.

Strack, Johann Heinrich, tysk Arkitekt, f. 1806, d. 1880, har udgivet flere fortræffelige Skrifter om Arkitekturen, deriblandt „Ueber das Theatergebäude der alten Griechen". Blandt de af ham opførte monumentale Bygværker kan nævnes Petrikirken og Nationalgalleriet i Berlin samt Seiersmonumentet sammesteds.

Stradella, Alessandro, berømt italiensk Komponist og Sanger, f. 1645, d. 1678, er fornemmelig bekjendt ved Operaen „La forza dell' amor paterno", Oratoriet „San Giovanni Battista" og Arien „Se i miei sospiri" samt ved sin tragiske Skjebne. Paa Grund af Kjærlighedseventyr med en Adelsmands Elskerinde blev han stadig forfulgt af Snigmordere, og disse lykkedes det endelig efter flere forgjeves Forsøg at stille ham ved Livet under hans Ophold i Genua.

Stradivari, Antonio, berømt Violinfabrikant, f. i Cremona (Italien) 1644, d. 1737, var en Lærling af Nicolo Amati (s. d.). Aarene 1700—25 forfærdigede han et stort Antal Instrumenter, som udmærker sig ved sin Velklang og nu betales med Tusender. — Hans Sønner Francesco og Omobono Stradivari var ogsaa dygtige Instrumentmagere.

Straf, et Onde, som følger paa en urigtig, pligtstridig eller ulovlig Handling eller, i retlig Forstand, som ved offentlig Foranstaltning tilføies den, der har begaaet en saadan Handling. Der er dog Forskjel paa Straf, Tugt og Tvang. Den sidste anvendes for at fremtvinge Opfyldelsen af en Pligt, Tugt anvendes af Overordnede mod den Underordnede for at forbedre ham, Straf anvendes for at opretholde den almindelige Retssikkerhed og borgerlige Orden. Ligeoverfor saadanne Handlinger, som et Samfund har erklæret for strafbare, er det i alle civiliserede Lande Staten ved de af denne dertil beskikkede Myndigheder, som idømmer Straffen og exekverer den. Straffen for en Forbrydelse kan enten være fuldkommen lovbestemt saavel med Hensyn til Art som Grad, eller Bestemmelsen ialfald af Graden (Fængselstidens Længde, Bødernes Størrelse) være overladt til Domstolenes Skjøn. — I Norge anvendes i Regelen tre Slags Straf: Livsstraf (saagodtsom kun for Mord; ogsaa her har Loven derhos Strafarbeide paa Livstid som Alternativ), Frihedsstraffe og Formuesstraffe; korporlig Straf er i Regelen afskaffet undtagen for Børn (Ris); kun naar en Fange viser Opsætsighed eller Trods, har man Lov at anvende legemlig Revselse. Frihedsstraffene (s. d.) bestaar enten i Strafarbeide eller i Fængsel (s. d.); ved begge disse berøves Fangen sin Frihed for en vis Tid. Strafarbeidet er igjen delt i 6 Grader, hvoraf den første paa Livstid, den laveste paa en Tid fra 6 Maaneder til 3 Aar. Den længste tidsbestemte Straffetid, som kan idømmes, er 18 Aar. Formuesstraffene er enten Bøder eller Konfiskation (s. d.). — Oprindelig var Straffen i Virkeligheden væsentlig Hevn. Den Fornærmede maatte derfor oftest selv sørge for at faa Fornærmeren straffet, og den Bod, der var sat som Straf, tilfaldt ofte den Fornærmede selv. Efterhaanden forandredes dette, idet Staten selv tog Straffepleien i sin Haand. Men herved var det dog fra først af Meningen, at Staten ingen Udgift skulde have deraf. I stor Udstrækning bragtes derfor svære Bøder og Konfiskation som Straf. Paa denne Maade blev Sagefaldet (se Sigt- og Sagefaldsret) i lang Tid endog en af Statens vigtigste Indtægtskilder, og paa samme Maade var den Sigt- og Sagefaldsret, som tilstodes Adelen, af økonomisk Værdi for den. Efterhaanden blev Opfatningen dog den, at Staten maatte sørge for Forbrydelsers Afstraffelse uden Hensyn til, om den fik sine Udgifter dækkede ved Sagefaldet. Istedenfor de tidligere Bodestraffe blev nu for en stor Del anvendt gunstigere Legemsstraffe. Herved troede man bedst at sørge for Retsordenens Opretholdelse, idet strenge Straffe antoges tjenligst til at afskrække Ligesindede, og Straffens Hovedformaal sattes heri (den ældre Afskrækkelsestheori). I de sidste Par hundrede Aar har Strafferetten gjennemgaaet en ny Udvikling. Straffens Væsen og Diemed i de forskjellige Retninger er udredet af de forskjellige nyere Straffetheorier (Forbedringstheorien, Præventionstheorien, den psykologiske Tvangs- eller den nyere Afskrækkelsestheori osv.). Og idet man navnlig har indset, at Straffelovenes Evne til at opretholde Retsordenen ligesaalet kan svækkes ved overdreven Strenghed som ved overdreven Mildhed, er de bleven i høi Grad formildede mod før i alle kultiverede Stater. Saaledes er Dødsstraffen bleven afskaffet for en Mængde Forbrydelser, som nu tildels straffes meget mildt eller endog ikke længere betragtes som Forbrydelser, ligeledes den forfærdelige Lemlæstelse, Brændemærkning, offentlig Bestjæmmelse (f. Ex. Gabestok) osv. Piskestraffen (Hudstrygning, Knut) er mere og mere indskrænket og anvendes i civiliserede Lande nu kun for de værste Forbrydelser, saasom i Eng-

land for Røveri forbundet med Kvælningsforsøg. I det hele har en humanere Aand mere og mere gjort sig gjeldende, og et stort Antal fremragende Mænd arbeider med Iver paa at føre Humaniteten videre paa dette Felt. Bestræbelserne gaar mere og mere ud paa at vække Straffangens ædlere Følelser, saa at han, naar Straffetiden er udløben, kan vende tilbage til Samfundet som et bedre Menneske (jfr. Art. Fængselsvæsen). — Straf-anstalter, de Anstalter, hvori Forbrydere udsoner sin Straffetid. I Norge findes foruden Distriktsfængslerne (hvori den egentlige Fængsels-straf udstaaes) 4 saadanne, nemlig Bodsfængslet i Kristiania, Akershus og Trondhjems Strafanstalter samt Kristiania Strafanstalt for Kvinder. — Straffekolonier, Forvisningssteder, fjernt fra Moderlandet liggende Distrikter eller Anstalter, hvorhen et Land sender Forbrydere, som der enten bosættes eller benyttes til Udførelsen af offentlige Arbeider. Saaledes benytter Rusland Sibirien som Forvisningssted, England fornemmelig Nysydwales, Frankrige Cayenne og i den senere Tid Nykaledonien. — Straffeproces, se Kriminalproces. — Strafferet, se Kriminalret. Smlgn. forøvr. Art. Borgerlig Død, Mulkt, Deportation og Konfiskation.

Straffe-(Disciplin-)Kompagnier, i forskjellige Arméer militære Afdelinger, som rekruteres fra den øvrige Armé af Soldater, der ved Udskeielser har afveget fra Reglementet. De maa i Regelen udholde en strengere Exercits og Vagttjeneste, indtil de viser Tegn til Forbedring.

Strafford (udt. Stræfford), Thomas Wentworth, engelsk Statsmand, f. 1593, d. 1641, blev Medlem af Parlamentet og traadte strax i Opposition til Hofpartiet. Som saadan var han en af dem, der fik istand „Petition of rights" (se Petition). Men da Oppositionspartiets puritanske Element skeiede mere og mere ud, skilte han sig fra det og gik over til det ministerielle Parti, hvorved han snart blev en af Kongens mest betroede Mænd. 1632 udnævntes han til Statholder i Irland. Hans konservative Forholdsregler ophidsede imidlertid det raadende Parti mod ham, og da han paa Kongens Ønske, stolende paa dennes Forsikringer, indfandt sig i London, blev han greben og henrettet.

Stralsund, By i den preussiske Provins Pommern, ved Sundet, som adskiller Øen Rügen fra Fastlandet, med 28,000 Indb. Den har særdeles livlig Handel og Skibsfart og ikke ubetydelig Industri, fornemmelig i Maskiner, Olier, Sukker og Øl. Byen anlagdes i Begyndelsen af det 13de Aarh. og tilhørte en Tid Hanseforbundet; den var under Trediveaarskrigen stærkt befæstet og formaaede endog at byde Wallenstein Trods. Fra 1648 til 1814 tilhørte den Sverige.

Stramei eller **Stramin**, Brodérgaze, se Kanevas.

Strand, Prestegjeld i Ryfylke, Stavanger Amt.

Strandarve (Halianthus peploides), Plante af Arvefamilien, forekommer almindelig paa sandige Havstrande. Den er indtil 30 cm. høi, har glinsende Stilk, læderagtig tykke Blade og hvide Kronblade.

Strandberg, Karl Vilhelm August, svensk Digter, f. 1818, d. 1877, studerede i Lund og blev derefter Bladredaktør i Stockholm. Under Pseudonymet „Talis Qualis" udgav han flere velykkede Digte, hvoriblandt „Ur svenska hjertans djup", der i Sverige er bleven en ynd et Nationalsang. Af hans øvrige Digte, som alle er blevne modtagne med Begeistring i hans Fædreland, kan nævnes „Wasa-sång", „Sånger i pansar" og „Vilda rosor". 1854—61 udkom hans samlede „Dikter" i to Bind. Desuden har han leveret ypperlige Oversættelser af Molière, Byrons poetiske Fortællinger og „Don Juan".

Strandbred, den Del af Landet, som beskyles af Havet.

Strandbild (Crithmum maritimum), en især i Middelhavslandene voxende Plante, hvis Blade indeholder en krydret, bitter Saft, der af Sjøfarende paa lange Reiser bruges som Middel mod Skjørbug.

Strandebarm, Prestegjeld i Hardanger, Søndre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Strandebarm, Jondal og Varaldsø.

Stranden, Prestegjeld i Søndmøre, Romsdals Amt, bestaar af Sognene Stranden og Stordalen.

Strandhug, tidligere i de nordiske Lande enslags Røveri, som bestod i, at Vikingerne, naar de f. Ex. trængte til Proviant, lagde tillands hvorsomhelst og tog hvad de behøvede. Da Harald haarfagre havde samlet hele Norge, forbød han paa det strengeste Strandhug; men Gangerolf, som vistnok stolede paa Faderens Venskab med Kongen, vovede det alligevel, og det var Aarsagen til, at han maatte gaa i Landflygtighed.

Strandkaal (Crambe maritima), Plante af de Korsblomstredes Familie, med tyk, grenet Rod, kraftig Stilk og kjødfulde Blade. Den dyrkes almindeligt i England, hvor de unge Skud spises som enslags Erstatningsmiddel for Asparges.

Strandkjær (Haloscias scoticum), Plante af de Stjærmblomstredes Familie, med ca. 30 cm. høi Stilk, dobbelt trekoblede Blade og aflange Frugter. Planten, som voxer ved Havstranden, har en ubehagelig Lugt.

Strandkryb (Glaux maritima), Plante af Aurikelfamilien, med krybende, tildels opstigende Stilk, kjødfulde Blade og lysrøde klokkeformede Blomster.

Strandlobere (Charadriadeæ), Fuglefamilie af Sumpfuglenes Orden. Hertil hører Regnpiberne, Heiloen, Pomeransfuglen, Viben, Kjelden m. fl.

Strandlog (Scilla maritima), en ved Middelhavets Kyster voxende Plante, som bærer en stor, indtil 2 kg. vegtig Løg, der anvendes i Medicinen.

Strandmalurt (Artemisia maritima) Plantesløgt af Malurtgruppen, ligner den almindelige Malurt, men har finere Blade og Stilke end denne. Den voxer bl. a. ved Østersjøens og Frankriges Kyster og anvendes i Medicinen.

Strandnellik (Plumbaginaceæ), Plante af de Tofrøbladedes Orden, bestaar af Urter eller Halvbuske, som især voxer langs Havkysten og paa saltholdige Stepper.

Strandret, i Middelalderen den Ret, som tilkom Fyrsterne, at alt, hvad der drev iland fra Sjøen som Braggods, tilhørte dem. Dette forandredes senere derhen, at Eieren havde Ret til at fordre sit Gods tilbage, naar han meldte sig

inden Udløbet af en vis Tid. Paa andre Steder var det Beboerne eller Eierne af Kysten, hvem Strandretten tilkom. Den misbrugtes ofte i en sørgelig Grad, idet rovgriske Strandboere under stormende Veir ved falske Blus eller Lanterner lokkede de forbiseilende Skibe ind i Brændingen.

Strandrug eller **Marehalm** (Elymus arenarius), en med Kornarterne beslægtet Plante af Græsfamilien, med indtil $1^1/_2$ m. høi, stærk Stilk, brede, stive Blade og et ca. 30 cm. langt Ax med 2—3-blomstrede Smaaax. Den voxer paa sandige Strande, og da dens Rødder har stor Evne til at binde Sandet, anvendes den til Beplantning af Flyvesandstrækninger.

Strandræddik (Cakile maritima), Plante af de Korsblomstredes Familie med bugtet, kjødfuld Stilk, fjersligede Blade, kugleformede Skulper og lyserøde Blomster. Den voxer især langs Havstranden. Bladene kan spises som Salat og Skulperne bruges istedenfor Rædiker.

Strandrør (Phalaris arundinacea), Plante af Græsfamilien, med 1 m. høi Stilk, brede Blade og stor, axformet sammentrængt Top. Smaaaxene er hule paa Inderſiden. Den forekommer flere Steder i Norge. En Afart med hvidstribede Blade (Pharundinacea picta) dyrkes undertiden som Prydgræs.

Strandsnipe ell. **Fiſketite** (Totanus calidris). Fugl af Sneppefamilien, er oventil graa med mørkere Pletter og lyſere paa Bugen. Om Sommeren forekommer den almindelig i Norge, hvor den løber om paa Stranden ved Bække, Elve og Indsjøer samt langs Havkanten. Nærstaaende Arter er bl. a. den røbbenede, den graabenede og den grønbenede Snipe.

Strandsvale, se Svaler.

Strandvibe (Tringa), Fugleslægt af Sneppefamilien. Herhen hører den islandſke Strandvibe (T. islandica), som er lidt mindre end Heiloen, med graa Overkrop og ruſtfarvet Underliv; Fjærepiſten (Fjærepłyt, T. maritima) er af en Spurvs Størrelse og forekommer overalt i det nordlige Norge, tildels i store Flokke; den foranderlige Strandvibe (T. alpina) er omtrent af samme Størrelse ſom forannævnte og er ogsaa hyppig i Norge. Desuden kan nævnes den brednæbbede Strandvibe (T. platyrhynca).

Strange (udt. Strehndsj), Robert, engelſk Tegner og Kobberſtikker, f. 1721 paa Orknøerne, d. 1792, uddannede ſig i Edinburgh, Paris og Italien og bosatte ſig 1751 i London. Hans Efterligninger af de italienſke Meſtre vidner om megen Dygtighed og fremragende Kunſtſans.

Strangulere, kvæle med Strikke, hænge. — Strangulation, Hængning, Kvælen.

Stranguri, hyppig Trang til at lade Vandet; Koldpis.

Strasburg, ſtærkt befæſtet By i Elſas, ved Floden Ill, med 95,000 Indb. Byen er uregelmæssig bebygget, men har flere smukke offentlige Pladſe og mange Pragtbygninger, hvoriblandt iſær maa nævnes Domkirken, ogsaa kaldet „Strasburgs Münſter", ſom fuldførtes 1339. Den er 115 m. lang, 43 m. bred og har et 142 m. høit Taarn med et verdensberømt aſtronomiſk Uhr. I Kirken findes prægtige Glasmalerier fra det 14de Aarh. Af Byens øvrige Bygninger bør nævnes Univerſitetet, Obſervatoriet, Slottet og Raadhuſet. Handelen og Induſtrien er meget betydelig; den ſidſte omfatter fornemmelig Fabrikation af Tobak, Bijouteri, Sæbe og Lys ſamt Læder. Byens Garniſon er ca. 3000 Mand; her er Sædet for det 15de Armékorps's Overkommando ſamt for 31te Diviſions Stab og for Overpræſidenten i det keiſerlige Raad for Elſas-Lothringen. — Strasburg var paa Romernes Tid en Vaabenplads og kaldtes Argentoratum; i Middelalderen var den tyſk Rigsſtad og blev 1681 erobret af Franſkmændene og ſtærkt befæſtet af Vauban. I den ſidſte franſk-tyſke Krig blev den beleiret fra 17de Aug. til 27de Septbr. 1870 og heftig bombarderet af Tyſkerne, men forſvaredes med overordentlig Tapperhed af General Uhrich. Ved Freds-ſlutningen afſtodes den til Tyſkland og er nu omdannet til en Fæſtning af førſte Rang.

Straſs, et meget rent blyholdigt Glas, ſom anvendes til Fremſtilling af ægte Ædelſtene.

Strategi, Feltherrekunſt, Hærledning i det ſtore, Læren om den høiere Krigsledning (ſe Taktik).

Stratford (udt. Strætford), 1) By i det engelſke Grevſkab Warwich, ved Floden Avon, med 7,500 Indb, er Shakeſpeares Fødeby. 2) En betydelig Forſtad til London i Grevſkabet Eſſex, med 25,000 Indb. og ſtorartede Maſkinverkſteder.

Stratford de Redcliffe (udt. Strætford de Rædklif), almindelig kaldet Sir Stratford-Canning, Viscount, berømt engelſk Diplomat, f. 1788, var en Fætter af Statsmanden George Canning (ſ. d.). Han ſtuderede ved Univerſitetet i Cambridge og gik 1809 ſom Legationsſekretær til Konſtantinopel. 1814 blev han engelſk Afſendinq i Schweiz og deltog ſom ſaadan i Wienerkongreſſen næſte Aar. 1820—23 var han Geſandt i de Forenede Stater, gik 1824 i et vigtigt diplomatiſk Anliggende til Petersburg og var derefter til forſkjellige Tider Englands Geſandt i Konſtantinopel, hvor han erhvervede ſig en næſten eneraadende Indflydelſe paa den tyrkiſke Udenrigspolitik, hvorhos han tillige formaaede Sultanens Regjering til at indføre flere vigtige Reformer. Fra 1858 var han et af de indflydelſesrigeſte Medlemmer i det engelſke Overhus.

Strato fra Lampſakus i Myſien, derfor kaldet Lampſacenus, græſk Filoſof, var en Diſcipel af Theofraſt og hans Efterfølger 288—270 f. Kr. ſom Beſtyrer af den peripatetiſke Skole. Hans Lære gik bl. a. ud paa, at Naturens virkende Kraft er Tilværelſens Grundlag. Sjelen er én eneſte Kraft og Sanſerne kun ſæregne Ytringer af denne Kraft.

Stratokrati, Militærherredømme, Soldaterregjering, f. Ex. i en beleiret By.

Straubing, By i Nedrebaiern, paa høire Donaubred, med 11,600 Indb. og Handel med Korn ſamt Bryggerier og Teglverker.

Strauß, David Friedrich, den meſt fremragende Forkjæmper for Nyrationalismen og den moderne Vantro, f. 1808 i Würtemberg, d. 1874, ſtuderede Filoſofi og Theologi i Tübingen og blev 1832 Repetent ved det derværende theologiſke Seminarium. Han ſluttede ſig nærmeſt til den Hegelſke Filoſofi, men fjernede ſig mere og mere derfra, idet hans Arbeide ogſaa gik mere i negativ hiſtoriſk-kritiſk, end egentlig filoſofiſk Retning. Sine Anſkuelſer om Kriſtendommen udviklede han

fornemmelig i sit „Leben Jesu“ (1835—36) samt: „Christliche Glaubenslehre“ (1840—41). Idet han gaar ud fra, at Mirakler er umulige og følgelig uhistoriske, samt at det Guddommelige vel paa en Maade kan aabenbare sig i Menneskehedens hele historiske Udvikling, men ikke i noget enkelt Individ, søger han at fremstille alle derhen hørende Beretninger i den evangeliske Historie som Myther eller legendariske Sagn, der skal have dannet sig i den kristelige Menighed som uvilkaarlige Sanseliggjørelser af religiøse Idéer, men uden virkelig historisk Grundlag. Den kristelige Troeslære er da ogsaa behandlet som noget, der væsentlig opløser sig selv. Disse Skrifter, fornemmelig det første, vakte, idet de var affattede med stort stilistisk Talent, overordentlig Opsigt og fremkaldte flere grundige Gjendrivelser, f. Ex. af Neander, Weisse o. fl. Strauß mistede derved ogsaa sin Post ved det theologiske Seminar i Tübingen, og da den rationalistiske Regjering i Zürich udnævnte ham til Professor der i Dogmatik og Kirkehistorie, vakte dette en saadan Storm af Uvillie hos Befolkningen, at Regjeringen saa sig nødt til at afskedige ham, ja endog, efter en Gadekamp, til selv at takke af. Strauß levede siden som Privatlærd i Stuttgart og gik i sine Skrifter stedse videre i sit Affald fra Kristendommen. I en senere Bearbeidelse af „Jesu Liv“ (1864) lod han fordetmeste falde de religiøse Idéer, som han tidligere dog havde set i de evangeliske Fortællinger, og det Historiske er end yderligere indskrumpet; og i sit sidste Værk „Der alte und der neue Glaube“ benegter han ligetil Guds Tilværelse og bekjender sig i det hele til en materialistisk Verdensanskuelse, medens han alligevel søger at holde noget igjen mod de praktiske Følger for Moral og Samfundslære, som en vis nyere Tidsretning mere konsekvent har vidst at uddrage deraf.

Strauß, Gerhard Friedrich Abraham, tysk Theolog, f. 1786, d. 1863, blev 1822 Præst ved Domkirken i Berlin og Professor samt senere Overhofprædikant. Han har udgivet flere fortræffelige Skrifter, deriblandt „Abendglockentöne“ og „Die Taufe in Jordan“. — Hans Søn Friedrich Adolf Strauß, f. 1817, blev Hjelpepræst ved Domkirken i Berlin og foretog 1845 en Reise til Orienten. 1872 blev han Doktor i Theologien samt Superintendent og Kredsskoleinspektør. Af hans Skrifter kan nævnes „Sinai und Golgatha“ og „Die Länder und Stätten der Heiligen Schrift“, hvilket sidste er udkommet i flere Oplag.

Strauß, Johann, bekjendt østerrigsk Danse-komponist, f. 1804, d. 1849, var først i Bogbinderlære, men hans Lyst til Musiken gjorde, at han snart udelukkende ofrede sig for denne. Først traadte han ind i Lanners Orkester, men dannede snart et eget og gjorde med dette en Kunstreise gjennem Tyskland, Frankrige og England 1833—37. Senere blev han Hofbal-Musikdirektør i Wien. Han har komponeret et stort Antal Danse, som er kjendte og yndede i alle Verdensdele. — Hans Sønner Johann (d. 1870), Josef og Eduard har ogsaa udmærket sig som Komponister.

Strecker, Friedrich Adolf Ludvig Ewald, tysk Kemiker, f. 1822, d. 1871, studerede i Gießen, var en Tid Assistent ved Liebigs Laboratorium sammesteds og blev 1848 Privatdocent ved det derværende Universitet. 1851 kaldtes han til Kristiania Universitet som Lektor i Kemi, hvilket Embede han indehavde til 1860, da han modtog et Professorat i Tübingen; 1870 ansattes han ved Universitetet i Würzburg. Han har foretaget en stor Mængde vigtige Undersøgelser i den organiske Kemi og udgivet en meget anset Lærebog.

Streckfuß, Adolf Friedrich Karl, tysk Digter, f. 1779, d. 1844, studerede i Leipzig og indehavde senere forskjellige juridiske Embedsstillinger. Af hans Forfatterarbeider kan nævnes „Mindre Digte“, „Nyere Digtninger“ og „Altimor og Zomira“. Han var desuden en meget flittig Oversætter og udgav bl. a. paa Tysk Ariosts „Den rasende Roland“ og Tassos „Befriede Jerusalem“.

Streg, i Mineralogien Farven af det Pulver, som fremkommer, naar man ridser et Mineral; i Navigationen en Vinkel paa $11^1/_4$ Grader.

Strelitzer (Skyttere), tidligere enslags Garde eller Livvagt hos de russiske Fyrster. Strelitzerkorpset oprettedes i anden Halvdel af det 16de Aarh. af Ivan den anden og var i lang Tid det russiske Riges staaende Infanteri. Det udgjorde en Styrke paa 40—50,000 Mand og beboede en egen Bydel i Moskva, samt nød mange Forrettigheder. Dette gjorde Strelitzerne overmodige, saa at de ofte blandede sig i de offentlige Anliggender og flere Gange gjorde Oprør. Da Peter den store besteg den russiske Trone, fik hans Søster Sofia Strelitzerne til at gjøre Opstand; men Peter opløste 1698 Korpset og anrettede et skrækkeligt Blodbad blandt dem, idet flere tusen blev henrettede og de øvrige forvist til Astrakan. Da disse 1705 anstiftede en Sammensværgelse, blev ogsaa de myrdede.

Strenge, elastiske Traade, som ved at strammes giver Toner, naar man slaar paa dem, griber og slipper dem eller stryger paa dem med en Bue. De bestaar dels af Metaltraad, dels af snoede Tarme. De sidste, de saakaldte Tarmstrenge, fabrikeres af Tyndtarmene af Lam, Kalve, Katte osv. De fineste Violinstrenge bestaar kun af to sammensnoede Tarme, de tykkeste Kontrabasstrenge derimod af over 100 saadanne. Til de dybeste Toner er Strengene overspundne med Kobber- eller Sølvtraad.

Strengel, en Sygdom hos Husdyrene, fornemmelig hos Svinet, ytrer sig ved Betændelse og Ømhed i Strubehovedet og besværligt Aandedræt. Sygdommen mildnes sædvanlig ved at gnide Stedet med en lige Blanding af Terpentinolie og Grønsæbe; er Aandedrættet meget besværligt, lader man Dyret indaande Vanddampe. Derhos maa det skaffes et frisk, tempereret Opholdssted, gives kuldslaaet Drikke i smaa Portioner samt lidet og saftigt Foder.

Strepitoso (i Musiken), støiende, larmende. — Strepitus aurorum, Susen eller Ringen for Ørene.

Strickland (udt. Striklæn), Agnes, engelsk Forfatterinde, f. 1796, d. 1874, fremtraadte som meget ung med sit første Arbeide „Worcester Field, or the cavalier“. Det efterfulgtes af en Række Digte, Romaner og andre Skrifter, hvilke alle modtoges med stort Bifald. Hendes Hovedverk er „Lives of the queens of Scotland“ (8 Bind, 1850—59).

Stricte (lat.), strengt, nøiagtigt, punktligt; i indskrænket Forstand.

Strictur, d. s. s. Stegnosis (s. d.).

Stridsvogne, hos Grækerne i Oldtiden lette, tohjulede Vogne, forspendte med to Heste, og som afgav Plads for 2 Mand, Vognstyreren og Stridsmanden. Vognens Axel og Hjul var forsynede med Sværdklinger. Stridsvogne brugtes tidligere af Ægypterne og de semitiske Folk, fra hvem de kom til Grækerne; ogsaa Gallerne optog dem efter sine Tog i Orienten.

Stridsøxe, se Blanke Vaaben.

Striegau, By i den preussiske Provins Schlesien, ved Striegauer Wasser, med 11,000 Indb. og livlig Industri.

Strike (udt. Streik), Arbeidsnedlæggelse i det store efter forudgaaende Overenskomst mellem Arbeiderne, i Regelen i den Hensigt at tvinge Lønnen høiere op eller opnaa en kortere Arbeidstid. Strikerne kan indskrænke sig til, at samtlige eller de fleste Arbeidere ved en større Virksomhed (Fabrik, Grube osv.) nedlægger Arbeidet, men de kan ogsaa omfatte en hel Arbeids- eller Haandverksklasse i en By eller et Distrikt. I de sidste Aar har saadanne Striker været meget hyppige baade i Europa og Amerika, fornemmelig i England, hvor tildels Folk i tusenvis har striket, endog i flere Maaneder. En Strikes Berettigelse beror paa Arbeidslønnens Forhold til vedkommende Virksomheds Lønbarhed og Efterspørgselen efter den Vare, som tilvirkes. Kun naar det kan godtgjøres, at Arbeidslønnen er uforholdsmæssig lav, kan Striken forsvares. Ellers har Arbeiderne ingen moralsk Ret til at nedlægge Arbeidet, hvad der i Regelen bliver baade til deres egen og vedkommende Driftsherres Skade.

Strindberg, August, svensk Digter, f. 1849, fik sin første Uddannelse ved Stockholms Lycéum og gik 1867 til Upsala Universitet. Det følgende Aar maatte han af økonomiske Hensyn afbryde sit Ophold ved Universitetet og modtage en Lærerpost i Klara. Kort efter fik han Plads hos en Læge i Stockholm, hvilket bragte ham paa den Tanke at ofre sig for det medicinske Studium. Dette førte imidlertid ikke til noget, og efter i nogen Tid at have søgt at uddanne sig som Skuespiller, blev han af Hedberg raadet til at slaa ind paa Forfatterbanen. 1870 gik han paany til Upsala, men uden at absolvere Examen. I denne Tid skrev han de dramatiske Arbeider „Hermione", „I Rom" og „Den fridlöse", af hvilke de to første antoges til Opførelse paa det kongelige Theater. Han vendte tilbage til Stockholm og var der Medarbeider i forskjellige Blade, hvorhos han en Tid var ansat ved det kongelige Bibliothek. Af hans øvrige Skrifter kan nævnes: Skuespillet „Mäster Olof", Från Fjerdingen och Svartbäcken" og „Svenska folket i helg och söken". Ved disse og flere Arbeider erhvervede han sig et Navn som Forfatter. Men efterhaanden gled hans Digtning mere og mere ud i den krasse Naturalismes Spor, hvorhos der i hans Skrifter alt tydeligere kom tilsyne en Spot over Religionen og de Institutioner, der betragtes som Samfundsmoralens Bærere. I hans Skrift „Det nya riket" viste dette sig og endnu mere i „Giftas". Det sidste Værk blev endog beslaglagt af de svenske Myndigheder kort efterat det var trykt, paa Grund af dets samfundsnedbrydende Tendenser; Forfatteren blev sat under Tiltale, men fri-

kjendt. Foruden nogle fra et meget personligt Standpunkt skrevne historiske Arbeider har han i de sidste Aar udviklet en overordentlig Produktivitet paa Lyrikens og Romanens Omraader. Uagtet ofte meget skjødesløs i Form og i høieste Grad revolutionær i Tankegang har hans Tendensdigtning dog i kort Tid stillet ham i forreste Række af Sveriges nulevende Digtere.

Strinden, Prestegjeld i Dalerne, Trondhjems Stift, bestaar af Sognene Lade, Malvik og Bratsberg. — Strindfjorden, en Bugt af Trondhjemsfjorden mellem Lade og Frosten, bekjendt af det Sjøslag, som 18de Juni 1199 udkjæmpedes mellem Kong Sverre og Baglerne, i hvilket den første seirede og erobrede den fiendtlige Flaade.

Stringent, streng, skarp, grundig. — Stringents, Grundighed, Nøiagtighed, Fyndighed.

Strinnholm, Anders Magnus, fremragende svensk Historiker, f. 1786, d. 1862, studerede en Tid i Upsala og flyttede 1810 til Stockholm, hvor han i Fællesskab med Z. Häggström begyndte at drive et Bogtrykkeri. 1818 tvang han sig ud af Kompagniskabet for udelukkende at beskjæftige sig med historiske Studier og udgav 1819—23 sin „Svenska folkets historia under konungarne af Wasaätten". 1834 begyndte han med offentlig Understøttelse at udgive „Svenska folkets historia från äldsta till närvarande tider", og senere paabegyndte han et kortere Udtog: „Sveriges historia i sammandrag". Begge er skrevne i et klart og flydende Sprog og vidner om grundige Studier og samvittighedsfuld Forskning. Han naaede imidlertid ikke at faa afsluttet de to sidstnævnte Arbeider, førend Døden bortrev ham. 1837 blev han Medlem af det svenske Akademi.

Strodtmann, Adolf, tysk Forfatter, f. 1829 i Flensburg, d. 1879, deltog som Frivillig 1848 i den slesvigske Krig og faldt i dansk Fangenskab. Efter Fredsslutningen kom han paa fri Fod og gik 1852 til Amerika, hvor han grundede en Boghandlerforretning i Filadelfia. 1856 vendte han tilbage til Europa og begyndte at virke som Forfatter. Af hans talrige Arbeider kan nævnes „Gedichte", „Rohana", „Hohes Lied der Liebe" „Das geistige Leben in Dänemark" samt en anset Biografi af Henr. Heine. Blandt hans Oversættelser er ogsaa flere af Ibsens og Bjørnsons Dramaer.

Strofe, Vending; et af flere Verslinier bestaaende rythmisk sammensøiet og regelmæssig tilbagevendende Afsnit i et Digt.

Stroganov, russisk Adelsfamilie, hvis Stamfader, Anika Stroganov, i Begyndelsen af det 16de Aarh. var en rig Kjøbmand i Novgorod; hans Sønner Jakov Grigori og Semen anlagde Fæstninger og Byer ved Kamafloden og underholdt selv Tropper til Forsvar mod de tatariske Nabofolk. Den sidstnævnte af Brødrene erobrede 1581 hele Sibirien og erhvervede sig derved Eneret til den indbringende Pelsverkshandel, hvorhos han ved at ordne Bergverksdriften der tjente fabelagtige Summer. Peter den store berøvede 1722 Familien disse Rettigheder, og paa samme Tid gav han dens Medlemmer Barontitelen. — Alexander Stroganov, f. 1734, d. 1811, ophøiedes i Grevestanden og var besvogret med det russiske Keiserhus. Flere af Familien har senere indehavt vigtige Embedsstillinger.

Stromeyer, F., tysk Kemiker, f. 1778, d. 1835 som Professor i Göttingen, har gjort sig bekjendt ved Opdagelsen af Metallet Cadmium.

Strontium, et messinggult, strækbart Metal af Haardhed og Vegt omtrent som Zink, forekommer især som svovlsurt eller kulsurt Salt. Man fremstiller af dette Salt forskjellige Strontianpræparater, som paa Grund af, at de brænder med en stærk rød Flamme, benyttes i Fyrverkerierne.

Stroßmayer, Josef Georg, katholsk Biskop i Kroatien, f. 1815, var en Tid Professor i Diakovar og blev 1849 Biskop sammesteds, er en af de faa katholske Geistlige, som med Iver har taget sig af Folkeoplysningen. Sine betydelige Indkomster har han for en stor Del anvendt til Oprettelse af Skoler og til at understøtte trængende Studerende. Som Medlem af det østerrigske Rigsraad har han erhvervet sig stor Anseelse. Paa det katholske Kirkemøde 1870 bekjæmpede han med Kraft og Veltalenhed Dogmet om Pavens Ufeilbarhed.

Stroud (udt. Straud), By i det engelske Grevskab Gloucester, med 8,000 Indb. og Industri i fint Klæde.

Strousberg, Bethel Henry, egentlig Baruk Hirsch Strausberg, Tysklands „Jernbanekonge", f. 1823 af jødiske Forældre, kom i Handelslære i London, hvor han gik over til Kristendommen. Han virkede derefter som Journalist og Forsikringsagent, men da han ved Spekulationer havde sat sin Formue overstyr, gik han til Amerika, hvor han opholdt sig i to Aar. 1850 nedsatte han sig i Berlin som Forsikringsagent, og nogle Aar senere begyndte han at optræde som Jernbane-Entreprenør i det store, saa at han alene i Preussen anlagde ca. 1500 km. Jernbaner. Desuden drev han en storartet Lokomotivfabrik i Hannover, flere betydelige Bergverker m. m., hvorved aarlig Millioner passerede gjennem hans Hænder. Med den rumænske Regjering indgik han Kontrakt om Anlæg af dette Lands Jernbanenet, men Strid opstod, og Regjeringen trak sig tilbage, saa at han maatte overdrage Anlægget til et Selskab. Dette rystede hans Kredit alvorligt, og flere paafølgende Uheld bevirkede, at han 1875 blev tvungen til Konkurs. Han blev fængslet i Moskva og 1879 forvist fra Rusland. Fra 1879 udgav han i Berlin „Kleine Journal".

Strozzi, Bernardo, italiensk Maler, f. 1581, d. 1644, efterlignede Caravaggios Manér og leverede et stort Antal Billeder, som i Regelen udmærker sig ved en kraftig Kolorit. De fleste af hans Malerier findes i Genua. Nationalgalleriet i Kristiania eier hans „Skattepengen".

Strube, Luftrør, se Art. Lunger. — Strubehoved, se Stemme. — Strubehoste en tildels epidemisk, meget farlig Sygdom, som angriber Børn i 2—7 aarsalderen. Den giver sig tilkjende ved Betændelse i Luftrørets og Strubehovedets Slimhinde, som afsondrer en fibrinøs Vædske, der afsætter sig som et Lag (Membran) paa denne. Da Aandedrættet herved besværes, høres fra den Angrebne en eiendommelig Hoste, der lyder som en hæs Hunds Gjøen. Somoftest dør Patienten af Kvælning, saafremt ikke Lægehjelp kan skaffes. — Strubespeil, Apparat til at undersøge Luftrøret med. — Strubetæring, en Form af Lungesvindsot, se Tuberkulose.

Strubefinnede (Gadiodei), Underorden af de blødfinnede Fiske; herhen hører de Torskeartede samt Flyndrefamilien.

Struds (Struthiones), Familie af Løbefuglenes Orden. Den egentlige Struds er den største af alle Fugle; den opnaar en Længde af indtil 3 m. og en Vegt af 40—45 kg. Den har kort, fladt Næb, lidet Hoved, tykfalden Krop og høie, stærke Ben. Vingerne er smaa og korte, saa de ikke kan bære den svære Fugl, som altsaa ikke besidder Flyveevne; derimod er den saa hurtig i sit Løb, at den neppe overgaaes af noget firfødded Dyr. Fjerklædningen er dunagtig, og Halsen og Benene tildels nøgne. Man skjelner mellem to Arter, nemlig mellem den afrikanske Struds (Struthio camelus), som lever i Afrikas Sandørkener og hyppig træffes sammen med Antilopeflokkene, og den amerikanske Struds (Rhea americana), som findes i Sydamerika. Ogsaa Kasuaren og Emuen (se Kasuar) henregnes til Strudsene. Den afrikanske Struds jages især for Fjerenes Skyld, som staar i høi Pris, og Strudsfjer er en af Afrikas fornemste Udførselsartikler. I den senere Tid har man begyndt at holde Strudsen som Husdyr, og Forsøget er lykkedes over Forventning. Man ribber eller klipper Fjerene af den to Gange aarlig, og en Hanstruds skal kunne levere Fjer for indtil 250 Kr. om Aaret.

Strudsvinge (Struthiopteris germanica), Plante af Bregnefamilien, forekommer i Norge i fugtige Skovtrakter. Den bliver indtil $1\frac{1}{2}$ m. høi og har mørkgrønt, finnet Løv. Den er den vakreste Bregne, som findes i Nord-Europa, og fortjener at dyrkes som Prydvext.

Struensee, Johan Friedrich, Greve af, dansk Minister, f. 1737, d. 1772, var Søn af en Præst i Halle. Han lagde sig efter Medicinen og tog kun 19 Aar gammel Doktorgraden i denne Videnskab, hvorefter han blev Stadsfysikus i Altona. Da den danske Konge Kristian den syvende 1768 skulde tiltræde en Udenlandsreise, blev Struensee ansat som hans Læge, og som en Mand med elegant Optræden, et behageligt Ydre og omfattende Kundskaber vandt han snart Kongens Yndest, saa at han efter dennes Hjemkomst blev hans Forelæser og Fortrolige. Snart vandt han ogsaa Dronningens Gunst, især efterat han havde fortrængt den udsvævende Grev Holck fra Kongens Omgang. Struensee og hans Ven Grev Brandt blev snart de egentlige Ledere af den halvsjantede Konges Regjeringshandlinger. De bevirkede, at den høiagtede Grev Bernstorff 1770 maatte træde ud af Ministeriet, og fra nu af var Struensee Danmarks enevældige Hersker; han udnævntes til Geheimekabinetsminister og fik Ret til at udstede Ordrer med samme Myndighed, som om de var udfærdigede af Kongen selv. Hans Regjeringstid danner forsaavidt et Lyspunkt i Danmarks Historie, som han indførte flere vigtige Reformer, deriblandt Trykkefriheden, Besparelser i Finansvæsenet og Forbedring af Retspleien (deriblandt Afskaffelse af det pinlige Forhør). Men disse Reformer kom for hovedkulds, og den almindelige Misnøie blandt de af ham fortrængte Stormænd gjorde, at disse forbandt sig med Enke-

dronningen og Kronprinsen og fik Kongen til at befale hans Fængsling (Natten mellem 16de og 17de Jan. 1772). Han anklagedes for utilbørligt Forhold til Dronningen, og han og Brandt dømtes fra Livet og henrettedes 28de April s. A. (se Karoline Mathilde). — Karl August von Struensee, foregaaendes Broder, f. 1735, d. 1804, blev 1757 Professor i Mathematik og Filosofi ved Universitetet i Halle og 1769 dansk Justitsraad og Medlem af Finanskollegiet. Han frelstes ved Broderens Fald derved, at Fredrik den anden erklærede ham for preussisk Undersaat, blev 1782 Overfinansraad i Berlin, 1789 adlet og 1791 udnævnt til Statsminister.

Struktur, Bygningsmaade, Legemsbygning; Sammensætning, Indretning.

Struma, d. s. s. Krop (s. d. under Kretiner).

Struma ell. **Karasu**, det gamle Strymon, Flod i Tyrkiet, udspringer i det vestlige Bulgarien, gaar mod Syd og falder i Bugten ved Rendina i det Ægæiske Hav. Dens Længde er 318 km.

Strutharald, Jarl i Skaane i det 10de Aarh., var Fader til Jomsvikingehøvdingerne Sigvalde Jarl og Torkil høie.

Struve, Friedrich Adolf August, den egentlige Grundlægger af den kunstige Mineralvandfabrikation, f. i Sachsen 1781, d. 1840, studerede ved Universitetet i Leipzig og kjøbte et Apothek i Dresden. Her anlagde han 1815 en Mineralvandfabrik, som snart kom i Ry.

Struve, Friedrich Georg Wilhelm von, fremragende russisk Astronom, f. i Altona 1793, d. 1864, blev 1813 Observator og 1817 Direktør ved Observatoriet i Dorpat, hvorfra han 1839 forflyttedes til Pulkova. Resultatet af sine astronomiske Forskninger, som især gjaldt Dobbeltstjernerne, har han nedlagt i en Række ypperlige Skrifter, af hvilke især maa nævnes „Stellarum duplicium mensuræ micrometricæ" og „Stellarum fixarum, imprimis compositarum positiones mediæ". — Hans Søn Otto Wilhelm von Struve, f. 1819, er ogsaa en anset Astronom. Han blev efter Faderen Direktør i Pulkova og har ligesom han lagt sig efter Undersøgelsen af Dobbeltstjernerne, hvoraf han har opdaget over 500. Desuden har han fremlagt interessante Resultater over sine Jagttagelser af Saturns Ringe og af vort Solsystems Bevægelse i Verdensrummet.

Struve, Gustav von, tysk republikansk Agitator, f. 1805, d. 1870, studerede Retsvidenskab, var en Tid i diplomatisk Tjeneste og bosatte sig derefter i Mannheim som Advokat. Efter Februarrevolutionen 1848 begyndte han sammen med Hecker ihærdig at agitere for Republik i Tyskland og dannede en Friskare, hvormed han i Baden forsøgte at sætte sin Villie igjennem med Magt. Ved Freiburg blev hans Flok adsplittet og han selv dreven paa Flugt. Under et nyt Forsøg Høsten 1848 blev han fængslet, men løslodes næste Aar. Senere udvandrede han til Nordamerika, hvor han deltog i Borgerkrigen og vendte 1863 tilbage til Tyskland.

Stry, korte Taver af Hamp og Lin, som ved Heklingen skilles fra de længere Taver. Den benyttes til grovere Lærreder, i Papirfabrikationen m. m.

Stry (udt. Strei), Abraham van, hollandsk Maler, f. 1753, d. 1826, udmærkede sig især i Landskabs- og Genremaleriet. Sammen med sin Broder Jakob van Stry (f. 1756, d. 1825) stiftede han den Dordrechtske Malerskole.

Strychnin, et af de giftigste Alkaloider, forekommer i flere tropiske Træer og Buskvexter som Ignatiabønner, Brækknødder m. fl. Det er en af de stærkeste Plantegifte, og en Forgiftning med Strychnin foraarsager Stivkrampe og medfører om kort Tid Døden. Den er farveløs, af en bitter Smag og næsten uopløselig i Vand. Som Modgift anvendes Garvesyre, stærk Kaffe og The, Afkog af Galæbler osv. Forskjellige Strychninforbindelser anvendes i Medicinen, hvorhos den benyttes som Ulvegift, til Rævekager m. m.

Strygeinstrumenter kaldes med et fælles Navn de Musikinstrumenter, som bringes til at lyde ved at man stryger paa deres Strenge med en Bue, f. Ex. Violinen. — Strygekvartet, et Musikstykke i Sonateform, komponeret for 4 Strygeinstrumenter, sædvanlig for 2 Violiner, Bratsch og Violoncel, i hvilket alle Stemmer er Hovedstemmer.

Strygelak, en Harpixopløsning, som paastryges Trægjenstande, især Billedskjærerarbeider, med en blød Pensel, for at give dem Glans.

Stryj, By i det østlige Galizien (Østerrige), med 10,000 Indb. og Industri i Læder og Fyrstikker.

Strymon, se Struma.

Stryn, Præstegjeld i Nordfjord, Nordre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Nedstryn, Opstryn og Loen. — Strynsvandet, en 26 km.² stor Indsjø i Præstegjeldet af samme Navn, har gjennem Strynselven Afløb til Indvigsfjord.

Stræde, en Havarm, som forbinder to Have mellem to Landmasser, f. Ex. Gibraltarstræde, Beringsstrædet; omtr. d. s. s. Sund.

Strøm, elektrisk, se Galvanisme.

Strøm, Hans, norsk Geistlig og Forfatter, f. paa Sondmøre 1726, d. 1797, indehavde fra 1750 forskjellige Præstekald paa Søndmøre og blev 1778 Præst i Eker ved Drammen. Hans Hovedverk „Fysisk og økonomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmøre" er et af de ypperste topografisk-statistiske Verker, den norske Literatur eier. Desuden udgav han en Beskrivelse over Eker, samt flere naturvidenskabelige Afhandlinger. Paa Grund af sine videnskabelige Fortjenester blev han af den dansk-norske Regjering udnævnt til titulær Professor og Doktor i Theologi.

Strøm, Henrik Kristian, norsk Mineralog, f. 1784, d. 1836, studerede Mineralogi i Tyskland, hvor han lod sig hverve i Krigen mod Napoleon, og blev 1812 Geschworner i det Nordenfjeldske; her blev han 1818 Bergmester, og forflyttedes 1833 til Østre søndenfjeldske Bergdistrikt. Han har skrevet et stort Antal Afhandlinger om den norske Bergverksdrift, og opmaadte allerede tidlig i sine Skrifter med den Wernerske Theori om Granitens Dannelse.

Strømme, Luftens og Havvandets Bevægelser. Om Luftstrømmene, se Atmosfære. Havets Strømme er begrundede dels i stadige Vinde, dels i Temperaturforskjellen hos Havets Vand. De mest fremtrædende af disse er: a) Polarstrømmene, som fører det kolde Vand fra Polaregnene hen

mod Jordens varmere Strøg, og b) Ækvatorialstrømmene, der i de tropiske Egne sætter bestandig vestefter som Følge af de stadige østlige Vinde. Retningen af disse Strømme undergaar mange Forandringer, idet de støder an mod Kysterne af Fastlandet, mod Øer, Sandbanker osv., og der opstaar derved i de fleste Have og navnlig i Atlanterhavet et stort Antal forskjellige Strømme, dels af mere lokal og dels af mere almindelig Betydning. Af de sidste er ingen bedre kjendt end Golfstrømmen, som fører den Mexikanske Golfs varme Vande til fjerne Egne; den holder sig først nær til de Forenede Staters Østkyst, men fjerner sig efterhaanden fra denne og gaar nordøstlig til de Azoriske Øer, sendende Sidegrene til Europas nordvestlige Kyster helt op til Finmarken og Spitsbergen, idet den i en mærkelig Grad tjener til at mildne Klimatet i disse nordlige Egne. De Bevægelser i Havet, som foraarsager Ebbe og Flod, skyldes Jordens daglige Bevægelse i Forbindelse med Maanens og Solens Tiltrækningskraft. De herved foranledigede, altid regelmæssig optrædende Strømme kan tildels være temmelig voldsomme, f. Ex. i Saltenfjord og ved Mosтø i Nordlands Amt. (Se Art. Moskøstrømmen og Saltstrømmen under Saltenfjord).

Strømmen, Præstegjeld i Jarlsberg og Laurvigs Amt. I Præstegjeldet ligger Ladestedet Svelvig.

Strømsild, se Guldlax.

Strømstad, By i Bohus Län i Sverige, ved Strömsåns Udløb i Kattegat, med 2,500 Indb. og vigtige Fiskerier. Byen er et meget besøgt Badested.

Strømstær, d. s. s. Fosfekal (s. d.).

Strømsø, en Del af Drammen (s. d.).

Strømvandet, Indsjø i Jotunfjeldene, 22 km.^{2} stor.

Stromø, en af Færøerne (s. d.).

Stuart, gammel skotsk Adelsfamile, af hvilke flere har erhvervet sig et Navn i Storbritanniens Historie. Den skal nedstamme fra en Greve af den engelske Familie Fitz-Alan og har sit Navn af, at det skotske Rigshovmesterembede (Steward) gik i Arv blandt dens Medlemmer. I Begyndelsen af det 14de Aarh. formældes Walter Stuart med Kong Robert den førstes Datter, og da Kongehusets mandlige Linie uddøde 1370, kom Walters Søn Robert Stuart paa Skotlands Trone som Robert den anden. Hans Æt herskede i Skotland til 1714 og beklædte fra 1603 tillige Englands Trone. En Sidelinie af Familien var Greverne af Lennox og Buchan, af hvilke Mathew Stuart, Greve af Lennox, ægtede Henrik den syvendes Datterdatter. Deres Søn Henrik Darnley blev gift med den skotske Dronning Maria Stuart (s. d.) og derved Fader til den engelske Konge Jakob den første. Efterat den storbritanniske Krone var gaaet over til Huset Hannover, gjorde Stuarterne flere mislykkede Forsøg paa at gjenvinde den. Med Kardinal Henrik Benedikt uddøde Stuarternes mandlige Familie 1787. Fra dens ægte Medlemmer nedstammer flere ansete Adelsfamilier i England og Skotland, deriblandt Hertugen af St. Albans og Richmond, Greverne af Bute osv. Se forøvr. Art. Englands og Skotlands Historie samt Kongerne Jakob af England.

Stuart, James, engelsk Arkitekt, f. 1713, d. 1788, studerede i Italien og Grækenland og nedsatte sig som Bygmester i London. Hans Værk „Antiquities of Athens" er et af de ypperligste Skrifter, som existerer om den oldgræske Bygningskunst.

Stuart Mill, se Mill, John Stuart.

Stub, Ambrosius, begavet dansk Folkesanger, f. 1705, d. 1758, kom 1725 til Kjøbenhavns Universitet for at studere, men beskjæftigede sig kun lidet med Videnskaberne, saa at han aldrig opnaaede nogen Examen. Derimod drog han paa troubadurvis om paa Herregaardene, hvor han i bogstavelig Forstand sang for sit Underhold; en Tid lang var han Bibliothekar og „Skriverkarl" hos en Adelsmand, senere ernærede han sig som Huslærer, og døde i yderste Fattigdom. Han er den dansk-norske Literaturs første store Lyriker. Hans religiøse og idylliske Digte røber en begavet og rig Fantasi og er affattede i et naturligt, velklingende Sprog. Længe efter hans Død blev hans samlede Digte udgivne.

Stub, Kjeld, norsk Geistlig og Patriot, f. i Halland 1607, d. 1662, studerede først i Kjøbenhavn, derpaa ved forskjellige tyske og hollandske Universiteter og gik senere til Paris, hvor han af Richelieu fik Ansættelse i den franske Hær. Efter at have avanceret til Kaptein, forlod han Militærtjenesten og vendte tilbage til Kjøbenhavn, hvor han lagde sig efter det theologiske Studium. En Tid efterat han havde absolveret Embedsexamen, blev han udnævnt til Stiftsprovst og Sognepræst i det nys anlagte Kristiania, men indvikledes i en Strid med Magistraten, hvilken først endte, da Stub 1641 forflyttedes til Ullensakers Præstegjeld. Da Krigen med Sverige udbrød to Aar senere, var der i Norge stor Mangel paa Officérer, hvorfor Statholderen, Hannibal Sehested, overtalte Stub til at tage Ansættelse som „Land-Obrist i Akershus Lehn" sammen med Adelsmanden Gunde Lange. Hans Hverv var at bevogte Grændsen mellem Svinesund og Røraas, og dette udførte han med stor Dygtighed, idet han ved stadig at færdes langs Grændsen forhindrede ethvert fiendtligt Indfald. Efter Freds-slutningen i Brømsebro 1645 trak han sig tilbage til sit Præstegjeld. En af hans Døtre var Stammoder til Familien Colbjørnsen.

Stub, Kristian Gottlieb Kratzenstein, dansk Maler, f. 1783, d. 1819, studerede Malerkunsten dels hjemme, dels i Udlandet, og blev 1814 Medlem af Kjøbenhavns Kunstakademi. Af hans Arbeider kan nævnes „Hother, der besøges af tre Skovnymfer". Som Portrætmaler nød han adskillig Anseelse.

Stubbekjøbing, By paa Falster i Danmark, med ca. 2000 Indb. og Udførsel af Korn.

Student eller **Studiosus**, en som dyrker Videnskaberne ved et Universitet; en akademisk Borger.

Studer, Bernhard, schweizisk Fysiker og Geolog, f. 1794, studerede i Göttingen og blev 1825 Professor i Bern. Han har skrevet et betydeligt Antal omfattende geologiske og fysiske Værker, deriblandt „Geologie der Schweiz", „Lehrbuch der physikalischen Geographie", „Index der Petrographie und Stratigraphie der Schweiz" og „Geschichte der physischen Geographie der Schweiz".

Studshare (Cavia), Pattedyr af Gnavernes Orden, ligner den almindelige Hare i Hovedet, men Ørene er kortere. Den har middelmaadig lange Ben, hvis Tæer er forsynede med stumpe, næsten klovformede Klør. Den forekommer i Amerika. Til samme Familie hører ogsaa den saakaldte Guyanagris og Flodsvinet.

Studsmus (Lemmus), Slægt af Musefamilien, ligner Rotterne i Legemsbygning, men har kortere og tykkere Hoved samt kortere Hale og Øren. Herhen hører bl. a. Lemænen og den store Jordrotte.

Stuerbouts (egentlig Bouts), Dirk van, hollandsk Maler, f. 1391, d. ca. 1478, var en af de dygtigste Repræsentanter for den ældre hollandske Skole. I Peterskirken i Löwen findes to Malerier af ham, nemlig „Den hellige Erasmus's Martyrdød" og „Nadverden".

Stuhlweissenburg, By i det vestlige Ungarn, med 23,000 Indb. og betydelig Handel og Industri. Byen er Sæde for en Biskop og var 1027—1380 Residensstad og indtil 1527 de ungarske Kongers Kronings- og Begravelsesstad.

Stukkatur eller **Stuk**, enslags Dekorationsarbeide, som anbringes paa Bygninger, i Værelser osv. og udføres i en Blanding af Gibs og Kalk.

Stumhed (Mulitas), Mangel paa Evne til at frembringe artikulerede Lyd, foraarsages af Hjernefeil, Nerveryslelser eller af medfødt Feil i Taleorganerne. Den er langt sjeldnere end Døvstumhed (s. d.) og kan i Regelen ikke helbredes.

Stump Vinkel, se Vinkel.

Stupefacientia, bedøvende Midler. — Stupefaction, Bedøvelse, Forbauselse, Bestyrtelse.

Stupid, dum, sløv, tungnem. — Stupiditet, Dosmeragtighed, Sløvhed, Dumhed.

Sturdza, en Adels- eller Bojarfamilie i Rumænien (Moldau), som i det 15de Aarh. indvandrede fra Ungarn, og af hvilken flere har udmærket sig. Storbojar Johan Sturdza var 1822—28 Hospodar (Fyrste) i Moldau under tyrkisk Overhøihed. — Hans Søn Michael Sturdza fulgte ham 1834 i Regjeringen, men gjorde sig forhadt ved sin Strenghed og Havesyge, hvorfor han 1849 maatte gaa af. — Alexander Sturdza, f. 1791, d. 1854, blev 1817 russisk Statsraad og deltog som saadan i Kongressen i Aachen. Men da han der udgav et Skrift, hvori han paa en voldsom Maade rakkede ned paa de tyske Universiteter, maatte han flygte derfra. Senere indehavde han en Post i det russiske Udenrigsministerium.

Sture, navnkundig svensk Adelsslægt, som især indlagde sig Berømmelse for sin Patriotisme under de skandinaviske Rigers Forening efter Kalmarunionen. Af dens Medlemmer bør især nævnes Sten Sture den ældre, en Sønnesøn af Algot Sture, der var en af de første svenske Adelsmænd, som indkaldte Dronning Margrete. Sten var en Søsterson af den svenske Konge Karl Knutsson og tog derfor ivrig dennes Parti. 1470 valgtes han til svensk Rigsforstander og lagde som saadan sin fiendtlige Stemning mod Unionen aabenlyst for Dagen. Da Kristiern den første drog med en Hær ind i Sverige for at tugte den opsætsige Vasal, blev han aldeles slaaet af denne ved Brunkeberg. Ved den Støtte, Sture søgte og fandt hos de adelige Stænder, lykkedes det ham i 26 Aar at holde sig i Spidsen for Statsstyrelsen, uagtet en stor Del af Adelen stod paa den danske Konges Side. Hans Styrelse var kraftig og velgjørende for Sverige, da han paa flere Maader ophjalp dets Næringsveie og understøttede Kunst og Videnskab. Da Kong Hans havde slaaet en svensk Hær ved Rotebro og indesluttet Stockholm, blev Sture tvungen til at underkaste sig og fratraadte Styrelsen. Men da Kongen ikke holdt sine Løfter, gjorde Svenskerne 1501 Oprør og valgte Sture paany til Rigsforstander; han døde imidlertid to Aar efter. — Nils Sture, hvis Moder var af Stureslægten, men som paa Faderens Side hørte til Slægten Natt och Dag (s. d.), d. 1494, stod ogsaa paa Uafhængighedspartiets Side og var den, som egentlig Seiren ved Brunkeberg skyldtes. — Svante Nilsson, foregaaendes Søn, d. 1512, kjæmpede heldigt i Finland mod Russerne og var længe en afgjort Modstander af Sten Sture, men forsonede sig senere med ham og blev 1504 hans Eftermand som svensk Rigsforstander. Krigen med Danmark førte han med Kraft og styrede samtidig med Klogskab Landets indre Anliggender. — Sten Sture den yngre, foregaaendes Søn, f. 1492, blev ved Faderens Død valgt til Rigsforstander af de adelige Stænder og fik derfor en farlig Modstander i Erik Trolle, som var Adelens Kandidat til Rigsforstanderembedet. Han førte Krigen mod Danmark med meget Held og forstod at hævde sit Lands Uafhængighed, trods den Modstand, han mødte hos Adelen. Men 1520 blev han saaret i en Fegtning og døde kort efter. — Hans Søn Svante Sture, f. 1517, var en Tid Medlem af Rigsraadet, men kom i et spendt Forhold til Kong Erik den fjortende, som 1567 lod ham og to af hans Sønner fængsle og myrde. — Ættens mandlige Gren uddøde 1616 med Svante Sture, som var Hertug Johans Kansler.

Sturlungaætten, en af de mægtigste og stridbareste Høvdingeætter paa Island i det 12te og 13de Aarh., nedstammede fra Egil Skallagrimsøn og Snorre Gøde. Ættens egentlige Magtperiode begynder med Sturla Tordsøn paa Hvamm (ogsaa kaldet Hvamm-Sturla efter sin Gaard), som døde 1182. Det var en stridslysten og herskesyg Mand, som snart kom i Uenighed med de andre Høvdinger, og under denne Strid forøgede han stedse sin Magt og Anseelse, saa at han snart erkjendtes for en af Øens indflydelsesrigeste Høvdinger. Af hans Sønner er Snorre (s. d.) og Sigvat de mest bekjendte.

Sturm, „Sachsernes Apostel", f. 710, d. 779, drog 733 til Sachsen for at prædike Kristendommen blandt den hedenske Befolkning. Hans Missionsvirksomhed, som han drev i ægte kristelig Aand, kronedes med meget Held. 1139 blev han kanoniseret.

Sturm, Charles, fransk Mathematiker, f. 1803, d. 1855, studerede i Paris, vandt 1834 den store mathematiske Pris, blev 1836 Medlem af det franske Akademi og 1840 Professor i Mekanik ved Sorbonne. Han har skrevet et betydeligt Antal mathematiske Verker af stort videnskabeligt Værd, fornemmelig over Ligningstheori og Mekanik. Hans Forelæsninger ved Ecole polytechnique er ogsaa meget ansete.

Sturm, Christoph Christian, tysk Salmedigter og religiøs Forfatter, f. 1740, d. 1786, studerede i Jena og Halle og blev 1778 Præst i Hamburg. Som saadan udmærkede han sig saavel ved sin grundige Lærdom og glimrende Veltalenhed som ved sin grundkristelige Vandel. Hans Salmer har overalt vundet Indgang i Tyskland, og hans Andagtsbøger er ligeledes høit skattede.

Sturm, Johannes von, tysk Skolemand, f. 1507, d. 1589, studerede i Leiden og Löwen og gik siden til Paris, hvor han holdt meget besøgte Forelæsninger. Han grundede et Gymnasium i Strasburg, hvis Ry snart udbredte sig overalt, og indførte flere vigtige Reformer i Skolevæsenet. Han afskedigedes imidlertid 1583 paa Grund af, at han hyldede den reformerte Lære, men han havde forinden opnaaet en saa stor Anseelse, at man baade i og udenfor Tyskland i alle vigtige Skoleanliggender indhentede hans Raad.

Sturm, Julius Karl Reinhold, tysk Digter, f. 1816, studerede Theologi i Jena og blev 1851 Præst i en Landsbymenighed ved Schleiz. Han har udgivet et stort Antal lyriske Digtsamlinger, der udmærker sig saavel fra Formens som fra Indholdets Side. Af disse kan nævnes „Fromme Lieder", „Gedichte", „Zwei Rosen", „Neue fromme Lieder und Gedichte" og „Für das Haus".

Sturt, Sir Charles, fremragende engelsk Opdagelsesreisende, kom 1825 som Kaptein ved et Infanteriregiment til Sidney og gik to Aar senere paa en Forskningsexpedition til det indre Australien, paa hvilken han gjorde flere vigtige Opdagelser; det samme Udfald havde hans anden Reise 1829. 1844—45 foretog han sammen med endel andre Videnskabsmænd en tredie Reise ind i det ukjendte Fastland og opdagede Cooperfloden. De Strabadser, han udstod, havde imidlertid til Følge, at han ved sin Tilbagekomst blev ganske blind. Han døde 1869.

Sturz, Friedrich Wilhelm, tysk Filolog, f. 1762, d. 1832, blev 1788 Professor i Veltalenhed ved Gymnasiet i Gera og 1803 Rektor i Grimma. Foruden endel Oversættelser af græske Klassikere skrev han bl. a. „Etymologicum Græcæ linguæ Gudianum" og „Novæ annotationes ad etymologicum magnum".

Sturzen-Becker, Oskar Patrik, svensk Digter, f. 1811, d. 1869, studerede i Upsala og havde en Tid offentlig Ansættelse, men slog sig snart udelukkende paa publicistisk Virksomhed og blev en af „Aftonbladets" Medarbeidere. Under Pseudonymet „Orvar Odd" udgav han flere kvikke Fortællinger, som „Tre Septemberdagar i Stockholm", „Med en bit krita", „Ur Stockholmslifvet" o. a. 1844 udgav han en lyrisk Digtsamling under Titelen „Min fattiga Sångmö", hvori der findes flere Sange af stor poetisk Skjønhed. S. A. forlod han Sverige og tog Ophold i Kjøbenhavn, hvor han virkede dels som Medarbeider i forskjellige Blade og Tidsskrifter, dels som Korrespondent til „Aftonbladet". Kort før sin Død udgav han sine „Samlade arbeten". Sturzen-Beckers Arbeider er baade paa Lyrikens og Novellens Omraade noget af det bedste, den nyere svenske Literatur har frembragt.

Stutteri, en Hestopdrætningsanstalt i det store.

Stuttgart, Kongeriget Würtembergs Hovedstad, ligger i Nærheden af Floden Neckar og tæller 108,000 Indb. Byen er, med Undtagelse af dens ældste Del, regelmæssig bebygget og deles af den prægtige, 1100 m. lange Kongegade i to Dele, den øvre og den nedre By. Af dens Bygninger kan mærkes Residensslottet, det gamle Slot, Kronprinsens Palads, Stiftskirken (bygget 1436—90), Hospitalskirken og Garnisonskirken. Blandt dens Kunst- og videnskabelige Anstalter maa mærkes det kongelige Bibliothek, bestaaende af over 400,000 Bind og 3600 Haandskrifter, det kongelige Privatbibliothek (45,000 Bind), Mynt-, Kunst- og Oldsamlingerne samt en permanent Kunstudstilling. Byen har et Gymnasium, et Polyteknikum, et Realgymnasium, en Veterinærskole m. fl. Den er Landets Residensstad samt Sæde for flere høiere Institutioner. De vigtigste Næringsveie er Handel og Industri; den sidste er især betydelig og omfatter en Mængde Gjenstande. Siden 1320 har den været de würtembergske Fyrsters Residens.

Stuv, en af Harald haardraades Skalde, var Islænder af Fødsel. Hans Kvad indeholder Beretninger om Haralds Bedrifter som Fører for Væringerne i Myklegaard.

Stüler, Friedrich August, tysk Arkitekt, f. 1800, d. 1865, uddannede sig under Schinkel og blev 1830 Hofbygningsinspektør i Berlin. To Aar senere ansattes han som Direktør for Slotsbygningskommissionen. Foruden en Række af smagfulde Privatbygninger i Berlin og Omegn, har han leveret Tegninger til Fuldførelsen af Vinterpaladset i Petersburg, til det nye Muséum i Berlin, Børsen i Frankfurt a. M., Nationalmuséet i Stockholm m. fl. Ligeledes er en Mængde Kirker byggede efter hans Tegninger, deriblandt Nikolaikirken i Potsdam.

Stüve, Johann Karl Bertram, hannoveransk Statsmand, f. 1798, d. 1872, studerede i Berlin og Göttingen og blev 1820 Advokat i Osnabrück. Efter en Tid at have været Borgermester samme-steds, udnævntes han 1848 til hannoveransk Indenrigsminister og søgte som saadan at gjennemføre flere Reformer. Han satte sig bestemt imod Preussens Enhedstanke, men maatte 1850 træde ud af Regjeringen.

Styffe, Karl Gustav, svensk Historiker, f. 1817, studerede i Upsala og fik 1843 Ansættelse ved Rigsarkivet i Stockholm. 1864 blev han Bibliothekar ved Universitetet i Upsala. Hans Skrifter: „Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver" og „Skandinavien under unionstiden" er af betydeligt Værd.

Stykkisholm, Handelsplads i det vestlige Island.

Styliter, Søilehelgener, endel kristelige Eremiter, som opstod i første Halvdel af det 5te Aarh. De fandt ikke det almindelige Eneboerliv strengt nok, hvorfor de opslog sin Bolig paa høie Søiler. Stifteren Simeon holdt saaledes til paa en Søile, som var over 22 m. høi og ikke stort mere end 1 m. i Omfang oventil. Her levede han i 30 Aar og æredes næsten som en Halvgud.

Stylografi, en af Schøller i Kjøbenhavn opfunden Radérmethode, som bestaar i, at Tegningen ridses med en spids Naal i et paa en Plade udstøbt Lag Ætsegrund, som er bedækket med Sølvpulver, hvorefter der dannes en Kobbermatrice derover ved Udfælding.

Stylteglænger (Himantopus), Badefugl af Sneppernes Familie, med spidst, tyndt Næb, lang Hals, slank Krop og umaadelig høie Ben, der gjør, at Fuglen ser ud, som om den gik paa Stylter. En Art forekommer i Sydeuropa, forøvrigt tilhører de de varmere Lande.

Stymfalider, i den græske Gudelære endel uhyre Rovfugle med Næb og Klør af Malm, ved den stymfalske Sjø i Arkadien; de blev dræbte af Herakles.

Styptica, blodstillende Midler.

Styrax, se Storax.

Styrbjørn Stærke, en Søn af Kong Olav Bjørnsson i Upsala, forlangte, da han var 13 Aar gammel, at hans Farbroder Erik Seiersæl skulde dele Riget med ham. Erik gik ikke ind derpaa, men gav ham Skibe og lod ham fare i Viking. Derved indlagde han sig megen Hæder, bl. a. ved at angribe og indtage Jomsborg, hvorefter han blev Jomsvikingernes Høvding. Hans Svigerfader, den danske Konge Harald Blaatand, gav ham Hjelp, da han drog ud for at bekrige Svenskekongen, men han faldt i Slaget paa Fyrisvoldene ca. 985.

Styrmand, i Sjømandssproget en, som har taget Navigationseksamen; den Næstkommanderende ombord i et Koffardiskib. Har et saadant paa Grund af sin Størrelse flere Styrmænd, benævnes de Første-, Anden- og Tredjestyrmand osv. — Styrmandskunst, se Navigation.

Styx, i den græske Gudelære en Flod eller Sjø i Underverdenen, over hvilken de Afdødes Sjele færgedes af Kharon (s. d.). Flodens Nymfe af samme Navn var en Datter af Okeanos og Thetis.

Stäck, Josef Magnus, svensk Maler, f. 1812, d. 1868, studerede en Tid i Stockholm, senere i Italien, Frankrige og Tyskland og blev 1852 Professor ved Stockholms Kunstakademi. Som Landskabsmaler opnaaede han betydelig Anseelse.

Stædighed, en Uvane eller Feil hos Hesten, hvilken bestaar i, at Dyret pludselig bliver staaende stille uden at ville røre sig af Pletten. Aarsagen er enten grusom Behandling eller Forstyrrelse i Hjernen; er det første Tilfældet, kan Hesten aflægge denne Vane, naar den bliver godt behandlet.

Stälin, Christoph Friedrich von, tysk Historiker, f. 1805, d. 1873, studerede i Tübingen og Heidelberg og blev 1826 Bibliothekar i Stuttgart. Af hans Skrifter er Würtembergs Historie det vigtigste og har betydelig videnskabeligt Værd.

Stämpfli, Jakob, schweizersk Statsmand, f. 1820, d. 1879, studerede Retsvidenskab og blev 1843 Advokat. Som Politiker sluttede han sig til de Radikale og blev snart deres Fører. 1846 indvalgtes han i Regieringsraadet og kom i Spidsen for Statens Finanser, for hvilket Hverv han viste sig fortrinlig skikket. 1849 blev han Formand i Berns Kantonsregjering, 1855 Medlem af Forbundsraadet og næste Aar dettes Præsident. Som saadan udviste han stor Dygtighed og Fasthed i den udenrigske Politik.

Stær, Kataraкt, graa Stær, en Øiensygdom, som bestaar i, at Linsen fordunkles og bliver ugjennemsigtig samt saar et graaligt Udseende. Naar Lægehjelp bliver søgt itide, kan Sygdommen helbredes; dette sker i Regelen ved, at den angrebne Linse fjernes ved et Indsnit i Hornhinden. Dets derved svækkede Lysbrydningsevne erstattes ved, at den Opererede erholder en egen Sort Briller, benævnet Stærbriller. Den saakaldte sorte Stær, som medfører uhelbredelig Blindhed, beror ikke paa Fordunkling af Linsen, men paa dybere Forandringer af Nethinden og Aarehinden.

Stær (Sturnus vulgaris), Sangfugl af de Krageartedes Familie, med sort, i det røde, grønne og blaa spillende Fjerdragt, stort, spidst Næb og tykfalden Kropsbygning. Det er en af det nordligste Europas livligste og flinkeste Sangere, som almindelig fredes af Menneskene og derfor er lidet sky. Den lader sig let tæmme og kan i tam Tilstand oplæres til at efterligne enkelte Ord, fløite Melodier osv. Mangesteds hænger man ud Rugekasser, som den hækker i. I Norge er den Trækfugl.

Stærkodder, se Starkad.

Stabejern og **Stabegods,** se under Art. Jern, 1 Bd., S. 922, 2den Sp.

Stober, Daniel Ehrenfried, tysk Digter, f. i Strasburg 1779, d. 1835, blev 1821 Advokat. Som Lyriker vandt han et anset Navn, fornemmelig ved sine „Gedichte". Hans samlede Skrifter udgjør 4 Bind.

Stochiometri, den Del af Kemien, som beskjæftiger sig med Lovene for Forbindelsernes Vegtsforhold og disses Anvendelse til kemiske Beregninger.

Stöckhardt, Ernst Theodor, ansat tysk Landbrugslærer og Skribent, f. 1816, uddannede sig som Landbrugskemiker og blev 1850 Professor i Chemnitz; 1861 forflyttedes han til Jena og blev 1872 Ministerialraad i Weimar. Hans landbrugsvidenskabelige Skrifter er overalt høit skattede blandt Fagmænd.

Stöckhardt, Julius Adolf, tysk Kemiker, f. 1809, studerede i Berlin og blev 1847 Professor i Agrikulturkemi ved Forst- og Landbrugsakademiet i Tharand. Af hans Skrifter, som alle har vundet stor Udbredelse, kan nævnes „Schule der Chemie" og „Chemische Feldpredigten für deutsche Landwirthe".

Stødtænder eller **Hugtænder** kaldes hos enkelte Pattedyr et Par af Tænderne i Overmunden, naar de er meget store og udviklede, f. Ex. Fortænderne hos Elefanten og Hjørnetænderne hos Hvalrossen og Svinet. Se forøvr. Art. Tænder.

Stokker eller **Hestemakrel** (Caranx), Fisk af Makrelfamilien, med sammentrykt Krop og halvmaanedannet Hale. Dens Sidelinie er bevæbnet med stive, haarde Skjæl. Den er noget mindre end Makrellen og forekommer af og til ved Norges Kyster i Sildestimene.

Stole (før Studla), Gaard i Etne Præstegjeld, Søndre Bergenhus Amt. Her boede i sin Tid den navnkundige Erling Skakke.

Stør (Acipenser), Fisk af de Emaljeskjælledes Orden. Den har brusklagtigt Skelet ligesom Haifiskslægten, langstrakt Krop og skjæv Hale. Snuden er forlænget, og Munden sidder under den. Støren er Saltvandsfisk, men gaar om Vaaren op i Floderne for at gyde; den forekommer især i det Sorte og det Kaspiske Hav og i de store russiske Floder; ved Norges Kyster er den sjelden. Dens Kjød er meget velsmagende, Rognen leverer den velkjendte Kaviar, og Svømmeblæren tilberedes til Husblas. Den almindelige Stør (A. sturio) bliver indtil 6 m. lang, sædvanlig dog kun 2—2½

m.; en anden Art (A. huso), ſom forekommer i Volga, Donau m. fl. St., kan opnaa en Længde af 7—8 m.

Støren, Præſtegjeld i Dalerne, Søndre Trondhjems Amt, beſtaar af Sognene Støren, Horg, Sokndal og Budal.

Størrelſe, 1) den Egenſkab ved noget hvilketſomhelſt, virkeligt eller tænkt, at det, naar bortſes fra alle dets andre Egenſkaber, kan tænkes delt i Dele, ſom da kaldes mindre end det oprindelige Hele, medens dette kaldes ſtørre end hver af Delene. 2) Det oprindelige Hele ſelv kaldes, naar alle andre Egenſkaber tænkes ude af Betragtning og kun den nævnte faſtholdes, en Størrelſe. Størrelſer er ſaaledes først og fremſt: Mængden af enkelte Stykker (Individer) i en Samling af ſaadanne. Denne Størrelſe findes ved Tælling og angives ved et ubenævnt Tal. Videre: Alt, hvad der optager Rum, Rumſtørrelſer eller geometriſke Størrelſer, der igjen er flere Slags, Rum i ſædvanlig Forſtand (d. e. Kubikrum), Fladerum, Længder og Vinkler. Dernæſt: Tiden og dens Afdelinger. Endvidere en Mængde mekaniſke og fyſiſke Begreber: Haſtighed, Kraft, Maſſe, Tyngde, Varme, Temperatur, Luftens Fugtighed og Tryk, Lysſtyrke o. m. fl. Af det daglige Livs kjendte Størrelſebegreber, Mynt, Maal og Vegt, indgaar altſaa Maal blandt geometriſke, Vegt blandt fyſiſke Størrelſer. — Alle de her nævnte Størrelſer er mathematiſke Størrelſer, d. e. deres Størrelſe kan maales. Til Maal betjener man ſig af en naturlig eller vilkaarlig, engang for alle eller for Anledningen valgt Enhed af ſamme Art ſom det, der maales. Maalingen gaar ud paa at finde, hvor ofte Enheden eller en vis Brøkdel af ſamme indeholdes i den givne Størrelſe. Enheden kaldes Størrelſens Benævning, og hvorofte den eller dens Dele indgaar i Størrelſen, findes ligefrem ved Tælling og angives ſaaledes ved et ubenævnt Tal. Dette med tilføiet Benævning (et benævnt Tal) angiver Maalet for Størrelſen. I Almindelighed nøier man ſig med at beſtemme en Størrelſe med en vis Nøiagtighed og begaar herved en Feil. Ved Feilen forſtaaes Forſkjellen mellem den ſande og den angivne Størrelſe. — Der kan ogſaa tænkes Størrelſer, for hvilke der ikke kan angives nogen Maalsenhed, og ſom altſaa ikke er mathematiſke Størrelſer, f. Ex. Graden af visſe menneſkelige Sjelsegenſkaber.

Støvdrager, det tredie Bladſæt udenfra i en Blomſt. — Støvkorn og Støvvei, ſe Blomſt.

Suabedisſen, David Theodor Auguſt, tyſk Filoſof, f. 1773, d. 1835, blev 1800 Profeſſor i Hanau og forflyttedes ſenere til Marburg. De betydeligſte af hans Skrifter er „Ueber die innere Wahrnehmung", „Die Betrachtung des Menſchen" og „Grundzüge der Lehre von dem Menſchen".

Suada (Suadela), i den romerſke Gudelære Overtalelſens Gudinde, d. ſ. ſ. Grækernes Peitho (ſ. d.).

Suakin eller **Suakim**, By i Nubien, ved det Røde Havs Veſtkyſt, med 12,000 Indb., tilhører ſiden 1865 Ægypten.

Sub, lat., et Forholdsord, ſom egentlig betyder under, underordnet.

Subaltern, underordnet, undergiven. — Subaltern-Officer, enhver Officér fra Premierløitnant nedefter. I den ſvenſke Armé regnes Kapteiner og Ritmeſtre til Subalternofficérer. — Subalternation, i Logiken Afhængighedsforhold; det Forhold, i hvilket en Sætning af større Omfang indbefatter en af mindre Omfang (f. Ex.: Alle Husdyr er tamme, altſaa er Heſten ogſaa tam).

Sub-Bas, i Orgelet den dybeſte Stemme i Pedalen; en 32-fods Tone.

Subjekt, et Hovedord; Grundbegrebet i en Sætning; det Væſen, om hvem der ſiges noget. — Subjektiv, hvad der har ſin Grund i Perſonen, ikke i Tingen, hvad der beror paa ens Tænke- eller Foreſtillingsmaade; modſat objektiv (ſ. d. under Objekt). — Subjektivitet, en Tings Opfatning fra et perſonligt Standpunkt; modſat Objektivitet (ſ. d.).

Subleyras (udt. Sublæras), Pierre, franſk Maler, f. 1699, d. 1749, ſtuderede en Tid i Paris og gik derpaa til Italien, hvor han bosatte ſig for beſtandig. Han betragtes ſom en af den ældre franſke Malerſkoles meſt fremragende Repræſentanter. Af hans Arbeider, hvoraf flere findes i Louvre, maa iſær nævnes „Kobberſlangen i Ørkenen", „Magdalena ved Farisæerens Gjeſtebud" og „Keiſer Valens ved St. Baſilius's Meſſe".

Sublim, ophøiet. — Sublimitet, Ophøiethed.

Sublimation kaldes den Proces, hvorved faſte Legemer under Opheduing bringes over i Dampform, hvorefter de, ved atter at afkjøles, igjen bliver faſte. Det ſaaledes ſublimerede Legeme (Sublimatet) antager under Processen oftere en kryſtalliniſk Tilſtand. Operationen har blandt andet til Hensigt at adſkille flygtige Subſtanſer fra ikke flygtige. Den Hede, ſom udkræves dertil, kan være meget forſkjellig; nogle Legemer gaar fra den faſte Tilſtand direkte over i Dampform, andre ſmelter først. — Ved Sublimat (i Ordets indſtrænkede Betydning) betegner man ogſaa en ſæregen kemiſk Forbindelſe af Kviksølv med Chlor. Se forøvr. Deſtillation.

Subordination, Underordning; Hørighed og Lydighed; i Militærſproget den Underordnedes Forpligtelſe til at rette ſig efter den Overordnedes Villie.

Subſidiær, underſtøttende, hjelpende; ogſaa noget, ſom træder i et andets Sted. — Subſidiært Forſlag, et Biforſlag, ſom fremſættes i Tilfælde af, at det oprindelige (principale) Forſlag ikke ſkulde blive bifaldt. — Subſidier, Underſtøttelſe; Pengebidrag, ydet af en Stat til en anden i Krigstilfælde.

Subſiſtens, Beſtaaen; Underhold, Udkomme. Subſiſtensmidler, de til Underhold fornødne Midler.

Subſkribent, Underteguer; en, ſom ved ſin Underſkrift erklærer ſig for Deltager i, eller forpligter ſig til at yde eller modtage noget.

Subſtans, en for ſig beſtaaende Ting, Materie eller Væſen; Stof, enkelt Beſtanddel; det væſentlige, Indholdet, Kjærnen; et Legemes grundvæſentlige Egenſkaber.

Subſtantiv, i Grammatiken Hovedord, Navneord.

Subſtitut, Tilfororduet, underordnet Medhjelper, Iſtedtræder. — Subſtitution, i Arveretten teſtamentariſt Beſtemmelſe, ifølge hvilken

en indsættes til Arving i Tilfælde af den første Arvings Død; i Kemien en Proces, hvorved en Forbindelse omdannes til en anden ved at f. Ex. en vis Mængde Grundstof ombyttes med en tilsvarende Mængde af et andet Grundstof.

Subtil, fin, spæd, tynd; nøie; listig, spidsfindig, skarpsindig. — Subtilitet, Finhed, Skarpsindighed, Lunhed.

Subtraktion, Fratrækning; en af de fire Regningsarter.

Subvenere, understøtte, holde oppe, hjelpe, bistaa.

Subversion, Kuldkastelse, Omstyrtning; Forfald, Undergang.

Succade eller **Sukat**, nedsyltede Skaller af forskjellige Citronarter. Enkelte Sorter Sukat tilberedes ogsaa ved Syltning af Meloner, som har en tyk og fast Frugt.

Succedere, efterfølge, træde ind i en andens Retsforhold; erholde en Forgjængers Embede. — Successiøn, Følge, Følgerække; Tronfølge, Embeds- eller Arvefølge.

Succes, Held, Lykke, Fremgang; godt Udfald, god Virkning.

Successionsordningen, en af de svenske Stænder 1810 udstedt Grundlovsbestemmelse, ifølge hvilken Bernadottes mandlige Æt i lige nedstigende Linie og efter Førstefødselsretten er arveberettiget til den svenske Trone. Den er ogsaa bleven vedtagen af det norske Storthing som gjeldende for Norge.

Suchet (udt. Syssje), Louis Gabriel, Hertug af Albufera, fransk Marskal, f. 1770, d. 1826, traadte 1792 ind i en Bataljon Frivillige og blev 1797 Brigadegeneral. To Aar efter tjenstgjorde han i Italien som Divisionsgeneral under Massena og blev efter Slaget ved Marengo Kommandant i Genua, samt Chef for den franske Armés Centrum i Italien. 1801 blev han Generalinspektør over Infanteriet, deltog i Kampene i Tyskland 1805—7 og udmærkede sig under Felttoget i Spanien. Efter Ludvig den attendes Tronbestigelse sluttede han sig til denne, men ved Napoleons Tilbagekomst fra Elba stillede han sig igjen i sin forrige Herskers Rækker. Han har skrevet interessante Memoirer om Krigen i Spanien.

Sucre, se Chuquisaca.

Sudan, egentl. **Belad-es-Sudan**, eller **Nigritien**, d. e. „De sortes Land", er siden Middelalderen Navnet paa de uhyre Landstrækninger i det indre Afrika mellem Sahara og Ækvator samt mellem Senegambien og Nillandene. Størrelsen kjendes ikke, da Landet ikke paa langt nær er gjennemreist af Videnskabsmænd, hvorfor man heller ikke kjender dets Grændser nøiagtigt; desuden bliver Senegambien tildels regnet med til Sudan. Man inddeler det i Høisudan og Lavsudan eller det egentlige Nigritien. Høisudan strækker sig fra Nigerflodens Kildegebet og Gambia i Vest til den øvre Nil i Øst og har flere betydelige Bjergstrækninger, især i Nærheden af Tsadsjøen. Lavsudan indtager Landets nordlige Del og danner Overgangen til Saharaørkenen. Klimaret er tropisk, og da det i Regntiden (April—Oktober) har rigelig Nedbør, er Jordbunden særdeles frugtbar og Skovene rige paa Vildt, fornemmelig Elefanter, Næshorn, Flodheste, Løver, Antiloper m. fl. Den største Del af Befolkningen er Negre; dens Antal er ubekjendt, men anslaaes til flere Millioner. Indbyggerne er delt i forskjellige Stammer, som hver staar under særskilte Høvdinger. Størstedelen af dem bekjender sig til Islam, de har faste Boliger, og deres fornemste Næringsveie er Landbrug og Kvægavl. Handelen er ikke ubetydelig; de vigtigste Udførselsartikler er Bomuld, Elfenben, Korkidan eller Rhinocereshorn, Guld, Strudsfjer og Gummi. — En Del af det østlige Sudan har i nogen Tid staaet i enslags Lensforhold til Ægypten. 1883 reiste Ahmed Suleiman, kaldet Madhien, Oprørsfanen i de øvre Nillande, og det saa en Tid ud til, at hans Skarer vilde trænge frem til Ægypten og oversvømme Landet. Englænderne kjæmpede forgjeves mod dem, deres store Antal og vilde Tapperhed tilintetgjorde ethvert Forsøg paa at trænge dem tilbage og beseire dem. Efter at have indtaget flere Byer, deriblandt Khartum, hvor den engelske General C. G. Gordon blev dræbt, og ladet deres Indbyggere og Besætninger for en stor Del nedsable, døde Madhien pludselig 1885, hvorefter Oprøret en Tid fortsattes under Osman Digmas Ledelse, men dets Kraft var brudt, og efterhaanden døde det hen.

Sudation, Svedning. — Sudatarium, Svedebad, Dampbad.

Suder eller **Suter** (Tinca vulgaris), Ferskvandsfisk af Karpefamilien, forekommer ikke i Norge, derimod næsten overalt ellers i Europa. Den er grønagtig af Farve, har en tyk, plump Krop og smaa Skjæl. Dens Kjød benyttes kun lidet som Næringsmiddel.

Sudero, en af Færøerne (s. d.).

Sudeterne, et Fjeldsystem i Tyskland, strækker sig i nordvestlig Retning fra Oderdalen, som adskiller dem fra Karpatherne, gaar i Nærheden af Görlitz over i Lausitzergebirge og Erzgebirge og danner Grændsen mellem Bøhmen og Schlesien. Bjergkjæden inddeles i Altvater eller de mæhriske Snebjerge, hvis høieste Top naar op til 1487 m., Glatzerbjergene (1412 m.), Riesengebirge (s. d.) og Iserbjergene, som danner fire ligeløbende Fjeldkamme, hvis største Høide er 1111 m.

Sue (udt. Sy), Eugène, fransk Romanforfatter, f. 1804, d. 1857, studerede Medicin og ansattes som Marinelæge. Som saadan gjorde han en Reise til Vestindien og befandt sig ombord paa et af de franske Skibe, som deltog i Sjøslaget ved Navarino. Da han ved Faderens Død arvede en større Formue, traadte han ud af Etaten og tog Ophold i Paris, hvor han gav sig til at dyrke Malerkunsten samt fremtraadte som Forfatter. Fra 1830 udgav han flere Sjøromaner, deriblandt „Kernock le pirate", „Plick et Plock" og „Atar-Gull". 1837 gik han over til den historiske og den sociale Roman, og strev en Mængde saadanne, af hvilke en stor Del er oversatte til de fleste europæiske Sprog og har forskaffet sin Forfatter et anset Navn i den literære Verden. Flere af hans Arbeider er imidlertid altfor overspendte til at kunne give et Billede af Virkeligheden, og de deri skildrede Personer ligefrem unaturlige. Af hans Skrifter kan desuden nævnes „Mystères de Paris", „Le Juif-Errant", „Martin, l'enfant trouvé" og „Les mystères du peuple"; det sidste blev paa Grund af sit umoralske Indhold og sin

rent socialistiske Tendens forbudt i Frankrige. Han har ogsaa skrevet et Par i sin Tid meget skattede marinehistoriske Verker. Hvad der navnlig har skrket ham hans Berømmelse, er ved Siden af hans store Opfindelsesevne hans mesterlige Fremstillingskunst og Evne til at fængsle Læserne.

Sueß (udt. Sys), østerrigsk Geolog og Palæontolog, f. 1831, studerede Naturvidenskaberne i Prag og Wien og blev 1857 Professor i Geologi paa sidstnævnte Sted samt 10 Aar senere Medlem af Videnskabsakademiet sammesteds. Af hans værdifulde Skrifter maa nævnes: „Der Boden der Stadt Wien", „Die Entstehung der Alpen" og „Die Zukunft des Goldes". Som Medlem af det østerrigske Rigsraad har han sluttet sig til den liberale Forfatnings Parti, til hvis mest ansete Talere han hører.

Suetonius, Gajus S. Tranquillus, romersk Historiker og Biograf, ca. 80—140 e. Kr., fungerede en Tid som Sekretær hos Keiser Hadrian, og lagde sig senere efter grammatiske, antikvariske og historiske Studier. Hans „Vitae XII imperatorum", Biografier af de første tolv Keisere (Julius Cæsar —Domitian), er af største Vigtighed for den romerske Historieforskning. Et andet Skrift af ham er opbevaret til vore Tider, nemlig „De grammaticis et rhetoribus".

Suever eller **Svever**, Fællesnavn for endel germaniske Folkestammer, som i det 1ste Aarh. f. Kr. beboede de sydøstlige og østlige Dele af Tyskland, og omfattede sandsynligvis Markomanner, Longobarder, Semnoner m. fl. Efterat en Del af dem i det 3die Aarh. var trængt frem mod Øvre Rhin (Alemanner og Suever), blev dette Distrikt kaldt Schwaben efter dem.

Suez, Ægyptens vigtigste Sjøhandelsstad, ligger ved Bunden af det Røde Hav, ved Suezkanalens sydlige Ende, og tæller ca. 15,000 Indb., hvoraf en stor Del Europæere. Havnen, som er meget rummelig, er delt i to Dele, en for Orlogs- og en for Handelsskibene. Som Hovedanløbssted for de Skibe, der passerer Kanalen, er Byen af stor Betydning, og den anløbes hvert Aar af flere hundre saadanne. Den staar i Jernbaneforbindelse med Kairo og Alexandria.

Suezkanalen, hidtil vistnok den nyere Tids største Kjæmpeverk, forbinder Middelhavet med det Røde og det Indiske Hav, er anlagt over den 113 km. brede Jordtunge, som tidligere bandt Asien og Afrika sammen. Allerede i Oldtiden havde man Øie for, at en Kanal over dette Eid i høi Grad vilde lette Handelsforbindelsen, og under Farao Seti den første (ca. 1400 f. Kr.) paabegyndtes en Kanal fra den seilbare Nil til det Røde Hav. Farao Necho (600 f. Kr.) anlagde en ny Kanal fra Nilen til Rødehavet, hvilken restaureredes under Romernes Herredømme; men fra det 8de Aarh. e. Kr. kom den mere og mere i Forfald og blev ufarbar. Napoleon den første optog Tanken om en Forbindelse mellem de to Have, men hans mange Krige og Englands Modstand mod Planen forhindrede dens Udførelse. Senere dukkede den flere Gange frem, men strandede paa Stormagternes Uenighed, indtil det endelig lykkedes Lesseps's Ihærdighed at drive Sagen igjennem, trods de Hindringer, de engelske Statsmænd lagde iveien. Et Aktieselskab stiftedes, og under Lesseps's Ledelse paabegyndtes Arbeidet 1859; 16de Novbr. 1869 foregik Kanalens Aabning for almindelig Færdsel under storartede Festligheder, og næsten alle civiliserede Nationer havde sendt Repræsentanter til at overvære Handlingen. Kanalen, hvis Kostende i fuldt færdig Stand beløb sig til ca. 19 Mill. Pund Sterling (342 Mill. Kroner), er fra Port Said ved Middelhavet til Suez 160 km. lang, fra 50 til 100 m. bred i Vandspeilet og 8 m. dyb. 1877 passeredes den af 1663 Skibe, drægtige henved 3½ Mill. Tons, og over 70,000 Reisende. Dens Indtægter, som hovedsagelig bestaar i Skibsafgifter, overstiger betydeligt Udgifterne, saa at Aktierne, hvoraf de fleste nu er engelsk Statseiendom, giver gode Renter.

Suffeter, de to øverste Embedsmænd i det gamle Karthago.

Suffisant (udt. Syffisang), indbildsk, selvtilfreds, opblæst; ogsaa paalidelig, sikker, vederhæftig; stærk, varig, kraftig, drøi. — Suffisance (udt. Syffisangs), Paalidelighed, Sikkerhed; Indbildskhed, Opblæsthed, Selvtilfredshed.

Suffler, ved Theatrene den Funktionær, som hjelper Skuespillerne ved hviskende at forelæse dem de Ord, de har at fremsige. Suffløren har gjerne sin Plads i en Fordybning i Scenens Gulv, saa at han er skjult for Publikum; han har et trykt eller skrevet Exemplar af det Stykke, som opføres, og forelæser de Spillende dets Indhold.

Suffolk (udt. Sœffok), Grevskab i det østlige England, mellem Nordsjøen og Grevskaberne Norfolk, Cambridge og Esser, er 3,844 km.² stort og har 350,000 Indb. Landet er fladt, tildels sumpet og særdeles frugtbart, hvorfor Landbrug og Kvægavl er Hovednæringsveiene. — Hovedstad Ipswich.

Suffolk (udt. Sœffok), engelsk Greve- og Hertugtitel, som forskjellige Familier har indehavt, deriblandt Clifford og de la Pole. 1514 gik Titelen over til Charles Brandon, Henrik den ottendes Yndling, som ægtede Kongens Søster, Ludvig den tolvtes Enke Marie. 1603 blev Thomas Howard de Walden Greve af Suffolk; da hans mandlige Linie uddøde 1745, gik Titelen over til Greverne af Berkshire, som endnu indehar den.

Suffragium, hos Romerne Borgernes Stemmeret. — Suffragan, i den katholske Kirke et stemmeberettiget Medlem af et geistligt Kollegium.

Suffren de Saint-Tropez (Syffræng), Pierre André, fransk Sjøhelt, f. 1726, d. 1788, traadte 1743 ind i Marinen og blev senere Medlem af Malteserordenen. Han udmærkede sig flere Gange i Malteserriddernes Kampe mod Maurerne. Først 1772 avancerede han til Skibskaptein, gik under den nordamerikanske Frihedskrig med Grev d'Estings Eskadre til Amerika og fik 1779 Befalingen over en mindre Flaadeafdeling. 1782 slog han en engelsk Flaade i de ostindiske Farvande, erobrede Trinconomale og forstod at forsvare denne Erobring mod Englænderne. Senere blev han Viceadmiral.

Sufisme, en pantheistisk Filosofi, som er indblandet i den muhamedanske Troesbekjendelse, og hvis Stifter antages at være Abu Said Abulchair, som levede omkring 820 e. Kr. Den fremstiller bl. a. Forholdet mellem Gud og Verden i sanselige Billeder og lærer, at Menneskets høieste Opgave er at tilintetgjøre sin egen Personlighed.

Sugeaarer, d. s. s. Lymfekar (s. d.).

Sugekrebse, Orden af Krebsdyrene, indbefatter Fiskelus og Lernæer (s. d. Art.).

Sugemund eller **Sugesnabel** kaldes hos visse Leddyr Munden, naar den er saaledes indrettet, at Dyret suger Føden i sig. Hertil hører Fluerne og Myggene m. fl.

Sugepumpe, se Pumpe.

Suger (udt. Syssje), fransk Abbed, f. 1081, d. 1151, var Ludvig den sjettes Raadgiver og under Ludvig den syvendes Korstog Frankriges egentlige Styrer. Hans Skrifter har betydeligt historisk Værd.

Sugeskaale, hos enkelte Dyr, f. Ex. Igler og Blæksprutter, runde Fordybninger med en fremspringende Kant, der sætter dem istand til at suge sig fast ved forskjellige Gjenstande.

Suggerere, indskyde, tilviske; formaa eller forlede til. — Suggestivspørgsmaal, i Retssproget underforstaaede Spørgsmaal, saadanne, som i sig selv indeholder Svaret eller giver Vink om, hvorledes der bør svares.

Sugillation, underløbet Blod, blaa Plet efter Slag. — Sugillere, banke en brun og blaa.

Suhl, By i Preussen paa Sydsiden af Thüringerwald, med 10,500 Indb. og vigtige Jern- og Staalverker. Her var tidligere Tyskl. betydeligste Vaabenfabrik.

Suhm, Peter Fredrik, dansk Historiker, f. 1728, d. 1798, studerede først Retsvidenskab, men blev siden 1747 Hofjunker. Han dyrkede ved Siden af med Iver det historiske Studium, og da han 1751 blev gift med en Datter af den rige Kjøbmand Angell i Trondhjem, bosatte han sig for en Tid i sin Hustrus Fødeby, hvor han sammen med Gerh. Schøning fortsatte Granskningen af Nordens Historie; 1765 vendte han tilbage til Kjøbenhavn og paabegyndte 1782 Udgivelsen af sin „Historie af Danmark", der gjorde hans Navn berømt baade blandt Samtid og Efterslægt. Af dette omfangsrige Verk (14 Kvartbind) var kun Halvdelen eller 7 Bind udkomne, da Døden bortrev ham; de øvrige 7 Bind, hvortil han havde Manuskriptet færdigt, udkom senere. Uagtet dette storartet anlagte Verk, hvortil kun faa Literaturer eier Sidestykke, lider af mange og tildels meget væsentlige Mangler, er det dog en uundværlig Kildesamling for enhver følgende Historiegransker og er blevet citeret og nyttet af alle, der har beskjeftiget sig med disse Studier, som en paalidelig Autoritet. I 1787 blev Suhm kongelig Historiograf. Sin Formue anvendte han til at samle et Bibliothek paa over 100,000 Bind, til hvilket enhver havde Adgang. To Aar før sin Død overlod han det til det kongelige Bibliothek mod en billig Livrente.

Suidas, græsk Lærd i det 10de eller 11te Aarh. e. Kr., er Forfatter af et græsk Lexikon med Ordforklaringer og en Række værdifulde historiske Notiser.

Suite, Følge, Række; Fortsættelse, Samling; Tjenerskab, Familie, Følgeskab. I Militærsproget betyder: à la suite, at en Officér fortiden er tjenstfri, udenfor Numer.

Sujet (udt. Syssjæ), Gjenstand, Stof, Emne til et Foredrag, et skriftligt Arbeide eller et Maleri osv.

Suk, en langsom, dyb Indaanding, efterfulgt af en i Regelen kortere dyb Udaanding, fremkaldes gjerne ved sørgelige eller smertelige Erindringer.

Sukker, oprindelig det søde Stof, som udvindes af Sukkerrøret, senere en Fællesbenævnelse for endel sødtsmagende Substanser af overensstemmende kemisk Sammensætning. Sukkerarterne bestaar af Kulstof, Vandstof og Surstof og hører til de saakaldte Kulhydrater. De forekommer især i Planteriget, sjeldnere i Dyreriget. — Drue-sukker (Glukose eller Dextrose) findes i mange sødtsmagende Frugter, ligesaa i Honning, oftest sammen med Frugtsukker (Lævulose); disse Sukkerarter har Sammensætningen $C_6 H_{12} O_6$. Rørsukker er vort almindelige Sukker af Sukkerrøret eller af Runkelroer; det er ligesom Melkesukker sammensat $C_{12} H_{22} O_{11}$. — Druesukkeret kan direkte gaa i Gjæring (alkoholisk Gjæring), Rørsukkeret saavelsom de øvrige Kulhydrater først efter ved Behandling med tynde Syrer eller paa anden Maade at være overført (inverteret) til Druesukker. — Rørsukkeret fremstilles af Sukkerrøret eller af Runkelroer; førstnævnte Plante (saccharum officinarum), en af de vigtigste af Græsfamilien, stammer oprindelig fra Asien, men er nu udbredt over en stor Del af den varme Zone; dets Saft indeholder 18—20 Procent Sukker. Rørene knuses mellem riflede Valser, og den udpressede Saft tilsættes lidt Kalk; derpaa ophedes Væsken og inddampes, indtil den ved Afkjøling begynder at krystallisere; efterat Sirupen (Melassen) er hældt fuldstændigt fra, bliver det udskilte Raasukker eller Puddersukker raffineret ved en Fremgangsmaade, der ikke er meget forskjellig fra den, som benyttes ved Sukkertilvirkningen af Runkelroerne, hvilke nu dyrkes over hele Mellemeuropa. Efterat Roerne er opskaarne bliver Saften udpresset og opkogt med Kalk; den overskydende Kalk udfældes igjen ved Tilledning af Kulsyre. Opløsningen affarves og renses ved at filtreres gjennem Benkul, hvorpaa den inddampes i luftfortyndet Rum, i saakaldte Vakuum-Apparater, indtil den ved Afkjøling stivner til en krystallinsk Masse; Saften heldes da ud i koniske Jernformer med et Hul i Bunden, for at Sirupen kan rende ud; efterat det udskilte Sukker er behandlet med en ren Sukkeropløsning for at fortrænge Melassen, bliver de i Formerne stivnede Sukkertoppe tørrede og afdreiede. Det fineste paa denne Maade erholdte Sukker kaldes Raffinade, de simplere Sorter Melis. Kandissukker er frit udviklede Sukkerkrystaller, der er affatte paa Traade, som er trukne gjennem Krystallisationskarrene. — Sukkertilvirkningen er i den sidste Tid stegen i en overordentlig Grad, og Produktionen for hele Jordens vedkommende udgjorde 1880 henved $3^1/_2$ Mill. Tons (3,500 Mill. kg.). I Norge indførtes 1884 henved 13 Mill. kg., og det aarlige Forbrug sammesteds er anslaaet til henved 6 kg. pr. Individ. Det meste Sukker konsumeres i England, hvor Forbruget anslaaes til 25—30 kg. aarlig for hvert Menneske.

Sukkerlon, se Løn.

Sukkersyge (Diabetes mellitus), en haardnakket Sygdom, hvis Særkjende er, at Urinen, som sædvanlig udtømmes i stor Mængde, indeholder Druesukker. Sygdommen medfører ofte Hunger og Tørst, især naar en stor Mængde Sukker gaar over i Urinen og Vandtabet er betydeligt; paa

Grund af denne Sukkerudskillelse unddrages Organismen Næringsstof, som skulde komme Legemet tilgode. Man skjelner mellem de mere lette Former, hvor Sukkeret kun kommer tilsyne i Urinen, naar Føden indeholder en vis Mængde Kulhydrater (Sukker, Stivelse), og de ondartede (grave) Former, hvor Urinen ogsaa indeholder Sukker, om Næringen saagodtsom kun bestaar af Fedt og Æggehvidestoffer; de lette Former gaar sædvanlig over i de ondartede, der i et større Antal Tilfælde er at betragte som Sygdommens andet, mere fremskridte Stadium. Ved de lette Former kan Patienten befinde sig nogenlunde vel endog i mange Aar, naar Diæten reguleres; ved de ondartede Former indtræder Afmagring og dybere Ernæringsforstyrrelser (som Lungetæring), der i Regelen temmelig hurtig ender med Døden.

Sukkertoppen, en dansk Koloni i Grønland.

Sukkertræharpix, en aromatisk Harpix, som udvindes af et i Vestindien og Brasilien voxende Træ (Hedvigia balsamifera), og som anvendes i Medicinen og til Røgelse.

Sukkurs, Hjelp, Bistand, Understøtning, Hjelpetropper.

Suldal, Præstegjeld i Ryfylke, Stavanger Amt. Suldalslaagen, Elv i Stavanger Amt, løber ud fra Suldalsvandet og falder i Hylsfjord; Længde 70 km.

Sule, se Havsule.

Suleiman Pascha, tyrkisk General, f. 1838, gik som ung ind paa en Militærskole og blev 1861 Sekondløitnant i Arméen. Han avancerede hurtig og blev 1875 Ferik (Divisionsgeneral). Næste Aar kommanderede han et Korps i den serbiske Krig og bidrog i væsentlig Grad til Serbernes Nederlag ved Alexinats. Ved Udbruddet af den russisk-tyrkiske Krig 1877 erholdt han Overbefalingen i Herzegovina, fik senere Kommandoen over det Korps, som skulde standse General Gurko i hans Fremrykning gjennem Schipkapasset (s. d.) og leverede denne en Række haardnakkede Slag. Han fik derpaa Overkommandoen over Donauarméen, men var uheldig, blev 16de og 17de Jan. 1878 totalt slagen ved Filippopel og blev derfor fængslet og dømt til 15 Aars Fæstningsstraf samt berøvet alle sine Værdigheder.

Sulen, indre og **ytre**, to større Øer udenfor Sognefjorden i Nordre Bergenhus Amt. De kaldtes i tidligere Tider Solundaeyar.

Sulfat, i Teknikken svovlsurt Natron; Sulfate, i Kemien svovlsurt Salt. — Sulfit, svovlsyrligt Salt. — Sulfide, Svovlforbindelser.

Sulina, den midterste af Donauflodens Munninger.

Sulioter, en tidligere græsk-albanesisk Folkestamme i det tyrkiske Vilajet Janina, hvis Forfædre i det 17de Aarh. unddrog sig Tyrkernes Udsugelser ved at flygte til Sulis vanskeligt tilgjængelige Bjergegne i Nærheden af det Joniske Hav. Ali Pascha (s. d.) tvang dem 1803 efter en 14aarig Kamp til at flygte til de Joniske Øer, men 1820 kaldte han dem tilbage for at faa Hjelp af dem mod Tyrkerne. Efter Alis Fald overgav de 1882 det faste Suli til disse og en Del af dem bragtes til Kefalonia. Siden 1821 tog de hæderlig Del i den græske Frihedskamp.

Sulitjelma, Fjeldstrækning i Sverige, paa Grændsen mellem Saltens Fogderi og Luleå og Piteå Lapmarker, med flere særskilte Fjeldtoppe, hvoraf den høieste naar til 1882 m.

Sulke, den sidste Fylkeskonge paa Rogaland, faldt i Slaget i Hafsfjord.

Sulla, en romersk Patricierfamilie, som i Republikens første Aarhundreder førte Tilnavnet Rufinus. Den mest navnkundige af Slægten er Lucius Cornelius Felix Sulla, f. 138, d. 78 f. Kr. Som Kvæstor under Marius udmærkede han sig i Krigen mod Jugurtha, var 104—01 Legat i Gallien og deltog i Kampene mod Cimbrerne og Teutonerne. Aar 93 blev han Prætor i Rom, Aaret efter Proprætor i Kilikien, 88 Konsul og tilendebragte som saadan den første mithridatiske Krig (se Mithridates). Efter at have besejret og fortrængt Marius (s. d.), herskede han omtrent enevældig i Rom og omdannede Forfatningen efter eget Forgodtbefindende, samt gik frem med stor Strenghed mod Marius's Tilhængere. 79 nedlagde han Diktaturet og døde Aaret efter paa sit Landgods.

Sully (udt. Sylji), Maximilian de Béthune, Baron af Rosny, Hertug af, berømt fransk Statsmand, f. 1560, d. 1641, kom som Barn til Dronningen af Navaras Hof, hvor han sammen med hendes Søn, den senere Henrik den fjerde, opdroges i den protestantiske Religion. Han var denne Konges Vaabenfælle under Borgerkrigene og senere hans Minister og udmærkede Raadgiver. I Spidsen for Finanserne bragte han Orden i disse, saa at Statsgjelden blev betalt og endog en større kontant Beholdning bragt tilveie, uagtet adskillige trykkende Skatter eftergaves. Han rensede Landet for de Røverbander, der siden Borgerkrigene havde plaget det, lod betydelige Befæstningsarbeider udføre og bidrog i det hele overordentlig til Frankriges Fremgang og Magt under Henrik den fjerde. Da Kongen 1610 myrdedes, trak han sig tilbage fra det offentlige Liv.

Sulpicius, Navnet paa en romersk Patricierslægt. Servius Sulpicius Galba var 151 f. Kr. romersk Prætor og led som saadan et Nederlag i et Tog mod Lusitanierne. Næste Aar lod han paa en skjændig Maade flere tusen Lusitaniere lokke til sig og nedhugge. Af Familiens øvrige Medlemmer kan nævnes Astronomen Gaius, som 166 f. Kr. var Konsul, samt den fremragende Taler og Retslærde Servius Sulpicius Rufus, d. 43 f. Kr.

Sult, Følelsen af Trang til Næring, se Appetit.

Sultan (Magthaver, Herre), i de muhamedanske Stater den sædvanlige Titel paa Landets Fyrste. — Sultanat, en Sultans Værdighed.

Sultanhøne (Porphyrio), Fugl af Vandhønsenes Familie, forekommer i de varme Lande. Den har grøn og blaa Fjerklædning med metalagtig Glans, kort, tykt Næb, kort Hals og lange Ben og Tæer med krumme Klør.

Suluøerne, en Række smaa, bjergfulde og frugtbare Øer i det ostindiske Arkipel, mellem Filippinerne og Borneo, under 5—6° n. Br. De er over 150 i Tallet, har tilsammen et Fladeindhold af ca. 2,600 km.² og en Folkemængde af 200,000 af malaiisk Herkomst. Øerne styres af en Sultan, som residerer paa Sulu, den største af dem.

Sulzer, Johann Georg, tyſk Filoſof og Æſthetiker, f. 1720, d. 1779, blev 1747 Profeſſor i Berlin og Medlem af Akademiet ſammeſteds. Hans Skrift „Allgemeine Theori der ſchönen Künſte" (4 Bind) har oplevet flere Oplag og er anſet ſom et af de fortræffeligſte Verker i ſin Slags.

Sum, lat. Summa, det hele Beløb af flere ſammenlagte Tal; Indholdet, Indbegrebet; et kort Omrids af en Videnſkab. — **Summarisk**, kortfattet, afkortet; i Retsſproget en hurtig, kortfattet Procesmaade. — **Summering**, Sammenlægning, Sammentælling.

Sumak eller **Smak**, Blade og Grene af forſkjellige Buſke af Slægten Rhus (ſ. d.), forekommer i Handelen i grovt pulveriſeret Tilſtand og anvendes dels til Garvning af Saffian og andre finere Læderſorter, dels til Farvning af Læder. Den ſaakaldte ægte Sumak kommer fra Lilleaſien, Nordafrika og det ſydlige Europa ſamt Nordamerika. I Juli og Auguſt bliver Bladene og de unge Grene indſamlede og tørrede, hvorefter de enten tærſkes eller trampes paa af Oxer og Muldyr, ſaa at Bladene og Stilkene knuſes; derefter gnides de iſtykker ved Hjelp af ſtore Stene, ſigtes og nedpakkes i Sække. Den koſtbareſte Sumak kommer fra Sicilien.

Sumarokov, Alex, ruſſiſk Digter, f. 1718, d. 1777, har indlagt ſig ſtor Fortjeneſte ſom Skaberen af det ruſſiſke Theater. Han ſøgte ſine Forbilleder i den franſke Literatur, og er Forfatter af flere nationale Lyſtſpil og Tragedier, foruden af en Række Digte og Fabler.

Sumatra, den veſtligſte af de ſtore Sundaøer og næſt Borneo den ſtørſte af dem, mellem 5° 45′ n. Br. og 5° 55′ ſ. Br. ſamt 90° og 106° 5′ ø. L. (fra Greenwich). Længden er fra Nordveſt til Sydoſt 1776 km., Breden fra 188 til 270 km. og Fladeindholdet 442,430 km.². Indbyggernes Antal anſlaaes til ca. 5½ Million. Øen ſtrækker ſig for Størſtedelen langs Halvøen Malakka (hvorfra den ſkilles ved Malakkaſtrædet) ned til Sundaſtrædet og danner en Skilleveg mellem det Kineſiſke og det Indiſke Hav. Den gjennemſtryges i ſin hele Længde af en Bjergkjæde, med 19 Vulkaner, hvoraf 6 er i Virkſomhed; den høieſte af diſſe naar op til 3833 m. Øen er rig paa Floder og mindre Indſjøer, og Jordbunden, ſom er ſærdeles frugtbar, frembringer de fleſte tropiſke Verter. Der findes ſtore Skove, ſom indeholder forſkjellige koſtbare Træſorter (Teak- og Sandeltræ m. fl.) og er rige paa Vildt, hvoriblandt Elefanten og Næshornet. Befolkningen, der for Størſtedelen er af malaiiſk Herkomſt, er meget opblandet med fremmede Folkeſlag, ſom Kineſere og Arabere, og i Øens Indre findes flere vilde Stammer. Hovednæringsveiene er Landbrug og Fiſkeri. Den ſydlige Del af Øen er i Hollands Beſiddelſe, hvorimod den nordlige Del udgjør det uafhængige Kongerige Atchin, ſom nu i flere Aar har ført en forbitret Krig med Hollænderne. — Sumatra opdagedes 1609 af Portugiſerne, der ſatte ſig faſt her, men ſom 1664 blev fordrevne af Hollænderne. Senere blev diſſe igjen fortrængte af Englænderne, men 1824 blev den ſydlige Del af Øen paany hollandſk Koloni.

Sumbava, en af de ſmaa Sundaøer, 15,300 km.² ſtor, med et Indbyggerantal, der anſlaaes til 80,000—100,000. Den hjemſøgtes fra 5te til 11te April 1815 af et forfærdeligt Vulkanudbrud, ſom koſtede 12,000 Mennesker Livet.

Sumbulrod, ogſaa kaldet Moskusrod (Euryangium Sumbul), er Roden af en i Aſien voxende Skjærmplante. Den har en ſtærk, moskusagtig Lugt, ſkarp, krydret Smag og anvendes i Medicinen og til Parfumerier.

Sumner, Charles, amerikanſk Statsmand, f. 1811, d. 1874, ſtuderede Retsvidenſkab og blev 1834 Sagfører, hvorhos han tillige virkede ſom Literat. 1845 valgtes han til Medlem af Senatet i Maſſachuſetts og blev 1850 Unionsſenator, hvilken Stilling han indehavde til ſin Død. Han var en ihærdig Forkjæmper for Negerſlaveriets Ophævelſe. 1861—70 var han Formand i Senatskomitéen for udenrigſke Anliggender, ſenere en Modſtander af Præſident Grants Politik.

Sumpfeber, ſe Malaria.

Sumpfugle (Grallæ), en Fugleorden, ſom omfatter flere Slægter og Arter. Til denne Orden hører Trapperne, Heirerne, Storkene, Tranerne, Snepperne m. fl.

Sumphog (Circus), Fugl af Høgefamilien, med lange Ben, ſvagt Næb og lange, ſpidſe Vinger; den forekommer yderſt ſjelden i Norge.

Sumphons eller **Rirer** (Macrodactyli), Familie af Sumpfuglenes Orden, med kort, ſammentrykt Næb, ſtærke, tykke Ben og meget lange Tæer. Herhen hører Agerrixen, Vandrixen, Sothønen m. fl.

Sumpmeiſe, ſe Meiſer.

Sumpſnegl (Paludina), Slægt af de ſkalbærende Gjælleſnegle; de har nogen Lighed med Strandſneglene, er mørke af Farve og lever fortrinsvis i Ferſkvand.

Sumpſvale (Glareola), Fugl af Strandløbernes Familie, med kort, buet Næb, lange, ſpidſe Vinger og kløftet Hale. Den holder helſt til ved Elve og Indſjøer og nærer ſig af Inſekter.

Sumy, By i det ruſſiſke Guvernement Charkov, med 14,500 Indb. og vigtige Heſtemarkeder.

Sund, omtrent det ſamme ſom Stræde. Dieſund (ſ. d.) kaldes ofte kun Sundet.

Sund, Præſtegjeld i Midthordland, Søndre Bergenhus Amt, med Sognene Sund, Østervold og Møgſter.

Sundal, Præſtegjeld i Nordmøre, Romsdals Amt, beſtaar af Sognene Hoſ og Romſog.

Sundaſtrædet, en Havarm mellem Øerne Sumatra og Java i det oſtindiſke Arkipel.

Sundaøerne, et Antal af 4 ſtore (Sumatra, Java, Borneo og Celebes) og 39 ſmaa (Bali, Lombok, Sumbava, Flores, Sumba oſv.) Øer i det Indiſke Hav, udenfor Bagindiens Sydkyſt. De er vulkanſke og har et ſamlet Fladeindhold af 1,630,434 km.² ſamt ca. 26 Mill. Indbyggere. Øerne tilhører for Størſtedelen Holland.

Sundberg, Anton Niklas, ſvenſk Erkebiſkop, f. 1818, ſtuderede i Upſala og blev 1845 Docent i Theologi ſammeſteds. 1852 blev han Profeſſor, 1861 Domprovſt i Lund, 1864 Biſkop i Karlſtad og 1870 Erkebiſkop i Upſala. Som mangeaarigt Medlem af Rigsdagen har han udøvet betydelig Indflydelſe paa de kirkelige Anliggender i Sverige.

Sundelven, Præſtegjeld i Søndmøre, Romsdals Amt, beſtaar af Sognene Sundelven og Geiranger.

Sunderbunds, den nederste Del af Gangesfloden's Delta i Forindien.

Sunderland (udt. Sønderlæn), betydelig Sjøhandelsstad i det engelske Grevskab Durham, ved Floden Wear, med 115,000 Indb. Byens ældre Del har trange, uregelmæssige Gader, hvorimod den nyere Del er smukt bebygget. Den har 72 Kirker og Kapeller samt flere Undervisnings- og Videnskabsanstalter. Det mærkeligste Bygværk er den 1793—96 opførte Kjædebro over Wear. Den hviler paa to Piller 32.1 m. over Vandspeilet og har en Spændvidde af 74.7 m.; de største Skibe kan seile med strakte Seil under den. Skibsbyggeriet er Byens betydeligste Industri og beskjæftiger ca. 40 Værfter. I Nærheden findes vigtige Stenkulsgruber.

Sundevall, Karl Jakob, svensk Zoolog, f. 1801, d. 1875, studerede Medicin og blev ansat ved det naturhistoriske Museum i Lund. 1839 blev han Professor og Intendant ved Rigsmuseets Vertebralsamling i Stockholm. Han har skrevet flere værdifulde zoologiske Arbeider, deriblandt „Svenska Foglarne" og „Lärobok i Zoologien", hvilken sidste er udkommen i mange Oplag.

Sundeved, Halvø i Slesvig ligeoverfor Øen Als. Under den slesvigske Krig 1848—49 stod her flere heftige Kampe.

Sundhed, se Sanitet.

Sundswall, By i Medelpad i Nordsverige ved en Fjord af Bottenhavet, med 8.000 Indb. og betydelig Skibsfart. Den vigtigste Udførselsartikel er Trælast. Siden 1883 staar Byen i Jernbaneforbindelse med Trondhjem. Den er tillige et meget søgt Badested. Sundswall er anlagt 1624.

Sundt, Christian Ulrik, norsk Geistlig, f. 1797, d. 1861, blev 1812 Officér og Repetent ved Landkadetakademiet; senere lagde han sig efter det theologiske Studium, tog Embedseksamen 1827 og blev Aaret efter residerende Kapellan i Gran. 1840 udnævntes han til Sognepræst i Røken og forflyttedes 1848 til Rygge. Foruden Kirkesalmer over Søndagsevangelierne og Søndagsepistlerne skrev han en hel Række Leilighedsskrifter af kristeligt og socialt Indhold, saaledes om Drukkenskaben, om Sædeligheden osv.

Sundt, Eilert Lund, norsk Forfatter, f. i Farsund 1817, d. 1875 som Sognepræst i Eidsvold, blev 1835 Student fra Stavanger Skole og tog 1846 theologisk Embedseksamen med Udmærkelse. Aaret iforveien var han bleven ansat som Hjælpelærer ved Kristiania Tugthus, foretog 1848 en Stipendiereise for at undersøge de saakaldte Fanters eller Landstrygeres Vilkaar og fik 1850 en aarlig Sum af Statskassen for at studere og sætte sig ind i de fattigere Klassers Samfundsforhold. Fra nu af indtil 1869, da han fik Eidsvold Sognekald, bereiste han hvert Aar en Del af Norge og nedlagde sine Jagttagelser i en hel Del Skrifter, hvoraf dog flere er af lidet Værd. Til disse maa henregnes: „Om Dødeligheden i Norge", „Om Giftermaal", „Om Sædelighedstilstanden", „Om Renlighedsstellet" m. fl., hvorimod hans „Beretning om Fante- eller Landstryggerfolket i Norge", „Om Bygningsskikkene" og „Om Husfliden i Norge" indeholder adskillige værdifulde Oplysninger og har været af endel Indflydelse. Desuden var han en Tid Redaktør af Tidsskriftet „Folkevennen". Hans Jagttagelser lider ikke sjelden af en vis Overfladiskhed, hvis Aarsag vel nærmest maa søges i naiv Opfatning og Tilbøielighed til at se Forholdene i et for gunstigt Lys. Imidlertid var han den første, som med Kraft og Varme pegede paa de lavere Klassers Samfundsforhold, og allerede af denne Grund maa hans Virksomhed tilkjendes Betydning, hvor meget den i mange Retninger lader tilbage at ønske.

Suneson, dansk Adelsslægt af Skjalm Hvides Æt; dens Stamfader var Sune Ebbesøn (d. 1180), en Fætter af Biskop Absalon. Af hans syv Sønner har flere efterladt sig et Navn i den danske Historie. — Anders Sunesøn blev 1201 Absalons Efterfølger som Erkebiskop i Lund og deltog i Valdemar Seiers Korstog til Estland. Paa Grund af Spedalskhed maatte han 1223 nedlægge sit Embede og døde nogle Aar senere. — Hans Broder Peder Sunesøn var Kansler hos Knud den sjette og blev Biskop i Roskilde.

Sunion, Halvøen Attikas Sydspids, kaldes nu Kap Kolonæs. Her var tidligere 11ge Sølvminer og et af Marmor bygget Tempel for Pallas-Athene.

Sunnanväder, Peder Jakobsson, svensk Geistlig, var en Tid Sten Sture den yngres Kansler og blev 1522 Biskop i Westerås. Men da han indlod sig i Oprørsforsøg mod Gustav Wasa, blev han Aaret efter afsat og flygtede tilligemed Erkebegnen Knut til Trondhjem. Med Løfte om frit Leide indtil deres Sag var undersøgt, vendte de 1527 tilbage, men blev fængslede og udsatte for den groveste Haan af Pøbelen samt kort efter henrettede.

Sunniter, se Schiiter.

Super, bet. i Sammensætning over, altfor, i høi Grad; f. Ex. superklog, altfor klog; nærvis. — Superfin, overordentlig fin.

Superb, stolt, hovmodig; fortrinlig, kostbar, herlig.

Superfosfat, et med Svovlsyre af Ben eller andre Fosfater tilberedt Gjødningsstof, der indeholder sur fosforsur Kalk.

Superfotation, Overbefrugtning, det at et kvindeligt Individ besvangres paany, førend det tidligere undfangne Foster er født.

Superintendent, lat., i flere evangeliske Lande den øverste Geistlige i et Kirkedistrikt, omtrent svarende til Biskop (s. d.).

Superior, Foresat, Forstander; i Klostrene den næste efter Prioren; Superioritet, Høihed, Overlegenhed, Forrang.

Superior Lake, se Øvresjøen.

Superkargo, i Kofferdiskroget en Kjøbmand eller Mægler, som følger med Skibet og besørger dets Ladning afhændet.

Superlativ, i Grammatiken Adjektivets og Adverbiets høieste Komparationsgrad.

Supernaturalisme, Tro paa det overnaturlige; i snevrere Forstand Tro paa Guds umiddelbare Aabenbaring.

Suppé (udt. Syppè), Frans von, østerrigsk Theaterkomponist, f. 1820, er ansat i Wien som Kapelmester ved Nationaltheatret. Af hans talrige Kompositioner maa især nævnes: „Zehn Mädchen und kein Mann", „Schöne Galathee", „Flotte Bursche" og „Fatinitza". Han har desuden skrevet flere Ouverturer m. m.

Suppleant, Stedtræder; en, som træder i en andens Sted, naar denne har Forfald.

Supplere, gjøre fuldstændig eller fuldtallig; udfylde, lægge til. — Supplement (udt. Supplemang), Tillæg, Tilsætning. — Supplementvinkel, i Mathematiken, hvad der udfylder en Vinkel eller Bue til 180°.

Supplikation, Ansøgning, Begjæring, Bønskrift. — Supplikant, Ansøger. — Supplik, Ansøgning, ydmyg Bøn.

Supposition, Forudsætning; Antagelse; hemmelig Forbytning, Stikken under Stol. — Supponere, understikke; forudsætte, formode, antage.

Supremati, øverste Myndighed, Overherredømme, f. Ex. i den katholske Kirke Pavens Overhøihed over den øvrige Geistlighed. — Suprematsed, en Ed, der i England tidligere aflagdes til Kongen som Kirkens Overhoved, i hvilken man løssagde sig fra Paven. Den indførtes af Henrik den ottende og ophævedes 1791.

Sur, se Tyrus.

Sura, Bifloð til Volga, udspringer i det russiske Guvernement Simbirsk gaar mod Nord og falder i Volga nogle Mil østenfor Nischnij Novgorod. Den er seilbar fra Penza og 1,036 km. lang.

Surabaya, By paa den østindiske Ø Java, med 130,000 Indb. Den har en befæstet Havn og er en af Hollændernes vigtigste Oplagssteder i Indien.

Surakarta, hollandsk Vasalstat i det indre af Øen Java, 6,205 km.² stor, med henved en Mill. Indb. Hovedstaden af samme Navn har 50,000 Indb.

Surate, By i det engelske Præsidentskab Bombay i Forindien, med 108,000 Indb. og livlig Handel med Tobak, Indigo og Tøier.

Surdeig, i Bagerierne den Deig, som ved Tilsætning af Gjær er bragt til at gjære, og hvorved Stivelsen i Melet omdannes til Druesukker, hvilket delvis gjærer videre til Alkohol og Kulsyre; den udvigende Kulsyregas blærer Deigen op og gjør Brødet porøst.

Surendal, Præstegjeld i Nordmøre, Romsdals Amt, bestaar af Sogene Øie, Rannæs og Mø.

Surinam, se Guyana.

Surklover, d. s. s. Gjødsyre (s. d.).

Surna, Elv i Romsdals Amt, udspringer nær Grændsen af Søndre Throndhjems Amt, gaar med Sydvest og falder i Surendalsfjord; Længde 52 km.

Surrey (udt. Sørri), Grevskab i det sydøstlige England, omgivet af Grevskaberne Middlesex, Berkshire, Hampshire, Essex og Kent, er 1955 km.² stort og har 1,092,000 Indb. Hovedudføringsveien er Landbrug, hvis Produkter for Størstedelen afsættes til det nærliggende London. Grevskabets Hovedstad er Guildford.

Surrey (udt. Sørri), Henry Howard, Greve af, engelsk General og Digter, f. ca. 1516, d. 1547, udgav i sine yngre Dage flere Digte, der røber et umiskjendeligt poetisk Talent. Som Medlem af en af de fornemste engelske Familier tog han ivrig Del i de politiske Begivenheder; saaledes udmærkede han sig under sin Fader Hertugen af Norfolk paa det skotske Felttog 1542, samt i Krigen i Frankrige to Aar senere. Hans Uvenskab med Kongens Svoger Greven af Hertford og nogle uforsigtige Ytringer foraarsagede hans Fald; han anklagedes for Høiforræderi, dømtes til Døden og henrettedes 21de Januar 1547. Hans „Songs and Sonnets" er flere Gange udgivne.

Surrogat, Erstatningsmiddel.

Surstof (O), et gasformet Grundstof, er en Bestanddel af Luft, Vand og en Mangfoldighed af andre Legemer saavel af Stenriget som Dyre- og Planteriget; Luften indeholder omtrent 1/5 og Vandet 8/9 af dette Grundstof, hvis Mængde man forøvrigt anslaar til over en Trediedel af hele Jordskorpens Vegt. — Det forekommer i Luften, opblandet med Kvælstof, og er den af Luftens Bestanddele, som spiller Hovedrollen ved Forbrændingen, Aandedrættet og Metallernes Rusten eller Anløben. Den rene Surstofgas, som bedst fremstilles ved Ophedning af Brunsten eller chlorsur Kali, ser ud som Luft, men adskiller sig let derfra ved den overordentlige Lethed, hvormed den underholder Forbrændingen; en glødende Træstikke, som i Luften meget hurtigt vilde slukkes, blusser op og brænder særdeles livligt, naar den bringes i ren Surstofgas. Forbrændingen bestaar i vedkommende Legemes Optagen af Surstof (oxyderes) under Udvikling af Lys og Varme; derved dannes Forbrændingsprodukter eller Oxyder. Forbrændingsprodukterne af Kulstof, Svovl, Fosfor o. s. ikkemetalliske Legemer forener sig let med Vand til sure Legemer (f. Ex. Fosforsyre); deraf Navnet Surstof. Mange Metaloxyder forekommer i Naturen, f. Ex. Brunsten (MnO^2), Jernglans eller Rødjernsten (Fl^2O^3), Tinsten (SnO^2) osv. — Surstoffet er opdaget 1774 omtrent samtidig af Scheele og Priestley (s. d. Art.).

Surt, se Gudelære, den nordiske.

Surturbrand, enslags træagtige Brunkul, som findes paa Island.

Susa, Hovedstad i den gammelpersiske Provins Susiana, var længe de persiske Kongers Vinterresidens. Den laa i det nuværende sydlige Persien (Provinsen Khusistan) og var en af det gamle Persiens mest blomstrende Byer. Nu er der kun endel Ruiner igjen.

Susaa, Elv i Sjælland, udspringer nær Præstø, gaar mod Sydost og falder i Bordingborgbugten; Længde 80 km.

Susanna, en for sin Skjønhed og Gudsfrygt berømt Jødinde blandt de til Babylon bortførte Jøder. Hun var falskelig bleven beskyldt for Ægteskabsbrud, men reddedes ved Daniels Optræden, hvorimod hendes Anklagere maatte lide Døden. (Apokr. Tillæg til Profeten Daniel).

Suso, Heinrich, tysk Mystiker, f. 1300, d. 1365, studerede Filosofi og Theologi og gik senere i et Kloster, hvor han hengav sig til de smerteligste Bodsøvelser. Han udgav flere tidligere meget skattede Opbyggelsesskrifter, blandt hvilke hans Hovedverk, „Buch von der ewigen Weisheit", er oversat til de fleste europæiske Sprog.

Suspekt, fordægtig, mistænkelig.

Suspendere, opsætte, udsætte, stanse med; lade henstaa uafgjort indtil videre; fratage en et Embede eller Bestilling paa en vis Tid. — Suspensiv, opsættende (se Veto). — Suspension, Opsættelse, Afbrydelse for en Tid; Uvished, Tvivlraadighed; midlertidig Afsættelse fra Embedet. —

Suſpenſivmiddel, et Retsmiddel, hvorved en Doms Udførelse udsættes (ſ. Ex. Apellation).

Susquehannah (udt. Søskvihænnæ), Flod i Staten Pennſylvanien i Nordamerika, opſtaar af to Arme, hvoraf den ene i Staten New-York, den anden i Pennſylvanien, gaar i ſydlig og ſydøſtlig Retning og falder i Chesapeakbugten. Dens Længde er 730 km.

Suſſex (udt. Søſſex), Grevſkab i det ſydøſtlige England, ved Kanalen og forøvrigt omgivet af Grevſkaberne Hampſhire, Surrey og Kent. Det er 3,780 km.² ſtort og har 418,000 Indb., der hovedſagelig driver Landbrug og Kvægavl. Hovedſtad Chicheſter.

Suſſex, Auguſt Fredrik, Hertug af, en Søn af den engelſke Konge Georg den tredie, f. 1773, d. 1843, giftede ſig i Rom uden Faderens Tilladelſe og maatte derfor finde ſig i at blive ſkilt fra denne ſin første Huſtru. Som Medlem af Overhuſet erhvervede han ſig betydelig Indflydelſe og var en ivrig Forkjæmper for flere frisindede og gavnlige Reformer.

Sutherland (udt. Sødherlænd), Grevſkab i det nordlige Skotland, ved Nordſjøen og Atlanterhavet og forøvrigt grændſende til Grevſkaberne Caithnes, Roſs og Cromarty. Størrelſen er 4,885 km.² og Indbyggerantallet ca. 25,000. Det er for en ſtor Del opfyldt af Bjergkjæder og ufrugtbare Myrer og paa ſine Steder ſkovrigt. Faareavlen er den fornemſte Næringsvei. Hovedſtad Dornoch.

Sutherland, gammel ſkotſk Greve- og Hertugſlægt, der ſkal nedſtamme fra Allan, Than af Sutherland, ſom ifølge Sagnet i det 11te Aarh. myrdedes af Macbeth. 1514 uddøde den mandlige Linie af Slægten, hvis Medlemmer ſiden 1057 havde førſt Titel af Greve af Sutherland. Titelen gik nu over til den ſidſte Greves Svigerſøn Adam Gordon, og 1785 arvedes den, ligeledes ved Ægteſkab, af Georg Granville Leveſon-Gower, ſom 1833 erholdt Hertugtitelen, og hvis Efterkommere fremdeles indehar den.

Sutſcheu-fu, By i Kina i Provinſen Kiangſu, er en af Landets betydeligſte Handelsſteder. Dens Indbyggerantal anſlaaes til en halv Million.

Sutſos, en i den nyere Tid hiſtoriſk bekjendt græſk Familie i Konſtantinopel af Fanarioterne, hvis Medlemmer har indehavt høie Stillinger. Alexander Sutſos blev 1820 Hoſpodar i Valakiet, men døde Aaret efter. — Michael Sutſos fik 1821 Hoſpodarembedet i Moldau, hvor han deltog i Ypſilantis Opſtand. Af den Grund flygtede han til Grækenland og var en Tid græſk Geſandt i Paris og Petersburg. — Brødrene Alexander (f. 1802, d. 1863) og Panagiotis Sutſos (f. 1806, d. 1868), er to af den nyere græſke Literaturs meſt fremragende Digtere. Den førſte udmærkede ſig iſær ſom Satiriker og politiſk Digter, hvorimod ſidſtnævnte fornemmelig har vakt Opmærkſomhed ved ſine lyriſke og dramatiſke Poeſier.

Sutti (udt. Satti: from, lyſt), i Indien Hædersnavn for den Kvinde, ſom lader ſig brænde ſamtidig med ſin Mands Lig.

Suttung, i den nordiſke Gudelære en Jaatun, ſom ſtjal den Mjød, Dværgene tillavede af den vise Kvaaſes Blod og ſom havde den Egenſkab, at enhver ſom drak af den, blev Digter eller vis. Odin lokkede Suttungs Datter Gunlad, ſom var ſat til at vogte Drikken, til at give ham at drikke af Mjøden, hvorpaa han tømte Karret og flygtede i Ørneſtikkelſe. Suttungs Mjød bruges ſom poetiſk Benævnelſe paa Skaldegave.

Suvalki, Guvernement i ruſſiſk Polen, 12,551 km.² ſtort, med 550,000 Indb. Hovedſtaden Suvalki har 17,000 Indb.

Suveræn, ſe Souveræn.

Suvorov-Rymnikſki, Grev Alexander Baſſiljevitſch, berømt ruſſiſk Feltherre, f. 1729 i Finland, d. 1800, udmærkede ſig i Syvaarskrigen ſamt i Polen og blev 1762 af Katharina den anden udnævnt til Oberſt. 1773 deltog han ſom Generalmajor i Krigen mod Tyrkerne og ſlog, ſammen med Kaminſki, Reis-Effendi ved Kosludſchi, hvorefter han blev Generalløitnant. 1787—92 havde han paany en Kommando i Tyrkiet, vandt flere glimrende Seire og ſlog i Forening med en øſterrigſk Armé Tyrkerne ved Fokſchani 1789; kort efter tilføiede han den tyrkiſke Storvesir et afgjørende Nederlag ved Rymnik, hvorfor han erholdt Titelen Grev Rymnikſki, og blev 1791 Guvernør i Jekaterinoſlav. Ved Polakkernes anden Opſtand ſtormede han 1794 Praga, hvorpaa han blev udnævnt til Generalfeltmarſkal, fik 1799 Overkommandoen over den ruſſiſk-øſterrigſke Armé, ſom ſkulde drive Franſkmændene ud af Italien, og vandt flere glimrende Seire over diſſe ſamt fortrængte dem fra alle Byer og Fæſtninger i Øvreitalien, hvorfor han fik Tilnavnet Italiiſki og blev ophøiet i den ruſſiſke Fyrſteſtand. Under de ſtørſte Beſværligheder drog han over Alperne til Sweiz, hvorved han miſtede Trediedelen af ſin Hær. De, hvem han ſkulde forene ſig med, var imidlertid blevne ſlagne af Franſkmændene, og Suvorov trak ſig tilbage. Han ankom ſyg til Petersburg, det lykkedes hans Fiender at bringe ham i Unaade, hvad der forværrede Sygdommen, og han døde under Følelſen af den bitreſte Krænkelſe 18de Mai 1800. Aaret efter lod Keiſer Alexander hans koloſſale Billedſtøtte reiſe i Petersburg. — Hans Søn Arkadij (f. 1783, d. 1811) og Sønneſøn Alexander (f. 1805) har ogſaa udmærket ſig ſom Feltherrer.

Svada, Overtalelſesgave, Ordſtrøm, godt Mundlær, ogſaa Skvalder.

Svale (Hirundo), Fugleſlægt af Sangfuglenes Orden, med kort Næb, ſtort Gab, korte Fødder og lange Vinger. Det er ſærdeles hurtige og flinke Flyvere, ſom udelukkende nærer ſig af Inſekter, de griber i Flugten. Flere af Slægten holder gjerne til ved beboede Steder og bygger ſine Reder i Huſene, f. Ex. Ladeſvalen (H. rustica), der hækker i Laderne; Tagſvalen (H. urbica), ſom har ſit Rede under Tagſkjægget, og Murſvalen, der hækker i og paa Skorſtenspiber. Til Slægten hører bl. a. ogſaa Natteravnen, Strandſvalen og Salanganen (ſ. d. Art.).

Svalehale (Papilio Machaon), en af de prægtigſte Dagſommerfugle, med gule og ſorte Vinger, hvoraf de bageſte løber ud i en lang Spids. Den forekommer hyppig i Norge.

Svaleurt (Chelidonium majus), Plante af Valmuefamilien, med fodhøi, opret, haaret Stilk, finnede Blade og gule Blomſter. I Norge forekommer den iſær ved Gjærder og Veikanter. Den indeholder en tyk, gul Saft af en ubehagelig Lugt

og en brændende, bitter Smag, hvilken anvendes i Medicinen.

Svammerdam, Jan, hollandſk Naturforſker, f. 1637, d. 1685, har iſær gjort ſig fortjent ved Underſøgelſen af de lavere Dyrs Anatomi, ſom han underſøgte ad mikroſkopiſk Vei. Hans Skrifter blev længe efter hans Død udgivne under Titelen: „Biblia naturæ, sive historia insectorum".

Svampe, ſe Sop.

Svampe (Spongozoa), Dyr af Polypernes Klaſſe, indbefatter en betydelig Afdeling af Dyreriget og ſynes at danne enſlags Overgangsled til Planteriget. Deres ydre Form er meget afvigende, og de er i Regelen fæſtede til Havbunden eller Gjenſtande paa denne. Det ſvampede Væv indeholder en Mængde Kanaler, hvorigjennem Vandet ſuges ind og ſtødes ud, paa hvilken Maade Dyrene aander og ernærer ſig. Af de herhen hørende Dyrearter kan nævnes: Hornſvampene, Kalkſvampene, Skalſvampene og Vaskeſvampene. De ſidſte, ſom er blevne en Handelsvare, ſidder faſt paa Stene og Klipper i Havet i forſkjellig Dybde og forekommer iſær i Middelhavet, det Røde Hav og ved Amerikas Kyſter. De beſtaar af en Mængde fine Rør af forſkjellig Størrelſe, er i levende Tilſtand omgivne af et grønt Slim og fiſkes enten ved Hager, Kaſtenot eller Dykkere. De fineſte Svampe kommer fra Syriens Kyſter. I Skotland o. ſl. St. har man med Held begyndt kunſtig Dyrkning af Svamp i det ſtore, idet man under Vandet deler en Svamp i Smaadele og udplanter disſe i Sandbund. — Norge indfører aarlig Vaskeſvampe til en Værdi af ca. 20,000 Kr.

Svanberg, Jøns, ſvenſk Mathematiker og Aſtronom, f. 1771, d. 1851, blev 1803 anſat ſom Aſtronom ved Stockholms Videnſkabsakademi og udnævntes 1811 til Profeſſor i Mathematik ved Upſala Univerſitet. 1801—03 deltog han i Gradmaalingen i Lapland og indlagde ſig derved ſtor Fortjeneſte. — Hans Søn Lars Fredrik Svanberg, f. 1805, d. 1878, var en anſet Kemiker, ſom har ſkrevet flere værdifulde Arbeider om denne Videnſkab. Han blev 1852 Profeſſor i Kemi ved Upſala Univerſitet.

Svane (Cygnus), Fugl af Svømmefuglenes Orden og af Andefamilien, har bredt, fladtrykt Næb, meget lang Hals og temmelig tykfalden Krop. Fjerklædningen er hvid, tæt og dunet. Svanen er en af de ſtørſte Vandfugle og forekommer næſten overalt i Europa; den ſvømmer godt, men kan paa Grund af Føddernes Stilling kun vanſkeligt bevæge ſig paa Landjorden. Dens Føde beſtaar fornemmelig af Vandplanter. Af Arterne kan nævnes Sangſvanen (C. musicus), ſom hækker i det nordlige Norge og Sverige, og hvis Stemme i Fraſtand lyder ſærdeles melodiſk, og den tamme Svane (C. olor), ſom mangeſteds holdes i Damme for ſit ſtatelige Udſeendes Skyld. I Auſtralien forekommer den ſorte Svane (C. niger), hvis Fjerdragt er aldeles ſort.

Svane, Hans, danſk Erkebiſkop, f. 1606, d. 1668, ſtuderede udenlands og blev 1635 Profeſſor i Hebraiſk ved Kjøbenhavns Univerſitet, hvilket Fag han 1646 ombyttede med Theologien; ni Aar ſenere udnævntes han til Biſkop i Sjælland. Hans Navn er iſær bleven bekjendt ved den beſtemte Optræden, han viſte paa Rigsdagen 1660, da han ſammen med Borgermeſter Nanſen tvang den overmodige Adel til at give efter i Spørgsmaalet om det arvelige Kongedømmes Indførelſe. Ved at tvinge denne igjennem gjordes der for beſtandig Ende paa de urimelige Forrettigheder, ſom de danſke Adelsmænd under de foregaaende Konger havde vidſt at tilvende ſig, og ſom aldeles bandt Hænderne paa Kronens Indehaver. Til Løn herfor blev Svane udnævnt til Erkebiſkop, og han er den eneſte lutherſke Geiſtlige, ſom har baaret denne Titel i Danmark.

Svanebay, enſlags tykt Flonel, ſom forekommer i Handelen og anvendes til Sengetepper, Skjørter oſv.

Svaneke, By paa den danſke Ø Bornholm, med 1400 Indb.

Svanen, Stjernebillede paa den nordlige Himmel, i Melkeveien mellem Lyren og Pegaſus, er let kjendeligt ved, at fem af dets ſtørre Stjerner danner et Kors. En Stjerne af 6te Størrelſe i Svanen (Nr. 61) er en af de Fixſtjerner, ſom er vort Solſyſtem nærmeſt, og en af de faa, hvis Afſtand lader ſig beregne. Det er en Dobbeltſtjerne, og dens Afſtand anſlaaes til 8 Billioner Mil.

Swanevelt, Herman van, hollandſk Maler, f. 1620, d. 1690, gik ſom Yngling til Italien og ſtuderede under Claude Lorrain. Han udmærkede ſig ſom Landſkabsmaler, fornemmelig ved poetiſk og naturtro Opfatning. Hans Billeder, ſom findes mangeſteds i de ſtørre Kunſtanſtalter, betragtes overalt ſom Meſterverker. Ogſaa ſom Radérer erhvervede han ſig et berømt Navn.

Svangerſkab (Graviditas), Kvindens frugtſommelige Tilſtand, mellem Undfangelſen og til hun føder, i hvilken Tid Fosteret udvikler ſig. Svangerſkabet varer ſædvanlig 40 Uger. De førſte Kjendetegn paa det er, at Menſtruationen ophører, og at der foregaar forſkjellige Forandringer i Kvindens Befindende og Ydre. Det falſke Svangerſkab eller Molarſvangerſkabet, hvorefter der ikke følger nogen regelmæſſig Fødſel af et ſundt Barn, er hyppig ledſaget af haardnakkede og udmattende Blødninger. (Se forøvr. Art. Fødſel).

Svaning, Hans, danſk Hiſtoriograf, f. 1503, d. 1584, ſtuderede i Udlandet og blev 1540 Lærer for den danſke Kronprins, den ſenere Fredrik den anden. Blandt hans hiſtoriſke Arbeider kan nævnes Kong Hans's Hiſtorie og Kriſtiern den andens Hiſtorie.

Swanſea (udt. Svanſi), By i det engelſke Grevſkab Glamorgan i Wales, ved Floden Towers Udløb i Swanſeabugten, med 60,000 Indb. Her foregaar Udſmeltningen af Ertſen fra det ſydveſtlige Englands og Irlands Kobberverker. I Omegnen findes Zink-, Jern- og Kulverker, hvis Produkter for en ſtor Del udvindes i og afſættes fra Byen.

Svantevit, før Kriſtendommens Indførelſe Vendernes øverſte Gud, til hvis Ære et prægtigt Tempel var bygget i Arkona paa Øen Rügen, og til hvem man ogſaa ofrede Mennesker. Da Valdemar den førſte 1168 indtog Arkona, blev Templet ødelagt.

Svartalfer, ſe Alfer.

Svartbag, ſe Maage.

Svarterå, et Kirkesogn i Halland i Sydsverige, bekjendt ved den Seier, som den danske Feltherre Daniel Rantzau 1565 her vandt over Svenskerne under Jakob Hästsko.

Svartside, se Sælhund.

Swartz, Olof, svensk Naturforsker, f. 1760, d. 1818, foretog flere videnskabelige Reiser til Amerika og blev senere Professor ved det Karolinske Institut i Stockholm. Han skrev værdifulde Arbeider om Zoologi og Botanik, af hvilke især hans „Synopsis Filicum" vakte megen Opsigt.

Svatau, vigtig Sjøhandelsstad i den kinesiske Provins Kuangtung, ved Floden Hans Munding, med 45,000 Indb.

Sveaborg, en af Ruslands stærkeste Fæstninger, ved den Finske Bugt, er anlagt paa nogle Holmer ved Indseilingen til Helsingfors, med en Garnison i Fredstid af 3000 Mand. Den anlagdes 1749 af den svenske Konge Adolf Fredrik under Ledelse af Feltmarskal Ehrensvärd. 1808 blev den erobret af Russerne.

Svea Rike, tidligere den midterste Del af Sverige (s. d.).

Svebilius, Olof, svensk Geistlig, f. 1624, d. 1700, blev 1671 Overhofprædikant, 1678 Biskop i Linköping og tre Aar senere Erkebiskop. Han indlagde sig megen Fortjeneste ved sin Revision af Kirkeforfatningen og den svenske Kirkesalmebog. Af Luthers Katekismus udgav han en Forklaring.

Sved, en meget tynd, saltagtig, undertiden eiendommelig lugtende Væske, som Huden afsondrer gjennem Svedkjertlerne. Disse er rørformede lange Kanaler, der tager sin Begyndelse som sammenrullede Nøster i Bindevævet under Huden og ender paa dennes Overflade med fine Aabninger (Svedhuller eller Svedporer). Ved deres Virksomhed fjernes meget Vand, som sædvanlig fordunster i Luften, saasnart det naar Hudens Overflade. Under stærk Varme eller anstrengende legemlig Arbeide bliver ofte Svedafsondringen saa stærk, at Vandet kun delvis kan fordampe, men flyder nedefter Huden.

Svedberg, Jesper, svensk Theolog og Forfatter, f. 1653, d. 1735, blev 1682 Præst, 1689 Hofprædikant hos Karl den ellevte og 1702 Biskop i Skara. Han var en kraftfuld, begavet, from Mand, med en vis Hang til Mysticisme, hvorfor han kom i Strid med de Orthodoxe. Foruden en hel Del religiøse Arbeider, hvoriblandt hans Salmebog (1695), skrev han det fortjenstfulde sprogvidenskabelige Værk „Schibboleth eller Svenska språkets ryckt och ricktighet" (1716).

Svedenborg, Emanuel, forannævnte Biskop Svedbergs Søn, svensk Lærd og Theosof, f. 1688, d. 1772, studerede i Upsala og fik 1716 Ansættelse i Bergverkskollegiet. Han udgav et stort Antal geniale Skrifter om forskjellige Emner, deriblandt om Kemi, Mathematik, Astronomi, Geologi, Fysiologi osv., ofte fulde af storartede Anskuelser og Opdagelser. Men 1747 afbrød han denne sin Virksomhed og fratraadte sit Embede, som han selv erklærede paa Grund af en Aabenbaring fra Herren, der havde paalagt ham kun at skrive, hvad der ad Inspirationens Vei blev ham paalagt. Fra den Tid og til hans Død udgik der fra hans Pen et betydeligt Antal theologiske Verker og Afhandlinger, fordetmeste om de Visioner og Aabenbaringer, han troede at have. Den Troeslære, han i disse Skrifter opstiller, er gjennemgaaende opblandet med Mysticisme og tildels en Fornegtelse af de almindeligt erkjendte bibelske Sandheder. Saaledes forkaster han Treenighedslæren, idet han paastaar, at der kun er én Gud, nemlig Kristus. Han fornegter Arvesyndens Tilværelse i kirkelig Betydning, Legemets virkelige Opstandelse m. m. — Sine sidste Leveaar tilbragte Swedenborg i England, og hans Tilhængere der stiftede 1787 et eget Kirkesamfund, Swedenborgianerne, som i den senere Tid har vundet adskillig Tilslutning. Saaledes er der i Nordamerika og Tyskland dannet flere swedenborgianske Menigheder.

Svedsker, tørrede Plommer.

Sveen, Præstegjeld i Søndhordland, Søndre Bergenhus Amt, med Sognene Sveen, Vikebygd og Valestrand.

Sveinsson, Brynjólfur, islandsk Lærd, f. 1605, d. 1674, studerede i Kjøbenhavn, var derefter en Tid Konrektor i Roskilde og blev 1638 Biskop i Skalholt. Han var berømt for sin store Lærdom, og ham skyldes Bevarelsen af en Mængde islandske Haandskrifter.

Sveisning. Stykker af visse Metaller, især Jern og Platina, lader sig — naar de er opvarmede til en vis Temperatur — ved Slag eller Tryk forene (sveise) til en sammenhængende Metalmasse.

Svelvig, Ladested i Jarlsberg og Laurvigs Amt, med 1677 Indb. (1878.)

Sven, Navn paa 3 danske Konger. Sven Tveskjæg, en Søn af Harald Blaatand, f. ca. 960, d. 1014, besteg Tronen 987, men blev fangen af Jomsvikingerne og maatte betale store Løsepenge. Han fik Ufred med England og gjorde flere Herjetog did, saa at den engelske Konge tilsidst blev nødt til at kjøbe sig Fred. Efter at have ægtet Sigrid Storraade æggedes han af denne til i Forening med den svenske Konge og Erik Jarl af Norge at overfalde Olav Tryggvesøn ved Svoldr (s. d.), hvorved han erholdt det sydlige Norge. Da Kong Ethelred af England to Aar senere overfaldt og dræbte de derværende Danske, drog Sven did med en Hær og underlagde sig hele Landet samt fordrev Ethelred. I sin Ungdom var han en ivrig Hedning, men i sine sidste Regjeringsaar begunstigede han Kristendommens Udbredelse. — Sven Estridsøn, f. 1019, d. 1076, en Søn af Ulv Jarl og Sven Tveskjægs Datter Estrid, arvede store Jordegodser i Sverige, hvor han opholdt sig efter sin Faders Mord. Af Magnus den gode udnævnt til Jarl i Danmark søgte han snart at rive sig løs fra det norske Overherredømme og lod sig 1043 vælge til Konge af de Danske. Herved fik han en 17aarig Krig med Magnus og hans Efterfølger, Harald haardraade, hvilken i Forliget i Götaelven endte med Danmarks fuldkomne Uafhængighed af Norge. Sven var en lærd, dygtig og kraftfuld Regent, som især i kirkelig Henseende udrettede meget for sit Land. Af hans 15 Sønner blev 5 efter hverandre Konger i Danmark. Hans Ætt paa den danske Trone uddøde paa Mandssiden med Valdemar Atterdag. — Sven Grathe, en ægte Søn af den danske Konge Erik Emun, valgtes 1147 til Konge i Skaane og Sjælland, medens Knut Magnussøn valgtes af Jyderne. De to Rivaler førte i 10 Aar en blodig Krig med hinanden, i hvilken Sven, som understøttedes af sin

Fætter Prins Valdemar (den senere Valdemar den store), i Begyndelsen var den seirende. Keiser Fredrik Barbarossa tvang dem imidlertid til at indgaa Forlig, men da Sven brød Forliget, skilte Valdemar sig fra ham, og dermed var det forbi med hans Lykke. 1157 kom et nyt Forlig istand, hvorved det bestemtes, at Sven skulde beholde Skaane og Bornholm, Knut Øerne og Valdemar Jylland, alle tre med Kongenavn. Men den rænkefulde Sven besluttede at rydde de andre afveien ved Snigmord og overfaldt dem under et Gjestebud. Knut dræbtes, men Valdemar undkom saaret og rustede sig sammen med sin Ven og Fortrolige Biskop Absalon til at tage Hevn over Forræderen. Paa Gratheheden i Nærheden af Viborg blev Sven aldeles slagen og dræbtes paa Flugten.

Sven, en dansk Prins, antagelig en Broderſøn af Erik eiegod, gik efter Sagnet 1097 med en dansk Hær til det hellige Land for at deltage i det første Korstog, men blev om Natten overfalden af Tyrkerne i en Skov og nedsablet tilligemed alle sine Ledsagere, ca. 1500 i Tallet.

Sven Agessøn, dansk Historiker i Slutningen af det 12te Aarh., var af fornem Slægt. Han skrev den første sammenhængende Danmarks Historie, som gaar fra Kong Skjold til Knut den sjette.

Svendborg, By paa den danske Ø Fyen, med 8,500 Indb. og betydelig Udførsel af Korn. — Svendborg Amt omfatter det sydlige Fyen samt Øerne Taasinge, Langeland, Ærø m. fl.

Svendsen, Johan Severin, fremragende norsk Musiker og Komponist, f. i Kristiania 1840 og Søn af en forhenværende Militærmusiker, gik i en Alder af 15 Aar ind i Norske Jægerkorps i Kristiania, og ansattes efter sit Ønske i Militærmusiken, medens han i sit Hjem øvede sig i Violinspil, hvori han fik Undervisning af Faderen og Fr. Ursin. Senere blev han Medlem af Kristiania Theaters Orkester. Allerede som 11aarig Gut havde han begyndt at skrive Kompositioner for Violin, hvad Faderen var imod; senere studerede han fremragende Komponister og medvirkede ved Opførelsen af forskjellige Konserter. 1863 drog han udenlands som konserterende Violinspiller, først til Sverige og derpaa til Nordtyskland, men kom ikke længere end til Lybek, før hans knappe Pengebeholdning var sluppen op. Den derværende norsk-svenske Konsul tog sig af ham og formaaede Kong Karl den femtende til af sin private Kasse at tilstaa den lovende unge Kunstner et aarligt Stipendium, hvorved han blev sat istand til at opholde sig som Elev ved Konservatoriet i Leipzig med det Formaal at uddanne sig videre i Violinspil. Et nervøst Tilfælde nødte ham imidlertid til at opgive denne Plan, og han begyndte derefter at studere Komposition. I Leipzig forblev han i 3½ Aar og skrev der sine to første større Arbeider, nemlig en Kvartet og en Oktet for Strygeinstrumenter. Efter en Reise til Færøerne og Island tog han et kort Ophold i Hjemmet, hvor han gav et Par Konserter med egne Kompositioner, og gik derpaa atter til Leipzig og derfra til Paris, hvor han blev et Par Aar. 1872 besøgte han New-York og tog senere Ophold i Kristiania, hvor han afvexlende med Edv. Grieg ledede Musikforeningens Konserter. Her boede han indtil 1883, da han modtog Kaldelse til Kjøbenhavn som Kapelmester ved det kgl. Theater, hvilken Stilling han fremdeles (Marts 1886) indehar. — Af Svendsens større Kompositioner kan nævnes: 1 Kvartet, 1 Kvintet og 1 Oktet for Strygeinstrumenter. Af Orkesterkompositioner: 2 Symfonier i B og D, „Symfonisk Indledning til Sigurd Slembe", Orkesterfantasien „Romeo og Julie", Legenden „Zorahayde", „4 norske Rapsodier" samt en Violin- og en Violoncelkonsert m. v.

Sven Haakonsson, norsk Jarl, en Søn af Haakon Hladejarl, deltog i Slaget i Hjørungavaag, forlod ved Faderens Drab Norge og tog Ophold i Sverige. Efter Slaget ved Svoldr fik Sven den Del af Norge, som ved Delingen, tilfaldt den svenske Konge Olof Skötkonung, med hvem Sven var besvogret. Da Olav den hellige blev antagen til Konge i Norge, lykkedes det ham 1016 at overvinde Sven i Sjøslaget ved Nesje. Denne drog da til Sverige og døde s. A. paa et Tog til Gardarike.

Svenska Akademien, se Akademi.

Svenske, Fugl af Finkeslægten, se Finke.

Svenske Kirke, Den svenske Kirke bekjender sig til den evangelisk-lutherske Religion, der indførtes under Gustav Vasa og Karl den niende. Den er Statens offentlig anerkjendte Religion, og Kongen, Statsraaderne og de fleste Embedsmænd er forpligtede til at bekjende sig til den. Kongen er Kirkens øverste Styrer, og blandt Regjerings-Departementerne er der et for Kirke- og Undervisningsvæsenet (Ecklesiastik-Departementet). Et Kirkemøde, som sammentræder mindst hvert femte Aar og bestaar af 60 Medlemmer, nemlig 30 geistlige, hvoriblandt Biskoperne, fire theologiske Lærere fra Universiteterne samt 30 valgte Lægmænd, behandler de kirkelige Sager, som tilstilles det af Kongen eller foreslaaes af et af dets Medlemmer. Erkebispen af Upsala fører Forsædet paa Kirkemøderne, som i visse Anliggender har Veto mod Konge og Rigsdag. Menighedernes indre kirkelige Anliggender afgjøres for en stor Del af Præsten i Forening med Sogneraadet, som bestaar af Sognets Grundeiere, samt af et af dette valgt Kirkeraad paa 4—5 Medlemmer. Erkebispen har iøvrigt ingen Forrettigheder fremfor de andre Biskoper, med Undtagelse af, at han indvier disse. I hvert Stift er der et Konsistorium eller Domkapitel, som udgjør Stiftets administrative Myndighed i kirkelige Anliggender, og bestaar i Regelen af Biskopen, Domprovsten og 4—6 Lektorer ved Stiftsstadens Skoler. Ved Bispevalgene afgiver Medlemmerne af Stiftets Konsistorium og dets Geistlige hver en Stemmeseddel paa tre Personer, og Kongen udnævner derpaa en af de tre, som har faaet de fleste Stemmer. Præstekaldene er tildels store, hvorved der til at bistaa Sognepræsten (Kyrkoherden) ansættes Komministre (faste Kapellaner) eller personelle Kapellaner. Kaldsretten tilkommer dels Kongen (regale), dels Konsistoriet (konsistorielle) og dels Privatmænd (patronale Pastorater). For at faa Ansættelse som Sognepræst udenfor det Stift, hvori Ansøgeren er født, maa haves kongelig Tilladelse dertil. Den svenske Lithurgi har tre Perikoprækker, saa at de samme Prædikentexter ikke benyttes oftere end hvert tredie Aar. Forsagelsen og Korsets Betegnelse ved Daaben er afskaffede.

Svensk Sprog og Literatur, se Skandinaviske Sprog og Literaturer.

Svenskſund, en Vig paa Nordſiden af den Finſke Bugt, hiſtoriſk bekjendt af de to blodige Sjøſlag, ſom her har ſtaaet mellem Svenskerne og Russerne, første Gang 24de Aug. 1789, da den ſvenske Skjærgaardsflaade blev ſlaaet af en flerdobbelt ſtærkere ruſſiſk Flaade efter 12 Timers Kamp. I det andet Slag, 9de Juli 1790, tilføiede Skjærgaardsflaaden Russerne et alvorligt Nederlag, hvorved deres Tab var 50 Skibe og 12,000 Mand Døde, Saarede og Fangne.

Svenſk Kunſt. Den ſvenſke Bygningskunſt viſer Arbeider, ſom gaar op til de første Aarhundreder efter Kriſtendommens Indføreſelſe; Rundkirker ſom Solna, Skörſtorp, Munsö o. ſl. ſynes at være de ældſte, men romanſke Langkirker, dels beroende i østre Sverige paa tyſk, i det veſtre, ſom det ſynes, paa engelſk Indflydelſe, findes ſpredte over det ſydlige Sverige, ſom Skara Domkirke og Warnhems Kloſterkirke i Veſtergötland, Kirkerne i Sigtuna, og fremfor alt (den danſke) Domkirke i Lund, der ſynes paavirket af de rhinſke Kirker. Ganſke eiendommelige er de ölandſke „Kløvſadelkirker" med to Taarne, et i Øſt og et i Veſt. Fra den gotiſke Periode mærkes iſær flere Kirker i Wisby, Domkirken i Linköping (en ſaakaldt Halkirke) og fremfor alt Upſala Domkirke, udført i de tyſke Oſterſjøprovinſers Manér, ſkjønt af en franſk Bygmeſter Etienne de Bonneuil (1278). Billedhugger- og Malerkunſten i Sveriges Middelalder er udelukkende kirkelig og falder i meget ſammen med de i Tiden tilſvarende Skoler i andre Lande. Talrige Vægmalerier, f. Ex. i Råda Kirke, i Brigſtad Kirke o. n. a., taler dog om begavede Kunſtnere og en friſk og kraftig, ofte original Opfatning, ligeſom Alterſkabet i Fröſtuna o. ſl. a., ſom ſynes at være indenlandſk Arbeide. Under Renaiſſanſen gjorde Arkitekturen den europæiſke Bevægelſe med i de Slotte og andre Bygninger, ſom Guſtav Waſa opførte. Erik den fjortende var en kunſtforſtandig Mand og ſelv Maler. I det 17de Aarh.s Slutning begyndte en ny Æra gjennem flere indkaldte og nationaliſerede Meſtere. Allerede Kriſtina havde indkaldt Sebaſtien Bourdon o. a., men Opſvinget ſkete dog først ved Maleren Klöcker von Ehrenſtrahl og Arkitekterne Nicodemus Teſſin den ældre og den yngre (d. 1728), hvilke byggede Stockholms Slot. De i det 18de Aarhundrede indkaldte Billedhuggere Bouchardon og l'Archeveque har ſamme Betydning ſom hine, nemlig at uddanne indfødte ſvenſke Kunſtnere. Saaledes opſtaar i forrige Aarh. en Billedhugger ſom J. T. Sergel, Arkitekter ſom Härleman og Adelcranz, Malere ſom Paſch, Breda og navnlig Roslin, Hall Lafrenſen, der i Udlandet, ligeſom Sergel, ſkaffede ſig et europæiſk Navn. Autodidakten Per Hörberg, Bonden fra Småland, maa ogſaa nævnes. Med den ſynkende Kunſt i Overgangstiden til vort Aarhundrede ſank ogſaa den ſvenſke Kunſt, men hævede ſig igjen i Aarhundredets 2det og 3die Decennier i Billedhuggere ſom Fogelberg og Byſtröm, i Malere ſom Landſkabsmaleren Fahlcranz, Genremalerne Lauräus (ſinſk) og Mörner, ſamt Hiſtoriemaleren Sandberg, medens Bygningskunſten længe ſtagnerede. I vor Tid har den ſvenſke Arkitektur at opviſe dygtige Arbeider af Scholander (d. 1881) og Zettervall, medens i Billedhuggerkunſten Qvarnſtröm (d. 1867), Molin (d. 1873), Kjellberg (d. 1885) og Börjeſſon, ſom har udført Holbergſtatuen i Bergen, har fortſat Sergels Kunſt. Det nyere ſvenſke Maleri har været influeret dels fra Düſſeldorf (Duncker [d. 1866], Nordenberg, Fagerlin), dels fra Paris (Höckert [d. 1866], Wahlberg, Malmſtröm), endelig fra München gjennem Boklund (d. 1880),; G. von Roſen er iſær paavirket af Belgieren Leys. Under Indflydelſe fra flere Sider ſtaar Malere ſom Edvard Bergh (d. 1880), Amelie Lindegren og Winge, der ſammen med Malmſtröm har behandlet hiſtoriſke Emner fra det gamle Norden. Egron Lundgrens (d. 1875) Akvareller er verdensberømte. I den nyeſte Tid ſøger de ſvenſke Kunſtnere nærmeſt ſin Udvikling i Paris (Hagborg, Salmſon) eller i München (Kronberg, Hellqviſt). Kobberſtikkere ſom Floding (18de Aarh.) og Ruben (d. 1875), Medaljører ſom Lundgren og Lea Ahlborn fuldender Rækken af Sveriges Kunſtnere.

Sverdrup, Georg, norſk Statsmand og Videnſkabsmand, f. i Nærø den 25de April 1772, d. 1850, blev 1789 Student fra Trondhjems Skole. Efter at have taget Embedseramen og gjort en Udenlandsreiſe, blev han 1799 udnævnt til Overlærer i Hiſtorie og Geografi ved Kriſtiania Latinſkole og 1803 i ſamme Fag ved den lærde Skole i Kjøbenhavn; 1805 blev han Profeſſor i Græſk ved det derværende Univerſitet, og, efterat Norge havde faaet ſit eget Univerſitet i Kriſtiania, 1813 forflyttet dertil ſom Profeſſor i det nævnte Fag. 1831 overtog han den filoſofiſke Lærestol ſammeſteds. Han deltog i Mødet hos Prins Kriſtian Fredrik den 16de Februar 1814, hvor han kraftig og beſtemt udtalte ſig mod Prinſens og de fleſte andre Tilſtedeværendes Mening om, at Prinſen var arveberettiget til Norges Trone (ſe 2det Bd., S. 655, 2den Sp.). Han valgtes fra Kriſtiania til Rigsforſamlingen paa Eidsvold og var en af dens meſt indflydelſesrige Medlemmer ſamt Forſamlingens Præſident i Slutningen af dens Samvær. 1814, 1818 og 1824 var han Storthingsmand fra Kriſtiania og udøvede ſom ſaadan betydelig Indflydelſe. Hans Virkſomhed ſom Univerſitetslærer havde Betydning for det nyoprettede Univerſitet. — Jakob Sverdrup, foregaaendes Broder, f. 1775, d. 1841, ſtuderede i Kjøbenhavn og var i flere Aar Lærer ved det Schouboeſke Inſtitut ſammeſteds. 1806 blev han Overlærer ved Kongsberg Skole og 1812 Beſtyrer af Jarlsberg Hovedgaard, hvor han grundlagde et Agerdyrkningsſeminarium. Han indlagde ſig væſentlige Fortjeneſter ved ſine fortrinlige Landbrugsſkrifter, hvoriblandt kan nævnes: „Det første, en Landmand behøver at vide", „Magaſin for Landmanden" (7 Bind), „Lærebog i den norſke Landhusholdning" og „Kemi for Landmænd".

Sverdrup, Johan, norſk Politiker og Statsmand, f. 30te Juli 1816 paa Jarlsberg Hovedgaard ved Tønsberg, hvor Faderen, ovennævnte Jakob Sverdrup, da var Brugsfuldmægtig. I ſin Ungdom undervиſtes han fortrinsvis privat og gik en kort Tid paa Kriſtiania Latinſkole; 1833 tog han Examen Artium og 1841 juridiſk Embedseramen med bedſte Karakter, hvorpaa han en Tid fungerede ſom ødsvoren Fuldmægtig hos Sorenſkriveren i Øvre Thelemarken. 1844 boſatte han ſig i Laurvig, hvor han virkede ſom Fuldmægtig for et Sagfører-

firma i Kristiania, og senere, 1851, selv løste Bestalling som Sagfører. Kort i Forveien var han bleven valgt til Storthingsmand fra Laurvig, hvilken By han repræsenterede paa Storhingene 1851, 54 og 57. Da Storthinget sidstnævnte Aar valgte ham til Medlem af Hypothekbankens Direktion, flyttede han til Kristiania og tog Bolig i Aker. 1859 mødte han paa Storthinget som Repræsentant fra Akershus Amt og gjenvalgtes siden stadig der, indtil sin Indtrædelse i Regjeringen 1884. I en Række af Aar var han Formand i forskjellige Komitéer, deriblandt Militærkomitéen. 1862 valgtes han til Præsident i Odelsthinget og fungerede som saadan til 1871, hvilket Aar han valgtes til Præsident i det samlede Storthing. 1860 blev han valgt til Statsrevisor, og indehavde denne Post til 1881, da han efter eget Ønske fratraadte Stillingen. Efterat Venstre i Storthinget 1880 havde negtet Gage til to Højesteretsassessorer, besatte Partiet 1883 Lagthinget saaledes, at da Odelsthinget besluttede Rigsretstiltale mod det Selmerske Ministerium, havde dettes Modstandere overveiende Majoritet i Rigsretten (se under Norge, 2det Bd., S. 661). I den af Odelsthinget valgte Aktionskomité var Sverdrup Formand. Rigsrettens Dom lød paa Embedsfortabelse, og da Ministeriet 1884 som Følge deraf fratraadte, og det efterfølgende Schweigaardske kun blev af kort Varighed, udnævntes Sverdrup til Statsminister og Chef for den nye Regjering. — Det varede ikke længe, førend Sverdrup vakte Opmærksomhed inden Storthinget, idet han kastede sig ind i Debatten angaaende de mest forskjellige Sager, og med en hidtil ukjendt Slagfærdighed og Driftighed forfegtede sine Anskuelser. I de 33 Aar, han var Medlem af Storthinget, forfulgte han konsekvent sit Maal: at udvide Storthingets Magt med en tilsvarende Svækkelse af Regjeringens, hvilket efter hans Opfatning var Indbegrebet af Selvstyre. Han bragte det efter flere Aars ihærdige Stræben til at skabe et Parti, væsentlig bestaaende af Repræsentanter af Gaardbrugerklassen, der i alle Sager, hvor det gjaldt hint Maal, stod paa hans Side. Dette Sverdrupske Parti eller Venstre blev stedse stærkere, indtil det fra 1871 dannede et aldeles overveiende Flertal, der stod fast sammen og afgjorde enhver Sag af større Betydning overensstemmende med det stiftende Program. Om hans store Dygtighed som Debattør i Storthinget og parlamentarisk Leder er der kun én Mening. Derimod er der meget forskjellige Meninger om hans Dygtighed som Statsmand og om hvorvidt hans Politik vil vise sig gavnlig for Fædrelandet. Herom er det endnu for tidlig at dømme. Hvad der med Sikkerhed kan siges er, at han har været den mægtigste Mand i Norge siden Karl Johans Dage.

Sverige, Kongerige i det nordlige Europa, indtager den østlige Del af den skandinaviske Halvø. Det grændser i Nord til Norge og Finland, i Øst til Finland, den Botniske Bugt og Østersjøen, i Syd til Østersjøen og Øresund, i Vest til Kattegat, Skagerak og Norge og strækker sig fra 55° 20′ 18″ til 69° 3′ 21″ n. Br. Størrelsen er 442,126 km.² og Folkemængden (1883) 4,603,000. Landet har en langstrakt Form, hvis Brede varierer mellem 300 og 400 km., og er opfyldt af talrige Bjergkjæder, hvoraf dog ingen har nogen betydelig Høide; over 60 Procent af dets Fladeindhold ligger lavere end 250 m. over Havet. De høieste Fjeldtoppe er Sulitjelma, Syltoppene og Åreskutan (s. d. Art.). Kysten er uden større Fjorde og fordetmeste omgiven af en utallig Mængde Smaaøer, Holmer og Skjær, der vistnok vanskeliggjør Indenskjærsfarten, men paa den anden Side danner en Række fortrinlige Havne. Af større Øer findes kun to, Gotland og Öland, som begge ligger i Østersjøen. Af Indsjøer har Sverige en talrig Mængde, og over 36,000 km.² optages af dem, hvorhos flere er af betydelig Udstrækning; de største er Venern, Vettern, Mälaren, Hjelmaren, Siljan og Storsjön samt de betydelige Udvidelser, som de laplandske Basdrag tildels danner. Den nordlige Del af Landet danner et svagt skraanende Afhæld fra den norske Grændse ned mod den Botniske Bugt, gjennemskaaret af tildels betydelige Elve. Paa den øverste Del af sit Løb begrændses de i Regelen af parallelt med dem løbende Fjeld- og Aasrygge, som efterhaanden taber sig mod Øst. I Landets midtre Del tager Elveløbene og Aaskjæderne en mere sydlig Retning; de sidste bliver længere Syd lavere og lavere og gaar paa Sydsiden af det Indsjøkompleks, som dannes af de fire første ovennævnte Ferskvandssjøer, over i Östergötlands og Skånes Sletter. De betydeligste Elve fra Nord til Syd er: Torneå, som for en Del danner Grændsen mod Finland, Luleå, der i sit øvre Løb udgjør en langstrakt Indsjø, Piteå, Umeå, Ångermannaelven, Indalselven, Ljusnan, Ljungan, Dalelven og Götaelven. De fleste af disse Elve er uagtet sin Størrelse ikke seilbare paa Grund af sine talrige Fosefald; en Undtagelse herfra danner bl. a. Angermanelven og Götaelven, hvilken sidste ved Trollhättakanalen (s. d.) er gjort farbar for Skibe op til Venern. Fra denne Sjø gaar Götakanalen (s. d.) gjennem Vettern til Østersjøen. — Klimatet er omtrent som i Norge, dog i Regelen noget koldere om Vinteren og varmere om Sommeren, fornemmelig langs Kysten af den Botniske Bugt, som i Regelen er islagt om Vinteren; i det sydvestlige Sverige derimod er Vinteren fordetmeste fugtig og mild. — Befolkningen tilhører paa faa Undtagelser nær den germanisk-skandinaviske Folkestamme; af andre i Sverige boende Folkeslag kan nævnes Finner (15,000), Lapper (7,000) og Jøder (2,000). Svenskerne er slanke og kraftige af Legemsbygning med ædel Anstigtsdannelse og Holdning. Af Sveriges samlede Folkemængde kommer omtrent en Syvendedel paa Byerne, hvoraf de fleste er smaa; af Rigets 90 Byer har saaledes kun 4 (Stockholm, Göteborg, Malmö og Norrköping) over 20,000 Indb. Forunden selve Kjøbstæderne findes endel Byer uden særskilt Jurisdiktion (Köpingar). — Befolkningens Hovednæringsveie er Agerbrug, Kvægavl, Skovdrift, Bergverksdrift, Industri, Handel og Skibsfart. Uagtet Landets nordlige Beliggenhed avles der mere Korn end til Behovet, saa at der aarlig udføres en ikke ubetydelig Del. I 1883 beløb Udførselen sig til henved 33 Millioner Kroner. De almindeligst dyrkede Kornsorter er Havre, Byg, Rug og Hvede. Desuden dyrkes Poteter overalt, og Linavlen er heller ikke ubetydelig. Korndyrkningen staar forresten paa et høit Standpunkt i det sydlige og nordlige Sverige; medens i Norrbottens og Vesterbottens Län

kun en forholdsvis ubetydelig Del af Landet er opdyrket, er i Malmöhus Län næsten tre Fjerdedele af Jordoverfladen bragt under Plogen. — Kvægavlen drives langtfra med den Iver som Agerbruget og Sverige maa derfor indføre en betydelig Del Fedevarer, Uld og Huder. 1882 fandtes i Sverige 470,000 Heste, 2,257,000 Stkr. voxent Hornkvæg, 1,491,000 Faar og Gjeder og 431,000 Svin. — De svenske Skove indtager næsten Halvdelen af Landets Areal og bestaar fornemmelig af Fure og Gran, forøvrigt af forskjellige Løvtræer; i det sydlige Sverige for endel af Eg og Bøg. De er tildels rige paa Vildt, og af større Dyr forekommer især Bjørn og Elg; derhos Ræv, Gaupe, Maar, Hare m. fl. De sædvanlige Skovhønsarter (Tiur, Aarfugl, Rype osv.) forekommer ligeledes i ikke ubetydelig Mængde. Trælast er en af Sveriges vigtigste Udførselsartikler og foregaar fornemmelig fra Landets nordlige Del. 1884 afskibedes 3,200,000 Planker og Bord, 1883 579,000 m.^{3} Tømmer og Bjelker, 40 Millioner Tøndestav, især af Eg og Bøg, osv. Desuden anvendes betydelige Masser Trævirke til Kul- og Tjærebrændig, hvorved Skovene mangesteds er aftagne paa Grund af uskjønsom Hugst. — Bergverksdriften er ogsaa af stor Betydning og bestjeftiger henved 30,000 Personer; den omfatter fornemmelig Jern, Kobber, Sølv og Zink. Paa Jernmalm er Sverige især rigt, og Produktionen af dette Metal vil sandsynligvis stige i betydelig Grad, naar Ofoten-Luleå-Banen bliver færdig og Adgangen til de storartede Gellivara-Malmleier derved lettes. 1883 udvandtes 20½ Mill. Centner Jernerts, 17,600 Centner Garkobber, 4,000 Skaalpund Sølv, 1,067,000 Centner Zinkerts og 7,305,000 Kubikfod Stenkul. Det svenske Jern hører til de bedste Jernsorter og er derfor meget søgt paa Verdensmarkedet. — Industrien har i den sidste Tid taget betydeligt Opsving, og Værdien af den svenske Fabrikvirksomhed ansloges 1883 til over 191 Mill. Kr. Fabrikernes Antal var s. A. 2,938, med 69,200 Arbeidere, hvoraf 18,000 Kvinder. De vigtigste Anlæg var: 233 Støberier og mekaniske Verksteder, 27 Bomulds- og 66 Uldgarnsspinderier, 27 Væverier, 112 Tobaksfabriker, 129 Øl- og Porterbryggerier, 663 Læderfabriker, 46 mek. Snedkerfabriker, 10 Sukkerraffinaderier og 68 kemisk-tekniske Fabriker. Husfliden er paa flere Steder i Landet af stor Betydning. — Handelen og Skibsfarten er særdeles livlig, og den aarlige Omsætning løber op til mellem 300 og 400 Mill. Kr. Den svenske Handelsflaade talte 1883 4,075 Fartøier paa tils. 519,640 Tons, hvoraf 838 Dampskibe paa tils. 28,721 Hestekræfter. Toldintraderne udgjorde 1884 henved 34 Mill. Kr. Til Lettelse af Kommunikationsvæsenet er bygget flere storartede Kanalanlæg mellem de store og mange mindre Indsjøer samt mellem disse og Havet. Den betydeligste er Götakanalen (s. d.). Siden 1856 er Landets Jernbanenet betydelig udvidet; de vigtigste Statsbaner er: Vestre Stambane mellem Stockholm og Göteborg (aabnet 1856—62), 456 km. lang, Søndre Stambane mellem Falköping og Malmö, (1856—64), 380 km., Nordvestre Stambane mellem Laxå og Rigsgrændsen (1865—71), 210 km., Østre Stambane mellem Katrineholm og Näsjø (1866—74), 216 km., Nordre Stambane mellem Stockholm og Ånge (1866—81), 484 km., Banen mellem Torpshammar og Rigsgrændsen (1879—82), 306 km., Stambanen Bräcke—Sollefteå (1883), 67 km. Den hele Længde af Statens Jernbaner udgjorde 1883 2,299 km. og af de private Baner, som er forbundne med Statens, og hvis Antal var 70, 4,086 km. Af disse kan nævnes Banen fra Sundswall til Torpshammar (1874), 62 km., Bergslagsbanen mellem Falun og Göteborg (1875—79), 486 km., Banen mellem Upsala og Gefle (1874), 132 km., Stockholm—Vesterås—Bergslagens-, Sala—Tillberga og Norbergs-Banerne (1875—76), 242 km., Orelösund—Flen—Westmanlands-Banen (1876—77), 156 km., Norsholm—Vesterwick—Hultsfred-Banen (1878—79), 184 km., Näsjö—Oskarshamn-Banen (1873—74), 149 km., Banen mellem Halmstad og Näsjö (1877—82), 196 km., samt den mellem Karlskrona og Wexiö (1874), 114 km. Under Bygning er bl. a. en Jernbane fra Luleå i Norrland til Rigsgrændsen (hvorfra den føres videre til Ofoten i Norge). Telegraflinierne havde 1883 en Længde af 800 svenske Mil eller 8,552 km. — Tidligere var Sverige delt i tre Hoveddele: Göta Rike, den sydligste Del, med Landskaberne Östergötland, Småland, Öland, Gotland, Blekinge, Skåne, Halland, Vestergötland Bohuslän og Dalsland; Svea Rike, i Midten, deltes i Landskaberne Södermanland, Uppland, Vestmanland, Nerike, Vermland og Dalarne; Norrland med Landskaberne Gestrikland, Helsingland, Medelpad, Ångermanland, Herjedalen, Jemtland, Vesterbotten og Lapland. I administrativ Henseende deles det nu i følgende 24 Län: Malmöhus, Kristianstad, Blekinge, Kronoberg, Jönköping, Kalmar, Östergötland, Gotland, Halland, Göteborg og Bohus, Elfsborg, Skaraborg, Södermanland, Stockholm, Upsala, Vestmanland, Örebro, Vermland, Kopparberg, Gefleborg, Vesternorrland, Jemtland, Vesterbotten og Norrbotten. Ethvert af disse Län styres af en Landshøvding, og Landet har tilsammen 117 Fogderier. Den øverste Domstol er Højesteret, der har sit Sæde i Stockholm; under denne staar tre Overdomstole, nemlig Svea Hofret i Stockholm, Göta Hofret i Jönköping og Skåne og Blekinge Hofret i Kristianstad. Underdomstolenes Antal er 109. I geistlig Henseende er Landet inddelt i 12 Bispedømmer, der foruden Erkestiftet Upsala er: Linköping, Skara, Strengnäs, Vesterås, Wexiö, Lund, Göteborg, Kalmar, Karlstad, Hernösand og Visby. Bispedømmerne har i det hele 180 Provstier og 1341 Sognekald. Den evangelisk-lutherske Kirke er Statens offentlige Religion; dog herster der Religionsfrihed, men andre Kirkesamfund har kun yderst faa Bekjendere i Sverige. Folkeundervisningen staar paa et forholdsvis høit Standpunkt, og Svenskerne regnes blandt de mere fremskredne Kulturfolk. For den videnskabelige Uddannelse er der oprettet to Universiteter (i Upsala og Lund); desuden havdes 1882 af høiere Lærdskoler 32 og af lavere do. 64, endvidere i 1883 12 Skolelærerseminarier, 9,781 Almueskoler, hvoraf 6,435 Faste skoler og 3,346 Omgangsskoler; deraf var igjen 990 mindre og 4,635 Smaaskoler, af hvilke henholdsvis 557 og 2,584 var Faste skoler. Af høiere Folkeskoler havdes 13. Antallet af Folkeskolelærere var s. A. 5,150 og af Lærerinder 6,599. Noget over syv hundre tusen Børn fik Undervisning i

disse Skoler. Dertil havdes flere høiere Fagskoler, nemlig: det Karolinske medicinsk-kirurgiske Institut i Stockholm, Krigshøiskolen, Artilleri- og Ingeniør-Høiskolen, Krigsskolen, Sjøkrigsskolen, den tekniske Høiskole, Chalmers tekniske Læreanstalt, den tekniske Skole i Stockholm, 4 tekniske Elementærskoler, 9 Navigationsskoler, Veterinær-Institutet i Stockholm, Veterinærindretningen i Skara; desuden Undervisningsanstalter for Berg- og Forstvæsen. Tillige maa nævnes Institutet for Døvstumme, do. for Blinde, 13 mindre Opdragelsesanstalter for Døvstumme og Blinde samt 3 Læreanstalter for ældre Døvstumme. De kunstvidenskabelige Institutter er bl. a. „Musikaliska Akademien", „Svenska Akademien", „Vitterhets-, Historie- och Antiquitets-Akademien", alle i Stockholm, samt „Vetenskapssocieteten" i Upsala og „Physiographiska Sällskapet" i Lund. — Statsforfatningen er indskrænket monarkisk og Tronfølgen arvelig i Huset Bernadottes mandlige Linie. Kongen har den udøvende Magt og omgives af et Raad paa 10 Medlemmer; af disse er de 7 Chefer for hver sit Regjerings-Departement (Udenrigs-, Justitie-, Civil-, Finans-, Landforsvars-, Sjøforsvars- og Ecklesiastik-Departementet), de øvrige 3 er konsultative Statsraader. I Spidsen for Regjeringen staar en Statsminister. Den lovgivende Magt indehaves af Kongen og Rigsdagen; den sidste bestaar af to Kamre og træder sammen hvert Aar. For at være valgbar til første Kammer, maa Vedkommende besidde Grundeiendom til en Værdi af mindst 80,000 Kr. eller have betalt Skat efter en Indtægt af mindst 4,000 Kr. Valget gjelder for 9 Aar og foretages af Landsthingene og Valgmænd fra de Byer, der har mindst 25,000 Indb., saaledes at en Repræsentant vælges for hver 25,000 Indb. Første Kammers Medlemmer nyder ingen Diæt. Til andet Kammer vælges Medlemmerne af de Stemmeberettigede, saaledes at hvert Underdommerdistrikt udgjør en Valgkreds og vælger én Repræsentant; har Distriktet mere end 40.000 Indb., deles det i to Valgkredse. I Byerne vælges en Repræsentant for hver 10,000 Indb. Valget til andet Kammer gjelder for 3 Aar. Stemmeberettiget er enhver, som eier Grundeiendom til Værdi af mindst 1,000 Kr., paa 5 Aar har forvagtet saadan Eiendom til 6,000 Kr.s Værdi eller har betalt Skat til Staten for en aarlig Indtægt af mindst 800 Kr. Første Kammer tæller 133 og andet Kammer 198 Medlemmer; de sidste oppebærer Diæt. Den beskattende og kontrolerende Myndighed udøves af Rigsdagen. Den kommunale Forvaltning er i hvert Län henlagt til Landsthingene (svarende til Norges Amtsformandskaber) og i Herrederne Nämden (Kommunebestyrelsen). Militærvæsenet er grundet paa det af Karl den ellevte indførte saakaldte Inddelingsverk, som bestaar i, at visse Gaarde slipper at betale Skat til Staten mod at skaffe og underholde en Soldat eller Orlogsmatros. Landforsvaret bestaar af Stamtropperne, som tæller ca. 3,900 Mand Artilleri, 4,300 Mand Kavaleri og 23,000 Mand Infanteri. „Beväringen", som bestaar af samtlige værnepligtige Mandskaber, udgjør 91,000 Mand. Marinen tæller 4 Monitorer, 10 pansrede Kanonbaade, 18 upansrede Do., 8 Torpedobaade og 5 Krydsere; Bemandingen udgjør 6,000 Mand. — Statens Finanser befinder sig i en forholdsvis gunstig Tilstand, da Statsindtægterne balancerer Udgifterne. Statsgjelden, som for en meget væsentlig Del skriver sig fra Jernbanebygningen, udgjorde 1884 ca. 230 Mill. Kr. Rigsbanken, der er den eneste Bank i Landet, som har Ret til at udstede Sedler med Tvangskurs, staar under Rigsdagens Tilsyn. **Historie:** Den ældre svenske Historie har det tilfælles med de øvrige skandinaviske Landes, at den taber sig i Sagn og Myther. Dengang Sviarne og Göterne befolkede Landet, slog Göterne sig ned i dets sydlige, Sviarne i dets nordlige Del. Som i det øvrige Skandinavien var de delt i flere uafhængige Stammer, der ofte stod fiendtlige overfor hverandre. De besad imidlertid en fælles Nationalhelligdom i Templet i Upsala, hvilket bidrog til, at de to Folk efterhaanden smeltede sammen. Senere opstod der saavel i Svealand som Götaland „Tjodkonger", d. v. s. enslags Overkonger. Af Svealands Tjodkonger, som herskede i Upsala er Kongerne af Ynglingeætten de første, hvorom man har nogenlunde sammenhængende Traditioner. En af dem, Ingvald illraade, der antagelig levede i det 7de Aarh., udryddede alle Svealands Smaakonger og undertvang Göterne, saa at han vistnok er den første, som herskede over hele Sverige. Men uagtet Svealand, eller som det senere blev kaldt Svithjod, i Regelen ansaaes for Landets Hoveddel, var dog Forbindelsen med de øvrige Landsdele temmelig løs, og det lykkedes først Erik seiersæl i Slutningen af det 10de Aarh. at tilveiebringe et nogenlunde fastere Forhold. Hans Søn Olof Skötkonung lod sig døbe, da Kristendommen ved Biskop Ansgars Bestræbelser havde vundet Fodfæste især i Götaland. Han efterfulgtes af sine Sønner Anund, Jakob og Edmund gamle, med hvem Kongeætten uddøde 1060. Steinkil fra Götaland kom nu paa Tronen, og under ham og hans Efterfølgere (til 1125) befæstedes Kristendommen i Landet, uagtet de hedenske Sviar, som hidtil havde været det raadende Parti ved Kongevalgene, opstillede en Modkonge. Da Ætten uddøde med Inge den yngre, valgte Göterne og Svearne hver sin Konge, de første en Sverke Kollsson; denne blev 1134 Enekonge, men ved hans Død satte Svearne Erik Jedvardssons Valg igjennem (den senere Erik den hellige), og nu blev Kongekronen et Tvistens Æble mellem den Sverkeske og den Erikske Æt og indehavdes skiftevis af de to Rivaler. Imidlertid havde den mægtige Folkungeæt svunget sig op til stor Magt og Anseelse, hvilken forøgedes derved, at Folkungen Birger blev gift med Kong Erik læspes Søster og ophøiedes til Jarl. Da Erik døde barnløs 1250, kom Folkungerne paa Sveriges Trone med Birgers Søn Valdemar, der som umyndig fik sin dygtige Fader til Rigsstyrer. Svenskerne havde allerede før udbredt Kristendommen blandt Finnerne og Tavasterne, idet først Erik den hellige og senere Birger under sin Svogers Regjeringstid foretog Korstog did. Birgers Styrelse var til stort Held for Sverige, idet han forbedrede Lovene, ophjalp Handelen og holdt de Misfornøiede i Ave. Stockholms Anlæg skyldes bl. a. ham. Ved hans Død 1266 tiltraadte Valdemar Regjeringen, men hans Ubneelighed gjorde ham snart forhadt, hvorfor hans

langt dygtigere yngre Broder Magnus støbte ham fra Tronen. Magnus, med Tilnavnet Ladulås, var en kraftfuld og virksom Regent, som i flere Henseender udrettede meget til Gavn for sit Land. Lovene forbedredes og suppleredes, kraftige Foranstaltninger til Hævdelse af den offentlige Sikkerhed blev trufne, og Hærvæsenet sattes paa en bedre og mere tidsmæssig Fod. Han begik imidlertid den Feil at dele Landet mellem sine Sønner, idet han gav sin ældste Søn Birger Kongenavn, medens de yngre, Erik og Valdemar, som Hertuger fik store Len. Da han døde 1290, var Birger umyndig, hvorfor Rigsstyrelsen blev betroet Marsken, den kjække og statskloge Thorgils Knutsøn. Han gjorde et Tog til Finland, erobrede Karelen og opførte Fæstningen Viborg til Værn mod Russerne, ligesom han med Kraft tog sig af Landets egne Anliggender. Den uduelige Konge var imidlertid bleven myndig og overtog selv Regjeringen, men kom snart i Strid med sine Brødre, som derhos forstod at indgyde Kongen Mistillid til sin faderlige Ven og Raadgiver Marsk Thorgils, hvoraf Følgen blev, at den usle Birger lod Thorgils henrette. Men derved handlede han værst mod sig selv; hans Brødre fangede ham og tvang ham til at overlade dem store Dele af Riget. Hans Svoger Erik Menved af Danmark kom ham til Hjelp, og da hans Brødre, som ved den norske Konge Haakon Magnussøns Bistand var komne til Magten, viste denne Trods, forenede Haakon sig med den danske Konge og tvang dem til at indgaa Forlig. Sverige deltes nu mellem Brødrene, og Erik fik den norske Konges Datter tilægte. Men Birger lokkede nogle Aar efter sine Brødre til sig, fængslede dem og skal have ladet dem sulte ihjel. Dette forbitrede Svenskerne, og 1319 erklærede de ham for affat og valgte Hertug Eriks treaarige Søn Magnus til Konge; samtidig arvede han ogsaa Norges Krone efter sin Morfader Haakon. Under hans Mindreaarighed styredes Sverige af Rigsraadet og Norge af en Drottsete (se denne Artikel). Denne første Union mellem Norge og Sverige blev dog ikke af lang Varighed, hvilket vistnok for en Del havde sin Grund i, at Norge var et Arverige, Sverige derimod et Valgrige. 1332 overtog Magnus selv Regjeringen og var saa heldig, at de skaanske Lande gav sig under Sverige. Men han var for svag til at binde an med den overmodige svenske Adel, der betragtede sig som den regjerende. Han indførte forresten adskillige gavnlige Foranstaltninger, bl. a. ved at afskaffe Trældommen i Sverige og ved at give Riget en almindelig Landslov; desuden sørgede han for Retssikkerheden og ophjalp Bergverksdriften. Men store Ulykker rammede hans Lande under hans Regjering, og den frygteligste af dem alle var den sorte Død, som 1350 herjede Sverige. En uheldig Krig med Rusland vakte ogsaa Uvillie, ligeledes hans Uenighed med Paven, som belagde Sverige med Interdikt, fordi Kongen ikke kunde betale, hvad han skyldte den pavelige Stol. Tilsidst fik Adelen Kongens ældste Søn Erik til at gjøre Oprør mod Faderen, som blev nødt til at tage ham til Medkonge 1357. Da Erik døde to Aar efter, og da den danske Konge Valdemar Atterdag omtrent samtidig bemægtigede sig de skaanske Lande og Gotland, blev Magnus affat af Svenskerne og hans Søn Haakon, som allerede var Konge i Norge, valgt i hans Sted. Haakon gjorde imidlertid fælles Sag med sin Fader, og da han mod den svenske Adels Villie formælede sig med Valdemar Atterdags Datter Margrete, blev han 1363 ligeledes affat, og Magnus's Søstersøn Hertug Albreckt af Mecklenburg kaaret til Konge. Dermed var Folkungernes Ætt støbt fra Sveriges Trone. Vistnok havde Magnus paa sin Side et stort Parti, som for en kort Tid atter skaffede ham Herredømmet i en Del af det sydvestlige Sverige, da Albreckt ved sin Forkjærlighed for Tyskerne havde gjort sig forhadt; og disse Landskaber arvedes efter Magnus af hans Søn og Sønnesøn i Norge. Albreckts Forsøg paa at hævde Kronens Rettigheder ligeoverfor Adelen førte til, at det svenske Rigsraad 1388 tilbød den danske Dronning Margrete Kronen, som Aaret i Forveien ved sin Søns Død ogsaa var bleven Dronning i Norge. Hun modtog Tilbudet, og da Albreckt med en tysk Hær forsøgte at hævde sin Ret, blev han 1389 slaaet og fangen ved Falköping af en forenet svensk-norsk-dansk Armé. Margrete lod senere i Kalmar sammenkalde et Møde af de tre Rigers fornemste Mænd, hvor de skandinaviske Lande besluttedes forenede under ét Scepter (se Kalmarunionen). Denne Forening blev dog for Sveriges vedkommende ikke af lang Varighed. Margretes Efterfølgere var tyske Prinser, som ikke kjendte til eller vilde forstaa Sveriges nedarvede Traditioner, og deres Ufred med de holstenske Grever, som Landet aldeles ikke var interesseret i, kostede det store Pengesummer. Allerede under Margretes Efterfølger Erik af Pommern udbrød en Opstand i Dalarne, i hvis Spidse Engelbrekt Engelbrektsson stod. Denne af det svenske Folk højagtede Frihedshelt blev 1436 ryddet afveien ved Snigmord, hvilket kun tjente til at gyde Olie i Ilden. Karl Knutsson Bonde satte sig nu i Spidsen for de Misfornøiede, valgtes til Rigsforstander og blev 1448 kaaret til Konge. To Aar senere var han ogsaa en Stund erkjendt som Konge i det nordlige Norge, men ved sin Strenghed ligeoverfor Geistligheden gjorde han sig snart forhadt af denne, og efter en længere uheldig Krig med Kristiern den første flygtede han ud af Landet, hvorpaa Erkebiskop Jøns Bengtsson tilbød Kristiern Kronen. Men Kristierns stadige Pengeforlegenhed tvang ham til hyppige Skattepaalæg, hvilket gjorde Svenskerne misfornøiede, saa at der 1463 udbrød Uroligheder. Da Kristiern lod Jøns Bengtsson fængsle som den formodede Ophavsmand til Uroligheder, brød det løs for Alvor og Karl Knutsson blev paany indkaldt og indehavde den svenske Trone til sin Død 1470. Svenskerne valgte derpaa Sten Sture den ældre til Rigsforstander. Kristiern troede nu Tiden at være kommen til paany at lægge Sverige under sit Herredømme og drog med en stærk Hær ind i Landet. Men 1471 tabte han det blodige Slag paa Brunkeberg og opgav derefter ethvert Forsøg mod Sverige. Hans Søn Hans blev vel 1483 paa et Møde i Kalmar anerkjendt som svensk Konge, men Sturerne herskede som Rigsforstandere næsten uafhængigt. Sten Sture den yngres Uvenskab med Erkebisp Gustav Trolle gav Kristiern den anden Anledning til paany at søge Kalmarunionens Bestemmelser bragte i Hævd.

1520 sendte han en større Hær ind i Sverige under Anførsel af Otto Krumpen, som i Slaget ved Bogesund seirede over Sten Sture, der saaredes dødelig i Slaget. Stockholm blev i længere Tid forsvaret af Sten Stures kjække Enke Kristina Gyldenstjerna, men da Kristiern lovede almindelig Amnesti, blev Byen overgiven, og Kristiern holdt i Septbr. 1520 sit Indtog i den. Han kronedes kort efter som svensk Konge med store Festligheder, men tre Dage efter Kroningen lod han sammenkalde de Adelige og fornemste Borgere til et Møde paa Slottet, og paa Grund af Erkebisp Trolles Klager blev en stor Del af dem fængslede. En Ret, bestaaende af nogle fanatiske Geistlige, blev nedsat, og paa Grund af disses Kjendelse lod Kristiern anrette det saakaldte stockholmske Blodbad (s. d.), hvorved fireogniti ansete Mænd maatte lade Livet. Desuden lod han paa sin Tilbagereise fra Stockholm flere Adelsmænd henrette, vistnok i den Tro, at han derved vilde sikre sig den svenske Trone. Men denne voldsomme Færd tjente kun til at ophidse Nationen mod ham. Gustav Eriksson Vasa, hvis Fader var en af dem, som henrettedes i det stockholmske Blodbad, fik Dalekarlene til at gribe til Vaaben og slog de danske Hære, som sendtes mod ham. 1521 valgte Svenskerne ham til Rigsforstander og to Aar efter til Konge, og derved var Kalmarunionen for stedse ophævet. Gustavs Regjeringstid (1523—60) var til stort Held for Sverige; han styrede Landet med Klogskab og Kraft, og flere gavnlige Reformer indførtes. Hans Søn Erik den fjortende (1560—68) var derimod en uduelig Fyrste, som bl. a. indviklede Landet i en ødelæggende Krig med Danmark (den nordiske Syvaarskrig). Han fortrængtes fra Tronen af sin Broder Johan, som havde ægtet den katholske Prinsesse Katarina af Polen. Hans Søn Sigismund, der var bleven opdragen som Katholik, og som allerede i Forveien var bleven Konge i Polen, besteg 1592 den svenske Trone. Men hans Forsøg paa at gjenindføre Katholicismen i Sverige havde til Følge, at han blev afsat og Kronen overdragen til Gustav Vasas yngste og utvivlsomt dygtigste Søn Karl den niende. Han indvikledes i Krig baade med Polen, Danmark og Rusland, og ved sin Død 1611 arvede hans Søn, Gustav Adolf den anden, saaledes tre Krige. Denne i enhver Henseende sjeldent begavede Mand sluttede 1613 Fred med Danmark, hvilket kostede Sverige en Sum Penge. Krigen med Rusland blev fra Sveriges Side ført med Held, saa at den russiske Tsar 1617 nødtes til at afstaa flere Provinser, hvorved Rusland aldeles udestængtes fra Østersjøen. I Polen var Gustav ligeledes heldig. Sverige blev under hans Regjering den mest fremtrædende Magt i Nordeuropa, og derfor søgte de tyske protestantiske Fyrster Hjelp hos dets Konge, da Keiser Ferdinand den andens seierrige Fremgang truede med at tilintetgjøre Protestantismen. Gustav ilede sine haardt betrængte Troesfæller til Hjelp, og inden kort Tid havde de svenske Vaaben bragt Fordelen over paa Protestanternes Side. Imidlertid styrede den statskloge Axel Oxenstjerna Landets indre og ydre Anliggender med en sjelden Dygtighed. Efter Gustavs Fald 1632 fortsatte Sverige Krigen med Tyskland, og de i hans Skole uddannede Hærførere: Banér, Horn, Wrangel, Torstenson m. fl. hævdede frembeles de svenske Vaabens Ære ved flere glimrende Seire over de Keiserlige og deres Allierede (se Trediveaarskrigen). Gustav efterfulgtes paa Tronen af sin Datter Kristina, under hvis Mindreaarighed Landets Styrelse førtes af Rigsraadet med A. Oxenstjerna i Spidsen. I denne Tid indførtes flere vigtige Reformer, deriblandt Ordningen af Regjeringsvæsenet (Kollegierne). Men Adelens tiltagende Magt hemmede Landets Fremskridt, idet saagodtsom alle Skattebyrder væltedes over paa de Uadelige, der mindst formaaede at bære dem. En heldig Krig med Danmark, der endtes ved Freds slutningen i Brömsebro 1645, forskaffede Sverige de norske Provinser Jemtland og Herjedalen samt Halland, Øsel og Gotland, hvorhos det 1648 for sin Deltagelse i Trediveaarskrigen erholdt Forpommern, Stettin, Wismar, Bremen og Verden. Kristinas Ødselhed foraarsagede, at Statens Finanser kom i en bedrøvelig Uorden, og da hun 1654 overlod Regjeringen til sin Fætter Karl den tiende Gustav, var Statsgjelden voxet til en for den Tid betydelig Sum. Karl regjerede kun i 6 Aar, men satte i denne Tid hele Nordeuropa i Bevægelse ved sine eventyrlige Krigsbedrifter. Da Polens Konge Johan Kasimir gjorde Fordring paa Sveriges Krone, rykkede Karl med en krigsvant Hær ind i Polen, slog de mod ham udsendte Armeer overalt og indtog Krakau og Warschau. Frygten for Sveriges tiltagende Vælde gjorde, at Rusland, Østerrige og Danmark indgik et Forbund mod Karl. Denne ilede med en Hær til Danmark og tvang dets Konge til at slutte Fred paa den Betingelse, at Øresund blev Grændsen mellem de to Lande. Hans Søn Karl den ellevte var mindreaarig ved Faderens Død. Rigsraadet sluttede Fred med de fremmede Magter, hvorved Sverige erholdt Livland af Polen, samt af Danmark Skaane, Halland, Blekinge og Bohuslen. Men Rigsraadet og den høiere Adel havde opnaaet en for Landet høist skadelig Magt og Indflydelse og berigede sig paa dets Bekostning. En uheldig Krig med Danmark (den skaanske Krig) tærede end yderligere paa Landets Kræfter, og de lavere Stænders Forbitrelse mod Adelen gjorde det let for Karl paa Rigsdagen i Stockholm 1680 at faa Enevældet indført, hvorved Rigsraadets Indflydelse var tilintetgjort. Karl den ellevte brugte imidlertid sin Magt med Maadehold og Klogskab, og under hans sparsomme Styrelse bragtes Statens Pengevæsen snart i fuldkommen Orden. Samtidig ordnedes Hærvæsenet, Handel og Industri understøttedes, ligesom Kongen, uagtet hans egen Opdragelse var bleven yderlig forsømt, ogsaa ophjalp Kunst og Videnskab. Ved hans Død var hans Søn Karl den tolvte mindreaarig, og hans Naboer troede nu Tiden at være kommen til at fratage Sverige de Provinser, de ved tidligere Fredsslutninger havde maattet afstaa til det. Men Karl overbeviste dem snart om, at de havde taget feil. Da Danmark, Rusland og Polen 1699 indgik Forbund mod Sverige, kastede Karl sig med hele sin Styrke mod Danmark og tvang dets Konge i en Fart til at slutte Fred paa de Betingelser, han foreskrev. Derpaa vendte han sig mod Rusland, hvis Keiser Peter den store led vanærende Nederlag, trængte ind i Polen og affatte dets

Konge samt lod vælge en ny. Men Sveriges Fiender var for mange, og Karls Klogskab var langtfra saa stor som hans Tapperhed. Efterat han havde lidt et fuldstændigt Nederlag ved Pultava 1709, forenede Danmark sig paany med Sveriges Fiender (den store nordiske Krig). Da Karl faldt ved Fredrikshald 1718, var Sveriges Hjelpekilder ganske udtømte. Hans Søster og Efterfølgerske Ulrika Eleonora gav Landet en ny Forfatning, hvorved den væsentligste Magt kom i Stændernes Hænder, hvilke bl. a. fik Ret til at vælge Rigsraadet, fik lovgivende Myndighed samt Magt til at begynde Krig og slutte Fred. Derved var Sverige gaaet over fra at være et indskrænket til et indskrænket Monarki. Krigen med Rusland blev fortsat, uagtet man hverken havde nogen Hær eller Midler dertil, og de svenske Landskaber herjedes skaanselløst af Russerne, som endog trængte frem til Stockholms Omegn; samtidig havde man Ufred med Danmark, England, Hannover, Preussen og Polen. 1719 og 20 kom Fred istand, først med England og Hannover; til det sidste afstodes Bremen og Verden; med Preussen opnaaede Sverige Fred ved at overlade det Stettin og en Del af Forpommern. Da Ulrikas Mand Fredrik af Hessen 1720 valgtes til svensk Konge, sluttedes Fred med Danmark, og Aaret efter med Rusland, som beholdt hele Livland, Estland, Ingermanland og det østlige Karelen. Rigsraadet med Grev Arvid Horn i Spidsen tog sig nu med Iver af Landets Opkomst. Den svenske Fabrikdrift grundedes, Lovene forbedredes og Handelen lettedes ved flere hensigtsmæssige Bestemmelser. Krigspartiet („Hattene") fik imidlertid efterhaanden Overtaget over Fredspartiet („Mössorna"), og stolende paa Frankriges Hjelp erklærede Sverige Rusland Krig, uagtet det langtfra var forberedt paa en saadan. Følgen blev, at Svenskerne blev slagne og maatte rømme hele Finland. Ved Freden 1730 blev Adolf Fredrik af Holsten-Gottorp valgt til Tronfølger, væsentlig ved russisk Paavirkning, idet Rusland tilbød sig at tilbagegive det meste af Finland, hvis man undlod at vælge den danske Prins Fredrik, som havde et stort Parti for sig. Det laa nemlig i den russiske Politiks Interesse at forhindre en ny Union mellem de nordiske Riger. Han blev Konge 1751. Den svage Konge magtede intet ligeoverfor Adelen og Rigsraadet, idet det sidste 1755 vedtog, at han uvægerlig skulde rette sig efter Raadets Flertal, samt bestemte, at en af Raadet udfærdiget Beslutning skulde have Lovskraft enten Kongen samtykkede i den eller ikke. Et Forsøg fra Kongens Side paa at tilvende sig større Magt mislykkedes. Men ved sin Deltagelse i den preussiske Syvaarskrig gjorde Hattepartiet sig upopulært. Ved Adolf Fredriks Død 1771 besteg hans Søn Gustav den tredie Sveriges Trone. Det var en begavet, driftig Yngling, som strax indsaa, at Kongemagten maatte faa større Indflydelse paa Statsstyrelsen, hvis noget skulde kunne udrettes for Landets Opkomst. Magten i Rigsraadet var nu i Hænderne paa „Mössorna", der kun dansede efter Ruslands Pibe. Gustav gjorde imidlertid gode Miner til slet Spil og førte derved Rigsraadet bag Lyset, saa at han, da han havde vundet Gardens Officérer, pludselig kunde fængsle hele Raadet. Borgerstabet i Stockholm støttede Kongen, og kort efter fremlagde han for Stænderne Udkast til en ny Regjeringsform (1772), som strax blev antagen, og som lagde den udøvende Magt i Kongens Hænder. Gustav benyttede sin Magt med Klogskab og Maadehold og indførte flere gavnlige Reformer i Landsstyrelsen. Især ophjalp han Handelen bl. a. ved den med Rusland og Danmark 1780 sluttede væbnede Neutralitet samt sørgede for Kunstens og Videnskabernes Trivsel. Hans Ødselhed og Pragtsyge bragte ham imidlertid i Miskredit og havde skadelig Indflydelse paa Landets Finansvæsen. En Krig med Rusland blev uden videre Følger med Undtagelse af, at Gustav under denne fik Anledning til endnu mere at udvide Kongemagten. Da han 1792 afgik ved Døden som Følge af Kaptein Anckarströms Snigmordsforsøg, arvede hans Søn Gustav den fjerde Adolf Tronen, under hvis Mindreaarighed hans Farbroder, Hertug Karl af Södermanland, styrede Riget. Gustav blev myndig 1796 og gav snart Beviser paa sin Udygtighed som Landsstyrer. Han kastede sig ind i en haabløs Krig med Napoleon den første, og for at reise Penge til denne, solgte han Vismar til Mecklenburg. Den franske Marskal Bernadotte besatte svensk Pommern, Rusland benyttede sig af Leiligheden til at falde ind i Finland, og samtidig fik Sverige Krig med Danmark og Preussen. Hans Egensind og planløse Færd gjorde, at hans Tropper stadig kom tilkort ligeoverfor Fienden. Finland gik tabt, Svenskerne blev flere Gange slagne af den norske Statholder Kristian August, og Landet truedes med at blive oversvømmet af russiske Tropper. I denne Nød greb man til at affætte Gustav, hvorefter Hertugen af Södermanland valgtes til Konge under Navn af Karl den trettende (1809). Der sluttedes nu Fred med Rusland, som beholdt hele Finland. Da Karl var barnløs, valgtes Kristian August til Tronfølger, og han modtog Valget efterat Fred var sluttet med Danmark. Men 1810 døde Prinsen pludselig, og Svenskerne valgte nu Bernadotte, som adopteredes af Karl under Navnet Karl Johan. Herved kom Sverige snart i et spendt Forhold til Frankrige og sluttede sig derfor til Rusland, idet Keiser Alexander gav Karl Johan Løfte om Norge, ifald han vilde være behjelpelig med at knække Napoleons Magt. Karl Johan drog 1813 til Tyskland med en Hær, fik Kommandoen over den saakaldte Nordarmé og slog Franskmændene ved Großbeeren og Dennewitz samt deltog i Kjæmpeslaget ved Leipzig (Oktbr. 1813), hvorved Napoleons Magt for bestandig blev knækket. Den svenske Hær vendte sig derpaa mod Danmark og tvang dets Konge i Freden i Kiel (Jan. 1814) til at afstaa Norge. Da Nordmændene ikke vilde indgaa herpaa, rykkede svenske Armeer ind i Norge, og efter en kort Kamp kom et Forlig istand, hvorved Sverige og Norge forenedes under én Konge. Iforveien havde Sverige afstaaet Forpommern til Danmark. Karl den trettende døde 1818, og derved kom Huset Bernadotte paa den svenske Trone. Under Karl Johans 26aarige Regjering gjorde Sveriges Udvikling raske Fremskridt i enhver Retning. Kommunikationsvæsenet lettedes ved Fuldførelse af Götakanalen, som forbinder Kattegat med Østersjøen, samt ved Anlæg

af Trolhättakanalen. Handel og Sjøfart blomſtrede livligt frem, og Kunſter og Videnſkaber fandt i Kongen en gavmild Beſkytter. Under ham og hans Søn og Efterfølger Oskar den første (1844—59) arbeidedes paa at afſkaffe den gamle Stænderforfatning, men dette opnaaedes først under Oskars Søn Karl den femtende (1859—72) idet Stænderne 1865 vedtog et af Miniſteren de Geer udarbeidet Forſlag til den nuværende Statsforfatning (ſe ovenfor). Ogſaa under Karl ſaavelſom under hans Broder og Efterfølger, den nu regjerende Konge Oskar den anden, har Sverige gjort betydelige Fremſkridt baade paa det aandelige og materielle Omraade og kan i enhver Henſeende betragtes ſom et af Europas heldigſt ſtillede Lande.

Sverke, Navn paa to ſvenſke Konger. Sverke den ældre levede i første Halvdel af det 12te Aarh. og herſkede i Götaland, maaſke ogſaa i Svearike, indtil Erik den hellige 1150 ſatte ſig faſt i Svearike. Han indførte flere Forandringer i Kirkeordningen, og i hans Regjeringstid afholdtes det første ſvenſke Kirkemøde. — Sverke den yngre, foregaaendes Sønneſøn, f. 1165, d. 1210, blev 1196 valgt til Konge, men fordrevés af Erik Knutsſon, og da han med Vaabenmagt vilde hævde ſin Ret til Tronen, faldt han i Slaget ved Geſtilren.

Sverre Sigurdsſøn, norſk Konge under de borgerlige Uroligheder, var en uægte Søn af Kong Sigurd Mund (ſ. d.), f. ca. 1150, d. 1202. Hans Moder, en norſk Kvinde ved Navn Gunhild, blev ſenere gift med en Broder af Biſkop Roe paa Færøerne, hos hvem Sverre blev opfoſtret. Han oplærtes til den geiſtlige Stand, og da hans Moder holdt hans rette Byrd ſkjult for ham, blev han af ſin Foſterfader viet til Præſt. Først da han var bleven voxen, aabenbarede hun ham hans Herkomſt, og han begav ſig 1176 til Norge, hvor han 1177 optraadte ſom Tronfordrer og Fører for Birkebeinerne. Erling ſtakk og hans Søn Magnus, hvilken ſidſte var bleven tagen til Konge, var juſt da paa Høiden af ſin Magt, idet de fleſte af Medbeilerne til Tronen var bukkede under for den erfarne Erlings Krigskunſt og Tapperhed. Ved ſin Ankomſt til Norge tænkte Sverre først at ſlutte ſig til Eyſtein Meyla (ſ. d.), ſom var hans Fætter og havde ſtillet ſig i Spidſen for Birkebeinerne i den Henſigt at ſtøde Magnus fra Tronen. Men Sverre afſtrækkedes ved Eyſteins ukloge Færd fra at indlade ſig med ham, og drog til den ſvenſke Jarl Birger Broſa (ſ. d.) i Östergötland for at ſøge Hjelp. Jarlen, der var gift med en Søſter af Sverres Fader, var imidlertid mindre villig til at ſtøtte ham, hvorfor han gik til ſin Svoger Folkvid Lagmand i Vermland. Ankommen did fik han høre, at Eyſtein var falden i Slaget paa Re ved Tunsberg (1177). De adſpredte og høvdingløſe Birkebeiner kaſtede nu ſine Øine paa Sverre og bad ham om at ſtille ſig i Spidſen for dem. De fleſte af dem var uden Vaaben, nogle manglede Klæder eller var ſaarede, og han vægrede ſig derfor i Førſtningen ved at optræde fiendtlig ligeoverfor den mægtige Magnus. Men Birkebeinerne vedblev at overhænge ham, og da tillige Birger Jarl tilſagde ham ſin Biſtand, gav han efter. Hans Hær udgjorde i Begyndelſen kun 70 Mand, ſom for en ſtor Del manglede alt. Med denne lille Flok drog han i Marts fra Vermland til Viken, hvor hans Mænd paa et Thing gav ham Kongenavn. Derfra begav han ſig tilbage til Vermland og videre med ſine Mænd nordefter, idet han valgte de meſt uveiſomme Stier gjennem Skove og ubeboede Trakter for at undgaa ſine mægtige Fiender. Ofte havde han og hans Folk ikke andet at opholde Livet med end Bær og Birkeſaft, og de Beſværligheder, de havde at udſtaa, var uden Maade; men Sverres faſte Villie og ubetvingelige Mod overvandt alle Hindringer. Han naaede Jemtland og begav ſig til Nidaros, hvor han paa Orething blev tagen til Konge. Magnus, ſom fik dette at vide, ſkyndte ſig dertil, og Sverre, ſom ikke havde Mandſkab nok til at turde vove et Slag, tog Veien ſydefter til Hadeland. Han flakkede nu i længere Tid om paa Oplandene, ſtadig truet af en overlegen Fiende, men vidſte dog altid at redde ſig ud af Faren og drage Fordel af ſine Modſtanderes Feilgreb. Efter en Række eventyrlige Hændelſer drog han 1179 atter til Nidaros. Erling og Magnus ilede ved Rygtet derom hurtig efter, og den 19de Juni kom det til et Slag paa Kalvſkindet, i hvilket Erling, Sverres farligſte Modſtander, faldt. Magnus maatte flygte, efter at have lidt et ſtort Nederlag, og traf ſig tilbage til Viken. Sverre fik nu ſtor Tilſlutning i det Nordenfjeldſke og viſte ſnart, at han var en ligeſaa dygtig og klog Landsſtyrer ſom tapper Høvding. Næſte Aar kom Magnus igjen med en ſtor Hær, men tabte Slaget paa Ilevoldene, hvorfor han og hans Flok Heklungerne (ſ. d.) blev nødt til at flygte til Danmark. Derfra hjemſøgte han af og til Norge, indtil han 1184 faldt i Slaget ved Fimreite i Nordfjord (ſe Fimmereide), hvorved Sverre blev Norges Enekonge. Men ſnart fremſtod nye Oprørsflokke, ſom Kuvlungerne, Varbelgerne og Øſtjeggerne (ſ. d. Art.), og uagtet de ſom oftest laa under i aaben Kamp, voldte de dog ſtadig Uroligheder. En farlig Modſtander havde Sverre imidlertid i den mægtige Geiſtlighed, hvis ſkadelige Indflydelſe den ſtatskloge Konge ſøgte at tilintetgjøre. Erkebiſkop Ivarsſøn, ſom ikke fik ſin Villie ſat igjennem angaaende de kirkelige Rettigheder, begav ſig til Danmark og fik Paven til at ſætte Sverre i Ban. Denne brød ſig imidlertid ikke noget derom og fik trods Bannet fire af Biſkoperne til at krone ham (i Bergen 1194). Da ſtiftede Biſkop Nikolaus Arnesſøn i Oslo en ny Oprørsflok, Baglerne, ſom blev farlige for Sverres Herredømme. I omtrent 6 Aar førtes der ſaagodtſom uafbrudt Feider mellem Baglerne og Kongen, der ofte var i ſtor Nød, men hvis Klogſkab og Aandsnærværelſe beſeirede al Modſtand. Han indtog tilſidſt Tunsberg, ſom var i Baglernes Vold, og var nær ved ganſke at tilintetgjøre Oprørerne, da han ſvækket af Overanſtrengelſe døde i Bergen (1202). — Sverre var den dygtigſte Konge, Norge nogenſinde har havt. Ved ſin Klogſkab, Snarraadighed og ubøielige Energi frelſte han Landet, ſom Borgerkrigene havde bragt til Afgrundens Rand, ſamlede Riget og ſtyrede det med kraftig Haand til ſin Død. Ved ſin Udholdenhed i Faren, ſit Feltherretalent og ſin ſtore Herſkeevne forberedte han Norges Storhed under Sønneſønnen Haakon Haakonsſøn, da det var paa Høiden af ſin Magt og Anſeelſe.

Trods sine stadige Krige fik han istand flere vigtige Reformer i Landets indre Styrelse.

Sverresborg, et Slot eller en Borg, som Kong Sverre lod opføre i Bergen, sandsynligvis kort efter Magnus Erlingssøns Fald, paa en Høide østenfor Biskopegaarden. Under de senere Uroligheder blev Borgen ødelagt, og først i Midten af det 17de Aarh. blev den istandsat og befæstet. Ved Bergenhus Fæstning findes endnu Ruiner af Borgen. — Samme Navn havde ogsaa en af Sverre 1182 opført Borg udenfor Nidaros paa en Høide ved Veien over Stenbjergene. Selv gav han den Navnet Zion efter Kong Davids Borg i Jerusalem, men sædvanlig kaldtes den Sverresborg. Sex Aar senere tvang Kuvlungerne Sverres Befalingsmand, Thorstein Kugad, til at overgive Borgen, som blev ødelagt; den opbyggedes igjen, men ødelagdes 1197 paany af Baglerne.

Svever, d. s. s. Suever (s. d.).

Swieten, Gerard van, en af det 18de Aarh.s mest fremragende Læger, f. 1700 i Leyden, d. i Wien 1772, studerede under Boerhaave Medicin, Kemi og Farmaci og modtog en Professorpost i sin Fødeby. 1745 kaldtes han til Wien som Keiserinde Maria Theresias første Livlæge og grundede her den ældre Wienerskole, som opnaaede stor Anseelse.

Swift, Jonathan, fremragende engelsk Satiriker og politisk Forfatter, f. 1667, d. 1745 som Dekan til St. Patrick i Irland, lagde sig som Student efter Mathematik og Filosofi. Paa Grund af Fattigdom gik det kun sent med hans videnskabelige Uddannelse, da han for at have noget at leve af maatte tage tiltakke med at faa privat Ansættelse som Huskapellan og Sekretær hos enkelte Rigmænd, hvor han ofte behandledes som en underordnet Tjener. Bitterlig skuffet i sit Haab om at erholde en uafhængig og nogenlunde lønnet Stilling kastede han sig over Politiken og sluttede sig til Whigpartiet. Som Skribent gjorde han sig snart frygtet af alle, som kom under hans Svøbe; han forstod paa en virtuosmæssig Maade at trække frem sine Modstanderes svage Sider, og med sit Vid fik han altid Latteren paa sin Side. Da han syntes, at Whiggerne ikke tilstrækkelig paaskjønnede hans Fortjenester, gik han over til Toryerne, og lod det nu gaa ud over sine forrige Meningsfæller. Hans Sygelighed og ulykkelige huslige Forhold forbitrede ham endnu mere, ligesom han paadrog sig adskillig Uvillie hos en Mængde høitstillede Personligheder, og dette skyldes vistnok for en stor Del den ubønhørlige Skaansellosthed i hans Skildringer af Personer og Forhold. Hans fornemste Skrifter er „Tale of a tub", „Gullivers travels" og „Letters by M. B. Drapier".

Svimling (Lolium temulentum), ogsaa kaldet giftigt Raigræs, Plante af Græsfamilien, tilhørende samme Slægt som det almindelige Raigræs. Den er étaarig, har et opret, ru Straa, lange, smale Blade og langsnerpede Smaaax. I Agrene forekommer den tildels som Ugræs; den indeholder et bedøvende Giftstof.

Svimmelhed, Sansebedrag, en Fornemmelse, som giver sig tilkjende ved, at man synes sig selv eller de omgivende Gjenstande at være i Bevægelse, uagtet dette ikke er Tilfældet. Aarsagerne er i Regelen Sygdomme, Blodmangel i Hjernen eller Nervelidelse.

Svin (Sus scropha), Pattedyr af de Tykhudedes Orden, udmærker sig ved et forlænget, bevægeligt Tryne, som ender i en rund, hudbedækket Bruskplade, hvormed Dyret opruder Jorden, samt ved sine Klove, der ligner Drøvtyggernes. Hos Hannen voxer Hjørnetænderne ud til Hugtænder, der tildels kan opnaa en betydelig Længde, og som Dyret benytter til Angreb og Forsvar. Af Svinet gives der to Arter, nemlig Vildsvinet og det tamme Svin; førstnævnte, der er Stamfader til det tamme, fandtes før næsten overalt i Europas større Skove, men er nu fordetmeste udryddet; i vild Tilstand forekommer det fortiden ogsaa i Asien, medens de paa de Indiske Øer, i Afrika og Sydamerika forekommende Former tilhører særegne Slægter. Vildsvinet er paa Grund af sin Styrke, Vildhed og Hurtighed et meget farligt Dyr at binde an med, og erfarne Jægere betragter derfor Vildsvinejagten som adskillig farligere end Bjørnejagten. Det tamme Svin er udbredt over hele Jorden og er blevet et af de vigtigste Husdyr. Dets velsmagende Kjød er en almindelig yndet Spise, og dets Anlæg til Fedme gjør det til et særdeles værdifuldt Dyr, hvis Kjød, tilberedt paa forskjellige Maader, i mange Lande er en af Hovedudførselsartiklerne. Ogsaa Huden og Børsterne benyttes i mange Øiemed. — Den mest udstrakte Svineavl drives fortiden i de indre Stater i Nordamerika, og derfra forsendes aarlig flere Skibsladninger Flesk til Europa. Ogsaa i England drives Svineavlen i det store, og der har man mangesteds med Held lagt sig efter Opdrætning af forædlede Racer, især ved Indførsel af Krydsningsdyr fra Kina. — Norge havde ved sidste Folketælling noget over 100,000 Svin, men dette strækker ikke paa langt nær til for Landets Behov; 1885 indførtes saaledes 13,400 levende Dyr, foruden 6 Mill. kg. Flesk.

Swinburne (udt. Svinbørn), Algernon Charles, engelsk Digter, f. 1837, studerede en Tid i Oxford og gjorde 1862 en Reise til Sydeuropa. Han er en af de mest fremragende yngre engelske Lyrikere og har ogsaa med stort Held forsøgt sig i den dramatiske Digtart, navnlig ved Efterligninger af det græske Drama. Af hans poetiske Arbeider, hvoraf flere udmærker sig ved klassisk Skjønhed, kan nævnes „The triumph of Time", „Dolores", „Atalanta in Calydon", „Poems and Ballads", „Chastelard", „A song of Italy" og „Bothwell".

Svindsot, se Tæring.

Svineblomst (Senecio vulgaris), Plante af Prestekravegruppen, med gule Blomster. I det sydlige Norge forekommer flere Arter.

Svinemelde, se Meldefamilien.

Svinemelk, se Dylle.

Svinemünde, befæstet Sjøby i den preussiske Provins Pommern, paa Øen Usedom, med 9,000 Indb., danner Stettins Udhavn. Byen har stærkt besøgte Sjøbade.

Svinerod (Stachys), Plante af de Læbeblomstredes Familie, med femkantet Bæger, glatte Stønknopper og røde Blomster. Den udmærker sig ved sin ubehagelige Lugt. I Norge findes to Arter, nemlig Skov-Svinerod (S. silvatica) og Ager-Svinerod (S. palustris), hvilken sidste forekommer som Ugræs i Agrene.

Svingbasse, en liden Kanon, som anbringes paa en Skibsræling eller et Brystværn, og hvis Underlag gjør det muligt at dreie den i hvad Retning, man ønsker.

Svingel (Festuca), Plante af Græsfamilien, med mangeblomstrede, aflange Smaaax i en opret Top. Det er en af Norges vigtigste Foderplanter, som forekommer overalt paa dyrkede Enge. De i Norge vorende Arter er Engsvingel (F. elatior), Faaresvingel (F. ovina), Stivsvingel (F. duriuscula) og Rødsvingel (F. rubra).

Svinghjul, ved enkelte Maskiner et Hjul af betydelig Tyngde, som tjener til at udjevne de Uregelmæssigheder i Maskinens Gang, som ellers vilde følge af, at Kraften virker stødvis (eller overhoved ujevnt). — Svingkugler, de Vegter, som anbringes paa en Skrueslagpresses Arme, for at give Maskinens Slag et større Moment (større Virkning).

Svingning kaldes i Fysiken enhver regelmæssig frem- og tilbagegaaende Bevægelse omkring en midlere Ligevegtsstilling, f. Ex. Bevægelsen af Pendelen i et Stueuhr, af Uroen i et Lommeuhr, af en tonende Streng eller Stemmegaffel osv. I disse nævnte Exempler er det et eller andet Legeme, som i sin Helhed udfører den svingende Bevægelse. Men ogsaa de enkelte Smaadele, hvoraf al Materie tænkes at bestaa (Molekuler), kan ved forskjellige Kræfter bringes i en svingende Bevægelse omkring sine naturlige Ligevegtsstillinger inden Grændserne af de Legemer, hvortil de henhører. Saadanne Molekularbevægelser (Molekularsvingninger) spiller i Naturen en saare vigtig Rolle og danner den egentlige virksomme Aarsag til flere af de almindeligste Foreteelser. Saaledes er Lyd intet andet end Svingninger i Luften eller andre elastiske Legemer, Lys og Varmestraaler Svingninger i Lysætheren osv.

Svir, Flod i Rusland, løber ud fra Indsjøen Onega, er 155 km. lang og forbinder Onega med Ladogasjøen — Svirkanalen, 52 km. lang, er en Fortsættelse af Ladogakanalen (s. d.).

Svoldr, efter Kongesagaerne Navn paa en liden Ø ved Pommerns Kyst, bekjendt ved Sjøslaget Aar 1000, i hvilket den norske Konge Olav Tryggvesøn faldt. Man har antaget, at det er en af de tre smaa Øer Stubber Bank, Rüden eller Greifswalde Oie, som alle ligger mellem Øen Rügen og Peeneflodens Munding. Imidlertid har den pommerske Kyst siden den Tid undergaaet saa mange Forandringer, at det er usikkert, om Svoldr endnu er til; desuden er det efter danske Kilder egentlig en Havn (portus Svaldensis) eller en Aa nær Rygen, hvilken Navnet egentlig tilkommer.

Svornik, befæstet By i Bosnien, med 12,000 Indb. og betydelig Bergverksdrift paa Bly samt Handel med Trævarer.

Svovl (Sulphur, kemisk Tegn S), et Grundstof, som findes meget udbredt i Naturen, og som har været kjendt saa langt tilbage, som Historien gaar. I fri Tilstand forekommer det som Produkt af vulkansk Virksomhed ved de saakaldte Solfatarer eller Svovlkilder, men somoftest i Forbindelse med Metaller som Jern (Svovlkis), Bly (Blyglans), Kobber (Kobberkis), Zink (Zinkblende) m. fl. I ren Tilstand er Svovlet et fast, skjørt Legeme af gul Farve med krystallinsk Brudflade; Tætheden er 1.9 og Smeltepunktet 111° C. Ved Smeltning danner det en tyndtflydende, gul Væske, men ved stærkere Opvarmning bliver det tykt og seigt samt faar en mørkere Farve; det er let antændeligt og brænder med blaa Flamme, idet det udvikler en kvælende Gas (Svovlsyrling). Udvindingen sker dels ved Smeltning, dels ved Destillation. Det meste Svovl faaes fra Sicilien, som aarlig udfører ca. 200 Mill. kg. — Svovlet findes paa mangfoldige Maader Anvendelse baade i den kemiske og i den tekniske Industri. Det benyttes bl. a. til Fabrikation af Svovlsyre, Krudt, Fyrstikker, medicinske Præparater, Blegning osv. Amorft Svovl, som faaes ved at afkjøle stærkt ophedet Svovl i koldt Vand, og som da danner en seig, elastisk Masse, anvendes bl. a. til Afstøbning af Medaljer. Blandt de forskjellige kemiske Forbindelser, som Svovlet kan indgaa, og af hvilke en stor Del er af betydelig Vigtighed, kan her nævnes: Svovlammonium, som faaes ved at lede Svovlvandstof i Ammoniakvand; det er en Væske af en ubehagelig Lugt og en ætsende Smag og finder udstrakt Anvendelse i den analytiske Kemi til at adskille forskjellige Metalgrupper fra hverandre. — Svovlbalsam, pulveriseret Svovl opløst i kogende Linolie, benyttes i Veterinærvidenskaben. — Svovlvandstof, en farveløs Luftart af raadden Lugt, er brændbar og giftig, finder ogsaa Anvendelse i den analytiske Kemi. — Svovlkadmium, en smuk, gul Farve, benyttes i Malerfarver og Sæbesyderier. — Svovlkalcium erholdes bl. a. ved at gløde kulsur Kalk med Svovlvandstof og danner da et usmelteligt Pulver af en sammensnerpende Smag og anvendes i Medicinen. — Svovlcyanammonium og Svovlcyankalium, to Forbindelser, som er af Vigtighed i den analytiske Kemi. — Svovlkulstof, en vandklar, flygtig og let antændelig Væske, tilberedes ved at lede Svovldampe gjennem udglødede Trækul. Det finder udstrakt Anvendelse dels som Opløsningsmiddel, dels til at udtrække Olier af forskjellige Slags Frø, samt i Medicinen osv. — Svovllever fremstilles ved Sammensmeltning af Potaske og Svovl; i pulveriseret Tilstand anvendes det til kunstige Svovlbade. — Svovlmelk, særdeles fint stødt Svovl, finder Anvendelse i Medicinen. — Svovlsyre, en af de vigtigste Svovlforbindelser, er i vandfri Tilstand en sneliguende Masse, som udsender tykke Dampe. Det er en af de stærkeste Syrer, man kjender, og fremstilles fabrikmæssig i store Mængder. Dette sker især ved at brænde Svovlkis i murede Ovne, hvorved dannes Svovlsyrling, som siden i de saakaldte Blykamre omdannes til Svovlsyre blandet med Vand, hvilket senere inddampes. I koncentreret, flydende Tilstand er det en vandklar, olieagtig Væske. Den anvendes bl. a. som Opløsningsmiddel for Metaller, til at skille Guld fra Sølv og Kobber, til Fremstilling af andre Syrer, Natron, Raffinering af forskjellige Olier, Blegning o. m. m. — Svovlsyrling, en farveløs Luftart af en kvælende Lugt, dannes ved at brænde Svovl eller Svovlkis under Luftens Tilgang. I Kulden fortættes den til en Væske, hvad ogsaa kan opnaaes ved at underkaste den et stærkt Tryk. Da den borttager Farven af mange Stoffer, benyttes den meget som Blegningsmiddel; se forøvr. Svovlsyre.

Svovlbly, d. s. s. Blyglans, se Bly.

Svovljern, en sortgraa, metalglinsende Masse, som fremstilles kunstigt ved at ophede Jern med Svovl. Det benyttes til Fremstilling af Svovlvandstof.

Svovlkis (Pyrites), en i Naturen hyppig forekommende Ertz, der bestaar af omtrent Halvdelen Svovl og Halvdelen Jern. Den er messinggul af Farve, har stærk Metalglans og er saa haard, at den giver Gnister for Staalet. Bergværksdriften paa den sker hovedsagelig for Udvinding af Svovlsyre.

Svovltin, en guldgul metalglinsende Forbindelse, som faaes ved at ophede Tinspaaner med Svovl; det benyttes under Navnet Musivguld som Guldfarve.

Svovlæther, se Æther.

Svulst eller **Gevært**, skyldes Nydannelser af Væv, der sædvanlig antager Formen af en mere eller mindre begrændset Knude og fører en vis selvstændig Tilværelse. De godartede Svulster foraarsager i Regelen ingen Lidelser og kan saaledes bæres uden at genere, ligesom de kan fjernes ved Operation; kun naar de truer med at ødelægge vigtige Organer eller øver et skadeligt Tryk paa disse (f. Ex. Hjernesvulster), kan de blive farlige. De ondartede Svulster pleier gjerne pludselig at falde hen og danne Saar, som griber om sig (Kræft) og foraarsager nye Svulster i de nærmest liggende Legemsdele.

Svælget, den aflange Sæk mellem Spiserøret og Mundhulen, bestaar af en Muskelhinde, som indvendig er beklædt med en Slimhinde. Fra dets øverste Del udgaar Næseaabningerne, og denne Del kan ganske afsperres fra den nederste Del ved Ganeseilet.

Sværd, se Blanke Vaaben.

Sværdfisk (Xiphias gladius), Fisk af Makrelfamilien, bliver ca. 5 m. lang, har smækker Krop og en høi Rygfinne, men mangler Bugfinner. Farven er oventil blaasort, nedenunder hvid. Dens Overkjæve er forlænget til en tveægget Klinge, med hvilken den angriber de største Sjødyr ved at gjennembore dem. Sværdfiskens egentlige Hjem er Middelhavet, men den forekommer ogsaa i Atlanterhavet saa langt nord som til Norges Kyster. Andre Arter af den, med rundt Sværd, findes i de varme Have. Sit Vaaben forstaar Sværdfisken at bruge med frygtelig Kraft; man har saaledes i Skibssider oftere fundet dens afbrukne Sværd rendt flere Tommer ind i Tømmeret.

Sværdlilier (Irideæ), Plantefamilie af de Enfrøbladedes Orden, bliver næsten 1 m. høi, har sværdformede Blade og tre store, kronbladlignende Ar. En Art med gule Blomster (Iris pseudacorus) forekommer vildtvoxende i Norge lige til Lofoten.

Sværdriddere, Sværdbrødre eller **Kristi Riddere**, en geistlig Ridderorden, som stiftedes af Biskop Albert af Riga henimod Aaret 1200 i den Hensigt at udbrede Kristendommen i Landene paa den sydøstlige Side af Østersjøen. De erobrede Livland, Kurland og en Del af Estland og sluttede sig senere til de tyske Riddere.

Svärdsordenen eller **det Gule Baand**, en svensk Militærorden, stiftet 1522, fornyet 1748, indbefatter 7 Klasser. De 14 ældste Kommandører af denne Orden oppebærer en aarlig Pension af 300 Kr. — Svärdsmedaljen, stiftet af Oskar den første, er et Udmærkelsestegn for den svenske Armés og Flaades Mandskab; dets 200 ældste Indehavere er pensionsberettigede. — Svärdstecknet, ogsaa stiftet af Oskar den første, for fortjente Underofficérer, berettiger sine 60 ældste Indehavere til Pension.

Svæve (Hieracium), Plante af de Kurvblomstredes Familie og af Løvetandsgruppen. I Norge forekommer flere Arter, af hvilke enkelte opnaar en Høide af indtil 1 m. De almindeligste er Haarsvæve (H. pilosella), Lancétbladet Svæve (H. auricula), Skov-Svæve (H. vulgatum), Smalbladet Svæve (H. umbellatum) og Fjeld-Svæve (H. alpinum).

Svømmeblære, hos flere Fiske en langs Rygraden liggende Blære, som er fyldt med Luft, og som i enkelte Tilfælde (hos de fleste Ferskvandsfiske) ved en særskilt Gang staar i Forbindelse med Spiserøret, saa at Fisken efter Behag kan fornye Luften i samme. Den antages at tjene til at hæve eller sænke Fisken i Vandet.

Svømmefugle (Natatores), en af mange Slægter og Arter bestaaende Fugleorden, hvis Særkjende er, at Fødderne sidder langt bag, og at Tæerne er forbundne ved en Svømmehud, saa at Foden faar nogen Lighed med et Aareblad. De har i Regelen en afrundet, bagtil spids Krop og har paa Grund af Fødernes Stilling vanskeligt for at bevæge sig paa Landjorden. Fjerklædningen er somoftest tæt og fin. De fleste af dem kan desuden dykke og tildels tilbagelægge betydelige Strækninger under Vandet. De inddeles i fire Familier: Magefugle (Maager, Terner, Stormfugle), Andefugle (Ænder, Svaner, Gjæs), Pelikanfugle (Pelikaner, Skarve, Fregatfugle) og Dykkefugle (Lomme, Alker m. fl.).

Svømmekrabbe (Portunus), Krabbeslægt med flere Arter, hvis bageste Fodpar er dannede til Svømmeredskaber, og som derfor kan bevæge sig i Vandet uden at behøve at søge Støtte paa Bunden.

Svømmesneppe (Phalaropus), Fugl af Sneppefamilien og Sumpfuglenes Orden, ligner Strandviben, men adskiller sig fra de øvrige Snepper derved, at dens Tæer er omgivne af brede Hudflige, hvorved den bliver istand til at svømme.

Syagrius, den sidste romerske Statholder i Gallien, blev 486 e. Kr. slaaet ved Soissons af Frankerkongen Chlodevig og henrettet af denne.

Sybaris, en i det 8de Aarh. f. Kr. af Grækerne grundet Koloni i Nedreitalien, hvis Indbyggere gjorde sig berygtede ved sit overdaadige, udsvævende Liv. Deraf Ordet Sybarit, som betegner en Vellystling, Dranker, Fraadser.

Sybel, Heinrich von, tysk Historiker, f. 1817, studerede i Berlin og blev, efter at have indehavt Lærerstillinger ved Universiteterne i Bonn og Marburg, 1856 Professor i München og 1861 i Bonn. 1876 blev han Rigsarkivar i Berlin, hvilket han endnu (1885) er. Af hans historiske Skrifter, som alle er af betydeligt Værd, kan nævnes: „Geschichte des ersten Kreuzzugs", „Geschichte der Revolutionszeits 1789—1800" og „Historische Zeitschrift".

Sybille, se Sibyller.

Sydenham (udt. Sidnhæm), en af Londons sydlige Forstæder, i Grevskabet Kent, med 20,000 Indb., bekjendt ved det berømte Krystalpalads, som opførtes her 1852—1854 og indeholder en af

Verdens største Samlinger for Kunst, Videnskab, Industri og Kulturhistorie.

Sydenham (udt. Sidnhæm), Thomas, berømt engelsk Læge, f. 1624, d. 1689, studerede Medicin i Oxford og nedsatte sig derefter som Læge i London. Han var den første, som paaviste de akute Sygdommes epidemiske Optræden, og førte derved Lægevidenskaben et stort Skridt fremad.

Syderøerne, tidligere det norske Navn paa Hebriderne (s. d.).

Sydhavet, d. s. s. Stillehavet (s. d.).

Sydishavet, se Ishav.

Sydkarolina, en af de Forenede Stater i Nordamerika, omgives af Atlanterhavet og Staterne Nordkarolina og Georgia. Størrelsen er 88,056 km.² og Indbyggerantallet 997,000, hvoraf næsten Halvdelen Farvede. I den nordvestlige Del er Landet bjergfuldt, da det gjennemskjæres af Alleghanyskjædens Udløbere. Østefter sænker Terrænet sig og gaar ved Kysten over i et fladt, sandet Lavland, som paa sine Steder er opfyldt af Sumpe. Floderne har ikke nogen betydelig Størrelse; de vigtigste er Savannah, som danner Statens Nordgrænse, Edisto Santee og Great Pedee. De er imidlertid seilbare paa længere Strækninger og saaledes af stor Betydning for Samfærdselen. Næringsveiene er Landbrug og Bergverksdrift; den sidste omfatter især Udvinding af Guld samt Bly og Jern. Landbrugsprodukterne er hovedsagelig Mais og de almindelige Kornsorter samt Ris og Bomuld. Industri og Handel er livlig, og Hovedartiklerne for Udførsel er Trælast, Ris og Bomuld. Den vigtigste Handelsstad er Charleston. Til Kongressen sender Staten 2 Senatorer og 5 Repræsentanter. Hovedstad Kolumbia, med 10,000 Indb. — Indtil 1729 var Sydkarolina, Nordkarolina og Tennessee én Stat, men førstnævnte opnaaede da, tildels paa Grund af den stærke Indvandring, en selvstændig Stilling i Unionen. Dens lovgivende Forsamling holdt ved flere Leiligheder stærkt paa de enkelte Staters størst mulige Selvstændighed, og Sydkarolinas Udtræden af Unionen 1860 gav Stødet til den amerikanske Borgerkrig. Den gjorde haardnakket Modstand, og efter Freden var den i 3 Aar styret af en militær Myndighed, indtil den gik ind paa Slaveriets Ophævelse.

Sydkorset, Stjernebillede paa den sydlige Himmelkugle, har sit Navn af fire i Korsform staaende klare Stjerner.

Sydlys, se Nordlys.

Sydney, uregtig **Sidney** (udt. Sidni), Hovedstad i den engelske Koloni Nysydwales i Australien, ved Bugten Port-Jackson paa det australske Fastlands Østkyst, har 190,000 Indb. Dens nyere Dele er prægtigt bebyggede, og som Handelsstad er den en af de betydeligste paa den sydlige Halvkugle. De vigtigste Udførselsartikler er Guld, Korn, Kvæg, Uld, Stenkul, Talg og Fedevarer. Byen anlagdes 1788 af Englænderne.

Sydow, Theodor Emil von, tysk Geograf, f. 1812, d. 1873, blev 1830 Løitnant i den preussiske Armé og 1833 Lærer ved den attende Divisions Krigsskole. 1867 overtog han Ledelsen af den geografisk-statistiske Afdeling af Generalstaben. Hans geografiske Karter er fortrinlige Arbeider, som overalt har vundet fortjent Anerkjendelse.

Sydpol, se Poler.

Sydpolarlandene kaldes med et fælles Navn de Lande, som ligger søndenfor den sydlige Polarkreds. Deres Udstrækning og Forhold er langt mindre kjendte end Nordpolarlandenes, da Kulden, som er endnu stærkere der end under samme Bredegrader nordenfor Ækvator, vanskeliggjør Undersøgelsen. Man véd imidlertid, at der findes Landstrækninger i Sydishavet, og enkelte Punkter er blevne beseilede og kartlagte. Af disse kan nævnes Alexandersøen og Petersøen paa 70° s. Br. omtr. ret i Syd for Ildlandet; disse opdagedes 1820 af en russisk Expedition under Bellingshausen. Endvidere Grahams Land og Biscoeøerne syd for Kap Horn (opdaget 1831 af Englænderen Biscoe), Adelielandet, Viktorialandet m. fl. Endel Videnskabsmænd helder til den Anskuelse at der i den Isørken, som omgiver Sydpolen befinder sig et større Fastland. En Mærkelighed ved Sydpolarlandene er den, at ved den 55de Bredegrad, altsaa den samme Brede, som tilsvarer det nordlige England og Østersjøens Sydkyst, ophører al menneskelig Beboelse, uagtet de Existensmidler, som de nordlige Polarlande har at byde, ogsaa forekommer i Sydishavet. Om Sommeren gaar der fra dette en stærk Strøm mod Nord, hvilken fører med sig store Ismasser, som tildels endog kan nærme sig Afrikas Sydspids.

Syd-Shetland, Ogruppe i Atlanterhavet, syd for Kap Horn, mellem 61° og 63° s. Br. samt 40° og 44° v. L. Øerne er af vulkansk Oprindelse og paa Grund af sin sydlige Beliggenhed fordetmeste ufrugtbare. De største af dem er Clarence, Cornwallis, Elephant, Bridgman, Nelson m. fl. Ved Øerne er der en Mængde større Havpattedyr og Fugle, og paa en af dem findes flere varme Kilder.

Sydvaranger, Prestegjeld i Finmarkens Amt, ved den russiske Grændse.

Syenit, en haard, kornet Bjergart, der nærmest er beslægtet med Granit og bestaar af Hornblende, Feldspat og tildels Kvarts og Glimmer. Den er temmelig haard, samt modtagelig for Politur, hvorfor den anvendes paa samme Maade som Graniten. Den vakreste Syenit findes ved Syene i Øvreægypten (deraf Navnet); forøvrigt forekommer den flerested i Tyskland, Sverige, Grønland m. fl. I Norge findes Syenit ved Laurvig og Fredriksværn og flere Steder.

Syfax, Konge i det vestlige Numidien, var i den anden punisk Krig Kartagernes Allierede. Han blev slagen og fanget af Massinissa og døde som Fange i Rom.

Syfilis eller **venerisk Syge** (Lues), en kronisk Hudsygdom, som opstaar ved at et eget Giftstof indføres i Blodet og efterhaanden angriber alle Legemets indre og ydre Organer. I Regelen overføres Smitten ved det naturlige Samleie, men det kan ogsaa ske paa andre Maader, dog maa Giftstoffet komme i direkte Berøring med et af de hudløse Steder; paa hel Hud er det virkningsløst. Sygdommen optræder paa forskjellige Maader og har saa at sige flere Udviklingstrin. Dens første Tegn er den saakaldte „inducerede" (haarde, syfilitiske) Schanker, et Saar af egen Beskaffenhed paa det smittede Sted, ledsaget af Opsvulmen af de nærmest liggende Lymfekjertler; dette Saar, hvis Bund i Regelen er haard og fortykket, maa adskilles fra den „bløde" Schanker,

som ogsaa er Følge af Smitte, men sædvanlig allerede mærkes nogle Dage efter Samleiet, og næsten aldrig har saakaldet sekundær Syfilis til Følge. Den haarde Schanker derimod iagttages ofte først 3—5 Uger efter Smitten og paafølges efter nogle Ugers eller Maaneders Forløb af den „sekundære" Syfilis, der giver sig tilkjende ved Hududslet (Syfilider), Opbovnen af Lymfekjertlerne paa forskjellige Steder af Legemet, Smerter i Halsen og Øiet som Følge af Betændelse, osv. Hvis det ikke lykkes at helbrede Sygdommen paa dette Stadium, gaar den omsider over til det tertiære. Under dette faar Patienten Smerter i og Fortykkelse af Benene som Følge af Betændelse; væmmelige Saar opstaar paa forskjellige Steder, især paa Slimhinderne, samt Betændelse i flere af de indre Organer. Paa dette Stadium kan Sygdommen endog medføre Døden. Foruden ot udbredes ved Smitte kan den ogsaa arves i nedadstigende Linie. — Naar den syfilitiske Sygdom opstod, véd man ikke; en større Udbredelse fik den først i Slutningen af det 15de Aarh. under den franske Konge Karl den ottendes Beleiring af Neapel, idet den anrettede store Ulykker blandt Franskmændene. I den sidste Tid har flere fremragende Videnskabsmænd, i Norge Professor Carl Vilhelm Boeck (s. d.), indlagt sig Fortjenester ved sine Forskninger over denne Sygdoms Aarsager og Natur. — Flere Sygdomsformer, navnlig i Norge Radesygen og i Holsten Marskſygen, er i det væsentlige tertiær Syfilis.

Sygdom, en Forstyrrelse i den normale Tilstand, foraarsaget ved Forandringer i Organismen. Sygdomslære, se Pathologi.

Sygehus, et for offentlig eller privat Regning indrettet Hus til Modtagelse, Behandling og Forpleining af Syge. Hyppigst indlægges de Patienter, som enten paa Grund af smitsom Sygdom eller af andre Aarsager bør forflyttes fra Hjemmet. I Norge haves en hel Del kommunale Sygehuse saavel i Byerne som paa Landet; ved flere af dem er ansat en særskilt Læge, som lønnes af Kommunen. Smlgn. Hospital.

Sygnafylke, det ældre Navn paa Sogn (s. d.)

Sykofant (gr.), oprindelig en Lurer, Angiver, betegnede i Athen dem, som var ansatte til at paase, at Forbudet mod Udførsel af Figen fra Attika blev overholdt; en Oretuder, Bagtaler; Lovtrækker, Skarnsmenneske.

Sylblad (Sabularia aquatica), Plante af de Korsblomstredes Familie, med indtil 2 Tommer høi Stilk, hvide, klasestillede Blomster og sylformede Rodblade. Den voxer ved Vandbredder.

Sylfer, ifølge Paracelsisterne (se Paracelsus) Luftens Elementæraander, som staar midt imellem immaterielle og materielle Væsener; Sylfider, de kvindelige Luftaander.

Syllogisme, en efter Logikens Regler formet Slutning. Der er i Almindelighed to forudsatte Domme eller Udsagn (Forudsætninger, Præmisser) hvoraf en tredie (Slutningssætningen, Konklusionen eller Conclusum) udledes. Dette sker derved, at den sidstes Subjekt (Underbegrebet, terminus minor) forbindes med et Prædikat (Overbegreb, terminus major) paa Grund af, at begge i Præmisserne sees forbundne med en Fællesbestemmelse (Middelbegreb, terminus medius). Den ene Præmisse indeholder nemlig Middelbegrebets Forbindelse med Overbegrebet og kaldes derfor Oversætning, den anden det samme Middelbegrebs Forbindelse med Underbegrebet og heder Undersætning. F. Ex. alle Mennesker er bestemte til Frihed, Negrene er Mennesker; altsaa er Negrene bestemte til Frihed. Her er „bestemte til Frihed" Overbegrebet, Mennesker Middelbegrebet og Negrene Underbegrebet. Det ses let, at det blandt andet kommer væsentlig an paa, at det i begge Præmisser forekommende Middelord virkelig er et og samme Begreb og ikke blot et Ord, som tages i forskjellig Betydning, hvorved en skuffende Sofisme opstaar. — Syllogistiske Figurer er forskjellige Former af Slutningen, som beror paa Middelbegrebets forskjellige Stilling i Præmisserne. Aristoteles, der først har udviklet Slutningens Theori (Syllogistik), har fundet tre saadanne Figurer: den første, hvor Middelbegrebet er Subjekt i Oversætningen og Prædikat i Undersætningen (M er P, S er M, altsaa S er P), den anden, hvor Middelbegrebet er Prædikat i begge Præmisser (P er M, S er M, altsaa S er P), den tredie, hvor Middelbegrebet er Subjekt i begge Præmisser (S er P, S er M, altsaa S er P). Hertil er senere føiet en fjerde, som er den omvendte af den første. I den Hegelske Logik er Ordenen mellem anden og tredie Figur ombyttet. Kun den første Figur bringer et sikkert almindeligt bekræftende Resultat; i anden og tredie Figur kan man med Sikkerhed kun komme til en benegtende eller særskilt (partikulær) Slutning, iøvrigt kun til større eller mindre Sandsynlighed (Analogi og Induktion). Ved Siden af den her betragtede Syllogisme, der nærmest er kategorisk, udgaaende fra kategoriske, ɔ: bestemt og ubetinget udsigende Forudsætninger, har man ogsaa den hypothetiske og den disjunktive Syllogisme, hvor Oversætningen er en hypothetisk (betinget) eller disjunktiv (mellem to Modsætninger aaben staaende) Dom. For disse Syllogismer er nogle særskilte Regler.

Sylt eller **Sild**, Ø ved Slesvigs Vestkyst, 110 km.² stor, med 3,000 Indb., der fornemmelig ernærer sig som Fiskere og Sjømænd.

Syltoppene, Fjeldparti i Jemtland i Sverige, ved Grændsen mod Strinde og Selbo Fogderi i Søndre Trondhjems Amt, 1,800—1,850 m. høie. Her var det, at den svenske Armé under General Armfelt paa sit Tilbagetog fra Norge 1718 overfaldtes af et rasende Uveir, hvorved en Del af Hæren, omtr. 600 Mand, tilsatte Livet.

Sylvester, Navn paa tre Paver. Sylvester den første, den hellige, var Pave 314—35; hans Minde feires i den katholske Kirke Nytaarsaften. Han omvendte Konstantin den store. — Sylvester den anden (Pave 999—1003) var født i fattige Kaar, men erhvervede sig ved sin store Lærdom almindelig Anseelse, saa at han blev Lærer, først for Keiser Otto den andens Søn og senere for den franske Kronprins Robert, Hugo Capets Søn. Derefter var han en Tid Erkebiskop i Rheims, senere i Ravenna. — Sylvester den tredie valgtes til Modpave mod Benedikt den niende, men afsattes faa Maaneder efter sit Valg og regnes ikke med blandt Paverne.

Sylvia, en af Planetoiderne.

Sylvin, naturligt Chlorkalium, udvindes især i store Mængder i Galizien.

Sylvius, Franz, hollandſk Kemiker, f. 1614, d. 1672, ſtuderede i Leyden og blev 1660 Profeſſor i Medicin ſammeſteds. Han er den egentlige Grundlægger af den iatrokemiſke Videnſkab og har fremſtillet denne i ſine Skrifter „Disputationum medicarum decas“ og „Praxeos medicæ idæa nova“.

Symaſkiner. I lang Tid blev der i forſkjellige Lande gjort Forſøg paa at konſtruere en Maſkine, ſom kunde afløſe den beſværlige og tidsſpildende Haandſyning, men disſe Forſøg lykkedes først fuldkommen henimod Midten af indeværende Aarh. I Begyndelſen af ſamme konſtruerede vel Englænderne Stone og Henderſon, Østerrigeren Madersperger, Franſkmanden Thimonnier og Amerikaneren Hunt enſlags Symaſkiner, men ingen af disſe viſte ſig praktiſk brugbare. Opgaven kunde først ſiges at være løſt, da Elias Howe i Boſton 1845 opfandt den nu brugelige Maſkinnaal ſamt Gjennemføringen af en anden Traad under Tøiet gjennem en af Naaletraaden dannet Sløife. Hans Maſkiner var imidlertid mindre fuldkomne, og først da Amerikaneren Iſaak Singer 1851 havde givet dem en væſentlig forbedret Konſtruktion, begyndte de at faa almindelig Anvendelſe. Howes Maſkine dannede imidlertid Grundlaget for den Singerſke, og da Howe havde Patent paa ſin Opfindelſe, blev Singer nødt til at betale ham en Afgift; det ſamme var Tilfældet med to andre Symaſkinfabrikanter, nemlig Wheeler & Wilſon og Grover & Baker. De fire Konkurrenter indgik imidlertid en mindelig Overenskomſt, og nu anſattes Symaſkinerne hvert Aar i millionvis; ſaaledes afleverede alene den Singerſke Fabrik, ſom imidlertid var gaaet over til et Aktieſelſkab, i 1880 over en halv Million Maſkiner. Sidſtnævnte Aar var Antallet af de i Amerika forfærdigede Symaſkiner næſten fire Millioner. Europa har allerede for flere Aar ſiden begyndt at konkurrere med Amerika paa dette Felt, iſær England og Tyſkland. — De forſkjellige Symaſkiner kan inddeles i to Hovedgrupper: Kjædeſtingsmaſkiner, hvoraf haves enkelttraadede og dobbelttraadede, og Stikkeſtingsmaſkiner, ſom igjen deles i Skyttemaſkiner og Gribemaſkiner. De enkelttraadede Kjædeſtingsmaſkiner er en Opfindelſe af Firmaet Willcox & Gibbs i Filadelfia; de dobbelttraadede leveres iſær af Grover & Baker. Stikkeſtingsmaſkinernes meſt renomerede Fabrikanter er Singer ſamt Wheeler & Wilſon. Maſkinernes opfindelige Bevægelſe ſkete ved Trædning med Foden, men i den ſenere Tid er Haandſymaſkinerne mere og mere komne i Brug, hvorved Bevægelſen ſker ved, at man med den ene Haand dreier et Hjul. — Det er ikke længere alene i Skrædderfaget, at Symaſkinen benyttes; ogſaa i Skomager-, Sadelmager-, og Hattemagerhaandværket er den bleven anvendelig, ligeſom man ogſaa har konſtrueret Maſkiner til Syning af Handſker, Straahatte m. m.

Symbol, udvortes Kjendetegn, Løſen, Parole, Sindbillede; et Kirkeſamfunds offentlige Bekjendelsesſkrifter, ſom indeholder dets Tro og Lære. I denne Forſtand ſkjelnes der mellem de økumeniſke (almindelige) og de konfeſſionelle (ſærlige) Symboler. Af de førſtnævnte haves tre, nemlig det apoſtoliſke, det Nicæno-Konſtantinopolitanſke og det Athanaſianſke Symbolum. De konfeſſionelle Symboler er gjerne forſkjellige for de forſkjellige Kirkeſamfund. Den norſke Kirkes ſymboliſke Bøger, hvilke ogſaa gjelder ſom ſaadanne i alle lutherſke Kirkeſamfund, er, foruden de økumeniſke, den augsburgſke Konfeſſion og Luthers mindre Katekismus.

Symbolik, Fremſtilling af aandelige Ting paa en ſindbilledlig Maade; Underſøgelſe og Forklaring af den kriſtne Kirkes Læreſætninger; ogſaa Læren om de ſymboliſke Bøger. — Symboliſk, ſindbilledlig; hørende til den kriſtne Kirkes Troesbekjendelſe.

Syme, James, ſkotſk Kirurg, f. 1800, d. 1870, ſtuderede i Edinburgh og blev 1833 Profeſſor i kirurgiſk Klinik ſammeſteds. Han var en fremragende Videnſkabsmand paa Kirurgiens Omraade og uddannede mange dygtige Mænd i dette Fag.

Symfoni (Samklang), et Toneſtykke for mange Inſtrumenter eller for et helt Orkeſter.

Symmakus, Pave 498—514. Under hans Regjeringstid afholdtes Palmeſynoden, der var ſammenkaldt for at underſøge endel Myrderier, ſom var blevne forøvede ved hans Valg, og ſom han beſtyldtes for at have foranſtaltet.

Symmakus, Quintus Aurelius, romerſk Taler, levede i Slutningen af det 4de og Begyndelſen af det 5te Aarh. e. Kr. Endel af hans Skrifter er opbevarede og er af megen Vigtighed for den Tids Hiſtorie.

Symmetri, Overensſtemmelſe mellem Delene og det hele; rigtigt Forhold. — Symmetriſk Funktion, i Mathematiken en Funktion (ſe Mathematik) af flere variable Størrelſer, ſom forbliver uforandret, om disſe ombyttes. Saaledes er Summen $x + y + z$ en ſymmetriſk Funktion af x, y og z, eftersom Addendernes Orden lader Summen uforandret.

Sympathi, Medlidelſe, Medfølelſe; en vis Overensſtemmelſe mellem to Perſoner eller deres Tilbøielighed for hinanden uden ydre Grund (modſat Antipathi, ſ. d.); i Lægekunſten Smerte i en Legemsdel, grundet paa Smerte i en anden. — Sympathiſere, have lige Følelſe med, ſtemme overens med. — Sympathiſk, medfølende, ligeſtemt, deltagende; lønligt virkende.

Symposion, hos de gamle Grækere et Drikkelag efter Maaltiden, Gilde.

Symptom, Tegn, Forbud, Varſel; iſær en Sygdoms Kjendetegn.

Symptomatilogi eller **Semiotik**, Læren om Sygdomstegn.

Symre (Anemone), Plante af Ranunkelfamilien, med krybende Rodſtok, 5—9bladet Blomſterdække og tre kransſtillede Svøbblade. Den voxer i Krat og ſkyggefulde Skove. Af de tre Arter, ſom forekommer i Norge, har én blaa, én hvide og én gule Blomſter; den førſte (Anemone hepatica) kaldes almindelig Blaaveis.

Syn, ſe Art. Øie og Sanſer.

Syn, i den nordiſke Gudelære en af Aſynjerne.

Synaale forfærdiges dels af Staaltraad, dels af Jerntraad, ſom under Arbeidet hærdes til Staal. Traaden haſpes op paa en ſtor Cylinder og klippes derpaa op i Stykker paa to Naales Længde; derpaa rettes Stykkerne i en Rettemaſkine, ſlibes ſpidſe paa begge Ender, hvilket nu ogſaa foregaar ved Maſkine, og overklippes derefter paa Midten ved en Maſkinſax. Den ſtumpe Ende ſlaaes lidt flad, og Øiet gjennemſlaaes ved en

spids Staalstift. Derpaa hærdes Naalene, idet de lægges paa Jernplader og ophedes til svag Rødglødhede, hvorefter de afkjøles i Vand eller Olie. Det vidtløftigste og vanskeligste Arbeide, som sidst udføres, er Skuringen og Poleringen. Naalene lægges paa grovt, tæt Lærred i flere Lag over hverandre, og mellem Lagene strøes Sand eller Smergelpulver, hvorpaa det hele gydes over med Roeolie, og Lærredet syes sammen saa at Sækken, hvori Naalene befinder sig, faar et pølselignende Udseende. En saadan Sæk kan indeholde en halv Million Naale. Flere Sække bringes samtidig i Skuremøllen, hvor de bearbeides omtrent som paa en Rulle. Efter 8—10 Timers Forløb tages de ud af Møllen og renses med Sagspaan. Denne Behandlingsmaade maa gjentages indtil 10 Gange, idet man for hver Gang anvender finere Skurepulver og sidste Gang kun tørt Klid. Derefter kommer Sorteringen og Indpakningen. Flere af disse Arbeider udføres af Kvinder og Børn. — De største Synaalefabriker findes i Tyskland og England, og flere af dem beskjeftiger over 500 Arbeidere. De engelske Synaale har længe været ansete for de bedste, men de tyske staar i enhver Henseende ved Siden af dem.

Synagoge, hos Jøderne det gudstjenstlige Forsamlingssted; jødisk Bedehus. Efter Opførelsen af det andet Tempel byggede Jøderne Synagoger paa forskjellige Steder i Landet, og senere ogsaa udenfor Palæstina.

Synd, i religiøs Forstand Overtrædelse af Guds Lov eller Undladelse af at efterkomme hans i den hellige Skrift aabenbarede Villie. Ifølge den kristelige Religion er alle Mennesker Syndere, dels paa Grund af vore første Forældres Fald (Arvesynd), dels fordi Menneskets ved dette Fald fordærvede Natur ikke ved egen Kraft kan afstaa fra at synde i Gjerning, Ord eller Tanker (den gjørlige Synd). Det er derfor kun ved i Troen at tilegne sig Kristi Naade, at Mennesket befries fra Synden og bliver skikket til Samfund med Gud.

Syndikus, retskyndig Befuldmægtiget, beskikket af en Korporation, et Laug eller en By til Besørgelse af Vedkommendes retslige Anliggender; en By- eller Raadstueskriver. — Syndikat, en Syndikus's Embede; ogsaa en Raadsforsamling i et vigtigt Statsanliggende.

Synsforladelse, se Absolution.

Synedrium eller **Sanhedrin** (det høie Raad), hos Jøderne en Domstol, som havde at dømme i alle høiere Retsspørgsmaal og tillige udgjorde den øverste Myndighed i administrativ Henseende. Den antages at være bleven stiftet paa Esras Tid, og talte 71 Medlemmer af de mest ansete Klasser som Ældste, Skriftlærde og Præster.

Synekdoke (gr.), en rethorisk Figur, hvorved kun en Del af det hele nævnes for at betegne dette, en Art for at betegne Slægten, eller omvendt, f. Ex. Dør for Hus, Kjøl for Skib, Dolk for Vaaben, Ansigt for Person osv.

Syneki, i Lægekunsten Delenes feilagtige Forbindelse eller Sammengroning.

Synergi, Medvirkning, Hjelp; — Synergismus, den Lære, at Mennesket selv kan bidrage til sin Omvendelse og Salighed. I Reformationens første Tid forfegtede Melanchton og hans Disciple denne Lære, medens Luther paastod, at det kun var Troen, som kunde frelse Mennesket. Læren forkastedes i Konkordieformelen.

Synesis, Forstand, Klogskab; i Grammatiken en Ordføining, hvorved der ikke sees paa Ordet, men paa Meningen.

Synkope, i Grammatiken et Ords Forkortning ved Udeladelse af Bogstaver i Midten (f. Ex. Negre for Negere, Verdner for Verdener; i Musiken en Accentforflytning, hvorved en svag Taktdel forlænges henover den stærkere. — Synkopalfeber, en Feber, hvis Anfald er ledsagede af Besvimelse.

Synkratisk Monarki, en Statsforfatning, hvori Folkets Repræsentanter er delagtige i Udøvelsen af den høieste Myndighed.

Synkretisme, Sammenslutning, betegner et Forbund mellem to Modstandere til Bekjæmpelse af en tredie Modstander.

Synkronismus, Sammenstilling af samtidige Personer og Begivenheder.

Synode, en Forsamling, som er valgt eller kommen sammen for at afgjøre vigtige kirkelige Anliggender; Kirkeforsamling, Kirkemøde. — Den hellige Synode, se Art. Rusland. — Synodalforfatning, se Presbyterialforfatning under Presbyter.

Synodisk Omløbstid, den Tid, som medgaar mellem hvergang to Himmellegemer, i Forhold til et tredie, atter kommer i den Stilling, at de befinder sig i én Retning; Maanens synodiske Omløbstid, d. v. s. Tidsrummet mellem hver Ny- eller Fuldmaane, er saaledes omtr. 29½ Døgn.

Synonym, enstydig, af beslægtet Betydning. — Synonymik, Lære om enstydige Ord.

Synopsis, Oversigt, Udkast, kort Begreb eller sammenlignende Oversigt af en Videnskab. Synoptiske Evangelier kaldes Matthæus, Markus og Lukas Evangelium, fordi de paa flere Steder stemmer overens i Gjengivelsen af sine Fortællinger, ja endog ofte bruger samme Udtryk.

Syntax, Læren om Sætningernes Ordforbindelse samt om deres Forbindelse indbyrdes.

Syntese eller **Synthesis** (gr.), Sammenstilling, Forbindelse, modsat Analysis; Forbindelse af Forestillinger til Begreber, af disse til Domme og af disse igjen til Slutninger. I Kemien betegner Ordet Syntese Fremstilling af en kemisk Forbindelse umiddelbart af Grundstofferne. — Synt(h)etiske Sprog, saadanne som udtrykker de grammatiske Forhold ved Endelser, f. Ex. Latin, modsat analytiske Sprog, d. e. saadanne, som istedenfor Bøiningsendelser bruger særskilte Formord, f. Ex. Fransk. — Synthetismus, en Lære, som fører fra Aarsagerne til Virkningerne eller fra det almindelige til det særlige.

Synæresis, i Orthografien to Vokalers Sammentrækning til én Stavelse, f. Ex. ei, au.

Syra, en af de kykladiske Øer i Ægæerhavet, er 110 km.² stor, med 27,000 Indb. Den er steil, men meget frugtbar og frembringer bl. a. ypperlig Vin samt Frugt. Den hed tidligere Syros.

Syracuse, By i Staten New-York i Nordamerika, med 52,000 Indb. og betydelig Industri i Maskiner og Tøier. Byen er smukt bebygget.

Syrakus, nu **Sirakus** (s. d.), i Oldtiden en af de mest blomstrende og navnkundigste Byer paa Sicilien, blev 734 f. Kr. anlagt af Udvandrere

fra Korinth. Den svang sig snart op til betydelig Magt og Rigdom og havde egne Konger. Indbyrdes Stridigheder svækkede den imidlertid, og da den i den anden punisse Krig tog Parti for Karthagerne, blev den 212 f. Kr. erobret af den romerske Feltherre Claudius Marcellus, hvorefter den stedse gik mere og mere tilbage. Se Sirakus.

Syr-Darja, se Sir-Darja.

Syre (Rumex), Planteslægt af de Tofrøbladedes Orden, med 3—6bladet Blomsterdække og fladtrykte eller trekantede Frugter. I Norge forekommer flere Arter.

Syrer, i Kemien Vandstofforbindelser, som enten er flydende, luftformige eller faste, tildels krystallinske. De har alle en sur Smag og danner sammen med Alkalier, Jordarter og Metaller de saakaldte Salte (s. d.). Herhen hører Svovlsyre, Fosforsyre, Kiselsyre (se Silicium).

Syresalt, se Oxalsyre.

Syrien (nu Soristan), tyrkisk Provins i Asien langs Middelhavets Østkyst, begrændses af dette og det petræiske Arabien (Palæstina), den syrisk-arabiske Ørken samt Lilleasien. Størrelsen er ca. 171,000 km.^{2} og Folkemængden anslaaes til 2¼ Mill. Landet er for en stor Del Høiland, med tildels betydelige Bjergtoppe; fra Syd mod Nord strækker sig to særskilte Fjeldsystemer parallelt, nemlig Libanons og Antilibanons Fjeldkjæder. Mellem disse findes en dyb Sænkning, det saakaldte Cølesyrien (Hulsyrien). Klimatet er hedt og Jordbunden fordetmeste frugtbar, saa at de almindelige Sydfrugter trives overalt; dog hersker der ofte Mangel paa Regn. De mod Arabien grændsende Dele er imidlertid fordetmeste golde og ufrugtbare. Den største Del af Befolkningen bekjender sig til den muhamedanske Religion, dog findes der et ikke ubetydeligt Antal Kristne (Grækere, Armeniere, Maroniter osv.). Landets naturlige Hjelpekilder er paa Grund af den slette Styrelse og Befolkningens Tilbøielighed for Nomadelivet lidet kjendte og udnyttede. Det arabiske Sprog er Hovedsproget, da det Syriske næsten aldeles er fortrængt. Hovednæringsveiene er Landbrug og Handel samt nogen Industri; Bomulds- og Vindyrkningen er ogsaa af Betydning, ligesaa Silkeavlen. De vigtigste Byer er Aleppo, Damaskus og Beirut, hvis Handel fornemmelig omfatter Silke, Bomuld, Uld, Tobak og Sesam. — Historie. Syrien kaldtes paa Semitisk Aram, efter hvilket de ældste kjendte, semitiske Indbyggere kaldtes Aramæer. De havde tidlig tilegnet sig en ikke liden Kultur, og allerede paa Abrahams Tid (ca. 2000 f. Kr.) omtales de som boende i Byer; af disse nævnes allerede i den graa Oldtid Damaskus (s. d.) og Baalbek (Heliopolis [s. d.]). Med sine Naboer Jøderne laa Syrerne ofte i Strid, og Kong David erobrede det meste af deres Land. Men kort efter rev de sig løs igjen og førte nu idelige Krige med Jøderne, indtil den assyriske Konge Tiglath Pilesar 740 f. Kr. gjorde Landet til en assyrisk Provins, hvorved det fik Navnet Syrien. 606 indlemmedes det i Babylonien, 538 i Persien og blev ved dette Riges Fald 333 en Del af Alexander den stores vidtløftige Monarki. En Tid efter Alexanders Død blev Syrien Hovedsædet for Seleukidernes (s. Seleukos) store Rige, men deres Herredømme omstyrtedes 83 af Kong Tigranes af Armenien, som 64 maatte afstaa Landet til Rom. Nu blev det en romersk Provins indtil ca. 260 e. Kr., da Odenathus og Zenobia oprettede et selvstændigt Rige. Men 273 blev Romerne paany Herrer i Syrien, som ved Rigets Deling kom til at tilhøre det østromerske Rige. Perserne og senere Araberne søgte at gjøre sig til Herre over Landet, og de sidste erobrede det 636, idet Omaijaderne (s. d.) valgte Damaskus til sin Residensstad. Senere gjorde Seldschukerne sig til Herrer i Syrien, og under Korstogene var Landet en kort Tid i Korsfarernes Hænder, indtil det kristne Herredømme i Lilleasien omstyrtedes af Tyrkerne. 1517 underlagde Sultan Selim den første sig Landet og gjorde det til en tyrkisk Provins, hvad det senere med faa Afbrydelser har været. De Kristnes Vilkaar har i Syrien som overalt, hvor den fanatiske Muhamedanisme er den raadende Magt, været haarde. Vistnok har de europæiske Magter tvunget Tyrkerne til at vise Tolerance ligeoverfor Anderledestroende, men de har ikke kunnet forhindre, at der af og til har opstaaet blodige Religionsforfølgelser. En saadan udbrød 1860 og kostede flere tusen Kristne Livet, og Myrderierne var vistnok blevne meget større, dersom ikke den ædle Abd-el-Kader havde anvendt hele sin Indflydelse for at stanse Blodsudgydelsen. 1861 ansattes en kristen Guvernør paa Libanon.

Syrin (Syringa vulgaris), Busk af Oliefamilien, med hjerteformede, helrandede Blade, pyramideformet Top og talrige, stærktlugtende Blomster, hvis Farve enten er hvid eller violet. Den her nævnte og flere andre Arter dyrkes i Haverne paa Grund af sit vakre Blomsterflor og sin behagelige Lugt.

Syrinx, i den græske Mythologi en arkadisk Nymfe, der forfulgt af Pan forvandledes til Siv. Af dette dannede Pan sig en Fløite, som han gav Navnet Syrinx.

Syriske Kirke. Syrien var det første Land, hvor Kristendommen prædikedes udenfor Palæstina, og i det 2det, 3die og 4de Aarh. e. Kr. bestod her en blomstrende kristen Kirke, ligesom ogsaa forskjellige Videnskaber dyrkedes. Men fra det 5te Aarh. indsneg sig Vranglære i Kirken, og dermed begyndte dens Forfald. De kristne Menigheder spaltedes i flere fra hverandre afvigende Troessamfund, der indbyrdes modarbeidede hverandre, og da Landet kom under Muhamedanernes Herredømme, hendøde Kristentroen mere og mere. De kristne Samfund, som fortiden findes i Syrien, er dels Jakobiter, dels Nestorianere og dels Maroniter (s. d. Art.).

Syriske Kristne, Fællesnavn for de kristne Troessamfund i Orienten, indbefatter Maroniterne paa Libanon, Jakobiterne i Mesopotamien, de saakaldte Thomaskristne i Indien m. fl.

Syriſk Sprog og Literatur. Det syriske eller aramæiske Sprog er en Gren af den semitiske Sprogstamme. Dets Blomstringstid falder i det første Aartusen efter Kristus, da det taltes over næsten hele Lilleasien. Nu er det omtrent forsvundet som Talesprog, idet det er blevet fortrængt af det Arabiske; kun paa et Par Steder i Kurdistan lever Syriſken endnu som Talesprog under Navn af Ny-Syriſk. — Af den ældste syriske Literatur er kun en ubetydelig Del bleven opbevaret til vor Tid. Allerede i de første Aarh. e. Kr. udviklede der sig i Syrien en righoldig Literatur, fordetmeste af religiøst Indhold (Bibel-

oversættelser, Dogmatik osv.); senere begyndte Filosofien at hævde sin Plads, ligesom Oversættelser af fremmede Klassikere blev mere og mere udbredte. Den berømteste syriske Lærer og Theolog i det 4de Aarh. var Efrem Syrus. I det 8de og 9de Aarh. var det især Nestorianerne, som lagde sig efter de boglige Videnskaber, og en syrisk Skole, der især befattede sig med Naturvidenskaberne, blev dannet i Harran. Af theologiske Lærde i den Tid kan nævnes Moses Barkiso og Johannes Bar-Susan. Men fra det 10de Aarh. begyndte det at gaa tilbage med den syriske Literatur, ligesom Sproget mere og mere fortrængtes af Arabisk. — I Rom, London, Paris og Berlin opbevares fortiden mere eller mindre rige Samlinger af den syriske Literatur, deriblandt mange ældre Haandskrifter. I den senere Tid er der ogsaa udgivet en Del Prøver af Ny-Syrisk.

Syrjæner, tidligere et meget udbredt finsk Folkeslag i det østlige Rusland og i Sibirien, er nu fordetmeste gaaet op i de omboende Folkestammer.

Syrmien, tidligere et selvstændigt Hertugdømme i Slavonien, udgjorde Halvøen mellem Donau, Drau og Sau.

Syrte, store og **lille**, to af Middelhavet dannede Bugter paa Afrikas Nordkyst. Store Syrte begrændses af Tripolis og Barka; Lille Syrte eller Gabesbugten ligger i det vestlige Tripolis.

Syrus, Publius, romersk Mimedigter paa Kristi Tid, af hvis Digte senere er bleven gjort et rigt Udvalg af moralske Sentenser.

Sysran, By i det russiske Guvernement Simbirsk, ved Volgafloden, med 20,000 Indb. og livlig Handel, især med Kvæg.

Syssel, tidligere i Danmark Navnet paa en Distriktsinddeling, der omtrent svarede til Fylke i de to andre skandinaviske Lande. Den bestod indtil Begyndelsen af det 13de Aarh., da den efterhaanden afløstes af andre Betegnelser. Omtrent samtidig eller noget tidligere indførtes Sysselinddelingen i Norge (maaske af Kong Sverre), og ved Islands Forening med Norge ogsaa der. Til at forvalte hvert Syssel udnævntes en Sysselmand, som paa Kongens Vegne havde at styre Distriktet, oppebære de kongelige Indtægter osv. Derved ophørte i Norge Aarmandsværdigheden. Paa Island har Navnet vedligeholdt sig til vore Dage, saaledes at Sysselinddelingen nærmest svarer til det norske Herred.

System, et velordnet, hensigtsmæssig sammensat Hele (f. Ex. Verdenssystem, Solsystem, Planetsystem); Lærebygning; Forestillingsmaade; planmæssig, efter visse Grundsætninger ordnet Fremgangsmaade. — Systematisk, regelmæssig, sammenhængende, et efter videnskabelige Grundsætninger ordnet Hele. — Systematologi, Læren om videnskabelig Ordning.

Systole, kort Udtale af en lang Stavelse; i Fysiologien Hjertets Sammentrækning.

Syv, Peder Pedersen, dansk Geistlig, f. 1631, d. 1702, har indlagt sig megen Fortjeneste som Samler af de danske Ordsprog. Ogsaa som Oldgransker og Sprogmand erhvervede han sig et ansat Navn. Han var den første, som skrev en dansk Sproglære paa Dansk. Men hans vigtigste literære Gjerning var Udgivelsen af de danske (deriblandt ogsaa endel norske) Kjæmpeviser. Anders Sørensøn Vedel havde 1591 udgivet den første Samling af saadanne under Titelen „Et hundrede danske Viser". Det var en ny Udgave heraf, som Peder Syv 1695 udgav, sammen med „Et andet hundrede Viser", som han selv havde samlet. Hans Verk blev ei alene af stor literær Betydning, det blev ogsaa i egentligste Forstand en Folkebog baade i Danmark og i Norge, hvor det endnu paa mange Kanter er vel kjendt under Navn af „Kjæmpeboka".

Syvaarskrig, den nordiske, kaldes den Krig, som 1563—70 førtes mellem Fredrik den anden af Danmark-Norge og Erik den fjortende af Sverige. Ophavet til denne blodige og ødelæggende Krig, som førtes med stor Grusomhed fra begge Sider, og som vistnok lagde Grunden til det senere Nationalhad mellem Nordmænd og Svenskere, var bl. a. den, at Fredrik lod tre Kroner optage i sit Vaaben, hvilket Erik ansaa for en Krænkelse mod Sverige og en Antydning af, at de danske Konger gjorde Arvefordringer gjeldende mod Sverige. Men den egentlige Aarsag var nok den, at de to Fyrster ønskede at prøve Kræfter med hinanden. De Danske var uheldige tilsjøs, uagtet de havde saa dygtige Sjøhelte som Peder Skram, Herluf Trolle og Otto Rud; tillands gik det dem derimod heldigere. Daniel Rantzau slog 1565 en overlegen svensk Hær paa Falkenberg Hede i Halland og trængte to Aar efter ind i Østergötland, hvor han ligeledes slog Svenskerne og ødelagde Byerne Jönköping, Söderköping og Linköping. En svensk Hær under Claude Collart bemægtigede sig de norske Landskaber Jemtland og Herjedalen og drog derpaa mod Trondhjem, hvor det nordlige Norge hyldede Erik som Konge. Lensherren i Bergen, Erik Rosenkrantz, sendte imidlertid Erik Munk mod Svenskerne; han slog dem og fangede Collart paa Stenviksholm. I det sydlige Norge drog ligeledes en svensk Hær ind og betegnede overalt sin Vei med Mord og Brand. Saaledes ødelagdes Hamar Domkirke samt Oslo, men da Erik Munk kom Akershus Fæstning til Undsætning, maatte Svenskerne med stort Tab trække sig tilbage. Førend de forlod Norge, afbrændte de ogsaa Sarpsborg og plyndrede de Bygder, hvorigjennem deres Vei gik, paa det grusomste. Erik var imidlertid bleven affat i Sverige, og under hans Broder og Efterfølger Johan kom Fred istand, hvorved alt i det væsentlige blev som det var før Krigen.

Syvaarskrig, den preussiske, er det almindelige Navn paa den Krig, som Kong Fredrik den anden af Preussen 1756—63 førte med Østerrige og dets Allierede: Rusland, Frankrige, Sverige og Sachsen. Paa Preussens Side stod kun England og et Par tyske Smaastater. Aarsagen til denne blodige Krig var, at Fredrik nogle Aar før, medens Østerrige var indviklet i den østerrigske Arvefølgekrig, passede sit Snit til at nøde Keiserinde Maria Theresia til at afstaa hele Schlesien. Hun indgik derfor Forbund med de ovennævnte Stater, hvis Regenter dels havde personlige Fornærmelser at hevne, dels ønskede sat en Grændse for det fremadstræbende Preussens Magt. Men Fredrik fik Nys om hvad der var igjære og besluttede at komme sine Fiender i Forkjøbet. Med en Hær kastede han sig Sommeren 1756 ind i Sachsen, besatte Landet og indesluttede dets For-

ſvarskræfter, ſom maatte overgive ſig; næſte Aar drog han ind i Bøhmen og ſeirede ved Prag (6te Mai 1757), men tabte kort efter Slaget ved Kollin (18de Juni) og maatte trække ſig tilbage. Samme Høſt vandt han ved Roßbach (ſ. d.) en afgjørende Seier over Franſkmændene og Rigsarméen, vendte ſig derpaa mod Østerrigerne, ſom havde beſat Schleſien, ſlog dem ved Leuthen og tvang dem til at trække ſig ud af Landet. 1758 trængte han ind i Mæhren, dog uden ſynderligt Held, vendte ſig derpaa mod Ruſſerne og ſlog dem ved Zorndorf, men tabte nogen Tid efter Slaget ved Hochkirch. Et endnu større Uheld ramte Fredrik næſte Aar, da Ruſſerne og Østerrigerne i Fællesſkab tilføiede ham det blodige Nederlag ved Kunersdorf, hvilket havde tilfølge, at han maatte give Slip paa Størſtedelen af Sachſen. 1760 var han heldigere, idet han ved Seirene ved Liegnitz og Torgau gjenerholdt en Del af hvad der det foregaaende Aar gik tabt for ham. Men ſaa døde Georg den anden af England, og derved ophørte al Underſtøttelſe fra den Kant. Det ſaa nu farligt ud for Fredrik; hans Land var udarmet af den langvarige Krig, og den fiendtlige Overmagt ſaa ſtor, at han maatte indſtrænke ſig til Forſvaret. Men da døde netop Keiſerinde Eliſabeth af Rusland, og dette blev Preuſſens Redning. Eliſabeths Efterfølger var en ſaa ivrig Beundrer af Fredrik, at han ſtrax ſluttede Fred med ham og lod ſine Tropper forene ſig med Preuſſerne. Det ſidſte blev rigtignok ſnart tilbagekaldt, men Freds ſlutningen vedblev at beſtaa. Østerrige var ogſaa ſaa ſvækket, at det ønſkede Fred, og denne kom 1763 iſtand i Hubertsburg, hvorved alt blev ſom før Krigen.

Syv frie Kunſter, De, tidligere Benævnelſe paa de Videnſkaber, ſom i Regelen lærtes ved de høiere Skoler, nemlig Grammatik, Rhetorik, Dialektik, Geometri, Arithmetik, Aſtronomi og Muſik.

Syv mod Theben, i den græſke Sagnhiſtorie ſyv Helte, ſom drog mod Theben for at gjeninddøtte den fordrevne Polynikes.

Syvſover (Myoxus), Pattedyr af Gnavernes Orden, ligner Ekornet i Levemaade og bygger ligeſom dette Rede i Træerne. Om Vinteren ligger den i Dvale. Den er af Størrelſe ſom en Rotte, har graaagtig Haarbeklædning og lever af Nødder. I Syd- og Mellemeuropa forekommer den hyppig. Den er let at tæmme, men tilbringer ogſaa i tam Tilſtand Vinteren i Dvale.

Syvſovere, de hellige, ifølge Sagnet ſyv Ynglinge fra Efeſus, ſom i det 3die Aarh. blev indmurede i en Hule af Keiſer Decius. De ſovnede ind og vaagnede først 200 Aar ſenere (447), for kort efter at dø. Deres Mindedag er 27de Juni.

Syvſtjernen eller **Pleiaderne,** en Stjernegruppe paa den nordlige Himmel i Stjernebilledet Tyren. Med blotte Øine ſer man i Almindelighed ikke flere end ſex Stjerner, men med en ſtærk Kikkert flere hundre; et paa Obſervatoriet i Paris taget Fotografi af denne Gruppe indeholder over 1000. Den klareſte, Alkyone, er af 3die Størrelſe.

Syv Underverker, Verdens, i Oldtiden ſyv berømte Bygverker, der udmærkede ſig ved ſin Pragt eller Størrelſe. Diſſe var: Pyramiderne i Ægypten, de hængende Haver i Babylon (efter Sagnet anlagte af Semiramis), Dianas Tempel i Efeſus, Jupiters Billedſtøtte af Fidias, Mauſoléet i Halikarnas, Koloſſen paa Rhodos og Fyrtaarnet ved Alexandrien.

Syv Viſe, hos Grækerne ſyv Mænd, ſom levede i det 6te og 7de Aarh. f. Kr., og ſom har opnaaet hiſtoriſk Berømmelſe for ſin Visdom. Deres Navne var Solon, Thales, Pittakos, Bias, Chilon, Kleobulos og Periander.

Szabolcs, Komitat i Ungarn, 5,967 km.² ſtort, med 266,000 Indb. Landet er paa Grund af Floden Theiß's Overſvømmelſer ſumpet og uſundt, men meget frugtbart.

Szalad eller **Zala,** Komitat i Ungarn, 4,895 km.² ſtort, med 334,000 Indb. Landet er tildels ſkovrigt og frembringer Korn, Vin og Tobak.

Szalay, Ladislaus von, ungarſk Hiſtoriker, f. 1813, d. 1864, ſtuderede i Peſt og nedſatte ſig ſammeſteds ſom Advokat. Som Sekretær i den Kommiſſion, der under Deaks Forſæde ſkulde udarbeide en ny Kriminallov, havde han en væſentlig Andel i dennes Redaktion. Hans „Ungarns Hiſtorie" er et meget fortjenſtfuldt Arbeide.

Szamos, Flod i Siebenbürgen, opſtaar ved Forening af Store og Lille Szamos, gaar mod Veſt og falder i Theiß. Dens Længde er 420 km.

Szathmar, Komitat i Ungarn, 5,852 km.² ſtort, med 280,000 Indb. og betydeligt Landbrug ſamt Bergverksdrift. — Szathmar-Nemethy, By i Komitatet, med 18,500 Indb. Den er Sæde for en Biſkop og har livlig Handel og Induſtri. En anden By, Nagy-Karoly (ſ. d.).

Szechenyi (udt. Setſjenji), Stefan, Greve af, ungarſk Patriot, f. 1792, d. 1860, udmærkede ſig ſom Officéer i Slaget ved Leipzig, men opgav Militærtjenesten for udelukkende at arbeide for ſit Lands Opkomſt og Fremgang i alle Retninger. Saaledes var han med at ſtifte det ungarſke Videnſkabsſelſkab, grundede Dampſkibsfarten paa Donau ſamt forbedrede i mange Retninger Ungarns Kommunikationsvæſen, ophjalp Landets Næringsveie oſv. Da der 1848 truedes med et Brud med Østerrige, betoges han af et Anfald af Vanvid og maatte indſættes i en Sindsſygeanſtalt. Han kom ſig nogenlunde igjen, men under et nyt Anfald dræbte han ſig ved et Piſtolſkud. Hans Død fremkaldte almindelig Landeſorg i hans Fædreland.

Szegedin, By i Ungarn ved Floden Theiß, med 70,000 Indb. Byen er særdeles ſmukt bebygget og har livlig Induſtri og Handel, iſær med Trævarer, Korn og Bomuld. Den var tidligere ſtærkt befæſtet og tilhørte en Tid Tyrkerne, ſom her lod opføre et prægtigt Slot. 1879 ødelagdes den for en ſtor Del ved en voldſom Overſvømmelſe.

Szegesvar (tyſk Schäßburg), By i Siebenbürgen, med 8,500 Indb.

Szegßard, By i Ungarn, med 11,000 Indb. og ſtærkt beſøgte Markeder ſamt Vindyrkning.

Szekler, en ungarſk Folkeſtamme i den østlige og nordlige Del af Siebenbürgen, antages af enkelte Forſkere for at være Efterkommere af Hunnerne.

Szemere, Bartholomæus, ungarſk Statsmand og Forfatter, f. 1812, d. 1869, ſtuderede Filoſofi og Retsvidenſkab i Presburg og blev Overdommer ſamt ſenere Medlem af Rigsdagen. Han vakte adſkillig Opſigt ved ſit Skrift mod Døds-

straffen (1842), hvilket prisbelønnedes af det ungarske Akademi. 1848 blev han Indenrigsminister og Aaret efter Førsteminister og styrede som saadan i radikal Aand. Da den ungarske Opstand var bleven undertrykt, flygtede han til Paris, men vendte 1865 hjem igjen; kort efter blev han vanvittig.

Szigeth, By i det ungarske Komitat Marmaros, med 9,000 Indb.

Szigligeti, Josef, ungarsk Digter, f. 1814, d. 1878, uddannede sig først som Ingeniør, men ophørte med at studere, for udelukkende at beskjæftige sig med literære Sysler. Han har skrevet et betydeligt Antal dramatiske Arbeider, af hvilke kan nævnes: „Rozsa", „Eandor szinészek", „Zách unokai", „Vazul", „Al Endre", „IV István" m. fl.

Szilagy, Komitat i Siebenbürgen, 3,671 km.² stort, med 195,000 Indb., der for en stor Del ernærer sig ved Vindyrkning.

Szolnok, By i Ungarn, ved Floden Theiß, med 16,000 Indb. og Handel med Frugt, Salt og Trævarer.

Sæbe (lat. Sapo), et Alkalisalt af Fedtsyrerne, som dannes naar Fedtarterne koges med Alkalier, hvorved Glycerinen bliver fri (Forsæbning). Efter Fedtarternes Natur kan man skjelne mellem Talg-, Tran-, Kokosolie-, Palmeolie- o. fl. Sæber; efter Alkaliets Natur mellem Kalisæber, som er bløde (Grønsæbe) og Natronsæber, som er faste og haarde. Vellugtende Sæber erholdes ved Tilsætning af ætheriske Olier eller andre Lugtestoffer. — Sæbefabrikationen er en meget gammel Opfindelse, og Brugen af Sæbe omtales allerede af Esaias og den græske Lærde Plinius. For Tiden drives Sæbetilvirkningen overalt, hvor Tilgangen paa Raastofferne er let; i Rusland fabrikeres saaledes aarlig uhyre Masser af Sæbe. Ogsaa i Norge haves Sæbesyderier, men de kan langtfra tilfredsstille Landets Behov, hvorfor der aarlig indføres ca. 200,000 kg. af denne Vare (i 1885 268,000 kg.).

Sæbespiritus, en lysegul Vædske, som tilberedes af hvid Sæbe og Spiritus med Tilsætning af Kamfer osv. Den benyttes i Medicinen som Indgnidningsmiddel.

Sæbesyderlud, en Opløsning af Natronhydrat eller Kalihydrat, benyttes ved Sæbefabrikationen. Den tilberedes ved Kogning af Træaske med Vand og Kalk, hvorpaa Blandingen udludes, eller ogsaa ved at koge kulsure Alkalier med Vand og Kalk.

Sæbeurt (Saponaria officinalis), en i Syd- og Mellem-Europa vildtvoxende Plante, hvis Rod anvendes som Sæbe til Vask af Tøier, der taber Farven ved at vaskes med almindelig Sæbe. I Norge findes den som Prydplante dyrket hist og her indtil Trondhjem.

Sæby, By i det nordlige Jylland, ved Kattegat, med 1400 Indb.

Sædebenet, se Bækken.

Sædemaaned, det norske og danske Navn paa Oktober.

Sædskifte, se Vexelbrug u. Art. Jorddyrkning.

Säffjö, en sanatorisk Kuranstalt i Sverige, 6 Mil nordenfor Jönköping, ligger 250 m. over Havet i en skovrig Egn. Den søges hyppig af saadanne, som lider af kroniske Brystsygdomme eller Hjertefeil.

Sæheim (nu Jarlsberg), Gaard ved Tønsberg, var tidligere de vestfoldske Kongers Hovedsæde. Her boede ogsaa efter Rigets Deling af Harald haarfagre hans Søn Bjørn Farmand.

Sæhrimner, i den nordiske Gudelære en Galt, som hver Dag anrettes for Einherjerne, men som om Aftenen igjen er lige hel.

Sækdyr, se Kappe.

Säkerhetsakten, ogsaa kaldet „Förenings- och Säkerhets-Akten" et Tillæg til den svenske Forfatning, givet 1789 af Gustav den tredie, og hvorved Kongemagten blev betydelig udvidet. Den bestod indtil 1809.

Sækkepibe, et tidligere meget benyttet Blæseinstrument, som nu for en stor Del er gaaet af Brug. Det bestaar af en Lædersæk, i hvis ene Ende der er anbragt et Rør, hvorigjennem den Spillende blæser Luft ind i Sækken; i den anden Ende er to Fløiterør, ét med og ét uden Tonehuller. Ved at presse Sækken med Armen, tvinger man Luften ud i Fløiterøret, som da frembringer Tonerne.

Sælhund eller **Kobbe** (Phoca), Dyreslægt af de svømmende Rovdyr, med langt, trindt Legeme, rundt Hoved og korte Lemmer, som er dannede til Svømmeredskaber. Haarklædningen er tæt og kort. De forekommer i alle Have og i størst Mængde i de kolde, ja endog i de store Indsjøer i Asien og Østeuropa. Deres fornemste Føde er Fisk, som de paa Grund af sin store Hurtighed i Vandet har let for at fange. Paa Landet opholder de sig kun, naar de skal hvile, og fjerner sig ikke mere fra Vandet, end at de ved nogle Tag kan naa det igjen. Paa de Steder ved Kysten, hvor der er Tidvande, lægger de sig gjerne ved Flodtid saaledes op paa et Skjær eller en Sten, at de bliver paa det Tørre, naar Ebben indtræder. Sælene er kloge, forsigtige Dyr, som snart mærker naar de bliver efterstræbte. Hvor de findes i større Antal, er Jagten paa dem en indbringende Forretning, da saavel Huden som Spekket, et tykt Fedtlag, som ligger under Huden, er kurante Handelsartikler. Beboerne af de nordlige Lande spiser baade Spekket og Kjødet, og for flere Polarfolk, f. Ex. Grønlænderne og Eskimoerne, er Sælhunden, hvad Rensdyret er for Lapperne. De almindeligst forekommende Arter er: Stenkobben eller den spettede Sæl (Phoca vitulina), som er almindelig ved Norges Kyster; Ringsælen (P. annellata), hos hvem Haarenes mørke Pletter er omgivne med en lysere Ring; Grønlandssælen (P. grønlandica), som holder sig ved og paa Drivisen mellem Spitsbergen og Amerika, og som hvert Aar fældes i tusenvis af Fangstskibe fra Norge, England og Amerika; Haverten (P. barbata), den største af de egentlige Sæler, kan opnaa en Længde af 3 m. Den træffes af og til paa de yderste Skjær ved Norges Kyst, men er forøvrigt et Polardyr; Graasælen, som især fanges i Østersjøen. Endelig maa nævnes Klapmydsen, som næsten naar Havertens Størrelse. Hannerne af denne Sælhundart har paa Snuden en løs Hud, som de kan oppuste til en Blære. Sælhunden dræbes helst med Rifle, tildels fanges den i Garn; under de store Sælfangster i Ishavet møder Fangstmændene frem nogen Tid efterat Sælen har faaet Unger, og disse, som da i uhyre Flokke kan bedække Isen, slaaes ihjel med Køller. Grønlænderne pleier i Regelen at harpunere den voxne Sælhund. Af

Sælhundens Spæk brændes Tran, og dens Skind, som er meget stærkt og seigt, anvendes bl. a. til Kuffertbetræk, Huer, Tornystre, Dækkener osv. Fra Norge udføres aarlig fra 50,000 til 100,000 Stkr. Sælhundskind (i 1884 ca. 110,000). — Flere Sælhundarter er imidlertid paa Grund af uforstandig Fangst meget formindskede i Antal, saa at Jagten paa dem langtfra lønner sig saa godt som før.

Sæmund Jonssøn i Odda, en af de mægtigste Islændere i Slutningen af det 12te og Begyndelsen af det 13de Aarh., var en Søn af Jon Loftssøn (s. d.).

Sæmund Sigfussøn med Tilnavnet frode (d. e. lærde) en af Islands lærdeste Mænd og navnkundigste Oldgranskere, f. 1056, d. 1133, nedstammede fra Oddaverjernes Æt (s. d.), reiste i sin Ungdom udenlands og studerede i Tyskland og Frankrige. 1076 vendte han tilbage og bosatte sig paa sin Gaard Odda, hvor han for en stor Del anvendte sin Tid til videnskabelige Sysler. Desuden beskjæftigede han sig meget med Historieforskning og Tidsregning, ligesom han har Fortjeneste af den ældre islandske Lovgivning. Han fik ogsaa Ry som Troldmand. I det 17de Aarh. tillagde man ham Forfatterskabet eller Samlingen af de ældgamle Digte om Guder og Heroer, som kaldtes „den ældre Edda" eller efter ham „Sæmunds Edda".

Særeie mellem Ægtefæller finder efter norsk Ret kun undtagelsesvis Sted (jfr. Art. Formuesfællesskab under Formue samt Sameie). Det kan enten være delvist eller fuldstændigt; i første Fald findes der ved Siden af det Særeie, den ene eller begge Ægtefæller har, en Formuesmasse, som er begges Sameie. Særeiet stiftes enten ved Trediemands Bestemmelse (f. Ex. et Testament, hvorved der efterlades den ene noget til Særeie) eller ved Parternes Aftale før eller under Ægteskabet. En Betingelse for Gyldigheden af en saadan Aftale er det naturligvis, at hvis der af den ene Forlovedes Bo eller Ægtefællernes Fællesbo skal udskilles noget som Særeie for den anden Part, saa maa det overdragende Bo ikke formindskes videre, end at den paahvilende Gjeld fremdeles fuldtud kan dækkes af det. Forøvrigt er Betingelserne for Særeies Stiftelse efter norsk Ret noget omtvistede. Navnlig er Meningerne delte om, hvorvidt Aftalen trænger Stadfæstelse (Konfirmation) af Kongen. Naar der er stiftet et Særeie for Hustruen, har Manden, hvis intet andet er aftalt, som hendes Værge (jfr. Art. Ægteskab) Bestyrelsen af det; men det kan ogsaa aftales, at Hustruen selv skal raade derover sammen med en Tilsynsværge. Der har forøvrigt nu i en Aarrække været arbeidet paa Forandringer i Lovbestemmelserne om Ægtefællers Formuesforhold. Navnlig har der længe foreligget Forslag om bestemtere Regler for Stiftelse af Særeie og en lettet Adgang dertil. Der har ogsaa været fremsat Forslag om, at Særeie skulde være Regelen for Formuesforholdets Ordning. Men dette Forslag, hvorover der har været indhentet Udtalelser fra Landets Kommunebestyrelser, har kun faaet meget liden Tilslutning blandt disse, og der er derfor al Rimelighed for, at om der kommer en Reform, saa vil denne fastholde Formuesfællesskabet som Regel.

Särö, Sjøbad i det sydlige Sverige, 24 km. syd for Göteborg, paa den indre Side af Øen af samme Navn. Paa Grund af Vandets store Saltgehalt er Badet livlig besøgt om Sommeren.

Sætersdalen, et stort Dalføre i den nordre Del af Nedenæs Amt, gaar fra Nord mod Syd i en Længde af 8 norske Mil og udgjør et Sorenskriveri og et Fogderi.

Sätherberg, Karl Herman, svensk Lyriker, f. 1812, studerede Medicin og gik som Marinelæge med paa et Togt til Middelhavet 1844—45. To Aar senere oprettede han det gymnastisk-orthopædiske Institut i Stockholm, hvis Forstander han blev. Hans lyriske Arbeider røber megen Smag og poetisk Begavelse, fremfor alt en varm Naturfølelse; blandt dem kan nævnes: „Toner ur naturen", „Blommorna vid vägen", „Sånger från södern", „Alprosor" samt i ubunden Form „Utflygter på hafvet".

Sætning, i Grammatiken et Subjekts Forbindelse med et Prædikat tilligemed alle til dens nærmere Bestemmelse tjenende Ord. — Sætningsbygning, se Syntax.

Sätra, en jernholdig Sundhedsbrønd i Nærheden af Sala i Sverige

Sættedommer, se Dom.

Sætter, i Artillerisproget en Træstang med en Kolbe paa den ene Ende, benyttes til at føre Ladningen ind i Kanonerne.

Soabbor, Soanemone osv., se under Sjø.

Söderhamn, By i den svenske Provins Helsingland, ved den Botniske Bugt, nogle Mil nordenfor Gefle, med 6,500 Indb. Byen er et vigtigt Udførselssted for Trælast.

Söderköping, By i Östergötland i Sverige, ca. 5 km. ovenfor Götakanalens Udløb i Østersjøen, med 2,500 Indb. og Udførsel af Korn og Trælast samt stærkt besøgte Bade.

Söderman, Johan August, svensk Komponist, f. 1832, d. 1876, vakte tidlig Opmærksomhed ved sin usædvanlige Begavelse for Musik og blev i en Alder af ca. 20 Aar Sanglærer og Orkesteranfører ved Stjernströms Theater. Som saadan skrev han Musiken til en Mængde Vaudeviller og Skuespil, samt komponerede Operetten „Hin Ondes första lärospån". 1857—58 studerede han i Leipzig under Richter og Hauptmann, blev 1860 Kormester og 1862 2den Kapelmester ved den kgl. Opera i Stockholm og 1865 Medlem af det musikalske Akademi. Han har komponeret et betydeligt Antal Kantater, Ballader, Sangmelodier osv., hvilke alle udmærker sig ved Friskhed og Originalitet. Blandt hans større Kompositioner kan foruden ovennævnte Operette fremhæves Musiken til „Bröllopet på Ulfåsa", „Jomfrun af Orleans" og til Ibsens „Per Gynt" samt en „Missa solemnis".

Södermanland, tidligere svensk Provins, udgjør nu Södermanlands Län samt endel af Stockholms Län. Landet er meget frugtbart og hyppig gjennemskaaret af Elve og Indsjøer samt rigt paa Metaller, især Jern. — Södermanlands Län er 6,813 km.² stort og har 145,000 Indb.; det tilhører i kirkelig Henseende Strengnäs Stift.

Södermark, Olof Johan, svensk Maler, f. 1790, d. 1848, traadte som ung ind i Armeen, deltog i Krigen i Norge 1813—14 og avancerede 1816 til Major. Hans Anlæg for Tegning gjorde

imidlertid, at han besluttede udelukkende at ofre sig for Malerkunsten. Efter at have studeret en Tid udenlands, nedsatte han sig i Stockholm, hvor han vandt et anset Navn som Genre- og Portrætmaler. I det sidste Fag har hans Søn Per Johan Södermark, f. 1822, ogsaa udmærket sig.

Södertelge, gammel By i Södermanland i Sverige, med 3,100 Indb. og betydelig Skibsfart. Byen har stærkt besøgte Vandkur- og Badeanstalter.

Sødgræs (Glyceria), Plante af Græsfamilien, med lange Smaaax og hule Yderagner. Nogle Arter forekommer i Norge, helst ved Vand og paa fugtige Steder.

Sødring, Julie Weber, ansat dansk Skuespillerinde, f. 1823, var en Datter af Skuespilleren Rosenkilde (s. d.). Uagtet sin Ungdom optraadte hun med afgjort Held i ældre komiske Roller (f. Ex. som Holbergs Magdelone og Gedske). Paa de alvorlige Omraader feirede hun imidlertid sine skjønneste Triumfer og erhvervede sig snart Anseelse som en af den danske Scenes mest fremragende Kunstnere. Det vakte derfor almindelig Beklagelse, da hun 1876 paa Grund af svækket Helbred blev nødt til at forlade Scenen.

Sødrod, Søte eller **Skjærsøte** (Gentiana purpurea), en fleraarig Plante, som er vildtvoxende i Fjeldegnene i de vestlige Dele af Norge til Støren i Søndre Trondhjems Amt. Roden, som har en ren og stærk bitter Smag, bruges som en meget virksom Medicin.

Søgne, Præstegjeld i Lister og Mandals Amt, bestaar af Sognene Søgne og Grebstad. — Søgneelven, i Præstegjeldet af samme Navn, udspringer i Øvrebø Præstegjeld, gaar mod Syd og falder i Havet strax vestenfor Kristiansand; Længde 34 km.

Søile, i Arkitekturen rund Stamme, som bærer det overliggende Bygningsverk. Den hviler paa et Fodstykke, som kaldes Basis, fortsætter fra dette i et rundt Skaft, den egentlige Søile, og ender øverst i en Forstring, det saakaldte Kapitæl. Kunsten at anvende Søiler i Bygverker var allerede kjendt i Oldtiden og anvendtes især i Grækenland. Den oldgræske Arkitektur har tre forskjellige Søilesystemer: den doriske, den ioniske og den korinthiske; senere kom hertil to nye Systemer, nemlig den toskanske og den romerske Søile.

Søile, Voltas, se Volta, Alessandro.

Søkkvabekk, i den nordiske Gudelære Gudinden Sagas Bolig.

Søl (Rhodymenia palmata), en til Rødalgerne hørende Tareplante, som er meget almindelig langs Kysten lige til Østfinmarken. I Skotland, Irland og paa Island bruges den til Menneskeføde. Se forøvr. Alger.

Sølenfjeld, et mægtigt Fjeldparti i Østerdalen, mellem Rendalen og Fæmundsjøen; den høieste Top, Sølentinden, er 1,790 m. høi. — Sølensjøen, Indsjø paa Nordøstsiden af nævnte Fjeld, 22 km.² stor, har Afløb til Klarelven.

Sölti, Johann Michael von, tysk Historiker, f. 1797, studerede i Regensburg, München og Landshut og blev 1849 Professor i Historie i München. Han har udgivet et betydeligt Antal historiske Skrifter, deriblandt „Cajus Julius Cæsar", „Geschichte der Deutschen", „Der Religionskrieg in Deutschland" og „Das deutsche Volk und Reich in seiner fortschreitende Entwickelung".

Sølv (Argentum), forekommer dels i ren Tilstand (gediget), dels forertset i Malme. I gediget Tilstand findes det fornemmelig paa Gange, hvor det tildels forekommer i større Klumper paa indtil 350 kg., dels som Korn, Blade, Traade, tykke Snore osv. Det gedigne Sølv er aldrig ganske rent, ofte guldholdigt. Rent Sølv har en Tæthed = 10.5; det smelter ved 1000° C. De vigtigste Sølvertser er Sølvglans, som kan indeholde indtil 86 Procent Sølv (Resten Svovl), Pyargyrit (58—59 Procent Sølv), Proustit (65 Procent), Stefanit (68 Procent), Polybasit (64—72 Procent), Hvidgyldigerts (30—32 Procent), Fahlerts (til 21 Procent), Strohmeyerit (53 Procent), Embolit (67 Procent), Bromit (57 Procent), Jodit (46 Procent). De sidstnævnte Malme forekommer især i Mexiko og Chili. Ogsaa af Blyglans udvindes en betydelig Mængde Sølv, skjønt Sølvgehalten i denne sjelden overgaar 1/3 Procent og ofte er meget mindre. Hovedlandene for Sølvproduktionen er Mexiko, Nevada, Peru, Chili, Bolivia, Spanien, Østerrige, Sachsen, Rusland, Preussen, England og Norge. Sølvet udvindes paa forskjellig Maade efter Beskaffenheden af de Malme, hvori det forekommer. Fattigere Malme smeltes enten under Tilsætning af Bly, eller man amalgamerer Sølvet ved Hjelp af Kviksølv. Det rene Sølv har en smuk hvid Farve, er glinsende og lader sig let polere; det giver en smuk Klang og er meget strækbart, saa at nogle faa Gram kan udtrækkes til en Traad af flere Meters Længde. Det opløses af Salpetersyre og danner da salpetersur Sølvoxyd (Helvedesten) samt af Svovlsyre, hvormed det danner svovlsurt Sølvoxyd. Det angribes ikke af Luft eller Vand, men naar det udsættes for svovlvandstofholdige Dampe eller kommer i Berøring med svovlvandstofholdige Legemer (f. Ex. Æg), anløber det og overtrækkes med en sortbrun Hinde. — Til teknisk Brug er rent Sølv for blødt, og anvendes i denne Tilstand fordetmeste kun i Kemien; for at faa det haardere, legerer man det med andre Metaller, især med Kobber. Denne Legering er den almindeligste og benyttes til Skillemynt, Husgeraad og Forsølvning. Sølvgehalten eller Lødigheden er forskjellig, efter den Brug, man agter at gjøre deraf; den fineste Legering bestaar af 14 Dele Sølv og 2 Dele Kobber (14lødigt Sølv). I den senere Tid har man begyndt at angive Sølvgehalten i Tusendele. Jordens hele Sølvproduktion beløber sig til mellem 5 og 6 Millioner Pund aarlig og er stadig i Tiltagende. Det meste heraf leverer de Forenede Stater, hvis Sølvproduktion 1879 havde en Værdi af 157 Millioner Kr.; dernæst kommer Mexiko (114 Mill. Kr.), Bolivia, Peru og Chili (tils. 56 Mill.), Tyskland (28 Mill.) og Østerrige-Ungarn (8 Mill.). Det norske Sølvværk paa Kongsberg leverer i de senere Aar ca. 7,000 kg. aarlig til en Værdi af ca. 900,000 Kr. (s. Kongsb. Sølvværk).

Sølvasal ell. **Asal**, en Art Rogn (s. d.).

Sølvchlorid, Chlorsølv eller **Hornsølv** forekommer sjelden i naturlig Tilstand. Det fremstilles ved at fælde et Sølvsalt med Saltsyre, og anvendes i Kemien samt til Farvning af Perlemor.

Sølve Klove, paa Harald haarfagres Tid en Kongesøn fra Nordmøre, som sammen med sin Fader Hunthjov kjæmpede mod Harald i Sjø-

slaget ved Solskel Aar 864. Han undkom fra Slaget og drog siden om som Viking, idet han ofte med væbnet Haand hjemsøgte Norge. Under et af disse Herjetog overfaldt og dræbte han Haralds ældste Søn Guthorm, som efter sin Morbroders Død var Befalingsmand i Viken.

Sølverglød ell. **Glætte** er Blyoxyd, som vindes ved Smeltning af sølvholdigt Bly under Luftens Adgang; det benyttes i Malerfarver.

Sölvesborg, By i Blekinge i Sydsverige, ved en Bugt af Østersjøen, med 1600 Indb. og Handel med Trælast.

Sølvfasan, se Fasan.

Sølvgamma (Plusia Gamma), Insekt af Natsommerfuglenes Familie, har graa eller sorte, marmorerede Forvinger, paa hvilke der findes et sølvhvidt γ (Gamma), af hvilket Insektet har faaet sit Navn. Dets grønne, gulstribede Larve ernærer sig af forskjellige Urter.

Sølvkveite, se Baandfisk.

Sølvoxyd erholdes som et brunsort Bundfald ved at dekomponere salpetersurt Sølv med Kalilud.

Sølvpoppel, se Poppel.

Sømmering, Samuel Thomas von, tysk Anatom og Fysiolog, f. 1755, d. 1830, studerede i Göttingen og blev 1784 Professor i Anatomi ved Universitetet i Mainz. Han udgav et stort Antal anatomiske Skrifter, der stempler ham som en af de grundigste Forskere paa dette Felt, deriblandt „Vom Hirn und Rückenmark" og „Vom Bau des menschlichen Körpers".

Søndag, den første Dag i Ugen, var hos de ældste hedenske Kulturfolk helliget Solen. I den kristne Kirke helligholdes den som Kristi Opstandelsesdag.

Søndagsbogstav. I Tidsregningen betegner man Dagene i Aaret med de 7 første Bogstaver i Alfabetet, saaledes at 1ste, 8de, 15de, 22de Januar faar A, 2den, 9de, 16de B osv. Derved faar hver Ugedag hele Aaret igjennem et og samme Bogstav. Er nu 1ste Januar Søndag, bliver Søndagsbogstavet A; er den f. Ex. derimod Onsdag, vil Søndag først indtræffe 5te Januar, hvis Bogstav er E; følgelig bliver dette Søndagsbogstavet. I Skudaar rykker Søndagsbogstavet et Bogstav tilbage efter 25de Februar, saaledes, at hvis det fra Aarets Begyndelse var E, vil det efter nævnte Dato blive D; var det 1ste Januar A, vil det 25de Februar blive G. Under almindelige Aar rykker Søndagsbogstavet et Bogstav tilbage fra et Aar til det følgende, hvilket kommer af, at et Aar er 1 Dag over 52 Uger, saa at naar det ene Aar begynder med Mandag, vil det næste begynde med Tirsdag; Skudaar har 2 Dage over 52 Uger.

Søndeled, Prestegjeld i Nedenæs Amt, bestaar af Sognene Indre og Ytre Søndeled.

Sønderborg, befæstet By paa den nordslesvigske Ø Als, med 6000 Indb., tilhørte indtil 1864 Danmark. Under Krigen s. A. bombarderedes den skrækkeligt af Preusserne.

Sønderjylland, d. s. s. Slesvig (s. d.).

Søndfjord, Sorenskriveri i Nordre Bergenhus Amt; Sønd- og Nordfjord, Fogderi i samme Amt (se Bergens Stift).

Søndhordland, Sorenskriveri i Søndre Bergenhus Amt; Fogderi i samme Amt (se Bergens Stift).

Søndmøre, Søndre og **Nordre**, to Sorenskriverier i Romsdals Amt; Søndmøre, Fogderi i samme Amt (s. d.).

Søndre Bergenhus Amt (se Bergens Stift).

Sørensen, Karl Fredrik, dansk Marinemaler, f. 1818, d. 1879, studerede en Tid under Eckersberg og foretog senere endel Sjøreiser for sin Uddannelses Skyld. Han har malet et stort Antal Sjøstykker, hvoraf særlig maa fremhæves: „Udsigt over Kattegat" og „Fra Jyllands Vestkyst".

Sørensen, Peder (Petrus Severini), berømt dansk Læge i Slutningen af det 16de Aarh., f. 1542, d. 1602, studerede udenlands og erhvervede sig megen Anseelse ved sin Lærdom og Dygtighed som Læge. 1570 blev han kongelig dansk Livlæge og indehavde denne Stilling i 30 Aar.

Sørenssen, Christian, norsk Geistlig, f. 1765, d. 1845, studerede Theologi i Kjøbenhavn, blev 1791 Aftensangspræst paa Strømsø (Drammen), 1798 Sognepræst i Risør, 1805 Stiftsprovst i Kristianssand og 1811 Biskop sammesteds; 1823 forflyttedes han i samme Egenskab til Akershus. Han var Medlem af det overordentlige Storthing i 1814. Sørenssen var en begavet og anset Geistlig, som med Iver virkede i sit Kald. Flere af hans Taler er blevne opbevarede i Trykken. Han døde i sin Vogn paa en Embedsreise i Smaalenene. — Søren Anton Vilhelm Sørenssen, foregaaendes Søn, norsk Statsmand, f. 1793, d. af Kolera 1853, blev 1816 juridisk Kandidat og var en Tid Fuldmægtig i Statssekretariatet. 1822 blev han Høiesteretsadvokat og var som saadan Odelsthingets Aktor i Rigsretssagerne 1827 og 1836. 1830—45 mødte han paa alle Storthing som Repræsentant fra Kristiania og var ligefra 1830 en af Storthingets Præsidenter. 1848 udnævntes han til Statsraad.

Sørfjord, en 42 km. lang Arm af Hardangerfjorden, gaar fra den indre Ende af Fjorden mod Syd til Odde og er paa begge Sider omgiven af høie og steile Fjelde.

Sørum, Prestegjeld paa Nedre Romerike, Akershus Amt, bestaar af Sognene Sørum og Frogner.

Sørv (Leuciscus erythrophtalmus), Fisk af Karpefamilien, bliver indtil 30 cm. lang og har høi, messingglinsende Krop, er mørkebrun paa Ryggen og har røde Finner. Den lever i dyndet Ferskvand og forekommer bl. a. St. i det sydlige Norge. Kjødet har lidet Værd som Næringsmiddel.

Sørøen, Finmarkens Amts største Ø, strækker sig fra Altenfjordens Indløb til Kvalø og adskilles fra den indenfor liggende Ø Seiland ved Sørøsundet. Den er overalt indskaaren af talrige Fjorder og Bugter, som danner en Mængde fortrinlige Havne. Paa dens Yderside findes adskillige meget søgte Fiskevær.

Søskende, Den frie Aands, en Sekt, som i det 14de Aarh. opstod i Tyskland, og som bl. a. lærte, at enhver, som omvendte sig, derved blev syndefri og ikke mere kunde falde; selv om han gjorde sig skyldig i de lastværdigste Ting, var det alligevel ikke Synd. Sekten forkastede Sakramenterne, Læren om Himmel og Helvede samt om Ægteskabets Ukrænkelighed. Deres religiøse Sammenkomster udartede derfor snart til

den mest tøileløse Liderlighed. Den katholske Kirke sór haardt frem mod Sektens Tilhængere, som tilsidst blev omtrent udryddede af Inkvisitionen.

Søtoft, Nikolai Bierfreund, dansk Digter, f. 1790, d. 1844, var Præst paa Sjælland. Han har skrevet en Samling Digte samt endel dramatiske Arbeider.

Søtvider ell. **Natskygge** (Solanum dulcamara), en buskartet Plante, som er vildtvoxende i Norge til Polarcirkelen. De røde Bær er giftige. Til samme Familie hører bl. a. Poteterne og spansk Peber.

Søvn, den Tilstand, i hvilken Hjernens Virksomhed synes at være indstillet, idet Bevidstheden ikke længer er tilstede (ialfald kun i yderst ringe Grad). Imidlertid foregaar Aandedrættet og Blodomløbet regelmæssigt, kun noget langsommere end i vaagen Tilstand. Hos Mennesket og de høiere Dyr indfinder i Regelen Søvnen sig med visse Mellemrum og til bestemte Tider, helst om Natten; hos Mennesket dog med den Forskjel, at det i den spæde Alder gjerne sover det meste af Tiden, hvorimod Trangen til Søvn i Regelen aftager jo ældre man bliver. Søvnen tjener for en Del til at erstatte det Tab af Kræfter, Legemet har lidt under sin Virksomhed i vaagen Tilstand, hvorfor de Personer, som af forskjellige Aarsager bliver nødte til i længere Tid at undvære den, i høi Grad udmattes, hvorhos de aandelige Evner sløves. At Sjelen under Søvnen, om end i en ufuldkommen Grad, er virksom, mærkes af Drømmene (se Drøm). — I Almindelighed trænger et voxent Menneske 7—8 Timers Søvn i Døgnet Børn 10—16 Timer; de fleste Pattedyr og Fugle nøier sig med langt mindre. Dyrenes og Fuglenes Søvn retter sig desuden for en stor Del efter Aarstiden, idet ialfald de, der færdes ude om Dagen, sover mindre paa den lyse end paa den mørke Tid af Aaret. Enkelte Dyr befinder sig i en bestandig dvalelignende Søvn hele den kolde Aarstid (se Vintersøvn). — **Søvngjængeri** (Somnambulisme), enslags sygelig Tilstand, under hvilken den Sovende staar op, klæder sig paa, udretter forskjellige Ting osv. uden at være sig det bevidst. Det kan tildels udarte til virkelig Sindssygdom. — **Søvnløshed** (Agrypni), bestaar i, at den, som lider deraf, ikke kan faa sove. Den kan opstaa af forskjellige Aarsager, som Sindsuro, uvant Leveset, Overanstrengelse, formegen Tobaksrøgen, overdreven Nydelse af Kaffe og The osv. I de fleste Tilfælde hæves den, naar Aarsagerne fjernes. Det hjelper ogsaa at tage et koldt Fodbad før man gaar tilsengs, at vaske Kroppen med og drikke koldt Vand.

T.

T, det 20de Bogstav i det nordiske Alfabet, var i det romerske og det græske Alfabet det 19de. Det er en Tungelyd og en af de stumme Konsonanter. — Som gammel romersk Taltegn betyder T 160 og $\overline{\text{T}}$ 160,000; paa ældre franske Mynter betyder det Myntstedet Nantes. Som Forkortningstegn staar T. paa romerske Antikviteter for Tertius, Titus o. fl.; i Handelssproget for Thara, paa Breve for „utilstrækkelig betalt", i Musiken for Tenor og Tutti og i Bibelcitater for Testamente (G. T., N. T.).

Taaffe, Edvard, Greve af, østerrigsk Statsmand, f. 1833, traadte 1857 ind i Statstjenesten og blev, efter at have beklædt forskjellige Embeder, 1867 Landschef i Hertugdømmet Salzburg, derpaa Statholder i Øvreøsterrige. Samme Aar traadte han ind i Regjeringen som Indenrigsminister og blev ved Auerspergs Afgang 1870 Ministerpræsident. 1871 udtraadte han af Ministeriet og blev Statholder i Tyrol, men blev 1879 paany Ministerpræsident, hvilket han endnu (1886) er.

Taage bestaar (ligesom Skyerne) af fortættede Vanddampe i Form af yderst smaa og lette Vandblærer, der holdes svævende i de lavere Luftlag, som derved bliver i større eller mindre Grad ugjennemsigtige. Forsaavidt de af Taage omgivne Gjenstande, saasom Jordens Overflade, Huse, Træer osv., har en tilstrækkelig lav Temperatur (Nul Grad eller derunder), vil Taageblærerne fryse til fine Iskrystaller, der afsætter sig paa hine Gjenstande som Rim og indhyller dem i et ofte overordentlig pragtfuldt Dække.

Taagepletter, Taagestjerner, se Stjerne.

Taagjængere (Digitigrada), de Dyr, som under Gangen kun træder paa Tæerne. Herhen hører de fleste Pattedyr og Fugle. (Smlgn. Saalegjængere).

Taarer, en klar, salt Vædske, som afsondres af Taarekjertlerne i de øvre Øienlaag og tjener til at holde Øieæblet fugtigt; de bestaar fornemmelig af Vand og Kogsalt. Taarerne har fra Øiet Afløb gjennem Taareveiene, hvis Aabninger er inderst paa Øienlaagene, og som munder ud i Næsen.

Taarnfalk, se Falkeartede.

Taarnskib, d. s. s. Monitor (s. d.).

Taarnsnekke (Turritella), Saltvandssnegl af de Kamgjelledes Orden, har et høit, spidst Sneglehus med talrige Vindinger og spiralformede Ribber. Den er meget almindelig ved Norges Kyster.

Taarnsvale, se Mursvale under Art. Svale.

Taasinge, dansk Ø paa Sydsiden af Fyen, bekjendt for sin store Frugtbarhed.

Tabago, Ø i Vestindien, tilhører de smaa Antiller, er 295 km.² stor, med 19,000 Indb. Den er særdeles frugtbar og frembringer især Bomuld, Sukker og Sydfrugter. Den opdagedes 1498 af Kolumbus og har siden 1793 tilhørt England.

Tabasco, Provins i Mexiko, 30,680 km.² stor, med 84,000 Indb. Hovedstaden San-Juan-Bautista har 8,000 Indb.

Tabel, Tavle; ordnet Fortegnelse til Lettelse af Oversigten; kronologiske Tabeller, Tids- eller Tidsregningstavler; genealogiske Ta-

beller, Slægts- eller Stamtavler. — Tabellariſk, i Form af en Tabel.

Taberg, Fjeld i Jönköpings Län i Sverige, er meget rigt paa Jernmalm, hvorfor her foregaar en betydelig Bergverksdrift.

Taberiſtan, Fjeldlandſkab i det nordlige Perſien, ſtrækker ſig langs med det Kaspiſke Havs Sydkyſt.

Tabernakel, et Telt, ſom Jøderne under ſin Vandring i Ørkenen førte med ſig til gudstjenſtligt Brug. Det benyttedes ogſaa efter Kana'ans Erobring lige til Templet blev opført. Det beſtod af 3 Dele: det Allerhelligſte, hvor Pagtens Ark havde ſin Plads, og ſom kun maatte betrædes af Ypperſtepresten, det Hellige med Røgofferets Alter, Skuebrødbordene og Guldlyſeſtagerne, ſamt Forgaarden, hvor Brændofferets Alter ſtod. — I den katholſke Kirke forſtaaes ved Tabernakel et Aflukke paa Højalteret, hvori Monſtrantſen og den indviede Hoſtie opbevares.

Tabes, Tæring. — Tabes dorsualis, Rygmarvstæring (ſ. d.).

Tableau (udt. Tablaa), Maleri, Billede; Overſigt. — Tableau mouvant (udt. muvang), Maleri med Figurer, ſom kan bevæges ved en ſkjult Mekanisme. — Tableau vivants (udt. vivang), levende Billeder, Fremſtilling af et Maleri ved levende Perſoner.

Table d'hôte (udt. Tabl-doht), Vertshusſtaffel, Fællesbord, hvor alle Gjeſter nyder af de ſamme Retter.

Tabor, en kegleformet, ſkovbevoxet Fjeldtop i Paleſtina i Nærheden af Nazareth, 615 m. høi, ifølge et gammelt Sagn det Sted, hvor Kriſti Forklarelſe foregik (Matth. 17, 1—9). Ved Tabor ſtod 1799 et Slag mellem en engelſk-tyrkiſk Armé og Franſkmændene under General Kleber.

Tabor, By i det ſydlige Bøhmen, med 8,000 Indb., 1419 anlagt af Ziska, oprindelig en befæſtet Krigsleir for Huſſiterne [Taboriterne] (ſ. d.).

Tabouret (udt. Taburet), en firkantet Stol uden Rygſtykke; i billedlig Forſtand et Statsraads- eller Miniſterembede.

Tabris eller **Tauris**, Hovedſtad i Provinſen Aſerbeidſchan i det nordlige Perſien, ligger paa en øde Slette øſt for Urmiaſjøen. Byen, ſom er befæſtet, har 120,000 Indb. og er en af Perſiens vigtigſte Handelsſtæder. Induſtrien er ogſaa af megen Betydning og beſtaar fornemmelig i Tilvirkning af Bomulds- og Silketøier ſamt Sjaler.

Tabu, paa nogle af Sydhavsøerne en Helligdom. At erklære et Sted, en Gjenſtand oſv. for tabu (helligt) var en Ceremoni, ſom udførtes med viſſe højtidelige Ceremonier, og der var faſtſat Dødsſtraf for at betræde et ſaadant Sted. Viſſe Perſoner ſom Konger og Præſter var ogſaa tabu.

Tabulatur, Regelmæsſighed, nøiagtig Orden; i Muſiken Indbegrebet af alle muſikaliſke Skrifttegn, ſaaſom Bogſtaver, Noder, Tal eller Streger. Forruden den ſaakaldte italienſke og den tyſke Tabulatur havde man en egen Tabulatur for det tidligere ſaa yndede Inſtrument Luth.

Tacamahacgummi, enſlags Harpix, ſom flyder ud af Barken af enkelte ſydamerikanſke og oſtindiſke Træſorter, og ſom anvendes til Røgelſe.

Tacet (udt. tadſjet), ti ſtille; betegner i Muſiken, at et Inſtrument pauſerer under en Del af et Toneſtykke.

Tachometer, Haſtighedsmaaler.

Tachydrom, Hurtigløber.

Tacitus, Cornelius Publius, berømt romerſk Hiſtorieſkriver, f. ca. 54 e. Kr., d. ca. 117, blev i en Alder af 25 Aar Kvæſtor i Rom. 88 udnævntes han til Prætor og blev 97 Konſul. I ſin Ungdom befattede han ſig meſt med Studiet af Rhetorik; fra denne Tid ſkriver ſig hans „Dialagus de oratoribus". Af hans hiſtoriſke Verker er 4 blevne opbevarede til vor Tid, nemlig „Annales", omfattende Tidsrummet 14—68, „Historiæ", ſom ſkildrer Begivenhederne under de ſlaviſke Keiſere, men hvoraf kun kjendes de første Bøger om Aarene 69—71; diſſe Verker, ſom tilſammen udgjorde 30 Bøger, er imidlertid kun delvis i Behold. De to andre er „Germania", ſom angaar Forholdene i Tyſkland i ældre Tider, og „Agricola", en Skildring af Julius Agricolas Liv og Virken. Hans Verker udmærker ſig ved glimrende, kjærnefuldt Sprog, grundige Studier og Stræben efter Upartiſkhed.

Tacna, By i den ſydamerikanſke Republik Peru, med 11,000 Indb. og livlig Handel.

Tacora, Indianerby i Peru i Sydamerika, ved Foden af Vulkanen Gualillos, med 11,000 Indb.; det er et af de høieſt beboede Steder paa Jorden og ligger 4,350 m. over Havet.

Tacunga, By i Ecuador i Sydamerika, paa Øſtſiden af Vulkanen Cotopaxi, med 16,000 Indb.

Tadema, Lourenz Alma-, hollandſk Maler, f. 1836, uddannede ſig i Antwerpen og boſatte ſig 1870 i London. Hans Billeder af Folkelivet i Oldtiden har vundet fortjent Paaſkjønnelſe.

Tadolini, Adamo, italienſk Billedhugger, f. 1789, d. 1868, har udført en Række fortrinlige Billedſtøtter, hvoriblandt „Franſ af Sales" i Peterskirken i Rom er et fremragende Kunſtverk.

Tael, Mynteenhed i Kina (lig Kr. 5.34) og paa Sumatra (lig Kr. 17.25 eller Kr. 15.38 paa forſkjellige Lokaliteter); Handelsvegt ſamt Guld- og Sølvvegt i Aſien med meget forſkjellig Værdi paa forſkjellige Steder (fra ca. 9.6 Gram lige op til ca. 61.5 Gram).

Tafelbugten (Tafelbai), en ſtor Havbugt paa Sydveſtkyſten af Kaplandet; ved den ligger Kapſtaden (ſ. d.) og det 1,082 m. høie Tafelbjerg.

Taffia, i Weſtindien en ringere Sort Rum (ſ. d.).

Tafilet, en ſtor Oaſe ſyd for Atlasbjergene i Nordafrika, tilhører Marokko.

Tafjordelven, Elv i Romsdals Amt, kommer fra Karitinden, Svarteggen og Breidalseggen paa Grændſen af Kriſtians og Romsdals Amter, gaar mod Nordveſt og falder i Norddalsfjord efter et Løb af 34 km.

Taft, let, glat Tøi, vævet udelukkende af kogt Silke.

Tag, den øverſte Del af en Bygning, tjener til at overdække den og beſkytte dens Indre mod Veirligets Indflydelſe ovenfra. For at gjøre Taget vandtæt, bruger man forſkjellige Slags Tækningsmidler, efter hvilke Taget da gjerne faar Navn. Der tales ſaaledes om Stentag, Skifertag, Bordtag, Aſfalttag, Straatag, Torvtag, Spaantag o. ſl. De almindeligſt benyttede Tækningsmidler er Tagſten og Tagſkifer. Tagſtenen tilvirkes af Ler paa ſamme Maade ſom almindelig Teglſten, og er ſom denne rød af Farve; den gives en ſaadan Form, at Vandet kan finde Vei nedefter

Taget uden at trænge gjennem det. Sorte, blaa og brune glasserede Tagsten var før hyppigere i Brug, men er nu for en stor Del blevne fortrængte af de røde. — Tagskifer er i Almindelighed Lerskifer, som lader sig kløve i tynde Plader, der dels gives firkantet, dels sex- eller ottekantet, dels rund Form. Pladerne lægges med den nederste Kant over hverandre, omtrent som Fiskeskjæl, og fæstes til Taglægterne eller Bordtaget med galvaniserede Spiger. Paa Landet i Norge er Torvtage de mest almindelige; de lægges paa den Maade, at man ovenpaa det Underlag af Bord, som de fleste Tage maa have, lægger et eller flere Lag af Birkenæver og Græstorv ovenpaa det hele. I de sidste Aar har man i flere Landdistrikter i Norge begyndt almindelig at anvende Spaantage, især paa Udhuse. Spaanerne høvles af kvistfrit Tømmer, er af Tykkelse som middels Pap og lægges lagvis over hverandre, efter samme Princip, som befølges ved Skifertagene.

Tagal, By paa Java, med 8,000 Indb. (efter en anden Opgave 30,000).

Taganrog, By i det russiske Guvernement Jekaterinoslav, ved det Asovske Hav, med 49,000 Indb. Byen er Hovedstapelplads for de Varer, som transporteres op- og nedefter de store Floder Don og Volga. Dens vigtigste Udførselsartikler er Korn, Trælast og Bergværksprodukter. Den anlagdes i Slutningen af det 17de Aarh. af Peter den store.

Tagelorm (Gordius aqvaticus), en Traadorm, som lever i Vandet. Den er af et Hestehaars Tykkelse og bliver indtil 20 cm. lang.

Tagil, se Nishne Tagil.

Tagliacozzo, By i Syditalien, med 8,000 Indb. Her seirede Karl af Anjou 23de Aug. 1268 over Konradin af Schwaben.

Tagliamento, Flod i det nordlige Italien, udspringer ved Alpetoppen Monte Cridola, løber mod Øst, senere mod Syd og falder i Adriaterhavet; dens Længde er 163 km.

Taglioni (udt. Taljoni), Marie, berømt Danserinde, f. i Stockholm 1804, d. 1881, optraadte 1822—47 med stort Bifald i Paris, Berlin og London samt i flere europæiske Byer. 1832 ægtede hun Grev Voisins og trak sig 1847 tilbage fra Scenen. — Hendes Broder Paul Taglioni, f. 1808, en Tid Balletdirektør ved Hoftheatret i Berlin, har komponeret flere meget yndede Balletter. — Marie Taglioni, foregaaendes Datter, f. 1834, har ogsaa opnaaet et berømt Navn som Danserinde. 1866 ægtede hun Fyrst Josef Windischgrätz.

Tagrør (Plante), se Vandrør.

Tagskifer, se Tag.

Tagsten, se Teglsten.

Tagsvale, se Svale.

Tagvandet, Indsjø i Tromsø Amt, sydvest for Balsfjordens Bund, 42 km.² stor, har gjennem Tagelven Afløb til Maalselven.

Tahiti eller **Otaheiti**, den største af Selskabsøerne, bestaar af to Halvøer, som er forbundne ved en 2 km. bred Landtunge har et Fladeindhold af 1,042 km.² og en Befolkning af ca. 10,000, hvoraf 4/5 er Indfødte. Se forøvr. Art. Selskabsøerne.

Taifun, **Teifun**, se Tyfon.

Taikun, egentl. Sjogun eller Sgogun, kaldtes indtil 1869 Japans saakaldte verdslige Keiser, se Japans Historie.

Taillandier (udt. Tajangdie), René Gaspard Ernest, sædvanlig kaldt Saint-René, fransk Forfatter, f. 1817, d. 1879, studerede Retsvidenskaben og forfattede en Række literaturhistoriske og historisk-filosofiske Skrifter. 1846 ansattes han som Docent i fransk Poesi i Montpellier, blev 1868 Professor i Veltalenhed i Paris og var 1870 en kort Tid Statsraad og Generalsekretær i Ministeriet for den offentlige Undervisning. Af hans Skrifter kan nævnes „Histoire de la jeune Allemagne“, „La Comtesse d'Albany“, „Études sur la révolution en Allemagne“ og „Maurice de Saxe“.

Taille (udt. Talje), Tilskjæren, Snit; Vext, især Kroppens Længde mellem Brystet og Hofterne; de Klædningsstykker, som bedækker Brystet og Underlivet.

Taimyr, Kap, Halvø og Forbjerg paa Sibiriens Nordkyst, under 77½° n. Br., vestenfor Kap Tjeljuskin, er næst dette det nordligste Punkt paa Asiens Fastland.

Taine (udt. Tæhn), Hippolyte Adolphe Henri, fransk Æsthetiker og Historiker, f. 1828, var først Lærer ved forskjellige Lycéer i Provinserne og blev 1864 Professor i Paris; 1879 optoges han som Medlem af det franske Akademi. Taine kan ansees som Hovedrepræsentanten for en ny kritisk Skole paa Filosofiens Omraade, og han er en af vor Tids grundigste Forskere, der forener skarp Tænkning med en sjelden klar Fremstillingsevne. Han er navnlig Psykolog og har bragt Psykologien i Anvendelse baade paa Kritikens og Historiens Felt paa en Maade, som vistnok let kan blive og undertiden er bleven ensidig og vildledende, men som altid er aandfuld, vækkende og rig paa nye Synspunkter. De mest fremtrædende af hans talrige Skrifter er: „Histoire de la littérature anglaise“, „Les philosophes classiques du XIXme siècle en France“, „Philosophie de l'art en Italie“ og „Les Origines de la France contemporaine“

Tajo, en af den pyrenæiske Halvøs største Floder, udspringer i Spanien paa Grændsen af Nykastilien og Arragonien, løber i vestlig Retning gjennem førstnævnte Provins og Estremadura, overskrider Portugals Grændse ved Byen Rodao, hvorefter den faar Navn af Tejo, og falder ved Lisabon i Atlanterhavet, idet den danner en større Havbugt. Dens samlede Længde er 890 km., hvoraf 185 km. er seilbare.

Takkelage (udt. Takkelaasj), fælles Benævnelse for Tougværket paa et Skibs Master og Spryd.

Takoffer, hos Jøderne samt forskjellige hedenske Folkeslag bestemte Høitider, som feiredes i Anledning af særlige glædelige Begivenheder; se forøvr. Offer.

Takt, fin Følelse, rigtig Sans for eller rigtigt Greb paa noget; i Musiken Grupperingen af en Tonerække.

Taktik, i Krigskunsten Læren om Troppernes Anordning og Bevægelse paa Slagfeltet samt om Angreb paa og Forsvar af forskjelligartede Terrændele.

Tal, de Tegn, hvorved man betegner forskjellige Mængder af Enheder eller Brøkdele af disse.

Talar, en lang, fodsid Klædning, brugelig ved festlige Leiligheder; fyrstelig eller prestelig Kappe.

Talavera de la Reyne, By i den spanske Provins Toledo, med 9,500 Indb. Her slog Wellington Franskmændene under Josef Bonaparte 27de og 28de Juli 1809.

Talbot, John, berømt engelsk Feltherre, f. 1373, d. 1453, nedstammede fra en normannisk Familie. 1410 blev han Medlem af Parlamentet. Da Henrik den femte 1417 drog mod Frankrige, fulgte Talbot med og udmærkede sig saaledes, at han snart blev Hærens Øverstbefalende. Han indtog flere befæstede Steder i Normandiet, deriblandt St. Denis, og tilføiede Franskmændene et fuldstændigt Nederlag ved Rouen 1436. Uagtet hans Hær var de Franske betydeligt underlegen i Antal, holdt han sig dog i flere Aar i Normandiet. Han faldt i den blodige Træfning ved Châtillon 2den Juli 1453.

Talca, By i den sydamerikanske Republik Chili, med 18,000 Indb.

Tale, Menneskets Evne til at frembringe Ord- og Bogstavlyd. De vigtigste Redskaber, hvormed Talen frembringes, er foruden Luftrørhovedet med Stemmebaandene Tungen, Læberne (og Ganen), der ved at indtage forskjellige Stillinger ombanner Tonerne til bestemte Lyd, idet de passerer Mund- og Næsehulen; de Stillinger, de nævnte Redskaber indtager, antages at skyldes et eget Nervecentrum i Hjernen. — *Talefeil* kaldes Mangel paa Evne til at udtale visse Lyd eller Stammen; den første skyldes vistnok en Naturfeil i Taleredskaberne. Den sidste antages at komme af, at Nerveledningen til de nævnte Redskaber ikke er i Orden. Stammen yrer sig enten ved, at den Talende har ligesom Besvær med at slæbe Ordene frem, eller ogsaa ved, at hans Tale pludselig standser, for nogle Øieblikke efter at løsne som ved et Ryk, idet Ordene ofte gjentages og følger usædvanlig hurtigt paa hverandre, indtil det igjen stopper op. Den Stammende har især under stærk Sindsbevægelse vanskeligt for at udtrykke sin Mening. Stammen, der især er hyppig blandt Børn, pleier i mange Tilfælde at forsvinde under Opvexten, og den bedste Maade at blive den kvit paa er at vænne sig til at tale langsomt. — *Talerør*, et Rør, der forhindrer Lydbølgerne fra at forplante sig til Siden, hvorfor Lyden naar næsten usvækket frem paa længere Afstande.

Talegalla, Fugleslægt af Høinsefuglenes Familie, forekommer vild i Australien, paa Nyguinea, Celebes, Filippinerne m. fl. St. I Legemsbygning ligner de vore almindelige Høns, men har længere Ben end disse. De udruger ikke selv sine Æg, men nedgraver dem i Dynger af Sand eller Jord, blandet med Løv, hvor da Solvarmen besørger Rugningen. Da de samme Dynger benyttes Aar efter Aar, bliver de tildels saa store, at de kan indeholde flere Hestelæs Jord og opnaa en Høide af flere Meter. Ungerne er flyvedygtige saasnart de slipper ud af Ægget. Aarsagen til at Hunnen ikke selv udruger sit Afkom er den, at der kan medgaa 2—3 Uger mellem hver Gang, den lægger et Æg.

Talent, hos de gamle Grækere dels en Vegt svarende til 26 kg., dels en Pengesum = ca. 4000 Kr.; den italiske Talent var ca. 5000 Kr.

Talent (udt. Talang), naturlig aandelig Evne eller Færdighed til Udøvelse af en Kunst. — *Talentfuld*, dygtig, begavet i visse Retninger.

Talfourd (udt. Tahlførd), Sir Thomas Noon, engelsk Dramatiker, f. 1795, d. 1854, studerede Retsvidenskaben og valgtes 1834 ind i Palamentet. Af hans digteriske Frembringelser kan nævnes „Ion“ og „The Athenian captive“.

Talg, Fedtstoffet af flere planteædende Dyr, fornemmelig af Hornkvæg, Faar og Gjeder. I naturlig Tilstand er den fast, smelter ved ca. 37° C. og indeholder Stearin, Palmitin og Oleïn; de to førstnævnte udgjør omtr. 75 Procent. Den benyttes fornemmelig til Fabrikation af Lys (se Stearin) og Sæbe samt i Husholdningen.

Talgoxe, d. s. s. Kjødmeise, se Meiser.

Talisman, en Gjenstand, som skal besidde Kraft til at beskytte Eieren eller bringe ham Lykke.

Talis Qualis, Pseudonym for den svenske Digter Strandberg (s. d.).

Talk, et Mineral, som bestaar af kiselsur Magnesia og er saa blødt, at det kan ridses med Neglen. Det brydes i Mængde i Tyrol, Østerrige, Tyskland, England m. fl. St. og anvendes til Fremstilling af Glanstapeter, i Speilglasfabrikerne, til Polering, Maskinsmørelse osv. — *Talkskifer*, se Klebersten.

Tallard (udt. Tallahr), Camille, Greve af, Hertug af Hostun, fransk Marskal, f. 1652, d. 1728, tjente først i Nederlandene under Condé, derpaa under Turenne, fik 1702 Overbefalingen over Rhinarméen og erobrede Trier, Breisach og Landau. Men to Aar senere blev han slaaet ved Höchstädt og ført som Fange til England. 1712 vendte han tilbage til Frankrige, blev Pair, Hertug og Statsminister.

Talleyrand-Périgord (udt. Ta'jærang Perigohr), Charles Maurice, bekjendt fransk Diplomat, f. 1754, d. 1838, uddannede sig som Geistlig og blev 1788 Biskop i Autun. Da den franske Revolution udbrød, sluttede han sig strax til denne og blev Medlem af den konstituerende Forsamling, hvor han optraadte som en af Reformpartiets mest fremragende Talere. Hans tvetydige Handlemaade bragte ham imidlertid i Ugunst hos alle Partier; han lystes i Ban af Paven og forstødtes af sit Parti, hvorfor han drog til Amerika og nedsatte sig som Handelsmand. 1796 vendte han tilbage til Frankrige og blev efter 18de Fructidor Udenrigsminister. Han understøttede Napoleons Statskup 18de Brumaire og blev Førstekonsulens mest betroede Raadgiver. Som saadan deltog han i de fleste Fredsunderhandlinger og forstod overalt ved sit smidige Væsen at skaffe sig betydelig Indflydelse. Da Napoleon valgtes til Keiser, udnævnte han Talleyrand til Fyrste af Benevent. Men han kom snart i Unaade og blev 1809 afskediget, hvorfor han indlod sig i Underhandlinger med de bourbonske Prinser. Efter Napoleons Nederlag ved Leipzig raadede han de Allierede til at rykke mod Paris og var den, som fik det franske Senat til at erklære Napoleon for afsat. Under Ludvig den attende blev han paany Udenrigsminister og deltog som saadan i Kongressen i Wien. Napoleon lod ved sin Tilbagekomst fra Elba Talleyrands Eiendomme konfiskere samt negtede ham selv Amnesti, men han hevnede sig ved at formaa de andre Magter til at beslutte Napoleons Afsæt-

telse. Under den anden Restauration overtog han atter Udenrigsministerposten med Præsidiet i Ministeriet. Da han forgjæves søgte at faa de haarde Betingelser, paa hvilke den anden Pariserfred skulde sluttes, noget forandrede, traadte han tilbage til Privatlivet. 1830 var han Frankriges Sendebud i London og bevirkede som saadan, at Magterne kom til Enighed om at ordne Belgiens Anliggender paa en fredelig Maade. Afslutningen af Kvadrupelalliancen (s. d.) af 22de April 1834 var hans sidste politiske Handling. 1835 trak han sig atter tilbage til Privatlivet. Talleyrand var en sjelden skarpsynet Diplomat og besad en glimrende Begavelse, der gjorde, at han opnaaede en betydelig Indflydelse overalt; men han var tillige en tvetydig Karaktér, som stadig sluttede sig til det Parti, han forudsaa vilde gaa af med Seiren, for strax at forlade det, saasnart Lykken svigtede det.

Tallien (udt. Talieng), Jean Lambert, fransk Revolutionsmand f. 1769 d. 1820, var først Notar, sluttede sig med Iver til Revolutionen og valgtes til Medlem af Nationalkonventet. Han optraadte som en af de ivrigste Radikalere og blodtørstigste Tyranner, indtil han 1793 i et af Fængslerne i Bordeaux lærte at kjende Madame de Fontenay, som han forelskede sig i, befriede og ægtede; han udførte fra nu af Konventets blodige Dekreter mindre strengt. Da han af denne Grund blev mistænkt af Robespierre, var han en af de ivrigste til at styrte ham, og blev efter hans Fald Præsident i Velfærdskomitéen, hvorhos han fuldstændig brød med sit tidligere Parti. Men hans blodige Fortid voldte, at han ingen Tiltro fandt hos de Maadeholdne, og efter at være falden i engelsk Fangenskab paa sin Hjemreise fra Ægypten, var det forbi med hans Magt. Hans Hustru havde imidlertid ladet sig retslig skille fra ham. 1805 forskaffede Fouché og Talleyrand ham Konsulposten i Alikante. men han maatte nogen Tid efter vende tilbage til Paris, hvor han levede af en Naadepenge, Napoleon havde tilstaaet ham. Efter Restaurationen kom han i stor Nød.

Talma, François Joseph, berømt tragisk Skuespiller, f. i Paris 1763, d. 1826, tilbragte sin Barndom i England, men vendte i en Alder af kun 15 Aar tilbage til Paris og optraadte paa Théâtre française, hvor han snart gjorde glimrende Lykke. Mellem ham og Napoleon herskede et varmt Venskabsforhold. Baade som Skuespiller og som Instruktør og Arrangør har Talma store Fortjenester af den franske Skuespilkunst; især laa hans Styrke i Gjengivelsen af tragiske Helteroller, og heri har faa kunnet maale sig med ham.

Talman, i Sverige Titelen for Rigsdagens Præsidenter.

Talmiguld, en guldlignende Legering, bestaaende af Kobber, Zink, Tin og Jern, anvendes til Uhrkjæder og andre Smykkegjenstande.

Talmud (Lære, Undervisning), Jødernes geistlige og verdslige Lovbog, indeholder en Samling Afhandlinger over og Forklaringer af den mosaiske Lov. Den er skreven i de første Aarhundreder e. Kr. og indeholder to Dele, Mischna og Gemara; den første, som er den ældste, udgjør 6 Dele, der behandler: 1) Bønner og Lovsange, samt Afhandlinger om Landbruget (Seraïm); 2) Sabbaten, Fest- og Fastedage (Moëd); 3) Ægteskab (Naschim); 4) Civil- og Strafferet (Nesikin); 5) Templet, Offere og Præsterne (Kodaschim), samt 6) Renselse (Tohorot). Gemara indeholder nærmere Bestemmelser om de samme Gjenstande, historiske Emner, Legender osv.

Talord, de Ord, som udtrykker et Tal.

Talsystem kaldes i Arithmetiken Indbegrebet af alle Talstørrelser, til lettere Oversigt ordnet ved Hjelp af Enheder af forskjellig Størrelse. Det af de allerfleste Folkeslag brugte er Titalsystemet, hvor hver Enhed bestaar af 10 Enheder af næstlavere Størrelse (dekadiske Enheder). Saaledes er 10 Enere en Tier, 10 Tiere et Hundrede osv. Nedenfor Eneren faaes en Række lavere Enheder $^1/_{10}$, $^1/_{100}$ osv. — En Levning af et gammelt babylonisk System med 60deling har vi i Timens (og Buegradens) Deling i Minuter og Sekunder. — Med Titalsystemet maa ikke forveksles den for ethvert Talsystem bekvemme Skrivemaade, som betegnes Positions- eller Pladssystemet, efterdi hvert Taltegns Plads tillige angiver Enheden, saaledes at Enhedernes Størrelse aftager mod høire, og som af indisk Oprindelse i Middelalderen kom til Europa fra Araberne. Anvendt paa Titalsystemet tillader denne Skrivemaade at betegne ethvert Tal med de ti („arabiske") Taltegn: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. Mellem Enernes og Tiendedelenes Plads sættes et Komma, som udelades, hvis laveste angivne Enhed er Enere. Saaledes betegner 10590 1 Titusen, 5 Hundreder og 9 Tiere; ligeledes 10,532 1 Tier, 5 Tiendedele, 3 Hundredele og 2 Tusendele eller 10 Hele og $^{532}/_{1000}$. Taltegnene efter Komma kaldes Decimaler. Ogsaa for Mynt, Maal og Vegt har Decimal- eller Titalsinddelingen for det meste afløst de ældre uensartede Inddelinger. Hertil gav Franskmændene Stødet.

Talvik, Præstegjeld i Altenfjord, Finmarkens Amt.

Taman, Halvø i russisk Kaukasien, ved Indløbet til det Azovske Hav.

Tamarindetræ (Tamarindus indica), et i Asiens og Afrikas tropiske Egne voxende Træ, der hører til Cæsalpiniernes Familie; det dyrkes nu ogsaa paa de vestindiske Øer og i Brasilien. Dets Frugtbælge indeholder foruden Frøene en kjødagtig, klæbrig Marv, der i frist Tilstand benyttes som Næringsmiddel og som Tilsætning til kjølende Drikke. Frugterne anvendes dels i Medicinen, dels til Tobakssauce.

Tamarisk (Tamarix Gallica), en i Sydeuropa hjemmehørende Busk, der i det sydlige Norge tildels dyrkes i Haverne. Barken har en bitter, sammensnerpende Smag og anvendes tildels i Medicinen. Desuden udvindes der af den enslags Sumak.

Tamatave, By paa Østkysten af Madagaskar, med 8,000 Indb. Den er en vigtig Handelsplads.

Tamaulipas, Stat i det nordlige Mexiko, ved Mexikobugten, 78,280 km.^{2} stor, med 140,000 Indb. Hovedstad Victoria. Den vigtigste Næringsgren er Kvægavl.

Tambov, Guvernement i det indre Rusland, omgivet af Guvernementerne Vladimir, Nishni Novgorod, Pensa, Saratov, Voronesch, Orel, Tula og Rjæsan, er 66,520 km.^{2} stort, med 2,151,000 Indb. Landet er fladt, i den nordlige Del sandet og sumpet, i den sydlige muldrig og meget frugtbart; i Øst gaar det over i Kosakstepperne. Hovednæringsveiene er Kvæg- og Kornavl, den

mest dyrkede Kornsort er Hvede. Guvernementet gjennemstrømmes af de seilbare Floder Moksha, Zna, Voronesch og Chopr, hvorved Kommunikationen med de omliggende Distrikter betydelig lettes. — Hovedstaden Tambov, ved Floden Zna, har 27,000 Indb. Den er prægtig bebygget og har 27 Kirker samt flere Anstalter for videnskabelig Uddannelse, deriblandt to Gymnasier. Handelen er livlig, og Industrien, der staar paa et forholdsvis høit Trin, omfatter fornemmelig Tilvirkning af Lys, Sæbe, Uldvarer og Svovlsyre.

Tambur, i Infanteriet en Trommeslager; i Befæstningskunsten et dækket Værk med Skydehuller til Voldgraves og Fæstningsportes Forsvar; i Arkitekturen et Værn for Træk paa Indsiden af Kirkedøre osv. — Tamburin, en med Metalstykker behængt liden Tromme, som slaaes med Haanden og benyttes i Italien, Spanien o. fl. St. som Akkompagnement ved Folkedanse. Ogsaa Navnet paa en livlig fransk Dans.

Tamburinbroderi, enslags Udsyning paa et i Ramme udspendt Stof med de saakaldte Tamburérnaale.

Tamego, Bifod til Duero, udspringer i den spanske Provins Galicien, gaar mod Syd ind i Portugal og falder i Duero ca. 40 km. ovenfor Oporto. Dens Længde er 142 km.

Tamerlan, se Timur.

Tamme Dyr kaldes med et fælles Navn alle Husdyr, som det har lykkedes Mennesket at tæmme, og som i tam Tilstand forplanter sig. De vigtigste af disse er blandt Pattedyrene: Hesten, Hornkvæget, Faaret, Gjeden, Svinet, Hunden, Katten, Kamelen, Lamaet, Æslet, Elefanten og Rensdyret; af Fugle: Hønsene, Kalkunen, Paafuglen, Strudsen, Duen, Gaasen, Anden og Svanen. Blandt Fiskene kan Karudsen og Guldfisken næsten henregnes til denne Dyreklasse. Andre Dyr og Fugle, f. Ex. Oteren, Aberne, Falkene m. fl. kan vel tæmmes, men de forplanter sig ikke i tam Tilstand.

Tammerfors, Fabrikby i Storfyrstendømmet Finland, med 8,500 Indb. og betydelige Bomulds- og Linspinderier, Jernværker samt Væverier og Papirfabrikation. Byen anlagdes 1779 af den svenske Konge Gustav den tredie.

Tamperretter (af Qvatuor tempora, d. e. fire Tider) kaldtes de særegne Domstole i Danmark og Norge, som holdtes fire, senere tre Gange om Aaret (paa de saakaldte Tamperdage) til Paakjendelse af Ægteskabssager. Der var en saadan Domstol i hvert Stift, og den bestod af Stiftamtmanden og nogle Geistlige. Tamperretterne ophævedes i Slutningen af forr. Aarh.

Tampico, By i den mexikanske Stat Tamaulipas, med 12,000 Indb. Den anlagdes 1824.

Tamtam, d. s. s. Gonggong (se Gong).

Tamuler, Navnet paa et Folk i den sydlige Del af Forindien. De hører til den dravidiske Folkestamme, der betragter sig som Indiens Urbeboere, og deres Sprog, det tamuliske, har megen Lighed med den mongolske Sprogstamme i det indre Asien. Tamulerne er mørkere af Hudfarve end de øvrige Hinduer, men ligner dem forresten i Bygning og Ansigtstræk.

Tananarivo eller **Antananarivo**, Madagaskars Hovedstad, i Landskabet Ankova i det Indre af Øen. Dens Indbyggerantal anslaaes til 80,000. Byen er Hovedsædet for den norske Mission paa Madagaskar.

Tanasjøen eller **Tsana**, Indsjø i det abessinske Høiland, 3,630 km.² stor. Den ligger i en Høide af 2,037 m., omgives af frugtbare Høisletter og indeholder mange, fordetmeste beboede Øer.

Tand, se Tænder.

Tandbyld skriver sig fra Betændelse i Tænderne (Tandrødderne), hvorved Tandkjødet afficeres, svulmer op i større Grad, saa at der optræder en mere eller mindre begrændset Hævelse, hvorpaa der hyppig tilsidst gaar Hul under Udtømmelse af „Materie" („Verk", „Pus").

Tandhjul, et Hjul eller en rund Skive, som dreier sig om en gjennem Centret gaaende Axe, og hvis Rand er besat med Tænder, der griber ind i Tænderne paa et lignende Hjul, hvorved Bevægelsen kan overføres fra en Maskindel til en anden. Efter Forholdet mellem Hjulenes Størrelse eller Tændernes Antal kan Omdreiningshastigheden forøges eller formindskes. Tandhjul anvendes meget i Maskiner og forskjellige mekaniske Indretninger, f. Ex. i Uhre.

Tandhvaler, se Hvaler.

Tandkarpe (Cyprinodon), Fisk tilhørende Karpefamilien, adskiller sig fra denne ved at Munden er forsynet med Tænder. Den forekommer i, de varme Jordstrøg og føder levende Unger.

Tandlæge, Dentist, en som har uddannet sig til Behandling af syge Tænder, og som forfærdiger og indsætter kunstige Tænder. I Norge maa enhver, der ønsker at nedsætte sig som Tandlæge, have underkastet sig Examen i dette Fag.

Tandpine, en meget almindelig Sygdom, som angriber Tænderne og lidt efter lidt ødelægger dem. Dens Aarsager kan være forskjellige; som oftest skyldes den, at man ikke er omhyggelig nok med at rense Tænderne, nyder for varm eller for kold Føde osv.

Tanen, Præstegjeld i Østfinmarken paa begge Sider af Tanenfjord, en af Finmarkens betydeligste Fjorde. — Tanenelv, det nordlige Norges største Elv, dannes ved Sammenløbet af Anarjokka og Karasjokka, ret op for Altenfjordens Bund. Strax nedenfor Sammenløbet danner den paa en længere Strækning Grændsen mellem Norge og Finland, bøier ved Lappebyen Polmak mod Nord og falder i Tanenfjordens Bund. Dens Længde fra Karasjokkas Udspring er 280 km. Med Hensyn til Vandmængde kommer den næstefter Glommen, men desuagtet er den kun farbar for Baade, da Flodleiet er meget bredt og som Følge deraf grundt. Langs dens Løb findes tildels betydelige Løvskovstrækninger.

Tang, se Alger.

Tang, et Redskab, der finder mangfoldig Anvendelse ved allehaande tekniske og mekaniske Arbeider. Den bestaar i Regelen af to Kjæver, som griber mod hinanden og er forenede ved en Bolt, om hvilken de dreier sig; paa den anden Side af Bolten ender Kjæverne i to forlængede Arme, som trykkes sammen under Brugen. De vigtigste Tænger er Smedetangen, som benyttes til at fastholde Jernet med under Smedningen, Knibetangen til at trække ud Spiger med, Nøbtangen til at bøie Metaltraad med og

Slæbetangen, hvorved man trækker Metaltraad. Tangen finder ogsaa forskjellig Anvendelse i Kirurgien, deriblandt ved Tandudtrækninger og ved vanskelige Fødsler.

Tanganyika, en betydelig Indsjø i det indre Afrika mellem 3° 20′ og 9° s. Br. og hvis Størrelse anslaaes til ca. 37,000 km.². Dens Vandspeil ligger 826 m. over Havet. Den opdagedes 1858 af Speke og Grant og er senere bleven besøgt af flere Afrikareisende, deriblandt af Livingstone, Cameron og Stanley. Gjennem Kongofloden har den Afløb til Atlanterhavet.

Tangen, en af Drammens Bydele, se Drammen.

Tangent, paa Pianoforter osv. den forreste (sædvanligvis — med Elfenben belagte) Ende af de Vegtstænger, hvormed man under Spillet trykker den saakaldte Hammer op mod Strengen, hvorved denne kommer i Svingninger og giver en Tone; i Geometrien en ret Linie, som i et Punkt (Berøringspunktet) kun berører en krum Linie (smlg. Sekant). — Tangentialkraft, den Kraft, som under en Centralbevægelse stræber i Retning af Tangenten; jvfr. Centrifugalkraft.

Tanger (udt. Tandsjer), befæstet By i Marokko, ved Indløbet til Gibraltarstrædet, med 20,000 Indb. og livlig Skibsfart.

Tangere, i Geom. berøre.

Tangloppe eller **Marslue** (Gammarus), Krebsdyr af Ringkrebsenes Orden, er smaa Dyr, som i Masser forekommer langs Strandkanten i Tangen og under Stene, hvor de ved Lavvande ofte bliver tilbage. Bagkroppen er stærkt udviklet og holdes bøiet; ved at rette sig ud støder Dyret fremad med et Sæt. Tangloppen tjener for en stor Del til Næring for Fiske og større Sjødyr.

Tanglus (Idothea), et til Krebsenes Klasse hørende Insekt af de Ligefødtedes Orden, forekommer ligesom Tangloppen i Tangen ved Strandbredderne. En Art af den (I. sabini), som lever i Polarhavene, opnaar en betydelig Størrelse.

Tangsnerre (Spinachia vulgaris), Fisk af Stingsildfamilien, med tildels panserklædt, kantet Krop og flere fritstaaende Pigger foran Rygfinnerne. Ligesom Stingsilden bygger den enslags Rede for sit Afkom.

Tangspræl, Tangaal, Teistefisk (Gunellus), Fiskeslægt af Aalekvabbernes Familie, med lidet Hoved, aalelignende, smidig Krop, lang, lav Rygfinne, bittesmaa Skjæl og slimet Hud. Den forekommer temmelig almindelig ved Norges Kyster paa grundt Vand under Stene og mellem Tangen, hvor den ernærer sig af Tanglopper. Størrelsen er indtil 150 mm.

Tanhäuser, i de tyske Folkesagn en Ridder, som under sin Omvanken blev tagen ind til Gudinden Venus. Her levede han en Tid i Herlighed og Glæde, men ved at bede til Jomfru Maria befriedes han og drog til Rom for at søge Aflad hos Paven. Denne negtede ham den og sagde, at før skulde den Stok, han holdt i Haanden grønnes, før Tanhäuser fik Syndsforladelse. Tredie Dagen efter var Pavens Stok begyndt at grønnes, og han sendte nu Folk ud for at lede efter Ridderen, men forgjeves; han var vendt tilbage til Venus. Foruden i en bekjendt tysk Folkevise er Sagnet flere Gange blevet digterisk behandlet og danner Grundlaget for Richard Wagners bekjendte Opera.

Tanjore eller **Tandschor,** By i det engelske Præsidentskab Madras i Forindien, med 52,000 Indb. og betydelige Silke- og Kattunvæverier.

Tankred, to berømte Normanner paa Korstogenes Tid. Tankred af Hauteville, i Begyndelsen af det 11te Aarh., havde 12 Sønner, der alle udmærkede sig som Helte. To af dem, Robert Guisard og Roger, grundede det normanniske Herredømme paa Sicilien. — Tankred af Brindisi, foregaaendes Dattersøn, f. 1078, d. 1112, tog sammen med sin Fætter Bohemund af Tarent Korset og var en af det første Korstogs mest fremragende Anførere. Som Chef for Korshærens Avantgarde var han i Regelen den, der først tog Stød mod Muhamedanernes Angreb, og i Slaget ved Dorylæum var det egentlig hans Tapperhed og Standhaftighed, som reddede Hæren fra et Nederlag. Under Stormen paa Jerusalem var han den første, som besteg Byens Mure. Efterat den hellige Stad var bleven erobret, viste hans Mildhed sig i det ædleste Lys, idet han frelste mange tusen Mennesker, som ellers vilde være blevne nedsablede. I Slaget ved Askalon (12te Aug. 1099) besejrede han Sultanen af Ægypten, hvorfor han til Belønning fik Tiberias og Fyrstendømmet Galilæa. Ved Gotfred af Bouillons Død søgte man at faa Bohemund valgt i hans Sted, men det mislykkedes, og Gotfreds Broder og Efterfølger Balduin var hans personlige Uven. Under Bohemunds Fangenskab forsvarede han med Kjækhed dennes Fyrstendømme Antiokia.

Tanna, By i Præsidentskabet Bombay i Forindien, med 14,000 Indb.

Tannin, se Garvestoffer.

Tanninbly eller **Egebarksalve** faaes ved at fælde et Afkog af Egebark med ediksurt Blyoxyd. Det benyttes i Medicinen mod Liggesaar.

Tann-Rathsamhausen, Ludvig Samson, Friherre von und der, baiersk General, f. 1815, traadte 1833 ind i et Artilleriregiment og blev 1840 Oberstløitnant i Generalstaben. Ved den slesvigske Krigs Udbrud 1848 stillede han sig i Spidsen for et Frikorps og blev det følgende Aar Stabschef; som Generalløitnant var han 1866 Prins Fredrik Karls Stabschef, og under den fransk-tyske Krig førte han en Division, hvormed han kjæmpede ved Wörth og Sedan samt i Slaget ved Orleans, hvis Udfald for en væsentlig Del skyldtes ham.

Tanschui, By paa den Kina tilhørende Ø Formosa, med 50,000 Indb. og fortrinlig Havn.

Tantah, By i Nedreægypten, med 60,000 Indb. og flere betydelige offentlige Bygninger, hvoriblandt et Vicekongen tilhørende Slot. I Byen holdes aarlig stærkt besøgte Markeder.

Tantal, et meget sjeldent Metal, der forekommer som Tantalsyre i Tantalit. Det findes bl. a. St. i Baiern, Sverige og Nordamerika og opdagedes 1801.

Tantalos, i den græske Mythologi en Søn af Zeus og Pluto, blev til Straf for at have aabenbaret Gudernes Hemmeligheder dømt til at hungre og tørste i Underverdenen, omgiven af Mad og Drikke uden at naa noget deraf. — Tantalisere, pine paa en træsk Maade, vække Forhaabninger uden at opfylde dem.

Tantieme (udt. Tangtiem), beſtemt Andel i en Gevinſt ell. lign ; iſær dramatiſke Digteres og Komponiſters Andel i Indtægten ved Opførelſen af deres Verker.

Taos, By i Staten Ny-Mexiko i Nordamerika, med 8,000 Indb.

Tapajoz (udt. Tapajſos), Flod i Braſilien, udſpringer i Provinſen Mato Groſſo, løber mod Nordoſt og falder i Amazonfloden. Dens Længde er 1,780 km.

Tapeter, vævede, ſe Gobelins. De vævede Tapeter, ſaavelſom Lædertapeterne, hvilke tidligere brugtes ſom Væggebetræk, er nu fordetmeſte gaaede af Brug og afløſte af de langt billigere Papirtapeter. Tilvirkningen af diſſe er paa mange Steder bleven en betydelig Induſtri. Tapeterne forarbeides af ſtærkt, godt limet og glat Maſkinpapir, ſom dog ikke behøver at være ſærdeles fint. Mønſtrene trykkes paa Papiret ved Hjelp af graverede Stempler.

Tapia, Don Eugenio de, ſpanſk Forfatter, f. 1776, d. 1860, ſtuderede Retsvidenſkaben og nedſatte ſig ſom Advokat i Madrid. Som Medlem af det liberale Parti mistænktes han af de Styrende og blev endog fængſlet, men løslodes igjen og indvalgtes i Kortes. 1823 blev han nødt til at gaa i Landflygtighed, men vendte 7 Aar ſenere tilbage og indehavde flere høie Embeder ſamt optoges i det kongelige Akademi. Af hans Skrifter maa ſærlig nævnes „Ensayos satiricos en prosa y verso“, „Viago de un curioso por Madrid“ og „Historia de la civilisacion española“. Som Digter hørte han til den klaſſiſke Skole, men hævede ſig ikke over det ſædvanlige.

Tapir (Tapirus), Pattedyrſlægt af de Tykhudedes Orden, ſtaar nærmeſt Næshornſlægten, men ligner Svinet i Legemsbygning og er af dets Størrelſe. Næſen er forlænget til en kort, bevægelig Snabel, Kroppen haarbedækket og Fødderne forſynede med Klove. Den forekommer i de varme Egne af Aſien og Amerika og lever i Urſkovene, hvor den ernærer ſig af Planteføde. Som ung kan den let tæmmes.

Tappenſtreg, i Militærſproget det Signal, ſom ſiden Wallenſteins Tid om Aftenen gives for, at Soldaterne ſkal være hjemme i ſine Kvarterer.

Tapty, Flod i Forindien, udſpringer paa Vendhyabjergene, gaar mod Veſt og falder efter et Løb af 740 km. i Cambaybugten. Den er ſeilbar paa en længere Strækning.

Tara, i Kjøbmandsſproget Afdrag i Vegt paa en Vares Emballage.

Tarabulus, ſe Tripolis.

Tarantel (Lycosa tarantula), Inſektſlægt af Edderkoppenes Orden, forekommer i det ſydlige Europa. Deres Bid er giftigt og frembringer Betændelſe.

Tarantella, en munter, livlig Folkedans i det ſydlige Italien, danſes til Akkompagnement af Tamburin og Kaſtagnetter.

Tarare, By i det franſke Departement Rhone, med 15,000 Indb. og betydelig Induſtri i Tøivarer.

Tarascon (udt. Taraſkong), By i det franſke Departement Rhonemundingerne, med 11,000 Indb. og Silkeavl ſamt Fabrikation af Klæde.

Tarazona, By i den ſpanſke Provins Aragonien, med 8,500 Indb.

Tarbes (udt. Tarb), By i det franſke Departement Øvre-Pyrenæerne, ved Floden Adour, med 21,500 Indb. Byen, ſom er Sæde for en Biſkop, har betydelige Kvægmarkeder.

Tardieu (udt. Tardjø), Auguſte Ambroiſe, franſk Læge, f. 1818, d. 1879, blev 1861 Profeſſor i Medicin ved Univerſitetet i Paris og 1867 Præſident i Komitéen for den offentlige Sundhedspleie. Han har udgivet flere værdifulde Skrifter af hygieniſk og lægevidenſkabeligt Indhold.

Tardieu (udt. Tardjø), berømt franſk Kobberſtikkerfamilie. — Nikolas Henri Tardieu, f. 1674, d. 1749, leverede et ſtort Antal Plader til forſkjellige Pragtverker. — Jaques Nikolas Tardieu, foregaaendes Søn, f. 1716, d. 1791, var ogſaa en berømt Kunſtner. Han udnævntes til Hofkobberſtikker hos Kurfyrſten af Köln. Blandt de øvrige mere fremragende Medlemmer af Slægten kan nævnes Jean Charles, f. 1765, d. 1830, Pierre Alexander, f. 1756, d. 1844, Antoine François, f. 1757, d. 1822, og Ambroiſe, f. 1788, d. 1841.

Tardigrada, mikroſkopiſke Smaadyr af Edderkoppenes Orden, opholder ſig i Tagrender eller under fugtig Mos. De er i den Grad ſeiglivede, at de efter at være blevne fuldſtændig indtørrede, kan opbevares i flere Aar og alligevel komme tillive, naar de fugtes.

Tare, ſe Alger.

Tarent (ital. Taranto), By i Syditalien, ved Tarantobugten, med 30,000 Indb. og vigtige Fiſkerier og Muslingfangſt. Den er Sæde for en Erkebiſkop og har intereſſante Oldtidslevninger. Byen anlagdes ca. 700 f. Kr. af græſke Koloniſter og kaldtes da Taras. Den blev ſnart en af Grækernes meſt blomſtrende Kolonier og ſkal i ſin Tid have havt 300,000 Indb. 282 f. Kr. indvikledes den i Krig med Romerne og blev 10 Aar ſenere erobret af diſſe.

Targumin, de aramæiſke eller kaldæiſke Overſættelſer af det Gamle Teſtamente, antages at være ſkrevne fra 1ſte til 7de Aarh. e. Kr. — Tirger, forklare, udlægge.

Tarif, Vareforteguelſe med hoſføiede Priſer. — Toldtarif, Fortegnelſe over de toldpligtige Varer med Angivelſe af den Told, ſom ſkal ſvares af hver enkelt.

Tarik, arabiſk Feltherre, drog 711 med en Hær til Spanien og omſtyrtede Veſtgoternes Herredømme der. Efter ham har Gibraltar faaet ſit Navn; det kaldtes nemlig tidligere „Gebel-(Djebel-)al-Tarik“, d. e. Tariks Klippe.

Tarku, By i Kaukaſien, ved det Kaſpiſke Hav, med 10,000 Indb. og Silkeinduſtri.

Tarkvinius Priscus, romerſk Konge, efter Sagnet en Koloniſt fra Byen Tarkvinii i det ſydlige Etrurien, regjerede 616—578 f. Kr. Han førte talrige Krige med Naboerne og paabegyndte Roms Befæſtning. — Tarkvinius Superbus, foregaaendes Søn, var efter Sagnet Roms ſidſte Konge (534—09 f. Kr.). Han opnaaede Kongeværdigheden ved at dræbe ſin Svigerfader og herſkede paa en tyranniſk Maade, ſaa at der udbrød en Opſtand, hvorved Kongen blev fordreven og Kongedømmet afſkaffet.

Tarlatan, oprindelig enslags Flor af Silke og Bomuld; nu forstaaes derved enslags fin, løst vævet Bomuldsgaze, som benyttes til Dametoiletter, især til Balkjoler.

Tarme, de rørformede Indvolde, som har sin Plads i Bughulen, og som tjener til at modtage Føden fra Maven og føre den videre, uddrage Næringsvædskerne af den og endelig skille Legemet ved de til Ernæring utjenlige Stoffer (Exkrementerne). Tarmenes Længde og Stilling er forskjellig eftersom den Næring, de skal modtage, er animalsk eller vegetabilsk; hos de planteædende Dyr er de længst, hos Fiskene og Krybdyrene kortest. De ligger i uregelmæssige Bugter i Bughulen, idet Slyngningerne sædvanlig er forbundne ved en tynd Hinde, og inddeles i Tyndtarmene, nærmest Maven og Tyktarmene, der fører til Endetarmen. — Tarmenes Længde hos et voxent Menneske er 11—12 m. — Tarmbrok, se Brok. — Tarmsaar, en meget farlig Sygdom, der bestaar i, at der opstaar Saardannelser paa Tarmenes indvendige Side. Naar disse Saar æder sig gjennem Tarmvæggen, medfører de somoftest en hurtig Død. — Tarmslynge kan foraarsages ved et feilagtigt Leie af en af Tarmenes Bugtninger, hvorved Fødemidlernes frie Passage hindres; den er ligeledes meget farlig og kan kun fjernes ved en Operation.

Tarn, 1) Flod i det sydvestlige Frankrige, udspringer paa Cevennerne, gaar mod Sydvest og falder i Garonne; dens Længde er 375 km, hvoraf henved Halvdelen er seilbar. 2) Departement i Frankrige, omgivet af Departementerne Aude, Øvre Garonne, Hérault, Tarn-Garonne og Aveyron, er 5,742 km.² stort og har 360,000 Indb. Landet er gjennemskaaret af Cevennernes Udløbere og derfor meget bjergigt. Jordbunden er særdeles frugtbar og frembringer Korn, Vin og flere andre Kulturplanter. Departementet er forholdsvis skovrigt, og af Mineralier forekommer især Jern, Stenkul og Marmor. Hovedstad Alby eller Albi (s. d.).

Tarn-Garonne, Departement i det sydlige Frankrige, omgivet af Departementerne Øvre Garonne, Tarn, Gers, Lot-Garonne, Lot og Aveyron. Størrelsen er 3,720 km.² og Folkemængden 222,000 Indb. Det er et Høiland, som gjennemskjæres af dybe Dale og frembringer foruden de sædvanlige Kornsorter Lin og Hamp. Hovedstad Montauban (s. d.).

Tarnopol, By i det østerrigske Kronland Galizien, med 20,000 Indb. og betydelig Industri.

Tarnov, By i østerrigsk Galizien, nær Floden Biala, med 22,000 Indb. og betydelig Handel med Korn, Læder, Raps og Trævarer.

Tarpeia, ifølge Sagnet en fornem Romerinde, som under Sabinerkrigen førte Befalingen paa Borgen i Rom. Hun lod sig af Sabinerne forlede til at overgive Borgen mod at faa alle de Smykker, de havde paa den venstre Arm. Sabinerne holdt sit Løfte paa den Maade, at de kastede sine Skjolde paa hende, under hvis Vegt hun klemtes ihjel. Efter hende skal den tarpejiske Klippe, hvorfra Forbrydere nedstyrtedes, have faaet sit Navn.

Tarragona, befæstet By i Katalonien i det nordøstlige Spanien, ved en liden Bugt af Middelhavet. Byen, der har 20,000 Indb., er Sæde for en Erkebiskop og har betydelig Industri, især i Tøier, samt livlig Handel og Skibsfart. Den er rig paa Oldtidslevninger og en af de ældste Byer paa den Pyrenæiske Halvø; den anlagdes under Navnet Tarakon af Grækere fra Massilia. Under de puniske Krige var den Romernes Baabenplads; senere ødelagdes den af Vestgoterne (475 e. Kr.) og Araberne (714). 1811 stormedes og indtoges den af Franskmændene under Suchet.

Tarrasa, By i den spanske Provins Barcelona, med 9,000 Indb. og Uldindustri.

Tarsus, By i det sydøstlige Lilleasien, i Vilajetet Adana, med 15,000 Indb. Den er det gamle Tarsus, som var Kilikiens Hovedstad og Apostelen Paulus's Fødeby.

Tartan, enslags broget, ternet Uldtøi, som tidligere tilvirkedes i Skotland og benyttedes som enslags Uniformsdragt, idet hvert Distrikt havde sit Mønster, saa at man paa Klæderne kunde se, hvor en Person var fra. Nu benyttes det som For i Vinterfrakker, Kaaber osv.

Tartane, i Middelhavet enslags lette Fartøier med to Master og Latinseil.

Tartarus, hos Homer en dyb Afgrund under Jorden, hvorhen de Ugudelige kom efter Døden; hos senere Digtere den hele Underverden eller den Del deraf, hvor de Fordømte straffedes.

Tartarus, se Vinsten.

Tartini, Giuseppe, berømt italiensk Violinist og Komponist, f. 1692, d. 1770, viste allerede som Barn Forkjærlighed for Musiken. 18 Aar gammel gik han til Padua for at studere Jus, men førte et lystigt Liv og skaffede sig snart adskilligt Ry som øvet Fegter. Da han hemmelig ægtede en Pige af Kardinal Cornaros Familie, maatte han flygte og skjule sig i et Kloster, gik derefter til Venedig og uddannede sig i Violinspil og Tonekunst. 1721 blev han første Violinspiller ved en Kirke i Ankona, oprettede 1728 sin senere saa berømte Musik- og Violinskole i Padua, fra hvilken flere fremragende Mestre udgik. Som Digter komponerede han et betydeligt Antal Koncerter og Sonater, deriblandt den berømte Djævlesonate.

Tartufe (udt. Tartyf), Molières berømteste Lystspil, skrevet 1664; siden Betegnelse for en skinhellig Hykler.

Tarudant, By i Provinsen Sus i Marokko, ved den sydlige Fod af Atlas, med 35,000 Indb. og vigtig Karavanhandel samt ikke ubetydelig Industri.

Taschereau (udt. Tasjeraa), J. A., fransk Literaturhistoriker, f. 1801, var en Tid Journalist og Medlem af Nationalforsamlingen og ansattes 1852 som Direktør for Nationalbiblioteket. Af hans værdifulde literaturhistoriske Arbeider kan nævnes hans Skrifter om Molière og Corneille, Grimms og Diderots Brevveksling samt hans Samling af Aktstykker: „Revue rétrospective".

Taschkend, Hovedstad i det russiske Guvernement Turkestan, ved en af Sir-Darjas Bifloder, tæller henved 90,000 Indb. Byen er Knudepunktet for Karavanhandelen i det indre Asien og Hovedstapelplads for dets Transithandel. Den har flere høiere muhamedanske Skoler, en Mængde Moskéer og 13 store Karavanseraier. Industrien omfatter fornemmelig Bomulds-, Silke- og Uldstoffer, Læder, Sadelmagerarbeider og Knive.

Taskekrabbe (Cancer pagurus), Art af Krebsdyrenes Orden, med bredt, fortil afrundet Rygskjold og korte Ben. Den lever ved Kysterne, hvor man kan se den kravle om paa Bunden. Kjødet af den er spiseligt og meget velsmagende.

Taskenspiller kaldes med et fælles Navn saadanne Personer, der ved lang Øvelse har faaet en saadan Fingerfærdighed, at de Kunster, de udfører, ved første Øiekast ser ud, som om de skulde være overnaturlige; smlgn. Magi.

Tasman, Abel Janszoon, berømt hollandsk Sjøfarende og Opdagelsesreisende i Midten af det 17de Aarh., afgik 1642 med to Skibe for at omseile det ubekjendte australske Fastland. Paa denne Reise opdagede han Tasmanien (s. d.) samt flere Øgrupper, deriblandt Nyzélands sydligste Ø, Nyguinea, Venskabsøerne og Fidsjiøerne.

Tasmanien, efter Opdageren Tasman, tidligere Vandiemensland, en Ø af betydelig Størrelse syd for Australien. Dens Fladeindhold er 67,894 km.², og Folkemængden anslaaes til 107,000. Øen er meget bjergfuld og dens Kyster opfyldte af smaa Bugter, som tildels danner fortræffelige Havne. I det Indre findes flere Indsjøer, som har Afløb gjennem tildels seilbare Floder. Klimatet er sundt, men noget fjøligt, saa at de saakaldte Sydfrugter ikke trives. Af Mineralier forekommer især Kobber, Jern og Stenkul. Jordbunden er frugtbar og tildels skovbevoxet, og de fleste Kornsorter dyrkes med Held, ligesom Faareavlen er betydelig. Øen eies af England og styres af en Guvernør, ved hvis Side staar to Raad, det udøvende, der udnævnes af Regjeringen, og det legislative, hvoraf to Trediedele vælges af Indbyggerne. Hovedstaden er Hobarttown (s. d.). — Øen opdagedes 1642 af Tasman (s. d.), men først 1798 blev den helt omseilet. Den indfødte Befolkning, som tilhørte Papuerne, er for flere Decennier siden aldeles uddød.

Tasso, Bernardo, fremragende italiensk Digter, f. 1493, d. 1569, nedstammede fra en gammel Adelsfamilie. Da hans Forældre døde i hans Barndom, tog Onkelen, Biskop Luigi Tasso, sig af ham og lod ham studere. Senere indehavede han forskjellige Sekretærstillinger og blev 1531 ansat som saadan hos Fyrsten af Salerno; da denne faldt i Unaade hos Karl den femte, traadte Tasso 1563 i Hertugen af Mantuas Tjeneste og blev en Tid efter Guvernør i Ostiglia. Hans Hovedverk er „L'Amadigi", et romantisk Epos, hvis Forbillede er en spansk Ridderroman, og som er rigt paa kolossale Overdrivelser, men som ogsaa har tiltalende Episoder og smukke Billeder.

Tasso, Torquato, Søn af Bernardo Tasso, f. 1544, d. 1595, har som Digter opnaaet betydelig større Berømmelse end Faderen. Han studerede i Rom og Bergamo og viste sig allerede i sin tidlige Ungdom i Besiddelse af et umiskjendeligt Digtertalent. I en Alder af 17 Aar offentliggjorde han „Rinaldo", et episk Digt i 12 Sange, hvilket modtoges med almindeligt Bifald, og hans Fader indgik nu paa, at han opgav sine juridiske Studier og udelukkende ofrede sig for de literære. Kardinal Luigi af Este indførte ham ved sin Broders, Hertug Alfonso den anden af Ferraras Hof, hvor han modtoges med megen Velvillie, især af Hertugens skjønne og aandrige Søstre Lucrezia og Leonore. Her begyndte han paa sit storartede Digt „Gerusalemme liberata" (det befriede Jerusalem), der senere gjorde hans Navn saa berømt overalt. 1570 ledsagede han Kardinalen af Este til Frankrige, hvor han modtoges med Hæder af Kong Karl den niende, og opholdt sig et Aar i Paris. Efter sin Tilbagekomst udgav han Komedien „Aminta". Paa Grund af sin lidenskabelige Kjærlighed til Prinsesse Leonore faldt han imidlertid i Unaade hos Hertug Alfonso, og hans yrrelige Gemyt ophidsedes ved, at han saa sig beluret overalt, idet endog hans Breve blev aabnede. Da han havde fornærmet en Adelsmand, blev han endog stræbt efter Livet, hvorhos Inkvisitionen, der nærede Tvivl om hans Rettroenhed, stadig udspionerede hans Handlinger. Paa Grund heraf blev hans Sindsstemning stadig mørkere og ytrede sig af og til som enslags Vanvid. Han flygtede 1577 fra Ferrara og vankede en Tid om i den yderste Armod. To Aar senere vendte han tilbage for at erholde Tilgivelse; da han ikke blev modtagen ved Hoffet, forløb han sig og blev af Hertugen indsat i en Sindssygeanstalt. Syv Aar efter fik han sin Frihed og drog til Rom, derfra til Neapel og slaskede nu en Tid af og til om, som det synes uden noget bestemt Maal for for Øie. Hans „Gerusalemme" var imidlertid bleven fuldført og udgaves 1581 i Trykken; senere omarbeidede han Digtet under Titelen „Gerusalemma conquistata" (trykt 1593), men ikke til dets Fordel. Endelig blev hans Landsmænd opmærksomme paa denne usædvanlig begavede Digteraand. Pave Klemens den ottende kaldte ham til Rom for at modtage Digterkronen, og han begav sig derhen, men blev syg og døde, førend Kroningen kunde foregaa. — Tassos Digte røber en glødende Fantasi, dyb Følelse og en mesterlig Fremstillingsevne, og hans ovennævnte Hovedverk er oversat til næsten alle europæiske Sprog. 1820—31 udkom hans samlede Arbeider i 30 Bind.

Tassoni, Alessandro, italiensk Digter, f. 1565, d. 1635, studerede i Bologna og Ferrara og gik 1597 til Rom, hvor han blev Sekretær hos Kardinal Colonna. Senere kom han i Tjeneste hos Hertug Frans den første af Este. Af hans Digte kan nævnes det komiske Epos „La Secchia rapita", som handler om Modenesernes og Bolognesernes Kamp om et stjaalent Træspand, samt „Considerazioni sopra il Petrarca" og „Filippiche contra gli Spagnuoli".

Tastatur, d. s. s. Klaviatur (s. d.).

Tastu (udt. Tasty), Sabine Casimire Amable, fransk Digterinde, f. 1798, har udgivet en Række Digte og Fortællinger. De mest bekjendte af hendes Skrifter er „Poésies", „Poésies nouvelles", „Chroniques de France", „Prose" og „Lectures pour les jeunes filles".

Tatarer, et Folkenavn af temmelig ubestemt Betydning, hvilket man tillagde de tyrkisk-mongolske Horder, som i det 13de Aarh. underlagde sig det indre Asien og den største Del af Rusland. Tidligere kaldte man alle de af Mongolerne undertvungne Folkeslag, navnlig Mongoler, Tunguser og Tyrker, Tatarer, men dette er i Tidens Løb forandret derhen, at Navnet nu kun betegner de saakaldte tyrkisk-tatariske Folkeslag, som bebor det sydøstlige Rusland fra Volgas nedre Løb og til det Kaspiske Hav samt Krim. Deres Antal er

$2^1/_2$ Mill. De taler enſlags tyrkiſt og bekjender ſig til Islam.

Tatariet, tidligere Benævnelſen paa omtrent hele Mellemaſien. Senere ſkjelnede man mellem det ſtore og det lille Tatari; ſidſtnævnte omfattede de ruſſiſke Provinſer Krim, Aſtrakan og Kaſan. Med det ſtore eller aſiatiſke Tatari mentes Landene mellem det Kaſpiſke Hav, Sibirien, Ørkenen Gobi, Afghaniſtan og Perſien, altſaa det nuværende Turan og Turkiſtan ſamt en Del af Mongoliet. Benævnelſen er nu gaaet af Brug.

Tatariſke Bugt, en Havarm mellem det Japaneſiſke og det Okhotſke Hav, adſtiller Øen Sachalin fra Amurlandet.

Tatere, ſe Art. Fanter og Zigeunere.

Tatianus, kriſtelig Apologet i det 2det Aarh. e. Kr., levede ſom Rhetor i Rom. Han gik der over til Kriſtendommen efter at være paavirket af Juſtinus Martyr, og leverede i ſin „Tale til Grækerne" et Forſvarsſkrift for den kriſtne Tro, ſamt „Diatesſaron", den ældſte Evangelieharmoni; af diſſe er førſtnævnte bleven opbevaret til vor Tid. Senere gik han mere og mere over til Gnoſtikernes Lære og blev Stifter af Enkratiternes Sekt.

Tatius, efter det romerſke Sagn Konge over Sabinerne, begyndte efter Sabinerindernes Rov Krig med Romulus; Striden bilagdes imidlertid ſaaledes, at begge Konger i fem Aar regjerede ſammen i Rom.

Tatovere, prikke eller indridſe Bogſtaver, Tegninger oſv. i Huden og derpaa indgnide den med en Farve, ſom fylder de frembragte Aabninger, og ſom ſenere ikke lader ſig fjerne. Hos mange vilde Folkeſlag anſees Tatoveringen for en Prydelſe, ſom ingen, der har Agtelſe for ſig ſelv, kan undvære. Ogſaa blandt Sjøfolk er det almindeligt at tatovere Forbogſtaverne til ſit Navn, Emblemer ſom Ankere oſv. paa Arme og Hænder. Det er en meget ſmertelig Operation, ſom af og til kan koſte Vedkommende Livet.

Tauber, Biflod til Main, løber ud fra Tauberſjøen i Würtemberg og gaar gjennem Baiern og Baden; dens Længde er 185 km.

Taubert, Karl Gottfried Vilhelm, tyſk Muſiker, f. 1811, uddannede ſig under Ludvig Bergers Veiledning og blev 1842 Kapelmeſter ved den kongelige Opera i Berlin. Han har komponeret flere Operaer, Symfonier, Kantater, Ouverturer oſv.

Taubmann, Friedrich, tyſk Lærd, f. 1565, d. 1613, blev 1595 Profeſſor i Wittenberg. Af hans Skrifter bør iſær nævnes det ſprogvidenſkabelige Verk „Dissertatio de lingua Latina", ſamt det vittige „Taubmanniana".

Tauchnitz, Karl Chriſtoph Traugott, tyſk Bogtrykker, f. 1761, d. 1836, grundede et Bogtrykkeri i Leipzig ſamt et Skriftſtøberi. 1816 oprettede han det førſte Stereotypſtøberi og gjorde ſig iſær fortjent ved ſin Udgivelſe af græſke og romerſke Klaſſikere. — Hans Fætter Chriſtian Bernhard, Friherre af Tauchnitz, f. 1816, d. 1884, har ogſaa indlagt ſig betydelige Fortjenester ſom Forlagsbogtrykker.

Tauenzien, Friedrich, Bogislaus Emanuel, Greve af, preuſſiſk General, f. 1760, d. 1824, udmærkede ſig ſærlig i de blodige Slag 1813 ved Groß-Beeren og Dennevitz. Aaret efter indtog han Wittenberg med Storm. Efter Freden blev han Guvernør i Berlin.

Tauler, Johann, tyſk Myſtiker, f. i Strasburg 1290, d. 1361, indtraadte 18 Aar gammel i Dominikanerordenen og lagde ſig efter det theologiſke Studium, førſt i Paris og ſenere i Strasburg under Meſter Eckardts Veiledning. Han optraadte ſnart ſom Prædikant i ſin Fødeby og ſamlede et ſtort Antal Tilhørere om ſig, da han uden Perſons Anſeelſe revſede Tidens Synd og fremholdt Naaden i Kriſto ſom det eneſte Forløsningsmiddel. Da Strasburgs Indbyggere holdt med Ludvig af Baiern, blev Byen af Paven belagt med Interdikt og Præſterne forbudt at prædike. Men Tauler og nogle faa andre Geiſtlige trodſede Pavens Bud og prædikede endnu flittigere end før. Da den ſorte Død 1348 herjede Strasburg, udſtedte Tauler og to andre en Opfordring til de øvrige Præſter om at gjøre ſin Pligt, enten ſaa Paven likte det eller ikke. Han blev nu udvist af Strasburg, men vendte efter nogle Aars Forløb tilbage. Af hans Skrifter og Prædikener er en Del bleven opbevarede og er udkomne i mange Oplag.

Taunton, 1) By i Grevſkabet Somerſet i England, ved Floden Tone, med 15,000 Indb. og livlig Induſtri, iſær i Silketøier og Maſkiner. 2) By i Staten Maſſachuſetts i Nordamerika, med 22,000 Indb.

Taurien, Guvernement i Sydrusland, omfatter Halvøen Krim ſamt Steppelandet nærmeſt denne og omgives af Sortehavet og det Azovſke Hav ſamt af Guvernementerne Jekaterinoslav og Cherſon. Størrelſen er 63,553 km.² og Befolkningens Antal ca. 750,000. Guvernementets ſydlige Del eller Krim er bjergfuld og frugtbar, hvorimod dets nordlige Del er en øde, vandfattig og træløs Saltſteppe. Agerbrug og Kvægavl er Hovednæringsveiene og leverer de væſentligſte Udførſelsprodukter. Hovedſtaden er Simferopol.

Tauris, Tabris eller **Tebris**, Hovedſtad i Provinſen Aſerbeidſchan i Perſien, nær Urmiaſjøen, med 120,000 Indb. Byen er en af Hovedknudepunkterne for den aſiatiſke Karavanhandel og har betydelig Induſtri i Silkeſtoffer og andre Tøivarer. Den anlagdes af Khalif Harun al Raſjid og havde tidligere en betydelig ſtørre Folkemængde.

Taurus, en høi Fjeldkjæde i Aſien, danner Lilleaſiens Sydgrændſe. Dens Udløbere gaar helt ned til Middelhavet, og den ſender flere Forgreninger ind i de tilſtødende Landsdele. De høieſte Toppe naar ca. 3,500 m. over Havet og er altid bedækkede med Sne. Dens nordøſtlige Fortſættelſe, Antitaurus, danner Vandſkillet mellem Floderne Kiſil-Irmak og Eufrat. Over Fjeldkjæden fører flere Paſſe, der benyttes af de Reiſende og af Handelskaravanerne.

Tauſen, Hans, den betydeligſte Forkjæmper for Reformationens Indførelſe i Danmark, f. ca. 1495, d. 1561, var en Bondeſøn fra Fyen. Han kom ind paa Odenſe Skole og indtraadte i Johanniterordenen, forflyttedes til Slagelſe Skole og blev 1516 Student i Roſtock. Fire Aar ſenere tog han Magiſtergraden og fik 1521 Anſættelſe ved Kjøbenhavns Univerſitet. Aaret efter drog han udenlands for at fortſætte ſine theologiſke Studier og beſøgte Univerſiteterne i Löwen, Köln og Wittenberg. Her lærte han Luther at kjende og blev af

ham vunden for Reformationen. Som en høit anſet Lærd vendte han 1525 hjem, og hans forrige Troesfæller haabede i ham at faa en kraftig Støtte for den katholſke Kirke. Men i en Prædiken, han kort efter ſin Hjemkomſt holdt, talte han ſaa kraftig Reformationens Sag, at Munkene ſtrax indſaa, hvilken farlig Modſtander de havde faaet. Hans Tilhørerantal voxede ſtadig, og da den katholſke Geiſtlighed efterſtræbte ham, ſtillede Almuen ſig ſaa afgjort paa hans Side, at Præſterne intet turde foretage mod ham. Saaledes lod Biſkopen i Viborg engang bevæbnede Mænd trænge ind i den Kirke, hvor han prædikede, for at bortføre ham med Magt. Men de i Kirken tilſtedeværende Mænd omringede Prædikeſtolen og forſvarede ham, medens Kvinderne ilede hjem efter Vaaben, og Biſkopens Udſendinge maatte vende om med uforrettet Sag. Fredrik den førſte begunſtigede hans Optræden og anvendte ham ſnart her, ſnart der for at oparbeide Stemningen for Reformationen, hvilket han udførte med ſtort Held. Flere Gange havde de Katholſke ſøgt at bringe den frimodige Mand til Taushed, men forgjeves. Endelig fik de ham 1533 anklaget for Herredagen i Kjøbenhavn, og hans Dødsdom ſyntes ſikker, da baade Anklagere og Dommere tilhørte det katholſke Parti. Men Byens Borgere drog bevæbnede til Raadhuſet og indtog en ſaa truende Holdning, at de katholſke Prælater fandt det raadeligſt at nedſtemme Tonen. Tauſen dømtes til at rømme Sjælland og Skaane, hvorhos han forbødes at prædike eller ſkrive Bøger uden vedkommende Biſkops Tilladelſe. Da han forlod Raadhuſet, var Mængdens Forbitrelſe ſaa ſtor mod Biſkop Rønnov, at Tauſen maatte følge ham hjem for at beſkytte ham. Dommen blev uden Følger, da Tauſen vedblev at opholde ſig og prædike i Kjøbenhavn. Efter Reformationens Indførelſe blev han 1538 Lektor i Roskilde og 1542 den førſte proteſtantiſke Biſkop i Ribe. Af hans ſkriftlige Arbeider kan nævnes hans Overſættelſe af de fem Moſebøger ſamt en Huspoſtil.

Tauſig, Karl, tyſk Klavérvirtuos, f. 1841, d. 1871, uddannede ſig under Liſzt og blev 1865 Hofpianiſt i Berlin. Paa ſine Koncertreiſer i Europa og Amerika feirede han overalt glimrende Triumfer.

Tautøen, før **Tautra**, en liden Ø i Froſtens Preſtegjeld, Nordre Trondhjems Amt. Her var tidligere et Ciſtercienſerkloſter, grundlagt 1207, af hvilket der endnu findes Ruiner.

Tautologi, Gjentagelſe med andre Ord af det allerede ſagte. — Tautologiſk, enſtydig, hvad der ſiger et og det ſamme.

Tavannes (udt. Tavann), Gaſpard de Saulx de, franſk Marſkal, f. 1509, d. 1573, tog i Religionskrigene Katholikernes Parti og var en af de forſmemſte til at tilraade Blodbadet Bartholomæusnatten.

Tavaſtehus (finſk Hæmeenlinna), By i Storfyrſtendømmet Finland, med 3,500 Indb. og et Slot, anlagt 1249 af Birger Jarl. Byen er Hovedſtad i Guvernementet af ſamme Navn, der er 21,585 km.² ſtort og har 208,000 Indb.

Tavira, By i den portugiſiſke Provins Algarve, med 11,000 Indb., Handel og vigtige Fiſkerier.

Taviſtock (udt. Tæviſtøk), By i det engelſke Grevſkab Devon, ved Floden Tave, med 10,000 Indb. og Metalinduſtri.

Tax, d. ſ. ſ. Barlind (ſ. d.).

Taxidermi, gr., Læren om Udſtopning af Dyr, ſaaledes at den udſtoppede Hud ſaa meget ſom muligt kommer til at ligne Dyret i levende Tilſtand.

Taxis, ſe Thurn og Taxis.

Taxt, lovlig beſtemt Værdi eller Pris paa en Ting; beſtemt Betaling for noget. — Taxere, beſtemme Værdien eller Prisen paa en Ting, vurdere den.

Tay (udt. Tæ), Flod i Skotland, udſpringer paa Grændſen af Grevſkabet Argyle, gaar mod Syd og falder ved Byen Perth i Firth of Tay, en Bugt af Nordſjøen. Dens Længde er 183 km.

Taygetos, nu **Pentedaktylon** (Femfingerbjerget), et mægtigt Fjeldparti i Grækenland, mellem Lakonien og Meſſenien. Dets høieſte Top, ſom har faaet ſit Navn efter den hellige Elias, naar en Høide af 2409 m.

Taylor (udt. Tæler), Bayard, fremragende amerikanſk Forfatter, Reiſende og Digter, f. 1825, d. 1878 ſom de Forenede Staters Geſandt i Berlin, fik en videnſkabelig Uddannelſe og gik 1844 til Europa, hvor han foretog en Fodtur gjennem England, Skotland, Tyſkland, Schweiz, Italien og Frankrige, hvilken han, efter at være vendt hjem, ſkildrede i ſin „Views a foot, or Europe seen with knapsack and staff", der modtoges med ſtort Bifald. 1849 bereiſte han Kalifornien og beſkrev denne Reiſe i „Eldorado, or adventures in the path of Empire". 1851 foretog han en ſtørre Reiſe til Orienten, landede i Ægypten og drog langs Nilen til Abeſſinien og Sudan, gjennemvandrede derpaa Palæſtina og Syrien ſamt det øvrige Lilleaſien til Konſtantinopel. Efter et kort Ophold i Europa gik han over Ægypten til Indien, derfra til Kina og med en amerikanſk Expedition 1853 til Japan. I Hongkong forlod han Expeditionen og vendte hjem over Kap og St. Helena. Sine Oplevelſer paa denne Tur har han beſkrevet i fortræffelige Reiſeſkildringer. 1856 gjorde han en ny Tur til Europa, bereiſte Lapland, Sverige og Norge, ſom han har beſkrevet i „Northern travel", derefter Grækenland, Polen og Rusland. 1861—63 var han anſat ved det amerikanſke Geſandtſkab i Petersburg. Han har desuden ſkrevet en Samling Fortællinger, „Beauty and the beast", og en ſtor Del Digte, deriblandt „The Prophet, a tragedy", „Lars, a paſtoral of Norway" og „Prince Deukalion, a lyrical Drama", ſom var hans førſte Arbeide, ſamt Romanen „Joseph and his friend".

Taylor (udt. Tæler), Brook, engelſk Mathematiker, f. 1685, d. 1731, har iſær gjort ſig fortjent ved ſin Udvikling af Newtons Fluxionsregning ſamt ved den efter ham benævnede „Taylors Række", ſom finder udbredt Anvendelſe i den høiere Mathematik.

Taylor (udt. Tæler), Georg (Jeremy?), fremragende engelſk Geiſtlig, f. 1613, d. 1667, ſluttede ſig i Kampen mellem Parlamentet og Karl den førſte til denne og paadrog ſig derved det ſeirende Partis Had og Forfølgelſe. Han var paa Grund af ſin Hengivenhed for Kongen i en Række af Aar uden Embede og benyttede denne Tid til at forfatte flere ypperlige Skrifter af religiøſt Ind-

hold; tillige forfegtede han paa en overbeviſende Maade Religionsfrihedens Sag. Ved Karl den andens Tronbeſtigelſe fik han Biſpeembedet i Down, Connor og Dromore.

Taylor (udt. Tæler), Tom, fremragende engelſk Dramatiker, f. 1817, d. 1880, ſtuderede i Glasgow og Cambridge og boſatte ſig derefter i London, hvor han begyndte ſin Forfatterbane med Udgivelſen af Lyſtſpillet „Nine points of the law“ og Skuеſpillet „The vicar of Wakefield“. Senere udgik fra hans Haand en betydelig Række Theaterſtykker, dels originale, dels overſatte fra Franſk. Af hans egne Arbeider maa foruden de foran nævnte mærkes Dramaerne „Joan of Arc“, „Twixt axe and crown“ m. fl. Han har i længere Tid været Medarbeider i det anſete engelſke Vittighedsblad „Punch“.

Taylor (udt. Tæler), Zachary, de Forenede Staters 12te Præſident, f. 1784, d. 1850, blev 1808 Løitnant i Infanteriet, fire Aar efter Kaptein og udmærkede ſig i Krigen mod Indianerne, hvorfor han rykkede op til Brigadegeneral. 1838—40 havde han Overkommandoen i Florida og 1846—47 førte han et Korps i Krigen med Mexiko og vandt ved Buenavista en glimrende Seier over den mere end tredobbelt ſtærkere mexikanſke Armé under Santa Anna. 1848 valgtes han med betydelig Majoritet til Unionens Præſident og tiltraadte ſin Regjering næſte Aar, men døde allerede efter halvandet Aars Forløb.

Teaktræ (udt. Tiktræ, Tectona grandis), Træ af de Læbeblomſtredes Familie, forekommer i ſtore Skove i For- og Bagindien, paa de oſtindiſke Øer o. ſl. St. Det opnaar en Høide af 16 m. og en Tykkelſe af over ½ m. Dets Blade er ægrunde, paa Underſiden ſølvhvide og indtil ½ m. lange. Den meget haarde, graabrune Ved, ſom har betydelig Lighed med Eg, er ſtærk og lader ſig let forarbeide. Iſær er Tømmeret ſkikket til Skibsbygningsarbeide, da det er ſærdeles varigt og indeholder en Harpix, ſom forhindrer det fra at angribes af Vandet eller raadne.

Tebeſſa, By i Provinſen Konſtantine i Algerien, med 15,000 Indb. Paa Romernes Tid kaldtes Byen Thebeſte.

Tebet, hos Jøderne den fjerde borgerlige Maaned og den 10de i Kirkeaaret, ſvarer omtrent til vor December.

Te Deum laudamus, forkortet **Te Deum**, Begyndelſesordene til den ſaakaldte ambroſianſke Lovſang, hvis Forfatter antages at være Kirkefaderen Biſkop Ambroſius. Dens Melodi er et af de ældſte Toneſtykker, man kjender. Den var gjennem flere Aarhundreder en almindelig yndet Lovſang i hele den kriſtne Kirke, og forekommer overſat i de norſke Salmebøger med følgende Begyndelſe: „O, ſtore Gud, vi love dig“.

Tees (udt. Tis), Flod i det nordlige England, udſpringer i Weſtmoreland, og falder ved Stockton i Nordſjøen. Dens Længde er 153 km.

Tegea, tidligere en betydelig By i det ſydøſtlige Arkadien, regjeredes før den hiſtoriſke Tid af egne Konger. Den traadte ſenere i enſlags Forbundsforhold til Sparta, og efter Slaget ved Leuktra traadte den i Spidſen for det akhæiſke Forbund. I det 8de Aarh. e. Kr. forſvinder den af Hiſtorien. I Nærheden af Tripolitza findes endnu Ruiner af den.

Tegel, Erik Göranſſon, ſvenſk Hiſtoriker, f. ca. 1570, d. 1636, var en Søn af Erik den fjortendes Yndling Göran Perſſon og blev Hertug Karls Privatſekretær og Fortrolige. Af Guſtav Adolf udnævntes han til Hiſtoriograf. Han har udarbeidet flere vigtige Kildeſkrifter til den ſvenſke Hiſtorie.

Tegetthoff, Vilhelm, Friherre af, øſterrigſk Admiral, f. 1827, d. 1871, traadte ſom ung ind i Marinen og blev 1848 Officér. Paa Grund af udviſt Dygtighed forfremmedes han hurtig og blev 1861 Linieſkibskaptein. Som Befalingsmand over den øſterrigſke Nordſjøeſkadre 1864 leverede han den 9de Mai de Danſke en Træfning ved Helgoland; kort efter udnævntes han til Kontreadmiral. Under Krigen mellem Øſterrige og Italien 1866 fik han Kommandoen over den øſterrigſke Middelhavseſkadre og ſeirede over Italienerne i Sjøſlaget ved Liſſa, hvorefter han blev Viceadmiral.

Teglrør eller **Drænrør** kaldes hule, runde Rør, ſom brændes af Ler, og benyttes ved Afgrøftningsarbeider til at bortlede Grundvand fra Jorden. Rørene formes i dertil ſkikkede Maſkiner i ſtørre Længder og deles derpaa, ſaa at hvert Stykke faar en Længde af ca. ⅓ m., hvorefter de tørres og brændes haarde.

Teglſten kaldes med et Fællesnavn de af Ler tilvirkede Mur- og Tagſten. Efterat Leret er omhyggelig bearbeidet i en dertil indrettet Mølle og blandet med Sand, formes Murſtenen enten ved at ſtryges med Haanden i en Form eller, hvad der i den ſenere Tid er meſt almindeligt paa ſtørre Teglverker, ved Maſkiner, ſom drives med Damp- eller Vandkraft, hvorefter den lufttørres og brændes i Ovne af forſkjellig Konſtruktion; de ſaakaldte Ringovne med kontinuerlig Varme er de meſt almindelige. Den Murſten, ſom tilvirkes i Norge, har en Størrelſe af 24 + 11 + 6½ Centimeter. Efter Indførelſen af Maſkiner og Ringovne er Stenen bleven af bedre Kvalitet og har ogſaa et ſmukkere Udſeende end før. Farven er rød, undertiden gul, efter Lerets Beſkaffenhed. Sædvanlig er Murſtenen kompakt, men der tilvirkes ogſaa hul Murſten. Foruden den ovennævnte Form, ſom bruges til Mure, gives der ogſaa andre Former og Størrelſer (Façonſten) ſom Geſimsſten og Sten til Indmuring af Kjedler, Pander oſv. Klinker kaldes de Murſten, ſom til forſtjelligt Brug brændes meget haardt, hvorved de faar en tæt, glasagtig Struktur og den Egenſkab ikke at opſuge Vand. Ildfaſt Sten er brændt af ildfaſt Ler, ſom modſtaar Ilden. — Tagſten, til Tækning af Tage, er enten krumme eller flade. De førſte er meſt almindelige; Siderne er noget ombøiede, hvorved den ene Stens Kant lægges paa den andens. Oventil paa den undre Side er der et lidet Fremſpring, hvorved de hænges paa Lægterne. De flade Tagſten er forſynede med Huller, for at kunne faſtgjøres med Nagler. — Allerede Ægypterne, Grækerne og Romerne kjendte Tilvirkningen af Teglſten; de ſvære Mure om Babylon var opførte af dette Materiał, ligeſom ogſaa flere Pragtbygninger i Grækenland og Italien.

Tegnér, Eſaias, berømt ſvenſk Digter, f. 1782 i Vermland, d. 1846, var Søn af en Præſt. Han var kun 10 Aar, da Faderen døde, hvorfor en af dennes Venner tog ham i Huſet til ſig, hos hvem han fik Anledning til at tilfredsſtille ſin

Læse- og Lærelyst. Nogle Aar senere fik han Undervisning af sin ældre Broder, der var Huslærer hos en rig Familie, og begyndte at lægge sig efter Sprog; 1797 fulgte han Broderen, der fik Ansættelse som Lærer hos en Bergværkseier, hvis righoldige Bibliothek den unge Tegnér slittigt benyttede sig af. Han studerede nu især Klassikerne, deriblandt Homer, med stor Iver. 1799 gik han til Lunds Universitet og tog tre Aar senere den filosofiske Kandidateramen. Aaret efter blev han Docent i Æsthetik ved Universitetet og 1805 Adjunkt i samme Fag. Allerede før havde han gjort heldige Forsøg som Forfatter, og han fortsatte paa denne Bane, da han havde faaet en fastlønnet Post. 1808 udkom hans ypperlige „Krigssång för det skånska landtvärnet" og faa Aar efter det patriotiske Digt „Svea", som prisbelønnedes af det svenske Akademi og gjorde sin Forfatter berømt blandt hans Landsmænd. Han var samtidig bleven udnævnt til Professor, og fik desuden et Prestekald, hvis Indtægter han skulde oppebære. Han udgav nu flere Digtninger, i hvilke han tildels med Fynd og Klem bekjæmpede Fosforisterne (s. d.), hvis Tendenser han ansaa farlige for sand Oplysning og Dannelse. 1820 udkom fra hans Haand „Natvardsbarnen", 1823 Romanen „Axel" og to Aar senere det i mange Henseender enestaaende Værk „Frithjofs Saga", som har gjort Tegnérs Navn berømt over hele den civiliserede Verden og er bleven oversat til næsten alle europæiske Sprog. Omtrent samtidig udnævntes han til Biskop i Wexiö, og hans nye Kaldspligt lagde fra nu af Hindringer ivejen for hans poetiske Forfattervirksomhed. Som Repræsentant for Geistligheden mødte han paa Rigsdagene 1828, 1834 og 1840; under sidstnævnte Rigsdagsmøde henfaldt han til Tungsindighed, som snart gik over til fuldstændigt Vanvid. Efter at have tilbragt et Par Aar i en Sindssygeanstalt, kom han sig vel noget igjen og overtog paany sit Embede, men hans Helbred og Arbeidsevne havde lidt et uopretteligt Knæk, og et Aars Tid før sin Død søgte han og fik sin Afsked. Tegnérs Virksomhed som Digter er af den største og mest vidtrækkende Betydning for den nyere svenske Literatur. I Sprogets Farvepragt, Billedernes Rigdom, Tankernes Klarhed og Liv staar han baade som Digter og Taler uopnaaet i sit Land. Hans „Samlede Skrifter" er udgivne af hans Svigersøn, Historikeren Böttiger, og hans Sønnesøn, Elof Tegnér, har senere udgivet hans „Efterlemnade skrifter".

Tegucigalpa, By i Republiken Honduras i Centralamerika, med 8,000 Indb.

Teheran, Hovedstad i Persien, ligger i Provinsen Irak-Adjemi paa en øde Stenslette ved Elbursbjergenes sydlige Afheld i en Høide af 1500 m. over Havet. Den er omgiven af en af Ler opført Mur, gjennem hvilken 6 Porte fører ind til Byen. Indbyggerantallet angives forskjelligt, fra 80,000 til 120,000. Den er som de fleste orientalske Byer høist uregelmæssig bebygget, med trange, krumme og smudsige Gader og tager sig temmelig uanselig ud med Undtagelse af den Del, hvor Shahen har sin Residens; her findes nemlig, foruden hans eget Palads, flere prægtige Bygninger for Ministrene, de fremmede Magters Gesandter osv. samt herlige Have- og Parkanlæg. Om Sommeren er Byen meget usund, hvorfor de Rige og Fornemme paa den Aarstid pleier at forlade den. Handelen og Industrien er ikke af videre Betydning. Siden 1798 har Byen været de persiske Herskeres Residensstad.

Tehuantepec, By i den mexikanske Stat Oaxaca, i Nærheden af Stillehavet, med 14,000 Indb.

Teiebær (Rubus saxatilis), Plante af Rosenfamilien, med ru, flerblomstret Stilk med lange Udløbere, beklædte med børsteformede Torne. Blomsterne er hvide og Frugten sammensat af røde Stenfrugter. I Norge voxer den især i Krat og Urer.

Teilman, Christian, norsk Komponist, f. paa Tomb Herregaard 31te Juli 1845, studerede under K. Arnold (s. d. i 1ste Bd., S. 978) i Kristiania og Professor Berens i Stockholm. Siden 1870 har han været Musiklærer i Kristiania. Han har leveret en stor Del Kompositioner for Piano og sat Musik, tildels for Piano, til forskjellige Sange. Teilman har vundet megen Indgang hos det store Publikum, og hans Kompositioner er udkomne, foruden i Norge, ogsaa i Sverige, Danmark og Tyskland. Hans Karl Johans Festmarsch er udgaaet i ca. 25 Oplag. En Gavotte af ham, „Une fleur", spillet 1886 af Orkestret i Dagmartheatret i Kjøbenhavn, gjorde megen Lykke.

Teisserenc de Bort, Pierre Edouard, fransk Statsmand, f. 1814, uddannede sig som Ingeniør og lagde sig især efter at studere Jernbanevæsenet, hvorom han udgav flere værdifulde Skrifter. Han var en kort Tid Medlem af Nationalforsamlingen, men trak sig 1848 tilbage for at ofre sig for industrielle Anliggender og stiftede bl. a. det store Pariser-Lyoner Jernbanekompagni. 1871 indvalgtes han paany i Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til Centrum, og var næste Aar en kort Tid Minister for de offentlige Arbeider. 1876 valgtes han til Senator, blev samme Aar Handelsminister og senere Gesandt i Wien.

Teiste (Uria), Svømmefugl af Alkefamilien, med rødt Næb og røde Fødder, sort Fjerdragt og hvidt Vingespeil. Den er noget mindre end Alken og forekommer overalt ved Norges Kyster, hvor den hækker i store Kolonier under Stene og i Fjeldkløfter langs Strandbredden. Teisten er en livlig, selskabelig Fugl, som svømmer og dykker særdeles godt, og den kan under Vandet skyde stærk Fart, da den bruger baade Vinger og Fødder. Dens Føde er Sild, Tangfrøl og anden Smaafisk.

Teistefisk, d. s. s. Tangfrøl (s. d.).

Tejada, se Lerdo de Tejada.

Tejo, se Tajo.

Teju, en i det tropiske Amerika forekommende spiselig Øgleart af Firbenenes Gruppe. Den bliver indtil $^2/_3$ m. lang.

Teknik betegner overhoved Kunst, Kunstform, kunstmæssig Behandling; Lære om Reglerne for en Kunst eller Læren om Kunstudtryk. I Almindelighed forstaaes ved Ordet det samme som Industri, dreven i det store efter videnskabelige Principer. — Tekniker, en Kunstner, Lærer eller Forfatter i Kunstfaget. — Teknologi, Kunstlære, Lære om Kunst og Haandværk, om de i Industrien benyttede Arbeidsmaader og Værktøi osv.; den inddeles i kemisk og mekanisk Teknologi. — Tekniken er i den senere Tid mere og mere bleven et særskilt Lærefag, og der er overalt bleven oprettet særlige Fagskoler i dette Øiemed.

Af saadanne tekniske Skoler haves i Norge flere, af hvilke den tekniske Læreanstalt i Trondhjem meddeler den videstgaaende Undervisning. Se forøvr. Art. Polyteknik.

Tektonik, Kunsten at arbeide i Træ, især Billedskjærerkunst; ogsaa den Kunst at forsyne Metalarbeider med Billeder.

Telamon, græsk Sagnhelt, var en Søn af Æakos og herskede som Konge paa Salamis. Han deltog i Argonautertoget samt i Herakles's Feide med Laomedon. Hans Søn Ajax var en af de fornemste græske Helte i Trojanerkrigen.

Telefon, et i den nyere Tid opfundet Apparat til Lydens Forplantelse eller til mundtlig Meddelelse paa længere Afstande. Dette sker ved Hjelp af en elektrisk Strøm, og Apparatet bestaar i det væsentlige af en Staalmagnet, hvis Poler er omgivne med Induktionsruller, foran hvilke der findes en Metalmembran, som af Lydbølgerne sættes i Svingninger. Disse Svingninger forplanter sig og føres videre gjennem Induktionstraadene og Ledningstraaden. Ved dennes anden Ende er anbragt et Hørerør, der staar i Forbindelse med en lignende Membran som den paa det Sted, hvorfra Lydbølgerne udgik; denne gjør nøiagtig de samme Svingninger, som Membranen paa Afsendelsesstedet, og gjengiver saaledes de samme Lyd, som bragte denne til at svinge. Ved at forbinde en Mikrofon (s. d.) med Telefonen, kan Lyden forstærkes og derved høres paa længere Afstande. — Telefonen er nu indført i de fleste større Byer over hele den civiliserede Verden, og paa sine Steder staar endog enkelte Byer i Telefonforbindelse med Nabobyerne. I Kristiania dannedes det første Telefonselskab 1881; senere opstod et nyt Selskab ved Siden af, men disse to Selskaber er nu (1886) smeltede sammen til ét. Antallet af dets Abonnenter eller de, som har faaet Telefonledning til sine Kontorer eller Hjem, er for Tiden ca. 1400.

Telefos, ifølge den græske Sagnhistorie Søn af Herakles og Konge i Mysien, blev i en Kamp saaret af Akhilles. Hans Saar vilde ikke gro, og ved at raadspørge Orakket fik han til Svar, at kun Rusten af Akhilles's Lanse kunde helbrede ham. Han drog da til Troja og formaaede Akhilles til at opfylde hans Ønske. I Arkadien dyrkedes han som Heros.

Telega, enslags russisk Kjøretøi.

Telegraf, den elektromagnetiske Indretning til hurtig Meddelelse af Efterretninger paa længere Afstande ved den elektriske Strøms magnetiserende Virkning. Man taler ogsaa om akustiske og optiske Telegrafer; ved de første menes Signalpiber, saaledes som de anvendes paa Dampskibe og Lokomotiver, Taagehorn eller Klokkesignaler, hos hvilke alle Lyden er det meddelende Element. De optiske Telegrafer er saadanne Indretninger, hvorved Meddelelsen sker gjennem Synet, som Lanterner, Flag, Stænger med visse Signaler osv. De er vistnok de ældste telegrafiske Indretninger i Verden, og den norske Konge Haakon Adelstensfostres Varder kan vel henregnes til denne Klasse. Det var dog først 1790, at det lykkedes Franskmanden Chappe at give disse Indretninger en mere praktisk Form. Stationerne var ikke længere fjernede fra hverandre, end at man ved Hjelp af Kikkert kunde se de Tegn, som gjordes paa den nærmeste Station; disse Tegn, som havde en forud aftalt Betydning, sendtes da videre af Jagttageren, som lod dem gjentage for den følgende Station. Men denne Slags Telegraf havde flere Ufuldkommenheder og var bl. a. i taaget Veir aldeles ubrugelig, hvorfor den nu fuldstændig har maattet vige Pladsen for den elektro-magnetiske Telegraf. Dennes Anvendelse grunder sig paa den uhyre Hurtighed, hvormed en elektrisk Strøm kan forplante sig gjennem et ledende Legeme, og paa denne Strøms magnetiserende Kraft. Strømmen udgaar fra et galvanisk Batteri (se Galvanisme) og overføres gjennem en Metaltraad til den Station, man ønsker at korrespondere med. Ledningstraaden maa være isoleret, d. v. s. den maa ikke komme i Berøring med ledende Legemer (Jord, Vand m. fl.), da Strømmen derved vilde svækkes. Derfor pleier man ved overjordiske Ledninger eller Luftledninger at hænge Telegraftraaden paa høie, fritstaaende Stolper og fæste den til Hatte af Glas eller Porcellæn; ved underjordiske eller underjøiske Ledninger omgives Traaden af et ikke ledende Hylster af Guttaperka. Ved hver Station føres en Metaltraad fra Apparatet ned i Jorden og forbindes der med en Metalplade; derved ledes Strømmen gjennem Jordmassen tilbage til Metalpladen ved den Station, hvorfra den udgik. — Det første ordentlige Forsøg med den elektromagnetiske Telegraf gjordes 1833 af Tyskerne Gauß og Weber, som anlagde en Telegraflinie mellem det astronomiske Observatorium og det fysiske Kabinet i Göttingen. De af dem konstruerede Telegrafapparater var imidlertid i flere Henseender ufuldkomne, og først da Wheatstone og Cooke 1836 opfandt sin Naaletelegraf, fik Telegrafen en større praktisk Anvendelse. Naaletelegrafernes Tegn dannes derved, at en Magnetnaal ved Strømmens Indvirkning bringes til at slaa ud til den ene eller den anden Side; Kombinationen af disse Udslag danner Bogstaver. Et nyt Fremskridt var det, da Amerikaneren Morse (s. d.) opfandt sit Apparat, som nu har fundet almindelig Anvendelse. Det af ham konstruerede Apparat har en Elektromagnet, som ved at sættes i Forbindelse med den elektriske Strøm bliver magnetisk og derved tiltrækker det saakaldte Anker; dette befinder sig paa den ene Ende af en Hævstang, hvis anden Ende er forsynet med en Staalstift. Ved at Ankeret trækkes ned af Elektromagneten, trykkes Stiften ind i en Papirstrimmel, som stadig er i Bevægelse og føres frem af et Uhrværk. Afbrydes Strømmen strax efter et øieblikkeligt Tryk, vil der efter Stiften kun blive staaende en Prik paa Papirstrimmelen; varer Strømmen lidt, fremkommer en Streg. Af disse to Tegn, nemlig Prikker og Streger, anbragte i forskjellige indbyrdes Stillinger til hverandre, er det telegrafiske Alfabet sammensat. Ved de saakaldte Visertelegrafer bestaar Meddelelsesapparatet af en Skive, paa hvilken Alfabetet er optegnet. Under Telegraferingen bevæger en Viser sig rundt foran Skiven og stanser lidt foran det Bogstav, den telegraferende Afsender vil meddele. Disse Bogstaver nedskriver Modtageren og sætter dem sammen til Ord. — Telegrafen er nu som Meddelelsesmiddel tagen i Brug overalt, hvor Civilisationen er rukket frem. De Forenede Staters Telegrafnet er baade med Hensyn til Liniernes og Traadenes Længde det betydeligste i Verden;

derefter kommer Rusland, Frankrige, Tyskland, England, britisk Indien, Italien og Østerrige. Norge havde ved Udgangen af 1884 et Telegrafnet af 8,959 km. Længde, med 16,036 km. Traad, iberegnet Jernbanernes Telegrafer. Det samlede Antal Stationer ved Statstelegrafens Linier var 140, fordelte paa 11 Inspektørdistrikter, og et fast Personale af 334. Den norske Statstelegraf bestyres af en særskilt Direktør. Dets samlede Indtægter for Budgetaaret 1884—85 androg til 924,670 Kr., Udgifterne til 1,028,172 Kr.

Telemak, gr. Telemakhos, Søn af Odysseus og Penelope, drog i sin Faders Fraværi den trojanske Krig ud for at opsøge ham. Paa denne Reise ledsagedes han af Athene. Fénélon har paa en mesterlig Maade behandlet Sagnet i sin „Les aventures de Télémaque".

Telemeter, Instrument til at maale Afstande.

Teleologi, Diemedslære, Lære om Tingenes Diemed og Hensigtsmæssigheden af Verdens Indretning.

Telesio, Bernardino, italiensk Filosof, f. 1508, d. 1588, udgav et omfangsrigt Værk, „De natura rerum juxta propria principia", i hvilket han opstillede en realistisk Naturfilosofi og blandt andet lærte, at alle Fænomener skyldtes Varmens og Kuldens Indflydelse paa Materien. Solen og Stjernerne, lærte han, var dannede ved Varmens Indvirkning, og Sjelen var ligeledes en af Varmen frembragt Ande. Den katholske Kirke fordømte hans Lære og forbød Læsningen af hans Skrifter.

Teleskop, se Kikkert.

Telg (Polystichum), Plante af Bregnefamilien, med runde Sporehuse og finnet, to-, tredobbelt Løv; den voxer helst paa skyggefulde Steder og bliver omkring 1 m. høi. I Norge forekommer tre Arter: Ormetelg, Braadtelg og Bergtelg.

Tell, Vilhelm, schweizisk Sagnhelt, berettes at have været en Forvagter fra Kanton Uri. Den østerrigske Landfoged Geßler lod ophænge en Hat paa Torvet i Altdorf og befalede enhver at hilse paa denne Hat, men Tell vægrede sig og blev derfor ført for Geßler, der dømte ham til som øvet Buesskytte at skyde et Æble bort fra sin Søns Hoved. Han udførte dette Bovestykke, men da han samtidig tilstod, at en Pil, han endnu havde i Beltet, var bestemt for Landfogden, ifald han havde dræbt sin Søn, blev han fængslet og ført over Vierwaldstättersjøen. Underveis rømte han og stjød Geßler ihjel. De senere Undersøgelser har imidlertid godtgjort, at Beretningen om Tell er et vandrende Sagn (det samme som i Danmark fortaltes om Palnatoke, i Norge om Hemingen osv.), som først sent og vilkaarligt er indlemmet i Schweiz's Historie.

Telleffen, Thomas Ackland, norsk Komponist, f. 1823 i Trondhjem, d. 1874. I Trondhjem fik han Undervisning i Musik af O. A. Lindeman og gik 1823 til Paris, hvor han var Elev af Kalkbrenner, senere af Chopin, under hvem han flere Aar studerede. Under Besøg i Norge gav han 1846 Konserter i Trondhjem og Kristiania, 1855 i Upsala og paa det kgl. Theater i Stockholm. Efter 1846 at være vendt tilbage til Paris fik han paa Chopins Anbefaling Adgang til Fyrst Czartoryskis og flere andre polske Emigranters Familier, hos hvilke han blev antaget som Informator. 1850 gav han sin første Konsert i Paris, hvor han, med Undtagelse af enkelte kortere Ophold i Hjemmet, stadig boede til sin Død. Telleffen skrev henved 50 Musikstykker, mest Kompositioner for Piano. Sin største Styrke som Pianist havde han i Foredraget af Chopins Værker. — Hans Hustru Severine Telleffen, f. Bye, optraadte som Sangerinde paa flere Steder i Norge.

Teller, Vilhelm Abraham, tysk Theolog og en af Rationalismens Forkjæmpere, f. 1734, d. 1804, blev 1762 Professor i Theologi i Helmstedt og 1767 Overkonsistorialraad, Provst og første Præst ved Petrikirken i Berlin. I denne Stilling udfoldede han en betydelig Virksomhed baade som Prædikant og Forfatter. Af hans Skrifter kan nævnes: „Lehrbuch des christl. Glaubens", „Wörterbuch des Neuen Testaments" og „Die Religion der Vollkommenern".

Tellez (udt. Teljes), Gabriel, bekjendt under Pseudonymet Tirso di Molina, en af de berømteste spanske dramatiske Digtere, f. 1585 (efter andre ca. 1570), d. 1648 som Prior i Klostret i Soria. 1613 indtraadte han i den geistlige Stand. Han kan som Digter nærmest regnes til Lope de Vegas Skole, idet han slog ind paa den af denne udvegede nationale Retning; næst efter Lope og Calderon kan han betragtes som Spaniens største Dramatiker. Han udmærker sig mindre ved en omhyggelig lagt Plan og Intrige end ved livfulde Situationer, en pragtfuld Billedrigdom, en fin Karakteristik og en munter Vittighed. Erotiken danner Midtpunktet i hele hans Forfatterskab, men er opfattet væsentlig fra den sanselige Side, og hans Stilling til Moralen er derfor ikke altid den ærbødigste. Hans „Comedias de capa y espada" hører endnu til den spanske Scenes første Repertoire; som en af de mest karakteristiske kan nævnes „Don Gil de las calzas verdes" (oversat til Dansk af A. Richter under Titelen „Don Gil den grønne"). Mest bekjendt er dog Telles bleven som den første, der bearbeidede Don-Juansagnet i sin „El burlador de Sevilla ó el cevridodo de piedra", der gjennem en italiensk Bearbeidelse blev Mønstret for Molières „Don Juan ou le festin de pièrre" og senere har tjent til Kilde for forskjellige Bearbeidelser. Foruden sine dramatiske Arbeider udgav Digteren under Titelen „Los cigarrales de Toledo" en Samling Noveller, Digte og Afhandlinger.

Tellier (udt. Tellie), Michael le, fransk Jesuit, f. 1643, d. 1719, førte med megen Dygtighed, men ogsaa med Rænker og Kneb en forbitret Kamp mod Jansenisterne og blev derfor høit anset blandt sine Troesbrødre, saa at han valgtes til Provincial. 1709 blev han Ludvig den fjortendes Skriftefader og udøvede som saadan en høist skadelig Indflydelse paa den af Alder aandsvækkede Konge. Efter Kongens Død blev han forvist af Erkebispen af Paris.

Tellkampf, Johann Ludvig, tysk Nationaløkonom, f. 1808, d. 1876, studerede i Göttingen og opholdt sig derefter en Tid i Amerika, hvor han blev Professor ved Union College i Staten New-York. 1846 overtog han et Professorat i Breslau, valgtes 1855 ind i det preussiske Herrehus og 1871 til Medlem af den tyske Rigsdag.

Af hans ypperlige statsøkonomiske Skrifter kan nævnes: „Beiträge zur Nationalökonomie und Handelspolitik", „Die Principien des Geld- und Bankwesens", „Ueber Arbeiterverhältnisse und Erwerbsgenossenschaften in England und Nordamerika" og „Essays on law reform commercial policy, banks, penitentiaries, etc.".

Tellur (Te), et sjeldent forekommende Metal, som dels findes gedigent, især i Virginien, dels i Forbindelse med Guld, Sølv, Kobber, Selen osv. Det er sølvhvidt af Farve, stærkt metalglinsende, krystallinsk og meget skjørt, saa det næsten ikke lader sig strække. Det smelter ved svag Rødglødhede og brænder i Luften med blaagrøn Flamme, hvorved det forvandles til Tellursyrling. Det opdagedes 1783, men har endnu ikke fundet nogen teknisk Anvendelse.

Tellurisk, jordisk, udgaaende fra eller tilhørende Jorden. — Tellurium, en mekanisk Indretning, som tjener til at anskueliggjøre Jordens Bevægelse omkring Solen.

Telt, en Hytte af Lærred eller Vadmel, benyttes som Bolig af mange Nomadefolk, saasom Lapper. Ogsaa i Militærvæsenet benyttes Telte, fornemmelig ved Leirsamlinger.

Temes, 1) Bifloð til Donau, udspringer nær den banatiske Militærgrændse, løber mod Sydvest og senere mod Nord gjennem det sydøstlige Ungarn og falder i Donau ved Pancsova. Dens Længde er 430 km. 2) Komitat i Ungarn, 7,136 km.² stort, med 412,000 Indb.

Temesvar, stærkt befæstet By i Ungarn og Hovedstad i Komitatet Temes, ligger ved Begakanalen og har 33,000 Indb. Byen er tildels smukt bebygget og er Sæde for en græsk og en romersk Biskop. Handelen og Industrien er livlig; den sidste omfatter især Tobak, Tøier, Læder, Sæbe og Likører. — Temesvar er en ældgammel By. 1242 faldt den i Tatarernes Vold og blev ødelagt af dem, men vel et halvt hundre Aar senere var den opblomstret igjen og havde et betydeligt Indbyggerantal. I Tyrkerkrigene spillede den en fremragende Rolle, og 1443 blev den befæstet af Hunyadi. 1552 indtoges den efter et heltemodigt Forsvar af Tyrkerne, i hvis Besiddelse den var, indtil Prins Eugen 1716 gjenerobrede den. 1781 erklæredes den for kongelig Fristat.

Temme, Jodocus Donatus Hubertus, tysk Retslærd og Forfatter, f. 1798, studerede Retsvidenskab i Münster og Göttingen og indehavde derpaa forskjellige Dommerembeder. Han valgtes til Medlem af den preussiske Nationalforsamling og blev som saadan Venstres Fører. I denne Stilling paadrog han sig en Anklage for Højforræderi, men uagtet han frifandtes, blev han dog afskediget som Embedsmand, indtil han 1852 kaldtes til Zürich for at overtage et Professorat. Han har udgivet et stort Antal juridiske Skrifter, hvoriblandt kan nævnes hans Lærebøger i den preussiske Civilret og Strafferet samt i den schweizisk Strafferet. Desuden er han Forfatter af en Del Fortællinger og Noveller, som udkom under Pseudonymet H. Stahl, samt Udgiver og Medudgiver af en Række Sagnsamlinger fra forskjellige tyske Landskaber, fra Westfalen, Preussen, Lithauen, Altmark og Pommern.

Tempel, af det latinske Templum, hos Romerne oprindelig et helligt, afgrændset Rum, indviet Gudsdyrkelsen, senere en til dette Brug opført Bygning. Ordet bruges nu fornemmelig om de jødiske og hedenske Gudshuse, da det i Kristenheden er afløst af Ordet Kirke og hos Muhamedanerne heder Moské. Af de hedenske Templer i Oldtiden udmærker især de græske og romerske sig ved Pragt og arkitektonisk Skjønhed, og af disse var igjen Templet i Efesus særlig berømt og betragtedes som et af den gamle Verdens syv Underverker. De jødiske Templer er tre i Tallet: Salomos Tempel, som er opkaldt efter den navnkundige jødiske Konge, var opført paa Moria Bjerg i Jerusalem og var ligeledes et af Oldtidens skjønneste og mest storartede Kunstverker. Det ødelagdes 588 f. Kr., og i dets Sted paabegyndtes ca. halv hundre Aar senere det saakaldte Serubabels Tempel paa samme Plads, hvilket imidlertid stod langt tilbage for sin Forgjænger i Pragt og arkitektonisk Kunst. Da Herodes den store blev Jødernes Konge, ombyggede han Templet, der nu fik Navn af Herodes's Tempel. Dette skal med Hensyn til Pragt og Skjønhed have været noget af det mest fuldendte, menneskelig Kunst og Snille har frembragt. Men faa Aar efter dets Fuldførelse blev det i Bund og Grund ødelagt, da Romerne under Titus indtog Jerusalem. Keiser Julian den frafaldne lod, for at gjøre Kristi Spaadom tilskamme („Der skal ikke lades Sten paa Sten tilbage"), Templets Gjenopbyggelse paabegynde. Men da de nødvendige Forarbeider var udførte, opstod der en Naturrevolution, som dræbte en stor Del af Arbeiderne og skræmte de andre, saa at de skyndsomst tog Flugten. — I de skandinaviske Lande kaldtes de før Kristendommens Indførelse benyttede Gudetempler Hov (s. d.).

Tempelherrer, Medlemmerne af en geistlig Ridderorden, som opstod paa Korstogenes Tid. Ordenen stiftedes 1118 af ni franske Riddere, og dens Formaal var at beskytte de til Jerusalem dragende Pilegrime mod Saracenerne. Kong Balduin den anden af Jerusalem modtog med Glæde deres Tilbud og overlod dem en Del af sit Palads, som sagdes at være opført paa det Sted, hvor Salomos Tempel havde staaet, og laa tæt ved den hellige Gravs Kirke. Efter denne sin første Bolig kaldte Ordensmedlemmerne sig Templer. 10 Aar efter Ordenens Stiftelse blev den stadfæstet af Paven. Ordenen opnaaede i Begyndelsen almindelig Tilslutning, idet Fyrster og Riddersmænd overalt i Europa enten meldte sig ind i den eller skjænkede den rige Gaver. Dens Medlemmer aflagde ogsaa glimrende Prøver paa Tapperhed ligeoverfor Kristenhedens Fiender, og dette gav den en ydre Glans, som gjorde, at de kristne Adelsmænd satte en stor Ære i at optages i den. Dens Anliggender styredes af Generalkapitlet, som var den høieste Instans; dette bestod af de høieste Embedsmænd inden Ordenen og de mest ansete Riddere. I dens Spidse stod en Stormester, valgt af Generalkapitlet. Ordenen havde ogsaa et betydeligt Antal uadelige Medlemmer, som dels var Stridsmænd, dels udgjorde de saakaldte Haandværkerbrødre. De store Rigdomme, som Ordenen i en Fart erhvervede sig, blev imidlertid Aarsagen til dens Forfald; med Rigdommen fulgte Yppighed og Vellevnet, og den strenge Tugt, hvorunder Medlemmerne tid-

ligere, uden Persons Anseelse, havde maattet bøie sig, slappedes lidt efter lidt. Da det hellige Land var gaaet tabt for de Kristne, drog Stormesteren og endel af Tempelherrerne til Cypern, men de fleste af dem vendte hjem til Europa og bosatte sig fornemmelig i Frankrige, da de der havde sine rigeste Besiddelser. Men deres overmodige Optræden gjorde dem snart forhadte, og dette benyttede den franske Konge Filip den smukke sig af til at knække deres Magt. Ved grusom Nederdrægtighed lod han en stor Del af Tempelherrerne fængsle, og paa Pinebænken aftvang han dem saadanne Tilstaaelser, at han bagefter kunde faa dem dømte til Baalet som Kjættere. Mange af dem lod paa denne Maade sit Liv, deres Godser konfiskeredes af Kronen, og 1312 blev Ordenen af Pave Klemens den femte, som i et og alt var afhængig af Filip, erklæret for ophævet.

Temperamaleri, en i Middelalderen af Malerne anvendt Fremgangsmaade ved Udførelsen af Billeder. Den bestod i, at Farverne blandedes med fortyndet Æggeblomme og Lim. Denne Manér blev forladt, da man opfandt Oliemaleriet.

Temperament, et Menneskes medfødte særegne Sindsbeskaffenhed, navnlig forsaavidt det er mer eller mindre dels modtageligt for Indtryk udenfra, dels indenfra selvvirkende. Man skjelner mellem fire Temperamenter, som dog gaar gradvis over i hverandre: det sangvinske, det melankolske, det koleriske og det flegmatiske. Det sangvinske Temperament lader sig let paavirke af Øieblikket og har forholdsvis liden Fasthed og Selvvirksomhed; det er letvindt og medgjørligt, men kan ogsaa lede til Letsind og Ustadighed. Det melankolske Temperament er mere indadvendt, det viser sig især i en tro Fastholden af engang modtagne Indtryk og er mindre skikket til at sætte sig ind i og forsone sig med nye Forhold og Omgivelser; det er anlagt til Troskab og Grundighed, men fører undertiden til Tungsind og er ofte upraktisk. Det koleriske Temperament er mest oplagt til Handling; det lader sig ikke saameget paavirke af sine Omgivelser, som det søger at paavirke disse; det er det fortrinsvis praktiske Temperament, men leder ogsaa helst til Herskesyge og Ærgjerrighed eller, under smaa Forhold, til ubesindig Travlhed og Anstaltmageri. Det flegmatiske Temperament beror væsentlig paa en Ligevegt af Modtagelighed og Selvvirksomhed og begunstiger Rolighed og Besindighed, men kan ogsaa udarte til Trægbed og Ligegyldighed. — Ordet Temperament betyder egentlig Blanding, og de særegne Navne (af Sanguis, Blod, chole, Galde, melaina chole, sort Galde, phlegma, Slim) skriver sig fra den engang herskende Synsmaade, som udledede den naturlige Sindsbeskaffenhed af Vædskernes Blanding i Legemet.

Temperants, Maadehold, Selvbeherskelse; Temperancemen, i England og de Forenede Stater Medlemmer af Maadeholds- eller Afholdsforeninger mod berusende Drikke.

Temperatur, betegner i Varmelæren den forskjellige Varmetilstand eller Varmegrad, som ethvert Legeme besidder paa Grund af den større eller mindre Mængde Varme, som indeholdes i eller tilføres samme; den maales ved Thermometret (s. d.). I Lydlæren (og i Musiken) betegner Temperatur den særegne Maade, hvorpaa man praktisk udjevner de smaa Afvigelser fra den fuldkomne Renhed hos visse Toner i den saakaldte kromatiske Skala.

Temperere, formilde, holde Maade med, dæmpe, styre. — Tempererede Zoner, se Zoner.

Tempesta, Uveir, Tordenveir, Storm paa Sjøen; et Maleri, der fremstiller Uveir eller Storm.

Tempesta, Antonio, italiensk Maler og Kobberstikker, f. 1556, d. 1630, har især gjort sig berømt ved sine Slagmalerier samt ved sine ypperlige Radéringer, hvoraf han har udført omtrent 1500.

Tempesta eller **Cavalier Tempesta** (d. e. Ridder Storm) var Tilnavnet for den berømte hollandske Maler Peter de Molyn, f. 1637, d. 1701. Han studerede i Rom og har især erhvervet sig Ry ved sine ypperlige Fremstillinger af Storm og Uveir. Beskyldt for at have ombragt sin Hustru blev han fængslet og døde i Fangenskab i Mailand.

Temple, tidligere en storartet Bygning i Paris, opført 1222 af Tempelherrerne, som her holdt sine Ordensmøder. Efter Tempelherreordenens Ophævelse overdrog Filip den smukke Bygningen til Johanniterne (s. d.), men ved Revolutionen 1789 konfiskeredes den af Staten og blev indrettet til Statsfængsel. Temple er blevet historisk bekjendt som Fængsel for Ludvig den sextende og hans Familie. Under Napoleon den tredie blev Bygningen nedreven.

Temple (udt. Templ), Sir William, engelsk Diplomat og Forfatter, f. 1628, d. 1698, studerede i Cambridge og blev 1661 Medlem af Parlamentet. Han var dettes Kommissær hos Kongen og anvendtes senere i flere diplomatiske Hverv, ved hvilke han indlagde sig stort Ry. Af disse Hverv kan nævnes, at han 1668 sluttede Tripelallianſen, bragte Freden i Aachen istand, forberedte nogle Aar senere Freden mellem England og Holland og virkede for Prinsen af Oraniens følgerige Giftermaal med Prinsesse Marie. Hans „Works", „Letters" og „Memoirs" indeholder vigtige diplomatiske Oplysninger.

Tempo, Tidsmaal, den større eller mindre Hurtighed, hvormed et Musikstykke skal foredrages; i Krigskunsten Haandgreb eller anden afmaalt Bevægelse.

Temporalier, verdslige Indkomster, som Geistligheden nyder.

Temporisere, hale Tiden ud, søge Udflugter, se Tiden an, forhale.

Temporær, midlertidig, kortvarig, som varer kun en kort Tid, eller som retter sig efter Tiderne.

Tempus, Tid, Tidsform; i Grammatiken Verbernes forskjellige Former for Tidsbetegnelsen.

Tenaille (udt. Tenæ'j), i Befæstningskunsten en Skanse med indadgaaende Vinkler i Form af en Tang.

Tenakel, i Bogtrykkerierne et Redskab, hvortil Manuskriptet ved Hjelp af en Klemme (Devisor) fæstes under Sætningen.

Tenasserim, Provins i den England tilhørende Del af Birma i Bagindien, 121,026 km.^{3} stor, med 601,000 Indb.

Tencin (udt. Tangsæng), Claudine Alexandrine Guérin, Markise af, fransk Forfatterinde, f. 1681, d. 1749, levede i sin Ungdom i et Kloster og gik 1714 til Paris, hvor hun blev Hus-

bestyrerinde hos sin Broder. Her førte hun et vildt Liv og blev efterhaanden flere fremragende Mænds Maitresse, blandt hvilke Fontenelle, Kardinal Dubois og Regenten, Filip af Orleans. En af hendes Børn var den berømte d'Alembert (s. d.). Da en af hendes Elskere havde skudt sig, blev hun fængslet, men frikjendtes, og nu blev hendes Hus et Middelpunkt for det høiere Salonliv. Hun har skrevet flere Romaner, hvoriblandt „Memoires du comte de Comminges" er den betydeligste.

Tendelti, Hovedstad i Darfur (s. d.) i Sudan i det indre Afrika, med 15,000 Indb. Byen, som ogsaa kaldes El-Faschr, er en vigtig Karavanstation.

Tendens, Stræben mod en bestemt Retning, til et vist Maal. — Tendentiøs, forfølgende en bestemt Hensigt. — Tendensskrift, et Skrift, som forsvarer eller søger at udbrede en bestemt Anskuelse i religiøs, social eller politisk Retning.

Tender, paa Jernbanerne en Lastvogn, som hæftes til Lokomotivet og medbringer Vand og Brændsel for dette; tilsjøs et lidet Fartøi, som ledsager et Orlogsskib for at overbringe dettes Ordre eller Efterretninger.

Tendre (udt. tandr), spæd, blød, mild, kjælen, øm.

Tenedos, en Tyrkiet tilhørende Ø i det Ægæiske Hav, ved Kysten af Lilleasien, er 40 km.² stor og har ca. 6,000 Indb. Den nævnes ofte i Oldtidens Historie som et Sted, hvor flere vigtige Begivenheder forefaldt.

Tenerani, Pietro, italiensk Billedhugger, f. 1796, d. 1869, studerede under Canova og Thorvaldsen og var en af sidstnævntes mest begavede Elever. Af hans Arbeider, der alle udmærker sig ved fin kunstnerisk Opfatning, kan nævnes „Psyke" „Venus" og „Nedtagelsen af Korset".

Teneriffa, den største af de Kanariske Øer, har et Fladeindhold af 2,025 km.² og et Indbyggerantal af 94,000. Den er af vulkansk Oprindelse og meget bjergfuld, og dens høieste Top, Vulkanen Pico de Teyde, naar en Høide af 3,716 m. Øen er meget frugtbar og frembringer især Sydfrugter, Vin og Kryderier.

Teniers (udt. Tenie), David, den ældre, brabantsk Maler, f. 1582, d. 1649, har især gjort sig bekjendt ved sine Landskabs- og Folkelivsbilleder. — Hans Søn David Teniers, den yngre, f. 1610, d. 1690, opnaaede endnu større Berømmelse end Faderen og betragtes som en af den flanderske Skoles første Mestere. Han valgte de samme Motiver for sine Verker som Faderen, og hans Billeder fra Folkelivet er noget af det mest fuldendte, Malerkunsten har frembragt paa dette Felt.

Tennecker, Christian Ehrenfr. Seifert von, tysk Hippolog, f. 1770, d. 1839, var først kurfyrstelig Underberider, blev 1792 Officér i den kursachsiske Armé, senere Staldmester hos Hertugen af Sachsen-Koburg og avancerede til Major. Han har udgivet et stort Antal hippologiske Skrifter, hvoriblandt „Haandbog i den lavere og høiere Ridekunst", „Lærebog i Veterinærkirurgi og Saarlægekunst" og „Lærebog i Hovbeslagkunsten".

Tennemann, Vilhelm Gottlieb, tysk Filosof, f. 1761, d. 1819, studerede i Jena og blev 1798 Professor i Filosofi sammesteds; 1804 forflyttedes han i samme Egenskab til Marburg. Hans filosofiske Skrifter er af ikke lidet videnskabeligt Værd; blandt dem kan nævnes „Den platoniske Filosofis System" og „Filosofiens Historie".

Tennessee, en af de Forenede Stater i Nordamerika, grændser mod Nord til Kentucky og Virginien, mod Øst til Nordkarolina, mod Syd til Georgia, Alabama og Mississippi og mod Vest til Mississippifloden, som adskiller Staten fra Kansas og Missouri. Størrelsen er 118,099 km.² og Folkemængden ca. 1,550,000, hvoraf en stor Del Farvede. Den østlige Del af Staten er bjergfuld og gjennemstryges delvis af Alleghany- og Cumberlandbjergene; den vestlige Del derimod er Prærieland. Staten er meget vandrig; foruden de større Floder Tennessee og Cumberland, som gaar gjennem den, har den som Grændseflod mod Vest Mississippi i en Strækning af 260 km. Klimatet er mildt og Jordbunden for Størstedelen meget frugtbar. De vigtigste Frembringelser er Mais, Hvede, Poteter, Bomuld og Tobak; af Mineralier forekommer Stenkul, Jern, Kobber, Bly og lidt Guld. Handelen og Industrien er livlig, dog langtfra af den Betydning som Landbruget. Statens Anliggender styres af en Guvernør, der vælges paa to Aar, samt af en lovgivende Forsamling paa 100 Medlemmer, af hvilke 25 udgjør Senatet; til Kongressen i Washington sender Staten ti Repræsentanter. Hovedstaden er Nashville (s. d.). Tennessee hørte oprindelig til Nordkarolina og blev 1796 selvstændig Stat. Under Borgerkrigen sluttede den sig til Sydstaterne og led forfærdelig i denne Tid, da flere af Kampene udkjæmpedes her. — Floden Tennessee begynder i Nordkarolina, gaar i Østtennessee mod Sydvest og, efter at være gaaet i en Bue gjennem Alabama og Mississippi, i Vesttennessee mod Nord og ind i Kentucky, hvor den falder i Ohiofloden. Længden er 1,620 km., hvoraf Halvdelen er seilbar.

Tennyson (udt. Tennisn), Alfred, engelsk Lyriker, f. 1809, studerede i Cambridge og udgav 1830 og 1833 en Samling Digte, som dog fandt mindre gunstig Modtagelse paa Grund af de søgte Billeder og det opskruede Sprog. Først da han 1842 fremkom med en ny Digtsamling, vandt han Stemningen for sig og blev snart det engelske Publikums Yndlingsdigter. Nogle Aar senere udkom hans „The Princess" samt Sørgedigtet „In memoriam", som han skrev i Anledning af en Vens Død. Af hans senere poetiske Arbeider kan nævnes „Welcome to Alexandra", „Maud and other Poems", „Idylls of the Kings", som grundede sig paa Arthursagnene, „Enoch Arden", „Queen Mary", „Harold" o. fl. 1850 blev han udnævnt til „Poet Laureate". Tennyson er for Tiden Englands første Digter, lige beundret for sin Forms Skjønhed som for sine yndefulde Billeder af Livet og Naturen. 1874—77 udkom hans samlede Verker i 12 Bind.

Tenor, den høieste Mandsstemme, ℌomfatter sædvanlig Tonerne fra c til $\bar{g}$, $\bar{a}$ og $\bar{h}$, sjelden til $\bar{c}$.

Tenos, nu **Tinos**, en til Kykladerne hørende Ø i det græske Arkipel, er en af dettes nordligst beliggende Øer. Den er 210 km.² stor og har ca. 11,000 Indb., er bjergig og meget frugtbar og frembringer Korn, Sydfrugter, Olie og Vin.

Paa Øens Sydkyst ligger den ældgamle By Tenos, som tidligere havde et berømt Poseidontempel.

Tenotomi, Seneoverskjæring, en kirurgisk Operation, som hyppig udføres i den nyere Tid, naar en Sene paa Grund af sygelige Forstyrrelser har trukket sig sammen og derved hindrer vedkommende Legemsdel fra at rette sig ud. Den udføres med en saakaldt Tenotom, en lang, smal Kniv, uden at der slippes Luft ind i Saaret.

Tentakler, Føletraade, se under Følehorn.

Tentamen, Forsøg, Prøve, en skriftlig Forsøgsexamen, som gaar foran den egentlige Hovedprøve (Middelskoleexamen og Examen Artium).

Teocalli, Navnet paa de gamle Mexikaneres pyramidale Templer, af hvilke mange endnu er tilbage.

Teos, en af de tolv ioniske Stæder paa Lilleasiens Kyst, var i Oldtiden en blomstrende By og havde et berømt Tempel for Dionysos. Da de græske Kolonier i Lilleasien stod i Fare for at indlemmes i det persiske Monarki, udvandrede Størstedelen af Indbyggerne i Teos til Abdera i Thrakien.

Teotihualcan, Landsby i Mexiko, er mærkelig ved de mange Pyramider, som findes her, og som i Mexikos forhistoriske Tid er blevne opførte af Landets Urindvaanere. Den største er 68 m. høi.

Teplitz, By i Bøhmen, i en vakker Dal, med 12,000 Indb. og betydelig Industri i Galanterivarer m. m. Byen har flere varme Kilder og er et af Europas mest besøgte Badesteder; det besøges aarlig af ca. 8,000 Gjester, især saadanne, som lider af Gigt, Rheumatisme eller Lamhed.

Teramo, By i Provinsen af samme Navn i Mellemitalien, 135 km. nordøst for Rom, med 10,000 Indb., romerske Oldtidslevninger og i Nærheden Stenkulsgruber. Byen har Silkespinderier, Garverier og anden Industri og er Sæde for en Biskop.

Teratologi, Lære om Jertegn, især om de bibelske Undere; i Lægevidenskaben Lære om Misbyrd, om medfødte Misdannelser; i Naturvidenskaben Lære om abnorme Dannelser af Planter og Mineralier.

Terbium, et antaget Metal, som viste sig at være en Blanding af Erbium, Yttrium og Didymium. Det opdagedes af Mosander (s. d.).

Terburg eller **Terborch**, Gerhard, hollandsk Maler, f. 1608, d. 1681, har især udmærket sig som Fremstiller af Scener fra den fornemme Dameverden.

Terceira, en af Azorerne, 421 km.² stor, med 46,000 Indb. Den er af vulkansk Oprindelse, har et sundt og behageligt Klima og en frugtbar Jordbund. Blandt dens Frembringelser kan nævnes Korn, Vin og Sydfrugter.

Terceira, Antonio Jose de Souza, Greve af Villaflor, Hertug af, portugisisk Marskal og Statsmand, f. 1792, d. 1860, indtraadte i Armeen og udmærkede sig under Kampene mod Dom Miguel. Senere blev han Hærens Øverstbefalende og var 1836 en kort Tid Ministerpræsident, hvilken Stilling han paany overtog 1842. Under Opstanden 1846 blev han fængslet, men løslodes igjen og blev 1859 for tredie Gang Ministerpræsident.

Terceron, i Amerika Benævnelsen paa Afkom af en Hvid og en Mulatinde.

Terebella, Ormeslægt af Rørormenes Orden, har paa den forreste Ende en stor Buск af lange, tynde Føletraade. Røret er meget skjørt og i Regelen fæstet til Skaller o. lign. De forekommer i de nordlige Have og opholder sig paa blød, leret Bund.

Terebinthe ell. **Terpentin-Pistacie**, se under Pistacie.

Terek, Flod i russisk Kaukasien, udspringer fra Kaukasusbjergenes nordlige Afhæld, gaar først mod Nord og derpaa mod Øst, indtil den efter et Løb af 540 km. falder i det Kaspiske Hav. Den er ikke seilbar. Mellem Floderne Terek og Kuma ligger den saakaldte Terekske Steppe, en tør, øde Saltsteppe.

Terentianus Maurus, en latinsk Grammatiker i det 3die Aarh. e. Kr. Han er Forfatter af en latinsk Metrik i Vers under Titel „De literis syllabis et metris".

Terentius, en romersk Plebeierslægt, af hvilken Gajus Terentius Varro som Konsul 216 f. Kr. tabte Slaget ved Cannæ. — Af denne Slægt var Ciceros første Hustru Tarentia, fra hvem han lod sig skille efter et 30aarigt Ægteskab; hun døde 103 Aar gammel.

Terentius, Publius, med Tilnavnet Afer, f. ca. 194 f. Kr., d. 159 ell. 158, kom som Slave til Rom, men fik senere sin Frihed. Han udmærkede sig som Lystspildigter, og 6 af hans Komedier er blevne opbevarede til vor Tid.

Terglou eller **Triglav**, det høieste Punkt af de Julиske Alper, ligger i Hertugdømmet Krain og naar en Høide af 2,865 m.

Terim eller **Tarim**, By i det arabiske Landskab Hadramaut, med 10,000 Indb. og Silkevæverier.

Terlizzi, By i den syditalienske Provins Bari, med 18,500 Indb. og Handel med Vin og Olie.

Termin, et vist fastsat Tidspunkt, bestemt Tidsfrist, efter hvis Udløb noget skal ske eller gjøres; især det Tidspunkt, efter hvis Udløb et Gjeldsforhold skal ordnes eller en Dom exekveres.

Termini eller **Termini-Imerese**, By paa Sicilien, 37 km. sydøst for Palermo, med 26,000 Indb. Byen har betydelig Handel med Korn og Olie, berømte Makaronifabriker samt vigtigt Ansjosfiskeri; den nævnes allerede i det 5te Aarh. f. Kr.

Terminismus, den Lære, at ethvert Menneske af Gud er given en vis Frist eller en bestemt Tid til at omvende sig i, efter hvis Udløb ingen Omvendelse eller Erholdelse af Naade er mulig. — Terminist, en, som bekjender sig til denne Lære.

Terminologi, Kunstsprog, Læren om og Indbegrebet af de i en Videnskab osv. brugelige Kunstudtryk.

Terminus, hos Romerne Grændseguden, til hvis Ære de saakaldte Terminalier afholdtes; betegner ogsaa Grændsestenen, Skjel, Skranke, Milepæl.

Termiter (Termes), en Insektgruppe, som tilhører de Netvingedes Orden og nærmest er beslægtet med Døgnfluerne; i de varme Lande kaldes de hvide Myrer. De lever sammen i talløse Skarer, er lystige, og flere Arter af dem opfører i Fællesskab store Boliger af Ler. Termiterne er blandt de værste Skadedyr, man kjender, idet de fortærer Træ, Papir, Bøger osv., ja kan usor-

mærket opæde Tømmeret i Træhuse, saa man ikke véd af, før Huset styrter sammen i en Støvsky. De forekommer i Sydeuropa, og det har hendt, at de har truet store Skibsverfter og Arsenaler med total Undergang. Termiternes Kolonier bestaar foruden af Hanner og Hunner, som begge har Vinger, tillige af vingeløse Arbeidere, som forretter alt inden Kolonien. De undergaar ingen fuldstændig Forvandling.

Termonde eller Dendermonde (s. d.).

Ternate, en til Molukkerne hørende Ø i det ostindiske Arkipel, er af vulkansk Oprindelse og har flere Gange lidt af Jordskjelv og voldsomme Vulkanudbrud. Den er 62,205 km.² stor, og har 100,000 Indb. Den tilhører Holland, og dens Hovedstad af samme Navn er en vigtig Handelsplads. Tidligere var Øen Residens for en mægtig Sultan, under hvis Herredømme de omliggende Øer stod; nu residerer den hollandske Guvernør der.

Ternaux (udt. Ternaa), Guillaume Louis, Baron, fransk Industridrivende, f. 1763, d. 1833, har gjort sig fortjent ved Indførelse af Spindemaskinen, ved at fremme Faareavl og Væveri samt ved mekaniske Forbedringer.

Terne (Sterna), Slægt af Maagefamilien, med blaagraa Fjerdragt, sort Kalot paa Hovedet, slank Krop, lange, spidse Vinger og kløftet Hale. Den har en ualmindelig let og udholdende Flugt, er en flink Styrtedykker og lever af Smaafisk, som den griber ved at styrte sig fra Luften ned i Vandet. Sin Rede bygger den paa aaben Mark, idet den vælger en Fordybning i Terrænet, og forsvarer sit Afkom med Arrighed.

Terneaux (udt. Ternaa), Mortimer, fransk Historiker, f. 1808, d. 1871, var en Tid Medlem af Statsraadet og blev senere indvalgt i Nationalforsamlingen. Hans „Histoire de la Terreur" (6 Bind) prisbelønnedes af Akademiet.

Terni, det gamle Interamna, By i den italienske Provins Perugia, med 15,000 Indb., er Sæde for en Biskop; den er Historikeren Tacitus's Fødested.

Terpandros, græsk Digter og Musiker, levede i det 7de Aarh. f. Kr., er den mest fremragende Repræsentant for den ældre græske Musik. Af hans Forbedring af Musikinstrumenterne kan nævnes, at han forøgede Antallet af Lyrens Strenge. Han komponerede et stort Antal Melodier og udsatte dem med en af ham selv opfunden Nodeskrift. I de musikalske Væddekampe i Sparta og Delfi seirede han flere Gange.

Terpentin (Terebinthina), en tykflydende, harpixagtig Olie, som flere Bartræer udsveder, deriblandt Granen, Furen og Lærketræet. Ved at destilleres med Vand udskilles Harpixen, hvorved Terpentinen bliver klar og tyndtflydende og gaar da under Navn af Terpentinolie. Den har en skarp Smag, en Vegtfylde af 0,86 og koger ved 158° C. samt finder betydelig Anvendelse i Teknikken; saaledes benyttes den i Malerfarverne, til Fernisser, til Opløsning af Kautschuk og Harpix, til Fyrværkerisager, ved Blegning, i Medicinen osv. — Terpentinspiritus er renset Terpentin.

Terpentintræ, se Pistacie.

Terpsichore, Dansekunstens Muse, se Muser; en af Planetoïderne.

Terra, Jord, Land. — Terra incognito, ubekjendt Land. — Terra firma, Fastland, i Modsætning til Ø.

Terraille (udt. Terræi), enslags fint fransk Pottemagerarbeide af graa eller gulagtig Farve.

Terrain (udt. Terræng), Jordsmon, Jordbund, Strækning; et Landskabs Naturbeskaffenhed. I Opmaalingslæren og Militærvidenskaben skjelner man mellem aabent (fladt), kuperet (ujevnt), bedækket (bevoxet, bebygget) og ufremkommeligt Terræn, i Landbrugslæren mellem frugtbart og ufrugtbart, dyrket og udyrket Terræn osv.

Terrakotta, egentlig brændt Ler, men ved Ordet forstaaes sædvanlig kunstnerisk udførte Gjenstande af enslags fint, jernholdigt, uglasseret Ler, saasom Ornamenter, Figurer, Vaser, Kandelabre osv. Farven er gul, rødagtig, hvid eller sort. Terrakottavarer er nu meget almindelige og fabrikeres i de fleste Lande.

Terralith ell. **Siderolith**, fajenceligne Pottemagervarer, som istedenfor Glasur er anstrøgne med en Olie- eller Fernisfarve, ofte broncerede eller forgyldte; de bruges som Prydelser og Luxusgjenstande.

Terranova, By paa Sicilien, i Provinsen Caltanisetta, med 15,000 Indb. og betydelig Udførsel af Svovl samt Sardelfiskerier.

Terrasse, Jordforhøining, trinvis ophøiet Jordvold. — Terrasseformig, trinvis opstigende. — Terrasserede Verker, i Militærsproget Befæstningsverker, som ligger over hverandre.

Terre Haute (udt. Tær Aat), By i Staten Indiana i Nordamerika, med 26,000 Indb. og Industri i Jern- og Glasvarer.

Territorialsystem, i Kirkeretten den Theori, at Kirken er Staten underordnet, saaledes at Fyrsten er Kirkens geistlige Overhoved. I de fleste protestantiske Stater er Territorialsystemet indført.

Territorium, Grund, Landstrækning, Landomraade; i de Forenede Stater et Landdistrikt, som forvaltes af en af Præsidenten udnævnt Guvernør, men som ikke er indlemmet i de selvstændige Staters Række. Af saadanne Territorier har Unionen fortiden Nymexiko, Arizona, Utha, Washington, Idaho, Montana, Dakota, Wyoming og Alaska.

Terrorisme (af Terror: Skræk), Nødselsherredømme, den Fremgangsmaade, at de Styrende søger at faa Bugt med sine Modstandere ved at indjage dem Skræk. Betegnelsen anvendes fornemmelig paa den Tilstand, som herskede i Frankrige under Robespierre. — Terrorist, en Tilhænger af Terrorismen.

Ters, det tredie Trin fra en hvilkensomhelst Tone. Se Interval.

Terschelling, hollandsk Ø i Zuyderssjøens Munding, 85 km.² stor, med 2,500 Indb.

Tertia, i Bogtrykkerkunsten enslags Skrift, hvis Størrelse ligger mellem Text og Mittel.

Tertiære Formationer, se Geologiske Formationer.

Tertulia (sp.), i Spanien og Sydamerika Aftenselskab uden foregaaende Indbydelse, forenet med Leg og Dans.

Tertullian, Quintus Septimus Florus, latinsk Kirkefader, f. i Karthago ca. 160, d. 220, var oprindelig Hedning og fungerede som Rhetor og

Sagfører i sin Fødeby. Bevæget dertil ved flere Martyrers Standhaftighed gik han over til Kristendommen, viedes til Præst og blev en af Kristentroens ivrigste Forkjæmpere. Han var den første, som brød med det græske Kirkesprog og begyndte at bruge Latinen som saadant, men hans strenge asketiske Væsen gjorde, at han lidt efter lidt gik over til Montanismen (s. d.). Hans talrige Skrifter er af stor Vigtighed for den ældre Kirkehistorie.

Teruel, Provins i det spanske Landskab Aragonien, 14,229 km.² stor, med 253,000 Indb. Hovedstaden Teruel har 11,000 Indb. samt Industri i Læder. Byen er Sæde for en Biskop.

Terzerol, en liden Pistol, Lommepuffert.

Terzet, Sangstykke for tre Solostemmer. Trio Komposition for tre Soloinstrumenter.

Terziner, en italiensk Versform (terza rima), af treliniede Strofer, som er forbundne med hverandre ved tredobbelte Rim.

Teschen, Hertugdømme i østerrigsk Schlesien, 998 km.² stort. Hovedstaden af samme Navn har 10,000 Indb. og livlig Handel og Industri.

Tesleielven, Bielv til Bægna, Kristians Amt, danner Afløb for de store Fjeldvande Helefjord, Tesleifjord og Svenskinvand, gaar først mod Sydøst og derpaa mod Nordøst og falder i Nordre Aurdal i Bægna. Længde 58 km.

Tessin, ital. Ticino, den sydligste Kanton i Schweiz, omgiven af Kantonerne Wallis, Uri og Graubünden samt de italienske Provinser Como og Novara, er 2,818 km.² stort og har 123,000 Indb. Landet er meget bjergigt og opfyldt af Alpernes Udløbere samt af trange Dale med tildels steile Sider. Den høieste Fjeldtop er Rheinwaldhorn, som ligger 3,398 m. over Havet. Af Arealet er henved Halvdelen opdyrket, og en Sjettedel er bevoxet med Skov. Hovednæringsveiene er Landbrug samt Silke- og Vinavl; Frugtdyrkningen staar ogsaa paa et høit Trin, ligeledes Industrien, som fornemmelig omfatter Tilvirkning af Tøier. Indbyggerne bekjender sig hovedsagelig til den katholske Religion. Den lovgivende Myndighed udøves af det store Raad, som tæller 114 Medlemmer og vælges af Folket. I Spidsen for den udøvende Magt staar et Statsraad paa 9 Medlemmer, som vælges af det store Raad. — Tessin tilhørte i det 5te Aarh. Østgoternes Rige, kom senere under det longobardiske og det frankiske Herredømme og udgjorde i Middelalderen en Del af Hertugdømmet Mailand. I Slutningen af det 15de Aarh. erobredes det af Schweiz, men blev først 1814 selvstændig Kanton. Efter flere indvortes Uroligheder har den endelig erholdt sin nuværende temmelig demokratiske Forfatning.

Tessin, Flod, se Ticino.

Tessin, svensk Adelsfamilie, af hvis Medlemmer flere har udmærket sig. Nikodemus Tessin, f. 1615, d. 1681, nedsatte sig som Arkitekt i Stockholm og opførte bl. a. Borgholm Slot, Kalmar Domkirke og det meste af Drottningholms Slot. — Foregaaendes Søn Nikodemus Tessin, den yngre, f. 1654, d. 1728, uddannede sig ligeledes som Arkitekt og foretog en længere Udenlandsreise i dette Øiemed. Han fuldførte Drottningholms Slot og paabegyndte det kongelige Residensslot i Stockholm, udnævntes til Greve og øverste Marskal hos Karl den tolvte, hos hvem han nød stor Anseelse. — Grev Karl Gustav Tessin, foregaaendes Søn, f. 1695, d. 1770, blev Overintendant efter Faderen og fuldførte som saadan Stockholms Slot. Derefter kastede han sig over Politiken og blev Præsident i Riddarhuset. Senere var han svensk Gesandt i Paris og Berlin og udførte som saadan vigtige diplomatiske Hverv. Ved Adolf Fredriks Tronbestigelse kom han i Ugunst hos Hoffet, da han ikke vilde være med paa Kongemagtens Udvidelse, og trak sig derfor tilbage til Privatlivet. Hans Dagbøger og Optegnelser er af ikke liden Vigtighed for Sveriges Historie i den Tid.

Tessungelv, kommer fra Fosnemvandet paa Grændsen af Buskeruds og Bratsberg Amter, løber først mod Øst og derpaa mod Sydøst og falder i Tinnsjøen; 40 km. lang.

Testakten, en af det engelske Parlament 1673 udstedt Forordning, ifølge hvilken enhver Embedsmand forpligtedes til at aflægge Ed til den engelske Kirke. Hensigten hermed var aldeles at udestænge Katholicismen som Statsreligion. Akten ophævedes 1829.

Testament, en Persons sidste Villieserklæring om, hvorledes der efter hans Død skal forholdes med hans Efterladenskaber. Bruges sædvanlig dog kun om gjenkaldelige sidste Villieserklæringer, navnlig naar disse er afgivne i skriftlig Form. Efter norsk Ret kan gyldigt Testament i Regelen oprettes af enhver, som er 18 Aar gammel. Er Opretteren ikke saa gammel, eller er han umyndiggjort, maa Testamentet stadfæstes af Kongen for at blive gyldigt. Den, som efterlader Livsarvinger, kan ved Testament kun raade over Fjerdeparten af sin Formue, andre over alle sine Efterladenskaber. Om Testamentsformerne og om gjensidige (reciproke) Testamenter, se under Arv.

Testamente, Gamle og **Nye**, se Bibel.

Testikler, de to Kjertler hos Hannen, hvori den mandlige Sæd afsondres og opbevares. Hos Mennesket og flere Pattedyr er Testiklerne ægrunde og omsluttes af en sæklignende Hud bag enfor Kjønsdelene. Inde i Testiklerne findes et Net af fine Rør, de saakaldte Sædkanaler, som samler sig i en Udførselsgang, der fører til Sædlederen, som igjen munder ud i Urinrørets bageste Del.

Testimonium, Vidnesbyrd, Studsmaal. — Testimonium publicum, Universitetets Vidnesbyrd til en Student efter fuldendt Embedsexamen.

Tetanus, se Stivkrampe.

Tetawin, se Tetuan.

Tête (udt. Tæht), Hoved, forreste Del, Spids; Billedsiden af en Mynt; tête à tête (Hoved mod Hoved), hemmelig Sammenkomst, fortrolig Samtale under fire Øine; i Militærsproget den forreste Del af en Troppeafdeling.

Tethys, i den græske Gudelære en Titanide, som var Datter af Uranos og Gæa og Moder til Oceaniderne og Strømguderne samt Heres Opdragerinde; ogsaa Navnet paa en af Saturns Maaner.

Tetraeder, et Legeme, som omsluttes af fire ligesidede Trekanter.

Tetrakord, en Række af fire paa hverandre følgende Toner. To Tetrakorder danner en Oktav.

Tetrameter, et Vers af fire dobbelte eller otte enkelte Jamber.

Tetrark, Fjerdingsfyrste, en romerſk Vaſal, ſom ſtyrede en mindre Provins uden at være i fuld Beſiddelſe af ſuveræn Myndighed.

Tettenborn, Fridrich Karl, Friherre af, tyſk Partigjænger, f. 1778, d. 1845, traadte 1794 ind i et øſterrigſk Rytterregiment, ſteg hurtig til Ritmeſter og blev i Slaget ved Wagram 1809 udnævnt til Major. 1812 gik han ſom Oberſtløitnant i ruſſiſk Tjeneſte, førte Kutuſovs Avantgarde og viſte ſtor Dygtighed under Forfølgelſen af den franſke Armé paa dens Tilbagetog fra Rusland. 1813 beſatte han Hamburg, ſluttede ſig til Karl Johan paa hans Tog mod Danmark og kjæmpede 1814 i Frankrige. 1819 blev han badenſiſk Geſandt i Wien.

Tetuan eller **Tetawin**, By i Marokko, 50 km. fra Gibraltarſtrædet, med 20,000 Indb. og livlig Induſtri og Handel; den ſidſte omfatter iſær Uld, Korn, Silke og Slagtekvæg. Den 5te Febr. 1860 indtoges Byen af den ſpanſke General O'Donnell.

Tetzel, ſe Tezel.

Teuffel, Vilhelm Sigismund, tyſk Filolog og Oldforſker, f. 1820, blev 1849 Profeſſor i Tübingen. Foruden forſkjellige Skrifter om Horaz, ſkrev han bl. a.: „Studien und Charachteriſtiken" og „Geſchichte der römiſchen Literatur".

Teukros, var ifølge Sagnet den førſte Konge i Troas, efter hvem Landets Indbyggere blev kaldt Teukrer. — Teukros, Søn af Telamon og Halvbroder til Ajax, var Grækernes berømteſte Bueſkytte i den trojanſke Krig.

Teutoburgerſkoven, hos Tacitus Navnet paa en ſkovbevoxet, bjergfuld Egn i Weſtfalen, hvor Romerne under Varus Aar 9 e. Kr. led et fuldſtændigt Nederlag i Kampen mod Herman [Armin] (ſ. d.).

Teutoner, en germanſk Folkeſtamme, ſom de ældre Forfattere nævner ſammen med Cimbrerne, og ſom ſkal have boet ved Nordſjøens Østkyſt, eller i det veſtlige Slesvig og Holſten ſamt ved Elbens Munding. Omkring 113 f. Kr. nævnes de førſte Gang i Hiſtorien, idet de da tilligemed Cimbrerne gjorde et Tog ind i det romerſke Rige, ſlog Romerne flere Gange og trængte ind i Gallien. Deres Fremtrængen blev ſtanſet af Feltherren Marius, ſom 101 ſlog dem paa den raudiſke Slette (ved Vercelli) og næſten tilintetgjorde dem.

Texas, den ſydveſtligſte og ſtørſte af de Forenede Stater i Nordamerika, grændſer mod Nord til Indianerterritoriet, mod Øſt til Arkanſas og Louiſiana, mod Syd til den mexikanſke Bugt og mod Veſt til Mexiko og Nymexiko. Den har et Fladeindhold af 710,554 km.² og et Indbyggerantal af 1,592,000. Langs den mexikanſke Bugt er Landet ſladt og lavt ſamt meget frugtbart; bagenfor dette ligger en græsrig, bakket Prærie. I Nord og Veſt danner Staten et bjergigt Høiland, ſom er opfyldt af trange Dale og Slugter. Staten gjennemſtrømmes fra Nord til Syd af flere ſtørre Elve, hvoraf mange er ſeilbare; de vigtigſte af dem er Sabine, Trinidad, Nueces, Colorado og Rio Grande, ſom danner Grændſen mod Mexiko. Inde i Landet findes ſtore Skove, fornemmelig beſtaaende af Eg og Ceder. Staten er rig paa Metaller, deriblandt Guld, Sølv og Jern; af andre Mineralier kan nævnes Stenkul og Salt. Klimatet er i den ſydlige og laveſt liggende Del hedt, fugtigt og uſundt, hvorimod Høiſletterne har et ſundt, behageligt Klima. De vigtigſte Landbrugsprodukter er Mais, Hvede, Bomuld, Sukker og Tobak. Af Husdyr holdes iſær Hornkvæg og Heſte i betydeligt Antal. Skovene er rige paa Vildt. — Texas tilhørte tidligere Mexiko, men koloniſeredes efterhaanden fra de Forenede Stater, og da diſſe Nybyggere fandt ſig misfornøiede med de urolige Tilſtande i Mexiko, gjorde de Opſtand 1835 og oprettede en ſelvſtændig Republik. Ti Aar ſenere forlangte dens Indbyggere at optages i de Forenede Stater, og Mexiko maatte efter en uheldig Krig med Unionen finde ſig deri. Under Borgerkrigen tog Texas Sydſtaternes Parti. — Staten ſtyres af en paa to Aar valgt Guvernør, og den har en lovgivende Forſamling paa 117 Medlemmer, hvoraf 28 udgjør Senatet. Til Kongreſſen ſender den 6 Repræſentanter.

Texel, hollandſk Ø i Nordſjøen, udenfor Indløbet til Zuyderſjøen, er 160 km.² ſtor og har 7,000 Indb. Den er bekjendt for ſin fortrinlige Oſt.

Text, lat., i Literaturen Indholdet af et Skrift i Modſætning til Anmærkninger; i Homelitiken et Afſnit af Bibelen, ſom lægges til Grund for en Prædiken; i Bogtrykkerkunſten en Skriftſort, ſom i Størrelſe ſtaar mellem Tertia og Dobbelmittel.

Textil, vævet, flettet, ſtrikket. — Textile Varer, Fællesnavn for vævede og ſtrikkede Sager.

Tezel, Johann, berygtet Afladskræmmer, f. i Leipzig 1455, d. 1519, indtraadte i Dominikanerordenen og vakte ſnart Opmærkſomhed ved ſin Veltalenhed. 1502 fik han af Paven det Hverv at forkynde Jubelaaret og den dermed følgende Aflad, og nu begyndte han ſin Afladshandel, ſom han drev paa en høiſt ſkamløs Maade, og ſom forargede alle alvorlige Sjele. Ved ſin Liderlighed paadrog han ſig Fængſelsſtraf, men kom løs igjen og vedblev ſom før at ſælge Aflad, hvilken Trafik han drev ſom en fuldkommen Markſkriger. Pave Leo den tiende udnævnte ham til Kjættermeſter og overdrog ham, viſtnok paa Grund af det ſtore Udbytte, hans Handel indbragte, Ret til at ſælge Aflad over hele Tyſkland. Men nu optraadte Luther med en ſaadan Skarphed mod Uvæſenet, at Tezel fandt det raadeligſt at forſvinde, hvorfor han trak ſig tilbage til ſit Kloſter.

Thaarup, Thomas, danſk Digter, f. 1749, d. 1821, ſtuderede ved Kjøbenhavns Univerſitet og blev 1781 Lærer ved Sjøkadetakademiet. 1794 udnævntes han til Medlem af Theaterdirektionen, hvilket Hverv han indehavde til 1800, hvorpaa han trak ſig tilbage til Privatlivet. Sit Navn ſom Digter erhvervede han ſig fornemmelig ved ſine idylliſke Dramaer „Høſtgildet", „Peters Bryllup" og „Hjemkomſten" ſamt ved ſine Romancer og Sange. Hans Digte udmærker ſig ved en hjemlig og hjertelig Tone og et flydende Sprog, om de end ikke røber nogen høi Begavelſe. 1822 udkom hans „Poetiſke Skrifter", udgivne af Rahbek.

Thabari, Abu Djafar Muhamed, arabiſk Hiſtoriker, d. i Bagdad 922, er Forfatter af en Verdenshiſtorie, ſom næſten gaar til hans Død, og ſom er overſat til flere Sprog.

Thabor, Bjerg, ſe Tabor.

Thackeray (udt. Tækerə), William Makepeace, berømt engelsk Humorist og Romanforfatter, f. 1811 i Kalkutta, d. 1863, sendtes af Faderen til England for sin Uddannelses Skyld og studerede i Cambridge. Senere bereiste han Italien, Frankrige og Tyskland for at uddanne sig som Maler, idet han samtidig skrev Korrespondancer til et af hans Stedfader stiftet Blad. Da dette gik ind, tabte han sin Formue og blev derved nødt til at betræde Forfatterbanen. Da han udgav sine første større Arbeider „Yellowplush papers", „The great Hoggarty diamond" m. fl., blev Publikum opmærksom paa hans humoristisk-satiriske Stil, og hans Arbeider fandt en glimrende Modtagelse. Det samme var Tilfældet med hans senere udkomne Arbeider „Paris sketch-book", „Irish sketch-book" „Comic tales and sketch", „Snob papers" og „Notes of a journey from Cornhill to Grand-Cairo. Indtil 1847 skrev han under Pseudonymet „Michael Angelo Titmarsh"; men saa udgav han Romanen „Vanity fair" under sit eget Navn, og ved dette Værk erhvervede han sig stor Anseelse som Digter baade hjemme og i Udlandet. Af hans øvrige Skrifter kan nævnes „Arthur Pendennis", „Henry Esmond", „The Newcomes" m. fl., hvilke alle kan maale sig med sine Forgjængere. Faa Aar før sin Død stiftede han „Cornhill Magazine". — En af hans Døtre, Anna Isabella Thackeray, har ogsaa erhvervet sig et anset Navn som Forfatterinde.

Thais, Hetære fra Athen, ledsagede Alexander den store paa hans Tog i Asien og skal bl. a. have tilraadet ham at sætte Ild paa Persepolis. Efter Alexanders Død ægtede hun en Søn af Kong Ptolemæos Lagos af Ægypten.

Thalassarki ell. **Thalassokrati**, Sjøherredømme, Overlegenhed tilsjøs.

Thalassometer, Instrument til Maaling af Havdybden og af Ebbe og Flod.

Thalberg, Sigismund, schweizisk Klavérvirtuos, f. 1812, d. 1871, studerede i Wien og vakte allerede som Gut Opmærksomhed ved sit ypperlige Spil. Fra 1830 foretog han større Kunstreiser og høstede paa disse overordentligt Bifald.

Thaler, Mynténhed i Nordtyskland indtil 1875, = 30 Silbergroschen = 3 Reichsmark = Kr. 2.67.

Thales, græsk Filosof og Stifter af den ioniske Naturfilosofi, f. ca. 640 f. Kr. i Milet i Lilleasien, er en af Grækenlands saakaldte syv Vise. Hans Lære, som ved mundtlig Overlevering opbevaredes af hans Disciple og Efterfølgere, indtil de senere Filosofer, særlig Aristoteles, optegnede den, gaar bl. a. ud paa, at Vandet er det Urstof, hvoraf alle andre Ting har sin Oprindelse. Han udmærkede sig ogsaa som Mathematiker og Astronom og skal, foruden andre videnskabelige Beregninger, have forudsagt en Solformørkelse, som indtraf 28de Mai 585 f. Kr.

Thalia, en af de ni Muser, var den dramatiske Digtnings Gudinde. — Thalia er ogsaa Navnet paa en af Planetoïderne.

Thallium, et Metal, som fremstilles af visse Svovl- og Kobberforbindelser, opdagedes 1861 af Englænderen Crookes ved Hjelp af Spektralanalysen. Det er hvidt, blødt, glinsende og noget tungere end Bly, smelter ved 290° C. og oxyderer let i Luften. Dets Anvendelse er ikke stor, da det er vanskeligt at fremstille.

Thamyris eller **Thamyras**, græsk Sanger, der skal have levet omtrent samtidig med Homer. Ifølge Mythen beseiredes han af Muserne, der berøvede ham hans Syn og Sangerevne.

Than, angelsachs. Thegn, oldtysk Degan, i Middelalderen Titel for de Stormænd, som tilhørte Fyrsternes Følge. Titelen holdt sig længst i Skotland, men veg ogsaa der som overalt for det mere moderne Baron, Earl osv.

Thanatos, i den græske Gudelære Dødens Gud. — Thanatoider, Sygdomstilstande, der ligner Døden, som Skindød, Sovesyge, Afmagt. — Thanatologi, Lære om Dødens Natur og Aarsager. — Thanatometer, et af Professor Nasse i Bonn opfundet Instrument til at skjelne mellem Død og Skindød.

Thangbrand, Olav Tryggvesøns Hirdpræst, var Tysker af Fødsel og fulgte med Olav, da han drog til Norge for at underlægge sig Landet. Han ydede Kongen vigtig Hjelp ved Kristendommens Indførelse, og drog efter Olavs Ønske til Island, hvor det dog lidet lykkedes ham at faa den nye Lære anerkjendt. Thangbrand var nemlig en stridbar og voldsom Mand og begik flere Drab paa Øen, hvorfor han blev forvist derfra.

Thann, By i Elsas, med 8,000 Indb. og betydelig Industri i Bomuldsvarer og Maskiner.

Thapsacus, det Gamle Testamentes Thiphsah (1 Kong. 4, 24), i Oldtiden en berømt Handelsstad i Syrien, paa Eufrats høire Bred, laa ved det mest benyttede Færgested over Floden. Senere blev Byen kaldt Amfipolis.

Thapsus, befæstet By paa Afrikas Nordkyst, i Tunis, historisk bekjendt ved den Seier, som Julius Cæsar her vandt over Pompeianerne 46 f. Kr.

Thasos, en Tyrkiet tilhørende Ø i det Ægæiske Hav, 435 km.² stor, med 10,000 Indb.

Thaulow, Frits, norsk Landskabsmaler, f. i Kristiania 20de Oktbr. 1847, modtog sin første Undervisning ved det kgl. Akademi i Kjøbenhavn og var senere Elev af derværende Marinemaler, Professor Sørensen. Sammen med denne foretog han sin første Studiereise i Norge, var senere Elev af Professor Gude i Karlsruhe og tilbragte derefter tre Vintre i Paris, medens han om Sommeren opholdt sig i Norge paa Studiereiser. Siden har han, naar undtages et tre Maaneders Ophold i Venedig, været bosat i Kristiania og har stadig opholdt sig i Norge, hvor han har øvet en ikke ringe Indflydelse paa de yngre Landskabsmaleres Udvikling. Af Thaulows Billeder kan nævnes „Høstdag ved Akerselven", kjøbt til Kristiania Slot som Sølvbryllupsgave, „I en norsk Kystby" (i Fyrstenbergs Galleri i Göteborg), „Vinterdag ved en Elv" [Pastel] (i Magnus's Galleri sammesteds); dette Billede blev tildelt Mention honorable ved den internationale Udstilling i Antwerpen 1885. Nationalgalleriet eier af ham „Gade i Kragerø" og „Fos paa Modum". Han var en af de ti norske Malere, som valgtes til at repræsentere den norske Kunst ved Berliner-Akademiets Udstilling 1886, og sendte et større Vinterbillede, „Vinterdag i Norge". — Thaulow begyndte temmelig sent sine Studier som Kunstner, idet han, for at føie Faderens Ønske, først tog Artium, Andeneksamen samt farmaceutisk Examen.

Thaulow, Heinrich Arnold, norsk Læge. f. i Byen Slesvig 10de Juni 1808, kom 1830 til Kristiania, hvor han blev Amanuensis i Fysik og Kemi ved Universitetet. 1833 tog han medicinsk Examen (Studentereksamen havde han taget i Kiel), hvorefter han samme Aar nedsatte sig som Læge i Sandefjord. Her fik han istand en Badeindretning og opdagede 1838 Svovlvandet, som var Anledningen til Anlægget af Sandefjords Bad. 1839 flyttede han til Modum og blev Læge ved Blaafarveværket. 1849 udnævntes han til Distriktslæge paa Ringerige og erholdt 1867 Modum, Eker og Sigdals Distriktslægeembede. 1876 tog han Afsked og bosatte sig paa Sankt Olafs Bad (s. d.) paa Modum, som af ham var blevet anlagt 1857. 1863 og 1865 foretog han med offentlig Understøttelse Reiser til flere tyske Badesteder. Thaulow har Fortjenesten af at have skabt det norske Badevæsen, idet de for Norge eiendommelige Bademethoder er indførte af ham, ligesom han var den første, som anvendte Maneter-Meduse i Balneologien som et kraftigt lægende Kurmiddel. Saavel Sandefjords som Modums Bad udmærker sig ved et smagfuldt Anlæg og smukke Bygninger; de er i enhver Henseende tidsmæssig udviklede og staar i Høide med Udlandets mere bekjendte Badesteder.

The, de tørrede og sammenrullede Blade af den altidgrønne kinesiske Thebusk (Thea chinesis), som voxer i Kina, Japan og Bagindien samt paa flere af de ostindiske Øer. Thebusken tilhører de Frikronbladedes Orden og har altidgrønne Blade og hvide Blomster. Theen er en af de vigtigste østasiatiske Udførselsartikler, og man beregner, at Europa aarlig indfører henved 100 Millioner kg. deraf. En Del sendes med Karavaner overland til Rusland, den saakaldte Karavanthe, som ansees for at være den bedste. Grunden hertil er, at kun de fineste og kostbareste Sorter taaler den dyre Landtransport. Thebusken kan naa en Høide af 6 m., men da Bladene derved bliver vanskelige at høste, holder man dem gjerne ved Beskjæring i en Høide af 1½—2 m. Fra det tredie til det syvende Aar afgiver Busken brugelige Blade, men efter den Tid maa den kasseres og erstattes med en ny. Bladene af de yngre Buske afgiver sædvanlig den fineste The. Høsten foregaar tre Gange om Aaret, nemlig i April, Juni og August, og den første Høst giver den bedste Vare. Man skjelner mellem grøn og sort The efter den Maade, hvorpaa den tilberedes; den sorte The undergaar en langsom Gjæring, inden den tørres helt, hvorimod den grønne The tørres saa hurtigt som mulig efter Afplukningen paa flade, opvarmede Pander. De udvundne Thesorter benævnes af Kineserne efter Bladenes Størrelse Faho, Pouchong, Su-chong og Toy-chong. I Europa benævnes de i Handelen forekommende Sorter af sort The Pecco, Souchong, Kongo og Bohea; af grøn The Imperial (Perlethe), Hayſan og Tonghai. Til Forsendelse nedpakkes Theen i hele, halve, ¼, ⅛, 1/16 og 1/32 Kasser (de hele veier 200 kg.), som i Regelen er forede med Bly indvendig. Theen indeholder det samme Alkaloïd som Kaffe, nemlig Coffein, som derfor ogsaa benævnes Thein, samt Garvesyre, en ætherisk Olie osv. Nydt til Maade har den en oplivende Virkning, men i for store Mængder medfører den bl. a. Søvnløshed og Aandedrætsbesværligheder. I det østlige Asien har Theen siden umindelige Tider været i Brug, medens det kun er ca. 200 Aar, siden man begyndte at benytte den i Europa. Til Norge indføres aarlig ca. 80,000 kg. Thé (1885: 76,546 kg.).

Theater, gr., Skueplads, Skuespilhus, hvor der gives sceniske Forestillinger. I Oldtiden kaldtes den Del af Skuespilhuset, hvor Tilskuerne havde sine Pladse, Theatret; ofte betegnedes selve Tilskuerne med dette Navn, aldrig derimod Skuepladsen eller Scenen, hvor Handlingen foregik. I Grækenland var Theatrene de fornemste Bygninger næstefter Templerne; Skuespil gaves nemlig ikke blot til Fornøielse, men havde ogsaa gudstjenstlig Betydning. Det første Theater (af Træ) blev bygget i Athen; senere, paa Themistokles's Tid (ca. 500 f. Kr.), opførtes det første Stentheater. Det laa ved Foden af Akropolis (s. d.) og rummede 30,000 Personer. Ogsaa paa andre Steder i Grækenland byggede man om muligt Theatrene paa Skraaningen af en Bakke for at kunne lægge Tilskuerpladsene trinvis over hverandre. Theatret havde Form af en Halvcirkel, hvis begge Ender var forbundne med hinanden ved en Tværbygning. Det bestod af tre Hoveddele: 1) Tilskuerpladsene, bagerst og jevntløbende med Halvkredsens Mur, i trinvis opstigende Rækker, mellem hvilke der var brede Gange, hvorfra man gjennem Døre kunde komme ud, hvorhos Trapper førte op til alle Rækkerne; 2) Orkhestra (se Orkester), mellem Scenen og Tilskuerpladsene, ligeledes i en Halvcirkel; 3) Scenen, som befandt sig i Tværbygningen. Den underste Række bag Orkhestra var den fornemste Plads. De romerske Theatre var ligesom de græske i Førstningen yderst simple, idet de kun bestod af et Træstillads, foran hvilket Tilskuerne maatte staa; senere, ca. 145 f. Kr., blev der anbragt Sæder for disse, medens Bygningen fremdeles var af Træ. Et Theater af denne Slags lod Marcus Æmilius Scaurus paa Cæsars Tid opføre og udstyrede det paa det mest glimrende. Det havde en tredobbelt Scene; den underste, ca. 14 m. høi, var beklædt med Marmor, den anden med Glas og den øverste med forgyldt Panélværk; Theatret var derhos prydet med 360 Søiler, 3000 Broncestatuer osv. Pompeius byggede det første Stentheater, som blev fuldført 55 f. Kr.; et andet byggedes 13 f. Kr., og samme Aar blev et tredie indviet, af hvilket endnu betydelige Rester er tilbage. — Vor Tids Theatre bestaar af to Hoveddele: 1) Tilskuerpladsene, sædvanlig anbragte i en Halvcirkel, med Rækker (Logerader) over hverandre, og 2) Scenen, som ved et Teppe skilles fra Tilskuerpladsene. Mellem disse og Scenen har Orkestret sin Plads. De største Theatre rummer 3000 til 4000 Tilskuere.

Theatinere, en 1524 i Rom af Joh. Peter Careffa (senere Pave Paul den fjerde) stiftet Munkeorden, bestaaende af regulerede Korherrer. Ordenen udgjorde enslags Planteskole for den høiere Klerus og erhvervede sig stor Anseelse dels paa Grund af sine Medlemmers fornemme Stand, dels ved sine strenge Klosterregler. Dens Medlemmer skulde ikke besidde Eiendom, men leve af Almisser, søge at udbrede Kristendommen blandt Hedninger og Kjættere, pleie Syge osv. I Slutningen af det 16de Aarh. stiftedes ogsaa en kvindelig Kongregation

af Ordenen, hvilken kaldte sig „Theatinerinder af vor Frues ubesmittede Undfangelse".

Theben nu **Thiva**, tidligere den betydeligste By i det græske Landskab Bøotien, var bygget paa og mellem flere Høie og skal ifølge Sagnet være grundet af Kadmos, som anlagde den stærkt befæstede Borg Kadmeia. Theben indtog allerede tidlig en dominerende Stilling ligeoverfor de øvrige bøotiske Byer, men misbrugte sin Magt til at undertrykke sine Forbundsfæller. Forfatningen var streng oligarkisk, indtil Pelopidas 378 f. Kr. indførte en demokratisk Regjeringsform. Efterat han i Forening med Epaminondas havde besejret Spartanerne, indtog Theben en kort Tid den fornemste Plads blandt det gamle Grækenlands Byer, men kom snart i Fiendskab med Makedonien, hvilket endte med, at Alexander den store indtog Byen og ødelagde den. Den opbyggedes vel paany, men formaaede aldrig mere at hæve sig til sin tidligere Anseelse.

Theben, i Flertal Thebæ, var i Oldtiden Navnet paa flere Byer. Den berømteste af dem er Øvreægyptens Hovedstad og flere Dynastiers Residensstad. Den kaldtes ogsaa Ammonsstaden efter Guddommen Ammon. Theben er en af Verdens ældste Byer og laa paa Nilens høire Bred, omtrent midtveis mellem de nuværende Byer Siut og Asjuan. I Tiden mellem 2500 og 1200 f. Kr. falder Byens Blomstringstid, men da Faraonerne igjen flyttede Residensen til Nedreægypten, tabte den lidt efter lidt sin Betydning. Omkring den opstod efterhaanden flere Byer, deriblandt Luxor og Karnak. Endnu existerer der storartede Ruiner af den tidligere Verdensstad, blandt hvilke kan nævnes flere Tempelruiner, Memnonsstøtterne, Kongegravene m. fl. — Thebais, tidligere Navn paa Øvreægypten, saaledes kaldt efter Hovedstaden Theben.

Theïn, se Coffein under Art. Kaffe.

Theiner, Augustin, lærd katholsk Theolog og Kirkehistoriker, f. i Breslau 1804, d. 1874, tog 1829 Doktorgraden i Leipzig og gik derefter en Tid paa Reiser. 1833 begyndte han at studere ved et Jesuiterseminarium i Rom og blev nogen Tid efter Præfekt for Vatikanets Arkiver. Af hans talrige, særdeles værdifulde Skrifter kan nævnes: „Geschichte der geistlichen Bildungsanstalten", „Ueber Ivo's vermeintliches Decret", „Zustande der katholischen Kirche in Schlesien", „Geschichte des Pontifikats Klemens XIV" m. fl. Kort efter hans Død udkom „Acta genuina oecumenici concilii Tridentini etc." (2 Bd.), et uvurderligt Bidrag til det tridentinske Koncils Historie. — Johann Anton Theiner, foregaaendes Broder, f. 1799, d. 1860, blev 1824 Professor i Exegese og Kirkeret ved Universitetet i Breslau samt senere Præst paa forskjellige Steder. Han kom imidlertid paa Grund af sin Reformationsiver i Strid med den katholske Kirke, nedlagde sit Embede og blev Sekretær ved Universitetsbibliotheket i Breslau. Ogsaa han er Forfatter af flere Skrifter, deriblandt „Die reformatorischen Bestrebungen in der katholischen Kirche", „Die zwölf kleinen Propheten" og „Die heilige Schrift des Alten Testaments".

Theïsme, se Deïsme.

Theiß, ung. Tisza, Donaus største Biflod og Ungarns Hovedflod, udspringer i Karpaterne nær Galiziens Grændse, løber mod Vest og derpaa mod Syd gjennem Ungarns Sletteland og falder i Donau nær Byen Peterwardein. Dens Længde er 1,356 km., og den er seilbar paa en længere Strækning. Dens vigtigste Bielve er Hernad, Szamos, Körös, Maros og Bega. Fra Theiß fører Bacser- eller Franzenskanalen til Donau og Begakanalen til Temes. Ved storartede Reguleringer for nogle Aar siden er ei alene denne Ungarns Pulsaare gjort mere nyttig for Handelen og Skibsfarten, men der er ogsaa bleven opført Dæmninger for dens ødelæggende Oversvømmelser, og uhyre Strækninger af Sumpland er derved blevne skikkede for Dyrkning.

Thekla, den hellige, katholsk Helgeninde, som skal være bleven omvendt af Apostelen Paulus og have ledsaget ham paa hans Reiser. Hendes Mindedag er den 23de September.

Thele, Brystvorte, Moderbryst. — Thelasis, Opammen, Diegivning. — Thelitis, Betændelse i Brystvorterne.

Thelemarken, Øvre og Nedre, to Fogderier i Bratsberg Amt, bestaar af flere ligeløbende Dale, som gaar ud fra Langfjeldenes Fjeldkjæde og mod Syd sænker sig mod Havet. Distriktet er berømt for sin storartede Naturskjønhed og besøges aarlig af talrige Reisende. — I tidligere Dage var Thelemarken en særegen Del af Grænafylki, og dets Beboere, Thelerne, omtales oftere i den ældre norske Historie som et tappert og stridbart Folk.

Thema (i Flertal Themata), Grundtanke, Hovedtanke, Emne; Gjenstanden for en Samtale, et Foredrag, en Prædiken; i Musiken det Motiv eller den Melodi, hvorpaa Tonestykket er grundet.

Themis, i den græske Gudelære en Datter af Uranos og Gæa, var Zeus's Ægtefælle samt Gudinde for den borgerlige Orden og den bestaaende Rets Beskytterinde. Hendes Døtre var Dike (Retfærdigheden), Eunomia (den bestaaende Orden) og Ireno (Endragtigheden). — Themis, Navn paa en af Planetoiderne.

Themistokles, græsk Feltherre og Statsmand, f. ca. 525 f. Kr., d. 461, udmærkede sig tidlig ved skarp Forstand og blev snart en af Athenernes politiske Ledere. Han grundlagde Athens Sjømagt og tilføiede 480 Perserkongen Xerxes's uhyre Overmagt et afgjørende Nederlag i Sjøslaget ved Salamis, hvorved han frelste Grækenland fra at oversvømmes af Perserne. Han stod nu paa sin Magts Høidepunkt, men da hans Medborgere frygtede for, at han paa Grund af sin store Anseelse kunde blive farlig for Staten, blev han 471 forvist ved Ostrakismen (s. d.) og gik til den persiske Konge Artaxerxes, som gav ham store Besiddelser i Lilleasien.

Themsen (engl. Thames), Englands største og vigtigste Flod, udspringer paa Grændsen af Grevskaberne Wilt- og Gloucester, gaar i østlig Retning forbi Byerne Oxford, Windsor, London og Greenwich m. fl. og falder i Nordsjøen ved Sheerness. Dens Længde er 349 km., hvoraf de 316 er seilbare; den optager flere tildels farbare Bifloder. Et vidtløftigt Kanalsystem forbinder desuden Themsen med Landets Indre. Til London kan den befares af de største Skibe.

Themyrte (Leptospermum scoparium), et paa Nysjæland hjemmehørende Træ, hvis Blade benyt-

tes ſom The og ſkal være et godt Middel mod Skjørbug. Det dyrkes tildels i Drivhuſe i Europa.

Thenard, Louis Jaques, franſk Kemiker, f. 1777, d. 1857, ſtuderede i Paris og blev Profeſſor i Kemi ved Kollegiet ſammeſteds. Han har indlagt ſig ſtore Fortjenester af Kemien ved flere intereſſante og vigtige Opdagelſer og har bragt denne Videnſkab et ſtort Skridt fremad. Sine Opdagelſer har han gjort Rede for i flere populære videnſkabelige Afhandlinger.

Theobromin, et flygtigt Alkaloïd, forekommer i Kakaobønner og i viſſe Sorter The og er meget rigt paa Kvælſtof. Det danner et hvidt, kryſtallinſk Pulver, har en bitter Smag og lader ſig let omdanne til Coffeïn.

Theodice, Gudsforſvar, den Lære, ſom trods Verdens Ufuldkommenhed og det Ondes Tilværelſe alligevel holder faſt ved, at Verden regjeres af en alvis og algod Gud.

Theodolit, et Inſtrument, ſom benyttes meget ved Landmaaling og aſtronomiſke Underſøgelſer til at maale ſaavel Horizontal- ſom Højdevinkler. Det beſtaar væſentlig af tre Hoveddele: 1) en paa tre Stilſkruer hvilende horizontal Kreds, 2) en derpaa hvilende vertikal Kreds (begge i Randen inddelte i Grader og mindre Dele) ſamt 3) en med Filamenter (Traadkryds) forſynet Kikkert, ſom dreier ſig om en horizontal Axe gjennem Vertikalkredſens Centrum.

Theodor, Konge af Abeſſinien, f. 1818, d. 1868, var Søn af en Statholder, hed egentlig Kaſa Quaranja og udmærkede ſig tidlig ſom Kriger. Han blev Anfører for en talrig Røverbande og erobrede ved dennes Hjelp 1852 Fyrſtendømmet Dembea. Aaret efter gjorde han ſig til Herre i Ambara, erobrede Tigre og Schoa og lod ſig 1855 krone ſom Negus (Keiſer) af Æthiopien under Navn af Theodor den anden. Han begyndte med ſtor Energi at ordne Landets forviklede Forhold, udryddede Røveruvæſenet, forbedrede Retspleien og ſøgte at undertrykke Slavehandelen ſamt fremme Landets Næringsveie. Men forøvrigt var han en brutal Deſpot, ſom forfulgte ſine Modſtandere og dem, han ikke turde ſtole paa, med Ild og Sværd. Da han 1868 fængſlede den engelſke Konſul Cameron, lod Englænderne en Hærafdeling rykke ind i Abeſſinien. Efter at være bleven ſlaaet ved Magdala af General Napier, dræbte han ſig ſelv for ikke at falde i engelſk Fangenſkab.

Theodor af Mopſueſtia, ſyriſk Kirkefader, d. 429, var fra 393 til ſin Død Biſkop i Kilikien og har paa Grund af ſine Udlæggelſer af den Hellige Skrift faaet Tilnavnet „Fortolkeren". Der gaar imidlertid et rationaliſtiſk Drag gjennem hans Fortolkning, hvorfor hans Lære ſenere blev forkaſtet under Juſtinian den første.

Theodora, den byzantinſke Keiſer Juſtinian den førſtes Gemalinde (fra 527), tidligere Skuespillerinde og indtil ſit Giftermaal en udſvævende Kvinde, øvede uindſkrænket Magt over Keiſeren; d. 548.

Theodora, en Romerinde i det 10de Aarh., Konſulen Theofylaktus's Gemalinde, var klog, men uſædelig. Hun var Moder til Marozia (ſ. d.) og den yngre Theodora, ſtod med denne i Spidſen for det patriciſke Parti og beherſkede flere Aar Rom og den pavelige Stol.

Theodoret, græſk Kirkefader i det 5te Aarh., blev 420 Biſkop i Kyros ved Eufrat. Han søgte at mægle under den neſtorianſke Strid og blev derfor dømt ſom Kjætter og afſat. Han har ſkrevet en Kommentar til det Gamle Teſtamente af betydeligt Værd og over de Paulinſke Breve ſamt en Fortſættelſe af Euſebius's Kirkehiſtorie.

Theodorik den ſtore, Østgoternes Konge, f. 455 i Pannonien, d. 526, blev 475 Konge efter ſin Fader Theodemir. Forinden opholdt han ſig ſom Gidſel i flere Aar i Konſtantinopel og fik derved Anledning til at berige ſine Kundſkaber. Efter ſin Tronbeſtigelſe tog han livlig Del i det byzantinſke Riges indre Stridigheder, bekrigede Keiſer Zeno og drog 489 mod Italien, hvor han ſtiftede det østgotiſke Rige (ſe Goter). Han var en kraftfuld og dygtig Regent, under hvis kloge Styrelſe Italien gjorde betydelige Fremſkridt. Hans Rige i Italien opløſtes imidlertid kort efter hans Død. Han er bekjendt i tyſke Sagn og Sange ſom „Didrik af Bern".

Theodoros, græſk Billedhugger og Bygmeſter i det 7de Aarh. f. Kr., ſkal ſammen med ſin Fader Rhoekos have opfundet Kunſten at ſtøbe Billeder i Malm.

Theodoſius, Navn paa to romerſke Keiſere. — Theodoſius den førſte, ogſaa kaldet den ſtore, f. 346, d. 395, var Søn af en af Keiſer Valentinians meſt fremragende Feltherrer og blev 379 af Keiſer Gratian udnævnt til Medregent i det østlige Romerrige. Som ſaadan ſluttede han Fred med Veſtgoterne, der gik i hans Tjeneſte, og ſlog ved diſſes Hjelp de oprørſke Feltherrer Maximus og Arbogaſt, ſom havde ſtilt de veſtromerſke Keiſere Gratian og Valentinian den anden ved Livet. Theodoſius var den ſidſte Romerkeiſer, ſom formaaede at ſamle hele det vidtløftige Rige under ſit Scepter, thi ved hans Død faa Aar efter adſkiltes det østromerſke og det veſtromerſke Rige for beſtandig. Som ivrig Tilhænger af den nikæniſke (rettroende) Lære ſørgede han for dens Udbredelſe og Befæſtelſe. — Theodoſius den anden, foregaaendes Sønnesøn, f. 401, d. 450, fulgte 408 ſin Fader Arkadius paa den østromerſke Keiſertrone. Han var en godmodig, men ſvag Mand, ſom fornemmelig befattede ſig med Andagtsøvelſer, Jagt og Skjønſkrivning, hvorfor han fordetmeſte overlod Regjeringens Anliggender til ſin Søſter Pulcheria (ſ. d.). Under ham udkom den ſaakaldte Theodoſianſke Codex, ſom indeholder en Række keiſerlige Forordninger, udſtedte af Konſtantin den ſtore og hans Efterfølgere.

Theofani, Guds Aabenbarelſe; i den katholſke Kirke en Feſt for Kriſti Tilſynekomſt (ſe Epifania).

Theofilos, gr., en fornem Kriſten, til hvem Evangeliſten Lukas tilede ſit Evangelium ſamt Apoſtlernes Gjerninger (Luk. 1, 3; Ap. Gj. 1, 1).

Theofraſtos, græſk Filoſof, f. 372 f. Kr., d. 287, var fra Lesbos og kom til Athen, hvor han nød Undervisning af Plato og Ariſtoteles. Han bragte Filoſofien og Veltalenheden et betydeligt Skridt fremad og fik ſom Ariſtoteles's Efterfølger i Ledelſen af den peripatetiſke Skole betydelig Indflydelſe og bidrog i høi Grad til at hævde denne Skoles Ry. Han udgav et ſtort Antal Skrifter, hvoraf adſkilligt endnu er bevaret; de omfattede

især Dialektik, Metafysik, Moral og Fysik. Desuden har han skrevet en Planternes Naturhistorie, den bedste fra Oldtiden, som kjendes.

Theognis, berømt græsk Elegiker i det 6te Aarh. f. Kr., var fra Megara, men maatte paa Grund af sine politiske Anskuelser for det meste opholde sig i Theben. Af hans Digte er væsentlig kun Brudstykker opbevarede, hvilke i Regelen er af politisk eller moralsk Indhold.

Theokrati, Gudsherredømme; den Regjeringsform, hvori Gud betragtes som Statens egentlige Regent, medens Præstestanden repræsenterer ham. Den mest berømte theokratiske Statsform er den, som Moses lod indføre blandt Jøderne.

Theokrit, berømt græsk bukolisk Digter, levede i det 3die Aarh. f. Kr., studerede i Alexandrien og erhvervede sig stor Gunst hos Kong Ptolemæus Filadelfus. Senere levede han i Syrakus, hvor han stod i Venskabsforhold til Kong Hieron den anden. Han er Grundlæggeren af den idylliske Hyrdedigtning, og man kjender af ham 31 større Digte samt nogle Epigrammer.

Theologi (gr., Gudskundskab), var hos Grækerne Læren om Guderne og deres Forhold til Verden, i den første kristne Tid dels Guds Aabenbaring om sig selv, dels Kundskaben om ham, i det 4de Aarh. særlig Læren om Kristi Guddom. Først i Middelalderen (se Abailard) blev Benævnelsen Theologi, ligesom nu, brugt om kristelig Religionsvidenskab overhoved. Den inddeles sædvanlig i den exegetiske, historiske (Kirkehistorie), systematiske (Dogmatik, Ethik eller Moral) og praktiske Theologi (Homiletik, Kateketik, Sjelepleie osv.). Den bibelske Theologi er den systematiske Fremstilling af det historisk fundne bibelske Læreindhold, den kirkelig-konfessionelle er særeget bunden til Bekjendelsesskrifterne. Efter Stillingen til de religionsfilosofiske Forudsætninger skjelner man mellem rationalistisk og supranaturalistisk Theologi, hvoraf den første med formentlig Fornuften som Norm søger at bortforklare eller indskrænke det overnaturlige, den sidste væsentlig fremhæver Aabenbaringens overnaturlige Indhold.

Theomaki, Gudefeide, Gudekamp; ogsaa Kamp mod den guddommelige Villie eller mod Naturens Orden.

Theomani, religiøst Vanvid. — Theomanti, Spaadom, Forudsigelse af tilkommende Ting ved guddommelig Indskydelse.

Theopompos, græsk Historiker i det 4de Aarh. f. Kr., var fra Khios, men da Faderen blev landsforvist, kom han til Athen, hvor han fik en omhyggelig Uddannelse. Hans historiske Hovedverker er „Hellenika“ i 12 Bøger, hvilken er en Fortsættelse af Thukydides's Historie, samt „Philippika“, som udgjør 58 Bøger og omfatter de græske Staters Historie.

Theorbe (it. Tiorba), en Basluth, som kun adskiller sig fra den almindelige Luth ved en meget lang Hals og dybere stemte Strenge; den er for længe siden gaaet af Brug.

Theorem, en ved Betragtning og Undersøgelse opfunden Læresætning eller Grundsætning; en Læresætning, som kræver Bevis.

Theori, Forstandsbesluttelse, aandig Betragtning; Erkjendelse af en Videnskabs Grundsætninger; en Læres videnskabelige Fremstilling. Se forøvr. Praxis. — Theoretisk, betragtende; kun videnskabelig. — Theori og Praxis, Lære og Anvendelsen af det lærte.

Theosof, en, som er kyndig i guddommelige Ting; Sværmer, Aandeseer. — Theosofi, en forment eller foregiven Omgang med Gud og Aandeverdenen; Sværmeri.

Therafim, jødiske Husguder paa Patriarkernes Tid.

Theramenes, græsk Feltherre og Demagog, levede i Athen paa den Tid, da den peloponnesiske Krig førtes, og udmærkede sig i denne. Senere blev han en af de saakaldte 30 Tyranner, som styrede Athen, men da han kom i Strid med Kritias, blev han 403 f. Kr. dømt til at tømme Giftbægeret.

Therapeuter (d. e. Tjenere), en med Essæerne beslægtet jødisk Sekt, som bestod indtil det 4de Aarh. e. Kr. De førte enslags Munkeliv og iagttog en streng, asketisk Vandel; deres Hjem var især ved Sjøen Mareotis ved Alexandria.

Therapi, Læren om Sygdommenes Behandling.

Therese af Jesu, spansk Forfatterinde af adelig Slægt, f. 1515, d. 1582, blev 20 Aar gammel Nonne i Karmeliterindernes Orden og reformerede som saadan Ordenen ved at gjeninføre de tidligere strenge Klosterregler. Hun efterlod sig fem literære Verker, som alle udmærker sig ved et særdeles klangfuldt og skjønt Sprog og er udkomne i flere Oplag og Oversættelser. 1621 blev hun kanoniseret.

Theresienstadt, Fæstning i Bøhmen, ved Floden Eger, er Bøhmens Hovedvaabenplads og har en Leir, som rummer 16,000 Mand.

Theresiopol, ogsaa kaldet **Maria-Theresiopel** eller **Theresienstadt**, en kongelig Fristad i Ungarn, paa Sletten mellem Donau og Theiß, med 57,000 Indb. Den har flere ansélige Bygninger, hvoriblandt kan nævnes Kirken St. Theresia, den græske Kirke og det katholske Gymnasium. Industrien omfatter især Læder, Skotøi, Linnedvæveri og Farveri, og Handelen er livlig med Tobak, Frugt og andre Landbrugsprodukter.

Theriak, tidligere en berømt og meget benyttet Modgift mod giftige Dyrs Bid, benyttedes ogsaa som enslags Universalmiddel i de forskjelligste Sygdomstilfælde. Det var en latværgeagtig Blanding, som ialfald i Italien en Tid tillavedes under Øvrighedens Kontrol og var sammensat af 60—70 vegetabilske og animalske Ingredienser, hvoriblandt Kjød af Hugorme, Opium, Kanel osv. Opfindelsen tilskrives Andromakus, Keiser Neros Livlæge. — Theriakologi, Læren om dyriske Gifter og om Modgifters Tilberedning.

Thermer, varme Kilder; hos Romerne pragtfulde Badeanstalter.

Thermidor (Varmemaaned), i den franske Republiks Kalender Aarets 11te Maaned, omfattede Tidsrummet 19de Juli—18de August. Det var 9de Thermidor i Aaret 2 (27de Juli 1794), at Robespierre og med ham Terrorismen styrtedes.

Thermobarometer, et Instrument til at bestemme saavel Luftens som Vandets Varmegrad og Tryk.

Thermoelektricitet, den Elektricitet, som fremkommer ved Varmens Indvirkning paa sammenloddede Stave af to forskjellige Metaller (helst Wismut og Antimon). Deslige Forbindelser —

d. e. thermoelektriske Elementer og thermoelektriske Spiler — benyttes med Fordel til at maale den straalende Varmes større eller mindre Intensitet.

Thermometer, Varmemaaler, tjener til at maale Temperaturen eller Varmegraden ved at iagttage den Udvidelse, som et bestemt Legeme undergaar ved Opvarmning, eller omvendt den Rumformindskelse, som det lider ved Afkjøling. Det bestaar i Regelen af et fint Glasrør, som i den ene Ende er udblæst til en kugleformig eller cylindrisk Beholder, der tilligemed en Del af Røret er fyldt med en eller anden Vædske, sædvanlig Kviksølv. Røret, som forøvrigt maa være lufttomt og overalt lufttæt lukket, er inddelt i lige store Dele mellem (og tildels udenfor) de to saakaldte Fundamentalpunkter, nemlig Vandets Frysepunkt og Vandets Kogepunkt, d. e. de to Punkter paa Røret, hvortil Kviksølvstrengen naar, idet Instrumentet anbringes henholdsvis i smeltende Is eller i kogende Vand (under et Lufttryk af 760 mm.). Afstanden mellem disse Fundamentalpunkter kan deles i et vilkaarligt Antal lige store Dele, som kaldes Grader, hvorved fremkommer forskjellige Thermometerskalaer. Af saadanne har Reaumurs, Celsius's og Fahrenheits vundet udbredt Anvendelse. Frysepunktet er saavel hos Reaumur som hos Celsius betegnet med Nul (0), Kogepunktet derimod hos den første med 80, hos den anden med 100, med andre Ord: Reaumur inddeler Afstanden mellem Fundamentalpunkterne i 80, Celsius i 100 lige Dele eller Grader. Følgelig svarer 4 Grader paa Reaumurs Skala (4° R.) til 5 Grader paa Celsius's Skala (5° C.). Graderne under Frysepunktet betegnes som negative eller Kuldegrader. Fahrenheit (F.) betegner Frysepunktet med + 32 og Kogepunktet med 212, deler altsaa Afstandene mellem Fundamentalpunkterne i 180 Dele eller Grader. Det Antal Grader, som hos F., C. og R. svarer til en vis bestemt Temperaturforandring, vil ifølge det anførte forholde sig til hinanden som 9 : 5 : 4, saaledes som ogsaa fremgaar af nedenstaaende Tabel:

Reaumur (R.)	Celsius (C.)	Fahrenheit (F.)	Reaumur (R.)	Celsius (C.)	Fahrenheit (F.)
— 32	— 40	— 40	+ 28	+ 35	+ 95
— 28	— 35	— 31	+ 32	+ 40	+ 104
— 24	— 30	— 22	+ 36	+ 45	+ 113
— 20	— 25	— 13	+ 40	+ 50	+ 122
— 16	— 20	— 4	+ 44	+ 55	+ 131
— 12	— 15	+ 5	+ 48	+ 60	+ 140
— 8	— 10	+ 14	+ 52	+ 65	+ 149
— 4	— 5	+ 23	+ 56	+ 70	+ 158
0	0	+ 32	+ 60	+ 75	+ 167
+ 4	+ 5	+ 41	+ 64	+ 80	+ 176
+ 8	+ 10	+ 50	+ 68	+ 85	+ 185
+ 12	+ 15	+ 59	+ 72	+ 90	+ 194
+ 16	+ 20	+ 68	+ 76	+ 95	+ 203
+ 20	+ 25	+ 77	+ 80	+ 100	+ 212
+ 24	+ 30	+ 86			

Naar der er Tale om at maale Temperaturer, som ligger lavere end Kviksølvets Frysepunkt, benyttes oftere Thermometre, fyldte med Spiritus. Til videnskabeligt Brug benyttes ogsaa Thermometre, fyldte med Luft; saadanne Lufttermometre har imidlertid en ganske anden Indretning end det ovenfor omtalte Kviksølvthermometer. Til videnskabelige Maalinger anvender man nu saagodtsom udelukkende den 100gradede eller den Celsiusske Skala, som ogsaa forøvrigt udentvivl lidt efter lidt vil fortrænge de to andre.

Thermometrograf, et Instrument, som selv optegner Varmegraden med visse Mellemrum.

Thermopylæ (gr.: den hede Port) et Bjergpas i Thessalien, historisk bekjendt ved den heltemodige Kamp, som Kong Leonidas af Sparta (s. d.) 480 f. Kr. her førte mod den persiske Overmagt, og i hvilken Kongen og hans lille Helteskare alle fandt Døden.

Thersander, en af Epigonerne (s. d.), blev Konge af Theben og dræbtes i Mysien af Telefos paa Toget mod Troja.

Thersites, hos Homer en hæslig, feig og ondskabsfuld Græker, dræbt af Akhilleus foran Troja.

Thesaurus, gr., Skat, Forraadskammer, Magasin; i Literatursproget en Samling af Bemærkninger eller særskilte Afhandlinger, henhørende til visse Videnskaber.

Theseus, græsk Nationalheros, var ifølge Sagnet Søn af Kong Ægeos af Athen og tillægges mange eventyrlige Bedrifter. Saaledes skal han have befriet flere overnaturlige Væsener, som Skiron, Kerkyon, Prokrustes o. a.; han befriede sit Fædreland for den marathoniske Tyr, dræbte Minotaurus og tog Del i Argonautertoget samt udførte flere andre Bedrifter i Forening med sin Ven Herakles. Da Athenerne gjorde Opstand mod ham, flygtede han til Kong Lykomedes af Skyros, som lod ham styrte i Havet, hvorved han omkom.

Thesis eller **These**, en Stridssætning; Læresætning; noget, hvorom der kan disputeres, eller hvad der skal bevises. I Musiken den „gode" eller tunge Taktdel, den, hvormed en Takt begynder; den lette Taktdel heder Arsis. I den græsk-romerske Musik og Metrik har disse Ord omvendt Betydning.

Thesmoforier, i Oldtiden en Fest, som feiredes af Kvinderne i Grækenland til Ære for Gudinden Demeter Thesmoforos, hvem Mythen tillægger Grundlæggelsen af det faste, ordnede Statssamfund.

Thespis, en Græker, som skal have levet i det 6te Aarh. f. Kr., nævnes som Tragediens Opfinder.

Thespiæ, tidligere By i Bøotien, ved den østlige Side af Helikon, var Hovedsædet for Musernes og Eros's Dyrkelse.

Thesprotia, i Oldtiden den sydlige Del af det græske Landskab Epirus.

Thessalien, tidligere den østlige Del af Nordgrækenland, mellem Bøotien og Makedonien, omgives forøvrigt af høie Bjerge som Tilion, Olymp m. fl. Dets Beboere, Thessalerne, stod i Oldtiden i et daarligt Ry for sine Udsvævelser, men Mændene var dygtige Ryttere. Kvinderne befyldtes for Hexeri og Giftblanderi. Landet var længe inddelt i strengt oligarkiske Republiker, som Farsalos, Larissa, Heraklea m. fl. 146 f. Kr. blev det Provins af Makedonien, efter i nogen Tid at have været en makedonisk Vasalstat. Siden 1881 er den sydlige større Del indlemmet i Grækenland.

Thessalonike, i Oldtiden en blomstrende By i Makedonien, hed oprindelig Therma, men blev af Kong Kassandros opkaldt efter hans Gemal-

inde. Da Romerne underlagde sig Grækenland, gjorde de Byen til Hovedstad i Provinsen Makedonien, og under Keisertiden opnaaede den som Midtpunktet for Orientens Handel stor Magt og Indflydelse. 1430 erobredes den af Tyrkerne, som kaldte den Saloniki (s. d.) Her stiftedes tidlig en kristen Menighed, til hvem Apostelen Paulus har stilet et af sine Breve.

Thestrup, Hans Nikolai, dansk General, f. 1794, d. 1879, deltog 1813 som Officér i det holstenske Felttog og var 1815—18 med sit Regiment i Frankrige. Ved Krigens Udbrud 1848 fik han Kommandoen over en Bataljon, forfremmedes kort efter til Brigadechef og deltog i Slaget ved Isted. 1852 blev han General, 1857 Generalinspektør for Infanteriet og var 1859—63 Krigsminister.

Thetik, Anordning, Indbegreb af Læresætninger, særlig dem, som omhandler Troeslæren. — Thetisk, sætningsvis, opstillende, dogmatisk.

Thetis, Datter af Nereus og Doris, var en af Nereïderne og blev ved Peleus Moder til Achilleus. — Ogsaa Navn paa en af Planetoiderne.

Theurg, Aandeseer, Maner, Troldmand, Mirakelmager. — Theurgi, Trolddom, Manen; i enkelte af Oldtidens hedenske Religioner en overnaturlig Gave, som enkelte paastod at besidde til at sætte sig i Forbindelse med Aander, naar det gjaldt at udføre overnaturlige Ting.

Thian-sjan (Himmelbjergene), en mægtig Fjeldkjæde i Mellemasien, fra den persiske Østgrænse til Ørkenen Gabi. Dens vestlige Del kaldes Tengri Tagh (Aandebjergene), og dens høieste Top, Tengri-Khan, naar op til 6,660 m. Landet nordenfor denne Fjeldryg kaldes Thian-sjan-Pelu eller Djungariet (s. d.) og er en af det kinesiske Riges Provinser; Landet søndenfor, Thian-sjan-Nanli, omfatter det østlige Turkistan.

Thibaudeau (udt. Tibaadaa), Antoine Claire, Grev, fransk Historiker og radikal Politiker, f. 1765, d. 1854, var først Advokat og blev 1792 Medlem af Konventet. Han sluttede sig til Bjergpartiet og stemte som saadan for Ludvig den sextendes Henrettelse. Efter Robespierres Fald opponerede han ivrigt mod Tallien og de andre Thermidoristen, blev 1796 Præsident i de Femhundredes Raad, men paadrog sig nu Mistanke ved sin mere maadeholdne Færd. Efter 18de Brumaire udnævntes han til Statsraad og senere til Præfekt i Sydfrankrige. Som Kongemorder forvistes han af Ludvig den attende og trak sig tilbage til Privatlivet, indtil han 1851 blev Senator. Af hans Skrifter kan nævnes: „Mémoires sur la Convention et le Directoire", og „Histoire de Napoléon".

Thibaut (udt. Tibaa), Konge af Navarra, levede i første Halvdel af det 13de Aarh., var en af sin Tids mest ansete Troubadourer, hvis samlede Digte udgaves i Paris 1742.

Thibaut, Anton Friedrich Justus, fremragende tysk Retslærd, f. 1774, d. 1840, studerede i Göttingen, Königsberg og Kiel, blev 1799 Professor paa sidstnævnte Sted, hvorfra han 1802 forflyttedes til Jena og tre Aar senere til Heidelberg. Som Lærer i Romerret vandt han fortjent Anseelse, ligesom hans Skrifter overalt fandt stor Udbredelse. Det vigtigste er „System des Pandektenrechts". Han var ogsaa musikkyndig og skrev „Ueber Reinheit der Tonkunst". — Hans Broder Bernhard Friedrich Thibaut, f. 1775, d. 1832, var en ansat Mathematiker.

Thibet, se Tibet.

Thiboust (udt. Tibu), fransk Dramatiker, f. 1826, d. 1867, var først Skuespiller, men opgav denne Stilling for at slaa ind paa den literære Bane. Af hans Skuespil, som han tildels udarbeidede sammen med andre, kan nævnes „Les filles de marbre", „Je dine chez ma mère", „La fille du diable" og „Le secret de Miss Aurore".

Thiele, Just Matthias, dansk Literat og Dramaturg, f. 1795, d. 1874, blev Student 1816 og gjorde 1823—25 en Udenlandsreise. Senere blev han Sekretær ved Kunstakademiet og 1839 kongelig Haandbibliothekar. Af hans mange Skrifter kan nævnes „Danske Folkesagn", „Thorvaldsen og hans Verker" og „Thorvaldsens Biografi".

Thielmann, Johann Adolf, Friherre af, General, f. 1765, d. 1824, blev 1791 Husarløitnant, senere Ritmester og tog 1807 hæderlig Del i Slaget ved Friedland, hvorfor han udnævntes til Major. 1809 blev han Generalløitnant og førte under Felttoget mod Rusland den sachsiske Kyrasérbrigade. Da han 1813 fik Befaling til at overgive Torgau til Franskmændene, tog han Afsked, gik derpaa i russisk og senere i preussisk Tjeneste og udmærkede sig i Slagene ved Leipzig og Waterloo. Efter Freden blev han kommanderende General og Chef for 8de preussiske Armékorps.

Thielt, By i Belgien, i Provinsen Vestflandern, med 11,000 Indb. og betydelig Industri og Handel.

Thierry (udt. Tjerri), Jaques Nicolas Augustin, fremragende fransk Historiker, f. 1795, d. 1856, var en Tid Lærer ved en Provinsskole og udgav et Par socialistiske Skrifter sammen med St. Simon, til hvem han sluttede sig. Senere slog han ind paa det historiske Studium og udgav flere opsigtvækkende Arbeider i dette Fag. Særlig berømt er hans „Histoire de la conquête d'Angleterre par les Normands" (4 Bind), et ypperligt Verk, der overalt har vundet Anseelse som noget af det mest fremragende, Historieforskningen har frembragt. — Amédée Thierry, foregaaendes Broder, f. 1797, d. 1873, var ogsaa en ansat Historiker. Han var en Tid Professor i Besançon, derpaa Medlem af Statsraadet og blev 1860 Senator. Af hans Skrifter bør nævnes „Histoire de la Gaule sous l'administration romaine" og „Récits de l'histoire romaine au cinquième siècle".

Thiers (udt. Tiær), By i det franske Departement Puy de Dôme, med 17,000 Indb. og storartet Fabrikation af Jern- og Staalvarer, samt af Papir og Lys.

Thiers (udt. Tiær), Louis Adolphe, berømt fransk Statsmand og Historiker, f. 1797, d. 1877, studerede Retsvidenskaben i Aix, hvor han 1820 nedsatte sig som Advokat. Aaret efter gik han til Paris, hvor han kastede sig over Journalistiken, samtidig med at han drev sine Yndlingsstudier, Historie, Politik og Nationaløkonomi. Desuden skrev han i denne Tid sit omfattende Verk over den franske Revolutions Historie (10 Bind), hvis første Del udkom 1823, og som skaffede sin Forfatter europæisk Navnkundighed. 1830 stiftede

han i Forening med et Par andre Bladet „National", hvilket under hans Ledelse fik stor Anseelse, og hvori han skarpt bekjæmpede Bourbonnernes reaktionære Styrelse. Thiers's Politik var maadeholden liberal, og ved Karl den tiendes Fordrivelse 1830 virkede han for Ludvig Filips Valg. Efter dennes Regjeringstiltrædelse fik han Ansættelse i Finansministeriet og blev 1832 Indenrigsminister, hvilket Embede han bestyrede med Kraft og Dygtighed. Ogsaa som Minister for de offentlige Arbeider udviklede han en sjelden Organisationsevne og iverksatte flere vigtige Anlæg. Aarene 1832—40 var han flere Gange Medlem af Regjeringen, dels som Indenrigs-, dels som Førsteminister, da Ludvig Filip, uagtet han ikke samstemmede med Thiers i dennes frisindede Synsmaader, dog var nødt til at søge hans Bistand, saasnart der trak et Uveir op. Men ligesaalidt som Thiers sympatiserede med Kongens reaktionære Fortrolige, ligesaalidt holdt han med de Revolutionære; disses Oprørsplaner havde tvertom i ham en af sine farligste Modstandere; han kuede med Kraft og Bestemthed ethvert Forsøg paa Opstand og tog strenge Forholdsregler til Ordenens Opretholdelse. Da Guizot 1840 havde dannet sit Ministerium, stillede Thiers sig i Spidsen for Oppositionen og bekjæmpede skarpt Regjeringens Politik. Ved Udbruddet af Februarrevolutionen 1848 forsøgte Kongen at frelse sin Trone ved at overdrage til Thiers at danne en ny Regjering, men paa Grund af sin Uvillie mod ham greb han først til denne Udvei, da det var forsent. Som Medlem af Nationalforsamlingen arbeidede Thiers for Ludvig Napoleons Valg til Frankriges Præsident, da han stadig fremholdt, at han kun anfaa Republiken som en Overgang til Monarkiet, idet han aabent lagde for Dagen, at han ønskede det orleanske Kongehus's Gjeninds ættelse. Ved Statskupet i 1851 lod Napoleon ham fængsle og landsforvise, men han vendte næste Aar tilbage og levede derpaa nogen Tid i Stilhed, ivrig bestjeftiget med sit andet omfangsrige historiske Verk „Konsulatets og Keiserdømmets Historie" (18 Bind), 1863 blev han Medlem af Nationalforsamlingen, uagtet Regjeringen af al Magt søgte at hindre hans Valg, og blev fra nu af det Napoleonske Regimentes farligste og talentfuldeste Modstander. Han blottede paa en klar og skaansellos Maade Styrelsens ukloge Politik, og de senere Tiders Begivenheder viste, at han havde Ret. Krigen 1870 modsatte han sig med Magt, men blev overstemt; efter Keiserdømmets Fald gik han som Frankriges Gesandt til forskjellige af Europas Hoffer for at formaa dem til at stride ind til Fordel for Frankrige. Efter Vaabenstilstanden ledede han Underhandlingerne med Bismarck, indvalgtes i den da sammenkaldte Nationalforsamling og blev af denne enstemmig valgt til Republikens første Præsident. Som saadan sluttede han Fred med Tyskland og udrettede i de to Aar, han stod i Spidsen for Styrelsen, utrolig meget til det svækkede Lands Opkomst. Kommunardernes Oprør blev kuet med Magt, de enorme Krigsomkostninger til Tyskland betalte, Hærvæsenet sat paa en tidsmæssig Fod og Finansvæsenet bragt i Orden. Men da han ikke vilde føie Monarkisterne i at gjenoprette Keiser- eller Kongedømmet, enedes disse om at styrte ham, hvilket ogsaa lykkedes dem 23de Mai 1873. Han trak sig da for en stor Del tilbage fra det offentlige Liv, uagtet han vedblev at staa som Medlem af Nationalforsamlingen.

Thiersch, Friedrich Wilhelm, tysk Filolog, f. 1784, d. 1860, blev 1809 Professor i München og senere Medlem af Akademiet sammesteds. Han har udgivet flere værdifulde Skrifter for og angaaende de høiere Skoler, deriblandt „Griechisch Grammatik, vorzüglich des homerischen Dialekts", „Ueber gelehrte Schulen" og „Aesthetik". — Af hans Sønner var Heinrich Wilhelm Thiersch, f. 1817, en Tid Professor i Marburg, men nedlagde sit Embede, da han sluttede sig til Irvingianerne. Han har udgivet et større Antal theologiske Skrifter. — Karl Thiersch, f. 1822, har udmærket sig som Kirurg og blev 1867 Professor i Leipzig. — Ludvig Thiersch, f. 1825, er en anset Historiemaler.

Thietmar (ogsaa Dietmar eller Dithmar), tysk Kronikør, f. 976, d. 1019, uddannede sig i forskjellige Klosterskoler og blev 1002 Provst i Magdeburg samt 1009 Biskop i Merseburg. Hans største Fortjeneste bestaar i Affattelsen af det historiske Verk „Chronicon", der udgjør 8 Bøger; det gaar fra 908 til 1018 og indeholder en nøiagtig og omfattende Beskrivelse af de af Slaverne beboede Egne øst for Elben.

Thimotei eller **Kjevlegræs** (Phleum pratense), Plante af Græsfamilien, med et stivt, rundt, over 1 m. høit Straa, brede, glatte Blade og valseformet Blomsterstand. Det dyrkes overalt i Europa som Foderplante, i Norge fordetmeste som Blandfoder i Kløver. I flere Egne af Tyskland dyrkes det for Frøets Skyld, som der benyttes til Menneskeføde. Frøet er glat, gulgraat og almindeligt som Handelsvare.

Thing, i det gamle Norden de Forsamlinger, hvorigjennem Folket udøvede den dem tilkommende politiske Myndighed. Thing afholdtes dels for de enkelte Herreder, dels for større Landsdele; de sidste var de vigtigste. I Sverige og Danmark antages Thingene at have været Forsamlinger af selve Folket, hvori alle frie Mænd eller ialfald alle Bønder kunde deltage. I Norge gjaldt det samme vistnok om Herreds- og Fylkesthingene; men paa Lagthingene (s. d. under Lagdømme) mødte kun Mænd opnævnte fra de forskjellige Fylker. Thingene, som oprindelig havde havt baade lovgivende og dømmende Magt, mistede efterhaanden den første. Derimod vedblev de at forrette som Domstole, og Benævnelsen bibeholdtes for Retterne under deres i Tidens Løb meget vexlende Organisation. Navnet bestaar endnu for de almindelige Underretter og for de Sessjoner, hvori disse holdes, baade i Norge (Bything, Sage- og Skattething, Maanedsthing, Extrathing) og i Danmark (Bything, Herredsthing, Birkething). Ogsaa i Sverige har Navnet holdt sig for de almindelige Herredsretters Sessjoner (lagtima og urtima Thing m. v.). Ved Indførelsen af Norges frie Forfatning i 1814 optoges Navnet derhos for den nyorganiserede Nationalforsamling og dens Afdelinger (Storthing, Lagthing, Odelsthing). Senere er det ogsaa indført i Danmark for Rigsdagens Afdelinger (Landsthing, Folkething).

Thinglysning eller **Tinglæsning**, d. v. s. Bekjendtgjørelse af offentlige Udfærdigelser eller private Retshandler i Retten og Anførsel derom

i dennes Protokoller. I sin nuværende Skikkelse har Institutionen i Norge navnlig udviklet sig i Slutningen af det 16de og hele det 17de Aarhundrede, først gjennem Paavirkning fra dansk Retsbrug, senere ved Lovgivningens Indgriben. Thinglysning er nu navnlig foreskrevet i mange formueretslige Anliggender. Saaledes er den en nødvendig Form for de fleste Retshandler, hvorved overdrages Eiendomsret eller anden reel Ret (Panteret, Brugsret osv.) i fast Gods. Det samme gjelder om tvungne Retsstiftelser, hvad enten deres Gjenstand er fast Gods eller Løsøre (saaledes Exekution, Arrest osv.). Ogsaa Fledføringskontrakter maa thinglyses; derimod behøver ingen Thinglysning at finde Sted i andre Tilfælde, hvor en Mands hele Formue gaar over til andre (Arv, Ægteskab). Udenfor Formuesforhold bruges Thinglysning bl. a., naar et ægte Barns Fader vil skaffe det Ægtebarns Rettigheder (s. Lysning i Kuld og Kjøn). Ligesaa skal undertiden Stevninger læses til Thinge osv. Den tidligere brugelige Thinglysning af Love er derimod nu afskaffet og erstattet ved Lovenes Kundgjørelse i en særskilt Lovtidende (L. 1 April 1876).

Thingmannalid, den første danske staaende Armé, oprettedes af Knut den store, og dens Størrelse angives til 3000—6000 Mand. Som Kongens Livvagt og tilhørende Landets fornemste Ætter var de bedre og kostbarere bevæbnede end de øvrige Krigere og udgjorde Krigshærens Kjernetropper. I kriminelle Anliggender stod de udenfor de almindelige Domstole, saa at de kun kunde dømmes af sine egne, og de havde en særskilt Lov, den saakaldte Witherlagsret. Deres Betydning tabte sig imidlertid lidt efter lidt, indtil de ved Indførelsen af en ny Hærordning ophørte at existere som eget Korps.

Thingsvidne, en judiciel Forretning, som særskilt gaar ud paa Afhørelse af Vidner (altsaa i Modsætning til deres Afhørelse f. Ex. under en Domsfag).

Thingvellir, isl. Þingvellir, d. e. Thingvoldene, paa dansk (urigtig efter Genetivformen) Thingvalla, en bekjendt Gaard i den sydlige Del af Island, 37 km. østenfor Reykjavik, ved den nordlige Ende af Thingvallavatn, var fra 930 til 1800 Sæde for Althinget (s. d.).

Thingvold, Prestegjeld i Nordmøre, Romsdals Amt, bestaar af Sognene Thingvold, Strømsnæsset og Øre.

Thionville, tysk Diedenhofen, befæstet By i Lothringen, med 8,000 Indb. Den har under de fransk-tyske Krige oftere været et Tvistens Æble mellem de stridende Parter. I November 1870 omringedes den af Tyskerne og blev efter to Dages Bombardement nødt til at kapitulere.

Thisbe, en af Planetoiderne.

Thisted, Amt i det nordlige Jylland, ved Skagerak og Nordsjøen; Thisted, By i Amtet af samme Navn, ved en Bugt af Limfjorden, med 3,600 Indb.

Thisted, Valdemar Adolf, dansk Digter, f. 1815, tog 1840 theologisk Embedseksamen, blev 1846 Adjunkt i Aarhus og 1855 Sognepræst. Han er en frugtbar Forfatter, som har beriget den danske Literatur med flere fortjenstfulde Arbeider. Blandt disse, af hvilke flere udkom under Pseudonymet „Emanuel St. Hermidad", kan nævnes: „Havfruen", „Sirenernes Ø", „Episoder fra et Reiseliv", det romantiske Drama „Hittebarnet", „Familieskatten", „Breve fra Helvede" og „Bruden".

Thjalve, se Gudelære, den nordiske.

Thjasse, i den nordiske Gudelære en Jaatun, som ved Lokes List bortførte Idun med hendes Æbler; Loke blev nødt til at skaffe hende tilbage, og da Thjasse forfulgte ham, blev han dræbt af Guderne.

Thjod, tidligere i de nordiske Lande Benævnelse paa et Landomraade, som bestod af flere Fylker, der havde et fælles Overhoved.

Thjodolf af Hvin (paa Lister), en af Halfdan Svartes og Harald haarfagres ypperste Skalde og Fosterfader til sidstnævntes Søn Gudrød Ljome, har bl. a. indlagt sig Fortjeneste af Norges ældre Historie ved i et Kvad at opregne Ynglingeættens Konger.

Thjodolf Arnorsson, islandsk Skald paa Magnus den godes Tid, fulgte denne i hans Feider med Sven Estridsøn, hvilke han besang. Efter Magnus's Død blev han Harald haardraades Hirdskald og skildrede som saadan i flere Kvad Haralds Bedrifter som Høvding for Væringerne.

Thjodrek, norsk Munk i Nidarholms Kloster i sidste Halvdel af det 12te Aarh., skrev paa Latin en Norges Historie indtil Sigurd Jorsalfarers Død.

Tholuck, Friedrich August Gotttreu, tysk protestantisk Theolog, f. 1799, d. 1877, studerede i Breslau og Berlin og blev 1826 Professor i Halle. Baade som Prædikant og Forfatter øvede han betydelig Indflydelse, og blandt hans talrige Skrifter maa særlig nævnes „Rationalismens Historie" samt hans Kommentarer.

Thomander, Johan Henrik, svensk Geistlig, f. 1798, d. 1865, studerede i Lund og blev 1821 Præst ved Karlshamns Kastel. 1831 ansattes han som Lektor i Theologi ved Lunds Universitet, blev 1833 Professor sammesteds, 1850 Domprovst i Göteborg og 1856 Biskop i Lund. Som Medlem af Rigsdagen ansaaes han for en af Præstestandens mest fremragende Repræsentanter. Af hans skriftlige Arbeider kan nævnes „Predikningar och Skriftetal" samt „De kyrkliga frågorna".

Thomas (gr. Didymos, d. e. Tvilling), en af Jesu tolv Apostler, skal have virket for Kristendommen i Parthien samt i Indien, hvor han skal have lidt Martyrdøden. Han omtales foruden i Apostelfortegnelsen (Matth. 10 og Mark. 3) hos Joh. 20, 24 o. flg. Af hvad der berettes i V. 28 er han bleven kaldt Tvivleren. Hans Mindedag, Thomassøndag, er i den græske Kirke første Søndag efter Paaske, i den romerske 21de Decbr. — Da Portugiserne 1498 havde opdaget Sjøveien til Indien, forefandt de her Kristne, som stod i Forbindelse med den syriske Kirke, hvilke som Nestorianere (s. d. under Art. Nestorius) i det 5te Aarh. blev skilte fra Kirken; disse indiske Kristne, som endnu danner et selvstændigt Samfund, betragter Thomas som Stifter af dette, og kalder sig derfor Thomaskristne.

Thomas (udt. Thoma), Charles Louis Ambroise, fransk Komponist, f. 1811, uddannede sig i Italien og blev senere Lærer i Kontrapunkt ved Konservatoriet i Paris. Af hans Operaer, som alle har gjort megen Lykke, maa nævnes „Le Caïd", „Mignon" og „Hamlet".

Thomas, Clement, fransk General, f. 1809, udmærkede sig allerede tidlig som ivrig Republikaner og blev Medlem af Nationalforsamlingen samt Chef for Nationalgarden. Da han 1851 søgte at faa reist et Oprør mod Napoleon den tredie, blev han forvist og vendte først tilbage efter Napoleons Fald 1870. Han blev nu paany Chef for Nationalgarden, men en Maaned efterat hans Funktionstid var udløben anholdtes han af Kommunarderne, som af Hevn lod ham skyde (1871).

Thomas, George, amerikansk General, f. 1816, d. 1870, blev 1840 Løitnant i Artilleriet og deltog i Krigen mod Mexiko. Ved Borgerkrigens Udbrud 1860 var han Major og udmærkede sig flere Gange, især under General Sherman. Efter Krigens Slutning blev han Chef for Tennessee, men da han afslog Præsident Johnsons Tilbud om at overtage Krigsministeriet, forflyttedes han til Kalifornien.

Thomas af Aquino, af Greverne af Aquinos Slægt, fremragende Skolastiker, f. 1225 i Syditalien, d. 1274, flygtede ung fra sine Forældre, som ikke vilde tillade ham at gaa i Kloster, og traadte ind i Dominikanerordenen. Han drog til Köln, hvor han studerede under den berømte Albertus Magnus, og gik 1248 til Paris, hvor han blev Lærer ved Universitetet. Her kom han snart i stort Ry paa Grund af sin skarpsindige Fortolkning af den skolastiske Filosofi og den Veltalenhed, hvormed han forstod at fængsle sine talrige Tilhørere. Senere virkede han i Rom, Bologna og Pisa og tilbragte sine sidste Aar i Neapel. Flere Gange tilbød Paven ham Erkebispeværdigheden, men han afslog den stedse og levede kun for sin Videnskab. Kirken gav ham Æresnavnet Doctor angelicus og 1323 blev han kanoniseret. Blandt hans Skrifter, som udgjør 18 Bind, er „Summa theologiae“ især berømt; 1570 blev de autoriserede af Pave Pius den femte, og den romerske Kirke regner ham blandt de 7 berømte Kirkelærere.

Thomas af Canterbury, se Becket.

Thomas a Kempis (d. e. fra Kempen), egentlig Hamerken (lat. Malleolus), f. 1380, d. 1471, sluttede sig til Brødrene af det fælles Liv (s. d.) og indtraadte 1407 i Augustinerklostret Agnetenberg, hvor han senere blev Superior. Hans sjeldne Fromhed og dybe Gemyt forskaffede ham udelt Agtelse, og han var en meget søgt Lærer og yndet Prædikant. Størst Betydning har han faaet som antagen Forfatter af „Fire Bøger om Kristi Efterfølgelse“, hvilke hører til de mest læste Opbyggelsesbøger; de er udkomne i talrige Oplag og er oversatte til en Mængde Sprog baade i og udenfor Europa.

Thomas, Sankt, en af de vestindiske Øer, øst for Portoriko, 86 km.² stor, med 14,000 Indb., af hvilke 12,000 i Byen Sankt Thomas eller Charlotte Amalie, der ligger i Syd paa Øen og har en prægtig Havn, som rummer 300 store Skibe. Øen er bjergig, men frugtbar, og der dyrkes Sukker, Mais og Bomuld. Den blev opdaget 1493 af Kolumbus paa hans anden Reise og har været i flere Landes Besiddelse, men tilhører nu Danmark.

Thomasius, Christian, anset tysk Retslærd, f. 1655, d. 1728, nedsatte sig efter endte Studier som Lærer i Leipzig, men flyttede 1690 til Halle, hvor han blev Professor ved Universitetet. Hans største Fortjeneste ligger maaske i, at han optraadte som en afgjort Modstander af de afskyelige Hexeprocesser, og vistnok er en af dem, som mest bidrog til deres Afskaffelse.

Thomasius, Gottfried, tysk Theolog, f. 1802, d. 1875, studerede i Erlangen, Halle og Berlin, blev 1829 Præst i Nürnberg og 1842 Professor i Erlangen. Han var en frugtbar Forfatter, og hans Hovedværk „Christi Person und Werk“ skattes højt i den lutherske Kirke.

Thomisøn, Hans, dansk Geistlig, f. 1532, d. 1573, var en Tid Rektor i Ribe, derpaa Sognepræst ved Frue Kirke i Kjøbenhavn. Han samlede og udgav 1569 den første dansk-norske Kirkesalmebog, som er bleven opkaldt efter ham.

Thompson, Thomas Perronet, engelsk Militær og Politiker, f. 1783, d. 1869, deltog 1807 som Løitnant i Crawfords Tog til Buenos Ayres. Næste Aar blev han Guvernør i Sierra Leone, men blev afsat paa Grund af sin Iver for at bekjæmpe Slavehandelen. Senere deltog han i Krigen i Spanien, gik derpaa til Indien og var 1820 i Arabien med at afslutte en Overenskomst, hvorved Slavehandel blev erklæret for Sjørøveri. Efter sin Hjemkomst sluttede han sig i Skrift og Tale til Frihandelsmændene; 1827 udkom hans berømte „Cornlaw catechism“, et af de første og grundigste Angreb paa Toldbeskyttelsessystemet. Han valgtes flere Gange til Medlem af Parlamentet og blev 1854 General.

Thomsen, Christian Jürgensen, dansk Oldforsker, f. 1788, d. 1865, var først Handelsmand, men lagde sig samtidig efter Numismatik, Kunsthistorie og Oldgranskning. 1816 ansattes han ved det oldnordiske Museum, hvis Inspektør han blev 1838; tillige overtog han Inspektørposterne ved Kunstmuseet, Malerisamlingen, Mynt- og Medaljesamlingen samt ved det ethnografiske Museum. Som saadan har han indlagt sig overordentlige Fortjenester, navnlig af Arkæologien, baade ved sin Samlerflid og sin praktiske Maade at ordne og styre det hele paa, som ogsaa ved sin Evne til at vække Folkets Sans for dets Fortidsminder.

Thomsen, Hans Peter Jørgen Julius, dansk Videnskabsmand, f. 1826, blev 1859 Lærer i Fysik ved Kjøbenhavns militære Høiskole og 1866 Professor i Kemi ved Universitetet sammesteds. Han har især gjort sig bekjendt ved sine interessante Opdagelser og Undersøgelser paa det thermokemiske Gebet og har udgivet en Mængde Afhandlinger om Resultaterne af sine videnskabelige Experimenter. 1852 opfandt han en høist praktisk Methode til at udvinde Soda af Kryolit.

Thomsen, Vilhelm, fremragende dansk Sprogforsker, f. 1842, udnævntes 1875 til Docent ved Universitetet i Kjøbenhavn i sammenlignende Sprogvidenskab. Han har skrevet udmærkede Afhandlinger om „Den gotiske Sprogklasses Indflydelse paa den finske“, om „Forholdene mellem det gamle Rusland og Norden“, som udkom paa engelsk 1877 og oprindelig holdtes som Forelæsninger i Oxford, m. fl. Thomsen er maaske den lærdeste og mest alsidige af Nordens Sprogforskere. Han har det mest indgaaende Kjendskab til de forskjelligste Sprogklasser. Hans Studier omfatter de turanske (iml. en interessant Afhandling af ham: „Det magyariske Sprog og dets Stammeslægtskab“, i „Tidskrift for Philologi og Pædagogik“, VII,

149 ff.), de semitiſke, de romanſke, de ſlaviſke, de keltiſke, for ikke at tale om Sanskrit, Perſiſk, Latin, Græſk og mange andre. Han taler og ſkriver en Mængde Sprog, f. Ex., Kvænſk, Ruſſiſk, Ungarſk og Perſiſk, foruden de germanſke og romanſke Sprog. H. C. Andersens „Hiſtorien om en Moder" har Thomſen i Forening med Jean Pio udgivet i femten Sprog: danſk, ſvenſk, islandſk, høityſk, plattyſk, hollandſk, engelſk, franſk, ſpanſk, nygræſk, ruſſiſk, polſk, czekiſk (bøhmiſk), ungarſk og kvænſk.

Thomſon, James, engelſk Digter, f. 1700, d. 1748, har ſkrevet et betydeligt Antal poetiſke Arbeider, deriblandt ſammen med Mallet den yndede engelſke Folkeſang „Rule Britannia". Hans meſt berømte Arbeide er det maleriſk beſkrivende Digt „Seasons" (Aarstiderne).

Thomſon, Thomas, anſet engelſk Kemiker, f. 1773, d. 1852, ſtuderede i Glasgow og Edinburgh og blev 1818 Profeſſor i Kemi i Glasgow. Han har udført en Række kemiſke Experimenter med ſtort videnſkabeligt Udbytte og nedlagt Reſultaterne af ſine Forſøg i talrige Afhandlinger, ſom overalt har vakt Opſigt blandt Fagmænd.

Thomſon, Sir William, engelſk Fyſiker, f. 1824, blev 1846 Profeſſor i Fyſik ved Glasgows Univerſitet. Han har gjort Elektriciteten og Varmen til ſit Hovedſtudium og har paa diſſe Felter beriget Videnſkaben med flere vigtige Jagttagelſer.

Thor, ſe Gudelære, den nordiſke.

Thora (Lære), den haandſkrevne jødiſke Lov, ſom Forelæſeren i Synagogen paa Sabbaten foredrager Brudſtykker af.

Thora Moſterſtang, en fornem Kvinde fra Møſter i Søndre Bergenhus Amt, var Kong Harald haarfagres Frille og blev ved ham Moder til Haakon Adelſtensfoſtre.

Thorarenſen, Bjarni Vigfuſſon, islandſk Digter, f. 1786, d. 1841 ſom Amtmand i det nordlige Island, har ſkrevet et ſtørre Antal lyriſke Poeſier, ſom ſamlede blev udgivne efter hans Død.

Thorbecke, Johann Rudolf, hollandſk Statsmand, f. 1796, d. 1872, blev 1825 Profeſſor i Statsvidenſkab ved Univerſitetet i Gent og 1830 i Leyden. 1840 blev han Medlem af Nationalforſamlingen og fremlagde ſom ſaadan Forſlag om en Reviſion af Forfatningen. Otte Aar ſenere indvalgtes han i en i dette Øiemed nedſat Kommiſſion, hvis Formand han blev, og i denne Stilling udarbeidede han den ungjeldende hollandſke Grundlov. Næſte Aar overtog han Indenrigsminiſteriet og blev ſnart Regjeringens Chef, hvilken Stilling han indehavde til 1853, da han maatte fratræde paa Grund af, at han ved at ſtille Kirken fra Staten havde givet den katholſke Geiſtlighed altfor god Leilighed til at virke for ſine Planer. 1862—64 og 1871—72 var han atter Miniſterpræſident og indførte ſom ſaadan flere gavnlige Reformer.

Thorberg Arneſſon, ſe Arnmødlingeætten.

Thorbjørn Hornklove, en af Harald haarfagres Skalde, beſang Kongens Bedrifter i flere Kvad, af hvilke endnu haves endel Brudſtykker. Blandt diſſe maa iſær nævnes Digtet om Slaget i Hafsfjord, i hvilket Thorbjørn ſandſynligvis har deltaget, ſamt det om Haralds Hofholdning.

Thore Biſkopsſon, en Søn af Biſkop Haakon i Hamar, var under Magnus Lagabøter Kanſler og antages at have havt en betydelig Del i den af Magnus udgivne norſke Lovbog.

Thore Gudmundsſon, Erkebiſkop i Trondhjem 1205—14, var en fredelſkende Mand og benyttede ſin ſtore Indflydelſe til at ſtifte Fred mellem Birkebeiner og Bagler 1208.

Thore Haklang, en Søn af Kong Kjølve paa Agder, var en af Anførerne i Slaget i Hafsfjord mod Harald haarfagre og kjæmpede i dette mod Harald ſelv, idet han under Striden lagde ſit Stib op til Kongens. Han faldt efter at have kjæmpet med megen Tapperhed.

Thore Hjort, en mægtig Lendermand paa Haakon Jarls og Olav Tryggvesſøns Tid, boede i Vaagen i Lofoten. Han var med i Slaget i Hjørungavaag, og modſatte ſig ſom ivrig Aſadyrker Olavs Forſøg paa at indføre Kriſtendommen. I den Henſigt ſamlede han i Forening med andre haalogalandſke Høvdinger en Hær for at tage mod Kongen, da denne 996 agtede ſig nordover for at kriſtne Haalogaland. Olav vendte om igjen, da han fik vide dette, men tre Aar efter drog han paany til Haalogaland for at indføre Kriſtendommen. Thore mødte ham med en anſelig Styrke, og i det ſydlige Salten eller nordre Helgeland kom det til et Slag, i hvilket Kongen ſeirede. Thore flygtede efter Nederlaget, men blev indhentet og dræbt.

Thore Hund, en anſet Høvding i Begyndelſen af det 11te Aarh., boede paa Bjarkø i den ſydlige Del af Tromsø Amt. Han kom ſnart i Uvenſkab med Kong Olav den hellige, og forſkjellige af ham begaaede Voldsgjerninger forøgede Spendingen mellem dem. I Slaget ved Stiklestad var han en af Bondehærens Anførere og gav Kongen Banеſaar. Senere ſynes han at have angret paa ſin Deltagelſe i Oprøret mod Olav; ialfald var han en af de første, ſom erkjendte ham for Helgen. Kort efter gjorde han en Pilegrimsreiſe til Jeruſalem og døde ſandſynligvis underveis.

Thore paa Steig, ogſaa kaldet Steigarthore, en mægtig Høvding i Gudbrandsdalen i det 11te Aarh., boede paa Gaarden Steig i Fron. Han var en Fætter af Kong Magnus den gode og Harald haardraade og gav den ſidſte Kongenavn 1046, men var ſiden ikke altid Kongens Ven. Han fostrede Haralds Sønneſøn Haakon Magnusſøn og fik ham efter Olav Kyrres Død tagen til Konge i det halve Norge 1093. Da Haakon døde, vilde Thore ikke underkaſte ſig hans Medkonge og Efterfølger, Magnus Barfod, og gjorde formelig Oprør. Han og hans Fæller ſamlede en mægtig Hær, hvormed de drog nordover, plyndrende og røvende hos alle, ſom ikke vilde ſlutte ſig til dem, og ſlog nær Trondhjem en Hær, ſom Lendermanden Sigurd Ullſtreng havde ſamlet. Kongen ſatte efter Oprørerne, ſom flygtede til Haalogaland, men ved Brønø indhentede han dem, fangede Thore ſamt en af de andre Førere og lod begge hænge.

Thorenburg, By i det øſterrigſke Kronland Siebenbürgen, med 9,000 Indb.

Thoreſen, Anna Magdalene, norſk Forfatterinde, f. (Kragh) 3die Juni 1819 i Fredericia, voxede op i tarvelige Forhold og erholdt indtil ſin Konfirmation kun Almuebarnets Undervisning i en Borgerſkole. I tyveaars Alderen fik hun ved

fremmed Bistand større Anledning til at udvikle sine Evner ved i Kjøbenhavn at modtage Undervisning til Lærerinde, og i de to Aar, som medgik hertil, søgte hun ved flittigt og omfattende Studium at gjøre sig dygtig til sin fremtidige Stilling. 1842 overtog hun en Post som Lærerinde paa Søndmøre hos Provst Hans Konrad Thoresen, hvem hun det følgende Aar ægtede. Ved hans Død i Bergen 1858 forlod hun med sine Børn Norge for i Kjøbenhavn at begynde sin literære Virksomhed. 1860 udkom i Bergen 2den Udgave af hendes første Bog, „Digte af en Dame", og 1863 i Kjøbenhavn en Samling Fortællinger, blandt hvilke den betydeligste er „Studenten", hvori for første Gang behandles det senere optagne Stof om Bondestudenter og deres ofte tunge Kamp for at opnaa akademisk Dannelse. 1864 udkom „Signes Historie", som fandt megen Anerkjendelse og oversattes til svensk, tysk og engelsk. Senere udkom gjennem flere Aar en Række Bondefortællinger, som ligeledes overførtes i flere fremmede Sprog, og af hvilke navnlig fem Bind „Dorfgeschichten", udgivne i Berlin, fik en særdeles gunstig Bedømmelse i tyske Blade og Tidsskrifter. Derimod gjorde en større Fortælling „Herluf Nordal", et Billede fra forrige Aarh., som støtter sig til Virkeligheden og til Samfundslivet i Bergen, mindre Lykke, skjønt den senere fandt nogen Anerkjendelse. Et historisk Skuespil „Kristoffer Valkendorf og Hanseaterne" fik en rosende Omtale, men blev paa Grund af det vidtløftige Apparat, som det vilde have fordret, ikke opført. Af tre mindre Skuespil har „Inden Døre" været opført i Kristiania og paa det kgl. Theater i Kjøbenhavn. Fru Thoresens sidste Arbeide er „Billeder fra Midnatsolens Land" (1ste Del udk. 1884 i Kbhvn.), hvilket har fundet almindelig Anerkjendelse. Arbeidets Grundtanke er en kulturhistorisk Undersøgelse, som udvikles gjennem en Række Skjebnehistorier, der knytter gammelt til nyt og illustrerer Folkelivet. Værkets 2den Del er for Tiden (Juni 1886) under Arbeide. Af andre Arbeider af hende kan nævnes „Billeder fra Vestkysten af Norge" (Kbh. 1872).

Thorild, Thomas, svensk Forfatter, f. 1759, d. 1808, studerede i Lund og Upsala og opholdt sig derefter en Tid i England. Han indviklede i en heftig og langvarig Strid med Digteren Kellgren, hvilken udartede til Personligheder fra begge Sider. Da han indsendte til Regenten et Skrift, som befandtes at gaa Trykkefrihedsloven for nær, landsforvistes han paa 4 Aar; han gik til Lybek og blev efter et Par Aars Forløb Bibliothekar og Professor i Greifswalde. Af hans Skrifter kan nævnes Digtet „Utile Dulci", „Passionerna" og „Om det allmänna förnuftets frihet". Thorild var en af sin Tids originaleste og kraftfuldeste Aander, paa én Gang dybsindig Tænker og original Digter. Hans filosofiske Rang er dog langt større end hans poetiske. Med glimrende Begavelse førte han Naturens og Følelsens Sag overfor Konvenienſen, for hvem hele Samtiden bøiede Knæ. „Jag hade i lifvet", siger han selv, „blott en stor, oföränderlig tanke: att förklara hela naturen och reformera hela verlden". Som Prosaforfatter indtager han en høi Plads i den svenske Literatur. Hans samlede Skrifter udgjør 4 Bind og udgaves af Geijer.

Thorium, et af Svensken Berzelius 1828 opdaget Metal, som bestaar af et graat Pulver. Det forekommer i enkelte sjeldne Mineralier og har en Vegtfylde omtrent lig Jernets.

Thorkelin, Grimur Jonsson, islandsk Lærd, f. 1752, d. 1829, har erhvervet sig stor Anseelse som Oldgransker. Han foretog en videnskabelig Reise til England Skotland og Irland og ansattes senere som Geheimearkivar i Kjøbenhavn. Han udgav et betydeligt Antal Skrifter, fornemmelig vedrørende de oldnordiske Love, et norsk-dansk Diplomatorium samt det angelsachsiske Digt Beovulf.

Thorkell høie, en Søn af Strutharald (s. d.), var en af Jomsvikingernes Anførere i Slaget i Hjørungavaag og var blandt de første, som flygtede, da Slaget var tabt. Under Overfaldet paa Olav Tryggvessøn ved Svoldr var han ombord paa Erik Jarls Skib. Senere deltog han i den danske Konge Sven Tveskjægs Tog til England.

Thorkell Kravla, Søn af en ansat Islænder i Vatsdalen og en Frille, blev, da Faderens Hustru ikke vilde vide af Barnet, udsat, d. v. s. baaret ud i Vildmarken for at omkomme. En Slægtning af Faderen fandt Barnet og opfostrede det. I en Alder af 12 Aar dræbte han paa Faderens Opfordring en af dennes farligste Uvenner og blev derfor anerkjendt af Faderen som hans Søn. Thorkell blev senere en af Islands fornemste Høvdinger og gik tidlig over til Kristendommen.

Thorlacius, Børge, dansk Filolog og Oldgransker, f. 1775, d. 1829, blev 1802 Professor i de gamle Sprog ved Universitetet i Kjøbenhavn. Han har indlagt sig Fortjeneste af Studiet af Nordens Oldsprog og Oldtidshistorie og udgivet nogle Skrifter derom.

Thorlaksson, Jon, islandsk Digter, f. 1744, d. 1819, var Præst i det nordlige Island. Han udgav flere Digte samt forfattede endel Salmer, hvorhos han oversatte Miltons „Det tabte Paradis" og Klopstocks „Messias". 1842 blev hans samlede Digte udgivne i to Bind.

Thormod Bersesson, med Tilnavnet Kolbrunarskjald, en Islænder af fornem Ætt paa Olav den helliges Tid, var en af sin Tids ypperste Skalde og Kong Olavs Yndling. Han opholdt sig 1024—27 paa Grønland, hvorhen han var reist for at hevne en Fostbroders Drab, og drog siden til Norge, hvor han opholdt sig hos Kongen og fulgte denne i hans Landflygtighed. I Slaget ved Stiklestad kjæmpede han med stor Tapperhed og fik der sit Banesaar, idet han blev truffen af en Pil i venstre Side. Da han følte Døden nærme sig, rev han Pilen ud af Brystet og betragtede den med de Ord: „Kongen har født os godt, jeg er fed om Hjerterødderne".

Thorn, By i Vestpreussen, ved Floden Weichsel, med 22,000 Indb. Den er befæstet, smukt bebygget og har flere høiere Undervisningsanstalter samt livlig Handel og Industri. Tidligere var den en blomstrende Hansestad. Den er Kopernikus's Fødsels- og Dødssted.

Thornhill (udt. Dornhill), Sir James, engelsk Historiemaler, f. 1676, d. 1734, har leveret flere betydelige Arbeider, hvoraf „Paulus's Liv", malet i 8 Felter i Paulskirken i London, ansees som det fornemste.

Thorolf Kveldulfsson, en mægtig Mand i Norge paa Harald haarfagres Tid. Han traadte tidlig i Kongens Tjeneste og deltog som dennes Mand i Hafsfjordslaget, hvor han blev farlig saaret. Han fik det indbringende Hverv paa Kongens Vegne at opkræve Finneskatten, men hans Misundere bagtalte ham som den, der herved forurettede Kongen. Denne troede Rygtet og fratog ham Finnefærden, og efter endel Kjævlerier kom det til aaben Feide. Kongen udrustede tilsidst en Hær og drog til Haalogaland for at tugte den gjenstridige Undersaat, og under den heftige Kamp, som opstod, faldt Thorolf og de fleste af hans Mænd.

Thorout, By i Vestflandern i Belgien, med 8,000 Indb. og Linnedvæverier samt Handel med Lervarer.

Thorpe, Benjamin, engelsk Sprogforsker, f. 1808, d. 1870, har udgivet et stor Antal angelsachsiske Skrifter, hvoriblandt „Analecta Anglo-Saxonica“, „Diplomatarium Anglicum Aevi Saxonici“; blandt hans andre Verker er ogsaa en „Northern mythology“.

Thorshavn, Handelsplads paa Færøerne, ligger paa Strømø og har 1,000 Indb. Den er Sæde for Øernes Overøvrighed.

Thorshälla, gammel By i Södermanland i Sverige, med 1,000 Indb.

Thorungen, store og **lille**, to mindre Øer udenfor Indløbet til Arendal. Paa hver af dem staar et Fyr af anden Orden.

Thorvald Kodraansson, med Tilnavnet Vidførle (den vidtbereiste), en fornem Islænder i Slutningen af det 10de Aarh., fulgte Kong Sven Tveskjæg af Danmark paa Vikingetog og indlagde sig stor Berømmelse, ikke alene ved sin Tapperhed, men fornemmelig ved sin humane Fremfærd. Sin Andel af Krigsbyttet anvendte han dels til dermed at hjelpe de Fattige, dels til at løskjøbe Krigsfanger, som han derpaa sendte hjem til deres Slægtninger. Efter i Saxland at være gaaet over til Kristendommen fik han en Biskop Fredrik med sig til Island for at prædike den nye Lære der, og formaaede bl. a. sine Forældre til at lade sig døbe. Men Thorvalds Bestræbelser mislykkedes, da han af og til i sin Iver slog dem ihjel, som spottede Kristendommen. I Vrede herover skilte Biskopen sig fra ham, hvorefter han gjorde en Pilegrimsreise til Jerusalem. Derfra drog han til Rusland og skal have oprettet et Kloster i det nuværende Guvernement Vitebsk, hvor han døde.

Thorvaldsen, Bertel, berømt dansk Billedhugger, f. i Kjøbenhavn 1770, d. 1844, var Søn af en Islænder og dennes Hustru, der var fra Jylland. Faderen var Billedskjærer og levede især af at arbeide Gallionsfigurer til Skibe, og da han i Sønnen ventede at faa en Medhjelper i sit Haandverk, fik han ham i en Alder af 11 Aar anbragt ved Kunstakademiet, hvor man snart blev opmærksom paa hans usædvanlige Evner. 17 Aar gammel vandt han Akademiets lille og to Aar senere dets store Sølvmedalje, 1791 og 1793 dets lille og store Guldmedalje. 1796 gik han til Rom, som nu blev hans fremtidige Hjem. Det var vistnok hans Mening at vende tilbage til Danmark, saasnart han havde fuldendt sin Uddannelse, men Hjemreisen blev af forskjellige Grunde opsat Aar efter Aar, og da han endelig 1819 rev sig løs, blev det kun for at aflægge Hjemmet et Besøg, idet han allerede Aaret efter drog tilbage til Rom. — Thorvaldsens Betydning for den bildende Kunst var epokegjørende. Han besad en sjelden Evne til at forene plastisk Skjønhed med kraftige Former, ligesom han paa en mesterlig Maade forstod at lægge Antikens Ro og Alvor ind i sine Arbeider. Paa samme Tid som han gav Billedhuggerkunsten i rundt Arbeide et mægtigt Fremstød, hævede han navnlig Reliefarbeidet til en Høide, som det neppe har staaet paa siden Kunstens Blomstringstid i Grækenland. Af hans talrige Arbeider kan nævnes: Statuerne „Jason“, „Bakkhos“, „Ganymed“, „Apollo“, „Venus med Æblet“, „Mars“, „Adonis“, „Danserinden“ og „Hyrdedrengen“, endvidere Relieferne „Natten“, „Dagen“, „Alexandertoget“, „Musernes Dans paa Helikon“, „Sommeren“, „Efteraaret“, „Priamos og Akhilleus“. Desuden udførte han flere Friser og Medaljoner for forskjellige offentlige Bygninger samt en hel Del Monumenter, Portrætstatuer og Byster; af disse bør nævnes: Kristus og de 12 Apostler samt Johannesgruppen for Frue Kirke i Kjøbenhavn. Mindesmærket over de i Paris 1792 faldne Schweizere, Kopernikus, Pius den syvende, Hertugen af Leuchtenberg, Gutenberg og Schiller, af Statuer Byrons, Maximilian af Baierns og Kristian den fjerdes. 1838 kom han tilbage til Kjøbenhavn, hvor han modtoges med storartede Hædersbevisninger. Han slog sig nu til Ro i Hjemmet og udførte her foruden en Del mindre Arbeider Frierne „Kristi Indtog i Jerusalem“ og „Kristi Gang til Golgatha“. I sit Testamente bestemte han, at Danmark skulde arve hans Modeller, ufolgte Verker og Kunstskatte, og i det i Kjøbenhavn ved privat Subskription opførte „Thorvaldsens Musæum“ opbevares hans efterladte høist værdifulde Kunstskatte. Her ligger han ogsaa begraven.

Thoten, Fogderi i Kristians Amt, paa vestre Side af Mjøsen, mellem Land, Hadeland og Romerike; se forøvr. Kristians Amt. — Thoten, Vestre og Østre, to Prestegjeld i Fogderiet. Vestre Thoten har Sognene Aas og Kolbo, og Østre Thoten Sognene Hof og Balke.

Thoth (græsk Hermes), ægyptisk Guddom (med Ibishoved) for Sandhed, Videnskab og Kunst, den guddommelige Forfatter af de „Hermetiske Bøger“, Ægypternes hellige Skrifter.

Thott, en gammel Adelsfamilie i Sverige og Danmark. — Axel Pedersen Thott var en af Erik af Pommerns troeste Tilhængere og af denne indsat som Befalingsmand paa Varberg. Han havde 9 Sønner, som alle var mægtige og ansete Mænd; en af dem, Erik Axelsøn Thott, var besvogret med Sten Sture den ældre og var 1466—67 Rigsforstander i Sverige. — Hans Broder Iver Axelsøn Thott eiede Gotland og residerede her næsten som selvstændig Fyrste, indtil han 1487 blev nødt til at overgive Øen til Kong Hans. — Otto Thott, dansk Statsmand, f. 1703, d. 1785, blev af Fredrik den femte ansat som Chef for Finansvæsenet, hvilket han ordnede paa en klog og sparsommelig Maade, saa at han i en Tid af 8 Aar indfriede næsten hele Statsgjelden. I Besiddelse af en for den Tid

ualmindelig Lærdom fremmede han med gavmild Haand Kunster og Videnskaber. Hans Bibliothek paa 120,000 Bind var et af de største Privatbibliotheker i Europa.

Thou (Thuanus), Jaques Auguste de, fransk Historiker og Statsmand, f. 1553, d. 1617, studerede Retsvidenskab i Orleans og Valence og anvendtes af Henrik den tredie i forskjellige diplomatiske Sendelser. Senere var han Vicepræsident i Parlamentet og en kort Tid Finansdirektør. Som Forfatter har han erhvervet sig et anset Navn ved at udgive det grundige og vidtløftige historiske Verk „Historia sui temporis", hvoraf 80 Bøger blev færdige før hans Død. Arbeidet fuldførtes af hans Ven Rigault efter det Materiale, Thou havde samlet. — François Auguste de Thou, foregaaendes Søn, f. 1607, Parlamentsraad, paadrog sig Richelieus Vrede ved sit Venskab til Hertugen af Orléans og Cinq-Mars og blev i Forening med sidstnævnte henrettet 1642 (se under Richelieu).

Thrakien (lat. Thracia), i Oldtiden Navnet paa Landene øst for Makedonien; senere betegnedes derved Landet mellem Donau, Sortehavet, Marmarahavet, Bosporus, det Ægæiske Hav og Makedonien. Efter Romernes Erobring af Grækenland blev den nordlige Del af Landet kaldt Møsien, medens den sydlige Del bibeholdt sit tidligere Navn. Landet var berømt for sin Rigdom paa Guld og Sølv, og langs Kysten anlagdes af Grækerne talrige Byer, som snart svang sig op til stor Velstand. I det 14de og 15de Aarh. erobredes det af Tyrkerne.

Thrakiske Bosporus, tidligere Navnet paa Konstantinopelstrædet.

Thrane, Markus, norsk Agitator, f. 1817, studerede en Tid ved Kristiania Universitet, men opgav Studeringerne og virkede som Lærer paa forskjellige Steder. 1848 begyndte han at opagitere de arbeidende Klasser og organiserede Arbeiderforeninger, som han søgte at lede i socialistisk Retning. I det hele gik hans Bestræbelse ud paa at ophidse Arbeiderne og Husmandsklassen mod de besiddende Klasser, og hans Ord fandt villige Tilhørere. 1849 begyndte han Udgivelsen af „Arbeiderforeningernes Blad", som indeholdt de mest hadefulde Angreb paa Arbeidsgiverne og Kapitalisterne, og som fik stor Udbredelse, paa samme Tid som Agenter reiste om for at virke for Socialismen. Det kom til Uroligheder, som maatte dæmpes ved Militærmagt. Bladet fortsattes senere af den for Socialismens Udbredelse i Norge ligeledes meget ivrige Theodor Abildgaard. Sommeren 1851 sammentraadte i Kristiania Repræsentanter for Arbeiderforeningerne rundt om i Landet, hvilke valgte sin Præsident og forhandlede bl. a. om, hvorvidt der burde skrides til Revolution eller ikke, og Agitationen blev nu saa truende, at Myndighederne besluttede at skride ind. Thrane og flere andre af Bevægelsens Ledere blev fængslede, og efter flere Aars Undersøgelse af Bevægelsens Opkomst og Øiemed dømtes Thrane og Abildgaard i 1855 til 4 Aars Strafarbeide, hvilken Straf udsonedes med Bodsfængsel. Efter sin Løsladelse udvandrede Thrane til Amerika, hvor han væsentlig har ernæret sig som Journalist.

Thrane, Valdemar, norsk Musiker og Komponist, f. 1790, d. 1828, tilhørte en Familie, af hvilken flere viste sig i Besiddelse af megen musikalsk Begavelse. Hans Faders Hus var Samlingssted for Kristianias daværende bedste musikalske Kræfter; han viste allerede som Barn en levende Interesse for Musik og fik af den Grund tidlig Undervisning i Violin- og Pianospil. Bestemt for Sjømandslivet gjorde han nogle Sjøreiser, men paa den sidste af disse faldt han ned fra Riggen og forslog sig saa, at han maatte slutte paa denne Bane. Han lagde sig nu med Iver efter Musiken, som stedse havde været hans kjæreste Syssel. I Kjøbenhavn fik han af Koncertmester Schall Undervisning i Violinspil; derpaa studerede han i Paris Kontrapunkt og Komposition under Reicha og Habeneck. 1817 blev han Musikdirektør ved det dramatiske Selskab i Kristiania samtidig med, at han ogsaa overtog Direktørposten ved det musikalske Lycéum. To Aar senere gav han i Stockholm en Række Koncerter og høstede derved stort Bifald. Som Komponist skrev han nogle Kantater, et Par Ouverturer samt endel Danse for Orkester. Mest bekjendt er han dog bleven ved sin Komposition af den fyldige, stemningsfulde Musik til Bjerregaards „Fjeldeventyret", hvilken af senere Musikere er bleven betegnet som det første norske musikalsk-dramatiske Arbeide.

Thraso, Storpraler, Skryder. — Thrasonisk, brautende, pralende.

Thrasybulos, berømt Feltherre i Athen ca. 403 f. Kr., styrtede de 30 Tyranner og blev Overbefalingsmand paa Athenernes Flaade i det Ægæiske Hav. Paa et Felttog mod Rhodos myrdedes han i Kilikien.

Threni, gr., Klagesange, Betegnelse for Begrædelsernes Bog. — Threnodion, Sørgekvad, Gravsang.

Thrombosis, Forstoppelse i Blodkarrene ved Blodprop. — Thrombus, en størknet Blodklump, Blodprop.

Thrym, i den nordiske Gudelære en Jaatun, som rovede Thors Hammer og ikke vilde levere den tilbage, medmindre han fik Frøyja tilægte. Frøyja vilde ikke gaa ind derpaa, hvorfor Thor forklædte sig som Kvinde og drog til Thrym, som han dræbte, efterat han havde faaet sin Hammer igjen.

Thue, Henning Junghans, norsk Forfatter, f. 1815, d. 1851, tog 1840 filologisk Embedsexamen og blev Bestyrer af Arendals Middelskole samt udnævntes 1848 til Lektor ved Universitetet. Hans Digte har en let og behagelig Form og er skrevne i et rent og smukt Sprog. 1853 blev hans „Efterladte Arbeider" udgivne af Professor Monrad.

Thugs (Thags) eller **Phansigars**, Medlemmer af en i Forindien vidt udbredt Morderbande, som udgjør enslags halv religiøst, systematisk ordnet Selskab, hvis Børn er forpligtede til at fortsætte Faderens skrækkelige Levevis. De dræber sine Ofre ved Kvælning og plyndrer dem og efterstræber især Reisende. Selskabet antages at være opstaaet i det 12te Aarh., og har været en virkelig Landeplage. Siden 1831 har Englænderne for Alvor søgt at tilintetgjøre dette frygtelige Forbund, men endnu er det langtfra lykkedes at udrydde det, dog er det blevet betydelig indskrænket.

Thugut, Franz Maria, Friherre af, østerrigsk Statsmand, f. 1734, d. 1818, ansattes ved det

østerrigske Gesandtskab i Konstantinopel og blev 1770 Ministerresident sammesteds. 1794 blev han Udenrigsminister og modarbeidede som saadan ivrigt Napoleon den førstes Planer. Dette gjorde, at han 1800 maatte træde ud af Ministeriet, hvorefter han trak sig tilbage til Privatlivet.

Thuja occidentalis, det saakaldte Livstræ, er vildtvoxende i de Forenede Stater, hvor det findes mod Syd til Virginia og Nord-Karolina. Dette er den almindeligste i Norge dyrkede Art af denne Slægt, og den trives meget godt paa Inderøen i Trondhjemsfjorden (63° 52'), hvor den naar en Høide af 3.14 m. (10 Fod) og giver modent Frø. Det største af disse Træer i Norge staar i Parken ved Gaarden Bogstad i Nærheden af Kristiania. Det er omkring 100 Aar gammelt og 14.43 m. (46 Fod) høit. I Amerika naar T. occidentalis aldrig en større Høide end 50 Fod (15.69 m.).

Thukydides, den mest fremragende af de oldgræske Historikere, f. 460 f. Kr., d. 403, førte 424 en athensk Flaadeafdeling i den peloponnesiske Krig, men var uheldig og blev derfor landsforvist. Han opholdt sig derpaa dels i Peloponnes, dels i Thrakien og samlede efterhaanden Materialierne til sit værdifulde Verk om den peloponnesiske Krig. Det udgjør 8 Bøger og omfatter Tidsrummet 431—11 f. Kr.

Thule, hos Grækerne og Romerne i Oldtiden Navnet paa et ubekjendt Land, som skulde ligge langt mod Nord og 6 Dagsreiser fra Skotland. De Lærde er uenige om, hvad det har været for et Land, idet nogle har gjettet paa, at det maa have været Norge, medens andre holdt paa Island eller Shetlandsøerne. Nu er de fleste enige om, at det var Shetlandsøerne.

Thulstrup, Magnus Andreas, norsk Læge, f. i Kjøbenhavn 1769, d. 1844, ansattes 1797 som Militærlæge i Norge, blev 1814 Professor i Kirurgi og Fødselsvidenskab ved Universitetet i Kristiania og f. A. Generalkirurg. Han har indlagt sig Fortjeneste af Medicinalforholdenes Udvikling i Norge.

Thun, Leopold, Grev, østerrigsk Statsmand, f. 1811, studerede Retsvidenskaben og blev 1848 Gubernialpræsident i Bøhmen. Aaret efter indtraadte han i Regjeringen og blev Minister for Undervisningsvæsenet. Som saadan indlagde han sig store Fortjenester ved sine Reformer paa Skolens Omraade.

Thunberg, Karl Peter, svensk Naturforsker, f. 1743, d. 1828, uddannede sig som Læge og gik til Kap, hvor han fik Ansættelse ved det hollandsk-ostindiske Kompagni. 1775 bereiste han Japan, Java og Ceylon, hvor han erhvervede sig en righoldig Samling af botaniske Sjeldenheder, hvilke han overdrog til Universitetet i Upsala. 1784 hjemkaldtes han for at overtage et Professorat i Botanik og Medicin i Upsala. Af hans Skrifter kan nævnes „Flora Japonica", „Flora Capensis" og „Icones plantarum Japonicarum".

Thunfisk (Thynnus), Fiskeslægt af Makrelfamilien, opnaar en Længde af indtil 2½ m. og en Vegt af 5—600 kg. Den forekommer især i Middelhavet, men træffes ogsaa ved Kysterne af det vestlige og nordlige Europa, samt ved Amerikas Østkyst. Kroppen er tyk, spids for og bag og bedækket med Skjæl, som er større paa Forkroppen end paa Bagkroppen. Om Vaaren søger den i store Stimer ind til Land for at gyde og fanges da, især i Italien og Frankrige, med enslags Not. Kjødet er fast, nærende og meget velsmagende og nydes baade ferskt og saltet. Af Rognen tillaves enslags Kaviar. Thunfisken benævnes i Norge sædvanligvis „Makrelstørje".

Thuresen, Fredrik, Stadshauptmand i Kjøbenhavn, f. 1613, d. 1675, udmærkede sig under Svenskernes Beleiring af Kjøbenhavn, og var den, som sammen med Biskop Svane og Borgermester Nansen tvang den overmodige Adel 1660 til at give efter ved Arverigets Indførelse. Senere blev han Assessor i Krigskollegiet.

Thurgau, Kanton i Schweiz, grændser i Nord og Øst til Baden og Bodensjøen, i Syd til St. Gallen og i Vest til Zürich. Størrelsen er 988 km.² og Folkemængden 96,000. Landet er et Høiland, som gjennemstrømmes af flere mindre Vandløb, hvoraf Thur er det vigtigste. Befolkningens Hovednæringsveie er Landbrug, Vinavl og Industri; den sidste omfatter især Tilvirkning af Bomuldsvarer. Størstedelen af Befolkningen bekjender sig til den protestantiske Lære. Forfatningen er demokratisk. Den lovgivende Magt er hos det store Raad, som vælges af de Stemmeberettigede (1 Medlem for hver 250 Vælgere), og den udøvende Magt indehaves af det lille Raad, som tæller 7 Medlemmer og udnævnes paa 3 Aar af det store Raad. — Thurgau hørte oprindelig til Allemanien og kom 1097 til Hertugerne af Zähringen. Senere tilhørte Landet Kyburg og derpaa Habsburg, fra hvilket det schweizerske Forbund løsrev det 1460. Som selvstændig Kanton optoges det 1803.

Thurioi, lat. Thurii, en 443 f. Kr. grundet By i Nedreitalien, paa det Sted, hvor det 510 ødelagte Sybaris (s. d.) havde ligget.

Thurn, Heinrich Matthias, Greve af, den bøhmiske Opstands Fører under Ferdinand den anden, f. 1580, d. 1633, udmærkede sig i Krigen mod Tyrkerne og blev herfor af Keiser Rudolf udnævnt til Borggreve af Karlstein. Som Protestant kunde han ikke gaa med paa de Forholdsregler, Regjeringen traf for at undertrykke Protestantismen, hvorfor han blev affat af Keiseren. Han reiste derfor en Opstand og havde i Begyndelsen Held med sig, saa at han endog trængte frem til Wien. Men han forsømte at storme Byen i rette Tid og maatte trække sig tilbage for de Keiserlige. Efter Slaget paa det hvide Bjerg flygtede han til Bethlen Gabor i Siebenbürgen, sluttede sig derefter til Gustav Adolf og deltog i Slagene ved Leipzig og Lützen. 1633 blev han i Spidsen for et svensk Korps fangen i Schlesien af Wallenstein, men frigaves af denne.

Thurn og Taxis, en gammel Fyrsteslægt i Tyskland, nedstammer fra Mailand og hørte til de rigsumiddelbare Fyrster. Dens Medlemmer indlagde sig omkring 1500 adskillig Fortjeneste ved den Maade, hvorpaa de ordnede Postvæsenet i Tyskland, Østerrige og Nederlandene, ligesom de derved erhvervede sig store Rigdomme.

Thurocz, Komitat i Ungarn, 1,150 km.² stort, med 46,000 Indb.

Thursby, Emma, fremragende amerikansk Sangerinde, f. i Brooklyn ved New-York 1852, robed tidlig en betydelig musikalsk Begavelse og havde en

sjelden ren og klar Sangstemme. Forældrene lod hende undervise først af Sanglærer Meyer, derpaa af Errani og Madame Rudersdorf, men da de var strengt religiøse, tillod de hende ikke at lade sig høre andensteds end i Kirkerne. I en af New-Yorks Kirker blev M. Strakosch (s. d.) opmærksom paa hendes usædvanlige Sangbegavelse, og efter lang Overtalelse fik han hendes Forældre til at gaa ind paa, at hendes Talent fik en tilbørlig Uddannelse. Strakosch paatog sig selv hendes Undervisning, og under denne dygtige Lærers Veiledning gjorde hun hurtige Fremskridt. Først optraadte hun paa Koncerter i New-York, hvor hun gjorde glimrende Lykke. 1880 foretog hun en Kunstreise til Europa og optraadte bl. a. i London, Paris, Wien og Berlin, og det følgende Aar gjæstede hun ogsaa Norge. Overalt henrev hun Tilhørerne ved sin skjønne Stemme og erhvervede sig Ry for at være en sjelden udmærket Sangerinde.

Thümmel, Morits August von, tysk Forfatter, f. 1738, d. 1817, studerede i Leipzig og blev Geheimeraad og Minister hos Hertugen af Sachsen-Koburg. Hans Hovedverker er det komiske Heltedigt „Wilhelmine" og „Reise in die mittäglichen Provinzen von Frankreich".

Thünen, Johan Heinrich von, tysk Nationaløkonom, f. 1783, d. 1850, har ved sit Værk „Der isolirte Staat" grundlagt det nationaløkonomiske i Landbruget.

Thüringen, en Landstrækning i Mellemtyskland, mellem Floderne Werra og Saale samt Fjeldkjederne Harzen og Thüringerwald, er nu delt mellem de forskjellige sachsiske Lande samt Hessen-Nassau og Schwarzburg. Landet er det Rige, som stiftedes af de historisk bekjendte Thüringer, en Folkestamme, som i det 5te Aarh. e. Kr. pludselig dukker op i Historien og omtales som udmærkede Ryttere. I Midten af det nævnte Aarh. tilhørte de Attilas Hjelpetropper, og senere oprettede de et eget Rige i Mellemtyskland, hvilket 530 blev omstyrtet af de austrasiske Franker, hvorefter deres Land deltes mellem Sachsen og Franken. Under Pipin den lille blev Thüringen delt mellem flere Grever, og en af disse, Tachulf, blev af Ludvig den tyske ophøiet til Hertug. Størstedelen af Landet blev 1130 samlet af Ludvig den første, Landgreve af Thüringen, men efter hans Død opstod forskjellige indre Tvistigheder, som tilsidst endte med, at Thüringen deltes mellem de sachsiske Lande.

Thüringerwald, en 112 km. lang og 15—30 km. bred, skovbevoxet Fjeldkjæde i det midtre Tyskland, gaar gjennem det forhenværende Thüringen og støder i Øst til Fichtelgebirge og i Vest til Rhöngebirge. Dens høieste Top, Große Beerberg, er 984 m. høi.

Thy, en aldeles skovbar Landstrækning i det nordlige Jylland, ved Skagerak.

Thyestes, ifølge den græske Sagnhistorie Søn af Pelops, dræbte sammen med sin Broder Atreus deres Medbroder Khrysippos, hvorfor de begge flygtede til Eurysteus af Mykenæ. Her havde han to Sønner med sin Broders Hustru, hvilket Broderen hevnede ved at dræbe hans Sønner og tilave ham et Maaltid af dem. Thyestes flygtede, men hans tredie Søn Ægisthos, som han havde avlet med sin egen Datter, hevnede Udaaden ved at dræbe Atreus, hvorpaa Thyestes blev Konge i Mykenæ.

Thymele, i Oldtidens græske Theatre en ophøiet Plads, hvorfra Kor-Anføreren ledede Koret.

Thyrsos, en med Vedbend eller Vinløv omslynget Stav, som i Grækenland bares ved Bakhosfesterne af Bakhanterne.

Tiara, oprindelig de gammelpersiske Kongers Hovedbedækning, nu Navnet paa den tredobbelte pavelige Krone.

Tiber, Oldtidens Tiberis, Flod i Mellemitalien, udspringer i de toskanske Apenniner, gaar mod Syd og Vest og flyder forbi Rom; herfra og til dens Udløb er den seilbar. Dens Længde er 370 km.

Tibbu, et Negerfolk i det østlige Sahara, af glinsende sort eller kobberrød Hudfarve, ernærer sig ved Kvægavl og Handel. De er Hedninger og adskiller sig fra Negrene ved sit lange, glatte Haar.

Tiberias, tidligere en betydelig By i Provinsen Galilæa i Palæstina, ved Galilæas Sjø. Den var under Romernes Herredømme Galilæas Hovedstad og anlagdes af Herodes Antipas. Under Vespasians Indfald i Judeland blev Thiberias paa Grund af Josefus's Indflydelse Romerne tro og forskaanedes af den Grund for de Rødsler, som overgik det øvrige Land. Under Konstantin den store oprettedes her et Bispedømme, som bestod til ud i det 8de Aarh. Paa Korstogenes Tid erobredes Byen af Korsfarerne og tilhørte indtil 1187 de Kristne. Den kaldes nu Tabarijeh og har kun 2000 Indb., hvoraf 700 Jøder, men ingen Kristne. I Nærheden af Byen ligger Bjerget Thabor, som ifølge Traditionen er Stedet for Kristi Forklarelse, og paa hvis Top Keiserinde Helena lod bygge en Kirke, som ødelagdes 1238.

Tiberius Klaudius Nero, romersk Keiser, f. 42 f. Kr., var en Stedson af Augustus og udmærkede sig som Hærfører, hvorfor Augustus adopterede ham. Aar 14 e. Kr. valgtes han til Keiser og viste i Begyndelsen af sin Regjering stor Mildhed og Humanitet, men henfaldt til Mistænksomhed og Grusomhed. Tilsidst overlod han for en Del Regjeringen til sin Yndling Sejanus og drog til Øen Capri, hvorfra han styrede Riget. 37 vendte han tilbage til Rom, men blev syg paa Reisen og under sin Sygdom kvalt af Macro.

Tibet, et fint, uldent Tøi, som tilvirkes af det tibetanske Faars Uld, og som meget bruges i Indien til kostbare Dragter. Det kommer sjelden til Europa, og det Stof, som hos os forekommer i Handelen under dette Navn, er en Art Merino af fint Kamgarn.

Tibet eller **Thibet**, et til Kina hørende Landomraade i Høiasien, nordøst for Himalayafjæden, mellem denne og Kynlynbjergene, samt mellem 28° og 36° n. Br og 114° o. L. fra Ferro, har et Fladeindhold af 1,687,898 km.² og Befolkningen anslaaes til 6 Millioner. Det er idethele et Høiland, hvis Middelhøide over Havet udgjør ca. 3,500 m. I den sydlige og østlige Del gjennemstryges Landet af flere mægtige Fjeldkjæder, deriblandt Karakorum, hvis høieste Top Dapsang er 8,463 m. høi. Fra disse Fjeldkjæder udspringer flere af Asiens betydeligste Floder, deriblandt Indus, Brahmaputra og Jangtsekiang. Af Indsjøer findes flere, men de er

fordetmeste af liden Udstrækning. Klimatet er tørt og sundt, med lange, strenge Vintre og varme Sommere. Jordbunden er i Dalene og de lavere liggende Dele frugtbar, paa Højsletterne fordetmeste tør og gold. Hovednæringsveiene er Landbrug, der omfatter Kvægavl samt Dyrkning af Korn, Vin, Safflor og forskjellige andre Handelsplanter. Af Mineralier findes Guld, Sølv, Kobber, Bly, Ædelstene, Borax og Salt. Dyrearterne er de samme som i det øvrige Asien, men paa Grund af det strenge Klima udmærker de tibetanske Oxer, Heste, Svin, Hunde osv. sig ved sine lange, uldagtige Haar. Befolkningen bestaar, foruden af nogle tyrkiske Nomadestammer, af de egentlige Tibetanere, som er beslægtede med Kineserne, og bekjender sig til Buddhismen; de er fredsommelige og flittige og driver ikke ubetydelig Handel og Industri. — Landets Historie er fordetmeste indhyllet i Mørke. Indtil 752 e. Kr. udgjorde det et Kongerige, hvor Præsterne havde den største Indflydelse; senere blev det afhængigt af Kina, og i det 13de Aarh. oversvømmedes det af Mongolerne. Et Aarhundrede senere blev Buddhismen den herskende Religion. — Det tibetanske Sprog hører til Enstavelsessprogene; dets Literatur er ikke ubetydelig, og dens ældste Verker er affattede i Sanskrit og Pali m. fl. af disse Sprogs Forgreninger. Blandt de omfangsrigeste ældre Verker er „Bkah-hgyur" (udt. Kandjur), som udgjør over 100 Bind, samt „Bstan-hgyur" (udt. Tandjur), 225 Bind. Disse Samlinger indeholder bl. a. Metafysik, Religion, Legender, moralske Fortællinger, Hymner, rituelle og liturgiske Forskrifter, Filosofi, Rhetorik, Astronomi, Medicin, Mekanik osv. Desuden indeholder den tibetanske Literatur en Rigdom af historiske Skrifter, Sange og Eventyr.

Tibullus, Albius, romersk Elegiker, f. ca. 54 f. Kr., d. 18 e. Kr. Af hans Digte er 4 Bøger blevne opbevarede til vor Tid.

Tic, uvilkaarlig Ansigtsfordreielse; naragtig Bane, Nykke, Lune, Grille. — Tic douloureux (udt. dulurø), Smerter i Ansigtet. — Tic convulsif. krampagtige Sammentrækninger i Ansigtsmusklerne.

Tichatscheck, Josef Aloys, bøhmisk Sanger, f. 1807, d. 1886, uddannede sig i Braunau og blev 1838 ansat som Kammersanger i Dresden. Han foretog flere Koncertreiser rundt om i Europa og gjorde overalt glimrende Lykke.

Ticino, se Tessin.

Ticknor, George, nordamerikansk Literaturhistoriker, f. 1791, d. 1871, studerede Retsvidenskab og nedsatte sig som Sagfører i Boston. 1815 foretog han en Europareise, studerede et Par Aar i Göttingen og ansattes ved sin Hjemkomst 1820 som Professor i Literatur ved Harvard College. 1835 opgav han sin Lærerstilling og gik paany til Europa, hvor han især lagde sig efter Studiet af den spanske Literatur. Hans Hovedverk er den ypperlige „History of Spanish literature" (3 Bd.).

Tideling, se Decimalsystem.

Tidemand, Adolf, fremragende norsk Historie- og Genremaler, f. 14de Aug. 1814 i Mandal, hvor Faderen var Toldinspektør, d. i Kristiania 25de Aug. 1876, sendtes sytten Aar gammel til Kjøbenhavn, hvor han studerede ved Kunstakademiet og navnlig arbeidede under Historiemaleren J. L. Lund. Efter et fem Aars Ophold her gik han 1837 til Düsseldorf, hvor der dengang levede flere berømte Kunstnere, og hvis Akademi stod i megen Anseelse. I denne Periode var Tidemand udelukkende Historiemaler, og i 1841 udstillede han sit store Billede „Gustav Vasa, talende til de i Mora Kirke forsamlede Dalkarle", hvilket vakte Opsigt og blev kjøbt af den westfalsk-rhinske Kunstforening. Efter at have fuldendt dette Maleri reiste Tidemand sammen med sin Broder, Emil Tidemand, til München, idet han ønskede at arbeide navnlig under Paavirkning af den derværende berømte Mester Kaulbach. Han maatte imidlertid allerede samme Aars Høst tage bort igjen, da han ikke taalte Klimatet, og drog til Italien, ogsaa derhen ledsaget af sin Broder. I Rom studerede han med megen Iver de gamle Mestre og gjorde talrige Studier efter Naturen. Efter at have besøgt Neapel og Sicilien, vendte han Høsten 1842 tilbage til Norge. Sommeren 1843 foretog han en større Studiereise i Landet, og hvad han paa denne Reise saa og oplevede, virkede saa mægtigt paa ham, at det drev ham uimodstaaeligt til at slaa ind paa den Retning i Kunsten, som skulde blive afgjørende for hans fremtidige Virken. Han følte sig opfordret til at skildre Folkets Karakter, Sæder og Skikke, saa meget mere som ingen hidtil havde bearbeidet dette saa rige Felt; allerede var mangen ærværdig Skik gaaet af Brug, mangen vakker Nationaldragt ombyttet med latterlig usmjønne nye Moder. At fastholde, hvad der endnu bestod, at fri fra Forglemmelse, hvad der allerede næsten var forsvundet, at skildre for sine Landsmænd som for Udlandet, hvad der boede i dette dengang lidet kjendte Land, blev den Opgave, han stillede for sin Kunst. Fra denne Tid blev Tidemand udelukkende Genremaler, og hvert Aar saa man ham nu frembringe flere af disse Billeder, der gjorde usædvanlig Lykke, baade fordi de fremstillede Scener fra det norske Folkeliv, som var aldeles ukjendt i Europa, og fordi deres Udførelse vidnede om sjeldent Talent. Efter et længere Ophold i Kristiania reiste Tidemand 1845 atter til Düsseldorf, hvor han dog ikke forblev længe; Uroen i Europa 1848 førte ham tilbage til Kristiania, og først i Slutningen af 1849 drog han paany til Düsseldorf, hvor han nu tog stadigt Ophold og hørte til den derværende Kunstskoles Mestre. Af hans talrige Arbeider nævnes her kun følgende: „Julefisk paa Landet", „Katekisation i en Landsbykirke", „Et Brudefølge", „Et Sæterbesøg", „Bjørnejægerens Hjemkomst", „Eventyrfortællersken", „Slagsmaal i et Bondebryllup", „Afskeden", „Søndagskveld i en Røgstue i Hardanger", „Et norsk Gravøl", „Reisen til Sæterhytten", „Haugianerne", der ansees for hans mest berømte Billede, „Liv paa Sæteren", „Den Forældreløse". „Bedstemoders Brudekrone", der maledes som Brudegave fra de norske Damer til Kronprinsesse Louise. Foruden disse maa særlig nævnes et stort Billede „Fanatikerne", som næst efter „Haugianerne" er Tidemands navnkundigste Arbeide. Hans „Norsk Bondeliv", en Række af ti Malerier, hvormed han har smykket det kongelige Lystslot Oskarshall ved Kristiania, er ligeledes berømt. I Forening med Hans Gude (s. d.) har Tidemand desuden malet de berømte Billeder „Brudefærden i Hardanger", „En Ligfærd paa Sognefjorden"

samt „Fiskere i Havsnød". — Tidemands Billeder vidner alle om, at han med stor Troskab og Alsidighed har behandlet den Opgave, han stillede sig for sin Kunst. Han har skildret sit Fædrelands forskjellige Egne, dets Sæder og Skikke, har fremstillet sine Landsmænds huslige og kirkelige Liv, deres Glæde og Sorg, deres daglige Beskjeftigelse, deres Søndags- og Højtidsliv. Han havde en usædvanlig Begavelse for Fremstillingen af det Skjønne saavel hos Folket overhoved som hos de enkelte Personer. Dernæst udmærker hans Billeder sig ved omhyggeligt Studium, ved dygtig Behandling og ved en Farve, som ofte er af stor Virkning.

Tidevande, d. s. s. Flod og Fjære (s. d.).

Tidløs (Colchicum), Plante af Giftliliernes Familie, med løgformet Rod, langagtige Blade og blegrøde Blomster. Den mest bekjendte Art er Høsttidløs (C. autumnale), som voxer vildt næsten overalt i Europa og undertiden ogsaa dyrkes i Haverne. Dens Rodknold er indvendig hvid og kjødagtig, har en modbydelig Lugt og en ubehagelig Smag. Frøene indeholder en meget stærk Gift, Colchicin, som anvendes i Medicinen.

Tidsel, se Tistel.

Tidsregning, se Æra.

Tieck, Ludvig, fremragende tysk Digter, f. 1773, d. 1853, studerede i Halle, Göttingen og Erlangen og gik 1799 til Jena, hvor han stiftede Bekjendtskab med flere af den Tids fremragende Skjønaander, og blev sammen med A. W. von Schlegel Grundlægger af den romantiske Skole i Tyskland. Senere opholdt han sig i Dresden og München og fra 1841 i Berlin, hvor han udnævntes til Geheimehofraad. Allerede som ganske ung lagde han sig efter Studiet af den ældre og den nyere Literatur og begyndte i Tyveaarsalderen sin literære Virksomhed, hvilken han fortsatte i en længere Aarrække og i denne Tid udgav et stort Antal poetiske Arbeider, som udmærker sig baade fra Formens og Indholdets Side. Særlig maa nævnes hans Noveller, der har øvet en gjennemgribende Indflydelse paa den tyske Literatur. Ogsaa som Kritiker udøvede han en betydelig og gavnlig Indflydelse paa sin Samtid, ligesom han besad et sjeldent Talent som dramatisk Oplæser. Af hans talrige Skrifter kan følgende nævnes som hans fornemste Arbeider: de romantiske Dramaer „Genoveva" og „Keiser Oktavian", de polemiske Satirer „Der gestiefelte Kater", „Prinz Zerbino" og „Die verkehrte Welt", Romanen „Franz Sternbalds Wanderungen", Eventyrsamlingen „Phantasus" (Bearbeidelse af tyske Folkebøger), Novellerne „Zauberschloss", „Der junge Tischlermeister", „Aufruhr in den Cevennen", „Dichterleben", „Des Dichters Tod" o. fl. Desuden udgav han fortræffelige Oversættelser af „Don Quixote" og af Shakespeares Verker samt skrev „Altengl. Theater", „Shakespeares Vorschule" osv. Hans „Samlede Skrifter" udkom 1828—46 i 20 Bind. — Christian Friedrich Tieck, foregaaendes Broder, f. 1776, d. 1851, uddannede sig som Billedhugger og nedsatte sig 1819 i Berlin, hvor han forestod Theatrets plastiske Udsmykning. Han har udført flere Statuer og Mindesmærker samt en Række Portrætbuster.

Tiedemann, Dietrich, tysk filosofisk Forfatter, f. 1748, d. 1803, studerede i Bremen og Göttingen og blev 1786 Professor i Filosofi ved Universitetet i Marburg. Af hans talrige Skrifter maa særlig nævnes „System der stoischen Philosophie", „Untersuchungen über den Menschen", „Empirische Psychologie" og „Geist der speculativen Philosophie". — Friedrich Tiedemann, foregaaendes Søn, tysk Anatom og Fysiolog, f. 1781, d. 1861, blev 1806 Professor i Zoologi og Anatomi ved Universitetet i Landshut. Som saadan gjorde han sig fortjent af disse Videnskaber, fornemmelig ved sine Skrifter og Afhandlinger, af hvilke kan nævnes: „Anatomie des Fischherzens", „Anatomie der kopflosen Misgeburten", „Physiologie des Menschen" o. fl. 1816 forflyttedes han til Heidelberg.

Tiedge, Christoph August, tysk Digter, f. 1752, d. 1841, studerede Retsvidenskab og blev Sekretær hos en Advokat, men opgav denne Bane og var senere paa forskjellige Steder Opdrager for adelige Folks Børn. Herved fik han Leilighed til at stifte Bekjendtskab med flere Digtere, samt med Fru von der Recke (s. d.), som han ledsagede paa flere Reiser, og med hvem han siden levede i trofast Venskabsforbindelse. Af hans literære Frembringelser kan nævnes det lyrisk-didaktiske Digt „Urania", som fik stor Udbredelse, „Elegien und vermischten Gedichte" samt Romanerne „Echo" og „Robert und Aennchen". Hans samlede Skrifter er udgivne i 8 Bind.

Tiende, en Afgift til Kirken af en Tiendedel af al Indtægt, blev efter den mosaiske Rets Forbillede anerkjendt paa et Kirkemøde i Macon Aar 585 og efterhaanden vedtagen i alle kristne Lande. I Norge skete dette under Sigurd Jorsalfarers og hans Brødres Regjering. Efter den kanoniske Ret skulde Tiende egentlig som nævnt erlægges af al Indtægt; men dette gjennemførtes ingensteds, hvorimod Tiende alene opkrævedes af Folkets Hovednæringskilder (i Norge saaledes navnlig af Kornavl, Fiskeri, Kvægavl og i Byerne af Husleie m. v.). Afgiften deltes i Norge i fire Dele, mellem Biskopen, Presten, Kirken og de Fattige. Efter Reformationen bemægtigede Staten sig Biskopens Del (Kongetienden). Almuen beholdt i Regelen den ene Fjerdepart til de Fattiges Underholdning; men denne Del (Bondelodden) bortfaldt efterhaanden. Kirketienden og Prestetienden forblev foreløbig uforandrede. I Byerne bortfaldt Tienden aldeles. I Tidens Løb folgtes Kongetienden derefter mangesteds dels til Yderne selv, dels til andre Private. Hvor den var folgt til Yderne, ophævedes ofte Afgiften; men forsaavidt Salget til disse var skeet mod en fast aarlig Afgift, hvilket i Regelen var Tilfældet, blev den som oftest fremdeles opkrævet. Ogsaa Kirketienden kom i stor Udstrækning paa private Hænder. Under den Finansnød, som den store nordiske Krig i de første Tiaar af forrige Aarhundrede paaførte Danmark-Norge, greb Staten nemlig blandt andre Udveie til den at sælge alle Kirker, som besad nogen nævneværdig Formue. Tildels skete Salget til Menighederne, og da ophævedes ofte ogsaa Kirketienden. Private Eiere af Konge- eller Kirketiende saavelsom Staten for den Kongetiende, den endnu havde beholdt, sluttede derhos hyppig særskilte Overenskomster med Tiendeyderne om Tiendens Erlæggelse. Som Følge af alle disse Forandringer og idet der mangesteds uddannede sig en Mængde sædvanemæssige Regler

for Tiendens Størrelse og Ydelsesmaade, er det hele Forhold i de forskjellige Egne, man kan gjerne sige fra Bygd til Bygd, bleven meget uensartet og tildels ugreit. — Tienden erlagdes oprindelig ligefrem som en Brøkdel af Avlingen Dette medførte mange Ulemper: ofte en lang Transport, Vanskeligheder for Modtageren ved at gjøre Afgiften i Penge, Kjævlerier om det ydedes Godhed osv. Efterhaanden blev det derfor almindeligere, at Ydelsen omsattes i Penge, om den end fremdeles stod i Forhold til Udbyttet af den samlede Drift. Men ogsaa selve Bibeholdelsen af et saadant Forholdstal medførte store, ofte ligefrem fordærvelige Ulemper. Skulde der ikke blive altfor megen Anledning til Krangel om Udbyttets Størrelse, saa maatte Modtageren kunne øve Kontrol dermed; men denne var besværlig for begge Parter, gav i og for sig let Anledning til Ubehageligheder og var desuden saa meget vanskeligere at gjennemføre, fordi den maatte finde Sted hos alle Ydere omtrent paa samme Tid. Og endnu værre var det, at Tienden stod i Forhold til Næringsveienes Bruttoudbytte, altsaa uden Fradrag for Omkostningerne. Heraf fulgte nemlig, at naar f. Ex. en Jordeier for at drive sin Jord op lagde mere Arbeide og Kapital paa den, maatte han af det større Udbytte betale en større Tiende. Dette kunde let medføre, at saadanne Fremskridt i Driftsmaaden ikke blev lønnende, og Tienden kom saaledes ligefrem til at modvirke Jordbrugets Fremskridt. Erkjendelsen heraf har især i det sidste Aarhundrede vundet almindelig Indgang, og Tienden er nu i de fleste civiliserede Lande afløst eller omsat til en fast og uforanderlig Afgift. I Norge skete dette sidste ifølge en Forordning af 1801 med Hensyn til al Tiende af Jordbruget (Korntiende og Smaatiende). Tienden fastsattes efter denne Forordning enten til en vis Pengeafgift eller til en vis Mængde Korn aarlig; ogsaa i sidste Fald erlægges den dog som oftest i Penge efter Kapitulstaxt (s. d.). Fisketienden berørtes ikke af Forordningen af 1801, men ophævedes fuldstændig ved tre Love af 1845 og 1848. Til Udredelsen af den fornødne Erstatning samt Afløsning af den Private, Kirken og Geistligheden tilkommende Andel af Fisketienden blev der ved disse Love dannet et Fond ved en Afgift, som paalagdes Fiskevarer ved deres Udførsel til Udlandet (Fisketiendefondet). Statens Del af Fisketienden eftergaves uden Vederlag. Den nævnte Afgift bestaar fremdeles, uagtet samtlige Erstatningssummer nu er bortfaldne eller afløste; den anvendes nu til Havnearbeider, Mærker og Fastigheder i Fiskedistrikterne; jfr. Art. Havnevæsen, det norske.

Tientsin eller **Thien-tsin**, By i den kinesiske Provins Pe-tschy-li, paa begge Sider af den seilbare Flod Peiho, 75 km. ovenfor dens Udløb i Havet. Dens Indbyggerantal anslaaes til omkring 1 Million. Som alle Kinas større Byer er den omgiven med en Grav og en høi Mur, gjennem hvilken vældige Porte fører til og fra Byen. Tientsin har trange, smudsige Gader og er i det hele taget daarlig bebygget. 1861 aabnedes dens Havn for Europæerne, og den er Stapelplads for det nordlige Kinas Handel.

Tiers-etat (udt. Tjærsetah), Tredjestand, tidligere i Frankrige Betegnelse for Borgerstandens Repræsentanter i Nationalforsamlingen.

Tiers-parti (Tredjepartiet), i Frankrige under Ludvig Filip en Fraktion af Centrum, som arbeidede for de lavere Klassers Interesser.

Tietgen, Karl Fredrik, anset dansk Entreprenør, f. 1829, nedsatte sig 1855 som Grosserer i Kjøbenhavn og grundede to Aar senere Byens Privatbank. Han har givet Stødet til og fordetmeste forestaaet Udførelsen af flere forholdsvis storartede Foretagender, hvoriblandt kan nævnes Oprettelsen af det store nordiske Telegrafselskab, Anlægget af den laaland-falsterske Jernbane, de danske Sukkerfabriker osv. Desuden har han stiftet og tildels bestyret flere andre Aktieselskaber.

Tietjens, Therese, tysk Sangerinde, f. 1834, d. 1877, uddannede sig for Scenen og debuterede 1849 i sin Fødeby Hamburg, besøgte derefter Frankfurt og Wien og høstede allevegne stort Bifald paa Grund af sin omfangsrige, melodiske Stemme. 1858 gik hun til London, hvor hun fik fast Ansættelse, og hørte her til den engelske Operas mest fremragende Kræfter. Især var hun heldig som Fremstiller af tragiske Heltinderoller.

Tiffin, By i den nordamerikanske Stat Ohio, med 8,000 Indb.

Tiflis (georgisk Thepilisi, d. e. Varmbrønd), By i Kaukasien, ved Floden Kura, omtrent mid imellem det Sorte og det Kaspiske Hav, med ca. 104,000 Indb. Byen, der tildels er prægtig bebygget, er Sæde for den russiske Generalguvernør samt for en Erkebiskop. Handelen er betydelig og Industrien omfatter især Fabrikation af Uld-, Bomulds- og Silketøier samt Tapeter. Guvernementet Tiflis, hvis Hovedstad Byen er, udgjør 40,473 km.² og tæller 663,000 Indb.

Tiger (Felis tigris), et af Katteslægtens største og skadeligste Rovdyr, hører hjemme i Sydasien og paa de store asiatiske Øer. Den findes fornemmelig i Ostindien, men forekommer dog saa langt nord som i det sydlige Sibirien. Tigeren bliver indtil 3 m. lang, henved 1 m. høi og er rustgul af Farve med mørkere, skraat løbende Tverstriber paa Siderne og lysere under Bugen. Den er slankere end Løven, men overordentlig kraftigt bygget og forsynet med stærke Tænder og Klør. I Vildhed, Rovlyst og Driftighed overgaar den Løven og de andre større Rovdyr, og for de Egne, hvor den hyppig forekommer. er den en sand Landeplage. Da den i Regelen kun gaar paa Rov om Natten, og om Dagen gjerne skjuler sig i det tætteste Krat eller paa de utilgjængeligste Steder, er den meget vanskelig at fælde. Den dræber især større Dyr, som Heste, Oxer, Kameler, Hjorte, Vildsvin osv. og anfalder ikke sjelden Mennesker. Den engelske Regjering i Ostindien udbetaler en Præmie for hver fældet Tiger, og flere af de i Indien garnisonerende engelske Officerer har indlagt sig megen Berømmelse som Tigerjægere.

Tigerheste, se Zebra og Kvagga.

Tigertræ (Machærium Schemburgkii), er vildtvoxende i Guiana, leverer enslags haardt, smukt plettet Træ, som kommer fra Sydamerika og bruges til finere Snedkerarbeider.

Tiggermunke, Fællesnavn for flere Munkeordener, som Franciskaner-, Dominikaner-, Augustiner-, Karmeliter- og Serviterordenen, hvilke

fiftedes i den første Halvdel af det 13de Aarh. Et af deres Munkeløfter gik ud paa, at de ikke skulde besidde Eiendom, og kun erhverve sig Livets Ophold ved Betleri; deres Bestjeftigelse skulde være Prædiken, Sjelepleie og theologiske Studier. Deres Løfte om Fattigdom blev imidlertid i Tidens Løb kun slet overholdt; flere af deres Klostre erhvervede sig store Rigdomme, og med disse fulgte Vellevnet og Yppighed, saa at den oprindelige Strenghed i Liv og Vandel slappedes lidt efter lidt, og dermed begyndte den Magt og Anseelse, som Tiggermunkene havde erhvervet sig, efterhaanden at dale.

Tigranes, Navn paa flere Konger i det gamle Armenien. Den mest bekjendte af dem er Tigranes den anden, kaldet den store, f. 121, d. 60 f. Kr. Ved sin Tronbestigelse forenede han sig med sin Svigerfader Mithridates den fjette af Pontus mod Romerne, men blev slaaet af Pompeius og maatte betale en uhyre Sum i Krigsomkostninger, hvorefter han fik beholde Stor-Armenien. — Tigranes den ottende afstod 412 e. Kr. sit Rige til Persien.

Tigré, den nordøstlige Del af Abessinien (s. d.).

Tigris, en af det vestlige Asiens større Floder, opstaar af to Kilder nær Byen Diabekr i Kurdistan, gaar mod Sydøst og forener sig med Eufrat ved Korna, ca. 150 km. ovenfor Udløbet i den Persiske Bugt. Dens samlede Længde er 1870 km. Ved dens Bredder ligger flere betydelige Byer, deriblandt Mosul og Bagdad. Efter Foreningen med Eufrat kaldes Vandløbet Schat el-Arab. I første Mosebog (2, 14) kaldes den Hiddekel og betegnes som en af de fire Floder, der havde sit Udspring fra Paradisets Have.

Tilbagekastning, Lysets osv., se Refleksion.

Tilburg, By i den hollandske Provins Nordbrabant, med 27,000 Indb. og betydelig Industri i Tøier og Læder.

Tillemont (udt. Tiljemong), Sébastien le Nain de, fransk Kirkehistoriker, f. 1637, d. 1698, opholdt sig efter endte Studier en Tid i Paris. Hans Hovedverk er „Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles" (16 Bind). Et andet større historisk Arbeide opnaaede han ikke at faa fuldendt før sin Død.

Tillisch, Fredrik Ferdinand, dansk Statsmand, f. 1801, studerede Retsvidenskab og var 1844—52 kongelig Kabinetssekretær. Efter Freden i Berlin 1850 blev han Regjeringskommissær for Slesvig og udrettede som saadan særdeles meget for Landet, idet han tillod den dansktalende Del af Befolkningen at benytte sit Modersmaal som Kirke-, Skole- og Retssprog, rensede Embedsstanden og foretog flere Reformer paa forskjellige Omraader. 1851—52 og 1854 samt 1864—65 var han Medlem af Ministeriet.

Tilly, Johann Tserclaes, Greve af, berømt keiserlig Feltherre under Trediveaarskrigen, f. i Belgien 1559, d. 1632, var bestemt for den geistlige Stand og blev opdragen af Jesuiterne i streng fanatisk Aand. Hans Lyst til Militærstanden gjorde imidlertid, at han først gik i spansk, derpaa i keiserlig og senere i baiersk Krigstjeneste, og blev af Hertug Maximilian af Baiern, hvis Krigsræsen han bragte paa en ypperlig Fod, udnævnt til Feltmarskal. Ved Trediveaarskrigens Udbrud fik han Overbefalingen i Bøhmen og bragte dette Land efter Seiren ved Prag 1620 til Underkastelse. Derefter vendte han sig mod Mansfeld, Georg af Baden m. fl., erobrede 1622 Pfalz og blev derfor af Keiseren ophøiet til Rigsgreve. 1626 gik han mod Kristian den fjerde af Danmark, som havde sat sig i Spidsen for Protestanternes Sag, slog ham ved Lutter am Barenberg og tvang ham til at trække sig tilbage samt forfulgte ham sammen med Wallenstein lige ind i Jylland og tvang ham til at slutte Fred. Da han 1630 var bleven Overbefalende for de keiserlige Tropper, gik han mod den protestantiske By Magdeburg, indtog den næste Aar og kunde ikke hindre, at hans Soldater udøvede de afskyeligste Grusomheder mod de værgeløse Indbyggere. Da den svenske Konge Gustav Adolf nærmede sig, drog Tilly ham imøde, og ved Breitenfeld i Nærheden af Leipzig led han (Sept. 1631) et fuldstændigt Nederlag mod Svenskerne. Han trak sig nu tilbage til Sydtyskland, og da han havde faaet sin Armé forstærket og bragt i Orden igjen, søgte han (April 1632) at standse de Svenskes Fremtrængen ved at hindre deres Overgang over Floden Lech, men blev under Kampen haardt saaret af en Kanonkugle og døde faa Dage efter.

Tilsit, By i Preussen, ved Floden Memel, nordøst for Königsberg, med 21,000 Indb. Byen har flere anselige offentlige Bygninger og er idetheletaget smukt bebygget. Industri og Handel er af ikke liden Betydning; den første bestaar fornemmelig i Maskintilvirkning samt Fabrikation af Sæbe. Her afsluttedes Juli 1807 den bekjendte Fred mellem Frankrige, Rusland og Preussen, hvorved det sidstnævnte Land berøvedes en stor Del af sine Provinser.

Tiltrækning (Attraktion) kaldes den Kraft i Naturen, hvorved de mindste Smaadele saavelsom større Legemer søger at nærme sig hverandre. Alt efter de Kræfter, som bevirker denne Nærmelse, skjelner man mellem Legemernes almindelige Tiltrækning eller Tyngden (s. d.) og den, som viser sig hos de allermindste Dele som Adhæsion (s. d.), forunden den elektriske og magnetiske Tiltrækning samt den kemiske (Affinitet). Newton var den første, som erkjendte Himmellegemernes gjensidige Tiltrækning (Gravitation).

Timanthes, berømt græsk Maler, var fra Sikyon og skal have levet ca. 400 f. Kr. Hans mest bekjendte Maleri var „Ifigenias Offer".

Timbre (udt. Tængb'r), den for de forskjellige Menneskestemmer eller Instrumenter eiendommelige Klangfarve eller Lydkarakter.

Timbuktu eller **Tombuktu**, By i Vestsudan i det indre Afrika, skal have ca. 13,000 Indb. Den ligger 18 km. nord for Floden Niger og har i lang Tid været Hovedsædet for Handelen med Negerstammerne.

Time, den sædvanlige Inddeling af Døgnet, udgjør $^1/_{24}$ af dette og deles i 60 Minuter.

Timecirkel, d. s. s. Deklinationscirkel, (s. d.).

Times (d. e. Tiderne), Englands mest indflydelsesrige og blandt dets mest udbredte Dagblade, grundlagdes 1783 af Bogtrykkeren John Walter i London og udkom først under Titel „London daily universal register", men har siden 1786 havt sit nuværende Navn. Under Walters Søn og Sønnesøn tog Bladet et storartet Opsving paa Grund af, at dets Udgivere stadig søgte at meddele de nyeste Efterretninger og ikke skyede noget Offer for at bringe Ting af almen Interesse hurtigt til Publikums Kundskab. Ligesaa har Eierne

lagt Vind paa stedse at være forsynede med de nyeste og fuldkomneste Apparater til Bladets Sætning og Trykning. Dets Presser kan hver levere indtil 12,000 Expl. i Timen, og Bladets Udlevering og Forsendelse foregaar med en forbausende Sikkerhed og Hurtighed. I den senere Tid er „Times“ vistnok med Hensyn til Udbredelse blevet overfløiet af enkelte andre Blade, som „Daily Telegraph“ o. fl., men dets Indflydelse er fremdeles overordentlig. Skjønt det i 1856 paa Grund af Konkurrance med billigere Blade maatte nedsætte sin Pris fra 6 til 3 Pence, har det dog fremdeles en umaadelig aarlig Indtægt. I 1850 betalte Bladet i Stempelafgift 95,000 Pund Sterling. Noget fast politisk Standpunkt indtager Bladet ikke; det retter sig i saa Henseende efter den skiftende Opinion og kommer derfor ofte til at forfegte det stik modsatte af, hvad det tidligere har kjæmpet for. Siden 1877 udkommer „Times“ ogsaa i en Ugeudgave.

Timevinkel, den Vinkel, som en Stjernes Deklinationscirkel (s. d.) danner med Meridianen. samme Forhold som Tiden (15° i Timen), deraf Under Himlens daglige Bevægelse voxer den i Navnet.

Timian (Thymus vulgaris), Plante af de Læbeblomstredes Familie, voxer vild i Sydeuropa, men dyrkes i Haverne saagodtsom overalt i Norge. Planten er stærkt grenet, med tilbagerullede, stövede Blade og blegrøde eller hvide Blomster. Den anvendes i Husholdningen som Kryderurt og har en behagelig, aromatisk Lugt. Tildels anvendes den ogsaa i Medicinen, og i Sydfrankrige udvinder man enslags Olie af den, som benyttes i Parfumerierne. — Vild Timian (T. Chamædrys) er en med den beslægtet Plante, som af og til forekommer i Norge paa tørre Bakker.

Timokrati, Formuesherredømme, denslags Statsforfatning, som medfører, at den overveiende politiske Magt kommer til at tilhøre de Rige.

Timoleon, berømt græsk Feltherre, f. i Korinth 411 f. Kr., d. 337, blev paa Grund af sin glødende Iver for sit Fædrelands Uafhængighed nødt til at dræbe sin Broder, som søgte at tilrive sig Enevoldsmagten, og gik af Sorg herover i frivillig Landflygtighed. Da Dionysius den yngre angreb Syrakus og dette bad Korinth om Hjelp, drog Timoleon Syrakus til Undsætning og befriede Byen (344). To Aar efter seirede han over Karthagerne ved Krimisus. Han blev nu tilbudt den høieste Magt, men han afslog den og trak sig tilbage til Privatlivet.

Timon, paa Sokrates's Tid en for sit bitre Menneskehad bekjendt Athener, som af den Grund er bleven Betegnelse for et hadefuldt, fiendsk Menneske. — En anden Timon var skeptisk Filosof og levede i Athen i det 3die Aarh. f. Kr. Han har udgivet talrige dels poetiske, dels prosaiske Skrifter, hvoriblandt kan nævnes hans „Siller“, tre Bøger satiriske Vers i Hexametre.

Timor, den østligste af de smaa Sundaøer og tillige den største og vigtigste, ligger mellem Celebes og det australske Fastland og har et Fladeindhold af 30,092 km.². Befolkningen, hvis Antal sættes til ½ Million (af andre til over 1 Million), bestaar hovedsagelig af Malaiere og Kinesere. Klimatet er hedt og usundt. Øen er meget bjergig og tildels frugtbar samt rig paa Skov; af Mineralier forekommer Guld og Kobber. Den vestlige Del af Øen, som styres af flere Smaafyrster, staar under hollandsk, Resten under portugisisk Overhøihed.

Timotei, se Thimotei.

Timotheus, en Discipel af Apostelen Paulus og dennes Ledsager paa flere af hans Reiser, var fra Lykaonien og Søn af en Hedning og en Jødinde. Senere blev han den første Biskop i Efesus og skal under Keiser Domitian have lidt Martyrdøden. To af Paulus's Breve er stilede til Timotheus.

Timotheus, Feltherre fra Athen, seirede 375 f. Kr. over Spartanerne i Sjøslaget ved Leukas, hvorved han skaffede Athen Overherredømmet til sjøs. Da han tre Aar senere var uheldig mod Sparta, blev han idømt en stor Pengebod, hvorfor han forlod Athen. Han døde 354 i Khalkis.

Timsah, tidligere en Saltsjø paa Jordtangen ved Suez, gjennemskjæres nu af Suezkanalen.

Timur, ogsaa kaldet Tamerlan, med Tilnavnet Leng (den Halte), berømt asiatisk Erobrer, f. 1336, d. 1405, var Søn af en mongolsk Høvding af Djingis-Khans Æt, kom først i Tjeneste hos Emiren af Balkh, hvor han udmærkede sig som Hærfører, blev 1370 Emirens Efterfølger og valgte Samarkand til sin Residensstad. Han var en af de tapreste og dygtigste Feltherrer, Historien kjender, men derhos despotisk og umenneskelig grusom. I Spidsen for Mongolerne brød han som en herjende Strøm frem fra det indre Asien, erobrede efterhaanden Herat, Persien, Georgien, Armenien, det sydlige Rusland, en Del af Indien samt Lilleasien og Syrien. Den tyrkiske Sultan Bajazet, som søgte at standse ham, led 1402 et blodigt Nederlag ved Angora og blev selv fangen. Han bragte Ægypten i enslags Afhængighedsforhold og tænkte ogsaa paa at hjemsøge Kina, men døde forinden. Overalt, hvor han under sine Herjetog fór frem, betegnede han sin Vei med Blod og Ruiner, og utallige var de Ofre, som faldt for hans Grusomhed, ligesom en stor Del af Asiens vigtigste Byer lagdes øde. Hans uhyre Rige faldt fra hinanden strax efter hans Død, og kun i Indien herskede hans Efterkommere i nogen Tid som „Stormoguler“.

Timæus, græsk Historiker, levede omkring 300 f. Kr. Han efterlod sig en særdeles omhyggelig ordnet Italiens og Siciliens Historie, hvoraf der endnu findes endel Brudstykker. — Timæus hed ogsaa en græsk Grammatiker i det 3die Aarh. e. Kr.; han forfattede en Glosar til Platos Skrifter.

Tin (Stannum), et sølvhvidt Metal med et svagt blaaligt Skjær og en stærk Glans; det er letsmelteligt og strækbart, saa det lader sig udvalse til tynde Plader og trække til Traad samt skrabe og skjære med en Kniv. Som Egendommeligheder ved dette Metal kan nævnes, at det giver en egen Lugt fra sig, naar det opvarmes eller gnides, og at det knirker, naar man bøier det. Vegtfylden er 7.28 og Smeltepunktet 228° C. Ved at smeltes under Luftens Tilgang afsætter det et gulhvidt Pulver, Tinaske, og i Hvidglødhede brænder det med en klar, hvid Flamme. Med Salpetersyre oxyderer det til Tinsyre. — Tin var kjendt længe før Jernet, og Fønikerne hentede det fra Spanien og England. Under Broncealderen var det af stor Vigtighed, da Broncen

erholdtes ved Tilsætning af Tin til Kobber. Som Ærts forekommer det kun i Tinsten, der er et haardt, tungt Mineral af graa, gulrød eller mørkebrun Farve og hyppigst findes som Aarer i Granit. Tinstenen stampes eller pukkes, hvorpaa den slemmes og røstes for at fjerne de fremmede Mineralier; derpaa tørres den og smeltes blandet med pulveriseret Kul. Tinnets Renhed beror paa dets omhyggelige Behandlingsmaade efterat det er udvundet; det er gjerne iblandet Jern, Kobber og Arsenik. I ren Tilstand finder Tinnet Anvendelse til farmaceutiske Præparater samt til Fortinning af andre Metaller (Kobber, Jern osv.). Det blandes forresten til forskjellige Øiemed med Bly, Kobber, Antimon osv. Af de fornemste Legeringer, hvortil Tinnet anvendes, kan nævnes Bronce (s. d.), Kanon- og Klokkemetal, Britannia Metal, Argentin osv. Tinnet forekommer i størst Mængde i det østlige Asien, paa Øen Banka og paa Halvøen Malakka, desuden især i Australien. I Europa er England (Cornwall) rigest paa Tin; forøvrigt drives ogsaa Tingruber i Sachsen og Bøhmen. Til Norge indførtes 1885 146,000 kg. Tin. — Tinaske, et gulhvidt, i Vand uopløseligt Pulver, uden Lugt og Smag, anvendes i Farverierne og Kattuntrykkerierne samt til Glasmaling, Polering af Glas osv. — Tinklorid eller Pinksalt (Rosasalt), et snehvidt Pulver, som bestaar af Tintveklorid og Salmiak; det benyttes ligeledes i Farverierne. — Tinfilspaan, pulveriseret Tin, anvendes i Medicinen især mod Orm. — Tinfolie, se Stanniol. — Tinoxyd, en vandklar, flygtig, ætsende Vædske med kvælende Lugt, faaes ved at blande Tinfilspaan med Kviksølvklorid; det benyttes i Farverierne. — Tinsalt, hvide, gjennemsigtige Krystaller af bitter Smag, er giftigt og faaes ved Opløsning af Tin i Saltsyre, anvendes ligeledes i Farverierne.

Tinamu (Crypturus), en i det nordlige Sydamerika forekommende Slægt af Hønsefuglene, ligner i Udseende og Fjerdragt Rapphønsene paa det nær, at de ganske mangler Hale. De forskjellige Arter opholder sig dels paa aabne Steder, dels i Skovene.

Tinding, det Parti paa begge Sider af Panden, som ligger mellem Øiet og den øvre Del af Øret, og for hvilket Tindingbenet danner Grundlaget. Tindingbenet er i denne Region det tyndeste af Hjerneskallens Ben, og paa det findes her den kraftige Tindingmuskel samt Tindingpulsaaren, af hvilke førstnævnte gaar ned til Underkjæven og udgjør den vigtigste Tyggemuskel. Da Tindingbenet er tyndt og sprødt, er Stød og Slag paa Tindingen farlige.

Tinea capitis, Skurv paa Hovedet.

Tinevelly (udt. Teinvelli), By i Præsidentskabet Madras i Forindien, med 22,000 Indb.

Tingsret, den Del af Retssystemet, som omhandler de tinglige Rettigheder, d. e. Formuesrettigheder over Dele af den ufrie Natur. Tinglige Rettigheder er f. Ex. Eiendomsret, Panteret, Servituter osv. Jfr. forøvr. Art. Formuesret under Formue og Obligationsret under Obligation.

Tingstadius, Johan Adam, svensk Geistlig, f. 1748, d. 1827, blev 1786 Professor i Upsala og 1803 Biskop i Strengnäs. Han har især indlagt sig Fortjeneste som Bibelfortolker, idet han som Medlem af den svenske Bibelkommission oversatte flere af det Gamle Testamentes Bøger.

Tinktur, Farve, Anstrøg; i Lægekunsten alkoholiske og ætheriske Opløsninger, navnlig af Plantestoffer (se Essens).

Tinn, Prestegjeld i øvre Telemarken, Bratsberg Amt, bestaar af Sognene Attraa, Mæl og Dale. — Tinnsjøen, Indsjø i Prestegjeldet af samme Navn, 52 km.² stor. Dens Længde er ca. 40 km. Gjennem Tinnelven, som i sit nedre Løb danner den prægtige Tinnfos, har den Afløb til Hitterdalsvandet.

Tinne, Alexandrine Petronella Francina, sædvanlig kaldet Alexine, berømt Afrikareisende, f. i Haag 1839, ytrede allerede som Barn stor Lyst til Reiselivet, og da hun ved sin Faders, en rig Kjøbmands Død kom i Besiddelse af en stor Formue, kunde hun tilfredsstille sin Higen efter Eventyr. Saaledes besøgte hun Norge, reiste forbi Nordkap, drog gjennem næsten alle Europas Lande i Følge med sin Moder og Tante til Italien, tog derfra over Konstantinopel til Palæstina, Syrien og Ægypten og opholdt sig Vinteren 1856—57 i Kairo. 1862 foretog hun en større Reise op til den hvide Nil og gjorde vidtløftige Udflugter i dens Omegn. De følgende Aar foretog hun længere Reiser i det indre Afrika, besøgte Khartum, Njamlandet, Suakim m. fl. St., bereiste 1868 Sahara og gik næste Aar paa en længere Reise til det indre Sudan, men myrdedes 1869 i Nærheden af Mursuk. Hendes Reiseoptegnelser er af stor videnskabelig Interesse

Tinos, se Tenos.

Tinto (d. e. den farvede), Flod i den spanske Provins Huelva, falder ved Palos i Atlanterhavet.

Tintoretto, egentlig Giacomo Robusti, italiensk Historiemaler, f. 1512, d. 1594, erholdt Undervisning af Tizian, men paavirkedes stærkt af Michel Angelo. Hans Tegning og Kolorit er udmærkede, og han betragtes som en af de første Mestre af den venetianske Skole.

Tipperay, Grevskab i den irske Provins Munster, 4,297 km.² stort, med 217,000 Indb.

Tippo Saïb, Sultan af Mysore i Indien, f. 1749, d. 1799, var Søn af Hyder Ali og fulgte denne 1782 paa Tronen. Ligesom Faderen nærede han et uforsonligt Had til Englænderne, og hans Plan var ganske at fordrive dem fra Indien. Med en uhyre Overmagt kastede han sig 1783 over den engelske General Matthews, som kun havde et Par tusen Mand til sin Raadighed, tvang ham til at overgive sig og lod ham lide en forsmædelig Død. Efter at have erobret Mangalore, forlagde han sin Residens til Seringapatam og holdt en Armé paa 200,000 Mand. Men som fanatisk Muhamedaner kom han snart paa en spændt Fod med Hinduerne og fik derfor ikke den Støtte af dem, han ellers vilde have faaet i Kampen mod Englænderne. Da han derfor 1790 begyndte Krigen paany, var han uheldig og maatte efter to Aars Forløb slutte Fred og betale 33 Millioner Rupier i Krigsomkostninger samt afstaa omtrent Halvdelen af sit Land. Han søgte nu Alliance med Persien og Frankrige, men Englænderne kom ham i Forkjøbet og erklærede ham 1799 Krig. Kort efter faldt han i en Kamp ved Seringapatam og hans Land blev delt mellem Englænderne og deres Forbundsfæller.

Tipton (udt. Tiptn), By i det engelske Grevskab Stafford, med 30,000 Indb. og Metalindustri.

Tiraboschi, Girolamo, italiensk Literaturhistoriker, f. 1731, d. 1794, blev Bibliothekar hos Hertug Frans den tredie af Modena. Særlig berømt er hans store Værk „Storia della letteratura italiana" (20 Bd., 1805—12), der vidner om omfattende Lærdom, Nøiagtighed og Upartiskhed.

Tirade, en lang Række af Ord, Ramse, Ordstrøm, høitravende Snak; et efter en Forfatter citeret Sted.

Tirailleur (Tiræjør), Skarpskytte, Infanterist, som kjæmper i saakaldt spredt Fegtning.

Tiraspol, befæstet By i Guvernementet Cherson i Sydrusland, med 17,000 Indb.

Tiresias, efter Mythen en blind Spaamand i Theben, var ifølge Sagnet en Søn af Eueres og Nymfen Khariklo. Da han i sin Barndom blev blind, bad hans Moder Gudinden Athene om at gjengive ham Synet; dette magtede Athene ikke, men skjænkede ham isteden den Gave at forstaa Fuglenes Sprog samt forærede ham en Stav, hvormed han kunde bevæge sig som en Seende. Da Epigonerne angreb Theben, førte de Tiresias bort som Fange, men han døde underveis.

Tiriltunge (Lotus corniculatus), fleraarig Plante, som hører til Papilionacéernes Familie. Stilkene er i Almindelighed nedliggende, Smaabladene omvendt ægformede, Blomsterhovedet 4—6-blomstret, Bladene blaagrønne paa Undersiden. Den er meget almindelig vildtvoxende til Tromsø og Lyngen (69° 48′ n. Br.) og i de sydlige Egne af Norge til 4,500′ (1412 m.) over Havet. Planten, som har gule Blomster, der ved at tørres bliver grønlige, er almindelig kjendt under Navn af Jomfru Marias Guldsko.

Tirlemont (udt. Tirlmong), flamsk Tienen, By i den belgiske Provins Sydbrabant, med 14,000 Indb. og livlig Industri, fornemmelig i Lervarer og Tøier. Her seirede 1793 Franskmændene under Dumouriez over Østerrigerne.

Tirnova eller **Turnov**, By i Bulgarien, med 15,000 Indb. Den har livlig Industri, hvorimod Handelen er af underordnet Betydning. Tidligere var den Fyrstendømmets Hovedstad. Her valgtes 1879 Fyrst Alexander af Notabelforsamlingen.

Tirynth eller **Tiryns**, en af de ældste græske Byer, laa i Argolis og var allerede før den historiske Tid en berømt By. Den ødelagdes 463 f. Kr. af Argiverne.

Tischbein, berømt tyst Kunstnerfamilie. — Johann Heinrich Tischbein, den ældre, f. 1722, d. 1789, var bestemt til at oplæres i Kleinsmedhaandværket, men blev paa Grund af sit udmærkede Anlæg for Tegning sat i Lære hos en Tapetmaler. Senere uddannede han sig i Paris, Venedig og Rom og blev 1752 Kabinetsmaler hos Landgreven af Hessen-Kassel og Direktør for Kunstakademiet sammesteds. Blandt hans mest fremragende Arbeider kan nævnes „Hermannsslaget". — Johann Heinrich Wilhelm Tischbein, sædvanlig kaldet Neapolitaneren, f. 1751, d. 1829, blev 1790 Direktør ved Malerakademiet i Neapel. Hans historiske Billeder skattes høit og udmærker sig baade ved genial Opfindelsesevne og fin Udførelse. Ogsaa flere andre af Familien har udmærket sig som Malere.

Tischendorff, Lobegott Friedrich Konstantin von, fremragende tyst Bibelforsker og Kritiker, f. 1815, d. 1874, ansattes 1845 som Professor i Theologi ved Universitetet i Leipzig. Han lagde sig især efter at studere de ældre bibelske Haandskrifter og Oversættelser, og ved Sammenligninger, skarp Dømmekraft og en aldrig svækket Energi har han indlagt sig store Fortjenester paa dette Felt. I sin Videnskabs Interesse foretog han tre Reiser til Orienten, undersøgte overalt Klosterarkiverne og Bibliothekerne, og hans Undersøgelser kronedes ofte med uventet Held. Under disse Reiser besøgte han Ægypten, Palæstina, Syrien, Lilleasien, Konstantinopel, Grækenland, Sinai m. fl. St.; desuden foretog han Rundreiser i Europa, paa hvilke han gjennemstøvede de vigtigste Oldskriftsamlinger. I Klostret paa Sinai gjorde han et i hele den videnskabelige Verden opsigtvækkende Fund i et Haandskrift af det Nye Testamente og større Rester af det Gamle, hvilket antages at være skrevet i det 5te Aarh. og er antagelig det ældste, man kjender. Resultatet af sine Forskninger har han nedlagt i flere videnskabelige Afhandlinger.

Tisifone, se Eumenider.

Tiſio, Benvenuto, ogsaa kaldet Garofalo, italiensk Maler, f. 1481, d. 1559, paavirkedes tildels af Rafael. I Rom og Ferrara findes flere af hans udmærkede Arbeider.

Tissafernes, en for sin Troløshed og Underfundighed bekjendt persisk Satrap, blev 414 f. Kr. af Darius den anden udnævnt til Statholder i Lilleasien. Af Darius's Søn Artaxerxes den anden Mnemon blev han overøst med Udmærkelser, men han viste sig uværdig til denne Tillid og blev derfor dræbt 395 f. Kr.

Tissot (udt. Tisſaa), Simon André, fransk Læge, f. 1728, d. 1797, studerede i Genf og Montpellier og nedsatte sig som praktiserende Læge i Lausanne, hvor han snart erhvervede sig stort Ry for sin Dygtighed. Han udgav flere populære lægevidenskabelige Skrifter, af hvilke „L'onanisme" er oversat til næsten alle europæiske Sprog.

Tista, Elv i Smaalenenes Amt, løber ud fra Flolangensjøen, paa Grændsen af Urskoug, gaar først mod Syd og derpaa mod Vest og falder i Idefjorden nær Fredrikshald. Den gjennemløber flere Indsjøer, deriblandt Birklangen, Skullerudvandet, Orjesjø, Aremarksjø og Femsjøen; ved Udløbet af den sidste danner den Tistedalsfossen, et Vandfald paa 66 m. Høide. Elven er kanaliseret og kan paa en længere Strækning befares af Dampbaade. Dens samlede Længde er 124 km.

Tistel eller **Tidsel** (Cirsium), Benævnelse for flere Arter af de Kurvblomstredes Familie. De har tornet Stilk, tilspidsede, ofte stikkende Svøbeblade, ret Od samt fjerformet Fnok. Af de egentlige Tistler mærkes Veitistel (C. lanceolatum), Myrtistel (C. palustre), Agertistel (C. arvense) og Hvidbladtistel (C. heterophyllum).

Tißa, Koloman von, ungarsk Statsmand, f. 1830, valgtes 1861 til Medlem af Rigsdagen og blev kort efter venstre Centrums Fører. 1875 indtraadte han i Regjeringen som Indenrigsminister og blev kort efter Ministerpræsident, i hvilken Stilling han i høi Grad har bidraget til Havdelsen af Ungarns Selvstændighed.

Titalsystem, se Decimalsystem.

Titan, et metallisk Grundstof, som hyppig forekommer i Naturen, fornemmelig som Rutil, der er ren Titansyre, eller som Titanjern og Titanit. Det er vanskeligt at fremstille i ren Tilstand, da det har stor Tilbøielighed til at forene sig med Kvælstof og Kulstof. Det opdagedes af Gregor i Titanjern 1790 og af Klaproth i Rutil, en Titansyreforbindelse, 1795.

Titan, en af Saturns Maaner.

Titaner, i den græske Gudelære en Gudeslægt, som var Børn af Uranos og Gæa. De forsøgte at storme Himlen og bekrigede Jupiter, men denne nedstyrtede dem til Tartaros og dømte deres Fører Atlas til at bære Himmelhvelvingen.

Titania, Navn paa en af Uranus's Maaner.

Titel, Paaskrift, Overskrift; Benævnelse, Embeds- eller Æresnavn; Retsgrund, Adkomst, Hjemmel. — Titulær, kun af Navn, ikke virkelig. — Titulere, betitle, nævne en ved hans Titel, Embeds- eller Æresnavn.

Titicaca, en saltholdig Indsjø i Sydamerika. paa Grændsen af Peru og Bolivia, 8,354 km.² stor, ligger i en Høide af 3,842 m. Paa en Ø i Indsjøen findes storartede Ruiner af et Soltempel samt andre Oldtidsminder af betydelig Interesse.

Titlis, en 3,239 m. høi Fjeldtop i Kanton Bern i Schweiz.

Tittmann, Johann August Heinrich, tysk protestantisk Theolog, f. 1773, d. 1831, blev 1805 Professor i Leipzig. Han har skrevet et betydeligt Antal theologiske Verker, hvoriblandt „Encyklopædie der theol. Wissenschaften", „Theokles, ein Gespräch über den Glauben an Gott" og „Theon, oder über unsere Hoffnungen nach dem Tode". — Karl August Tittmann, foregaaendes Broder, f. 1775, d. 1834, blev 1801 Overkonsistorialraad i Dresden og 1807 Hof- og Justitsraad. Hans retsvidenskabelige Skrifter er af betydeligt Værd; særlig maa nævnes det mod Feuerbach rettede Skrift „Ueber die Grenzen des Philosophirens in eimem Systeme der Strafrechtswissenschaft und Strafrechtskunde" samt „Handbuch der Strafrechtswissenschaft und Strafrechtskunde". — Friedrich Wilhelm Tittmann, tysk Historiker, Broder af de foregaaende, f. 1784, d. 1864, har udgivet flere værdifulde historiske Arbeider. Hans Hovedverk er „Geschichte Heinrich's des Erlauchten".

Titurel, en i Sagnet om den hellige Gral forekommende Helt, var Parcivals Oldefader. Sagnet er blevet poetisk behandlet af Wolfram og Scharfenberg.

Titus, en Discipel af Apostelen Paulus, var af Fødsel Hedning, men gik over til Kristendommen, ledsagede Paulus paa flere af hans Missionsreiser og blev ifølge Sagnet den første Biskop paa Kreta. Et af Paulus's Breve i det Nye Testamente er stilet til ham.

Titus Flavius Vespasianus, romersk Keiser 79—81 e. Kr., var en Tid Krigstribun i Germanien og Britannien og fik efter sin Fader Vespasians Tronbestigelse Overanførselen over den romerske Hær, som skulde bringe Jøderne til Lydighed. Aar 70 erobrede han Jerusalem og knækkede derved Jødernes Modstandsevne. Som Regent udmærkede han sig ved sin Mildhed.

Titusville, By i den nordamerikanske Stat Pennsylvanien, med 9,000 Indb.; i Nærheden findes betydelige Oliekilder.

Tityos, i den græske Gudelære en Søn af Gæa. Paa Grund af, at han fornærmede Leto, blev han kastet i Underverdenen, hvor to Gribbe hakkede ud hans Lever, som dog stadig voxede ud igjen.

Tiur (Tetrao Urogallus), den største Fugl af Skovhønsenes Familie, med askegraat Hoved og Hals, sort Ryg og brune Vinger. Brystet er glinsende grønt, Bugen og Halen sorte. Over begge Øine har den en rød Kam, Mellemfoden er fjerklædt, men Tæerne nøgne. Hannen bliver indtil 1 m. lang; Hunnen, som kaldes Røi, er 1/3 mindre. Tiuren forekommer næsten overalt i det nordlige Europas Skove, især i Barskovene, og lever af Bær, Knopper, Kviste osv. Det er en sky, forsigtig Fugl, som er vanskelig at komme paa Skud, undtagen om Vaaren, naar den holder Leg. Da den er Norges værdifuldeste Fuglevildt, er den paa de fleste Steder bleven efterstræbt i den Grad, at den har aftaget i Antal. Derfor er den nu saagodtsom overalt bleven fredet paa den Tid af Aaret, da den opfostrer sit Afkom. Røien lægger 8—16 Æg og er meget omhyggelig for sine Kyllinger. Tiuren lever ligesom Aarfuglen i Polygami.

Tiveden, en skovbevoxet Aasryg i Vestergötland i Sverige, mellem Indsjøerne Venern og Vettern, var tidligere Grændsen mellem Svearike og Götarike.

Tiverton (udt. Tivert'n), By i det engelske Grevskab Devon, med 10,000 Indb. og Industri i Bomuld.

Tivoli (det gamle Tibur), By i Mellemitalien med 8,000 Indb., er Sæde for en Biskop. Byen, som har mange prægtige Oldtidslevninger, var Sommeropholdssted for Roms Stormænd, og efter den har Forlystelsessteder i større Byer med Haveanlæg, Theatre osv. faaet Navn.

Tizian, egentlig Tiziano Vecellio, berømt italiensk Maler, f. 1477, d. 1576, uddannede sig under Giovanni Bellini og blev denne store Mesters mest fremragende Elev. Han betragtes som den venetianske Skoles Hovedrepræsentant, og hans Billeder ansees som noget af det mest fuldkomne, den koloristiske Retning har frembragt. Især forstod han med sjeldent Mesterskab at gjengive det nøgne Legeme i al dets Naturlighed, og hans Fremstillinger af den kvindelige Skjønhed er derfor særdeles vellykkede. Af hans talrige Arbeider kan nævnes „Mariæ Himmelfart" (i Akademiet i Venedig), „Venus" (i Florens), „Kristi Gravlægning" (i Paris), „Madonna med Helgene" (i Rom) m. fl.

Tjalk, et hollandsk rundgattet og fladbundet Fartøi, anvendes hovedsagelig til Kystfart.

Tjelleſund, et flere Mil langt, men temmelig smalt Sund i Nordlands og Tromsø Amter, adskiller Hindøen fra Fastlandet. I Sundets sydlige Del ligger den ikke ubetydelige Tjelleø, som ved det trange Ramsund er skilt fra Fastlandet.

Tjoſtulf Aalesſøn, norsk Lendermand i Viken i det 12te Aarh., sluttede sig til Harald Gilles Søn Inge og bar den unge Konge under sin Kappe i Slaget ved Minne, ved hvilken Leilighed Inge blev saaledes mishandlet, at han blev gjort til Krøbling for Livstid.

Tjumen, By i det russiske Guvernement Tobolsk, med 16,000 Indb. og livlig Transithandel.

Tjære, en sortbrun, tykflydende Vædske af stærk, brasket Lugt og skarp, bitter Smag, udvindes ved Destillation af Træ, Stenkul osv. Trætjæren fremstilles især af Fure og Bøg, dels som Biprodukt ved Tilvirkning af Trækul og Træddike, dels ogsaa som Hovedprodukt i Tjæreovne eller Tjæremiler. Den bestaar af Brandharpixer, faste og flydende Kulvandstoffer osv. og anvendes som Konserveringsmiddel til Overstrygning af Gjenstande, som er udsatte for Luften, til Fremstilling af Beg osv. Den største Tjæretilvirkning foregaar i Rusland, Sverige, Amerika, Frankrige og Thüringen. I Norge tilvirkes ogsaa endel Tjære, dog ikke tilstrækkeligt til Landets eget Behov. Norge indførte 1885 af Trætjære 10,678 Hektoliter (hl.) og af Stenkultjære 3,363 hl.

Tjæreblomst (Viscaria), Plante af Nellikfamilien, med klæbrig Stilk, glatte, lancétformede Blade og røde Blomster. I Norge forekommer to Arter: Engtjæreblomst (V. vulgaris) og Fjeldtjæreblomst (V. alpina).

Tjølling, Præstegjeld i Jarlsberg og Laurvigs Amt.

Tjømø, Præstegjeld i Jarlsberg og Laurvigs Amt, for Størstedelen paa Øer af samme Navn.

Tjörn, Ø i Bohus Län i Sverige, nordenfor Marstrand, med rige Oldtidslevninger.

Tjøtø, Præstegjeld i Søndre Helgeland, Nordlands Amt, bestaar af Sognene Tjøtø og Vivelstad. Gaarden Tjøtø, hvorpaa Hovedsognets Kirke staar, er det gamle Thjotta, hvor den af Olav den helliges Saga bekjendte Bondehøvding Haarek af Thjotta (s. d.) boede.

Tlascala, tidligere en folkerig By i Mexiko, med flere Ruiner fra den ældre Tid, deriblandt et prægtigt Tempel; den har nu 3,500 Indb. og er Hovedstad i den mexikanske Stat af samme Navn, 4,200 km.^{2} stor, med 134,000 Indb.

Tlemsen, By i den algierske Provins Oran, med 19,000 Indb. og livlig Handel samt Industri i Manufakturvarer.

Tlepolemos, Søn af Herakles og Astyoke, grundede flere Byer paa Rhodos. Han deltog i Trojanerkrigen og blev i denne fældet af Sarpedon.

Toast, en udbragt Skaal eller et Ønske udbragt under en Tale. Ordet kommer af, at man tidligere pleiede at give den, som skulde udbringe Skaalen, en ristet Brødskive (Tostum).

Tobak (Nicotiana), Plante af Natskyggefamilien, er urteagtig, med store, udelte, klæbrige Blade og tragtformede Kroner. Frugten er en torummet Kapsel, som indeholder en Mængde fine Frø. Tobakken er i den senere Tid bleven en af Verdenshandelens betydeligste Artikler og bærer i de fleste Lande en væsentlig Del af Toldintraderne. Den aarlige Produktion af Tobak anslaaes til over 500 Millioner kg., hvoraf Asien skal levere 200 Mill. kg., Amerika 150 Mill. og Europa et lignende Kvantum. De vigtigste dyrkede Arter af Tobak er: Virginsk Tobak (N. Tabacum), hvis oprindelige Hjem er Sydamerika, men som nu dyrkes baade i Nordamerika og Europa. Den har indtil 2 m. høi Stilk, aflangt tilspidsede Blade og rosenrøde Blomster. Bredbladet Tobak (N. macrophylla) har bredere Blade end den foran nævnte Art og dyrkes meget, da dens Blade særlig er skikkede til Dækblade paa Cigarer. Bondetobak (N. rustica) bliver sjelden over 1 m. høi og har ægrunde, ofte bulede Blade; den dyrkes nu fordetmeste kun i Asien. Tobakken er en af de Kulturplanter, som lettest taaler at forflyttes fra et Klima til et andet, og af den Grund dyrkes den i alle Jordstrøg. — Før Opdagelsen af Amerika var den aldeles ukjendt i den gamle Verden. Kolumbus saa 1492 de Indfødte paa Øen Guanahani (San Salvador) røge en Plante, som de kaldte tabacos, og næsten overalt, hvor de første Opdagere i Vesten traf paa Landets Befolkning, viste det sig, at denne Plante var et almindelig udbredt Nydelsesmiddel; hos de nordamerikanske Indianere var Piben allerede da en ældgammel Luxusgjenstand. De første Tobaksfrø, som plantedes i Europa bragtes 1555 til Spanien af Filip den andens Livlæge Gonzalo de Oviedo. Fra Spanien og Portugal udbredte derefter Tobaksdyrkningen sig over det øvrige Europa. I Begyndelsen dyrkedes den kun i Haverne som Prydplante paa Grund af sine vakre røde Blomster, men snart begyndte man at benytte Bladene som Lægemiddel. Den franske Gesandt i Lissabon, Jean Nicot, bragte den til Frankrige, og efter ham har Planten faaet sit latinske Navn. Brugen af Tobak blev efterhaanden almindelig, og de fleste Landes Regenter udstede Forbud mod denne Nydelse, ja satte endog tildels barbariske Straffe derfor, men forgjeves. Tilsidst blev de europæiske Statsmænd opmærksomme paa, at man ved at paalægge denne Artikel en Afgift kunde skaffe Staten en betydelig Indtægt. — Af Tobaksplanten benyttes kun Bladene; de indeholder, foruden et bittert Extraktivstof, Nikotin, som har en bitter Smag og en ubehagelig Lugt. Nikotinen er i ren Tilstand en farveløs, olieagtig Vædske, som udsat for Luften bliver brun og tykflydende. Den er en stærk Gift, og de stærkere Tobakssorter indeholder indtil 8 Procent af den. Af de mange Varieteter, som haves af denne Plante, er følgende de vigtigste: Virginiatobak med store, fede og mørkebrune Blade; den anvendes især til Skraa- og Snustobak; Havana, som har en aromatisk Lugt og fine, lyse Blade, hvoraf der forfærdiges Havanacigarer; Domingotobak, som ogsaa fordetmeste gaar til Cigarfabrikerne; Portoriko, som har tynde, bløde Blade, der hovedsagelig tilvirkes til Røgtobak; Sydamerikansk Tobak er særdeles fin og let og gaar i Handelen under Navn af Kanaster; Asiatisk Tobak, som anvendes til Røgtobak og Cigaretter. De europæiske Tobakssorter er paa Grund af Klimatet i Regelen simplere end de varme Landes; den bedste af dem er den hollandske og den tyrkiske. Blandt de Lande i Europa, hvor Tobaksdyrkningen drives i det store, er Holland, Belgien, Pfalz i Tyskland, Ungarn, Tyrkiet og Rusland. — Efterat de raa Tobaksblade er indhøstede, tørres de og lægges derefter i en Sauce, som sammensættes af en Mængde Stoffer, deriblandt Salt, Salmiak, Kaffe, The, Vin, Enebær, Anis m. m. Derefter underkastes Bladene en Gjæring, tørres ved jevn Varme og tilvirkes til Røg-, Snus- eller Skraatobak. — Tobakspiben skriver sig fra de Indfødte i Amerika. Den oprindelige indianske Pibe, et stort med Flitter prydet Rør, kaldes Kalumet. Ogsaa Kridtpiben skal fra først af være kommen fra Amerika; nu fabrikeres de bedste i Holland. To-

bakspiben med Mundstykke opfandt den østerrigske Læge Vicarius 1689. — Norge indførte 1885 1,994,600 kg. Tobaksblade, 14,383 kg. Røgtobak og 65,792 kg. Cigarer.

Tobakskollegium kaldtes de Selskabsbrødre (Ministre, høitstaaende Militære, fremmede Landes Gesandter osv.), som hver Aften fra Kl. 5 samledes hos den preussiske Konge Fredrik Vilhelm den første (s. d.) og sammen med ham tilbragte Aftenen med at røge Tobak, drikke Øl og med Samtale, der ofte var blandet med den raaeste Spøg.

Tobias, en from Jøde, som levede i Ninive, og om hvem Tobiæ Bog, en af det Gamle Testamentes Apokryfer, er skreven.

Tobis (Ammodytes), Slægt af de bløddinnede Fiskes Orden, af langstrakt Form, med stærkt tilspidset Hoved og fremtrædende Underkjæve. Den almindelige Tobis, ogsaa kaldt Sil eller Sandsil, fordi den borer sig ind i Sand, hvor den fanges, bruges til Agn og er velsmagende.

Tobler, Titus, schweizisk Lærd, f. 1806, d. 1877, studerede Medicin og foretog 1835—36 en Reise til Orienten. 1845 gjorde han en ny Reise derhen, paa hvilken han især anstillede Forskninger i Jerusalem og Omegn. Disse Reiser beskrev han i en Række interessante Verker, hvoriblandt kan nævnes „Bethlehem", „Golgatha", Siloahkilden paa Oliebjerget", „Mindeblade fra Jerusalem" m. fl.

Tobolsk, Guvernement i det vestlige Sibirien, 1,377,776 km.² stort, med henved 1,100,000 Indb. Det grændser i Nord til Ishavet, i Øst til Guvernementerne Jeniseisk og Tomsk, i Syd til Guvernementet Semipalatinsk og i Vest til europæisk Rusland. Landet hører til den sibiriske Steppe; det gjennemskjæres af flere store Floder, hvoraf Ob er den betydeligste; den optager her Floderne Irtisch, Ischim og Tobol. Hovedstaden Tobolsk ligger ved Floden Irtisch og har 19,000 Indb. Den er Sæde for Guvernøren og en Erkebiskop og har livlig Handel samt betydelig Industri, fornemmelig i Lys og Sæbe.

Tocantins, en af Amazonflodens største Bifloder, udspringer i den brasilianske Provins Goyaz, gaar mod Nord og falder i Para, en Hovedarm af Amazonflodens Munding. Dens Længde er 2,612 km.

Toccata, et Fantasistykke for Orgel eller Klaver, i Regelen med en gjennemført Nodefigur, omtrent i Lighed med Nutidens Etuder.

Toccato, den fjerde Stemme, Grundstemmen i et Trompetkor.

Tocqueville (udt. Tokvil), Alexis Charles Henri Clérel de, fransk Publicist og Statsmand, f. 1805, d. 1859, blev 1831 af den franske Regjering overdraget at studere de Forenede Staters Straffesystem og medbragte derfra sit Hovedverk „La democratie en Amérique", hvilket han udgav 1835. Bogen udkom i talrige Oplag og oversattes til mange fremmede Sprog. 1841 blev Tocqueville Medlem af Akademiet. 1839 indvalgtes han i Deputeretkammeret, hvor han indtil 1848 hørte til den maadeholdne Opposition og arbeidede ihærdigt for flere vigtige Reformer, som Negerslaveriets Afskaffelse samt Forbedring af Fængselsvæsenet. 1849 var han en kort Tid Udenrigsminister, men efter Napoleons Statskup 1851 trak han sig tilbage fra det offentlige Liv. Foruden hans ovennævnte Hovedverk maa nævnes hans ligeledes berømte Skrift „L'ancien régime et la révolution" (1855, 7de Oplag 1866).

Toddy, Palmevin, hvoraf der tilberedes Arrak; ogsaa enslags Punsch uden Citronsyre.

Tode, Johan Klemens, dansk Digter og Videnskabsmand, f. 1736, d. 1806, studerede Medicin og blev 1772 Professor ved Kjøbenhavns Universitet. Som saadan havde han betydelig Indflydelse paa det medicinske Studium og udfoldede derhos en frugtbar literær Virksomhed. Af hans poetiske Arbeider kan nævnes Skuespillet „Søofficérerne", Romanen „Kjærlighedens Nytte" samt hans Viser, af hvilke flere er blevne yndede Folkesange.

Todleben, Frans Eduard von, russisk Ingeniørgeneral, f. 1818, d. 1884, besøgte Ingeniørskolen i Petersburg og blev 1838 Løitnant ved Ingeniørkorpset. Under Krimkrigen var han som Oberstløitnant den egentlige Leder af Sebastopols haardnakkede Forsvar og den, som forestod Anlægget af en stor Del af Byens ypperligt konstruerede Udenverker og Befæstninger. Herfor udnævntes han til Generalmajor, blev 1860 Generalløitnant og Direktør for Krigsministeriets Ingeniør-Departement. I den russisk-tyrkiske Krig 1877 ledede han Beleiringen af Plevna og blev efter Osman Paschas Overgivelse ophøiet i Grevestanden. Et af ham udgivet omfangsrigt Verk om Sebastopols Forsvar er af betydeligt Værd.

Todmorden, By i det engelske Grevskab Lancaster, med 12,000 Indb. og Industri i Tøier.

Toftes Gave, en af Grosserer A. Tofte i Kristiania 1847 oprettet Redningsanstalt for vanartede og forvildede Gutter, er nu paa Helgøen i Mjøsen. Anstalten staar under Kirke-Departementets og Stiftsdirektionens Tilsyn og bestyres af et Repræsentantskab samt en Direktion paa 5 Medlemmer. Den er beregnet paa at optage indtil 120 Gutter. Til Anstaltens Udgifter bidrager Statskassen (1886) 2500 Kr. og Kristiania Sparebank 1000 Kr. aarlig; desuden erholdes Bidrag af Kommunen og Private; dens Formue udgjør ca. 36,000 Kr.

Toga, enslags Kappe eller Overklædning, som den romerske Borger bar i Fredstid over Tunikaen (s. d.). Høie Øvrighedspersoner og fribaarne Gutter til det 17de Aar bar Toga prætexta, der var smykket med en Purpurstribe. Mændenes almindelige Toga kaldtes Toga virilis.

Toggenburg, tidligere et Grevskab i Schweiz, hører nu til Kantonen St. Gallen.

Toilette (udt. Toalet), Natbord, kvindeligt Pyntebord med Tilbehør; ogsaa Pynten eller Paaklædningen selv.

Toise (udt. Toas), tidligere fransk Længdemaal; a) Toise usuelle = 2 m., b) Toise de Pisou = 1,949 m.

Tokai eller **Tokay**, en liden By i øvre Ungarn, bekjendt ved den fortrinlige og kostbare Vin, som avles i Omegnen, og som i Handelen gaar under Navn af Tokaier.

Tokat, By i det asiatisk-tyrkiske Vilajet Sivas, ved Floden Jeschil Irmak, med 45,000 Indb. Byen er forholdsvis smukt bebygget og har særdeles livlig Industri, fornemmelig i Manufakturvarer, Metalvarer og Saffian.

Tokio, tidligere Jeddo, Japans Hoved og Residensstad, ligger paa Øen Nipons Østside, ved

Jeddobugten, en Bugt af Stillehavet. Byen er smukt bebygget og i Modsætning til de øvrige østasiatiske Byer særdeles renlig og velordnet; den har over en Million Indb., et Universitet og flere høiere Læreanstalter samt betydelig Industri i Tøier, Porcellæn, Vaaben, Papir m. m. 1855 hjemsøgtes Byen af et voldsomt Jordskjelv.

Tokologi, Fødselsvidenskab.

Told, den Afgift, som opkræves af forskjellige Handelsartikler, som udføres eller indføres fra det ene Land til det andet. Hensigten med dens Opkrævning er dels at skaffe Statskassen Indtægt, dels at beskytte den indenlandske Industri. Som Statsindtægt er den især af stor Betydning, da den omtrent overalt er den væsentligste Kilde, hvorfra Staterne henter Midlerne til Bestridelsen af sine Udgifter. I de fleste Lande er Nødvendighedsartikler (Korn, Mel, Salt osv.) toldfrie eller ialfald belagte med en lav Afgift, hvorimod mindre nødvendige Varer (Kaffe, Sukker, Tobak, Silke m. m.) er høiere beskattede. Til Toldens Opkrævning er i hvert Land ansat et betydeligt Antal Funktionærer, som har at undersøge de toldpligtige Varer samt at paase, at ikke Smugling foregaar. Den norske Toldetat bestaar saaledes for Tiden af 15 Toldinspektører, 25 Toldkasserere, 72 Overtoldbetjente og ca. 200 Undertoldbetjente, foruden et større Antal Norskarle og Krydsbetjente. 1885 udgjorde Norges Toldindtrader ca. 18 Millioner Kroner. Udførselstolden var s. A. ca. 577,000 Kr. — Differentialtold finder Sted der, hvor der fra enkelte bestemte Lande kan indføres visse Varer mod en lavere Indførselstold end den gjeldende. De nyere Handelstraktater siden 1861 har som Følge af de i Europa raadende Frihandelsprincipер mere og mere afskaffet Differentialsystemet.

Tolderlund, Hother, dansk Forfatter, f. 1820, d. 1880, studerede Medicin og fulgte 1848—50 den danske Armé som Underlæge. Kort efter begyndte han under Pseudonymet „Dr. H." at udgive „Fortællinger fra Felten", og disse er senere blevne efterfulgte af en hel Del Skildringer, særlig fra Jylland; desuden har han udgivet „Billeder fra Orienten" og „Fra Syd og Nord". Hans Skrifter er en almindelig yndet Folkelæsning, som ogsaa har vundet Bifald udenfor Danmark.

Toldy, Frans, ungarsk Literaturhistoriker, f. 1805, d. 1875, studerede Filosofi og Medicin og blev 1850 Professor ved Universitetet i Pest. Han var en særdeles frugtbar Forfatter, som har skrevet flere værdifulde Arbeider vedrørende Ungarns Literaturhistorie, deriblandt „Chronicon Hungarorum", „A'magyar nemzeti irodalom története a'legrégibb idöletöl a'jelenkorig rövid elöadasban" (Den ungarske Nationalliteraturs Historie fra de ældste Tider til Nutiden, i Korthed fremstillet.)

Toledo, Provins i det spanske Kongerige Nykastilien, 14,467 km.² stor, med 343,000 Indb. Hovedstaden Toledo ligger ved Floden Tajo og har 18,000 Indb. Byen, som er Sæde for en Erkebiskop, er trangt og uhensigtsmæssigt bebygget, med krumme, mørke Gader. Industrien indskrænker sig hovedsagelig til Fabrikation af Silketøier og Staalvarer. Tidligere var her en storartet Vaabenfabrikation, og Toledoklingerne var verdensberømte. Byen kaldtes af Romerne Toletum og var fra Midten af det 6te Aarh. de vestgotiske Kongers Residens og ligesaa for de efterfølgende mauriske Herskere. I det 14de Aarh. skal den have havt 200,000 Indb.

Toledo, By i den nordamerikanske Stat Ohio, ved den vestlige Ende af Eriesjøen, med 50,100 Indb.

Tolentino, By i Mellemitalien, med 11,300 Indb. Her blev Kong Murat af Neapel 2den og 3die Mai 1815 besejret af Østerrigerne, hvorved han mistede sin Trone.

Tolerance (udt. Tolerangs), Fordragelighed, Overbærenhed, især i Troessager; tolerant, overbærende, fordragelig, taalsom. — Det modsatte af Tolerance er Intolerance. Denne har gjennem Tiderne oftere fremkaldt blodige Forfølgelser, navnlig i den kristne Kirke (Jfr. Artikl. Inkvisition Kristendom og Jøder).

Tolgen, Præstegjeld i Østerdalen, Hedemarkens Amt, bestaar af Sognene Tolgen, Vingelen og Os.

Tolima, en af Kolumbias forenede Stater i Sydamerika, 46,800 km.² stor, med 231,000 Indbyggere. Ved dens Vestgrændse ligger Vulkanen Pico de Tolima, 5,584 m. høi.

Toll, Johan Kristofer, svensk Feltmarskal, f. 1743, d. 1817, indtraadte ganske ung i Arméen, men forlod den efter nogen Tids Forløb og lagde sig efter retsvidenskabelige Studier. Da han støttede Gustav den tredie under dennes Statskup, udnævntes han til Ritmester og blev 1780 Oberst samt overdroges Udførelsen af flere diplomatiske Hverv. 1786 lagde han stor Dygtighed for Dagen i Forvaltningen af de militære Anliggender. Under Krigen med Danmark fik han Overkommandoen over Tropperne i Skaane. Senere blev han Generalguvernør sammesteds, havde 1807 en Kommando i Pommern og paa Rügen og blev s. A. Feltmarskal.

Toll, Karl Ferdinand, Greve af, russisk General, f. 1778, d. 1842, ansattes 1805 ved Generalstaben og udmærkede sig i Felttogene mod Frankrige og Tyrkiet. 1812 var han Generalkvartermester ved Kutusovs Hær, blev efter Slaget ved Leipzig udnævnt til Generallöitnant og 1826 til General ved Infanteriet. I Krigen mod Tyrkiet 1829, hvori han deltog som Generalstabschef hos Diebitsch udmærkede han sig, ligesaa mod Polakerne 1831. Senere blev han Medlem af Rigsraadet og ledede som saadan flere større Ingeniørarbeider til Lettelse af Kommunikationsvæsenet.

Tollens, Hendrik, hollandsk Digter, f. 1780, d. 1856, uddannedes for Handelsstanden, men begyndte allerede i en ung Alder at udgive Digte, som fik en gunstig Modtagelse. Af hans mest bekjendte Arbeider kan nævnes: Dramaet „Andromache", Tragedien „De Hoekschen en Kabeljauwschen", „Egmond en Hoorne" og „De overwintering der Hollanders op Nowa Zembla", hvilket sidste ansees som et Mesterstykke af den beskrivende Poesi. 1855—57 udkom hans samlede Digte i 8 Bind.

Tolna, Komitat i Ungarn, 3,643 km.² stort, med 221,000 Indb.

Tolstoi, en talrig russisk Adelsfamilie, af hvilken flere har udmærket sig som Hærførere og Statsmænd. — Peter Andrejevitsch Tolstoi, f. 1645, d. 1729, ledsagede Peter den store paa hans Udenlandsreiser og var en Tid Gesandt i Konstantinopel. Af Peter den anden berovedes han

sine Værdigheder og forvistes til Klostret Solovezk. — Grev Peter Alexandrovitsch Tolstoi, foregaaendes Sønnesøns Søn, f. 1769, d. 1844, deltog i Krigene mod Tyrkiet og Polen og var 1805 Chef for det russiske Korps, som landede i Nordtyskland. Senere var han Gesandt i Paris og underkuede som Chef for Reservehæren 1831 Opstanden i Polen. — Grev Alexej Konstantinovitsch Tolstoi, fremragende russisk Digter, f. 1817, d. 1875, blev 1857 keiserlig Hofjægermester. Af hans værdifulde Arbeider kan nævnes: „Fyrst Serébrenni", „Ivan den strækkeliges Død", „Tsar Feodor Ivanovitsch" og „Boris Godunov". — Grev Alexander Ivanovitsch Ostermann-Tolstoi, se under Ostermann.

Tolteker, de ældste Beboere af Mexiko, antages i det 4de og 5te Aarh. at have levet i Bjerglandet Anahuac. De fordreves af Chichimekerne, som igjen blev overvundne af Aztekerne, der besad Landet, da Spanierne kom did.

Tolubalsam, Saften af et sydamerikansk Træ (Myroxylon toluiferum), ligner i frisk Tilstand Terpentin, er brunrød og gjennemsigtig, men bliver mørkere, naar den bliver ældre, har en behagelig Lugt og en skarp, bitter Smag. Den benyttes i Medicinen samt i Parfumerierne og til Røgelse.

Toluca, By i Staten Mexiko, med 12,000 Indb., ligger ved det 4,650 m. høie Nevado de Toluca.

Tolvdeling, se Duodecim.

Tolvkohelleren, en stor Bjerghule i Bakke Præstegjeld, Lister og Mandals Amt, skal efter Sagnet tidligere være bleven benyttet som Kirke for et afsidesliggende Bygdelag, hvis Beboere alle uddøde under Sortedøden.

Tomahawk, de nordamerikanske Indianeres Stridsøxe, benyttes ogsaa som Kastevaaben.

Tomaschek, Josef Venzel, bøhmisk Tonekunstner, f. 1774, d. 1850, uddannede sig i Prag og var fornemmelig en mesterlig Pianist. Han har skrevet flere fortræffelige Kompositioner for Piano og Orkester.

Tomat (Lycopersicum esculentum), en i Sydamerika hjemmehørende Plante af Natskyggefamilien, med store røde Bær, som benyttes til Saucer for Kjød og Fiskeretter. Den dyrkes nu næsten overalt i Europa som Haveplante.

Tombak (Similor), en guldlignende Metallegering, som bestaar af Kobber og Zink, tildels tilsat lidt Tin. Den er meget strækbar og anvendes derfor til finere Smaagjenstande, især til ægte Smykker.

Tombola, enslags Lotterispil, oprindelig hjemmehørende i de italienske Theatre, men anvendes nu hyppig, især ved Basarer, som afholdes i veldædige Øiemed.

Tombuktu, se Timbuktu.

Tommaseo, Niccolo, italiensk Publicist, f. 1802, d. 1874, studerede Retsvidenskab i Padua og blev senere Medarbeider i et anset Tidsskrift. Derpaa beskjeftigede han sig i Venedig med forskjellige literære Arbeider, og sængsledes for at have indsendt et Bønskrift om Pressefrihed, men befriedes med Magt af Folket og blev 1848 valgt til Medlem af den provisoriske Regjering. Da Venedig 1849 kapitulerede, maatte han forlade Byen og tog Ophold i Turin, senere i Florens. Af hans literære Arbeider bør især nævnes hans værdifulde historiske Skrifter samt hans lyriske Digte og italienske Ordbog. Desuden har han samlet og udgivet et stort Antal Folkesange.

Tomme, tidligere et norsk Længdemaal = $^1/_{12}$ Fod = 2.61 cm.

Tomsk, Guvernement i Sibirien, ved Kinas Grændse, forøvrigt omgivet af Guvernementerne Tobolsk, Jeniseisk og Semipalatinsk, er 852,172 km.² stort og har en Folkemængde af 940,000. Den sydlige Del gjennemstryges af Altaibjergenes Udløbere og er tæt bevoxet med Skov samt rigt paa Metaller, hvorimod den nordlige Del er Sletteland. Hovedfloden er Ob, som i nordvestlig Retning gjennemløber Guvernementet. Hovednæringsveiene er Kvægavl, Bergverksdrift og Industri. Hovedstaden Tomsk ligger ved Floden Tom og har 30,000 Indb. samt livlig Handel og Industri. Den har flere prægtige Bygninger, hvoriblandt en Basar, ni græske Kirker og to Klostre. Byen er Sæde for Guvernementets høiere Embedsmænd.

Ton, engelsk Handelsvegt = ca. 1,016 kg. I det metriske System betegner 1 Ton (+) 1,000 kg. — Registerton, et nu næsten overalt indført Skibsmaal = ca. 90 Kubikfod.

Tonalit, en eiendommelig Bergart fra Adamello i de østlige Alper, opdaget af G. v. Rath.

Tone, i Musiken enhver Lyd eller Klang, hvis Høide eller Dybde kan opfattes og bestemmes af Øret; i Folkesproget er Tone d. s. s. Melodi, f. Ex. Salmetone; i Malerkunsten forstaaes ved Tone Farvernes Forhold til hverandre og en enkelt Farves Overvegt. — Toneart, Indbegrebet af alle til en Dur- eller Moll-Skala hørende Toner. Tonearten benævnes efter Skalaens Grundtone, f. Ex. C-dur, G-dur, A-moll, E-moll osv. Paralleltonearter kalder man de Dur- eller Moll-Tonearter, som har samme Fortegn, f. Ex. C-dur og A-moll, F-dur og D-moll, D-dur og H-moll osv. — Tonekjøn. Tidligere havde man tre Tonekjøn, nemlig det diatoniske, kromatiske og énharmoniske; nu forstaar man ved Tonekjøn kun det førstnævnte, der indbefatter Durkjønnet og Mollkjønnet. Se forøvr. Art. Dur og Moll. — Tonemaaler, et Instrument, hvorved man maaler Tonernes Høide ved at beregne Antallet af deres Svingninger. — Tonesystem, Fællesbetegnelse for alt, hvad der angaar Tonerne og deres indbyrdes Forhold. Det nyere Tonesystem, som er bygget paa Oktavinddelingen, og hvis indre Ordning betinges af Tonekjønnene Dur og Moll, omfatter over 100 Toner.

Tonekunsten (Musik), den Kunst at forbinde og sammenstille forskjellige Toner saaledes, at de tilsammen danner en harmonisk Helhed. Tonekunstens væsentligste Elementer er Melodi, Harmoni og Rhytmus, og man skjelner mellem den theoretiske og den praktiske Tonekunst; til den første henregnes bl. a. Akustik, og til den sidste Komposition og Udførelse. Tonekunstens Anvendelse i de forskjellige Øiemed er given forskjellige Betegnelser; man taler saaledes om Vokalmusik, Instrumentalmusik, om Kirke-, Theater- og Kammermusik osv. I de forskjellige Lande har Tonekunsten udviklet sig derhen, at den for en Del har faaet

et vist nationalt Særpræg; saaledes nævner man fransk, italiensk, tysk Musik osv. — Tonekunsten er som de øvrige skjønne Kunster meget gammel, og man kan forfølge dens Spor lige op i den graa Oldtid. De gammelægyptiske Grave bærer Vidnesbyrd om, at den tidlig har været dyrket blandt Ægypterne, og allerede i 1 Mos. 4, 21 omtales Jubal som „Fader til alle dem, der legede paa Harpe og Orgel". Hos Jøderne synes Tonekunsten at have fundet ivrige Dyrkere, og den jødiske Musik, som fornemmelig benyttedes ved Tempeltjenesten, stod vistnok i sin høieste Flor paa Salomos Tid. Fra Ægypten udbredte Sangen sig for denne Kunst til Grækenland og derfra til Rom. De kristne Menigheder, som stiftedes i det romerske Rige, indførte Tonekunsten ved sin Gudstjeneste, og Biskop Ambrosius i Mailand (s. d.) gav 368 den saakaldte Vexelsang i Kirken en ordnet Form. I Tidernes Løb har Tonekunsten oftere delt Skjebne med de øvrige skjønne Kunster deri, at den ved at moderniseres og fremtvinges paa en søgt Maade ofte blev forvandlet til Unatur. Men der er altid fremstaaet Mænd, som har magtet at hævde dens Rang, og blandt dens Dyrkere findes et betydeligt Antal verdensberømte Navne. Tonekunstens forskjellige Udviklingsstadier fra Middelalderen og indtil vore Dage er af den berømte tyske Musikhistoriker Kiesewetter delt i 20 Afsnit, af hvilke 1) (første Afsnit) omfatter det 10de Aarh., og hvis mest fremragende Repræsentant paa dette Omraade var Hucbald (d. 930). I den Tid gjordes de første Forsøg paa en samtidig Forbindelse af Tonerne; 2) det 11te Aarh., i hvilket der indførtes et forbedret Liniesystem (s. d.) og en simplificeret Undervisningsmethode, til hvilket Guido af Arezzo (s. d.) fornemmelig bidrog; 3) det 12te Aarh., da den første Begyndelse gjordes til Mensuralsang og Mensuralnoder (se Mensur); 4) det 13de Aarh., i hvilket Mensuraltheorien nærmere udvikledes. Ligeledes begyndte man at studere Kontrapunkt. Denne Udvikling fortsattes ogsaa i det følgende Tidsrum 5), som indbefatter Tiden fra 1300—1380. De mest fremragende Tonekunstnere paa den Tid var Franco af Köln, Marchettus af Padua og Joannes de Muris; 6) (1380—1450) fremstod den saakaldte ældre eller første nederlandske Musikskole, Mensuralsystemet opnaaede fuld Udvikling, ligesom Læren om Kontrapunkt naaede frem til større Klarhed. Dette blev i endnu høiere Grad Tilfældet under den anden nederlandske Skoles Tid 7) (1450—80), da man opfandt de saakaldte kunstige Satsfigurer. Under de to følgende Afsnit, 8 og 9 (1480—1520 og 1520—60) stod den nederlandske Skole i sin høieste Blomstring og var i bogstavelig Forstand den toneangivende i Europa. De mest fremragende Størrelser paa Musikens Omraade var Josquin des Prés og Hadrian Willaert. Tyskland, Frankrige og Italien begyndte nu at komme efter og kan i det sidst nævnte Tidsrum opvise flere dygtige Tonekunstnere. De mest brugelige Musikinstrumenter var Violin, Skalmei, Fløite, Horn, Trompet, Basun, Orgel og Luth; 10) (1560—1600). Den nederlandske Tonekunst begyndte nu at træde i Skyggen for den italienske, idet den venetianske og den romerske Musikskole erhvervede sig almindeligt Ry. Især fik Kirkemusiken et mægtigt Fremstød ved de geniale Komponister Palestrina og Orlando di Lasso, hvilken sidste kan betragtes som den hendøende nederlandske Skoles mest fremragende Tonekunstner. Ogsaa den protestantiske Kirkemusik tog i denne Tid et betydeligt Opsving, fornemmelig ved Heinrich Schütz, Agricola, Senfl, J. Walther, Leo Hassler og Prætorius; 11) (1600—1640) er Tidsrummet for Fremtrædelsen af den dramatiske Tonekunst, som endmere udvikledes i den følgende Periode, 12) (1640—80). Da indførtes Strygeinstrumenter ved Kirkemusiken, samtidig med, at de modtog Forbedringer, og flerstemmige Instrumentalstykker, som Symfonier, opførtes. Under 13de og 14de Periode (1680—1725 og 1725—60) stod den neapolitanske og den nyere venetianske Skole i sin Blomstring; deres mest fremtrædende Repræsentanter er Scarlatti (Neapel) og Lotti (Venedig). Den dramatiske Musik og Resitativet tog især betydeligt Opsving, ligeaa Instrumentalmusiken, og ved Operaen indførtes Blæseinstrumenter. Af sidstnævnte Periodes fremragende Tonekunstnere bør nævnes Italienerne Porpora, Pergolese, Traetta, Sacchini m. fl., Tyskerne G. Fr. Händel og Johan Sebastian Bach, som i høi Grad fremhjalp Kirkemusiken, samt Englænderen H. Purcell. I den 15de Periode (1760—80) fremstod den franske Opera comique, og i den følgende; 16) (1780—1800) den wienske Skole, ligesom den nationaltyske Opera naaede frem til stor Anseelse. Dette Tidsrum har ogsaa verdensberømte Navne at fremvise, saasom Haydn, Mozart, Cherubini, Abbed Vogler, Salieri m. fl., 17) (1800—1830). I dette Tidsrum naaede Instrumentalmusiken sin største Høide (Symfonier, Kvartetter, Konserter, Klavérsonater), fornemmelig ved Beethoven. Af andre fremragende Komponister, der levede omtrent samtidig med Beethoven, kan nævnes Tyskerne Weigl og Winter, Franskmanden Boieldieu samt Italienerne Spontini og Rossini. Den tysk-romantiske Opera havde desuden Mænd som Spohr og von Weber at fremvise, ligesom Meyerbeer grundede den nye franske Opera; desuden gav Chopin Klavérmusiken et mægtigt Fremstød. Den 19de Periode (1840—50) er den nyromantiske Musikskoles Blomstringstid, og den grundlagdes af Mænd som Mendelssohn-Bartholdy, Schumann, Liszt m. fl. 20de Periode omfatter Tidsrummet fra 1850 til vore Dage. I denne Tid har den saakaldte nytyske Skole især hævet sig høit, og dens mest fremtrædende Repræsentant paa det dramatiske Omraade er Richard Wagner. Af andre Tonekunstnere og Virtuoser i vort Aarhundredes sidste Halvdel har Davis, Bülow, Saint-Saëns, Rubenstein, Sarasate m. fl. erhvervet sig et berømt Navn. Et eget Standpunkt inden Tonekunstnernes Række indtager Operettekomponisten Offenbach, hvis noget i det burleske faldende Kompositioner har været Gjenstand for de mest modsigende Domme. — Af norske Tonekunstnere har kun faa erhvervet sig et europæisk Navn, navnlig Ole Bull, Edvard Grieg og Johan Svensen; af andre mere fremragende kan nævnes Karl Arnold, Johan Conradi, Ludvig Mathias Lindeman, Olavus Grøndahl, Halfdan Kjerulf, Richard Nordraak, Waldemar Thrane, Christian Teilman, F. A. Reissiger, Otto Winter-Hjelm, Ole Olsen, Martin Udbye, Fru Agathe Grøndahl (f. Backer), Fru Erika Nissen (f. Lie), Chr. Cappelen, Thom.

Telleſſen, Joh. Selmer, Chr. Sinding, Edm. Neupert og Joh. D. Behrens. Smln. forøvr. Art. Harmoni, Linieſyſtem, Lyd og Rhytmus.

Tonga, ſe Venſkabsøerne.

Tonika, ſe Grundtone.

Toniſke Midler, ſtyrkende, ſammentrækkende Lægemidler.

Tonkabønner, Frøene af Dipterix odorata, et i Mellemamerika voxende Træ af Bælgplanternes Familie; det bliver indtil 25 m. høit og har ſtore, finnede Blade og violette Blomſter. Frøene har en tynd, ſort Skal og en graabrun Kjærne; de lugter behageligt, har en krydret Smag og anvendes i Parfumerierne og til at give Snustobak en bedre Lugt ſamt til Tobaksſauce. Det vellugtende Stof, Cumarin, blev opdaget 1820.

Tonkin eller **Tongking**, den nordøſtlige Del af Anam (ſ. d.), ved Tonkingolfen, en Del af det Sydkineſiſke Hav.

Tonſur, Kronragning, den Ragning af Issen, ſom de katholſke Geiſtlige maa foretage. Den finder ſædvanlig Sted ved Preſtevielſen.

Tontryk, den Fremgangsmaade, hvorved Bog- eller Stentrykarbeider i ſin Helhed eller paa enkelte Steder trykkes med mat Farve ved Hjelp af Sten-, Træ- eller Metalplader.

Tooke (udt. Tuk), Thomas, engelſk Nationaløkonom, f. 1774, d. 1858, var en af dem, ſom ihærdigt kjæmpede for Frihandelsſyſtemet. Som Forfatter har han bl. a. ſkrevet det omfangsrige Verk „Handelens og Priſernes Hiſtorie fra 1792".

Topas, en Ædelſten, fordetmeſte af gul Farve, men ſom ogſaa, ſkjønt ſjelden, forekommer i blaa, grønne eller røde, ogſaa vandklare Varieteter. Den er glinſende og gjennemſigtig og ſtaar i Haardhed næſt efter Diamanten og Safiren. Den findes i Braſilien, Æthiopien, Sibirien, Auſtralien, Sachſen o. ſt. St. og ſlibes til Smykker.

Topdal, et betydeligt Dalſtrøg i Liſter og Mandals Amt. Dalen gjennemſtrømmes af Topdalselv, ſom løber ud fra Bærevandet i Sætersdalen, gaar mod Syd og falder i Topdalsfjord, ſtrax østenfor Kriſtianſand. I ſit Løb gaar den gjennem flere Indſjøer og optager Bielve fra begge Sider. Dens ſamlede Længde er 135 km.

Topeka, Hovedſtad i Staten Kanſas Nordamerika, ved Floden Kanſas, med 15,500 Indb.

Topelius, Zakarias, anſet finſk-ſvenſk Digter, f. 1818, blev 1852 Lektor i Waſa og 1863 Profeſſor ved Univerſitetet i Helſingfors i finſk, ruſſiſk og nordiſk Hiſtorie. Det er fornemmelig ſom Lyriker, han har vundet et anſet Navn, og hans Digte er baade med Hensyn til Indhold og Form noget af det bedſte, den ſvenſke Literatur har frembragt. Af hans Digtſamlinger kan nævnes „Ljungblommor", „Sånger" og „Nya Blad". Som Dramatiker og Novelliſt har han ogſaa forſøgt ſig med Held, og blandt hans Skuespil ſtaar „Efter femtio år" øverſt. Hans Novelle „Feltskärens berettelser" er overalt bleven modtagen med Bifald; den indeholder livlige Skildringer af Finlands Hiſtorie. Som Forfatter af Børnebøger er han bleven i høi Grad populær. Hans Fortællinger og Smaadigte for Børn udmærker ſig ved dyb Religioſitet, ſædelig Renhed og Fædrelandskjærlighed ſamt ved barnlig Naivitet og ſtor poetiſk Skjønhed. De fleſte af dem er udgivne ſamlede i 4 Bind under Titel: „Läsning för barn".

Topete, Juan Battiſta, ſpanſk Admiral og Statsmand, f. 1821, d. 1885, indtraadte 14 Aar gammel i Marinen og ſteg temmelig raſkt til Fregatkaptein. 1860 anſattes han ſom Generalmajor ved den Flaade, ſom ſendtes mod Marokko, gik 1866 ſom Kontreadmiral til Chili og Peru og udmærkede ſig paa begge Steder. Efter Iſabellas Fordrivelſe blev Topete Marineminiſter i den nye Regjering, men gik af 1871. 1874 var han igjen en kort Tid Marineminiſter, men trak ſig derpaa tilbage fra det offentlige Liv.

Topik, Fordeling i Fag, i Talerkunſten at udfinde de Beviſer og Grunde, ſom kan anføres om en Gjenſtand eller Sag. — Topiſke Midler, i Lægekunſten iſær udvortes Lægemidler, ſom anvendes paa ſelve det lidende Sted.

Topinambur eller **Jordæble** (Helianthus tuberosus), en i Nordamerika hjemmehørende Plante af Solſikkefamilien, med røde Rodknoller, ſom ligner Poteter og anvendes ſom diſſe; den har indtil 2 m. høi Stilk med en Mængde Blade. Den dyrkes nu hyppig i Mellemeuropa, da baade Planten og Knollerne afgiver et fortrinligt Kreaturfoder, og paa Grund af ſin Størrelſe og Bladrigdom giver den en rig Høſt.

Toplom (Podiceps), Fugl af Dykkernes Familie, med lange Tæer, ſom er kantede med en bred, ufliget Hinde. De er raſke Dykkere, ſom lever af Fiſk, Inſekter og Vandplanter. Fjerdragten er oventil ſort eller ſortbrun, nedentil hvid, Næbbet langt, Kroppen ſlank. Den forekommer ſjelden i Norge.

Topmeiſe, ſe Meiſer.

Topografi, Stedsbeſkrivelſe, fuldſtændig Optegnelſe af, hvad der er at ſige om eller mærke ved et Sted (en By, en Landsbygd oſv.), med Angivelſe af Bjerge, Veie, Vandløb, Bebyggelſe m. m. I Militærvidenſkaben er Topografien iſær af Betydning, hvorfor man i alle Lande nu lader Officérer og andre optage Karter og affatte Beſkrivelſer over Landets forſkjellige Egne.

Toppunkt, i Geometrien det Punkt, hvor en Vinkels to Linier forener ſig. — Topvinkler, to Vinkler, af hvilke den enes Ben er Forlængelſen af den andens.

Topſkarv, ſe Skarv.

Topſnegl (Trochus), Sneglelſægt af de Kamgjælledes Orden, med lavt, kegleformet Skal, ſom har en temmelig vid Aabning. De forekommer iſær i de varme Have.

Topſoe, Vilhelm, danſk Forfatter, f. 1840, d. 1881, tog 1865 juridiſk Examen og blev kort efter Medarbeider i og 1872 Redaktør af „Dagbladet". Han har ſkrevet „Fra Nordamerika", en Reiſeſkildring, ſom gjorde megen Lykke, „Jaſon med det gyldne Skind", „Nutidsbilleder" ſamt „Politiſke Portrætſtudier".

Torden, den Lyd, ſom ledſager Lynet. Derſom Jagttageren befinder ſig i Nærheden af Lynſtraalen, høres Tordenen ſom et enkelt ſkarpt Smeld næſten umiddelbart efter Lynet, i større Afſtande derimod ſom en rullende eller dronende Lyd, der følger ſaa meget ſenere efter Lynet jo større Afſtanden er. Dette har ſin Grund deri, at Lyden forplanter ſig ulige langſommere end Lyſet. Tordenen opkommer derved, at Lynſtraalen først opvarmer og udvider Luften, ſom dernæſt igjen hurtigt afkjøles og ammentrækkes, hvilket atter igjen med-

fører en pludselig Tilstrømning af den omgivende Luft. Det er med andre Ord de med stor Kraft sammenstødende Luftmasser, der ligesom slaar mod hinanden. Tordenveir ledsages gjerne af stærk Nedbør i Form af Regn eller Hagl. Se forøvrigt Art. Lyn.

Tordenskjold, Peder Jansen, en af Nordens berømteste Sjøhelte, hed oprindelig Wessel, f. 1691 i Trondhjem, hvor Faderen var Raadmand. Det var Forældrenes Mening at lade ham studere, men da han viste afgjort Ulyst derfor, blev han sat i Skrædderlære. Dette Liv behagede imidlertid ikke den viltre Gut, hvorfor han løb fra sin Mester og fik Leilighed til at komme til Kjøbenhavn. Her var han først Opvarter hos Konfessionarius Peder Jespersen, men hans ubetvingelige Lyst til Sjølivet gjorde, at han af alle Kræfter stræbte efter at faa dette Ønske opfyldt, og i en Alder af 15 Aar lykkedes det ham at blive optagen som Lærling ved Holmen. 1707 gjorde han sin første Sjøreise til Guineakysten; derpaa gik han til Vestindien og viste sig paa disse Reiser saa dygtig og skikket for Sjølivet, at han ved sin Hjemkomst 1709 blev befordret til Sjøkadet. Som saadan gik han paa en ny Langreise; Skibet, som han før med, blev 1710 nødt til at lægge op i Bergen, da der paany var udbrudt Krig mellem Danmark og Sverige. Fra Bergen tog han tilfods til Kristiania, hvor hans kjække, freidige Optræden saaledes imponerede Statholder Løvendal, at denne trods hans Ungdom gav ham Kommandoen over et lidet armeret Skib „Ormen". Fra nu af udførte han en Række eventyrlige Bedrifter. Han opbragte de svenske Handelsskibe, jagede og slog de fiendtlige Krydsere, viste sig pludselig der, hvor man mindst anede hans Nærværelse, og blev snart en Skræk for de svenske Kyster. Næsten altid havde han at gjøre med en overlegen Fiende, men hans Snarraadighed, Mod og Forvovenhed reddede ham altid ud af enhver Knibe. Efter i nogen Tid at have ført „Ormen", fik han Kommandoen over den lille Fregat „Løvendals Galei". Med denne fortsatte han sin Krig paa egen Haand, bragte altid hurtige og paalidelige Efterretninger og forstod i en utrolig Grad at føre Fienden bag Lyset og drage Fordel af hans mulige Feilgreb. I Slaget under Rügen 1712, hvor den danske Admiral Gyldenløve ødelagde en svensk Flaade, deltog Wessel med Udmærkelse og blev derfor forfremmet til Kapteinløitnant; tre Aar senere kjæmpede han som Kaptein i Sjøslaget paa Kolbergheide og erobrede her en stor svensk Fregat „Hvita Örn". Aaret efter adledes han under Navnet Tordenskjold, og nogle Maaneder senere udførte han en glimrende Stordaad, idet han med kun 7 Skibe gik ind i Dynekilen (s. d.), angreb den svenske Transportflaade paa 44 Skibe og dels ødelagde, dels erobrede den. Herved gjorde han det umuligt for Karl den tolvte at bemægtige sig Fredrikshald, og Fredrik den fjerde udnævnte ham for denne Daad til Kommandør. Hans hurtige Befordring skaffede ham imidlertid mange Misundere, og da han 1717 forgjeves angreb en overlegen svensk Flaade i Göteborg og ligeledes foretog et mislykket Forsøg mod Strömstad, benyttede hans Fiender sig heraf til at faa frataget ham hans Kommando. Da han næste Aar overbragte den danske Konge Efterretningen om Karl den tolvtes Død, udnævntes han til Kontreadmiral (Schoutbynacht). Sommeren 1719 udførte han sin anden Stordaad, idet han erobrede Marstrand og Fæstningen Karlsten, der hidtil var bleven betragtet som uindtagelig. Ved List skaffede han sig, forklædt som Fisker, personlig Adgang til Byen, hvorved han fik Leilighed til at udspeide Fiendens Forsvarsanstalter, besatte derpaa Byen og lod de samme Soldater efterhaanden opstille paa forskjellige Steder, saa det fik Udseende af, at han raadede over en anselig Krigsmagt. Fæstningens Kommandant, den tyske Oberst Dankwart, lod sig heraf skræmme til at rømme Fæstningen, hvorfor han kort efter blev dødsdømt og skudt. Efter denne Seier udnævntes Tordenskjold til Viceadmiral. Nogle Maaneder senere ødelagde han en svensk Flaade i Ny-Elfsborgs Havn, hvilket var hans sidste Krigsbedrift, da der kort efter sluttedes Fred mellem Danmark og Sverige. Efter Fredsslutningen begav Tordenskjold sig paa en Udenlandsreise, men endte allerede (12te Novbr. 1720) i Hannover sit daabrige Liv, idet han faldt i en Duel med den svenske Oberst Stahl. Hans Lig bragtes til Kjøbenhavn og bisattes i Holmens Kirke. — Tordenskjolds glimrende, ofte eneståaende Bedrifter og mageløse Held synes ikke at have været Frugterne af dybt udtænkte Planer og klogtigt anstillede Beregninger; han fulgte vistnok mere den øieblikkelige Indskydelse. Men en engang fattet Plan forfulgte han til det yderste, og hans uidunderlige Snarraadighed, hans Dristighed, Tapperhed og sjeldne Evne til at føre sig enhver indtræffende Omstændighed til Nytte, gjorde, at hans Vovestykker i Regelen lykkedes. Som Lynet kunde han pludselig kaste sig over den intet anende Fiende og forsvandt ligesaa hurtig igjen, for om kort Tid atter at slaa ned paa Steder, hvor man mindst ventede ham. Hans Bedrifter er oftere af norske og danske Digtere blevne poetisk behandlede.

Tordyvel eller **Skarnbasse** (Scarabæus stercorarius), Insekt af de Helvingedækkedes Orden og de Bladhornedes Familie, er sort med grønagtig Glans og furede Vingedækker. Om Aftenen flyver den om og høres i lang Afstand paa den surrende Lyd, den giver fra sig. Den graver Gange i Jorden, hvor dens Larver opholder sig. Tordyvelen forekommer overalt i Norge og kaldes paa flere Steder Muldoxe.

Toreador, i Spanien Benævnelse paa Tyrefegterne tilhest. — Torero, Tyrefegter tilfods.

Torell, Otto Martin, svensk Naturforsker, f. 1828, studerede Medicin og Naturvidenskab i Lund og foretog 1856 og 1857 Reiser til Schweiz og Island for at studere Isbrædannelsen m. m. Næste Aar tog han medicinsk Embedseramen og gjorde derpaa med et af ham selv udrustet Skib i Følge med Nordenskiöld en Tur til Spitsbergen. 1859 undersøgte han Grønlands Indlandsis og gik 1861 paa en ny Spitsbergensreise, ogsaa denne Gang i Selskab med Nordenskiöld. 1866 blev han Professor i Zoologi og Geologi ved Lunds Universitet og 1871 Chef for den geologiske Undersøgelse i Sverige.

Toreutik, Kunstdreining, Arbeide i Elfenben; Skulptur i Metaller; Billedskjærer- og Billedstøberkunst.

Torfesen, sædvanlig kaldet Torfæus, Thormod (isl. Þormodr Torfason), norsk Oldgranſker, f. 1636 paa Den Engø udenfor Reykjavik i Island, d. 1719 paa Gaarden Stangeland ved Karmsund, tog 1657 theologisk Examen ved Kjøbenhavns Universitet og overdroges 1660 Oversættelsen af islandske Oldskrifter. 1662 sendtes han til Island for at samle gamle islandske Manuskripter og overvintrede paa Skalholt, hvor det antages han har skrevet Størstedelen af „Series Dynastarum et Regum Daniæ". 1664 udnævntes han til Kæmmererer (Stiftamtskriver) i Stavanger Stift, men fratraadte 1667 dette Embede og blev kongelig Antikvarius. Paa en Hjemreise fra Island 1671 kom han til at begaa et Drab, idet han værgede sig mod et forment Mordattentat, og mistede paa Grund deraf sit Embede. I flere Aar havde han boet paa forannævnte Gaard Stangeland, som han eiede, og hvor han skrev Størstedelen af sine videnskabelige Verker. 1682 blev han kongelig Historiograf. Hans vigtigste Arbeider er foruden det ovenfor anførte: „Grønlandia antiqva", „De rebus gestis Færøensium" og „Historia rerum Norvegicarum" (4 Bd. Fol.), hvilket sidste er hans Hovedverk. Torfesens historiske Arbeider vidner om Lærdom, Flid og Stræben efter at finde Sandheden.

Torgau, befæstet By i den preussiske Provins Sachsen, ved Floden Elben, med 11,000 Indb. Fredrik den anden seirede her 1760 over Østerrigerne.

Torget, Ø i Brønø Præstegjeld, bekjendt af det mærkelige Fjeld Torghatten, som set i nogen Fraſtand har megen Lighed med en rundpullet Hat. Gjennem Fjeldet gaar et Hul, som tydelig kan sees fra Havet, 163 m. langt, 19—62 m. høit og 11—27 m. bredt. — Torget har i tidligere Tider havt flere anſete Beboere, deriblandt Thorolf Kveldulfsſøn (ſ. d.)

Torlonia, romerſk Fyrſtefamilie og Bankierslægt. Den meſt bekjendte af Slægten er Alessandro Torlonia, f. 1800, som især har gjort sig fortjent ved Iverksættelsen af en stor Del almennyttige Foretagender.

Tormentilrod (Radix Tormentillæ), Roden af Potentilla Tormentilla, som tilhører de Frikronedes Orden, med tynd, opret Stilk og gule Blomster. Rodstokken er indtil 8 cm. lang, knudret og indvendig rød af Farve; den indeholder bl. a. flere Slags Syrer og anvendes i Medicinen samt til Blækpulver.

Torna, Komitat i Ungarn, 618 km.² stort, med 23,500 Indb.

Tornados, ſp., frygtelig voldsomme Hvirvelvinde i Regntiden mellem Vendekredsene; de hjemsøger ofte de varme Jordstrøg, som Vestindien, Vestafrika o. ſl. St., og anretter store Ødelæggelser. Smlgn. Art. Cyklon og Tyfon.

Tornblad (Ulex europæus), Plante af de Erteblomſtredes Familie, en indtil 2 m. høi Buſk, med sylformede Blade, som i Spidsen har stikkende Torne. Den dyrkes paa flere Steder i Storbritannien som Kvægfoder.

Torne (Spina), spidse, sylformede Udvexter, som forekommer paa forskjellige Planters Stammer, Grene eller Blade. Af saadanne tornebærende Planter kan nævnes Roser, Tidsel, Kristtorn, Hvidtorn m. fl. (ſ. d. Art.).

Torneå, 1) By i Finland, ved Torneåelvens Udløb i den Botniske Bugt, med 900 Indb. og Handel med Trælast. 2) Grændseſlod mellem Sverige og Finland, 480 km. lang. Den løber ud fra Indsjøen Torneå Træsk paa Grændsen mellem Norge og Sverige, optager flere Bielve, hvoriblandt Muonia, gaar først mod Sydost og derpaa mod Syd og falder i den Botniske Bugt.

Tornirisk, se Irisk.

Torniſter eller **Tornyster**, Lædersæk, Badsæk, Soldaterranſel.

Tornskrike eller **Varsler** (Lanius excubitor), Art af Sangfuglenes Orden og de Tandnæbbedes Familie, med stærkt sammentrykt, i en Krog endende Næb, askeblaa Overkrop og hvid Bug samt sort Hale med hvid Spids. Den forekommer overalt i Europa saavel i Skove som paa aaben Mark og lever af Insekter og mindre Fugle.

Toro, By i den spanske Provins Leon, med 9,000 Indb.

Toronto, By i Kanada, ved Ontariosjøen, med 71,000 Indb. Den har flere prægtige offentlige Bygninger, 78 Kirker og Kapeller og anſees for en af Nordamerikas skjønneste Byer. Handelen er af megen Betydning, især med Kornvarer.

Torpedo (efter Zitteraalenes latinske Navn Torpedo), Undervandsmine, bestemt til Ødelæggelse af fiendtlige Stibe. Man skjelner mellem pasſive eller defenſive (fastliggende) Sjøminer og aktive eller offenſive (bevægelige) Miner (Torpedoer, som nu fædvanlig er Benævnelsen paa det hele). Sjøminen nedsænkes eller forankres og antændes, saasnart en Fiende befinder sig lige over den; Offensiv-Torpedoen bugseres til det Sted, hvor den skal virke, eller sendes afsted mod sit Maal, hvilket sker ved Drivkraft, anbragt i den selv. Den inddeles i Stangtorpedoer, Bugsér- eller Slæbetorpedoer og selvbevægende Torpedoer. Sprængstoffet bringes til at explodere i det Øieblik, Torpedoen berører den Gjenstand, mod hvilken den er sendt, enten ved en Tændsats eller ved Elektricitet. Stangtorpedoen fæstes paa en Stang og stikkes ud fra Forenden af det Fartøi, som skal anbringe den, hvorfor dette maa gaa lige ind paa Fienden. Slæbetorpedoen bugseres ved en Line efter Fartøiet og er indrettet saaledes, at den baade holder sig i den Dybde, man ønsker, og tillige styrer ud i en vis Afstand fra Fartøiets Kjølvand, saa at dette ikke behøver at gaa Fienden saa nær ind paa Livet for at faa Minen til at naa sit Maal. De selvbevægende Torpedoer, som vistnok er de mest praktiske, er cigarformede Metalcylindre, som fører Sprængladningen i Forenden og bagtil har en Skrue, som driver dem frem. Drivkraften, som befinder sig i Midten, bestaar i Regelen af fortættet Luft, der ved Torpedoens Udskydning slippes til Maskinen, hvilken sætter Skruen i Bevægelse med en Fart af indtil 26 Knob. Disse Torpedoer føres af et saakaldt Torpedofartøi, der er indrettet saaledes, at man under Vandet i en vis Afstand fra den Gjenstand, man vil ramme (indtil 800 m.), kan udskyde dem en for en, hvorefter deres egen Drivkraft fører dem til Maalet. Udskydningen fra Fartøiet foregaar som Regel ved Hjelp af sammenpresset Luft gjennem et kanonlignende Rør, men tillige ved Krudt. Torpedoen udslynges ogsaa fra et Apparat, bestaaende af fire ligeløbende

Skinner, sammenholdte ved nogle Metalringe; ved den sidste Fremgangsmaade hænges den udenbords paa Fartøiet og nedsænkes først undervands, naar den skal affendes, hvilket sker ved dens egen Drivkraft. Som Sprængstof anvendes fordetmeste Krudt eller Skydebomuld. — Torpedoens Opfindelse tilhører den nyere Tid. Idéen til den udgik oprindelig fra Hollænderen van Drebbel, som 1624 fremkom med Forslag om at lade en med en Mine forsynet Baad angribe et fiendtligt Skib undervands. Hans Plan vandt dog intet Bifald, og Forsøgene hermed synes at være opgivne, indtil 1776, da Amerikaneren Bushnell konstruerede en Undervands-Torpedobaad uden dog at opnaa noget praktisk Resultat. Robert Fulton (s. d.) optog Idéen, men heller ikke han formaaede at bringe noget ud af det nye Krigsvaaben. Først under den nordamerikanske Borgerkrig kom Torpedoen til praktisk Anvendelse, idet Sydstaterne, som led meget af Nordstaternes overlegne Sjømagt, konstruerede en Stangtorpedo og gav den den nu overalt anvendte Form. Men det varede endnu en Tid, førend man opfandt en Maade, hvorpaa Torpedoen med mindre Fare lod sig haandtere, idet de under den nævnte Krig benyttede ofte var ligesaa farlige for Angriberen som for den Angrebne. Under den russisk-tyrkiske Krig 1877—78 kom Stangtorpedoen hyppig til Anvendelse af Russerne, som ikke i Sortehavet havde nogen Sjømagt at stille op mod den tyrkiske Flaade, samt ligeledes under Frankriges Konflikt med Kina, og ved begge Leiligheder viste dette hidtil lidet prøvede Vaaben sig adskillig virksomt. Slæbetorpedoen skriver sig fra en nyere Tid end den ovenfor omtalte; det lykkedes først i Slutningen af 60aarene Englænderen Kaptein Harvey at give den en praktisk Konstruktion, men man har hidtil ikke udrettet noget af Betydning med den. Den har dog den Fordel fremfor Stangtorpedoen, at Angriberen ikke behøver at løbe lige ind paa Fienden for at faa sin Mine til at virke. Den selvbevægende Torpedo er den fuldkomneste af de hidtil kjendte Former og vil vistnok ganske fortrænge de andre. Tre Opfindere har især experimenteret med den, nemlig Amerikaneren Lay, Svensken John Ericsson og Englænderen Whitehead; af disse har den sidste ubetinget været heldigst i Opgavens Løsning, da den Whiteheadske Torpedo udmærker sig fremfor de andre i flere Henseender, bl. a. ved sin betydelige Fart. Paa Grund af den korte Tid, som er hengaaet siden den fik sin nuværende Konstruktion, har der været liden Anledning til at prøve dens Egenskaber i Krig, men de anstillede Forsøg har godtgjort dens Fortrinlighed, hvorfor Sjømagterne har lagt ivrig an paa at anskaffe sig den. — Det norske Sjøforsvar har ogsaa en Torpedoafdeling, som sorterer under Marine-Kommandoen og bestyres af en særskilt Chef med 3 andre Sjøofficerer som assisterende. Marinen eier flere Torpedobaade, byggede udelukkende for dette Brug, og aarlig foretages der Torpedoøvelser, hvortil der af Statskassen bevilges en særskilt Sum, 1886 20,000 Kroner.

Torpiditet, Lemmernes Stivnen, Følesløshed, Lamhed, Dorskhed, Svækkelse.

Torquay (udt. Torka), By i det engelske Grevskab Devon, ved en Bugt af Kanalen, med 22,000 Indb. Den er berømt for sin milde, behagelige Luft og har stærkt besøgte Sjøbade.

Torquemada, Thomas de, jesuitisk Generalinkvisitor i Spanien, f. 1420, d. 1498, var af jødisk Herkomst og traadte ind i Dominikanerordenen. 1483 tiltraadte han sit ovennævnte Embede og rasede nu som den blodtørstigste Tyran mod de saakaldte Kjættere. Især lod han sin Grusomhed gaa ud over Jøderne, som han 1492 aldeles fordrev fra Spanien. Flere tusen Mennesker lod han lide Døden paa Baalet, og mangfoldige flere var de, som dømtes til livsvarigt Fængsel.

Torrearsa, Vincent Ferdinand, italiensk Statsmand, f. 1808, ansattes ved Toldetaten i Palermo og sluttede sig 1848 til Frihedsbevægelsen. Efter dennes Undertrykkelse flygtede han til Sardinien, tog Parti for Garibaldi under dennes Frihedskamp og var en Tid Statssekretær paa Sicilien. Senere blev han Medlem af det italienske Deputeretkammer, derefter indvalgtes han i Senatet, hvis Præsident han blev.

Torre dell'Annunciata, By ved Neapelbugten i Syditalien, med 18,000 Indb. og livlig Handel samt Fabrikation af Vaaben og Krudt.

Torre del Greco, By i Syditalien, lige ved Foden af Vesuv, med 19,000 Indb. og Handel med Vin og Koraller. 1794 og 1872 led den betydeligt ved Lavastrømme fra Vesuv.

Torre Haute, d. s. s. Terre Haute (s. d.).

Torrel, William, engelsk Guldsmed og Billedhugger, levede i det 13de Aarh. og udførte flere Mindesmærker, som alle vidner om hans udprægede Kunstsans. Af hans Arbeider kan nævnes Henrik den tredies og Dronning Eleonoras Gravmæler.

Torrenssjø, en 6,200 km.² stor Indsjø i Sydaustralien, danner i den tørre Aarstid fordetmeste kun en grund Saltsump.

Torresstrædet, Sundet mellem Nyguinea og Australiens Nordspids, er 185 km. bredt og opdagedes 1606 af den spanske Sjøfarende Torres.

Torricelli, Evangelista, italiensk Filosof og Mathematiker, f. 1608, d. 1647, blev 1642 Professor i Florens. Han er især bekjendt som Barometrets Opfinder.

Torrigiano, Pietro, italiensk Billedhugger, f. 1472, d. 1522, uddannede sig under Bertholdo og gik, efter at have arbeidet en Tid i Rom, til England, hvor han udførte Henrik den syvendes prægtige Gravmæle, og derpaa til Spanien. Hans Statue af den hellige Hieronymus (i Sevilla) er en af Billedhuggerkunstens skjønneste Frembringelser.

Torrisdalselv, d. s. s. Otterelv (s. d.).

Torschok, By i det russiske Guvernement Tver, med 15,200 Indb. og Læderindustri samt Handel med Korn.

Torsion af overskaarne Aarer udføres ved, at man med et Instrument, den saakaldte Torsionspincét, griber om Aarens Ender og snor den flere Gange om sig selv.

Torsk (Gadus morrhua), holl. Kabliau, Fisk af de Strubefinnedes Orden, med stort Hoved, langstrakt Krop, hvis Hud er besat med smaa, bløde Skjæl, og 7 Straaler i Gjællehuden. Munden har flere Rader spidse Tænder, og under Hagen findes en Skjægtraad. Torsken har tre Rygfinner, to Gatborfinner, og Bugfinnerne sidder foran

Bryſtfinnerne. Dens Farve varierer betydeligt efter Alder og Opholdsſted; ſaaledes er den Torſk, ſom holder til paa Lerbund, lys- eller ſortgraa paa Ryggen og gulagtig paa Siderne, overalt beſaaet med lyſere eller mørkere Pletter; den opholder ſig fornemmelig blandt Havplanter (Tare, oſv.), er ofte ſmukt rødbrun, Bugen lyſere, tildels hvid. Torſken forekommer overalt i de nordlige Have og er en af de vigtigſte Fiſkearter. Iſær under Legetiden ſamler den ſig i talløſe Stimer og ſøger hen til viſſe Legepladſe. Den er en graadig Rovfiſk og er af den Grund let at fange med Krog; dens Føde beſtaar fornemmelig i Smaafiſk (Sild, Lodde, Sil oſv.), Krebsdyr, Bløddyr og ſtørre Fiſkes Yngel, og den ſparer heller ikke ſit eget Afkom. Dette er viſtnok en af Hovedaarſagerne til, at den ikke forekommer i endnu ſtørre Mængder, da dens Frugtbarhed er overordentlig; en voxen Torſk kan ſaaledes indeholde 8—9 Millioner Rogn korn. Dens Legetid indtræffer i Februar og Marts, og til denne Tid indfinder den ſig paa de aarlige Gydepladſe. — De vigtigſte Torſkefiſkerier foregaar paa Nyfundlandsbankerne, ved Nordamerikas Østkyſt, paa Doggerbank i Nordſjøen, ved Lofotens Øgruppe, i Finmarken og under Island. Den fangede Fiſk tørres enten til Stokfiſk eller ſaltes og tørres til Klipfiſk. Leveren giver en udmærket fin Tran og tilvirkes enten i ferſk Tilſtand til Medicintran eller opbevares paa Tønder til den raadner og brændes da til Bruntran, efterat det klare, ſom i Handelen gaar under Navn af Blanktran, er fraſkilt. Rognen nedſaltes og udſkibes til Frankrige, hvor den benyttes ſom Lokkemad ved Sardelfiſkerierne. — Om de norſke Torſkefiſkerier ſe Art. **Fiſkeri**. — Torſkefamilien omfatter flere Arter, hvortil hører Kolje, Sei, Lyr, Lange, Brosme m. fl. (ſ. d. Art.).

Torſkemund eller **Torſkeſlab** (Linaria vulgaris), Plante af de Maſkeblomſtredes Familie, med linieformede, ſpidſe Blade og gule, i Klaſer ſtillede Blomſter. I Norge forekommer den almindelig til Grøtø i Nordland.

Torſo, en Billedſtøtte uden Hoved og Lemmer. Ordet bruges navnlig om den for ſin Skjønhed berømte Herakles-ſtatue i Vatikanet i Rom, „Den belvederiſke Torſo", ſom viſtnok i ubeſkadiget Tilſtand har udgjort et af den antike Billedhuggerkunſts Mesterverker.

Torſtenſon, Lennart, Greve af Ortala, berømt ſvenſk Feltherre i Trediveaarskrigen, f. 1603, d. 1651, blev 1618 Page hos Guſtav Adolf, forfremmedes til Kaptein ved Artilleriet og var ved Guſtavs Krigstog til Tyſkland Oberſt. Som ſaadan kommanderede han i Slaget ved Breitenfeld det ſvenſke Artilleri og udmærkede ſig ſenere ved enhver Leilighed. Under Stormen paa Wallenſteins Leir 1632 faldt han i tyſk Fangenſkab og holdtes af Kurfyrſt Maximilian 6 Maaneder i et uſundt Fængſel, hvorved hans Helbred undergravedes. Wallenſtein bevirkede ham imidlertid frigiven og han drog tilbage til Sverige for at gjenvinde ſine Kræfter. Efter Banérs Død fik han Overkommandoen over den ſvenſke Armé i Tyſkland og udførte nu flere glimrende Bedrifter. 1642 ſlog han ved Schweidnitz de keiſerlige Tropper under Frans Albert af Lauenburg og ſeirede kort efter ved Leipzig over Erkehertug Leopold Vilhelm og Piccolomini. Næſte Aar drog han mod Danmark, da Kriſtian den fjerde truede de ſvenſke Tropper i Tyſkland, og tvang denne i en Fart til at ſlutte Freden til Brömſebro. Derefter vendte han ſig paany mod Tyſkland, ſlog de Keiſerlige under Gallas og trængte efter dem ind i Bøhmen, hvor han ligeledes ſeirede over en keiſerlig Hær. Men ſtrax efter blev han paa Grund af heftig Podagra nødt til at fratræde ſin Kommando. Han vendte 1646 tilbage til Sverige og udnævntes til Greve ſamt Generalguvernør i Veſtergötland.

Tortola, en af de virginſke Øer i Veſtindien, 64 km² ſtor, med 4,000 Indb., tilhører England.

Tortona, By i Provinſen Aleſſandria i Nord-italien, med 14,000 Indb. og betydelig Induſtri i Silkevarer. Byen er Sæde for en Biſkop.

Tortoſa, befæſtet By i den ſpanſke Provins Tarragona, ved Floden Ebro, med 21,000 Indb. Byen er Sæde for en Biſkop og har livlig Induſtri i Sæbe, Papir og Stentøi.

Tortur, Anvendelſe af legemlige Pinſler for at fremtvinge Bekjendelſe; Pinebænk, pinligt Forhør. I Middelalderen anvendtes hyppig Tortur for at tvinge ſaavel Forbrydere ſom Kjættere til at bekjende, hvad de vidſte, eller hvad man ønſkede at vide, og forſærdelige var de Marterredſkaber, man anvendte dertil, og den udſøgte Grufomhed, hvormed man forſtod at forøge de Ulykkeliges Kvaler. Det var iſær Geiſtligheden og Munkene, der viſte ſig ſom Meſtre i at udtænke nye Pinſler, naar det gjaldt Kjættere. Mange af dem, ſom underkaſtedes Tortur, blev derved Krøblinger for hele Livet, og endnu flere var de, ſom for at ſlippe de forſærdelige Kvaler bekjendte, hvad man ønſkede, og derved paaløi ſig ſelv noget, de ikke var ſkyldige i, hvorpaa de blev afſtraffede. Af de mangfoldige Torturredſkaber var gloende Tænger, gloende Riſte, langiom Stegning ved Ild af en enkelt Legemsdel, Tommeſkruerne og den ſpanſke Støvle de meſt anvendte. Efterhaanden lærte flere og flere at indſe det barbariſke i denne Forhørsmaade, ligeſom Folk fik Øinene op for det uholdbare i de fremtvungne Bekjendelſer. I Danmark og Norge afſkaffedes Torturen af Struenſee, men indførtes igjen efter hans Fald. I den norſke Grundlov af 1814 (§ 96) er Tortur forbudt.

Tory-Einar, egentlig Einar Rangvaldsſøn, norſk Jarl paa Orknøerne, en uægte Søn af den bekjendte Ragnvald Mørejarl, ſom levede omkring Slutningen af det 9de Aarh. Sit Tilnavn ſkal han have faaet af, at han i ſit Jarledømme indførte den Sikt at bruge Torv til Brændſel. Hans Fader var af Harald haardfagre bleven forlenet med Orknøerne og overdrog Beſtyrelſen af diſſe til Einar, ſom med Klogſkab og Dygtighed udførte det vanſkelige Hverv og blev Stamfader til de mægtige Orknøjarler. Da Haralds Sønner Halfdan Haalegg og Gudrød Ljøme havde indebrændt Einars Fader, drog førſtnævnte over til Orknøerne for at overfalde Einar, ſom nødtes til at flygte til Skotland. Men ſtrax efter kom han tilbage med en Hær, ſlog og fangede Halfdan og dræbte ham ved at riſte Ørn paa hans Ryg.

Torveſtad, Preſtegjeld i Ryfylke, Stavanger Amt, beſtaar af Sognene Torveſtad og Udſire.

Tory (egntl. Røver) og **Whig** (Paryk), ſiden Karl den andens Tid Navnet paa de to politiſke

Partier i England, som skiftevis har været ved Statsroret og stadig har bekjæmpet hinanden. Deres politiske Standpunkt har efterhaanden undergaaet adskillige Ændringer, men i Regelen har Toryerne indtaget et konservativt Standpunkt og Whiggerne arbeidet for Fremskridt.

Toros, kjødfuld, muskelstærk.

Toschi, Paolo, berømt italiensk Kobberstikker, f. 1788, d. 1854, uddannede sig i Paris under Berwic og nedsatte sig senere i sin Fødeby Parma, hvor han grundede en privat Kunstskole; kort efter blev han Direktør for Kunstakademiet sammesteds, hvilket han gav en aldeles ny Indretning. Til hans mest fremragende Arbeider hører „Henrik den fjerdes Indtog i Paris", efter Gérard, samt hans Stik efter Albanos, Rafaels og Correggios Malerier.

Toskana, tidligere et Storhertugdømme i Norditalien, er siden 1860 en Del af Kongeriget Italien og omfatter de syv Provinser Florens, Lucca, Pisa, Siena, Arezzo, Grosseto og Livorno. Landets Størrelse var i dets Selvstændighedstid 22,338 km.², og Folkemængden ca. 2 Millioner. — Toskana kaldtes i Oldtiden dels Tyrrhenien, dels Etrurien. I det 3die Aarh. f. Kr. erobredes det af Romerne, og efter det vestromerske Riges Fald 476 e. Kr. tilhørte det skiftevis Østgoterne, Byzantinerne og Longobarderne, indtil det 774 af Karl den store indlemmedes i det frankiske Monarki og styredes af Hertugerne eller Markgreverne af Tuscien. Den sidste Markgrevinde Mathilde (d. 1115) testamenterede Landet til sin Ven Pave Gregor den syvende, og dette gav Anledning til langvarige Stridigheder mellem Paverne og de tyske Keisere, indtil Rudolf af Habsburg ved et Konkordat med Pave Nikolaus den tredie 1279 fik Striden bilagt. Landet opløstes nu i flere Smaastater, af hvilke Florens, Pisa, Siena og Lucca opnaaede ikke liden Betydning; førstnævnte underlagde sig efterhaanden det meste af Toskana og opnaaede betydelig Magt og Anseelse under Familien Medici; da denne fordreves 1494, blev Florens enslags Republik, men Medicierne vendte tilbage og udnævntes 1531 til arvelige Hertuger og 1569 til Storhertuger. 1737 uddøde Familien Medici, og Frans Stefan af Lothringen, den senere tyske Keiser Frans den første, erholdt Toskana og bestemte, at det skulde være et Sekundogenitur i den habsburgske Familie. Frans's Sønner Leopold og Ferdinand regjerede efter hverandre i Toskana og fremmede i flere Henseender Landets indre Anliggender. Trods sine Neutralitetsbestræbelser indvikledes Ferdinand i Østerriges Feider med den franske Republik. Napoleon den første ombannede 1800 Toskana til Kongeriget Etrurien, og 7 Aar senere indlemmedes det i Frankrige. Ved Napoleons Affættelse 1814 fik Ferdinand Landet tilbage og sluttede sig nu nøie til Østerrige, saa at han var fuldkommen afhængig af dettes Politik. De italienske Rystelser 1821 og 1831 berørte ikke Toskana; først 1847 droges det ind i Italiens Frihedsbevægelser, og Ferdinands Søn Leopold blev Aaret efter nødt til at give Landet en Forfatning. Frihedsbevægelsen greb imidlertid i den Grad om sig, at Storhertugen 1849 blev nødt til at forlade Landet, hvor Republiken kort efter proklameredes. Men ved Hjelp af de østerrigske Bajonetter blev Hertugen gjenindsat, Forfatningen ophævet og Republikanernes Førere landsforviste og forfulgte. Herved øgedes Folkets Forbitrelse mod Storhertugen, og 1859 maatte han paany forlade Landet, da heller ikke Hæren forblev ham tro. Hele Landet udtalte sin Tilslutning til den Tanke at forene Toskana med Sardinien, og efter den Tid falder Landets Historie sammen med Sardiniens og Italiens (s. d. Art.).

Tostig Godwinesson, Broder af den engelske Konge Harald Godwinesøn af den angelsachsiske Kongeæt, forsøgte at fravirve Broderen Kongedømmet og fik Hjelp af den norske Konge Harald haardraade. Men i Slaget ved Standfordbro 1066 faldt baade Tostig og hans Forbundsfælle Harald.

Tot, se Thoth.

Totakvand, Indsjø i Øvre Thelemarken, Bratsberg Amt, er 24 km. langt og har et Fladeindhold af 37 km.². Gjennem Vinjeelven har det Afløb til Songas Vasdrag.

Total, hel, fuldkommen (modsat partiel). — Totalindtryk, det Indtryk, som en Gjenstand, f. Ex. et Kunstværk, gjør i det hele. — Total Formørkelse, den Formørkelse, under hvilken Solens eller Maanens Skive aldeles er skjult af det skyggende eller bedækkende Legeme. — Totaliter, ganske og aldeles.

Totilas, østgotisk Konge i Italien i Midten af det 6te Aarh., kjæmpede mod Belisar og Narses og faldt 552 i et Slag mod sidstnævnte.

Tougverk, Benævnelse navnlig ombord i Skibe for Touge og Reb. Tidligere blev Tougverk sædvanlig forarbeidet af tjæret Hamp, nu benytter man til staaende Rig (s. d.) fordetmeste fortinnet Jerntraad, som er lettere, varigere og billigere end Hampetougverk og fanger mindre Vind. Til løbende Rig og til Varpning bruges derimod Tougverk af Hamp eller utjæret Manilahamp, der flyder paa Vandet og er stærkere end almindelig Hamp.

Toul (udt. Tul), befæstet By i det franske Departement Meurthe-Moselle, ved Floden Mosel, med 10,000 Indb. og livlig Handel og Industri.

Toulon (udt. Tulong), By i Departementet Var i Sydfrankrige, ved en Bugt af Middelhavet, med 71,000 Indb. Byen, som har en fortrinlig Havn, er en Fæstning af første Rang og tillige Hovedstation for den franske Middelhavsflaade. Dens ældre Del er uregelmæssig bebygget, med trange Gader, hvorimod den nyere Del er anlagt i moderne Stil. Ved tvende stortartede Moloer er Havnen gjort sikker og afgiver Plads for et betydeligt Antal Skibe. Af Byens offentlige Bygninger kan nævnes Kathedralkirken, opført 1096, Justitspaladset, det nye Theater, Marinearsenalet, som skal have kostet over 160 Millioner Franks, og indtager et Areal af 200 Hektarer, samt Marinehospitalet, som opførtes 1680. Af offentlige Undervisningsanstalter kan nævnes et Lycéum, en hydrografisk Skole, et Seminarium for Skibspræster, en Læreanstalt for Marinelæger, to Militærskoler, et Observatorium osv.; desuden et Videnskabsselskab, en Kunstforening, et Muséum og en botanisk Have. Handelen og Skibsfarten er særdeles livlig; de vigtigste Udførselsartikler er Vin, Olie, Gibs og Mursten. Af industrielle Frembringelser kan nævnes

Tougverk, Seildug, Staalvarer, Sæbe og Lys; ligeledes foregaar der et betydeligt Skibsbyggeri. — Toulon hed oprindelig Telo Martius og blev i det 6te Aarh. Sæde for en Biſkop. 889 ødelagdes Byen af Saracenerne, men opbyggedes igjen og havde en Tid egne Grever. 1707 beleiredes den forgjeves af Prins Eugen og en hollandſk Flaade. Under Revolutionen ſtormedes den 1793 af Konventets Tropper.

Toulouſe (udt. Tulus), By i Departementet Øvre (Haute) Garonne i Sydfrankrige, med 132,000 Indb., ligger paa høire Side af Floden Garonne og Sydkanalen i en meget frugtbar, flad og veldyrket Egn. Den har for det meſte trange, krumme Gader, men desuagtet flere monumentale Bygverker, deriblandt to prægtige Broer over Floden. Byen er Sæde for en Erkebiſkop ſamt Generalkommandoen for 17de Armékorps og har flere høiere offentlige Inſtitutioner. Handel og Induſtri har i den ſidſte Tid taget et raſkt Opſving; den ſidſte omfatter iſær Jern- og Staalvarer, Maſkiner, Bomuldsſpinderier, Papir, Silketøier, Fajence, Porcellan, Marmorarbeider oſv. De fornemſte Handelsartikler er Vin, Korn, Marmor, Trævirke, Silke og Metalarbeider. — I Oldtiden kaldtes Byen Tolosa. 419—507 var den de veſtgotiſke Kongers Reſidensſtad, ſamt en Tid Hovedſtad i Languedoc og ſelvſtændigt Grevſkab. 1814 ſeirede Englænderne under Wellington her over Franſkmændene under Marſkal Soult.

Toulouſe (udt. Tulus), en ældgammel Grevelægt i Frankrige, hvilken har ſit Navn efter ovennævnte By, og af hvis Medlemmer flere har erhvervet ſig et Navn i Hiſtorien. Særlig maa nævnes Grev Raimund den fjerde, ſom var en af de fornemſte Deltagere i det første Korstog. Slægten uddøde 1271, hvorefter Grevſkabet indbroges under den franſke Krone.

Touraine (udt. Turæn), tidligere et Landſkab i Frankrige, udgjør nu for det meſte Departementet Indre Loire. Det tilhørte 1154—1204 England, havde 1356—1584 egne Hertuger og overdroges Kongehuſets yngſte Prinſer til Len.

Tourcoing (udt. Turkoæng), By i det franſke Departement Nord, med 49,000 Indb. og betydelig Induſtri i Manufakturer, Farverier, Metalvarer oſv. ſamt livlig Handel. Her ſlog Pichegrü 1794 Hertugen af York.

Touriſt (udt. Turiſt), en Reiſende, Lyſtreiſende, ſom ikke har nogen beſtemt videnſkabelig Henſigt med ſin Reiſe.

Tournai (udt. Turnæ), By i Provinſen Hennegau i Belgien, ved Floden Schelde, med 33,000 Indb. Den er Sæde for en Biſkop og har adſtillig Induſtri, fornemmelig i Uldvarer, Fajence og Sæbe. I det 5te og 6te Aarh. tilhørte den Frankrige og var de merovingſke Kongers Reſidensſtad.

Tournee, Runde, Rundreiſe.

Tournefort (udt. Turnfaar), Joſef Pitton de, franſk Botaniker, f. 1656, d. 1708, blev 1683 Profeſſor i Botanik ved den kgl. botaniſke Have i Paris og nogle Aar ſenere Medlem af det franſke Akademi. Han foretog en botaniſk Underſøgelsesreiſe til Levanten og har iſær gjort ſig fortjent ved ſine værdifulde Skrifter „Eléments de botanique“ og „Institutiones rei harbariæ“.

Tours (udt. Tur), By i det franſke Departement Indre Loire, ved Floden Cher, med 48,400 Indb. Den er Sæde for en Erkebiſkop ſamt for det 9de Armékorps's Overkommando og har bl. a. et værdifuldt Muſéum ſamt flere høiere Uddannelsesanſtalter og Selſkaber for Videnſkab og Kunſt. Induſtrien omfatter fornemmelig Tøier, Porcellæn- og Glasvarer. — Byen kaldtes af Romerne Cæsarodunum, ſenere Turoni og var i Middelalderen Sædet for en blomſtrende Induſtri. Under Beleiringen af Paris 1870—71 opholdt en Del af den franſke Forſvarsregjering, med Gambetta i Spidſen, ſig her.

Tourville (udt. Turvil), Anne Hilarion de Cotentin, Greve af, franſk Sjøhelt, f. 1642, d. 1701, indtraadte ung i Marinen og blev 1667 Kaptein. Som ſaadan ledſagede han Hertugen af Beaufort 1669 paa Expeditionen til Kandia, deltog derefter med megen Berømmelſe i Kampen mod Holland og ſlog 1677 i Nærheden af Palermo en betydelig ſtærkere engelſk-hollandſk Eſkadre. Derefter bekrigede han med Held Barbareſkſtaterne, blev Generalløitnant ved Sjøtropperne og 1689 Viceadmiral. To Aar ſenere ſlog han en engelſk-hollandſk Flaade ved Den Wight, men tabte 1692 det blodige Slag ved Kap de la Hogue, da han paa Ludvig den ſjortendes udtrykkelige Befaling indlod ſig i Kamp med en mere end dobbelt ſaa talrig Fiende. Aaret efter angreb han ved Kap St. Vincent en ſtor engelſk-hollandſk Konvoi, ſom eſkorteredes af 27 Linieſkibe og erobrede 27 Krigs- og Handelsfartøier ſamt ødelagde 45 andre.

Touſſaint (udt. Tuſſæng), Anna Lucie Geertruide, hollandſk Romanforfatterinde, f. 1812, debuterede med Romanen „Almagro“, ſom ſnart efterfulgtes af „De Graaf van Devonshire“ og „De Engelsche in Rome“, hvilke vakte fortjent Opmærkſomhed. Af hendes øvrige Arbeider kan nævnes: „Het Huis Lauernesse“, „Leycester en Nederland“ og „Gideon Florensz“.

Touſſaint l'Ouverture (udt. Tuſæng Luvertyr), en Neger fra Haiti i Veſtindien, f. 1743, deltog 1791 i Negeropſtanden og ſteg hurtigt til Diviſionsgeneral, i hvilken Stilling han udviklede ſtor Dygtighed baade ſom Feltherre og ſom Organiſator af de adminiſtrative Anliggender. Den franſke Regjering udnævnte ham til Viceguvernør, og da han kort efter tilføiede Englænderne et alvorligt Nederlag, blev han Hærens Overſtbefalende. Han kom imidlertid i Strid med Franſkmændene og blev ſlaaet af General Leclerc, hvorefter han ved Forræderi fangedes af Franſkmændene og bragtes til Frankrige. Her blev han mod Tro og Love ſat i Fængſel, hvor han døde 1803.

Tower (udt. Tour; Taarn), et berømt Citadel eller Slot i London, ved Themſen, er opført 1078 af Vilhelm Erobreren og har flere Gange ſpillet en vigtig, fordetmeſte grufuld Rolle i Englands Hiſtorie. Det var oprindelig Bolig for Kongerne, hvilket ophørte fra Henrik den ottende af; ſamtidig var det Statsfængſel for høitſtaaende Perſoner, og inden dets Mure forøvedes de blodigſte Forbrydelſer. Henrik den ſjette, Hertug George af Clarence, Edvard den femte og hans Broder blev hemmeligt myrdede i Tower. Anna Boleyn og Katharina Howard, Henrik den ottendes Gemalinder, blev halshuggede foran Towerkapellet. Johanna Grey og en Mængde britiſke Stormænd

gik ud af Tower for at bestige Skafottet. Den mod Nord til Bygningen stødende Høi, Tower hill, var den sædvanlige Exekutionsplads for de politisk Skyldige. 1841 blev den Bygning, hvor Vaabenforraadet opbevaredes, ganske ødelagt ved Ildebrand.

Toxikologi, Læren om Giftene.

Traad, en Form for de strækbare Metaller (Jern, Staal, Messing, Kobber, Argentan, Tombak, Sølv, Guld, Platina, kun undtagelsesvis og sjelden Bly, Tin og Zink), frembringes ved gjentagende at trække stavformede Metalstykker gjennem Huller i en faststaaende Plade, hvilke efterhvert som Gjennemtrækningen sker bliver mindre og mindre. Traaden kan derved gjøres meget fin og af betydelig Længde.

Traadorme (Nematoidea), Ormeklasse, som mangler Flimmerhaar og Øine, og hvis Mund sidder i Enden af det runde Legeme. Herhen hører bl. a. Spolormen, Springormen og Tagelormen. Flere af dem er Indvoldsorme hos Mennesker og Dyr.

Trachyt, en vulkansk Bergart af høist forskjelligt Udseende, idet baade kornige og porfyragtige Afændringer findes, af hvid, graa eller rødagtig Farve; den kan undertiden anvendes til Bygninger, Møllestene osv.

Tracy (udt. Trasi), A. L. C. Destutt, Greve af, fransk Filosof, f. 1754, d. 1836, uddannede sig som Militær og blev 1792 Kavalerigeneral. Kort efter forlod han den militære Bane og viede sig udelukkende til filosofiske Studier. Som saadan gaar han til Sensualismens yderste Grændse, idet han bl. a. benegter Sjelens Tilværelse og paastaar, at den aandelige Virksomhed kun er en Frugt af Hjernens Arbeide. Af hans Skrifter kan nævnes „Elements d'ideologie".

Tradition, Overlevering, Sagn, særlig, ifølge den katholske Lære, den mundtlige Overlevering, som fra Jesus og Apostlerne uafbrudt er bleven forplantet gjennem Biskoperne og Kirkelærerne som Kilde for Troen, sideordnet med den Hellige Skrift. — Traditionel, som beror paa mundtlig Overlevering; ifølge Sagnet.

Trafalgar, Forbjerg i Spanien, vest for Gibraltar, bekjendt ved det Sjøslag, som her stod 22de Oktbr. 1805 mellem en engelsk og en fransk-spansk Flaade og i hvilket den førstnævnte seirede og den engelske Admiral Nelson faldt.

Trafik, Handel, Omsætning, Afsætning; Færdsel.

Tragant ell. **Tragacant**, et gummilignende Stof, som erholdes af flere til de Erteblomstredes Familie hørende Træer og Buske, som voxer i Grækenland, Persien o. fl. St. Den anvendes fornemmelig som Bindemiddel i Apothekerne og Konditorierne.

Tragedie, Sørgespil, en Handling, som ender paa en sørgelig eller ulykkelig Maade. — Tragiker, Sørgespildigter. — Tragikomisk, halvt sørgeligt, halvt latterligt.

Train, se Træn.

Trajan, Markus Ulpius, romersk Keiser, f. 53 e. Kr. i Spanien, d. 117, blev 91 Konsul og adopteredes af Nerva, hvem han 98 fulgte paa Tronen. Han var en sjelden dygtig og retskaffen Regent, og hans Regjeringstid regnes til den romerske Keisertids lykkeligste. Til Ære for ham oprettedes i Rom en Mindestøtte, som endnu er til.

Trajansvolden, et Befæstningsanlæg i det nuværende Dobrudscha, bestaar af en Jordvold, som strækker sig fra Tschernavoda til Kystendje i en Længde af 59 km. og paa enkelte Steder har en Høide af over 5 m. Den anlagdes i det 2det Aarh. e. Kr. af romerske Legioner.

Trakasseri, Plagen, Drilleri; Klammeri, Uenighed.

Trakeotomi, en Operation, hvorved man aabner Luftrøret foran paa Halsen for at fjerne fremmede Legemer eller for at skaffe Luften Adgang til Lungerne, naar Strubehovedet af en eller anden Grund er tilstoppet, som f. Ex. ved Strubehoste.

Trakt, Strøg, Strækning, Egn.

Traktat, Afhandling, Skrift; Overenskomst, Forlig f. Ex. mellem Stater.

Tralee (udt. Træli), By i Grevskabet Kerry i den irske Provins Munster, med 10,000 Indb. og livlig Skibsfart og Fiskeri.

Tralles, Johann Georg, tysk Fysiker, f. 1763, d. 1822, bekjendt som Opfinder af det efter ham opkaldte Alkoholometer.

Tran, den olieagtige Substans, som udvindes af forskjellige Sjødyrs Spek, som Hvaler, Sælhunde o. fl., samt af forskjellige Fiskearters Lever. Spektranen udvindes udelukkende ved, at man koger eller smelter Spekket i store Pander. Levertranen, som fornemmelig erholdes af de torskeartede Fiske, forekommer i Handelen i fire forskjellige Sorter: Medicintran, Blanktran, brunblank Tran og Bruntran. Den første, som tilvirkes udelukkende af den bedste og fedeste Torskelever, udsmeltes ved Damp, medens Leveren er ferst, og danner en vandklar Olie, som i frist Tilstand næsten er uden Smag. Den anvendes i store Mængder i Medicinen mod forskjellige Brystsygdomme. Blanktranen erholdes ved, at Leveren faar henstaa og smelte eller raadne, hvorved det fineste Fedtstof udskiller sig af den og sies eller heldes fra for sig selv. Den brunblanke Tran er mindre ren Blanktran, som for at renses fra fremmede Bestanddele maa gives et lettere Opkog. Bruntranen erholdes ved Ophedning af den i Forraadnelse gaaede Lever, efterat den har skilt sig ved Blanktranen; den er af tykkere Konsistens end denne og har en brun, sirupslignende Farve. Som Biprodukt ved Brændingen af Bruntran udvindes en begagtig Masse (Grakse, Grugge, Korg), som bestaar af Leverens Trevlestof samt endel Fedt, og som er en kraftig og meget søgt Gjødning. Almindelig fed Lever indeholder 50—60 Procent Tran. Af enkelte fede Fiskearter, som f. Ex. Sild, udvindes Tran af selve Kjødet. — Tranen finder mangeslags Anvendelse, foruden i Medicinen, navnlig i Garverierne og i Sæbefabrikationen samt til Vogn- og Maskinsmørelse. Norge udfører aarlig noget over 100,000 hl. af denne Vare (i 1885 146,770).

Tranchant (udt. Trangsjang), skjærende, skarp, bidende. — Tranche (udt. Trangsj), afskaaret Stykke, en Skive; i Befæstningskunsten en Løbegrav.

Trane (Grus), Slægt af Vadefuglenes Familie, med lang Hals, lange Ben og kort, ret Næb. Den opholder sig paa Myrer og større Sletter o lever af Planter, Insekter Frøer osv.

Tranebær (Oxycoccos palustris), Plante af Lyngfamilien, med krybende, traadformede Grene, smaa Blade og rosenfarvede Blomster. Den voxer især paa Skovmyrer, og Bærrene har en sur, sammensnerpende Smag.

Trangfossen, et betydeligt Vandfald i Nidelven ovenfor Lerfossene (s. d.).

Trani, By i Provinsen Bari i Syditalien, med 27,000 Indb. Den er Sæde for en Erkebiskop.

Trankebar, By i Præsidentskabet Forindien, paa Koromandelkysten, med 25,000 Indb. Fra 1620 til 1845 tilhørte den Danmark, men kjøbtes sidstnævnte Aar af det engelsk-ostindiske Kompagni.

Trans-, en Partikel, som bruges i forskjellige Sammensætninger og betyder hinsides, paa den anden Side, f. Ex. transatlantisk, paa den anden Side af Atlanterhavet, transalpinsk, hinsides Alperne.

Transbaikalien, Guvernementet Irkutsk i Østsibirien, mellem Baikalsjøen og Kina, er 623,596 km.^{2} stort, med ca. $^1/_2$ Million Indb. Landet er bjergfuldt og rigt paa Skov, Bergværksdriften er meget betydelig, især udvindes Sølv, Bly, Guld og Kobber. Skovene kan paa Grund af manglende Kommunikationsmidler lidet udnyttes, men de er rige paa Vildt, og Jagten paa Pelsdyr er en af Befolkningens fornemste Næringsveie. Transbaikalien omfatter en Del af det dauriske eller transbaikalske Alpeland, der har en Brede af ca. 800 km., og er af Vigtighed paa Grund af sin store Rigdom paa Sølv, Bly og Kobber.

Transfiguration, Forvandling, Omdannelse til en anden Skikkelse; i Theologien Betegnelse for Kristi Forklarelse.

Transfusion, Overførelse af Blod fra et Individ i Aarerne paa et andet, der har lidt stærkt Blodtab, eller hvis Blodlegemer er blevne udygtige til at optage Surstof, som Tilsættet er ved Kulsyreforgiftning (Kulos). Indsprøitning af Blod af anden Art eller Slægt er at forkaste, da i saafald et større Antal saavel af de indsprøitede som af Individets oprindelige Blodlegemer gaar tilgrunde. Ved Transfusion paa Mennesker kan man derfor kun anvende Menneskeblod.

Transithandel, Gjennemgangshandel, Gjennemførsel af et Lands Produkter over et andet til et tredie. — Transittold, Told paa Varer, som ikke skal forbruges paa det Sted, hvor de fortoldes, men føres til et andet Sted.

Translator, Oversætter, Tolk.

Translokalisation, Ombytning, Forflyttelse.

Transmission, Oversendelse, Forsendelse, Overdragelse, Overlevering.

Transparent, Maleri paa en gjennemsigtig Grund, hvorved Figurerne eller Tegningen bliver synlig ved en bag Billedet anbragt Belysning.

Transport, Forsendelse, Førsel, Overførsel, Befragtning; i Bogholderiet Overførsel af en Sides Summa til næste Side; Overdragelse af en Fordringsret, f. Ex. et Gjeldsbrev, til en anden; om stadesløs Transport, se Art. Stadesløs. — Transportere, fragte, bringe fra et Sted til et andet; overdrage til en anden. — Transportabel, flytbar, som kan bringes hen til et andet Sted eller overlades til en anden. — Transportation, Bortskaffelse, Bortføren af Forbrydere til Forvisningssteder eller fjerne Egne.

Transposition, Oversættelse, Flytning, Omsætning af en Melodi i en anden Toneart.

Transscendent (lat., overskridende) kaldes efter Leibnitz alle Regningsoperationer, som ikke hører til de algebraiske, gaar ud over dem, f. Ex. Logarithmerne. — Transscendental, i Filosofien Erfaringsgrændsen, hvad der overskrider den sanselige Jagttagelse, oversanselig, kaldes efter Kant al Erkjendelse, som ud over Bevidsthedens empiriske Sfære gaar tilbage til det oprindelige i samme, derimod transscendent, hvad der ogsaa overskrider dette oprindelige.

Transspiration, Hududdunstning, Svedning. — Transspirere, uddunste, svede.

Transsubstantiation, Forvandling, Væsensforandring; i den katholske Kirke Læren om, at Vinen og Brødet i Nadverden virkelig forvandles til Jesu Legeme og Blod.

Transylvanien, d. s. s. Siebenbürgen (s. d.).

Transvaal, Republik i Sydafrika, mellem 22° 10′ og 27° 40′ s. Br. og mellem 42° og 49° ø. L., ligger i Nord for Oranje og østenfor Ørkenen Kalahari. Størrelsen er 296,175 km.^{2}, og Folkemængden anslaaes til 315,000, hvoraf 40,000 er hollandske Kolonister (Boers). Landet er bjergfuldt og tilhører Sydafrikas Høislette; i dets østlige Del strækker sig Dragebjergene, hvis høieste Top naar 2,260 m., og flere Elve gjennemstrømmer Landet, af hvilke Limpopo er den vigtigste. Bjergene er rige paa Mineraler, navnlig Guld, Sølv og Bly, hvorhos ogsaa Diamanter findes. Jordbunden er fordetmeste frugtbar, og Landbrug er Befolkningens Hovednæringsvei. Boerne er den herskende Klasse; de er indvandrede fra Kaplandet (se Natal) og grundede her 1848 enslags Republik. Den indfødte Befolkning er Kaffere.

Transversal, paatvers, skraa, skjæv.

Tranø, Præstegjeld i Senjen, Tromsø Amt, bestaar af Sognene Tranø, Dyrø og Sørreisen.

Trapani, By paa Vestkysten af Sicilien, med 38,000 Indb. og betydelig Handel, især med Salt. Byen er meget gammel og kaldtes tidligere Drepanum.

Trapez, en Firkant med to parallele, men ulige Sider. — Trapezoid, en Firkant, i hvilken ingen Side er parallel med de andre.

Trapezunt eller **Trebisonde**, By i tyrkisk Lilleasien, ved Sortehavet, med 50,000 Indb., er en af de vigtigste Udgangspunkter for Karavanhandelen med det indre Asien. Byen har ogsaa livlig Sjøhandel, som imidlertid vanskeliggjøres ved at den mangler Havn. Af dens Bygninger maa især fremhæves den for sin arkitektoniske Skjønhed bekjendte græske Sofiekirke, nu Moskéen Haja Sofia. Staalvarer, Filegransarbeider, Læder og Tøier hører til dens Industrifrembringelser. — Byen, hvis tidligere Navn var Trapezus, anlagdes 756 f. Kr. af Grækere fra Sinope og var en Tid en blomstrende Koloni. Her grundedes 1204 af Alexius Komnenus et særskilt græsk Keiserrige, som bestod indtil 1461, da det erobredes af Muhamed den anden, som lod den sidste Keiser og hans Familie udrydde.

Trappe (Otis tarda), Art af Sumpfuglenes Orden, en temmelig stor Fugl, med lang Hals, lange Ben, tykfalden Krop og kort Næb. Den lever helst i Ørkener og paa ubeboede Stepper og ernærer sig af Planter.

Trapper, ensomt levende Jægere, som i det vestlige Nordamerika driver Jagt paa Pelsdyr ved Hjelp af Snarer og Faldstokke.

Trappister, efter det franske Abbedi La Trappe, en 1122 stiftet og af Abbed Bouthillier de Rancé 1665 reformeret Munkeorden med meget strenge Ordensregler, som udartede til blind Fanatisme. 11 Timer daglig maatte dens Medlemmer anvende til Læsning af Bønner og Messer, og derefter skulde de grave paa sin Grav. Alslags anden Beskjæftigelse var dem forbudt, selv videnskabelige Studier, og aldrig maatte de tale et Ord med hverandre eller med nogen anden, uden for at minde hverandre om Døden. Deres Bodsøvelser var ligefrem Tortur, deres Seng et Straaleie, og de levede kun af Brød, Urter og Vand. Den franske Revolution fordrev dem fra Frankrige, og de fristede længe en hensygnende Tilværelse; men i den senere Tid har Ordenen vundet betydelig Tilslutning baade i Frankrige og andre Steder.

Traquere (udt. trakere), omringe, gjøre Klavjagt paa.

Trasimenersjøen, nu Lago di Perugia, Mellemitaliens største Indsjø, ligger i Provinsen Perugia og er 107 km.² stor. Her vandt Hannibal 217 f. Kr. en glimrende Seier over Romerne.

Trassent og **Trassat**, se Bexel.

Trastevere, den Del af Rom, som ligger paa Tiberns høire Bred.

Traube, Ludvig, anset tysk Patholog og Kliniker, f. 1818, d. 1876, studerede Medicin i Breslau og blev 1857 Professor i Berlin. Han har især gjort sig fortjent ved sine pathologiske Undersøgelser og Experimenter, om hvilke han har udgivet forskjellige Skrifter.

Traun, Bifloð til Donau, kommer fra Steiermark og falder i Donau ved Linz efter et Løb af 180 km. Den er paa en længere Strækning seilbar.

Trautmann, Frans, tysk Digter og Forfatter, f. 1813, har især erhvervet sig et Navn ved sine opverlige Fortællinger fra ældre Tider. Af disse kan nævnes „Eppelein von Gailingen", „Hertug Kristofer af Baierns Eventyr" m. fl.

Trauttmansdorff, Maximilian, Greve af, østerrigsk Statsmand, f. 1584, d. 1650, nedstammede fra en Slægt, som har sit Navn efter Slottet Trauttmansdorff i Steiermark. Som den tyske Keisers Befuldmægtigede sluttede han ved Trediveaarskrigens Begyndelse Forbundet med Maximilian af Baiern og udførte senere med Dygtighed flere vigtige diplomatiske Hverv, blandt andet deltog han paa Keiserens Vegne i Afslutningen af den westfalske Fred.

Travade (tidligere Dravat), i det franske Sjømandssprog heftig Vind ledsaget af Lyn og Torden.

Travailler (udt. Travaijer), Møie, Anstrengelse, besværlige Forretninger, Slid og Slæb.

Travancore, engelsk Skytsstat i Forindien, 17,430 km.² stor, med henved 2½ Mill. Indb., hovedsagelig brahmanske Hinduer. Staten regjeres af en indfødt Fyrsteæt, som staar under engelsk Overhøihed. Landet er frugtbart og vel bebygget; blandt dets Frembringelser kan nævnes Kaffe, Peber og Kokosnødder. Hovedstad Trivanderam (s. d.).

Trave, Flod i Holsten, udspringer mellem Eutin og Ahrensböck, gaar først mod Sydvest, derpaa mod Nord og Nordøst og falder ved Travemünde i Østersøen. Den er 120 km. lang og bliver seilbar ved Lybek; ved Kanaler staar den i Forbindelse med Elben.

Traventhal, et Slot i Holsten, bekjendt ved Fredsslutningen af 18de August 1700 mellem Fredrik den fjerde af Danmark og Hertugen af Holsten-Gottorp.

Traverse, Tværvei, Tværlinie; Hindring, Streg i Regningen; i Militærsproget en Tværvold eller Skanse bag et Brystværn.

Travertinsten, en kalkagtig Stendannelse, som afsætter sig af varme, kalkholdige Kilder, og som paa sine Steder danner større Masser, f. Ex. ved Rom, hvor flere af de mærkeligste Pragtbygninger (Peterskirken, Kolosseum osv.) er opførte af denslags Sten. Desuden anvendes den til Forfærdigelse af Drikkekar, Fade m. m.

Travestere, omklæde, latterliggjøre; fremstille en alvorlig Ting i en skjemtende, latterlig Form. — Travesti, Latterliggjørelse; jvfr. Parodi.

Travnik, By i den østerrigske Provins Bosnien, med 10,000 Indb.

Traz-os-Montes, Provins i det nordøstlige Portugal, 11,116 km.² stor, med 411,000 Indb.

Trebbia, Bifloð til Po i Norditalien, udspringer paa Apenninerne, gaar mod Nordøst og falder ved Piacenza i Po efter et Løb af 110 km. Den er bekjendt ved det Nederlag, som Romerne under Konsulerne Scipio og Tiberius Sempronius Longus her led mod Hannibal 218 f. Kr.

Trebelli, Zelia, berømt fransk Sangerinde, f. 1838 i Paris. Hendes Familienavn er Gilbert. Som Barn lagde hun sig efter Pianospil og var allerede i en Alder af 16 Aar en dygtig Pianistinde. Men da hendes Lærer opdagede, at hun besad en særdeles vakker Sangstemme raadede han hende til at uddanne denne, og hun studerede nu i 4 Aar under Wartel. 1859 optraadte hun paa det kongelige Theater i Madrid som Operasangerinde og gjorde en saa glimrende Lykke, at de større Theatre i Europas Hovedstæder overalt stod aabne for hende. 1862—65 havde hun Ansættelse ved Operaen i Berlin; desuden har hun foretaget flere Koncertreiser rundt om i Europa, ogsaa Norge har hun flere Gange besøgt, og overalt gjort megen Lykke.

Trebisonde, se Trapezunt.

Tredegar, By i det engelske Grevskab Monmouth, med 10,000 Indb. og Industri i Jern.

Trediveaarskrigen, Benævnelsen paa den blodige Krig, som 1618—48 næsten uden Afbrydelse rasede i Tyskland, og som gav mange, især tyske Stater et Knæk, der krævede Menneskealdre for det var forvundet. Fra Begyndelsen af var den udelukkende en Religionskrig mellem de Katholske og Protestanterne, men senere blandede ogsaa politiske Elementer sig i Striden. Man inddeler sædvanlig denne Krig i fire Afsnit: Den bohmiske, danske, svenske og svensk-franske. Ved Religionsfreden 1555 blev den kirkelige Tvedragt, som herskede mellem Katholikerne og Protestanterne, ingenlunde bilagt; tvertimod synes begge Parter at have fundet sig misfornøiede, og talrød var der nok af Tvistepunkter, som holdt Splidden gaaende. De protestantiske Fyrster, som forudsaa, at det før eller senere vilde komme til et Fredsbrud, indgik 1608 et Forbund til fælles Forsvar.

og dette havde til Følge, at et Antal katholske Fyrster næste Aar stiftede den saakaldte hellige Liga. I Spidsen for det protestantiske Forbund stod Kurfyrst Fredrik af Pfalz, Ligaens Fører var Hertug Maximilian af Baiern. Endnu varede Freden i nogle Aar, men da de bøhmiske Protestanter 1618 under Greven af Thurns Anførsel paa Slottet i Prag lagde voldsom Haand paa de der forsamlede keiserlige Raadsherrer og derhos valgte Fredrik af Pfalz til bøhmisk Konge, begyndte Kampen. Ligaens Hær drog under Tillys Anførsel ind i Bøhmen, og paa det hvide Bjerg i Nærheden af Prag blev Fredriks Hær slagen, hvorefter Protestantismen undertryktes i Landet. Bøhmens Modstandskraft var herved brudt, og de eneste protestantiske Fyrster, som fortsatte Kampen, var Kristian af Brunsvig og Ernst af Mansfeld, men de formaaede ikke at udrette noget af Betydning mod Ligaens erfarne og i Stridskræfter overlegne Feltherre Tilly og Maximilian af Baiern. Keiser Ferdinand den anden fradømte Fredrik af Pfalz Kurværdigheden og overdrog begge Dele til Maximilian; men dels paa Grund af Mistro til denne, dels fordi han ønskede at være mere uafhængig af ham, lod han en ny Hær udruste og stille under Wallensteins Kommando. Da det paa alle Kanter gik uheldigt for Protestanterne, henvendte de sig i sin Nød til Kristian den fjerde af Danmark som en af de mægtigste protestantiske Fyrster. Han drog 1625 med en Hær ind i Tyskland, men blev slagen af Tilly ved Lutter am Barenberg, og da baade Tilly og Wallenstein faldt ind i Jylland, var Kristian ved Freden i Lybeck 1629 glad ved at han fik beholde sine Arvelande mod at opgive de tyske Protestanters Sag. Disse var nu være stillede end før; Wallensteins barbariske Krigerhorder rasede som Bødler overalt, hvor de kom frem, og plyndrede saavel Ven som Fiende, saa at Keiseren, tvungen af den katholske Liga, saa sig nødt til at give den frygtede Overfeltherre Afsked og opløse hans Hær. Imidlertid havde Protestanterne henvendt sig til den svenske Konge Gustav Adolf om Hjelp. Denne, som netop førte Krig med Polen, fik ved Frankriges Mægling en Vaabenstilstand med dette Land, og ilede sine betrængte Troesfæller til Hjelp. 1630 landede han i Pommern med en Hær, hvis ringe Antal (13,000 Mand) spottedes af de Keiserlige. Men Gustavs fortrolige Ven og Raadgiver Axel Oxenstjerna, stod ikke langt borte med 10,000 Mand, og daglig strømmede der Folk til den allerede da ansete Feltherre. Han opholdtes imidlertid af diplomatiske Forhandlinger med Sachsen og Brandenburg, som ikke rigtig turde bryde aabent med Keiseren og derfor forsøgte saa længe som muligt at bære Kappen paa begge Skuldre. Imidlertid drog de Keiserlige under Tilly mod det rige og blomstrende Magdeburg, stormede og indtog Byen og anrettede forfærdelige Grusomheder. Dette bestemte den vaklende Kurfyrste af Sachsen; han tog Parti for den svenske Konge, og denne kunde nu marschere mod Tilly. Ved Breitenfeld i Nærheden af Leipzig mødtes de to Hære den 7de Septbr. 1631, og her led Tilly et alvorligt Nederlag, som tvang ham til hurtigt Tilbagetog. Gustav fulgte efter, og da Tilly Høsten f. A. ved Floden Lech i Baiern vilde hindre Svenskernes Overgang, blev han dødelig saaret. Nu vidste Keiseren ingen anden, som kunde byde Svenskerne Spidsen, end Wallenstein, som ogsaa, efter at have faaet næsten fri Raadighed, gav sig til at samle en Hær. Med denne leirede han sig ved Nürnberg, hvor Gustav forgjæves søgte at storme hans Leir. Hunger tvang omsider begge Hære til at forlade Stedet, og ved Lützen (6te Novbr. 1632) kom det til Slag, i hvilket Gustav Adolf faldt. Hertug Bernhard af Weimar overtog da Kommandoen over Svenskerne og slog Wallenstein aldeles. Sverige fortsatte Krigen efter Kongens Fald under de dygtige Feltherrer Johan Banér, Gustav Horn, Torstenson, Wrangel m. fl., i Regelen heldigt. Men 1634 tabte Hertug Bernhard og Horn det blodige Slag ved Nördlingen i Schwaben, hvilket havde til Følge, at flere af Svenskernes tyske Forbundsfæller sluttede Fred med Keiseren, og Sachsen endog Forbund med ham. Imidlertid var Wallenstein, hvem Keiseren frygtede, med dennes Billigelse bleven snigmyrdet. Kort efter det nævnte Nederlag vandt Banér en fuldstændig Seier over de Keiserlige og Sachserne ved Wittstock. Dette rettede vel for en Del paa Sagerne, men de Svenskes Stilling var alligevel mislig. Da fik de ventet Hjelp af Frankrige, hvis Styrer, Richelieu, af Lyst til at knække Østerrige, allierede sig med Protestanterne i Tyskland, paa samme Tid som han undertrykkede dem i Frankrige. 1642 slog Torstenson de Keiserlige aldeles ved Leipzig, de franske Hærførere Condé og Turenne tilføiede dem Nederlag paa andre Valpladse, og Kristian den fjerde, som af Misundelse og Frygt for Sveriges Overmagt søgte at blande sig i Sagen, blev saa eftertrykkelig tugtet af Torstenson, at han 1645 blev nødt til at indgaa en ufordelagtig Fred. En keiserlig Armé under Gallas, som skulde ile Danmark til Undsætning, fik af Torstenson en saadan Modtagelse, at han i største Hast maatte trække sig tilbage. Torstenson fulgte efter, seirede overalt, og Keiser Ferdinand blev efter disse hyppige Nederlag tilbøielig til at lytte til Fredsforslag. Dog maatte de svenske Feltherrer Wrangel, Königsmark o. a. ved flere Seire paaskynde Underhandlingerne. Endelig stormede sidstnævnte og Karl Gustav 1648 Prag og erobrede denne By, hvilket havde til Følge, at det blev Alvor med Freden, som endelig kom istand 24de Oktbr. 1648 i Westfalen. Blandt dens Hovedbetingelser kan nævnes, at alle Protestanter fik fri Religionsøvelse, hvorved Passauerforliget og Augsburgerfredens Bestemmelser ogsaa kom til at omfatte de Reformerte. Af de øvrige Omordninger, som Freden medførte, var, at Sverige fik Forpommern, Frankrige Lothringen og Elsas; ligeledes fik Brandenburg en Del Landudvidelser, og Nederlandene og Schweiz erholdt sin Uafhængighed af det tyske Rige bekræftet. De af Krigen herjede Egne var efter dens Slutning frygteligt medtagne. Blomstrende Byer laa i Ruiner, og frugtbare Strækninger var forvandlede til Vildmarker. Bøhmens Befolkning, som før Krigens Udbrud var 3 Millioner, sank under denne til $^3/_4$ Mill., Augsburg havde 18,000 Mennesker igjen af 80,000, Sachsen tabte 900,000 Mennesker paa to Aar, og i Rhinpfalz var neppe en Femtedel af Befolkningen tilbage. Handel, Industri og andre Næringsveie var mangesteds tilintetgjorte for lange Tider, og lovlige

Tilstande saagodtsom ophørte. Man regner, at Trediveaarskrigen ialt har kostet ca. 10 Millioner Mennesker Livet.

Treenighed, ogsaa undertiden benævnt Trefoldighed, paa Latin Trinitas, er den kirkeligt antagne Betragtning af den Side ved Guds Væsen, at han er „én Gud i tre Personer, Fader, Søn og Helligaand". Grundvolden for denne for det kristelige Gudsbegreb eiendommelige Lære findes allerede i det Nye Testamente, skjønt her hverken Ordet Treenighed eller Benævnelsen af tre „Personer" forekommer; men Læren er allerede i den gamle Kirke bleven efterhaanden udviklet og har først i det saakaldte athanasianske Symbol (s. d.) faaet en affluttende dogmatisk Form. Derved udelukkes paa den ene Side den hedenske Polytheïsme (Flerguderi), ogsaa den inden Kristenheden enkeltvis som Kjætteri opdukkende Tritheïsme, som splitter Guds Væsen, med Enhedens Tilsidesættelse, i tre Guder, paa den anden Side den jødiske og muhamedanske Unitarisme, som bliver staaende ved Guds abstrakte Enhed. Inden Kristenheden har den sidste Lære, hvoraf følgerigtigt egentlig flyder, at Gud bliver staaende udenfor Endeligheden og ikke kan isandhed være aabenbaret i Verden og Menneskeheden, et Tilknytningspunkt i Arianismen (se Arianerne), men er senere igjen optraadt i Socinianismen og endnu i vor Tid hos nogle unitariske Menigheder i Amerika.

Treilhard eller **Treillard** (udt. Tre'jar), Jean Baptiste, Greve af, fransk Statsmand, f. 1742, d. 1810, studerede Retsvidenskab og nedsatte sig som Advokat i Paris. Han valgtes 1789 til Medlem af Nationalforsamlingen og hørte her til det maadeholdne Parti, hvorfor han ikke opnaaede nogen Anseelse under Robespierres Styrelse. Senere var han Præsident i de Femhundredes Raad og Medlem af Direktoriet og sluttede sig til Bonaparte, hvem han trolig bistod i Affattelsen af Code Napoléon.

Treitsche, Heinrich Gotthard von, tysk Historiker, f. 1834, blev 1863 Professor i Freiburg, hvorfra han senere forflyttedes til Kiel, Heidelberg og Berlin. 1871 blev han Medlem af den tyske Rigsdag. Af hans Skrifter kan nævnes „Tysklands Historie i det 19de Aarhundrede".

Trekant eller **Triangel**, geometrisk Figur med tre Vinkler.

Trekapitelstrid, en heftig Religionsstrid, som i det 6te Aarh. førtes inden den kristne Kirke mellem Monofysiterne (s. d.) og de øvrige Sekter, og som nærmest fremkaldtes ved Keiser Justinians Omvendelsesiver ligeoverfor dem, som i et eller andet afveg fra, hvad Kirken lærte. Da Keiserens Gemalinde hemmelig bekjendte sig til den monofysitiske Lære, fik hun Keiseren til at give efter i flere Ting ligeoverfor hendes Troesbrødre, men da han endelig kom efter Sammenhængen, gik han strengt tilverks mod Monofysiterne. Disse gav ikke efter, og Striden blev derved bestandig bitrere. Paa en Synode, som 544 afholdtes i Konstantinopel, blev den nævnte Lære, de saakaldte tre Kapitler, fordømt af Kirken; den listige Keiserinde fik imidlertid udvirket, at Fordømmelsesdommen ogsaa rammede alle andre, som i et eller andet afveg fra de paa den nævnte Synode seirede Meninger, og dette foraarsagede almindelig Misnøie inden Kirken, da derved flere af de mest ansete Skriftlærde kom i Klasse med Kjættere. Da Justinian paa Kirkeforsamlingen i Konstantinopel 553 tvang sin Villie gjennem, gav Misnøien sig Luft i, at Nordafrika, Illyrien og en Del af Italien løsrev sig fra det pavelige Overherredømme. Det lykkedes endelig Gregor den store at ende Striden, som i høi Grad havde bidraget til at undergrave det østromerske Riges Magt og Anseelse.

Trelleborg, By i det sydlige Skaane i Sverige, med 2,300 Indb. og Handel med Korn.

Tremarksmand, i Norge og Danmark enhver, som paa Grund af visse Forbrydelser var idømt en Bod af 3 Mark Sølv, hvilken Straf medførte Tab af Æren. Den blev 1848 ophævet i Norge og 1866 i Danmark.

Tremiti-Øerne, en Gruppe af 4 Smaaøer i Adriaterhavet, nær Italiens Østkyst. Kun to af dem er beboede.

Tremolo, Bæven; i Musiken en skjelvende (eller sitrende) Udførelse. — Tremolando, bævende. — Tremolant, Skjelven, Bæven; ved Orgler en Indretning, som giver Tonerne en bævende Lyd. — Tremolere, synge med bævende, sitrende Stemme.

Tremplin (udt. Trangplæng), et bøieligt Springbret, som benyttes af Akrobater.

Trenck, Frans, Friherre af, østerrigsk Friskarefører, f. 1711, d. 1749, traadte som ung Gut ind i den østerrigske Armé, hvor han førte et vildt Liv. Under Krigen med Tyrkiet 1737 oprettede han et Korps Pandurer, gik derpaa i russisk Tjeneste, hvor han paa Grund af Udskeielser dømtes fra Livet, men undkom. Under den østerrigske Arvefølgekrig satte han sig i Spidsen for en vild Skare Pandurer og kjæmpede med Tapperhed, men tillige med oprørende Grusomhed mod Fienden. Hans Rædselsgjerninger blev imidlertid for mange til, at det længere kunde taales, hvorfor han fængsledes og førtes til Fæstningen Spielberg, hvor han døde. — Hans Fætter Friedrich Friherre af Trenck, f. 1726, d. 1794, var først i preussisk Krigstjeneste; men ogsaa han var et uroligt Hoved, som snart kom i Ugunst hos Fredrik den anden og tilbragte en lang Aarrække i Fængsel. Ved den franske Revolutions Udbrud gik han til Paris, men blev af Robespierre anklaget for Spioneri og guillotineret.

Trendelenburg, Friedrich Adolf, tysk Filosof, f. 1802, d. 1872, studerede i Kiel, Leipzig og Berlin og blev 1833 Professor paa sidstnævnte Sted samt nogen Tid efter Medlem af Videnskabsakademiet sammesteds. Af hans særdeles fortjenstfulde filosofiske Skrifter kan nævnes: „Elementa logices Aristoteleæ", „Logiske Undersøgelser", som indeholder Kritik af den Hegelske Logik, samt „Rechtsphilosophie".

Trense, et let Bidsel for Hesten uden Stænger.

Trent, en af Englands berydeligste Floder, udspringer ved Thursfield i Grevskabet Stafford, gaar mod Sydøst og Nordøst og danner ved Forening med Ouse Humber (s. d.). Trents samlede Længde er 288 km., hvoraf en Del er seilbar.

Trenton (udt. Trentn), Hovedstad i Staten New-Jersey i Nordamerika, ved Floden Delaware, med 30,000 Indb. og Industri i Tøier og Læder. Her seirede Washington 1777 over Englænderne.

Trentschin, Komitat i Ungarn, paa Vestsiden af Donau, 4,620 km.² stort, med 250,000 Indb.

Trepan, Bor eller Instrument til at gjennembore Hjerneskallen. — **Trepanation**, Gjennemboring af Hjerneskallen, en Operation, som af og til foretages, naar nogen af dens Ben er blevne knuste.

Trepang (Holothuria edulis), enslags spiselig Sjøpølse, som forekommer i de varme Have. Den tilhører de Pighudedes Klasse og er et blødt, ormdannet Dyr af 16 cm. Længde. Af Kineserne betragtes den som en meget søgt Delikatesse og staar derfor høit i Pris, ligesom der aarlig forbruges en stor Mængde af den. Trepangfangsten, som især foregaar ved Australiens Nordkyst, er derfor en meget lønnende Forretning, og tusender af Skibe, deriblandt mange engelske, franske og amerikanske, udrustes til denne Fangst. Den foregaar i Regelen med Dykkere, og jo dybere Vand, Dyrene findes paa, jo bedre ansees de for at være. Ejterat de er opfiskede, tages Indvoldene ud, hvorpaa de tørres i Solen, og er nu færdige til at spises. Prisen er fra 5 til 100 Dollars pr. Pikul (ca. 60 kg.), og man beregner, at der alene fra Madagaskar aarlig sendes til Kina 7000 Pikuls.

Trepidation, Skjelven, Modløshed, Forsagthed; i Astronomien Stjernernes tilsyneladende sitrende Bevægelse.

Treschow, Nils, norsk Politiker og Videnskabsmand, f. i Drammen 1751, d. 1833, studerede i Kjøbenhavn Theologi og Filosofi og blev 1774 Konrektor ved Trondhjems Latinskole. 1780 udnævntes han til Rektor i Helsingør, forflyttedes 1789 i samme Egenskab til Kristiania og blev 1803 Professor i Filosofi ved Kjøbenhavns Universitet, hvor han snart erhvervede sig almindelig Anseelse som Videnskabsmand. Han var Medlem af den Kommission, som udarbeidede Planen for det nye Universitet i Kristiania, og ved dets Oprettelse ansattes han som dets første Professor. Fra Kristiania valgtes han til Medlem af det overordentlige Storthing 1814 og tog vigtig Del i de Underhandlinger, som førtes med de svenske Befuldmægtigede. Samme Aar valgtes han til Medlem af Regjeringen og blev Chef for Kirke-Departementet, hvilken Stilling han indehavde til 1826. Som en af de mest indflydelsesrige Lærere ved det nye Universitet havde han stor Betydning, ligesom hans talrige videnskabelige og filosofiske Skrifter og Afhandlinger tildels er af blivende Værd. Af disse hans literære Arbeider kan nævnes: „Forsøg om Guds Tilværelse af theoretiske Grunde i Anledning af den Kantiske Filosofi", Forelæsninger over den Kantiske Filosofi", „Indledning til den hele Filosofi og de vigtigste Lærebygninger af samme", „Filosofiske Forsøg", „Elementer til Historiens Filosofi", „Moral for Folk og Stat", „Almindelig Logik", „Lovgivnings-Principer", „Om Gud, Idé- og Sanseverdenen" m. fl. En stor Del af hans Afhandlinger er indtagne i forskjellige Blade og Tidsskrifter.

Treschow, Willum Fredrik, dansk Jurist og Finansmand, f. 1786, d. 1869, studerede Retsvidenskab, blev 1828 Generalfiskal og 1848 Høiesteretsassessor. Forinden havde han erhvervet sig store Jordegodser, bl. a. (1835) det forhenværende Laurvigs Grevskab i Norge, som nu eies af hans Efterkommere. Af den danske Regjering anvendtes han i flere vigtige finantielle Underhandlinger og blev 1854 Rigsraad. Treschow var utrættelig virksom som Medbestyrer af forskjellige milde Stiftelser og oprettede selv tre saadanne for trængende Kvinder „af den bedre Stand" i Kjøbenhavn samt det Treschowske Fideikommis paa over en Mill. Kroner, af hvilket der aarlig udredes en Mængde meget forskjellige Legater.

Tresckow, Hermann von, preussisk General, f. 1818, deltog som underordnet Officér med Udmærkelse i den slesvigske Krig 1848—50 og blev efter Freden Kaptein i Generalstaben. 1865 forfremmedes han til Generalmajor og Chef for Militærkabinettet. Under den fransk-tyske Krig havde han Kommandoen over en Division og blev 1873 Chef for 9de Armékorps i Altona.

Tresckow, Udo von, preussisk General, f. 1808, d. 1885, blev 1829 Løitnant, deltog med Berømmelse i Krigene mod Danmark og Østerrige og førte under den fransk-tyske Krig en Division, hvormed han udmærkede sig foran Schlettstadt og Belfort.

Tresser eller **Galloner**, vævede smale Baand med Rending af Silke, Bomuld eller Lin og Jslæt af ægte eller uægte Guld- eller Sølvtraad. De benyttes til Kantning og Prydelser paa Uniformer, Liverier m. m.

Treuga Dei, se Gudsfred.

Trevirer, et keltisk Folk, som i Oldtiden beboede det belgiske Gallien, og som især udmærkede sig som tjække Ryttere. Omkring 70 e. Kr. blev de undertvungne af Romerne.

Treviso, Provins i Norditalien, 2,438 km.² stor, med 376,000 Indb. Hovedstaden Treviso, nord for Venedig, har 29,000 Indb. Af dens anseligste Bygninger kan nævnes Kathedralkirken (fra Begyndelsen af 12te Aarh.), Kirken San Nicolo, Tribunalpaladset og Raadhuset. Byen er Sæde for en Biskop og har flere videnskabelige Anstalter og høiere Skoler. Handelen er livlig, ligesaa Industrien, der fornemmelig omfatter Tilvirkning af Silke- og Lintøier, Papir, Metalvarer osv. — Byen kom 1339 til Venedig og blev 1866 sammen med dette indlemmet i Italien.

Trevlekrone eller **Hanekam** (Lychnis flos-cuculi), Plante af Nellikfamilien, med høi, ret Stilk, smale, lancétformede Blade og røde, kvastlignende Blomster. I Norge forekommer den paa fugtige Enge.

Trevlemund, se Skivemundede.

Trevlestof eller **Traadstof**, se Fibrin under Art. Fibrer.

Triangel, d. s. s. Trekant (s. d.)

Trianon (udt. Trianong), store og lille, to prægtige Lystslotte i Versailles's Omegn, opførte af de franske Konger Ludvig den fjortende og Ludvig den femtende.

Triarier, hos Romerne de Soldater, som stod opstillede i tredie Slaglinie, udgjorde egentlig Hærens Kjernetropper.

Triarki, en Stat, som regjeres af tre Personer, som alle har lige stor Myndighed.

Triasformationen, se Geologiske Formationer under Art. Geologi.

Tribolo, Nicolo dei Pericoli, italiensk Billedhugger og Arkitekt, f. 1485, d. 1550, uddannede sig under Sansavino til en af den Tids dygtigste Mestre. Af hans Arbeider kan nævnes hans Udsmykning af Kirken San Petronio i Bologna samt Figurerne til Pave Hadrian den fjerdes Gravmæle.

Tribometer, Gnidningsmaaler, Inſtrument til at maale Gnidningsmodſtandens Styrke.

Tribonianus, romerſt Retslærd, levede i første Halvdel af det 6te Aarh. e. Kr. Han førte Forſædet i den Samling af Mænd, ſom af Keiſer Juſtinian overdroges at udarbeide „Corpus juris civilis“; ſe forøvr. Romerretten.

Tribrachys, en græſk Versfod, beſtaaende af tre korte Stavelſer (⏑ ⏑ ⏑).

Tribun, Fællesbenævnelſe for forſkjellige høiere Embedsmænd i det gamle Rom. Oprindelig forſtod man ved Navnet en, ſom ſtod i Spidſen for en Tribus, d. v. ſ. et Antal Mænd eller Perſoner, ſom udgjorde en egen Folkeklaſſe eller enſlags kommunal, judiciel, adminiſtrativ eller militær Fælleshed. Saaledes havde man i Hæren Tribuni militum og Tribuni celerum, ſom var Befalhavende, den første over en Legion Fodfolk, ſidſtnævnte over et lignende Antal Ryttere. Desuden gaves der Tribuni ærari, enſlags Embedsmænd, ſom ſtod under Kvæſtorerne, og ſom var Forvaltere ved Hærens Lønningsvæſen. 494 f. Kr. oprettedes i Rom en ny Slags Tribuner, Folketribunerne (Tribuni plebis), ſom i den følgende Tid af Romerrigets Beſtaaen ofte udøvede afgjørende Indflydelſe paa Statens Anliggender. Det var ved Volſkerkrigens Udbrud, at Plebeierne tvang Patricierne til at indføre denne Reform. Tribunernes Antal var fra Begyndelſen af 2, men forøgedes ſenere til 10; de valgtes for et Aar ad Gangen og havde Ret til at overvære Statsſtyrernes Forſamlinger. Fandt de nogen af de i en ſaadan fattet Beſlutning ſkadelig for de lavere Klaſſer, kunde de ved ſit Veto forbyde dens Træden i Kraft. Dette ledede til, at al politiſk og ſtatsborgerlig Forſkjel mellem Patricierne og Plebeierne efterhaanden ophørte. Under Keiſertiden aftog Tribunernes Betydning mere og mere, og i det 5te Aarh. e. Kr. ophørte den ganſke.

Tribunal, tidligere i Rom et ophøiet Sæde, ſom Prætorerne indtog under Retsforhandlingerne. Ordet betegner nu en Domſtol, særlig en af de høiere Inſtanſer.

Tribune, ophøiet Plads i en Forſamlingsſal eller Kirke; Talerſtol.

Tribus, ſe Tribun.

Tribut, Skat, Afgift; den af Vaſalſtater ydede aarlige Afgift til den Stat eller Fyrſte, hvortil de ſtaar i Afhængighedsforhold. Hos Romerne en Formuesſkat, ſom Servius Tullius paalagde Statens Borgere.

Trichiner, ſe Trikiner.

Tricolor, trefarvet; Navn paa den trefarvede Fane, ſom i Frankrige indførtes under den ſtore Revolution.

Tricykle, egentl. en Vogn med tre Hjul; ſe Velociped.

Tridentiner-Konciliet, den Kirkeforſamling, ſom 1545—63 afholdtes i Trient. Stødet til dens Sammenkaldelſe udgik fra Keiſer Karl den femte, og dens Henſigt var at underſøge og muligens faa fjernet de grove Misbrug, ſom havde indſneget ſig i den katholſke Kirke, og for hvilke Reformatorerne Luther, Zwingli m. fl. havde aabnet Folks Øine. Paven forſtod imidlertid at indrette det ſaa, at der intet blev foretaget paa dette Møde i reformatoriſk Henſeende; allerede i Begyndelſen af Mødet fik han drevet igjennem, at Flertallet af de Tilſtedeværende ſkulde have den afgjørende Stemme, og da Forſamlingen holdtes ikke langt fra Rom, havde han let for ſtadig at have ſaa mange af ſine tro Tilhængere og lydige Redſkaber tilſtede, at hans Villie beſtandig fik Majoritet for ſig. Mødet begyndte under Pave Paul den tredie, og hans Efterfølgere Julius den tredie og Pius den fjerde fulgte trolig den af ham anviſte Fremgangsmaade. Reſultaterne af diſſe langvarige Forhandlinger blev alſaa, at alt i den katholſke Kirke forblev ved det gamle, og at Umuligheden af en Udſoning mellem Proteſtanterne og de Katholſke blev endnu mere indlyſende.

Tridymit, et Mineral af ſamme kemiſke Indhold ſom Kvarts (Kiſelſyre), kryſtalliſerer i tilſyneladende 6ſidede Tavler, af ſaavidt ſynlig Størrelſe. Den har ringere Egenvegt end Kvartſen, forekommer i Druſerum, men ſjelden, ſamt i nogle vulkanſke Bergarter (bl. a. Trachyt).

Trient, By i Tyrol i Øſterrige, paa venſtre Bred af Floden Etſch, ligger i en frugtbar Dal og har 17,500 Indb. Den har flere mærkelige Bygninger, deriblandt et ældre Slot, en ſtor Domkirke, opført i byzantinſk Stil, ſamt Kirken Santa Maria Maggiore, hvor Tridentiner-Konciliet holdtes. Induſtrien er livlig og omfatter iſær Silke, Sukker og Tobak.

Trier, By i Rhinpreuſſen, paa Floden Moſels høire Bred, med 22,500 Indb. Den er, iſær den ældre Del, uregelmæſſig bebygget, men har flere ſeværdige Bygninger, ſom Domkirken, der eier en Mængde Relikvier, deriblandt „Kriſti Kjole“. Den har ogſaa flere Videnſkabsanſtalter, hvoriblandt kan nævnes et Oldſagsmuſéum og et betydeligt Bibliothek med et ſtørre Antal ældre Haandſkrifter. Byen er Sæde for en Biſkop og flere høiere adminiſtrative Myndigheder. Handelen og Induſtrien er af ſtor Betydning; den ſidſte omfatter iſær Tøier, Støbegods og Læder. Byen, der af Romerne kaldtes Augusta Trevirum, er rig paa Oldtidsminder, hvoriblandt kan nævnes et Amfitheater, „Porta nigra“ (den ſorte Port) og Levninger af vægtige Bade. — Trier var allerede før den kom under Romernes Herredømme en blomſtrende By ſamt Trevirernes (ſ. d.) Hovedſtad. 464 kom den ved Forræderi i Frankernes Vold og blev en Tid de auſtraſiſke Kongers Reſidens. Den forenedes 925 med Tyſkland, og omtrent ſamtidig oprettedes Kurfyrſtendømmet Trier, hvis Erkebiſkop var en af de ſyv Kurfyrſter (ſ. d.). Under den første franſke Republik erobredes Byen 1794 af de franſke Tropper, men 1814 afſtodes den igjen til Preuſſen.

Trieſt, Øſterriges vigtigſte Sjøſtad, ligger i Illyrien, ved en Bugt i den nordlige Ende af Adriaterhavet og tæller ſammen med det til Byen hørende Landdiſtrikt 130,000 Indb. Den har flere prægtige offentlige Bygninger, hvoriblandt Kathedralkirken, opført i byzantinſk Stil, det ſtore Theater, Børſen, Arſenalet m. fl. Af dens offentlige Pladſe maa iſær nævnes „Piazza grande“, med Karl den ſjettes Marmorſtatue, Børspladſen og Leipzigerpladſen. Blandt videnſkabelige Anſtalter er at mærke Obſervatoriet, Muſéet, Mynt- og Oldſamlingen. Hovednæringsveiene er Handel og Skibsfart. Byens Havn er en af den øſterrigſke Flaades Hovedſtationer. I Oldtiden hed Byen Tergeſte

og kom 130 f. Kr. under Romerne. 1382 blev den indlemmet i de østerrigske Besiddelser.

Trifthong, Trelyd, tre Vokaler, som udtales i én Stavelse.

Triglav, d. s. s. Terglou (s. d.).

Trigonometri, gr. (d. e. Trekantsmaaling), den Del af Mathematiken, som handler om Trianglers Beregning; den deles i plan og sfærisk Trigonometri, eftersom Trianglet ligger i et Plan eller paa en Kugles Overflade. For at Beregningen skal være mulig, maa man af de 6 Størrelser, som Trianglet indeholder (3 Sider og 3 Vinkler), kjende mindst 3, hvoraf for det plane Triangel maa være mindst 1 Side; for det sfæriske bortfalder denne Indskrænkning. — Trigonometriske Linier, visse rette Linier, som kan optrækkes i en Cirkel, og som har faaet særlig Betydning for saadanne Beregninger derved, at man har udarbeidet nøiagtige Tabeller over deres Forhold til Cirkelens Radius. De almindeligst benyttede er Sinus, Perpendikulæren fra en Cirkelbues ene Endepunkt ned paa Radien gjennem det andet Endepunkt, Cosinus, den Del af Radien, som ligger mellem Sinusens Fodpunkt og Cirkelens Centrum, Tangens, som er Sinus divideret med Cosinus, og Cotangens, som er Cosinus dividered med Sinus. Undertiden benyttes ogsaa Secans, som er 1 divideret med Cosinus, og Cosecans, som er 1 divideret med Sinus. Ogsaa for de fire sidste kan man optrække tilsvarende rette Linier i Cirkelen, men Navnene benyttes saavel om Linierne som om deres Forholdstal til Radien.

Trikiner (Trichinæ spiralis), smaa Haarorme, som ofte findes i Musklerne (Kjødet) hos Svinet, men ogsaa, dog sjeldnere, hos forskjellige andre Dyr. De er tynde og traadformede, $1^1/_2$—2 mm. lange og omgivne af en hvid, kalkagtig Kapsel. Naar Kjød, som er besængt med Trikiner, spises af Mennesker, opløser denne Kapsel sig i Mavesaften, hvorefter Ormen kan fremkalde Trikinsygdom eller Trikinose, der ikke sjelden ender med Døden. Det er især ved Nydelsen af raat eller utilstrækkelig kogt Svinekjød, man kan paadrage sig denne Sygdom. Trikinerne dræbes nemlig da ikke, de trænger ind i Tarmkanalen, hvor de formerer sig i uhyre Mængde, og vandrer derfra ind i Muskelkjødet for der at indkapsle sig. Trikinsygdommen ytrer sig ved stærke Smerter i Lemmerne, som ved Muskelrheumatisme, og er ledsaget af Feber, Svedning og Kræftetab, der ofte har Døden til Følge. Kun ved en fuldstændig Kogning eller fuldstændig Stegning af Kjødet (Svinekjød) kan man sikre sig mod Sygdommen; stærk Saltning af Kjødet kan ogsaa, ialfald efter Maaneders Forløb, dræbe Trikinerne, men er dette ikke saa sikkert, at man kan angive noget bestemt Tidsrum, efter hvilket Saltningen har dræbt samtlige Trikiner. I de store Byer bliver nu i Regelen Svinekjødet mikroskopisk undersøgt for Trikiner, før det kommer i Handelen.

Trikot, tidligere et paa en Strømpevævstol tilvirket blødt Tøi, som brugtes til Benklæder; nu et uldent Stof, som væves paa en almindelig Vævstol med to Traadsystemer. — Trikotage (udt. Trikotaasj), alleslags strikkede Beklædningsgjenstande. Tilvirkning af Trikotage foregaar nu i det store i særegne dertil opførte Fabriker. Det er fornemmelig efterat Strikkemaskinen fik almindelig Anvendelse, at denne Industri har taget Opsving, og Trikotage er nu bleven en vigtig Handelsartikel.

Trikupis, Spyridon, græsk Statsmand, f. 1788, d. 1873, deltog i den græske Frihedskamp og var senere Statssekretær, flere Gange græsk Gesandt i London samt en Tid Kultusminister. Som Forfatter har han udgivet „Den græske Opstands Historie" (4 Bind).

Trille, i Musiken en hurtig og gjentagen Afvexling af to Toner, som ligger ved Siden af hinanden.

Trillinger, tre samtidig fødte Børn af én Moder, forekommer kun ved én af ca. 5000 Fødsler.

Trillion, en Million Billioner eller 10^{18}, skrives med 1 og 18 Nuller.

Trilobiter, en Krebsdyrgruppe, som levede i den siluriske Periode og antages at være uddød under Kulformationen. Af de Fossilier, som er fundne, fremgaar det, at Trilobiterne har udgjort en talrig Gruppe, og at Arternes Størrelse har vexlet fra 1 m. til nogle faa mm. Deres Krop har været delt i tre Afsnit: en uledet Forkrop, Bagkroppen samt et Halefjold, bestaaende af brede, bevægelige Ringe. Ovenpaa Hovedet har de havt to nyreformede Øine. De antages fordetmeste at have levet paa dybere Vand.

Trilogi, en af tre sammensatte Dele bestaaende Helhed; hos Grækerne en Forbindelse af tre Sørgespil. Hvis der til Trilogien sluttede sig et Satyrspil, kaldtes den Tetralogi.

Trimeter, i Metriken et iambisk Vers i tre Led, hvert paa to Versfødder af følgende Udseende:

⏑ ⏓ ⏑ — · ⏑ | ⏓ ⏑ — · ⏑ ⏓ ⏑ —

Trimethylamin, en organisk Base, som forekommer i Sildelage, halvraadden Hummer, Tran, Urin og forskjellige Planter. Det er en farveløs, flygtig Vædske, som anvendes i Medicinen.

Trincomali eller **Trinconomali**, befæstet Havneby paa Østkysten af Øen Ceylon, med 10,000 Indb. Den er et vigtigt Anløbssted for de paa det østlige Asien farende Skibe.

Trinidad, næst Jamaika den største af de England tilhørende smaa Antiller i Vestindien, nær Sydamerikas Nordkyst, er 4,544 km.^{2} stor, med 110,000 Indb. Øen, som er af vulkansk Oprindelse, er særdeles frugtbar og meget skovrig og leverer derfor forskjellige Slags værdifulde Træsorter til Udskibning. De vigtigste Udførselsartikler er foruden Frugter, Sukker, Kakao og Kryderier. Hovedstad Puerto d'España, med 29,000 Indb. — Trinidad opdagedes 1498 af Kolumbus og kom 1797 i Englands Besiddelse.

Trinitarier (Treenighedsbekjendere), en i Frankrige 1198 stiftet geistlig Orden med det Formaal at løskjøbe Kristne, som var i Slaveri hos Barbarerne. De kaldtes ogsaa Æselsbrødre af den Grund, at de, naar de reiste, red paa Æsler. Ordenen bestaar endnu, fornemmelig paa den Pyrenæiske Halvø og i Amerika.

Trinitariske Stridigheder, den Religionstvist, som i det 3die—5te Aarh. førtes om den guddommelige Treenighed; se Arianere.

Trinitatis eller **Trefoldighed**, den Fest, som den kristne Kirke feirer Søndag efter Pinse til Ære for Treenigheden. Den blev 1334 forordnet som Kirkefest af Pave Johan den toogtyvende.

Trinity Harbour, By paa Øen Newfoundland ved Nordamerikas Østkyst, med 10,000 Indb.

Trio, en Komposition for tre Soloinstrumenter. Endvidere betegner Trio en mindre Sats, der som et Anhang ofte føies til en Marsch, Vals, Menuet og andre mindre Musikformer. Ogsaa en trestemmig Orgelkomposition for 2 Monualer og Pedal.

Triolet, en Versform paa 8 Linier, af hvilke den første gjentages efter den tredie og de to første tillige efter den sjette.

Tripel eller **Trippelse**, et jordagtigt Mineral af forskjellig, hyppigst gul Farve, bestaar af Skaller af uddøde Infusionsdyr. Den forekommer paa flere Steder i Europa og anvendes til Pudsning og Polering af Metaller samt til Støbeformer for fine Metalarbeider.

Tripelallianse, Forbund mellem tre Magter. Ordet bruges især om den Alliance, som England, Sverige og Holland 1668 indgik mod Frankrige.

Triplikat, en tredie Afskrift af et Dokument; Triplik, i Retsproget Svar paa en Duplik.

Tripolis, den østligste af de tidligere Barbarestater i Nordafrika, grænser mod Nord til Middelhavet, mod Øst til den libyske Ørken, mod Syd til Sahara og mod Vest til Tunis. Størrelsen anslaaes til 892,050 km.^{2} og Folkemængden til noget over en Million. Den største Del af Landet er ørkenagtigt og ufrugtbart og gjennemstryges af flere Fjeldrygge, tildels Udløbere fra Atlaskjeden; langs Middelhavet findes dog en frugtbar Strækning, hvor de sædvanlige tropiske Vexter trives. I det sandede Ørkenstrøg findes flere Saltsjøer, hvorfor Udvindingen af Salt er en af Hovednæringsveiene. Befolkningen bestaar væsentlig af Maurer og Beduiner, som hovedsagelig driver Kvægavl og Handel. De vigtigste Udførselsartikler er, foruden Salt, finuldede Faar, Kameler, Hornkvæg, Heste, Huder, Sydfrugter, Vin, Oliven og forskjellige Kryderier. Fra det indre Afrika indføres med Karavaner Strudsfjer, Elfenben, Gummi, Guld og tildels endnu Slaver. — Landet, som staar under tyrkisk Overhøihed, bestyres af en Pascha. Det udgjorde i Oldtiden den østlige Del af Karthagos Landområde og blev efter den anden punisk Krig af Romerne overladt Kongen af Numidien. 106 f. Kr. indlemmedes det i den romerske Provins Afrika og blev kaldt Tripolitana. I det 7de Aarh. bemægtigede Araberne sig Landet, hvorved alle Spor af den romerske Kultur udslettedes, og Islam blev den herskende Religion. I det 16de Aarh. tilhørte det en kort Tid Maltheserne, men erobredes derefter af den tyrkiske Sjørøver Dragut, hvorved det blev tyrkisk Provins og derefter et af de afrikanske Sjørøveres Hovedsæder. I det 17de og 18de Aarh. forsøgte vel Englænderne og Franskmændene ved Bombardement af Byen Tunis at tugte Sjørøverne, men det frugtede lidet; først efter Algiers Erobring 1830 fik Uvæsenet et afgjørende Knæk. — Tripolis (tyrk. Tarablusi), ved Middelhavet, Hovedstad og Sæde for Paschaen, har 20,000 Indb., Karavanseraier og Bazarer samt livlig Handel med det indre Afrika og Malta.

Tripolis eller **Tarabulus**, By i Syrien, ved Middelhavet, 118 km. nordvest for Damaskus, med 24,000 Indb. samt Silke- og Bomuldsvæverier. Byen er Sæde for en Pascha og en græsk Biskop.

Tripolizza, By i det græske Nomarki Arkadien, i det indre af Halvøen Morea, har 8,000 Indb. og livlig Handel med Landbrugsartikler. Indtil 1821 var den Moreas Hovedstad.

Trippel, Alexander, tyst Billedhugger, f. 1744, d. 1793, studerede i Kjøbenhavn Modellérkunsten under Wiedewelt og Stanley, opholdt sig derefter nogen Tid i Tyskland, senere i Paris og gik 1776 til Rom, hvor han tilbragte Resten af sit Liv. Hans Arbeider nyder stor Anseelse, fornemmelig hans Byste af Goethe, hvilken er i Muséet i Weimar.

Triptolemos, Søn af Kong Keleos i Eleusis (Attika), skal ifølge de gamle Grækere have konstrueret den første Plog, ved hvilken Opfindelse han udbredte Agerdyrkningen i det gamle Grækenland samt den derfra udgaaende Kultur.

Triqueballe, enslags Kjøretøi med høie Hjul til Transport af Kanoner og andre tunge Gjenstande.

Triremer, i Oldtiden Krigsskibe med tre Rader Robænke over hverandre.

Trissino, Giovanni Giorgio, italiensk Digter, f. 1478, d. 1550, studerede Literatur, Mathematik, Fysik og Arkitektur og udførte senere som pavelig Afsending flere diplomatiske Hverv. Af hans poetiske Arbeider kan nævnes Tragedien „Sofonisba“, Lystspillet „I simillimi“ og Eposet „Italia liberata da' Goti“.

Tristan, bretonisk Sagnhelt, bekjendt ved sin Kjærlighed til Isolde, hans Onkels, Kongen af Cornwalls Dronning. Sagnet er blevet bearbeidet af flere Digtere.

Tristan, Luis, spansk Maler, f. 1586, d. 1640, opnaaede betydelig Anseelse som Kunstner. Han har især valgt religiøse Emner for sine Arbeider.

Tristao da Cunha, en enligt beliggende Ø i den sydlige Del af Atlanterhavet, omtrent ret i Vest for Afrikas Sydspids. Den er 116 km.^{2} stor, næsten rund af Form og har for det meste steile Kyster. Den opdagedes 1506 af en Portugiser, efter hvem den fik Navn, og er koloniseret af Europæere; den anløbes ofte af Østindiefarerne.

Tritheim, Johannes, egentlig Heidenberg, tyst Polyhistor, f. 1462, d. 1516, studerede i Trier og Heidelberg, traadte ind i Benediktinerordenen og blev Abbed i Spontheim. Han udgav flere værdifulde Skrifter om de forskjelligste Gjenstande; blandt hans Hovedverker maa nævnes „Chronicon coenobii Hirsaugiensis“ og „Annales Hirsaugiensis“.

Tritheïsmus, Troen paa tre Naturer i Guddommen.

Triton, i den græske Gudelære Søn af Poseidon og Amfitrite, dyrkedes som en underordnet Havgud. — Tritoner, se Gudelære, den græske.

Tritonia, Slægt af de nøgengjellede Havsnegle, har Gjellerne siddende i en dobbelt Række langs Ryggens Sider. Et Par Arter forekommer ved Norges Kyster.

Triumf, hos de gamle Romere en Seiersfest, som afholdtes til Ære for den, der havde vundet en vigtig og betydelig Seier. Roms Borgere opførte ved saadanne Leiligheder en Triumfbue, der smykkedes paa det prægtigste, og under hvilken Seierherren (Triumfatoren) og hans Hær drog i festligt Optog, modtagen med allehaande Æresbevisninger. — Triumfere, glæde sig, juble over en vunden Fordel.

Triumviri, i det gamle Rom Benævnelse paa flere overordnede Kollegier, som bestod af tre Mænd. Fornemmelig forstaar man ved Ordet de to saakaldte Triumvirater, som kort Tid f. Kr. tilrev sig den høieste Myndighed i Staten; det første bestod af Cæsar, Pompeius og Crassus, det andet af Oktavianus, Antonius og Lepidus. — Af andre i Rom bestaaende Triumvirer kan nævnes Triumviri capitales eller nocturni, underordnede Politiembedsmænd, og T. monetales, som førte Tilsyn med Myntvæsenet.

Trivanderam eller **Trivandrum**, Hovedstad i den engelske Skytsstat Travancore i Forindien, med 25,000 Indb.

Triviel, ringe, hverdagslig, fortærsket. — Trivialitet, Lavhed, Gemenhed, Plathed; Usselhed, intetsigende Snak, Hverdagsprat.

Tro betegner i sædvanlig Forstand en mere eller mindre fast Antagelse af noget som sandt, uden tilstrækkelige objektive Bevisgrunde, hvilke alene tænkes at kunne medføre Viden. I særegen religiøs Betydning er Troen (efter Skriftens Udtryk) „en Bestandighed i det, som haabes, en fast Overbevisning om det, som ikke sees" (Ebr. 11, 1), nærmere: en Menneskets Indre gjennemtrængende Tilslutning og Tillid til Gud og hans hellige Ord, væsentlig ikke blot en theoretisk Antagelse af en Sandhed, men et Aandens Livssamfund med Guddommen. Tilligemed de deraf udspringende Haab og Kjærlighed danner den det sande religiøse Sind, der ogsaa maa vise sig kraftigt i Gjerning, er i sig selv det hele høiere Livs virksomme Princip og, ifølge kristelig-protestantisk Lære, det, der alene retfærdiggjør. Troen er ligesaa langt fra Overtro eller Antagelse af overnaturlige Kræfter og Væsener, der staar udenfor Gud og hans Aabenbaring og blot er Foster af en vildledet Indbildningskraft, som fra Vantro, der overhoved ikke vil vide af noget overnaturligt, men kun antage og støtte sig til, hvad Sanserne kan gribe og en endelig Forstand mener at kunne forklare.

Trochu (udt. Trosjy), Louis Jules, fransk General, f. 1815, blev 1838 Løitnant og ansattes ved Hæren i Algier, hvor han flere Gange udmærkede sig og snart avancerede til Kaptein og Oberstløitnant. 1851 ansattes han i Krigsministeriet og gik 1855 som Stabschef med den franske Armé til Krim. Her steg han til Brigadegeneral, deltog i de fleste Kampe og førte Teten af den franske Armé under Stormen paa Malakoftaarnet. I Krigen med Østerrige 1859 udmærkede han sig ligeledes som Chef for en Division. Han faldt imidlertid i Unaade hos Napoleon den tredie, fordi han i et Skrift skaanselløst blottede Manglerne i den franske Hær. 1870 blev han Militærguvernør i Paris, indvalgtes efter Keiserdømmets Fald i Forsvarsregjeringen og havde under Paris's Beleiring Overkommandoen over de i Hovedstaden værende Tropper. Senere blev han Medlem af Nationalforsamlingen, men da man ikke vilde antage hans Forslag til Hærens Omordning, nedlagde han sit Mandat og trak sig tilbage til Privatlivet.

Trochæus, en Versfod som bestaar af en lang og en kort Stavelse (— ⏑).

Trofæ, Seierstegn, i Militærsproget de i en Kamp fra Fienden tagne Gjenstande (Faner, Kanoner osv.).

Trogdolyt, Huleboer, Betegnelse for flere tildels forhistoriske Folkeslag, som ingen Boliger havde, men boede i Jord- eller Bjerghuler.

Troicar, en trekantet, hul Naal eller Stilet, omgiven af en Skede, anvendes i Lægekunsten bl. a. til at tappe Vand af Vatersottige. Naar man har stukket Instrumentet ind i den Vædske, som skal udtappes, trækkes Naalen ud, og Skeden tjener da som Afløbskanal.

Troiel, Peder Magnus, dansk Digter, f. 1743, d. 1793, studerede Theologi og Retsvidenskab og var en Tid Huslærer paa forskjellige Steder samt Manuduktør. Af hans Digte kan nævnes hans bidende Satirer samt flere muntre Viser, der i Danmark er blevne meget yndede. — Hans Broder Peder Kofod Troiel, f. 1754, d. 1784, var ogsaa heldig som Visedigter. Brødrenes poetiske Arbeider er blevne udgivne samlede.

Troitza-Lavra (Treenighedsklostret), Ruslands første og rigeste Kloster, ligger i Nærheden af Moskva.

Troizk, By i det russiske Guvernement Orenburg, med 8,500 Indb.

Troja, ogsaa kaldet Ilios eller Ilion, en i Sagnhistorien berømt By i Lilleasien, paa Østsiden af det Ægæiske Hav, var Hovedstad i Troas. Ifølge Sagnet blev den indtagen af Herakles, som dræbte den regjerende Konge Laomedon; dennes Efterfølger var Priamos, hvis Søn Paris bortførte Helena, Kong Menelaos af Spartas Dronning. Dette blev Anledningen til den trojanske Krig. De græske Fyrster enedes om at hevne dette Kvinderov og drog med en stor Hær og Flaade under Anførsel af Agememnon, Ajax, Achilleus, Odysseus, Nestor m. fl. mod Troja, som efter en fleraarig Beleiring indtoges med List og ødelagdes i Bund og Grund. De Homeriske Digte Odysseen og Iliaden indeholder udførlige Skildringer af dette Tog og de Eventyr, flere af dets Deltagere oplevede. Dr. Schlieman har i den senere Tid foretaget vidtløftige Udgravninger der, hvor det gamle Troja antoges at have ligget, og gjort storartede Oldfund. De Lærde er imidlertid endnu ikke paa det rene med, hvorvidt disse Fund virkelig er fra Troja, eller om de er Levninger af en anden, nyere By.

Troldbær (Actæa spicata), Plante af Ranunkelfamilien, med høi, glat Stilk, triangelformede Blade, hvide Blomster og et sort Bær. Planten, som er giftig, voxer helst paa skyggefulde Steder.

Troldhæg (Rhamnus), Plantefamilie af de Tofrøbladedes Orden, er en Busk med udelte Blade, hvide eller grønlige Blomster og sorte Bær. I Norge forekommer to Arter, nemlig almindelig Troldhæg (R. frangula) og Tvebo-Troldhæg (R. catharica).

Troldkjærringspyt, et hvidt Skum, som Larverne af et lidet Insekt af de Halvvingedækkedes Orden omgiver sig med, og som af og til sees som et hvidt Skum paa Planternes Blade.

Troldkrabbe (Lithodes), Krebsdyr af de Tifødddes Orden, er nærmest beslægtet med Krabberne og har trekantet Rygskjold, besat med lange Pigger. Den opnaar en anselig Størrelse og forekommer i de nordiske Have.

Troldtinderne, et mægtigt Fjeldparti i Romsdals Amt, paa Sydvestsiden af Rauma, har en Højde af ca. 1700 m.

Trolle, en udbredt svensk og dansk Adelsslægt, hvoraf flere Medlemmer har erhvervet sig et Navn som Krigere eller Statsmænd. — Arvid Trolle, d. 1505, blev 1484 ved Rigsforstandervalget i Sverige opstillet som Modkandidat mod Sten Sture den ældre, men faldt igjennem og sluttede sig en Tid efter til det Parti, som ønskede Kalmarunionen opretholdt, hvorfor der herskede aabenbart Fiendskab mellem ham og Sture. — Hans Søn Erik Trolle blev 1512 valgt til Rigsforstander, men fortrængtes af Sten Sture den yngre, af hvem han i længere Tid holdtes i Fangenskab. Baade han og hans Søn Gustav Trolle, f. 1488, d. 1535, erholdt af Paven efter hinanden Erkebispestolen i Upsala, men paa Grund af sit Uvenskab med Rigsforstanderen blev de begge afsatte. 1520 optraadte Gustav paany som Erkebiskop, virkede ivrigt for Kristiern den andens Sag, og klagede hos Kongen for den ham tilføiede Vold. Denne Klage benyttedes som Paaskud til det stockholmske Blodbad (s. d.). Da Gustav Vasa kom til Magten, drog Gustav Trolle til Danmark, hvor han paa Grund af sin tidligere tvetydige Færd ikke opnaaede at komme i Gunst hos Kristiern den anden. Han sluttede sig derfor til Fredrik den første, som han kronede, men tog derefter paany Parti for den fordrevne Kristiern, bl. a. ved som forklædt at gjennemreise Norge og tale hans Sag. Efter en vidtløftig Omflakken paa forskjellige Steder blev han dødelig saaret i Slaget ved Ørnebjerg. — Herluf Trolle, dansk Rigsraad, f. 1516, d. 1565, anførte den danske Flaade i den nordiske Syvaarskrig og slog en stor svensk Flaade ved Øland 1564. Aaret efter blev han dødelig saaret i et Sjøslag ved Pommerns Kyst. Han og hans Hustru Birgitte Gøye eller Gjøe (s. d.) stiftede Herlufsholms Skole.

Trollhättan, et storartet Vandfald i Götaelven i Sydsverige, $36^4/_5$ m. høit i tre Afsatser. — Trollhättakanalen kaldes med et fælles Navn de Kanalanlæg, hvorved Götaelven er bleven gjort seilbar lige op til Venern. Den har en Dybde af $3^1/_3$ m., er $7^7/_{10}$ m. bred og 390 km. lang.

Trollope, Frances, engelsk Forfatterinde, f. 1780, d. 1863, begyndte sin Forfatterbane med Reiseskildringen „Domestic manners of the Americans", som vakte megen Modsigelse i den amerikanske Presse. Hun har skrevet et stort Antal Romaner, af hvilke kan nævnes: „Widow Barnaby", „The blue belles of England", „Charles Chesterfield", „Hargrave", „Jessie Phillipps" og „Adventures of a clever woman". — Hendes ældste Søn Thomas Adolphus Trollope, f. 1810, har, foruden ved talrige Romaner, ogsaa gjort sig fordelagtig bekjendt ved flere Verker til Italiens Historie, bl. a. „Girlhood of Catharine de Medici" og „History of the common wealth of Florence" (4 Bd., 1865). — Hans Broder Anthony Trollope, f. 1815, d. 1882, er en af Englands mest ansete nyere Novellister. Hans „The Warden", „Barchester towers" (1858), „Doctor Thorne", „The Bertrams", „The three clerks", „Orley farm", „Rachell Ray", „Miss Mackenzie" m. fl. har vundet en stor Læsekreds og er oversatte til flere Sprog.

Tromle, et Landbrugsredskab, der bestaar i en hul eller lukket Cylinder, som bevæger sig om en Axe og tjener til at gjøre Ageren jevn og fast paa Overfladen, efterat den er besaaet.

Tromme, et militært Slaginstrument, bestaaende af en Cylinder af Messingblik eller Træ, i begge Ender overtrukken med Kalvskind, som kan strammes og slappes.

Trommehinde, se Øre.

Trommsdorff, Johann Bartholomæus, tysk Kemiker, f. 1770, d. 1837, blev 1795 Professor i Erfurt. Han har udgivet et stort Antal værdifulde Skrifter, deriblandt „Systematisches Handbuch der gesammten Chemie", „Handbuch der Apothekerkunst" og „Journal der Pharmacie".

Tromp, Martin Hapertzoon, berømt hollandsk Admiral, f. 1597, d. 1653, indtraadte som otteaarig Gut i Marinen og udmærkede sig ved flere Leiligheder i Krigen mellem Holland og Spanien. 1639 steg han til Admiral, og samme Aar vandt han to glimrende Seire ved Gravelingen og Oquendo over to langt større spanske Flaader. 1652 tabte han et Slag mod den engelske Admiral Blake, men kort efter slog han denne ved Dünerne. Næste Aar faldt han i det blodige Sjøslag mellem Scheveningen og Maas. — Hans Søn Cornelis Tromp, f. 1629, d. 1691, udmærkede sig ligeledes som Sjøkriger, fik i en Alder af 19 Aar Kommandoen over et Orlogsskib og udviste stor Dygtighed i Kampene mod de afrikanske Sjørøvere. To Aar senere udnævntes han til Kontreadmiral og aflagde i Krigen mod England glimrende Beviser paa Mod og Tapperhed. 1676 førte han den hollandske Flaade, som sendtes Danmark til Hjelp mod Sverige, og seirede i Forening med Nils Juel i det store Sjøslag ved Øland s. A. Efter Ruyters Død blev han den hollandske Flaades Overstbefalende.

Trompet, et meget anvendt Blæseinstrument af Messing uden Lydhuller, kaldes ogsaa Signalhorn.

Trompetfugl (Psophia crepitans), en med Tranen beslægtet Vadefugl, med lang Hals, lange Ben og fort Fjerdragt. Den forekommer i Sydamerika og lever af Frøer og Insekter. Navnet kommer af Hannernes Stemme, der ligner Trompetstød.

Tromsa, Bielv til Gudbrandsdalslaagen, udspringer paa Rondanes Vestside, gjennemløber Fodvangs Annex og Løsnavandet; 28 km. lang.

Tromsø, By og Stiftsstad i Amtet af samme Navn, ligger under 69^0 38′ n. Br., paa den østlige Side af den ca. 10 km. lange Tromsø, der ved Tromsøsundet er skilt fra Fastlandet. Byen, som har 5,500 Indb., er velbebygget og særdeles smukt beliggende. Dens fornemste Næringsvei er Handel med Korn- og Fiskevarer, hvorimod Skibsfarten, som tidligere ikke var af liden Betydning, nu indskrænker sig til Kystfart og Fangstexpeditioner til Ishavet. Derimod besøges Stedet af et ikke ubetydeligt Antal fremmede Skibe, især fra Rusland, England, Østersjøen og de nordsjøiske Havne. Toldindtræderne i Budgetaaret 1884—85 udgjorde 132,490 Kr. Af offentlige Bygninger kan nævnes: den 1860 opførte Kirke, som er en af Landets største

og smukkeste Trækirker, Raadhuset, den høiere Skole og Stiftsseminariet. Byen er Sæde for Stiftets Overøvrighed, og blandt dens Seværdigheder kan mærkes det 1872 stiftede Museum. — Tromsø har sandsynligvis, paa Grund af sin centrale Beliggenhed, i længere Tid været Handelssted, men først 1794 fik Byen Kjøbstadsrettigheder. Dens Handel var dog længe af liden Betydning, da de omliggende Distrikter havde Handelsforbindelse med Bergen og bragte sine Varer did. Men efterhaanden som dette Forhold forandredes, tiltog Nørelsen i den nye Kjøbstad, og omkring Midten af det 19de Aarh. skred dens Udvikling paa Grund af rige Skrei- og Sildefiskerier rask fremad.

Tromsø Amt, det næst nordligste af Norges Amter, grændser i Vest og Nord til Nordishavet, i Nordøst til Finmarkens Amt, i Øst til Finland og svensk Lapland og i Syd til Nordlands Amt. Størrelsen er 26,302 km.^{2} og Indbyggerantallet ca. 60,000. Amtet bestaar dels af Fastland, dels af Øer, der i en sammenhængende Række omkranser hele Kyststrækningen. De betydeligste af dem er Hindø, som dog kun med sin nordlige Del ligger indenfor Amtets Grændser, Senjen, Kvalø, Ringvadsø, Vandø og Arnø. Flere af Øerne er temmelig høie og danner et beskyttende Værn mod Havstormene, hvorfor Klimatet inde i Fjordene er forholdsvis mildt. Fastlandet, der udgjør en langstrakt Strimmel mellem Havet og Rigsgrændsen, er gjennemskaaret af flere tildels temmelig dybe Fjorde, af hvilke de største er Salangen, Malangen, Balsfjord, Ulfsfjord, Lyngen og Kvænangen. Landets Indre har Alpekarakter og er for en Del gjennemskaaret af temmelig høie Fjeldkjæder. Saavel paa Fastlandet som paa de større Øer findes talrige, mestendels smaa, men tildels fiskerige Indsjøer, af hvilke kan nævnes: Finfjordvand, Andsvand, Altevand, Kiabnijavre, Tagvand, Fjeldfroskvand, Rostavand, Dodesvand, Jægervand ag Reisjavre. Elvene er for det meste korte og har et stridt Løb; en Undtagelse herfra danner dog Maalselven og dens Fortsættelse Divielven, hvilke næsten i hele sin Længde er farbare for Baade. De øvrige mere betydelige Elve er Salangselv, Bardoelv, Mortendalselv, Omasielv, Skibotnelv, Kaafjordelv og Reisenelv. — Amtet bestaar kun af ét Fogderi, som er delt i 2 Sorenskriverier og 18 Herreder, samt af 1 Bykommune (Tromsø); i geistlig Henseende udgjør Amtet 3 Provstier og 14 Prestegjeld. Dets vigtigste Næringsveie er Fiskeri, Agerbrug og Kvægavl. Af større Fiskevær har Amtet ingen, hvorfor Indbyggerne hovedsagelig søger til Lofoten og Finmarken; dog foregaar, især om Sommeren, et ikke ubetydeligt Hjemmefiske, fornemmelig paa Udsiden af Senjen, Kvalø og Vandø. Ogsaa Sildefiskerierne er trods sin Usikkerhed af stor Vigtighed og leverer Aar om andet betydelige Kvanta til Udførsel. Paa flere Steder langs Havkysten er der Fuglebjerge og Dunvær, som danner en sikker og indbringende Indtægtskilde for Eierne. Af Skov har Amtet forholdsvis lidet; det meste er Løvskov, og kun i Maalselvdalen og Bardodalen samt Nordreisen findes større sammenhængende Furestove, som dog ikke formaar at dække Amtets Behov, hvorfor en stor Del Trævirke indføres fra Ruslaud og Nordre Trondhjems Amt; paa flere Steder, især ude paa Øerne, benyttes derfor Torv som Brændsel. Bergværksdriften er ubetydelig, og det eneste i Drift værende Bergverk er Senjens Nikkelverk; dog findes flere Steder Metalanvisninger, hvoraf adskillige skal være ikke lidet lovende. Industrien staar temmelig lavt og indskrænker sig hovedsagelig til Forfærdigelse af de nødvendigste Gaards- og Fiskeredskaber. — Tromsø Amt, tidligere den nordligste Del af de gamle Nordmænds Haalogaland, synes ikke at have været bebygget af disse længere nord end til Rødbjerget (forh. Rondabjörg) eller Afglaven paa Malangens Sydside; hvad der laa nordenfor var vistnok udelukkende befolket af de omvankende Finner. Flere Stedsnavne tyder ogsaa paa, at Finnerne temmelig langt frem i Tiden maa have udgjort ialfald den overveiende Del af Befolkningen. Da Mongolerne i det 13de Aarh. oversvømmede Ruslaud, flygtede endel Bjarmer fra Dvinas Omegn over paa norsk Grund, hvor de af Kong Haakon Haakonssøn fik Lov til at bosætte sig i Malangen, som altsaa endnu paa den Tid maa have været uden faste Beboere. Ligeledes skete der af og til Indvandring af Kvæner (Finlændere), som fornemmelig bosatte sig ved Amtets nordligste Fjorde, Kvænangen og Lyngen. I det 14de og 15de Aarh. var Amtet hyppig udsat for røverske Overfald af Russer og Kareler, der stundom vidt og bredt plyndrede Befolkningen og betegnede sin Vei med Mord og Brand. Endnu gaar der blandt Almuen mange Sagn om disse Røvertog og om den eventyrlige Maade, hvorpaa de Betrængte mangengang frelstes eller vidste at befri sig for sine Undertrykkere. Det varede længe, inden Kristendommen blev indført i Amtets nordligste Del, og den første Kirke paa Tromsøen blev i Midten af det 13de Aarh. opført af Kong Haakon Haakonssøn. Den sydlige Del, som udgjorde de Gamles Amd, havde tidlig mægtige og ansete Beboere, blandt hvilke kan nævnes Thore Hund, Vidkunn Jonssøn, Asbjørn Selsbane m. fl. I det 15de og 16de Aarh. maa Amtet have været stærkt befolket, at slutte efter de mange Kirker, som var blevne opførte, ofte paa de urimeligste og ubekvemmeste Steder. Norges Fiendtligheder med Sverige berørte ikke denne Landsdel; 1611 gjorde den svenske Konge Karl den niende Fordring paa, at hele Finmarken fra Malangen skulde tilhøre Sverige, men i Freden til Knærød frafaldt han denne Fordring. Aarene i Begyndelsen af det 19de Aarh. rammede ogsaa denne Landsdel haardt især da Krigen med England ødelagte Handelen. Senere er Distriktet gaaet jevnt fremad i Velstand og Folkemængde. Amtet var forenet med Finmarkens Amt under sidstnævnte Navn indtil 1866; det sender to Repræsentanter til Storthinget.

Tromsøsundet, Prestegjeld i Tromsø Amt.

Tromø, Prestegjeld i Nedenæs Amt, nær Arendal.

Tronchet (udt. Traangsje), François Denis, fransk Jurist, f. 1726, d. 1806, var i Sagen mod Ludvig den sextende dennes Defensor og blev senere Senator. Han deltog i Udarbeidelsen af den af Napoleon udgivne Civilret.

Trondenæs, Prestegjeld i den sydlige Del af Tromsø Amt. Dets Kirke, som staar paa Gaar

den Trondenæs, er en af de ældste Stenkirker i Norge.

Trondhjem, By i det nordenfjeldske Norge ved Trondhjemsfjordens Sydside, ligger under 63° 25′ 52″ n. Br. paa en af Nidelven dannet Halvø. Byen, der med Hensyn til Størrelse er den tredie af Norges Byer, havde efter sidste Folketælling 22,500 Indb. Den forsvares fra Sjøsiden af Fæstningen Munkholmen (s. d.); de tidligere paa Landsiden værende Fæstningsanlæg, Kristiansten, Prins Karl af Hessens Batterier samt tre Sjøbatterier i Byen selv, er nu nedlagte. Byen har en særdeles vakker Beliggenhed, og set fra Indseilingen eller fra Veien, som fører over Stenhjerget, tager den sig især godt ud. Den har lige og brede, med Alléer beplantede Gader og er idetheletaget smukt bebygget. Blandt dens offentlige Bygninger kan nævnes Domkirken (se følgende Art.), Vor Frue Kirke, en anselig Stenbygning fra Middelalderen, hvis ene Halvdel er en Levning af den gamle Marie Kirke, Katedralskolen, Norges Banks Bygninger, Jernbanestationen, Stiftsoverretsgaarden, Bispegaarden, Kongsgaarden og Raadhuset. Byen har flere offentlige Indretninger, deriblandt Norges Bank, som her har sit Hovedsæde, Videnskabsselskabet, en Latinskole, en teknisk Læreanstalt, et Sindssygeasyl, et Tugthus, et Waisenhus, et Hospital og et Døvstummeinstitut; desuden bør omtales de Angellske Stiftelser, oprettet 1767 af Kjøbmand T. Angell, og hvis aarlige Indtægt nu udgjør noget over 100,000 Kr. Af Banker haves, foruden Norges Bank, en Filial af Hypothekbanken, en Privatbank, en Sparekassebank samt Sparebanken, der har en Forvaltningskapital af 7½ Mill. Kr. — Trondhjem er Sæde for Stiftets Overøvrighed, ligesom den garnisonerende Del af Trondhjemske Infanteribrigade og 4de Bataljon af Artilleribrigaden er stationerede der. De fornemste Næringsveie er Handel og Skibsfart, de vigtigste Udførselsprodukter Fiskevarer og Kobber; af Trælast kommer en stor Del fra Sverige med Merakerbanen til Udskibning. Byen staar desuden i Jernbaneforbindelse med Kristiania og det sydlige Norges Jernbanenet. Handelsflaaden bestod i 1885 af 47 Seilskibe med en samlet Drægtighed af 5,568 Tons og af 26 Dampskibe, drægtige 6,185 Tons. Toldindtraderne for s. A. udgjorde 1,700,820 Kr. Fabrikdriften er af ikke liden Betydning. 1875 havde Byen 5 Maskinfabriker, 3 for kemisk Industri, 3 for Textilindustri, 3 Trævarefabriker og 21 Fabriker for Tilvirkning af Næringsmidler; ialt beskjeftigedes 1292 Personer ved Fabrikvirksomhed. — Trondhjem anlagdes 996 af Olav Tryggvesøn og kaldtes oprindelig Nidaros, hvilket Navn Byen havde indtil Begyndelsen af det 15de Aarh. Olav den hellige oprettede her et Bispesæde, og snart forøgedes Byens Magt og Anseelse, saa at den i lang Tid var Rigets fornemste Kjøbstad og de norske Kongers Residens, og dens Anseelse forøgedes endnu mere, da den pavelige Legat Kardinal Nikolaus 1152 gjorde Byen til Sæde for Norges Erkebiskop. I det 14de og 15de Aarh. opnaaede den sin største Velmagt og havde paa den Tid ikke mindre end 9 Kirker. Sit første Knæk fik den 1532, da en frygtelig Ildebrand ødelagde den aldeles, og den kort efter paafølgende Reformation berøvede den dens tidligere Indflydelse. Svenskernes Indfald 1564 satte den ogsaa meget tilbage, og en ny Ildebrand 1599 ødelagde atter næsten hele Byen. Ogsaa i det 17de og 18de Aarh. hjemsøgtes den flere Gange af betydelige Ildsvaader, men vedblev dog hver Gang at reise sig igjen, og den var stedse anset som en af Norges fornemste Handelssteder. 1801 havde den 8,832 Indb.

Trondhjems Domkirke, ogsaa kaldet Kristkirken, Treenighedskirken og stundom St. Olavs Kirke, var tidligere den prægtigste og mest ansete katholske Kirke i Norden, opført til Ære for Norges Skytshelgen Olav den hellige. Da Olav Aaret efter sin Død erklæredes for Helgen, blev hans Lig sat paa Højalteret i den af Olav Tryggvesøn byggede Klemenskirke. Magnus den gode paabegyndte en anden Olavskirke, hvilken fuldførtes af Harald haardraade, men Domkirken opførtes først af Olav Kyrre. Af denne ældre Kirke er kun Fundamenter tilbage. Den egentlige Grundlægger af den senere saa berømte Domkirke var Eystein Erlendssøn, som 1157 blev Erkebiskop i Nidaros. Hans Efterfølgere fortsatte Arbeidet, der efterhaanden voxede frem til et af de skjønneste gothiske Bygværker i Norden og antages at være bleven fuldendt i Slutningen af det 13de Aarh. Kirken, der var opført i Korsform af huggen Sten, havde en Længde af 350 Fod; det romanske Tværskib og dernæst den østre Korsarm, som begge endnu staar igjen, er dens ældste Dele. Det store Vestskib grundedes 1248. Det prægtigste Parti er det saakaldte Højkor. Midt paa Kirken var opført et stort Taarn, der hvilede paa 4 meget tykke Piller; desuden havde den 3 andre Taarne samt 14 høie Spir. Saavel Væggene som Indgangsdørene (ialt 9) var rigt smykkede med Statuer og andre Forsiringer, samt med en Mængde Pilarer (over 3000), de fleste af hvidt Marmor. Kirkens fornemste Prydelse var Olav den helliges Ligkiste, et med Guld og Ædelstene smykket Sølvskrin, der havde sin Plads paa Højalteret. 1328, 1432 og 1531 rammedes Kirken af Ildebrand, og 1537 plyndredes den for sine Kostbarheder, deriblandt St. Olavs Skrin, som sendtes til Danmark. Den forfaldt nu mere og mere, ligesom den 1708 og 1719 paany hjemsøgtes af Ildsvaade. Forinden var det østlige Kors blevet indrettet til Sognekirke for Byen. 1ste Juli 1869 paabegyndtes Kirkens gjennemførte Restauration, og siden har der hvert Aar været bevilget af Statskassen hertil, ligesom Trondhjems Sparebank ogsaa har ydet et aarligt Tilskud til Arbeidet; desuden er der ad privat Vei indkommen ikke ubetydelige Summer. Arbeidet fortsættes fremdeles, og nu (1886) er foruden det tidligere restaurerede Sakristi Tværskibene, Højkoret og den saakaldte Kongeindgang færdige, og den østre Korsarm nærmer sig sin Fuldendelse.

Trondhjemsfjorden, en af Norges længste Fjorde og i Fladeindhold Landets største, gaar i Trondhjems Stift ind fra Havet mellem Ørlandet og Agdenæs i en Længde af ca. 150 km. Indenfor Trondhjem har den forskjellige Benævnelser, som Strindfjord, Beitstadfjord m. fl.

Trondhjems Stift indbefatter Nordre og Søndre Trondhjems Amt, samt Romsdals og Nordmøre Fogderier af Romsdals Amt, har et Fladeindhold af 50,615 km.² og en Folkemængde af noget over 250,000. Stiftets nordligste Del,

Nordre Trondhjems Amt, grændser mod Nord til Nordlands Amt, mod Øst til Jemtland, mod Syd og Sydvest til Søndre Trondhjems Amt og mod Vest til Atlanterhavet. Størrelsen er 22,771 km.² og Indbyggerantallet ca. 84,000. Amtets sydlige Del udgjør en forholdsvis temmelig bred Fastlandsstrækning om det indre af Trondhjemsfjorden; dets nordlige Del optages for en væsentlig Del af Namsenelvens Dalføre. Kyststrækningen er forholdsvis kort, men omgjærdet af en talrig Række Øer, hvoraf de fleste er af ubetydelig Størrelse; de største af dem er Vigtenøerne, Leka og Jøpen. Af Fjordene kan foruden Trondhjemsfjorden nævnes Namsenfjord og Foldenfjord. I Amtets Indre findes flere Fjeldpartier, men ingen af nogen betydelig Høide, og kun faa af dem naar op til 1200 m. De vigtigste Fjeldhøider er Kjølhaugen, Hermansaasen, Skjækerhatten, Bjerkvandshatten, Hartfjølen og Heimdalshaugene. Af Indsjøer findes et større Antal, hvoraf de vigtigste er Fjærensjøen, Rengen, Snaasenvandet, Tunsjøen, Namsenvandene, Limingen og Salsvandet. Flere af Indsjøerne danner betydelige Elve, af hvilke kan nævnes Størdalselv, Værelven, Snaasenelv med dens Fortsættelse Stenkjærelven og Namsenelv. — Amtet inddeles i 3 Fogderier (Stør- og Værdal, Inderøen og Namdal), 3 Sorenskriverier, 27 Herreder og 3 Bykommuner (Levanger, Stenkjær og Namsos). I geistlig Henseende bestaar det af 4 Provstier og 23 Prestegjeld. De fornemste Næringsveie er Agerbrug, Kvægavl, Skovdrift og for Sjødistrikternes vedkommende Fiskeri, hvortil kommer Bergverksdrift og Industri. Fabrikdriften omfatter især Tilvirkning af Trævarer. Af Bergverksanlæggene maa især nævnes Ytterøens Svovlkis- og Kobbergrube (s. d.). — Søndre Trondhjems Amt omgives i Nord af Nordre Trondhjemt Amt, i Øst af Jemtland, i Syd af Hedemarkens og Kristians Amter og i Vest af Romsdals Amt og Havet. Størrelsen er 18,339 km.² og Folkemængden ca. 123,000. Amtets nordlige og vestlige Del er for det meste Kystland, hvorimod dets sydlige og østlige Del tilhører den trondhjemske Høislette. Fjeldene i den sydlige Del tilhører Dovres Fjeldgruppe, og blandt dem kan nævnes Knudshø 1696 m., Sisselhø 1625 m., Bredkindsklumpen 1543 m. og Grythatten 1380 m. Østenfor Dovregruppen hæver sig Guldalsfjeldene, af hvilke Storskarven 1250 m. og Haftorstøten 1148 m. er blandt de høieste. Østligst i Amtet er Tydalsfjeldene, af hvilke Syltoppene naar en Høide af henved 1800 m. Af Indsjøer har Amtet forholdsvis faa; de største er Selbosjø og Aursuendsjø. Amtet har 3 større Elve, Orkla, Gulelven og Nidelven, der alle falder i Havet i Nærheden af Trondhjem; den sidste danner Lerfossene (s. d.). Øerne udenfor Kysten er meget talrige, især Frohavets Øgruppe, men er med Undtagelse af Hitteren og Frøien fordetmeste af ubetydelig Størrelse. — Amtet bestaar af 4 Fogderier (Orkedal, Guldal, Strinden og Selbo samt Fosen), 5 Sorenskriverier, 31 Herreder og 1 Bykommune (Trondhjem), i geistlig Henseende udgjør det 3 Provstier og 21 Prestegjeld. Næringsveiene er de samme som i Nordre Trondhjems Amt. — De trondhjemske Amter udgjorde de gamle Nordmænds Trøndelagen og Naumdal og var i længere Tid Norges vigtigste og bedst befolkede Landsdel. Den var delt i flere Fylker, som gjerne havde hver sin Konge, og i Trøndelagen skal Harald haarfagre have besejret 8 Smaakonger; ogsaa Naumdal havde paa den Tid egne Konger. Trøndelagen vedblev under Haralds Efterkommere at hævde sit Ry som Landets Hoveddel, og dette forøgedes endnu mere ved Kongernes Ophold der og foremmelig ved, at Nidaros blev Sædet for Rigets Nationalhelgen. Under de borgerlige Uroligheder led Trøndelagen meget, da de forskjellige Tronprætendenter gjerne søgte at sætte sig fast der. Efterhaanden som de sydligere Distrikter hævede sig i Magt og Anseelse, sank ogsaa Trøndelagens politiske Betydning, og Reformationens Indførelse samt Norges Forening med Danmark bragte den omsider til at vige Pladsen for Østlandet. Under de dansk-norske Kongers Krige med Sverige led de trondhjemske Amter meget ved Svenskernes Indfald. I Krigsaarene 1807—14 forefaldt her vel ingen virkelige Krigsbegivenheder, men Distrikterne trykkedes alligevel haardt paa Grund af Udredslerne til Hæren, hvortil kom det strenge Aar 1812. Efter Foreningen med Sverige har begge Amter tiltaget raskt i Folkemængde og Velstand, og saavel fra Statens som fra Kommunernes Side er der bleven gjort betydeligt til Distrikternes Opkomst.

Tronfjeld, et mægtigt Fjeldparti i Hedemarkens Amt, mellem Tønset og Lilleelvedal. Dets Høide er 1740 m.

Troper, se Vendekredse. — Tropisk, hvad der hører til Troperne eller findes mellem Vendekredsene.

Tropikfugl (Phaëton), en Svømmefuglene tilhørende Slægt, som lever i de varme Have. De er hvide eller røde af Farve og ligner Ternen i Størrelse og Bygning.

Troplong, Raymond Theodore, fransk Statsmand og Jurist, f. 1795, d. 1869, indehavde efterhaanden flere høiere Dommerembeder og blev 1854 Præsident i Senatet. Han har udgivet flere høit ansete retsvidenskabelige Skrifter, deriblandt „Droit civil explique“ (28 Bind) og „Des donations“ (4 Bind).

Tropologi, Læren om billedlige Udtryk. — Tropologisk eller tropisk, figurlig, billedlig.

Troppau, By i østerrigsk Schlesien, ved Floden Oppa, med 20,000 Indb. Handelen er af Betydning, ligeledes Industrien, som fornemmelig omfatter Tilvirkning af Tøier og Papir.

Troque, Tuskhandel, Byttehandel. — Troquere, drive Tuskhandel, bytte Vare mod Vare.

Trosse, se Tougværk.

Trost (Turdus), Slægt af Sangfuglenes Orden og de Tandnæbbedes Familie. — Graatrosten eller Fjeldtrosten (T. pilaris) forekommer overalt i Europa, især i de nordlige Dele deraf; den er blaagraa paa Overkroppen og gulhvid paa Bugen og hækker sædvanlig i Kolonier, idet den bygger sine Reder i Birke- og Oretræer. — Maaltrosten eller Sangtrosten (T. musicus) er en af det nordlige Europas mest yndede Sangfugle. Den er oventil olivengraa, nedentil hvid med sortbrune Flekker, og holder fordetmeste til i Barskove. — Rødvingtrosten (T. iliacus) har

sit Navn af, at den er rød under Vingerne. — Sorttrosten eller Solsorten (T. merula) er sort eller forbrun af Farve. De tre sidste er Trækfugle i Norge, hvorimod den første opholder sig der hele Aaret.

Trottoir (udt. Trottoar), Fortoug, den for Fodgjængere bestemte Del af en Gade.

Troubadour (udt. Trubadur), egentl. en Opfinder, er Navnet paa de provençalske Kunstdigtere i Middelalderen, fornemmelig i det 12te og 13de Aarh. De fleste af Troubadourerne tilhørte Ridderstanden, og de opholdt sig gjerne ved de fyrstelige Hoffer eller reiste om fra det ene Hof til det andet og foredrog sine Digte. Disse omhandlede fortrinsvis Elskov, men ogsaa lyriske, idylliske, religiøse og politiske Emner valgtes. Sædvanlig valgte man kunstige Rimbygninger og Versformer; især benyttedes Kanzoneformen meget. Tyskerne Mahn og Diez m. fl. har skrevet udførlige Verker om Troubadourerne og Troubadourpoesien. Flere fremragende Kvinder deltog ogsaa i denne Kunstdigtning. — De franske og engelske Sangere og Digtere kaldtes i Middelalderen Menestrels eller Menetriers og Minstrels (nylat. Ministeriales, d. e. Tjenere).

Trousseau (udt. Trusoo), Armand, fremragende fransk Læge, f. 1801, d. 1867, blev 1839 Professor i Therapi i Paris. Han har især udmærket sig som Kliniker.

Trowbridge (udt. Trobridsj), By i det engelske Grevskab Wilts, med 10,000 Indb. og Industri i Tøier.

Troy, By i Staten New-York i Nordamerika, med 57,000 Indb. og livlig Handel samt Fabrikation af Geværer.

Troyes (udt. Troa), By i det franske Departement Aube, med 42,000 Indb., er Sæde for en Biskop og har betydelig Handel samt livlig Industri i Bomuldsvarer. Af dens offentlige Bygninger kan nævnes Kathedralkirken, som paabegyndtes 1208, og Kirken St. Urbain, samt Bibliotheket, der tæller 110,000 Bind og 3,000 Haandskrifter.

Troyon (udt. Troajong), Konstant, fransk Maler, f. 1810, d. 1866, har udmærket sig som Landskabsmaler, men navnlig som Fremstiller af Dyrelivet. Hans Billede „Oxer, som om Morgenen gaar til Arbeide", er indkjøbt for den franske Stats Regning.

Trubezkoi, en russisk Fyrsteslægt, hvoraf adskillige har udmærket sig. — Dmitri Trubezkoi udmærkede sig i Begyndelsen af det 17de Aarh. i Krigene mod Polen og blev endog opstillet som Tronkandidat, men han undslog sig. — Fyrst Vasili Trubezkoi, f. 1776, d. 1841, kjæmpede mod Tyrkerne og Franskmændene og steg til General, hvorhos han senere blev Medlem af Rigsraadet. — Fyrst Sergei Trubezkoi var som Oberst i Keisergarden en af Hovedmændene for Sammensværgelsen 1825, hvorfor han dømtes til Døden, men slap med Forvisning til Sibirien. 1855 benaadedes han, men døde nogle Aar efter.

Truchsess, tidligere i Tyskland en Hofbetjent, som førte Tilsyn med Husvæsenet og Kjøkkenet.

Trueba y Cosio, Telesforo de, spansk Digter, f. 1805, d. 1875, lagde sig efter diplomatiske Studier og blev 1822 Attaché ved Gesandtskabet i Paris. Af hans Arbeider maa særlig nævnes Romanerne „Gomez Arias" og „The Castilian" samt det historisk-biografiske Verk „Lives of Cortes and Pizarro". Desuden er han Forfatter af endel Lystspil, ligesom han har givet fortræffelige Skildringer af Livet i Paris og London.

Trueba y la Quintana, Antonio de, spansk Digter, f. 1821, har udgivet en betydelig Del poetiske Arbeider, som alle har fundet en begeistret Modtagelse hos hans Landsmænd, deriblandt „Cuentos de color de rosa", „Cuentos populares" og „Capitulos de un libro".

Trullanske Synoder kaldes to Kirkeforsamlinger, som 680 og 692 afholdtes i Konstantinopel. De har sit Navn efter en muslingdannet-hvælvet Sal (Trullus) i det keiserlige Slot. Den sidste, ogsaa kaldet Concilium quinisextum, lagde ved sine Beslutninger, som var rettede mod Rom, Grunden til Schismaet mellem den romerske og den græske Kirke.

Trupial, en Fugleslægt, som forekommer i Mellem- og Sydamerika, og som er beslægtet med Stæren. De lever i Flokke og gjør ofte stor Skade paa Mark- og Havefrugterne.

Truro, By i det engelske Grevskab Cornwall, med 11,000 Indb. og Metalindustri.

Trurillo, 1) By i det spanske Landskab Estremadura, med 8,000 Indb. 2) By i Peru i Sydamerika, med 9,000 Indb.

Trübner, Nikolaus, engelsk Boghandler, f. i Heidelberg 1817, grundede 1852 i London en betydelig Importforretning for amerikansk og orientalsk Literatur; han er derhos en anset Forlægger.

Trygstad, Præstegjeld i Smaalenene, bestaar af Sognene Trygstad og Baadstad.

Tryggve Olavsson, 1) en Sønnesøn af Harald haarfagre, flygtede til Oplandene, da Erik Blodøx havde dræbt hans Fader. Under Haakon Adelstensfostre fik han Kongenavn og en Del af Viken at bestyre, hvor han vistnok herskede med næsten uindskrænket Magt, og denne beholdt han ogsaa under Harald Graafelds første Regieringsaar. Men 963 lykkedes det Eriks sønnerne at lokke ham til sig og dræbe ham. Tryggve var Fader til den senere saa navnkundige Olav Tryggvesøn. 2) En virkelig eller foregiven Søn af sidstnævnte, gjorde Forsøg paa at støde Sven Knutsøn fra den norske Trone, men blev overvunden og faldt i Slaget i Sokneisund nær Stavanger 1033.

Trykkede Varer, forskjellige Slags Tøier, som er farvede i bestemte Mønstre, hvilket sker ved, at man trykker Farven paa Tøiet, efterat det er vævet. Disse Tøier gaar i Handelen under Navn af Kattun, Sirts osv.

Trykkefrihed, Ret for alle og enhver til uden forudgaaende Censur (s. d.) at udgive Skrifter i Trykken. Trykkefriheden indførtes i det dansknorske Monarki først ved et Reskript af 1770, men indskrænkedes igjen betydelig ved en Forordning af 1799. Disse Indskrænkninger bortfaldt dog i Norge 1814, idet Grundlovens § 100 indførte fuldstændig Trykkefrihed og kun tillod, at der sattes Straf for trykte Skrifter, hvori der vises eller tilskyndes til Ulydighed mod Lovene, Ringeagt mod Religionen, Sædelighed eller de konstitutionelle Magter, Modstand mod disses Befalinger, eller fremføres falske og ærekrænkende Beskyldninger mod nogen. Enhver forudgaaende Censur er ifølge dette afskaffet, og intet trykt Skrift

kan af det Offentlige konfiskeres og tilintetgjøres, medmindre dets Indhold af Domstolene findes strafbart. Dog anses det tilstedeligt, at det Offentlige ved foreløbig Beslaglæggelse stanser videre Udbredelse af strafbare Skrifter; men Sag mod de Skyldige maa da straxt anlægges. I Trykkefrihedssager afgives Bestemmelse om Sagsanlæg i Norge af Justits-Departementet, ikke som i andre Straffager af Amtmanden.

Trysil, Prestegjeld i Søndre Østerdalen, Hedemarkens Amt, bestaar af Sognene Trysil og Søndre Osen. — Trysilfjeld, en isoleret Fjeldmasse i Prestegjeldet af samme Navn, mellem Osensjøen og Klarelven, 1140 m. høi.

Trælkohol, se Træspiritus.

Træborer, se Barkbille.

Træbuk eller **Tømmermand** (Lamia ædilis) Insekt af de Helvingedækkedes Orden, med traadformede Følehorn, langstrakt Legeme og lange Ben. Den opholder sig gjerne i Træhuse, hvor den gjør stor Skade ved at søndergnave Tømmeret. — Moskustræbukken (Cerambyses moschatus), grøn med Moskuslugt, og Blaabukken (Callidium violaceum), der er mørkeblaa, findes begge i Nordeuropa.

Træcement eller **Skiffarin**, enslags kunstig Træmasse, som tilvirkes ved Presning af Sagflis, Hampetrevler, Stivelsemel og nogle mineralske Substanser. Den er fast og strækkelig, kan farves, poleres eller forgyldes og anvendes til Kunstsnedkerarbeider, Knivskafter osv., der i Handelen gaar under Navn af Skiffarinvarer. — Træcement kaldes ogsaa en Blanding af Tjære, Asfalt, Sand m. m., som bruges til Overstrygning af Tage og simplere Træarbeider.

Trædemølle eller **Trædehjul**, en liggende Cylinder, som dreies rundt ved Menneskers eller Dyrs Vegt, idet der trædes paa et med Stigebretter forsynet Hjul. Den anvendtes tidligere hyppigt i Fængsler, hvor Fangerne benyttedes til at bevæge den, samt paa Muddermaskiner. I den senere Tid er den bleven afløst af Dampkraften.

Træeddike ell. **Træsyre**, en sur Vædske, som erholdes ved tør Destillation af Træ. Den er rødbrun af Farve, har en ubehagelig Lugt, anvendes bl. a. som antiseptisk Middel og indeholder en vandig Opløsning af Eddikesyre samt nogle tjæreagtige Tilblandinger.

Træfrø (Hyla), en Frøslegt, som forekommer i de varmere Jordstrøg, og hvis Fødder har Sugeskaale, saa at de kan klatre i Træerne. De lever paa Træernes Grene, og alle har livlige Farver.

Træhest, tidligere en bestjammende Straffemaade, omtrent lig Gabestokken. Den, som dømtes til at ride Træhesten, skulde en vis Tid sidde overstrøvs paa et paa Kant stillet Bræt med Vegte hangende ved begge Benene. Den anvendtes især for Politiforseelser.

Træhveps (Sirex), Insekt af de Aarevingedes Orden, har paa Bagkroppen en lang, tynd Braad, hvormed den stikker Hul paa Træernes Bark, i hvilket Hunnen lægger sine Æg. Larvene, som lever inde i Veden paa forskjellige Træsorter, anretter ofte megen Skade paa Træerne.

Trækfugle kaldes med et fælles Navn de Fugle, som til bestemte Aarstider forlader sine Hækkepladse og drager langt bort til et Vinteropholdssted, for næste Vaar at vende tilbage. Herhen hører de fleste Sang- og Vadefugle samt enkete Svømmefugle.

Trækryber ell. **Trælober** (Certhia familiaris), Fugl af Sangfuglenes Orden, med hueformet, tyndt Næb, spids, hornagtig Tunge og stiv Hale. Det er en af de mindste i Norge forekommende Fugle. Fjerdragten er en Blanding af brunt, rustgult og hvidt. Dens Fodbygning og stive Hale gjør, at den med Lethed kan løbe opefter Træstammerne, hvor den søger sin Føde, som bestaar i Insekter og disses Larver.

Trækul, se Kul.

Trælast, en for skovrige Lande meget vigtig Udførselsartikel. Størsteparten af den Trælast, som forekommer i Handelen, er Gran, Fure, Birk, Eg og Bøg; af finere og kostbarere Træsorter kan nævnes Teaktræ, Ibenholt, Mahogni, Ceder, Buxbom, Sandeltræ m. fl. Trælasten udføres enten i uforædlet Tilstand (Tømmer, Bjelker, Spirer, Pitprops) eller ogsaa forædles den før Afskibningen (Battens, Bord, Planker, høvlet Last, Listeverk osv.). De grovere Træsorter kommer fornemmelig fra de nordlige tempererede Jordstrøg; især udmærker Nordamerika, Rusland, Norge, Sverige og Nordtyskland sig som trælastproducerende Lande. De finere Sorter derimod kommer næsten udelukkende fra de tropiske Egne, især fra Ostindien og de større Øer i det Indiske Hav samt fra Mellem- og Sydamerika. Nordamerikas uhyre Skove har i den sidste Tid afgivet den betydeligste Kontingent til Trælastudførselen, og det i saa høi Grad, at de europæiske Trælastmarkeder er blevne overfyldte og Priserne af den Grund trykkede saa langt ned, at Varen nu i flere Aar har været en lidet lønnende Exportartikel. Hvad der ogsaa væsentlig har bidraget til de slaue Tider paa Trælastmarkedet, er den Omstændighed, at siden man begyndte at anvende Jern og Staal til Skibsmaterialier, er Bygningen af Træskibe for en stor Del ophørt. Fuldførelsen af de vigtigste Jernbanenet i de Lande, som kjøber den meste Trælast (England, Frankrige, Holland, Belgien m. fl.), har ligeledes gjort, at Efterspørgselen er bleven mindre; det samme kan i nogen Grad ogsaa siges for Telegrafvæsenets vedkommende. Efter Nordamerika kommer Rusland som den anden i Rangen af de trælasteksporterende Lande, og dets vigtigste Udførselssteder er Arkangel, Petersburg, Pernau, Narva og Riga; sidstnævnte By er Ruslands Hovedafskibningssted for Egetømmer og Stav. Som Nr. 3 i Rækken staar den skandinaviske Halvø, i hvis Trælastudførsel Norge tager en betydelig Del. Størstedelen af den fra Norge afskibede Trælast bestaar af høvlet Last, skaaren Last (Planker, Battens, Bord osv.), Minetømmer, Splitved og Bjelker. I 1885 udførtes fra Norge ialt 860,387 Registertons Trælast, hvoraf til Storbritannien og Irland 505,103 Registertons, Frankrige 89,776, Holland 56,800, Tyskland 52,013, Australien 49,946, Belgien 44,805, Danmark 27,492, Sverige 10,962, Spanien 8,196 og til andre Lande (Afrika ca. 8,000, Island og Færøerne ca. 3,110, Brasilien ca. 1,800, Italien og Østerrige 954, Portugal 878 og Laplata-Staterne ca. 393) 13,462 Registertons. Følgende Tabel viser Udførselen fra de forskjellige Byer i 1885.

Udførsel af Trælast 1885 fra de forskjellige norske Byer.

(Registertons).

Byer.	Høvlet Last.	Planker, Battens Bord m. m.	Bjelker.	Spirer.	Minetømm.	Balks, Sleepers osv.	Stik osv.	Juffers osv.	Dansk Last.	Pitpr.	Stav.	Splitv Kubber, Brænde osv.	Ialt.
Fr.stad	123,565	22,118	255	—	—	931	37	—	—	503	9,730	13,178	170,317
Drammen .	48,562	13,270	2,351	224	—	7,397	37	—	—	14,006	7,558	1,880	95,285
Kristiania..	30,496	21,143	—	1,180	4,888	660	4,120	4,254	—	19,812	844	2,927	90,324
Fr.hald....	20,980	19,100	3,264	230	422	389	—	—	—	25,313	2,763	1,671	74,132
Kr.sand....	—	21,309	809	—	12,119	436	—	—	2,990	8,049	1,480	1,167	48,359
Laurvig ...	13,192	9,465	5,145	416	—	1,316	281	713	—	13,409	2,353	1,864	48,154
Tr.hjem ...	306	35,379	878	60	60	—	—	—	—	458	3,766	1,216	42,123
Porsgrund.	1,169	6,045	6,503	254	15,374	472	4,152	—	—	4,275	1,405	531	40,180
Kragerø ...	—	8,218	6,012	195	8,623	2,088	2,454	1,220	566	5,455	520	3,126	38,477
Arendal ...	12	12,656	2,462	3	18,548	—	—	—	64	1,629	—	1,757	37,131
Skien	6,752	10,075	6,231	96	4,513	48	4,513	—	—	1,541	573	1,685	36,027
Risør.....	—	7,244	1,239	4	4,579	—	—	1,902	431	13,408	—	3,393	32,190
Sarpsborg	—	13,187	—	—	—	—	34	—	—	112	295	6,026	19,654
Grimstad ..	—	5,156	—	—	6,882	—	—	—	—	200	—	273	12,511
Tvedestrand	—	3,512	155	—	4,531	—	—	—	—	2,613	146	1,073	12,030
Namsos...	—	10,101	—	—	703	—	—	—	—	177	215	—	11,206
Brevig	—	654	2,866	105	6,091	—	268	—	145	493	57	52	10,731
Andre Byer	902	17,379	1,189	327	2,868	280	1,765	300	1,869	11,868	2,223	586	41,556
Tilsammen	245,936	236,011	39,359	3,094	90,201	14,017	17,661	8,389	6,065	123,321	33,928	42,405	860,387

I Femaaret 1881—85 var Norges Udførsel af Trælast:

(Registertons).

1881	1882	1883	1884	1885	Tilsammen.	Gjennemsnit pr. Aar.
881,991	918,809	945,156	939,231	860,387	4,545,574	909,115

I Femaaret 1876—80 var Udførselen i Gjennemsnit 820,448 Registertons, deraf i samme Femaar gjennemsnitlig af høvlet Last 164,620 (i det følgende Femaar 238,738) Registertons og af skaaret Last 259,382 (i det følgende Femaar 244,303) Registertons.

Værdien af den fra Norge udførte Trælast i Aarene 1879—85 har udgjort:

1879	Kr. 24,792,300,	deraf i Udførselstold		463,068
1880	„ 37,809,900	„	—"—	589,605
1881	„ 37,802,700	„	—"—	566,980
1882	„ 40,675,700	„	—"—	578,191
1883	„ 37,060,300	„	—"—	552,991
1884	„ 33,787,000	„	—"—	542,365
1885	„ 31,236,400	„	—"—	487,747

Træle, tidligere hos de germanske Folkeslag livegne Tjenere, som enten var fødte i ufri Stand eller fangne i Krig. Trællene betragtedes som andet Løsøre, idet Eieren kunde dræbe dem eller sælge dem, naar han fandt forgodt. Se forøvrigt Art. Slaveri og Livegenskab.

Trælærke, se Lærke.

Træmasse, et nylig opfundet Industriprodukt, som er blevet af megen Vigtighed for Papirtilvirkningen. Det hurtigt voxende Forbrug af Papir gjorde, at de tidligere benyttede Raaemner (Lin- og Bomuldsklude, Espartogræs m. m.) ikke længere tilfredsstillede Behovet, naar Papiret, især til Aviser, Tapeter og lignende, skulde leveres til billigst mulig Pris. 1846 lykkedes det Völter i Hildesheim ad mekanisk Vei at fremstille Træmasse i en saadan Tilstand, at den blev anvendelig ved Papirfabrikationen, og senere har Træmassetilvirkningen til dette Brug taget betydeligt Opsving. De mest tjenlige Træsorter er Gran og Asp. Aspen giver den hvideste Træmasse, men er ikke saa anvendelig for Papirfabrikation som Gran, da den ikke har saa stærke Fibrer, og den bruges fornemmelig for Hvidhedens Skyld, hvorfor Gran hovedsagelig benyttes. Træmassen fremstilles paa den Maade, at efterat Stokken er befriet for Bark og Kviste samt skaaret i passende Længder, presses den mod en i Bevægelse værende Slibesten under stadig Paasprøitning af Vand. Den løsrevne Træmasse føres gjennem en Rende hen til Sortérapparater af forskjellig Finhed, hvor de større Fliser bliver igjen for at males om; den færdige Masse føres videre hen til ombreiende Cylindre af Messingdug, hvor det meste af Vandet rinder væk. Massen er nu færdig til Brug; men skal den forsendes en længere Vei, maa den befries for det tilbageværende Vand, hvilket sker ved i dertil indrettet Maskine at forvandle den til Pap, som underkastes et stærkt Pres i hydraulisk Presse, og som let kan opløses igjen, naar det skal bruges. Træslibningen fordrer en betydelig Drivkraft, hvorfor den kun kan drives med Fordel, hvor der er let Adgang til Vandkraft. Den paa denne Maade fremstillede Træmasse lader sig imidlertid paa Grund af sin Mangel paa Sammenhængskraft ikke anvende til tynde Papirsorter, uden at blandes med andre Stoffer, som besidder denne Evne. Man har derfor forsøgt ad kemisk Vei at skille Træet af med dets Safter og harpixagtige Bestanddele, saa at kun Cellulosen (s. d.) bliver tilbage, og paa denne Maade har

man erholdt en Træmasse, som let lader sig forarbeide til godt og stærkt Papir uden nogensomhelst Tilsætning. Fremstilling af kemisk tilvirket Træmasse foregaar paa følgende Maade: Træet skjæres eller kappes i Længder (eller i Skiver) af 10—12 mm. og koges derpaa med kaustisk Lud under et stærkt Tryk, hvorved Træet bliver saa blødt, at det med Lethed lader sig sønderdele. En anden Fremgangsmaade er, at man med et kraftigt Tryk presser Luden gjennem Træets Porer. Det er især i de skovrige Lande, man har lagt sig efter Træmassefabrikationen, fornemmelig paa Steder, hvor der findes tjenlige Vandfald. I Norge fandtes 1885 41 Træsliberier samt Fabriker for Fremstilling af Træmasse ad kemisk Vei (Cellulosefabriker). Fra dem udførtes s. A. 12,197,080 kg. tør Træmasse og Cellulose og 78,583,860 kg. vaad Træmasse, af samlet Værdi 5,663,800 Kr. I Femaaret 1876—80 var Udførselen gjennemsnitlig 18,643,840 kg., af Værdi 1,710,500 Kr.; i 1883 var den stegen til 70,463,680 kg., af Værdi 4,844,900 Kr.

Trænhavets Ogruppe eller **Trænen**, en Gruppe af mange Skjær, Holmer og Smaaøer i Lurø Prestegjeld, Nordlands Amt, bekjendt ved sit eiendommelige Udseende, idet den i nogen Frastand ligner en kjæmpemæssig Borg med Taarne og Tinder. Et af dens Fjelde, Trænstaven, er en fritstaaende, 627 m. høi Bjergtop, som til alle Sider styrter brat ned.

Trælie, enslags terpentinagtig Olie, som udvindes af Træer, der indeholder Harpix. Den brænder med en klar, stærkt lysende Flamme og anvendes som Belysningsmiddel.

Træpiplærke, se Piplærke.

Træsnit, se Xylografi.

Træspiritus (Methylalkohol, CH_4O), et Produkt, som udvindes ved Destillation af raa Træeddike. Den er en farveløs, let flygtig Vædske, som i kemisk Henseende staar nær almindelig Alkohol.

Trævarer kaldes med et fælles Navn saadanne Gjenstande, som i forskjellige Øiemed forarbeides af Træ og derved bliver Handelsartikler. De er for en stor Del Husflidsfrembringelser og bestaar af Husgeraadsgjenstande, Nipssager, Legetøi osv. Det meste af disse Slags Trævarer forarbeides i forskjellige Egne af Tyskland og spredes derfra næsten over hele Europa; ogsaa i Norge og Finland tilvirkes en ikke ubetydelig Del Trævarer, om end kun en liden Del naar de udenlandske Markeder.

Trodske, en især hos Pattebørn forekommende Sygdom, som bestaar i, at der danner sig hvide Pletter i Mundhulen, Svælget og paa Tungen, hvilke fyldes en Snyltesvamp, som udvikler sig der. Efter nogen Tids Forløb falder Pletterne af, hvorved Stedet, de har bedækket, bliver hudløst. Den antages at opstaa ved, at Munden ikke holdes tilbørlig ren.

Troffel (Tuber cibarium), en spiselig Sopart, som voxer under Jorden i Syd- og Mellemeuropa. Den findes fornemmelig i Egeskove med løs, muldrig Jord, tildels ½ m. under Overfladen, og man søger dem op ved dertil afrettede Hunde eller Svin. Størrelsen er forskjellig; de mindste er som smaa Erter, men der findes ogsaa dem, som kan være saa store som en Citron; i Almindelighed er de af en Valnøds Størrelse.

Tsad eller **Tschad**, Ferskvandsindsjø i det indre Afrika, mellem 12½° og 14½° n. Br., anslaaes til et Fladeindhold af ca. 27,000 km.². I den tørre Aarstid minker den betydeligt, men under Regntiden gaar den over sine Bredder og oversvømmer det omliggende Land. Sjøen er rig paa Fisk og større tropiske Vanddyr. Den opdagedes af Englænderne Clapperton, Denham og Oudney og blev 1851 befaret af Tyskeren Overweg.

Tsana eller **Dembea**, Indsjø i Østafrika, under 12° n. Br., paa det abessinske Høiland, ligger i en Høide af 2037 m., er 95 km. lang, 65 km. bred og 3630 km.² stor, indsluttet af frugtbare Høisletter og indeholder mange, fordetmeste beboede Øer. Den gjennemstrømmes af Floden Abai.

Tsar, Czar eller **Zar**, Titel for Keiseren af Rusland hos det russiske Folk, og betyder Konge eller Keiser. Tsaréza, Tsarens Gemalinde, Tsarevitsch, Søn, og Tsarevna, Datter af en Tsar. Tronfølgeren fører desuden Titel af Cesarevitsch og hans Gemalinde af Cesarevna.

Tschaiker, i Ungarn enslags smaa Skibe, som benyttes paa Donau.

Tschako, se Chakot.

Tschangt-scheu, By i den kinesiske Provins Fukian, med ca. 1 Mill. Indb. og storartet Industri i Silke og Sukker.

Tscheremisser (s. d.), en finsk Folkestamme, som bebor de russiske Guvernementer Kasan og Vjætka, og hvis Antal er ca. 260,000. De bekjender sig til den græske Kirke, men foretager iøvrigt forskjellige hedenske Ceremonier. De er renlige, flittige og ikke lidet kunstfærdige.

Tscherkassy, By i det russiske Guvernement Kiev, ved Floden Dnjepr, med 14,000 Indb. og livlig Fabrikdrift.

Tscherkessien eller **Cirkassien**, den nordlige Del af Landet, mellem det Sorte og det Kaspiske Hav. Landet har faaet sit Navn efter sine Beboere, Tscherkesserne, en mongolsk eller kaukasisk Folkestamme; Kvinderne af de høiere Klasser er blevne berømte for sin Skjønhed. Tscherkesserne nyder som russiske Undersaatter flere Friheder og har enslags feudal-aristokratisk Forfatning. Mændene er tapre og frihedselskende. Størstedelen af dette Folk bekjender sig til Muhamedanismen, men deres Religion er meget opblandet med kristne og hedenske Læresætninger. — Fra 1839—59 førte de under sin dygtige og tapre Scheik Schamyl (s. d.) langvarige og haardnakkede Kampe med Russerne, og det lykkedes tilsidst den russiske General Barjatinski at undertvinge det tapre Bjergfolk.

Tschernajev, Michael Grigorjivitsch, russisk General, f. 1828, var en Tid russisk Generalkonsul i Belgrad og ledede 1864 som Generalmajor Felttoget mod Taschkend, som han erobrede. Som ivrig Panslavist sendtes han senere til Serbien for at paavirke Stemningen. I Serbiens Krig med Tyrkiet 1876 havde han Overkommandoen over de serbiske Tropper, men var uheldig og blev slagen ved Djunis. Senere har han levet som Journalist.

Tschernigov, Guvernement i Rusland, begrændses af Guvernementerne Pultava, Kursk, Orel, Kiev, Mohilev og Minsk, er 52,401 km.² stort, med 1,705,000 Indb. Landet er fladt, og Befolkningens Hovednæringsvei er Landbrug. —

Hovedstaden Tschernigov, ved Floden Desna, har 16,500 Indb. Den er Sæde for en Erkebiskop og har flere anselige offentlige Bygninger og høiere Dannelsesanstalter.

Tscherning, Anthon Fredrik, dansk Militær og Statsmand, f. 1795, d. 1874, blev Løitnant 1811 og deltog i de følgende Aars Kampe. Senere ansattes han som Lærer ved den militære Høiskole, men maatte en kort Tid forlade denne Stilling, da han i sin Omtale af de danske Militærforhold havde brugt et noget frit Sprog. Han opholdt sig derefter en Tid i Frankrige, vendte 1842 hjem og tog livlig Del i de politiske Stridigheder mellem Slesvig-Holsten og Danmark. 1848 blev han Krigsminister, men gik snart af som saadan og indvalgtes i Rigsdagen, hvor han blev Fører for yderste Venstre.

Tschernytschev, en russisk Greve- og Fyrstefamilie, af hvis Medlemmer kan nævnes Grigori Tschernytschev, f. 1672, d. 1745, udmærkede sig som General i Peter den stores Krige med Sverige. — Fyrst Alexander Tschernytschev, f. 1779, d. 1857, var russisk Gesandt i Paris, da han 1811 ved Bestikkelser fik Kjendskab til Napoleons Planer mod Rusland og bragte disse til sin Regierings Kundskab. Han deltog med Dygtighed i Krigen mod Napoleon 1812—14 og mødte senere som Diplomat paa flere Kongresser. Derpaa var han Krigsminister samt Præsident i Rigsraadet.

Tschesme, en liden By paa Lilleasiens Vestkyst, ligeoverfor Øen Chios, er bleven historisk bekjendt ved Sjøslaget 1770, i hvilket den russiske Admiral Orlov ødelagde den tyrkiske Flaade.

Tschetschenser eller **Tschetscher**, en talrig Folkestamme i Mellemkaukasien. De blev samtidig med Tscherkesserne undertvungne af Russerne. Deres Antal anslaaes til ca. 140,000.

Tschi-fu eller **Che-foo**, By i den kinesiske Provins Schantung, med 30,000 Indb. og omfattende Handel og Skibsfart.

Tschin-kiang, By i Kina i Provinsen Kiang-su, med 150,000 Indb. og udbredt Handel, er ligesom Tschi-fu en af de Havne, som er aabnede for fremmede Skibe.

Tschirnhausen, Ehrenfried Walter, Greve af, tysk Filosof og Videnskabsmand, f. 1651, d. 1708, gik som ung i hollandsk Tjeneste og foretog derefter flere større Reiser. Han sluttede et fortroligt Venskab med Spinoza, hvilket fik Indflydelse paa hans Aandsretning. Af hans Skrifter kan nævnes hans Udkast til en systematisk Fremstilling af Filosofien. Han har ogsaa gjort sig fortjent ved Anlægget af den første Glashytte i Sachsen samt ved sin Andel i Opfindelsen af Meißner Porcellænet.

Tschitschagov, Vassilji Jakovlevitsch, russisk Admiral, f. 1726, d. 1809, gjorde 1764—66 en Opdagelsesreise til det nordlige Ishav. 1790 tilbageslog han med Dygtighed et Angreb af den svenske Flaade ved Reval og tilføiede Svenskerne kort efter et fuldstændigt Nederlag ved Viborg. — Hans Søn Paul Vassilji Tschitschagov, f. 1762, d. i Paris 1849, kjæmpede under sin Fader ved de to nævnte Leiligheder og blev 1807 Admiral. 1812 blev han Chef for Donauarméen og forsøgte med denne at forhindre Napoleons Overgang over Berezina, men blev slagen af Oudinot og Ney. Kommandoen blev ham derfor fratagen, og da han 1834 negtede at vende hjem, blev hans Godser konfiskerede.

Tschjermaja, Elv paa Halvøen Krim, bekjendt ved den Seier, som Franskmændene under Canrobert her vandt over Russerne 25de Mai 1855.

Tschuder, i de ældste russiske Optegnelser Navnet paa et finsk Folk, som antages at være ensbetydende med Oldtidens Skyther.

Tschudi, en gammelschweizisk Adelsslægt i Kanton Glarus, af hvilken flere har udmærket sig som Krigere og Videnskabsmænd. Til de sidste hører Johann Jakob von Tschudi, f. 1818. Han har erhvervet sig megen Fortjeneste som Forskningsreisende i Sydamerika, om hvilket han har udgivet flere værdifulde Skrifter. — Hans Broder Friedrich von Tschudi, f. 1820, d. 1886, blev 1864 Medlem af Kanton St. Gallens Regjering og i 1870 af Forbundsraadet, hvor han stod i Spidsen for Undervisningsvæsenet. Folkets Dannelse og Oplysning havde han gjort til sin Livsopgave, og for disse Formaal virkede han utrætelig til sin Død. Han udgav flere værdifulde Skrifter, af hvilke „Alpeverdenens Dyreliv" staar øverst og er udkommet i mange Oplag. Videre kan nævnes „Landøkonomisk Læsebog samt „Frugttræet og dets Pleie".

Tschugujev, By i det russiske Guvernement Charkov, med 10,000 Indb. og Læderindustri.

Tschusan, se Chusan.

Tschutscher, et med Korjækerne beslægtet Folk i det nordøstlige Sibirien, paa den Halvø, som strækker sig henimod Beringsstrædet. Deres Antal beregnes til 7—10,000 og de ernærer sig ved Rensdyravl og Fiskeri. De befinder sig idethele paa et meget lavt Dannelsestrin.

Tsetsefluen, en i Afrika forekommende Flue, som med Graadighed anfalder Mennesker og Dyr, og som derfor mange Steder er en ren Landeplage. Dens Stik er giftigt, og et Dyr, som angribes af større Sværme, skal af og til bukke under.

Tshuvasker, en tatariseret finsk Folkestamme i de russiske Guvernementer Kasan, Simbirsk og Samara m. fl. St.; deres Antal beregnes til noget over $^1/_2$ Million.

Tsjeduba, se Chebuba.

Tsjeker, se Czecher.

Tsje-kiang, Provins i det østlige Kina, 92,383 km.^{2} stor, med 8—9 Mill. Indb. Hovedstad Hangtsjeufu (s. d.).

Tua, Theresina, fremragende italiensk Violinistinde, f. i Piemont 1868 af fattige Forældre, modtog sin første Undervisning i Violinspil af sin Fader og gjorde saa usædvanlige Fremskridt, at hun kun 8 Aar gammel kunde foretage en Kunstreise til Savoyen. I Nizza blev en fornem russisk Dame opmærksom paa hendes sjeldne Anlæg, og ved hendes Mellemkomst fik Theresina Anledning til at komme til Paris, hvor hun uddannede sig under Masparts Veiledning. Under sit Ophold der vandt hun en hel Del Velyndere blandt de høieresaaende Klasser, især tog Marskalinde Mac Mahon og den forrige spanske Dronning Isabella sig varmt af hende. Efter endte Studier vendte hun tilbage til Italien og gav i Rom 20 Konserter, hvormed hun aldeles henrev sine Landsmænd. Senere har hun foretaget flere Konsertreiser og er optraadt i en stor Del af Europas betydeligste Byer, ogsaa

i Kristiania (1884 og 85). Overalt har hun begeistret sine Tilhørere og er bleven mødt med glimrende Hyldest. Hendes aandfulde Spil, fuldendte Teknik og bløde, rene Foredrag giver hende Rang blandt vor Tids største Violinvirtuoser.

Tuamotu-Øerne, Polynesiens østligste Øer, mellem 14° og 25° s. Br. og 112° og 131° v. L., er fordetmeste kun lave eller ringformede Koralrev, og Seiladsen langs dem er farlig. Deres Antal er ca. 80, deres Størrelse 6,663 km.², og de har ca. 8,000 Indb. Jordbunden er meget frugtbar, og Øerne, der siden 1844 staar under fransk Overhøihed, frembringer flere Slags tropiske Vexter. De opdagedes 1616 af Hollænderne.

Tuareger eller **Tuariker**, i deres eget Sprog Imoſharh, en Folkestamme i Mellem-Sahara, hvis Antal anslaaes til 300,000, og som bebor en Gruppe Oaser mellem 15° og 30° ø. L. De er et kraftfuldt Folkefærd, kobberrøde eller sorte af Hudfarve, med langt, glat Haar. Af Naboerne og Karavanerne er de meget frygtede paa Grund af sine Røverier. Tidligere var de Kristne, men er nu gaaede over til Muhamedanismen. De lever som Nomader, og deres fornemste Næringsvei er Opdrætning af Faar og Kameler.

Tuba, et Blæseinstrument af Messingblik, der hyppig benyttes som Kontrabas.

Tuberkler og **Tuberkulose** (Lungesvindsot), en meget farlig Sygdom, som fortrinsvis angriber Lungerne og der danner Knuder eller smaa Forhærdelser i Cellevævet, der undergaar enslags Opløsningsproces og omdannes til en gul, blød Masse. Disse Knuder er ofte yderst smaa, men optræder ikke sjelden i uhyre Mængder og kan efter kortere eller længere Tids Forløb aldeles ødelægge Lungerne. Den saakaldte akute Tuberkulose angriber ei alene disse, men ogsaa de øvrige indre Organer, hvilket i de fleste Tilfælde gjør den absolut dødelig. Se forøvr. Art. Tæring.

Tubuaiøerne, en talrig, men spredt Gruppe af Smaaøer i Stillehavet syd for Selskabsøerne, paa begge Sider af Stenbukkens Vendekreds, mellem 126° og 137° v. L. Den er tilsammen kun 165 km.² stor og har 1600 Indb., som er omvendte til Kristendommen og udmærker sig ved Flid og Vindskibelighed. Øerne opdagedes 1769 af Cook.

Tubus, Serør, Kikkert. — Tubus acuticus, Hørerør.

Tuch, Johann Kristian Friedrich, tysk Theolog og Orientalist, f. 1806, d. 1867, lagde sig især efter det hebraiske og de med dette beslægtede Sprog og blev 1841 Professor i Leipzig. Han har udgivet flere Skrifter, af hvilke især hans Kommentar over Moses første Bog er af stort videnskabeligt Værd.

Tucuman, Stat i Argentina i Sydamerika, 31,166 km.² stor, med 109,000 Indb. Hovedstaden San-Miguel del Tucuman har 18,000 Indb. og betydelig Kvæghandel.

Tudela, By i den spanske Provins Navarra, paa Floden Ebros venstre Bred, med 9,000 Indb. og Handel med Olie og Vin. Her vandt Franskmændene 1808 to Seire over Spanierne.

Tudor, et engelsk Kongehus, som 1485—1603 beklædte den engelske Trone, og hvis Stamfader var en tarvelig vallisisk Adelsmand, Owen-ap-Meridith-ap-Tudor, som 1422 blev gift med Dronning Katharina af Frankrige, Henrik den femtes Enke. Ved hans Stedsøn Henrik den sjettes Død blev Sønnesønnen Henrik Tudor, som den nærmest arveberettigede af Huset Lancaster, valgt til Konge under Navn af Henrik den syvende, efter ved Bosworth 1485 at have slaaet Rikard den tredie, der faldt i Slaget. De følgende Regenter af Huset Tudor var Henrik den ottende, Edvard den fjerde, Maria (af Protestanterne kaldet den blodige) og Elisabeth, med hvem Familien uddøde 1603. En Datter af Henrik den syvende ægtede Kong Jakob den fjerde af Skotland og blev derved Stammoder til de følgende Stuarter.

Tudse, se Padde.

Tudseøgle, en i Nordamerika levende Leguanslægt, af brun Farve, plump Legemsform og med kort Hale. Den forekommer især i de vestlige Stater og opholder sig paa tørre, stenede Steder.

Tuehval, se Knølhval under Art. Hvaler.

Tuf, en i Almindelighed ikke haard Stenmasse af vulkansk Oprindelse, har efter sine Bestanddele forskjellige Navne, som Basalttuf, Trachyttuf, Pimpstentuf. — Kalktuf, d. s. s. Travertinsten (s. d.).

Tugendbund (Dydsforbundet), en 1808 i Königsberg stiftet Forening, hvis Formaal var i enhver Henseende at vække og nære den preussiske Nations aandelige Liv, særlig Patriotismen. Selskabet fik stor Tilslutning, men da Napoleon frygtede for, at det vilde modarbeide hans politiske Planer, blev Kongen, som i et og alt maatte rette sig efter Frankriges Villie, nødt til 1809 officielt at opløse det. Siden beskyldtes det for Demagogi og blev paa mange Maader forfulgt.

Tugthus, Strafanstalter i Norge, se under Art. Straf.

Tuilerierne, tidligere et storartet Residensslot i Paris, bygget 1564 af Katharina af Medici paa en Plads, hvor der fandtes Teglbrænderier (tuileries). Flere af de efterfølgende Regenter udvidede og forskjønnede det, og i dets vidtløftige Gemakker fandtes storartede Samlinger af ypperlige Kunstverker. Fra Ludvig den trettende og til Napoleon den tredie residerede samtlige franske Herskere her, ligesom Nationalkonventet og de Gamles Raad efter den første Revolution holdt sine Møder i Tuilerierne. Her blev under Revolutionen Schweizergarden nedsablet, og ved de senere Revolutioner 1830 og 1848 stormedes og besattes Slottet af Folkehoben. Under Kommuneopstanden 1871 blev det stukket i Brand af Kommunarderne, hvorved det for Størstedelen blev ødelagt.

Tukan ell. **Peberfugl** (Rhamphastos), Slægt af Klatrefuglenes Orden, med uhyre stort Næb, hornagtig Tunge og korte Vinger. Fjerklædningen er meget smuk og bestaar i en Schattering af forskjellige Farver, især sort, gult, rødt og hvidt. Den opholder sig i Sydamerika og ernærer sig af Frugter, Æg, Fugleunger og smaa Pattedyr.

Tula, Guvernement i Rusland, begrændses af Guvernementerne Rjæsan, Tambov, Moskva, Kaluga og Orel og har et Fladeindhold af 30,965 km.² og en Folkemængde af 1,217,000. Landet er fladt og meget frugtbart samt rigt paa Metaller, især Jern, og de vigtigste Næringsveie er Landbrug, Bergverksdrift og Industri. — Hovedstaden Tula, ved Floden Upa, har 60,000 Indb. og er en af Ruslands vakreste Byer samt en af dets vigtigste Fabrikstæder. Her findes en af Fyrst

Volkonski 1712 grundlagt storartet Geværfabrik, som tillige leverer blanke Vaaben og andre skjærende Instrumenter, finere Støbegods osv. I Byen og Guvernementet findes ogsaa mange Fabriker for Staal, Jern og Blikvarer med Forsølvninger, Forgyldning og desl., de saakaldte Tulaiske Kortevarer, der er meget søgte selv i Udlandet, især er dette Tilfældet med Tuladaaserne, som forarbeides af det her opfundne Tulametal, en af Kobber, Sølv, Bly og Svovl sammensmeltet Masse. Desuden har Byen flere Jernbanestøberier, Maskinfabriker, Sæbesyderier samt Manufakturer for Tilvirkning af Tøier, Mode- og Galanterivarer m. m. Byen er Sæde for en Biskop og har 28 Kirker, deriblandt den prægtige Himmelfartskirke, et Vaisenhus samt høiere Læreanstalter.

Tulipan (Tulipa), en meget yndet Prydplante af Lilliefamilien, hørte oprindelig hjemme i Orienten, men dyrkes nu overalt i mangfoldige Varieteter. Den har en løgagtig, ægrund Rod, bladet Stilk, enkeltvis siddende Blomster og klokkeformet Blomsterdække. Handelen med Tulipanløg var engang, især i Holland, en betydelig Bedrift, og for de mest sjeldne Sorter betaltes fabelagtige Priser.

Tulipantræ (Liriodendron tulipifera), et i Nordamerika hjemmehørende Træ, som i Mellemeuropa nu anvendes til Beplantning af Alléer og Parkanlæg. Det tilhører Magnoliafamilien og kan naa en Høide af 30 m. Stammen er ru og bedækket med en furet Bark, Bladene brede og Blomsterne store, af Farve gule og røde og af Udseende lig Tulipaner. Veden er hvid og blød og benyttes til Dreierarbeider o. lign.

Tulle (udt. Tyll), By i det franske Departement Corrèze, med 16,000 Indb. og en stor Geværfabrik samt vigtige Hestemarkeder.

Tullin, norsk Digter, f. 1728, d. 1765, studerede Theologi i Kjøbenhavn og lagde sig samtidig efter Sprog og Musik. Han tog theologisk Embedseksamen, men da hans svage Bryst hindrede ham i at blive Præst, tog han Ophold i sin Fødeby Kristiania og lagde sig paa egen Haand efter at studere Retsvidenskab, paa samme Tid som han ogsaa beskjæftigede sig med Literaturen. Han optraadte snart som Leilighedsdigter og henrev Publikum ved sit kraftige, tiltalende Sprog, varme Følelse og fine begeistrede Skildringer af Naturen. 1759 udnævntes han til Toldinspektør og Aaret efter til Raadmand i Kristiania. Selskabet for de skjønne Videnskaber i Kjøbenhavn udsatte et Par Prisopgaver, som Tullin vandt ved sine vakre Lærediqte om Sjøfarten og om Skabningens Ypperlighed. Tullin var den første norske Digter af Betydning, som sang i hjemlige og nationale Toner, og hans poetiske Arbeider gav den dansknorske Skjønliteratur en ny og bedre Retning. Af hans Digte vandt især „Maidagen" paa hans Tid Berømmelse.

Tullius, en romersk Slægt, blandt hvis berømte Medlemmer især maa nævnes Taleren Cicero (s. d.).

Tullus Hostilius, ifølge Sagnet Roms tredie Konge, regjerede 673—41 f. Kr. Han ødelagde Alba longa og førte dets Borgere til Rom. Blandt hans andre heldige Krige var den mod Sabinerne.

Tulou (udt. Tylu), J. L., fransk Komponist, f. 1786, d. 1865, fik Ansættelse ved den franske Opera i Paris og blev senere Lærer ved Konservatoriet. Hans mange Kompositioner for Fløite stod en Tid i megen Anseelse.

Tultscha, By i Dobrudscha, ved Donau, med 20,000 Indb. og livlig Skibsfart. Den tilhørte tidligere Tyrkiet, men er nu afstaaet til Rumænien.

Tultschin, By i Guvernementet Nedre Podolien i Rusland, med 8000 Indb., et stort Slot samt Klæde- og Læderfabriker.

Tumler, d. s. s. Nise (s. d.).

Tumult, Støi, Larm, Sammenstimlen, Optøier. — Tumultuant, Oprører, Roligheds-forstyrrer, uroligt Hoved. — Tumultuarisk, oprørsk, voldsom, støiende, larmende, urolig.

Tunbridge (udt. Tonbridsj), By i det engelske Grevskab Kent, ved Floden Medway, med 8500 Indb. Nær Byen ligger det stærkt besøgte Badested Tunbridge-Wells, som tæller 20,000 Indb.

Tundra, det russiske Navn for de uhyre Mosstepper, som i det nordlige Sibirien strækker sig fra Uralsjeden i Øst til henimod Dvinafloden i Vest og gaar lige ned til Ishavets Kyster. De er stadig frosne i en betydelig Dybde, og det er kun i den varmeste Sommertid, at Overfladen kan være opløst i henved en Meters Dybde, men paa den Aarstid er de i Regelen saa bløde og sumpede, at de paa de fleste Steder er upassable.

Tune, Prestegjeld i Vestre Borgesysel, Smaalenenes Amt.

Tunge, et i Mundhulen liggende Organ, hvis Slimhud hos Mennesket og de høiere Dyr er Smagens Sæde; dens Substans er saagodtsom udelukkende Muskelmasse, hvorfor den er meget bevægelig og spiller en betydelig Rolle saavel ved Talen som ved Fødens Bearbeidelse i Mundhulen; se forøvr. Art. Smag og Sanser.

Tunge (Fisk), se Flyndre.

Tungsindighed, se Melankoli.

Tungspat eller **svovlsur Baryt**, et meget udbredt Mineral paa Ertsgange, hyppigst hvidt og med en Vegtfylde af 4.50. Det finder en udbredt Anvendelse i Kemien, fornemmelig til Fremstilling af Barytpræparater.

Tungsten, et graat eller hvidt Mineral, som forekommer temmelig sjelden og bestaar af wolframsur Kalk.

Tunguser, en i det sydøstlige Sibirien og Amurlandet boende Folkestamme af tatarisk eller mongolsk Herkomst. Deres Antal vides ikke bestemt, men anslaaes til 70,000. For Størstedelen lever de som Nomader og holder Rensdyr samt driver Jagt og Fisteri. En stor Del af dem er ialfald i Navnet omvendt til Kristendommen, men mange kan endnu betragtes som Hedninger.

Tunika, i det gamle Rom et Klædningsstykke af hvidt Uldtøi, over hvilket Mændene bar Togaen og Kvinderne Pallaen.

Tunis, tidligere den mellemste af de saakaldte Barbariskstater i Nordafrika, grænser mod Nord og Øst til Middelhavet, mod Syd til Tripolis og mod Vest til Algier. Størrelsen er 118,400 km.^{2} og Folkemængden over 2 Millioner, hovedsagelig Arabere og Maurer, Resten Jøder og nogle andre Folkestammer. Landet er en tyrkisk Vasalstat og styres af en Bei. Det er tildels et Høiland, idet Atlasbjergenes Udløbere strækker flere Arme indover dets Omraade, og om-

trent næsten Halvdelen af dette hører til de til Sahara stødende ufrugtbare Stepper. Derimod er navnlig i dets nordlige Del Jordbunden særdeles frugtbar og forholdsvis godt opdyrket. Klimatet er tempereret tropisk, og de almindeligst dyrkede Vexter er Korn, Sydfrugter og Vin. De vigtigste Udførselsartikler er Uld, Olivenolie, Frugt, Tobak, Silkevarer, Vox, Honning, Safran, Koraller m. m. Karavanhandelen med det indre Afrika omfatter hovedsagelig de samme Artikler, som Tripolis, Marokko og Algier indfører landværts. — Hovedstaden Tunis, 45 km. fra Tunisgolfen, en Bugt af Middelhavet, er en af Nordafrikas vigtigste Handelsstæder og tæller 125,000 Indb. Den er befæstet og har flere Pragtbygninger samt talrige Kaféer, Karavanseraier osv., tilligemed flere Anstalter for Videnskab og Kunst. Handelen og Industrien er livlig, ligesaa Skibsfarten. I Nærheden findes Ruiner af det gamle Karthago. — Tunis's ældste Historie falder sammen med Karthagos, hvilken verdensberømte Stad laa indenfor det nuværende Tunis's Omraade. 146 f. Kr. indlemmedes Landet i den romerske Provins Afrika, kom i første Halvdel af det 5te Aarh. e. Kr. i Vandalernes Vold og blev 533 erobret af Belisar og forenet med det østromerske Rige. 675 erobredes Landet af Araberkalifen Othman og var derefter en selvstændig Stat, som efter mange Omskiftelser 1575 forenedes med Tyrkiet. Dette Vasalforhold bestaar endnu, men er temmelig løst, saa at den regjerende Bei er omtrent uafhængig, idet Regjeringen er arvelig i hans Familie, og han er fritagen for at betale Tribut; dog er han pligtig til i Krigstilfælde at stille et vist Antal Tropper til Tyrkiets Raadighed.

Tunja, By i Staten Kolumbia i Sydamerika, med 16,000 Indb. og Industri i Tøivarer.

Tunker, en i det 18de Aarh. i Rhinlandene og Westfalen opstaaet Religionssekt, som nu fornemmelig existerer i Nordamerika, og hvis Lære er enslags Baptisme. Sektens Stiftere var Christoph Hochmann fra Hochenau og Alexander Mack fra Schriesheim. Blandt dens Troeslærdomme kan nævnes, at den forkaster Barnedaaben, og at dens Tilhængere ikke maa aflægge Ed eller gjøre Krigstjeneste. Daaben foregaar ved en tre Gange gjentagen Neddukken under Vandet af hele Legemet. Ved de gudstjenstlige Handlinger har enhver, som vil, Ret til at staa op og tale, og i Menighedsanliggender har ogsaa Kvinder Stemmeret.

Tunnel, en hvelvet Gang under Jorden til Lettelse af Samfærdselen. Ved Jernbaneanlæggene anvendes hyppig Tunneler for at undgaa altfor ugunstige Stigningsforhold eller for store Omveie. De fleste af de norske Jernbaner har derfor, paa Grund af det kuperede Terræn, et forholdsvis stort Antal Tunneler, fornemmelig Vossebanen og den nordre Del af Røraasbanen. Dog er disse Gjennembrydninger ubetydelige mod de Kjæmpearbeider af samme Slags, som er udførte paa enkelte Steder i Udlandet, f. Ex. Mont Cenis-Tunnelen og Sankt-Gotthards-Tunnelen (se disse). Ogsaa paa de amerikanske Jernbaner findes der Tunneler, som er flere Kilometer lange. I London blev 1825—43 af den franske Ingeniør Brunel gravet en Tunnel under Themsens Flodleie til Lettelse af Færdselen mellem Bydelene paa begge Sider af Floden. Den har en Længde af 372 m. og ligger 37 m. under de Gader, som den udmunder i.

Tunsjø, Indsjø i Namdalen, Nordre Trondhjems Amt, 60 km.² stor, har gjennem Tunelven Afløb til Namsenelv.

Tunstall (udt, Tonstaal), By i det engelske Grevskab Stafford med 12,000 Indb.

Turan, se Turkestan.

Turban, en for de orientalske Folk karakteristisk Hovedbedækning, bestaaende af et paa en egen Maade sammensnoet Tøistykke.

Turbine, enslags Drivhjul ved Vandkraft, med krumme Skovle, paa hvilket Vandet enten virker radial, indenfra mod uden, eller vertikal, ovenfra mod neden, og som ved Omdreiningen sætter Skovlene i en dreiende Bevægelse. Turbinen anvendes hyppig i Fabriker.

Turenne (udt. Tyrenn), Henri de Latour d'Auvergne, Vicomte de, berømt fransk Feltherre, f. 1611, d. 1675, gik som ung til Holland og uddannede sig for den militære Stand under Hertug Moritz af Nassau. Af Richelieu opfordredes han senere til at træde i fransk Tjeneste og fik 1630 Kommandoen over et Regiment. Hans Feltherretalent viste sig snart, og han forfremmedes hurtig. 1644 blev han Marskal, fik Overanførselen over den franske Hær i Tyskland og udførte en Række glimrende Bedrifter. Ogsaa i Frankriges Krig med Spanien viste han sig som en sjelden dygtig Hærfører, og hans afgjørende Seire havde Ludvig den fjortende for en stor Del at takke for, at Frankrige ved Fredsslutningerne slap saa let. 1672 fik han atter Overkommandoen over de franske Tropper i Tyskland. Da han 1675 stod i Begreb med at levere den keiserlige General Montecuculi et afgjørende Slag, blev han ved Sasbach, ikke langt fra Offenburg, under en Rekognoscering truffen af en Kanonkugle, som endte hans Liv.

Turgénjev, Alexander, russisk Historiker, f. 1785, d. 1845, gjorde videnskabelige Forskningsreiser til forskjellige europæiske Lande og nedlagde Udbyttet af disse Reiser i sit ansete historiske Verk „Historica russiæ monumenta". — Nikolai Turgénjev, foregaaendes Broder, f. 1790, d. 1871, var en Tid ansat i Indenrigsministeriet, men blev paa Grund af sin Deltagelse i den revolutionære Sammensværgelse, som kom til Udbrud 1825, dømt til Døden. Forinden var han imidlertid reist til Frankrige, hvor han udgav opsigtvækkende Skildringer af Ruslands politiske og sociale Forhold, navnlig i sit historisk meget vigtige Verk „La Russie et les Russes".

Turgénjev, Ivan Sergejevitsch, en af de mest fremragende nyere russiske Digtere, f. 1818, d. 1883, studerede i Moskva, Petersburg og Berlin og debuterede 1843 med Digtet „Parasa". Han var en Tid ansat ved Indenrigsministeriet, men da han 1852 med glødende Iver tog Ordet for Livegenskabets Ophævelse, blev han forvist fra Petersburg. Han udgav nu med korte Mellemrum en Række poetiske Arbeider, der snart gjorde hans Navn europæisk berømt. 1854 blev Forvisningsdommen ved Kronprinsens Mellemkomst hævet, og derefter opholdt han sig afvexlende i Rusland og i Udlandet, indtil 1863, da han flyttede til Baden Baden. Blandt de mange ansete Digterverker, som er udgaaede fra Turgénjevs frugtbare Pen og er oversatte til næsten alle europæiske Sprog, anføres her kun: „En Jægers Erindrin-

ger", der udmærker sig ved plastisk Fremstilling, frisk og ukunstlet Stil, ægte Humor og dyb Følelse, „Fædre og Børn", hvori Splittelsen mellem den gamle og den nye Slægt skildres og som Karakteristik for sidstnævnte Ordet „Nihilisme" første Gang forekommer, „Røg" samt „Nyland" (1867), i hvilke der, navnlig i den sidste, gives en Skildring af de daværende indre russiske Tilstande. Alle hans Arbeider udmærker sig ved en sjelden fin og gribende Karakterskildring og ved et skarpt Indblik i den menneskelige Naturs hemmeligste Folder.

Turgot (udt. Tyrgo), Anne Robert Jaques, fransk Statsmand, f. 1727, d. 1781, blev af Ludvig den sextende sat i Spidsen for Finansvæsenet, i hvilken Stilling han indførte flere vigtige Reformer. Men derved vaadrog han sig Hofpartiets Uvillie, og dette foranledigede, at han blev fjernet fra Ministeriet. Han har udgivet flere ypperlige statistiske og nationalokonomiske Skrifter, som senere er udkomne samlede i 9 Bind.

Turin, Provins i Norditalien, 10,535 km.² stor, med 1,009,000 Indb. Hovedstaden Turin, it. Torino, indtil 1860 Hovedstad i Kongeriget Sardinien, med 215,000 Indb., ligger i et frugtbart Dalstrog ved Floden Dora Riparias Udløb i Po. Den er en af Italiens smukkest bebyggede Byer, med lige og brede Gader, hvoriblandt Dora Grossa, Nygaden og fornemmelig Pogaden udmærker sig. Af de mange storartede offentlige Pladse kan nævnes: Piazza San-Carlo med Hertug Emanuel Filiberts Rytterstatue, Slotspladsen samt Viktor Emanuels Plads, en af de største i Europa. Flere af Pladsene er prydede med forskjellige Statuer og andre Kunstværker. Byen har 46 Kirker og et større Antal monumentale offentlige Bygninger. Af Kirkerne maa især fremhæves Domkirken San-Giovanni, som oprindelig byggedes 602 af Longobarderkongen Agilulf, og hvor Hertugerne af Savoyen er bisatte; endvidere Kirken San Maria di Dio og Laurentiuskirken, hvilken sidste næsten udelukkende er opført af Marmor. Af andre offentlige Bygninger bør fremhæves det kongelige Slot med det i Forbindelse dermed staaende kongelige Rustkammer, Universitetet (oprettet 1404) med et Bibliothek paa 200,000 Bind og 3,000 Haandskrifter, Videnskabsakademiet, det egyptiske Muséum osv. Byen er Sæde for en Erkebiskop og har flere høiere Undervisningsanstalter. Handelen er af megen Betydning, ligesaa Industrien, der fornemmelig omfatter Silke- og andre Tøier, Bijouterivarer, Møbler, Musikinstrumenter, Papir osv. — Turin er en meget gammel By og var paa Romernes Tid Hovedstad i det galliske Taurini. 218 f. Kr. erobredes den af Hannibal, og var senere de longobardiske Hertugers og derefter Hertugerne af Susas Residensstad. 1506—62 tilhørte den Frankrige, kom derefter til Savoyen og var indtil Italiens Forening under Viktor Emanuel de sardinske Kongers Residens.

Turkestan ell. **Turkistan**, i videre Betydning hele det asiatiske Tatari, mellem Sibirien i Nord, Mongoliet og Orkenen Gobi i Øst, Thibet og Afghanistan i Syd samt Persien og det Kaspiske Hav i Vest. Ved Bolor-Tagh-Bjergene deles det udstrakte Landomraade i Østturkestan og Vestturkestan; det første af disse kaldes ogsaa Turfan, det sidste sædvanlig Turkestan eller Turan. Dette vestlige eller Turkestan i indskrænket Betydning ligger mellem Kina i Øst, Afghanistan og Persien i Syd, det Kaspiske Hav i Vest og Kirgiserlandet i Nord. Det omfatter i den vestlige og nordvestlige Del Lavlandet Turan, som mestendels bestaar af Orkener eller magre Stepper, og i den østlige og sydøstlige det vilde turkestanske Alpeland, med ypperlige Græsgange og høist frugtbare Dale. Vesturkestan omfatter Khiva, Bokhara og det russiske Generalguvernement Turkestan, hvilket sidste er 1,131,027 km.² stort, med ca. 3 Mill. Indb. og Hovedstaden Tasahkend (s. d.), og bestaar af Provinserne Semiretschensk, Sarafschan, Sir-Darja, Ferghana og Amu-Darja. De vigtigste Floder er Sir Darja og Amu. I de frugtbare Distrikter avles Hvede, Byg, Ris, Frugter, Silke og Bomuld samt flere Slags Farveplanter. Husdyravlen omfatter Kameler, Heste og Faar. Af vilde Dyr forekommer vilde Æsler, Faar og Gjeder, Vildsvin, Løver, Bjørne, Leopardер, Ulv, Ræv, Hare og forskjellige Slags Fugleforter. Af Mineralier findes Jern, Kobber, Bly, Guldstøv, Salt og flere Slags Ædelstene. Det hele Turkestan har en Størrelse af 2,753,065 km.², og Indbyggerne, der for en stor Del leve som Nomader og tilhører den mongolske Folkestamme, udgjør 7—8 Mill. — Turkistan var i Oldtiden et stærkt befolket og vigtigt Kulturland og tilhørte det persiske Rige; en Del af det kaldtes Baktrien og Sogdiana og blev af Alexander den store forenet med hans uhyre Rige samt kom efter hans Død til Seleukiderne. Efter forskjellige Omstiftelser kom Landet i det 8de Aarh. under det arabiske Herredømme og derefter til de selsjukiske Fyrster, indtil Mongolerne i Begyndelsen af det 13de Aarh. erobrede det. Efter Mongolerrigets Opløsning deltes Landet under flere uafhængige Khaner, men efter 1850 begyndte Rusland for Alvor at gjøre Erobringer paa denne Kant og har efterhaanden underlagt sig omtrent hele Turkistan.

Turkomanner ell. **Turkmener**, en temmelig ubestemt Betegnelse for en vidt udbredt tyrkiskтатarisk Folkestamme i Høiasien, fornemmelig i Vesturkistan, tildels ogsaa i Lilleasien, Kaukasien og Afghanistan. Det er kraftigt byggede Folk, som for en stor Del lever paa Nomadevis; de er fortrinlige Ryttere og berygtede som dristige Røvere. I Regelen bekjender de sig til Islam og er for en stor Del under russisk Herredømme.

Turkos, indfødte Tropper i Algier i fransk Krigstjeneste.

Turks Island, de østligste af Bahamaøerne i Vestindien.

Turmalin (Schørl), et temmelig almindeligt forekommende Mineral i alle Farver og af betydelig Haardhed, hvorfor ogsaa de klare og vakkert farvede henregnes til Halvædelstene. Den røde, som ogsaa kaldes sibirisk Turmalin, staar i høi Pris og findes især i Ural og Mähren. Blaa Turmalin (Indigolith, brasiliansk Safir) forekommer bl. a. i de brasilianske Flodleier; her findes ogsaa den grønne Turmalin eller brasilianske Smaragd. Den bestaar af Kiselsyre, Borsyre, Lerjord, Kalk, Jernoxyd og nogle andre Stoffer og findes hyppig indsprængt i Granit og krystallinske Skifere; paa Grund af sin dobbelte Lysbrydningsevne anvendes den til Polarisationsapparater; de ædler Varieteter slibes til Smykker.

Turner, Edvard, engelsk Kemiker, f. 1796, d. 1837, blev 1828 Professor i Kemi ved Londons Universitet. Hans Hovedværk „Elements of chemistry" er et fortjenstfuldt Arbeide, som er blevet oversat til flere Sprog.

Turner, Josef Mallord William, fremragende engelsk Landskabsmaler, f. 1775, d. 1851, fik i en Alder af 14 Aar Adgang til at studere ved Londons Kunstakademi og lagde sig især efter Akvarelmaleriet, hvori han opnaaede stor Fuldkommenhed. Hans Produktivitet var forbausende; alene det engelske Nationalgalleri i London indeholder 282 Malerier og over 18,000 Skisser fra hans Haand.

Turner, Sharon, engelsk Historiker, f. 1768, d. 1847, studerede Retsvidenskab og nedsatte sig som Sagfører i London. Blandt hans historiske Skrifter kan nævnes „History of the Anglo-Saxons" og „History of England".

Turneringer eller **Ridderspil**, i Middelalderen enslags Kamplege, som bestod i, at de deltagende Riddere i fuld Rustning paa sine Stridshæste mødte frem paa Kamppladsen for at prøve Kræfter med hverandre. Fornemmelig søgte de ved at ride mod hverandre med fældede Lanser at støde Modstanderen ned af Hesten. Turneringerne var underkastede særegne Love, som ingen Ridder ustraffet kunde overtræde, og afholdtes gjerne ved festlige Leiligheder.

Turnhout (udt. Turnhaut), By i den belgiske Provins Antwerpen, med 16,000 Indb. og livlig Industri i Papir og Lærredsvarer.

Turning eller **Turnkunst**, den moderne Gymnastik, kaldes de Legemsøvelser, som tjener til at udvikle det menneskelige Legemes Kraft og Smidighed. Efter i forr. Aarh. at være anvendt i Tyskland i pædagogiske, senere (1806—13) af F. L. Jahn ogsaa i patriotiske Øiemed, derpaa som demagogisk forfulgt, har den siden 1830 taget Opsving og ført til Dannelse af talrige Turnforeninger, til Afholdelse af almindelige Turnfester samt til Indførelse af Turnundervisning i Skolerne.

Turnips eller **Næpe** (Brassica Rapa rapifera), Plante af de Korsblomstredes Familie, dyrkes overalt paa Grund af sin kjødfulde Rod, der kan opnaa en betydelig Størrelse og er et yndet Næringsmiddel, ligesom den i Landbruget udgjør et vigtigt Foderstof. Der gives mangfoldige Varieteter af denne Plante, hvilke med Hensyn til Rodens Form, Størrelse og Kvalitet kan afvige betydeligt. Se forøvr. Art. Kaal.

Turnov, d. s. s. Tirnova (s. d.).

Turteldue (Columba Turtur), en liden, vakker Fugl af Duefamilien, med brunspettet Overkrop, rødbrun Hals og Bryst og en sort og en hvid Flek paa hver Side af Halsen. Den forekommer vild i Syd- og Mellemeuropa, men holdes ofte i Norge i tam Tilstand for sit nette Udseende og sine melodiske Lokketoners Skyld.

Tusch, enslags fint revne og senere i Tavler formede Lak eller Jordfarver, som bruges i Malerkunsten. Den almindeligste er den sorte eller kinesiske Tusch, som tilvirkes af Sod af forbrændt, fin Planteolie, navnlig Sesamolie. Tusch tillader enhver Schattering, fra det lyseste graa til det dybeste sorte.

Tusculum, det nuværende Frascati, ældgammel By i Latium (s. d.), efter Sagnet grundlagt af Telegonos, en Søn af Odysseus. Her havde de fornemme Romere sine Landsteder, og blandt disse var især Ciceros Tusculanum berømt. Byen ødelagdes 1191.

Tusenaarige Rige, det (gr. Chiliasmus), Læren om Kristi tusenaarige Rige paa Jorden efter den første Opstandelse. Støttet paa den bogstavelige Fortolkning af Joh. Aab. 20, 4 ofg., fik denne Lære i den ældste kristne Kirke talrige Tilhængere (de saakaldte Chiliaster), indtil den fra det 3die Aarh. blev mistænkt som kjættersk. Desuagtet er ligetil vor Tid chiliastiske Forventninger dukkede frem, idet man mere eller mindre bogstavelig har fortolket de messianske Spaadomme i det Gamle Testamente om et Gudsrige paa Jorden samt dem i Johannes Aabenbaring. I vor Tid er det fornemmelig Bengelianerne, Mormonerne, Irvingianerne og Tempelmenigheden, som hylder Læren. — Apokalyptikere kaldes Tilhængerne af en sværmersk Retning, som fremfor alt gaar ud paa at tyde Tidens Tegn og Verdens og Kirkens Fremtid af Billederne i Johannes Aabenbaring. Det tusenaarige Rige og det Nye Jerusalem har især været en Kilde til sværmerske Forhaabninger.

Tusenben (Myriapoda), Klasse af Leddyrene, med langstrakt, trindt Legeme, der er sammensat af ensartede Ringe, et Par Følehorn og mindst 24 Par Fødder. De opholder sig helst paa mørke Steder, som under Stene, i raadne Træer og fugtige Huse. Formerelsen sker ved Æg, men de undergaar ingen anden Forvandling, end at de flere Gange skifter Hud og faar for hver Gang flere Fødder.

Tusenfryd (Bellis perennis), Plante af de Kurvblomstredes Familie, med gule Skiveblomster og hvide eller røde Randblomster. Den dyrkes almindeligt i Haverne.

Tusengylden (Erythræa centaurium), Plante af Sødrodfamilien, voxer temmelig almindeligt i Mellem-Europa paa solrige Enge og i Bjergegne. Det er en énaarig Plante med kort Stilk, ægformede Blade og smaa, røde Blomster, som sidder i Kvaster. Den anvendes i Medicinen.

Tuskhandel, Byttehandel, finder i nævneværdigt Omfang næsten alene Sted i Samfund paa det aller laveste Trin af økonomisk Udvikling. Naar Udviklingen stiger, kommer altid en eller anden Gjenstand i Brug som almindelig Værdimaaler og Byttemiddel. Jfr. Art. Penge.

Tusmørke, det dunkle Lys, som indtræder efter Solens Nedgang, og som skyldes Lysets Reflexion fra de øvre Luftlag. I de tropiske Lande varer det ganske kort, men tiltager i Varighed efterhaanden som Afstanden fra Ækvator bliver større mod Nord eller Syd. Det borgerlige Tusmørke er Tidsrummet fra Solens Nedgang indtil de sædvanlige Forretninger ikke kan foretages uden kunstigt Lys; det astronomiske Tusmørke gaar derimod til det Øieblik, da man kan se alle synlige Stjerner med blotte Øine. Det borgerlige Tusmørke ender, naar Solen staar omtrent 6 Grader under Horizonten, det astronomiske, naar den er 18 Grader under den. Naar et Steds geografiske Brede er saa stor, at Solen ved Midnat gaar mindre end 18 Grader under Horizonten, varer det astronomiske Tusmørke hele Natten.

Tusmørkesværmere (Crepuscularia), Underorden af de skjælvingede Insekter, med tyk, plump Krop og lange, smale Vinger. Herhen hører Sphinxerne og Ligustersværmere (se under Ligustер). De færdes helst om Aftenen i Tusmørket.

Tutanego, tidligere Benævnelse for Zink.

Tutero, ford. Tautra, en liden Ø i Frostens Præstegjeld, en Mil nordenfor Trondhjem. Her grundedes 1207 et Cistercienserkloster, hvoraf endnu ikke ubetydelige Ruiner staar igjen. Til Klostret hørte betydeligt Jordegods, ialt 167 Gaarde, som ved dets Ophævelse 1537 blev givet Jens Bjelke i Forlening.

Tuticorin, By i Præsidentskabet Madras (Forindien), i Distriktet Tinnevelly, med 10,000 Indb. og betydelig Bomuldshandel, vigtig Kystfart samt Perlefiskeri. I samme Distrikt ligger flere evangeliske Missionspladse: Nazareth, Pathakkaddi, Kristianagram, Mudalur m. fl.

Tutti (ital.), alle. — I Musiken Betegnelse for, at efter et Soloparti alle Stemmer eller Instrumenter igjen indtræder sammen.

Tuttlingen, By i Würtemberg, paa Donaus høire Bred, med 8,000 Indb.

Turen, Lorents, dansk Patriot, f. 1600, d. 1682, ansattes som Forvalter ved en af Kronens Eiendomme og udmærkede sig under Krigen 1658—59 ved Mod og Fædrelandskjærlighed. Ved Kjøbenhavns Beleiring lykkedes det ham at sætte sig i Forbindelse med Byens Forsvarere og bringe dem vigtige Efterretninger og kjæmpede senere tappert under Stormen paa Voldene.

Tuy, By i det spanske Landskab Galicien, med 12,000 Indb. og Svovlbade.

Tübingen, By i Würtemberg, ved Floden Neckar, med 10,500 Indb. Byen har et Universitet, stiftet 1477, samt flere videnskabelige Samlinger af stort Værd.

Tübinger-Skolen kaldes den af F. K. Baur (s. d.) i Tübingen grundede theologiske Skole, der ved den skarpeste Kritik af de nytestamentlige Skrifter og den første kristelige Literatur søgte rent historist at forklare Kristendommens Fremstaaen. Hovedrepræsentanterne for denne kritiske Skole er, foruden Baur, Schwegler, Zeller, Strauß, Hilgenfeld og Volkmar.

Türr, Stephan, ungarsk Patriot, f. 1825, kjæmpede 1849 og 1859 i Italien mod Østerrigerne og 1860 under Garibaldi i Neapel.

Twain, Mark, se Clemens, S. L.

Tvangsarbeide anvendes i Norge dels overfor uægte Børns Fædre for at tvinge dem til at optjene sit Opfostringsbidrag til Børnene (og paa samme Maade overfor Familieforsørgere, som unddrager sig fra Opfyldelsen af sin Underholdningspligt), dels som Straf, idømt af Domstolene, overfor Betlere, dels endelig som civilretligt Tvangsmiddel overfor arbeidsføre og trængende Landstrygere af Fantefolket (paalagt af Amtmanden), arbeidsløse og fordrukne Personer (ligesaa af Politiet) samt Kvinder, som unddrager sig Forsørgelsen af sine uægte Børn, og opsætsige Lægdslemmer (paalagt af Fattigkommissionen), jfr. Art. Fattigvæsen.

Tvangsauktion, se Auktion.

Tvangsklausul. Forsaavidt en Dom efterlader noget at iverksætte (f. Ex. gaar ud paa Betaling af en Fordring, Fravigelse af en Eiendom, en Persons Afstraffelse, derimod ikke, hvis den blot frifinder Indstevnte, erklærer et Ægteskab ophævet osv.), indtages i Konklusionen almindeligvis en Tvangsklausul, d. e. en Tilføining om, hvorledes Dommens Opfyldelse skal fremtvinges, hvis Domfældte ikke frivillig efterkommer den.

Tvangskurs. De af Staten eller en Bank udstedte Pengesedler siges at have Tvangskurs, naar de efter Lovgivningen er tvungent Betalingsmiddel, saaledes at enhver Gjeld inden Landet kan afgjøres med dem. Navnlig bruges Udtrykket, naar Udstederen (Staten eller Banken) ikke er forpligtet til paa Forlangende at indfri Sedlerne med Mynt. De fleste Stater har ved forskjellige kritiske Leiligheder udstedt Sedler med Tvangskurs eller optaget Laan hos Landets Seddelbanker og givet disses Sedler Tvangskurs. Idet Seddeludstedelsen da som oftest er bleven udvidet langt ud over Omsætningens Behov, har Følgen næsten bestandig været den, at Pengesedlerne er faldne i Værdi i Forhold til Metalpenge, at disse har strømmet ud af Landet, og at alle Næringsveie og Kreditforhold har lidt haardt under Følgerne af Værdimaalerens Usikkerhed. Ofte er den videre Virkning bleven en Statsbankerot. Flere Stater har i lang Tid havt og har fremdeles Tvangskurs og Cirkulation af værdiforringede Papirpenge (f. Ex. Østerrige og Rusland), i andre Stater har det samme indtil for faa Aar siden været Tilfældet (Italien, Nordamerikas Forenede Stater). Jfr. forøvrigt Papirpenge og Seddelbanker under Art. Bank og Bankvæsen.

Tvangslaan, Laan, som en Stat ved Tvang skaffer sig hos sine Undersaatter. De egentlige Tvangslaan tilveiebringes enten gjennem direkte Paalæg paa de Skattepligtige (eller nogle, i Almindelighed de mest formuende af disse) eller saaledes, at enhver af Landets Provinser skal tilveiebringe sin Del af Laanebeløbet, hvis videre Fordeling derefter bliver Provinsernes egen Sag. Et skjult Tvangslaan foreligger, naar en Stat istedenfor med rede Penge betaler sine Gjeldsforpligtelser med Statsobligationer eller udsteder Pengesedler med Tvangskurs. Flere Stater, navnlig saadanne, som har liden Kredit, har ofte taget sin Tilflugt til Tvangslaan; men Erfaring viser, at disse vanskelig kan skaffe tilveie meget store Beløb, og de er desuden næsten bestandig skadelige for Landets Økonomi, idet mange Enkeltmænd, hvis Formue er bunden i en vis Virksomhed, kun med store Opofrelser og til Skade for Virksomheden kan reise sin Del af Laanebeløbet. Mere og mere tager derfor alle Stater, selv under vanskelige Omstændigheder, sin Tilflugt fortrinsvis til almindelige, frivillige Statslaan. Den norske Stat har aldrig benyttet Tvangslaan.

Tvardovski, kaldet den polske Faust, efter Sagnet en polsk Adelsmand i det 16de Aarh. Sagnet er poetisk bearbeidet af Kraszevski.

Tveboplanter kaldes med et fælles Navn alle de Planter, som ikke har Han- og Hunblomster paa samme Plante, men kun den ene Slags. Herhen hører Eneren, Pilearterne, Humlen m. fl.

Tved, Præstegjeld i Nedenæs Amt, bestaar af Sognene Tved og Birkenæs.

Tvedestrand, Ladested i Holt Præstegjeld, Ne-

denæs Amt, ved Bunden af Oxefjord, med 1370 Indb. og Udførsel af Trælast. Stedet erholdt 1836 Ladestedsrettigheder.

Tvekamp, se Gudsdomme. Tvekampen foregik hos de gamle nordiske Folk sædvanlig paa en Holme, og den kaldtes derfor Holmgang (s. d.).

Tvekjønnede, i Botaniken de Blomster, som indeholder baade Støvdragere og Støvveie.

Tver, Guvernement i Rusland, begrændset af Guvernementerne Moskva, Vladimir, Jaroslav, Novgorod, Pskov og Smolensk, er 65,330 km.² stort, med noget over 1½ Million Indb. Landet tilhører den russiske Slette og er rigt paa Skov. Hovednæringsveiene er Landbrug, især Kornavl. Hovedstaden Tver ligger ved Floden Volga og har 38,500 Indb. Den er Sæde for Guvernøren og en Erkebiskop og har flere anselige Pragtbygninger samt livlig Industri i Lintøier, Lærred og Metalvarer.

Tvermundede (Plagiostomi), Orden af større Fiske, hvis Kjendetegn er, at Munden sidder paatvers under Snuden. Den inddeles i to Familier, Haier og Rokker (s. d. Art.).

Tverza, Bislod til Volga, gjennemløber Guvernementet Tver og falder ved dettes Hovedstad i Volga; Længde 185 km.

Twesten, August Detlev Kristian, tysk prot. Theolog, f. 1789, d. 1876, blev 1814 Professor i Kiel og 1835 i Berlin. Han har udgivet flere fortræffelige Skrifter, blandt hvilke især maa nævnes hans „Forelæsninger over den evangelisk-lutherske Kirkes Dogmatik". — Karl Twesten, foregaaendes Søn, f. 1820, d. 1870, blev 1861 Medlem af den preussiske Landdag og 1867 tillige af den nordtyske Rigsdag. Som saadan blev han snart en af Fremskridtspartiets Førere og mest ansete Repræsentanter. Hans skarpe Tunge bragte ham imidlertid i Ubehageligheder; saaledes fik han en Duel med General Manteuffel, hvilken havde Tabet af hans høire Arm til Følge, og senere blev han domfældt for sine Ytringer.

Tvetand (Lamium), Plante af de Læbeblomstredes Familie, med takkede Blade og adskilte Blomsterkranse. I Norge forekommer flere Arter, hvoraf en har hvid, de øvrige røde Blomster. De voxer helst paa dyrkede Steder.

Twickenham (udt. Tvikenhæm), By i det engelske Grevskab Middlesex, med 8,000 Indb.

Tvillingerne, et af Dyrekredsens Stjernebilleder paa den nordlige Himmel, mellem Tyren og Krebsen, udmærker sig ved to klare Stjerner af anden Størrelse, Kastor og Pollux. Solen passerer dette Stjernebillede fra 21de Juni til 21de Juli.

Tvist, Navn for bomulds Maskingarn, se under Art. Bomuldsplanten.

Tvogestykk, se Skavgræs.

Tya, Elv i Søndre Trondhjems Amt, løber ud fra Stuesjø i Tydalen, gaar mod Nordvest og falder i Selbosjø. Dens Længde er 59 km.

Tychsen, Olaus Gerhard, tysk Orientalist, f. 1734, d. 1815, blev 1763 Professor i orientalske Sprog og 1789 Bestyrer af Museet i Rostock. Ved sine sprogvidenskabelige Afhandlinger erhvervede han sig Ry som en af sin Tids lærdeste Orientalister.

Tydeos, ifølge det græske Sagn Søn af Oneos, blev Fader til Diomedes og faldt paa Toget mod Theben.

Tyen, Indsjø i Vang i Valders, 38 km.² stor. Gjennem Utla har den Afløb til Sognefjorden.

Tyflosis, Blindhed. — Tyflografikon, en af Wich i Nürnberg opfunden Indretning, hvorved Blinde sættes istand til at skrive hurtigt.

Tyfomani, høiere Grad af Sindsforvirring eller Vanvid i Løbet af Tyfus (Nervefeber).

Tyfon, i den ægyptiske Gudelære en Kjæmpe, Søn af Kronos og Rhea, blev af Jupiter nedstyrtet i Havet; senere betragtedes han som det Ondes Guddom.

Tyfon, en voldsom Hvirvelstorm i de tropiske Lande; se forøvr. under Art. Vind.

Tyfus (Nervefeber), en ondartet Gruppe af visse Infektionssygdomme, som ledsages af Feber og angriber vigtige Organer, navnlig Nervesystemet (Hjernen) samt Tarmkanalen (de tynde Tarme). Man adskiller to Former: 1) Abdominaltyfus eller Underlivstyfus (den i Norge almindelige Nervefeber), med udprægede Symptomer fra Tarmkanalen. 2) Cerebraltyfus (Hjernetyfus), eller, som den hyppigst kaldes, exanthematisk Tyfus, Petekialtyfus eller Flektyfus, med udprægede Symptomer fra Nervesystemet. Den ender ikke sjelden hurtigt med Døden, er meget smitsommere end den forstnævnte Form og pleier ofte at følge efter stærk Hungersnød (Hungertyfus) og Krige og staar i Forbindelse med slette hygieniske Forhold. Ogsaa denne Form forekommer i Norge, men ikke saa hyppigt og stadigt, som Underlivstyfusen. Til de tyføse Sygdomme regnes ogsaa Febris recurrens, som i Norge kun ganske forbigaaende er optraadt i Østfinmarken, indført med Kvæner fra Finland. Ogsaa hos enkelte Dyrearter forekommer forskjellige Tyfusformer, men som dog ingen Lighed har med de hos Mennesket optrædende.

Tykbladede (Crassulaceæ), en Plantefamilie, som udmærker sig ved kjødrig, saftfuld Stilk og Blade. Herhen hører Bergknap, Rosenrod m. fl.

Tykhudede (Pachydermata), Orden af Pattedyrene, af plump Legemsform, tyk Hud og grove Ben, hvis Tæer tildels er forsynede med Klove. Herhen hører bl. a. Elefanten, Næshornet, Flodhesten, Tapiren og Svinet.

Tyktarm, se Tarme.

Tyl, enslags knipket, let Stof af Silke eller Bomuld, som især fabrikeres i England og Frankrige.

Tyler (udt. Teiler), John, de Forenede Staters 10de Præsident, f. 1790 i Virginien, d. 1862, studerede Retsvidenskaben og blev 1816 Medlem af Kongressen, hvor hans fremragende Evner snart tiltrak sig Opmærksomhed. 1827 mødte han som Senator fra Virginien, valgtes 1840 til Unionens Vicepræsident og rykkede ved Harrisons Død Aaret efter op til Præsident, hvilken Stilling han beklædte til 1845. Hans Indenrigspolitik vakte megen Modstand hos det republikanske Parti, hvorimod han var heldigere i sin Udenrigspolitik. Under ham blev Texas indlemmet i Unionen.

Tyler (udt. Teiler), Watt eller Walter, Fører for en alvorlig Bondeopstand i England mod Slutningen af det 14de Aarh., var Teglbrænder af Profession og stillede sig under Rikard den anden i Spidsen for en stor Skare Bønder, med hvilke han drog ind i London og fremtvang flere Lettelser i Befolkningens politiske og religiøse

Vilkaar. Senere forsøgte han at lægge Haand paa Kongen, men blev dræbt, hvorpaa de givne Løfter blev tilbagekaldte, og flere tusen af Insurgenterne henrettedes.

Tyloma, Forhærdelse af Huden; Vorte, Ligtorn.

Tyndall (udt. Tindel), John, fremragende engelsk Naturforsker, f. 1820, studerede paa forskjellige Steder og blev 1853 Professor i Fysik ved Royal-Institution i London. Han har især gjort sig fortjent ved sine grundige Studier af Optiken og Varmelæren samt ved sine Undersøgelser af de schweiziske Isbræer. Han har udgivet et stort Antal videnskabelige Skrifter, hvoriblandt et af de vigtigste er „The glaciers of the Alps".

Tyndareos, Konge af Sparta, gift med Leda (s. d.). — Tyndarider, hos Homer Søskenderne Kastor, Pollux og Helena.

Tyndnæbbede (Tenuirostres), Familie af Spurvefuglenes Orden, hvortil hører Kolibrien, Hærfuglen, Trækryberen m. fl.

Tyndtarm, se Tarme.

Tynemouth (udt. Teinmut), By i det engelske Grevskab Northumberland, ved Floden Tyne, med 39,000 Indb. og livlig Skibsfart samt Udførsel af Stenkul.

Tyngde (Tyngdekraft), i videre Betydning saameget som Gravitation (s. d.), i engere Forstand Tiltrækningen mellem Jorden og de paa samme værende Legemer. Ifølge denne Tiltrækning falder ikke alene et Legeme til Jorden, men det udøver ogsaa selv et Tryk (se Art. Vegt) og en Tiltrækning. Jo længere en Gjenstand befinder sig fra Jordoversladen, desmindre er Tiltrækningen: en Pendel svinger paa store Høider langsommere end nede paa Sletten, ligesaa ved Ækvator langsommere end ved Polerne. Uden Luftens Modstand vilde alle Legemer paa Jorden falde lige hurtigt.

Type eller **Typus**, Billede, Mønster, Forbillede, Grundform, Præg. — Typisk, billedlig, tjenligt til Grundform eller Forbillede.

Typer, se Art. Skrifter og Bogtrykkerkunst.

Typograf, Bogtrykker, Sætter i et Bogtrykkeri. — Typografi, Bogtrykkerkunst.

Typolit, en Sten, hvorpaa der findes Figurer efter andre Legemer eller Gjenstande. — Typolithografi, Frembringelse ved Ætsning af ophøiede Figurer i en Sten og deres Trykning.

Typologi, Læren om Forbillederne i det Gamle Testamente.

Tyr, se Gudelære, den nordiske.

Tyran, oprindelig i Grækenland Betegnelsen for en enevældig Hersker, betegner nu en grusom Enevoldsherster. De saakaldte Tredive Tyranner blev 404 f. Kr. af Spartanerne i Athen satte i Spidsen for Staten, men snart styrtede ved Thrasybulos; efter dem kaldte man ogsaa Gallienus's Modtelsere (260—268 e. Kr.) de Tredive Tyranner. — Tyranni, Volds- eller Tvangsherredømme, Herskesyge, vilkaarlig Strenghed.

Tyren (Taurus), Stjernebillede i Dyrekredsen, mellem Væderen og Tvillingerne, hvis klareste Stjerne er Aldebaran (s. d.). Paa Tyrens Hals sidder Syvstjernen eller Pleiaderne.

Tyrfing, i den nordiske Sagnhistorie et af Dvergene smedet Sværd, som krævede Blod hvergang det droges af Skeden.

Tyrhjelm, d. s. s. Stormhat (s. d.).

Tyrifjord, Indsjø paa Ringerige, Buskeruds Amt, med Hensyn til Størrelse den sjette i Rækken af Norges Indsjøer, er 21 km. lang og har et Fladeindhold af 131 km.². Den optager flere Elve og har gjennem Drammenselven Afløb til Havet. Tyrifjordens Omgivelser er berømte for sin Naturskjønhed. En sydøstlig Arm af den kaldes Holsfjorden.

Tyrkiet, det osmaniske Rige, Sultanat i det sydøstlige Europa og de tilgrændsende Dele af Asien og Nordafrika, omfatter siden Berlinertraktaten af 13de Juli 1878, med Fradrag af Østrumelien (35,387 km.², med 751,000 Indb.), i det hele 5,454,600 km.², med noget over 46 Mill. Indb., og bestaar af det egentlige Tyrki: Balkanhalvøen, mellem Sortehavet, Grækenland, Adriaterhavet, Montenegro, Herzegovina, Bosnien, Serbien og Bulgarien, samt af det asiatiske Tyrki: Lilleasien, Armenien, Kurdistan, Mesopotamien, Syrien og Arabiens Vest- og Nordøstkyst; her udgjør Tyrkerne omtrent Halvparten, hvortil kommer 3 Mill. Arabere, Resten er Kurder, Armenier, Grækere o. fl. De tyrkiske Besiddelser i Afrika er Tunis og Tripolis, hvorhos Ægypten endnu i Navnet regnes for at staa under tyrkisk Overhøihed. Desuden tilhører en stor Del af Øerne i det Ægæiske Hav Tyrkiet, deriblandt Kreta, de sydlige Sporader, Rhodus, Lesbos, Khios m. fl. Af det europæiske Tyrki, som udgjør Rigets væsentligste Del, omfatter de umiddelbare Besiddelser 302,781 km², med en Befolkning af 8½ Mill.; Østrumelien og Fyrstendømmet Bulgarien, hvilke 1885 forenedes, staar under tyrkisk Overhøihed. De asiatiske Besiddelser har en Størrelse af 1,889,828 km.² og en Folkemængde af noget over 17½ Mill., og de afrikanske (Tunis og Tripolis) 1,010,450 km.², med noget over 3 Millioner Indb. Om Ægypten s. d. Det europæiske Tyrki er ved Dardanellerne, Marmarahavet og Bosporus skilt fra Asien. Landet er opfyldt af lave Bjerge, hvoraf en Del tilhører Balkans Fjeldsystem (s. d.); desuden findes en Række isolerede eller selvstændige Fjeldkjæder, som gjennemskjærer Lavlandet i alle Retninger. Blandt de vigtigste af disse kan nævnes: Albaniens Bjerge, som fra Montenegro fortsætter sydefter, Olymposkjæden paa Vestsiden af Salonikibugten, Rhodopebjergene m. fl. Disse Bjergkjæder var tidligere tæt bevoxede med frodig Skov, men er nu fordetmeste skovfattige. Ved Kysterne stikker talrige Forbjerge frem, deriblandt Kap Pali og Kap Glossa i Vest, Paliuri og Oros (Athos) ved det Ægæiske Hav og Kara ved Sortehavet. Sydkysten er især udtunget i større og mindre Halvøer, og her findes flere fortrinlige Havne. Naar undtages Donau og dens største Bifloder, findes der ingen Floder af Betydning; de vigtigste er Maritza, Karaso (Mesto), Stramzo eller Struma, Oldtidens Strymon, Vardar, Bistritza og Salambria. De talrige Indsjøer er alle smaa. Jordbunden er overordentlig frugtbar og Klimatet mildt og sundt, dog er Vinteren tildels streng. De vigtigste Landbrugsprodukter er Hvede, Byg, Ris, Mais, Oliven, Sydfrugter, Vin, Bomuld, Tobak og forskjellige Handelsplanter, deriblandt Roser; ogsaa Silkeavlen er af Betydning. Husdyravlen omfatter fornemmelig Hornkvæg, Faar, Heste og Svin. Af vilde

Dyr forekommer bl. a. Ulv, Sjakal, Oter, Maar, Ræv, Bæver og Gaupe. Bjergene er rige paa Metaller, især Kobber, Jern, Sølv og Bly, dog er Bergverksdriften ikke af nogen større Betydning. I det hele ligger Fabrikdrift og Industri sørgelig nede i disse af Naturen saa rigt udstyrede Egne; den i Aarhundreder førte tyranniske og elendige Styrelse synes at have givet Befolkningen et Knæk, som næsten ganske har lammet dens Foretagelsesaand. — Handelen og Skibsfarten er livlig, dog foregaar sidstnævnte for Størstedelen med fremmede Nationers Skibe; de vigtigste Sjøhandelsbyer er Konstantinopel og Saloniki, især har den første Betydning som Anløbssted for Sortehavsfarerne. Der udføres fornemmelig Kornvarer, Frugter, Silke, Honning, Bomuld, Tobak og Rosenolie. For Kommunikationsvæsenet er der i de senere Aar gjort betydeligt, idet der baade i det europæiske Tyrki og i Asien er bygget Jernbaner paa længere Strækninger og anlagt vidtløftige Telegraflinier. — Befolkningen i det europæiske Tyrki er mere blandet end i noget andet Land i Europa. Tyrkerne udgjør kun en Fjerdepart af Folkemængden, Resten er Serber, Bulgarer, Grækere, Albanesere, Valaker, Jøder m. fl. Noget over Halvdelen af Befolkningen bekjender sig til den kristne Religion (græsk-katholske, romersk-katholske og armeniske), de øvrige er Muhamedanere og Jøder. Islam er Statens offentlige Religion, og Sultanen er dens Overhoved. Ved Siden af ham bestaar enslags overordnet geistlig Stand, Ulemaerne, hvis fornemste Medlem er Scheik-ul-Islam. I administrativ Henseende er Landet delt i Vilajeter, hvoraf ethvert bestaar af flere Sandschaks; disse er igjen delte i Kasas. — Tyrkiet var lige til 1876 et fuldstændigt Despoti, hvis Sultan i enhver Henseende indehavde uindskrænket Magt. Det nævnte Aar fik daværende Storvesir Midhat Pascha indført enslags Forfatning, saa at Landet nu, ialfald i Navnet, er et konstitutionelt Monarki. Ifølge denne Forfatning er den ældste Prins af Dynastiet Osman den nærmest arveberettigede til Tronen. Sultanen har den udøvende Magt som uansvarlig Regent; han udnævner selv sine Ministre, hvis fornemste Medlem, Storvesiren, er Rigets høieste Embedsmand. Regjeringen kaldes den høie Port. Den lovgivende Magt er delt mellem Sultanen og en Nationalforsamling paa to Kamre, Senatet og Deputeretkamret. Medlemmerne af det første udnævnes paa Livstid af Sultanen, hvorimod de Deputerede vælges paa fire Aar, saaledes at en Deputeret vælges for hver 50,000 mandlige Ottomaner (Undersaatter, uden Hensyn til Religion). Bevilgningsmyndigheden er hos Deputeretkammeret, som ogsaa bestemmer Skatterne og deres Fordeling. Medlemmerne af de ikkemuhamedanske Troesbekjendere har Religionsfrihed og er politisk ligestillede med Muhamedanerne. I finansiel Henseende er Tyrkiet det uheldigst stillede Land i Europa, da Statsudgifterne aarlig overstiger Indtægterne med store Summer. Som Følge heraf er Landets Kredit i den Grad ødelagt, at et Statslaan neppe lader sig opdrive, saa meget mindre som Tyrkiet i Regelen er ude af Stand til at betale Renterne af sin nuværende Gjeld, og de tyrkiske Statspapirer er derfor saagodtsom usalgbare Værdier. Befolkningen og Næringsveiene tynges af uhyre Skatter, hvilket igjen lammer Landets Fremgang, og Statens Funktionærer er ofte tvungne til ved Underslæb og Udpyndringer at skaffe sig sit Underhold, da der kan hengaa Aar, uden at de faar noget af sin Gage. — Undervisningsvæsenet staar paa et lavt Standpunkt, og Folkeoplysningen er som Følge heraf meget tarvelig. Ogsaa Retsvæsenet lider af beklagelige Mangler, og Overfald og Røverier hører snartsagt til Dagens Orden. — Forsvarsvæsenet er paa Grund af den stadige Finansnød gaaet tilbage. Ifølge Koranen er alle vaabenføre „Rettroende" forpligtede til i Religionskrige at kjæmpe mod de Vantroe. Efter den russisk-tyrkiske Krig 1877—78 undergaar Arméen en fuldstændig Reorganisation. Ifølge en Plan af 1880 inddeles den i den aktive Del (Nisam), Reserven (Redife) og Landstormen (Mustahfis); den sidste bestaar fordetmeste kun af irregulære Tropper. Flaaden talte 1880 15 Panserskibe af betydelig Størrelse, 37 Krydsere og et Antal mindre Orlogsfartøier, hvoraf flere pansrede. Flere af de større Skibe er af nyeste Konstruktion. — Den tyrkiske Mynténhed er Piasteren = 40 Para; dens Værdi er = 16 Øre; Længde- og Rummaal samt Vegt er indrettet efter det metriske System. — Tyrkiets **Historie** begynder med de osmaniske Tyrker, der fremtræder i det 13de Aarh. i Persien som de seldsjukiske Tyrkers Efterfølgere. 1224 flygtede Khan Suleiman fra sit Hjem Khorassan med en stor Del af sine Undersaatter for Mongolerne, og efter hans Død nedsatte hans Søn Ertogrul sig i Egnene mellem Angora og Brussa i Lilleasien som Vasal af Seldsjukersultanen i Ikoniom. Ertogruls Søn Osman, efter hvem hans Undersaatter senere tog Navn, udvidede sine Besiddelser og gjorde sig 1299 uafhængig samt antog Sultantitelen. Hans Søn og Efterfølger Orchan, som 1326 kom paa Tronen, erobrede de græske Besiddelser i Lilleasien og valgte Brussa til sin Residensstad samt lod 1357 en Hær gaa over Hellespont og besatte Gallipoli. Han gav sit Rige en fast Ordning og oprettede en staaende Hær (Janitsjarerne, s. d.). Murad den første (1359—89) førte sin Faders Erobringsplaner videre paa den europæiske Side af Bosporus, idet han bemægtigede sig Thrakien og forlagde sin Residens til Adrianopel. Hans Søn Bajazet, med Tilnavnet Ilderim (Lynet), regjerede 1389—1402, rystede endnu mere det faldefærdige græske Keiserdømme ved at herje hele Sydgrækenland og aftvinge den græske Keiser en aarlig Tribut. Han slog 1396 Kong Sigismund af Ungarn, som i Spidsen for en tysk og fransk Hær bekrigede ham, men hans Plan om at bemægtige sig Konstantinopel blev forstyrret ved, at han blev slaaet og tagen tilfange af Mongolerne under Timur. Der opstod nu en indre Splittelse i det mægtige Osmanerrige, men Enigheden oprettedes igjen af Muhamed den første (1413—21). Dennes Søn Murad den anden (1421—51) og Sønnesøn Muhamed den anden (1451—81) forøgede endnu mere de tyrkiske Vaabens Glans; den sidste gjorde 1453 Ende paa det græske Keiserdømme ved at erobre Konstantinopel og underlægge sig hele Grækenland samt Øerne i Ægæerhavet; desuden omstyrtede han det græske Rige i Trapezunt. Selim den første (1512—19) erobrede Syrien

og Ægypten. Soliman den anden, den mægtigste tyrkiske Sultan, kaldet den prægtige (1519—66), erobrede Rhodus og udvidede det osmaniske Riges Grændser mod Nord ved at bemægtige sig den ungarske Grændsefæstning Belgrad og undertvinge Moldau. Efter at have seiret i det blodige Slag ved Mohácz (s. d.) og trængt frem lige til Wien, kom Størstedelen af Ungarn til Tyrkiet, ligesom ogsaa en Del af Nordafrika anerkjendte hans Herredømme. Det osmaniske Rige var nu paa sit Højdepunkt, og dets Udvidelser betragtedes med Frygt af hele Europa. Under Selim den anden (1566—74) tabte Tyrkerne 1571 Sjøslaget ved Lepanto (s. d.), og fra den Tid gik det nedad med Riget; under Solimans uduelige Efterfølgere begyndte dets Forfald, som stadig er blevet fortsat til vore Dage. Vistnok førte de tyrkiske Storvesirer, til hvem Landets Styrelse mere og mere overlodes, flere heldige Krige med Persien, Ungarn og Polen, men den kraftige Herskeraand, som de foregaaende Sultaner besad, var forsvunden, og Janitsjarerne tilrev sig efterhaanden en for Staten skadelig Magt, saa at de nu ind- og affatte samt myrdede Sultanerne efter Behag. Dog holdt Tyrkiet sine Grændser nogenlunde ubeskaarne indtil Slutningen af det 17de Aarh., ja fik endog af og til Landudvidelser, som f. Ex. 1676 under Muhamed den fjerde, da Kandia og Podolien erobredes. Men 1683 blev Storvesiren Kara Mustafa under Beleiringen af Wien fuldstændig slaaet af den fjække polske Konge Johan Sobieski, og derved led Tyrkiets Magt et alvorligt Knæk. En stærk Koalition dannede sig for at bekrige det, bestaaende af Rusland, Polen, Østerrige og Venedig, og Tyrkerne led det ene Nederlag efter det andet. 1697 vandt Østerrigerne under Prins Eugen en afgjørende Seier ved Zenta, og to Aar efter maatte Sultan Mustafa den anden tilkjøbe sig Fred ved betydelige Landafstaaelser; saaledes fik Venedig Halvøen Morea, Polen sine forrige Provinser Podolien og Kamenez, Rusland Asov, Østerrige-Ungarn Siebenbürgen og Slavonien. Under Mustafas Broder Achmed den tredie erholdt vel Tyrkiet, uagtet de Nederlag, som Prins Eugen tilføiede det, Morea og Asov tilbage, men blev 1718 tvunget til at afstaa Dalmatien, Albanien, Serbien og en Del af Valakiet og Bosnien. Achmeds Efterfølger Mahmud den første (1730—54) var en dygtig Regent, og under ham erholdtes det meste af de i sidstnævnte Fredsslutning afstaaede Provinser tilbage. Men under hans uduelige Efterfølgere Osman den tredie og Mustafa den tredie samt Abdul Hamid (til 1789) led Tyrkerne stadig Nederlag mod Russerne, som nu for Alvor begyndte at søge Erobringer paa den Kant, og Tyrkiets Landomraade formindskedes med Krim og omliggende Landstrækninger samt Bukovina. Udbruddet af den franske Revolution frelste dennegang Tyrkiet fra Undergang. Under Selim den tredie (1789—1807) kom det til en ny Krig med Rusland og Østerrige, men ved Freden 1792 gik kun Otzakov tabt. Baade Selim og hans Efterfølger Mahmud den anden (1809—39) forsøgte at indføre Reformer i Statsstyrelsen og Hærvæsenet, men deres Forsøg strandede paa Janitsjarernes Modstand. Dette gav Mahmud Anledning til nogle Aar senere ved List og Grusomhed at tilintetgjøre Janitsjarkorpset. 1806 udbrød der atter Krig med Rusland, som først endte ved Freden i Bukarest 1812, hvorved Floden Pruth blev Grændsen mod Rusland. Da der opstod Uenighed med Serbien, hvem Mahmud maatte indrømme enslags Selvstændighed, og Grækernes Frihedskamp kort efter udbrød, blev de indre Reformer udsatte. Under denne Kamp tvang Rusland Tyrkiet til at indrømme Donaufyrstendømmernes Uafhængighed, og da Rusland, Frankrige og England tog Parti for Grækenland for at gjøre Ende paa den barbariske Krigsførelse, led Tyrkiet Tab paa Tab ligeoverfor Overmagten. Dets Flaade ødelagdes 1827 ved Navarino, Franskmændene besatte Morea, og Russerne trængte ind i Armenien, hvorhos de paa Vestsiden af Sortehavet indtog Fæstningerne Varna og Silistria og rykkede over Balkan lige frem til Adrianopel. Tyrkiet blev nu nødt til at erkjende Grækenlands Uafhængighed samt afstaa fra sit Protektorat over Donaufyrstendømmerne, hvis Tarv det overdroges Rusland at paase. Kort efter gjorde Vicekongen af Ægypten Opstand og indtog Syrien. Under Mahmuds Søn Abdul Medschid (1839—61) blev Ægypten ved Englands og Østerriges Hjelp tvunget til Underkastelse, hvorimod Sultanen blev nødt til at love Indførelsen af flere vigtige Reformer, hvilke Løfter han dog ikke holdt. Rusland benyttede sig heraf til at blande sig i de tyrkiske Anliggender, og dette gav Anledning til Krimkrigen (s. d.). Abdul gav paany Løfter, særlig om Forbedring i de Kristnes Kaar, hvad hans Allierede Vestmagterne bestemt forlangte, og nu blev vel en og anden liden Forbedring indført. Men de Kristnes Taalmodighed blev tilsidst udtømt og Herzegovina begyndte 1858 en Opstand, støttet af Montenegro. Tyrkerne øvede Gjengjeld ved 1860 at begynde en formelig Udryddelseskrig mod de Kristne i Syrien, hvilken imidlertid stansedes af Franskmændene. Tyrkiets Finanser var allerede nu i en mindre ønskelig Tilstand, men værre blev det i saa Henseende under den efterfølgende Sultan Abdul Aziz (1861—76). Denne uduelige Regents letsindige Ødselhed bragte Tyrkiets Pengevæsen i en sørgelig Uorden og gav dets Kredit et uopretteligt Knæk. Samtidig havde han at kjæmpe med næsten uafbrudte indre Uroligheder, som han uagtet store Opofrelser af Penge og Menneskeliv ikke formaaede at kue. Sultanens slette Styrelse gik saa vidt, at endog et stort Parti af hans muhamedanske Undersaatter sluttede sig til de Misfornøiede, og med Stormagterne laa han i stadig Strid paa Grund af sin Uformuenhed til at klare Renterne af Statsgjelden. Et Oprør af Softaerne (Studenterne) 1876 tvang Sultanen til at sætte den dygtige Midhat Pascha, Reformvennernes Fører, i Spidsen for Statsstyrelsen; kort efter blev Abdul afsat og sandsynligvis myrdet i Fængslet, og Murad den femte udraabt til Sultan, men tre Maaneder efter maatte denne vige for sin Broder, den nuværende Sultan Abdul Hamid. Imidlerlid reiste Tyrkiets kristne Undersaatter en Opstand i Provinserne Bulgarien, Bosnien og Herzegovina. Serbien og Montenegro sluttede sig til Insurgenterne, der ogsaa hemmelig understøttedes af Rusland. Mod Montenegro var de tyrkiske Vaaben uheldige, men mod Serbien gjorde de Fremgang, og det

saa ud til, at Serbien skulde bukke under, da Rusland traadte imellem og paabød Vaabenstilstand. Stormagternes Gesandter i Konstantinopel traadte nu sammen til en Konferens for at ordne Sagen. Men Sultanen vilde undgaa Magternes Indblanden og lod udstede en Forfatning. Dette Skridt havde til Følge, at de Magter, som hidtil havde været ivrigst for Tyrkiets Opretholdelse, fjernede sig fra det, da de ikke troede paa dette Schaktræk. De fik ogsaa kort efter Øinene op for, hvor lidet Sultanen mente det med sine Løfter om Frihed, da Midhat Pascha, den eneste tyrkiske Statsmand, som havde vist sig i Besiddelse baade af Evne og Villie til at reformere det over alle Grænser gaaende slette Styrelsesæt, 1877 blev styrtet og landsforvist. Imidlertid havde Rusland stadig samlet Tropper ved den tyrkiske Grænse, og da Sultanens Regjering ikke vilde gaa ind paa Stormagternes Fordringer, erklærede Rusland 1877 Tyrkiet Krig. En Del af den russiske Hærstyrke marscherede ind i Armenien, medens den anden Del drog ind i Rumænien, der strax gjorde fælles Sag med Russerne. Tyrkiet gjorde hæderlig Modstand, fornemmelig under Generalerne Muchtar, Suleiman og Osman Pascha. Men Overmagten var for stor. Efterat Osman var bleven nødt til at overgive sig i Plevna, gik den russiske General Gurko over Balkan, trængte frem til Adrianopel og besatte denne By. Samtidig gjorde den russiske Hær i Asien store Fremskridt, ligesaa Montenegrinerne, hvilket tvang Tyrkiet til at slutte Fred med Rusland i San Stefano Marts 1878, hvorved det maatte indgaa paa ydmygende Betingelser. (Se forøvr. Art. Russisk-tyrkiske Krige, 2 Bd., S. 937, 2 Sp.). Men nu stred England ind for at forhindre, at Rusland blev saagodtsom Herre over Tyrkiet; det sendte en stærk Flaadeafdeling til Konstantinopels nærmeste Omegn, sammentrak Tropper paa Malta og forberedte sig paa Krig. Da de andre Stormagter heller ikke var tilbøielige til at støtte Rusland, saa dette sig nødt til at indgaa paa, at en Kongres sammenkaldtes i Berlin af Delegerede fra samtlige Stormagter samt fra de interesserede Parter. Ved den engelske Førsteminister Lord Beaconsfields bestemte Optræden blev Rusland nødt til betydelig at nedstemme sine Fordringer. Berlinerkongressens vigtigste Bestemmelser var følgende: Tyrkiet maatte til Rusland afstaa det østlige Armenien; Rumænien, Serbien og Montenegro blev uafhængige og fik, ligesom ogsaa Grækenland, endel Grændseudvidelser. Den Cypern besattes af England, som overdroges Styrelsen, Bulgarien oprettedes til et særskilt Fyrstendømme med Tributafgift til Tyrkiet, og Østrumelien blev en selvstændig Provins af Tyrkiet med en kristen Guvernør. Bosnien og Herzegovina, hvor der paa Grund af Oprørskrigen fremdeles herskede lovløse Tilstande, besattes af Østerrigerne. Tyrkiet mistede ved denne Fredsslutning en betydelig Del af sit Landomraade i Europa og indskrænkedes til en forholdsvis smal Landstrimmel langs Marmarahavet og det mellem det Ægæiske Hav og Adriaterhavet liggende Albanien og Makedonien. Men efter Kongressen viste de tyrkiske Statsmænds Ulyst til at opfylde de indgaaede Forpligtelser sig paany. De søgte saa længe som muligt at undgaa at udlevere afstaaede Landsdele, og nye Forviklinger herom truede med at udbryde. Først efter Aars Forløb, og efter langvarigt Pres af Stormagterne blev de vedtagne Betingelser opfyldte. 1885 løsrev Østrumelien sig og blev forenet med Bulgarien.

Tyrkis, en Halvædelsten af blaa eller blaagrøn Farve, som især findes i Persien og Arabien, har en Haardhed = 6 og en Vegtfylde = 2,5. Den slibes rund til Smykker og var engang meget yndet; en Sten af en Ærts Størrelse betales med indtil 20 Kr.

Tyrkisk Hvede, d. s. s. Mais (s. d.).

Tyrkisk Musik, se Janitsjarmusik.

Tyrkisk Rødt, se Kraplak under Art. Lakfarver.

Tyrkisk Sprog og Literatur. Det tyrkiske Sprog tilhører den ural-altaiske Sprogstamme og er beslægtet med de finsk-ugriske, samojediske, mongolske og tungusiske Sprog. Det omfatter to Hovedgrene, nemlig den østlige eller dschagataiske og den vestlige eller egentlig tyrkiske. Dette sidste er i høi Grad blevet paavirket af de europæiske Kultursprog samt af Arabisk og Persisk, saa at det mere end noget andet Sprog er blevet opblandet med fremmede Ord. Som et af dets Særkjender kan nævnes, at det er meget rigt paa Vokaler. — Den tyrkiske Literatur er særdeles righoldig, men med Hensyn til Indhold og Originalitet af liden Betydning, da det meste af den kun er Efterligninger af arabiske og persiske Forbilleder. Dens vigtigste Del er den historiske, men den er holdt i en forkruet Stil; dog indeholder den en Række vigtige Oplysninger for den almindelige Historieforskning. Som den mest fremragende blandt de tyrkiske Historikere bør nævnes Hadsji-Khalfa (s. d.), d. 1658, der tillige var en anset Geograf. Ogsaa paa det lexikografiske Omraade indeholder den tyrkiske Literatur adskilligt værdifuldt, hvoriblandt Vankulis, Azim Effendis og Achteris lexikalske Værker fortjener at nævnes. Derimod bestaar Skjønliteraturen næsten udelukkende af Oversættelser og Efterligninger, ligesaa de poetiske Skrifter. Blandt de faa Digtere, som har magtet at give sine Tanker et mere originalt Udtryk, maa nævnes Lami, Fassli og Baki, der alle levede i det 16de Aarh.

Tyrnau, By i Komitatet Presburg i Ungarn, med 10,000 Indb. og livlig Industri i Tøier. Byen er Sæde for en Biskop.

Tyrol, et til Østerrige hørende fyrsteligt Grevskab, udgjør et af Østerrige-Ungarns Kronlande, begrændses af Baiern, Schweiz, Italien, Kärnten og Salzburg. Det har sammen med det tilliggende Vorarlberg et Fladeindhold af 29,327 km.^{2} og 900,000 Indb., af hvilke over Halvdelen er Tyskere. Landet gjennemskjæres af Mellemalpernes Fjeldsystem og er derfor udelukkende et Høiland med mange Fjeldtoppe, som ligger ovenfor Snegrændsen, og som tildels naar en Høide af over 3,800 m. Mellem Fjeldkjæderne ligger tildels trange Dale, som gjennemstrømmes af betydelige Floder. De vigtigste af disse er Inn, Iller, Lech, Isar og Etsch. Jordbunden er ikke meget frugtbar, men særdeles skovrig, da næsten Halvdelen af Arealet er skovbevoxet. Skovene er rige paa Vildt, hvorfor Jagten er af ikke liden Betydning; de almindeligst forekommende Vildtsorter er Gemse, Hjort, Hare og flere Slags Fugle. Bergværksdriften er af megen Betydning og leverer Sølv, Jern, Kobber, Zink, Bly og Stenkul; ligesaa udvindes der Salt.

Landbruget omfatter Dyrkning af Korn, Hamp, Lin, Tobak, Vin, Sydfrugter og Oliven samt Husdyravl. Industrien er af Vigtighed, fornemmelig i Silke- og Bomuldstøier samt forskjellige Slags Metalvarer. Befolkningen bekjender sig for Størstedelen til den katholske Kirke. Tyrolerne er et opvakt, livligt Folk, der især udmærker sig som fortrinlige Jægere. Oplysningen staar paa et temmelig høit Trin. Landdagen bestaar af 68 Medlemmer, hvis Præsident opnævnes af Keiseren. Til den østerrigske Rigsdag sendes 10 Deputerede. — Tyrol beboedes i Oldtiden af Kelter og blev paa Kristi Tider erobret af Romerne, som kaldte det Rhætia. Efter Romerrigets Forfald blev Landet en Tumleplads for forskjellige fremmede Erobrere, som Markomanner, Alemanner, Goter og Hunner. Senere kom det til det frankiske Monarki, men udstykkedes efterhaanden mellem forskjellige Eiere. Blandt de mægtigste Smaafyrster i Landet var Hertugerne af Meran, som indehavde store Besiddelser, indtil det 1363 tilfaldt Hertugerne af Østerrige, hvem det tilhørte indtil 1809, da det afstodes til Baiern, hvilket fremkaldte en blodig Opstand under Hofer (s. d.). 1814 blev Landet paany forenet med Østerrige, og 1861 fik det en Forfatning.

Tyrone, Grevskab i den irske Provins Ulster, 3,264 km.^{2} stort, med 216,000 Indb.

Tyrrhener, det græske Navn paa Etruskerne (se Etrurien).

Tyrrheniske Hav, den Del af Middelhavet, som begrændses af Italiens Vestkyst samt Øerne Sicilien, Sardinien og Korsika.

Tyrtæos, græsk elegisk Digter fra Attika, levede omtrent 684 f. Kr. I de messeniske Krige opflammede han Spartanernes Mod ved sine begeistrede Krigssange, af hvilke flere Brudstykker endnu er i Behold.

Tyrus (gr. Tyros, Bibelens Zor, d. e. Klippe), den mest berømte af Fønikiens Handelsstæder, omtales allerede 1100 f. Kr. som en mægtig og blomstrende By og var anlagt af Indbyggere fra Sidon (s. d.). Den laa paa en Klippeø i Middelhavet nær Land og stod under egne Konger, af hvilke Hiram nævnes i Bibelen som Kong Salomos Forbundsfælle. Tyrierne udmærkede sig ei alene ved Rigdom, men ogsaa ved Kunst og Videnskab; de eiede store Kolonier i Nordafrika og Spanien, og der tillægges dem flere Opfindelser i Skibsfarten, deriblandt en forbedret Konstruktion af Skibene, Kunsten at styre efter Stjernerne osv. Byen var saa godt befæstet og forsynet, at Kong Nebukadnezar af Babylon forgjeves belejrede den i 13 Aar. Alexander den store erobrede den 332 f. Kr. efter syv Maaneders Beleiring ved at opføre en Vold fra Fastlandet til Øen. 638 e. Kr. faldt den i Arabernes Hænder, og 1124 indtoges den af Korsfarerne, som her oprettede et Grevskab og et Erkebispedømme, der varede til 1291, da Byen igjen erobredes af Muhamedanerne, under hvis Styrelse den efterhaanden forfaldt, saa at den nu kun er en ubetydelig Landsby.

Tysfjord, Prestegjeld i Salten, Nordlands Amt, beliggende om Fjorden af samme Navn, hvilken danner en Fortsættelse af Vestfjorden.

Tyskland, Keiserdømme i Europa, oprettet 1870, bestaar af 26 særskilte Stater, med et samlet Fladeindhold af 540,631 km.^{2} og en Folkemængde af ca. 44 Millioner. Det grændser i Nord til Nordsjøen, Jylland og Østersjøen, i Øst til Rusland, Bøhmen og Østerrige, i Syd til Tyrol og Schweiz og i Vest til Frankrige, Belgien og Holland. Staterne er Kongerigerne Preussen, Baiern, Sachsen og Würtemberg; Storhertugdømmerne Baden, Hessen, Mecklenburg-Schwerin, Sachsen-Weimar, Mecklenburg-Strelitz og Oldenburg; Hertugdømmerne Brunsvig, Sachsen-Meiningen, Sachsen-Altenburg, Sachsen-Koburg-Gotha og Anholt; Fyrstendømmerne Schwarzburg-Rodolstadt, Schwarzburg-Sondershausen, Waldeck, Reuz (ældre og yngre Linie), Lippe og Schaumburg-Lippe, samt Fristæderne Hamburg, Bremen og Lybek; derhos Rigslandet Elsas-Lothringen. Om disse Stater se de særsk. Art. Hver enkelt af de 26 Stater har sin særskilte indre Styrelse og i Regelen sin egen Regent, hvis Værdighed er arvelig i hans Familie. De fælles Anliggender styres af Forbundsraadet i Forening med Rigsdagen. Forbundsraadet bestaar af 58 Medlemmer, hvoraf Preussen sender 17, Baiern 6, Sachsen og Würtemberg hver 4, Baden og Hessen hver 3, Mecklenburg-Schwerin og Brunsvig hver 2 og de øvrige Stater hver 1. Rigsdagen tæller 397 Medlemmer, deraf 236 fra Preussen, 48 fra Baiern, 23 fra Sachsen, 17 fra Würtemberg, 15 fra Elsas og 14 fra Baden; de øvrige Forbundsstater sender et mindre Antal. — Forsvarsvæsenet er fælles, idet alle Stater leverer en bestemt Troppekontingent til den tyske Rigshær, hvis Fredsstyrke er 438,000 Mand, hvoraf noget over 17,000 Officérer; Krigsstyrken er 1,342,000 Mand, hvoraf henved 32,000 Officérer, med 302,000 Heste og 2,550 Kanoner. Hæren er delt i 18 Armékorpser. Krigsflaaden, paa hvis Udvikling der i de senere Aar er bleven arbeidet med stor Iver, tæller 71 Skibe med 10,000 Mands Besætning og 523 Kanoner. De aarlige Udgifter til Hæren og Flaaden beløb sig 1877—78 til 425 Mill. Reichsmark. — De Fællesanliggender, som sorterer under Forbundsraadet og Rigsdagen, er Hæren, Flaaden, Finanserne, forsaavidt de angaar det hele Keiserdømme, Handelen, Bank-, Post-, Telegraf- og Jernbanevæsenet; endvidere Justits- og Medicinalvæsenet samt Bestemmelsesretten om Mynt, Maal og Vegt m. m. Rigets Budget 1877—78 viste 540 Millioner Reichsmark Indtægter og Udgifter. — Rigsvaabenet er en sort, tilhøire seende Ørn med rødt Næb; Nationalfarverne er sort, hvidt og rødt. Rigshovedstad er Berlin. —

Historie. Tyskerne udgjorde i Oldtiden en af det germaniske Folks Hovedgrene; de var delte i flere mindre, af hverandre uafhængige Stammer, som efterhaanden forenede sig og derved blev farlige for sine Naboer Romerne (se Art. Germaner), som førte flere Krige med dem og undertvang en Del af deres Land. Efterhaanden delte de sig i fem større Grupper: Alemanner, Franker, Bairer, Thüringer og Sachsere; af disse synes Frankerne at have været de mægtigste, da de efterhaanden, fordetmeste ved Erobringer, fik de øvrige Stammer til at smelte sammen med dem, og denne Sammensmeltning fuldførtes under Karl den store. Da Frankerriget 843 deltes mellem Karls Sønnesønner, fik Ludvig den tyske Landene østenfor Rhinen, hvorved Grundvolden til det tyske Rige blev lagt. Ludvigs Søn Karl den tykke (d. 887) lod sig krone som romersk Keiser, og efter ham var i lange Tider den romerske, ogsaa kaldet den

tyske Keiserkrone forenet med den tyske Kongekrone. Da Karl den stores Æt 911 uddøde i Tyskland, valgtes Konrad af Franken til tysk Konge; efter hans Død 919 kom det sachsiske Fyrstehus paa Tronen med Henrik Fuglefænger, hvis Efterfølgere herskede i Tyskland til 1024. Af dette Hus udmærkede Otto den store (s. d.) sig som en i alle Henseender dygtig Regent. Fra 962 knyttedes det romerske Keiserdømme til det tyske Kongedømme indtil 1806. Det sachsiske Fyrstehus efterfulgtes af det frankiske eller saliske med Konrad den anden, som var beslægtet med førstnævnte. Han og hans Søn Henrik den tredie (d. 1056) hævdede i betydelig Grad Landets Magt og Anseelse, bl. a. ved at forene Burgund med Tyskland og ved at bringe Polen, Bøhmen og Ungarn i Lydrigeforhold til Tyskland. Under sidstnævntes Søn Henrik den fjerde (1056—1106) begyndte de bitre og langvarige Stridigheder med Pavestolen, hvilke paaførte Tyskland og dets Nabomagter ødelæggende Krige og megen Blodsudgydelse. 1138 efterfulgtes de saliske Keisere af Hohenstaufferne, idet Konrad den tredie var en Dattersøn af Henrik den fjerde. Dette Fyrstehus, hvoraf de fleste Keisere i særlig Grad udmærkede sig ved sin personlige Dygtighed, beklædte Europas dengang mægtigste og mest ansete Trone indtil 1254. Baade Konrad og hans Efterfølgere maatte føre blodige Krige med de forskjellige Tronkandidater, som opstod i Tyskland paa Grund af, at de andre tyske Fyrster, som var beslægtede med det forrige Keiserhus, ogsaa betragtede sig som arveberettigede og ikke sjelden søgte at hævde sin Ret med Sværdet. Desuden deltog Konrad og hans Efterfølger Fredrik Barbarossa (d. 1190) i Korstogene, hvorved de endnu mere svækkede sin Magt; dertil kom, at Fredrik indlod sig i en bitter Kamp med Pavemagten om Herredømmet i Italien. Hans Søn og Efterfølger Henrik den sjette (1190—97) var nær ved at naa det af de tyske Keisere længe eftertragtede Maal, at blive anerkjendte som Italiens retmæssige Herskere, idet han ved Ægteskab blev Arving til Neapel og Sicilien. Men han døde i sin kraftigste Alder og efterlod Riget til sin mindreaarige Søn, den senere Fredrik den anden. Mellem dennes Farbroder Filip af Schwaben og Otto af Sachsen begyndte nu en blodig Kamp om Byttet, men ved Pavens Mellemkomst blev Fredrik 1215 tysk Keiser. Han indvikledes dog snart i en Feide med Pavemagten, idet han af al Magt søgte at blive Herre over det øvrige Italien, ligesom han ved Arv var bleven det over Neapel og Sicilien. Hans Søn og Efterfølger Konrad den fjerde døde 4 Aar efter ham (1254), og nu indtraadte en sørgelig Tid for Tyskland, idet ingen af de valgte tyske Konger formaaede at blive anerkjendt overalt og derfor stadig havde at kjæmpe med Modkonger. Heraf benyttede de mindre Fyrster sig, idet de gjorde sig næsten uafhængige. 1273 lykkedes det Rudolf den første af Habsburg at komme til Magten, og med ham besteg det habsburgske Hus den tyske Keisertrone. Men allerede 1308 blev dette Fyrstehus fortrængt derfra ved Albrecht den førstes Mord, og nu optraadte en Række Konger og Modkonger, som idelig bekrigede hverandre, hvilket medførte en Forvirring og en Lovløshedens Tilstand, som ødelagde Landet og snart blev utaalelig baade for Fyrster og Folk. Endelig lykkedes det Karl den fjerde (1347—78) at faa vedtaget den saakaldte gyldne Bulle, som bestemte, hvilke Fyrster der skulde deltage i Valget (Kurfyrster), samt at Kurværdigheden skulde være arvelig i vedkommende Fyrstes Familie. Imidlertid vedblev de indre Tvistigheder under Karls uduelige Efterfølgere. 1387 kom Habsburgerne paany i Besiddelse af den tyske Keiserkrone, og nu begyndte der efterhaanden at indtræde roligere Tilstande i det indre. Det habsburgske Fyrstehus var dengang paa Grund af sine udstrakte Besiddelser et af de mest ansete i Europa, og flere af dets regjerende Medlemmer var dygtige Mænd, som forstod at opretholde og befæste sin Magt. Maximilian den første (1493—1519) foretog et vigtigt Skridt til den almindelige Ordens Gjenoprettelse, idet han fik den saakaldte evige Landefred og Rigskammerretten (1495) vedtagen og inddelte Riget i 10 Kredse (1512), hvis Kredsoberster skulde paase Overholdelsen af Ro og Orden. Derved var Braadden brudt af den tøilesløse Voldsomhed, som Ridderne og de Adelige under den tidligere Forvirring havde tilladt sig. Under ham begyndte Reformationen at vinde Udbredelse i Tyskland, hvilket førte til nye Tvistepunkter. Maximilians Søn og Efterfølger Karl den femte (1519—56) tog som bigot Katholik strax Parti mod den reformatoriske Bevægelse inden Kirken. Dette foranledigede, at han kom i Strid med de protestantiske Fyrster i Tyskland, hvilket førte til den schmalkaldiske Krig (s. d.). Imidlertid fik Karl saa meget at bestille med Kong Frans af Frankrige, at han ikke kunde beskjæftige sig stort med de religiøse Stridsspørgsmaal, og hans Stræben efter at udvide Keisermagten fjernede endog hans Troesfæller fra ham. Derved blev han nødt til i Augsburg 1555 at indrømme Protestanterne Religionsfrihed. Under Karls Efterfølgere Ferdinand den første (d. 1564), Maximilian den anden (d. 1576) og Rudolf den anden (d. 1612) nød Tyskland nogenlunde Ro; men Gjæringen i det indre tiltog stadig paa Grund af Protestantismens Fremgang, indtil det ulmende Had mellem Katholiker og Protestanter under Mathias 1618 brød ud i lys Lue ved Trediveaarskrigen (s. d.). Denne blodige Krig, som fortsattes under Mathias's Efterfølgere, Ferdinand den anden (d. 1637) og Ferdinand den tredie (d. 1657), bragte det tyske Rige til Undergangens Rand og spredte Nød og Ødelæggelse over alle Landets Dele. Den westfalske Fred 1648 stansede vel Krigens Herjinger, men bidrog alligevel til Tysklands Svækkelse, idet enhver af de mange Smaafyrster tilkjendtes fuld Suverænitet, hvilket i høi Grad indskrænkede Keisertronens Magt. Under de følgende Regenter Leopold den første (d. 1705), Josef den første (d. 1711) og Karl den sjette (d. 1740) fik vistnok Tyskland store Landudvidelser, eller rettere, Keiserhusets Arvelande forøgedes ved Krige eller Arv med Ungarn, Slavonien og Siebenbürgen. Men dette styrkede langtfra Keiserdømmet indadtil; tvertimod blev det netop herved indviklet i næsten alle Europas Krige, hvorved dets Kræfter spildtes og dets Sønners Blod blev udgydt i Anliggender, som ikke vedkom Tyskland. Saaledes blev det trukket med

ind i den ſpanſke og i den polſke Arvefølgekrig, i hvilken ſidſte det tabte Lothringen til Frankrige. Da Karl ingen Sønner efterlod, arvede hans Datter Maria Thereſia hans Lande, og han havde ved den ſaakaldte pragmatiſke Sanktion (ſ. d.) ſøgt at ſikre hende Keiſertronen. Men ikke ſaaſnart var han død, før Kurfyrſten af Baiern ogſaa gjorde Krav paa Keiſerværdigheden, og dermed udbrød den øſterrigſke Arvefølgekrig (ſe Øſterrige). Under denne gik Schleſien tabt til Preuſſen, ſom nu blev en af Keiſerdømmets farligſte Rivaler. Fredrik den anden af Preuſſen benyttede ſig af den gunſtige Leilighed til at grunde den preuſſiſk-nordtyſke Stormagt. I Syvaarskrigen (1756—63) (ſ. d.) formaaede Maria Thereſia ikke at fravirve Preuſſen dets Erobringer. Hendes Søn og Efterfølger Joſef den anden (d. 1790) forſøgte vel at udvide ſin Magt ved at forene Baiern med ſine Arvelande, men dette Forſøg ſtrandede paa Preuſſen, hvis Konge fik dannet det tyſke Fyrſteforbund. Dettes Beſlutninger, ſom gik ud paa, at de Lande, ſom enhver tyſk Fyrſte beſad, ikke ſkulde kunne berøves ham eller hans Arvinger, blev dog ikke af lang Varighed; Tyſkland indvikledes i Krig med den nys oprettede franſke Republik og blev ved Freds-ſlutningen i Campoformio (1797) berøvet ſine Landsdele paa Veſtſiden af Rhinen. Endnu mere ſvækkedes den tyſke Keiſermagt ved Sekulariſeringen af de geiſtlige Fyrſtendømmer 1803, hvilket førte til, at Keiſeren miſtede den Støtte i Geiſtligheden, ſom han tidligere havde havt. Under de følgende Krige med Frankrige beklippedes Tyſklands Landomraade mere og mere, og da Rhinforbundet 1806 oprettedes, gav Franz den anden Afkald paa den tyſke Keiſerværdighed og antog Titel af Keiſer af Øſterrige. Nu var Keiſerdømmet Tyſkland ogſaa udſlettet i Navnet, hvad det allerede før havde været i Virkeligheden; dets forſkjellige Smaaſtater var fuldkommen uafhængige, forſaavidt det kan kaldes Uafhængighed, at de fleſte af dem i et og alt var nødt til at rette ſig efter Frankriges Villie. Men Napoleons Krige og de deraf følgende trykkende Byrder tyngede haardt paa Rigsforbundets Medlemmer, hvortil Størſtedelen af de tyſke Stater hørte, ſaafremt de ikke var indlemmede i eller forenede med andre Lande. Efter Napoleons Uheld i Rusland faldt de fra Frankrige, og Rhinforbundet opløſtes, hvorved de i Regelen fik ſit tidligere Landomraade tilbage, uden at Keiſerværdigheden gjenoprettedes. Derimod kom 1815 et tyſk Forbund ſtand, ſom tiltraadtes af ſamtlige tyſke Fyrſter, og en ſaakaldt Forbundsdag oprettedes. Nu fik de tyſke Stater Ro udadtil for længere Tider, men desto mere tiltog Uroen i de indre Forhold. Nationens vaagnende Frihedsſans vilde ikke længere taale det overalt herſkende Enevælde, Folkene forlangte ſtatsborgerlige Rettigheder og Del i Statsſtyrelſen, og Fyrſterne maatte efterhaanden give efter. Hertugen af Sachſen-Weimar gik i Spidſen, idet han allerede 1816 gav ſit Land en fri Forfatning, og nogle andre Fyrſter fulgte Exemplet, ialfald tilſyneladende, idet de Friheder, de indrømmede ſit Folk, igrunden var mere Skin end Virkelighed. Men flere af Stateme, deriblandt Sachſen, gjorde ſlet intet for at imødekomme Folkets Krav, og dette førte til Uroligheder, ſom i Førſtningen kun havde til Følge, at den Smule Friheb, ſom paa enkelte Steder var bleven givet Folket, indſkrænkedes. Men efter Julirevolutionen i Frankrige 1830 blev Frihedskravene i Tyſkland ſaa ſtærke, at Fyrſterne ſaa ſig nødte til efterhaanden at give efter, om det end ſkete efter langvarig og haardnakket Modſtand. Det var dog først efterat en ny Revolution havde ryſtet Frankrige (1848), at det blev fuldt Alvor med Frihedens Indførelſe i Tyſkland. Preuſſen var en af de Stater, ſom ſtod længſt mod, idet Kongens Modſtand mod Reformer i Statsſtyrelſen førte til en forbitret Gadekamp i Berlin 18de Marts 1848, men ogſaa der ſeirede Frihedens Sag. Kort efter ſammentraadte et „Parlament" i Frankfurt, hvilket beſluttede, at en Nationalforſamling for hele Tyſkland ſkulde vælges. Denne traadte ogſaa ſammen i Frankfurt efter en Maaneds Forløb, men der udrettedes lidet, og de af Forſamlingen vedtagne Beſtemmelſer til Opretholdelſe af den tyſke Nations Enhed blev dels ikke reſpekterede overalt, dels var de i og for ſig uudførbare, da Forſamlingen ikke vilde tage tilbørligt Henſyn til de mange forſkjellige Interesſer, ſom hver iſær krævede ſin Ret. Meſt Bryderi forvoldte Spørgsmaalet om Øſterriges Forhold til Tyſkland; Øſterrige vilde helt og holdent ſlutte ſig til det tyſke Forbund, men dette modſatte Preuſſen ſig, ſom derved kun vilde blive Numer 2 i Forbundet. Dets Paaſtand gik derfor ud paa, at kun de af Øſterriges Landsdele, ſom beboedes af Tyſkere, ſkulde være med, og Bøhmen, Ungarn m. fl. udelukkes. Efter lange Forhandlinger blev i Marts 1849 med en yderſt knap Stemmeovervegt beſluttet Oprettelſen af et arveligt tyſk Keiſerdømme, og Kongen af Preuſſen valgtes til Keiſer. Men da han ikke modtog Tilbudet, gik det hele iſtykker meget hurtigere end det var bragt iſtand. Flere af Staterne hjemkaldte efterhaanden ſine Deputerede, og Forhandlingerne endte uden noget ſomhelſt Reſultat. Kort efter ſluttedes et Trekongeforbund mellem Preuſſen, Sachſen og Hannover, med det Formaal at faa iſtand en fælles tyſk Forfatning uden Keiſer, men dette ſtrandede paa Øſterriges, Baierns og Würtembergs Modſtand. Flere ſenere Forſøg paa at danne et enigt Tyſkland havde ſamme Skjebne, idet de to Magter, ſom havde meſt at ſige, Øſterrige og Preuſſen, vilde gaa hver ſin Vei. Imidlertid havde de nordtyſke Stater faaet iſtand en Toldforening, ſom de ſaakaldte Stortyſkere ogſaa vilde, at Øſterrige ſkulde være med i; men dette modſatte Preuſſen ſig. Endelig kom det 1866 til aabent Brud. Øſterrige laa under og maatte udtræde af det tyſke Forbund, i hvilket nu Preuſſen kom til at blive den toneangivende. Det ſaakaldte nordtyſke Forbund blev oprettet, og det lykkedes Preuſſen at faa gjennemført flere vigtige Fælleslove for de fleſte tyſke Stater. Endnu var man dog langtfra naaet til et enigt Tyſkland, men dette paaſkyndtes ved en ydre Aarſag, nemlig Frankriges Krigserklæring 1870. Preuſſens raſke Fremrykning og glimrende Seire bragte alle tyſke Stater paa dets Side, og da Kongen af Baiern i Januar 1871 foreſlog Kong Vilhelm af Preuſſen udraabt til tyſk Keiſer, blev dette Forſlag enſtemmig bifaldt. Dermed var det tyſke Keiſerdømme oprettet paany, og de Fælleslove, ſom hidtil havde gjeldt for det nordtyſke Forbund, blev nu ogſaa

indførte i de sydtyske Stater; desuden blev flere nye Love, sigtende til at knytte Keiserrigets forskjellige Dele nærmere sammen, efterhaanden vedtagne.

Tyske Riddere, en geistlig Ridderorden, som stiftedes 1196 med det dobbelte Formaal at pleie syge Pilegrime, som besøgte det hellige Land, og at kjæmpe for dettes Forsvar mod Muhamedanerne. Aaret efter blev Ordenen stadfæstet af Paven, og dens Dragt var en hvid Kappe med sort Kors. Napoleon ophævede den 1809.

Tysk Sprog og Literatur. Det tyske Sprog er en Gren af den germanske Sprogstamme, som igjen tilhører den indo-europæiske Sprogæt (s. d. Art.). Fra Urgermansk nedstammer foruden Tysk ogsaa Gotisk og de Nordiske Sprog; Gotisk er den ældste Søster; det staar af alle Modersproget nærmest, og paa Gotisk findes da ogsaa de ældste germanske Sprogmindesmærker i Ulfilas Bibeloversættelse fra Midten af det 4de Aarh. Det tyske Sprog delte sig allerede i Oldtiden i to Mundarter, Syd- eller Høitysk og Nedertysk. Til Nedertysken hørte Frisisk, Gammel-(Old-)Sachsisk og Angelsachsisk, hvoraf senere Engelsk har udviklet sig; af Gammelsachsiken har det nuværende Nedertysk eller Plattysk samt Nederlandsken (Hollandsk og Flamsk) forgrenet sig. Gammelsachsisk kjendes væsentlig af en episk Digtning om Frelseren, en Slags Messiade, som heder Hêliand og er bevaret i Haandskrifter fra det 9de Aarh. Høitysken kaldes i sin ældste Periode Gammelhøitysk eller Oldhøitysk og omfatter de alemannisk-schwabiske, baiersk-østerrigske og frankiske Mundarter. Fra det 8de og 9de Aarh. har man talrige og tildels omfangsrige gammelhøityske Sprogmindesmærker, mest Oversættelser. Navnlig har St. Gallen været et literært Høisæde. Den næste Periode i Høityskens Udvikling kaldes den Middelhøityske; dennes Sprog blev omkring Korstogenes Tid, navnlig gjennem den schwabiske Dialekt, et Hof- og Digtersprog af megen Betydning. Imidlertid hævdede ogsaa andre Dialekter sin Ret, og af disse fik den baierske Betydning ved Mestersangernes poetiske Frembringelser. Ogsaa de nedertyske Dialekter kom som Middelnedertysk til Anvendelse ved de literære Frembringelser, og denne Splittelse vedvarede lige til Luthers Tid. Da han oversatte Bibelen, valgte han efter eget Udsagn det sachsiske Kancellisprog, et ikke talt, væsentlig paa Papiret opstaaet Sprog, der var fremgaaet af en Blanding af flere Dialekter, men hvori den østerrigske Mundart var mest fremtrædende. Og dette Sprog, som blev kaldt Nyhøitysk, blev fra den Tid det tyske Skriftsprog. Luther indlagde sig berømmelig Fortjeneste ved at rense og forædle Sproget; han udsondrede usuldkomne Betegnelser og erstattede dem med nye, hentede lige ud af Talesproget, forbedrede Retskrivningen og forenklede Sætningsbygningen. Den af Luther brudte Bane betraadtes senere af fremragende Mænd, og særlig har flere af de største Digtere bidraget til at give det tyske Bogsprog dets nuværende Form. Det nedertyske eller plattyske Sprog existerer fremdeles som Talesprog i Nordtyskland, og i den senere Tid har flere Digtere, bl. a. Klaus Groth og Frits Reuter, indført det i Literaturen. Baade Hollandsk og Flamsk er nu egne Literatursprog. En Række fremragende Mænd har siden Slutningen af det 18de Aarh. med Iver lagt sig efter den tyske Sprogforskning; blandt dem maa særlig nævnes Brødrene Grimm, Heyse, Rumpelt, Schleicher, Weinhold, Schmeller m. fl. — Den tyske Literatur indtager en fremragende Plads i Verdensliteraturen. Den kan inddeles i to Hovedafsnit: Den ældre Tid eller Tidsrummet før 1624, og den nyere Tid fra 1624 og til nu. I det første Tidsrum hviler Poesien hovedsagelig paa folkeligt Grundlag; i det andet kommer den mer og mer under Indflydelse af den voxende Videnskabelighed og Verdensliteraturen i det hele. Man inddeler den ogsaa i sex Perioder, hvoraf den første omfatter Tiden fra Karl den store til Begyndelsen af det 12te Aarh. Vistnok havde Germanerne i Oldtiden endel Sagn og Sange, de sidste fornemmelig af religiøst eller krigersk Indhold, men nogen egentlig Literatur kan der ikke være Tale om, før Karl den store gav Stødet til en almindeligere Kulturudvikling. Biskop Ulfilas ovenfor omtalte gotiske Bibeloversættelse (348—88) danner dog en Undtagelse, om den end ligesaa lidt som de nordiske Sprogleyninger kan regnes til den tyske Literatur. Omkring 800 begyndte man at optegne de gamle tyske Sagn, som hidtil kun havde været opbevarede i Traditionen, samt de da existerende poetiske Digtninger. Af de literære Frembringelser fra den Tid kan nævnes „Das Hildebrandslied", den gammelsachsiske Evangelieharmoni „Christ" af Munken Otfried fra Weissenburg, „Heliand" og „Ludvigslied", i hvilket sidste Ludvig den tredies Seier over Normannerne 881 skildres. Krønikeskrivningen omfattedes i dette Tidsrum med Interesse, men den foregik paa Latin, og under de sachsiske og frankiske Keisere gik Tysk som Skriftsprog mere og mere af Brug. Anden Periode, fra Hohenstaufernes Tid (12te Aarh.) til 1350, er den tyske Ridderstands Blomstringstid; da fik saavel Livet som Digtningen et stærkt romantisk Skjær, hvilket Korstogene bidrog til at forhøie. Saavel Ridderne som de Uadelige optraadte som Digtere, og Minnesangerne (s. d.) drog om fra Sted til Sted og foredrog sine egne eller andres Digtninger. Fra denne Tid skriver sig de to store Folkeepos „Nibelungenlied" og „Gudrun" samt Digtene om Diderik af Bern. Den episke Digtning havde fremragende Dyrkere i Mænd som Hermann von Veldeke, Hartmann von Aue, Wolfram von Eschenbach, Gottfried von Straßburg m. fl. Ogsaa den didaktiske Poesi blomstrede (Thomas von Zirkläre, Hugo von Trimberg o. fl.), og Historieskrivningen dyrkedes bl. a. af Ottokar von Steiermark. Under den tredie Periode (1350—1600) kom den tyske Poesi i Forfald. Ved Riddervæsenets Udarten tabte Riddernes Forkjærlighed for Poesien sig efterhaanden, og denne gik fordetmeste over til at blive en tør, spidsborgerlig Moralære. Denne Tid har dog ogsaa et poetisk Lyspunkt i de tyske Folkeviser, af hvilke Størsteparten hører hjemme i denne Periode. Latinen indtog Tyskens Plads i Literaturen, og først ved Bogtrykkerkunstens Opfindelse og Luthers Fremtræden vaktes den nationalliterære Virksomhed paany tillive. Dog omfattede denne for en væsentlig Del kun religiøse Stridsskrifter, og en Række ansete Lærde saavel blandt Katholikerne som blandt Luthers Tilhængere kastede sig med Iver ind i Religionskampene. Den tyske pro-

testantiske Kirkesang grundlagdes i Slutningen af dette Tidsrum af Mænd som Luther, Speratus, Decius, Hermann, Ringwaldt, Nikolai og mange andre. Paa det satirisk-didaktiske Felt fremstod Sebastian Brant, Thomas Murner, Hans Sachs, Johann Fischart osv. Det prosaiske Forfatterskab dyrkedes fornemmelig af Luther, Zwingli, von Hutten, Historikerne Thurmayr, Seb. Frank, Tychude, Spangenberg og Agricola, hvilken sidste har gjort sig fortjent ved at samle tyske Ordsprog. Den fjerde Periode omfatter Tidsrummet 1600—1750. I den første Del af dette Tidsrum rystedes Tyskland i sin Grundvold af Trediveaarskrigens Rædsler, som ogsaa fik en uheldbringende Indflydelse paa Literaturen. Den nationale Retning inden samme blev forladt, og romersk og fransk Stil blev den fremherskende i de tyske Digterverker, som i Virkeligheden ikke blev stort andet end Karikaturer af sine Forbilleder. Det tyske Sprog opblandedes med fremmede Ord, Romanliteraturen sank ned i Gemenhed og Plathed, og Stilen var somoftest derefter. Den religiøse Literatur talte dog i denne Tid flere fremragende Mænd, som Arndt, Spencer, Francke og Grev Zinzendorf samt Salmedigterne Gerhardt, Schlesser, Heermann, Rinckart, Rist, Neumark o. fl. De aisstyelige Hexeprocesser, som nu havde afløst de tidligere Kjætterbaal, fik sit Dødsstød ved Thomasius's klare og overbevisende Skrifter, og Martin Opitz og Paul Flemming, der betragtes som Stifterne af den saakaldte første schlesiske Digterskole, søgte, især den første, at forbedre det tyske Skriftsprog. Den yngre schlesiske Digterskole, hvis Stiftere var von Hoffmann Waldau og von Lohenstein, sank rent hen i Unatur. Sproget opblandedes med fremmede Udtryk eller forskruedes, og Stilen blev plat ofte indtil Bæmmelighed. Denne Udskeien fik en skarp Tugtemester i Chr. Wernicke, som i sine Epigrammer og Satirer gjennemheglede Lohenstein og hans Skole. Af literære Størrelser paa den Tid maa nævnes Historikerne Mascov og Mosheim, Sprogforskerne Schottel og Zinkgref samt Salme- og Fabeldigteren Gellert. I den femte Periode (1750—1830) tager den tyske Literatur et betydeligt Fremskridt i national Retning, og dens største Digtere fremstod i denne Tid. Kampen mod den nyere schlesiske Digterskoles Unatur aabnedes med Held af Joh. Gottsched, og ham fulgte Mænd som Klopstock, Wieland, Lessing, Herder, Goethe, Schiller m. fl. Disse store Digtere, som hver for sig afgav betydelige Bidrag til den tyske Literatur, fik en Mængde Efterfølgere. Klopstock optraadte 1748 med Begyndelsen af sit storartede Epos „Messias", som vakte betydelig Opsigt. Omtrent samtidig begyndte Wieland sin Digtervirksomhed, og hans satiriske Romaner og poetiske Fortællinger forskaffede ham en høi Anseelse saavel i som udenfor Tyskland. Ligesom han var den tyske Romantiks Forløber, saaledes blev Lessing Skaberen af det tyske borgerlige Drama. Han brød fuldstændig med den franske Indflydelse. Som kundskabsrig og klarsynet Kritiker indlagde han sig stor Fortjeneste. Paa samme Standpunkt stillede sig Herder, hvis kritisk-æstetiske Afhandlinger i væsentlig Grad bidrog til at uddanne Smagen og fortrænge det fremmede og kunstlede fra Literaturen. Som Filosof erhvervede han sig ligeledes et berømt Navn, og kom som saadan i flere Punkter i Strid med sin ligesaa berømte Samtidige, Filosofen Kant. Denne nye literære Virksomhed frembragte en hel Omvæltning i den tyske Literatur. Det saakaldte Göttinger „Dichterbund" (Hainbund) dannedes, og flere fremragende Mænd som Bürger, Hölty, Voß, Miller m. fl., sluttede sig til det. Kort efter fremstod Tysklands største Digter Joh. W. Goethe og hans næsten ligesaa berømte Samtidige F. Schiller. Disse to Mænds Digtninger danner Epoke i den tyske Literatur, som de hævede til en forhen ukjendt Anseelse. Af andre Forfattere, som i dette Tidsrum erhvervede sig Anseelse, kan nævnes Romanforfatterne von Thümmel, Musäus, Jung-Stilling, Pestalozzi og von Knigge, Historikerne Winckelmann, Schlözer og Forster, Humoristerne Jean Paul (Richter) og Lichtenberg, Filosoferne Jacobi, Fichte, Mendelssohn, Hegel, Abbt og Zimmermann m. fl. I den første Trediedel af det 19de Aarh. har den tyske Literatur, foruden de allerede nævnte, flere fremragende Dyrkere at opvise, som Schlegel, Tieck, Dramaturgerne von Kleist, Immermann og Beer, Romanforfatterne Brentano, Beer og Grabbe, Theologerne Schleiermacher og Paulus, Historikerne Becker, Savigny og Menzel, Sprogforskerne J. og W. Grimm, Bopp, W. Humboldt, Pott, Naturforskerne von Buch, A. Humbolt, Ritter o. fl. Den sjette Periode indbefatter Tiden efter 1830. De friere Idéer, som i Begyndelsen af dette Tidsrum drog hen over Europa, berørte ogsaa Tyskland og øvede sin Indflydelse paa den tyske Literatur. Politiske og religiøse Spørgsmaal blev Gjenstand for Digternes og Forfatternes Virksomhed, og flere af dem, som gjorde sig skyldige i Angreb paa det Bestaaende, idømtes strenge Straffe. Inden Filosofien opstod der en Splittelse, idet de, som hyldede den Hegelske Retning (Hegelianerne), delte sig i to Partier. Den tyske Literatur har i dette Tidsrum et stort Antal Navne at opvise, deriblandt flere, som har vundet en god Klang ogsaa udenfor Tyskland. Heriblandt bør nævnes Lyrikerne Heine, Lenau, Dingelstedt, W. Müller, og Bodenstedt, Epikerne Ad. Böttger og W. Hertz, Dramatikerne Hebbel, Gutzkow, Mosenthal og P. Heyse, Lystspildigterne Hertuginde Amalia af Sachsen, Hackländer og Lindau, Romanforfatterne Börne, Gutzkow, Freytag, Spielhagen og B. Auerbach, Humoristerne Margraff og Glaßbrenner, Historikerne von Ranke, Curtius og Mommsen, Sprogforskerne Schleicher, Benfey, Steinthal og Paul, Naturforskerne, Burmeister, Liebig, Vogt og Moleschott, Filosoferne Feuerbach, Stahl, Schopenhauer, Hartmann og Erdmann, Theologerne Hengstenberg, Strauß og von Bunsen, Statsøkonomerne Lißt, Bamberger, Brentano, Roscher m. fl.

Tysla, en af Glommens Bielve, kommer fra Tydal i Nordre Østerdalen og forener sig ved Foden af Tronfjeldet med Unset-Aa, hvorefter de begge under Navn af Renelven gjennemløber Lomnæssjøen og Storsjøen og falder ved Aamot Kirke i Glommen. Tyslas Længde til dens Sammenløb med Unset-Aa er 34 km.

Tysnæs, Præstegjeld i Søndhordland, Søndre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Tysnæs, Opdal og Onereim.

Tysvær, Præstegjeld i Stavanger Amt, med Sognene Tysvær og Bukken.

Tytebær (Vaccinium Vitis idæa), Plante af

Lyngfamilien, med ægformede, læderagtige Blade af glinsende mørkegrøn Farve paa Overſiden, blegrøde, klokkeformede Blomſter og hørøde Bær af en behagelig, ſyrlig Smag. Planten forekommer overalt i Nord- og Mellemeuropa ſamt i Amerika og voxer helſt paa aabne, tørre Aaſer og Bakkeheld. Bærrene indſamles om Høſten i ſtore Maſſer og afgiver for mange Egnes vedkommende en ikke ubetydelig Bi-Indtægt. De anvendes i Husholdningen til Kompot og til Saft, ligeſom de ogſaa benyttes i Medicinen.

Tyved, Tysbaſt (Daphne mezereum), Buſk, ſom hører til Familien Daphnoideæ. Den voxer vildt i Norge indtil Nordland (67°). Alle Dele af denne Art er meget giftige.

Tyvjo (Rovmaage, Lestris), Fugleſlægt af Maagefamilien, med hageformet Næb, lange Vinger og ſortbrun Fjerdragt, undertiden lys under Bugen. De to midterſte Halefjer er i Almindelighed meget længere end de øvrige. Den har en ualmindelig hurtig Flugt og er iſtand til at gjøre de ſkarpeſte Vendinger under denne. Sit Navn har den faaet af, at den ernærer ſig ved at fraröve de andre Maagearter deres Bytte, idet den angriber dem i Flugten og tvinger dem til at ſlippe det.

Tzetzes, Johannes, græſk Grammatiker i det 12te Aarh. e. Kr., har bl. a. udgivet Digtene „Iliaca“ og „Chiliades“.

Tæge (Cimex), Inſekt af de Halvvingedækkedes Orden, med traadformede Følehorn, Sugemund og dels med og dels uden Vinger. Herhen hører bl. a. Bærtægen, ſom lever paa Bær og Frugter, og Sengetægen eller Væggelusen (ſ. d.).

Tænder (dentes), hos Mennesket og de fleſte Hvirveldyr haarde, benagtige Udvexter i Mundhulen, tjener fornemmelig til at knuſe Føden med og tildels ſom Angrebs- eller Forſvarsvaaben. Hos Pattedyrene er Tænderne fæſtede i ſmaa Fordybninger i Kjævebenene ved Tandroden, ſom løber ud i en Spids. Tændernes anden Ende, Tandkronen, er overtrukken med en ſtærk Emalje og er ſaaledes ſtillet, at de ſvarer til Tandrækken i den modſatte Kjæve. Hver Tand har i Roden en liden Aabning, gjennem hvilken Blodkar og en Nerve fører ind til Tandkimen, en blød Substans, ſom optager et hult Rum inde i ſelve Tanden. Foruden af Kjævebenets Fordybninger, Tandgruberne, ſtøttes Tænderne ogſaa af Tandkjødet, ſom paa begge Sider af Kjævebenet omgiver dem. Hos det voxne Menneſke er Tændernes Antal 32, nemlig 8 Fortænder, 4 Hjørnetænder og 20 Kindtænder eller Jæxler. De allerſleſte Børn fødes uden Tænder; i det førſte og andet Aar faar Barnet de ſaakaldte Melketænder, ſom fældes ſenere under Oppexten, ſædvanlig mellem det 7de og 13de Aar, og erſtattes af andre. De inderſte Jæxler, de ſaakaldte Visdomstænder, bryder førſt frem i den voxne Alder, ſædvanlig omkring det 20de Aar. Dyrenes Tænder retter ſig i Antal og Bygning efter den Føde, vedkommende Dyr er henviſt til; ſaaledes har Rovdyrene ſpidſe, tildels ſagtakkede Tænder, medens Dyr, ſom lever af Planteføde, har en mere knudret Tandbygning (Foldetænder, ſammenſatte Tænder). Enkelte Dyr har desuden ſaakaldte Hug- eller Stødtænder, hvilke f. Ex. hos Elefanten og Hvalrosſen kan opnaa en betydelig Længde. Alle Fugle er uden Tænder, ligeſaa enkelte Pattedyr, ſom nogle Hvalarter, Skjeldyrene o. ſl. Fiſkene og endel af Krybdyrene har derimod i Regelen Tænder, ofte i et langt ſtørre Antal end Pattedyrene. Medens disſes Tandrækker udelukkende er fæſtede til Kjævebenene, har f. Ex. flere Fiſkearter desuden Tænder paa Tungen, Ganebenene og Gjællebuerne. Fiſkenes og Krybdyrenes Tænder er mindre udviklede, da de mere er indrettede til at gribe og faſtholde Føden, end til at tygge den. Enkelte laverеſtaaende Dyrearter, ſom Sjøpindſvinene og Slangeſtjernerne, har ogſaa Tænder. I Regelen er de forreſte Tænder hos de høiere Dyr ſaaledes indrettede, at de tjener til at afbide Føden med, hvorimod de bagerſte benyttes til at ſøndermale eller knuſe den. Af et Dyrs Tandbygning kan man med Lethed ſlutte ſig til dets Levevis, og Studiet af den har kaſtet et betydeligt Lys over nu uddøde Dyrearter. — Tænderne er underkaſtede forſkjellige Sygdomme, hvoraf iſær den ſaakaldte Tandpine er meget besværlig og med Tiden ganſke kan ødelægge Tandbygningen hos den Lidende. Den ſkyldes dels nervøſe eller rheumatiſke Aarſager, dels Sygdom i ſelve Tænderne (Benedder, Hultænder). Det bedſte Middel til at bevare Tænderne friſke er at holde dem omhyggelig rene og vogte ſig for at nyde for kold eller for varm Mad og Drikke. Tændernes Sygdomme er blevne gjorte til Gjenſtand for et ſærſkilt Studium, den ſaakaldte Tandlægekunſt.

Tæring (Svindſot, Phthisis), en ødelæggende og ofte uhelbredelig Sygdom, hvorunder Legemet langſomt ſvinder hen og Kræfterne aftager. Aarſagen kan være Mangel paa tilſtrækkelig Næring eller andre Sygdomme. Der herſker endnu Uenighed om, hvorvidt Tæring kan nedarves, ſaavelſom om, hvorvidt den er ſmitſom. En af Tæringens meſt ondartede Former er Lungeſvindſot (ſe Tuberkler).

Tærſkemaſkine, en i forrige Aarh. opfunden Maſkine til at ſkille Kornet fra Halmen, har nu næſten overalt ved de ſtørre Jordbrug afløſt den besværlige og tidsſpildende Haandtærſkning. Den forekommer i forſkjellige Former og drives dels med Damp, dels med Heſte- eller Haandkraft.

Tæthed betegner i Fyſiken Forholdet mellem et Legemes Maſſe og dets Volum (Rumfang). Da et Legemes Maſſe er direkte proportional med dets Vegt, ſaa følger deraf ligefrem, at jo ſtørre Tæthed et Stof beſidder, deſto mere maa ogſaa et viſt beſtemt Rumfang deraf veie. Tætheden afhænger af Temperaturen; naar Legemerne oppvarmes, udvides de, og følgelig bliver Tætheden mindre. Som Enhed for Tæthed har man antaget Vandets Tæthed ved + 4° C. Svovlets Tæthed bliver da lig ca. 2, idet der behøves ca. 2 cm.³ Vand for at veie op mod 1 cm.³ Svovl. I ſamme Forſtand er (i runde Tal) Tætheden for Diamant lig 3½, for Jern næſten 8, Sølv 10½, Kviksølv 13½ og for Guld over 19.

Tættegræs (Pinguicula vulgaris), en liden urteagtig Plante af Blærerodfamilien (Utricularieæ), med roſetſtillede Blade og en enlig, blaa, nikkende Blomſt. Den voxer helſt paa myrlændte Steder og er almindelig overalt i Norge lige til Nordkap. Baade i Norge og Sverige har denne Art været meget brugt, og bruges viſt paa flere Steder endnu, for at faa den ſaakaldte Tættemelk; til den Ende

guides Bladene paa Bunden af det Kar, hvori Melken hensættes. Senere forplantes denne Egenskab ved at blande lidt af den saakaldte Tættemelk med ren Melk.

Tödi, Fjeldkjæde i Glarneralperne i det nordøstlige Schweiz, hvis høieste Punkt Piz Ruzin naar en Høide af 3,623 m. Vestenfor er Sandgrat, Overgangen fra Glarus til Graubünden, 2,826 m. høit.

Toffelblomst (Calceolaria), Plante af de Maskeblomstredes Familie, dyrkes hyppig som Potteplante paa Grund af sine vakre Blomster.

Toihus, se Arsenal.

Tököly, Emmerich, Greve af, ungarsk Patriot, f. 1656, d. 1705, flygtede ved sin Faders Død, paa Grund af, at han hørte til Protestanterne, der betragtedes som Oprørere, til Fyrsten af Siebenbürgen og fik af denne et Hjelpekorps, hvormed han ilede sine misfornøiede Landsmænd til Hjelp mod Østerrigerne. Han kastede sig ind i Øvre-ungarn, erobrede flere Fæstninger, gjorde et ødelæggende Tog ind i Mæhren og truede med at hjemsøge Østerrige. Senere forenede han sig med Tyrkiet, hvis Sultan anerkjendte ham som Konge af Ungarn, og deltog 1683 med den tyrkiske Hær i Beleiringen af Wien. 1690 udnævnte Sultanen ham til Fyrste af Siebenbürgen, men han fordreves derfra af Østerrigerne og gik nu i tyrkisk Tjeneste, hvor han blev Pascha af Widdin.

Tommermand, se Træbuk.

Tonde, før Metersystemets Indførelse i Norge den større Enhed for Hulmaal for tørre Varer, lig 144 norske Potter eller 138.97 Liter.

Tønsberg (ford. Tunsberg), Norges ældste By, ligger i Jarlsberg og Laurvigs Amt, ved Bunden af Tønsbergfjord, og har 5100 Indb. Byens fornemste Næringsvei er Skibsfart; ved Udgangen af 1885 havde den 131 Seilskibe til en samlet Drægtighed af 59,627 Tons, med 1583 Mands Besætning, og 8 Dampskibe, drægtige 1615 Tons, med 305 Mand. Foruden almindelig Skibsfart udruster den aarlig flere Expeditioner til Sælfangst i Ishavet samt til Hvalfangst ved de finmarkske Kyster. — Tønsbergs første Anlæg er ubekjendt, men Byen omtales allerede i Slutningen af det 9de Aarh. som Kjøbstad, den eneste paa den Tid i det søndenfjeldske Norge. I Middelalderen havde Byen en halv Snes Kirker og var ofte Kongernes Tilflugts- og Opholdssted. Den havde ogsaa et befæstet Slot, det saakaldte Tunsberghus, paa et Bjerg (Slotsbjerget) nordenfor Byen, hvilket omtales flerestedes i Historien; i Slutningen af det 12te Aarh. var det Baglernes faste Borg, men blev 1201—02 beleiret og indtaget af Sverre. Under de borgerlige Uroligheder led den meget, idet den gjentagne Gange blev udplyndret af de forskjellige Partier, ligesom Byen af og til hjemsøgtes af ødelæggende Ildebrande. Hanseaternes overhaandtagende Magt i Norden gav ogsaa Tønsberg sit første Knæk, og under Norges Svækkelse efter Kalmarunionen gik Byen stedse mere og mere tilbage, ligesom den led adskilligt under Krigene med Sverige. 1536 lagdes saagodtsom den hele By i Aske, og den strax paafølgende Reformation berøvede den det Ry, som dens geistlige Indretninger besad. Anlægget af Kristianssand i Midten af det 17de Aarh. berøvede saavel Tønsberg som de nærmeste Handelssteder en stor Del af deres Rettigheder, og 1666 var der endog Tale om at flytte Byen. I Begyndelsen af det 18de Aarh. var dens Handel sunken ned til en Ubetydelighed, men i Aarhundredets sidste Halvdel begyndte den at gaa op igjen, og siden er Byen gaaet forholdsvis raskt fremad. — Paa Møllehaugen (nu Møllebakken) begravedes Kongerne Sigfred og Olav, som 934 faldt i Kamp mod Erik Blodøxe.

Tønset, Prestegjeld i Nordre Østerdalen, Hedemarkens Amt, bestaar af Sognene Tønset og Tyldal.

Töpfer, Johann Gottlob, tysk Orgelvirtuos, f. 1791, d. 1870, blev 1830 Hoforganist i Weimar. Han har udgivet flere musikalsk-videnskabelige Skrifter, hvoriblandt kan nævnes „Orgelbygningskunsten".

Töpfer, Karl, tysk Lystspilforfatter og Novellist, f. 1792, d. 1871, var i Begyndelsen Skuespiller, men viede sig derefter til literære Sysler. Til hans mest bekjendte Arbeider hører „Der beste Ton", „Des Königs Befehl" og „Rosenmüller und Finke".

Töpffer, Rudolf, schweizisk Novelleforfatter, f. i Genf 1799, d. 1845, forsøgte sig først som Maler, men opgav dette og kastede sig over literære Studier. Senere indehavde han forskjellige Lærerstillinger og blev 1833 Professor i Æsthetik ved Akademiet i Genf, hvilken Stilling han indehavde til sin Død. Som Forfatter hendrog han den almindelige Opmærksomhed paa sig ved sin Novelle „Le presbytére". Denne fulgtes senere af „Genfernovellerne" samt flere andre Skrifter, som modtoges med meget Bifald. 1852—61 udkom hans samlede Verker i 5 Bind.

Toplitz, d. s. s. Teplitz (s. d.).

Torverksgræs, se Linnæa.

U.

U, i det nordiske Alfabet det 21de, i det latinske det 20de Bogstav, er en Strubelyd, som ligger mellem i og o, og ombyttes i enkelte Sprog ikke sjelden med v. Som Forkortningstegn benyttedes Bogstavet af Romerne istedenfor Urbs (Byen ɔ: Rom), og paa ældre franske Mynter betegnede det Prægningsstedet Pau.

Uafhængig variabel Størrelse, se Variabel Størrelse.

Uanmodet Forretningsførelse (negotiorum gestio) finder Sted, naar nogen tager sig af Andenmands Sager uden dertil at være forpligtet eller af Eieren opfordret, f. Ex. redder hans Ting, som er i Fare, for at bedærves eller ødelægges. Den uanmodede Forretningsfører har Retskrav paa billig Erstatning for sine Udgifter og sit Arbeide.

Ubeda, By i det spanske Landskab Andalusien, med 19,000 Indb. og betydelige Hestemarkeder.

Ubestemt kaldes i Mathematiken et System Ligninger mellem bekjendte og ubekjendte Størrelser, naar Antallet af de sidste er større end An-

tallet af de af Ligningerne, som ikke kan udledes af de øvrige. Hvis der kun er én Ligning, kaldes den følgelig ubestemt, naar den indeholder mere end én ubekjendt Størrelse. Ex. $x + y = 10$ har saa mange Løsninger, man vil; saaledes $x = 0$, $y = 10$; $x = 1$, $y = 9$; $x = 3^1/_2$, $y = 6^1/_2$ osv.

Ubier, tidligere et germanisk Folk, som boede ved Rhinen i Omegnen af Köln; de smeltede efterhaanden sammen med Frankerne.

Ubiquitet, Allestedsnærværelse, særlig Tilstedeværelsen af Kristi Legeme og Blod i Nadverden.

Ucayali, en af Amazonflodens Bielve, udspringer i Cordillererne, flyder mod Nord og Nordøst og forener sig med Amazonfloden i det nordlige Peru. Dens Længde er 1630 km.

Uccello, Paolo di Dono, italiensk Maler, f. 1397, d. 1475, udmærkede sig især ved sine perspektiviske Studier. Hans fornemste Billeder findes i Maria Novella i Florens.

Uchard, Mario, fransk Dramatiker, f. 1824, debuterede 1857 med Dramaet „La Fiammina", som gjorde betydelig Lykke. Af hans senere udgivne Arbeider kan nævnes „Le retour du mari", „La seconde jeunesse" og „Raymond".

Udbye, Martin Andreas, norsk Musiker, f. 1820, studerede først Musik paa egen Haand, men fik senere Understøttelse til et Ophold i Leipzig, hvor han fortsatte sine Studier under Hauptmanns og C. F. Beckers Veiledning. Efter sin Hjemkomst blev han Organist ved Hospitalskirken i Trondhjem og forflyttedes senere i samme Egenskab til Frue Kirke. Han er en flittig Komponist og har leveret et ikke lidet Antal Kompositioner saavel for Vokal- som for Instrumentalmusik. Af hans Arbeider kan nævnes Operaen „Fredkulla", Operetten „Junkeren og Flubergrosen", Sangspillene „Hjemve" og „Perichons Reise", desuden Kantater, Strygekvartetter, Marscher, flerstemmige Sange osv.

Uddevalla, By i Bohuslän i Sverige, ved Räfveaaens Udløb, med 6,500 Indb. og Udførsel af Korn og Trælast.

Uden, Lukas van, hollandsk Maler og Radérer, f. 1596, d. 1662, har især leveret fortræffelige Landskabsmalerier, der udmærker sig ved naturtro Opfatning og korrekt Tegning.

Udenverker, i Befæstningskunsten foran Hovedfæstningen liggende selvstændige Verker, adskilte fra denne ved Fæstningsgravene. Efter sin Konstruktion og Beliggenhed benævnes de forskjelligt: Raveliner, Gravsøxe, Kontregarder osv. De nyere Fæstningsanlæg har kun Raveliner og detacherede Bastioner som Udenverker (se Art. Ravelin og Bastion).

Udeypur eller **Odjapur**, By i Forindien, med 20,000 Indb.

Udine, By i Norditalien, med 29,000 Indb. Den er Sæde for en Erkebiskop og har flere høiere Undervisningsanstalter samt livlig Industri i Silke og Lin m. m.

Udschein (Oojein), By i Bengalen i Forindien, med 100,000 Indb. Den er en af Hinduernes 7 hellige Byer.

Udsire, en enligt ude i Havet beliggende Ø i Torvestads Prestegjeld, Stavanger Amt, udgjør et eget Sogn. Paa Øen findes to Fyrtaarne af anden Orden.

Udskiftning, Deling af Jordegods, som tidligere har været eiet af flere i Fællesskab, eller som har været delt saaledes i Teige mellem Eierne, at hver og en af dem har havt en Teig her og en der, uden at de enkelte Smaastykker stod i Forbindelse med hverandre. Denne Udstykning af Jordegodset var før meget almindelig, naar f. Ex. en større Gaard skulde deles mellem flere Arvinger. Senere har man imidlerlid indset, at denslags Deling paa de fleste Steder omtrent umuliggjør et rationelt drevet Landbrug, hvorfor man paa alle Kanter af Landet har begyndt at udskifte Gaardene, saa at enhver Eier faar sin Del i en sammenhængende Strækning. Til Lettelse af Udskiftningen er der af Staten ansat fastlønnede Udskiftningsformænd i flere af Amterne.

Udslet kaldes med et fælles Navn Betændelser i Huden, hvorved den viser sig overtrukket med forskjelligfarvede Pletter eller med Blærer, som indeholder Vand eller Materie og tildels efterlader hudløse Steder eller skorpedannede Saar. Udslettet kan være af en temmelig ufarlig Natur og forsvinder da gjerne om kort Tids Forløb. Men det kan ogsaa være Tegn paa alvorlige indvortes Sygdomme og kaldes da ofte Frisler, naar de optræder som smaa Blærer paa rød Bund under ondartede Febre, samt være vanskeligt at fordrive. Se forøvr. Art. Hudsygdomme, Skab, Mæslinger m. fl.

Udstillinger, se Industriudstillinger og Verdensudstillinger samt Kunstudstillinger under Art. Kunst.

Ueland, Ole Gabriel Gabrielsen, norsk Politiker, f. 1799 paa Gaarden Skaaland i Lunde Sogn ved Flekkefjord, d. 1870, fik som Barn en høist tarvelig Skoleundervisning, men benyttede flittigt et Sognebibliothek og drev det ved Selvlæsning dertil, at han 17 Aar gammel blev Omgangsskolelærer i Sognet. 1825 giftede han sig og fik med Hustruen Gaarden Ueland i Høiskestad Sogn, efter hvilken han tog Navn. Efter 1827—32 at have været Skolelærer og Kirkesanger i sidstnævnte Sogn, udnævntes han til Lensmand i Høiskestad, men erholdt April 1855 sin Afsked efter Ansøgning for at undgaa Tiltale for som Medlem af en af Storthinget i 1854 valgt Jurykommission at have forladt sin Bestilling for at deltage i dennes Møder i Kristiania. 1832 valgtes han til Repræsentant for Stavanger Amt ved det følgende Aars Storthing, og gjenvalgtes til alle følgende Storthing lige til sin Død. Ved sit skarpe Blik for Forholdenes Krav og ved allerede paa første Storthing at træde i Skranken for nødvendige Forandringer i Privatlovgivningen i Grundlovens Aand traf han Opmærksomheden hen paa sig og blev Fører for Oppositionspartiet, der væsentlig bestod af Gaardbrugerne paa Storthinget. Denne Anseelse og Tillid beholdt han paa de følgende Storthing, indtil det nye Venstreparti med Sverdrup i Spidsen 1868 havde begyndt at danne sig, hvis Bestræbelse gik ud paa at svække Regjeringen, medens Ueland vilde en stærk Regjering indenfor de Rettigheder, Grundloven opstillede for den. De ledende Grundtanker i hans offentlige Virksomhed var Forenkling af Embedsverket samt Selvstyre i alle Forhold, forsaavidt det lod sig forene med Forfatningen. Ved Forslag til Forandringer i Grundloven var han yderst forsigtig og varsom og gik ikke ind paa dem, medmindre de viste sig at være uundgaaelig nødvendige. Uden at være nogen begavet Taler optraadte han ofte i Debatterne i Storthinget, men i Re-

gelen kun i vigtigere Spørgsmaal og stedse paa en urban Maade; han forvexlede aldrig Person med Sag og lod sig heller ikke henrive til Krænkelser og bitre Udfald mod politiske Modstandere. Dette i Forbindelse med hans uegennyttige Virken som Storthingsmand, idet han aldrig søgte at tilvende sig og sit Parti personlige Fordele, erhvervede ham Agtelse hos begge Partier. 1870 var han Medlem af den i Stockholm samlede Unionskomité, og et Par af de Beslutninger, han her havde givet sin Stemme til, gav det nye Venstre Anledning til et Angreb paa ham i Storthinget. Ueland blev sine politiske Anskuelser tro til det sidste. Han bidrog ved sin Storthingsvirksomhed meget til Statslivets Udvikling i sand liberal Retning. De materielle Interessers Krav havde han derimod mindre Øie for.

Uendelig stor bruges i Mathematiken om en variabel Størrelse, som er i Begreb med at voxe over alle Grændser, og hvis Værdi kan gjøres større end enhver opgiven nokſaa stor Størrelse. Den betegnes med Tegnet ∞. Uendelig liden kaldes en variabel Størrelse, som nærmer sig Nul, saaledes, at dens Værdi kan gjøres mindre end enhver opgiven nokſaa liden Størrelse. Den betegnes hyppig med det græske Bogstav ε (epsilon).

Uer (Sjøabbor, Rødfisk, Sebastes norvegicus), Fisk af de Pigfinnedes Orden og de Panserkindedes Familie, har en kort, tykfalden Krop, store Øine og er af en vakker, lysrød Farve. Den bliver omkring 60—70 cm. lang, lever paa dybt Vand, især paa saadanne Steder, hvor Bunden danner skarpt affaldende Skraaninger, og efterstræbes ivrigt paa Grund af sit fede, velsmagende Kjød. Den forekommer næsten overalt langs Norges Kyst, lige fra det østlige Finmarken, og fanges med Haandsnøre og Liner (Bakke).

Ufa, nyt Guvernement i det østlige Rusland, oprettet 1865, omgives af Guvernementerne Vjatka, Perm, Samara, Simbirsk og Kasan, er 121,812 km.^{2} stort, med 1,370,000 Indb. Landet gjennemstrygges for en Del af Uralbjergenes Forgreninger og er stærkt skovbevoxet samt rigt paa Metaller. Hovedstaden Ufa har 24,000 Indb. og livlig Handel samt betydelig Metalindustri. Den er Sæde for en Erkebiskop.

Ufeilbarhed, se Pave.

Uffe den spage, ifølge Sagnet Søn af den danske Konge Vermund den vise, fik sit Tilnavn af, at han i sin Ungdom var stille og tilbageholden. Da hans Fader var bleven blind, gjorde Kongen af Holsten Fordring paa hans Rige, og forelagde ham det Vilkaar enten at afstaa det eller møde ham i Tvekamp. Uffe, som nu pludselig blev veltalende, modtog paa Faderens Vegne Udfordringen og fældte i den paafølgende Tvekamp den holstenske Konge, hans Søn samt en anden Kjæmpe.

Ufrugtbarhed (Sterilitas), Mangel paa Evne til at forplante sig. Hos det mandlige Individ kan Aarsagen ligge i, 1) at Sæden ikke indeholder befrugtende Elementer (Sygdomme i Testiklerne), 2) i, at den ikke udtømmes frit (Forsnevring af Urinrøret) eller i passende Retning (ved Formfeil af det mandlige Lem, eller 3) i Mangel paa Evne til at fuldføre Samleiet (se Impotens). Hos det kvindelige Kjøn skyldes Ufrugtbarheden sædvanlig Sygdomme eller Feil i Kjønsdelene (navnlig i Livmoderen eller Æggestokken).

Uge, i Tidsinddelingen et Tidsrum af 7 Dage. Denne Tidsinddeling har været benyttet af de fleste af Oldtidens Folkeslag, ogsaa af Jøderne. Hos Romerne benyttedes tildels en anden Ugeinddeling, nemlig paa 8 Dage, og hos Grækerne før den kristelige Tidsregnings Indførelse var Maaneden inddelt i tre Dekader; denne Inddeling anvendtes ogsaa i Frankrige under Revolutionen. I Norden brugte man i Oldtiden en Tidsinddeling paa 5 Dage (Fimter), men den gik senere over til den nu overalt brugelige Ugeinddeling. Ugedagene er af ægyptisk Oprindelse og havde i Ægypten enslags astrologisk Betydning.

Ugler (Strigidæ), Familie af Natrovfuglene, udmærker sig især ved stort, rundt Hoved, store Øine og idethele et besynderligt, gammelagtigt Udseende. Herhen hører Sneuglen (Strix nyctea), med hvid Fjerdragt, sort Næb og sorte Klør. Den holder helst til i Højfjeldene, særlig paa de Steder, hvor Lemænen har sit Tilhold, og kaldes derfor ogsaa Lemængris; Bjerguglen (Strix Bubo) eller Hubroen, som almindelig forekommer i bjerg- og skovrige Egne i Europa og det nordlige Asien og Amerika. Den er en dristig Rovfugl, som især gjør Skade paa det madnyttige Fuglevildt, Harer, Lam osv. Katuglen (Strix aluco), som om Vinteren helst holder til i Udhuse og gjør megen Nytte som Rotte- og Musejæger. Af andre Uglearter kan nævnes den langrede Skovugle (Strix Otus), den kortørede Ugle (Strix brachyotus), Spurveuglen, Perleuglen m. fl.

Ugliч, By i det russiske Guvernement Jaroslav, med 13,500 Indb.

Uglspeil, Till, en tysk Sagnfigur, en Bondeson fra Kneitlingen, som skal have levet i det 14de Aarh., og som udmærkede sig ved alskens Spilopper og Spasmagerier. Til hans Navn knyttedes lidt efter lidt en Række løse Fortællinger og Anekdoter om vandrende Haandværkssvende og andre omvankende Folk, jo lystigere og galere, desto bedre. Omtrent 1483 blev disse Historier ordnede og nedskrevne paa Plattysk; de forøgedes snart med andre vittige Skrøner fra Ind- og Udland, og henved Aar 1500 blev den hele Samling overſat til Høitysk; det er muligt, at Luthers Modstander, Barfodmunken Thomas Murmer, har havt Del i denne Oversættelse. Samlingen gjorde overordentlig Lykke; de løsslupne, ofte mer end kaade og plumpe Skjørstreger tiltalte Tiden; mange af de nærmestfølgende Digtere hentede Emner fra Samlingen, og selv blev den, og det lige ned i vort Aarhundrede, en af de mest udbredte Folkebøger, ei alene i Tyskland, men i snart sagt alle europæiske Lande. Til dansk var den overført allerede før 1571, og endog blandt Rumænerne har den vundet Hjemstavnsret. Navnet Uglspeil og Uglspeilstreger har derfor saagodtsom overalt faaet ordsprogligt Betydning.

Ugolino, se Gherhardesca.

Ugræs kaldes de Planter, som gjerne findes blandt Kulturplanterne, især Kornet, og ved sin raske Udvikling hæmmer deres Vext. Herhen hører bl. a. Floghavre, Melde, Kornblomst, Prestekrave, Svinerod, Tvetand og Agersennep.

Uhland, Johan Ludvig, tyſk Digter og Oldforſker, f. 1787, d. 1862, ſtuderede Retsvidenſkab og nedſatte ſig ſom Advokat i Stuttgart. 1830 udnævntes han til Profeſſor i Tübingen, men tog faa Aar efter Afſked ſom ſaadan og indvalgtes i Nationalforſamlingen. Hans lyriſke Digte er af ſtor poetiſk Skjønhed og røber en begeiſtret Kjærlighed til Frihed og Fædreland. Af hans videnſkabelige Arbeider maa iſær nævnes „Walther von der Vogelweide“, „Der Mythus von Thor“, „Alte hoch- und niederdeutſche Volkslieder“ og „Ueber das altfranſöſiſche Epos“.

Uhlaner, ſe Ulaner.

Uhlich, Leberecht, tyſk Theolog, f. 1799, d. 1872, blev 1845 Præſt i Magdeburg, men traadte kort efter ud af Statskirken og dannede en pantheiſtiſk Frimenighed. Han udgav et betydeligt Antal Skrifter til Forſvar for ſin Lære.

Uhr, Tidsmaaler til Inddeling og Angivelſe af Tiden. De ældſte Slags Uhre var Soluhrene (ſ. d.) eller Solſkiverne, ſom allerede kjendtes af Ægypterne og Khaldæerne. Disſe Soluhre var imidlertid til ingen Nytte ved overſkyet Himmel, og allerede 500 Aar f. Kr. opfandt man ſaakaldte Vanduhre og Sanduhre eller Timeglas. De var konſtruerede ſaaledes, at to overalt tætlukkede Glasbeholdere formedes ved en ſnæver Aabning ſaaledes, at Vandet eller Sandet, hvormed den ene Beholder var fyldt, i et viſt Tidsrum randt over i den anden, naar man vendte Inſtrumentet, ſaa at den fyldte Beholder kom øverſt. Naar denne Beholder paa den Maade var bleven tømt, maatte Glaſſet vendes om. Disſe Slags Uhre var imidlertid meget mangelfulde, da de kun angav en vis Tids Forløb, men ikke hvilken Tid paa Dagen det var, hvorhos de krævede et nøiagtigt Pas for at kunne gjøre den tilſigtede Nytte. Man arbeidede derfor med at udfinde mere paalidelige Tidsmaalere, men først i det 14de Aarh. lykkedes det at konſtruere Uhre, beſtaaende af Metalhjul, Valſer og Vegtſtænger. Disſe Uhre var dog paa Grund af ſin Sjeldenhed meget koſtbare og blev derfor fordetmeſte kun anbragte i Kirketaarne. I Førſtningen lagde Uhrmagerne ſærlig Vind paa at udfinde Mekanismer, hvorved Uhrene tillige ſkulde tjene ſom Almanak, og et Uhr kunde foruden Timerne ogſaa angive Dato, Ugedag, Maaned, Jevndøgnstiderne oſv. Ofte forſynedes Uhrene med automatiſke Figurer, ſom udførte forſkjellige Slags Kunſter. I ethvert Uhr overføres Bevægelſen, ſom tilveiebringes ved et Lod eller en ſtærk Fjer, gjennem en Række Tandhjul til Viſerne; hvad der i Tidens Løb har foraarſaget ſtørſt Vanſkelighed, er et Middel til at holde Bevægelſen jevn (Regulatoren), og det var derfor et vigtigt Fremſkridt, da Hollænderen Hunghens 1657 fandt paa at anvende Pendelen dertil. Hver Svingning af denne tilveiebringer en Udløsning (Echappement) af Bevægelſen i Hjulverket ved Hjelp af et ſæreget Hjul, Ganghjulet. Ved alle ſtørre Uhre, ſom Væguhre, Taffeluhre oſv., er Regulatoren en Pendel. Ved Lommeuhrene, ſom ſkal være opfundne i Nürnberg Aar 1500, beſtaar Regulatoren i et ringformet Hjul, den ſaakaldte „Uro“, hvis Svingninger frembringes af en fin Spiralfjer, medens Pendelen ſvinger paa Grund af Tyngden. Udløsningen i Lommeuhrene kan ſke paa mange forſkjellige Maader, nutildags dog meſt ved den ſaakaldte Ankergang; Cylinderuhrene, ſom brugtes meget tidligere, havde en derfra noget forſkjellig Udløsning. I de nøiagtigſte Uhre maa Regulatoren være kompenſeret for Temperaturen; naar nemlig denne ſtiger, bliver Pendelen længere, og Uroens Spiralfjer ſlappes; i begge Tilfælde ſagtner Uhret. Kompenſationen opnaaes ved at ſammenſætte Pendelen eller Uroen af to forſkjellige Metaller, ſom udvider ſig ulige ſtærkt i Varmen. De bedſte Uhre med kompenſeret Uro kaldes Kronometre. — Slaget hos ſtørre Uhre frembringes ved et ſæreget Slagverk, ſom med viſſe Mellemrum udløſes af det egentlige Uhrverk. — De fleſte Uhre tilvirkes nu fabrikmæſſig, fornemmelig i Schweiz, hvorfra aarlig over en Million Stykker forſendes i Verdenshandelen. Til Norge indføres aarlig af Lommeuhre 15—20,000 Stykker. — Uhrfjere, tynde, ſpiralformede Strimler af blaat anløbet Staal, forfærdiges iſær i Birmingham, Paris og Genf. De anvendes hovedſagelig til Drivkraft i Uhrene. — Uhrglas, ſom tjener til at beſkytte Viſerne paa Lommeuhre og mod Støv, fabrikeres enten ved Blæsning eller Slibning. De ſidſte, ſom nu er de almindeligſte, forfærdiges ganſke flade, kun ombøiede ved Randen, af aldeles rent, hvidt Glas. Uhrglastilvirkningen foregaar fornemmelig i Frankrige og Schweiz.

Uhrik, Johann Joſeph Alexis, franſk General, f. 1802, tog 1823 ſom Underløitnant Del i Felttoget i Spanien, anſattes ſenere ved Hæren i Algier og avancerede efterhaanden til Kaptein, Major, Oberſt og General. Under Krimkrigen førte han med Udmærkelſe en Brigade af den franſke Garde. Meſt bekjendt er han bleven ved ſit heltemodige Forſvar af Strasburg under den franſk-tyſke Krig 1870.

Uigurer, en tyrkiſk Folkeſtamme i Østturkiſtan, længe udmærket ved Kultur og Literatur, men nu ved Blanding med Mongoler forſvunden ſom Nation.

Uiſt, to Øer, der tilhører Hebriderne (ſ. d.), med tilſammen 7,000 Indb

Ujiji, By i det indre Afrika, ved Tanganyikaſjøen, bekjendt ved, at Stanley paa ſin førſte afrikanſke Opdagelſesreiſe her traf ſammen med David Livingſtone.

Ukas, i Rusland en af Keiſeren udſtedt Forordning eller Kundgjørelſe.

Ukereve eller **Viktoria Nyanza**, en betydelig Indſjø i det indre Afrika, under Ækvator. Dens Størrelſe anſlaaes til 84,000 km.², og fra den udløber Nilens Kilder. Den er opfyldt af Øer og beſøgtes førſte Gang af Europæere 1858, da Speke naaede den. 1874 befaredes den af Long.

Ukermark, den nordlige Del af den preuſſiſke Provins Brandenburg (ſ. d.).

Ukert, Friedrich Auguſt, tyſk Hiſtoriker, f. 1780, d. 1851, blev 1808 Overbibliothekar i Gotha. Af hans Skrifter maa iſær nævnes „Geographie der Griechen und Römer“ og „Geſchichte der europäiſchen Staaten“.

Ukraine (d. e. Grændſelandet), Navnet paa en Landſtrækning i Rusland paa begge Sider af midtre Dnjepr, omfatter fornemmelig Guvernementerne Kiev, Pultava, Cherkov og Tſchernigov. Det tilhørte tidligere Polen, men blev 1667 og 1793 ſtykkevis afſtaaet til Rusland.

Ulaner, Rytteri, bevæbnet med Lanſe ſamt derhos med Sabel og Karabin, tilhører ſom Regel det lette Kavaleri.

Uld, de fine, tildels bløde og krøllede Grundhaar, som findes paa forskjellige Dyrearter, fornemmelig Faaret, og som spindes og væves til Tøier. Foruden Faareuld kan nævnes følgende Slags Haar, der benyttes paa samme Maade: Gjede- og Kohaar, Angorahaar, Kaschmiruld, Alpakauld og Kamelhaar, men alle disse Stoffer er langtfra af den Vigtighed som Faareulden. Denne veksler imidlertid betydelig i Finhed, og Ulden betales i Regelen højere, jo finere den er. Ved Forædling har man mange Steder bragt det vidt i at producere fin Uld, og fornemmelig i Spanien, hvor de saakaldte Merinosfaar giver en særdeles vakker Vare. Disse Faar er nu indførte overalt, hvor en større Uldproduktion drives, og ved Krydsning med andre gode Faareracer har man opnaaet heldige Resultater. De fornemste uldproducerende Lande er Tyskland, England, Rusland, Belgien, Holland, Spanien og Frankrige, samt udenfor Europa de Forenede Stater, Australien, Kaplandet og flere af de asiatiske Lande. Hovedmarkedet for Verdenshandelen med Uld er England, og her findes ogsaa storartede Fabriker for Tilvirkning af Uldstoffer. — 1885 indførtes til Norge 469,870 kg. Uld og 1,622,800 kg. Uldmanufakturer samt udførtes 30,750 kg. Uld og 30,750 kg. Uldmanufakturer.

Uldtræ (Bombax Ceiba), et i Sydamerika hjemmehørende Træ, hvis Frøgjemmer indeholder en fin, graa, silkeblød Uld, som anvendes paa forskjellig Maade, navnlig til Udstopning af Madrasser. Træets Blade og Bark anvendes i Medicinen.

Ule, Otto Eduard Vincenz, tysk populær-videnskabelig Forfatter, f. 1820, d. 1876, privatiserede i Halle. Hans vigtigste Skrifter er „Das Weltall", „Wunder der Sternenwelt", „Populäre Naturlehre", „Warum und weil" samt „Die Erde und die Erscheinungen ihrer Oberfläche". Sammen med Karl Müller udgav han fra 1852 Tidsskriftet „Die Natur".

Uleåborg, By i Storfyrstendømmet Finland, ved den Botniske Bugt, med 9,100 Indb. og livlig Handel og Skibsfart. 1854 blev den bombarderet af Englænderne. Byen er Hovedstad i Guvernementet af samme Navn, 165,641 km.² stort, med 201,000 Indb.

Ulefos Verk, tidligere et af Norges betydeligste Jernverker, ligger i Holden Præstegjeld, Bratsberg Amt, ved en Bugt af Nordsjøvandet, ca. 30 km. ovenfor Skien. Det anlagdes 1652, men forlodes kort efter, indtil Driften 1672 optoges paany. Verket, som i lang Tid har været i den Aallske Families Eie, bestod tidligere af en Masovn, en Kuppelovn, tre Stangjernshammere, fire Spigerhammere og et Valse- og Skjæreverk. 1781 produceredes 4867 Skippund Rujern, 454 Skp. Støbegods, 2016 Skp. Stangjern, 1765 Skp. fint Jern og 38 Skp. Spiger. 1821 var Produktionen 4429 Skp. Rujern, 2335 Skp. Stangjern og 1027 Skp. Støbegods. For Tiden er Driften paa Grund af de flaue Tider betydelig indskrænket.

Ulema eller **Ulemas** (arab.), i Tyrkiet den retslærde og theologiske Stand, indbefatter Imamerne (Kultustjenerne), Muftierne (Lovfortolkerne) og Kadierne (Dommerne).

Ulfeld, en gammel dansk Adelsslægt, blandt hvis Medlemmer kan nævnes Jakob Ulfeld, der af Fredrik den anden 1578 sendtes som Gesandt til Ivan den anden af Rusland, med hvem han sluttede en 15aarig Fred. Mest bekjendt af Slægten er Korfitz Ulfeld, f. 1606, d. 1664. Efter en Udenlandsreise ansattes han som Hofjunker ved Kristian den fjerdes Hof og forlovedes med dennes Datter Eleonore Kristine (s. d.), hvem han ægtede 1636. Han stod i høi Gunst hos sin Svigerfader, blev Rigsraad og Rigsskatmester samt anvendtes i flere diplomatiske Hverv og blev af Keiser Ferdinand den tredie udnævnt til tysk Rigsgreve. 1643 ophøiedes han til Rigshofmester, men lod i denne Stilling sit sande Sindelag komme tilsyne. For at berige sig bedrog han Staten og forsømte Landets Forsvarsvæsen, saa Skylden for det uheldige Udfald af Kristians sidste Krig med Sverige vistnok for en stor Del maa tilskrives ham. Ved Fredrik den tredies Tronbestigelse var det forbi med Ulfelds Magt, især efter at han paa Danmarks Vegne havde sluttet en, som det paastodes, for dette Land ufordelagtig Overenskomst med Holland. Flere og flere Skyer trak sammen over ham, og da han ikke længer følte sig sikker i Danmark, forlod han Landet og begav sig til Sverige, som han søgte at formaa til at erklære hans Fædreland Krig. Dette lykkedes vel ikke, men da Danmark 1657 selv brød Freden, fulgte Ulfeld med den svenske Hær og søgte overalt at skade Danmark. Hans Godser var imidlertid blevne beslaglagte af den danske Regjering, men ved Fredsslutningen fik han den Betingelse vedtaget, at de skulde udleveres ham igjen. Han fik nu et Grevskab i Sverige, men gjorde sig ogsaa mistænkt der og flygtede til Kjøbenhavn, hvor han og hans Hustru kastedes i Fængsel. 1½ Aar efter blev de frigivne paa haarde Betingelser, og Ulfeld reiste nu til forskjellige Hoffer for at ophidse dem mod Danmark. Herfor blev han 1663 dødsdømt og henrettet in effigie, hvorhos en Skamstøtte reistes for ham i Kjøbenhavn, og der udsattes en Pris paa hans Hoved. Kort efter døde han i en Baad paa Rhinen. — Hans Hustru Eleonore Kristine, Datter af Kristian den fjerde og Kirstine Munk, f. 1621, d. 1698, blev 7 Aar gammel forlovet med Ulfeld og 1636 viet til ham. Da Ulfeld faldt i Unaade, delte hun trolig hans Bekymringer, hvad der tilsidst blev hendes Ulykke, idet hun fængsledes som mistænkt for Delagtighed i sin Mands Planer. Fredrik den tredies Dronning, den herskesyge og hevngjerrige Sofie Amalie, havde fattet et dybt, men vistnok ugrundet Had til Eleonore, og hun benyttede paa det laveste sin Indflydelse til at krænke og forhaane den ulykkelige Fange, hvis eneste Brøde var Troskab og Kjærlighed til hendes Mand. Uagtet man ikke kunde bevise, at hun havde forgaaet sig i noget, blev hun dog indesperret i det saakaldte Blaataarn i et usselt Rum, og her tilbragte hun næsten 22 Aar. I et livligt og fængslende Skrift, „Jammers-Minde", har hun skildret sit Fængselsliv. Da hendes uforsonlige Fiende, Enkedronning Sofie Amalie, var død, gjenerholdt hun 1685 Friheden af Kristian den femte, som overlod hende Maribokloster paa Livstid og en Sum af 1000 Rigsdaler aarlig. Af hendes og Ulfelds Sønner blev den ældste Abbed i et fransk Kloster, den næstældste sandt Døden i fransk Krigstjeneste, den yngste gik i østerrigsk Tjeneste og svang sig op til Feltmarskal og Vicekonge i Katalonien.

Ulfilas, Goternes Apostel, f. 311, d. 381, blev 341 Biskop blandt Vestgoterne. Han har store Fortjenester af sit Folks Kultur, bl. a. ved Dannelsen af det første gotiske Alfabet og Bibelens Oversættelse til Gotisk.

Ulfsfjord, en af Tromsø Amts større Fjorde, gaar ind fra Havet mellem Ulfstind og Lyngstuen.

Ulfson, Jakob (Örnefot), svensk Geistlig i det 15de og 16de Aarh., blev af Kong Hans udnævnt til Erkebiskop i Upsala. Han var en ivrig Forsvarer af Kalmarunionen og laa derfor stadig i Feide med Sturerne. Men hans Plan om at faa Gustav Trolle valgt til Rigsforstander mislykkedes, hvorfor han tilsidst, træt af Kampen, frasagde sig Erkebispeembedet. Det lykkedes ham dog at faa sat igjennem, at Trolle blev hans Eftermand.

Ulfstand, tidligere en dansk Adelsslægt, som uddøde 1634. — Jens Holgerson Ulfstand var under Kong Hans dansk Admiral og udmærkede sig i Krigen mod Lybekerne og andre tyske Hansestæder. — En yngre Jens Holgerson Ulfstand gjorde sig endnu mere berømt ved sit heltemodige Forsvar af Bohus Slot under den nordiske Syvaarskrig.

Ulfsten, Præstegjeld i Søndre Søndmøre, bestaar af Sognene Ulfsten, Hareide og Vartdalsstranden.

Ulfsten, Nikolai, norsk Maler, f. i Bergen 1854, d. 1885, blev først sat til at studere, for hvilket han dog ingen Lyst nærede. Derimod røbede han tidlig Anlæg for Tegning og fik lidt Undervisning af de i hans Fødeby boende Malere. 1874 gik han til Düsseldorf, men da der ingen Plads var ved Akademiet, begav han sig til Karlsruhe, hvor han var heldig nok til at faa sin Landsmand Professor Gude til Lærer. Senere gjorde han en Tur hjem for at foretage Studier; han opholdt sig væsentlig paa Lister og gik derpaa til Paris, hvor han udstillede flere Strandbilleder. 1879 foretog han en Reise til Ægypten for at male Orkenbilleder, men en Øienbetændelse tvang ham til at vende tilbage, og han tog paany Ophold i Karlsruhe. Listers og Jæderens barske Klima havde imidlertid svækket hans Helbred, og 1881 gjorde han ifølge Lægernes Raad en Sjøreise til Konstantinopel. Hans Billeder fra det triste Jæderen har fundet mange Beundrere og betragtes som første Rangs Kunstværker. Et Billede fra Lister eies af Norges og Sveriges Dronning Sofie; „Mortfiskere fra Stavangerkanten" indkjøbtes som Sølvbryllupsgave til Kongeparret, og „Paa Jæderen" blev skjænket som Bryllupsgave til Kronprinsparret. Af hans øvrige Billeder er „Hjemvendende Fiskere" kjøbt af Kristiania Kunstforening, og „En Nødhavn" findes i Nationalgalleriet. Desuden eier Bergens og Stavangers Kunstsamlinger Billeder af ham.

Ulfsund, den Havarm, som i Danmark skiller Møen fra Sjælland.

Uligefoddede, Orden af Krebsdyrene, se Tanglopper.

Ulige Tal kaldes de hele Tal, hvori 2 ikke gaar op; de udgjør en arithmetisk Række: 1, 3, 5, 7 osv. Summen af de to første ulige Tal: 1 + 3 = 4 = 2 Gange 2; Summen af de tre første: 1 + 3 + 5 = 9 = 3 Gange 3 osv. Denne Regel gjelder saa mange, man vil, f. Ex. 1 + 3 + 5 + 7 + 9 + 11 = 36 = 6 Gange 6.

Ulk (Cottus), Fiskeslægt af de Pigfinnedes Orden, med to Rygfinner, et stort og fladtrykt, med Udvexter besat Hoved og en kegleformet Krop. Det er hæslige Fiske, som er meget rovgjerrige, men de er tillige meget daarlige Svømmere. Herhen hører Havulkene, som lever mellem Klipperne og Tangen ved Kysterne, samt Flodulken, som opholder sig i Ferskvand.

Ull, se Gudelære, den nordiske.

Ullensaker, Præstegjeld paa Øvre Romerike, Akershus Amt, bestaar af Sognene Ullensaker og Hovind.

Ullensvang, Præstegjeld i Hardanger, Søndre Bergenhus Amt, med Sognene Ullensvang, Kinservig og Odde.

Ullmann, Karl, fremragende tysk protestantisk Theolog, f. 1796, d. 1865, blev 1821 Professor i Heidelberg, 1853 Medlem af og 1856 Præsident i Overkirkeraadet i Karlsruhe. Han erhvervede sig et betydelig videnskabeligt Ry ved sine Skrifter, hvoriblandt kan nævnes „Gregor von Nazianz", „Reformatoren vor der Reformation", „Das Wesen des Christenthums mit Beziehung auf neuere Auffassungsweisen" samt et Stridsskrift mod Strauß's „Leben Jesu".

Ulloa, Don Antonio di, spansk Patriot og Reisende, f. 1716, d. 1795, gik først i Sjøkrigstjeneste og steg til Fregatkaptein. 1734—44 tilbragte han paa Reiser i Sydamerika og gjorde sig ved sin Hjemkomst høilig fortjent ved Ophjelpningen af Spaniens Fabrik- og Bergverksdrift, særlig med Hensyn til Udindustrien og Udvindingen af Kviksølv. Senere blev han, efter en Tid at have været Guvernør i Louisiana, Generaldirektør for Spaniens Sjøvæsen.

Ulloa, Geronimo, italiensk Militær, f. 1810, traadte ind i Arméen og udmærkede sig snart ved sin fremragende Dygtighed. Under Venedigs Forsvar aflagde han glimrende Prøver paa Tapperhed, og steg efterhaanden til General. 1859 havde han Overbefalingen over den toskanske Hær.

Ulm, stærkt befæstet By i Würtemberg, paa Donaus venstre Bred, nær Baierns Grændse, med 31,000 Indb., iberegnet den 5,000 Mand stærke Garnison. Byen har flere Pragtbygninger, hvoriblandt særlig maa nævnes Domkirken, som næst efter Kölnerdomen er den største Kirkebygning i Tyskland. Handelen og Industrien er af Betydning, særlig tidsnævnte, som fornemmelig omfatter Metal- og Lædervarer samt Ølbryggeri. Over Donau fører to prægtige Stenbroer. — Ulm var tidligere en fri Rigsstad, som tilhørte den schwabiske Kreds, og havde i det 15de Aarh. et betydelig større Indbyggerantal samt et Landområde paa 940 km.². 1803 blev Byen indlemmet i Baiern, men kom 1810 til Würtemberg. 1805 blev den østerrigske General Mack nødt til at kaste sig ind i Ulm for at redde sin Hær, men maatte kort efter overgive sig til Napoleon med 26,000 Mand.

Ulmin, se Humus.

Ulpianus, Domitius, berømt romersk Retslærd, f. 170 e. Kr., d. 228, beklædte flere høiere Embedsstillinger og var tilsidst Præfectus Prætorio, i hvilken Stilling han myrdedes af Prætorianerne. Hans talrige Skrifter, deriblandt Brudstykker af Hovedverkerne „Ad edictum" i 83 og „Ad Sabinum" i 51 Bøger, er af Vigtighed, da mere end en Tre-

diedel af Pandekterne eller Digesterne (s. d.) er tagne af dem. Af megen Værd er ogsaa det lille Skrift „Tituli ex corpore Ulpiani“, sædvanlig kaldet Ulpianus's Fragmenter.

Ulriceham, før 1771 Bogesund, By i Vestergötland i Sverige, med 1200 Indb.

Ulrich, Hertug af Würtemberg, f. 1487, d. 1550, blev i en Alder af 11 Aar udraabt til Hertug og gjorde sig forhadt ved sin ødsle Hofholdning og haarde Fremfærd mod Adelen. 1519 myrdede han Hans von Hutten og bemægtigede sig Rigsstaden Reutlingen, hvilket havde til Følge, at han blev affat som regjerende Fyrste af det schwabiske Forbund, som solgte hans Land til Østerrige. Da han gik over til den lutherske Lære, kom han ved Filip af Hessens Hjelp igjen i Besiddelse af sin Trone og indførte Reformationen. Han deltog i det schmalkaldiske Forbund, hvilket førte til, at de Keiserlige besatte hans Land og tvang ham til at betale en betydelig Sum i Krigsomkostninger.

Ulrich von Lichtenstein, tysk Digter, f. ca. 1200, d. 1276, tjente efter 1215 forskjellige adelige Familier. Sit eventyrlige Troubadurliv har han skildret i sit Digt „Frauendienst“, ligesom han i „Frauenbuch“ skildrer den Tids fordærvede Sæder.

Ulrici, Hermann, tysk Filosof og æsthetisk Kritiker, f. 1806, studerede i Halle og Berlin og blev 1834 Professor i Halle. Han er en meget frugtbar Forfatter, fra hvis Pen der er udgaaet et betydeligt Antal tildels gedigne Skrifter, deriblandt „Geschichte der hellenischen Dichtkunst“, „Ueber Shakspeares dramatische Kunst“, „System der Logik“ og „Gott und die Natur“. Desuden skrev han en indgaaende Kritik over den Hegelske Filosofi.

Ulrika Eleonora, Navn paa to svenske Dronninger. Den første, f. 1656, d. 1693, var en Datter af den dansk-norske Konge Fredrik den tredie og formæledes 1680 med Karl den ellevte af Sverige. Hendes ædle Karaktér gjorde hende almindelig yndet af det svenske Folk, men paa Grund af hendes Ægtefælles jernhaarde Karaktér kunde hun ikke sympatisere med ham, og Ægteskabet var derfor ulykkeligt. — Hendes Datter Ulrika Eleonora, f. 1688, d. 1741, ægtede 1715 Arveprins Fredrik af Hessen. Ved Broderen Karl den tolvtes Død 1719 valgtes hun til regjerende Dronning af Sverige, men hendes stille, tilbagetrukne Liv passede ikke med de Krav, der stilledes til hende som Statsstyrer og allerede Aaret efter nedlagde hun Kronen til Fordel for sin Gemal.

Ulriksdal, et kongeligt Lystslot i Nærheden af Stockholm, opført 1644 af Rigsmarsk Jakob de la Gardie. Senere kjøbtes det af Kongehuset og var et af Karl den femtendes mest yndede Opholdssteder.

Ulster (udt. Olster), Irlands nordligste Provins, grændser i Syd og Sydvest til Provinserne Leinster og Connaught og omgives forøvrigt af Atlanterhavet, Nordkanalen og det Irske Hav. Størrelsen er 22,189 km.^{2} og Folkemængden 1,840,000. Landet er meget bjergigt, men ikke af nogen betydelig Høide. Det er skovfattigt og forholdsvis lidet opdyrket, og blandt Befolkningen hersker megen Fattigdom. Hovednæringsveiene er Landbrug, Fiskeri, Skibsfart og nogen Industri.

Ultimatum, sidste Erklæring, endelige Besked. — Ultimo, sidste Dag i Maaneden.

Ultra, hinsides; overdreven, gaaende til Yderlighed; i politisk Forstand Betegnelse for de yderliggaaende Partier, f. Ex. ultraradikal, ultraroyalistisk, d. e. altfor radikal eller royalistisk.

Ultramarin, en vakker blaa Farve, som tidligere erholdtes af Lasurstenen, men som nu fremstilles i Ultramarinfabrikerne ad kunstig Vei. Som Raamaterialier anvendes Porcellænjord eller andet jernfrit Ler, Glaubersalt, Soda, Svovl og pulveriseret Kul. Paa Grund af, at man nu kan fabrikere den meget billigt, er den bleven den almindeligst benyttede blaa Malerfarve.

Ultramontan, egentlig hinsides Fjeldet, især Alperne, overensstemmende med Pavedømmets Aand og Grundsætninger; en ivrig Tilhænger af den uindskrænkede kirkelige Myndighed og Pavens Ufeilbarhed.

Ulv (Canis lupus), Pattedyr af Rovdyrenes Orden og af Hundeslægten, er af Størrelse som en stor Hund, høibenet, med spidse Øren og kort Hale. Af Farve er den askegraa, med større eller mindre Afvigelser til lysere og mørkere graat, isprængt med et gulagtigt Skjær. Ulven forekommer overalt paa den nordlige Halvkugle og er et af de skadeligste og blodtørstigste Rovdyr. Egentlig er den ikke farlig for Mennesker, uden naar Hungeren plager den. Den opholder sig helst i større Skovstrækninger og streifer om paa Rov i større og mindre Flokke. Hvor den forekommer, er den en farlig Fiende for Husdyrene, ligesaa for det større Vildt, Elg, Rensdyr osv. Den efterstræbes dels paa Grund af, at der paa de fleste Steder er sat en Præmie for dens Udryddelse, dels fordi dens Skind afgiver et søgt Pelsverk.

Ulv af Lavnæs, en af den norske Konge Sverre Sigurdssøns tapreste og paalideligste Mænd, var af lav Herkomst, men blev af Sverre, hvem han med megen Beromtmelse fulgte i hans fleste Krige, udnævnt til Lendermand. Da endel danske Høvdinger 1191 drog paa et Korstog til det hellige Land, sluttede Ulv sig til dem med 200 Mand. Fra dette Tog synes han ikke at være vendt tilbage, eftersom han senere ikke omtales i Historien.

Ulv Bjalfesson, sædvanlig kaldet Kveldulv, en mægtig Herse i Firdafylke paa Harald haarfagres Tid. Hans Ulyst til at træde i Haralds Tjeneste, da denne opfordrede ham dertil, lagde visnok den første Spire til det Fiendskab, som senere herskede mellem Kongen og Ulvs Søn og Sønnesøn Skallagrim og Egil. I sin høie Alderdom fulgte han Sønnen Skallagrim, da denne udvandrede til Island, og da de afseilede, fandt de Leilighed til at overfalde og dræbe Kongens Venner Hallvard og Sigtrygg. Men efter endt Kamp blev Kveldulv syg og døde paa Overreisen. Dette Uvenskab mellem Kongens og Kveldulvs Ætt gav senere Anledning til mange Drab og Voldsgjerninger.

Ulvefod, se Kraakefod.

Ulverston (udt. Ølverstn), By i det engelske Grevskab Lancaster, med 8,000 Indb.

Ulvesyp, se under Syp.

Ulvhedner, en særegen Afdeling i Harald haarfagres Krigshær, bestaaende af de saakaldte Berserker eller vildeste og dristigste Krigere. De bar

en særegen Dragt, nemlig Ulveskindspelse (Bargstakke) istedenfor Brynjer. Deres Plads i Striden tillands vor forrest i Fylkingen, tilsjøs lidt agtenfor Forstavnen paa Kongens eget Skib. I Slaget i Hafsfjord tog de en afgjørende Del.

Ulvhild, en Datter af den norske Konge Olav den hellige, blev gift med Ordulf, Hertug af Sachsen, og derved Stammoder til den sachsiske og brunsvigske Fyrsteæt, hvis Efterkommere for Tiden bekræder den engelske og den brunsvigske Trone.

Ulv Jarl, en dansk-svensk Stormand paa Knut den stores Tid, var gift med Knuts Søster Estrid. Han var en af Knuts mest betroede Mænd, men kom senere i Strid med Kongen, som lod ham myrde. Gjennem sin Søn Sven Estridsøn blev han Stamfader til de følgende danske Konger.

Ulvig, Præstegjeld i Hardanger, Søndre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Ulvig, Graven og Eidfjord.

Ulvljot, en af de første norske Udvandrere til Island, var fra Hordaland og ansaaes som en af sin Tids forstandigste og mest oplyste Mænd. De andre islandske Høvdinger overdrog det til ham at forfatte en Lov for den nye Koloni, hvilket Hverv han udførte, og blev saaledes Islands første Lovsigemand (s. d.). Denne Lov vedtoges 927 paa Althinget og bestod uforandret i en Række af Aar.

Ulysses, se Odysseus.

Umberfisk (Sciæna), en i de varme Have forekommende Fisk af de pigfinnedes Orden, af hvilke en enkelt Art opnaar en Længde af $1^1/_2$—2 m. Kjødet er spiseligt.

Umberto, Konge af Italien, f. 1844, besteg 1878 Tronen ved sin Fader Viktor Emanuels Død. Han er bleven meget populær paa Grund af sit vindende Væsen og sin deltagende Omhu for Fattige og Lidende.

Umbra, enslags brun Jordfarve, som finder adskillig Anvendelse bl. a. til Olie- og Vandmaling samt til Farvning af Træ, Læder osv. Den bestaar af enslags lerholdig Brunjernsten af mørk gulbrun Farve og forekommer især paa Cypern. Saakaldt kölnisk Umbra er tilberedt af Brunkul.

Umbrer, et italisk Folk, som i Oldtiden beboede Umbria, den nuværende Provins Perugia i Mellemitalien. De blev ved tvende Slag, som de tabte 308 og 295 f. Kr., undertvungne af Romerne.

Umbriel, en af Uranus's Maaner.

Umeå, Flod i svensk Norrland, kommer fra Indsjøen Uma nær den norske Grændse, gaar mod Sydøst, danner flere Indsjøer, hvoriblandt Stor-Uman, og falder efter et Løb af 480 km. i den Botniske Bugt. Ved dens Munding ligger Byen Umeå, der har 2,700 Indb. og livlig Udførsel af Trælast.

Umiak, Navnet paa de grønlandske Konebaade.

Uminski, Jan Nepomucen, polsk Patriot, f. 1780, d. 1851, tjente 1794 som Frivillig under Kosciuszko, sluttede sig senere til Napoleon og blev Brigadegeneral. I Slaget ved Leipzig blev han fangen, traadte derefter i polsk-russisk Tjeneste, blev paany fængslet for at have været med at stifte en demonstrativ Forening, men undkom og deltog med Udmærkelse i den polske Frihedskamp 1831. Efter dennes Slutning bosatte han sig i Frankrige, senere i Wiesbaden, hvor han døde. Han har udgivet flere polske Skrifter om Revolutionen.

Umyndighed, se Myndighed.

Una, en af Planetoïderne.

Uncialer, store Bogstaver, Begyndelsesbogstaver.

Uncle Sam (udt. Ongkl Sæm), Skjemtenavn for Indbyggerne af de Forenede Stater i Nordamerika, opstaaet ved Forkortelsen U. S. Am., det er United States of America.

Undal, et af Lister og Mandals Amts Hoveddalfører. I Dalen ligger to Præstegjeld, som har Navn efter Dalen, nemlig Nordre Undal, med Sognene Vigmostad og Konnesmo, og Søndre Undal, med Sognene Valle og Spangereid. — Undalselv, i Dalen af samme Navn, udspringer i Bjellands Præstegjeld, gaar mod Syd og falder i Snigfjord, 11 km. østenfor Lindesnæs. Længde 53 km.

Underbinding (Ligatur) anvendes hyppig i Kirurgien til Standsning af voldsomme Blødninger. Den foregaar paa den Maade, at større Blodkar, som er blevne overskaarne, tilsnøres med en Traad.

Undere, Undergjerninger (miracula), i egentlig Forstand saadanne Tildragelser, som ikke lader sig indordne under Naturens Love eller forklare af disse, og som derfor maa skyldes Guds umiddelbare Indgriben. Den hellige Skrift omtaler en Række saadanne Undere, af hvilke det største af alle, Kristi Menneskevorden, hans Liv og Virken paa Jorden, danner Grundlaget for den kristne Tro. Saavel blandt Jødefolket, der havde den særlige Mission at danne den Jordbund, hvorfra Kristendommens Lære først skulde bryde frem, som ogsaa i Kirkens første Tider, da denne Lære skulde befæstes og overtydе Folkene om, at den var den eneste sande, lod Gud flere Gange ske Undere for at aabenbare sin Villie og sin Almagt. At man tidligere antog mange Fremtoninger, som den stigende Oplysning har vist kun skyldes naturlige Aarsager, for Undere, kan ikke bevises, ligesom de Undere, man endnu, især i den katholske Kirke, paaberaaber sig, er Bedrag, hvorved alene uvidende og overtroiske Mennesker kan føres bag Lyset. Men paa den anden Side at negte alle Undere, er at fornegte selve Kristendommen. Den sande Kristnes eget Troesliv og Samfund med Gud maa i og for sig kaldes et Under, da det paa ingen Maade kan forklares af naturlige Aarsager.

Underfaldshjul, se Vandhjul.

Undergrund, det Jordlag, som ligger nærmest under Madjorden.

Underhus, i England Navnet paa Nationalforsamlingens Underkammer, det er dens virkelig folkevalgte Del.

Underkjendelse, Ophævelse af en affagt Dom, naar den overordnede Ret finder, at den af Underretten affagte Kjendelse er bygget paa urigtige Forudsætninger.

Underkjæve, se Kjæver.

Underliv, den Del af Legemet, som ligger mellem Brystet og Bækkenet, og som indeslutter Fordøielsesorganerne. De adskilles fra Brysthulen ved Mellemgulvet.

Underofficér, Navnet paa de lavere Befalingsmænd i Militæretaten. De inddeles efter Uddannelse, Tjenestetid, Dueligheд osv. i flere Grader,

hvilke for Landetatens vedkommende i den norske Armé er Korporal, Sergeant, Furér og Kommandérsergeant. En Del af Kommandérsergeanterne har Rang foran de øvrige og benævnes Fanejunkere (ved Generalstaben Stabssergeant, ved Artilleriet Stykjunker og ved Kavaleriet Standartjunker). De har Uniform som Sekondløitnanter, men bærer ingen særegne Gradmærker. Ved Marinen er Benævnelsen paa Underofficérerne Underbaadsmand, Underkanonér, Baadsmand, Kanonér, Over- eller Højbaadsmand og Overkanonér.

Undersaat, Betegnelse for Statsborgernes Forhold til den Stat, hvis Love de er pligtige til at rette sig efter, og hvis Beskyttelse i retslig Henseende de er berettigede til at fordre. Enhver, som har taget fast Bolig i en Stat eller er født og opdragen i denne, staar i Regelen i undersaatligt Forhold til samme, hvilket Forhold vedbliver at bestaa selv under midlertidige Ophold udenlands.

Undersløb, forbryderst Tilegnelse af betroet offentligt Gods.

Underverdenen, hos flere af Oldtidens Folkeslag Navnet paa et Sted i Jordens Indre, hvor Menneskets efter Døden vilde faa Løn eller Straf for sine Gjerninger. Se forøvr. Art. Gudelære.

Undervisning, se Skole; Elementær-Undervisning, den første Undervisning, som meddeles Begyndere uden Forkundskaber; sædvanlig forstaaes dog derved enten Almueskoleundervisningen overhoved eller den Del af samme, hvorved der læres Læsning, Skrivning, Regning og de første Begyndelsesgrunde af Religion.

Undine, en af Planetoiderne.

Undulation, Bølgegang, Gyngen. — Undulationstheori, se under Art. Lys.

Unerede Grækere, se Græsk-katholske Kirke.

Ungarn (magyar. Magyar-orszóg, d. e. Magyarernes Land), Kongerige i Europa, udgjør den østlige Halvdel af det østerrigsk-ungarske Monarki og omfatter i videre Forstand foruden det egentlige Ungarn ogsaa Siebenbürgen, Kroatien-Slavonien, Fiume og den tidligere Militærgrændse, tilsammen 322,250 km.², med ca. 15½ Mill. Indb. Det egentlige Ungarn har et Fladeindhold af 225,428 km.² og en Folkemængde af ca. 11½ Mill., grændser i Nord til Galizien, i Øst til Bukovina og Siebenbürgen, i Syd til Serbien og Kroatien-Slavonien og i Vest til Steiermark, Østerrige og Mähren. Landet omgives for en stor Del af høie Fjeldkjæder, saa at det danner ligesom en uhyre Kjedel, og er derfor især i Vest og Nord opfyldt af Udløbere fra Grændsebjergene; den midtre og sydlige Del er Sletteland. Det vigtigste af disse Fjeldsystemer er Karpaterne, som i Nordvest, Nord og Øst danner Grændsen. Landet har talrige Floder, af hvilke Donau danner Hovedstrømmen; den optager her betydelige Bifloder, deriblandt Raab, Drau, March, Gran, Theiz, Temes og Karas. Flere af dem er seilbare paa lange Strækninger og forbargjorte ved længere Kanaler. Af Indsjøer findes kun faa; de betydeligste er Plattensjø og Neusiedlersjø. Jordbunden er særdeles frugtbar, fornemmelig paa Slettelandet og i Dalene mellem Fjeldryggene; imidlertid er Sletterne tildels sumpede og usunde samt udsatte for hyppige Oversvømmelser. Klimatet er mildt, især i de lavere Egne. Hovednæringsveiene er Landbrug, der omfatter en meget betydelig Kvægavl samt Dyrkning af Korn, Poteter, Kaal, Frugt, Vin, Sukkerbetes, Lin, Hamp, Tobak og andre Handelsplanter. Slettelandet er skovfattigt, men i Fjeldegnene findes paa sine Steder betydelige Skove, som tildels er rige paa Vildt, saasom Ræv, Ulv, Gaupe, Bjørn, Gemse, Bæver osv. foruden forskjellige Slags Fjærkræ. Paa Metaller og nyttige Mineralier har Landet før været meget rigt, men Bergverksproduktionen er nu i Aftagende; særlig udvindes der Guld, Sølv, Kobber, Bly, Jern og Stenkul, desuden findes forskjellige Slags Ædelstene samt nyttige Jordarter. Af mineralske Kilder er der et stort Antal, af hvilke flere har givet Anledning til Anlæg af meget besøgte Kursteder. Industrien er ligeledes af Vigtighed og omfatter bl. a. Arbeider af Læder og Træ, Straa- og Rørfletning, Tilvirkning af Tøier af Uld, Bomuld, Lin og Silke, Støbegods, Metalvarer, Sæbe, Stearin, Soda, Salpeter og Potaske. Samfærdselen lettes ved flere betydelige Jernbanelinier samt ved en udstrakt Dampskibsfart paa Floderne, og Handelen har i den senere Tid paa Grund af Ophævelsen af nogle Toldbestemmelser taget rask Opsving. — Befolkningen bestaar af en mangeartet Blanding; foruden det egentlige Hovedfolk, Magyarerne, findes der Rumæner, Kroater, Serbere, Czeker, Tyskere, Jøder, Ruthener, Zigeunere, Slovener, Bulgarer m. fl. Religionsbekjendelserne er ligesaa forskjellige; de fleste af Indbyggerne bekjender sig til den romersk-katholske Kirke, derefter kommer unerede Grækere, Reformerte, Græsk-katholske, Protestanter, Jøder, Unitarier, Armenisk-katholske, unerede Armeniere osv. Til Fremme af Dannelse og Oplysning findes der (i Ungarn i videre Forstand) over 16,000 Folkeskoler, 44 Realskoler, 2 Realgymnasier, 156 Gymnasier og 3 Universiteter (i Budapest, Klausenburg og Agram). — Ifølge Forfatningen er Ungarn et selvstændigt Kongerige, forenet med Østerrige i en Personalunion, og har de udenrigske Anliggender, Krigsvæsenet og for en Del ogsaa Finansvæsenet fælles med det; forøvrigt har Ungarn eget Ministerium og egen Folkerepræsentation, som bestaar af to Kamre, Overhuset med 414 Medlemmer og Repræsentanthuset, sammensat ved almindelige Valg og bestaaende af 447 Medlemmer. — Mynténheden er Gylden = Kr. 1.78. Finansvæsenet befinder sig i en mindre god Tilstand, da Udgifterne Aar om andet har oversteget Indtægterne. 1879 udgjorde disse 222⅕ Million Gylden og Udgifterne 256½ Million Gylden. Statsgjelden var ved Udgangen af 1879 noget over 660 Millioner Gylden. — **Historie.** Ungarns Historie begynder egentlig først i Slutningen af det 9de Aarh. e. Kr. med Magyarernes Indvandring. Landet var i Oldtiden beboet af Sarmater, Kelter og med dem beslægtede Folkeslag, der var saagodtsom ubekjendte for det øvrige Europa, indtil Romerne omkring Kristi Fødsel undertvang den vestlige Del af Landet, som de kaldte Pannonien. Under Folkevandringerne indtoges det efterhaanden af forskjellige Folkeslag, som Jazyger, Alaner, Hunner, Gepider, Goter, Longobarder, Avarer osv. De sidste maatte anerkjende Karl den stores Overherredømme, men efter hans Død satte Slaverne sig fast her og forenedes med Mähren. For at værge sig mod dem søgte Kong Arnulf af Tyskland Hjelp hos Magyarerne, som 894 erobrede

Landet under sin Fører Arpad og bosatte sig der. Disse var imidlertid paa Grund af sine Rovertog et ligesaa besværligt Nabofolk, som sine Forgjængere, og det lykkedes først Keiserne Henrik Fuglefænger og Otto den store at tugte dem tilstrækkeligt, saa at Tyskland nogenlunde fik Fred for dem. Ikke bedre gik det dem, da de forsøgte at hærje Bulgarien og Grækenland, og Kristendommens Indførelse af Kong Stefan den første (997—1038) bidrog ogsaa til at tæmme dette vilde Nomadefolk, som nu efterhaanden begyndte at lægge sig efter Landbrugets fredelige Syssler. Efter Stefans Død hjemsøgtes Landet af blodige indbyrdes Kampe om Tronen, som vistnok var arvelig blandt Arpads Efterkommere, men hvis Arvefølge ikke var nærmere bestemt. Imidlertid udvidedes Landets Omraade, idet Kroatien, Slavonien og Dalmatien efterhaanden indlemmedes i den ungarske Krones Besiddelse, hvilket skete under de fremragende Konger Vladislav den første (1077—95) og hans Søn Koloman (d. 1114). Kong Andreas den anden (1205—35), som deltog i et af Korstogene, blev 1222 nødt til at give sit Land enslags Forfatning, en af de første i Europa. Under Mongolernes Indfald 1241 led Landet meget, hvortil kom indre Uroligheder. Da Arpads mandlige Linie uddøde 1301 med Andreas den tredie, kom Karl Robert af Anjou (1307—1342), hvis Moder var en ungarsk Prinsesse, efter lange Kampe paa Tronen. Under ham og hans Søn Ludvig den første, den store (1342—82) blev der gjort meget for Landets Opkomst; 1370 var Ludvig ved Arv tillige bleven Konge i Polen. Ved hans Død skiltes dog de to Riger igjen, og under hans Svigersøn Sigismund (tysk Keiser 1410—37) gik Galizien og Dalmatien tabt, og den overmodige Adel erhvervede sig paa Grund af Kongens Svaghed saa stor Magt, at han næsten intet kunde udrette. Hertil kom Fiendtligheder med Tyrkerne, som nu for Alvor søgte at udvide sine Besiddelser i Europa. 1439 valgte Magnaterne Vladislav den tredie af Polen til Konge. Efter en fleraarig Borgerkrig faldt han ved Varna 1444 i et Slag mod Tyrkerne. 1457 kom en Søn af den tapre Johannes Hunyad, Mathias Corvinus, paa den ungarske Trone. Det var en sjelden kraftfuld Regent, som forøgede sine Besiddelser med Steiermark, Kärnthen, Krain, Mæhren og Schlesien og holdt Tyrkerne paa tilbørlig Afstand. Men hans uduelige Efterfølgere Vladislav den syvende og dennes Søn, Ludvig den anden, formaaede ikke at holde Riget sammen. Ludvig faldt 1526 i det blodige Slag ved Mahács, og nu blev en stor Del af Ungarn indlemmet i Tyrkiet; Resten arvedes af Ferdinand af Østerrige (Keiser Ferdinand den første), og dermed begyndte Foreningen mellem de to Lande. Besiddelsen af Ungarn blev nu i en lang Aarrække et Tvistens Æble mellem Tyrkiet og Østerrige, indtil Prins Eugens Seire i Slutningen af det 17de Aarh. for bestandig rev Ungarn ud af Tyrkiets Vold. Fra nu af er Ungarns Historie i det væsentlige sammenknyttet med Østerriges. 1688 blev den ungarske Krones Arvelighed i Huset Habsburg anerkjendt af Rigsdagen. Ved Keiser Karl den sjettes pragmatiske Sanktion (s. d.) af 1723 blev Arvefølgen i Ungarn sikret ogsaa de kvindelige Descendenter af det habsburgske Hus. 1739 fastsattes ved Freden i Belgrad Ungarns nuværende Grændse mod Tyrkiet. Keiserinde Maria Theresia erhvervede sig overordentlige Fortjenester af Ungarn ved 1765 at regulere Undersaatforholdene, det saakaldte Urbarium, ved Ophævelse af Jesuiterordenen 1773 og ved en Reform af Skolevæsenet. Foreningen mellem de to Stater vakte imidlertid Uro i Ungarn ved Josef den andens Reformiver, idet han vilde paatvinge Befolkningen tysk Sprog og afskaffe Bøndernes Livegenskab, som var blevet indført under Wladislav den syvende, m. m. Josef blev imidlertid nødt til at tilbagekalde sine velmente Reformer, tildels paa Grund af Fiendtlighederne mellem Østerrige og den nys oprettede franske Republik. Efterat Napoleons Magt var bleven knækket, begyndte en stærk national Bevægelse i Ungarn, som bl. a. førte til, at magyarsk blev indført som offentligt Sprog. Men det reaktionære Styrelsessæt forøgede Ungarernes Misnøie, og den af Kossuth ledede Agitation blev tilslut saa betænkelig, at Regjeringen saa sig nødt til at vise Føielighed. Ved Rigsdagens Aabning 1847 blev der saaledes fra Styrelsens Side bebudet flere Reformer, men dette var ikke nok til at tilfredsstille de stedse voxende Krav. Oppositionen med Kossuth i Spidsen forlangte stadig mere og fik ogsaa drevet igjennem, at Ungarn skulde have sit eget ansvarlige Ministerium, hvorhos Valgmaaden bestemtes og Bøndernes Livegenskab ophævedes. Men det talrigste Parti i Landet, Magyarerne, forsømte at faa de andre Folkeslag til at slutte sig til dets Sag, og da der næste Aar udbrød aaben Krig mellem Østerrige og Ungarn, stod en stor Del af dettes Befolkning paa Østerriges Side. Alligevel var Magyarerne heldige og tilføiede de østerrigske Tropper flere Nederlag samt trængte dem overalt tilbage. Men da greb Rusland ind, og de russiske Generaler Paskevitsch og Lüders bragte snart i Forening med Østerrigerne Fordelen over paa disses Side. Følgen blev, at Ungarn maatte falde tilføie, og en stor Del af Opstandens Hovedmænd blev henrettede som Oprørere, hvorhos de tilstaaede Friheder blev tilbagekaldte og Landet behandlet som en Provins af Østerrige, hvorhos adskillige Forholdsregler vedtoges for at fortyske det. Denne Fremgangsmaade blev dog Østerrige nødt til at opgive, da det 1859 fik Krig med Italien. Af Frygt for, at Ungarn skulde tage Parti for Modstanderen, maatte Keiseren indgaa paa at tilbagegive Landet dets Forfatning og tillade, at magyarsk paany blev Landets offentlige Sprog. Men som tidligere skeet voxede Fordringerne stadig med Indrømmelserne. Krigen med Preussen 1866 bidrog til, at Keiseren maatte give efter paany ved at indrømme Ungarn et selvstændigt Ministerium, hvilket valgtes med Grev Andrassy som Ministerpræsident. Derved havde Ungarn opnaaet fuldstændig Uafhængighed af Østerrige i de indre Anliggender og Ligeberettigelse med dette. At Landet saaledes uden Blodsudgydelse opnaaede Frihed og Selvstændighed, skyldes for en stor Del Oppositionens talentfulde Fører Frans Deak. Efter den Tid er flere vigtige Reformer blevne indførte saavel i Retspleien som i den administrative Forvaltning. Andrassy blev 1871 fælles Udenrigsminister og maatte derfor gaa af som ungarsk Ministerpræsident, men

hans Efterfølgere Louyay, Ghyczy og Tißa har fortsat i det af ham fulgte Spor.

Ungarske Vine kaldes med et fælles Navn de i Ungarn producerede Vinsorter, hvilke med Hensyn til Kvalitet neppe overgaaes af nogen anden Vinsort. Derhos er den ungarske Vinavl næst efter Frankriges den betydeligste i hele Europa. De fortrinligste ungarske Vine er Tokaier, Carlovitzer, Meneser, Adlersberger, Steinbrucher, Fünfkirchner og St. Georger Ausbruch.

Ungarsk Sprog og Literatur. Det ungarske eller magyariske Sprog tilhører den ugriske Gren af den altaiske eller turanske Sprogstamme og er nærmest beslægtet med Finsk, Lappisk, Esthnisk, foruden flere udeneuropæiske Sprog. Det indbragtes i Landet med Magyarerne og er for en Del opblandet med Ord og Udtryk af Slavisk og andre fremmede Sprog. Det ligner Finsk i sin Rigdom paa Vokaler, men benytter flere Konsonanter end dette; det er rigt paa Konjugationsformer, ja har endog en dobbelt Konjugation, eftersom Handlingens Objekt er bestemt eller ubestemt. Sproget er fuldtonende, bøieligt og bestemt. I Udtalen lægges Hovedakcenten paa første Stavelse, Biakcenten paa tredie eller fjerde. Efter Kristendommens Indførelse gjordes forskjellige Forsøg paa at indføre Latin eller Tysk som offentligt Sprog i Ungarn, idet samtlige Bøger var skrevne paa et af disse Sprog, fornemmelig paa Latin. Men Magyarerne modsatte sig bestandig Fortrængelsen af deres Modersmaal, og det vedblev derfor at bestaa og benyttes i daglig Tale, som Krigssprog og ved Folkefester. Under den religiøse og politiske Bevægelse, som opstod i Midten af det 16de Aarh., begyndte ogsaa Sansen for det nationale at vaagne blandt Magyarerne og dermed ogsaa Kjærligheden til Modersmaalet samt Ønsket om at kalde det tillive som Nationens naturlige Meddelelsesmiddel. Flere fremragende Forfattere skrev sine Arbeider paa Magyarisk, Bibelen oversattes til det, og det begyndte at vinde Indgang ved Gudstjenesten. Nu har Magyarisken seiret over hele Linien. Fortræffelige magyariske Grammatiker er udgivne af Revai, Márton og Ballagi, og lexikalske Verker over Sproget er leverede af Fogarasy, Ballagi, det ungarske Akademi m. fl. — Den ungarske Literatur er særdeles righoldig og kan opvise en Række fremragende Mænd. De første literære Frembringelser paa Magyarisk skriver sig fra Arpadernes Tid og bestaar for en stor Del af nationale Helte- og Krigssange, hvis Ægthed dog delvis er omtvistet. I Tidsrummet fra Kristendommens Indførelse til ud i det 16de Aarh. tog Latinen Overhaand, saa at den ungarske Literatur i denne Periode hovedsagelig foreligger i dette Sprog. Krønikørerne Székely, Temesvari, Haltai m. fl. (1559—72) brød imidlertid Banen for det magyariske Sprogs Indførelse som Skriftsprog, og de fulgtes af et stort Antal Mænd, som paa alle Literaturens Omraader, i Vers og Prosa, fortsatte, hvad de havde begyndt. Blandt den ungarske Literaturs mere betydelige Repræsentanter i det 16de og 17de Aarh. kan foruden de ovenfor anførte nævnes Krønikørerne Pethø, Bertha og Lißnyai, Bibeloversætterne Komjáki, Pesti, Haltai og Karolyi, Salmedigterne Szekely, Batizi, Ujfalvi, Fazekas og Dajka. Poesien havde ogsaa talrige Dyrkere, deriblandt Tinodi, Kakonyi og Balkai (Folke og Heltesange), Grev Zrinyi, Tasko og Gyøgnyøsi (episke Digte), Rinnai, Benitzky, Balassa (Lyrik) m. fl. Ogsaa af videnskabelige Forfattere fremstod flere, deriblandt Encyklopædisten Tsere og Grammatikerne Pesti, Erdøsi, Molnar, Katona osv. Det 18de Aarh. var omtrent en stadig Kamp mellem Latinen og det Magyariske; førstnævnte fik en Række fremragende Forkjæmpere, hvis Formaal var at faa Latinen almindelig antagen som Skriftsprog. Man kan endog sige, at Latinen indtil ca. 1780 havde sin høieste Blomstringstid i Ungarn; det var i denne Tid baade Literatur- og Statssprog. At Latinens Herredømme ikke desto mindre blev brudt, kom for en stor Del af Keiser Josef den andens Bestræbelser for at faa indført Tysk som Ungarns Skriftsprog. Thi det nationale Parti talte ogsaa flere dygtige Mænd, som med Bestemthed holdt paa Modersmaalet, og som forstod at benytte den tyske Agitation i Ungarskens Interesse. Dette seirede tilslut, og fra 1830 til 1844 udkom der en Række Love, som tilsammen bestemte, at Magyarisk skulde være Landets offentlige Sprog. Af de nyere ungarske Digtere og Literater bør omtales Lyrikerne Csokonai, Berzenyi og Køleseу, men fremfor alle Ungarns betydeligste og nationaleste Digter Alex. Petøfi, Dramatikerne Kisfaludy, Børøsmarty, Erdélyi samt Novellisterne Josika, Eøtvøs, Jokái og Baron Kennény; endvidere Historikerne Buday, Virag, Hunfalvi, Horváth, Teleki og Szalay samt Literaturhistorikeren Toldy.

Unger, Carl Richard, norsk Videnskabsmand, f. i Kristiania 1817, besøgte først Kristiania Borgerskole og opholdt sig derpaa et Par Aar i Thelemarken hos Presten og Digteren S. O. Wolff, som var gift med en Slægtning af ham. 1835 dimitteredes han til Universitetet fra Møllers Institut, og snart bestemte han sig for Sprogstudierne. 1839 ansattes han som Stipendiat i Filologi ved Universitetet og tog derpaa en Tid Ophold i Kjøbenhavn for at studere ældre Haandskrifter. Her gik det op for ham, at Udgaverne af de nordiske Sagaer ikke var nøiagtige nok, til at man derpaa kunde bygge sproglige Undersøgelser, og han besluttede derfor at raade Bod paa denne Mangel. Han besøgte i videnskabelige Øiemed Paris og London, hvor han fortsatte sine Sprogstudier, og efter sin Hjemkomst tog han en væsentlig Del i den af P. A. Munch foranstaltede Udgave af den ældre Edda. Sammen med Munch udgav han desuden „Fagrskinna", „Nørrøna-Sprogets Grammatik" og „Oldnorsk Læsebog". Omtrent samtidig paabegyndte han i Forening med C. A. Lange Udgivelsen af det omfangsrige og vigtige Verk „Diplomatarium Norvegicum", hvilket efter Langes Død er blevet fortsat af Unger og Huitfeldt. Sammen med R. Keyser og Munch udgav han 1848 „Kongespeilet" og med Keyser „Olafs Saga hins helga" (1849), „Strengleikar eda Ljodabök" (1850) og „Baarlams og Josafats Saga" (1851). Desuden har han paa egen Haand besørget Udgivelsen af „Alexanders Saga", „Dideriks konungs Saga af Bern", „Saga Olafs konungs ens helga", „Stjorn" (gammelnorsk Bibelhistorie), „Flateyjarbok", „Karlamagnus Saga",

„Gammelnorsk Homiliebog" (1864), „Heimskringla" (1868), „Codex Frisianus" (1871), „Maria Saga" (1871), „Konunga Sögur" (1873) m. fl. 1851 udnævntes han til Lektor i germanisk Filologi ved Universitetet og 1862 til Professor. Som Videnskabsmand har Unger ogsaa i Udlandet erhvervet sig et anset Navn; han er Medlem af Videnskabernes Selskab i Kristiania, Trondhjem, Kjøbenhavn og Upsala, af Antikvarernes Selskab i Paris, Æresmedlem af det islandske Literaturselskab og blev ved Lunds Universitetsjubilæum 1868 kreeret til Æresdoktor.

Unger, Frans, fremragende østerrigsk Botaniker, f. 1800, d. 1870, studerede i Gratz, Prag og Wien og lagde sig først efter retsvidenskabelige Studier, hvilke han senere ombyttede med Medicinen og Naturvidenskaberne. 1827 tog han den medicinske Doktorgrad. Efter en Tid at have praktiseret som Læge i Nærheden af Wien og i Tyrol, udnævntes han 1836 til Professor i Botanik ved Universitetet i Gratz og Direktør for den botaniske Have sammesteds, og forflyttedes 1850 til Wien. Sommeren 1852 foretog han en videnskabelig Reise til Nordeuropa og besøgte under denne ogsaa Norge; senere besøgte han Ægypten, Syrien, Grækenland m. fl. St. Han har udgivet et stort Antal Skrifter, deriblandt „Grundzüge der Botanik", „Anatomie und Physiologie der Pflanzen", „Syllogie plantarum fossilium", „Die Urwelt in ihren verschiedenen Bildungsperioden".

Unger, Johann Georg, berømt tyst Træskjærer, f. 1715, d. 1788, lærte i sin Ungdom Bogtrykkerkunsten og senere ogsaa Træskjæreri. 1740 tog han Ophold i Berlin og drev der Formskjærerkunsten med saadan Iver, at det lykkedes ham at løse vanskeligere Opgaver, hvorom fem store Landskaber bærer Vidnesbyrd. — Hans Søn Johann Friedrich Unger, f. 1750, d. 1804, var Professor i Træskjærerkunsten ved Akademiet for de bildende Kunster i Berlin og en af de mest fremragende Mænd i sit Fag.

Unger, Josef, østerrigsk Jurist og Statsmand, f. 1828, studerede i Wien og blev 1853 Professor i Privatret ved Universitetet i Prag, hvorfra han 1857 forflyttedes til Wien. 1869 indvalgtes han i det østerrigske Herrehus og udnævntes 1871 til Minister uden Portefølje. Han har udgivet flere værdifulde juridiske Skrifter, af hvilke „System des österreichischen allgemeinen Privatrechts" er udkommen i flere Oplag.

Ungern-Sternberg, se Sternberg.

Unghvár, Komitat i det nordøstlige Ungarn, 3,056 km.² stort, med 131,000 Indb. Hovedstaden Unghvár har 11,500 Indb. og er Sæde for den græsk-unerede Biskop af Munkacs. Her findes flere Mineralkilder og fortræffelig Porcellænjord.

Unicum, det eneste i sin Slags; en Bog, hvoraf der kun haves ét Exemplar.

Uniform, ens, ensformig; Embedsdragt af foreskrevet Façon og Farve. — Uniformere, klæde ens, gjøre overensstemmende, indrette paa samme Maade. — Uniformister, politiske eller kirkelige Reformatorer, som vil indrette alle Stater, Samfund, Menigheder eller Kirker efter et og samme Mønster. — Uniformitet, Ensformighed, Lighed.

Uniformitetsakten kaldes de to Love, som udkom i England under Elisabeth 1562 og Karl den anden 1662 i den Hensigt at tilveiebringe Enhed inden den engelske Kirke. Den første, som ophævedes under Cromwell, fastsatte Straf (Bøder, Fængsel eller Landsforvisning) for Afvigelse fra Kirkens Lære; den anden bevirkede, at Præster i tusenvis blev assatte eller maatte nedlægge sine Embeder. Den blev ophævet 1689 ved Vilhelm den tredies Toleranceedikt.

Unigenitus Dei filius (Guds enbaarne Søn), Navnet paa en pavelig Bulle, som 1713 udstedtes mod Jansenisterne (se Jansen).

Union, Forbund, Forening; Forbindelse til et fælles Formaal; i politisk Forstand en Forening mellem to eller flere Stater med fælles Overherre dømme. Naar dette kun bestaar i, at de unerede Stater har samme Regent, men forresten er uafhængige af hverandre, idet de har hver sit Ministerium og hver sin lovgivende Myndighed, kaldes det en Personalunion. Er derimod Foreningen indgaaet paa det Vilkaar, at de forenede Lande har andre Institutioner tilfælles end Kongedømmet, benævnes det Realunion. — I kirkelig Henseende betegner Union en Sammensmeltning af flere kirkelige Partier til ét Kirkesamfund, ved at ethvert af dem nedsætter sine Fordringer noget. Dette er bl. a. skeet med de saakaldte unerede Grækere. Forøvrigt har en saadan Union flere Gange været forsøgt, f. Ex. mellem den græske og den romerske Kirke, mellem Katholiker og Protestanter, mellem Lutheranere og Reformerte, men altid forgjeves.

Unison, enstemmig, enslydende, flere Toner af samme Høide.

Unitarier, paa Reformationstiden endel kristelige Sekter, som forkastede Læren om Treenigheden, hvorfor de ogsaa kaldtes Antitrinitarier (s. d.). Deres Troeslære sattes i System af Spanieren Servel, og den vandt især Tilhængere i Italien, fornemmelig blandt Fritænkerne. Inkvisitionen umuliggjorde dog deres Ophold i Italien, hvorfor de udvandrede til Schweiz. Men ogsaa derfra blev de fordrevne og spredte sig derefter, idet nogle søgte et Tilflugtssted i Polen, andre i Ungarn, Siebenbürgen o. fl. St., hyppig udsatte for Forfølgelse. I Slutningen af det 16de Aarh. samlede Faustus Socius Unitarierne til et fælles Kirkesamfund, som endnu bestaar under Navnet Socinianere (s. d.).

Unitarisme, den jødiske og muhamedanske, se under Art. Treenighed.

United States (udt. Juneited Stæts), det engelske Navn paa de Forenede Stater i Nordamerika.

Univers eller **Universum**, Verdensaltet, det hele, alle de skabte Ting; bruges især om Himmel- eller Verdensrummet.

Universal, altomfattende, almindelig, almen, bruges helst i Sammensætninger, som f. Ex. Universalarving, Hovedarving eller eneste Arving; — Universalhistorie, Verdenshistorie, omhandlende alle Tider og Folkeslag; — Universalmedicin, et Lægemiddel, som skal hjelpe for alle mulige Slags Sygdomme; — Universalist, en, som bekjender sig til den Lære, at alle Religioner kan føre Menneskene til Salighed.

Universitet, Navnet paa enhver videnskabelig Høiskole, hvor alle Videnskaber foredrages og kan studeres, og hvor de høieste akademiske Grader kan opnaaes. De et Universitet tilhørende Lærere og

Studerende danner sædvanlig enslags i visse Henseender afsondret Samfund, ligesom der existerer særlige Love angaaende Modenhedsgraden ved Optagelsen osv. Saadanne Læreanstalter bestaar nu i alle kultiverede Lande, om der end kan være nogen Forskjel paa, hvilket Fag der især lægges an paa ved Undervisningen. Universiteter i den Betydning, som Ordet nu tages, existerede ikke i Oldtiden og den første Del af Middelalderen. Først i det 12te Aarh. kom Navnet i Brug ved at enkelte af de høiere Skoler, som havde faaet et mere end almindelig dygtigt Lærerpersonale, drog Studerende fra alle Kanter til sig og derved bragte vedkommende Skole i Ry, som gjorde, at der lagdes an paa at beholde dette ved stadig at forsyne Skolen med dygtige Lærere. Snart blev Lærerne og Eleverne ved disse Skoler som enslags eget Samfund, hvis Medlemmer knyttedes til hverandre ved fælles Interesser, ligesom de forstod at skaffe sig en vis Indflydelse og forskjellige Rettigheder. De første Universiteter oprettedes i Italien (Bologna, Salerno, Padua), Frankrige (Paris) og England (Oxford, Cambridge). Senere oprettede efterhaanden Fyrsterne Universiteter paa forskjellige Steder og gav dem enslags Forfatning, som erholdt pavelig Sanktion. De Studerende ved et Universitet sluttede sig desuden sammen i mindre Samfund, som kaldtes Nationer. Universiteterne er inddelte i Fakulteter, hvoraf hvert enkelt omfatter en særlig Videnskab (Theologi, Jurisprudens, Medicin, Filosofi osv.). Ordningen af Universiteterne er noget forskjellig i de forskjellige Lande, derhos er ikke alle Universiteter lige fuldstændige, idet flere har sløifet eller ikke optaget et eller andet Lærefag. Dette er Tilfældet i Italien, hvor der ved de fleste Universiteter ikke studeres Theologi. Universiteter i egentlig Forstand findes ikke i Frankrige, da de forskjellige Videnskaber der har hver sin særskilte Skole (facultés). Heller ikke Universiteterne i de Forenede Stater er Universiteter i den sædvanlige Betydning. Af de europæiske Stater har Italien 20 Universiteter, deriblandt 7 fuldstændige; det ældste af dem er Universitetet i Bologna, som stiftedes 1158. Tyskland har ligeledes 20, deraf 9 i Preussen, 3 i Baiern, 2 i Baden og 1 i hver af efternævnte Stater: Sachsen, de sachsiske Hertugdømmer, Mecklenburg, Hessen, Würtemberg og Elsas. Spanien har 10 Universiteter, Rusland 8, Østerrige-Ungarn 7, Belgien, England og Skotland hver 4, Schweiz og Holland hver 3, Sverige og Grækenland hver 2, og følgende Lande 1 hver: Norge, Danmark, Irland og Portugal. Af Universiteterne i de skandinaviske Lande er det i Upsala det ældste; det oprettedes 1477. Aaret efter stiftedes Kjøbenhavns Universitet, 1668 Lunds og 1811 Kristianias. Til dette sidste er knyttet et astronomisk og et magnetisk Observatorium, et meteorologisk Institut og en botanisk Have. Det har følgende videnskabelige Indretninger og Samlinger: Bibliotheket, der tæller 250,000 Bind, den botaniske Samling, Oldsagssamlingen, Myntkabinettet, den zoologiske Samling, den zootomiske Samling, den fysiologiske Apparatsamling, det fysiologisk-kemiske Laboratorium, den mineralogiske Samling, det metallurgiske og det kemiske Laboratorium, de anatomiske, pathologisk-anatomiske, farmakologiske og hygieniske Samlinger, det fysiske Kabinet, den kirurgiske og den obstetriciske Instrumentsamling, den teknologiske Modelsamling, den ethnografiske Samling, Samlingen af Grubekarter, Atlasser m. v. og Samlingen af kunsthistorisk Undervisningsmateriale. Universitetet har 5 Fakulteter, nemlig det theologiske, juridiske, medicinske, historisk-filosofiske og mathematisk-naturvidenskabelige. De faste Læreres Antal er 52. De er alle Professorer, deraf 10 extraordinære; desuden har Universitetet 10 Stipendiater, som er forpligtede til at deltage i Examina og at holde forberedende Forelæsninger i det Fag, som de har valgt til Gjenstand for sine Studier. Tillige er de ved Universitetet kreerede Doktorer berettigede til at holde Forelæsninger. De Studerendes Antal var 1885 1366. Af Professorerne er 2 Lærere i Filosofi, 5 i Theologi, 5 i Lovkyndighed, af hvilke 1 tillige i Statsøkonomi og Statistik, 1 udelukkende i sidstnævnte Fag, 1 i Metallurgi, 2 i Zoologi, 1 i Astronomi, 1 i Mineralogi, 2 i Kemi, 4 i Mathematik, 8 i Filologi og Sprogvidenskab, 1 i Arkæologi, 2 i Botanik, 1 i Meteorologi, 8 i Medicin, 2 i Literatur, 1 i Fysik, 3 i Historie og 1 i Kunsthistorie. Universitetets Kapitalformue udgjorde 1ste Juli 1885 Kr. 284,646 og dets Legatformue Kr. 785,130. Dets Indtægter var samme Tid opførte med Kr. 281,200, Udgifterne var Kr. 550,618. Budgettet balanceres ved Tilskud af Statskassen. — Stødet til det norske Universitets Oprettelse udgik nærmest fra det i 1809 oprettede Selskab for Norges Vel (s. d.), som strax tog sig varmt af den dengang allerede 150 Aar gamle Tanke om Nødvendigheden af et saadant Lærdomssæde inden Landets egne Grændser. Paa Selskabets Prisopgave om, hvorledes et Universitet bedst skulde tilveiebringes og indrettes, indkom 1810 hele 9 Besvarelser. N. Wergelands Besvarelse („Mnemosyne"), der gik af med Seiren, blev trykt og gjorde umaadelig Opsigt. Samtidig sattes en Nationalsubskription i Gang med en saadan Fremgang (navnlig i Østlandets Byer, hvor mange tegnede sig for 20,000 Rigsdaler, 15,000 Rigsdaler osv.), at den i Forbindelse med Grev Herman Wedel-Jarlsbergs energiske Optræden i Kjøbenhavn Vaaren 1811 omsider overvandt den dansk-norske Regjerings just ikke vel villige Betænkeligheder. Universitetet kom til at bære Fredrik den sjettes Navn, men det skylder Datidens dannede og sande Fædrelandsvenner sin Tilblivelse. Dets Virksomhed begyndte med Examen Artium Sommeren 1813, som afholdtes af dets 6 første Professorer (Nils Treschow, Georg Sverdrup, Jens Rathke, Søren Rasmussen, Sven Borchmann Hersleb og L. S. Platou) og bestodes af 18 Studerende. — Studentersamfundet stiftedes 20de Oktbr. 1813.

Unna, Flod i Bosnien, udspringer i Herzegovina og falder ved den østerrigske Grændse i Save. Dens Længde er 178 km.

Unruh, Hans Victor von, tysk Tekniker og Politiker, f. 1806, studerede Ingeniørvæsenet og var senere ansat som Ingeniør ved flere Jernbaneanlæg. 1848 blev han Medlem af den preussiske Nationalforsamling, hvor han en Tid fungerede som dens Præsident. 1863 indvalgtes han i det preussiske Underhus og senere i Rigsdagen, hvor han har været en af de Nationalliberales mest ansete Medlemmer.

Unterwalden, Kanton i Schweiz, omgives i Nord af Vierwaldstättersjøen, i Øst af Uri, i Syd af Bern og i Vest af Luzern. Det bestaar af to selvstændige Halvkantoner, Obwalden og Nidwalden, som tilsammen har et Fladeindhold af 765 km.², med 27,000 Indb. Landet er bjergfuldt, og de vigtigste Næringsveie er Fædrift, Frugtavl og Skovdrift. — Forfatningen er i begge Halvkantoner demokratisk. Nationalforsamlingen danner alene den lovgivende Myndighed, medens Landraadet indehar den udøvende Magt. — Unterwalden udgjorde i Middelalderen en Del af det alemanniske Hertugdømme og kom ved Forliget i Verdun 843 til det tyske Rige. Sammen med Schwyz og Uri dannede det 1315 det første schweiziske Forbund, som ledede til Oprettelsen af Forbundsstaten Schweiz.

Unze, tidligere en meget benyttet Vegtenhed, baade som Handelsvegt, Sølvvegt og Medicinalvegt. Den norske Sølvvegts-Unze udgjorde 29.25 Gram, Medicinal-Unzen derimod 29.82 Gram.

Unzelmann, en tysk Skuespillerfamilie, hvoraf Karl Friedrich Ferdinand Unzelmann, f. 1753, d. 1832, udmærkede sig som en sjelden fremragende Komiker. — Hans Søn Karl Unzelmann, f. 1786, d. 1843, viste som ganske ung et afgjort Talent for Scenen, men paa Grund af sit udsvævende Liv sank han hen i Fattigdom og Elendighed og endte sine Dage ved Selvmord. — Hans Niece Bertha Unzelmann, f. 1822, d. 1858, var 1849—57 ansat ved Burgtheatret i Wien, til hvis bedste Kræfter hun hørte.

Uorganisk, d. s. s. anorganisk (s. d.).

Upaln, en af Samoaøerne (s. d.).

Upas, enslags Plantegift, som tilberedes af forskjellige paa de bagindiske Øer og Filippinerne voxende Planter, fornemmelig af Upastræet (Antiaris toxicaria). Dets melkehvide Saft indeholder en stærk Gift, som indbragt i Blodet næsten øieblikkelig bevirker Døden, hvorfor de Indfødte benytter den til at forgifte sine Pile med. Det giftige Stof er Antiarin.

Upernavik eller **Upernivik,** dansk Koloni paa Grønlands Vestkyst, ved Baffinsbugten, med ca. 700 Indb.

Upland, Landskab i Mellemsverige, se under Art. Sverige.

Upsala, By i det svenske Landskab Upland, ved Fyrisaaen, 7 km. ovenfor dens Udløb i Mälaren, med 14,000 Indb. Byen er Sæde for Sveriges Erkebiskop og er smukt bebygget. Af dens offentlige Bygninger kan nævnes Domkirken (opført 1287—1441), en af de skjønneste i Skandinavien, med flere svenske Kongers, Linnés og andre bekjendte Mænds Grave, Universitetet (stiftet 1477), Bibliothekbygningen, hvis Bogsamling udgjør ca. 200,000 Bind, Slottet, grundlagt af Gustav Vasa, Sygehuset og Latinskolen. Det gamle Upsala, som laa lidt længere nord, var længe Sveakongernes Residensstad, ligesom Byen ogsaa var Hovedsædet for Aasadyrkelsen i Sverige; 6 km. fra Byen vises Odinshøiene. Paa Mødet i Upsala 1593 fik Reformationen sin Slutningsbekræftelse. Byens Universitet, som oprettedes af Sten Sture den ældre, har et Lærerpersonale bestaaende af 46 Professorer, foruden Adjunkter, Assistenter og Docenter. — Upsala Län udgjør den midterste Del af Upland og er 5316 km.² stort, med 108,000 Indb. Det bestaar af 5 Fogderier og 2 Bykommuner, Upsala og Enköping.

Uraga, By i Japan, paa Øen Nipon, med 10,000 Indb. og vigtig Sjøhandel.

Ural, Oldtidens Montes Hyperborëi, Fjeldkjæde mellem Europa og Asien, danner Grændsen mellem disse to Verdensdele og strækker sig i Hovedretningen fra Syd til Nord fra 51° n. Br. til henimod Ishavet paa Vestsiden af Obbugten. Dens Længde er ca. 1600 km., og de høieste Toppe, Toll-Pos, naar en Høide af 1689 m. Uralkjæden inddeles i det nordlige Ural, som begynder ved Petschoraflodens Kilde og er et skovløst, øde Fjeldterræn, Mellem-Ural og Syd-Ural, hvilket sidste er stærkt skovbevoxet. Bjergene er meget rige paa Metaller, især Guld, Platina og Jern, ligesom der findes flere Slags Ædelstene og andre nyttige Mineralier.

Ural, tidligere kaldet Jaik, Flod i Rusland, kommer fra de sydlige Uralbjerge, gaar mod Syd og Vest og udmunder gjennem fem Arme i det Kaspiske Hav. Dens Længde er 1530 km.

Uralsk, By i russisk Centralasien, ved Floden Ural, med 18,000 Indb. og betydeligt Storfiskeri.

Uran, et i Naturen sjelden forekommende Metal, opdagedes 1789 af Klaproth. Det findes i Uranbegerts, et sort Mineral, og nogle lignende. Enkelte af dets Forbindelser benyttes til Farvning af Glas og Porcellæn (urangront, et gulagtigt grønt). Uranokker, som stundom ledsager Uranbergertsen, er gult.

Urania (gr., d. e. himmelske), Tilnavn for Venus; ogsaa Astronomiens Muse, fremstilles med en Himmelkugle; Navnet paa en af Planetoïderne.

Uranienborg, se Hveen.

Uranologi, Læren om Himmelrummet og Stjernerne. — Uranometri, Maaling af Afstande paa Himlen.

Uranos, ifølge den græske Gudelære Søn af Erebus og Gæa, var Fader til Titanerne.

Uranus, den næst yderste Planet i vort Solsystem, opdagedes 1781 af Herschel. Set fra Jorden tager den sig ud som en Stjerne af 6te Størrelse, med klar Glans, og den ledsages af 4 Maaner: Ariel, Umbriel, Titania og Oberon. Dens Middelafstand fra Solen er ca. 2,800 Mill. km., dens Volum er 60 Gange større end Jordens, dens Diameter omtr. 4 Gange Jordens, og dens Omløbstid omkring Solen 84 Aar og 6 Dage. Som en Mærkelighed ved denne Planet kan anføres, at dens Maaner ikke som de øvrige Planeters bevæger sig om den fra Vest til Øst, men i modsat Retning, og man antager derfor, at Planeten har en lignende Omdreiningsbevægelse om sin Axe. Dens Tæthed er 4 Gange mindre end Jordens, og den Lys- og Varmemængde, den modtager fra Solen, 360 Gange mindre end den, Jorden modtager.

Urban, standsmæssig, høflig, fin, dannet. — Urbanitet, Høflighed, Belevenhed, god Levemaade.

Urban, Navn paa 8 Paver. — Urban den første regjerede 222—30 og skal være død som Martyr. — Urban den anden (1088—99) maatte i Begyndelsen kjæmpe med Modpaven Klemens den tredie, som støttedes af den tyske Keiser, men han hævdede dog sin Myndighed og forstod at udvide den. Da han lyste Keiseren i Ban, blev han af denne fordreven fra Rom og opholdt sig en Tid i Neapel. Under ham kom

det første Korstog istand, hvilket i høi Grad bidrog til at forøge Pavestolens Anseelse. — Urban den tredie blev Pave 1186, men døde Aaret efter. — Urban den fjerde (d. 1264) var Søn af en fransk Skomager og var Biskop i Jerusalem før han 1261 valgtes til Pave. — Urban den femte (1362—70) var den næstsidste Pave, som residerede i Avignon. — Urban den sjette (1378—89) laa længe i Strid med Modpaven Klemens den syvende, men fik dog flere Misbrug inden Kirken afskaffede. Han var imidlertid en voldsom og herskesyg Mand, som endog lod sex af sine Kardinaler henrette. — Urban den syvende (1590) døde et Par Uger efter sit Valg. — Urban den ottende (1623—44) var en lærd og begavet Mand, som befordrede Kunst og Videnskab og i flere Henseender forøgede Pavestolens Anseelse.

Urbino-Pesaro, Provins i Mellemitalien. Hovedstaden af samme Navn tæller 16,000 Indb., er Sæde for en Erkebiskop og har et Universitet; den er Rafaels Fødeby.

Urd, Verdande og **Skuld**, i den nordiske Gudelære Tidens og Skjebnens Gudinder, var Vogtere ved den hellige Urde-Brønd, Gudernes Domsted.

Urda, en af Planetoïderne.

Ure, Andrew, engelsk Kemiker, f. 1778, d. 1857, blev 1806 Professor i Glasgow, har især gjort sig fortjent ved sine Skrifter om den tekniske Kemi, af hvilke kan nævnes „Dictionary of arts, manufactures and mines".

Urethra, Urinrøret. — Urethritis, Betændelse i Urinrøret. — Urethrorrhagi, Blodflod af Urinrøret.

Urformation, se Geologiske Formationer under Art. Geologi.

Urga eller **Kurun**, Hovedstad i Mongoliet (se under Mongoler), med 40,000 Indb., er Sæde for Stor-Lamaen (Bogdo-Lama), Mongolernes geistlige Overhoved. I Nærheden er Mongoliets berømteste Kloster Jeke-Kuren, som uafladelig besøges af fjerntboende Pilegrime; 30,000 Lamas bor her og i Omegnen.

Urgendsch (Ny-Urgendsch), By i Khiva i Høiasien, ved en af Floden Amu-Darjas Kanaler, med 20,000 Indb. og livlig Karavanehandel.

Urgere, trænge paa, paastaa, beraabe sig paa, støtte sig til, lægge Vegt paa.

Uri, en af Schweiz's Kantoner, grændser i Nord til Vierwaldstätterssjøen og Schwyz, i Øst til Glarus og Graubünden, i Syd til Tessin og i Vest til Wallis, Bern og Unterwalden. Størrelsen er 1076 km.² og Indbyggerantallet 17,000. Uri er den vildeste og ufrugtbareste Del af Schweiz, og dets høieste Fjeldtoppe naar en Høide af 3600 m. Hovednæringsveiene er Kvægavl, og Øst en af de vigtigste Udførselsartikler. I de laveste Dalstrøer drives ikke ubetydelig Kornavl. — Forfatningen er rent demokratisk. Landraadet, som bestaar af et Medlem for hver 500 Stemmeberettigede, danner den lovgivende Myndighed. — Uri udgjorde i Middelalderen en Del af Alemannien og kom ved Forliget i Verdun 843 til det tyske Rige. 1147 sluttede det Forbund med Schwyz og Unterwalden for at forsvare sine Rettigheder og udgjorde senere en af Schweiz's mest aristokratiske Kantoner.

Urias, en fornem Jøde paa Kong Davids Tid, var dennes Hærfører i Krigen mod Filisterne, da Kongen blev indtagen i hans Hustru, Bathseba. David lod i et Brev til Overfeltherren Joab denne anmode om at stille Urias paa en farlig Post, og Følgen heraf var, at han faldt, hvorefter David ægtede Bathseba. (2 Sam. 11).

Urim og Thummim (hebr., Lys og Ret), Jødernes Orakel, var Ypperstepræstens Brystskilt med tolv Ædelstene.

Urin, en saltholdig, sædvanlig gul eller brun farvet Vædske, som udsondres af Legemet gjennem Nyrerne. Den bestaar hos Mennesket af Urinstof, et fra Blodet udskilt Dekompositionsstof, forskjellige Salte, desuden af Urinsyre, Urinfarvestof, Hippursyre, Kreatinin, Extraktivstoffer (s. d. Art.) m. fl. De kjødædende Dyrs Urin er klarere og rigere paa Urinstof, de planteædendes derimod mere grumset og indeholder en større Mængde Salte. Urinens Sammensætning undergaar Forandringer i forskjellige Sygdomme og kan saaledes indeholde Æggehvide (Albuminuri), Sukker (Sukkersyge), Blod (Blodpis) eller Galde (Gulsot). Urinen bliver, efter at være afsondret i Nyrerne (s. d.), gjennem Urinlederne ført til Urinblæren, der har sit Leie i Bækkenet. Naar den er fyldt, trækker den sig sammen, og dens Indhold udskilles af Legemet gjennem Urinrøret. — Urinsten, se Blæresten. — Urinstof, et farveløst Stof, som forekommer i forskjellige dyriske Vædsker, fornemmelig i Urinen. Det faaes bl. a. ved Inddampning af Urinen, er krystallinsk og danner farveløse, let opløselige Prismer. — Urinsyre, en svag Syre, som kun i ubetydelig Mængde forekommer i Urinen, danner et hvidt Pulver, som indgaar forskjellige kemiske Forbindelser saavel med andre Syrer som med Alkalier. Den opdagedes 1776, men har ikke fundet nogen praktisk Anvendelse.

Urmia, By i Persien, med 25,000 Indb., ved Indsjøen af samme Navn, der ligger i en Høide over Havet af 1172 m. og er 3,676 km.² stor.

Urne, en Krukke eller Skaal af Ler, som i Oldtiden brugtes til Opbevaring af de brændte Ligs Aske; ogsaa en Krukke, hvori man ved offentlige Valg nedlægger Stemmesedlerne.

Urokse (Bos Urus), en nu uddød Art af Hornkvæget, forekom tidligere i vild Tilstand i en stor Del af Europa. Den har været betydelig større end det tamme Hornkvæg og har havt fort Haarbedækning. Endnu saa sent som i det 16de Aarh. forekom der Urokser i de polske Skove.

Urquhart (udt. Ørkert), David, engelsk Forfatter, f. 1805, d. 1877, studerede bl. a. østerlandske Sprog og blev 1835 ansat som Legationssekretær ved det engelske Gesandtskab i Konstantinopel. Han har udgivet flere Skrifter om Forholdene i Tyrkiet, i hvilke han drager stærkt tilfelts mod den russiske Politik og tilraader England at modsætte sig Ruslands Erobringsplaner.

Urquiza, Don Justo José de, sydamerikansk Statsmand og Hærfører, f. 1800 i Argentina, d. 1870, var først en ivrig Tilhænger af Diktatoren Rosas og kjæmpede som dennes Overanfører mod Uruguay. Ansat af Rosas som Guvernør i Staten Entre-Rios, kom han i Strid med Diktatoren og hjalp til at styrte ham 1852. Han udnævntes nu selv til Præsident i Argentina (1853—1860) og fik derefter Overbefalingen over Armeen

og Flaaden. 12te April 1870 myrdedes han i en Opſtand.

Urſin, Fredrik, norſk Muſiker, f. 1825, tog i en ung Alder Anſættelſe ved Militærmuſiken i Kriſtiania og blev ſenere anſat ved Hovedſtadens Theater. 1855 gik han til Brysſel for at ſtudere Violinſpil under Léonard og var derefter første Violiniſt ved Theatret i Kriſtiania indtil 1876, da han nedſatte ſig ſom Lærer i Violinſpil. Han har udgivet en Violinſkole. — Hans Huſtru Klara Urſin, f. Hanſen 1828 i Kjøbenhavn, var 3 Aar anſat ved Operaen i det kongelige Theater der og engageredes 1849 ved Kriſtiania Theater, hvor hun virkede til 1876 og navnlig optraadte i Sangſtykker. — Dorothea Urſin, Søſter af F. Urſin, f. 1835, norſk Pianiſtinde, ſtuderede under Kjerulf og ſenere under Profeſſor Kullack i Berlin. Siden nedſatte hun ſig i Kriſtiania ſom Lærerinde i Pianoforteſpil og har flere Gange medvirket ved Koncerter. — Martin Urſin, foregaaendes Broder, f. 1842, er ligeledes en begavet Pianiſt. Han underviſtes først af Nathuſius og Conradi, ſtuderede derpaa i Berlin og har ſenere virket ſom Muſiklærer i Kriſtiania.

Urſin, Georg Fredrik Krüger, danſk Mathematiker, f. 1797, d. 1849, blev 1819 anſat ſom Obſervator ved Kjøbenhavns aſtronomiſke Obſervatorium og udnævntes 1827 til Profeſſor i Mathematik ved Kunſtakademiet. Han har udgivet flere udmærkede mathematiſke Lærebøger, deriblandt „Logarithmer med 6 Decimaler", „Logarithmer med 4 Decimaler", „Lærebog i den rene Mathematik" og „Geometri for Kunſtnere og Haandverkere".

Urſkoug, Præſtegjeld i Nedre Romerike, Akershus Amt, beſtaar af Sognene Urſkoug og Blakjer.

Urſula, ifølge Legenden en engelſk Kongedatter, ſom Sønnen af en mægtig hedenſk Konge begjærede tilægte. Hun indvilgede paa den Betingelſe, at han gik over til Kriſtendommen, og at hun forinden fik gjøre en Valfart ſammen med ſine Legeſøſtre. De drog afſted fulgt af 11,000 Jomfruer og naaede Rom, men paa Tilbageveien blev de ved Köln nedſablede af Hunnerne. Sagnet er opſtaaet i det 11te eller 12te Aarh., og dets hiſtoriſke Grundlag antages at være Hunnernes grufomme Fremfærd.

Urſulinerindernes Orden, en 1537 af Schweizerinden Angela Merici ſtiftet Orden af Kloſterjomfruer til Ære for den hellige Urſula og de 11,000 Jomfruer. Ni Aar ſenere blev Ordenen ſtadfæſtet af Paven; dens Opgave var at pleie Syge og hjelpe de Fattige ſamt modarbeide Proteſtantismen, og den opnaaede hurtig ſtor Anſeelſe, iſær i Italien, Frankrige, Holland og Tyſkland. Fra ſidſtnævnte Land udelukkedes Ordenen 1875.

Uruguay, Republik i Sydamerika, grændſer i Nord til Braſilien, i Øſt til Atlanterhavet, i Syd og Veſt til Laplataſtaterne. Størrelſen er 186,920 km.² og Indbyggerantallet ca. 450,000. Landet danner en terrasſeformet Høiſlette, gjennemſkaaren af lave Fjeldrygge. Flere Floder gjennemſtrømmer Landet fra Nord til Syd og falder i Rio de la Plata, ſom danner dets Sydgrændſe. Af Skov findes lidet, og heller ikke er Bjergene ſynderlig rige paa Metaller; lidt Guld, Jern, Zink, Sølv og Bly findes der dog. Befolkningens Hovednæringsvei er Kvægavl, og paa Stepperne findes ſtore Hjorde af Heſte og Hornkvæg i ſaagodtſom halvvild Tilſtand. Ligeſaa har man i den ſidſte Tid begyndt at lægge ſig mere efter Agerbrug og Frugtavl. Handelen er særdeles livlig, og Hovedſtaden Montevideo er en af de meſt beſøgte Havne i Sydamerika. Der udføres fornemmelig Huder, Talg, Kjød, Uld, Ben og Horn. Kommunikationsvæſenet er i den ſidſte Tid blevet betydelig udviklet ved Anlæg af flere Jernbaner. Den indfødte Befolkning beſtaar af en Blanding af Spaniere og Portugiſere med Indianere. Den romerſk-katholſke Lære er Statens offentlige Religion, men der herſker forreſten fuldkommen Troesfrihed. I Spidſen for Statsſtyrelſen ſtaar en paa fire Aar valgt Præſident, en Vicepræſident, ſom tillige er Præſident i Senatet, og et Miniſterium. Den lovgivende Magt er hos Nationalforſamlingen, ſom beſtaar af Senatet paa 13 Medlemmer, der kaares ved indirekte Valg, ſaaledes at hvert Departement (Provins) ſender et Medlem, ſamt Repræſentanthuſet, hvis Medlemmer vælges direkte, et for hver 3000 Indbyggere. Forſvarsvæſenet dannes af den ſtaaende Hær paa ca. 3000 Mand og Nationalgarden paa 20,000 Mand. Finansvæſenet ſtaar paa en mindre god Fod, og Statsgjelden løber op til over 150 Millioner Kr. — Det nuværende Uruguay var efter Sydamerikas Opdagelſe en Del af det ſpanſke Vicekongedømme Buenos Ayres og forenedes 1821 med Braſilien. Men efter faa Aars Forløb maatte Braſilien opgive ſit Herredømme, og Landet blev derefter i længere Tid hjemſøgt af indre Uroligheder. Braſilien blandede ſig oftere i diſſe og holdt tildels i længere Tidsrum Landet beſat. 1859 blev endelig Uruguays Uafhængighed erkjendt af Naboſtaterne, men de indre Uroligheder vedvarede, idet de to Partier, Colorados (Gauchos, ſ. d.) og Blankos (Grundeierne), ſtadig kjæmpede om Magten, hvorved ſnart den ene, ſnart den anden havde Overtaget. Først i de ſenere Aar er der indtraadt nogenlunde ordnede Tilſtande i Landet. Den nuværende Præſident er General Santos.

Uruguay, Flod i Sydamerika, danner i Forening med Paraguay og Parana La Plata (ſ. d.). Den begynder paa Sierra-Geral i den braſilianſke Provins Santa-Katarina og forener ſig nordenfor Buenos-Ayres med Parana. Længden er 1237 km.

Urøkja Snorresſon, en ægte Søn af Snorre Sturlasſon, biſtod med megen Dygtighed ſin Fader under hans Stridigheder med hans mange Avindsmænd. Han boſatte ſig i Vatnsfjord, hvor han laa i idelige Feider med Sturlungerne, der endog ſøgte at berøve ham Synet for ſaaledes at gjøre ham uſkadelig, og hans voldſomme og røveragtige Fremfærd var ogſaa ſtikket til at forøge hans Uvenners Antal. Han blev tilſlut tilligemed ſin Fader nødt til at forlade Island og foretog en Pilegrimsreiſe til Rom, men Sighvat og Sturlas Fald i Slaget paa Ørlygsſtad 1238 drog ham hjem igjen. Efter Snorres Drab fortſattes Fiendtlighederne mellem Urøkja og Giſſur Thorvaldsſøn, men 1242 maatte han forlade Øen og døde kort efter i Norge.

Usbeker, en tyrkiſk Folkeſtamme, ſom beboede det ſaakaldte Tatari eller det nuværende Turkeſtan. Scheibani Khan ſtiftede 1248 et Rige ved

Oxus, og under hans Efterfølger Usbek blev hans Undersaatter kaldt Usbeker.

Uſchak, By i Lilleasien, med 25,000 Indb. og betydelig Industri i Tepper.

Uſchakov, Feodor Feodorovitſch, russisk Admiral, f. 1743, d. 1817, tilsøiede som Chef for Sortehavsflaaden Tyrkerne flere Nederlag og bemægtigede sig 1798 de ioniske Øer, som da tilhørte Frankrige.

Uſedom, Ø i den preussiske Provins Pommern, adskilt fra Fastlandet ved Stettiner Haff, er 535 km.² stor og har 33,000 Indb. — Byen Uſedom har 2000 Indb.

Uſher (udt. Ussjer), ogsaa kaldet Uſſerius, James, fremragende engelsk Theolog, f. 1580, d. 1656, viede sig med største Iver de theologiske Videnskaber og kom i stor Gunst hos Kong Jakob den første, som 1624 udnævnte ham til Erkebiskop af Armagh. Som saadan viste han sig tolerant overfor Presbyterianerne og nød saavel herfor som for sin store Lærdom megen Agtelse. Han udgav flere lærde Skrifter, hvoriblandt „Britannicarum ecclesiarum antiquitates“ og „Annales Veteris et Novi Testamenti“.

Uſia, en af Juda Riges dygtigste Konger, var Søn af Kong Amazia og regjerede 810—758 f. Kr. Han seirede over Rigets Fiender og ordnede Landets indre Forhold paa en heldig Maade. Men da han for at udvide sin Magt ogsaa tragtede efter det geistlige Herredømme, og af den Grund vilde ofre i Templet, blev han ifølge Bibelens Beretning spedalsk og maatte fra nu af trække sig tilbage fra al Omgang med andre Mennesker. (2 Krøn., 26).

Uſinger, Rudolf, tysk-dansk Historiker, f. 1835, d. 1874 som Professor i Kiel. Af hans Skrifter kan nævnes hans Afhandlinger om de danske Annaler og hans tysk-danske Historie for Tidsrummet 1180—1227.

Uſkiftet Bo. Efter norsk Lovgivning har den længstlevende af to Ægtefæller ofte Ret til at hensidde i uskiftet Bo, d. e. at beholde hele Fællesboet i udelt Besiddelse og at udøve samme Raadighed over det, som Manden havde under Ægteskabet. Denne Ret bortfalder altid, saafremt den længstlevende vil indgaa nyt Ægteskab eller bliver umyndiggjort. Bortset herfra har Manden efter Hustruens Død en ubetinget Ret til at hensidde i Uskifte med sine og hendes Fællesbørn, uden Hensyn til disses Alder. Bliver Hustruen den længstlevende, har hun derimod saadan Ret kun, saalænge Fællesbørnene er under 25 Aar, og selv indenfor denne Grændse i Regelen kun, saafremt hun faar Amtmandens Tilladelse dertil. Er der Særkuldbørn efter den først afdøde Ægtefælle, hvilke altsaa er den længstlevendes Stedbørn, maa den Længstlevende, hvad enten det er Manden eller Hustruen, altid have Amtmandens Tilladelse for at kunne forblive i Uskifte, og Stedbarn, som har fyldt 18 Aar, kan straks fordre Skifte.

Uſkjub eller **Uſkup**, Oldtidens Scopia, By i det tyrkiske Vilajet Monastir, ved Floden Vardar, med 28,000 Indb. Den har adskillig Industri i Læder og Metalvarer.

Uſlar, Peter Karlovitſch, Baron af, russisk Sprogforsker og Militær, f. 1816, d. 1875, har især gjort sig fortjent ved sine Studier over forskjellige asiatiske Folkeslags Sprog, hvilke har kastet et betydeligt Lys over flere af disse lidet kjendte Mundarter.

Uſſing, Johan Louis, dansk Filolog, f. 1820, tog 1842 Embedseksamen, hvorefter han gjorde en Udenlandsreise og ansattes 1849 som Professor i Filologi ved Kjøbenhavns Universitet. Som Forfatter har han erhvervet sig betydelig Anseelse ved sine filologiske og arkæologiske Skrifter.

Uſſing, Tage Algreen, dansk Statsmand og Retslærd, f. 1797, d. 1872, indtraadte efter endte Studier i Kancelliet og blev 1836 Assessor. Samtidig blev han Medlem af den roskildske Stænderforsamling, hvor han sluttede sig til det liberale Parti. 1840 udnævntes han til Professor i Retsvidenskab og vedblev som saadan at deltage i det offentlige Liv. Af hans Skrifter kan nævnes „Haandbog i den danske Kriminalret“ og „Haandbog i den danske Arveret“.

Uſſuri, Bifloд til Amur i det østlige Asien, danner Grændsen mellem de russiske Besiddelser og Mandschuriet; dens Længde er 1170 km.

Uſteri, Johann Martin, schweizisk Digter, f. 1763, d. 1827, blev 1797 Medlem af det store Raad. Han har skrevet en hel Del lyriske Digte samt Noveller og desuden udgivet et fortræffeligt Verk om den schweizisk Statsret.

Uſtjug-Veliki eller **Veliki-Uſtjug**, By i det russiske Guvernement Vologda, med 8,000 Indb.

Uſurpator, Magtraner, Tronrøver; en, som f. Ex. i en Stat uden lovlig Adkomst tilvender sig Herredømmet. — Uſurpation, lovstridig Besiddelsestagen, Anmasselse, Selvtægt. — Uſurpere, bemægtige sig noget med Vold og Uret; tilrane sig.

Ut, som, ligesom, f. Ex. ut supra, som ovenfor, ut infra, som nedenfor.

Utah, Territorium i de Forenede Stater, grænser i Nord til Wyoming og Idaho, i Øst til Wyoming og Kolorado, i Syd til Arizona og i Vest til Nevada. Størrelsen er 218,784 km.² og Folkemængden 88,000. Det er en Høislette, hvis Høide er indtil 1500 m. over Havet, og det udgjør for en betydelig Del en ufrugtbar Saltørken, dog er enkelte Dele godt opdyrkede. Landets nordvestre Del optages af den store Saltsjø (Salt Lake, s. d.). Siden 1847 har Mormonerne beboet Territoriet, og de har forstaaet godt at udnytte Landets Hjelpekilder. Næringsveiene er Landbrug og Bergverksdrift; den sidste omfatter især Jern og Stenkul. Hovedstad Great-Saltlake-City (s. d.). 1850 organiseredes Utah som Territorium.

Utensilier, Redskaber, Inventarium, Husgeraad.

Uterus, Livmoderen eller Frugtmoderen, det Organ hos Kvinden, som er bestemt til at indeslutte Fosteret indtil Fødselen. Den er hul, muskuløs, af Størrelse og Form som en forfra bagtil sladtrykt Pære, ligger foran Endetarmen og bag Urinblæren, er opad bred, Livmoderlegemet, nedad smal, den saakaldte Livmoderhals, der omfattes af den øvre Del af Skeden, og er hele Hulheden beklædt med en blød Slimhinde. Under Svangerskabet udvides Livmoderen betydeligt og naar ved Slutningen af det op i Hjertegruben. De vigtigste Sygdomme i Livmoderen er Betændelse (Metritis), Blodflod (Metrorrhagia), Forandring af Stilling (Sænkning, Fremfald, Frem- og Tilbagevending og Bøininger), Svulster (Fibrom, Krebs).

Utgardeloke, ifølge den nordiske Gudelære en vældig Jaatun, mod hvis Troldomskunster ikke engang Thor kunde udrette noget. Han skildres som Jaatnernes Fyrste og havde sin Bolig i Utgard.

Utica, tidligere en fønikisk By i Nordafrika, sluttede Forbund med Romerne i den tredie puniske Krig. Her begik Cato den yngre Selvmord efter Slaget ved Thapsos 46 f. Kr.

Utica, By i den nordamerikanske Stat New-York, ved Eriekanalen, med 34,000 Indb. Den er smukt bebygget, har 34 Kirker og betydelig Handel, især med Korn, Smør og Ost.

Utilitarisme, Gavnlighedslære, den Moral- og Statstheori, som bedømmer de menneskelige Handlinger efter deres Nytte. Denne Lære er fornemmelig bleven forfegtet af Bentham og tildels af Stuart Mill (s. disse).

Utlæg (egentl. fredløs), i de nordiske Riger en Udstødelsesdom, som udtaltes over en, der havde begaaet en Nidingsdaad. Naar en f. Ex. havde modtaget Bøder for et Drab, begaaet i hans Slægt, og alligevel senere tog Hevn for Drabet, blev han lyst utlæg, og kunde da ustraffet dræbes af enhver, hvis han forblev i Landet. Den samme Straf rammede Snigmordere samt enhver, som efter at have begaaet et Drab ikke offentlig vedkjendte sig det.

Utopien (egentlig ingensteds), Slaraffenland, et indbildt Lykkalighedsland, hvor alt skulde være fuldkomment. Navnet stammer fra det af Th. Morus (s. d.) udgivne Skrift, hvori han skildrer det højeste Ideal af en Statsforfatning.

Utraqvister, se Husiter.

Utrecht, 1) Provins i Holland, 1384 km.² stor, med 200,000 Indb., omgives af Zuydersjøen samt Provinserne Geldern og Sydholland. 2) Hovedstad i Provinsen af samme Navn, med 68,000 Indb., ligger ved en Arm af Rhinen. Den er Centralpunktet for Hollands Jernbanenet og har en særdeles heldig Beliggenhed for Handel og Skibsfart. Byen er smukt bebygget, med mange offentlige Pladse. Blandt dens Bygninger maa særlig nævnes den prægtige Domkirke med et 103 m. høit Taarn og et Klokkespil, Regjeringsbygningen, Justitspaladset og Raadhuset. Her findes et 1636 oprettet Universitet med et Bibliothek paa 95,000 Bind, et fysiologisk Observatorium, et fysisk Laboratorium, en botanisk Have, et Gymnasium og en Veterinærskole. Industrien er af stor Vigtighed og omfatter fornemmelig Fabrikation af Ultramarin og Benfort, Cigarer og Støbegods samt Ølbrygning, Orgelbygning m. m. — Utrecht er en ældgammel By og kaldtes af Romerne Trajectum ad Rhenum. Senere kom den til Lothringen og derefter til Tyskland og var ofte Sæde for Keiserne. Her sluttedes 1579 den Union, hvorved de 7 nederlandske Provinser erklærede sig uafhængige, og 1713—15 Utrechterfreden, som endte den spanske Arvefølgekrig.

Utrera, By i Andalusien i Spanien, med 13,000 Indb. og vigtige Høstemarkeder samt Udførsel af Salt.

Utsten Kloster, et den hellige Laurentius viet Augustinerkloster paa et Skjær i Rennesø Præstegjeld i Ryfylke, antages at være blevet oprettet i Slutningen af det 13de Aarh., ialfald omtales det første Gang 1286. Af Klostrets Bygninger staar endnu de fleste tilbage, og af Kirken Koret, der benyttes som Kirke for Utsten Sogn.

Uvarov, Sergej Semenovitsch, Grev, russisk Statsmand og Lærd, f. 1785, d. 1855, blev 1811 Kurator ved Universitetet i Petersburg og 1818 Præsident i Videnskabsakademiet. 1832—48 var han Chef for Undervisningsministeriet og virkede som saadan meget for Skoleundervisningen. Han har udgivet et betydeligt Antal Skrifter, hvoriblandt kan nævnes „Essai sur les mystères d'Eleusis". — Hans Slægtning Fedor Petrovitsch Uvarov, f. 1769, d. 1824, kjæmpede under Potemkin og Suvarov og skal have været en af Deltagerne i Sammensværgelsen mod Keiser Paul. Han deltog med Udmærkelse i Krigene mod Frankrige og blev efter Freden General i Kavaleriet.

Uz, Johann Peter, tysk Digter, f. 1720, d. 1796, studerede i Halle og blev 1748 Sekretær i Justitskollegiet i Ansbach, senere Medlem af Skoleraadet sammesteds. Hans lyriske Digte og poetiske Epistler røber megen Begavelse.

Uægte Børn er saadanne, hvis Forældre ikke inden deres Fødsel er komne sammen i gyldigt Ægteskab. Indgaar Forældrene senere gyldigt Ægteskab med hinanden, bliver efter de fleste Landes (ogsaa norsk) Ret de tidligere fødte Børn at anse som ægte (jfr. Legitimation). Efter norsk Ret har uægte Barn, forsaavidt det ikke er avlet i Hor eller Blodskam, i Forhold til Moderen og hendes Slægt i det hele Ægtebarns Rettigheder, saaledes f. Ex. Arveret og Odelsret. Derimod er Faderen kun forpligtet til at bidrage til dets Underholdning indtil dets fyldte 15de Aar, og i Forhold til hans Slægt har det ingen Rettigheder. Saadanne faar det først, hvis Faderen kuldkjøer det (se Lysning i Kuld og Kjøn).

V.

V, det 22de Bogstav i det nordiske Alfabet, udtales paa tysk som F, medens W (23de) i det tyske Sprog har den i Norge brugelige V-Lyd. Som romersk Taltegn betyder V 5 og som Myntegn paa franske Penge Myntstedet Troyes, W derimod Myntstederne Rusell eller Lille. I Musiken betegner v. som Forkortningstegn voce (Stemme) og volti (vend).

Vaaben, se Blanke Vaaben, Gevær og Kanon.

Vaaben, adelige, de af Adelsslægterne især tidligere benyttede Udsmykninger og Figurer paa Skjolde o. lign. Hver enkelt Familie havde sit særskilte Vaabenmærke, hvorpaa man kunde kjende, hvilken Slægt de tilhørte. Lignende Vaaben benyttes ogsaa af Lande, Byer osv.; saaledes er Norges Vaaben en kronet gylden Løve med Øxe i rødt Felt.

Vaabenhus, tidligere en Tilbygning til Kirkerne, i hvilken Almuen satte sine Vaaben fra sig under Gudstjenesten.

Vaabenplads, en Fæstning, som tjener til Samlings- og Støttepunkt samt Hoveddepot for en i Marken opererende Hær; ogsaa udvidede Dele af den bedækte Vei bag Fæstningers Glacis.

Vaabenstilstand, en for et kortere eller længere Tidsrum indgaaet Overenskomst mellem krigførende Magter om Indstillen af Fiendtlighederne. Den kortere Vaabenstilstand, som kun skal vare, medens man paa begge Sider f. Ex. begraver de Faldne, opsamler de Saarede, udveksler Fanger osv., kaldes almindelig Vaabenhvile, hvorimod den egentlige Vaabenstilstand gjerne benyttes til Fredsunderhandlinger.

Vaade, i det ældre Retssprog Betegnelse for en uforsigtig Handling eller ulykkelig Hændelse, f. Ex. Vaadeskud.

Waadt eller **Waadtland** (fr. Pays de Vaud), Kanton i Schweiz, grænser mod Nord til Neuenburg, Neuenburgersjøen og Freiburg, i Øst til Freiburg, Bern og Wallis, i Syd til Genf og Genfersjøen og i Vest til Frankrige, har et Fladeindhold af 3,223 km.² og et Indbyggerantal af 247,000. Landet er meget bjergfuldt, især i den østlige og sydlige Del, som gjennemstryges af Berner- og Saanealperne, og hvis høieste Top naar op til 3,251 m. Mellem disse Fjelde og Jurabjergene i Vest findes frugtbare, veldyrkede Høisletter. Af Floderne maa nævnes Rhône, Saane, Orbe og Broye og af Indsjøer Genfer- og Neuenburgersjøen, som for en Del tilhører Kantonen. Af Mineralier findes ikke mange; de vigtigste er Marmor, Bygnings- og Mollesten samt Salt. Hovednæringsveiene er Landbrug, Frugt- og Vinavl samt Dyrkning af Handelsplanter, hvoriblandt Lin, Hamp og Tobak. Industrien er livlig, ligesaa Handelen, som lettes betydelig ved Jernbaner og andre Kommunikationsmidler. De vigtigste Udførselsartikler er Vin, Hornkvæg, Ost, Uhre, Spilledaaser og Cigarer. — Hovedstaden er Lausanne. Befolkningen bekjender sig for Størstedelen til den reformerte Kirke. Forfatningen er repræsentativ demokratisk. Et Statsraad paa 7 Medlemmer har den udøvende Magt, og det store Raad, som sammensættes ved direkte Valg, den lovgivende. Statsraadet vælges af det store Raad og blandt dets Medlemmer; disse vælges for 4 Aar, 1 for hver 1000 Indb. I finansiel Henseende balancerer Kantonens Indtægter omtrent med dens Udgifter. — Ifølge de fundne Pælebygninger har Waadt været beboet før Romertiden. 58 f. Kr. kom det med det øvrige Helvetien til Romerriget, herjedes senere af Alemannerne, tilhørte derefter Frankerriget og Tyskland og erobredes 1265 af Savoyen. 1536 kom det til Bern og udgjorde en Del af denne Kanton indtil 1803, da det efter mange Stridigheder med Bern fik sin Selvstændighed. Dets Forfatning er af 1861.

Waag (udt. Vag), Flod i Ungarn, kommer fra Karpaterne, gaar først mod Vest og derpaa mod Syd og falder i Donau nær Presburg. Dens Længde er 300 km., hvoraf en stor Del er seilbar.

Vaage, Prestegjeld i Nordre Gudbrandsdalen, Kristians Amt, bestaar af Sognene Vaage, Hedalen og Sel. — Vaagevand, Indsjø i Prestegjeldet, 25 km.² stor, har Afløb til Gudbrandsdalslaagen.

Vaagen, Prestegjeld i Lofoten, Nordlands Amt, med Sognene Vaagen og Gimsø.

Waagen, Gustav Friedrich, tysk Kunsthistoriker, f. 1794, d. 1868, blev 1823 kaldt til Berlin for at grunde det nye Muséum og blev 1832 Direktør for Billedgalleriet samt 1844 Professor i Kunsthistorie. Sine Jagttagelser paa de mange Kunstreiser, han foretog, har han nedlagt i en Række fortjenstfulde Skrifter, hvoriblandt „Kunstverker og Kunstnere i England og Paris", „Kunstverker og Kunstnere i Tyskland" og „Haandbog i den tyske og nederlandske Malerskole".

Vaago, østre og vestre, to af Lofotens Øer, udgjør dens vigtigste Del, forsaavidt der paa og ved dem findes de betydeligste Fiskevær. Begge er høie og brat affaldende mod Havet og er paa den til Vestfjorden (mod Syd) vendende Side opfyldte af talrige Bugter, som danner tildels fortrinlige Havne. De mærkeligste Fjeldtoppe er: paa Østvaagø Vaagekallen, om hvem der gaar flere Sagn, Fiskeboltinden, en enkeltstaaende, sukkertopformet Fjeldtop, og Svenden; paa Vestvaagø Himmeltinderne og Urebjerget. De vigtigste Fiskevær er paa Østvaagø: Svolvær, Kabelvaag, Storvaagen og Ørsvaag samt det udenfor Vaagekallen liggende Henningsvær; paa Vestvaagø: Stamsund, Stene, Ure og Reine.

Vaale, se Gudelære, den nordiske.

Vaale, Prestegjeld i Jarlsberg og Laurvigs Amt, bestaar af Sognene Vaale og Undrumsdal.

Vaaler, 1) Prestegjeld i Østre Borgesysel, Smaalenenes Amt, med Sognene Vaaler og Svendal. 2) Prestegjeld i Solør, Hedemarkens Amt.

Wabash (udt. Uæbæsj), Bifod til Ohio i Nordamerika, udspringer i Staten Ohio, gaar mod Sydvest gjennem Indiana og falder i Ohio efter et Løb af 805 km., hvoraf over Halvdelen er seilbar.

Wace (Forkortelse af Vistace-Eustachius), berømt anglo-normannisk Digter, f. ca. 1100 paa Øen Jersey, d. 1174. Hans fornemste Arbeider er „Le Roman de Brut" og „Le Roman de Rou", hvilken sidste er en historisk Beretning om Normannerne fra de ældste Tider til Begyndelsen af det 12te Aarh.

Wach, Vilhelm, tysk Historiemaler, f. 1787, d. 1845, studerede under Professor Kretschmer og senere i Paris og Italien og blev 1819 Professor ved Akademiet i Berlin, hvor han tillige grundede en ny Malerskole. Blandt hans større Billeder kan nævnes „Kristus med Apostlerne", „De ni Muser" paa det kgl. Theaters Plafond i Berlin samt flere Alterbilleder.

Wachenhusen, Hans, tysk Reisende og Romanforfatter, f. 1827, gik tidlig paa Reiser og besøgte bl. a. Norge, Sverige, Finland, Lapland og Island. Under Krimkrigen opholdt han sig ved det tyrkiske Hovedkvarter som Korrespondent for flere tyske Blade og samlede senere sine Beretninger under Titelen „Von Widdin nach Stambul". Derefter opholdt han sig en Tid i Paris, hvis sociale Liv han beskrev i et Par Verker, deltog i Garibaldis Tog til Neapel og fulgte med den østerrigske Armé i den italienske Krig, hvis Gang han beskrev i en af ham udgiven Dagbog. Ligeledes var han nærværende under den polske Re-

volution 1863, fulgte næste Aar med Tyskerne i Krigen mod Danmark og var under den fransktyske Krig Korrespondent for „Kölnische Zeitung". Om Krigsbegivenhederne ved disse Leiligheder har han udgivet interessante Beretninger og har desuden skrevet en Række Romaner, der fordetmeste skildrer det moderne Selskabsliv.

Vacherot (udt. Vasj'raa), Etienne, fransk Filosof, f. 1809, studerede ved Normalskolen og indehavde derefter forskjellige Embedsstillinger. Hans „Histoire critique de l'école d'Alexandrie" paadrog ham heftige Angreb af Kleresiet, og 1851 fik han Afsked fra Statstjenesten. Kort efter udgav han sit Hovedverk „La metaphysique et la science", hvori han udvikler et nyt filosofisk System, samt „La democratie", der vakte megen Opsigt og voldte, at han blev fængslet. Efter Keiserdømmets Fald indvalgtes han i Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til Venstre og understøttede Thiers's Politik.

Wachler, Johann Friedrich Ludvig, tysk Literaturhistoriker, f. 1767, d. 1838, studerede i Gotha, Jena og Göttingen og blev 1790 Rektor i Herford og 1801 Professor i Marburg. Af hans talrige Skrifter bør nævnes „Versuch einer allgemeinen Geschichte der Literatur", „Philomathie" samt „Handbuch der Geschichte der Literatur".

Wachsmuth, Ernst Vilhelm Gottlieb, tysk Historiker, f. 1784, d. 1866, ansattes 1820 som Professor i Kiel og forflyttedes 1825 i samme Egenskab til Leipzig. Han har udgivet et betydeligt Antal værdifulde historiske Arbeider, deriblandt „Hellenischen Alterthumskunde", „Grundriß der allgemeine Geschichte der Völker und Staaten", „Allgemeine Kulturgeschichte", „Geschichte deutscher Nationalität" og „Niedersächsische Geschichte".

Wacht am Rhein (Die), tysk Fædrelandssang, digtet 1840 af Jernstøber Max Schneckenburger og 1870 sat i Musik af Organist Karl Vilhelm.

Wachtel, Theodor, tysk Tenorsanger, f. 1823, var i længere Tid Vognkusk, men fik paa Grund af sin vakre Stemme Anledning til at uddanne den. Han har med stort Bifald optraadt paa flere af de større europæiske Scener og har siden 1877 havt Ansættelse ved den kongelige Opera i Berlin.

Wachtmeister, en svensk Adelsfamilie, som nedstammer fra Lisland. — Hans Wachtmeister, f. 1641, d. 1714, svensk Admiral og Greve, udmærkede sig i Krigene mod Danmark og gav Stødet til, at Karlskrona blev den svenske Flaades Hovedstation. Som Marinens Overstbefalende gav han den i det hele en ny og forbedret Ordning. — Hans Søn Karl Hans Wachtmeister, f. 1689, d. 1736, var ligeledes Admiral og kommanderede den svenske Flaade i det for denne uheldige Slag ved Kolbergerheide. — Karl Axel Trolle-Wachtmeister, f. 1754, d. 1810, var under Gustav den tredie og hans Efterfølger Sveriges Rigsdrost. — Hans Gabriel Trolle Wachtmeister, f. 1782, d. 1871, udmærkede sig som Naturforsker, fornemmelig som Zoolog og Mineralog.

Wackenroder, Vilhelm Heinrich, tysk Digter, f. 1773, d. 1798, studerede Retsvidenskab og ansattes ved Kammerretten i Berlin. Trods sin tidlige Død opnaaede han et anset Navn som Digter ved sin romantiske Digtsamling „En kunstelskende Klosterbroders Hjerteudgydelser".

Wackernagel, Karl Heinrich Vilhelm, tysk Germanist, f. 1806, d. 1869, blev 1835 Professor i tysk Sprog ved Universitetet i Basel og senere Medlem af det store Raad. Af hans mange Skrifter kan nævnes „Tysk Læsebog", „Den tyske Literaturs Historie", „Gammeltysk Haandordbog", „Poetik, Rhetorik og Stilistik" m. fl. Allerede 1828 udgav han en Samling smukke Digte under Titel „Gedichte eines fahrenden Schülers".

Waco, By i Texas, med 8,000 Indb.

Wadai, et Negerrige i Sudan i det indre Afrika, ca. 319,000 km.² stort, antages at have ca. 3 Mill. Indb., som bekjender sig dels til Islam, dels er Hedninger.

Waddington, William Henry, fransk Statsmand, f. 1826 af en fra England indvandret Familie, vakte saadan Opsigt som Arkæolog og Numismatiker, at han optoges i det franske Akademi. 1871 indvalgtes han i Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til høire Centrum, og blev 1873 Undervisningsminister. 1878—79 var han Udenrigsminister og blev 4de Febr. 1879 Ministerpræsident, hvilken Stilling han fratraadte 25de Decbr. s. A.

Vadefugle, se Sumpfugle.

Vademecum (lat., d. e. gaa med mig), oprindelig Titelen paa en Bønnebog, Benævnelse paa Bøger, som indeholder Raad, Veiledning osv. eller Læsning for visse Øiemed, f. Ex. paa Reiser.

Vadmel, et grovt, i Norge hjemmevævet Uldtøi uden Appretur.

Vadstena, By i Östergötland i Sverige, paa Vetterns østre Side, med 2500 Indb. Her valgtes 1521 Gustav Eriksøn Vasa til Rigsforstander.

Vadström, Karl Bernhard, svensk Filantrop, f. 1746, d. 1799, uddannede sig som Mekaniker og ledede flere offentlige og private Anlæg. Efter en Reise til Vestkysten af Afrika optraadte han baade i Skrift og Tale for Negerslaveriets Afskaffelse og stiftede sammen med Wilberforce o. a. flere Foreninger i denne Hensigt. Under disse Bestræbelser overraskede Døden ham i Paris.

Vadsø, Norges østligste By, ligger i Varangerfjorden i Finmarkens Amt, ved det smale Sund, som adskiller Vadsøen fra Fastlandet. Byen bestaar af det egentlige Vadsø samt indre og ytre Kvænby og har ca. 1800 Indb. Den har en livlig Handel, især med de russiske Byer ved Hvidehavet, og indfører derfra fornemmelig Kornvarer og Træslag. Den fornemste Udførsel bestaar i Fiskevarer, og Byen kan betragtes som Midtpunktet for den i de senere Aar drevne Hvalfangst i Finmarken. Vadsø har længe været en ikke ubetydelig Handelsplads og fik 1833 Kjøbstadsrettigheder.

Vaerst, Friedrich Christian Eugen, Baron af, tysk Forfatter, f. 1792, d. 1855, indtraadte i Armeen og deltog 1812 i Felttoget til Rusland, 1813—15 i Felttogene mod Frankrige og tog 1818 Afsked som Kaptein. Af hans Skrifter vakte „Cavalierperspective" især Opsigt; desuden kan nævnes „Die Pyrenäen" og „Gastrosophie".

Waesland, en frugtbar Landstrækning i den belgiske Provins Østflandern, mellem Antwerpen og Gent.

Vaga, Perino del, egentlig Perino Buonaccorsi, italiensk Maler, f. 1501, d. 1547, studerede først i sin Fødeby Florens og gik derpaa til Rom, hvor han fik Undervisning af Rafael og blev en af dennes dygtigste Elever. I Vatikanet udførte

han flere Dekorationsmalerier, ligesaa i Genua og Pisa, og hans Arbeider vidner baade om sjelden Dygtighed og om Fantasi.

Vagabond, Landstryger, Omstreifer. — Vagabondere, stryge om i Landet, slakke hid og did.

Wagenaar, Jan, hollandsk Historiker, f. 1709, d. 1773, ansattes ved Handelen, men fik Lov til at studere og valgte Historien, hvorefter han blev Raadskriver i Amsterdam. Foruden hans Hovedverk „De vaderlandsche historie vervattende de geschiedenissen der vereenigde Nederlanden" udgik bl. a. fra hans Haand en Beskrivelse over Amsterdam samt en Skildring af Nederlandenes forenede Stater.

Wagener, Friedrich Vilhelm Hermann, preussisk Politiker, f. 1815, studerede Retsvidenskaben og indehavde forskjellige Embeder. Han blev 1848 Chef for det konservative Partis Hovedorgan „Kreuzzeitung", 1854 Medlem af Underhuset, hvor han kort efter blev Partiets Fører, og 1866 foredragende Raad i Statsministeriet. Senere indvalgtes han i Rigsdagen. Han udgav „Staats- und Gesellschaftslexikon", et Verk paa 23 Bind.

Waggon (eng.), Vogn, det sædvanlige Navn paa Jernbanevogne.

Vagn Aakesson, en af Jomsvikingernes Førere i Slaget i Hjørungavaag, skal have været en Sønnesøn af Palnatoke (s. d.). Han blev efter en heftig Kamp overmandet og fangen, men Erik Jarl skjænkede ham Livet og behandlede ham siden som en Ven.

Wagner, Ernst, tysk Romanforfatter, f. 1769, d. 1812, studerede Retsvidenskab og erholdt en mindre Post, men maatte for at ernære sin Familie tillige forsøge sig som Forfatter. Af hans Romaner, som fik god Modtagelse blandt Publikum, kan nævnes „Wilibald's Ansichten des Lebens" og „Die reisenden Maler".

Wagner, Johann Martin von, tysk Billedhugger, f. 1777, d. 1858, lagde sig efter Malerkunsten og Skulpturen og blev 1802 af Akademiet i Wien tilkjendt første Pris for sine historiske Tegninger. Senere gik han til Rom, hvor han tog fast Ophold. Blandt hans Arbeider kan nævnes Frisen i det Indre af Valhalla i Baiern samt nogle Forsiringer til Triumfbuen i München.

Wagner, Richard, fremragende tysk Komponist, f. 1813, d. 1883, beskjæftigede sig allerede fra sin Ungdom med musikalske Studier og skrev 18 Aar gammel en Symfoni og en Ouverture, hvilke han 1833 fik opført i Gewandhauskonserterne i sin Fødeby Leipzig, hvor de vandt meget Bifald. Derefter var han Kapelmester i Magdeburg og Königsberg, senere Orkesterdirigent i Riga. 1840 gik han over London til Paris, hvor han fuldendte Operaerne „Rienzi" og „Den flyvende Hollænder"; Idéen til den sidste havde han faaet i en Snestorm. 1843 blev han Hofkapelmester i Dresden, hvor han bl. a. skrev Ouverturen til Goethes „Faust" og 1845 Kantaten „Apostlernes Kjærlighedsmaaltid"; ligesaa skrev han Operaen „Tannhäuser", som første Gang opførtes i Dresden 1845. Paa Grund af sin Deltagelse i Maiopstanden 1849 maatte han flygte til Schweiz, og her fuldendte han sin verdensberømte Opera „Lohengrin" samt Texten og en Del af Musiken til „Nibelungen". Han opholdt sig nu paa forskjellige Steder, i Norditalien, Paris, Wien m. fl., indtil han traadte i nærmere Forbindelse med den unge Konge af Baiern, Ludvig den anden, og i længere Tid levede i München, som nu blev Midtpunktet for Opførelsen af hans Verker; hans nye Operaer kom fra nu af først til Opførelse der: „Tristan og Isolde" 1865, „Die Meistersinger von Nürnberg" 1868, „Rheingold" 1869 og „Walküre" 1870. Til Opførelse af et Wagner-Theater, hvor kun hans Verker skulde opføres, navnlig de fire Stykker af „Nibelungen", dannede sig i flere Byer Wagner-Foreninger; Bayreuth blev valgt som detmest passende Sted, og 1876 blev „Der Ring des Nibelungen" for første Gang opført i sin Helhed paa det nye Theater. Af det nyeste Verk „Parsifal" udkom 1878 kun Texten. Wagners Kompositioner fandt mange Beundrere, men ogsaa mange Modstandere paa Grund af hans Brud med det traditionelle og tilvante. Det var den saakaldte „Fremtidsmusik", han grundede. Idethele har han udøvet en storartet, men eiendommelig Indflydelse paa det høiere Musikliv. Medens hans Tonedigtninger, ialfald en Del af dem, paa flere Steder har gjort stormende Lykke, er de paa andre Steder blevne modtagne med Kjølighed. Wagner var tillige Digter, idet han selv har skrevet Texten til alle sine Operaer; desuden er han Forfatter til flere Skrifter, deriblandt „Die Kunst und die Revolution", „Oper und Drama", „Das Judenthum in der Musik" m. fl. — Johanna Wagner, foregaaendes Niece, tysk Sangerinde og Skuespillerinde, f. 1828, betraadte 15 Aar gammel Scenen og fik Ansættelse i Dresden som Sangerinde. Derpaa gik hun til Paris, hvor hun tog Undervisning hos Garcia, optraadte senere i Hamburg og Wien og blev 1853 ansat som Kammersangerinde i Berlin. Ved sit Giftermaal 1859 forlod hun Operaen og tog kort efter Ansættelse ved det kongelige Theater, hvor hun virkede til 1872 og navnlig udmærkede sig i tragiske Roller.

Wagner, Rudolf, tysk Fysiolog og Anatom, f. 1805, d. 1864, studerede Medicin i Erlangen og Würzburg, blev 1832 Professor i Erlangen og 1840 i Göttingen. Han var en af de betydeligste Forskere paa det fysiologiske Gebet, og hans værdifulde Skrifter har vakt fortjent Opmærksomhed, deriblandt „Lehrbuch der Zootomie", „Lehrbuch der Physiologie" og „Zur vergleichenden Physiologie des Blutes". — Adolf Heinrich Gotthilf Wagner, foregaaendes Søn, tysk Statsøkonom, f. 1835, studerede i Heidelberg og tog 1858 Ansættelse som Lærer i Nationaløkonomi ved Handelsakademiet i Wien. 1865 blev han Professor i Dorpat, 1868 i Freiburg og 1870 i Berlin. Af hans mange nationaløkonomiske Skrifter kan nævnes: „Die Geld- und Credittheorie der Peel'schen Bankacte", „Beiträge zur Lehre von den Banken", „System der Zettelbankpolitik" og „Lehrbuch der politischen Oekonomie". — Moritz Friedrich Wagner, Broder af Rud. Wagner, tysk Geograf og Naturforsker, f. 1813, studerede fornemmelig Zoologi og Geografi og bereiste 1842—45 Sortehavslandene og Persien, fra hvilken Reise han hjembragte rige naturvidenskabelige Samlinger. 1852—55 besøgte han sammen med Scherzer (s. d.) Nord- og Centralamerika samt Vestindien, og af begge disse Reiser har han givet interessante Skildringer, ligesaa af en tredie Reise,

som han 1857—58 foretog i Sydamerika. Desuden har han skrevet om Pælebygningerne i Schweiz og Baiern, i hvilket sidste Land han sammen med Desor 1865 opdagede denneslags Bygninger. Han har ogsaa taget livlig Del i Striden om den Darwinske Theori.

Wagner, Rudolf Johannes von, tysk Kemiker og Teknolog, f. 1822, studerede i Leipzig, Berlin og Paris, blev 1851 Professor i Nürnberg og 1856 i Würzburg. Han har udgivet flere fortræffelige Lærebøger inden sin Videnskab, deriblandt „Kemien", „Haandbog i kemisk Teknologi", der er oversat til næsten alle levende Sprog, „Den kemiske Fabrikindustri" og „Metallerne og deres Forarbeidning".

Wagram, Landsby i Nedre-Østerrige, ved Floden Ems, bekjendt ved det blodige Slag 5te og 6te Juli 1809, i hvilket Napoleon seirede over Østerrigerne under Erkehertug Karl. Efter dette fik den franske Marskal Berthier Titel af Fyrste af Wagram.

Vagrien, tidligere Navnet paa den østlige Del af Holsten, fra Kielerbugten, beboedes i Middelalderen af Vagrierne eller Obotriterne, et slavisk Folk, som paa Karl den stores Tid afløste den oprindelige sachsiske Befolkning.

Vagt, i Sjømandssproget, naar Skibet er under Seil, en Tid af 4 Timer, i hvilken den ene Halvdel af Mandskabet passer Skibets Manøvrering, medens den anden Halvdel hviler eller beskjæftiger sig med Skibsarbeide. De 6 Vagter, som Døgnet (Etmaalet) derved inddeles i, kaldes fra Middag til Middag: Eftermiddagsvagten (12—4), Platfoden (4—8), første Vagt (8—12 Midnat), Hundevagten (12—4), Dagvagten (4—8) og Formiddagsvagten (8—12). I Regelen slaaes Eftermiddagsvagten og Platfoden sammen til én Vagt, da man derved opnaar, at ikke det samme Mandskab altid faar de samme Vagter.

Vagtel (Coturnix), en liden Fugl af Skovhønsenes Familie, med graabrun Fjerdragt og af tykfalden Legemsbygning. I Norge forekommer den kun sjelden som Trækfugl, men i det sydlige Europa er den meget almindelig og fanges i store Masser paa Grund af sit velsmagende Kjød.

Vagtelkongen (Crex patensis), Fugl af Skovhønsenes Familie, opholder sig paa mere tørre Steder og svømmer ikke.

Vagtmester, en Opsynsmand i en offentlig Bygning. — Vagtmester-Løitnant, en Officér, som en ansat ved en Fæstning; Kaptein-Vagtmester, nærstkommanderende Officér ved en Fæstning.

Vagtskib, et Skib, som fører enslags Polititilsyn i visse Havne, eller som tjener til Patrulje for en Flaadeafdeling.

Wahhabiter, muhamedansk Sekt i Arabien, blev stiftet i Midten af det 18de Aarh. af Mohammed Ibn Abd-el-Wahhab, som søgte at reformere den muhamedanske Religion ved at udrense dens hedenske Elementer. Hans Lære udbredte sig i vort Aarh. over hele Arabien. Men Ibrahim Pascha (s. d.) drog 1818 mod Wahhabiterne, ødelagde deres Hovedstad Derajeh, fangede deres Anfører Abdallah og sendte ham til Konstantinopel, hvor han henrettedes. Endnu tæller dog Wahhabs Lære henved $1^1/_2$ Mill. Tilhængere under deres egen Sultan.

Vahl, Martin, fremragende norsk-dansk Botaniker, f. i Bergen 10de Oktbr. 1749, d. 1804, viste allerede som Barn Forkjærlighed for Naturvidenskaberne. Efter i 1766 at være bleven dimiteret fra Bergens Skole til Kjøbenhavns Universitet, opholdt han sig 1767—69 i Norge, dels i Bergen, dels paa Søndmøre hos den lærde Botaniker Professor Hans Strøm, hvor han berigede sine naturhistoriske Kundskaber, og studerede derpaa i henved 5 Aar ved Upsala Universitet under Linnés Veiledning. 1774 vendte han tilbage til Kjøbenhavn for efter Faderens Ønske at studere Medicin, men fortsatte fremdeles sine botaniske Studier, og 1779 udnævntes han til Lektor ved den botaniske Have, hvis Flytning fra Amalienborg til Charlottenborg for en stor Del udførtes under hans Tilsyn. 1783 tiltraadte han en Udenlandsreise, paa hvilken han besøgte Holland, Frankrige, Spanien, Italien, Schweiz og England og stiftede Bekjendtskab med flere af den Tids fremragende Naturforskere. Ved sin Hjemkomst 1785 fik han Titel af Professor og overdroges Udgivelsen af „Flora Danica". For at gjøre Indsamlinger til dette Værk foretog han flere videnskabelige Reiser, især i Norge, hvis Fjelde og Kyster han gjennemforskede lige til Vardø. Da Naturhistorie-Selskabet 1789 oprettedes, blev Vahl dets første Lærer, og i denne Egenskab bidrog han betydelig til at fremme det naturhistoriske Studium, saavel ved sine Forelæsninger som ved sine Skrifter. 1799—1800 foretog han en ny videnskabelig Reise til Holland og Frankrige, overalt hyldet som en Videnskabsmand af første Rang. Paa denne Reise undersøgte han flere af de betydeligste Herbarier. Efter sin Hjemkomst blev han Professor i Botanik ved Kjøbenhavns Universitet, hvilken Stilling han indehavde til sin Død. Den botaniske Videnskab fik ved ham et mægtigt Fremstød, og desuden dyrkede han med Held andre Grene af Naturhistorien, deriblandt Zoologien. Af hans Skrifter maa, foruden „Flora Danica", nævnes hans „Symbolæ botanicæ" (3 Bind) og „Enumeratio plantarum", hvoraf kun de to første Bind udkom for hans Død. Hans store Herbarium og hans botaniske Bibliothek paa henved 3,000 Bind kjøbtes af den danske Regjering.

Wahlberg, Herman Alfred Leonhard, svensk Landskabsmaler, f. 1834, studerede en Tid ved Kunstakademiet i Stockholm og reiste 1855 udenlands, hvor han bl. a. opholdt sig i Düsseldorf og Paris; ved Pariserudstillingen 1870 hædredes han med Guldmedaljen og fem Aar senere med Æreslegionens Kors. Hans Landskabsbilleder udmærker sig ved en fin og stemningsfuld Opfatning af Naturen og ved glimrende Farvebehandling.

Wahlberg, Johan August, svensk Naturforsker og Opdagelsesreisende, f. 1810, d. 1856, uddannede sig som Ingeniør og foretog 1829 en videnskabelig Reise til Sydafrika. Her gjorde han eventyrlige Jagtudflugter i Natal og havde ved sin Hjemkomst 1845 en righoldig Samling af zoologiske Mærkeligheder. 1853 gjorde han en ny Reise til Afrika, landede ved Hvalfiskebugten nordenfor Namaqualandet og trængte ind i det Indre af Landet til N'gami-Sjøen, men blev nogen Tid efter paa en Jagtexpedition dræbt af en Elefant. Hans Samlinger tilhører nu Rigsmuseet i Stockholm.

Wahlbom, Johan Vilhelm Karl, svensk Maler,

f. 1810, d. 1858, var først Elev ved Krigsakademiet, men opgav sine Studier for at dyrke de skjønne Kunster og besøgte forskjellige Malerskoler i Tyskland, Frankrige og Italien. Under dette sit Ophold udenlands hjemsendte han flere fortrinlige Historiemalerier, og ved sin Hjemkomst 1849 udnævntes han til Professor ved Kunstakademiet. Tiltagende Sygelighed gjorde imidlertid, at han omsider blev nødt til at drage til Syden for at gjenvinde sin Helbred, men naaede ikke længere end til London, da Døden bortrev ham.

Vahlen, Johannes, tysk Filolog, f. 1830, studerede i Bonn og blev 1856 Professor i Filologi ved Universitetet i Breslau; 1858 forflyttedes han i samme Egenskab til Wien og 1874 til Berlin, hvor han blev Medlem af Akademiet. Blandt hans filologiske Skrifter, hvoraf flere er temmelig omfangsrige og enkelte allerede er udkomne i flere Oplag, kan nævnes: „Ennianæ poesis reliquiæ", „Analecta Noniana", „Lorenzo Valla" og „Bidrag til Aristoteles's Poetik".

Wahlenberg, Göran, svensk Botaniker, f. 1780, d. 1851, gjorde som Student flere videnskabelige Reiser i det indre Skandinavien samt i norsk og svensk Lapland og paa Gotland, senere i det østlige Europa. 1829 ansattes han som Professor i medicinsk Botanik ved Universitetet i Upsala. Hans værdifulde Skrifter „Flora Lapponica", „Flora Carpathorum" og „Flora Suecica" har vakt fortjent Opmærksomhed. Ogsaa i Geologien viste han sig som en begavet og skarpsindig Jagttager.

Wahlstatt, Landsby i preussisk Schlesien, nær ved Katzbach (s. d.), bekjendt ved det Nederlag, som Hertug Henrik den fromme af Sachsen her led mod Mongolerne 1241, ved hvilken Leilighed Henrik mistede Livet.

Waiblinger, se Ghibelliner.

Waiblinger, Wilhelm Friedrich, tysk Literat, f. 1804, d. 1830, begyndte allerede som Skolegut at virke som Forfatter. Hans samlede Skrifter, der alle røber en mere end almindelig Digterbegavelse, udkom 1840 i 9 Bind.

Waid (Isatis tinctoria), Plante af de Korsblomstredes Familie, voxer vildt i Sydeuropa, men dyrkes som Handelsplante i Tyskland o. fl. St. Planten er stærkt forgrenet, har gule Blomster og nødlignende Frugter. Bladene indeholder et blaat Farvestof, som benyttes til Farvning af Tøier; det giver vistnok ikke en saa smuk Farve som Indigo, men en meget varig, og man pleier derfor at benytte disse to Farver sammen.

Waigatsch, Ø i Nordishavet mellem Asiens Nordkyst og Novaja-Semlja, adskilles fra den første ved Jugorstrædet og fra sidstnævnte ved den Kariske Port.

Vaillant (udt. Vaijang), Jean Baptiste Philibert, Greve, fransk Marskal, f. 1790, d. 1872, blev 1809 Underløitnant og deltog i det russiske Feltog 1812 samt i Slaget ved Waterloo. Som Bataljonschef ved Artilleriet gik han 1830 til Afrika, hvor han mistede sit ene Ben. 1831 og 1832 fulgte han som Oberstløitnant Expeditionerne til Belgien, blev Oberst næste Aar, var 1837—38 Fæstningsdirektør i Algier, udnævntes kort efter til Generalmajor og ledede som saadan bl. a. Anlægget af Paris's Befæstning. 1849 kommanderede han Genietropperne ved Expeditionskorpset, og den glimrende Del, han tog i Roms Beleiring, forskaffede ham Marskalværdigheden. 1854 var han Krigsminister. Efter Keiserdømmets Fald 1870 traadte han tilbage fra al offentlig Virksomhed, blev Oktbr. s. A. forvist fra Frankrige, men vendte efter Fredsslutningen 1871 tilbage dertil.

Vaillant (udt. Vaijang), Jean Foy, fremragende fransk Numismatiker, f. 1632, d. 1706, var blandt de første, som gjorde Numismatiken frugtbringende for Historien. Af hans fortjenstfulde Skrifter kan nævnes „Historia Ptolemæorum" og „Seleucidarum imperium".

Waisenhus, en offentlig Opdragelsesanstalt for forældreløse, især fattige Børn. Denneslags Indretninger kjendtes allerede i Oldtiden, saaledes hos Grækerne og Romerne, men det var først efter Kristendommens Indførelse, at de blev almindelige og fik en mere hensigtsvarende Ordning. Det mest bekjendte Waisenhus er det, som August Herman Francke oprettede i Halle, fordetmeste ved Gaver og frivillige Bidrag. I Norge haves flere saadanne Opdragelsesanstalter, blandt hvilke kan nævnes Eugenias Stiftelse (i. d.). Opfostringshuset (grundet 1778), det Ankerske Waisenhus (grundet s. A.), alle i Kristiania, Toftes Gave paa Helgeøen i Mjøsen (1847), Børresens Stiftelse i Drammen (1857), Josefines Stiftelse i Stavanger (1834), Anna Jebsens Minde i Bergen (1866) og Trondhjems Waisenhus (1637).

Waitz, Georg, tysk Historiker, f. 1813, studerede i Kiel og Berlin og blev 1842 Professor i Kiel og senere i Göttingen. Han har store Fortjenester af den tyske Historieforskning, og hans Skrifter: „Deutsche Verfassungsgeschichte", „Das alte Recht der Salische Franken", „Lübeck unter Jürgen Wullenweber" m. m. fl. vidner om grundige Studier.

Waitz, Theodor, tysk Psykolog, f. 1821, d. 1864, blev 1848 Professor i Marburg. Af hans Skrifter kan nævnes: „Psychologiens Grundlæggelse", „Lærebog i Psychologi som Naturvidenskab", „Almindelig Pædagogik" samt „Naturfolkenes Anthropologi", som er hans Hovedverk.

Waitzen, By i det ungarske Komitat Pest, ved Donaus venstre Bred, med 13,000 Indb. og betydelige Kvægmarkeder. Her led 1597 Tyrkerne et Nederlag, og 1684 blev de slagne af Hertug Karl af Lothringen og Byen erobret.

Vakant, ledig, ubesat. — Vakance (udt. Vakangs), et Embedes eller en Bestillings Ledighed.

Vakcination, se Kopper.

Wakefield (udt. Uækfild), By i det engelske Grevskab York, med 29,000 Indb. og Handel med Landbrugsprodukter samt Industri i Jern- og Tøivarer. Byen er bekjendt ved Slaget Juleaften 1460, i hvilket Rikard af York mistede Livet.

Vala, en af Planetoïderne.

Valakiet, se Rumænien.

Valaskjalf, i den nordiske Gudelære Odins Hal.

Valbirk, Roden af Hvidbirken; naar den er flammet, benyttes den til finere polerede Arbeider.

Walcheren, Ø i den hollandske Provins Zeeland, 206 km.^{2} stor, med 40,000 Indb. Paa Øen ligger Byen Middelburg med Havnen Vliessingen (se disse).

Walckenaer, Charles Athanase, Baron, fransk Lærd, f. 1771, d. 1852, udvandrede ved Revolutionens Udbrud til Skotland, men vendte senere tilbage til Frankrige og blev, efter at have bekladt et Par andre Embeder, 1826 Præfekt i Nièvre.

Han har udgivet flere Verker i forskjellige Videnskabsgrene, blandt hvilke „Faune Parisienne“, „Le monde maritime“ og „Histoire générale des voyages“.

Valckenaer, Ludvig Kaspar, hollandsk Filolog, f. 1715, d. 1785, blev 1766 Professor i Græsk ved Universitetet i Leyden. Han udøvede betydelig Indflydelse paa det humanistiske Studium saavel ved sine Forelæsninger som ved sine værdifulde Skrifter, der for Størstedelen bestaar i Oversættelse af græske Klassikere.

Valdaibjergene, en Aasryg i det indre Rusland, danner Vandskjellet mellem Dnjepr, Düna og Volga.

Waldau, Max, se Hauenschild.

Waldeck, Fyrstendømme i Tyskland, mellem Westfalen og Hessen, bestaar af to særskilte Dele: det egentlige Waldeck og Fyrstendømmet Pyrmont. Den samlede Størrelse er 1121 km.² og Folkemængden 55,000. Landet er opfyldt af Aaser og Høidedrag og er frugtbart og veldyrket samt rigt paa Løvskov. De vigtigste Næringsveie er Landbrug, Industri og Bergverksdrift; den sidste leverer især Kobber og Jern. Befolkningen bekjender sig for Størstedelen til den evangeliske Kirke. — Den lovgivende Myndighed bestaar af en Landdag paa 15 Medlemmer; i det tyske Forbundsraad har Waldeck 1 Stemme, og det sender 1 Repræsentant til Rigsdagen; forøvrigt tilkommer Preussen den øverste Ledelse, dog er Tronen arvelig i den waldeckske Fyrstefamilie. Denne nedstammer fra Grev Widekind (d. 1137), hvis Ret til Tronen dog i Tidens Løb oftere har været omstridt og givet Anledning til mange Forviklinger. Widekinds Sønneson var den første, som tog Titel af Greve af Waldeck. Senere kom Landet i Afhængighedsforhold til Hessen, men 1682 blev det ophøiet til Fyrstendømme. Tilslutningen til det nordtyske Forbund 1866 blev imidlertid saa byrdefuld i finansiel Henseende, at Landdagen tilbød Preussen at overtage Forvaltningen, hvilket skete saaledes, at Fyrsten fik beholde sin Titel og en vis aarlig Indtægt. Befolkningen ønskede dog helst at indlemmes i Preussen; den aarlige Underbalance maa dækkes af den preussiske Statskasse.

Waldeck, Benedikt Frans Leo, preussisk Politiker, f. 1802, d. 1870, blev 1846 Overtribunalraad og 1848 Medlem af den preussiske Nationalforsamling. I det preussiske Repræsentanthus 1860—69 og i den nordtyske Rigsdag 1867—69 var han Fremskridtspartiets Fører. Hans Opposition mod Regjeringen paadrog ham det konservative Partis Had, der endog udartede til smaalige Forfølgelser.

Valdemar, svensk Konge, Søn af Birger Jarl, kom 1250 paa Sveriges Trone. Efter Faderens Død levede han kun for sine Fornøielser, uden at bekymre sig om Statsstyrelsen, hvorfor Svenskerne 1278 afsatte ham og valgte hans Broder Magnus Ladulås. Nogle Aar senere blev han sat fast paa Nyköpings Slot, hvor han døde.

Valdemar, Navn paa 4 danske Konger. — Valdemar den første, den store, f. 1131, d. 1187, var Søn af den danske Konge Knut Lavard og besteg 1157 Tronen. Ti Aar før var denne bleven ledig ved Erik Lams Tronfrasigelse, og nu udbrød en blodig Borgerkrig mellem de tre Tronprætendenter Valdemar, Knut, en Søn af Knut Lavards Mørder, Kong Magnus i Götaland, og Sven, Søn af Erik Emund. Keiser Fredrik Barbarossa blandede sig i Striden og fik dem saaledes forligte, at de skulde have hver sin Del af Landet. Men Sven ønskede paa Forræderi, og under et Gjestebud lod han sine to Medbeilere snigmorderisk overfalde. Knut blev myrdet, men Valdemar undkom og lod nu ved Hjelp af sine trofaste Venner, Brødrene Absalon og Esbern Snare, samle en Hær for at tugte Forræderen. Denne gjorde ligesaa, og paa Grathehede kom det 1157 til et Slag, i hvilket Sven faldt. Som Enekonge tog Valdemar nu med Kraft og Dygtighed fat paa Ordningen af det af Borgerkrig ødelagte Lands indre Anliggender, og det lykkedes ham i utrolig kort Tid at tilveiebringe Ro og Orden. De hedenske Vender, under hvis Plyndringer Danmarks Kyster led frygteligt, blev tugtede, idet Valdemar gjorde flere Tog did, og 1168 indtog han Sjørøverborgen Arkona og erobrede Rügen, hvis Indbyggere maatte lade sig døbe. Desuden lod han det forfaldne Dannevirke igjen opføre. — Valdemar den anden, Seier, foregaaendes Søn, f. 1170, d. 1241, fulgte 1202 sin Broder Knut den sjette paa Tronen. Den første Halvdel af hans Regjering hengik med næsten stadige Krige. Hans Forviklinger med Norge og Sverige havde ingen videre Følger, men desto heldigere var han paa Sydsiden af Østersjøen. Først fik han Holsten afstaaet, derpaa erobrede han efterhaanden Lauenburg, Mecklenburg, Rügen, Pommern, Estland samt Dele af Preussen og Kurland. Men netop da Valdemar stod paa Høidepunktet af sin Magt, blev han under en Jagtudflugt tilligemed sin Søn ved et natligt Overfald fangen af Grev Henrik af Schwerin og ført til Mecklenburg, hvor han holdtes indesperret i næsten tre Aar. I denne Tid gik saagodtsom alle Erobringer tabt. Endelig slap han løs mod at betale en uhyre Sum, og søgte nu at hevne den lidte Krænkelse. Med en stor Hær brød han ind i Holsten, men tabte 1227 Slaget ved Bornhøved. Han maatte slutte Fred, og Danmark beholdt af de erobrede Lande kun Rügen, Estland og nogle mindre Landsdele. Han foretog sig nu Ordningen af Landets indre Anliggender, samlede og udgav ældre Love samt forbedrede dem, ligesom han istandbragte flere nyttige og gavnlige Foranstaltninger. — Valdemar den tredie, foregaaendes Søn, f. 1209, d. 1231, blev allerede i Faderens Levetid kronet som hans Efterfølger, men omkom før dennes Død ved et Vaadeskud paa en Jagtudflugt. — Valdemar den fjerde, Atterdag, Søn af Kristoffer den anden, blev 1340 udraabt til Konge af Danmark. Paa Grund af Valdemar den andens Feil i at dele Landet mellem sine Sønner, var dette i længere Tid et Offer for indbyrdes Stridigheder og blodige Borgerkrige, saa at det ved Valdemar den fjerdes Regjeringstiltrædelse var udstykket paa flere Hænder. Men den unge Konge var en klog Regent, og det lykkedes ham efterhaanden at samle, om just ikke altid ved de hæderligste Midler, Nørrejylland, Sjælland, Fyen, Laaland og Falster. Den svage svenske Konge fratog han Skaane, Halland og Blekinge, erobrede Gotland og samlede efterhaanden hele Danmark under sit Scepter. Under en Krig med Hanseaterne gjorde den jydske Adel Oprør paa Grund af de svære Skatter, Kongen

vaalagde Landet. Dette i Forening med, at han samtidig havde Krig med Sverige, Mecklenburg og Holsten, bevægede ham til at overlade Regieringen til Raadet, medens han søgte Hjelp hos fremmede Fyrster. Ved at slutte Fred med den farligste Modstander, Hanseaterne, lykkedes det at afvende Faren for Rigets Opløsning, men Fredsbetingelserne var haarde og ydmygende. Sine sidste Leveaar anvendte Kongen til at raade Bod paa den forvirrede Tilstand, hvori Landet befandt sig. Under hans Regjering hjemsøgtes Danmark af den sorte Død. Valdemar døde 1375.

Valdemar den fjerde, Hertug af Sønderjylland, nedstammede fra den danske Konge Abel og fik 1283 Sønderjylland i Len af Erik Glipping. Men som arveberettiget til Tronen søgte han ved alle Leiligheder at gjøre denne Ret gjældende og agtede endog at forene sig med den norske Konge for at naa sit Maal, hvorfor Erik lod ham fængsle. Efter Eriks Mord blev han Rigsforstander under Erik Menveds Mindreaarighed, og forbandt sig nu med Kongemorderne for at naa sit Maal. Men 1295 blev hans Flaade slaaet i Grønsund og derved nødtes han til at afstaa fra sine Fordringer. — Valdemar den femte, foregaaendes Sønnesøn, f. 1314, d. 1364, blev 1326 kaaret til Konge af Danmark af det Parti, som ønskede at blive kvit Kristoffer den anden. Men han frasagde sig 4 Aar efter sine Rettigheder og fik derved Sønderjylland tilbage af Kristoffer. Med hans Søn Henrik uddøde den sønderjydske Hertugfamilie.

Valdemar Knudsson, Biskop i Slesvig, f. 1157, d. 1236, var Søn af Kong Knut den femte og blev 1182 udnævnt til Biskop og senere til Statholder i Sønderjylland. Skjønt uægte Kongesøn, troede han sig dog arveberettiget til Tronen. Da Knut den sjette ikke vilde godkjende hans Valg til Erkebiskop af Bremen, ilede han til Norge, hvor han fik Understøttelse, vendte tilbage til sit Stift og lod sig udraabe til Konge. Han blev da tagen tilfange af Knut og holdt i Fængsel i 13 Aar. Trods sit Løfte til Paven om ikke at reise tilbage til Danmark, drog han 1207, da han paany valgtes til Bremens Erkebispestol, did og blev nu sat i Ban. Senere gjorde han mange Forsøg paa at ophidse Tyskland mod Danmark, uden at det lykkedes ham.

Waldenburg, By i preussisk Schlesien, med 11,500 Indb. og betydelig Industri samt Bergverksdrift.

Valdenser, et protestantisk Religionsparti, som 1170 stiftedes i Lyon af en rig Kjøbmand, Petrus Valdez eller Valdus. Det fortælles, at han formaaede et Par Geistlige til for Betaling at oversætte en Del af Bibelen for ham, hvorved det lykkedes ham at lære at forstaa den oprindelige Text. Læsningen af Bibelen lærte ham at indse de mange Vildfarelser, som havde indsneget sig i Kirkens Lære, og han besluttede at gjøre sit for at faa dem udryddede. Han gav alt, hvad han eiede, til de Fattige og begyndte at prædike, hvorved han snart samlede Tilhængere. Det var imidlertid ikke Valdensernes Hensigt at udtræde af Kirken, hvorfor de ogsaa i Begyndelsen blev taalte. Men 1215 fordømtes deres Lære (som ganske vist ikke i alle Stykker var overensstemmende med Skriften), og Inkvisitionen begyndte at føre en formelig Udryddelseskrig mod dem. Kun nogle Levninger af deres Samfund reddede sig i de mest utilgjængelige Alpedale, og de vedblev at staa i Forbindelse med Romerkirken indtil henved Aar 1500, da de paavirkedes af de mæhriske Brødre (s. d.). Nu fjernede de sig efterhaanden mere og mere fra den katholske Lære, og 1532 dannede de et særskilt Samfund og indsatte egne Præster. Men derved vaktes Raseriet mod dem paany, og nu begyndte de Katholske en Udryddelseskrig mod dem, hvis Grusomhed neppe lader sig beskrive. Overalt blev de nedsablede uden Hensyn til Alder eller Kjøn, efter først at være blevne underkastede de mest afskyelige Krænkelser og Mishandlinger. De tiloversblevne af Valdenserne paa den vestlige Side af Alperne, over hvilke Forfølgelsen først brød ud paa Grund af det Korstog, som Frans den første lod prædike mod dem, tyede til sine Troesfæller paa den østlige Side. Ogsaa her opsøgte deres Bødler dem, men nu satte de sig til Modværge, og fra sine vanskeligt tilgjængelige Smuthuller tilføiede de ofte Angriberne alvorlige Nederlag. 1655 var Hertugen af Savoyen paavei til at overvælde dem, men skræmt af Cromwells Trusler, blev han nødt til at lade dem i Fred. Den franske Marskal Catinat slog Valdenserne 1686 og fik dem ved falske Løfter til at overgive sig; men ikke saa snart var dette skeet, før de blev behandlede ligesaa grusomt som før. Resten flygtede senere til Schweiz og Tyskland, men Længselen efter Hjemmet drev 1689 en Del af dem tilbage, og de vedblev næsten stadig at trænges fra alle Kanter. En engelsk Oberst Beckwith, som var bleven saaret ved Waterloo, og som for sin Helbreds Skyld søgte hen til Valdensernes Alpedale, hjalp dem med Raad og Daad, saa at de i utrolig kort Tid erhvervede sig baade Velstand og Dannelse. Endelig gav Karl Albert af Savoyen dem 1848 fuld Religionsfrihed, og dette bevirkede, at mange af dem forlod sine Bjerge og bosatte sig i Byerne, fornemmelig i Turin. Efter Italiens Enhed har de nu spredt sig over hele Kongeriget, og da de fleste af dem stod langt over de øvrige Italienere i Oplysning og Dannelse, blev de af dem oprettede Skoler talrigt besøgte, til stor Ærgrelse for den katholske Geistlighed. Idethele er Antallet af Lærens Tilhængere steget betydelig i den senere Tid.

Valdepenas, By i den spanske Provins Ny-Kastilien, med 11,000 Indb., er bekjendt for sin ypperlige Rødvin.

Valders, Fogderi i Kristians Amt, ved Grændsen af Bergens Stift og forøvrigt omgivet af Hallingdal, Hadeland og Land. Det er en af Amtets og tillige af Norges høiestliggende beboede Distrikter. Se forøvr. Kristians Amt.

Valdez, Petrus, se under Valdenser.

Valdhorn, se Horn.

Valdis, Burkard, berømt tysk Fabeldigter det 16de Aarh., d. ca. 1556, var Munk i Riga, men gik over til den lutherske Lære og blev Præst i Hessen. Hans Hovedverk er „Esopus", der indeholder 400 tildels af ham selv digtede Fabler og fik stor Udbredelse.

Valdivia, Provins i Republiken Chili i Sydamerika, 19,536 km.² stor, med 33,000 Indb.

Waldmüller, Ferdinand Georg, anset østerrigsk Genremaler, f. 1793, d. 1865, beskjeftigede

sig i sin Ungdom med Blomstermaleri og Kolorering af Kobberstik, men gik senere over til Genremaleriet og har paa dette Felt frembragt et stort Antal fortræffelige Billeder. Blandt dem kan nævnes: „Barnet lærer at gaa", „En Rabbiner undervifer en Pige", „Reisende Tiggerfamilie", „Skolens Slutning", „Barnlig Andagt" m. fl. I at gjengive Scener fra Bonde- og Barnelivet besad han en mesterlig Færdighed.

Valdsneppe eller **Holtsneppe**, d. s. s. Rugde (s. d.).

Vale, se Gudelære, den nordiske.

Vale (lat.), Farvel. — Valet, Afsked.

Valee, Sylvian Charles, Grev, fransk Marskal, f. 1773, d. 1846, traadte 1792 ind i Nordarméen, blev 1804 Oberstløitnant og fik 1807 som Oberst Kommandoen over første Artilleriregiment. 1809 gav Napoleon ham Kommandoen over Artilleriet ved tredie Armékorps i Spanien, hvor han 1811 steg til Divisionsgeneral. Han udmærkede sig i Kampene 1812, men især 1813 i Slaget ved Castella. 1815 udnævnte Ludvig den attende ham til Generalinspektør ved Artilleriet, uagtet han under de 100 Dage havde taget Parti for Napoleon. 1837 gik han til Algier som Chef for Artilleriet, blev efterat Damrémont var falden Chef for Hæren i Algier, og tog den følgende Dag Constantine med Storm, hvilket forskaffede ham Marskalstaven, hvorhos han udnævntes til Generalguvernør i Algier, hvilken Stilling han indehavde til 1840. 1839 slog han Emir Abd-el-Kader i Nærheden af Blidahl.

Valence, Hovedstad i Departementet Drôme i Sydfrankrige, ved Floden Rhone, med 24,000 Indb. og betydelig Industri i Silke- og Bomuldstøier, Metal- og Glasvarer m. m. Handelen omfatter især Bygningstømmer, Korn Mel og Vin. Byen har en prægtig Kathedralkirke, med et af Canova udført Mindesmærke for Pave Pius den sjette, som her døde i Fangenskab.

Valencia, fordum mauriſk Kongerige i Spanien, mellem Arragonien, Katalonien, Middelhavet, Murcia og Ny-Kastilien, bestaar af Provinserne Valencia, Alicante og Castellon (se de to sidste), er 23,042 km.² stor og har 1,403,000 Indb., hvoraf Provinsen Valencia 11,272 km.², med 670,000 Indb. Landskabet, som fører Titel af Kongerige, danner det spanske Høilands Afheld mod Øst og er opfyldt af Fjeldkjæder. Det er meget frugtbart, har et særdeles mildt og behageligt Klima og frembringer Vin, Olie, Sydfrugter, Safran, Hamp, Silke m. m. Industrien er ogsaa meget betydelig og omfatter fornemmelig Fabrikation af Silke- og Uldtøier, Spiritus, Espartopapir og Sæbe. — Hovedstaden Valencia, ved Floden Guadalaviar, har 154,000 Indb. Den er en af Spaniens skjønneste Byer, uagtet Gaderne er trange, og har flere prægtige Bygninger, hvoriblandt Kathedralkirken, Paladset, Børsen og Hospitalet. Byen er Sæde for en Erkebiskop og har et 1410 stiftet Universitet samt flere høiere Læreanstalter, en botanisk Have, et Muséum og et Akademi for bildende Kunster. Her findes betydelig Fabrikdrift, og Handelen er livlig. Byen kaldtes i Oldtiden Valentia Edetanorum og var 788—1094 Sæde for en uafhængig mauriſk Khalif. 1238 indlemmedes den i Aragonien. Under Napoleons Indfald kjæmpede den haardnakket mod Franskmændene, men maatte overgive sig 1812.

Valencia, By i den sydamerikanske Stat Venezuela, ved Valenciasjøen (Tacarigua), med 29,000 Indb.

Valenciennes (udt. Valangsien), By i det franske Departement Nord, nær den belgiske Grændse, med 26,000 Indb. og livlig Handel og Industri i Tyl, Batist og Knipliuger, de saakaldte Valenciennesknipliuger, der fornemmelig tilvirkes i Byens Omegn. De er kostbare og benyttes til Slør, Garneringer osv. Byen er befæstet og tilhørte tidligere de spanske Nederlande, men afstodes til Frankrige 1678.

Valens, romerſk Keiser, blev af sin Broder udnævnt til Medregent 364 e. Kr. og fik den østlige Del af det romerske Rige. Sin Medkeiser Prokopios beseirede han og lod ham henrette, drog derefter mod Goterne, som havde understøttet Prokopios, og tvang dem til Underkastelse. De af Hunnerne fordrevne Vestgoter gav han Lov til at bosætte sig i Mœsien, men de gjorde senere Opstand, og han faldt i et Slag mod dem ved Adrianopel 378.

Valentia, 1) Ø ved Irlands Sydvestkyst, i Grevskabet Kerry, med Valentiahavnen, der har 2,200 Indb., og hvorfra tre Telegrafkabler gaar til Amerika. 2) Ø (De'sfi) paa Vestkysten af det Røde Hav, udenfor Abulisgolfen, tilhører siden 1859 Frankrige.

Valentin, kaldet Moyse, fransk Maler, f. 1600, d. 1634, studerede i Rom og erhvervede sig uagtet sin tidlige Død et velfortjent Ry som Maler. Flere af hans Billeder findes i Nationalgalleriet i Louvre (Paris), deriblandt „Salomos Dom" og „En Spaakvinde". Ogsaa Nationalgalleriet i Kristiania besidder et Arbeide af ham, et Portræt af Maleren Claude Lorrain.

Valentin, Gabriel Gustav, tysk Fysiolog, f. 1810, studerede Medicin og nedsatte sig 1833 som Læge i Breslau, hvorfra han tre Aar senere kaldtes til at overtage et Professorat i Bern. Han har udgivet flere fortjenstfulde Skrifter, deriblandt „Handbuch der Entwickelungsgeschichte", „Lehrbuch der Physiologie des Menschen" og „Der Gebrauch des Spectroskops zu physiol. und ärztlichen Zwecken".

Valentinelli, Giuseppe, fortjent italiensk Bibliograf, f. 1805, d. 1874, blev 1835 Professor ved Præsteseminariet i Belluno, to Aar senere Bibliothekar i Padua og 1846 Overbibliothekar ved Markusbiblioteket i Venedig. Han har indlagt sig betydelig Fortjeneste ved Udgivelsen af udmærkede bibliografiske Verker.

Valentinianus, Navn paa 3 romerske Keisere. — Valentinianus den første, f. 321 e. Kr. i Pannonien, d. 375, fulgte 364 Jovianus paa Tronen. Han indsatte sin Broder Valens (s. d.) som Medkeiser og beholdt selv Rigets vestlige Del. Valentinianus var en kraftfuld Regent, som omhyggeligt sørgede for sit Riges indre Anliggender, retfærdig og streng, men tolerant i Religionssager, skjønt han holdt strengt paa Katholiciteten. Han renselde Gallien for de røverske Alemanner og sikrede sig Herredømmet over Britannien samt Rigets Grændser i Nord. Han døde paa et Felttog mod Quaderne. — Valentinianus den anden, foregaaendes Søn, blev 375 som fireaarigt Barn af sin ældre Halvbroder Gratianus

anerkjendt som Medkeiser. Efter Gratianus's Død 383 tog hans Efterfølger Theodosius sig af den unge Keiser og forsvarede ham mod Maximus, som 387 havde fortrængt ham fra Italien. Men 392 myrdedes han af sin egen Feltherre Frankeren Arbogast. — Valentinianus den tredie, f. 419, d. 455, var Søn af Keiser Konstantius og kom paa Tronen 425 som Hersker over Rigets vestlige Del. Da hans Statholder Aëtius's glimrende Seire fordunklede den uduelige Keiser, myrdede han 454 sin Velgjører med egen Haand. Aaret efter traf den samme Skjebne ham selv, idet han myrdedes af Petronius Maximus, hvis Hustru han havde skjændet.

Valentinus, berømt Gnostiker i det 2det Aarh. e. Kr., stammede fra Ægypten og kom 140 til Rom, hvor han virkede som Lærer. Hans System, som er en Blanding af orientalske, græske og kristelige Idéer, indeholder dybe Tanker i en for en stor Del fantastisk Indklædning. Systemet talte Tilhængere ud i det 4de Aarh., og af Valentinus's forskjellige Skrifter haves endnu Brudstykker.

Valerianſyre ($C_5H_{10}O_2$), en flygtig fed Syre, som udvindes af Valerianerod (Valeriana officinalis). Det er en farveløs, ubehageligt lugtende Vædske; Zinksaltet anvendes i Medicinen.

Valerianus, Publius Licinius, romersk Keiser, var først Feltherre hos Keiser Decius, derpaa Statholder i Rhætien og Noricum og valgtes 253 e. Kr. til Keiser. I en Krig med Persien blev han 260 fangen af Perserne og døde i Fangenskab 266, efter at have lidt den uværdigste Behandling.

Valerius, en af de berømteste gammelromerske Patricierslægter, af hvis Medlemmer flere har udmærket sig. — Publius Valerius blev allerede i Republikens første Aar valgt til Konsul, og gjenvalgtes 3 Gange til denne Værdighed. Han var en ivrig Forkjæmper for de lavere Klassers Rettigheder, hvorved han erhvervede sig stor Tillid og Anseelse og blev hædret med Tilnavnet „Folkevennen" (Poplicola). — Marcus Valerius blev 349 f. Kr. Krigstribun i Krigen mod Gallierne og valgtes næste Aar 23 Aar gammel til Konsul, hvilket Embede han indehavde 6 Gange.

Valerius Flaccus, Gajus, romersk Digter i det 1ste Aarh. e. Kr., skrev et Epos i 8 Bøger om Argonautertoget, hvilket ikke blev fuldendt før hans Død.

Valerius Maximus, romersk Historiker paa Keiser Tiberius's Tid, er Forfatter af „Factorum et dictorum memorabilium libri IX", et Værk, som flere Gange er blevet udgivet paany og oversat til forskjellige Sprog.

Wales (udt. Uæls), Fyrstendømme i det vestlige England, mellem Bristolkanalen, St. Georgskanalen og det Irske Hav, er 19,108 km.² stort og tæller 1,220,000 Indb. Landet er meget bjergfuldt med indtil 1100 m. høie Fjeldtoppe, og Kysterne er stærkt indskaarne af Havet. Bjergene er rige paa Metaller, fornemmelig Bly, Kobolt, Kobber, Jern og Zink, ligesom der findes betydelige Stenkulsleier. Landet inddeles nu i 12 Grevskaber, nemlig Nordwales i Den Anglesey, Carnarvon, Denbigh, Flint, Merioneth, Montgomery, og Sydwales i Brecknock, Cardigan, Carmarthen, Glamorgan, Pembroke og Radnor. — Wales var tidligere et uafhængigt Fyrstendømme, og beboedes oprindelig af Kelter. Ved Angelsachsernes Indfald flygtede en Del af Briterne til Wales's Bjergegne og gik op i den der boende Befolkning, hvorved der opstod et Blandingsfolk, som lige til vore Tider har bevaret sit Sprog og sine Sæder og Skikke. Den engelske Konge Adelsten gjorde Walliserne skatskyldige, og 1283 lykkedes det Edvard den første efter langvarige Kampe at underlægge sig Landet. Men endnu forsøgte Befolkningen flere Gange at afkaste Aaget, og først 1536 blev Wales af Henrik den ottende for stedse forenet med England. — Siden Slutningen af det 13de Aarh. har de engelske Kronprinser ført Titel af Prins af Wales.

Walevski, Alexandre Florian Joseph Colonna, Hertug, fransk Statsmand, f. 1810, d. 1868, var Søn af Napoleon den første og en Polakinde, indtraadte i Armeen og avancerede til Kaptein. Men da han blev kjed af det militære Liv, forsøgte han sig som Journalist og Digter. Senere gik han i Diplomatiets Tjeneste og repræsenterede som saadan Frankrige i Rom og London. 1855 udnævnte hans Fætter Napoleon den tredie ham til Udenrigsminister og Medlem af Senatet, og 1860 blev han Statsminister.

Valfart, se Pilegrimsreise under Art. Pilegrim.

Valg, i konstitutionelle Stater de Stemmeberettigedes Kaaring af Repræsentanter. Valgene foregaar enten direkte, saaledes at Vælgerne selv stemmer paa den eller dem, som skal repræsentere dem, eller indirekte, hvorved Vælgerne kun kaarer et vist Antal Valgmænd, som derefter vælger Repræsentanter. I Norge bruges begge Fremgangsmaader, idet Storthingsvalgene foregaar indirekte, Kommunevalgene derimod direkte. Skal der i hvert Valgdistrikt kun vælges én, kaldes Valget Envalg (scrutin d'arrondissement), skal der vælges flere, Gruppevalg (scrutin de liste). I sidste Tilfælde kan Valgmaaden indrettes saaledes, at Majoriteten af Vælgerne ikke altid kan besætte alle Pladse, hvortil der skal vælges, men at Minoriteten, hvis den er stærk nok, kan besætte én eller flere af disse. Dette kan ske gjennem forskjellige Methoder, 1) det begrændsede Valg, hvor ingen Vælger faar Lov til at stemme paa det hele Antal Personer, som skal vælges, men kun paa en større eller mindre Brøkdel af dette Antal, f. Ex. paa $^2/_3$, $^3/_4$, $^3/_5$ eller 2) det kumulative Valg, hvor enhver Vælger paa sin Stemmeseddel kan anføre samme Persons Navn ligesaa mange Gange, som Antallet af de Personer, der skal vælges, og da med den Virkning, at der ved Optællingen gives denne Person én Stemme for hver Gang hans Navn findes anført, eller 3) Forholdstalsvalget, som nu er bragt i Forslag i Norge. Princippet for sidstnævnte Valgmethode er, at det hele Antal afgivne Stemmesedler divideres med Antallet af de Pladse, som skal besættes ved Valget, og det herved udkomne hele Tal (med Bortkastelse af enhver Brøk) bliver Forholdstallet, det vil sige det Antal Stemmer, enhver maa have for at blive valgt. Men ikke enhver, som faar dette Antal Stemmer, bliver nødvendigen valgt. Ved Optællingen oplæses nemlig kun det paa hver Seddel først anførte Navn.

Naar samme Persons Navn derunder er forekommet saa ofte, at de paa ham afgivne Stemmer har naaet det angivne Forholdstal, erklæres han valgt. Derpaa fortsættes Oplæsningen, idet de allerede valgte Personers Navne udstryges. Denne Valgmethode forudsætter, at enhver Stemmeberettiget paa sin Seddel nævner dem, paa hvem han stemmer, i den Orden, hvori han helst vil have dem valgt.

Valhall, Odins Hal (se Gudelære, den nordiske, Side 693, 2den Sp.).

Valhalla, et Palads, som Kong Ludvig den første af Baiern lod opføre 1830 efter Tegning af Klenze (s. d.), en af den nyere Bygningskunsts skjønneste og mest fuldendte Frembringelser.

Valide eller **Sultanindc Valide**, i Tyrkiet den regjerende Sultans Moder.

Valkejord, en grøngraa, rød- eller gulagtig Jordart af leret Beskaffenhed, som især forekommer i Tyskland og England. Den benyttes til Borttagning af Fedtpletter, da den begjærligt indsuger olieagtige Substanser, samt til Valkning af Uldtøier.

Valkendorf, Erik, Erkebiskop i Trondhjem 1510—22, dansk af Fødsel, var Domprovst i Roskilde, da Kristiern den anden, som han var personlig hengiven, fik ham udnævnt til Erkebiskop. Det var en dygtig og virksom Mand, som udrettede adskilligt for Norge, ikke alene som Geistlig, men ogsaa ved sine Bestræbelser for at ophjelpe Landets Næringsveie, især tog han sig med Iver af Bergverksdriften. Det gode Forhold til Kristiern varede dog ikke længe, thi da Kongen skulde ægte Prinsesse Elisabeth af Nederlandene, tilskrev Erkebispen ham et dristigt Brev, hvori han formanede Kongen til at ophøre med sit Forhold til Dyveke. Dette kunde Dyvekes Moder, Sigbrit, ikke tilgive ham, hvorfor hun søgte enhver Leilighed til at gjøre ham mistænkt samt fortrædigede ham paa enhver Maade. Da hans Besværinger hos Kongen intet hjalp, bestemte han sig til personlig at indfinde sig hos ham. Under Reisen blev hans Skib fordrevet til Holland, hvor han uventet traf sammen med Kristiern, som vilde lade ham fængsle. Men de hollandske Myndigheder modsatte sig dette, og Erkebispen begav sig nu til Rom, blottet for Midler, saa at han maatte laane sig frem. Strax efter sin Ankomst did blev han syg og døde.

Valkendorf, Kristoffer, dansk Statsmand, f. 1525, d. 1601, var en Tid Lensmand i Bergen og Befalingsmand paa Bergenhus, i hvilken Egenskab han indlagde sig ikke liden Fortjeneste ved sin bestemte Optræden ligeoverfor de overmodige Hanseater, som han tvang til at rette sig efter Landets Love. Under Kristian den fjerdes Mindreaarighed var han en af Rigets Styrere, og da Kongen overtog Regjeringen, blev Valkendorf udnævnt til Rigshovmester.

Walker (udt. Uahker), William, amerikansk Eventyrer, f. 1824, studerede først Medicin og foretog derefter en Reise til Europa. Efter sin Hjemkomst nedsatte han sig i Kalifornien som Advokat, efter først en Tid at have været Journalist. 1853 fik han samlet en Trop, hvormed han agtede at erobre den mexikanske Stat Sonora, og lod sig udraabe til Præsident af Sonora og Nedrekalifornien, men maatte det følgende Aar overgive sig til Unionens Tropper. Sammen med 62 andre Eventyrere drog han 1855 til Nicaragua, hvor der netop raasede en heftig Borgerkrig, sluttede sig til Demokraterne og var saa heldig at slaa Modstanderne, hvorfor han blev udnævnt til Overgeneral. 1856 lod han sig vælge til Præsident. Men da han som saadan vilde gjeninføre Slaveriet og desuden begik andre Taabeligheder, slog Rigmanden Vanderbilt, som hidtil havde støttet ham, Haanden af ham, og 1857 maatte han overgive sig og blev sendt til New-Orleans. Et Par forvovne Forsøg, han senere gjorde for at faa fast Fod i Nicaragua, mislykkedes, og da han 1860 vovede sig ind i Honduras, blev han tagen tilfange og skudt.

Walkersøerne, en Øgruppe i Stillehavet under 4° n. Br. og 131½° v. L., bekjendt ved sine rige Guanoleier.

Valkning, Behandling af Klæde og Vadmel for at gjøre det tættere og fastere, hvilket sker ved at stampe eller banke det; dertil benyttes oftest Valke- eller Stampemølle. (Se Art. Klæde).

Valkyrier, se Gudelære, den nordiske.

Valla, Laurentius, fremragende italiensk Humanist, f. 1407, d. 1457, optraadte i flere Byer som Lærer i de skjønne Videnskaber og blev 1448 pavelig Sekretær. Han har store Fortjenester af de klassiske Studiers Gjenoplivelse, og har bl. a. udgivet fortrinlige Oversættelser af Herodot og Thucydides. Af hans Skrifter bør nævnes „Elegantiæ Latini sermonis".

Wallace (udt. Ualles), Alfred Russell, engelsk Naturforsker, f. 1822, gik 1848 paa en videnskabelig Reise til Brasilien og undersøgte Amazonfloden og Rio Negro, hvorom han udgav en Beskrivelse. Derefter gjennemreiste han en Del af Nyguinea samt undersøgte de malajiske Øers Plante- og Dyreliv og vendte efter næsten 8 Aars Fravær 1862 tilbage til England med rige videnskabelige Samlinger. I sine Afhandlinger om disse Forskninger, hvilke er oversatte til flere Sprog, er han inde paa Darwins Theori, uden dog at gaa saa vidt som denne. Ved sit Verk „On the geographical distribution of animals" blev han Skaber af Dyregeografien.

Wallace, William, skotsk Frihedshelt, f. 1276, d. 1305, var Søn af en Adelsmand og blev i en Alder af 19 Aar nødt til at flygte paa Grund af et Drab. Han samlede da en Tid fredløs om og samlede efterhaanden om sig en Skare forvovne Mænd, hvormed han overfaldt de af Englænderne besatte Slotte og fordrev Besætningerne. Hans Held gjorde, at flere og flere sluttede sig til ham, og da en engelsk Hær under Warrenne sendtes mod ham, slog han den aldeles. Han udnævntes nu til Skotlands Rigsforstander, men da Stormændene ikke vilde staa under ham, nedlagde han Regentskabet. Paa Grund af daarlig Understøttelse var han nu uheldig mod Englænderne og endelig blev han ved Forræderi fangen af disse, hvorpaa han blev ført til London og grusomt henrettet.

Valladolid (udt. Valjadolid), spansk Provins i Kongeriget Gammelkastilien, 7,880 km.² stor, med 248,000 Indb. Hovedstaden Valladolid, ved Floden Pisuerga, har 45,000 Indb. Den er godt bebygget og har flere seværdige Pragtbygninger, hvoriblandt Kathedralkirken, der paabegyndtes 1585, et Palads, som tidligere var de

kastilianske Kongers Residens, samt Klostret San Pablo, der nu benyttes som Tugthus. Byen har et 1346 stiftet Universitet og er Sæde for en Erkebiskop. Industrien er livlig og omfatter bl. a. Fabrikation af Papir, Fajence og kemiske Sager. Her døde Kolumbus 1506.

Valladolid, By i Staten Yucatan i Mexiko, med 10,000 Indb. og Industri i Bomuld. I Nærheden findes storartede Levninger af de indianske Byer.

Vallak, Benævnelsen paa en kastreret Hingst.

Vallauri, Tommaso, italiensk Filolog og Literaturhistoriker, f. 1805, studerede i Turin og blev 1843 Professor i latinsk Veltalenhed sammesteds. Blandt hans mange Skrifter kan nævnes „Historia critica literarum Latinarum", „Storia della poesia in Piemonte" og „Fasti rerum gestarum a rege Carolo Alberto".

Valle, Præstegjeld i Nedenæs Amt, bestaar af Sognene Valle, Bykle og Hyllestad.

Valle eller **Myse**, det i Melken indeholdte Vand, som bliver tilbage efter Ystningen. Det indeholder Melkesukker, nogle Salte, Æggehvide og lidt Fedt og bliver dels kogt ind til Mysost, dels benyttet til Tilvirkning af Melkesukker. — Vallekur anvendes tildels mod Lungesvindsot og andre Brystsygdomme og bestaar i, at Patienten under streng Diæt regelmæssig drikker Valle af Gjedemelk. I Tyskland og Schweiz findes flere saadanne Vallekursteder.

Wallenstein (egentlig Waldstein), Albrecht Wenzel Eusebius von, Hertug af Friedland, Mecklenburg og Sagan, en af Trediveaarskrigens mærkeligste Helte, f. 1583, d. 1634, var Søn af en protestantisk Adelsfamilie fra Böhmen. Begge hans Forældre døde i hans Barndom, og i en Alder af 16 Aar befandt han sig i Jesuiterskolen i Olmütz, hvor han gik over til den katholske Kirke. Derefter studerede han ved Universiteterne i Altdorf, Bologna og Padua, hvorpaa han foretog en længere Reise gjennem Europa. Han indtraadte i den keiserlige Hær i Ungarn og udmærkede sig saaledes, at han snart steg til Kaptein. Da Freden sluttedes 1606, vendte han hjem til Böhmen og giftede sig, hvorved han kom i Besiddelse af en stor Formue. I Krigen mod Venedig gik han med 200 Dragoner, som han selv havde udrustet, i Erkehertug Ferdinands Tjeneste og udmærkede sig saa, at han forfremmedes til Oberst og stod i stor Gunst ved det keiserlige Hof. Under Böhmens Opstand ved Trediveaarskrigens Udbrud tog han strax Parti for Keiseren, hvorfor han efter Böhmens Undertvingelse udnævntes til Hertug af Friedland. Da Stiftelsen af det nedersachsiske Forbund indgjød Keiseren Frygt, tilbød Wallenstein ham paa egen Bekostning at stille en Hær paa 50,000 Mand, mod senere at faa sine Udgifter godtgjorte. Keiseren modtog Tilbudet, saaledes at han skulde høerve det halve Antal, og udnævnte ham til Generalissimus og Feltmarskal. I en Fart havde han 30,000 Mand under sine Faner, slog 1626 Grev Mansfeld og drog mod Siebenbürgen, hvor han tvang Bethlen Gabor til at indstille Fiendtlighederne. Det følgende Aar drog han mod Kristian den fjerde af Danmark, overswømmede Tyskland og tvang Kristian til at opgive Protestantismens Sag. Men hans egenmægtige Færd forurolige Keiseren, og de Voldsomheder, hans Tropper udøvede saavel mod Ven som Fiende, gjorde, at de katholske Fyrster alvorlig anholdt hos Keiseren om hans Fjernelse. Han blev da 1630 afskediget, hvilket han uden Knur fandt sig i, da han som ivrig Astrolog troede at have opdaget, at han snart vilde faa glimrende Oprejsning for denne Tort. Han drog til sine Godser, hvor han omgav sig med fyrstelig Pragt, stolende paa Fremtiden. Imidlertid havde Keiseren faaet en ny farlig Fiende i Gustav Adolf af Sverige. Den keiserlige Hær under Tilly tabte Slaget ved Breitenfeld, og det næste Sammenstød med Svenskerne kostede Tilly Livet. I denne Nød vidste Keiseren intet andet Raad end at henvende sig til Wallenstein; men denne havde allerede aabnet Underhandlinger med Gustav Adolf og modstod derfor Keiserens indstændige Bønner, indtil Gustav Adolf af Mistillid ikke vilde indlade sig med ham. Endelig lod han sig 1632 bevæge til atter at gaa i Keiserens Tjeneste, men paa Betingelser, som gjorde ham omtrent uafhængig. Han samlede i en Hast 40,000 Mand, drev Sachserne ud af Böhmen og nærmede sig Nürnberg. Gustav ilede denne By til Undsætning, og da Wallenstein med sin endnu lidet øvede Hær ikke vovede at indlade sig i aaben Kamp med Svenskerne, forskanse han sin Leir og tilbageslog disses Stormangreb. Da Gustav tvungen af Sygdom og Mangel paa Levnetsmidler drog bort, marscherede Wallenstein til Sachsen; Svenskerne fulgte efter, og 16de November 1632 stod det mindeværdige Slag ved Lützen, hvor Gustav Adolf faldt, men Wallenstein led et fuldstændigt Nederlag. Han trak sig i Hast tilbage til Böhmen og reorganiserede Levningerne af sin Hær. Imidlertid drev han i Hemmelighed Underhandlinger med Sachsen, Brandenburg og Sverige og gjorde intet for at understøtte Baiern, hvis Fyrste han bar Nag til, da denne ivrigst havde virket til hans tidligere Afskedigelse. Keiseren fratog ham nu paany Kommandoen, idet han opdagede, at Wallenstein ønskede paa at gaa over til hans Fiender mod at faa Böhmens Trone. Størstedelen af hans Hær forlod ham nu, og med de Tropper, som endnu var blevne ham tro, indesluttede han sig i Fæstningen Eger, hvor han 25de Februar 1634 snigmyrdedes, vistnok med Keiserens Billigelse. — Wallenstein var udrustet med overordentlige Sjelsevner, hans Villie var fast og ubøielig, og en engang fattet Beslutning søgte han at gjennemføre trods alle Hindringer. Mod sine Undergivne var han retfærdig samt omhyggelig for deres Vel, men ubarmhjertig streng mod dem, som overtraadte den militære Disciplin, og uagtet han ustraffet lod sine Soldater af Hjertens Lyst plyndre Ven og Fiende, straffedes dog det mindste Brud paa Disciplinen med Døden. Sædvanlig var han taus, mørk og alvorlig; han førte et maadeholdent Liv, men elskede Pragt og var godgjørende mod Trængende.

Vallès (udt. Valæs), Jules, fransk Journalist og Literat, f. 1833, d. 1885, debuterede 1857 med sit Skrift „L'argent". Han bosatte sig i Paris og skrev for flere Blade endel Skildringer m. m. som han senere udgav særskilt. 1867 grundede han et Blad, som paa Grund af sit ravgale socialistiske Indhold blev forbudt efter 6 Maaneders Forløb. Efter Keiserdømmets Fald sluttede han sig til de yderliggaaende Radikale, deltog i Kommunardernes Udskeielser og reddede sig ved Flugt,

da Hæren trængte ind i Paris. 1880 vendte han tilbage til Paris og var derefter Medarbeider i en radikal Avis.

Wallich, Nathanael (egentl. Nathan Wolff), berømt Botaniker, f. i Kjøbenhavn 1787, d. i London 1854, studerede Medicin og gik 1806 som Læge til det danske Etablissement Fredriksnagor i Ostindien. Da Kolonien blev engelsk Eiendom, traadte han i det engelsk-ostindiske Kompagnis Tjeneste og blev 1815 Direktør for den botaniske Have i Kalkutta, hvilken Stilling han indehavde til 1827. Aaret efter nødte hans nedbrudte Helbred ham til at vende tilbage til Europa. Under sit Ophold i Kalkutta foretog han flere videnskabelige Reiser til forskjellige Egne i det indre Hindostan og hjembragte fra disse Reiser betydelige botaniske Samlinger af stor Interesse, hvilke han har beskrevet i sit interessante Verk „Plantæ Asiaticæ rariores". Af hans øvrige Skrifter kan nævnes: „Description of the tree, which produces the ripal camphor wood and sassafras bark" og „Tentamen floræ Nepalensis".

Wallin, Johan Olof, fremragende svensk Geistlig og Digter, f. 1779, d. 1839, indskreves 1799 som Student ved Upsala Universitet. 1803 tog han den filosofiske Doktorgrad og vandt s. A. Akademiets Pris for endel latinske Oversættelser. To Aar senere offentliggjorde han sit vakre Digt „Uppfostraren", for hvilket han erholdt Akademiets store Pris. 1806 udnævntes han til Sognepræst i Solna, indvalgtes 1810 i Akademiet og blev Aaret efter Medlem af den Komité, som skulde udarbeide Udkast til en ny Salmebog. 1816 fremlagde han en Prøve af den nye Salmebog, i hvilken han saa meget som muligt havde optaget de ældre Kjernesalmer, hvorhos han selv havde digtet en hel Del nye, af hvilke flere er blandt de skjønneste i den svenske Salmeliteratur. Hans Udkast blev lagt til Grund for den 1819 antagne svenske Salmebog. 1812 udnævntes han til Sognepræst ved en af Stockholms Menigheder, 1816 til Domprovst i Vesterås, 1818 til Pastor Primarius i Stockholm, ifølge hvilket Embede han blev Medlem af Rigsdagen, og 1837 til Erkebiskop i Upsala. En Samling af hans Digte, som blev udgivne efter hans Død, er udkomne i flere Oplag.

Wallis, Kanton i Schweiz, omgives i Nord af Genfersjøen, Waadt og Bern, i Øst af Uri og Tessin, i Syd af Italien og i Vest af Frankrige, er 5,247 km.² stor og har 102,000 Indb. Kantonen udgjør for en Del Rhoneflodens øvre Dalføre og er forøvrigt opfyldt af Alpernes Udløbere, hvis høieste Punkt naar op til 4,638 m. Her findes flere betydelige Isbræer, og mellem Fjeldmasserne gaar trange Dalfører. Fjeldene er tildels skovrige. Klimatet er nede i Dalene meget mildt, saa at Vin og Sydfrugter trives. Kvægavlen er den fornemste Næringsvei, dernæst Kornavlen, som omtrentlig afgiver det fornødne til Befolkningens Behov. Bergverksdriften er af liden Betydning og indskrænker sig fordetmeste til Marmor- og Skiferbrud; derimod staar Industrien, som ellers overalt i Schweiz, paa et fremskredet Standpunkt. Befolkningens større Flertal bekjender sig til den katholske Religion. Forfatningen er repræsentativ-demokratisk; den udøvende Magt er hos et Statsraad paa 5 Medlemmer, hvilke vælges af det store Raad, som indehar den lovgivende Magt. — Wallis blev paa Keiser Augustus's Tid indlemmet i det romerske Rige. Senere tilhørte det efterhaanden Burgund, Franken og Tyskland. En Del af Kantonen blev senere forenet med Schweiz, medens det øvrige tilhørte Savoyen indtil 1798, da det hele kom til Schweizerforbundet. 1803—10 udgjorde Landet en egen Republik, og 1810—15 var det indlemmet i Frankrige.

Wallis, John, fremragende engelsk Mathematiker, f. 1616, d. 1703, var først Præst, men ansattes 1649 som Professor i Geometri ved Universitetet i Oxford. Han udgav et betydeligt Antal værdifulde mathematiske Værker.

Wallmark, Peter Adam, svensk Forfatter og Journalist, f. 1777, d. 1858, udgav først nogle Digte, som prisbelønnedes af Akademiet, hvorpaa han var Medarbeider i „Stockholmsposten" og optraadte derefter selv som Bladudgiver. 1811 ansattes han som Bibliothekar ved det kongelige Bibliothek i Stockholm. 1834 blev han Redaktør af „Stats-Tidningen", og da dette Blad 1844 ophørte at være Regjeringens Organ og fik sit tidligere Navn „Post- och Inrikes-Tidningar", overtog han Forlaget af det, hvilket han beholdt til 1847. Han skrev desuden Afhandlinger i forskjellige Tidsskrifter og udgav en stor Del Skrifter, deriblandt flere historiske af ikke lidet Værd.

Wallmoden-Gimborn, Ludvig Georg Thedel von, Grev, østerrigsk Militær, f. 1769, d. 1862, blev 1809 Feltmarskalloitnant. 1813 gik han i russisk Tjeneste, fik Kommandoen over et tysk Korps i Kampen mod Napoleon, trængte gjennem Mecklenburg ind i Slesvig og deltog i Slaget ved Sehested. 1815 gik han paany i østerrigsk Tjeneste, besatte 1821 Sicilien og udmærkede sig ved flere Leiligheder.

Wallon (udt. Vallong), Henri Alexandre, fransk Statsmand, f. 1812, blev 1840 Professor ved Sorbonnen og 1849 Medlem af Nationalforsamlingen. Da Valgretten 1850 besluttedes indskrænket, nedlagde han sit Mandat og trak sig tilbage til Privatlivet. Han fortsatte nu sin allerede før begyndte Forfattervirksomhed og udgav bl. a. endel religiøse Skrifter, deriblandt en skarp Imødegaaen af Renans antikristelige Bog „Jesu Liv". 1871 indvalgtes han paany i Nationalforsamlingen, hvor han hørte til høire Centrum, var 1875—76 Undervisningsminister og blev sidstnævnte Aar livsvarig Senator. Af hans Skrifter er „Histoire de l'esclavage dans l'antiquité", „La sainte bible" og „Jeanne d'Arc" de mest bekjendte; den sidste prisbelønnedes af Akademiet.

Valloner, Efterkommerne af de gallisk Belgier, udgjør henved Halvdelen af Belgiens nuværende Befolkning. Endel Valloner findes ogsaa i de tilgrændsende Dele af Tyskland og Frankrige.

Wallraf, Ferdinand Frans, tysk Kunstsamler f. 1748, d. 1824, blev 1786 Professor i Naturhistorie, Botanik og Æsthetik ved Universitetet i Köln samt Direktør for den botaniske Have sammesteds. Han er Grundlægger af det efter ham opkaldte Museum i Köln, idet han skjænkede Byen sine overordentlig rige Kunstsamlinger.

Valls, By i den spanske Provins Tarragona, med 17,000 Indb. og Læderindustri.

Vallø, et 1739 anlagt Saltverk i Nøterø Præstegjeld ved Tønsberg, drives indtil 1819 for Sta-

tens Regning, men gik da over til Privatmænd, og samtidig udvidedes Driften betydelig. 1836—40 tilvirkedes der ca. 30,000 Tønder Salt aarlig, og Arbeidsstyrken udgjorde ca. 100 Personer. I de senere Aar har Driften været indskrænket.

Valmue (Papaveraceæ), Plantefamilie af de Frikronbladedes Orden. Der gives mange Arter af den, og i Norge findes én vildtvoxende Art, Papaver nudicaule, som gaar lige til Vardø. Alle Arter indeholder en hvid eller gul, skarp og tildels bedøvende Melkesaft. Den vigtigste er Opiumvalmuen (P. somniferum), som hører hjemme i Asien og dyrkes som Kulturplante i Kina, Persien, Ostindien o. fl. St. Paa Grund af sine store, smukke Blomster er den ogsaa almindelig som Prydplante i Haverne. I Asien bliver den indtil 1 m. høi, med store Frøkapsler; ved at gjøre et Indsnit i disse før de bliver modne, faar man den Saft, hvoraf der tilberedes Opium (s. d.). Af Frøene af den hvide Valmue, som dyrkes paa flere Steder i Europa, faar man desuden Valmueolie (Oleum Papaveris), en bleggul, velsmagende, fed Olie, som udvindes af de modne Frø. Den benyttes i Husholdningen istedenfor Olivenolie, samt til Fernisser, Maleroliе osv.

Valmy, Landsby i det franske Departement Marne, bekjendt af det Nederlag, som den franske General Kellermann 1792 her tilføiede Prøusserne under Hertugen af Brunsvig.

Valnøddræ, almindelig kaldet Nøddetræ (Juglans regia), Træfamilie af de Frikronbladedes Orden, bliver henved 20 m. høit og har store, finnede, vellugtende Blade, med Blomsterne samlede i Rakler og rynkede Stenfrugter. Af Nødderne presses Olie, og den haarde, fine Ved anvendes meget i Møbelsnedkeriet. Træet voxer vildt i Orienten og dyrkes i Norge lige til Omegnen af Trondhjem, hvor det i gunstige Sommere giver modne Frugt.

Valois (udt. Valoa), tidligere et fransk Landskab, udgjør det nuværende Departement Oise. Valois var først et Grevskab, ophøiedes senere til Hertugdømme og tilhørte en Sidegren af det kapetingske Kongehus. Ved Giftermaal kom det til Prins Hugo, en Søn af Kong Henrik den første, men hans Slægt uddøde 1215, hvorpaa Hertugdømmet af Filip den anden blev inddraget blandt Kronens Eiendomme. 1285 blev det overdraget til Karl af Valois, en Søn af Filip den tredie, Stamfader til Huset Valois, der i 261 Aar beklædte Frankriges Trone (1328—1589). Se forøvr. Art. Frankrige.

Valparaiso, By i Republiken Chili i Sydamerika, med 98,000 Indb. Den er uregelmæssig bebygget og har bratte, krumme Gader, men udstrakt Handel og Skibsfart. Byen anlagdes 1536 af den spanske Officér Juan de Saavedra.

Valplads (af det gammelnorske valr o: de Faldne) eller Slagmark, et Sted, hvor der holdes eller har været holdt et Slag.

Walpole (udt. Uælpol), Sir Robert, Greve af Oxford, berømt engelsk Statsmand, f. 1676, d. 1745, studerede i Cambridge og blev 1700 Medlem af Underhuset, hvor han sluttede sig til Whigpartiet. 1708 blev han Statssekretær i Krigs-Departementet og Aaret efter Skatmester ved Marinen. Da et Toryministerium 1711 kom til Roret, blev han nødt til at fratræde sit Embede, hvorhos han anklagedes for mislig Embedsførsel og berøvedes sin Ret til at deltage i Parlamentets Forhandlinger. Men da Georg den første kom paa Tronen, blev Walpole Medlem af Ministeriet og 1715 af den Kommission, som skulde undersøge de forrige Ministres Styrelse, og fik derved Anledning til at øve streng Gjengjeld. 1717 traadte han ud af Regjeringen, men indtraadte igjen 1721 og fungerede lige til 1742 som Skatkammerkansler og første Skatkammerlord. Som saadan viste han en sjelden finansiel Dygtighed, idet han bragte Statens Pengevæsen i en fortræffelig Orden og ophjalp Landets Næringsveie. — Hans Søn Horace Walpole, siden 1791 Greve af Oxford, f. 1717, d. 1797, var en aandrig Forfatter, men især berømt ved sine Breve og Memoirer. Blandt hans Skrifter maa nævnes „Catalogue of royal and noble authors“ (1758), „Anecdotes of painting in England“ (2 Bind, 1761), Romanen „The castle of Otranto“ (1765). Hans Breve (9 Bind) indeholder livlige Skildringer af Personer og Tilstande paa hans Tid; Memoirerne (12 Bind) staar tilbage for Brevene, men leverer vigtige Bidrag til Georg den andens og Georg den tredies Regjeringstid.

Vals, en Selskabsdans i $^3/_4$ eller $^3/_8$ Takt, skal være af bøhmisk Oprindelse. Valseformen bruges i den senere Tid ogsaa til større Karaktérkomvositioner.

Walsall (udt. Ualsaal), By i det engelske Grevskab Stafford, med 56,000 Indb. og betydelig Industri i Støbegods.

Valse, en kompakt Cylinder.

Valsesnekke (Voluta), Snegl af de Kamgjelledes Orden, tilhører Havsneglene og har Skal med stump Top og stor Munding. Den forekommer i de varme Have.

Walsingham (udt. Ualsinghæm), Sir Francis, engelsk Statsmand, f. 1536, d. 1590, anvendtes i flere diplomatiske Sendelser og blev senere Chef for Politivæsenet. Som saadan forfulgte han Katholikerne og var Hovedredskabet til Maria Stuarts Henrettelse. Han gav Stødet til de første Forsøg paa at kolonisere Nordamerika.

Walter, Ferdinand, tysk Retslærd, f. 1794, d. 1879, blev 1821 Professor i Bonn. Af hans Skrifter kan nævnes: „Lehrbuch des Kirchenrechts“, „Geschichte des römischen Rechts bis auf Justinian“, „Corpus juris germanici antiqui“ og „Naturrecht und Politik“.

Waltham, Fabrikby i Staten Massachusetts i Nordamerika, med 12,000 Indb.

Walther von der Vogelweide, den største Lyriker blandt Minnesangerne, f. ca. 1165, d. ca. 1230, var af en fattig tysk Adelsfamilie. Han førte et omflakkende Liv og gjennemvandrede hele Tyskland, idet han helst opsøgte fyrstelige Personer, og opholdt sig nogen Tid hos dem for paany at drage om igjen. Hans Digte, som eier en Rigdom af ophøiede Tanker og poetisk Følelse, er flere Gange udgivne.

Valuta, en Vexels Værdi i Varer eller Penge. — Valuation, Bestemmelse af Mynters Værdi.

Vambéry, Herman, ungarsk Reisende og Orientalist, f. 1832, var en Tid Privatlærer i Slavonien og gik til Konstantinopel, hvor han var Lærer i Fransk. Her erhvervede han sig et fuldstændigt

Kjendskab til det tyrkiske Sprog og foretog, forklædt som Tyrk, en Reise til Turkestan, besøgte derefter Persien, Mekka, Khiva, Bokhara og Samarkand. Efter sin Tilbagekomst offentliggjorde han en interessant Reiseberetning. Hans øvrige Skrifter, der er af stort Værd, angaar dels Sprogundersøgelser, dels Beskrivelser af de Lande, han har gjennemreist, m. m. Blandt dem er „Mine Vandringer og Oplevelser i Persien", „Skisser fra Mellemasien", „Islam i det 19de Aarh.", „Rusklands Magtstilling i Asien" m. fl. Vambéry er nu (1886) Professor ved Universitetet i Pest.

Vampyr, enslags Flaggermus (s. d.). — Ordet, som oprindelig er serbisk, er i Donaulandene og Grækenland ogsaa almindelig Benævnelse paa Afdøde, der, ifølge Folketroen, ved Nattetid stiger op af sine Grave for at udsuge Blodet paa levende Mennesker, indtil man graver dem op igjen, gjennemborer deres Hjerte, slaar Hovedet af dem eller brænder dem.

Van, Indsjø i Armenien, nær russisk Kaukasien, 4,250 km.² stor, i en Høide over Havet af 1603 m. Ved dens østlige Bred ligger Byen Van, som er befæstet og tæller 35,000 Indb. Den er Sæde for Generalguvernøren i det nordlige Kurdistan og har betydelig Industri i Bomuldstøier. Ifølge Sagnet skal den være grundet af Dronning Semiramis og opkaldt efter en Kong Van af Armenien. I det 1ste Aarh. f. Kr. skal den af Kong Tigranes være bleven befolket med jødiske Krigsfanger og i det 4de Aarh. e. Kr. ødelagt af Perserkongen Sapores. Senere var den en Tid de gammelarmeniske Kongers Residens og erobredes derefter af Byzantinerne, Seldschukerne, Turkomanerne og Tyrkerne.

Vanadin, et meget sjeldent metalliskt Grundstof, som opdagedes 1830 af Sefström, men som allerede 1801 var iagttaget af del Rio. Det forekommer i enkelte Lerarter, i Jernerts samt i forskjellige andre Mineralier. Vanadinsyre har fundet nogen Anvendelse, især til Fremstilling af Anilinfort.

Vancouver, ogsaa kaldet Quadra, en til de engelske Besiddelser hørende Ø ved Nordamerikas Vestkyst og de Forenede Staters Nordgrænse, skilt fra Fastlandet ved det temmelig smale Dronning Charlottes Sund. Størrelsen er 33,670 km.² og Indbyggerantallet 25,000, hvoraf over Halvdelen er Indianere, Resten Europæere og Kinesere. Øen er kun lidet skikket for Dyrkning, hvorimod den er særdeles skovrig, og der forekommer af den Grund en Mængde Vildt, som Hjort, Elg, Bjørn, Ulv, Bæver, Vaskebjørn, Maar o. fl. I nogle af Floderne findes Guld og ved Østkysten mægtige Kulleier. Øen opdagedes 1774 af en spansk Sjøfarende og omseiledes første Gang 1792 af Englænderen George Vancouver, efter hvem den har faaet Navn. 1859 blev den hævet til Kolonistatus og 1866 forenet med Britisk-Kolumbia. Koloniens Hovedstad er Victoria, med 4,000 Indb.

Vand, (i ældre Tider anset som et Element) er et sammensat Stof, en kemisk Forbindelse af 2 Rumdele Vandstof med 1 Rumdel Surstof, eller 1 Vegtdel Vandstof med 8 Vegtdele Surstof. Det er det almindeligst udbredte Stof paa Jorden og optræder efter Omstændighederne (Varmegrad osv.) enten som fast (Sne, Is, Hagel) eller som flydende (Kildevand, Flodvand, Regn, Sjøvand) eller endelig som luftformig (Vanddampe). Den Temperatur, hvorved Vand fryser (eller Is smelter), er altid den samme og betegnes paa de almindelige Thermometre med Nul (0°), medens den Temperatur, hvorved rent Vand koger under normalt Lufttryk, betegnes med 100° paa Celsius's og 80° paa Reaumurs Thermometer (s. d.). Medens Kogningen (d. e. Dampdannelse saavel fra det Indre som fra Overfladen af Vædsken) er betinget af en bestemt Temperatur, foregaar den saakaldte Fordunstning (d. e. Dampdannelse alene fra den frie Overflade) ved hvilkensomhelst Temperatur, hvorvel i forskjellig Grad og med forskjellig Hurtighed. Den Mængde Vanddampe, som den omgivende Luft derunder kan optage i sig, beror paa og voxer med dens Temperatur. Et vist Rumfang Luft kan ved en vis bestemt Temperatur kun optage i sig en vis bestemt Mængde Vanddampe. Er denne Maximumsgrændse naaet, siges Luften at være mættet med Fugtighed. Overskrides den, udskilles en tilsvarende Del af Dampen i fast eller flydende Form (som Sne, Regn, Taage osv.). Vandet har sin største Tæthed, altsaa (i Forhold til Rumfanget) den største Vegt ved + 4° C., og denne Tæthed er valgt som Enhed for Tætheder. Den nævnte Egenskab ved Vandet, at det har en større Tæthed ved + 4° end ved sit Frysepunkt, spiller en saare vigtig Rolle i Naturens Husholdning, idet den bevirker, at større Vandmasser, som Ex. dybe Indsjøer, ikke bundfryser om Vinteren, men alene bedækkes med et forholdsvis tyndt Islag paa Overfladen. Rent Vand er farveløst, samt uden Lugt og Smag.

Vandaler, et germanisk Folk, som først dukker op i Historien under den markomanniske Krig i den anden Halvdel af det 2det Aarh. e. Kr. De boede i det nuværende Lausitz og Omegn og fortrængtes af Goterne, hvorefter Konstantin den store 334 gav dem Tilladelse til at nedsætte sig i Pannonien. 407 brød de under sin Konge Godegisel som en ødelæggende Strøm ind i Gallien, hvor de herjede paa det grusomste, og 409 under hans Søn Gunderich ind i Spanien, hvor ligeledes Mord og Brand betegnede deres Vei. Ved Vestgoternes Indfald i Spanien satte de sig fast i Andalusien, drog derfra 429 under Anførsel af Genserik (s. d.) over til Afrika, erobrede Karthago og grundede det vandalske Rige. Overalt før de frem med en saa udsøgt Grusomhed, at Vandalisme senere blev Betegnelsen for enhver vild Ødelæggelse. Deres Herredømme i Afrika omfattede næsten hele Nordkysten, desuden de balearisk Øer, Korsika, Sardinien og den vestlige Del af Sicilien. Efter at have sat sig fast der, svømede de om i Middelhavet paa Sjørøveri, hjemsøgte de nærliggende europæiske Kyster og plyndrede 455 Rom. Men 534 drog den romerske Feltherre Belisar (s. d.) over til Afrika, omstyrtede Vandalerriget og førte Levningerne af dette urolige Folk til Asien. Efter denne Tid forsvinder Vandalernes Navn af Historien.

Vandalia, By i den nordamerikanske Stat Illinois, ved Floden Kaskaskia, med 8,000 Indb., var tidligere Statens Hovedstad.

Vandamme (udt. Vangdam), Dominique Josef, Greve af Hüneburg, fransk General, f. 1770, d. 1830, oprettede tre Aar efter Revolutionens Udbrud et Frikarekorps, som han førte med saa megen Dygtighed, at han 1793 ansattes som Brigadegeneral

ved Nordarméen. Senere kjæmpede han under Jourdan og Moreau og udmærkede sig ved enhver Leilighed. 1799 udnævntes han til Divisionsgeneral, deltog med Hæder i Slaget ved Austerlitz, besatte 1806—7 Schlesien og førte 1812 det westfalske Armékorps. 1813 blev han i Böhmen nødt til at overgive sig med 10,000 Mand af sin Hær og holdtes derefter som Krigsfange indtil Napoleons Afsættelse. Under de 100 Dage førte han Kommandoen over et Armékorps, blev efter Slaget ved Waterloo forvist fra Frankrige og levede derpaa nogle Aar ved Gent og siden 1825 i Frankrige. Som Hærfører var han et Mønster paa Tapperhed og Dygtighed.

Vandax (Najadeæ), Plantefamilie af de Enfrøbladedes Orden. Det er Vandplanter, som enten staar nedsænkede i eller ligger svømmende paa Vandet. I Norge forekommer flere Arter.

Vandbly, d. s. s. Molybdænglans (s. d.).

Vandbrok, en sygelig Tilstand, som foraarsages ved, at der samler sig Vand i Testikelpungen. Den medfører sædvanlig ingen Fare, men kan foraarsage besværlige Lidelser.

Vandbygningskunst, Udførelsen af Bygværker under Vandet, som Bygning af Broer, Dæmninger osv.

Vandfald eller **Fos**, Nedstyrtning af en Elv fra en Høide. Naar Faldet er næsten lodret og af en betydelig Høide, ser Vandmassen ud som en hvid Søile og styrter udover Fjeldet med en saadan Kraft, at den piskes til Støv og svæver som en Sky over Fossen. Blandt de mest berømte Vandfald kan nævnes Niagarafaldet i Nordamerika og Viktoriafaldene i det indre Afrika (s. d.). Paa Grund af Norges bratte Afhæld mod Havet er de norske Elve temmelig rige paa Vandfald; et af de berømteste er Rjukanfossen (s. d.).

Vandfarver, Malerfarver, som er opløste i Vand og tilsatte med Gummi eller Lim for at give dem Evne til at klæbe; de anvendes i Akvarelmaleriet.

Vandfirben (Triton), Slægt af Amfibiernes (eller Frøskenes) Klasse, lever i Vand, fornemmelig i mindre Damme og Kjær. I Norge forekommer to Arter, nemlig det store Vandfirben eller Firfisle (T. cristatus), med kornet Hud, sortgrøn Overkrop og pomeransgul Bug med sorte Pletter. Den svømmer godt og ernærer sig af Insekter og Larver. Det lille Vandfirben (T. punctatus) er oventil graabrunt, under Bugen lysere, overalt med sorte Pletter. Begge har et langstrakt Legeme med korte For- og Baglemmer. Hannen har en Kam paa Ryggen, som falder af efter Parringstiden.

Vandglas, en glaslignende, men i Vand opløselig Masse, som bestaar af kiselsure Alkalier, og fremstilles ved Sammensmeltning af Kiselsyre (Kvartspulver) med kulsur Kali (Potaske) eller kulsurt Natron (Soda); i første Tilfælde erholdes Kalivandglas, i andet Natronvandglas. Vandglas finder Anvendelse til Overstrygning af let antændelige Gjenstande til Sikring mod Ildsvaade, til Fremstilling af kunstig Sten o. desl. I Stereokromien anvendes det til Vægmalerier, som er mere holdbare end Freskomalerier.

Vandgro (Alismaceæ), Plante af de Enfrøbladedes Orden, med rodstillede Blade og blomsterbærende, bladløs Stilk. Det er en temmelig anselig Plante, som voxer i Grøfter, ved Bredder af Damme, Kjær osv. De lyserøde Blomster sidder i Pyramideform paa Enden af Stilken. Af Familien forekommer i Norge kun én Art, Alisma Plantago, som findes hist og her til Nordre Trondhjems Amt.

Vandhammer, se Hammer.

Vandhjul, Indretninger til at drive Maskiner o. lign. ved Vandkraft. Denne kan enten være en stærk Strøm, f. Ex. af Tidevandet, eller fra et Vandfald i en Elv. Naar et saadant ikke findes, opfører man Dæmninger i Elven og forskaffer sig paa den Maade et kunstigt Fald. Vandhjulene er af forskjellig Størrelse og Konstruktion, alt efter Strømmens eller Faldets Hastighed og den Brug, man skal gjøre af det. I Regelen staar de paa en horizontal Axe, om hvilken de dreier sig. Paa Hjulringen findes Skovler, hvorpaa Vandet virker og ved sin Tyngde dreier rundt. Man skjelner mellem Underfaldshjul, hvorved Vandet naar Hjulskovlerne i Underkanten af Hjulet, og Overfaldshjul, paa hvilke Vandet først gaar over Hjulet og falder ned i Skovlerne paa den modsatte Side. Paa Vandhjulets Axe sidder i Regelen et Drev, som fører Kraften videre til andre Hjul.

Vandhøne, se Sumphøns.

Vandiemensland, se Tasmanien.

Vandkalv (Dytiscus), Leddyr af de Helvingedækkedes Orden, med ovalt, fladtrykt Legeme, børsteformede Følehorn og Bagbenene dannede til Svømmeredskaber. Farven er brun eller sortagtig. De opholder sig i Vandet og kommer ofte op til Overfladen for at aande. Desuden kan de ogsaa leve paa tørt Land, og om Aftenen kan man se dem flyvende i Luften, idet de søger fra det ene Vand til det andet. De er Rovdyr, som angriber andre Insekter, og ernærer sig ogsaa af død Fisk.

Vandkjær (Hydrophilus), Leddyr af de Helvingedækkedes Orden og de Køllehornedes Familie, med aflangt Legeme og Svømmefødder. De lever i Damme og Kjær og forlader om Aftenen Vandet og flyver om ligesom Vandkalvene.

Vandkræft (Noma), en forholdsvis sjelden Sygdom, der især under andre Sygdomme angriber svagelige Børn. Den angriber den indvendige Side af Munden og kan tildels ødelægge det halve Ansigt.

Vandkur, Anvendelse af Vand som Helbredelsesmiddel i Sygdomstilfælde, dels i kold, dels i opvarmet Tilstand. Det er dog fornemmelig Brugen af det kolde Vand, Koldtvandskuren (Hydrotherapi), som i den senere Tid har vundet Udbredelse efter en methodisk Fremgangsmaade. Den var kjendt allerede i Oldtiden og anvendtes hyppig. Men først for ca. 100 Aar siden begyndte man at følge et videnskabeligt System ved Vandkurens Anvendelse, og de, som gav Stødet dertil, var Englænderne James Currie og Vincenz Prießnitz (s. d) fra østerrigsk Schlesien. Nu findes Vandkuranstalter oprettede paa en Mængde Steder, deriblandt ogsaa i Norge (Greffsen, Laurvig, Tonsaasen), hvor Kuren foregaar under lægekyndigt Tilsyn. Den anvendes i forskjellige Sygdomstilfælde, som mod Syfilis og andre Hudsygdomme, Lunge- og Brystbetændelse, Gigt, Rheumatisme, kroniske Metalforgiftninger, Hypokondri, Hysteri, Krampe, Lammelse osv.; desuden i Febersygdomme

som Afkjølingsmiddel. Fremgangsmaaden ved Vandkur er forskjellig efter de forskjellige Slags Sygdomme, mod hvilke den anvendes; Vandet benyttes til Bad (Dusch, Styrt, Afrivning), idet den Syge indhylles i vaade Lagener, omgives med vaade Omslag osv.

Vandlak, en Opløsning af Schellak i Ammoniak, benyttes i Hattemagerverkstederne.

Vandledning (Akvædukt), lange, murede eller støbte, i Regelen underjordiske Rørledninger for Tilførsel af Vand til Steder, hvor dette mangler eller ikke findes i tilstrækkelig Mængde, f. Ex. større Byer. Naar den Beholder, hvorfra Vandledningen henter sin Forsyning, ligger høiere end det Sted, hvorhen Vandet skal ledes, og Terrænet er nogenlunde jevnt heldende, udkræves der kun en aaben eller lukket Rende til Vandledningen. Er Terrænet gjennemskaaret af Dale og Forsænkninger, maa der paa saadanne Steder enten bygges Akvædukter (lukkede overjordiske Ledninger) eller anvendes underjordiske Ledninger af Jern. Naar Vandbeholderen ligger lavere end det Sted, hvorhen det skal ledes, maa man først ved Hjelp af Høveindretninger (Pumpeværker, Øsehjul, Paternosterværker osv.) bringe det i en saadan Høide, at det faar Fald. I de fleste Byer har man nu saadanne Vandledninger, og mange af dem er anlagte med store Omkostninger. Ledningerne føres gjennem Gaderne i en passende Dybde, og derfra gaar Siderør ind i Husenes Kjældere og op gjennem Etagerne. Vandet drives op i disse Rør dels ved sit eget Tryk, dels ved Hjelp af Trykpumper. Romernes Akvædukter, Broer paa store Buer over Dale, Sjøer, Floder og Bjerge, er i Storartethed endnu uovertrufne.

Vandmanden (Aquarius), Stjernebillede i Dyrekredsen, mellem Stenbukken og Fiskene, passeres af Solen i Februar.

Vandmelon (Citrullus), en til Agurkfamilien hørende Plante, som hører hjemme i Afrika og Ostindien, men som nu dyrkes paa mange Steder i Sydeuropa. Frugterne er saftige og ret velsmagende og er en sund og nærende Spise.

Vandmynte (Mentha aquatica), Plante af Myntefamilien, med ægformede, filtede Blade, som er grønne paa Oversiden og hvide paa Undersiden og indeholder en ætherisk Olie. Bladene bruges undertiden som The.

Vandmørtel, se Cement.

Vand og Brød, en Straf, som i Norge o. fl. Steder anvendes for mindre Forbrydelser, og som bestaar i, at den Dømte under Straffetiden (ikke over 30 og ikke under 2 Dage) kun faar Vand og Brød. Oprindelig var det en kirkelig Bod, men senere gik den over til at blive en borgerlig Straf. I flere Lande, deriblandt Sverige, er den bleven afskaffet. I den danske Straffelov af 1866 er den bibeholdt.

Vandreblokke, Flytblokke eller erratiske Blokke kaldes de i sin Tid under den store nu forsvundne Isudbredelse paa Isens Ryg fremkaarne Stenblokke af forskjellig Slags. De ligger nu som fremmede paa de Steder, hvorhen de naaede. Nutids Gletschere flytter lignende Blokke med sig.

Vandredue (Columba migratoria), Fugl af Duernes Familie, er af Størrelse som Ringduen, med askegraa Overkrop, vinrød Strube og Bryst og hvid Bug. Den forekommer i umaadelige (i den senere Tid dog formindskede) Skarer i Nordamerikas Skove og foretager hvert Aar Vandringer i store Masser fra Norden til de sydligere Lande. Under disse Vandringer udretter Sværmene stor Skade, idet de opæder Sæden paa Marken, ødelægger de unge Træer ved om Natten at slaa sig ned i dem i saadanne Masser, at Grenene knækkes, ligesom deres Exkrementer er saa skarpe, at de ødelægger Plantevexten. Under Trækket fælder man dem i tusenvis og nedsalter dels Kjødet til Føde, dels fodrer man Svin med det.

Vandret, d. s. s. horizontal (s. d.).

Vandrire (Rallus aquaticus), Fugl af Sumphønsenes Familie, opholder sig fornemmelig ved Vand og paa sumpige Steder. Den har sortagtig, oventil olivengrøn Fjerdragt med hvide Tverbaand. Næbbet er rødt og længere end Hovedet. Det er en Trækfugl.

Vandrør (Rør, Tagrør, Phragmites communis), hører til Græsfamilien og kan blive 2—2½ m. høi. Den er temmelig almindelig i de sydligere Egne af Norge, sjeldnere nordenfjelds, men findes dog hist og her lige til Bredderne af Jarfjord i Østfinmarken (69° 45′). Paa enkelte Steder i det sydlige Norge gaar den omtrent til Furegrændsen. Tagrøret bruges i Norge som i andre Lande til forskjellige tekniske Øiemed, navnlig til Rapning af Tage og lignende Arbeider. Paa enkelte Steder samles de unge Toppe før Blomstringen og bindes til Koste, som er baade hensigtsmæssige og varige.

Wandsbeck, By i den preussiske Provins Slesvig-Holsten, 64 km. nordøst for Hamburg, med 14,000 Indb. og livlig Industri.

Vandskrue, efter Opfinderen kaldet den arkimediske Skrue, bestaar af en med Skruegang forsynet Axe, som bevæger sig i tætsluttende Rør. Den benyttes til med ringe Bekostning at udpumpe større Vandmasser.

Vandskræk, Hundegalskab (Rabies canina, Hydrophobia), en frygtelig Sygdom, som angriber Dyr af Hundeslægten, og som ved det angrebne Dyrs Bid kan overføres saavel til andre Dyr som til Mennesker. Sygdommen udbryder sædvanlig først flere Uger efter Biddet og ender i Regelen med fuldstændigt Raseri og med Døden. Hos Hunden yrter den sig ved at Blikket bliver stivt og Øinene røde, hvorhos der flyder Fraade ud af Munden, ligesom Dyret viser stor Lyst til at bide alt, som kommer i dets Vei. Mennesker, som er blevne bidte af gale Hunde, overfaldes efter nogen Tids Forløb af Nedstemthed, Kvælningsanfald og en uovervindelig Rædsel for Vand og flydende Sager. Det er lykkedes den franske Videnskabsmand Pasteur at udfinde et Middel til at gjøre Mennesker og Dyr uimodtagelige for dette forfærdelige Smittestof, og det har vist sig, at hans Opfindelse er af uvurderlig Betydning, idet han allerede har helbredet hundreder af Mennesker, som har lidt af Vandskræk.

Vandslangen (Hydra), Stjernebillede paa den sydlige Himmel under Løven og Jomfruen.

Vandslanger, Familie af Giftslanger, som stadig eller for det meste opholder sig i Vandet. De har en stærkt sammentrykt Svømmehale og forekommer væsentlig i det indiske Ocean.

Vandstof (Hydrogenium, H), et Grundstof, som findes rigelig udbredt i Naturen, dog ikke i

fri Tilstand. Det indeholdes i Vand (H_2O), hvor det er bundet til Surstof, samt i de fleste organiske (den dyriske eller Planteorganismen tilhørende) Stoffer. Blandt de mange andre Vandstofforbindelser kan mærkes Saltsyre, der er Klorvandstof (HCl), Ammoniak (NH_3), hvor Vandstoffet er forbundet med Kvælstof, Svovlvandstof (H_2S). I ren Tilstand kan Vandstofgas fremstilles ved at behandle Jern eller Zink med Syrer, f. Ex. Saltsyre, eller ved at lede Vanddampe over glødende Jern. Det er en farveløs og brændbar Gas, som er meget lettere end den atmosfæriske Luft og kan derfor anvendes til Fyldning af Luftballoner.

Vandstær, d. s. s. Fosfekal (s. d.).

Vando, en af Tromsø Amts større Øer, mellem Ringvadsø og Arnø. Paa den mod Havet vendende Side ligger Fiskeværet Thorsvaag, som i Sommertiden er meget besøgt.

Vandogle, d. s. s. Vandfirben (s. d.).

Vanelven, Præstegjeld i Søndmøre, Romsdals Amt, bestaar af Sognene Vanelven og Søvde.

Vaner, i den nordiske Gudelære en Gudeæt, som var visere og mildere end Æserne. Njord, Frøy og Frøyja var af Vaneæt.

Vang, 1) Præstegjeld paa Hedemarken, bestaar af Sognene Vang, Hamar og Furnæs. 2) Præstegjeld i Valders, med Sognene Vang, Øie og Hurum.

Wangerooge, en til Oldenburg hørende Ø i Nordsjøen, udenfor Wesermundingen, er forsynet med et Fyrtaarn og har ca. 200 Indb., som ernærer sig ved Fiskeri.

Vangerrow, Karl Adolf von, tysk Retslærd, f. 1808, d. 1870, blev 1833 Professor i Marburg. Hans „Lehrbuch der Pandechten" er udkommen i mange Oplag.

Vangsmjøsen, Indsjø i Vangs Præstegjeld i Valders, Kristians Amt, 17 km.^{2} stor. Den har Afløb gjennem Bægna.

Vanille (Vanilla aromatica), Plante af Orchideernes Familie, er en buskagtig Slyngplante, hvis oprindelige Hjem er det tropiske Amerika. Dens kapselagtige Frugter, indsamlede i umoden Tilstand, er et af de fineste Kryderier, som forekommer i Handelen. Kapslerne indsamles, naar de begynder at gulne, og lægges saa længe i Solen, til de begynder at visne, hvorefter de antager en brun Farve. De bedste Sorter er mørkebrune. Kapslerne er fyldte med en Mængde sorte, glinsende Frø, som omgives af en blød, oliagtig Marv; de har en stærk krydret Smag og en aromatisk, balsamisk Lugt. Den bedste Vanille kommer fra Mexiko; den anvendes hovedsagelig som Krydderi til Chokolade, Likører, Is og Konditorivarer samt i Parfumerierne. Dens behagelige Lugt kommer af et krystallinsk Stof, Vanillin, som indeholdes i Frugten.

Vanini, Lucilio, senere Julius Cæsar, italiensk Fritænker, f. 1585, d. 1619, studerede i Rom og Padua og erholdt præstelig Vielse, hvorefter han foretog en Udenlandsreise og nedsatte sig tilsidst i Toulouse. Hans store Lærdom forskaffede ham almindelig Berømmelse, og mange Studerende søgte hans Undervisning. Den katholske Kirke fandt imidlertid, at hans Skrifter indeholdt Atheisme, og han blev brændt som Kjætter i Toulouse.

Vanitet, Forfængelighed, Indbildskhed, Praleri. — Vanteur (udt. Vangtør), Praler, Storskryder.

Vanloo, berømt hollandsk Malerfamilie. — Jakob Vanloo, f. 1614, d. 1670, bosatte sig i Frankrige og blev Medlem af det franske Kunstakademi. — Johan Baptist Vanloo, f. 1684, d. 1745, var Fresco- og Portrætmaler og leverede især bibelhistoriske Billeder, hvoraf flere findes i Paris, Toulon, Turin, Rom og London. — Hans Broder Charles Andree Vanloo, f. 1705, d. 1765, er den berømteste af Slægten. Han lagde sig især efter Historie-, Portræt- og Landskabsmaleriet og blev Professor ved Akademiet i Paris. Flere af hans Billeder henregnes til de betydeligste Frembringelser paa Malerkunstens Omraade.

Vannes (udt. Vann), Hovedstad i det franske Departement Morbihan, med 18,000 Indb. og betydelig Industri, Handel og Skibsfart.

Vannucchi, se Sarto.

Vannucci, Pietro, kaldet Perugino, italiensk Maler, f. 1446, d. 1524, Hovedet for en anselig Malerskole, den saakaldte umbriske, levede først i Florens, som Elev af Andrea Verrochio, senere i Rom og tilsidst i Perugia, hvor han især virkede, og hvor flere af hans Billeder endnu findes. Et af Freskomalerierne i det sixtinske Kapel i Rom, „Kristus giver Peter Nøglerne", er malet af ham. Et af hans berømteste Billeder er „Kristi Gravlægning" i Florens. Han var Rafaels Lærer.

Vanse, Præstegjeld i Lister og Mandals Amt, bestaar af Sognene Vanse og Farsund.

Vansjø, Indsjø tæt ved Moss, i Smaalenenes Amt, 48 km.^{2} stor, har Afløb gjennem Mosseelven.

Vanter, ombord i Skibe de Touge, som støtter Masterne til Siderne. I den senere Tid har man istedenfor de før brugte Hampetouge begyndt at benytte Touge af sammensnoet Jerntraad til Vanter.

Vanvid, Aasindighed, se Sindssygdom.

Wappers, Gustav, Baron, flandersk Maler, f. 1803, d. i Paris 1874, lagde sig især efter Historiemaleriet og drev det paa dette Felt til at blive en af de dygtigste belgiske Kunstnere. Han var Direktør for Akademiet i Antwerpen.

Wappæus, Johann Eduard, tysk Statistiker og Geograf, f. 1812, studerede i Göttingen og Berlin og blev 1845 Professor paa førstnævnte Sted. Hans „Allgemeine Bevölkerungsstatistik" er noget af det bedste i sin Slags. Desuden har han udgivet et betydeligt Antal værdifulde geografiske og statistiske Skrifter.

Var, i den nordiske Gudelære en Elskovsgudinde.

Var, 1) Flod i Frankrige, udspringer paa Sjøalperne og falder ved Nizza i Adriaterhavet; dens Længde er 112 km. 2) Departement i Sydfrankrige, omgives af Middelhavet og Departementerne Nedrealperne, Sjøalperne og Rhonemundingerne, er 6,028 km.^{2} stort og har 296,000 Indb. Landet er langs Kysten fladt og sumpet, i det Indre bjergfuldt, og gjennemskjæres af Udløbere fra Alperne. Kornavlen strækker ikke til for Behovet, men Kvægavlen er af stor Betydning, ligesaa Skovdriften. Af Mineralier forekommer Bly, Jern og Stenkul samt nogle nyttige Stenarter. Forøvrigt drives betydeligt Fiskeri, ligesom Industrien er af Vigtighed.

Vara, Længdemaal i Spanien, Portugal og Centralamerika, af forskjellig Værdi paa de forskjellige Steder, varierende fra 84 til 110 cm.

Varangerfjord, Norges østligste Fjord, gaar ind mellem Kiberg og den murmanske Kyst; den

har en Længde af ca. 100 km. og danner i den ydre Del Grændsen mellem Norge og Rusland.

Varano, Alfonso, italiensk Digter, f. 1705, d. 1788, nedstammede fra Hertugerne af Camerino. Blandt hans bedste Digterverker kan nævnes „Le visioni“ og „L'incantesimo“.

Warasdin, Komitat i Kroatien, 2,319 km.² stort, med 208,000 Indb. Hovedstaden Warasdin, ved Floden Drau, har 11,000 Indb. og betydelig Industri.

Warbeck, Perkin, d. e. Lillepeter, angivelig en Søn af den engelske Konge Edvard den fjerde, optraadte som Medbeiler til Tronen mod Henrik den syvende og udgav sig for Edvards Søn Rikard. Det er imidlertid oplyst, at han var af jødisk Herkomst og blev af Margarethe af Burgund, Edvard den fjerdes Søster, udgivet for den myrdede Rikard. Han blev indviet i alle Kongefamiliens Hemmeligheder, for saa meget bedre at kunne spille sin Rolle, og fik Understøttelse af den skotske Konge Jakob den fjerde samt formældes med en Slægtning af denne. Men tilsidst blev han fængslet af Henrik og henrettet 1499.

Warbelgerne, under de borgerlige Uroligheder i Norge en Oprørsflok, som stiftedes af en Simon Kaaressøn i den Hensigt at støde Kong Sverre fra Tronen. Senere overførtes Navnet paa Hertug Skules Parti, der under Kong Haakon Haakonssøn reiste Oprørsfanen i Norge. Efter Nederlaget i Oslo 1240 og Hertug Skules Fald opløstes Flokken, og dermed endte de borgerlige Uroligheder.

Warberg, By i Halland i det sydlige Sverige, med 2,600 Indb. Byen, der er et meget søgt Badested, var tidligere befæstet. Under Krigene mellem Danmark og Sverige erobredes den snart af den ene, snart af den anden af de to Magter.

Ward, Edvard Matthew, engelsk Historiemaler, f. 1816, d. 1879, har leveret en Række fortræffelige Billeder, fornemmelig fra sit Fædrelands Historie.

Vardal, Præstegjeld paa Thoten, Kristians Amt, bestaar af Sognene Vardal og Hun. I Præstegjeldet ligger Byen Gjøvik.

Varde, By i Ribe Amt i Jylland, ved Vardeaa, med 2,600 Indb. og livlig Industri og Handel.

Varder, se Veiter.

Vardø, By i Finmarkens Amt, paa Vestsiden af Indløbet til Varangerfjorden, med 1350 Indb., ligger paa Øen af samme Navn, der ved Vadsø sund er skilt fra Fastlandet. Paa Byens Vestside ligger Fæstningen Vardøhus, Jordens nordligste Forsvarsverk. Vardø er et af Østfinmarkens vigtigste Fiskevær, og Byens ikke ubetydelige Handel omfatter derfor fornemmelig Fiskeprodukter. Vardø fik i Slutningen af det 18de Aarh. Kjøbstadsrettigheder, men det varede længe, før Byen viste Tegn til videre Fremgang. Endnu i 1845 havde den kun 193 Indbyggere, og det er først efter 1850, at Folkemængden har forøget sig i nogen større Grad. Aarsagen til den sene Fremgang er vistnok for endel Byens daarlige Havn. Denne Mangel vil nu blive afhjulpen, idet der for Statens Regning opføres en lang Molo, hvorved Havnen vil blive fuldkommen sikker. — Vardøhus Fæstning blev anlagt i Begyndelsen af det 14de Aarh. Indtil Midten af det 18de Aarh. var den Bolig for Befalingsmændene i Finmarken.

Varetægtsarrest, Indesperring af en for en Forbrydelse mistænkt Person, for at hindre ham i at undvige eller sætte sig i Forbindelse med sine mulige Medskyldige.

Varflyndre, se Flyndre.

Vargas, Luis de, spansk Maler, f. 1502, d. 1568, gik for sin Uddannelses Skyld til Italien, hvor han forblev i 28 Aar, og studerede under de mest ansete Mestre. Hans Billeder, hvis Motiver for en væsentlig Del er hentede fra den hellige Historie, røber et fremragende Talent.

Wargentin, Pehr Wilhelm, svensk Astronom, f. 1717, d. 1783, blev 1749 Sekretær ved Videnskabsakademiet i Stockholm. Han har især gjort sig fortjent ved sit Studium af Jupiters Maaner.

Vargla, en Samling af Oaser i det sydlige Algier, midt i det Sandørkenbelte, som strækker sig fra Marokko ind i Tunis.

Variabel kaldes i Mathematiken enhver Størrelse, som forandrer sin Værdi, i Modsætning til de Størrelser, med hvilket dette ikke er Tilfældet, og som kaldes Konstanter. Mellem flere variable Størrelser bestaar der hyppig Forbindelser, saa at én eller flere af dem beror paa de øvrige og varierer med disse, som derfor kaldes uafhængig variable, medens de første kaldes afhængig variable eller Funktioner af de uafhængige (se Funktion). Betragtes en Cirkels Radius som uafhængig variabel, saa er f. Ex. dens Omkreds og Fladeindhold afhængig variable eller Funktioner af Radien. Derimod er som bekjendt Forholdet mellem Omkreds og Radius en Konstant, der er ens for alle Cirkler.

Variabel, foranderlig, afvexlende, ustadig. — Variation, Forandring, Afvexling. — Variere, forandre, give Afvexling. — Varietet, Afart, Forskjellighed, Mangfoldighed.

Variationsregning, et af de sværere Partier af Mathematiken, behandler visse Maximums- og Minimumsopgaver (se Maximum), f. Ex. at finde, hvorledes den Flade er beskaffen, der udspendt indenfor en vindskjev Kurve har det mindst mulige Fladerum. Her søges altsaa ikke alene dette Fladerums Størrelse, men selve den ubekjendte Flades Natur og Egenskaber.

Varicøs, Bene, udvidet Blodaare, Aareknude.

Varius, Lucius Rufus, romersk Digter paa Kristi Tid, skrev bl. a. Eposet „De morte“ om Cæsars Død samt Tragedien „Thyestes“.

Varmblodige Dyr kaldes med en fælles Benævnelse alle de Dyr, hvis Blod giver deres Legeme en høiere Varmegrad end Omgivelserne. Hertil hører Pattedyrene og Fuglene.

Varme betegner dels 1) den eiendommelige Fornemmelse, som ikke lader sig beskrive, men som enhver kjender under dette Navn, dels 2) den ydre fysiske Aarsag (Kraft), der ligger til Grund for denne Fornemmelse. Denne Kraft (Varmen) har foruden den nævnte Virkning (at fremkalde Varmefornemmelse) ogsaa mange andre. Den betinger saaledes det, man kalder Legemernes Temperatur, paa samme Tid, som den medfører Forandringer i deres Rumfang; naar et Legeme optager mere og mere Varme i sig, stiger dets Temperatur (eller Varmegrad) og dets Rumindhold voxer. Den Udvidelse, som et Legeme saaledes undergaar ved Opvarmning, er meget forskjellig hos de forskjellige Stoffer, mindst hos faste Legemer, større hos Vædskerne og størst hos Gasarterne. En anden Virkning af Varmen bestaar deri, at den betinger og for-

andrer Legemernes saakaldte Aggregattilstand, idet faste Legemer smelter og Vædsker fordamper, naar de bliver tilstrækkelig opvarmede. En tredie Klasse af Varmevirkninger er de kemiske, idet mangfoldige kemiske Processer først bliver indledede eller i ethvert Fald fremskyndte derved, at de virkende Bestanddele bringes til en høiere Temperatur. Paa den anden Side optræder kemiske Processer som en af de almindeligste og vigtigste Kilder til Udvikling af Varme, hvorpaa den saakaldte Forbrænding (d. v. s. en kemisk Forbindelse af et eller andet Brændmateriale, saasom Kul, Ved, Olie, Gas osv. med Luftens Surstof) jo danner et vel kjendt Exempel. Ogsaa mekaniske Processer, saasom Stød, Slag, Rivning osv. optræder som meget virksomme Varmekilder, ligesom der overhoved existerer en meget intim Forbindelse mellem Forbrug eller Produktion af Varme og enhver Proces, som kan gaa ind under Begrebet „mekanisk Arbeide", en Forbindelse, hvis videnskabelige Begrundelse og Udvikling i den nyere Tid har fremkaldt et helt nyt Afsnit af Varmelæren, den saakaldte mekaniske Varmetheori (eller Thermomekaniken). Denne Theori har været yderst frugtbringende saavel i ren videnskabelig som i teknisk Henseende; den har blandt andet ledet til en ganske anden Opfatning og Forstaaelse af Varmens egentlige Væsen eller Natur, end den tidligere gjeldende, hvorefter Varmen var et (imponderabelt, d. e. uveieligt) Stof, der optoges af og blandede sig med Legemernes materielle Bestanddele. Den mekaniske Varmetheori lærer i Modsætning hertil, at Varmen ikke er et eget Stof, men har sin Grund i, d. e. bestaar i eller ikke er andet end en særegen Tilstand hos Legemernes stoflige Elementer, idet disse under Opvarmningsprocessen dels antager større indbyrdes Afstande fra hverandre og dels nye eller i ethvert Fald forstærkede svingende Bevægelser. Dette vil, oversat i Mekanikens Sprog, ikke sige andet end dels Udvikling af et „indre" mekanisk Arbeide og dels Udvikling af levende Kraft (hvilket sidste Begreb atter igjen repræsenterer eller er jevngodt med et vist mekanisk Arbeide). Varme er altsaa efter dette ikke andet end en særegen Form af mekanisk Arbeide, og det bliver efter dette ikke vanskeligt at forstaa, hvorfor Varme med saa stor Fordel kan benyttes som bevægende Kraft, f. Ex. ved Dampmaskiner og andre kaloriske Maskiner. Det kommer ved disse egentlig kun an paa at faa det af Varmen repræsenterede indre Molekular-Arbeide omsat til et ydre nyttigt Arbeide. „Mekanisk Arbeide", siger Dr. Mayer, Grundlæggeren af den mekaniske Varmetheori, „er ikke andet end Varme, iklædt sin Arbeidsdragt." Varmen kan som bekjendt forplante sig fra Sted til andet. Dette kan ske paa to væsentlig forskjellige Maader, ved Ledning eller ved Straalning. Forskjellen vil bedst oplyses ved et Par Exempler. Stikkes saaledes en Jernstang med sin ene Ende i Ilden, saa vil Varmen lidt efter lidt meddele sig fra Punkt til Punkt gjennem hele Stangen, saaledes at naar Varmen tilsidst spores i den anden Ende af Stangen, er alle de mellemliggende Dele af samme først blevne opvarmede. I dette Fald siger man, at Varmen har forplantet sig ved Ledning. Tænker man sig paa den anden Side en stærkt opheded Kakkelovn, saa spores Varmen fra samme rundt omkring i større Afstande, uden at den mellemliggende Luft derfor selv behøver at være i nogen synderlig Grad opvarmet. I dette Fald siger man, at Varmen forplanter sig ved Straalning. I nogle Legemer meddeles Varmen let og hurtigt fra Lag til Lag; de kaldes da gode Varmeledere. f. Ex. Metallerne. I andre foregaar denne Meddelelse yderst langsomt; de kaldes da slette Varmeledere (eller Isolatorer), f. Ex. Træ, Jord, uldne Stoffer, Pelsverk, Dun osv. Enkelte Substanser slipper den straalende Varme igjennem uden synderlig Hindring og uden at de selv i synderlig Grad bliver opvarmede deraf; de kaldes da diathermane; saadanne er f. Ex. Luft, Vand, Glas og fremfor alt Stensalt. Andre Substanser derimod kan alene i en ringe Grad eller endog aldeles ikke gjennemstraales af Varmen; de opsuger, absorberer Varmestraalerne og bliver derved selv opvarmede; de kaldes da athermane. Den for Jorden vigtigste Varmekilde er Solen, som det ene Aartusende efter det andet udstraaler i Verdensrummet uhyre Varmemængder, hvoraf alene en forholdsvis ganske ubetydelig Del kommer Jorden tilgode, betingende alt Liv og al Bevægelse paa denne. Solvarmen ligesom Sollyset bestaar af mange forskjellige Elementer, adskillende sig fra hverandre ved sin forskjellige Grad af Brydbarhed. Undersøger man Varmefordelingen i Solspektret (s. d.), vil man finde, at Varmevirkningen i dettes violette Ende er yderst ringe, men at den tiltager mere og mere til den røde Ende og fremdeles et godt Stykke udenfor denne, hvor den naar et Maximum, for derefter lidt efter lidt atter at aftage indtil Nul. Denne Varme, der saaledes er mindre brydbar end de mindst brydbare lysende Straaler, kaldes mørk Varme, i Modsætning til, hvad man kalder lys Varme, d. e. den, som optræder i Spektrets lysende eller synlige Del. Mørk og lys Varme vil i de fleste Tilfælde ikke i lige Grad kunne gjennemstraale en og samme Substans. Saaledes er f. Ex. Glas diathermant for lys Varme, næsten athermant for mørk Varme. Stensaltet er det eneste kjendte Legeme, som er i samme Grad diathermant for alle Arter af Varmestraaler. Forøvrigt existerer der et saa intimt Slægtskab mellem Lys- og Varmestraaler, at der ikke fornuftigvis kan være nogen Tvivl om, at de er Foreteelser af identisk Art. Efter den nu herskende Anskuelse antages begge at hidrøre fra Svingninger i den saakaldte Lysæther, der udfylder saavel det umaadelig store Verdensrum som de uendelig smaa Mellemrum, som man maa tænke sig mellem de mindste Dele (Atomer), hvoraf al Materie bestaar.

Varna, By i Fyrstendømmet Bulgarien, ved en Bugt af Sortehavet, med 16,000 Indb. Byen, der indtil 1878 var befæstet, er Sæde for en græsk Biskop og har betydelig Handel. Ved Varna har i Tidens Løb staaet flere blodige Kampe. 1444 blev den ungarske Konge Vladislav her fuldstændig slaaet af Tyrkerne og faldt i Slaget, og 1828 beleiredes og erobredes Byen af Russerne.

Varnbüler, Friedrich Gottlob Karl, Friherre af, würtembergsk Statsmand, f. 1809, studerede i Tübingen og Berlin og blev 1845 Medlem af det würtembergske Andetkammer, hvor han navnlig udmærkede sig som sagkyndig paa det industrielle

Omraade. 1864 blev han Udenrigsminiſter og ſom ſaadan ſnart den ledende inden Regjeringen. 1866 ſtod han i Spidſen for det preusſiſkfiendtlige Parti, gik 1870 af ſom Miniſter og indvalgtes 1872 i den tyſke Rigsdag, hvor han ſluttede ſig til Rigspartiet.

Varnhagen von Enſe, Karl Auguſt, tyſk Forfatter, f. 1785, d. 1858, ſtuderede ved flere Univerſiteter og gik 1809 i øſterrigſk Krigstjeneſte. Efter Slaget ved Aſpern forfremmedes han til Officér og blev ſenere Adjutant hos Prinſen af Bentheim. 1813 traadte han ſom Kaptein i ruſſiſk Tjeneſte og deltog ſom preusſiſk Diplomat i Wienerkongreſſen. Hans temmelig talrige Skrifter er meſt af biografiſk og kritiſk Indhold. Hans „Tagebücher", ſom udkom 1862—70 i 14 Bind, vakte Opſigt, ligeſaa „Breve fra A. von Humboldt til Varnhagen". 1871—76 udkom et Udvalg af hans Skrifter i 19 Bind. Hans Huſtru (ſiden 1814) Rahel Antonie Friederike, f. Levin Marcus 1771, d. 1833, udmærket ved høi aandelig Begavelſe, havde ſtor Indflydelſe paa hans literære Virkſomhed.

Warnkönig, Leopold Auguſt, tyſk Retslærd og Hiſtoriker, f. 1794, d. 1866, ſtuderede i Heidelberg og Göttingen og blev 1817 Profeſſor i Lüttich. Blandt hans værdifulde retsvidenſkabelige Skrifter kan nævnes: „Flandriſche Staats- und Rechtsgeſchichte", „Verſuch einer Begründung des Rechts durch eine Vernunftidé" og „Rechtsphiloſophie als Naturlehre des Rechts".

Warnsdorf, By i Bøhmen, nær den ſachſiſke Grændſe, med 13,500 Indb. og betydelig Induſtri i Lin- og Bomuldsvarer.

Warren, Samuel, engelſk Retslærd og Romanforfatter, f. 1807, d. 1877, ſtuderede i Edinburgh og London og blev 1852 Recorder i Hull og 1859 Overdommer ſammeſteds. Som Forfatter debuterede han i „Blackwoods Magazine" med et Par Romaner, ſom gjorde afſkillig Lykke. Desuden ſkrev han „Now and then" og „The lily and the bee". Ogſaa ſom retsvidenſkabelig Forfatter erhvervede han ſig et anſet Navn, bl. a. ved ſine Afhandlinger „On the moral, social and professional duties of attorneys and solicitors" og „Popular and practical introduction to law studies".

Warrington (udt. Uarringtn), Fabrikby i det engelſke Grevſkab Lancaſter, nær Floden Merſey, med 33,000 Indb. og flere høiere Læreanſtalter. Fabrikdriften omfatter fornemmelig Tilvirkning af Bomulds- og Glasvarer, Maſkiner, Værktøi, Tougverk, Lim og Papir.

Varro, Marcus Terentius, en for ſin Lærdom berømt Romer, f. 116, d. 27 f. Kr. Han er Forfatter af henved 500 Skrifter, ſom nu for det meſte kun foreligger i Brudſtykker; to af hans Verker „De re rustica" og „De lingua Latina" er blevne nogenlunde fuldſtændig opbevarede.

Warſchau, polſk Varsava, Hovedſtad i det ruſſiſke Kongerige Polen, ligger paa venſtre Bred af den ſeilbare Flod Weichſel og tæller med Forſtaden Praga, paa Flodens høire Bred, 316,000 Indb. Byen er omgiven af Volde og Grave og er i den ſidſte Tid bleven betydelig forſkjønnet med vakre, paladslignende Bygninger og brede, vel vedligeholdte Gader. Den beſkyttes af en ſtærk Fæſtning, det ſaakaldte Alexandercitadel, ſamt et Brohoved med et Montalembertſk Taarn. Byen er Sæde for Polens Generalguvernør og Generalkommandoen for de polſke Tropper ſamt for en Erkebiſkop. Af dens mere fremtrædende offentlige Bygverker kan nævnes den 500 m. lange Jernbanebro over Weichſel, det kongelige Slot, opført af Sigismund den tredie, det ſachſiſke Palads, Lyſtſlottet Belvedere, Raadhuſet og den katholſke Kathedralkirke, hvis Bygning paabegyndtes 1360. Af videnſkabelige Anſtalter findes et Univerſitet, grundet 1816, og hvortil hører et Bibliothek paa 120,000 Bind, et aſtronomiſk Obſervatorium, en botaniſk Have, en polyteknisk Skole, en Kunſtſkole, flere Gymnaſier og andre Fagſkoler m. m. Byen har talrige milde Stiftelſer og Velgjørenhedsanſtalter; den er Knudepunktet for flere vigtige Jernbanelinier og har betydelig Handel, iſær med Korn, Heſte, Hornkvæg og Uld. Induſtrien ſtaar paa et høit Standpunkt; den omfatter fornemmelig Tobak, Brændevin, Øl, muſikalſke Inſtrumenter, Maſkiner, Guld- og Sølvarbeider, kemiſke Fabrikater, Sæbe, Tøier, Møbler m. m. — Warſchau nævnes første Gang 1224. Hertugerne af Maſovien reſiderede her indtil 1526, da deres Æt uddøde. 24 Aar ſenere valgte Sigismund den anden Byen til ſin Reſidensſtad, men først 1609 blev den Polens Hovedſtad. Under Polens Krige med Sverige, Sachſen og Rusland led Byen meget og indtoges flere Gange af de fiendtlige Tropper. 1795 tilfaldt Warſchau ved Polens tredie Deling Preuſſen, men da Storhertugdømmet Warſchau 1807 oprettedes, blev den Hertugdømmets Hovedſtad. Paa Kongreſſen i Wien blev den indlemmet i de ruſſiſke Beſiddelſer i Polen. Under Opſtanden 1830—31 beleiredes den af Ruſſerne og maatte overgive ſig til General Paskevitſch.

Varſler (Lanius excubitor), Fugl af Spurvefuglenes Orden, forekommer overalt i Europa i Skove og paa aaben Mark, hvor der hiſt og her findes Træer. Den opholder ſig i diſſes Toppe, ſtadig ſpeidende efter Bytte, ſom beſtaar i Kryhdyr, Smaafugle og Inſekter.

Varſlere (Varanus), Kryhdyrſlægt af Firbenenes Orden, bliver indtil 2 m. lang og er af graagrøn Farve, med ſorte Pletter. De forekommer i de varme Jordſtrøg og gjør ſtor Nytte ved at fortære Krokodileæg.

Wartburg, et Bjergſlot i Storhertugdømmet Sachſen-Weimar, tæt ved Byen Eiſenach, er hiſtoriſk bekjendt ved Luthers Ophold her 1521—22, hvor han begyndte paa ſin Overſættelſe af Bibelen.

Varteig, Preſtegjeld i Veſtre Borgeſyſſel, Smaalenenes Amt.

Warthe, Biſlod til Oder, udſpringer i Polen, gaar mod Nordveſt og Veſt og falder i Oder ved Küſtrin. Dens Længde er 750 km., hvoraf henved 400 km. er ſeilbare.

Warton, Thomas, engelſk Digter, f. 1728, d. 1790, ſtuderede i Oxford og debuterede i en Alder af 19 Aar med ſit Digt „Pleasures of melancholy", ſom fik en opmuntrende Modtagelſe. 1757 blev han Profeſſor i Oxford. Blandt hans øvrige Forfatterarbeider bør nævnes „Observations on Spenser's Fairy queen" og „History of English poetry", hvilket ſidſte er et hidtil uovertruffet Verk.

Vartpenge, en aarlig Sum, som Staten betaler Embedsmænd, der midlertidig er blevne ledige, indtil de kan erholde et nyt Embede.

Varus, Publius Quintilius, romersk Hærfører paa Kristi Tid, blev 13 f. Kr. Konsul og 6 f. Kr. Statholder i Syrien. Senere blev han Overstbefalende i Gallien, men efter at have lidt Nederlag i Slaget i Teutoburgerskoven mod Arminius, dræbte han sig selv.

Warwick (udt. Uarrik), 1) Grevskab i Mellemengland, omgivet af Grevskaberne Stafford, Leicester, Oxford, Northampton, Gloucester og Worcester, er 2,292 km² stort og har 635,000 Indb. Landet er fladt og for Størstedelen frugtbart, hvorfor Agerbrug og Kvægavl er Hovednæringsveiene. Forøvrigt er Grevskabet et Fabrikdistrikt samt rigt paa Jern og Stenkul. Hovedstaden Warwick, ved Floden Avon, har 11,000 Indb. og livlig Industri samt flere skjønne Bygninger. I Nærheden er Bjergslottet Warwick-Castle, grundet 915. 2) Fabrikby i Staten Rhode Island i Nordamerika, med 13,000 Indb.

Warwick (udt. Uarrik), engelsk Grevetitel, som forskjellige adelige Slægter har indehavt. Den første Greve af Warwick var Henry de Newburgh, en Slægtning af Vilhelm Erobreren. Da hans Ætt uddøde 1269, gik Titelen over til Villiam Beauchamp, som paa mødrene Side nedstammede fra Slægten. En af dennes Ætlinge, Rikard Beauchamp, Greve af Warwick, udmærkede sig som Feltherre under Henrik den femte og deltog som engelsk Gesandt i Koncilet i Konstans. Senere var han med i Krigen mod Frankrige. Hans Søn Henry døde 1444 barnløs, hvorefter Rikard Neville, der var gift med Anna Beauchamp, erholdt Titelen Greve af Warwick. Han tog ivrig Del i Krigen mellem den røde og den hvide Rose (se Rosekrigene) som Hertugen af Yorks trofaste Tilhænger. Som Guvernør over Calais tilføiede han Lancasterne flere Nederlag, men 1461 tabte han ved Forræderi Slaget ved St. Albans. Aaret før var Hertugen af York falden ved Wakefield, og Warwick hjalp nu hans Søn, Edvard den fjerde, paa Tronen; da denne imidlertid ikke paaskjønnede hans Fortjenester saaledes, som han havde ventet, gik han over til Modpartiet, fordrev Edvard og fik Henrik den sjette anerkjendt som Konge. Men 1471 kom Edvard tilbage med en stor Hær, og Rikard faldt i Slaget ved Barnet. Hans Dattersøn Edvard arvede nu Titelen, men blev efter 15 Aars Fangenskab i Tower 1499 halshugget. 1547 erholdt John Dudley (s. d.) Titel af Greve af Warwick, 1618 gik den over til Familien Rich, og indehaves nu af Familien Greville.

Warzin, et Riddergods i Bagpommern, nær Köslin, ca. 300 km. nordøst for Berlin, er Fyrst Bismarcks Stamgods.

Vasa eller **Nikolaistad**, By i Finland, ved en Bugt af den Botniske Bugt, med 4,000 Indb. og Udførsel af Trælast.

Vasa, en svensk Adelsslægt, som 1523 kom paa Tronen med Gustav den første, og hvis Ætlinger regjerede til 1654. — Af dens tidligere Medlemmer kan nævnes Krister Nilsson, d. 1442, som 1435 blev Rigets Drost. — Hans Sønnesøn Ketil Karlsson blev Biskop i Linköping og indkaldte som saadan Karl Knutsson, men fordrev ham kort efter og styrede nu i Forening med Erkebisp Jöns Bengtsson Sverige som Rigsforstander. Han døde 1465. — Hans Broder Erik Karlsson blev af Sten Sture ansat som Befalingsmand i Finland. — En anden Sønnesøn af Krister, Erik Johansson, myrdedes i det stockholmske Blodbad, hvorefter hans Søn Gustav Eriksson, den første Konge af Vasaætten, begyndte sin heldige Kamp, der havde Kalmarunionens Opløsning til Følge. Slægten uddøde med Gustav Adolfs Datter Dronning Kristina.

Vasaborg, Gustav af, naturlig Søn af Gustav Adolf og en hollandsk Kjøbmandsdatter, f. 1616, d. 1653, deltog i den tyske Krig, blev 1646 Rigsraad og Greve og var i nogen Tid ved sin Halvsøster Kristinas Hof. Men da han forgjeves søgte at blive svensk Rigsadmiral, forlod han Sverige og reiste til sine Godser i Tyskland. Hans Slægt paa Mandssiden uddøde 1754.

Vasal, Lehnsmand, Undergiven, underordnet Landsstyrer.

Vasaordenen, en svensk Ridderorden, stiftet 1772 af Gustav den tredie.

Vasari, Giorgio, italiensk Bygmester, Maler og Kunsthistoriker, f. 1512, d. 1574, uddannede sig bl. a. under Michel Angelo, hvis Manér han med Mesterskab forstod at tilegne sig. Ogsaa som Bygmester udmærkede han sig, idet han i Florens udførte betydelige Arbeider, som i arkitektonisk Henseende er sande Mesterverker. Hans Kunsthistorie „Vite de' piu eccellenti pittori, scultori ed architetti" er et særdeles værdifuldt Arbeide i sit Slags og er mange Gange blevet udgivet paany. 1846—57 udkom den i Florens i 13 Bind.

Vasco da Gama, se Gama.

Vase, egentlig et kunstigt forarbeidet Kar. I Oldtiden brugtes Benævnelsen om ethvert Kar, som tjente til at opbevare flydende Sager i, men nu forstaaes i Almindelighed ved Vase de Lerkar, som man ved Udgravninger har fundet i de antike græske, etruskiske og romerske Grave. De righoldigste Fund er blevne gjorte i Grækenland og paa de græske Øer, paa Krim, Afrikas Nordkyst samt navnlig i Mellem- og Sydøstitalien, og der haves nu talrige offentlige og private Samlinger deraf. Størstedelen af disse Vaser stammer, uanset Findestedet, fra Athen, og Tiden for deres Fabrikation er fra det 5te til det 3die Aarh. f. Kr. Vaserne er stadig brændte, og deres Udseende tyder paa en høi Grad af kunstnerisk Udvikling. Med Hensyn til den ved Fabrikationen anvendte Teknik kan man inddele Vaserne i to Hovedgrupper, en ældre, hvis Kjendemærke er, at Vaserne er prydede med sorte eller brunlige Figurer paa rødgul Grund, og en yngre, med rødgule Figurer paa glinsende sort Grund. Disse Figurer er ofte kunstnerisk udførte og er dels Efterligninger af berømte Kunstverker, dels har de en mythisk eller allegorisk Betydning. Vaserne benyttedes dels som Husgeraad, dels ved religiøse Ceremonier; Hovedmassen af de bevarede er forarbeidede for at tjene til Gravudstyr; af og til findes de ogsaa anvendte som Beholdere for brændte Ben. Smlgn. Urne.

Vaselin, et fedtagtigt Stof, uden Lugt eller Smag og af smørliguende Konsistens. Det udvindes af Petroleum og anvendes hyppigst i Medicinen, til Sminke, Pomade m. m. samt til Maskin- og Lædersmørelse.

Wash eller **The Wash**, en stor Bugt af Nordsjøen, som skjærer sig ind i Englands Østkyst syd for Humber.

Washington, Territorium i de Forenede Stater, grændser mod Nord til de engelske Besiddelser i Nordamerika, mod Øst til Territorierne Montana og Idaho, mod Syd til Oregon og mod Vest til Stillehavet. Størrelsen er 181,275 km.² og Indbyggerantallet 80,000. Landet er overdentlig skovrigt og Jordbunden frugtbar; ædle Metaller forekommer hyppig. Den vigtigste Flod er Kolumbia med sine Bifloder, hvilke alle er meget fiskerige. — Washington organiseredes 1853 som Territorium. Hovedstaden er Olympia.

Washington, Forbundshovedstad i de Forenede Stater, ligger ved en Arm af Potomacfloden, i Distriktet Kolumbia, mellem Staterne Maryland og Virginien, og har 150,000 Indb. Byen, der anlagdes 1791, er særdeles smukt bebygget, med snorlige Gader, som skjærer hverandre i rette Vinkler. De offentlige Bygninger er opførte med stor Pragt; de vigtigste af dem er Kapitoliet, opført af huggen Sandsten; det har en Længde af 107 m., en Brede af 37 m. og en Høide af 87 m. Façaden er smykket af 22 korinthiske Søiler, hver 12 m. høie. Endvidere det saakaldte Hvide Hus, som er Præsidentens Embedsbolig, Skatkammeret og Generalposthuset. Byen er Sæde for de Forenede Staters Præsident og Unionsregjeringen, Kongressen, de udenlandske Diplomater og de høieste administrative Myndigheder. Af videnskabelige Anstalter findes et betydeligt Antal, deriblandt et Universitet, et astronomisk Observatorium, en botanisk Have, et Bibliothek paa over 300,000 Bind m. m. Handelen og Industrien er forholdsvis ubetydelig. Siden 1800 har Byen været Unionsregjeringens Sæde.

Washington, George, en af de Forenede Staters Grundlæggere, f. 1732, d. 1799, var Søn af en rig Planter fra Virginien, hvis Stamfader 1657 udvandrede fra England. Af sin Moder fik han en meget omhyggelig Opdragelse. I en Alder af 16 Aar begyndte han at beskjeftige sig med Landmaaling, traadte senere ind i Militsen og blev 1751 Major. I Krigen med de franske Grændsekolonier 1754—55 udmærkede han sig, saa at han avancerede til Oberst. Efter Krigens Slutning giftede han sig med en ung Enke og nedsatte sig som Planter paa Mount-Vernon ved Potomac, hvilken Eiendom han havde arvet efter sin Broder. Kort efter blev han Medlem af Virginias lovgivende Forsamling, hvor han snart vakte Opmærksomhed ved sin Veltalenhed og Skarpsindighed. Da Striden med Moderlandet England udbrød, erklærede han sig strax for Koloniernes Selvbestemmelsesret, og blev 1774 Medlem af de forenede Koloniers Generalkongres, som 14de Septbr. s. A. aabnedes i Filadelfia. Ved Fiendtlighedernes Udbrud 1775 blev han enstemmig valgt til Forsvarshærens Overanfører, og han viste sig at være denne Post fuldt voxen. Hans 14,000 Mand stærke Hær manglede baade Øvelse og tilstrækkelige Vaaben og var i Antal Fienden langt underlegen, men ved kloge Manøvrer og Benyttelse af det beleilige Tidspunkt lykkedes det ham Marts 1776 at trænge Englænderne ud af Boston og Juledag s. A. at tage en engelsk-tysk Hær tilfange ved Trenton samt 3die Jan. 1777 at tilføie den engelske General Cornwallis et Nederlag ved Princetown. Senere s. A. var han derimod uheldig, idet han tabte Slagene ved Brandywine og Germantown, men Juni 1778 kastede han sig over General Clinton paa dennes Tilbagetog fra Filadelfia, og forstærket med 6,000 Franskmænd tvang han 1781 en engelsk Hær paa 7,000 Mand til at kapitulere ved Yorktown. Næste Aar aabnedes Fredsunderhandlinger, som endte med, at England 3die Septbr. 1783 erkjendte Koloniernes Uafhængighed. Et Forslag om at grunde et Monarki afviste Washington med Harme, opløste Hæren og trak sig tilbage til Privatlivet. Han blev Formand for den Kongres, som skulde udarbeide en Forfatning for Staterne, og 1789 valgtes han enstemmig til Unionens første Præsident. 1793 valgtes han paany og styrede den unge Stat med sjelden Dygtighed og politisk Klogskab. Man vilde paany gjenvælge ham 1796, men dette modsatte han sig med Bestemthed, og saasnart hans Embedstid var udløben, trak han sig tilbage til Privatlivet. Washington var ikke alene en dygtig Hærfører og Statsstyrer, men ogsaa som Menneske et Mønster for alle Tider. Hans Uegennyttighed, Velgjørenhed og exemplariske Liv vil stedse give ham Plads i Historien som en af de største og ædleste Mennesker, der har levet.

Washita, Flod i Nordamerika, udspringer i Arkansas, gaar mod Sydøst og falder i Red River i Louisiana. Dens Længde er ca. 700 km.

Vaskebjørn (Procyon lotor), et i Amerika hjemmehørende, bjørnelignende Rovdyr, af Størrelse som en middels Hund, af gulgraa Farve, med spids Snude, slank Legemsbygning og en Hale, der er af Kroppens halve Længde. Den er ligesom Bjørnen Saalegjænger og er flink til at klatre i Træerne, hvor den gjerne holder til om Dagen. Den jager om Natten, og dens Føde bestaar i mindre Pattedyr, Fugle, Æg og Frugter. En Særegenhed ved den er, at den aldrig fortærer sin Føde, før den har dyppet den i Vand og gnedet den mellem Forpoterne. Den lader sig let tæmme, og dens Kjød er spiseligt, ligesom Skindet anvendes som Pelsverk.

Vaskesvamp, se Svamp.

Vat, vegetabilske eller animalske Trevler, som er forenede til en jevn Plade, uden at være spundne, vævede eller filtede. Det forfærdiges af forskjellig Tykkelse og bestryges paa Fladerne med Gummi eller Lim for Sammenhængens Skyld. Det meste Vat fabrikeres af Bomuld, dog benyttes dertil ogsaa Silkeaffald, Hamp, Lin og Uld. Det bruges til For i Vinterklæder, til Sengetepper m. m.

Vaterbord, den yderste Planke i Skibsdækket, over hvilken Overvandet har Afløb gjennem Spygatterne.

Waterbury (udt. Uaterbørri), By i Staten Connecticut i Nordamerika, med 18,000 Indb. og betydelig Metalindustri.

Waterford (udt. Uaterførd), Grevskab i den irske Provins Munster, er 1868 km.² stor, med 124,000 Indb. Hovedstaden Waterford ligger ved Floden Suir og har 30,000 Indb. samt betydelig Handel, Skibsfart og Industri. De vigtigste Udførselsartikler er Korn, Mel, Raps, Talg, Smør og Kjød.

Waterhouse (udt. Uaterhous), Alfred, engelsk Arkitekt, f. 1830, uddannede sig navnlig i Italien og opførte efter sin Hjemkomst den storartede

Raadhusbygning i Manchester, Balliol-College i Oxford, Cajus-College i Cambridge m. fl. udmærkede Bygninger. Desuden er under hans Ledelse opført Pembroke-College i Cambridge, Owen's-College i Manchester og det naturhistoriske Museum i South Kensington i London.

Waterloo, Landsby i den belgiske Provins Sydbrabant, 15 km. syd for Brysel, befjendt ved det mindeværdige Slag, som stod her 18de Juni 1815, i hvilket Wellington og Blücher seirede over Napoleon og derved for stedse gjorde Ende paa hans Herredømme i Frankrige. To Dage iforveien havde Napoleon slaaet Preussерne ved Ligny og rykkede derpaa mod Wellingtons Hær, som bestod af Englændere, Tyskere og Hollændere. Slaget tog sin Begyndelse Kl. 11½, og Kl. 7 om Aftenen begyndte Wellingtons Tropper at vige. Da viste pludselig Blücher sig med Preussерne, tilkaldt af Kanontordenen, og angreb Franskmændene i Flanken. Derved var disses Skjebne afgjort, de opløste sig i vild Flugt, efterladende sig 35,000 Mand Døde og Saarede paa Valpladsen. Wellingtons Tab var 16,000 Mand, Blüchers 6,000. Til Minde om Slaget er sydvest for Mont-St.-Jean opført et 60 Meter høit Monument i Form af en Kjæmpehoug, med en 19 Meter høi Søile, der paa sin Top bærer den nederlandske Løve.

Waterloo, Antoni, hollandsk Maler og Radérer, f. 1618, d. 1662, har frembragt et stort Antal Billeder fra Utrechts Omegn. Hans Radéringer er særdeles let og behageligt udførte.

Vaterpas, et Instrument, som benyttes til at undersøge, om en Linie, Flade osv. er horizontal. Det bestaar i sin simpleste Form af et trekantet Bret, som danner et ligebenet Triangel, fra hvis Toppunkt gaar en Snor, som nedentil er forsynet med et Blylod.

Vaterstag, de Touge eller Kjættinger, som gaar fra et Skibs Forstevn, noget over Vandlinien, til Enden af Bougspryhet og støtter dette nedefter.

Watertown (udt. Uatertonn), 1) By i Staten New-York i Nordamerika, med 11,000 Indb. 2) By i Staten Wisconsin, med 8,000 Indb.

Vatikanet, se Rom.

Vatikanske Koncil, det Koncil, som Pave Pius den niende lod afholde 1869—70, og paa hvilket Pavens Ufeilbarhed blev proklameret.

Watt, James, Dampmaskinens Forbedrer og Kondensatorens Opfinder, f. 1736 i Skotland, d. 1819, var en kort Tid paa et mekanisk Verksted i London, men fortsatte derpaa paa egen Haand sine mekaniske Studier og blev i den unge Alder af 21 Aar Universitetsoptikus i Glasgow. 1763 begyndte han at studere paa en forandret Konstruktion af Dampmaskinen, og sammen med Boulton (s. d.) formaaede han at gjøre dens Indretning mere praktisk, saa at dens Anvendelse blev mulig i flere Diemed, end man hidtil havde anet. I Birmingham reistes hans Billedstøtte 1827.

Watteau (udt. Vattaa), Jean Antoine, fransk Maler, f. 1684, d. 1721, studerede i Paris under Gillot og Audran. Hans Billeder af Selskabslivet paa Ludvig den fjortendes Tid, især hans landlige Fester, er fortræffelige og har erhvervet ham et berømt Navn blandt de franske Kunstnere. (Se Rococo).

Wattel, Emrich von, schweizisk Publicist, f. 1714, d. 1767, studerede i Basel og Genf og blev 1758 sachsisk Geheimeraad. Hans værdifulde Skrift „Le droits des gens, ou principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains" er udkommet i en Mængde Oplag og oversat til flere Sprog.

Wattenbach, Vilhelm, tysk Historiker, f. 1819, blev 1855 Arkivar i Breslau, 1862 Professor i Heidelberg og forflyttedes 1873 til Berlin. Foruden at han har virket som Medarbeider i det storartede Verk „Monumenta Germaniæ historica", har han bl. a. udgivet særskilt „Deutschlands Geschitsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des 13 Jahrhundert", „Anleitung zur griechischen Palæographie", „Anleitung zur lateinischen Palæographie" og „Geschichte des röm. Pabstthums".

Vattersot (Hydrops), sygelige Vandansamlinger i Legemets Væv og Hulheder, foranlediget ved, at Blodvædsken gjennemtrænger Blodkarrenes Vægge. Den Vattersottiges Legeme svulmer i Regelen op og faar et svampet, oppustet Udseende. Sygdommen opstaar paa Grund af sygelige Tilstande i Hjertet, Lungerne eller Nyrerne.

Wattrelos, By i det franske Departement Nord, med 14,000 Indb., Bomuldsindustri og Oliemøller.

Wat-Tyler, se Tyler.

Vau (Reseda luteola), Plante af Resedafamilien og de Frikronbladedes Orden, med henved 1 m. høi Stilk, lysegule Blomster og en Kapselfrugt, fyldt med sorte Frø. Planten dyrkes flere steds i Europa paa Grund af, at den indeholder et gult Farvestof, Luteolin, som benyttes i Silkefarverierne, dels alene, dels som Tilsætning til andre Farver.

Vauban (udt. Vaabang), Sébastien le Prêtre de, berømt fransk Militæringeniør, f. 1633, d. 1707, traadte 17 Aar gammel ind i Armeen og blev 1655 Officér ved Ingeniørkorpset. Allerede tre Aar senere ledede han som General flere Beleiringer og tvang under Ludvig den fjortendes Krige forskjellige belgiske Fæstninger til at overgive sig. Herved opdagede han de Mangler, som klæbede ved den daværende Befæstningskunst, og da han 1669 blev Generalinspektør over samtlige franske Fæstninger, begyndte han at anlægge saadanne efter et aldeles nyt, af ham selv udtænkt System, hvorved han gjorde Epoke i Befæstningskunsten. 1699 blev han Medlem af Videnskabsakademiet og udnævntes fire Aar senere til Marskal. Ogsaa Kommunikationsvæsenet fik under hans Ledelse et mægtigt Fremstød, idet han til Lettelse af Samfærdselen lod udføre flere Kanalanlæg.

Vaucanson (udt. Vaakangsong), Jaques de, fransk Mekaniker, f. 1709, d. 1782, opfandt flere Automater samt den saakaldte Vaucansonske Kjede, der benyttes til Overførelse af en liden Kraft med ringe Hastighed.

Vaucluse (udt. Vaaklys), Departement i Sydfrankrige, omgivet af Departementerne Gard, Ardèche, Dróme, Øvre- og Nedrealperne samt Rhonemundingerne, er 3,548 km.² stort og har 264,000 Indb. En Del af Landet hører til Rhonedalen og er fladt, det øvrige er gjennemskaaret af Alpernes Udløbere. I de lavere Egne voxer Vin, Oliven, Figen og Sydfrugter, dog er Hovednæringsveiene Agerbrug og Kvægavl. Industrien

omfatter fornemmelig Silkevæveri og Fabrikation af Metalvarer.

Vaudeville, Syngeſpil med indblandede Sange til lette og yndede Folkemelodier.

Vaudoncourt (udt. Vaadongkur), Guillaume de, franſk Krigshiſtoriker, f. 1772, d. 1845, blev 1791 Løitnant i Infanteriet og 1793 Bataljonschef. Han deltog i de fleſte af Napoleons Krige og avancerede til General. Under de 100 Dage var han Inſpektør for Nationalgarden i Elſas og flygtede efter Ludvig den attendes Gjeninds-ſættelſe til Piemont. Af hans Skrifter kan nævnes: „Histoire des campagnes d'Annibal en Italie" (3 Bind), „Histoire des campagnes de 1814 et 1815 en France" (5 Bind) og „Histoire politique et militaire du prince Eugène, Vice-Roi d'Italie" (3 Bind).

Vaupell, Chriſtian T., danſk Botaniker, f. 1821, d. 1862, ſtuderede Naturvidenſkaberne og lod ved Krigens Udbrud 1848 ſamle et Korps Frivillige, hvormed han deltog i Kampen ved Slesvig, hvor han miſtede den ene Arm. Foruden at han var Medudgiver af et naturvidenſkabeligt Tidsſkrift, ſkrev han ſærſkilt „De nordſjællandſke Skovmoſer" og „De danſke Skove". — Hans Broder Otto Vaupell, f. 1823, indtraadte i Armeen, deltog i Krigen 1848—50 ſom Løitnant og var under Felttoget 1864 Chef for en Bataljon. 1867 blev han Oberſt og Bataljonschef. Som Krigshiſtoriker har han vundet et anſet Navn ved ſine Skrifter: „Kampen om Sønderjylland" og „Den danſke Hærs Hiſtorie til Nutiden og den norſke Hærs Hiſtorie indtil 1814".

Vauquelin (udt. Vaakelæng), Louis Nicolas, franſk Kemiker, f. 1763, d. 1829, blev 1795 Profeſſor i Kemi ved Jardin des plantes i Paris. Han udmærkede ſig iſær ſom Analytiker og har opdaget Elementerne Chrom og Beryllium.

Vautier (udt. Vaatie), Benjamin, ſchweiziſk Genremaler, f. 1829, ſtuderede i Genf, Düſſeldorf og Paris og blev ſenere Profeſſor i Düſſeldorf. Som Fremſtiller af Folkelivet er han meſterlig, og hans Folkelivsbilleder er noget af det bedſte, Malerkunſten har frembragt i denne Genre. Til hans betydeligſte Arbeider hører „Overraſkelſen i Vertshuſet", „Søndag Eftermiddag i Schwaben", „Overfart over Breienzerſjøen„ og „Førſte Danſetime".

Vauxhall, en Landsby i Nærheden af London, bekjendt ved den der anlagte Lyſthave. Navnet bruges om Forlyſtelſesſteder, hvor der opvartes med Muſik og Dans.

Ve, ſe Vile.

Weald, et i Geologien ſærdeles bekjendt Landſkab ved Kyſten ſyd for London. I dets Lerlag fandtes Reſter af ſtore uddøde Krybdyr. Diſſe Lag, Weald eller Skov-Leret, indtager en Plads nærmeſt under Englands Kridt- og Grønſand. (Se Geologiſke Formationer).

Weber, Albrecht Friedrich, tyſk Orientaliſt, f. 1825, d. 1848, ſtuderede i Breslau og Bonn og blev 1856 Profeſſor i oldindiſk Sprog og Litera-tur ved Univerſitetet i Berlin. Han har udgivet en Række videnſkabelige Skrifter af ſtort Værd, deriblandt „Akademiſche Vorleſungen über indiſche Literaturgeſchichte" og „Verzeichniß der Sanskrit-handſchriften der königl. Bibliothek zu Berlin", ligeſom han har overſat oldindiſke Digterverker til Tyſk.

Weber, Ernſt Heinrich, tyſk Fyſiolog og Ana-tom, f. 1795, d. 1878, ſtuderede i Wittenberg og Leipzig og blev 1818 Profeſſor i Anatomi paa ſidſtnævnte Sted. Blandt hans Skrifter kan nævnes „Anatomia comparata nervi sympathici" og „De aure et auditu hominis et animalium".

Weber, Georg, tyſk Hiſtoriker, f. 1808, ſtuderede Hiſtorie og Literatur, foretog derpaa Reiſer i Schweiz, Italien og Frankrige og blev 1839 Lærer ved den høiere Borgerſkole i Heidelberg. Han er meget frugtbar ſom hiſtoriſk Forfatter og har bl. a. udgivet „Kalvinismen i Forhold til Staten", „Den engelſke Reformations Hiſtorie", „Lærebog i Ver-denshiſtorien" og „Den tyſke Literaturs Hiſtorie", hvilke Bøger er udkomne i mange Oplag.

Weber, Gottfried, tyſk Muſiktheoretiker, f. 1779, d. 1839, blev 1802 Advokat og 1832 General-ſtatsprokurator, udgav en Muſiktidende ſamt ſkrev bl. a. „Algemeine Muſiklehre" og „Verſuch einer geordneten Theorie der Tonſetzung zum Selbſt-unterricht" (2 Bd., 1817).

Weber, Karl von, tyſk Hiſtoriker, f. 1806, blev 1849 Direktør ved Arkivet i Dresden. Af hans Skrifter kan nævnes: „Maria Antonia Walpurgis, Kurfyrſtinde af Sachſen", „Fra fire Aarhundreder", „Moritz, Greve af Sachſen" og „Dresdens Kry-nike. — Hans Broder Ernſt von Weber, f. 1830, foretog Reiſer i Spanien, Portugal, Marokko, Lilleaſien, Ægypten og Nordamerika og opholdt ſig 1871—75 i Sydafrika. Herom har han udgi-vet et intereſſant Verk: „Fire Aar i Afrika".

Weber, Karl Julius, tyſk Forfatter, f. 1767, d. 1832, blev 1802 Hof- og Regjeringsraad i ſiſenburgſk Tjeneſte. Af hans Skrifter bør nævnes „Riddervæſenet", „En i Tyſkland reiſende Tyſkers Breve" og „Demokritos eller en leende Filoſofs efterladte Papirer" (8de Opl., 12 Bd., 1854).

Weber, Karl Maria Friedrich Ernſt, Friherre af, berømt tyſk Komponiſt, f. 1786, d. 1826, ud-dannede ſig under Haydn og Vogler og blev i en Alder af 20 Aar Muſikdirigent ved Breslaus Theaterorkeſter. Allerede før havde han ſkrevet tre Operaer, deriblandt „Kjærlighedens og Vinens Magt". 1810 gik han til Darmſtadt og derfra til Stuttgart, var 1812—16 Theaterkapelmeſter i Prag og blev 1817 Hofkapelmeſter i Dresden. Hans Hovedverker er Sangſpillet „Preciosa" ſamt Operaerne „Abu Haſſan", „Jægerbruden" („Frei-ſchütz"), „Euryanthe" og „Oberon", hvilke overalt har vundet Bifald. Desuden har han komponeret et ſtort Antal Sangmelodier, Kantater, Koncert-ſtykker oſv.

Weber, Wilhelm Eduard, tyſk Fyſiker, f. 1804, blev 1831 Profeſſor i Göttingen og 1843 i Leip-zig. Han har fornemmelig lagt ſig efter Studiet af Jordmagnetiſme, om hvilken han har ſkrevet flere oplyſende Afhandlinger.

Webſter, Daniel, berømt amerikanſk Statsmand, f. 1782, d. 1852, nedſatte ſig 1806 ſom Advokat i Newhampſhire og erhvervede ſig ſnart paa Grund af ſin Dygtighed ſtor Anſeelſe. 1812 valgtes han til Medlem af Kongreſſen og 1827 til Senator. 1841 udnævntes han til Statsſekretær, men af-traadte igjen 1843 og blev 1845 paany indvalgt i Senatet, hvor han energiſk modſatte ſig Krigen med Mexiko, da han var en Modſtander af Neger-ſlaveriet. Ved Præſidentvalget 1852 faldt han

igjennem, hvilket han tog sig saa nær, at det fremskyndte hans Død.

Vecellio, italiensk Maler, se Tizian.

Veda, se Sanskrit.

Vedbende (Hedera helix), Plante af de Frikronbladedes Orden, forekommer som Slyngplante i Mellem- og Nordeuropas Skove, idet den klynger sig op til ældre Træer, Klippevægge osv. Den dyrkes ogsaa som Prydplante og forekommer vild i Norge til Hardangerfjorden.

Wedekind, Anton Christian, tysk Historiker, f. 1763, d. 1845, har skrevet flere fortjenstfulde historiske Verker, deriblandt „Handbuch der Welt- und Völkergeschichte" og „Welthistorische Erinnerungsblätter".

Wedekind, Georg Christian Gottlieb, Friherre af, tysk Læge, f. 1761, d. 1831, blev 1787 kurfyrstelig Livlæge og Professor i Mainz. Blandt hans videnskabelige Skrifter kan nævnes: „Allgemeine Theorie der Entzündungen und ihrer Ausgänge" og „Ueber den Werth der Heilkunde".

Vedel, Anders Sørensen, dansk Literat, f. 1542, d. 1616, gik med Tycho Brahe som dennes Hovmester paa en Udenlandsreise og blev efter sin Hjemkomst Slotspræbikant i Kjøbenhavn. Han indlagde sig stor Fortjeneste ved at oversætte Saxo Grammatikus's Danmarks Historie samt ved at udgive Kjæmpeviserne.

Wedel-Jarlsberg, Johan Caspar Herman, Grev, norsk Statsmand, f. i Montpellier 21de Septbr. 1779, d. i Wiesbaden 27de Aug. 1840, var Søn af Grev F. A. Wedel-Jarlsberg, som ved Sønnens Fødsel var dansk Gesandt i Neapel. 1789 blev han Gesandt i London, og Familien fulgte ham did, men hans Strenghed mod Børnene gjorde, at Grev Herman og hans nedenfor nævnte Broder 1799 flygtede fra Fædrehjemmet og reiste til Norge og kort efter til Danmark, hvor han 1801 tog juridisk Embedseramen. S. A. fik han Ansættelse som Sekretær hos den danske Finansminister, Grev Schimmelmann. I denne Stilling forblev han til 31te Oktbr. 1806, da han udnævntes til Amtmand i Buskeruds Amt. Som saadan udviklede han stor Dygtighed og traf under Krigen med England flere heldige Foranstaltninger for at skaffe Befolkningen det nødvendige Korn, ligesom han ikke skyede noget personligt Offer, naar det gjaldt at afhjelpe Trangen og forsvare Fædrelandet. Fra 31te Decbr. 1808 til Novbr. 1810 var han Medlem af Regjeringskommissionen i Norge. Men han misbilligede i høi Grad den danske Regjerings Politik, især Danmarks Forbund med Frankrige, og han var en af de første Nordmænd, som fremholdt Tanken om en Forening med Sverige. 1813 fratraadte han sit Amtmandsembede og trak sig tilbage til Privatlivet. Hans spendte Forhold til Regjeringen bevirkede, at Fredrik den sjette 1811 kaldte ham ned til Danmark, vistnok for at komme efter, hvorvidt man havde nogen Grund til at frygte den indflydelsesrige Mand. Under sit Ophold i Kjøbenhavn talte han med Kraft og Varme for Oprettelsen af et Universitet i Norge, og det skyldes vistnok for en stor Del ham, at et saadant kort efter (1811) blev stiftet. Da Norge i 1814 blev skilt fra Danmark, valgtes han fra Jarlsberg Grevskab til Rigsforsamlingen paa Eidsvold. Han blev Medlem af Konstitutionskomitéen, hvor han fik stor Indflydelse, og var Føreren for det Parti, som holdt paa Forening med Sverige. Da denne 4de Novbr. s. A. fuldbyrdedes, blev han Statsraad og Chef for Finans-Departementet, hvilken Stilling han indehavde til Udgangen af 1821, da han paa Grund af nogle formentlig egenmægtige Dispositioner over Statskassen sattes under Tiltale for Rigsretten. Han blev frikjendt, men tog dog af Tiltalen Anledning til at fratræde sin Stilling. 1824, 27, 28 og 30 var han Storthingsmand fra Jarlsberg og Laurvigs Amt, og anvendtes desuden i forskjellige diplomatiske Hverv. Han var det norske Universitets sidste Prokansler (1828—40). Da Rivningerne mellem Kongemagten og Storthinget i 1836 fremkaldte en heftig Gjæring, anmodede Karl Johan ham om at overtage Statholderposten, som han ogsaa modtog 19de Septbr., nagtet han forudsaa de mange Vanskeligheder, det vilde medføre. Det lykkedes ham ogsaa snart at berolige Gemytterne og fjerne det spendte Forhold, som var opstaaet mellem de forenede Riger. Som Embedsmand virkede han med Iver for at fremme almennyttige Foretagender, ligesom han udadtil søgte at hævde Landets Anseelse. Som en af Norges største Godseiere gjorde han meget for Jordbrugets Fremme, og paa sin Hovedgaard Jarlsberg indførte han i den Hensigt flere gavnlige Indretninger. Fra 19de Mai 1807 var han gift med Statsminister Peder Ankers eneste Datter Karen (d. 1849), med hvem han fik Gaardene Bogstad og Bærum. — Ferdinand Carl Maria Wedel-Jarlsberg, foregaaendes Broder, f. i Neapel 1ste Decbr. 1781, d. 16de April 1857, gik 1799 sammen med Broderen til Norge. Allerede 1790 var han bleven Kornet ved Garden til Hest i Kjøbenhavn, 2 Aar senere blev han Sekondløitnant og tiltraadte 1799 sin Tjeneste ved nævnte Afdeling. 1801 blev han Premierløitnant, 1804 Ritmester og deltog som saadan i Kjøbenhavns Forsvar mod Englændernes Angreb 1807. Ved Norges Adskillelse fra Danmark tog han Afsked fra dansk Krigstjeneste og begav sig til Norge, hvor han Novbr. 1814 blev Major ved Kavaleriet samt Hofchef og Aaret efter Oberstløitnant og Chef for Akershusiske ridende Jægerkorps. 1819—33 fungerede han som Kommandant paa Akershus med Oberstes Rang. Ved det saakaldte „Torvslag" i Kristiania 17de Mai 1829, da han paa Befaling af Karl Johan forbød Festligholdelsen af denne Dag og gav Militæret Ordre til at adsplitte Mængden, paadrog han sig megen Uvillie hos en stor Del Frihedsvenner og gjorde sig upopulær hos Flertheden af Landets Befolkning. 1825 udnævntes han til Generalmajor, blev 1833 Generalløitnant og 1836 kommanderende General over den norske Armé, hvilken Stilling han indehavde til 1850, da han tog Afsked fra Krigstjenesten. Han var Medlem af flere kongelige Kommissioner og var desuden betroet forskjellige vigtige Tillidshverv inden Kristiania Kommune.

Vederheftig, formuende, istand til at opfylde sine Forpligtelser.

Vedetter, Skildvagter foran en Hærs Leir; Feltvagter, sædvanlig opstillede saaledes i Kjæde, at den ene kan se den anden.

Wedgwood (udt. Uédsjwudd), enslags efter Pottemageren Josiah Wedgwood (f. 1730, d. 1795) benævnt engelsk Fajence, en med Metaloxyd farvet Blanding.

Vedtægt, hvad der er vedtaget eller aftalt, bruges dels om Regler, der er vedtagne, f. Ex. for en frivillig Forening, et Aktieselskab o. s. v.; disse Vedtægter har som andre kontraktmæssige Aftaler kun Gyldighed for Medlemmerne selv. Ved Siden heraf bruges Vedtægter derhos om engang vedtagne Regler, som er mere eller mindre bindende ogsaa for dem, som ikke selv udtrykkelig har givet dem sin Tilslutning. Disse Vedtægter kan igjen enten blot være Regler for, hvad der anses passende eller rigtigt, eller de kan være virkelige Retsregler. Til disse sidste hører først og fremst de saakaldte sædvansmæssige Vedtægter, d. e. Retsregler, som anses gjeldende, fordi de almindelig og gjennem længere Tid har været befulgte som saadanne; de udgjør en Hovedbestanddel af den ufrevne Ret. Dernæst er det de kommunale Vedtægter (f. Ex. Politivedtægter, Sundhedsvedtægter osv.) saavelsom andre Vedtægter, der efter Lovgivningsmagtens Bemyndigelse af Foreninger (i Norge f. Ex. Flodningsforeninger) og lignende udfærdiges med bindende Virkning for alle og enhver; disse Vedtægter henhører til den skrevne Ret. Jfr. Art. Ret.

Vedvendel (Lonicera Periclymenum), Busk af Kaprifoliumfamilien, med elliptiske Blade, kolleformede Kroner, lysegule Blomster og røde Bær. Den voxer i Krat og paa Klipper nær Havet, i Norge saa langt nord som til Romsdalen.

Veen eller **Hohe Veen**, en Bjergslette, som dels tilhører den preussiske Rhinprovins, dels Belgien, bestaar af en øde Torvmyr næsten uden Vegetation.

Weenix, Jan Baptist, hollandsk Maler, f. 1621, d. efter 1665, udmærkede sig især ved sine Dyrebilleder, som er særdeles fint udførte. — Hans Søn Jan Weenix, f. 1644, d. 1719, var en endnu større Kunstner end Faderen og fremstillede ligeledes Træk af Dyrelivet. Flere af hans bedste Malerier findes i München, Dresden og Amsterdam.

Vefsen, 1) Præstegjeld ved Fjorden af samme Navn. I Præstegjeldet ligger Ladestedet Mosjøen. 2) En af Nordlands Amts større Fjorde, hvis tilgrændsende Bygder er forholdsvis rige paa Skov, især langs den i Fjorden udmundende Vefsen Elv, som kommer fra Rigsgrændsen, gaar mod Vest og er 97 km. lang.

Vega, Stjerne af første Størrelse i Stjernebilledet Lyren paa den nordlige Himmel. Dens Afstand fra vor Sol er beregnet til 16 Billioner Mil.

Vega, Lope de, egentlig Lope Felix de Vega Carpio, Spaniens berømteste Digter, f. 1562, d. 1635, nedstammede fra en kastilianst Adelsslægt og viste allerede som Barn en usædvanlig Begavelse. Han blev sat til at studere, og bestemmelsen var, at han skulde blive Geistlig, men pludselig løb han 14 Aar gammel fra Skolen og slaktede om fra Sted til Sted i Følge med en Kammerat. Derpaa tog han en kort Tid Tjeneste som Militær, men blev ogsaa fjed af dette Liv og begav sig til Madrid, hvor han kom i Tjeneste hos Hertugen af Alba og ægtede en fornem Dame. Paa Grund af en Duel med en Adelsmand blev han fængslet og forvist til Valencia. Da hans Hustru kort efter døde, gik han paany i Krigstjeneste og fulgte med den spanske Armada paa Toget mod England. Efter sin Tilbagekomst giftede han sig for anden Gang og bosatte sig i Madrid. Imidlertid døde hans Hustru og Børn efter nogle Aars Forløb, og dette Tab gik ham saa dybt til Hjerte, at han traadte ind i den geistlige Stand og efterhaanden blev en streng Asket, der tilbragte sin meste Tid med fanatiske Bodsøvelser. 1618 udnævntes han til apostolisk Protonotar ved Ærkebispedømmet Toledo. Allerede som Yngling begyndte han sin Digtervirksomhed og erhvervede sig i kort Tid almindelig Berømmelse. Hans Arbeider er rene Mesterverker saavel i Form som af Indhold, og hans Frugtbarhed som Forfatter grænser til det vidunderlige. Alene hans dramatiske Arbeider gaar op til et Antal af over 2000, hvoraf dog kun ca. 320 er trykte; Størstedelen synes at være gaaet tabt. Dertil skrev han en hel Del andre Digtninger. Til hans berømteste Verker hører Romanerne „Dorotea“ og „Arcadia“, Eposet „Hermosura de Angelica“, Komedierne „Los tres diamantes“, „La fuerza lastimosa“, „La dama melindrosa“ og „La moza de Cantara“.

Vegaarvand, Indsjø i Nedenæs Amt, 18 km.² stor.

Vegard af Veradal (Værdalen), en af de mest ansete Hirdmænd i første Halvdel af det 13de Aarh., var en af dem, som kraftigst støttede Haakon Haakonssøns Kongevalg, da Skule Jarl forsøgte at tilrive sig Tronen. Derved paadrog han sig Skules Had, og 1221 blev Vegard dræbt, efter al Sandsynlighed paa Jarlens Foranstaltning.

Wegener, Caspar Frederik, dansk Historiker, f. 1802, studerede Theologi og ansattes 1826 som Lærer ved Akademiet i Sorø. 1847 udnævntes han til kongelig Historiograf og Aaret efter til Geheimearkivar. Han har udgivet et stort Antal Skrifter, som alle udmærker sig ved grundigt Studium og smuk Form, deriblandt „Om Carl Danske, Greve af Flandern“, „Actmæssige Bidrag til Danmarks Historie i det 19de Aarhundrede“ og „Antislesvigholstenske Fragmenter.

Vegetabilier, Planter; Spirer af Planteriget. — Vegetabilsk, henhørende til Planteriget. — Vegetation, Plantevext, Voxekraft; en Egns Planteliv og dettes Beskaffenhed.

Vegetarianere eller **Vegetarier**, eng. Vegetarians, en i flere Lande udbredt Forening, hvis Medlemmer har forpligtet sig til ikke at nyde dyrisk Føde, men kun ernære sig af Plantekost. Stødet til Dannelsen af denne Forening udgik 1847 fra England, og blandt dens mest fremragende Forkjæmpere kan nævnes Alcott, Sylv. Graham, John Smith og Charles Lane. Vegetarianismens første Talsmand var J. Newton, som allerede 1811 i et Skrift fremholdt dens Grundsætninger.

Veglia, Ø i Quarnerobugten, mellem Kroatien og Istrien, 260 km.² stor, med 17,000 Indb.

Vegt har en dobbelt Betydning, idet Ordet dels betegner det samme som et Legemes Tyngde, d. v. s. Størrelsen af det Tryk, som Legemet paa Grund af Tyngdekraften udøver mod Underlaget, hvorpaa det hviler, dels et Redskab (Veieredskab), hvorved man veier Gjenstandene, d. v. s. bestemmer deres Vegt eller Tyngde. Et Legemes Vegt (Tyngde) udtrykkes ved en vis bestemt antagen Vegtenhed, i Norge nu Kilogramet (d. e. Vegten af en Kubikdecimeter rent Vand af Temperaturen + 4° C. og i lufttomt Rum) samt dets Underafdelinger Hektogram, Gram, Milligram og dets Multipla: Qvintal = 500 kg. og Ton = 1000 kg. Veie-

redskaber, Vegte kan være baserede paa forskjellige Principer; de almindeligst anvendte er enten saadanne, hvor den veiede Gjenstands Tyngde direkte sammenlignes med Tyngden af den antagne Vegténhed gjennem Anvendelse af en enkelt Vegtstang eller et mere eller mindre sammensat System af Vegtstænger, eller saadanne, som beror paa Virkningen af Elasticiteten hos en Metalfjer (Fjervegte). 1) Til den første Art hører den af enhver kjendte ligearmede Skaalvegt, ogsaa kaldet Balance. Hovedbestanddelen af denne er Vegtbjelken, d. e. en ligearmet Vegtstang, gjennem hvis Midte er anbragt en lodret mod Stangen staaende Omdreiningsaxe (Kniv), der med den nedadvendte skarpe Kant hviler paa et Underlag (Lager). Kniven maa være anbragt saaledes, at Bjelken, overladt til sig selv, i horizontal Stilling antager en stabil Ligevegtstilstand, d. v. s. at den, naar den bringes ud af Stillingen, igjen vender tilbage til samme, efter at have udført et større eller mindre Antal Svingninger (omtrent som et Pendel). Denne horizontale Ligevegtsstilling erkjendes ved den saakaldte Tunge, d. e. en Metalstift (Viser), som udgaar fra Midten af Bjelkens øvre Kant og spiller mellem begge Grene af en Metalbøile, som nedadtil bærer Lageret og opad er forsynet med en Krog eller et Haandtag, hvori hele Indretningen hænger frit. Ved begge Ender af Vegtbjelken er fremdeles i nøiagtig lige store Afstande fra Midtkniven anbragt to andre Knive med Eggen vendt opad. Paa disse hænger gjennem passende Lagere i Forbindelse med Hængesnore, Hængekjæder eller Hængestænger begge Skaalerne, hvoraf den ene optager den Gjenstand, der skal veies, den anden det Vegtlod eller de Lodder, der netop har samme Vegt som, altsaa under de anførte Betingelser holder Ligevegt med hin. Naar det kommer an paa at udføre Veiningen med stor Nøiagtighed, saaledes som f. Ex. ved Afveining af Medikamenter, ædle Metaller, Ædelstene osv., og end mere ved videnskabelige Undersøgelser, maa alle Vegtens Dele selvfølgelig være forarbeidede med megen Omhu og Akkuratesse, og den fører da Navn af Præcisionsvegt. En saadan er desuden som Regel ogsaa forsynet med en Arretér-Indretning, d. e. en Indretning, hvorved Kniverne fjernes fra sine Lagere, eller omvendt Lagerne fra Kniverne, og hvorved enhver Svingning eller Bevægelse af Bjelken og de øvrige Vegtdele hemmes (arretéres), idet den veiede Gjenstand og Lodderne lægges paa Skaalerne eller fjernes derfra, samt naar Vegten ikke benyttes. Hensigten hermed er væsentlig den at beskytte Knivenes skarpe og fine Egge mod unødig Slitage. Ved Præcisionsvegte er fremdeles Midtkniven Lager som Regel ikke anbragt i en hængende Metalbøile, men paa den øvre Ende af et fast Stativ; Tungen er forholdsvis meget lang og oftest rettet nedad, idet dens nedre fint tilspidsede Ende spiller foran en inddelt Gradbue. Til de ligearmede Vegte hører ogsaa Tafelvegten (hyppig kaldet Diskevegt), som nu paa Grund af sine praktiske Fordele og letvindte Brug har vundet megen Udbredelse i den almindelige Handelstrafik, hvorvel den ikke yder den samme Grad af Sikkerhed og Nøiagtighed som en god Skaalvegt. Det eiendommelige ved Tafelvegten ligger deri, at Skaalerne er anbragte over Bjelken (istedenfor at hænge under samme), hvilket i høi Grad letter Anbringelsen af den veiede Vare, især hvis denne har et stort Omfang. Men dette Forhold udkræver da forunden den egentlige Vegtbjelke ogsaa et System af saakaldte Føringsbjelker, forbundne gjennem Knive og Lagre med den første paa en saadan Maade, at Veiningsresultatet bliver lige korrekt, hvad enten den veiede Gjenstand og Lodderne anbringes paa et Sted eller et andet af Skaalerne. Multiplikationsvegte bestaar af uligearmede Vegtbjelker. De i Norge nu lovlige Arter af disse er Decimalvegte, med Armforholdet 1 : 10, og Centesimalvegte, med Armforholdet 1 : 100. De benyttes til Veining af meget tunge Gjenstande, idet disse anbringes paa den korte Arm, Lodderne derimod paa den lange, indtil Ligevegt indtræder. Loddernes Vegt, multipliceret henholdsvis med 10 eller med 100, angiver da den veiede Gjenstands Vegt. Ved disse Multiplikationsvegte anbringes som Regel Lasten paa en større horizontal Plade (Bro), der gjennem et System af uligearmede Vegtstænger er forbunden med Hovedbjelkens korte Arm paa en saadan Maade, at den mekaniske Virkning bliver den samme, som om Lasten var ophængt umiddelbart paa den nævnte Arm, og det ganske uafhængig af det eller de Punkter af Broen, hvorpaa Lasten virker. Disse Vegtkonstruktioner kaldes med et fælles Navn Brovegte; de udføres ofte i meget store Exemplarer, f. Ex. til Veining af hele Jernbanevogne, Lokomotiver o. l. Et i Norge navnlig i Landdistrikterne meget yndet Veieredskab er Bismeren. Det er en uligearmet Vegtstang, hvor Lasten, ophængt i en Krog, virker paa en kortere Arm af uforanderlig Længde, medens Ligevegt tilveiebringes derved, at et Lod af uforanderlig Vegt (ophængt i en forskyvbar Ring eller Hylse) gives en saadan Plads paa Bismerens længere Arm, at Bismerstangen balancerer i horizontal Stilling. Paa Stangen er afsat en Skala eller Inddeling, oftest i Form af Hak i den ene Kant, saaledes at det Delemærke, hvor Løbevegtens Ring for Tilfældet befinder sig, ligetil angiver Lastens Vegt i den Enhed, hvorfor Redskabet er indrettet. Hyppigst er Bismeren forsynet med to Ophængningsaxer (Knive), med Eggen til modsatte Kanter og i forskjellige Afstande fra Lastkniven, der har Eg til begge Kanter. Ved at endevende Stangen, faar man da to Lastarmer af ulige Længder, en længere for mindre tunge Gjenstande, en kortere for mere tunge. Det siger sig selv, at Bismerstangen isaafald ogsaa maa være forsynet med to Inddelinger, den ene f. Ex. angivende Hektogram, den anden Kilogram (Bismerens „Lilleside" og „Storeside"). Bismerens Inddelinger udføres erfaringsmæssigt derved, at der i Lastkrogen successive ophænges nøiagtig justerede Lodder af forskjellig Vegt, idet man for hvert saadant anbringer Mærker paa de Steder af Stangen, hvortil Bismerloddet maa forskyves for at tilveiebringe Ligevegt. Bismer-Brovegten er en Kombination af den ovennævnte Brovegt-Konstruktion med Bismerprincipet. Vel udført har den vist sig meget tjenlig, navnlig for meget store Belastninger. 2) Fjervegte er vistnok bekvemme, men lidet at stole paa. Det er derfor ikke tilladt at bruge dem ved Kjøb og Salg, men alene i saadanne Tilfælde, hvor der

ikke tilsigtes nogen synderlig stor Nøiagtighed, f. Ex. ved Godsexpedition paa Dampskibs- og Jernbanestationer, til Pakkepost-Expedition, til Brug i Kjøkkenet osv. De kan være konstruerede paa forskjellig Vis; den væsentlige Bestanddel i dem er som Regel en kortere eller længere Spiral af Staaltraad, efter Omstændighederne med større eller mindre Stivhed. Ved forskjellige mekaniske Indretninger bringes Lasten til at virke paa Spiralen; jo tungere da Lasten er, desto mere vil Spiralen klemmes sammen; formindskes Lasten, udvider den sig atter. Spiralens Bevægelse overføres atter paa en Viser, som enten glider langs med en Skala, eller som dreier sig foran en i Randen inddelt cirkelrund Skive, idet i begge Tilfælde den Delestreg hvorved Viseren bliver staaende, direkte angiver Lastens Vegt. Inddelingen bliver her (ligesom ved Bismeren) udført empirisk, d. e. ved Anvendelse af justerede Lodder som Belastning.

Vegø, Præstegjeld i Nordlands Amt.

Vehikel, Kjøretøi, Befordringsmiddel, Hjelpemiddel, f. Ex. til at skaffe en Sandhed Indgang.

Wehl, egentlig von Wehlen, Feodor, tysk Novellist, f. 1821, var i længere Tid Bladredaktør i Hamburg og Dresden og ansattes 1869 som artistisk Leder og Intendant ved Hoftheatret i Stuttgart. Foruden sine yndede Noveller („Herzensgeschichten", „Am sausenden Webstuhl der Zeit" o. fl.) har han ogsaa leveret Theaterstykker samt en værdifuld Literaturhistorie.

Vehse, Karl Eduard, tysk Historiker, f. 1802, d. 1870, studerede i Göttingen og ansattes 1833 som Arkivar i Dresden. Han har udgivet flere historiske Arbeider, deriblandt det storartede Verk „Geschichte der deutschen Höfe seit der Reformation" (48 Bind), hvilket gav Anledning til, at han forvistes fra Preussen, og han tog da Ophold i Schweiz. Høsten 1857 reiste han til Italien og forblev der til 1862. Senere opholdt han sig tre Aar i Florens.

Veibred eller **Groblad**, se Kjæmpe.

Weichsel, Polens og Preussens vigtigste Flod, udspringer i østerrigsk Schlesien, gaar først mod Nordøst og danner Grændsen mellem Polen og Galizien, svinger derpaa i en stor Bue ind i Polen, tager ved Warschau Retning mod Vest, derefter mod Nordvest og Nord og falder i Østersjøen ved Danzig. Dens samlede Længde er 1069 km. Under sit Løb optager den en Mængde Bifloder, af hvilke Dunajec, San, Bug, Drewenz, Pilitza Brahe, Schwarzwasser, Ferse, Mottlau og Radaune er de vigtigste. Fra Krakau er den seilbar eller i næsten hele sin Længde.

Weidenhaupt, Andreas, dansk Billedhugger, f. 1738, d. 1805, studerede først ved Kjøbenhavns Kunstakademi, hvor hans Arbeider gjentagne Gange prisbelønnedes, reiste 1762 udenlands og opholdt sig dels i Paris, dels i Italien. 1791 blev han Direktør ved Kjøbenhavns Akademi, efterat han nogle Aar iforveien var bleven udnævnt til Professor i Anatomi ved Kunstakademiet. Hans betydeligste Arbeide er Agerdyrkningens Statue ved Frihedsstøtten i Kjøbenhavn.

Veieredskaber, se Vegt.

Weigand, Friedrich Ludvig Karl, tysk Germanist, f. 1804, d. 1878, studerede Theologi og blev 1851 Professor i Gießen. Han har udgivet flere almindeligt benyttede Lærebøger i Modersmaalet, deriblandt en Sproglære for Skolerne og en Ordbog over tyske Synonymer. Fra 1863 fortsatte han sammen med R. Hildebrand Brødrene Grimms „Deutsches Wörterbuch".

Weigel, Karl Kristian Leberecht, tysk Læge, f. 1769, d. 1845, har især gjort sig bekjendt ved sine lægevidenskabelige Skrifter, af hvilke kan nævnes „De pulmonum inflammatione" og „Ueber den Pellagra".

Weigel, Valentin, Stifter af en mystisk-religiøs Sekt, f. 1533, d. 1588, studerede Theologi og blev ansat som Præst i Zschopau i Sachsen. Han afskyede de ufrugtbare dogmatiske Stridigheder paa hans Tid og vendte sig til den tyske Mystik. Vel bevandret i Videnskaben holdt han sig ganske fri for dens Udvexter hos Paracelsus (s. d.) og hans Tilhængere; han var nidkjær i Opfyldelsen af sine Embedspligter, udtalte sig med Forsigtighed i sine Prædikener og underskrev Konkordieformelen (s. d.). Hans Tilhængere, Weigelianerne, blev senere erklærede for Kjættere og forfulgte, og hans Skrifter flere Gange brændte.

Weil, Gustav, tysk Orientalist og Historiker, f. 1808, studerede i Heidelberg og opholdt sig 5 Aar indtil 1836 i Orienten for at studere orientalske Sprog. 1838 blev han Universitetsbibliothekar i Heidelberg og 1848 Professor i orientalske Sprog sammesteds. Af hans betydeligste Skrifter kan nævnes „Die poetische Literatur der Araber", „Mohammed der Prophet, sein Leben und seine Lehre" og „Geschichte der Khalifen".

Veile, By i den sydøstlige Del af Jylland, ved Veilefjordens Bund, med 8,000 Indb. og livlig Skibsfart samt Udførsel af Korn, Smør og Mursten m. m.

Weilen, Josevh von, østerrigsk Digter, f. 1828, har siden 1852 været Professor i Historie og Geografi ved flere militære Læreanstalter og udnævntes 1861 til Professor ved Generalstabsskolen i Wien. Som Forfatter debuterede han 1860 med Tragedien „Tristan", der vandt meget Bifald. Senere har han udgivet flere dramatiske Verker, deriblandt „Heinrich von der Aue", „Drahomira", „Rosamunde", „Dolores", samt et Par Digtsamlinger.

Weiller, Kajetan von, tysk Pædagog, f. 1762, d. 1826, blev 1792 Lærer i Mathematik, Historie og Religion ved Realskolen i München og 1799 Professor i praktisk Filosofi ved Lycéet sammesteds. Blandt hans Skrifter kan nævnes: „Versuch eines Lehrgebäudes der Erziehungskunde", „Grundlegung der Psychologie" og „Ueber die religiöse Aufgabe unserer Zeit".

Weimar, Hovedstad i det tyske Storhertugdømme Sachsen-Weimar-Eisenach, ved Floden Ilm, har 18,000 Indb. Blandt Byens fornemste Bygninger kan nævnes det storhertugelige Slot, Museet og Hoftheatret. Andre mærkelige Bygninger er Lukas Cranachs, Goethes, Schillers og Wielands Privathuse. Byen har flere høiere Undervisningsanstalter samt et Bibliothek, det saakaldte storhertugelige, paa 150,000 Bind.

Weinhold, Karl, tysk Germanist, f. 1823, studerede i Breslau og Berlin og blev 1851 Professor i Gratz, hvorfra han 1861 forflyttedes til Kiel og 1876 til Breslau. Han har indlagt sig stor Fortjeneste ved sine Forskninger af de oldgermanske Sprog og Mindesmærker, og har

udgivet flere Skrifter derom, blandt hvilke „Die deutschen Frauen im Mittelalter", „Heidnische Todtenbestattung in Deutschland", „Die Sagen von Loki", og „Ueber deutsche Dialektforschung".

Weisbach, Julius, tysk Mathematiker og Hydrauliker, f. 1806, d. 1871, blev 1833 Lærer ved Bergakademiet i Freiberg og deltog som Medlem af den sachsiske Kommission i den europæiske Grabmaaling. Han udgav flere værdifulde Fagskrifter, deriblandt en Lærebog i Ingeniør- og Maskinmekaniken samt et Skrift om den nye Markscheidekunst.

Weisse, Christian Felix, tysk Digter, f. 1726, d. 1804, studerede Filologi og begyndte, efter at have stiftet Bekjendtskab med Lessing, at skrive for Scenen. Desuden udgav han Digte og Børneskrifter, hvilke sidste fik stor Udbredelse. De mest bekjendte af hans Arbeider er „Lieder für Kinder", „Kinderfreund" (24 Bind), „Lustspiele" (3 Bind), „Komische Opern" (3 Bind) og „Lyrische Gedichte" (3 Bind).

Weisse, Christian Hermann, tysk Filosof, f. 1801, d. 1866, studerede i Leipzig og blev 1828 Professor sammesteds. Han sluttede sig oprindelig til den Hegelske Filosofi, men mente dog at maatte skille mellem Systemets dialektiske Methode og dets reelle Resultater, og at man kunde beholde den første, men anvende den paa et mere positivt Indhold. Han blev saaledes en af Førerne for et Parti, som man har kaldt Nothegelianere (ægte Hegelianere), og optraadte mere og mere polemisk mod Hegel, især dog mod den Hegelske Skoles venstre Side. Saaledes bekjæmpede han navnlig Strauß's „Leben Jesu". Hans vigtigste Skrifter er: „Ueber den gegenwärtigen Standpunkt der philosophischen Wissenschaft", „System der Aesthetik", „Die Idé der Gottheit", „Die evangelische Geschichte kritisch und philosophisch bearbeitet" samt hans Hovedverk „Philosophische Dogmatik oder Philosophie des Christenthums".

Weissenburg, en liden By i Elsas, ved Floden Lauter, med 7,000 Indb., historisk bekjendt ved, at her stod 4de August 1870 det første større Slag i den tysk-franske Krig, i hvilket Kronprinsen af Preussen seirede over General Douay, som længe holdt Stand mod Overmagten og selv faldt henimod Kampens Slutning.

Weissenfels, By i den preussiske Provins Sachsen, ved Floden Saale, med 17,000 Indb. Blandt dens Bygninger maa særlig nævnes et af Sandsten opført Slot, som kaldes det nye Augustusburg. Byen har livlig Industri, fornemmelig i Tilvirkning af Maskiner, Sukkertøi, Pottemagervarer samt Guld- og Sølvarbeider.

Weissenthurn, Johanna Fraul von, tysk Skuespillerinde og dramatisk Forfatterinde, f. 1773, d. 1847, blev i en Alder af 14 Aar ansat ved Hoftheatret i München og fik senere Engagement i Wien. Hun har skrevet omtrent 60 dramatiske Arbeider, som paa Grund af sin Skikkethed for Scenen flere Gange er blevne opførte paa forskjellige Steder.

Weisskirchen, By i det ungarske Komitat Temes, med 9,500 Indb.

Veit, Filip, tysk Maler, f. 1793, d. 1877, studerede en Tid i Dresden og gik derpaa til Rom, hvor han sammen med Cornelius, Overbeck og Schadow udførte flere betydelige Arbeider, deriblandt Fresserne i Casa Bartholdy, forestillende Josefs Historie. 1830 blev han Direktør ved det Städelske Kunstinstitut i Frankfurt am Main og udførte som saadan en Række fremragende Arbeider, deriblandt flere Billeder af den hellige Historie for forskjellige Kirker.

Veitsdans (Chorea St. Viti), en krampagtig Sygdomsform, som yttrer sig ved ufrivillig Bevægelse af og Rykninger i Legemets Muskler. Under stærkere Anfald kan den Syge være i stadig Bevægelse, saaledes at hans Legeme ikke et Øieblik er roligt, men i Almindelighed gaar Anfaldene over efter at have varet en Stund og kan indfinde sig igjen efter nogen Tids Forløb. Som Aarsager nævnes Orm i Indvoldene, Onani, Svangerskab og Blodfattigdom.

Veji, en af de tolv Forbundsstæder i det gamle Etrurien, laa 18 km. nord for Rom og førte langvarige Kampe med denne By indtil den 396 f. Kr. blev erobret af den romerske Feltherre Camillus efter 10 Aars Beleiring, hvorefter den blev ødelagt i Bund og Grund.

Velasques (udt. Velaskeds), Don Diego Rodriguez de Silva y, fremragende spansk Maler, f. 1599, d. 1660, uddannede sig fordetmeste paa egen Haand. 1622 gik han til Madrid og blev næste Aar af Filip den fjerde udnævnt til Hofmaler. Han har udmærket sig paa alle Malerkunstens Omraader; religiøse, mythologiske, allegoriske og naturlige Emner fandt i ham en begavet og sanddru Fremstiller, og Antallet af hans Arbeider er meget betydeligt. De fleste af dem findes i Madrid og Sevilla.

Welcker, Friedrich Gottlieb, tysk Oldforsker, f. 1784, d. 1868, studerede Theologi og Filologi, opholdt sig derpaa en Tid i Rom og udnævntes 1809 til Professor i Gießen. 1819 forflyttedes han i samme Egenskab til Bonn, hvor han holdt talrigt besøgte Forelæsninger over forskjellige Emner. 1841 foretog han en Reise til Italien, Grækenland og Lilleasien. Af hans Skrifter kan nævnes: „Die Aeschylische Trilogie", „Der epische Cyklus oder die Homerischen Dichter" og „Griechische Götterlehre". — Hans Broder Karl Theodor Welcker, tysk Politiker og Retslærd, f. 1790, d. 1869, studerede i Gießen og Heidelberg og udgav 1813 sit værdifulde Verk „Die letzten Gründe von Recht, Staat und Strafe". 1814 udnævntes han til Professor i Kiel, forflyttedes senere i samme Egenskab til Heidelberg, Bonn og Freiburg og valgtes 1831 til Medlem af Badens Andetkammer, hvor han blev det liberale Partis Fører. 1848 mødte han som Badens Repræsentant i den tyske Forbundsdag, hvor han sluttede sig til høire Centrum og arbeidede for Keiserværdighedens Overdragelse til Kongen af Preussen.

Velde, berømt hollandsk Malerfamilie. — Adrian van der Velde, f. 1639, d. 1672, var Elev af Jan Wynants og udmærkede sig især som Fremstiller af Hyrdelivet. Hans Tegninger og Raderinger hører til den hollandske Skoles bedste Fembringelser. — Jesaias van der Velde, f. 1597, d. efter 1648, udmærkede sig især som Slagmaler. Nationalgalleriet i Kristiania eier et af hans Billeder. — Hans Broder Jan van der Velde, f. 1599, d. efter 1665, lagde sig fornemmelig efter Landskabsmaleriet, ligesom han har erhvervet sig megen Anseelse som Kobberstikker. — Wilhelm van der Velde, f. 1610, d. 1693, var en fortrinlig Marine-

maler, som har leveret værdifulde Fremstillinger af Sjøtrafningerne mellem de engelske og hollandske Flaader. — Hans Søn **Vilhelm van der Velde**, den yngre, f. 1633, d. 1707, erhvervede sig endnu større Ry end Faderen som Marinemaler. 1677 bosatte han sig i England, hvor Kongen tilstod ham en aarlig Pension.

Velde, Frans Karl van der, tysk Romanforfatter, f. 1779, d. 1824, studerede Retsvidenskab og blev 1814 Assessor i Breslau og 1823 Justitskommisær sammesteds. Han har udgivet et stort Antal Romaner og Fortællinger, hvoriblandt „Die Eroberung von Mexiko", „Arved Gyllenstierna" og „Gesandtschaftsreise nach China". 1824—27 udkom hans samlede Skrifter i 25 Bind.

Veleda, en profetisk Jomfru hos det gammelgermanske Folk Bructererne, høit æret og med stor politisk Magt paa Grund af sin Evne som Sandsigerske. Paa Keiser Vespasians Tid befandt hun sig som Fange i Rom. — Ogsaa Navnet paa en af Planetoiderne.

Velez-Malaga, By i den spanske Provins Malaga, med 21,500 Indb. og Handel med Vin og Sukker.

Welfer ell. **Guelfer**, berømt tysk Fyrsteslagt, som i Middelalderen havde store Besiddelser i Tyskland. — Grev **Welf den første**, som levede paa Karl den stores Tid, blev 819 Keiser Ludvig den frommes Svigerfader og Bedstefader til Karl den skaldede. — En af hans Efterkommere, **Welf den tredie**, blev 1047 af Keiser Konrad den tredie udnævnt til Hertug af Kärnthen, hvorhos han fik Markgrevskabet Verona. Med ham uddøde den ældre welfiske Linie paa Mandssiden. — Hans Søstersøn, **Welf den fjerde**, som nu arvede Godserne, blev Stamfader for den yngre Linie. Da han af Henrik den fjerde 1070 fik Hertugdømmet Baiern, antog han Navnet Welf den første. Senere sluttede han sig til den første Korshær og døde 1101 paa Cypern under sin Tilbagereise fra det hellige Land. — Hans Søn **Henrik den første** fik ved Giftermaal store Besiddelser i Sachsen, og dennes Søn **Henrik den stolte** udvidede Familiens Arvelande endnu mere ved at ægte en Datter af Keiser Lothar den første, idet han derved bl. a. erholdt Brunsvig. — De følgende Hertuger **Henrik Løve**, **Otto den fjerde** og **Vilhelm den tykke** laa tildels i Feide med de tyske Keisere, men 1235 endte disse Kampe ved, at Keiser Fredrik den anden overdrog Hertugdømmet Brunsvig-Lüneburg til Familien som arveligt Fyrstendømme. Fra Welferne nedstammer den nu regjerende Hertug af Brunsvig samt det engelske Kongehus.

Velfjorden, Præstegjeld i Søndre Helgeland, Nordlands Amt.

Velfærdskomitéen (Comité de salut public), under den første franske Republik Nationalkonventets udøvende Magt, konstitueret 25de Marts 1793. Den bestod af 9 (10) Medlemmer, som valgtes hver Maaned, var fra 3die Decbr. 1793 øverste Regjeringsmyndighed og stod Juli 1793—94 under Robespierres overveiende Indflydelse (se Frankrige, 1 Bd., S. 557, 2 Sp. samt Art. Terrorisme). Efter Robespierres Fald beholdt den kun Ledelsen af de militære og diplomatiske Anliggender og opløstes Oktbr. 1795.

Welhaven, Johan Sebastian Cammermeyer, norsk Digter, f. i Bergen 22de December 1807, d. i Kristiania 21de Oktober 1873, var Søn af Sognepræst til Aarstad Johan Andreas Welhaven (tysk af Herkomst) og Elise Margrete Cammermeyer, et Søskendbarn af den danske Digter P. A. Heiberg. Han kom ind paa Bergens Latinskole, hvor Overlærer Lyder Sagen fik stor Indflydelse paa den begavede Gut og vakte hans Sans for Poesi, Literatur og et korrekt, formskjønt Sprog. 1825 blev han Student, og det var Faderens Ønske, at han skulde vælge Theologien som Studium, men dette følte han inter Kald til, hvorfor han efter nogen Tids Forløb ganske hengav sig til Digtning og andre literære Sysler. I de første fem Aar, han tilbragte ved Universitetet, vakte han liden eller ingen Opmærksomhed, skjønt alle, som kjendte ham, agtede ham paa Grund af hans ædle, retskafne Karakter. Først 1830 fremtraadte han med sit første Digt, hvori han skarpt og uden Omsvøb, men tillige roligt og værdigt kritiserede det af hans Studentervenner forherligede Digt af Henrik Wergeland udgivne Digt „Skabelsen, Mennesket og Messias". Wergeland tog til Gjemmæle, og nu opstod mellem disse to Mænd den saakaldte „Stumpefeide", i hvilken de skaanselløst angreb og kritiserede hinanden. Denne Feide havde til Følge, at Studentersamfundet delte sig i to Leire; Welhaven og de, som holdt med ham, ialt 56, meldte sig ud af Samfundet og dannede det saakaldte Studenterforbund. Disse, som af Modstanderne spøgvis blev kaldt „De Intelligente", talte Mænd som Schweigaard, Birch-Reichenwald, Foss tad og P. A. Munch i sin Midte, og flere af dem deltog ivrigt i Striden. Samtidig udgav Welhaven en Bog under Titelen: „Wergelands Digtekunst og Polemik, ved Aktstykker oplyste". Sammen med sine Venner stiftede han det literært kritiske Tidsskrift „Vidar", hvori der paabegyndtes en skarp Kritik over literære Arbeider, men det vandt liden Tilslutning og gik efter en kort Tid ind. Saa skrev Welhaven 1834 sin „Norges Dæmring", en Cyklus af elegante Sonetter, i hvilke han revser Tidens Svagheder. Dette Skrift, hvori han uden Skaansel svang Satirens Svøbe over alt, hvad der forekom ham forkjert, og ofte ikke ydede sine Modstandere fuld Retfærdighed, fremkaldte en Storm af Forbitrelse mod Forfatteren. Man kaldte ham irsk, hjerteløs, uvittig, og et Sted blev Skriftet endog høitideligt brændt. Da Striden mellem Welhaven og Wergeland efterhaanden stilnede af og ved Aldersdrivtes Død endelig ophørte, udgav han flere Digtsamlinger, som alle viser, at i den lyriske Retning laa hans egentlige Digterbegavelse. Næsten alle hans Digte besidder en Formfuldendthed, Klarhed og Sikkerhed i Fremstillingen og et Herredømme over Sproget, som neppe er overtruffet i vor Literatur. Ved Siden af den dybe, alvorlige Stemning, som gaar gjennem hans lyriske Digtninger, finder man i dem en frisk og eiendommelig Opfatning af Naturens Skjønheder og en sjelden Evne til at betragte disse sindbilledligt. Hans sidste Digte indeholder en Række ypperlige Romancer, grundede dels paa fædrelandske Sagn, dels paa Traditioner fra Folketroen. Flere af disse Romancer er kjendte over hele Norge, saasom „Aasgaardsreien", „Vise om Hellig Olav", „Raad for Ulvad", „Dine Vaa" o. fl. Desuden var han en fremragende Literatur-

historiker, og hans Arbeider i denne Retning er af blivende Værd. — Welhavens Betydning som Digter ligger for en væsentlig Del i den Indsfydelse, han havde paa Sprogets Rensning og Stilens Skjønhed; hans Arbeider er mønsterværdige i saa Henseende og fulde af poetisk Velklang. Alt dette stiller ham i Rækken af Norges mest fremragende Digtere. Flere af hans Skrifter aander en varm Kjærlighed for det nationale, uden derfor at slaa Brag paa det fremmede, og det var en af Hovedaarsagerne til Striden mellem ham og Wergeland og de øvrige Modstandere, at han ikke kunde forlige sig med den høirøstede og ofte upolerede Norskhedsiver, som i Begyndelsen af Trediveaarene udbredte sig inden Studenterverdenen, fornemmelig ved Paavirkning af Wergelands første Skrifter. For Kunsten nærede han en varm Interesse og udøvede en gavnlig Indsfydelse paa dens Udvikling i national Retning. Hans varme og altid noble Personlighed skaffede ham almindelig Agtelse, og i sin private Omgang var han livlig og aandfuld og i Besiddelse af en sjelden Snarraadighed i Brugen af Ordet. Dog kunde han ved slige Leiligheder, naar noget mishagede ham, ogsaa anvende Satirens og Tilrettevisningens Svøbe, og den, som den rammede, kom til at føle det. — Welhaven udnævntes 1840 til Lektor i Filosofi ved Universitetet og 1845 til Professor. Hans Forelæsninger over Literaturhistorie og Æsthetik var i Almindelighed talrigt besøgte. I sine sidste Leveaar angrebes han af en stedse tiltagende Aandssvækkelse og 1867 frasagde han sig sin Lærerstilling ved Universitetet. Hans samlede Skrifter udkom 1867—68 i 8 Bind.

Viliki-Ustjug, se Ustjug.

Velin, enslags fint, glat, pergamentagtigt Papir.

Velino, Flod i Mellemitalien, udspringer i Abruzzerne og falder i Tibers Bifod Nera; 74 km. lang.

Velisch, By i det russiske Guvernement Vitebsk, ved Floden Düna, med 10,000 Indb. og Handel med Korn og Kvæg.

Veliter, i den romerske Republik enslags let Infanteri; Blankertropper.

Vellejus Paterculus, Marcus, romersk Historiker paa Keiser Tiberius's Tid, f. 19 f. Kr., kommanderede Rytteriet under Felttoget i Pannonien og Germanien og blev efter Krigens Slutning Prætor i Rom. Hans „Historiae Romanae" er en kort Skildring af Roms ældste Historie fra Æneas's Ankomst til Italien indtil 30 e. Kr.

Wellesley (udt. Uellsli), 1) en Gruppe af 4 større og 6 mindre beboede Øer i Karpentariabugten (s. d.), ved Australiens Nordkyst. Den største af Øerne er Mornington. 2) Britisk Gebet i Bagindien, paa Vestsiden af den malaiske Halvø Malakka, 611 km.² stort, med 80,000 Indb., afstodes 1802 til Englænderne.

Wellesley (udt. Uellsli), en fra Irland stammende engelsk Adelsslægt, hvis oprindelige Navn var Colley eller Cowley, og af hvilken flere har udmærket sig som Statsmænd eller Hærførere. — Richard Colley, en Sønnesøn af Richard den ældre, var den første Lord Wellesley, f. 1760, d. 1842, ophøiedes 1797 til Peer af England. Han sluttede sig til Pitt og udnævntes til Generalguvernør over britisk Ostindien, i hvilken Stilling han lagde stor Klogskab og Dygtighed for Dagen. Mod Tippo Saïb (s. d.), som ved fransk Indflydelse havde grebet til Vaaben mod Englænderne, førte han Krigen med Kraft og underlagde sig hele Mysore. 1809 blev han Udenrigsminister og støttede som saadan med Raad og Daad Spanien i dets Opstand mod det Napoleonske Herredømme og udmærkede sig ved sine liberale Foranstaltninger. 1821 udnævntes han til Vicekonge af Irland, og som saadan viste han stor Moderation mod de katholske Irlændere, hvorved han paadrog sig Orangisternes Had; 1828 nedlagde han dette Embede, men sendtes 1833 atter som Lord-Løitnant til Irland, hvor han forblev til Decbr. 1834, da Whigministeriet traadte tilbage. — Om hans Broder Arthur Wellesley se Wellington.

Velletri, By i Italien, syd for Rom, med 17,000 Indb. Den er rig paa Oldtidslevninger, hed tidligere Velitræ, og var en af Volskernes mægtigste Byer. Da Romerne besejrede Latinerforbundet, tabte den sin Selvstændighed. 19de Marts 1849 seirede Garibaldi her over Neapolitanerne.

Wellingk, Maurits, svensk Statsmand, f. 1651, d. 1727, indtraadte som ung i Armeen og forfremmedes 1678 til Oberst, hvorefter han anvendtes i flere diplomatiske Sendelser. 1710 ansattes han som Generalguvernør over Bremen og Werden, ophøiedes i Grevestanden og fik den øverste Kommando i Sveriges tyske Besiddelser. Senere lod han sig bruge af Kong Fredrik til Underhandlinger om personligt udenlandsk Laan (1722), men da Wellingk derefter sluttede sig til det holstenske Parti, røbede Kongen hans Underhandlinger, der af Modpartiet betragtedes som Statsforræderi hvorfor han blev afsat og 1727 dømt til Døden. Dommen blev imidlertid forandret til livsvarigt Fangenskab, men han døde allerede samme Aar.

Wellington (udt. Uellingtn), Arthur Wellesley, Hertug af, Fyrste af Waterloo, berømt engelsk Feltherre, f. 1769, d. 1852, besøgte Krigsskolen i Angers i Frankrige og blev 1787 Fændrik i et engelsk Infanteriregiment. Ved Kjøb erhvervede han sig senere Patent som Oberstløitnant, deltog 1794 i Krigen i Holland og tjente senere i Ostindien under Krigen med Tippo Saïb. 1805 vendte han hjem som Generalmajor, indvalgtes i Underhuset og blev kort efter Statssekretær for Irland. 1807 førte han Underhandlingerne med Danmark om Kjøbenhavns Kapitulation, udnævntes til Generalløitnant og sendtes næste Aar med et Korps paa 8,000 Mand til Portugal for at støtte Spanien og Portugal i deres Kampe mod Napoleon. S. A. slog han Franskmændene ved Rolica og Vimieiro og tvang dem derved til at rømme Portugal. Han fik nu Overbefalingen over samtlige derværende Tropper og slog 16de Mai 1809 Marskal Soult ved Porto, trængte ind i Spanien og seirede 26de Juli over Franskmændene under Kong Josef ved Talavera. Paa Grund af Spaniernes Nederlag ved Almanacid maatte Wellington trække sig tilbage til Portugal, hvor han tog saa virksomme Forholdsregler, at den franske Overgeneral Masséna ikke vovede at angribe ham. Masséna trak sig 1811 tilbage til Spanien, og Wellington fulgte efter og erobrede flere Fæstninger. 22de Juli 1812 slog han Marskal Marmont ved Salamanca og fik nu Overkommandoen over samtlige spanske Tropper, Prinsregenten ophøiede ham til Marki af Wellington, hvorhos

han udnævntes til spansk Grande af første Klasse. 21de Juni 1813 slog han Jourdan ved Vittoria, overskred kort efter den franske Grændse og besejrede Marskal Soult gjentagne Gange, sidst ved Toulouse 10de April 1814. Paris's Kapitulation stansede hans sejerrige Fremskridt, og han vendte tilbage til England, hvor han modtoges med de største Hædersbevisninger og udnævntes til Hertug af Wellington samt voteredes af Parlamentet en Sum af 400,000 Pund Sterling; tidligere havde det flere Gange voteret ham store Summer. Som Englands Befuldmægtigede deltog han i Kongressen i Wien, og efterat Napoleon var vendt tilbage fra Elba, fik Wellington Overbefalingen over den af Englændere, Hollændere og Hannoveranere bestaaende Armé paa 68,000 Mand, som fra Brysel drog mod den franske Grændse. 18de Juni 1815 mødte han Napoleon ved Waterloo, hvor han med den største Udholdenhed holdt Stand mod Franskmændenes voldsomme Angreb, indtil Blücher kom til Undsætning, hvorved Seiren blev vunden. Derpaa marscherede han i Forening med Blücher mod Paris, som blev tvunget til at kapitulere. Senere anvendtes han i forskjellige diplomatiske Hverv, blev 1819 Medlem af Ministeriet og 1828 Ministerpræsident. Paa Grund af sin Modstand mod Valgreformen blev han 1830 nødt til at træde ud af Regjeringen, var derpaa 1834—35 Udenrigsminister og 1841—46 Minister uden Portefølje. Fra 1827 til sin Død var han den engelske Hærs Overgeneral.

Velociped (af lat. velox, hurtig, og pes, Fod; engl. Bicycle), en tohjulet Løbemaskine, som fremdrives ved at træde paa to fra det forreste Hjul udgaaende Krumtapper. I de sidste Aar er Velocipedridning bleven en yndet Sport, ligesom der tildels foretages længere Reiser paa den. Ogsaa til hurtig Overbringelse af Ordrer eller Meddelelser i Felt synes Velocipeden at ville finde Anvendelse. En øvet Rytter kan paa kortere Strækninger under gunstige Veiforhold tilbagelægge 20 km. i Timen.

Velschow, Hans Matthias, dansk Historiker, f. 1796, d. 1862, studerede Theologi og Historie og blev 1833 Professor i sidstnævnte Fag. Hans vigtigste Arbeide er Fuldendelsen af P. E. Müllers latinske Udgave af Saxo.

Vendecirklerne, de to Cirkler paa Jorden, som danner Grændsen for det tropiske Belte, ligger 23½ Grad nord og syd for Ækvator. Den nordlige kaldes Krebsens og den sydlige Stenbukkens Vendecirkel, og de udgjør Grændserne for det Omraade, hvor Solen viser sig i Zenith.

Vendée (udt. Vangde), Departement i det sydvestlige Frankrige, grændser mod Nord til Departementerne Loire inferieure og Maine et Loire, i Øst til Deux-Sevres, i Syd til Charente inferieure og i Vest til Atlanterhavet. Størrelsen er 6,703 km.² og Befolkningens Antal 412,000. Til Departementet hører de udenfor Kysten liggende Øer Noirmoutier, d'Yeu og Bouin. Landet er fladt og lavt, ved Kysten opfyldt af Sumper og Moradser, i det Indre gjennemskaaret af Bakkestrøg. Hovednæringsveiene er Agerbrug, Kvægavl og Fiskeri. Af Mineralier findes Stenkul, Jern, Bly og Antimonium, ligesom der findes vigtige Granit- og Møllestensbrud. Ved Kysten drives betydelig Salttilvirkning, forøvrigt omfatter Industrien Tilvirkning af Potaske, Seildug, Uldtøier, Glas og Pottemagervarer. Sjøhandelen er livlig, fornemmelig med Salt, Fiskeprodukter, Østers og Potaske. — Vendée udgjør den nedre Del af den forhenværende franske Provins Poitou og er især bekjendt ved sin haardnakkede Modstand mod Nationalkonventets Styrelse under den første franske Revolution. Vendéerne var konservative i Sind og Tænkemaade og kunde derfor ikke forsone sig med de revolutionære Idéer, men modsatte sig dem paa ethvert Hold. Da der 1793 blev paabudt en Rekrutudskrivning i Vendée, brød Misnøien ud i aabenbar Opstand. Befolkningen samlede sig under Cathelineau, Charette (se disse) og andre Førere og førte en forbitret Guerillakrig mod Republikens Tropper. Men Mangel paa indre Samhold svækkede dens Modstandskraft, og Nationalkonventet tog en frygtelig Hevn. Indbyggerne fængsledes og henrettedes i tusenvis, men dette kuede dog ikke de modige Vendéer, som vedblev sin Modstand, indtil det 1800 lykkedes Napoleon at bringe Landet til Rolighed. Indbyggerne holdt dog fremdeles fast paa det gamle Kongehus, og uagtet Napoleon gjorde meget for at ophjelpe den af Borgerkrigen ødelagte Provins, var han ikke istand til at vinde Befolkningens Hengivenhed.

Vendehals (Jynx torqvilla), Fugl af Spetternes Familie, har graa Fjerdragt med hvide, brune og sorte Tegninger. Sit Navn har den faaet af, at den kan vride Halsen, saa den er istand til at dreie Hovedet helt bag paa Ryggen. I Norge, hvor den tildels kaldes Saagjøg, forekommer den som Trækfugl.

Vendemiaire (udt. Vangdemiær), i den første franske Republiks Kalender Navnet paa den første Maaned, indbefattede Tidsrummet 22de Septbr.—21de Oktbr.

Vender, i ældre Tider det germaniske Navn paa en slavisk Folkestamme, som beboede Kystlandene paa Sydsiden af Østersjøen. Navnet indbefattede en hel Del slaviske Stammer, deriblandt Obotriter, Vagrier, Pomrer m. fl. De var frække og dristige Sjørøvere, som ofte herjede Nabolandenes Kyster og derfor paadrog sig mangen drøi Tugtelse bl. a. af de danske Konger.

Venders Konge, en Titel, som føres af den svenske og den danske Konge.

Vendôme (udt. Vangdom), By i Departementet Loire et Cher i Mellemfrankrige, med 10,000 Indb. og livlig Industri, fornemmelig i Læder, Handsker og Bomuldsvarer.

Vendôme (udt. Vangdom), tidligere et Grevskab i Frankrige, som af Frans den første overdroges til Karl af Bourbon, samtidig med at det ophøiedes til Hertugdømme. Hans Sønneson, den franske Konge Henrik den fjerde, skjænkede det til sin uægte Søn César, f. 1594, som blev den egentlige Stifter af den hertugelige Familie Vendôme. — Hans Sønneson Louis Josef, Hertug af Vendôme, f. 1654, d. 1712, traadte ind i Armeen og uddannede sig under Turenne til en dygtig Hørfører. Han deltog i alle Ludvig den fjortendes Krige og udmærkede sig ved flere Leiligheder. 1700—1706 førte han den franske Hær i Italien, indtog flere befæstede Steder i Tyrol og drev den af Prins Eugen kommanderede Hær tilbage over Floden Etsch. 1707 kjæmpede han heldigt i Nederlandene mod Marlborough, men blev uenig med

Hertugen af Bourgogne, som havde Overkommandoen, hvoraf Følgen blev, at Franskmændene tabte Slaget ved Oudenaarde. 1710 kommanderede han i Spanien og seirede ved Villa Vicioſa. Med hans Broder Philipp de Vendôme uddøde Familien.

Vendsyssel, den Del af Jylland, som ligger nordenfor Limfjorden.

Vene, Blodaare; Venerne fører Blodet fra Legemets forskjellige Dele tilbage til Hjertets Forkamre, fra Lungerne til venstre Forkammer gjennem Lungeblodaarene og fra de øvrige Legemsdele til høire Forkammer, i hvilket de store Hovedstammer (øvre og nedre Hulaare) indmunder. (Se forøvr. Art. Blod).

Venedey, Jakob, tysk Forfatter, f. 1805, d. 1871, studerede Retsvidenskab og nedsatte sig som Advokat i Köln, hvorfra han 1832 maatte flygte paa Grund af Deltagelse i politiske Demonstrationer. Han opholdt sig derpaa i Strasburg, Nancy og Paris og vendte 1848 tilbage til Tyskland, hvor han blev Medlem af Frankfurterparlamentet. Blandt hans mange Skrifter kan nævnes „John Hampden", „Irland", „Das südliche Frankreich", „Geschichte des deutschen Volks" (4 Bd., ufuldendt), Biografier af Washington, Franklin og Stein, „Die deutschen Republikaner unter der französischen Republik" (1870).

Venedig, Provins i Norditalien, udgjør 2,198 km.² og tæller 348,000 Indb. Hovedstaden Venedig (it. Venezia), en af Europas mærkeligste Byer, ved Bunden af Adriaterhavet, har 130,000 Indb. Den ligger paa 118 smaa Øer i Lagunerne, 3.5 km. fra Fastlandet, og er 12 km. i Omfang. Af de 157 Kanaler, som adskiller Øerne, og som træder istedenfor Gader, er Canal Grande den største; den er over 3 km. lang og 30—60 m. bred, med Pladser paa begge Sider, og deler Byen i to ulige store Dele; over Kanalerne gaar 378 Broer. Med Fastlandet forbindes Byen ved en prægtig, 3,601 m. lang Jernbanebro. Byen er stærkt befæstet og har en talrig Række mindeværdige Bygninger fra ældre Tider. Af de ca. 100 Kirker maa særlig nævnes Markuskirken, opført 976—1071, med et henved 100 m. høit Taarn. Kirken er bygget i Korsform, er 76 m. lang, 62 m. bred og indvendig og udvendig prydet med over 500 Søiler. Sagnet fortæller, at Evangelisten Markus skal ligge begraven her. Af de andre Kirker kan nævnes Sta. Maria gloriosa dei Frari med Tizians og Canovas Gravmæler, Sta. Giovanni e Paolo, hvor Venedigs Doger ligger begravne, Sta. Giorgio maggiore, Sta. Saccuria m. fl. Blandt de øvrige Bygninger indtager det storartede Dogepalads en fremtrædende Plads. Byen gjennemskjæres af et stort Antal Kanaler, hvor Gondoler danner Forbindelsesleddet mellem de forskjellige Bydele. Den er Sæde for en Præfekt, en Appellationsret, en katholsk Prælat og en armenisk Biskop. Af offentlige Anstalter for Kunst og Videnskab kan nævnes: Videnskabsinstitutet, Generalarkivet, et af de største og rigeste i Europa, Musikkonservatoriet, Akademiet for de skjønne Kunster, hvis Malerisamling er en af de righoldigste i Verden, en permanent Kunstudstilling, et Handelsakademi, en Navigations- og Industriskole med Observatorium, tre Gymnasier, en Maleri- og Myntsamling m. fl. Byen har mange milde Stiftelser, deriblandt et stort Sygehus, Sindssygeanstalter, Forsørgelseshuse osv. Handelen og Skibsfarten er langtfra af den Betydning som tidligere, men har i den sidste Tid hævet sig, især efterat Venedig ved den lange Jernbanebro er blevet forbundet med det øvre italienske Jernbanesystem, og fornemmelig siden Aabningen af Suezkanalen. Industrien er derimod af megen Betydning og omfatter især Tilvirkning af Glas- og Mosaikvarer, Silketøier, Fløil, Sæbe, Møbler og kunstige Blomster. De fornemste Handelsartikler er Korn, Olie, Hamp, Bomuld, Raasilke, Vin og Petroleum. — Venedig med omliggende Landstrækning beboedes i Oldtiden af Veneterne, der sandsynligvis tilhørte den illyriske Folkestamme, hvis Hovedstad var Aquileia (s. d.). 452 e. Kr. blev Byen ødelagt af Hunnerne under Attila, og en stor Del af Veneterne søgte da Tilflugt paa de i Lagunerne liggende Smaaøer, som kun beboedes af Fiskere og Sjøfolk. Efterhaanden opstod paa disse Øer en By, som stadig tiltog i Folkemængde og Velstand og styredes af Tribuner, som den tildels selv valgte. Efter Omstyrtningen af det vestromerske Rige 476 kom de venetianske Øer tilligemed det øvrige Italien først under Østgoternes Herredømme og derpaa under det østromerske Keiserdømme. Under Longobardernes Herjinger sluttede Øerne sig sammen til fælles Forsvar, og derved lagdes Grundvolden til den senere saa mægtige venetianske Republik. 697 valgtes en Doge (s. d.) til at staa i Spidsen for Styrelsen, og for at beskytte sin Handel og Skibsfart udrustede Venetianerne en Orlogsflaade, som kjæmpede heldigt mod de nordafrikanske Sjørøvere. Erobringer gjordes i Istrien, og Dalmatiens Kystbyer gav sig under Beskyttelse af Venedig, der snart blev den dominerende Handelsmagt paa Adriaterhavet og de tilgrændsende Dele af Middelhavet. Endnu bevarede Republiken, vel paa Grund af sine Handelsinteresser, enslags Skin af politisk Forbindelse med det byzantinske Rige, men var i Virkeligheden uafhængig. Korstogene gav Venedigs Handel et mægtigt Fremstød, idet Statens Borgere tjente uhyre Summer ved at fragte Korshærenes Deltagere til og fra Lilleasien og forsyne dem med Levnetsmidler osv. 1203 lod den 41de Doge Enrico Dandolo den venetianske Flaade forene sig med de franske Korsriddere og erobrede sammen med dem Konstantinopel, hvorved det byzantinske Keiserdømme omstyrtedes. Venedig erholdt herved store Landstrækninger langs Adriaterhavet samt flere af de græske Øer, deriblandt Kandia. Republiken fik imidlertid en mægtig Rival i Genua, som fra 1261 efterhaanden fortrængte Venetianerne i de græske Farvande. Mellem de to Medbeilere førtes der langvarige og blodige Krige med afvexlende Held, hvilke endte med Seier for Venetianerne (1381), efter at have varet i 130 Aar. Imidlertid havde Venedig tilvendt sig den indbringende Handel paa Alexandria. Den demokratiske Forfatning var efterhaanden bleven omdannet i fuldstændig aristokratisk Aand, idet Befolkningen mistede sin statsborgerlige Valgret, som gik over til det store Raad, hvortil Besættelsesretten blev arvelig i visse Familier. Endelig oprettedes et Timandsraad, som lidt efter lidt tilrev sig den øverste Myndighed og endog havde at byde og befale over Dogen. I det 15de Aarh. fik Venedig store Landudvidelser, idet efter-

haanden Vicenza, Verona, Bassano, Feltre, Belluno og Padua indlemmedes, ligesom de Joniske Øer og Cypern erhvervedes, og ved Slutningen af dette Aarh. var Venetianerne et af den Tids rigeste, mægtigste og mest ansete Kulturfolk. Men denne Herlighed varede kun kort; flere Begivenheder indtraf, som hurtig berøvede Venedig dets Betydning og Anseelse. Opdagelsen af Sjøveien til Ostindien gav den indbringende indiske Handel en forandret Retning, Tyrkerne erobrede de venetianske Besiddelser i Orienten, og derved fik Venedigs Handel et Knæk, som den aldrig forvandt. Ved Udbruddet af den franske Revolution erklærede Venedig sig neutralt, men da Befolkningen i dets Besiddelser paa Fastlandet indtog en fiendtlig Holdning ligeoverfor Franskmændene, erklærede Napoleon Republiken Krig, og i Freden til Campoformio 17de Oktbr. 1797 blev Venedigs Besiddelser delte mellem Frankrige, Østerrige og den cisalpinske Republik, det senere Kongerige Italien. Dermed var Venedig bleven udslettet af de selvstændige Staters Tal. Ved Freden i Paris 1814 forenedes Venedig med Lombardiet til det saakaldte Lombardisk-venetianske Kongerige (se under Lombardiet) og indlemmedes i Østerrige. Dettes Styrelse vakte imidlertid almindelig Misnøie, og 1848 greb Befolkningen i Venedig til Vaaben, fordrev Østerrigerne og oprettede Republiken San-Marco. Men næste Aar blev Opstanden kuet af Østerrigerne, Byen Venedig maatte overgive sig efter et heftigt Bombardement og erklæredes i Beleiringstilstand. Hadet til det østerrigske Aag forøgedes herved endnu mere, og Italien tilbød forgjeves at ville afkjøbe Østerrige Landet, hvis Befolkning enstemmig ønskede en Tilslutning til Italien. Efter Østerriges Nederlag ved Sadova 1866 afstod det Venedig til Frankrige, som kort efter overlod det til Italien.

Venerabel, ærværdig, hæderlig. — Veneration, Høiagtelse, Ærefrygt, Ærbødighed. — Venerabile (det høiærværdige), i den romerske Kirke den indviede Hostie.

Venerisk Sygdom, se Syfilis.

Venern, Sveriges og tillige Skandinaviens største Indsjø, ligger i Landets sydvestlige Del, mellem Dalsland, Vestergötland og Vermland. Dens Længde fra Nordøst mod Sydvest er 150 km., Breden 30—50 km. og Fladeindholdet 5,809 km.^{2}. Høiden over Havet er 44 m. og den største Dybde 86 m. Ved det i Nord fremstikkende Vermlandsnæs og Källandsöen i Syd deles Indsjøen i to Dele, nemlig den egentlige Venern, som udgjør den østlige og større Del, og Dalbosjön. Den har flere Øer samt talrige Bugter og mindre Fjorde og er meget fiskerig. Skibsfarten paa den er ikke af liden Betydning, fornemmelig mellem de ved dens Bredder liggende Byer Karlstad, Kristinehamn, Mariestad, Lidköping, Venersborg og Amål. Ved Trollhätta-Kanalen staar den i Forbindelse med Kattegat, ligesom den ogsaa ved Götakanalen er forbunden med Vettern og Østersjøen. Den optager flere betydelige Elve, deriblandt Letelven, Lidan, Byelven, Nossan samt den fra Norge kommende Klarelv m. fl.

Venersborg, By i Elfsborgs Län i Sverige, ved den sydlige Ende af Venern, med 6,000 Indb. og livlig Handel og Skibsfart. Byen, som tidligere var befæstet, blev anlagt 1642. Under Krigene med Danmark blev den afbrændt 1644 og 1676.

Veneter, i Oldtiden Navn paa tre forskjellige Folkeslag, nemlig Beboerne af Adriaterhavets Nordkyst (se Venedig), et gallisk Folk paa Atlanterhavets Kyst, nord for Loires Munding, samt de hos Plinius den ældre og Tacitus omtalte Venedi eller Venedæ, Germanernes østlige Naboer, d. e. Venderne (s. d.).

Venezuela (Forenede Stater af), Konføderationsrepublik i det nordlige Sydamerika, grændser mod Nord til det Karaibiske Hav, mod Øst til Atlanterhavet og britisk Guyana, mod Syd til Brasilien og mod Vest til Kolumbia. Landet har et Fladeindhold af 1,137,615 km.^{2} og en Folkemængde af 2,200,000, af hvilke Halvdelen er Blandingsracer og Fjerdedelen Hvide, foruden ca. 60,000 Negre og endel uafhængige civiliserede Indianere. Kysten er flere Steder stærkt indskaaren af Havet og omgives af en Række Øer; den betydeligste Havbugt er Venezuelabugten, som fortsættes i den store Saltvandssjø Maracaibo. Kystlandet er dels bjergigt, dels fladt og sumpet, og Landets indre Del bestaar afverlende af Bjergkjeder og udstrakte Sletter. Bjergkjederne gaar fordetmeste parallele og deler sig i tre Systemer, hvoraf det første danner to Udløbere fra Østkordilleraerne og fra Kolumbia; den ene ender i det 1254 m. høie Sjerra de Perija, den anden udgjør en bred, kompakt Masse, Venezuelas Alperegion, med det 4,580 m. høie Picacho de la Sjerra i Syd og det 4,230 m. høie Nevada de Mucuchies i Øst for Byen Merida (s. d.). Det andet System, Kystbjergenes, som er det vakreste og bedst dyrkede Strog af Landet, hænger sammen med det første og hæver sig til en Høide af 2,630 m. Det tredie, fuldstændig isolerede System er Parimebjergene (Sierra Parime) i den sydøstlige store Provins eller rettere Stat Guyana (s. d.). Hovedfloden er Orinoco (s. d.), som fra begge Sider modtager en Mængde Tilløb; Jordbunden er fordetmeste særdeles frugtbar, og Klimatet i Bjergegnene mildt og sundt, i de fladere Kystegne derimod usundt og meget hedt. I det Indre findes værdige Urskove, som leverer Bygningstømmer og forskjellige andre kostbare Træsorter. Skovene er rige paa Vildt af de i Amerikas Tropelande sædvanlig forekommende Dyre- og Fuglearter; derhos findes der talrige Hjorde af halvvilde Heste og Hornkvæg. De vigtigste Kulturvexter er Bomuld, Tobak, Sukker, Kakao, Kaffe, Vanille og Indigo; desuden dyrkes Ris, Mais og andre Kornsorter. Af Mineralier forekommer Guld, Kobber, Sølv, Kviksølv og Tin; desuden udvindes ved Kysten Salt og Natron. Som overalt indenfor Troperne er der kun to Aarstider, den tørre og Regntiden; sidstnævnte ledsages ofte af voldsomme Orkaner, som anretter megen Ødelæggelse. Forøvrigt hjemsøges Landet hyppig af Jordskjelv. — Ifølge Forfatningen af 1864 er Venezuela en af 20 særskilte Stater bestaaende Føderativrepublik, af hvilke enhver selv forvalter sine indre Anliggender. Foruden Staterne er der 3 Territorier samt Forbundsdistriktet. I Spidsen for Fællesstyrelsen staar en paa 4 Aar valgt Præsident. Den lovgivende Myndighed udøves af Kongressen, som bestaar af 2 Kamre. Enhver skrive- og læsekyndig Statsborger over 18 Aar er stemmeberet-

tiget. — Oplysningsvæsenet befinder sig paa et forholdsvis udviklet Standpunkt. Staten har to Universiteter, og i alle større Byer findes der høiere Læreanstalter. Handelen og Skibsfarten er livlig. — Venezuela opdagedes 1498 af Kolumbus og fik sit nuværende Navn efter en paa Pæle bygget By, der mindede om Venedig. Den stod fra 1546 under en spansk Generalkaptein, men Misnøien med den spanske Styrelse, som overalt var ilde likt i Spaniens sydamerikanske Kolonier, gjorde at Landet 1810 erklærede sig uafhængigt og derved gav Stødet til Koloniernes Losrivelse fra Moderlandet. Under Miranda og Bolivar førte Befolkningen en haardnakket og blodig Krig med de spanske Tropper, hvilken 1823 endte med, at Landets Uafhængighed blev anerkjendt. Under de første Præsidenter Páez og Vargas herskede der Ro i Landet, men senere blev det hjemsøgt af heftige Partikampe mellem den hvide og den farvede Befolkning. Da Falcon 1863 blev Præsident, indførtes en ny Forfatning, som bl. a. bestemte Religionsfrihed, Dødsstraffens Afskaffelse og flere andre vigtige Reformer. Negerslaveriet var allerede 1856 bleven ophævet. Senere har der, med Undtagelse af nogle Forviklinger med Pavestolen i Rom, herskет Ro i Landet.

Wengel, Kristian Molt, dansk Digter, f. 1821, d. 1859, har foruden en hel Del kvikke Viser skrevet flere Vaudeviller, som nogle Gange er bievne opførte og har vundet Bifald. Blandt dem kan nævnes „Kusine Lotte", „Kjærlighed paa Taget" og „En Tale".

Venloo, By i den hollandske Provins Limburg, ved Floden Maas, med 8,500 Indb.

Wennerberg, Gunnar, svensk Digter og Komponist, f. 1817, studerede i Upsala og blev 1849 ansat som Lektor i Skara. 1870—75 var han Statsraad og Chef for Kirke-Departementet, hvorefter han udnævntes til Landshøvding i Kronobergs Län. 1867 blev han Medlem af det svenske Akademi. Han har skrevet en hel Del Digte og Kompositioner; saaledes „Gluntarne" (baade Ord og Musik), der paa Grund af sin Kvikhed har gjort megen Lykke, og senere en Parafrase af Davids Salmer med Musik.

Venskabsøerne, en Øgruppe i Polynesien, øst for det australske Fastland, omtrent 20° s. Br. og 176° v. L. Øerne kaldes ogsaa Tonga-Arkipelet og udgjør over 200 i Tallet, men er forholdsvis af ubetydelig Størrelse, da de tilsammen har et Fladeindhold af kun 1046 km² og tæller 25,000 Indb. Forresten er de meget frugtbare og frembringer flere tropiske Vexter. Den største af Øerne er Tongatabu. Indbyggerne, som tilhører den malayiske Race, er omvendte til Kristendommen og har indført en ordnet Statsforfatning.

Ventil, en mekanisk Indretning, som anbringes i Rørledninger, hvorigjennem der skal passere en Strøm af Vædske, Gas eller Damp, og som er saaledes konstrueret, at den tilsteder Strømmen fri Passage i en bestemt Retning, medens den lukker Ledningen, d. e. hindrer Strømningen i den modsatte Retning. Der, hvor en saadan Ventil skal anbringes, maa Røret have en Udvidning, for at give den Plads. Saadan Udvidning kaldes Ventilkammer. Ventiler kan have mange forskjellige Former; de almindeligste er: a) Klappeventil, der nærmest kan sammenlignes med en almindelig Dør, som aabner sig ved Tryk fra den ene Side og lukker sig ved Tryk fra den modsatte Side; b) Kegleventil, en afstumpet Kegle, som hviler i et tilsvarende kegleformigt Ventilleie, og c) Kugleventil, d. e. en liden Kugle i et halvkugleformigt Leie. Saadanne Ventiler finder en meget udbredt Anvendelse ved Pumper, Brandsprøiter o. l. Paa Dampkjedler og andre Indretninger, som indeholder Damp eller Gas af høit Tryk, anbringes altid en saakaldt Sikkerhedsventil, der oftest har Formen af en Kegleventil, som holdes lukket i sit Leie ved et ydre Tryk (en Vegt af bestemt Størrelse), saalænge det indre Damp- eller Lufttryk er mindre end hint. I modsat Fald aabnes Ventilen, Dampen eller Gasen strømmer ud, og Sprængning af Kjedlen forebygges derved. Glideventil kaldes paa Dampmaskiner den Indretning, som styret af Maskinen selv regulerer Dampens Indstrømning i Cylindren, afvexlende paa den ene og paa den anden Side af Stemplet, hvorved dette erholder en regelmæssig frem- og tilbagegaaende Bevægelse.

Ventilation, Luftfornyelse, d. e. Udbytning af bedærvet eller uren Luft i Forbindelse med Indførelse af ren, frisk Luft i Rum, som derved vedvarende skal gjøres skikkede til sunde Opholdssteder for levende Væsener. Den mest primitive Ventilationsmethode for Beboelsesrum bestaar som bekjendt i at aabne Vinduer og Døre. En med god Træk brændende Kakkelovn, og endnu mere en gammeldags, aaben Skorsten er gode Ventilationsmidler, idet den opvarmede og derved lettere Luft strømmer ud gjennem Skorstenspiben, medens den ydre koldere og renere Luft maa trænge sig ind gjennem allehaande Utætheder for at udfylde Rummet efter den udstrømmende. Bedre er det, naar den friske Luft (saaledes som ved de nyere saakaldte Ventilationsovne) indledes gjennem Rør, som for en Del fører gjennem selve Ovnen, idet da den rene Luft kommer ind i opvarmet Tilstand. Man har forøvrigt nu mange forskjellige Ventilationsapparater, og det hører til en af de vigtigste Opgaver for den praktiske Arkitekt blandt disse at vælge den Form, som passer bedst for det særlige Tilfælde og for de særlige Diemed, hvortil hans Bygværk skal tjene. Indaanding af ren Luft er en af de første Betingelser for et sundt Liv, og det maa betegnes som en sørgelig Kjendsgjerning, at denne Sandhed, saa uomstødelig den end er, dog ikke endnu paa langt nær er gaaet op i Folks Bevidsthed i den Grad, som den fortjener. Landsbygdernes paa mange Steder endnu tilspigrede Vinduer bærer talende Vidnesbyrd i saa Henseende.

Ventôse (udt. Vangtos), d. e. Vindmaaned, i den første franske Republiks Kalender Aarets sjette Maaned, fra 19de Febr. til 20de Marts.

Ventura, Giochimo, italiensk Geistlig og Frihedsmand, f. 1792, d. 1861, indtraadte i Jesuiterordenen og blev 1830 Ordensgeneral. Han sluttede sig til den liberale politiske Bevægelse og raadede Pius den niende til at give Kirkestaten en fri Forfatning. Som geistlig Prædikant erhvervede han sig et udbredt Ry.

Venus, hos Grækerne Afrodite, Gudinde for Skjønhed, Kjærlighed og Ægteskab, ifølge Mythen opstaaet af Havets Skum (Anadyomene), ifølge andre Angivelser Zeus's og Dione's Datter, Vul-

cans Gemalinde, Moder til Amor, hyppig fremstillet af Oldtidens Billedhuggere (Mediceiske Venus, Venus fra Milos osv.). Se forøvr. Gudelære, den græske og den romerske.

Venus, den anden Planet fra Solen i vort Solsystem og den af Planeterne, som er nærmest Jorden, viser sig af dem alle som den klareste Stjerne. Set fra Jorden fjerner den sig ikke længere fra Solen end 47° og ses derfor kun som Aften- eller Morgenstjerne. Dens Afstand fra Solen er noget over $^2/_3$ af Jordens eller ca. $107^1/_2$ Mill. km., og dens Størrelse ganske ubetydeligt mindre end Jordens, dens Masse ligesaa, altsaa Tætheden temmelig nær Jordens. Den har en tæt Atmosfære, men om dens Overflade forøvrigt vides kun lidet med Sikkerhed. Dens Omløbstid om Solen er $224^3/_4$ Døgn.

Venusbeltet (Cestum veneris), Familie af Ribbegoplerne, er vandklar og ligner et Slips eller et smalt Baand. Den forekommer i Middelhavet og lyser i Mørket.

Venusbjerg, Navn paa flere Bjerge i Tyskland, navnlig i Schwaben og Thüringen (Hörselberg), hvor ifølge den tidligere Overtro Venus (ogsaa Fria) holder til og lokker Mænd til sig og lever sammen med dem i sanselige Forlystelser.

Venus's Fluefanger (Dionæa muscipula), en i Karolina voxende Plante af Soldugfamilien, udmærker sig ved, at naar man rører ved dens Blade, lukker de sig sammen. Paa denne Maade fanger den Insekter, som dens Saft opløser og indsuger.

Venusti, Marcello, italiensk Maler, f. 1515, d. 1576, var Elev af Michel Angelo, hvem han senere arbeidede sammen med paa flere af dennes større Billeder.

Venusvogn, se Stormhat.

Wenzel, den hellige, Hertug af Bøhmen 928—35, blev af sin Bedstemoder paa Fædreneside Ludmila (s. d.) opdragen i den kristne Tro og ivrede efter sin Regjeringstiltrædelse for Kristendommens Udbredelse i Bøhmen. Efter sin Død erklæredes han for Helgen og blev Bøhmens Skytspatron.

Wenzel (Wenceslaw), tysk Konge, f. 1361, d. 1419, ældste Søn af Keiser Karl den fjerde, blev som treaarigt Barn kronet til Konge af Bøhmen og valgtes 1376 til romersk Konge; 1378 fulgte han sin Fader paa den bøhmiske og tyske Kongetrone. Under hans Regjeringstid herskede der stærk Bevægelse i Tyskland baade i religiøs og politisk Henseende. Kongens Ligegyldighed for Tysklands Tarv i Forening med hans Raahed og Tyranni gjorde, at hans Undersaatter blev kjede af ham, hvorfor han 1400 blev afsat som tysk Konge. Imidlertid vedblev han med stor Vilkaarlighed at herske i Bøhmen. Af Had til den katholske Geistlighed begunstigede han Hus's Tilhængere.

Veracruz, Stat i det østlige Mexiko 67,920 km.² stor, med 505,000 Indb. Hovedstaden Veracruz, ved Mexikobugten, tæller 12,000 Indb., hvoraf en stor Del Europæere, og er Mexikos vigtigste Sjøhandelsstad. Den anlagdes 1580.

Veranda, et letbygget, overdækket Galleri ovenpaa eller udenpaa Husene, er især brugeligt i de varme Jordstrøg.

Veratrin, et krystallinsk, farveløst Alkaloïd, som udvindes af Sabadillefrø, har en bitter, skarp Smag og er meget giftigt. Det anvendes i Medicinen til udvortes Brug.

Verbal (lat.), mundtlig, ordlydende, efter Ordene. — Verbal-Injurie, Fornærmelse med Ord, se Injurie. — Verbalier, Ordformer, som er afledede af Tidsord; ogsaa tomt Snak, unyttige Ord. — Verbalnote, en Regjerings Note til sine Gesandter, hvilken kun er bestemt til at forelæses og kun har Karakteren af en fortrolig Meddelelse.

Verbenaolie, en Olie som udvindes ved Destillation af en i Peru voxende Busk og anvendes i Parfumerierne.

Verboeckhoven (udt. Ferbukhoven), flandersk Maler, f. 1799, d. 1881, har især gjort sig bekjendt ved sine Dyremalerier. Af hans bedste Arbeider kan nævnes „Kvægmarkedet i Gent" og „En Faarehjord under et Uveir". Nationalgalleriet i Kristiania eier et Arbeide af Verboeckhoven. — Hans Broder Charles Louis Verboeckhoven, f. 1800, er en anset Marinemaler.

Verbum, i Grammatiken Gjerningsord, som udtrykker en Handling eller en Lidelse. (Se forøvrigt Konjugation under Art. Bøining).

Vercelli (udt. Vertsjelli), By i Provinsen Novara i Norditalien, ved Floden Sesia, med 27,000 Indb. Byen er Sæde for en Erkebiskop og har flere seværdige Bygninger, forskjellige høiere Læreanstalter samt betydelig Silkeindustri.

Vercellone (udt. Vertsjellone), Carlo, lærd romersk Theolog, f. 1814, d. 1869, studerede i Biella og Turin og blev senere Forstander for Barnabiterkollegiet i Rom. Han har bl. a. skrevet ansete textkritiske Arbeider over Bibelen, hvilke vidner om stor Lærdom og omhyggelig Forskning.

Vercingetorix, auvergnisk Feltherre paa Cæsars Tid, blev Gallernes Anfører i Krigen mod Romerne og var ved flere Leiligheder heldig i Kampene mod Cæsar. Men tilsidst blev han af denne indesluttet i Alesia og nødt til at overgive sig. Han førtes fangen til Rom og henrettedes 46 f. Kr.

Verdande, en af Nornerne (s. d. og Gudelære, den nordiske).

Werdau, By i Kongeriget Sachsen, med 12,000 Indb. og betydelig Fabrikdrift.

Verden, Fællesnavn for alt det skabte; i snevrere Forstand betegner det Jorden eller Menneskeslægten. — I det theologiske Sprog modsættes Verden og det verdslige undertiden det hellige og hvad der hører til et af religiøs Tro og Iver udelukkende bestemt Liv.

Verden, By i Hannover, ved Floden Aller, med 8,000 Indb. Verden var før et Bispedømme, stiftet af Karl den store; det sekulariseredes ved Reformationens Indførelse, ophøiedes til Hertugdømme og blev ved Fredsslutningen i Westfalen 1648 overdraget Sverige, indtil det 1719 forenedes med Hannover.

Verdensalt, se Univers.

Verdensudstillinger (internationale Udstillinger), Samlinger af Natur-, Industri- og Kunstgjenstande, som mange forskjellige Lande sender som Prøver af sine Frembringelser, i den Hensigt at søge at forskaffe disse nye Markeder, men tillige for at det ene Folk skal kunne lære af det andet. Disse internationale Udstillinger er derfor af ikke liden Betydning for Handel, Kunst og Industri, ligesom nye Opfindelser og Forbedringer lettest ved dem kommer til almindelig Kundskab og bliver mere instruktive. Ideen til Verdensudstillingerne udgik fra England, efter

Initiativ af Dronning Victorias Gemal, Prins Albert, og fra 1ste Mai til 15de Oktbr. 1851 afholdtes den første i London. Flere større Byer i Udlandet har senere fulgt Exemplet; saaledes har internationale Udstillinger været afholdte i Paris, Berlin, Filadelfia, Wien, Melbourne o. fl. St., i Paris gjentagne Gange. (Se forøvr. Artikl. Industriudstillinger samt Kunstudstillinger under Art. Kunst).

Werder, August Karl Friedrich Wilhelm Leopold, Greve af, preussisk General, f. 1808, traadte 1825 ind i Arméen som Løitnant ved Garden. 1842—43 deltog han i det russiske Felttog i Kaukasus, blev 1846 Kaptein i den store Generalstab og avancerede efterhaanden til de høiere Grader. I Krigen med Østerrige 1866 førte han en Division og udmærkede sig ved Königgrätz, førte under den fransk-tyske Krig Kommandoen over et Armékorps, tvang Strasburg til Overgivelse og slog 15de—17de Jan. 1871 Bourbaki ved Belfort. Efter Krigen blev han General og Chef for det badenske Armékorps.

Verdi, Giuseppe, fremragende italiensk Komponist, f. 1814, studerede Tonekunsten i Mailand under Lavigna og fik 1839 sin første Opera „Oberto, conte di San-Bonifazio" antagen til Opførelse. Af hans øvrige Kompositioner, som har skaffet ham et verdensberømt Ry, kan nævnes Operaerne „Nabuccodonosor", „Ernani", „Il trovatore", „La traviata" og „Aïda", i hvilken sidste han tildels er stærkt paavirket af den Wagnerske Retning.

Verdikt, en Jurys Kjendelse (se Art. Jury).

Verdun, befæstet By i Departementet Meuse i det nordøstlige Frankrige, med 16,000 Indb. Byen er Sæde for en Biskop og har livlig Handel og Industri, hvilken sidste fornemmelig omfatter Korn- og Oliemøller, Garverier, Tilvirkning af Possementmagerarbeider, Sukkerraffinaderier osv. I Verdun sluttedes 843 det Forlig, i hvilket det frankiske Rige deltes mellem Ludvig den frommes Sønner. Byen var i Middelalderen tysk Rigsstad og kom 1572 til Frankrige. I den tysk-franske Krig kapitulerede Verdun 8de Novbr. 1870.

Werenskiold, Erik Theodor, norsk Maler, f. 11te Febr. 1855 i Vinger, Hedemarkens Amt, blev Student 1872 og tog 1873 Andeneksamen. Hans kunstneriske Begavelse gjorde imidlertid, at han opgav den studerende Bane for udelukkende at ofre sig for Malerkunsten. Vintrene 1876—80 opholdt han sig i München, hvor han studerede under Loeffz og Wilh. Lindenschmidt; derpaa gik han til Paris, hvor han var Vintrene 1881 til 83, og bosatte sig sidstnævnte Aar i Norge. Blandt hans Arbeider kan nævnes: Illustrationer til Asbjørnsens Eventyr og af Malerier „Aften i Putteanz", „Thelemarksjente", Portræt af Professor Helland (erholdt 3die Medalje paa den internationale Udstilling i Antwerpen) og „En Bondebegravelse" (Mention honorable i Berlin 1886), som eies af Nationalgalleriet i Kristiania. Werenskiolds Illustrationer udmærker sig ved en yderst karakteristisk og træffende Skildring af norske Typer og Situationer, forenet med en Stemningsrigdom, der raader over en stor Skala ligefra det mystisk-eventyrlige til det gemytlig-humoristiske. Ogsaa hans Malerier hører ved kraftig Naturfandhed og en fin Følelse for Farvestemningernes Poesi til det bedste, vor yngre Kunstnergeneration har frembragt.

Werff eller **Werft**, Adrian van der, hollandsk Maler, f. 1659, d. 1722, studerede under Picolet m. fl. og bosatte sig i Rotterdam. Han var en af sin Tids betydeligste Kunstnere og udmærkede sig baade som Portrætmaler og paa Genrens og Historiemaleriets Omraade, men hans Verker er altfor pensiede og slikkede.

Werft, en ved en Havn eller seilbar Elv beliggende Plads for Bygning og Reparation af Skibe. Man skjelner mellem Orlogsværfter og Privatværfter; de første er vedkommende Stat tilhørende Etablissementer for Statens Marinemateriel og bestaar foruden af de et almindeligt Værft tilhørende Anlæg tillige af tekniske og mekaniske Anstalter. Et af de største Privatværfter er „Thames Iron Works" ved London.

Wergeland, Henrik Arnold, fremragende norsk Digter, f. i Kristiansand den 17de Juni 1808 af Forældrene daværende Adjunkt Nikolai Wergeland (f. d.) og Hustru Mette Dorothea, f. Thaulow, d. i Kristiania 12te Aug. 1845, kom i en Alder af 9 Aar til Eidsvold, hvor Faderen da var bleven Sognepræst. Først fik han Undervisning af en Huslærer og kom derefter (1819) paa Latinskolen i Kristiania. Allerede som Skolegut begyndte han at skrive Vers, fornemmelig Satirer over Skolens Lærere, og i Juleferierne, naar han var hjemme, skrev han Lystspil, som blev opførte i hans Forældres Hus. Da han var 13 Aar gammel, forfattede han en Novelle, som blev optagen i „Morgenbladet". Forøvrigt tegnede han Karikaturer, af hvilke der endnu existerer et Hefte, og skrev forskjellige Komedier, hvoraf „Moses i Tønden", „Ollegaard Frøken", „Hun fik dog en lang Næse", „De heldige og uheldige Friere" og „Indtoget" endnu er i Behold. 1825 tog han Examen Artium med bedste Karakter og 4 Aar senere theologisk Embedseksamen. I disse Aar forfattede han en Mængde lyriske Digte, Romancer, Farcer, Skuespil osv., skrev ofte i Aviserne og udarbeidede desuden en temmelig omfangsrig Verdenshistorie. Blandt de Arbeider, som i denne Tid tildels under Pseudonymet „Siful Sifadda", hvilket han ofte senere benyttede, flød ligesom i ustanselig Fart fra hans rastløse Pen, kan nævnes Farcerne „Ah", „Irreparabile tempus", Skuespillene „Sinclairs Død", „Opium", „Digte, 1ste Ring" og „Fantasmer". Aaret efter udkom hans Hovedverk. „Skabelsen, Mennesket og Messias". Dette kolossale Digt, der vrimler af poetiske Skjønheder og eier en overvældende Rigdom af dybe Tanker, var imidlertid i sin oprindelige Form saa smagløst udarbeidet og saa kaotisk i sin Fremstilling, at det vakte en sand Storm af Uvillie. Wergelands Samtidige, J. Welhaven, skrev en knusende Kritik over Digtet, og dette gav Anledning til en Pennefeide mellem disse to Mænd og deres Tilhængere, hvilken fortsattes i flere Aar og førtes bittert og skaanselløst fra begge Sider. Vildt og utæmmet som Wergelands Digtning var ogsaa hans Liv i Studenteraarene; han deltog af Hjertens Lyst i de Excesser, som dengang en stor Del af de Studerende hengav sig til, og dette bidrog ogsaa til at vække Forargelse blandt de mere sindige af hans Medstuderende. Som alle letbevægelige Naturer blev han snart forelsket, og de Kvin-

der, han saaledes forelskede sig i, har han ofret flere af sine skjønneste Digte. Især var der en, som han kalder Stella, der henrev ham til Begeistring. Da hans Modstandere med Welhaven i Spidsen for Alvor begyndte at kritisere hans Digtning, optog han øieblikkelig den tilkastede Handske og forsvarede sig med Heftighed. Striden blev bitrere og bitrere, og i denne Feide, „Stumpefeiden", som den kaldtes, sparede ingen af Parterne paa voldsomme og nærgaaende Udtryk. Wergeland deltog desuden i disse første Aar med Iver i Diskussionen om de paa Dagsordenen staaende politiske og sociale Spørgsmaal, og de republikanske Synsmaader, han derunder lagde for Dagen, bidrog ogsaa til at skaffe ham Uvenner. Hans heftige Natur og uforsigtige Skrivemaade paadrog ham ei alene Uvillie fra forskjellige Hold, men ogsaa et Par vidtløftige Processer. Disse Forviklinger maa vel antages at have været den væsentligste Grund til, at det ikke lykkedes ham at faa nogen af de Prestekald, han søgte. For at skaffe sig et Levebrød begyndte han at studere Medicin, men dette opgav han igjen, da han 1836 fik Ansættelse som Amanuensis ved Universitetsbiblioteket. Tre Aar senere erholdt han en Pension paa 200 Daler (800 Kr.) af Karl Johans private Kasse, hvilket vakte Forargelse hos mange af hans Venner, hvoraf flere, deriblandt L. K. Daa, vendte ham Ryggen som den, der havde forraadt Friheden. Kort efter udnævntes han til Bureauchef og Rigsarkivar. Han havde i denne Tid, i Følelsen af, at han var „intet andet end Digter", mere og mere tabt Interessen for Døgnets Politik, som han paa en Maade var bleven hvirvlet ind i af Tidens Bevægelser. I Trediveaarene begyndte en eiendommelig Gjæring at bemægtige sig Gemytterne; man følte, at den Frihed, som Grundloven gav Folket, endnu i Virkeligheden kun stod paa Papiret. Bondestanden fik Øinene op for den betydelige Magt, Forfatningen havde skjænket den, og forlangte at faa sine Rettigheder godkjendte. Wergeland greb med Begeistring ind i Kampen for de nye Ideer og blev en af dens vigtigste Foregangsmænd. Om man end i denne Brydningstid, som er bleven kaldt „Norskhedsperioden", finder meget usundt og overspændt, følger det dog af sig selv, at en saadan Brydning maatte komme; Udviklingen førte den med sig. De mest paatagelige Udskeielser af det nydannede Oppositionsparti kom dog ikke fra Wergeland, men skrev sig fra de Soelvoldske Agitationer, som fornemmelig gik ud paa at opponere mod Embedsstanden. At Wergeland, der ingenlunde sympatiserede med den Soelvoldske „Statsborgers" Skrivemaade, men anfaa Bladet for fremgaaet af „en politisk Nødvendighed", ved Leilighed skrev i det og tilsidst (i 1835) endog overtog Redaktionen af det, gav hans Modstandere rigt og velkommet Stof. Han tog til Gjenmæle, som sædvanlig med mere Heftighed end Sindighed, og Striden mellem det nævnte Blad og „Den Konstitutionelle", som var den saakaldte høiere Dannelses Organ, udartede ofte til ligefremt Skjænderi. Af ugrundet Frygt for, at Nordmændenes Festligholdelse af sin Friheds dag indeholdt et Indgreb i Kongens Magt, forbød Karl Johan den, og da Militæret 17de Mai 1829 paa Oberst Wedels Kommando adsplittede Mængden paa Kristiania Torv (det saakaldte „Torvslag"), blev Wergeland Fører for den Del af Studenterne, som senere trodsede Forbudet. Hin Misforstaaelse af Karl Johan bidrog ganske vist til at drive Wergeland over i „Statsborgerens" Leir og til ved flere Leiligheder at give hans Polemik en Skarphed, som selv hans Venner, ialfald de mere sindige af dem, ikke kunde billige. Bitterheden ægedes paa begge Sider og gav sig paa en voldsom Maade Luft Aftenen 28de Januar 1838, da Wergelands Skuespil „Campbellerne" for anden Gang opførtes paa Kristiania Theater. Efter den første Opførelse blev Stykket haanende kritiseret af „Den Konstitutionelle", og Forfatterens Modstandere havde hin Aften foresat sig at pibe baade ham og Stykket grundigt ud. Det spilledes tilende under vedvarende Klappen og Piben, men ved Teppets Fald brød Stormen for Alvor løs. Der blev et formeligt Slagsmaal mellem de to Partier, og Kampen fortsattes i Pressen et Fjerdingaar efter, med Hensynsløshed fra begge Sider. Wergelands Modstandere fradømte ham al Betydning som Digter, han havde vel havt Anlæg til at blive en saadan, men han havde selv forskjertet sine Evner. Denne skaanselløse og uretfærdige Kritik, som ovrørte ham og ofte forledede ham til overilede Ytringer, synes alligevel at have havt en gavnlig Indflydelse paa hans senere Digtning. Ialfald er det, han udgav efter at have trukket sig tilbage fra Politiken („Jan van Huysums Blomsterstykke", „Jøden", „Jødinden", „Den engelske Lods" m. fl.), rene Mesterverker baade hvad Sprog, høi Aandsflugt og poetisk Velklang angaar. Det dunkle og stødende i Formen, som karakteriserer hans første Arbeider, og som gjør, at Meningen ofte er vanskelig at finde, er forsvundet i disse senere Digte, hvorhos de besidder en Tankefylde og en Rigdom paa skjønne og tiltalende Billeder, som stiller dem i første Række af al lyrisk Digtning. Ogsaa paa andre Felter bevægede hans rastløse Pen sig med Lethed; bl. a. laa Almueoplysningen ham varmt paa Hjerte. Fra 1839 til sin Død udgav han Bladet „For Arbeidsklassen", hvori han søgte at ophjelpe Arbeidsmandens baade legemlige og aandelige Kaar. Han var idethele en „Folkets Mand" i dette Ords bedste Betydning, og faa Mænd har været saa almindelig afholdte blandt Almuen som han. Under sin journalistiske Virksomhed havde han stadig for Øie, at det politiske Tyngdepunkt laa hos Bondestanden, og at Bonden derfor maatte opdrages til at varetage det Hverv, Grundloven havde betroet ham. Og til dette Maal virkede han med en Utrættelighed og Troskab som faa. En af hans ihærdigste Bestræbelser gik ud paa at faa udslettet af Grundloven den intolerante Bestemmelse, som udelukkede Jøder fra Adgang til Riget; i den Hensigt skrev han to af sine skjønneste Digte, „Jøden" og „Jødinden", og at Grundlovsbestemmelsen 1851 blev ophævet, skyldes vistnok for en væsentlig Del Wergeland. Med hans Modstandere kom det efterhaanden til Forsoning; de lærte lidt efter lidt at kjende og skatte den mægtige Digternatur og den trofaste og opofrende Fædrelands- og Folkeven. Hans sidste Aar hengik forholdsvis roligt. Han førte et hyggeligt Huslig og var elsket og forstaaet af sin Hustru, med hvem han var gift i 6 Aar. Til Karl Johan og den øvrige Kongefamilie stod han i et venskabeligt Forhold og modtog flere Beviser paa deres Sympathi. I sit Hjem indrettede han sig paa en ori-

ginal Maade. Som en begeistret Ynder af Naturen omgav han sig med Naturgjenstande: Dyr, Fugle, Blomster osv. For de Fattige nærede han stor Deltagelse, og naar hans egne Midler ikke strak til for at hjelpe den Nødlidende, henvendte han sig til Venner og Bekjendte, og gav sig ikke, før han havde opnaaet, hvad han ønskede. — Vaaren 1844 paadrog han sig ved Forkjølelse en Sygdom, som efterhaanden gik over til Tæring og det følgende Aar endte hans Liv. Men under sin Sygdom vedblev han som før at skrive, snart et Digt, snart over et eller andet Emne, som interesserede ham. To Dage før sin Død — han havde i længere Tid vidst, at han ikke kom til at forlade sit Sygeleie —, formaaede han ikke mere, og forsøgte da at diktere sin Hustru nogle Forandringer, han vilde have gjort ved sit sidste Arbeide, „Fjeldstuen", men Kræfterne svigtede ham, og han maatte lade det bero. Af de Skrifter, han i sine sidste Leveaar forfattede, var bl. a. „Norges Konstitutions Historie", „Almuetalsmanden Lofthus og Almue-Urolighederne i 1786 og 1787", en Afhandling om Fængselsvæsenet samt en Række Biografier af berømte Landsmænd. Desuden omarbeidede han sit Ungdomsverk „Skabelsen, Mennesket og Messias", som han nu gav Navnet „Mennesket". — Hans samlede Skrifter blev 1852—57 udgivne af Hartvig Lassen i 9 Bind. Lassen har senere udgivet Digterens „Udvalgte Skrifter" i ét Bind. — 1857 satte „taknemmelige Jøder" et Monument med hans Buste paa hans Grav i Kristiania, og 1880 reistes en Bronzestatue af ham paa Eidsvoldspladsen i Kristiania, modelleret af Billedhugger Br. Bergslien.

Wergeland, Nikolai, Fader til Henrik Wergeland, norsk Geistlig, f. 1780, d. 1848, var en Bondesøn fra Gaarden Vergland i Evindviks Præstegjeld i Sogn. Hans Fader forlod Hjemmet og reiste udenlands, og Nikolai maatte i sine første Gutteaar friste Livet som Jæter hos Farbrødrene. Senere kom han til en Præsteenke i Ladvig, der snart lagde Mærke til hans gode Evner og sendte ham til Bergens Latinskole. 1799 blev han Student og lagde sig efter Theologien, og efter at have taget Embedseksamen, blev han 1806 Adjunkt ved Kristiansands Latinskole og 1811 residerende Kapellan ved Domkirken sammesteds. Samme Aar gjorde han sit Navn bekjendt ved sit ypperlige Skrift „Mnemysone, et Forsøg paa at besvare den Opgave, om et Universitet i Norge", hvilket kronedes som Prisskrift. Allerede da lod han sin Uvillie mod Norges Forening med Danmark skinne igjennem. 1814 valgtes han fra Kristiansand til Medlem af Rigsforsamlingen paa Eidsvold og sluttede sig til det Wedelske Parti, som var for en Forening med Sverige. Han blev Medlem af Konstitutionskomitéen og viste sig snart som en af Forsamlingens mest fremtrædende Mænd. Mest Opsigt vakte han ved sit Skrift „Danmarks politiske Forbrydelser imod Norge", hvilket udkom 1816 og næste Aar i nyt Oplag; det fremkaldte en Række skarpe Angreb paa Forfatteren og er vistnok i flere Henseender ensidigt og uretfærdigt. 1817 fik han Eidsvolds Sognekald, hvor han virkede til sin Død. I Striden mellem H. Wergeland og Welhaven tog han nogle Gange Del, deriblandt med to Stridsskrifter mod Welhavens „Norges Dæmring".

Wergeland, Oscar Arnold, norsk Maler, f. i Kristiania 1844, modtog sin væsentlige Udvikling i Münchenerskolen som Wilh. Lindenschmidts Elev, og er fremdeles bosat i München. Af hans Arbeider kan fremhæves „Studerende Klosterbroder", „Nordmændenes Landing paa Island" (udstillet 1877), „Frühschoppen", et tækkeligt Billede af Arbeiderlivet i München, samt hans betydeligste Billede „Rigsforsamlingen paa Eidsvold den 17de Mai 1814", der, bestilt af Dr. L. Ring i Kristiania, skjænkedes som Gave til Storthingssalen, over hvis Præsidentplads det nu er anbragt. Wergeland er en tænksom og smagfuld Kunstner og i Besiddelse af en alvorlig Varme i Opfatningen, som virker velgjørende.

Vergniaud (udt. Vernjaa), Pierre Victurnien, fransk Revolutionsmand, f. 1753, nedsatte sig som Advokat i Bordeaux og blev 1791 Medlem af den lovgivende Forsamling. Som saadan var han en af Girondinernes Førere og Forsamlingens Præsident. Da Girondinerne styrtedes 1793, blev han tilligemed Flerheden af dem guillotineret. Vergniaud var begavet med et henrivende Talertalent.

Verhuel (udt. Ferhyll), Carel Henrik, Greve, hollandsk Admiral og Statsmand, f. 1764, d. 1845, traadte ind i Marinen og kommanderede 1804 en Flaadeafdeling, hvormed han ved Kap Grisnez tvang Englænderne til at trække sig tilbage. Kong Ludvig Napoleon udnævnte ham til Marineminister og Rigsmarskal, senere var han hollandsk Minister i Paris. Efter Hollands Forening med Frankrige traadte han i fransk Tjeneste og udmærkede sig 1813—14 ved ihærdigt at forsvare Helder mod sine egne Landsmænd. Ludvig den attende udnævnte ham til Generalinspektør over Nordkysten.

Verificere, bekræfte, stadfæste. — Verifikation, Stadfæstelse, Bekræftelse.

Veritabel, virkelig, ægte, uforfalsket; sandfærdig, oprigtig, uhyklet.

Veritas, Det norske, et Selskab, der besigter, klassificerer samt taxerer Skibe i den Hensigt at bestemme Præmien for deres Forsikring. Tidligere havde enhver norsk Skibsassurancеforening sit eget Besigtelsesvæsen, der bestemte Klassen og derved Præmien for hvert enkelt Skib; men efterhaanden som Skibene steg i Værdi, viste de forskjellige Foreningers fra hverandre afvigende Bedømmelser (Klassifikationer) væsentlige Ulemper for Virksomhedens solide Gang. For at raade Bod herpaa og overhoved for til nogen Betryggelse og Sikkerhed at erholde en ensartet og paalidelig Klassifikation og Taxering af Skibene til Grundlag for sine Risikoer, oprettede Foreningerne i 1864 en almindelig norsk Besigtelsesforening, som fik Navnet Det norske Veritas, hvis Klassifikationer og Taxationer de Foreninger, som indtræder i samme, vedtager at anse som bindende for sig ved al Forsikring (se Art. Sjøforsikring). Ethvert Skib, som forsikres i nogen i Veritas indlemmet Assurancеforening, skal derfor besigtes og tillige taxeres af Veritas, og Vilkaarene for deres Forsikring maa ikke være andre end dem, som i Henhold til den for Foreningen gjeldende Præmieskala angives ved den Klassifikation og den Værdi, som er bestemt af Veritas. Naar undtages et ringe Indtrædelsesgebyr, betaler Skibet intet

hverken for Besigtelse, Klassifikation eller Certifikat, idet alle Udgifter udredes af de indlemmede Assuranceforeninger, hvis Antal nu (1886) er 16. 1885 beløb Netto-Udgifterne sig til 108,000 Kr. Veritas bestyres af en Forsamling af Repræsentanter for de indlemmede Assuranceforeninger, hvilken sammentræder fra Tid til anden og mindst én Gang aarlig. Den daglige Virksomhed bestyres af en Direktør. — Bureau Veritas (i daglig Tale „Det franske Veritas") er ligesom det engelske Lloyd (s. d.) et internationalt Klassifikationsselskab, oprettet 1828 og etableret i Norge 1854. Selskabets Administration har sit Sæde i Paris, og det har Besigtelsesmænd ansatte i alle vigtige Havne hele Verden over for Klassifikation af saavel Seil- som Dampskibe. Det udgiver hvert Aar et Klasseregister, omfattende ca. ti tusen Skibe af alle Nationer, samt et Repertoire général, der er en Fortegnelse over alle existerende Seilskibe paa 50 Tons og derover samt over alle Dampskibe paa mindst 100 Tons.

Werlauff, Erik Christian, dansk Historiker, f. 1781, d. 1871, tog 1802 juridisk Embedsexamen og fik Ansættelse ved det kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn, hvor han 1829 blev Overbibliothekar. Desuden var han Professor i Historie ved Universitetet. Han har udgivet flere værdifulde historiske Skrifter, deriblandt „Forsøg til det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig", „Historiske Antegnelser til Holbergs Lystspil", „Sofie af Mecklenburg", „De hellige 3 Kongers Kapel i Roskilde Domkirke", samt i Forening med B. Thorlacius de tre sidste Bind af „Noregs Konunga Sögur" og med L. Engelstoft 8de Bind af „Scriptores rerum Danicarum".

Vermehren, Johan Fredrik Nikolai, dansk Maler, f. 1823, studerede først i Kjøbenhavn og gik 1855 til Italien, hvor han opholdt sig i to Aar. 1864 blev han Medlem af Kjøbenhavns Kunstakademi og 1873 Professor ved Modelskolen sammesteds. Af hans Billeder kan nævnes: „Reservesoldatens Afsked", „En gammel Fisker ved Stranden" og „En Hestgardist ifærd med at pudse sine Vaaben".

Vermejo, Flod i Sydamerika, udspringer i Bolivia, gaar mod Sydøst og falder i Parana paa Grændsen mellem Paraguay og Argentina. Dens Længde er ca. 1350 km., hvoraf de to Trediedele er sejlbare.

Vermeyen, Jan Kornelis, ogsaa kaldet Hans med Skjægget, hollandsk Maler, f. ca. 1500, d. 1559, lagde sig fornemmelig efter Historiemaleriet, i hvilken Genre han frembragte værdifulde Arbeider. I Wien findes nogle ypperlige Billeder af ham, forestillende Karl den femtes Tog til Tunis.

Vermland, Landskab i det sydlige Sverige, mellem den norske Grændse og Venern, grændser mod Nord til Dalarne, mod Øst til Vestmanland og mod Syd til Vestergötland og Dalsland. Fladeindholdet er 19,025 km.² og Folkemængden 284,000. Landet gjennemskjæres af en Række Dalstrøg og er særdeles skovrigt. Landbrug, Skovdrift og Bergverksdrift er Hovednæringsveiene. Se forøvr. Art. Sverige.

Vermont, en af Nordamerikas Forenede Stater, grændser i Nord til Kanada, i Øst til New-Hampshire, i Syd til Massachusetts og i Vest til New-York, er 26,447 km.² stor og har 332,000 Indb. Landet er meget ujevnt og opfyldt af talrige Bjergrygge og Højdedrag, som tildels er skovbevoxede. Klimatet er forholdsvis strengt, men Jordbunden frugtbar og godt opdyrket, hvorfor Landbrug er Befolkningens Hovednæringsvei. 1791 blev Landet optaget som selvstændig Stat i Unionen. Guvernøren vælges kun paa et Aar, ligeledes den lovgivende Forsamling. — Hovedstad Montpellier, med 3,500 Indb.

Vermund, dansk Sagnkonge, se Uffe.

Verne (udt. Vern), Jules, meget populær fransk Romanforfatter, f. 1828, kom i en ung Alder til Paris og blev Medarbeider i et Tidsskrift, hvor han snart vakte Opsigt ved sine tildels fantastiske Romaner. Flere af disse er blevne oversatte til næsten alle europæiske Sprog; blandt dem kan nævnes „Kaptein Grants Børn", „80 Dage rundt Jorden", „Reise til Maanen" og „Under Jorden". De fleste af dem er byggede over en eller anden af vore Dages videnskabelige Opfindelser eller Opdagelser.

Werner, Abraham Gottlob, tysk Mineralog og Geolog, f. 1750, d. 1817, studerede i Leipzig og blev 1775 Lærer og Inspektør i Mineralogi ved Bergakademiet i Freiberg. Her virkede han i 42 Aar navnlig ved sit Foredrag, sin systematiske Methode og sin Personlighed, idet han nemlig kun har udgivet faa Skrifter. Han skilte først Læren om Grube-Forbygningskunst ud fra den Tids Mineralogi, dernæst Oryktognosi ud særskilt fra Geognosi. Under Foredraget af sin Oryktognosi lagde han svenske Verker (Cronstedt) til Grund, og ved Anvendelse af de simpleste ydre Kjendetegn bragte han Mineralerne i et smukt System. Geognosien fik ved ham Betydning som særskilt Videnskab. Hans Standpunkt var gjennemført neptunistisk. Han udøvede en langvarig og mægtig Indflydelse paa begge disse Videnskaber (som nu kaldes Mineralogi og Geologi). Endog Basalt var efter den Wernerske Skole ingenlunde Lava, men et Fløts. Mange fremragende Mineraloger og Geologer udgik oprindelig fra denne Wernerske Skole, som ogsaa i Norden længe fastholdt sit Standpunkt.

Werner, Anton Alexander von, tysk Historiemaler, f. 1843, uddannede sig i Berlin og Karlsruhe, gik derpaa til Paris og Italien og blev 1873 Professor ved Akademiet i Berlin. Hans første Arbeide var Illustrationer til enkelte af Lessings, Scheffels m. fl.s Digterverker. Af hans Billeder kan nævnes „Luther og Cajetan", „Moltke foran Paris", Keiserproklamationen i Versailles", „Luther i hans Familiekreds" samt „Kristus og Skattens Mynt".

Werner, E., Pseudonym for Elisabeth Bürstenbinder, tysk Romanforfatterinde, f. 1838. Hun har skrevet flere yndede Romaner, som er blevne oversatte til forskjellige Sprog, deriblandt „Am Altar", „Glück auf", „Gesprengte Fesseln" og „Vineta".

Werner, Friedrich Ludvig Zacharias, tysk Digter, f. 1768, d. 1823, traadte 1793 som Kammersekretær i preussisk Statstjeneste, gik 1811 i Rom over til den katholske Kirke og blev 1814 ansat som Præst i Wien, hvor han som begavet Prædikant erhvervede sig et stort Antal Tilhørere. Som Digter viste han sig i Besiddelse af et betydeligt dramatisk Talent, og hans Verker udmærker sig

ved kraftig Karaktertegning, Sandhed i Fremstillingen og et fjeldent Herredømme over Sproget. De betydeligste af dem er „Die Söhne des Thals", „Das Kreuz an der Ostsee", „Martin Luther, oder die Weihe der Kraft" og „Der 24 Februar". Hans samtlige Skrifter udkom 1839—41 i 14 Bind.

Werner, Karl, tysk Akvarelmaler, f. 1808, studerede først i Leipzig, opholdt sig 1833—53 i Italien og gjorde senere et Par Reiser til Orienten, under hvilke han besøgte Ægypten, Palæstina, Syrien og Grækenland, og udførte en Række Malerier, forestillende historisk bekjendte Steder, som Jerusalem, Bethlehem m. fl. Hans Billeder udmærker sig ved naturtro Opfatning og fin Karakteristik.

Vernet, fransk Malerfamilie, hvis Stamfader var Antoine Vernet, f. 1689, d. 1753. — Hans Søn Claude Josef Vernet, berømt Landskabs- og Marinemaler, f. 1714, d. 1789, studerede i Rom under Fergioni og bosatte sig 1753 i Paris, hvor han blev Medlem af Akademiet. Efter Bestilling af Kongen malede han flere af Frankriges Havne, hvilke Billeder nu findes i Louvre. Desuden er en stor Del af hans Arbeider spredt næsten over hele Europa, idet han er repræsenteret i saagodtsom alle større Billedgallerier. — Antoine Charles Horace Vernet, sædvanlig kaldt Carle Vernet, foregaaendes Søn, f. 1758, d. 1836, fik Undervisning af sin Fader og vandt 1782 første Pris for et Historiemaleri. Han opholdt sig derpaa en Tid i Italien og vendte 1787 tilbage til Paris, hvor han to Aar efter blev Medlem af Akademiet. Hans Karikatur af det franske Modeliv og franske Sædvaner er noget af det ypperligste, man kjender i den Retning. Af hans større Arbeider kan nævnes hans Skisser fra det italienske Felttog, fornemmelig de to store Malerier „Slaget ved Marengo" og „Slaget ved Austerlitz". — Emile Jean Horace Vernet, almindelig kjendt under Navnet Horace Vernet, foregaaendes Søn, f. 1789, d. 1863, er en af de mest fremragende Malere af den nyere franske Skole. Efter at have studeret en Tid under Faderens Veiledning, arbeidede han som Tegner for Modejournaler og for satiriske Blade, hvorhos han malede nogle mindre Billeder fra Soldaterlivet („Regimentets Hund", „Den døde Trompeter og hans Hest" m. fl.). Ethvert nyt Billede fra hans Haand forøgede hans Kunstnerry, og han forstod som faa at lade Naturen i sin fulde Sandhed og Skjønhed komme til sin Ret, ligesom hans Skaberevne og Fantasirigdom var overordentlig. Snart leverede han Slagmalerier, snart historiske Episoder, snart Genrebilleder, alt med samme Mesterskab. Af hans mest bekjendte Arbeider kan nævnes en Række Billeder fra Napoleons Krige, „Konstantines Indtagelse", „Abraham fordriver Hagar", „Elieser og Rebekka", „Judith" m. fl.

Wernicke, Israel Gottlieb, norsk-dansk Musiker, f. i Bergen 1755, studerede ved Kjøbenhavns Universitet og lagde sig paa samme Tid med Held efter Musik. Med Understøttelse af Kongen gjorde han en Udenlandsreise og studerede under Kirnberger og P. E. Bach. Senere blev han Kapelmester i Kjøbenhavn. Han var en udmærket Pianist og Musiktheoretiker. Adskilligt, han havde skrevet, tilintetgjordes ved Christiansborg Slots Brand 1794.

Wernicke var Organist O. A. Lindemans (s. d.) Lærer. — Hans Datter Katrine Riddervold Wernicke, f. 1789, var en af sin Tids dygtigste Pianistinder.

Vernier (udt. Vernie), Peter, fransk Mathematiker, f. 1580, d. 1637, var Myntdirektør i Grevskabet Burgund. Han er Opfinder af det sindrige Maaleapparat, som benævnes Nonius, og som anvendes til at underafdele Inddelingerne paa en Maalestok.

Wernigerode, By i den preussiske Provins Sachsen, med 8,000 Indb.

Vernon (udt. Vernong), By i det franske Departement Eure, ved Seinen, med 8,000 Indb.

Veron (udt. Verong), Louis Désiré, fransk Literat og Publicist, f. 1798, d. 1867, studerede Medicin, men opgav denne Videnskab for at ofre sig for Journalistiken. Efter at have været Medarbeider i et royalistisk Blad, blev han Redaktør og Eier af Bladet „Constitutionel", hvorved han tjente en stor Formue. Af hans Skrifter kan nævnes „Mémoires d'un bourgeois de Paris" (6 Bd., 1854) og „Cinq cent mille francs de rente".

Verona, befæstet By i det italienske Landskab Venetien, ved Floden Etsch, med 67,000 Indb. Byen, der ligger paa begge Sider af Floden, er smukt bebygget og tæller 48 Kirker, hvoriblandt bør mærkes Kathedralkirken San-Zeno, opført i det 9de Aarh. Flere af Kirkerne eier prægtige Malerier. Byen er Sæde for en Biskop, en Præfekt samt for det 3die Armékorps's Overkommando og har flere høiere Uddannelsesanstalter, deriblandt et Lycéum, et Gymnasium, et teknisk Institut, et Maler- og Billedhuggerakademi m. fl. Handelen er betydelig; Industrien omfatter fornemmelig Tilvirkning af Silketøier, Klæde og Læder. — Flere af Oldtidens berømte Mænd, deriblandt Catullus, Cornelius Nepos og den ældre Plinius, er fødte her. I Oldtiden var Byen med Omegn en romersk Koloni, og i det 13de og 14de Aarh. Familien della Scalas Residens. 1814—66 tilhørte den Østerrige.

Veronese, Paolo, egentlig Paolo Cagliari, italiensk Maler, f. i Verona ca. 1535, d. 1588, uddannede sig i sin Fødeby samt i Mantua og Venedig og erhvervede sig Ry som en af den venetianske Skoles berømteste Mestre. Hans Produktion var meget betydelig, og i de italienske Kirker, især i Venedig, findes mange Billeder af ham, ligesom ogsaa de større europæiske Kunstsamlinger eier af hans Arbeider. Blandt hans bedste Frembringelser maa nævnes Lofts- og Vægmalerierne i Markuskirken og Dogepaladset i Venedig, „Brylluppet i Kana" (i Louvre), „Levis Gjestebud" (i Venedig), „Den Syges Helbredelse" (i Wien) og „Darius's Familie" (i London).

Werra, en af Wesers Kildefloder, udspringer paa Thüringerwald, gaar mod Vest og forener sig efter et Løb af 269 km. ved Münden med Fulda, hvorpaa Floden faar Navnet Weser.

Verres, Gajus, romersk Magistrat, berygtet ved at hans Liv var en uafbrudt Kjæde af Forbrydelser. 84 f. Kr. indehavde han et Embede i Gallien, hvor han rømte med den ham anbetroede Kasse og sluttede sig til Sulla. Som Legat i Kilikien 80 f. Kr. gjorde han et formeligt Røvertog gjennem Grækenland og Lilleasien. 73—71 var han Statholder paa Sicilien, som han for-

melig uplyndrede. Ved Ciceros Foranstaltninger blev han sat under Tiltale, hvis Følger han undrog sig ved at flygte, efter at have bragt sit Rov i Sikkerhed.

Verrius Flaccus, Marcus, romersk Grammatiker, levede paa Kristi Tid i Rom. Af hans omfangsrige Værk „De verborum significatione" er, foruden enkelte Brudstykker, kun en stor Del af et Udtog deraf opbevarede.

Verrocchio, Andrea del, florentinsk Billedhugger, f. 1435, d. 1488, leverede en Række fremragende Kunstværker, dels i Bronce, dels i Marmor. Blandt hans berømteste Arbeider er „Kristus og den vantroe Thomas" (i Florens) samt en Rytterstatue af B. Colleoni (i Venedig), begge udførte i Bronce. Han var ogsaa Maler og som saadan Leonardo da Vincis og Peruginos Lærer.

Vers, Linie i et Digt; et Afsnit bestaaende af flere Verslinier; ogsaa et Afsnit af et Kapitel i Bibelen.

Versailles (udt. Versai), By i det franske Departement Seine-Oise, 18 km. sydvest for Paris, med 50,000 Indb. Byen er prægtigt bebygget og har bl. a. en storartet Park med et berømt Slot. Handelen er af liden Betydning, men Industrien er livlig, fornemmelig i Metalarbeider. — Versailles var endnu i Slutningen af det 16de Aarh. en ubetydelig Landsby, omgiven af Skov, hvori Kong Henrik den fjerde undertiden pleiede at jage. Ludvig den trettende opførte et Jagtslot paa Stedet, og hans Efterfølger Ludvig den fjortende byggede et pragtfuldt Residensslot og flyttede did 1672. Herved steg Byens Befolkning hurtigt i Antal. Ogsaa under Ludvig den femtende og Ludvig den sextende florerede Byen, men efter Revolutionen blev Slottet vrisgivet til Forfald, og Folkemængden aftog. Napoleon lod Slottet nogenlunde istandsætte, men dets egentlige Restauration blev først foretagen af Ludvig Filip. I Versailles afsluttedes 1783 den Fred, hvorved de Forenede Staters Uafhængighed blev anerkjendt af England. Under Paris's Beleiring 1871 havde det tyske Hovedkvartér sit Sæde i Byen, og efter Kommuneopstandens Undertrykkelse blev Byen Sæde for den republikanske Regjering og for Nationalforsamlingen indtil 1879.

Versalier ell. **Versalbogstaver**, store Bogstaver, Begyndelsesbogstaver.

Versatil, bevægelig, foranderlig, vaklende, behændig. — Versatilitet, Vaklen, Ubestandighed; Evne til at kunne sno sig.

Versecz eller **Verschetz**, By i det ungarske Komitat Temes, med 21,500 Indb. Byen er Sæde for en Biskop og har betydelig Silkeindustri.

Versere, omgaaes med noget, give sig af med; dreie sig om, bero paa; være i Omløb (f. Ex. et Rygte). En Sag, som er indanket til Rettens Afgjørelse, siges at versere for Retten.

Versi sciolti eller **versi liberi**, ubundne, rimfrie Vers.

Version, Vending; Maaden at berette eller udlægge noget paa, Fortolkning; Oversættelse til et andet Sprog.

Verst, den russiske Mil = 1066.79 m.

Werth eller **Werdt**, Johann von, ogsaa kaldet Jean de Weert, en af Trediveaarskrigens Generaler, f. 1602, d. 1652, var Søn af en belgisk Bonde, gik 1622 som menig Rytter ind i Spinolas Hær, men traadte senere i Kurfyrsten af Baierns Tjeneste og tjente sig efterhaanden op til General. Som saadan deltog han i Slaget ved Nördlingen og bidrog i væsentlig Grad til Svenskernes Nederlag, hvorfor Keiser Ferdinand udnævnte ham til Friherre. Derefter vendte han sig mod Frankrige og var heldig i sine Foretagender, men ved Rheinfelden blev han 1638 slagen af Hertug Bernhard af Weimar og tagen til Fange. Efter fire Aars Forløb udvexledes han mod Gustav Horn, slog Franskmændene flere Gange og blev ophøiet til tysk Rigsgreve samt forlenedes med et Gods i Bøhmen.

Vertikal, lodret.

Werwicq, By i Provinsen Vestflandern i Belgien, med 8,000 Indb.

Verviers (udt. Vervie), By i den belgiske Provins Lüttich, med 40,000 Indb. og storartet Industri i Tøier.

Vesalius, André, Grundlæggeren af den nyere Anatomi, f. i Brysel 1514, d. 1564, studerede i Löwen og Paris og blev i en Alder af 23 Aar ansat som Professor i Anatomi og Kirurgi ved Universitetet i Padua. Hans berømte Værk „Corporis humani fabrica" frembragte en epokegjørende Omvæltning i det anatomiske Studium og vakte en livlig Strid inden den medicinske Verden. Keiser Karl den femte udnævnte ham til sin første Livlæge, og efter Karls Tronfratsigelse blev han Livlæge hos Filip den anden af Spanien. Men her paadrog han sig en Anklage og dømtes af Inkvisitionen til Døden, hvilket dog forandredes til en Reise til den hellige Grav i Jerusalem. Paa Tilbageveien led han Skibbrud ved Øen Zante og døde der af Hungersnød.

Wesel, befæstet By i den preussiske Rhinprovins, ved Floden Lippes Udløb i Rhinen, med 20,000 Indb. og livlig Handel og Skibsfart samt betydelig Fabrikvirksomhed. Byen tilhørte tidligere Hanseforbundet.

Weser, en af Tysklands Hovedfloder, opstaar ved Werras og Fuldas Forening i Westfalen, gaar mod Nordvest og falder i Nordsjøen nedenfor Bremerhafen, mellem Elbmundingen og Jahdebugten i Provinsen Hannover. Dens Længde er 428 km., hvoraf ca. 350 km. er seilbare.

Vesete, en mægtig Jarl paa Bornholm i det 10de Aarh., var Fader til de bekjendte Jomsvikinger Bue Digre og Sigurd Kaabe (s. d.).

Veslefjeld, en af Jotunfjeldenes Tinder, 1250 m. høi.

Wesley (udt. Uæsli), John, Stifteren af Methodisternes Samfund (s. d.), f. 1703 i det engelske Grevskab Lincoln, d. 1791, studerede i Oxford og grundede her en Forening af Studerende, som stulde befligte sig paa Læsning af den Hellige Skrift og en streng kristelig Vandel, hvorfor de paadrog sig Spottenavnet Methodister. 1735 gik han med sin Broder Charles til Amerika for at virke som Missionær blandt Indianerne. Efter tre Aars Forløb vendte han tilbage til England, hvor han stiftede et selvstændigt Religionsparti og drog ivrig om og prædikede samt fik stor Tilslutning. 1774 udkom hans Prædikener og religiøse Skrifter i 32 Bind, i 1873 i 14 Bd.

Vesoul (udt. Vesul), By i det franske Departement Øvre Saone, med 10,000 Indb.

Vespasianus, Titus Flavius, romersk Keiser, f. 9 e. Kr., d. 79, blev 51 Konsul og derefter

Statholder i Afrika. 66 overtog han Befalingen over den Hær, som skulde tvinge de oprørske Jøder til Lydighed, og bemægtigede sig hele Judæa med Undtagelse af Jerusalem og enkelte andre faste Punkter. 69 blev han udraabt til Keiser og begav sig derfor til Rom, efter at have overdraget Fortsættelsen af Krigen mod Jøderne til sin Søn Titus (s. d.). Han var en kraftig og klog Regent, som under sin tiaarige Regjering udrettede meget til Rigets Vel.

Vesper, Aftensang, Eftermiddagsgudstjeneste. — Vesperkost, Mellemmad, Maaltid før Aftensmaaltidet. — Sicilianske Vesper, s. d. Art.

Vespucci, se Amerigo.

Wessel, Johan, ogsaa kaldet Gansfort, en af Reformationens Forløbere, f. i Groeningen (Holland) 1419, d. 1489, studerede i Köln, Löwen, Heidelberg og Paris og optraadte som en afgjort Modstander mod den skolastiske Filosofi. I Læren om Retfærdiggjørelsen stod han fuldkommen paa det Standpunkt, som Luther senere hævdede, hvorfor en stor Del af hans Skrifter efter hans Død blev brændte som kjætterske.

Wessel, Johan Herman, bekjendt norsk Digter, f. 1742 i Vestby Prestegjeld (paa Østsiden af Kristianiafjorden), d. 1785, var Sønnesøn af en af Tordenskjolds Brødre. 1761 blev han Student fra Kristiania Skole og gik til Kjøbenhavn. Ved Siden af sine Studier dyrkede han ogsaa Poesien, men hans første literære Frembringelser bestod fortrinsvis i Skjemteviser o. lign., bestemte for den lystige Kreds af glade Ungdomsvenner, hvori han bevægede sig. Da det norske Selskab blev stiftet, var Wessel et af dets første, naturligste Medlemmer og blev strax dets Midtpunkt. 1772 skrev han for Scenen sit geniale Stykke „Kjærlighed uden Strømper", hvori han med fuldendt Mesterskab latterliggjør den unaturlige Pathos, som havde indsneget sig i de paa den danske Scene opførte Tragedier. Stykket vandt glimrende Bifald og bliver fremdeles spillet paa de skandinaviske Theatre. Fire Aar senere udgav han Lystspillet „Lykken er bedre end Forstanden", hvilket langtfra svarede til det Ry, han ved sit første Arbeide havde erhvervet sig. 1776 paadrog han sig en haardnakket Sygdom, vistnok tildels en Følge af hans mindre regelmæssige Liv; dertil kom økonomiske Bekymringer, hvilke ikke bedredes, da han 1780 giftede sig. Hans Ægteskab blev mindre lykkeligt, og den stadige Fattigdom nedtrykte hans Sind, hvilket i Forbindelse med hans mindre maadeholdne Levemaade bragte ham i en tidlig Grav. Hans samlede Skrifter udkom to Aar efter hans Død; blandt de bedste af disse bør nævnes Digtene „Nøisomhed" og „Søvnen" samt fremfor alle hans af Vid og Lune sprudlende Fortællinger, som „Smeden og Bageren", „Herremanden", „Gaffelen" og „Posthuset". Wessels Humor er aldeles særeget. Hvor han er helt hjemme, træffer han i enhver Ting usøgt og uden Braad det komiske og véd at gjengive det netop i dets egen Tone. Derfor er Virkningen saa uvurderlig. Ingen anden har truffet just denne Tone. Han er den eneste, sig selv alene lig. 1885 reistes en Byste af ham paa en Plads i Kristiania af den derværende Afdeling af det norske Selskab.

Wesseling, Peter, hollandsk Filolog, f. 1692 d. 1764, blev 1735 Professor i Veltalenhed, Historie og Græsk ved Universitetet i Utrecht. Foruden hans Bearbeidelse af „Vetera Romanorum itineraria" udgav han „Observationes variæ", „Epistola de Aquilæ fragmentis", „Dissertatio Herodotea" m. fl.

Wessenberg, Ignaz Heinrich Karl, Friherre af, tysk katholsk Theolog, f. 1774, d. 1860, studerede i Würzburg og Wien og udnævntes 1801 til Generalvikar i Konstans. Hans frisindede Anskuelser mishagede i høi Grad Paven, men dennes Ugunst formaaede ikke at skade ham, paa Grund af den Yndest, han nød hos Regjeringen. 1819—33 var han Medlem af det badenske Førstekammer. Blandt hans mange Skrifter udmærker hans „Die großen Kirchenversammlungen des 15. und 16. Jahrhunderts in Beziehung auf Kirchenverbesserung" sig ved stor Lærdom og Grundighed.

West, Benjamin, engelsk Maler, f. 1738, d. 1820, studerede først i London og derpaa i Rom, hvor hans Arbeider vakte almindelig Opmærksomhed. Derpaa vendte han tilbage til England, hvor han 1768 grundede Kunstakademiet. Blandt hans mest fremtrædende Billeder kan nævnes „Kristus for Pilatus", „Kristus helbreder i Templet" og „Nelsons Død".

Vesta, hos Grækerne Hestia, Gudinde for Arne- og Offerilden, for Huslighed og Kyskhed, Datter af Kronos og Rhea, især høit æret i Rom, hvor hendes Prestinder, Vestalinderne, Jomfruer af ubrødelig Kyskhed, nød stor Ære.

Vesta, en af Planetoïderne, opdaget 1807.

Vestaustralien, engelsk Koloni, den vestligste Del af Australien, 2,527,283 km.², med kun 30,000 Indb.; Hovedstad Perth.

Westbury (udt. Uæstbøri), Rikard Bethel, Lord, engelsk Statsmand, f. 1800, d. 1873, blev 1852 Medlem af Underhuset og bekl\u00e6dte derefter forskjellige høiere Embedsstillinger. 1861—65 var han engelsk Lordkansler og indførte som saadan flere gavnlige Reformer.

Vestby, Prestegjeld i Øvre Borgesyssel, Akershus Amt, bestaar af Sognene Vestby, Soner, Garder. I Soner Sogn ligger Ladestederne Soon og Hølen.

Westen, Thomas von, „Finnernes Apostel", f. i Trondhjem 1682, d. 1727, var af Faderen bestemt til at blive Apotheker, men viste et saa afgjort Anlæg for Studeringer, at han i en Alder af 15 Aar sendtes til Universitetet i Kjøbenhavn. 1699 tog han theologisk Embedsexamen med næstbedste Karakter. Den russiske Gesandt i Kjøbenhavn var bleven opmærksom paa hans sjeldne Sprogtalent og tilbød ham en Professorpost i Moskva. Det blev dog ikke noget af med Reisen did, og 1709 udnævntes han til Sognepræst i Vee i Romsdalen, hvilket Embede han først fire Aar senere tiltraadte. De kirkelige Forhold i Finmarken var dengang yderst usle, og den danske Regjering fandt, at der burde gjøres noget for at rette paa dem. Von Westen satte sig i Spidsen for en Missionsvirksomhed blandt Lapperne, som endnu for en stor Del var Hedninger, og i Aarene 1716—23 foretog han tre Reiser derop og virkede med sjelden Iver og Udholdenhed for den lappiske Befolknings Omvendelse til Kristendommen. Fuldt ud mægtig det lappiske Sprog talte han til de hedenske Lapper i deres Modersmaal, og saa stor var den Indflydelse, han øvede, at de skarevis gik over til Kristendommen. Han ansatte Præster og Lærere blandt dem, opsøgte dem i deres

Hjem og underviste dem paa enhver Maade. Desuden sørgede han for, at der paa flere Steder blev opført Kirker. Frugterne af hans Missionsvirksomhed var betydelige og kunde sandsynligvis være blevne endnu større, hvis ikke hans nærmeste Foresatte, Biskop Krog i Trondhjem, stadig havde modarbeidet ham og lagt ham Hindringer iveien.

Westenrieder, Lorenz von, baiersk Historiker og Geograf, f. 1748, d. 1829, blev 1773 Professor i Landshut og ombyttede næste Aar denne Stilling med et Professorat i München. Foruden en Del historiske og geografiske Lærebøger udgav han Dramaet „Marc Aurel", „Akademische Reden und Abhandlungen" m. fl. Hans samlede Skrifter udkom 1831—38 i 10 Bind.

Vesteraalen, en Samling af Øer i den nordlige Del af Nordlands Amt, bestaar af den nordvestlige Side af Lofotøerne samt Andø, Langø, Hadselø m. fl.

Westerås, By i Vestmanland i Sverige, ved en Bugt paa Mälarens nordlige Side, med 6,000 Indb. og betydelig Handel og Fabrikdrift. Byen havde tidligere et befæstet Slot, paa hvilket Erik den fjortende sad fangen 1573—74. — Westerås Län har et Fladeindhold af 6,794 km.² og tæller 127,000 Indb.

Westerbotten, svensk Landskab langs den Bottniske Bugt, fra dens Bund til Umeås Udløb, omgives forøvrigt af Ångermanland, Lapland og Finland. Westerbottens Län har en Udstrækning af 56,828 km.² og 104,000 Indbyggere. Landet er langs Kysten sandet, tildels sumpet og lidet frugtbart; det gjennemskjæres af flere betydelige Elve og er meget skovrigt, hvorfor Trælast er en af de vigtigste Udførselsartikler.

Westergaard, Niels Ludvig, fremragende dansk Orientalist, f. 1815, d. 1878, studerede især indiske Sprog og foretog 1841 en videnskabelig Reise til Indien og Persien. Ved sin Hjemkomst 1844 blev han Professor ved Kjøbenhavns Universitet. Han har udgivet en Række særdeles værdifulde Skrifter om oldindisk Sprog og Literatur, deriblandt „Radices linguæ sanskritæ". „Zendavesta or the religious books of the Zoroastrians", „Bidrag til den oldiranske Mythologi" og „Om den anden eller den sakiske Art af Akhæmenidernes Kileskrift".

Westergötland, Landskab i Sverige, grænser mod Nord til Bohus Län, Dalsland, Venern, Vermland og Nerike, mod Øst til Vettern, mod Syd til Småland og mod Vest til Halland og Kattegat. Det er delt mellem Göteborgs, Elfsborgs og Skaraborgs Län.

Westerjøkel eller **Snefjeldsjøkel** (s. d.).

Westernorrlands Län, bestaar af Landskaberne Medelpad og Ångermanland og er 24,643 km.² stort. I Ångermanland ligger Byen Hernösand (s. d.).

Westervik, By i Kalmar Län i Sverige, med 8,000 Indb. og Handel med Trælast og Jernvarer.

Westfalen, Provins i Preussen, mellem Hannover, Hessen, Rhinpreussen og Holland, er 20,199 km.² stor og har 1,906,000 Indb., hvoraf lidt over Halvdelen er Katholiker, Resten Protestanter og Jøder. Landet er fordetmeste bjergfuldt, uden dog at naa nogen betydelig Høide. Det er for Størstedelen frugtbart og rigt paa Mineralier, fornemmelig Stenkul og Jern. Flere betydelige Floder gjennemstrømmer Provinsen, deriblandt Weser, Ems, Lippe og Ruhr. Industrien er særdeles livlig og omfatter fornemmelig Tilvirkning af Lin- og Bomuldstøier. — Westfalen udgjorde i den tidlige Middelalder en Del af Hertugdømmet Sachsen. Da dette opløstes, efterat Henrik Løve var bleven erklæret i Rigets Acht, dannedes af Westfalen et særskilt Hertugdømme, som forenedes med Kölns Erkestift. 1803 sloges det sammen med Hessen-Darmstadt og tilfaldt 1815 Preussen. 1807 lod Napoleon oprette et Kongerige Westfalen for sin Broder Jerome, fordetmeste af de af Preussen afstaaede Landsdele, men ved Napoleons Fald opløstes Kongeriget, efter at have bestaaet i 6 Aar.

Westfalske Fred, se Trediveaarskrigen.

Vestfjorden, en over 100 km. lang og i Mundingen ca. 50 km. bred Fjord i Nordlands Amt, gaar i nordøstlig Retning ind mellem Fastlandet og Lofotøerne og forgrener sig tilslut i Tysfjorden, Ofoten og Tjellesund. I Vestfjorden foregaar det betydelige Lofotfiske (se Art. Lofoten).

Vestfold kaldtes tidligere Landet paa vestre Side af Kristianiafjorden, omtrent det nuværende Jarlsberg og Laurvigs Amt samt den sydlige Del af Buskeruds Amt. Vestfold var tidlig et eget Rige, hvis Konger var af Ynglingeætten, fra hvem senere norske Konger nedstammede.

Vestgøter, se Göter.

West Ham (udt. Uest Hæm), en af Londons Forstæder paa Byens Østside, med betydelig Fabrikvirksomhed.

Vestibule (udt. Vestibyl), Forgaard, Forhal, Indgang.

Westin, Fredrik, svensk Maler, f. 1782, d. 1862, blev 1814 Professor ved Kunstakademiet. Han har baade som Portræt- og Historiemaler leveret Billeder, der skattedes høit af hans Samtid, og hvoriblandt kan nævnes hans „Hebe" og „Amor". Desuden har han malet Altertavlerne til et Par af Stockholms Kirker.

Vestindien, Fællesnavn for det store Arkipel, som strækker sig fra Florida i de Forenede Stater til Sydamerikas Nordkyst og afgrænsder det Karaibiske Hav og Mexikobugten. Øerne, ca. 400 i Antal, ligger mellem 10° og 26° n. Br. og inddeles i tre Hovedgrupper: Bahamaøerne, samt de store og de smaa Antiller. Deres samlede Fladeindhold er 244,474 km.² og Indbyggerantallet 4½ Mill., deraf ca. 1½ Mill. Hvide. De største af Øerne er: af de store Antiller Kuba, Haiti, Portoriko og Jamaika, af de smaa Antiller Trinidad og af Bahamaøerne St. Andrews. De fleste af dem er af vulkansk Oprindelse og hjemsøges nu og da af Jordskjelv og heftige Orkaner. Klimatet er varmt, men afkjøles noget af de stadige Passatvinde. Jordbunden er meget frugtbar og frembringer alleslags tropiske Vexter. Skovene leverer fortræffeligt Tømmer, og af dyrkede Vexter kan nævnes Kaffe, Sukker, Indigo, Tobak m. m. Øgruppen tilhører forskjellige europæiske Nationer; Spanien (Kuba, Portorico o. fl., 128,147 km.² og 2,025,000 Indb.), England (Jamaika, Bahamaøerne, smaa Antiller, 35,538 km.² og 1,070,700 Indb.), Frankrige (Martinique, Guadeloupe o. fl., 2,833 km.² og 317,000 Indb., samt St. Barthélemy, 21 km.² og 2,400 Indb., som indtil 1877 tilhørte Sverige), Holland (smaa Antiller, 1125 km.² og 42,000 Indb.), Danmark (St. Croix, St. Thomas og

St. Jan, 359 km.² og 38,000 Indb.); Haiti eller Domingo (s. d.) udgjør to uafhængige Republiker. — Af de vestindiske Øer opdagedes Bahama, Kuba, Haiti og Portoriko 1492 af Kolumbus, som først troede, at det var Indiens Kyst, han havde naaet, og derfor kaldte dem Indien; da Feiltagelsen opdagedes, forandredes Navnet til Vestindien, hvorhos det egentlige Indien blev kaldt Ostindien. Ved Opdagelsen var Øerne beboede af to forskjellige Folkestammer, nemlig Karaiberne og Arrovaks; disse sank, eftersom Øerne koloniseredes af Europæere, efterhaanden ned til Slaver af de Indvandrede. Men den slette spanske Styrelse, i hvis Hænder Kolonierne var, gjorde, at disse stadig gik tilbage, og flere af dem forlodes af Kolonisterne og blev liggende øde. Dertil kom Flibustiernes Røverier, som ogsaa skræmte Folk fra at udnytte de overordentlig rige Hjelpekilder, som Vestindien frembød. Først da flere af Øerne kom i Englændernes og Hollændernes Eie, begyndte bedre Tilstande at indtræde.

Westmacott (udt. Uestmækot), Sir Richard, engelsk Billedhugger, f. 1775, d. 1856, uddannede sig i London og Paris og blev senere overdraget Udførelsen af flere storartede Billedhuggerarbeider i London. Blandt disse kan nævnes Addisons Statue i Westminsterabbediet, Abercrombies og Lord Callingwoods Monumenter i Paulskirken, Bedfords, Nelsons og Fox's Broncestatuer, Frisen paa Londons Børs, Waterloovasen m. fl., hvilke alle hører til den engelske Kunsts bedste Frembringelser. 1809 blev han Medlem af Akademiet. — Hans Søn Richard Westmacott, f. 1799, d. 1872, var ogsaa en anset Billedhugger og lagde sig især efter Antikstudier. Til hans bedste Arbeider hører „Pandora", „En afrikansk Slavinde", „Amor", „Venus" m. fl.

Westmanland, tidligere et af Sveriges Landskaber, hvoraf det nuværende Westmanlands Län udgjør en Del. Länet er 6,794 km.² stort, med et Indbyggerantal af 128,000, og ligger paa den nordlige Side af Mälaren. Landet er fordetmeste sladt og frugtbart, hvorfor Korn- og Kvægavl er de vigtigste Næringsveie. Bergverksdriften er ogsaa af megen Betydning, fornemmelig paa Jern, Sølv, Bly og Kobber.

Westmannaøerne, en Gruppe af Smaaøer ved Islands Sydkyst, har fit Navn af, at nogle irske Trælle (Westmænd), som en af de første norske Udvandrere, Hjørleif fra Firdafylke, havde medtaget, flygtede did, efter at have dræbt sin Husbond og de øvrige Nordmænd. Hjørleifs Ven Ingulf Ørnsøn hevnede denne Udaad ved at opsøge Irlænderne paa Øerne og dræbe dem alle.

Westmare, de ældre Nordboers Navne paa Kyststrækningen mellem Langesundsfjorden og den nuværende Grændse mellem Bratsberg og Nedenæs Amter.

Westmeat (udt. Uestmit), Grevskab i den irske Provins Leinster, 1835 km.² stort, med 79,000 Indb.

Westminster-Abbediet, en Kirke i London, bygget under Henrik den tredie, med de engelske Kongers og mange berømte Englænderes Gravmæler.

Westminster-Paladset, Parlamentsbygningen i London, opført 1840—52 paa den i 1834 nedbrændte gamle Parlamentsbygnings (Westminster Halls) Grund.

Westmoreland, Grevskab i det nordvestlige England, omgivet af Grevskaberne Cumberland, Lancaster, York og Durham, er 2,027 km.² stort og har 66,000 Indb. Landet er meget bjergfuldt og derfor lidet skikket for Agerbrug, hvorimod Kvægavl, især Faareavl, drives i stor Udstrækning. Bjergene leverer Bly og Sølv, ligesom der findes betydelige Skiferbrud.

Westnæs, Prestegjeld i Romsdals Amt, bestaar af Sognene Westnæs, Sylte og Fiksdal.

Westpreussen, se Preussen.

Westris, berømt italiensk Danserfamilie, af hvis Medlemmer kan nævnes Gaëtano Apolline Baldasarre Westris, f. 1729, d. 1808. Han fik 1749 Engagement ved den store Opera i Paris, hvor han i 40 Aar henrev Publikum ved sin gratiøse Dans. — Hans Søn Auguste Westris, f. 1760, d. 1842, var ligeledes i lang Tid en af den franske Operas mest yndede Dansere.

West Troy, By i Staten New-York, med 9,000 Indb.

Westvirginien, en af de Forenede Stater i Nordamerika, omgives i Nord af Ohio, Pennsylvanien og Maryland, i Øst og Syd af Virginien og i Vest af Kentucky, er 59,568 km.² stor og tæller 620,000 Indb. Landet er meget bjergigt og gjennemstrømmes af flere Floder, som alle falder i Ohio. De vigtigste Naturprodukter er Træmaterialier, Stenkul, Jern, Petroleum og Salt. I Spidsen for Styrelsen staar en paa 4 Aar valgt Guvernør, et Senat paa 24 og et Repræsentanthus paa 65 Medlemmer. — Indtil Borgerkrigens Udbrud tilhørte Landet Staten Virginien, men skilte sig da fra den og dannede en selvstændig Stat.

Vesuv, en 1297 m. høi Vulkan, 9 km. Sydøst for Byen Neapel i Syditalien, danner en mægtig Kegle, hvis Tvermaal ved Foden er 16 km. Vulkanen har to Toppe, hvoraf den sydlige, som er den egentlige Eruptionskegle, har et Krater paa 900 m. Tvermaal, med lodrette Vægge. Denne Kegle opstod 79 e. Kr., da Vulkanens frygtelige Udbrud ødelagde Byerne Herkulanum og Pompeji. Før den Tid var Vesuv i Aarhundreder blevet betragtet som fuldstændig udslukket, eller egentlig: det var glemt; men senere har oftere voldsomme Eruptioner indtruffet, saaledes i Aarene 203, 472, 512, 685, 993 og 1036. Det har derefter havt lange Hviletider, paa 100 Aar og mere. I de sidste Par hundre Aar har det næsten uafladelig været i Virksomhed, saaledes at man kun pleier at nævne de større Udbrud, som det i 1631, 1737, 1779, 1794, 1822, 1839, 1868 og 1872.

Weßprim, Komitat i Ungarn, paa Østsiden af Donau, er 4,166 km.² stort, med 202,000 Indb. Hovedstaden Weßprim har 12,000 Indb. samt livlig Handel med Korn.

Veteran, hos Romerne en afskediget Soldat; nu en prøvet, erfaren Kriger; ogsaa, men sjeldnere en gammel Lærd.

Veterinær, Dyrlæge. — Veterinærvidenskab, Dyrlægekunst.

Vetheman, dansk Sjøhelt i det 12te Aarh., oprettede enslags ridderligt Laug til Bekjæmpelse af de røverske Vender. Hans Tilhængere, som indbyrdes var forpligtede til at underkaste sig Laugets Love, førte enslags Vikingeliv og var næsten altid paafærde. De tilsøiede Sjørøverne uhyre Tab og skal have frataget dem over 80 Skibe.

Vetiverrod, Roden af en i Asien voxende Græsart, af hvilken der udtrækkes en Tinktur, som benyttes i Parfumerierne.

Veto (jeg forbyder), Ret til at negte en fattet Beslutning Gyldighed, tilkommer i Regelen Chefen for en Stats udøvende Magt ligeoverfor Beslutninger, som fattes af Nationalforsamlingen. Vetoet kan enten være absolut, saa at Nationalforsamlingen aldrig kan faa en Beslutning frem, naar Regenten modsætter sig denne, eller ogsaa kun suspensivt (udsættende), i hvilket Tilfælde en Beslutning ved at gjentages et vist Antal Gange bliver gyldig, uanset om den sanktioneres eller ikke. I Norge har Kongen ved almindelige Lovbeslutninger suspensivt Veto.

Wetterbergh, Carl Anton, ansat svensk Forfatter, f. 1804, studerede Medicin og fik Ansættelse som Militærlæge. Sine første literære Arbeider udgav han under Pseudonymet „Onkel Adam". Af hans Skrifter kan særlig nævnes „Genremålningar", „Pastorsadjunkten", „Penningar och arbete", „Altartaflan" og „Samhällets kärna".

Wetteren, By i den belgiske Provins Østflandern, med 11,000 Indb.

Wetterhorn, to Alpetoppe i Berner-Oberland i Schweiz; den høieste Top, Mittelhorn, naar en Høide af 3,708 m., den anden, Haslejungfrau, er 5 m. lavere.

Vettern, Indsjø i Sverige, næst Venern Skandinaviens største, ligger østenfor denne og har en Længde af 129 km., en Middelbrede af 20 km. og et Fladeindhold af 1938 km.². Høiden over Havet er 88 m. og Dybden indtil 126 m. Midt efter Sjøen strækker sig en grund Banke, som paa sine Steder rager op over Vandspeilet og danner enkelte Øer. En særegen Mærkelighed ved denne Indsjø er dens periodiske Stigen og Falden samt dens stærke Strøm og den heftige Sjøgang, som undertiden kan opstaa, hvilke Fremtoninger hidtil ikke er blevne tilfredsstillende opklarede. Da ingen større Elve udmunder i den, antages det, at den faar Tilløb under Jorden. Den staar ved Götakanalen i Forbindelse med Venern og Østersjøen.

Vetturino, Navn paa Hyrekuskene i Italien.

Veuillot (udt. Vøjaa), Louis, fransk Publicist, f. 1813, d. 1883, erhvervede sig ved Selvstudium betydelige Kundskaber og blev Medarbeider i et Regjeringsblad. 1834 ledsagede han General Bugeaud til Algier, gjorde 1838 en Reise til Rom og fik der et saa mægtigt Indtryk af den katholske Kirkes Glans, at han fra at være en Vantroende nu blev en af Kirkens Forkjæmpere. Han udgav kort efter de religiøse Skrifter „Pèlerinages de Suisse" og „Lorette", hvilke begge er udkomne i flere Oplag. 1848 blev han Hovedredaktør af Bladet „Univers", som han redigerede i afgjort klerikal-reaktionær Aand. Blandt hans øvrige Skrifter kan nævnes „Pierre Saintine", „L'honnête femme", „L'esclave Vindex" og „Le parfum de Rome".

Vevey (udt. Vevæ), By i Kanton Waadt i Schweiz, med 8,000 Indb.

Vexelbrug, se Jorddyrkning.

Vexelret, Fællesbetegnelse for de Retsregler og Forordninger, som er udstedte til Ordning af Vexelforholdene og hvad dermed staar i Forbindelse. Vexelretten udmærker sig fremfor de øvrige Lovbestemmelser angaaende Gjeldsforhold derved, at den er strengere og i det hele giver Fordringshaveren større Rettigheder og større Sikkerhed, ligesom Procesmaaden er hurtig og enkel. De fleste europæiske Lande har lagt den franske Code de Commerce til Grund for Ordningen af sin Vexelret. England og Nordamerika har kun faa Lovbestemmelser derom, idet den der bestaaende Vexelret har udviklet sig af hævdvunden Praxis. — Vexel, et kortsigtigt Gjeldsdokument, hvorved Udstederen forpligter sig til under særeget Ansvar at betale en Sum Penge, enten umiddelbart selv eller gjennem Trediemand, mod at Fordringshaveren nøie følger den af ham foreskrevne Fremgangsmaade ved Paakrav og Inddrivelse (se Protest). En Vexel maa med tydelige Ord betegne sig som saadan, lyde paa en bestemt Pengesum samt indeholde Angivelse af Stedet, hvor den skal betales, Udstederens Underskrift, Modtagerens Navn samt ogsaa Tiden og Stedet for Vexelens Udstedelse; men indeholder den ingen Angivelse af Betalingstiden, anses den for betalbar ved første Forevisning. Vexler, som ifølge sit Indhold skal betales paa en bestemt Dag, kaldes Dagvexler; skal de betales ved første Forevisning, kaldes de à vista Vexler eller Sigtvexler. Saaledes benævnes ogsaa alle de Vexler, som skal betales en vis Tid efter Forevisningen (f. Ex. 8 Dage efter Sigt). Skal de betales en vis Tid efter Udstedelsen (f. Ex. 2 Maaneder), kaldes de Datovexler. En Vexel, hvorved nogen anmoder en anden om at udbetale dens Beløb, kaldes en Tratta. Udstederen af en saadan Vexel siges at trække paa den anden og kaldes Trassent, den, som har at hæve Beløbet, eller til hvis Ordre Vexelen udstedes, Remittent; denne kan overdrage sin Ret til en anden Person, Endossaten; overdrager denne igjen Vexelen, bliver han Endossent. Trassat benævnes den Person, som Udstederen anmoder om at udbetale Vexelens Paalydende; han akcepterer den, d. e. afgiver Erklæring paa den for, at han er villig til at opfylde Trassentens Begjæring. Forpligter Vexelens Udsteder sig til selv umiddelbart at udbetale Beløbet, kaldes den en egen Vexel. Er en Vexel betalbar paa et andet Sted end det, hvor Trassaten bor, kaldes den Domicil- eller domicileret Vexel. — Vexelobligation er ligeledes et kortsigtigt Gjeldsbrev, som afviger fra den egentlige Vexel deri, at den ikke kalder sig Vexel, at Fordringshaveren ikke behøver at følge de samme strenge Regler med Hensyn til Paakrav og Inddrivelse som en Vexelkreditor, og at Skyldneren efter Vexelobligation ikke staar under Vexelansvar. Den maa ogsaa lyde paa et bestemt Beløb, og forunden Udstederens eller Laantagerens Navn indeholder den gjerne Navnet paa én eller flere Endossenter, der er indgaaede som Selvskyldnerkautionister for Laantageren.

Wexels, Vilhelm Andreas, norsk Geistlig og Forfatter, f. i Kjøbenhavn 1797, d. 1866, var Søn af en i Danmark bosat Nordmand. Da han 1814 havde taget Studenteramen ved Kjøbenhavns Universitet, reiste han til Norge, hvorhen hans Familie imidlertid var flyttet, og fortsatte sine Studier i Kristiania. 1818 tog han theologisk Embedseramen med Udmærkelse og blev Aaret efter Katheket ved Vor Frelsers Kirke i Kristiania. I denne Stilling virkede han til 1846, da han blev udnævnt til residerende Kapellan sammesteds,

hvilket Embede han beklædte til sin Død. Som geistlig Taler erhvervede han sig stort Ry, og uagtet han i den senere Tid mere og mere traadte over i Grundtvigianernes Leir, hævdede han dog sin Anseelse som en nidkjær og begavet Theolog. Ogsaa som religiøs Forfatter og Salmedigter har han vundet et anset Navn. Foruden at han sammen med Professor Keyser og Lektor Kaurin foretog en Omarbeidelse af Pontoppidans Forklaring, har han udgivet flere Prædikensamlinger samt Andagtsbøger og Opbyggelsesskrifter. Adskillige af hans Salmer er blevne kjendte og yndede overalt. Desuden har han i den af ham udgivne Salmebog oversat tyske og svenske Salmer samt omarbeidet ældre danske. Af hans Skrifter kan desuden nævnes hans religiøse Digte, Oversættelser af Luthers Postille, Thomas à Kempis samt hans Forklaring over det Nye Testamentes Skrifter.

Wexelsen, Christian Delphin, norsk Maler, f. 1830, d. 1883, viste allerede som Gut et særligt Anlæg for Tegning og blev efter Landskabsmaler Eckersbergs Raad sendt til Düsseldorf i Begyndelsen af Femtiaarene, hvor han blev Elev af Professor Gude. Her opholdt han sig dels ved Hjelp af offentlige Midler, dels ved Understøttelse af sin Onkel, Præsten W. A. Wexels, i 7 Aar, idet han dog om Sommeren gjorde Studiereiser, fortrinsvis til Norge. Senere boede han en Tid i Sandvigen ved Kristiania, og 1869 tog han Bolig i Hovedstaden. Som Kunstner opnaaede han stor Anseelse, og hans flittige Pensel frembragte et betydeligt Antal Landskabsmalerier, hvoraf kan nævnes: „Taasen i Raade", „Kurefjorden" og „Rygge". Hans Arbeider vidner alle om en fin Jagttagelsesevne og naturlig Opfatning. — Inger Marie Lyche Wexelsen, foregaaendes Søster, f. 1832, norsk Forfatterinde, hvis Skrifter har vundet megen Anerkjendelse. Af dem kan nævnes „Vesle Kari", „Steffen", „Et Levnetsløb", „Ketil" og „Lille Inga, eller hvad Bedstefader Hartvig fortalte". Hun har desuden leveret værdifulde Bidrag til forskjellige Blade og Tidsskrifter.

Wexford (udt. Uexførd), Grevskab i den irske Provins Leinster, 2,333 km.² stort, med 133,000 Indb. Hovedstaden Wexford, ved Floden Slaneys Udløb i St. Georgskanalen, har 13,000 Indb. og livlig Skibsfart samt Handel med Korn og Fedevarer.

Veriö, By i Smaaland i det sydlige Sverige, med 4,500 Indb. Byen er Sæde for Biskopen i Veriö Stift, hvilket omfatter det meste af Kronobergs Län og en Del af Jönköpings Län.

Weyde, van der, se Roger.

Weymouth (udt. Uemøt), 1) befæstet Sjøby i det engelske Grevskab Dorset, med 13,500 Indb. og meget besøgte Sjøbade. 2) By i Massachusetts i Nordamerika, med 11,000 Indb.

Weyprecht, Karl, østerr. Polarreisende, f. 1838, d. 1881, indtraadte 1856 som Kadet i den østerrigske Marine og blev 1868 Løitnant. Efter at have foretaget flere Reiser i Orienten og Amerika gik han 1871 sammen med Payer (s. d.) paa en videnskabelig Expedition til Spitsbergen og Novaja-Semlja. Aaret efter foretog de samme Mænd en ny Undersøgelsesreise til det nordlige Polarhav, paa hvilken de opdagede Frans Josefs Land.

Weyse, Christoph Ernst Friedrich, dansk Komponist, f. 1774, d. 1842, uddannede sig i Kjøbenhavn under Schulz og blev 1805 Organist ved Frue Kirke. Han har komponeret flere Symfonier, nogle Salmemelodier og Kirkekantater samt især et betydeligt Antal fortrinlige og almennyttede Romancer. Desuden har han sat Musik til „Sovedrikken", „Ludlams Hule", „Mackbeth" m. fl.

Wezel, Johann Karl, tyst Romanforfatter og Lystspildigter, f. 1747, d. 1819, har skrevet et stort Antal Romaner, deriblandt „Lebensgeschichte Tobias Knaut's des Weisen" og „Hermann und Ulrike".

Vezir eller **Vesir** (egentl. Drager, Bærer), i Tyrkiet Benævnelsen paa Ministrene. Den øverste af dem, Førsteministeren, kaldes Storvezir.

Vøø, Præstegjeld i Romsdals Amt, bestaar af Sognene Vøø, Rødven og Vaagstranden.

Whalsey (udt. Uaalsi), en af Shetlandsøerne (s. d.).

Wheaton (udt. Uitn), Henry, amerikansk Retslærd og Forfatter, f. 1785, d. 1848, opholdt sig for sine Studiers Skyld en Tid i Europa og nedsatte sig efter sin Hjemkomst som Advokat. Kort efter blev han Sekretær i Høiesteret og 1823 Medlem af Staten New-Yorks lovgivende Forsamling. 1827 gik han til Kjøbenhavn i en diplomatisk Sendelse, for at affordre Danmark Erstatning for Borttagelsen af amerikanske Skibe under den sidste Krig mellem Amerika og England, hvilket han efter flere Aars Ophold i Kjøbenhavn gjennemførte. I denne Tid benyttede han sine ledige Timer til at studere de nordiske Rigers Sprog, Historie og Oldsager, og som en Frugt heraf udkom hans „History of the Northmen, or Danes and Normans" (London 1831), hvilket Skrift i en senere fransk Udgave (1844) modtog mange Forbedringer og Tillæg. Det efterfulgtes af „The history of Skandinavia" (London 1838) og andre Arbeider til Kundskab om skandinavisk Historie og nordisk Ret. 1835 udnævntes han til Gesandt i Berlin og to Aar efter til befuldmægtiget Minister sammesteds, hvilken Stilling han indehavde i 10 Aar. 1816—17 udgav han en Samling af Høiesteretsdomme i 12 Bind, hvilket Værk fik stor Indflydelse paa de Forenede Staters Retspleie. Hans største Fortjeneste ligger i hans folkeretlige Skrifter „Elements of international law" (Folkerettens Grundtræk) og „The history of the law of nations" (Folkerettens Historie); de er af betydelig retsvidenskabeligt Værd og er blevne oversatte til flere Sprog.

Wheatstone (udt. Uitstøn), Sir Charles, engelsk Fysiker, f. 1802, d. 1875, blev 1834 Professor i London. Han udmærkede sig især ved sine Forskninger paa Optikens Omraade og har navnlig indlagt sig megen Fortjeneste af den elektriske Telegrafi, idet han i Forening med sin Landsmand Cooke konstruerede og indførte den saakaldte Naaletelegraf. Af hans Skrifter kan nævnes „Contribution to the physiology of vision", der førte til Opfindelsen af Stereoskopet, „The binocular Microscope" og „Automatic telegraphy".

Wheeling (udt. Uiling), By i Staten Vestvirginien i Nordamerika, med 31,000 Indb. og Fabrikation af Støbegods, Maskiner, Spiger og Glasvarer.

Whewell, (udt. Ju-ell), William, engelsk Lærd og Filosof, f. 1794, d. 1866, studerede i Cambridge og blev 1828 Professor i Mineralogi sammesteds, hvilket Fag han 1838 ombyttede med Moralfilo-

ſofi. Af hans mange værdifulde Skrifter bør ſærlig nævnes „History of the inductive sciences", „Elements of morality" og „On the principles of English university education".

Whig, i England Navnet paa det liberale Parti; ſjr. Tory.

Whiſky, ſtotſk Kornbrændevin, fremſtilles af Malt, ſom under Tørringen er blevet gjennemtrængt af Røgen fra Tørreovnen.

Whiſt, enſlags Kortſpil med alle 52 Kort mellem fire Perſoner.

Whiſton (udt. Uiſtn), William, engelſk Lærd og Theolog, f. 1667, d. 1752, indehavde flere Præſteembeder, men blev nødt til at fratræde denne Stilling paa Grund af ſin Afvigelſe om Treenighedslæren. Hans Skrifter fordømtes af en geiſtlig Domſtol, og han gik til London, hvor han holdt ſtiftigt beſøgte Forelæsninger over Aſtronomi. Af hans talrige Skrifter kan nævnes „Theory of the earth" og „Primitive christiany revived".

Whitby (udt. Uitbi), By i det engelſke Grevſkab York, ved Floden Esks Udløb i Nordſjøen, med 13,500 Indb. og livlig Handel og Skibsfart. De vigtigſte Udførſelsartikler er Alun, Jernerts og Bygningsſten.

White boys (udt. Ueitbois), d. e. de hvide Gutter, et Inſurgentparti i Irland i anden Halvdel af det 18de Aarh., ſom forklædte i hvid Dragt drog om og øvede Voldſomheder mod Godseierne og de offentlige Myndigheder.

Whitefield (udt. Ueitfihld), George, engelſk Geiſtlig og en af Methodismens Stiftere, f. 1714, d. 1770, ſtuderede i Oxford og ſluttede ſig til den af Wesley ſtiftede Studenterforening. Efter at have erholdt Embedseramen virkede han paa forſkjellige Steder ſom Prædikant, og erholdt 1839 et Præſteembede ved Oxford, men maatte Aaret efter nedlægge det paa Grund af ſine Afvigelſer fra Statskirkens Lære. Senere blev han uenig med Wesley og ſtiftede et eget Parti inden Methodiſtkirkeſamfundet, de ſaakaldte Whitefieldianere, ſom i Amerika er vidt udbredte.

Whitehaven (udt. Ueithev'n), By i det engelſke Grevſkab Cumberland, ved en Bugt af det Irſke Hav, med 20,000 Indb. og Udførſel af Stenkul og Salt ſamt livlig Induſtri i Seildug og Bomuldsvarer.

Whitelocke (udt. Ueitløk), Sir Bulſtrode, engelſk Statsmand, f. 1605, d. 1676, ſøgte ſom Medlem af Parlamentet at tilveiebringe Enighed mellem dette og Karl den første. Han blev Medlem af den Kommiſſion, ſom blev nedſat til at dømme Kongen og ſtemte for hans Henrettelſe. Cromwell, ſom frygtede hans Indflydelſe, fik ham fjernet, idet han anſatte ham ſom Geſandt ved det ſvenſke Hof. Efter Cromwells Død virkede han i Forening med General Monk for Karl den andens Valg. Han har ſkrevet flere hiſtoriſke Verker, deriblandt „Memorials of the English affairs from the beginning of the reign of Charles I to the Restoration" (4 Bind).

White Mountains (de hvide Bjerge, udt. Ueit Maauntins), en Fortſættelſe af Alleghanybjergene i Staten New-Hampſhire i Nordamerika; deres høieſte Top, Mount Waſhington, er 1910 m.

Whitney (udt. Uitni), William Dwight, amerikanſk Sprogforſker, f. 1827, blev 1854 Profeſſor i Sanskrit og ſammenlignende Filologi ved Yale College i Newhaven. Han har iſær gjort ſig fortjent ved ſine Overſættelſer af den ældre Sanskritliteratur.

Whittier (udt. Uittier), John Greenleaf, amerikanſk Digter, f. 1807, ſtuderede i Boſton og blev ſenere Medredaktør af et Blad i Waſhington. Som Kvæker var han en ivrig Modſtander af Negerſlaveriet og bekjæmpede dette baade i Skrift og Tale, og hans Digtſamling herom, „Voices of Freedom", gjorde hans Navn almindelig kjendt i Nordſtaterne. Af hans øvrige Digte kan nævnes „Songs of labor and other poems" og „Home ballads and poems" ſamt en Samling af begeiſtrede Fædrelandsſange. Hans Proſaarbeider udkom 1866 i 2 Bind.

Whitworth (udt. Uitvohrd), Sir Joſef, fremragende engelſk Mekaniker og Kanonkonſtruktør, f. 1803, nedſatte ſig ſom Fabrikant i Manchester og opfandt bl. a. forſkjellige Forbedringer ved Høvlemaſkinen. Han er Opfinder af den ſaakaldte Whitworthkanon, hvis Løb er ſexkantet og ſnoet, og hvis Projektiler er afpaſſede efter Løbet, ſamt har i det hele Fortjeneſter af Vaabenfabrikationen. Han har ogſaa konſtrueret et Syſtem for Skruebolte og Møttriker, ſom bærer hans Navn, og er internationalt anvendt i Europa.

Via (over), betyder paa Brevadreſſer, at vedkommende Brevſkab ſendes ad den Poſtrute, ſom gaar over det Sted, ſom nævnes, f. Ex. via Kjøbenhavn, via London, via Kalkutta oſv.

Via dolorosa (Smertesveien), i Jeruſalem den Vei, Frelſeren gik fra Pilatus's Domhus til Golgatha.

Viadukt, Bro over en Hulvei eller et Dalføre, benyttes iſær ved Jernbaneanlæg.

Via-mala (den onde Vei), et Bjergpas i Kanton Graubünden i Schweiz, gjennem hvilket der gaar en trang, ſtærkt befærdet Sti.

Vianna, By i det nordlige Portugal, med 10,000 Indb. og Skibsfart ſamt Fiſkeri.

Wiarda, Tilemann Dothias, friſiſk Hiſtoriker, f. 1746, d. 1826 ſom Landſyndikus i Oſtfriſland, har ſkrevet flere værdifulde Verker om den ældre friſiſke Hiſtorie, deriblandt „Oſtfrieſiſche Geſchichte", „Von den Landtagen der Frieſen bei Upſtalsboom" og „Willküren der Brockmänner, eines freien frieſ. Volks".

Viardot-Garcia, Pauline, berømt franſk Sangerinde, f. 1821, Datter af den i Paris boſatte ſpanſke Komponiſt Garcia (ſ. d.) og Søſter af Sangerinden Malibran (ſ. d.). Efter Faderens Død boſatte hun ſig med ſin Moder i Brysſel, optraadte 1839 første Gang paa Scenen ved den italienſke Opera i London og gik næſte Aar til Paris, idet hun paa begge Steder feirede glimrende Triumfer. Derpaa foretog hun en Kunſtreiſe rundt om i Europa, overalt jevnet som en af de meſt fremtrædende Sangerinder. 1840 ægtede hun den franſke Hiſtoriker Louis Viardot, og traadte 1862 tilbage fra Scenen.

Viareggio (udt. Viaredſjo), By i Mellemitalien, i Provinſen Lucca, med 12,000 Indb.,

Wiasma eller **Wjasma**, By i det ruſſiſke Guvernement Smolenſk, med 13,500 Indb. og Handel med Landbrugsprodukter.

Vibe (Vanellus cristatus), Fugl af Sumpfuglenes Orden, er af en Dues Størrelſe, har mørkegrøn Overkrop, hvid Bug, ſort Hoved og

Forhals og en lang Fjertop i Nakken. Den forekommer hyppig langs Norges Vestkyst, især paa sumpige Steder, og lever af Orme og Insekter.

Vibe, Andreas, norsk Militær, f. i Kristiansand 1801, d. 1860, gik først paa Bergens Latinskole og kom ved Faderens, Generalkrigskommissær Vibes, Forflyttelse til Kr.ania ind paa Landkadetakademiet. 1815 blev han Løitnant i Oplandske Infanteriregiment og forflyttedes 1819 i samme Egenskab til Ingeniørbrigaden, hvor han 1842 blev Kaptein og 1853 Major. 1826 deltog han i Grændseregu-leringen mellem Norge og Rusland og grundlagde to Aar efter, sammen med Løitnanterne Hagerup (senere Statsraad) og Paludan, Kystmaalingen i det nordlige Norge. 1832 blev det overdraget ham at konstruere Kystkarterne, med hvilket Arbeide han var beskjæftiget i over 20 Aar. Resultatet af dette hans Arbeide var to Generalkarter og ti Specialkarter med Beskrivelse over Kysten fra Trondhjem til den russiske Grændse. Som Forfatter udgav han bl. a. „Billeder og Minder" samt „Kystmaalerliv"; det sidstnævnte Skrift vakte fortjent Opmærksomhed og fik Plads i flere udenlandske lærde Selskabers Tidsskrifter. Dette var i endnu høiere Grad Tilfældet med hans „Küsten und Meer Norwegens" og „Høidemaalinger i Norge fra 1774 til 1860". Som Direktør for Kristiania Theater oversatte han flere Syngestykker for dette. Han var i Besiddelse af en ikke liden Digterbegavelse, men faa af hans poetiske Arbeider, hvoraf de fleste henhørte under det harcellistiske, kom Offentligheden for Øie. Et af hans bedste Digte er vistnok Visen om de første Olavsriddere.

Viborg, Guvernement i Finland, ved den Finske Bugt, er 43,055 km² stort og har ca. 300,000 Indb. Hovedstaden Viborg, 120 km. nordvest for Petersburg, er en af Finlands vigtigste Sjøhandelsstæder; den er befæstet og tæller 13,500 Indb. 1709 erobredes den af Russerne.

Viborg Amt, 3,031 km.² stort, med 90,000 Indb., indbefatter den midtre Del af Jylland, omgivet af Aalborg, Randers, Aarhus og Ringkjøbing Amter. Hovedstaden Viborg har 8,000 Indb. og livlig Handel og Industri. Den er en af Danmarks ældste Byer og var allerede paa Harald Blaatands Tid af ikke liden Betydning. Her foregik i ældre Tider de danske Kongers Valg for Jyllands vedkommende. Byen har en berømt Domkirke, opført i første Halvdel af det 11te Aarh.; den er senere flere Gange bleven restaureret, sidste Gang 1864—76.

Vibrere, fitre, skjelve, svinge. — Vibration, Svingning, Dirren; sml. Svingning.

Vibrioner, kugle- eller traadformede mikroskopiske Bakterier, som svæver i Luften og fremkalder Forraadnelse, smitsomme Sygdomme, som Kolera, Miltbrand (se disse Art.) m. fl.

Vice, istedenfor, t. Ex. Vicepræsident, Viceordfører osv.; i Sammensætninger: af lavere Rang, som Viceadmiral osv.

Vicennium, et Tidsrum af 20 Aar.

Vicente, Gil, se Gil Vicente.

Vicente, San-, en af de Kapverdiske Øer (s. d.).

Vicenza, Provins i Norditalien, 2,632 km.² stor, med 394,000 Indb. Hovedstaden Vicenza ligger paa en frugtbar Slette paa begge Sider af den seilbare Flod Bacchiglione og tæller 39,000 Indb. Byen er omgiven af Volde og Grave, er trangt bebygget, men har flere prægtige Pladse og et stort Antal seværdige Bygninger, deriblandt 20 Paladser, af hvilke flere er opførte af Palladio (s. d.). Af Byens 19 Kirker indtager Kathedralkirken, en Bygning i gotisk Stil fra det 14de Aarh., en fremtrædende Plads. Byen er Sæde for en Biskop og har flere høiere Undervisningsanstalter. Handelen og Industrien er livlig; den sidste omfatter fornemmelig Fabrikation af Silketøier, Porcellæn og Fajence. Byens Navn i Oldtiden var Vicentia, og den tilhørte i længere Tid Venedig.

Vice versa, lat., tvertimod, omvendt, i modsat Fald.

Wichern, Johann Hinrich, berømt tysk Indremissionær, f. 1808, grundede i sin Fødeby Hamburg det saakaldte „Rauhes Haus" (s. d.). Af den preussiske Regjering blev han betroet Opsynet med Rigets Straf- og Forbedringsanstalter og indlagde sig i denne Stilling store Fortjenester, ligesom han var særdeles virksom for at hjelpe Fattige og Faldne.

Vichy, By i det franske Departement Allier, med 8,000 Indb., er et af Frankriges vigtigste Badesteder.

Wick, By i Grevskabet Caithness i Skotland, med 8,500 Indb., fordetmeste af skandinavisk Herkomst. Den er Hovedstedet for den skotske Sildehandel.

Wickenberg, Per Gabriel, svensk Maler, f. 1812, d. 1846, fik sin første Undervisning ved Stockholms Kunstakademi og studerede derefter et Aar i Tyskland. Af hans Billeder, som alle udmærker sig ved sin kunstneriske Udførelse, kan nævnes „Nordisk Vinterlandskap" og „Vinterfisket".

Wicklow (udt. Uiklo), Grevskab i den irske Provins Leinster, 2,024 km.² stort, med 80,000 Indb. Hovedstaden af samme Navn, ved Floden Vartry, har 3,400 Indb.

Wickram, Jørg, tysk Digter i det 16de Aarh., synes at have levet som Mestersanger i sin Fødeby Elsas, hvor han 1549 stiftede en Mestersangerskole, indtil han ca. 1555 blev Byskriver i Burgheim i Brisgau. Han har skrevet en Række fortrinlige Fortællinger, deriblandt „Gabriotto und Reinhard", „Der jungen Knaben Spiegel" og „Der Goldfaden". Desuden udgav han ogsaa endel dramatiske Arbeider og anses som Grundlægger af den tyske Roman.

Wicksburg, By i den nordamerikanske Stat Mississippi, ved Floden Mississippis venstre Bred, med 12,000 Indb. Under Borgerkrigene spillede Byen paa Grund af sin heldige Beliggenhed en betydelig Rolle, hvor Sydstatsgeneralen Pemberton i 6 Maaneder holdt sig mod General Grant.

Wicliff, Wycliffe ell. **Wiclef**, John, engelsk Reformator og den betydeligste af Reformationens Forløbere, f. 1324, d. 1387, studerede Theologi i Oxford og blev 1361 Forstander for Balliol-College sammesteds. 1366 forsvarede han Kong Edvard den tredies Negtelse af at betale Paven Tribut og sendtes 1374 med et Gesandtskab til den pavelige Nuntius i Brügge, hvorefter han blev Præst i Lutterworth (Leicester), uden dog at afbryde sit Forhold til Universitetet i Oxford. Wicliff havde allerede længe prædiket mod Klerus og Tiggermunkene, dog især kun af politiske Grunde. Pave Gregor den ellevte betegnede i en Bulle atten

Punkter af hans Lære som kjætterske og fordrede hans Fængsling. Han blev forhørt to Gange, i 1377 og 78, men uden Resultat. 1378 optraadte Wicliff langt mere dristig og bestemt mod nogle af Kirkens Lærdomme. Han bestred det pavelige Supremati, Cølibatet, Brødets og Vinens Forvandling i Nadverden, det præstelige Nøgleembede og det hemmelige Skriftemaals Nødvendighed, kort, han fordrede Gjennemførelsen af den rene Kristenlære paa den hellige Skrifts Grund. Disse Fordringer fandt selv Oxfords Universitet, som hidtil havde beskyttet Wicliff, at gaa for vidt, og det lykkedes ogsaa at indgyde den unge Kong Rikard den anden Mistanke om, at Wicliff var medskyldig i Wat Tylers (s. d.) Bondeopstand. 1382 fordømte en Forsamling i London hans Lære, flere af hans Tilhængere blev tvungne til at gjenkalde eller kastede i Fængsel og Wicliff selv forvist fra Oxford til sit Præstekald i Lutterworth. Pave Urban den sjette stevnede ham til at svare for sig i Rom, men han var da ude af Stand til at møde. Wicliffs talrige Skrifter er for Størstedelen utrykte. Efter hans Død voxede Antallet af hans Tilhængere, navnlig blandt de høiere Stænder. Massen viste sig imidlertid ikke modtagelig for en Kirkeforbedring, og det lykkedes Klerus ved Hjelp af den verdslige Arm efterhaanden ved Ild og Sværd at udrydde Wicliffs Lære. Nogle Udlændinge bragte den til Tyskland og Bøhmen, hvor Johannes Huss (s. d.) ved den vaktes for sine Reformationsbestræbelser. Kirkemødet i Konstans fordømte paany 45 Sætninger af hans Skrifter og befalede, at hans Ben skulde opgraves og adspredes.

Vico, Giovanni Battista, italiensk Filosof, f. 1668, d. 1744, blev Professor i Neapel og Historiograf. Han var en fremragende Lærd og har især ved sit Hovedverk: „Principj di una scienza nuova d'intorno alla commune natura delle nazioni" lagt Grunden til Historiens Filosofi. Han var en skarpsindig og dyb Tænker og frugtbar paa store og dristige Ideer.

Vicogneuld ell. **Vicunauld**, en overordentlig fin og bløde Uld, som erholdes af den i Sydamerika levende Faarekamel. Den benyttes til de finere Uldtøier samt i Hattemagerierne.

Vicomte (udt. Vikaangt), eng. Viscount, i Frankrige en Adelstitel, som i Rang kommer næst efter Grevetitelen.

Victor, Navn paa tre Paver. — Victor den første, Pave 193—203, førte Strid med de kristne Menigheder i Lilleasien om Tiden for Paaskens Helligholdelse. Han skal have lidt Martyrdøden under Septimius Severus og blev senere erklæret for Helgen. — Victor den anden (1055—57) ivrede som Pave mod Præsternes Ægteskab og mod den da i Svang gaaende Simoni (s. d.). — Victor den tredie (1086—87) blev Gregor den syvendes Efterfølger og traadte under sin korte Regjeringstid i dennes Fodspor. — Victor den fjerde kaldte to Modpaver sig i det 12te Aarh. (mod Innocens den anden og Alexander den tredie).

Victor Emanuel den anden, Konge af Italien, f. 1820, d. 1878, besteg 1849 den sardinske Trone efter sin Fader Karl Albert. Som Yngling uddannede han sig for den militære Stand og deltog i Krigen mod Østerrige 1848—49, i hvilken han udviste stor Tapperhed. Ved sin Tronbestigelse underskrev han villig den af Faderen givne frie Forfatning og erhvervede sig derved sit Folks Agtelse og Tillid. Heldigvis fik han den dygtige Statsmand Cavour til Minister, hvis frisindede Reformer baade paa Statens og Kirkens Omraade han billigede, uagtet han derved vaadrog sig Pavens Mishag og Bansættelse. Under Krimkrigen sluttede han sig til Vestmagterne og vandt derfor disse for sin Plan om et samlet Italien. Herved kom han i et spændt Forhold til Østerrige, hvilket 1859 førte til Krig. De forenede fransk-italienske Hære slog Østerrigerne, og ved Fredsslutningen i Villafranca 11te Juli erholdt han Lombardiet af Østerrige. Det følgende Aar blev Hertugdømmet Toskana og Guvernementet Emilia forenede med Sardinien, 1861 ligeledes Neapel og Sicilien, efterat Garibaldi havde fordrevet Kong Frans den anden, og Victor Emanuel antog da Titel af Konge af Italien. 1866 sluttede han sig til Preussen mod Østerrige og erholdt derved Venetien. Ved Udbruddet af den fransk-tyske Krig 1870 var det hans Hensigt at tage Frankriges Parti, men Keiser Napoleon vilde ikke trække de franske Tropper tilbage fra Kirkestaten og heller ikke give Afkald paa at indblande sig i Italiens Anliggender; Forhandlinger med Pius den niende blev ligeledes frugtesløse. De afgjørende Slag i den tysk-franske Krig 1870 førte endelig til Besættelsen af Kirkestaten, efterat de sidste franske Tropper var dragne bort. Den 20de Septbr. 1870 trængte de italienske Tropper ind i Rom, og den 31te Decbr. holdt Victor Emanuel under almindelig Jubel sit Indtog i denne By. Faa Konger har været saa almindelig afholdte af sit Folk som Victor Emanuel, og denne Popularitet erhvervede han sig ei alene ved sin kloge og kraftige Styrelse, men ogsaa ved sit elskværdige, ligefremme Væsen. Den 17de Jan. 1878 blev han bisat i Pantheon, og 1886 afsløredes et prægtigt Monument for ham i Rom.

Victor-Perrin, Claude, Hertug af Belluno, fransk Marskal, f. 1764, d. 1841, blev i en Alder af 17 Aar Tambur ved et Artilleriregiment. To Aar senere traadte han ind i en Bataljon Frivillige og udmærkede sig saaledes, at han snart steg til Bataljonschef. Derefter kjæmpede han under Bonaparte i Italien og blev 1797 Divisionsgeneral. Han gav ved enhver Leilighed utvilsomme Beviser paa et sjeldent Feltherretalent og blev derfor af Napoleon betroet flere vigtige Hverv. 1807 blev han Marskal, kjæmpede derpaa i Spanien og slog 1809 den spanske Hær under Cuesta, men blev kort efter af Wellington tvungen til at trække sig tilbage. Under Toget til Rusland førte han et Armékorps og kjæmpede med i Slaget ved Leipzig. Efter Napoleons Fald sluttede han sig til Ludvig den attende og fulgte ham, da han under de 100 Dage opholdt sig i Gent. 1821—23 var han Krigsminister.

Victoria, en af Planetoïderne.

Victoria, Seier, Triumf.

Victoria, engelsk Koloni i det sydlige Australien, 229,062 km.² stor, med ca. 1 Mill. Indb. Landet er tildels bjergfuldt og har især i den sydlige Del udstrakte frugtbare Høisletter. Hovednæringsveien er Kvægavl, især Faareavl, som drives i det store. De vigtigste Udførselsartikler

er Uld, Huder, levende Kvæg og Guld. Hovedstad Melbourne (s. d.).

Victoria, Alexandrine, Dronning af England og Keiserinde af Indien, f. 1819, Datter af den engelske Konge Wilhelm den fjerdes Broder, Hertug Edvard af Kent, og Prinsesse Luise Victoria af Sachsen-Koburg. 1837 fulgte hun sin Onkel paa Tronen som dennes nærmeste Arving og ægtede 1840 Prins Albert af Sachsen-Koburg (d. 1861). Hun har i sin lange Regieringstid i Regelen havt dygtige Statsmænd, ligesom hun nøie har overholdt de konstitutionelle Former. Efter Prins Alberts Død trak hun sig en lang Tid tilbage fra det selskabelige Liv. Den 28de April 1876 antog hun Titelen „Keiserinde af Indien". 1887 vil hendes 50Aars Jubilæum som Dronning blive feiret ved storartede Festligheder.

Victoriafaldet eller **Mosivatunjafaldet**, et af Jordens mest storartede Vandfald, dannes af Zambesifloden i det sydøstlige Afrika. Det opdagedes 1854 af Livingstone.

Victorialand, den østlige Del af Prince of Wales Land, se Nordpolarlandene.

Victoria Nyanza, se Ukereve.

Victoria regia, en hjæmpemæssig Vandplante, tilhørende Nøkkerosefamilien, hører hjemme i Sydamerika og opdagedes 1801 af Hänke i en af Amazonfloden Bifloder. Planten, som nu dyrkes i de fleste botaniske Haver i Europa, ogsaa i Norge, har en tyk Rodstok, fæstet i Bunden i Bugter eller paa lignende Steder i Floderne, hvor der kun er en svag Strømning; fra Roden skyder Stilke op gjennem Vandet, bærende paa Enden lange, ubyre, tallerkenlignende Blade, som svømmer paa Vandfladen, og som kan være henved 2 m. i Tvermaal. Blomsterne er purpurrøde af Farve, ca. 30 cm. i Tvermaal, og Frugterne næsten kugleformede.

Victorinus, Gajus Marius, romersk Rhetor, var ca. 360 e. Kr. Lærer i Veltalenhed i Rom og gik i en høi Alder over til Kristendommen. Han udgav flere lærde Skrifter, som endnu for en Del existerer.

Victorius, Petrus, egentlig Vettori, italiensk Humanist, f. 1499, d. 1584, levede i Florens som Lærer i Græsk og Latin. Blandt hans om Lærdom og Grundighed vidnende Skrifter kan nævnes hans „Variæ lectiones" i 38 Bøger.

Vida, Markus Hieronymus, nylatinsk Digter, f. 1480, d. 1566, studerede Theologi og blev 1532 Bisiop af Alba. Han er Forfatter af et betydeligt Antal religiøse og didaktiske Digte.

Vidalin, Jon Thorkelsson, islandsk Geistlig og Forfatter, f. 1666, d. 1720, blev 1693 Domkirkepræst i Skaalholt og 1698 Biskop sammesteds. Han udgav flere Bøger, deriblandt en Huspostil. — Hans Fætter Páll Jonsson Vidalin, f. 1667, d. 1727 som Vicelagmand over Syd- og Østamtet, var en af sin Tids navnkundigste Retslærde, og hans „Skyringar" over „Jónsbók" er et værdifuldt Arbeide.

Vidar, se Gudelære, den nordiske.

Widdin, By i Fyrstendømmet Bulgarien, ved Donaus høire Bred, med 25,000 Indb., var indtil 1878 en af Tyrkiets vigtigste Fæstninger ved Donau.

Videnskabernes Selskab, det kongelige norske, stiftedes 1760 i Trondhjem af Gunnerus, Schøning og F. Suhm og kaldtes indtil 1767 det trondhjemske Selskab. Det besidder en Legatformue af 112,000 Kr., hvorhos det nyder aarlige Bidrag af Kongen (400 Kr.), af Staten (6000 Kr.) samt af Trondhjems Sparebank og Kommune. Desuden eier Selskabet et Bibliothek paa 50,000 Bind samt forskiellige videnskabelige Samlinger. Indtægterne anvendes dels til Forøgelse og Vedligeholdelse af disse, dels til videnskabelige Undersøgelsesreiser i det Nordenfjeldske. Selskabet, der staar under hs. Maj. Kongens Protektion, bestyres af en Direktion paa 5 Medlemmer.

Vidkunn Jonsson, en af de mægtigste norske Lendermænd i sidste Halvdel af det 11te Aarh. og Hovedet for den ansete Bjarkøæt, var en Sønneson af Arne Arnessøn (se Arnmødlingeætten), der var gift med Thore Hunds Sønnedatter. Han fulgte Kong Magnus Barfod paa dennes andet Vesterhavstog og kjæmpede ved Kongens Side, da han faldt, samt reddede Kongens Sværd og Fane fra at falde i Irernes Hænder.

Vidne, en Person, som i en anden Mands Sag for Retten under Ed eller undtagelsesvis i en anden af Loven foreskreven Bekræftelsesform afgiver Forklaring om, hvad han har iagttaget med Hensyn til et omspurgt Forhold. Efter norsk Ret danner 2 lovfaste Vidners overensstemmende Udsagn om en og samme Handling eller Begivenhed altid fuldt juridisk Bevis for denne (legal Bevistheori, se Bevis), herved dog forudsat, at Vidnernes Udsagn ikke svækkes ved Bevismidler, som gaar i modsat Retning. Gjelder flere Vidners Udsagn forskjellige, om end i Indhold og Virkninger ligeartede Handlinger eller Begivenheder, kaldes de Sagnevidner. — Vitterlighedsvidner kaldes de Personer, som underskriver et Dokument til Vitterlighed, d. e. til Bekræftelse af, at Udstederens Underskrift er ægte. — Retsvidner, se Lagrettesmænd, jfr. ogsaa under Art. Ret. — Stevnevidner, efter norsk Ret to Mænd for hvert Thinglag og hver By, som har at forkynde Stevninger og enkelte andre Dokumenter og derom afgive skriftlig Bevidnelse; de beskikkes og edfæstes af Stedets Underdommer.

Vidocq, Eugène François, fransk Eventyrer og Politispion, f. 1775, d. 1857, viste allerede som Barn et ustyrligt Sind, idet han drev om som Vagabond og bestjal sine Forældre for at skaffe sig Underhold. Ved Revolutionens Udbrud traadte han ind i Armeen, men løb over til Østerrigerne. Han blev imidlertid fængslet i Arras som Landsforræder, men reddedes ved en Vens Bistand fra Døden. Han ægtede en Søster af Revolutionsmanden Lebon, men forlod hende snart, gik med en Bataljon Frivillige til Belgien, vendte derpaa tilbage til Paris, hvor han paa Grund af Forbrydelser blev dømt til Galeierne. Efter et Fangenskab af 6 Aar undveg han fra Bagnoet i Brest og slaaede nu om paa Landstrygervis som Kramhandler, Skrædder osv. Paa Grund af sit nøie Kjendskab til den parisiske Forbryderverden lod han sig fæste som Politispion og gjorde som saadan Politiet vigtige Tjenester, og paa et eneste Aar bevirkede han, at over 700 Forbrydere blev anholdte, hvorfor han blev rigelig belønnet, men 1825 afskediget. Han skrev nu sine „Memoires" (4 Bd.) og anlagde en Papirfabrik. Senere kom

han i Kollision med Politiet i Paris og drog til Belgien, hvor han døde.

Widukind, tyſk Munk i Midten af det 10de Aarh., har ſkrevet det vigtige hiſtoriſke Verk „Res gestæ Saxonicæ".

Widnmann, Maximilian, tyſk Billedhugger, f. 1812, uddannede ſig i München under Schwanthaler og blev 1849 Profeſſor ved Akademiet ſammeſteds. Han har udført et betydeligt Antal Statuer, tildels i overnaturlig Størrelſe, deriblandt af Weſtenrieder, Canova, Michel Angelo, Goethe, Schiller og Iffland.

Wiebahn, Georg Vilhelm Johann von, tyſk Statiſtiker, f. 1802, d. 1871, indtraadte 1824 i preuſſiſk Statstjeneſte. Han har udgivet værdifulde ſtatiſtiſke Verker.

Wiebeking, Karl Friedrich von, tyſk Civilingeniør og Bygmeſter, f. 1762, d. 1842, blev 1805 Generaldirektør for Vand og Brobygningsvæſenet i Baiern. Han har ſkrevet et betydeligt Antal Fagſkrifter, deriblandt „Theoretiſch-praktiſche Waſſerbaukunſt" (5 Bind), „Beiträge zur Brückenbaukunde", „Theoretiſch-praktiſche bürgerliche Baukunde" (4 Bd.) og „Architecture civile théorétique et pratique" (7 Bd. med 260 Kobbertavler).

Wied, tidligere et rigsumiddelbart Grevſkab i Weſtfalen.

Wiedemann, Ferdinand Johann, tyſk-ruſſiſk Sprogforſker, f. 1805, ſtuderede i Dorpat, var en Tid Lærer ved Gymnaſiet i Reval og blev 1857 Medlem af Videnſkabsakademiet i Petersburg. Af hans Skrifter kan nævnes hans Grammatiker over de fyrjænſke, tſcheremiſſiſke og votjakiſke Sprog ſamt hans eſthniſk-tyſke Ordbog.

Wiedewelt, Johannes, danſk Billedhugger, f. 1731, d. 1802, fik ſin første Undervisning af Faderen, ſom ogſaa var Billedhugger, og gik 1750 til Paris for at uddanne ſig videre. Efter at have vundet Kunſtakademiets ſtore Præmie erholdt han et Stipendium af Kongen og opholdt ſig i Rom indtil 1758, da han vendte hjem; tre Aar ſenere blev han Profeſſor ved Kunſtakademiet. Blandt hans Arbeider kan nævnes endel Statuer i Fredensborg Have i Kjøbenhavn ſamt Fredrik den femtes Gravmæle ſammeſteds.

Wiehe, Michael Roſing, danſk Skuespiller, f. 1820, d. 1864, debuterede paa det kongelige Theater i Kjøbenhavn, men gjorde i Begyndelſen kun maadelig Lykke. Først ved hans Optræden 1842 ſom „Aladdin" fik Publikum Øinene op for hans ſjeldne Begavelſe. Senere var han en af den danſke Scenes meſt feterede Kunſtnere. — Hans Broder Anton Vilhelm Wiehe, f. 1827, d. 1884, var ogſaa en begavet Skuespiller. 1843 anſattes han ved ſamme Theater ſom Broderen, var 1851—60 engageret ved Kriſtiania Theater og vendte derpaa tilbage til Kjøbenhavn. Som Fremſtiller af Helteroller var han iſær heldig i de Oehlenſchlægerſke Dramaer.

Wieland, Chriſtoph Martin, berømt tyſk Digter, f. 1733, d. 1813, ſtuderede i Tübingen Retsvidenſkab, men fornemmelig Filoſofi, Sprog og Literatur. Allerede ſom 12aarig Gut forſøgte han ſig i Digtekunſten og ſkrev ſnart tyſke, ſnart latinſke Vers. Efter at have endt ſine Studeringer opholdt han ſig en Tid i Schweiz, hvor han bl. a. ſkrev Eposet „Der geprüfte Abraham", Sørgeſpillet „Clementina von Poretta", „Komiſche Erzählungen", „Muſarion" m. fl. 1769 blev han Profeſſor i Erfurt, hvilken Poſt han opgav for at blive Lærer for Hertuginden af Weimars Børn. Fra 1762 til hans Død udkom der en Række udmærkede digteriſke Arbeider af ham, og hans Indflydelſe paa den tyſke Poeſi var af ſtor og indgribende Betydning. Blandt hans mere fremtrædende Arbeider maa foruden de allerede nævnte anføres: „Der goldene Spiegel", „Combabus", „Der neue Amadis", „Alceſte", „Die Geſchichte der Abderiten", „Der verklagte Amor", „Gandalia" og „Aagathodämon" ſamt hans bedſte og meſt berømte Verk „Oberon", et romantiſk Epos i 12 Sange. Hans ſamlede Skrifter udkom første Gang efter hans Død i 1818—24 i 49 Bind. Wielands Sprog er ſærdeles elegant og velklingende og hans Skildringer meſterlige, men tildels temmelig realiſtiſke.

Wieliczka, et ſtorartet Saltverk i Galizien i Østerrige, ſom aarlig leverer 70—80 Mill. kg. Stenſalt. Saltleiet har en Dybde af 280 m. ſamt en Udſtrækning til Siderne af 3800 og 950 m.

Wielopolſki, Alexander, Grev, Markis Gonzaga, f. 1803, d. 1877, blev paa Grund af ſin Deltagelſe i den polſke Opſtand 1831 landsforviſt. 1855 vendte han tilbage til Warſchau og blev Medlem af den polſke Regjering. Han udrettede adſkilligt for Landet, men paa Grund af ſin Lyſt til at gaa for hurtigt frem blev han berøvet ſine Embeder, hvorved de af ham indførte Reformer ſtanſedes.

Vielſe, ſe Ægteſkab.

Wien, Østerriges Hoved- og Reſidensſtad, ligger i Nedreøſterrige, ved Donaus høire Bred, og tæller med Forſtæderne noget over 1 Mill. Indb., af hvilke ca. 675,000 tilhører den egentlige By, den ſaakaldte indre eller gamle Stad. De mange Forſtæder omgiver denne i en ſaa vid Kreds, at den næſten danner Middelpunktet. Byen er inddelt i ti Diſtrikter, nemlig: Den indre Stad, Leopoldſtadt, Wieden, Landſtraße, Margarethen, Mariahilf, Neubau, Joſephſtadt, Alſergrund og Favoriten. De forſkjellige Bydele forbindes med hverandre ved mange Broer, ſom fører dels over Donau, dels over Donaukanalen og Wienfloden, og hvoraf flere er prydede med ſkjønne Statuer. Wien er en af Europas prægtigſte Byer. Gaderne i de nye Bydele er brede og regelmæſſige; den længſte og eleganteſte er den nye, 3,750 m. lange, 56 m. brede, med Aléer beplantede Ringſtraße, hvorhos maa nævnes: Pratergaden, ſom udmunder i Prateren, en 5½ km. lang Lyſtſkov, Glanspunktet for det ſelſkabelige Liv, Mariahilfergaden, Wiedener Hovedgade og Alſengaden. Blandt de mange offentlige Pladſe udmærker ſig: den ydre Borgplads, den ſtørſte af dem alle, med Erkehertug Karls og Prins Eugens Rytterſtatuer, Franzensplads med Frans den førſtes Monument, den af Pragtbygninger omgivne Joſefsplads med Joſef den andens Rytterſtatue, Stefansplads, ſom omgiver Domkirken, Schwarzenbergplads og Schillerplads med Schillers Monument. Byen har 60 Kirker, 27 Kloſtre og 2 Synagoger. De pragtfuldeſte af Kirkerne er: Metropolitankirken eller Stefanskirken, et monumentalt Bygverk fra det 12te Aarh., med 38 Marmoraltere og prægtige Glasmalerier ſamt flere Gravmæler, bl. a. Keiſer

Fredrik den fjerdes, Hertug Rudolf den fjerdes og Prins Eugens; Augustinerkirken, opført i Spidsbuestil i Begyndelsen af det 14de Aarh. og bl. a. indeholdende Canovas berømte Monument over Erkehertuginde Kristine; endvidere Michaelskirken, Kapucinerkirken med den keiserlige Familiebegravelse, Slotskirken, Peterskirken o. fl. Af andre Pragtbygninger har Wien et stort Antal, hvoriblandt kan nævnes „Die Burg", det keiserlige Residensslot, et til forskjellige Tider opført vidtløftigt Bygningskompleks med en Façade af 387 m. Hertil støder Hofbibliothekbygningen, Skatkammeret, flere videnskabelige Kabinetter, Burgtheatret og Vinterrideskolen, den skjønneste i Europa. Nær det keiserlige Residensslot ligger Erkehertug Albrekts Palads med en sjelden Samling af Kunststatte; endvidere Ministerbygningerne, Statholderens Palads, Børsen, Posthuset, Videnskabernes Akademi, Banken, Parlamentsbygningen m. fl. Byen er Sæde for Østerriges høieste militære og civile Myndigheder, den øverste Domstol, Statholderen i Nedreøsterrige og en Erkebiskop; den har et Universitet, en botanisk Have, et astronomisk Observatorium, et Videnskabs- og et Kunstakademi, et Handelsakademi samt en hel Del andre Institutter for Videnskab og Kunst tilligemed flere Velgjørenhedsanstalter og milde Stiftelser. Den er tillige Centrum for Monarkiets Handelsrørelse og har en storartet Industri, som omfatter næsten alle Brancher. — Wien var oprindelig en romersk Leir og kaldtes Vindobona. Efter Romerrigets Forfald herjedes Byen og Omegnen flemt under Folkevandringerne, og under Karl den store kom den til det frankiske Monarki. Senere tilhørte den det østerrigske Erkehertugdømme og blev 1158 Hertugernes Residensstad. Allerede Fredrik den fjerde og Maximilian boede hyppigt i Wien, men fra Karl den femtes Broder, Ferdinand den første (romersk Konge 1530, Keiser 1556—64), boede Keiserne stadig der. Wien har i Historien sin største Betydning som Formur mod Tyrkerne. I Krigene mod disse blev den to Gange beleiret af dem, første Gang 1529, da Sultan Soliman med en Hær paa 120,000 Mand lagde sig foran dens Mure; den forsvaredes imidlertid saa tappert af Besætningen og Borgerne under Grev Nikolaus af Salm, at Soliman blev nødt til at hæve Beleiringen. 1683 blev den anden Gang omringet af Tyrkerne under Storvesir Kara Mustafa, men forsvaredes ogsaa da med Heltemod af 13,000 Mand Soldater og 7,000 Borgere under Rüdiger von Starhemberg mod 200,000 Tyrker og frelstes ved, at den tjække polske Konge Johan Sobieski kom den til Undsætning. Under Krigene mod Napoleon blev Byen to Gange (1805 og 1809) besat af Franskmændene.

Vien (udt. Viæng), Josef Marie, Grev, fransk Maler, f 1716, d. 1809, modtog sin første Uddannelse i Paris og gik 1744 til Rom, hvor han opholdt sig i 6 Aar. 1775 gik han paany til Rom som Direktør for det derværende franske Akademi. Han har leveret en Række historiske Billeder, som vidner om stor kunstnerisk Begavelse og har vundet fortjent Paaskjønnelse.

Wienbarg, Ludolf, tysk Forfatter, f. 1802, d. 1872, levede som Journalist i Hamburg. Blandt hans Skrifter kan nævnes: „Den nyeste Literatur", „Dagbog fra Helgoland" og „Slesvigs Historie".

Wienergrønt, d. s. s. Schweinfurtergrønt (s. d.).

Wienerkalk, et magnesiaholdigt Kalkpulver, der anvendes ved Polering af Metaller.

Wienerkongressen, den Forsamling af Delegerede, som ifølge Fredsslutningen i Paris 1814 traadte sammen i Wien for efter Napoleons Fald at ordne de politiske Forhold i Europa; foruden de mest fremtrædende Diplomater (Metternich, Nesselrode, Castlereagh, Münster, Hardenberg, Talleyrand osv.) mødte ogsaa mange Fyrster, deriblandt Keiseren af Rusland og Kongerne af Preussen, Danmark og Baiern. I Begyndelsen gik det kun langsomt med Forhandlingerne, hvortil de mange storartede Fester, som Keiseren af Østerrige gav, i Forening med Vanskeligheden af at tilfredsstille de forskjellige Staters krydsende Interesser, fornemmelig bidrog. Først da Kongressen den 5te Mai 1815 fik Underretning om, at Napoleon havde forladt Elba, og nogle Dage efter, at han var gaaet iland i Frankrige, kom der Fart i Forhandlingerne. Den almindelige Frygt for en ny Afbrydelse af Freden i Europa gjorde, at Magterne snart kom til Enighed, og allerede den 9de Juni kunde Kongressens Beslutninger undertegnes. De fastsatte i 121 Artikler følgende: Østerrige erholdt det lombardisk-venetianske Kongerige, Illyrien, det venetianske Dalmatien samt Ragusa, Tyrol og Vorarlberg, Salzburg og Østgalizien; Preussen istedenfor hvad det havde mistet i 1807 Storhertugdømmet Posen, Provinsen Sachsen, svensk Pommern, Vestfalen og Rhinprovinsen; Danmark Lauenburg som Erstatning for Norge, hvorhos det for denne Landsdel samt Holsten blev Medlem af det tyske Forbund; Baiern erholdt Würzburg, Aschaffenburg og Rhinpfalz; det til Kongerige ophøiede Hannover blev afrundet ved mindre Landomraader; Belgien og Holland blev forenede til et Kongerige Nederlandene, og for det dertil hørende Storhertugdømme Luxemburg indtraadte Kongen af Nederlandene i det tyske Forbund; England fik Øerne Malta og Helgoland, flere erobrede Kolonier og Protektoratet over Republiken De ioniske Øer; Schweiz udvidedes ved Kantonerne Genf, Neuchâtel og Wallis og blev erklæret for neutralt; Sardinien erholdt Genua; Neapel forenedes igjen med Sicilien, og Kirkestaten gjenoprettedes, ligesaa Toskana, Parma og Modena. Denne Ordning bestod, naar undtages for Nederlandenes vedkommende, til 1859, da de store Forandringer i Italien og Tyskland begyndte.

Wienerlak, se Florentinerlak.

Wiener-Neustadt, By i Østerrige, 48 km syd for Wien, med 20,000 Indb. og betydelig Industri.

Wiener Wald, en skovrig Bjergstrækning af de østerrigske Alper vest for Wien, naar til en Høide af 893 m.

Wieniawski, Henri, fremragende russisk Violinist, f. 1835, d. 1880, uddannede sig i Paris og var en Tid Lærer ved Petersburgs Konservatorium. Derefter foretog han Koncertreiser til de fleste større Byer i Europa og feirede overalt glimrende Triumfer. — Hans Broder Josef Wieniawski, f. 1838, er en fremragende Pianist.

Vienne (udt. Viænn), Flod i Frankrige, udspringer i Departementet Corrèze, gaar mod Nordvest og falder i Loire nær Tours. Dens Længde er 372 km., hvoraf den nedre Del (74 km.) er seilbar.

Vienne (udt. Viænn), to Departementer i Frankrige. Det egentlige Vienne begrændses af Departementerne Haute Vienne, Charente, Deux-Sèvres, Maine et Loire og Indre, er 6,970 km.² stort og har 332,000 Indb. Landet er saagodtsom en eneste Slette, af og til afbrudt af lavere Højedrag; det er for Størstedelen frugtbart, dog gives der enkelte Sand- og Hedestrækninger. Departementet gjennemskjæres af flere Floder, deriblandt af Creuse og Claire, som begge er seilbare. Kvæg-, Korn-, Frugt- og Vinavl er Hovednæringsveiene. Af Mineralier forekommer Jern, Bly og flere nyttige Stenarter. Industrien omfatter Manufakturvarer, Læder og Stivelse. Hovedstad Poitiers. — Haute Vienne ligger i Sydøst for det foran nævnte og omgives af dette samt af Departementerne Charente, Dordogne, Corrèze, Creuse og Indre. Størrelsen er 5,517 km.² og Folkemængden 338,000. Landet er bjergfuldt med tildels trange Dale og paa nogle Steder skovbevoxet. Vienne med dens Tilløb er Hovedfloden Kornavlen er ikke tilstrækkelig til Befolkningens eget Behov, hvorimod Kvægavlen er af stor Betydning. Af Mineralier forekommer Jern, Bly, Kobber, Antimon, Granit og Porcellænjord. Industrien omfatter Tilvirkning af Metalvarer, Porcellæn, Papir og Tøier. Hovedstad Limoges.

Vienne (udt. Viænn), By i det franske Departement Isère, ved Rhonefloden venstre Bred, med 27,000 Indb. Byen, som af Romerne kaldtes Vienna, har flere mærkelige Bygninger, hvoriblandt en prægtig Kathedralkirke, samt betydelige Oldtidslevninger. Handelen og Industrien er særdeles livlig; den sidste omfatter Farverier, Svinderier, Maskinverksteder m. m. De vigtigste Udførselsartikler er Korn, Uld og Metalvarer.

Wier, ogsaa kaldet **Weier**, Johan, en af Hexeprocessernes ihærdigste Modstandere i det 16de Aarh., f. i Brabant 1515, d. 1588, studerede Medicin og var en Tid Livlæge hos Hertug Wilhelm den fjerde af Jülich, Cleve og Berg. Hexeforfølgelserne var da almindelige over hele Europa, Tusender af ulykkelige Kvinder, uden Forskjel i Stand og Alder, maatte bestige Baalet, og de Afsyeligheder, som udøvedes mod dem, der mistænktes for Hexeri, overgaar al Beskrivelse, Wier optraadte med Kraft og Dygtighed mod Uvæsenet, og hans Skrift herom: „De præstigiis dæmonum et incantationibus ac veneficiis" fik stor Udbredelse. Han oplevede dog ikke selv at se Frugterne af sine menneskekjærlige Bestræbelser, men hans Kamp mod Hexebaalene blev fortsat af hans Efterfølgere, Spee, Thomasius (se disse) m. fl. og førte tilsidst til Seier.

Vierlande, en frugtbar Landstrækning ved Elbens nedre Løb, nær Hamburg, bekjendt for sin storartede Frugtavl. Indbyggerne, som i Skikke og Klædedragt afviger fra Omegnens Beboere, antages at være indvandrede fra Holland.

Viersen, By i Rhinpreussen, med 20,000 Indb., er bekjendt for sin betydelige Industri i Tøier. Dens Fabrikanlæg bestjeftiger 10,000 Arbeidere.

Viertel, ældre tysk Længdemaal, Markmaal og Hulmaal af yderst forskjellig Værdi i de forskjellige tyske (og tildels andre) Lande.

Wiertz, Anton Joseph, belgisk Historiemaler, f. 1806, d. 1865, erholdt sin første Undervisning i Antwerpen og studerede 1832—37 i Rom. Af hans Arbeider, som alle vidner om fremragende Talent og kunstnerisk Dygtighed, men især udmærker sig ved de bizarre Motiver, kan nævnes „Kampen om Patroklos's Lig", „Englenes Oprør", „Den hellige Dionysios's Død" og „Kristus i Graven". I Brysel er paa offentlig Bekostning bygget et eget Museum for hans Billeder.

Vierwaldstätterfjoen, Indsjø i Schweiz, mellem Kantonerne Schwyz, Uri, Unterwalden og Luzern, er berømt for sin storartede Naturskjønhed. Dens Størrelse er 113 km.², største Dybde 205 m. og Middelhøiden over Havet 437 m. Den befares af flere Damp- og Seilfartøier, men Farten paa den er paa Grund af heftige Kastevinde forbunden med adskillig Fare.

Vierzon (udt. Vjærsong), By i det franske Departement Cher, med 9,000 Indb.

Wiesbaden, By i den preussiske Provins Hessen-Nassau, med 44,000 Indb., er et af Tyskalands mest besøgte Badesteder og er særdeles smukt bebygget, navnlig udmærker sig det kongelige Palæ, den evangeliske og den katholske Kirke samt det prægtige Kurhus med store Parkanlæg. Byen har et anseligt naturhistorisk Museum, en Malerisamling og et Bibliothek paa 70,000 Bind. Dens Sundhedskilder er tildels saa varme, at de maa afkjøles, før de kan benyttes. Antallet af de Badegjester, som aarlig besøger Byen, gaar op til 60—70,000.

Wiese, Ludvig, tysk Pædagog, f. 1806, blev 1838 Professor i Berlin. Senere blev han af Regjeringen overdraget Ordningen af det høiere Skolevæsen i Preussen. Han har skrevet flere ypperlige Afhandlinger om Skolevæsenet.

Wieselburg, Komitat i Ungarn, paa Østsiden af Donau, 1945 km.² stort, med 77,000 Indb.

Wieselgren, Pehr, svensk Geistlig, f. 1800, d. 1877, blev 1833 Sognepræst i Wetterstad og 1857 Domprovst i Göteborg. Som Afholdsprædikant har han indlagt sig betydelige Fortjenester, og har desuden erhvervet sig et anset Navn som Forfatter af „Sveriges sköna literatur historia". Han var en af Sveriges første Talere.

Vieta, Franciskus, fransk Mathematiker, f. 1540, d. 1603, er Skaberen af Algebraen, idet han benyttede Bogstaver til at betegne ikke alene, som man undertiden før havde gjort, ubekjendte, men ogsaa bekjendte Størrelser. Han var i det hele sin Tids største Mathematiker og den første, som med Held forsøgte at gjenopdage Indholdet af tabte Værker af de gamle Grækere. Han var Protestant.

Vieuxtemps (udt. Vjøtang), Henri, belgisk Violinvirtuos, f. 1820, d. 1881, vakte allerede som 8aarig Gut Opmærksomhed ved sin ualmindelige Færdighed som Violinspiller. Derefter uddannede han sig under Beriots og Reichas Veiledning og gik 1838 paa Koncertreiser, paa hvilke han besøgte de fleste af Europas større Byer og høstede overalt storartet Bifald. Han gjorde desuden tre Reiser til Amerika, hvor han ligeledes vandt Ry som en af Verdens første Violinister.

Vievand kaldes indviet Vand i en Beholder, som findes ved Indgangsdøren i de katholske Kirker, og som Menighedens Medlemmer ved sin Indtræden dypper Fingrene i og korser sig, til Tegn paa Renselse.

Vig, Præstegjeld i Ytre Sogn, Nordre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Vig, Arnefjord og Kvamsø.

Wigan, (udt. Uiggæn), By i det engelske Grevskab Lancaster, med 40,000 Indb. og livlig Industri i Tøier og Metalvarer. I Omegnen findes betydelige Kulgruber.

Wigand, Paul, tyst Historiker, f. 1786, d. 1866, studerede i Marburg og blev Assessor i Höxter. Han har udgivet flere fortjenstfulde historiske Arbeider, deriblandt „Archiv für Geschichte und Alterthumskunde Westfalens" (7 Bd.), „Die Provinzialrechte der Fürstenthümer Paderborn und Korvei" (3 Bd.) og „Die korveischen Geschichtsquellen".

Vigedal, Præstegjeld i Ryfylke, Stavanger Amt, med Sognene Vigedal, Sandeid og Imsland.

Vigelandsfos, et betydeligt Vandfald i Torrisdalselven, Lister og Mandals Amt.

Vigelfjeld, øst for Røros, paa Rigsgrændsen, 1610 m. høit.

Vigerus, François Vigier, fransk Lærd, f. 1591, d. 1647, traadte ung ind i Jesuiterordenen og lagde sig efter Rhetorik. Hans Verk „De præcipuis Græcæ dictionis idiotismis" er et vigtigt Hjelpemiddel ved Studiet af den græske Grammatik.

Vigevano, By i Provinsen Pavia i Nord-italien, med 19,000 Indb., er Sæde for en Biskop og har livlig Industri i Silketøier, Sæbe m. m.

Wiggers, Julius Otto August, tyst Politiker, f. 1811, blev 1848 Professor i Theologi ved Universitetet i Rostock og valgtes s. A. til Medlem af den konstituerende mecklenburgske Forsamling. Som saadan sluttede han sig til det radikale Parti, indviklédes i en Høiforræderiproces og dømtes til 1¼ Aars Tugthus, hvilken Dom forandredes til 1 Aars Fæstningsarrest samt Tab af Pension. Senere levede han som Privatlærer i Rostock og var 1867—70 Medlem af den nordtyske Rigsdag. — Hans Broder Moritz Wiggers, f. 1816, var Medlem af Mecklenburgs Landdag, valgtes til dens Præsident og blev Reformpartiets Fører. Han indviklédes i den foran omtalte Høiforræderiproces og dømtes til 3 Aars Tugthus, men løslodes efter 9 Maaneders Straffetid. Som Medlem af den nordtyske Rigsdag har han været en ihærdig Forkjæmper for tidsmæssige Reformer i Mecklenburg, og det har lykkedes ham at drive flere saadanne igjennem.

Wight (udt. Ueit), engelsk Ø i Kanalen udenfor Portsmouth, 401 km.² stor, med 67,000 Indb. Paa Grund af sit milde Klima er den et yndet Sommeropholdssted for engelske Rigmænd, hvoraf et stort Antal har egne Villaer her.

Vigilant, aarvaagen, opmærksom, vaapasselig. — Vigilance (udt. Visjilans) eller Vigilants, Aarvaagenhed, Forsigtighed, Paapasselighed. — Vigilantibus leges sunt scriptæ (for de Vaagende er Lovene skrevne), d. e. man maa gjøre sig bekjendt med Lovene for ikke uvidende at feile.

Vigilier, lat., hos Romerne Nattevagter i Felten, Tiden fra Solen gik ned til den stod op, delt i fire Vigilier, hver paa tre Timer. — I den katholske Kirke opstod Benævnelsen Vigilie derved, at man i Kristendommens første Tider tilbragte en Del af Natten før en stor Festdag med Vaagen og Bøn, for at forberede sig til den følgende Dag; navnlig kaldes nu Gudstjenesten om Aftenen før Allesjelesfesten, hvorunder visse Salmer bliver sungne, Vigilie.

Vignet (udt. Vinjet), Forsiring (Træsnit, Kobberstik eller Lithografi) i Margen, paa Titelen eller Begyndelsessiderne af enkelte Afsnit i Bøger.

Vignola, Giacomo Barozzi, italiensk Arkitekt, f. 1507, d. 1573, blev af Pave Julius den tredie kaldt til Rom som pavelig Bygmester. 1564 blev han efter Michel Angelos Død Arkitekt ved Peterskirken. Hans Skrift „Regole delli cinque ordini d'architettura" er udkommen i mange Oplag og er blevet oversat til flere Sprog.

Vigny (udt. Vinji), Alfred Viktor, Greve af, fransk Digter, f. 1799, d. 1863, uddannede sig for Militærstanden og blev Løitnant i Armeen. Samtidig drev han literære Studier, og da det militære Liv ikke faldt i hans Smag, tog han 1828 Afsked som Kaptein og gik til Paris, hvor han udelukkende ofrede sig for digterisk Virksomhed. Han var en meget yndet Forfatter, og blandt hans bedste Arbeider kan nævnes „Poésies", den historiske Roman „Cinq Mars", „Stello ou les Diables bleus" og Dramaet „Chatterton".

Vigo, By i den spanske Provins Galicien, ved en Bugt af Atlanterhavet, nær Portugals Nordgrændse, med 8,000 Indb. og livlig Skibsfart.

Vigsnæs Verk, for Tiden Norges største Bergverk, ligger paa Karmøens Nordside i Avaldsnæs Præstegjeld, Stavanger Amt. De første Spor af Erts opdagedes her Høsten 1864 af to Mænd fra Ladestedet Sandnæs, af hvilke den ene var udsendt for et belgisk Kompagnis Regning, hvilket dengang drev nogle Forsøgsarbeider et Par andre Steder i Amtet. Ved nærmere Undersøgelser af Kompagniets Ingeniør viste det gjorte Fund sig at bestaa af rig, kobberholdig Svolkis ogsaa i fast Fjeld, og Drift af denne paabegyndtes i April 1865. Forekomsten i Dagen var ikke særdeles stor, men den udvidede sig, eftersom man kom længere ned. I Begyndelsen afskibedes den udvundne Erts til England, men senere, da Kobbergehalten mod Dybet aftog, og Ertsen idethele blev mere uren, opførtes Vaskerier ved selve Verket, ligesom Selskabet anlagde en egen Hytte i Hemixen nær Antwerpen. Senere er Malmen bleven solgt til Svovlsyrefabriker i Frankrige og Belgien, og efterat Kisens Svovlindhold er benyttet, sendes den til Hytten i Hemixen, hvor Kobberet udfældes, og den tilbageblivende Rest, der hovedsagelig bestaar af Jernoxyd, sælges som Jernmalm. Paa Grund af de trykkede Priser og den stærke Konkurrence med spanske Malme har Selskabet anlagt en egen Svovlsyrefabrik i Hemixen. 1881 solgtes Verket til et fransk Kompagni, som nu er dets Eier. — Malmen, der udvindes ved Vigsnæs Verk, forekommer som „stokformede" Masser, med en Brede af indtil 40 m. og en Længde af indtil 200 m., og sætter temmelig steilt mod Dybet. Hidtil har man paatruffet fem saadanne „Stokke". De forsvinder af og til og gaar over til en blot og bar Indsprengning af Kis i Bergarten, men findes gjerne igjen længer mod Dybet. Gruberne havde Høsten 1886 naaet en Dybde af 530 m., og Malmen bringes op gjennem to større Schakter, hvoraf

den ene er 460 m. dyb. Fra Grubens dybere Partier bringes Malmen op til sidstnævnte Dybde ved mindre Heiseindretninger, der drives ved komprimeret Luft. De ved Værket og i Gruberne benyttede Maskiner er tilsammen paa over 400 Hestes Kraft. Værket har tre Vaskerier, en Smeltehytte for den Erts, som det ikke lønner sig at vaske, med tre Schaktovne, ni Rostovne og Slampresningsmaskine, videre Reparationsverksted med Støberi og Damphammer osv. Produktionen har i de senere Aar været ca. 40,000 Tons Kis aarlig. Antallet af Arbeidere er omtrent 600 Mand, foruden Haandværkere, Kjørere osv. Malmen transporteres i Dagen paa Jernbane med Lokomotiv.

Vigten, tre større Øer i Nærø Præstegjeld, Nordre Trondhjems Amt, udgjør et eget Sogn.

Wigtown eller **West-Galloway**, Grevskab i det sydvestlige Skotland, omgivet af Solwaybugten, Nordkanalen og Grevskaberne Kirkcudbright og Ayr, er 1327 km.^{2} stort og har 37,000 Indb.

Wigwam, Indianerhytte.

Vigor, Kraft, Styrke, Rørlighed.

Vigør, Præstegjeld i Hardanger, Søndre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Vigør og Østensjø.

Vikar, Stedfortræder, bruges fornemmelig om geistlige Medhjelpere. — Vikariere, bestyre en andens Forretning, træde midlertidig i hans Sted.

Vikar, ifølge den oldnorske Sagnhistorie en Søn af Kong Harald paa Agder, var Starkads Ven og Fostbroder, og blev tilsidst dræbt af denne.

Viken, det tidligere Navn paa Kyststrækningen ved Kattegat og Kristianiafjorden, fra Götaelvens Udløb til Grændsen mellem Nedenæs og Bratsberg Amter.

Vikinger kaldtes i ældre Tider de Sjørøverskarer, som i det 9de og 10de Aarh., maaske tidligere, drog fra de skandinaviske Lande og herjede paa Englands, Østersjøens, Nordsjøens og Sydeuropas Kyster. Det var især fra Norge og Danmark, Vikingetogene udgik, og det var saa langt fra, at dette Røveri ansaaes for uhæderligt, at det tvertimod betragtedes for en ærefuld Maade at erhverve sig Gods paa. I Begyndelsen drog Vikingerne mere enkeltvis, idet en Fyrste eller anden høibyrdig Mand begav sig afsted med ét eller flere Langskibe og angreb med væbnet Haand dels fremmede Byer og Distrikter, dels andre Vikinger. Men senere sluttede ofte flere Høvdinger sig sammen til et fælles Foretagende og erobrede hele Landsdele, hvor de da oprettede smaa Kongeriger, af hvilke de fleste kun blev af kort Varighed. Vikingetiden danner i Norden Overgangen fra Sagntiden til Sagatiden og var af stor Betydning for de skandinaviske Lande, da den bragte Nordboerne i Berøring med Sydens Kultur og banede Veien for Kristendommens Indførelse.

Vikke (Vicia sativa, Hestebønne), Foderplante af de Tofrøbladedes Orden og Bælgplanternes Familie, med klatrende eller liggende Stilk, ligefinnede Blade, røde eller violette Blomster og graabrune Bælge. Flere Arter af den dyrkes som Kulturplanter, da den er et særdeles værdifuldt Kreaturfoder. Af de dyrkede Arter kan nævnes Vintervikke, Skovvikke og Musevikke.

Viktualiebrødre, et berygtet Sjørøverforbund, som fra 1389 til 1439 herjede de nordiske Farvande, og som havde sit Tilhold hos Hansestæderne Rostock og Wismar. Tilsidst forstyrrede de aldeles Handelen paa Nord- og Østersjøen, plyndrede de danske, svenske og norske Sjøbyer, deriblandt Bergen, og blev tilsidst en saadan Plage, at Danmark, Hamburg, de tyske Riddere m. fl. enedes om at bekjæmpe dem. 1402 blev de slagne ved Helgoland af Hamburgerne, og 1442 fuldstændig overvundne i Friesland, hvorefter deres Forbund opløste sig.

Viktualier, Levnetsmidler, Fødevarer.

Vilaine (udt. Vilæn), Flod i Frankrige, udspringer i Departementet Mayenne, gaar mod Vest og falder i Atlanterhavet. Dens Længde er 220 km., hvoraf henved Halvdelen er seilbar.

Vilajet, i Tyrkiet Benævnelsen paa de større, siden 1865 dannede Generalguvernementer, der bestaar af flere Provinser (Elajeter).

Wilberforce, William, engelsk Filantrop, f. 1759, d. 1833, studerede i Cambridge og blev 1780 Medlem af Underhuset, hvor han strax optraadte som en ivrig Forkjæmper for Afskaffelsen af Negerslaveriet. Hans kraftige Veltalenhed og ihærdige Virksomhed skyldes det for en væsentlig Del, at Slavehandelen efterhaanden afskaffedes af de europæiske Magter.

Wilbrandt, Adolf, tysk Digter, f. 1837, studerede i Rostock, Berlin og München og bosatte sig senere i Wien. Han har erhvervet sig betydelig Anseelse som Dramatiker, og af hans talrige Arbeider kan nævnes Lystspillene „Unerreichbar", „Jugendliebe" og „Natalie", Skuespillet „Graf von Hammerstein" og Tragedierne „Gracchus", „Arria und Messalina" samt „Nero".

Wilckens, Martin, tysk Fysiolog, f. 1834, blev 1872 Professor i Rostock og kaldtes senere til Wien som Lærer ved en Landbrugsanstalt. Han har udgivet flere populære veterinærvidenskabelige Skrifter, deriblandt „Beiträge zur landwirthschaftlichen Thierzucht" og „Wandtafeln zur Naturgeschichte der Hausthiere".

Wildermuth, Ottilie, tysk Forfatterinde, f. 1817, d. 1877, ægtede 1843 Professor Wildermuth i Tübingen. Hun har skrevet en Række ansete Noveller og Fortællinger, deriblandt „Bildern und Geschichten aus dem schwäbischen Leben", „Bilder aus dem Frauenleben", „Perlen aus dem Sande" og „Von Berg und Thal". Adskillige af hendes Skrifter er udkomne i flere Oplag.

Vile og **Ve**, ifølge den nordiske Gudelære Odins Brødre, der sammen med ham dræbte Jaatnen Ymer og af hans Krop skabte Verden samt de første Mennesker.

Vilhelm den første, med Tilnavnet den yngre eller tause, Prins af Oranien og Greve af Nassau, f. 1533, d. 1584, var i sin Ungdom Page hos Keiser Karl den femte og blev 1556 af denne udnævnt til Overstbefalende over den nederlandske Hær. Da Karls Søn og Efterfølger Filip den anden af Mistroiskhed tilsidesatte ham, sluttede han sig til det Parti, som var misfornøiet med Spaniens ufloge Styrelse, samlede en Hær og bekrigede med Held den spanske Statholder Alba (s. d.), hvorved han lagde Grundvolden til Nederlandenes Uafhængighed af Spanien. Han blev imidlertid ikke længe i Besiddelse af den øverste Styrelse, da han kort efterat Landet havde erklæret sig uafhængigt faldt for Morderhaand. — Vilhelm den anden, Prins af Oranien, fore-

gaaendes Sønneſøn, f. 1626, d. 1650, udnævntes 1647 til Nederlandenes Statholder og Generalkaptein. Aaret efter hans Regjeringstiltrædelse blev Nederlandenes Uafhængighed anerkjendt ved Freds-ſlutningen i Weſtfalen. — Vilhelm den tredie af Oranien, foregaaendes Søn, f. 1650, d. 1702, blev 1672 valgt til Hollands Generalkaptein og Statholder. Med Dygtighed og Kraft førte han Krigen mod Frankriges erobringslyſtne Konge Ludvig den fjortende og var Sjelen i de Koalitioner, ſom til forſkjellige Tider dannedes for at ſtanſe Frankriges Planer. Da hans Svigerfader, Jakob den anden af England, ved ſine vilkaarlige Handlinger truede Folkets Frihed og religiøſe Tro, indkaldte Proteſtanterne i England Vilhelm, ſom med 500 Skibe og 15,000 Mand Novbr. 1688 landede i Torbugten i Kanalen og drog, efterat Jakob var flygtet, ind i London. Parlamentet valgte ham derpaa Jan. 1689 til Konge i England og Skotland. (Se forøvr. under England, 1 Bd., S. 442, 2den Sp.). — Vilhelm den fjerde af Oranien, en Ætling af Vilhelm den første, var Statholder i Nederlandene 1747—51. — Hans Søn Vilhelm den femte af Oranien, f. 1748, d. 1806, blev ved Faderens Død udnævnt til Statholder. Han deltog i Krigen mod Frankrige, og da Pichegru 1795 beſatte hans Land, blev han nødt til at nedlægge Regjeringen og forlade Landet.

Vilhelm den første, Konge i Nederlandene, Søn af Vilhelm den femte af Oranien, f. 1772, d. 1843, blev efter Napoleons Fald 1815 kaaret til Konge i de forenede Nederlande. 1840 nedlagde han frivillig Regjeringen paa Grund af Uenigheden mellem Holland og Belgien.

Vilhelm den første, Friedrich Ludvig, Keiſer af Tyſkland og Konge af Preuſſen, f. 1797, Søn af Friedrich Vilhelm den tredie og Dronning Luiſe (ſe disſe), deltog ſom Yngling i Krigen mod Frankrige og 1814 i de Alliereſes Indtog i Paris. Ved Faderens Død 1840 erholdt han ſom præſumtiv Tronfølger Titel af „Prins af Preuſſen" og udnævntes til Statholder i Pommern og General i Infanteriet. Ved Udbruddet af Revolutionen i Berlin 1848 undertegnede han ſom første Medlem af Statsminiſteriet Forfatningspatentet af 18de Marts og forlangte, at Oprøret ſkulde kues ved Vaabenmagt, og at der først da ſkulde gjøres Alvor med det konſtitutionelle Syſtem. Som Repræſentant for Militarismen i Preuſſen gjaldt han for en Reaktionær og Abſolutiſt og maatte i fuldt Maal erfare Folkets Uvillie. Efter at være vendt tilbage til Berlin efter et tre Maaneders Ophold i London erhvervede han ſig efterhaanden Nationens Tillid. 1858 overtog han Regentſkabet under ſin Broder Kong Friedrich Vilhelm den fjerdes Sindsſygdom og beſteg 1861 Tronen. Efterat Bismarck 1862 var traadt i Spidſen for Regjeringen, begyndte en kraftig Udenrigspolitik, det preuſſiſke Hærvæſen reorganiſeredes, og i Krigene med Danmark (1864), Østerrige (1866) og Frankrige (1870) hævdede de preuſſiſke Vaaben under Moltkes udmærkede Ledelſe paa en glimrende Maade ſin Overlegenhed. I Krigen mod Østerrige førte Vilhelm Overbefalingen. 1867 blev han Præſident for det Nordtyſke Forbund, overtog 1870 atter Overbefalingen over den tyſke Hær, efter hvis ſeierrige Fremtrængen til Paris han fra 5te Oktbr. 1870 til 7de Marts 1871 havde ſit Hovedkvartér i Verſailles. 18de Jan. 1871 proklameredes her det tyſke Rige, og efter de tyſke Fyrſters enſtemmige Valg antog Kong Vilhelm Titel af Keiſer. 22de Marts 1887 feiredes hans 90aarige Fødſelsdag med ſtor Høitidelighed over hele Tyſkland.

Vilhelm Erobreren, Hertug af Normandiet, engelſk Konge, f. 1027, d. 1087, var ægte Søn af Robert den anden af Normandiet (Robert Djævel) og Herlotte eller Herleva, en Bundtmagers Datter. Da Faderen 1033 tiltraadte ſin Pilegrimsreiſe, blev den ſexaarige Vilhelm udkaaret til hans Efterfølger, og blev ved Roberts Død to Aar ſenere Hertug. De oprørſke Vaſaller, ſom vilde benytte ſig af hans Ungdom til at gjøre ſig uafhængige, tvang han til Lydighed, vistnok med Støtte af ſin Lensherre, Henrik den første af Frankrige; desuden forenede han Grevſkabet Maine med Normandiet. Da hans Slægtning Edvard Konfeſſor af England døde, gjorde han Fordring paa den engelſke Krone og ſamlede en større Hær, hvormed han ſatte over til England. I Slaget ved Haſtings 1066 ſlog han aldeles Harald Godwinesſøn, ſom faldt i Slaget, kort efter at denne havde beſeiret ſin Broder Toſtig og den norſke Konge Harald haardraade ved Standfordbro, og blev et Par Maaneder ſenere kronet ſom Konge af England. Hans Regjering var i Begyndelſen mild, men Angelſachſernes ſtadige Opſtandsforſøg ledede til, at han ſenere viſte en vilkaarlig Strenghed mod den indfødte Befolkning. Flere af de af ham udgivne Forordninger var Mønſtre paa den Tids Statskloghkab, andre derimod rentud barbariſke. — Paa et Tog mod Frankrige døde han ved at falde med Hesten. Fra ham nedſtammer Plantageneternes Kongehus (ſ. d.).

Wilhelmj, Auguſt Emil Daniel Ferdinand, anſet tyſk Violiniſt, f. 1845, uddannede ſig under Liſzt og David og har fra 1865 gjort hyppige Kunſtreiſer rundt om i Europa, ligeſom han ogſaa har beſøgt Amerika. Hans Spil udmærker ſig ved fuldendt Teknik og meſterlig Originalitet.

Wilhelmshaven, ſtærkt befæſtet preuſſiſk Orlogshavn, ved Jahdebugten i Oldenburg, med 11,000 Indb. og ſtorartede Skibsverfter, Dokker og andre til Marinen hørende Etabliſſementer.

Wilhelmshöhe, tyſk Lyſtſlot i Nærheden af Kaſſel. Her ſad Napoleon den tredie fangen fra Septbr. 1870 til April 1871.

Wilken, Friedrich, tyſk Hiſtoriker, f. 1777, d. 1840, blev 1817 Profeſſor ved Univerſitetet i Berlin. Han har ſkrevet flere vigtige hiſtoriſke Verker, deriblandt et paa 7 Bind om Korstogene.

Wilkes (udt. Uilkis), Charles, nordamerikanſk Sjøofficér og Opdagelsesreiſende, f. 1801, d. 1877, var 1838—1842 Leder af Forſkningsexpeditioner i Sydshavet. 29de Decbr. 1839 forlod han med 4 Skibe Sydney i Auſtralien og fandt Jan. og Febr. 1840 det efter ham opkaldte Wilkes Land (ſ. d.). Senere udmærkede han ſig i den amerikanſke Borgerkrig (1861—64) og udnævntes til Viceadmiral.

Wilkes (udt. Uilkis), John, engelſk Publiciſt, f. 1727, d. 1797, bekjendt ved ſine voldſomme Angreb mod Regjeringen. 1754 valgtes han til Medlem af Underhuſet, men angreb Regjeringen

og Underhusets Flertal med saadan Heftighed, at han fængsledes og bragtes i Tower. Efter at være bleven frikjendt, gjorde han Fordring paa Erstatning og vandt Sagen, hvilket Udfald var af megen Vigtighed for hele England, idet Habeas-Corpus-Akten (s. d.), den personlige Friheds Palladium, fra den Tid fik fuld Gyldighed. Wilkes blev 1774 Lord Mayor og 1779 Kæmner i London.

Wilkesbarre, By i Pennsylvanien i Nordamerika, med 24,000 Indb.

Wilkes Land, en lang Kyststrækning i Sydishavet, mellem 95 og 160° ø. L. fra Ferro og 65—67° s. Br., hører til Sydpolarlandene (s. d.) og opdagedes 1840 af den nordamerikanske Sjøofficér Charles Wilkes. Man véd endnu ikke, om den 400 Mil lange Kyst bestaar af et sammenhængende Land eller tilhører flere Øer. Nogle Punkter hæver sig til anselige Høider, Young-Øen endog til henved 4,000 m.

Wilkie, David, fremragende engelsk Genremaler, f. 1785, d. 1841, studerede Malerkunsten i Edinburgh og London og opholdt sig en Tid i Spanien. Af hans Billeder, hvoraf de fleste udmærker sig ved gemytlig Humor og fin kunstnerisk Udførelse, kan nævnes „Den blinde Violinspiller", „Pigen fra Saragossa", „Kristofer Kolumbus" og „Knox prædikende for Lorderne".

Villa, lat. og it., kaldtes hos de gamle Romere et Landsted eller Lyststed og som ogsaa senere er bleven Betegnelse for disse. I Spanien betegner Villa (udt. Vilja), i Portugal Vilha, en Flække eller Markedsplads, ogsaa en By af anden Rang.

Willaert, Hadrian, nederlandsk Tonekunstner og Stifter af den venetianske Musikskole, f. 1490, d. 1562, blev 1527 Kapelmester i Venedig. Han komponerede et stort Antal Messer, Motetter osv. og indførte Musikstykker med dobbelte Kor.

Villafranca, By i den italienske Provins Verona, ved Floden Tartaro, med 8,500 Indb. Her afsluttedes 11te Juli 1859 Præliminærfreden mellem Østerrige og Frankrige.

Villa Joyosa, By i den spanske Provins Valencia, ved Middelhavet, med Havn og 10,000 Indb.

Villani, Giovanni, italiensk Historiker, d. 1348, har sammen med sin Broder Matteo skrevet et vigtigt historisk Værk, som senere er udkommet i 14 Bind.

Villari, Pasquale, fremragende italiensk Forfatter, f. 1827, udnævntes 1859 til Professor i den nyere Historie ved Universitetet i Pisa. Blandt hans Skrifter kan nævnes „Storia di Girolamo Savonarola e de' suoi tempi" „Niccolò Machiavelli e i suoi tempi" og „Antiche leggende e tradizioni che illustrano la Divina Commedia".

Villa-Rica, By i Staten Paraguay i Sydamerika, med 20,000 Indb. og Handel med Tobak og Frugt.

Villars (udt. Vilar), Claude Louis Hektor, Hertug af, berømt fransk Feltherre, f. 1653, d. 1734, tjente som Kavalerieofficér under Condé og Turenne og gjorde sig snart bemærket som en tapper og indsigtsfuld Kriger. Under den spanske Arvefølgekrig udmærkede han sig ved flere Leiligheder, bl. a. ved sin Seier 14de Oktbr. 1702 over de Keiserlige ved Friedlingen, hvorfor han erholdt Marskalstaven, og 20de Septbr. 1703 slog han de Keiserlige ved Hochstädt. Ogsaa senere leverede han de fiendtlige Arméer flere heldige Kampe, men 11te Septbr. 1709 tabte han mod Eugen og Marlborough det blodige Slag ved Malplaquet. Han reddede imidlertid sin Hær ved sit mesterlige Tilbagetog og seirede senere i flere Træfninger. Da Krigen mellem Frankrige og Østerrige paany udbrød, fik Villars Overkommandoen i Italien og erobrede Mailand og Mantua, men tog kort efter paa Grund af sin høie Alder Afsked. — Hans Broder Grev Armand af Villars, d. 1712, var ligeledes fransk Hærfører under den spanske Arvefølgekrig og erobrede 1707 Minorka.

Villaviciosa, José de, spansk Digter, f. 1589, d. 1658 som Inkvisitor i Cuenca, vandt et berømt Navn ved sit komiske Heltedigt „La Mosquea" (Fluekrigen).

Wille, Johann Georg, tysk Kobberstikker, f. 1715, d. 1808, studerede Kobberstikkerkunsten i Paris, hvor han ogsaa bosatte sig. Han har stukket over 200 Blade, hvoraf en stor Del er Portræter.

Villefranche (udt. Vilfrangsj), 1) By i det franske Departement Rhône, med 12,500 Indb. og Handel med Kvæg og Vin. 2) By i det franske Departement Aveyron, med 11,000 Indb. og Metalindustri.

Villegas (udt. Viljæggas), Estevan Manuel de, spansk Digter, f. 1595, d. 1669, studerede i Madrid og Salamanca og udgav sine Digte under Titelen „Amatorias"; de er affattede i et vellydende Sprog og er af betydelig digterisk Værd.

Villèle (udt. Vilæl), Josef, Grev, fransk Statsmand, f. 1773, d. 1854, tjente i sin Ungdom i Marinen og blev 1815 indvalgt i Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til Høire og snart blev en af Royalisternes mest ansete Førere. Kaldet til Medlem af Ministeriet 1820, overtog han Ledelsen af Finansvæsenet, som han bragte i Orden ved flere hensigtsmæssige Foranstaltninger. 1828 trak han sig ganske tilbage fra det offentlige Liv.

Villemain (udt. Vilmæng), Abel François, fransk Statsmand og Lærd, f. 1790, d. 1870, studerede Retsvidenskaben og blev 1815 Professor ved Sorbonnen samt senere Medlem af det franske Akademi. Under Karl den tiende indvalgtes han i Statsraadet og var 1840—44 Undervisningsminister. 1848 traadte han tilbage fra sine Embeder og vægrede sig ved at aflægge Hyldingseden til Napoleon den tredie. Blandt hans sproglig elegante Skrifter kan nævnes „Cours de litérature française" (6 Bind) og „Histoire de Grégoire VII".

Willemoes, Peter, dansk Marineofficér, f. 1783, kommanderede i Slaget paa Kjøbenhavns Red 1801 med stor Kjækhed et Flydebatteri og vakte derved Nelsons Beundring. Som Løitnant paa Linieskibet „Prins Kristian" faldt han 1808 i Træfningen ved Sjællands Odde.

Willems, Jean François, flamsk Historiker og Digter, f. 1793, d. 1846, var en Tid Oppebørselsbetjent i Antwerpen. Hans patriotiske Digt „Aen de Belgen" fandt en begeistret Modtagelse og gjorde hans Navn populært. Han er den egentlige Skaber af den flamske Sprogbevægelse, og blandt hans Skrifter kan nævnes hans Oversættelse af „Reineke Vos", en gammelflamsk Textudgave af samme Digt samt „Gesten der Hertogen

van Brabant". Fra 1837 til sin Død udgav han et Tidsskrift „Belgisch Museum", i hvilket han offentliggjorde en Række historiske Afhandlinger, flamske Middelalderdigte osv. Tidsskriftet aabnedes med hans Afhandling „Over den Oorsprong, den aert an de natuerlyke vormingder Nederduitsche Tael", der først satte Fart i det flamske Maalstræv.

Willemstad, By paa den Holland tilhørende Ø Curaçao i det Karaïbiske Hav, med 10,000 Indb.

Villena (udt. Viljæna), By i Provinsen Valencia i Spanien, med 11,000 Indb.

Villena (udt. Viljæna), Don Enrique de Aragon, spansk Lærd, f. 1384, d. 1434, var beslægtet med det kastilianske Kongehus og bestemtes for Militærstanden, men følte sig mest hendragen til videnskabelige Studier. Kong Henrik den tredie af Kastilien inddrog hans Godser og ophævede hans Ægteskab samt udnævnte ham til Ordens-Stormester, men Paven negtede at anerkjende Udnævnelsen og annullerede senere ogsaa Ægteskabets Ophævelse. Da hans Onkel Fernando blev Konge i Aragonien, gik han did og stiftede i Barcelona et Konsistorium for den „glade Videnskab". Han er den egentlige Skaber af den spanske Renaissancestil og har skrevet flere Digte af betydeligt Værd. Efter hans Død blev hans Bibliothek ofret til Flammerne, da Tidens Overtro frygtede for, at det indeholdt Hexeskrifter.

Villeneuve d'Agen (udt. Vilnøv Dasjang), By i det franske Departement Lot-Garonne, med 15,000 Indb. og Handel med Frugt og Vin.

Villeneuve (udt. Vilnøv), fransk Admiral, f. 1763, d. 1806, blev af Napoleon udnævnt til Chef for Toulonflaaden og led med denne det afgjørende Nederlag ved Trafalgar (21de Oktbr. 1805). Da han ikke senere gjenvandt Napoleons Venskab, begik han Selvmord.

Villeroi (udt. Vilroa), en fransk Adelsslægt, som tæller flere historisk bekjendte Medlemmer. — Nicolas de Neufville, Seigneur de Villeroi, f. 1542, d. 1617, var Minister under fire af de franske Konger og er Forfatter til det værdifulde Skrift „Mémoires d'Etat depuis 1567 jusqu'en 1604". — Nicolas de Neufville, Hertug af Villeroi, foregaaendes Sønnesøn, f. 1598, d. 1685, traadte ind i Hæren og blev 1646 Marskal og under Ludvig den fjortendes Mindreaarighed hans Guvernør. — Hans Søn François de Neufville, Hertug af Villeroi, f. 1643, d. 1730, blev som Ludvig den fjortendes Yndling Marskal og fik vigtige Kommandoposter, men viste sig aldeles uduelig som Hærfører og led blodige og vanærende Nederlag. Efter gjentagne Uheld blev han endelig fjernet fra Hæren og nogen Tid efter paa Grund af Intriger forvist fra Hoffet.

Villers, Charles François Dominique de, fransk Forfatter, f. 1765, d. 1815, blev 1782 Artilleriløitnant, flygtede ved Revolutionens Udbrud først til Tyskland og senere til Holland, vakte som Skribent stor Opmærksomhed ved sit Skrift „Essai sur l'esprit et l'influence de la réformation de Luther". Ogsaa hans øvrige Arbeider, deriblandt hans Afhandling om den Kantske Filosofi, er af Værd.

Williams, Helena Maria, engelsk Forfatterinde, f. 1762, d. 1827, begyndte som 18aarig Pige at skrive Fortællinger og udgav noget senere en Digtsamling. 1788 tog hun Ophold i Paris og fængsledes under Rædselsherredømmet paa Grund af Ytringer i hendes „Letters written in France", men frelstes ved Robespierres Fald. Hun har bl. a. skrevet Fortællingerne „Elwin and Eltrude" og „Peru". Romanen „Julia" (2 Bd.), „Letters on the political state of France" (4 Bd.) og „Tour in Switzerland" (2 Bd.).

Williams, John, anset engelsk Missionær, f. 1796, d. 1839, fattede allerede som Yngling den Beslutning at drage ud og forkynde Evangeliet for Hedningerne og lagde sig af den Grund efter forskjellige Slags Haandværk. 1816 sendtes han som Missionær til Australien, gik derfra til Selskabsøerne, hvis Befolkning fattede stor Tillid til den ivrige unge Mand, og efter kort Tid var Øen Rajateas samtlige Indbyggere omvendte til Kristendommen. Han byggede sig et Fartøi og drog om fra Ø til Ø, prædikede Evangeliet, stadig fulgt af en Skare Nyomvendte, og havde overalt et sjeldent Held med sig, idet de vilde Kanibaler blev vundne i Hobetal for Kristendommen. Efter at have grundfæstet den nye Lære paa Selskabsøerne, forlagde han sin Virksomhed til Herveyøerne og Samoaøerne, stadig med samme Held. Hans velsignelsesrige Virksomhed fik imidlertid en brat Ende, idet han og hans Følge 1839 blev dræbte af Menneskæderne paa Nyhebriderne.

Williams, Monier, engelsk Orientalist, f. 1819, blev 1860 Professor i Sanskrit ved Universitetet i Oxford. Senere foretog han to større Reiser. til Indien og har erhvervet sig betydelig Anseelse ved sine værdifulde Skrifter om Sanskrit og dets Literatur, af hvilke særlig maa nævnes „English-Sanskrit Dictionary" og „Sanskrit-English Dictionary".

Williams, Sir William Fenwick, engelsk General, f. 1800, indtraadte i Artilleriet og anvendtes senere ved diplomatiske Hverv i Tyrkiet. Under Krimkrigen gik han til Kars, hvor han overtog Kommandoen over den derværende svækkede tyrkiske Hær og forsvarede sig haardnakket mod Russernes Overmagt. Senere var han efterhaanden Guvernør i Woolwich og Kanada og 1870—76 i Gibraltar.

Williamsport, By i Staten Pennsylvanien i Nordamerika, med 19,000 Indb. og Handel med Korn.

Willis, Thomas, engelsk Videnskabsmand, f. 1621, d. 1675, var en Tid Professor i Naturfilosofi ved Oxfords Universitet, men opgav denne Stilling for at praktisere som Læge i London. Han gjorde flere vigtige Opdagelser paa Anatomiens Omraade.

Willisen, Wilhelm von, preussisk Militær og krigsvidenskabelig Forfatter, f. 1790, d. 1879, deltog som 16aarig Yngling i Slaget ved Jena og avancerede 1813 til Kaptein. Efterhaanden rykkede han op til Oberst og deltog i den slesvigske Krig 1848—50 som Generalløitnant. Af hans Skrifter kan nævnes „Theorie des großen Kriegs", „Die Feldzüge von 1859 und 1866" m. fl.

Willkomm, Ernst Adolf, tysk Romanforfatter, f. 1810, er en af Tysklands mest produktive nyere Skribenter og har især fortræffelig skildret Folkelivet. I lang Tid har han boet i Hamburg. Af hans talrige Arbeider kan nævnes Dramaet

„Bernhard, Hertug af Weimar“, „Erik den ſjortende“, Romanerne „Lord Byron“, „Wallenſtein“, „Hvide Slaver“, „De Europatrætte“ og „Italienſke Nætter“. — Heinrich Moritz Willkomm, foregaaendes Broder, tyſk Botaniker, f. 1821, ſtuderede Naturvidenſkaberne, navnlig fyſiſk Geografi, Geognoſi og Meteorologi og nedſatte ſig 1852 ſom Privatdocent i Leipzig, hvor han tre Aar ſenere blev Profeſſor. 1868 forflyttedes han i ſamme Egenſkab til Dorpat, hvor han tillige blev Direktør ved den botaniſke Have. Af hans mange Skrifter, af hvilke enkelte er udkomne i flere Oplag, kan nævnes: „Zwei Jahre in Spanien und Portugal“ (3 Bd.), „Prodromus Floræ Hispanicæ“ (3 Bd.), „Anleitung zum Studium der wiſſenſchaftlichen Botanik“ (2 Bd.) og „Die Wunder des Mikroſkops oder die Welt im kleinſten Raume“.

Villoiſon (udt. Villoaſong), Jean Battiſte Gaſpard d'Anſe de, franſk Lærd, f. 1750, d. 1805 ſom Profeſſor i Paris, udmærkede ſig iſær ved ſit grundige Kjendſkab til græſk Sprog og Literatur. Flere af hans Arbeider herom er af ſtor videnſkabelig Betydning.

Villon (udt. Villong), François, egentl. François de Montcorbier, franſk Digter, f. 1431, d. 1480, førte ſom Student et vildt Liv og gik endog ſaa vidt, at han optraadte ſom Tyv og Røver, hvorfor han dømtes til Døden, men benaadedes. Hans Digte røber en ſjelden Begavelſe og er rige paa ſpillende Vid og æſthetiſk Skjønhed; i ſine to Digtſamlinger „Le petit Testament“ og „Le grand Testament“ ſkildrer han ſit uſtadige Liv, ſnart med gribende Klage over ſin tunge Skjebne, ſnart med realiſtiſk Humor.

Vilmanſtrand, By i Guvernementet Viborg i Finland, med 1500 Indb., bekjendt ved Ruſſernes Seier over Svenſkerne 3die Septbr. 1741, hvilken førte til Freden i Åbo 1743, hvorved Sverige afſtod det øſtlige Finland til Rusland.

Vilmar, Auguſt Friedrich Chriſtian, tyſk Literaturhiſtoriker og Theolog, f. 1800, d. 1868, blev 1855 Profeſſor i Theologi i Marburg. Af hans Skrifter kan nævnes „Theologiſche Moral“, „Dogmatik“, „Lehrbuch der Paſtoraltheologie“ og „Vorleſungen über die Geſchichte der deutſchen Nationalliteratur“ (2 Bd.).

Wilmington (udt. Vilmingtn), 1) By i Staten Delavare i Nordamerika, med 43,000 Indb. og Fabrikation af Støbegods. 2) By i Staten Nordkarolina, ved Floden Cape Fear, med 18,000 Indb.

Wilmſen, Friedrich Phil., tyſk Pædagog, f. 1770, d. 1831, blev 1798 Præſt og Skolebeſtyrer i Berlin. Han har udgivet en Række populære Skrifter for Ungdommen, deriblandt „Deutſcher Kinderfreund“, ſom er udkommen i over 200 Oplag, „Der Bibelfreund“ og „Die Erde und ihre Bewohner“.

Vilna, Guvernement i Veſtrusland, mellem Grodno, Suvalki, Kovno, Vitebſk og Minſk, ligger nær Polens Grændſe og er 42,507 km.² ſtort, med noget over 1 Mill. Indb. Landet er fladt, rigt paa Skov og Indſjøer og gjennemſtrømmes af Floderne Düna, Njemen og Bereſina. Næringsveiene er Landbrug og Skovdrift. — Hovedſtaden Vilna ligger ved Njemens ſeilbare Biflod Vilja og har 65,000 Indb. Byen, ſom tidligere var Litauens Hovedſtad, er ſmukt bebygget, har prægtige Ruiner af det gamle Jagellonſke Hertugſlot, flere Kirker og Synagoger ſamt andre ſeværdige Bygninger; den er Sæde for Generalguvernøren og en græſk og en romerſk Biſkop og har flere høiere Undervisningsanſtalter ſamt livlig Handel og Induſtri. Det herværende Univerſitet, ſtiftet 1570, ophævedes 1832, og dets 200,000 Bind ſtore Bibliothek flyttedes til Petersburg.

Wilſon (udt. Uillſn), Alexander, ſkotſk Digter og fremragende Ornitholog, f. 1766, d. 1813, oplærtes til Væverhaandværket og drog nu og da om ſom vandrende Kræmmer; ſamtidig dyrkede han Poeſien og ſøgte under ſine Vandringer at finde Affætning for ſine Digte. Flere af diſſe blev gunſtigt modtagne, men hans frimodige Skriverier paadrog ham Fængſelsſtraf, hvorfor han udvandrede til Amerika. Her blev han af en Videnſkabsmand opmuntret til at lægge ſig efter Naturvidenſkaberne, hvilket han gjorde med ſtort Held. Frugten af dette Studium er hans værdifulde Skrift „American ornithology“ (7 Bd.). Hans anonyme Digt „Watty and Meg“ (1792) blev tilſkreven Burns (ſ. d.) og vakte fortjent Opmærkſomhed.

Wilſon, Henry, amerikanſk Statsmand, f. 1812 i fattige Kaar, d. 1875, ſamlede ſig ved egen Flid endel Kundſkaber og indvalgtes i Staten Maſſachuſetts Senat, hvis Præſident han blev. 1855 blev han Medlem af de Forenede Staters Senat og 1872 valgtes han til Unionens Vicepræſident. Som Politiker kjæmpede han ihærdigt for Negerſlaveriets Afſkaffelſe og var ved Siden af Sumner en af dets meſt anſete Modſtandere.

Wilſon, Horace, Hayman, engelſk Orientaliſt og udmærket Kjender af Sanskrit og indiſk Literatur, f. 1786, d. 1860, ſtuderede Medicin og Kemi, gik 1808 i det oſtindiſke Kompagnis Tjeneſte og lagde ſig efter Studiet af de indiſke Sprog. Han har foruden Udgivelſen af ſit ypperlige Sanskritlexikon overſat flere af Sanskritliteraturens meſt anſete Verker til engelſk og gjort dem tilgjængelige for Almenheden. Hans ſamlede Skrifter udkom 1864—77 i London i 12 Bind.

Wilſon, John, ſkotſk Digter, f. 1785, d. 1854, ſtuderede i Glasgow og boſatte ſig efter endte Studier i Cumberland; ſenere blev han Profeſſor i Edinburgh. Han har ſkrevet fortrinlige lyriſke Digte ſamt en Række fortællende Skildringer fra det ſkotſke Folkeliv, deriblandt „Lights and shadows of Scottish life“, „The trials of Margaret Lindsay“ og „The foresters“. Flere af hans Arbeider er udkomne under Pſeudonymet „Chriſtopher North“.

Wilſon, Richard, engelſk Maler, f. 1714, d. 1782, uddannede ſig i Italien og har iſær erhvervet ſig et Navn ved ſine Landſkabsmalerier. Flere af dem er ſenere blevne ſtukne i Kobber.

Wilſon, Sir Robert Thomas, engelſk General, f. 1777, d. 1849, indtraadte i Armeen og blev 1793 Løitnant. Han ſteg ſnart til Kaptein og Major, gik 1808 til Portugal, hvor han oprettede en egen Legion i Krigen mod Franſkmændene og kjæmpede ſom Brigadegeneral under Wellington. Senere blev han General og Guvernør i Gibraltar. Som krigshiſtoriſk Forfatter har han bl. a. paa en intereſſant Maade beſkrevet det engelſke Felttog i Ægypten og det ruſſiſke Felttog 1807.

Wilster, Christian Frederik Emil, dansk Digter, f. 1797, d. 1840, studerede Jus og Theologi og blev 1828 Lektor i Sorø. Han har skrevet endel lyriske Digte og beriget den danske Literatur med fortjenstfulde Oversættelser af de græske Klassikere.

Wilton (udt. Wiltn), By i det sydvestlige England, med 10,000 Indb.

Wiltshire, forkortet **Wilts**, Grevskab i det sydlige England, 3,477 km.² stort, med 258,000 Indb. Landet er meget kuperet og velskikket for Kvæg- og Kornavl, som er Befolkningens Hovednæringsveie; desuden drives her en storartet Industri, fornemmelig i Tøivarer. Af Mineralier findes kun Jern.

Wilvoorde, By i den belgiske Provins Brabant, med 8,500 Indb.

Wilzer, en gammelslavisk Folkestamme i det nordøstlige Tyskland, førte heftige Kampe med sine Naboer Sachserne og Obotriterne. Efter Brandenburgs Erobring af Tyskerne er de formodentlig smeltede sammen med eller fordrevne af disse.

Vimmerby, By i Kalmar Län i Sverige, med 2,500 Indb.

Vimpel kaldes et langt, smalt, tilspidset Flag, der heises paa Stortoppen og benyttes af Orlogsskibe som Kommandotegn. Korte, brede Vimpler af forskjellig Farve bruges som Signaltegn i Forbindelse med firkantede Flag.

Wimpffen, Emanuel Felix von, Friherre, fransk General, f. 1811, d. 1884, blev 1832 Løitnant i Arméen og udmærkede sig i Algier samt under Krimkrigen og i den italienske Krig, efter hvis Slutning han forsremmedes til Divisionsgeneral. Da Mac Mahon i Slaget ved Sedan 1ste Septbr. 1870 var bleven saaret, fik Wimpffen Overkommandoen over hans Hær og afsluttede som saadan Kapitulationen med Tyskerne.

Wimpffen, Frans von, Grev, østerrigsk Feltherre, f. 1797, d. 1870, deltog i Krigene mod Frankrige 1813—14 og mod Sardinien 1848, i hvilken sidste han havde en Kommando som Divisionsgeneral. 1854 udnævntes han til Felttøimester og førte den ene Fløi af den østerrigske Hær ved Solferino 1859. Kort efter tog han Afsked fra Militærtjenesten.

Vin, den gjærede Saft af Vindruerne eller Frugterne af Vinstokken (Ampelideæ). Denne er en klatrende Plantefamilie af Buske med grønagtige Blomster og tilhører de Frikronebladedes Orden. Planten, som har været dyrket fra umindelige Tider, hører hjemme i Mellemasien, men er nu Gjenstand for Kultur overalt, hvor ikke Klimatet lægger Hindringer iveien for dens Trivsel; ialmindelighed kan den kun dyrkes med Fordel indtil 50° n. Br. Den største Vinkultur foregaar hovedsagelig i Mellem- og Sydeuropa. Vinstokken taaler imidlertid ikke altfor stærk Hede, og naar Middeltemperaturen overstiger 17°, bliver Druerne ikke gode. Der gives neppe nogen Kulturplante, der forekommer i saa mangfoldige Varieteter, som Vindruen, hvilket bl. a. skyldes Fremgangsmaaden ved Dyrkningen, Klimatet, Jordbunden og Beliggenheden. De varmere Klimater giver i Regelen de fyrigere Vine. Kalkholdig Jord anses bedst for Vinstokken, fornemmelig hvis Jorden tillige indeholder forvitret Lava. For at erholde en god Vare er det nødvendigt, at Druerne er saa modne og feilfrie som mulig. De indhøstede Druer presses og Saften opsamles i Kar, hvor den i nogen Tid bliver staaende for at gjære; Vinens Rigdom paa Alkohol, altsaa dens Styrke, retter sig efter Gjæringens Varighed. Naar Gjæringen er tilendebragt, underkastes de fleste Vine en Klaringsproces, for at udskille de tykke Bestanddele, som Bædsken indeholder. Derpaa omtappes Vinen paa andre Fustager eller paa Flasker, hvor den undergaar en Eftergjæring. Desuden underkastes de forskjellige Vinsorter en hel Del Behandlingsmaader, alt efter Druernes Godhed og efter den Vinsort, man vil fremstille. Den meste Vin produceres i Frankrige, derefter kommer Italien, Spanien, Portugal, Østerrige, Tyskland og Schweiz. — Alkoholstyrken i de forskjellige Vinsorter varierer betydeligt; saaledes indeholder Portvin og Sherry 18—21 Procent, Malaga 12—16, Champagne 10—11 og Rhinskvin 8—12 Procent. — Norge indførte 1886: paa Fustager 1,384,730 kg. og paa Flasker 110,533 Liter Vin.

Vinaand, se Alkohol.

Vinaroz, By i Valencia i Spanien, ved Middelhavet, med 10,000 Indb. og Havn.

Vincennes (udt. Vængsæng), By i Frankrige, nær Paris, med 19,000 Indb. og et berømt gammelt Slot, som tidligere ofte var de franske Kongers Residens. Senere benyttedes det som Fængsel for vigtige Statsfanger. Byen er nu stærkt befæstet og her findes en storartet Artilleripark. Her endte Kommunistkampene 29de Mai 1871.

Vincent, se Jervis, Kap St. Vincent.

Vincent af Beauvais (udt. Vængsæng Baavæ), lærd Dominikanermunk, d. ca. 1264, forfattede bl. a. et af de første encyklopædiske Verker, „Speculum quadruplex", som i fire Dele giver en Oversigt over de paa den Tid almindelige Kundskaber.

Vincentius Lerinensis, fransk Munk i det 5te Aarh., var den første, som fremsatte den af Romerkirken senere anerkjendte Lære, at Traditionen skal sættes over Skriften.

Vincents de Paula, berømt katholsk Indremissionær, f. 1576, d. 1660, blev Præst i Clichy i Frankrige og tog sig med sjelden Iver af sin Menigheds aandelige og legemlige Trang. Ved Hjelp af den rige og gudfrygtige Familie de Gondy stiftede han 1624 en Missionsforening, hvis Medlemmer skulde prædike Evangeliet blandt Fattige og tilbringe otte Maaneder af Aaret som Sjelesørgere, Sygepleiere og Befordrere af Sædelighed blandt Landsfolket; derhos skulde de stræbe selv at føre en opbyggelig Vandel samt uddanne vordende Landspræster til deres Kald. Deres Hovedsæde var St. Lazarus Stift i Paris, hvorfor de fik Navnet Lazaristerne. 1634 stiftede han De barmhjertige Søstres Orden (se Art. Barmhjertige Brødre og Søstre). 1737 blev han af Paven erklæret for Helgen.

Winchester, By i det engelske Grevskab Hampshire, nord for Portsmouth, med 17,000 Indb. og livlig Handel, der især omfatter Korn og Kvæg. Byen har en Kathedralkirke, paabegyndt 1079, en af Englands største og bedst vedligeholdte gotiske Kirker, og er Sæde for en Biskop. Winchester var engang de angelsachsiske Kongers Residens og

havde 90 Kirker og Kapeller samt mange Klostre. I Kathedralkirken findes den dansk-engelske Konge Knut den stores Grav.

Vinci (udt. Vintsji), Leonardo da, berømt italiensk Kunstner, f. i Vinci ved Florens 1452, d. 1519, fik Undervisning i Maler- og Billedhuggerkunsten af Verrocchio og samlede snart flere fremragende Elever om sig. Samtidig som han dyrkede Malerkunsten udførte han ogsaa plastiske og arkitektoniske Arbeider; saaledes forestod han i to Aar Bygningen af Mailands Domkirke samt ledede vigtige Ingeniøranlæg. 1514 opholdt han sig en kort Tid i Rom, men kaldtes til Frankrige af Kong Frans og levede der sine sidste Aar. Af hans Billeder, som alle anses for at være blandt de bedste af den ældre italienske Malerskoles Frembringelser, kan nævnes „Nadverden" i Kirken Santa Maria delle Grazie i Mailand, „Mona Lisa", „Den hellige Familie" og „Johannes den Døber" i Paris.

Vincke, Friedrich Ludvig Vilhelm Philip, Friherre af, preussisk Statsmand, f. 1774, d. 1844, indehavde forskjellige høiere Embeder og blev 1815 Overpræsident i Westfalen, hvor han udrettede særdeles meget til Gjennemførelsen af ordnede Tilstande og Landets Ophjelp i alle Henseender. — Hans Søn Ernst Friedrich Georg, Friherre af Vincke, f. 1811, d. 1875, blev 1847 Medlem af den preussiske Landdag, hvor han snart indtog Førerpladsen for det konstitutionelle Parti. 1867 valgtes han til Medlem af Rigsdagen. — Hans Broder Karl Friedrich Gisbert, Friherre af Vincke, f. 1813, har udmærket sig som Digter og Novellist. Af hans Arbeider kan nævnes „Sagen und Bilder aus Westfalen", „Im Bann der Jungfrau", „Reisegeschichten" og „Rose und Distel". — Et fjerde Medlem af samme Slægt, Karl Friedrich Ludvig, Friherre af Vincke, f. 1800, d. 1869, erhvervede sig ligeledes et anset Navn baade som Politiker og som statsøkonomisk og militær Forfatter.

Vinckebooms, David, hollandsk Maler, f. 1578, d. 1629, fik den første Undervisning af sin Fader, som var Miniaturmaler, og uddannede sig senere i Amsterdam. Han er blandt de sidste, som sluttede sig til den ældre hollandske Skoles Manér og er tillige en af det moderne Landskabsmaleris Banebrydere. De bedste af hans Arbeider er de, som fremstiller Scener af Folkelivet. Kunstsamlingerne i Holland og Tyskland eier et stort Antal af hans Verker.

Winckelmann, Johann Joachim, berømt tysk Arkæolog og Kunstkjender, f. 1717, studerede Theologi og de skjønne Videnskaber og blev 1743 Konrektor i Seehausen, men gik senere til Rom, hvor han traadte i et nært Forhold til Kardinal Alexander Albani, i hvis berømte Villa han blev Bibliothekar. 1763 fik han Overopsynet over alle Oldsager i og om Rom. Han er den egentlige Grundlægger af den klassiske Arkæologi og af Kunsthistorien og har udrettet overordentlig meget til disse Videnskabers Fremme. Det betydeligste af hans Skrifter, som er udkomne i flere Oplag og oversatte til flere Sprog, er „Geschichte der Kunst des Alterthums" (1764). Paa en Reise til Tyskland 1768 blev han myrdet i Triest.

Vind betegner enhver Strømning i vor Atmosfære, fremkaldt derved, at Luften fra Egne med større Lufttryk flyder hen til Egne med mindre Tryk. Jo større denne Forskjel i Lufttrykket er, desto raskere foregaar Strømningen, d. e. desto større Styrke har Vinden. Vindstyrken kan maales ved særegne Instrumenter, som kaldes Anemometre. Sjømændene udtrykker dens forskjellige Grader som: Vindstille, Bris, frisk Bris, Bramseilskuling, Mersseilskuling, Storm, Orkan. Vindens Retning bestemmes ved den almindelige Veirhane og henføres til den saakaldte Vindrose, hvis fire Hovedpunkter som bekjendt er Nord, Øst, Syd og Vest med Mellemretningerne Nordøst, Sydøst, Sydvest og Nordvest. Sjømændenes Vindrose (i Kompasset, s. d.) har ialt 32 Streger eller Retninger, idet f. Ex. Rummet mellem Nord og Nordøst deles i følgende Streger: Nord til Øst, Nordnordøst, Nordøst til Nord; ligeledes Rummet mellem Nordøst og Øst i: Nordøst til Øst, Østnordøst og Øst til Nord osv. hele Vindrosen rundt. Eftersom de luftfortyndede Strækninger i Atmosfæren (det saakaldte Trykminimum) har større eller mindre Udbredning og efter Trykformindskelsens forskjellige Grad vil ogsaa de med dette Minimum blæsende Luftstrømme snart kunne optræde ganske lokalt, til andre Tider udbrede sig over ganske betydelige Strækninger. Et Trykminimum kan opstaa pludselig ifølge en stærk lokal Opvarmning af Luften samt skride fremad i en bestemt Retning med det af samme betingede System af Vinde af vexlende Styrke og Retning. Retningsforandringen foregaar som Regel i Overensstemmelse med Solens daglige Bevægelse (fra Øst, gjennem Syd til Vest osv.). I tropiske Egne optræder ofte saadanne fremadskridende Lufthvirvler med stor Voldsomhed (Skyklover, Tornados osv.). Under visse Betingelser kan Vinden optræde med regelmæssige periodiske Forandringer. Dette er f. Ex. Tilfælde med de saakaldte Sjø- og Landvinde, der navnlig om Sommeren optræder med stor Regelmæssighed i Kystegne. Om Dagen opvarmes Landet stærkere end Havet; den kolde og tunge Sjøluft strømmer derfor ind mod Kysten; om Natten bliver omvendt det faste Land hurtigere afkjølet, og den koldere Landluft blæser derfor da ud mod Havet. Det mest storartede Exempel paa stadige Luftstrømme har man i de bekjendte i de tropiske Egne optrædende Passatvinde (s. d.), der skyldes den i Ækvatorialegnene overordentlig stærke Virkning af Solvarmen i Forbindelse med Jordens Axeomdreining. Vindenes Karakter afhænger af Beskaffenheden af de Egne, over hvilke de stryger. — En Luftstrøm, som har passeret en af Solen gjennemgløded hed og tør Sandørken, optræder selv som en varm og tør Vind, medens Strømninger, der kommer fra Havet eller andre udstrakte Vandmasser, medfører en forfriskende fugtig Kjølighed. Isfold bliver Vinden, naar den blæser fra Bræer eller Gletschere. Om en Vind skal føles som fugtig eller tør, beror forresten ikke alene paa Luftstrømmens absolute Fugtighedsgehalt, men ogsaa paa dens Temperatur, dens relative Fugtighedsgrad, d. v. s. den Mængde Vanddamp, som Luften indeholder i Forhold til den største Mængde Damp, som den kunde indeholde ved den forhaandenværende Temperatur. Udbredte Skovstrækninger besidder en mægtig regulerende Indvirkning paa den omgivende Lufts Temperatur

og Fugtighed, og derigjennem ogsaa paa Karakteren af de paa Stedet herskende Vinde. Udbredte Ødelæggelser af Skovene virker ogsaa i denne Henseende yderst uheldigt.

Vind, en dansk Adelsfamilie, som allerede nævnes i det 13de Aarh. Den navnkundigste af Slægten er Rigsadmiral Jørgen Vind, f. 1593, d. 1644. Han udmærkede sig først i Landhæren under Danmarks Krige med Sverige, traadte derpaa ind i Marinen og avancerede efterhaanden til Admiral. Som saadan kommanderede han en Afdeling af den danske Flaade i Slaget paa Kolbergheide, hvor han saaredes og døde kort efter.

Vindbøsse, enslags Skydevaaben, hvor Drivkraften er sammenpresset Luft.

Vindel (Convolvulaceæ), Planteslægt af de Sambladedes Orden, med pilformede Blade, tragtlignende Kroner og hvide eller blegrøde Kronblade. I Norge forekommer to Arter, nemlig Agervindel eller Snerle (C. arvensis), som er temmelig almindelig vildtvoxende ved Kysten mellem Kristianssand og Kristiania, og Strandvindel (C. sepium).

Vindelicia, tidligere Navnet paa den Landstrækning i Tyskland, som begrændses af Floderne Lech, Donau og Inn samt af Alperne, udgjør nu den sydlige Del af Baiern. Landet, som oprindelig beboedes af en keltisk Folkestamme, de saakaldte Vindeliker, blev Aar 15 f. Kr. erobret af Romerne og forenet med Rhætien.

Vindeltrappe (Scalaria), Snegleslægt af de Kamgjellede, har et taarnformet, skinnende hvidt Skal med mange Omdreininger. Herhen hørende Arter forekommer baade i de nordlige og i de varme Have.

Vindfang, se Regulator.

Windham (udt. Uindæm), William, engelsk Statsmand, f. 1750, d. 1810, studerede i Oxford og blev 1782 Medlem af Parlamentet. Under Pitt var han 1794—1801 og 1806 Chef for Krigsministeriet og foretog som saadan vigtige Reformer i Militærvæsenet.

Vindhya, Fjeldstrækning i Forindien, mellem Dekan og Hindostan, naar en Høide af 760 m.

Vindikation, en Eiers Tilbagesøgning af den ham tilhørende Ting, kan efter norsk (og dansk) Ret finde Sted mod enhver Trediemand, hvem Eieren ikke selv har indrømmet en endnu vedvarende Besiddelsesret. Det samme gjaldt efter den gamle norske Ret. Efter mange fremmede Lovgivninger kan derimod den Eier, som selv har f. Ex. laant eller leiet Løsøre til en anden, enten aldeles ikke eller kun mod Erstatning tilbagesøge (vindicere) Tingen fra en Trediemand, til hvem Laaneller Leietageren svigagtig maatte have solgt den, (derimod kan Eieren selvfølgelig kræve Erstatning af den Skyldige). Penge og Gjeldsbreve, som lyder paa Ihændehaveren, kan heller ikke efter norsk Ret vindiceres fra godtroende Trediemand.

Vinding, August, dansk Pianist og Komponist, f. 1835, uddannede sig under Reinecke, Gade og Rée og studerede senere i Leipzig og Prag. Han er en af Danmarks mest begavede nulevende Pianister og har komponeret værdifulde Musikstykker for Orkester, Piano og Kammermusik.

Vinding, Rasmus, dansk Jurist, f. 1615, d. 1684, blev 1648 Professor i Kjøbenhavn og 1661 Høiesteretsassessor sammesteds. Nogle Aar senere fik han sammen med endel andre det Hverv at udarbeide en ny dansk Lovbog, og han er den egentlige Koncipist af den saakaldte Kristian den femtes danske Lov.

Windischgrätz, Alfred Candidus Ferdinand, Fyrste af, østerrigsk Feltmarskal, f. 1787, d. 1862, blev 1804 Kavaleriløitnant og udmærkede sig i Krigene mod Frankrige, saa at han ved Napoleons Fald var rykket op til Oberst. Under Oprøret i Wien 1848 førte han som Feltmarskalløitnant Kommandoen over de Tropper, som sendtes mod Byen, indtog den og tugtede Oprørerne med Strenghed. Mod Ungarerne var han derimod mindre heldig; han maatte rømme Landet og blev derfor fjernet fra sin Kommando; senere var han en Tid Guvernør i Mainz.

Vindmaaler, se Anemometer under Anemologi.

Vindmølle, se Mølle.

Vindrose, se Art. Vind og Kompas.

Windscheid, Bernhard Josef Hubert, tysk Jurist, f. 1817, studerede i Bonn og Berlin og blev 1847 Professor i Basel, hvilken Stilling han senere har indehavt i Greifswald, München, Heidelberg og siden 1874 Leipzig. Han har skrevet flere værdifulde Verker om Romerretten.

Windsor, By i det engelske Grevskab Berks, ved Themsens sydlige Bred ovenfor London, med 12,000 Indb. og et prægtigt Slot, som i lang Tid har været de engelske Regenters Sommerresidens.

Windthorst, Ludvig, tysk Politiker, f. 1812, studerede Retsvidenskaben og blev 1849 Medlem af Hannovers Andetkammer og kort efter dets Præsident. 1851 var han hannoveransk Indenrigsminister og 1862—65 Justitsminister. Ved Hannovers Indlemmelse i Preussen indvalgtes han i Rigsdagen samt i den preussiske Landdag og har som saadan været Fører for det saakaldte katholske Centrumsparti.

Winer, Georg Benedict, tysk protestantisk Theolog, f. 1789, d. 1858, blev 1823 Professor i Erlangen og 1832 i Leipzig. Han erhvervede sig stor Anseelse ved sine exegetiske og grammatiske Arbeider samt ved sine Studier af det Gamle Testamentes Grundsprog. Af hans Skrifter bør nævnes „Grammatik des biblischen und targumischen Chaldäismus", „Chaldäisches Lesebuch" og „Biblisches Realwörterbuch". Hans Hovedverk er „Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms" (7de Oplag 1867).

Vinet (udt. Vine), Alexander Rodolfe, schweizisk protestantisk Theolog, f. 1797, d. 1847, blev 1837 Professor i Lausanne. Han har ogsaa erhvervet sig et Navn som Literaturhistoriker og har udgivet flere betydelige Skrifter, deriblandt „Chrestomathie française", „Histoire de la littérature française au 18e siècle", „Etudes évangeliques" og „Théologie pastorale".

Vineta, d. s. s. Jóm, Jumne, Jomsborg (s. d.).

Winge, Mårten Eskil, svensk Maler, f. 1825, var ansat ved Postvæsenet før han fik Plads ved Stockholms Kunstakademi. Senere studerede han i Paris og Rom og blev kort efter sin Hjemkomst Professor og Lærer i Tegning ved Akademiet. Foruden endel Alterbilleder har han især lagt sig efter at fremstille den nordiske Gudelære og ældre Historie, og til hans Arbeider i denne Genre

hører „Loke och Sigyn", „Olav Tryggvesſøn och Sigrid Storraade", „Hjalmar och Orvar Odd" m. fl.

Vingefrugter kaldes de Plantefrugter, hvis Nød har en hindeagtig Udvidning til Siderne, f. Ex. Birk- og Lønfrø.

Vingeløſe (Aptera), Orden af Leddyrene, til hvilken hører Loppen, Luſene, Børſtehalerne m. fl.

Vinger, Fuglenes og de flyvende Inſekters Flyveredſkaber. Hos Fuglene træder Vingerne iſtedenfor Forlemmerne hos Pattedyrene, hvorimod Inſekternes Vinger er uafhængige af Lemmerne. Flaggermuſene har iſtedenfor Vinger en nøgen Flyvehud, ſom ſpendes ud mellem For- og Baglemmerne.

Vinger, Præſtegjeld i Solør, Hedemarkens Amt, beſtaar af Sognene Vinger og Oſtmarken ſamt Byen Kongsvinger, ſom udgjør et eget Annexſogn.

Vingeſnegle, Orden af Bløddyrene, med eller uden Hus. Sit Navn har de faaet af to fra Kroppens forreſte Del udgaaende vingelignende Udvexter, der tjener dem ſom Svømmeredſkaber.

Vingolf, i den nordiſke Gudelære Gudindernes Tempel paa Idaſletten.

Vingulmark, det oldnorſke Navn paa Kyſtſtrækningen fra Svineſund langs Kriſtianiafjorden til Lier ved Drammen, udgjør nu en Del af Smaalenenes og Akershus Amter.

Vinje, Præſtegjeld i Øvre Thelemarken, Bratsberg Amt, beſtaar af Sognene Vinje, Næsland og Grungedal.

Vinje, Aasmund Olaſſen, norſk Digter og Publiciſt, f. i Vinje Præſtegjeld i Thelemarken den 6te April 1818, d. 1870, var Søn af fattige Almuesfolk. Efter i en kort Tid at have beſøgt Seminariet i Hvideseid blev han i ſit 17de Aar Omgangsſkolelærer i ſin Hjembygd, hvilken Stilling han indehavde i 5 Aar. Derefter fik han en Lærerpoſt ved Borgerſkolen i Mandal. 1848 blev denne Skole omreguleret, og ſkjønt han havde Udſigt til at blive Andenlærer, drog han i en Alder af 30 Aar til Kriſtiania for at ſtudere, ſaagodtſom blottet for Midler dertil. Under ſin Lærervirkſomhed havde han lagt ſig efter fremmede Sprog, Tyſk, Franſk, Latin og Græſk. Fra han begyndte at ſtudere og til han 1856 tog juridiſk Embedseramen levede han næſten udelukkende af at ſkrive Artikler til Bladene, fornemmelig Korreſpondancer til en udenbys Avis, hvilke alle udmærkede ſig ved en eiendommelig Raſkhed i Stilen og en Mængde kvikke Indfald, hvad der bødede paa den Mangel paa Grundighed, ſom ikke ſjelden kom tilſyne i diſſe Dieblikkets Foſtre. Allerede tidlig kaſtede han ſig ind i Politiken, men den Ugenerthed, hvormed han lod ſit ſpillende Lune uddele Slag til begge Sider, gjorde, at han ikke blev rigtig tilvens med nogen af Partierne. En Kopiſtpoſt, han havde erholdt i Juſtits-Departementet, maatte han paa Grund af ſit henſynsløſe Skriveri i Bladene forlade. Det var ſom Maalmand, Vinje vakte meſt Opmærkſomhed hos ſin Samtid. Han begyndte tidlig at benytte thelemarkſke Ord og Bøininger; ſenere ſkrev han et „Maal", der vel nærmeſt har de thelemarkſke Mundarter til Grundlag, om det end i de fleſte Stykker ſlutter ſig til det Aaſenſke Landsmaal, uden dog at beſidde dettes Faſthed og Konſekvens. 1851 ſtiftede han ſammen med H. Ibſen og P. Botten-Hanſen et nyt Blad, „Andhrimner", men da det ingen Udbredelſe fik, gik det kort efter ind. 1858 begyndte han paa egen Haand Udgivelſen af Bladet „Dølen" i ſit thelemarkſke Landsmaal (hvori han fra Tid til anden gjorde mange Ændringer), hvilket med forſkjellige Afbrydelſer fortſattes til hans Død. I dette Blad ſkrev han om alt muligt: Politik, Kunſt, Literatur, Landboforhold, Dagsbegivenheder oſv., og om end hans Udtalelſer hyppig røber Mangel paa grundigt Kjendſkab til de virkelige Forhold, ſaa indeholder de dog ſaa mange kvikke og aandfulde Bemærkninger, at de i denne Retning ſtaar uopnaaede i vor nyere Literatur. Overhovedet var han i Beſiddelſe af de fleſte af de Egenſkaber, ſom ſkaber den aandfulde Eſſayiſt, og med ſit eiendommelige folkelige Greb paa Tingene minder han derfor ikke ganſke ſjelden om Holberg i hans Epiſtler. I nær Sammenhæng hermed ſtaar hans Begavelſe ſom Folketaler, navnlig ved „Feſjaa" eller „Nautemøter", ſom han kaldte det (Dyrſkuer), hvor han altid bragte Liv og Lyſtighed med ſig. Vinje var en ſjelden begavet Natur, men hans mange Evner og Anlæg blev aldrig fuldt ſammenſveiſede. Dette viſer ſig ogſaa i hans Digtning; Dele af denne ſtaar paa Høide med det bedſte i vor Literatur; men hyppig ſprænger han ſom Wergeland alle Baand, og det endelige Indtryk bliver uroligt og ſønderrevet. Blandt hans større Digtninger bør nævnes „Storegut" og „Staale", ſom oprindelig ſtod i „Dølen". Den første er ſenere flere Gange udkommen ſærſkilt. Endvidere maa omtales hans „Ferdaminni", en Beretning om en Reiſe, Forfatteren gjorde til Trondhjem, fuld af ſprudlende Skildringer og aandrige Reflexioner. Af hans mindre Digte eier mange en ſtor lyriſk Styrke og Inderlighed. Vinjes Skrifter udgives for Tiden (1887) i Udvalg paa Foranſtaltning af „Det norſke Samlag". Om Vinjes Sprog ſe „Morgenbladet" 2den og 4de Juni 1886 (Prof. Joh. Storms Artikler om „Landsmaalet").

Vinkel, i Geometrien Maalet for Forſkjellen mellem to fra ſamme Punkt (Toppunktet) udgaaende rette Liniers (Benenes) Retninger. Vinkelen tænkes at ligge i de to Liniers Plan og at fremkomme derved, at den ene Linie har dreiet ſig om Toppunktet fra den anden af ſom Udgangsſtilling, indtil den indtager ſin egen Stilling. Den ſiges under denne Omdreining at voxe. Er den bevægelige Linie dreiet indtil den falder i den faſte Linies Forlængelſe, kaldes Vinkelen *lige*. Er den kun dreiet halvt ſaameget, kaldes Vinkelen *ret*. Dreies Linien mer end en lige Vinkel, erholdes en *konvex* Vinkel; en Vinkel, ſom er mindre end en lige Vinkel, kaldes *konkav*. *Stump* kaldes en konkav Vinkel, ſom er større, *ſpids* en, ſom er mindre end en ret. En Vinkel udmaales ved Sammenligning med en ret Vinkel (R). En lige Vinkel er ſaaledes 2 R. Man deler den lige Vinkel i 90 lige ſtore Dele, ſom kaldes Grader (°), hver Grad i 60 Minuter (′), hvert Minut i 60 Sekunder (″) (ſe Art. Grad). Ved to Planers *Bøiningsvinkel* forſtaaes Vinkelen mellem to Perpendikulærer, en i hvert Plan, opreiſt paa Skjæringslinien i et og ſamme Punkt af denne.

Winkelried, Arnold Struth von, en Schweizer fra Kanton Unterwalden, ſkal ifølge Beretningen

ved sin heltemodige Opofrelse af sit eget Liv have afgjort Slaget ved Sempach 9de Juli 1386 til Fordel for sine Landsmænd. Da de østerrigske Riddere under Hertug Leopolds Anførsel i tætsluttede Rækker og med fældede Lanser mødte Schweizerne, som af denne Grund ikke kunde udrette noget mod sine Fiender, styrtede Winkelried frem, greb om saa mange Lanser, han kunde, og borede dem i sit Bryst med det Udraab: „Jeg skal skaffe eder en Aabning, trofaste Edsforbundne; tænk paa min Hustru og mine Børn." Beretningen er imidlertid bleven dragen i Tvivl af nyere Historikere.

Vinkovcze (udt. Vinkovits), ungarsk-slavonisk Grændsedistrikt, 1970 km.² stort, med 74,000 Indb. Hovedstad Vinkovcze, ved Floden Bosul, med 4,100 Indb.

Vinland, de gamle Nordmænds Navn paa det af Leif Eriksøn Aar 1000 opdagede nye Land sydvest for Grønland, hvilket altsaa har været Nordamerikas Østkyst. Den Del af Amerika, som Leif gav Navnet Vinland, antages sædvanlig at have været det nuværende Massachusetts; nylig har Professor G. Storm fremført vegtige Grunde for, at Vinland er at søge i Nova Scotia.

Vinlus (Phylloxera), Insekt af Bladlusenes Familie, har fornemmelig i den sidste Tid gjort stor Skade i de vinproducerende Lande ved at angribe og ødelægge Vinstokkene. I Frankrige har den saaledes til sine Tider herjet store Strækninger, og Skaden, den anretter, gaar op til mange Millioner aarlig. Man har endnu ikke udfundet noget sikkert Middel til at standse Insektets Herjen, uagtet de Lærde har anvendt megen Granskning derpaa.

Winnipegowsjøen, Indsjø i britisk Nordamerika, strax vestenfor Winnipegsjøen, temmelig stor og med talrige Øer.

Winnipegsjøen, Indsjø i britisk Nordamerika, 22,000 km.² stor, optager flere betydelige Floder og har gjennem Nelsonsfloden Afløb til Hudsonsbugten. Ved dens sydlige Ende ligger Byen Winnipeg med 8,000 Indb.

Winoren, Bergværk i Flesberg Præstegjeld i Numedal, Buskeruds Amt, anlagdes 1838 for Drift af Kobber. Senere har man begyndt at udvinde Sølv ved Værket. Det eies for Tiden af et norsk Aktieselskab, og Arbeidsstyrken var 1885 13 Mand.

Winoy (udt. Vinnoa), Josef, fransk General og Militærforfatter, f. 1803, d. 1880, tog 1823 frivillig Tjeneste som Menig i Garden, gik som Sergeant med Expeditionen til Algier og udmærkede sig der, saa at han 1850 var avanceret til Oberst. Under Toget mod Kabylerne steg han til Brigadegeneral og deltog med Hæder i Krimkrigen og det italienske Felttog, Som tilhørende Mac Mahons Hær under den fransk-tyske Krig reddede han sin Division fra Fangenskabet ved Sedan, blev derefter Chef for et Hærkorps i Paris og afløste Trochu som Øverstkommanderende der. Under Kommuneopstanden var det hans Korps, som stormede Paris og stansede Oprøret. 1877 blev han Senator.

Winslow, Jakob (Benignus), fransk Videnskabsmand, f. i Danmark 1669, d. 1760, studerede først Theologi, men lagde sig senere efter Medicinen. Under et Studieophold i Paris gik han over til den katholske Kirke og blev 1743 Professor i Anatomi sammesteds. En af ham udgiven Lærebog i Anatomi blev oversat til næsten alle europæiske Sprog.

Winsløv, Karl, dansk Skuespiller, f. 1796, d. 1834, fik 1816 Ansættelse ved det kongelige Theater og erhvervede sig snart Ry som en af dets mest fremragende Kunstnere. Særdeles Lykke gjorde han som Fremstiller af tragiske Helteroller.

Winsnes, Hanna Olava, norsk Forfatterinde, f. 1789, d. 1872, var Datter af Borgermester Strøm i Drammen. 1817 giftede hun sig med daværende Katheket (senere Stiftsprovst) Paul Winsnes, som to Aar efter blev udnævnt til vesterende Kapellan i Vang paa Hedemarken. Her og i de øvrige Landsprestekald, som hendes Mand efterhaanden indehavde, blev hun, der i sin Ungdom kun havde levet i Byerne, nødt til at sætte sig ind i de Forhold, en Husholdning paa Landet medfører, og det varede ikke længe, før hun blev den Raadgiver, som Præstegjeldets Kvinder henvendte sig til i alle Tilfælde; hun var Bygdens Læge og Apotheker og maatte som saadan ofte foretage lange Reiser paa den barskeste Aarstid. 1845 blev hendes Mand paany Præst i Vang, dennegang Sognepræst, og nu tog hun for Alvor fat paa sit Forfatterarbeide, som hun 16 Aar tidligere havde paabegyndt. Under Pseudonymet „Hugo Schwartz" udgav hun en større Roman, „Grevens Datter". Af hendes øvrige mange Skrifter af skjønliterært eller økonomisk Indhold kan nævnes „For Tjenestepiger" (2 Oplag), „Aftenerne paa Egelund", „For fattige Husmødre" (4 Oplag) og „Husholdningsbog for tarvelige Familier" (5 Oplag).

Vinsten (vinsur Kali), en grøngraa eller rødagtig, krystallinsk Skorpe, som afsætter sig i Fadene under Vinens Gjæring. Den anvendes i Medicinen samt i Farverierne.

Vinstra, en af Gudbrandsdalslaagens Bielve, kommer fra Bygdinsjøen i Jotunfjeldene. Dens Længde er 79 km.

Vinsyre (Acidum tartaricum), et i Planterne, fornemmelig i Druer forekommende Stof, dels i fri Tilstand, dels bunden til enkelte Baser (Kali, Kalk m. fl.). Da den finder udstrakt Anvendelse saavel i Medicinen som i Tekniken, fremstilles den i det store i særlig dertil indrettede Fabriker. I ren Tilstand danner Vinsyren farveløse, haarde og lugtfrie Krystaller af stærk syrlig Smag; den benyttes bl. a. til Bruspulver, Limonader, i Tøitrykkerierne og i Fotografien.

Vinter, Aarets mørkeste og koldeste Tid, regnes paa den nordlige Halvkugle fra 21de—22de Decbr. til 20de Marts, paa den sydlige fra 21de Juni til 22de—23de Septbr. Solhvervs- og Jevndøgnstiderne er for Tiden: 20de Marts og 21de Juni, 22de—23de Septbr. og 21de—22de, Decbr.; fra Aar 1900 én Datum større.

Winter, Peter von, tysk Komponist f. 1754, d. 1825, blev i en Alder af 11 Aar ansat ved det kurfyrstelige Hofkapel i Manheim og var senere Orkesteranfører eller Kapelmester paa forskjellige Steder. Han har komponeret flere Operaer, der iblandt „Cantone in Utica", „Antigona", „Maria von Montalban" og „Calypso". Hans mest berømte Opera er „Das unterbrochene Opferfest".

Vinterdragt kaldes hos visse nordiske Pattedyr og Fugle den Haar- eller Fjerdragt, som de faar om Høsten, og som adskiller sig fra Sommerdragten ved at den er tættere og af en anden Farve. Dette er f. Ex. Tilfældet med Haren, Røskatten og Rypen.

Winterfeldt, Hans Karl von, preussisk General, f. 1709, d. 1757, traadte ung ind i Garden og blev snart Kronprinsens, den senere Fredrik den stores Ven og Fortrolige. Som Chef for en Grenadérbataljon udmærkede han sig 1741 i Kampene ved Glogau, Mollwitz og Rothschloß og avancerede til Oberst. 1745 tog han ligeledes hæderlig Del i Slaget ved Hohenfriedberg, blev ved Syvaarskrigens Udbrud Generalpitmant og erhvervede sig nye Laurbær som tapper og indsigtsfuld Hærfører. I Kampen ved Görlitz 7de Septbr. 1757 fik han et Skud i Brystet og døde Dagen efter.

Vintergjæk, se Snekloke.

Vintergrønt (Pyrolaceæ), en med Lyngfamilien beslægtet fleraarig Skovplante, med altidgrønne, glinsende Blade, klasestillede Blomster og femdelt Bæger. I Norge forekommer flere Arter af Slægten Pyrola.

Winterhalter, Frans Xaver, tysk Portrætmaler, f. 1805, d. 1873, erholdt sin første Undervisning i München og gik derefter til Paris, hvor han opholdt sig indtil 1871, da han flyttede til Karlsruhe. Han har leveret et stort Antal vellykkede Portrætter af fyrstelige Personer, deriblandt af Storhertug Leopold, Kongen og Dronningen af Belgien, Dronning Victoria m. fl. Af hans øvrige Arbeider kan nævnes hans „Dolce far niente" (en neapolitansk Fiskerfamilie under Vinløv), „Neapolitanerinden ved Brønden" og „Pigen fra Ariccia med Tamburinen".

Vinterhaver, enslags større Drivhuse med Tag og Vægge af Glas til Fremdrivning af Prydplanter under den kolde Aarstid. De holdes stadig opvarmede, og der sørges for, at Temperaturen til enhver Tid er jevn. Saadanne Vinterhaver findes i flere af de større europæiske Byer, saaledes i Petersburg, Paris, London, Köln, Frankfurt am Main m. fl. St.

Winter-Hjelm, Otto, norsk Musiker og Komponist, f. 1837, blev Student 1855 og modtog samtidig Musikundervisning af H. Kjerulf. Efter to Aars Forløb opgav han Studeringerne for ganske at ofre sig for Musiken og gik til Leipzig, hvor han 1857—58 var Elev ved Konservatoriet. Derpaa tilbragte han nogen Tid i Hjemmet, og da han erholdt offentligt Stipendium, gik han 1861 til Berlin, hvor han studerede under Professor Kullak og Musikdirektør Wüerst. Efter sin Hjemkomst overtog han Dirigentposten ved det filharmoniske Selskabs Koncerter; da dette Selskab opløstes, gav han egne Symfonikoncerter, og oprettede sammen med Grieg en Musikskole, som dog snart gik ind. 1874 ansattes han som Organist ved Trefoldighedskirken i Kristiania. Af hans Kompositioner kan nævnes to Symfonier, som begge har været opførte i Kristiania, endel Klaverstykker, Sange med Pianoforte-Akkompagnement samt firstemmige Mandssange.

Vinterkarse (Barbarea), Plante af de Korsblomstredes Familie, med lyreformede, finnede Blade og gule Blomster. To Arter voxer i Norge, nemlig: Almindelig Vinterkarse (B. vulgaris) og Randskulpet Vinterkarse (B. stricta).

Vintersøvn, en dvaleliguende Tilstand, hvori enkelte Dyr i visse Perioder af Aaret befinder sig i de koldere Lande om Vinteren. Under denne Søvn tager Dyrene ingen Næring til sig, og deres Livsfunktioner er saagodtsom ophørte eller ialfald betydelig formindskede. Blandt Pattedyrene pleier Bjørnen, Flaggermusen, Grævlingen, Pindsvinet m. fl. at sove Vintersøvn; det samme er Tilfældet med flere Insekter og alle Krybdyr. I de varme Jordstrøg findes enkelte Krybdyr og Fiske, som under den varme Aarstid, da Floder og Indsjøer er udtørrede, ligger i enslags Sommersøvn. Naar Regntiden indtræder, vaagner de igjen af Dvalen.

Winterthur, By i Kanton Zürich i Schweiz, med 12,000 Indb. og livlig Handel og Industri. Udenfor Byen findes store Bomuldsspinderier, Jernstøberier og mekaniske Værksteder. Winterthur er en af Schweiz's skjønneste Byer, omgiven af Vinbjerge og Promenader; den er historisk bekjendt ved Hertug Burkhard af Schwabens Seier over Kong Rudolf den anden af Burgund 919.

Winther, Rasmus Villads Christian Ferdinand, dansk Digter, f. 1796, d. 1876, blev af sin Stedfader, Biskop Møller, sat til at studere og tog 1824 theologisk Embedseksamen. Kort efter udkom hans første Digtsamling, som overalt fik en glimrende Modtagelse og forskaffede sin Forfatter Ry for en af de mest lovende unge danske Digtere. 1830—31 foretog han en Reise til Italien, hvor har lagde sig efter dette Lands Sprog og Literatur. Derefter vendte han tilbage til Kjøbenhavn, hvor han tog fast Bopæl, udelukkende ofrende sig for sit Digterkald, uden at modtage nogen Embedsansættelse. Han døde under et Ophold i Paris, og hans Lig blev paa offentlig Bekostning hjembragt til Danmark. Som Digter var Winther særdeles produktiv, og hans Arbeider udmærker sig ved fin Udførelse, stemningsfuld Lyrik og tiltalende Billeder. Blandt dem kan nævnes „Digtninger", „Sang og Sagn", „Brogede Blade", „Haandtegninger" samt „Femogtyve Fabler". 1860 udgav han fine indtil da udkomne Digte i 10 Bind.

Wintzingerode, Ferdinand, Friherre af, russisk General, f. 1770, d. 1818, tilhørte en tysk Familie og var først i østerrigsk Tjeneste, men indtraadte 1797 som Major i den russiske Hær. 1805 gik han som Keiser Alexanders Gesandt i et diplomatisk Ærinde til Berlin og Wien og afsluttede Alliancen mellem Rusland og Østerrige. I Slaget ved Aspern 1809 fik han sin ene Fod knust og blev paa Slagmarken udnævnt til Feltmarskallpitmant. 1812—14 deltog han med Udmærkelse i Krigene mod Napoleon, navnlig i Slagene ved Lützen, Dennewitz og Leipzig, og ved at storme og indtage Soissons frelste han den preussiske Hær under Blücher fra Overgivelse. 1815 udnævntes han til Chef for et russisk Armékorps.

Viol (Viola), se Fiol.

Viola di braccio, almindelig kaldet Bratsch eller Altviolin, et Instrument af samme Form, men noget større end Violinen og har som denne fire Strenge, hvoraf de to dybeste er overspundne.

Den staar med Hensyn til Tonehøide midt imellem Violin og Violoncel. Stemning: c, g, d og a, altsaa en Kvint dybere end Violinen og en Kvint høiere end Violoncellen.

Violet, en af Spektrets syv Hovedfarver, frembragt ved de stærkest brydbare Lysstraaler.

Violin, det mest benyttede og høiest og reneste klingende Strygeinstrument, bestaar af en Trækasse med hvælvet Bund og Laag, over hvilket sidste der spendes fire Tarmstrenge. Violinen udmærker sig ogsaa ved de mangfoldige Modifikationer, hvori dens Toner kan frembringes. Allerede i det 12te Aarh. var Violinen kjendt, men i en noget større Form end nu, og havde to eller tre, tildels fire Strenge. I Italien og Tyrol bragtes Fabrikationen af Violiner til sin største Fuldkommenhed, og blandt de mest berømte Fabrikanter af Strygeinstrumenter kan nævnes Amati, Stradivari, Stainer, Klotz m. fl. Violinens fire Strenge, hvoraf den dybeste eller Basen er overspunden med Metaltraad, stemmes i Tonerne lille g, énstrøgen d, énstrøgen a og tostrøgen e.

Viollet-Leduc (udt. Viole-Lødyk), Eugène Emmanuel, fransk Arkitekt og Kunsthistoriker, f. 1814, d. 1879, lagde sig efter Studiet af middelalderst Bygningskunst og har forestaaet flere vigtige Bygningsarbeider, bl. a. Restaurationen af Notredamekirken i Paris. Blandt hans mange værdifulde Skrifter om Arkitektur, Arkæologi og Kunsthistorie kan nævnes hans Værk om den franske Arkitektur i Tiden fra det 11te til det 16de Aarh. (10 Bd.).

Violoncel eller den lille Basviolin, et Strygeinstrument af samme Form som Violinen og med fire Strenge, hvoraf de to dybeste er overspundne. Den er egentlig en fuldkomnere Form af den tidligere benyttede sexstrengede Gamba; dens Toneomfang er $3^1/_2$ Oktav, og dens Strenge stemmes store C, store G, lille d og lille a. Violoncellen opfandtes i forr. Aarh. af en fransk Geistlig, Tardieu fra Provence.

Violrod (Radix Iridis florentinae), Roden af en i Italien voxende Plante af Sværdliliefamilien, med skarp, aromatisk Smag og en behagelig Lugt. Den anvendes til Tandpulvere, Pomader, Tobakssauce osv. og er en vigtig Handelsartikel.

Vionville (udt. Viongvil), Landsby i Lothringen, vest for Metz. Her og ved Mars la Tour stod 16de Aug. 1870 et blodigt Slag mellem Tyskerne under Prins Fredrik Karl og Franskmændene under Bazaine, hvilket havde til Følge, at sidstnævnte blev forhindret i sit Tilbagetog og et Par Dage senere, efter Slaget ved Gravelotte, nødtes til at kaste sig ind i Metz.

Viotti, Giovanni Battista, berømt italiensk Violinspiller og Komponist, f. 1753, d. 1824, erholdt sin Uddannelse hos Pugnani og bereiste senere med ham en stor Del af Europa, overalt feirende glimrende Triumfer. Derpaa tog han Ophold i Paris, hvor han blev Direktør ved den italienske Opera. Da Revolutionen udbrød, begav han sig til London og derfra til Hamburg, hvor han fordetmeste bestjæftigede sig med at komponere. 1819 blev han Direktør ved den store Opera i Paris. Af hans Kompositioner kan nævnes 29 Violinkonserter, 21 Strygekvartetter, 51 Violinduetter og 18 Sonater for Violin og Bas.

Vipstjert, d. s. s. Erle (s. d.).

Vique, By i den spanske Provins Katalonien, med 14,000 Indb. og betydelig Industri.

Virak (Gummi resina Olibanum), en harpixagtig Gummi, som erholdes af forskjellige arabiske og indiske Træer, ved at der gjøres et Indsnit i deres Bark. I frisk Tilstand er den melkehvid og flydende, men størkner snart til smaa Kugler af indtil en Valnøds Størrelse. Den har en skarp, aromatisk Smag og en behagelig, krydret Lugt og bruges i de katholske Kirker til Røgelse.

Virchow, (udt. Firkov), Rudolf, berømt tysk pathologisk Anatom, f. 1821, studerede i Berlin og blev 1847 Professor der. Paa Grund af sine politiske Anskuelser maatte han dog nedlægge sin Post, men erholdt kort efter et Professorat i Würzburg. 1856 blev han dog kaldt tilbage til Berlin. Hans pathologiske Skrifter er af overordentlig Betydning for denne Videnskab og har skaffet ham et verdensberømt Navn som Grundlægger af den saakaldte Cellularpathologi. Ogsaa som Politiker har han vundet Anseelse, idet han som Medlem af det preussiske Underhus har været en af Fremskridtspartiets Førere. Af hans Skrifter maa især nævnes „Vorlesungen über Cellularpathologie in ihrer Begründung auf physiol. und pathol. Gewebelehre" (Berlin 1859), som er oversat til næsten alle europæiske Sprog.

Virgilius, Publius, berømt romersk Digter, f. 70, d. 19 f. Kr., er især bleven bekjendt ved sit storartede Epos „Æneïden" („Aenëis") i 12 Sange. Desuden har han skrevet et Læredigt om Landbruget, „Georgica", samt 10 Ekloger (Bukolika). Hans Digte er mangfoldige Gange blevne udgivne.

Virgin, Kristian Adolf, svensk Sjøfarende, f. 1797, d. 1870, traadte ind i Marinen og ansattes 1814 som Løitnant i samme. 1851—53 foretog han med Fregatten „Eugenia" en Jordomseiling og udnævntes kort efter sin Hjemkomst til Kontreadmiral. Senere var han norsk-svensk Gesandt ved forskjellige fremmede Hoffer.

Virginia, en af Planetoiderne.

Virginia City, By i Staten Nevada i Nordamerika, med 11,000 Indb.

Virginien, se Vest- og Østvirginien.

Virginske Øer eller **Jomfruøerne**, en Del af de smaa Antiller i Vestindien, øst for Portoriko, tilhører dels Spanien, dels England og Danmark. Deres Antal er henved 60, hvoraf kun enkelte er beboede. Til de virginske Øer hører St. Thomas, St. Croix og St. Jean.

Viriathus, en Hyrde fra Lusitanien (Portugal) i det 2det Aarh. f. Kr., samlede 149 en Hær for at befri sine Landsmænd fra det grusomme romerske Aag og ledede med Held i flere Aar Lusitaniernes Kamp med sine Undertrykkere. Den romerske Statholder Cæpio befriede sig imidlertid 139 for sin farlige Modstander ved leiede Snigmordere.

Viril, mandig, mandlig, mandbar. — **Virilitet**, Mandbarhed, Manddom.

Virilstemme, Enkeltstemme, Stemme, som en enkelt har for sig alene, i Modsætning til en Fællesstemme, Curiatstemme, hvorved flere tilsammen kun har én Stemme.

Wirta Bro, et fra den sidste svensk-russiske Krig bekjendt Overfartssted ved Pardala By i

Finland. Den svensk-finske Hær, der kommanderedes af Grev Sandels (Norges Statholder 1819—27), befandt sig paa Tilbagetog, og en Del af den havde just leiret sig ved Wirta Bro, da et stærkt russisk Hærkorps, under Anførsel af Fyrst Dolgoruki, stormede frem foran Broens anden Ende. Det kom til et heftigt Slag, i hvilket Dolgoruki faldt, og som endte med Russernes Nederlag. Digteren Runeberg har besunget Begivenheden i „Fänrik Ståls Segner".

Wirth, Max, tysk Nationaløkonom og Historiker, f. 1822, blev efter endte Studier Medarbeider, senere Redaktør af forskjellige Blade og kaldtes 1864 til Bern som Direktør for det schweizeiske statistiske Bureau; tillige var han Korrespondent for et Par udenlandske Storblade. Hans vigtigste Skrifter er „Nationaløkonomiens Grundtræk" (4 Bd.), „Handelskrisernes Historie" og „Kultur- og Reiseskisser".

Virtual, kraftig, formaaende; begrebsmæssig, gjeldende ifølge sit Væsen; virtual eller virtuel Kraft, en Kraft, som vel er tilstede, men som for Øieblikket ei er virksom, i Modsætning til actuel Kraft. — Virtualitet, Virkeevne; væsentlig Gyldighed.

Virtuos, en der har opnaaet en høi Grad af Fuldkommenhed i Kunst, særlig i Tonekunsten (f. Ex. Violinvirtuos, Pianovirtuos osv.). — Virtuositet, mesterlig Færdighed, fuldendt Dygtighed i Udøvelsen af en Kunst.

Virues, Christoval de, spansk Digter, f. 1550, d. 1610, indtraadte i Arméen og avancerede til Kaptein. I sit Epos „El Monserrate" har han skildret Slaget ved Lepanto, i hvilket han personlig tog Del. Desuden skrev han flere Tragedier.

Virulent, ondartet, giftig, ædderagtig. — Virulents, et Saars Ondartethed eller ædderagtige Materie.

Vis à vis (udt. Visavi), ligeoverfor, en Person, som bor, staar eller sidder ligeoverfor en anden.

Wisbeach (udt. Wisbitsj), By i det engelske Grevskab Cambridge, med 10,000 Indb. og livlig Handel.

Visby, gammel By paa Øen Gotland i Sverige, med 8,000 Indb. Den omtales allerede i det 12te Aarh. og var længe Stapelstad for Handelen paa Østersjølandene. Efterat Valdemar Atterdag 1361 havde indtaget og plyndret Byen, sank dens Anseelse, og Lybækkernes Herjinger halvandet hundre Aar senere satte den endnu mere tilbage, ligesom den under de dansk-svenske Feider led meget.

Vischer (udt. Fisjer), Friedrich Theodor, tysk Æsthetiker, f. 1807, studerede ved forskjellige Universiteter og blev 1837 Professor i Filosofi ved Universitetet i Tübingen. Som Æsthetiker har han forfattet et betydeligt Antal Skrifter, deriblandt „Ueber das Erhabene und Komische", „Aesthetik, oder Wissenschaft des Schönen", som er hans Hovedverk", (3 Bd.) samt „Goethe's Faust".

Vischer (udt. Fisjer), Peter, den ældre, tysk Kunststøber, f. 1455, d. 1529 i Nürnberg, er næst Dürer den Tids betydeligste Kunstner. Sammen med sine Sønner drev han et storartet Kunststøberverksted og modellerede tildels selv de af ham udførte Monumenter. De vigtigste af disse er Erkebiskop Ernsts Gravmæle i Magdeburgs Domkirke, St. Sebaldus's Gravmæle i Sebaldus-kirken i Nürnberg samt Reliefet i Domkirken i Regensburg.

Vischnei-Volotschok, By i Guvernementet Tver i det vestlige Rusland, ved Floden Tverza og en Kanal, som forbinder det Kaspiske Hav med Østersjøen, med 15,000 Indb. og betydelig Handel.

Vischnu, en af Indernes 3 Hovedguder, dyrkes fornemmelig af Vischnuiterne, det mest udbredte indiske Religionsparti.

Wisconsin, en af de Forenede Stater i Nordamerika, grændser mod Nord til Øvresjøen og Michigan, mod Øst til Michigansjøen, mod Syd til Illinois og mod Vest til Jowa og Minnesota. Størrelsen er 139,658 km.² og Folkemængden 1,320,000. Landet er bølgeformigt og meget frugtbart samt gjennemskaaret af talrige større og mindre Floder. Om Sommeren er Klimatet temmelig varmt, men Vinteren er i Regelen streng. Staten er en af Unionens vigtigste kornproducerende Egne, ligesom Kvægavlen er betydelig. Den er rig paa Metaller, fornemmelig Bly, Kobber og Jern. Paa Grund af sin Beliggenhed driver den en livlig Skibsfart paa de store Indsjøer, og dens Hovedstad, Milwaukee (f. d.), er en af Unionens mest blomstrende Handelsbyer. — Wisconsin, som 1830 kun talte 3,000 hvide Indb., blev 1836 et eget Territorium og optoges 12 Aar senere som selvstændig Stat. I Kongressen repræsenteres den af 8 Medlemmer. — Wisconsinfloden, Biflod til Mississippi, er 650 km. lang.

Visconti, en berømt lombardisk Adelsfamilie, som 1312—1477 herskede i Mailand. — Den mest bekjendte af Slægten var Gian Galeazzo Visconti, som 1395 blev udnævnt til Hertug af Mailand og erobrede flere af de omliggende Provinser, hvorfor han skal have havt ifinde at lade sig udraabe til Konge af Italien, men døde da pludselig (1402). Han befordrede Videnskaber og Kunster, og under hans Regjering paabegyndtes ogsaa store Bygverker, deriblandt Domkirken i Milano. — Med Filippo Maria Visconti uddøde Ættens Mandsstamme, hvorefter Familien Sforza (f. d.) erhvervede sig Herredømmet over Mailand.

Visconti, Ennio Quirino, fremragende italiensk Arkæolog, f. 1751, d. 1818, blev 1787 Konservator ved det kapitolinske Muséum i Rom, 1799 Professor i Arkæologi ved Louvre i Paris og 1803 Generaldirektør for Muséerne sammesteds. Som saadan gav han det arkæologiske Studium et betydeligt Fremstød, bl. a. ved sine Skrifter „Iconographie grecque" og „Iconographie romaine". Desuden fortsatte og fuldendte han det af Faderen paabegyndte værdifulde Verk „Museo Pio-Clementino" (7 Bd.).

Visconti-Venosta, Emilio, Marchese, italiensk Statsmand, f. 1829, vakte ved sin journalistiske Virksomhed Cavours Opmærksomhed og blev af den Grund ansat som kongelig Kommissær hos Garibaldi. 1861 ansattes han i Udenrigsministeriet, blev 1863 Medlem af Minghettis Ministerium, men udtraadte igjen Aaret efter. 1869—76 var han Udenrigsminister.

Wiscount, engelsk Adelstitel, svarende til det franske Vikomte.

Vise, De syv, kaldtes ifølge de gamle Forfattere syv Mænd i Grækenland, der havde ind-

lagt sig Fortjeneste som Lovgivere, Statsmænd og Folkelærere. Der tillægges dem en Række korte Sprog eller Gnomer, de saakaldte dicta septem sapientium. Antallet regnes desuden forskjelligt (Tallet syv stammer først fra Platons Tid) og heller ikke raader der Enighed om alle Navne. Se forøvr. Art. Syv Vise.

Wiselius, Samuel Iperuszoon, hollandsk Digter, f. 1769, d. 1845, studerede Retsvidenskab og nedsatte sig i Amsterdam som Sagfører. Senere blev han som Republikaner Medlem af Hollands Provinsialregjering, senere af Kolonistyrelsen, men fjernedes fra denne Stilling, da det oranjske Parti kom til Magten. 1814 blev han Chef for Amsterdams Politi. Som Digter bevægede han sig med Lethed paa næsten alle Poesiens Felter, idet han skrev Oder, didaktiske Digte, Sørgespil osv., alt i et vellydende Sprog og med utvivlsom poetisk Begavelse. Blandt hans dramatiske Arbeider kan nævnes „Polydorus" og „Jon".

Wiseman (udt. Ueismæn), Nikolas, katholsk Prælat, f. 1802, d. 1865, var 1828—40 Professor i Rom og blev 1850 udnævnt til Kardinal samt Erkebiskop i Westminster og Primas for den katholske Kirke i England. Denne Udnævnelse fremkaldte en stærk Agitation i England, da man betragtede den som et direkte Angreb af Rom paa den protestantiske Kirke. Forinden havde Wiseman forelagt Pave Pius den niende en Plan til Gjeninførelse af det katholske Hierarki i England, hvilken Paven gav sit Bifald. Siden virkede han ivrigt for dens Gjeninførelse. Af hans Skrifter har „Recollections of the four last Popes" og „Fabiola" vundet størst Udbredelse.

Visére, sigte, tage Sigte paa noget; undersøge eller maale et Kars Indhold; gjennemse et Legitimationsdokument og bekræfte samme, f. Ex. et Pas. — Viserrør, paa Dampmaskiner et Glasrør, som viser Vandstandens Høide i Dampkjedlen.

Viséerkunst, Del af den anvendte Geometri, som lærer at finde Hulkars Indhold ved Hjelp af en inddelt Maalestok, Viséerstokken.

Vises Sten, De, se Alkemi.

Vishnu, se Vischnu.

Visibel, synlig, tilgjængelig, at faa i Tale.

Visingsø, Ø i Indsjøen Vettern i Sverige, var før Stockholms Anlæg oftere de svenske Kongers Opholdssted.

Vision, Syn, Hjernespind, Drømmebillede, ved en levende Indbildningskraft fremkomne Syner, som Visionæren, Aandeseeren, tror eller foregiver at have (se Sansebedrag [Hallucinationer] under Art. Sans).

Visir, Hjelmgitter; en buet og gjennemhullet Metalplade foran paa Hjelmen, indrettet til at lukkes eller slaaes ned, for under Striden at beskytte Ansigtet; ogsaa det bageste Sigte paa et Skydevaaben.

Visirabad eller **Vesirabad**, By i Forindien, 8 km. nord for Lahore, ved Floden Tschinab, i en overordentlig frugtbar og skjøn Egn, med 20,000 Indb.

Visitation, Ransagning, Husundersøgelse, Besigtelse. — Visitats, Undersøgelse i Kirkens eller Skolens Anliggender. — Visitere, ransage, undersøge, efterse, besigtige.

Viske, ved Artilleriet en med loddent Skind eller Børster forsynet Kolbe paa en Stang, tjener til at rense Kanonen med efter Skuddet.

Wislicenus, Hermann, tysk Historiemaler, f. 1825, uddannede sig først i Dresden og opholdt sig 1853—57 i Italien. 1866 blev han Professor i Weimar og 1868 ved Akademiet i Düsseldorf, hvor det Uheld traf ham, at han midt under sin mest frugtbare Virksomhed ved Akademiets Brand tabte alle sine Kunststudier tilligemed flere Malerier, som næsten var færdige. Hans produktive Pensel har frembragt et betydeligt Antal udmærkede Billeder, hvoriblandt kan nævnes Prometheusmythen, „Menneskets Kamp med Elementerne", „Brutus som sin Søns Dommer" m. fl.

Wismar, By i Hertugdømmet Mecklenburg-Schwerin, ved en Bugt af Østersjøen, med 15,000 Indb. Byen har livlig Handel og Skibsfart samt adskillig Industri og flere høiere Undervisningsanstalter. I Middelalderen hørte Wismar til Hanseforbundet og var da af adskillig større Betydning som Handelsby. Ved den westfalske Fred 1648 afstodes Byen tilligemed det omliggende Landdistrikt til Sverige, men blev 1803 af Gustav den fjerde solgt til Mecklenburg.

Wismuth, et ikke meget hyppig forekommende Metal, som fordetmeste findes i ren Tilstand, sjeldnere som Wismuth-Okker og Wismuth-Glans. Dets Farve er hvid med et rødligt Skjær. Haardheden er ringe, Vegtfylden 9.8. Det benyttes til Fremstilling af letflydende Legeringer, som allerede smelter ved en Varmegrad, der ligger under Vandets Kogepunkt, hvilke Legeringer bl. a. anvendes til Lodning, Klichéer, Trykformer osv. Desuden finder det Anvendelse i Medicinen, til Sminke o. desl. — Blanc d'Espagne kaldes basisk salpetersurt Wismuth.

Wisnundelv, udspringer paa Grændsen af Faaberg og Gausdal i Nordre Land, Kristians Amt, gaar mod Sydost og Øst og falder i Birid Prestegjeld i Mjøsen; 34 km. lang.

Visse (Cenista), Planteslægt af de Erteblomstredes Familie, er Buske med enkelte eller trekoblede Blade.

Visum repertum, en Læges Beretning om en foretagen Besigtelse eller om en Synsforretning over fundne Lig, Haardtsaarede osv.

Wißnievski, Mikael, polsk Forfatter, f. 1794, d. 1865, blev 1830 Professor i Historie og Literaturhistorie ved Universitetet i Krakau, men gik senere til Genua, hvor han oprettede et Bankierhus. Hans Hovedverk er Polens Literaturhistorie, der 1840—57 udkom i 10 Bind.

Vita, Liv, Levnet. — Vita ante acta, den tidligere Livsvandel.

Vitaliebrødre ell. **Vitalianere**, se Viktualiebrødre.

Vitalis, Pseudonym for Sjøberg (s. d.).

Vite, Timoteo della, italiensk Maler, f. 1467, d. 1523, var Elev af Rafael og deltog med ham i Udførelsen af Sibyllerne i St. Mariakirken i Rom.

Vitebsk, Guvernement i det vestlige Rusland, omgivet af Guvernementerne Pskov, Smolensk, Mohilev, Minsk, Kurland og Livland, er 45,166 km.² stort og har 913,000 Indb. Landet er en saagodtsom uafbrudt Slette, tildels tæt skovbevoret og gjennemskaaret af Floder, som fordetmeste er Bifloder til Düna. Landbrug er Hovednærings-

veien, hvorhos Skovdriften er af megen Vigtighed. Hovedstaden Vitebsk ligger paa begge Sider af Düna, er befæstet og har 32,000 Indb. samt livlig Industri og Handel.

Vitellius, Aulus, romersk Keiser, f. 15 e. Kr., var Caligulas, Claudius's og Neros Yndling og fik af Galba Kommandoen over en Legion i Germanien. Her udraabte hans Soldater ham 2den Jan. 69 til Keiser, hvorpaa hans to Legater Cæcina og Valens, efterat Galba var bleven myrdet 15de Jan., slog hans Modkeiser Otho ved Cremona, og Vitellius drog derefter ind i Rom. Men da hans Hær var slaaet af Vespasians Feltherre Mucianus, blev han under et Oprør i Rom dræbt samme Aar (69).

Viter eller **Varder**, i ældre Tider i Norge enslags Signaler, som benyttedes til at varsle om, naar Fienden hjemsøgte Landet. De bestod i Træstabler, reist paa Fjeldene i saadan Afstand, at man kunde se fra den ene til den anden. Saasnart en Fiende landede, antændtes den nærmeste Vite, derpaa den næste osv., og dette var Tegn til at Krigsbudstikken skulde gaa. Skikken indførtes af Haakon Adelsstensfostre, som tillige fastsatte store Bøder for den, der ved at antænde Viterne i Utide foraarsagede blind Allarm.

Viterbo, By i den italienske Provins Rom, ved Foden af den udbrændte Vulkan Monte Cimino, med 21,000 Indb. og berømte Svovlbade. I Omegnen findes talrige etruriske Oldtidslevninger.

Vitet (udt. Vite), Louis, fransk Forfatter og Statsmand, f. 1802, d. 1873, blev 1824 Medarbeider af Bladet „Globe" og erholdt efter Julirevolutionen Inspektørposten for de historiske Mindesmærker. 1836 indvalgtes han i Statsraadet, blev senere Medlem af Nationalforsamlingen og støttede som saadan Guizots Politik. Mod Napoleons Statskup protesterede han og trak sig tilbage fra det offentlige Liv. 1871 blev han paany Medlem af Nationalforsamlingen og dens Vicepræsident, og var som Monarkist med at styrte Thiers 1873. Af hans Skrifter kan nævnes Dramaerne „La journée des barricades", „La mort de Guise Blois" og „La mort de Henri III" samt hans „Histoire de la ville Dieppe".

Vitioserne, d. s. s. Fidsjiøerne (s. d.).

Vitiøs, feilagtig, urigtig; lastefuld, fordærvet. — Vitiøsitet, Feilagtighed; Lastefuldhed.

Vitrescere, forglasse, forvandle til Glas. — Vitrifikation, Forglasning. — Vitrøs, glasagtig. — Vitrometer, Glasmaaler; Redskab til at maale Straalebrydningen.

Vitriol, Navn paa forskjellige vandholdige svovlsure Metalsalte. De har sit Navn efter det Metal, af hvis Oxyd de er fremstillede, som Jernvitriol, Kobbervitriol og Zinkvitriol. Se under Art. Jern, Kobber og Zink.

Vitruvius, Pollio, romersk Arkitekt, fungerede som Krigsingeniør under Augustus og Tiberius. Hans Skrift „De architectura" (10 Bøger) omhandler paa en udførlig Maade Oldtidens Bygningskunst.

Vitry le François (udt. Vitri lø Frangsoa), By i Departementet Marne i Nordfrankrige, med 8,000 Indb.

Witt, Jan de, berømt hollandsk Statsmand, f. 1625, d. 1672 var Søn af Borgermester Jakob de Witt, der som Modstander af Huset Oranien i længere Tid holdtes fængslet af Vilhelm den anden. Jan, som havde arvet sin Faders Had til de oranske Prinser, blev 1653 udnævnt til Raadspensionær og blev snart det republikanske Partis Fører, hvilket havde bevirket Statholderskabets Ophævelse. Snart blev hans Indflydelse den afgjørende inden Hollands Regjering, og han styrede med Klogskab og Kraft. Han støttede Danmark i dets Strid med Karl Gustav af Sverige og førte Krig med England. 1668 sluttede han med England og Sverige den saakaldte Tripelalliance for at modarbeide den franske Konge Ludvig den fjortendes Erobringsplaner, hvorhos Witt fik sat igjennem, at Statholder- og Generalkapteinembedet ikke maatte beklædes af en og samme Mand. Men Vilhelm den tredie af Oranien var imidlertid bleven voxen, og da Holland 1672 fik Krig med Frankrige, blev de to nævnte Embeder overdragne Vilhelm, som derved fik den øverste Myndighed. Stemningen vendte sig nu mod Witt, som bebyrdedes for at have ladet Forsvarsvæsenet forfalde, og han maatte fratræde sin Stilling som Raadspensionær. Samtidig blev hans Broder, Kornelis de Witt, f. 1623, ansat som Borgermester i Dordrecht, fængslet som mistænkt for at have stræbt Vilhelm efter Livet; men uagtet han lagdes paa Pinebænken, fik man ingen Tilstaaelse af ham. Jan reiste til Haag for at hjelpe sin Broder, men 20de Aug. 1672 blev de begge myrdede under et Folkeoploeb, og deres Lig mishandlede af Pøbelen, uden at Øvrigheden skred ind.

Witte, Karl, tysk Retslærd, f. 1800, blev 1829 Professor i Breslau og forflyttedes 1834 i samme Egenskab til Halle. Han har især gjort sig bekjendt som en heldig Oversætter af italienske Klassikere, deriblandt af Dantes „Divinæ Commediæ" og Boccaccios „Decamerone". Han skrev ogsaa „Das preuß. Intestaterbrecht" tilligemed andre juridiske Verker.

Wittekind eller **Widukind**, berømt sachsisk Høvding i Slutningen af det 8de Aarh., flygtede, da Sachserne 777 maatte underkaste sig Karl den store, til Kong Sigfried af Jylland, vendte næste Aar tilbage og gjorde et herjende Indfald i det frankiske Rhinland. I 7 Aar førte han nu en forbitret Kamp mod Keiseren, og først 785 lykkedes det denne at faae ham. Wittekind blev tvungen til at gaa over til Kristendommen, og om hans senere Skjebne vides kun, at han beholdt sine Eiendomme i Engern, og at flere fornemme Slægter nedstammede fra ham.

Witten, By i den preussiske Provins Westfalen, ved Floden Ruhr, med 19,000 Indb. og betydelig Fabrikdrift, især i Metalvarer, Vaaben osv.

Wittenberg, By i Distriktet Merseburg i den preussiske Provins Sachsen, paa høire Side af Elben, over hvilken der fra Byen fører en 276 m. lang Stenbro. Byen, der har 13,000 Indb., var tidligere befæstet og en lang Tid Kurfyrsterne af Sachsens Residensstad. Af dens Bygninger kan mærkes Slottet, som for en stor Del ødelagdes under Bombardementet 1760, Slotskirken med Luthers og Melanchtons Grave samt Augustinerklostret, hvor Luther boede. Paa det Sted, hvor Luther 1520 lod opbrænde den pavelige Banbulle, er plantet en Eg, den saakaldte

Luther-Eg. Byen havde tidligere et meget besøgt og anset Universitet; det stiftedes 1502 af Kurfyrst Fredrik den vise og blev 1815 forenet med Universitetet i Halle. 1814 stormedes Byen, som holdtes besat af Franskmændene, af den preussiske General Tauenzien, hvorved en stor Del af dens Huse ødelagdes.

Wittenberge, By i Distriktet Potsdam i den preussiske Provins Brandenburg, med 8,000 Indb.

Vitterhets-, Historie- og Antikvitets-akademien, Det kongelige, et Selskab, som Gustav den tredie 1786 stiftede i Stockholm. Det omfatter Historie, Arkæologi, Myntkundskab samt Inskriptions- og Sindbilledkunst, tæller 50 Medlemmer og staar under Kongens Protektion. Det fører Tilsyn med Antikvitetsmuséet og Myntkabinettet og har at fremkomme med eller bedømme Forslag til Erindringsmedaljer, Inskriptioner paa offentlige Bygværker osv.

Wittgenstein, Ludvig Adolf Peter, Fyrste af Sayn Wittgenstein-Ludvigsburg, russisk Feltmarskal, f. 1769, d. 1843, traadte ung ind i Armeen og var 1806 Generalmajor og Chef for et Husarregiment. I Slaget ved Ostrolenka 1807 kommanderede han Tolstois Avantgarde, anførte som Generalløitnant det Korps, som skulde dække Petersburg, og kjæmpede her mod den venstre Fløi af den store franske Armé under Oudinot og Saint-Cyr. 1813 fik han Overkommandoen over de russisk-preussiske Arméer, men formaaede ikke at udrette noget og blev efter Slaget ved Bautzen fratagen Kommandoen. 1814 førte han et Korps under Schwarzenberg og saaredes ved Bar-sur-Aube. 1828—29 var han Overgeneral i Krigen mod Tyrkiet, men maatte vige sin Plads for Diebitsch.

Wittig, Friedrich August, tysk Billedhugger, f. 1826, studerede i Dresden under Rietschel og opholdt sig 1850—63 i Rom. Efter sin Hjemkomst blev han (1864) Professor i Düsseldorf. Hans Arbeider udmærker sig ved en ædel, klassisk Form og omhyggeligt Studium; blandt de fornemste af dem kan nævnes „Hagar og Ismael", „Ganymedes og Hebe" samt „Kristi Gravlægning".

Vittiner, enslags lange Baade eller Fartøier med én Mast, bruges i Polen.

Vittingfos, Vandfald i Numedalslaagen, Buskeruds Amt.

Vittoria, 1) By i Provinsen Alava i Nordspanien, med 19,000 Indb. og livlig Handel med Jern- og Staalvarer, Korn og Vin. Her slog Wellington 21de Juni 1813 Franskmændene under Jourdan og Josef Napoleon og tvang dem derved til at rømme Landet. 2) By i Provinsen Syrakus paa Sicilien, med 17,000 Indb. og rige Oldtidslevninger samt Handel med Kvæg og Honning. 3) By i Staten Famaulipas i Mexiko, med 12,000 Indb.

Wittstock, By i den preussiske Provins Brandenburg, med 8,000 Indb. Den er bekjendt fra Trediveaarskrigen ved den glimrende Seier, som den svenske Feltherre Banér 24de Septbr. 1636 her vandt over de Keiserlige og Sachserne.

Vitus, Sankt (St. Veit), en katholsk Helgen, hvis Mindedag er 15de Juni.

Witzleben, Job Vilhelm Karl Ernst von, preussisk Militær og Statsmand, f. 1783, d. 1837, gik 1799 i preussisk Militærtjeneste og avancerede efterhaanden til Generalløitnant. 1833 blev han Krigsminister og øvede som saadan betydelig Indflydelse, ligesom han indførte flere vigtige Reformer ved Hærvæsenet.

Witzleben, Karl August Friedrich von, tysk Novellist under Navn A. von Tromlitz, f. 1773, d. 1839, traadte 13 Aar gammel i preussisk Krigstjeneste og avancerede 1813 til Oberst. Hans „Samlede Skrifter", som udgjør ikke mindre end 108 Bind, indeholder et stort Antal Noveller, der fornemmelig skildrer Episoder fra Trediveaarskrigen.

Vivace, ital. (udt. Vivatsje), i Musiken: livligt. — Vivacitet, Livlighed, Munterhed, Dristighed, Livskraft.

Vivat, Leveraab, Hurraraab, Lykønskning.

Viverrer, se Desmerkat.

Viviani, Vincenzo, italiensk Mathematiker, f. 1622, d. 1703, erholdt Undervisning af Galilei og blev af Storhertug Ferdinand den anden af Florens udnævnt til første Mathematiker. Hans største Fortjeneste bestaar i, at han supplerede og førte videre Aristæos Lære om Keglesnittene.

Vivianit, Blaajernerts, Jernblaat, et fosforsurt Jernoxydul, som undertiden forekommer i fossile Knokler, ogsaa i Torvmyrer.

Vivisektion, i Lægekunsten Operationer eller Sønderlemmelser, som udføres paa levende Dyr til Løsning af videnskabelige Spørgsmaal.

Vizagapatam, By i Præsidentskabet Madras i engelsk Forindien, ved den Bengalske Bugt, med 45,000 Indb. Byen har en god Havn samt betydelig Industri og Handel.

Vjasma, By i det russiske Guvernement Smolensk, med 14,000 Indb. og Handel med Korn, Talg, Lin og Hamp.

Vjætka eller **Vjatka**, Guvernement i det østlige Rusland, er 153,107 km.² stort og har 2½ Mill. Indb. Landet gjennemskjæres af Udløbere fra Uralbjergene, er særdeles skovrigt og Jordbunden i Regelen frugtbar. Af Mineralier forekommer Kobber og Jern. De vigtigste Næringsveie er Korn- og Kvægavl samt Skovdrift, hvorhos Industrien er af megen Vigtighed og omfatter fornemmelig Sæbe, Glas, Talg og Linvarer. Hovedstaden Vjætka ligger ved Floden af samme Navn og har 22,000 Indb., flere høiere Undervisningsanstalter samt betydelig Industri, fornemmelig i Kobber- og Sølvarbeider. — Floden Vjætka eller Vjatka, 975 km. lang, falder i Kama, den største af Volgas Bifloder.

Vlaardingen, By i den hollandske Provins Sydholland, ved Floden Maas, med 9,500 Indb. Herfra drives betydeligt Fiskeri i Nordsjøen.

Vladimir, Guvernement i det østlige Rusland, er 48,856 km.² stort og har 1,281,000 Indb. Landet, der tilhører Volgas Flodgebet, er fladt og tildels sumpet og gjennemstrømmes desuden af Floderne Oka og Kljæsma. Det er rigt paa Skov og har tildels frugtbar Jordbund, hvorfor Landbrug og Skovdrift er Hovednæringsveiene; desuden dyrkes Lin, Hamp, Frugt m. m. Af nyttige Mineralier forekommer Marmor, Skifer, Møllestensbrud og Jern. Industrien omfatter fornemmelig Linvarer, Glas, Fajence, Staal- og Jernvarer. — Hovedstaden Vladimir, ved Floden Kljæsma, har 17,000 Indb. og livlig Handel med Landbrugsartikler. Byen er meget gammel og

ødelagdes 1238 og 1410 af Tatarerne. 1157—1328 var den de russiske Storfyrsters Residens.

Vladimir den store, russisk Storfyrste, regjerede først sammen med sine Brødre og blev 980 efter en Kamp med sin Halvbroder Jaropolk, som havde fordrevet Vladimir „over Havet" (o: til Sverige), Ruslands Eneherskér. Han udvidede Rigets Grændser ved heldige Krige, og da han 988 ægtede den græske Prinsesse Anna Romanovna, gik han over til Kristendommen og indførte den (i den græsk-katholske Form) blandt sine Undersaatter, hvilket forskaffede ham Tilnavnet den hellige. Han var en kraftig og klog Regent, som indførte mange gode og tidsmæssige Reformer, men begik dog den Feil, at han ved sin Død 1015 delte Riget mellem sine 12 Sønner, hvilket førte til ødelæggende Tronstridigheder.

Vladikavkas, befæstet By i russisk Kaukasien, med 21,000 Indb.

Vladislav (Ladislaus), Navn paa tre Hertuger og fire Konger af Polen. — Vladislav den første, Herman, indehavde 1081—1102 Hertugværdigheden og førte flere heldige Krige med Pommern. — Vladislav den anden, foregaaendes Sønneson, erholdt ved Landets Deling 1139 Krakau og Schlesien samt enslags Overherredømme over sine Brødre. Han søgte at tilegne sig disses Besiddelser, men blev besejret, sat i Ban og døde i Landflygtighed. — Vladislav den tredie førte som Hertug af Storpolen Feider med Nabofyrsterne og blev fordreven 1231. — Vladislav Lokjetek (Overgen) var først Hertug af Krakau og maatte udholde mange Kampe med de andre polske og schlesiske Fyrster samt med Bøhmerne, men efterhaanden formaaede han at samle det af indre Stridigheder oprevne Rige, og 1319 lod han sig krone til Konge af Polen under Navn af Vladislav den første. — Vladislav den anden, se Jagello. — Vladislav den tredie, f. 1424, d. 1444, blev i en Alder af 10 Aar kronet til Konge og valgtes 1439 tillige til Konge i Ungarn. Under en Krig med Tyrkerne mistede han i Slaget ved Varna 10de Novbr. 1444 Livet, ligesaa Storstedelen af Ridderskabet. — Vladislav den fjerde, Søn af den polske Konge Sigismund den tredie, regjerede 1632—48. Han var tillige af Russerne bleven valgt til Tsar, men Faderens ukloge Optræden forhindrede ham i at modtage denne Værdighed. Hans kloge og dygtige Styrelse vilde under andre Forhold have kunnet gavne hans Land i høi Grad, men han modarbeidedes stadig af den mægtige Adel, som tilintetgjorde hans bedste Handlinger. Med Rusland og Sverige afsluttede han fordelagtige Overenskomster, holdt Tatarerne i Tømme og var heldig mod Tyrkerne, men Adelens Undertrykkelse fremkaldte i hans sidste Regjeringsaar en farlig Kosakopstand.

Vladivostok, By i det østlige Sibirien, ved en Bugt af det Japanesiske Hav, med 9,000 Indb., er Station for den russiske Flaadeafdeling i Østasien.

Vlakher, *Βλάχοι*, af Tyskerne kaldet Walaker, var det tidligere Navn paa Rumænerne (se Rumænien).

Vlieboot, et hollandsk Fartøi, bestemt til Sildefangst.

Vlies (lat. vellus), egentlig et Faareskind med Ulden paa. Berømt i det græske Sagn er det gyldne Skind (Vlies) i Kolkis (se Argonauter). — Den gyldne Vlies kaldes en Ridderorden, som 1430 blev stiftet af Hertug Filip den tredie af Burgund. Fra Hertugerne af Burgund gik den over til Karl den femte og efter hans Død til Kongerne af Spanien. Siden 1714, da de spanske Nederlande tilfaldt Østerrige, har dettes Regenter, ligesom de spanske, uddelt Ordenen.

Vliessingen, en tidligere stærkt befæstet By i den hollandske Provins Seeland paa Øen Walcherens Sydkyst, ved Scheldefloden vestre Munding, med 10,000 Indb. Den er en af den hollandske Flaades Hovedstationer og har betydelige til Marinen hørende Anlæg. Byen er Admiral Ruyters Fødested.

Vlozlavsk, By i Polen, ved Floden Weichsel, med 13,000 Indb.

Woburn (udt. Vubørn), By i det engelske Grevskab Bedford, med 13,000 Indb. og Valkejordgruber.

Vodan, det gammeltyske Navn paa Odin, se Gudelære, den nordiske.

Vodina, tidligere Edessa, By i det tyrkiske Vilajet Salonik, med 8,000 Indb.

Vogel, Eduard, Søn af K. L. Vogel (se nedenfor), tysk Afrikareisende f. 1829, d. 1856, studerede i Leipzig Naturvidenskaber og Astronomi og overtog 1853 for den engelske Regjerings Regning Ledelsen af en Expedition til Mellemafrika. Han landede i Tripolis og drog derfra ind i det Indre til Bornu, Mandara og Sinder og gjennemforskede flere lidet kjendte Egne. I Slutningen af 1855 var han naaet tilbage til Kuka og agtede derfra at drage mod Øst for over Darfur at naa Nilegnene, men blev kort efter myrdet paa Sultanen af Vadais Befaling.

Vogel, Johann Karl Christof, tysk Skolemand, f. 1795, d. 1862, studerede i Jena Filologi og Theologi og blev 1816 Lærer ved den Langske Opdragelsesanstalt og derefter Bestyrer af den høiere Skole i Krefeld. 1832 overtog han Bestyrelsen af Borgerskolen i Leipzig, hvor han gjennemførte en fuldstændig Reorganisation af det hele Borgerskolevæsen og grundede den første Realskole i Sachsen. Han forfattede en Mængde fortræffelige Skolebøger.

Vogel, Kristian Leberecht, tysk Historiemaler, f. 1759, d. 1816, studerede ved Kunstakademiet i Dresden og blev 1814 Professor sammesteds. Et af hans mest bekjendte Arbeider er hans Altertavle i Kirken i Lichtenstein, fremstillende Skriftstedet „Lader de smaa Børn komme til mig" osv.

Vogelsang, Hermann, tysk Mineralog, f. 1838, d. 1874, studerede i Bonn og foretog 1861—62 en videnskabelig Reise til Sydfrankrige, Italien og Korsika. Som Mineralog har han erhvervet sig stor Fortjeneste ved sine mikroskopiske Undersøgelser. Af hans Skrifter kan nævnes „Die Vulkane der Eifel, in ihrer Bildungsweise erläutert", „Philosophie der Geologie" og „Die Krystalliten".

Vogel von Vogelstein, Karl Kristian, tysk Maler, f. 1788, d. 1868, uddannede sig i Dresden og gik 1808 til Petersburg, hvor han beskjæftigede sig som Portrætmaler. Senere opholdt han sig en Tid i Italien og blev 1824 Professor ved Akademiet i Dresden. Foruden en Række vellyk-

kede Portræter (Pius den syvende, Thorvaldsen, Kong Ludvig af Holland m. fl.) har han malet flere prægtige Altertavler, bl. a. til den katholske Kirke i Leipzig og Hofkirken i Dresden.

Vogeserne, (fransk les Vosges), Fjeldkjæde paa Grændsen af Frankrige og Tyskland, er ligeløbende med Schwarzwald og har en Længde af 225 km. I Nærheden af Strasburg forlader de Grændsen og strækker sig i nordlig Retning ind i Pfalz. Fjeldkjæden, som har en Brede af 25—60 km., er meget skovrig, har frugtbare Dale og Lier og er rig paa Mineralier. Den høieste Top naar til 1432 m. over Havet.

Voghera, By i Provinsen Pavia i Norditalien, med 16,000 Indb. og betydelig Silkeavl. Byen hed i Oldtiden Iria Augusta, senere Vicus Iria.

Vogl, Johann Nepomuk, østerrigsk Digter, f. 1802, d. 1866, fra 1818 i østerrigsk Statstjeneste, skrev et betydeligt Antal almindeligt yndede Digtninger, deriblandt „Lyrische Dichtungen", „Klänge und Bilder aus Ungarn", „Domsagen", „Balladen und Romanzen" og „Neue Gedichte".

Vogler, Georg Josef, sædvanlig kaldet Abbé Vogler, berømt tysk Musiktheoretiker og Organist, f. 1749, d. 1814, opholdt sig en Tid i Mannheim, hvor han oprettede en Musikskole, og blev i Rom viet til Præst. Derefter foretog han forskjellige Udenlandsreiser og kom 1786 til Stockholm, hvor han ansattes som kongelig Kapelmester. Her virkede han med nogle Afbrydelser til 1799, hvorefter han opholdt sig i Berlin, Prag og Wien og blev 1807 Hofkapelmester i Darmstadt. Han har komponeret et betydeligt Antal Orgel- og Klavérstykker samt skrevet flere Operaer, og har opfundet det saakaldte Orkestrion. Blandt hans mange fremragende Elever kan nævnes: C. M. v. Weber, Meyerbeer og Peter v. Winter.

Vogt, Jørgen Herman, norsk Statsmand f. i Drammen 1784, d. 1861, kom 1793 paa Kongsbergs Latinskole, tog 1800 Examen Artium ved Kjøbenhavns Universitet og 6 Aar senere juridisk Embedseksamen. 1809 udnævntes han til Sorenskriver i Nordfjord, men forflyttedes to Aar senere til Kjøbenhavn som Assessor i Finanskasse-Direktionen samt Arkivar i Finanskollegiet. Ved Norges Adskillelse fra Danmark reiste han hjem, efter at have forfattet en Oversigt over den dansk-norske Statsgjeld, og valgtes af Rigsforsamlingen paa Eidsvold til Medlem af Finanskomitéen. Som Expeditionssekretær havde han at bringe Rede i den unge Stats forvirrede Finansvæsen og udførte dette vanskelige Arbeide med stor Dygtighed, paa samme Tid som han som en af Norges Kommissærer 1815 deltog i Opgjøret af den dansk-norske Statsgjeld. 1818 valgte Storthinget ham til Medlem af Komitéen for Norges Lovgivning, i hvilken Egenskab han udarbeidede det første Udkast til Formandskabsloven. 1822 udnævntes han til Statssekretær og 1825 til Statsraad. 1828—36 var han sat ud af Virksomhed som Statsraad for at deltage i Udarbeidelsen af den nye Kriminallov. Som Statsraad fungerede han indtil Vaaren 1858, da han paa Ansøgning erholdt Afsked, og bestyrede i den Tid efterhaanden Finans-, Justits-, Revisions- og Kirke-Departementet. Flere af vore vigtigste Love, deriblandt Mandatsloven, Sportelloven, Kriminalloven, Toldloven af 1845, Handels- og Haandverksloven skylder for en væsentlig Del Vogt sin Tilblivelse. 1845 blev han undergivet Rigsret, fordi han havde bevirket et Par kongelige Resolutioner, der formentes at stride mod Forfatningen. Men han blev frikjendt, tildels vistnok af den Grund, at Sagen ikke saa meget var anlagt for at faa ham straffet, som for at faa Fortolkningen af en Grundlovsparagraf bragt paa det rene. I 1871 udkom „Jørgen Herman Vogts Optegnelser om sit Liv og sin Embedsvirksomhed 1784—1846", udgivne af den norske historiske Forening.

Vogt, Karl, tysk Naturforsker, f. 1817, studerede Anatomi og Fysiologi og blev 1847 Professor i Gießen. Som Medlem af den tyske Nationalforsamling sluttede han sig til yderste Venstre, blev nogen Tid efter afsat fra sit Embede og gik til Schweiz, hvor han 1852 blev Professor i Genf. Som Naturforsker har han sluttet sig til Darwins Theori. Han har udgivet et betydeligt Antal videnskabelige Skrifter, deriblandt „Altes und Neues aus Thier- und Menschenleben", „Grundriß der Geologie", „Vorlesungen über den Menschen" og „Die künstliche Fischzucht".

Vogtland eller **Voigtland**, tidligere de tyske Keiseres umiddelbare Besiddelser, udgjorde det nuværende Fyrstendømme Reuß samt Dele af Baiern og Sachsen.

Vogué (udt. Voge), Charles Jean Melchior, Greve af, fransk Arkæolog og Diplomat, f. 1825, blev 1868 Medlem af det franske Akademi. 1871—79 var han ansat i Diplomatiets Tjeneste. Af hans Skrifter kan nævnes „Les églises de la Terre Sainte", „Le temple de Jérusalem" og „Inscriptions sémitiques".

Voguler, et finsk eller ugrisk Folk, som bebor Østsiden af det nordlige Ural, fornemmelig i de russiske Guvernementer Perm og Tobolsk. De leve som Nomader, og deres Antal er ca. 6,500.

Wohlgemuth, Michel, tysk Maler, f. 1434, d. 1519, er en af den Nürnbergske Malerskoles mest fremtrædende Repræsentanter. Hans berømteste Elev er Albrecht Dürer. I Nürnberg findes talrige Billeder fra hans Haand.

Voigt, Johannes, tysk Historiker, f. 1786, d. 1863, nedsatte sig 1812 som Privatdocent i Halle og vakte Opmærksomhed ved sit Skrift: „Hildebrand als Pabst Gregor VII und sein Zeitalter". 1817 udnævntes han til Professor i Königsberg. I denne Stilling fattede han Planen til en større Historie om den Tyske Orden og 1820 bereiste han i dette Øiemed Landet. 1827—30 udkom „Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens" (9 Bd.), hans betydeligste historiske Værk. Han har leveret et stort Antal værdifulde historiske Skrifter, deriblandt „Codex diplomaticus Prussicus" (1836—61, 6 Bd.) og „Geschichte des Deutschen Ritterordens in Deutschland" (2 Bd.). — Hans Søn Georg Voigt, f. 1827, er ogsaa en anset Historiker, som har skrevet flere Værker, deriblandt „Die Wiederbelebung des classischen Alterthums oder das erste Jahrhundert des Humanismus" og „Enea Silvio de' Piccolomini als Pabst Pius II und sein Zeitalter" (3 Bd.). 1866 ansattes han som Professor ved Universitetet i Leipzig.

Voigtel, Karl Eduard Richard, tysk Arkitekt, f. 1829, uddannede sig i Leipzig og forestod senere

flere vigtige offentlige Bygningsarbeider. 1862—80 fuldførte han Kölns Domkirke, som er et af de betydeligſte arkitektoniſke Meſterverker (ſe under Köln).

Voigts-Rhetz, Konſtantin Bernhard von, preusſiſk General, f. 1809, d. 1877, blev 1829 Sekondløitnant og tjenſtgjorde derefter ved Krigsſkolen og Generalſtaben. Han ſteg efterhaanden til Generalløitnant, var under den preusſiſk-øſterrigſke Krig 1866 Chef for Generalſtaben ved Prins Friedrich Karls Armé og havde ſom ſaadan en væſentlig Andel i Preusſernes Seire. I den franſk-tyſke Krig 1870—71 udmærkede han ſig ſom Chef for 10de Armékorps i Slagene ved Metz og i Felttoget til Loire, men iſær ved Beaune-la-Rolande 28de Novbr. 1870, hvilken Seier væſentlig maa tilſkrives ham. Efter Freds-ſlutningen traadte han paa Grund af Sygelighed ud af Tjeneſten.

Voiron (udt. Voarong), By i Departementet Iſère i det ſydøſtlige Frankrige, med 12,000 Indb.

Voit, Karl von, tyſk Fyſiolog, f. 1831, ſtuderede Medicin og Kemi og blev 1863 Profeſſor i München. Han har udgivet flere værdifulde fyſiologiſke Skrifter, deriblandt om Ernæringen og Stoffſkiftet, om Kogſaltets og Kaffens Virkninger m. fl.

Voiture (udt. Voatyr), Vogn, Kjøretøi, Karét.

Voivod (ſlaviſk), Hærfører; ſenere Titel for de regjerende valgbare Fyrſter hos de ſlaviſke Folk.

Vokal, i Modſætning til en Konſonant den Sproglyd, ſom kan danne en Stavelſe alene, hvorfor den ogſaa kaldes Selvlyd (a, e, i, o, u, y, æ, ø.).

Vokalmuſik, Sang, den Muſik, ſom udføres af den menneſkelige Sangſtemme; ſmlgn. Inſtrumentalmuſik under Art. Inſtrument.

Vokation, Beſtikkelſe til Embede; Opfordring, Indbydelſe.

Vokativ, Tiltale-Forholdsformen; Subſtantivernes Tiltalekaſus, ſe Kaſus.

Volapük (af det eng. world, Verden, og speak, tale), et nyt Verdensſprog, opfundet eller rettere konſtrueret 1878 af den katholſke Præſt Johannes Schleyer, er dannet af ſex forſkjellige Sprog — tyſk, italienſk, franſk, engelſk, ruſſiſk og ſpanſk — og ſkal kunne læres i ganſke kort Tid, idet Grammatiken er yderſt enkel. Det beſtaar af 28 Bogſtaver, af hvilke h udtales ſom ch, j ſom ſch og c ſom tſch; Bogſtaverne h og r anvendes ſjelden. Hvert Tegn har kun én Lyd, hver Lyd kun ét Tegn og hvert Ord kun én Betydning. Deklinationen beſtaar i Tilføielſe af a, e, i og o; i Flertal af s. Særſkilt Kjøn mangler, og for at udtrykke det naturlige Kjøn ſættes ji foran Ordet. Saaledes heder t. Ex. Kvinde: jimand (Schimand). Komparationen ſker ved at tilføie Stavelſerne um og ün. Konjugationen er ligeſaa enkel: man lægger til Subſtantivet en af Stavelſerne ob, ol, om, of eller os (jeg, du, han, vi, det), og ſaa er Verbet færdigt. Forſtjelligt Tempus betegnes ved Forbogſtaverne a, e, i, o og u (t. Ex. apükob). Volapük beſtaar af 13,000 Ord, og i dem alle falder Eftertrykket paa ſidſte Stavelſe. Det har allerede talrige Tilhængere ſaavel i Europa og Amerika ſom i Aſien; Antallet angives til 200,000. Grammatiker i det nye Verdensſprog er udgivne paa ikke mindre end 18 Sprog, og eiendommeligt er det, at de romanſke Folk har viſt ſtørre Sympati end de germaniſke for det nye Tungemaal. I Frankrige og Spanien har flere Handelsfirmaer antaget Volapük ſom Korreſpondanceſprog, og i Paris har det ſtore Forretningshus Magazins du printemps endog ladet male paa Dørene til ſit Lokale Ordene: On parle Volapük. — Praktiſk Betydning, et Verdensſprog i egentlig Forſtand, kan Volapük førſt blive, naar alle Nationer har indſet Nødvendigheden af et ſaadant Sprog og paa en Kongres, hvor alle Kulturfolk er repræſenterede, har fattet den ſtore Beſluttning: En Menneſkehed, ét Sprog! For Tænkeren og Skalden egner det ſig ikke. I en Overſættelſe af Heines „Loreley" er Strofen „Ich weiß nicht, was ſoll es bedeuten, daß ich ſo traurig bin" gjengivet ſaaledes: Nolob no kelosi ga malos, das so binob legügik. Og „Die ſchönſte Jungfrau ſitzet dort oben wunderbar": Of yunel jönikün siedof milagiko löpo. „Und ſingt ein Lied dabei": e läs kaniti lilon. „Und das hat mit ihrem Singen die Loreley gethan": Kanit atosi emekom Loreleya kanitöl. I uforandret Form vil Schleyers Volapük neppe blive et virkeligt Verdensſprog, ſkjønt det kan være, at ved hans Forſøg et ſtort Skridt er gjort henimod Maalet. Engelſk vilde heller med ſin ſimplificerede Form og ſine faa Endelſer egne ſig mere dertil.

Vold, Fæſtningsvold, oventil forſynet med et Bryſtværn, gjøres ſtormfri enten ved udvendig Beklædning med Murverk, Rentemeſtersmur, eller ved en foranliggende vaad Grav.

Volden, Præſtegjeld i Søndre Søndmøre, Romsdals Amt, beſtaar af Sognene Volden og Ørſten.

Voldgift, Afgjørelſe af en Retstviſt ved Kjendelſe (Voldgiftskjendelſe), ſom afſiges af én eller flere af de ſtridende Parter opnævnte Mænd (Voldgiftsmænd). Diſſe maa anſees ſom Parternes Fuldmægtige, og naar de ikke har overſtredet ſine Fuldmagter, faar Voldgiftskjendelſen Gyldighed ſom en Kontrakt mellem Parterne. Jfr. Kompromis.

Wolf, Chriſtian, Friherre af, fremragende tyſk Filoſof, f. 1679, d. 1754, ſtuderede Theologi, Mathematik og Filoſofi og nedſatte ſig 1703 i Leipzig, hvor han holdt talrigt beſøgte mathematiſke og filoſofiſke Forelæsninger. 1707 blev han Profeſſor i Halle, hvor en ſtor Del Studerende ſtrømmedes om hans Læreſtol. Samtidig vakte hans mathematiſke Skrifter ſtor Opmærkſomhed ved ſin logiſke klare Fremſtillingsmaade. Men hans frie Synsmaader gjorde ham miſtænkt hos de pietiſtiſke Theologer, ſom beſkyldte ham for Vranglære. Anledningen var nærmeſt en ved en Univerſitetsfeſt holdt og ſenere udgiven Tale „De Senarum philosophia practica", og Følgen var for det førſte, at han af den preusſiſke Konge Fredrik Vilhelm den førſte blev paalagt inden to Døgn at forlade Landet, hvis han ikke vilde dø i Galgen. Kort efter blev han anſat ſom Profeſſor i Marburg, og da Fredrik den anden kom paa Tronen, vendte Wolf paa Kongens indſtændige Begjæring tilbage til Halle og udnævntes til Geheimeraad og Kanſler ved Univerſitetet. For det filoſofiſke Studium var Wolfs Virkſomhed af ſtor og vidtrækkende Betydning, idet han ſatte det i Syſtem og ſkjelnede mellem den theoretiſke og den praktiſke Filoſofi. Ved ſin Kamp mod Myſticismen bidrog han viſtnok til at ſtyrke Rationalismen uden ſelv at ville det, men hans

Virksomhed har alligevel bidraget til at kaste Klarhed over mange dunkle Spørgsmaal. Hans systematiske Afhandlinger over Filosofiens samtlige Dele udgjør 22 Kvartbind.

Wolf, Ferdinand, tysk Romanist, f. 1796, d. 1866, var ansat ved Hofbibliotheket i Wien. Han har skrevet flere værdifulde Verker om den romanske, fornemmelig den spanske Literatur i ældre Tider.

Wolf, Friedrich August, berømt tysk Oldforsker og Kritiker, f. 1759, d. 1824, blev 1783 Professor i Halle og udøvede som akademisk Lærer stor Indflydelse. 1807 blev han Professor og Medlem af Videnskabernes Akademi i Berlin. Han er Forfatter af talrige Skrifter og har ogsaa gjort sig høit fortjent ved fortrinlige Oversættelser og Udgaver af gamle Klassikere; særlig berømt er hans „Prolegomena in Homerum" (2den Udgave, Berlin 1876), hvori han med Lærdom og Skarpsindighed søger at begrunde, at Odysséen og Iliaden i sin nuværende Skikkelse ikke er af Homer, men af flere Rhapsoder. Sammen med Buttmann udgav han „Museum der Alterthumswissenschaften" (1807—1810, 2 Bd.); derhos maa nævnes hans „Literarische Analekten" (1817—20, 4 Bd.).

Wolf, Nicolai, norsk Skuespiller, f. i Kjøbenhavn 1824, d. 1875, blev Elev ved det derværende Musikkonservatorium og fik 1844 Ansættelse ved det kgl. Theater, hvor han 1848 optraadte som Tenorsanger i Operapartier. 1852 modtog han Engagement ved Kristiania Theater. Aaret efter overanstrengte han sig, og var fra nu af næsten henvist til Talescenen. Som Skuespiller var hans Virksomhed af stor Betydning; han blev benyttet i de mest forskjellige Roller, og indtil sin Afsked fra Theatret 1874 paa Grund af et Høsteonde havde han optraadt i 354 forskjellige Roller, deriblandt som Max og Kasper i „Jægerbruden", Masaniello i „Den Stumme fra Portici", Skule Jarl i „Kongsemnerne", Titelrollen i „Fra Diavolo", „Othello", „Macbeth", „Tartuffe", Bothwell i „Maria Stuart i Skotland", Figaro i „Barberen i Sevilla", Peter i „Capriciosa" og Løitnant v. Buddinge i „Gjenboerne". Han viste sig saaledes i Besiddelse af en sjelden Alsidighed og en ikke liden Begavelse, navnlig i Behandlingen af Konversationsrepliker, tildels ogsaa paa et større Felt af Karaktérfaget. — Hans Hustru Karen Lucie Wolf, f. Johannesen 1833 i Bergen, er en af Kristiania Theaters mest begavede Skuespillerinder. Hun viste tidlig Lyst og Talent for Scenen og optraadte første Gang 1850 i Bergen, hvor hun strax vakte Opmærksomhed ved sit livlige og smukke Spil. Den nationale Kunst var dengang i sit Udbrud, og efterat man var begyndt at ombytte det danske Scenesprog med norsk, engageredes Lucie Johannesen April 1853 ved Kristiania Theater og gjorde allerede fra Begyndelsen megen Lykke. Den Yndest, hun saaledes strax erhvervede sig, har hele Tiden vedligeholdt sig. Hun er optraadt i en Mængde Roller, fornemmelig i Lystspillet, hvor hun har udført de lette, muntre Pigeroller med Liv og Dygtighed. I de senere Aar har hun overtaget ældre, mere alvorlige Roller. — Sigrid Wolf, foregaaendes Datter, norsk Sangerinde, f. i Kristiania 1864, fik paa Grund af sin Begavelse og Flid Friplads ved Kjøbenhavns Musikkonservatorium i 3 Aar og kom, understøttet af Statsraad Astrup, til Paris Høsten 1885, hvor hun uddannede sig under Madame Viardot-Garcias Veiledning. 1887 gav hun med stort Bifald Koncerter i Kristiania og Bergen og vakte ved sin smukke Stemme og dramatiske Foredrag Haab om en stor Fremtid.

Wolfe, James, engelsk General, f. 1726, d. 1759, deltog i den østerrigske Arvefølgekrig og udmærkede sig saaledes, at han i kort Tid avancerede til Brigadegeneral. 1758 gik han til de engelske Kolonier i Nordamerika, hvor han kjæmpede heldigt mod Franskmændene. Aaret efter slog han den franske General Malcolm ved Kvebek og erhvervede derved hele Kanada, men faldt selv i Slaget.

Wolfenbüttel, By i Hertugdømmet Brunsvig, ved Floden Ocker, var tidligere Hertugdømmets Hovedstad. Den har 11,500 Indb. og flere høiere videnskabelige Anstalter, hvoriblandt et Bibliothek, som tæller 270,000 Bind og over 10,000 Haandskrifter.

Wolff, Albert, tysk Billedhugger, f. 1814, blev 1866 Professor i Berlin. Han har udført et betydeligt Antal ypperlige Kunstverker, deriblandt Fredrik Vilhelm den tredies Mindesmærke i Berlin og Prins Albrechts Rytterstatue i Königsberg. Desuden har han modelleret en Mængde allegoriske og ideale Figurer, deriblandt „Kamp med Løven" og „Løven forsvarer sine Unger mod en Kjæmpeslange".

Wolff, Emil, tysk Billedhugger, f. 1802, d. 1879, studerede først under Schadow og derefter i Rom under Thorvaldsen, til hvis mest fremragende Elever han hørte. Især har han udmærket sig ved Fremstillingen af heroiske Figurer, og af hans mest bekjendte Arbeider kan nævnes „Siddende Fisker", „Achilleus og Thetis", „Jefta og hans Datter", „Judith" m. fl.

Wolff, Julius, tysk Digter, f. 1834, har især udmærket sig som humoristisk Epiker, bl. a. ved „Till Eulenspiegel redivivus", og „Der Rattenfänger von Hameln", som begge er udkomne i mange Oplag.

Wolff, Kaspar Friedrich, fremragende tysk Anatom og Fysiolog, f. 1733, d. 1794, fungerede som Feltlæge under den preussiske Syvaarskrig og kaldtes 1766 til Rusland, hvor han blev Medlem af Akademiet i Petersburg. Sit videnskabelige Ry grundede han ved sit Skrift „De formatione intestinorum".

Wolff, Oskar Ludvig Bernhard, tysk Forfatter og Literaturhistoriker, f. 1799, d. 1851, blev 1826 Professor i Weimar, men ombyttede 1830 denne Stilling med et Professorat i Jena. Foruden et betydeligt Antal literaturhistoriske Skrifter har han skrevet en Række Fortællinger, Romaner og Noveller, som samlede er udkomne i 14 Bind.

Wolff, Pius Alexander, tysk Skuespiller og dramatisk Forfatter, f. 1782, d. 1828, fik 1803 Ansættelse ved Theatret i Weimar, hvor han især udmærkede sig som Fremstiller af tragiske Karaktérroller. Senere anvendtes han mest i komiske Roller, hvorved han opnaaede stor Ynde blandt Publikum. Som Forfatter vandt han ogsaa adskillig Popularitet, bl. a. ved „Cæsario", „Preciosa" (senere sat i Musik af Weber), „Kammertjeneren" m. fl. — Hans Hustru Amalie,

f. Malcolmi 1783, d. 1851, var en begavet Skuespillerinde, som især udmærkede sig i dramatiske Roller (Jfigenia, Maria Stuart o. fl.).

Wolff, Simon Olaus, norsk Digter og Geistlig, f. 1796 i Snaasen, d. 1859, blev 1818 Student fra Bergens Skole og tog 1825 theologisk Embedseramen. S. A. erholdt han Mo Sogne kald i Øvre Thelemarken, forflyttedes 1833 til Urskoug paa Romerike og udnævntes 1840 til Sognepræst i Saude i Thelemarken, hvor han virkede til sin Død. Hans patriotiske Sange („Hvor herligt er mit Fødeland", „Havet er skjønt, naar det roligen hvælver," m. fl.) var i sin Tid meget yndede Folkesange og indeholder smukke poetiske Tanker. Ligeledes roser hans Skildringer af Folkelivet i Thelemarken Begavelse. Hans „Udvalgte Folkesange", som han udgav 1838, udkom i flere Oplag.

Wolfram, Tungsten, et temmelig sparsomt forekommende Metal, som ligner Jern, men er meget haardere end dette. Det udvindes af Mineralet Wolfram, som helst forekommer blandt Tinmalmene, og benyttes til Fremstilling af det saakaldte Wolframstaal. Dette lader sig smede som almindeligt Staal og er saa haardt, at det ikke paavirkes af Filen; det anvendes til forskjellige Slags Verktøi. Præparatet wolframsurt Natron, anvendes til at gjøre Tøier uforbrændelige.

Wolfram von Eschenbach, berømt tysk Digter i Begyndelsen af det 13de Aarh., en af Middelalderens mest fremragende Minnesangere, deltog i Sangerkampen paa Wartburg, i hvilken han skal have spillet en Hovedrolle. Af alle gammeltyske Digtere er Wolfram den ved sin Moral som ved sin Kunst mest imponerende. Allerede et Aarh. efter hans Død var hans Kunst og Visdom blevet et Ordsprog. Desværre er hans Digte for en stor Del gaaede tabt, men de Brudstykker, som er opbevarede, deriblandt Digtet „Parcival" og enkelte Dele af „Willehalm" og „Titurel", er rige paa poetisk Skjønhed og dybe Tanker.

Volga, Ruslands og tillige Europas største Flod, udspringer i Guvernementet Tver nordvest for Moskva. I Begyndelsen af sit Løb har den en østlig Retning, indtil den naar Kasan, bøier derfra mod Syd, Sydvest og Sydost og falder i det Kaspiske Hav gjennem en Mængde Arme. Dens samlede Længde er 3,422 km., hvoraf de fire Femtedele er seilbare. Den optager en Mængde tildels betydelige Bifloder, af hvilke de vigtigste er: Oka (1365 km. lang), Vetluga, Sura (1036 km.), Kama (1708 km.), Samara (480 km.) og Store-Irgis (950 km.). Forøvrigt er den ved Kanaler forbunden baade med Østersjøen og Hvidehavet. Den er meget fiskerig, og et af Ruslands vigtigste Storfiskerier foregaar paa Volga. Man regner, at ca. 20,000 Seilskibe og nogle tusen Dampere aarlig befarer Floden.

Volgast, By i den preussiske Provins Pommern, ved Floden Teene, med 8,000 Indb. og livlig Skibsfart samt Udførsel af Korn.

Volger, Wilhelm Friedrich, tysk Skolemand, f. 1794, d. 1879, har udgivet flere fortrinlige Skolebøger, som gjentagne Gange er udkomne i nyt Oplag. — Hans Søn Georg Heinrich Otto Volger, kaldet Senckenberg, f. 1822, 1851—52 Professor i Naturhistorie i Zürich og 1856—60 Lærer i Mineralogi og Geologi ved det Senckenbergske Museum i Frankfurt am Main, har gjort sig meget fortjent af den kemiske Geologi. Han har bl. a. skrevet „Ueber das Phänomen der Erdbeben in der Schweiz" (3 Bd.), „Studien zur Entwickelungsgeschichte der Mineralien", „Krystallographie", „Erde und Ewigkeit" og „Buch der Erde" (2 Bd.).

Volhynien, Guvernement i det vestlige Rusland, omgives af østerrigsk Galizien og Polen samt Guvernementerne Grodno, Minsk, Kiev og Podolien. Størrelsen er 71,839 km.² og Indbyggerantallet 1,900,000. I den nordlige Del er Landet fladt og tildels sumpet, i den sydlige gjennemskaaret af Karpathernes Udløbere, som dog ikke naar op til nogen betydelig Høide. Jordbunden er fordetmeste frugtbar, og der udføres aarlig en betydelig Mængde Landbrugsprodukter. Ogsaa Industrien er af megen Vigtighed.

Volkmann, Robert, tysk Komponist, f. 1815, d. 1883, studerede i Leipzig og nedsatte sig 1858 som Musiklærer i Pest. Han har komponeret et betydeligt Antal Musikstykker for forskjellige Slags Instrumenter, deriblandt Messer, Symfonier osv.

Volkov, Flod i Rusland, løber ud af Ilmensjøen ved Novgorod, gaar mod Nord og falder i Ladogasjøen. Dens Længde er 225 km.

Wollaston, Williams, engelsk Moralfilosof, f. 1659, d. 1724, er Forfatter af „Religion of nature delineated", hvilket i sin Tid fandt meget Bifald. En stor Del af hans Skrifter udkom imidlertid ikke, da han før sin Død selv tilintetgjorde dem.

Wollaston, William Hyde, engelsk Kemiker og Fysiker, f. 1766, d. 1828, studerede i Cambridge og praktiserede en Tid som Læge, men opgav denne Stilling for udelukkende at beskjæftige sig med videnskabelige Studier. Han har især gjort sig fortjent ved sin Forbedring af Mikroskopet og forskjellige galvaniske Apparater samt ved sin Opdagelse af Metallerne Rhodium og Palladium, ligesom han var den første, som fremstillede Platina i den Form, at det lod sig smelte.

Wollaston Land, den sydlige Del af den store Ø, som ligger ved det amerikanske Fastlands Nordkyst, mellem Banks Land, Victoriasund og Mac Clintockstrædet. Dens østlige Del kaldes Victoria Land og dens nordlige Prins Alberts Land.

Wollastonsjø, Indsjø i Britisk Nordamerika, øst for Hudsonsbugten.

Wollaston-Øen, en af Ildlandsøerne.

Wollin, Ø i den preussiske Provins Pommern, øst for Usedom, 250 km.² stor, med 13,000 Indb. Paa Øen ligger Byen Wollin med 5,300 Indb.

Volney (udt. Volne), Constantin François de Chasseboeuf, Grev, fremragende fransk Forfatter, f. 1757, d. 1820, gjorde 1783 en Reise til Ægypten og Syrien og opholdt sig et Aar i et koptisk Kloster for at lære arabisk. 1789 valgtes han til Medlem af Nationalforsamlingen, hvor han virksomt arbeidede for Reformer, men da Rædselstiden indtraadte, erklærede han sig afgjort mod Anarkiet og blev derfor fængslet, men frelstes ved Robespierres Fald. Han udnævntes derefter til Professor i Historie ved Normalskolen, og da denne var bleven opløst, foretog han en Reise gjennem Nordamerika, hvilken han beskrev i sit Verk „Tableau

du climat et du sol des États-Unis d'Amerique" (2 Bd., 1803). Han blev Medlem af Senatet, hvor han hørte til den republikanske Opposition. Blandt hans Skrifter bør særlig nævnes hans „Les ruines, ou méditations sur les révolutions des empires" (1791), hvilket er udkommet i mange Oplag og oversat til næsten alle europæiske Sprog. Desuden: „Voyage en Syrie et Égypte" (2 Bd., 1787) og „Recherches nouvelles sur l'histoire en cienne" (3 Bd. 1814—15).

Volo, en temmelig dyb Bugt, som skjærer sig ind fra det Ægæiske Hav, paa Grændsen mellem Grækenland og Tyrkiet.

Vologda, Guvernement i det nordlige Rusland, begrændses af Uralbjergene samt Guvernementerne Arkangelsk, Perm, Vjatka, Kostroma, Jaroslav, Novgorod og Olonetz. Næst Arkangelsk er det det største af de russiske Guvernementer og har et Fladeindhold af 402,725 km.^{2} og en Folkemængde af noget over 1 Million. Landet er fladt og for en stor Del bevoxet med vældige Skove samt saa lidet opdyrket, at ikke engang det nødvendige Korn avles til Befolkningens eget Behov. Derimod indtager Skovdriften en fremragende Plads, ligesaa Kvægavlen. Guvernementet gjennemskjæres af et stort Antal Elve, af hvilke de vigtigste er Dvina og Petschora med sine Bifloder; de er alle meget fiskerige, og der foregaar betydelig Flodskibsfart og Tømmerflødning paa dem. Hovedstaden Vologda, i den sydlige Del af Guvernementet, har 18,000 Indb. og betydelig Fabrikdrift. Den er enslags Knudepunkt for Ruslands asiatiske Handel og var før Sibiriens Indlemmelse i Rusland Forvisningssted for Forbrydere.

Volontær, Frivillig, en som tjener uden Løn for at sætte sig ind i Forretningerne; ogsaa en Militær, som gjør Tjeneste uden at fordre Sold.

Wolowski, Louis François Michel Raymond, polsk-fransk Nationaløkonom, f. 1810, d. 1876, flygtede ved den polske Opstands Undertrykkelse 1831 fra sin Fødeby Warschau og bosatte sig i Paris, hvor han 1839 blev Professor. Sit videnskabelige Ry som Nationaløkonom grundede han ved sine Skrifter „La question des banques" og „L'or et l'argent".

Volpato, Giovanni, fremragende italiensk Kobberstikker, f. 1733, d. 1803, har især udmærket sig ved sine Gjengivelser af Rafaels Værker.

Wolseley, Sir Garnet, engelsk General, f. 1833, deltog i Krimkrigen, var senere med i Krigene i Indien og Kina, forfremmedes 1865 til Oberst og 1870 til Generalmajor. 1867 havde han Ledelsen af en Expedition mod Red-River-Indianerne, under hvilken han lagde Indsigt og Dygtighed for Dagen. 1873 fik han Overkommandoen over Expeditionen til Aschanti (s. d.), hvilket Felttog han det følgende Aar heldigt tilendebragte, hvorefter han fik Generalløitnants Rang og en Dotation af 25,000 Pund Sterling. 1876—78 sad han i det indiske Raad og overtog efter Afslutteisen af Berlinertraktaten og Afstaaelsen af Cypern til England Forvaltningen af denne Ø. 1879 udnævntes han til Guvernør i Natal, førte Krigen mod Zulu med Kraft og Dygtighed og fangede Zulukongen Cetevayo. Ligeledes fik han 1885 Kommandoen over de engelske Tropper, som i Ægypten skulde undsætte General Gordon i Khartum, men hans Forsøg herpaa var forgjæves, da han havde for liden Styrke, og Gordon allerede var falden, inden han naaede frem.

Wolsey (udt. Ulsæ), Thomas, engelsk Geistlig og Statsmand, f. 1471 af fattige Forældre, d. 1530, studerede i Oxford og indehavde forskjellige underordnede præstelige Stillinger indtil 1506, da han af Henrik den syvende blev betroet en diplomatisk Mission til Keiseren af Tyskland. Under Henrik den ottende blev han 1510 udnævnt til Statsraad og var som saadan en kort Tid Regjeringens ledende Aand. 1514 udnævntes han til Erkebiskop af York og Kardinal. Hele Magten var nu i hans Haand; men hans egenmægtige Styrelse, hans Pragtsyge og Overmod gjorde ham forhadt, saa at han tilsidst kun havde Kongens Gunst at støtte sig til. Denne fik ogsaa en brat Ende, da han ikke vilde samtykke i Kongens Skilsmisse fra Dronning Katharina; han afsattes efterhaanden fra sine Embeder, anklagedes for Højforræderi og skulde transporteres til London, men blev syg og døde underveis. Wolsey grundede flere Undervisningsanstalter, deriblandt 1525 Crist-Church-College i London. Ligeoverfor Reformationen optraadte han med Maadehold.

Wolsk, By i det russiske Guvernement Saratov, ved Volga, med 34,000 Indb. samt livlig Handel og Flodskibsfart.

Volsker, et gammelitalisk Folk, som beboede de saakaldte Volskerbjerge, en Gren af Apenninerne. 326 f. Kr. blev de efter langvarige Kampe undertvungne af Romerne.

Volta, Alessandro, Grev, berømt italiensk Fysiker, f. 1745, d. 1827, blev 1779 Professor i Pavia og udnævntes af Napoleon til Senator samt til Direktør for det filosofiske Fakultet i Padua. Hans Opdagelser paa Fysikens Omraade er i flere Henseender af stor Betydning, fornemmelig med Hensyn til Elektricitetslæren. Hans Opdagelse af den saakaldte Voltas Søile (s. d.) var epokegjørende.

Voltas Søile, et elektrisk (galvanisk) Apparat, der tjener til at forøge Spendingen (Tætheden) af den Elektricitet, som optræder ved Berøring mellem forskjellige Metaller, danner det første Grundlag for de nu saa meget anvendte elektriske (galvaniske) Batterier, og maa anses som Alexander Voltas mest epokegjørende Opfindelse (1800). Den bestaar af et større eller mindre Antal over hverandre opstablede Zink- og Kobberplader, parvis adskilte fra hverandre ved en af fortyndet Svovlsyre gjennemfugtet Uldklud eller Papskive, saaledes at de to nævnte Metaller altid følger efter hverandre i samme Orden. I hvert Pladepar (galvanisk Element) udvikles paa Berøringspunkterne mellem Metallerne Elektricitet, idet Kobberpladen bliver + elektrisk, Zinken + elektrisk. Den i et enkelt saadant Element udviklede Elektricitet er forholdsvis af meget ringe Spending; men ved det nævnte Arrangement vil Virkningen af de forskjellige Elementer summere sig sammen, saaledes, at den samlede Søile i sine Endeplader erholder en 2, 3—100 Gange større Spending end hvert enkelt Element, eftersom Søilen bestaar af 2, 3—100 osv. Pladepar. Den Ende, hvori + Elektriciteten ophobes, kaldes Søilens positive Pol, den anden, hvori + Elektriciteten ophobes, dens negative Pol. Forbindes Polerne ved en elektrisk

Leder (f. Ex. en Metaltraad), vil de i Søilen adskilte (modsatte) Elektricitetsarter atter forbinde sig med hverandre gjennem Lederen, og der siges da at gaa en elektrisk (galvanisk) Strøm gjennem samme, hvis Retning regnes fra den positive mod den negative Pol, og som varer saa længe som de ovennævnte fugtige Lapper bevarer sin Fugtighed. — Voltas Søile finder nu ikke længer nogen praktisk Anvendelse, men har alene historisk Interesse som den første Spire til de moderne elektriske Batterier (se Galvanisme).

Voltaire (udt. Voltær), François Marie Arouet de, berømt fransk Historiker, Filosof, Satiriker og Forfatter, f. i en Landsby nær Paris 1694, d. 1778, viste allerede som ung Gut en uimodstaaelig Lyst til at beskjeftige sig med Poesi. Det var Faderens Ønske, at han skulde uddanne sig for Skranken, men dette tiltalte ham ikke. Hans Gudfader, Abbed von Châteauneuf, indførte ham i et Selskab af adelige Skjønaander, og her lagdes Spiren til hans senere Verdensanskuelse, der gik i fritænkersk Retning. Da han beskyldtes for i nogle Vers at have angrebet Regenten og Hertuginden af Berri, blev han 1717 sat i Bastillen. Her skrev han Tragedien „Oedipe", som det følgende Aar blev opført med stort Bifald, og senere erholdt han Akademiets Pris for den. Efter to Aars Forløb kom han paa fri Fod igjen, og udgav 1720 Tragedien „Artemise" og fem Aar senere „Mariamne". Imidlertid havde han fuldendt Eposet „La Henriade", som allerede var paabegyndt under hans Fangenskab, og som lagde Grunden til hans senere Berømmelse. En Strid med Chevalier de Rohan bragte ham paany i Bastillen, hvorhos han dømtes til Landsforvisning. Han gik til England, hvor han opholdt sig til 1729; her studerede han engelsk Literatur, særlig den fritænkerske Del deraf, som han senere gav Hjemstavnsret i sit Fædreland; samtidig indlod han sig paa Pengespekulationer og vandt derved en stor Formue. Da han hemmelig var vendt tilbage til Paris, udgav han i Løbet af 4 Aar (1730—34) flere opsigtvækkende Skrifter (Tragedierne „Brutus" og „Eryphile" samt „Histoire de Charles XII" m. fl.). Offentliggjørelsen af hans „Lettres philosophiques", som Parlamentet lod brænde paa Grund af deres Udfald mod Religionen, og navnlig af „La Pucelle d'Orléans", en spottende episk Behandling af Jeanne d'Arc's Historie, tvang ham paany til at forlade Paris, og han tog da Ophold paa Slottet Cirey, hvor han 1735—1740 levede i fortrolig Omgang med den berømte Marquise Duchâtelet (se Châtelet Lomont). Her skrev han flere af sine mest bekjendte Verker, deriblandt „Éléments de la philosophie de Newton" og „Siècle de Louis XIV". 1742 blev han af det franske Ministerium sendt i et hemmeligt Opdrag til Berlin, fordi han i England havde lært Fredrik den anden af Preussen at kjende som Kronprins, men hjemkaldtes snart igjen til Paris, hvor han udnævntes til Historiograf og nogen Tid efter fik Plads i det franske Akademi. Men snart kom han paany paa en spendt Fod med det franske Hof og forblev derfor ikke længe ad Gangen i Paris. 1750 indbød Fredrik den anden ham til Berlin, gav ham Bolig paa sit Slot og en Aarpenge af 6000 Thaler. Men Venskabet varede ikke længe mellem Kongen og ham, da ingen af dem havde let for at bære over med den andens Egenheder. 1753 forlod han det preussiske Hof, svævede en Tid urolig om i Tyskland og bosatte sig endelig 1758 i Ferney ved Genf, hvor han byggede sig et prægtigt Hus og i 20 Aar udfoldede en storartet literær Virksomhed. Hans Opposition mod de literære og kirkelige Autoriteter gaar som ledende Tanke gjennem alle hans Skrifter. 1778 foretog han en Reise til Paris, hvor han nød mange Hædersbevisninger, men døde der tre Maaneder efter sin Ankomst. — Voltaire var en overordentlig alsidig Begavelse. Hans større Digterverker hæver sig neppe til en anden eller tredie Rangs Plads; hans Styrke laa ikke her. Men som Satiriker overgaaes han neppe af nogen i bidende Vittighed og i Evne til at opdage Modstandernes ømme Punkter og stille disse frem i det latterligste Lys. Han besad derhos en overlegen Evne til at kritisere alt muligt, som ikke tiltalte ham, og et vidunderligt Herredømme over Sproget; smidigt og gjennemsigtigt føiede det sig under hans Haand og lod ham altid finde det paa samme Tid klareste og prægnanteste Udtryk for Tanken. Om han end ikke i sine Udfald mod Personer og Forhold altid lod sig lede af de ædleste Motiver, kunde dog hans Modstandere ligesaalidt som hans Venner undlade at beundre hans sjeldne Begavelse. Hans Indflydelse paa Samtid og Efterslægt var overordentlig. Bærer han end i flere Retninger et stort Ansvar for Brugen af den, kan hans Betydning for det følgende Aarhundredes sociale og videnskabelige Udvikling neppe skattes for høit. Navnlig bør det fremhæves, at han var den første, som med Kraft og Virkning hævdede Tolerancens Princip. Ogsaa som Grundlægger af det kulturhistoriske Studium har han gjort en betydningsfuld Indsats i Aandshistorien. — 1878 feiredes Hundredaarsdagen for hans Død ved storartede Festligheder over hele Frankrige. I det franske Institut findes en Marmorstatue af ham; en lignende er reist i Forhallen i Théâtre français i Paris. Blandt de mange Udgaver af hans samlede Skrifter („Oeuvres") er den af Beaumarchais foranstaltede med Fortaler og Anmærkninger af Condorcet (70 Bd., 1784—89) mest berømt; den fuldstændigste er den af Beuchot (70 Bd., Paris 1829—34).

Volte, Vending; i Ridekunsten Kredsløb, Kredsridt; behændig Forbytning, f. Ex. af Kort, Kortkunster.

Volterra, By i den italienske Provins Pisa, med 14,000 Indb. og vigtig Bergverksdrift, fornemmelig paa Stenkul, Alabast, Marmor og Gibs. I Byens Nærhed findes berømte Saltkilder.

Voltigere (udt. Voltisjere), gjøre kunstige Spring; svinge sig ved Kunst op paa eller over en Hest. — Voltigør (udt. Voltisjør), Kunst- eller Luftspringer. — Voltigeurs, tidligere i den franske Armé let Infanteri, dannet 1805 af Napoleon den første for hver Bataljon i et Kompagni af de mindste Folk, men sløifet igjen 1868 af Napoleon den tredie.

Woltmann, Karl Ludvig von, tyst Historiker, f. 1770, d. 1817, blev Professor i Jena og var senere ansat i den diplomatiske Tjeneste. Han har udgivet flere værdifulde historiske Skrifter, blandt andet om den westfalske Fred, Trediveaarskrigen, Reformationen osv. — Hans Sønneson Alfred

Woltmann, f. 1841, er en begavet Kunsthistoriker. 1874 udnævntes han til Professor ved Universitetet i Prag.

Volumen, en Tings Omfang, Rumstørrelse. — Volumings, tyk, svær, af betydeligt Omfang.

Wolverhampton (udt. Vulverhæmptn), By i det engelske Grevskab Stafford, med 77,000 Indb. Byen, der er meget gammel, har trange Gader, men er godt bebygget og har flere anselige offentlige Bygninger, deriblandt Børsen, Torvehallen, Raadhuset m. fl. Industrien omfatter fornemmelig Metalvarer, Tougverk, Papirmasse og Kemikalier.

Volverlei, d. s. s. Solblomst (s. d.).

Wolzogen, Karoline von, tysk Forfatterinde, f. 1763, d. 1847, var en Svigerinde af Schiller, som synes at have øvet betydelig Indflydelse paa hende. Som Forfatterinde debuterede hun med endel mindre Arbeider samt Romanen „Agnes von Lilien" (2 Bd.), der vakte almindelig Beundring. Af hendes øvrige Verker, som alle vidner om betydelig digterisk Begavelse og talentfuld Fremstillingsevne, kan nævnes „Cordelia" og navnlig „Schillers Liv". — Karl August Alfred von Wolzogen, f. 1823, siden 1874 Professor i Prag, har ligeledes erhvervet sig et Navn som Digter.

Vombat (Phascolomys), af de planteædende Pungdyr, har tyk, plump Krop, grov Haarbedækning og mangler Hale. Den hører hjemme i Australien og lever af Rødder, som den graver op med sine stærke Klør.

Vomitiv, Brækmiddel. — Vomitus, Opkastelse, Brækning (s. d.).

Von, tysk (udt. faann), betegner foran Familienavnet, at Vedkommende er af adelig Byrd.

Vondel, Joost van den, fremragende nederlandsk Digter, f. 1587, d. 1679, kom som Barn med sine Forældre, der var Gjendøbere, til Amsterdam, hvor han senere etablerede en Strømpehandel, men maatte 1658 modtage en Plads paa Laanehuset. 1639 traadte han over til den katholske Kirke. Hans Verker vidner om Geni og en høi, ædel Fantasi og øvede stor Indflydelse paa Opitz og især paa Grvphius (se disse). De bestaar dels af metriske Oversættelser af Salmerne og af Virgil og Ovid, dels i Satirer og Tragedier; blandt disse anses „Gijsbrecht" som den fortrinligste, men staar dog som Digt tilbage for „Lucifer". Foruden disse maa nævnes „Palamedes" og „Joseph in Dothan".

Wood, Sir Charles, Viscount Halifax, engelsk Statsmand, f. 1800, blev 1826 Medlem af Parlamentet og erholdt 1832 en Sekretærstilling i Ministeriet. 1846 blev han Skatkammerkansler, 1855 første Admiralitetslord var 1852—55 samt 1859—66 og 1859 Statssekretær for Indien. I alle disse Stillinger lagde han en sjelden administrativ Dygtighed for Dagen, men tog liden Del i det politiske Liv.

Woodstock (udt. Budstak), By i det engelske Grevskab Oxford, med 8,000 Indb.

Woollett (udt. Bullet), William, engelsk Kobberstikker, f. 1735, d. 1785, udmærkede sig især ved sine Gjengivelser af Landskabsbilleder; hans Fremstilling af Vandet og Luften er mesterlig. Hans Arbeider vurderes særdeles høit som Kunstverker.

Woolwich (udt. Vulitsj), en af Londons Forstæder, paa Themsens høire Bred, med 36,000 Indb. Det er Centrum for det engelske Artilleri, med storartede Kanonstøberier og andre Vaabenfabriker, et Laboratorium for Fyrverkerisager, en Ankersmedie samt uhyre Oplag af Vaaben, Munitionsforraad, Materialier osv. Byen har store og prægtige Artilleri-, Sappør- og Marinekaserner, et Artillerihospital samt et kongeligt Militærakademi for Artilleri og Genievæsen (Royal military academy) med 50 Professorer.

Voorst, By i den hollandske Provins Geldern, med 9,000 Indb.

Voragine, Jakob de, italiensk Geistlig og theologisk Forfatter, f. 1230, d. 1298, traadte 1244 ind i den geistlige Stand, blev senere Provincial i Lombardiet og 1292 Erkebiskop af Genua. Foruden en Oversættelse af Bibelen til italiensk har han skrevet „Legenda aurea sive historia Lombardica", en Samling af Legender, dels nedskrevne efter andre Skrifter, dels optegnede saaledes som de levede i Folkemunde; de blev oversatte til næsten alle levende Sprog.

Vorarlberg, et til den cisleithaniske Halvdel af det østerrigsk-ungarske Monarki hørende Land, mellem Bodensjø, Rhinen og Arlberg, er 2,602 km.² stort og har 103,000 Indb. Det er administrativt forenet med Tyrol.

Worcester (udt. Vuster), Grevskab i det vestlige England, 1912 km.² stort, med 340,000 Indb., omgives af Grevskaberne Shrop, Stafford, Warwick, Gloucester og Hereford. Landet er fladt og frugtbart og gjennemstrømmes af Severn, som her optager flere Bifloder. Der dyrkes Korn, Frugt og Havevexter, og Industrien er livlig, fornemmelig i Metal- og Glasvarer. Af Mineralier forekommer Stenkul og Jern. — Hovedstaden Worcester ligger ved Severns venstre Bred og har 34,000 Indb.; den er smukt bebygget og tildels omgiven af Ringmure. Af dens Bygninger maa nævnes Kathedralkirken, som er fra det 13de eller 14de Aarh., under hvilken der findes mægtige underjordiske Hvælvinger. Byen er Sæde for en Biskop og har flere videnskabelige Anstalter. 1651 blev Karl den anden her slaaet af Cromwell.

Worcester, By i Staten Massachusetts i Nordamerika, med 60,000 Indb. og storartet Industri i forskjellige Brancher.

Vordingborg, By i Præstø Amt i Danmark, ved en Bugt af Østersjøen paa Sjællands Sydside, med 2,500 Indb. og Udførsel af Korn. Byen var i Middelalderen af større Anseelse som Opholdssted for nogle af de danske Konger, og i det 13de Aarh. holdtes her flere Rigsforsamlinger.

Wordsworth (udt. Vørdsvør'sh), William, fremragende engelsk Digter, f. 1770, d. 1850, studerede i Cambridge og skulde ifølge sine Forældres Bestemmelse uddanne sig til Præst. Men han følte sig uimodstaaelig hendragen til Digtekunsten og fremtraadte 1793 med sit første Digt „An evening walk"; kort efter udgav han „Descriptive sketches in Verse". Af hans øvrige Skrifter, som alle har gjort stor Lykke baade i og udenfor England, kan nævnes „The excursion", „Peter Bell", „The river Duddon" og „Yarrow revisited". Hans samlede Skrifter er udkomne i mange Oplag. 1842 erholdt han af Regjeringen en aarlig Digtergage paa 300 Pund Sterling. Wordsworth øvede

en gunstig Indflydelse paa den engelske Digtning, der efter ham atter vendte sig til Studiet af Mennesket og Naturen og i Henseende til Sproget blev enklere og naturligere.

Worm, Jakob, dansk Geistlig og en af de første protestantiske Hedningemissionærer, f. 1642, udnævntes 1671 til Rektor i Slangerup, men paadrog sig Geistlighedens Had ved at skrive anonyme Pasquiler om flere høitstaaende Mænd, deriblandt om Griffenfeld og sin egen Stedfader, Biskop Kingo. Han blev derfor dømt fra Ære, Liv og Gods og 1681 sendt til den danske Koloni Trankebar i Ostindien, hvor han optraadte som Missionær og skal have fundet stor Tilslutning blandt Hedningerne.

Worm, Ole, berømt dansk Videnskabsmand, f. 1588, d. 1654, blev 1613 Professor i Pædagogik, et Par Aar efter i Græsk og Fysik ved Universitetet i Kjøbenhavn, men ombyttede 1624 det sidstnævnte Fag med Medicinen. Som Anatom og Botaniker erhvervede han sig et anset Navn blandt sine Samtidige, og Lægevidenskaben fik ved ham et betydeligt Fremstød. Desuden har han store Fortjenester af Oldforskningen, idet han samlede Runeindskrifter og var den første, som systematisk søgte at læse og tolke disse dunkle Mindesmærker. Af hans Skrifter kan nævnes „Fasti Danici", „Danica literatura antiquissima" og „Monumenta Danica" samt hans Udgaver af Peder Clausøns „Norges Beskrivelse" og den sammes Oversættelse af Kongesagaerne. — Vilhelm Worm, foregaaendes Søn, f. 1633, d. 1704, erhvervede sig et Navn som Historiker; han var en af dem, som udarbeidede Kristian den femtes norske Lov.

Vormen, Elv i Hedemarkens Amt, danner Mjøsens Afløb til Glommen. Ved Minne forlader den Mjøsen, gaar mod Sydost og falder ved Næs paa Romerike i Glommen. Den er farbar i næsten hele sin Længde, som er 32 km., og dens Vandmasse er omtrent ligesaa stor som Glommens ovenfor Næs.

Worm-Müller, se Müller, Jakob Worm.

Worms, By i Storhertugdømmet Rhinhessen, paa Rhinens venstre Bred, med 17,000 Indb. Byens ældre Del er trangt bebygget, men den har mange mindeværdige Pragtbygninger, deriblandt Domkirken, som er opført i byzantinsk Stil og paabegyndtes i det 18de Aarh. Desuden bør nævnes Raadhuset, historisk bekjendt ved den Rigsdag, som 1521 holdtes her, og hvortil Luther mødte for at forsvare sin Sag for Keiseren. Af Byens øvrige Seværdigheder indtager det kolossale Luthermonument den fornemste Plads; det opførtes 1868, og Lutherstatuen, der har en Høide af 6 m., er omgiven af 11 dels staaende, dels siddende Figurer, som forestiller Reformationens mest fremragende Forkjæmpere. — Worms er en af Tysklands ældste og navnkundigste Byer og antages at have været befæstet af Romerne, ligesom den er Skuepladsen for Nibelungensagnet. Den ødelagdes af Attila, men gjenopbyggedes af Frankerkongen Chlodevig. Under Middelalderen var den fri Rigsstad og skal i sine Velmagtsdage have talt 60,000 Indb. Karl den store og hans Efterfølgere residerede ofte her, og flere af de tyske Rigsdage blev afholdte inden dens Mure. 1689 ødelagdes den af Franskmændene.

Worms, en Rusland tilhørende Ø ved Indløbet til den Finske Bugt, mellem Estland og Dagø, 75 km.^{2} stor, med 1600 Indb. af svensk Herkomst.

Vornedskab, tidligere Betegnelsen for den danske Bondestands Forhold til Godseieren, bestod i, at denne paatog sig at værne om sine Leilændinger i retslig Henseende, medens disse stod i et mere eller mindre tjenerlignende Afhængighedsforhold til Jorddrotten. De saaledes underordnede Bønder udgjorde i Regelen 3 Klasser: Fæstebønder, Bryder (Forvaltere) og Husmænd. Fra Begyndelsen af medførte ikke Vornedskabet synderlige Tyngsler for Bønderne, men efterhaanden som Adelens Magt voxede, blev dens Undergivnes Vilkaar haardere og haardere, saa at den danske Bondestand paa Sjælland, Lolland, Falster og Møen efterhaanden navnlig fra Begyndelsen af det 15de Aarh. sank ned til at blive fuldkommen Livegne. Bønderne kunde ikke forlade den Jordeiendom, som var dem overladt, uden Eierens Villie; de var pligtige til at overtage den Gaard, Herremanden befalede dem at bo paa, og tilsidst kunde han sælge Bønderne tilligemed Godset. Under Kristiern den andens Regjering fik de vel en Smule Lettelse i sine Kaar, men efter hans Fordrivelse strammedes Baandet igjen, da hans Efterfølgere var bundne af de strenge Haandfæstninger, de ved sin Regjeringstiltrædelse maatte udstede, og intet formaaede ligeoverfor den eneraadige Adel. Først under Fredrik den fjerde blev Vornedskabet ophævet, men kun for at afløses af et andet Tvangsmiddel, det saakaldte Stavnsbaand (s. d.).

Voronesch, Guvernement i det sydlige Rusland, omgives af Guvernementerne Tambov, Saratov, Charkov, Kursk og Orel samt de donske Kosakkers Land, er 65,886 km.^{2} stort og har 2,300,000 Indb. Landet, der for en væsentlig Del tilhører Dons Flodgebet, danner en sammenhængende, bølgeformet Slette. I den sydlige Del, som for det meste bestaar af uopdyrkede Græsstepper, drives en omfattende Hesteavl, hvorimod Kornavlen i den nordlige Del er Befolkningens Hovederhverv. — Hovedstaden Voronesch, ved Sammenløbet af Floderne Voronesch og Don, har 46,000 Indb. og er Sæde for en Civilguvernør og en Erkebiskop. Den har flere Pragtbygninger og høiere Undervisningsanstalter samt betydelig Handel, fornemmelig med Kornvarer, Kvæg, Tjær og Læder.

Voronzov, russisk Adelsslægt, af hvilken den første af Familien, som omtales, er Gavrilo Voronzov, der faldt under Beleiringen af Tschigrin 1678. — Hans Sønnesøn Mikael Voronzov, f. 1710, d. 1767, stod i høi Gunst hos Keiserinde Elisabeth, som udnævnte ham til Vicekansler og Udenrigsminister. — En Søsterdatter af ham, Katharina Romanovna Voronzov, Fyrstinde Daschkov (s. d.), f. 1743, d. 1810, var Katharina den andens Fortrolige, som med Grev Panin udkastede Planen til hendes Ophøielse paa Tronen og medvirkede til dens Udførelse. — Hendes Broderson Mikael Voronzov, f. 1782, d. 1856, blev 1844 Statholder i Kaukasien, efter at have udmærket sig som Feltherre. Aaret efter stormede og indtog han Schamyls Hovedfæstning og udnævntes til Fyrste. Ved en forsonlig Politik

søgte han at vinde Bjergboerne. 1856 blev han Feltmarskal, hvorefter han overtog en Vicekongepost som Guvernør i Odessa, men døde nogle Uger efter sin Ankomst dertil.

Worsaae, Jens Jakob Asmussen, dansk Oldforsker, f. 1821, d. 1885, indskreves 1838 ved Kjøbenhavns Universitet og foretog nogle Aar senere flere videnskabelige Reiser for at studere Oldtidslevningerne i de forskjellige Lande. 1861 blev han Direktør for de antikvariske Mindesmærker i Danmark, og 1866 Direktør ved den kronologiske Samling paa Rosenborg. Han har udgivet en Række lærde Afhandlinger over de nordeuropæiske Oldtidslevninger, deriblandt „Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland", „Danmarks Oldtid" og „Den danske Erobring af England og Normandiet".

Worsley (udt. Uorsli), By i det engelske Grevskab Lancaster, 1 Mil vest for Manchester, med 16,000 Indb. og betydelig Industri, samt Udførsel af Stenkul.

Worsterman, Lukas, hollandsk Kobberstikker, f. 1578, d. omtrent 1640, har udført flere fortræffelige Raderinger fornemmelig efter Rubens's og van Dycks Malerier.

Vorte, Udvext paa Huden, især paa Hænderne, foraarsages ved at Overhudens Lag fortykkes og danner runde Knuder. Aarsagen til Vorters Fremkomst er endnu ikke opklaret; de kommer tildels uformærket og pleier ogsaa ofte at gaa bort af sig selv. Noget sikkert Middel til deres Fordrivelse kjender man ikke.

Vortebider, enslags Græshoppe (s. d.).

Vortemelk, (Euphorbiaceæ), Plantefamilie af de Tofrøbladedes Orden, udgjør en talrig Række af Planter, hvoraf flere er giftige. Til denne Familie hører Buxbom (s. d.), Maniok m. fl. Af de i Norge forekommende Arter kan nævnes: Strand-Vortemelk (E. palustris), Ager-Vortemelk (E. Helioscopia) og gaffelgrenet Vortemelk (E. peplus).

Vortesvin (Phacochoerus), Pattedyr af Svinefamilien, lever i det tropiske Afrika og udmærker sig fremfor de andre Svineslægter ved sin Vildhed og Styrke. Hugtænderne er meget store, og Haarbeklædningen børsteagtig. Det er et hæsligt Dyr med store Knuder paa Siderne af Hovedet.

Wortley (udt. Uortlei), By i det engelske Grevskab York, med 12,000 Indb. og Fabrikation af Lervarer, navnlig Kridtpiber.

Vos, Martin de, hollandsk Maler, f. 1531, d. 1603, opholdt sig en Tid i Italien, hvor han fornemmelig uddannede sig efter Tintoretto og Michel Angelo. Han har leveret et stort Antal Billeder, hvoraf de fleste opbevares i Antwerpen.

Vos, Præstegjeld i Søndre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Vangen og Evanger.

Vosfekavlen, et mægtigt Fjeldparti mellem Vos og Hallingdal, naar en Høide af 2,050 m.

Vosfestranden, Præstegjeld i Søndre Bergenhus Amt, med Sognene Opheim og Vinje.

Voß, Gerhard Johann, sædvanlig kaldet Vossius, udmærket tysk Filolog og Lærd, f. 1577, d. 1689, blev 1622 Professor i Leiden og 1643 Professor i Historie ved det nyoprettede Atheneum i Amsterdam. Som Forfatter har han leveret et stort Antal Skrifter i forskjellige Videnskaber, deriblandt i Mythologi, Rhetorik og Historie. Af hans Arbeider kan nævnes: „Aristarchus, sive de arte grammatica", „Grammatica Latina", „De artis poeticæ natura et constitutione" og „Commentariorum rhetoricorum sive oratoriarum", som er hans Hovedverk. — Hans Sønner Matthias, Dionysius og navnlig Isaak Voß, f. 1618, d. 1689, udmærkede sig alle som Videnskabsmænd.

Voß, Johann Heinrich, tysk Digter og Oldforsker, f. 1751, d. 1826, studerede i Göttingen, blev 1782 Rektor i Eutin og 1805 Professor i Heidelberg. Hans største Fortjeneste ligger i hans fortrinlige Oversættelser af Homer, Virgil, Hesiodos, Aristofanes m. fl. Desuden har han udgivet flere idylliske Digtsamlinger.

Votiv, ifølge et Løfte. — Votivgave, Gave til en Kirke paa Grund af et givet Løfte. — Votivmaleri, et Maleri, som ifølge et givet Løfte er foræret til en Kirke. — Votivist, en romerskkatholsk Geistlig, som lever af kun at læse Messer.

Votjæker, en russisk-finsk Folkestamme i det nordøstlige Rusland i Guvernementerne Kasan og Vjætka. Deres Antal er omtrent 250,000.

Votum (Flertal Vota), Løfte, Stemme, Tilsagn, Valgstemme. Tillids- og Mistillidsvotum, Billigelse eller Misbilligelse af en Regieringshandling eller Regjeringens Politik ved en Beslutning af Nationalforsamlingen. — Votere, stemme, afgive sin Stemme.

Vouet (udt. Vue), Simon, fransk Historiemaler, f. 1590, d. 1649, har leveret et stort Antal Billeder samt uddannet flere udmærkede Kunstnere, deriblandt Mignard, Lebrun, Lesueur m. fl.

Wouwerman, Filip, berømt hollandsk Maler, f. 1619, d. 1668, studerede under Wynants, har især udmærket sig som Slagmaler og Fremstiller af Scener af Jagtlivet.

Vox, enslags Plantefedt, som hovedsagelig produceres af Bierne, men som ogsaa udsvedes af forskjellige Planter, f. Ex. flere Slags Palmer, osv. Det har en behagelig, honningagtig Lugt, er skjørt i Kulden, men bliver mygt ved at opvarmes, har et kornet Brud og er uopløseligt i Vand samt fordamper ved en høiere Varmegrad. Det benyttes i de forskjelligste Øiemed, deriblandt til Lys, til Efterligning af anatomiske Præparater og til Salver. Voxet bestaar af forskjellige Substanser, bl. a. Cerotinsyre og Myricin.

Vox populi, vox Dei (lat.), Folkets Røst, Guds Røst, d. e. den offentlige Mening indeholder Sandheden.

Vorbusk (Myrica cerifera), Plante af Porsfamilien, som er vildtvoxende i Nordamerika: af dens Frugter erholdes enslags Vox.

Vordug, Stof af Bomuld, Linlærred, Silke osv., som er overtrukken med et Lag Fernis. Den anvendes til Bordduge, Regnklæder, Betræk, Emballage osv.

Wrangel, Carl Gustav, Greve af, berømt svensk General, f. 1613, d. 1676, indtraadte i en ung Alder i Arméen og udmærkede sig i Trediveaarskrigen ved flere Leiligheder. Efter Gustav Adolfs Død tjente han først under Bernhard af Weimar, derefter under Banér, og blev efter sidstnævntes Død en af dem, som under meget mislige Omstændigheder havde Befalingen over den svenske Hær indtil Torstensons Ankomst. Under

denne gjorde han Toget med til Holsten (se Art. Kristian den fjerde og Lennart Torstenson). Her fik han 1643 Overbefalingen over den svenske Flaade og slog 13de Oktbr. 1644 de Danske ved Femern. Efter Freden til Brømsebro gik Wrangel atter til Tyskland, hvor han, efterat Torstenson 1646 var traadt tilbage, fik Overkommandoen over den svenske Hær. Kort efter forenede han sig med den franske Armé under Turenne, og begge tvang Kurfyrsten af Baiern til at indgaa Vaabenstilstand i Ulm (14de Marts 1647). Den 17de Mai 1648 slog de to Hære den forenede keiserlige og baierske Armé. Wrangel besatte nu Baiern, som han behandlede haardt, indtil den westfalske Fred gjorde Ende paa Krigen. 1655 ledsagede han Karl Gustav paa Toget til Polen og var med i Tredagesslaget ved Warschau (18de—20de Juli 1856). I den derpaa følgende Krig med Danmark beleirede han Kronborg Fæstning, som 1658 maatte overgive sig. Han fik nu Overbefalingen over den svenske Flaade, som skulde angribe Kjøbenhavn; men Danskerne havde havt Tid til at sætte Byen i Forsvarsstand, en hollandsk Flaade kom den til Undsætning, og Angrebet maatte opgives. 1674 faldt Wrangel med en 16,000 Mand stærk Hær ind i Brandenburg for at støtte Frankrige i en Krig med Tyskland, men blev herunder syg, nedlagde sin Kommando og døde Aaret efter paa sit Gods paa Øen Rügen.

Wrangel, Friedrich Heinrich Ernst, Greve af, preussisk Generalfeltmarskal, f. 1784, d. 1877, indtraadte 1796 som Fanejunker i et Dragonregiment og blev to Aar senere Løitnant. Han udmærkede sig i Krigene med Frankrige som en særdeles tapper og dygtig Officér, og udnævntes 1815 til Oberst, 1823 til Generalmajor og 1838 til Generalløitnant. I den slesvigske Krig 1848 havde han Overbefalingen over den preussiske Armé, seirede 23de April ved Slesvig og trængte ind i Jylland, men tabte kort efter Fegtningen ved Dybbøl. Ved hans 60aars Jubilæum som Militær udnævntes han til Generalfeltmarskal. 1864 var han ligeledes Chef for den preussiske Hærafdeling i Krigen med Danmark og deltog ogsaa i den preussisk-østerrigske Krig 1866, dog uden at have nogen selvstændig Kommando.

Wrangell, Ferdinand, Baron af, russisk Viceadmiral, f. 1796, d. 1870, indtraadte som ung i Marinen og fulgte med Kaptein Golovnins Expedition paa hans Jordomseiling 1817—19. Fra det følgende Aar indtil 1824 foretog han en Undersøgelsesreise ved Nordkysten af Sibirien, og kartlagde Kysten samt gjorde flere vigtige Opdagelser, bl. a. den, at der selv om Vinteren er et smalt aabent Band fra de nysibiriske Øer til Beringsstrædet. 1825—27 var han Chef for en ny Jordomseilings-Expedition og 1829—34 Guvernør i russisk Amerika, i hvilken Stilling han stiftede meget godt bl. a. ved at befordre Potetesdyrkningen, hvorhos han samlede høist værdifulde geografiske og ethnografiske Notiser. 1847 udnævntes han til Viceadmiral. Efter 1849 at have trukket sig tilbage fra Statstjenesten, blev han Direktør for det russisk-amerikanske Handelskompagni.

Wrath, Skotlands nordvestlige Forbjerg.

Wrede, Karl Filip, Fyrste af Ellingen, baiersk Feltmarskal, f. 1767, d. 1838, var først Civilembedsmand, men gik 1799 over i Militæretaten, og kjæmpede som Generalmajor med Dygtighed i Slaget ved Hohenlinden. 1805 erholdt han Overbefalingen over den baierske Hær og havde en væsentlig Del i Udfaldet af Slagene ved Abensberg og Landshut. 1812 var han Fører for det baierske Troppekorps under Napoleons Tog til Rusland, og næste Aar, da Baiern sluttede sig til Forbundet mod Frankrige, anførte han en baiersk-østerrigsk Hær, men tabte Slaget ved Hanna (30te—31te Oktbr. 1813), hvor han blev haardt saaret. 1814 udnævntes han til Feltmarskal og ophøiedes til Fyrste og deltog s. A. i de Allieredes Tog mod Paris. Han slog Marmont ved Rosny, trængte Oudinot tilbage ved Donnemaire, dækkede den store Hærs Tilbagetog fra Troyes og afgjorde Seiren ved Bar-sur-Aube. Han deltog i Wienerkongressen, og da Krigen udbrød igjen 1815, førte han den baierske Hær til Frankrige. Senere anvendtes han i diplomatiske Anliggender.

Wren (udt. Vrenn), Sir Christopher, berømt engelsk Bygmester, f. 1632, d. 1723, studerede Mathematik og blev 1657 Lærer i Astronomi ved Gresham-College i London. 1860—65 indehavde han et Professorat ved Universitetet i Oxford, men studerede derefter Bygningskunsten, og efter den store Brand i London 1666 opførtes under hans Ledelse et stort Antal offentlige Bygninger, deriblandt over 60 Kirker. Hans Hovedverk, St. Paulskirken i London, blev ikke færdig inden hans Død.

Wrexham (udt. Rexæm), By i det engelske Grevskab Denbigh, med 8,000 Indb. og livlig Metalindustri samt Flanelvæverier.

Vries (udt. Fris), Adrian, hollandsk Billedhugger, f. 1560, uddannede sig i Italien og udmærkede sig som en talentfuld og begavet Kunstner. Hans fornemste Arbeider er Rudolf den andens Rytterstatue (i Prag) samt de berømte Springvande i Augsburg.

Vries (udt. Fris), Matthias de, hollandsk Sprogforsker, f. 1820, blev 1846 Lærer i nederlandsk Sprog og Literatur ved Gymnasiet i Leiden, 1849 Professor i Groeningen og 1853 i Leiden. Af hans Skrifter kan nævnes „De heerschappij over de taal, het beginsel der welsprekendheid" og „Woordenboek der Nederlandsche Taal", som er hans Hovedverk.

Vrietorn, d. s. s. Troldhæg (s. d.).

Wriezen, By i den preussiske Provins Brandenburg, ved Floden Oder, med 8,000 Indb.

Wright (udt. Reit), Thomas, en af Englands lærdeste Oldforskere og frugtbar Forfatter, f. 1810, d. 1877, blev Professor i Cambridge, i hvilken Stilling han i mange Aar udviklede en fortjenstfuld Virksomhed for at bringe den gamle engelske Literaturs Skatte for Lyset og skaffe et fastere Grundlag for dette Sprogs Grammatik. Blandt hans mange Skrifter kan nævnes „Essays on the literature, superstitions and history of England in the middle ages" (2 Bd.) og „Biographia Britannica literaria" (2 Bd.), hvilke omfatter den angelsachsiske og den anglo-normanske Periode.

Vulcan, hos Grækerne Hefaistos, se Gudelære, den græske.

Vulgata (d. e. den almindelig udbredte) kaldes den latinske Bibeloversættelse, som af den romerskkatholske Kirke betragtes som den authentiske. Den

er for en væsentlig Del bleven udarbeidet af Kirkefaderen Hieronymus (s. d.) 385—405, men er bleven forkastet af Reformatorerne paa Grund af, at den i flere Stykker ikke stemmmer med Grundteksten. Den autoriseredes 1546 af Konciliet i Trident.

Vulkaner, kegleformede Bjerge, gjennem hvilke forskjellige Slags Stoffer, gasartede, glødende eller faste, slynges ud fra Jordens Indre. I Keglens øverste Del findes ét eller flere Kratere, gjennem hvilke Udbruddet foregaar. Kraterne danner et tragtformet Svælg, som ofte kan have en betydelig Størrelse. Enkelte Vulkaner er stadig i Virksomhed, idet der fra deres Kratere uophørlig udstrømmer Lava, Damp eller Gasarter, andre Vulkaner derimod kan have mange Aars Hviletid, og saa igjen pludselig faa voldsomme Udbrud (Eruptioner). Disse giver sig i Regelen tilkjende ved en underjordisk Larm, som ligner Kanontorden, og ledsages hyppig af Jordskjelv, som kan mærkes i vid Omkreds fra selve Vulkanen. Ved Sammenhobning af faldende Aske- og Slaggemasser fremkommer de saakaldte Askekegler, der er af meget forskjellig Størrelse, og hvis Toppe danner Krateraabningerne. Den fine, askelignende Lava, der ved vulkanske Udbrud slynges ud af disse Aabninger, ofte i en betydelig Høide, falder ned som Askeregn, der af Vinden ikke sjelden føres til fjerne Steder. Af de i Europa værende Vulkaner kan nævnes: Vesuv, Ætna samt Hekla paa Island. Mange Vulkaner, som tidligere har været i Virksomhed, er nu forlængst udslukkede eller ogsaa udsender de kun Dampe. De fleste nu virkende findes beliggende i Rækker, og af saadanne kjendes navnlig en Mængde omkring Stillehavet.

Wullenweber, Jürgen, hanseatisk Statsmand, f. 1492, nedsatte sig som Kjøbmand i Lybek og vandt som ivrig Tilhænger af Reformationen ved sin Veltalenhed stor Indflydelse. 1533 valgtes han til en af Byens fire Borgermestre og udøvede som saadan betydelig politisk Indflydelse. Han vilde gjøre Hansaens gamle Handelspolitik paany gjeldende i dens hele Strenghed, udelukke Hollænderne fra Skibsfarten paa Østersjøen og befæste Lybeks politiske Indflydelse i de tre skandinaviske Riger paa et sikkert Grundlag. Hans vidtgaaende Planer bragte ham bl. a. i Forbindelse med det protestantisk-demokratiske Parti i Danmark, der vilde sætte Kristiern den anden paa Tronen igjen, og begyndte den saakaldte Grevens Feide (s. d.). Da hans Planer paa Grund af Krigens Gang mislykkedes, maatte han gaa af som Borgermester. 1535 foretog han en Reise i Nordtyskland, paa hvilken han blev fangen af Erkebiskopen af Bremen og udleveret til Hertugen af Brunsvig. Denne tvang ham paa Pinebænken til at tilstaa det, man ønskede, navnlig at han havde tilsigtet paa forræderisk Vis at bemægtige sig Byen Lybek og der indføre Gjendøberiet, saaledes som af Johann von Leiden i Münster, hvorefter han blev henrettet 1537. Paa Retterstedet forsikrede han, at han hverken havde været Tyv, Forræder eller Gjendøber.

Vulpius, Christian August, tysk Forfatter, f. 1762, d. 1827, studerede i Jena og Erlangen og blev 1805 Bibliothekar i Weimar. Han har skrevet et stort Antal Skuespil, Romaner Fortællinger osv. Af hans mest bekjendte Arbeide kan nævnes Røverromanen „Rinaldo Rinaldini".

Wunderlich, Karl August, tysk Læge og Kliniker, f. 1815, d. 1877, studerede Medicin og blev 1838 Hjelpelæge i Stuttgart, 1843 Professor i Tübingen og 1850 i Leipzig. Hans Hovedverk er „Handbuch der Pathologie und Therapie" (3 Bd. i flere Afdelinger). Af hans øvrige Skrifter bør især fremhæves „Ueber die französische und deutsche Medicin", „Versuch einer patholog. Physiologie des Blutes" samt hans aandfulde „Geschichte der Medicin".

Wundt, Vilhelm Max, tysk Psykolog og Fysiolog, f. 1832, blev 1864 Professor i Heidelberg og 1875 i Leipzig. Hans Hovedskrifter er: „Die Lehre von der Muskelbewegung", „Beiträge zur Theorie Sinneswahrnehmung", „Vorlesungen über die Menschen- und Thierseele", „Der Spiritismus". „Eine sogenannte wissenschaftliche Frage".

Wupperthal, Tyskl ands mest industrielle og mest befolkede Distrikt, i den preussiske Rhinprovins, har sit Navn af Floden Wupper, der efter et Løb i mange Krumninger af 105 km. falder i Rhinen mellem Köln og Düsseldorf. Dalen er trang og dyb, bredest, ca. 1 km., mellem Barmen og Elberfeld. Paa en Strækning af 52 km. driver den 400 Møller samt Slibe- og Hammerverker og benyttes desuden, navnlig i Egnen om Barmen og Elberfeld, i de forskjelligste tekniske Øiemed. Wupperthal i engere Forstand er Strækningen Barmen og Elberfeld, hvilke udgjør saagodtsom ét Sted, idet Huse og Fabriker ligger næsten ved Siden af hverandre i en Længde af 10 km.

Wurm, Johann Friedrich, tysk Astronom, f. 1760, d. 1833, studerede i Tübingen og blev 1807 Professor i Stuttgart. Han har især gjort sig fortjent ved sine Opdagelser angaaende de foranderlige Stjerner, og har udgivet flere astronomiske Skrifter, deriblandt „Geschichte des neuen Planeten Uranus" og „De ponderum, numorum, mensurarum ac de anni ordinandi rationibus apud Romanos et Graecos". — Hans Søn Christian Friedrich Wurm, f. 1803, d. 1859, var en fortjenstfuld Historiker, som har udgivet en Række historiske, handelspolitiske og folkeretlige Skrifter.

Wurmser, Dagobert Sigmund, Greve af, østerrigsk Generalfeltmarskal, f. 1724, d. 1797, traadte 1741 i fransk Krigstjeneste, deltog i Syvaarskrigen og gik 1762 i østerrigsk Tjeneste. 1787 blev han General i Kavaleriet. Ved Udbruddet af Krigen med Frankrige fik han Kommandoen over et Armékorps, gik 1793 over Rhinen, seirede ved Rohrbach, Germersheim og Eßlingen og erobrede i Forening med Hertugen af Braunschweig Weißenburgerlinierne. Efter nogle mindre heldige Fegtninger nødtes han til at gaa tilbage over Rhinen. 1794 fratraadte han Korpset, men overtog næste Aar atter Kommandoen ved Rhinen, slog Franskmændene ved Manheim og indtog denne Fæstning. 1796 fik han Overbefalingen over den østerrigske Hær i Norditalien, men blev slaaet af Bonaparte ved Castiglione, Roveredo og Bassano, hvorefter han maatte kaste sig ind i Fæstningen Mantua og kapitulere.

Wurtz (udt. Byrts), Charles Adolphe, fransk Kemiker, f. 1817, d. 1884, blev 1845 Præparator ved Sorbonnen i Paris og 1851 Professor i Kemi sammesteds. Han har indlagt sig betydelig Fortjeneste ved sine kemiske Undersøgelser fornemmelig af Alkoholbaserne. Af hans særdeles værdifulde Skrifter

kan nævnes „Leçons de philosophie chimique", „Traité élémentaire de chimie médicale" og „Dictionnaire de chimie pure et appliquée".

Wurzbach, Constant, østerrigsk Bibliograf, Biograf og Digter, f. 1818, studerede Retsvidenskab i Gratz og traadte 1836 i Krakau ind i et Infanteriregiment, hvor han fire Aar senere blev Løitnant. I Lemberg fortsatte han sine Studier under sit Garnisonsliv og fik 1844 Ansættelse ved Universitetets Bibliothek, fra hvilken Stilling han fire Aar efter blev forflyttet til Hofbibliotheket i Wien; her blev han senere Arkivar ved og Bestyrer af Indenrigsministeriets Bibliothek og derefter med Bibehold af sin Stilling udnævnt til Regjeringsraad i Ministeriet for det Indre. Han har skrevet et stort Antal Digte, deriblandt lyriske Romancer og Noveller, samt ypperlige Oversættelser fra den slaviske Skjønliteratur. Hans Hovedverk er „Bibliographische Lexikon des österreichischen Kaiserthums", et Verk paa 39 Bind (Wien 1856—79).

Wurzen, By i Kongeriget Sachsen, ved Floden Mulde, med 8,500 Indb. og betydelig Fabrikdrift. Byen har en seværdig Domkirke, som indviedes 1114.

Wüllerstorf-Urbair, Bernhard, Friherre af, østerrigsk Admiral, f. 1816, traadte 1833 som Sjøkadet ind i Marinen og blev 1849 Korvetkaptein. Som Præsidialreferent i Marinekommandoen, hvortil han udnævntes 1851, gjorde han det første Udkast til Forskrifter for Marinen paa tysk, oversatte under Medvirkning af Littrow Marinetaktiken og indførte det tyske Sprog i Marinen. 1860 ledede han Novara-Expeditionen, udnævntes det følgende Aar til Kontreadmiral og var 1865—67 Handelsminister, i hvilken Stilling han virkede for Frihandelen. 1864 fik han Kommandoen over samtlige udrustede Skibe, beordredes med en Eskadre til Nordsjøen og deltog i den dansk-tyske Krig s. A. Senere har han været Medlem af Herrehuset, hvor han har sluttet sig til det liberale Parti. Af hans Skrifter kan nævnes „Ueber das Verhalten und die Vertheilung der Winde auf der Oberfläche der Erde".

Würtemberg, Kongerige i Tyskland, grændser mod Nordøst og Øst til Baiern, mod Syd til Hohenzollern og Bodensjøen, hvilken sidste skiller det fra Schweiz, og mod Vest til Baden. Landets Fladeindhold er 19,504 km.² og Folkemængden 1,882,000. Det tilhører den vestlige Del af det sydtyske Høiland og er temmelig bjergigt med mange Dalstrøg; dets nordlige Del er lavere og er dels bakket, dels fladt. De høieste Fjeldtoppe er Hornisgrinde (1166 m.), Schwarzen Grat (1114 m.) og Hochkopf (1032 m.). Landet gjennemskjæres af tre større Fjeldkjæder, nemlig Schwarzwald i den vestlige Del, Schwäbische Jura eller Alb, der gaar i nordøstlig Retning fra Baden til Baiern, og Adelegg i den sydvestlige Del. Hovedfloderne er Neckar og Donau med sine Bifloder, desuden Murg, Kinzig og Tauber. Af Indsjøer findes et stort Antal, men ingen af dem er af nævneværdig Størrelse. Henved to Trediedele af Landets Areal er opdyrket, det øvrige er fordetmeste skovbevoxet. Skovene er forholdsvis rige paa Vildt, og Jagten derfor af ikke liden Vigtighed. De fornemste Næringsveie er Agerbrug og Fædrift. Af Kulturplanter dyrkes, foruden de i Mellemeuropa sædvanlige Kornsorter, ogsaa Bælgfrugter, Raps, Hamp, Lin, Tobak og Vin. Ligesaa er Biavlen og Skovdriften af Betydning. Af Mineralier forekommer Jern, Salt, Gibs, Marmor, Skifer og Mollestensbrud. De talrige Mineralkilder har givet Anledning til flere godt besøgte Bade og Sundhedsbrønde. — Industrien har i de sidste 30—40 Aar taget et overordentligt Opsving. De vigtigste Industrifrembringelser er Metalvarer, Maskiner og endel Støbegods, Garn, Tøier, Tobak, Sukker, Musikinstrumenter, Papir m. m. Handelen er livlig og lettes ved flere Jernbaner og et udstrakt Veinet. De vigtigste Udførselsartikler er Kornvarer, Træslag, Kvæg, Fabrikvarer, Salt, Frugt og Vin. — For Folkeoplysningen er der fra det Offentliges Side gjort meget, og Undervisningsvæsenet befinder sig af den Grund paa et fremskredet Standpunkt. Tvungen Skolegang herskjer, og overalt, hvor der bor over 30 Familier paa et Sted, er der bleven oprettet Skoler. Af høiere Undervisningsanstalter findes et Universitet (Tübingen), fire evangeliske og to katholske Seminarier for de theologiske Studerende, 9 Gymnasier, 7 Lycéer samt flere Real- og Latinskoler, Lærerseminarier osv. Af Indbyggerne bekjender ca. 1,300,000 sig til den evangeliske Lære, henved 570,000 er Romerskkatholske; desuden findes der ca. 13,000 Jøder og andre Religionsbekjendere. Den evangeliske Kirkes øverste Styrelse er Konsistoriet i Stuttgart og en Synode samt 6 Generalsuperintendenter. — Forfatningen, som er fra 1819, med endel Ændringer af 1868 og 1874, er konstitutionel-monarkisk, og Tronen arvelig paa den mandlige Side. Ved Siden af Kongen staar et Ministerium paa 6 Medlemmer. Den lovgivende Magt deler Kongen med Landdagen, som bestaar af to Kamre, et Førstekammer paa 45 Medlemmer, hvoraf 9 vælges af Kongen paa Livstid og de øvrige er Høvederne for de fyrstelige og grevelige Familier, samt et Andetkammer paa 93 Medlemmer, valgte paa 6 Aar; af disse er 13 Adelige samt 6 evangeliske og 3 katholske Geistlige; de øvrige vælges af de Stemmeberettigede i Byerne og paa Landet. Til den tyske Rigsdag sender Würtemberg 17 og har fire Stemmer i Forbundsraadet. I politisk og administrativ Henseende er Landet delt i 4 Kredse og 64 Overamter. I Spidsen for Retsvæsenet staar Overtribunalet i Stuttgart og under dette 8 Kredsretter samt 64 Overamtsretter. — De vigtigste Statsindtægter er de af Jernbanerne, de direkte Skatter, Statens Domæner, Afgift af Spirituosa samt Sportler. Statens Indtægter og Udgifter udgjør ca. 50 Millioner Rigsmark, Statsgjelden 357 Millioner Rigsmark, hvoraf omtr. de fire Femteparter er Jernbanegjeld. — Til den tyske Rigshær leverer Würtemberg en Kontingent af 8 Infanteriregimenter, 4 Kavaleriregimenter samt 2 Regimenter Feltartilleri foruden endel mindre Specialtropper; samlet udgjør Landets Krigsmagt Rigshærens 13de Armékorps. — Historie. Da Romerne lærte Landet at kjende, var det beboet af sueviske Folkestammer. 84 efter Kr. blev det erobret af Romerne, som bl. a. lod bygge en Grændsevold til Betryggelse mod fiendtligt Indfald. I Midten af det 3die Aarh. brød Alemannerne ind i Landet, fordrev Romerne og tog Landet i Besiddelse; de beseiredes 496 af Frankerkongen Chlodevig, som forenede Landet med det frankiske

Monarki, hvorved det dels indlemmedes i Rhinfranken, dels i det schwabiske Hertugdømme. En Konrad af Würtemberg, som nedstammede fra den alemanniske Hertug Bertold, byggede i Slutningen af det 11te Aarh. Slottet eller Borgen Würtemberg og antog Navn efter den. Stifteren af den grevelige Linie Würtemberg er imidlertid Ulrik med Tommelfingeren, som 1241 erhvervede sig udstrakte Besiddelser i Neckardalen og benyttede Hohenstaufernes Forlegenhed til at udvide dem. En af hans Efterfølgere, Grev Eberhard, laa i stadig Feide med de tyske Keisere, saa at han endog var paavei til at blive fordreven, men Henrik den syvendes Død frelste ham. 1321 valgte han Stuttgart til Landets Residensstad, hvilket den siden har været. Ogsaa hans Efterfølgere erholdt ved at blande sig i Tyskl. indre Stridigheder endel Landudvidelser, navnlig Eberhard den fjerde (1344—92), der var en frygtet Fiende af Rigsstæderne, over hvilke han i de Fyrste- og Stadskrige, som mod Enden af det 14de Aarh. ødelagde Sydtyskland, 1388 vandt en glimrende Seier. Eberhard den sjette (1417—19) fik ved Giftermaal Grevskabet Mömpelgard, hvilket Würtemberg beholdt i ca. 400 Aar. Landet deltes af hans Sønner, men samledes igjen af Eberhard den ottende, som 1482—96 styrede Landet med Klogskab og Kraft. Aaret før sin Død blev han af Keiser Maximilian ophøiet til Hertug af Würtemberg. Under hans Efterfølger, den despotiske Ulrich, indvikledes Landet, som havde sluttet sig til Protestanterne, i Schmalkalderkrigen, hvorved de seirende katholske Tropper behandlede Landet haardt og fordrev Hertugen. Han og hans Efterfølgere kom derved i et spendt Forhold til Keiserhuset, hvis Overhøihed de maatte erkjende. Under Trediveaarskrigen blev den regjerende Hertug (Eberhard den tredie) fordreven, indtil den westfalske Fred skaffede ham hans Besiddelser tilbage. Han fulgtes af en Række fordetmeste uduelige Regenter, under hvilke Landet led meget paa Grund af de hinanden trydsende franske og østerrigske Interesser, idet begge Parter søgte at skaffe sig størst mulig Indflydelse i de mellemliggende Stater. Under den franske Republiks Krige med Østerrige blev Mömpelgard afstaaet til Frankrige (1796), men til Gjengjeld fik Landet 1803 Erstatning i østerrigske Landafstaaelser. Hertug Fredrik den anden (1797—1816) erholdt ved 1805 at indgaa Forbund med Napoleon nye Landudvidelser og kort efter Kongeværdigheden; Aaret efter antog han denne, samtidig med, at han sluttede sig til Rhinforbundet. Som Frankriges Allierede deltog han i alle dets Krige, deriblandt i Toget mod Rusland, til hvilket han maatte stille 16,000 Mand, hvoraf kun nogle hundre kom tilbage, samt i Felttogene mod Preussen og Østerrige Aaret efter. Men efter Slaget ved Leipzig sluttede han sig til Napoleons Fiender og opnaaede derved at slippe for Landafstaaelser paa Wienerkongressen. Forhandlinger mellem Kongen og Landstænderne om Indførelse af en Forfatning førte imidlertid ikke til noget, og først 1819 under Fredriks Søn og Efterfølger, Vilhelm den første (1816—64), kom en saadan istand. Den var imidlertid i mange Stykker mindre hensigtsmæssig og tilfredsstillede ikke det liberale Parti. Det lykkedes vel et liberalt Ministerium 1848 at gjennemføre nogle Reformer, men et Par Aar efter kom et reaktionært Ministerium til Roret, og de vedtagne Reformer ophævedes igjen. Først 1874 blev Reformarbeidet gjenoptaget, idet flere vigtige Forbedringer da foretoges i den indre Forvaltning. I sin Udenrigspolitik stillede baade Vilhelm og hans Søn Karl den første (fra 1864) sig afgjort paa Østerriges Side, men da de preussiske Vaaben to Aar senere havde godtgjort sin Overlegenhed, begyndte Stemningen at slaa om til Fordel for Preussen. De würtembergske Tropper blev 24de Juli 1866 slaaede af Preusserne, og Regjeringen saa sig nødt til at indgaa paa Vaabenstilstand. Denne afløstes af den endelige Fredsslutning, i hvilken Würtemberg blev nødt til at betale 8 Millioner Gylden i Krigsomkostninger samt til at slutte Forbund med Preussen. Under den fransk-tyske Krig sluttede Karls Regjering sig strax til de nordtyske Stater, og ligeledes var den med paa at udraabe Kong Vilhelm af Preussen til tysk Keiser.

Würtemberg, Christian Friedrich Alexander, Greve af, tysk lyrisk Digter, f. 1801 i Kjøbenhavn, d. 1844, Søn af Hertug Vilhelm af Würtemberg og Brodersøn af Kong Friedrich af Würtemberg, traadte i en ung Alder ind i sit Fædrelands Armé, hvor han avancerede til Oberst. 1832 tog han Afsked fra Krigstjenesten og opholdt sig senere afvexlende i Eslingen og Wien. Han har skrevet et betydeligt Antal lyriske Digte, som udmærker sig ved dyb Følelse, kraftig Skildring og levende Fantasi; af den kan mærkes „Lieder eines Soldaten im Frieden" og de digteriske Skildringer fra Ungarn samt „Liedern des Sturms". Sine poetiske Arbeider udgav han selv i to Bind, nemlig „Digte" (1837) og „Samlede Digte" (1841).

Würzburg, tidligere Navn paa det rigsfrie Bispedømme, som 741 stiftedes og henlagdes under Mainz's Erkebispestol. Senere fik dets Indehaver Titel af Fyrstbiskop og 1120 tillige Hertugtitel som Hertug af Østfranken. Til Bispedømmet skjænkedes betydeligt Jordegods, og dets Indehaver var en Tid en af Tyskl. mest ansete Prælater. Under Trediveaarskrigen var Würzburg en kort Tid af den svenske Regjering overdraget Hertug Bernhard af Sachsen-Weimar som Len. Ved Fredsslutningen i Lüneville 1801 blev Bispedømmet sekulariseret og to Aar senere overdraget Baiern som Erstatning for dets tabte Rhinprovinser. 1805 overdroges det til Storhertug Ferdinand af Toskana, som fik Titel af Kurfyrste og senere Storhertug af Würzburg, men 1815 forenedes det paany med Baiern. — Würzburg, By i den baierske Regjeringskreds Nedrefranken, paa begge Sider af Floden Main, med 45,000 Indb., har flere offentlige Pragtbygninger, deriblandt det tidligere biskopelige Slot, et af de prægtigste Slotte i Europa, en rigt udstyret Domkirke fra det 11te Aarh., et stort Hospital, stiftet 1576. Den har et Universitet med astronomisk Observatorium, flere høiere Læreanstalter og er Sæde for Kredsens overordnede Embedsmænd. Tidligere var Byen Hovedstad i Bispedømmet af samme Navn. Dens Handel og Industri er forholdsvis betydelig; den første omfatter især Udførsel af Vin, Frugt og Tobak.

Wüstenfeld, Heinrich Ferdinand, tysk Orientalist, f. 1808, studerede i Göttingen og Berlin og blev 1856 Professor paa sidstnævnte Sted. Han har især lagt sig efter at studere og gjøre tilgjængelig for en større Læsekreds den rige ældre arabiske Literatur og har oversat et betydeligt Antal Skrifter fra arabisk, ligesom han har skrevet værdifulde Arbeider derom. Af de sidste kan nævnes „Die Akademien der Araber und ihre Lehrer", „Geschichte der arabischen Aerzte und Naturforscher" og „Vergleichungstabellen der mohammedanischen und christlichen Zeitrechung".

Wyatt (udt. Ueiæt), Sir Matthew Digby, engelsk Arkitekt og Literat, f. 1820, d. 1877, studerede først Arkitektur under sin Broder Thomas's Veiledning og vandt 17 Aar gammel Prisen ved en Konkurrance inden hans Fag. 1844—46 foretog han Kunstreiser i Italien, Frankrige og Tyskland, hvor han samlede et stort Antal Skisser, som han offentliggjorde. To Aar senere forestod han Restaurationen af det nye Adelfitheater i London og var en af dem, som traf Forberedelserne til den store engelske Verdensudstilling 1851, i hvis heldige Arrangement han havde en væsentlig Del. Desuden blev efter hans Planer opført et stort Antal offentlige og private Bygninger i London og andensteds, og 1852—54 havde han Tilsynet med Ordningen af Kunstgjenstandene i Krystalpaladset i Sydenham. 1869 blev han Professor ved Universitetet i Cambridge. Af hans Skrifter bør nævnes: „On metal work and its artistic design", „Art treasure sof the United Kingdom" og „An architects Notebook in Spain".

Wyck, (udt. Veik), Thomas, nederlandsk Maler og Radérer, f. 1616, d. 1686, studerede først i sit Hjemland og gik derefter til Italien. Senere opholdt han sig i London. Han har udmærket sig ved sine Folkelivsbilleder, af hvilke flere vidner om kunstnerisk Fuldendthed og anslaaende Humor.

Wye (udt. Uei), Flod i det vestlige England, udspringer i Wales, gaar mod Syd og falder i Severnbugten. Dens Længde er 190 km.

Wynants, (udt. Veinants), Jan, hollandsk Landskabsmaler, f. ca. 1600, d. ca. 1679, levede sandsynligvis fordermeste i sin Fødeby Haarlem, men man savner saagodtsom enhver paalidelig Efterretning om hans Liv. Hans Billeder udmærker sig ved særdeles fin kunstnerisk Udførelse, men er nu meget sjeldne. Hans Elever Wouwerman og van der Velde har forsynet flere af dem med Staffage.

Wyoming, et af de Forenede Staters Territorier, grændser i Nord til Montana, i Øst til Dakota og Nebraska, i Syd til Kolorado og i Vest til Utah og Idaho. Størrelsen er 253,506 km.^{2} og Indbyggerantallet ca. 21,000. Landet er meget bjergfuldt og gjennemstryges fra Nordvest til Sydøst af Klippebjergene; deres Hoveddrag danner i Nordvest Wind-Riverbjergene, hvis høieste Top, Frémont Peak, naar op til 4136 m. I det nordvestlige Hjørne ligger det vilde Bjerglandskab Yellowstone, hvor et stort Antal vulkanske Geisere og hede Kilder findes. Denne Egn er paa Grund af sin sjeldne storartede Naturskjønhed af de Forenede Stater bleven indkjøbt til Nationaleiendom. 1876—77 førtes her blodige Kampe mellem Indianerne og de indvandrede hvide Kolonister.

Vyschnij Volotschok, By i det russiske Guvernement Tver, ved Floden Zna, med 18,000 Indb. Byen er regelmæssig bebygget og tæller blandt sine Seværdigheder et gammelt Tsarpalads og en stor Kathedralkirke. Industrien omfatter Støbegods, Fabrikation af Læder samt Bomuldsspinderi.

Wysocki, Peter, polsk Frihedshelt, f. 1799, d. 1877, gik ind i Armeen og blev Officer. Han var en af Hovedmændene ved Forberedelsen af den polske Opstand 1830 og deltog med Dygtighed i Polens Frihedskampe. Ved Vola blev han fangen af Russerne og forvist til Sibirien, og da han nogle Aar efter forsøgte at flygte, dømtes han til tusen Slag Spidsrod. Mærkelig nok overlevede han denne Straf og blev helbredet. Efter at være bleven benaadet vendte han 1857 tilbage til sin Fødeby Warschau.

Wyttenbach, Daniel, hollandsk Humanist, f. 1746, d. 1820, studerede i Marburg, Göttingen og Leiden, paa hvilket sidste Sted han 1771 erholdt et Professorat. Senere forflyttedes han til Amsterdam og blev 1799 Professor i Veltalenhed i førstnævnte By. Hans Skrifter udmærker sig ved grundige Kundskaber, sund og smagfuld Kritik og let, skjønt undertiden noget bred Fremstilling; af dem kan nævnes „Epistola critica", „Oratio in Constantini laudem", „Eclogæ seu selecta principum historicorum capita" (udkommen i flere Opl.), „Bibliotheca critica" (12 Dele) og „Philomathia sive miscellanea doctrina" (3 Dele). — Johanna Wyttenbach, foregaaendes Hustru, d. 1830, var en aandfuld Forfatterinde, som skrev flere gedigne Verker, deriblandt „Théogène" og „Alexis". Efter sin Mands Død levede hun i Paris. 1827 erholdt hun af Universitetet i Marburg den filosofiske Doktorgrad.

Væbnere, i Middelalderen danske Adelsmænd, som ikke havde erholdt det saakaldte Ridderslag. De havde alligevel Adgang til alle Statens Embeder, men antoges dog at staa i Rang under Ridderne (se Art. Riddervæsenet).

Wächter, Georg Filip Ludvig Leonhard, som Forfatter kjendt under Navnet Veit Weber, tysk Literat, f. 1762, d. 1837, studerede i Göttingen og tog theologisk Embedseramen; desuden lagde han sig efter Studiet af den ældre tyske Kunst og Literatur. 1792 traadte han ind i den hannoveranske Armé og udmærkede sig i Krigen mod Frankrige. Senere virkede han som Lærer ved en Opdragelsesanstalt i Hamburg. Af hans Skrifter kan nævnes: „Sagen der Vorzeit" (7 Bd.), „Holzschnitte" og „Historien".

Wächter, Karl Georg von, tysk Jurist, f. 1797, d. 1880, studerede i Tübingen og Heidelberg, blev 1819 Overjustits-Assessor ved Appellationsretten i Eßlingen, udnævntes f. A. til Professor i Retsvidenskab ved Universitetet i Tübingen og forflyttedes 1833 i samme Egenskab til Leipzig. 1836—51 var han Universitetskansler i Tübingen, og kaldtes 1852 atter til Leipzig som Professor i Pandektret. 1839—48 var han Medlem af den würtembergske Nationalforsamling og valgtes til dens Præsident, og 1851 udnævntes han til Præsident for de fire Fristæders Overappellationsret i Lybek, hvilket Embede han dog snart nedlagde paa Grund af sin Kaldelse til Leipzig. 1855 blev han Medlem af det sachsiske Statsraad og ophøiedes

1878 i Adelstanden. Som juridisk Forfatter har han erhvervet sig betydelig Anseelse. De vigtigste af hans Skrifter er „Lehrbuch des röm.-deutschen Strafrechts" (2 Bd.), „Abhandlungen aus dem Strafrechte" og „Gemeines Recht Deutschlands, insbesondere gemeines deutsches Strafrecht". — Oskar von Wächter, foregaaendes Søn, f. 1825, er ogsaa en af Tyskl.s mere fremragende Jurister. Han har udgivet et betydeligt Antal Skrifter, hvoraf kan nævnes „Das Verlagsrecht mit Einschluß der Lehren von dem Verlagsvertrag und Nachdruck" og „Das Handelsrecht nach dem Allgemeinen deutschen Handelsgesetzbuch".

Vædderskibe, i egentlig Forstand Benævnelsen for de Panserskibe, hvis Hovedvaaben bestaar i en i Forstavnen under Vandgangen anbragt Spore, som de under en stærk Fart støder ind i Siden paa sin Modstander og borer den ifænk. Saadanne Skibe, som i Regelen kun er let bevæbnede med Skyts, anvendes især til Havne- og Kystforsvar, er grundtgaaende og stærkt pansrede. Forøvrigt er alle Panserskibe gjerne forsynede med Vædder.

Væderen (Aries), Stjernebillede i Dyrekredsen, mellem Tyren og Fiskene, kjendes paa to Stjerner i dens Hoved, af hvilke den største er af anden Størrelse. I April staar Solen i Væderens Billede, der sidst i Oktober kulminerer ved Midnat.

Væggelus eller **Sengetæge** (Acanthia lectularia), Leddyr af de Halvvingedækkedes Orden og Tægernes Familie, med fladtrykt, ægformet, rødbrunt Legeme uden Vinger. Det er natlige Dyr, som om Dagen holder til paa mørke Steder, og om Natten kommer frem for at plage de Sovende. Deres Lugt er modbydelig, de formerer sig stærkt og er vanskelige at blive kvit. Til deres Fordrivelse anvendes stærkt lugtende Vædsker som Karbolsyre, Parafin osv., hvormed Sprækker o. lign. i Huset bestryges.

Væggesmeden eller **Dødningeuhret** (Anobium pertinax), et meget lidet, mørkebrunt Insekt, som lever i gammelt Træ. Den ødelægger ofte Møbler, og ved at nappe i Træsplinter i Væggesprækkerne, frembringer den en Lyd, som ligner et Lommeuhrs Pikken.

Vægsten eller **Vegsten**, se Klebersten.

Vælskland, tidligere Nordboernes Navn paa Italien.

Værdalen, Præstegjeld i Indherred, Nordre Trondhjems Amt, bestaar af Sognene Stiklestad, Buksu og Vinne. I Præstegjeldet ligger Strandstedet Værdalsøren.

Værge, se Myndighed.

Væringer, Navnet paa nordiske Krigere i de græske Keiseres Tjeneste i Middelalderen, hvilke dannede enslags Livvagt. Det ansaaes blandt Nordboerne for en stor Ære at blive Væring i Myklegaard (Konstantinopel), og flere af de fornemste norske Stormænd tjente en Tid i dette Korps, deriblandt den senere Kong Harald haardraade. Væringer kaldtes ogsaa de nordiske, vel nærmest svenske Krigerskarer, som i det 9de Aarh. stiftede Gardarike, Grundvolden til det nuværende Rusland.

Værling, d. s. s. Spurv (s. d.).

Værne Kloster, et Johanniterhospital, oprettet paa Værne Gaard søndenfor Moss, en af Norges ældste Kongsgaarde. Klostret anlagdes i det 12te eller 13de Aarh. og eiede i sin Tid betydeligt Jordegods. Af Klosterbygningerne er nu kun nogle Kjældere tilbage.

Værnepligt, den Pligt, som de fleste Staters Love paalægger sine Borgere, i en vis Alder at tjene en vis Tid i vedkommende Stats Forsvarsvæsen. I den senere Tid er almindelig Værnepligt bleven den gjeldende Regel i de civiliserede Samfund. Den bestaar i, at enhver Statsborger er pligtig til at udtjene sin Værnepligt, naar han har naaet den foreskrevne Værnepligtsalder, som sædvanlig falder sammen med Myndighedsalderen. Dog gjøres der i flere Stater Undtagelse herfra for visse Samfundsklasser. I Norge er almindelig Værnepligt indført ved Lov af 12te Mai 1866, § 11. — I enkelte Lande har den Værnepligtige Ret til at lade stille for sig, d. v. s. han kan leie en anden Mand i sit Sted til at udtjene den ham paahvilende Værnepligt; Stillingsretten var tidligere almindelig, men er efterhaanden bleven ophævet i de fleste Stater.

Værnething, i Retssproget den Domstol, for hvilken en Sag skal indankes. I Sager, som angaar fast Eiendom, er den Domstol, inden hvis Retsdistrikt den paagjeldende Eiendom ligger, Sagens Værnething; i civile Sager er det den Ret, i hvis Distrikt Indstevnte har sin Bopæl, og i kriminelle Sager det Retsdistrikt, inden hvilket Forbrydelsen er begaaet.

Værø, en enligt beliggende Ø i Nordlands Amt, sydvest for Lofotodden, mellem denne og Røst, danner tilligemed sidstnævnte Ø gruppe et eget Præstegjeld: Sognene Værø og Røst.

Vættelys (Belemnites), forstenede Blæksprutter, som findes i Jura- og Kridtformationerne; se forøvr. Art. Forsteninger.

Vætter, i den oldnordiske Gudelære alle overnaturlige Væsener, som antoges at befolke saavel Vand som Land. Hertil regnedes Guderne, Alferne, Jaatnerne og senere ogsaa Huldre, Nøk osv. De inddeltes i gode og onde Væsener (Godvætter og Menvætter). Blandt Godvætterne var de saakaldte Landvætter, som man troede beskyttede Landet mod Fare og Ulykke; saaledes var Thor Norges fornemste Landvætte. De maatte ikke fornærmes, og paa Island var det endog en Tid forbudt at nærme sig Landet med Dragehovederne reiste paa Skibene, da man troede, at det vilde skræmme Landvætterne.

Væv, det dyriske, se Celler.

Væverfugl (Ploceus), Slægt af Spurvefuglenes Familie, hører hjemme i det sydlige Afrika og ligner Finkerne i Udseende og Levemaade. De udmærker sig fornemmelig ved sin kunstige Redebygning. Rederne, hvis Aabning altid er nedenunder, hænger paa Trægrenene enten enkeltvis, og ligner da en hængende Pære, eller ogsaa slaar hele Skarer af Fugle sig sammen og bygger Rede Side om Side. Alle Reder forsynes med et fælles Tag, der ser ud som en uhyre Paraply.

Væverknegt (Phalangium opilio), Leddyr af Æddikoppernes Klasse, med rundagtigt Legeme, traadformede Famlere og lange, tynde Fødder. Det er natlige Dyr, som kun er paafærde i Mørket. De lever af Fluer, som de med et Spring kaster sig over.

Vævning, Fremstilling af Tøier ved Sammenslyngning af hverandre krydsende Traade. Den

ene Del af disse Traade, Rendingen, rulles op paa Rendingsbommen eller Garnbommen, en horizontal Bom, som bevæger sig paa to Tapper i Vævstolens bageste Del; derfra gaar Rendingens Ender fremefter gjennem Hovlerne og Vævskeen til den fastliggende Brystbom og derfra som Tøi paaskraa ned til Tøibommen, som ligeledes bevæger sig paa to Tapper, og hvorpaa det færdigvævede Tøi rulles op. Straxbagenfor Brystbommen foregaar Vævningen, idet den anden Del af Traadene, Islætten, ved en Skyttel føres frem og tilbage. Mellem Rendingsbommen og Garnbommen gaar to „Skafter", satte i Bevægelse ved en Trædeindretning, vexelvis op og ned, og derved adskilles Rendingens Traade i et Over- og et Underfelt, hvorved Skyttelen faar Plads til at passere mellem dem. Mellem disse Skafter er udspendt lodret staaende dobbelte Hovler („Syller"), hvoraf enhver fører en enkelt Rendingstraad med sig. Foran Skafterne er Slagbommen (med Vævskeen), som trækker de indskudte Islættraade tæt sammen. Denneslags Vævning er den, som foregaar paa de almindelige Haandvævstole ved Forfærdigelse af simplere Tøier (Lærredsvævning osv.); de finere, kunstigt vævede Tøier kræver mere sammensatte Indretninger, fornemmelig ved Skafterne og Trædestellet. — I Tøifabrikerne benyttes nu i Almindelighed Maskinvævstole, som baade udfører Arbeidet langt hurtigere og, navnlig for visse Tøisorters vedkommende, leverer et finere Produkt. — De oprindelige Vævstole bestod kun af en flad Stok, ophængt horizontalt under Taget eller saa høit, som Væverskenkunde naa den. I Stokkens nederste Kant var der en Mængde Huller, hvori Rendingstraadene var fæstede, og disse holdtes stramt nedefter ved Lodder eller Stene. Vævningen paa disse Opstandervævstole foregik paa den Maade, at Væverskenfomoftest med Fingrene øverst oppe trak den første Islættraad ind mellem Rendingstraadene og saa den næste nedenunder, idet de enkelte Islættraade pressedes sammen med Hænderne, omtrent saaledes som Kurvfletningsarbeidet udføres.

Væ victis (Ve de Overvundne), et Udtryk, som den gallisk Høvding Brennus skal have brugt, da han 390 f. Kr. efter at have slaaet Romerne tvang dem til at betale en uhyre Sum, og forøgede denne ved at kaste sit Sværd i Vegtskaalen og forlange det opveiet med Guld. Ordet betegner nærmest, hvad man kan vente sig af en overmodig og hensynsløs Seierherre.

Wöhler, Friedrich, fremragende tysk Kemiker, f. 1800, d. 1882, studerede i Marburg og Heidelberg og udnævntes 1823 til Doktor i Medicin. Paa L. Gmelins Raad gik han til Stockholm for at studere Kemi under Berzelius's Veiledning og blev en af denne berømte Lærdes dygtigste Disciple. Ved sin Hjemkomst blev han 1825 Lærer i Kemi og Mineralogi ved en Industriskole i Berlin, forflyttedes 1832 til Kassel og udnævntes fire Aar senere til Professor i Göttingen. Han har leveret klassiske Arbeider saavel i den organiske som den uorganiske Kemi, hvilke har oplevet flere Oplag; blandt dem maa især nævnes „Grundriß der Chemie".

Völk, Josef, tysk Politiker, f. 1819, studerede Retsvidenskab i München og ansattes 1855 som Fiskal, idet hans Befordring udhaledes paa Grund af hans Arbeide 1848—49 for en tysk Forbundsstat under Preussens Ledelse. S. A. valgtes han til Medlem af det baierske Deputeretkammer og virkede for Sydtysklands Tilknytning til det nordtyske Forbund. Siden 1871 har han været et fremragende Medlem af den tyske Rigsdag, hvor han har tilhørt det nationalliberale Parti og flere Gange med Styrke optraadt mod de klerikale Bestræbelser, navnlig har han virket for Indførelse af tvungent borgerligt Ægteskab og tysk Retsenhed.

Volsungasaga, et nordisk eller maaske germanisk Sagndigt fra den mythologiske Tidsalder, hvilket omhandler Volsungerne, et Folkefærd, som antages at have boet i de nedre Rhinegne. Efter en anden Kilde skulde de nedstamme fra Volsung, Konge i Hunaland, en Sønnesøns Søn af Odin og dennes Yndling. Han dræbtes af sin Svigersøn Siggeir, men denne Udaad hevnedes af hans Søn Sigmund, Bedstefader til Sigurd Favnesbane (s. d. Art. og Sigfried).

Volund eller **Valund**, i de germaniske Oldsagn Nordens dueligste og kunstfærdigste Smed. Han blev bortført af Kong Nidud, som tvang ham til at arbeide for sig og afskar hans Hasesener, for at han ikke skulde flygte. For at hevne sig dræbte Volund i Løndom Niduds to Sønner og krænkede hans Datter. Imidlertid havde han forarbeidet sig kunstige Vinger, og da han havde dem færdige, fløi han sin Vei, efter først at have underrettet Nidud om sin Hevn.

Voluspaa (Volvens Spaadom), et af de ypperste nordiske Kvæder, skildrer Odins Besøg hos Volven for at faa vide Gudernes og Menneskenes Skjebne. Volven skildrer ham derpaa Verdens Tilblivelse og Skabelsen, samt det Heles Undergang. Voluspaa er saaledes en sammentrængt Fremstilling af den oldnordiske Gudelære.

Voringsfossen, et af Norges anseligste Vandfald, i Øifjord i Hardanger, dannes af den 34 km. lange Elv Bjoreia. Faldets Høide er 145 m.

Wörth, By i Elsas, med 1100 Indb., bekjendt ved det blodige Slag, som stod her 6te Aug. 1870, i hvilket Tyskerne under Kronprinsen af Preussen seirede over Franskmændene under Mac Mahon.

Vörösmarty, Michael, fremragende ungarsk Digter, f. 1800, d. 1855, studerede Retsvidenskab og nedsatte sig som Advokat i Pest, men opgav snart sin Praxis for udelukkende at ofre sig for Digtningen. Allerede som Student udgav han flere værdifulde dramatiske Arbeider, deriblandt det historiske Sørgespil „Kong Salomon" og Dramaet „Kong Sigismund". Idethele gav han den ungarske Nationalliteratur et mægtigt Fremstød, og han maa betragtes som en af dens Grundlæggere. Af hans øvrige Arbeider kan nævnes Eposerne „Zalans Flugt" og „Cserhalom" samt Sørgespillet „Kont", der sammen med „Kong Sigismund" danner to Dele af en historisk Trilogi. Et af ham forfattet Opraab er blevet Ungarns Marseillaise.

Vørter, se Øl.

X.

X er det 24de Bogstav i det nordiske Alfabet; i Latin er det det 21de og i Græsk det 14de. Det er en Lydforbindelse af k og s og er i den senere Tid ofte blevet afløst af disse; i nyere Spansk sættes j for det ældre x, t. Ex. Mejiko, udtalt omtrent som tyst ch i ach. Som Taltegn betyder X 10, og i Mathematiken betegner x den ubekjendte Størrelse. Paa ældre franske Mynter betegner det Myntstedet Amiens.

Xalisco, Stat i Forbundsrepubliken Mexiko, se Jalisco.

Xanthippe, den vise Sokrates's argrige og trættekjære Hustru; Ordet er blevet en almindelig Betegnelse paa en Husdrage eller en ond, uomgjængelig Kvinde.

Xanthippos, en Athener, var Fader til Perikles. — Xanthippos hed ogsaa en Spartaner, der som Fører for en Del græske Leietropper deltog i den første puniske Krig i Karthagernes Tjeneste. Senere fik han Overbefalingen over Karthagernes Hær og slog ved det nuværende Tunis 255 f. Kr. en romersk Hær under Regulus, men blev kort efter afsat fra Overkommandoen.

Xanthos, i Oldtiden Lykiens største og berømteste By, laa paa Lilleasiens Vestkyst, ved Floden Ethen-tschai. Byen blev to Gange ødelagt, første Gang af Perserne 545 f. Kr. og anden Gang af Romerne under Brutus 43 f. Kr., og begge Gange dræbte Størstedelen af Indbyggerne sig selv; et senere indtruffet Jordskjelv tilintetgjorde den aldeles. Endnu findes betydelige Ruiner af Byen.

Xauxa (Jauja), By i Peru i Sydamerika, med 8,000 Indb. og Industri i Uld, Bomuld, Læder og Jern.

Xaver, Franciscus, den hellige, ogsaa kaldet Indernes Apostel, f. 1506 i Navarra (Spanien), d. 1552, studerede i Paris og enedes med Loyola om at stifte Jesuiterordenen. Efter en Tid at have virket som Missionær i Brasilien gik han 1541 til portugisisk Ostindien og fik betydelig mange til at gaa over til Kristendommen baade der og i Japan. 1619 blev han erklæret for Helgen.

Xaver, Frans August, Prins af Sachsen, Søn af August den tredie af Polen, f. 1730, d. 1806, overtog efter sin Broders Død Regjeringen i Kurfyrstendømmet Sachsen for dennes umyndige Søn. 1765 stiftede han Bergakademiet i Freiberg.

Xenier, hos Grækerne og Romerne Gaver, som en Vert forærede sine Gjester, og omvendt; korte Digte af satirisk Indhold, Epigrammer.

Xenofanes, græsk Filosof, f. ca. 569 f. Kr. i Kolofon i Jonien, nedsatte sig i Elea, hvor han stiftede den saakaldte eleatiske Skole. Han er Forfatter af flere Digte, dels af episk, dels af elegisk Indhold. Af hans Læredigt over Naturen haves endnu Brudstykker. I sin Filosofi heldte han stærkt til Pantheismen.

Xenofon, græsk Historiker, f. ca. 445, efter andre 430 f. Kr., d. 354, var en Discipel af Sokrates. Da Kyros den yngre reiste en Opstand mod sin Broder Kong Artaxerxes af Persien, sluttede Xenofon sig til ham, og efterat Kyros var falden i Slaget ved Kunaxa, førte han den græske Hjelpehær paa ca. 10,000 Mand under de største Møisommeligheder og Farer, gjennem fiendtlige Folkeslag og utilgjængelige Landskaber, tilbage til Byzants. Dette Tilbagetog har han selv skildret i sin „Anabasis". Af hans øvrige Skrifter kan nævnes hans „Hellenika", en Fortsættelse af Thucydides's Grækenlands Historie, samt hans Mindeskrift om Sokrates.

Xenokrates, berømt græsk Filosof, f. i Chalcedon 396 f. Kr., d. 314, var en Discipel af Platon og blev hans anden Efterfølger (efter Speusippos) som Forstander for hans Skole, Akademiet. Han var den første, som inddelte Filosofien i Logik, Fysik og Dialektik, og udviklede fornemmelig den platoniske Lære om de ideale Tal. Han var noget sen af Fatteevne og manglede den platoniske Vittighed og Gratie, men opnaaede ved Flid og indtrængende Studium en anset Plads som Lærer, ligesom han var høit agtet for sin strenge Retskaffenhed og Sandhedskjærlighed.

Xeres, se Sherry.

Xeres eller **Jeres de la Frontera**, By i den spanske Provins Cadix, paa Floden Guadaletes høire Bred, med 53,000 Indb. Byen er smukt bebygget, med brede, vel vedligeholdte Gader, vakre offentlige Anlæg og Spasérgange samt palatslignende Huse. Den er meget gammel og hed som romersk Koloni Asta Regia. Historisk mærkelig er den ved det 7 Dages Slag, som stod her 17de—25de Juli 711, i hvilket Araberne under Tarik seirede over Vestgoterne under Roderik og derved grundede sit Herredømme i Spanien. Byen driver en livlig Handel, især med Vin, den saakaldte Xeres eller Sherryvin.

Xerxes, et persisk Kongenavn, af hvis Bærere Xerxes den første er meget bekjendt. Han var Søn af Kong Darius den første Hystaspis og regjerede i Persien 485—465 f. Kr. Strax efter sin Tronbestigelse kuede han Ægyptens Opstandsforsøg og rustede sig derefter til et Tog mod Grækenland for at underlægge sig det. Efter en treaarig Forberedelse drog han med en uhyre Hær paa over halvanden Million Mand og 1200 Skibe mod det lille Grækenland, hvis Undergang syntes vis. Men de græske Stater besluttede at forsvare sin Frihed, og opildnede af dygtige Anførere gjorde de Vidundere af Tapperhed (se Thermopylæ og Leonidas). Da det lykkedes Themistokles at slaa den persiske Flaade ved Salamis 23de Septbr. 480, skyndte Xerxes sig tilbage til Lilleasien med Størstedelen af sin Hær, overladende det til Feltherren Mardonius med 300,000 Mand at forsøge Grækenlands Erobring. Men Aaret efter blev Mardonius's Hær næsten tilintetgjort ved Platææ af Aristides og Pausanias, og samtidig ødelagdes Persernes Flaade ved Mykale. Xerxes flygtede skyndsomt til Susa, efterat han i Babylon havde ødelagt det største Tempel. Hans tidligere Handlekraft gik ved Modløshed efterhaanden over til træg Vellyst, og 465 myrdedes han tilligemed sin Søn Darius af Artabanus, Anføreren for hans Livvagt. I Esthers Bog omtales han under Navnet Ahasverus (s. d.). — Xerxes den anden, foregaaendes Sønnesøn, regjerede kun to Maaneder (425), da han blev dræbt af sin Halvbroder Sogdianus.

Ximenes, Auguſtin Marie, Marquis de, franſk Digter, f. 1726, d. 1817, traadte ind i Arméen, men viede ſig ſenere den literære Virkſomhed. Af hans Tragedier gjorde „Don Carlos“ betydelig Lykke. Blandt hans øvrige Skrifter kan nævnes Digtet „César au Sénat“, „Aux mânes de Voltaire“ og „Lettres sur la Nouvelle Héloise de Jean Jacques Rousseau“.

Ximenes, Francisco, ſpanſk Statsmand og Kardinal, f. 1436, d. 1517, ſtuderede i Salamanca og Rom og blev i en forholdsvis ung Alder Storvikar hos Kardinal Mendoza. 1495 udnævntes han til Erkebiſkop i Toledo og viſte ſig ſom ſaadan ivrig i at afſtaffe Misbrug inden Kirken, ligeſom han ophjalp Videnſkaberne, bl. a. ved Grundlæggelſen af Univerſitetet i Alcala de Henares ſamt ved Udgivelſen af den kompluteuſiſke Polyglotte (ſ. d.). Som Statsmand tog han vigtig Del i de politiſke Begivenheder og udnævntes til Kardinal og Storinkviſitor af Spanien. 1509 udruſtede han en Hær og ſatte over til Afrika for at bekrige Maurerne, og det lykkedes ham at indtage Fæſtningen Oran. Da Ferdinand den katholſke døde, blev Ximenes ſat i Spidſen for Styrelſen i Kaſtilien under Karl den femtes Mindreaarighed; i denne Stilling regjerede han med Kraft og Dygtighed og bragte bl. a. Landets Finanſer i Orden ſamt ſørgede ypperlig for Krigsmagtens Ordning. Men Karl paaſtjønnede ikke hans Fortjeneſter og lønnede ham med Utak.

Xingu (Jingu), en af Amazonfloden's Bielve, udſpringer i Provinſen Matto Groſſo i Mellembraſilien, gaar mod Nord og forener ſig med Hovedſtrømmen ſtraks ovenfor dens Udløb i Atlanterhavet. Den optager flere Bifloder under ſit 2,250 km. lange Løb.

Xucar, Flod i det øſtlige Spanien, udſpringer i Provinſen Cuença, gaar i en Bue mod Nordoſt og Øſt og falder i Middelhavet nær Byen Alcira. Dens Længde er 410 km.

Xullas eller **Sulaøerne**, en nærmeſt til Molukkerne hørende Øgruppe i det Indiſke Hav, øſt for Celebes. De ſtørſte af Øerne er Taliabo, Mangola og Beſſei, den ſidſte med et hollandſk Fort. Alle er høie og rige paa Skov.

Xylografi ell. **Træſnit** kaldes den Kunſt paa en Træplade at bortſtjære de aabne Steder i en Tegning for derved at gjøre denne ophøiet og tjenlig til Trykning i Bogtrykkerpreſſe. Den Plade, ſom benyttes hertil, er Endetræ af ren, feilfri Buxbom, der i Regelen, efterat den er blankpoleret, overtrækkes med en Hinde beſtaaende af Zinkhvidt og Gummi. Paa den udføres da Tegningen med Blyant, ved Kalkering (ſ. d.) eller ad fotografiſk Vei. Xylograferne betjente ſig tidligere af Kniv, men bruger nu Gravſtikke. Kineſerne har i umindelige Tider benyttet denne Kunſt til Trykning af Bøger; i Europa forekom den førſt i Tyſkland og Holland. Det første Træſnit med Tidsangivelſe er et Billede af den hellige Kriſtoforus fra 1423. Det efterfulgtes af Billeder med Text, navnlig Biblia pauperum (1429). Allerede 1480 indtil Midten af det 16de Aarh. blomſtrede Træſkjærerkunſten i Tyſkland, fornemmelig i Nürnberg (Albrecht Dürer, Lukas Cranach o. a.) og var meſt udbredt i det 16de Aarh.; ſamtidig antog den ogſaa en mere kunſtneriſk Karakter i Italien. I det 17de Aarh. fortrængtes den af Kobberſtikket. I det 19de Aarh. førte Træſnittets praktiſke Fordele til Udgivelſe af talrige med Træſnit illuſtrerede Verker og Blade. I England var det Bewick og i Tyſkland Gubitz og Unzelmann, ſom førſt leverede fortræffelige Træſnit, og nu ſtaar Xylografien i flere Lande paa et høit Trin af Fuldkommenhed.

Xylol, Dimethylbenzol, et flydende Kulvandſtof af Stenkultjære.

Y.

Y, det 25de Bogſtav i det nordiſke Alfabet, i Latin det 21de og i Græſk det 20de. Det er en Mellemlyd mellem u og i og udtales i de ſkandinaviſke Sprog med den ſædvanlige Y-Lyd; i franſk ſom i; i engelſk ſnart ſom i, ſnart ſom ei; i nyere hollandſk bruges ij for det ældre y, t. Ex. Mijnheer. I Mathematiken betegner y den anden ubekjendte Størrelſe, og paa franſke Mynter Prægningsſtedet Bourges. Som kemiſk Tegn betyder det Ytrium.

Y (udt. Ei), tidligere en Bugt i Zuyderſjøen i Nordholland, nu tørlagt, med Undtagelſe af Ny-Nordſjøkanalen, ſom er bleven forlænget til Havnen Ymuide (udt. Eimaude).

Yacht, eng., Lyſtfartøi, benyttes navnlig af Englændere og Amerikanere.

Yachtræ, Veden af det ſtorbladede Brødfrugttræ, ſom voxer i Oſtindien. Det anvendes ſom Bygningstømmer og i Møbelſnedkeriet.

Yak eller **Grynteoxe** (Bos grunniens), Pattedyr af Oxeſlægten, med lange, ſilkebløde Haar, Hale, der ligner Heſtens og tilbagebøiede Horn. Den lever i Høiaſiens Bjergegne, fornemmelig i Thibet, hvorfor den ogſaa kaldes den thibetanſke Oxe, og lader ſig tæmme og afrette til Lastdyr. Thibetanerne benytter ogſaa dens Kjød og Melk. Haarene væves til Tepper og Tøier ſamt ſnoes til Tougverk, og Halen leverer de bekjendte „Heſtehaler“, der af de tyrkiſke Paſchaer benyttes ſom Ærestegn.

Yakub eller **Jakub Khan**, Emir af Afghaniſtan, f. 1849, Søn af Emir Shir Ali, gjorde ſig 1871 ſom Guvernør i Herat uafhængig af ſin Fader, blev 1874 fangen af denne, men 1877 frigiven igjen. Efter Shir Alis Død 1879 blev Yakub Khan hans Efterfølger. Ved Freds-ſluttningen kort efter mellem England og Afghaniſtan kom han i et Afhængighedsforhold til England, hvilket vakte ſtor Utilfredshed blandt Afghanerne. Den 3die Auguſt omringedes det engelſke Geſandtſkabshotel i Kabul, og Geſandten med hele ſit Følge, ialt 67 Mand, blev dræbte. Der udbrød Oprør i Afghaniſtan, Yakub Khan flygtede til den engelſke Leir og nedlagde ſin Værdighed. Det opdagedes, at han var medſkyldig i Blodbadet paa det engelſke Geſandtſkab.

Yalelaase, se Laas.

Yams (Dioscorea alata), en i de varmere Lande dyrket Plante, hvis Rodknoller bruges til Næringsmiddel istedenfor Poteter. Knollerne er af betydelig Størrelse og kan veie indtil 15 kg. Uvendig er de forsynede med et brunt Skal, som omslutter en hvid eller rødlig Kjærne, der kogt eller stegt afgiver et fortrinligt Fødemiddel. I raa Tilstand er de uspiselige paa Grund af et bittert Stof, de indeholder. Dyrkningen foregaar omtrent paa samme Maade som Poteternes.

Yangtscheufu, By i Provinsen Kiangsu i Kina, ved Keiserkanalen, med 200,000 Indb. og livlig Handel og Industri.

Yangtsekiang, se Jangtsekiang.

Yankee (udt. Jængki), i Nordamerika Navn paa Nyenglands Beboere, i Europa paa Amerikanerne overhoved. — Yankee-Doodle (udt. Jængki duhdl), Nordamerikanernes Nationalsang.

Yapura eller **Japura**, Biflod til Amazonfloden, udspringer paa Andesbjergene i Kolumbia, gaar mod Sydøst og falder i Hovedfloden efter et Løb af 1900 km.

Yard, engelsk og amerikansk Længdemaal = 0.91.439 m.

Yarkand, se Jarkand.

Yarmouth (udt. Jarmuth[s]), By i det engelske Grevskab Norfolk, ved Nordsjøen, med 42,000 Indb. Dens vigtigste Indtægtskilder er Fiskeri, fornemmelig Sildefangst, samt Handel og Skibsfart. Af dens Bygninger fortjener at nævnes: Nikolaikirken, Raadhuset, Toldboden samt en Sindssygeanstalt for Officérer. Paa en af dens offentlige Pladse findes en 42½ m. høi Nelsonsstatue.

Yasju-Veda, se Sanskrit.

Yatagan, se Jatagan.

Yates (udt. Jæts), Edmund Hodgson, engelsk Novelleforfatter, f. 1831, fik Ansættelse ved Postvæsenet i London. 1854 begyndte han sin Digtervirksomhed ved sammen med Frank Smedley at udgive „Mirth and metre by two merry men". Senere blev han Medarbeider i et Par større Blade. Han har skrevet et betydeligt Antal Noveller, deriblandt „Broken to harness", „Black sheep", „The rock ahead", „A righted wrong".

Yecla, By i Provinsen Murcia i Spanien, med 12,000 Indb. og Handel med Frugt og Vin.

Yeddo eller **Jedo**, se Tokio.

Yell, en af Shetlandsøerne (s. d.), med 3000 Indb.

Yellow-Metal, se under Art. Messing.

Yellowstone (udt. Jelloston), Biflod til Missouri i Nordamerika, udspringer paa Rocky Mountains, gaar mod Nordøst og Sydøst gjennem Territorierne Wyoming og Montana og falder i Missouri paa Grændsen mellem Montana og Dakota. Dens Længde er 1600 km. I den øvre Del af dens Løb ligger det under Wyoming omtalte mærkelige Geiserlandskab.

Yeoman (udt. Jomæn), i England Forpagtere og smaa Grundeiere; ogsaa Navn paa Medlemmerne af den kongelige Livgarde i Tower.

Yeovil, By i det engelske Grevskab Somerset, med 8,000 Indb., Hanskefabriker og Kvæghandel.

Yezd eller **Jesd**, By i den store Ørken i Mellempersien, 375 m. ostsydøst for Ispahan, med 60,000 Indb. og vigtig Karavanhandel samt betydelig Industri i Silketøier og Tepper.

Ygg-drasil, se Gudelære, den nordiske (1ste Bd., S. 693, 2den Sp.).

Ylang-Ylang eller **Ihlang-Ihlang**, en fin, vandklar eller gulagtig Olie, som erholdes af Blomsterne paa et i Ostindien voxende Træ, Unona odorata, der hører til Familien Annonaceæ. Blandet med Alkohol har den en særdeles fin og behagelig Lugt og benyttes derfor til Fremstilling af de kostbareste Parfumerier. Olien er omtrent dobbelt saa kostbar som Rosenolie. I Indien blandes Blomsterne undertiden med Røgtobak eller ogsaa tygges de sammen med Betelnødder.

Ymer, i den nordiske Gudelære Stamfader til Jaatnernes Æt. Han blev dræbt af Odin og hans Brødre, og disse skabte Verden af hans Krop. (Se forøvr. Gudelære, den nordiske, 1ste Bd., S. 693, 1ste Sp.).

Ynglinger, en oldnordisk Kongeæt, som ifølge Sagnet nedstammede fra Guden Frøy. Ætten tilhørte oprindelig Sverige, men forplantedes til Norge med Halfdan Hvitbein, Stamfaderen til de senere norske Konger.

Yonkers, By i den nordamerikanske Stat New-York, med 19,000 Indb.

Yonne (udt. Jaan), 1) Departement i Mellemfrankrige, omgives i Nord af Departementerne Seine et Marne og Aube, i Øst af Côte d'Or, i Syd af Nièvre og i Vest af Loire. Størrelsen er 7,428 km.² og Folkemængden 360,000. Landet udgjør en Slette, som i det sydlige er gjennemskaaren af enkelte Høidedrag. Jordbunden er tildels stenet, men særdeles frugtbar, og Landbrug og Vinavl er Hovednæringsveiene. Departementet er ligeledes skovrigt, og af Mineralier findes fortræffelig Bygningssten samt Stenkul og Jern. Industrien er livlig og omfatter navnlig Glas- og Teglstenstilvirkning samt Sukkerfabrikation; desuden findes betydelige Garverier, Væverier og Limkogerier. Hovedstad Auxerre (s. d.). 2) Flodi Frankrige, udspringer i Departementet Nièvre, gaar i nordvestlig Retning gjennem dette og Departementet Yonne og falder i Seinen ved Montereau. Dens Længde er 290 km., hvoraf henved Halvdelen ved Kanalisering er gjort farbar.

Yorik, Pseudonym for Sterne (s. d.).

York, Englands største Grevskab, ligger i den nordlige Del af Landet og grændser i Nord til Durham, i Øst til Nordsjøen, i Syd til Chester, Derby, Nottingham og Lincoln og i Vest til Westmoreland og Lancaster. Det har en Størrelse af 15,713 km.² og en Folkemængde af 2,440,000. Landet er tildels bjergfuldt, dels fladt og danner en hyppig afvexlende Natur. Hovedfloden er Ouse, som i sydlig Retning gjennemstrømmer Grevskabet. I den sydlige Del er Agerbrug Hovednæringsveien, i den nordlige Kvægavl, og Yorks Heste-, Kvæg- og Faareracer hører til de fortrinligste i Verden. Ved Kysten foregaar ogsaa vigtige Fiskerier, som beskjæftiger en stor Del af Befolkningen. Stenkul og Jern findes i Mængde, og som Følge deraf staar Industrien paa et høit Trin. Desuden findes der Bly- og Kobbergruber, Kalkstens-, Møllestens- og Slibestensbrud. De vigtigste Industrifrembringelser er Uld- og Bomuldsvarer, Støbegods, Ankere, Kjættinger, Kanoner m. m. — Hovedstaden York, ved Floden Ouse, har 44,000 Indb. Byen har mange herlige Bygværker fra

ældre Tider samt talrige Ruiner og Oldtidsminder. Blandt dens fornemste offentlige Bygninger maa særlig nævnes Kathedralkirken fra det 11te Aarh., et af de skjønneste Bygværker i Verden; den er 160 m. lang, har tre Taarne, hvoraf et er 65 m. høit, og er rigt udstyret, bl. a. med et Orgel paa 4,200 Piber; Hovedvinduet, det største man kjender, er 23 m. høit, 10 m. bredt og indeholder 117 kunstnerisk udførte bibelske Glasmalerier fra det 15de Aarh. Ialt har Byen 24 Kirker foruden endel Dissenterkapeller, og desuden kan nævnes Mansionhouse, Raadhuset (Guildhall), bygget 1446 og en af Englands skjønneste gotiske Bygninger. Byen er Sæde for en Erkebiskop og flere høiere administrative Myndigheder; den har et theologisk Fakultet, flere Latinskoler og andre høiere Læreanstalter. York er en af Englands ældste Byer og kaldtes paa Romernes Tid Eboracum, hvorhos den var Britanniens Hovedstad under Romerherredømmet. Flere af de romerske Keisere havde midlertidig Residens i denne By, og Konstantin den store blev der kaaret til Keiser. 867 erobredes den af Danskerne, og efter den Tid tabte den sin Ansees som Englands første By, idet London begyndte at overskjøle den.

York, By i Staten Pennsylvanien i Nordamerika, med 14,000 Indb.

York, en Hertugtitel, som flere af de engelske Prinser har baaret. Edvard den tredie udnævnte sin Søn Edmund til Hertug af York, og han blev Stamfader til Huset York eller den „hvide Rose" (se Rosekrigene). Af de følgende engelske Konger indehavde Henrik den ottende og Karl den første en Tid Titelen, ligesaa Jakob den anden indtil sin Tronbestigelse. Dens sidste Indehaver var Fredrik, en Søn af Georg den tredie. Han var tillige Fyrstbiskop af Osnabrück og engelsk Feltmarskal, men som Hærfører viste han sig lidet duelig i Krigene mod Frankrige. Senere indførte han som Overstbefalende for Landmagten hensigtsmæssige Forandringer i Arméens Økonomi, for hvilke han 1814 erholdt Parlamentets Tak. Han døde 1827.

York, Kap, Australiens nordligste Spids, ved Torresstrædet.

York von Wartenburg, Hans David Ludvig, Grev, preussisk Feltmarskal, f. 1759, d. 1830, traadte 1772 ind i den preussiske Armé, men blev kasseret paa Grund af Opsætsighed og afsat og gik 1781 i hollandsk Tjeneste, hvor han som Kompagnichef næste Aar fulgte med en Expedition til Indien. 1785 vendte han tilbage til sit Fædreland og fik Ansættelse i Arméen, hvor han udmærkede sig saaledes, at han snart befordredes til høiere Stillinger. 1812 fulgte han som Generalpitmant med det preussiske Hjelpekorps Napoleon til Rusland, men paa Tilbagetoget indgik han en speciel Overenskomst med Russerne, hvorved han gav Stødet til det Frafald, som strax efter begyndte blandt Frankriges Allierede. Næste Aar var han Chef for et Troppekorps, slog Franskmændene under General Bertrand ved Wartenburg, efter hvilket han senere fik Grevetitel, og tog hæderlig Del i Slaget ved Leipzig. Ved Napoleons Tilbagekomst fra Elba fik han Kommandoen over Reserven, og da han ansaa dette som en Tilsidesættelse, søgte han Afsked, som han erholdt efter Fredsslutningen.

Yorktown, en liden By i Staten Virginia i Nordamerika, bekjendt ved den engelske General Cornwallis's Kapitulation 19de Oktbr. 1781.

Yoruba (Jarriba), et Negerrige mellem Dahomey, Borgu og Nigerflodens Munding, ved Guineabugten, tilhører det vestlige Sudan. Størrelsen er ca. 130,000 km.² og Indbyggerantallet ca. 3 Millioner. Befolkningen, som dels er Muhamedanere, dels er gaaede over til Kristendommen, ernærer sig ved Agerbrug, Kvægrøgt og Handel. Den vigtigste Udførselsartikel er Palmeolie. Af alle Negerstater har Yoruba de stærkest befolkede Byer. Hovedstad (tidligere Abbeokuto) er Ago-Oja.

Young, Brigham, se Brigham Young.

Young, Edvard, engelsk Digter, f. 1681 eller 1684, d. 1765, studerede først Retsvidenskab, men lagde sig senere efter Theologi og blev 1727 Hofkapellan hos Georg den anden. Hans Hustrus og Stedbørns kort paa hinanden følgende Død gav Anledning til hans gribende Digt „Nightthoughts", som med én Gang skaffede ham et berømt Navn. Af hans øvrige Arbeider kan nævnes Satiren „Love of Fame, the universal passion". Hans samlede Skrifter udkom efter hans Død i 4 Bind.

Young, Thomas, engelsk Lærd, f. 1773, d. 1829, studerede Naturvidenskaberne og orientalske Sprog samt Medicin og bosatte sig som Læge i London, men overtog senere et Professorat ved Royal Institution. Han har skrevet et stort Antal naturvidenskabelige og mathematiske Værker, deriblandt „A syllabus of a course of a natural and experimental philosophy", „Elementary illustration of the celestial mechanics of Laplace" og „Nautical almanac".

Youngstown, By i den nordamerikanske Stat Ohio, med 16,000 Indb.

Ypern (udt. Eipern), By i den belgiske Provins Vestflandern, ved Floden Yperlee, med 16,000 Indb. og livlig Handel og Industri. Den sidste omfatter især Tilvirkning af Kniplinger.

Ypperstepræst, hos Jøderne Præstestandens fornemste Repræsentant og synlige Overhoved samt Rigets høieste Embedsmand næst Kongen. Ifølge Mose Lov skulde den ypperstepræstelige Værdighed være arvelig i Arons Slægt, saaledes at ældste Søn i den lige nedstigende Linie var den fortrinsberettigede. Men senere gik dette mere og mere af Brug, idet Landets Styrere erhvervede en stigende Indflydelse paa Valget, og under Romerherredømmet beroede det omtrent udelukkende paa de romerske Statholderes Forgodtbefindende. Kun Ypperstepræsten havde Ret til at betræde Templets Allerhelligste, og det kun én Gang om Aaret, paa den store Forsoningsfest. Da gik han med Blodet af de slagtede Offerdyr derind og stænkede det paa Pagtens Ark, efterat han iforveien havde ofret særskilt for sig og sin Familie. Ved de religiøse Høitideligheder bar han en særlig, kostbar Dragt, som findes nærmere beskreven i 2 Mos. 28, 4—39.

Ypsilantis, en græsk Fanariotfamilie af fornem Herkomst, af hvis Medlemmer flere har taget fremragende Del i det sidste Aarhundredes Begivenheder i Grækenland og Tyrkiet. — Alexander Ypsilantis (den ældre) var to Gange tyrkisk Hospodar (Statholder) i Valakiet, men blev mistænkt for at have Del i sin Søns Op-

ſtandsforſøg, hvorfor han i en Alder af 80 Aar blev henrettet 1805. — Hans Søn Konſtantin Ypſilantis ſøgte tidlig at faa en Opſtand reiſt i Grækenland, men hans Plan røbedes, og han blev nødt til at flygte til Wien, men benaadedes og blev 1799 Hospodar i Moldau og tre Aar ſenere i Valakiet. Som ſaadan ſpillede han under Dække med Rusland og blev derfor aſſat 1805. Han flygtede, men kom næſte Aar i Spidſen for 20,000 Ruſſere tilbage til Bukareſt for at kjæmpe for Grækenlands og Serbiens Uafhængighed. Men ved Freds-ſlutningen i Tilſit blev han nødt til at trække ſig tilbage til Kiev og døde der 1816 halv forglemt. — Hans Søn Alexander Ypſilantis (den yngre), f. 1783, d. 1828, fulgte efter ſin Faders Aſſættelſe med ham til Petersburg og blev 1809 Officér i den keiſerlige Heſtgarde. Han deltog med Dygtighed i Ruslands Krige mod Frankrige, ſteg til Oberſt og Adjutant hos Keiſeren og blev 1817 Generalmajor ved Huſarerne. Hans Yndlingsplan var imidlertid at befri Grækenland fra Tyrkiets Aag; han traadte i Spidſen for Hetæriſterne (ſe Hetæri), og da Hospodaren i Valakiet døde 1821, forſøgte han der at reiſe en Opſtand, men fik ikke den Støtte fra Rusland, han ventede; efter at have tabt Slaget ved Dragaſchan, undveg han til Øſterrige, hvor han holdtes fangen til Aaret før ſin Død. — Dimitrios Ypſilantis, foregaaendes Broder, f. 1793, d. 1832, gik ligeledes i ruſſiſk Krigstjeneſte og udmærkede ſig navnlig i Felttoget 1814. 1821 gik han til Grækenland for at ſtille ſig i Spidſen for den der udbrudte Opſtand. Som ſaadan viſte han ſtor Dygtighed og ſlog Tyrkerne flere Gange, men Uenighed mellem ham og Maurokordatos gjorde, at han ikke fik tilbørlig Underſtøttelſe. 1828 fik han Overbefalingen over ſamtlige Tropper i det østlige Grækenland og beholdt den til 1832. Idethele viſte han ſig ſom en duelig og erfaren Hærfører, og det ſkyldes for en væſentlig Del ham, at det lykkedes Grækenland at løsrive ſig fra Tyrkiet.

Yriarte, Ignacio, ſpanſk Maler, f. 1620, d. 1685, lagde ſig iſær efter Landſkabsmaleriet, i hvilken Genre han har erhvervet ſig et berømt Navn. Baade i Spanien og andenſteds findes fortrinlige Billeder af ham.

Yrier, Saint, By i Departementet Øvre Vienne i Frankrige, med 8,000 Indb.

Yrſa, Moder til Rolf Krake (ſ. d.).

Yſop, ſe Iſop.

Yſſel (udt. Eiſel), Arm af Rhinen, ſtiller ſig ovenfor Arnheim i Holland fra denne og gaar under Navn af Nieuve-Yſſel (Ny-Yſſel) mod Nord, optager Oude-Yſſel (Gammel-Yſſel), der udſpringer i Weſtfalen, og falder derpaa ſom Øvre-Yſſel ved Byen Kampen i Zuyderſjøen, efter et Løb af 105 km. — Nedre-Yſſel er en ſeilbar Biflod til Leck, en Arm af Rhinen.

Yſſingeaux (udt. Yſſengſjaa), By i det franſke Departement Øvre Loire, med 9,000 Indb. og Kniplingsinduſtri.

Yſtad, By i Malmöhus Län i Sverige, ved en Bugt paa Skaanes Sydkyſt, med 7,000 Indb. og betydelig Udførſel af Korn. Den omtales allerede i det 13de Aarh.

Yte eller **Gjeite**, (isl. geit), i Folkeſproget den ydre og ringere Del af Veden i Naaletræerne. Ved Gjeite forſtaaes ogſaa den blødere Ved nærmeſt Barken.

Ytterøen, Preſtegjeld i Indherred, Nordre Trondhjems Amt, beſtaar af Sognene Ytterøen, Verran og Mosvigen.

Yttrium, et ſjeldent Grundſtof, ſom 1794 opdagedes i Sverige af Gadolin i et Mineral, ſom efter ham kaldes Gadolinit. Dette Mineral er fortglinſende, men forøvrigt uden teknisk Betydning.

Yucatan, en Halvø i det ſydlige Mexiko, hører for Størſtedelen til den mexikanſke Stat Yucatan (76,560 km.² med 290,000 Indb., meſt Maya-Indianere; Hovedſtad Merida, med 24,000 Indb. og et Univerſitet). Halvøen ſtikker i nordøſtlig Retning ud mellem det Karaibiſke Hav og den Mexikanſke Bugt; den ſydlige Del af den tilhører Honduras og Guatemala. Størrelſen er 220,000 km² og Indbyggerantallet ca. ½ Million. Landet er fladt og temmelig ſtærkt ſkovbevoxet. De vigtigſte Træſorter er Mahogni og Campechetræ, hvilke leverer to af de betydeligſte Udførſelsartikler. Af Landets øvrige Produkter kan nævnes Indigo, Kaffe, Sukker, Bomuld og Tobak. Svinet er det vigtigſte Husdyr, Biavlen er af Betydenhed; ved Kyſten tilberedes Salt, og desuden ernærer en ſtor Del af Kyſtbefolkningen ſig ved Fiſkeri. — Halvøen opdagedes 1506 af Spanierne, men blev først henved 30 Aar ſenere tagen i Beſiddelſe. En af dens Mærkeligheder er de gamle Ruiner af Bygverker og Byer, ſom paa mange Steder er blevne fundne, og ſom antages at være mindſt 800 Aar gamle; de viſer, at Yucatans davarende Beboere, Toltekerne, har ſtaat paa et forholdsvis høit Kulturtrin.

Yukon, Flod paa den nordamerikanſke Halvø Alaska, kommer fra Britiſk Kolumbia, gaar mod Nordveſt, ſenere mod Veſt og falder gjennem flere Mundinger i Beringshavet. Dens Længde er 3290 km. En af dens Bifloder er Nordenſkiöldfloden, ſom 1883 opdagedes af Løitnant Schwatka og af ham fik ſit Navn. Den er 242 km. lang og ved ſit Udløb i Yukon 141 m. bred.

Yuvari eller **Hiabari**, Biflod til Amazonfloden (Sydamerika), danner paa en længere Strækning Grændſen melem Braſilien og Peru. Dens Længde er 900 km.

Yverdon ell. **Iferten**, By i Kanton Waadt i Schweiz, ved Neuchâtelerſjøen, med 8,000 Indb. og livlig Induſtri og Handel. I dets gamle Slot havde Peſtalozzi (ſ. d.) ſin Opdragelſesanſtalt 1805—1825.

Yvetot (udt. Ivto), By i det franſke Departement Nedre Seine, med 9,000 Indb. Byen med et lidet Landomraade var i lang Tid et ſuverænt Fyrſtendømme, ſom af Folket kaldtes Kongerige.

Z.

Z, det 26de Bogstav i det skandinaviske Alfabet, det sjette i det græske, kjendtes oprindelig ikke i Latinen og brugtes der senere kun i græske Fremmedord. Det udtaltes oprindelig (i græsk) som ds, i nyere Sprog udtales det dels som ts (tysk), i italiensk snart som ts, f. Ex. razza (Race), snart som ds, f. Ex. mezzo (midtre, halv), i mange Sprog (fransk, engelsk) som blødt s, f. Ex. Zone. I Mathematiken betegner z ligesom x og y en ubekjendt Størrelse, og i Kemien er det Tegn for Zink. Paa ældre franske Mynter betyder det Prægningsstedet Grenoble.

Zaardam eller **Zaandam**, se Saardam.

Zacatecas, en af Mexikos Stater, ligger omtrent i Midten af Landet og har et Fladeindhold af 59,550 km.² med 414,000 Indb. Det er et Høiland, som er temmelig ufrugtbart og tørt paa Grund af, at der kun hengaa Aar mellem hver Gang det regner. En heftig og kold Nordenvind, som ofte gjennemstryger Landet, bidrager ogsaa til at hemme Plantevexten. Landets største Herlighed er dets Rigdom paa Mineralier, fornemmelig Sølv. — Hovedstaden Zacatecas tæller 16,000 Indb. Den har flere prægtige offentlige Bygninger og livlig Transithandel samt betydelig Bergverksdrift.

Zacconolie, en Olie, som presses af et i Palæstina voxende Træ, og som af Araberne benyttes som Lægemiddel baade til indvortes og udvortes Brug.

Zach, Frans Xaver, Friherre af, ungarsk Mathematiker og Astronon, f. 1754, d. 1832, var først Officér i den østerrigske Hær og blev 1787 Direktør ved det astronomiske Observatorium i Gotha. Hans Hovedverk er „Monatliche Correspondenz zur Beförderung der Erd- und Himmelskunde" (28 Bind).

Zacharias, en af de 12 smaa Profeter, levede under det babloniske Fangenskab og fulgte med de Jøder, som Serubabel førte tilbage til Palæstina. Sammen med Haggai opmuntrede han ved sine Formaninger og Spaadomme Jøderne til at gjenopføre Templet. — Zacharias, jødisk Præst, gift med Elisabeth og Fader til Johannes den Døber, omtales Luk. 1,5—23 og 57—79.

Zacharias, Pave 741—52, befæstede og forøgede den romerske Stols Autoritet og ophøiede Pipin den lille til Frankernes Konge. Efter sin Død blev han kanoniseret.

Zachariä, Heinrich Albert, fremragende tysk Retslærd, f. 1806, d. 1875, studerede i Göttingen og blev 1835 Professor sammesteds. 1884 var han som Hannovers Repræsentant Medlem af Forbundsdagen, og 1867 indvalgtes han i den nordtyske Rigsdag. Han har skrevet et betydeligt Antal retsvidenskabelige Verker, blandt hvilke kan nævnes „Lehre vom Versuche der Verbrechen", (2 Bd.), „Handbuch des deutschen Strafprocesses" (2 Bd.) og „Deutsches Staats- und Bundesrecht" (3 Bd.).

Zachariä, Just Friedrich Wilhelm, tysk Digter, f. 1726, d. 1777, studerede i Leipzig, men beskjeftigede sig næsten udelukkende med Skjønliteratur og Digtekunst. Hans Hovedverker er „Der Renommist", „Phaeton", „Das Schnupftuch" og „Murner in der Hölle".

Zachariä von Lingenthal, Karl Salomo, tysk Retslærd, f. 1769, d. 1843, blev 1797 Professor i Wittenberg og forflyttedes 1807 i samme Egenskab til Heidelberg. Han har udgivet flere retsvidenskabelige Skrifter, af hvilke „Handbuch des französischen Civilrechts" og „Vierzig Bücher vom Staate" er de vigtigste.

Zagai, d. s. s. Asfegai (s. d.).

Zagazig eller **Sagasig**, By i Nedreægypten, ved Miüzz Kanalen, nord for Kairo, med 40,000 Indb. Den er Ægyptens Hovedmarked for Korn og har ogsaa betydelig Bomuldsindustri. Ganske i Nærheden findes Ruinerne af den gamle berømte By Bubastos, hvor der var et Tempel for Bubastis, d. e. Artemis.

Zagoskin, Michael, russisk Digter, d. 1852, erhvervede sig et anset Navn som Romanforfatter. Blandt hans mere bekjendte Arbeider maa nævnes „Juri Mirolawski" og „Rosylawlew".

Zahlkammer og **Zahlkasse**, Finanskasse, en Stats Hovedkasse, som effektuerer Statens samtlige Ind- og Udbetalinger. Det norske Zahlkammer er siden 1864 overgaaet til et Kassekontor under Finans-Departementet og er nu, efterat Stiftamtstuerne i Bergen og Trondhjem i Begyndelsen af 60aarene ophævedes, den norske Stats Hovedkasse. Zahlkammerets Forretninger kan henføres under tre Afdelinger, nemlig: 1) Kassererforretningerne over Skranken, som bestaar i, at indenbyes Oppebørselsbetjente og andre kontant indbetaler sine Remisser i Zahlkassen eller afleverer Kvittering for Indsættelse paa Statskassens Foliomidler ved Norges Bank og dens Afdelinger; for Udbetalingernes vedkommende hovedsagelig i, at Finans-, Indre- og Forsvars-Departementernes Anvisninger samt Gage- og Pensionskvitteringer, Statsobligationer, Rentekupons eller Rentekvitteringer præsenteres til Indfrielse, og at deres Beløb udbetales; 2) Forretningerne udenfor de kontante ved Skranken bestaar i Modtagelse af Remisser fra Rigets Oppebørselsbetjente udenfor Hovedstaden, af Kvitteringer for Indskud i Norges Bank paa Statskassens Folier, samt i Kvitteringer for Udbetalinger paa Statskassens Vegne; desuden Expedition af de Statskassen paahvilende Udtællinger gjennem Fogder, Byfogder m. fl. eller Refusioner til disse for allerede foretagne Udbetalinger; 3) Ind- og Udvexling af Krone- og Øremynt. Ifølge Loven skal der være Adgang til i Statskassen at faa ombyttet med Hovedmynt et hvilketsomhelst med 10 deleligt Beløb af gangbar Skillemynt. Denne Vexling er ved kgl. Resol. af 25de April 1874 henlagt til Zahlkassen. Den nedsatte Kommission til Kodificering af Lovgivningen om Norges Bank har det været overdraget at afgive Betænkning angaaende Spørgsmaalet om Henlæggelse af Kasseforretningerne ved Zahlkammeret til Norges Bank. Af den Grund har Zahlkammerembedet siden Decbr. 1881 været bestyret af en Konstitueret.

Zahn, Johann Karl Wilhelm, fremragende tysk Arkitekt og Maler samt Kunstforfatter, f. 1800

d. 1871, blev 1829 Professor ved Kunstakademiet i Berlin. Senere opholdt han sig en Tid i Italien, hvor han med Held ledede forskjellige Udgravningsarbeider. Hans Hovedverk „Die schönsten Ornamente und merkwürdigsten Gemälde aus Pompeji, Herculanum und Stabiä" (100 Plancher i 10 Hefter) vakte fortjent Opmærksomhed, baade ved sit fængslende Indhold og sit prægtige Udstyr. Senere udgav han flere andre Pragtverker og har i det hele gjort sig høit fortjent af Kjendskabet til den antike Kunst.

Zala, se Szalad.

Zaleski, Bodhan, polsk Digter, f. 1802, gik efter Revolutionen 1831 til Frankrige og foretog senere Reiser i Europa og Orienten. Af hans Digte, der alle udmærker sig ved poetisk Ynde og Velklang, kan nævnes „Dumki", „Rusalki", „Duch od stepu" og „Przenajswietsza Rodzina".

Zaluski, Josef Andrzej, polsk Bibliofil, f. 1701, d. 1774, studerede Theologi og udnævntes til Biskop i Kiev. Han samlede et Bibliothek paa 230,000 Bind, til hvilket han lod opføre en egen Bygning i Warschau, og testamenterede det til det polske Folk; men den russiske Regjering lod det som polsk Statseiendom 1795 føre til Petersburg, hvor det indlemmedes i det keiserlige Bibliothek.

Zama, gammel By i Numidien, historisk bekjendt ved det blodige Slag, som stod her 202 f. Kr., i hvilket Romerne under Scipio den ældre seirede over Karthagerne under Hannibal, hvorved den anden punisse Krig endtes.

Zamachshari, Abu-l-Kasim Mahmud, berømt arabisk Forfatter, f. 1074, d. 1148, levede en lang Tid i Mekka. De mest bekjendte af hans Skrifter er hans Kommentar over Koranen samt hans Tankesprog „De gyldne Halsbaand". Desuden skrev han et arabisk-persisk Lexikon og en arabisk Grammatik (sidstnævnte er udgiven af Professor Jens Broch, Kristiania 1859; 2den Udgave 1879).

Zambesi, en af Afrikas største Floder, udspringer i Nærheden af Kongoflodens Kilder, gaar mod Syd, Sydost og Øst og falder gjennem flere Arme i Mozambik-Kanalen. Den modtager flere Tilløb, deriblandt fra Nyassasjøen, og danner under sit Løb det storartede Viktoriafald (s. d.). Dens Længde anslaaes til 3,150 km., men dens Løb er endnu ikke blevet nøiagtig undersøgt.

Zambos, i Amerika Navn paa det blandede Afkom af Negre og Indianere.

Zamojski, en polsk Adelsslægt, af hvis Medlemmer flere har spillet en fremragende Rolle. Jan Zamojski f. 1541, d. 1605, blev af Kong Stefan Bathori udnævnt til Storkansler og Storkronfeltherre og kjæmpede seierrigt mod Russerne og Tyrkerne. Han grundede Byen Zamocs (s. d.), hvor han stiftede et Akademi, som længe blomstrede, og skrev ogsaa flere Verker, deriblandt „De senatu Romano" og „Testamentum Joannis Zamori". — Grev Andreas (Andrzej), Zamojski, f. 1716, d. 1792, gik først i sachsisk Tjeneste og avancerede til Generalmajor. 1754 vendte han hjem og udnævntes til Overgeneral og Kronkansler, hvilket Embede han nedlagde 1767. Han fik det Hverv af Rigsdagen at udarbeide Lovbestemmelser om Tredjestandens Rettigheder, men hans fortræffelige Arbeide („Zbiór praw sadowych, 3 Bd., Warschau 1778), som fik Kongens Bifald, blev ikke vedtaget af Rigsdagen; først i Forfatningen af 3die Mai 1791 saa Zamojski sine Grundsætninger anerkjendte. Paa sine Godser afskaffede han Livegenskabet, ligesom han overhoved udmærkede sig ved Humanitet. — Andreas Zamojski, foregaaendes Sønnesøn, f. 1800, d. 1874, udrettede ligeledes meget til Lettelse for de arbeidende Klasser. Under Revolutionen 1831 var han en kort Tid Medlem af Ministeriet.

Zamora, Provins i Spanien, 10,711 km.² stor, med 260,000 Indb. Hovedstaden Zamora har 15,000 Indb. og ligger ved Floden Duero. Den var en Tid Residensstad for Kongerne af Leon og Kastilien. I dens Omegn led Araberne to Nederlag, 812 og 904.

Zamosc eller **Samostie**, By i det russisk-polske Guvernement Lublin, med 8,000 Indb. og et Slot. Byen er stærkt befæstet.

Zampieri, Domenico, sædvanlig kaldet Domenichino, berømt italiensk Maler, f. 1581, d. 1641, uddannede sig under Calvaert og Caracci. Fra hans Haand haves et betydeligt Antal Kunstverker, hvoraf de fleste findes i Italien. Blandt hans bedste Arbeider, der alle udmærker sig ved genial Opfatning og fin Udførelse, kan nævnes „De fire Evangelister", „Den hellige Hieronimus's Kommunion" og „Dianas Jagt".

Zanesville, (udt. Sænsvil), By i Staten Ohio i Nordamerika, med 19,000 Indb. og livlig Industri samt Handel med Kornvarer.

Zanetti, Antonio Maria Erasmus, Grev, italiensk Kunstforfatter, f. 1680, d. 1767, har især gjort sig fortjent ved Fornyelse af Kunsten at trykke Træsnit og Kobberstik med flere Plader. — Girolamo Francesko Zanetti, foregaaendes Nevø, f. 1713, d. 1782 som Professor i Retsvidenskab i Padua, har vundet et anset Navn som Oldforsker. Af hans Skrifter, kan nævnes „Ragionamento dell' origine della moneta veneziana" og „Choricon Venetum".

Zannoni, Giovanni Batista, italiensk Oldforsker og Sproglærd, f. 1774, d. 1832, blev 1817 Sekretær ved Akademiet i Crusca. Af hans mange Skrifter bør særlig nævnes hans Hovedverk „La Reale Galleria di Firenze" (13 Bind) samt „Degli Etruschi" og „Le Ciane".

Zanotti, Francesko Maria, italiensk Digter og Lærd, f. 1692, d. 1777, blev 1718 Professor i Filosofi i Bologna og 1766 Præsident ved Universitetet sammesteds. Til hans bedste Arbeider hører „Poesie volgari e latine", „Dell' arte poetica" og „Della forza de' corpi che chiamano viva".

Zante, i Oldtiden Zakynthos, en af de ioniske Øer, ved Grækenlands Vestkyst, er den sydligste af Øerne og har et Fladeindhold af 719 km.², med 45,000 Indb. Dens østlige Del bestaar af en frugtbar Slette, hvorimod den vestlige Del er gjennemskaaren af flere Høidedrag. De vigtigste Frembringelser er Vin, Olie og Sydfrugter. I Oldtiden dannede Øen en selvstændig Fristat, var en Tidlang Medlem af det athenienſiske Sjøforbund, kom senere under Makedoniernes, derpaa under Romernes Herredømme og delte i Middelalderen og den nye Tid Skjebne

med de øvrige ioniske Øer, med hvilke den 1864 blev indlemmet i Grækenland. — Hovedstaden Zante, paa Østkysten, har 18,000 Indb. og en fortrinlig Havn. Den er smukt bebygget og er Sæde for en græsk Erkebiskop og en romersk-katholsk Biskop.

Zanzibar, se Sansibar.

Zapolya, en mægtig og anset ungarsk Adelsfamilie. — Stefan Zapolya, Voivod af Siebenbürgen, d. 1499, blev af Kong Matthias Corvinus af Ungarn udnævnt til Statholder af Østerrige. — Johan Zapolya, foregaaendes Søn, blev efter Kong Ludvig den andens Nederlag og Fald ved Mohacz 1527 valgt til Konge i Ungarn. Efter en langvarig Krig med Ferdinand den anden af Østerrige maatte han nedlægge Kongeværdigheden, hvorimod han fik beholde Siebenbürgen. Under hans Søn Johan Sigismund seirede Reformationen, saa at den siebenbürgske Landdag 1555 kunde indføre fuldstændig Religionsfrihed.

Zappi, Giovanni Battista Felice, italiensk Digter, f. 1667, d. 1719, tog i en Alder af kun 13 Aar den juridiske Doktorgrad og bosatte sig i Rom, hvor han var med at stifte Arcadiernes Akademi. Han er Forfatter af et betydeligt Antal Kanzoner og Madrigaler.

Zar, se Tsar.

Zara, Hovedstad i Dalmatien, ved Zarakanalen, der skilles fra Adriaterhavet ved Øerne Uglian og Pasman, med 21,000 Indb. Den er Sæde for en Erkebiskop og en græsk-orientalsk Biskop og har foruden andre Pragtbygninger en seværdig Domkirke fra det 13de Aarh. Under Keiser Augustus blev Zara [under Navn af Jadera indlemmet i Romerriget. 1202 blev den erobret af Venetianerne og kom 1797 med Venedig til Østerrige.

Zaragoza, se Saragossa.

Zarate, Don Antonio Gil y, spansk Digter, f. 1796, d. 1863, indehavde flere høiere Embeder bl. a. i Undervisningsministeriet. Hans Dramaer, deriblandt „Don Carlos den anden", have røber betydelig digterisk Begavelse.

Zarate, Francisco Lopez de, spansk Digter, f. 1580, d. 1658, traadte i sin Ungdom ind i Armeen, gjorde mange Reiser og erholdt senere Ansættelse i Udenrigsministeriet. Hans lyriske Digte, som han udgav under Titelen „Silvas", er meget vellykkede.

Zarev, By i det russiske Guvernement Astrakan, ved en af Volgas Bifloder, med 10,000 Indb. I Nærheden findes Ruinerne af det gamle Saraj, hvor engang Khanen for den gyldne Horde residerede.

Zarizyn, By i det russiske Guvernement Saratov, ved Floden Volga, med 30,000 Indb. Her findes flere betydelige Mineralkilder, hvorfor Byen aarlig besøges af et stort Antal Badegjester.

Zarlino, Giuseppe, italiensk Tonedigter, f. 1519, d. 1590, blev 1565 Kapelmester ved Markuskirken i Venedig. Hans Kompositioner er af mindre Betydning, men hans Skrifter om Tonekunsten („Instituzioni harmoniche" og „Dimostrazioni harmoniche") har blivende Værd.

Zarncke, Friedrich, tysk Germanist, f. 1825, blev 1858 Professor ved Universitetet i Leipzig. Her grundede han det kritiske Organ „Literarisches Centralblatt für Deutschland". Af hans Skrifter kan nævnes „Zur Nibelungenfrage" og „Beiträge zur Erläuterung und Geschichte des Nibelungenliedes".

Zarskoje-Selo, keiserlig russisk Lystslot, 20 km. syd for Petersburg. Det prægtige Slot er opført 1744 af Elisabeth. I et nyere Palads har den russiske Keiserfamilie sin Sommerresidens. — Byen Zarskoje-Selo, ogsaa kaldet Sofia, har i de sidste 50 Aar tiltaget betydelig i Størrelse og tæller 15,000 Indb. I Nærheden ligger flere keiserlige Lystslotte, deriblandt Gatschina.

Zaslav eller **Islaslav**, By i det russiske Guvernement Volhynien, med 8,000 Indb., Fabriker og vigtig Handel.

Zastrow, Heinrich Adolf von, preussisk General, f. 1801, d. 1875, blev 1819 Løitnant i Garden og 1841 Kaptein. I den slesvigske Krig deltog han som Bataljonskommandør 1849 i Slagene ved Kolding og Fredericia, blev 1863 Generalløitnant og udmærkede sig 1866 i Slaget ved Königgrätz. Under den fransk-tyske Krig var han Chef for syvende Armékorps og bidrog i væsentlig Grad til Seirene ved Spicheren og Gravelotte.

Zebaoth (hebr.), Hærskarerne. Navnet „Hærskarernes Herre" betegner Gud snart som Konge over Israels jordiske Hærskarer, snart som Konge over Himlens Stjernehær og Englenes himmelske Hærskarer.

Zebra (Eqvus Zebra), et til de Enhovedes Orden hørende Dyr, som er nær beslægtet med Kvaggaen og forekommer som denne i det indre Sydafrika. Den har i Kropsbygning nogen Lighed med Hesten, men er betydelig mindre og er i Virkeligheden en vild Hesteart. Dens Farve er skidden hvid med sorte Tverstriber paa skraa nedefter Siderne og Halsen. Æselet ligner den deri, at den har lange Øren og Kohale. Paa de udstrakte Græssletter i Afrika forekommer den i store Flokke sammen med Strudse og Antiloper.

Zebratræ, en stribet, fast Træsort (Omphalobium Lambertii), som voxer i Cayenne og benyttes af Snedkerne til finere Arbeider.

Zebu, (Bison indicus), den asiatiske Bisonoxe, har dels korte, dels ingen Horn og paa den forreste Del af Ryggen én eller to Pukler. Den forekommer kun vild i Sydamerika og skal nedstamme fra den uddøde Bosprimigenius. Se forøvr. Bisonoxe.

Zecchino, ældre italiensk Guldmynt, i Toskana af Værdi ca. Kr. 8.65, i Venedig ca. Kr. 8.58.

Zechsten, en lerblandet tæt Kalksten, som forekommer i den permiske Formation, bl. a. i Tyskland.

Zedekias, Juda Riges sidste Konge, var en Søn af Josias og blev 599 f. Kr. indsat til Konge i Juda af Kong Nebukadnezar af Babylonien. Da han trods Profeten Jeremias's Raad forsøgte at gjøre sig uafhængig af Babylon, sendte Nebukadnezar en Hær mod ham, fangede og blindede ham, dræbte hans Sønner og førte ham i Fangenskab til Babylon, 588 f. Kr. (2 Kong. 25; 2 Krøn. 36).

Zedlitz, Josef Kristian, Friherre af, tysk Digter, f. 1790, d. 1862, studerede i Breslau og traadte 1806 i østerrigsk Krigstjeneste, men tog 3 Aar efter sin Afsked. Senere erholdt han Ansættelse i det østerrigske Udenrigsministerium. Hans første

større poetiske Arbeide udkom 1827 under Navnet „Todtenkränze"; nogle Aar senere udgav han en Samling lyriske Digte, af hvilke Balladen „Die nächtliche Heerschau" er bleven særdeles populær. Hans dramatiske Arbeider udkom 1830—36 i 4 Bind.

Zedoarrod, Rodstokken af en i det østlige Asien voxende Plante (Curcuma zedoaria) af Krydderurternes Klasse, har en skarp, krydret Smag og en behagelig Lugt. Den anvendes bl. a. i Likørfabrikationen.

Zeeland, Hollands vestligste Provins, omgives af Nordsjøen, Sydholland, Nordbrabant og Belgien; den har et Fladeindhold af 1780 km.² og en Folkemængde af ca. 200,000. Størstedelen af Provinsen bestaar af Øer, som dannes af Scheldefloden Mundinger; de vigtigste af Øerne er Syd- og Nord-Beveland, Walcheren, Schouwen og Tholen. Jordbunden er særdeles frugtbar, men Landet er saa lavt og fladt, at det flere steds ved Dæmninger maa beskyttes mod Havet. Landbruget staar paa et høit Trin, og desuden er Fabrikdrift og Fiskeri af ikke liden Betydning.

Zefanias eller **Zephanja**, en af de tolv smaa Profeter, levede i Juda paa Kong Josias's Tid, ca. 630 f. Kr. Hans af tre Kapitler bestaaende Bog i det Gamle Testamente indeholder Spaadomme om Jødernes Undergang som Straf for deres Ugudelighed, ligesom han forkynder Hedningernes Omvendelse og Renselse ved Guds Menighed.

Zefyr, hos Grækerne og Romerne Navn paa Sydvestvinden; som personificeret Guddom var Zefyr en Søn af Æolos og Eos. — Zefyrisk, let, luftig, mild.

Zefyrgarn, et fint, løst spundet Kamgarn af Merinosuld, anvendes fornemmelig i Broderiet.

Zegers, sædvanlig Seghers, Daniel, flandersk Maler, f. 1590, d. 1661, udmærkede sig især som Blomstermaler. — Gerard Zegers, foregaaendes Broder, f. 1591, d. 1651, var en fremragende Historiemaler.

Zeise, William Christopher, dansk Kemiker, f. 1789, d. 1847, fik sin første Uddannelse under H. C. Ørsteds Veiledning, blev 1809 Student og tog 1815 farmaceutisk Examen. Derpaa studerede han en Tid udenlands og blev 1825 Professor i Kemi ved Kjøbenhavns Universitet. Han har indlagt sig betydelige Fortjenester ved sine Undersøgelser af svovlholdige organiske Legemer og opdagede derved flere vigtige organiske Forbindelser.

Zeising, Adolf, tysk Æsthetiker, f. 1810, d. 1876, studerede i Halle og Berlin og blev Lærer ved Gymnasiet i Bernburg, men fratraadte 1853 denne Post for udelukkende at ofre sin Tid til videnskabelige Arbeider. Af hans Skrifter bør nævnes „Neue Lehre von den Proportionen des menschlichen Körpers", „Aesthetische Forschungen" „Die Metamorphosen der menschlichen Gestalt" og „Religion und Wissenschaft, Staat und Kirche". Ogsaa som Romanforfatter og Dramatiker leverede han værdifulde Arbeider.

Zeitblom, Bartholomæus, tysk Maler, f. 1440, d. ca. 1520, er en af de dygtigste Kunstnere af den ældre tyske Skole. I et af Wiens Billedgallerier findes to berømte Portræter udførte af ham. Ogsaa som Kobberstikker erhvervede han sig et anset Navn.

Zeitz, By i den preussiske Provins Sachsen, ved Floden Hvide Elster, med 18,000 Indb. og flere anselige Bygninger, deriblandt det gamle Slot Moritzburg, som nu er indrettet til Strafanstalt. Industri og Fabrikdrift beskjeftiger den største Del af Befolkningen og omfatter fornemmelig Tilvirkning af Bomulds- og Uldtøier, Maskiner, Cigarer, Pianoforter, Sprit m. m.

Zelaya, By i Mexiko, ved Rio grande San Jago, med 15,000 Indb., en prægtig Karmeliterkirke og livlig Handel.

Zell, Karl, tysk Humanist og Skolemand, f. 1793, d. 1873, blev 1814 Professor ved Lycéet i Rastatt og forflyttedes senere i samme Egenskab til Freiburg og Heidelberg. Foruden hans fortrinlige Oversættelser af græske Klassikere maa nævnes hans „Handbuch der römischen Epigraphik" (3 Bd.) samt hans „Ferienschriften" (3 Bd.).

Zeller, Eduard, tysk Filosof og Theolog, f. 1814, studerede i Tübingen, hvor han 1840 nedsatte sig som Privatdocent. 1847 blev han Professor i Theologi ved Universitetet i Bern, forflyttedes to Aar senere til Marburg og ombyttede 1862 denne Stilling med et Professorat i Filosofi i Heidelberg; 1872 blev han Professor i Berlin. Paa Grund af sine frie Anskuelser i forskjellige Retninger indviklede han oftere i Strid med sine Embedsbrødre. Han har skrevet flere værdifulde videnskabelige Verker, af hvilke „Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwickelung" flere Gange er udkommen i nyt Oplag. Af hans øvrige Skrifter kan nævnes „Geschichte der christlichen Kirche", „Die Apostelgeschichte nach ihrem Inhalt und Ursprung" og „Geschichte der deutschen Philosophie seit Leibniz". Zeller var en af Hovedrepræsentanterne for Tübinger-Skolen (s. d.).

Zeloter (Ivrere) kaldtes paa Kristi Tid et Parti blandt Jøderne, som holdt strengt paa Overholdelsen af Mose Lov. Ved sit fanatiske Had, som de stedse viste ligeoversor alle Ikkejøder, ophidsede de Romerne mod sig og gav derved Stødet til Undertrykkelseskrigen og Jerusalems Ødelæggelse. Nu betegner Ordet Zelot en uforstandig Ivrer for vedtagne Troeslærdomme. — Zelotypi, lidenskabelig Heftighed, Ivrighed.

Zelter, Karl Friedrich, tysk Sangkomponist, f. 1758, d. 1832, studerede Sanglære i Berlin og blev senere Professor og Direktør ved Sangakademiet sammesteds. Han gav den tyske Sangerkunst et mægtigt Stød fremad og uddannede flere ansete Elever, deriblandt F. Mendelssohn-Bartholdy.

Zemplin, Komitat i det nordlige Ungarn, 6,195 km.² stort, med 293,000 Indb. Hovednæringsveiene er Vinavl og Landbrug. Paa Vinbjergstrækningen Hegyallja (s. d.) frembringes den berømte Tokaiervin. Markedsstedet Ujhely eller Sator-allja-Ujhely i Hegyallja har 10,000 Indb.

Zend, det Sprog, hvori de gamle Perseres hellige Bøger (Zoroasters Lære) er skrevne, havde oprindelig hjemme i det nordøstlige Persien, særlig i Baktrien, hvorfor det ogsaa kaldes det gammelbaktriske Sprog. Det danner det ældste bekjendte Led af den indogermaniske Sprogstammes iranske Gren, er beslægtet med Vedasproget (se Sanskrit)

og blev ſkrevet med en egen Slags Skrift af ſemitiſk eller gammelaramæiſk Oprindelſe. Zend kaldes ogſaa Kommentarerne til Zoroaſters Religionsbøger.

Zendaveſta, d. e. Textens Forklaring eller Zoroaſters Visdomsbøger med de tilhørende Kommentarer eller Zend (ſ. d.), den gammelperſiſke, nu parſiſke Religions hellige Skrifter. Man har Brudſtykker af 21 af dem, og de indeholder Bønner, Hymner, Fremſtilling af Zoroaſters Troeslære ſamt Lovregler m. m.

Zenith, Isſepunkt, det Punkt paa Himmelhvelvingen, ſom befinder ſig lodret over Jagttageren, diametralt modſat Nadir.

Zeno den førſte, østromerſk Keiſer, regjerede 474—91. Han var en feig Tyran, ſom bragte det ſvækkede Rige endnu nærmere ſin Undergang. 489 foranledigede han Østgoternes Tog til Italien.

Zeno fra Elea, græſk Filoſof ca. 500 f. Kr., var Diſcipel af Parmenides og er den egentlige Stifter af den eleatiſke Skole (ſ. d.). Da hans Forſøg paa at befri det af Tyrannen Nearkhos undertrykte Elea mislykkedes, udholdt han roligt alle Marter og bed Tungen af ſig for ikke at forraade nogen.

Zeno, Stoïcismens Stifter, var fra Cypern og levede i det 4de og 3die Aarh. f. Kr. Efter at være bleven voxen nedſatte han ſig i Athen, hvor han ſtiftede Bekjendtſkab med den Tids meſt anſete Filoſofer; en Tid efter optraadte han ſelv ſom Lærer og uddannede flere fremragende Mænd. Ifølge enkelte Forfattere ſkal han i ſin høie Alder have begaaet Selvmord.

Zeno, Apoſtolo, italienſk Digter og Literaturhiſtoriker, f. 1668, d. 1750, ſtuderede Hiſtorie og levede ſenere i ſin Fødeby Venedig, udelukkende beſkjæftiget med literære og poetiſke Studier. 1715—29 var han keiſerlig Hiſtoriograf i Wien. Hans Dramaer, 60 i Tallet, udkom 1744 i 10 Bind, og hans bibliografiſke og hiſtoriſke Arbeider er af betydeligt Værd; af diſſe bør nævnes hans Anmærkninger til Fontaninis „Biblioteca della eloquenza italiana“ og hans „Istorici delle cose veneziane“ (10 Bd.) ſamt hans vigtigſte Verk „Dissertazioni istorico-critiche e litterarie agli istorici italiani“.

Zenobia, en af Hiſtoriens mærkeligſte Kvinder, var Datter af en meſopotamiſk Høvding og blev ved ſit Giftermaal med Odenathus Dronning i Palmyra. Da hendes Mand døde 267 e. Kr., overtog hun ſelv Regjeringen, kaldte ſig Orientens Dronning og erklærede ſig uafhængig. Endnu ſamme Aar ſlog hun den romerſke Keiſer Gallienus's Feltherre Heraclianus. Hun udvidede ſit Herredømme til Ægypten og over en Del af Lilleaſien og ſtyrede ſit vidtløftige Rige med Klogſkab og Kraft. 271 drog Keiſer Aurelianus mod den palmyrenſke Dronning, indtog Byen Palmyra (ſ. d.) og ødelagde den, og Zenobia maatte, belæſſet med Juveler og i gyldne Lænker, 274 forherlige Keiſerens Triumftog. Senere levede hun paa et Landgods ved Tibur. Hun berømmes for ſin Kyſkhed, Aandfuldhed og fuldendte Dannelſe ſaavelſom for ſin overordentlige Skjønhed.

Zenodotos, fremragende alexandrinſk Grammatiker i det 3die Aarh. f. Kr., var fra Eſeſus og var under Kong Ptolemæus Filadelfus Forſtander for det af denne ſtiftede Bibliothek i Alexandria. Han var den førſte, ſom beſørgede en Recenſion af de Homeriſke Digte.

Zeolith ell. **Skumſten**, Navn paa en Gruppe vandholdige Mineralier, Kiſelſyre, Lerjord, Kalk, Natron m. fl. Farven er fordetmeſte hvid, og Navnet kommer af, at Mineralet under Blæſerøret ſkummer, naar det ſmelter. Diſſe Zeolither forekommer paa Island og Færøerne, tildels ogſaa i Norge, bl. a. ved Laurvig og Arendal.

Zerbſt, By i det tyſke Fyrſtendømme Anhalt, med 13,000 Indb., betydelig Induſtri og mange Ølbryggerier, ſom leverer det fra gammel Tid berømte Zerbſter Bitterbier. Byen er meget gammel.

Zeſen, Filip, tyſk Digter og Sprogforſker, f. 1619, d. 1689, ſtuderede i Wittenberg og Leipzig og boſatte ſig i Hamburg. Han har ſtore Fortjenester af det tyſke Sprogs Rensning fra fremmede Elementer, og Antallet af hans digteriſke og ſprogvidenſkabelige Arbeider er over 70, blandt hvilke kan nævnes „Die adriatiſche Roſemund“, „Aſſevat“, „Hochdeutſcher Helikon“ ſamt „Hochdeutſche Sprachübung“.

Zetlitz, Jens, norſk Digter og Geiſtlig, f. i Stavanger 1761, d. 1821, blev 1780 Student fra Bergens Skole og levede efter at have taget theologiſk Embedseramen i nogle Aar ſom Huslærer. 1790 udnævntes han til Perſonelkapellan i Ly (Fæderen), 1800 til Sognepreſt i Vigedal og forflyttedes 1811 til Hviteseid i Thelemarken. Som Lyriker har han erhvervet ſig et yndet og anſet Navn, og hans „Sange for den norſke Bondeſtand“ er i ſin Slags noget af det bedſte, den norſke Literatur eier. Hans Digte udmærker ſig ved Hjertelighed og varm Følelſe og er iſær heldige, naar patriotiſke eller nationale Strenge anſlaaes. 1825 udkom hans ſamlede Digte i to Bind. Desuden udgav han en Samling Prædikener og Leilighedstaler.

Zeuglodon, en uddød Slægt af Sjøpattedyrene, har efter de foſſile Levninger at dømme i Skabning ſtaaet mellem Sælhundene og Hvalerne. De har levet under den tertiære Formation og har havt en betydelig Størrelſe. Legemsformen har været hvalagtig med en Længde af omkring 20 m. Det bedſt konſerverede Skelet findes i Muſéet i Berlin.

Zeus eller **Zevs** (rom. Jupiter), ſe Gudelære, den græſke.

Zeuß, Johann Kaſpar, tyſk Hiſtoriker og Sprogforſker, f. 1806, d. 1856, blev 1839 Profeſſor i Speier. Af hans Skrifter, ſom alle vidner om grundigt Studium og klar Fremſtillingsevne, kan nævnes „Die Deutſchen und die Nachbarſtämme“, „Die Herkunft der Baiern von den Markomannen“ og „Die freie Reichsſtadt Speier vor ihrer Zerſtörung“.

Zeuris, en af de berømteſte Malere i den græſke Oldtid, levede ca. 400 f. Kr. Han var fra Herakleia (ſ. d.), ſandſynlig i Bithynien, kom i en ung Alder til Athen og ſtuderede der under Apollodoros's Veiledning. Som Koloriſt ſtod han høit blandt den ældre græſke Skoles Meſtere, og hans Fremſtilling af Lys og Skygge var fortrinlig. Blandt hans bedſte Arbeider maa nævnes „Helena“ og „Zeus omgiven af Guderne“.

Zibetdyr, d. ſ. ſ. Desmerkat (ſ. d.).

Zichy von Vásonykeö, en gammel ungarsk Adelsfamilie, som tæller flere fremragende Mænd blandt sine Medlemmer. Blandt dem var Grev Karl von Zichy, f. 1753, d. 1826, østerrigsk Krigsminister under Forviklingerne med Frankrige 1809—13. — Hans Søn Grev Ferdinand von Zichy, f. 1783, d. 1862, var østerrigsk Feltmarskalløitnant, men affattes fra sit Embede paa Grund af sin Overgivelse af Venedig 1848.

Ziebland, Georg Friedrich, tysk Bygmester, f. 1800, d. 1873, uddannede sig i München under Quaglio og blev 1829 Medlem af Byggesektionen under det baierske Ministerium. Som saadan forestod han Opførelsen af og lagde Planen til flere monumentale Bygværker, deriblandt den hellige Bonifacius's Basilika i München samt Kunststudstillingsbygningen 1845.

Ziegenbalg, Bartholomäus, tysk Missionær, f. 1683, d. 1719, gik 1705 som dansk Missionær til Ostindien og bosatte sig i Trankebar. Han er Forfatter af flere Skrifter, deriblandt „Grammatica Damulica" og „Explicatio doctrinæ christianæ Damulice".

Ziegler, Alexander, tysk Reisende, f. 1822, bereiste 1846—47 Nordamerika og Vestindien. Senere foretog han Reiser i Europa og besøgte bl. a. Spanien, Storbritannien, Orknøerne, Shetlandsøerne, Norge og Rusland. Han har udgivet en Række Skildringer af sine Reiseindtryk, deriblandt „Skizzen einer Reise durch Nordamerika und Westindien", „Meine Reisen im Norden", „Die Reise des Pytheas nach Thule" m. fl.

Zierikzee, By paa Øen Schouwen i den hollandske Provins Zeeland, med 8,000 Indb.

Zieten, Hans Joachim von, preussisk Feltherre, f. 1699, d. 1786, var en af Fredrik den andens mest fremragende Rytteranførere. Han blev 1726 Premierløitnant ved et Dragonregiment, forfremmedes 1731 til Ritmester og udmærkede sig i Syvaarskrigen, saa at han hurtig steg til Oberst og Chef for et Husarregiment. Han deltog med Hæder i Slagene ved Prag, Kollin, Leuthen og Liegnitz og bidrog ofte ved sin Raskhed og Aandsnærværelse til Kampens heldige Udfald. Saaledes skyldes det væsentlig ham, at Preusserne seirede ved Torgau, efter hvilken Daad han udnævntes til General ved Kavaleriet. Han var den mest populære af Fredrik den andens Generaler, ligesom hans Standsfæller og Undergivne nærede almindelig Agtelse for ham paa Grund af hans ædle, retskafne Karakter. Paa Vilhelmspladsen i Berlin lod Vilhelm den anden 1794 reise et Mindesmærke for ham.

Zifre kaldes Talordenes Skrifttegn. I de udviklede Sprog er Talordene grundede paa Decimalsystemet (s. d. samt Talsystem): ti Enere udgjør én Tier, ti Tiere ét Hundre, ti Hundreder ét Tusen. Taltegnene hos de fleste af Oldtidens Folk og Methoderne at benytte dem for alle Tal eller for saa mange som muligt, var høist ubekvemme; for det meste betjente de sig dertil af Bogstaverne i sine Alfabeter. Romerne havde syv Tegn (se Romerske Taltegn). De gamle ubekvemme Skrivemaader er blevne næsten ganske fortrængte af den udmærkede indiske Opfindelse, som bestaar i at betegne Tiere, Hundreder osv. som Enere og tilføie det tilsvarende Antal Nuller. Navnet Ziffer kommer af det arabiske zifr, zafar, som betyder Nul. Den indiske Opfinder er ubekjendt. Opfindelsen blev optagen af Araberne i det 9de Aarh. og videre uddannet, navnlig af Mohammed ben Musa fra Charizm. Hans Bog indeholder de enkle Regningsregler for de i arabisk-indiske Zifre (nu hyppig som arabiske Zifre) skrevne Tal. Til Europa naaede Regningsmaaden fornemmelig over Italien, tildels over Spanien, men dens almindelige Indførelse skete først i det 16de Aarh. ved Hjelp af Bogtrykkerkunsten.

Zigeunere, et næsten over hele den gamle Verden udbredt, fordetmeste omvankende Folk, som oprindelig er kommet fra Ostindien. De udmærker sig ved et eiendommeligt Sprog og ved en Frihed i Liv og Sæder, som er uforenlig med en ved Love og ordnede Samfundsforhold afgrændset Tilværelse. I Regelen vanker de om fra Sted til andet i større eller mindre Selskaber, som staar under enslags Overhoved, og de ernærer sig dels ved simplere Haandværksarbeider (Smede- og Kjedelflikkerprofessionen), dels som Dyrlæger og Kvakfalvere, hvorhos Kvinderne ofte udgiver sig for at kunne spaa eller for at være i Besiddelse af andre mystiske Kundskaber. Som oftest lever de paa enslags Krigsfod med de civiliserede Samfund; de er tyvagtige og søger gjerne at føre andre Folk bag Lyset. I Regelen lever de baade Sommer og Vinter i Telte og synes at have en vis Afsky for faste Boliger. I Tyrkiet og Rumænien forekommer de i størst Antal, og det antages, at der i Europa findes noget over en halv Million Zigeunere. Deres Sprog indeholder en stor Del indiske Ord, deriblandt ogsaa af Sanskrit. Man antager, at de oprindelig stammer fra en Hindukaste, som er bleven undertvungen eller fordreven af et Erobrerfolk. I Begyndelsen af det 15de Aarh. viste de sig for første Gang i Europa. I Nordtyskland, Norge, Sverige og Danmark gaar de sædvanlig under Benævnelsen Tatere. Da baade videnskabelige Undersøgelser og Folketroen, navnlig paa Grund af Bibelsteder, som Ezech. 29 og 30, antog Zigeunerne for at nedstamme fra Ægypten, blev de i mange Sprog kaldte „Ægyptere". Benævnelsen Zigeunere skriver sig fra Navnet paa en Folkestamme ved Mundingen af Floden Indus. I flere Lande, tildels ogsaa i Norge, har man forsøgt at civilisere dette omvankende Folk, tildels ved at give Børnene en kristelig Opdragelse, men ingensteds er disse Bestræbelser lykkedes. Der er udgivet mange Bøger om Zigeunerne, og blandt dem maa især nævnes A. F. Potts „Die Zigeuner in Europa und Asien" (2 Bd.). Eilert Sundts Bog „Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge" udkom 1850. Efter Folketællingen i 1875 var Antallet af Fanter (s. d.) i Norge 389, deraf 211 af Mandkjøn og 178 af Kvindekjøn.

Zimbaoe eller **Zimbabye**, Ruinplads i Sydafrika, mellem Limpopo og Zambesi, kjendtes allerede af Portugiserne i det 16de Aarh. og gjenopdagedes 1871 af Karl Mauch. Ruinerne ligger dels paa, dels ved et 120 m. høit Granitfjeld og har sandsynligvis været benyttede i Befæstningsøiemed. Paa Bjerget findes indtil 10 m. høie Mure af tilhugne Granitstene sammenføiede uden Kalk; ved Foden af Bjerget er en Rundbygning af 70 m. Diameter, omgiven af en 8 m. høi Mur, i hvilken der hæver sig et 10 m. høit Taarn.

Da der i Omegnen findes Guld, troede Mauch, at disse Ruiner maatte være det gamle Ofir (ſ. d.).

Zimbis eller **Zimbos**, enslags smaa Muslinger, der i Guinea benyttes som Betalingsmiddel.

Zimmer, i Skindhandelen et Antal af 40 Stkr.

Zimmermann, Albert, tyſk Landſkabsmaler, f. 1809, var af Faderen beſtemt til at blive Muſiker, men øvede ſig ſelv hemmelig i at tegne og male. 1832 kom han til München, hvor han lagde ſig efter at ſtudere Landſkabsmaleriet, og har ſom ſaadan bragt det vidt, iſær i Fremſtilling af Fjelde og Fjeldſjøer. 1837 blev han Profeſſor i Milano. Han var Lærer for tre af ſine yngre Brødre, der ogſaa har erhvervet ſig et anſet Navn ſom Malere, nemlig Max (f. 1811), Auguſt (f. 1818, d. 1864) og Rikard (f. 1820, d. 1875).

Zimmermann, Balthaſar Friedrich Vilhelm, tyſk Digter og Hiſtoriker, f. 1807, var en Tid Profeſſor ved Polyteknikum i Stuttgart og blev 1864 Præſt. Af hans Skrifter bør ſærlig nævnes „Geſchichte des großen Bauernkriegs", „Gedichte", „Geſchichte der Hohenſtaufen" og „Illuſtrirte Geſchichte des deutſchen Volks" (3 Bd.).

Zimmermann, Clemens von, tyſk Hiſtorie- og Portrætmaler, f. 1789, d. 1869, ſtuderede i Düſſeldorf og München, blev 1825 Profeſſor ved Akademiet paa ſidſtnævnte Sted og nogen Tid ſenere Direktør for det kongelige Centralgalleri. Han har iſær gjort ſig berømt ved ſine Udſmykninger af det kongelige Slot og andre offentlige Bygninger. Af hans øvrige Arbeider bør nævnes det kolosſale Billede „Maria Himmelfart" (nu i en Kirke i Auſtralien), „Sauls Omvendelſe" og „Jeruſalems Erobring af Korsfarerne".

Zimmermann, Eberhard Auguſt Vilhelm von, tyſk Geograf, Naturhiſtoriker og Filoſof, f. 1743, d. 1815, ſtuderede i Göttingen og Leiden og blev 1766 Profeſſor i Brunsvig. Hans betydeligſte Verk er „Geographiſches Taſchenbuch oder Taſchenbuch der Reiſen" (12 Aargange), hvilket behandler en ſtor Del af den bekjendte Jord. Blandt hans andre Skrifter er „Geographiſche Geſchichte des Menſchen und der allgemein verbreiteten vierfüßigen Thiere" og „Ueber die Compreſſibilität und Elaſticität des Waſſers".

Zimmermann, Ernſt, tyſk Theolog, f. 1786, d. 1832, blev 1816 Hofprædikant i Darmſtadt. Han udgav en Tid „Allgemeine Kirchenzeitung" og „Allgemeine Schulzeitung" og ſkrev desuden bl. a. „Patriotiſche Predigten zur Zeit der Wiederbefreiung Deutſchlands" (8 Bind), „Homiletiſche Handbuch für denkende Prediger" (4 Bd.) og „Geiſt aus Luther's Schriften" (6 Bd.). — Karl Zimmermann, foregaaendes Broder, f. 1803, d. 1877, blev 1835 Hofprædikant i Darmſtadt og 1847 Prælat og Overkonſiſtorialraad ſammeſteds. Han har udgivet et betydeligt Antal Prædikenſamlinger og andre religiøſe Skrifter.

Zimmermann, Franz Joſef, tyſk Filoſof, f. 1795 d. 1833, ſtuderede Theologi, derefter Filoſofi og blev 1828 Profeſſor i Freiburg. Hans Skrifter bærer alle Præg af en forſtandig og klar Opfatning af Stoffet. Af dem maa nævnes „Unterſuchung über Raum und Zeit", „Lehre über Einheit, Vielheit und Einzelnheit" ſamt „Denklehre", hvilken ſidſte anſes for en af de bedſte Lærebøger i Logik.

Zimmermann, Johann Georg, Ridder von, ſchweiziſk Filoſof og Læge, f. 1728, d. 1795, ſtuderede Medicin og blev 1768 engelſk Livlæge i Hannover. Af hans Skrifter kan nævnes „Ueber die Einſamkeit" (4 Bd.), „Vom Nationalſtolze", udmærket ved dybe og originale Tanker og overſat til næſten alle europæiſke Sprog, ſamt „Von der Erfahrung in der Arzneiwiſſenſchaft" (2 Bd.).

Zimmermann, Robert Arthur Theodor, tyſk Æſthetiker og filoſofiſk Forfatter, f. 1824, var en Tid Profeſſor i Olmütz og Prag og forflyttedes 1861 til Wien, hvor han ſenere blev Medlem af Videnſkabsakademiet. Han er en af de meſt fremragende Repræſentanter for den Herbartſke Filoſofi og Begrunderen af den ſaakaldte Formæſthetik. Af hans Skrifter bør nævnes „Leibnitz's Monadologie", „Leibnitz und Herbart", „Philoſophiſche Propädeutik" og „Æſthetik", ſom er hans Hovedverk.

Zinck, Hartnack Otto Konrad, danſk Muſiker, f. 1746, d. 1832, opholdt ſig en Tid i Tyſkland og anſattes 1787 ſom Syngemeſter ved Theatret i Kjøbenhavn, hvor han ſenere tillige blev Organiſt ved Frelſerens Kirke. Han indlagde ſig adſkillig Fortjeneſte ved ſine Beſtræbelſer for at forbedre Kirkeſangen i Danmark og komponerede flere Melodier ſamt endel Sonater. — Ludvig Zinck, foregaaendes Søn, f. 1776, d. 1851, var først Faderens Medhjelper ved Theatret og 1819—42 Syngemeſter ved ſamme. Han var en ret begavet Komponiſt, af hvis Arbeider kan nævnes Muſiken til „Vennernes Feſt", „Alferne" og „Fata Morgana". — Hans Broder Georg Zinck, f. 1788, d. 1828, var i længere Tid Tenorſanger ved Theatret. Sidſtnævntes Huſtru, Marie Eliſabeth Zinck, f. 1790, d. 1823, var en begavet Skuespillerinde.

Zingarelli, Nicolo Antonio, italienſk Komponiſt, f. 1752, d. 1837, blev 1804 Kapelmeſter ved Peterskirken i Rom og 1813 Direktør ved Konſervatoriet i Neapel. Han komponerede ca. 40 Operaer, ſom han lod opføre, deriblandt „Romeo e Giulietta".

Zingerle, Ignaz Vincenz, øſterrigſk Digter, f. 1825, ſtuderede i Innsbruck og blev 1859 Profeſſor i tyſk Sprog og Literatur ſammeſteds. Af hans talrige Skrifter kan nævnes „Frühlingszeitloſen", „Von der Alpen", „Tirols Volksdichtungen und Volksgebrauche".

Zingg, Adrian, ſchweiziſk Kobberſtikker, f. 1734, d. 1816, uddannede ſig i Paris og blev 1766 Lærer ved Kunſtakademiet i Dresden. Han har efterladt ſig et betydeligt Antal fortrinlige Kobberſtik, iſær Fremſtillinger af Landſkaber i alle Størrelſer. En fuldſtændig Samling af hans Arbeider udkom 1804—06.

Zink (Zn), et blaaagtig hvidt Metal, ſom ikke forekommer frit i Naturen, men kun ſammen med Svovl eller i oxyderet Tilſtand. Det har en Vegtfylde af 6.8—7.2 og ſmelter ved 412° C. I fuldkommen ren Tilſtand er det ſtrækbart og kan udvalſes til tynde Plader, men er ved Støbning meget tilbøieligt til at kryſtalliſere; forurenſet med andre Metaller er det meget ſkjørt og var derfor tidligere lidet anvendbart, indtil man 1805 opdagede, at det ophedet til en vis Grad bliver ſærdeles ſmidigt. Ved 500° C. forbrænder det i Luften med en grønhvid Flamme og danner derved det ſaakaldte Zinkhvidt. Det opløſes af Syrer ſamt af kogende Natron- og Kalilud. I Luft og Vand oxyderer det, idet

Oxydet bliver liggende udenpaa som et graat Overtræk. De vigtigste Zinkmalme er kulsurt Zinkoxyd (ædel Galmei), kiselsurt Zinkoxyd (almindelig Galmei) og Zinkblende, som bestaar af Zink og Svovl. Den meste Zink udvindes i Øvre Schlesien; derhos er Metallet Gjenstand for betydelig Grubedrift i flere Lande. I Kina findes der ogsaa rige Zinkgruber, og det der udvundne Produkt er renere end det europæiske, men paa Grund af sidstnævntes betydelig billigere Pris har det saagodtsom fortrængt kinesisk Zink fra Verdensmarkedet. I Schlesien og Belgien udvindes aarlig over en Million Centner. Zinken anvendes til galvaniske Batterier, til Fremstilling af Messing og andre Metallegeringer, til Tagtækning, Forhudning af Skibe, Husholdningsgjenstande (Spande osv.), Orgelpiber, Galvanisering af Jern og Støbegods m. m. Til Tilberedning og Opbevaring af Fødemidler kan Kar af Zink ikke anvendes. — Norge indførte 1886 757,020 kg. Zink, deraf 30,740 kg. raa og 726,280 kg. i Plader og Blokke, til en Værdi af ca. 230,000 Kr. — Zink danner forskjellige Forbindelser, hvoraf flere har praktisk Betydning. Blandt de vigtigste af disse Forbindelser hører Zinkoxyd, et hvidt, løst Pulver, som fremstilles enten ved at ophede Zink til Hvidglødhede, hvorved den forbrænder (tør Vei) eller ogsaa ved at opløse svovlsurt Zinkoxyd i Vand, fælde det med kulsurt Natron og derpaa udvaske og gløde Bundfaldet (vaad Vei). Efter den første Methode fabrikeres det i Mængde og benyttes under Navnet Zinkhvidt til Malerfarve, da det er hvidere og ikke saa giftigt som Blyhvidt. Svovlsurt Zinkoxyd (Zinkvitriol) fremstilles ved Opløsning af Zink i Svovlsyre og anvendes i Medicinen, i Farverierne og til Fremstilling af forskjellige andre Zinkforbindelser. Saltsurt Zinkoxyd fremstilles ved Opløsning af Zink i Saltsyre og anvendes i Medicinen og som Konserveringsmiddel for Træ.

Zinkeisen, Johann Vilhelm, tysk Historiker, f. 1803, d. 1863, overtog 1840 Redaktionen af „Preußische Staatszeitung", senere kaldet „Preuß. Staatsanzeiger", men fratraadte den igjen 1851 tilligemed den preussiske Statstjeneste. Af hans historiske Arbeider bør nævnes „Geschichte des Osmanischen Reichs in Europa" (7 Bd.), „Geschichte der griechischen Revolution" (2 Bd.) og „Der Jacobinerclub".

Zinkgref, Julius Vilhelm, tysk Digter, f. 1591, d. 1635, skrev bl. a. „Soldatenlob" og „Der Teutschen scharpfsinnige kluge Sprüch, Apophthegmata genant".

Zinkografi kaldes Anvendelsen af Zink istedenfor Kobber-, Staal- og Stenplader til forskjellige Manerer af Stikket og Lithografien eller til Ætsning for Dyb- eller Høitryk. Den opfandtes 1804 af H. W. Eberhard.

Zinkotypi, Kemitypi (s. d.) eller **Zinkætsning** har i den sidste Tid opnaaet en større Fuldkommenhed og bliver nu hyppig anvendt istedenfor Træsnit (se Xylografi). Fremgangsmaaden er væsentlig følgende: Paa en blankpoleret Zinkplade udføres Tegningen enten direkte med lithografisk Kridt eller Tusk eller paa præpareret Papir, fra hvilket den overføres paa Zinkpladen, hvorefter den indstøves med Talk eller finstødt Harpix, for at den skal modstaa Syren. Ogsaa Farve benyttes i dette Øiemed. Ved Ætsningen angribes da kun Zinken, hvorved Tegningen bliver staaende ophøiet, og gjengives nøiagtigt. Sædvanlig anvendes fortyndet Salpetersyre. Zinkotypi er især anvendelig til Karter til Trykning i Bogtrykkerpresse.

Zinnober, se Cinnober.

Zinzendorf, Nikolaus Ludvig, Grev von, Brødremenighedens Stifter, f. i Dresden 1700, d. i Herrnhut 1760, blev, da hans Fader døde i hans Barndom, tagen i Huset hos sin Bedstemoder, en lærd og kristeligsindet Kvinde. 1710 kom han i Franckes Stiftelser i Halle, hvor hans af Naturen sværmerske Gemyt paavirkedes stærkt af den der herskende strenge Religiøsitet. 1716 gik han til Universitetet i Wittenberg, hvor han studerede i to Aar, foretog derpaa en Reise i Holland, Frankrige og Schweiz og blev 1721 sachsisk Hofraad, hvilket Embede han imidlertid fratraadte 1727. 1722 grundede han paa sit Gods Berthelsdorf Kolonien Herrnhut, hvor han gav nogle for sin Tros Skyld forfulgte bøhmiske og mæhriske Brødre (s. d.) et Tilflugtssted. Han foresatte sig nu ved at omforme den ældre bøhmiske Brødrekirke at stifte en egen kirkelig Menighed for levende praktisk Kristendom, traadte ind i den geistlige Stand og lod sig vie til Biskop og blev snart Sjelen i det nye Samfund. En stor Del af sin Tid tilbragte han paa Missionsreiser, udsat for Forfølgelse, Savn og Anstrengelser, og besøgte de forskjelligste Lande, deriblandt ogsaa Vestindien og Nordamerika, hvor han søgte at omvende Indianerne til Kristendommen. 1736 blev han paa Grund af sine „Konventikler og farlige Principer, hvorved den offentlige Gudstjeneste blev foragtet", forvist fra Sachsen, men 12 Aar senere blev Forvisningsdekretet tilbagekaldt. Hans Forfattervirksomhed var betydelig, idet han skrev over 100 Bøger; disse røber i Regelen megen Aand og grundigt Studium, men Sproget er ubehjelpeligt og lider ofte af smagløse og anstødelige Udtryk. Af hans Salmer findes flere vakre og poetiske, men en stor Del af dem er saagodtsom uden Værd. Se forøvr. Art. Brødremenigheden.

Zion, Zions Bjerg, en Høi i Jerusalem, paa hvilken Byens sydvestlige Del var bygget. Den kaldtes ogsaa den øvre Stad eller kun Staden, og paa den laa Davids Borg og Ypperstepræstens Palads (Sal. 48, 3). Nu hører kun den nordre Halvdel af Høien til Byen, saa at Stadsmuren gaar tversover den. Zion (og Zions Datter) bruges i Bibelen sædvanlig i videre Betydning for hele Jerusalem (Es. 1, 8; Matth. 21, 5). I billedlig Forstand betyder Zion den kristne Kirke, Guds Menighed.

Zirkel, Ferdinand, tysk Mineralog og Geolog, f. 1838, blev 1863 Professor i Lemberg og 1870 i Leipzig, hvor han tillige blev Direktør ved det mineralogiske Muséum. Han har foretaget vidtløftige videnskabelige Reiser til Island, Frankrige, Pyrenæerne, Italien, Skotland og Nordamerika. Af hans Skrifter kan nævnes „Lehrbuch der Petrographie", „Untersuchungen über die mikroskopische Zusammensetzung und Structur der Basaltgesteine" og „Die mikroskopische Beschaffenheit der Mineralien und Gesteine". Zirkel er Grundlægger af den mikroskopiske Methode ved Bergarternes Undersøgelse.

Zirkon, et sædvanlig brunt Mineral, som bestaar af Kiselsyre og Zirkonjord og forekommer i Syenit, bl. a. St. ogsaa i Norge. Den røde Zirkon kaldes Hyacinth (s. d.). — Zirkonium (Zr) er et Grundstof, som findes i Zirkon og enkelte andre Mineralier; det opdagedes 1789 og blev første Gang fremstillet 1824 af Svensken Berzelius.

Ziska, Johan, bøhmisk Adelsmand, f. 1360, d. 1424, har gjort sit Navn berømt som Hussiternes kloge og kjække Anfører. Som Gut mistede han det høire Øie. Han kom som Page til Keiser Venzels Hof i Prag, gik derefter som Frivillig i den tyske Ordens Krigstjeneste og deltog i Slaget ved Tannenberg. Senere var han i den engelske Hærs Tjeneste og kjæmpede mod Franskmændene i Slaget ved Azincourt 1415. Da Striden mod Hussiterne udbrød, stillede han sig strax paa disses Side og blev snart Fører for det videstgaaende Parti blandt dem. I kort Tid havde han af de udisciplinerede og slet bevæbnede Skarer dannet en kampfærdig og veludrustet Hær, hvis fanatiske Tapperhed grændsede til det utrolige, og ved sine overordentlig hurtige Marscher forstod han at overraske sine Fiender, naar og hvor de mindst ventede ham. Keiser Sigismund rykkede 1420 mod ham med en mange Gange overlegen Hær, men blev totalt slaaet paa Ziskabjerget. Samme Aar slog han Keiseren ved Pankratz, og Dagen efter erobrede han Bjergfæstningen Wyschehrad ved Prag, hvorved de fire første Kanoner siden Krudtets Opfindelse faldt i hans Hænder. Ved Beleiringen af Slottet Raby mistede han ved et Pileskud ogsaa sit andet Øie og kjørte fra nu af i Fegtningerne paa en Kjærre, saa alle kunde se ham; efter Beskrivelsen, man gav ham af Egnen, ordnede han da Hærens Stilling. Den 8de Jan. 1422 slog han ved Deutschbrod en betydelig Hær, som Keiser Sigismund paany sendte mod ham, og trængte samme Aar endog ind i Mähren og Østerrige. Da Pragerne ikke vilde lystre hans Villie, ydmygede den blinde Hærfyrste dem ved flere Nederlag og tvang Byen 1424 til at underkaste sig. Keiser Sigismund tilbød ham Statholderskabet i Bøhmen, dersom han vilde erklære sig for ham. Kort efter døde han imidlertid af en pestagtig Sygdom. Under hans Anførsel begik vistnok Hussiterne mange Grusomheder, men hans Fiender har gjort ham meget værre end han var. Ialt seirede han i 13 større Slag og i over 100 mindre Fegtninger.

Zittau, By i Kongeriget Sachsen, ved Floden Mandaus Udløb i Neisse, med 24,000 Indb., er smukt bebygget og har flere Pragtbygninger, deriblandt Raadhuset, opført 1844, St. Johanneskirken og Turnhallen. Handelen og Industrien er livlig; den sidste omfatter især Tøitilvirkning.

Zitteraal (Gymnotus electricus), Fisk af Aalslægten, med langstrakt Krop, uden Rygfinne og rødbrun af Farve. Den bliver indtil $1^1/_2$ m. lang og opholder sig i Sydamerikas Floder og Strømme. Langs Halens Underside har den et elektrisk Organ, som ved Berøring uddeler saa kraftige Slag, at de kan bedøve større Dyr. Styrken af disse Slag taber sig imidlertid ved at de gjentages hyppig, og Fisken bliver derved saa udmattet, at den let kan fanges.

Zitterrokken (Torpedo), Fisk af Rokkefamilien, med glat, næsten kredsrund Krop og lang Hale, forekommer især i Middelhavet. Dens elektriske Organ ligger mellem Øinene og Bugfinnen og ser ud som Voxkagen i en Bikube. Den kan langtfra uddele saa kraftige Slag som Zitteraalen, men kan dog dræbe mindre Dyr dermed.

Znaim, By i det østerrigske Markgrevskab Mæhren, med 13,000 Indb., var tidligere Residens for de mæhriske Markgrever. Her seirede 12te Juli 1809 Franskmændene under Marmont over Østerrigerne, hvilket førte til Vaabenstilstand og til Fredsslutningen i Wien 14de Oktober s. A.

Zobel, (Mustela Zibellina), Pattedyr af Maarslægten, hører hjemme i Sibirien og det nordlige Amerika. Den forekommer helst i skovrige Bjergegne, og dens Skind ansees for det smukkeste og kostbareste Pelsverk. Den er 45 cm. lang, 30 cm. høi, og Halen er af samme Længde som Kroppen. Farven er kastaniebrun, og Haarene lange og silkeglinsende, meget bløde samt tætte ved Grunden og sorte i Spidsen; de lader sig stryge til alle Sider, uden at komme i Urede. De mørkeste Skind, især de, hvis Farve har et blaaligt Skjær, er de kostbareste. Det østlige Sibirien leverer de vakreste Zobelskind. I Sibirien er Zobeljagten en af den russiske Regjerings Monopoler. Prisen for de middelsgode Skind er 20—25 Sølvrubler (58—72 Kroner); de bedste, ganske sorte, ofte med hvide Spidser (Sølvzobel), koster 60 Rubler (173 Kr.) og endnu mere. Hannernes Skind er i Regelen de værdifuldeste. I nogle Egne af Sibirien er det paalagt de dertil deporterede Forbrydere aarlig at indsende et vist Antal Zobelskind. Jagten foregaar om Vinteren, fra November til Februar, da Skindene paa den varmere Aarstid er af liden Værd.i I Amerika er det fornemmelig Landene ved Hudsonsbugten, som leverer den bedste Vare, men de amerikanske Skind staar dog betydelig tilbage for de sibiriske. Omkring 200,000 Zobelskind bringes aarlig i Handelen.

Zodiakallyset (Dyrekredslyset), en svagt lysende tilspidset Stribe paa Himlen, som strækker sig fra Horizonten et Stykke ovover langs Ekliptiken. Naar Himlen er tilstrækkelig mørk, ses det i Norge i den anden Halvdel af Vinteren (bedst i Februar og Marts) om Aftenen i Vest, i den første Halvdel af Vinteren (bedst i Oktober og November) om Morgenen i Øst. Der har været opstillet forskjellige Hypotheser angaaende Zodiakallyset. Nogle antager, at det bestaar i den ved Solens Nærhed fortættede Æther, andre, at det er Kometstof, som ved Perihelium afsættes til Solen, andre igjen, at det er en meget fladtrykt Ring af dunstagtig Materie, som svæver frit i Rummet mellem Venus og Marsbanerne. Rimeligvis skyldes Zodiakallyset det reflekterede Lys fra de utallige Meteoriter, som omkredser Solen i meget aflange Baner.

Zoëga, Georg, fremragende dansk Oldforsker, f. i Jylland 1755, d. 1809, studerede i Göttingen og gik 1777 til Kjøbenhavn, hvor han i Ministeren Guldberg fandt en Velynder. Han foretog flere Reiser til Italien, og da han paa Tilbageveien fra den sidste 1782 fik høre, at Guldberg var udtraadt af Ministeriet, vendte han om igjen og bosatte sig i Rom, hvor han næste Aar gik over til Katholicismen. Han lagde sig med Iver efter Oldforskningen, og ved sit Skrift „De origine et

usu obeliscorum" (Rom 1797) erhvervede han sig Ry som en særdeles skarpsindig og grundig Forsker. Af hans øvrige Skrifter kan nævnes „Numi Ægyptii imperatorii" (Rom 1787) og „Li bassirilievi antichi di Roma, incisi da Tom. Piroli" (2 Bd., Rom 1808).

Zoilus, græsk Rhetor i det 3die Aarh. f. Kr., har gjort sig berygtet ved sin bitre og ondskabsfulde Kritik over ældre Forfatteres Værker, især over de homeriske Digte. Zoilus er derfor bleven Betegnelse for en misundelig eller ondskabsfuld Dadler.

Zola (udt. Zola), Emile, fransk Romanforfatter og Theaterdigter, f. 1840, blev i sin Ungdom ansat ved en Boghandel, men begyndte allerede tidlig at skrive Romaner; 1864 udgav han sit første Arbeide: „Contes a Ninon". Efter denne fulgte med korte Mellemrum „Confession de Claude", „Manet", „Madeleine Ferat", „Les Rougon-Macquart" m. fl. Den sidste danner en egen Romancyklus og indeholder skaanselløse Skildringer af Livet og Forholdene under det andet Keiserdømme. Zolas Talent som Forfatter er stort, men paa samme Tid er hans Realisme saa ydergaaende, at flere af hans ypperligt skrevne Værker er ligefrem anstødelige.

Zolkjevski, Stanislav, polsk Feltherre, f. 1547, d. 1620, indtraadte i Armeen og uddannedes under sin Slægtning Jan Zamojski til en tapper og dygtig Officér. Da Kosakkerne 1596 gjorde Oprør, drog han med en Hær mod dem, slog dem og tvang dem til Underkastelse. Senere kjæmpede han heldigt mod Svenskerne i Livland, var Øverstibefalende i Toget til Moskva og erobrede denne By. Derefter underhandlede han med de russiske Stormænd og fik dem til at indgaa paa, at den polske Prins Vladislav skulde vælges til Tsar, men dette gik af forskjellige Grunde ikke i Opfyldelse. I sit 70de Aar blev han øverste Feltherre og sendt til Grændsen mod Tatarerne og Tyrkerne, men efter at have kjæmpet tappert, saa han sig 1617 nødt til at afstræde Moldau og Valakiet til de sidstnævnte. Dette gav hans Fiender hjemme Vaaben ihænde, og han fik af den Grund ikke den Understøttelse, han behøvede. For ikke at udsætte sig for nye Forhaanelser, valgte han Døden, og efter at have holdt sig otte Dage mod en tre Gange talrigere tyrkisk-tatarisk Hær, faldt han 1620 med Størstedelen af sin Hær.

Zombor, By i det ungarske Komitat Bacs, med 25,000 Indb. og flere offentlige Pragtbygninger samt betydelig Korn- og Kvæghandel.

Zonaras, Johannes, byzantinsk Historiker, levede i Slutningen af det 11te Aarh. og indehavde høie Embeder under Keiser Alexius Komnenus. Senere traadte han ind i Klostret paa Athos, hvor han døde 1118. Her forfattede han et historisk Værk paa 18 Bøger, sædvanlig kaldet „Chronicon" eller „Annales", hvilket har været af stor Betydning for den senere Historieforskning.

Zone, i Geometrien den Del af en Kugles Overflade, som ligger mellem to parallele Cirkler, Afstanden mellem disses Planer kaldes Zonens Høide. Zonens Areal findes ved at multiplicere Kuglens Storcirkelareal med Høiden. — I Geografien de fem Belter, hvori Jordens Overflade er delt, nemlig den hede, de tempererede og de kolde Zoner. Den hede Zone ligger mellem Vendekredsene og indtager 47° af Jordens Overflade. De tempererede Zoner ligger paa begge Sider af den hede, naar fra $23^1/_2{}^0$ til $66^1/_2{}^0$ og udgjør altsaa 43° hver. De kolde Zoner, som omfatter de nærmestliggende Dele omkring Nord- og Sydpolen, udgjør hver $23^1/_2{}^0$ og adskilles fra de tempererede ved Polarkredsene (s. d.).

Zoofager, Kjødædere. — Zoofysik, Læren om Dyrelegemernes fysiske Egenskaber. — Zoofyter, Plantedyr (Koraldyr, Polyper, se disse Art.). — Zoofytolither, forstenede Plantedyr. — Zoofytologi, Læren om Plantedyrene. — Zooglyf, et Mineralstykke, som ligner et Dyr eller en Del af et Dyr (Naturspil). — Zoografi, Beskrivelse og Afbildning af Dyr. — Zookemi, Læren om det dyriske Legemes kemiske Stoffer, danner Grundlaget for den fysiologiske Kemi, som lærer at kjende de kemiske Foreteelser i den levende Organisme. — Zolith, forstenede Rester af et Forverdenens Dyr. — Zoomagnetisme, dyrisk Magnetisme. — Zoonomi, Læren om Lovene for det dyrisk-organiske Liv. — Zoonose, Infektionssygdom ved Overførelse af smitsom Dyregift. — Zoonosologi og Zoopathologi, Læren om Dyrenes Sygdomme. — Zooparasiter, d. s. s. Snyltedyr (s. d.).

Zoologi, gr., Dyrekundskab, Videnskaben om Dyrene, grunder sig paa Undersøgelse af Dyrenes indre og ydre Bygning (sammenlignende Anatomi, her specielt Zootomi), Livsforeteelserne (Fysiologi), Organernes gradvise Udvikling (Udviklingshistorie og Embryologi), Inddelingen i Grupper, Slægter, Ordener og Klasser (Systematik), Angivelse af den geografiske Udbredelse (Zoogeografi) og Typernes historiske Uddannelse i de forskjellige Perioder af Jordens Historie (Palæozoologi). — Zolog, Dyrekjender og Lærer i Dyrenes Naturhistorie. — Zoologiske Samlinger, saadanne Samlinger, som indeholder udstoppede eller paa anden Maade konserverede Dyr, Skeletter osv., samt zoologiske Haver, saadanne Indelukker, hvor Samlinger af levende Dyr holdes, afgiver Midler til Kundskab om Dyrene.

Zootherapi, Dyrlægevidenskab, Indbegrebet af Kundskaben om Forebyggelse og Helbredelse af Sygdomme hos Dyr.

Zootomi, Anatomi, anvendt paa Dyr, en Hjelpevidenskab for Zoologien.

Zorndorf, Landsby i Nærheden af Küstrin i den preussiske Provins Brandenburg, historisk bekjendt ved det blodige Slag, som stod her 25de Aug. 1758, i hvilket Fredrik den anden seirede over Russerne under General Fermor.

Zoroaster, Stifteren eller egentlig Fornyeren af den gammelpersiske Religion, antages at have levet ca. 1000 f. Kr. Dog er Tiden for hans Liv og Virken saa usikker, at nogle ansætter den til det 15de, andre til det 6te Aarh. f. Kr. Han var fra Baktrien og stod i høi Gunst hos en Kong Hystaspes. Den oldiranske Gudelære fik ved ham et dybere moralsk Grundlag. Zoroasters Lære blev antagen af flere orientalske Folkeslag, men fortrængtes senere af Muhameds; dog har den endnu endel Tilhængere, Parserne (s. d.), i Østpersien og Indien. Zoroasters Lære indeholdes i Zendavesta (s. d.).

Zorrilla, (udt. Dsorrillja), Don Manuel Ruiz, spansk Statsmand, f. 1834, studerede Retsviden-

ſkaben og nedſatte ſig ſom Advokat i Madrid. 1856 blev han Medlem af Kortes, men paa Grund af ſin Deltagelſe i Juniopſtanden 1866 landsforvistes han og opholdt ſig i Frankrige indtil 1868, da han under Serranos Præſidentſkab blev Medlem af Miniſteriet. Senere var han Præſident i Kortes og understøttede ſom ſaadan ivrig Valget af Prins Amadeo til Konge, indtraadte 1870 i dennes første Kabinet, var 1872 Præſident i et radikalt Miniſterium, men traadte tilbage efter Amadeos Tronfrasigelſe og begav ſig til Paris, ſenere til Genf.

Zorrilla y Moral (udt. Dſorrillja), Don Joſé, ſpanſk Digter, f. 1817, opholdt ſig nogen Tid i Udlandet og maatte, efter at være vendt tilbage til Spanien, ifølge Faderens Villie ſtudere Retsvidenſkab. Snart optraadte han ſom Digter og udgav allerede 1837 det første Bind af ſine Poeſier, hvoreſter fulgte ſyv andre, der grundede hans literære Berømmelſe. Senere tilbragte han nogen Tid i Frankrige, derpaa mange Aar i Amerika. I flere af ſine Digte, navnlig i „Cantos del trovador" har han vidſt heldig at forbinde det gammelnationale med det moderne. Ingen anden Digter maler Spaniens Nationalſtolthed og Ridderlighed med mere glimrende Farver end han. Foruden et betydeligt Antal lyriſke og epiſke Digte, blandt hvilke findes ſande Meſterverker ſaavel i Sprog ſom i Stil, har han ſkrevet en Mængde Stykker for Theatret, deriblandt Komedien „El zapatero y el rey" i gammel Nationalſtil. Af hans øvrige Verker maa nævnes „Album de un Loco", „Las almas enamorados Legenda en verso" og „La Rosa de Alejandria".

Zoſimos, græſk Hiſtoriker i det 5te Aarh. e. Kr., Statsembedsmand i Konſtantinopel under Theodoſius den anden, ſkrev det romerſke Keiſerriges Hiſtorie, ſom gaar fra Auguſtus's Tid til 410. Den udmærker ſig ved Klarhed, ſkarp Dømmekraft og Upartiſkhed.

Zrinyi eller **Zrini**, Niklas, Grev von, ungarſk Feltherre, f. 1508, d. 1566, var Ban (Fyrſte) i Kroatien, Slavonien og Dalmatien ſamt Skatmeſter i Ungarn. Som 21aarig Yngling tog han hæderlig Del i Wiens Forſvar under Tyrkernes Beleiring og kom derved i Keiſer Karl den femtes Gunſt. I Krigen mod Johan Zapolya udmærkede han ſig atter, og ſlog 1562 Tyrkerne ved Szigeth. Fire Aar ſenere kaſtede Sultan Soliman ſig med en vældig Hær mod Fæſtningen Szigeth, ſom da forſvaredes af Zrinyi. Denne, ſom kun havde 3000 Mand til ſin Raadighed, forſvarede ſig med ſjeldent Heltemod, men blev tilſlut overmandet og faldt i Kampen. Beleiringen af denne Fæſtning havde koſtet Soliman over 20,000 Mand og ham ſelv Livet.

Zſchokke, Johann Heinrich Daniel, fremragende tyſk Forfatter, f. 1771, d. 1848, ſtuderede i Frankfurt an der Oder, men fik paa Grund af ſine liberale Anſkuelſer ingen Anſættelſe i Tyſkland, hvorfor han gik til Schweiz. 1798 kom han til Aarau, indehavde efterhaanden flere Embeder og blev Medlem af det ſtore Raad ſamt af Kirke- og Skoleſtyrelſen. Som Forfatter udfoldede han en betydelig Virkſomhed paa forſkjellige Felter. Hans vigtigſte Skrifter er „Der Freihof von Aarau", „Addrich im Moos", „Goldmacherdorf", „Der Flüchtling im Jura", „Alamontade" og „Der Creole", endvidere de anſete hiſtoriſke Skrifter „Geſchichte des bayriſchen Volks" (4 Bd.), „Des Schweizerlands Geſchichte", ſom gjentagne Gange er udkommen i nyt Oplag, med flere andre. Zſchokke ſelv foranſtaltede en Samling af ſine „Ausgewählte hiſtoriſche Schriften" (2det Oplag, 16 Bd., 1830) ſamt forſkjellige Samlinger af ſine „Ausgewählten Novellen und Dichtungen" (10de Oplag, 10 Bd., 1856). Hans „Sämmtlichen ausgewählten Schriften" (1824—1828) udgjør 40 Bind. Det meſt udbredte og virkſomſte af alle hans Skrifter er imidlertid hans „Stunden der Andacht" (nyt Oplag, 6 Bd., 1871—73), det fuldkomneſte Udtryk for den moderne Rationalisme.

Zſchopau, By i Kongeriget Sachſen, med 8,500 Indb. og livlig Induſtri i Tøivarer.

Zuaver, oprindelig ved Tapperhed udmærkede Kabyler fra Provinſen Konſtantine; efter Franſkmændenes Erobring af Algier et af Indfødte dannet Infanteri, ſenere rekruteret med Franſkmænd, hvilket fremdeles ſker. De har bibeholdt den orientalſke Dragt.

Zuccaro, Taddeo, italienſk Maler, f. 1529, d. 1566, kom ſom Yngling til Rom, hvor Rafael blev hans Forbillede. Han lagde ſig iſær efter Freskomaleriet. — Federigo Zuccaro, foregaaendes Broder, f. ca. 1550, d. 1609, var ligeledes Freskomaler. Hans meſt bekjendte Arbeide er Freskoerne i Palazzo Farneſe i Caprarola ſamt de 300 kolosſale Figurer i Kuppelen i Florens's Domkirke.

Zug, Kanton i Schweiz, omgives af Zürich i Nord, Schwyz i Øſt og Syd og Luzern og Aargau i Veſt, er 239 km.² ſtor og har 24,000 Indb. Det er Schweiz's mindſte Kanton. Dens ſydøſtlige Del er Bjergland af henrivende Naturſkjønhed, den veſtlige derimod fordetmeſte Sletteland. Den vigtigſte Indſjø er Zugerſjøen, ſom har en Størrelſe af 38½ km.². Hovednæringsveiene er Frugt- og Kvægavl ſamt Induſtri; den ſidſte omfatter iſær Tilvirkning af Silke- og Bomuldstøier. Størſteparten af Befolkningen bekjender ſig til den katholſke Religion. Forfatningen, ſom ſidſte Gang reviderede 1876, er demokratiſk. Den udøvende Magt er hos Regjeringsraadet, ſom beſtaar af 7 Medlemmer, og hvis Præſident har Titel af Landamann. Kantonsraadet paa 67 Medlemmer indehar den lovgivende Magt. Zug tilhørte i Begyndelſen af Middelalderen Hertugerne af Alemannien, kom 1177 til Huſet Kyburg, ſenere til Habsburg-Øſterrige og ſluttede ſig 1332 til det ſchweiziſke Edsforbund. 1798 forenedes det med Schwyz, Uri og Unterwalden til Kanton Waldſtätten, men blev 1803 paany ſelvſtændigt. — Zug, Hovedſtad i Kantonen, har 4,500 Indb.

Zuiderſjøen (udt. Søiderſjø, d. e. Sydſjøen), en Bugt af Nordſjøen, 3,139 km.² ſtor, ſkjærer ſig ind i det nordlige Holland, omgives af Provinſerne Nordholland, Utrecht, Gelderland, Over-Yſſel og Friesland og begrændſes i Nordveſt af Øerne Texel og Vlieland. Tidligere var den en lukket Sjø, af Romerne kaldet Flevo, hvis nordveſtlige Bred i Begyndelſen af det 13de Aarh. blev opſlugt af Bølgerne. Sit nuværende Omfang erholdt Sjøen 1287, hvorved 80,000 Mennesker omkom. Af de Elve, ſom flyder ud i Zuiderſjøen, er Yſſel (ſ. d.) den ſtørſte. Paa Grund af de

mange Sandbanker er Seiladsen i Stormveir meget farlig, dog undgaaes Farerne for en stor Del ved den nordhollandske Kanal (s. d.). Dybden er ringe, tiltager fra den sydlige Bred mod Nord og naar i Midten af Sjøen kun 3 m. Den hollandske Regjering har nu foreslaaet at tørlægge den sydlige Del af Sjøen, og Udgifterne herved anslaaes til ca. 124 Mill. Gylden (186 Mill. Kr.).

Zullichau, By i den preussiske Provins Brandenburg, med 8,000 Indb.

Zululandet, i det sydøstlige Afrika, ved det Indiske Hav, begrændses i Syd af Natal, hvorfra det skilles ved Floden Tulega, og i Vest og Nord af Transvaal. Landet hæver sig fra Kysten af, afvexlende med Sletter, indtil det naar sin største Høide ved Inthlasakje. Høiderne helder mod Øst og dannes af store, Græsbakker, hvori der ofte findes dybe Indskjæringer afvexlende med mindre Sletter, og paa hvilke der nu og da hæver sig høiere Rygge med Skov op mod Toppen. Skov forekommer dog sjeldnere nu end tidligere. Landet frembyder i det hele et overmaade ensformigt Skue: nøgne Græsbakker, der hæver sig over hverandre. Kun langs Elvene findes en rigere Plantevext af forskjellige tildels blomstrende Smaatræer. Af Elvene er Tulega den største. Upangola danner i Nord Skillet mellem Transvaal og Zulu; den midterste Del af Landet gjennemstrømmes af Imfusoli. — Zulu erne er et stort, kraftigt Folkefærd og hører til Kafferne (s. d.), af hvilke de udgjør den betydeligste Stamme. Fra 1816 udvidede de sit Herredømme til Delagoabugten under sine Konger Tschaka (til 1828), Dingaan (1828—39), Pandu (1839—72) og Ketschwayo (Cetewayo). Sidstnævnte, som i Begyndelsen holdt Venskab med Englænderne, kom senere i Grændestridigheder med dem, hvilket i Decbr. 1878 førte til et Ultimatum af Kapkoloniens Guvernør. Deri fordredes navnlig Opløsning af Zulu-Armeen, som tællede omkring 50,000 vel disciplinerede Krigere, bevæbnede med Zagaier eller Assagaier (Kastespyd), Skjold og Sværd, tildels ogsaa med Bagladningsgeværer. Den engelske Hær udgjorde dengang i det høieste 14,000 Mand, blandt hvilke desuden fandtes talrige Indfødte. Da Ketschwayo forkastede Ultimatet, rykkede 12te Januar 1879 engelske Tropper under General Chelmsford over Tulega, men led 22de Januar et føleligt Nederlag ved Isanhlana (s. d.), en Landsby paa en Høide i Nærheden af Roorkes Drift og Oskarsborg ved Buffalosloden paa Zululandets Natalside, ved Veien til Greytown. Efterat Englænderne havde erholdt Forstærkning, slog Chelmsford den 3die April Zulu erne ved Ginghlovo og undsatte den følgende Dag den af dem indsluttede engelske Leir ved Ekjove. Svækket herved og ved flere Høvdingers Frafald, indskrænkede Ketschwayo sig siden til Forsvaret. Mai 1879 blev General Sir Garnet Wolseley udnævnt til Guvernør i Natal og Transvaal og overdraget Fortsættelsen af Krigen mod Zulu erne. Ved en Rekognoscerings-fegtning faldt 1ste Juni Prins Napoleon (s. d., II Bd., S. 568, 1 Sp.), Søn af Keiser Napoleon den tredie; 4de Juli blev Zuluarméen fuldstændig slaaet af General Chelmsford ikke langt fra Kongekraalen Ulundi og denne tilligemed de omliggende Militærkraale ødelagt, hvorved Krigen faktisk var endt. — Siden 1842 har det norske Missionsselskab ved Missionærer virket for Zulu ernes Omvendelse til Kristendommen (se Art. Schreuder og Mission).

Zumbusch, Kaspar Clemens, tysk Billedhugger, f. 1830, uddannede sig i Halbigs Atelier og opholdt sig senere en Tid i Rom. Han har udført forskjellige større Arbeider, hvortil hører det Waldenburgske Gravkapel i Berlin, Mindesmærket for Kong Max af Baiern i München, fuldført 1875, et Monument over Beethoven i Wien, et stort Monument over Maria Theresia i Ringstraße i Wien samt Hovedfigurerne i Richard Wagners Operaer (udførte i Marmor for Kong Ludvig den anden af Baiern). Blandt hans talrige plastiske Billeder er R. Wagner, Liszt, Moltke og Keiser Frans Josef. 1873 udnævntes Zumbusch til Professor i Plastik ved Akademiet i Wien.

Zumpt, Karl Gottlob, tysk Filolog, f. 1792, d. 1849, blev 1827 Professor i Berlin. Han har forfattet et betydeligt Antal Skrifter over den romerske Historie i Oldtiden; desuden har han skrevet en latinsk Grammatik samt udgivet flere fremragende Romeres efterladte Skrifter. — August Wilhelm Zumpt, foregaaendes Brodersøn, f. 1815, d. 1877, var en fortjent Oldforsker. Af hans Skrifter kan nævnes „Commentationes epigraphicæ", „Studia Romana", „Das Criminalrecht der römischen Republik" og „Geburtsjahr Christi".

Zumsteeg, Johan Rudolf, tysk Komponist, f. 1760, d. 1802, blev 1792 Kapelmester i Stuttgart. Foruden endel Ballader („Leonore", „Des Pfarrers Tochter von Taubenheim" m. fl.) komponerede han flere Operaer, deriblandt „Geisterinsel" samt endel Sange og Kirkemelodier.

Zunz, Leopold, jødisk Lærd, f. 1794, studerede Filologi i Berlin, virkede 1820—22 som Præst ved den tyske Synagoge i Berlin, var 1825—29 Direktør ved den derværende jødiske Menighedsskole og 1839—50 Bestyrer af Lærerseminariet. Han er Grundlæggeren af den jødiske eller saakaldte rabbinske Literaturs videnskabelige Behandling. Det lille Skrift „Etwas über die rabbinische Literatur" (Berlin 1818) samt hans „Raschi" var banebrydende. Hans Hovedverker er: „Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden", „Die synagogale Poesie des Mittelalters", „Die Ritus des synagogalen Gottesdienstes geschichtlich entwickelt" og „Literaturgeschichte der synagogalen Poesie".

Zurbaran, Francisko, berømt spansk Maler, f. 1598, d. 1662, var Elev af Ruelas. Det spanske Munkevæsens mørke Aand er ingensteds udtrykt saa tro, som i denne Mesters Verker. Næsten alle hans Billeder var bestemte for Klostre. Blandt hans Hovedverker maa nævnes Keiser Karl den femte mellem knælende Donatorer, et af den spanske Malerskoles største Mesterverker. Størsteparten af hans Billeder findes i Spanien, men ogsaa Paris eier en Del af dem.

Zurita, Geronimo, spansk Historiker, f. 1512, d. 1580, har gjort sig fortjent ved sin værdifulde „Aragoniens Historie" (6 Bd.), hvilken gaar fra de ældste Tider til Ferdinand den katholske.

Zuylen van Nyevelt (udt. Søilen fan Neieselt), Hugo, Baron von, hollandsk Statsmand, f. 1781, d. 1853, blev 1807 Legationssekretær og 1810 Chargé d'affaires ved det spanske Hof. Hollands Indlemmelse i det franske Keiserdømme af-

brød en Tidlang hans diplomatiske Løbebane. Efter virksomt at have arbeidet for Hollands Befrielse fra det franske Aag, blev han 1814 som Generalkommissær sendt til de Alliieredes Generaler i Belgien; han kaldtes dog snart tilbage og blev s. A. udnævnt til overordentlig Gesandt i Stockholm og to Aar efter i Madrid. 1825 erholdt han Gesandtskabsposten i Konstantinopel. Efter i 1829 at være vendt tilbage til Haag udviklede han ved Belgiens Løsrivelse fra Holland 1830 en overordentlig Virksomhed. 1833 blev han Statsminister og senere Kultusminister.

Zürich, Schweiz's første Kanton, grændser i Nord til Baden og Kantonen Schaffhausen, i Øst til Thurgau og St. Gallen, i Syd til Schwyz og Zug og i Vest til Aargau. Størrelsen er 1725km.^{2} og Indbyggerantallet 295,000. Landet hæver sig fra Rhinens Bredder efterhaanden i nordøstlig Retning, indtil Fjeldhøiderne naar mellem 1200 og 1300 m. (Schnebelhorn 1295 m.); mod Nord bliver Høidedragene lavere, og Landet gaar over til bølgeformede Høisletter fra hvilke hist og her brede, fordetmeste skovbevoxede Sandstensrygge (Irchel 696 m. stiger i Veiret. Hele Kantonen hører til Rhingebetet. Klimatet er temmelig mildt. Hovednæringsveiene er Landbrug, Fædrift, Industri og Handel. Frugt- og Vinavlen er af Betydning. Industrien ernærer næsten Halvdelen af Befolkningen; den omfatter fornemmelig Tilvirkning af Bomulds- og Silketøier, desuden Maskiner, Papir, Straafletning osv. Handelen lettes betydelig ved gode og tidsmæssige Samfærdselsmidler. Størstedelen af Befolkningen bekjender sig til den reformerte Kirke. Forfatningen er demokratisk; den udøvende Myndighed repræsenteres af et Regjeringsraad paa 7 Medlemmer, og den lovgivende Magt er hos Kantonsraadet, af hvis Medlemmer 1 vælges for hver 1500 Indbyggere. Skolevæsenet er i en udmærket Tilstand, og Finanserne i god Orden. — Kanton Zürich kom sammen med det øvrige Helvetien 58 f. Kr. under Romernes Herredømme, og i Slutningen af det 3die Aarh. e. Kr. bosatte Alemannerne sig her. 532 indlemmedes Landet i de frankiske Besiddelser og 843 kom det til det tyske Rige. 1351 tiltraadte det Edsforbundet og blev snart en af dettes Hovedkantoner, ligesom det var her, at Zwinglis Reformationsbestræbelser havde sin væsentligste Støtte. — **Zürich**, Hovedstad i Kantonen, 459 m. over Havet, paa begge Sider af Floden Limmat, med 57,000 Indb., har i den ældre Bydel trange, uregelmæssige Gader og uanselige Huse, hvorimod de nyere Bydele er tidsmæssig bebyggede. Af dens offentlige Bygninger bør nævnes Großmünsterkirken fra det 12te og 13de Aarh. med to Taarne, Peterskirken, Raadhuset, Polyteknikum, Kantonshospitalet samt Nordøstjernbanens Gaard, en af de skjønneste i Europa. Byen har et Universitet (stiftet 1833) samt flere andre høiere Undervisningsanstalter og videnskabelige Indretninger, deriblandt et Bibliothek paa 100,000 Bind og 3000 Manuskripter. Den er Midtpunktet for Schweiz's Industri og har en særdeles livlig Handel. — Zürich tilhørte en Tid Hertugerne af Zähringen og blev 1218 en fri Rigsstad. Under Kantonernes indbyrdes Rivninger indtog den en fremskudt Stilling, især efterat Zwinglis Reformationsverk var begyndt. Ved Zürich stod 25de og 26de Septbr. 1799 det blodige Slag, i hvilket Franskmændene under Massena seirede over Russerne under Korsakoff, og 10de Novbr. 1859 sluttedes her Fred paa Grundlag af Præliminarierne i Villafranca (s. d.) mellem Østerrige og Frankrige, mellem Frankrige og Sardinien og mellem Østerrige og Sardinien.

Züricherssjø, Indsjø i Kanton Zürich, ligger 409 m. over Havet og har en Størrelse af 88 km.^{2}

Zütphen, By i den hollandske Provins Geldern, ved Floden Yssel, over hvilken der gaar en prægtig Jernbanebro, med 16,000 Indb. og Skibsfart samt Handel med Træprodukter. Byen omtales allerede i det 10de Aarh. og hørte senere til Hanseen.

Zweibrücken, By i det baierske Rhinpfalz, med 10,000 Indb. og livlig Industri bl. a. i Maskiner. Den var tidligere Hovedstad i et eget Grevskab, som 1394 forenedes med Pfalz. 1410 ophøiedes det til selvstændigt Hertugdømme, tilfaldt 1654 Sverige og var 1795—1814 forenet med Frankrige. I literær Henseende er Byen mærkelig ved en siden 1779 af et Selskab af Lærde udgiven Række korrekte og elegante græske, romerske og franske Klassikere.

Zvibel kaldes i Botaniken en Knop paa en meget forkortet skive- eller kegleformet Stilk med kjødagtige, tætsluttende Bladskeder og Rodtrevler, som fra Stilkens Underdel skyder nedad. Zvibblerne opelskes til Prydplanter i Værelser om Vinteren og forekommer i mange forskjellige Farver.

Zwickau, By i Kongeriget Sachsen, paa venstre Bred af Floden Zwickauer Mulde, med 32,000 Indb. Af Byens offentlige Bygninger kan nævnes det forhenværende Slot, nu indrettet til Strafanstalt, Mariekirken (bygget 1453—1536) med et 85 m. høit Taarn, Katharinekirken med et Altermaleri af den ældre Cranach, Regjeringsbygningen og Theatret; Banegaarden er den største i Tyskland. Af høiere Læreanstalter har Byen et Gymnasium, en Realskole m. m. Industrien er livlig og omfatter bl. a. Tilvirkning af Porcellæn og Maskiner. Ogsaa Handelen er betydelig, især med Landbrugsartikler og Stenkul, hvoraf mægtige Leier findes i Omegnen.

Zwickauer-Profeterne, tre religiøse Sværmere fra Zwickau paa Luthers Tid, ved Navn Nikolaus Storch, Thomas Marx og Marcus Stübner, blev ved Reformationens Fremgang grebne af den religiøse Bevægelse, men forfaldt snart til Udskeielser og troede at være umiddelbart inspirerede af Gud. De kom i et fortroligt Forhold til Thomas Münzer (s. d.), som opmuntrede deres Fanatisme, og vakte saadant Røre, at de blev fordrevne fra Byen. De drog da til Wittenberg, hvor de i den Grad forvildede Befolkningen, at Luther, som da befandt sig paa Wartburg, fandt det nødvendigt at reise did og modarbeide dem, uagtet han derved satte sit Liv i Fare. Ved i syv Dage at prædike mod Fanatikerne fik han Bevægelsen dæmpet, og Urostifterne blev nødt til at forlade Byen.

Zwingli, Huldreich ell. Ulrich, schweizisk Kirkereformator, f. 1484, d. 1531, studerede i Bern, Wien og Basel og blev 1506 Præst i Kanton Glarus. Som saadan studerede han i Begyndelsen med stor Iver de latinske Klassikere og

Kirkefædrene, men senere, da han havde begyndt at læse Græsk, det Nye Testamente. Han ivrede stærkt mod, at Schweiz's vaabenføre Ungdom lod sig hverve til Krigstjeneste i Nabolandene, da han frygtede for, at dette vilde føre de ubefæstede Ynglinge paa Afveie, og for at lære Forholdene hermed nøiere at kjende, tog han Ansættelse som Feltpræst i Italien, hvor en stor Del unge Schweizere paa den Tid tjente som Soldater. I denne Stilling tilbragte han to Aar, var med paa Valpladsene, dels som Præst, dels som Deltager i Kampene, og skjøde intet for at komme tilbunds i Sagen. Hvad han her erfarede, oprørte ham; med glødende Veltalenhed skildrede han de Ulykker, som denne Hververtrafik førte med sig for hans Fædrelands Befolkning, og erhvervede sig derved mange Fiender blandt dem, som i Hververvæsenet havde en af sine væsentligste Indtægter. Ved det Alvor hvormed han studerede det Nye Testamente, gik der et nyt Lys op for ham; han saa, at hvad han hidtil havde holdt for Sandhed, i mange Henseender afveg fra Bibelens Lære, og da han mere og mere kom til den Erkjendelse, at den katholske Kirke ikke paa langt nær lærte i Overensstemmelse med Evangeliet, besluttede han at bryde med den. Da han 1516 blev Præst ved det berømte Kloster Maria-Einsiedeln og fik Øinene op for, hvilket Afguderi, der dreves med det derværende Mariabillede, tog han med Kraft og Alvor fat paa denne Misbrug. 1519 blev han Præst ved Domkirken i Zürich og optraadte nu med Kraft mod den frække Maade, hvorpaa Afladskræmmeren Samson drev sin skammelige Trafik, hvorhos han formaaede Byens Øvrighed til at forbyde ham Adgang til Byen. Efter at være bleven bekjendt med Luthers Reformation, sluttede han sig i flere Henseender til denne, uden dog at ville indgaa helt paa den lutherske Lære. Paven, som frygtede den dristige Præst og den store Indflydelse, han havde forstaaet at erhverve sig hos sine Tilhørere, forsøgte forgjeves ved Løfter om høie geistlige Værdigheder at bevæge ham til at ophøre med sine Angreb paa den romerske Kirke. Heller ikke formaaede de Mænd, som af den pavelige Stol blev sendte for at disputere med ham, og ad Overbevisningens Vei søge at forsone ham med Moderkirken, at udrette noget. 1523 indbød Byen Zürich alle Theologer til en Sammenkomst, i hvilken 600 geistlige og verdslige Personer deltog. Zwingli havde opsat sine Troesartikler, 67 i Tallet, som skulde være Gjenstand for Forhandlingerne, og forsvarede dem saa grundigt mod den berømte Joh. Fabers Indvendinger, at Raadet erkjendte hans Lære for at være den rette og understøttede kraftigt hans reformatoriske Bestræbelser. Endelig brød han aldeles med Paven og indførte en fuldstændig ny Kirkeordning. Samtidig blandede han sig ogsaa ind i de politiske Spørgsmaal og blev anset som Føreren for de friere Synsmaader, som da gjorde sig gjeldende. Uenigheden mellem den protestantiske og den katholske Del af Befolkningen i Schweiz vorede imidlertid, og tilsidst brød det ud i aaben Feide; i Slaget ved Kappel 11te Oktbr. 1531 faldt Zwingli i Spidsen for sine Meningsfæller efter en heltemodig Kamp; hans Lig blev af hans Fiender brændt og Asken strøet om. — Zwingli var enig med Luther og de andre tyske Reformatorer i den religiøse Grundanskuelse, men kom i Strid med ham om Nadverdlæren. For at gjøre Ende paa denne Tvist, som truede de Evangeliskes politiske Enighed, foranstaltede Landgrev Filip den høimodige 1529 en Sammenkomst i Marburg mellem de tyske og de schweiziske Reformatorer, hvilken varede i tre Dage. Luther og Zwingli blev dog kun enige i, at man gjensidig vilde komme hverandre imøde ved kristelig Kjærlighed. Hans Reformationsverk fortsattes med endnu større Held af Kalvin (s. d. og Art. Reformerte Kirke).

Zwirner, Ernst Friedrich, tysk Arkitekt, f. 1802, d. 1861, studerede i Breslau og Berlin og fik 1833 det Hverv at lede Restaurationsarbeidet ved Domkirken i Köln, hvilket Arbeide han forestod med megen Dygtighed. Desuden opførte han flere andre offentlige Bygninger, deriblandt Apollinariskirken i Remagen og Slottet i Herdringen.

Zwolle, befæstet By i den hollandske Provins Overyssel, med 22,000 Indb. og livlig Skibsfart og Handel, især med Korn og Kvæg. Blandt dens fornemste Bygninger maa nævnes St. Mikalskirken med et berømt Orgel paa 4,276 Piber. Byen tilhørte tidligere Hanseforbundet.

Zwornik eller **Svornik** (s. d.).

Zyma, Gjæringsstof. — Zymologi, Lære om Gjæringsprocessen.

Zymotiske Sygdomme eller **Infektionssygdomme**, se Smitte.

Zähringen, en liden Landsby i Storhertugdømmet Baden, ved hvilken Hertugerne af Zähringens Stammeslot laa. Navnets Indehavere var en Tid Hertuger i Kärnthen samt Statholdere i Schweiz. Det badenske Fyrstehus nedstammer fra de ældre Hertuger af Zähringen. Som Stamfader for det Zähringske Fyrstehus anses Guntram den rige, der levede i Midten af det 10de Aarh., og fra hans ældste Søn Gobhard skal Zähringerne og fra hans yngre Søn, Lanzelin, Habsburgerne (se Art. Habsburg) nedstamme.

Zöllner, Johann Karl Friedrich, tysk Fysiker og Astronom, f. 1834, studerede i Berlin og Basel og blev 1866 Professor i Leipzig. Han har udgivet værdifulde Skrifter ang. sine Jagttagelser af Solpletterne og Protuberanserne samt om Solens og Kometernes fysiske Beskaffenhed.

Zöpfl, Heinrich Mathæus, tysk Retslærd, f. 1807, d. 1877, blev 1842 Professor i Heidelberg. Han har især gjort sig fortjent ved sine værdifulde Skrifter om tysk Statsret.

Æ.

Æ, det 27de Bogstav i det norske Alfabet, er en Vokal, hvis Lyd, svarer til det svenske og tyske ä og det græske αι. I Latinen udtrykkes fordetmeste Lyden ved ae.

Æakos, i den græske Mythologi Konge paa Ægina, blev efter sin Død en af Underverdenens tre Dommere. Hans Sønner, Æakiderne, var Telamon og Peleus, hvilken sidste var Fader til Akhilleos.

Æbler, Frugterne af det over en stor Del af Jordkloden dyrkede Æbletræ (Pyrus Malus). Træet har spredte Blade og talrige Grene samt hvide Blomster; det forekommer i en Mængde Varieteter og har siden umindelige Tider været Gjenstand for Kultur. I Norge dyrkes det til 65° n. Br. Æblerne er en af de mere vigtige Handelsartikler og forsendes især i betydelige Mængder fra Tyskland, Frankrige og Nordamerika. Foruden at nydes som en behagelig og nærende Frugt, anvendes de ogsaa til Syltetøi samt til Fremstilling af Æblevin eller Cider. Selve Træet er fast og varigt og anvendes af Snedkerne og Kunstdreierne til finere Arbeider. Norge indførte 1886 af Æbler og Pærer 518,882 kg. — Æbleolie, et valerianfurt Amyl, som anvendes i Parfumerierne og af Konditorerne. — Æblesyre, en fast, farveløs Syre, som udvindes af Æbler og andre syrlige Frugter (Ribs, Kirsebær m. fl.). Den krystalliserer i hvide, naallignende Krystaller og indgaar vigtige Forbindelser med flere Metalsalte; den anvendes bl. a. i Medicinen.

Ædelkoral, se Koraldyr.

Ædelstene, Fællesnavn for saadanne Stene, som udmærker sig ved sin Haardhed, Glans eller Farve. De inddeles sædvanlig i egentlige Ædelstene (Diamant, Korund, Rubin, Safir m. fl.) og Halvædelstene (Karneol, Agat, Opal osv.). Til førstnævnte regnes alle de, hvis Haardhedsgrad er over 7. De største og sjeldneste Ædelstene staar i en fabelagtig høi Pris og kan repræsentere hele Formuer. I usleben (raa) Tilstand er de af betydelig ringere Værdi, og det er først ved Slibning eller Skjæring, at de stiger i Pris. De fleste og kostbareste Ædelstene kommer fra Ostindien, Afrika og Sydamerika. I den senere Tid har man begyndt at forfærdige kunstige Ædelstene, af hvilke mange har en skuffende Lighed med de ægte.

Ædelstenen (Gemma), Stjerne af anden Størrelse i Stjernebilledet Kronen paa den nordlige Himmel.

Ædiler, Navn paa de Magistrater i Rom, under hvem Politimyndigheden forterede.

Æduer, i Oldtiden et Folk i Gallien, mellem Floderne Loire og Saône, stod i Venskabsforhold til Romerne.

Æg, hos Dyr og Planter det kvindelige Kjønsstof, som efter at være blevet befrugtet af det mandlige Kjøn voxer og danner det nye Afkom. De menneskelige Æg indesluttes i de saakaldte Æggestokke, som hos Kvinden har sin Plads ved Siden af Livmoderen; fra denne fører to trange Rør hen til dem, og ved hver Menstruation føres et af Æggene, sjeldnere flere, ind i Livmoderen, hvor det, ifald det bliver befrugtet, udvikler sig til Foster; i modsat Fald gaar det tilgrunde. Hos Mennesket og Pattedyrene udvikles Fosteret af Ægget fuldt ud i Moderens Liv og kommer til Verden som levende Væsen. Hos Fuglene og de lavere Dyr fødes derimod Ægget, inden Fosteret er dannet. Fuglenes Æg er udvendig forsynede med et kalkagtigt Skal, og indenfor denne befinder sig en slimet eller geleagtig Substans, Æggehviden, som igjen omslutter Blommen. Naar Moderfuglen har lagt Æggene, ligger den paa dem og varmer dem, og derved udklækkes Afkommet (Smlgn. Art. Rugning). Fiskenes Æg (Rogn) bliver først befrugtede naar Gydningen foregaar, idet Han- og Hunfiskene samtidig indfinder sig paa Legepladsene, ved hvilken den gydte Rogn da blandes med og befrugtes af Hannens Melke. De fleste Fiske bekymrer sig derefter ikke mere om sit Afkom, som efter en vis Tids Forløb selv bryder ud af Ægget og begynder at føre sin Tilværelse paa egen Haand. Flere af Krybdyrene graver sine Æg ned i Sandet og overlader det til Solvarmen at besørge Udrugningen. — Da fornemmelig Fuglenes Æg indeholder en stor Mængde Næringsstof, er især Hønseæg, som kan produceres i størst Mængde, blevne en vigtig Handelsartikel. I flere Lande drives nu Ægavlen i det store, og ved skjønsomt Valg af Avlsdyr og hensigtsmæssig Pleie er denne Binæring mangesteds bleven af adskillig Betydning. Desuden benyttes Æggehviden meget i Industrien, da Albuminet, hvoraf den for en væsentlig Del bestaar, anvendes paa forskjellige Maader. — I Europa er Frankrige et af de Lande, hvor den største Ægproduktion foregaar, og Værdien af dets Ægavl anslaaes til over 400 Millioner Kroner aarlig. Norge indførte 1886 608,700 kg. Æg af Værdi 487,000 Kr.

Ægadiske Øer, en Øgruppe i Middelhavet ved Siciliens Vestkyst, bestaar af de større Øer Levanzo, med 5000 Indb., Favignana, 220 km.² stor, med 6000 Indb., og Maritimo samt nogle mindre.

Æggehvidestof (Albumin) findes i alle Safter af Dyre- og Plantelegemer og udgjør den væsentligste Bestanddel af almindelig Æggehvide og overhoved af alle Dyrs Æg. I muligst ren Tilstand er den en bleg, bernstenfarvet gjennemsigtig Masse, uden Lugt og Smag, opløselig i Vand, men ikke i Alkohol eller Æther. Opvarmes en Opløsning i Vand, bliver Æggehvidestoffet uopløseligt (coagulerer) og udskiller sig fra en svag Opløsning (som indeholder meget Vand og lidet Æggehvide) i Form af Flokke; ved en stærk koncentreret Opløsning indeslutter det Vandet i sine Porer og danner med det en fast Masse, f. Ex. ved haardkogte Æg. Det sammenløbne Æggehvidestof er uopløseligt i Vand, men opløseligt i Eddike og Fosforsyre, ligesaa i Alkalier. Æggehvidestoffet indeholder Svovl, som ved indtrædende Raadden forbinder sig med Vandstoffet til Svovlvandstof, hvilket giver raadne Æg en modbydelig Lugt; det udgjør en

af de vigtigste Bestanddele af vore Næringsmidler og har derhos betydelig Anvendelse til tekniske Øiemed, til Klaring af Vædsker, sammen med Kalk til Kit, og i Tøitrykkerierne til Anbringelse af Farverne osv.

Ægide i den græske Mythe Minervas Skjold; i figurlig Betydning Værn, Skjærm, Beskyttelse.

Ægina, græsk Ø i den Saroniske Bugt, 77 km.² stor, med 6200 Indb. — Ægina er ogsaa Navnet paa en af Planetoïderne.

Ægir eller **Æger**, i den nordiske Gudelære Havets Gud. Hans Hustru heder Ran, og deres Døtre er de vilde Bølger.

Ægolie (Oleum ovorum), en rødgul, tungflydende Olie, som udvindes af Æggeblommen, og som af og til anvendes i Medicinen.

Ægteskab. I kristne Stater er det monogamiske Ægteskab (Engifte, se Monogami) den eneste lovlig anerkjendte Kjønsforbindelse. Paa lavere Kulturtrin forekommer ofte Polygami, sjeldnere Polyandri og communio uxorum (Fællesskab i Hustruer). Det monogamiske Ægteskab medfører i Almindelighed, saaledes ogsaa efter norsk Lov, at Hustruen og de i Ægteskabet fødte Børn faar Mandens Navn og Stand; efter flere fremmede Landes Lovgivning kan der dog indgaaes morganatiske Ægteskaber (s. d.), hvilke ikke giver Hustruen og Børnene Del i Mandens Stand. Ægteskabets Virkninger for Ægtefællernes Formuesforhold er yderst forskjellige efter de forskjellige Landes Lovgivning. I nogle faar Ægteskabet direkte ingen Indflydelse paa Forholdet; hver beholder, hvad han eller hun havde før dets Indgaaelse (Særeie, s. d.), de kan kontrahere med hinanden i det væsentlige som fremmede, og et Fællesskab opstaar i det høieste kun med Hensyn til, hvad der erhverves under Ægteskabet. I andre (navnlig flere romanske) Lande er Forholdet nogenlunde ligeartet, men Manden faar til Hjelp ved Bestridelse af Fællesudgifterne en Medgift fra Bruden eller dennes Slægt. Videre har der i enkelte Lande lige til den seneste Tid været den Ordning, at Manden blev Eneeier af begge Ægtefællers Formue. Endelig er det den Ordning, som for Tiden bl. a. bestaar i de skandinaviske Lande (men som i Norge, i det mindste efter den skrevne Ret, dog ikke er mere end omtr. 200 Aar gammel), at alt eller Mesteparten af, hvad begge Ægtefæller eier, bliver Fælleseie og undergivet Mandens Raadighed nogetnær, som om han var Eneeier. Se forøvrigt Formuesfællesskab under Art. Formue, Sameie og Særeie. — I næsten alle civiliserede Samfund kræver Ægteskabets Stiftelse Medvirken af en offentlig (kirkelig eller borgerlig) Myndighed. I Norge kan det saaledes i Regelen kun stiftes ved kirkelig Vielse; dette gjelder, naar begge Ægtefæller er Lutheranere, eller naar den ene er Lutheraner og den anden en kristen Dissenter. Afsluttes Ægteskabet for en verdslig Myndighed, notarius publicus (Civilægteskab eller borgerligt Ægteskab), er det Parterne selv overladt, om de tillige vil søge kirkelig Vielse. Civilægteskab har været brugeligt i Holland lige siden Reformationen; ligeledes er det lovbefalet i Frankrige, Tyskland m. fl. Lande. I Norge er Civilægteskabet kun tilladt (men da ogsaa lovbefalet), hvor begge Parter er kristne Dissenter, eller hvor den ene eller begge er Ikkekristne. Hindringer for Ægteskab er dels absolute (gjeldende i Forhold til alle), dels relative (i Forhold til visse Personer). Til første Slags hører efter norsk Ret f. Ex. fysisk Umodenhed til Ægteskab (derimod ansees det i Praxis ikke uomgjængelig nødvendigt, at en vis mindste Alder er opnaaet), endvidere vitterlig Impotens (s. d.), Mangel af Fornuftens fulde Brug, af Samtykke fra rette Vedkommende (navnlig for Piger under 21 Aar Samtykke fra Forældre) osv. Af de relative Ægteskabshindringer er Slægtskab og Svogerskab de vigtigste. I den kanoniske Ret var Ægteskab mellem Beslægtede forbudt, idet man derhos ansaa Slægtskabsforbindelsen at strække sig indtil den 7de Grad, ligesom det saakaldte „cognatio spiritualis“ (det Forhold, som ansaaes at opstaa mellem dem, der blev døbte sammen, og mellem den Døbte og Fadderne) havde samme Virkning som Slægtskab. Siden Reformationen er disse Regler i protestantiske Lande stadig blevne formildede. Cognatio spiritualis anerkjendes ikke, og efter den nu gjeldende norske (og danske) Lovgivning er kun Ægteskab mellem en Person og hans Beslægtede eller Besvogrede i ret op- eller nedstigende Linie samt mellem Søskende ubetinget forbudt. Derhos maa Ægteskab mellem en Mand og hans Fader eller Moder, hans Broders, Farbroders eller Morbroders Enke, hans afdøde Hustrus Fader eller Moder kun finde Sted efter kongelig Bevilling; saadan kræves derimod ikke f. Ex. til Ægteskab med sin Søsterdatter eller Broderdatter, med den afdøde Hustrus Søster osv. — Ægteskabet opløses regelmæssig først ved den ene Ægtefælles Død. Undtagelsesvis kan det opløses gjennem Skilsmisse (s. d.), hvilken efter norsk Ret enten finder Sted ved Dom eller ved Bevilgning. Ogsaa naar et Ægteskab fra først af er ugyldigt, maa det efter norsk Ret i Regelen formelt ophæves (annulleres) gjennem en Dom.

Ægypten, tyrkisk Vasalstat i det nordøstlige Afrika, mellem den libyske Ørken og det Røde Hav, indbefatter den nedre Del af Nillandene og det tilstødende Landomraade. Det egentlige Ægypten har et Fladeindhold af 550,630 km.², hvoraf 94 pCt. er Ørken, og en Folkemængde af $5^1/_2$ Mill. I Navnet hører ogsaa Nubien og Sudan til Ægypten, men efter de sidste Opstande kan disse Lande, som har en samlet Størrelse af ca. $1^3/_4$ Mill. km.² og en Folkemængde af over 10 Mill., nu betragtes som løsrevne, hvorfor her kun det egentlige Ægypten vil blive omhandlet; de to nævnte Landsdele findes desuden under sine særskilte Artikler. Ægypten ligger mellem 24° 5′ og 31° 35′ n. Br. og mellem 40° 30′ og 52° 20′ østl. L. (fra Ferro) og begrændses i Nord af Middelhavet, i Øst af det Røde Hav, i Syd af Nubien og i Vest af den libyske Ørken. Den smale og frugtbare Nildal ligger som en Fure mellem de øde Fjeldstrækninger; forøvrigt findes mod Vest flere frugtbare Oaser, medens Landet paa Østsiden af Nilen er gjennemskaaret af Bjergkjæder og Høidedrag. Hovedfloden er Nilen (s. d.), hvis mærkelige aarlige Stigen og Falden er af allerstørste Betydning for Landet, og hvis Vand gjennem et vidt forgrenet Kanalsystem ledes om overalt. Af Indsjøer findes kun faa; de vigtigste er Timsahsjøen, hvorigjennem Suezkanalen nu gaar, Birket-el-Kerum og Mensalehsjøen. Kli-

matet er varmt og tørt, og for Størstedelen fundt; Regn er sjelden. Landets Frugtbarhed afhænger for en væsentlig Del af Nilens Oversvømmelser. Der dyrkes fornemmelig Ris, Hvede, Bomuld, Sukkerrør, Indigo, Tobak, Hamp m. m. Af Skov findes kun ubetydeligt, og den bestaar for det meste i enkelte Palmearter. Kvægholdet er derimod af Betydning og omfatter Æsler, Heste, Faar, Kameler og Bøfler; ligeledes er Fjerkræavlen af megen Vigtighed. Af vilde Dyr findes, trods Landets Skovfattigdom, ikke faa lidet, fornemmelig de vilde Hundearter, Antiloper og et stort Antal Fugle; desuden forekommer i Landets sydlige Del Flodheste og Krokodiler. Industrien staar paa Grund af Landets slette Styrelse paa et lavt Trin, uagtet dets naturlige Hjelpekilder begunstiger industriel Virksomhed. — Finansvæsenet befinder sig i den største Uorden, og der har mellem Europas Stormagter været ført vidtløftige Forhandlinger ang. en fælles Ordning af Landets finansielle Anliggender. Regenten fører Titel af Khediv; Tronfølgen er arvelig. Oplysningen staar som i alle muhamedanske Lande paa et yderst lavt Standpunkt, og først i den senere Tid er der gjort nogle smaa Tilløb til Skolevæsenets Forbedring.

— **Historie.** Ægypten var den første af Oldtidens Stater, som havde nogenlunde ordnede Samfundsforhold, og allerede tidlig opblomstrede der en vis Kultur. Efter al Sandsynlighed er det gamle Ægypten blevet befolket fra Asien. Som den egentlige Stifter af det ægyptiske Monarki nævnes Menes eller Mena, der 3892 f. Kr. samlede hele Riget og frigjorde sig for Præsteskabets Overherredømme. Ham skal ogsaa skyldes Anlægget af Byen Memfis, som i lange Tider var Landets Hovedstad, samt Opførelsen af det storartede Tempel for Guden Ptah (Lysets Gud) sammesteds. Om hans nærmeste Efterfølgere ved man intet, da ingen af dem synes at have efterladt sig noget varigt Minde. Det er først 500 Aar senere, at de ægyptiske Herskere begyndte at forevige sit Navn ved Opførelsen af de kolossale Pyramider (s. d.); disse Kjæmpearbeider tog sin Begyndelse under det saakaldte tredie Dynasti og fortsattes af det fjerde, af hvis Medlemmer Kongerne eller Faraoerne Cheops (Chufu), Chefren (Chafra) og Menkherinos (Menkara) har bygget Kjæmpepyramiderne ved Gizeh. Under det ellevte eller tolvte Dynasti, ca. 2270 f. Kr., blev den kongelige Residens flyttet fra Memfis til Theben i Øvre Ægypten, som nu blev Landets fornemste By. Af de nærmest paafølgende Konger bør nævnes Usertesen den første, Grundlæggeren af det store Tempel i Karnak, og Amenemhas den tredie, som blandt andet byggede Labyrinten (s. d.) samt Vandbeholderen Møris, hvis Størrelse gjorde, at den senere blev antagen for en naturlig Indsjø. Men snart opstod en indre Svækkelse paa Grund af Uenighed mellem de Styrende, og 2100 f. Kr. blev Nedre-Ægypten erobret af et semitisk Nomadefolk, som kaldte sig Hyksos, og som der oprettede et eget Rige med Byen Tanis som Residensstad. Endelig lykkedes det Ahmes den første af det syttende Dynasti ca. 1600 at besejre Hyksos og gjøre Landets oprindelige Kongeslægter til dets Herskere. Flere af de følgende Konger (af 17de, 18de og 19de Dynasti) var dygtige Mænd, som hver paa sin Maade bidrog til at gjøre Ægypten til en af den Tids mægtigste Stater. Saaledes blev Æthiopien undertvunget og indlemmet i Riget, Thotmes den tredie, Seti den første og Ramses den anden udvidede dets Grændser og Magt ved Erobringer i Asien, ligesom de ved prægtige Bygværker bidrog til at forøge Ægyptens Glans. Ramses den tredie førte ogsaa heldige Krige, men efter hans Død var Ægyptens Storhedsperiode forbi. Præsteskabet fik paany en uheldsvanger Indflydelse paa Statsstyrelsen, Kongernes Residens forlagdes igjen fra Theben til Memfis, og Riget gik mere og mere sin Opløsning imøde. Vistnok var Sheshonk den første (Bibelens Sisak, af 22de Dynasti) heldig i sin Krig med Kong Rehabeam kort efterat Israels og Juda Riger var blevne adskilte, men Æthiopien reiste sig og opnaaede efter haardnakkede Kampe at blive Ægyptens Herskere. Heraf fulgte langvarige indre Stridigheder, som endte med, at Assyrerne blandede sig i Sagen, undertvang Ægypten og gjorde det til et Lydrige af Assyrien. Nu fulgte en forvirret Tid, idet Landet ca. 700 f. Kr. deltes i en Række Smaastater, hvis Herskere laa i stadig Feide med hverandre, indtil det 650 lykkedes Psammetik at forene hele Riget under sit Scepter. Under ham og hans nærmeste Efterfølgere udbrød Stridigheder med det opblomstrende Persien, hvilke endte med, at Landet 525 blev persisk Lydrige. Ægypterne gjorde imidlertid ofte Oprør mod det fremmede Vælde, saa at Lydighedsforholdet til Persien stod paa temmelig svage Fødder, og 332 kuldkastedes det for bestandig ved Grækernes Erobringstog under Alexander den store, hvorved Ægypten blev en makedonisk Provins. Efter Alexanders Død delte hans Feltherrer Riget mellem sig. I Ægypten blev Ptolemæos Hersker, og hans Efterfølgere, Ptolemæerne, beklædte Tronen i ca. 300 Aar. Flere af dem var dygtige Mænd, som i forskjellige Henseender hævede Landet, men under deres Regjering paavirkedes den oldægyptiske Kultur af den græske. Allerede ved den anden puniske Krigs Tid blev Ægypten et Vasalrige under Rom, men da den sidste regjerende Dronning, Kleopatra, sluttede sig til Antonius, blev hun efter Slaget ved Actium (31 f. Kr.) afsat, og Ægypten erklæret for romersk Provins. Som saadan fulgte det ved Delingen 395 e. Kr. med det østromerske Rige, men 638 erobredes Ægypten af Maurerne, hvilket førte til, at Kristendommen, som havde vundet betydelig Udbredelse i Landet, fortrængtes af Islam. Alexandria, som under Ptolemæerne havde været den græske Kulturs Midtpunkt i Ægypten, samtidig med, at den var en af Verdens største Handelsstæder, tabte efterhaanden sin Betydning, og det nyanlagte Kairo indtog efterhaanden dets Plads som Landets Hovedstad. Ægypten kom i det 10de Aarh. under Fatimiderne, som indehavde Ægyptens Trone indtil 1171, da de fordreves af Ayubidernes Dynasti, som stiftedes af Kurden Saladin, og hvis Ætling Turanschah 1250 blev afsat og myrdet af Mamelukerne (s. d.). Nu fulgte en frygtelig Tid for Ægypten, under hvilken de sidste Spor af dets Kultur og Velstand tilintetgjordes. Den ene Mamelukhøvding indsattes efter den anden, for kort Tid efter at blive styrtet af en ny Usurpator, og hvad ikke de politiske Uroligheder udrettede, fuldførtes af andre

Ulykker, som pestagtige Sygdomme, Misvækst osv. De tyrkiske Sultaner blandede sig efterhaanden i Forviklingerne, og 1517 blev Ægypten, efter Sultan Selim den førstes Seier ved Kairo, erklæret for Lydrige af Tyrkiet. Den Tilstand, som derved indtraadte, var om muligt endnu utaaleligere end Mamelukernes Herredømme; disses Høvdinger vedblev at styre hver sin Del af Landet i Sultanens Navn, og de Vilkaarligheder, de tillod sig ligeoverfor det underkuede Folk, var ligefrem forfærdelige, uden at den tyrkiske Styrelse kunde eller vilde gjøre noget for Indførelsen af mere ordnede Forhold. En af Mamelukbeierne ved Navn Ali forsøgte endog at rive sig løs fra Tyrkiets Herredømme, da Sultanen 1771 fik Krig med Rusland, og han havde næsten naaet sit Maal, da han to Aar senere faldt for Morderhaand. Den personlige Sikkerhed blev imidlertid betydelig større, da Mehemed Ali 1804 tiltraadte Regjeringen. Han udryddede med Grusomhed Mamelukerne, og derved var den værste Fare for indre Uroligheder forebygget, ligesom han fik Nubien og Kordofan underlagt sit Herredømme. Men hans Regjering var alligevel despotisk, og Befolkningen trykkedes haardt af de stadig voxende Skattepaalæg; forøvrigt søgte han at ordne de offentlige Anliggender paa europæisk Vis, men disse Bestræbelser bar ingen Frugt. Hans Sønnesøn Abbas, som 1849 fulgte ham i Regjeringen, var en fanatisk Tilhænger af Islam og en Fiende af alt fremmed. Abbas's Onkel og Efterfølger Saïd (1854—63) og Ismail (1863—79) var derimod gunstig stemte for Reformer og indførte flere saadanne; den sidste opnaaede endog næsten fuld Uafhængighed af Tyrkiet, underlagde sig en stor Del af Sudan og fik ved Hjelp af de europæiske Magter Lovgivningen forbedret. Under ham fuldførtes Suezkanalen, og en international Domstol, bestaaende af Europæere, nedsattes i Alexandria. Men den finansielle Forlegenhed blev stadig større, saa at intet klækkeligt kunde gjøres til Landets Opkomst. For at redde sig ud af den værste Forlegenhed maatte Ismail 1875 sælge sine Aktier i Suezkanalen, men heller ikke dette hjalp, og da han ogsaa paa andre Maader kom i Kollision med Stormagterne, tvang disse ham 1879 til at nedlægge Regjeringen til Fordel for sin Søn Mehemed Tevfik. Det var allerede under hans Fader blevet bestemt, at Værdigheden som Vicekonge (Khediv) af Ægypten skulde være arvelig i hans Familie. Førend Ismail fratraadte Regjeringen, blev han nødt til at antage en Finanskommission af Englændere, som skulde paase, at Statens Midler blev anvendte overensstemmende med dens Tarv, men de formaaede ikke at sætte en Stopper for Styrelsens Ødselhed. Heller ikke har det lykkedes Mehemed Tevfik at bringe Ballance tilveie i Statshusholdningen, og Aarsagen hertil har for en Del været ydre Uroligheder. Da det gammelægyptiske Parti, som stedse har været fiendtlig stemt mod alt, hvad der heder Reformer, 1882 fik sine Mænd ind i Ministeriet, traadte disse med Arabi Pascha i Spidsen, strax i et fiendtligt Forhold til de europæiske Magter, og da alle Forestillinger var forgjeves, sendte den engelske Regjering en Flaadeafdeling til Middelhavet under Admiral Seymour, som lod Alexandria bombardere. Seymour raadede imidlertid ikke over tilstrækkelige Stridskræfter til at kunne forebygge, at de ophidsede Muhamedanere anrettede et rækkeligt Blodblad paa dem, som holdt med Englænderne. Disse opnaaede imidlertid, at Arabi og de fornemste Ledere af Opstandsforsøget blev fængslede og gjorte uskadelige, og at Khediven faldt tilføie. Roligheden varede dog ikke længe. Muhamedanernes Ophidselse over, at Khediven, som de troede havde indgaat en ydmygende Pagt med de „vantroe" Kristne, i Forbindelse med den Uvillie, som Stormagternes Undertrykkelse af den i Sudan florerende Slavehandel havde vakt, gjorde det let for fanatiske Opviglere at finde Tilhængere. Skarer af Oprørere flokkede sig i Sudan og de længst borte fra Hovedstaden liggende Landsdele om de dristige Insurgentanførere Ahmed Suleiman, der antog Titel af Madhi (Profet), og Osman Digma, og begge gjorde rivende Fremskridt, idet de svage ægyptiske Besætninger i Sydægypten ikke formaaede at gjøre virksom Modstand. Den engelske Regjering under Gladstones Ledelse sendte vel nogle Tropper til Ægypten, af hvilke en Del dirigeredes til Byen Suakim der stærkt truedes af Osman Digmas Horder, og samtidig formaaede den General Gordon (s. d.), der tidligere havde fungeret som ægyptisk Guvernør i Sudan og som saadan erhvervet sig betydelig Anseelse blandt Befolkningen der, til at begive sig til det vigtige Punkt Khartum i Nubien, for at holde det saa længe som muligt og søge at tale Befolkningen tilrette. Men Gladstones vaklende Holdning og hans halve politiske Forholdsregler førte ogsaa her til en national Ydmygelse for England. De til Suakim sendte Tropper viste sig utilstrækkelige og udrettede ikke andet end at foretage nogle uafgjørende Streiftog mod Insurgenterne, og den Hærafdeling, som opad Nilen skulde ile Gordon til Undsætning, formaaede paa Grund af sin ringe Styrke ikke at trænge hurtigt nok frem. Gordon forsvarede den ham anbetroede Post med Heltemod og overordentlig Dygtighed, og sendte Bud paa Bud efter Forstærkning; men da denne omsider kom, var det for sent; kun faa Mil fra Khartum fik den engelske Styrke, som under mange Mødsommeligheder og haardnakkede Kampe havde arbeidet sig op efter Nilens Dalføre, Bud om, at Byen 1885 var falden i Madhiens Hænder, og at Gordon var dræbt. Englænderne var nu for svage til at kunne udrette noget og maatte derfor tiltræde Tilbagetoget. Siden den Tid er baade Madhien og den af ham indsatte Efterfølger afgaaede ved Døden, men Ægyptens Herredømme over Sudan og Nubien er fremdeles af yderst tvivlsom Beskaffenhed, og Ægyptens Finanser tillader ikke nogen større Anstrengelse for at gjenvinde det.

Ægyptisk Kultur, Kunst og Literatur. Den ægyptiske Kultur i Oldtiden stod paa et eiendommeligt Trin. Kongen, som repræsenterede Guddommen, var i Besiddelse af aldeles uindskrænket Myndighed og raadede fuldkommen over sit Folk som Eiendom. Religionen var Afguderi, i den senere Tid i en kras Skikkelse: forøvrigt var den ægyptiske Gudelære (s. d.) mærkelig ved sin skjønne moralske Holdning. Man tilbad Solen (Solguden) som den høieste Gud, og tillagde denne Gud en Hustru (Isis) og en Søn (Horus), lige-

som de havde en Gud for det Ondes Magt (Typhon) samt en hel Del underordnede Guddomme. Under Kong Mena (henved 4000 f. Kr.) ophøiedes Guden Ptah til Hovedguddom, hvilken Værdighed 1500 f. Kr. gik over til Ammon. Derhos dyrkedes enkelte Dyr som Gudernes Symboler, fornemmelig Oxen Apis (s. d.), Ibisfuglen, Krokodilen og Hunden. Blandt Befolkningen herskede enslags Kastevæsen. De fornemste Klasser var Præsterne og Krigerne; de første betroedes gjerne paa Grund af sine Kundskaber den civile Forvaltning. I religiøs Henseende antog Ægypterne Menneskets Sjel for udødelig, men Læren om Sjelevandringen bekjendte de sig ikke til; de lagde særlig Vind paa at konservere og opbevare de Afdødes Legemer, for at deres Sjele, naar de vendte tilbage fra sin Vandring i Underverdenen, kunde forenes med Legemerne (se Mumie). — Af den oldægyptiske Kunst staar Bygningskunsten høiest; dog udmærker den sig mere ved en gjennemgaaende Soliditet end ved smagfulde Former. Billed- og Malerkunsten har intet bemærkningsværdigt at opvise. Figurerne i den første er stive og formløse og røber liden Sans for det plastiske, og om Malerkunsten kan siges det samme, nagtet den udmærker sig ved livlige Farver. — Literaturen, som er bleven opbevaret i Hieroglyfer (s. d.), er forholdsvis rig og bestaar af Digte i Prosa og Vers, Reisebeskrivelser, religiøse og moralske Afhandlinger m. m. — I videnskabelig Henseende stod de gamle Ægyptere paa et fremskredet Standpunkt, saaledes med Hensyn til Astronomien, idet de tidlig havde lært at inddele Aaret i 365 Dage. Ogsaa Lægevidenskaben og Mathematiken havde fremragende Dyrkere. Ligeledes var den ægyptiske Industri og Teknik betydelig udviklet, og Glasindustrien skal der have været kjendt længe før Fønikerne opfandt Kunsten. Ogsaa de ægyptiske Skoler stod i høi Anseelse for sin Lærdom og søgtes selv fra Grækenland.

Ægyptolog, Kjender af den ægyptiske Oldtid.

Ægæiske Hav, se Arkipel.

Ægæiske Øer, en Gruppe af Smaaøer, i det ægæiske Hav (se Sporaderne under Art. Sporadisk).

Ækvation, i Mathematiken, d. s. s. Ligning. (s. d.). — I Astronomien Forskjel mellem Middag efter sand Tid og efter Middeltid (Tidsækvationen).

Ækvator, den Storcirkel paa Jordkloden, som er lige langt fra begge Poler, og som danner en ret Vinkel med Jordens Axe. Man taler ogsaa om Himlens Ækvator, hvormed menes den Linie paa Himmelhvelvingen, som ligger i Zenith over Jordens Ækvator. Denne kaldes i daglig Tale Linien og er den Cirkel paa Jorden, hvor Solen ved Jevndøgn i Middagsøieblikket befinder sig nøiagtig i Zenith. Se forøvr. Art. Brede, Længde og Meridian.

Ækvatoreal, et astronomisk Instrument, som benyttes til at bestemme en Stjernes Deklination (s. d.) og Rektascension. Det bestaar af en Kikkert, som lader sig dreie i alle Retninger ved Hjelp af to Axer, hvoraf den ene peger mod Himlens Poler, den anden staar lodret paa den første.

Ækvatorialstrømme, se Strømme.

Ækver, et gammelitalisk Folk, som boede i Mellemitalien, ved Floden Anio. De førte flere Krige med Romerne, men blev 389 f. Kr. slaaede af Camillus og under Samniterkrigene fuldstændig undertvungne Aar 300.

Ækvilibrere, bringe i Ligevegt. — Ækvilibrist, Linedanser, Ligevegtskunstner.

Ækvinoktialpunkter, Jevndøgnspunkter, se Jevndøgn.

Ækvivalent, Ligeværd, Gjengjeld, Erstatning af samme Værd som det tabte; bestemte Vegtmængder, i hvilke Stofferne staar i tilsvarende Forbindelse til hverandre.

Ælianus, med Tilnavnet Taktikeren, græsk Krigshistoriker, levede i Rom ca. 100 f. Kr. og skrev et ypperligt Verk om „Grækernes Taktik". — Klaudius Ælianus, en Romer fra Præneste, med Æresnavnet Sofisten, levede ca. 200 e. Kr. Af hans Skrifter, som er blevne opbevarede til vor Tid, kan nævnes „Blandede Fortællinger" i 14 Bøger og „Dyrehistorier" i 17 Bøger.

Ælmeltorp, Henrik, dansk Slotshøvedsmand, var af Kong Erik Plogpenning indsat som Befalingsmand i Rendsborg og gjorde derfra 1248 et uventet Anfald paa Byen Slesvig. Da Erik kort efter skulde undsætte ham under Rendsborgs Beleiring af de holstenske Grever, blev han dræbt, og Ælmeltorp negtede da at anerkjende Kristoffer den første, af hvem han blev slaaet ved Skjelskjør, men som han senere forligte sig med.

Æmilius, Navn paa to romerske Konsuler. — Æmilius Paulus, den ældre, førte heldige Krige i Illyrien, men faldt som Konsul under den anden puniske Krig i Slaget ved Cannæ 216 f. Kr. — Æmilius Paulus Macedonicus, foregaaendes Søn, var 182 og 168 romersk Konsul; fidstnævnte Aar beseirede han den makedoniske Konge Perseus i Slaget ved Pydna og erhvervede sig derved store Fortjenester af Staten. Han døde 160. Af hans Sønner indlagde Scipio Africanus den yngre (s. d.) sig stor Berømmelse i den tredie punisk Krig.

Ænder, en talrig Familie af Svømmefuglene, til hvilken foruden de egentlige Ænder hører Svanen, Gaasen, Edderfuglen m. fl. (se d. Art.).

Æneas, ifølge Homer en fornem Trojaner, som deltog i den trojanske Krig og ved Byens Indtagelse reddede sig ved Flugten, idet han bar sin Fader Ankises paa Ryggen. Ifølge senere Sagn kom han efter en hel Del mærkelige Eventyr til Italien, og ægtede der en Datter af Kong Latinus i Latium. Hans Søn Æneas Sylvius, blev Stamfader til Kongerne i Alba Longa (s. d.), hvorfra Rom stammed.

Æneas Sylvius, se Pius den anden.

Ænesidemos, græsk Filosof i det 1ste Aarh. f. Kr., var fra Kreta og begyndte sin Lærervirksomhed i Alexandria. Hans Filosofi var Skepticisme, der paastod Umuligheden af at opnaa en sikker Viden i nogetsomhelst Punkt, hvorfor man altid burde afholde sig fra at udtale sin Dom i nogen Sag. Derfor vilde han kun have sin Lære betegnet som en Veiledning eller Methode.

Æolerne, en af de ældre Grækeres Hovedstammer, udledede sin Herkomst fra Æolos, en Søn af Hellen (s. d.). De boede oprindelig i Landskabet Æolis, den sydvestlige Del af den thessaliske Slette, men udvidede senere sit Land-

omraade ved at underkaste sig hele det vestlige Grækenland. Herfra foretog Skarer af dem Udvandringer til Lilleasien, hvor de nedsatte sig paa Vestkysten og anlagde flere Byer, som snart fik stor Betydning, deriblandt Smyrna og Kyme samt Mytilene paa Lesbos. Det æoliske Forbund i Lilleasien talte 12 Byer; de blev undertvungne af den lydiske Konge Krøsos, kom 548 f. Kr. under Persien, senere under Pergamum og erobredes 84 f. Kr. af Romerne. — Den æoliske Dialekt var en af det oldgræske Sprogs tre Hoveddialekter og benyttedes bl. a. af Digterne Alkæos og Sappho.

Æolodikon, d. s. s. Fysharmonika (s. d.).

Æolos, i Grækernes og Romernes Gudelære Vindens Gud. — Æolos, Hellens Søn, e Æolerne.

Æolsharpe, Vindharpe, et Strengeinstrument, bestaaende af en tynd Trækasse, hvorover der er spændt 8 à 10 Tarmstrenge, som alle stemmes i Enklang. Instrumentet stilles paa en Plads, hvor Strengene kan berøres af Luftstrækket, f. Ex. i en Dør- eller Vinduesaabning, og frembringer da en behagelig harmonisk Velklang, som stiger eller falder med Lufttrækkets Styrke. Instrumentet var kjendt af Jøderne længe før Kristi Tid og benyttedes bl. a. af Kong David.

Æon, Tidsaand; Tidsrum, Levetid, Verdensalder; ogsaa et umaadelig langt Tidsrum, Evighed.

Æra, Tids- eller Aarsregning, som begynder med et vist mærkeligt Tidspunkt. De mest benyttede Tidsregninger er den jødiske, som gaar fra Verdens Skabelse; den kristne, som begynder med Kristi Fødselsaar; den muhamedanske, hvis Begyndelsesaar er 622 e. Kr. og regnes fra Muhameds Flugt fra Mekka (Hedschra), og den singhalesiske, som regnes fra Buddha Sakyamunis Død. Tidligere havde flere andre Folkeslag en Æra, hvorefter de bestemte sin Tidsregning, saaledes Grækerne (efter Olympiaderne, s. d.), Romerne (efter Roms Anlæg, 753 f. Kr.) og den første franske Republik (1792—1806). Den saakaldte seleukidiske Æra anvendtes af Jøderne til ind i det 11te Aarh. og regnedes fra 312 f. Kr. eller den Tid, da Seleuciderne fik Herredømme i Syrien og tilgrændsende Lande.

Ærarium, Skatkammer, offentlig Kasse. — Ærarial og ærarisk, hvad der vedkommer Statskassen, offentlige Kasser osv.

Æresfornærmelse, og ærerørige Ord, se Injurie.

Ærenpris (Veronica), Planteslægt af de Maskeblomstredes Familie, med hjulformet Krone, femdelt Bæger og torummet Kapsel. I Norge forekommer mindst 10 Arter, hvoraf de fleste voxer paa tørre Steder. Blandt disse er Læge-Ærenpris (V. officinalis), som har liggende, haaret Stilk, elliptiske, sagtakkede Blade og blaa Kroner. Den anvendes i Medicinen mod Høste og Brystsygdomme og forhandles fra Apothekerne under Navnet Herba veronicæ.

Æresborger, en Person, som uden at have lovlig Adkomst til Borgerret i en Stat eller Kommune, dog erholder denne som en Æresbevisning. Imidlertid medfører Titelen i Regelen ikke de sædvanlige Rettigheder eller Forpligtelser.

Æresopreisning. I nyere Tid er der i flere Lande under visse Betingelser givet Personer, som er domfældte for vanærende Forbrydelser eller til vanærende Straffe, Adgang til at opnaa Æresopreisning. I Norge kan Æresopreisning ifølge en Lov af 9de Juni 1883 tilstaaes af Kongen, naar den Domfældte i mindst 5 Aar, efterat Straffen er udstaaet eller ved Benaadning er eftergivet, har ført en ulastelig Vandel. Æresopreisning kan ikke tilstaaes nogen mere end én Gang, efterat han har fyldt sit 25de Aar.

Æresstraf, se Infami under Infam.

Ærometer (Aërometer), Instrument til at maale Luftens Beskaffenhed, Tyngde, Fugtighed osv.

Ært, se Erteblomstrede.

Æro, en Danmark tilhørende Ø i Østersjøen, mellem Fyen, Langeland og Als, er 82 km.² stor og har 14,000 Indb. Den er skovløs, men særdeles frugtbar og udfører en hel Del Kornvarer, fornemmelig Hvede og Byg. Dens eneste By er Ærøskjøbing, som har 2000 Indb. og livlig Handel og Skibsfart.

Æsculin, et Stof, som vindes af Hestekastaniens Bark.

Æsel (Asen), (Equus asinus), Pattedyr af Hesteslægten, nedstammer fra Asien, hvor det i vild Tilstand lever i store Flokke, men er nu tæmmet som Husdyr over den største Del af Jordkloden. Det tamme Æsel er graat af Farve, er mindre end Hesten og adskiller sig fra den ved sine lange Øren, plumpere Bygning, korte Manke og ved Halen, som temmelig ligner Koens, samt ved sin ildelydende Stemme, der er et ynkeligt Skrig. Det er langtfra saa lærvilligt og modigt som Hesten, men overgaar denne i Udholdenhed og Nøisomhed, da det tager tiltakke med den usleste Føde og endog kan ernære sig af Torne og Tidsler. Af denne Grund holdes det især som Husdyr af de fattigere Klasser. Der er neppe noget tamt Dyr, som er blevet saa mishandlet og overanstrengt som Æslet, hvorfor det paa mange Steder ser yderst vantriveligt og forkrøblet ud; overalt, hvor det har nydt nogenlunde god Behandling, er det et vakkert, letvindt Dyr. Til Befordring af Pakgods paa ubanede Veie er det bedre skikket end Hesten, da det er meget sikrere paa Foden og ikke tager det saa nøie med Næring og Hvile. De bedste Æsler findes i Arabien og Ægypten, og blandt de europæiske Racer staar de fra Grækenland, Italien og Spanien højest. Æslet parrer sig let med Hesten, og derved fremkommer de Bastarder, som gaar under Navn af Muldyr og Mulæsler (s. d.). Det vilde Æsel udmærker sig ved slank, velbygget Krop, Hurtighed og Skyhed og har i Udseende ikke stor Lighed med det tamme. Der gives flere Former af Vildæselet, hvilke vistnok kun er afvigende Varieteter af en og samme Art; det opholder sig især paa Saltstepperne og efterstræbes ivrigt for Kjødets Skyld, men er meget vanskeligt at fælde.

Æselsagurk, se Agurk.

Æskines, græsk Taler, f. i Athen 389 f. Kr., d. 314, var en Tilhænger af Filip af Makedonien og som saadan en Modstander af Demosthenes. Af den Aarsag maatte han paa Grund af sine Landsmænds Forbindelser forlade Athen og gik til Asien. Efter Alexander den stores Død oprettede han en Skole paa Rhodos. Af hans Taler er tre blevne opbevarede til vor Tid.

Æskulap, se Gudelære, den græske.

Æskylos, en af de mest berømte oldgræske

Tragikere, f. 525 f. Kr., d. 468, deltog i Slagene ved Marathon, Salamis og Platæa og opholdt ſig ſenere i Syrakus hos Kong Hiero. Af hans 70 Tragedier haves nu 7 i Behold, hvilke alle udmærker ſig ſom noget af den ſkjønneſte Poeſi fra den græſke Oldtid. Disſe 7 er „Agamemnon", „Choeforerne", „Eumeniderne", „Perſerne", „De ſyv mod Theben", „De om Beſkyttelſe bedende" og „Den lænkede Prometheus".

Æſopos, berømt græſk Fabeldigter i det 6te Aarh. f. Kr., ſkal oprindelig have været en Slave fra Frygien, men kom i Gunſt hos Kong Krøſos, der valgte ham til ſin Fortrolige. Efter ham er opkaldt den ſaakaldte æſopiſke Fabeldigtning, i hvilken Dyr, Fugle oſv. optræder ſom talende og handlende Perſoner. Hans Fabler er flere Gange udgivne og overſatte til de fleſte Sprog.

Æſthetik, Smagsvidenſkab om det ſkjønne i Videnſkab og Kunſt.

Æſthesis, gr., Følelſe, Følelſesevne; — Æſtheterier, Sanſeredſkaber.

Æſtimabel, agtværdig, agtet. — Æſtimere, agte, anſe. — Æſtimation, Vurdering, Prisbeſtemmelſe; Agtelſe.

Ætas, Alder. — Ætas legitima, den lovbeſtemte Alder. — Ætas pubertatis, Myndighedsalderen.

Æther, et elaſtiſk Fluidum, ſom man antager opfylder Verdensrummet.

Æther (Svovlæther, Diæthylæther, Nafta; $C_4 H_{10} O$), en vandklar, letflydende, flygtig Vædſke, udvindes ved at deſtillere en Blanding af Svovlſyre og Alkohol. Den har en gjennemtrængende Lugt og en kjølende Smag og antændes meget let, idet Dampen af den kan antænde ſelve Vædſken i længere Afſtand fra en brændende Flamme. Den anvendes baade i Kemien og Medicinen, bl. a. ved Tillavningen af Hoffmannsdraaber, ſamt til tekniſk Brug; ved dette anvendes den iſær ſom Opløsningsmiddel for Fedtſtoffer, Svovl, Fosfor, Kautſchuk, Brom, Jod m. m. Desuden betegnes almindelig de ſaakaldte Ætherarter med Navnet Æther; de kaldes ogſaa ſammenſatte Ætherarter og beſtaar af Alkoholer og Syrer i vandfri Tilſtand.

Ætheriſke Olier kaldes en Mængde forſkjellige Stoffer, hvis fælles Kjendetegn bl. a. er, at de er brændbare og flygtige ſamt har en ætheriſk Lugt. Herhen hører forſkjellige Kulvandſtoffer ſamt endel ſurſtofholdige Stoffer, deriblandt Kamfer, Bittermandelolje oſv.

Æthiopier (gr., d. e. de ſolbrændte), i Oldtiden Fællesnavn for Negrene og de mørkfarvede Folkeſlag i Veſtaſien og Nordafrika, hvis Land man kaldte Æthiopien. Senere kun Indbyggerne i Riget Meroe ved Nilen, ſaa at Æthiopien omtrent omfattede det nuværende Nubien. I Middelalderen var det Abeſſinierne, ſom blev kaldt Æthiopier og endelig alle Negerfolk (hvoraf Udtrykket æthiopiſk Race).

Æthiopiſke Hav, tidligere Navn paa den Del af Atlanterhavet, ſom grændſer til Afrika.

Æthyl, det ſammenſatte Radikal i Vinaand. — Æthylæther, d. ſ. ſ. Æther.

Ætna, Europas høieſte ildſprudende Bjerg, i den nordøſtlige Del af Sicilien, paa den kataniſke Slette, er 3214 m. høit og har ved Grundfladen et Omfang af 110 km. Stedet, hvor Vulkanen ligger, antages tidligere at have været en Havbugt, ſom er bleven fyldt under dens Udbrud. Krateret er 3 km. i Omkreds og har en Dybde af 200 m. Paa Skraaningerne findes 60 ſtørre og ca. 700 mindre Udbrudskegler. Ætna har været i Virkſomhed over 2000 Aar. De mærkeligſte Udbrud før vor Tidsregning indtraf i Aarene 477 og 121; ſenere har Udbruddene gjentaget ſig 6—7 Gange i hvert Aarhundrede, i den ſidſte Tid 1832, 1838, 1842, 1852, 1865, 1874 og 1883. Størſt Ødelæggelſe anrettede det Udbrud, ſom indtraf 1669.

Ætolien, i Oldtiden et Landſkab i det nordveſtlige Grækenland, begrændſet i Syd af den korinthiſke Bugt og i Nord af Theſalien, beboedes af Ætolerne. Disſe dannede flere Smaaſtater, ſom indbyrdes var forenede ved det ætoliſke Forbund. 189 f. Kr. kom de under Romernes Herredømme.

Ætsbeitſer, enſlags Beitſer, ſom benyttes i Tøitrykkerierne, og hvortil anvendes Vinſyre, Oxalſyre, Citronſalt, Salpeterſyre m. fl.

Ætsmidler, i Medicinen forſkjellige Slags Midler, ſom benyttes til f. Ex. Bortſkaffelſe af dødt Kjød i Saar og af Svulſter, til Stansning af ſtærke Blødninger oſv. Hertil anvendes Ætskalk, koncentrerede Mineralſyrer, Kvikſølvoxyd, Zinkklorid, Kobbervitriol, Helvedesſten, hvid Arſenik, kromſurt Kali, Alun, Jod, Brom, Chlorguld, Kreoſot m. m.

Ætsning, i Teknikken en Fremgangsmaade, ſom anvendes, naar man paa en blank Plade vil frembringe matte eller fordybede Partier. Først paaføres Pladen en Ætsegrund, beſtaaende af Vox, Beg og Asfalt, der danner et Lag, ſom ikke angribes af Syrer. Ætsegrunden bliver derpaa, bortraderet paa de Steder, ſom ſkal ætſes, ſaa Fladen igjen blottes. Som Ætsmiddel anvendes forſkjellige Slags Syrer, alt efter den Materie, hvoraf Pladen beſtaar. De ſædvanlige Ætsmidler er Kongevand (til Guld), fortyndet Salpeterſyre (til Kobber), fortyndet Salpeterſyre og Eddike (til Staal), Fluſſpatſyre (til Glas og Sten). — Lithografiſk Ætsning, ſe Stentryk.

Ø.

Ø er det ſidſte Bogſtav i det norſke og danſke Alfabet og ſvarer til det græſke οι og det latinſke oe; i tyſk betegnes det enten ved oe eller ligeſom i Svenſk ved ö.

Ø, et med Vand omgivet Land, dog betegnes ikke Ordet om de ſtore Landmaſſer, ſom Amerika og Auſtralien. En ganſke liden Ø kaldes Holme. Et Antal Øer, ſom ligger nær ſammen, kaldes Øgruppe (Arkipel). Et Land, ſom for Størſtedelen er omflydt af Vand og kun paa en kortere Strækning hænger ſammen med Faſtlandet, kaldes Halvø.

Odenburg, se Oedenburg.

Ødipus, ifølge Homer Søn af Kong Laios i Theben og hans Dronning Jokaste, blev af sin Fader paa Grund af Oraklets Spaadom om, at han skulde blive hans Morder, udsat, efterat hans Fødder var blevne gjennemstukne. Slaven, som skulde udsætte Barnet, leverede det imidlertid til en Hyrde fra Korinth, hvis Konge, Polybos, lod Gutten opfostre. Da Ødipus var bleven voxen, reiste han tilbage til Theben, mødte underveis sin Fader og fældte ham, uden at vide hvem det var. Han løste Sfinx's Gaade og fik derefter sin Moder tilægte, med hvem han havde to Sønner. Da hans Herkomst blev opdaget, dræbte hans Moder sig, selv lod han sine Øine stikke ud og blev derpaa fordreven af sine Sønner. Flere af de græske Digtere har dramatisk behandlet Emnet.

Ødmann, Samuel Lorents, svensk Geistlig og Forfatter, f. 1750, d. 1829, studerede i Upsala og blev 1773 viet til Præst. Efter en Tid at have virket som saadan i Vermdö, modtog han 1790 en Lærerstilling ved Upsala Universitet, hvor han 9 Aar senere blev Professor. I denne Stilling udøvede han en stor og indgribende Indflydelse paa de theologiske Studerende, uagtet hans Helbred var nedbrudt, saa at han maatte holde sine Forelæsninger fra Sygesengen. Hans Skrifter udmærker sig ved Lærdom, Grundighed og dybsindig Forskning og hører til det bedste i den herhen hørende svenske Literatur. Af dem kan nævnes „Strödda samlingar utur naturkunnigheten til den Heliga Skrifts upplysning", „Strödda försök öfver Nya Testamentets Heliga Skrifter", „Anvisning till et kristligt predikosätt" og „Häg-komster från hembygden och skolan", hvilket sidste fortræffelige Arbeide gjentagne Gange er oplagt. Desuden digtede han flere yndede Salmer.

Øfjord, se Eiafjord.

Øgler, se Firben.

Øgmundur Paalsson, Biskop i Skaalholt paa Island, f. 1462, d. 1542, var først Skibsfører mellem Island og Norge, blev derpaa Præst i Breidabolstad og ca. 1515 Abbed i Vidø Kloster; 1520 blev han valgt til Biskop. Som ivrig Katholik modsatte han sig af al Magt Reformationen, men den nye Lære seirede, og det endte med, at Biskopen blev tagen til Fange og ført til Danmark (1541), hvor han tilbragte de sidste Aar af sit Liv.

Øhlenschläger, se Oehlenschläger.

Øie, Menneskets og Dyrenes Synsorgan, opfanger Lysstraalerne ved Hjelp af Synsnerven, som fører det modtagne Indtryk til Hjernen. Det menneskelige Øie er næsten kuglerundt, udenpaa dækket af Senehinden (Sclerotica), som fortil har en rund Aabning, der dækkes af den gjennemsigtige Hornhinde (Cornea). Senehinden, som er hvid af Farve, klædes paa den indvendige Side af Aarehinden (Choroidea), hvis forreste Del kaldes Straalelegemet (Corpus Ciliare), og som foran er fæstet til Regnbuehinden (Iris), der ligesom Senehinden har en rund Aabning fortil, Pupillen, hvilken har den Evne at kunne udvide sig og trække sig sammen, eftersom Lysstraalerne, der træffer Øiet, er stærkere eller svagere. I Rummet mellem Hornhinden og Regnbuehinden (Øiekammeret) findes en vandklar Vædske, det er Regnbuehinden, som giver Øiet sin Farve. Indenfor Aarehinden ligger endnu en Hinde, Nethinden (Retina), i hvilken Synsnervens forreste Ende forgrener sig. Paa denne afspeiler det gjennem Øiet opfangede Billede sig, hvilket den der udbredte Synsnerve modtager og forplanter til Hjernen. Bagenfor Pupillen findes et linseformet gjennemsigtigt Legeme Krystallinsen, i hvilken Lysstraalerne brydes akkurat paa samme Maade, som naar de passerer gjennem en almindelig Linse. Det indre af Øiet indeholder en slimet, klar Vædske, i hvilket ligeledes Lysstraalerne brydes. — Øiet hviler i en tragtformet Hulhed i Hovedskallen og beskyttes af Pandebenet, det øverste af Næsen og Kindbenet. Det bedækkes af Øienlaagene, som lukker sig over det, naar det trænger Hvile. Den indvendige Side af Øielaagene beklædes af en Slimhinde, den saakaldte Bindehinde (Conjunctiva), der ogsaa slaar sig over paa Øiet og dækker den forreste Del af Senehinden. Desuden beskyttes denne meget ømfindtlige Legemsdel ogsaa af Øienhaarene og Øienbrynene, som tjener til at afværge fremmede Legemers Indtrængen i Øiet. Ved ofte at se paa meget nære Gjenstande, f. Ex. ved stadig Læsning, ved flet Belysning, Uhrmagerarbeide osv. forlænges navnlig hos svage Individer Øiet forfra bagtil og taber derved Evnen til tydelig at skjelne fjerne Gjenstande. Dette kaldes Nærsynethed. Hvis derimod Hornhinden eller Krystallinsen mangler noget af sin normale Krumning eller Evne til at bryde Lysstraalerne, formaar Øiet ikke at se tydeligt i Nærheden, men kan alligevel udmærket godt se fjerne Gjenstande; dette kaldes Langsynethed og er gjerne almindelig hos ældre Folk. Begge disse Mangler kan afhjelpes ved Briller, idet der for Nærsynte anvendes konkave, for Langsynte konvexe Brilleglas.

Øienbetændelse kaldes med et fælles Navn forskjellige Slags Øiensygdomme, der ledsages af Smerte, Rødhed eller Varme. De vigtigste er: Conjunctivitis (Betændelse i Bindehinden) simplex s. catarrhalis, der ytrer sig ved Rødme og stærkere Slimafsondring fra Bindehinden. Sygdommen fremkaldes af forskjellige Aarsager blandt andet ved Irritation af fremmede Legemer, og optræder ofte epidemisk. Conjunctivitis blenorrhoica begynder paa samme Maade som den foregaaende og ledsages af en stærk Svulst af Øienlaagene samt rigelig Afsondring af Materie. Denne Sygdom kan blive farlig for Øiet, naar Betændelsen gaar over paa Hornhinden. Conjunctivitis trachomatosa begynder ogsaa med Rødme og Svulst af Slimhinderne, og er karakteristisk ved de aragtige Sammendragninger og Sammenvoxninger, som Betændelsen efterlader. Conjunctivilis phlyctænularis udmærker sig ved Dannelsen af smaa Blærer, som efter kort Tids Forløb forsvinder eller brister. Betændelse af Regnbuehinden (Iritis) ytrer sig ved en eiendommelig Følelse af Trykken og Hede i Øiet i Forbindelse med Smerter i og omkring det. Regnbuehinden taber sin Glans og faar et mat Udseende, hvorhos dens Farve forandres. Betændelsen i Straalelegemet (Cyclitis) forekommer dels i Forbindelse med foregaaende Sygdom, dels selvstændigt. Blandt dens Kjendetegn kan nævnes, at der i Glaslegemets forreste Del danner sig talrige Fordunklinger. Denne Sygdom kan være meget ødelæggende, især

naar den angriber Aarehinden. Betændelse af Glaslegemet (Hyalitis), der fordunkles, kan fyldes Betændelser i de tilstødende Hinder eller fremmede Legemer, som er trængte ind i Øiet. Betændelse i Nethinden (Retinitis), hvis væsentligste Kjendetegn er, at Nethinden viser sig svullen, af graalig Farve og mindre gjennemsigtig end ellers, at dens Kar viser sig stærkt fyldte, og at der omkring Pupillen (det Sted, hvor Synsnerven træder ind i Øiet) danner sig hvide Pletter. Betændelse af det bløde Binde- og Fedtvæv, som omgiver Øiet i Øiehulen, giver sig tilkjende ved en dump Smerte samt Følelse af Tryk og Spending bag Øiet. Øielaagene bliver røde og hovne, Øiet drives lidt efter lidt frem, og dets Bevægelser kan blive saagodtsom fuldstændig ophævede. De fleste Arter af Øienbetændelse er farlige Sygdomme, og den Angrebne gjør retteſt i saa hurtig som muligt at søge lægekyndig Bistand.

Øienſpeil (Oftalmoſkop), et af Helmholz konſtrueret, senere meget forbedret Inſtrument til gjennem Pupillen at se de indre Dele af Øiet, er for Øienlægen et overordentlig vigtigt Apparat til Undersøgelse af syge Øine.

Øienſten (Lapis divinus), en hvidblaalig Masse af en kjølende, sammensnerpende Smag og en kamferagtig Lugt. Det tilberedes ved at sammensmelte Kobbervitriol, Alun og Salpeter samt Kamfer og anvendes i Øiensygdomme.

Øienſtikker, Guldſmed ell. **Bismer** (Libellula quadrimaculata), Leddyr af de Netvingedes Orden, med stort, tykt Hoved, langt og smalt Bagliv, stærke, tandede Kindbakker og hornagtige Kjæver. Vingerne er store, klare og netformede. Den bliver ca. 70 mm. lang og lever af andre Insekter, som den fanger og fortærer i Flugten. Dens Larve opholder sig omtrent et Aar i Vandet og ernærer sig der af andre Vandlarver; da den er meget graadig, fortærer den en Masse skadeligt Kryb. Naar den skal forvandles, kryber den op paa et Straa og sprænger der Larvehylstret.

Øientroſt (Euphrasia officinalis, L.), énaarig Plante af de Maskeblomſtredes Familie, med indtil fodhøi Stilk, modsatte, ægformede Blade og hvide eller lysviolette Blomster med mørkere Striber og en gul Plet paa Undersiden. Den er meget almindelig overalt i Norge, lige til Nordkap og Østfinmarken. Tidligere har den været brugt og bruges maaske hist og her endnu mod forskjellige Slags Øiensygdomme.

Øier, Præstegjeld i Søndre Gudbrandsdalen, Kristians Amt, bestaar af Sognene Øier og Trøtten.

Øieren, Indsjø paa Romerike i Akershus Amt, dannes af Glommen. Den er med Hensyn til Størrelse den syvende af Norges Indsjøer og indtager et Fladerum af 94 km.².

Øiestad, Præstegjeld i Nedenæs Amt, nær Arendal.

Økolampadius, Johannes, schweizisk Reformator, f. 1482, d. 1531, hed egentlig Hussgen. Han studerede først Retsvidenskab, senere Theologi og blev 1518 Præst i Augsburg, hvor han paavirkedes af de da begyndte Reformationsbevægelser. 1522 blev han Præst i Basel og arbeidede med Iver og Held for Reformationens Sag sammen med Zwingli, hvis Synsmaader han delte.

Øksnæs, Præstegjeld i Vesteraalen, Nordlands Amt, bestaar af Sognene Øksnæs og Langenæs.

Øl, en gjæret og fremdeles svagt gjærende alkoholholdig Drik, som tilberedes af Malt (s. d.). Det adskiller sig fra Vin derved, at det indeholder mindre Alkohol og mere Plantelim, Extraktivstoffer og Kulsyre. Tilberedningen af Øl foregaar paa forskjellige Maader, eftersom man vil brygge den ene eller den andet Slags Øl. Den sædvanlige Fremgangsmaade er, at Maltet først knuses mellem Valser og udrøres i Vand. Dette Arbeide, som kaldes Indmæskningen, foretages i Mæskekarret og foregaar paa den Maade, at der til det med koldt Vand udrørte Malt efterhaanden og under stadig Omrøren sættes kogende Vand, indtil Massen har naaet den for Mæskningen hensigtsmæssigste Temperatur, ca. 70° C. Under Mæskningsprocessen maa Temperaturen ikke paa noget Tidspunkt overskride 75° C., da Mæskningen ellers stanser, og den hele Bryggeproces forstyrres. Under Mæskningen omdannes den i Maltet værende Stivelse til Dextrin og Druesukker, og en Del af hele Massen (Børter) faar en behagelig sød Smag og bliver letflydende. Naar man har forvisset sig om, at al Stivelse i Maltet er omdannet, bliver Blandingen silet fra Masken, hvorefter den koges en Tid, for at den af Maltet udtrukne Æggehvide kan blive frakilt. Under Kogningen tilsættes Humle, som bl. a. tjener til at gjøre Øllet holdbart og give det den rette Smag. Da Humlen er kostbar, har man forsøgt at erstatte den med andre Planteſtoffer, deribl. med Bukkeblad, Malurt, Pilebark, ja tildels endog med giftige Stoffer, f. Ex. Kokkelskorn; alle saadanne Tilsætninger er dog forkastelige og maa betragtes som Forfalskninger. Mængden af den Humle, som tilsættes, beror paa, hvad Slags Øl man vil have; til de stærkere Sorter, som Porter og det saakaldte Pale ale tages mest. Efter endt Kogning afkjøles Massen, Æggehvidestofferne skummes væk, og der tilsættes Gjær. Gjæringen, under hvilken Alkoholdannelsen foregaar, sker paa to Maader, enten ved Undergjæring eller Overgjæring, eftersom man vil brygge den ene eller den anden Slags Øl. Sidstnævnte benyttes til de stærkere Ølsorter, Undergjæring bl. a. til baiersk Øl. Naar Hovedgjæringen er endt, fyldes Øllet paa Fustager, hvor det underkastes en Eftergjæring; denne maa foregaa i en kold Kjælder, som i fornødent Fald maa afkjøles ved Is. Saasnart Eftergjæringen er endt, tappes Øllet paa andre Fade eller fyldes paa Flasker. Øllets Bestanddele er Vand, Alkohol, Kulsyre og Extrakt; dets Styrke beror paa dets Gehalt af Alkohol og Extrakt; disse er afhængige af den Mængde Malt, som er benyttet, og af den Maade, hvorpaa Gjæringen har foregaaet; ved en vidtdreven Gjæring bliver Øllet rigt paa Alkohol, medens en svagere Gjæring giver et mere extraktrigt og nærende Øl. Alkoholmængden, kan variere fra 1 til 9 Procent. Det stærkeste Edinburger Ale indeholder 8.5 Procent Alkohol, London Porter 6.9 og Baierøl 4—5 Procent. Den største Ølproduktion foregaar i England, hvor der aarlig tilvirkes henved 200 Mill. Liter; dernæst kommer Tyskland. Norge udførte 1887 1,144,972 Liter Baierøl til en Værdi af ca.

400,000 Kroner; Udførselen sker væsentligst til overseiske Lande.

Øland, dansk Ø, i Limfjorden, er ved en Dæmning forbunden med Fastlandet. Her var tidligere et Nonnekloster, det saakaldte Øklosster, stiftet i det 12te Aarh. Øen er kun 28 km.² stor med 800 Indb..

Öland, den næststørste af Sveriges Øer, ligger udenfor Smålands Kyst og adskilles fra Fastlandet ved Kalmar Sund. Størrelsen er 1343 km.² og Folkemængden 39,000. Øen er i Forhold til sin Længde meget smal, idet den er 126 km. lang og paa det bredeste kun 20 km. Tidligere var den tæt skovbevoxet, men nu er Skovene for det meste nedhugne, og kun i den nordlige Del findes en større træbevoxet Strækning, den saakaldte Kronpark. Hovednæringsveien er Agerbrug; af Mineralier findes Sandsten, ligesom der udvindes Kalk og Alun. Øen tilhører Kalmar Län og Stift og er delt i 4 Provstier.

Øm Kloster, tidligere et meget bekjendt Cistercienserkloster i Aarhus Amt i Danmark, grundedes 1172 og ophævedes 1560.

Ønolog, Vinkjender, kyndig i Vinael. — Ønologi, Læren om Vinens Avling og Tilberedning. — Ønomani, Drikfældighed, lidenskabeligt Hang til Nydelse af Vin. — Ønometer, Redskab til at maale Vinens Styrke; Vinprøver.

Ønundarfjord, Handelsplads i det vestlige Island.

Ønusiske Øer, De, to smaa Øer nær Kap Gallo, ved Grækenlands Sydvestkyst, tilhører Nominarkhiet Messenien; deres Navne er Savienza og Schiza eller Cabrera.

Ørbyhus, et Herresæde i det svenske Landskab Upland. Det var tidligere Kongsgaard, og paa Slottet tilbragte Erik den fjortende de sidste Aar af sit Liv som Fange.

Øre, hos Mennesket og Dyrene Høreisens Organ. Hos Mennesket og de høiere Dyr ligger Ørene paa hver sin Side af Hovedet, hos de første omtrent ret bagenfor Øinene. Øret bestaar af tre Dele, det ydre, mellemste og indre Øre. Til det ydre Øre regnes foruden Ørebrusken, en fremstaaende tragtformet Dannelse, tillige Øregangen, som fører ind i Hovedet og lukkes af en spændstig Hinde, Trommehinden (Membrana tympani); bag denne ligger det mellemste Øre, som bestaar af Trommehulen (cavitas tympani). Denne staar ved en aaben Kanal (det Eustachiske Rør) i Forbindelse med Mundhulen, hvorved Trommehindens Spænding reguleres. Trommehulen indeholder forskjellige Smaaben, som Hammeren (Malleus), Ambolten (Incus) og Stigbøilen (Stapes). Til Trommehulen slutter sig det indre Øre, ogsaa kaldet Labyrinthen, som udgjør en hel Del smaa med Vædske fyldte Sække og Rør, hvori Høreneryen forgrener sig; denne gaar derfra til Hjernen. Enhver Lyd opfanges af Ørebrusken og ledes gjennem Høregangen til Trommehinden, som derved bliver sat i en svingende Bevægelse. Disse Svingninger forplanter sig gjennem Trommehulen til det indre Øre og paavirker derved dettes Dele, som igjen meddeler dem til Høreneryen og gjennem denne til Hjernen. — Kun Pattedyrene har et synligt ydre Øre; hos Fuglene findes alene den ydre Høregang, og hos Krybdyrene og Fiskene mangler ogsaa denne. Blandt de lavere Dyr er det vanskeligt med Bestemthed at paavise Høreorganet, men at det ogsaa findes hos dem, er hævet over enhver Tvivl. — Øreflod, et ofte stinkende Udflod af Øret, skyldes i Regelen Betændelse i Øret.

Øre, oldn. øyrir (af samme Stamme som aurar, Rigdomme), i de skandinaviske Lande den mindste gangbare Mynt, $^1/_{100}$ Krone. — I Middelalderen kaldtes Øre som Betalingsmiddel i de nordiske Lande eyrir silfrs og var = $^1/_8$ mörk = 3 örtugar. Da imidlertid Sølvet kunde være mere eller mindre rent, nævnes særskilt eyrir brendr, og da Mynten forringedes, opstod forskjellige Betegnelser paa Øre efter dens større eller mindre Værdi. Den Øre, hvorefter der regnedes ved Betalingen af Kongens Sagøre, kaldtes sakmetinn eyrir og havde en Værdi af 6 Alen Vadmel. — Ogsaa Gods, Eiendom og Varer kaldtes Øre; Løsøre hed flytjandieyrir. — Som Vegtenhed var en Øre = $^1/_8$ mörk = 3 örtugar.

Örebro, By i det svenske Landskab Nerike, strax ovenfor Svartåns Udløb i Hjelmaren, paa begge Sider af Elven, har 13,500 Indb. Blandt Byens offentlige Bygninger bør nævnes Slottet, som tidligere var befæstet. Örebro spiller en ikke ubetydelig Rolle i Sveriges Historie. Her har nemlig været holdt flere Rigsdage, paa hvilke vigtige Beslutninger er blevne fattede, deriblandt 1540, da Sverige blev erklæret for arveligt Monarki, og 1810, da Karl Johan (Bernadotte) valgtes til Kronprins.

Øregople, se Gople.

Øregrund, By i Stockholms Län i Sverige, med 800 Indb.

Ørentvist (Forficula), Insekt af de Skindvingedes Orden, med smal, langstrakt Krop, korte, traadformede Følehorn og en tanglignende Braad i Bagkroppen. Det er natlige Dyr, som om Dagen holder sig skjulte paa mørke Steder. Da de ernærer sig af Frugter, gjør de ofte adskillig Skade i Haverne. Den Overtro, at de kryber ind i Ørene paa Folk, savner enhver Grund.

Øresund, det smale Sund, som adskiller Sverige fra Danmark, og som forbinder Kattegat med Østersøen. Det er paa det smaleste Sted, mellem Helsingør og Helsingborg, kun lidt over 3 km. bredt, men udvider sig længere mod Syd. Midt i Sundet ligger den Sverige tilhørende Ø Ween. — Øresundstolden var en Afgift, som de danske Konger lod opkræve af ethvert Skib, som passerede Sundet, og som var en rig Indtægtskilde for den danske Krone, men som tillige indviklede Landet i en Mængde Trakasserier med Nabostaterne og de sjøfarende Magter. Aarsagen til dens Oprindelse er ukjendt. Først erlagdes den i Varer, men under Kristiern den første blev det bestemt, at den skulde udredes i Sølv, og omkring 1800 indbragte den over 1 Million Kr. aarlig. Senere førtes der langvarige Underhandlinger om dens Ophævelse, men Enighed opnaaedes ikke, førend de Forenede Stater 1855 fremsatte bestemte Fordringer om Afskaffelse af denne for Skibsfarten byrdefulde Afgift. Endelig kom to Aar senere en Traktat istand, hvorved Danmark gav Slip paa Øresundstolden mod en Erstatning af 35 Mill. Rigsdaler (70 Mill. Kr.). Denne Sum fordeltes paa de sjøfarende Nationer.

Orething, i ældre Tid Thinget for de 8 trønderske Fylker havde sit Navn efter Stedet, hvor det holdtes, nemlig Øren ved Nidaros. Orething stod længe i høi Anseelse, og ingen af Norges Konger kunde anse sig rettelig hyldet, førend dette var sket paa Orething.

Orkedal, 1) et betydeligt Dalstrøg i Søndre Trondhjems Amt, gjennemstrømmes af Orka (Orklaelven), der løber ud fra store Orkelsjø i den sydlige Del af Opdal, gaar først mod Øst ind i Kvikne, derpaa mod Nordvest og falder i Orkedalsfjord vestenfor Trondhjem. Dens Længde er 153 km., 2) Præstegjeld i Dalen af samme Navn. I Præstegjeldet ligger Strandstedet Orkedalsøren.

Ørken, Fællesnavn for ufrugtbare, ofte ubeboede Landstrækninger, fornemmelig i de varme Jordstrøg. Der gives ogsaa Ørkener i Polarlandene, de saakaldte Sne- og Isørkener, men deres Ufrugtbarhed skyldes imidlertid ikke Jordbundens Beskaffenhed, men det barske Klima. De egentlige Ørkener bestaar somoftest af Sand eller af Saltstepper, hvor den magre, saltholdige Jordbund kvæler al Vegetation. Aarsagen til Ørkenernes Ufrugtbarhed er oftest Mangel paa Regn og Fugtighed; paa de Steder, hvor en Ørken gjennemskjæres af Kilder eller Vandløb, er Plantelivet fordetmeste særdeles yppigt, naar Jordbunden tillader det. Dyrelivet i Ørkenen er ogsaa yderst fattigt og indskrænker sig til nogle faa Arter. De fleste og største Ørkener findes i Afrika og Asien; blandt dem kan nævnes Sahara (s. d.) og den marokkanske Ørken i Afrika, i Asien den syriske, arabiske og persiske Ørken, Gobi m. fl.

Ørkenørne, se Ørknøerne.

Ørlandet, Præstegjeld i Søndre Trondhjems Amt, ved Indløbet til Trondhjemsfjorden, bestaar af Sognene Ørlandet og Værnæs.

Ørn (Aqvila). Slægt af Rovfuglenes Orden, indbefatter tre indenlandske Arter, Landørnen, Havørnen og Fiskeørnen. Landørnen (A. chrysaëtos) er den største af Arterne; den kaldes ogsaa Kongeørnen, vistnok paa Grund af sin ædle, stolte Holdning og majestætiske Flugt. Dens Længde er henved 1 m. og Breden mellem Vingespidserne ca. $2^1/_2$ m. Farven er gulbrun paa Hals og Hoved, mørkebrun paa Ryggen og næsten sort under Bugen. Halen er hvidagtig med en bred, sort Spids. Fødderne, hvis Klør er krumme og stærke, er fjerklædte lige ned til Tæerne. Næbbet er tykt og kraftigt, og Overnæbbet er i Spidsen bøiet nedad, saa det danner en Hage, som rager betydeligt ned over Undernæbbet. Ørnens Syn er overordentlig skarpt; uagtet den kan svæve saa høit, at den næsten bliver borte for Øiet, kan den dog nede paa Jorden opdage Smaadyr som Mus og Rotter, og styrter sig da med Lynets Fart ned paa sit Bytte. Dens almindelige Føde er Lam, Faar, Hare, Ræv og større Fugle, men den er desuden ikke bange for at binde an med Dyr, som i Størrelse mange Gange overgaar den, f. Ex. Hjort og Ren. Det hænder ogsaa, at den røver smaa Børn. Sit Rede bygger den i utilgjængelige Klipper eller høie Træer og forsvarer sit Afkom med Raseri. Paa Grund af sin Aarvaagenhed er den vanskelig at komme paa Skud. Den fanges i Rævesax eller skydes paa Aate. I Norge findes den i Fjeldegnene. — Havørnen eller Sjøørnen (A. albicilla) er omtrent af samme Størrelse som Landørnen, men adskiller sig fra denne ved, at det nederste af Foden ikke er fjerklædt. Den er brun eller graabrun af Farve, med hvid Hale og gule Fødder, Havørnens Tilholdssteder er i Nærheden af Vand, og i Norge forekommer den saavel ved Kysten som inde i Landet ved Indsjøerne. Den lever fornemmelig af Fisk, som den griber ved at styrte sig fra Luften ned under Vandskorpen, men dræber ogsaa mindre Dyr samt Fugle, fornemmelig Sjøfugle. Det hænder ikke sjelden, at den angriber større Fiske, som den ikke magter at føre med sig, og bliver da trukken under, hvorved den sætter Livet til; ligedan gaar det den, naar den slaar Kløerne i en Sælhund eller Oter. Det har hændt, at man har fanget større Lax, som havde et Ørneskelet hængende i Ryggen. Havørnen bygger sit Rede paa lignende Steder som Landørnen og fanges paa samme Maade som denne. — Fiskeørnen, se Fiskejon.

Ørnebregne, d. s. s. Einstape (s. d.)

Ørnen, Stjernebillede paa den nordlige Himmel, i Melkeveien, ikke langt fra det Sted, hvor dennes Forgrening begynder. Stjernen Altair i Billedet er af første Størrelse. Sammen med Vega i Lyren og Deneb i Svanen danner Altair en stor ligebenet Triangel.

Ørret, Fisk af Laxefamilien, indbefatter to Arter. Sjøørretten (Salmo trutta) ligner Laxen baade i Udseende og Levemaade, men skiller sig fra denne ved, at dens Kjæver er lige lange, og at den har talrige sorte Pletter paa Gjællelagene og Siderne. Den findes almindelig ved Norges Kyster og gaar om Sommeren op i Elvene for at gyde. Den bliver ca. 60 cm. lang. — Fjeldørretten (Salmo fario) er en i det nordlige Europas Elve og Indsjøer meget almindelig Fisk. Den bliver indtil 30 cm. lang, er olivengrøn paa Ryggen og har en Række røde Pletter paa Siderne. Dog veksler Farven betydelig efter Opholdsstedet; saaledes er den i Fjeldvandene og de derfra udløbende Elve meget mørkere. Begge Arter har et særdeles velsmagende Kjød, der ligesom Laxens er rødt. Ørretten ernærer sig af Fiskerogn, Insekter, Orme, Snegler osv.

Ørskoug, Præstegjeld i Søndmøre, Romsdals Amt, bestaar af Sognene Ørskoug og Sølvelven.

Ørsted, Anders Sandøe, berømt dansk Jurist, f. 1778, d. 1860, blev Student 1794 og tog fem Aar senere juridisk Embedseksamen med bedste Karaktér. 1801 blev han Assessor i Hof- og Stadsretten, 1810 Assessor i Højesteret, 1813 Medlem af det danske Kancelli og 1825 tillige Generalprokurør. Senere blev han kongelig Kommissarius i Provincialstænder-Forsamlingerne og Medlem af Ministeriet, men blev paa Grund af Begivenhederne i 1848 nødt til at træde ud af Ministeriet, ligesom han mistede sine øvrige Embeder. Samme Aar valgtes han til Medlem af den grundlovgivende Forsamling. Senere blev han Medlem af Landsthinget og fik 1853 det Hverv at danne et nyt Ministerium. Hans Ministerium forsøgte at indføre en fælles Forfatning for Danmark og Hertugdømmerne, men dette mødte en saa heftig Modstand i Rigsdagen, at Forslaget faldt. Da Ministeriet heller ikke opnaaede Flertal for sit Forslag efterat Rigsdagen var opløst og en ny indkaldt, maatte det gaa af 1854. Samme Aar sattes

samtlige Medlemmer af Ministeriet under Rigsretstiltale, men blev alle frifundne. Senere Begivenheder har vistnok godtgjort, at der var mere at sige til Forsvar eller dog til Undskyldning for Ørsteds Politik, end hans Samtid vilde erkjende. Under enhver Omstændighed er det imidlertid klart, at hans Fortjeneste ikke ligger her, men i hans ypperlige retsvidenskabelige Skrifter og Afhandlinger, der altid vil sikre ham Plads blandt den senere Tids mest fremragende Jurister. Den dansk-norske Retsvidenskab kan egentlig siges først at være bleven til ved ham, og hans Arbeider vaa dette Felt vidner om ualmindelig Lærdom og Dømmekraft. Hans Hovedverker er „Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed" (6 Bd.), „Eunomia" (4 Bd.) og „Af mit Livs og min Tids Historie" (4 Bd.). — Hans Christian Ørsted, foregaaendes Broder, berømt dansk Naturforsker, f. 1777, d. 1851, blev Student samme Aar som Broderen. 1797 vandt han Universitetets Guldmedalje for en Afhandling over Æsthetik og næste Aar en lignende Pris for en medicinsk Afhandling. 1801—03 studerede han i Udlandet og begyndte efter sin Hjemkomst at holde Forelæsninger over forskjellige videnskabelige Emner, deriblandt over Elektricitet, Galvanisme og Magnetisme, og blev 1806 Professor i Fysik ved Kjøbenhavns Universitet. 1829 udnævntes han til Direktør for den polytekniske Læreanstalt. Ørsteds Navn knytter sig til en Række vigtige Opfindelser paa Fysikens Omraade, men fornemmelig har han gjort sit Navn verdensberømt ved sin epokegjørende Opdagelse af Elektricitetens Forhold til Magnetismen, a Telegrafen derved først fik fuld Anvendelse i det praktiske Liv. Han er desuden Forfatter af flere værdifulde videnskabelige Skrifter, hvoriblandt kan nævnes „Videnskaben om Naturens almindelige Love", „Naturlærens mekaniske Del" og „Aanden i Naturen". Han besad ogsaa adskillig Begavelse som Digter og skrev bl. a. Digtet „Luftskibet". — Anders Sandøe Ørsted, de to foregaaendes Brodersøn, f. 1812, studerede Naturvidenskaberne og foretog 1845—48 en videnskabelig Reise til Vestindien og Centralamerika. 1862 blev han Professor i Botanik ved Kjøbenhavns Universitet. Han har skrevet interessante Afhandlinger om Centralamerikas Planteliv samt om Snyltesvampene og Egefamilien.

Ørvarodd ell. **Odd den vidforle**, oldnordisk Sagnhelt af Hrafnistaætten, tillægges en Mængde fabelagtige Heltebedrifter, deriblandt hans og hans Fostbroder Hjalmar den hugstores Kamp med Kjæmpen Arngrims tolv Sønner, som alle fældtes af de to Mænd.

Øræfajøkul, en vældig Isbræ nær Islands Sydkyst, syd for Vatnajøkul, 1,900 m. høit.

Øsel, en Rusland tilhørende Ø i Østersjøen, udenfor Bugten ved Riga, er 2,618 km.² stor og har 51,000 Indb. Den er meget skovrig og Jordbunden er frugtbar, saa at Landbruget er Befolkningens vigtigste Næringsvei. Desuden drives der ikke ubetydeligt Fiskeri. Øsel erobredes 1206 af den danske Konge Valdemar Seier og tilhørte senere en Tid de tyske Riddere. Under Fredrik den anden forenedes den ved Kjøb igjen med Danmark, som i Freden til Brømsebro 1645 afstod den til Sverige; 1721 maatte den svenske Regjering overlade den til Rusland.

Øst, Skjæringspunktet af Ækvator, modsat Vest.

Østerdalen, Norges betydeligste og tillige skovrigeste Dalføre, gaar fra Nord mod Syd gjennem Hedemarkens Amt. Hovedvasdraget er Glommen. Se forøvrigt Art. Hedemarkens Amt.

Østergötland, Landskab i Sverige, paa Østsiden af Vettern, er 11,000 km.² stort, med 272,000 Indb. I Nord grændser det til Södermanland og Nerike, i Øst til Østersjøen, i Syd til Småland og i Vest til Vettern. Det er fordetmeste fladt og bølgeformigt, med enkelte Fjeldstrøg. Landet er meget frugtbart, og Agerbrug og Kvægavl er Hovednæringsveiene. I geistlig Henseende hører det til Linköpings Stift og udgjør i civil Henseende et eget Län. Der er fem Byer, nemlig Linköping, Norrköping, Söderköping, Vadstena og Skeninge. Tidligere havde Østergötland sin egen Lov, den saakaldte Østgötalagen.

Østerjøkul ell. **Østfjeldsjøkul**, Vulkan paa Islands Sydkyst, vest for Portland, fortiden bedækket af stedsevarende Sne. Den er ca. 1600 m. høi og har tidligere ofte været i Virksomhed. Det sidste Udbrud indtraf 1824.

Østerrige, Erkehertugdømme i det sydøstlige Europa, udgjør Grundbestanddelen af den østerrigske Keiserstat (se følg. Art.). Det er 31,821 km.² stort og har noget over 2½ Million Indb. Landet deles i Nedreøsterrige (nedenfor Ens) 19,824 km.² med 1,991,000 Indb., og Øvreøsterrige (ovenfor Ens) 11 997 km.² med 737,000 Indb. Vegge er meget bjergfulde, idet de gjennemskjæres af Alpernes Udløbere. I Nedreøsterrige ligger Monarkiets Hovedstad Wien.

Østerrigsk-Ungarske Monarki, Keiserdømme i Europa, mellem 42° 10′ 15″ og 51° 3′ 27″ n. Br. og 27° 10′ og 44° 1′ 25″ ø. L. Det grændser i Nord til Sachsen, Preussen og Rusland, i Øst til Rumænien, i Syd til Rumænien, Serbien, Tyrkiet, Montenegro, Adriaterhavet og Italien, i Vest til Italien, Schweiz og Baiern. Størrelsen er 62,444 km.² og Folkemængden ca. 38 Millioner. Det bestaar af følgende Dele: 1) Cisleithanien, hvortil henregnes Nedre- og Øvreøsterrige, Salzburg, Steiermark, Kärnthen, Krain, Görtz (med Gradiska, Istrien og Byen Triest), Tyrol (med Vorarlberg), Bøhmen, Mähren, Schlesien, Galizien Bukovina og Dalmatien, og 2) Transleithanien hvortil hører Ungarn, Siebenbürgen, Fiume og Kroatien-Slavonien. Af disse Landsdele er Ungarn. Galizien, Siebenbürgen og Bøhmen de største og folkerigeste. Monarkiet er en af de mest bjergfulde Stater i Europa; især er Cisleithanien opfyldt af Fjeldrygge, saa at kun en Femtedel kan betragtes som Sletteland. Hovedmassen af Bjergene tilhører Alpernes Fjeldsystem, der ligesom en bred Strøm kommer ind fra Schweiz og Italien og forgrener sig i Hertugdømmerne Østerrige, Tyrol, Steiermark, Kärnthen, Krain m. fl. St. Om Bøhmens, Ungarns, Galiziens og Siebenbürgens Bjergsystemer, s. d. Art. De høieste Punkter er Ortler og Wildspitz i Tyrol, hvilke naar en Høide af henholdsvis 3,980 og 3,890 m. Af de øvrige Fjeldkjæder kan nævnes Bøhmerwald, Erzgebirge og Judeterne (s. d.). Af Floder findes en Mængde, af hvilke flere tildels er seilbare. Af disse gaar Donau og Dnjestr til Sortehavet, Etsch til Adriaterhavet, Rhinen og Elben til Nordsjøen og Oder og Weichsel til Østersjøen. Ind-

sjøerne er talrige, men alle er af ubetydelig Størrelse; Czirknitzersjøen (165 km²) er en af de betydeligste og er desuden mærkelig paa Grund af sit periodiske Afløb. Klimatet er mildt og behageligt, men høist forskjelligt eftersom Stedet ligger høiere eller lavere. Jordbunden er overalt, hvor den paa Grund af Terrænforholdene egner sig for Dyrkning, særdeles frugtbar og frembringer Korn, Hamp, Tobak, Vin, Frugt m. m. Af Skov findes betydelige Strækninger, idet omtrent en Fjerdedel af Landets Overflade er skovbevoxet. Skovene er rige paa Vildt, og Jagten derfor af ikke liden Betydning. Ved Adriaterhavet foregaar vigtige Fiskerier, især af Sardel og Thunfisk. Af Mineralier findes en Mængde, fornemmelig Guld, Sølv, Kviksølv, Jern, Kobber, Bly, Tin, Zink, Stenkul, Svovl og Stensalt, ligesaa forekommer et stort Antal mineralske Kilder og Sundhedsbrønde, og flere af de østerrigske mineralske Bade har opnaaet europæisk Berømmelse. — Hovednæringsveiene er Landbrug, Vin- og Frugtavl samt Dyrkning af Handelsplanter; især staar Kvægavlen høit, og Landets Hornkvæg- og Faareracer anses for at være blandt Europas bedste. Industrien har taget et betydeligt Opsving og ernærer omkring 8 Millioner Mennesker. De vigtigste Industrifrembringelser er Bomuldstøier, Lærred, Læder- og Jernvarer, Glas, Guld- og Sølvarbeider, Papir m. m. Handelen er ligeledes af væsentlig Betydning. Ligeoverfor Udlandet danner Monarkiet et fælles Told- og Handelsgebet. Indførselen beløber sig til en Værdi af ca. 550 Mill. Gylden, og Udførselen gaar op til omtrent samme Sum. Den østerrigske Handelsflaade talte samme Aar 7,538 Skibe med en samlet Drægtighed af 330,000 Tons. For Kommunikationsvæsenet er der sørget ved flere betydelige Jernbaneanlæg, Kanaler osv. — Befolkningen i Østerrige er mere blandet end i nogen anden europæisk Stat. Den største Del er Tyskere (25 Procent), derefter kommer Czeker, Magyarer, Ruthener, Kroater og Serbere, Rumænere, Polakker, Jøder, Slovener, Italienere, Zigeunere m. fl. Med Hensyn til Religionen hører Størstedelen af Befolkningen til den romerskkatholske Kirke. Af evangeliske findes der ca. 4 Mill., af græsk-katholske noget over 3 Mill. og af Jøder 900,000 foruden forskjellige andre Religionsbekjendere. — Skoleundervisningen staar paa et forholdsvis høit Trin. For den høiere Undervisning er der oprettet 10 Universiteter, (7 i Østerrige og 3 i Ungarn), 8 tekniske Høiskoler, foruden et betydeligt Antal Gymnasier, Realskoler og særlige Fagskoler. Antallet af lavere Almueskoler gaar op til 33,000. Østerrige-Ungarn er et dualistisk Monarki. Fælles for begge Rigshalvdele er Ministerierne for det keiserlige Hus og for Krigs- og udenrigske Anliggender samt et Rigsfinansministerium; forøvrigt har hver Halvdel sit eget Ministerium, sin egen Forvaltning og sin særskilte Nationalforsamling. Tronfølgen er arvelig hos det nuværende Fyrstehus baade paa Mands- og Kvindesiden, dog saaledes, at den mandlige Linie har Fortrinsret. Den regjerende Fyrste fører Titel af „Keiser af Østerrige og apostolisk Konge af Ungarn". Lovgivningsmyndigheden for de cisleithanske Lande er hos Rigsraadet, som bestaar af et Herrehus paa 191 og et Underhus paa 353 Medlemmer i de transleithanske Lande indehaves den lovgivende Magt af Rigsdagen, bestaaende af et Førstekammer paa 706—750 og et Andetkammer paa 444 Medlemmer. Fællesanliggenderne for de forskjellige Landsdele styres af fire særskilte Ministre samt „Delegationerne", som samles skiftevis i Wien og Budapest, og som bestaar af 60 Medlemmer fra hver af de to Landsdele. — Finansvæsenet er i en mindre god Tilstand, idet Statsindtægterne ikke formaar at balancere Udgifterne. Statsgjelden beløber sig til over 3,400 Mill. Gylden. — Forsvarsvæsenet er grundet paa almindelig Værnepligt. Tjenestetiden er 12 Aar, hvoraf 3 i Linien 7 i Reserven og 2 i Landeværnet. Armeen inddeles i den staaende Hær, Landeværnet, Erstatningsreserven, og Landstormen. Infanteriet bestaar af 80 Regimenter, hvert paa 5 Bataljoner, samt 40 Jægerbataljoner i Fredstid, tilsammen 171,000, i Krigstid 545,000 Mand. Kavaleriet tæller 41 Regimenter paa 44,000 (i Krigstid 59,000) Mand. Artilleriet udgjør 29,000 (i Krigstid 70,000) Mand og inddeles i 12 Feltartilleriregimenter og 12 Fæstningsartilleribataljoner. Desuden haves et Antal tekniske Tropper, som i Krigstid tæller over 100,000 Mand. Ialt kan der opstilles en Krigsstyrke af 800,000 Mand; regnes Landeværnet med, bliver den noget over en Million. — Flaaden bestaar af 12 Panserskibe og 56 andre større og mindre Fartøier, Marinens Korps af en Admiral, en Viceadmiral, 6 Kontreadmiraler, 18 Linieskibskaptejner, 20 Fregat- og Korvetkapteiner, 127 Løitnanter og ca. 11,000 Matroser og Underbefal. Udgifterne til Forsvarsvæsenet dreier sig om 100 Mill. Gylden aarlig. — **Historie.** Grundlaget for det østerrigsk-ungarske Monarki danner Hertugdømmet Nedre-Østerrige. Landet beboedes i de tidligere Tider af keltiske og andre Folkeslag. Paa Kristi Tid erobredes Landet søndenfor Donau af Romerne, medens det paa den anden Side af Floden beboedes af Markomanner, Quader m. fl. Under Folkevandringen delte de nuværende østerrigske Lande Skjebne med det øvrige Sydeuropa, idet det ene Erobringsfolk afløste det andet i Herredømmet. Endelig kom Bairerne og Avarerne i rolig Besiddelse af Landene ved øvre Donau og Ens. Under Karl den store opstod Markgrevskabet Østerrige (den østlige Mark, Austria), som efter Karls Død forenedes med Tyskland. 900 e. Kr. bemægtigede Magyarerne sig Landet, men efterat de ca. 50 Aar senere var blevne bekjærede ved Augsburg af Keiser Otto den første, maatte de afstaa Landet til ham. Ikke lang Tid efter udnævntes Leopold af Babenberg til Markgreve af Østerrige. Under en af hans Efterfølgere, Leopold den fjerde (1136—41), forenedes Baiern med Austria, eller som det nu kaldes Ostirichi, men Leopolds Broder Henrik den anden (d. 1177) afstod Baiern igjen mod at faa det nuværende Øvre-Østerrige, og begge disse Landsdele forenedes nu samt ophøiedes til et arveligt Hertugdømme i Henriks Ætt. Under ham blev Wien Landets Hovedstad, ligesom Bygningen af Stefanskirken blev paabegyndt. Baade han og hans Søn Leopold den femte (1177—94) deltog i Korstogene; den sidste fik Steiermark føiet til sine Besiddelser. Med Leopolds Sønnesøn, Fredrik den stridbare (d. 1246), uddøde Huset Babenberg, og fra 1246—1282 var Hertugdømmet Gjenstand for ad-

skillige Tvistigheder, indtil Keiser Rudolf af Habsburg gav det til sin Søn Albrecht den første, som tillige erholdt Steiermark og Krain, og som blev Grundlæggeren af det habsburg-østerrigske Fyrstehus. Under hans Efterfølgere udvidedes Riget efterhaanden bl. a. ved Erhvervelse af Bøhmen, Mähren, Schlesien, Ungarn, Tyrol m. m., dog tabtes under Ferdinand den første det meste af Ungarn til Tyrkerne, som i 1529 endog første Gang beleirede Wien. De østerrigske Lande deltes imidlertid i flere Dele, men under Ferdinand den anden samledes de paany til én Stat. Landet var imidlertid blevet ophøiet til Erkehertugdømme, og flere af dets Herskere havde tillige indehavt den tyske Keiserværdighed. Under Ferdinands Regjering (1619—37) var Spendingen mellem Katholske og Protestanter i Tyskland meget stor, og da den bigotte Fyrste lagde an paa at udrydde Protestantismen i sine Lande, blev dette Anledningen til Trediveaarskrigen (s. d.). Denne, der under hans Søn Ferdinand den tredie (1637—57) afsluttedes ved Freden i Westfalen, forvandlede en stor Del af de østerrigske Arvelande til Ørkener og kostede Millioner af Beboerne Liv eller Eiendom, men førte ogsaa til, at Protestantismen fortrængtes fra de østerrigske Arvelande, ligesom Keiseren opnaaede at faa Enevældet indført i Bøhmen. Ferdinand den tredies Søn Leopold den første (1657—1705) fornyede Krigene med Tyrkiet og var i Begyndelsen uheldig, saa at Tyrkerne 1683 endog trængte frem til og for anden Gang beleirede Wien, som imidlertid frelstes af den tapre polske Konge Johan Sobieski (se Johan den tredie). Senere vendte Vaabenlykken sig, saa at Leopold ved Fredsslutningen erholdt tilbage hele Ungarn, som han 1687 gjorde til et Arverige, og forenede dermed Siebenbürgen. Tillige maatte Tyrkiet 1699 tilbagegive Landet mellem Donau og Theiß og 1718 afstaa andre vigtige Provinser til Ungarn. Leopolds Plan at sikre sin anden Søn, Karl, Arvefølgen i Spanien, foranledigede den spanske Arvefølgekrig (s. d.), som hans Efterfølger Josef den første (1705—11) fortsatte og dennes Efterfølger og Broder, Karl den sjette (1711—40), endte ved Freden til Rastatt 1714. Ved denne forøgedes det østerrigske Keiserdømme med Nederlandene, Neapel, Mantua, Mailand og Sardinien, der 1720 ombyttedes med Sicilien; desuden erholdt Karl efter en heldig Krig med Tyrkiet Serbien samt Dele af Valakiet og Bosnien. Men da hans Datter Maria Theresia var hans eneste Arving, og hans hele Ønske gik ud paa at sikre hende Tronen, maatte han afstaa betydelige Dele af de erhvervede Lande for at faa Nabofyrsterne til at indgaa paa den pragmatiske Sanktion (s. d.). Samtidig forsømte han imidlertid at vedligeholde Rigets Forsvarsvæsen, og strax efter hans Død fik hans Datter og Efterfølgerske i Regjeringen en Række haarde Kampe at bestaa med Østerriges Rivaler. Først fremkom Fredrik den anden af Preussen med Fordring paa Schlesien; da han ikke havde stort andet at støtte Fordringerne paa end en slagfærdig Krigshær, blev han afvist, og dette førte til de schlesiske Krige, som endte med, at Østerrige 1742 maatte afstaa hele Schlesien til Preussen. Nu kastede ogsaa Baiern, Sachsen, Spanien og Frankrige sig over Østerrige, og der med begyndte den østerrigske Arvefølgekrig (s. d.) Det saa ilde ud for Marie Thereſia, og det var kun Ungarernes heltemodige Hjelp, som frelste hende. Efter Fredsslutningen søgte hun at tilbageerobre Schlesien fra Preussen, men uden Held (se Syvaarskrig, den preussiske). Efter sin Gemal, Frans Stefans Død tog hun sin Søn Josef den anden til Medregent, og han formaaede hende til at deltage i Polens første Deling, hvorved Østerrige erholdt Lodomirien og Østgalizien; desuden erobredes Bukovina fra Tyrkiet. Josef den anden (1780—90) var en ivrig Reformven og indførte flere tidsmæssige Foranstaltninger i den indre Styrelse. Men hans Reformbestræbelser var uden Plan og han gik i sin Iver for vidt uden at tage tilbørligt Hensyn til det nedarvede og tilvante. Herved ophidsede han sine Undersaatter, som paa flere Steder gjorde aabenbar Modstand mod Indførelsen af de keiserlige Forordninger, og Josef saa sig omsider nødt til at tilbagekalde de fleste af dem. Hans Udenrigspolitik beredte ham ligeledes den ene Skuffelse efter den anden. Vel lykkedes det hans Broder og Efterfølger Leopold den anden (1790—92) at berolige det opsætsige Belgien, men i de ydre Anliggender var han ikke heldigere end sin Forgjænger. Under Leopolds Søn Frans den anden (1792—1835) begyndte Forviklingerne med den nylig oprettede franske Republik, hvilke medførte en Række Nederlag og Skuffelser for Østerrige. Med Preussen som Allieret begyndte Frans kort efter sin Regjeringstiltrædelse Krig med Frankrige, men Bonapartes glimrende Seire i Italien tvang Østerrige til 1797 at slutte den ufordelagtige Fred til Campoformio, hvorved Belgien og Lombardiet gik tabt, men Venetien blev østerrigsk. 1799 sluttede Frans sig til den anden Koalition mod Frankrige, uden at opnaa noget derved; ved Fredsslutningen i Luneville 1801 blev omtrent alt som før. Endnu uheldigere gik det Østerrige som Deltager i den tredie Koalition mod Frankrige 1805. Efter Napoleons afgjørende Seier ved Austerlitz blev Frans tvungen til ved Freden i Presburg at afstaa Venetien, Tyrol og de schwabiske Besiddelser. Frans, som Aaret i Forveien havde erklæret Østerrige for et arveligt Keiserdømme, nedlagde 1806 paa Grund af Rhinforbundets Stiftelse den tyske Keiserværdighed og kaldtes fra nu af Frans den første. Freden mellem Frankrige og Østerrige varede imidlertid ikke længe. Allerede 1809 kom det til en ny Krig, som førte til nye Ydmygelser for Østerrige. Efter Kampene ved Aspern og Eßlingen og ved Wagram blev Frans nødt til at indgaa paa Fredsslutningen i Wien, hvilken kostede Østerrige Salzburg og Illyrien samt det meste af Kroatien og Galizien, hvorhos Frans maatte indgaa Forbund med Frankrige og noget senere (1810) give Napoleon sin Datter Marie Louise tilægte. Efter Napoleons uheldige Tog til Rusland forsøgte Frans at optræde som Mægler, men da hans Forslag forkastedes af Napoleon, stilte han sig for bestandig fra denne og sluttede sig til Preussen, Rusland og de øvrige Magter, som havde besluttet at knække Frankriges utaalelige Vælde. Paa Kongressen i Wien fik Frans de tabte Landsdele tilbage og blev Lederen af det nystiftede tyske Forbund. Metternich var imidlertid bleven sat

i Spidsen for Statsstyrelsen, og denne blev ført i yderst reaktionær Retning, saa at endog den mindste Frihedsbevægelse blev undertrykt med Strenghed og enhver Reform negtet Fremme. Misfornøielsen med det middelalderlige Styrelsessæt blev imidlertid stedse større, og Ønsket om Frihed og Indførelse af Reformer stedse mere levende saavel i selve Østerrige som i Nabostaterne. Stærkest var Bevægelsen i Italien, og af Frygt for, at den skulde udbrede sig videre, lod Østerrige 1820—21 og 1831 sine Tropper rykke ind i de italienske Stater og dæmpede den med Magt. Frans den førstes Død 1835 medførte ingen Forandring i Regjeringssystemet; Frans's ældste Søn og Efterfølger, Ferdinand den første (1835—1849), erklærede ved sin Tronbestigelse at ville regjere i sin Faders Aand. Imidlertid bragtes Raabet paa Frihed ikke til at forstumme; tvertimod voxede Bevægelsen stadig, og under den franske Revolution 1848 greb Misfornøielsen i Østerrige saaledes om sig, at den af saa uensartede Bestanddele sammensatte Stat truedes med fuldkommen Opløsning. Wiens Borgere forlangte større Frihed, og da dette negtedes dem, gjorde de formelig Opstand. Regjeringen saa sig nødt til at give efter og love at indkalde en Rigsforsamling, hvorhos Metternich fjernedes fra Statsstyrelsen. Ungarn og Bøhmen fulgte Exemplet, og det kom snart til aaben Kamp; ligeledes søgte Lombardiet at rive sig løs fra Østerrige. Opstanden her og i Bøhmen kuedes snart, idet Radetzky slog Norditalienerne ved Custozza, og Windischgrätz bombarderede Prag. Des farligere var Uroligheden i Ungarn. I den Anledning udbrød der en Opstand i Wien, og efter en blodig Gadekamp, under hvilken Krigsminister Latour blev myrdet, flygtede Keiseren og Hoffet fra Hovedstaden. Det lykkedes imidlertid Windischgrätz at kue Oprøret i Wien, efterat Insurgenterne i over en Uge (23—31 Oktbr. 1848) havde holdt ham Stangen, og en Rigsdag blev sammenkaldt for at raade Bod paa Forvirringen. Men paa Grund af den herskende Uenighed mellem Tyskere og Ikketyskere kunde Rigsdagen lidet eller intet udrette, og Følgen blev, at den opløstes, og Regjeringen lod under Fyrst Schwarzenbergs Ledelse udstede en ny Forfatning, hvorved flere Reformer indførtes. Ungarerne havde imidlertid med afvexlende Held ført Kampen mod Østerrigerne, men nu greb Rusland ind og tvang Ungarn til at nedlægge Vaabnene. Da de østerrigske Tropper desuden var heldige mod Sardinien, gik Østerrige ud af den farlige Krise mægtigere end nogensinde før, og dets Indflydelse var nu den dominerende baade i Italien og Tyskland. 1849 nedlagde Ferdinand den første Regjeringen til bedste for sin Brodersøn Frans Josef. Under dennes Regjering har Østerrige spillet en betydningsfuld Rolle i den europæiske Politik. Danmarks Helstatsforfatning styldes saaledes Østerriges Paavirkning, Tyrkiet blev af det tvunget til at lade sine Planer mod Montenegro fare, og under Krimkrigen tog det en indflydelsesrig Stilling under de i Wien førte diplomatiske Forhandlinger. Men de østerrigske Befuldmægtigedes Uvillie til under Fredsunderhandlingerne i Wien at tage Hensyn til Italiens berettigede Klager stilte Østerrige ved de øvrige Stormagters Sympati, og da Frankrige og Sardinien 1859 truede med at gjøre Italiens Fordringer gjeldende ved Sværdet, stod Østerrige uden Allierede. Krigen brød ud, og efter Nederlagene ved Magenta og Solferino, blev Frans Josef i Freden til Villafranca nødt til at afstaa Størsteparten af Lombardiet og opgive sin Indflydelse i Norditalien, hvor de af Østerrige indsatte Vasalfyrster allerede var blevne fordrevne af sine Undersaatter. Denne Begivenhed vakte paany Ungarernes Mod til at forsøge paa at erholde udvidede Rettigheder, og Keiseren gav tildels efter, men ikke nok til at tilfredsstille Kravene. 1861 indførtes en ny Helstatsforfatning, ifølge hvilken Rigsraadet fik konstitutionel Myndighed; derhos gjorde Regjeringen flere vigtige Indrømmelser og gav bl. a. Løfte om nye Landdage for hvert af Kronlandene. Men Ungarn og de slaviske Stater, som indsaa, at de gjorte Indrømmelser kun tjente til at styrke Tyskernes Magt, gjorde Indsigelser, og Ungarn undlod endog at sende Deputerede til Rigsraadet, som maatte skilles uden at kunne udrette noget, da ogsaa Czekerne trak sig tilbage. Ogsaa med Preussen fik Østerrige Rivninger paa Grund af Preussens Bestræbelser for at bringe en større Enhed tilveie mellem de tyske Stater; imidlertid allierede det sig med Preussen under den dansk-tyske Krig, hvilken havde Holstens og Slesvigs Adskillelse fra Danmark til Følge. Misnøien i det Indre voxede stadig, især gjorde Ungarn Vanskeligheder, ligesom ogsaa Befolkningen i Venetien med Grund følte sig tilsidesat og derfor gav Anledning til stadige Rivninger. Hertil kom Statskassens mislige Forfatning og stadig voxende Underballanse, som Regjeringen ikke formaaede at rette paa. Bestmagternes Raad til Østerrige om at stille sig ved det urolige Venetien blev af den østerrigske Regjering taget ugunstigt op, og nye Forsøg paa at tilfredsstille Ungarn førte heller ikke til noget, da Regjeringen var utilbøielig til at give efter i Hovedpunkterne. Spendingen mellem Østerrige og Nabomagterne Preussen og Italien blev stedse stærkere, og 1866 fik det Krig med begge disse Magter. Aarsagerne til Krigen var for Italiens vedkommende Venetien, hvis Befolkning ønskede at blive befriet fra det østerrigske Herredømme og forenet med Italien. Tvistepunkterne med Preussen var dels Ordningen af Slesvig-Holsten, dels Tyskklands indre Forhold. Mod Italien var Østerrige heldig, idet dets Krigsmagt seirede baade ved Custozza og i Sjøslaget ved Lissa; derimod led det overfor Preusserne det ene Nederlag efter det andet, og i det blodige Slag ved Sadova eller Königgrätz 3die Juli 1866 blev dets Modstandskraft brudt, og det maatte tilbyde Fred. Denne kom ogsaa istand paa det Vilkaar, at Østerrige maatte afstaa Venetien og de øvrige Besiddelser i Italien til Viktor Emanuel og give Slip paa sin Indflydelse i Tyskland, hvilken nu gik over i Preussens Hænder. Den østerrigske Regjering maatte nu for enhver Pris søge at bringe de indre Forhold i Orden; de gjentagne Nederlag i Udenrigspolitiken havde gjort den mere medgjørlig, og Ungarn opnaaede nu, hvad dets Statsmænd saa længe havde arbeidet for, nemlig fuldkommen Selvstændighed og sideordnet Stilling med Østerrige (se Deák). Desuden indførtes flere vigtige Reformer, deriblandt Skolevæsenets Uaf-

hængighed af det katholske Præsteskab, borgerligt Ægteskab og Forandring i Værnepligten. Men mellem Tyskerne og Ikketyskerne førtes en heftig Strid, deriblandt om, i hvilket Sprog Skoleundervisningen skulde foregaa, idet de første holdt paa tyst som offentligt Sprog, medens de slaviske Folkeslag ønskede sine Børn undervist i sit Modersmaal. Udadtil har Østerrige i den senere Tid søgt at holde sig neutralt; saaledes tog det ingen Del i den fransk-tyske Krig og heller ikke i den serbisk-tyrkiske og russisk-tyrkiske Krig 1876—77. Dog sluttede det ind mod de lovløse Tilstande, som under og efter den sidste Krig mellem Rusland og Tyrkiet herskede i de tyrkiske Provinser Bosnien og Herzegovina og tog disse Landsdele i Besiddelse, efter at have dæmpet Oprøret med Vaabenmagt. Imidlertid er disse Provinser ikke blevne formeligt indlemmede i Østerrige, men styres af en særskilt Myndighed og vedbliver i Navnet at henhøre under Tyrkiets Overhøihed.

Østerrigske Arvefølgekrig kaldes den otteaarige Krig, som udbrød efter Maria Theresias Tronbestigelse 1740. Hendes Fader, Karl den sjette, havde vistnok med store Ofre søgt at sikre hende Besiddelsen af de østerrigske Arvelande, og Europas Fyrster, med Undtagelse af Kurfyrsten af Baiern, havde ogsaa anerkjendt hendes Ret til Tronen (se Pragmatisk Sanktion). Men Preussens Held i de schlesiske Krige syntes at have vakt Lysten ogsaa hos de andre Nabofyrster til at faa Del i den rige østerrigske Arv. Kurfyrst Karl af Baiern, som var beslægtet med det østerrigske Keiserhus, gjorde Fordring paa det hele og lod sig vælge til tysk Keiser under Navnet Karl den syvende. Lignende Fordringer gjordes af Kurfyrsten af Sachsen og af den spanske Konge, og endelig gjorde Sardinien Krav paa Lombardiet. Frankrige forenede sig med disse, og derved dannedes en frygtelig Koalition, som truede med at omstyrte det østerrigske Monarki. Karl af Baiern brød med en fransk-baiersk Hær ind i Nedreøsterrige og Bøhmen, paa samme Tid som Spanierne kastede sig over Maria Theresias italienske Besiddelser. Endelig sluttede Preussens Konge Fredrik den anden sig til Forbundet, og alt syntes tabt for den unge Keiserinde. Hun forstod imidlertid at begeistre Ungarerne for sin Sag, og disse fordrev Fienden fra Bøhmen og Østerrige; derhos lod Preussen sig af England bevæge til at slutte Fred. Sachsen og Sardinien fulgte Preussens Exempel og allierede sig endog med Østerrige, og da ogsaa England greb ind i Striden til dettes Fordel og 1743 slog Franskmændene ved Dettingen, vendte Tingene sig. De østerrigske Tropper fordrev Karl af Baiern fra hans eget Land, og det var kun ved Preussens Hjelp, at han kunde vende tilbage. Da han kort efter døde, opgav hans Søn Kravet paa Østerrige og sluttede Fred. Nu var kun Spanien og Frankrige tilbage af Maria Theresias Fiender. Franskmændene forlagde Krigsskuepladsen til de østerrigske Nederlande og vandt et Par Seire, men den franske Handel led overordentlig paa Grund af Fiendtlighederne med England, og da nu ogsaa Rusland truede med at stille sig paa Østerriges Parti, kom Fredsslutningen i Aachen istand (1748), hvorved Østerrige slap med Tabet af Parma og Piacenza, som tilfaldt en spansk Prins, samt en Del af Lombardiet, som Sardinien erholdt, hvorhos Schlesiens Afstaaelse til Preussen stadfæstedes. Maria Theresias Gemal Frans Stefan var allerede 1745 af Kurfyrsterne valgt til Keiser, hvilket Valg ved Freden blev anerkjendt.

Østerrisør eller **Risør**, By i Nedenæs Amt, omtrent midt imellem Kragerø og Kristianssand, har en smuk Beliggenhed paa en fremstikkende Odde mellem Søndeledsfjord og Sandnæsfjord, og 2,500 Indb. Byen har ikke ubetydelig Handel og Trælastudskibning, ligesom Skibsfarten er af Vigtighed; 1887 var Antallet af de her hjemmehørende Fartøier 80, hvoraf 4 Dampskibe, med en samlet Drægtighed af 28,205 Tons og med 822 Mands Besætning. Risør var Ladested før Kristianssand blev anlagt og fik 1735 Kjøbstadsrettighed.

Østers (Ostrea), Bløddyr af de Hovedløses eller Muslingernes Klasse, med ulige store Skaller, hvoraf den venstre er størst og fastsiddende, samt en Lukkemuskel. Østersen forekommer tildels i store Masser paa Klipperne nær Stranden og paa de saakaldte Østersbanker; den findes udbredt over en stor Del af Jorden, dog ikke i Polarhavene, og dens Næring bestaar af smaa Vanddyr og Plantedele. Den yngler i Juni og en eneste Østers kan indeholde indtil to Millioner Yngel, som strax ved Hjelp af en klæbrig Saft fæster sig til den nærmeste Gjenstand. Da Østersen er et meget yndet Fødemiddel, er den Gjenstand for Fangst og er paa de fleste Steder fredet paa den Tid af Aaret, da den skal forplante sig. De vigtigste Østersfiskerier foregaar ved Frankriges, Englands og Nordamerikas, Tysklands, Hollands, Belgiens og Norges Kyster. Fra Norge udførtes 1881 henved 14000 Skaalpund Østers til en Værdi af ca. 7000 Kroner. — De engelske Østers ansees for de fineste og mest velsmagende. Paa Grund af den stærke Efterspørgsel har man flere Steder, deriblandt ogsaa i Norge, begyndt med kunstig Østersavl, idet man udsætter Yngelen paa dertil passende Steder og freder den samt sørger for, at den erholder stadig Tilførsel af friskt Sjøvand.

Østersjøen, et Indhav mellem Sverige, Rusland, Preussen og Danmark, staar ved Øresund samt Store- og Lillebelt i Forbindelse med Kattegat og Nordsjøen. I den nordlige og østlige Del forgrener den sig og skjærer sig ind i Landet i tre større Bugter: den Botniske, Finske og Rigaiske Bugt (s. d. Art.); desuden danner den paa den preussiske Nordkyst tre mindre Indhave eller Kystsjøer, nemlig Stettiner, Frische og Kurische Haff. Den samlede Størrelse er 400,120 km², den største Længde 1550 km., Middelbreden 220 km. og den gjennemsnitlige Dybde 60—80 m. Ebbe og Flod er høist ubetydelig. Østersjøen optager et stort Antal tildels betydelige Elve, deriblandt Oder, Weser og Niemen fra Tyskland, Düna, Neva og Uleå fra Rusland og Torneå, Luleå, Umeå, Dalelven og Mælarens Afløb m. fl. fra Sverige. Af denne Grund er Vandet i Østersjøen ikke saa salt som i Nordsjøen, og hertil bidrager ogsaa de smale Forbindelsessled med Verdenshavene. Af Øer har Østersjøen en stor Mængde, fornemmelig langs den svenske Kyst, men de er alle forholdsvis smaa; de betydeligste er Bornholm, Rügen, Øland, Gotland, Ålandsøerne, Dagø og Øsel. Selve Østersjøen er et temmelig

rent Farvand, men den er alligevel besværlig at befare paa Grund af de voldsomme Storme, som af og til herſker der.

Österſund, By i Jemtelands Län i Sverige, ved Storsjön, med 2,200 Indb.

Østfriesland, tidligere et tyſk Fyrſtendømme, udgjør nu en Del af den preussiske Provins Hannover.

Østgaard, Nikolai Ramm, norſk Embedsmand og Forfatter, f. 21de April 1812 paa Østgaard i Tønſet, d. 1873. Faderen, selv godt kjendt i Bygderne som humoriſtiſk Forfatter, var Kjøbmand, senere Privatlærer i Trondhjem, Moderen Datter af Skovinſpektør Ramm i Tønſet. 1831 blev Østgaard Student, 1836 Kopiſt og, efter i 1840 at have taget juridiſk Embedseksamen, 1845 Fuldmægtig i Reviſions-Departementet. 1859 udnævntes han til Foged i Søndre Østerdalen, hvilket Embede han indehavde til Aaret før sin Død. 1851 udgav han en Række Folkelivsbilleder, tildels fortalte i Hjembygdens Dialekt, under Titel „En Fjeldbygd", der gjorde megen Lykke, og hvoraf 5te Oplag udkom 1883. Efter at være valgt ind i Beſtyrelsen for det norske Theater, der i ham havde en ivrig Talsmand, skrev han for dette Theater bl. a „En Husjomfru" og „Et Fiskerhjem", hvilke Stykker blev opførte, men ikke trykte; ligesaa skrev han det fortællende Digt „Østerdølen, hemkommen fraa Amerika", fremsagt paa Theatret og trykt 1853. Senere udgav han en Overſættelse af Auerbachs „Storbonden og hans Sønner" og 1858 en Samling mindre Arbeider under Titel „Fra Skov og Fjeld". Østgaard har gjort sig fortjent af Norges nationale Digtning, fornemmelig ved „En Fjeldbygd", der er bleven betegnet som et „Folkelighedens Kildeskrift".

Østhammar, By i Stockholms Län i Sverige, med 620 Indb.

Østkap, Asiens nordøſtligſte Forbjerg, ved det nordlige Indløb til Beringsſtrædet.

Østlige Hav (kineſiſt Tong-Hai), den Del af Stillehavet, som begrænses af Korea, Japan, Kina og Formosa.

Østpreussen, se Preussen.

Østraat, se Austraat.

Østromerske Rige, se Græske Keiserdømme.

Øvrebø, Præstegjeld i Lister og Mandals Amt, bestaar af Sognene Øvrebø, Hægland og Vennesland.

Øvreſjøen (Lake Superior), den ſtørſte og øverſte af de fem store nordamerikanske Indſjøer, mellem de Forenede Stater og Kanada, har en Størrelse af 83,627 km.². Den er 637 km. lang, indtil 285 km. bred og ligger i en Høide af 319 m. over Havet. Indſjøen er meget rig paa Fiſk og Vandet klart. Kysterne er fordetmeſte lave og temmelig indskaarne; i Sydvest er den store Bugt Fond du Lac med Apoſteløerne og i Syd Kawenawbugten. De betydeligſte Øer er, foruden de nævnte, Isle Royale, Ignatiusøerne, Michipicoten og Grand Isle. Øvreſjøen har gjennem Marieſtrædet Udløb i Huronſjøen. En Mængde Floder strømmer ud i den.

Øvrighed, Fællesbenævnelse for den udøvende Magts Repræsentanter. Man skjelner mellem Overøvrighed, hvortil i Norge regnes Stiftamtmænd og Amtmænd, og Underøvrighed, hvortil hører Fogder, Sorenſkrivere, Byfogder og Magiſtrater.

Øxe, et Verktøi til Bearbeidelse af Træ, med skarp sleben Eg og med et længere eller kortere Skaft, anvendes i mange forſkjellige Øiemed, til Fældning af Træer, ved Snedkring, Tilhugning af Bjelker osv. Øxen var de gamle Nordboers nationale Vaaben; de havde flere Slags af den, men den sædvanligſte og for Nordmændene meſt karakteriſtiske var den langskaftede, med et temmelig smalt Jern og ikke synderlig bred.

Øxendalen, Præstegjeld i Indre Nordmøre, Trondhjems Amt, bestaar af Sognene Øxendalen og Ulvundeidet.

Øxnebjerg, en Bakke paa den danske Ø Fyen, bekjendt ved det Slag, som stod her 11te Juni 1535.

Øyeſkegger (d. e. Mænd fra Øerne o: Orknøerne), en Oprørsflok, som fremstod i Norge paa Kong Sverres Tid, og hvis Stiftere var Magnus Erlingsſøns Svoger Hallkell Jonsſøn, Biſkop Nikolaus Arnesſøn m. fl. Som Sverres Modkonge opſtillede de Sigurd, en Søn af Magnus Erlingsſøn. De drog 1193 fra Orknøerne med 23 Skibe og satte sig fast i Viken, efter at have slaaet Sverres Mænd ved Tunsberg. Derefter drog de til Bergen og underlagde sig de omliggende Fylker. Men Sverre ilede fra Trondhjem mod dem og slog dem aldeles i Florevaag, i hvilket Slag baade Sigurd Magnusſøn og Hallkell Jonsſøn faldt. De Overlevende flygtede dels ud af Landet, dels underkastede de sig Sverre.

Rettelser og Tillæg

til tredie Bind.

Aas (I., S. 4, Sp. 2), Lin. 6 „Thelemarken", læs: Østerdalen).

Abel, Niels Henrik, f. paa Finø Præstegaard ved Stavanger den 5te August 1802, Søn af Præsten Abel, der 1803 befordredes til Gjerrestad i Nedenæs Amt, og modtog af ham sin første Undervisning, indtil han 1815 kom ind paa Latinskolen i Kristiania. Da B. Holmboe, senere Professor i Mathematik, 1818 ansattes som Lærer ved Skolen, blev han snart opmærksom paa Abels usædvanlige Talent for dette Fag, og han gav ham privat Undervisning i den høiere Mathematik, hvorunder han navnlig gjennemstuderede med ham de Eulerske Hovedverker. Senere begyndte Abel at gaa paa egen Haand, ligesom han allerede under Skolegangen gjorde Forsøg paa at bearbeide forskjellige Afsnit af Mathematiken selvstændigt. 1821 blev han Student. Hans Fader var imidlertid død, og hans Moder sad igjen i yderst smaa Kaar. Holmboe og endel af Universitetets Lærere skjød da sammen, for at han kunde fortsætte sine Studeringer, og senere fik han et Stipendium paa 200 Spd. (800 Kr.) for at uddanne sig videre for Mathematiken. Allerede som Elev af Latinskolen havde han søgt at sætte sig de mest vidtgaaende Opgaver; han troede at have fundet Løsningen af den almindelige Ligning af 5te Grad, noget, hvorpaa de foregaaende Tiders største Mathematikere stedse forgjeves havde brudt sine Kræfter. Løsningen blev af Hansteen sendt til Professor Degen i Kjøbenhavn, men det viste sig, hvad Abel ogsaa selv var kommen underveir med, at han havde skuffet sig. Ikke desto mindre blev dette af den mest indgribende Betydning for hans fremtidige Virksomhed. Degen havde i sit Svar ledet hans Opmærksomhed hen mod de elliptiske Funktioner, gjennem hvis indtrængende Studium den alvorlige Granskjer, som det i Brevet til Hansteen udtrykkes, skulde komme til at „opdage Magellanske Gjennemfarter til store Partier af et og samme uhyre analytiske Ocean". Selv opstillede Degen tillige en Grundsats, som han troede at have fundet, men som iøvrigt viste sig at være falsk. Abel kastede sig nu ind i disse nye Studier, samtidig med at han trods Degens Advarsel ikke slap sine høitstræbende algebraiske Undersøgelser af Sigte. Og endnu inden han 1825, med et toaarigt Stipendium paa 600 Spd. (2400 Kr.), tiltraadte sin Udenlandsreise til Tyskland og Frankrige, havde han som Forsker, om det end længe forblev ubemærket, gjort to af sine lykkeligste Fund. Han muliggjorde en ganske anderledes dybgaaende Behandling end før den Tid naaet, af den høiere Algebra, idet han beviste (hvad dog tilsyneladende kun var et negativt Resultat), at først ved at gaa ud over de elementære Regningsarter, heri indbefattet Uddragning af Rod, vil almindelige Ligninger af høiere Grad end fjerde kunne løses. Gjennem det saakaldte „Abelske Theorem", dette „monumentum ære perennius", som det er kaldt, grundlagde han endvidere en høist omfattende ny Gren af Mathematiken, senere benævnt de „Abelske Funktioner". Under sin Udenlandsreise stiftede han i Berlin Bekjendtskab med Geheimeraad Crelle, hvad der væsentlig bidrog til Oprettelsen af den senere saa ansete Crelleske Journal for ren og anvendt Mathematik. Sammen med Boeck, Keilhau og Møller foretog Abel en Feriereise over Wien til Italien, og kom saa i Juli 1826 til Paris. Der indleverede han en større Afhandling til Institutet, i hvilket just det ovennævnte Abelske Theorem fuldstændigere udvikledes; men Afhandlingen blev forlagt i 15 Aar. Ved samme Tid og under det følgende andet Ophold i Berlin grundlagde han gjennem sin berømte „Recherches sur les fonctions elliptiques" den nyere Theori for de elliptiske Funktioner, idet han navnlig gjennem en Omvending — svarende til en Betragtning af de trigonometriske Linier istedenfor Buerne — gav Legendres fyrretyveaarige Arbeider over disse Gjenstande en fuldstændig forandret Skik og en ulige større Frugtbarhed for den hele Mathematik og dens Anvendelser. Hjemkommen til Norge, stod Abel uden Hjelpemidler; Universitetet bestræbte sig for at skaffe ham hans forrige Stipendium tilbage, men forgjeves, og hans Tilstand dengang var en Nødstilstand. Under Hansteens Reise til Sibirien fik han dog et midlertidigt Docentur i Astronomi, ligesom det blev ham overdraget at læse i hans Sted paa Høiskolen. Han førte nu et yderst anstrengt Arbeidsliv, men rigt paa de skjønneste Frugter for Videnskaben. Ved den Tid optraadte ogsaa paa Skuepladsen en meget ivrig Medarbeider og Medbeiler af Abel, den unge Jakobi, senere Professor ved Königsbergs og tilsidst ved Berlins Universitet. Overanstrengt og daarlig klædt foretog Abel henimod Julen 1828 en Reise til Froland nær ved Arendal for at besøge sin Forlovede, Christine Kemp, senere gift med Keilhau, og paadrog sig derunder en alvorlig Sygdom, som endte med hans Død den 6te April 1829. Nys forud havde han modtaget en Kaldelse til Berlins Universitet, og nogen Tid efter hans Bortgang tildelte det franske Akademi hans Arvinger sammen med Jacobi den store mathematiske Pris, hvad der var desto hæderligere, da det ikke knyttede sig til nogen af Akademiet selv forud opstillet Prisopgave, men var et særligt Hæderstegn til Anerkjendelse af de store, epokegjørende Opdagelser, som dog ellers nærmest var Abels. — 1839, ti Aar efter Abels Død, udkom hans samlede Verker paa offentlig Bekostning, udgivet af B. Holmboe. I 1881 foranstaltedes en ny og fuldstændigere Ud-

gave, ligeledes paa den norske Stats Bekostning, ved Overlærer L. Sylow og Professor S. Lie. En Skildring af Abels Liv og videnskabelige Virksomhed, forfattet af Professor C. A. Bjerknes, offentliggjordes 1880 som Følgeskrift til Nordisk Tidsskrift i Stockholm. I betydelig udvidet Form er den dernæst, efter Oversættelse af Professor Houël i Bordeaux og ledsaget af Abels Portræt, bleven udgivet af Videnskabsselskabet i Bordeaux, i hvis Skrifter denne biografiske Skildring aabner en tredie Række; denne franske Udgave er samtidig udkommen hos Gauthier-Villars i Paris. — Abel er Nordens første Mathematiker, den mest berømte af vort Lands Videnskabsmænd. Og trods sin unge Alder, har han dog udrettet saa meget og saa grundlæggende Ting, at han staar Side om Side med de store Oldtidsdagere. Det blev sagt om ham, „at han var en af de sjeldne Væsener, som Naturen neppe frembringer én Gang i et Aarhundrede". — (Jfr. stedenfor Artikelen i I, S. 7, Sp. 1.)

Alkyone, se Syvstjernen. — (Tilf. I., S. 35, Sp. 2).

Anker, Carl Johan, norsk Militær og Forfatter, Søn af Generalmajor E. Anker (f. d.), f. 22de Mai 1835, blev Officér 1855 og opholdt sig 1860—61 med Stipendium i Belgien, Frankrige og Danmark for at uddanne sig som Instruktør i Gymnastik og Vaabenføring. 1874 blev han Kaptein, efter det foregaaende Aar at være bleven udnævnt til Kammerherre. Under et Ophold i Kjøbenhavn 1882—83 samlede han i Ordenskapitler der endel historiske Oplysninger om mere bekjendte Nordmænd, hvilke senere blev trykte og fik forøget Værd ved at Originalerne 1884 gik tilgrunde ved Kristiansborg Slots Brand. Blandt de af Anker udgivne Skrifter kan nævnes „Om Skotøiets Form", „Ledetraad i Gymnastik", „Tidemands Optegnelser", „330 norske Generalspersoner", General Wedels og Admiral Sneedorffs Biografier, „Kampen i Eckernførdefjord den 5te April 1849", „Norske Frivillige i de danske Forsvarskrige 1848—50 og i 64"; 1888 udgav han „Tegninger af Norges Flag i dets forskjellige Skikkelser gjennem Tiden". Til Kristiania militære Samfunds Billedgalleri har han skaffet over 150 Portræter af norske Generaler. (Tilf. Artikelen Anker, I, S. 60, Sp. 1.)

Aruvimi, Bifloд til Kongo i Afrika, af betydelig Længde og med mange Vandfald, saa den vanskelig kan befares, først mere bekjendt ved Stanleys Expedition i 1887 til Albert Nyanza — Tilf. I, S. 88, Sp. 1.)

Carnot (I., S. 273, Sp. 2), L. Ħ., L. 12 fra n.: d. 1888.

Cleveland, Gover, Præsident i de Forenede Stater, f. 1837, erholdt sin første Undervisning i en Elementærskole og maatte i syttenaars Alderen ud for selv at skaffe sig sit Livsophold. Ved en Vens Hjelp fik han Plads i en Butik, men begyndte snart efter ivrig at studere Lovkyndighed, fik derpaa Ansættelse hos en Advokat og blev 1859 sin Principals Kompagnon i Advokatfirmaet Bofs, Cleveland & Bissell. Efterhaanden voxede hans Anseelse, 1870 blev han Sheriff i Erie County og valgtes elleve Aar senere til Borgermester i Buffalo. Han havde da længe med Iver deltaget i de politiske Stridigheder inden sin Kommune og kraftig udtalt sig mod de Bestikkelser og Underslæb, som fandt Sted i den af det republikanske Parti indsatte Styrelse. Som Borgermester indførte han Reformer, der fæstede Opmærksomheden paa ham og skaffede ham almindelig Agtelse, og 1882 valgtes han med stor Stemmeovervegt til Guvernør i Staten New-York. Efterat det republikanske Parti i 24 Aar havde havt Styrelsen i de Forenede Stater, gjaldt det for Demokraterne ved Præsidentvalget i 1884 at opstille en Kandidat, som ved sin Anseelse formaaede at vinde hele Partiets Sympati; Valget faldt paa Cleveland, og det lykkedes, tildels paa Grund af den i de sidste Aar herskende Misfornøielse med den republikanske Styrelse, at faa Stemmeflerhed for ham ved det i November foregaaede Valg. — Cleveland har svaret til de Forhaabninger, man gjorde sig om ham; hans Styrelse har været kraftig og retfærdig, og hans Bestræbelser har stadig været rettede mod den Korruption inden Embedsverket, som i lang Tid havde været raadende. — (Tilf. I, S. 303, Sp. 2.)

Departement (I, S. 365, Sp. 1), L. 9 „Armé-Dep." udgaar og istedenfor „Marine- og Post-Dep." L. 11 læs: Forsvars-Dep., Departementet for de offentlige Arbeider.

Gjødning (I, S. 636, Sp. 2): De Tal, som er anførte for „Handelsgjødning", gjelder pr. 100 Dele.

Gordon, Charles George, engelsk General, f. 1833, d. 1885, deltog i Krimkrigen, reiste derefter til Kina, hvor han erhvervede sig de største Fortjenester ved at undertrykke Taipinger-Revolutionen (se Kina, II, S. 91, Sp. 1 ofg.), idet han stillede sig i Spidsen for de af ham selv disciplinerede kinesiske Tropper og besejrede Oprørerne. 1874 blev han Guvernør i Sudan og her udfoldede han i fem Aar en Dygtighed, som ved Siden af hans Virksomhed i Kina gjorde ham verdensberømt. Tilstanden i Sudan var forfærdelig, Menneskejagt og Kvægrov hørte til Dagens Orden, og arabiske Slavehandlere og ægyptiske Embedsmænd udsugede og pinte den ulykkelige indfødte Befolkning paa alle Maader. Det blev Gordons Opgave at bringe Orden i disse Forhold. Marts 1874 ankom han til Khartum, hvor han strax lod udgaa en kraftig Proklamation mod Slavehandlerne. Herfra begav han sig til det fjerne Gondokoro, og hans jernstærke Natur bragte ham uskadt over alle de Farer, som Klimatet truer Europæerne med i disse Egne. Overalt varetog han de Indfødtes Interesser overfor Slavehandlerne; han viste i alt en streng Pligt- og Retfærdighedsfølelse og skaanede aldrig sin Person, hvad enten det gjaldt at trodse fiendtlige Stammer eller Klimatet. Flere af hans Expeditioner i det indre Afrika var Opdagelsesreiser; ofte var hans Liv i Fare under de vanskeligste Underhandlinger med Stammer, som med Lethed kunde have knust den ringe Styrke af daarlige ægyptiske Soldater, han raadede over. Efter i 1876 at have dæmpet et Oprør i det Indre, begav Gordon sig over Khartum til London. Khediven fik imidlertid atter Brug for ham og udnævnte ham til Generalguvernør over hele Sudan. 1877 gjorde han en Reise til Abessinien og drog derfra til Khartum. Slaveriets Undertrykkelse var hans stadige Tanke. 1878 udbrød paany en stor Opstand af Slavehandlerne. Den blev først undertrykket efter et uhyre

Tab af Menneskeliv; alene i Darfur udgjorde det i Aarene 1875—79 ca. 150,000, men Slavejægernes Magt var i sidstnævnte Aar gansle brudt. Da Araberne i Sudan 1883 reiste sig til en farlig Opstand, blev Gordon sendt derhen i Haab om ved sin Autoritet at kunne gjøre en hurtig Ende paa den. Det lykkedes ham dog ikke, idet Gladstone, som havde formaaet ham til at foretage det farlige Forsøg, lod ham stjændig i Stikken. Ved Khartums Indtagelse af Araberne 1885 blev Gordon dræbt (se Sudan). — (Tilf. I, S. 649, Sp. 1.)

Greely-Expeditionen. 1881 afgik den amerikanske Løitnant Greely som Chef for en af de Forenede Staters Kongres besluttet Expedition med det Formaal at oprette en Observationsstation i Grant-Land under ca. 82° n. Br., paa vestre Side af Lincoln-Sund, nord for Smith-Sund. Alle mulige Forholdsregler blev tagne for at forebygge en Gjentagelse af de Ulykker, som havde været forbundne med lignende Expeditioner, og Begyndelsen var ogsaa heldig; August 1881 ankom „Proteus" med Greelys Selskab ombord i Discovery-Bugten, efterat Skibet i syv Dage havde brudt sig Vei gjennem Isen. „Proteus" seilede fire Dage efter hjem med Efterretning derom, og fra den Dag hørte man intet om Expeditionen, før i August 1884, da man fik Underretning om dens sørgelige Skjebne. Den 18de Juni 1884 fandt Skibene „Bear" og „Thetis", som var den tredie Hjelpe-Expedition, der var bleven afsendt, Greelys Leir; men af de 25 Mand, hvoraf Kolonien havde bestaaet, var kun 7 ilive, blandt dem Greely selv; de var i en yderst forkommen Tilstand, en af dem døde paa Hjemreisen, inden Discobugten paa Grønland naaedes, efterat hans Hænder og Fødder var blevne afsatte. — To af Deltagerne i Greelys Expedition, Løitnant Lockwood og Sergeant Brainerd, naaede Lockwood-Island under 83° 24′ n. Br., 44° 5′ v. L., det høieste Punkt mod Nord, hvortil det hidtil er lykkedes at trænge op. Herfra saa de fra en Høide af tusen Fod intet Land mod Nord og Nordvest, men i Nordøst Grønland og Kap Robert Lincoln under 83° 35′. 1883 naaede Lockwood Nordgrønlands Kyst; s. A. lykkedes det ham og Brainerd at naa tversover det nordlige Grinnell-Land (s. d., R., III) og 90 (eng.) Mil fra Beatrixbugten Bunden af Archer-Fjord samt en anden Fjord, som Lockwood kaldte Greely-Fjord. Fra Midten af denne saa han Enden af den nordlige Kyst ca. 20 (eng.) Mil mod Vest; det var tilsyneladende en Ø, som han kaldte Arthur-Land. — (Tilf. I, S. 659, Sp. 1.)

Grinnell-Land, det nordlige, nord for Smith-Sund, paa Vestsiden af Kennedy-Kanalen, under 81—82° n. Br., er i det indre dækket af Is til begge Sider, med et Belte af udækket Land, ca. 12 geogr. Mil bredt, mellem begge Iskanter. — (Tilf. Art. Grinnell-Land, I, S. 665, Sp. 2.)

Guadalete, Flod i Spanien, 142 km. lang, falder ved Puerto de Santa-Maria i Bugten ved Cadix. — (Tilf. I, S. 688, Sp. 1.)

Irminger, C. (I., S. 882, Sp. 1), d. 1888.

Jury (I Bd., S. 961, Sp. 1), Lin. 15 tilføies: 1887 udkom Lov om Nettergangsmaaden i Straffesager, dat. 1ste Juli, hvilken træder i Kraft den 1ste Januar 1890.

Karasu, Navn paa flere Floder i Tyrkiet, navnlig den i det europæiske Tyrki (se Struma.) — (Tilf. II, S. 31, Sp. 2).

Kassai, Biflod til Kongo. — (Tilf. II, S. 55, Sp. 1.)

Kolb, Georg Friedrich, tysk Statistiker og Publicist, f. 1808, udnævntes til Borgermester i Speier, blev 1848 Medlem af den tyske Nationalforsamling og 1849 af det baierske Kammer, føderalistisk Demokrat, tog 1853 Bolig i Zürich og 1870 i Frankfurt. Hans vigtigste Skrifter er: „Handbuch der vergleichenden Statistik" (8de Oplag 1879), „Grundriss der Statistik" (5te Opl. 1875), „Geschichte der Menschheit und der Kultur" (1843, 2 Bd.) og „Kulturgeschichte der Menschheit" (3die Opl. 1885, 2 Bd.) — (Tilf. II, S. 131, Sp. 2.)

Kommunikation, Meddelelse, Kundgjørelse; Forbindelse (mellem to Steder, Hærafdelinger osv.), Forbindelsesvei i Fæstninger (Porte, Broer osv.). — Kommunicere, meddele, staa i Forbindelse modtage den hellige Nadverd. — Kommunikationsveie, Veie, som sætter enkelte nærliggende Steder eller større Veie i Forbindelse med hverandre. — (Tilf. II, S. 144, Sp. 2).

Lie, Marius Sofus, for Tiden Professor i Geometri ved Universitetet i Leipzig, f. 1842 paa Nordfjordeid, hvor hans Fader var Præst, blev Student 1859 og Realkandidat 1865. 1869 reiste han udenlands med offentligt Stipendium for at studere Mathematik og besøgte Tyskland, Frankrige, Schweiz og Italien. Herunder sluttede han sig fornemmelig til Clebsch's moderne geometriske Skole og udgav enkelte Arbeider i Forening med denne Skoles mest distingverede yngre Repræsentant F. Klein. Efter sin Hjemkomst blev han Universitetsstipendiat, tog Doktorgraden og fortsatte med megen Frugtbarhed sit altid mere opsigtvækkende Forfatterskab. 1872 gjorde Professor Clebsch i Göttingen i et Brev Statsraad O. J. Broch opmærksom paa Betydningen af Lies Arbeider, samtidig som de Studerende i Kristiania satte sig i Bevægelse for at faa ham fastere knyttet til Universitetet, og Storthinget oprettede efter privat Forslag fra dets mest ansete Ledere et extraordinært Professorat for ham. I denne Stilling stod han indtil 1886, da han modtog Kaldelse som sin Ven Kleins Efterman som Professor og Bestyrer af det geometriske Institut ved Universitetet i Leipzig. — Som Lærer har Lie sjeldne Egenskaber. Hans Foredrag er originalt, livfuldt og indtrængende; hans Forelæsninger udmærker sig ligemeget ved Strenghed og Klarhed. Som den første egentlige Geometer ved Norges Universitet har han her gjort Epoke i det geometriske Studium. Men ved Siden heraf har han hos os ogsaa betydelige Fortjenester af Kjendskabet til Nutidens vigtige Fremskridt paa det funktionstheoretiske Felt. — Hans mangeartede Arbeider tog sit Udgangspunkt i Geometrien, men erholdt efterhaanden en mere og mere analytisk Karakter. De udmærker sig ved en overordentlig Rigdom paa nye Idéer, staar derfor i høi Anseelse og studeres meget; ved flere udenlandske Universiteter holdes der aarlig ordinære Forelæsninger over dem, fornemmelig over hans Behandling af partielle Differentialligninger. Af hans Hovedarbeider kan nævnes: „Repræsentation der Imaginären der Plangeometri" (1869), „Ueber eine Classe geometrischer Transformationen"

(1871). En Række ligeledes paa tysk udgivne Arbeider over partielle Differentialligninger af 1ste Orden (1872—77) offentliggjordes dels som de to førstnævnte i Kristiania Videnskabsselskab, dels i det af ham 1876 stiftede „Archiv for Mathematik og Naturkundskab", dels i „Göttinger Nachrichten" og i Clebsch's „Mathematische Annalen". Videre to Rækker Afhandlinger om „Berøringstransformationer" og om „Transformationsgrupper" (1876—79), nye fundamentale af ham indførte Begreber. I en stor Mængde Afhandlinger har han gjort yderligere Anvendelse af sine Theorier paa Fladestudiet m. m., hvoriblandt „Classification der Flächen nach der Transformationsgruppe ihrer geodätischen Kurven" (Universitetsprogram 1879) og en Række smukke Arbeider over Minimalflader. — 1881 udgav han i Forening med L. Sylow paa offentlig Foranstaltning en ny Udgave af Abels Verker. — (Tilf. II, S. 295, Sp. 1.)

Lige Tal (II Bd, S. 298, Sp. 1, Lin. 3), istedenfor „hvilketsomhelst Tal" læs: hvilketsomhelst helt Tal.

Ligning (II Bd., S. 298, Sp. 2, Lin. 20 og 21), istedenfor „Saaledes er osv." læs: Saaledes er $x\,y^2 = 4$ af tredie, $x^2 + 2x + 3 = 0$ af anden.

Liszt, F. (II., S. 312, Sp. 1), d. 1886.

Merida, Hovedstad i den mexikanske Stat Yucatan (s. d.) — (Tilf. II, S. 465, Sp. 2.)

Mikligardr, se Myklegaard. — (Tilf. II, S. 484, Sp. 1.)

Minneapolis (II Bd., S. 491, Sp. 1), Lin. 4, læs: 160,000 (1887).

Moster (II., S. 530, Sp. 1), L. 4, „Haakon Adelstensfostre", læs: Olav Tryggvesson.

Munk, Erik, se Syvaarskrig, den nordiske. — (Tilf. II, S. 537, Sp. 1.)

Mursten, se Teglsten. — (Tilf. II, S. 543, Sp. 1.)

Nefrit, en grøn, seig, serpentinlignende, men haard Sten, som kjendtes og skattedes høit allerede i Oldtiden. Den ansaaes for at besidde visse hemmelighedsfulde lægende eller beskyttende Egenskaber, hvorfor den anvendtes til Amuleter, brugtes ellers baade til Prydelse og til Redskab og Vaaben, og saaledes anvendes den endnu i vore Dage blandt vilde Folkeslag. Man adskiller for nøiere mineralogisk Undersøgelse flere Slags af lignende Stene: den egentlige Nefrit, som i kemisk Henseende staar nær Hornblende (s. d.), Jadeït osv. Vakre Sager af disse forskjellige Slags bringes nu navnlig fra Nyséland og Birma — (Istedenfor Art. II, S. 580, Sp. 1.)

Nordenskiöldsfloden, se Yukon. — (Tilf. II, S. 610, Sp. 1.)

Norge (II., S. 615, Sp. 2), L. 24 fra o., „F.", læs: m.

Normand, Peder Olsen, Kjøbmand i Fredrikshald, var ansat som Major ved Landfolket under Svenskernes Angreb paa Byen 1658—59. Han udmærkede sig ved Tapperhed og Aarvaagenhed og bidrog væsentlig til, at Fienden blev slaaet tilbage og Beleiringen hævet. Efter den sidste Storm paa Byen, den 20de Februar 1659, afbrændte Fienden Tistedalens Brug med sex tusen Bord samt alt der oplagt Tømmer. I dette for Byen betydelige Tab tog Normand den største Del (Se Huitfeldt.) — (Tilf. II, S. 662, Sp. 2).

Norsk Kunst. Med de ved Kristendommens Indførelse i Norge opførte Kirkebygninger kan norsk Kunst siges at tage sin Begyndelse. Det var dog kun primitive Bygninger, uden nogensomhelst kunstnerisk Udsmykning. Den første Kirke opførtes af Olav Tryggvesøn 996 paa Den Moster i Søndre Bergenhus Amt, og efterhvert som Kristendommen vandt Udbredelse tiltog ogsaa Bygningen af Kirker; Olav den hellige skal endog have bygget en i hvert Fylke. De var dels af Sten, dels af Træ, eftersom Materialet var bekvemt forhaanden. Det varede ikke længe, før man begyndte at udsmykke Kirkerne med forskjellige Prydelser, Billeder og Snitværk, og at opføre dem i en vis Stil. I de første Aarhundreder efter Kristendommens Indførelse fornemmelig den romanske (se Bygningskunsten I, S. 253, Sp. 2); dog var det kunstneriske endnu meget ufuldkommet. En af de tidligste Former fremtræder i Stavekirkerne, der var eiendommelige for Norge, og af hvilke endnu ca. 30 er tilbage, hvoraf den i Borgund (s. d.) er fra det 12te Aarh.; de var enslags Efterligning af den romerske Basilika, og efter Folkesagnet var de fra først af opførte af italienske Bygmestre; imidlertid var disse Stavekirker med sine steilt ovadstigende Svaantage, der taarnede sig op i flere Afsatser, og sine smaa Lyshuller vidt forskjellige fra den lyse og luftige romerske Basilika (s. d.). At Kunstsansen i Norge allerede paa denne Tid ikke har været ubetydelig, viser de med fantastiske Ornamenter bedækkede Dørplanker, Søilehoveder og Dørstolper. I det 13de og 14de Aarh. opførtes flere Kirker i Spidsbuestil, deriblandt Koret i Stavanger Kirke samt Ottekanten i Koret i Trondhjems Domkirke og i nogle Smaakirker. Trondhjems Domkirke (s. d.) repræsenterer dog denne Stil i dens skjønneste Form. „Den viser en Mester, som har givet det fremmede Indtryk et Strøg af digterisk Følelse, der synes udsprungen af den hjemlige oldnorske Poesis Grund". Saavel af dette Bygværk som af andre, der mere eller mindre fuldkommen er bevarede til vor Tid, maa det antages, at Norge i Middelalderen ikke har havt nogen national udpræget Bygningsstil, men har optaget fremmede Kunstformer, som da er blevne mere eller mindre tillempede. Efter Reformationens Indførelse var det en længere Tid saagodtsom forbi med den kunstneriske Udvikling; kun Træskjæringen med sine Snirkler og Sammenslyngninger, blandede med Plante- og Dyreformer, vedligeholdt sig og blev Udtryk for Folkets kunstneriske Trang. Gjenfødelsen af Oldtidens ædle Kunst (Renaissancen, s. d.) havde ogsaa Indflydelse paa Norge, men faldt desværre sammen med Norges dybeste Ydmygelsestid og viste derfor sin Indflydelse kun i mindre Verker som Altere og andre Kirkegjenstande. Men om nogen egentlig norsk Kunst var der dog i lange Tider ikke Tale. Først med Oprettelsen af Kristiania Tegne- og Kunstskole 1818 begyndte den nationale Kunst at dæmre; blandt dem, som særlig har Fortjeneste af Skolen, bør nævnes Maleren Flintoe, der var Lærer ved den. Det varede dog ca. 20 Aar, inden den vaagnede Kunstsans gav Kunsten et større Opsving; Landskabsmalerne Dahl og Fearnley og Portrætmaleren Gørbitz var i denne Periode

de eneste fremragende norske Kunstnere. Efter Stiftelsen af Kunstforeningen i Kristiania 1836 og af flere lignende Foreninger i de andre større Byer samt i 1837 af Nationalgalleriet øgedes Antallet af norske Kunstnere. Blandt disse maa især nævnes H. Gude og A. Tidemand, førstnævnte Landskabs-, den sidste Genremaler, hvilke opnaaede megen Anseelse ogsaa i Udlandet. Blandt de talrige Kunstnere, som dels fulgte i deres Spor, dels optraadte mere selvstændigt, kan nævnes Landskabsmalerne M. Müller, J. Eckersberg, K. Baade, J. Frich, C. D. Werelsen, L. Munthe, H. A. Cappelen, A. Nielsen, F. Collett, O. Sinding, E. A. Norman, F. Smith-Hall og F. Thaulow samt Genremalerne K. Bergslien, C. Hansen, Fru J. M. Dietrichson, E. Petersen, H. O. Heyerdahl, V. O. Peters og E. T. Werenskiold. Af andre: Historiemaler P. N. Arbo, Dyrmalerne A. Aikevold og Frøken E. Sinding, Stillebensmaler F. Bøe, Marinemaler J. J. Bennetter og Portrætmalerne Fru H. Lund og Frøken Schreiber. I Billedhuggerkunsten har H. Michelsen, C. Borch, J. Middelthun, M. S. Skeibrok og S. Sinding leveret fremragende Arbeider. Ogsaa B. Bergslien har ved sine Statuer af Karl Johan og H. Wergeland, begge i Kristiania, vundet et anset Navn. (Se de særskilte Artikler over de fleste af disse Kunstnere.) Om norsk Musik og Tonekunstnere se Tonekunst. — (Tilf. II., S. 663, Sp. 2.)

Norsk Sprog og Literatur, se Skandinaviske Sprog og Literaturer, S. 101—105. — (Tilf. II, Side 663, Sp. 2.)

Nääs, et smukt gammelt Herresæde i Sverige, som skal have tjent Kristiern den anden til Jagtslot, beliggende i en malerisk Egn, 27 km. fra Göteborg, ved Stambanen til Stockholm. Jøden August Abrahamson grundlagde her i Slutningen af Syttiaarene d. Aarh. det første Sløjdseminar, hvis Bestaaen han sikrede ved en Donation paa 200,000 Kroner. Anstalten er bleven verdensberømt under Bestyrelse af Stifterens Søstersøn, Sløjdpædagogen Otto Salomon. (Se Sløjd.)

Obotriter (II., S. 676, Sp. 1), „Polaber", læs: Vagrien.

Plantedyr (II., S. 794, Sp. 1), „Zoopyter", læs: Zoophyter.

Puerto-d'Espana (udt. Espanja), eng. Port Spain, Hovedstad paa den britiske Ø Trinidad i Vestindien, ved Parjabugten, har 20,000 Indb. og en god Havn. Byen er Sæde for Øens Guvernør og en katholsk Biskop og er en af Vestindiens skjønneste Byer, med en prægtig katholsk Kathedral. — (Tilf. II, S. 837, Sp. 1.)

Puerto de Santa-Maria, By i den spanske Provins Cadix, ligger ved Floden Guadaletes Udløb i Cadixbugten og har 25,000 Indb. Byen har stor Vinavl samt Garverier, Sæbe- og Hattefabriker. Herfra forsynes Byen Cadix med Drikkevand. — (Tilf. II, S. 837, Sp. 1.)

Raajern, se Jern. — (Tilf. II., S. 848, Sp. 2.)

Ridderstad, K. F. (II, S. 891), d. 1886.

Ringedalsfossen, se Skjæggedalsfossen, R. III. — (Tilf. II, S. 896, Sp. 2.)

Sainte Marie aux Mines, By i Øvre-Elsas, d. s. s. Markirch. (Tilføies S. 9, Sp. 1.)

Sankt Thomas, se Thomas Sankt. — (Tilf. S. 21, Sp. 2.)

Sankuru, Bisløb til Kongo. — (Tilf. S. 20, Sp. 1.)

Sare, John Godfrey, amerikansk Digter, f. 1816, d. 1883(?), afsluttede 1843 sine Studier ved Middlebury College, hvorefter han i 7 Aar praktiserede som Sagfører. I denne Tid begyndte han at sende Bidrag til Knickerbocker Magazine. Hans Digte vakte strax stor Opsigt. 1850 overtog han Redaktionen af et Blad og ofrede sig nu udelukkende sor literære Sysler. En samlet Udgave af hans Digte, kjendt som „Farringford Edition", udkom 1869 og Aaret efter den saakaldte „Highgate Edition" paa 500 Sider, hvilken var nogenlunde fuldstændig. Hans Digte udmærker sig ved spillende Humor og flydende Verseform. — (Tilføies S. 30, Sp. 2.)

Scherr, Johannes, (S. 36 Sp. 1), d. 1886.

Skjæggedalsfossen eller Ringedalsfossen, lidt ovenfor Odde i Hardanger, dannes af en liden Elv, der gaar ud i den sydlige Ende af Sørfjorden (Arm af Hardangerfjord) og paa sin Vei fra en betydelig Høide styrter ud over en brat Fjeldvæg ned i Skjæggedalsvandet, hvorfra man ser den i hele dens Storhed. — (Tilf. S. 112, Sp. 1.)

Sløjd (udtales af Gammelnorsk slægd) er i den Betydning, hvori Ordet nu jevnligen anvendes, svensk og indført fra Sverige tilligemed den Industrivirksomhed og Undervisning, som nu finder Sted under denne Benævnelse. I Norge betegner Ordet nærmest Haandarbeide i Træ som Opdragelsesmiddel for Gutter. I Sverige har det et meget videre Begreb, som vanskelig lader sig definere. Det bruges saaledes ogsaa om høiere tekniske Undervisnings-Anstalter, f. Ex. Chalmerska slöjd-skolan i Göteborg, som i sin Tid var meget søgt af Nordmænd. Sløjd omfatter Arbeide i Træ, Snedkerarbeide, Træskjæreri, Dreining osv., men ogsaa i Jern og andet Materiale. I Sverige er det bragt i System og udviklet som Skolefag mere end i noget andet Land, og i Nääs (s. d.) haves en berømt Skole for Sløjd, hvilken besøges af mange Udlændinger. I Norge findes en Sløjdskole i Fredrikshald og sammesteds ogsaa en Sløjdlærerskole, som underholdes af Staten. Sløjd er forøvrigt nu (1888) indført i ca. 150 norske Skoler, hvoraf de fleste har Statsbidrag. I Finland og Frankrige er Sløjd tvungent Skolefag; i Danmark stiftedes 1886 en almindelig „Dansk Sløjdforening". Over hele Tyskland, i Østerrige Holland, Belgien, Rusland, hvor det er bestemt, at Sløjd efterhaanden skal indføres i alle Elementærskoler, i Italien, Nordamerika, England, Algier, og Japan drives nu Sløjdundervisning. Ogsaa fra sidstnævnte Land samt Algier har der været sendt Folk til Nääs for at blive undervist i Sløjd efter den svenske Methode og efter sin Hjemkomst oplære Folkeskolelærere deri. — (Tilf. S. 126, Sp 1.)

Springbuk (S. 156, Sp. 1), i sidste Linie er udeladt „som".

Stöckhardt, J. A. (S. 197, Sp. 2), d. 1886.

Tessin (S. 253, Sp. 2), istedenfor „Tessin, Flod, se Ticino" læs: Tessin, it. Ticino, Bisløb til Po, udspringer paa St. Gotthard og udmunder nedenfor Pavia efter et Løb af 256 km.

Tetraeder (S. 253, Sp. 2): „som omsluttes af fire ligesidede Trekanter", læs: af fire til hverandre stødende Trekanter. Er disse ligesidede, kaldes Tetraederet regulært.

Thorn (S. 266, Sp. 2), L. 5: „Den er Kopernikus's Fødsels- og Dødssted", læs: Den er Kopernikus's Fødested.

Thymuskjertelen, en smal, drueformet Kjertel, som hos Embryoner og Nyfødte ligger under Brystbenet, strækker sig fra Hjertet til henimod Halsen og synes at være en vigtig Faktor ved Bloddannelsen. (Tilføies S. 270, Sp. 2.)

Tiden inddeles efter Solens, stundom ogsaa efter Maanens tilsyneladende Gang paa Himlen. Efter Solen er de to Enheder Aaret og Dagen indrettede. Det borgerlige Aar slutter sig gjennemsnitlig til det saakaldte tropiske Solaar, som er den Tid, hvori Solens Længde voxer 360°. Dagen eller Døgnet er Tiden mellem to paa hinanden følgende Kulminationer af Solen; da dette Tidsrum imidlertid er af lidt forskjellig Længde til forskjellige Tider af Aaret, hvilket naturligvis er en Ulempe ved en Tidsenhed, har man lempet derpaa ved at indføre den saakaldte Middelsoldag, der er at betragte som det arithmetiske Middeltal af Aarets ulige lange sande Soldage. Medens Klokkeslettet efter sand Tid er den sande Sols Timevinkel, kan Klokkeslettet efter Middeltid, som altid bruges i det daglige Liv, være indtil 16 Minutter forskjelligt derfra; Forskjellen mellem Middeltid og sand Tid kaldes Tidsjevningen. Naar Solen staar i Meridianen, kan Klokkeslettet derfor være nogle Minutter forskjelligt fra 12. — Maanen brugtes i ældre Tider meget som Grundlag for en Tidsenhed, Maaneaaret, som indbefattede 12 eller undertiden 13 Maaneskifter (synodiske Maaneder); nu er dette imidlertid gaaet af Brug undtagen hos de muhamedanske Nationer. — (Tilf. S. 271, Sp. 1.)

Utah (S. 343, Sp. 2), „88,000", læs: 144,000.

Videnskabsselskabet i Kristiania blev stiftet paa Foranledning af en til det akademiske Kollegium i 1856 indsendt anonym Gave (fra Prof. med. Faye) af 4000 Kr., som i Forbindelse med en ligeledes anonym Gave af 4000 Kr. fra Grosserer Anker i Fredrikshald blev Grundfond. Selskabet bestod oprindelig af de fleste (29) Universitetslærere og 13 andre Videnskabsmænd i Kristiania, stiftedes 3die Mai 1857 og har siden sin Grundlæggelse havt Lokale i Universitetet, fra hvilket det dog er ganske adskilt. Dets Formaal er, ifølge Statuterne, omarbeidede 19de Decbr. 1884, at bidrage til Videnskabernes Fremme, dels ved at afholde Foredrag og Diskussionsmøder, dels ved at udgive videnskabelige Skrifter. Selskabet, som deler sig i to Klasser, den mathematisk-naturvidenskabelige og den historisk-filosofiske Klasse, holder offentlige Møder, med fri Adgang for alle (i Regelen 18 om Aaret, 6 for hver Klasse samt 6 Fællesmøder). Medlemmerne, som indvælges, har Ret til at trykke sine Skrifter og fremlægge Arbeider af andre til Trykning. Selskabet udgiver (ved Generalsekretæren) aarlig en Række Skrifter samt Oversigter over sine Møder; Aarsskrifterne sammenhæftes for Medlemmerne til Aargange af Selskabets Forhandlinger. Bestyrelsen bestaar af Præses, Visepræses og Generalsekretær for hele Selskabet samt Formand, Viceformand og Sekretær for hver af Klasserne; desuden haves lønnet Bibliothekar og Kasserer. I de første Aar af sin Tilværelse nød Selskabet til Udgivelsen af sine Skrifter en Understøttelse af Kong Karl den femtende paa 2000 Kr., 1860 blev den overtagen af Staten ved Storthingsbevilgning og 1876 forhøiet til 4000 Kr. Selskabet eier foruden sit Grundfond et Legat, stiftet af Apotheker Owre, til Farmaciens videnskabelige Udvikling i Norge. Dets Medlemmer — 62 indenlandske og 10 udenlandske i den mathem.-naturvidenskabelige Klasse, 48 indenlandske og 16 udenlandske i den historisk-filosofiske Klasse — staar i literær Forbindelse med ca. 150 udenlandske Selskaber og modtager i Bytte for sine Aarsskrifter literære Gaver fra disse og flere andre. — (Tilf. S. 395, Sp. 1.)

Vig, Ole, norsk Literat, f. 6te Febr. 1824 paa en Husmandsplads under Gaarden Vikan i Nedre Stjørdalens Prestegjeld, d. i Kristiania 19de Decbr. 1857, blev efter i to Aar at have været Elev ved Klæbo Skolelærerseminarium 1843 Huslærer hos Provst Magelsen i Aafjorden og to Aar efter Andenlærer ved en Almueskole i Kristiansund; 1848 blev han Tredielærer ved Borgerskolen sammesteds, hvilken Post han indehavde $3^1/_2$ Aar. Efter at have foretaget en Reise til Kjøbenhavn for at hilse paa Grundtvig, hvem han satte høiere end nogen anden Samtidig, og takke ham for hans Skrifter, og efter ogsaa at have besøgt Ingemann i Sorø samt udgivet „Norske Bonde-Blomster" og „Liv i Norge" (begge i 1851), overtog han 1852 efter Opfordring fra „Selskabet for Folkeoplysningens Fremme" i Kristiania Redaktionen af Selskabets Tidsskrift „Folkevennen", hvormed han fortsatte til sin Død. I Tidsskriftets sex første Aargange skrev han endel Afhandlinger om forskjellige Gjenstande. Ole Vig var en begeistret Tilhænger af Grundtvigianismen (s. d. under Grundtvig), som paa den Tid havde faaet nogen Indgang i Norge og fundet lidenskabelige, ikke sjelden fanatiske Forsvarere. Deri maa Grunden nærmest søges til den Overdrivelse, hvormed Vigs kortvarige Virksomhed blev rost. — (Tilf. S. 399.)

Vilhelm den første (S. 401, Sp. 1), f. 22de Marts 1797, d. 9de Marts 1888.

Vosseskavlen (S. 425, Sp. 1), istedenfor „Vosseskavlen" læs: Vosseskavlen.

Zürich (S. 450, Sp. 1), „57,000", læs: 65,000.

Zöllner, J. K. F. (S. 451, Sp. 2), d. 1882.

Ægypten (S. 455, Sp. 2), L. 26 „den General", læs: den ædle General.

Ækvivalent (S. 456, Sp. 2), L. 2, „bestemte Vegtmængder" osv., læs: i Kemien de Mængder af de forskjellige Legemer, der i sine Forbindelser gjensidig kan erstattes med andre.

Æra (S. 457, Sp. 1), L. 5 fra n.: „(1792—1806)", læs: (begyndt 22de Septbr. 1792, indført 5te Oktober 1793, men af Napoleon afskaffet 1806); L. 8 fra o. „Sakgamunis", læs: Sakyamunis.

Æskines (S. 457, Sp. 2), L. 4, „maatte han paa Grund af sine Landsmænds Forbindelser" udgaar.

Østerrige (S. 463, Sp. 2), L. 8: Vegge, læs: Begge.

Register

over alle i Haandlexikonet forekommende norske Artikler og Navne.

Hvor et Ord er tilføiet med mindre Skrift (Nonpareille), søges Oplysning under dette Ord. Rettelser og Tillæg betegnes ved R., Bind ved I, II, III.

Aa, to Sogne, Aafjord og Lyngdal.
Aaby Elv.
Aadalen, Landstrækning; Prestegj.
Aaensire, Elv, Sireaa, Lundevand og Norge, 617.
Aafjord, Prestegjeld.
Aafjordens Vasdrag, Norge, 618.
Aagaard Elv (Arm af Glommen.)
Aagnaelv, Norge, 618.
Aakrefjord (se ogsaa Norge, 616.)
Aakrefjord, Sogn, Stonevik.
Aal, Prestegjeld og Sogn.
Aaldenelv, A.vandene, Norge, 618.
Aalen, Sogn, Holtaalen.
Aalesund.
Aalfjord.
Aalfot, Sogn, Daviken.
Aalholm, N. M., Skolemand og Forfatter, R.
Aalhus, Sogn, Jølster.
Aall, J., Jernverkseier; N., Statsraad; H. J. K., Amtmand; J., Grosserer.
Aalund Fjord, Aalfjord.
Aalund, Sogn, Fjeldberg.
Aamli, Omli.
Aamot, Prestegjeld.
Aamotsdal, Sogn, Silgjord.
Aarbostadtinden.
Aardal, Prestegj. og Sogn.
Aardal, to Sogne, Bygland og Hjelmeland.
Aardalsfjord, Aardal, Norge, 618.
Aardals Storelv, Norge, 617.
Aareppen, Bygd.
Aarflot, S.; Berte K. (se R.)
Aarlandsfjord, Sognefjord.
Aarmænd, Bryte.
Aarstad, gammel Kongsgaard.
Aarungen, Indsjø.
Aarøsund, Havn.
Aas, Prestegj. og to Sogne, Aas og Thoten (Vestre.)
Aas Bygd (i Aamot og Mo), Aas (se R. III.)
Aasen, Ivar.
Aasen Fjord.
Aasen, Sogn, Frosten.
Aasene, Sogn, Hammer.
Aaseral, Prestegjeld.
Aasgaard, Sogn, Stangvig.
Aasgaardstrand, Ladested.
Aasnæs, Prestegj. og Sogn.
Aasnæs Glasverk, Aasnæs.
Aassiden eller Aasiden.
Aasta Elv (se ogsaa Glommen.)
Aasted og Aastedsforretning.
Aasæde (se ogsaa R.) og Aasædesret.
Aavigen, Strandsted.
Abel, N. H., Mathem. (se R. III.)
Abelsted, K. A. R., Skuespiller, R.
Abildgaard, S. (se ogs. R.)
Adel (se ogsaa R.)
Adeler, C. S., Admiral (se ogs. R.)
Adler, J. G., Kabinetssekr., (se R.)
Afrafaste, Gauta-Thore.
Agdenæs, Landodde.
Agder (Egdafylke.)
Agdesiden, Agder.
Agerøen.
Agvaldsnæs (se ogsaa R.), Gaard, Prestegjeld og Sogn.
Ahlefeld-Laurvig, Ahlefeld.
Aker, to Prestegj., Vestre og Østre.
Akerselv, Norge, 616.
Akershus Fæstning.
Akershus Amt.
Akershus Stifts geistl. Enkekasse.
Akerø, Prestegjeld og Sogn; Ø (Gorsø), Romsd. Amt.
Aklangen, Indsjø.
Akre, Sogn, Skudesnæs.
Akrehavn.
Alda, Ø, Bueland.
Almenninger (se ogsaa R.)
Alstahaug, Prestgj. og to Sogne, Alstahaug og Skogn.
Alstenø.
Alten, Fogderi, Prestegjeld, Fjord, (se ogsaa Langfjord og Norge, 619); Elv (se Finm. A., Nge, 619.)
Altendal, Alten.
Altevand (se ogs. Tromsø A. og R.)
Alv Erlingsøn.
Alv Knutsøn, Knut Alvsøn og Gilde.
Alversund, Sogn, Hammer.
Alvø.
Amt (se ogsaa R., Amtmand osv.)
Amtsformdsk., Amt og Kommune.
Amtsskoler, Skole (se ogsaa R.)
Anarjokka, Elv, Norge, 619.
Andabelø.
Andebo, Prestegj. og Sogn.
Andelven.
Andenæs, Sogn, Overberg (se R.)
Andenæs, Vær, Andøen.
Andor, Fjeld (se ogs. Norge, 615.)
Andorg, Ø.
Andsvand, Tromsø Amt.
Andvake.
Andøen (se ogs. R. og Norge, 620.)
Ankenæs, Sogn, Ofoten.
Anker, Familie, (se ogsaa R. I og III.)
Ankerske Waisenhus, Waisenhus.
Anklageproces.
Anna Colbjørnsdatter, Colbjørnsen.

Anna Jebsens Minde, Waisenhus.
Appel.
Arbo, P. N., Maler, (se ogsaa R.)
Arefjeld.
Aremark, Præstegj. og Sogn.
Aremarkfjø, Aren.
Aren. Vasdrag ell. Indsjø.
Arendal.
Arendal, Sogn, Stokke.
Arentz, F. C. H., Rektor.
Arne, Sogn, Haus.
Arne Arnesøn, Arnmødlingeætten.
Arne paa Gifke, Arnmødlingeætten.
Arnefjord, Sogn, Vig.
Arnmod Jarl, Arnmødlingeætten.
Arnmødlingeætten.
Arntzen, K., Justitiarius (se ogsaa R.); K. A., Stiftamtmand.
Arnvid, Fylkekonge, Solskel.
Arnø, Ø, Tromsø Amt.
Arrest.
Arungerne, Arnmødlingeætten
Arup, J. L., Biskop.
Asak, Sogn, Berg.
Asbjørnsen, P. C., Digter.
Aschehoug, T. H., Professor.
Ask, Gaard.
Asker, Præstegj. og Sogn.
Askerø.
Askevold, A., Maler.
Askevold, Præstegj. og Sogn.
Askim, Præstegjeld; Ø, Saudesund.
Askø, Sogn, Rennesø.
Askøen, Præstegjeld.
Aslaksrudfos, Randsfjord.
Asmaløen.
Asperfjøen, Aren.
Asvø, Halvø.
Assurance, Forsikring.
Astafjord, Rollen.
Astria, Fjeldtop, Senjen.
Atna Elv, (se ogsaa Glommen.)
Attraa, Sogn, Finn.
Aubert, L. C. M., Professor.
Aubert, L. M. B., Professor.
Audbjørn, Fylkekonge, Solskel.
Audun Hugleiksøn, Stallar.
Augne Elv (se ogsaa R.)
Auktion (se ogsaa R.)
Aulielv, Norge, 617.
Aura, Elv, Romsd. A. og Norge, 618.
Aurdal, Nordre og Søndre, to Præstegj. (se R.); Sogn, Aurd. (R.)
Aure, Præstegjeld og Sogn.
Aurepaal, Gifte.
Aurland ell. Urland, Præstegj.
Aurlandsfjord, Nge, 618, Sognefjord.
Aursjøhø, Fjeldtop, Norge, 615.
Aursun Sjø, Glommen.
Austad, Sogn, Lyngdal.
Austraat eller Østraat, Herresæde.
Averø, (se ogsaa Romsd Amt.)
Baade, K., Maler, (se ogsaa R.)
Baadstad, Sogn, Trygstad.
Baard Guthormsøn.
Baglerne.
Bagn, Sogn, Aurdal (Søndre.)
Bakke, Ole Svensen.
Bakke, Sogn, Eker.
Bakke Nonnekloster.
Baldeshol, Sogn, Næs (Hedemark.)
Bale, Gaard, Balestrand.
Balestrand, Præstegjeld.
Balk.
Balke, Sogn, Thoten, Østre.
Balsfjord, Præstegj. og Sogn.
Balsfjord, Norge, 619, og Tr.sø A.
Balstad, Fiskevær.
Bamble, Fogderi, Sorenskriveri; Præstegj. (se ogsaa R.)
Bamble Vand, Bamble.
Bandaasen, Fjeld.
Bandaksvandet (se ogs. Norge, 619.)
Bang, Anthon, Forfatter (se ogsaa R.)
Bangselv og B.fjøerne, Norge, 618.
Barbo, Bydel, Arendal.
Bardo, Sogn, Maalselven
Bardoelv, Bardofos (se ogs. Maalselven, Norge, 619, og Tr.sø A.)
Baroner, Lendermænd.
Barth, J. B., Forstmester.
Bastlier-Magelsen, R.
Bastø, Ø.
Battenfjord.
Bededag.
Begna ell. Bægna, (se Nge, 616, og R.)
Behrens, J. D., Sanginstr. (se R.)
Beierelv, Norge, 618.
Beieren, Præstegjeld.
Beierenfjord, Beieren.
Beitstaden, Præstegjeld, (se ogs. R.)
Beitstadfjord, Beitst. og Norge, 619.
Bele.
Belsheim, J. P., Forf., (se ogs. R.)
Beneficeret Gods.
Bennetter, J. J., Marinemaler
Bentsjordtinden.
Berg, to Præstegj. og tre Sogne, Berg og Brunlanes.
Berg, J. K., Justitiarius.
Berg, M., Billedskjærer (se ogs. R.)
Bergen.
Bergens Stift.
Bergerfos, Randsfjorden.
Bergh, K. B., Veidirektør.
Bergmester.
Bergsdalselv, Norge, 617.
Bergsfjord, Silden.
Bergslien, B., Billedhugger (se ogsaa R); K., Maler; O. G., Stempelskjærer.
Bergverk og Bergverksdrift.
Berntsen, Arent.
Bersøglisviser.
Beshø, Fjeldtop, Jotunfjeldene og Norge, 616.
Beskatning.
Besvand, Sjoa.
Bevilgning.
Bibelselskab, det norske, Bibel.
Billedhuggerkunsten (i Norge).
Bindalen, Præstegjeld.
Bindalsfjord, Bindalen.
Bingsfossen.
Birid, Præstegjeld og Sogn.
Birkebeiner.
Birkeland, Sogn, Fane.
Birkenæs, Sogn, Tved.
Birkevandshatten, Fjeld.
Birkrem, Sogn, Helleland.
Birkremselven, Norge, 617.
Bismer, Vegt.
Bitihorn, Fjeldt., (se Norge, 616.)
Bittalsfjeldene.
Bjarke, Rolf Krake.
Bjarkø eller Bjerkø.
Bjarkøretten.
Bjarkøætten, (se ogsaa R.)
Bjarmeland.
Bjarne Erlingsøn, Gifte.
Bjelke, Adelsæt.
Bjelland, Præstegj. og Sogn.
Bjerke, Sogn, Nannestad.
Bjerkestrand, Gaard, Fredø.
Bjerknæs, C. A., Prof., (se R.)
Bjerregaard, H. A., Prof. (se R.)
Bjoreia, Elv (se ogs. Norge, 617.)
Bjorsjøvand, Nisservand.
Bjugn, Præstegj. og Sogn.
Bjøreimsvand, Norge, 617.
Bjørn Farmand, Bjørn.
Bjørn Stallare, Bjørn.
Bjørnefjord.
Bjørnsjø.
Bjørnson, B. (se ogsaa R.)
Bjørnør, Præstegjeld.
Blaamanden, Fjeld, Kvalø.
Blakjer, Sogn, Urskoug.
Blindheimsætten (se ogsaa R.)
Blom, G. P., Amtmand.
Blom, H. O., Digter.
Blom, K., Komponist (se ogs. R.)
Blytt, M. N., Prof.; A. G., Botaniker, (se ogsaa R.)
Bod, Præstegj. og Sogn.
Bodum, C., Maler, (se ogsaa R.)
Bodø.
Bodøsagen, Bodø.
Boeck, C. P. B., Professor (se R.)
Boeck, C. B., Professor.
Bogsjø, Indsjø, (se ogsaa R.)
Bogstad Gaard.
Bogtrykkerier, Bogtr.kunst (se R.)
Bohus, Fæstning.
Bol (böl).
Boll, N. F., Maler.
Bollærene, Øgruppe.
Bolstadfjord, Norge, 617
Bolsø, Præstegj. o. Sogn.
Bolt, A. H., Er ebisp.
Bolvikelv, No ge 617.
Bonde (norske) (se ogsaa R.)
Borch, C., Billedhugger.
Bore, Sogn, Kleb.
Borgararet, Borg.
Borgathingslagen, Lagdømme.
Borge, to Præstegj. og Sogne.
Borgenfjord, Inderøen.
Borger (i Norge.)
Borgesysel.
Borgevær, Fuglevær.
Borgund, Præstegj. og to Sogne, Borgund og Lærdal.

Borkenstein, C. F., Officér og Forf.
Borre, Prestegjeld og Sogn.
Boslod.
Bosnuten, Fjeld.
Botanisk Have, Botanik.
Botne, Prestegjeld og Sogn.
Botten-Hansen, P., Kritiker og Bibliograf (se ogsaa R.)
Bragernæs, Bydel.
Brandforsikring (i Norge.)
Brandsfjord.
Brandsholmene, Fuglevær.
Brandt, F. P., Professor.
Brandvold, Prestegjeld.
Brandvæsen (i Norge.)
Bratsberg, Gaard.
Bratsberg Amt (se ogsaa R.)
Bratsberg, Sogn, Strinden.
Brattefjeld.
Brattingsborg, Fjeld.
Bratvær, Sogn, Eds.
Bredal, N. K., Digter.
Bredeim, Sogn, Gloppen.
Bredeimselv, Bred.v., Norge, 618.
Bredkindsklempen, Fjeldt., Tbj. St.
Bredlandselv, Maudalselven.
Bredsund.
Bredtinden, Fjeldtop, Senjen.
Breidalseggen, Fjeldt., Tafjordelv.
Bremanger, Prestegj., (se ogs. R.)
Bremangerland, Ø, Norge, 619.
Bremnæs, Sogn, Finaas.
Bremnæstinderne, Kvalø.
Bremsnæs, Sogn, Kvernæs.
Brevig.
Briskevandet, Kvænna.
Broch, O. J., Professor.
Broch, J. J., Officér.
Broch, T. K. A., Militær og Forf.
Brock, A. L., Adjunkt.
Brock, L. F., Militær og Politiker.
Broderlod.
Brottum, Sogn, Ringsaker.
Bruflat, Sogn, Aurdal (Søndre.)
Brunkeberg, Sogn, Hviteseib.
Brumundelv.
Brun, J., Skuesp.; L., Skuesp. inde.
Brun, J. N., Biskop.
Brunlanæs, Prestegjeld.
Bruvik, Prestegjeld.
Bryte (bryti).
Bræfke, Sogn, Ladvig.
Brændalderen.
Brændelv ell. Lottejokka, Norge, 619.
Brændevinslovgivning, Brændevirier, Brændevin.
Brønsraas, Fiskebanke, Havbre.
Brønø, Prestegjeld og Sogn.
Budal, H., Billedhugger (se ogs. R.)
Budal, Sogn, Steren.
Budvikelv, Budvikfj. Norge, 618
Bueland, Ø gruppe.
Bugge, P. O., Biskop; S. B. Rektor og Sognepræst; F. M. Rektor; F. B. K., Professor.
Bugge, C. S., Professor (se R.)
Bukkehø, Fjeldtind, Jotunfjeldene.
Bukken, store og lille, Øer (Stav. A.)
Bukken, Sogn, Tysvær.
Bukkenfjord (se ogsaa Norge, 619.)
Buksnæs, Prestegj. og Sogn.
Buksteuen, Sjømærke.
Bull, O. B., (se ogsaa R.)
Bundefjord, (se ogsaa Norge, 619.)
Buskeruds Amt, (se ogsaa R.)
Buvigen, Sogn, Bynæsset.
Byfoged.
Bygdin, Indsjø (se Jotunfj. og R.)
Bygdø.
Bygland, Prestegj. og Sogn, (se R.)
Byglandsfjord, Bygland.
Bygsel.
Bykle, Sogn, Valle.
Byklefjeldene, Langfj., Norge, 616.
Bynæsset, Prestegj. og Sogn.
Byskriver, Byfoged.
Bything, Byfoged.
Bægna, Bægna, Norge, 616, og R.
Bægndalen, R., under Aurdal.
Bærevand, Norge, 617.
Bærum, vestre og ø., Sogne, Aker.
Bærum Verk.
Bæverdalen, Sogn, Lom.
Bæverelv, Bæversf., Norge, 618.
Bø, to Prestegj., R.; tre Sogne, Bø, Hyllestad, Manger.
Bødal, Sogn, Gausdal (Vestre)
Bødestraffen, Formuesstraffe.
Bøe, F. D., Maler.
Bøelven, Bratsberg Amt.
Bøgstad, Sogn, Holmedal (Indre.)
Bøhn, G., Violinist (se ogs. R.)
Bømmel, Sogn, Finaas.
Bømmelfjord, Aakre Fj., Bømmelø.
Bømmelø (se ogsaa Norge, 619.)
Bønsnæs, Gaard, (se ogsaa R.)
Børgefjeld, Store, Fjeldstrækning, Norge, 615.
Børresens Stiftelse, Waisenhus.
Børselv, Norge, 619.
Børsen, Prestegj. og Sogn.
Børseskogn, Børsen.
Cappelen, H. A., Maler.
Carlsen, E., Isshavsfarer.
Caspari, C. P., Professor.
Christensen, H. O., Byfoged (se R.)
Christie, E. C. B., Arkitekt.
Christie, H. C., Videnskabsmand.
Christie, V. F. K., Stiftamtmand (se ogsaa R.)
Clausøn, P. (Friis), Præst.
Colban, A. M., Forfatterinde (se R.)
Colbjørnsen, Anna; H.; P.; J. E.; C.
Collett, J., Statsraad; P. J., Professor; J. Camilla, Forfatterinde (se R.); R., Professor.
Collett, F., Maler, R. III.
Conradi, A. C., Professor; J. G., Komponist og Musiklærer.
Daa, L. K., Professor.
Daae, L. L., Professor.
Daae, L., forhv. Statsraad.
Dag Eilifsøn, Lendermand.
Dag Ringsøn.
Dagalid, Sogn, Nore.
Dagfinn Bonde.
Dahl, J. F., Boghandler.
Dahl, J. K. K., Maler.
Dahl, L. V., Læge.
Dahl, N. N., Præst.
Dahll, T., Geolog.
Dale, tre Sogne, Holmedal (Ytre), Lyster og Thime.
Dale-Gudbrand.
Dalarne, Sorenskriveri.
Dalselven, Haaelven (se Glommen)
Dalsfjorden.
Dampkjøkken, Kristiania.
Danielsen, D. C., Læge.
Darre (gammel Slægt.)
Dass, P., Digter.
Daviken, Prestegjeld og Sogn.
Degernæs, Sogn, Rakkestad.
Dehn, J., Foss, F.
Deichmann, B., Biskop; K., Assessor.
Deichmannske Bibliothek, Bibliothek og Deichmann, K.
Deinboll, P. V., Præst.
Departementer, Regj.-(se ogs. R.)
Dietrichson, L. H. S., Prof. (se ogsaa R.). J. M., Malerinde.
Digerond, Fjeldtind, Rondane.
Diplomatarium norvegicum.
Diriks, C. A., Statsraad.
Disen, A. E., Maler.
Divielv, Maalselven, Norge, 619.
Djupvand, Buskeruds Amt.
Doderetsfjeldet, Norge, 615.
Dodesvand, Indsjø, Tromsø A
Dolmø, Sogn, Hiteren.
Dokka, Elv, (se ogs. Norge, 616)
Dolsteinsholet.
Dominikanerklostre, Dom.kanerord.
Dons, J. B., Retslærd.
Dorgefos.
Dorthe Engelbrektsdatter.
Dovre, Fjeldparti.
Dovre, Prestegjeld.
Drackenberg, K. J.
Drammen.
Dramselven, Dramm. og Norge, 619.
Dramsfjorden, Dramm. og Nge, 619.
Drangedal, Prestegjeld og Sogn.
Drangedalselven, Bratsberg Amt.
Drang.
Draupner.
Drevfjeld, Norge, 615.
Drevja, Elv, Norge, 618.
Driva, Opdalselv.
Drøbak.
Drøbakfund, Drøbak.
Due, F. G., Statsminister.
Dunderlandsdal.
Dunderlandselv, Norge, 618.
Dunker, C. H. C. B., Advokat.
Dunker, C. B., Forfatterinde.
Dunvær, Fuglevær.
Dverberg, Prestegj. og to Sogne, Dverberg og Andenæs (se R.)
Dybvaag, Prestegjeld og Sogn.
Dykker (se ogsaa R.)
Dyrdalselv, Norge, 617.
Dyrø, Ø; Sogn, Trane.
Dyveke.

Dødelighed (i Norge.)
Dødsstraf (i Norge.)
Dønnæs, Sogn, Næsne.
Dønnæsø.
Døvstummeinstituter, Døvstumhed.

Eckersberg, J. F., Maler.
Edda.
Edø, Præstegjeld og Sogn.
Edø, Ø, (se ogsaa Kvalø.)
Edøfjorden, Edø.
Efteløt, Sogn, Sandsvær.
Egdafylke, Agder.
Egeberg, C. A., Læge.
Egede, H. og P.
Egelands Værk.
Egersund, Ekersund.
Egge, Gaard.
Eggedal, Sogn, Sigdal.
Egil Skallagrimsøn.
Egil Ullserk.
Egvaag, Havn, Farsund.
Eid, to Præstegjeld og Sogne.
Eid, Sogn, Fjelberg.
Eidanger, Præstegjeld.
Eidangerfjord, Eidanger.
Eide, to Sogne, Holmedal, Kvernes.
Eidfjord, Hardanger og Norge, 619.
Eidfjord, Sogn, Ulvig.
Eidfjordelv, Eidfjdvd., Norge, 617.
Eidsberg, Præstegj. og Sogn.
Eidsfjord, Sogn, Hadsel.
Eidsfos Værk.
Eidsivathing og Eidsivath.-loven (lagen), Eidsvold og Lagdømme.
Eidskog, Præstegjeld.
Eidsvold, Præstegjeld og Sogn.
Eidsvolds Bad, Eidsvold.
Eidsvolds Værk, Eidsvold.
Eiendomsret, den literære kunstneriske, Eiendom.
Einar Præst.
Einar Ragnvaldsøn, Torv-Einar.
Einar Skulesøn, Præst og Skald.
Einar Smjørbak, Erkebiskop.
Einar Tambarskjelve (se ogsaa R.)
Einavand.
Eindride unge, Lendermand.
Ekeberg, Bjergaas.
Eker, Præstegjeld (se ogsaa R.)
Ekern, Indsjø.
Ekern, Sogn, Hegebostad.
Ekersund, Præstegj.; Sogn; Ladest.
Ekerøen, Ekersund.
Ekerøfjord, Norge, 617.
Ekne, Sogn, Skogn.
Eksingdalen, Sogn, Hosanger.
Elden, Sogn, Beitstaden.
Elgehaagna, Fjeldt., Norge, 615.
Elgepiggen, Fjeldtind.
Ellinggaard, adelig Sædegaard.
Ellingsø, Hellingsø.
Elseter, Kloster, Helgeseter og R.
Elshaug, Sogn, Stadsbygden.
Elv.
Elvegaardselv, Norge, 618.
Elvegrimer.
Elvekvislerne.
Elverum og Elverums Leir.
Elvesysel.
Embedsmænd, Embede.
Ender, A., Maler.
Enebak, Præstegjeld.
Enerhaugen, Forstad.
Engersjøen (se ogsaa Hedem. A.)
Enkefattighuset i Bergen.
Enkekasse, Den almindelige.
Enningdal, Sogn, Jd.
Enningdalselv, Nge, 616, og Sml. A.
Enæs, Sogn, Kvindherred.
Erfjord (se ogsaa Jælse.)
Erik, tre Konger.
Erik af Hordaland, Fylkesk., Hafsfj.
Erik Haakonsøn, Jarl.
Erik Røde.
Erisfjord, Sogn, Næsset.
Erling Alvsøn, Lendermand.
Erling skakke.
Erling Sjalgsøn.
Erling Steinvegg.
Erling Vidkunnsøn, Gifte.
Ersfjord, Kvalø.
Ertvaagø (se ogsaa Romsd. Amt.)
Esmark, J., Professor; H. M. T., Naturkyndig; L. M., Professor.
Espedalen og Espedalsvand.
Espedalselv, Norge, 617.
Espevær.
Esendrop, C. P. P., Biskop.
Esendrop, B. L., Præst, (se ogsaa R.)
Etne, Præstegjeld.
Etnedalen, Nordre, Sogn, Aurdal.
Etneelv, Etnevollen, Norge, 617.
Eugenias Stiftelse, (se ogsaa R.)
Evanger, Sogn, Voss.
Evangervandet.
Evindnæs, Sogn, Ofoten.
Evindvik, Præstegjeld og Sogn.
Evje, Præstegjeld og Sogn.
Exingdalselv, Norge, 618.
Expropriation.
Eystein Magnussøn og Eystein Haraldsøn, Konger.
Eystein Erlandsøn, Erkebiskop.
Eystein Møyla.
Eystein Orre.
Eyvind Finnsøn, Skaldaspilder.

Faaberg, Præstegjeld.
Fabricius, J. S., Admiral.
Fabrikdrift i Norge, Fabrik.
Fakultet, ved Universitetet.
Falnæs, Sogn, Stubdesnæs.
Falsen, C. M. de, Justitiarius; C. de, Justitiarius og Digter; C. M., Sorenskriver; C. V., Stiftamtmand; J. C., Statsr.
Fane, Præstegjeld og Sogn.
Fannefjord (se ogs. Romsd. A.)
Fanter (se ogsaa Zigeuner.)
Faredag.
Farisvand; Fariselv, Norge, 617.
Farmakopé (Norges.)
Farsund.
Fasting, C., Forfatter og Digter.
Fattighus, i Kr.ania og Bergen.
Fattigvæsen.
Fauchald, P.
Fauske, Sogn, Skjerstad
Favn, Længdemaal.
Faxefjeld, Norge, 615.
Faye, A., Præst og Historiker.
Faye, F. C., Læge.
Fearnley, T., Maler; C. F., Prof.
Fede, Sogn, Kvinesdal.
Fedefjord, List. og M. A., Norge, 617.
Fedje, Sogn, Lindaas.
Feigumfos.
Feios, Sogn, Lekanger.
Feiring, Sogn, Hurdalen.
Femsjøen, Indsjø (se ogs. Smaal. A.)
Fensfjord.
Fenstad, Sogn, Næs (Romerike.)
Feragen Sjø.
Ferkingstad, Sogn, Skudesnæs.
Fet, Pgd. og to Sogne, Fet, Hafslo.
Fiksdal, Sogn, Vestnæs.
Fikveelv, Norge, 617.
Filefjeld (se ogs. Langfj. og Nge, 616.)
Filland, Sogn, Hiteren.
Fimmereide, Gaard.
Finaas, Præstegjeld og Sogn.
Finans- og Tolddepartementet.
Finfjordvand, Indsjø, Tr.ds A.
Finliderne, Distrikt, Norge, 615.
Finmarkens Amt.
Finn Arnessøn, Arnmødlingeætten.
Finskogen, Bygd.
Finsland, Sogn, Bjelland.
Finvoldelv og Finv.vd., Norge, 618.
Finø, Præstegj.; Ø, Stav. Amt.
Firdafylke.
Fisk, ældre Skyldbetegnelse.
Fiskeboltinden, Fjeldt., Baagø.
Fiskeguanofabriker, Fiskeguano.
Fiskeri.
Fiskum, Sogn, Eker.
Fiskumfos.
Fister, Sogn, Hjelmeland.
Fitje, Præstegjeld og Gaard.
Fjalir, Del af Firdafylke.
Fjelberg, Præstegjeld og Sogn.
Fjeld, Præstegjeld.
Fjelddokka, Elv, Dokka.
Fjelddokvandet, Dokka.
Fjeldfroskvand, Indsjø, Tr.ds A.
Fjotland, Præstegjeld.
Fjære, Præstegjeld.
Fjærensjøen, Indsjø, Thjems St.
Fjærlandsfjord (se ogs. Sognefj.)
Flaa, to Sogne, Melhus og Næs, Hallingd.
Flaabygd, Ytre, Sogn, Lunde.
Flaam, Sogn, Aurland.
Flaamselv, Norge, 618.
Fladager, Ø., Billedhugger.
Fladanger, Præstegjeld.
Flag, det norske.
Flakstad, Præstegjeld og Sogn.
Flakstadø, Flakstad og Lofoten.
Flatdal, Sogn, Silgjord.
Flatselv, Norge, 618.
Flatøbogen, Flatø.
Flaugstad, Sogn, Dybvaag.
Flekkefjord.

Flekkerø.
Flesberg, Præstegjeld og Sogn.
Flintoe, Maler, Norsk Kunst, R. III.
Flisen-Elv.
Flolangensjøen, Norge, 616.
Flor, P. P., Krigskommissær.
Florevaag, Slagved, Hallk. Jonssøn.
Florø, Ladested.
Fluberg, Sogn, Land (Søndre.)
Flyttedag, Faredag.
Foden, Sogn, Ramnæs.
Fodvang, Sogn, Ringebo.
Foged og Fogderi.
Fokstuhøg, Fjeldtop, Norge, 615.
Foldalen, Dalstr.; Sogn, Lillelved.
Folden, to Fjorde (se Nge, 619, Thj. St.)
Folden, Præstegjeld.
Foldereid, Sogn, Kolvereid.
Folge, Føderaad.
Folgefon, (se Nge, 615); Folgefonfj.
Folkehøiskoler.
Folkeviser.
Folla, Elv, Foldalen og Glommen.
Follebo, Sogn, Gausdal (Østre.)
Follo, Sorenskr. (se Akershus A.)
Fonden (Isbræ.)
Foreningen for frivillig Pleie af Syge og Saarede i Felt m. m.
Foreningen for ældre ugifte Fruentimmer i Kr.sand.
Foreningen til Dyrs Beskyttelse.
Foreningen til Evangeliets Forkyndelse for skandinaviske Sjømænd i fremmede Havne.
Foreningen til Forsorg og Beskyttelse for de fra Kr.ania Strafarb.anstalter løsl. Forbrd.
Foreningen til Fremme af kvind. Haandverksdrift, Industriskole.
Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring.
Forlagsret.
Forligelseskommissjoner, Forlig.
Formandskab, Kommunalforfatning.
Formokampen, Høvringfjeldet.
Formuesskat, Skat, Skattevæsen.
Formuesstraffe.
Formynder og Formyndervæsen, Værge og Værgemaal.
Forr, Sogn, Stod.
Forselv, Norge, 618.
Forsikring og Forsikringsvæsen.
Fortun, Lyster.
Fortunelv, Norge, 618.
Fosdalshøgda, Fjeldt. Norge, 618.
Fosen, store og lille, to Øer.
Fosnan, Sogn, Høgsfjord.
Fosnæs, Præstegjeld og Sogn.
Foss, F., Forfatter (se ogsaa R.)
Foss, H. H., Statsraad.
Fossesholm, Gaard.
Foyn, Sven.
Frafjordelv o. Frafjord, Norge, 617.
Framnæs, Fridthjov.
Fredrik, dansk-norske Konger.
Fredrikshald.
Fredriksstad.
Fredriksten, Fæstn. (s. ogs. Fr.hald.)
Fredriksværn.
Fredø (se ogsaa Romsdals Amt.)
Fresvik, Sogn, Lekanger.
Frich, J., Maler.
Fridthjov og Fridthjovs Saga.
Friele, C. F. G., Redaktør.
Frierfjorden (se ogs. Norge, 617.)
Friheds straffe.
Friis, J. A., Videnskm og Forf.
Frimann, K., Præst og Digter; P. H., Digter.
Frimurerloger, Frimureri.
Fritsø Jernverk.
Fritzner, J., Præst, Videnskabsmd.
Frogner, to Sogne, Lier og Sørum.
Frohavet, Fjord.
Froland, Præstegjeld.
Fron, Nordre og S., to Præstegj.
Frostathing eller Frostathingslagen (se ogsaa Lagdømme.)
Frosten, Præstegjeld og Sogn.
Froøerne, (se ogsaa Frohavet.)
Frue, Sogn, Hetland.
Fruholmen.
Frya, Elv, Laagen.
Frænen, Præstegjeld.
Frøien, Præstegjeld.
Frøijfjord, Frøien.
Frøiøen, Frøien, Norge, 619.
Fuglebjerge ell. Fuglefj. (se ogs. R.)
Fuglehuk Fyr, Bollærene.
Fuglevær (se ogsaa R.)
Fuglø, Vestre og N., Fuglebjerge.
Fulufjeld, Norge, 615.
Furnæs, Sogn, Vang.
Furnæsfjord.
Fuse, Præstegjeld og Sogn.
Fustelv og Fustvand, Norge, 618.
Fylke, Fylkesthing, Fylkeskonge, Fylking (se ogs. Norge, 640—641.)
Fyre.
Fyriselv, Bratsb. Amt, Norge, 617.
Fyrisvand (se ogsaa Norge, 619.)
Fyrstikfabrik, Fyrstikker (se ogs. R.)
Fæmundsjøen og Fæmundselven (se ogsaa Norge, 619.)
Fængselsselskab, Kr.ania, Trondhjems, Drammens, Kr.sunds, Arendals og Fr.halds.
Fængselsvæsen.
Færder, Store og Lille, Øer (se ogsaa Norge, 619.)
Fæsninger.
Føderaad.
Fødselsstiftelsen i Kristiania.
Føllling, Sogn, Stod.
Førde, Præstegjeld og Sogn.
Førdeelv og Førdefj., Norge, 618.

Gaas, H., Biskop.
Gaggajavre, Norge, 619.
Galdhøpiggen, Fjeldt. (se Jotunfj.)
Gandolf p. Bigulmark, Halfd. svarte.
Gandsfjord (se ogs. Stav. Amt.)
Gange-Rolf, Rolf Ragnvaldsson.
Garde, Del af Gaarden Hauge.
Garder, Sogn, Vestby.
Gardermoen.
Gardmo, Sogn, Lom.
Gaula, Elv, Norge, 618.
Gaupne, Sogn, Lyster.
Gausa, Elv, Laagen og Gausdal.
Gausdal, Dal, to Præstegj. og Sogn.
Gausdals Sanatorium, Gausdal.
Gausta, Fjeldtop, (se Norge, 616.)
Gaustad Sindssygeasyl.
Gauta-Thor.
Gave (efter norsk Ret.)
Geelmuyden, Skolemand.
Geiranger, Sogn, Sundelven.
Geirangerelv, Norge, 618.
Geirangerfjord.
Geirstad-Alv, Halfdan svarte.
General (i den norske Armé.)
Generalstab, den norske.
Geografiske Opmaaling, Norges.
Giebelhausen, C., Skuespiller; Signe, Skuespillerinde.
Gilberget, Forbjerg, Senjen.
Gilde, Gildeskaaler, Gildeskraaer.
Gildeskaal, Præstegjeld.
Gillekrist, Harald Gille.
Gimmestad, Sogn, Gloppen.
Gimsø, Lofoten.
Gimsø, Nonnekloster.
Gifte eller Giftø.
Giftermaal, Gifte.
Gisløsen, K., Biskop; H. J. M., Forfatterinde.
Gissur Thorvaldsøn.
Gjelmelv, Norge, 618.
Gjelsøen (se ogs. Smaal. Amt.)
Gjende, Indsjø, Jotunfjeldene.
Gjensvand eller Gjendinvand.
Gjerde, Sogn, Etne.
Gjerdrum, Præstegjeld og Sogn.
Gjerpen, Præstegjeld.
Gjerrestad, Pstgj., Sogn og Gaard.
Gjerrestadelven, Norge, 617.
Gjerstad, Sogn, Haus.
Gjesaasen, Sogn, Aasnæs.
Gjesdal, Sogn, Ly.
Gjessing, G. A., Filolog (se ogs. R.)
Gjester, Hofbetjente.
Gjesteret og Gjesteretssag.
Gjesvær, Fiskevær.
Gjevedal, Sogn, Omli.
Gjevedalselven, Risservand.
Gjæsbaaen, Havbro.
Gjøsdalselven, Norge, 617.
Gjøvik.
Glitretind, Jotunfj. og Norge, 616.
Glommen (se ogsaa Norge, 616.)
Gloppen, Præstegjeld (se ogsaa R.)
Gloppenfjord, Gloppen.
Glosimodt, O. O., Billedhugger.
Glukfjeld, Store, Norge, 615.
Gode.
Godøstrømmen, Sund, Saltenfjord.
Goetsagaise, Fjeldtop, Lyngen.
Goffeng, H. B., Komponistinde.
Gol, Præstegjeld og Sogn.
Goltzevarre, Fjeldtop, Lyngen.
Gorsø, ell. Akerø, Romsd. Amt.
Graabrødre, Franciskanerne.
Graagaas (se ogsaa Frostathing.)

Graah, D.
Graahø, Heimdalsvand.
Gran, Præstegjeld og Sogn.
Gransherred, Præstegj. og Sogn.
Gravdalens Sanatorium.
Grave, J. C., Præst og Forfatter.
Graven, Sogn, Ulvig.
Gravenselv, Gravens Vand og Grav.fjord, Hardang., Norge, 617.
Gravøl.
Grebstad, Sogn, Søgne.
Greffen Bad.
Greffenaasen, Greffen Bad.
Gregorius Dagsøn.
Grieg, E. H., Komponist.
Grimelund, A., Biskop; J. M., Maler.
Grimstad.
Grindem, Sogn, Etne.
Grinnem, Sogn, Bjelland.
Grjotaasfeld, Norge, 616.
Grong, Præstegjeld og Sogn.
Grongstadelven, Namdalen.
Grosch, H. A., Maler og Kobberstikker; C. H., Arkitekt
Grue, Præstegjeld.
Grundlov (se ogsaa R.)
Grundset Marked.
Gryten, Præstegjeld og Sogn.
Grythatten, Fjeldtop, Trondhjems St
Græsvalselv, Græsvd., Norge, 618.
Grogaard, H. J., Præst, Eidsv.md.
Grona, Elv, Laagen.
Grøndahl, O. A., Musiker; Agathe, Lianistinde.
Grøndøla, Elv, Buskeruds Amt.
Grønland, tidligere Forstad.
Grønsfjord, Lindesnæs; L. o. M. Amt.
Grønvold, M. F. S., Maler.
Grøthaagna, Fjeldtop, Norge 615
Gudbrandsdalslaagen, Elv, Laagen og Norge, 616.
Guddal, Sogn, Holmedal, Ytre
Guddalelv.
Gude, H. F., Maler.
Gudelære, den nordiske.
Gudrod.
Gudrød Veidekonge
Gula, Elv, Norge, 618.
Gulathingslagen (se ogs. Lagdenime)
Guldalen.
Gulelven, Guldalen.
Guldberg, C. M., Professor; A. S., Mathematiker.
Guldfjeren, Frostathing.
Gulowjen, Lona, Sangerinde
Gundersen, S., Skuespiller; Laura, Skuespillerinde.
Gunhild, Dronning.
Gunleikvandet, Roanna.
Gunnerus, J. E., Præst.
Gurskø (se ogs. Romsd.A., Norge, 619.)
Guslidpiggen, Fjeldt., Norge, 615.
Gustav, Prins.
Guttorm, 1) Harald haarfagres Morbroder; 2) Har. haari. Søn
Guttorm Sigurdsøn, Guttorm.
Gyda, Dronning.
Gylandselven, Norge, 617.
Gyrvild Fadersdatter, Giske.
Gørbitz, J., Maler.

Haa, Præstegjeld.
Haabøl, Præstegjeld og Sogn.
Haabølelven, Haabøl.
Haaelven (se ogsaa Norge, 617.)
Haakenstad, Ole, Storthingsmd.
Haakon, sex Konger.
Haakon Galen, Jarl.
Haakon Ladejarl.
Haakon Jarl, Haakon Ladejarl.
Haakon Sigurdsøn, Giske.
Haakonarmaal.
Haakonshallen eller Kongshallen.
Haakon Adelsteinsfostre, Hellern.
Haaland, Præstegjeld.
Haalandsdalen, Sogn, Fuse.
Haalogaland.
Haarek af Thjotta (se ogs. Tjøtta)
Haarkjølen, Fjeldtop, Norge, 617
Haarteigen, Fjeldtop, Norge, 616.
Hadd den haarde, Hafsfjord.
Hadeland og Land, Fogderi.
Hadelandselven, Hadeland og Land.
Hadsel, Præstegjeld og Sogn.
Hafsfjord.
Hafslo, Præstegjeld og Sogn.
Hafslovand, Hafslo.
Hafsloelv, Norge, 618.
Hafslund, Gaard.
Hafthor Jonsson, Lendermand.
Haftorsnoten, Fjeldt., Nge, 615, Tj. S.
Hagefos.
Hagerup, H. S., Statsraad.
Hake Berserk.
Hakedal, Sogn, Ritedal.
Hakedals Værk.
Half Hjørleifsøn, Sjøkonge.
Halfsrækkerne, Half Hjørleifsøn
Halfdan Sorte.
Hallager, G. F., Professor
Hallager, L., Læge.
Hallfred Vandrædaskald.
Halling, H., Præst.
Hallingdal.
Hallingdalselven, Hallingdal (se ogsaa Norge, 616.)
Hallingdalsfjeldene, Langfjeldene og Norge, 616.
Hallingskarven og Hallingskeilen, Fjeldhøider (se ogs. Norge, 616.)
Halltell Agmundsøn (Krokedans), Baron.
Halltell Hunk (se ogs. Blindh.ætten.)
Halltell Jonsson (se ogs. Øystesagn.)
Hallvard den hellige.
Hallvard Guldsko, Hirdmand.
Hallvard paa Saastad, Vaglerh.
Halsaa, Sogn, Mandal.
Halse, Præstegjeld og Sogn.
Halsefjord, Romsdals Amt.
Halsnø og Halsnø Kloster.
Hamar og Hamar Stift.
Hamlegrovandet, Norge, 617
Hammarkleppen, Ridelv, (se Nge, 615.)
Hammer, H. F., Skuespiller.
Hammer Gaard, Storhammer.
Hammer, Præstegjeld og Sogn
Hammerfest.
Hammerø, Præstegjeld.
Hammerøstauren, Hammerø.
Handelsflaade (den norske.)
Hankø, Smaal. Amt; Bad, Gytjebad.
Hanno, v, A. F. W., Arkit., Maler.
Hans, dansk-norsk Konge.
Hansen, C. F. S., Maler.
Hansen, M. C., Forf. og Digter.
Hansteen, C. Professor; Aasta, Malerske og Forfatterinde.
Harald, fire Konger.
Harbitz, G. P., Præst, Storthmd.
Hardanger.
Hardangerfjeldene eller Hardangervidden, Hardanger, Langfjeldene og Norge, 616.
Hardangerfjord, Hard., Norge, 619.
Harefossen.
Hareide, Sogn, Ulfsten.
Hareidland (se Romsd.A., Nge, 619.)
Haretovandet, Ritelv.
Harham, Præstegjeld og Sogn.
Harhams Tgruppe, Romsd. Amt
Harpefossen.
Harran, Sogn, Grong.
Hartfjolen, Fjeldh, Trondhjems Stift
Hartkorn.
Harumark, Sogn, Mandal.
Hasfel Værk.
Hasvig, Sogn, Loppen.
Hatfjelddalen, Præstegjeld.
Hatfjeldet, Norge, 615.
Hauge, H. N.; Andreas, Præst.
Hauge, Sogn, Lardal.
Haugesund.
Hauk Erlandsøn, Lagmand.
Hauk Haabrok.
Haus, Præstegjeld og Sogn.
Hausken, Sogn, Romsdals; D. Stav. A.
Hausmann, Generalløit., Eidsfos V.
Havbro, Banke.
Havnevæsen.
Havø, Roalø.
Hedalen (i Gudbrandsdalen og i Valders): Sogn, Aurdal (Søndre.)
Hedalselv (Sjoa), Hedalen.
Hedemarkens Amt (se ogsaa R.)
Hedenstad, Sogn, Sandsvær.
Hedrum, Præstegjeld og Sogn.
Heen, Sogn, Grøten.
Hegebostad, Præstegj. o. S. (se o. R.)
Hegge, Sogn, Stidre, Øvre.
Heggen, Sogn, Modum.
Heggerbothøvde, Fjeldt., Norge, 615.
Hegre, Sogn, Stjørdalen, Øvre.
Heiberg, C., Professor; H., Professor; J. F., Generalkirurg; J. M., Professor.
Heilstughø, Fjeldtind, Jotunfjeld. og Norge, 616.
Heimdalsfjeldene, Norge, 616.
Heimdalshaugene, Fjeldh., Trondhj. St.
Heimdalsvand.
Heimskringla, Snorre Sturlasøn.
Heinafylke.

Heirefos, Prestegjeld og Sogn.
Heirefosfjord, Indsjø, Heirefos.
Heirefossen, Heirefos.
Hekfjeld (se ogsaa Langfjeldene.)
Hekkingen (se ogsaa Fuglebjerge.)
Heklunger.
Hekløfjord, Storfjord.
Helefjord, Fjeldvand, Teisleielv.
Helgeim, Sogn, Jølster.
Helgeland.
Helgen, Sogn, Holden.
Helgesen, Hans, Officer.
Helgesæter ell. Elseter Kloster, (R.)
Helgeøen.
Helgø, Sogn, Karlsø.
Heli, Sogn, Syhdeberg.
Helland, A., Geolog, (Professor.)
Hellefos.
Helleland, Prestegjeld og Sogn.
Hellern, Gaard, (se ogsaa R.)
Hellesund, Gamle og Nye, Havne.
Hellevand, Norge, 617.
Helligbrøde.
Hellingsø ell. Ellingsø (se ogs. R.)
Heltberg, H A. S., Skolemd., R.
Hemnæs, Prestegj.; to Sogne, Hemnæs og Høland.
Hemsedal, Dalføre; Sogn, Gol.
Hemsedalselv, Hemsedal, Hallindal.
Hemsedalsfjeldene, Langfj., Nge, 616.
Heni, Sogn, Gjerdrum.
Henning, Sogn, Svarbo.
Henningsvær (se ogsaa Fuglevær.)
Hennum, J., Musiker.
Herdalselv, Romsd. A., Norge, 618.
Herland, Sogn, Eidsberg.
Herlaug og Hrollaug, Konger.
Herlø, Prestegjeld.
Herløfjord, Herlø, Osterfjord, Storfj.
Herløvær, Udhavn.
Hermansaasen, Fjeldh., T. hjems St.
Herod, Prestegjeld og Sogn.
Herrebrøden, Gaard.
Herred.
Herredag.
Herse.
Hersleb, P., Biskop.
Hersleb, S. B., Professor.
Hertzberg, N., Præst.
Herø, Prestegjeld, og Sogn.
Herø, Ø, Romsdals Amt.
Hesbø, Sogn, Fins.
Hesje, Slag ved, Einar Tambarskj.
Hesnæsøerne, Havn.
Hestbrædpiggene, Fjeldt., Norge, 616.
Hestkjølen, Fjeldtop, Norge, 615.
Hestmandøen.
Hetland, Prestegjeld.
Hettesveinerne.
Hetting, M. G., Fiskeriinspektør.
Heuch, J. Chr., Præst.
Hevne, Prestegj. og Sogn.
Hevnefjord, Hevne og Norge, 618.
Heyerdahl, H. O., Maler.
Hillestad, Sogn, Botne.
Hillesø, Fuglevær og Kvalø.
Hilø.
Himmeltinderne (se ogs. R., Baags.)
Hindø, (se ogsaa Kvædfjord, Tr.sø Amt og Norge, 619.)
Hird og Hirdskraa.
Historiske Forening, Den norske.
Hisø, Prestegjeld.
Hiterdal, Prestegj. og Sogn.
Hiterdalsvand, Hiterdal, Norge, 619.
Hiterelv.
Hiteren, Ø, (Norge, 619); Prestegj.
Hitterø.
Hjelm, C. W., Høiesteretsassessor.
Hjelm, H. A., Hjelm, J. A.
Hjelm, J. A., Regjeringsadvokat.
Hjelmeland, Prestegjeld og Sogn.
Hjelmelandsfjord, Stav. Amt.
Hjeltefjord, Storfjord.
Hjemstavnsret.
Hjertdal, Prestegjeld og Sogn.
Hjertdøla, Elv, Hjertdal.
Hjort, J. J, Brigadelæge.
Hjort, J. S. A., Prof., Hjort, J. J.
Hjørendfjord, Prestegj., (Romsd. A.)
Hjørungavaag.
Hlade, Gaard.
Hof, Prestegjeld; fire Sogne, Hof, Land (S.), Sundal og Thoten (Ø.)
Hofteren, Ø, (se ogs. Korsfjord.)
Hol, Prestegj.; to Sogne, Buksnæs og Lødingen.
Holberg, Ludvig.
Holden, Prestegjeld og Sogn.
Holden Verk, Ulefos Verk.
Hole, Prestegjeld og Sogn.
Holm, B. M., Professor.
Holme, Prestegjeld og Sogn.
Holmedal, Indre og Ytre, to Prestegj.; to Sogne, Holmedal (Ytre) og Skonevig.
Holmestrand.
Holmevand, Kvænna.
Holmgang.
Holmsbo, Ladested.
Holmsen, Karen, Sangerinde.
Holse, Sogn, Førde.
Holsenø.
Holsfjord (se ogsaa Tyrifjord.)
Holst, P. C., Statsraad (se R.)
Holst, P., Høiesteretsassessor.
Holt, Prestegjeld og Sogn.
Holtaalen, Prestegjeld og Sogn.
Holter, Sogn, Nannestad.
Homedal, Prestegjeld.
Hopen, Sogn, Eds.
Hordaland eller Hørdafylke.
Hordnæs, Sogn, Evje.
Horg, Sogn, Støren.
Horn, E. F. B. Præst.
Hornelen, Fjeld.
Horningdal, Prestegjeld.
Horningdalsrokken, Fjeld, Horningdal og Norge, 615.
Horningdalsvandet, Horningdal.
Horningelv, Norge, 618.
Horningfjeldene, Norge, 617.
Horten.
Horungerne, Jotunfj. og Norge, 616.
Hosanger, Prestegj. og Sogn (se R.)
Houg, Sogn, Eker.
Hove, Sogn, Selø.
Hovedøen.
Hovind, tre Sogne, Gransherred, Sydeberg og Ullensaker.
Hrollaug, Herlaug.
Huitfeldt, Tønne, Huitfeldt.
Huitfeldt, H. J., Historiker.
Huitfeldt, Personalhistoriker.
Hulder.
Hulsfjord, Stavanger Amt.
Hummelfjeldet (se ogs. Norge, 616.)
Hun, Sogn, Vardal.
Hundorp, Gaard.
Hundthjov, Fylkeskonge (Solfkel.)
Hundvaagfjord, Aspø.
Hunnerfossen.
Hunvand, Sogn, Norge, 617.
Hurdal, Prestegjeld og Sogn.
Hurdalsvandet, Hurdal.
Hurum, Prestegj.; to Sogne, Hurum og Vang.
Huseby, to Gaarde.
Huskarle.
Husmand og Husmandsvæsen.
Husnæs, Sogn, Kvindherred.
Hustad, to Sogne, Bod og Inderøen.
Husø, Sogn, Evindvik.
Hvalfangst.
Hvaløerne, Ogruppe; (se ogsaa Smaal. Amt); Prestegjeld.
Hvarnæs, Sogn, Hedrum.
Hvidsten, Ladested.
Hvirfingsdrykkjur, Gilde.
Hviteseid, Prestegjeld og Sogn.
Hviteseidvandet, Vandaksvandet.
Hvitingsø, Ø; Sogn, Rennesø.
Hyllestad, Prestegjeld og to Sogne, Hyllestad og Valle.
Hypothekbank, Den norske (se ogsaa Bank og Bankvæsen.)
Hægland, Sogn, Øvrebø.
Hækkestad, Sogn, Lunde.
Hævd.
Hævning, Norges.
Høgfossen, Risfervand.
Høgrond, Fjeldtind, Rondane.
Høgsfjord, Prestegjeld.
Høiesteret.
Høigjord, Sogn, Andebo.
Høiland, Prestegjeld.
Høilandet, to Sogne, Grong, Melhus.
Høikole, Den norske militære.
Høivaag, Prestegjeld.
Høland, Prestegjeld.
Høle, Sogn, Høgsfjord.
Høllefjord, Høgsfjord, Stav. Amt og Norge, 619.
Høllen, Ladest, Strdst., Norge, 617.
Hønefos, By; Vandfald.
Hørdafylke, Hordaland, (se Nge 640.)
Høvringfjeldet.

Ibsen, Henrik, Digter.
Ibsen, L. M., Musiker.
Id, Prestegjeld og Sogn.
Idesfjorden, Id.
Ilen, Forstad; Ilevolden.
Imsa, Elv, Glommen.

Inderſt.
Inderøen, Præſtegjeld.
Indfødsret.
Indherred.
Indlandet, Bydel, Kr.ſund.
Indredepartementet, Dept.f.d.Indre
Indrefolden, Fjord, Folden.
Indſet, Sogn, Kvikne.
Induſtriſkole, Den kvindel., i Kr.a.
Induſtriudſtilling (i Drammen.)
Indviken, Præſtegjeld og Sogn.
Indviksfjorden, Indviken.
Inga fra Varteig.
Inge, to Konger.
Ingeborg, Fridthjov.
Ingeborg, Dronn., Einar Smjørbak.
Ingeborg Finsd., Arnmødl.ætten.
Ingedal, Sogn, Skjeberg.
Inger til Østraat, Fru, Giſte og Reinskloſter.
Ingulf Ørnsſøn.
Isachsen, A. H., Skuespiller R.
Inſtruktionsſkolen til Uddannelſe af Infanterioffic. uden faſt Løn.
Iſterſjøen.
Istinderne.
Iveland, Sogn, Evje.

Jaabæk, S. P., Storthingsmand.
Jacobſen, C. L., Billedhugger.
Jacobſen, S., Maler.
Jadnemfjeld, Norge, 615.
Jagt (i Norge.)
Jakobselv (ſe ogſaa Norge, 619.)
Janſon, C. N., Digter.
Jarfjord.
Jarl.
Jarlsberg Gaard.
Jarlsberg og Laurviks Amt.
Jarlsberg Værk
Jelsøen, Gjelsøen.
Jenſen, P. A.., Præſt og Digter.
Jern og Jernindustri (i Norge.)
Jernbaner (i Norge.)
Jernbarden.
Jernbyrd.
Jerv (ſe ogſaa R.)
Jettafjeld, Norge, 616.
Jevnaker, Præſtegjeld og Sogn.
Johnſon, G. C., Profeſſor.
Jomfruland
Jon Arnesſon
Jon Brynjulfsſøn, Baron.
Jon Haraldsſøn, Jarl.
Jon Kuvlung, Munk.
Jon Raude, Erkebiſkop.
Jondal, Sogn, Strandebarm.
Jondalselv, Laagen.
Jonsſon, Karl, Abbed.
Jora, Elv, Laagen.
Joranger, Sogn, Hafslo.
Jorddrot, Leilænding.
Jorddyrkning (i Norge.)
Jordemoder og Jordemoderſkoler.
Jormfjeldet, Norge, 615.
Jorſal.
Joſefine, M. E., Dronning.
Joſefines Stiftelſe, Waiſenhus.
Joſtedal, Præſtegjeld.
Joſtedalsbræen (ſe Norge, 616.)
Joſtedalselv (ſe ogſ. Norge, 618.)
Jotunfjeldene (ſe ogſ. Norge, 616.)
Jukuleggen, Fjeldtop, Norge, 616.
Jury (i Norge) (ſe ogſaa R. III.)
Juſtervæſenet, Juſtering.
Juſtits- og Politi-Departementet.
Jæderen.
Jæderrevet, Jæderen.
Jæger- og Fiſkerforening, Norſk.
Jægerkorps, Norſke.
Jægervand Indſjø, Tromsø Amt.
Jægervandstinderne, Lyngen.
Jælſe, Præſtegjeld og Sogn.
Jævſjøhatten, Fjeldt., Norge, 615
Jøkelfjeldene (ſe ogſ. Kvænangen.)
Jøkler (i Norge.)
Jølſter, Præſtegjeld.
Jølſtervand, Jølſter.
Jørgensen, C., Skuespiller.
Jøringfjord, Hjørendfjord.
Jørund, Erkebiſkop.
Jøssefjord Norge, 617.
Jøssund, Sogn, Aafjord.
Jøøen, Thjems Stift.

Kaafjord (ſe ogſaa R.II og Kvals.)
Kaafjords Kobberverk, Kaafjord.
Kaafjordelv, Norge, 619.
Kaar, Føderaad.
Kaastadfjord, Hinds.
Kabellængde (i Norge), Kabel
Kabelvaag, Fiſkevær.
Kaholmen (ſe ogſaa Drøbak og Oskarsborg.)
Kalfjord, Kvals.
Kalfonna, Fjeldtop, Norge, 615.
Kalken, Fjeldtop, Norge, 615.
Kalmarunionen.
Kalvaahøgda, Fjeldt. Bygdin, Ng, 616.
Kalv Arnesſøn, Arnmødlingeætten.
Kalvſkindet, Bydel.
Kammerfoſelven, Norge, 617.
Kanalvæſen, det norſke, Kanal.
Kanoner (i Norge.)
Kanſtadfjord, Hinds.
Kapellan.
Kapitulstart.
Karasjok, Præſtegjeld.
Karasjokelv, Karasjok og Norge, 619.
Karitinden Tafjordelv.
Karine Alvsdatter, Giſte.
Karl af Heſſen, Prins, Kviſtrum.
Karl, tre Konger.
Karl Knutsſøn, Giſte.
Karlsø, Præſtegjeld og Sogn.
Karmøen (ſe ogſaa Stav. Amt.)
Katfjordelv, Tromsø Amt.
Kaupang (Kaupanger.)
Kaupanger, Sogn, Sogndal.
Kaurin, J. M. P., Biſkop.
Kautokeino, Præſtegjeld.
Keilhau, B. M., Profeſſor.
Ketil Kalv.
Ketilbjørn den gamle.
Keyſer, J. R., Profeſſor.
Kiabnijavre, Indſjø, Tromsø Amt.
Kiberg, Forbjerg og Fiſkevær.
Kielland, A. L., Digter; K. (Kitty) L., Malerinde.
Kilebygden, Sogn, Solum
Kilevandet, Norge, 617.
Kinſervig, Sogn, Ullensvang.
Kinſo, Elv, Norge, 617.
Kirke- og Undervisn.-Departem.
Kirkeby, Gaard.
Kirkebø, Sogn, Ladvig.
Kirkedørnuten, Fjeldt., Norge, 617.
Kirkehavn, Hitterø.
Kirkelandet, Bydel, Kriſtiansſund.
Kirken, Fjeldtind, Jotunfjeldene.
Kirkeſtappen, Fjeld, Stappen.
Kirketugt (i Norge.)
Kirkø, Hvalerne.
Kiſtefos, Randsfjord.
Kiſtrand, Præſtegjeld.
Kjelvik, Sogn, Maase.
Kjerringø, Sogn, Folden.
Kjertesvende.
Kjerulf, Th., Profeſſor.
Kjerulf, H., Muſiker.
Kjøſe, Sogn, Brunlanæs
Kjærringberget, Senjen.
Kjøbſtæder og Ladeſteder, Kjøbſtad.
Kjøfjord, Norge, 619.
Kjølberg Bro.
Kjølen.
Kjølhaugen, Fjeldt, Nge, 615, Tj. St.
Kjøllefjord, Sogn, Lebesby.
Kjølva, Forbjerg, Senjen.
Kjøtve af Agder, Hafsfjord.
Klarelv, Tryſilelv (ſe Norge, 616.)
Klauſen, H. K. J., Skuespiller.
Kleb, Præſtegjeld og Sogn.
Kleve, Sogn, Bolsø.
Kleven, Havn.
Klipfiſk, Udførſel af.
Kloſterfjord, Norge, 619.
Klæbo, Præſtegjeld og Sogn.
Knaplund, Gaard.
Knivſkjærodden, Nordkap.
Knudſen, K., Skolemand.
Knudshø, Fjeldt., Norge, 615, Tbj. St.
Knut Alvsſøn, Befalingsmand.
Knut Jarl (Junker Knut.)
Knuthulstind, Jotunfj. og Norge, 616.
Kodal, Sogn, Andebo.
Kodicil (ſe ogſaa Arv).
Kolbjørnsvig, Arendal.
Kolbo, Sogn, Thoten (Veſtre.)
Kolbrunarſkald, Thormod Berfesſøn.
Koldedøla, Elv, Norge, 618.
Kolderup, A., Sangerinde (ſe R. II.)
Kolera (i Norge.)
Koltajavre, Fjeldvand, Omaſi.
Kolvereid, Præſtegj. og Sogn.
Komnæs, Sogn, Sandsvær.
Kommandør, Kom.kapt., Kom dant
Kommune
Konfirmation og Konfirm.tvang.
Konfiſkationsſtraf, Formuesſtraffe.
Kongespeilet, Stand. Sprog o. Literat.
Kongeflag.
Kongsberg.
Kongsberg Sølvverk.

Kongshallen, Haakonshallen.
Kongsſten, Bergfort.
Kongsvinger.
Konkurs (efter norſk Ret.)
Konnerud, Sogn, Skouger.
Konnerud Verk.
Konnesmo, Sogn, Undal (Nordre.)
Kopervik, Ladeſt.; Sogn (ſe Algv. næs.)
Kopſkat.
Korgen, Sogn, Hemnæs.
Kornſtad, Sogn, Kvernæs.
Kors, Sogn, Gryten.
Korsfjord.
Korshavn.
Kraakſtad, Preſtegj. og Sogn.
Kraft, J. E., Sorenſkriver.
Kragerø.
Kragerøen (ſe ogſaa Smaal. Amt)
Kragfoſſen.
Krebs, Oberſtløitnant, Matrand.
Kredit- og Diskontobanken, Bank.
Kreditoplag.
Kriminel Lavalder, Lavalder.
Kringelen, Bjergpas (ſe Skottetoget)
Kriſtian, danſke og norſke Konger.
Kriſtian Auguſt af Auguſtenborg.
Kriſtian Auguſts Minde.
Kriſtiania.
Kriſtianiafjorden, Norge, 619.
Kriſtians Amt.
Kriſtiansfjeld, Bjergfæſtning.
Kriſtiansſand.
Kriſtiansſands Stifts geiſtl. Enkekaſſe, Enkekaſſe.
Kriſtiansſten, Fæſtning.
Kriſtiansſund.
Kriſtiern, Kriſtian.
Kriſtoffer den tredie, Kriſtoffer.
Kroer, Sogn, Aas.
Krogſkoven og Krogkleven.
Krogh, Chr., Statsraad; G. A., Journaliſt; Chr., Maler.
Krohg, O. T., Præſt.
Krohn, H., Forfatter.
Krohn, G., Skuespiller; L., Skuespillerinde; M., Forretningsmd.
Krokvandene, Kvænna.
Krone, Mynténhed.
Kruſe, U. K., Oberſt.
Krøderen, Indſjø.
Krødsherred, Sogn, Sigdal.
Kunſtindustrimuſéet, Kunſt.
Kurantbanken, Bank og Bankvæſen.
Kuvlunger.
Kvaas, Sogn, Lyngdal.
Kvakſalveri, Kvakſalver.
Kvalſund.
Kvalø, to Øer (ſe ogſaa Norge, 620, og Tromsø Amt.)
Kvam, to Sogne, Fron (N.) og Stod.
Kvedlidſjøen, Murufjøen.
Kvelde, Sogn, Hedrum.
Kvelduly, Ulv Bjalfesøn.
Kvenvær, Sogn, Hiteren.
Kvernæs, Preſtegj. og Sogn.
Kvikne, Preſtegj. og to Sogne, Kvikne og Fron (Nordre.)
Kvina, Elv (ſe ogſaa Norge, 617.)
Kvindherred, Preſtegj. og Sogn.
Kvindherredsfjord, Kvindherred.
Kvinesdal, Preſtegj.; Dalſtrøg, Liſter og Mandals Amt.
Kviſtrum.
Kvitingskjølen, Fjeldtind, Jotunfjeldene og Norge, 616.
Kvædfjord, Preſtegj. og Fjord.
Kvægavl (i Norge.)
Kvækere (i Norge.)
Kvænangen, Fjord (ſe ogſaa Norge, 619, og Tr.sø A.); Sogn, Skjervø.
Kvænangstinderne, Kvænangen.
Kvæner.
Kvænna, Elv (ſe ogſaa Norge, 617.)
Kvænſjøen, Kvænna.
Kymeneelven.

Laagen, to Elve.
Lade, Hlade; Sogn, Strinden.
Ladegaardsøen, Bygdø.
Ladvig, Preſtegjeld og Sogn.
Lagdømme.
Lagmand og Lagmandsdømme, Lagdømme.
Lagret, Lagdømme.
Lagrettesmænd (ſe ogſ. Lagdømme.)
Lagthing, Norge, 631, og Lagdømme.
Lagværge, Værge.
Lammers, G. A., Præſt.
Lammers, Thv., Operaſanger.
Land, Nordre og S., to Preſtegjeld.
Landbrug (i Norge), Jordbyrkning.
Landbrugsdirektoriat, det norſke.
Landbrugsſkoler.
Landeværn (i Norge.)
Landsmaal, Skandin. Spr. og Lit., 101.
Landſkyld eller Landsleie.
Landſtad, M. B., Præſt.
Landvig, Sogn, Homedal.
Landøre.
Lange, C. C. A., Hiſtoriker.
Langnæs, Sogn, Øksnæs.
Langø, Norge, 620.
Langeſund.
Langeſundsfjord, Bratsberg Amt.
Langeſundskrepp, Langeſund.
Langfjeldene.
Langfjord, (ſe ogſaa Romsd. fjord.)
Langſet, Sogn, Eidsvold.
Langø, (ſe ogſaa Norge, 620.)
Lapper.
Lars Hage, Skottetoget.
Laſſen, C., Orientaliſt.
Laſſen, H. M., Literat.
Laſſon, P. C., Juſtitiarius.
Laugen, to Elve, Laagen.
Laugsvæſenet, Laug.
Laurvig.
Laurvigs Bad, Laurvig.
Lavalder, kriminel (i Norge.)
Lavangen, Fjord.
Laxefjord (ſe ogſaa Finmarkens Amt.)
Laxelv, (ſe ogſaa Norge, 619.)
Lebesby, Preſtegj. og Sogn.
Leding.
Ledingen, Sogn, Stegen.
Ledolidelven, Ridelven.
Leif Eriksſøn.
Leilænding.
Leinſtranden, Sogn, Melhus.
Leirhø, Fjeldt., Jotunfj. og Nge, 616.
Lekanger Preſtegj. og to Sogne, Lekanger og Herø.
Lekumelven, Glommen.
Lekø, Preſtegj.; Ø, (ſeogſ. Thjems St.)
Lekømøen, Fjeldtop, Leks.
Lensvæſenet, Len.
Lendermænd.
Lenefjord, Lindesnæs.
Lensmand.
Lenvig, Preſtegj., Sogn og Ø, (ſe ogſaa Kvals.)
Lerche, B. S., Maler.
Lerelven.
Lerfos, ſtore og lille.
Leſje, Preſtegj. og Sogn.
Leſjefjølens Fjelde, Norge, 615.
Leſjeſkogen, Sogn, Leſje.
Leſje Vand og Leſjeſkogens Vand, to Indſjøer, Leſje.
Leſje Verk.
Levanger.
Lerdalselv og Lerdalsvand (ſe ogſaa Norge, 618)
Lerviken, Preſtegj. og Sogn.
Lidavaag, Hjørungavaag.
Lie, Jonas.
Lie, Erika, Nissen, R. II.
Lie, M. S., Mathematiker, R. III.
Lieblein, J. D. C., Ægyptolog.
Lier, Preſtegjeld.
Lier, Gaard.
Lierdal, Norge, 616.
Lierelv, Lier og Norge, 616.
Lierne, Preſtegjeld.
Lifjeld.
Liknæs, Sogn, Kvinesdal.
Lilledalselv (ſe ogſaa Romsd. A.)
Lilleelvedal, Preſtegj. og Sogn.
Lillehammer.
Lillehammerklev, Fjeldt. Norge, 615.
Lilleherred, Sogn, Hiterdal.
Lilleſand.
Lilleſandsfjorden, Norge, 617.
Lille-Topdal, Omli.
Limingen, Indſjø, Thjm. Stift.
Lindaas, Preſtegjeld og Sogn.
Lindeman, O. A., Fr. Chr. og L. M., Muſikere.
Lindesnæs.
Liſpund, Pund.
Liſter og Mandals Amt.
Liſterfjord, Flekkefjord.
Livand, Norge, 617.
Livøre, Føderaad.
Ljordalselv, Laagen.
Lloyd, det norſke.
Lochmann, E. F., Profeſſor.
Lodalskaupen, Fjeldparti (ſe ogſaa Norge, 616.)
Lodin fra Viken.
Lodin Lepp.
Lodshavn, Farſund.
Lodsvæſen, det norſke, Lods.
Loenselv, Loensvand, Norge, 618.
Lofoten, Ø gruppe (ſe Norge, 619.)

Loftet, Fjeldtind, Jotunfjeldene.
Logna Elv, Mandalselven.
Lom, Præstegjeld og Sogn.
Lommen, Sogn, Slidre (Vestre.)
Lomnæsfjøen, Tysla.
Lomseggen, og Lomshorungen, Fjeldtoppe (se ogs. Norge, 615, 616.)
Lomsfjeldene, Norge, 616.
Loppehavet.
Loppen og Loppekalven, Øer.
Loppen, Præstegjeld og Sogn.
Lorck, K., Maler (se ogsaa R. II.)
Losna, Indsjø.
Lottejokka ell. Brændelv, Norge, 619.
Lougen, Laagen.
Lovunden, Ø.
Lufsefjeld.
Lunde, to Præstegjeld og Sogne, Lunde og Sirdal.
Lundeelven, Bratsberg Amt.
Lundevand, Indsjø.
Lundh, G. F. Professor.
Lundstadfos, Randsfjord.
Lurø, Præstegjeld og Sogn.
Lunke, Sogn, Stjørdalen (Nedre.)
Lutherstiftelse, Den norske.
Ly, Præstegjeld.
Lyderhorn, Fjeld.
Lygre, Sogn, Lindaas.
Lyngdal, Præstegj.; Sogn, Flesberg.
Lyngdalselven og Lyngdalsfjord, Lyngdal og Norge, 617.
Lyngen, Fjord (se ogsaa Norge, 619, og Tromsø Amt.)
Lyngen, Præstegj. og Sogn.
Lyngsfjeldene, Lyngen.
Lyngvær, Fuglevær.
Lyngør, Havn.
Lynner, Sogn, Jevnaker.
Lysakerelv (se ogsaa Norge, 616.)
Lyseelv, Norge 617.
Lysefjord, Bukkenfjord (se ogsaa Stavanger Amt og Norge, 619.)
Lysekloster.
Lysning i Kuld og Kjøn.
Lysning.
Lyster, Præstegjeld.
Lysterfjord (se ogsaa Norge, 619, og Sognefjord.)
Lægd.
Lærdal Præstegjeld.
Lærdalselv, Lærdal og Norge, 618.
Lærdalsfjord, Norge, 618.
Lærdalsøren, Strandst., Lærdal.
Løbingen, Præstegjeld og Sogn.
Løiten, Præstegjeld.
Løken, Sogn, Høland.
Løkkens Verk (Meldals Verk.)
Lørenskoven, Sogn, Skedsmo.
Løvdal, Sogn, Holme.
Løvendal, V., Baron.
Løvenskiold, S., Statholder; O. J., Høiesteretsassessor; L., H. S., Løitnant.

Maalselven, (se Norge, 619 og Tr. s. N.)
Maalselven, Præstegj. og Sogn.
Maalstræv, Skand. Spr., Lit., 101, 102.
Maaneelven, Kvænna.
Maarelven og Maarvand (se ogsaa Norge, 617.)
Maasø, Præstegjeld og Sogn.
Madsfjord, Fensfjord.
Magdalenastiftelsen.
Magelssen, C. D., Billedhugger.
Magerø (se ogsaa Norge, 620.)
Magerøsund, Magerø.
Magistrat, Magistratus.
Magnus, 7 Konger.
Malangen, Fj. (se Nge, 619 og Tr. s. N.)
Malde, Sogn, Haaland.
Malling, P. T., Bogtrykker.
Malvik Sogn, Strinden.
Mandal, Ladested; Præstegjeld.
Mandalen, Dalstrøg, Litt. og M. A.
Mandalselven (se ogs. Norge, 617.)
Mandebod.
Mangelsgaarden, Kr. Aug. Minde.
Manger, Præstegjeld og Sogn.
Mansbach, Generalm., Kvistrum.
Margrete, Dronning.
Margrete, Prinsesse.
Maribo, L., Politiker.
Maridalsvand.
Marine.
Marine- og Post-Departementet.
Maristien, Rjukandfos.
Marie Nonnekloster, Benediktinere.
Marked.
Maschmann, H. H., Apotheker.
Masfjord, Præstegjeld og Sogn.
Matrand, Gaard.
Matrefjord, Fensfjord.
Matsjokka, to Elve (se ogs. Nge, 619.)
Meddomsmænd.
Medicinalfond.
Medicinalvæsen, det norske.
Meidell, K. P., Officér.
Meidell, D., Journalist.
Meldal, Præstegjeld.
Meldals Verk, Løkkens Verk.
Melhus, Præstegjeld og Sogn.
Melkedalstinderne, Jotunfjeldene.
Melland, Sogn, Hammer.
Meltzer, H., Politiadjutant.
Melværø, Ø, Bueland.
Melø, Rødø.
Memurutinderne, Jotunfjeldene.
Meraker, Stjørdalen (Øvre.)
Merdø.
Merkesmand.
Mesnavandene, to Indsjøer.
Mesnaelven, Mesnavandene.
Methodister (i Norge.)
Meydell, J. G., Generalmajor.
Michelsen, H., Billedhugger.
Middelthun, J. O., Billedhugger.
Midtskog, Gaard.
Mil (den norske.)
Mindreaarig, Myndighed.
Mindremand.
Mingevand, Elvearm.
Minne, Eidsvold.
Mjødokka, Elv, Dokka.
Mjøsen (se ogsaa Norge, 619.)
Mjøsen, Vangsmjøsen.
Mjøsstranden, Sogn, Rauland.
Mjøsvand, Indsjø (se ogsaa Kvænna og Norge, 619.)
Mo, to Præstegjeld og fire Sogne, Hosanger, Mo, Odalen (Nordre) og Surendal.
Mo, Gaard.
Modum, Præstegjeld.
Modums Bad, St. Olavs Bad.
Modums Blaafarveverk.
Moe, Bernt, Literat.
Moe, J. E., Biskop; J. M., Prof
Moe, Olefine, Sangerinde.
Moelven og Mosj., Norge, 617, 618.
Mohn, E., Adjunkt, Jotunfjeldene.
Mohn, H., Prof.; J. N., Statistiker.
Moland, Vestre og Østre, to Præstegjeld og et Sogn.
Molde.
Molde ell. Romsdalsfj. Romsdals A.
Monrad, M. J., Professor.
Monsen, Chr. M., Digter.
Morgenstjerne, B. H. v. M., Sorskr.
Morkinskinna.
Mortendalselv (se ogsaa Norge, 619, og Tromsø Amt.)
Mosjøen, Ladested.
Mosken, Ø, Moskestrømmen.
Moskenæs, Sogn, Flakstad.
Moskenæsø, Lofoten.
Moskestrømmen.
Moss.
Moss Værk.
Mossfeelven, Kragfos og Norge, 616.
Moster, Ø.
Moster, Sogn, Finaas. (se R. III.)
Mosterhavn, Moster.
Mosterø, Rennesø.
Motzfeldt, U. A., Høiesteretsass.
Mugnatind, Fjeldtop.
Mulkt (efter norsk Ret.)
Munan Biskopsøn, Lendermand.
Munan Gautsøn, Kriger.
Munch, A., Digter; J. S., Biskop.
Munch, P. A., Professor.
Munch-Ræder, Generalkonsul.
Mundal, Sogn, Balestrand.
Munk, E., Syvaarskr. d. nord., R. III.
Munkeliv Kloster.
Munkholmen.
Munthe, G., Officér, Karttegner.
Munthe, L., Maler.
Muruhatten, Fjeldt., Norge, 615.
Murusjøen og Kvedlidsjøen.
Museum, i Bergen og Kristiania, (se ogsaa Kunstindustri.)
Musvær, Fuglevær.
Müller, J. Worm-, Professor.
Müller, M., Maler.
Myklands, Sogn, Heirefos.
Myklegildet, Gilde.
Mykling, Sogn, Lindaas.
Myndighed.
Myntkonvention, Mynt.
Mæl, Sogn, Tinn.
Mælen, Fjeldtop, Senjen.
Mælum, Sogn, Solum.
Mære, Gaard; Sogn, Spærbo.

Møgster, Sogn, Sund.
Møkeren, Indsjø.
Møllehaugen, Tønsberg.
Møller, P., Apotheker.
Mørkedøla, Elv, Busk. A. og Hemsedal.
Mørkfos, Glommen.
Møsadlen, Fjeld.

Naalevikelven (se ogs. Norge, 617.)
Namdalen, Dalføre.
Namsenelv, Namsenfjord, Namdalen, Norge, 618, 619, og Thjems St.
Namsenvandene, T. hjems Stift.
Namsos.
Nannestad, Prestegj. og Sogn.
Narrefjeld, Fjeldtop, Lutsefjeld.
Nationalgalleri, det norske.
Nausdal, Nøstdal.
Nautgardstinden, Jotunfj., Nge, 616.
Nea, Elv, Nidelven.
Nebelong, J. H., Arkitekt.
Nedenæs Amt.
Nedre Eker, Sogn, Eker.
Nedre Tysdalsvand, Norge, 617.
Neidenelv (se ogsaa Norge, 619.)
Nesje eller Nesjar.
Neumann, J., Biskop.
Neupert, K. F. E., Pianist.
Nevlunghavn.
Nicolaysen, N., Arkæolog.
Nidarholm og Nidarholms Kloster, Munkholmen.
Nidaros.
Nidelven (se ogsaa Norge 618.)
Nielsen, J. P. L., Skuespiller.
Nielsen, K. T., Telegrafdirektør.
Nielsen, Y., Historiker.
Nikolas Kuvung, Arnmødl. æt. og Gifte
Nikolaus Arnesøn, Biskp, (Opstegg.)
Nikolaus Petersøn, Lend. m., Gifte.
Nisedal, Prestegj. og Sogn.
Nisen, E., Pianistinde, R. II.
Nisen, O. H., Skolemand.
Nisen, R. T., Statsraad.
Nisservand og Nisserelv (se ogsaa Norge, 617 og 619.)
Nitedal, Prestegj. og Sogn.
Nitelv.
Norangfjorden og Norangsdalen.
Nordberget, Sogn, Skiaker.
Nordby, Sogn, Aas.
Norddalen, Prestegjeld.
Norddalselv og Nordd. fj., Nge, 618.
Nordfjord, Sorenskriveri; Fjord, Malangen.
Nordfladanger, Sogn, Fladanger.
Nordfolden, Fjord, Folden.
Nordkap.
Nordkyn.
Nordlandet, Kristiansund.
Nordlands Amt.
Nordli, Sogn, Lierne.
Nordlandske Kirke- og Skolefond.
Nordmandslaagen, Laagen, Nge, 617.
Nordmarken, Fjeldstrækning.
Nordmøre, Fogderi (se Romsd. Amt.)
Nordnæs, Bydel, Bergen.
Nordraak, R., Komponist.
Nordre Etnedalen, Sogn, Aurdal.
Nordreisen, Fjordarm, (se ogsaa Kvænangen); Sogn, Skjervø.
Nordre Trondhj. Amt, Thjems St.
Nordsinnen, Sogn, Land (Nordre.)
Nordsjø, Indsjø (se ogsaa Kanal og Norge, 619.)
Nore, Prestegj. og Sogn.
Norefjeld, Fjeldparti.
Norefjord ell. Norevand, Indsjø.
Norefjord, Fjordarm.
Norge: Bestaff. 615 (R. III); Klima, Jordbund, Dyrkning, Bergverksdrift 620; Plante- og Dyreverden, Befolkning 621; Folkemængde, Udvandring, Nationalitetsforhold, Forholdet mellem Fødsler og Dødsfald 622; Aldersklasser, Dødsaarsager, epidemiske Sygdomme, Spedalskhed 623; Sindssyge, Døvstumme og Blinde, Folkemængdens Fordeling efter Kjøn, ægteskabelig Stilling, uægte Børn, Livsstillinger, Næringsveie 624; Religion, Undervisningsvæsen 630; Forfatning 631; Administration og Inddeling 633; Folkemængde efter Tælling i 1875 (tildels senere) 634; Finanser 638; Bankindretninger, Forsvarsvæsen 639; Mynt, Maal og Vegt 640; Historie 640.
Norges Bank, Bank og Bankvæsen.
Norges geografiske Opmaaling, Geografisk Opmaaling.
Norman, E. A., Maler.
Norman, G. W., Statsøkonom.
Norman, J. M., Botaniker.
Normand, P. O., Kjøbmd., R. III.
Normanner.
Norsk Kunst, R. III.
Norsk Sprog og Lit., Skand. Spr. Lit.
Norske Jægerkorps, Jægerk., Norske.
Norske Rigsbank, Bank og Banko.
Norske Selskab, Skand. Spr. o. Lit.
Norum, Sogn, Sogndal.
Norvegia.
Notarius publicus.
Numedal.
Numedalslaagen, Elv, Buskeruds Amt, Laagen og Norge, 617.
Nupseggen, Fjeldtop, Norge, 616.
Nyhellesund, Hellesund.
Nyken, Fuglebjerge
Nykirke, to Sogne, Borre og Modum.
Nærbø, Sogn, Haa.
Næren, Indsjø.
Næringsfrihed.
Nærstrand, Prestegj. og Sogn.
Nærstrandsfjord, Stavanger Amt.
Nærø, Prestegj. og Sogn.
Nærø, Sogn, Aurland.
Næs, 3 Prestegj. og 6 Sogne, Aadalen, Bjugn, Gran, Lyster, Næs, Saude.
Næs, Strandsted, Norge, 618.
Næs Verk.
Næseskat.
Næskonger.
Næsne, Prestegj. og Sogn.
Næsodden, Halvø; Pgd. og Sogn.
Næsseby, Prestegj. og Sogn.
Næsset, Prestegjeld.
Nøkkve, Fylket., Hundthjov, Solsket.
Nøren, Elv.
Nøstdal, Gaard; Sogn, Førde.
Nøstet, Bergen.
Nøterø, Prestegjeld.

Oberst og Oberstløitnant.
Odalen, Nordre og S., to Prestegj.
Odals Verk.
Odde, Sogn, Ullensvang.
Oddeelv (se ogsaa Norge, 617.)
Oddevand, Oddeelv.
Oddernæs, Prestegj. og Sogn.
Oddernæs Kongsgaard, Oddernæs.
Odel.
Officér.
Ofoten, Fjord (se ogsaa Norge, 619); Prestegjeld.
Ogne, Sogn, Ekersund.
Ogneelv og Ognebugt, Norge, 617.
Olav, fem Konger.
Olav, Søn af Harald haarfagre.
Olav af Stein, Stallare.
Olav paa Geirstad (Geirstad-Alv.)
Olav hvite, Sjøkonge.
Olav Ugæva, Tronprætendent.
Olavs Bad, Sankt Olafs Bad.
Olavsordenen.
Olden, Sogn, Indviken.
Oldnordisk Sprog og Literatur, Skandinaviske Spr. og Literaturer.
Olmajolos, Fjeldhøide, Norge, 615.
Olmaivarre, Fjeldtind, Lyngen.
Olof Trätelja (se Ingjald Illraade.)
Olsen, Ole, Komponist.
Olsen, A., Sorenskriver.
Olsen, R., Sorenskriver.
Omasi, Elv (se Nge, 619 og Tr.sø Amt.
Ombø, Ø, Stavanger Amt.
Omli, Prestegj. og Sogn.
Onereim, Sogn, Tysnæs.
Onsø, Prestegjeld.
Opbud, Konkurs.
Opdal, Prestegj.; to Sogne, Nore og Tysnæs.
Opdalselv (se ogsaa Laagen.)
Ophaug, Gaard.
Opheimselv, Norge, 617.
Oplandene.
Oplandenes Høislette, Norge, 616.
Oplysningsvæsenets Fond.
Oppegaard, Sogn, Næsodden.
Opstad, Odalen (Søndre.)
Opsæt, Føderaad.
Orkedal, Orkedal.
Orknøerne.
Ormen lange.
Orm Ivarssøn.
Orre, Sogn, Kley.
Orreseiden, Eystein Orre.
Ort (Mynt.)
Ortasoaive, Fjeldh. Norge, 615.

Os, Prestegj. og tre Sogne, Os, Rakkestad og Tolgen.
Osen, Sogn, Bjørnør.
Osensjøen, Indsjø.
Oskar, to Konger.
Oskarsborg, Fæstning, (se ogsaa Drøbak og Kaholmen.)
Oskarshal, Lystslot, (se ogs. Bygdø.)
Oslo.
Oslo Bispegaard og Ladeg., Oslo.
Osstad, Sogn, Bygland.
Osterfjord.
Osterø.
Osterø, Sogn, Akerø; Ø, Romsd. Amt.
Otta, Elv, (se ogsaa Laagen.)
Ottar Birting, Lendermand.
Ottar fra Haalogaland, Skald.
Otterelv ell. Otteren (se Nge, 617.)
Otterø.
Otteſtad, Sogn, Stange.
Overformynderi, Myndighed.
Overhalden, Prestegjeld.
Overlærer.
Overret, Appel.
Overøvrighed, Øvrighed.
Øxehornene, Forbjerg, Senjen.
Øxtinderne, Norge, 615.
Øxø.

Paal, Biskop i Bergen.
Paal, Biskop i Hamar.
Paal Flida, Giske.
Paal Skoftesøn, Giske
Paal Baagaskalm, Lendermand.
Paalsbufjord, Indsjø.
Paalstave.
Pant og Partsed.
Papir- og Papfabriker, Papir.
Parelius, S., Skuespillerinde.
Part og Partsed.
Pasvikelv ell. Patsjokka, Norge, 619.
Paulsen, J., Forfatter.
Pavels, K., Biskop.
Peder Klungnæs, Skottetoget.
Peder Randklev, Skottetoget.
Pensjon.
Pensjonsfondet f. Geistl. Enker.
Peter af Husestad, Erkebiskop.
Peter Paalsøn, Giske.
Peter Skulesøn.
Peter Steyper.
Peters, V. O., Maler.
Petersen, H. Kr., Statsraad.
Petersen, E., Maler.
Petersøn, A. J., Jernbaneing.
Pihl, C. A., Ingeniør.
Platen, B. B., v., Statholder.
Pleiestiftelser for Spedalske.
Politi.
Polmak, Sogn, Næsseby.
Porsangerfjord, (se ogsaa Finmarkens Amt og Norge, 619.)
Porsgrund.
Portsjeldet, Norge, 615.
Postvæsen.
Pram, Kr. H., Digter.
Prestebakke, Gaard.
Printz, Chr. Aug., Maler.
Proces.
Provst og Provsti.
Pund, Lispund osv.
Raabygdelaget, Raabyggjalög, (se ogsaa Agder.)
Raade, Prestegjeld.
Raadmand, Magistratus.
Raanaasfos.
Radø.
Rafossen (se ogsaa Kvina.)
Raftsund.
Ragnar Lodbrok.
Ragnfred, Søn af Erik Blodøxe.
Ragnvald Brusesøn.
Ragnvald Eysteinsøn (Mørejarl.)
Ragnvald Rettilbeine.
Rakkestad, Prestegj. og Sogn.
Rakkestadelv, Rakkestad og Sm. A.
Ramnæs, Prestegj., Sogn, Gaard.
Ramus, J., Præst.
Randselven, Norge, 616.
Randsfjorden, (se ogsaa Norge, 619.)
Randøsund, Havn; Sogn, Oddernæs.
Ranem, Sogn, Overhalden.
Ranen ell. Dunderlandselv; Fjord, (se ogsaa Norge, 618.)
Ranneberg, Sogn, Hetland.
Rannæs, Sogn, Surendal.
Ranveig, Jon Arnesøn.
Rasvaag, Havn, Hitterø.
Rasch, H. Heyerdahl, Professor.
Rastarkalv, Slag paa, Egil Ullserk.
Rathke, J., Professor.
Rauland, Prestegj. og Sogn.
Rauma, Elv, Glommen og Romsd. A.
Ravne-Floke, Viking.
Ré, Gaard, Eystein Meyla.
Redningsvæsen.
Refsbotten, Fjord,
Reidar Sendemand.
Reimers, A. H., Skuespiller.
Reimers, S., Skuespillerinde.
Rein, J., Præst og Digter.
Rein, Gaard, og Reinsætten, Skule Tostigsøn og Reinskloster.
Reinsfjeldet, Hallingdal.
Reinskloster.
Reisenelv (se ogsaa Norge, 619, og Tromsø Amt); Reisenfjord.
Reisjovre, Indsjø, Tromsø Amt.
Reissiger, F. A., Kapelmester.
Reknæs Hospital.
Rena (se ogsaa Norge, 616.)
Rendalen, Prestegjeld
Rengen, Indsjø, Tr.hjems Stift.
Renli, Sogn, Aurdal (Søndre.)
Rennebo, Prestegjeld.
Rennesø, Prestegjeld; Ø.
Rentefod, Rente.
Ret.
Revisions-Departementet.
Ribbunger.
Richter, O. J., Statsminister.
Riddere, Skutilsvende.
Riddervold, H., Statsraad.
Rienfjø, Indsjø.
Rigsbank, Norske, Bank og Banky.
Rigsforsamlingen paa Eidsvold.
Rigshospital, det norske.
Rigsret, Norge, 633.
Rindal, Prestegjeld.
Ring Dagsøn.
Ringebo, Prestegjeld og Sogn.
Ringedalsfos, Skjæggedalsfos, R. III og Norge, 617.
Ringerike, Sorenskriveri.
Ringsaker, Prestegjeld og Sogn.
Ringsakers Almen., Aasta Elv.
Ringvadsø, Ø, (se ogsaa Tr.sø A.)
Riser, Gaard.
Riskekverven, Sogn, Hetland.
Risøen, Sogn, Stadsbygden.
Risø, Fuglevære.
Risør, Østerrisør.
Rjukandfossen.
Roald, Sogn, Harham.
Roald Rygh, Fylkeskonge (se Hafsfj.)
Roan, Sogn, Bjørnør.
Robygdelaget, Raabygdelaget.
Rogaland.
Rogne, Sogn, Slidre (Østre.)
Rokke, Sogn, Berg.
Rolf Ragnvaldsøn (Gange-Rolf.)
Rolfsø.
Rollag, Prestegj. og Sogn.
Rollaug, Fylkeskonge, Herlaug.
Rollen, Ø.
Rolsø, Ø.
Romedal, Prestegj. og Sogn.
Romerike, Ø. og N., to Fogderier.
Romfog, Sogn, Sundal.
Romsdal, Dalstrøg, Romsd. Amt.
Romsdals Amt.
Romsdalsalperne, Norge, 615.
Romsdals- eller Moldefjord, (se ogsaa Romsdals Amt.)
Romsdalshorn, Fjeldt. (se Nge, 615.)
Romsjø, Indsjø, (se ogs. Smaal. A.)
Romskoven, Sogn, Rødenæs.
Romul, Gaard.
Rondane ell. Ronderne (se ogsaa Norge, 616.)
Rondvashøgda, Fjeldt., Rondane.
Rosendal, Jordegods.
Rosendalelv (se ogsaa Norge, 618.)
Rosenkrantz, M. Gjøe, Statsmd.
Rosing, H. A., Kemiker; Hedevig, Forfatterinde; M., Lærerinde.
Rostadvand, Indsjø (se Tr.sø A.)
Rottefjøhø, Fjeldtop (se Norge, 615.)
Rugsund, Sogn, Davik en.
Rundalselv, Norge, 617.
Runer.
Rusvand, Sjoa.
Rutefjeld, Norge, 615
Rye, Olaf, General.
Ryenbjergene, Aasryg.
Ryfylke, Fogderi.
Ryfylkefjord ell. Nærstrandsfjord.
Rygge, Prestegjeld.
Rygh, O. Professor.
Rygjarbit, Grænsepunkt.
Ræder, Munch Ræder.
Rød, Sogn, Næsset.
Rødenæs, Prestegj. og Sogn.
Rødvenfjord, Romsdalsfjord.

Rødø, Prestegj. og Sogn.
Røen, Sogn, Slidre (Vestre.)
Røg, M. A., Medaljør og Kobberst.
Røgdensjø, Hedem. Amt.
Røken, Prestegjeld.
Røkenelv, Norge, 616.
Røldalsfjeldene, Langfj. og Nge, 616.
Rønsæterknatten, Fjeldtop, Lukfefj.
Røret Dagsjøn, Fylkeskonge.
Røros og Røros Verk.
Rørstad, Sogn, Folden.
Rørvik, Sogn, Grong.
Røst, Øgruppe (se Fuglebjerge).
Røsvand og Røselv (Nge, 618, 619.)
Røvær, Øgruppe.

Saga, Skandin. Sprog og Literat.
Sagen, L. Chr., Overlærer.
Sagene, Sognekald.
Sagfører.
Sagvandselven og Sagfjorden (se ogsaa Norge, 618.)
Salangen, Fjord (se ogs. Tromsø A.)
Salangsdalen, Dalføre, Salangen.
Salangselv, Salangen (se Norge, 618.)
Salselven, Norge, 618.
Salsfjeld, Norge, 615.
Salsvandet (se Nge, 618, og Thj. St.)
Saltelv (se ogsaa Norge, 618.)
Salten, Fogderi.
Saltenfjord og Saltstrømmen.
Samnanger, Sogn, Os.
Samnangerfjord, Norge, 617.
Sand, to Prestegj.; to Sogne, Sand og Odalen (Nordre.)
Sande, Prestegj.; Sogn, Holmedal.
Sandeelv, Norge, 616.
Sandefjord.
Sandeherred, Prestegjeld.
Sandeidfjord, Norge, 617, og Stav. A.
Sandels, J. A., Statholder.
Sandnæs, Ladested.
Sandnæs, Sogn, Bygland.
Sandnæsfjorden, Norge, 617.
Sandnæssund, Valsfj. og Kvalø.
Sandsvær, Prestegjeld.
Sandvandet, Kvænna
Sandvigelven (se ogs. Norge, 616.)
Sandvigen, Bydel (se ogs. Bergen.)
Sandø, Sogn, Akers.
Sandøkedal, Prestegjeld.
Sandøla, Elv, Namdalen.
Sandøsund, Havn.
Sankt Benedikts Kloster, Munkholm.
Sankt Laurentii Kloster, Munkholm.
Sankt Olafs Bad.
Sarpsborg.
Sarpsfossen eller Sarpen.
Sars, M. G. O. og J. E. W., Professorer.
Sartor, Ø (se ogsaa Norge, 619.)
Saude, Prestegj. og Sogn.
Saudeelv, Bratsberg Amt.
Saudefjord ell. Søndefjord, Norge 617, og Stav. Amt.
Saudesund.
Sauland, Sogn, Hjertdal.
Saxhaug, Sogn, Inderøen.
Saxild, E. N., Raadmand.
Schandorff, Andrine M. Lassøn; J. Chr., (se Eugenia Stiftelse.)
Schirmer, H. E. og A., Arkitekter; Hildur, Sangerinde.
Schive, Cl. J., Toldinspektør.
Schjøth, A. Chr. G., kgl. Fuldm.
Schleppegrell, Fr. A., General.
Schmidt, F., Præst.
Schnitler, D. T. J., Oversiløitn.
Schreuder, H. P. S., Missj. biskop.
Schultz, N. Stockfleth, Præst.
Schultze, H. H. S., Overretsj.
Schwach, K. N., Sorenskriver.
Schweigaard, A. M., Professor.
Schübeler, F. Chr., Professor.
Schøning, G., Professor.
Sefsloven [Eidsvathsl.] (se Eidsv.)
Sehested, H., Statholder.
Seid.
Seiland, Ø (se ogsaa Norge, 620.)
Seim, Sogn, Hosanger.
Sekken, Ø.
Selbo, Prestegj. og Sogn.
Selbosjø, Indsjø, Selbo (se ogsaa Norge, 619, og Thjems Stift.)
Selbo Verk, Selbo.
Selmer, Chr. Aug., Statsmin.
Selsk. f. de norske Fiskers Fremme.
Selskabet for Folkeopl. Fremme.
Selskabet for Nges Vel (se Akademi.)
Selø, Prestegjeld
Selø Kloster, Selø og Benedikttinere.
Sem, Prestegj. og Sogn.
Seminarium.
Seming ell. Søming, Haalogaland.
Sengehesten, Forbjerg. Senjen.
Senjen, Ø, (se Nge, 620, og Tr sø A.)
Senjens Nikkelverk.
Sesvandet, Norge, 617.
Sevalen, Indsjø, Hedemark. Amt.
Sevelven, Glommen.
Sibbern, V. K. V., Statsraad; G. K., Statsminister.
Sibmek, Fjeldtop. Norge, 615.
Sigbrit Willums.
Sigdal, Prestegj. og Sogn.
Sigdalselv, Simoa.
Sigfred, Søn af Harald haarfagre.
Sighvat Thordsøn, Skald.
Sigmund Brestesøn.
Sigrid Erlandsdatter, Gifte
Sigtryg, Fylkeskonge.
Sigurd, to Konger.
Sigurd af Reyr.
Sigurd Hjort.
Sigurd Jarlsøn.
Sigurd Jonsøn, Rigsraad, Gifte.
Sigurd Ladejarl.
Sigurd Lødvesøn.
Sigurd Magnusøn (se Øyestegger.)
Sigurd Ranesøn.
Sigurd Ribbung.
Sigurd Rise.
Sigurd Sigurdsøn Markusfostre.
Sigurd Slemmedegn.
Sigurd Sleva.
Sigurd Syr, Underkonge.
Silden, Ø.
Silgjord, Prestegj. og Sogn.
Silgjordelv, Silgjord og Norge, 617.
Silgjordsvand, Bratsberg Amt.
Simletind, Jotunfjeldene.
Simoa, Elv (se ogsaa Norge, 616.)
Simodalselv, Norge, 617.
Simon Skaalp, Blindheimsætten.
Sinclair, Skottetoget.
Sinding, O. L., Maler; S A., Billedhugger; Johanne, Billedhuggerinde; K., Komponist; Elisabeth (Elise), Dyrmalerske.
Sindssygeasyler, Sindssygdom og Norge, 624.
Singelfjord.
Singsaas, Sogn, Holtaalen.
Sirdal, Dalstrøg, Lister og M. Amt.
Sirdal, Prestegjeld.
Siraaen, Elv; Sirevand.
Sisselhø, Fjeldhøide, Tr. hjems St.
Sitskogen, Sogn, Høland.
Sivertsen, S., Digter og Journ.
Sjoa, Elv (se ogsaa Laagen.)
Sjovandet, Sjodalen, Sjoa.
Sjækerfjeldene, Norge, 615.
Sjækerhatten, Fjeldt., Th. St., N, 615.
Sjøret.
Skaarø, Fuglevær.
Skaatø, Prestegjeld.
Skadsen, Elv. Glommen.
Skasse, Sogn, Mo.
Skage, Sogn, Overhalden,
Skagestølstinderne (se ogs. Nge., 616.)
Skallagrim Kveldulfssøn.
Skamtinden, Kvalø.
Skandinavien.
Skandinaviske Sprog og Literat.
Skardalseggen, Fjeldt., Jotunfj.
Skardhø, Fjeldtop, Norge, 615.
Skardstinden, Jotunfj. og Norge, 615.
Skardvangen, Fjeldt, Norge 615.
Skarflytind, Jotunfjeldene.
Skarnsund, Beitstaden.
Skarsfjeldet, Norge, 615.
Skarsvaag, Fiskevær.
Skarsvand, Opdalselv.
Skarvbjerget, Hekkingen.
Skarvdalstind, Norge, 616.
Skat, Skattevæsen.
Skattefoged, Foged.
Skatvold, Sogn, Stjørdalen (N.)
Ske, Sogn, Stokke.
Sked, Sogn, Sparbo.
Skedsmo, Prestegj. og Sogn.
Skeibrok, M. S., Billedhugger.
Skeynafylke.
Ski, Sogn, Kraakstad.
Skiaker, Prestegj. og Sogn.
Skibotnelv (se Norge, 619 og Tr. sø A.)
Skibreder.
Skibsassuranceforen., Sjøforsikr.
Skibtvedt, Prestegjeld.
Skien.
Skienselv (se ogsaa Norge, 617.)
Skilling.
Skindkollen, Fjeldtop, Senjen.

Skiringssal.
Skjeberg, Præstegj. og Sogn.
Skjelderup, M., Professor.
Skjerkeknuden, Hekfjeld.
Skjerstad, Præstegj. og Sogn.
Skjervø, Præstegj. og Sogn.
Skjold, Præstegj. og Sogn.
Skjæggedalsfos, Ringedalsf., R. III, og Norge, 617.
Skjæppe (Hulmaal.)
Skjærgaarden, Norge, 619.
Skjærstadfjord, Norge, 619.
Skjærvaelv, Bratsberg Amt.
Skjøn.
Skjørn, Sogn, Bjugn.
Skjørnfjord.
Skodje, Præstegj. og Sogn
Skofte Ogmundssøn (se ogs. Gisle.)
Skogn, Præstegjeld.
Skogndalselv.
Skolevæsen, Skole.
Skoledirektører.
Skonevig, Præstegj. og Sogn.
Skorvefjeld
Skotselven, Norge, 616.
Skottetoget.
Skougaard, L. S., Sanger.
Skougdalselv, Norge, 618.
Skouger, Præstegj. og Sogn.
Skovvæsen, Stov.
Skraaven, Ø.
Skramstad, L., Maler.
Skredshø, Fjeldtop, Norge, 615.
Skredsvig, K., Maler.
Skrefsrud, L. O., Missionær.
Skrifteiendomsret, Eiendom.
Skriftemaal og Absolut., Skrifte.
Skrimskolla, Fjeldtop, Norge, 615.
Skrutvold, Sogn, Aurdal (Nordre.)
Skrævand, Nisservand.
Skudesnæs, Præstegjeld.
Skudesnæshavn, Ladest., Skudesnæs.
Skudevigen, Bergen.
Skule Baardssøn, Hertug.
Skule Tostigssøn.
Skurdalsporten, Fjeldp. (se Nge, 615.)
Skutilsvende.
Slagen, Sogn, Sem.
Slemdal, Præstegjeld.
Sletflykampen, Fjeldt, Norge, 615.
Sletmarkhø, Fjeldt. Jotunfj. Nge, 616.
Slettedalselv, Norge, 617.
Sletten, Sogn, Frøien.
Slettingen, Ø.
Slidre, V. og Ø., to Pgd. og et Sogn.
Slitunger.
Slotsbjerget, Tønsberg.
Smaadøla, Elv, Buskeruds Amt.
Smaalenenes Amt.
Smaalensbanen, Fr. hald. og Jernb.
Smith-Hald, F., Maler.
Smølen, Ø. Romsd. A., Norge, 619.
Smørstabtinderne, Jotunfjeldene.
Snaasen, Præstegj.; Snaasenelv og Sn. vand (se Norge, 618, og Thj. St.)
Snarum, Sogn, Modum.
Snarumselv, Buskeruds Amt.
Snefjeld, Senjen.
Snehætten, Fjeldparti.
Snertingdal, Sogn, Birid.
Snertingdalselv.
Snigfjord, Norge, 617.
Snorre Sturlassøn, Historiker.
Sofie, Dronning.
Soggendal, Ladested.
Soggendalselv (se ogs. Norge, 617.)
Sogn.
Sogn, Fogderi.
Sogna, (se ogsaa Norge, 616.)
Sogndal, Dalstrøg, Lister og M. A.
Sogndal, Præstegjeld.
Sogndalselv og Sogndfj., Nge, 618.
Sognefjord (se ogs. Norge, 619.)
Sokned al, Sogn, Støren.
Solberg, to Sogne, Veitstaden og Indersøen.
Sole, Gaard.
Sole, Sogn, Haaland.
Solheim, Sogn, Masfjord.
Sollien, Præstegjeld.
Solskel, Ø.
Solstad, Sogn, Vindalen.
Solum, Præstegj. og Sogn.
Solvorn, Sogn, Hafslo
Solør, Sorenskr. (se Hedem. Amt.)
Sommerfeldt, Præst og Botaniker.
Songa, Elv (se ogs. Norge, 617.)
Songavand, Songa.
Soon, Ladested.
Sorenskriver og Sorenskriveri.
Sorte Død.
Sortland, Præstegjeld.
Sote Jarl, Hafsfjord.
Spangereid, Sogn, Undal (S.)
Sparbo, Præstegjeld.
Sparebanker, Bank og Bankvæsen.
Species og Speciesdaler.
Spedalskhed (se ogsaa Norge, 623.)
Spind, Sogn, Herod.
Spirilen, Indsjø.
Spirilsjeldene, Sogna.
Spjodelv, Norge, 617.
Spydeberg, Præstegj. og Sogn.
Stabben, Ø, Romsdals Amt.
Stabburselv (se ogs. Norge, 619.)
Stabell, A. B.
Stadsbygden, Præstegjeld.
Stallar.
Stamhus ell. Stamgods.
Stamnæs, Sogn, Alstahaug.
Stamsund, Fiskevær.
Stang, F., Statsminister.
Stange, Præstegj. og Sogn.
Stangvig, Præstegj. og Sogn.
Stappen, Ø, (se ogs. Fuglebjerge.)
Stareim, Sogn, Eid.
Stat, Statland.
Stathelle, Ladested.
Statland, Forbj. (se ogs. Norge, 615.
Stauren, Fjeld, Stappen.
Stavanger.
Stavanger Amt.
Stavangfjord ell. Stavenæsvaag.
Staværn, Fredriksværn.
Stedje, Sogn, Sogndal.
Stegen, Præstegj. og Sogn.
Steig, to Gaarde.
Stempelafgift.
Sten, Gaard.
Stene, Fiskevær.
Steuersen, S. J., Professor.
Stenkjær, Ladested.
Stenkjærelv, Nge, 618 og Thj. St.
Stenkjærfjord, Stenkjær.
Stensfjord, Tyrifjord.
Stenslandselv, Norge, 618.
Stenvigsholm.
Stift.
Stiftsdirektion, Stift.
Stiftskapellaner, Kapellaner.
Stiftsoverretter, Stift.
Stikleſtad, Gaard.
Stjernerø, Sogn, Nærstrand.
Stjernøen, Norge, 620.
Stjørdalen, Nedre og Ø, 2 Præstegj.
Stjørdalselv (se Nge, 618, og Thj. St.)
Stjørdalshalsen, Strandst, Stjørd.
Stockfleth, Præst og Missionær.
Stod, Præstegjeld.
Stokke, Præstegjeld og Sogn.
Stokken, Sogn, Moland.
Stokkund, Sogn, Bjørnør.
Stordalen, Sogn, Stranden.
Stordalselv, Norge, 618.
Stordøen, Ø, Norge, 619; Præstegj.
Store Borgefj., Fjeldstr., Norge, 615
Store Glukfjeld, Norge, 615.
Store Lee, Indsjø, Smaal. Amt.
Storelvdal, Præstegjeld.
Storelven, Norge, 616.
Store Sartor, Ø, Korsfj., Norge, 619.
Store Vigelfjeld, Norge, 615.
Storfjord, Norge, 619, og Romsd. A.
Storfosen, Ø.
Storhammer, Herresæde.
Storhøgda, Fjeldtop, Norge, 615.
Storm, E, Digter.
Storm G, Professor.
Storm, J., Professor.
Storsjøen, to Indsjøer.
Storstappen, Fjeld, Stappen.
Storstrømmen, Sund, Saltenfj.
Storskarven, Fjeldt., Norge, 618, og Thjems Stift.
Storthing, Norge, 631.
Stovestensvand, Norge, 617.
Strand, Præstegjeld.
Strandebarm, Præstegj. og Sogn.
Stranden, Præstegj. og Sogn.
Stranden, Sogn, Leirviken.
Strandhug.
Strandvig, Sogn, Fusa.
Strinden, Præstegj.
Strindfjord, Strinden.
Stryn, Præstegjeld.
Strynselv og Str. vand (se Nge, 618.)
Strøm, H. K., Bergmester.
Strøm, Sogn, Odalen (Søndre.)
Strømfjorden, Kvalø.
Strømmen, Arendal.
Strømsgodset, Sogn, Stouger.
Strømsnæsset, Sogn, Thingvold.
Strømsø, Drammen.
Strømvandet, Indsjø.

Stub, Kjeld, Præst.
Stuesjø, Tya.
Stuv, Skald.
Stygfjeldet, Rondane og Norge, 616.
Styggevandet, Jostedalselv.
Stygmandsknatten, Fjeldt., Lukkefj.
Stødle, Sogn, Etne.
Støle, Gaard.
Stølsnaastinderne, Jotunfjeldene og Norge, 616.
Støren, Præstegj. og Sogn
Suldal, Præstegjeld.
Suldalslaagen, Elv, og Suldalsvand (se ogsaa Norge, 617.)
Sulen, Ind. og Y., to Øer (se Nge, 619.)
Sulen, Sogn, Evindvik.
Sulitjelma, Fjeldh., Norge, 615.
Sulke, Fylkeskonge.
Sulsø, Ø, Romsd. Amt.
Sund, Præstegj. og Sogn.
Sundal, Præstegj; Dalstr., Romsd. A.
Sundalsfjeldene, Norge, 615.
Sundalsfjord, Lilledalselv.
Sundalsøren, Norge, 618.
Sundelven, Præstegj. og Sogn
Sundstrømmen, Sund, Salten.
Sundt, Chr. U., Præst.
Sundt, Eilert, Præst.
Sunelv, Norge, 618.
Sunelvfjord, Romsd. A. og Norge, 618.
Surendal, Dalstrøg, Romsd. Amt
Surendal, Præstegjeld.
Surendalsfjeldene, Norge, 615.
Surendalsfjord, Surna.
Surna, Elv, (se Romsd. A. og Nge, 618.)
Svanstufjeld, Fjeldt., Lukkefjeld.
Svartdalspiggene, Fjeldtinder, Bygdin, Jotunfj. og Norge, 616.
Svartisen, Norge, 618.
Svatsum, Sogn, Gausdal (Vestre.)
Svatsumelv, Laagen.
Sveen, Præstegj. og Sogn.
Svendsen, J. S., Musiker.
Sven Haakonsøn, Jarl.
Svenne, Sogn, Flesberg.
Svennæs, Sogn, Aurdal (Nordre.)
Svenskesletten, Ekeberg.
Svenskinvand, Fjeldv., Tesleielv.
Sverdrup, G., Prof.; J., Overl.
Sverdrup, J., Statsminister.
Sverre Sigurdsøn, Konge.
Sverresborg.
Svieelv, Norge, 617.
Svinør, Havn, Aavigen.
Svoldr.
Svukufjeld, Norge, 615.
Sværholtklubben, Fuglebjerge og Lærefjord.
Sydfladanger, Sogn, Fladanger.
Sydvaranger, Præstegjeld.
Sygnafylke (se ogsaa Sogn.)
Sylling, Sogn, Lier.
Syltoppene, Fjeldparti (se ogsaa Norge, 615, og Thjems Stift.)
Sylteklubben, Fuglebjerge.
Syneselv, Dokka.
Synstaalkirken, Fjeldt., Norge, 615.
Syrstrandsfjord, Sognefjord.
Sypaarskrig, den nordiske.
Sæbø, Sogn, Manger.
Sæheim (Jarlsberg) Gaard.
Særeie.
Sætersdalen.
Sætersdalheiene, Norge, 616.
Søgne, Præstegj. og Sogn.
Søgneelv (se ogsaa Norge, 617).
Søkelven, Sogn, Orkdoug.
Sølenfjeld, Sølentind, Sølensjø.
Sølve Klove (se ogsaa Hundthjov.)
Søming ell. Seming, Haalogaland.
Søndalsfjord, Fjord, Norge, 617.
Søndeled, Præstegj. og to Sogne
Søndeledfjord, Norge, 617.
Søndfjord, Fjord, Norge, 619
Søndfjord, Sorenskriveri; Sønd- og Nordfjord, Fogderi.
Søndhordland, Sorenskr.; Fogderi.
Søndmøre, to Sorenskr.; Fogd.
Søndre Bergenh. Amt, Berg. St.
Søndre Frøien, Sogn, Frøien.
Søndre Osen, Sogn, Trysil.
Søndre Tr.hjems A., Tr.hjems St.
Sørbø, Sogn, Rennesø.
Sørensen, C., Biskop; S., Statsr.
Sørfjord (se Hardanger og Nge, 617.)
Sørfjorden, Sogn, Lyngen
Sørfolden, Fjord, Folden.
Sørli, Sogn, Lierne.
Sørreisen, Sogn, Trans.
Sørum, Præstegj. og Sogn.
Sørø, Ø (se Nge, 620); Sørøsund.
Søtorp, Sogn, Fron, (Nordre.)
Søvdefjord, Saudefj.; S.elv, Nge 617.

Tagelv, Maalselven.
Tafjordelv (se Nge, 618, og Romsd. A.)
Tagvand, Indsjø (se ogs. Tr.hs A.)
Talgø, Sogn, Finø.
Talvik, Præstegjeld.
Tamokelv, Maalselven.
Tamperetter.
Tamsø, Fuglevær.
Tanaelv, Finm. Amt og Norge, 619.
Tanen, Præstegjeld.
Tanenfjord, Finm. A., Nge, 619, Tanen.
Tangen, Bydel (se ogsaa Dram.)
Tangen, Sogn, Stange.
Tanum, Sogn, Brunlanæs.
Tauterøen, Ø.
Teilman, Chr, Komponist.
Teisten, Fjeldtop, Senjen.
Telefon.
Telegraf.
Telleffen, T. A., Komponist; S., Sangerinde.
Teileielv; Tesleifjord, Fjeldvand.
Tessungelv (se ogsaa Norge, 617.)
Testament.
Thangbrand, Hirdpræst.
Thaulow, F., Maler.
Thaulow, H. A., Læge.
Thelemarken.
Theodor Reginald, Aalholm.
Thime, Sogn, Ly.
Thing.
Thingelstad, Sogn, Gran.
Thingvold, Præstegj. og Sogn.
Thingvoldfjord, Romsd. Amt
Thjod, Landomraade.
Thjodolf af Hvin, Skald.
Thjodrek, Munk.
Thora Mosterstang.
Thorb. Arnessøn, Arnmødlingeæt.
Thorbjørn Hornklove, Skald.
Thore Biskopssøn, Kansler.
Thore Gudmundssøn, Erkebisp.
Thore Haklang.
Thore Hjort, Lendermand.
Thore Hund.
Thore paa Steig.
Thoresen, A. M., Forfatterinde.
Thormod B., (Kolbrunarskald.)
Thorolf Kveldulfssøn.
Thorpen, Sogn, Land, (Nordre.)
Thorstein Vikingssøn, Fridthjof.
Thorsøkilens Bad, Gytjebad.
Thorungen, Store og Lille, to Øer.
Thoten, Fogderi; to Pstgj., V. og Ø.
Thrane, M. Agitator.
Thrane, V., Komponist.
Thue, H. J., Lektor.
Thulstrup, M. A., Professor.
Tidemand, A., Maler.
Tiende.
Tiller, Sogn, Klæbo.
Tindefjeld, Hetkjeld.
Tinhølensjø, Bjoreia.
Tinn, Præstegjeld.
Tinnelv, Tinnsjø, Tinnfos, Tinn. (se ogsaa Norge, 617.)
Tista, Elv, (se ogs Nge, 616, Smaal. A.)
Tistedalsfossen, Tista.
Tjellesund, (se ogs. Hindø); Tjelløe.
Tjostulf Aalessøn, Lendermand.
Tjugum, Sogn, Balestrand.
Tjærnhultinden, Norge, 616.
Tjølling, Præstegjeld.
Tjømø, Præstegjeld.
Tjøtø, Præstegj. og Sogn; Gaard.
Todal, Sogn, Stangvig.
Toftes Gave, Redningsanstalt.
Toldetaten, Told.
Tolgen, Præstegjeld og Sogn.
Tomme.
Tomter, Sogn, Romedal.
Tonstad, Sogn, Sirdal.
Topdal, Dalstrøg.
Topdalselv, (se ogs. Norge, 617.)
Topdalsfjord, Lister og Mand. Amt.
Topografiske Afdel., Generalstab.
Tordenskjold, Peder, Admiral.
Torfæsen (Torfæus), Th., Oldgr.
Torfin Karlsevne, Hauk Erlandsf.
Torget, Ø; Torghatten, Fjeld.
Torpe, Sogn, Aal.
Torridal, Dalstrøg, List. og M A.
Torrisdalselv, Otterelv.
Torsaas, Sogn, Borge.
Torsken, Sogn Berg.
Torv-Einar, Jarl.
Torvestad, Præstegj. og Sogn.
Tosenfjord, Bindalen.
Totakvand, Indsjø (se ogs. Nge, 619.)
Tranby, Sogn, Lier.

Trangfossen.
Trangø, Præstegjeld og Sogn.
Tremarksmand.
Treschow, N., Statsraad.
Tresfjord, Romsdalsfjord.
Treungen, Sogn, Risfedal.
Troldtinderne, (se ogs. Norge, 615.)
Trommen, Fjeld, Kvalø.
Tromsa, Elv, (se ogsaa Laagen.)
Tromsø.
Tromsø Amt.
Tromsøsundet, Præstegjeld.
Tromø, Præstegjeld.
Trondenæs, Pr.gj.; Sogn, Grong.
Trondenæselv, Namdalen.
Trondhjem.
Trondhjems Domkirke.
Trondhjemsfjord (se ogs. Norge, 619.)
Trondhjemske, Høisl., Norge, 616.
Trondhjems Stift.
Tronfjeld (se ogsaa Norge, 616.)
Tryggve Olavsøn.
Trygstad, Præstegj. og Sogn.
Trysil, Præstegj. og Sogn.
Trysilfjeld; Trysilelv, Klarelven.
Trældtinderne, Senjen.
Trænen, Sogn, Lurø.
Trænhavets Ø-gruppe ell. Trænen.
Trænstaven, Fjeldt., Trænhav. Ø-gr.
Trømborg, Sogn, Eidsberg.
Trøtten, Sogn, Dier.
Tudal, Sogn, Hjertdal.
Tuft, Sogn, Sandsvær.
Tullin, Chr. B., Digter.
Tundradalskirken, Fjeldt., Nge, 616.
Tune, Præstegjeld.
Tunelv, Namdalen.
Tunhovdsjøen, Buskr. A. og Laagen.
Tunna, Elv, Glom.; Dalf., Nge, 615.
Tunsjø (se ogsaa T.hjems Stift.)
Tustern, Sogn, Halse; Ø, Romsd. A.
Tusø, Ø, Kvalø.
Uterø.
Tuvbaaen, Fiskebanke, Havbro.
Tvangsarbeide.
Tved, Præstegj. og Sogn.
Tvedestrand (se ogsaa Holt.)
Tverdalskirken, Fjeldt., Norge, 616.
Tya, Elv, (se ogsaa Nidelven.)
Tydalen, Sogn, Selbo.
Tyen, Indsjø (se ogsaa Jotunfjeld.)
Tyfningsuen, Fjeldtind, Jotunfj. og Norge, 616.
Tyldal, Sogn, Tønset.
Tyrifjord (se ogsaa Norge, 619.)
Tyristranden, Sogn, Hole.
Tysfjord, Præstegj.; Fjord, Nge, 619.
Tysla, Elv.
Tysnæs, Præstegj. og Sogn.
Tysnæsøen, Norge, 619.
Tysø, Elv, Norge, 617.
Tysvær, Præstegj. og Sogn.
Tønde.
Tønjum, Sogn, Lærdal.
Tønsberg.
Tønset, Præstegj. og Sogn.
Tørrisdal, Sogn, Drangedal.
Tøsseelv, Norge, 617.

Udbye, M. A., Musiker.
Udenæs, Sogn, Næs, Romerike.
Udsire, Ø; Sogn, Torvestad.
Udstiftning.
Ueland, O. G. G., Politiker.
Ula, Elv, Laagen.
Uladalstinderne, Jotunfjeldene.
Ulefos Værk.
Ulfsfjord (se Lyngen, Nge, 619, Fr.sø A.)
Ulfsten, Præstegj. og Sogn.
Ulfsten, N., Maler.
Ulfsvaag, Statland.
Ulla, Elv, Norge, 617.
Ullensaker, Præstegj. og Sogn.
Ullensvang, Præstegj. og Sogn.
Ullern, Sogn, Odalen (Søndre.)
Ullerø, Sogn, Skjeberg.
Ulnæs, Sogn, Aurdal (Nordre.)
Ulv af Laurnæs.
Ulv Bjalfesøn (Kveldulv.)
Ulvhedner, Hærafdeling.
Ulvig, Præstegj. og Sogn.
Ulvundeidet, Sogn, Drøndalen.
Undal, Dalføre; to Præstegj.
Undalselv, Undal.
Underdal, Sogn, Aurland.
Underofficér.
Underøvrighed, Øvrighed.
Undrumsdal, Sogn, Vaale.
Unger, C. R., Professor.
Universitetet.
Universit. Biblioth., Bibl. og Univst.
Uranienborg Menighed, Heuch.
Ure, Fiskevær; Urebjerget, Vaags
Urfjord, Bindalen.
Urland, Aurland.
Urnæs, Sogn, Hafslo.
Ursfjord, Malangen.
Ursin, F.; Klara; Dorothea; M.
Urskoug, Præstegj. og Sogn.
Uskiftet Bo (efter norsk Lovg.)
Usta, Indsjø, Buskeruds Amt.
Utla, Elv, Norge, 618.
Utlæg.
Utsten Kloster, Sogn, Rennesø.
Utviken, Sogn, Indviken.
Ægte Børn (efter norsk Ret.)

Vaage, Præstegj. og Sogn.
Vaagen, Præstegj. og Sogn.
Vaagsfjord, Hindø.
Vaagstranden Sogn, Veø.
Vaagsø Sogn, Selø.
Vaagø, to Øer i Lofoten; Ø i N. Bergenh. Amt, Norge, 619.
Vaagøfallen, Fjeldtop, Vaagø.
Vaale, Præstegj. og Sogn.
Vaaler, to Præstegj. og et Sogn.
Vadsø.
Vaggivarri, Fjeldh., Norge, 615.
Vahl, M., Botaniker.
Waisenhus.
Valberg, Sogn, Borge.
Valdalselv, Romsd. A. og Norge, 618.
Valders, Fogderi.
Valestrand, Sogn, Sveen.
Valg.
Valkendorf, E., Erkebiskop.
Valkendorf, Kristoffer.
Valle, Præstegj. og Sogn.
Valle, Sogn, Undal (Søndre.)
Vallø Saltværk.
Valsøfjord, Sogn, Aure.
Vand og Brød, Straf.
Vandø, Ø, (se ogsaa Tromsø A.)
Vanelv, Vanelvfjord, Norge, 618.
Vanelven, Præstegj. og Sogn.
Vang, to Præstegj, og to Sogne.
Vangen to Sogne, Aurland og Voss.
Vangsmjøsen, Indsjø.
Vangsnæs, Sogn, Valestrand.
Vanse, Præstegj. og Sogn.
Vansjø, Indsjø (se ogs. Smaal. A.)
Varaldsø, Sogn, Strandebarm.
Varangerfjord (se ogs. Norge, 619.)
Varbelgerne.
Vardal, Præstegj. og Sogn.
Varder, Viter.
Vardø.
Vardøhus, Fæstning, Vardø
Vargsund, Seiland.
Varhaug, Sogn, Haa.
Vartdalfjord, Hareidlandet.
Vartdalsstranden, Sogn, Ulfsten.
Varteig, Præstegjeld.
Vatnbygdens Vasdrag, Nge, 618.
Vatne, Sogn, Skodje.
Vats, Sogn, Stjold.
Vatsaas, to Sogne, Vindalen, Hof.
Wedel-Jarlsberg, Grev; General.
Vefring, Sogn, Førde.
Vefsen, Præstegjeld.
Vefsenelv, Vefsenfj., Nge, 618, Vefsen.
Vegaarvand, Vegaarelv, Nge, 617.
Vegaard af Veradal, Hirdmand.
Vegusdal, Sogn, Heirefos.
Vegø, Præstegjeld.
Veigelv, Norge, 617.
Veisingrand, Silgjord og Norge, 617.
Veldre, Sogn, Ringsaker.
Welhaven, J. S. C., Professor.
Venebygden, Sogn, Ringebo.
Vengsø, Kvalø.
Vennesland, Sogn, Øvrebø.
Vereid, Sogn, Gloppen.
Werenskjold, E. T., Maler.
Wergeland, H., Digter.
Wergeland, N., Præst.
Wergeland, O. A., Maler.
Veritas, det norske.
Wernicka, J. J., Musiker.
Verran, Sogn, Ytterøen.
Veslefjeld, Fjeldtind (se Norge, 616.)
Wessel, J. H., Digter.
Vestby, Præstegj. og Sogn.
Vesteraalen, Ø-gr (se ogs. Nge, 619.)
Vesterjøkel, Snefjeldsjøkel.
Vestfjorden (se ogsaa Norge, 619.)
Vestfold, Landsdel.
Vestfoselv, Norge, 616.
Vestnæs, Præstegj. og Sogn.
Vestvaagø, Vaags (se Lof., Nge, 620.)
Vettisfos, Norge, 618.
Wexelsen, C. D., Maler.
Wexelsen, J. M. L., Forfatterinde.
Veø, Præstegj. og Sogn.

Vibe, A., Major.
Videnskabernes Selskab.
Videnskabsselskabet i Kr.a, R. III.
Vidkunn Jonssøn, Lendermand.
Vidne.
Wiehe, A. V., Skuespiller.
Vig, Ole, Redaktør, R. III.
Vig, Prestegj.; to Sogne, Vig, Brønø.
Vigelfjeld, Store, Norge, 615.
Vigelniptjernet, Glommen.
Vigerø, Ø, Romsdals Amt.
Vigmostad, Sogn, Undal (Nordre.)
Vigsnæs Kobberverk
Vigten, tre Øer (se ogs. Folden.)
Vigten, Sogn, Nærø.
Vigør, Prestegj. og Sogn.
Vik, to Sogne, Fosnæs, Holmedal.
Vikebygd, Sogn, Sveen.
Vikedalselv, Norge, 617.
Vikefjeld, Sogn, Sveen.
Viken.
Viker, Sogn, Aadalen.
Vilkaar, Føderaad.
Vilnæs, Sogn, Askevold.
Vindefjord, Stavanger Amt.
Vingelen, Sogn, Tolgen.
Vinger, Prestegj. og Sogn.
Vingulmark.
Vinje, Prestegjeld; tre Sogne, Hevne, Vinje og Vossestranden.
Vinje, A. O., Digter.
Vinjefjord, Romsdals Amt.
Vinoren, Bergverk.
Vinsnes, Hanna, Forfatterinde.
Vinstra, Elv, (se ogsaa Laagen.)
Winter-Hjelm, O., Musiker.
Visnundelv.
Vistdal, Sogn, Næsset.
Viter eller Varder.
Vittingfos.
Viulfos, Randsfjord.
Vivestad, Sogn, Ramnæs.
Vivelstad, Sogn, Tjøtø.
Vogt, J. H., Statsraad.
Vold, Sogn, Eid.
Voldbo, Sogn, Slidre (Østre.)
Volden, Prestegj. og Sogn.
Voldenfjord, Romsd. Amt.
Wolf, N., Skuespiller; K. L., Skuespillerinde; S., Sangerinde.
Wolff, S. O., Prest.
Vormen, Elv, (se ogs. Norge, 616.)
Worm-Müller, Prof., Müller, J. W.
Voss, Prestegjeld.
Vosseelv, Norge, 617.
Vosseskavlen (se Nge, 616, og R. III.)
Vossestranden, Prestegjeld.
Vossevangsvandet, Norge, 617.
Vouriduoddar, Fjeld, Stabburselv.
Vraadal, Sogn, Hviteseid.
Vraavand, Bratsb. A. og Nisserv.
Vuenjaolki, Fjeldt., Norge, 615.
Vægli, Sogn, Rollag.
Væran, Indsjø, Norge, 618.
Værdalsøren, Norge, 618.
Værelv, Norge, 618.
Værne Kloster.
Værnæs, Sogn, Stjørdalen (N.)
Værø, Ø, (se Bueland og Fuglebjerg.
Værø, Prestegjeld og Sogn.
Vøringsfossen (se Bjoreia, Nge, 617.)

Ynglinger, Kongeæt.
Ytre Aadalen, Sogn, Aadalen.
Ytre Flaabygd, Sogn, Lunde.
Ytre Rendalen, Sogn, Rendalen.
Ytterøen, Prestegjeld og Sogn.

Zahlkammer og Zahlkasse.
Zetlitz, J., Prest.
Zigeunere, Antal i Nge, (se Fanter.)

Ædfjord, Norge, 618.
Ægteskab (efter norsk Ret.)
Æresopreisning.

Ødefjeld, Sogn, Rauland.
Ødemark, Sogn, Aremark.
Ødemarkssjø, Aren og Smaal. Amt.
Øen, Sogn, Hyllestad.
Øgrund Thorbergss. Arnml. ætten.
Øie, to Sogne, Surendal og Vang.
Øier, Prestegjeld og Sogn.
Øieren, Indsjø (se ogs. Norge, 619.)
Øiestad, Prestegjeld.
Øksendalelv, Romsd. A. og Nge, 618.
Øksendalen, Øxendalen.
Øksfjord, Fj., Hindø; Sogn, Loppen.
Øksnæs, Prestegjeld og Sogn.
Ølve paa Egge, Egge.
Ølve, Sogn, Kvindherred.
Øre (Mynt.)
Øre, Sogn, Thingvold.
Ørething.
Ørjesjø, Indsjø, Smaal. Amt.
Ørskoug, Prestegjeld og Sogn.
Ørsten, Sogn, Volden.
Øslebø, Sogn, Holme
Østensjø, Sogn, Vigør.
Østerdalen.
Østerrisør.
Østervold, Sogn, Sund.
Østfjord, Fensfjord.
Østgaard, N. R., Foged.
Østmarken, Sogn, Vinger.
Østraat, Austraat.
Østreim, Sogn, Lindaas.
Østsinnen, Sogn, Land (Nordre.)
Østvaagø, Henningsv., Lofot., Nge, 620
Øverbygden, Sogn, Maalselven.
Øvrebø, Prestegjeld og Sogn.
Øvre Rendalen, Sogn, Rendalen.
Øvre Thelem.s Fjelde, Nge, 616.
Øxe.
Øxendalen, Prestegj. og Sogn.
Øxfjord, Øksfjord.
Øxnæs, Øksnæs.
Øyeskegger (se ogs. Hallk. Jonssøn.)

Regiſter

over de i Norſk Haandlexikons tre Bind tilføiede Rettelſer og Tillæg.

Åberg.
Aager.
Agesen, A.
Aal.
Aalborg.
Aalekvabbe.
Aalholm.
Aar.
Aareſtrup.
Aarflot.
Aarfugl.
Aarhus.
Aar og Dag.
Aas, III.
Aaſæde.
Abailard.
Abbadie.
Abbas Paſcha.
Abbate.
Abbiate-graſſe.
Abd-ul-Medſchid.
Abel (Konge).
Abel N. H., III.
Abelſted, K. A. R.
Aberbroothwick.
Abernethy.
Abeſſinien.
Abilgaard, N. A.
Abilgaard, S.
Ablativ.
Abor.
Abſalon.
Abſinth.
Abt.
Acanthus.
Acceſſion.
Achard.
Acoſta.
Acut.
Adam af Bremen.
Adams.
Adamsbjerget.
Adamsæble.
Adel.
Aderno.
Adige.
Adler, J. G. K.
Adler, Joh. G.
Adlerbeth
Adraſtus.
Adret.
Adſtringerende Midler.
Aëtius.
Afghaniſtan.
Afhjemle.
Afſlægning.
Afrancaſados.
Afrika.
Afſprengning.
Afſætning.
Afvisning.
Afzelius.
Agamemnon.
Agaſſis.
Agave.
Ageſandros.
Agnona.
d'Agoult.
Agra
Agricola.
Agrippa.
Agvaldsnæs.
Ahlfeldt.
Ahlquiſt.
Aide.
Ain-Derne.
Aisne.
Aix
Akademi.
Akaia.
Akhmim.
Akilles.
Akjerman.
Akklamation.
Akkompagnement.
Akkuſativ.
Akrolither.
Akromaſi.
Akromatorſi.
Akroterier.
Akſakov.
Aktiv.
Aktor.
Akuſtik.
Alabama.
Alakamanda.
Alaſka.
Albemarle-Øen.
Albert Bjørn.
Albinos.
Albreckt af Mecklenburg.
Albufera.
Albumin.
Albuminuri.
Alcala de los Gazules.
Alcantara-Ordenen.
Alcazar, San Juan.
Alcuin.
Aldan.
Aldea Galega
Aldegrever.
Aldehyd.
Alderſhott.
Aldrich.
Alea jacta est.
Aleardi.
Alemanner.
Alembert.
Aleuterne.
Alexander den ſtore.
Alexander den anden.
Alexandria.
Alexandrinſke Bibeloverſ.
Alexei Michailowitſch.
Alexiusd. førſteKomnenos.
Alfieri.
Alfred den ſtore.
Algarotpulver.
Alger,
Algerien.
Algier.
Algol.
Alhajoth.
Aliſon.
Alkarſin.
Alke.
Alkemi.
Alkinoos.
Alkmene.
Alkyone, III.
Allan Kardec.
Allard.
Allé.
Allenghin.
Allia.
Alliance.
Alm.
Almanſor.
Almenninger.
Almlöf.
Almonde.
Almquiſt.
Aloë.
Alveglød.
Alverose.
Alvha.
Alvina.
Alt (Flod.)
Alt (Sangſtemme.)
Alter.
Alter ego.
Altevand.
Altodouro.
Altomonte.
Altötting.
Aluminium.
Alun.
Alvar.
Ama.
Amadeus.
Amalienborg.
Amanitin.
Amasry.
Amathos.
Amboinerne.
Ambroſianſke Bibliothek
Amerigo Vespucci
Amerika.
Amerikanſke Oldſager
Amfibier.
Amfitryon.
Amici.
Amiranterne.
Ammon.
Ammoniak.
Amneſti.
Amortiſation.
Amru.
Amsdorf.
Amſtel.
Amt.
Amtsſkoler.

Amurlandet.
Amygdalin.
Amyl.
Amylum, Amylon.
Amyot.
Ana.
Anadyr.
Anahuac.
Analog.
Anaphi eller Namphio.
Anaſtaſia.
Anaſtatiſk Tryk.
Anciennetet.
Ancre.
And.
Andemad.
Andenæs.
Anderſen, H. K.
Andersſon.
Andlaw.
Andrasſy.
Andreä.
Andøen.
Anemologi.
Anemone.
Angangneo.
Angelſakſerne.
Angelſakſiſk Spr. og Litr.
Angerbode.
Anghiera.
Angſtröm.
Angus.
Anker, C. J., III.
Anker (Familie) I og III.
Anker.
Anklageproces.
Anlæg.
Anna.
Annalin.
Anopſi.
Anſelm af Canterbury.
Antalia.
Anthologi.
Anthracit.
Anthropologi.
Anti.
Antilegomena.
Antinoos.
Antiſana.
Antiſeptiſk Saarbehandl.
Antokolſki.
Anton af Bourbon.
Anville.
Anzuan.
Anæſthetiſke Midler.
Aonio Poleario.
Aoriſt.
Apachos.
Apelles.
Apenninerne.
Aphelium.
Apologi.
Apoſtat.
Apoſtel.
Appel.
Appellativ.
Appius Klaudius.
Apſikostræ.
Apulejus.
Apulien.
Arabien.
Arabiſk Sprog og Literat.
Arabiſk Talbetegning.
Arad
Aragonit.
Arany.
Ararat.
Aratos.
Araujo Porto-Allegre.
Aravalli.
Arbo.
Arcueil.
Ardennerne.
Aretino.
Arezzo.
Argeländer.
Argentina.
Argenton.
Arguelles.
Argument.
Argusfaſanen.
Argyle eller Argyll.
Arie.
Arinos.
Arizona.
Arkanſas.
Arkitekturmaleri.
Arkiv.
Arkæologi.
Arlberg.
Armada.
Armagnac.
Armbryſt.
Armenien.
Armfeldt.
Arnaud.
Arnauld.
Arnica.
Arnim, H. K.
Arnim, L. A.
Arnold.
Arnold af Brescia.
Arnſtadt.
Arntzen.
Arreſt.
Arriérgarde.
Arrighi.
Arta.
Artemiſia.
Artikel.
Artikulation.
Artiſkok.
Arun.
Aruvimi, III.
Arve.
Aſald.
Asbeſt.
Aſche.
Aſhfiord.
Aſia.
Aſien.
Aſinara.
Aſkalon.
Aſkeonsdag.
Asmodi.
Asnieres.
Aſparges.
Aſpe.
Aspropotamos.
Aſſemani.
Aſſen.
Aſteroider.
Atacama.
Ateſſa.
Atheisme.
Athen.
Athlet.
Atlas.
Atrato.
Atreus.
Atropin.
Atterbom.
Attitude.
Attribut.
Auber.
Auckland.
Audiſon.
Auersperg.
Augier.
Augne Elv.
Auguſtenborg.
Auktion.
Aurdal.
Auripigment.
Auſtralien.
Avanturin.
Averſa.
Axinit.

Baade, K.
Babrios.
Babylonien.
Bachhuyſen.
Baden eller Baden-Baden.
Baffinsbugt.
Bagdad.
Baggeſen.
Bagnères.
Baierſke Arveføigekrig.
Baker.
Baku.
Bakunin.
Balduin.
Balſam.
Bamble.
Bang, A. C.
Banville.
Baptiſter.
Barbés.
Barchent.
Bare.
Bari.
Barthélemy Saint-Hilaire
Bartholin.
Baſilier-Magelsſen.
Baſkerne.
Basſein.
Baſtardnattergalen.
Baſun.
Bataille.
Baumannshulen.
Baur.
Bayard.
Bazancour.
Beaconsfield.
Beaufort.
Beauharnais.
Beaumarchais.
Beaumont, E.
Beaumont, F.
Begna.
Behrens.
Beitſtaden.
Belcher.
Belgiojoſo.
Bellini.
Belmontet.
Belſazar.
Belsheim.
Beltedyr.
Benedek.
Benfei.
Benoit de Sainte Moore.
Béranger.
Berat.
Berg, M.
Berggren.
Bergh, E.
Bergkryſtal.
Bergslien, B.
Berkeley.
Berlichingen.
Bermudasøerne.
Bernard.
Bernhard.
Bernhardt.
Beſikabugten.
Bethlehemiter.
Bethmann-Hollweg.
Beton.
Bevern.
Beyle.
Bibliografi.
Bibra.
Bikonver.
Bild.
Bilderdijk.
Billard.
Bille.
Billedhuggerkunſten.
Bindesböll.
Binuê.
Birch, S.
Birch-Pheiffer.
Biſværmeren.
Bithynien.
Bittermandelolie.
Bizet.
Bjarkøætten.
Bjelew.
Bjerknes.
Bjørnſon.
Blaaveis.
Black Warrior.
Blad.
Bladfødder.
Bladius.
Blanc.
Blanca af Kaſtilien.
Blanchard.
Blanqui.
Blasnavac.

Bleck.
Blegekalk.
Blindheimsætten.
Blixen-Finecke.
Blom, K.
Blomst.
Blücher.
Bly.
Blytt, A. G.
Blæresten.
Boccaccio.
Bochnia.
Bodum, E.
Boeck, C. P. B.
Boemo, Kap.
Boëtius.
Bogskorpion.
Bogomilier.
Bogota.
Bogsjø.
Bogtrykkerkunst.
Boguklawski.
Boileau-Despréaux.
Boklund.
Bolchow.
Bolinteanu.
Bolivar.
Bologna (Provins og By.)
Bologna, G.
Bolton le Moors.
Bolværk.
Bonald.
Bonaparte.
Boncompagni.
Bond.
Bonde
Bonifacius.
Bonnat.
Bonnechose.
Bonnemère.
Bootes.
Borås.
Borghese.
Borgia
Bornholm.
Borromeo.
Bosfut.
Bothwell.
Botta.
Botten-Hansen.
Botticelli.
Bouet-Villaumez.
Boufflers.
Boulogne sur mer.
Bourboki.
Bourbon.
Bournonville.
Boyaca.
Brage.
Brahe, Tycho.
Brahma.
Brandes. C. E. C.
Brasilien.
Bratsberg Amt.
Braun, B.
Brednæbsfugle.
Breithaupt.
Bremanger.
Bremen.
Brentano.
Bretagne.
Brieux.
Briggs.
Brigth.
Brigthon.
Brigths Sygdom.
Briller.
Bringebær.
Bristol.
Brives.
Broca.
Brody.
Brok og Sindre.
Bronker.
Browne.
Bruce.
Brudekrans.
Brumaire.
Brunsvig (By)
Brunsvig (Koloni)
Bruskigle.
Brünn.
Bryant.
Bræknung.
Brødre af det fælles Liv.
Buczacz.
Budal, H.
Bugge, E. S.
Bukarest.
Bulak.
Bulgarien.
Bull, Ole.
Bulle.
Bulwer.
Burckhardt.
Busteruds Amt.
Busuluk.
Bülow, B. E.
Bülow, H. G.
Bülow-Cummerow.
Bürger.
Bygdin.
Bygland.
Bygningskunsten.
Bø (Prestegjeld)
Böhmen.
Böhn, G.
Bønsnæs.
Bør
Böttiger.

Calcium.
Calderon.
Carey.
Carlyle.
Carnot, L. H., III.
Casfagnac.
Cayenne.
Ceder.
Celle.
Cenci.
Cesena.
Chasles.
Chevalier.
Chlor.
Christensen, H. O.
Christie, B. F. K.
Cirkum.
Ciudad Rodigro.
Civil.
Clémenceau.
Cleveland, III.
Cogniet.
Colban, A. M.
Collett, Camilla.
Coppée.
Coquelin.
Cordelier.
Cortona.
Crémieux.
Croizette.
Cygnæus.
Cypern.
Cypres.

Dakota.
Dall' Ongaro.
Dalman.
Dalsland.
Damp.
Dampmaskine.
Daniel
Danmark.
Dansk Kunst.
Danton.
Darwin.
Dasent.
Dautzenberg.
Decimere.
Delaunay.
Delaware.
Délibes.
Departement, III.
Devaux.
Devrient.
Diastase.
Didot.
Dietrichson, L.
Dingelstedt.
Diser.
Dixon.
Dobbeltsyn.
Dogmatik.
Dorph.
Dostojevskij.
Douay.
Drachmann.
Dudevant.
Dufaure.
Dunkerque.
Duvergier de Hauranne
Duvernois.
Dvergberg.
Dyrker.

Ebers.
Eddike.
Edison.
Ehrensvärd.
Einar Tambarskjelve.
Eir.
Eker.
Ethel.
Elefant.
Eliot.
Ems.
England.
Erebos.
Erman.
Esparsette.
Esra.
Essendrop, B. L.
Etruria.
Eugenia Stiftelse.
Europa.
Evans.
Excentrisk.
Expektence.
Exsikator.

Fabius.
Fanden.
Fatal.
Faure.
Fausbøll.
Faust.
Favre.
Fechter.
Fénélon.
Ferry.
Fétere.
Fichte.
Finland.
Fisketik.
Fixstjerner.
Fjerdinger.
Flaubert.
Flyvefisk.
Fnok.
Folkeret.
Foltz.
Forenede Stater.
Foss, F.
Fosfekal.
Frauenstädt.
Fredrikson.
Freycinet.
Fries, B.
Frypell.
Frøbel.
Fuglebjerge.
Fuglevær.
Fulla.
Funke.
Fyrtøi og Fyrstikker.
Færøerne.

Gade, N. B.
Gagern.
Galvanisme.
Gas.
Geologi.
Georgine.
Girardin.
Gjessing.
Gjødning.
Gjøg.
Gloppen.
Goeben.
Goethe.
Goldschmidt.
Goliath.

Gordon, General, III.
Gould.
Gramont.
Greely-Expeditionen, III.
Grinnell-Land, III.
Grumbach.
Grundlov.
Guadalete, III.
Gunnar Haamundsſøn
Gæa.

Hachette.
Hagen, E. A.
Hamilton.
Hanſen, J. C.
Harkort.
Hauch.
Hecker.
Hecuba.
Hedemarkens Amt.
Heffter.
Hegeboſtad.
Hegel.
Heiberg, J. L.
Heine.
Heiſe.
Helgeåen.
Helgene.
Helgeſeter(Elſeter) Kloſter.
Heliesen eller Eliesen.
Hellebard.
Hellern.
Hellingsø.
Heltberg.
Heyerdahl, H. O.
Hildebrand.
Hillerød.
Himmel.
Himmeltinderne.
Hjørring.
Hohenzollern.
Holſt, P. C.
Hormayr.
Horn (Blæſeinſtrument.)
Hosanger.
Hoſeas.
Hyrdedigtning.

Japetos.
Ignatiev.
Ignorant.
Indien.
Inkviſition.
Irminger, III.
Iſachſen, A. H.
Italienſk Sprog og Liter.
Iynx.

Jacobſen, J. P.
Jaffé.
Jaroslav ell. Jaroslau.
Jerichau.
Jerv.
Johanniterordenen.
Jongleurs.
Irminger, III.
Jury, III.
Kaafjord.
Karaſu, III.
Kaſſaï, III.
Kincardine.
Klinkerfues.
Kolb, G. F., III.
Kolderup, Amanda.
Kommunikation, III.
Laboulaye.
Labyrinthodon.
Lachaud.
Lagerborg.
Lasker.
Lepſius.
Lie, M. S., III.
Lige Tal, III.
Ligning, III.
Liſzt, F., III.
Lorck.
Makart.
Martenſen.
Martin, B. L.
Marx, Karl.
Merida, III.
Midhat Paſcha.
Mignet.
Mikligarðr, III.
Minneapolis, III.
Moſter, III.
Munch, A.
Munk, E., III.
Murſten, III.
Nefrit, III.
Nielſen, N.
Nilsſon, S.
Niſſen, Erika.
Nordenſkiöldsfloden, III.
Nordkarolina.
Norge, S. 615, III.
Normand, P. O., III.
Norſk Kunſt, III.
Norſk Sprog og Lit., III.
Nääs, III
Obotriter, III.
Plantedyr, III.
Puerto-d'Espana, III.
Puerto de S.ta-Maria, III.
Raajern, III.
Raket.
Ridderſtad, III.
Ringedalsfoſſen, III.
Romanov.
Sainte Marie aux Mines.
Sankt Thomas.
Sankuru.
Saxe, J. G.
Scherr, J.
Stjæggedalsfoſſen.
Sløid.
Springbuk.
Stöckhardt, J. A.
Teſſin.
Tetraeder.
Thorn.
Thymuskjertelen.
Tiden.
Utah.
Videnſkabsſelſkabet i Kr.a.
Vig, Ole.
Vilhelm den første.
Voſſeſkavlen.
Zürich.
Zöllner, J K. F.
Ægypten.
Ækvivalent
Æra.
Æſtines
Österrige.

Nærværende Haandlexikon er udarbeidet særlig med norske Personer og Forhold for Øie. I fremmede Konversationslexikoner, navnlig Brockhaus's og Meyers tyske og den større danske, findes forholdsvis faa Oplysninger vedrørende Norge, og det var væsentlig dette, som bragte mig paa Tanken om at faa istand en Bog, der for Norges vedkommende kunde supplere disse Verker. Jeg haaber, at Hensigten nogenlunde er opnaaet; ved at kaste et Blik paa det vedføiede Register vil man se, at Verket indeholder en Mængde — omkring 3000 — norske Artikler og Navne.

Det har ofte været ikke lidet vanskeligt at erhverve de fornødne Oplysninger for at kunne levere korrekte Meddelelser angaaende det, som omhandles i disse Artikler. Den betydelig længere Tid, det har taget for at faa Verket færdigt, end fra først af paaregnet, skriver sig for en ikke liden Del derfra.

At faa et Arbeide som dette aldeles korrekt i alle Stykker, lader sig neppe gjøre. Jeg tror dog, at Norsk Haandlexikon i denne Henseende maa siges at være upaaklageligt, naar Hensyn tages til, at det er første Gang, et Konversationslexikon udkommer i Norge, og at det indeholder meget nyt, som ikke findes i andre, selv langt større Verker af samme Art.

Det skyldes for en stor Del de Videnskabsmænd og andre Sagkyndige, som velvillig har bistaaet mig med at korrigere de vigtigste Artikler, at Verket er blevet saa tilfredsstillende i Henseende til Korrekthed, som jeg tror det maa siges at være. Hos dem alle har jeg fundet den mest beredvillige Bistand, for hvilken jeg aflægger dem min oprigtige Tak. For flere af dem har det været et ikke lidet brysomt Arbeide, og det bliver saa meget mere paaskjønnelsesværdigt, som de vistnok ikke sjelden har været optagne af sit eget Arbeide, naar Arkene er blevne sendt dem til Gjennemsyn. Nogle Videnskabsmænd har tillige bidraget til Lexikonets Fuldstændiggjørelse ved værdifulde originale Artikler og derved særlig vist sin Interesse for det.

Uden alle disse Mænds Hjelp og de biografiske og andre Meddelelser, jeg har erholdt, vilde Lexikonet neppe være udkommet; jeg vilde ikke have paataget mig Udgivelsen, havde jeg ikke faaet Fagmænds Assistance og derved sikret mig, at Indholdet blev saavidt mulig korrekt.

Ved dets Udarbeidelse har det været ikke lidet vanskeligt at afpasse Artiklerne saaledes, at de ei blev for udførlige og heller ikke saa afkortede, at de deri indeholdte Oplysninger blev utilstrækkelige; de maatte være nogenlunde fyldige, skulde Lexikonet faa den tilsigtede Nytte. I nogle af de første Ark blev dog flere Artikler mindre fuldstændige, hvilket imidlertid er rettet noget paa ved de tilføiede Rettelser og Tillæg.

Med Hensyn til Valget af Artikler, da er de væsentligste af dem, der findes i andre Konversationslexikoner, medtagne. For at vinde mere Plads er en hel Del saadanne Fremmedord, som sjeldnere forekommer, udeladte, ligesom i samme Hensigt Byer udenfor Norge, Sverige og Danmark med en mindre Folkemængde end 8000 ikke er medtagne.

Kristiania, 7de April 1888.

Chr. Johnsen.

Følgende Mænd har biſtaaet ved Lexikonets Udarbeidelſe:

Sprogforſker Ivar Aaſen.
Kaptein, Kammerherre C. J. Anker.
Juſterdirektør A. F. O. Arndtſen.
Profeſſor Dr. T. H. Aſchehoug.
Profeſſor Dr. L. M. B. Aubert.
Profeſſor Dr. A. C. Bang.
Paſtor J. Belsheim.
Doktor G. Bentzen.
Profeſſor Dr. C. A. Bjerknes.
Doktor C. Boeck.
Profeſſor Dr. F. Brandt.
Kand. filoſ. Hans Brekke.
Bureauchef E. H. Bull.
Profeſſor Dr. C. P. Caspari.
Profeſſor R. Collett.
Muſikklærer J. G. Conradi.
Profeſſor Dr. L. Dietrichſon.
Univerſitets-Bibliothekar A. C. Drolſum.
Profeſſor L. M. Esmark.
Literat J. Furø.
Obſervator H. Geelmuyden.
Dr. A. S. Guldberg.
Kand. jur. N. Grevſtad.
Doktor J. Hagen.
Amanuenſis J. B. Halvorſen.
Sognepreſt J. C. Heuch.
Magiſtratsſekretær C. Hjort.
Profeſſor T. Hiortdahl.
Dr. E. Holſt.
Profeſſor Dr. M. P. Ingſtad.
Studerende Harald Johnſen.
Literat P. Roſenkrantz Johnſen.
Profeſſor Dr. G. Johnſon.
Kobberſtikker M. T. Kingo.
Profeſſor Dr. T. Kjerulf.
Underbibliothekar A. Kjær.
Stadsdyrlæge E. C. K. Kolderup.
Doktor S. B. Laache.
Profeſſor J. D. C. Lieblein.
Profeſſor Dr. E. F. Lochmann.
Profeſſor J. M. Moe.
Profeſſor Dr. H. Mohn.
Profeſſor Dr. M. J. Monrad.
Dr. Yngvar Nielſen.
Dyrlæge H. Nilſen-Sæther.
Antikvar N. Nicolayſen.
Oberſtløitnant H. J. Nørregaard.
Profeſſor O. Rygh.
Premierløitnant i Marinen, Førſtelærer ved Kr.ania off. Sømandsſkole A. B. Olſen.
Profeſſor Dr. J. E. W. Sars.
Profeſſor Dr. G. O. Sars.
Oberſtløitnant D. T. J. Schnitler.
Profeſſor Dr. F. C. Schübeler.
Apotheker A. B. Schøyen.
Brigadeauditør A. Sinding-Larſen.
Profeſſor Dr. O. Skavlan.
Løitnant J. Skonhoft-Halvorſen.
Profeſſor Dr. L. B. Stenerſen.
Profeſſor Dr. G. Storm.
Profeſſor Dr. J. F. B. Storm.
Muſikhandler C. Warmuth.
Muſiker O. Winter-Hjelm.
Profeſſor Dr. Worm-Müller.
Skolebeſtyrer P. Boſs.
Kompagnikirurg N. G. J. Wulfsberg.
Desuden: Det ſtatiſtiſke Centralbureau.

Derhos maa Typograferne F. P. Schulze og Gottfr. Samuelſen nævnes ſom de, der for Størſtedelen har udført Sætningen, idet de fortjener Anerkjendelſe for den Flid og Nøiagtighed, de har viſt under Arbeidet.

Depotbiblioteket
75sd 53 194

Norsk
Haand-
lexikon

3.
S-Ø.